ROLAND DORON / FRANÇOISE PAROT
DICŢIONAR DE PSIHOLOGIE

DICŢIONARE/ TRATATE/ REFERINŢE

Abandon şcolar Abilitate – Absenteism Abstracţie – Acces delirant Acetilcolină – Acid nucleic Acomodare – Acomodare vizuala Actant – Activitate psihică creatoare Act ratat Aculturaţie – Adaptare Adaptometru – Adicţie Adolescenţă – Adrenalină Afazie – Autism Autoanaliză – Autoerotism Autoevaluare – Automatism mental Axiomatic – Barbituric Baterie factorială Biotop – Bisexualitate Bâlbâială – Blocaj Bovarism – Bulimie Capacitate de control Capital uman Caracter – Carenţă afectivă Catatonie – Catharsis Cauzalitate – Cecitate Cenestezie – Cenestopatie Cenzură – Comportament – Comunicare Conceptualizare – Condiţionare Conexiune – Conflict psihic Conflict social Conformism – Conotaţie Consolidare mnezică Conştient – Conştientizare Context lingvistic Conţinut latent Conversaţie – Conversie Copii imaginar Cutie neagră Debilitate mentală

Dedublare a personalităţii Delir – Dementă Dezintoxicare – Diada Dialect – Dialog Echilibru

Echipă sportivă Echivalenţă – Ecologie Ecran – Extraversiune Fetişism – Fixaţie Fobie – Frică Frigiditate – Frustrare/Frustraţie Genă – Genetică Genital – Grup de referinţă Habitus

Halucinaţie – Hebe (renie Hedonism – Hermeneutică Hipofiză – Hipotalamus

Homosexualitate Homunculus – Hormon Icon – Identitate ideologie – Idiosincrazie Iluzie

Imaginar – Imaginaţie Impotentă sexuală Inconştient – Inconştient colectiv Individuale – inhibit* Insomne – instinct Integrare – Inteligenta Inteligenta practica

Intenţionalitate – interacţiune Interdict* Interpretare – Intoleranta Intu’t* Investire – Invidie Invidie de penis

Iron* isler* Îmbătrânire – Încercări şi erori înnăscut – întoarcere a refulatului invitământ învăţământ asistal de calculator învăţământ programat Joc – Joc simbol* Judecata – Judecata morală Judecată socială Justiţie – Kmestezie Lapsus – Leader Magie – Magnetism

Maieutică Man* Metaanaliză – Mezencefai M-hnă Migrat* Mimetism – Mimica Minciună

Modular – Monolog Modern – Narcisism Narcofeps* Nebun* Negare – Nevroză Nevroză carcerala Nevroza experimentata Nisa ecologica Nivel de aspirat* Nivel – Obiect Oboseala – Observator Observat* Obsesie – Paradigmă Parapsihologic – Randameni şcolar

Rată de retent* Raţionalism – Raţionalizare Raţionament – React* emoţională Schizofrenie

Semantică – Semnificam Semnificat – Serendipitate Tabu – Taiamus Taxonomie – Ţap ispăşitor Uitare – Ură Utopie – Viol Violenta – Zgomot Zvon

HUMANITAS

DICŢIONAR DE PSIHOLOGIE

ROLAND DORON este profesor emerit la Universitatea Paris V, în cadrul căreia, numeroşi ani, a condus Institutul de Psihologie. FRANÇOISE PAROT este conferenţiar la Universitatea Paris V, unde predă istoria psihologiei.

DICŢIONAR DE PSIHOLOGIE

PUBLICAT SUB DIRECŢIA LUI

ROLAND DORON ŞI FRANÇOISE PAROT

COMITETUL DE REDACŢIE

DIDIER ANZIEU, JEAN-PAUL BRONCKART, MICHEL LE MOAL, CLAUDE LEVY-LEBOYER, MARC RICHELLE, DANIEL WIDLOCHER

TRADUCERE DIN FRANCEZĂ

NATALIA CERNĂUŢEANU, GEORGETA

DANSPÂNOIU, OVIDIU DAN, SABINA DRĂGOI, DANA FLOREAN, LILIANA-CARMEN LUC – fflAN, GEORGE NEACŞU, DOINA-ŞTEFANA SĂUCAN
COORDONARE LEXICOGRAFICĂ
ANTOANETA IORDACHE

HUMANITAS
BUCUREŞTI
Coperta
GABI DUMITRU
Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României DORON, ROLAND
Dicţionar de psihologie/ Roland Doron, Françoise Parot; trad.: Natalia Cernăuţeanu şi alţii.
— Bucureşti: Humanitas, 2006
ISBN 973 – 50 – 1164 – 6
I. Parot, Francase
II. Cernăuţeanu, Natalia (trad.)
81 374.2: I59.9 = 135.1
ROLAND DORON – FRANCOISE PAROT *DICTIONNAIRE DE PSYCHOLOGIE* e Presses Universitaires de France, 1991
© HUMANITAS, 1999, 2006, pentru prezenta versiune românească
EDITURA HUMANITAS
Piaţa Presei Libere 1, 013701 Bucureşti, România tel. 021/317 18 19 lax 021/317 1824
www.humanitas.io
Comenzi CARTE PRIN POŞTĂ: tel. 021/311 23 30, lax 021/313 50 35, C.P.C.E.
— CP 14, Bucureşti e-mail: cpphumanitas.ro www.Hbrariilehumanitas.ro
ISBN 973 – 50 – 1164 – 6
NOTĂ ASUPRA TRADUCERII

Multe din problemele pe care le-au pus autorilor conceperea şi realizarea *Dicţionarului de psihologie*,

expuse pe larg în „Cuvânt înainte”, s-au regăsit ca dificultăţi în transpunerea textului în limba română. Iată câteva exemple.

O dificultate de prim ordin este traducerea în limba română a unor concepte de bază ale psihanalizei, cum ar fi ta, *Moi*, *Je* şi *Soi*. Am încercat să traducem termenii respectivi în funcţie de consensul cel mai larg al utilizărilor psihologice, psihiatrice, clinice etc. instituite în vocabularul ştiinţific românesc. Au fost propuşi, în ordinea enumerării de mai sus, termenii: *Sine*, *Eul Ego*, *Eu* (pronominal) şi *Seif*. Nu ne-a apărut ca soluţie fericită recurgerea la unul şi acelaşi termen pentru a desemna concepte esenţial diferite, inconsecvenţă pe care alte limbi (vezi „Glosarul multilingv”) o tolerează: *Ich*, în limba germană, pentru *Moi*, dar şi pentru *Je*; *Yo*, în limba spaniolă, pentru *Soi*, dar şi pentru *Moi*; *Io*, în limba italiană, pentru *Je*, dar şi pentru *Moi* etc. În legătură cu cea mai mare concesie făcută în traducere, în limba română, anume englezescul *Seif* pentru *Soi*, ţinând să evităm forma „sine însuşi” pe care a adoptat-o limba portugheză (şi-*mesmo*) pentru termenul germanic originar *Selbst*, ne-am ghidat după frecvenţa utilizării termenului în limbajul oral şi scris al specialiştilor din mai multe domenii codisciplinare, ştiut fiind că unele traduceri prin sintagme cu o oarecare circulaţie rămân nesatisfăcătoare – *self-image* tradus „imagine de sine”, *self-actualization* tradus „autoactualizare” etc.

Unii termeni din limba franceză, cu variate sensuri, dar cu tratare sub acelaşi titlu, au fost traduşi ca dublu termen de intrare: *Corelaţie*/*Corelare* pentru *Correlation*, *Măsură*/*Măsurare* pentru *Mesure*, *Tratare*/*Tratament* pentru *Traitement* etc.

În puţine cazuri traducerea s-a abătut relativ de la textul original francez; spre exemplu, pentru trei termeni din limba franceză – *Gout*, *Gustation* şi *Gust*, s-a tradus numai *Gust*, textul original tratând realmente simţul

gustului sau analizatorul gustativ.

Între formele „mental” şi „mintal”, cu toate derivatele lor, din limba română, s-a optat pentru cea de „mental” şi, în ciuda instanţierii prin tradiţie a conceptului de „boli mintale”, am rămas consecvenţi pe toată întinderea textului tradus, găsind justificarea în existenţa unei teorii a mentalului (nu a mintalului).

Pentru termeni mai noi, proveniţi din tehnica şi teoria analizei computerizate, cum sunt *Codificare* şi *Decodificare*, s-a optat pentru subdivizările lor *Codare* şi *Encodare*, respectiv *Decodare*, nemaiintroducând variantele mai contrase şi precumpănitor tehnice, „de lucru”: codaj, encodaj, decodaj; simplificării şi pseudosupleţei terminologice i-am preferat eleganţa formei culte din dicţionarul limbii române.

Cititorii vor recurge, desigur, la serviciile „Glosarului multilingv” de la sfârşitul *Dicţionarului*, în care vor găsi termenii de bază în alte şase limbi, în ordinea: franceză, germană, engleză, spaniolă, italiană şi portugheză.

Fiecare articol este semnat şi cu iniţialele traducătorului, după cum urmează: Natalia Cernăuţeanu (N.C.), Georgeta DanSpânoiu (G.D.S.), Ovidiu Dan (O. D.), Sabina Drăgoi (S.D.), Dana Florean (D.F.), Liliana-Carmen Luchian (L.C.L.), George Neacşu (G.N.), Doina-Ştefana Săucan (D.S.).

TRADUCĂTORII

CUVÂNT ÎNAINTE

Utilizatorul unui dicţionar se află în căutare de definiţii şi clarificări asupra sensului cuvintelor şi resimte îndemnul grabnic de a se întoarce la lectura pe care o incertitudine lexicală l-a incitat să o părăsească pentru o clipă. El nu deschide acest gen de lucrare pentru a întârzia asupra unui „Cuvânt înainte”. Acesta nu poate fi, prin urmare, decât un mod de întrebuinţare, la care el are dreptul. În această privinţă însă trebuie adăugate câteva

explicaţii dacă se întâmplă ca lectorul, în căutarea sa, să se mire de ceea ce găseşte şi mai ales de ceea ce nu găseşte: au fost făcute opţiuni, pe care s-ar putea să le conteste, dar care nu au fost determinate de vreun capriciu.

Această lucrare este un dicţionar noţional, care are scopul de a furniza definiţii în general concise, şi nu un dicţionar enciclopedic, având ambiţia să facă, la fiecare concept, o sinteză a stării cunoştinţelor în psihologie. Dacă distincţia între aceste două tipuri de dicţionar nu are consecinţe deosebite atunci când este vorba de a defini termeni care desemnează o anumită procedură experimentală (*Ascultare dihotică*, *Condiţionare de urmă*) sau un anumit fenomen clar obiectivat (*Transfer intermodal*, *Frecvenţă critică defuziune*), nu aşa stau lucrurile atunci când e vorba de a contura termeni ale căror definiţii nu se lasă sesizate decât de-a lungul evoluţiei direcţiilor de cercetare ce uzează de ele şi la care trebuie să se facă referire (*Cognitiv*, *Reprezentare*). Glisarea de la un gen la altul devine, până la un anumit punct, inevitabilă. Spaţiul în care editorul şi redactorii ar vrea să se limiteze nu permite totuşi, pentru cuvintele care ar cere-o, recurgerea la dezvoltări cu adevărat enciclopedice. Pentru aceasta, cititorul se va orienta către lucrări concepute potrivit acestui caracter sau, întrucât acestea se învechesc repede, către lucrări de specialitate, capitole de tratate, reviste pe probleme care oferă fără încetare date la zi.

Autorii de dicţionare au oscilat totdeauna între două poziţii extreme: fie să se limiteze la a înregistra folosirea actuală a termenilor, ştiind că aceasta evoluează şi mărginindu-se să-i fixeze un strat căruia un altul i se va suprapune, aducerile la zi succesive încercând să procure tocmai imaginea acestei evoluţii; fie să facă operă normativă, indicând mai curând sensul sau sensurile care se impun a fi date cuvintelor, decât acelea care li se dau.

Acest rol de legislator al vocabularului nu mai este deloc popular, şi însăşi ilustra Academie nu şi-l mai asumă decât cu oarecare jenă atunci când e vorba de limba uzuală.

Autorii unui dicţionar ştiinţific ar putea, în mod legitim, să se considere la adăpostul acestei alegeri: specialiştii unei discipline ar trebui, pare-se, prin îndeletnicire, să nu uzeze de cuvinte decât fără echivoc, într-atât conceptele înseşi cărora le corespund ar fi perfect de clare şi comunicabile. Folosirea lor în discursul ştiinţific ar părea că trebuie în mod natural să capete valoare de normă. Aceasta este desigur o iluzie. Nu sunt rare cazurile în care psihologii, dar, fără îndoială, şi botaniştii sau geologii uzează de termeni fără a se asigura de definirea lor precisă sau în accepţiuni atât de diverse, încât li se întâmplă să creadă că discută despre aceleaşi lucruri, când de fapt perorează despre lucruri extrem de diferite. Autorul unui dicţionar este deci tentat să raporteze ansamblul acestor întrebuinţări, aşa cum se prezintă ele, fără a căuta să introducă în acesta coerenţă, şi, de asemenea, să citeze unele nume de autoritate. De altfel, aceasta este soluţia pentru care s-au decis autorii anumitor definiţii din dicţionarul de faţă. Însă, în măsura posibilului, s-a intenţionat realizarea unei opere nu normative, ci clarificatoare, punând ordine în sensurile înregistrate. Trebuie să recunoaştem că acest lucru nu este posibil fără unele inevitabile deturnări, legate de convingerile celor care le produc.

Un dicţionar de psihologie pune probleme cu totul particulare cu privire la alegerea termenilor de definit. Pe de o parte disciplinele psihologice uzează de un mare număr de cuvinte luate din limba curentă; atunci când ele sunt încărcate cu un sens precis, nu am ezitat să le includem. Unii termeni nu necesită neapărat o definiţie diferită de cea pe care o propun dicţionarele limbii uzuale, însă în psihologie au o atât de mare importanţă, încât era de neînchipuit să fie ignoraţi: nu se evită *Memorie*, nici

Inteligenţă, nici *Afectivitate*. Rămân cuvinte pe care când pudoarea ştiinţifică le îndepărtează, când capriciile culturii le reabilitează: cititorul va găsi *Voinţă*, *Intenţie*, *Spirit*. Dacă el caută *Curaj* sau *Virtute*, va trebui să mai aştepte.

Dacă ar trebui evitată pătrunderea, în spatele unor termeni ai vocabularului curent, a unui cortegiu de cuvinte fără sens tehnic particular, până unde s-ar cuveni să se meargă în admiterea cuvintelor tehnice? Cercetătorii se străduiesc astăzi să născocească neologisme pe care le înzestrează cu un plus de respectabilitate ştiinţifică, convertindu-le imediat în abreviaţii descifrabile numai de iniţiaţi: *Inteligenţa artificială* este atât de populară, încât cei mai mulţi decodează IA, însă cine va găsi sub sigla DRL/LH expresia englezească ce desemnează *programul de întărire diferenţială a debitelor lente de răspuns cu disponibilitate limitată de întărire*? Pe ce criterii deci să fie reţinute, sau să fie făcut cititorul să aibă răbdare până la o ediţie ulterioară, timp în care aceşti termeni se impun cu adevărat? Noi ne-am lăsat ghidaţi de propria judecată, dar recunoaştem dinainte că anumite omisiuni ar putea trece drept erori.

Numeroşi termeni sunt cuprinşi sub un concept mai general sau sub un concept învecinat ori un sinonim. Ei nu fac în acest caz obiectul unei definiţii proprii, ci al unei trimiteri pornind de la o falsă fereastră. Astfel, cititorul care caută *Cogniştiinţe*, *Preformism* sau *Geotropism* va întâlni aceşti termeni la locul lor alfabetic, dar acolo va fi trimis la *Ştiinţe cognitive*, *Ineism* şi *Tropism*. El va regăsi în definiţia acestora din urmă cuvântul sau expresia căutate la început şi imprimate în text cu caractere grase, bătătoare la ochi. Tocmai acest procedeu al falselor ferestre a fost utilizat în cazul definiţiilor unor expresii: astfel cititorul va găsi la locul său alfabetic falsa fereastră următoare: *Dinamică a grupului* → *Grup* (*Dinamică a*) sau *Psihologie a formei* – *Formă* (*Psihologie a*). În fiecare caz am optat pentru definirea acestor expresii la locul alfabetic

al cuvântului celui mai semnificativ, aici *Grup* şi *Formă*.

Am optat, într-un mare număr de cazuri, pentru degrevarea dicţionarului de multiplicarea intrărilor consacrate cuvintelor aceleiaşi familii (formă de substantiv, adjectiv, verb), nereţinând decât cuvântul cel mai utilizat pentru a defini ansamblul seriei: s-a definit *Ierarhie* şi nu *Ierarhic*, *Handicap* şi nu *Han – dicapat*, *Exploratoriu* şi nu *Explorare*.

Termenii străini trebuiau, de asemenea, să facă obiectul unei convenţii coerente. Limba, după cum se ştie, nu este defel un modul impenetrabil, iar franceza, în special în domeniul ştiinţific, se află expusă infiltrărilor din engleză. Fără a ne face iluzia că am putea opri această tendinţă la oamenii de ştiinţă care au ajuns să-şi „iniţieze" experienţa sau să adune date empirice care „suportă" ipotezele lor, am optat pentru o limitare a împrumuturilor. Noi am preferat, aşadar, *Paradă* lui *Display*, *Comprehensiune subită* lui *Insight*, *Ascendent/descendent* lui *Bottom-uplâop-down*. Dar este în van să te arăţi mai catolic decât papa, iar dacă dicţionarul *Robert*, în lipsa Academiei, admite *Feed-back*, cum să constrângi psihologii să prefere *Retroacţiune*? în orice caz, cei doi termeni se află la locul lor alfabetic, unul trimiţând la celălalt printr-o falsă fereastră.

Am preferat să evităm intrările sub formă de nume proprii. Acestea abundă totuşi pentru a desemna efecte, proceduri, teste etc. În rarele cazuri în care termenul a dobândit valoare de nume comun (ca *Rorschach*), noi l-am însoţit nemijlocit de o definiţie. Însă, în general, le vom găsi în starea de falsă fereastră: *Stroop* (*Efect*) va trimite la *Interferenţă*, *Efect Guttman* la *Analiză de date*.

Definirea unui termen nu epuizează totdeauna sensurile diverse sau ar putea să se îmbogăţească prin noţiuni învecinate, care fac obiectul unei alte definiţii. Cititorul se va vedea astfel orientat de la o definiţie la alta prin cuvinte urmate de un asterisc a căror definiţie, în

dicţionar, îi va completa informaţia; în unele cazuri, cititorul va fi trimis la un alt cuvânt prin indicaţia v. pentru „vezi, de asemenea…”

Sperăm că, prins în acest joc, el va ajunge să părăsească textul problematic care îl făcuse să deschidă dicţionarul, pentru a se aventura în labirintul lexical la capătul firului pe care i l-am întins. El nu va fi niciodată împins totuşi să parcurgă astfel ansamblul dicţionarului: există etanşeităţi între domeniile psihologiei, deci între vocabularele lor.

În ciuda eforturilor făcute pentru a curăţa definiţiile de specificităţile unor şcoli, nu a fost posibil să se atingă o perfectă unitate de ton. Ea ar fi fost artificială şi înşelătoare, căci nu există o veritabilă unitate a psihologiei. În această privinţă trebuie să argumentăm. Terminologia unor domenii nu se pretează aceleiaşi precizii ca cea a altor domenii. Unii termeni au referenţi pronunţat obiectivabili fără echivoc, alţii acoperă abstracţii în care partea de interpretare, proprie şcolilor sau indivizilor, rămâne foarte largă. Dacă cititorul nu caută decât termenii specialităţii sale, aceste contraste îi vor rămâne neobservate şi nu îl vor jena. Dacă el se hazardează în domenii care îi sunt străine, nu vor putea să-i scape discordanţele de abordare. El va fi în acest caz confruntat cu una dintre realităţile psihologiei contemporane: trebuie să o ia ca atare.

Această diversitate referitoare la domenii se dublează cu particularităţi proprii autorilor. O astfel de întreprindere reclamă contribuţia a numeroşi specialişti. Ei s-au înserat într-o operă comună potrivit unei organigrame care apare cu claritate în pagina 11. În pofida grijii redactorilor de a armoniza maniera lor de a defini, fiecare autor şi-a lăsat pe ceea ce a produs marca personală. Fiecare definiţie este semnată, ceea ce nu numai că apără proprietatea intelectuală a fiecăruia, ci permite cititorului să urmărească textul care îi este propus în deplină

cunoştinţă asupra originilor sale. Anumite definiţii grupează contribuţii distincte, fiecare conducând la o accepţie specifică: fiecare contribuţie este astfel semnată de autorul său. Unele definiţii au fost redactate şi semnate de mai mulţi autori: numele lor apar în ordine alfabetică.

Dată fiind decizia noastră de a evita abordarea enciclopedică, am limitat referinţele bibliografice, care se perimează destul de repede; nu am reţinut, şi numai pentru definiţiile lungi, decât referinţe la texte care introduc uzul termenului în psihologie sau la texte care au modificat semnificaţia acestuia.

În scopul de a ajuta pe psihologul francofon să transpună lucrările sale în alte limbi, sau pe psihologul dintr-o altă arie lingvistică să urmărească producţia ştiinţifică franceză, am stabilit la sfârşitul volumului un glosar multilingv (german, englez, spaniol, italian, portughez) al tuturor intrărilor dicţionarului.

Acest dicţionar este destinat să fie o continuare la *Vocabulaire de la Psychologie* al lui Henri Pieron, publicat în 1951, reeditat de mai multe ori şi îmbogăţit de atunci încoace. Această remarcabilă lucrare a făcut mari servicii şi va mai face încă. Vine totuşi o vreme când actualizarea unui dicţionar ştiinţific este mai greu de realizat decât o lucrare complet nouă. Se vor regăsi aici puncte comune cu *Vocabularul* lui Pieron: opţiunea pentru un dicţionar mai curând noţional decât enciclopedic, ambiţia de a acoperi ansamblul psihologiei, deschiderea spre disciplinele învecinate. Vom releva şi diferenţe: selecţia de termeni care necesită definiţii mai lungi (*Reprezentare* şi *Cogniţie* reclamă azi mai mult decât rândul sau golul care le erau rezervate), limitarea termenilor străini (Pieron se arăta în această privinţă, mai ales, generos şi tolerant), filtrajul termenilor provenind din disciplinele limitrofe (s-a renunţat la toate intrările care definesc psihotropele răspândite pe parcurs şi al căror număr n-a încetat să explodeze!). Mulţi termeni care nu figurau în *Vocabular* au

fost incluşi; ei nu figurau pentru că nu erau în uz sau pentru că ponderea între diferite domenii ale psihologiei nu era aceeaşi. Alţii nu au fost reluaţi, de exemplu numele de aparate de laborator astăzi nefolosite. Cititorul de texte mai vechi va putea găsi *Vocabularul* lui Pieron recent editat în colecţia „Cvadrige”, la PUF, sau chiar în biblioteci.

Aşa cum se prezintă, acest dicţionar va constitui, sperăm, un instrument de lucru util şi va suscita la psihologii de astăzi o reflecţie critică asupra cuvintelor pe care ei le folosesc şi asupra conceptelor pe care ele le acoperă. Dorim ca această reflecţie să nu ne rămână necunoscută şi mulţumim dinainte utilizatorilor care vor voi să ne comunice comentariile şi criticile lor, să ne semnaleze ceea ce am uitat, erorile şi incongruenţele.

DIRECTORII ŞI REDACTORII

AUTORII

Directorii acestui Dicţionar şi *redactorii* (comitetul de redacţie) au lucrat, fiecare, cu un grup de *autori*, potrivit următoarei organigrame:

Director: R DORON *Redactor II* D. ANZIEU	*Autori*: E. Jalley, C. Prévost, J. Selosse. C. Chabert, R. Kaes, J.-M. Petot, A. Ruffiot
C LEVY-LEBOYER	F. Askevis-Leherpeux, Y. Bernard, C. Camilleri, P. Lidvan, G. Moser, ERSOC (Équipe de Recherche en Sociocognition).
D. WIDLOCHER	J.-F. Allilaire, A. Braconnier, M.-C. Hardy-Bayle, B. Brusset, R. Jouvent, J.-C. Signoret (t).
Director: F. PAROT	*Autori*: M. Baron, P. Bonnet, C. Debru, P. Duchet, M. Kail, J. Mathieu, P.

	Mengal, J. Requin, H. Rouanet.
Redactori: J.-P. BRONCKART	H. Abdi, J.-M. Adam, A. Berrendonner, J.-L. Chiss, G. De Landsheere, G. De Weck, J. Dolz, J.-J. Ducret, P. Dumont, M. Durând, M. Fayol, J.-E. Gombert, J.-B. Grize, D. Hameline, M. Hupet, M. Huteau, D. Manesse, D. Peraya, M. Pujol, J. Voneche, D. Zagar.
M. LE MOAL	B. Calvino, R Campan, M. Cartier, R Dantzer, R Decombe, L. Demany, C. Desforges,}. Feger, J.-P. Herman, P. Mormede, M. Moulins, P. Roubertoux, C. Semal, H. Simon, B. Soumireu-Mourat, U. Spampinato.
XtRICHELLE	M. Bonnet, P. Bovet, S. Bredart, D. Defays. L Deliege, A H Ahmadi, O. Fontaine, R. Genicot, H. Lejeune, F. Măcar, J. Maurissen, J.-C. Ruwet, E. Tireui.

ABDI Hervé, *professeur*, *Laboratoire d'Études d'Acquisition et du Développement* (*LEAD*), *Université de Bourgogne*.

ADAM Jean-Michel, *professeur*, *Faculté des Lettres*, *Université de Lausanne*. ALLILAIRE Jean-François, *professeur*, *Université Paris VI*.

ANZIEU Didier, *professeur emerite*, *Université Paris*

X.

ASKEVIS-LEHERPEUX Françoise, *maître de conference*, *Université Paris V*.

BARON Monique, *maître de conference*, *Laboratoire des Formes intelligentes artificielles* (*LAFORIA*), *CNRS*, *Université Paris VI*. BERNARD Yvonne, *directeur de recherche CNRS*, *Laboratoire de Psychologie de 1 Environnement*.

BERRENDONNER Alain, *professeur*, *seminaire de Lingvistique française*, *Université de Fribourg*.

BONNET Michel, *chercheur*, *Laboratoire de Neurosciences fonctionnelles CNRS*, *Marseille*.

BONNET Philippe, *ingenieurd études*, *Université Paris V*.

BOVET Pierre, *directeur de recherche*, *Laboratoire de Neurosciences fonction – nelles CNRS*, *Marseille*.

BRACONNIER Alain, *ancien chef de clinique*, *psychiatre des Hâpitaux*, *psychanalyste*.

BREDART Serge, *premier assistant*, *Faculté de Psychologie et des Sciences de V Education*, *Université de Liège*.

BRONCKART Jean-Paul, *professeur*, *Faculté de Psychologie et des Sciences de VEducation*, *Université de Genève*.

BRU CHON – SCHWEITZER Marilou, *professeur*, *U*niversité *Bordeaux* II.

BRUSSET Bernard, *professeur*, *Université Paris V*.

CALVINO Bernard, *maître de conference*, *Université Paris XIII*.

CAMILLERI Cârmei, *professeur*, *Université Paris V*.

CÂMP AN Raymond, *professeur*, *Université Toulouse III*.

CARTIER Michele, *professeur*, *Université de Reims*.

CHABERT Catherine, *professeur*, *Université Paris V*.

CHISS Jean-Louis, *professeur agrege*, *École normale d'Instituteurs* (*ENI*) *du Val d'Oise*.

DANTZER Robert, *directeur de recherche, Institut natfonal de la Santé et de la Recherche medicale (INSERM) Unite 176, Institut natfonal de la Recherche agronomique (JNRA), Bordeaux*.

DEBRU Claude, *directeur de recherche CNRS, Institut d'Histoire des* Sciences *et des Techniques, Paris*.

DECOMBE René, *médecin interne des Hâpitaux, assistant hospitalo-universitaire, Faculté de médecine, Rennes*.

DEFAYS Daniel, *administrateur principal, Office des Statistiques des Communautes européennes, Luxembourg*.

DE LANDSHEERE Gilbert, *professeur honoraire, Laboratoire de Pedagogie experimentale, Université de Liège*.

DELIEGE Irene, *chercheur, Laboratoire de Psychologie experimentale, Faculté de Psychologie et des Sciences de VEducation, Université de Liège*.

DEMANY Laurent, *charge de recherche CNRS, Laboratoire de Psycho-acoustique, Université Bordeaux* II.

DESFORGES Carole, *docteur, Université Paris V*.

DE WECK Genevieve, *chargee de cours, Université de Neuchitel*.

DOLZ JOAQUIM, *maître assistant, Faculté de Psychologie et des Sciences de VEducation, Université de Genève*.

DORON Roland, *professeur emerite, Université Paris V*.

DUCHET Pierre, *chercheur CNRS, Grenoble*.

DUCRET Jean-Jacques, *maître assistant, Faculté de Psychologie et des Sciences de V Education, Université de Genève*.

DUMONT Patricia, *assistante, Faculté de Psychologie et des Sciences de VEducation, Université de Genève*.

DURÂND Marc, *maître de conference, Laboratoire de recherche en Sciences et Techniques des Activitesphysiques et sportives, U*niversité *Montpellier I*.

EL AHMADI Abdelssadek, *assistant, Faculté de Psychologie et des Sciences de*i *Education, Université de Liège*.

ERSOC: *Ies articles signes ERSOC sont issus d'un travail collectif d'une équipe de recherche sociocognitive, Laboratoire de Psychologie sociale, Université Grenoble* II.

FAYOL Michel, *professeur, Laboratoire d'Études d'Acquisition et du Developpement, Université de Bourgogne*.

FEGER Jean, *professeur, Université Paris V*. FONTAINE Ovide, *charge de cours, Laboratoire de Psychologie experimentale, Faculté de Psychologie et des Sciences de l'Education, Université de Liège*.

GENICOT Roger, *directeur du centre Pouplin, Centre de Readaptation fonctionnelle pour Handicapes de la Vue, Liège*.

GOMBERT Jean-Émile, *professeur, Laboratoire d'Études d'Acquisition et du Developpement, Université de Bourgogne*.

GRIZE Jean-Blaise, *professeur honoraire, Centre de Recherches semiologiques, Université de Neuchitel*.

HAMELINE Daniel, *professeur, Faculté de Psychologie et des Sciences de VEducation, Université de Genève*. HARDY-BAYLE Marie-Christine, *ancien chef de clinique de Psychiatrie, CHU-La Salpêtrière, Paris*.

HERMAN Jean-Paul, *charge de recherche CNRS, Bordeaux*.

HUPET Michel, *professeur, Departament de Psychologie experimentale, Faculté de*

Psychologie et des Sciences de VEducation, Université catholique de Louvain. HUTEAU Michel, *professeur, Conservatoire naţional des Arts et Metiers (CNAM), et Institut national d'Étude du Travail et d'Orientation professionnelle (INETOP)*.

JALLEY Emile, *professeur, Université Paris XIII*.

JOUVENT Roland, *directeur de recherche, Institut*

naţional de la Santé et de la Recherche medicale (INSERM), Unite 302. KAES René, *professeur*, *Université Lyon* II. KAIL Michel, *professeur*, *Lycee* François *Villon*, *Paris*.

LEJEUNE Helga, *chercheur qualifie*, *Laboratoire de Psychologie experimentale*, *Faculté de Psychologie et des Sciences de VEducation*, *Université de Liège*.

LE MOAL Michel, *professeur*, *Université Bordeaux* II.

LEVY-LEBOYER Claude, *professeur*, *Université Paris V*.

LIDVAN Philippe, *chercheur*, *Institut national d'Études démographiques (ÎNCĂ)*, *Université Paris V*.

MĂCAR Françoise, *directeur de recherche*, *Laboratoire de Neurosciences fonctionnelles CNRS*, *Marseille*.

MANESSE Daniele, *chargee de recherche*, *Institut naţional de Recherche pedagogique (INRP)*.

MATHIEU Jacques, *maître de conference*, *Université de Rouen*.

MAURISSEN Jacques, *chercheur*, *Toxicology Research Laboratory*, *Midland*, *Etats-unis*.

MENGAL Paul, *professeur*, *Faculté des Lettres et Sciences humaines*, *Université Paris XII*.

MORMEDE Pierre, *directeur de recherche*, *Institut naţional de la Santé et de la Recherche medicale (INSERM)*, *Unite 259*, *Institut naţional de la Recherche agronomique (INRA)*, *Bordeaux*.

MOSER Gabriel, *maître de conference*, *Université Paris V*.

MOULINS Maurice, *professeur*, *Laboratoire de Neurobiologie comparée*, *Université Bordeaux I*.

PAROT Frai Aoise, *maître de conference*, *Université Paris V*.

PERAYA Daniel, *maître d'enseignement et de recherche*, Faculté *de Psychologie et des Sciences de l'Education*, *Université de Genève*.

PETOT Jean-Michel, *professeur*, *Université Paris X*.

PREVOST Claude, *professeur*, *Université Paris VII*.

PUJOL Merce, *assistante*, *Faculté de Psychologie et des Sciences de l'Education*, *Université de Genève*.

REQUIN Jean, *directeur de recherche*, *Laboratoire de Neurosciences fonctionnelles CNRS*, *Marseille*.

RICHELLE Marc, *professeur ordinaire*, *Laboratoire de Psychologie experimentale*, *Faculté de Psychologie et des Sciences de l'Education*, *Université de Liège*.

ROUANET Henri, *directeur de recherche*, *Université Paris V*.

ROUBERTOUX Pierre, *professeur*, *Université Paris V*.

RUFFIOT André, *professeur*, *Université Grenoble* II.

RUWET Jean-Claude, *professeur ordinaire*, *Laboratoire d'Ethologie et de Psychologie animales*, *Faculté de Psychologie*, *Université de Liège*.

SELOSSE Jacques, *professeur emerite*, *Université Paris XIII*.

SEMAL Catherine, *professeur*, *Université Bordeaux* II.

SIGNORET Jean-Louis (t), *professeur*, *Université Paris VI*.

SIMON Hervé, *professeur*, *Université Bordeaux* II.

SOUMIREU-MOURAT Bernard, *professeur*, *Université Aix-Marseille I*.

SPAMPINATO Umberto, *professeur*, *Université Bordeaux* II.

TIRELLI Ezio, *assistant*, *Laboratoire de Psychologie experimentale*, *Faculté de Psychologie et des Sciences de l'Education*, *Université de Liège*.

VONECHE Jacques, *professeur*, *Faculté de Psychologie et des Sciences de l'Education*, *Université de Genève*.

WIDLOCHER Daniel, *professeur*, *Université Paris VI*.

ZAGAR Daniel, *maître de conference*, *Laboratoire d'Études d'Acquisition et du Developpement*, *Université de*

Bourgogne.

A

Abandon (Nevroză de ~)

Termen introdus de psihanalistul elveţian *G.* Guex în 1950 pentru a izola un tip de nevroză diferit de nevrozele clasice descrise de S. Freud. Acest demers se înscrie în unele descrieri parţiale de stări nevrotice propuse de succesorii lui S. Freud (nevroza de eşec, nevroza de destin etc). Este vorba de o nevroză cu tulburări care au ca obiect mai ales relaţiile afective precoce. Ea afectează subiecţii deosebit de sensibili la orice situaţie care poate să provoace de aproape sau de departe spectrul unei lipse de dragoste sau al unei ameninţări afective (despărţire, frustrare etc). Această nevroză se caracterizează clinic printr-un sindrom asociant: angoasă*, agresivitate* şi depreciere de sine. Aviditatea afectivă a subiectului îl face să suscite mai devreme sau mai târziu, la cei cărora li se adresează, o atitudine de respingere. Acest sindrom se poate manifesta încă din fragedă copilărie, dar se manifestă cu o violenţă deosebită de fiecare dată când o împrejurare de viaţă reactivează sentimentul de frustrare şi de abandon. Originea acestei nevroze rămâne în discuţie: sunt evocaţi de obicei trei factori, care se asociază în mod variabil: factori constituţionali, atitudinea afectivă a părinţilor, situaţiile traumatice de abandon trăite de subiect. La ora actuală, referirea la această nevroză este înlocuită mai degrabă cu referirea la psihopatie, la noţiunea de carenţă* afectivă sau la cea de personalitate* antisocială.

A. Braconnier

(S. D.)

Abandon şcolar

Faptul de a ieşi din sistemul educativ*, oricare ar fi nivelul la care s-a ajuns, înaintea obţinerii unei calificări sau pregătiri profesionale complete. Ca atare, abandonul şcolar poate fi la fel de bine măsurat atât în şcoala

elementară, cât şi în învăţământul superior şi constituie un indicator de randament al sistemului şcolar la toate nivelurile sale. Abandonul are o definiţie legală, legată de obligaţia* şcolară. Atunci când statul controlează frecventarea* şcolară, abandonurile sunt rare înaintea termenului legal al şcolarităţii şi sunt adesea deghizate în absenteism intens.

Se atribuie abandonului cauze foarte diferite, care ţin de două categorii:

1. neadaptarea sistemului educativ la cerinţele unor categorii de copii, prin metodele şi programele sale, insuficienţa cadrelor didactice, depărtarea de casă a instituţiilor şcolare etc.

2. caracteristicile afective şi intelectuale ale unor elevi. Unul dintre factorii predominanţi ai acestei categorii este absenţa speranţei legate de studii, transmisă de părinţi care nu au avut niciun avantaj de pe urma şcolarităţii lor.

D. Manesse (S. D.)

Abatere intercuartilă → Dispersie

Abatere-tip → Dispersie Abilitate

Ansamblu circumscris de competenţe* care se actualizează în comportamente eficiente şi care, în general, este rezultatul unei învăţărr favorizate eventual de dispoziţii sau aptitudini înnăscute. Abilităţile motorii desemnează, mai cu seamă, priceperile manifestate în mişcări organizate complexe, asemenea celor întâlnite în sport. Termenul se aplică în mod curent îndemânărilor artizanale şi tehnice, performanţelor artistice, achiziţiilor şcolare, ca şi competenţelor cognitive mai abstracte. S-a făcut deosebirea, mai ales în contextul educaţional, între abilităţi de bază*, condiţii – într-un *curriculum** – de trecere la achiziţii ulterioare mai complexe, şi abilităţi de nivel superior, competenţe foarte generale aplicabile, în principiu, unei mari diversităţi de probleme.

M. Richelle (G. N.)

Abilitate de bază

Numite altă dată cele trei chei ale cunoştinţelor (cei trei R – *reading*, *writing*, *arithmetic* – ai anglo-saxonilor), abilităţile de lectură*, de scriere şi de calcul aritmetic îşi păstrează valoarea lor fundamentală, însă nu mai sunt suficiente pentru a constitui zestrea culturală în societatea contemporană. De aceea, li se adaugă din ce în ce mai frecvent alfabetizarea* informatică şi alfabetizarea mediatică. De altfel, însemnătatea determinantă a anumitor componente afective ale dezvoltării" i-a îndreptăţit pe mai mulţi autori să susţină teza abilităţilor cognitiv-afective de bază: plasticitate mentală, curiozitate spirituală, capacitate de identificare şi de rezolvare a problemelor, creativitate*, capacitate de lucru în grup, rezistenţă la tensiuni. Complexitatea crescândă a societăţii postindustriale impune facilitarea dobândirii, în mod ideal de către toţi, a unor abilităţi de bază solide. Mişcarea contemporană în favoarea unei focalizări reînnoite asupra acestor abilităţi riscă să diminueze locul destinat învăţărilor* culturale mai generale.

G. de Landsheere (G. N.)

Abilitate motorie

Capacitate dobândită prin învăţarea* înfăptuirii unei sarcini complexe executând mişcări care răspund unor exigenţe de precizie, rapiditate, economicitate, eficienţă şi regularitate.

Tradiţional, se face distincţie între abilităţile deschise şi abilităţile închise. Primele se desfăşoară într-un mediu schimbător, instabil şi puţin predictibil, în care planificarea răspunsului este imposibilă. Dimpotrivă, celelalte, întrucât se desfăşoară într-un mediu stabil (sau schimbător potrivit unor reguli şi deci predictibil), pot fi planificate imediat sau după învăţarea regularităţii. Se face distincţie, de asemenea, între abilităţile care vizează un obiectiv situat în spaţiu (topocinezele) şi abilităţile care au ca scop producerea unei forme gestuale (morfocinezele).

Nu poate fi vorba de abilitate decât dacă sarcina este suficient de dificilă pentru a nu fi realizabilă dintr-odată şi impune învăţarea mijloacelor de atingere a scopului. Acest proces ajunge la o automatizare* şi la o interiorizare* a controlului mişcării, ca şi la o integrare a elementelor constitutive ale răspunsului într-o secvenţă motrice continuă şi stabilă. În fine, abilitatea corespunde unei funcţionări economice, adică unei mobilizări restrânse a resurselor de atenţie şi stabilirii unui raport optimal între lucrul mecanic produs şi consumul energetic prilejuit de acest lucru.

M. Durând (G. N.)

Abordare

Deplasare a unui organism către un stimul* sau obiect, care atestă în general valoarea atractivă, apetitivă* sau întăritoare a acestuia. Prin extensie, orice comportament, neimplicând în mod necesar locomoţia*, antrenând apropierea sau contactul cu stimulul atractiv* şi permiţând actul consumatoriu. Abordarea se opune conduitei de retragere, evitare* sau sustragere. Într-o situaţie de conflict abordare-evitare, subiectul este expus simultan unui stimul atractiv şi unui stimul aversiv*, ca într-o cuşcă a obstrucţiei, unde şobolanul trebuie să treacă peste o grilă electrificată pentru a ajunge la o raţie de hrană, sau, la nivel mental, în cazul unui individ hărţuit de atracţia pentru un obiect şi de teama sancţiunii care l-ar pedepsi pentru furt.

M. Richelle (D. F.)

Abreacţie

Noţiunea de abreacţie defineşte, în general, orice descărcare emoţională prin care subiectul se eliberează de conţinutul afectiv al unui eveniment trecut. Această noţiune apare în *Studii asupra isteriei* de

S. Freud şi J. Breuer, în 1895, în care autorii explică originea simptomelor isterice prin refularea* unor evenimente traumatice care nu au suscitat la momentul

respectiv o descărcare afectivă suficientă (lacrimi, furie etc). Tratamentul acestor simptome constă atunci în mod normal în a favoriza, la distanţă în timp faţă de traumatism*, exprimarea încărcăturii afective nelichidate. Metoda terapeutică, numită cathartică*, trebuie să îngăduie pacientului să-şi amintească, prin verbalizare, evenimentul traumatic şi să abreacţioneze, adică să elibereze în acest fel *cuantumul* de afect care îl făcea patogen. Abreacţia poate fi provocată şi cu ajutorul unor tehnici specifice, în special hipnoza* şi subnarcoza, iar la ora actuală, îndeosebi cu ajutorul noilor tehnici care se bazează cu precădere pe experienţa emoţională.

A. Braconnier

(S. D.)

Absenteism

Lipsă de stăruinţă într-o activitate care cere prezenţa într-un loc dat. Comportament al celui care absentează des de la munca sa. Într-un fel mai general, absenteismul desemnează repetarea absenţei şi se caracterizează deci prin frecvenţa absenţelor şi prin durata lor într-o perioadă de referinţă. Absenteismul este în parte determinat de insatisfacţia legată de natura muncii şi de condiţiile de lucru, dar şi de mulţi alţi factori, printre care se înscriu sănătatea, obligaţiile familiale, importanţa pe care o prezintă pentru subiect activităţile în afara muncii sale, precum şi etica individuală, normele grupului de muncă şi presiunile organizaţiei.

C. Lévy-*Leboyer*

(S. D.)

Absolut

Prag absolut: valoare minimală dintr-o dimensiune oarecare a unui fenomen fizic, cum ar fi presiunea* sau frecvenţa* sonoră, energia* luminoasă, concentraţia* unei substanţe chimice, care poate fi captată de organele receptoare* ale unui organism, generând deci la acesta din urmă o detecţie* sau o senzaţie. Existenţa acestei limite

demonstrează faptul că organismele vii nu sunt sensibile decât la o parte din valorile pe care le poate lua dimensiunea fizică în cauză (spectrul* vizibil, auditiv etc.). Limitele acestui spectru, şi în special limita sa inferioară, variază în funcţie de specii, iar în interiorul unei aceleiaşi specii prezintă variaţii interindividuale. Valoarea pragului absolut depinde de metoda folosită la măsurarea ei (metoda limitelor*, a stimulilor constanţi sau de ajustare*) şi de condiţiile speciale ale experienţei. Dacă ea este raportată întotdeauna la o dimensiune particulară a stimulului (de ex., presiunea sonoră, corespunzătoare intensităţii senzaţiei), nu este mai puţin legată de alte dimensiuni indisociabile de stimul: astfel, la un sunet* pur având întotdeauna o frecvenţă dată, pragul absolut de intensitate va fi în funcţie de frecvenţă. Determinarea pragului absolut a fost unul dintre primele obiecte de studiu ale psihofizicii. Ea a devenit obişnuită în diagnosticul deficienţelor senzoriale.

Percepţie absolută: capacitate de a defini valoarea fizică a unui stimul prezentat în mod izolat; fenomenul este cunoscut mai cu seamă în domeniul auditiv, în care subiecţii dotaţi cu auz absolut sunt capabili să spună cărei note şi din ce octavă îi corespunde un sunet dat... „... f *M. Richelle*

(S. D.)

Abstinentă (Regulă de ~) → Regulă fundamentală

Abstinenţă (Sindrom de ~)

Ansamblu de simptome de ordin fiziopatologic care apar atunci când se opreşte sau se reduce consumul unui drog. Aceste simptome sunt de o intensitate foarte variabilă, fie în funcţie de drog, uneori abia perceptibile la unii, putând provoca moartea la alţii, fie în funcţie de doza folosită sau de regimul continuu ori discontinuu de absorbţie. Droguri diferite produc sindroame diferite, dar drogurile din aceeaşi familie produc în general sindroame similare. Sindromul poate fi oprit aproape instantaneu prin

consumul de drog. Adesea, atunci când drogul respectiv nu este disponibil, se va căuta un alt drog din aceeaşi familie pentru a opri dezvoltarea sindromului: este vorba de fenomenul de dependenţă încrucişată. Sindromul se manifestă de regulă la câteva ore după oprirea luării drogului sau foarte repede după administrarea unui antagonist* care acţionează la nivelul receptorilor.

Acest sindrom este expresia stării de ajustare* a organismului la schimbările fizice care rezultă din consumul repetat de toxic: la oprirea luării drogului este nevoie de o anumită perioadă de timp pentru ca organismul să se reajusteze, iar simptomele sunt adesea opuse efectelor proprii drogului (de ex., diaree la oprirea luării de opiacee care provoacă în mod natural constipaţie). Procesele asociative (de tip pavlovian sau operant) care intră în joc în toleranţa* la droguri pot fi şi ele răspunzătoare de declanşarea sindroamelor de abstinenţă. Dacă un subiect este plasat din nou în mediul respectiv (sau este confruntat cu o situaţie care era asociată cu consumul de drog), el poate, în lipsa acestuia, să manifeste un ansamblu de simptome de abstinenţă care sunt similare cu răspunsurile compensatorii condiţionate ale tolerantei.”.

M. Le Moal

(S. D.)

Abstract <Concret Abstracţie

Această noţiune ţine de istoria psihologiei mai degrabă decât de dezvoltările sale moderne, cu excepţia locului atribuit abstracţiei empirice* şi abstracţiei reflectante* în teoria lui Piaget asupra inteligenţei. Se poate întâlni dacă nu termenul, cel puţin noţiunea în psihologia cognitivă, în lucrările asupra formării conceptelor* (J. Bruner şi alţii, 1956) sau asupra învăţării.

În viziune clasică, procesul de abstracţie este legat de problema formării ideilor generale. El desemnează procesul prin care gândirea* reuşeşte să izoleze o

componentă generală a unei percepţii, a unei imagini sau a unei noţiuni complexe. Această noţiune îşi are originea la Aristotel: activitatea prin care sunt gândiţi termenii abstracţi este concepută în special ca o activitate care permite intelectului să studieze proprietăţile matematice inerente fiinţelor sensibile. Abstracţia ocupă astfel un loc important în explicaţiile empiriste* ale originii ideilor generale.

În psihologia ştiinţifică din secolul al XIX-lea se găsesc împrumuturi directe din teoria filosofică a procesului de formare a ideilor abstracte. T. Ribot (1897), de exemplu, consacră peste jumătate din studiul său asupra evoluţiei ideilor generale examinării formelor inferioare (percepţie sau imagine), intermediare (percepţie sau imagine însoţită de limbaj) şi superioare (limbaj însoţit sau nu de percepţie sau de imagine) ale abstracţiei. În general, aceasta este concepută ca „un procedeu natural şi necesar al spiritului, depinzând de atenţie, adică de limitarea spontană sau voluntară a câmpului conştiinţei” (p. 6). Acest procedeu care constă într-o „disociere operată în datele brute ale experienţei” (p. 13) permite în felul acesta izolarea uneia sau alteia din componentele unei percepţii, unei imagini sau unei noţiuni. Noţiunea de abstracţie permite, după Ribot, să se explice etapele achiziţiei de concepte cum ar fi numărul* (trecerea de la numărul perceput, concret, la numărul abstract).

J.-J. *Ducret*

(S. D.)

BRUNER J., GOODNOWJ. şi AUSTIN G. (1956), *A Study of Thinking*, John Wiley, New York.

— RTBOT T. (1897), *L'ivolution des idées generales*, ed. a 5-a, Alean, Paris, 1919.

Abstracţie empirică

Proces de construire a cunoştinţelor* care constă în extragerea proprietăţilor sau regularităţilor empirice ale obiectelor lumii exterioare. împreună cu abstracţia

reflectantă*, care se referă la coordonarea acţiunilor subiectului, este unul din mecanismele cognitive fundamentale invocate de

J. Piaget. Cercetările asupra lecturii experienţei au demonstrat totuşi că abstracţia regularităţilor empirice nu se poate face decât cu ajutorul cadrelor asimilatoare construite de subiect. Abstracţia calităţii comune a unui ansamblu de obiecte cere o muncă de punere în legătură al cărei rezultat este recunoaşterea calităţii sau a regularităţii. Deci dacă, prin efectul său, abstracţia empirică poate fi concepută ca reluarea în epistemologie şi în psihologia genetică a conceptului clasic de abstracţie*, ea diferă totuşi de aceasta prin caracterul ei constructiv, adică prin dependenţa sa faţă de cadrele operatorii disponibile la subiect.

J.-J. Ducret (S. D.)

Abstracţie reflectantă

Noţiune introdusă de J. Piaget pentru a desemna procesul prin care subiectul construieşte cadrele logico-matematice de asimilare* bazându-se nu pe regularităţile lumii exterioare, ci pe coordonările acţiunilor sau operaţiilor* sale. Aceste coordonări se pot reflecta în ordinea stabilită de subiect asupra realităţii exterioare; o abstracţie pseudoempirică poate, în plus, să faciliteze activitatea prin care subiectul stabileşte reflexiv legături între acţiunile sale şi extrage proprietăţile astfel constatate ale acestei realităţi. Ca şi abstracţia empirică*, abstracţia reflectantă este astfel un proces activ de coordonare de scheme* de nivel superior, care se bazează pe regularităţi preexistente, dar care nu le poate desluşi decât cu ajutorul acestei activităţi superioare de coordonare.

J.-J. Ducret (S.D.)

Abulie → Aprosexie

Acalculie

Desemnează tulburările de calcul. Aceste tulburări

nu sunt univoce. Ele pot fi urmările unei perturbări care afectează identificarea, exprimarea şi mânuirea cifrelor, înscriindu-se de obicei într-o dezordine afazică* fără să existe obligatoriu un paralelism între afazia verbală şi afazia numerică.

Acalculia spaţială se referă la realizarea în scris a operaţiilor numerice; ea poate fi observată în contextul unor dificultăţi vizual-constructive, consecinţă a unei leziuni a emisferei drepte şi care împiedică aranjarea corectă a cifrelor impusă de realizarea operaţiilor.

Acalculia poate să nu afecteze decât operaţiile aritmetice simple, care se realizează mental; este vorba de o anaritmetie care poate fi observată izolat sau asociată cu elementele unui sindrom al lui Gerstmann: agrafie*, indistincţie dreapta-stânga, agnozie digitală; leziunea responsabilă afectează regiunea intersecţiei temporo-parietalo-occipitale stângi. *J.-L. Signoret*

(S. D.)

Acceptabilitate

Proprietate atribuită unui enunţ pe baza unei judecăţi (sau a unei evaluări*) care se întemeiază pe criterii de natură semantică* sau pragmatică. Enunţul poate fi considerat ca acceptabil, pe de o parte dacă este gramatical (adică dacă se conformează regulilor* sistemului limbii; v. Gramaticalitate), pe de altă parte dacă trimite la un eveniment sau la un act de enunţare* considerat drept acceptabil de către subiectul vorbitor. Spre exemplu, enunţul „fiica mea s-a măritat cu stră-străbunica mea” este gramatical, dar va fi considerat ca inacceptabil de un mare număr de subiecţi. În vreme ce noţiunea de gramaticalitate face trimitere la competenţa* locutorului*, noţiunea de acceptabilitate, mai intuitivă, se defineşte în legătură cu un model de performanţă.

J.-P. Bronckart şi *D. Zagar*

(S. D.)

acces delirant

Acces delirant

Tablou clinic descris acum un secol şi admis, prin tradiţie, de şcoala psihiatrică franceză ca o entitate autonomă. Acest concept a fost introdus de J. Magnan cu denumirea de acces delirant al degeneraţilor. El se caracterizează printr-o stare acută cu apariţie brutală (delir brusc), adesea fără cauză declanşatoare clară, cu un delir* polimorf prin temele şi mai ales prin mecanismele sale, care amestecă halucinaţiile* psihosenzoriale, interpretările, iluziile, intuiţiile şi elementele imaginative; fluctuaţii timice importante şi o mare variabilitate a tabloului, pe scurt, o dezorganizare a conştiinţei, fără o reală tulburare confuzională. Când este de durată scurtă, accesul ajunge uneori la o vindecare bruscă, fie după remisia unei recidive ce ridică problema intermitenţei şi revenirii, fie, în cele din urmă, după diferite tipuri de cronicizare. În prezent, el este legat fie de psihoze schizofrenice*, fie de tulburări ale stării de spirit. Această descriere clinică pare să-şi găsească locul în clasificările actuale sub denumirea de tulburări schizofrenice în *DSM* (*Manual diagnostic şi statistic al tulburărilor mentale*).

J.-F. Allilaire (O. D.)

Acces delirant acut → Delir Accesibilitate

Posibilitate de acces*, spre exemplu, la informaţiile* stocate în memorie*, la unităţile lexicale.

În metodologia ştiinţifică, posibilitatea de a avea acces la fenomene, cu ajutorul observaţier sau al experimentării. Progresele unei ştiinţe sunt legate de soluţiile aduse problemelor de accesibilitate. Astfel, în psihologie, nu s-a putut face psihofizică* la animale decât prin aplicarea tehnicilor de condiţionare*; ideea lui Gardner, în 1969, de a se recurge la limbajul gestic al surdo-muţilor a permis accesul la capacităţile simbolice* „lexicale” ale timpan-Zeuor-*M. Richelle*

(S. D.)

Acces lexical

Etapă a prelucrării psiholingvistice care constă în asocierea la codul grafemic (în lectură*) sau fonologie (în audiţie) al cuvântului perceput a intrării lexicale care corespunde informaţiilor* sintactice şi semantice conţinute în lexicul* mental. Ea duce la recunoaşterea* cuvântului. Cel mai cunoscut model de acces la lexic este cel al logogenelor lui J. Morton; fiecărui cuvânt (sau fiecărui morfem*) îi corespunde o logogenă; logogena este un captator de informaţii care, atunci când este atins un anumit prag de informaţie, se declanşează şi provoacă recunoaşterea cuvântului. Modelul lui Morton descrie un sistem interactiv în care informaţiile perceptive şi contextuale sunt folosite în acelaşi moment.

D. Zagar (S. D.)

Accident

Este calificat drept accident un eveniment neprevăzut şi puţin frecvent, cu efecte perturbatoare. Un comportament este numit accidental atunci când provoacă în mod involuntar o rană, o atingere fizică sau psihică susceptibilă de a atrage consecinţe traumatice. Studiul acestuia se situează în câmpul comportamentelor de risc. El implică mai mulţi parametri: de situaţie, de exerciţiu, de experienţă şi de efecte handicapante asociate la caracteristicile personale ale protagoniştilor. Unele cercetări întreprinse asupra originii accidentelor indică îndeobşte o evoluţie în funcţie de vârstă, sex şi mediu social a accidentaţilor şi delimitează o perioadă de expunere la riscuri care corespunde mai ales vârstei adolescenţer (ducând la o supermortalitate masculină accidentală ridicată).

J. *Selosse*

(S. D.)

Acetilcolină

Amână* cuaternară. Primul neurotransmiţător* descoperit în sistemul nervos. Neuronii colinergici sunt prezenţi în sistemul nervos autonom (sistemul simpatic şi

parasimpatic), somatic (joncţiunea neuromusculară) şi central. În creier, se disting neuroni cu axoni scurţi (cum ar fi striatul intemeural) şi neuroni cu axoni lungi reuniţi în opt nuclee mari. Printre aceştia din urmă se găsesc neuronii sistemului septo-hipocampic şi cei ai sistemului inominato-cortical situaţi în creierul mare, şi neuronii nucleului pedunculo-pontin şi cei ai nucleului latero-dorsal al tegumentului situaţi în creierul mic.

Dementa* de tip Alzheimer, care debutează cel mai adesea cu tulburări ale memoriei*, este însoţită de o hipoactivitate a neuronilor colinergici din creierul mare.

H. Simon

(S. D.)

Achiesare

Este tendinţa de a răspunde da sau adevărat la o întrebare indiferent de conţinutul ei (este mai frecventă decât tendinţa inversă). Această tendinţă de răspuns* (sau stil) este o caracteristică individuală coerentă care poate schimba rezultatele unui chestionar. Pentru a îndrepta situaţia, trebuie construiţi itemi simetrici (răspunsul când afirmativ, când negativ contribuie la scorul de scală*) sau itemi cu alegere forţată. Considerată la început (spre 1950) ca o simplă sursă de eroare, tendinţa la achiesare s-a dovedit a fi legată de anumite trăsături de personalitate* (legătură pozitivă şi stabilă cu anxietatea, de exemplu). Dar impactul ei real asupra rezultatelor este nesemnificativ.

M. Bmehon-Schweitzer (S. D.)

Achiziţie

9

Mecanism de dobândire a conduitelor: achiziţia limbajului se desfăşoară, în principal, între momentul naşterii şi vârsta de patru ani. Produs al acestui mecanism: lectura este o achiziţie comună a fiinţelor omeneşti şcolarizate. Termenul se aplică într-un fel foarte general la cunoaşteri şi cunoştinţe*, la iscusinţe şi abilităţi motorii, la

tot ceea ce poate îmbogăţi repertoriul* comportamental şi competenţele* unui individ de-a lungul experienţei sale. Deşi se apropie de termenul de învăţare*, nu are încărcătura de conotaţii care, la acesta din urmă, trimite la teoriile* învăţării şi mai cu seamă la cele care accentuează factorii ambientali. Mai neutru, cuvântul achiziţie nu implică nicio restricţie cu privire la mecanismele şi factorii în cauză şi astfel el se aplică şi la conduitele puse în act datorită maturizării*, unei dezvoltărr concepute dintr-o perspectivă constructivistă*, ca cea a lui Piaget, unei actualizărr de potenţialităţi în mare parte înnăscute* la simpla expunere la informaţii specifice (ca în concepţia achiziţiei limbajului susţinută de Chomsky), ca şi unor reacţii condiţionate*, învăţări instrumentale* sau comportamente motrice rafinate prin exerciţiu. Psihologia cognitivă contemporană acordă un spaţiu larg studiului achiziţiei cunoştinţelor: informaţii privind lumea exterioară, dar şi reguli şi strategii care pot fi exploatate în rezolvarea de probleme. Această preocupare este strâns legată de cea a specialiştilor în inteligenţa artificială*, în căutare de modele* de achiziţie a cunoştinţelor în vederea dezvoltării unor ordinatoare dotate cu capacităţi de achiziţie şi de exploatare a celor dobândite.

M. Richelle (S. D.)

Acid amânat

Este constituantul fundamental al proteinelor. Sistemul nervos central conţine, în afara proteinelor, cantităţi importante de acizi aminaţi liberi, dintre care unii sunt foarte implicaţi în transmiterea influxului nervos. Astfel, acidul gammaaminobutiric (GABA), glicina, taurina şi beta-alanina sunt inhibitori*, în timp ce acizii glutamic şi aspartic sunt excitatori. Anumite peptide, numite neuropeptide (endomorfine, substanţa P, rolecistxxhinina, somatostatina etc), formate din 2 până la 40 de acizi aminaţi, joacă de asemenea un rol important în transmisia nervoasă.

U. Spampinato (S. D.)

Acid dezoxiribonucleic → Acid nucleic

Acid nucleic

Polimer de origine naturală, cu o greutate moleculară ridicată (macromoleculă), format dintr-un lung lanţ de monomeri, *nucleotidele*. Fiecare nucleotid este format din unirea unei baze azotate purinice, adenină (a), guanină (G), sau primidinice, citozină (C), timină (T), uracil (U), cu un zahăr cu cinci atomi de carbon sau pentoză, riboză sau dezoxiriboză, şi un acid fosforic. La originea clasificării lor în două categorii fundamentale se află structura pentozei: acizii ribonucleici (AM) conţinând riboza şi acizii dezoxiribonucleici (ADN), conţinând dezoxiriboză. Diferite baze azotate le sunt comune celor două tipuri de acizi nucleici, în afară de U, înlocuit de T în AM. Ordinea de succesiune a bazelor şi combinaţiile lor specifice (C-G, A-T sau A-U pentru AM) dau o identitate specială fiecărui polinucleotid. Uniţi cu proteine bazice, ei formează nucleoproteinele, constituenţi esenţiali ai nucleelor şi ai citoplasmei oricărei celule animale sau vegetale. ADN se găseşte aproape exclusiv (90%) în nucleele celulare, el este un constituent esenţial al cromozomilor* şi are drept funcţie stocarea patrimoniului genetic şi transmiterea acestuia în timpul diviziunii celulare; el conţine informaţia pentru dirijarea sintezei proteinelor celulare. AM, care se găseşte mai cu seamă în citoplasmă, joacă un rol important în biosinteza proteinelor şi în exprimarea fenotipică* a genotipului.

U. Spampinato

(S. D.)

Acid ribonucleic → Acid nucleic Acmestezie

Percepţie tactilă a unui vârf ascuţit (ac) care nu provoacă totuşi o senzaţie* dureroasă.

M. Richelle (S. D.)

Acomodare

Acomodarea este activitatea prin care schemele* de

acţiune şi de gândire se modifică la contactul cu obiectul sau în timpul procesului de asimilare* reciprocă. Această activitate poate fi mai mult sau mai puţin spontană (acomodare de scheme reflexe sau automatizate) sau voluntară, dirijată şi gândită (acomodarea unei teorii ştiinţifice la elemente noi). Acomodarea este deci, mai cu seamă, momentul activităţii psihologice în timpul căruia elementele din jurul unei scheme sau al unui ansamblu de scheme pot contribui la organizarea schematismului acţiunii sau gândirii. Această contribuţie poate fi făcută fie prin intermediul unor procese de nivel inferior (întărirea legăturilor interneuronale), fie prin intermediul unor procese mentale (selecţia de ipoteze etc).

J.-J. Ducret

(S. D.)

Acomodare vizuală

Ajustare a puterii dioptrice a ochiului pentru a face să conveargă razele luminoase ale unui obiect apropiat chiar pe retină şi să asigure claritatea imaginilor percepute. La om, această ajustare se obţine datorită schimbărilor de curbură ale cristalinului sub acţiunea muşchilor ciliari asupra fibrelor elastice şi transparente ale cristalinului. Mecanismul de acomodare este inconştient (ajustare parasimpatică) şi îşi pierde din putere odată cu vârsta; ceea ce rezultă este prezbitismul. O carenţă de acomodare, care se referă la lungimea axului optic, plasează focarul convergenţei razelor luminoase dincolo de retină, ducând la hipermetropie; o exagerare de acomodare situează focarul de convergenţă al razelor luminoase în faţa retinei ducând la miopie. Astigmatismul, legat de o curbură neregulată a corneei, constituie un alt defect optic care împiedică acomodarea.

R. Genicot

(S. D.)

Acromatic

Caracterizează o lumină necolorată a cărei radiaţie

are un spectru de egală energie (x = y = z = 1/3 din spectrul vizibil); caracterizează de asemenea o culoare de suprafaţă albă ideală care are aspectul de iluminant precedent şi care dă o senzaţie fără tonalitate cromatică (alb, gri sau negru, după nivelul energetic). Comisia Internaţională a Iluminatului a definit un punct acromatic care este de puritate nulă pe diagrama colorimetrică. În reprezentarea tridimensională a solidului culorilor, punctele acromatice corespund axei luminanţelor.

R. Genicot (S. D.)

Act

Unitate de comportament* care constituie un tot legitim izolabil în fluxul continuu al conduitelor*, nu din motive de comoditate pentru observator, ci datorită semnificaţiei sale funcţionale în organizarea subiectului. Într-o analiză de tip behaviorist*, această semnificaţie poate fi raportată la efectul asupra mediului, efect care la rândul său este izvor de întărire* sau de satisfacere a unei trebuinţe* pentru subiect. Pentru etolog, actul îşi dobândeşte semnificaţia din funcţia sa în adaptarea* animalului la nişa sa ecologică. Pentru anumite psihologii ale personalităţii*, actul este un tot coerent, care leagă comportamentele în sensul îngust al termenului (mişcări, cuvinte) de trebuinţa care le serveşte de bază, de reprezentările* care le programează şi de scopul care-i marchează rezultatul. Tradiţional, se disting actele preparatorii, etape intermediare în urmărirea unui scop, şi actele consumatorii care aduc satisfacerea trebuinţei (căutarea hranei, parada* nupţială, preparatoriile, referitoare la ingerarea hranei, la cuplare) (v. Acţiune, Operant).

M. Richelle (S. D.)

Actant în anumite curente de semantică*, desemnează pe diferiţii protagonişti ai unei acţiuni sau ai unui eveniment: se poate afirma astfel că enunţul „Jean îşi curăţă scrumiera cu un curăţitor de pipă” este format

dintr-un predicat* („curăţă”) şi din trei actanţi sau argumente* („Jean”, „scrumieră” şi „curăţitor de pipă”) cărora le pot fi atribuite cazurr (respectiv: agent, obiect şi instrument).

În semiotica* narativă, această noţiune a fost introdusă de A.-J. Greimas (1966) pentru a desemna ceea ce V. Propp (1928) numea sfera de acţiune a personajelor unei povestiri sau naraţiuni. În analiza acestui tip de discurs* se disting actorii (personaje dispunând de un nume propriu, de o identitate, de un caracter) şi actanţii (loc sau statut al actorului în structura povestirii). Acelaşi personaj poate fi succesiv Subiect-erou, apoi Opozant (cazul trădătorului). În acelaşi fel, locul actanţial al Subiectului poate, într-o poveste, să fie ocupat de mai multe personaje: cei doi fraţi mai mari (falşi eroi), apoi prâslea (Subiectul-erou). Se întâmplă frecvent ca cel care dezvăluie eroilor obiectul căutării lor (Destinatorul) să fie în acelaşi timp Destinatarul*, adică cel căruia trebuie să-i fie remis Obiectul de valoare. Ceea ce este rezumat în schema actanţială:

Destinator Destinatar

SS

Subiect» Obiect de valoare

!

Adjuvant Opozant

Această abordare, care nu se aplică numai poveştilor, permite să se distingă în structurile narative o axă a dorinţei sau a voinţei (relaţia Subiect-Obiect), o axă a ştiinţei (Destinatorul comunică Subiectului o ştiinţă despre existenţa unui Obiect; Subiectul îi dăruieşte Destinatarului Obiectul şi, în schimb, Destinatarul recunoaşte valoarea eroului) şi o axă a luptei sau a puterii (Adjuvantul îl ajută pe erou, Opozantul îi contracarează planurile). Faptul că unele obiecte sunt mai mult sau mai puţin dezirabile (Obiecte de valoare) ne permite să înţelegem ce îi face pe eroi să alerge după ele. Pentru a distinge pe Subiecţii-eroi

de Antisubiecţi (falşi eroi) şi a înţelege de ce unul reuşeşte acolo unde ceilalţi eşuează, este necesar să se introducă noţiunea de competentă modală.

J.-M. Adam (S. D.)

act de limbaj GREIMAS A.-J. (1966), *Sémantique structurale*, Larousse, Paris.

— PROPP V. (1928). *Morfologiia skazi*, Nauka, Leningrad. Traducere (1970): *Morphologie du conte* (trad. E. Meletiński), Le Seuil, Paris.

Act de limbaj

Lui J.L. Austin i se datorează ideea că „a spune înseamnă a face”: departe de a fi întotdeauna un tablou al realităţii evaluabile în termeni de adevărat/fals, o enunţare* verbală este în general un act care operează transformări asupra drepturilor şi datoriilor publice ale interlocutorilor, evaluabil în termeni de succes/eşec. Actele cu caracter asertiv nu constituie decât un caz particular, alături de cereri (ordin, întrebare), promisiuni, verdicte (blam, condamnare), adresări rituale (salut, mulţumire), formule magice etc. Limba le oferă vorbitorilor mijloacele de a-şi declara intenţia de îndeplinire a acestor acte, eficacitatea unei astfel de enunţări rămânând o chestiune de norme* sociale (v. Docutoriu).

A. Berrendonner

(S. D.)

ACTH → Adrenocorticotropină

Acting out în traducerea operei lui S. Freud în engleză sunt folosiţi termenii *to act out* şi *acting out* pentru formele germanului *agieren*. S-a răspândit deci uzanţa de a se recurge la gerunziul englez pentru a defini în franceză un sens special al verbului *agir* (a acţiona) şi anume procesul prin care un comportament se realizează în locul şi în cursul actualizării unei fantasme inconştiente sau a reprezentării sale de „trecere la act”. S-a propus şi termenul de „punere în act”. *To act out* înseamnă a acţiona, punându-se accentul pe caracterul de

completitudine a realizării actului. Din cauza necunoaşterii acestui sens precis şi acordându-se sufixului *out* un sens de exterioritate, s-a încercat în mod greşit să i se opună un *acting în* care ar însemna acţionarea în cură, în opoziţie cu *acting out* care s-ar aplica unei acţionări în afara curei.

24

servind la descărcarea unei exigenţe pulsionale în locul investirii sale în transfer.

J. Lacan, în ceea ce-l priveşte, opune termenul *acting out* celui de trecere la act pentru a desemna înscenarea fantasmei inconştiente ca marcă semnificantă ţinând locul unei interpretări absente.

J. B. Moreno a folosit termenul pentru a marca obiectivul imediat al exprimării scenice în psihodramă, în acelaşi timp finalitate imediată şi mijloc terapeutic de expresie. *D. Widibcher*

(S.D.)

Activare

Creştere a excitabilităţii sistemului nervos* central, fiind una dintre proprietăţile acestuia, care duce la o creştere a nivelului de vigilenţă* a stărilor de alertă*, a atenţiei. Mai mult decât de o stare sau de un nivel, este vorba de un proces dinamic constituit din trecerea de la un nivel la altul conform unui *continuum* mergând de la diferitele stări de somn* la numeroasele stări de veghe. Acest proces însoţeşte stările emoţionale sau afective. Activarea rezultă dintr-un ansamblu de influenţe excitatoare şi inhibitoare de natură nervoasă şi umorală. O activare fazică avându-şi originea în formaţia reticulată* provoacă trezirea, pe când o activare tonică va întreţine un nivel de vigilenţă mai mult sau mai puţin ridicat. Sistemul activator ascendent reticular este el însuşi excitat de mesajele aferente, de factorii umorali din mediul interior şi de mesajele corticofuge. Formaţia reticulată se proiectează asupra talamusului şi a cortexului şi asupra neuronilor spinali implicaţi în motricitate. Intensitatea activării se

traduce în mod direct şi specific la nivelul electrogenezei cerebrale (electroencefalografe*), al controlului aferentelor senzoriale, al activităţilor motrice (spontane sau reflexe), al marilor funcţii fiziologice (respiraţie, circulaţie), dar şi al atenţiei şi reacţiilor emoţionale* şi hormonale. În această privinţă nu pare să existe o covariaţie între diverşii indici fiziologici sau psihobiologici. Activarea sistemelor fiziologice, care este o condiţie a experienţei emoţionale, este adesea anterioară activării cerebrale şi poate exista fără o cunoaştere a stimulului care i-a dat naştere. Această activare neurovegetativă şi rapidă are valoare de supravieţuire. Somnul a fost considerat iniţial ca un proces de dezactivare cerebrală de origine reticulară, dar mai târziu au fost evidenţiaţi centrii activi în declanşarea somnului. S-a stabilit o legătură între creşterea activării şi capacităţile sau performanţele* organismului; această legătură are forma unui U inversat, sugerând că unui nivel de activare optimal îi corespunde o vigilenţă optimală permiţând cea mai bună performanţă posibilă. Totuşi această lege generală este acum contestată în măsura în care un nivel de activare ar fi contingent sau specific unei stări date a organismului.

R. Dantzer, *M. Le Moal*.

B. Soumireu-Mourat

(S. D.)

Activă în pedagogie, denumirea de metode active se referă la un ansamblu de demersuri care, dincolo de nuanţele teoretice şi practice, ţin de unul şi acelaşi principiu: învăţarea* se operează datorită comportamentului activ al elevului; acesta învaţă ce face el însuşi şi nu ce face profesorul. Toate metodele active tind deci să asigure participarea celui care învaţă la construirea culturii, abilităţilor, atitudinilor şi valorilor sale, a sănătăţii sale fizice şi mentale. În acest context, lucrările lui J.B. Caroll, B.S. Bloom şi A. Harnischfer au demonstrat că factorul „timp investit în mod activ în

sarcinile de învăţare” (*active learning time* sau *timeon-task*) este, împreună cu ocazia de a învăţa (*opportunity to learn*), foarte predictiv pentru succesul său. În psihanaliză, expresia de tehnică activă a fost introdusă de S. Ferenczi pentru a desemna un demers care se abate de la neutralitatea* proprie psihanalizei clasice: analistul recurge la injoncţiuni, prohibiri, gesturi tandre, mărturisiri asupra propriilor sale probleme psihologice, pentru a stimula pacientul în a se elibera de efectele vechilor sale traumatisme.

În ştiinţele umaniste şi mai ales în psihologia socială, expresia de cercetare activă (datorată lui K. Lewin) se aplică metodelor care acordă cercetătorului un statut de observator participant; studierea unui subiect sau a unui grup este socotită inseparabilă de aceea a efectelor (modificărilor) produse asupra subiectului de cercetarea însăşi.

D. Anzieu şi *G. De Lanasheere*
(S. D.)

Activitate

Ansamblu de mişcări sau de acţiuni (eventual interioare, mentale*) produse de un organism. Termenul a rămas la fel de imprecis în vocabularul psihologiei ca şi în limbajul curent, de vreme ce el desemnează atât mişcări oarecare, chiar dezordonate şi nefinalizate sau pur şi simplu repetitive, cât şi înlănţuiri de acţiuni coordonate între parteneri sociali. Astfel, vom vorbi de activitate locomotorie spontană în legătură cu comportamentele de deplasare* nespecifice ale unui animal, înregistrate cu ajutorul unui actometru*, de cicluri de activitate în legătură cu fazele de veghe activă care se opun fazelor de odihnă şi de somn în cursul ciclului circadian*, şi într-un sens cu totul diferit, în didactică*, de activitate de grup sau de clasă pentru a desemna o formă de învăţare* şcorară care implică o participare activă a elevilor.

M. Richelle (S. D.)

Activitate de deplasare → Deplasare (Activitate de ~)

Activitate de substituire → Deplasare (Activitate de ~)

Activitate psihică

Noţiunea de activitate psihică corespunde unei exigenţe de transformare calitativă impusă aparatului psihic datorită legăturilor sale cu corporalul şi cu intersubiectivitatea şi din cauza funcţionării sale interne: travaliul pulsiunii*, travaliul visului şi travaliul doliului fiind prototipurile acesteia, degajate de S. Freud.

Activitatea psihică în grupuri priveşte transformările efectuate de membrii grupului pentru a constitui un grup (identificări imaginare, refulare, producere de simptome şi de semnificanţi comuni, contribuţia la idealul comun), pentru a se detaşa de alianţele inconştiente şi a accede la o subiectivitate individuantă. Activitatea psihică individuală se efectuează prin activitatea psihică a intersubiectivităţii şi a grupului însuşi: conceptul de aparat psihic grupar explică această corelaţie. *J.-R. Kaes* (N. C.)

Activitate psihică creatoare

S. Freud a analizat activitatea psihică a visului şi pe cea a doliului*, dar a schiţat numai studiul activităţii psihice de creaţie, mai ales în cursul autoanalizei sale.

D. Anzieu a sintetizat cercetările asupra acestei probleme şi a distins cinci faze:

1. căderea regresivă în inconştient, în special prin intermediul viselor şi al amintirilor din copilărie;

2. Înregistrarea de către conştiinţă a intuiţiei directoare a operei care urmează să apară şi a cărei valoare este recunoscută de un interlocutor care îi este ecoul;

3. construcţia conştientă şi voluntară a unei teorii, a unei opere, a unei logici care sistematizează această intuiţie;

4. munca perseverentă, îndârjită, adesea pusă sub semnul întrebării, de compoziţie a operei prin stimularea şi

controlul supraeului*;

5. În sfârşit, decizia de a considera opera ca terminată şi de a o supune aprecierii publicului, cu riscul unei răniri narcisice pentru autor şi cu preţul renunţării la stăpânirea destinului operei.

O creaţie anume nu parcurge în mod obligatoriu toate aceste faze, nici nu urmează ordinea indicată mai sus. Secvenţe ale mai multor faze se pot repeta sau inversa în cursul activităţii creatoare.

D. Anzieu (N. C.)

Activitate redirijată

Activitate care apare atunci când obiectul spre care este dirijat un comportament se modifică sau dispare brusc. Animalul este atunci condus să-şi orienteze aceeaşi structură comportamentală spre o ţintă diferită. Spre exemplu, în cursul unei interacţiuni agonistice* între două păsări, când una dintre cele două antagoniste fuge, învingătoarea îşi va redirija loviturile de cioc asupra solului sau oricărui alt obiect din apropiere.

„? *Campan*

(S. D.)

Actograf

Aparat destinat detectării, localizării, măsurării” şi înregistrării automate a activităţii comportamentale, chiar în condiţii seminaturale. În general, locomoţia* este considerată în acest caz ca reflectarea acestei activităţi, îndeosebi pentru studierea comportamentului vertebratelor superioare. Există totuşi şi diferite versiuni destinate examinării amănunţite a altor aspecte ale activităţii, cum ar fi ridicarea verticală a corpului, comportamentele alimentare* sau explorarea* disociată a locomoţiei. Cel mai adesea, actografele se bazează pe procedee de înregistrare electromecanică (de ex.: roata de activitate*) sau fotoelectrică. Unele aparate, cu destinaţii mai generale, înregistrează activitatea comportamentală cât se poate de complet, incluzând maximumul de mişcări,

reunite într-un singur montaj cu ajutorul unor colectori electronici. Atunci când înregistrarea privilegiază măsurarea, se vorbeşte mai degrabă de actometru şi actometrie. Este vorba de un instrument de bază în cercetarea comportamentului animal, mai ales în cronobiologie*, în psihologia comparată*, în etologie* şi în psihofarmacologia experimentală.

E. Tirelli (S. D.)

Actometru Actograf Act ratat

Termen specific psihanalizei care desemnează ratările acţiunilor de obicei reuşite.

27

acţiune

Subiectul* impută eşecul întâmplării sau neatenţiei când, de fapt, el îşi îndeplineşte o dorinţă inconştientă. Actul ratat este din acest punct de vedere un act reuşit S. Freud a grupat ratările şi tangenţele acţiunii, vorbirii, memoriei, pentru a le apropia de simptom* ca formaţie de compromis* între intenţia conştientă a subiectului şi ceea ce este refulat.

B. Brusset (S. D.)

Actuală (Nevroză)

Sub acest nume S. Freud a regrupat, foarte devreme în opera sa, nevroza de angoasă*, neurastenia*, apoi ipohondria*, ca neţinând de psihanaliză. El le opune, după criteriul determinismului lor, psihonevrozelor ale căror simptome sunt expresia simbolică a conflictelor infantile aşa cum le actualizează transferul. În nevrozele actuale, simptomele ar rezulta direct din efectele somatice şi nu psihice ale insatisfacţiei sexuale în viaţa prezentă a subiectului: lipsa de descărcare în nevroza de angoasă, inadecvarea sa în cazul neurasteniei. Acest model teoretic este cel al primei teorii freudiene a angoasei ca transformare fiziologică, automată, cantitativă pornind de la un prag şi ireversibilă a *libido – uhii* în angoasă de îndată ce ea nu mai poate fi legată de reprezentări. Pentru

S. Freud, simptomul nevrozei actuale este foarte des nucleul şi stadiul precursor al simptomului psihonevrotic.

Dezvoltările ulterioare ale acestei noţiuni destul de desuete s-au făcut în două direcţii: pe de o parte, coexistenţa, frecventă din punct de vedere clinic, de simptome actuale în legătură cu conflictele şi insatisfacţia (nu numai a pulsiunilor sexuale, ci şi a narcisismului şi a pulsiunilor agresive) şi de simptome datorate unor conflicte infantile pune problema articulării lor; pe de altă parte, teoriile psihosomatice, în care acelaşi model a avut importante prelungiri (noţiunea de slăbire a mentalizării" şi a elaborării fantasmatice preconştiente*) în şcoala lui P. Marty.

B. Brusset

(S. D.)

Actualizare

Într-un prim sens, care este şi sensul specific atribuit în psihologie, actualizarea desemnează procesul prin care un individ îşi mobilizează propriile potenţialităţi şi le exprimă într-un comportament observabil: este trecerea „de la putere la act" în confruntarea cu situaţii revelatoare (în special conflictuale). În psihologia personalităţii, se utilizează, de asemenea, termenul cvasisinonim de actuaţie (a unei tendinţe sau potenţialităţi).

În al doilea sens, mai general, actualizarea desemnează fie procesul care face ca un eveniment sau un comportament să treacă de la o stare virtuală la una actuală, fie procesul prin care un element al trecutului este reintrodus în prezent (actualizarea unei opere).

J.-P. Bronckart (S. D.)

Actualizare (Trebuinţă de ~)

Este, după H. Murray, dorinţa de a surmonta obstacolele, de a exercita o putere, de a realiza ceva greu cât mai bine şi mai repede posibil. După D. McClelland, ar fi resortul principal al motivaţiei pentru muncă, funcţionând prin întărire*: fiecare se străduie să reuşească

în activităţile şi situaţiile în care a avut deja succes. Este şi nivelul cel mai ridicat al ierarhiei trebuinţelor* propuse de A.H. Maslow, şi una din cele trei trebuinţe fundamentale ale teoriei motivaţiei a lui C.P. Alderfer.

C. Lévy-*Leboyer* (S. D.)

Actuaţie → Actualizare Acţiona (a) → Trecere la act

Acţiune

Termen foarte polisemie care, în accepţia sa cea mai generală, desemnează orice proces prin care un organism identificabil (agent) emite un comportament* (sau o secvenţă de comportamente coordonate) producând un efect observabil asupra lui însuşi sau asupra mediului înconjurător. Această noţiune poate dobândi o semnifi

acţiune asociativacaţie mai precisă care rezultă fie dintr-o centrare deosebită asupra uneia din cele trei componente ale sale majore (agent/comportament/efect), fie din restricţii puse asupra definirii lor. Anumite accepţii dovedesc o centrare aproape exclusivă asupra efectului (acţiunea frigului asupra unui organism, acţiunea socială); altele pun condiţii asupra naturii comportamentului (care trebuie să fie „activ”, în opoziţie cu „inactiv”, şi care se concretizează în mişcări observabile); altele pun restricţii asupra statutului agentului, al cărui comportament ar trebui să provină dintr-o intenţie* şi, în consecinţă, ar implica o reprezentare* a efectului său (v. Scop).

Curentul „semantica acţiunii”, reprezentat îndeosebi de P. Ricoeur, face deosebirea netă între acţiune şi mişcare. Aceasta din urmă este un comportament, emis desigur de un organism şi care produce eventual un efect, dar care este controlat de o „cauză” internă sau externă. Cât despre acţiune, ea ţine de voinţa* conştientă a agentului, care manifestă o intenţie privitoare la efect (noţiunea de „motiv”).

Cu excepţia curentelor fenomenologice, psihologia a adoptat în general o concepţie mai largă a acţiunii, care nu

implică în mod necesar intenţia şi care este centrată asupra rolului pe care-l joacă în dezvoltarea* cognitivă sau afectivă. „La început a fost acţiunea”; acest enunţ concluziv al lui Faust ilustrează postulatul fundamental al cognitivismului lui Piaget şi al interacţionismului social al lui A.N. Leontiev. În concepţia lui J. Piaget, orice comportament de schimb între organism şi mediu constituie o acţiune, în sensul că organismul-agent transformă aici mediul şi se modifică în contact cu el (v. Asimilare şi Acomodare) şi orice cunoaştere* purcede din acţiune. Încă de la naştere, acţiunile sugarului se repetă şi se aplică într-un fel asemănător la situaţii comparabile; prima formă de inteligenţă* (stadiul* senzorio-motor*) se concretizează atunci în scheme* de acţiune, adică în structuri care coordonează elementele comune la diferite aplicări ale aceleiaşi acţiuni. Emergenţa capacităţii de reprezentare (v. Funcţie semiotică) rezultă din interiorizarea* acestor scheme, care se reconstruiesc pe plan mental şi dau naştere operaţiilor* de gândire* propriu-zise. Pentru A.N. Leontiev, orice schimb organism-mediu se înscrie în cadrul activităţii*, adică al unei structuri de comportamente orientate de un „motiv” sau finalitate de specie (de ex., activitatea de vânătoare al cărei motiv este supravieţuirea). La om, activitatea poate să se descompună în acţiuni sau structuri de comportament care nu sunt direct articulate pe motiv, ci sunt orientate de un scop intermediar conştient (a pune pe goană vânatul într-o direcţie dată); aceste acţiuni sunt coordonate şi articulate la motivul de specie în cadrul cooperării şi interacţiunilor sociale. În această concepţie, operaţiile* sunt definite ca acţiuni automatizate şi inconştiente, iar gândirea rezultă din interiorizarea acţiunilor şi a operaţiilor, în psihanaliză*, acţiunea se defineşte ca ansamblu de operaţii prin care un agent urmăreşte să reducă tensiunile* care îl motivează; S. Freud a făcut diferenţa între operaţiile aloplastice*

(transformări materiale sau simbolice ale lumii exterioare) şi operaţiile autoplastice* (modificări fiziologice sau mentale ale agentului), în psihopatologie, sub termenul de apraxie* se desemnează dezorganizările de acţiuni practice (de ex., şirul de mişcări de realizat pentru a aprinde un trabuc), rezultat al unor leziuni pe emisfera stângă a creierului.

J.-P. Bronckart (S. D.)

Acţiune asociativă → Coacţiune

5 >

Acţiune de masă (Lege a) → Engramă

Acţiune (Potenţial de ~) Potenţial de acţiune

Acuitate vizuală

Capacitatea de a vedea distinct detaliile unui obiect şi deci de a discrimina spaţial mediul înconjurător. Din punct de vedere cantitativ, acuitatea vizuală este reprezentată în două feluri: ca inversul unghiului minimal de resorbţie (în minute de arc); este vorba de acuitatea vizuală de resorbţie, sau acuitatea vizuală minimală separabilă; sau ca fracţiunea lui Snellen, care se măsoară cu ajutorul literelor sau al inelelor lui Landolt sau cu obiecte echivalente (optotipuri). Media clinică a acuităţilor vizuale variază între 14/10 şi 10/10. Acuitatea vizuală variază în funcţie de regiunea retiniana studiată: ea este maximală la fovea*; ea variază şi în funcţie de luminarea* generală, de contrast*, de culoare* şi de tipul de test, de timpul de prezentare, de erorile de refracţie ale ochiului etc.

R. Genicot (S. D.)

Aculturaţie

5

Memorandumul dat de *Social Science Research Council* în 1936 o defineşte ca „ansamblul fenomenelor care rezultă din contactul direct şi continuu între grupuri de indivizi de culturi diferite, cu schimbări subsecvente în modelele (*patterns*) originale ale unuia sau ale celor două

grupuri”.

Această definiţie a aculturaţiei a fost contestată pe baza etimologiei. Ideea de acces la cultură vine de la prefixul *ad*, ceea ce ar favoriza interpretarea fenomenului ca o mişcare a culturilor lumii a treia spre cele din Occident: conotaţie evitată în expresia englezească iniţială de *culture contact*. De unde preferinţa, în America Latină, pentru transculturation. Dar textul explicitează posibilitatea mişcării celor două culturi una spre alta. Pe de altă parte, pentru a dezarma o altă critică, nu se exclude nicidecum posibilitatea situării cauzelor schimbării subsecvente în afara culturilor, în contextul istoric şi social. Memorandumul face din aculturaţie o modalitate de schimbare culturală şi o distinge de difuziune (trăsături trecând de la o cultură la alta) care, de asemenea, poate fi făcută în afara contactelor între grupuri, în sfârşit, între acestea din urmă se poate institui o relaţie asimetrică implicând o tendinţă de superioritate a unuia din cele două. Astfel, membrii unui grup pot merge până la asimilare culturală, prin adoptarea totală a sistemului celuilalt grup. Cel mai adesea vor avea loc manipulări diversificate ale celor două coduri, ducând la poziţionări variate, dintre care unele vor fi resimţite ca o integrare în unul dintre grupuri.

C. Camilleri (S. D.)

Acumulare

Anumite păsări şi multe rozătoare desfăşoară, în acele momente ale anului (în general toamna) care corespund producţiei masive de alimente conservabile pe timp îndelungat (fructe uscate, ghindă, grăunţe), o intensă activitate locomotorie şi exploratorie* şi recoltează, transportă şi acumulează, în ascunzători dispersate sau concentrate, în adăposturi, cuiburi sau vizuini, importante rezerve de hrană. Acestea sunt exploatate treptat în timpul perioadelor de foamete. Păsările dau dovadă de o memorie remarcabilă în a-şi găsi şi exploata majoritatea alimentelor

ascunse; de altfel, ele contribuie şi la regenerarea pădurilor. Animalele care hibernează se trezesc din când în când ca să ronţăie din rezerve. Acumularea este un comportament sezonier bazat pe un ritm endogen. Masacrele pe care le fac anumite carnivore în cazul unor prăzi deosebit de abundente şi accesibile (rozătoarele, păsările de curte) şi pe care după aceea le îngrămădesc. şi le exploatează ţin de acelaşi caracter de oportunitate.

J.-C. Rouwet (S. D.)

Acustică

Ştiinţă a sunetelor*, acustica face apel în mod obligatoriu la psihologie în măsura în care obiectul ei se referă la o parte a universului fizic, vibraţiile* audibile, captate de organismul viu. Psihoacustica*, disciplină de frontieră, reuneşte domeniile care implică mai direct participarea psihologului. Acustica constituie o disciplină de bază a psihologiei muzicii.

adaptare în forma lui adjectivală, acest termen se referă la tot ceea ce priveşte sunetele audibile: stimul, izolare etc.

M. Richelle

(S. D.)

Adaptare

Pentru biolog, adaptarea are mai multe accepţii: adaptările evolutivă, fiziologică, senzorială, învăţarea. Pentru neurobiolog şi psihobiolog, este vorba de un proces dinamic de schimbare, dezvoltat în mod voluntar sau involuntar, în scopul replasării organismului într-o poziţie mai avantajoasă faţă de mediul său intern sau de mediul înconjurător, şi presupunând capacitatea de a învăţa. Mijloacele puse în joc sunt de ordin psihologic sau biologic, integrat sau elementar. Comportamentul* este medierea cea mai des folosită pentru plasarea organismului într-o situaţie mai puţin ameninţătoare, pentru satisfacerea trebuinţelor sale şi, în ultimul rând,

pentru asigurarea supravieţuirii sale, precum şi a speciei sale. Un obstacol, trebuinţa, constrângerea, schimbarea etc. obligă la o mobilizare a organismului, care încearcă prin comportament să-şi menţină echilibrul* anterior sau să se ajusteze şi să creeze un nou echilibru compatibil cu supravieţuirea sa. Căutarea acestui echilibru este o necesitate psihobiologică. Orice modificare a mediului intern sau a mediului înconjurător care poate pune în cauză supravieţuirea individului sau a speciei, orice atingere adusă bunăstării sau echilibrului său fizic şi psihologic declanşează procese dinamice care vor concura pe căi adesea complexe la reducerea sau la suprimarea consecinţelor defavorabile ale constrângerilor, agresiunilor, conflictelor, schimbărilor. Studierea capacităţilor de ajustare* constă în a cunoaşte ceea ce depinde de situaţia care trebuie înfruntată, de experienţa subiectului, de patrimoniul său genetic. Adaptarea rezultă din punerea în joc a funcţionării sistemului nervos, a mecanismelor endocrine şi imunologice. Nu este deloc absurd să ne gândim că cercetările asupra căilor de adaptare şi asupra mecanismelor psihobiologice de ajustare ne vor permite să înţelegem mai bine dezadaptarea decurgând din eşecul funcţiilor biologice, perturbările funcţiilor nervoase, ineficienta sau inadecvarea răspunsurilor emise. Creierul nu apare aici decât ca unul dintre elementele care concură la homeostazie. Pe plan neurofiziologic, adaptarea foloseşte serii ordonate şi emergente de secvenţe comportamentale, de la reflexele* simple la condiţionări asociative, de natură inhibitoare sau excitatoare. Orientarea*, alerta*, amprenta*, sensibilizarea*, facilitarea* şi inhibiţia* latente, condiţionările de diferite ordine etc. constituie exemple de mecanisme neurobiologice adaptative. La nivelurile mai elementare, receptorii senzoriali, sinapsele şi reţelele, diferitele mecanisme foarte sensibile de reglare permit adaptarea la stimul.

M. Le Moal
(S. D.)
Adaptare (Clasă de ~) → Clasă pregătitoare
Adaptare lingvistică
Numeroase observaţii au revelat faptul că adultul, îndeosebi mama, îşi adaptează producţiile verbale la capacităţile lingvistice ale copiilor cărora li se adresează. Aceste adaptări ar facilita însuşirea limbii materne de către copil. Modificările puse în evidenţă în limbajul matern adresat copilului se referă mai ales la aspecte prozodice (ridicarea tonului, încetinirea debitului), lexicale (limitarea vocabularului folosit la cuvinte frecvente) şi morfosintactice (reducerea complexităţii sintactice). Asemenea modificări în funcţie de nivelul lingvistic al interlocutorului se observă începând de la vârsta de 4 ani, la copilul care se adresează unui copil mai mic decât el, dar aceste modificări nu se operează deliberat înaintea vârstei de 7 – 8 ani. La copiii mai mici, ca şi la adulţi în interacţiunile zilnice cu copiii mici, aceste adaptări lingvistice par să se efectueze în mod inconştient.
J.-E. Gombert (S. D.)
Adaptare socială
Adaptarea socială relevă un proces complex de interacţiuni permanente, dinamice şi dialectice, între un individ şi membrii societăţii care îi recunosc identitatea*, capacităţile*, locul şi statutul. Ea rezultă mai ales din armonizarea între două mari sisteme de reglare, dintre care unul se referă la relaţiile interpersonale în grupuri naturale şi instituţionale, iar celălalt la relaţiile formale cu organizarea socială şi sistemul ei de valori dominante.
J. Selosse l)
Adaptometru
Aparat care serveşte la măsurarea variaţiilor pragului de luminanţă* la stimulări mai mult sau mai puţin prelungite. Acest termen desemnează, în cele mai multe cazuri, un dispozitiv de măsurare a adaptării” vizuale,

adică de evaluare a schimbărilor treptate ale sensibilităţii organului vizual atunci când întunericul succedă unei luminări puternice.

R. Genicot (S. D.)

Adenohipofiză Hipofiză

Adezivă (Identificare)

Mod primitiv de identificare descris de

E. Bick ca fiind caracteristic autismului*, fie normal primar, fie patologic. El constituie, împreună cu identificarea proiectivă*, una din cele două forme ale identificării narcisice. El apare într-o reprezentare bidimensională a lumii, pe când identificarea proiectivă se produce într-o lume tridimensională. Copilul, speriat de realitatea externă şi internă şi de orice perspectivă de separare, trăieşte lipit de mama sa (vezi instinctul de Agăţare al lui I. Hermann şi fantasma unei piei comune, după D. Anzieu). Această lipire îl linişteşte, el are capul sec şi imită mecanic obiectele şi persoanele.

D. Anzieu

(S. D.)

Adicţie

5

Termenul englez *addiction* se răspândeşte ca sinonim cu toxicomanie*, asuetudine* sau obişnuinţă. El desemnează, cu o conotaţie mai activă decât echivalenţii săi din franceză, conduita de consumare a unui drog* care provoacă dependenţa* – fizică şi/sau psihologică.

M. Richelle

(S. D.)

Adolescenţă

5

Adolescenţa este o fază de restructurare afectivă şi intelectuală a personalităţii*, un proces de individualizare şi de metabolizare a transformărilor fiziologice legate de integrarea* corpului sexuat. Este greu de precizat, la ora actuală, sfârşitul adolescenţei câtă vreme numeroşi

adolescenţi îşi prelungesc procesul de personalizare. Ea constituie un câmp psihologic privilegiat pentru studierea schimbării" (R. Doron, 1970). Schimbările sunt subîntinse prin renaşterea mişcării de separare/individualizare a micii copilării; prin reactivarea conflictului oedipian; prin desprinderea de imaginile parentale infantile şi prin reataşarea de noile obiecte libidinale; prin raporturi defensive faţă de un ideal al eului şi de pulsiunile pentru stabilirea unui nou echilibru narcisic (refulare, deplasare, refuz, clivaj, intelectualizare, ascetism, proiecţie). Adolescenţa este în felul acesta un moratoriu infiltrat cu o problematică identificatorie: esenţialul constă din negocierea doliilor, a pierderilor şi a deziluziilor până în momentul în care subiectul* poate să-şi asume separarea şi diferenţierea în autonomie.

Din punct de vedere intelectual (B. Inhelder şi J. Piaget, 1955), ea se caracterizează prin gândirea formală, raţionamentul ipotetico-deductiv, descoperirea noţiunii de lege; stăpânirea posibilului de către gândire* poate atunci să ducă la un egocentrism metafizic; dar ea mai permite subiectului şi să conceapă proiecte de viitor, precum şi mari idealuri. Formele clinice ale adolescenţei comportă şi o originalitate juvenilă (M. Debesse, 1936) considerată drept normală, sentimente* de izolare şi preocupări obsedante referitoare la imaginea corpului*, în care se înfiripă grave tulburări mentale şi atitudini de sfidare şi

adopţie de dependentă, care provoacă agresiune populaţiilor naturale. Această metodă a fost şi devianţă. *E. JalleyşiJ. Selosse* utilizată pe scară largă la populaţii animale

(*S.* D.) şi umane (v. Genetica comportamentală).

Atunci când este aplicată la populaţii uma-DEBESSEM. (1936), *La crise d originalité juve* – „/., ni*le,* Alean, Paris! DORON R (1970), La *vie n*e ea se love Ştie de importante de af*fective de l'adolescent i*n*adanţi.*

Ch*angement c*e este imposibil să se controleze et *p*e*rsonne,* Dunod, Paris.

— ÎNCHIDER B. şi variaţiile genotipului. Un exemplu de plan

PIAGET J. (1955), *De la logique de l'enfant à la* de adopţii complet poate fi oferit de *stulogique de Vadolescent*, PUF, Paris.

Adopţie

Din punct de vedere istoric, adopţia este o practică socială legalizată în scopul păstrării integrităţii unui patrimoniu şi al transmiterii unei puteri sau a unui titlu în lipsa unui moştenitor natural. Din punct de vedere psihologic, adopţia răspunde dorinţei de a fi părinte şi satisface diferite motivaţir (generozitate, solidaritate, interese particulare). Cuplurile sterpe care adoptă caută să-şi îndeplinească dorinţa* narcisică şi să-şi depăşească trauma sterilităţii resimţită ca o mutilare. Este vorba de a asuma, printr-un act social şi nu medical, o filiaţie*, de a asigura copiilor adoptaţi o „familie" şi de a se apăra de angoasa* nimicirii. Fantasmele parentale putând fi satisfăcute după un model arhaic de dominare* şi de atotputernicie, legea prevede anumite criterii de selecţie a părinţilor

C. *Prévost* şi /. *Selosse* (S. D.)

Metoda adopţiilor. Cazurile de adopţie permit disocierea factorilor genetici şi/sau de ambient prenatal şi factorilor de ambient postnatal în asemănarea dintre indivizi la o anume trăsătură luată în consideraţie. Compararea între descendenţii abandonaţi şi părinţii lor biologici oferă informaţii asupra gradului de asemănare ce poate fi atribuit factorilor genetici şi de ambient prenatal. Compararea între descendenţii adoptaţi şi părinţii lor adoptivi dă o estimare a efectului ambientului postnatal. Metoda presupune ca ambientul postnatal să rămână constant, oricare ar fi caracteristicile copiilor adoptaţi, condiţie care nu este niciodată realizată în cazul dierea

efectului asupra nivelului de inteligenţă al copiilor adoptaţi pe care-l au anumite caracteristici ale unui mediu considerat favorabil sau defavorabil în funcţie de categoriile socioprofesionale de apartenenţă ale părinţilor biologici şi adoptivi. Se arată că există atât un efect al părinţilor biologici, cât şi unul al părinţilor adoptivi asupra performanţelor observate la aceşti copii. Eroarea constă în a interpreta efectul exercitat de părinţii biologici ca un efect de genotip, ceea ce ar însemna să se considere *apriori* că toate evenimentele care se desfăşoară între momentul conceperii şi cel al plasării în familiile adoptive au un efect nul. Ia animal, această metodă, combinată cu altele, a permis să se pună în evidenţă unele efecte ale variabilităţii genotipurilor, ale variabilităţii ambientelor, ca şi ale interacţiunilor* genotip-ambient.

M. Cartier şi *C. Desfors.es* (SD.)

Adrenalină

Catecolamină care derivă din noradrenalină* prin metilare. Enzima răspunzătoare de această reacţie, feniletanolamina N-metiltransferază, are o distribuţie foarte restrânsă:

1. În câţiva neuroni din trunchiul cerebral* care proiectează împreună cu neuronii noradrenergici vecini spre creierul mare (în special hipotalamus*) şi spre măduvă*;

2. Într-o subpopulaţie de celule medulosuprarenale, care eliberează adrenalina în curentul sanguin (acţiune hormonală), ca răspuns la stimulările emoţionale şi metabolice (hipoglicemie).

Acţiunile periferice sunt exercitate mai cu seamă prin intermediul unor receptori de tip beta. Aceştia sunt:

1. O creştere a concentrării plasmatice a metaboliţilor energetici, glucozei (prin glicogenoliză) şi acizilor graşi liberi (prin lipoliză);

2. O destindere a fibrelor musculare netede (vasodilatare);

3. O creştere a forţei şi a frecvenţei contracţiilor cardiace. La nivelul sistemului nervos central acţiunile sale proprii sunt încă puţin înţelese.

P. Mormede

(S. D.)

Adrenocorticotropină (ACTH)

Polipeptidă lineară a 39 de aminoacizi, sintetizată şi eliberată în circulaţia generală de celulele carticotrope ale lobului anterior al hipofizer şi răspunzătoare de activarea* sintezei hormonilor* glucocorticoizi de către cortexul suprarenal. Cei 24 de acizi aminaţi din partea aminoterminală a moleculei, a cărei secvenţă este identică la toate speciile studiate, sunt necesari şi suficienţi activităţii sale biologice. Secreţia de ACTH este controlată, în principal, de corticoliberină, elaborată de neuronii parvocelulari ai nucleului paraventricular al hipotalamusului şi secretată la nivelul proeminenţei mediane în vasele porte hipotalamo-hipofizare. ACTH-ul derivă dintr-un precursor multifuncţional, proopiomelanocortina, care se găseşte şi la originea [3-endorfinei şi a hormonilor melanotropi. Aceste peptide* sunt eliberate în acelaşi timp cu ACTH, dar rolul lor funcţional este încă puţin definit. ACTH-ul este eliberat atunci când organismul se găseşte în situaţie de stres* sau de activare, în mod mai general de adaptare.

P. Mormede

(S. D.)

Adualism

Noţiune introdusă de J.M. Baldwin pentru a descrie lipsa relativă de diferenţă în gândirea copilului între subiect şi obiect, între eu şi altul şi între noţiunile care ţin de spirit* şi cele ce ţin de materie. J. Piaget extinde această noţiune la conduitele senzorio-motorii arătând că, în primul stadiu al construirii realului, pentru copil nu există obiect în sensul realităţii „concepute” ca subzistând prin ea însăşi şi că, invers, copilul nu are conştiinţa

corpului său ca un corp separat de mediu. Această nedisociere relativă între subiect şi obiect, mai întâi pe planul acţiunii, apoi pe planul gândirii, este puţin câte puţin depăşită datorită unor relaţionali progresive de naturi diferite (spaţio-temporale, intersubiective etc.).

J.-J. Ducret (S. D.)

Adunare → Readucere

Afagie → Alimentar (Comportament)

Afazie

Tulburare a limbajului oral şi/sau scris ca urmare a unei leziuni a emisferei cerebrale dominante (v. Lateralizare). Punerea în legătură de către P. Broca (1864) a unei tulburări articulatorii a limbajului fără tulburarea comprehensiunii, cu o leziune care afectează baza celei de-a treia circumvoluţiuni frontale, apoi punerea în legătură de către C. Wernicke a unei tulburări a comprehensiunii fără tulburare articulatorie, cu o leziune care afectează partea posterioare a primei circumvoluţiuni temporale, urma să conducă la o concepţie asociaţionistă a diferitelor forme de afazie, după un model propus de L. Lichteim (1885). Acest model, criticat sau criticabil, propune o reperare semiologică eficace şi o terminologie în general acceptată.

Ariile lui Broca şi Wernicke sunt considerate sediul imaginilor motrice şi auditive ale cuvintelor; aria lui Wernicke este legată printr-un fascicul asociativ de aria lui Broca, pe care o controlează. O leziune care afectează una sau alta din cele două arii se află la originea uneia sau alteia din cele două forme canonice de afazie:

— Afazia lui Broca: definită prin tulburări ale producerii limbajului (perturbări articulatorii, stereotipii, reduceri şi chiar suprimări ale discursului), caracterizată şi printr-o comprehensiune verbală prezervată sau cel puţin alterată. Numită iniţial afect afemie şi afazie motorie. Legată de o leziune a părţii postero-inferioare (sau bază) a celei de-a treia circumvoluţiuni frontale,

numită aria lui Broca. Sediul acestei leziuni la nivelul emisferei stângi l-a condus pe P. Broca la descoperirea lateralizării cerebrale, descoperire atribuită şi lui M. Dax.

— Afazia lui Wernicke: definită printr-o tulburare a comprehensiunii limbajului, caracterizată şi de absenţa tulburărilor articulatorii şi de prezenţa parafaziilor*, chiar a unei jargonafazii. Numită şi afazie senzorială. Legată de o leziune a părţii posterioare a primei circumvoluţiuni temporale, numită aria lui Wernicke. Pornind de la aceste tulburări afazice, Wernicke a propus un model psihologic al funcţionării cerebrale*, pe bază anatomică, sursă a tuturor interpretărilor asociaţioniste* în neuropsihologie.

O leziune care afectează ambele arii se află la originea unei afazii globale, definită prin tulburări articulatorii şi de comprehensiune majore; o leziune care afectează fasciculul de legătură dintre cele două arii produce o afazie de conducţie, în care tulburarea de repetiţie nu se asociază nici cu tulburarea articulatorie, nici cu tulburarea de comprehensiune. Fiecare din cele două arii trebuie legată de un centru al ideilor, ipotetic din punct de vedere anatomic, dar necesar din punct de vedere funcţional pentru elaborarea şi comprehensiunea discursului. O leziune între acest centru şi aria lui Broca produce afazia transcorticală motorie, marcată printr-o producţie verbală redusă, fără tulburări de repetiţie; o leziune între centru şi aria lui Wernicke produce afazia transcorticală senzorială, marcată printr-un discurs parafazic, tulburări de comprehensiune fără tulburări de repetiţie. Fiecare din cele două arii este legată de un sistem motor efector pentru aria lui Broca, de un sistem auditiv receptor pentru aria lui Wernicke; o leziune poate afecta fiecare dintre aceste legături, responsabile respectiv de o anartrie pură sau de o surditate verbală, fără ca vreuna să afecteze limbajul.

La această schemă trebuie adăugate ariile considerate ca sediu al imaginilor vizuale şi grafice ale

cuvintelor, care permit explicarea alexiilor* şi agrafiilor. Un asemenea model nu permite luarea în considerare a afaziilor rezultate din leziuni ale structurilor anatomice subcorticale (talamus, capsulă internă, striatum) şi numite afazii subcorticale. El nu permite nici explicarea sau localizarea unei forme frecvente de afazie, caracterizată prin dificultatea de a denumi (lipsa cuvântului sau anomie) şi calificată afazie amnezică. Un asemenea tip de afazie, precum şi condiţiile de producere a tulburărilor afazice au justificat alte interpretări: modelul funcţional şi ierarhic, care deosebeşte limbajul automat şi limbajul prepoziţional sau voluntar; modelul global, care încearcă să izoleze o tulburare centrală, comună tuturor formelor de afazie. Totuşi, este periculos ca afazia să fie considerată o singură unitate; singularul acoperă de fapt diversele alteraţii care pot afecta procesele multiple aflate la originea producerii şi comprehensiunii limbajului oral şi scris (v. Neurolingvistică).

J.-L. Signoret (D. F.)

BROCA P. (1861), „Parte de la parole, ramollissement chronique et destruction partielle du lobe antérieur gauche du cerveau”, *Bulletin de la Société d’Anthropologie de Paris*, *2*, 235 – 238.

— LICHTEIM L. (1885), „On Aphasia”, *Brain*. 7, 433 – 184.

— WERNICKE C. (1977), „The Aphasia Symptom-Complex: a Psychological Study on an Anatomic Basis”, *în* G.H. EGGERT, *Wernicke’s Works on Aphasia*, Mouton, La Haye, 91 – 145.

Afect în psihologie, afectul este definit ca subiectivitate a unei stări psihice elementare, neanalizabilă, vagă sau definită, dureroasă sau plăcută, care se poate exprima masiv sau sub forma unei nuanţe, a unei tonalităţi. Spre deosebire de sentiment*, care este îndreptat spre un obiect, afectul este centrat asupra a ceea ce este resimţit în mod primar.

afirmare de sine

Psihanaliza îi dă un sens diferit. După S. Freud, orice pulsiune* se exprimă în cele două registre, ale afectului şi reprezentării. În sensul strict al cuvântului, afectul corespunde cantităţii de energie pulsională investită în reprezentare. Totuşi, din punct de vedere descriptiv, se va avea în vedere exprimarea subiectivă în legătură cu această cantitate de investiţie.

R. Jouvent

(S. D.)

Afectivitate

Noţiune cu o răspândire şi cu o înţelegere destul de vagi, care înglobează stări total diferite, cum ar fi emoţiile*, pasiunile*, sentimentele*, anxietatea*, angoasa*, tristeţea, bucuria şi chiar senzaţiile de plăcere* şi de durere. În mod tradiţional, sunt opuse motricitatea*, cogniţia* şi afectivitatea, dar existenţa trăită de subiecţi este, la drept vorbind, de nedefinit: după T. Ribot, conştiinţa îşi are izvorul în viaţa organică şi în impresiile legate de contracţiile musculare şi de mişcări. Această reducere epifenomenistă provine, la el, din faptul că este foarte greu de despărţit conştiinţa afectivă de conştiinţa intelectuală: noi legăm fiinţa de cunoaştere. S-a încercat clasificarea nivelurilor şi formelor afectivităţii, plasând-o în comparaţie cu fenomenele motrice şi reprezentative (T. Ribot), după funcţia sa de reglare* sau de dereglare a acţiunii (P. Janet şi M. Pradines). Dar este posibilă şi o altă atitudine, care constă în a recunoaşte că „omul simte altfel decât ştie… Conştiinţa afectivă, confruntată cu învăţămintele raţiunii, exprimă punctul de vedere al eului*” (F. Alquie, 1979, pp. 10 şi 14). Oricare ar fi paradigma aleasă, manifestările afective pure, lipsite de conţinut cognitiv sunt rare la om. J.-F. Le Ny consideră că rolul structurilor semantice (precepte*, imagini*, prototipuri, amintiri*) trebuie subliniat aici dintr-o

perspectivă care scapă în acelaşi timp alternativei conştiinţei şi inconştientului, şi pozitivismului S-I (stimul-răspuns). Psihologia modernă se străduieşte să ia în considerare specificitatea experienţei plăcerii, angoasei, dorinţei*, dragostei*, de neînlocuit şi comună tuturor.

E. *Jalley şi C. Prévost* (S. D.)

ALQUIS F. (1970), *La conscience affective*, Vrin, Paris.

Afemie → Afazie

Aferentă

Aferenta şi eferenţa reunesc toate intrările senzoriale, hormonale, umorale, care duc informaţiile* aferente la sistemul nervos*, precum şi toate ieşirile care permit răspunsurile eferente, motorii, glandulare, comportamentale… r.

M. Le Moal (S. D.)

Afiliere

Noţiune psihosocială care se referă la aderarea şi participarea unui subiect* la un grup. Afilierea este un proces selectiv şi interactiv de identificare* cu şi de către altcineva şi de reprezentare* de sine, care contribuie la recunoaşterea socială a unui individ. Sentimentul* de afiliere participă la evaluarea de sine pe bază de imagini sociale elaborate în funcţie de reprezentările valorificate prin asocierea aleasă. Afilierea ca procedură de integrare* poate fi efectuată conform unui ritual de probe iniţiatice.

J. Selosse (S. D.)

Afinitate

Rezultă din relaţiile interpersonale bazate pe interacţiuni perceptive şi afective asociate cu scopuri şi speranţe împărtăşite. Afinităţile corespund calităţii unei anumite trăiri, legată de atracţia şi ataşamentul* actual şi reciproc între persoane care comunică şi interacţionează, de la semnul de acord cel mai fugitiv până la elanul unei întâlniri esenţiale;”.

J. Selosse

(S. D.)

Afirmare de sine

Luare de poziţie sau conduită* deliberată manifestată de către un subiect* care *after efect* doreşte să prezinte o imagine* de referinţă* deosebită în comparaţie cu reprezentările* pe care el presupune că ceilalţi i le atribuie. Afirmarea unei imagini proprii contribuie la structurarea conştientizării” de sine. Marcând o diferenţiere* de ceilalţi, ea exprimă o relaţie dialectică între trebuinţele de exprimare, de autonomie şi de recunoaştere socială. Afirmarea de sine satisface o problematică complexă de identificare*, care se poate înscrie într-un proces aventuros de revendicare identitară, prin angajament şi asumare de risc realizate din fidelitate faţă de o anumită concepţie despre sine şi pentru a susţine credibilitatea alegerilor făcute.

J. *Selosse*

(S. D.)

After efect → Consecutiv Agăţare → Cramponare

Agitaţie

Expresie motrice* a excitaţiei psihice rezultând dintr-o sporire a activităţii unei părţi a funcţiilor care participă la activitatea psihică, fie că sunt comportamentale, emoţionale sau cognitive. Ea se poate produce în diferite împrejurări sau în situaţii psihopatologice.

Agitaţia desemnează, în general, un nivel de activitate motrică marcat de lipsa de coordonare între diferitele secvenţe de activitate, relativa lor ineficientă, caracterul lor dezordonat, putând merge până la pierderea controlului şi ducând la conduite agresive şi chiar violente. Se va vorbi despre instabilitate* psihomotorie la copil. Furia desemnează o extremă agitaţie cu exaltare emoţională, mânie, conduite distructive şi chiar ucigaşe. Se disting stările de agitaţie şi crizele* de agitaţie. Stările de agitaţie sunt observate cel mai des în tulburările psihotice funcţionale, cum ar fi maniile, stările de delir

acut, stările schizofrenice. Dar ele pot fi întâlnite în stările cerebrale organice, confuzia mentală şi diferite intoxicaţii, alcoolice, psihodisleptice sau altele.

Crizele de agitaţie sunt mai uşor de înţeles în termeni de interacţiune cu mediul înconjurător şi sunt mai scurte. Ele dovedesc o incapacitate de control temporară sau de scurtă durată, cu descărcare emoţională în raport cu frustrările. Pot fi observate mai ales la personalităţile* imature şi dependente, histrionice sau psihopatice. Agitaţia anxioasă survine cu ocazia crizelor de angoasă acută sau în anumite forme de depresie* anxioasă în cursul cărora agitaţia corespunde unei forme de luptă contra încetinirii psihomotorii.

J.-F. Allilaire (S. D.)

Agnozie

Termen creat de S. Freud pentru a califica o tulburare de recunoaştere a obiectelor (anterior numită asimbolie) şi pe care el o leagă de un defect de reprezentare* internă, reprezentare care rezultă din multiple şi variate experienţe senzoriale anterioare cu obiectele.

Conceptul de agnozie a evoluat şi desemnează actualmente tulburările de identificare perceptivă proprie unui canal senzorial dat şi prezervat din punct de vedere funcţional; se va vorbi astfel de agnozie vizuală (sau cecitate* psihică), de agnozie auditivă, de agnozie tactilă. Agnozia vizuală rămâne modelul dominant dovedind existenţa unor tratamente paralele şi independente, de vreme ce este posibil să fie observate agnozii specifice pentru culori, pentru figuri (sau prozopagnozie*) şi pentru obiecte. Este clasică distincţia, pentru acestea din urmă, între o agnozie vizuală aperceptivă datorată unei perturbări a integrării trăsăturilor perceptive care constituie obiectul şi o agnozie vizuală asociativă în care o perfectă integrare perceptivă nu poate fi asociată cu lexicul obiectului (sau afazie optică). Pierderea sensului

obiectului, sau tulburarea memoriei semantice (vezi Amnezie), produce şi o agnozie asociativă sau mai bine zis asemăntică, pentru că ea nu mai este proprie unui canal senzorial dat. Sub influenţa neuropsihologier cognitive, în care conceptul de reprezentare este funcţional central, există tendinţa ca termenul de agnozie să fie înlocuit cu acela de tulburare de recunoaştere.

J.-L. Signoret (S. D.)

Agonist

Desemnează un muşchi răspunzător de o mişcare, în opoziţie cu muşchiul antagonist. Desemnează, de asemenea, un agent farmacologic (ligând), capabil să recunoască şi să se lege de un receptor* dat, să-l stimuleze şi să inducă un răspuns fiziologic mimând în întregime sau în parte acţiunea neuromediatorului specific acestui receptor. Afinitatea unui ligând pentru un receptor dat este definită prin capacitatea sa de a se fixa asupra acestuia, iar activitatea intrinsecă a ligandului prin capacitatea sa de a genera un răspuns cuantificabil după fixare. Un agonist prezintă în acelaşi timp o bună afinitate şi o activitate intrinsecă susţinută. Se spune că este parţial atunci când activitatea sa intrinsecă, fiind slabă, nu declanşează decât o parte din răspunsul fiziologic.

U. Spampinato

(S. D.)

Prin extensie, cuvântul agonist îl indică pe cel care ia iniţiativa într-o relaţie diadică. Comportamentul agonistic înglobează toate conduitele care intervin în situaţii de rivalitate între indivizi sau grupuri din aceeaşi specie: el acoperă comportamentele de ameninţare* şi de atac, dar şi pe cele de evitare* şi de fugă. Anumiţi autori îl folosesc ca un sinonim pentru comportamentul agresiv. În fapt, cum în orice întâlnire elementele de atac-fugă sau de ameninţare-evitare se amestecă între ele, este indispensabil un termen general distinct al agresivităţii pure, care să acopere ansamblul situaţiei de rivalitate.

J.-C. Ruwet (S. D.)

Agorafobie

Frică angoasantă declanşată de confruntarea subiectului cu un spaţiu deschis care în sine nu are nimic periculos. Angoasa dispare în afara acestei situaţii; de aceea subiectul adoptă conduite de evitare* (evitare absolută sau stratageme de evitare). Uneori, dimpotrivă, subiectul fobie adoptă o atitudine contrafobică* (fuga în situaţia temută).

Acest simptom fobie nu constituie un proces patologic independent; într-adevăr, el poate fi observat atât în stări nevrotice (nevroză* obsesională sau isterică), cât şi în schizofrenie. Atunci când constituie simptomul principal, este vorba de nevroză fobică. Analiza mecanismului de acţiune în constituirea acestei nevroze îl prezintă ca apropiat de cel al isteriei. Cu toate acestea, în cazul nevrozei fobice nu există conversia angoasei eliberate prin acţiunea de refulare, ci o deplasare* a acesteia la situaţia fobică.

M.-C. Hardy-Bayle (S. D.)

Ag rafie

Tulburare a limbajului scris ca urmare a unei dezordini cerebrale. Tulburarea poate să cuprindă trei registre: cel al realizării şi aranjării literelor sau grafemelor, cel al conversiei foneme-grafeme, cel al cunoaşterii ortografiei (reguli de acord, cuvinte numite neregulate pentru că depind de converşii convenţionale).

Agrafia se manifestă în mod aproape constant concomitent cu perturbările afazice ale limbajului oral, fără ca să existe paralelism între intensităţile celor două feluri de tulburări. Limbajul scris poate fi afectat într-un fel izolat: agrafia poate fi atunci ori asociată cu alexia*, ori pură. Prezervarea posibilă a silabisirii orale permite situarea în mod funcţional a tulburării la nivelul realizării scrisului (agrafie apraxică). Perturbările care ating în mod electiv ortografia cu menţinerea codului fonem-grafem

definesc agrafia lexicală.

Într-un fel mai deosebit tulburarea poate afecta natura literelor (majuscule, minuscule); este vorba atunci de agrafie alografică.

În cursul deconexiunilor interemisferice prin leziuni ale corpului calos, poate fi agramaticalitate observată o agrafie care nu se manifestă decât la scrierea realizată cu mâna stângă. Trebuie, în sfârşit, notată frecvenţa tulburărilor agrafice în cursul confuziei mentale.

J.-L. Signoret (S. D.)

Agramaticalitate → Gramaticalitate Agramatism

Formă rară de discurs afazic observată în contextul unei afazir a lui Broca. Enunţul este redus, bine articulat şi pronunţat cu o prozodie conservată. Formele sintactice lipsesc aproape cu totul sau sunt minimale, cuvintele gramaticale sunt rare, iar mărcile morfologice ale cuvintelor, în special ale verbelor, nu mai sunt folosite. Enunţul este constituit dintr-o juxtapunere de cuvinte, cu toate acestea bogat în informaţii şi deci economic; este calificat şi ca stil telegrafic. Agramatismul pune problema de a se şti dacă este vorba de o tulburare care afectează exprimarea şi înţelegerea sintaxei sau dacă nu se referă decât la o perturbare a producerii frazelor.

J.-L. Signoret (S. D.)

Agresiune

Nu există o accepţie omogenă a termenului de agresiune. Principalele poziţii sunt ireconciliabile: poziţia behavioristă* care consideră ca agresiune orice comportament care răneşte sau aduce prejudiciu altuia, poziţia neobehavioristă care defineşte agresiunea ca o intenţie de a răni sau de a aduce un prejudiciu altuia, şi poziţia cognitivistă*, după care un comportament este considerat ca agresiv* numai dacă este în acelaşi timp intenţional şi reprezintă o violare a normei care guvernează situaţia în care se produce.

Formele de agresiune pot fi foarte diferite şi

înglobează orice reacţie directă sau indirectă, activă sau pasivă, motorie sau verbală, destinată să aducă un prejudiciu altuia. Luarea în considerare a intenţiei subiectului permite să se facă deosebirea între agresiunea ostilă şi agresiunea instrumentală, care constă în a folosi o putere coercitivă pentru a atinge un scop altul decât cel de a prejudicia victima (îndeosebi prin anticiparea unei recompense). Din perspectivă freudiană, agresiunea trimite la agresivitate. Ea este considerată ca un comportament spontan izvorât dintr-o pulsiune* unitară şi fundamentală care îşi are rădăcinile în sfera biologică şi a cărei energie trebuie imperativ descărcată. În psihologia socială, existenţa unei energii pulsionale autonome este contestată; pulsiunea nu ar da naştere decât unei aplecări spre agresare, actualizată de factori situaţionali. Agresiunea apare ca un control de manipulare a ambientului de origine sociogenă. Ipoteza frustrare-agresiune (J. Dollard ş.a., 1939), care a marcat începutul cercetărilor experimentale asupra agresiunii, postulează o conexiune înnăscută între frustrare*, stimul antecedent şi agresiune: comportamentul de agresiune este o consecinţă logică a frustrării. În această optică, agresiunea reprezintă o tentativă de a îndepărta ceea ce îl împiedică pe subiect să atingă scopul pe care şi l-a fixat. Rezultatele a numeroase cercetări au dus totuşi la contestarea caracterului necesar şi suficient al frustrării. L. Berkowitz (1962) consideră că frustrarea dă naştere agresiunii numai dacă stimularea aversivă produce o stare de excitaţie (mânia) care la rândul său sporeşte disponibilitatea răspunsului printr-o agresiune în condiţii situaţionale corespunzătoare, mai ales în prezenţa unor stimuli evocatori ai agresiunii (*aggressive cues*). În sfârşit, în concepţia lui A. Bandura (1973), comportamentele de agresiune sunt rezultatul unor învăţări, mai cu seamă al unor învăţări prin observaţie. Această ultimă teză este de natură să explice condiţiile conjuncturale ale unei

agresiuni, punând accentul pe actualizarea ei, fără a exclude totuşi o origine endogenă a comportamentului.

G. Moser (S. D.)

Bazele neurobiologice ale agresiunii: ansamblul structurilor şi sistemelor neuronale implicate în exprimarea conduitelor

agresiv agresive. Experimentul şi clinica au demonstrat, pe baza unor leziuni sau stimulări localizate, că tiparele de apărare* şi de atac* caracteristice agresiunii naturale sunt sub controlul unor mecanisme neurobiologice specifice. Admiţând faptul că agresiunea naturală apare în acelaşi timp ca dirijată contra unor obiecte din mediul înconjurător şi în situaţii specifice, că răspunsul este flexibil şi plastic mai ales în funcţie de atitudinea ţintei, că ea implică o integrare complexă de reactivităţi somatice şi autonome, problema fundamentală era de a şti dacă intervenţiile intracerebrale pot provoca esenţialul acestor caracteristici. Neurobiologii au propus diferite modele, cum ar fi atacul pisicii asupra şoarecelui (model de prădare* contestat de etologi ca nefiind o manifestare de agresiune) sau agresiunea interspecifică şobolan-şoarece etc. Cu titlu de exemplu, stimularea electrică a unor anume zone din hipotalamus* provoacă un atac al pisicii însoţit de cortegii simpatice şi somatice, de schimbări motivaţionale şi care rezultă din modificări selective permiţând ajustarea sistemelor senzoriale şi motorii. Există nişte mecanisme centrale înnăscute având ca scop cu mult mai mult să controleze agresiunea decât să producă tipare de răspunsuri prefixate, să pregătească într-un fel flexibil capacităţile senzorio-motorii pentru un răspuns la schimbările specifice ale mediului înconjurător, permiţând deci interacţiuni dinamice şi modulate ale organismului într-un mediu schimbător. Această problemă face trimitere la raporturile structură-funcţie*, precum şi la chestiunea localizării” răspunsurilor comportamentale.

Reiese că răspunsurile obţinute prin intervenţia localizată variază de la cel mai elementar la cel mai complex de-a lungul creierului şi al encefalului în funcţie de nivelul neurofiziologic stimulat. O stimulare la nivelul bulbului rahidian şi al punţii nu declanşează decât componente elementare de ameninţare şi de apărare, iar răspunsuri integrate nu apar niciodată. Aceste răspunsuri integrate de apărare şi de atac se obţin după stimularea substanţei cenuşii periapeductale a mezencefalului*; leziunea atenuează răspunsurile; cu ocazia agresiunii, neuronii din această regiune se activează; o secţiune a nevraxului în acest loc permite răspunsuri integrate, ceea ce sugerează că mecanismele neurobiologice esenţiale care îngăduie reacţia de agresiune se găsesc la acest nivel al encefalului. Hipotalamusul este în general considerat ca centru integrator al comportamentelor defensive şi de atac, dar este mai potrivit ca acestei regiuni să-i fie atribuit un rol de ajustare şi de modulare a reacţiilor afective şi agresive printr-o acţiune directă asupra mezencefalului. În sfârşit, stimularea diferitelor regiuni ale sistemului limbic* şi a regiunilor asociate (amigdală*, sept, hipocamp*, cortex* prefrontal şi cortex cingular) înlesneşte sau suprimă agresiunea, în general, intervin mari părţi din creier. Neurotransmiţătorir implicaţi în aceste circuite trebuie identificaţi mai ales în scopul orientării cercetării farmacologice. Psihochirurgia localizată, practicată în anumite ţări în cazuri de sindroame grave şi de pierderi de control episodice, nu se bazează pe cunoaşterea clară a neurobiologiei agresiunii. w r”.

M. Le Mea!

(S. D.)

BANDURA A. (1973), *Aggression, a Socia*! *Learning Analysis*, Englewood Cliffs, N.J., Prentice Hall.

— BERKOWITZ L. (1962), *Aggression, a Socia*! *Psychological Analysis*, MacGraw-Hill, New York.

— DOLLARD J., DOOB L., MILLER N., MOWRER O.H.

şi SEARS R.R. (1939), Frustration and Aggression, Yale University Press, New Haven, Conn.

Agresiv (Comportament)

Comportamentul agresiv acoperă toate conduitele* – flexibile şi progresive, sau stereotipe* şi ritualizate* – de ameninţare* şi de atac care intervin în situaţiile de rivalitate între congeneri. El determină un spaţiu personal dincolo de care intruziunea unui rival nu este tolerată. Această distanţă* interindividuală variază după specii şi, la fiecare, după împrejurările şi istoria personală. Funcţia sa biologică primară este să asigure securitatea şi liniştea

agresivitate subiecului, garantându-i în acelaşi timp resursele esenţiale: un loc la dormitor, accesul la hrană. Fluctuaţiile sezoniere ale producţiei de hormoni gonadotropi şi sexuali, reglată la animale de un ritm endogen stimulat şi sincronizat de variaţiile mediului înconjurător* (fotoperioadă, stimulare socială), determină, mai cu seamă la masculi, modificări importante ale intensităţii comportamentului agresiv şi ale intoleranţei. Prin intermediul structurării grupurilor sociale conform principiilor ierarhiilor* sau teritorialităţii*, comportamentul agresiv reglementează în fapt accesul la situaţiile cele mai favorabile reproducţiei. El devine, în acest caz, suportul unei competiţii şi de aici al unei selecţii intraspecifice. Pentru individ şi în sânul grupului social, mecanismul comportamentelor de ameninţare şi de evitare* (comportament agonistic*) este suficient pentru a regla fără vătămare corporală distanţarea subiecţilor conform statutului şi funcţiei lor. În cazul creşterii excesive a densităţii populaţiei, presiunea mărită a competiţiei, frecvenţa interacţiunilor duc la o situaţie de stres* care poate provoca diminuarea fertilităţii şi o emigrare parţială, ceea ce duce din nou la echilibrul populaţiei, al grupurilor sociale, al subiecţilor.

Natura şi originea agresivităţii au făcut obiectul unor

dezbateri similare cu disputa ideologică. K. Lorenz şi S. Freud s-au aliat pentru a postula existenţa unei pulsiuni agresive irepresibile. După părerea altora, ea se instalează în cursul ontogenezei, în funcţie de frustrărr şi de experienţe. De notat că, dacă în natură agresivitatea este modulată de nişte mecanisme compensatorii, în crescătorii ea se pretează la selecţia artificială orientată (cocoşi şi câini de luptă). Biologii fac distincţia între agresivitatea intraspecifică, modulată cu grijă, care contribuie la succesul global al grupului şi al populaţiei evitând vătămarea corporală a individului, şi agresivitatea interspecifică înscrisă în registrul comportamentului de prădare* şi de antiprădare.

J.-C. Ruwet (S. D.)

Agresivitate

Dispoziţie permanentă în a se angaja în conduite de agresiune* reale sau fantasmatice. Se pot distinge două aspecte: o agresivitate malignă, distructivă, şi o agresivitate benignă la care combativitatea se exprimă prin competiţie* şi creativitate. Agresivitatea este considerată de psihanaliză, în funcţie de şcoli, ca o pulsiune* unitară şi independentă, proiecţie* a instinctului de moarte sau de distrugere (S. Freud), sau ca o manifestare a dorinţei de putere asupra altuia şi de afirmare de sine (A. Adler). Cercetările interculturale au arătat marea varietate a normelor care guvernează agresivitatea şi combativitatea în diferite culturi.

G. Moser

(S. D.)

Ajustare

Mijloace psihice şi comportamentale pe care un individ este capabil să le interpună între o agresiune* şi organismul său pentru a face faţă unei probleme ce se iveşte şi pentru a micşora importanţa stresului suportat.

Psihologii disting strategiile de acţiune de strategiile de apărare. Primele îşi propun să rezolve problema, pe

când celelalte sunt intra-psihice şi încearcă să controleze emoţia* creată de situaţia provocatoare (negare, intelectualizare, reinterpretare etc). Strategiile de ajustare sunt foarte diferite de la un individ la altul şi la acelaşi individ de la un moment la altul, chiar în cazul unui eveniment identic. Totuşi, nu este posibil să se caracterizeze cu fiabilitate strategiile de ajustare desfăşurate de un individ, pe baza unor autochestionare sau discuţii. Se preferă deci, de obicei, o abordare comportamentală. În termeni fiziologici, se poate aprecia eficacitatea strategiei de ajustare reţinută prin diferiţi indici ai activării create de situaţia agresivă. Această abordare se loveşte totuşi de dificultatea de a contura cu precizie noţiunea de activare. Deşi conceptul de ajustare joacă un rol crucial în reacţia de stres, luarea sa în consideraţie obiectivă rămâne foarte dificilă.

R. Dantzer

(S. D.)

În statistică, cercetare a unei reprezentări teoretice care exprimă cel mai bine un ansamblu de date empirice. Metodele de ajustare cele mai răspândite sunt: cele mai mici pătrate, cercetare a coeficienţilor unei funcţii de una sau mai multe variabile care fac minimală suma pătratelor abaterilor dintre valorile observate şi cele oferite de funcţia luată în considerare; şi maximumul de verosimilitate, a cărui idee de bază constă în a atribui parametrilor* modelului valorilor care maximizează probabilitatea* de a observa rezultatul efectiv obţinut. Exemplu: ajustarea unei drepte de regresie* la un nor de puncte.

P. Bonnet şi *H. Rouanet* (S. D.)

Ajustare (Metodă de ~)

Metodă utilizată în psihofizică* mai întâi de G.T. Fechner, în 1860, pentru măsurarea pragurilor absolute* şi diferenţiale. Ea constă din a cere subiectului să regleze el însuşi stimulul* la valoarea minimală la care îl detectează

(prag absolut) sau, dacă este vorba de pragul diferenţial, să regleze stimulul de comparaţie* la valoarea minimală care autorizează o discriminare* în raport cu stimulul etalon. Această metodă, numită şi de autoreglaj, prezintă avantajul de a asigura mobilizarea atenţionată a subiectului, dar, fără să-i interzică revenirile în urmă, ea admite ezitări şi interferenţă de atitudini străine de sarcină, cărora metodele limitelor* sau stimulilor constanţi le lasă mai puţin ocazia să se exprime.

O variantă răspândită a metodei de ajustare, în măsurarea pragurilor diferenţiale, constă în a cere subiectului să regleze stimulul de comparaţie în aşa fel încât să i se pară egal cu stimulul etalon. La această metodă numită a erorii medii*, a punctului central*, sau şi de reproducere ori de egalizare subiectivă*, abaterea obiectivă în raport cu etalonul este folosită ca estimare* a pragului diferenţial sau, mai strict vorbind, a diferenţei juste imperceptibile.

M. Richelle (S. D.)

Ajustare pregătitoare

Operaţiuni prealabile producerii unui eveniment declanşator, care constau în aşteptarea unui stimul* printre alţii posibili. Ele au ca efect reducerea timpului de reacţie* sau a timpului motor în caz de aşteptare adecvată, creşterea latenţer şi a erorilor în cazul unei aşteptări inadecvate.

În sport, această ajustare poate consta dintr-o activare generală, o pregătire specifică şi controlată sau din posturi şi înlocuiri disimetrice. Calculul costurilor şi beneficiilor* duce la alegerea unui nivel de pregătire (totală, parţială sau nulă) în funcţie de probabilitatea unei ocurenţe a stimulului, de presiunea timpului şi de diferite variabile de context (cunoaşterea adversarului, scorul etc). *l „U*

M. Durând

(S.D.)

Akinezie → Defensiv

Alarmă

Semnal al unui pericol. La speciile care trăiesc în grup, comportamentul unor indivizi care, situaţi la marginea turmei sau postaţi ca santinelă, dau alarma congenerilor lor. Comportamentele cu valoare de alarmă pot fi exclusiv motorii (fugă) sau pot fi dublate de producţii sonore (strigăte sau cântaturi deosebite), care pot fi analizate ca forme elementare de comunicare. S-a încercat deseori să se atribuie un caracter intenţional comportamentului de alarmă, dar în cele mai multe cazuri o explicaţie mai simplă ne scuteşte de această interpretare antropomorfică.

Alarmă falsă: în teoria detectării semnalului*, răspuns de detecţie* dat atunci când stimulul nu a fost prezentat.

M. Richelle (S. D.)

Alarmă falsă → Alarmă

Alb

Califică o senzaţie vizuală lipsită de saturaţie coloristică, în genere provocată de un obiect care reflectă toate radiaţiile spectrului vizibil.

42

albedo

Prin analogie, un zgomot* alb este compus din toate frecvenţele sonore audibile. Probă albă: probă capcană introdusă într-o serie de probe în cursul unui experiment şi din care este eliminată o variabilă independentă* critică, în aşa fel încât să descopere dacă subiectul răspunde automat, dacă el anticipează sau ghiceşte, în testul lui Rorschach*, detaliul alb indică un răspuns bazat pe un gol între spaţiile petei…”

V *M. Richelle*

(G. D. S.)

Albedo → Factor de reflecţie difuză

Alcool

Moleculă naturală sau sintetică, etilalcool sau etanol, conţinută în toate băuturile fermentate sau distilate. Alcoolul este o moleculă în acelaşi timp sedativă şi hipnotică. El se obţine fie pe cale sintetică, fie pe calea fermentării unor produse vegetale. Este toxicul cel mai vechi cunoscut, fără îndoială, de la începutul umanităţii şi drogul* cel mai răspândit în lume. În doză slabă, poate avea proprietăţi stimulative, deşi adesea urmate de stări depresive; în doze mari, poate provoca o stare de stupoare şi comă.

Utilizarea sa cronică (alcoolismul) atrage după sine efecte distrugătoare asupra a numeroase organe (ciroza ficatului, arterite, pancreatite etc), printre care sistemul nervos (neuropatii, sindromul amnezic al lui Korsakov, encefalopatii, stări demenţiale). Sensibilitatea la alcool variază după subiecţi şi, în parte, din motive genetice. Acest drog creează stări de dependenţă* fizică şi psihologică, iar sevrajul poate duce la delirurr acute grave (*delirium tremens*). Folosirea sa foarte răspândită are un cost social enorm. Este un drog încurajat de un puternic suport publicitar şi care nu face obiectul nici unei legislaţii serioase. *M. Le Moal*

(S. D.)

Alcoolism → Alcool

Aleatoriu

O situaţie este numită aleatorie atunci când, în condiţiile unei definiţii perfect determinate, nu i se poate prevedea cu certitudine rezultatul. Un excelent exemplu de situaţii aleatorii este oferit de loterii: condiţiile iniţiale sunt perfect determinate, dar se poate ajunge la mai multe rezultate. Atunci când oricărei realizări posibile a unei situaţii aleatorii i se alătură o mărime numerică, se defineşte o variabilă aleatorie: aceasta se caracterizează printr-o lege a probabilităţii care permite măsurarea probabilităţilor legate de diferitele valori (sau de diferitele subansambluri de valori) ale variabilei.

În psihologie, printre altele, s-au dovedit adesea folositoare conceperea de situaţii aleatorii (învăţări, negocieri etc.) şi utilizarea teoriei probabilităţilor pentru a le formaliza.

D. Defays (S. D.)

Alegere

Alegerea presupune selecţia* unui răspuns particular dintre multe alte posibilităţi: în acest sens, analiza ei acoperă parţialpe cea a conduitelor de decizie* şi a dat naştere unor diferite modele* matematice. Strategiile de decizie au fost studiate în primul rând pentru situaţiile* de alegere binară. Să presupunem, de exemplu, că, înaintea opţiunii pentru soluţia A sau soluţia B, subiectul le atribuie o notă într-o listă de dimensiuni determinate; A şi B obţin, respectiv, 5 şi 2 puncte pentru dimensiunea 1 (ex.: utilitatea lor), 3 şi 7 pentru dimensiunea 2 (costul lor) etc. Subiectul va putea să-şi bazeze alegerea fie pe o comparaţie intradimensională, fie pe o comparaţie generală fondată pe numărul total de puncte obţinut de fiecare soluţie în ansamblul dimensiunilor. În studiile de logică a alegerii se pune problema tranzitivităţii preferinţelor, care nu este totdeauna dovedită: dacă, logic, urmează că A = C atunci când A = B şi B = C, aceasta nu este în mod necesar adevărat pentru un subiect în situaţie de alegere.

J.-M. Petot

Faza alegerii răspunsului, în modelele privitoare la tratarea informaţiei*, desemnează punerea în relaţie a stimulului identificat cu răspunsul adecvat, care, apoi, trebuie programat şi executat; este vorba deci de o etapă intermediară între procesele tradiţional numite perceptive şi motrice.

Alegere multiplă: procedură* aplicată testelor*, chestionarelor* sau probelor de evaluare* a cunoştinţelor* constând în a furniza subiectului un evantai de răspunsuri predefinite, dintre care el trebuie să aleagă pe cel care îi

convine. Alegerea multiplă este, într-un anumit fel, o alegere forţată, dar această ultimă expresie este în general rezervată cazurilor particulare în care posibilităţile oferite nu conţin anumite răspunsuri pe care subiectul doreşte să le folosească. Astfel, într-un chestionar de cunoştinţe, nu se oferă răspunsul „nu ştiu”; în măsurarea* unui prag* diferenţial*, nu se autorizează judecata* de egalitate, dar se constrânge subiectul să emită o judecată de deosebire, în plus sau în minus, în raport cu un etalon.

F. Măcar

(G. N.)

Alegere de obiect narcisică

Alegerea de obiect narcisică este, în psihanaliză, aceea în care obiectul este ales în funcţie de o relaţie de similitudine, respectiv, de identitate cu eu/ego-ul. De fapt, ea tinde să fie o alegere de obiect homosexuală. Este prima formă de alegere de obiect. În această calitate, ea este caracteristică unei faze infantile care se interpune între narcisism* şi alegerea de obiect definitivă, care este o alegere prin anaclisis*, cel puţin la om, căci S. Freud estima că alegerea de obiect narcisică este tipic feminină. Fixaţia prin alegere de obiect narcisică este considerată, în psihopatologia psihanalitică, un factor predispoziţional care joacă un rol important în etiologia formelor de nevroză* mai arhaice decât nevrozele de transfer*: nevroze narcisice* (în toate sensurile pe care termenul le dobândeşte în cursul istoriei sale), melancolie*, manie*, psihoze* disociative* şi paranoide. *f* –, /:

J.-M. Petot (G. N.)

Alegere de obiect prin anaclisis

În opoziţie cu alegerea de obiect narcisică*, alegerea de obiect prin anaclisis (sau anaclitică) este cea în care obiectul este ales potrivit modelului obiectelor parentale primitive ale micii copilării: în acest caz, dragostea priveşte: a) femeia care hrăneşte; b) omul care protejează. Din punct de vedere genetic, alegerea de obiect prin

anaclisis reprezintă o alegere de obiect prin excelenţă. Ea succedă, în evoluţia copilului, alegerii de obiect narcisice. Freud estima că alegerea de obiect prin anaclisis, care integrează şi depăşeşte anumite componente narcisice, este tipic masculină, căci „ea prezintă supraestimarea sexuală frapantă care îşi are originea în narcisismul originar al copilului şi deci corespunde unui transfer al acestui narcisism asupra obiectului sexual", w".

(G. N.)

Alelă

Informaţie* genetică cu un *locus** (loc) dat pe un cromozom. O celulă haploidă nu poartă decât o alelă cu un *locus*. La eucariote, celulele somatice sunt diploide: pe un *locus* sunt prezente fie aceleaşi două formealele, fie două formealele diferite. În primul caz individul este numit homozigot, iar în al doilea caz, heterozigot pe acest *locus*. Dacă o eucariotă posedă maximum două formealele pe un *locus*, în cadrul speciei numărul de formealele pentru un *locus* poate fi mai mare de două.

P.-L. Roubertoux (S. D.)

Alertă

Mobilizare specifică* a organismului ca răspuns la stimulări survenite în mediul său. Alerta implică starea de trezire* şi de vigilenţă* şi deci intervenţia structurilor şi circuitelor nervoase care le asigură controlul, mai ales a formaţiunii reticulate. Reacţia de alertă desemnează în mod

alexie special răspunsul global al organismului la o stimulare nouă căreia nu-i decodează imediat semnificaţia. Ea se traduce printr-o postură* de trezire atentă, cu mobilizarea organelor senzoriale, eventual cu orientarea receptorilor* vizuali şi auditivi spre sursa stimulului, de unde termenul de reacţie de orientare* folosit uneori oricum, la voia întâmplării, deşi el este mai restrictiv, şi răspunsurile viscerale asociate (modificarea ritmului

cardiac, a ritmului respirator etc). Reacţia de alertă a fost descrisă de

I. Pavlov, care o studia în prezenţa stimulului neutru introdus în situaţia experimentală pentru a servi în continuare ca stimul condiţionat. * Ea se atenuează şi dispare prin obişnuinţă* dacă stimulul se repetă fără consecinţe, şi face loc, eventual, unei reacţii condiţionate diferenţiate, care nu pune în joc decât organele şi funcţiile solicitate de asocierea condiţionată (de ex., flexiunea labei sau secreţia salivară). Se vede că, în afară, poate, de cazul unor stimuli asociaţi ameninţărilor speciale care apasă asupra speciei (prădătoarele), reacţia de alertă nu este legată de un stimul, ci de semnificaţia sa, de influenţa sa într-un context dat, acelaşi stimul declanşând-o atunci când el survine într-un fel neaşteptat, dar atrăgând un răspuns diferenţiat dacă el a făcut obiectul unei condiţionări sau dacă a dobândit o valoare informativă precisă.

M. Richelle (S. D.)

Alexie

Tulburare dobândită a lecturii, secundară, de obicei, unei leziuni focale care afectează emisfera cerebrală dominantă. Calificată, la origine, drept cecitate verbală, alexia este adesea numită dislexie* în literatura anglo-saxonă.

Această tulburare se defineşte printr-o perturbare a lecturii cu voce tare cu producere de paralexii (v. Parafazie), chiar de neologisme; de obicei este prezentă şi o tulburare a comprehensiunii grafice. Alexia poate fi observată fie în contextul unei dezordini afazice a limbajului oral, fie izolată. Poate fi atunci asociată cu o agrafie*, constituind astfel o alexie-agrafie, consecinţa unei leziuni care afectează regiunea parieto-occipitală stângă considerată ca arie a limbajului scris. Lectura poate fi perturbată, în timp ce scrisul este prezervat: în acest caz se vorbeşte de alexie fără agrafie sau de alexie pură, care

poate fi interpretată ca o deconectare între zona vizuală şi ariile limbajului.

Dintr-un punct de vedere descriptiv, alexia literală corespunde nonlecturii literelor, iar alexia verbală nonlecturii cuvintelor. Neuropsihologia cognitivă s-a străduit să analizeze şi mai cu seamă să diferenţieze alterările care pot afecta procesele puse în joc prin lectură: alexia fonologică, apropiată de dislexia numită profundă, nu mai îngăduie conversiunea grafem-fonem, pe când lectura unui cuvânt poate fi posibilă sau să ducă la o paralexie semantică; invers, în cursul dislexiei superficiale conversiunea grafem-fonem este păstrată, dar nu mai este controlată de sens, ducând la producerea de neologisme în lectura cuvintelor numite neregulate, adică a căror ortografie poate fi considerată ca arbitrară; în sfârşit, alexia numită pură nu mai permite decât o lectură literă cu literă.

J.-L. Signoret (S. D.)

Alexitimie

Definită în 1973 de P. Sifheos ca un deficit de verbalizare a emoţiilor; conceptul de alexitimie se înscrie în câmpul psihosomatic* de origine psihanalitică, urmare a unor cercetări americane şi mai ales franceze. Cu vreo zece ani mai înainte, un grup de psihanalişti francezi, printre care P. Marty şi M. de M'Uzan, reuşiseră să repereze la subiecţii suferind de maladii cunoscute ca psihosomatice un mod deosebit de funcţionare mentală, constituit dintr-o suprainvestire a factualului şi dintr-o gândire logică hiperraţională denumită gândire operatorie.

La acelaşi tip de pacienţi, P. Sifneos şi colegii săi de la Şcoala din Boston au studiat transcrierea *verbatim* de discuţii psihiatrice. Ei au găsit o mare sărăcie în descrierea

alfabetizare sentimentelor* şi a experienţelor trăite, o lipsă de fantezie. Pe baza acestor descrieri, au fost

elaborate ipoteze fiziopatogenice asupra maladiilor psihosomatice, care ar proveni dintr-o lipsă de adaptare la agresiuni (stres*) datorită absenţei factorului de reglare* pe care l-ar reprezenta mentalizarea. Aceste ipoteze au fost contestate, în acelaşi timp cu caracterul primar al alexitimiei (care ar fi putut fi secundar maladiei).

La ora actuală se admite că aceasta precedă episoadele somatice, iar unele cercetări asupra gemenilor duc chiar la ideea că poate uneori să comporte un factor genetic. Ea pare a fi mai ales în raport invers cu nivelul cultural.

Dincolo de importanţa sa teoretică în psihosomatică, alexitimia corespunde unei realităţi clinice semiologice care poate fi observată la noii pacienţi. Pe plan cognitiv*, alexitimia poate fi considerată ca un deficit de atenţie la nivelul tratamentului vizual paralel al informaţiei*, împreună cu o disconexiune funcţională interemisferică.

R. Jouvent (S. D.)

MARTY P. şi M’UZAN M. DE (1963), „La pensée operatone”, în *Revue Frantaise de Psychanalyse*, *2*7, 345 – 356.

— SIFNEOS P.E. (1973), „The Prevalence of Alexithymic Characteristics în Psychosomatic Patients”, în *Psychotherapy and Psychosomatics*, *2*2, 255 – 262.

Alfa (Funcţie)

Abstracţie folosită de W. Bion pentru a descrie o funcţie psihică ai cărei factori operează transformarea unor impresii senzoriale şi trăiri emoţionale în elemente alfa, adică: în imagini vizuale şi în scheme mentale auditive şi olfactive folosite la formarea gândirilor onirice, a amintirilor şi a gândirii conştiente şi inconştiente. Acest concept se aplică la capacitatea de gândire, la procesele şi la tulburările sale. El se realizează în metabolizarea pe care o efectuează mama a sentimentelor proiectate în ea de copil; datorită capacităţii ei de visare, mama primeşte, conţine, uşurează şi transformă proiecţiile – trebuinţe ale

sugarului. Prin introiecţia funcţiei alfa a mamei sugarul poate produce modele formate şi puse la încercare în contactul cu realitatea internă şi externă. „*Tir*.

R. Kaes

(S. D.)

Alfabetizare

Acţiune sistematică de învăţare* a cititului şi eventual a scrisului la populaţii analfabete (v. Analfabetism). În mod normal, ea nu se adresează decât subiecţilor care au depăşit vârsta şcolarităţii elementare şi care nu ştiu să citească şi cu atât mai puţin să scrie. Succesul unei campanii de alfabetizare, precum şi stabilitatea pe termen lung a rezultatelor dobândite depind în esenţă de doi factori: o profundă motivaţie a populaţiilor pentru a învăţa să citească şi întreţinerea acestei achiziţii. O politică de publicare şi de difuzare de texte susceptibile de a interesa aceste populaţii constituie deci un sprijin indispensabil oricărei campanii de alfabetizare. Factorii de motivaţie pot fi de ordinul mobilităţii sociale sau accesului la funcţii mai bine plătite, al unei creşteri a productivităţii şi a randamentelor agricole la ţară, al unei îmbunătăţiri a condiţiilor de viaţă (habitat, igienă şi sănătate publică) etc. În ţările în curs de dezvoltare, alfabetizarea a fost realizată în două direcţii principale. Prima, alfabetizarea de conştientizare, dezvoltată în Brazilia, apoi în Chile de P. Freire: ea constă în a dezvolta la populaţii, printr-o acţiune educativă, o conştiinţă clară a situaţiei lor obiective pentru ca ele să poată să transforme lumea în care trăiesc. A doua este alfabetizarea selectivă şi funcţională, dezvoltată sub impulsul UNESCO (Conferinţa de la Teheran), care favorizează dezvoltarea rurală şi resursele sale umane, mai ales prin intermediul mişcărilor cooperatiste. Alfabetizarea constituie, într-adevăr, un mijloc indispensabil pentru ca populaţia ţărănească să poată fi ridicată la rangul de partener egal în proiectele care sunt, de cele mai multe ori, elaborate şi realizate în numele ei. Ea este dezvoltată

la ora actuală în ţările europene, având ca destinatar populaţiile imigrate.

D. Peraya

(S. D.)

46

algezimetru eficacitatea.

Algezimetru

Instrument care permite aplicarea pe piele a unui stimul dureros calibrat, folosit la măsurarea pragurilor de durere.

M. Richelle

(S. D.)

Algoritm

Acest cuvânt vine de la numele unui savant uzbec din sec. al K-lea, Al Horezmi, celebru datorită tratatelor sale de aritmetică şi algebră. O noţiune intuitivă de algoritm, folosită în informatică*, desemnează descrierea precisă a unei metode de prelucrare a unei clase de probleme; ea constă dintr-o suită finită de operaţii de efectuat pe bază de date, în vederea obţinerii unui rezultat determinat (procedură* de calcul*, zisă efectivă dacă rezultatul se obţine în toate cazurile într-un număr finit de etape). Natura operaţiilor utilizate într-un algoritm depinde de informaţiile prelucrate şi de capacităţile agentului executant (uman sau maşină) căruia îi este destinat. O definiţie riguroasă a noţiunii de algoritm a fost stabilită de A. Markov în 1951, pe baza noţiunii de regulă de producţie. Din punct de vedere matematic, un algoritm defineşte o funcţie calculabilă. Un exemplu istoric este „algoritmul lui Euclid” pentru calcularea celui mai mare divizor comun a două numere întregi date. În informatică*, algoritmii clasici se referă la problemele trierii elementelor. Studiul complexităţii unui algoritm, în funcţie de mărimea problemei tratate, permite să i se estimeze

M. Baron (S. D.)

Alienare

Stare sau proces prin care ceva este pierdut sau este înstrăinat de cel care îl poseda iniţial. Conceptul de alienare aşa cum este folosit în psihologia muncii trimite la critica marxistă a economiei politice, după care muncitorul este înstrăinat de produsul muncii sale, străin lui însuşi, pentru că este înstrăinat de activitatea de muncă, activitate care aparţine altuia. Producătorul alienat se asimilează cu produsul, pierzându-şi astfel o parte din propria sa identitate* care într-un fel s-a topit în acesta din urmă. Independent de condiţiile economice, conţinutul însuşi al muncii poate aliena pe muncitor sărăcindu-i resursele intelectuale până la a-l face să i se pară de neconceput îmbunătăţirea situaţiei sale actuale. Alienarea pare să fie cu atât mai mare cu cât munca nu are semnificaţie pentru muncitor, sistemul de recompensă este legat de factori externi şi de productivitatea individului şi organizaţia nu-i oferă sau îi oferă muncitorului puţine mijloace pentru a-şi realiza propriile obiective. Concret, alienarea se traduce printr-un sentiment de neputinţă, de lipsă de putere şi de înstrăinare de muncă şi de ceilalţi, o pierdere de încredere în sine, o insatisfacţie a muncii şi, în sfârşit, o incapacitate de a integra valorile difuzate de orânduire.

P. Lidvan (S. D.)

Alienare mentală

Desemnează, de la P. Pinel încoace, toate formele de alterare mentală care duc la imposibilitatea pentru subiect*, ca individ social*, să ducă o viaţă normală şi să participe la viaţa în colectivitate.

Punctul de vedere social este indicat chiar de etimologia termenului „alienare”, din latinescul *alienus*: străin. În acest caz subiectul face figură de străin sau de alienat. P. Pinel a introdus astfel o tradiţie în care nebunii deveniţi alienaţi erau ridicaţi la demnitatea de bolnavi. Acest punct de vedere urma să pună probleme din ce în ce mai complexe din cauza distincţiei necesare între alienarea

socială şi alienarea mentală. La început s-a vorbit de alienare mentală aşa cum se va vorbi mai târziu de maladie mentală şi trebuie subliniat faptul că atributul mental părea deosebit de potrivit atât pentru alienare, cât şi pentru maladie. Mai târziu, unii au considerat că alienarea în sine constituie o structură generală caracteristică fiinţei umane; doi dintre principalii elevi ai lui P. Pinel, J. Esquirol şi G. Ferrus, se află la originea legii din 1838 care organiza în Franţa spitalizarea alienaţilor în aziluri, ca şi protecţia bunurilor lor. Această lege suscită încă şi acum teama de sechestrare. Ea stă la originea dezvoltării sistemului de aziluri din Franţa. Azilul de alienaţi va deveni progresiv o microsocietate ierarhizată care va fi acuzată de facilitarea cronicizării bolnavilor. Nu trebuie totuşi uitat faptul că el a permis la început un progres considerabil înlocuind căminele de cerşetori şi ospiciile, dezvoltând bazele unei medicini eficiente pentru alienaţi.

J.-F. Allilaire (S. D.)

Aliestezie

Neologism (în greacă: *allios*, schimbat şi *esthesia*, senzaţie) propus de Cabanac şi care se referă la aspectele emoţionale* şi afective* ale senzaţiilor*, adică la plăcerea* şi neplăcerea care le însoţesc. Aceste aspecte afective depind de starea subiectului, mai ales de starea sa internă. O aliestezie pozitivă deplasează calitatea senzaţiilor spre mai multă plăcere, iar o aliestezie negativă, invers. Mediul* intern poate fi modificat de diferiţi factori, cum ar fi temperatura corporală, febra, deshidratarea, precum şi de factori asociativi, aversiunea* condiţionată, spre exemplu.

M. Le Moal (S. D.)

Alimentar (Comportament)

Foamea este unul din factorii, dar nu singurul, care provoacă luarea de hrană (sau nutriţia). Ca orice comportament, el este organizat de creier, de la senzaţia de foame sau de apetit până la conduitele de selectare a

hranei. În mod normal, şi teoretic, animalul îşi reglează intrările calorice pentru a-şi menţine greutatea corporală în limite riguroase şi selecţionează alimentele în funcţie de trebuinţele fiziologice pentru a-şi menţine sănătatea. Există o capacitate înnăscută care orientează spre soluţiile potrivite din punct de vedere calitativ şi cantitativ.

Reglarea din punct de vedere cantitativ presupune un stimul intern care declanşează luarea de hrană şi care se manifestă prin foame, şi un stimul care opreşte această conduită şi care se manifestă prin saţietate. Acţiunea acestor semnale fiziologice (insulina este unul dintre ele) nu explică totuşi ansamblul proceselor de declanşare şi de oprire; aceste semnale acţionează la nivelul hipotalamusului şi al multor alte regiuni cerebrale. Semnalele răspunzătoare de oprirea luării de alimente, care survin înainte ca aceste alimente să fi fost digerate sau să fi îndeplinit o oarecare reglare fiziologică, provin după toate probabilităţile din stomac şi din partea superioară a duodenului, fără a se cunoaşte partea de întindere a secreţiei unui hormon zis de saţietate (colecistochina) şi de evaluare „senzorială” a aportului nutriţional în volumul ingerat, acest din urmă tip de semnal presupunând o digestie parţială pe baza unor enzime secretate de limbă. Aceste mesaje sunt adresate sistemului nervos în parte de nervul vag şi nervul splanhnic, deşi secţionarea acestor nervi nu împiedică reglarea nutriţională.

Există tipuri de foame selectivă care permit aportul de elemente necesare supravieţuirii. Foamea de sare, spre exemplu, răspunde unui program înnăscut, declanşat de îndată ce trebuinţa biologică devine vitală, iar animalul nu trebuie să înveţe că sarea este necesară. De asemenea, anumite aversiuni şi preferinţe* sunt înnăscute (substanţe amare şi dulci).

Cea mai obişnuită dintre tulburările de comportament alimentar este obezitatea*, care nu poate fi

considerată ca o entitate patologică; ea este adesea legată de o „bulimie* nervoasă” şi este diagnosticată atunci când greutatea depăşeşte 20% din greutatea ideală. Afagia, sau incapacitatea de a mânca şi refuzul de hrană, poate fi provocată de unele leziuni din regiunea hipotalamusului unde sunt integrate semnalele care conduc la foame sau la saţietate, în sfârşit, anorexia* este o pierdere a motivaţiei de a consuma alimente.

M. Le Moal

(S. D.)

Din punct de vedere etologic, comportamentul alimentar reprezintă o mare parte

alocare a repertoriului de bază al unei specii; motivat de foame sau stimulat de faptul că are pui de hrănit, el poate mobiliza esenţialul activităţii animalului, deşi unele dintre ele se arată oportuniste în privinţa momentului, locului, obiectului. Fiecare specie şi-a dezvoltat propria strategie alimentară înscrisă în fitofagie, prădare, parazitism sau saprofagie în funcţie de morfologia sa, de fiziologia sa şi de capacităţile sale de asimilare, de mediul în care trăieşte. Această strategie reprezintă reflectarea necesităţii de a se alimenta, dar şi a necesităţii la fel de vitale de a nu fi mâncat. Locomoţia, comportamentul alimentar, precum şi antiprădarea exprimă locul pe care îl are şi rolul pe care îl joacă fiecare, în felul său, în ecosistem*: nişa* sa ecologică. În ceea ce priveşte mijloacele şi succesul său, comportamentul alimentar este modulat de competiţie şi cooperare, interspecifice şi intraspecifice. Toate exemplele sunt de acţiune izolată, de grup sau de masă, mono¯ sau plurispecifice.

Comportamentele vitale de locomoţie, de alimentare şi de antiprădare constituie materialele esenţiale pe baza cărora s-au elaborat prin ritualizare* comportamentele cu funcţie expresivă care intervin în relaţiile sociale.

J.-C. Ruwet

(S. D.)

Alocare în cadrul ecoetologiei*, acest termen desemnează distribuirea sau repartizarea temporară a comportamentelor în exploatarea resurselor care asigură supravieţuirea unei specii. Repartizarea comportamentului alimentar* este un exemplu de alocare a comportamentului, care ilustrează adaptarea* speciei la nişa* sa ecologică şi este consecinţa evoluţiei. Comportamentul alimentar este modulat de numeroşi factori şi se supune legii disponibilităţii resurselor. El este organizat în aşa fel încât să prezerve cantitatea totală de alimente consumate pe unitatea de timp. Cu ajutorul unor simulări de nişe ecologice s-a putut studia comportamentul alimentar în laborator. Aceste simulări pot fi create şi cu ajutorul procedurilor de condiţionare operantă*, atunci când un animal este confruntat cu două programe de întărire* concurente care diferă prin frecvenţa şi/sau cantitatea de întărire alimentară disponibilă pe unitate de timp. În aceste condiţii, numărul de răspunsuri şi/sau timpul consacrat pentru a răspunde fiecărei componente a programului concurent este direct proporţional cu rata sau cantitatea de întărire disponibilă (legea corespondenţei*, *matching law*). Distribuirea sau repartizarea temporară a comportamentului operant este folosită şi ca indicator al controlului exercitat de stimuli cu ocazia testelor de generalizare* concurente.

H. Lejeune (S. D.)

Alocentrism

Atitudine de centrare a atenţiei sau a activităţilor asupra altuia mai degrabă decât asupra sa însuşi; se opune egocentrismului*, în accepţia comună a acestui termen.

De asemenea, sunt calificate ca alocentrice comportamentele care implică în mod obiectiv o tratare* a realităţii externe (percepţie* auditivă şi vizuală, îndeosebi).

J.-P. Bronckart (S. D.)

Alocortex → Cortex

Alomimetică (Inducţie) → Contagiune

Alomon → Feromon

Aloplastic

Termen care desemnează ansamblul reacţiilor adaptative centrifuge constând din modificări ale mediului înconjurător. Printre acestea, D. Lagache distinge unele concrete, constând din acţiuni materiale, şi unele simbolice, cum ar fi conduitele de limbaj şi comunicaţiile. Acest termen a fost introdus de către S. Ferenczi, în 1919, în opoziţie cu noţiunea de adaptare autoplastică* referitoare la modificări numai ale organismului. S. Ferenczi îl leagă mai ales de conversiunea isterică şi, în general, de „fenomenele de materializare”.

altruism adică de conduitele de reprezentare plastică a dorinţei pe baza materialului corporal. După el, ar fi vorba de o regresie mai profundă decât cea a visului, de vreme ce dorinţa inconştientă se realizează aici în stări sau acte ale corpului, şi nu într-o imagine vizuală. După S. Freud, comportamentul normal sau sănătos care efectuează o lucrare asupra lumii exterioare este aloplastic. Dimpotrivă, psihoza este autoplastică.

E. Jalley

(S. D.)

Alosteric (Efect) → Antagonist

Alternanţă

Producerea alternată a doua răspunsuri. Comportamentul de alternanţă este observat mai ales în situaţii cum ar fi labirinturile* cu două căi, în care sunt oferite două posibilităţi de răspunsuri, fără ca pentru aceasta să fie echivalente în privinţa întăririi. Tendinţa la comportamentul de alternanţă pare să depindă, în astfel de cazuri, de factori genetici, aşa cum o arată comparaţiile* de familii de şobolani. Alternanţa poate fi indusă de structura dispozitivului şi de regulile care domnesc aici: astfel, anumite labirinturi au fost construite în aşa fel încât

un parcurs fără greşeală presupune o succesiune alternată de cotituri la dreapta şi la stânga. În învăţările discriminatorii cu inversiuni succesive, alternanţa decurge din inversiunea regulii care asociază cei doi stimuli la cele două răspunsuri posibile (stimulii A şi B, unul pozitiv, celălalt negativ, schimbându-şi valoarea după o regulă de inversiune alternată regulată sau neregulată, subiectul trebuind să-şi inverseze răspunsurile pentru a continua să fie întărit)”.”.

M. Richelle

(S. D.)

Alternanţă funcţională

Noţiune foarte generală introdusă de H. Wallon pentru a desemna caracterul discontinuu (v. Continuitate) al dezvoltării” copilului. Pentru acest autor, evoluţia conduitelor umane nu constă dintr-o adiţionare lineară de capacităţi noi, ci se caracterizează prin numeroase oscilaţii (anticipare* de funcţii, regresie* etc.). Termenul de alternanţă funcţională desemnează această oscilaţie între mecanisme centripete şi mecanisme centrifuge care constituie fundamentul oricărui proces de dezvoltare. Ea se bazează pe un substrat biologic (funcţionarea alternată a metabolismului şi a catabolismului) şi se manifestă la toate nivelurile organizării psihologice: alternanţa asimilării” şi acomodării” în procesele de dezvoltare a inteligenţei*; alternanţa de faze de autocentrare şi de faze de interacţiune* în dezvoltarea socială; alternanţa între activităţile care ţin de sine* şi de eu* (ego) pe de o parte, de eu şi de supraeu* pe de altă parte, în dezvoltarea personalităţii etc.

A. Freud şi M. Klein, în analiza lor asupra relaţionalilor subiectului la „obiectul parţial”, au descris unele fenomene analoage de alternanţă între mecanisme de proiecţie* şi de introiecţie*, ca şi între procesele de separare şi de individuaţie.

J.-P. Bronckart şi E. Jalley (S. D.)

Altruism

Un comportament este numit altruist atunci când cel ce-l emite nu are niciun profit în mod direct, acesta aducându-i neplăceri sau făcându-l să-şi asume riscuri, în timp ce partenerii, camarazii săi, membrii grupului sau ai comunităţii din care face parte profită de pe urma lui: o mamă se sacrifică pentru puiul ei; o gaiţă sexual matură îşi amână propriul cuibărit pentru a ajuta la creşterea unui alt grup de pui; marmota care observă vulturul şi scoate un strigăt de alarmă îşi avertizează congenerii care se pun la adăpost, dar atrage în acelaşi timp atenţia păsării de pradă asupra ei. Altruismul este opusul egoismului. Dar niciunul, nici altul nu sunt absoluţi: apărarea puiului este cu atât mai aprigă cu cât acesta este mai aproape de momentul emancipării. De asemenea, gaiţa care ajută şi care îşi amână cuibăritul dobândeşte o experienţă care ulterior îi va folosi. Etologii se străduiesc să definească aceste

altul

J.-L. Signoret (S. D.)

noţiuni evitând orice referire la intenţie*, emoţie* sau conştiinţă*, nejudecându-le decât după efecte, atât pentru emiţător, cât şi pentru beneficiar. Într-un sens strict, altruismul micşorează şansele de supravieţuire ale primului şi le creşte pe ale celui de-al doilea. Dar nu este uşor de evaluat costurile şi beneficiile şi nici de stabilit dacă, pe termen mediu şi pe termen lung, avantajele nu sunt totuşi reciproce, în care caz este vorba mai degrabă de mutualism sau de simbioză. Sociobiologii au încercat să împace altruismul cu teoria darwinistă subliniind faptul că animalul altruist este adesea foarte înrudit cu beneficiarul: mama şi puiul ei; albina lucrătoare din stup, care este soră sau soră vitregă cu regina şi vară cu larvele pe care le îngrijeşte şi le protejează şi pe care aceasta din urmă le-a produs; gaiţa şi marmota care ajută sau avertizează. Comportamentul altruist are efectul de a contribui la

succesul difuzării caracteristicilor genetice pe care le au membrii acestor familii.

J.-C. Ruwet

(S. D.)

Altul în 1897, J.M. Baldwin prezenta, în *Dialectica dezvoltării individului*, eul şi altul, *ego-ul* şi *alterul* ca fiind organizaţi pe baza unui proces bipolar, care operează prin proiecţii şi încorporări. Concepţia lui a fost reluată şi modificată de P. Janet, H. Wallon şi J. Lacan.

G. H. Mead propune, în 1934, un model al personalităţii*, după care „eul" profund se formează suportând mai mulţi „eu/ego", în care se exprimă deosebirea de roluri şi de atitudini. Aceste procese apar mai cu seamă la copil, în cele două tipuri ale jocului*, liber (*play*), apoi organizat (*game*). Reprezentarea globală a jocului altora reuşeşte să definească funcţia unui altul (celălalt) generalizat.

În psihanaliză, J. Lacan a insistat îndeosebi asupra distincţiei „micul altul" (a), care nu trebuie confundat cu obiectul a, şi „marele altul" (a). Altul se constituie în raport cu eul pe baza unor imagini speculare şi reprezintă, pe o axă imaginară, obiectul identificării" aceluiaşi nume. Altul este polul transindividual al axei simbolice, adică al limbajului definit ca funcţionare a unui lanţ semnificant, al cărui punct de legătură în oglindă este subiectul inconştient. H. Wallon a elaborat şi el, aproximativ în aceeaşi perioadă ca şi J. Lacan, o interesantă teorie tripartită în care deosebeşte de eu, pe de o parte „altul intim, fantomă a celuilalt pe care fiecare o poartă în sine", şi pe de altă parte Altul radical, pol grupai al identificărilor eului

(D. F.)

Alzheimer (Maladia lui)

Constituie cea mai frecventă demenţă. Definiţia ei se bazează pe criterii histopatologice: prezenţa plăcilor senile şi a degenerescentelor* neurofibrilare la nivelul cortexului

cerebral; în fapt, leziunile afectează şi structurile subcorticale şi în mod mai specific nucleul bazai al lui Meynert. Demenţă degenerativă, frecvenţa sa creşte, se intensifică odată cu vârsta; există tendinţa să nu se mai facă distincţia între demenţa presenilă şi demenţa senilă. Varietatea clinică a acestei afecţiuni, cel puţin la început, este foarte mare, chiar dacă amnezia* reprezintă trăsătura dominantă (ceea ce poate pune problema de a o distinge de tulburările de memorie legate de vârstă).

Evoluţia maladiei este ineluctabilă, ducând în câţiva ani la o decădere comportamentală majoră. Identificarea unei perturbări la anumiţi neurotransmiţători (acetilcolina, îndeosebi) poate permite unele aplicaţii terapeutice. Existenţa unor forme familiale pune în discuţie posibilitatea unui factor genetic.

Ambiantă fizică

5

Ansamblu de factori fizici care definesc în mod permanent mediul înconjurător* caracteristic unei situaţii experimentale sau contextului de viaţă reală, ambianţa constituie un fundal pe care se vor detaşa evenimentele şi stimulii*, aceştia aparţinând de asemenea mediului, dar având o semnificaţie sau o influenţă deosebită pentru individ sau grup. Astfel, clima, poluarea atmosferică, nivelul zgomotelor constituie elemente ale ambianţei fizice. Unele aspecte ale acesteia s-ar putea specifica: ambianţă sonoră, ambianţă luminoasă. Acest termen se încadrează în psihologia mediului înconjurător.””.

M. Richelle (S. D.)

Ambidextrie

Capacitate a anumitor subiecţi de a se servi la fel de bine de amândouă mâinile pentru a efectua acţiuni din viaţa de toate zilele. Ea rezultă dintr-un defect de dominanţă* emisferică. Totuşi, în dezvoltarea* copilului, această aptitudine* poate fi observată într-o anumită perioadă, în general tranzitorie, înaintea stabilirii unei

preferinţe. Ambidextria este observată uneori ca semn însoţitor (la fel ca şi faptul de a fi stângaci*) în unele tulburări ale limbajului*, fără să constituie un factor cauzal al acestora.

G. De Weck

(S. D.)

Ambiguitate → Iluzie perceptivă

Ambiţie

9

Dorinţă de a reuşi, mai ales în viaţa profesională, şi de a vedea această reuşită valorificată social prin mobilitatea socială*, succesul în carieră, stima celorlalţi şi prestigiul. Cuvântul ambiţie dobândeşte uneori un sens peiorativ (a vrea să reuşeşti cu orice preţ, oricare ar fi mijloacele folosite) şi uneori un sens pozitiv (a vrea să reuşeşti datorită eforturilor tale personale şi prin utilizarea deplină a capacităţilor proprii).

C. Le\y-Leboyer (S. D.)

Ambivalent → Rezonanţă intimă

Ambivalenţă

9

În mod tipic, coexistenţa dragostei şi a urii în relaţiile cu una şi aceeaşi persoană. Termen creat de E. Bleuler (1910) pentru a desemna unul din semnele schizofreniei*; da-ul şi nu-ul, afirmaţia şi negaţia sunt simultane şi indisociabile în trei domenii: voluntar, intelectual şi mai ales afectiv.

S. Freud a reluat această noţiune din acest ultim punct de vedere, mai întâi în legătură cu transferul negativ (1912), făcând din el un concept psihanalitic major. Ambivalenţa se întâlneşte în gelozie, în doliu, dar mai cu seamă în nevroza obsesională. Dezvoltarea libidinală a fost concepută de

K. Abraham ca mergând de la stadiul oral preambivalent la stadiul genital postambivalent. Copilul are grijă de obiect şi îl protejează de propria sa ostilitate

pentru a-i împiedica distrugerea şi a-şi asigura permanenţa. Pentru M. Klein, ambivalenţa este prezentă de la început: distrugerea obiectului iubit este evitată de clivaj* şi de proiecţie* (poziţie paranoidă-schizoidă*). Poziţia depresivă are ca finalitate integrarea ambivalenţei în relaţia de obiect total cu ajutorul progreselor de maturizare şi de reparaţie. S-a propus adoptarea termenului de „divalenţă" pentru a explica absenţa de integrare a celor două componente ale ambivalenţei pulsionale consecutive clivajului obiectelor bune şi obiectelor rele.

Ambiguitatea noţiunii de ambivalenţă apare clar: dacă ea înseamnă acţiunile şi sentimentele rezultând dintr-un conflict defensiv, ea ia un sens foarte larg care se aplică la orice situaţie conflictuală sau formare de compromis. În sens restrâns, ea explică „conflicte specifice în care componenta pozitivă şi componenta negativă a atitudinii afective sunt simultan prezente, indisolubile şi constituie o opoziţie nondialectică, de nedepăşit pentru subiect, care a spus în acelaşi timp da şi nu" (J. Laplanche şi J.-B. Pontalis, 1967, p. 21). Noţiunea de ambivalenţă trimite la dualismul pulsional pe care îl descrie teoria freudiană a pulsiunilor de viaţă şi de moarte, aşa cum acţionează el în simptomul nevrotic (fobia*, de ex.) şi în complexul Oedip. Astfel, dincolo de conflictele intra-psihice între instanţele personalităţii psihice (eu.

amendabilitate sine, supraeu) trebuie să se facă loc contradicţiilor inerente vieţii pulsionale.

E. Brusset (S. D.)

BLEULER E. (1910), „Vortrag iiber Ambivalenz", *Zentralbaltfiir Psychoanalysel*, 266.

— FREUD S. (1912), „Zur Dynamik der Übertragung", *Gesammelte Werke*, vol. VEI, Imago, Londra. Traducere (1953): „La dynamique du transfert" (trad. A. Berman), *în De la technique psychanalytique*,

PUF, Paris.

— LAPLANCHE J. şi PONTALIS J.-B. (1967), *Vocabulaire de la psychanalyse*, PUF, Paris.

Amendabilitate

Termen criminologie folosit pentru a defini conduita unui vinovat care îşi recunoaşte vina. Amendabilitatea este considerată ca o capacitate de schimbare morală a unui delincvent şi arată dorinţa sa de a repara prejudiciul adus.

J. ollosSC

(S. D.)

Ameninţare

Limbaj al violenţei folosit pentru a exercita o presiune morală asupra unei alte persoane, prevestind un rău potenţial prin intermediul unui raport de forţe inegale. Bazată pe teamă şi intimidare, ameninţarea constituie un indiciu de pericol legat de un proiect strategic de a aduce prejudiciu* altuia. Ea este simptomul trecerii de la o situaţie interpersonală conflictuală la o situaţie periculoasă.

J. *Selosse* (N.C.)

Amestec de culori

Asociaţie sau combinaţie de culori. Poate fi vorba despre un amestec de lumini sau de materii (pigmenţi) colorate. Colorimetria* distinge două tipuri de amestec. În amestecul aditiv, o culoare adăugată alteia produce o senzaţie colorată a cărei lungime de undă dominantă este cuprinsă între cele ale componentelor sale, cel puţin dacă este vorba despre culori mai mult sau mai puţin monocromatice. Se obţine verde amestecând albastru şi galben. Un amestec aditiv corect dozat din trei culori primare aditive (roşu 700 nanometri, verde 546 µm, albastru 436 µm) dă o impresie de alb. În amestecul sustractiv, o lumină albă apare albastră printr-un filtru albastru deoarece acesta a sustras din lumina de origine toate tonalităţile cu excepţia lungimii de undă corespunzătoare albastrului filtrului. Dacă se adaugă

acestui filtru albastru un filtru galben, se obţine prin combinaţie sustractivă o lumină purpurie (complementară verdelui). Sustragerea a trei culori primare dă negru (culorile primare sustractive sunt galbenul, cyanul şi magenta). Pictorii utilizează ambele procedee.

R. Genicot (N. C.)

Ametropie

Stare anormală de refracţie a ochiului în care, cu o acomodare* relaxată, imaginea unui punct la infinit se formează fie în partea din faţă a retinei (miopie) printr-un exces de putere convergentă sau o alungire axială excesivă a globului ocular, fie în partea din spate a retinei (hipermetropie) din cauza insuficienţei puterii convergente sau scurtării axiale a globului ocular. Lipsa de ametropie este numită emetropie.

R. Genicot

(S. D.)

Amigdală îngrămădire de grupuri de neuroni, numită şi complex nucleal amigdalian, plasată în partea dorsomedianã a polului temporal, chiar în faţa extremităţii anterioare a hipocampului. Complexul amigdalian este împărţit în două părţi filogenetic distincte:

1. arhistriatum (formaţii bazale primitive) se găseşte la originea complexului corticomedial, cuprinzând nucleele cortical, medial şi central; relativ mic la om, acest complex primeşte fibre din structurile olfactive;

2. paleopallium se găseşte la originea complexului nucleal bazolateral, constituit din nucleii lateral, bazai şi bazai accesoriu. Aferentele sale provin din cortexul* piriform şi din girusul parahipocampic, şi de asemenea din diverse teritorii neurocorticale. În afară de aceasta, cele două complexe nucleale sunt interconectate între ele şi prezintă numeroase conexiuni cu tala

musul şi cu hipotalamusul. Datorită foarte numeroaselor sale conexiuni anatomice cu structuri

cerebrale şi mai ales limbice*, amigdala este considerată ca un centru esenţial, chiar dacă nu este singurul, pentru controlul reacţiilor emoţionale* şi al conduitelor agresive*, atât la nivelul răspunsurilor vegetative*, cât şi al manifestărilor comportamentale. Amigdala pare să fie răspunzătoare în bună măsură de tabloul clinic al sindromului lui Kliiver şi Bucy* datorat unei leziuni bitemporale: hipo-reactivitate emoţională, cecitate psihică, comportament oral exagerat, hipersexualitate. Acest sindrom este interpretat în termeni de nerecunoaştere a semnificaţiei stimulilor mediului înconjurător. Leziunile amigdalei atenuează reacţiile de frică*, de fugă* sau de apărare*, diminuând comportamentele de agresiune. În fapt, amigdala constituie un soi de zăvor de securitate controlând nivelul de funcţionare al altor structuri cerebrale, fiind ea însăşi supusă unei balanţe interne complexe prin interacţiunea între diferiţii ei nuclei. În plus, amigdala este implicată în memorarea* stimulilor prezentaţi subiectului participând la atribuirea semnificaţiei lor.

B. *Soumireu-Mourat* (S. D.)

Amânat (Acid) → Acid amânat

Amână

Compus organic azotat, în care azotul uneşte trei radicali dintre care cel puţin unul este un alcoil (amână alifatică) sau un arii (amână aromatică). Printre aceştia din urmă, catecolaminele (CA), dopamina (DA), noradrenalina* (NA), adrenalina*(a) şi serotonina* (5-HT), monoamine naturale, joacă un rol important la nivelul sistemului nervos în care îndeplinesc funcţia de neuromediatori. Tirozina, acid amânat precursor, este transformată succesiv în dihidroxifenilalanină (DOPA), DA, NA, apoi A. Hidroxilarea tirozinei în DOPA, etapă limitantă a acestor căi de sinteză, este catalizată de tirozina hidroxilază, enzimă specifică a neuronilor catecolaminergici. DOPA este amintire transformată, sub acţiunea unei

decarboxilaze specifice, în DA care este transformată, în neuronii noradrenergici, sub acţiunea DA-beta-hidroxilazei, în NA, ea însăşi transformată în A, prin acţiunea feniletanolamin-N-metil transferazei, în neuronii adrenergici. CA stocate în veziculele terminaţiilor axonale sunt eliberate sub efectul unei stimulări nervoase, în fanta sinaptică unde ele îşi exercită acţiunile, cu efect asupra unor receptori specifici. Concentrarea lor sinaptică este menţinută la o rată foarte slabă datorită unor procese de inactivare puternice: pe de o parte, recapturarea prin terminaţiile presinaptice şi, pe de altă parte, degradarea enzimatică asigurată de COMT (catecoloximetiltransferază) şi MAO (monoaminooxidază). Serotonina (5-HT) este prezentă în ţesutul cerebral şi în anumite celule ale traiectului digestiv (celule cromafine şi argentafine). Precursorul său este L-triptofanul, care este transformat în 5-hidroxi-triptofan (5-HTP), prin triptofan hidroxilază, apoi în 5-HT sub acţiunea unei decarboxilaze aspectfice. În sinapsă ea este supusă aceluiaşi proces de inactivare. Majoritatea moleculelor cu scopuri terapeutice (psihotropi*) şi drogurile* care duc la toxicomanir acţionează prin interferenţă fie cu metabolismul, fie cu modul de acţiune presau postsinaptică a aminelor biogene. Un exemplu de terapeutică printr-un precursor este reprezentat de administrarea de L-DOPA în maladia lui Parkinson.

U. Spampinato (S. D.)

Amintire

Alături de sensurile sale mai literare, de memorie* sau de act de rapel*, acest termen din limbajul curent desemnează orice element păstrat în memorie sau evocat. El este folosit destul de des în psihologie, fără însă ca specialiştii în memorie să-i fi dat o definiţie netă, care să-i delimiteze clar utilizarea în raport cu termeni cu o aparenţă mai tehnică şi de dată mai recentă, cum ar fi reprezentare* sau informaţie* în memorie, rememorare*,

urmă mnezică.

54

amintire de acoperire

El este totuşi, în general, rezervat unor manifestări conştiente, sau care pot deveni conştiente ţinând de memoria declarativă* mai degrabă decât de memoria procedurală*, de memoria explicită mai degrabă decât implicită*, de mental* şi de reprezentativ* mai degrabă decât de motor. Nu-l vom găsi în contextul memoriei şi al învăţării" la animal.

Statutul amintirilor şi funcţiile lor în economia persoanei sunt departe de a fi elucidate în întregime. Ca urmare a cercetărilor lui S. Freud asupra noţiunilor de amintire infantilă şi de amintire-ecran* care l-au dus la descrierea amneziei infantile, a mecanismelor de refulare* şi de deplasare*, ne putem întreba dacă amintirea este cu adevărat o emergenţă din trecut sau dacă ea se raportează la trecut, dacă este o urmă sau o copie* înmagazinată în minte sau o construcţie permanent remaniată în funcţie de dezvoltare, aşa cum susţinea J. Piaget. Raportul între amintire şi realitatea istorică constituie, de altfel, obiectul unor cercetări psihologice asupra validităţii mărturiei, cercetări care sunt alimentate astăzi de teoriile percepţiei şi ale memoriei şi de lucrările de psihologie socială asupra atitudinilor*, aşteptărilor*, atribuţiilor* etc.

C. *Prevostşi M. Richelle* (S. D.)

Amintire de acoperire → Amintire-ecran Amintire-ecran

Expresie creată de S. Freud, în 1898. Amintirea-ecran sau amintire de acoperire este o amintire din copilărie care merge până la perioada precedentă amneziei infantile şi foarte modificată în continuare. Este vorba despre un produs psihic compozit care reuneşte trăsături mnezice* mergând până la prima copilărie şi un scenariu mai recent, în general adăugat în perioada de adolescenţă a subiectului. Amintirile autentice formează în

felul acesta materialul unei reconstrucţii care le aranjează altfel, cam aşa cum elaborarea secundară* reorganizează produsele travaliului visului. Din punctul de vedere al subiectului, nimic nu-i indică faptul că amintirile-ecran nu sunt nişte amintiri autentice.

J.-M. Petot (S. D.)

Amânare

Interval de timp impus de experimentator între un stimul* şi răspunsul* care trebuie dat (numit în consecinţă răspuns amânat*) sau între un instructaj* şi începutul activităţii subiectului. Introducerea unei astfel de amânări poate avea ca scop explorarea capacităţilor de retenţie* sau favorizarea planificării acţiunii.

Interval de timp introdus de experimentator între evenimentele experienţei în vederea analizării mai eficiente a relaţiei dintre variabile* dependente şi independente sau pentru neutralizarea variabilelor parazite. Astfel, în măsurarea unui timp de reacţie*, o amânare cu o durată neregulată între stimulul avertizor* şi stimulul imperativ* asigură mobilizarea atenţiei subiectului, împiedicând anticiparea.

Perioadă de aşteptare cerută de subiect ca o condiţie a întăririr în anumite programe* de condiţionare operantă. În programul de consolidare a Debitului de Răspuns Lent (DRL), subiectul trebuie să-şi rărească răspunsurile printr-o amânare critică pentru a fi întărit.

Inhibiţie de amânare: în condiţionările.

de urmă*, amânate*, sau la durată*, reducerea sau stingerea* răspunsurilor condiţionate în prima fază a amânării (răspunsurile nesubzistând decât în apropierea prezentării stimulului necondiţionat*).

M. Richelle (D. S.)

Amânat

Reportat în timp după un interval mai mult sau mai puţin îndelungat.

Termenul se aplică unor procedee experimentale în

care subiectul este împiedicat să-şi furnizeze răspunsul în timpul unei perioade de timp definite. Aceste procedee de reacţie amânată au ca scop, în general, să pună în evidenţă retenţia* în memorie* a informaţiei utile răspunsului, ca în încercarea clasică în care momeala este plasată sub una din cele trei ascunzători din faţa subiectului, sau în punerea în corespondenţă* amânată. Inhibând intrarea imediată în acţiune, ele pot avea ca scop şi păstrarea unei perioade de inspectare a situaţiei şi de reflecţie anticipativă, ca de exemplu în experienţe referitoare la rezolvarea de probleme* concrete.

Se spune şi despre o funcţie* ale cărei condiţii de maturizare nu autorizează exprimarea decât într-un anumit stadiu* de dezvoltare.

Întărire amânată: în condiţionarea instrumentală* sau operantă*, întărire* prezentată mai degrabă după o anumită amânare, decât imediat după răspuns.

M. Richelle (D. S.)

Amânat (Rapel) → Rapel Amnezie

În accepţie largă, desemnează orice tulburare de memorie* care nu poate fi raportată la o altă dezordine, cum ar fi, de exemplu, o tulburare a vigilenţei, o perturbare a timusului. Termenul de amnezie trimite în acelaşi timp la situaţii sau la concepţii multiple făcând necesară folosirea complementară a unor calificative, în afara cazului când el însuşi se transformă în calificativ (cum ar fi, de ex., afazie amnezică). Numărul mare de criterii utilizate ne obligă la definiţii succesive.

Amnezie anterogradă: afectează memoria evenimentelor trăite pe parcurs de către subiect, adică memoria concepută ca „mergând în întâmpinare”; calificată şi ca amnezie a faptelor recente, ca uitare încetul cu încetul, precum şi prin termenul mai discutabil de amnezie de fixaţie. Amnezie retrogradă: afectează memoria de evenimente şi de informaţii – aflate înaintea apariţiei unei stări patologice, adică memoria concepută ca

„proiectată în urmă”; calificată şi ca amnezie a trecutului, această amnezie se referă la amintirile biografice, cunoştinţele didactice şi socioculturale şi ţine de un gradient temporal care face ca amintirile cele mai vechi să reziste cel mai bine (legea lui Ribot). Amnezie globală: desemnează o amnezie anterogradă care afectează informaţiile, oricare ar fi modalităţile lor senzoriale (vizuală, auditivă), în timp ce o amnezie electivă sau specifică nu afectează decât un singur tip de informaţie (amnezie verbală, de ex.).

Amnezie semantică: afectează cunoaşterea obiectelor şi a lexicului*; ea poate fi apropiată de asimbolie* şi într-o anumită măsură de afazie amnezică.

Amnezie de identitate: situaţie psihopatologică ce face ca un pacient să-şi fi pierdut identitatea şi orice amintire biografică în legătură cu ea, în timp ce capacităţile mnezice care permit achiziţia de noi amintiri sunt cruţate; calificată şi ca amnezie retrogradă funcţională, ca amnezie psihogenă.

Amnezie traumatică: trimite la o circumstanţă etiologică răspunzătoare de o amnezie lacunară, adică referitoare la o perioadă de timp care este golită de orice amintire. Această perioadă de timp corespunde lipsei de conştientă, dar poate afecta şi un moment din trecut mai mult sau mai puţin vast şi care a precedat traumatismul (amnezie retrogradă), precum şi o perioadă în care, în ciuda revenirii la conştientă, prezentul nu mai poate duce la amintiri (amnezie anterogradă).

Sindrom amnezic: constituie modelul neuropsihologic al amneziilor. Legat de o leziune bilaterală ce afectează sistemul limbic*, care nu trebuie redus la circuitul lui Papez, mecanismele sale răspunzătoare sunt departe de a fi univoce (tulburare de achiziţie, de consolidare, de rapel). Nucleul său este constituit dintr-o amnezie anterogradă globală fără amnezie semantică, adică atingând electiv memoria episodică. Sindromul lui Korsakov* poate şi

trebuie considerat drept o formă de sindrom amnezic.

Ictus amnezic: sindrom clinic definit printr-o dezorganizare izolată şi temporară

amodal

(câteva ore) a memoriei şi care poartă răspunderea unei amnezii lacunare.

J.-L. Signoret (S. D.)

Amodal (Complement)

Element prin care percepţia îşi completează o figură parţial mascată de un ecran sau traiectoria unui obiect care dispare pentru moment într-un tunel. Fenomenul a fost denumit în 1951 de A. Michotte, care i-a studiat minuţios condiţiile de apariţie, în legătură cu legile bunelor forme* şi cu percepţia cauzalităţii.

M. Richelle (S. D.)

Amoralism

Sistem de gândire care se vrea străin şi indiferent la orice referinţă la valorile morale. Amoralismul este revendicat de anumiţi devianţi care îşi definesc conduitele în funcţie de normele naturale sau estetice, în anumite stări patologice, amoralismul decurge dintr-o pierdere a simţului moral prin incapacitatea oricărei judecăţi altruiste. *te*.

(S. D.)

Amorsare

Tehnică folosită frecvent în psihologia cognitivă experimentală, care cuprinde în general trei faze: prezentarea stimulului (cuvânt, faţă, imagine) numit amorsa, un interval de timp în cursul căruia sunt prezentaţi fie stimuli de umplutură, fie nimic (interval interstimuli) şi în sfârşit prezentarea unui al doilea stimul (obiectiv). Sarcina subiectului constă, cel mai adesea, în a categorisi sau a denumi obiectivul ori în a decide dacă este vorba sau nu despre un cuvânt (decizie lexicală).

Se poate vorbi despre efect de amorsare dacă

prezentarea primului stimul duce la o diminuare a timpului de latenţă* a răspunsului sau la o coborâre a pragului de identificare în sarcina realizată asupra obiectivului. Se vorbeşte de amorsare specifică modalităţii atunci când obiectivul şi amorsa sunt analizate *via* aceeaşi modalitate senzorială (de ex., imaginea unui câine şi cuvântul scris „câine”) şi de intermodalităţi în celelalte cazuri. O amorsare este numită specifică domeniului dacă obiectivul şi amorsa aparţin aceleiaşi familii de stimuli (de ex., cuvintele scrise) şi interdomenii în celelalte cazuri. Amorsarea prin repetiţie implică folosirea aceluiaşi item (acelaşi cuvânt, aceeaşi faţă, imaginea aceluiaşi obiect) ca amorsa şi ca obiectiv. Pot fi prezente unele modificări de suprafaţă (caractere de tipar diferite, aşezare diferită) care fac ca cei doi stimuli să fie mai degrabă similari decât identici.

S. Bredart

(S. D.)

Amorsa → Amorsare

Amplitudine

Termen general pentru a desemna mărimea, dimensiunea unui fenomen şi care se aplică din punct de vedere tehnic în psihologie fie unor caracteristici ale stimulului (amplitudinea undei sonore, care se exprimă prin senzaţia de intensitate* a stimulului auditiv), fie răspunsului (amplitudinea unui răspuns salivar condiţionat, măsurată în picături de salivă; amplitudinea unei mişcări etc).””.

M. Richelle (S. D.)

Amprentă/întipărire

Marcă de neşters primită în cursul unei experienţe precoce a dezvoltării (v. Impregnare), şi care fixează caracteristicile supraindividuale ale clasei de fiinţe sau obiecte căreia subiectul îi va rezerva ulterior conduitele sale filiale, sociale şi/sau sexuale. Este bine cunoscut că bobocul de raţă care a fost clocit de o găină o urmează pe

aceasta de la ieşirea din ou aşa cum şi-ar urma mama şi rezervă ulterior conduitele sale sociale şi sexuale galinaceelor.

D. A. Spalding a fost primul care a văzut aici un proces precoce şi radical de învăţare* a caracteristicilor partenerilor sociali. K. Lorenz (1935) şi E.H. Hess (1973) au precizat particularităţile şi condiţiile de instalare a fenomenului. Astfel, puţin după ieşirea din ou, o pasăre de cuib neştiu

57

anaclitictoare primeşte şi memorează durabil într-o fază sensibilă a dezvoltării sale (numită perioadă critică*), ideal între 13 şi 16 ore de viaţă, amprenta fiinţei, mama sa sau un obiect de substituţie (amprenta maternă sau amprenta în legătură cu un obiect aberant) la care este expusă mai întâi. Ea rezervă ulterior obiectului amprentei răspunsul său filial. Pentru Lorenz, această fixare pe obiectul primei expuneri este definitivă, exclusivă, ireversibilă şi va orienta toate răspunsurile filiale, sexuale şi sociale. S-a născut o confuzie din cauză că Lorenz a fost succesiv pentru animalele sale de experienţă un substitut matern, un tovarăş, un partener. Or, dacă răspunsul filial ca o consecinţă dispare după câteva săptămâni, un nou proces de sensibilizare la stimuli noi pentru un alt registru de răspunsuri se instalează în cadrul grupului de perechi, în care subiectul primeşte amprenta tovarăşului de creştere care îi va orienta mai târziu răspunsurile sexuale (amprenta sexuală). Amprenta se referă la caracteristicile supraindividuale: animalul îşi generalizează răspunsurile la toate obiectele aparţinând clasei obiectului de amprentă. Punerea în discuţie a caracterelor de exclusivitate şi ireversibilitate ale amprentei s-a mai atenuat: fazele sensibile nu sunt la fel de riguros delimitate în timp, dar, odată amprenta dobândită într-o perioadă ideală, o nouă amprentă nu i se mai poate substitui. Totuşi, un subiect privat timp îndelungat de

contacte cu reprezentanţi ai obiectului de amprentă poate, în timp, să-şi reporteze conduitele asupra altuia; în acest caz însă, preferinţa rămâne dobândită la obiectul de amprentă. Deci caracteristicile fenomenului care rămân sunt: prioritatea primei experienţe şi ireversibilitatea preferinţei, în plus de amprenta maternă şi amprenta sexuală, unii autori extind noţiunea de amprentă la impregnarea cu cântul* speciei (amprentă vocală), la habitatul* de creştere (amprentă legată de locuinţă), la alimentare (amprentă alimentară).

J.-C. Ruwet (D. S.)

LORENZ K. (1935), „Der Kumpan in der Umwelt des Vogels”, *Journalfur Ornithologie*, *83*, 137M3.

— HESS E.H. (1973), *„Imprinting. Early Experience and the Developmental Psychology of Attachment*, Van Nostrand Reinhold Co, New York.

Amuzie

Perturbare a capacităţilor muzicale ca urmare a unei leziuni cerebrale. În mod clasic, se disting două tipuri de amuzie: amuzia expresivă constând în incapacitatea de a cânta, de a fluiera sau de a fredona o melodie; amuzia receptivă, denumită adesea pur şi simplu amuzie, care poate afecta, fie în mod izolat, fie împreună, identificarea melodiilor, a timbrurilor şi a ritmurilor.

Amuzia este, în mod excepţional, asociată cu tulburările afazice. Regiunea temporală dreaptă apare ca funcţional predominantă pentru capacităţile muzicale.

J.-L. Signoret (S. D.)

Anaclisis în psihanaliza* freudiană, anaclisis, una din cele trei caracteristici ale sexualităţii infantile, desemnează relaţia existentă între pulsiunile* sexuale şi pulsiunile de autoconservare. Primele se folosesc de funcţiile vitale care le furnizează o sursă organică, un obiect şi o direcţie, devenind apoi independente.

În ştiinţele limbajului*, acest termen desemnează, într-o situaţie de comunicare* exolinguă şi asimetrică,

conduitele de limbaj de sprijin şi de ajutor, ca şi facilitarea enunţurilor şi verificarea sistematică ce marchează schimburile dintre un nativ şi un normativ. Anaclisisul, care pune împreună înţelegerea şi structurarea discursivă, reprezintă ajustarea reciprocă pe care nativul şi normativul o folosesc pentru a comun i e a – *Mi. Pujol*

(D. S.)

Anaclitic

Mod infantil de reacţie depresivă la separare.

R. Spitz a descris depresia anaclitică la sugarii de şase luni obligaţi să se separe de mamă. După o primă fază de o lună

anaforă în timpul căreia copiii devin plângăreţi şi pretenţioşi, încetul cu încetul se instalează o stare de apatie cu o încetinire psihomotorie, refuz de contact, insomnie*, pierdere de greutate şi întârziere în dezvoltare. Această stare, cu totul reversibilă în timp de trei sau patru luni în caz de regăsire cu mama, are, în caz contrar, consecinţe ireversibile.

La adult, termenul de anaclitic este folosit pentru a sublinia o carenţă structurală predepresivă şi, prin extindere, vulnerabilitate la separare.

În accepţia freudiană, termenul *antehnung*, ca adjectiv, subliniază importanţa rolului funcţiilor corporale ca sprijin al sexualităţii infantile. Astfel, trebuinţa de hrană sprijină apariţia plăcerii suptului la sân.

R. Jouvent (S. D.)

Anaforă

În retorică*, repetarea emfatică a aceloraşi cuvinte. În lingvistică*, desemnează în mod obişnuit mecanismul de reluare a unei informaţii existenţiale de-a lungul discursului printr-o unitate lingvistică* capabilă de referinţă* actuală (pronume, descriere hotărâtă, nume propriu, semn zero); denotaţia* acestei unităţi E2 (anaforic) este în funcţie de cea a unei expresir anterioare

El (antecedent). Anaforă este „fidelă" dacă El şi E2 sunt coreferenţiale şi conţin acelaşi nume („o pisică… această pisică…"). Ea este „asociativă" dacă desemnările* sunt într-un raport de contiguitate („o casă… acoperişul…"). Noţiunea acoperă în fapt cel puţin trei fenomene distincte:

1. co-instanţierea mai multor locuri de argument* în aceeaşi frază* complexă;

2. marcarea cunoştinţelor implicite împărtăşite de interlocutori (v. Delictic);

3. elipsa semnificanţilor* recurenţi.

A. Berrendonner (S. D.)

Anageneză → Evoluţie

Anaglifă

Stereogramă* constând din două desene sau fotografii suprapuse şi uşor deplasate, ale uneia şi aceleiaşi scene, dar realizate din două puncte de vedere şi în culori complementare. Dacă această stereogramă este privită prin filtre de aceeaşi culoare, unul pentru fiecare ochi, desenul va apărea în rehef-*R. Genicot*

(S. D.)

Anal

Acest adjectiv este aplicat, în psihanaliză, unei forme de erotism legate de excitaţia mucoasei anale, de pulsiunile* sexuale corespunzătoare, de o fază de dezvoltare* libidinală în care aceste pulsiuni predomină şi de anumite trăsături de caracter* care sunt fie traducerea directă, fie supracompensarea* scopurilor pulsionale anale.

S. Freud întrevede existenţa erotismului anal încă din 1897, dar nu-i elaborează teoria decât în 1905, în *Trei eseuri asupra teoriei sexualităţii*. În această lucrare el distinge două componente în erotismul anal. Una este pasivă, scopul său pulsional este excitaţia mucoasei anale (mai ales la trecerea fecalomului sau cu ocazia îngrijirilor de igienă) şi îşi are sursa în zona erogenă* anală. Cealaltă este activă, scopul său pulsional este de a stăpâni şi de a

exercita controlul (mai ales asupra fecalomului, dar şi asupra obiectelor de iubire) şi ea îşi are sursa în musculatura striată şi mai cu seamă în sfincterul anal. Existenţa acestei componente, pulsiunea de dominaţie*, face din organizarea anală a *libido – ului* un stadiu sadic-anal. În 1908, în *Caracter şi erotism anal*, S. Freud subliniază legătura între o fixaţie* anală importantă şi existenţa unor trăsături de caracter adesea asociate între ele: zgârcenia, dragostea pentru ordine şi încăpăţânarea. Primele două sunt formaţii reacţionale* împotriva risipei şi a gustului pentru murdărie şi dezordine, iar a treia exprimă direct unul din aspectele pulsiunii de dominare. Analiza omului cu şobolanr i-a permis lui S. Freud să facă o expunere de ansamblu a sexualităţii anale şi a legăturii ei cu homosexualitatea*, precum şi să arate importanţa fixaţiilor anale sau a regresiei erotismului anal în nevroza de constrângere* (sau nevroza obsesională), în paranoia* şi în melancolie. K. Abraham a subliniat, în 1924, că organizarea pregenitală anală a *libido-ului* este şi un stadiu de evoluţie a relaţiei de obiect. El a distins, în această fază a dezvoltării, două subfaze. Prima este caracterizată prin scopul său pulsional, ejectarea fecalomului, care este resimţită ca un act distructiv: este faza sadico-anală de distrugere în care relaţia de obiect este încă distructivă şi este punctul de fixaţie* al paranoiei. A doua are ca scop pulsional instinctul de dominare a fecalomului şi a obiectului, ceea ce presupune păstrarea acestuia; ea corespunde din această cauză unui sadism mai mic şi este punctul de fixaţie al nevrozei de constrângere. După K. Abraham, mulţi psihanalişti admit că linia de demarcaţie între primul şi al doilea stadiu corespunde liniei de demarcaţie între psihoze* şi nevroze. În 1932, M. Klein a descris fantasmele sadico-anale în care obiectele (şi sub efectul fricii de talion, subiectul) sunt atacate de materii fecale otrăvite, explozive sau corozive.

J.-M. Petot (S. D.)

Analfabetism

Stare a celui care nu ştie nici să scrie şi nici să citească. Sunt numiţi analfabeţi funcţionali (sau neştiutori de carte) indivizii al căror nivel de iscusinţă la lectură* şi la scris este insuficient pentru a rezolva problemele practice ale vieţii cotidiene: citirea unui mod de întrebuinţare, completarea unui formular simplu etc. Iniţiate de numeroase state şi puternic susţinute de UNESCO, numeroase campanii de alfabetizare* s-au soldat cu un eşec, fie pentru că persoanele cărora li se adresau nu simţeau nevoia de a citi şi de a scrie, fie din cauza lipsei ocaziilor de a citi şi de a scrie, în mediul respectiv. Chiar şi în ţările cele mai industrializate unde rata analfabetismului este foarte scăzută, rata neştiinţei de carte este estimată la cel puţin cinci la sută din populaţia adultă. Alfabetizarea acesteia pune probleme psihologice complexe.

G. De Landsheere

(S. D.)

Analgezie

Suprimarea totală sau parţială a durerii cu ajutorul unor substanţe farmacologice sau cu diverse efecte, acţionând la un nivel sau altul al căilor şi circuitelor centrale sau periferice ale durerii. Aceste molecule (analgezice) sunt tot atât de variate ca şi opiaceele* sau narcoticele, anestezicele diverse sau acidul acetilsalicilic (aspirina). Stările de stres* provoacă analgezie (v. Hipoalgezie). *m. Le Moal*

(S.D.)

Analgezie indusă de stres → Hipoalgezie

Analizator sintactic

Un analizator sintactic construieşte în mod automat, pe baza unei fraze în limbaj natural*, o reprezentare* care reflectă structura sintactică* a acestei fraze. Pentru anumiţi autori, un analizator sintactic este o modelare* a activităţii sintactice umane cu ocazia comprehensiunii unei fraze în limba naturală. Un analizator sintactic este asociat

unei gramatici. El extrage proprietăţile structurale ale frazelor şi produce o reprezentare sintactică prin care se atribuie un nume de structură (grup verbal, grup nominal etc.) fiecărui grup de cuvinte; el încorporează şi trăsături sintactice neexplicite cum ar fi genul (masculin, feminin), diateza (activă, pasivă) etc. În felul acesta trebuie să se ţină socoteală de toate proprietăţile gramaticale. Reprezentarea sintactică construită poate fi descrisă printr-o reţea* sau printr-o structură arborescentă. Metoda de analiză şi reprezentarea sunt definite de gramatica asociată. Analizatorii sintactici sunt folosiţi în sistemele informatice care prelucrează informaţii scrise în limbaje naturale (interfeţe om/maşină, traducere automată) sau artificiale (limbaje de programare, de reprezentare de cunoştinţe*).

J. Mathieu

(S. D.)

Analiză a comparaţiilor → Analiză de variantă

60

analiza a componentelor principale

Analiză a componentelor principale →

Analiză multivariată

Analiză a constituenţilor imediaţi *ì i*

Metodă de analiză lingvistică introdusă de

L. Bloomfield în 1933 şi dezvoltată de curentul structuralist american. Ca metodă apropiată de analiza distribuţională (v. Distribuţionalism), ea îşi propune în primul rând să identifice şi să definească unităţile morfosintactice pertinente ale unei limbi naturale*; în afară de aceasta, ea urmăreşte descrierea nivelurilor ierarhice de organizare a unei fraze. Pe plan tehnic, demersul constă în descompunerea frazei în constituenţi de rang superior (sintagme*), apoi descompunerea acestora în constituenţi mai elementari şi tot aşa până la izolarea tuturor morfemelor* (cele mai mici unităţi purtătoare de sens*). Să luăm, de exemplu, fraza

„lingvistul şi-a reparat bicicleta”; ea va fi descompusă în doi constituenţi imediaţi: o sintagmă nominală (SN), „lingvistul”, şi o sintagmă predicativă (SP), „repară bicicleta”. Constituenţii imediaţi ai SP vor fi o sintagmă verbală (SV), „a reparat”, şi o SN, „bicicleta” etc. Reprezentările cele mai curente ale acestei analize sunt arborescentele* („arborii” gramaticii generative*), schemele în „cutii” (C. F. Hockett) şi parentetizarea (R. Wells).

D. Zagar (S. D.)

Analiză a corespondenţelor → Analiză de date

Analiză a interacţiunii sociale

5

Categorisire a interacţiunilor din grupurile mici prin observarea directă a comportamentului verbal şi/sau nonverbal al membrilor lor. Procedura lui R.F. Bales constă dintr-un codaj categorial făcut cu ajutorul unei grile împărţite în două zone egale: zona socio-emoţională (pozitivă sau negativă) şi zona centrată asupra sarcinii, distingându-se intervenţiile care împiedică performanţa celor care o fac să progreseze în cadrul grupului. Alte proceduri se limitează fie la indicarea începutului, duratei şi sfârşitului unui comportament interacţional independent de conţinut, fie la evaluarea naturii şi intensităţii comportamentului interacţional cu ajutorul unor scale – *G. Moser*

(S. D.)

Analiză de control

Cură psihanalitică condusă de un analist în formare, sub supravegherea, în principiu săptămânală, a unui analist experimentat. Controlul poate fi individual sau colectiv. Societăţile de psihanaliză cer în general de la candidaţi două controale de adulţi nevrotici. Ele pot propune controale complementare de cure de copii, de psihoţiei, de grup *d a „z. cu*

(S. D.)

Analiză de conţinut

9

Tehnică de cercetare pentru descrierea obiectivă, sistematică şi cantitativă a conţinutului manifest al unei comunicări. La origine, analiza de conţinut a fost pusă la punct în timpul celui de-al doilea război mondial pentru a descoperi temele de propagandă din diverse publicaţii (B. Berelson, 1952). La ora actuală ea serveşte ca instrument pentru analiza conţinutului manifest al unei comunicări fie provocate, fie având o existenţă independentă. Analizele se pot referi la caracteristicile documentului ca atare (analiză orizontală), la cauzele şi antecedentele mesajului sau la efectele sale (analiză verticală). Ca studiu al urmelor (documente verbale, iconice sau altele), ea este considerată ca o formă de observaţie* amânată, care nu surprinde fenomenul decât prin intermediul unora din consecinţele sale. Este vorba de o metodă indirectă, cercetătorul necontrolând condiţiile de producere, adesea complexe, ale documentelor pe care le supune analizei, în mod obişnuit se disting două proceduri: procedurile clasice destinate caracterizării conţinutului în funcţie de variabilele de producere sau invers, tragerii de concluzii asupra acestora din urmă (cercetătorul controlează atunci condiţiile de producere ale documentelor, aceste condiţii făcând figură de variabile externe), şi procedurile directe, destinate punerii în evidenţă a proprietăţilor intraşi interdocumente (definirea diferenţelor şi/sau similitudinilor) care permit să fie clasate şi comparate între ele. Fidelitatea* şi validitatea* analizei depind de fineţea categoriilor, ca şi de definiţia unităţii de analiză care poate fi semantică (semnificaţi) sau lexicală (semnificanţi) sau de ordin psihologic (teme).

G. Moser (S. D.)

BERELSONB. (1952), *Content Analysis în Communic*ations *Research*, Free Press, New York.

Analiză de covarianţă → Analiză de variantă

Analiză de date

Termenul analiză de date s-a impus pentru a desemna abordarea care urmăreşte să desprindă „ceea ce datele au de spus”, lăsând deoparte ipotezele, intenţiile etc. care au ajutat la culegerea lor.

Data analysis: curent statistic apărut în anii 1950 în spaţiul anglo-saxon (Tukey etc), care exprimă nu o nouă metodă, ci o anumită orientare a statisticii*, aplecată asupra examinării mai detaliate şi aprofundate a datelor şi legată de răspândirea mijloacelor de calcul din era informaticii. Analiză de date: curent statistic înrudit cu *Data Analysis* şi apărut în anii 1960 sub impulsul lui J.-P. Benzecri; a dat naştere unei veritabile „Şcoli franceze de analiză a datelor”, a cărei originalitate rezidă în dubla importanţă acordată atât structurilor matematice abstracte, cât şi reprezentărilor geometrice.

Analiză a corespondenţelor: metodă centrală a Şcolii franceze de analiză de date, a cărei paradigmă este analiza legăturii între rândurile şi coloanele unui tabel de contingenţă. Analiza corespondenţelor, ca o dublă analiză în componente* principale, duce la determinarea unui şir de variabile factoriale, sau factori*, pe de o parte pe rânduri, pe de altă parte pe coloane, ale căror variante* (valori proprii analizei) sunt descrescânde. Formulele de tranziţie permit trecerea de la un tip de variabilă la altul, iar formula de reconstituire permite reconstituirea tabelului analizat. Din punct de vedere geometric, analiza corespondenţelor duce la reprezentarea tabelului sub forma a doi nori de puncte, guvernaţi de principiul baricentric şi susceptibili de diverse reprezentări simultane. Generalizarea analizei corespondenţelor la tot felul de tabele numerice, cu ajutorul diferitelor tipuri de codaj, mai ales codajul disjunctiv, a făcut din această metodă o metodă privilegiată pentru analiza chestionarelor şi pentru construirea de scale* (când se constată un efect Guttman, sau efect de ordine, se evită frecvent recurgerea

la analiza ierarhică).

P. Bonnet şi *H. Rouanet*

(S. D.)

Analiză de grup în sens larg, analiza de grup este o metodă de investigare a formaţiunilor şi proceselor psihice care se dezvoltă într-un grup: ea îşi bazează conceptele şi tehnica pe unele din datele esenţiale ale teoriei şi metodei psihanalitice şi pe elaborări originale, impuse de considerarea grupului ca entitate specifică.

Într-un sens mai restrâns, analiza de grup este o tehnică de psihoterapie psihanalitică de grup şi un dispozitiv de experimentare a inconştientului în situaţie de grup, pus la punct de şcoala engleză de *group-analysis*. Acest concept, elaborat de americanul T. Burrow în 1927, a fost reluat şi elaborat de psihanaliştii englezi (S. H. Foulkes, J. Rickman, H. Ezriel). Cinci idei principale sunt la baza analizei de grup foulkesiene: 1. hotărârea de a asculta, de a înţelege şi de a interpreta grupul ca totalitate „aici şi acum”; 2. luarea în consideraţie a unicului transfer „de grup” asupra analistului şi nu a transferurilor intragrupale; 3. noţiunea de rezonanţă inconştientă şi/sau fantasmatică* între membrii unui grup; 4. tensiunea comună inconştientă a grupului; 5. noţiunea de grup ca matrice psihică şi cadru de referinţă al tuturor interacţiunilor.

R. Kaes

(L. C. L.)

Analiză de sarcini

Orice formare-adaptare la sarcini noi sau la modalităţi reînnoite ale acestor sarcini îşi găseşte garanţia eficacităţii în analiza prealabilă a acestor sarcini. Dar această investigaţie preliminară poate cunoaşte multe grade de rigoare. Diferitele metode de analiză a muncii preconizate în ergonomie* pot permite formatorilor să-şi precizeze mai bine obiectivele.

De altfel, ţinându-se seama de faptul că secvenţele

unei formări, şi în special exerciţiile, constituie la rândul lor sarcini, obiect de performanţe, transpunerea practicilor de analiză a sarcinilor s-a impus de la sine ca o componentă a concepţiei *curric* «/ «m – urilor de formare.

D. Hameline

(S. D.)

Analiză de variantă

Analiza de variantă clasică este ansamblul de metode concepute de R.A. Fisher pentru analiza datelor experimentale. Caracteristicile sale esenţiale pot fi rezumate în câteva rânduri:

1. unui plan de experiment* dat analiza îi asociază o descompunere de factori specială, descompunerea standard, după sursele de variaţie asociate canonic la acest plan: efecte globale ale diferiţilor factori, efecte reziduale, efecte de interacţiune etc.; pentru fiecare sursă de variaţie se calculează o sumă de pătrate (numită şi inerţie), un număr de grade de libertate* şi o medie pătraţică (raport al inerţiei cu numărul de grade de libertate);

2. fiecărei surse de variaţie căreia i se examinează efectul i se asociază o sursă de variaţie numită sursă adăugată, putându-i servi ca referinţă şi utilizată în mod tradiţional pentru a se proceda la un test de semnificaţie. În acest scop, se constituie raportul F al lui Fisher-Snedecor: raportul între media pătraţică a sursei examinate şi media pătraţică adăugată; dacă valoarea acestui raport este semnificativă (la pragurile convenţionale obişnuite), se conchide (în mod inferenţial) asupra unui efect al sursei de variantă examinate.

Ansamblul analizelor descompunerii standard este reunit în tabelul de analiză a variantei. Modelele clasice ale analizei de variantă corespund diferitelor tipuri de planuri*: în grupuri independente (structură SeG>), în grupuri împerecheate (structură S*T), planuri complexe de tip SeG>T. Teoria clasică evidenţiază ipoteza normalităţii*,

care s-a dovedit a fi foarte solidă în sensul că distribuţia* statisticii de test rămâne apropiată de distribuţia clasică chiar pentru abaterile importante de la normalitate. Începând cu anul 1960, în Franţa s-a dezvoltat o abordare algebrică, mai cuprinzătoare şi mai autonomă, a analizei datelor experimentale. Partea centrală a construcţiei teoretice o constituie formalizarea lineară; ea constă în a propune pentru noţiuni de bază (efect, analiză locală etc.) definiţii formalizate, valabile într-un cadru foarte general. Universul întrebărilor pe care ni le putem pune în cadrul unui plan dat poate fi structurat în spaţiul vectorial euclidian. Astfel, un contrast este definit ca un vector la care suma componentelor este nulă. O comparaţie este un spaţiu vectorial de contraste a căror dimensiune este numită număr de grade de libertate al comparaţiei. Această abordare, care reprezintă o extindere a analizei de variantă clasice, este desemnată sub numele de analiză a comparaţiilor. Ideea de comparaţie este o idee centrală a problematicii experimentale şi chiar, pe plan mai general, a întregii statistici.

Alte prelungiri ale analizei comparaţiilor constau în dezvoltări inferenţiale, mergând de data aceasta dincolo de testele de semnificaţie. Acestea din urmă îngăduie să ne pronunţăm numai asupra existenţei (la nivelul unei populaţii înrudite) a efectului examinat; ele nu implică însă nicio concluzie corespunzătoare care ar influenţa importanţa acestui efect. Demersul fiduciar, al cărui principiu a fost susţinut de Fisher, a fost reintrodus în cadrul analizei comparaţiilor. Principiul acestei metode constă în a răsturna demersul metodei testelor de semnificaţie. În loc de a se pleca de la o ipoteză* anumită, a cărei compatibilitate cu datele se urmăreşte, se pleacă direct de la date spre un ansamblu de ipoteze rezonabile, cărora li se va asocia o anumită probabilitate* fiduciară (*fiducia* = încredere). Dacă se consideră că toate aceste ipoteze exprimă efecte notabile, se va ajunge la o concluzie

de efect notabil. Dacă, dimpotrivă, se consideră toate aceste efecte ca neglijabile, se va ajunge la o concluzie de efect neglijabil.

Aceste prelungiri se pot aplica oricărui ansamblu de date experimentale şi, mai general, oricărui ansamblu de date structurate, printr-un limbaj de interogare a datelor rezultat direct din formalizarea evocată mai sus. Analiza de variantă muitivariată (MANOVA): extinderea analizei de variantă în cazul mai multor variabile numerice. Analiza de covarianţă*: variantă a analizei de variantă cu două variabile în care interesează efectul uneia din cele două variabile corectat de efectele de regresie datorate celeilalte variabile.

Exemplu: se doreşte compararea eficacităţii a doua metode de predare a electricităţii: una teoretică, cealaltă practică. Pentru aceasta, se aleg două clase şi se aplică unei clase prima metodă şi celeilalte clase a doua metodă. Elevii celor două clase au fost supuşi unei probe de nivel general la începutul anului şcolar şi unei probe de electricitate la sfârşitul anului. Există deci două variabile: nota iniţială, nota terminală, dar care nu se referă la aceleaşi conţinuturi. Pentru a judeca eficacitatea metodelor pedagogice nu este suficient să se examineze rezultatele obţinute la sfârşitul anului. Clasele nu sunt neapărat omogene în privinţa nivelului elevilor. În general, acest exemplu aparţine unui tip de probleme în care se doreşte studierea unei variabile (aici nota terminală) după eliminarea influenţei unei alte variabile (nota iniţială). Acesta este obiectivul analizei de covarianţă.

P. Bonnet şi H. Rouanet

(S. D.)

Analiză didactică

S. Freud. În 1910, avăzut mai întâi în autoanaliză* (pe care a practicat-o şi el însuşi) condiţia necesară pentru ca psihanalistul să-şi poată domina contratransferul. În 1922, Asociaţia Internaţională de Psihanaliză a enunţat

regula unei psihanalize personale prealabile pentru viitorul psihanalist: analiza didactică. Niciun analist n-a contestat această regulă, dar numele de analiză didactică a pus şi continuă să pună întrebări care rămân fără răspuns: există o diferenţă de conţinut între analiza terapeutică şi analiza de formare? Spre ce portiţă de scăpare poate fi îndrumat candidatul care ştie dinainte că această cură îl va abilita să devină psihanalist? Ce ierarhie de putere şi de cunoaştere este indusă în felul acesta, care grevează funcţionarea instituţiilor psihanalitice? îi.

D. Anzieu (S. D.)

Analiză factorială → Analiză muitivariată

Analiză laică

Cură psihanalitică condusă de un psihanalist care nu e medic. Posibilitatea pentru ne-medici să exercite psihanaliza a fost susţinută de S. Freud, dar respinsă între anii 1930 şi 1988 de societăţile americane de psihanaliză.

D. Anzieu (S. D.)

Analiză muitivariată

Acest termen acoperă ansamblul metodelor statistice multidimensionale, descriptive şi inductive, care se referă la analiza simultană a mai multor variabile: mai întâi, variabilele numerice, apoi, prin extensie, variabilele oarecare. Cele două metode de analiză muitivariată principale sunt analiza componentelor principale şi analiza factorială, al căror obiectiv comun este de a reduce dimensionalitatea ansamblului variabilelor iniţiale.

În cadrul analizei componentelor principale, obiectivul predominant este cel de „rezumat economic” al datelor: variabilele principale sunt definite ca acele combinaţii lineare succesive ale variabilelor de bază care, după ajustare*, prin metoda celor mai mici pătrate*, oferă cele mai bune aproximaţii ale acestor variabile. În analiza factorială, preocuparea cea mai importantă este cea a inteligibilităţii factorilor*, concepuţi ca variabile latente, pe baza cărora se exprimă variabilele de bază. Analiza

factorială s-a dezvoltat mai ales în cadrul psihometriei*: modelul unfactorial al lui C. Spearman, modelul multifactorial al lui L.L. Thurstone.

Analiza componentelor principale, rămasă mult timp în afara posibilităţii de utilizare practică, s-a răspândit foarte mult în era informaticii şi este substituită adesea analizei factoriale. Statisticienii Şcolii franceze de analiză de date* înţeleg adesea prin „analiză factorială” analiza componentelor principale şi variantele sale, mai ales analiza corespondenţelor.

P. Bonnet şi *H. Rouanet* (S. D.)

Analiză psihologică

Analiza psihologică desemna metoda de concentrare mentală folosită de S. Freud în 1895, înainte ca el să creeze termenul de psihanaliză*, în 1896, şi înainte ca el să cunoască regula fundamentală* care structurează situaţia psihanalitică. În zilele noastre se vorbeşte mult despre „analiză” în loc de „psihanaliză”.

Psihologia, ca şi celelalte ştiinţe, procedează la analize (analiză factorială, analiză de conţinut), adică ea identifică elementele ce pot fi izolate în mod ipotetic şi apoi încearcă să le precizeze organizarea sintetică pentru a explica fenomenul studiat (înţelegerea, sensul unui text).

Analiza psihologică rezultă şi din grija obişnuită de a atribui cauze evenimentelor din viaţa cotidiană sau dintr-un demers intelectual care utilizează o teorie pentru a înţelege o operă. În sfârşit, scriitorii procedează uneori la analize care îmbogăţesc psihologia. *e* pr. *vos* (

(S. D.)

Analiză tranzacţională

5

Metodă de psihoterapie şi de formare, inventată în 1964 de E. Berne, pentru a analiza tranzacţiile între persoane. Pacientului i se explică mai întâi cele trei niveluri care constituie o personalitate: nivelul Părinte P. (ceea ce el a interiorizat de la părinţii săi), nivelul Copil C.

(urmele care îi rămân din copilărie), nivelul Adult A. (în care ţine seama de principiul de realitate*). Tranzacţia este unitatea de interacţiune între un nivel al unei persoane şi un nivel al alteia: prima trimite la un stimul pe baza nivelului său P. sau C. sau

A.; cea de-a doua răspunde fie pe baza aceluiaşi nivel ca şi ea (tranzacţie complementară), fie a unui alt nivel (tranzacţie încrucişată). După aceea pacientul face experienţa concretă a diverselor tranzacţii posibile în cursul unor jocuri care se desfăşoară după scenarii-tip (de ex., jocul lui „Da, dar" sau al lui „N-ai decât să „sau al lui „Eu vreau, dar nu pot din cauza piciorului meu de lemn"). În sfârşit, pacienţii sunt reuniţi în grupe unde ei au de reperat diferitele tranzacţii care se desfăşoară simultan, unde ei primesc de la ceilalţi un *feed-back** asupra propriilor lor tranzacţii şi unde devin conştienţi de inadaptarea la realitatea prezentă a scenariilor personale fixate din copilărie.

D. Anzieu (S. D.)

Analogic

Un raţionament* analogic este un raţionament care face apel la o analogie* cu un alt domeniu.

În prelucrarea informaţiei*, reprezentarea unei informaţii exterioare este numită analogică şi ea păstrează structura sau anumite proprietăţi ale acestei informaţii: pentru a se trece de la informaţia exterioară la reprezentarea ei, nu există un codaj simbolic (propoziţional sau numeric). În psihologie cea mai studiată reprezentare analogică este reprezentarea iconică*, cea care cuprinde în special imaginea mentală. Evidenţierea ei experimentală se bazează pe invarianta relaţiilor topologice şi metrice din această reprezentare: de exemplu, timpul de rotaţie sau de translaţie necesar pentru a face să se suprapună două imagini mentale.

Spre deosebire de un calculator digital care se bazează pe un codaj al informaţiilor pe bază de simboluri

binare, un calculator analogic foloseşte un model* fizic ale cărui legi corespund fenomenului studiat.

J. Mathieu (S. D.)

Analogie

Analogia este o punere în corespondenţă a unor cunoştinţe* esenţial diferite pentru a surmonta diversitatea lor. O analogie este definită, în mod formal, ca un izomorfism* între un domeniu de referinţă bine cunoscut, şi un domeniu-ţintă, puţin cunoscut. Analogia permite atunci transferul proprietăţilor domeniului de referinţă la domeniul-ţintă. Raţionamentul prin analogie este un raţionament euristic* a cărui concluzie este nesigură, dar el permite supoziţii într-un domeniu în parte necunoscut. În cazul unui raţionament prin analogie pot fi distinse două etape principale: punerea în corespondenţă parţială a doua domenii şi transferul proprietăţilor şi procedurilor de la un domeniu la altul.

Să luăm, de exemplu, o problemă de circuit electric: anumite proprietăţi ale intensităţii curentului electric pot fi sugerate de analogia cu un flux hidraulic, dar nimic nu-i garantează exactitatea, în concepţia lui Aristotel, analogia se stabileşte cu ajutorul unor raporturi în problemele cu patru termeni şi desemnează în special asemănarea proporţională sau comparaţia între două raporturi de tip a/b şi e/d. În acest sens este folosită analogia în testele psihometrice. Subiectul trebuie să descopere un obiect X ştiind că „obiectul X este pentru Y ceea ce A este pentru B”, obiectele Y, A, B fiind indicate subiectului. De exemplu, „să se afle numărul X care este pentru 8 ceea ce 6 este pentru 3”.

Analogia apare ca un proces psihologic fundamental de dobândire de cunoştinţe şi intervine în construirea de proceduri*, generalizarea de ipoteze*, integrarea de noi cunoştinţe.

În inteligenţa artificială*, anumite programe de învăţare simbolică automată folosesc analogia între

domenii pentru a construi noi cunoştinţe sau noi proceduri.

J. Mathieu

(S. D.)

Anamneză

Termen de origine filosofică, apoi medicală, care desemnează ansamblul informaţiilor asupra trecutului pacientului necesare practicianului pentru a-i stabili evoluţia. Prin extindere, anamneză desemnează şi metoda de investigaţie care permite să se culeagă acest gen de informaţii: astfel, se vorbeşte despre interogatoriul anamnestic sau despre anamneză asociativă. La primii alienişti, anamneză nu se referea decât la istoria maladiei. Odată cu

C. Pinel şi J. Esquirol, ancheta se extinde la modul de viaţă al bolnavului şi la evenimente care au putut eventual să declanşeze tulburările. Apoi, concepţiile lui B. Morel şi J. Magnan referitoare la degenerescentă* progresivă ereditară au suscitat interesul practicienilor pentru trecutul familial al pacientului. În sfârşit, psihanaliza orientează atenţia spre explorarea vieţii imaginare şi a trecutului cel mai îndepărtat al individului. După A. Séguin, în 1951, în toate metodele moderne de anamneză se întâlnesc aceşti patru timpi ai investigaţiei şi cel mai adesea în această ordine, care respectă rezistenţele pacientului şi le permite să se atenueze încetul cu încetul. Această evoluţie a continuat în cursul ultimilor ani: dezvoltarea terapiilor familiale* a atras după sine punerea la punct a unei tehnici speciale de investigaţie a trecutului familial, genograma. Alienştii de odinioară şi, la ora actuală, medicii psihosomaticieni, precum şi psihologii ne-psihanalişti, mai ales, procedează la un interogatoriu sistematic şi amănunţit, în fapt, manifestarea din partea psihologului clinician a unei curiozităţi intruzive poate primejdui şansele sale de a duce la bun sfârşit o psihoterapie* psihanalitică cu pacientul interogat în felul

acesta. În plus, aplicarea unui chestionar îl lipseşte pe psiholog de posibilitatea de a şti în ce ordine şi în ce fel ar fi spus pacientul lucrurile

66

anaritmie

G. Moser dacă ar fi avut întreaga libertate să se exprime în felul său. Din această cauză, numeroşi psihologi şi mai ales psihanaliştii folosesc o metodă mai suplă ce comportă un minimum de întrebări directe şi chiar o totală lipsă de întrebări: este ceea ce

F. Deutsch a numit anamneză asociativă.

J.-M. Petot (S. D.)

Anaritmetie → Acalculie

Anartrie pură → Afazie Anchetă

Procedeu de cercetare care constă în culegerea de date verbale de la grupuri sau eşantioane de subiecţi aleşi în funcţie de obiective precise, cu scopul descrierii şi analizei unei situaţii deosebite.

Orice anchetă are, dacă nu ipoteze*, cel puţin obiective care dictează punerea în acţiune a diferitelor tehnici particulare: convorbirr (nondirective, semidirective), chestionare*, scale de atitudini şi a tipului de eşantionare* reţinut pentru a lua o decizie privind grupurile care trebuie interogate în funcţie de planul anchetei. Culegerea datelor (ancheta propriu-zisă) este precedată adesea de o fază exploratorie (prea nchetă) menită să ducă la cunoaşterea populaţiei în discuţie, să rafineze ipotezele de plecare, să construiască instrumentele de verificare şi să le testeze pe populaţie. În măsura în care este imposibil să se efectueze o randomizare* a subiecţilor – ancheta referitoare, prin definiţie, la variabilele constitutive ale subiectului –, concluziile privind ipotezele nu se pot face în termenii cauzalităţii*, ci numai în cei ai corelaţiilor. Ancheta se impune când datele menite să fie culese nu au o deschidere generală, dar se produc la un moment dat într-

o societate dată. Ea nu se limitează la culegerea informaţiilor asupra atitudinilor*, credinţelor*, reprezentărilor* şi preferinţelor indivizilor, dar poate să se aplece şi asupra comportamentelor* când acestea nu sunt accesibile decât prin intermediul limbajului. Ea apare mai ales ca singurul mijloc de obţinere a informaţiilor când:

1. cercetătorul trebuie să culeagă un număr important de date asupra aceleiaşi persoane;

2. comportamentele cercetate aparţin istoriei individului;

3. observarea comportamentului este imposibilă sau inacceptabilă din punct de vedere deontologic. Sondajele de opinie sunt o formă particulară de anchetă având ca obiectiv descrierea punct cu punct a stării de opinie* a unei populaţii.

V *y* (D. S.)

Anchetă de personalitate

Anchetele psihosociale şi dosarele de personalitate fac parte din informaţiile folosite de autorităţile administrative şi judiciare ale căror decizii intervin asupra cursului unei vieţi. Încredinţată unor specialişti abilitaţi (lucrători sociali, medici, psihologi), stabilirea acestor documente, al căror cadru este precizat prin texte reglementare, ridică probleme metodologice şi deontologice, ca şi raporturi de putere (subordonarea psihologilor medicului în examenul medico-psihologic). Tehnicile de anchetă şi de examinare fiind specifice, esenţialul unei munci într-o echipă transdisciplinară se situează la nivelul integrării lor într-o sinteză de diagnostic. În plus, este necesar ca instrumentaţia lor complementară să poată să se înscrie într-o concepţie împărtăşită pentru abordarea problematicii subiectului examinat într-o modalitate coerentă în raport cu modelele clinice care veghează la organizarea lor. Reprezentările implicite ale personalităţilor, ale handicapurilor sau manifestărilor patologice trebuie să fie confruntate cu

criterii obiective (semiologie şi sindroame). În funcţie de atenţia acordată din punct de vedere instituţional diagnosticului şi pronosticului şi de felul în care acestea vor fi utilizate şi reduse de efectele logicii gestionare şi administrative, specialiştii au interesul să stabilească un sistem de comunicare verbală cu cel care decide şi cu subiectul examinat pentru a explicita personal contribuţia lor la dosar.

J. *Selosse*

(D.S.)

Anchetă socială

Procedeu de adunare a informaţiei şi de observaţie* asupra subiecţilor*, a familiilor sau grupurilor* sociale, efectuată în mediul lor de viaţă, cu scopul unei cercetări metodice, de verificare de ipoteză, de mărturie* sau înaintea unei intervenţii de natură administrativă. Considerată un instrument privilegiat al serviciilor sociale, ancheta condusă de organisme de control, de ajutorare sau de prevenire socială pune probleme de referinţe normative în funcţie de puterea care o iniţiază (judiciară, sanitară sau socială) şi care relevă deontologia anchetatorilor. Criteriile de disfuncţie a sistemului familial şi de vulnerabilitate* la influenţele mediului au fost reînnoite graţie metodelor de analiză sistemică şi răspândirii modelelor de interacţiune psihosocială. Luarea în considerare a criteriilor socio-economice şi a implantării locale a familiilor, existenţa subculturilor* într-o societate plurietnică şi structurarea stilurilor de viaţă* diferite au modificat concepţiile, tehnica şi funcţia anchetei sociale. Statutul anchetatorului s-a schimbat, el devenind din informator mediator.

J. Selosse

(D.S.)

Ancorare

Termenul este utilizat, în general, pentru a desemna procesele prin care informaţiile*, credinţele* sau învăţămintele noi se înserează în schemele vechi.

Elaborând teoria sa asupra reprezentărilor sociale*, S. Moscovici a arătat, astfel, cum unele noţiuni noi de psihanaliză se pot însera în sisteme de categorii disponibile, care structurează aprehensiunea universului social şi care opun, de exemplu, pe bogaţi săracilor, pe bărbaţi femeilor, pe „nebuni” persoanelor „normale”. Astfel, informaţiile sau noţiunile noi îşi găsesc semnificaţia şi, în acelaşi timp, pot afecta sistemele de gândire deja stabilite. *ersqc*

(D. F.)

Efectul de ancorare desemnează o atracţie a judecăţilor* furnizate de un subiect spre valori de referinţă sau ancore, corespunzând unor stimuli privilegiaţi, având în vedere asociaţii, anterioare, constituirea prealabilă de categorii*, posibilitatea sau uşurinţa de a le defini etc. Efectul de ancorare introduce în scalele de estimare* o deviere*, mai curând implicit decât explicit. El a fost descris în psihofizică*, în elaborarea scalelor de senzaţie*, dar şi în cazurile mai complexe ale scalelor de atitudine* sau de opinie* în psihologia socială.

M. Richelle

(D. F.)

Ancoră → Ancorare Androgen

Substanţă de structură steroidă capabilă să asigure menţinerea caracterelor sexuale secundare masculine. Androgenii sunt sintetizaţi în organism pornind de la colesterol, de către gonade şi glandele suprarenale. Testosteronul este produs de celulele Leydig ale testiculului, sub controlul hormonului luteotrop hipofizar. El este responsabil de masculinizarea organismului (rol de organizare) şi de menţinerea caracterelor sexuale secundare masculine (rol de activare). Ca toţi hormonii steroizi, testosteronul acţionează asupra expresiei genice a celulelor ţintă, prin intermediul receptorilor specifici intracelulari. El mai poate acţiona în special pe creier*, prin intermediul receptorilor cu estrogeni, după

aromatizarea intracelulară a moleculei pentru a forma estradiolul. Regiunile creierului cele mai bogate în receptori sunt regiunea septumului şi aria preoptică mediană (unde sunt de asemenea localizaţi neuronii producători de luliberină), hipotalamusul* ventromedian (în special nucleul arcuit care controlează secreţia de prolactină) şi amigdala. „.:

P. Mormede

(D. F.)

Angajare (Teorie a)

Fie doi indivizi având aceleaşi atitudini. Unul este determinat de împrejurări să emită un comportament* (de ex., să semneze o petiţie), celălalt nu. Ce consecinţe va avea emiterea numai a acestui comportament, consecinţe care să permită diferenţierea acestor doi indivizi? După

C. A Kiesler, studiul angajării se referă la:

1. condiţiile care fac ca un anumit comportament să aibă consecinţe: sentimentul de libertate asociat cu actul emis, importanţa urmărilor aşteptate, slabe justificări;

2. natura consecinţelor: modificarea sau consolidarea atitudinilor în sensul unei mai mari conformări la actul emis, emiterea ulterioară a comportamentelor mergând în acelaşi sens etc. Noţiunea de angajare trimite nu atât la o veritabilă teorie, cât la o paradigmă de situaţii numite cel mai adesea de supunere*, în care se studiază efectele generatoare de act: situaţii de supunere forţată (când actul suscitat de circumstanţe este contrar atitudinilor* sau motivaţiilor* prealabile), de supunere fără presiune (când acest act este conform aceloraşi atitudini sau motivaţii). Efectele studiate în aceste situaţii (efecte de schimbare de atitudine în supunerea forţată, efecte comportamentale de *pied-dans-la-porte* „picior în prag” sau de amorsare în supunerea fără presiune, studiate de R. Joule şi J.L. Beauvois) implică o teorie psihosocială a raţionalizării.

ERSOC

(D, S.)

Angoasă

Conceptul de angoasă nu apare decât în decursul celei de-a doua jumătăţi a secolului al XIX-lea, în domeniul patologiei. Până atunci, spaimele iraţionale erau socotite o expresie, printre atâtea altele, a pasiunilor triste sau a erorilor de judecată apropiate de delir.

B. Morel descrie în 1866 „delirul emotiv", pe care îl atribuie unei dezordini a sistemului nervos vegetativ şi care se aplică ansamblului de tulburări anxioase şi depresive. La puţin timp după aceea, se dezvoltă conceptul de neurastenie care, pornind de la o explicaţie printr-o stare de epuizare a sistemului nervos, include un ansamblu de manifestări de nelinişte psihică şi de senzaţii corporale diverse.

Lui S. Freud i se datorează descrierea princeps a nevrozei de angoasă şi a diferitelor manifestări ale angoasei: nelinişte cronică, atacul de angoasă, echivalentele fizice, temerile nejustificate şi selective care se numesc fobii şi obsesiile. Cea mai recentă dintre clasificările psihiatrice, cea a Asociaţiei Americane de Psihiatrie (*Manual diagnostic şi statistic al tulburărilor* mentale, *DSMIII-R*), aşază în rândul tulburărilor anxioase angoasa generalizată, starea de panică (atacul de angoasă), tulburările fobice şi obsesionale.

Alături de această entitate specifică, în care simptomul de angoasă este în centrul tulburărilor, se va nota prezenţa unei angoase, cu titlul de simptom accesoriu, într-un foarte mare număr de alterări mentale (stări depresive, psihoze acute, stări schizofrenice etc). Angoasa, fie că e primară sau secundară, izolată sau asociată unor dispozitive de fugă (fobie) sau de luptă (obsesii), prezintă caractere identice. Ea este definită clasic ca o teamă fără obiect. E adevărat că nimic nu seamănă mai mult cu aşteptarea anxioasă sau cu accesul de angoasă acută decât aprehensiunea unui pericol care

urmează să apară. De obicei, se disting angoasa psihică şi angoasa fizică („nod” în gât, palpitaţii, accelerarea respiraţiei, micţiuni frecvente, diaree, paloare, „înmuierea” picioarelor).

J. F. Allilaire (D. F.)

Anhedonie

Aşa cum psihologia emoţiilor* s-a interesat recent de hedonism*, tot astfel psihopatologia pare să acorde din nou interes anhedoniei, definită încă din 1913 de

T. Ribot ca pierdere a capacităţii de a resimţi o plăcere. În depresie*, unde face parte din descrierile clasice, ea a fost reluată recent ca sindrom axial al depresiilor pe care le-a numit „endogenomorfe”. Mai mulţi autori au putut regăsi aceeaşi proporţie (circa 12 – 15%) a depresiilor anhedonice în cadrul ansamblului stărilor depresive, dar simptomul însuşi, chiar în stare discretă, este mai frecvent. În schizofrenie*, unde este cunoscută ca unul dintre elementele sindromului de atimhormie*, anhedonia face parte din criteriile propuse de N. Andreasen pentru a identifica formele deficitare de schizofrenie. Caracterul său exclusiv subiectiv necesită evitarea confundării cu diminuarea afectivă*, care include semne de observaţie a indiferenţei afective, în plus faţă de cele trăite.

Anhedonia poate fi măsurată cu scale de evaluare. *R. Jouvent*

(D. F.)

Anideic

Atunci când G. de Clerambault descrie fenomenele elementare ale micului automatism* mental, el le subliniază caracterul neutru şi anideic. El evidenţiază, astfel, prin latura negativă, o caracteristică fundamentală a oricărei activităţi de gândire, a oricărei idei, şi anume intenţionalitatea sa. Fenomenele de gândire anideică se caracterizează prin neintegrarea lor în continuitatea gândirii. Ele apar ca o ruptură în raport cu intenţia

gândirii în curs, ele împrumută forma gândirii, dar nu posedă esenţa acesteia: orientarea către un scop sau adecvarea în raport cu un context intenţional care să le dea un sens.

G. de Clerambault dă mai multe exemple de astfel de fenomene: cuvintele explozive (evocarea unor cuvinte în afara voinţei subiectului; există, de exemplu, subiecţi parazitaţi de cuvântul „fericire”), absurdităţi şi nonsensuri (fraze absurde care se repetă încontinuu în gândire), opriri ale gândirii, depanare de amintiri şi de idei.

M.-C. Hardy-Bayle (D. F.)

Animism

Concepţie conform căreia toate părţile lumii au un suflet, propusă în filosofia biologică* a lui G.E. Stahl în 1707 şi care se regăseşte de pildă în gândirea primitivă. Psihologii îl observă în funcţionarea inconştientului şi în gândirea copiilor. S. Freud îl asociază magiei*, care ar fi tehnica sa: este un sistem intelectual caracterizat prin atotputernicia ideilor. Acest narcisim* al inteligenţei interesează gândirea primitivă, dar şi nevroza obsesională: el ajunge în cele din urmă la o proiecţie* în exterior a anumitor tendinţe* în vederea unei uşurări sau a satisfacerii unei dorinţe. La copil*, J. Piaget face din animism o expresie* a gândirii egocentrice preoperatorii, constând în a stabili între fenomene o legătură cu motivaţie psihologică: lumea fizică şi cea psihică sunt confundate. Mecanismul este de proiecţie a intenţiilor în natură; el rezultă din absenţa conştiinţei eului. H. Wallon situează animismul între finalism şi artificialism, ca trei niveluri de complexitate ale precauzalităţii infantile: în animism, cauza este legată de fiinţă.

R. Doron şi *E. J alley* (D. F.)

Anizeiconie → Distorsiune

Anizometropie

Situaţie în care starea de refracţie a unui ochi nu este aceeaşi cu starea de refracţie a celuilalt ochi.

Ametropia* oculară este inegală, fie că un ochi este miop şi celălalt hipermetrop, fie că ambii ochi sunt hipermetropi, dar cu putere de refracţie diferită. Anizometropia dă naştere la astenopie (oboseală oculară), eventual la suprimarea şi ambliopia unui ochi. În cazul anizometropiei, corectarea vederii este diferită de la un ochi la altul.

R. Genicot (D. F.)

Anizopie

Termen puţin folosit care desemnează, în termeni generali, inegalitatea imaginilor percepute de cei doi ochi, oricare ar fi originea acestei inegalităţi. Poate fi vorba de imagini duble (diplopie) sau de întunecarea imaginii unui ochi în raport cu celălalt ochi, sau poate fi o anizometropie.

R. Genicot

(D. F.)

Anomalie

Termenul de anomalie este folosit pentru caracterizarea a ceea ce este perceput ca manifestare aberantă, necontrolată a funcţionării unui organism. Anomalia poate fi resimţită de un subiect sensibil la caracterul insolit al unei manifestări sau la devierea neaşteptată a unei capacităţi obişnuite.

anomaloscop

Din punct de vedere epidemiologie, sunt considerate anomalii perturbările care nu ţin nici de libera alegere, nici de voinţa* individului (anomalii genetice, accidentale sau dobândite).

J. Selosse (D. F.)

Anomaloscop

Aparat destinat determinării dificultăţilor de recunoaştere a culorilor, numit şi aparat spectral Nagel. Tehnica se bazează pe compararea de către subiect a unor amestecuri de culori prezentate pe plaje juxtapuse. O versiune a acestui colorimetru* oferă un câmp de

observaţie în care jumătate prezintă o lumină colorată A, cu nivel de luminozitate variabil, iar cealaltă jumătate prezintă amestecul în proporţii variabile al altor două lumini colorate B şi C. Cele două jumătăţi ajung să capete un aspect identic prin acţionarea simultană asupra nivelului A şi asupra proporţiei B şi C.

R. Genicot (D. F.)

Anomie

Pentru A. Durkheim, în 1893, anomia reprezintă absenţa normelor* sociale susceptibilă să provoace reacţii patologice (suicid) sau sociopatice (criminalitate). Anomia caracterizează o stare de criză* şi de ruptură* între regulile şi valorile care normalizează ajustarea comportamentelor sociale. Atunci când societatea cunoaşte schimbări de structură bruşte, ajustarea indivizilor şi a instituţiilor este dezechilibrată. R.K. Merton, în 1949, a subliniat repercusiunea subiectivă a anomiei, definind stările anomice revelatoare de tensiuni generate de conflictele legate de dificultăţile de a accede la scopurile valorizate de societate, respectând totodată modalităţile legitime aflate la dispoziţia actorilor sociali. Inovaţia, revolta sau evadarea sunt în acest caz conduite deviante* utilizate pentru reducerea acestei tensiuni. La nivelul personalităţii*, L. Srole, în 1958, a folosit o scală cu nouă itemi pentru măsurarea repercusiunii individuale a anomiei.

J. Selosse

(D. F.)

Anorexie

Conform etimologiei, înseamnă pierderea apetitului, simptom obişnuit de alterare a stării generale în semiologia medicală. Din punct de vedere psihopatologic, restricţia alimentară* nu implică întotdeauna pierderea apetitului, fără să se poată afirma că este vorba de un refuz alimentar deliberat ca în cazul delirurilor* de otrăvire sau greva foamei. Anorexia melancolică a fost

interpretată ca efect al fantasmer de încorporare sadic-orală, canibalică, a obiectului pierdut (S. Freud, 1917). În cazul nevrozelor, poate fi vorba de o formaţiune de compromis* între apărare şi realizarea fantasmei inconştiente, în cazul sindroamelor de anorexie mentală cu cele două forme tipice, cea din al doilea semestru de viaţă şi cea din adolescenţă, simptomul*, adeseori complex şi intens supradeterminat, corespunde unui refuz activ al actului alimentar, dar pune, în anumite cazuri, problema unei alterări a reglărilor psihofiziologice ale foamei şi saţietăţii (formele psihosomatice*). Anorexia mentală din adolescenţă, cel mai adesea feminină, comportă, pe lângă slăbirea prin restrângerea aporturilor, obsesia îngrăşării fără neliniştea faţă de slăbire, hiperactivitatea, un sindrom hipotalamohipofizar cu amenoree, şi conflicte intrafamiliale care justifică uneori terapii familiale. Datorită gravităţii sale, această organizare justifică o terapie specializată.

D. Brusset (D. F.)

FREUD S. (1917), „Trauer und Melancholie”, *Gesammelte Werice*, Imago, Londra. Traducere (1988): „Deuil et melancolie” m (*Euvres Complètes*, XIII (trad. J. Altounian, A. Bourguignon, P. Coteţ, A. Rauzy), PUF, Paris.

Anorgasmie → Impotenţă sexuală

Anortoscopică (Percepţie)

Percepţie* corectă, „veridică”, a unui desen al cărui traseu nu apare decât fragmentar printr-o fantă în spatele căreia desenul este deplasat lateral. Fenomenul, remarcat deja de psihologii din secolul al XIX-lea, s-a bucurat din nou de interes după 1965, odată cu studiile lui I.E. Parks. Se produce chiar în cazul unei imobilizări riguroase a globului ocular, atestând intervenţia unui proces central capabil să integreze ordinea temporală a stimulărilor retiniene, pentru a reconstrui, pornind de la ea, figura prezentată (care poate să nu fie decât o simplă linie dreaptă oblică sau o linie ondulată). Este un exemplu de

inferenţă cognitivă* în percepţia vizuală.

M. Richelle (D. F.)

Anosognozie

Necunoaştere de către pacient a unui deficit de origine neurologică, ce poate ajunge până la refuzul sau negarea acestui deficit.

Se referă în special la un deficit hemiplegie stânga, care se înscrie într-un context de neglijare. Se poate referi şi la cecitatea corticală, la jargonafazie şi la amnezia anterogradă a unui sindrom Korsakov.

J.-L. Signoret (D.F.)

Anosografic → Transnosografic Antagonist

Desemnează, în general, o substanţă medicamentoasă care produce un efect contrar tulburării observate. Agent farmacologic (ligând) capabil să recunoască şi să se conecteze la un receptor* dat, dar fără să inducă răspuns fiziologic. El reduce răspunsul agoniştilor* şi neuromediatorului specific acestui receptor. Afinitatea unui ligând faţă de un receptor dat este definită prin capacitatea sa de a se fixa pe acesta, iar activitatea sa intrinsecă prin capacitatea sa de a produce un răspuns cuantificabil după fixare. Un antagonist prezintă o bună afinitate, dar nu şi o activitate intrinsecă. Este considerat competitiv dacă se fixează pe receptorul însuşi, şi necompetitiv dacă ocupă un loc diferit de receptor, dar deformându-l pe acesta din urmă (efect alosteric). *ti*

U. Spampinato (D.F.)

De altfel, în anatomofiziologie, termenul este aplicat unor structuri sau procese în opoziţie funcţională: de exemplu, muşchii flexori şi extensori ai aceleiaşi articulaţii; hormonii cu efecte contrare, ca glucagonul şi insulina, responsabili cu glicogenoliza şi, respectiv, glicogenosinteza; căile nervoase ale căror efecte se anulează. Comportamentul cuprinde numeroase elemente antagoniste, în special în situaţiile de opoziţie interspecifică, între prădător* şi prada sa de exemplu, sau

de rivalitate intraspecifică, între două animale teritoriale la frontiera lor comună, în special: agresivitatea* şi frica, atacul şi fuga apar rareori în formă pură. Animalul poate trece imperceptibil de la una la alta. Prada urmărită face faţă în ultimul moment şi se apără cu toată puterea. Stimulând electric un centru intracerebral al găinii, E. von Holst i-a provocat acesteia, în faţa unui dihor împăiat, mai întâi o reacţie de atac, care s-a transformat într-o reacţie de fugă când stimularea a persistat. La frontiera lor comună, două animale teritoriale aflate faţă în faţă manifestă un joc subtil de atitudini ambivalenţe, în care un ochi exersat recunoaşte alternarea sau combinarea unor elemente de apropiere şi de evitare*, de atac şi de fugă, prin care fiecare actor îşi informează în fiecare clipă opozantul asupra dispoziţiilor sale temperate sau ferme (v. Deplasare). Procesul de ritualizare* poate beneficia de anumite valori care apar în aceste situaţii compozite sau de compromis, pentru valoarea lor expresivă part cu la îl *J.-C. Ruwet*

(D. F.)

Anticipare

În contextul determinat al unui experiment de timp de reacţie* sau de psihofizică*, se vorbeşte de anticipare sau, mai exact, de răspuns anticipat pentru a desemna un răspuns survenit înaintea stimulului care ar trebui în mod normal să-l provoace; astfel, într-o serie ascendentă de prezentare a stimulilor după metoda limitelor*, subiectul dă un răspuns de detecţie.

antidepresor în cazul unei probe albe* prin anticiparea stimulului supraliminar.

Noţiunea de anticipare depăşeşte însă cu mult aceste cazuri particulare, pentru a îngloba fenomenele multiple care atestă organizarea conduitelor în raport cu rezultatul, scopul*, finalitatea* sau, mai simplu, cu orientarea lor temporală. Răspunsurile anticipate apar într-o manieră

deosebit de frapantă atunci când un eveniment semnificativ are loc periodic, ca în cazul unei condiţionări de durată. Orice reacţie condiţionată* traduce anticiparea stimulului necondiţionat* sau a întăririi. În psihomotricitate*, anticiparea se regăseşte în analiza mişcărilor de urmărire a unei ţinte mobile, mişcarea fiind determinată mai mult de poziţia următoare a ţintei decât de cea actuală, şi, în general, în noţiunea de pregătire* pentru acţiune. În studierea mecanismelor perceptive şi cognitive*, atenţia selectivă*, care predispune subiectul la înregistrarea şi tratarea anumitor informaţii pertinente şi la ignorarea celorlalte, atitudinile preperceptive (*perceptual set*), fenomenele de aşteptare* şi de expectaţie* se înscriu în cadrul general al anticipării.

De asemenea, noţiunea de anticipare se impune de fiecare dată când comportamentul pare să se deruleze în funcţie de un program* prealabil, care defineşte ordinea secvenţială* şi derularea temporală a acţiunilor, ordine şi derulare pe care nu o poate explica o desfăşurare pas cu pas. Anticiparea întâlneşte aici noţiunea de programare* evidenţiată de psihofiziologii motricităţii. În fine, la un nivel mai complex al conduitelor umane, se va vorbi de anticipare în legătură cu orice previziune* explicită, la un subiect, a unei informaţii sau acţiuni, previziune ce poate îmbrăca forma unei veritabile planificări a acţiunii, şi reproduce astfel, la nivelul reprezentativ, programarea implicită evocată mai sus.

Deşi reprezintă un concept central al psihologiei cognitive şi se impune în analiza mecanismelor perceptive şi atenţionale, ca şi a actelor motorii sau de învăţare*, anticiparea nu este mai puţin importantă în aspectele afective şi emoţionale ale conduitelor şi dereglările lor patologice; este cunoscut locul anticipărilor copleşitoare în fobir sau al anticipărilor deficitare în conduitele psihopatului delincvent. Obiectivabilă cu uşurinţă în cazurile simple evocate la începutul acestei definiţii,

anticiparea capătă, în majoritatea celorlalte contexte, valoare de *construct**, de variabilă intermediară*, cu excepţia totuşi a cercetărilor psihofiziologice care au pus în evidenţă diverşi indici electromiografier sau electroencefalografici*, cum ar fi potenţialele* lente asociate.

M. Richelle (D. F.)

Antidepresor

Antidepresoarele sunt timoanaleptice, cu efecte în starea de spirit* depresivă (întreruperea stării). Eficacitatea celui dintâi antidepresor, imipramina (Tofranil), a fost descoperită în 1957 de R. Kuhn.

Nu sunt tratamente ale psihologiei depresive, ci tratamente chimice ale unui ansamblu de perturbări neurofiziologice şi somatice care definesc starea depresivă. Aceste substanţe acţionează asupra semnelor fizice (lentoare psihomotorie*, insomnie*, modificări ale greutăţii şi apetitului, semne cardiovasculare neurovegetative) şi asupra stării de spirit depresive. Şcoala de la Salpêtrière face din lentoarea psihomotorie ţinta* ţirincipală a antidepresoarelor, predictiv al eficacităţii lor. Aceasta e considerată a avea o reuşită de 70% pe ansamblul depresiilor. Sinteza noilor molecule antidepresive aduce frecvente schimbări în clasificarea lor. Pot fi deosebite:

— Antidepresive de primă generaţie, constituite din triciclice şi IMAO (inhibitori ai monoaminooxidazei). Mecanismele lor de acţiune sunt multiple, dar eficacitatea lor este integral stabilită.

— Produsele de a doua generaţie, cu efecte biochimice mai puţin numeroase, cu *o* toleranţă mai bună, dar cu efecte clinice mai bine ţintite.

Progresul cunoştinţelor legate de efectele neuromediatorilor* conduce la o fragmen-*E. Jalley* (D. F.)

tare a nosografiei în faţa eficacităţii anumitor antidepresoare asupra sistemelor comportamentale

existente în diferite entităţi. Este cazul impulsivităţii cu pierderea controlului, despre care se ştie că este sensibilă la agoniştii serotoninergici, şi al unor patologii cum ar fi bulimia*, tentativele de suicid*, trecerile la acte agresive, tulburările compulsive care prezintă o cădere a metabolismelor serotoninergice. Astfel, limitele depresiei sunt repuse în discuţie.

R. Jouvent (D.F.)

Antiecou (Cameră) → Cameră Antinarcisism

Noţiunea se bazează pe postulatul potrivit căruia investirea narcisică (centripetă) se corelează cu o investire antinarcisică (centrifugă), şi ambele controlează simultan unitatea somatopsihică a subiectului, începând cu viaţa fetală. Antinarcisismul caracterizează tendinţa originară a subiectului de a renunţa la propria substanţă şi de a ceda o parte din *libido* în beneficiul eventual a ceea ce se află în afară, independent de factorii economici. Investirea antinarcisică serveşte în acelaşi timp scopurile pulsiunilor* de moarte (separare şi dispersie, dar fără atac agresiv distructiv) şi pe cele ale pulsiunilor de viaţă (celălalt poate beneficia de acest aport). Antinarcisismul a fost descris de F. Pasche în 1964.

R. Kaes (D.F.)

Antinomie în *Originile gândirii la copil*, H. Wallon a analizat formele tipice de „contradicţii şi antinomii” care marchează gândirea copilului în perioada precategorială (6 – 9 sau 10 ani). Astfel, copilul crede că a existat înaintea tuturor lucrurilor, afirmând în acelaşi timp că aceste lucruri au existat întotdeauna. El mai poate crede în durata obiectului, gândind totodată că acesta nu mai este acelaşi de îndată ce intervine o schimbare. De asemenea, el crede în existenţa mişcărilor autonome, percepând totodată necesitatea de a împinge înapoi neîncetat originea mişcării. Totuşi nu îşi poate imagina spaţiul fără limite, nici această limitare fără o continuare. După

H. Wallon, aceste dificultăţi ale coordonării mentale

amintesc îndeosebi unele etape ale istoriei filosofiei.

Antipsihiatrie

Desemnează un ansamblu eterogen de curente contestatare în interiorul sau în afara mişcării psihiatrice. Mai rar, doctrină mai mult sau mai puţin derivată din culturalism în etnologie, care consideră că bolile mentale nu există şi că acestea nu sunt decât tulburări care rezultă direct din represiunea socială exercitată asupra indivizilor, în cazul extrem, antipsihiatria consideră domeniul întreg al psihiatriei ca fiind o impostură totală care constă în reificarea, în aşa-numitele boli mentale, a efectelor opresive proprii societăţilor industriale prin folosirea permanentă a violenţei simbolice.

După H. Ey, această mişcare ar rezulta din unele abuzuri ale psihiatriei, care s-a crezut capabilă să influenţeze educaţia, să rezolve problemele sociale şi să se pronunţe asupra problemelor păcii şi războiului. Acestei panpsihiatrii trebuia să-i urmeze o dizolvare. După alţii, antipsihiatria se înscrie într-o mişcare amplă de nihilism cultural, începând cu anul 1960, atingând toate domeniile vieţii sociale şi culturale. Psihanaliza s-a văzut recuzată laolaltă cu farmacoterapiile, în numele procesului intentat tuturor modalităţilor de mascare a conflictelor economice şi politice reale.

Pentru R. Laing şi D. Cooper, care i-au fost promotori, antipsihiatria desemnează o teorie complexă a transformării stărilor acute din psihiatrie, a stărilor cronice, completată de critici interesante asupra obiectivelor terapeutice de ultimă instanţă ale psihiatriei. Rolul terapeutului nu este, pentru ei, de a nega tulburările, ci de a însoţi pacientul. Pentru R. Basaglia, impostura mai mult sau mai puţin reală a patologiei mentale nu poate fi corectată decât prin suprimarea, pur şi simplu, a instituţiilor psihiatrice tradiţionale. Oricare ar fi explicaţiile date valului antipsihiatrie ce a culminat antisocial viaţă strictă.

Înaintea progreselor descoperirilor din neuroştiinţe* şi a dezvoltării cognitivismului în psihiatrie, se poate considera că acest val a fost util, pentru că a obligat psihiatria la o revizuire a principiilor fundamentale şi a bazelor sale filosofice.

J.-F. Allilaire (D.F.)

Antisocial

Comportamentele antisociale contrariază, sfidează ordinea socială convenită şi apărată prin reguli şi instituţii. Ele pot fi: conştiente, voluntare şi să exprime o contestare sau o revendicare rebelă; reacţionale la situaţii sau evenimente intolerabile; conflictuale, violând limitele prin descărcări ale unor acte simptomatice; puse în act* de subiecţii prezentând tulburări grave ale personalităţii. La copil, tendinţa antisocială exprimă lipsa de siguranţă interioară, şi el caută să fie controlat din exterior. Caracterul antisocial al unei conduite* este apreciat juridic în funcţie de criterii diverse: gravitate, frecvenţă, natura prejudiciului suportat, mod de realizare. Semnificaţia comportamentului antisocial variază în funcţie de natura, funcţia sau proprietăţile obiectului sau victimer agresate.

J. *Selosse* (D. F.)

Antoedip

Organizare originală descrisă la schizofrenier de P.-C. Recamier, în 1978. În acelaşi timp anteoedipiană şi anti-oedipiană, ea se caracterizează prin fantasma* autocrcării (ante) şi prin refuzul angoaselor* proprii organizării oedipiene (anti). Organizarea antoedip pune în scenă o situaţie triunghiulară în care subiectul întreţine relaţii narcisice incestuoase cu mama şi, în acelaşi timp, îşi înlătură tatăl şi îi ia locul; este atunci, în acelaşi timp, tată-creator şi copil-creatură. Absenţa complexului lui Oedip la schizofrenic induce absenţa supraeului din care rămân doar simulacre, elemente haotice, persecutori, tabuuri mentale.

A. Ruffiot (D. F.)

Antrenament

Ansamblu planificat de procedee ce au ca obiectiv ameliorarea performanţei motorii. Se compune dintr-o parte generală a cărei funcţie constă în dezvoltarea aptitudinilor* fizice (forţă*, viteză*, supleţe*, rezistenţă etc.) şi psihomotorii (viteză de reacţie, control motoriu etc.) şi dintr-o parte specifică ce vizează o rafinare a abilităţilor* motorii şi o optimizare a strategiilor individuale şi colective. Antrenamentul sportiv este organizat în perioade în cursul cărora activitatea are loc ciclic şi progresiv datorită unei dozări precise a constrângerir exercitate de sarcini sau exerciţii. Este în general completat de o pregătire psihologică* şi de o igienă de *yy*

M. Durând

(D. S)

Pe de altă parte, termenul poate avea, în psihologia experimentală, două accepţii diferite:

1. ajustare a perioadei unui ritm biologic la cea a unui sincronizator* extern. Mecanism prin care sincronizatorul corectează diferenţa care există între perioada sa şi cea a ritmului biologic. Această corectare depinde de un mecanism circadian de sensibilitate a organismului la semnalul temporal, de curba fază-răspuns, ale cărei caracteristici sunt asemănătoare la toate speciile, fie că sunt nocturne sau diurne. Lumina va determina un avans de fază, o întârziere de fază sau nu va avea efect din momentul în care animalul va fi fost expus la aceasta;

2. efectul de antrenament este un efect de cauzalitate perceptivă* descris de A. Michotte în 1946. Dacă un obiect A (suprafaţă colorată) plasat la stânga, în spatele unei fente de observaţie, la 3 cm de un obiect B de acelaşi fel, este deplasat spre obiectul B şi, începând din momentul în care îl întâlneşte pe B, cele două obiecte se mişcă împreună cu viteza lui A, un observator va atribui mişcarea lui B unui antrenament prin A. Efectul perceptiv

de antrenament nu persistă decât pentru o anumită lungime a parcursului comun.

H. Lejeune (D. S.)

Antropologie

Pentru naturalişti, desemnează istoria naturală a omului; I. Kant conferă cuvântului, în 1798, sensul de ştiinţă a omului în general. În anii 1800, este utilizat pentru a califica istoria înaintării popoarelor spre civilizaţie.

Termenul include deci discipline care studiază variaţi indicatori ai acestei evoluţii: lingvistică, ştiinţa preistoriei, antropologia fizică prin care se studiază caracteristicile fizice ale raselor, ale craniilor etc. Odată apărut, în aceeaşi perspectivă, interesul pentru activităţile omului în societate, se dezvoltă în acelaşi timp etnografia* şi etnologia*, preocupate de obicei de societăţile lipsite de scriere, respectiv din punctul de vedere al descrierii şi teoretizării. Etnologia şi antropologia devin atunci cvasisinonime. Se deosebesc de sociologie, care se ocupă mai degrabă de societăţile industriale. Pe de altă parte, britanicii lansează antropologia socială, preocupată în special de structurile sociale, în timp ce antropologia culturală, mai târziu în Statele Unite, pune accentul pe dimensiunea culturală. Acum ele nu ar mai putea fi deosebite.

Există, în Statele Unite şi Franţa, un curent care îşi propune să facă din nou din antropologie o disciplină înglobatoare. De aceea, termenul este utilizat mai degrabă pentru tratarea problemelor referitoare la om dintr-un punct de vedere care obligă la ieşirea dintr-o disciplină determinată. Termenul este, de asemenea, privilegiat în studierea culturilor sau, ţinând seama de variabila culturală, în cadrul unei discipline, la numele căreia se asociază.

C. Camilleri (D.F.)

Antropomorfism

Tendinţă de a atribui unei fiinţe nonumane, cum ar fi Dumnezeu şi mai ales, în psihologie, animalul, caracteristici ale naturii şi comportamentului uman. Cuvântul are cel mai adesea sensul unui reproş la adresa unor studii asupra animalelor întreprinse la sfârşitul secolului al XIX-lea, precum cele ale lui G.J. Romanes, de exemplu.

F. Parot

(D.F.)

Anulare retroactivă

Mecanism de apărare* prin care subiectul acţionează ca şi cum un gând sau o acţiune anterioară nu ar fi avut loc, urmărind chiar prin aceasta ştergerea efectelor unei fantasme* sau ale unui gând considerat retroactiv ca periculos. Este de fapt vorba de un comportament obişnuit, folosit de fiecare în mod frecvent, şi care poate îmbrăca diverse forme: atenuarea forţei unui cuvânt, retractarea unei luări de poziţie peremptorii etc. S. Freud vede în acest mecanism o formă de apărare caracteristică nevrozei obsesionale. Se exprimă în mod manifest prin apariţia şi executarea de ritualuri obsesionale. În acest ultim caz, aspectul patologic provine din repetarea şi deci din credinţa că este imposibil să se anuleze evenimentul anterior. Anularea se poate prezenta deci în două modalităţi diferite: sub forma aceluiaşi comportament, dar cu o semnificaţie conştientă sau inconştientă opusă. Explicaţia psihologică a acestui mecanism nu este univocă, poate să fie vorba de expresia unui conflict interpulsional, dar şi de un conflict între pulsiune* şi eu/ego. % *Braconnier*

(D. F.)

Anxietate

Emoţie* generată de anticiparea* unui pericol difuz, greu de prevăzut şi controlat. Se transformă în frică* în faţa unui pericol bine identificat. Anxietatea este însoţită de modificări fiziologice şi hormonale caracteristice

stărilor de activare* ridicată şi este adesea asociată comportamentului de conservare-retragere* sau conduitelor de evitare.

Tulburările anxioase cuprind fobiile*, crizele de angoasă* sau stările de panică*, anxietatea generalizată, manifestările obsesionale şi compulsive şi anxietatea posttraumatică. Cu excepţia crizelor de angoasă, medicamentele predilecte pentru manifestările simptomatice ale anxietăţii patologice sunt benzodiazepinele sau tranchilizantele minore. Punerea în evidenţă a zonelor de conexiune sau de receptori din creier pentru aceste medicamente a dus la cercetarea existenţei posibile a unor molecule prezente în mod normal în organism şi capabile să se lege de receptorii benzodiazepinelor pentru a le mima acţiunea sau a se opune acesteia, dar cercetarea a rămas fără succes. Pentru unii neurobiologi, anxietatea s-ar datora activării neuronilor noradrenergici proveniţi dintr-un nucleu al trunchiului cerebral, *locus coeruleus*; pentru alţii, cauza ar fi serotonina* cerebrală. Aceste cercetări se efectuează din perspectivă neurochimică şi neurobiologică.

R. Dantzer (D. F.)

Anxietate generalizată → Panică

Anxiogen

Se spune despre un obiect*, despre o situaţie, relaţie sau reprezentare susceptibilă a genera anxietate* sau angoasă.

A? *Dor ori* (D. F.)

Anxiolitic

În cadrul psihotropelor*, clasa anxioliticelor sau tranchilizantelor corespunde substanţelor celor mai utilizate în Franţa. Primul lor reprezentant, clordiazepoxidul, a apărut în 1957.

Reprezintă un grup eterogen de substanţe, cele mai cunoscute fiind benzodiazepinele. În afara proprietăţii tranchilizante, au, în grade diverse, proprietăţi sedative,

hipnotice şi antiepileptice. În funcţie de răstimpul de eliminare şi de dozaj*, sunt alese ca tratament acut sau cronic al anxietăţii, sau ca sedative. Mecanismele lor de acţiune sunt multiple: sedare a hipervigilenţei, efect dezinhibitor* asupra blocajului anticipatorul.

Dezmembrarea anxietăţii ar trebui să ducă la deschiderea acestei clase de produse şi să permită astfel integrarea şi a altor substanţe, cum ar fi neurolepticele* sau antidepresoarelor*, printre cele cu proprietăţi anxiolitice.

R. Jouvent (D. F.)

Aparat de urmărire

Dispozitiv de studiere a psihomotricităţii*, care permite înregistrarea comportamentului de urmărire a unei ţinte mobile. Există numeroase versiuni, unele cu mişcare pendulară, altele cu mişcare rotativă sau rectilinie; unele au traiectorie regulată, altele au traiectorie neregulată.

M. Richelle (*G.* D. S.)

Aparat psihic

Pentru a explica procesele care caracterizează viaţa mentală şi care produc fenomenele de conştiinţă* doar în unele condiţii, S. Freud propune modelul* unui aparat psihic în care funcţii diferite se exercită în diverse părţi care îl constituie. Deşi acest model îşi are originea într-un model neuronal, va fi reţinut rapid cel al unui aparat optic. Trebuie subliniat caracterul spaţial legat de noţiunea de aparat, nu în speranţa de a-l vedea coincizând cu topografia cerebrală, ci pentru a marca faptul că acele conţinuturi mentale şi procese de gândire trebuie tratate la nivelul diferitelor părţi ale aparatului. Acesta din urmă corespunde unei reprezentări topologice a teoriei metapsihologice ale cărei dezvoltări şi modificări le-a urmat.

Este de notat că recurgerea la o reprezentare spaţială şi la noţiunea de activitate îndeplinită de aparat

asupra conţinuturilor psihice prezintă asemănări cu modelele topologice propuse pentru prelucrarea informaţiei în psihologia cognitivă contemporană. Există totuşi o diferenţă radicală: aparatul psihic al teoriei freudiene nu prelucrează informaţia, ci excitaţia, rămânând astfel fidel teoriei arcului reflex. *D mdWcher*

(D. F.)

Aparat psihic familial → Familie

Aparat psihic grupai

Concept psihanalitic care are drept obiect formaţiunile şi procesele realităţii psihice ale grupului uman. Un asemenea concept explică: a. munca de legare, transformare şi diferenţiere a părţilor aparatului psihic individual mobilizate în construirea realităţii psihice a grupului. Din acest punct de vedere, formaţiunile grupalităţii intra-psihice (grupurile interne*) sunt organizatorii inconştienţi ai realităţii psihice grupale. Principalele procese care susţin instrumentarea psihismului într-un grup sunt: identificările, mecanismele de proiecţie şi difracţie, fenomenele de rezonanţă fantasmatică* şi căutarea de obiecte complementare; b. activitatea psihică de creaţie, de menţinere şi de transformare a proceselor, funcţiilor şi formaţiunilor psihice comune membrilor grupului: funcţii de refulare şi de renunţare, idealuri, repere identificatorii, reprezentări împărtăşite şi autoreprezentări ale grupului, mecanisme de apărare comune, pacte, contracte şi alianţe inconştiente, funcţii de reprezentare şi de delegare; c. relaţiile de co-sprijinire şi de structurare reciprocă a aparatului psihic individual şi a aparatului psihic grupai. Aparatul psihic grupai este caracterizat prin două tendinţe antagoniste: fuziunea imaginară a aparatelor psihice individuale în aparatul psihic grupai (izomorfie); diferenţierea (homomorfie) celor două tipuri de aparate. Acest concept, formulat de R. Kaes (1976), se află la originea cercetărilor şi practicilor psihanalitice aplicate în psihoterapiile de

grup* la adulţi şi copii, în grupurile de formare, în analiza instituţională* şi terapia psihanalitică familială.

R. Kaes (D.F.)

KAES R. (1976), *U appareil psychique groupal. Constructions du groupe*, Dunod, Paris.

Aparat spectral Nagel – Anomaloscop

Aparent

Calificã modul în care stimulările şi obiectele sunt percepute în opoziţie cu ceea ce sunt. În această accepţie, comună uzului curent şi unei concepţii filosofice a relaţiei dintre realitatea fizică şi percepţie, se poate susţine că orice percepţie oferă doar aparenţa realităţii. A devenit însă o falsă problemă de când s-a aflat că mecanismele perceptive nu oferă copir ale realului, ci procedează la codări*, la o transducţie a datelor din lumea fizică.

Termenul este mai degrabă rezervat, în psihologie, fenomenelor perceptive particulare în care subiectul conferă obiectelor percepute o proprietate pe care, fizic, nu o au sau care nu este percepută astfel în mod obişnuit. Se învecinează cu termenul iluzoriu. De altfel, se aplică în general fenomenelor de iluzie perceptivă. Unul din exemplele cele mai frapante este cel al mişcării aparente, numită şi fenomen phi sau mişcare stroboscopică*, în care subiectul percepe o mişcare, în timp ce elementele constitutive ale stimulării sunt, obiectiv, nemişcate. Impresia de mişcare decurge din caracteristicile temporale ale situaţiei. Două lămpi situate la o distanţă convenabilă şi luminându-se succesiv (intervalul fiind de ordinul a 150 ms) nu dau loc percepţiei a doua puncte luminoase distincte apărând unul după celălalt, ci percepţiei unei traiectorii luminoase mergând de la un punct la altul. Acest fenomen sau mişcare beta, studiat de A. Korte (1915) (care şi-a legat numele de diferite legi ale mişcării aparente), nu este decât un caz, foarte simplu, printre numeroasele forme de mişcare aparentă care au fost studiate şi desemnate adesea printr-o literă grecească:

fenomene alfa (impresie de expansiune sau de retractare dată de prezentări succesive ale aceleiaşi figuri cu mărimi crescătoare sau descrescătoare), gamma (fenomen analog, dar dependent doar de schimbări ale condiţiilor de iluminare, mărimea rămânând constantă) etc. Aceste fenomene au furnizat argumente solide tezelor gestaltiste.

Mişcare aparentă consecutivă: efect consecutiv* al mişcării care se produce atunci când, de exemplu, privirea se fixează brusc asupra unui obiect nemişcat după ce fusese fixată un timp asupra unui obiect animat de o mişcare particulară (iluzia micşorării unei feţe după fixarea unei spirale în mişcare). Aceste iluzii consecutive de

apartenenţa

(D. F.)

mişcare se prezintă în sensul invers mişcării reale fixate anterior.

M. Richelle (D FI

KORTE A. (1915), „Kinematoscopische Untersuchungen", *Zeitschrift für Psychologie*, *7*2, 193 – 206.

Apartenenţă (Trebuinţă de ~)

Dorinţă de a simţi aproape alţi indivizi care ne seamănă şi care ne apreciază; dorinţă de a putea colabora cu ei şi de a le întoarce serviciile. –, *t*, *t*.

C. Lévy-*Leboyer*

Apărare

Orice conduită sau mecanism psihologic prin care subiectul se sustrage sau se pune la adăpost în faţa unei stimulări*, situaţii sau reprezentări aversive.

Reflex de apărare: reacţie motorie reflexă* prin care subiectul se sustrage unei stimulări nociceptive. Reflexul de flexiune a labei stimulate de o descărcare electrică la câine a fost folosit de I. Pavlov în condiţionarea* reflexului de apărare.

Apărare perceptivă: filtraj* selectiv, în momentul primirii informaţiei, al unor stimuli având pentru subiect o valoare negativă, în aşa fel încât percepţia şi identificarea lor conştientă să fie mai dificile. Astfel, cuvinte cu o conotaţie afectivă sau cuvinte tabu cer mai mult timp pentru a fi identificate în prezentare tahistoscopică* decât cuvintele neutre, echivalente de altfel în toate privinţele (nu numai ca lungime, structură fonologică etc, dar şi ca grad de familiaritate). Fenomenul presupune un mecanism de subcepţie, căruia i se adaugă un control nonconştient ce duce cu gândul la refularea* freudiană. El a fost descris pentru prima dată de E. McGinnies, în 1949.

M. Richelle

(D. S.)

Apărare (Mecanism de ~)

În general, noţiunea de mecanism de apărare înglobează toate mijloacele utilizate de eu* pentru a stăpâni, controla, canaliza pericolele interne şi externe. Mecanismele de apărare sunt variate şi relativ numeroase. În 1936, Anna Freud a enumerat nouă dintre acestea: regresia*, refularea*, formaţia reacţională*, izolarea*, anularea*, proiecţia*, introiecţia*, întoarcerea către sine, transformarea în contrariu. Au putut fi descrise multe alte procedee defensive: deplasare*, conversie*, clivaj*, refuz*, identificare proiectivă, apărare maniacă, fără a uita sublimarea*, care aparţine mai mult câmpului normalităţii decât celui al patologiei. Astfel, termenul de mecanism de apărare poate fi folosit în accepţii puţin diferite: fie pentru a preciza anumite procedee specifice de afecţiuni psihopatologice, fie pentru a determina constituentele psihice ale fiecărei faze de dezvoltare* (apărare schizoidă, apărare anală etc), fie pentru a desemna utilizarea defensivă a unui destin „pulsional” sau altul (refulare, de ex.), fie pur şi simplu pentru a defini ansamblul proceselor defensive ale psihicului. Această folosire diversificată şi generalizată nu se petrece fără a se pune unele întrebări:

este vorba de un concept teoretic sau de un simplu reper clinic sau terapeutic? Este vorba de un mecanism al eului sau de un mod de relaţie a pulsiunii cu obiectul său? Refularea, prin acţiunea sa permanentă, n-ar trebui să fie deosebită de alte tipuri de mecanisme sau chiar noţiunea de mecanism de apărare nu introduce oare în mod obligatoriu o referire la o epistemologie mecanicistă şi dualistă*? în sfârşit, există oare mecanisme de apărare normale şi mecanisme de apărare patologice, sau este vorba mai degrabă de constelaţii defensive care ar permite diferenţierea?

Ansamblul acestor întrebări rămâne o sursă pentru dezbaterile actuale şi, fără îndoială, viitoare. *a Braconnier* (D. S.)

Apărare (Psihonevroză de ~) → Psihonevroză de apărare

Apercepţie

Aprehensiune de informaţii pe căi perceptive. Termenul, astăzi puţin utilizat, evocă o sesizare globală a stimulărilor.

percepute, chiar o sesizare conştientă. Cu această ultimă conotaţie a fost reluat de W. Wundt în vocabularul filosofiei.

Test de apercepţie tematică: v. TAT.

M. Richelle (D. F.)

Apetenţă → Consumatoriu Apetitiv

Despre un comportament sau un ansamblu de comportamente succesive care duc la un comportament consumatoriu. Sinonim, în această accepţie, cu pregătitor. Comportamentul apetitiv implică o stare motivaţională*, care declanşează comportamente proprii asigurării actului consumatoriu. În funcţie de specia în cauză şi de tipul de conduită avut în vedere, comportamentul apetitiv va corespunde unei secvenţe relativ rigide (patron* al comportamentului fix* sau modal*) sau unor înlănţuiri foarte flexibile de strategii mai mult sau mai puţin inedite.

Despre un stimul* care provoacă în mod natural sau prin asociaţie* condiţionată* o reacţie de abordare*, de atracţie, de apetenţă din partea organismului. Orice stimul apetitiv poate căpăta o valoare de întărire* pozitivă* într-o condiţionare operantă. Se opune stimulului aversiv.

M. Richelle (DF.)

Apragmatism

Reducere a activităţii voluntare care nu poate fi explicată printr-o tulburare intelectuală (ca în stările demenţiale) sau printr-un deficit instrumental. Apragmatismul nu trebuie confundat cu stările de inhibiţie* depresivă, care exprimă încetinirea psihomotorie, sau de inhibiţie nevrotică rezultând dintr-un conflict între moţiunile pulsionale şi instanţele represive. Termenul este cel mai adesea rezervat stării de inerţie comportamentală observabilă la unii schizofrenici. Acest comportament constituie unul dintre semnele majore ale schizofreniilor deficitare, împreună cu tocirea afectivităţii şi sărăcia conţinuturilor gândirii. Pare legat de o pierdere globală a motivaţiei. Totuşi, dincolo de această inerţie şi începând cu E. Bleuler, s-a presupus, la aceşti bolnavi, o dezorganizare a planurilor de acţiune care împiedică realizarea de acţiuni coerente, orientate către un scop şi având un efect pragmatic. Mai discutabilă, în legătură cu această definiţie, este utilizarea termenului în cazul stărilor psihastenice* care par înrudite mai degrabă cu inhibiţia* nevrotică, ce ţine de conflictele* intra-psihice şi de ambivalenţa* afectivă sau de teama ipohondrică* ce afectează potenţialul energetic.

M.-C. Hardy-Bayle (D. F.)

Apraxie

Tulburare care afectează realizarea comportamentelor motorii dobândite, fie gesturi de utilizare a obiectelor, fie gesturi simbolice. Tulburarea nu poate fi legată nici de o perturbare a sistemului motor, nici de o dezordine intelectuală sau a atenţiei, nici de un defect

de recunoaştere a obiectelor.

Tulburarea apraxică a dat loc unei interpretări asociaţioniste bazate pe legăturile dintre concepţia sau ideea gestului şi producerea lui motorie, de unde numele de apraxie ideatorie, idiomotrică şi motrică sau melokinetică. În prezent, doar primele două calificative mai sunt utilizate, pentru a trimite la două tipuri de comportamente motorii: apraxia idiomotrică se referă la perturbarea gesturilor unice; apraxia ideatorie, la perturbarea gesturilor succesive necesare pentru utilizarea mai multor obiecte. Când se vorbeşte de apraxie fără calificativ, se subînţelege una şi/sau cealaltă dintre formele de apraxie. Există şi alte apraxii care desemnează dezordini specifice: apraxie constructivă, pentru dificultatea de a realiza o figură geometrică; apraxie bucofacială, pentru perturbările afectând agilitatea bucolinguală, şi aceasta fără să fie vorba de o paralizie; apraxia îmbrăcării, pentru dificultatea de a se îmbrăca; apraxia privirii, pentru perturbarea mişcării ochilor; apraxia mersului, pentru incapacitatea izolată de a păşi. Termenul dispraxie trimite în general la tulburările observate la copil în cursul dezvoltării şi al imitării gesturilor. *t*.

J.-L. Signoret (D. F.)

Aprehensiune (Mod de – la testul Rorschach)

Termenul defineşte localizarea, decuparea perceptivă la care se aplică conţinutul răspunsului la testul Rorschach. Se deosebesc mai multe moduri de aprehensiune în funcţie de localizarea răspunsului: global (G), parţial (D), intermacular (Dol) sau rar (Dd). Analiza modurilor de aprehensiune permite să se aprecieze calitativ activitatea cognitivă a subiectului, mobilizarea dinamică a conduitelor perceptive, recurgerea la pasivitate descriptivă sau cucerirea prin impactul unui material greu de organizat. Dincolo de procesele cognitive, interpretarea modurilor de aprehensiune permite sesizarea relaţiilor pe

care subiectul le stabileşte cu obiectele realităţii externe, dar şi cu obiectele sale interne.

C. Chabert (D. F.)

Aprobare

Expresie de evaluare* pozitivă a unei acţiuni sau a rezultatului unei acţiuni, adresată celui care îi este autor, aprobarea poate fi verbală sau nonverbală (mimică, gesturi). Ea ocupă un loc important în interacţiunile sociale şi în dinamica motivaţională a fiinţelor umane, în aşa măsură încât unii psihologi vorbesc de trebuinţa* de aprobare. Metodele comportamentale* de intervenţie au făcut din ea o manipulare sistematică cu titlu de întărire pozitivă.

M. Richelle (D. F.)

Apropiere

Concept propus de K. Marx şi reformulat de psihologia sovietică, desemnând procesul de dezvoltare* prin care omul reconstruieşte şi îşi însuşeşte experienţa acumulată de omenire în istoria socială. În timp ce adaptarea* este procesul general de transformare a comportamentelor* unui organism ca răspuns la exigenţele mediului*, apropierea este un proces specific uman de reproducere* de către individ a cuceririlor speciei. Conceptul de apropiere este indisociabil de cel de interacţiune socială. Obiectele cu care se confruntă copilul au semnificaţir istoric construite; pentru a-şi le apropia, el îndeplineşte, în interacţiune comunicativă cu adulţii, activităţile* pe care acele obiecte le necesită, şi în cadrul acestei medierr comunicative semnificaţiile sociale sunt reconstruite progresiv. Apropierea priveşte atât obiectele materiale (unelte), cât şi evenimentele şi limbajul. Ea se prelungeşte şi se stabilizează prin interiorizarea* semnificaţiilor şi operaţiilor* de prelucrare a parametrilor lumii fizice şi sociale.

J.-P. Bronckart (D. F.)

Aprosexie

Pierdere sau deviere notabilă a capacităţii de atenţie* dirijată şi reflexivă. Subiectul* este incapabil să-şi fixeze atenţia în mod durabil şi este supus solicitărilor mediului înconjurător. Descrisă mai întâi ca sechelă a confuziilor* mentale de război (1914 – 1918), considerată apoi ca semn al unor stări confuzionale sau tulburări demenţiale. În practică, termenul nu mai este utilizat decât atunci când ideaţia este păstrată, logică şi conştientă. P. Janet deosebeşte aprosexia sau abulia intelectuală de abulia motorie, care corespunde unei încetiniri şi unei insuficienţe a voinţei*, în special în trecerea de la idee la act. Adesea asociate în practică, aceste două tipuri de abulie se întâlnesc în toate stările de depresie* şi de inhibiţie uşoare sau profunde, constitutive sau dobândite. Tipică în depresia melancolică, aprosexia corespunde unui tip de alterare a capacităţilor cognitive ale pacienţilor, care sunt conştienţi de dificultăţile lor de atenţie voluntară susţinută, de stagnarea lor intelectuală, fiind incapabili de a depune un efort susţinut, resimţind adesea foarte viu şi foarte dureros această incapacitate cognitivă.

J.-F. Allilaire (D. F.)

Aptitudine

Reuşita oricărei activităţi, fie ea sarcină izolată, conduită complexă, învăţare* sau exercitare a unei profesiuni, necesită din partea subiectului capacităţi şi motivaţir adecvate. Capacitatea este ea însăşi condiţionată de prezenţa unei aptitudini care poate fi dezvoltată prin experienţă şi formare. Astfel, cineva poate avea o bună aptitudine verbală; cu o experienţă şi o formare adecvată, capacitatea sa de a vorbi în public poate deveni excelentă. În fapt, termenul de aptitudine capătă accepţii diverse, chiar opuse. C. Spearman (1927) l-a utilizat pentru a desemna inteligenţa*, în timp ce acelaşi cuvânt, însoţit de un calificativ, este utilizat la subiecţii cu aptitudini specifice, nonintelectuale (sociale sau motorii, de ex.), şi poate desemna şi achiziţiile necesare exercitării unei

activităţi foarte specializate, ca bătutul la maşină sau conducerea unei maşini. În fine, cum aminteşte M. Reuchlin (1954), trebuie deosebite aptitudinea, capacitatea şi factorii, în măsura în care factorii reies dintr-o analiză factorială* care nu le prejudiciază în niciun fel originea înnăscută sau dobândită. Studiul aptitudinilor este relativ recent. Punctul de plecare ar fi în 1796, când

N. Maskelyne, astronom la observatorul din Greenwich, şi-a concediat asistentul pentru neatenţie, întrucât acesta nota trecerea obiectelor stelare o secundă mai târziu decât el. În 1816, un alt astronom.

F. Bessel, a remarcat acelaşi fenomen şi l-a atribuit variaţiilor înnăscute ale timpului de reacţie, pe care îl numeşte ecuaţie personală. F. Galton a arătat că aptitudinile umane sunt diferite şi distribuite după o curbă normală. A. Binet dezvoltă studiul şi măsurarea proceselor mentale, precum şi primele teste de aptitudini de învăţare. Dezvoltarea metodelor de măsurare a aptitudinilor, studiul relaţiilor dintre rezultatele acestor măsurări şi factorii care le explică au permis definirea unui mare număr de aptitudini specifice, cum ar fi: fluiditatea verbală, memoria*, reprezentarea spaţială, dexteritatea manuală. Relaţiile dintre aceste aptitudini specializate şi aptitudinea generală (numită şi funcţionare cognitivă sau inteligenţă* generală) sunt adesea reprezentate după o schemă ierarhică (P. E. Vernon, 1960), fiecare activitate necesitând prezenţa unei aptitudini generale şi a unor aptitudini speciale.

C. Lévy-*Leboyer* (D F.)

REUCHLIN M. (1954), „Le probleme theorique de la connaissance des aptitudes”, în *Traité de Psychologie appliquee*, vol. DI, 371 – 394, PUF, Paris.

— SPEARMAN C. (1927), *The Abilities of Man*, Macmillan, New York.

— VERNON P.E. (1960), *The Structure of Human Abilities*. Methuen, Londra.

Aptitudine fizică şi psihomotorie

Constituie, împreună cu abilitatea*, una din determinările principale ale performanţei*, într-o sarcină motorie. Aptitudinile sunt caracteristici individuale relativ stabile, rezultând dintr-o supraînvăţare* sau determinate genetic şi identificate prin tehnicile de analiză factorială. Partea din performanţă explicată prin aptitudini este foarte importantă la începutul învăţării, apoi scade progresiv în beneficiul unui factor specific sarcinii. Aptitudinile fizice sunt forţa* (statică, dinamică, explozivă), rezistenţa, supleţea (statică, dinamică), coordonarea motorie (globală, bimanuală) şi viteza* de mişcare. Aptitudinile psihomotorii sunt viteza (de reacţie, de decizie), precizia mişcărilor controlate sau balistice* şi precizia în urmărirea unui mobil (prin ajustări motorii continue sau discrete).

M. Durând (D. F.)

APUD (Sistem) → Sistem neuroendocrin difuz

Arbitrar al semnului

Caracteristică majoră a relaţiei care. În semnul* lingvistic, uneşte semnificantul* şi semnificatul*; esenţialul analizei sale a fost formulat de F. de Saussure (1916). Într-o primă accepţie, termenul indică faptul că un semnificam (materializat, de ex., în înşiruirea sonoră „picior”) nu are nici

arbitrarietate un raport de dependenţă faţă de caracteristicile semnificatului (conceptul* de [picior]). Caracterul arbitrar al relaţiei este atestat de faptul că, pentru domenii de referinţă* echivalente, diferitele limbi naturale* au cuvinte diferite (pentru exemplul nostru, *pied*, *foot*, *Fuss* etc).

Această analiză a fost criticată de E. Benveniste, care consideră că există un raport de necesitate între semnificant şi semnificat; în conştiinţa subiectului vorbitor, conceptul este identic cu înşiruirea sonoră care îl exprimă. Pentru acelaşi autor, arbitrarul ar caracteriza mai degrabă

relaţia care există între semn, unitatea formală a limbii şi referentul* material. Pentru behaviorismul* lingvistic, semnificaţia* unui semn (*meaning*) se defineşte prin comportamentul care îi este asociat, o poziţie asemănătoare fiind adoptată şi de L. Wittgenstein (1953) care defineşte semnificaţia semnului prin uzul* lui în contextul general al comportamentelor umane. Criticile pornesc de la o confuzie între analiza funcţională şi analiza structurală: pe primul plan fireşte, pe de o parte semnificantul şi semnificatul se cheamă într-un mod necesar, pe de altă parte efectul de semnificaţie produs de un semn depinde efectiv de condiţiile de utilizare într-un context dat. Dar este tot atât de adevărat că în planul secund, în cadrul sistemului limbii, raportul dintre domeniul semnificantului şi domeniul semnificatului este nemotivat sau arbitrar.

Textul lui Saussure propune o a doua accepţie a termenului, pe care o vom califica, după T. de Mauro, drept „radicală”. Aceasta necesită distingerea a doua niveluri: cel (cognitiv) al reprezentărilor* elaborate de un subiect în interacţiunea sa cu referentul şi cu sunetele, şi cel (lingvistic) al „reorganizării” acestor reprezentări de către fiecare limbă naturală; pentru acelaşi domeniu de referinţă, engleza are doi termeni, *ox* şi *beef*, în timp ce franceza, de exemplu, nu are decât unul, *boeuf* (iar româna, „bou” şi „vită” – n.t.): această diferenţă lexicală corelează în mod necesar cu o reprezentare diferită a referentului:

semnificaţia lui *boeuf* din franceză grupează reprezentările pe care engleza le distribuie asupra celor două cuvinte, *ox* şi *beef*: fiecare semn constituie aşadar o valoare*, legată de ansamblul sistemului limbii naturale. Şi această organizare a reprezentărilor cognitive implicate de sistemul fiecărei limbi are un caracter arbitrar radical.

J.-P. *Bronckart*

(D. F.)

SAUSSURE F. (de ~) (1916), *Coursde lingvistique générale*, Payot, Paris.

— WITTGENSTEIN L. (1953), *Philosophical Investigations*, Basil Blackwell, Londra. Traducere (1961): *Investigations philosophiques* (trad. P. Klosowski), Gallimard, Paris.

Arbitrarietate

În terminologia condiţionării operante*, este proprietatea care caracterizează legătura dintre răspuns* şi întărire*, prin contrast cu legătura permanentă, înscrisă în circuitele fiziologice, între stimulul necondiţionat* şi răspunsul necondiţionat*, din condiţionarea pavloviană. Astfel, la şobolan, hrana nu are nicio legătură prestabilită cu apăsarea pe levier. B.F. Skinner insistă asupra acestei proprietăţi, care autorizează o supleţe infinită a asocierilor dintre răspunsurile operante şi consecinţele lor şi o interschimbabilitate completă între răspunsuri la subiecţii aceleiaşi specii, şi chiar la specii diferite. Luarea în calcul a constrângerilor* specifice, în învăţare*, a dus la nuanţarea, ba chiar, pentru unii, la respingerea noţiunii de arbitrarietate.

M. Richelle

(D.F.)

Arborescentă

Arborescenta este o structură particulară de graf* orientat, foarte utilizată în reprezentarea unui ansamblu de elemente organizate ierarhic. Arbore înzestrat cu o singură rădăcină, adică un vârf fără predecesor legat de toate celelalte vârfuri printr-o singură cale, arborescenta este reprezentată în general cu rădăcina în sus şi cu frunzele (vârfuri fără succesori) în jos. Proprietăţile acestor structuri sunt studiate în combinatorică.

Arborescentele sunt utilizate în informatică* şi în inteligenţa artificială*, pentru reprezentarea, de exemplu, a structurilor lingvistice, expresiilor, clarificărilor, zonelor de cercetare. Arborescentele numite ŞI/SAU sunt utilizate

în metoda reducerii problemer la subprobleme (sau a scopului la sub scopuri), în cadrul problemelor de decizie sau de planificare*, de exemplu: un vârf SAU corespunde unei alegeri între mai multe posibilităţi, un vârf şi unei conjuncţii de subprobleme".

J V.*M. Baron*

(D. F.)

Arbore (Test al)

Test proiectiv* inventat de K. Koch în 1958. R. Stora a adaptat varianta franceză. Prima cerinţă: „Desenaţi un arbore, oricare ar fi el, dar nu un brad", vizează obţinerea unui desen care reprezintă reacţia subiectului în faţa unui mediu necunoscut. Al doilea desen (cu aceeaşi cerinţă) corespunde unei situaţii mai familiare, care arată adaptarea subiectului la mediul său înconjurător obişnuit. Al treilea desen, cel al unui „arbore de vis, imaginar, care nu există în realitate", arată dorinţele nesatisfăcute ale subiectului şi dificultăţile lui actuale. În fine, al patrulea desen („desenaţi un arbore, oricare ar fi el, cu ochii închişi") arată un traumatism sau un conflict puternic din copilărie, al cărui impact rămâne. Interpretarea desenului arborelui permite degajarea unui nucleu stabil (eu/ego* ar fi reprezentat de trunchi) şi a capacităţilor de împlinire ale subiectului, a modalităţilor lui de apărare sau de atac în raport cu lumea exterioară (direcţia crenăilor) – *C. Chabert*

(D.F.)

Arc reflex → Reflex Argou

Termen utilizat în Evul Mediu pentru a desemna corporaţia cerşetorilor, vagabonzilor, hoţilor. Utilizat mai apoi pentru a desemna limbajul* particular al indivizilor agresivi care se ceartă, înainte de a fi aplicat vocabularului unui grup* social închis.

Jargonul, care era, în secolul al XVII-lea, limbajul deformat al hoţilor, a integrat argoul. Prin extensie, termenul se aplică oricărui limbaj esoteric particular:

tehnic sau convenţional, afectat sau căutat, deformat sau corupt, propriu unor confrerii sau medir restrânse, a cărui semnificaţie* nu este inteligibilă decât pentru iniţiaţi.

J. *Selosse* (D. F.)

Argument

Pentru unele curente lingvistice*, orice frază* de suprafaţă se bazează, în ultimă instanţă, pe o structură semantică* profundă, compusă dintr-un pivot predicativ şi dintr-unul sau mai multe argumente, iar relaţiile dintre predicat* şi argumente pot fi definite în termeni de caz. În „Jean pune scrumiera pe masă", „pune" este unitatea lexicalizată care corespunde predicatului, „Jean", „scrumiera" şi „pe masă" sunt unităţi lexicalizate care traduc argumentele.

Într-o a doua accepţie, noţiunea desemnează un element al discursului care vizează să sprijine sau să respingă o propoziţie. Argumentul trebuie să aibă acordul celor cărora le este adresat, fie că este considerat fapt dovedit, adevăr, valoare sau normă admisă. Puterea unui argument depinde şi de auditoriu, chiar dacă, într-o cultură dată, unele argumente sunt cvasiuniversale. Dacă un argument este conceput pentru un grup sau pentru un individ, el este numit *ad hominem*. Dacă el ia drept garant prestigiul oratorului sau al altei persoane, este vorba de un argument de autoritate. Anticii numeau locuri comune (*topoi*) categoriile din cadrul cărora oratorul îşi extrăgea argumentele. Astfel de locuri comune sunt cantitatea, calitatea, ordinea, existentul, esenţa, persoana.

J.-P. Bronckartsi *J.-B. Grize* (D. F.)

Argumentare

Argumentarea este un tip de discurs* care vizează intervenţia asupra opiniilor, atitudinilor, ba chiar asupra comportamentelor unui auditor sau ale unui auditoriu.

arhetip

Se deosebeşte de condiţionare* prin aceea că

necesită participarea activă şi acordul conştient al celor interesaţi. Şi probarea* implică acest lucru, dar, ca raţionament* deductiv, are un caracter de necesitate care nu caracterizează argumentarea.

Un discurs argumentativ conţine argumente*, dar dacă acestea pot fi motive capabile, eventual, să convingă auditorul (nu sunt obiecţii), ele nu îl conving întotdeauna. În afara argumentelor în sensul propriu al termenului, schematizarea* produsă de discurs se foloseşte de diferite procedee de accentuare care ţin de retorică.

J.-B. Grize (D. F.)

Arhetip în psihologia analitică* a lui C.G. Jung, termenul desemnează un număr limitat de *imago* – *un* caracterizate nu de inconştientul personal*, ci de inconştientul colectiv*: *persona*, *animus*, *anima*, umbra, Marea Mamă; Bătrânul înţelept etc. Datorită acestui fapt, semnificaţia acestor conţinuturi nu poate fi găsită pornind de la asociaţiile libere* ale subiectului, ci pornind de la cunoaşterea inconştientului colectiv. Figurile arhetipale ar fi universale: s-ar regăsi în producţiile individuale normale şi patologice (vise, halucinaţii, deliruri), ca şi în producţiile colective (mituri, religie) ale psihismului. Această universalitate nu s-ar putea explica decât prin caracterul înnăscut al arhetipurilor.

J.-M. Petot (D. F.)

Arhicortex → Cortex

Arhigrup

Noţiune care descrie o reprezentare originară inconştientă a grupului, pe care membrii săi şi-o formează în urma întâlnirii lor cu grupul, după modelul întâlnirii prime în relaţia gură-sân. Figurarea pictografică a grupului este marcată de afectele* de plăcere sau de neplăcere asociate cu experienţa acestei întâlniri: grupul ca masă (corp plin şi greu), ca vid (gură avidă), ca cerc (iluzia unirii continue) sau ca ţăndări

(corp îmbucătăţit). Organizat de acel imago* al

mamei arhaice, arhigrupul este o reprezentare a originii şi a procesului grupului: grupul şi membrii săi se autocreează, se conţin mutual şi sunt, ei înşişi, propriul

** *R. Kaes*

(D. F.)

Arhistriatum→ Amigdală

Arhitectură cognitivă → Modularitate Arie

Zonă sau teritoriu* în care se desfăşoară activităţile unui animal sau ale unui grup de animale: arie de reproducţie, arie de odihnă. În mediul natural, unde termenul are aplicarea cea mai potrivită, aria este o secţiune mai mult sau mai puţin delimitată a nişei ecologice. *MR h 11*

(S. D)

Armonizare a notelor → Docimologie Artă (Psihologie a) → Psihologie a artei

Artefact

Aspect al datelor înregistrate în timpul unei experienţe* sau observaţii*, sau obţinute în urma tratării lor, care nu decurge din mijloacele utilizate deliberat de cercetător, ci dintr-un factor* necontrolat, care a scăpat atenţiei sale. Astfel, interferenţele electrice sunt de natură să antreneze artefacte în înregistrările electrofiziologice: o deviere* a eşantionului poate provoca un artefact în rezultatele prelucrării statistice.

M. Richelle (D. F.)

Articulare → Dublă articulare

Artificială (Inteligenţă) → Inteligenţă artificială

Art-terapie

Formulă condensată care înseamnă terapie prin artă. Cuvântul artă şi-a redus câmpul semantic de-a lungul timpului: se referă în special la producţia estetică. Terapia, dimpotrivă, şi l-a lărgit pe-al său până la a desemna tot ceea ce contribuie la dezvoltarea personală. Art-terapia se prezintă în funcţie de două aspecte principale: uneşte intervenţiile care ajută persoanele suferind de tulburări

psihice sau urmăreşte transformarea omului prin artă. În 1920 şi 1921, W. Morgenthaler şi H. Prinzhom au arătat că actul creator care suscită expresia plastică a bolnavilor mentali poate uneori atinge un nivel artistic, poate îmbogăţi investigaţiile în psihopatologie şi stimula tendinţele de însănătoşire. Reflecţiile fenomenologilor şi ale psihanaliştilor asupra relaţiilor dintre artă şi psihism i-au condus pe psihiatri şi pe psihologi să păstreze în instituţiile lor locuri şi ateliere în care pacienţii de toate vârstele să poată desena, picta, modela, face muzică, dans, teatru, cinema sau fotografie

R. Doron (D.F.)

Asamblare → Intercalare Asasinat

Termenul provine din cuvântul arab *haşşaşin* (consumator de pulbere din frunze de cânepă), aplicat în secolul al XII-lea membrilor unei secte conduse de şeicul Hassan Ibn Sabbah, care erau fanatizaţi şi se drogau înainte de a efectua raiduri teroriste. În limbaj juridic, asasinat este utilizat pentru a califica o crimă*, o omucidere* cu premeditare. Asasinatul este judecat în instanţă. Prin extensie, act* de violenţă* care aduce un prejudiciu* grav reputaţiei unui individ., r *J. Selosse*

(D. F.)

Ascendent/Descendent

1. Despre o metodă de prezentare* a stimulilor* în ordinea constant crescătoare (sau descrescătoare) a dimensiunii considerate (intensitate, durată etc.), utilizată în psihofizică* la aplicarea metodei limitelor.

2. Termeni care pot reda, deşi într-o manieră nesatisfăcătoare, expresiile engleze *bottom-up*/*top-down*, aplicate proceselor sau organizărilor psihologice sau neurobiologice. Expresiile presupun o organizare dinamică ierarhizată, în sânul căreia procesele* de control şi legăturile cauzale pot merge în ambele direcţii, de jos în sus sau de sus în jos. Această idee nu este nouă, dar atenţia privilegiată acordată recent, în neuroştiinţe* şi

psihologia cognitivă*, rolului structurilor* şi proceselor centrale superioare în structurarea conduitelor face din ea o temă majoră a psihologiei contemporane.

Domeniul percepţiei furnizează numeroase exemple lesne de sesizat ale acestei dinamici cauzale duble. Astfel, percepţia noastră vizuală depinde în mod clar de caracteristicile fizice ale stimulului şi ale puterii de rezoluţie a receptorilor noştri periferici: ajunge o schimbare în distribuţia punctelor în spaţiu pentru ca să se impună percepţia unei forme*, a unei grupări*, chiar a unei mişcări. Este vorba de un proces *bottom-up*. În schimb, datorită experienţei noastre în privinţa feţelor* şi a importanţei acestui tip de stimul în viaţa noastră cotidiană, percepem cu obstinaţie în relief forma unui chip uman: este aici în loc un proces *top-down*.

M. Richelle (D. F.)

Ascendentă

5

Îi caracterizează pe indivizii care caută, valorizează şi ating puterea, autoritatea*, prestigiul în situaţii sociale şi în interiorul grupurilor* cărora le aparţin şi care dau dovadă de iniţiativă, siguranţă şi încredere în sine în aceleaşi situaţii. Ei îşi asumă roluri de *leader** şi funcţii de răspundere. Totodată, dacă este adevărat că persoanele judecate* ca fiind dominatoare după răspunsurile lor la testele de personalitate* caută şi obţin mai des decât ceilalţi posturile de *leader*, această legătură este departe de a fi constantă şi ea depinde de variabile situaţionale încă puţin cunoscute.

C. Lévy-*Leboyer* (D. F.)

Ascultare

Captare de informaţii auditive implicând un proces atenţionai*, cercetată adesea în laborator cu ajutorul instructajelor* furnizate subiectului sau al condiţiilor

86

asimbolie funcţie simbolică.

(D. F.)

experimentale în care el este plasat. Ascultarea dihotică* desemnează procedura de prezentare a unor stimuli auditivi diferiţi la fiecare ureche, în psihologia clinică*, sau în contextul unor cercetări din psihologia socială* sau din psihologia personalităţii*, termenul ascultare desemnează o atitudine* desigur de atenţie, dar mai ales receptivă la ceea ce pacientul, clientul sau subiectul exprimă, atitudine considerată favorabilă relaţiei. Psihologul îşi ascultă interlocutorul.

M. Richelle (D. S.)

Asimbolie

Termen propus pentru desemnarea unei tulburări care afectează exprimarea şi comprehensiunea semnelor* (sau simbolurilor) învăţate, purtătoare de sens. Asimbolia este deci o tulburare a funcţiei simbolice. Existenţa tulburărilor afazice pune problema de a şti dacă aceste tulburări afectează ansamblul simbolurilor învăţate de subiect, sau se limitează la o singură categorie de semne, cuvintele. Multă vreme, afazia, agnozia şi apraxia au fost calificate drept tulburări ale funcţiilor simbolice, subînţelegându-se, dacă nu o geneză, cel puţin o consecinţă univocă pentru fiecare tulburare. Conceptul actual de memorie semantică se identifică în parte cu cel de

J.-L. Signoret

Asimilare

Noţiune împrumutată de J. Piaget de la biologul F. Le Dantec şi de la filosoful

A. Lalande şi care desemnează procesul implicat de postulatul fundamental al teoriei lui Piaget asupra activităţii psihologice: orice schemă mentală* tinde să se reactiveze, să regăsească acele condiţii exterioare ale reproducerii sale, şi să încorporeze elementele exterioare care fac posibilă închiderea sa (v. Echilibrare). Asimilarea

este în acelaşi timp reproducătoare (a schemei mentale şi a situaţiei), recognitivă (a situaţiei, a „alimentărilor" sau a argumentelor schemei mentale) şi generalizatoare (în funcţie de variaţiile experienţei). Ca şi pentru acomodare*, munca de asimilare poate fi mai mult sau mai puţin spontană sau dirijată, depinzând de instrumentele aflate la dispoziţia sa în cursul dezvoltării" inteligenţei.

J.-J. *Ducret* (D. F.)

Asimilare culturală → Aculturaţie

5

Asincronie a instalării stimulului

În procedurile* care comportă prezentarea* a doi stimuli*, prezentare cu un decalaj temporal la debutul celor doi stimuli succesivi, fiind posibilă o anumită recuperare. Se defineşte prin amânarea care separă începutul primului stimul de începutul celui de-al doilea. Se deosebeşte de intervalul* dintre stimuli, care corespunde amânării ce separă sfârşitul primului stimul de începutul celui de-al doilea, sau de intervalul care separă prezentările repetate ale aceluiaşi stimul. *În Riche* ¡ *t*

(D. F.)

Asistentă educativă

5

Asistenţa educativă acoperă ansamblul măsurilor de protecţie administrativă şi judiciară a tineretului aflat în pericol fizic şi moral. Potrivit art. 375 al Codului civil francez, aceasta este cerută atunci când sănătatea, siguranţa fizică sau psihică şi condiţiile de educaţie ale copiilor sunt compromise. Bazată pe noţiunea extensivă de pericol*, asistenţa educativă acoperă un câmp foarte diversificat de practici sociale: de la ajutoare, sfaturi şi sprijin până la plasamente în familii adoptive sau în internate specializate. Aplicarea ei ridică probleme delicate legate de aprecierea situaţiilor de risc. *j. Selosse*

(D. F.)

Asocial

Un comportament asocial nu este adaptat regulilor vieţii sociale. Trebuie deosebit de un comportament antisocial*, în măsura în care exprimă mai degrabă un refuz, o incapacitate, decât o agresiune sau o ostilitate. Conduita* asocială se situează mai degrabă marginal, decât în deviere. Faptul de a se remarca printr-un comportament asocial poate exprima o dorinţă, o alegere personală de a „trăi lângă” şi în „paralel”, în interstiţiile sistemului social, pentru a-şi păstra libertatea existenţială şi a se proteja de orice dependenţă psihosocială. Este vorba de o asocialitate aleasă. Suportată mai frecvent ca urmare a unui proces de eşec, evicţiuni şi marginalizare (handicapuri sociale), asocialitatea rezultă destul de des dintr-o abstracţie a căilor şi mijloacelor care ar permite înscrierea unui proiect de viaţă într-o identitate socială pozitivă, *r J. Selosse*

(D.F.)

Asociaţie → Asociaţionism *ì i*

Asociaţie de cuvinte

5

Cercetarea psihologului englez F. Galton, la sfârşitul secolului al XIX-lea, asupra asociaţiilor de cuvinte (experimentatorul pronunţă un cuvânt şi subiectul răspunde imediat prin cuvintele care-i vin în minte) a arătat că raportul dintre fiecare cuvânt indus şi cuvântul inductor nu este arbitrar*, cuvântul indus impunându-se subiectului, şi că numărul de cuvinte induse de cuvântul inductor este limitat.

Sub influenţa acestei cercetări şi a metodei psihanalitice a asociaţiilor libere descoperită de S. Freud, C.G. Jung inventează, în 1904, la Zürich, un test de asociaţii de cuvinte care va fi considerat primul test proiectiv. Experimentatorul citeşte patru liste a 100 de cuvinte inductoare. Subiectul trebuie să răspundă cât mai repede la fiecare printr-un singur cuvânt indus. Interpretarea evidenţiază, pe de o parte, tipul psihologic al

subiectului (extravertit*, adică întors către lumea exterioară şi către ceilalţi; introvertit* sau întors către sine), pe de altă parte, complexele* inconştiente (patern, matern, fratern), surse alerateurilor asociative (prelungirea timpilor de reacţie, absenţa răspunsului, răspuns într-o limbă străină, repetarea cuvântului inductor, stereotipia răspunsurilor).

D. Anzieu (D.F.)

Asociaţie libera

5

Între 1892 şi 1896, S. Freud extrage din sugestia hipnotică*, din catharsis* şi din concentrarea mentală cu punerea deasupra a mâinilor, regula asociaţiilor libere a ideilor (regula fundamentală*). El descoperă interpretarea psihanalitică a viselor*, pacientul trebuind să facă asociaţii libere în legătură cu fiecare element al visului. Asociaţiile sunt doar în aparenţă libere. Imaginile care constituie conţinutul* manifest al visului sunt determinate de gânduri inconştiente, de dorinţe refulate (conţinut latent). Transformarea gândurilor latente în imagini onirice are loc prin deplasare*, condensare*, dramatizare*, transformare în contrariu. Asociaţiile libere pot fi colective (psihoterapie de grup*).

*U. J\¥lZl*e *U*

(D. F.)

Asociaţionism

9

Concepţie psihologică afirmând, asemeni empirismului*, că spiritul* uman se dezvoltă de la o stare iniţială (*tabula rasa*) numai sub efectul experienţei*, graţie procesului de asociaţie între idei.

Termenul de asociaţie este la origine un concept politic care desemnează un mod convenţional de legătură socială sau comercială între indivizi. T. Hobbes, în secolul al XVQ-lea, calchiază, pe acest model politic, modelul psihologic al asociaţiei ideilor. Această concepţie se

dezvoltă în şcoala empirică engleză, întărită de răspândirea paradigmer newtoniene: ideile se asociază într-un mod similar atracţiei corpurilor cereşti sau compunerii corpilor chimici prin afinitate. Legile* asociaţiei, schiţate de J. Locke, au fost formulate de D. Hume: ideile se asociază în mod preferenţial atunci când există între ele o proximitate spaţială, o contiguitate temporală, când sunt asemănătoare sau când se poate stabili o relaţie cauză-efect între obiectele sau evenimentele pe care le reprezintă. D. Hartley va încerca să facă o paralelă între asociaţiile de idei şi vibraţiile nervilor, urmând indicaţiile lui I. Newton în legătură cu conducţia nervoasă. Modelul asociaţionist s-a extins, prin urmare, şi în cadrul psihologiei: asociaţia de cuvinte* la S. Freud, asocierea între stimulul necondiţionat* şi cel condiţionat* la I. Pavlov, între stimul şi răspuns.

la J.B. Watson, între răspuns şi întărire* la B.F. Skinner. Legile asociaţiei vor fi generalizate de H. Hoffding sub numele de legea interesului. Această lege se bazează pe noţiunea de inductor (ceea ce induce asociaţia) şi de reintegrare, ceea ce înseamnă că atunci când un element al vieţii noastre mentale se produce din nou, ansamblul stărilor de conştiinţă asociate lui se reproduce odată cu el. Legea interesului (sau legea asociaţiei) indică deci că dintre toate stările de conştiinţă care pot fi, prin reintegrare, sugerate de un inductor, numai aceea care răspunde interesului actual şi principal al subiectului este evocată efectiv.

În prezent, ideile asociaţioniste se regăsesc în concepţiile conexioniste*, în modelele de reţele* (reţele de automate*) ale căror valori de ieşire (*outputs**) sunt în funcţie nu numai de valorile de intrare (*inputs**), ci şi de structura reţelei, de transformările suferite de valorile

stărilor în fiecare nod dere-ea-*ţi*. *Mengãl*

(D. F.)

Asomatognozie

Termen generic care desemnează perturbările somatognoziei. Perturbările respective sunt diverse şi afectează procese din care unele nu par specifice somatognoziei. Hemiasomatognozia afectează, de regulă, hemicorpul stâng şi se înscrie în contextul unei neglijări. Sindromul Gerstmann asociază unei nerecunoaşteri a degetelor (sau agnozie digitală) o nedistingere a părţilor dreapta şi stânga, o agrafie* şi o acalculie. Autopoagnozia este dificultatea de a desemna diferitele părţi ale corpului; de regulă, tulburarea afectează şi desemnarea părţilor unui ansamblu. Membrele fantomă* ale amputaţilor şi anumite experienţe de transformare şi deplasare corporală observate la epileptici aparţin şi ele câmpului asomatognoziilor.

J.-L. Signoret (D. F.)

Aspectfic

Se spune despre orice stimul, proces sau reacţie nediferenţiată, care nu este legată exclusiv de o modalitate* senzorială, de o structură anatomică, de un sistem efector particular. Astfel, este aspectfic stimulul care provoacă reacţia de tresărire* manifestată atât ca urmare a unui stimul auditiv, cât şi a unui stimul vizual sau cutanat. Formaţiunea reticulată* este un sistem aspectfic: este activată de informaţii provenite pe diverse căi senzoriale.

M. Richelle (D.F.)

Aspiraţie (Nivel de ~) → Nivel de aspiraţie

Astigmatism → Acomodare vizuală

Asuetudine

Stare de dependenţă* faţă de un drog*, care duce la autoadministrarea lui repetată pe cale generală, venoasă sau parenterală. Acest comportament pare în esenţă uman, deşi numeroase droguri există în stare naturală.

Consumarea este adesea compulsivă şi poate atinge niveluri care fac imposibilă orice viaţă socială.

Există diferenţe individuale însemnate în legătură cu dependenţa de droguri, care reflectă diferenţele neurobiologice inerente sau dobândite…

M. Le Moal

Ascolaritate

5

Termen utilizat în mod curent pentru a desemna incapacitatea unui elev de a accepta normele* şcolii. Elevul aşcolarizat este cel care nu respectă orarul, nu-şi face temele, este nedisciplinat. Acoperă o realitate apropiată celei desemnate de cuvântul inadaptare*, dar acesta din urmă are o definiţie mai largă (poate fi aplicată, de ex., copiilor cu deficienţe fiziologice) şi mai obiectivă, căci se aplică unor categorii de copii definite prin norme administrative.

D. Manesse

(D. F.)

Aşteptare → Expectaţie

Atac

Alături de apărare, una din componentele de bază ale comportamentului agonistic.

La animal, atacul e organizat în aşa fel încât să atingă, prin muşcături şi alte mijloace ofensive, zonele-ţintă ale adversarului (la rozătoare, ceafa şi spatele). Întreaga strategie a celui care se apără constă în protejarea acestor zone şi, în caz de supunere*, în a prezenta atacatorului celelalte părţi ale corpului. Atacul este însoţit de o activare* simpatică şi, la mascul, de o mărire a nivelului testosteronilor plasmatici. Când comportamentul de atac permite animalului să obţină un avantaj, acesta este întărit şi creşte posibilitatea apariţiei sale ulterioare. La multe specii, comportamentul de atac depinde de context şi rareori apare în afara situaţiei de apărare a teritoriului. *d T\— Z.*

Ataşament
5
Relaţie între indivizi fondată pe calităţi esenţial apetitive. Această caracteristică regăsită, sub denumiri şi descrieri diferite, nu numai la primate, ci şi la celelalte mamifere, la păsări, la numeroase vertebrate trebuie extinsă la relaţiile interspecii şi poate fi deplasată asupra obiectelor sau simbolurilor. Această relaţie este unul din fundamentele legăturilor familiale şi sociale. Forţa şi natura acestei relaţii ies la iveală prin pierderea sau destabilizarea ei şi prin apariţia unor reacţii afective puternice sau violente care dovedesc forţa legăturii: anxietate şi angoasă, tristeţe, depresie; reciproc, relaţia stabilită este sursă de bucurie, echilibru, adaptare. Etologii, observând păsările, au descoperit amprente* filiale şi sexuale intra sau extraspecifice sau care poartă asupra obiectelor; este vorba de un proces gradual care a servit drept model de învăţare* şi ale cărui baze neurobiologice sunt studiate: regiunea hiperstriatum-ului ventral este critică pentru dezvoltarea şi pentru engrama* sa, în special la stânga. Amprenta depinde de o perioadă sensibilă* precoce: relaţia cu un obiect fiind stabilită, urmează tendinţa de a evita sau de a fugi de celelalte obiecte (dar şi de a oferi o bază de securitate pentru explorările viitoare), iar caracteristicile reprezintă o trebuinţă biologică de a recunoaşte o rudă apropiată (familie, grup, specie) atât la pui, cât şi la adult, ceea ce apără de pericole. Este de remarcat faptul că, la păsări, acest ataşament nu depinde de satisfacerea unei trebuinţe primare.

Pe aceste baze, observaţiile lui H. Harlow asupra maimuţei resus şi cele ale lui J. Bowlby asupra sugarului au dus la afirmarea faptului că, la om, ataşamentul ar fi forma primară a legăturii sociale, exprimată ca o trebuinţă* înnăscută* de a fi aproape de partenerul matern, şi oarecum independent de căutarea satisfacerii

alimentare. Unii autori au considerat că asemănarea dintre ataşament şi amprentă distruge concepţia freudiană despre mecanismul numit anaclisis* şi chiar despre cel al dezvoltării" libidinale, în general. De fapt, nimic nu împiedică o concepere a ataşamentului ca formă particulară a pulsiunilor* de autoconservare. Unii autori vorbesc în prezent de o pulsiune de ataşament sau de agăţare. *EMleysiMLeMoal*

(D. F.)

Ataxie

Perturbare a activităţii motorii a membrelor, ducând la o necoordonare a mişcărilor în absenţa oricărei paralizii. Utilizată uneori pentru a califica necoordonarea cerebeloasă, ataxia în sens pur este consecinţa unui deficit al controlului exercitat de informaţiile senzitive asupra mişcării. Tulburările mersului observate în tabes au fost descrise iniţial sub numele de ataxie locomotorie-*l.-L. Signoret*

(D. F.)

Ataxie cerebeloasă → Cerebel Atelier

Noţiunea (ca şi cea de oră-atelier) traduce în general aplicarea, în situaţie pedagogică, a principiilor de învăţare* prin acţiune (*learning by doing*) şi în special a teoriei constructiviste* a lui J. Piaget. La grădiniţă, de exemplu, o parte din timp este rezervată manipulării obiectelor, oferind astfel copiilor ocazia de a rezolvi probleme şi de a elabora cunoştinţe semnificative. *g De landsheere*

(D. F.)

Atenţie

Multă vreme atenţia a fost definită doar sub aspectul ei selectiv, ca focalizare asupra unei activităţi particulare în detrimentul activităţilor concurente. În prezent se admite însă că este vorba de un concept multidimensional. Abordat de multă vreme de filosofi, apoi de psihologi, studiul atenţiei nu a depăşit limitele metodei introspective

decât beneficiind de noile abordări experimentale puse la punct în anul 1950 pentru analiza proceselor de prelucrare a informaţiei*; de atunci nu a încetat să progreseze.

Atenţia asigură deci o funcţie de selecţie*: printre stimulii care se prezintă organismului, unii beneficiază de un tratament prioritar, care se traduce printr-o facilitare* a percepţiei lor, de alegerea şi de producerea unor răspunsuri adecvate, printr-o prelucrare mai elaborată sau prin accesul la conştiinţă. Alţii sunt parţial sau total ignoraţi. Problema de bază este de a şti la ce nivel al procesului de prelucrare a informaţiei se află filtrul. Selecţie precoce, încă din etapa de detectare a caracteristicilor fizice ale stimulului, sau selecţie mai tardivă, în timpul prelucrării aspectelor sale semantice sau chiar în momentul alegerii răspunsului? Faptul că amplitudinea unor reflexe variază sub efectul focalizării atente arată că filtrul ar fi efectiv încă de la primele relee senzoriale; pe de altă parte, mai multe componente ale potenţialelor evocate*, cu polaritate, topografie şi latenţă* diferite, sunt sensibile la focalizarea atentă (concentrare), ceea ce sugerează intervenţia mecanismelor de selecţie succesive care implică localizări cerebrale distincte. În definitiv, momentul selecţiei ar depinde chiar de caracteristicile spre care ea se orientează, acestea fiind tratate în mod ierarhic.

Distribuţia resurselor de atenţie, prin definiţie limitate, constituie un alt aspect al problemei. Ştiind că nu putem fi atenţi la mai multe sarcini deodată, nu ne rămâne decât să determinăm dacă dispunem de un „rezervor” de resurse pentru orice tip de activitate, sau de mai multe rezervoare specifice, unele pentru procesele perceptive, altele pentru prelucrarea răspunsurilor, de exemplu.

Dimensiunea cantitativă trebuie şi ea analizată: intensitatea atenţiei pe care o consacram unei activităţi variază. Sinonimă cu nivelul de activare*, atenţia corespunde aici unei facilitări nespecifice a mecanismelor

perceptive şi motorii, asigurată în principal de sistemele reticulare de activare şi inhibiţie ale trunchiului cerebral.

În fine, procesele de atenţie automatice* se deosebesc de procesele aflate sub controlul subiectului. Primele sunt puse în joc într-un mod irepresibil, în câteva zeci de milisecunde, funcţionează „în paralel" pentru diferite activităţi şi facilitează performanţa. E vorba de atenţia suscitată de un stimul neaşteptat. Ultimele sunt declanşate voluntar, după un răstimp de câteva sute de milisecunde, şi ating „în serie" o activitate după alta; efectele lor de facilitare a activităţii pe care o privilegiază sunt însoţite de efecte de inhibiţie asupra activităţilor concurente; în fine, au mai des acces la conştiinţă. Citǎm ca exemplu atenţia cerută de practicarea pianului de către novice. Mecanismele controlate şi automatice ar depinde de structurile cerebrale ierarhizate, controlul putând fi transferat din cele corticale în cele subcorticale, sub efectul învăţării. Notăm că, pentru anumiţi autori, doar procesele controlate ar ţine cu adevărat de atenţie.

Este clar că atenţia se exercită în diferitele etape ale lanţului senzorio-motor, nu doar la nivelul primirii informaţiei senzoriale, aşa cum s-a crezut iniţial. Conceptul de atenţie îl întâlneşte pe cel de pregătire motorie* în măsura în care finalitatea atenţiei la stimulii mediului înconjurător rezidă în general în elaborarea răspunsurilor adecvate.

F. Măcar

(*T*) F 1

Atimhormie

Grupare semiologică descrisă de M. Dide şi P. Guiraud care, încă din 1922, apărau teoria biologică a hebefrenier (formă deficitară de schizofrenie*) în care atimhormia ar fi elementul sindromic fundamental. Bazându-se pe adinamia lui W. Hess, P. Guiraud face din ea o tulburare primară, o deficienţă a dinamismului vital instinctiv şi timic din care derivă toate simptomele

esenţiale: dezinteres, inerţie, inafectivitate. Această dualitate a deficitului se regăseşte în cuvântul însuşi care, din punct de vedere etimologic, reuneşte pierderea dinamismului psihic instinctiv (ahormie) şi a resimţitului (atimie). Termenul de atimhormie tinde să fie neglijat în beneficiul celor, parţiali, de diminuare afectivă* şi anhedonie. *n*

(D. F.)

Atipic

Termen folosit în vocabularul psihiatriei clasice pentru a desemna tablourile clinice legate de o entitate nosologică definită şi considerată ca fiind tipică, dar deosebindu-se de aceasta prin prezenţa unei semiologii asociate neobişnuite ale cărei caractere evolutive sunt susceptibile de a repune în cauză alegerea nosologică iniţială. Clasică este denumirea „depresie atipică" pentru desemnarea unui episod depresiv grav la un subiect tânăr care ridică problema unui început de schizofrenie. Pentru autorii americani, termenul corespunde utilizării unei categorii nosologice date pentru tablourile clinice cărora le lipseşte unul sau mai multe semne tipice.

J.-F. Allilaire (D. F.)

Atitudine

Introdusă la sfârşitul secolului al XIX-lea în psihologia experimentală şi devenită rapid unul din conceptele centrale ale psihologiei sociale (G. W. Allport, 1935), noţiunea de atitudine califică dispoziţia internă a individului faţă de un element al lumii sociale (grup social, probleme ale societăţii etc), orientând conduita adoptată în prezenţa, reală sau simbolică, a acestui element. O atitudine nu poate fi surprinsă direct, astfel încât măsurarea ei necesită recurgerea la un anumit instrument numit scală de atitudini, compusă dintr-un ansamblu de întrebări care permit explorarea diferitelor faţete. Ne asigurăm de coerenţa opiniilor* exprimate ca răspuns la aceste întrebări înainte de a le combina într-un indice*

cantitativ unic. Una din primele scale a fost propusă de E.S. Bogardus pentru măsurarea distanţei sociale* interetnice. Majoritatea autorilor concep atitudinea ca pe o structură integrativă tridimensională având un caracter în acelaşi timp cognitiv (judecăţi, credinţe, cunoştinţe), afectiv (sentimente favorabile sau defavorabile) şi conativ (tendinţa de acţiune). Componenta conativă ar prezice mai bine comportamentul individului, cu condiţia ca atitudinea şi conduita* să fie legate de un element al lumii sociale bine specificat.

Teoriile sunt divergente în privinţa originii atitudinilor: intrinsecă, pentru cei care, ca

T. W. Adorno, fac apel la variabile ale personalităţii*; extrinsecă, pentru cei care postulează modurile de achiziţie, cum ar fi condiţionarea* sau învăţarea socială.

Deşi relativ stabilă, o atitudine se poate modifica, iar numeroase lucrări consacrate acestei probleme arată că: a) o comunicare este cu atât mai persuasivă cu cât sursa emiţătoare este mai competentă, credibilă şi simpatică; b) este mai eficace să se prezinte în acelaşi timp argumentele pro şi contra şi c) este mai bine, în caz de pericol, să se expună mijloacele de a face faţă, mai degrabă decât de a se limita la apelarea la frică. Principalele teorii ale schimbării de atitudine o consideră fie din perspectivă neobehavioristă* (Şcoala de la Yale, din care fac parte C.I. Hovland şi W. McGuire), fie dintr-un punct de vedere strict cognitivist (teoria coerenţer şi, în special, cea a disonanţei cognitive* propusă de L. Festinger).

L. Askevis-Leherpeux

(D. F)

ALLPORT G.W. (1935), „Attitudes”, în C.M. Murchinson (Ed), *A Handbook of Social Psychology* (798 – 884), Clark University Press, Worcester, Mass.

Atracţie interpersonala

Orientare pozitivă asupra celuilalt, care condiţionează raporturile dintre individ şi mediul lui social.

Dezvoltarea ataşamentului faţă de celălalt se efectuează prin intermediul interacţiunilor sociale în cadrul cărora atracţia ocupă un loc determinant.

Atracţia poate fi considerată fie ca o constelaţie de sentimente* care condiţionează orientarea evaluativă a unui subiect către un altul, fie ca o atitudine care cuprinde, în afara componentei evaluative (calitatea şi forţa sentimentelor şi emoţiilor*), o componentă cognitivă (cunoştinţe şi credinţe*) şi o componentă conativă (intenţii comportamentale şi proiecte). În calitate de componentă afectivă, ea se află la originea afiliaţiilor şi relaţiilor interpersonale ale individului (relaţii de muncă, relaţii amicale şi relaţii amoroase).

Orice relaţie interpersonala se caracterizează prin natura şi forţa legăturii afective dintre cele două persoane, care poate îmbrăca două forme conceptuale independente: prietenia şi dragostea pe de o parte, admiraţia, respectul şi recunoştinţa, pe de altă parte. Este vorba de o stare internă care îşi are originea în aceste manifestări, şi pusă în evidenţă iniţial prin metoda sociometrică* a lui J.L. Moreno. Primele cercetări s-au centrat asupra caracteristicilor asociate popularităţii în cadrul grupului. Aceste preocupări au dus, începând din 1950, la analize în termeni de comparaţie socială* (L. Festinger) sau de echilibru* (F. Heider), apoi la teorii în termeni de învăţare socială* (întărire*, schimburi*), completate ulterior de modele mai specifice privind relaţiile amicale şi amoroase.

G. Moser (D. F.)

Atribuire cauzală în faţa unui eveniment, a unui comportament* de exemplu, individul caută adesea să-i deducă motivul. F. Heider a insistat primul asupra necesităţii studierii acestor deducţii, care permit cunoaşterea invariantelor cauzale ale unui mediu înconjurător ce poate fi astfel controlat. Astfel, un comportament poate fi explicat în termeni de cauză sau motiv, prin factori situaţionali sau dispoziţionali

(cauzalitate* externă sau internă), stabili sau instabili. Atribuirile cauzale depind de tipul de comportament explicat (emoţie*, ocurenţă comportamentală sau acţiune intenţională) şi de statutul persoanei care îl explică (actorul însuşi: autoatribuire, sau un observator: heteroatribuire). Implică în acelaşi timp intervenţia schemelor cauzale (modele de inferenţă*) şi a cunoştinţelor prealabile sau a teoriilor implicite. Echivalează adesea cu o imputare a responsabilităţii. În studierea activităţii ştiinţifice a omului de pe stradă, cercetarea atribuirii a evoluat către o analiză a devierilor şi distorsiunilor gândirii cotidiene. În fine, deşi marile teorii ale atribuirii (F. Heider.

E. E. Jones şi K.E. Davis, H.H. Kelley) s-au ocupat mai ales de explicarea comportamentelor, conceptul de atribuire priveşte şi explicarea întăririlor* şi a performanţelor.

ERSOC

(D.F.)

Audibilitate

Proprietate a unei stimulări sonore care o face perceptibilă. Ca o primă condiţie a audibilităţii, stimularea trebuie să se situeze în limitele spectrului şi frecvenţelor* audibile (la om, între 18 Hz şi 20.000 Hz) şi la un nivel al presiunii sonore* suficient, adică mai mare sau egal cu pragul absolut. Audibilitatea depinde, printre altele, de condiţiile sonore în care este prezentată stimularea: zgomotul* atrage după sine un efect de mascare* şi audibilitatea va fi în funcţie de raportul semnal/zgomot, în care sunt luate în seamă ambele dimensiuni, frecvenţa şi presiunea sonoră.

M. Richelle (D. F.)

Audiogirală (Iluzie)

Iluzie constând într-o deviere a localizării unei surse sonore sub influenţa unei acceleraţii sau deceleraţii orizontale.

R. Genicot (D. F.)

Audiogramă

Transcripţie grafică a testelor audiometrie. În cazul testelor liminare tonale (pragurr ale audibilităţii şi durerii pornind de Sa sunetele pure), fiecare rezultat corespunde coordonatelor de intensitate* sonoră exprimate în decibelr pe ordonată (de ia – 10 la 120 dB), şi de frecvenţă* exprimată în hertzi de octavă pe abscisă (de la 125 la 10.000 Hz). Diferitele rezultate obţinute sunt legate prin trăsături, dând astfel curbele audiometrice. Raportul dintre curba audiometrică lirninară şi curba corespunzătoare pragului de intoleranţă este considerabil, de ordinul 107 pentru presiune şi de I014 pentru intensitate în raport cu referinţa de 1.000 Hz. *x g* în *i e q t*

(D.F.)

Audiogravică (iluzie)

În cazul unei mişcări giratorii, localizarea unui stimul auditiv în raport cu planul capului aşezat orizontal este deviată. Iluzia constă în situarea în partea superioară a surselor sonore provenind din partea inferioară, în raport cu planul orizontal.

P invers-*R. Genicot*

(D.F.)

Audiometrie

Ansamblu de metode de măsurare* a audiţier prin utilizarea unui audiometru. Audiometria tonală pe cale aeriană sau osoasă utilizează sunete pure (sau benzi de sunete pure) emise la diferite niveluri sonore (în general de la – 10 dB la 120 dB) pentru determinarea pragurilor* absolute* şi de neplăcere sau de durere pentru fiecare frecvenţă*, delimitând astfel un câmp de audibilitate (audiometrie lirninară şi supraliminară). Sunetul poate fi continuu sau vobulat (variaţie a intensităţii în jurul nivelului ales pentru aceeaşi frecvenţă) sau modulat (variaţie a frecvenţei în jurul frecvenţei alese pentru un sunet de aceeaşi intensitate). Audiometria verbotonală

cuprinde teste de audiometrie vocală filtrate frecvenţial. Audiometria vocală este măsurarea audiţiei unui subiect cu ajutorul unui material fonetic semnificativ (cuvinte, fraze) sau nesemnificativ (silabe fără semnificaţie). Această audiometrie cifrează nivelul sonor de înţelegere prin mijlocirea urechii a limbajului uman (adesea în procente de audibilitate). Audiometria obiectivă nu necesită nicio participare activă a subiectului, spre deosebire de audiometria subiectivă în cursul căreia subiectul colaborează activ la rezultate. Audiometria obiectivă cuprinde printre altele impedanţometria, cohleometria, sau studiul potenţialelor evocate* auditive. Audiometria poate fi continuă, adică realizată prin baleiajul continuu al frecvenţelor, subiectul trebuind să ajusteze pragul de audiţie în timpul testului (tehnica ajustării" a lui vorbekesy). *R. Genicot*

(D. F.)

Audiometru

Aparat electroacustic care emite diferite sunete pure sau benzi de sunete pure (audiometrie* tonală) datorită unei surse de oscilaţie cu intensitate* şi frecvenţă* reglabile. Audiometrul poate emite şi sunete fonetice transmise printr-un microfon (audiometrie vocală). Frecvenţa şi intensitatea acustică a sunetelor succesive emise de o cască* sau de un difuzor sunt cunoscute şi reglabile. Aparatul este folosit pentru studierea câmpurilor de audibilitate*, a sensibilităţii auditive, a pragurilor* auditive diferenţiale.

R. Genicot (D.F.)

Audiovizual

Născut în SUA, în anii 1930, pentru a desemna tehnicile care asociază imagini şi sunete în metodele de predare, termenul a ajuns curând să desemneze ansamblul mijloacelor de comunicaţie şi informaţie, aşa cum o indică, de exemplu, expresia „peisaj audiovizual". Prin extensie*, definirea audiovizualului ar implica totdeauna

caracteristicile tehnologice (electromecanice, optice, magnetice, electronice) de reproducere şi difuzare de imagini şi sunete având un caracter masiv. În perspectivă semiotică*, termenul de audio-scripto-vizual include analiza şi clasificarea audiţie diferitelor limbaje* implicate (v. Metode audiovizuale). *d p*, *ra*, *a*

(D. F.)

Audiţie

Modalitate senzorială specializată în receptarea şi prelucrarea informaţiilor* sonore. Aparatul auditiv este format din urechea externă, cea mijlocie şi cea internă, din căile auditive şi din numeroase structuri centrale până la cortex. Urechea externă este formată din pavilion, din canalul auditiv extern închis printr-o membrană, din timpan, pe care se sprijină în interior oscioarele. Cavitatea urechii mijlocii, umplută cu aer, este legată de mezofaringe prin trompa lui Eustache; presiunea din urechea mijlocie corespunde presiunii atmosferice. Vibraţiile timpanului sunt comunicate celor trei oscioare şi, de aici, urechii interne în care pluteşte organul lui Corti, receptorul auditiv propriu-zis. Acesta cuprinde, pe membrana bazilară, celulele ciliate înconjurate de celule de sprijin; la baza celulei ciliate se află terminaţiunile nervului auditiv care formează aici sinapse. Membrana bazilară intră în mişcare în funcţie de undele auditive transmise de perilimfă; cilii intră în contact cu membrana tectorială, ceea ce provoacă potenţiale* electrice (potenţiale generatoare sau transductoare), eliberarea transmiţătorilor* şi punerea în joc a unui potenţial de acţiune. Membrana bazilară este organizată topologic: cu o grosime variabilă a bazei la apexul cohleei; reacţia la mişcare va fi în funcţie de frecvenţa stimulului sonor. Sunetele* propagate în aer şi transmise mecanic prin timpan şi prin lanţul oscioarelor la urechea internă (cohlee) sunt supuse unei analize spectrale care traduce frecvenţa în poziţie spaţială, apoi sunt convertite de

celulele ciliate în impulsuri electrice (potenţiale de acţiune), care pleacă apoi pe cele 30.000 de fibre ale nervului auditiv către cortexul temporal, pe un parcurs cu numeroase relee. Axonii nervului auditiv transportă informaţiile codate ca frecvenţă şi intensitate şi informaţiile rezultând din acţiunea comună a celor

două urechi. Căile intră în trunchiul cerebral şi se termină în nucleii cohleari: calea continuă după releu şi încrucişare către colicului inferior, apoi către corpul articulat talamic median şi, în fine, cortexul auditiv primar. Alte căi, pornind de la nucleii cohleari, se încrucişează şi merg spre nucleii olivei superioare şi, de aici, ating colicului. Câmpurile corticale sunt interconectate între ele şi între cele două emisfere. Există retroacţiuni între talamus şi tect Caracteristicile frecvenţei fiecărei fibre a nervului auditiv sunt transmise şi conservate tonotopic; neuronii corticali cu aceleaşi caracteristici de frecvenţă sunt organizaţi în coloane perpendiculare. Există deci o corespondenţă corticală şi cohleară. Invers, un control cortical şi mezencefalic există asupra operaţiunilor senzoriale începând cu nivelul transducţiei semnalului. Auzul apare în timpul embriogenezei înaintea văzului şi după funcţiile vestibulare. Câmpul auditiv al tânărului normal din punct de vedere audiologic acoperă frecvenţele cuprinse între 20 şi 20.000 Hz, şi intensităţi (niveluri de presiune eficace), pentru frecvenţa de 1.000 Hz, între aproximativ 0,00005 pascali (prag de detectare) şi 200 pascali (prag de durere). Pragul de detecţie este o funcţie în „U” a frecvenţei, în timp ce pragul de durere este aproape independent de frecvenţă. Într-o primă aproximare, înălţimea tonală a unui sunet pur (sinusoidal) este o funcţie logaritmică a frecvenţei sale, şi sonia (intensitatea percepută) a unui asemenea sunet este o funcţie exponenţială O, 6 a nivelului său de presiune. Pentru frecvenţele şi nivelurile de intensitate mijlocii,

pragul diferenţial de frecvenţă este în jurul valorii de O, 2%, iar pragul diferenţial de intensitate, în jurul valorii de O, 5 decibelr (ceea ce corespunde unei variaţii de 6% la nivelul de presiune). Ansamblul fibrelor nervului auditiv poate fi asimilat unei baterii de filtre* trece-bandă, într-un mare număr şi cu o lărgime de aproximativ O, 2 ori frecvenţa lor centrală. Analiza spectrală periferică condiţionează direct fenomenele auditive cele mai diverse: percepţia soniei, înălţimii tonale, timbrului, fenomenelor de mască, mteligibilităţii cuvintelor etc. Caracterul său limitat permite urechii să prindă variaţiile temporale rapide din învelişul amplitudinii unei unde de presiune; astfel, o pauză scurtă introdusă într-un zgomot alb continuu este detectabilă dacă depăşeşte 2 sau 3 ms. În afara informaţiilor legate de rata lor de activitate momentană (cadenţă medie a potenţialelor de acţiune), filtrele periferice (cel puţin cele de joasă frecvenţă centrală) furnizează centrilor informaţii temporale mai fine, utilizate pentru localizarea spaţială a sunetelor (prin punerea în relaţie a celor două căi monoaurale) şi pentru extragerea înălţimii tonale şi a timbrului. Organizarea de către centri a mesajelor izvorâte din filtrele periferice nu este studiată într-o manieră aprofundată, prin metodele psihoacusticii*, decât din anii 1970. Această organizare se manifestă în special prin fuziunea componentelor spectrale care sunt în relaţie armonică, şi/sau au învelişuri de amplitudine identice, şi prin recunoaşterea „profilului" spectral al unui sunet complex în pofida variaţiilor nivelului său de intensitate global. Totuşi, analiza auditivă a formelor spectrale complexe (ca cele pe care le posedă sunetele cuvântului) şi funcţionarea memoriei auditive sunt încă puţin cunoscute.

L. Demany, M. Le Moal, C. Se mai

(D. F.)

Aură → Epilepsie Autism

Termen introdus de E. Bleuler, în 1911, pentru a

descrie un mod de a fi în lumea caracteristică schizofrenicilor* şi care comportă două aspecte: pierderea contactului cu realitatea, manifestată prin retragere, indiferenţă afectivă şi dezinteres în legătură cu lumea, şi predominanţa relativă sau absolută a vieţii interioare, care explică faptul că lumea fantasmelor schizofrenicului devine cea a realităţii.

Pentru A. Bleuler, autismul este o consecinţă directă a disocierii, acest ultim fenomen fiind considerat principala tulburare care explică ansamblul celorlalte simptome. Pentru A. Minkowski, dimpotrivă, autismul, definit ca încetarea contactului vital cu realitatea, ar fi fenomenul principal care permite explicarea disocierii.

În 1943, termenul de autism este reluat de L. Karmer pentru desemnarea unei maladii autonome a copilăriei ale cărei semne le amintesc pe cele atribuite de E. Bleuler autismului schizofrenic. Apărând uneori chiar din primul an de viaţă, maladia se exprimă prin incapacitate de a stabili raporturi normale cu anturajul (indiferenţă), stereotipii comportamentale şi limbaj ciudat şi ermetic.

Clinica psihanalitică, legată de analiza trăirii interioare a schizofrenicului a cărei preeminenţă este unul din elementele de definire a autismului, vede în aceasta expresia unei funcţionări intra-psihice particulare (autistică), analizabilă în termeni metapsihologici. Astfel, prin analogie, termenul de autism a fost utilizat pentru definirea unui stadiu precoce al dezvoltării nou-născutului, caracterizat prin ruperea de lumea exterioară şi prin preocuparea exclusivă a sugarului pentru senzaţiile interne. Caracterul autistic al primei părţi din viaţa copilului a fost, între timp, repus în cauză, printre altele de studiul relaţiilor precoce ale copilului cu mediul său exterior. *MC Hardy. Bayie*

(D. F.)

Autistic → Autism Autoanaliză

S. Freud a descoperit psihanaliza la Viena între anii

1895 şi 1900, analizând sistematic în scris visele* proprii, apoi amintirile, lapsusurile de nume proprii, actele sale ratate. Autoanaliza i-a fost utilă (vindecarea unor simptome, eliberarea creativităţii), căci se desfăşura în interacţiune cu munca de interpretare a viselor pacienţilor săi şi în cadrul unei relaţii afective

(D. F.)

şi intelectuale intense cu prietenul său berlinez W. Fliess.

Autoanaliza episodică este necesară psihanalistului pentru a-şi conştientiza contratransferul. Ea nu poate însă înlocui o psihanaliză personală pentru a deveni psihanalist, aşa cum a crezut o vreme S. Freud. Fără un dialog cu un interlocutor capabil să interpreteze transferul*, autoanaliza tinde să rămână defensivă şi oarbă. Unele forme de creaţie literară (la suprarealişti, de exemplu) se înrudesc cu demersul autoanalitic-*D. AuZÂeU*

(D. F.)

Autoatribuire → Autopercepţie

Autocinetism

Autocinetismul sau efectul autocineiic este o iluzie* a mişcării*: subiectul, privind un punct luminos fix în întuneric, percepe o mişcare aparentă* lentă, cu amplitudine care poate atinge 20°. Fenomenul a fost descris în 1886 de A. Charpentier, apoi în 1887 de H. Aubert, care i-a propus

A Du n M. Richelle

Autoconservare

În prima teorie freudiană, pulsiunile* de autoconservare se opun pulsiunilor libidinale* sau sexuale*, aşa cum foamea se opune dragostei: aceste pulsiuni, între care principale sunt pulsiunile alimentare, au drept scop conservarea individului, în timp ce pulsiunile sexuale au drept scop conservarea speciei. Această opoziţie constituie conflictul* fundamental care dă seama de posibilitatea tuturor celorlalte conflicte şi de întreaga

dinamică* psihică. Opoziţia nu este însă sistematică: cele două tipuri de pulsiuni colaborează adesea şi, de exemplu, pulsiunile sexuale se constituie prin anaclisis* pe pulsiunile de autoconservare, începând cu 1910, descoperirea narcisismului*, complement libidinal al egoismului, face dificilă considerarea opoziţiei //Wefo – pulsiuni de autoconservare ca fiind conflictul primordial. Iată de ce, în a doua teorie a pulsiunilor, S. Freud le reuneşte sub numele de pulsiuni de viaţă* şi le opune pulsiunilor de moarte.

J.-M. Petot (D.F.)

Autocontrol

Într-un sens foarte general, controlul* exercitat de capacităţile cognitive raţionale ale unui subiect asupra diferitelor manifestări ale emoţiilor* şi vieţii sale afective. Într-un sens mai restrâns, controlul exercitat de cel de-al doilea sistem de semnalizare* (limbaj* şi gândire*) asupra activităţii senzorio-motorii (primul sistem de semnalizare). V. Autoreglare.

J.-P. Bronckart (D. F.)

Autocorecţie

Practică de evaluare* a cunoştinţelor* care constă în a-l face pe elev să-şi repereze şi corecteze propriile greşeli în cadrul unui exerciţiu, cu ajutorul materialului didactic adaptat (fişiere autocorective, programe informatice, magnetofon). Această dispoziţie are avantajul că elevul devine responsabil şi activ în controlul achiziţiilor sale şi, mai ales, în cadrul unui învăţământ individualizat sau programat*, ea permite fiecăruia să lucreze la nivelul trebuinţelor sale şi în ritmul său propriu.

D. Manesse (D. F.)

Autocritică

Aptitudine* a unui subiect de a-şi evalua acţiunile şi starea normală sau patologică. Orice autoevaluare face apel la filtrul complex al subiectivităţii. Termenul de autocritică ar trebui restrâns la accepţia lui psihiatrică,

legată în special de două tipuri de tulburări.

Evoluţia unui delir* în curs de tratare trece printr-o etapă critică considerată o reflectare a ameliorării.

Deprimaţii fac, în absenţa unui delir, o lectură depresivă a evenimentelor şi a derulării lor. Ideile de culpabilitate*, de ruină, de incurabilitate, de absentă a unei soluţii la problemele invocate se confundă cu pierderea unei autocritici care regresează odată cu ameliorarea timică. Dementele* sunt adesea însoţite de tulburări de judecată ce presupun o nonconştiinţă a bolii care trebuie inclusă în anosognozie.

În franceză, termenul trebuie deosebit de cel de capacitate* de *insight**, care priveşte permeabilitatea subiectului la mişcările sale preconştiente sau inconştiente.

? *Jouvent* (D.F.)

Autodistrugere

Comportament* susceptibil de a antrena suprimarea individului ca urmare fie a mai proces de evoluţie marcat de manifestări ale tendinţelor* suicidare, ale tentativelor de suicid care pot cauza moartea, fie a unei treceri la actul autolitic, fie a pierderii respectului faţă de sine care echivalează cu moartea socială. Unii suicidologi consideră că există un *continuam* de letalitate la subiecţii care prezintă un potenţial de autodistrugere marcat de tristeţe, depresie, alienare, angoasă*, şi o expunere la riscul suicidului, variabil în funcţie de vârstă, sex şi poziţie socială a indivizilor. Dorinţa de moarte, asociată refuzului de a asalta lumea obiectelor şi a fiinţelor, poate duce la deces, la accidente* handicapante sau chiar la omucideri*, care pot fi echivalente suicidare. Conduitele* autodistructive indică depăşirea mecanismelor de apărare şi căutarea ambivalenţă a unui compromis între pulsiune* agresivă*, culpabilitate*, autopedepsire* şi chemare în ajutor. Studiul manifestărilor autodistructive ia în seamă antecedentele, tipul de comportament, intenţia şi gradul

de conştiinţă suicidară a subiectului.

J. Selosse

(D.F.)

Autoecologie → Ecologie Autoeducaţie

Corolar al noţiunii de educaţie permanentă. Societatea contemporană produc – tivistă a moştenit un sistem educativ* a cărui frecventare* este supusă obligaţiei şcolare* şi căruia încearcă să-i raţionalizeze organizarea colectivă. În sânul acestei inginerii sau în limitele ei se dezvoltă un elogiu al ingeniozităţii. Elevul model este cineva care, printr-o activitate proprie şi eliberat de dependenţă, se arată capabil să-şi mobilizeze resursele, să-şi discearnă profilul de învăţare*, să-şi definească proiectul, să stabilească un contract cu cel care îi predă şi să profite, *motu proprio*, de reţele multiple, formale şi informale, prin care se difuzează cunoştinţele.

D. Hamel ine (D. F.)

Autoerotism

Din punct de vedere descriptiv, satisfacţie sexuală obţinută de subiect cu corpul său propriu fără niciun partener. Din punctul de vedere al teoriei psihanalitice, modalitate a sexualităţii infantile precoce prin care o pulsiune* parţială, în funcţie de un organ sau de o zonă erogenă*, îşi găseşte satisfacţie pe loc (plăcere de organ), nu numai fără obiect exterior, ci şi fără referire la imaginea corpului unificat care caracterizează narcisismul. S-a insistat asupra funcţiei autoerotismului în constituirea fantasmer şi a sexualităţii psihice în procesul de anaclisis.

Teoria psihanalitică a psihozelor* l-a condus pe S. Freud să invoce un stadiu autoerotic anterior constituirii obiectului şi imaginii unificate despre sine. Această perspectivă a dat loc unui mare număr de lucrări care au reînnoit problema şi care au dus la teoria autismului infantil.

B. *Brusset* (D. F.)

Autoevaluare

Desemnează diferitele tehnici de evaluare* a individului de către el însuşi, tehnici care pot fi subiective sau combinate şi se pot aplica la orice stare, activitate* sau comportament al individului. Chiar şi atunci când este nerealistă sau deviată, autoevaluarea subiectivă poate fi lămuritoare pentru un observator din exterior. Principalele instrumente ale autoevaluării sunt: chestionarele* cu răspunsuri deschise sau închise, scalele de evaluare, comparaţia dirijată cu condiscipoli sau colegi, autoscopia* liberă sau dirijată. Computerele, şi în special sistemele-expert*, deschid perspective considerabile în materie de autotestare adaptivă: computerul modelează sarcinile* în funcţie de performanţe* în aşa fel încât să-l conducă pe individ la plafonul său; datorită sistemelor-expert poate fi stabilit un diagnostic fin al erorilor.

G. De Landsheere (D. F.)

Scală de autoevaluare: scală completată de subiectul* însuşi, concepută în scopuri diferite. Prin analogie cu heteroevaluarea, aceste scale sunt presupuse a aduce, cu timpul, o informaţie echivalentă. Ca instrument specific, reprezintă un tip particular de date clinice, care permit explorarea subiectivităţii şi/sau identificarea dimensiunii particulare a personalităţii. Utilizarea lor în practica psihiatrică este adesea considerată mai puţin fiabilă decât scalele de heteroobservaţie. Totuşi, uşurinţa utilizării lor poate oferi un interes în epidemiologie, în cazul scalelor de depistare, în psihologie, utilizarea lor este frecventă pentru subiecţii normali. Majoritatea acestor autochestionare vizează să individualizeze o dimensiune prin intermediul alegerilor binare între două propoziţii opuse (deloc/întocmai, foarte dezagreabil/foarte agreabil).

Un tip particular îl reprezintă scalele vizuale analoage în care subiectul trebuie să se situeze printr-un semn pe o linie verticală de zece centimetri care leagă două propoziţii inverse. Poziţia semnului pe linie este apoi

măsurată şi convertită în note.

R. Jouvent (D. F.)

Autoformare în sens metodologic: iniţiativă a elevului care, din proprie dorinţă sau la sugestia profesorului, efectuează el însuşi inventarul resurselor sale de învăţare, îşi defineşte proiectul şi practică asupra lui autoevaluarea. Termenul este, în acest caz, echivalent cu munca independentă, chiar cu învăţarea* individualizată.

În sens antropologic: dorinţă iluzorie de a datora totul sieşi, fascinaţie a figurii *selfmade man*. R. Kaes, utilizând ipotezele psihanalitice, vede dorinţa de a perpetua fantasma* infantilă a atotputerniciei în ideologiile autodidacte şi în mitul formării ca parcurs eroic. *D. Hameline*

(D. F.)

Autogen (*Training*) → Relaxare

Autohipnoză

Când, în 1784, a descoperit somnul* magnetic, numit acum hipnoză*, A. de Puysegur, discipol al lui F. Mesmer, l-a considerat o formă de somnambulism* provocat artificial de „magnetizator”. Aceasta implică faptul că starea hipnotică poate fi atinsă spontan de unii subiecţi, somnambulii, deliberat sau nu. În 1965, M. Erickson a făcut din hipnoză, graţie legăturii cu hipnotizatorul, amplificarea unei stări banale de transă comună care survine spontan de mai multe ori pe zi la orice subiect. Este în general admis că această amplificare necesită cel mai adesea o relaţie interpersonală. Trebuie, de asemenea, semnalat că dimensiunea autohipnotică se regăseşte în faptul că operatorul intră adesea el însuşi în transă în timp ce hipnotizează un pacient.

J.-M. Petot (D. F.)

Automat

Un automat formal este o maşină abstractă, presupusă a fi dotată în general cu un cap de lectură-scriere, o bandă şi eventual o memorie, şi susceptibilă de a

se afla într-un anumit număr de stări în funcţie de informaţiile primite; un asemenea automat se defineşte prin:

1. un alfabet, ansamblu de simboluri de intrare şi ieşire;

2. un ansamblu de stări (sau configuraţii), printre care se disting un stadiu iniţial şi stări finale;

3. tranziţii sau reguli de trecere de la o stare la alta în funcţie de simbolurile citite. De exemplu, A. Turing a conceput în 1936 un automat formal pentru a defini o noţiune de funcţie calculabilă* (maşina lui Turing*). În cadrul gramaticilor* formale au fost definite diferitele clase de automate de recunoaştere, în funcţie de complexitatea sintactică a limbajelor formale (automate cu număr finit de stări sau cu pilă de memorie, de ex.). *M. Baron*

(D.F.)

Automatic

Despre o mişcare* sau un act* reglat prin înşiruiri reflexe* care îi asigură derularea fără intervenţie voluntară* conştientă, sau despre un comportament* dobândit devenit, prin exerciţiu*, atât de bine instalat în repertoriu, încât se desfăşoară fără intervenţie voluntară sau conştientă şi fără solicitarea atenţiei. În ambele cazuri, comportamentul automatic este bine adaptat şi se poate desfăşura simultan cu un alt comportament care necesită atenţie şi voinţă.

Se vorbeşte, în opoziţie cu aceasta, de mişcări sau acte automatice în legătură cu comportamente care se produc sau se repetă fără a fi suscitate de stimulările mediului şi fără ca subiectul să poată exercita vreun control asupra lor: un tic motor este, în acest sens, o mişcare automatică. Automatograful este un dispozitiv de înregistrare a mişcărilor automatice, involuntare sau inconştiente., d.

M. Richelle (D.F.)

Automatism mental

Termen introdus de G. de Clerambault pentru desemnarea unor fenomene elementare, motorii, senzitive şi ale gândirii pe care le considera ca apărând mai întâi în cazul unor stări psihopatologice, având pentru el o etiologie organică. Interesul descrierii lor ţinea de semnificaţia de expresie directă a leziunii pe care G. de Clerambault le-o acorda.

Fenomenele gândirii au constituit obiectul descrierilor celor mai minuţioase. Fenomenul intern care prezidează apariţia primelor simptome ale automatismului mental este scăparea de sub controlul subiectului a unei părţi din activitatea lui de gândire. Automatismul şi mecanizarea unei părţi a activităţii psihice a bolnavului se exprimă prin apariţia inopinată, ruptă de activitatea psihică voluntară a subiectului, a fenomenelor anideice de gândire: cuvinte explozive (evocare de cuvinte în afara voinţei subiectului; astfel, un bolnav parazitat de cuvântul „fericire”), absurdităţi şi nonsensuri (fraze absurde care se repetă continuu în gândire), opriri ale gândirii, derularea unor amintiri şi a unor gânduri. Aceste fenomene sunt pasive, automatice, neutre; se vorbeşte de un sindrom de pasivitate. Foarte repede, tabloul se îmbogăţeşte cu fenomene verbale mai elaborate, cum ar fi ecoul gândurilor proprii, în fine, intervenţia unui terţ conduce la fenomene de ecou şi de comentarii ale actelor şi gândurilor de către un altul, la care se reduce adesea, în prezent, automatismul mental.

Sindromul pasivităţii şi fenomenele verbale mai elaborate, cum ar fi fenomenele de ecou ale gândurilor proprii sau ale gândirii de către un terţ, constituie micul automatism mental.

Exteriorizarea fenomenelor halucinatorii inaugurează trecerea la marele automatism mental, delir în care halucinaţiile sunt psihosenzoriale.

Ansamblul acestor fenomene constituie triplul

automatism mental, motor şi senzitiv.

Valoarea semiologică a automatismului mental este importantă, deşi el poate fi regăsit atât într-un episod psihotic acut, cât şi într-o schizofrenie (adesea la începutul ei) sau într-un delir cronic (psihoză halucinatorie cronică). *M.-C. HarâyDBayle*

(D. F.)

Automatism psihologic

Pentru P. Janet, activitatea reproductivă, opusă activităţii creatoare, merită cu adevărat numele de automatism psihologic: este opusul voinţei. Iată de ce fenomenele pe care le adună ţin în acelaşi timp de psihologie şi de medicină, chiar dacă limitele sunt greu de stabilit, căci dezagregarea spiritului poate avea acelaşi aspect clinic*, dar cauze diferite. Acest concept, în funcţie de autorii care-l utilizează, serveşte, de asemenea, la caracterizarea nivelurilor progresive ale sintezelor mentale şi a ierarhiei comportamentelor (asociaţii*, acţiuni*, conduite*). Cercetările recente arată limitele conceptuale ale distincţiei între automatic şi voluntar, şi mai există încă întrebări în legătură cu validitatea unui mecanism de disociere* patologică drept model* al funcţionării normale.

R. Doron şi *E. Jalley* (D.F.)

Automatizare

Proces prin care controlul unei mişcări necesită mai puţină atenţie* pe măsură ce subiectul devine mai îndemânatic (v. Control motor). În timpul învăţării*, este construit progresiv un program motor* care va comanda mişcarea cu o recurgere punctuală şi intermitentă la prelucrarea centrală a informaţiilor. Controlul este transferat organizărilor de la un nivel de integrare inferior care se ocupă de componentele elementare ale abilităţii. Acest proces diferă de „pseudoautomatizare”, care constă în scurtcircuitarea etapei de selecţie a răspunsului în situaţii fără incertitudini sau când subiectul hotărăşte

răspunsul prin anticipare. *În d u* în *n d*

(D. F.)

Automatograf → Automatic Automenţinere negativă → *Autoshaping* Automutilare

Ansamblu de configuraţii motrice, distructive, aplicate de subiect propriului corp*, automutilările pot fi divizate în două subgrupe de comportamente: comportamentele automutilante primitive, mutilări cu intensităţi variabile, frecvente până la vârsta de doi ani şi care dispar în mod normal după aceea (muşcături, zgârieturi, muşcarea unghiilor etc.) şi comportamentele automutilante structurate şi orientate, mutilări intense fie prin repetiţie, fie prin forţă, semn al unei patologii, ca spectaculoasele izbiri cu capul de perete ale copiilor lipsiţi de grija maternă sau ale subiecţilor psihotici. Automutilarea este considerată o conduită autoagresivă care se asociază sau nu unor conduite heteroagresive, dar este şi o conduită de comunicare socială (în special pentru etologi). O generalizare a noţiunii a permis intrarea unor conduite complexe, ca tentativele de suicid, în câmpul funcţional al intenţiei automutilante. *a Braconnier*

(D.F.)

Autonom (Sistem nervos) → Sistem nervos

Autonomie

Prin opoziţie cu eteronomie, desemnează procesul prin care un om sau un grup de oameni dobândeşte sau determină prin el însuşi propriile reguli de conduită. Capacitatea de autonomie rezultă din interiorizarea* regulilor şi valorilor, consecutivă unui proces de negociere personală cu diferitele sisteme normative de interdependenţă şi de constrângere socială. Psihologia genetică a folosit această noţiune în studiul voinţer şi al judecăţii morale. J. Piaget a arătat astfel că, în comportamentele faţă de celălalt, copilul trece de la o morală eteronomă (regulile de conduită şi de evaluare morală sunt impuse de celălalt sau îi sunt date fără o

evaluare morală raţională: pot conţine interese egocentrice) la o morală autonomă a cărei constituire necesită integrarea reciprocităţii relaţiilor între indivizi recunoscuţi prin particularitatea lor proprie, dar egali sub raport formal.

În perspectiva unei analize psihodinamice, cucerirea autonomiei este corelată cu construirea identităţii în timpul adolescenţei; aceasta ţine de un al doilea proces de separare-individuaţie şi rezultă din remanieri ale idealului eului şi ale identificărilor*, precum şi dintr-o schimbare în economia pulsiunilor.

J.-J. Ducretşi J. Selosse (D.F.)

Autoorganizare

Proprietate care caracterizează organismele* capabile să-şi construiască sau să-şi menţină organizarea fără aport energetic (material sau informaţional) exterior. Termenul a trecut din biologie în psihologie. Se regăseşte la embriologi ca A. Dalcq sau J. Brachet, care l-au preluat de la H. Driesch. După Driesch, ceea ce este viu se autoreglează, adică îşi fixează singur propria normă de funcţionare sau îşi determină propriul scop. Driesch s-a opus behaviorismului lui J.B. Watson şi a susţinut *Gestaltpsychologie** care a preluat conceptul în psihologie. *p. Mengal*

(D.F.)

Autopedepsire într-o perspectivă psihodinamică, autopedepsirea are drept efect diminuarea unei tensiuni neplăcute a organismului prin îndeplinirea unor conduite psihologice de reprimare. Legate de sentimentul culpabilităţii*, conduitele autopunitive sunt de origine oedipiană şi se înscriu într-o structură nevrotică. Stabilind părintele interzicător ca model ideal al identificărilor* secundare care structurează supraeul, instanţa represivă interiorizată întoarce asupra subiectului componenta ostilă a dorinţelor sale agresive: astfel ea poate comite transgresiuni obiective pentru a evita confruntarea cu

culpabilitatea sa subiectivă. Unele asumări de risc* ilegale ilustrează întoarcerea autopunitivă a agresivităţii*, cum ar fi furtul de maşini urmat de accident*, atât de frecvent la adolescenţă. Conduita autopunitivă realizează un compromis între pulsiunile antagoniste. Ea se poate exprima şi prin inhibiţii sau converşii de acte refulate şi poate lua un caracter mai mult sau mai puţin obsesional., r /. *Selosse*

(D.F.)

Autopercepţie

Individul nu dispune de un acces direct la stările sale interne (motivaţii*, atitudini*, procese). El trebuie deci să înveţe să le deducă printr-un proces de autopercepţie (sau autoatribuire). În 1972, D.J. Bem propune o teorie bazată pe două postulate:

1. indivizii îşi cunosc atitudinile, emoţiile* şi celelalte stări interne deducându-le din comportamentele* proprii şi/sau din circumstanţele în care s-au produs;

2. În măsura în care indicii interni sunt slabi sau ambigui, individul acţionează ca un observator extern. Aceste două postulate sunt de ajuns pentru a face din teoria autopercepţiei una din cele mai solicitate teorii din psihologia socială actuală.

ERSOC (D. F.)

Autoplastic

Termen care desemnează, prin opoziţie cu termenul aloplastic*, ansamblul reacţiilor de adaptare cu caracter centripet, constând din modificările organismului propriu sau din modificările interne ale subiectului însuşi. H. Wallon califică drept autoplastic grupul caracterologic al isteroizilor, al căror prototip patologic este isteria. Printre conduitele autoplastice, D. Lagache le deosebeşte pe cele concrete, care constau din procesele fiziologice, şi pe cele simbolice, care ţin de registrul activităţii mentale, conştiente şi inconştiente.

E. Jalley (D. F.)

Autopoagnozie → Asomatognozie Autopoiesis

Termen propus de U. Maturana şi F. Varela, în 1975, pentru a caracteriza sistemele vii. Cuvântul *poiesis* înseamnă producere, iar autopoiesis trimite la ideea de organism conceput ca un sistem închis care îşi construieşte autonom reprezentările* perceptive şi cognitive cu singurul scop de a-şi menţine identitatea prin compensarea deformărilor la care este supus. Reprezentările* nu mai sunt, în această perspectivă, copir ale realităţii exterioare, ci producţii (enacţiuni) ale organismului viu. *p Mmga* (

(D. F.)

Autoprezentare

Un individ se comportă în aşa fel încât să comunice celuilalt informaţii în legătură cu sine. Pentru teoria gestiunii impresiilor, această comunicare este guvernată de dorinţa de a plăcea unui public particular în scopul obţinerii unui avantaj: doar şinele public intră în discuţie, fără ca şinele privat să fie neapărat de acord. În perspectiva autoconstrucţiei însă, autoprezentarea leagă şinele public de şinele privat: subiectul se comportă în aşa fel încât să dea o imagine publică globală în acord cu convingerile sale despre valoarea propriei persoane.

ERSOC (D. F.)

Autoreglaj → Ajustare

Autoreglare într-o manieră generală, orice reglare* a unui sistem cibernetic* poate fi concepută ca o autoreglare (are loc fără intervenţia unui reglator extern). Se va vorbi de autoreglare atunci când:

1. contrar heteroreglării, valoarea-ţintă este dată de necesitatea autoconservării şi autoreproducerii reglatorului (ceea ce nu e cazul cu maşina lui Watt);

2. reglarea nu se reduce la o ajustare locală şi automată a unui organ biologic sau a unei scheme mentale* de acţiune;

3. reglarea este impusă de o totalitate or ganică sau

de un sistem cognitiv asupra reglărilor sau ajustărilor locale ale părţilor lor (ceea ce implică construcţia unei organizări de ansamblu care integrează, coordonează şi reglează reglările locale). Într-un sens mai specific, termen introdus de A.R. Luna pentru a desemna efectul de control sau de planificare* pe care-l pot exercita producţiile verbale ale unui subiect asupra propriilor activităţi motorii (v. Autocontrol). *J.-J. du e m*

(D. F.)

Autorepetiţie → Mnemonică Autoritarism

Personalitatea autoritară se caracterizează prin rigiditate, dogmatism, gust al autocraţiei şi supunerea faţă de autoritate. Faptul că, pentru T.W. Adorno, autoritarismul este asociat etnocentrismului, conservatorismului politic şi antisemitismului a stimulat cercetările în această direcţie. S-au arătat relaţiile între autoritarism şi variabile diverse cum ar fi rigiditatea perceptivă, intoleranţa faţă de ambiguitate şi anxietatea. Evidenţierea relaţiilor cu categoria socială, cu nivelul de educaţie şi cu coeficientul intelectual sugerează că autoritarismul nu ar fi o trăsătură a personalităţii, ci mai degrabă integrarea normelor şi valorilor proprii unor subculturi specifice (v. Autoritate).

C. Lévy-*Leboyer* (D.F.)

Autoritate

Influenţă potenţială a unui individ asupra altuia sau altora. Ea se exercită asupra cogniţiei*, atitudinilor*, comportamentului*, emoţiilor* şi expresiei lor. Autoritatea se poate fonda pe expertiză şi pe competenţă. Se poate baza şi pe un sistem de recompense şi sancţiuni sau pe legitimitate, adică pe acceptarea tradiţiilor şi valorilor. Individul care întruchipează figura autorităţii poate reprezenta un grup căruia alţi indivizi doresc să-i aparţină: se vorbeşte, în acest caz, de autoritate de referinţă. Autoritatea exercită o influenţă negativă când reprezintă un referent căruia unul sau mai mulţi indivizi vor să i se opună. Cercetările asupra autorităţii, surselor şi

proceselor ei s-au dezvoltat în cadre teoretice diferite. Astfel, psihanaliza* studiază în special relaţiile de putere care se stabilesc fără ca actorii să fie conştienţi de aceasta, influenţa şi puterea ca mecanism de apărare*, relaţiile de autoritate în raporturile părinţi-copii, identificarea* cu figurile de autoritate, mecanismele psihodinamice subiacente ale trebuinţelor de putere şi supunere. Teoreticienii întăririi.

C. Lévy-*Leboyer*

(D.F.)

analizează mecanismele de învăţare a relaţiilor de autoritate. Teoreticienii schimbării sociale consideră în relaţiile diadice autoritatea şi puterea pe care fiecare participant le are asupra celuilalt şi modul în care decurg schimbările şi negocierile. Urmându-l pe K. Lewin, tradiţia teoriilor câmpului defineşte autoritatea ca o relaţie de influenţă aşa cum este percepută de persoanele în cauză şi ca un proces dinamic izvorât din tensiuni, trebuinţe* şi forţe create.

Autoritate parentală

Formulă juridică prin care s-a înlocuit vechea noţiune de putere paternă. Ea traduce evoluţia statutului soţilor echilibrând ansamblul drepturilor şi obligaţiilor părinţilor pentru a asigura supravegherea, întreţinerea şi educaţia copiilor lor minori.

J. Selosse

(D.F.)

Autoscopie

Reprezentare exterioară a imaginii parţiale sau totale a propriei persoane. Fenomen destul de banal în vise*, poate fi observat în stările de confuzie onirică de origine toxică sau după absorbţia de substanţe halucinogene. A putut fi descris în unele stări isterice. *d Widlocher*

(D.F.)

În tehnologia educaţiei*, observare şi analiză făcută de individ asupra înregistrării video a propriilor

comportamente. Analiza este ghidată de sisteme categoriale. Autoscopia intervine sub forma cea mai răspândită în tehnica microînvăţării. metodă de formare care constă în analiza, de către elevul-profesor, de către condiscipoli sau de către îndrumător, fie a unei scurte secvenţe complexe de învăţare (microlecţie), fie a punerii în practică a capacităţilor pedagogice particulare: arta de a pune întrebări, de a suscita o situaţie problematică etc. Elevul îşi poate remodela comportamentele în funcţie de aporturile analizei, apoi reîncepe învăţarea, ciclul putându-se repeta până la obţinerea unui rezultat satisfăcător. Eficacitatea acestei metode de formare este recunoscută.

G. De Landsheere (D. F.)

Autoshaping

Procedură de *shaping** sau fasonare a răspunsurilor fără intervenţia experimentatorului, descrisă de P.L. Brown şi H.M. Jenkins în 1968. În experimentul *princeps*, sunt plasaţi porumbei într-o incintă experimentală prevăzută cu cheie-răspuns şi cu un distribuitor de grâu. Cheia este luminată timp de opt secunde, la sfârşitul cărora amestecul de grâu devine accesibil timp de patru secunde într-o alveolă luminată, aflată sub cheie. Asocierea cheiegrâu (încercare) este repetată la intervale variabile (în medie de 60 de secunde). După câteva zeci de încercări, în medie, pasărea dă în mod spontan o lovitură de cioc asupra cheii luminate. Această automodelare a răspunsului este un comportament indus* ale cărui morfologie şi rapiditate de dobândire depind de natura şi durata întăririi*, de natura, durata şi predictibilitatea semnalului prezentat de cheie şi de durata intervalelor între încercări. A fost explicată ca o condiţionare clasică* a unui act motor. Într-o variantă a procedurii de bază, numită automenţinere negativă, lovitura de cioc asupra cheii împiedică prezentarea hranei. Această consecinţă negativă nu împiedică apariţia şi menţinerea răspunsului, ceea ce infirmă ipoteza unei întăriri prin „superstiţie*”

asupra modului operant„R.

H. Lejeune (D. F.)

Autostimulare

Stimulare în general electrică a creierului rezultând din comportamentul organismului însuşi. În ultimă analiză, creierul îşi organizează propria stimulare datorită efectelor pozitive ale acestei stimulări. Fenomenul a fost descoperit în 1954 de J. Olds şi P. Milner la şobolan. Animalul învaţă fie să se dirijeze către un loc precis unde primeşte o stimulare electrică intracerebrală dată de experimentator, fie să apese pe o pârghie care declanşează un sistem de stimulare dând un impuls electric într-o regiune limitată a creierului prin intermediul unui electrod. Mecanismele de întărire* permit învăţarea orientării trebuinţelor către obiecte şi alegeri, acestea fiind sau nu disponibile în mediul înconjurător imediat. Aceste mecanisme operează prin încercări şi erori pentru a întări selectiv comportamentele care permit satisfacerea nevoii. Ipoteza conform căreia structurile nervoase ar subîntinde mecanismele de întărire a fost scopul unor cercetări intense începând cu anul 1950. Astfel, stimularea electrică a unor regiuni ale creierului este numită întăritoare şi animalul învaţă să apese pe o pedală pentru a stimula electric structura cerebrală în care fusese implantat în prealabil un electrod. Toate vertebratele testate, inclusiv omul, prezintă acest fenomen, învăţat repede, cu o vigoare deosebită, uitat repede, ca şi cum ar permite obţinerea unei recompense* fără trebuinţă sau plăcere. Contrar multor idei primite şi în pofida uriaşei cantităţi de lucrări publicate, bazele neurobiologice ale autostimulării sunt încă neînţelese. Bazele neurochimice, în special ipoteza dopaminergetică, sunt controversate. Trebuie notat că stimularea unor zone centrale provoacă, în loc de apropiere*, reacţii de fugă sau de evitare. *M u Moal*

(D. F.)

Autosugestie → Sugestie Autozomie

Tatăl şi mama transmit cu aceeaşi probabilitate informaţia* genetică purtată de *locus** către descendenţii masculi sau femele. *Locus-urile*, purtate de cromozomii indivizilor de ambe sexe, la o specie dată, sunt numite autozomi. Există 22 de cromozomi autozomi la om. Totodată cromozomii X şi Y poartă un fragment (50 de unităţi de recombinare) care se recombină obligatoriu prin meioză la mascul. Astfel, această parte (numită pseudoautozomală) poate fi transmisă de la tată la fiică.

P.-L. Roubertoux

(D. F.)

Aversiune

Conduită prin care un organism se îndepărtează de un obiect sau de un alt organism. Sentiment asociat sau corespunzător acestei conduite. În psihologie, termenul este în general utilizat în primul sens, obiectiv, mai degrabă decât în cel de-al doilea, subiectiv şi de uz curent. Capătă valoare descriptivă pentru orice comportament care, în opoziţie cu apetenţa*, corespunde unei îndepărtări de obiectul aversiv*, prin deplasare sau prin situare în afara câmpului perceptiv (întoarcerea privirii, de ex.) sau, mai tehnic, printr-un răspuns de sustragere sau de evitare* (v. Terapie comportamentală). În *r k h d ¡ e*

(D.F.)

Aversiune gustativă condiţionată

Prezentarea de alimente sau băuturi noi urmată de un stimul aversiv*, cum ar fi un drog toxic, tratarea cu raze X sau rotaţia forţată care antrenează greţuri, produce la subiect, în mod secundar, aversiunea faţă de aceste alimente. Această învăţare* printr-o singură încercare are o mare valoare adaptivă căci permite animalelor evitarea alimentelor sau băuturilor a căror ingerare ar fi urmată de indispoziţii sau de tulburări grave. Fenomenul există la om. Este persistent Poate fi dobândit chiar şi atunci când există un interval de mai multe ore între ingurgitare şi tulburările

fizice, ceea ce contrazice principiul contiguităţii temporale necesare condiţionării.

M. Le Moal (D.F.)

Aversiv

Se spune despre un stimul*, obiect sau situaţie* care, în cazul unui organism, antrenează o conduită* de retragere, de fugă*, de evitare. În primul sens, în care se face referinţă la deplasarea prin care subiectul se îndepărtează de stimul, termenul nu are conotaţii subiective, neplăcute sau negative. Caracterul aversiv poate fi legat de marile sisteme de motivaţie* biologică (silueta prădătorului este aversivă pentru animal) sau poate deriva din istoria subiectului (un

R. Genicot

(D.F.)

stimul semnalând iminenţa unui şoc electric dobândeşte proprietăţi aversive). Control aversiv: desemnează condiţiile controlului comportamentului sau contingenţelor de întărire* care implică unul sau mai mulţi stimuli aversivi. Programele* de condiţionare a evitării" sau a sustragerir pun în joc un control aversiv (v. Aversiune).””.

v *M. Richelle*

(D.F.)

Ax cerebro-spinal → Sistem nervos

Axă a vederii

Axa geometrică a globului ocular leagă polii anterior şi posterior (± 25 milimetri).

Axa optică este aproximativ normală la cele trei principale suprafeţe refringente ale ochiului (cornee, faţetele cristalinului). Este deci linia care uneşte centrele optice ale ochiului (± 24 milimetri la emetrop).

Axa vizuală uneşte centrul foveei de centrul pupilei. Această axă ţine de punctul de fixaţie vizuală, şi este denumită şi linia privirii. Este formată din două părţi: o linie care leagă obiectul văzut de primul punct nodal, şi

cealaltă, paralelă, care leagă al doilea punct nodal de fovee.

Axa pupilară trece prin centrul pupilei şi este normală la cornee. n”.

Axiomatic

Ca adjectiv, termenul trimite la proprietăţile axiomer (adevăr axiomatic) sau la aspectul formal al unei teorii (logică axiomatică). Ca substantiv, sau în expresia „metodă axiomatică”, poate desemna o ramură a logicii care cercetează şi organizează într-un sistem ansamblul axiomelor unei ştiinţe, cu un scop de formalizare. De exemplu, *Elementele* lui Euclid, în secolul al II-lea! C, sunt prima încercare de expunere axiomatică a geometriei; ideea a fost preluată şi dezvoltată la sfârşitul secolului al XIX-lea de curentul formalizării matematicii legat de dezvoltarea logicii formale, într-un sistem formal*, termenul „axiomatic” poate desemna ansamblul axiomelor* şi regulilor de inferenţă. De exemplu, datorăm lui G. Peano şi R. Dedekind o axiomatică a teoriei întregilor naturali.

M. Baron (D.F.)

Axiomatizare

Procedură formală care constă în prezentarea ansamblului axiomelor* unei teorii sub forma unui sistem organizat.

Într-un sens mai larg, procedură formală care constă în prezentarea enunţurilor unei teorii ca derivând în mod deductiv din

P. Mengal (D. F.)

Axiomă

Într-un sistem formal*, o axiomă este un principiu prim, o propoziţie pusă *a priori* şi acceptată ca adevărată fără demonstraţie. O axiomă enunţă relaţii fundamentale între elementele sistemului. De exemplu, în geometrie, axioma lui Euclid are următorul enunţ: „printr-un punct situat în afara unei drepte nu poate trece decât o paralelă

la acea dreaptă”. D. Hilbert a dat, în 1899, o listă cu douăzeci şi şapte de axiome pentru o formalizare logică a geometriei euclidiene; există teorii geometrice bazate pe o axiomatică* ce nu comportă axioma lui Euclid (geometrii neeuclidiene). Axiomele unui sistem formal sunt elementele de bază ale ansamblului teoremelor, teoremele fiind formule care pot fi deduse pornind de la axiome şi aplicând regulile de inferenţă a sistemului.

M. Baron

(D. F.)

Axon

Parte specializată a neuronului corespunzătoare fibrei nervoase care conduce impulsul nervos de la părţile receptoare (corp celular, dendrite) către ţintele inervate de neuron (alt neuron, muşchi). Poate fi subdivizat în segmentul iniţial, corpul axonului propriu-zis şi arborizaţia terminali, aceasta din urmă dând naştere terminaţiilor nervoase care formează partea presinaptică a sinapselor. Corpul axonului poate fi acoperit cu un strat de mielină* întrerupt pe alocuri la nivelul nodurilor lui Ranvier. Prezenţa microfilamentelor, neurofilamentelor şi microtubulilor este caracteristică structurii sale interne; aceste din urmă elemente sunt implicate în transportul axonal, în timp ce primele ar avea prin esenţă un rol structural. Impulsul nervos corespunde propagării de-a lungul axonului a potenţialelor de acţiune* generate la nivelul segmentului iniţial. Extremitatea corespunde terminaţiilor nervoase.

J.-P. Herman (D. F.)

Babiński → Hemiplegie Balie → Dischinezie

Balistic-controlată (Mişcare)

Indică două tipuri de mişcări. Mişcarea balistică este scurtă şi rapidă: ea durează mai puţin de un sfert de secundă, corespunde unei recrutărr maxime a unităţilor motorii şi se află integral sub controlul unui program* motor. Mişcarea controlată este lentă şi prelungită: ea

poate fi orientată şi corectată în timpul execuţiei, prin informaţii inverse privind devierea de la scop şi caracteristicile deplasării produse.

M. Durând

(G. D. S.)

Banalităţi (Răspunsuri – la teste proiective)

Răspunsurile „banalităţi" la testele proiective* corespund percepţiilor materialului care apar cel mai frecvent (la testul Rorschach*, răspuns dat de cel puţin un subiect din şase, pentru un decupaj anume: de ex„Liliac" sau „fluture", din planşa 1 percepută global). Aceste răspunsuri constituie unul dintre semnele principale de adaptare a subiectului la gândirea colectivă.

D. Anzieu

(G. D. S.)

Bandă

Regrupare de indivizi marginali sau devianţi care, prin activităţile lor, sunt în dezacord cu sistemele de referinţă existente în mediul de origine sau în societatea globală. În genere, existenţa bandelor se asociază cu dezorganizarea socială şi cu situaţiile anomice* locale care determină pe indivizii neintegraţi să-şi creeze propriul sistem de norme* şi valori. De obicei considerate ca un fenomen legat de vârsta adolescenţei*, bandele de copii din medii sărace şi dezorganizate (de ex., *galladas* din America Latină) demonstrează că este vorba de un fenomen general. Sub forma unei organizaţii grupale* defensive/agresive, structurată într-o manieră ierarhică în jurul unui nucleu de iniţiatori, banda reuneşte indivizi ale căror trebuinţe de inserţie, de apartenenţă* şi de recunoaştere socială nu sunt satisfăcute şi care caută să deblocheze sau să iasă în afara căilor ce li se par fără scăpare. Unele dintre bande se pot specializa în activităţi deviante, implicându-şi membrii în direcţii antisociale, abaterile lor fiind polarizate în atitudini agresive faţă de interdicţii teritoriale, de antagonisme de vârstă sau de

mediu, de rivalităţi etnice sau reglări de conturi justiţiare. Membrii bandei găsesc în această structură activă şi coezivă mijlocul de a-şi manifesta puterea, de a trăi împreună emoţii, o solidaritate cu atât mai puternică cu cât ea este resimţită în situaţii de risc, şi un sentiment intens de apartenenţă susţinut de reguli de loialitate. Participarea la bandă permite neutralizarea inhibiţiilor, exprimarea revendicărilor raţionalizate şi justificate, identificarea cu modele eroice, îndeplinirea unor roluri complementare. De asemenea, activităţile de bandă reclamă anumite ritualuri de trecere şi permit obţinerea, prin protecţie mutuală, a unei identităţi sociale* valorizate printr-o subcultura* contestatară.

J. belosse

(G. D. S.)

Bandă critică în audiologie, bandă de frecvenţă* a sunetelor pure sau a zgomotelor* capabile să mascheze un alt sunet pur sau complex. La energie acustică egală, mărimea bandei critice depinde de frecvenţa sunetului. Banda critică este utilizată în special pentru a bruia un mesaj sau pentru a izola o ureche de cealaltă, care este mascată de banda critică. *r* efa-fe4»

(G. D. S.)

Bandă de trecere în acustică, bandă de frecvenţe sonore care lasă să treacă un filtru* selectiv şi care atenuează puternic celelalte frecvenţe sonore. Filtrul a cărui bandă de trecere cuprinde toate frecvenţele superioare unei limite este numit filtru trece-sus. Filtrul trece-jos este cel care corespunde unei bande de trecere cu frecvenţe foarte limitate, în fine, acela care lasă să treacă toate frecvenţele cuprinse între două limite finite şi care nu sunt nule se numeşte filtru trece-bandă.

În spectrofotometrie (lumină colorată), banda de trecere este denumită în genere filtru optic selectiv, definit prin lungimea sau lungimile de undă de salt (filtru roşu pentru lungimile de undă superioare valorii de 650 µm;

portocaliu – între 570 şi 590 µm etc).

M. Genicot (G.D.S.)

Baraj

Descris de E. Kraepelin, preluat apoi de

E. Bleuler ca simptom patognomonic* al schizofreniei*, barajul corespunde, în plan clinic, unei întreruperi inexplicabile a discursului care, după o oprire de scurtă durată, este continuat pe aceeaşi temă sau cu o temă diferită, fără ca subiectul să pară a fi conştient de caracterul bizar al acestei întreruperi.

Această întrerupere a discursului este pusă pe seama unei suspendări a gândirii înseşi.

G. de Clerambault l-a considerat unul dintre fenomenele de automatism* mental redus.

Acest simptom este adesea greu de distins, în clinică, de întreruperea discursului datorată încetinirii foarte mari a activităţii gândirii (depresie), apariţiei unor fenomene halucinatorii sau unei crize epileptice. Toate aceste fenomene care întrerup cursul gândirii se deosebesc de barajul care exprimă chiar distrugerea înlănţuirii gândurilor.

M.-C. Hardy-Bayle

(G. D. S.)

Barbituric

De la începutul acestui secol, sărurile barbiturice au fost sintetizate în număr foarte mare. Cea mai cunoscută dintre acestea este fenobarbitalul sau gardenalul. Ele au în comun un efect sedativ, reducând vigilenţa* printr-o acţiune inhibitivă asupra formaţiunii reticulate care activează căile nervoase ascendente. Până în deceniul 1950 – 1960, când au fost descoperite marile categorii actuale de psihotrope*, barbituricele au reprezentat singurul tratament psihofarmacologic: epoca era a curelor de somn. De aici a rezultat o confuzie între barbiturice şi hipnotice sau somnifere, care aparţin unor clase farmacologice diferite.

Utilizarea barbituricelor a fost redusă considerabil, prezentând interes numai în neurologie, ca antiepileptice. În afara acestei utilizări, barbituricele implică de fapt două inconveniente majore. Consumul lor abuziv declanşează o comă barbiturică şi aceasta a cauzat multe sinucideri. De asemenea, aceste produse au generat un număr mare de toxicomanir medicamentoase şi intoxicaţii cronice. Din acest motiv, prescrierea lor este supusă, de obicei, unor restricţii. *R. Jouvent*

(G. D. S.)

Baterie factorială

Utilizarea analizei factoriale* în procesele de construcţie a testelor* a permis punerea la punct a unor baterii factoriale care conturează un profil* individual format pe baza notelor obţinute la diferite teste. Fiecare dintre testele care compun bateria implică aptitudini independente identificate prin analiza factorială. Bateria PMA, stabilită de L.L. Thurstone şi a cărei primă versiune datează din anul 1941, a fost tradusă în franceză cu denumirea de baterie de aptitudini mentale primare şi reprezintă prima tentativă sistematică de construire a unei baterii factoriale.

C. Lévy-*Leboyer* (G. D. S.)

Bază (Grup de ~)

Denumit, de asemenea, grup diagnostic sau Grup T.* (prescurtare de la *Training group*). Fiecare din următoarele trei desemnări permite desprinderea caracterului fondator al acestei tehnici şi înţelegerea faptului că ea a exercitat o forţă de atracţie asupra educatorilor.

1. Grupul se antrenează în grup, fără altă centrare decât pe ceea ce se produce *hic et nunc*.

2. Grupul învaţă să se identifice şi să definească fenomenele care marchează evoluţia sa: confuzie iniţială, încercări de atracţie sau de retragere în ceea ce priveşte puterea etc.

3. Această experienţă este considerată ca reproducând, prin chiar artificiile ei, bazele pe care se construiesc grupurile reale.

D. Anzieu a apreciat favorabil „pedagogia” Grupului T. opunându-i mai ales „formaţia” realizată prin activitatea psihanalitică.

D. Hameline (G. D. S.)

Bază de cunoştinţe

Componentă a unui sistem-expert* (sau sistem pe bază de cunoştinţe) care rezultă din formularea cunoştinţelor dintr-un domeniu, prin intermediul unui limbaj de reprezentare de cunoştinţe. Cunoştinţele sunt exprimate în acest caz într-o manieră relativ lizibilă, modulară şi independentă de utilizarea lor pentru a trata problemele din domeniul considerat, cu scopul de facilitare a exprimării şi verificării lor de către specialiştii din domeniu. O astfel de bază poate conţine cunoştinţe de naturi diferite, precum reprezentarea de concepte, cunoştinţe teoretice sau practice, euristice*, metacunoştinţe. Conceperea unei baze de cunoştinţe ridică probleme de formulare de către un expert (sau mai mulţi), de alegere a tehnicilor de reprezentare corespunzătoare, ca şi de validare.

M. Baron

(G. D. S.)

Bază de date

În informatică* desemnează o structură concepută pentru înregistrarea şi examinarea unei mari cantităţi de informaţii*; ea este organizată în vederea utilizării sale în programe* ce pot corespunde unor aplicaţii diverse. Gestiunea automatizată a unei baze de date este asigurată printr-un sistem de gestiune. Accesul la informaţia de bază se realizează cu ajutorul unui limbaj de examinare. Consultarea bazelor de date instalate pe centri de serviciu (documentare automatizată), fie ele bibliografice, textuale, tehnice sau de interes general, interesează practic toate

domeniile de activitate, specializate sau nu (*via* minitel, de ex.).

În psihologie, expresia „bază de date” este folosită în cercetările axate pe procesele şi sistemele de reprezentare. Ea desemnează componenta „memorie de lucru” * a diferitelor modele procedurale* propuse de cognitivismul* contemporan.

M. Baron

(G. D. S.)

Behaviorism

Termenul francez de comportamentalism este puţin folosit în psihologie; în alte domenii el are un sens mult mai extins decât în psihologie.

Este vorba de o concepţie a psihologiei ca ştiinţă a comportamentului observabil, fără raportare la conştiinţă. Termenul a apărut în articolul lui J.B. Watson din 1913 (p. 166), considerat ca actul de naştere a behaviorismului. Bazele şi caracteristicile acestuia relevă totuşi o tendinţă a psihologiei care se manifestă de la sfârşitul secolului al XIX-lea, în diferite ţări. Ca reacţie la psihologia introspecţionistă şi spiritualistă şi în acord cu pozitivismul* ambiant, unii psihologi îşi exprimă dorinţa de obiectivitate adoptând, în studiul omului, o atitudine şi metode folosite deja în psihologia animală. Introspecţia* nu poate constitui o metodă de studiere a fenomenelor psihice la animal. Numai observaţia* şi acordul dintre mai mulţi observatori garantează obiectivitatea. Această observaţie apelează la metoda experimentală* care permite stabilirea unor legr ştiinţifice între fenomenele observate. Efectiv, behaviorismul îşi propune să facă din psihologie studiul legilor care guvernează două categorii de fenomene: stimulii (S) şi răspunsurile* (R) organismului. Aceste legi trebuie să permită prevederea răspunsurilor atunci când sunt cunoscuţi stimulii, chiar dacă mecanismele neurofiziologice care intervin între S şi R nu formează un obiect de studiu al acestei psihologii. Pentru behaviorism,

răspunsurile organismului au funcţie adaptativă, ele fiind reacţii la schimbările din mediu. În acest fel, comportamentul fiecărui organism variază în funcţie de modificările mediului său înconjurător. Acesta este unul dintre motivele pentru care mecanismele învăţării" au constituit obiectul preferat al cercetărilor behavioriste: organismul învaţă să producă răspunsuri care-i permit să se adapteze la mediul său.

Dacă behaviorismul lui Watson s-a răspândit, la început, sub forma unei metodologii (behaviorism metodologic), el s-a orientat imediat spre probleme care rezultă din mentalism*, în special cea a interiorităţii. Începând cu anii 1930, neobehaviorismul, promovat în special de C.L. Hull şi

E. Tolman, îşi propune să studieze anumite variabile intermediare* (între S şi R) care reglează organismul, variabile cognitive (harta cognitivă*) sau afective (motivaţia*).

Ulterior, B.F. Skinner propune o versiune radicală a behaviorismului, în care fenomenele sesizate prin introspecţie („evenimentele intime") sunt considerate comportamente ca şi celelalte, adică supuse aceluiaşi tip de determinisme şi accesibile analizei experimentale. Behaviorismul schinnerian radicalizează aici în principal monismul* materialist care a inspirat mişcarea behavioristă. În faţa atacurilor repetate ale cognitivismului şi psihanalizei, Skinner a construit o rezistenţă de ordin filosofic a behaviorismului, făcând din acesta nu numai o „ştiinţă a comportamentului, ci şi filosofia acestei ştiinţe" (1974, p. 3).

Deşi behaviorismul a constituit obiectul a numeroase critici în ultimii ani (în special cea a lui N. Chomsky), el nu a încetat să inspire un număr crescut de practici: practici educative (învăţământ asistat de calculator*) sau terapeutice (terapie comportamentală*). Behavioriştii au elaborat ulterior o teorie a maladiilor mentale, în raport cu

concepţia lor despre individ, în virtutea căreia, de exemplu, o nevroză* nu este nimic altceva decât o sumă de comportamente dezadaptate; simptomul* nu este semnul* unei tulburări latente, el este boala, la fel cum comportamentul nu este semnul sau expresia structurilor cognitive sau afective inobservabile: o persoană* nu este altceva decât un repertoriu de comportamente.

F. Parot (G. D. S.)

WATSON J.B. (1913), „Psychology as the Behaviorist Views", în *Psychological Review*, *2*0, 158 – 177.

— SCHINNER B.F. (1974), *About Behaviorism*, A. Knopf, New York. Traducere (1979): *Pour une science du comportement*: *le behaviorisme* (trad. F. Parot), Delachaux et Niestle, Neuchitel-Paris.

Bel → Decibel

P-endorfină → Opioid endogen Beneficiu → Cost-beneficiu

Beneficiu al maladiei

Ideea că nevrozaţii şi psihoticii pot avea motive de formare, întreţinere şi respectiv simulare a simptomelor* lor a fost enunţată de mai mulţi alienişti din secolul al XIX-lea, dar S. Freud a fost cel care a introdus conceptul de beneficiu secundar al maladiei: avantajele şi satisfacţiile multiple pe care un subiect le poate obţine dintr-un simptom şi pe care le descoperă de îndată ce simptomul a apărut. Beneficiile secundare pot fi conştiente, preconştiente sau inconştiente. Acest fenomen este prezent în toate maladiile, nu numai în tulburările nevrotice* sau psihotice* recunoscute ca psihogene. La ultimele însă, beneficiile secundare au o importanţă specială, pentru că ele contribuie la stabilizarea simptomelor şi sunt la originea rezistenţelor* la o eventuală psihoterapie.

Prin analogie cu noţiunea de beneficiu secundar, a fost concepută şi cea de beneficiu primar, pentru a desemna satisfacţiile inconştiente care sunt obţinute prin

intermediul simptomului. Din perspectivă freudiană, simptomul nevrotic este, ca şi visul*, realizarea deghizată a unei dorinţe* inconştiente. De aceea, noţiunea de beneficiu primar nu se aplică decât la tulburările considerate ca fiind total sau parţial psihogene. Beneficiile primare ale maladiei sunt, evident, la originea rezistenţelor mai puternice decât cele care apar în cazul beneficiilor secundare. *t „d.*

J.-M. Petot

(G. D. S.)

Benzodiazepină → Anxiolitic Bifactorială (Teorie)

Model al determinanţilor motivaţiei în muncă, elaborat de F. Herzberg, după care orice individ caută să-şi satisfacă în muncă două serii de trebuinţe – de igienă şi motivaţionale. Factorii de igienă privesc trebuinţele fundamentale, condiţiile de muncă, salariul şi relaţiile dintre colegi. Factorii motivaţionali cuprind trebuinţe superioare, cele care sunt asociate cu dorinţa de autorealizare. F. Herzberg susţine ideea că satisfacerea trebuinţelor de igienă nu creează motivaţii, astfel că motivaţiile rezultă numai din modificarea conţinutului sarcinii, destinată să crească responsabilităţile şi autonomia. Teoria bifactorială nu a fost confirmată de multe cercetări empirice pe care ea le-a suscitat, dar a contribuit în mare măsură la dezvoltarea acţiunilor de îmbogăţire a sarcinilor.

C. Lévy-*Leboyer*

(G. D. S.)

Bilingvism

Bilingvismul desemnează capacitatea unui individ sau a unei comunităţi de a utiliza în mod curent două limbi diferite. Bilingvismul este un caz particular de plurilingvism. Există situaţii numeroase de bilingvism după tipul de comunicare*, după contextele psihologice, sociologice, istorice şi politice. După J.M. Fishman, bilingvismul este opus diglosiei*, primul termen definind

folosirea fără distincţie a ambelor limbi, ca şi aspectele individuale şi consecinţele unei situaţii de contacte lingvistice: bilingvismul ar ţine deci de domeniul psiholingvisticii. *n p*

(G. D. S.)

Bimodal

Este denumită bimodală orice distribuţie care admite două moduri.

Chiar dacă multe dintre fenomenele naturale se supun unei repartiţii unimodale, se întâmplă ca ele să fie prezentate după o curbă bimodală. În psihologie, aceasta poate să sugereze o tipologie dihotomică sau să lase să se presupună o deviere de eşantionare*, eşantionul incluzând, în realitate, două populaţii diferite.

*A. E*I *Ahmadi* (G. D. S.)

Binaural

Caracterizează audiţia cu ambele urechi solicitate simultan, fie în mod identic (ascultare diotică), fie în maniere diferite (ascultare dihotică*). Audiţia binaurală (sau binauriculară) este adesea sensibil mai bună decât audiţia monoaurală: pragurile absolute* şi diferenţiale* sunt sensibil mai bune cu câţiva decibeli. Pe de altă parte, ea intervine în fenomenele de localizare* auditivă şi în impresia de relief sonor (Stere Ofi.it) – *R. Genicot*

(*O.* D.)

Binauricular → Binaural

Binoculară (Vedere)

Vedere a ambilor ochi cu fuziunea* celor două imagini datorită convergenţei oculare.

Această vedere permite vederea stereoscopică*, în relief, datorită diferenţelor de paralaxă (stereoscopie). Sensibilitatea* în vederea binoculară este uşor superioară celei din vederea monoculară. Vederea binoculară nu este posibilă atunci când imaginile retiniene sunt foarte diferite (disparitate* vizuală) şi deci opuse, fie pentru că obiectul văzut este situat în afara capacităţilor de convergenţă, fie

datorită unui strabism, fie artificial, cu ajutorul aparatelor, precum stereoscopul, care dă imagini foarte diferite între ele. În cazul denumit antagonism retinian sau rivalitate* retiniana, imaginea formată într-un singur ochi sau în ambii poate fi anulată pe plan mental, fiind reţinută de preferinţă cea formată în ochiul dominant. Este vorba de ambliopie funcţională. d”.

r *R. Genicot*

(O. D.)

Bioenergie

Bioenergia este o metodă de terapie corporală care confirmă concepţiile elaborate, începând cu anul 1933, de către psihanalistul german W. Reich, în special cea referitoare la călire musculară şi caracterială a individului. Ea a fost pusă la punct la Esalen, în California, de către A. Lowen, în 1972. Metoda propune o acţiune asupra tensiunii musculare, asupra posturir şi respiraţiei. Cunoaşterea corpului pe care o efectuează bioenergeticianul îl dirijează în sensul de a propune fiecăruia exerciţii specifice care să permită analiza situaţiilor ce au provocat şi întreţinut blocajele, să dizolve progresiv „platoşa” şi să descopere sau să redescopere circuitele profunde şi naturale ale energiei sale vitale.

D. Anzieu (O. D.)

Bioenergie → Resurse fizice

Biofeedback

Termenul se referă la ansamblul de metode terapeutice şi de explorare pasibile să ofere subiectului o informaţie inversă privind modificările spontane sau provocate de unul sau altul dintre parametrii fiziologici, precum şi să producă o întărire* prin condiţionare* operantă.

Aceste metode pot fi utilizate şi pentru întărirea unor parametri diverşi: ritmul cardiac, presiunea arterială, activitatea electrică cerebrală (ritm alfa), temperatura, activitatea electromiografică sau activitatea

electrodermală (ultima a putut fi utilizată ca un control al relaxării).

J.-F. Allilaire (O. D.)

Biogenetică (Lege)

Este numită şi legea recapitulării. Enunţată explicit de către E. Haeckel în 1866, ea postulează faptul că dezvoltarea organelor în embriogeneză trece prin etape corespunzătoare fazelor finale ale dezvoltării organismelor inferioare pe scară filogenetică: ontogeneza repetă filogeneza. Această lege s-a generalizat rapid în ştiinţele umane. W. Preyer şi S. Hali o aplică la psihologia copilului, în timp ce J. Piaget îi atribuie o valoare euristică generală: mecanismele de trecere de la o perioadă la alta în evoluţia unei noţiuni ar fi asemănătoare trecerii de la un stadiu genetic la altul; după el, construcţiile cele mai primitive sunt integrate în cele mai elevate: această continuitate între viaţa „creatoare de forme" şi cunoaşterea dobândită prin „forme intelectuale" confirmă legătura strânsă dintre morfogeneza filogenetică, dezvoltarea embrionară şi inteligenţă. Legea biogenetică a avut un rol important, dar în epoca noastră apreciat abuziv în cercetările lui S. Freud în materie de psihopatologie şi antropologie.

B. Jalley şi P. Mengal

(O. D.)

Bioinformaţie → Resurse fizice

5

Biologic

Ceea ce ţine de biologie*, ceea ce aparţine domeniului fiinţelor vii.

În cadrul ştiinţelor psihologice, termenul merită o analiză semantică în raport cu termenii asociaţi sau opuşi. Opus psihicului sau psihologicului, biologicul se referă la organic în sens strict, opus mentalului*, sau la ceea ce ţine de interacţiunea funcţională cu mediul înconjurător. Distincţia poate exista din simplă comoditate, fără a se încerca o izolare a psihicului sau comportamentului de

biologic; ea poate, din contră, să explice această intenţie epistemologică.

Opus culturalului, biologicul se referă la tot ceea ce, în lumea vie, poate fi descris şi explicat în cadrul evoluţiei biologice, în opoziţie cu ceea ce depinde de transmiterea culturală a achiziţiilor. De asemenea, aici distincţia angajează mai mult sau mai puţin, după caz, o concepţie continuă sau discontinuă, omogenă sau eterogenă a celor două forme de evoluţie.

Factorii biologici, opuşi factorilor de mediu, orientează, de o manieră adesea ambiguă, fie spre determinantele genetice, constituţionale şi de maturizare, fie, în măsură mai mare, către toate determinantele comportamentului care depind strict de organismul fizic, inclusiv nutriţia în raporturile sale cu creşterea sau cu starea de sănătate. În acelaşi timp, rezultă faptul că biologicul nu se prezintă niciodată decât ca produsul unei interacţiuni cu mediul, de-a lungul filogenezei sau ontogenezei.

În cazul unei intervenţii curative, biologicul indică un tratament*, chirurgical (lobotomie*), medicamentos (psihotrop*), implicând o acţiune directă asupra organismului, spre deosebire de tratamentul psihoterapeutic*, care nu comportă decât elemente funcţionale şi relaţionale.

C. Prévost şi *M. Richelle*

(O. D.)

Biologie

Ştiinţă despre fiinţele vii, biologia include astăzi un ansamblu vast de discipline care contribuie la cunoaşterea aspectelor diverse ale materiei vii şi ale manifestărilor vieţii. Amorsată de antici, ea şi-a orientat eforturile (chiar înainte ca termenul de biologie să fi fost introdus, la începutul secolului al XIX-lea) asupra clasificării fiinţelor, a explorării structurilor şi a modalităţilor lor de funcţionare, explorare condusă adesea din perspectivă medicală.

Dotată de

Ch. Darwin cu un instrument teoretic de o excepţională fecunditate, biologia şi-a extins cercetările asupra originilor şi evoluţiei fiinţelor, apoi a pătruns în organizarea lor, spre structura celulară care constituie unitatea de bază, la nivel molecular şi, mai departe, la nivelul organismelor complexe şi al integrării lor în biosferă. De la genetica moleculară la ecoetologie*, de la imunologie la neurobiologie*, biologia furnizează gândirii şi vieţii contemporane modele descriptive şi explicative noi şi diverse, precum şi instrumente de acţiune fără precedent Ea ridică şi probleme etice inedite privind rolul omului în gestionarea mediului înconjurător* şi în controlul propriei specii (de ex. geniu genetic).

Faţă de avântul biologiei moderne, psihologia nu mai poate ignora ideea conform căreia comportamentele*, din studiul cărora ea şi-a făcut o specialitate, rezultă din mecanisme adaptative proprii fiinţelor. Totuşi, punctele de vedere diferă atunci când este vorba de a situa psihologia în raport cu ştiinţele vieţii. Unii o înscriu fără rezerve printre acestea, refuzând să vadă în caracteristicile specifice speciei umane, inclusiv în evoluţia sa istorică şi culturală, o ruptură radicală în aventura vieţii. Poziţia lor nu este neapărat reducţionistă*, aşa cum au fost acuzaţi de multe ori, nici că ea neagă unicitatea individuală; efectiv, teoriile biologice actuale iau în consideraţie nivelurile complexe de integrare a organismelor şi populaţiilor, oferind pentru genetică şi imunologie dovezi dintre cele mai convingătoare despre caracterul unic al individului. Cu toate acestea, alţi psihologi susţin autonomia disciplinei lor în raport cu biologia, fie că ei insistă pe o deosebire naturală radicală dintre evoluţia biologică şi cea culturală sau istorică, ultima fiind un fel de eliberare de cealaltă, fie că ei se interesează de nivelurile proceselor mentale fără a fi preocupaţi de structurile biologice în afara cărora ele nu există. Se pot pune întrebări privitoare la baza

epistemologică a acestei a doua poziţii.

sub ambele sale forme, şi la consecinţele sale în practica psihologică.

Rămâne ca dezvoltarea multiplelor discipline de graniţă, ale căror contururi se schiţează fără încetare în raport cu evoluţia ştiinţei, ca: psihofiziologia*, psihobiologia*, psihofarmacologia*, neuropsihoimunologia*, neuropsihoendocrinologia* etc, să ateste legăturile strânse dintre ştiinţele comportamentului şi celelalte ştiinţe ale vieţii.

M. Le Moal şi M. Richelle

(G. D. S.)

Biosferă → Biotop Biotop

Spaţiu de viaţă bine delimitat al biosferei. Termenul este folosit în ecologie* pentru a defini un spaţiu bine delimitat (o tufă de iarbă, o mlaştină, dedesubtul unei pietre, o scorbură într-un trunchi de arbore, o scobitură în rocă, un depozit de sedimente...) care reuneşte în mod omogen caracteristici fizice şi chimice stabile ce permit instalarea temporară sau permanentă, supravieţuirea şi înflorirea comunităţilor biologice care li s-au adaptat şi subordonat. Acest termen, care conţine explicit noţiunile de stabilitate şi omogenitate, de localizare şi de delimitare precisă, este mai uşor de conceput şi aplicat la organisme inferioare (insecte, viermi), decât la organisme superioare (peşti, păsări, mamifere), la care el este adesea în mod abuziv substituit habitatului.

J.-C. Ruwet (*O.* D.)

Bipolar

Termen care desemnează un subgrup de diagnostic, referindu-se la cadrul maladiei maniaco-depresive a cărei eterogenitate presupusă a dus la diferite tentative de dezmembrare. K. Leonhard este primul care face deosebirea între depresia unipolară şi cea bipolară, pe baza deosebirilor clinice, genetice şi de personalitate. Spre deosebire de unipolari, depresivii bipolari prezintă stări

maniacale în cursul evoluţiei bolii lor, un număr mai mare de antecedente familiale şi o personalitate fără caracteristici morbide. Studiile ulterioare au confirmat justeţea acestei împărţiri, în special faptul că, din punct de vedere clinic şi terapeutic, bipolarii răspund mai bine decât depresivii unipolari la tratamentul cu litiu. În acelaşi timp, omogenitatea grupelor astfel constituite nu a fost confirmată prin studii de validare care utilizează criterii genetice, epidemiologice, biologice şi endocrinologice. Din acest motiv au fost propuse noi împărţiri. Distincţia dintre bipolari I şi bipolari n este făcută pe baza prezenţei sau absenţei unei spitalizări pentru manie. Existenţa diferenţelor în tablourile clinice şi antecedentele familiale a condus spre descrierea a şase grupe de bipolari, în sfârşit, maniacii bipolari şi unipolari au fost diferenţiaţi pe baza prezenţei sau absenţei unor antecedente depresive. În acelaşi timp, niciuna dintre aceste diferenţieri nu a permis până în prezent să se contureze grupuri cu omogenitate satisfăcătoare.

M.-C. Hardy-Bayle

(O. D.)

Bisecţie în psihofizică*, unul dintre procedeele utilizate în scopul stabilirii unei scale a senzaţiei. Pentru subiect, ea constă din potrivirea stimulului la o valoare pe un *continuum** considerat pe jumătate corespunzător lui său, invers, la nivelul dublei valori propuse. Fracţiunile obţinute astfel pot fi socotite egale din punct de vedere subiectiv şi să servească, precum sonul* sau meiul* în cazul stimulului auditiv, ca unitate sau treaptă a scalei de senzaţie, construită ca o scală de raport* (sau proporţională). *M. Richelle*

(O. D.)

Biserial → Corelaţie/Corelare

Bisexualitate

S. Freud a preluat de la W. Fliess ideea că toate fiinţele umane sunt în mod virtual purtătoare de

caracteristici biologice masculine şi feminine, S. Freud fiind însă cel care extinde conceptul de bisexualitate a biologicului la psihic. În acelaşi timp, el susţine că, în esenţă, bisexualitatea este în fenomen de factură pulsională şi deci. a frontiera dintre biologic şi psihic. Bisexualitatea se manifestă la bărbat prin prezenţa pulshinilor* cu scop pasiv sau receptiv, culminând în tendinţele homosexuale* şi în dorinţele de penetraţie anală*; la femeie ea se traduce mai ales prin invidie le penis. De menţionat că acestea sunt rele două tipuri clare de conţinuturi inconştiente în privinţa cărora psihanaliza a eşuat adesea, motivele insuccesului demonstrând însă disimetria susţinută în mod: constant de S. Freud: deoarece ea trezeşte – n sentiment de revoltă legat de teama de iStrare*, pasivitatea homosexualului este sursă de rezistenţe* adesea de netrecut – „vers, pentru că femeia refuză să abantrieze invidia de penis, aceasta este de: ele mai multe ori inanalizabilă Partea de feminitate este deci pentru bărbat mai mult. sursă de teroare decât de plăcere. Partea – tasculină este pentru femeie o sursă de: „acere mai mult decât de suferinţă Unii psihanalişti, în special M. Klein, au insistat pe faptul că bărbatul suferă pentru că este lipsit de anumite părţi ale sexualităţii teminine (în special capacitatea de a rurta şi a aduce copii pe lume), la fel cum femeia suferă de invidia de penis (complexul de feminitate* la bărbat). Ei au pus paralel bisexualitatea mai mult în raport: u jocul identificărilor*, decât cu competentele pulsionale.

V *J.-M. Petot*

(O. D.)

Bit

Bit este prescurtarea de la *binary digit* cifră binară). Un *bit* este un element ce se poate forma în două feluri distincte reprezentate, în genere, prin „O” şi „1”. În memoria ordinatorului, informaţiile* sunt codificate în manieră binară şi sunt reprezentate prin suite de astfel de

elemente, materializate cu ajutorul dispozitivelor electronice.

Bitul este folosit şi ca unitate elementară de măsurare a cantităţii de informaţie, unitatea entropiei care corespunde alternativei echiprobabile. *D Defays*

(G. D. S.)

Bâlbâială

Tulburare funcţională a debitului verbal, care se manifestă fie printr-o piedică temporară în emiterea unui fonem* sau a unei succesiuni de foneme (bâlbâială tonică), fie prin repetiţia lor involuntară şi explozivă (bâlbâială clonică). Ambele manifestări sunt adesea asociate. Având în genere o evoluţie cronică, bâlbâială apare mai ales între trei şi cinci ani. Este încă incert rolul factorilor neurofuncţionali ai personalităţii şi al emoţiilor legate de evenimente traumatice.

D. Widlocher

(G. D. S.)

Blacky pictures test Test proiectiv* creat în 1947 de G.S. Blum pentru a surprinde personalitatea* în caracteristicile sale cele mai profunde, cu referire la teoria psihanalitică. Materialul este alcătuit dintr-o serie de 12 planşe care reprezintă aventurile câinelui Blacky, confruntat cu situaţii ce trimit la conflicte fundamentale, legate fie de dezvoltarea psihosexuală, fie de modalităţi specifice ale relaţiei de obiect. Se cere subiectului să povestească întâmplări referitoare la imagini. I se prezintă apoi o serie de alegeri multiple şi i se pun întrebări la care el trebuie să răspundă pe scurt. A treia fază permite subiectului să-şi exprime preferinţele privind situaţiile prezentate. Interpretarea este făcută din perspectivă psihanalitică.

C. Chabert

(*G.* D. S.)

Blocaj întrerupere bruscă a unei activităţi sub efectul unui factor exterior sau interior. Termenul este aplicat într-

o manieră extinsă la oprirea bruscă a oricărei mişcări a animalului la un semnal* de pericol, ca şi la întreruperea fluxului verbal la un pacient supus psihanalizer (v. Inhibiţie intelectuală).

În vocabularul condiţionării*, blocajul desemnează reducerea reacţiei condiţionale* produse de una dintre componentele unui stimul condiţional* compozit*, dacă cealaltă componentă, pe de altă parte, a constituit obiectul unei întăriri repetate. Un fenomen asemănător a fost descris în cazul discriminărilor* operante*: întărirea sistematică a aceleiaşi valori a unei aceleiaşi dimensiuni a stimulilor de discriminat (de ex. În cazul stimulilor vizuali, o culoare anume) împiedică discriminarea* introdusă ulterior de o altă dimensiune a stimulilor (de ex. orientarea vertical-orizontală a unei bare), în comparaţie cu subiecţii supuşi unei inversiuni a culorii pozitive când dimensiunea de orientare a fost introdusă, fără ca ea să fie încă pertinentă. Fenomenul blocajului a oferit teoriilor cognitiviste* ale învăţării argumente împotriva teoriilor axate pe contiguitate* şi pe relaţii de contingenţă.

M. Richelle

(O. D.)

Bobină → Joc cu bobină

Bolnav identificat

Termen care se aplică fiecărui subiect sau pacient declarat, membru al unei unităţi sistemice cum ar fi un grup social structurat sau o familie*, atunci când acesta prezintă tulburări psihice care capătă sens şi au legătură cu un tip de comunicare circulară ce vizează să menţină homeostazia sistemului.

Astfel se poate ajunge la stabilirea unei legături între simptomele bolnavului identificat sau declarat şi problema fundamentală a familiei sau a grupului sistemic căruia el îi aparţine. Se poate întrevedea, de asemenea, cercul vicios care întreţine comunicarea patologică manifestată prin simptomele pe care le prezintă bolnavul identificat şi care

tind să camufleze sau să regleze suferinţa disfuncţională a ansamblului unităţii sistemice considerate.

J.-F. Allilaire (N. C.)

Bovarism

Prin raportare la romanul lui G. Flaubert (*Madame Bovary*, 1857), J. de Gaultier, în 1902, defineşte în acest fel justificarea pe care omul şi-o însuşeşte pentru a se crede altfel decât este. Deci, bovarismul este inclus în practicile religiei, ale magiei şi artei pentru a oferi o ieşire tendinţelor ideale. Pentru R. Lacroze, ipocrizia, autojustificarea prin pretexte diverse permit conştiinţei să-şi desăvârşească activitatea, să convingă pe subiect de unitatea sa.

R. Doron (G. D. S.)

Bradifrenie → Demenţă Bradipsihic

Caracterizează o lentoare* a proceselor psihice. În acest caz, gândirea este lentă şi greoaie, însoţită de scăderea productivităţii reprezentărilor, datorită deficitului de vigoare mentală (P. Guiraud). Formarea gândirii rezultă dintr-un efort crescut, adesea trăit cu durere, marcat cu ezitări, putând da impresia de sărăcie intelectuală ce contrastează cu capacităţile* obişnuite ale subiectului.

Tipic pentru tulburările stării de spirit, acest simptom este unul dintre elementele lentorii psihomotorii care afectează, în grade diferite, gesturile şi vorbirea, ca şi activitatea intelectuală. Fenomenul corespunde unor modificări profunde ale proceselor de elaborare cognitivă şi este însoţit de asociaţii de idei sărace şi puţin obişnuite. Monoideismul îl transpune în aderarea gândirii la o preocupare unică, meditaţie fără sfârşit, cel mai adesea pe tema culpabilităţii sau incurabilităţii. Activitatea bradipsihică a deprimatului este cu totul opusă activităţii tahipsihice a maniacului, izolând astfel o dimensiune de antrenare inversă a gândirii şi care însoţeşte variaţiile şi oscilaţiile caracteristice tulburărilor maniaco-depresive.

Borderline → Stare-limită *Brainsuirmmg*

Brainstormingul (literal: furtună cere-*Bottom-up* → Ascendent/descendent bralã) este o tehnică de creativitate inven-*l*. – *F. Allilaire* (O.D.)

tată de A. Osborn în 1939, fondată pe stimularea grupului şi declanşarea controlului logic şi social. El cuprinde patru faze. În faza de producere a ideilor, participanţii, care au caracteristici personale şi socioculturale foarte diferite, trebuie să lucreze asupra unei probleme precise şi concrete, prezentată într-o manieră simplă şi respectând următoarele reguli: fiecare să elaboreze un număr maxim de idei; să realizeze asociaţii libere de idei, chiar năstruşnice; să excludă orice judecată şi critică; să folosească tot ce s-a spus pentru a transforma, combina şi ameliora ideile.

Climatul de grup entuziast şi competitiv de scurtă durată stimulează creativitatea. Şedinţa este condusă de un specialist în această metodă care notează toate sugestiile, asigurând faza de aprofundare, faza de eliminare şi cea de definitivare a ideilor selecţionate, în colaborare cu responsabilii organismului care a pus problema.

D. Anzieu

(G. D. S.)

Bravais-Pearson (Coeficient) → Corelaţie/Corelare

Briquet (Sindromul lui)

Tulburare somatoformă* polisimptomatică, frecventă şi cronică, ce se manifestă prin acuzarea unor dereglări la nivelul aparatului neurologic, cardio-respirator, gastrointestinal, ginecologic la femei; are o evoluţie fluctuantă, cu remisiuni rare, adesea solicitând intervenţii chirurgicale exploratorii.

A fost relevată o asociere cu tulburări depresive, chiar cu trăsături de personalitate histrionică* sau antisocială*, după terminologia *DSM* (*Manual diagnostic şi statistic al tulburărilor mentale*).

J.-F. Allilaire

(G. D. S.)

Buclă

În informatică*, buclele de iteraţie sunt structuri de control* fundamentale în limbajele de programare* procedurale. Ele permit repetarea unui ansamblu de instrucţiuni până când este atins un anumit criteriu de oprire.

De exemplu, „a citi un fişier până la cuvântul SFârşit. Forma generală este: ATÂT CÂT <condiţie> A REPETA <tratare>. În cibernetică*, se vorbeşte de buclă de retroacţiune* pentru a desemna procesul care asigură reglarea* mărimii variabilelor de intrare în sistem plecând de la mărimea variabilelor de ieşire.

În psihologia cognitivă, noţiunea de buclă este utilizată în diferite modele care încearcă să formalizeze aspectele procedurale ale reprezentării” cunoştinţelor.

J. *Mathieu* (G. D. S.)

Buclă articulatorie → Lucru (Memorie de ~)

Buffer Memorie-tampon Bulb → Trunchi cerebral

Bulimie

Comportament paroxistic de ingestie alimentară* exagerată sau hiperiagie. Simptom puţin specific, care poate fi în acelaşi timp corespunzător unui sindrom, bine descris de M. Wulff, elev al lui K. Abraham, în 1932. Acest sindrom, prezent în genere la femei, este tot mai mult cunoscut şi, se pare, din ce în ce mai frecvent. El este, adesea, urmarea unei anorexir mentale care a putut trece neobservată. Consumul alimentar în solitudine, mai mult sau mai puţin impulsiv, se produce uneori fără plăcere, în lipsa de măsură şi dezordinea înghiţirii oricărui aliment. Adesea percepută ca o nevoie mai mult sau mai puţin necoercitivă, bulimia intră în categoria adicţiilor. Ea a fost considerată ca o toxicomanie* fără drog. E o descărcare ce tinde să-şi piardă specificul, dar care are o funcţie antidepresivă*, anxiolitică* şi, mai ales, de evitare a activităţii de gândire şi de simţire, dar este urmată de

sentimente de ruşine şi umilinţă.

B. Brusset

(O.D.)

Bumerang (Efect) → Efect pervers Bunăvoinţă → Neutralitate

5

C

Cadenţă

Repetare periodică* a unei stimulări sau a unui accent puternic într-un grup de stimuli*; repetare periodică şi ritmată a unui răspuns, eventual antrenată prin cadenţa unei stimulări (v. Ritm, Tempo).

M. Richelle (G. N.)

Cadru în inteligenţa artificială*, un cadru este un sistem de notaţie* destinat reprezentării de agregate permanente şi structurate de cunoştinţe* legate de un context. La origine, a fost utilizat de M. Minsky în 1975, sub termenul englezesc de/rame*, în problemele de recunoaştere* vizuală de scene. Originea conceptului poate fi căutată în psihologie, în noţiunea de schemă. Noţiunea de */rame* este inspirată de ipotezele asupra memorării de către indivizi a informaţiilor* utilizate în viaţa cotidiană şi care le permit înţelegerea scenelor şi povestirilor* comportând în mare parte caracter implicit. Funcţia esenţială a unei notaţii în termeni de cadru este deci de a produce informaţii care, deşi neexplicitate, sunt totuşi înalt probabile. Informaţiile absente sunt reprezentate prin valori nestructurate care permit, spre exemplu, să se interpreteze un text aluziv furnizând sistemului informaţiile lipsă sau măcar să se anticipeze o secvenţă de evenimente. Fiecărui cadru îi sunt ataşate mai multe tipuri de informaţie (condiţiile de utilizare, procedurile, atributele). Fiecărui atribut îi este asociată o variabilă a cărei valoare este eventual specificată prin datele problemei sau prin rezolvare. Ca inconvenient, această valoare este determinată *a priori* ca fiind egală cu

cea în general aşteptată pentru acest atribut. De exemplu, pentru cadrul „zăpadă”, atributul „culoare” poate lua ca valoare nestructurată „alb”. Dar contextul poate particulariza fixând o altă valoare, de exemplu „roşu”. Relaţiile între cadre sunt aceleaşi ca între obiectele unei reţele semantice. În psihologia cognitivă, cadrele sunt utilizate pentru a formaliza scheme.

J. *Mathieu*

(L.C.L.)

Cadru de rotaţie → Scaun turnant Calcul

Operaţie sau şir de operaţii având drept obiect numerele* (calcul numeric). Diferite teorii de manipulare de simboluri au fost în aceeaşi măsură denumite „calcul”: calcul al probabilităţilor*, calcul diferenţial, calcul integral, calcul al propoziţiilor*, calcul al predicatelor* etc. Noţiunea de calcul (se foloseşte, de asemenea, anglicismul computation). generalizată la manipularea de simboluri nonnumerice, a fost formalizată în teoria calculabilităţii şi este o noţiune fundamentală în informatică. Rezultând dintr-o îndelungată istorie de mecanizare a calculului, „calculatoarele” cu program* înregistrat numite astăzi ordinatoare permit automatizarea procedurilor* de calcul graţie reprezentării informaţiei pe suporţi fizici, de natură electrică, electronică sau magnetică. Simbolurile de bază sunt în general de tip binar; asamblări de elemente binare permit reprezentarea simbolurilor unui alfabet finit Operaţiile elementare sunt operaţii de logică booleana, care permit să se realizeze operaţiile de nivel mai înalt definite în limbajele de programare.

Prin extensie, se califică, de asemenea, uneori drept „calcul” diferite tipuri de operaţii cognitive implicând o tratare complexă a informaţiilor* (raţionament*, percepţie*, anticipare* etc)”.

F *M. Baron*

(L. C. L.)

Calcul al propoziţiilor → Logică prepoziţională

Calculabilitate

O clasă de probleme (respectiv, o funcţie) este numită calculabilă dacă există un algoritm* de tratare executabil într-un număr finit de etape (sau procedură* efectivă de calcul*); această noţiune reuneşte noţiunea de decidabilitate* pentru clasele de probleme cu răspuns binar (probleme de decizie).

Noţiunea teoretică de calculabilitate a fost precizată între 1920 şi 1940 de mai mulţi logicieni şi matematicieni, între care T. Skolem, J. Herbrand, K. Godel, A. Church.

S. C. Kleene, E. Post şi A. Turing; fondată pe noţiunea de funcţie recursivă*, ea a condus la noţiunea de algoritm propusă de A. Markov în 1951 şi face parte din fundamentele teoretice ale informaticii. În scopul de a formaliza noţiunea intuitivă de funcţie calculabilă, numeroase definiţii ale funcţiilor recursive au fost formulate şi prezentate ca echivalente (funcţii recursive generale, lamixte-determinabile, Turing-calculabile). Celebra teză a lui A. Church presupune că toate funcţiile „efectiv-calculabile” sunt recursive.

M. Baron (L. C. L)

Calculator analogic – Analogic Calculator digital → Analogic Calificare

O propoziţie* logică *S* este *P* poate fi considerată sub dublul aspect al calităţii şi cantităţii sale, care este o problemă de cuantificare. Calitatea se referă la caracterul afirmativ sau negativ al propoziţiei. Trebuie notat totuşi că negaţia poate fi prezentată în două feluri, fiecare corespunzând unei categorii logice diferite. În primul caz, negaţia se extinde asupra propoziţiei întregi: „această remarcă nu este pertinentă”. Ceea ce înseamnă că locutorul refuză propoziţia: „această remarcă este pertinentă”. Este prezentă o denegaţie sau o negaţie polemică. În al doilea caz, negaţia se referă numai la predicat*: „această remarcă este nonpertinentă”, negaţia fiind într-un anumit fel descriptivă. Remarca este calificată

ca „nonpertinentă”, după cum ea poate fi şi judicioasă.

Calificarea unei propoziţii poate fi extinsă la aspectul său modal, permiţând şi în acest caz să se distingă două moduri operatorii, după extinderea ei la ansamblul propoziţiei sau numai la predicatul ei. Este vorba atunci de modalitate* *de dicto* şi, respectiv, de modalitate *de re*. De exemplu: „este cert că timpul se va schimba” este *de dicto* şi „timpul se va schimba în mod sigur” este *de re*. Trebuie totuşi reţinut că recunoaşterea după aparenţă a acestor două forme nu este întotdeauna uşoară, producându-se numai ca urmare a anumitor constrângeri de limbaj. Un autor poate să refuze să scrie: „timpul este posibil să se schimbe”. Negaţia polemică şi modalităţile *de dicto* au de fapt un caracter metalingvistic (v. Metalimbaj). Ele sunt prezente în propoziţii pentru „a spune” ceva. Aceasta explică faptul că operatorii „este adevărat că „şi „este fals că „sunt uneori consideraţi ca modalităţi. Ele sunt numite improprii în logică şi nu figurează printre opoziţii (contrare, subcontrare, contradictorii).

J.-B. Grize (G. D. S.)

Caliginimetru

Aparat vechi pentru măsurarea orbirii. Acest termen poate fi aplicat tuturor dispozitivelor care servesc la măsurarea fenomenelor de adaptare* vizuală după orbire. El este compus dintr-un flaş al cărui flux luminos este reglabil, ca şi durata de prezentare şi unghiul sub care el este emis în raport cu axa privirii. Valoarea orbirii este evaluată în funcţie de restaurarea funcţiei vizuale, studiată pe baza diverselor teste de acuitate (optotipuri, contraste, culori).

R. Genicot (*G.* N.)

Calos → Comisură Cameră

Cameră antiecou: încăpere servind studierii funcţiilor auditive şi caracterizată prin absenţa totală sau relativă a ecourilor. Camerele antiecou sunt, în general, camere surde.

Cameră surdă: incintă fără sonorizare, concepută pentru a împiedica pe cât posibil pătrunderea sunetelor exterioare. Cameră deformantă: încăpere specială, concepută de A. Ames, în care indicii vizuali aparenţi de talie, lumină, mărime relativă a obiectelor, amenajare de planuri şi suprafeţe induc în eroare un observator exterior în privinţa judecăţilor asupra mărimilor şi poziţiilor reale ale obiectelor. Pentru a se ajunge la această iluzie*, Ames a deformat elementele unei încăperi sau camere care pare totuşi reală sub un anumit unghi. *R. Genicot*

(L. C L)

Campimetru

Aparat care serveşte la studierea sistematică a câmpului vizual monocular sau binocular, conform diferitelor meridiane. Capul având o poziţie fixă, cu privirea drept înainte, un stimul* luminos de mărimi, coloraţii sau contraste diferite glisează de-a lungul meridianelor, lateral către dreapta, către stânga, în sus, în jos. Campimetrul serveşte astfel determinării limitelor extreme ale câmpului vizual în partea nazală, temporală, superioară şi inferioară. Campimetrul poate fi static sau cinetic după cum obiectul este imobil sau în mişcare. El poate fi utilizat în vederea fotopică*, mezopică* sau scotopică. Campimetrul, contrar perimetrului*, este destinat explorării câmpului vizual într-un spaţiu plan.

El permite o precizie mai bună în analiza spaţiului restrâns perimacular, deci central.

R. Genicot

(L. C. L.)

Camuflaj

Camuflajul se înscrie în registrul comportamentului de pradă* şi antipradă. El reprezintă o faptă a prădătorului care se disimulează pentru a-şi surprinde victima, sau a celui care caută să scape de celălalt. El se bazează pe imobilitate, ca şi pe similitudinea de formă şi coloraţie între animal şi mediul în care se plasează: fasme şi lăcuste

mimând rămurele şi frunze, peşti plaţi integrându-se în fondul nisipos. Camuflajul poate fi incompatibil cu alte activităţi esenţiale, cum este căutarea hranei sau a unui partener. Restricţiile sale pot fi limitate în timp, deoarece coloraţia reptilelor şi peştilor este labilă şi se poate schimba după împrejurări şi loc. Cât priveşte păsările, mamiferele şi fluturii, ele etalează forme, structuri şi coloraţii criptice în repaus şi în stare de alarmă, şi nu afişează decât ocazional şi oportun semnalele (v. Declanşator) sexuale sau sociale.

J.-C. Ruwet (G. N.)

Canabinoid

Substanţă extrasă din Cannabis Saliva. Principiul cel mai activ este delta-a-tetrahidrocanabitol (THC). Marijuana se fabrică pornind de la frunze şi nu este foarte eficace. Haşişul, răşină extrasă din florile plantei femele, este de zece ori mai eficace decât marijuana. THC-ul este, în general, inhalat; efectul său durează între 30 şi 60 de minute, dar organismul metabolizează mult mai lent acest produs. Efectele merg de la sindromul zis amotivaţional, de la stări pasagere de dezintegrare la stări de panică. Stările de dependenţă* sunt moM. *Le Moal* (G. N.)

Canal

Cale de transmitere a informaţiei între o sursă şi un receptor. Se vorbeşte de canal perfect atunci când transmiterea informaţiei se desfăşoară fără erori. Un canal

(L. *C.* L)

(L. C. L.)

(G. N.)

prin care informaţia suferă deformări este numit canal cu zgomot. Metodele teoriei informaţiei permit găsirea debitului de trecere al canalului spre a asigura transmiterea întregii informaţii fără întârziere sau deformări. Aceleaşi metode permit, de asemenea, găsirea, pentru un nivel dat de zgomot, a redundanţei pretinse a sursei de informaţie.» «”, „J

A. EI Ahmadi

Candelă

Unitate de intensitate* luminoasă adoptată de Sistemul Internaţional. Radiaţia luminoasă monocromatică mai mare sau mai mică de 550 nanometri emite într-o direcţie dată o intensitate energetică de 1/680 waţi pe steradian. O candelă (1 cd) este egală cu un lumen pe steradian. Exemple: o lumânare de menaj este egală cu 1, 8 cd în toate-direcţiile; o lampă cu incandescenţă de 40 waţi la 220 volţi este egală cu 35 cd în toate direcţiile.

R. Genicot

Canibalic încă de la prima descriere pe care o dă în 1905 asupra erotismului oral*, S. Freud îl consideră ca un vestigiu al canibalismului epocii preistorice. Ulterior, el diferenţiază în cadrul erotismului oral cele două dimensiuni – a suptului şi a muşcatului, îndeosebi acesta din urmă reprezintă canibalismul, a cărui particularitate este aceea că satisfacţia implică distrugerea obiectului.

K. Abraham a sistematizat ulterior această distincţie făcând din cele două aspecte diferenţiate de S. Freud două substadii succesive ale stadiului oral. Faza orală de supt, corespunzătoare primelor luni de viaţă, ar fi lipsită de ambivalenţă. Faza orală canibală, sau faza orală a muşcatului, apare în etapa primilor dinţi; ea este marcată prin apariţia agresivităţii şi deci a sadismului*, a ambivalenţei şi angoasei.

J.-M. Petot

Capacitate

Posibilitate de reuşită şi de competenţă* într-un domeniu practic sau speculativ. Ea poate fi constatată direct într-un context şcolar sau profesional şi indirect prin teste* diverse (orientare şcolară sau profesională). Analiza factorială (C. Spearman, L. Thurstone), prin intermediul modelelor sale matematice (unitare sau ierarhice), se străduieşte să măsoare aptitudinile* primare, substrat al capacităţilor. Studiul performanţelor* pedagogice (de ex.,

în domeniul lecturii sau al educaţiei fizice) scoate la iveală abilităţi speciale, uneori corelate cu coeficientul intelectual (QI).

C. Prévost

(G. N.)

Capacitate de control

Traducere a termenului englezesc *spân of control*.

Număr de subordonaţi plasaţi sub autoritatea aceluiaşi cadru. Teoreticienii *managementului* formal* au preconizat o slabă capacitate de control şi, în consecinţă, o organizare cu numeroase niveluri ierarhice. Sub impulsul cercetărilor lui J. Woodward, s-a arătat că nu există o structură organizaţională totdeauna eficace şi că deci capacitatea de control optim depinde mai ales de tipul de tehnologie.

C. Lévy-*Leboyer* (G. N.)

Capcană

În cadrul experimentului, încercare* destinată să deceleze dacă subiectul răspunde pe baza unei strategii prin care se eschivează de la răspunsurile la variabila* independentă manipulată. De exemplu, se intercalează încercări vide, în care stimulul la care subiectul a fost invitat să reacţioneze este absent. Într-un examen clinic sau test*, probă sau itern destinat să deceleze un comportament simulat sau orice altă atitudine care urmăreşte să dejoace diagnosticul sau evaluarea cercetată (v. Momeală).

M. Richelle (*G.* D. S.)

Capital uman

Metaforă economică şi bancară cu conotaţie morală puternică invocată, încă din secolul al XVIII-lea, spre a moderniza metafora desuetă a comorii de descoperit sau a depozitului de apărat. Metafora capitalului indică faptul că o exploatare raţională a resurselor umane este de luat în considerare pentru viitor. Dacă aceste resurse reprezintă totdeauna o „bogăţie”, acest cuvânt tinde să-şi piardă

semnificaţia sa etimologică de „întâmplare fericită” pentru a desemna, într-un context de concurenţă, un „bun” de administrare şi investiţie, susceptibil de un randament măsurabil şi a cărui responsabilitate incumbă fiecăruia şi tuturor nu fără un puternic control social. Cu privire la folosirea acestei metafore în educaţie, P. Freire a denunţat, în 1970, adeziunea la valorile capitalismului.

D. Hameline (G. N.)

Captare foveală

Captarea foveală este momentul activităţii vizuale care constă în a aduce în centrul câmpului vizual un obiect care apare la periferia lui, apoi în a-l reţine. Ea precedă sau însoţeşte activităţile de recunoaştere* şi de analiză a obiectului. Detecţia unui semnal* la periferia câmpului antrenează o reacţie de orientare a capului şi trunchiului, ca şi un reflex de fixare care constă în aducerea şi menţinerea obiectului detectat în centrul câmpului vizual. În cazul în care obiectul este mobil, prezenţa lui în centrul câmpului este menţinută prin mişcări fine, sacadate sau continue, ale ochiului, capului sau trunchiului.

J.-J. *Ducret* (G. N.)

Captare (Lege a) → Formă (Psihologie a)

Captură/Capturare

Captura este concluzia comportamentului de pradă* şi ajunge, de obicei, la omorârea şi consumarea victimei. Dacă faza exploratorie* a comportamentului de pradă, motivat de foame, este suplă şi modulabilă, faza finală a capturii este stereotipă şi strict programată: animalul aflat la vânat reperează şi izolează victima, se apropie de aceasta sau o urmăreşte, ajustându-şi comportamentul la împrejurări; din momentul în care, evaluând distanţa şi orientarea victimei, se lansează în actul final, captura se realizează într-o secvenţă* inviolabilă de mişcări, independent de informaţiile* senzoriale şi schimbările de situaţie ulterioare şi într-adevăr atât de rapid, încât ea lasă puţine porţi de scăpare. În laborator, caracatiţele şi sepiile

nu-şi modifică comportamentul de captură dacă, odată lansat, se stinge lumina, şi ele nu ratează lovitura. Cameleonii, broaştele şi larvele de libelule anticipă deplasarea victimei lor lansând limba sau partea bucală specializată puţin înaintea aceleia. În mod asemănător, sepia îşi lansează atacurile aproape de crab, anticipând direcţia cea mai probabilă a deplasării de evitare* a acestuia din urmă. Cursa în zigzag a iepurilor şi a antilopelor tinere are ca obiect derutarea urmăritorului care, în ceea ce îl priveşte, efectuează atacuri simulate pentru a înşela victima în privinţa direcţiei atacului real. Carnivorele (lei, hiene, lupi) fac vânători în grup dând imaginea unei concentrări cu repartizări de roluri de hăitaşi, urmăritori şi

U C i g a? L.*J.-C. Ruwet*

(G. N.)

Caracter

Este felul nostru obişnuit de a reacţiona. Caracterologia clasică, începând de la Hipocrate, a fost legată de istoria medicinei şi a psihiatriei*: în 1921, publicând *Structura corpului şi caracterul* şi *Tipuri psihologice*, E. Kretschmer şi C.G. Jung definesc domeniul „psihologiei medicale" potrivit celor două dimensiuni principale ale sale: constituţionalismul (care asociază caracterul morfologiei) şi analiza psihologică (introversiune, extroversiune). R. Le Senne şi G. Berger apropie caracterologia de psihologie prin metoda chestionarelor* şi dau noţiunii de caracter un sens restrâns (schemă permanentă de dispoziţii care constituie structura mentală) şi un sens larg (manieră în care omul exploatează fondul său congenital şi îl specifică), în psihopatologie*, remarcile lui S. Freud privind caracterul au condus pe J. Bergeret la distingerea a trei niveluri:

1. caracterele propriu-zise (nevrotic, psihotic, narcisic, psihosomatic şi pervers);

2. trăsăturile* de caracter, structurale (ex.: nevrotic)

sau pulsionale (ex.: oral);

3. patologia caracterului (nevroza*, psihoza*, perversiunea*).

Organizarea structurală de bază nu este direct sesizabilă: ea are valoare operaţională pentru a situa, potrivit datelor psihanalizei*, un tip de funcţionare mai mult sau mai puţin adaptat.

R. Doron şi *E. Jalley* (G. N.)

Carenţă afectivă

Carenţa desemnează, în medicină, lipsa sau insuficienţa unei substanţe indispensabile vieţii şi asigurate în mod normal de către mediu. Tocmai în acest sens îngrijirile materne (sau maternajul*) au fost recunoscute, în urma unor studii asupra efectelor separării mamă-sugar, ca un aport indispensabil supravieţuirii şi dezvoltării normale a sugarului şi copilului. În evoluţia ulterioară a cercetărilor, îndeosebi sub influenţa lui J. Bowlby (1952), care au condus la accentuarea faptului că sugarul are nevoie de dragoste mai mult decât de prezenţa fizică a mamei biologice, noţiunea de carenţă afectivă s-a diferenţiat progresiv de noţiunea de carenţă maternală prin separare şi s-a impus în limbajul psihologic curent. Întrucât carenţele afective produc inevitabil frustrări*, cele două noţiuni sunt adesea legate.

Noţiunea de carenţă afectivă înglobează toate cazurile de carenţă maternală şi paternală, fie că este vorba de o carenţă completă (prin absenţă sau rupere de relaţie), fie de o carenţă relativă (P. Recamier, 1953), la cazurile în care relaţiile cu părinţii sunt rare, intermitente sau provizoriu rupte etc. În sens restrâns, ea se aplică la cazurile de carenţă latentă în care prezenţa fizică a părinţilor este asigurată, însă fără ca ei să ofere dragostea de care copilul are nevoie: fie că ei au o atitudine de respingere activă, cu ostilitate manifestă pentru copil, fie că ei au o atitudine de respingere mocnită (manifestări de dragoste refulate din cauza unei culpabilităţi oedipiene*

inconştiente; indiferenţă faţă de copil la părinţi narcisici sau depresivi sau absorbiţi provizoriu de un doliu etc). Efectele carenţei afective sunt cu atât mai grave şi ireversibile cu cât ea este mai precoce şi mai durabilă. Alături de efectele pe termen scurt descrise de R. Spitz (1945), cum ar fi hospitalismul*, oprirea sau regresia dezvoltării motorii şi psihice (antrenând stagnarea sau scăderea coeficientului de dezvoltare*), studiile anamnestice* confirmă însemnătatea carenţelor afective precoce la subiecţii întârziaţi*, schizofrenici*, delincvenţi. Se cuvine totuşi să notăm, spre a fi avertizaţi împotriva unei tendinţe de a explica totul prin carenţe afective mai mult sau mai puţin ipotetice:

1. că existenţa carenţelor afective precoce nu este generală în aceste stări psihopatologice şi că nu s-a demonstrat că la toţi subiecţii care le-au suportat apar ulterior tulburări psihopatologice;

2. că până în prezent n-a fost posibil să se pună în evidenţă o legătură specifică între o anumită formă de carenţă afectivă şi un anumit tip de tulburare psihopatologică.

J.-M. Petot (G. N.)

BOWLBY J. (1952), „Maternal care and Mental Health”, în *Bulletin de VOrganisation Mondiale de la Santé*, 1952, 3, 355 – 534; traducere (1954): *Soins maternels et santé mentale*, *Organi*sation *Mondiale de la Santé*, Genève.

— RECAMIER P.C. (1953 – 1978), *Autour des frustrations*. *De psychanalyse en psychiatrie*, Payot, Paris, 1979, 11 – 103.

— Sprrzr. (1945), „Hospitalism”, în *The Psychoanalytic Study of the Child*, *I*, 53 – 74; traducere (1949): „Hospitalisme. Une enquête sur la genèse des états psychopathiques de la premiere enfance”, în *Revue Française de psychanalyse*, *13* (3), 397 – 425.

Carenţă educativă

Situaţie a persoanelor tinere în curs de dezvoltare, caracterizată prin slăbiciunea sau absenţa presiunii elementelor culturale ca referenţi personali sau simbolici susceptibili de a-i reprezenta şi de a le facilita

(G. N.)

*

d i h 01 i ce asimilarea. S-a făcut prea schematic distincţia dintre carenţa afectivă* (în raport cu mama) şi carenţa de autoritate (privitoare la tată). Carenţa educativă, frecventă în mediile defavorizate, poate lua forma unei întârzieri uneori definitive. Evoluţia riscă în acest caz să se petreacă spre deficienţă culturală sau spre comportament asocial (v. Hospitalism).

C. Prévost

Cască (auditivă)

Aparat acustic care se aplică foarte aproape de ureche şi permite eliberarea unor stimulări auditive perfect controlate, fără interferenţa* zgomotelor* ambiante şi fără ca ele să ajungă la alţi ascultători. Casca auditivă, devenită un obiect de tehnologie a vieţii cotidiene, a constituit, de îndată ce a fost la dispoziţia psihologilor experimentalişti, sursa progreselor marcante nu numai în psihoacustică* şi psihofizica* audiţiei*, ci şi în psihologia cognitivă*, mai ales prin recurgerea la metoda ascultării

M. Richelle

(D. S.)

Castrare

Complexul şi angoasa de castrare au fost treptat recunoscute de către S. Freud ca universale, legate de stadiul falie* al dezvoltării libidinale şi de organizarea oedipiană. Aceasta explică numeroase simptome (ca fobiile* micului Hans), numeroase forme de angoasă precum complexul de inferioritate, tabuul virginităţii şi invidia de penis.

La cele două sexe, în momentul organizării genitale

infantile, după S. Freud în 1923, întrebarea care se pune este de a avea sau nu penis, parte esenţială a imaginii eu/ego-ului şi miză simbolică fundamentală a schimburilor interumane ca schimburi sexuale. Teoria sexuală infantilă explică diferenţa sexelor prin alternativa falică sau de castrare. La băiat, fantasma* de castrare este în raport cu interdicţia paternală a dorinţelor sexuale faţă de mamă şi determină renunţarea oedipiană, constituirea supraeului şi intrarea în perioada de latenţă.

La fată, fantasma tinde să o deturneze de la mamă pentru a determina angajarea în organizarea oedipiană. Nu mai este vorba de frica de suprimare traumatică a penisului, ci de suportarea unui sentiment de prejudiciere pe care ea caută să-l nege, să-l compenseze sau să-l repare.

Angoasa de castrare are precursori în experienţele anterioare de separare* (naştere, dependenţă, pierdere a obiectului anal*). Complexul de castrare cunoaşte modalităţi particulare în diversele organizări psihopatologice: printre altele, în nevroze* şi perversiuni (fetişismul*, homosexualitatea*), în teoria psihanalitică, însemnătatea ei structurală a fost stabilită din ce în ce mai clar de către S. Freud şi după S. Freud. Forma specifică a angoasei de castrare feminină ar fi, după M. Klein, aceea a distrugerii organelor interne ca redimensionare a atacurilor fantasmatice primare contra corpului mamei.

B. Brusset

(G. N.)

CÂT (Children/Aperception Test)

Conceput de către L. Bellak, în 1968, CÂT este o probă proiectivă* tematică destinată copiilor de la 3 la 8 ani. El conţine 10 planşe reprezentând diferite animale în situaţii specifice. Instructajul este: „Îţi voi arăta imagini şi tu vei iventa povestiri pornind de la aceste imagini. Priveşte fiecare imagine şi povesteşte-mi”. Ca în cazul tuturor probelor proiective, materialul probei CÂT poate fi

analizat în conţinutul său manifest (se adaugă, de ex., descrierea elementelor percepute cel mai frecvent). El poate fi analizat, de asemenea, prin solicitările sale latente (se adaugă, pentru fiecare planşă, conflictele şi fantasmele susceptibile de a fi reactivate). Materialul probei CÂT suscită emergenţa problematicii identitare şi relaţionale fundamentale: relaţii cu *imago* – urile parentale, tip de relaţie de obiect, problematici ale pierderii de obiect sau oedipiene. Tehnica de despuiere constă în studiul povestirilor furnizate de copil, descifrând procedeele folosite în derularea întâmplării şi interpretând problematica abordată cu referire la conţinutul latent al fiecărei planşe. Este vorba apoi de a elabora o sinteză care să permită sesizarea, într-o perspectivă dinamică, a modalităţilor de funcţionare psihică a copilului testat (calitatea raportării la real, existenţa unui spaţiu psihic propriu, procesul de individualizare, de diferenţiere, organizarea defensivă actuală, registrele conflictuale predominante).

C. Chabert

(G. N.)

Ca şi cum (Personalitate)

Termen introdus de H. Deutsch în 1948, pentru a explica tablouri clinice particulare. Este vorba de personalităţi care nu prezintă simptome psihonevrotice şi nici trăsături de caracter vizibil patologice, şi al căror comportament este bine adaptat exigenţelor ambientale: această aparentă normalitate este în contrast cu absenţa autenticităţii şi căldurii, asociată unei pseudoafectivităţi. Lumea exterioară este percepută ca atare, subiectul nu poate decât să i se supună. Realitatea îndeplineşte funcţia de supraeu, astfel încât, în locul şi spaţiul unui conflict* intra-psihic, conflictul între subiect şi exterior este cel ce se vădeşte prevalent.

V *C. Chabert*

(G. N.)

Catamneză

Spre deosebire de anamneză*, orientată asupra trecutului unei persoane care urmează a fi observată sau ajutată, catamneză reuneşte documentarea asupra vieţii unui subiect sau pacient atunci când se urmăreşte aprecierea dezvoltării sale pornind de la un anumit moment sau ca urmare a unei intervenţii motivate de o consultaţie. În acest fel s-a putut studia viitorul copilului de 6 ani sau viaţa afectivă a adolescentului inadaptat.

R. Doron (G. N.)

Cataplexie

Disoluţie brutală a tonusului muscular cu inhibarea completă a motilităţii voluntare, responsabilă de căderile fără tulburare de conştiinţă. Evoluează prin accese durând de la câteva secunde la două-trei minute, accese declanşate adesea de o emoţie, râsul în special. Este asociată în alternanţă cu narcolepsia* în cursul sindromului lui Gelineau.

J.-L. Signoret (G. N.)

Catastrofă

Acest termen din limbajul curent desemnează o perturbare bruscă a ordinii lucrurilor până atunci percepută ca fiind continuă şi inerentă. Emoţii şi sentimente diverse (angoasă, alinare, panică, culpabilitate, triumf, siderare) însoţesc această schimbare. Teoria matematică a catastrofelor datorată lui R. Thom are ca obiect morfologia discontinuităţilor care survin în procesele de schimbare a stărilor sistemelor vii sau nevii. Analiza sistemelor familiale, a patologiei lor şi a proceselor terapiei familiale sistemice* a pus la încercare aceste modele. Într-un referenţial teoretic bazat pe psihanaliză, W.R. Bion a desemnat prin schimbare şi angoasă catastrofice o conjuncţie constantă de fapte care apar în relaţia conţinător-conţinut cu prilejul oricărui proces de transformare şi de creştere care confruntă un individ sau un grup cu ceea ce îl constituie. Trei elemente

caracterizează schimbarea catastrofică: violenţa îndreptată asupra structurii câmpului este expresia forţei disruptive a ideii noi; invarianta este ceea ce permite recunoaşterea în noua structură a aspectelor nealterate ale precedentei; subversiunea sistemului traduce transformarea structurii. Bion descrie reacţiile defensive faţă de schimbarea catastrofică: expulzarea, divinizarea, dogmatizarea ideii noi.

R. Kaes (G. N.)

Catatonie

Sindrom psihomotor* care atinge în principal activitatea motorie voluntară. Se traduce tipic printr-o atitudine încremenită şi inflexibilă, însoţită de un refuz activ de mobilizare voluntară sau indusă prin investigaţie.

Asociază în diverse grade două aspecte care ar putea alterna:

1. negativismul: acesta se exprimă printr-o opoziţie la orice solicitare, cu o contractare musculară proporţională cu intensitatea mobilizării în timp ce pacientul împietrit şi lipsit de mimică pare indiferent, chiar străin la ordinele date. La un grad mai mic, apare ca evitare activă a contactului atât fizic, cât şi relaţional;

2. pasivitatea: este, din contră, o stare de inerţie putând merge până la „flexibilitate de ceară” fără iniţiativă motorie, asociată cu o ascultare automată a comenzilor în raport cu o sugestibilitate anormală înrudită cu ecopraxia*, ecomimia sau ecolalia. Descrierea iniţială priveşte o formă clinică de tulburare psihotică în care predomină sindromul disociativ în sfera psihomotricităţii, cu inerţie, manierism, stereotipii motorii şi negativism.

Accese de nebunie catatonică pot surveni sub forma descărcărilor motorii brutale şi a unei violenţe necontrolabile. Prognosticul ei este adesea foarte sumbru. Semnalăm, în fine, că un sindrom catatonic poate fi secundar unei afecţiuni organice (infecţioase, neurologice sau toxice), ceea ce subliniază dimensiunea sa sindromică,

observabilă în tablouri nosologice diverse.

J.-F. Allilaire (G. N.)

Categorial

Ceea ce se referă la categorii. Se spune despre concepte*, silogisme, scheme* etc. care fac trimitere la categorii sau clase* (mai degrabă decât la relaţii, episoade etc.). Se spune, de asemenea, după K. Goldstein, despre o gândire sau o atitudine orientată spre degajarea aspectelor esenţiale ale unei situaţii, spre abstragerea lor pentru a le ordona în categorii generale.

Expresia percepţie categorială desemnează capacitatea subiectului uman de a distribui stimulii acustici constitutivi ai limbii naturale pe categorii fonologice în pofida numeroaselor variante ale materialului sonor. Această capacitate a fost special studiată pentru categoriile surd/sonor. Observarea performanţelor comparabile la anumite specii animale lasă, cu toate acestea, deschisă problema de a şti dacă această capacitate este strict lingvistică şi umană sau dacă ea nu este decât exploatarea de către specia noastră a unor proprietăţi mult mai primitive ale aparatului acustic.

M. Richelle (L.C.U

Categorie

Folosirea cuvântului categorie în psihologia ştiinţifică modernă nu mai face deloc trimitere la accepţiile sale filosofice clasice, predicate (sau calităţile ce se pot atribui unui subiect) la Aristotel, sau concepte fundamentale ale judecăţii la I. Kant. El este în general luat într-un sens învecinat, de clasă* şi, chiar în contexte nu neapărat strict lingvistice, cu semnificaţii greu de distins, de categorie semantică. În studiul formării şi învăţării" conceptelor* şi al organizării de date în memorie, problema crucială care se pune psihologiei cognitive este de a repera legile constituirii categoriilor (sau categorizare*) în reprezentările* subiectului, în psihofizică, o scală de categorii este o scală de senzaţie construită pornind de la

repartiţia, efectuată de subiect, a diferiţilor stimuli prezentaţi într-o serie prestabilită de categorii.

5 *M. Richelle*

(G. N.)

Categorie gramaticală

Ceea ce desemnează această expresie este cunoscut de multă vreme, dincolo de acoperirile terminologice, sub vocabulele de „părţi ale discursului*” sau „clase de cuvinte”. Problema esenţială, care de altfel pune în joc termenii deja citaţi, este aceea a criteriilor de definire care trebuie să permită constituirea acestor ansambluri sau categorii ale căror elemente împărtăşesc proprietăţi comune.

Tradiţia greacă, latină, medievală şi clasică a sfârşit prin a lăsa moştenire, în privinţa limbii franceze şi de-a lungul a numeroase discuţii teoretice, următoarea listă de părţi ale discursului: nume, pronume, verbe, adjective, determinanţi (articole), adverbe, prepoziţii, conjuncţii, interjecţii.

Însă lingviştii moderni au pus, de asemenea, în evidenţă, pe de o parte, că morfemele* care indică timpul*, persoana, genul şi numărul aveau menirea să se supună speciei categoriilor gramaticale şi, pe de altă parte, că puteau fi definite astfel unităţile de dimensiune mai largă decât cuvântul şi de rang mai ridicat în ierarhia constituenţilor frazei*, respectiv, sintagma* nominală şi sintagma verbală. Distribuţionalismul* a insistat asupra criteriilor de substituabilitate, de co-ocurenţă, de integrare într-o unitate superioară după punerea în evidenţă, în alte şcoli, a proprietăţilor morfologice (verbul se conjugă), semantice* (verbul desemnează acţiunea), logice (verbul semnifică predicaţia). Dificultatea definirii noţiunii de cuvânt*, raportul variabil între o formă lingvistică şi apartenenţa ei la o clasă („tânăr” a trecut de la categoria adjectiv la categoria adverb în „vă îmbrăcaţi tinereşte?”), labilitatea definiţiilor semantice fac aleatoare clasificările

în categorii gramaticale chiar şi atunci când este vorba de fundamentul demersului gramaticilor. Adăugăm, dintre numeroase alte probleme, că irupţia, în lingvistica contemporană, a problematicilor enunţiative şi textuale schimbă optica de aprehensiune a categoriilor gramaticale dacă ne gândim că delicticele*, anaforicele*, conectorii regrupează „părţi ale discursului" variate şi eterogene.

J.-L. Chiss (G. N.)

Categorie semantică

Ansamblu de unităţi lingvistice* între care a fost stabilit un raport de sens* sau de semnificaţie. Categoriile semantice au fost studiate din două perspective. După abordarea clasică, aceste categorii sunt clar definite printr-un ansamblu de trăsături distinctive* specifice. Mai mult, toate elementele categoriei sunt reprezentative în mod egal. După abordarea naturalistă (sau probabilistă), categoriile naturale sunt structurate, iar diferitele elemente ale categoriei sunt mai mult sau mai puţin tipice (v. Tipicitate). În afară de aceasta, graniţele între categorii sunt incerte. Apartenenţa la o categorie nu este hotărâtă în funcţie de criterii distinctive, ci în funcţie de asemănare (se vorbeşte astfel de „aerul de familie" cu trimitere la critica teoriei clasice formulate de L. Wittgenstein) în raport cu elementele tipice ale categoriei sau prototipului.

Descrierile organizării categoriilor semantice sunt în general destul de grosiere. Se va spune că, de exemplu, categoria de mobilă se subdivide în fotolii, scaune, canapele etc, că cea de scaune se subdivide în scaun de bucătărie, scaun de birou etc. După E. Rosch, nivelul de categorizare* corespunzând lui „scaun" este optimal în sensul în care el se situează între o prea mare generalitate şi o prea mare precizie. Acest nivel de categorizare este numit jiivel de bază", nivelurile mai generale sunt numite „supraordonate" şi nivelurile mai particulare sunt numite „subordonate". Categorizarea la nivelul de bază pare să intervină într-un mare număr de sarcini cognitive

(însuşirea* limbajului*, denominarea*, recunoaşterea* de forme etc).

H. Abdi (G. N.)

Categorie socioprofesională Clasă socială

Categorizare

Acţiune* sau operaţie* mentală*, explicită sau implicită*, constând în organizarea datelor perceptive, lexicale etc. (colecţii) în categorii sau clase* definite pe baza anumitor criterii. Inserţie de elemente în categorii astfel formate. Categorizarea este deja prezentă în activităţile* perceptive la animal, capabil să trateze ca aparţinând la aceeaşi categorie stimuli care au un criteriu comun în pofida unor diferenţe pe care ei, de altfel, le prezintă (astfel, categorii cvasiconceptuale de „arbore" sau de „apă" au fost puse în evidenţă la porumbel). Categorizarea perceptivă poate apărea ca fundament al formării conceptelor. Ea este, fără îndoială, la om, influenţată şi de categorizările semantice.

Pe de altă parte, studiul organizării informaţiilor stocate în memorie şi al organizării lexicului la subiecţii vorbitori a demonstrat locul esenţial pe care îl joacă aici categorizarea, condiţie, în acelaşi timp, a amplorii datelor stocabile şi a eficacităţii proceselor de recuperare. Însă arhitectura sistemului de categorizare propriu subiectului nu corespunde în mod necesar celei sugerate de analiza formală a datelor; categorizarea psihologică a conceptelor pare a releva mai mult mulţimi vide sau prototipurr decât clase riguros definite.

M. Richelle (L. C. L.)

Categorizare socială

Datorăm lui H. Tajfel şi Şcolii de la Bristol faptul de a fi arătat că procesele de categorizare cu stimuli fizici (de ex., linii) puteau explica anumite aspecte ale percepţiei şi ale cogniţiei sociale*: individul ordonează ansamblurile sociale în categorii (cel mai adesea – grupuri) între care el accentuează deosebirile şi în interiorul cărora el subliniază

asemănările. Astăzi se ştie că la acest proces de diferenţiere intercategorială/asimilareintracategorială se pot adăuga procese mai fine de diferenţiere intracategorială, în special la nivel intragrupal.

ERSOC

(G. N.)

Catharsis

Catharsis-ul, sau metoda cathartică, este, după J. Breuer şi S. Freud (1895), abreacţia* unui afect* nedescărcat, care deci nu a fost suprimat la timpul său printr-o reacţie adecvată, cum ar fi „a se uşura prin lacrimi”, „a-şi descărca mânia”, şi care prin aceasta rămâne totuşi în inconştient. În 1892, în timpul curei lui B. Pappenheim (Anna O.), J. Breuer şi bolnava sa au descoperit împreună că unele simptome erau consecinţa nedescărcării unui afect în cursul unui eveniment anterior şi care puteau fi suprimate prin rememorarea sub hipnoză* a evenimentului traumatic* şi prin abreacţia consecutivă afectelor corespunzătoare. Efecte cathartice se regăsesc în psihodramă* şi în diferite forme de psihotempie – *J.-M. Pet Ot*

(G. N.)

Cauzalitate

Relaţie între o cauză* şi efectul pe care ea îl produce. Problema statutului cauzalităţii este în centrul dezbaterii asupra determinismului. Demersul ştiinţific vizează punerea în evidenţă a relaţiilor de cauzalitate. Însă ideea formată despre aceste relaţii a evoluat în cursul istoriei ştiinţei. Noţiunii de cauzalitate simplă, potrivit căreia fiecare cauză are un efect şi fiecare efect cauza sa, i s-a substituit ideea de cauzalitate multiplă, în care mai multe cauze, diferit ponderate, intră în interacţiune. În cele din urmă, nu mai este posibil de a se repera acţiunea fiecărei cauze luate independent de altele, iar relaţia de cauzalitate nu se mai exprimă decât în termeni probabilişti. În fine, conceptele provenite din cibernetică* au introdus noţiunea

de cauzalitate retroactivă* sau/eed-bacfe*, în care efectul produs retroacţionează asupra cauzei sale. Psihologia ştiinţifică şi-a apropiat aceste elaborări ale noţiunii de cauzalitate, însăşi natura fenomenelor studiate în psihologie impune noţiunea de cauzalitate multiplă (având drept corolar adoptarea unor instrumente statistice adecvate) şi pe cea *defeed-back*, esenţială în înţelegerea viului.

De altfel, psihologia cunoaşte propriile sale probleme de cauzalitate:

1. ideea potrivit căreia conduitele umane pot fi determinate de cauze, mai mult decât să decurgă din libertatea* subiectului, perpetuează printre psihologi o dezbatere moştenită din filosofie şi a cărei miză este existenţa însăşi a unei psihologii ştiinţifice;

2. faptul că multe acţiuni*, atât ale animalelor cât şi ale oamenilor, apar finalizate, orientate către un scop*, se constituie în argument al unei concepţii care, în privinţa cauzalităţii conduitelor, lasă un spaţiu larg voinţei*, intenţionalităţii*;

3. nu lipsită de legătură cu problemele precedente, o dezbatere traversează întreaga referenţiale unităţilor). Astfel, „Eu deschid sticla cu dinţii” se descompune într-un pivot „a deschide” (predicat*) înconjurat de argumentele* „eu” (agent) + „sticlă” (obiect) + „dinţi” (instrument). La acest nivel, „eu” nu are încă nici valoare enunţiativă (v. Enunţare), nici valoare referenţială (v. Referinţă), ci este pur şi simplu un indice de persoană marcat ca agent.

J.-M. Adam (G. N.)

Caz-limită începând de la V.W. Eisenstein, în 1949, se vorbeşte în limba franceză de cazuri-limită sau de stări-limită* pentru a traduce expresia engleză *borderline*. Preferinţa pentru „caz-limită” relevă mai curând avansarea unei ipoteze asupra organizării psihice a unui subiect singular, decât o simplă descriere de stări actuale asemănătoare altora: situaţia pacientului nu este doar

intermediară între psihoză* şi nevroză*, este vorba de o maladie a narcisismului*, în care riscul major este depresia.

R. Doron (L. C. L.)

Căutare în memorie

Termen genetic care desemnează procesele susceptibile de a duce la recuperarea* informaţiilor stocate în memorie. Natura acestor procese variază după modelul de memorie la care se face referire. Căutarea în memorie este de cele mai multe ori automată*, dar poate fi şi o activitate controlată, conştientă, implicând aplicarea strategiilor complexe de rememorare.

S. Bredan

(N.C.

Istorie a psihologiei cu privire la partea *ce* trebuie acordată, în cauzalitatea comportamentelor, factorilor externi (mediu înconjurător*) şi interni (trebuinţe*, predispoziţii etc), factorilor de învăţare* şi factorilor înnăscuţi*, factorilor biologici şi factorilor culturali;

4. statutul cauzal al entităţilor mentale, cum sunt reprezentările*, care au dobândit un loc esenţial în psihologia cognitivă, nu a primit până astăzi nicio elucidare satisfăcătoare.

Cauzalitate perceptivă (sau percepţie a cauzalităţii): fenomen perceptiv studiat de

A. Michotte (1946): dacă un mobil ajunge în contact cu un obiect, iar acesta din urmă se pune în mişcare în acel moment, subiectul observator percepe, într-un mod foarte constrângător, un raport de cauzalitate între mişcarea primului şi cea a secundului, „antrenată” sau „determinată” de mobil (v. Antrenament). Fenomenul poate fi pus în evidenţă, aşa cum a făcut-o Michotte, prezentând subiectului, pe un plan, simple figuri geometrice (pătrate colorate) care se deplasează în raporturi spaţiale şi temporale convenabile. Michotte a sugerat că această cauzalitate perceptivă ar putea fi la

originea noţiunii de cauzalitate, însă se poate obiecta că ea, din contră, ar putea deriva din propria noastră comprehensiune intuitivă a relaţiilor cauzale în experienţa noastră cu lumea fizică.

M. Richelle (L C.L.)

MICHOTTE A (1946), *Laperception de la cau salite*, Ed. Institut de Philosophie, Louvain.

Caz

Pentru o gramatică a cazurilor, verbul este elementul central al propoziţiei*; un ansamblu de sintagme* nominale îi este alăturat prin relaţii pe care le calificăm drept „cazuri”: agent, instrument, pacient, obiect, rezultat etc. Regulile* gramaticale au drept funcţie, pornind de la această relaţie predicativă profundă, derivarea enunţurilor de suprafaţă posibile (nivelul asumării misiunii enunţiative şi al atribuirii de valori

Cecitate

Desemnează privarea de vedere. Această privare poate fi consecinţa unei prejudicieri a ochiului sau a nervului optic; în acest caz este vorba de cecitate periferică. Ea poate fi consecinţa unei prejudicieri bilaterale a ariilor occipitale striate, locul de proiecţie a informaţiilor vizuale: în acest caz este vorba de cecitate corticală, sau occipitală, sau centrală; nu rareori o astfel de cecitate este însoţită de anozognozie.

Nerecunoaşterea obiectelor prin văz atunci când căile senzoriale sunt pertinente funcţional a fost iniţial considerată drept cecitate psihică (echivalent al agnozier vizuale); în acelaşi mod, nerecunoaşterea cuvintelor şi a literelor a fost denumită cecitate verbală (echivalent pentru alexie*).

J.-L. Signoret (GN.)

Cecitate verbală → Alexie Celălalt → Altul

Cele mai mici pătrate (Metodă a) →

Ajustare

Cenestezie

După Aristotel, raportarea la simţuri face din cenestezie un dat subiectiv fixat în impresiile corporale. Specie de conştiinţă corporală, ea are, prin definiţie, raporturi strânse cu neurologia, care descrie ansamblul aferentelor venite din corp, din care ea ar reprezenta spaţiul de sinteză. Totuşi, ca dat pur subiectiv, ea constituie, de asemenea, un loc de proiecţie* a impresiilor corporale, putând integra impresiile imaginare ale corpului.

Ea a putut, prin extensie, să califice conştiinţa* de sine, una şi indivizibilă. De aceea, depersonalizarea a putut fi considerată ca o tulburare cenestezică.

M.-C. Hardy-Bayle (G. N.)

Cenestopatie

Se aplică, în general, la fenomene de sensibilitate exacerbată a senzaţiilor corporale fără suport lezional organic. Pot fi totuşi observate cenestopatii care potenţează senzaţii de origine organică.

Termenul a fost creat de E. Dupré pentru a desemna o halucinoză* a cenestezier care îmbină percepţia tulburării organice cu criticarea de către subiectul însuşi a acestei percepţii; ea nu face obiectul nici unei interpretări delirante, dar este însoţită de semne de anxietate.

Cenestopatia este opusă paresteziilor care au, prin definiţie, o bază neurologică obiectivă. Se observă, în cursul diferitelor tablouri psihopatologice, în special tulburările anxioase*, depresiile* mascate şi ipohondria. Dar ea poate fi, de asemenea, observată în cursul tulburărilor delirante schizofrenice sau persistente. Ea atinge intensitatea maximală în sindromul lui J. Cotard.

J.-F. Allilaire

(G. N.)

Centilaj → Etalonare

Central (Sistem nervos) → Sistem nervos

Centralitate

Atribut al unei poziţii centrale (opus celui de

periferie). Se poate vorbi de poziţia unei persoane într-un dispozitiv, de exemplu într-o organigramă sau o reţea de comunicare în care centralitatea trimite la posibilitatea nereciprocităţii de schimburi cu ansamblul membrilor unui colectiv considerat. Poate fi vorba, în aceeaşi măsură, în tradiţia teoriei formei*, de poziţia unui concept sau a unei regiuni într-un spaţiu cognitiv* sau în reprezentarea* (chiar ştiinţifică) a unui obiect. Anumite trăsături, de exemplu, pot apărea ca mai centrale decât altele în percepţia globală pe care o avem despre o persoană, afectând astfel mai mult această percepţie.

r r *ERSOC*

(L. C. L.)

De altminteri, în cazul unei distribuţii numerice se definesc caracteristici de centralitate; ele corespund unei modalităţi care este, intuitiv vorbind, cât mai puţin extremă cu putinţă într-o latură sau alta; se vorbeşte de asemenea de valoare centrală a protocolului (sau a distribuţiei).

O valoare centrală, pentru o scală*, trebuie să aibă cel puţin proprietatea intermediantăţii, adică să fie cuprinsă între treptele extreme observate ale distribuţiei; în particular, pentru un protocol constant sau pentru o distribuţie punctuală, valoarea centrală va coincide cu modalitatea observată unică a distribuţiei. Caracteristicile de centralitate cele mai răspândite sunt mediana şi media. Mediana este valoarea, dacă ea există, a distribuţiei în aşa fel încât avem tot atâtea observaţii de o parte sau alta a ei.

Media este egală cu suma observaţiilor împărţită la numărul lor. Specificitatea mediei ca valoare centrală se relevă prin următoarele două caracterizări exprimate din punct de vedere geometric:

1. valoarea medie este punctul mijlociu (sau baricentrul) al distribuţiei în aşa fel încât suma abaterilor de la acest punct este nulă. Aceasta este caracterizarea baricentrică a mediei;

2. valoarea medie este punctul pentru care suma pătratelor distanţelor observaţiilor este minimală. Punctul mediu este punctul celor mai mici pătrate. Aceasta este caracterizarea metrică a mediei.

P. Bonnet şi *H. Rouanet* (L. C. L)

Centrare

Orientare* focalizată a privirii asupra unui punct sau a unui obiect într-un câmp vizual*, necesară pentru a maximiza captarea informaţiei şi eventual pentru a antrena o supraestimare* a elementului privit, comparativ cu elementele percepute periferic. Centrarea corespunde în mod normal unei fixări foveale*, însă termenul are o conotaţie cognitivă pe care fixaţia nu o are. Prin analogie, atenţie* acordată unui obiect în celelalte modalităţi senzoriale, în terminologia lui Piaget, centrarea desemnează luarea în consideraţie de către subiect a unui singur aspect al situaţiei – configuraţie perceptivă sau problemă de rezolvat. Fixarea atenţiei se face în acest caz în detrimentul mobilităţii necesare pentru a fi aprehendate diversele aspecte ale situaţiei şi pentru a se asigura coordonarea acestora. Astfel, într-un experiment de transvazare a unui lichid într-un recipient mai îngust dar mai înalt (probă de conservare*), centrarea pe o singură dimensiune, de exemplu nivelul, va traduce stadiul* preoperatoriu* al copilului. Sau, mai mult, centrarea pe ceea ce el percepe din propriul său punct de vedere împiedică subiectul să sesizeze punctul de vedere al altuia: pentru a se instaura coordonarea punctelor de vedere sau înţelegerea simultană a celor două dimensiuni ale recipientelor, este nevoie de decentrare.

M. Richelle (G. N.)

Centru asertiv → Focar Centru de evaluare

Centrele de evaluare sunt utilizate, în principal, pentru selecţia cadrelor şi pentru detectarea potenţialului de încadrare în întreprindere. Mai mulţi candidaţi (în mod obişnuit 6 – 8) sunt evaluaţi simultan prin intermediul unei

serii de teste*, de convorbirr şi de observaţii ale comportamentului. Mai mulţi evaluatori, psihologi şi nepsihologi formaţi pentru evaluare, îşi împart sarcina şi elaborează în comun, la sfârşitul fiecărei şedinţe, o decizie finală. Validitatea* predictivă a centrelor de evaluare este ridicată. Li s-a reproşat totuşi slaba fidelitate* internă şi absenţa validităţii de conţinut.

C. Lévy-*Leboyer* (G. N.)

Centru de reintegrare

Numite uneori Centre de adaptare la viaţa socială, Centre de readaptare, Centre sau Case de găzduire, aceste structuri intermediare oferă un ajutor şi asigură o asistenţă temporară în vederea reîntoarcerii la viaţa activă a subiecţilor care ies din instituţiile în care erau închişi pentru a fi trataţi sau pentru a ispăşi o pedeapsă. Pacienţii admişi în aceste centre sunt aleşi dintre cei care încă nu au capacităţi suficiente pentru a-şi asigura independenţa şi care se lovesc de handicapuri familiale şi socioprofesionale. Echipa pluridisciplinară de încadrare şi asistenţă le propune un contract cu obiective definite şi pentru o durată limitată. Este vorba, în esenţă, de un ajutor în vederea stabilirii de raporturi corespunzătoare în timp, în spaţiu şi în mediu pe parcursul unui program de viaţă care vizează susţinerea evoluţiei psihologice a vechilor internaţi. Acest program, alcătuit special pe psihoterapii individuale şi de grup, încearcă să acţioneze asupra devalorizării, regresiei, pasivităţii, culpabilităţii în scopul de a obţine progresiv participarea activă a subiecţilor la luări de decizie responsabile.

J. *Selosse* (G. N.)

Centru vizual

În vederea binoculară, punct comun tuturor direcţiilor aparente (pentru subiect) ale privirii. Se determină prin punctarea de către subiect, într-o poziţie cu capul imobil, a direcţiei unui obiect fixat. Centrul este în general mai aproape de un ochi numit director decât de

celălalt.

R. Genicot (G. N.)

Cenzură

Funcţie de interdicţie a conştiinţei morale faţă de dorinţele inconştiente, descrise de

S. Freud ca fiind la originea deformărilor visului şi refulării. Într-un discurs articulat, pasajele inacceptabile pentru instanţa de autoobservaţie (supraeul* în cea de-a doua topică* freudiană) sunt suprimate prin blancuri sau alterate pentru a fi ascunse. Această apărare se exercită între inconştient şi preconştient (confundându-se cu refularea), şi între preconştient şi conştient. Tocmai în acest ultim sens este utilizat acum termenul.

B. Brusset (G. N.)

Cerc de calitate

Mic grup de funcţionari sau muncitori aparţinând aceluiaşi departament sau aceluiaşi atelier care caută să amelioreze calitatea unui produs sau a unui serviciu. Compuse din voluntari, aceste grupuri se reunesc în mod regulat pentru a analiza procesele de producţie şi de muncă, a identifica problemele şi a pune în practicăsoluţii. Pentru aceasta, participanţii la cercurile de calitate sunt formaţi prin recurgerea la metode care permit alegerea unei probleme de tratat, alcătuirea unui diagnostic al cauzelor ei, şi găsirea de soluţii (în special diagrama în creastă de peşte a lui Ishikawa, mânuirea de grafice şi de histograme*, *brainstorming* – *w*\). Cercurile de calitate au fost create în Japonia şi s-au înmulţit apoi în Europa şi în Statele Unite.

C. Lévy-*Leboyer* (G. N.)

Cercetare activă → Activă Cercetare-acţiune

5

Tip de cercetare ale cărei obiective şi metodologie fac obiectul unei negocieri permanente între cercetători, comanditarii cercetării şi persoanele sau grupurile la care se referă cercetarea. Din monologică cum este în metoda

experimentală*, cercetarea devine dialogică. Un astfel de demers este indispensabil din moment ce rezultatele unei cercetări sunt destinate să se articuleze cu efectele unei acţiuni, ca în numeroasele cazuri de inovaţie pedagogică.

D. Hamel ine (N. C.)

Cercetaşă (Albină)

Atunci când, la albinele melifere, regina părăseşte stupul antrenând în urma sa aproape jumătate din albinele lucrătoare pentru fondarea unei noi colonii, roiul se fixează într-un loc de aşteptare. Cercetaşele se detaşează din el şi pleacă să exploreze împrejurimile în căutarea unei zone convenabile pentru o instalare durabilă. Revenite la roi, ele depun eforturi pentru a-l antrena spre zona aleasă.

J.-C. Ruwet (D.S.)

Cerebel

Structură nervoasă de formă complexă situată în faţa posterioare a trunchiului cerebral căruia îi este alăturat prin pedunculii cerebeloşi superiori, mijlocii şi inferiori. El este în relaţie cu cea mai mare parte din marile căi senzorio-motom. Prezintă trei laturi diferite filogenetic: vermisul median, partea intermediară şi, în lateral, partea hemisferică sau neocerebelul. Fiecare comportă un cortex, foarte plisat, cu numeroase certitudine tipuri celulare (din care cea mai caracteristică este celula lui Purkinje) constituind o reţea comună şi nuclee profunde (respectiv, nucleul fastigial, interpus şi dantelat). În patologia umană, afectarea cerebelului se traduce prin ataxie cerebeloasă, cu tulburări de echilibru*, de postură*, de coordonare a mişcărilor* (somatice şi oculare). Mai mult, este descrisă o tulburare cerebeloasă caracteristică al cărei mecanism rămâne încă insuficient înţeles.

Considerat în ansamblu, cerebelul are un rol important în comanda mişcărilor (în special cele rapide, numite balistice). Nucleii cerebeloşi exercită o activitate tonică asupra structurilor motorii, explicând hipotonia observată consecutiv leziunii cerebeloase. În fine, s-a

atribuit cerebelului un rol în învăţarea* motorie. Într-un mod mai analitic, cele trei laturi diferite filogenetic ale cerebelului au implicaţii funcţionale specifice. Vermisul este în relaţie cu controlul posturii şi echilibrului (echilibru static); partea intermediară este implicată în mişcări şi în locomoţie (echilibru dinamic); partea hemisferică sau neocerebelul, dezvoltată îndeosebi la primate şi om, este corelată cu coordonarea mişcărilor complexe, în particular la nivelul mâinii şi în mişcările alternative.

B. Soumireu-Mourat (G. N.)

Cerinţă alimentară

5

Vocabule ce desemnează ansamblul de conduite* prin care un animal îl incită pe un altul să-i dea hrana. În societăţile de insecte (albine, termite, furnici), cerinţa alimentară prin atingerea antenelor şi transmiterea hranei (trofalaxie) contribuie la menţinerea identităţii şi coeziunii grupului. Cerinţa de hărţuire a unui individ din altă specie, incitându-l să abandoneze prada sa, este o formă de parazitism* (cleptobioză la skua şi fregate în detrimentul păsărilor marine). Puii rândunicilor cer tainul lor, îndreptându-se spre capul părintelui şi ciupind guşa roşie situată sub extremitatea ciocului său galben, ceea ce antrenează regurgitarea. Puişorii de pasăre întind gâtul, agită aripile, deschid mult ciocul şi scot strigăte stridente; comisurile ciocului, partea mai groasă şi fundul gâtlejului, palatul, limba sunt viu colorate; ansamblul acestora îl determină pe adult să introducă hrana în cioc (v. Declanşator). La puişorii abia ieşiţi din găoace, cerinţa este declanşată de stimuli tactili aplicaţi de ciocul părintelui care-i hrăneşte, pe suportul cuibului sau pe margine; după deschiderea ochilor, puişorii îşi orientează gâtul spre capul mamei sau spre orice altă parte care-i ţine locul. În parada* nupţială, la anumite păsări (rândunele de mare), femela adoptă un comportament infantil de cerinţă care atenuează agresivitatea*; masculul răspunde prin

ofrandă* alimentară reală sau ritualizată.

J.-C. Ruwet (*G.* D. S.)

Certitudine

Propoziţie considerată drept adevăr în cadrul unui model logic sau logico-matematic dat, sau ca ceva stabilit şi perfect verificat în cadrul unui demers empiric. Credinţă rezistentă la îndoieli, nelăsând niciun loc unor eventualităţi diferite şi oferindu-se adesea ca emanare din cognitiv, chiar atunci când provine esenţialmente din afectivitate.

Caracterizare a stării unei situaţii, a unui sistem oarecare, nelăsând nicio marjă de indeterminare.

În analizele psihologice ale luării deciziei*, asumării riscului*, estimării" probabilităţilor*, atribuirii*, certitudinea nu este decât una din extremităţile unui *continuam* în care se înlănţuie judecăţi de incertitudine* mai mult sau mai puţin marcate, în teoriile deciziei şi mai ales în teoria previzională (*prospect theory*) propusă de D. Kahneman şi A. Tversky, efectul de certitudine este tendinţa de supraevaluare a greutăţii acordabile unui câştig considerat ca sigur, în raport cu câştiguri considerate ca probabile. Acest efect contribuie la comportamente care contrazic teoria utilităţii.

C. Prévost şi *M. Richelle* (L. C. L.)

Cheie

Dispozitiv care se reduce, în general, la închiderea sau deschiderea unui circuit electric sau electronic, destinat să traducă un răspuns* al subiectului într-un experiment psihologic. Folosirea răspândită, în acest scop, a cheii telegrafice, conjugată cu o traducere discutabilă a termenului englezesc *key* (într-o accepţiune care ar fi redată mai propriu prin „clapă"; unii autori francezi au recurs la termenul clapetă), a sfârşit prin a consacra termenul pentru a desemna modelele cele mai diverse de dispozitive îndeplinind aceeaşi funcţie, de la simplul buton de sonerie până la discul de plexiglas pe care porumbelul bate cu ciocul într-o colivie de condiţionare operantă.

Caracteristicile cheii trebuie, cu deosebire în cercetările care implică măsurarea timpului de reacţie*, să garanteze înregistrarea foarte rapidă şi fiabilă a mişcării alese ca răspuns.

Cheie vocală: dispozitiv care permite transducţia unui răspuns vocal, utilizat, de exemplu, în studiul timpului de reacţie* verbală (subiectul trebuind să producă un răspuns verbal la stimulul imperativ*) sau în condiţionarea operantă a unui răspuns vocal la animal.

M. Richelle (G. N.)

Chemoterapie

Tratament cu substanţe chimice, cel mai adesea sintetice. În psihiatrie, deşi cloralul, barbituricele* existau de mult timp, era chemoterapiei a debutat în 1952 cu descoperirea efectelor antipsihotice ale clorpromazinei (Largactilul). Deceniul următor asista la descoperirea principalelor tipuri de psihotrope.

Contrar utilizării sale în medicină, termenul a dobândit în psihiatrie o conotaţie teoretică particulară în măsura în care s-a opus corespondentului său, psihoterapia. Astăzi, aceste dispute se atenuează şi există un consens în a gândi că cei doi mari versanţi ai terapeuticii psihiatrice sunt perfect complementari.

R. Jouvent (G. N.)

Chestionar

Ansamblu de întrebări aranjate şi prezentate după o ordine precisă, fie oral, fie în scris, servind pentru a aduna, într-o situaţie standardizată, opiniile*, sentimentele, credinţele şi conduitele subiecţilor. Chestionarul poate forma un test* sau să facă parte dintr-o anchetă*; este vorba în acest caz de descrierea unei populaţii sau de verificarea unei (unor) ipoteze, chestionarul traducând, prin operaţionalizare, variabilele cercetării. El poate avea şi sarcini specifice: de a compara sau de a evalua obiecte, a le ordona sau a le clasa. Se disting diferite tipuri de întrebări după forma lor: întrebări deschise care permit

subiectului să răspundă liber, şi întrebări închise care dau diferite răspunsuri posibile dintre care subiectul alege unul sau mai multe pentru care optează sau indică dacă este în acord sau dezacord.

G. Moser (G. D. S.)

Chi-pătrat (Test)

Test de semnificaţie pus la punct de

K. Pearson în 1900, servind la compararea unei distribuţii observate cu o distribuţie teoretică, construită după o anumită ipoteză. Exemplul cel mai celebru este cel de chi-pătrat de independenţă* într-un tablou de contingenţă.

Statistic, chi-pătrat poate fi obţinut prin calcularea, pentru fiecare caz, a contribuţiei absolute la chi-pătrat, care este egală cu pătratul distanţei dintre efectivul observat şi efectivul teoretic, împărţit la efectivul teoretic; apoi se calculează suma contribuţiilor. Simbolic este formulat astfel:

X2 = S [(efectiv observat – efectiv teoretic) 2] efectiv teoretic

P. Bonnet şi *H. Rouanet* (G. D. S.)

Chreodă

Biologul C.H. Waddington a desemnat prin acest cuvânt canalizările dezvoltării. Canalizarea este proprietatea unui proces de dezvoltare embriologică de a fi rezistent la schimbare, până la un anumit punct.

Chreodele acoperă simultan agenţi genetici sau de mediu. J. Piaget a împrumutat de la Waddington această noţiune pentru a exprima ideea că anumite procese secvenţiale identice se regăsesc în structuri operatorii diferite (uneori ortografiată de Piaget creodă).

P. Mengal

(G. N.)

Chunk → Grupare

Cibernetică

Termen propus în 1948 de N. Wiener pentru definirea

ştiinţei care are ca obiect de studiu procesele de control şi de comunicare la fiinţele vii şi la maşini. Un sistem cibernetic prezintă părţi care integrează informaţiile* exterioare şi iau decizii*, ca şi părţi aservite care execută deciziile. Starea lor este menţinută constantă de un dispozitiv *defeed-back*. Concepută, încă de la început, în cadrul aplicaţiilor tehnologice, cibernetica a avut repede o influenţă considerabilă asupra dezvoltării psihologiei cognitive. *p. Mengal*

(L. C. L.)

Ciclocronie

Termen puţin folosit, propus de N.A. Popov, în 1950, pentru desemnarea proprietăţii sistemului nervos central de a reproduce spontan excitaţii ciclice anterioare (v. Timp, Temporal).

H. Lejeune

(G. N.)

Cicloid → Constituţie

Ciclotimie

Oscilaţie a dispoziţiei între perioade care au caracteristici apropiate celor ale unei stări depresive şi perioade având caracteristici apropiate celor ale unei stări maniacale. Intensitatea semnelor uneia sau alteia dintre perioade este insuficientă pentru a se da diagnosticul de boală maniaco-depresivă.

Un sentiment de inadecvare, o izolare, o cădere a performanţelor intelectuale şi o creştere a timpului de somn marchează fazele de tip depresiv; o supraestimare a sinelui, o căutare excesivă de contacte sociale, un sentiment de sporire a facultăţilor intelectuale şi o diminuare a timpului de somn marchează perioadele de tip maniacal.

Apariţia obişnuită a acestei alternanţe timice la adultul tânăr şi permanenţa sa explică de ce ciclotimia a fost considerată de către unii o constituţie sau o personalitate specifică. Pentru alţii, şi mai recent, ea este

descrisă ca o formă simptomatică atenuată de boală maniaco-depresivă bipolară.

Diferiţi factori au fost presupuşi ca implicaţi în geneza acestor stări: factori biologici, genetici şi mai ales de mediu. Psihopatologia oferă şi ea posibilităţi explicative ale acestei evoluţii ciclice. Depresia ar marca incapacitatea fundamentală a subiectului de a se situa într-o manieră nuanţată şi stabilă în relaţia cu obiectul*, purtând deci, în chiar natura sa, condiţiile apariţiei acestei oscilări. Persistenţa unor exigenţe inumane, ideale, înscrise în mişcarea depresivă explică astfel această mişcare de oscilare între extreme prezentă în ciclotimie, prin incapacitatea de a menţine o poziţie intermediară în care ambivalenţa* este depăşită şi poziţia megalomaniacală infantilă abandonată.

M.-C. Hardy-Bayle (G. N.)

Ciclotim normal → Constituţie Ciclu de activitate → Activitate Ciclu funcţional

5

Termen introdus de J. von Uexkühl în 1921, pentru descrierea interacţiunilor dintre un animal şi lumea sa subiectivă. Obiectele purtătoare de caractere perceptive specifice speciei, active asupra receptorilor* senzoriali, definesc astfel o lume perceptivă, în timp ce acţiunea subiectului asupra mediului se exercită datorită efectorilor* asupra obiectelor purtătoare de caractere specifice speciei, definind o lume activă.

R. Campan (G. N.)

Ciclu menstrual → Estru Cinetică

Studiu al relaţiei dintre mişcare* şi forţele care o produc (sinonim cu dinamică*). Cinetica se deosebeşte de cinematică în măsura în care aceasta din urmă priveşte vitezele* fără a aborda analiza maselor şi a forţelor. Cercetările cinetice pun problema de a cunoaşte dacă forţa este percepută ca atare. Către un răspuns afirmativ tind experimentele care arată că un obiect a cărui viteză este

constantă de la începutul deplasării lui este perceput ca atingând această viteză după un salt iniţial urmat de o anumită decelerație, ceea ce pare şi mai conform cineticii care prevalează în condiţii naturale. Astfel, percepţia mişcării ar traduce influenţa legilor dinamice.

F. Măcar (L. C. L)

Cineză

Reacţii de orientare* indirecte, cinezele au fost definite de D.L. Gunn, J.S. Kennedy şi D.P. Pielou încă din 1937, în opoziţie cu taxiile* sau tactismele, ele însele definite ca reacţii de orientare directe. Aceşti autori disting ortocineza de clinocineză. Ortocineza constă într-o variaţie a vitezei de deplasare a unui animal, indusă prin variaţia intensităţii unui stimul. Acest tip de reacţie privitor la viteza liniară era desemnat, înainte de 1937, prin numele de cineză.

Ca şi taxiile, cinezele trebuie considerate ca modele* de comportament animal mai curând decât comportamente imediat observabile. Destinate să modeleze reacţii foarte simple care se produc ca răspunsuri la stimuli puţin structuraţi ei înşişi, taxiile şi cinezele sunt utilizate tradiţional pentru a descrie comportamentele organismelor celor mai simple: unicelulare şi nevertebrate în special.

P. Bovet

(G. N.)

Circadian → Ritm biologic

Circuit al lui Papez → Limbic (Sistem)

Circumstanţiată (Gândire)

Gândirea circumstanţiată este o tulburare formală a gândirii (observată la nivelul discursului) care constă în incapacitatea de a distinge esenţialul de accesoriu. Această absenţă de relief a gândirii dă auditoriului sentimentul dezagreabil că subiectul se pierde în detalii. Faptul se observă în special la subiecţii care prezintă un caracter obsesional.

Ea se distinge de gândirea digresivă, care vizează o exagerare a asociaţiilor la originea neîncetatelor ocoluri în raport cu firul relatării.

R. Jouvent (G. N.)

Câmp

Domeniu delimitat de cunoştinţe particulare (ex.: câmp al psihologiei*, câmp al neuroştiinţelor*) sau al unei funcţii psihologice particulare (câmp al percepţiei*, câmp al inteligenţei*). Termenul, astfel calificat, dobândeşte o accepţie tehnică mai precisă în expresiile:

Câmp receptor: regiune în care stimularea* antrenează activarea* unei celule senzoriale. Astfel, pentru o celulă retiniana dată, câmpul receptor este zona reţiner a cărei iluminare antrenează răspunsul (depolarizare sau hiperpolarizare) al acestei celule. După studiile lui S.W. Kuffler, în 1953, câmpul receptor al multor celule retiniene este organizat în regiuni centrale şi periferice. Prin extensie, putem încerca să definim câmpul receptor al unui neuron* situat la un nivel oarecare al căilor vizuale, de la retină la cortexul occipital, aşa cum au făcut-o, de exemplu, D.H. Hubel şi T.N. Wiesel identificând stimulii caracteristic orientaţi la care reacţionează electiv anumiţi neuroni ai cortexului vizual (detectorr de orientare*). Se vorbeşte, de asemenea, de câmp receptor cu privire la zona cutanată în care o excitaţie declanşează un reflex.

Câmp vizual: în vederea monoculară*, ansamblu de direcţii ale spaţiului pe care le poate cuprinde ochiul imobil; în vederea binoculară*, ansamblu cuprins, în aceleaşi condiţii, de către ambii ochi. Câmpul vizual este în general reprezentat în coordonate polare, ale căror meridiane delimitează sectoarele temporal şi nazal, superior şi inferior. Pentru un singur ochi, acesta se întinde aproximativ 90° în zona temporală şi 60° în zona nazală, superioară şi inferioară. În virtutea poziţiei ochilor la fiinţa umană, există o recuperare considerabilă a câmpurilor vizuale în vederea binoculară, câmpul total

acoperind aproximativ 90° în toate direcţiile. Câmpul vizual, care corespunde extensiei vederii ochiului imobil, trebuie distins de câmpul privirii, numit astfel în mod paradoxal şi ambiguu câmp de fixare, care defineşte extensia maximală a spaţiului vizual baleiat prin mişcarea ochiului (sau ochilor), capul rămânând imobil.

Câmp perceptiv: în opoziţie cu câmp fizic, care înglobează toate elementele unui mediu înconjurător*, din care unele scapă capacităţilor perceptive ale organismului şi altele, fără a fi indetectabile, sunt totuşi neglijate, câmpul perceptiv desemnează ansamblul elementelor din mediul său pe care un organism le ia efectiv în seamă şi care ghidează comportamentele sale. Expresia întâlneşte pe cea de câmp psihologic, opus câmpului geografic, propus de gestaltişti*, ca şi pe cea de univers perceptiv-activ propusă de J. von Uexkühl. Câmp conceptual: domeniu de regrupare organizată a elementelor sau calităţilor unuia sau mai multor concepte*, câmpul conceptual este o entitate inferată dotată cu o realitate psihologică mai mult sau mai puţin puternică. În lingvistică şi psiholingvistică*, noţiunea este în general legată de cea de câmp lexical (ansamblu de elemente ale lexicului corespunzând câmpului conceptual considerat) şi de câmp semantic*, acesta fiind un domeniu de semnificaţii înglobând concepte şi instrumente lexicale. În mod empiric, existenţa unor câmpuri conceptuale la nivelul psihologicului a fost inferată pornind de la tehnici de asociere* verbală şi, mai recent, în cadrul psihologiei cognitive*, pornind de la datele relative la modalităţile de recuperare* în memorie* (v. Dependenţă/Independenţă cu privire la câmp).

M. Richelle (G. N.)

Câmp (Teorie a)

Conceptul de câmp este utilizat de K. Lewin în 1951 pentru a desemna ansamblul faptelor susceptibile de a afecta la un moment dat comportamentul unui individ sau

al unui grup: variabile psihologice (trebuinţe, motivaţii*, scopuri, idealuri, percepţii etc.) pe de o parte, variabile sociale, biologice şi fizice, pe de alta. Teoria, de inspiraţie gestaltistă*, propune conceperea unui câmp psihologic ca un spaţiu de viaţă constituit din două ansambluri de regiuni, legate unele de persoană, celelalte de mediu şi înconjurate de o zonă frontieră conţinând variabilele nonpsihologice. Diferitele regiuni pot fi separate prin bariere (de natura inhibiţiilor sau interdicţiilor) şi au valenţele* pozitive sau negative după cum ele exercită o forţă de atracţie (regiuni-scopuri) sau de respingere asupra persoanei. Teoria câmpului postulează că un comportament este determinat de repartizarea forţelor în ansamblul câmpului, şi că o conduită poate fi modificată doar destabilizând aceste forţe. Aplicarea ansamblului acestor principii topologice şi dinamice permite să se analizeze fenomene atât de variate ca nivelul de aspiraţie*, deciziile şi dinamica de grup*, stilurile de conducere sau conflictele şi schimbările sociale. Teoria anunţă, de asemenea, dezvoltarea cercetării-acţiune.

— *A a…*

F. Askevis-Leherpeux (G. N.)

Câmp semantic

Noţiune propusă de N. Trier în 1934. În accepţie curentă, câmpul semantic al unui cuvânt comportă ansamblul cuvintelor care îi sunt conexe prin sens. Această accepţie nu constituie totuşi o definiţie operaţională. Dintr-un punct de vedere general teoretic, noţiunea de câmp semantic priveşte limbajul* ca un ansamblu organizat care poate fi divizat în subansambluri, ele însele divizibile. Cuvântul* devine, astfel, cel mai mic element al unui ansamblu structurat în care semnificaţia* fiecărui termen depinde de relaţiile lui cu alte elemente şi de poziţia lui în cuprinsul acestei structuri. Practic, pentru a determina câmpul semantic al unui cuvânt sau al unui ansamblu de cuvinte, se obţine, în primă instanţă, o măsură de

similitudine asupra ansamblului termenilor legaţi de cuvântul-pol, apoi se supun aceste rezultate unor diverse metode de reducere a informaţiei (*Multidimensional Scaling*, reprezentări arborescente etc).

H. Abdi (G. N.)

Cânt

În etologie, prin cânturi se desemnează producţii sonore specifice, instrumentale (vibraţii de pene remige sau rectrice, bătăi de aripi sau de ciocuri, ciripit de păsări; vibraţii de membrane, târâit de aripi sau de labe la insecte) sau vocale (saci vocali la amfibii fără coadă şi la primate, organe de cânt la păsări) de un nivel de complexitate structurală şi funcţională mai ridicat decât strigătele* simple. Ele se compun când dintr-o succesiune de elemente identice repetate la intervale constante, când din note şi motive diverse organizate în silabe, strofe sau fraze. Gama de frecvenţe*, durata, compoziţia, structura* şi ritmul* de emisie sunt proprii fiecărei specii şi vehiculează informaţii nu doar despre aceasta, în general, ci şi despre statutul, activităţile*, motivaţiile* emiţătorului. Ele joacă un rol considerabil în comunicaţiile* sociale: îndepărtarea rivalilor, atragerea femelelor, accelerarea maturaţier şi sincronizării partenerilor. Structura unui cânt este rezultatul unui compromis între bogăţia informaţiilor transmisibile şi selecţia exercitată prin calităţile acustice ale mediului care trebuie să le vehiculeze.

Cel mai adesea, cântul este apanajul bărbătuşului, însă există cânturi în duet implicând femela, şi cânturi în grup. Cântul este legat de vârsta adultă şi de reproducere. Experienţe de izolare acustică a exemplarelor tinere şi analiza vocalizărilor cu spectrograful sonic au permis departajarea laturilor înnăscute* şi dobândite* în dezvoltarea cântului păsărilor: în perioada de precânt, tânărul se raportează la un model memorat în primele sale luni de viaţă, căruia îi ajustează prin aproximări succesive propriile sale producţii. Constrângerile filogenetice,

aptitudinile discriminatorii, ambianţa sonoră locală, erorile de memorie şi de redare pot conduce la apariţia unor particularităţi locale şi a unor dialecte regionale. La anumite specii, cel care cântă este capabil să-şi însuşească o mulţime de imitaţii.

J.-C. Ruwet (G. N.)

Clapetă → Levier de răspuns Clasă

Colecţie de obiecte care au una sau mai multe proprietăţi comune. Este vorba deci de extensiunea* unui concept. Mercur, Venus, Terra, Marte, Jupiter, Saturn, Uranus, Neptun şi Pluton constituie clasa planetelor. Fiecare din aceste obiecte este considerat „a fi element al clasei" sau „a aparţine clasei". Două elemente ale aceleiaşi clase *sunt* echivalente sub *raportul* proprietăţii care a permis reunirea lor. Aceasta înseamnă, spre exemplu, că avem „Mercur este o planetă" dacă şi numai dacă, Jupiter este o planetă". Decurge că fiecare element al unei clase îi poate servi ca reprezentant.

Termenii de clasă şi mulţime* sunt adesea utilizaţi ca sinonimi. Este totuşi util să-i diferenţiem. Dincolo de faptul că unele utilizări s-au impus, anumite diferenţe esenţiale sunt manifeste. Astfel, pentru a lua un exemplu: conceptul de mulţime vidă este indispensabil bunei funcţionări a calculului matematic. Însă, dacă se concepe că o clasă este constituită din elementele sale, clasa vidă, ca atare, este o problemă. Fără îndoială, este perfect posibil, chiar pentru un copil, să-şi imagineze o sticlă vidă, dar aceasta impune să se atribuie „sticlei" o existenţă independentă de obiectele care, eventual, o pot umple, ceea ce reiese din teoria clasică a mulţimilor.

Este frecvent în psihologie, atunci când unui subiect tânăr i se predă despre clase, să i se dea drept consemn „a pune la un loc ceea ce merge împreună". Expresia este destul de vagă pentru a-i permite să distribuie materialul în funcţie de unele proprietăţi pe care experimentatorul le avea în minte construind materialul respectiv, în prezenţa

unor cartonaşe care au variate desene, copilul ajunge, la o anumită vârstă, să le regrupeze, de exemplu, în „alimente”, „unelte”, „lumânări”. În acest caz este vorba de clase în sensul definit mai înainte, clase numite distributive. Dar se poate întâmpla, de asemenea, ca un copil să plaseze prăjitura împreună cu bujiile. Neîndoielnic, el atunci se gândeşte mai mult la propria aniversare decât la calea care îl va conduce la algebra lui Boole. El construieşte un cu totul alt tip de clase: clasele colective. Acestea constau în „a pune împreună” nu numai elemente care posedă o aceeaşi proprietate caracteristică, ci şi tot felul de ingrediente care le aparţin dintr-o raţiune sau alta. De altfel, ar fi fals să se aprecieze că astfel de clase sunt indiciul necesar al unei prelogici.

J.-B. Grize

(L. C. L.)

Clasă-atelier → Atelier

Clasă de adaptare → Primire, Clasă pregătitoare

Clasă pregătitoare

Structură instituţională adiacentă sistemului de învăţământ a cărei funcţie este de a primi provizoriu copii cu dificultăţi, dar presupuşi ca apţi de reintegrare prin continuarea claselor „normale”: clasele pregătitoare sau clasele de adaptare sunt deci clase-punţi. Terminologia variază după ţară, dar cel mai adesea aceste clase recrutează tineri migranţi, cărora li se predă limba ţării primitoare, cu ajutorul unui material didactic adecvat. Crearea acestor structuri a avut, evident, scopul, chiar dacă acesta nu a fost totdeauna atins, de a favoriza egalitatea şanselor* la învăţătură între naţionali şi imigranţi şi de a evita ca, numai din cauza carenţei lingvistice, copiii migranţilor să fie sistematic orientaţi în învăţământul special.

D. Manesse (G. N.)

Clasă socială

Grup care împărtăşeşte acelaşi statut economic sau

social (prestigiu, resurse, privilegii, putere). Clasele sociale constituie, într-o societate dată, grupări ierarhice relativ omogene, tinzând să dezvolte ideologia şi normele lor proprii (educaţie, muncă, limbă, habitat etc). Definiţia claselor sociale a evoluat, pornind de la diviziunea marxistă a societăţii în două clase (deţinători de mijloace de producţie/muncitori salariaţi constrânşi să-şi vândă forţa de muncă primilor) şi până la stabilirea de către sociologie a unui concept operaţional care a dus la definirea unor categorii socioprofesionale. În psihologia socială, clasa socială constituie unul din principalii determinanţi (odată cu vârsta şi sexul) ai conduitelor*, opiniilor*, atitudinilor* şi reprezentărilor sociale. Potrivit terminologiei curente împrumutate din sociologie, clasele sociale sunt: populară, medie şi superioară. Pentru a stabili apartenenţa socială a unui individ, se utilizează în mod comun profesia sa sau, în lipsă, originea sa socială (profesia părinţilor), prin raportare, în scopul caracterizării, la nomenclatorul categoriilor socioprofesionale (CSP) al Institutului Naţional de Statistică şi Studii Economice.

P. Lidvan

(G. N.)

Clasificare

În sens larg, clasificarea este rezultatul punerii în ordine sistematică a obiectelor de aceeaşi natură: clasificarea plantelor, a animalelor, clasificarea limbilor, clasificarea elementelor chimice. Orice activitate clasificatoare se sprijină pe cercetarea asemănărilor şi deosebirilor între obiectele de clasat şi apare, astfel, ca una din activităţile fundamentale ale inteligenţei. Proce – PIAGET J. (1972), *Essai de logique operatore*, texte de experiment, în special în psihoDunod, Paris.

dură de punere în ordine a diversităţii, ea se află la baza oricărui raţionament*, într-un sens mai restrâns, J. Piaget a definit clasificarea ca „sistem format prin

îmbinarea claselor elementare disjuncte” (1972, p. 81). Sistemul cel mai simplu este cunoscut sub numele de *arbore al lui Porphyre* şi figurează în majoritatea logicilor vechi. Tradiţional, i se asociază cinci concepte* fundamentale sau predicabile: genul, specia, specificul, diferenţa şi accidentul. Pornind de la o clasă* considerată ca primă, un astfel de arbore procedează prin dihotomii succesive în care fiecare este o specie în raport cu genul din care ea provine. Genul „corp”, de exemplu, poate fi divizat în două specii, „însufleţit” şi „neînsufleţit”. Specificul este ceea ce caracterizează o specie, diferenţa specifică – ceea ce distinge cele două specii de acelaşi nivel, şi accidentul – caracterele elementelor aceleiaşi specii care nu au fost reţinute pentru a efectua clasificarea. Vedem astfel că orice clasă a arborelui, mai puţin cea de plecare şi cele prin care arborele se termină, este în acelaşi timp gen şi specie, ceea ce determină o ordine parţială peste clasa iniţială.

Din punct de vedere psihologic, o clasificare pretinde cu necesitate să fie satisfăcute două condiţii: capacitatea de a defini clasele ca fiind comprehensibile* prin gen (gen proxim – n.t.) şi diferenţă specifică, şi capacitatea de a le manipula în extensiune* prin jocul cuantificării.

J.-B. Grize (G. N.)

Clasificarea lui Bales

Listă de douăsprezece categorii, permiţând descrierea naturii şi ariei interacţiunilor sociale în cadrul unui grup însărcinat să efectueze o activitate în comun. Această listă elaborată de R.F. Bales sub numele de *interaction process analysis* (metoda de analiză a interacţiunilor) cuprinde interacţiuni pozitive (a face proba solidarităţii, a scădea tensiunea existentă, a colabora), întrebări şi răspunsuri privind sarcina (a face sugestii, a-şi da cu părerea, a da informaţii, a cere informaţii, opinii, sugestii) şi interacţiuni negative (a-şi arăta dezacordul, tensiunea, antagonismul). Diverse analize factoriale* au

arătat că aceste douăsprezece categorii se regrupau în trei factori independenţi: superioritate şi realizare individuală, sociabilitate, şi contribuţie la scopurile grupului.

C. Lévy-*Leboyer*

(L. C. L.)

Claustrofobie → Fobie Cleptobioză → Comensualism

Cleptomanie

Impulsie* irezistibilă de a fura obiecte fără valoare utilitară şi nici monetară imediată. Actul, mai impulsiv decât compulsiv*, este precedat de un sentiment de tensiune crescândă şi urmat de liniştire sau uşurare. El nu este comis din mânie sau răzbunare şi nu intră în cadrul delincventei psihopate.

B. *Brusset* (O. D.)

Clic

Sunet foarte scurt, făcând parte din sistemul fonetic al anumitor limbi, rezultând dintr-o deschidere bruscă a canalului vocal, cel mai frecvent în ocluzie palatală (pocnet). Zgomot foarte scurt, apărând ca lipsit de durată* şi eventual de calitate tonală. El poate fi produs de o sursă sonoră externă şi utilizat cu titlu de stimul* în diferite conacustică* şi în psiholingvistică. El poate, de asemenea, să corespundă unei senzaţii auditive legate de perceperea anumitor sunete care provoacă în receptor fenomene tranzitorii…

M. *Richelle* (*G*. N.)

Clică

Studiul unui grup* în sociometrie* permite uneori să se degajeze o clică, adică un subgrup definit prin alegerea reciprocă a tuturor membrilor care îl constituie.

?. *Doron* (G. N.)

Climat organizaţional

Percepere şi evaluare a caracteristicilor organizaţiei de către membrii săi. Noţiunea de climat organizaţional se află în centrul intervenţiilor de dezvoltare a organizaţiilor* în măsura în care responsabilă de problematica

funcţionării este chiar maniera indivizilor de a percepe organizaţia. După J.P. Campbell, climatul organizaţional, care este un concept diferit de cel de satisfacţie în muncă, prezintă patru aspecte principale: autonomia individuală, constrângerile legate de funcţiuni, tipul de recompense date de organizaţie, gradul de susţinere şi de consideraţie pe care aceasta le oferă membrilor săi. *1*

C. Lévy-*Leboyer* (G. N.)

Clinică (Psihologie)

Psihologia clinică procedează la studierea aprofundată a cazurilor individuale, cu scopul de a pune în evidenţă particularităţile sau alterările funcţionării psihologice a unei persoane. Expresia „psihologie clinică" apărea sub pana lui S. Freud în scrisoarea către W. Fliess din 30 ianuarie 1899: „Acum, conexiunea cu psihologia, aşa cum se prezenta în *Studii asupra isteriei* (1895) se îndepărtează de haos, eu observ relaţiile cu conflictul, cu viaţa, tot ceea ce mi-ar plăcea să numesc psihologie clinică" (1956, p. 244). Încă din 1896, psihologul american L. Witmer deschisese în Pennsylvania o Clinică Psihologică destinată copiilor înapoiaţi şi anormali şi a creat expresia „metodă clinică în psihologie". La origine, activitatea clinică (de la grecescul *kline* „pat") este aceea a medicului care, la căpătâiul bolnavului, examinează manifestările maladiei în vederea punerii unui diagnostic, unui pronostic şi a prescrierii unui tratament. Cele două metode utilizate sunt observarea reacţiilor pacientului, pe de o parte, interogarea şi ascultarea acestuia, pe de altă parte. Metoda clinică s-a extins la medicina bolilor mentale, în care observaţia* comportamentelor (provocate sau spontane) şi conduita convorbirilor* (adesea lungi şi repetate) au luat amploare şi au fost completate prin interpretarea de documente personale (scrisori, jurnal intim, autobiografii, producţii literare sau artistice spontane) şi prin aplicarea de teste de aptitudini şi de personalitate* (ceea ce constituie clinica „armată", după D.

Lagache). Metoda clinică a fost transpusă în cadrul examinării omului „normal” în scopul consilierii, formării sau selecţiei. În sfârşit, ea a fost generalizată de la individ la grup, ceea ce constituie psihologia socială clinică.

După D. Lagache (1949), metoda clinică se sprijină pe trei postulate. Psihismul uman se află la baza conflictelor* intraşi intersubiective (postulat dinamic). Conduita este reacţia persoanei faţă de situaţia în care ea se află: stare de spirit internă, mediu psihic şi social extern (postulat interacţionist). Personalitatea evoluează de la naştere până la moarte ca o alternare de momente de criză şi de perioade stabile; conduita sa la un moment dat este produsul propriului trecut şi al proiectelor sale (postulat istoric). Toţi psihologii clinicieni nu împărtăşesc acest punct de vedere, apreciat ca prea psihanalitic. Unii preferă să judece în termeni de trăsături de personalitate şi să utilizeze grile de observaţie a conduitelor subiectului supus unor condiţii particulare: aplicare de teste, privare senzorială şi socială, aşteptare etc.

D. Anzieu (G. N.)

BONAPARTE M., FREUD A. şi KRIS E. (1950), *Aus den Anfängen der Psychoanalyse*, Imago Publishing, Londra. Traducere (1956): *La naissance de la psychanalyse* (trad. A. Berman), PUF, Paris.

— LAGACHE D. (1949), „Psychologie clinique et méthode clinique”, în *Evolution psychiatrique nr*. 2, reluat în *OEuvres* II, PUF, Paris, 1979.

Clinocineză

Model* de reacţie* locomotorie elementară destinat să explice concentrarea anumitor animale primitive în zonele care le sunt cele mai favorabile: formă de cineză. Prin opoziţie cu ortocineza, definită ca modificare a vitezei liniare a unui animal sub efectul unei variaţii de intensitate a stimulului, clinocineza este definită clasic ca modificare a vitezei unghiulare în aceleaşi condiţii.

Această definiţie clasică amestecă totuşi într-o

manieră inextricabilă componenta exclusiv spaţială a clinocinezei şi componenta ei dinamică, aceasta din urmă reducându-se, de fapt, la ortocineza. Definiţia pur spaţială i-a fost substituită recent şi se întemeiază pe o formalizare probabilistă a traseului animalelor. În această optică, tocmai sinuozitatea traseului unui animal, şi nu viteza lui, este modificată printr-o variaţie a stimulării. Se distinge clinocineza absolută, în care sinuozitatea este în funcţie de chiar intensitatea stimulării, de clinocineza diferenţială, în care sinuozitatea este în funcţie de variaţia stimulării percepute în cursul deplasării. Cele două mecanisme sunt complementare: cel de-al doilea conduce la orientarea unui traseu după direcţia unui gradient de stimulare, în timp ce primul tinde să restrângă dispersia unui traseu la zonele de sporită stimulare.

P. Bovet (G. N.)

Clinotaxie

Modelul clinotaxiei a fost propus de Fraenkel şi Gunn în 1940 pentru a completa clasificarea taxiilor. În acord cu Schöne, începând cu 1980, trebuie să considerăm că tropotaxia este o orientare prin căutarea unui echilibru între stimulările primite de doi receptori, că telotaxia este o orientare bazată pe localizarea stimulului de către un receptor compozit, în vreme ce clinotaxia este o orientare fondată pe compararea stimulărilor succesive primite de un receptor unic în cursul unei deplasări sinuoase.

P. Bovet

(G. N.)

Clipire

Efect vizual al unei stimulări luminoase intermitente* inferioare frecvenţei critice de fuziune. Această frecvenţă critică şi clipirea variază după condiţiile de stimulare (regiunea de retină implicată, mărimea şi luminanţa suprafeţelor etc.). Această clipire poate fi dezagreabilă şi poate fi la originea astenopiei provocate mai ales de o iluminare prost ajustată (tub fluorescent, de ex.).

R. Genicot (G D. S.)

Clipit → Palpebral

Clivaj

Proces prin care o structură îşi pierde unitatea şi este înlocuită prin două structuri parţiale sau mai multe. În psihiatrie, clivajul este sinonim cu disocierea, dedublarea* personalităţii. În psihanaliză, se vorbeşte de clivajul eului şi de clivajul obiectului. Clivajul eului descrie organizarea acestuia în perversiuni sau, asociat cu refuzul* şi proiecţia*, un mecanism de apărare caracteristic psihozelor* sau stărilor-limită. Clivajul obiectului, ca atare, face trimitere în special la noţiunea kleiniană de obiect parţial şi la dialectica fantasmelor*: obiect bun-obiect rău.

A. Braconnier (G. N.)

Coacting group → Coacţiune

Coacţiune

5

Realizare simultană şi paralelă a aceloraşi activităţi de către numeroşi indivizi, într-un context necompetitiv (cooperare conştientă pentru a atinge un scop determinat). Noţiunea apropiată de acţiune corelată a fost introdusă de J. Bruner pentru a desemna o formă de cooperare care se instaurează între mamă şi copil încă de la sfârşitul primului an de viaţă: comportamentele verbale şi neverbale ale ambilor parteneri se organizează într-o activitate finalizată care permite copilului să-şi dezvolte capacităţile de desemnare* şi, mai general, capacităţile cognitive şi lingvistice.

Prin termenul de *coacting groups* se desemnează un fenomen de cooperare între

(L. C. L)

membrii ambelor grupuri, în absenţa totală (sau cvasitotală) a contactului cu alte grupuri. *J.-P. Bronckart*

(G. N.)

Coartat → Rezonanţă intimă Cocaină

Alcaloid extras din frunze de coca. Proprietăţile lui

anestezice (de care s-a ocupat iniţial S. Freud) au fost descrise primele; proprietăţile euforizante şi stimulative au fost descoperite după aceea, conferindu-i o popularitate rapidă, iar Freud o recomanda pentru tratamentul dependenţelor* morfinice şi alcoolice, al deranjamentelor digestive, depresier şi oboselii. De exemplu, cocaina n-a fost extrasă dintr-o băutură atât de populară cum e Coca-Cola şi din preparate apetitive decât la începutul secolului al XX-lea.

Printre efectele ei farmacologice sunt notate euforia, hiperactivitatea, senzaţia de bunăstare şi sentimentul de a fi neobosit. Prin efectele ei, cocaina este un psihostimulator* cu acţiune scurtă dar puternică, având proprietăţi farmacologice apropiate de cele ale amfetaminelor.

Folosirea ei repetată conduce la sindroame psihiatrice acute de tip paranoid* cu delir* şi halucinaţii. Acest drog* se administrează pe cale nazală sau intravenoasă; efectul apare după două minute şi durează în jur de 20 – 30 de minute. Ea conduce la procese de dependenţă. Metabolitele pot fi detectate în urină până la 72 de ore după ultima administrare. *Crackul* este cel al cocainei vândute sub formă de bază liberă: acest produs este extrem de puternic, relativ pur şi puţin costisitor. Se admite că, în general, cocaina acţionează la nivelul creierului, făcând să crească activitatea neuronilor datorită dopaminer şi în consecinţă a regiunilor în care se proiectează acest neuromodulator*: ganglionii bazali, anumite regiuni ale sistemului limbic* şi ale cortexului prefrontal.

M. Le Moal (G. N.)

Cod

Într-un prim sens şi cel mai simplu, se vorbeşte de cod în legătură cu două liste (sau sisteme) echivalente termen cu termen, ca de exemplu codul morse. Un astfel de sistem convenţional explicit are ca scop să permită

encodarea* unui mesaj* într-o formă nouă şi decodarea* lui de către receptor. Bogăţia noţiunii a dat naştere, de altfel, codului fonologie, ca şi codului genetic şi altor coduri sociale, vestimentare, gestuale, muzicale etc. Într-un alt sens clasic, acest termen se aplică, de asemenea, regulilor unor instituţii („codul cavalerilor A de ex.), însă noţiunea de cod implică, în toate cazurile, pe cea de convenţie, pe de o parte şi pe cea de mecanism condus de reguli (ale unui sistem, ale unei structuri), pe de altă parte (v. Valoare). Modelului originar şi restrâns al noţiunii de cod ca echivalenţă*, U. Eco a propus, în 1984, să i se substituie o concepere lărgită inferenţial şi care ţine seama de relaţia dialectică între codul emiţătorului mesajului şi codul destinatarului („cooperare" interpretativă).

J.-M. Adam

Codare

Elaborare a unui cod*; aplicare a unui cod la o informaţie*, la un mesaj. În sens strict tehnic, termenul trimite la o transformare implicând recurgerea la un sistem de simboluri sau de semne* convenţionale: orice limbă naturală se sprijină pe o codare, dar, şi mai clar, scrierea constituie o codare a limbii vorbite (fie ea sesizată la nivel fonetic, cum este cazul în codarea alfabetică, sau la nivel semantic, cum este cazul în scrierile ideografice). Noţiunea de codare a devenit familiară sub influenţa teoriei informaţiei, în care ea se descompune în două faze distincte, de encodare* şi decodare*, în lanţul operaţiilor care constituie transmiterea unui mesaj.

Într-un sens lărgit, dar nu şi metaforic, codarea trimite la sistemul de transmitere a informaţiei în interiorul unui organism (la cele mai diferite niveluri) sau de la un organism la altul, sistem supus unor reguli un coeficient.

descifrabile, dar nerăspunzând criteriului de convenţionalitate. Se va vorbi astfel de codare în legătură cu procesele de transformare, în receptorii senzoriali, a

energiilor* specifice stimulilor* fizici în influxuri nervoase caracteristice, precum şi în legătură cu rolul neurotransmiţătorilor* în reţelele* sinaptice sau al sistemelor care prezidează conservarea şi exprimarea informaţiei în genom. În domeniul cognitiv, procesele de codare sunt invocate atunci când subiectul transformă date perceptive sau reprezentări într-o manieră care facilitează stocarea în memorie* sau tratarea în situaţii de luare de decizir sau de rezolvare de probleme*...”

M. Rwhelle (L. C. L.)

Cod elaborat

Noţiune introdusă de B. Berstein în 1962 pentru a califica tipul de limbaj* utilizat de copiii claselor mijlocii englezeşti; acesta înlocuieşte noţiunea de „limbaj formal” folosită în lucrările anterioare ale aceluiaşi autor şi se deosebeşte de codul restrâns*, care este apanajul copiilor din clasele populare. Codul elaborat se caracterizează prin bogăţia lexicului şi prin prezenţa unor unităţi morfosintactice care explicitează relaţiile logice dintre componentele frazei. Folosirea acestui cod permite emitentului să exercite un control* eficace asupra semnificaţiilor* pe care le transmite destinatarului. r.

J.-P. Bronckart (L. C. L.)

Cod restrâns

Noţiune introdusă de B. Berstein în 1962 pentru a califica tipul de limbaj utilizat de copiii claselor populare englezeşti; acesta înlocuieşte noţiunea de „limbaj public” folosită în lucrările anterioare ale aceluiaşi autor şi se deosebeşte de codul elaborat*, care este apanajul copiilor din clasele mijlocii. Codul restrâns se caracterizează prin prezenţa unor fraze scurte, adesea neterminate, prin întrebuinţarea limitată şi rigidă a lexicului*, prin folosirea frecventă a unor ordini simple şi a unor întrebări de tipul „nu-i aşa?”, în fine, prin sărăcia organizărilor logice şi temporale. Semnificaţiile vehiculate prin acest cod rămân implicite şi particulariste şi nu permit un control* eficace

al interacţiunii comunicative. T

J.-P. Bronckart

(L. C. L.)

Coeficient de corelaţie → Corelaţie

5 >

Coeficient de eficientă → Eficientă

5 >

Coeficient intelectual (Ql)

Noţiune introdusă în 1912 de W. Stern. Este raportul între vârsta mentală* şi vârsta reală* (multiplicat cu 100 în scopul de a evita zecimalele). QI măsoară deci viteza relativă a dezvoltării" intelectuale. Prin definiţie, QI mediu al unui grup de copii de aceeaşi vârstă reală este 100. Gradul de debilitate* mentală este adesea caracterizat prin QI. Dificultăţile de folosire a noţiunii de vârstă mentală la adulţi au condus pe D. Wechsler să propună o definiţie cu totul diferită a QI. Performanţele* la un test* aplicat la subiecţi din acelaşi grup de vârstă au fost repartizate, convenţional, pe o scală normalizată de medie* 100 şi abatere-tip* 15. QI este definit prin nota e obţinută de subiect pe o astfel de scală. QI al lui Wechsler este deci un rang şi nu w".

M. Hute au (G. D. S.)

Coeficient r Bravais-Pearson → Corelaţie Coerenţă comportamentală → încercare profesională

Coerenţă lingvistică

Coerenţa nu este o proprietate lingvistică a enunţurilor, ci produsul unei activităţi interpretative. Cel ce interpretează atribuie *a priori* sens* şi semnificaţie* discursurilor* şi nu formulează o judecată de incoerenţă decât în ultimă instanţă. Judecata* de coerenţă devine posibilă prin descoperirea cel puţin a unei orientări argumentative* globale a secvenţer care permite să se stabilească legături între enunţuri lipsite eventual de conexitate (legături între formaţii lingvistice) şi/sau de coeziune* şi/sau de progresie şi/sau – deşi mai dificil – de

pertinenţă situaţională.

J.-M. Adam (G. N.)

Coeziune lingvistică Noţiune semantică* având ca scop de a răspunde la întrebări naive: cum se explică faptul că, atunci când se citeşte şi se înţelege un enunţ (suită de cuvinte*, frază* sau text*), se încearcă (sau nu) un sentiment de unitate? Cum ne dăm seama, semantic, de faptul că o suită de cuvinte nu este o grămadă de cuvinte, iar un text – o juxtapunere de fraze? Diferenţiată de conexitatea internă cu formanţi lingvistici ai unei expresii (litere/sunete cu componenţi morfosintactici) şi operând astfel din frază în frază, diferenţiată de asemenea de coerenţa-pertinenţa contextuală, coeziunea semantică este un fapt de contextualitate* pe care noţiunea de izotopie* permite să o teoretizăm.

J.-M. Adam (G. N.)

Coeziune socială

Forţe care reunesc membrii unui grup între ei, care acţionează asupra lor pentru a-i împiedica să părăsească grupul şi care îi fac să reziste influenţelor disruptive. Coeziunea se manifestă prin solidaritatea între membrii grupului, prin cooperarea în vederea realizării de activităţi conforme normelor de grup, diminuarea deosebirilor interindividuale care poate să meargă până la adoptarea unor conduite puternic standardizate, şi prin valoarea foarte mare atribuită de membrii săi recompenselor şi însemnelor de stimă decernate de grup. Coeziunea este cu atât mai puternică cu cât există posibilităţi de comunicare între membri, un consens asupra intereselor şi opiniilor şi cu cât grupul reuşeşte în ceea ce întreprinde…

C. Lévy-*Leboyer*

(G. N.)

Cogniştiinţe → Ştiinţe cognitive

Cognitiv

Care se raportează la cogniţie.

Termenul nu figurează nici în *Vocabulaire de la*

Philosophie de A. Lalande din 1956, nici în *Vocabulaire de la Psychologie* de

H. Pieron din 1951. Se întâlneşte ocazional în *Traité de Psychologie experimentale* de P. Fraisse şi J. Piaget din 1963, dar prezenţa lui discretă nu lasă să se întrevadă locul pe care îl va deţine, douăzeci de ani mai târziu, în cea mai mare parte a scrierilor psihologice. El era totuşi, în accepţia de cogniţie*, de uz curent mai de mult în vocabularul filosofic şi psihologic englez. Tocmai datorită succesului curentului cognitivist*, fără îndoială, termenul trebuie să fi fost atât de generos preluat, într-un prim sens, el califică orice proces* de preluare sau tratare a informaţiei şi se aplică în special pentru ceea ce se desprinde din percepţie*, din memorie*, din gândire*, din limbaj. El se opune deci celui de afectiv*, iar utilizarea lui consacră o împărţire în două sfere de mari funcţii psihologice, şi chiar de arii de activitate ale psihologilor.

Într-o accepţie legată mai special de cognitivism*, el califică procesele localizate în cutia neagră*, în spirit* prin opoziţie cu comportamentele. Termenul este, în acest caz, sinonim cu mental*, în acelaşi cadru epistemologic, cognitiv este uneori, dar nu cu necesitate, opus înţelesului de neuronal* sau biologic şi califică ceea ce este de resortul psihologiei (subînţeles cognitiv) prin opoziţie cu ceea ce este relevat de neurobiologie. Opoziţia este paralelă celei care distinge logicialul, *software*, de material sau *hardware* într-un ordinator. Cognitivul acoperă deci nivelurile computaţier şi reprezentării*, neuronalul limitându-se la realizare (implementare*).

Într-un sens şi mai diferit – însă se observă fără greutate legăturile între aceste diferite valori semantice ale cuvântului – cognitiv face trimitere la funcţiile psihice superioare, implicând elaborări complexe, reprezentări de obiecte simbolice, respectiv prize de conştiinţă, în opoziţie cu activităţi automatizate sau cu reglări specific biologice (cum sunt reglările hormonale care intervin în emoţii ori în

desfăşurarea activităţilor instinctive*), sau şi cu mecanisme care caracterizează receptorii periferici. Cognitivul nu scapă constrângerilor acestor niveluri mai elementare (cauzalitate* de jos în sus, ascendentă*), dar el le modulează şi le integrează la rândul său (cauzalitate de sus în jos). Termenul a dobândit astăzi o astfel de extensiune încât, după ce a discriminat, de exemplu, învăţarea* cognitivă de învăţarea motorie, a devenit banal să se formuleze teorii cognitive ale învăţării (oricare ar fi ele), respectiv să se atribuie capacităţi cognitive organismelor celor mai elementare.

M. Richelle (L. C. L.)

Cognitivism

Sub acest nume se desemnează un ansamblu de concepţii psihologice al căror obiect principal este studiul proceselor de achiziţie* a cunoştinţelor* şi de tratare a informaţiei. Termenul ca atare este o traducere a englezescului *cognitivism*; acest curent teoretic se instituţionalizează în momentul fondării unui *Centerfor Cognitive Studies* la Universitatea din Princeton, la începutul anilor 1960. Cognitivismul integrează unei lungi tradiţii de studii asupra rezolvării de probleme* contribuţiile mai recente ale psihologiei genetice* a lui J. Piaget, ca şi contribuţiile ştiinţelor formale cum sunt cibernetica*, teoria informaţiei, sau concepte construite în domeniile fiziologiei şi lingvisticii lui N. Chomsky. Cognitivismul atribuie comportamentelor observabile valoare de semne* a căror studiere permite inferarea* de structuri subiacente care constituie veritabile obiecte ale acestei psihologii. Aceste structuri sunt descrise în termeni de algoritmi*, de automate* sau de euristici*, adică de obiecte formale autorizând calculabilitatea. Validitatea acestui demers se sprijină pe o metodă de simulare* sau pe cercetarea substratului fiziologic care suportă aceste structuri. Din această perspectivă, comportamentul este produsul regulilor de funcţionare proprii subiectului; aici,

conceptul de producţie este o simplă transpoziţie a celui de gândire productivă*, chiar dacă cel de reguli de funcţionare exprimă ambiţia raţionalistă de a stabili pentru această funcţionare norme universale. Această concepţie se abate radical de la cea a behaviorismului în care comportamentul rezultă din circumstanţe sau din reguli exterioare subiectului.

Reluând o tradiţie filosofică de inspiraţie raţionalistă care consideră gândirea ca un calcul*, cognitivismul s-a aliat cu informatica* de la care a împrumutat cea mai mare parte a metaforelor şi modelelor. Această orientare îl ghidează să construiască o corespondenţă strictă între diferitele operaţii logice sau „logiciale” însuşite de subiect şi operaţiile asigurate de componentele fundamentale ale ordinatoarelor: unitate de control, unitate de calcul şi memorie. Tot astfel, distincţiei clasice între material (*hardware*) şi logicial (*software*) îi corespunde cea pe care cognitivismul o stabileşte între sistem nervos şi structuri cognitive. De la cibernetică, cognitivismul împrumută conceptele de reglare*, de control* şi de *feed-back**; din teoria informaţiei, el comută sensul adăugând conceptului de informaţie o dimensiune semantică de care acesta este totalmente lipsit în modelul iniţial al lui C. Shannon; iar din fiziologie, cognitivismul preia noţiunile de integrare* şi de echilibru homeostatic.

Deşi permanentă, referinţa la ordinator ca maşină de tratare a informaţiei nu permite totuşi să se considere cognitivismul ca o psihologie de inspiraţie mecanicistă*: concepând ordinatorul ca maşină care transformă energia în informaţie şi nu în mişcare*, cognitivismul se îndepărtează decisiv de concepţiile învăţării” ca dezvoltare de deprinderi şi ale deprinderilor ca succesiuni de mişcări. Istoria îndepărtată a psihologiei cognitive conduce la izvoarele psihologiei Former şi a gândirii sistemice şi permite să se descopere acolo o origine comună: aceste concepţii se înrădăcinează în filosofia spiritualistă de la

sfârşitul secolului al XX-lea, care se opunea curentelor materialiste şi pozitiviste aşa cum se opun astăzi cognitivismul şi behaviorismul. Din această filosofie provin distincţiile între latent şi evident, material şi logicial, comportament şi structuri.

Rezultatele cercetărilor neuropsihologice recente infirmă ipoteza similitudinii structurale sau funcţionale între sistemul nervos central şi ordinator. Această constatare a condus cognitivismul la părăsirea progresivă a modelelor informatice în beneficiul modelelor de reţea* de automate de inspiraţie neoconexionistă*, în special în domeniul studiilor de memorie.

Astăzi, psihologia cognitivă se inspiră într-o manieră mai mult sau mai puţin coerentă şi strictă din concepţiile acestui curent în analizele sale asupra cogniţiei. De altminteri, însemnătăţii acestei concepţii asupra cercetărilor fundamentale în psihologie îi corespunde utilizarea anumitor concepte ale cognitivismului în intervenţiile terapeutice sau în studiul relaţiilor sociale.

P. Mengal (G. N.)

Cogniţie

Ca şi adjectivul cognitiv*, termenul cogniţie este importat recent în lexicul francez al psihologiei, ca de altfel şi în acela al filosofiei: nu i s-a consacrat, în *Vocabulaire de la Psychologie* de H. Pieron, în 1951, decât o definiţie laconică: „act de cunoaştere”, pe care nu a reţinut-o, nici n-a înlocuit-o ediţia revăzută din 1979; *Vocabulaire de la Philosophie* de A. Lalande, în 1956, îl menţionează ca „termen englezesc” şi propune „a fi păstrat pentru a desemna un act particular de cunoaştere, în opoziţie cu cunoaşterea în general”. Folosirea lui actuală, care tinde să ia locul unor cuvinte cu sens echivalent sau apropiat (cunoaştere*, inteligenţă* etc), evidenţiază succesul curentelor de gândire anglo-saxonă de la care a fost împrumutat. Dar aceasta se explică, fără îndoială, şi prin faptul că englezescul *cognition* are

conotaţii care lipseau termenilor folosiţi până acum în franceză şi care răspundeau mai bine nevoilor descrierii şi teoriei psihologice a momentului.

Cogniţie desemnează, în primul rând, ansamblul de acte* şi procese* de cunoaştere, ansamblul mecanismelor prin care un organism dobândeşte informaţie*, o tratează, o conservă, o exploatează; cuvântul desemnează, de asemenea, produsul mental* al acestor mecanisme, considerat fie la modul general, fie referitor la un caz particular. Ceea ce este capital în înţelegerea conceptului de cogniţie şi, fără îndoială, i-a asigurat succesul printre psihologi este faptul că el trimite cu necesitate la activităţi psihologice şi se încarcă, în consecinţă, cu un sens mai specific decât cunoaşterea, care se aplică la fel de bine cunoştinţelor acumulate considerate independent de subiecţii care le-au dobândit sau le utilizează. Termenul acoperă, destul de logic, marile funcţii psihologice tradiţional destinate să asigure organismului câştigurile de informaţie necesare în schimburile sale cu mediul, respectiv, percepţia*, învăţarea* şi memoria*, inteligenţa*, funcţia simbolică* şi limbajul. El diferenţiază acest domeniu de cel al pulsiunii*, motivaţiei*, emoţiei*, afectului. Raporturile dintre cogniţie şi conştiinţă* sunt mai puţin clare. În anumite cazuri, atunci când cogniţia se referă la nivelurile superioare ale activităţilor de cunoaştere, legătura între cogniţie şi conştiinţă este adesea afirmată sau implicit recunoscută. Aceasta se mai întâmplă atunci când termenul cogniţie se referă la informaţii sau elaborări particulare (cum sunt cunoştinţele confruntate cu realitatea în terapiile cognitive). Totuşi, în accepţiunea lui dominantă, termenul trimite la procesele care funcţionează independent de orice priză de conştiinţă, care corespund în fapt aspectelor mentale, propriu-zis psihologice, ale funcţionării cerebrale. Problema de a şti dacă, astfel înţeleasă, cogniţia emană dintr-un alt câmp decât neurobiologia cerebrală rămâne o temă centrală a

dezbaterii asupra relaţiilor creier-spirit.

În schimb, este general admis că, în fond, cogniţie şi comportament* sunt două lucruri bine distincte, iar pentru psihologiile cognitiviste* prima a preluat ştafeta de la cel de-al doilea în calitate chiar de obiect al psihologiei. În această privinţă, punerea la loc de cinste a conceptului de cogniţie coincide cu o întoarcere la sau cu o evoluţie spre o ştiinţă a vieţii mentale sau a spiritului. Această reabilitare este însoţită frecvent, explicit sau implicit, de o reabilitare paralelă a subiectului ca factor de decizie al propriilor acţiuni, în favoarea indubitabilă a vocabularului care se grefează pe cogniţie: decizie*, alegere*, selecţie* etc. Cogniţia joacă deci un veritabil rol cauzal* în raport cu comportamentele, care nu mai sunt decât expresia sau manifestările ei.

De altfel, se cuvine să ne întrebăm ce adaugă noţiunea de cogniţie celor de percepţie şi memorie, dacă ea este mai mult decât o categorie inclusivă a acestora din urmă (între altele). Se pare că se acordă cogniţiei un rol modulator şi organizator, în acelaşi timp: deci, pe baza experienţei trecute a subiectului, de ea depinde, de exemplu, triajul atenţional al stimulilor la intrare, care reglează, subordonându-i unei gestiuni superioare a informaţiilor, receptorii senzoriali apţi totuşi să înregistreze şi să transmită informaţii mai numeroase; ea asigură dezvoltarea informaţiei stocate în memorie operând grupări*, indicative, în care coacţionează repere perceptive şi semantice.

Dacă este adevărat că la origine (adică aproximativ prin 1970), termenul cogniţie era în general rezervat psihismului uman şi dacă este adevărat că el a cunoscut o extensiune de uzaj în cadrul cercetărilor experimentale şi teoretice privind esenţialmente subiecţii umani, el se aplică din ce în ce mai mult la studiul animalelor. În acest context, se regăsesc, într-un mod poate mai contrastant, diferitele valori ale termenului. Unii concep studiul

cogniţiei animale ca o cercetare, pe animale, a probelor de activităţi psihologice superioare, cum este capacitatea de a recurge la semne convenţionale explorată pe cimpanzei. Pentru alţii, el este o abordare radical nouă a psihologiei animale, în care se atribuie animalului, oricare ar fi poziţia lui pe scara speciilor, modalităţi de funcţionare centrate pe cogniţie în calitate de sistem de reprezentări ale lumii cu care animalul interacţionează, comportamentele asigurând această interacţiune nemaiavând alt interes decât acela de a manifesta cogniţia subiacentă.

M. Richelle

Cogniţie socială

Realitatea socială este alcătuită din obiecte diverse, din proprietăţi şi valori variate: persoane (inclusiv propria persoană), situaţii, grupuri*, organizaţii şi instituţii, roluri şi reguli. Cogniţia socială este procesul prin care un individ dobândeşte, construieşte şi întreţine o cunoaştere a acestei realităţi şi, ca urmare, o produce şi o reproduce. Ea implică structuri cognitive* (concepte*, scripte*, stereotipuri*, prototipuri*), concepţii (credinţe*, cunoştinţe, teorii implicite, reprezentări sociale*), scheme sau raţionamente (inferenţe atributive, scheme cauzale, euristici). Cogniţia socială este obiectul psihologiei sociale cognitive.

ERSOC (G. N.)

Cognitivă (Funcţie) → Funcţie a limbajului

Cohortă Transversală (Metodă)

Colateral

Comportament diferit de răspunsul operant şi care apare în programele operante* cu întărire* intermitentă. Aceste comportamente sunt induse* dacă sunt facilitate în raport cu niveluri de bază măsurate în condiţii identice, dar în absenţa prezentării periodice a aceleiaşi cantităţi de întărire. M.P. Wilson şi F.S. Keller au publicat în 1953 prima descriere a conduitelor colaterale, observate la şoarecii supuşi programului operant de Debit de

Răspunsuri Lent* (DRL). Luarea în considerare a unor activităţi, altele decât răspunsul operant sau care scapă controlului programelor de

(G. N.)

Întărire*, a favorizat recunoaşterea importanţei constrângerilor* biologice caracteristice speciilor animale studiate. Ea a contribuit la reexaminarea critică a rolului exclusiv acordat mecanismului învăţării operante. Sub raport funcţional, conduitele colaterale observate în programele care impun o reglare temporală ar corespunde fie unor orologii comportamentale care ar dispensa animalul de estimarea duratei, fie unor inhibitori ai răspunsului operant, fie unor subproduse ale inhibiţiei induse de programele operante care reclamă o reglare temporală a răspunsurilor, fie măcar unor distractori care îndepărtează subiectul de stimuli pasibili să inducă răspunsul operant.

H. Lejeune (G. N.)

Colecţie → Categorizare Colinergic → Acetilcolină

Colorimetrie

Măsurare a culorilor bazată pe un ansamblu de convenţii. Colorimetria vizuală utilizează ochiul pentru a face comparaţii cantitative între stimulii de culoare. Colorimetria fizică utilizează receptori fizici pentru a-şi face măsurătorile. Culorile sunt măsurate în termeni de tonalitate* sau tente (lungimi de undă), de saturaţie (grad de puritate a culorii) şi de luminanţă (valoare energetică a strălucirii luminoase).

R. Genicot (L. C. L)

Comasată (învăţare)

Învăţare* realizată în condiţii în care achiziţia* este concentrată în timp, în opoziţie cu învăţarea distribuită*, în care achiziţia este repartizată în timp în faze separate de intervale ce nu depăşesc totuşi o anumită durată, care ar antrena uitarea. Toate circumstanţele rămânând aceleaşi, învăţarea comasată este mai puţin eficace decât învăţarea

distribuită. Aceasta s-ar datora fie unui efect de oboseală sau de supraîncărcare, fie absentei perioadelor de consolidare* pe care le autorizează învăţarea disM. *Richelle*

(N. C.)

Comă

Suspendare a conştiinţei şi funcţiilor de relaţie, cu conservarea relativă a funcţiilor vegetative. Potrivit intensităţii, se disting coma vigilă (stadiul I) în care persistă posibilităţi de trezire prin incitări puternice, coma lejeră (stadiul al II-lea) în care persistă răspunsuri lejere la stimuli dureroşi, coma profundă (stadiul al IDi-lea) care este însoţită de importante tulburări vegetative, coma depăşită (stadiul al n-lea) caracterizată electroencefalografic printr-un traseu electric plat indicând o stare de moarte cerebrală. Evoluţia regresivă sau mortală a comei depinde de cauza ei şi de mijloacele terapeutice care pot fi puse în acţiune. Resursele actuale ale metodelor de reanimare care permit menţinerea unei stări fiziologice normale la periferie în pofida existenţei unei come depăşite pun numeroase probleme etice (continuarea îngrijirii, experimentare).

D. Widlocher

(G. N.)

Combativitate

Desemnează atitudinea de sportiv, atestând simultan un angajament psihologic şi corporal intens, în situaţie de competiţie* şi un control riguros al reacţiilor emoţionale. Acest termen se opune în general celui de agresivitate*, pentru a desemna faptul că aceşti competitori, căutând succesul, nu depăşesc limitele fixate de regulament sau de morală (codul *fairplay*) şi adoptă comportamente nepericuloase faţă de adversar. m>.

M. Durând

Combinatorică

Domeniu al matematicilor discrete care se

interesează de asamblări, adică de maniere de a combina între ele obiecte diferite. Se pot distinge trei curente. Analiza combinatorică se referă la estimarea mai multor maniere de a combina elementele între ele (aranjamente, permutări, combinări, de ex.). Una din primele teoreme de combinatorică este formula stabilită de Euler, către 1740, valabilă pentru orice poliedru convex: numărul feţelor – numărul muchiilor + numărul vârfurilor = 2. Combinatorică configuraţiilor se referă la problemele de existenţă şi de construcţie a configuraţiilor ale căror componente au raporturi determinate, satisfăcând constrângeri de regularitate date, spre exemplu, de probleme de folosire a timpului sau de organizare a competiţiei. Combinatorică structurală sau descriptivă este dedicată dezvoltării structurilor şi limbajelor*, pentru a descrie asocierile şi a găsi cadrul general de validitate pentru teoremele combinatorice (de ex., teoria grafurilor*).

Unii psihologi (în special J. Piaget) au utilizat modele algebrice pentru a formaliza operaţiile* caracteristice ale diferitelor stadii de dezvoltare*; ei au arătat că formele elaborate ale raţionamentului (deducţie* şi, mai larg, operaţii formale*) prezentau un caracter de necesitate care decurge din existenţa unei combinatoriei în cadrul unui sistem operatorul închis. În acest sens se vorbeşte uneori de „gândire combinatorică”.

M. Baron şi P. Duchet (L. C. L.)

Ca adjectiv, cuvântul combinatoriu caracterizează o problemă a cărei rezolvare* necesită parcurgerea unui spaţiu de căutare important care poate fi explicitat printr-un algoritm* nondeterminist, comportând, adică, etape de alegere. O metodă este numită combinatorie dacă ea constă într-o căutare enumerativă, prin încercări succesive.

M. Baron (L. C.L.)

Comandament → Stil de comandă

Comensualism

Desemnează o formă particulară de asociere între fiinţe aparţinând unor specii diferite, în care comeseanul trage profit din asociere fără ca cealaltă fiinţă să profite sau să dăuneze cu ceva oaspetelui. Comeseanul poate beneficia de adăpostul pe care îl oferă gazda, de zona de protecţie pe care aceasta o asigură, de resturile de hrană pe care aceasta le abandonează. Atunci când un animal, prin hărţuire, constrânge pe un altul să-i cedeze cucerirea, se vorbeşte de cleptobioză, care este o formă particulară de parazitism. Sunt cazuri în care adesea este dificil de afirmat că nu există nicio formă de profit mutual (mutualism); dacă comeseanul, de fapt, aduce cel mai mic avantaj gazdei, de exemplu detectând primul un prădător*, asocierea devine o simbioză. Aceasta din urmă poate fi atât de strânsă, încât ea devine obligatorie şi antrenează o co-evoluţie a partenerilor, cum este cazul cu anumite flori şi insectele indispensabile polenizării lor.

J.-C. Ruwet

(G.N.)

Comisură

Comisurile sunt fascicule de fibre nervoase care stabilesc legături pe de o parte între cele două emisfere* pentru comisurile interemisferice, pe de altă parte între nucleii centrali gri pentru comisurile diencefalice.

Există trei comisuri interemisferice:

1. corpul calos, cea mai importantă, leagă transversal cele două emisfere la baza scizurii interemisferice, constituind o punte deasupra diencefalului*; el reuneşte arii corticale asociative, simetrice sau nu;

2. trigonul sau fornixul este format din două arcuri de cerc anteroposterioare care converg în regiunea lor superioară şi medie pentru a forma o comisură; stâlpii anteriori se termină în tuberculii mamilari; trigonul leagă de aceeaşi parte hipocampul* cu tuberculii mamilari prin căi olfactive* şi cele două hipocampuri prin fibre interemisferice;

3. comisura anterioară este situată în peretele celui de-al treilea ventricul, între stâlpii anteriori ai trigonului şi extremitatea anterioară a corpului calos; ea leagă nucleii amigdalieni între ei.

Comisurile au rolul de a integra diferitele funcţii ale celor două emisfere; această integrare este ilustrată prin sindromul de deconexiune* interemisferică sau creier dedublat, datorat unei secţionări a corpului calos sau unor cazuri de agenezie congenitală a corpului calos.

Comisurile diencefalice sunt mai numeroase; printre cele mai importante trebuie citate comisura albă posterioară, comisura interhabenulară, comisura subtalamică a lui Forel, comisura intertuberiană, comisura interstriată a lui Meynert. Comisura gri este un punct de substanţă gri între cele două talamusuri, plasat de-a latul celui de-al treilea ventricul.

R. Decombe şi *M. Le Moal* (G. N.)

Comparator → Discriminare, *Feed-back*, *TOTE Unit*

Comparaţie

Activitate perceptivă sau logică implicând reperarea deosebirilor şi asemănărilor. Procedeu lingvistic sau logico-verbal constând în stabilirea unei relaţii de echivalenţă sau de corespondenţă între realităţi aparţinând unor domenii diferite; analogia* şi metafora* constituie cazuri particulare ale acestui procedeu.

În psihologia experimentală, procedurile de comparare intervin în numeroase experimente implicând o judecată* de deosebire sau de identitate între doi stimuli, cum sunt determinarea pragurilor* diferenţiale* sau estimarea echivalenţei semantice ori logice între enunţuri.

Pentru H. Wallon, acest termen desemnează una din fazele caracteristice ale „reprezentării lucrurilor”, în măsura în care aceasta din urmă accede la dezvoltarea categoriilor* mentale. În dezvoltarea fazei precategoriale sincretice, comparaţia reprezintă cea de-a patra etapă, urmând denominării, descrierii şi povestirii. Ea comportă

tratarea asemănărilor şi deosebirilor între obiecte şi imagini. În vreme ce descrierea şi povestirea decurg încă din gândirea prin cuplurr propriu-zisă, comparaţia este destinată să o depăşească prin introducerea unui al treilea termen.

E. *Jalley* şi *M. Richelle* (G. N.)

Comparaţie socială (Teorie a)

Prin comparaţie socială este desemnată tendinţa individului de a evalua validitatea opiniilor* şi aptitudinilor sale comparându-le cu cele ale altuia. Teoria, elaborată de L. Festinger în 1954, postulează că această tendinţă:

1. se manifestă în absenţa unor criterii de referinţă obiective;

2. conduce individul să evite a se expune la ceea ce merge împotriva a ceea ce el gândeşte sau să reducă discrepanţa. Această teorie, extinsă de S. Schachter la domeniul emoţiilor*, permite explicarea unor fenomene ca presiunea spre uniformitate, formarea grupurilor, afilierea*, comunicarea* în interiorul grupurilor sau atracţia interpersonală.

F. *Askevis-Leherpeux* (G. N.)

Comparaţie statistică Analiză de variantă

Compensare

Dintre cele două sensuri generale ale termenului, compensaţie şi restabilire a unui echilibru*, cel de-al doilea este utilizat în psihopatologie. Este folosit în numeroase accepţiuni pentru a defini maniera în care un comportament*, sentimente*, dorinţe* sau credinţe* se dezvoltă sau se întăresc pentru a constitui o contrapondere la o deficienţă sau la o tendinţă care este sursă de neplăcere. Se va vorbi, astfel, despre compensarea unui sentiment de inferioritate, a unui deficit de capacităţi fizice sau cognitive, a unor dorinţe care nu-şi găsesc satisfacerea sau a unei tulburări de personalitate. Dacă simţul comun poate profita din acest tip de explicaţie, caracterul ei vag şi prea general cere să fie precizate mecanismele care

operează pentru a realiza acest efect.

D. Widlocher (G. NL)

Competenţă

Capacitate într-un domeniu dat sau capacitate de a produce cutare sau cutare conduită. Acest sens nu diferă de cel pe care complexitate.

termenul îl are în limbajul curent. Totuşi, competenţa nu făcea parte din lexicul psihologiei ştiinţifice înainte ca N. Chomsky să elaboreze, în contextul lingvisticii generative*, opoziţia competenţă-performanţă* (v. Competenţă lingvistică). Prin analogie cu această ultimă utilizare, termenul sugerează în general o capacitate care nu se manifestă clar şi complet, fie că anumiţi factori interferenţi o degradează atunci când ea se traduce în performanţă, fie că metodele noastre de observare se dovedesc insuficiente pentru o bună distingere. Studiile asupra competenţelor sugarului sunt de resortul acestui ultim caz. În ceea ce priveşte primul caz, mult mai apropiat de opoziţia pusă în evidenţă de către

N. Chomsky, el se înscrie, într-o accepţiune curentă, în teoriile cognitiviste*, care disting nivelul structurilor* şi mecanismelor mentale şi cel al comportamentelor observabile, privilegiind net pe primul. Astfel, competenţa perceptivă, motorie, cognitivă, mnezică etc. trimite la ceea ce subiectul este, în mod ideal, în măsură să perceapă, să facă cu muşchii săi, să cunoască, să-şi amintească etc, fără ca propriile comportamente să le reflecte în mod necesar perfect. Abaterea nu trebuie totuşi să fie pusă decât pe seama circumstanţelor defavorabile de exprimare a competenţei deja prezente: se va distinge deci competenţa potenţialităţii*, de la care nu se va aştepta să se traducă în comportamente înainte ca dezvăluirea sau o oarecare învăţare să fi intervenit.

M. Richelle (G. N.)

Competenţă lingvistică

În gramatica generativă*, termen tehnic introdus de

N. Chomsky pentru a desemna capacitatea pe care o are un locutor-auditor ideal al unui limbaj dat de a produce şi înţelege o infinitate de fraze* corecte gramatical. Competenţa desemnează de fapt cultura implicită a limbii, adică un sistem interiorizat de reguli care constituie gramatica* acestei limbi; astfel definită, competenţa corespunde în parte conceptului de „limbă” în lingvistica structurală. De altminteri, acest sistem interiorizat răspunde în aceeaşi măsură de intuiţia* gramaticală a subiecţilor vorbitori, adică de posibilitatea pe care subiecţii o au de a interpreta fraze ambigue sau de a emite judecăţi de gramaticalitate asupra oricărui enunţ care li se prezintă. Se distinge în general o „competenţă universală”, constituită din regulile care se regăsesc în gramaticile tuturor limbilor, şi o „competenţă particulară”, constituită din regulile specifice al unei limbi particulare (v. Perfor M. *Hupet* (G. N.)

Competenţă minimală

În timp ce, în sens uzual, competenţa* este capacitatea de a îndeplini în mod satisfăcător o sarcină dată, competenţa minimală corespunde gradului inferior al cunoştinţelor sau abilităţilor*, grad apreciat ca acceptabil în funcţie de criterii mai mult sau mai puţin explicite. Trecerea clasei la şcoală sau obţinerea unui certificat ori a unui brevet de absolvire a studiilor presupune că minima competenţă a fost atinsă sau depăşită. Constatarea unor carenţe grave în învăţarea* şcolară de bază a făcut din evaluarea* competenţelor minimale, în special în privinţa lecturii*, a expresiei scrise şi a matematicii, o chestiune de mare actualitate. Studiată ştiinţific, mai ales începând cu 1970, problema fixării notei sau a zonei de separaţie între competenţă şi incompetenţă s-a dovedit a fi de o mare

G. De Landsheere

(G. N.)

Competenţă percepută

Sau sentiment al competenţei. Construcţie cognitivă

corespunzătoare opiniei pe care un individ o are despre propria sa valoare, în plan cognitiv, social şi fizic. Această reprezentare, relativ stabilă la adult, este consecinţa experienţelor realizate în copilărie: rezultate obţinute în situaţii diverse, reacţii sociale etc. Ea are un rol reglator în motivaţie*, individul se orientează către activităţile în care el se simte competent şi în care se angajează într-o manieră intensivă.

M. Durând (*G.* N.)

Competitivitate

Anumiţi sportivi sunt mai buni competitori decât alţii; ei au o predilecţie pentru competiţie* şi o mare eficacitate în această situaţie. Motivaţia* lor, bazată în mod esenţial pe trebuinţa de îndeplinire*, este de aşa natură încât ei caută cu intensitate succesul şi compararea cu altul. Eficacitatea, independent de nivelul de aptitudine* şi de abilitate*, este legată de capacitatea lor de a controla reacţiile emoţionale asociate competiţiei (stres*, agresiuni*), ca şi inhibiţiile* pe care ea le generează (sentiment de *incompetenţă*, *frică de* a învinge*).

M. Durând (G. N.)

Competiţie

Cel mai frecvent opusă cooperării*, competiţia desemnează o formă de interacţiune între indivizi (sau grupuri) în aşa fel încât fiecare caută să maximizeze propriile achiziţii. Primele lucrări experimentale arată că grupurile cooperante au o producţie cantitativ şi calitativ superioară celei a grupurilor competitive. Mai târziu, interesele cercetătorilor se diversifică şi se constată dezvoltarea a două noi familii de cercetări: primele, referitoare uneori la teoria jocurilor*, sunt centrate pe aspectele strategice ale cooperării şi competiţiei în situaţii de conflict, în timp ce secundele arată că, pentru a ameliora relaţiile între grupuri, se cuvine ca, în acelaşi timp, să se favorizeze cooperarea în sânul lor şi să se reducă competiţia care le opune.

F. Askevis-Leherpeux (L. C li)

În cadrul competiţiei sportive, succesul depinde considerabil de valoarea performanţelor motorii individuale sau colective. Potrivit regulilor sportului, adversarii pot acţiona succesiv (alergări în atletism sau cursa contra-cronometru pe echipe în ciclism) sau simultan şi în acest caz înfruntările sunt fie paralele (cursa de atletism sau canotaj), fie reciproce (judo sau fotbal). Situaţiile de competiţie sunt în general percepute ca foarte atractive, în ciuda diferenţelor individuale notabile datorate, în parte, practicilor educative. Ele prilejuiesc o întărire a coeziunii între membrii grupului şi o creştere a agresivităţii faţă de parteneri. Ele sunt ocazia unei evaluări sociale în care sentimentul de competenţă* al competitorului este în joc, ca şi imaginea despre sine pe care el doreşte să o ofere celor apropiaţi. În toate cazurile, pentru el este vorba de a gera cel mai bine constrângerile regulamentare şi materiale ale activităţilor, precum şi resursele* proprii. Aceste obiective contradictorii provoacă uneori distorsiuni sau pervertiri: trişări şi încălcări ale regulamentului, ameliorare artificială a resurselor prin dopaj, incapacitate de a stăpâni stresul* sau de a controla agresivitatea personală.

M. Durând

(L. c. L.)

Complement amodal → Amodal Complementar

Termenul califică două categorii de fenomene sau procese ale căror acţiuni produc efecte care se conjugă şi se completează, în cadrul modelului său de dezvoltare cognitivă, care tinde să minimizeze procesele de criză* şi de conflict*, J. Piaget foloseşte noţiunea de complementaritate ca principiu de reducere a unui antagonism* iniţial. Pornind de la o stare de nediferenţiere* primitivă în care ele sunt antagoniste, asimilarea* şi acomodarea* se disociază şi ajung la o stare de echilibru*, care le face complementare. După H. Wallon,

raporturile între sugari (0,6 – 1 an) se organizează potrivit unor roluri complementare. De altfel, potrivit predispoziţiilor, temperamentul, pe de o parte, circumstanţele, condiţiile de existenţă, pe de alta, sunt factori de acţiune complementară.

E. Jalley

(G. N.)

Complement modal → Modal

Completare → Modal

Complex de inferioritate → Inferioritate

Complexitate cognitivă

Bogăţie a conţinutului ideaţional şi a componentei cognitive a unei atitudini sau reprezentări. Persoanele caracterizate printr-un înalt grad de complexitate cognitivă pentru un obiect dat sunt capabile să folosească, pentru a-l descrie şi evalua, numeroase concepte independente. Un indice de complexitate cognitivă poate fi calculat pornind de la datele obţinute cu ajutorul grilei lui G.H. Kelly.

C. Lévy-*Leboyer* (G. N.)

Complexul lui Oedip

S. Freud a descoperit încă din 1897, asupra lui însuşi şi în cadrul autoanalizei sale, existenţa unor dorinţe inconştiente de moarte dirijate contra tatălui său, a unor dorinţe incestuoase îndreptate către mama sa şi a unei legături între acestea două. El a înţeles că împărtăşea aceasta nu numai cu pacienţii săi, ci şi cu ansamblul oamenilor şi se referă la *Oedip-Rege* al lui Sofocle. Însă abia în 1908 a descris complexul nuclear al nevrozei*, iar în 1910 îl numeşte complex Oedip. S. Freud a descris de la început forma pozitivă sau directă a complexului Oedip masculin: dorinţe incestuoase pentru mamă, sentimente ambivalenţe* cu privire la tată care este, în acelaşi timp, un rival şi un obiect* de dragoste şi de identificare. Această formă directă coexistă sau alternează cu forma numită negativă sau inversă: dorinţe homosexuale pasive

pentru tată, sentimente ambivalenţe cu privire la mamă. Aceste două forme ale complexului cedează refulării" motivate prin frica de castrare*, când castrarea este sesizată ca o pedeapsă (formă directă), ca o consecinţă sau o condiţie a raportului sexual cu tatăl (formă inversă). Forma directă a complexului Oedip feminin, din contră, începe, după Freud, cu complexul de castrare*: invidia de penis* ar deturna fiica de la mama sa şi ar determina-o să aleagă tatăl ca obiect sexual; în ce priveşte forma inversă, ea se diferenţiază greu de ataşamentul preoedipian faţă de mamă. Complexul Oedip este, în acelaşi timp, o etapă a vieţii individului, trăită, după S. Freud, între doi şi cinci ani, şi un organizator permanent al fantasmelor* şi dorinţelor inconştiente. M. Klein a precizat formele feminine ale complexului Oedip, a cărui specificitate scăpase în parte lui S. Freud; ea a pus accentul pe formele arhaice ale acestui complex, care s-ar schiţa încă de la sfârşitul primului an de viaţă, ar fi dintr-odată feminin la ambele sexe şi dominat de scopuri sadic-orale* şi sadic-anale* şi de *imago-uri* terifiante ca cele ale părinţilor combinaţi.

J.-M. Petot (G. N.)

Comportament

Activitate* a unui organism în interacţiune cu mediul* său înconjurător. Termenul desemnează când ansamblul activităţilor, în general (comportamentul uman), când o anumită activitate particulară (comportamentul de îngrijire corporală, toaletaj*). Pus în evidenţă la începutul secolului de

H. Pieron (1908) în Franţa, şi de J.B. Watson (1913) în Statele Unite, cuvântul comportament este asociat istoric redefinirii a însuşi obiectului psihologiei pe care îl propunea behaviorismul. În sens restrâns, noţiunea de comportament se limitează la activităţile direct observabile ale organismului, ceea ce exclude, cel puţin la prima privire, stările de conştiinţă*, gândurile*, sentimentele*,

reprezentările* şi alte activităţi interne. În sensul mai larg, care a fost multă vreme acela al unei folosiri puţin contestate a cuvântului, şi pe care o apără explicit anumiţi behaviorişti, ca B.F. Skinner, noţiunea se extinde şi la activităţile interne şi întâlneşte pe cea de conduită* propusă de P. Janet. În această ultimă perspectivă, caracterul direct observabil nu este luat ca un criteriu important, psihologia asumându-şi, între altele, ca sarcină, depăşirea condiţiilor de observare directă imediată făcând accesibile fenomene până atunci inobservabile. Cu toate acestea, în concepţiile cognitiviste*, pentru care obiectul psihologiei încetează să fie comportamentul în favoarea tratării informaţiei sau a reprezentării, disocierea între comportament şi activităţi interne este din nou accentuată. Comportamentul nu este, în această viziune, altceva decât o manifestare a proceselor interne, utilă, cel puţin tranzitoriu, pentru a face cu privire la acestea inferenţe* fondate.

Noţiunea de comportament, pentru cei care au ales-o ca obiect al psihologiei*, facilita fără îndoială articularea ei la psihologie; însă ea a orientat-o spre această limitare. Astfel, psihologii au depus multă energie pentru a preciza specificitatea studierii comportamentului în raport cu cea a funcţionării sistemului nervos, fără a eluda decât parţial dezbaterea asupra raportului creier-spirit care traversează până în zilele noastre toată istoria relaţiilor dintre psihologie şi fiziologie. Tocmai în cadrul acestei preocupări pentru delimitarea ariilor a fost propusă distincţia între comportamentul molar* şi molecular*, primul, global, sesizat în semnificaţia sa fundamentală, fiind de resortul psihologiei, cel de-al doilea, analizat ca detaliere fragmentată a acţiunii musculare, fiind rezervat fiziologiei. Puţini psihologi şi fiziologi au aderat la acest decupaj artificial rămas, de altminteri, total străin unei alte tradiţii ştiinţifice care a pus la loc de cinste conceptul de comportament, respectiv, etologia*, desemnată adesea de

către cei ce o practică – biologie a comportamentului.

Atunci când se referă nu la o noţiune generală (comportamentul), ci la o activitate particulară, termenul indică problema definirii unităţilor pertinente: unde începe şi unde se sfârşeşte un comportament? Potrivit nivelului de observaţie* şi de analiză la care el se situează, psihologul va avea de făcut o alegere, putând merge de la unitatea segmentară a analizei mecanice a mişcării" (fiecare rotare reperabilă a capului, de exemplu, este înregistrată) la actul* organizat în raport cu o finalitate* (construirea cuibului este definită ca un comportament). La o extremă, comportamentul este o unitate descriptivă minimală, decupată în mod convenţional dar justificată metodologic, în fluxul continuu al activităţilor subiectului; la cealaltă extremă, el este o unitate funcţională înzestrată cu semnificaţie în adaptarea organismului la mediul său. La acest ultim pol se corelează noţiunile de comportament pregătitor*, consumatorul*, operant.

Comportament guvernat de reguli: potrivit unei distincţii introduse de Skinner (1963), comportament instituit la subiectul uman prin mijlocirea instructajelor sau informaţiilor verbale, în opoziţie cu comportamentul modelat de contingenţe*, care implică o expunere directă la condiţiile mediului.

(V. Colateral, Indus).

M. Rwhelle (G. N.)

PIERON H. (1908), L'évolution du psychisme", *Revue du Mois*, martie 1908 – reprodus în *De l'actinie à l'homme*, vol. I, 4, PUF, Paris, 1958 – SCHINNER B.F. (1963), „Operant Behavior", în American *Psychologist*, 18, 503 – 505; reprodus în *Contingencies of Reinforcement*, Appleton Century Crofts, New York, 1969. Traducere (1971): *L'analyse experimentale du comportement* (trad. A.M. Richelle şi M. Richelle), Dessart-Mardaga, Bruxelles.

— WATSON J.B. (1913), „Psychology as the Behaviorist Views it", în *Psychological Review*, *2*0, 158 –

177.

Comportament agresiv → Agresiv (Comportament)

Comportamentală (Terapie)

Formă de psihoterapie caracterizată printr-o acţiune dirijată spre simptome*, considerate drept comportamente* modificabile, cu ajutorul unor prescripţii privitoare la regulile învăţării. De fapt, psihoterapia comportamentală pleacă de la principiul că tulburările mentale rezultă din întăririle* care au condus la fixarea de comportamente stabile. Pot fi utilizate numeroase metode: inhibiţia reciprocă vizează dezvoltarea unui nou răspuns care se substituie răspunsului-simptom de fiecare dată când situaţiastimul se repetă. Pentru a o realiza, s-ar putea recurge la tehnicile de relaxare (desensibilizare sistematică). Tehnicile de generalizare şi de reducere a stimulării utilizează expunerea repetată la stimuli patogeni atenuaţi. Tehnicile de practică negativă vizează suprimarea răspunsurilor-simptom, antrenând subiectul spre a le reproduce voluntar. Tehnicile de condiţionare pozitivă controlată caută să creeze o condiţie nouă, destinată luptei contra simptomului. Tehnicile de aversiune, în fine, au ca scop să creeze întărirea negativă.

Toate aceste metode necesită cooperarea activă a pacientului şi tind să neutralizeze orice interacţiune afectivă care ar depăşi cadrul acestei cooperări. Ele se disting deci radical de abordarea psihodinamică bazată pe înţelegerea mobilurilor care ar determina simptomul şi pe utilizarea componentelor afective ale relaţiei terapeutice. Comportamentaliştii acordă o mare importanţă definirii precise şi concrete a comportamentelor-ţintă şi a condiţiilor în care acestea se realizează. Ei pun accentul pe interesul practic al tratamentelor de scurtă durată şi pe posibilitatea de a măsura obiectiv rezultatele observate.

Terapiile comportamentale nu se aplică numai la tulburări mentale marcante, ci şi la conduite considerate nocive (toxicomanie*, tabagism, tulburare socială, inhibiţie

profesională etc).

Sub termenul de terapie cognitivă, de douăzeci de ani încoace se dezvoltă metode care, conservând principiile generale ale terapiei comportamentale, pun sub semnul prescrierii nu comportamente, ci activităţi mentale destinate luptei contra simptomelor pur mentale sau compensării lor (stări depresive, idei obsedante etc).

D. Widlocher

(G. N.)

Comportament alimentar → Alimentar (Comportament)

Comportament de alternanţă → Alternanţă

Comportament de tip A şi B

Doi cardiologi americani, M. Friedman şi R.H. Rosemnan, au definit noţiunea de tip A pornind de la relaţia statistic semnificativă observată între un ansamblu de comportamente şi o împrejurare saturată de maladii cardiovasculare, neexplicată prin factorii de risc clasici (hipertensiune, colesterol, tabac). Acest tip de comportament este caracterizat printr-un simţ ascuţit de competiţie, o luptă neîncetată pentru reuşită, hiperactivitate, vorbire explozivă, tensiune a musculaturii faciale, sentiment al urgenţei şi al sfidării permanente, comportamentul de tip B nefiind definit decât prin absenta acestor caracteristici.

P. Lidvan (G. N.)

Comportament dipsic → Dipsic (Comportament)

Comportament exploratoriu → Exploratoriu (Comportament)

Comportament indus → Indus (Comportament)

Comportament matern → Matern (Comportament)

Comportament parental → Parental (Comportament)

Comportament redirijat → Activitate redirijată

Comportament reproductiv → Reproductiv (Comportament)

Comportament sexual Sexual (Comportament)

Comportament ţintă → Ţintă (Comportament)

Compozit → Stimul

Compoziţie tranzitivă → Grupare

Comprehensiune lingvistică în psihologie, termenul de comprehensiune este utilizat pentru a desemna, în acelaşi timp, un proces şi rezultatele acestuia, în prima accepţie, se face referire la ansamblul operaţiilor simultane şi secvenţiale de tratare a informaţiei aplicate la stimuli de diferite niveluri de complexitate (un cuvânt*, o frază*, o povestire*); în acest plan, distingem comprehensiunea producţiei. Studiul experimental al acestor operaţii se face supunând subiecţii la diferite sarcini având ca obiect diverse tipuri de materiale: sarcini de simplă lectură*, de verificare, de asortare, de rezumat*, de rapel* etc. Astfel de studii privilegiază, în general, măsurările proporţiei de răspuns care este considerată ca un bun indicator al proprietăţilor proceselor cognitive subiacente, în cea de-a doua accepţie, se face referire la produsul acestei tratări, adică la însăşi interpretarea stimulilor: se consideră că, în general, ea poate varia în funcţie de adâncimea tratării aplicate, ca şi în funcţie de amploarea activităţii inferenţiale pe care subiectul poate să o dezvolte.

M. Hupet

(G.N.)

Comprehensiune logică în logica clasică, comprehensiunea „marchează atributele conţinute într-o idee” (Logica de la Port-Royal), adică proprietăţile care determină un concept. Sub influenţa limbii engleze, se vorbeşte, de asemenea, astăzi, de intenţie. Comprehensiunea este dual faţă de extensiune*, în teoria mulţimilor*, există o axiomă numită axioma de comprehensiune care stabileşte existenţa anumitor ansambluri de elemente care au o aceeaşi proprietate.

J.-B. Grize

(L. C. L.)

Comprehensiune subită

Expresia traduce în mod satisfăcător termenul englezesc *insight* şi termenul german *Einsicht*, aplicat de W. Kohler în 1917 la reorganizarea câmpului care-l conduce la soluţie, după încercări infructuoase, pe cimpanzeul supus unor probleme* practice. Caracterul subit nu este, în realitate, o caracteristică esenţială a comprehensiunii*, ci mai curând a reluării activităţii observabile, de execuţie a soluţiei. Această activitate urmează efectiv unei faze de inactivitate pe care un observator este tentat să o interpreteze ca o reflecţie. Nimic nu permite a se infera rapiditatea comprehensiunii, nici de altfel rolul pe care reprezentările* mentale îl pot juca. Observaţiile lui Kohler sugerau totuşi prezenţa, la maimuţa superioară, a unor tatonări

Compromis → Formaţiune de compromis

Compulsie

Tendinţă de a efectua anumite acţiuni şi de a le repeta, compulsia este un act caracterizat prin patru criterii: o neconcordanţă cu acţiunile în curs, o constrângere de a fi repetat, o funcţie de a scăpa de teama angoasantă faţă de ceea ce s-ar putea întâmpla dacă aceasta nu s-ar realiza şi o egodistonie*, adică o nonconformitate sau o dizarmonie faţă de ansamblul organizării eului. Compulsia se întâlneşte în cursul stărilor nevrotice, în special în nevroza obsesională. Această noţiune a devenit un veritabil concept în teoria psihanalitică, în acest domeniu, se ridică actualmente o problemă terminologică: pentru a transcrie termenul *Zwang* trebuie să se menţină în limba franceză (şi în limba română – n. t.) un termen identic sau, din contră, să se reţină doi termeni diferiţi, compulsie, pe de o parte, şi constrângere, pe de altă parte, primul aplicându-se la nevroză, cel de-al doilea la inconştient? Cu alte cuvinte, trebuie să se aplice termenul *Zwang* la fel de bine la nevroză ca şi la inconştient? În acea ultim caz, s-ar putea

distinge două tipuri de constrângeri care, atunci, nu s-ar mai chema compulsie: constrângerea pulsiunii şi strângerea fantasmei inconştiente.

A. Bre: – *ei* <CN.)

Computaţie, computaţional → 3 acii Comunicare într-un sens foarte larg, acest termen desemnează orice proces prin care o informaţie* este transmisă de la un element la altul, aceste elemente fiind de natură biologică (comunicaţiile în sistemul nervos*), tehnologică (procedeele de telecomunicaţie) sau socială. În sensul strict pe care îl vom adopta, el se limitează la acest ultim aspect şi poate fi definit ca un proces prin care congenerii interacţionează, în cadrul finalităţilor de supravieţuire a grupului, prin mijlocirea unor semnale* mai mult sau mai puţin specifice. Procesul de comunicare se realizează totdeauna într-un episod comportamental: un act (declanşator*) produs de un membru al grupului antrenează o modificare de comportament la un congener. Pentru a diferenţia episodul comunicativ de alte forme de interacţiune comportamentală, două criterii trebuie luate în consideraţie: statutul social al interacţiunii şi gradul de specificitate al comportamentului declanşator.

Nu vom vorbi de comunicare decât atunci când un episod comportamental se înscrie în cadrul de finalităţi colective gerate de reguli de organizare a speciei sau grupului. La cea mai mare parte dintre animale, comportamentele comunicative contribuie într-un mod direct şi evident la supravieţuire (nutriţie, reproducere, evitarea pericolului) şi regulile de interacţiune sunt gerate de potenţialul genetic al speciei (emisie de „feromon*” la furnici, „dans*” la albine etc). La mamiferele superioare, capacitatea de comunicare înscrisă genetic se realizează în secvenţe comportamentale care fac obiectul învăţării. Sistemul de reguli este, din acel moment, gerat de grup şi dobândeşte statutul de cod* convenţional. La om, în fine, capacitatea de specie se realizează în diverse coduri

convenţionale cu caracter socio-istoric, care fac în plus obiectul reprezentărilor* individuale: comunicarea este din acel moment gerată simultan de către grup şi de către indivizi.

La anumite specii, comportamentul declanşator al episodului comunicativ nu prezintă nicio specializare aparentă: strigătul stăncuţei este în primul rând o reacţie condiţionată* la perceperea anumitor prădători; contextul* interacţiunii (poziţia animalului „pândar" şi cea a congenerilor săi îndeosebi) îi conferă un statut de semnal. La alte animale, asistăm la o primă formă de specializare: parada* ghidrinului, ca şi. ritualurile*" a numeroase păsări constituie transformări comportamentale care, într-un context determinat, dobândesc statutul de semnal. La om, în fine, dotate cu un statut de semnal (sau de semn*) sunt comportamentele specifice (ca producţia sonoră). Oricare ar fi gradul de structurare socială a speciei şi oricare ar fi gradul de specializare al semnalului declanşator, informaţia* generată în episodul comunicativ are un statut dublu.

Pe de o parte, informaţia se poate defini ca efect comportamental al semnalului; aceasta este „valoarea* de schimb" a acestui semnal. La specia umană, de exemplu, individul care a învăţat o limbă cunoaşte valoarea reprezentativă medie a fiecărui semn; el cunoaşte sensul* sau semnificatul. Partea stabilă a relaţiei semnal-sens este cea care incită observatorul neavertizat să interpreteze orice episod comunicativ potrivit schemei inspirate de R. Jakobson (1963): un emiţător* dornic să transmită o reprezentare o va transforma în suite de semnale, conform regulilor codului (encodare* a mesajului*) şi o va pune la dispoziţia receptorului care va efectua operaţia inversă de decodare. O astfel de schema nu este valabilă decât pentru a descrie comunicarea unor anumite mamifere superioare. La cea mai mare parte dintre specii, de fapt, actul de comunicare nu implică autoreprezentarea lui: emiţătorul

nu dispune de mijloace cognitive care să-i permită să pună în relaţie declanşatorul şi efectul lui şi să doteze astfel pe primul cu statutul de semnal, iar pe al doilea cu statutul de sens. El nu poate, prin urmare, să aibă intenţia* de a transmite pe cel de-al doilea prin intermediul primului.

Pe de altă parte, valoarea informativă a unui semnal constituie totdeauna şi un efect de interacţiune; un comportament nu este semnal decât prin raporturile funcţionale pe care le întreţine cu contextul său. La speciile inferioare, acest efect al contextului este direct. La specia umană, el este mediatizat, adică organizat prin reguli de interacţiune socială* care au fost descrise, de exemplu, în termeni de reguli de folosire (L. Wittgenstein, 1953) şi în termeni de ritualuri de interacţiune (E. Goffman, 1967). Acest efect al contextului conferă semnalului valoarea sa informativă secundă sau semnificaţia* sa.

J.-P. Bronckart (G. N.)

GOFFMAN E. (1%7), *Interaction Ritual. Essays în Face-to-Face Behavior*, Doubleday, New York. Traducere (1974): *Les rites d'interaction* (trad. A. Kihm), Editions de Minuit, Paris.

— JAKOBSON R. (1963), *Essais de lingvistique générale. Les fondements du langage*, Editions de Minuit, Paris.

— WITTGENSTEIN L. (1953), *Philosophical Investigations*, Basil Blackwell, Londra Traducere (1961): *Investigations philosophiques* (trad. P. Klossowski), Gallimard, Paris.

Comunicare nonverbală

Opusă comunicării" verbale, ea este concepută de multă vreme ca limbaj*, în sens strict. În această viziune, toate celelalte forme de comunicare (chiar şi scrisul) sunt considerate ca secundare, derivate sau substitutive.

Teoriile contemporane ale comunicării, influenţate de discipline atât de diverse ca lingvistica* enunţării*,

psihologia, sociologia, antropologia*, etologia* animală etc., asigură astăzi locul cuvenit comunicării nonverbale, bazându-se pe ipoteza canalelor multiple ale comunicării umane. Comunicarea umană este concepută ca o enunţare eterogenă rezultând din combinarea de elemente vocal-acustice şi vizuale, canalul acustic pierzându-şi locul preponderent. Primele sunt constituite nu doar din latura verbală a limbajului, ci şi din toate elementele melodice şi intonative ale căror funcţii expresive şi estetice sunt esenţiale. Secundele se clasează în semne statice (tip morfologic, găteli, îmbrăcăminte etc), cinetice lente (posturi etc.) şi, în fine, cinetice rapide (mimici faciale, gesturi etc). Primele două categorii participă la definirea contextului comunicării: vârstă, sex, mediu sociocultural, dispoziţie etc. Semnele cinetice ar fi şi ele contextuale*, în măsura în care ar participa la elaborarea enunţării şi deci a enunţului. Tendinţa actuală rezervă termenul de comunicare nonverbală elementelor statice rapide: posturo-mimico-gestualitatea.

D. Peraya (G. N.)

Comunitate terapeutică

Concept datorat lui M. Jones, din 1972, pentru a descrie o formă de socioterapie destinată unor instituţii psihiatrice de adulţi. Ea reclamă participarea activă a pacienţilor şi punerea în discuţie a patologiei lor. Reuniuni şi întâlniri sunt favorizate, respectiv impuse de către personalul de îngrijire, iar crizele sunt folosite pentru un scop terapeutic. Îngrijirea medicală comportă un aspect de tratare individuală şi un aspect de readaptare socială. Un ideal comun de vindecare este întreţinut şi însoţit de o susţinere a evoluţiilor personale, prin integrarea celor mai bolnavi în grupe de vechi pacienţi care se reunesc cu sau fără un psihoterapeut. Aceste comunităţi sunt adesea organizate în jurul unei probleme precise: toxicomanie, obezitate, alcoolism (Alcoolici Anonimi). Ele recurg în acest caz la grupuri de confruntări terapeutice foarte

directe, respectiv brutale, cu durată scurtă; în compensaţie, pacienţii beneficiază de o întreţinere materială totală. Acest demers a fost larg utilizat şi popularizat şi de antipsihiatrie.

D. Anzieu (G. N.)

Conativă (Funcţie) → Funcţie a limbajului

Conaţie

În triada emoţie-cogniţie-conaţie, acest ultim termen regrupează factorii de personalitate* care privesc tendinţele, în opoziţie cu emoţiile ca factori de trăire şi cu modulele de tratare a informaţiei privitoare la cogniţie. Această opoziţie conferă conaţiei particularitatea de a separa intenţionalul sau motivaţionalul de aspectele afective. În sens clasic, conaţia este jocul tendinţelor în acţiune, echivalent al „conştiinţei motrice” *R. Jouvent* (G. N.)

Concentrare → Atenţie Concept

Forma cea mai elementară a gândirii*, deosebită de formele mai elaborate, ca judecata* de exemplu. Conceptul este totuşi totdeauna o idee generală şi tocmai aceasta îl deosebeşte de imaginea mentală*, care rămâne de două ori individuală: ea este a unui subiect determinat şi reprezintă un obiect singular. Astfel, conceptul de „mamă” este împărtăşit de oricine ştie ce este o mamă şi nu trimite la niciuna din ele în particular; imaginea mentală „mama mea”, în schimb, nu-mi aparţine decât mie şi este cea a unicei femei care mi-a dat viaţă. Un concept poate fi definit în două moduri. Pe de o parte, în comprehensiune*, adică dând lista tuturor trăsăturilor sale caracteristice. Se vorbeşte, astfel, de lista atributelor pe care el „o conţine în sine, pe care nu i-o poţi trunchia fără a-l distruge” (Logica de la Port-Royal). Pe de altă parte, în extensiune*, adică furnizând o colecţie sau o clasă* de obiecte în care fiecare posedă toate proprietăţile menţionate. Desigur, fiecare din obiectele evocate se bucură şi de alte proprietăţi decât cele enunţate în comprehensiunea conceptului, dar atunci

ele sunt considerate ca nonpertinente. În acest sens, un concept este nu numai general, ci şi abstract. Înţelegerea conceptului de „pătrat”, de exemplu, constă în: a fi un patrulater, a avea laturi egale şi a avea unghiuri drepte. Extensiunea sa este instituită prin toate figurile care au aceste trei proprietăţi, abstracţie făcând de mărimea lor şi de alte eventuale aspecte. Există o relaţie dublă între comprehensiune şi extensiune. Una este circulară: pentru a abstrage proprietăţile comune tuturor pătratelor, trebuie ştiut care figuri sunt pătrate şi care nu sunt. Însă o asemenea alegere reclamă cunoaşterea a ceea ce semnifică „a fi pătrat”. Aceasta este raţiunea pentru care geneza conceptelor a prilejuit nu numai numeroase dezbateri filosofice, ci şi experimente psihologice foarte variate. Cealaltă relaţie este legea potrivit căreia extensiunea este în raport invers cu comprehensiunea. Aceasta înseamnă că, cu cât comprehensiunea este mai bogată, cu atât extensiunea este mai săracă, deci există mai puţine obiecte care o satisfac. Sub raport cognitiv, există mai puţine pătrate decât romburi şi mai puţine romburi decât patrulatere, chiar dacă cele trei ansambluri sunt matematic echipotente (elementele lor pot fi puse în corespondenţă biunivocă unele cu altele). Aceasta permite să se stabilească o ierarhie între anumite concepte. Se vorbeşte astfel de gen şi specie: pătratele şi romburile sunt specii ale genului patrulater. Trebuie notat totuşi că relaţia între gen şi specie este una vicariantă, adică transpozabilă de la un nivel la altul. Rombul este specie relativ la patrulater, el este gen relativ la pătrat. Ne aflăm la izvorul unui tip fundamental de clasificare*, în fine, se poate întâmpla ca unor comprehensiuni diferite să le corespundă o aceeaşi extensiune. Aşa ar fi cazul dacă s-ar defini pătratul ca un patrulater cu diagonale perpendiculare şi bisectoare de asemenea perpendiculare.

Conceptele nu numai că servesc la organizarea cunoştinţelor şi permit raţionamentul* logic, ci ele sunt şi

sursă de creativitate. Să presupunem că într-adevăr, prin abstracţie* convenabilă de date perceptive, s-a stabilit comprehensiunea a doua concepte, unul prin trăsăturile a, b, c, celălalt prin trăsăturile d, e. Fără a mai recurge la observaţie, în cazul acesta este posibilă generarea de noi concepte, precum, spre exemplu, cele de comprehensiune (a şi d), (b, c şi e) etc.

Cea mai mare parte dintre cuvinte* desemnează concepte care pot aparţine unor domenii foarte diferite unele faţă de altele: existenţe concrete (arbore), existenţe abstracte (număr), procese (şlefuire), proprietăţi (roşu), acţiuni (a alerga). De altfel, nu se întrevede cum ar fi posibilă alcătuirea unei liste exhaustive în acest caz. Cu toate acestea, folosirea limbii, indispensabilă pornind de la un anumit grad de elaborare a gândirii, duce la distingerea netă între concept în sens profund (aşa cum a fost definit mai înainte) şi noţiune. Se întâmplă rar, într-adevăr, ca termenii unei limbi, în folosirea lor comună, să fie definiţi prin stabilirea unei liste bine determinate şi circumscrise de proprietăţi, cum sunt, de exemplu, conceptele ştiinţifice. Astfel, „masa unui corp”, în uzajul curent, este o anumită cantitate de materie care nu se deosebeşte deloc de greutatea sa, iar la o anumită vârstă chiar şi de volumul său. Este vorba de o noţiune şi numai în aria unei teorii fizice, în care masa este definită ca raport între forţa la care corpul este supus şi acceleraţia sa, se poate vorbi de concept în sens strict. Această distincţie nu este lipsită de consecinţe asupra raţionamentelor, între care cele mai riguroase nu se pot face decât pe bază de concepte. Se poate considera chiar că una din diferenţele esenţiale între ştiinţele numite exacte şi ştiinţele umane ţine de faptul că primele se servesc de concepte şi celelalte de noţiuni.

J.-B. Grize

(G. N.)

Concept de sine

Reprezentare* de sine în sistemul de cunoştinţe* al

individului. Această reprezentare este echivalentă cu o structură cognitivă* probabil complexă, intervenind în tratarea informaţiilor* care provin fie din mediul social al individului, fie din propriul său comportament. Ea este alcătuită dintr-un ansamblu de metacunoştinţe* funcţionale şi de cunoştinţe factuale care sunt activate prin anumite aspecte frapante ale mediului sau ale comportamentului. Conceptul de sine serveşte organizării informaţiei noi privitoare la sine. El implică reguli de inferenţă, de judecată, de encodare, de recuperare în memorie a acestor informaţii, ca şi de predicţie şi de planificare a comportamentelor viitoare.

ERSOC (G. N.)

Conceptual

Ceea ce se raportează la concept* sau care este de ordinul conceptului.

Într-un sens apropiat de abstract sau de teoretic, se spune despre un demers, despre o abordare, despre o atitudine care se desprinde de nivelul concret*, care îl transcende sau care îl neglijează ori îl ignoră. Se mai spune despre o construcţie elaborată prin inteligenţă*, în opoziţie cu situaţiile practice sau cu realităţile psihologice; timpul* din fizică, spaţiul* geometric sunt conceptuale, în opoziţie cu timpul trăit sau cu spaţiul corporal.

Dependenţă conceptuală: model* propoziţional de reprezentare a cunoştinţelor propus de R.C. Schank în 1975. El vizează o reprezentare a conceptelor subiacente cu enunţuri independente ale caracteristicilor proprii fiecărei limbi naturale. În acest scop, modelul specifică o reţea de interrelaţii posibile într-un ansamblu restrâns de „primitive conceptuale” (*conceptual primitives*), incluzând acte de bază, fizice, instrumentale sau mentale, stări, roluri etc.

Sistem nervos conceptual: în lucrarea sa din 1938, *The Behavior of Organisms*.

B. F. Skinner sugera că iniţialele *CNS* ar putea fi

decodate prin *Conceptual* mai degrabă decât *Central Nervous Sistem*, maşinăria nervoasă invocată pentru a explica comportamentul fiind în mod frecvent o construcţie inferată, în aşteptarea legitimă a unei explorări directe de către neuropsiholog (Skinner dădea exemplul sinapsei ale cărei structură şi funcţionare erau încă slab cunoscute), dar uneori elaborată cu complezenţă şi menţinută la acest nivel în teoriile psihologice (v. Câmp conceptual).

M. Richelle (G. N.)

Conceptualizare

Termen destul de puţin frecvent ca utilizare şi care pare a fi fost introdus către anii 1950 de D. Lagache. Aici el va fi înţeles ca un proces şi ca un rezultat, în acelaşi timp.

În calitate de proces, conceptualizarea desemnează acel demers al inteligenţei care, de-a lungul unui *continuum*. Ea poate trimite, de asemenea, la diferenţe între etapele dezvoltării*, ca în teoria lui Piaget, potrivit căreia copilul parcurge stadii în care capacităţile cognitive* rămân dependente de concret înainte de a accede la nivelul strict simbolic* sau formal, în situaţiile* experimentale sau de test*, se vorbeşte de probe concrete atunci când materialul prezentat subiectului este constituit din obiecte, eventual de manipulat, în contrast cu date verbale sau logico-formale.

În lingvistică, unităţile lexicale concrete sunt cele care se referă la obiecte sau fenomene reale şi sensibile, în opoziţie cu cele care se referă la calităţi sau entităţi abstracte, sau la relaţii. Termenii concreţi, cu excepţia numelor proprii, nu sunt mai puţin conceptuali (v. Operaţie concretă).

M. Richelle (G. N.)

după J. Piaget (1947), trece printr-o serie de etape în care niciuna nu prelungeşte pur şi simplu pe cea precedentă, ci o integrează într-o construcţie mai elaborată şi îndeosebi mai echilibrată. Este vorba, în

ordine: de percepţii primare care se află la baza activităţilor perceptive; de activităţi senzorio-motorii; de reprezentări preoperatorii care conduc la operaţii concrete*; de structuri formale. Ne aflăm în prezenţa unei filiaţii de structuri din ce în ce mai generale şi abstracte, în calitate de rezultat, conceptualizarea se prezintă ca un sistem organizat de concepte* al cărei echivalent practic este constituit din scheme* senzorio-motorii. Acestea sunt, desigur, încă de pe acum de natură a se aplică la ansambluri de situaţii analoage între ele, dar ele încă nu au în vedere decât succesul acţiunii. Ceea ce s-ar putea numi scheme* conceptuale, ca atare, sunt independente de cutare sau cutare acţiune particulară şi tind deci către o cunoaştere* pentru ea însăşi. Rezultă că astfel de scheme sunt total independente de orice circumstanţe, atât spaţiale, cât şi temporale, şi că ele relevă în întregime metode combinatorice.

Se poate spune, în fine, despre conceptualizare că este o atitudine de gândire de ordin secund. Nu mai este vorba de a organiza acţiuni, respectiv operaţii interiorizate, ci, printr-un act propriu-zis reflexiv, de a înţelege sistemele globale pe care le constituie aceste acţiuni.

J.-B. Grize (G. N.)

PIAGET J. (1947), *La psychologie de l'intelligence*, A. Colin, Paris.

Concret

Care se raportează la obiecte sau fenomene reale, sensibile. Se spune, în psihologie, prin opoziţie cu abstract sau cu formal, despre o atitudine*, despre un act de inteligenţă*, despre un demers orientat spre real şi practic. Opoziţia face trimitere la diferenţe interindividuale, când raportate la forme tipologice, când etalate între două extreme

Condamnare

Pedeapsă aplicată unui individ recunoscut ca vinovat,

printr-o jurisdicţie de judecare, după ce culpabilitatea* sa legală a fost probată. Autorul unui comportament socialmente reprobabil este respins de cei apropiaţi, care pot face cunoscută excluderea sa prin gesturi manifeste, ca cel de a interzice accesul la domiciliul lor (uşă condamnată).”.

J. Selosse

Condensare

Descrisă, în primul rând, de S. Freud ca una dintre operaţiile esenţiale prin care se realizează „travaliul visului”, condensarea va deveni unul din modurile caracteristice ale funcţionării gândirii inconştiente. Mecanismele de condensare se regăsesc în lapsus*, uitarea* unor cuvinte, vorbele de spirit*, simptome* în general, de fapt, în toate formaţiunile numite de „compromis”. Însă tocmai în legătură cu visul, care, pentru S. Freud, atestă cel mai bine legi determinative ale proceselor inconştiente, condensarea a fost pusă în evidenţă: pe o reprezentare unică, vin să se adauge diferitele energii care se deplasează de-a lungul lanţurilor asociative. De unde şi forţa anumitor imagini ale visului care atestă o investiţie importantă. Condensarea este reperabilă, de exemplu, în formarea unui personaj compozit, a unei teme sau unui obiect care constituie un punct nodal, o răspântie a mai multor lanţuri asociative. Lingvistul R.J. Jakobson şi, în urma sa, J. Lacan au pus în relaţie mecanismele retorice ale metaforei şi ale metonimiei. Condensarea ar funcţiona ca o metaforă în măsura în care ea ar lega doi semnificând printr-un sens latent într-o concentrare de intensităţi. Şi în una, şi în cealaltă, un element ar fi totdeauna pus în locul altuia şi o verigă a lanţului asociativ ar fi absentă.

A. Braconnier (G. N.)

Condiţionare

Procedură de învăţare*, descrisă iniţial de I. Pavlov încă din 1902, în care un stimul numit condiţionat* (de ex.,

sonerie) asociat cu un stimul necondiţionat* (hrană) provoacă un răspuns condiţionat similar răspunsului necondiţionat (salivare). Mecanism de învăţare asociativă pus în evidenţă prin această procedură. Termenul a fost apoi aplicat la o procedură sensibil diferită, în care un comportament ca parcurgerea unui labirint sau deschiderea unei uşiţe (cutie cu problemă) este sancţionat printr-o întărire alimentară: se vorbeşte atunci de condiţionare sau, mai curent, de învăţare instrumentală. B.F. Skinner (1938) a simplificat această procedură punând la punct un dispozitiv în care animalul acţionează un levier-răspuns* şi primeşte o raţie de hrană. Acestei situaţii i se aplică termenii de condiţionare operantă, sau de tip II, pe care Skinner o deosebeşte de condiţionarea pavloviană. responsivă sau de tip I.

Cele două tipuri sunt clar deosebite în planul procedurilor: răspunsul este declanşat de stimulul condiţionat în tipul I, el este emis de subiect în tipul n; prezentarea stimulului necondiţionat (întărirea) în tipul I depinde de experimentator, ea depinde de răspunsul subiectului în tipul II; răspunsul, la început necondiţionat, apoi condiţionat, în tipul I este legat de stimulul necondiţionat printr-o conexiune permanentă, psihologică, în timp ce răspunsul şi întărirea condiţionării operante întreţin o legătură arbitrară. În prezenţa acestor diferenţe, s-a putut pune întrebarea dacă utilizarea aceluiaşi termen – condiţionare – nu ar sugera o asemănare înşelătoare. Distincţia, dincolo de procedurile de laborator, de mecanismele aflate în joc, a făcut obiectul unor dezbateri teoretice încă deschise. Potrivit şcolilor şi, neîndoielnic, faptelor pe care s-a pus accentul, în cele două tipuri de condiţionare se vor vedea două mecanisme de învăţare cât se poate de distincte, două mecanisme strâns articulate unul cu altul, sau dimpotrivă, unul şi acelaşi mecanism aprehendat în manieră diferită.

Concepţiile diferă în privinţa condiţionării sau

condiţionărilor în ansamblul mecanismelor de învăţare, unii acordându-le un loc central, chiar exclusiv, alţii nevăzând în acestea decât un nivel între altele, superior obişnuirii*, dar mai puţin elaborat decât învăţarea perceptivă* sau învăţarea simbolică. Ele diferă, de asemenea, în privinţa factorilor cruciali în condiţionare: contiguitate*, relaţie cu stimulul necondiţionat sau cu întărirea, sau, ca în teoriile cognitiviste*, abstracţie şi reprezentare* ale regularităţilor mediului.

Condiţionare senzorio-senzorială sau precondiţionare senzorială: condiţionare care apare la un stimul (S1) asociat în prealabil cu un stimul condiţionat (S2), înainte de asocierea acestuia din urmă cu stimulul necondiţionat. S nu a fost deci asociat cu stimulul necondiţionat, nici direct, nici indirect prin asocierea sa cu S2, întrucât aceasta este anterioară condiţionării lui S2. Condiţionare de gradul (sau ordinul) al doilea: condiţionare obţinută la un stimul asociat cu alt stimul prealabil condiţionat. O condiţionare de ordinul al treilea implică o condiţionare la un stimul condiţionat de gradul al doilea.

Condiţionare inversă sau retrogradă:

condiţionare în care stimulul condiţionat, în loc de a preceda stimulul necondiţionat sau de a surveni simultan, cum este regula, este prezentat ulterior. Această condiţionare este foarte dificilă, dacă nu imposibil de stabilit.

Condiţionare întârziată: condiţionare în care stimulul condiţionat, în loc să fie prezentat cu puţin timp (O, 5 la 1 s) înaintea stimulului necondiţionat, precedă pe acesta din urmă cu un interval mai lung (eventual de ordinul minutelor), prelungindu-se până la prezentarea stimulului necondiţionat. Răspunsul condiţionat, care se produce în primul rând de la debutul stimulului condiţionat, apare, pe parcursul încercărilor, numai la apropierea sfârşitului intervalului.

Condiţionare de urmă: condiţionare întârziată în care

stimulul condiţionat, în loc să se prelungească până la prezentarea stimulului necondiţionat, este întrerupt, un timp gol separându-l de stimulul necondiţionat. Răspunsul condiţionat survine la apropierea sfârşitului acestui interval vid. Condiţionare interoceptivă: condiţionare în care stimulul condiţionat se referă la sensibilitatea interoceptivă.

Condiţionare semantică*: condiţionare în care se substituie stimulului condiţionat fizic un stimul verbal care îl desemnează, ori invers, sau şi în care se substituie unui stimul verbal condiţionat un alt stimul verbal apropiat semantic sau fonetic (v. Al doilea sistem de semnalizare).

Condiţionare de sustragere, de evitare: (v. Sustragere, Evitare).

M. Richelle (G. N.)

PAVLOV I.P. (1928), *Lectures on Conditioned Reflexes* (trad. din rusă de H.W. Gantt), International Publications, New York.

— SCHINNER B.F. (1938), *The Behavior of Organisms*, Appleton Century Crofts, New York.

Condiţionare alfa Sensibilizare

Condiţionare pozitivă controlată → Comportamentală (Terapie)

Condiţionat

Se spune despre un stimul* care a fost supus unei asocieri cu un stimul necondiţionat* sau despre răspunsul* care rezultă din această condiţionare. În procedura* pavloviană, stimulul condiţionat (sau condiţional) este iniţial un stimul neutru* care, prin asocierea cu un stimul necondiţionat, declanşează un răspuns similar celui necondiţionat, numit răspuns, reacţie* (sau reflex*) condiţionat, în terminologia condiţionării operante*, se spune despre răspunsul care este urmat de o consecinţă* întăritoare, potrivită pentru a creşte probabilitatea de apariţie a acestuia.

Evitare condiţionată: procedură de evitare* în care

stimulul aversiv* este precedat de un semnal având valoare de stimul condiţionat şi în timpul căreia răspunsul de evitare permite subiectului să se sustragă anticipativ stimulului aversiv. Inhibiţie condiţionată: la I. Pavlov, inhibiţie* a reacţiei condiţionate obţinută asociind la stimulul condiţionat un alt stimul, această combinaţie nefiind întărită niciodată. Stimulul condiţionat prezentat singur îşi păstrează proprietatea de a declanşa răspunsul condiţionat, ceea ce distinge inhibiţia condiţionată de stingere.

M. Richelle (G. N.)

Conductanţă

Polarizarea* membranei plasmice poate fi schimbată ca răspuns la diverse evenimente de origine extra sau intracelulară modificând permeabilitatea membranei la ioni de sodiu (Na +), potasiu (K +), calciu (Ca ++), clor (CI”). Din transferul intermembranar al unui tip de ion rezultă un curent electric de intensitate invers proporţională cu rezistenţa electrică a membranei faţă de acest curent. Conductanţă transmembranară pentru acest ion este inversul rezistenţei în discuţie, exprimat în Siemens: un Siemens corespunde unei conductanţe care ar fi responsabilă de un curent de 1 amper pentru o diferenţă de potenţial de 1 volt. Aceste variate conductanţe sunt datorate existenţei canalelor ionice intramembranare. Aceste canale (şi conductanţele corespunzătoare) pot, după caz, să fie activate de un mediator* chimic (joncţiune neuromusculară), sau de potenţialul* de membrană însuşi (conductanţe Na + şi K + ale potenţialului de acţiune), uneori ambele (conductanţele la + aflându-se pe terminaţiile presinaptice)”.

M. Mouhns

(L. C. L.)

Conducţie → Neurotransmisie

Conduită

Termen utilizat îndeosebi în Franţa: unii clinicieni au

avut de ce regreta că folosirea lui nu este mai răspândită şi că i se preferă, ca în engleză, cuvântul comportament* (*behavior*).

Conduita a fost iniţial definită de P. Janet: „faptul psihologic este conduita fiinţei, conduită exterioară şi nu interioară. Este ansamblul mişcărilor, acţiunilor, vorbelor, a tot ceea ce ea poate face, ceea ce este exterior perceptibil, ceea ce reiese din organismul său, ceea ce atinge obiectele exterioare” (1929, p. 135). Însă există, de asemenea, conduite interne, precum „conştientizarea” sau priza de conştiinţă*, care este o perfecţionare a conduitei. În timp ce, în primul caz, avem de a face cu o psihologie obiectivă comparabilă cu cea a comportamentului*, în al doilea caz, accedem la viaţa spiritului*, la domeniul sentimentelor*: credinţa*, dragostea*, limbajul* sunt operaţii psihologice prin care ne construim personalitatea* în negocierea cu altul. Am trecut de la conduitele corporale la conduitele sociale; această schimbare este fructul gândirii*, care este o manieră de a pregăti acţiunea, ferită de privirile indiscrete. Chiar dacă nu ştim bine în ce constă ea, evoluţia personalităţii este o mărturie în acest sens. Pentru D. Lagache, „conduita (sau comportamentul) este ansamblul operaţiilor, materiale sau simbolice, prin care un organism în situaţie tinde să-şi realizeze posibilităţile şi să reducă tensiunile care-i ameninţă unitatea şi îl motivează. Expresia «ansamblu de operaţii» nu exclude nicio reacţie sau răspuns al organismului şi implică în plus faptul că aceste reacţii sau răspunsuri formează o totalitate structurată” (1951, p. 310). Astfel, conştiinţa* însăşi nu poate fi biologic înţeleasă decât ca o conduită sau o calitate de conduită. Noi nu o atingem decât în şi prin conduite. Reducţia fizică a comportamentului ar desfigura psihologia, căci conduita este un emergent original. „Sensul” său este ceea ce constituie integrarea* unei motivaţii*; în general, acesta nu este univoc şi nu este decât parţial conştient. De aceea psihologia conduitelor

inspiră mai mult pe clinicieni decât pe experimentalişti; este foarte greu de controlat toate variabilele unei situaţii şi, mai mult, viaţa noastră afectivă, îndeosebi în momentele cele mai fecunde sau mai dramatice, poate cele mai semnificative, nu este deloc accesibilă în laborator. Însă, pentru D. Widlocher, „organizarea personalităţii nu are ca obiect realităţi misterioase. Conduitele copilului sunt cele care se organizează în sisteme funcţionale… Prin conduite, trebuie înţelese cele care se exteriorizează în acţiune, dar şi cele care sunt interiorizate în formă de fantasme sau sub forma raporturilor intrasubiective dintre diversele tendinţe ale aparatului psihic” (1973, p. 392).

R. Doron şi C. Prévost (G. N.)

JANET P. (1929), *l’evolution psychologique de la personnalité*, Chahine, Paris.

— LAGACHE

D. (1951), „La psychologie: conduite, personnalité, gioupe”, în *Somme de médecine contemporaine*, edit. Med. – WIDLOCHER D. (1973), „Le développement de la personnalité. Point de vue psychanalytique”, în H. Gratiot-Alphandery şi R. Zazzo (Eds.), *Traité de Psychologie de l’enfant* (V), PUF, Paris.

Conduită de ajutor → Prosocial (Comportament)

Conduită de risc

Aceasta se referă la conduitele* de încercare susceptibile de a antrena efecte periculoase pentru autorul şi anturajul lor. Ele se situează la interfaţa cunoscutului şi necunoscutului, a ceea ce este permis şi interzis şi permit, opunându-se normelor şi transgresând regulile, dar îndeosebi graţie depăşirii de sine, să se aprecieze semnificaţia limitelor sociale şi individuale. Prin reacţiile interne şi externe pe care le suscită, ele antrenează mecanisme de reglare sau de deviere variabile potrivit caracteristicilor subiecţilor, cele ale mediului şi poziţiilor lor sociale. În psihologia cognitivă, estimarea şi acceptarea unei probabilităţi de apariţie a unui risc se înscriu în

aprecierea şi rezolvarea de probleme multifactoriale, organizate în jurul unei paradigme cost/beneficiu. Nivelul intelectual şi experienţa intervin în estimarea unei alegeri sau a unei decizii. În psihologia clinică*, observaţia revelează importanţa mecanismelor necontrolate de negare, de sublimare, de fascinaţie, de autopedepsire, de eşec, de sfidare care pot conduce la subevaluarea pericolului unui comportament etalat şi care pot revela anumite orientări existenţiale la subiecţi numiţi „de risc”. Psihologia socială* arată interes pentru situaţiile naturale şi circumstanţele care suscită sau antrenează conduite de risc elevate, modificând influenţa anumitor factori psihici şi sociali (catastrofă, panică, salvare, dar şi succes şi victorie). Unele modele experimentale ţin seama, printre altele, de probabilitatea întâmplării şi de natura evenimentului aşteptat, de creşterea nivelului de estimare a riscului în momentul deciziilor colective, ca şi de variaţiile asumării de risc pentru sine şi pentru altul.

J. Sellóse (G. N.)

Conector împrumutat de semantică* din logica prepoziţională, acest termen permite desemnarea, independent de natura sa gramaticală, a oricărui coordonant, subordonam sau adverb care exprimă o relaţie binară între două conţinuturi propoziţionale sau două enunţuri. Cei mai bine descrişi sunt conectorii argumentativi („dar”, „deci”, „căci”, „deoarece”) şi cei parafrastici („adică”). O împrejurare de conector poate fi de resortul a două fenomene de rang diferit: conexiune intrapropoziţională („se spune că el este frumos, dar bestie”) sau trimitere extraenunţiativă la un „termen stângaci” implicit* („doar dacă”). Conectorii apar în aceasta ca nişte cazuri particulare de anaforice (v. Anaforă). *a*”.

A. Berrendonner
(L. C. L.)

Conexionism

Sub acest termen sunt desemnate diferite curente de cercetare, mai curând decât teorii, având drept obiectiv o modelare* a structurii şi o simulare* a funcţionării sistemelor cognitive, inspirate din organizarea anatomo-funcţională a reţelelor* neuronale. Moştenitor al primelor modele cibernetice* (şi în special al perceptionului lui D. Rosenblatt) ale căror reţele de neuroni formali aveau deja proprietăţile logice minimale ale unui sistem cognitiv, conexionismul, după o eclipsă de un deceniu (datorată în esenţă unui articol al lui M. Minsky şi S. Pappert, 1969), cunoaşte de la începutul anilor 1980 o dezvoltare rapidă, stimulată prin utilizarea de instrumente matematice adaptate şi prin dezvoltarea de mijloace informatice puternice.

Arhitectura sistemelor cognitive este, în modelele conexioniste, concepută ca o reţea omogenă de unităţi izomorfe – automatele* sau neuronii formali, identic interconectaţi. Unitatea este un element simplu a cărui stare funcţională internă poate avea două niveluri (de ex., activ sau inactiv) potrivit unei funcţii de limită şi depinde de suma influenţelor pozitive sau activatoare şi negative sau inhibitoare, transmise de celelalte unităţi. Această circulaţie de informaţii în reţea este asigurată de conexiuni între unităţi şi va depinde de ponderea (sau ponderea sinaptică, prin analogie cu transmiterea interneuronală) atribuită fiecărei conexiuni. Se disting în structura reţelei un strat de unităţi de intrare, accesibile intervenţiilor exterioare, şi un strat de unităţi de ieşire la care se poate, de asemenea, accede, eventual separate prin unul sau mai multe straturi intermediare sau disimulate.

În versiunea cea mai clasică a unui model conexionist, reţeaua este stimulată activând diferenţiat unităţile sale de intrare, *pattern* de activărr care constituie o reprezentare* a stimulului. Aceste activări ale unităţilor de intrare se propagă interacţionând în conexiunile reţelei până la emergenţa unui *pattern* stabil de activări ale

unităţilor de ieşire, care constituie răspunsul reţelei. Modul de funcţionare a unei reţele de acest tip, în care circulaţia informaţiilor este unidirecţională (de la intrare la ieşire), poate fi complicat prin prezenţa unor verigi interne care permit vehicularea informaţiilor. Proprietăţile funcţionale esenţiale ale modelelor conexioniste rezultă din paralelismul operaţiilor de tratare, din implicarea globală (funcţie distribuită*) şi nu locală a elementelor reţelei şi din capacitatea de autoorganizare* a acesteia, făcând-o aptă să înveţe (P. Smolensky, 1988). Demersul conexionist se bazează pe ipoteza că astfel de reţele permit, ca urmare a unei adaptări sau autoadaptări a ponderilor sinaptice ale conexiunilor, simularea funcţiilor cognitive şi deschiderea, astfel, a unei căi de a explica cogniţia. În cursul anilor 1980, această abordare a cunoscut succese incontestabile în domeniile proceselor mnezice, recunoaşterii formelor*, tratării lingvistice, învăţării şi controlului motricităţii (J. L. McClelland şi D.E. Rummelhart, 1986). Deşi ia ca model de bază al sistemelor cognitive organizarea neuronală, curentul conexionist se prezintă înainte de toate ca deschizând o perspectivă diferită a cognitivismului*; el împărtăşeşte cu acesta noţiunea de reprezentare, dar se distinge în mod esenţial de el prin excluderea unui nivel simbolic al acestor reprezentări (J. A. Fodor şi Z.W. Pylyshyn, 1988). Dezbaterea teoretică stârnită de acest nou val conexionist în sânul ştiinţelor cognitive* rămâne larg deschisă.

J. Requin (L. C.L.)

FODOR J.A. şi PYLYSHYN Z.W. (1988), „Connectionism and Cognitive Architecture: a Criticai Analysis”, *Cognition*, *2*8, 3 – 71.

— McCLELLAND J.L. şi RUMMELHART D.E. (1986), Paralel *Distributed Processing*: *Explorations in the Microstructure of Cognition* (2 vol.), MIT Press, Cambridge.

— MINSKY M. şi PAPPERT S. (1969), *Perceptions*,

MIT Press, Cambridge.
— SMOLENSKY P. (1988), „On the Propper Treatment of Connectionism”, *Behavioral and Brain Sciences*, II, 1 – 74.

Conexiune

Derivat din adjectivul conex (ce implică raporturi de dependenţă sau de similitudine între obiecte sau idei), substantivul conexiune introduce, în folosirea sa curentă, o nuanţă dinamică, făcând referire la relaţiile structurale şi/sau funcţionale care unesc două obiecte concrete sau două entităţi abstracte. El a dobândit, în vocabularul psihologiei, o conotaţie mai precisă implicând noţiunea de transmitere de informaţii*, în neuroanatomie, el este utilizat pentru a desemna relaţiile între diferitele subansambluri ale sistemului nervos*: în plan macroscopic, este vorba de fascicule de fibre nervoase (sau nervi, sau căi nervoase) care leagă structuri definite prin anatomia sau citologia lor; în plan microscopic, este vorba de relaţiile de contiguitate (sau sinapse*) care asigură transmiterea potenţialelor de acţiune* între celulele nervoase, sau neuroni la nivel de soma, axon sau dendrite.

Prin extensie analogică, noţiunea de conexiune este utilizată în domeniul ştiinţelor cognitive* pentru a desemna relaţiile între elementele unui sistem de tratare; ea este, printre altele, la originea denumirii conexionism* dată curentelor de cercetare care au drept obiectiv o modelare* a sistemelor cognitive care joacă un rol în conectivitatea între elementele sau neuronii formali ai unei reţele*, în funcţionarea acesteia.

J. *Requin* (L. C. L.)

Confabulanţi (Parafrenie) → Parafrenie

Confabulaţie → Fabulaţie

Configuraţie

Ansamblu organizat de date perceptive, aprehendat astfel prin mijlocirea contururilor sau trăsăturilor sale esenţiale; termenul redă destul de bine pe cel german

Gestalt, în ciuda preferinţei pentru (buna) formă sau figură. Într-o manieră generală, ansamblu structurat, impunându-se ca atare în momentul sesizării datelor, fie ele altele decât perceptive. Termenul ar fi o traducere acceptabilă a englezescului *pattern* dacă acesta din urmă n-ar fi intrat în uzajul ştiinţific francez (şi nu numai – n. t.). Se va vorbi tot atât de bine de configuraţie de cuvânt cu privire la înţelegerea aiurii generale a unui cuvânt scris prezentat în viziune tahistoscopică, nedescifrată, ca şi de configuraţie de răspuns cu privire la ansamblul postural şi motric constituind o conduită definită la animal.

M. Richelle (G. N.)

Conflict abordare-evitare → Abordare Conflict cognitiv

Stare în care se află un subiect oscilând între două concepte, două reguli sau moduri de rezolvare discordante ori incompatibile pentru una şi aceeaşi problemă. Şcoala de la Geneva consideră conflictul cognitiv ca un element motric al dezvoltării" copilului. După J. Piaget, orice structură nouă integrează coordonându-le scheme de asimilare anterioare. Aceste coordonări pot ajunge la dezechilibre resimţite de subiecţi drept conflicte sau contradicţii. Conflictul este înainte de toate perturbator (cu posibilităţi de regresii momentane sau încercări de compromis parţiale). Deplasarea conflictului se produce mai mult sau mai puţin rapid dacă o nouă acomodare compensatorie între scheme este accesibilă subiectului. Noţiunea de conflict cognitiv revelează diferenţele între o teorie a achiziţiei bazată pe procesele dinamice subiacente construcţiilor cognitive şi teoriile clasice ale învăţării.

J. *Dolz*

(G. N.)

Conflict intercultural Puse în evidenţă iniţial de etnologi şi criminologi, conflictele de culturi atestă divergenţe de coduri, de credinţe, de valori legate de

interacţiunile între grupuri diferite. Ele pot face loc emergenţei de subculturi*; pot genera presiuni de izolare sau asimilare din partea grupurilor culturale majoritare, dar şi strategii de înfruntare şi negociere din partea grupurilor minoritare pentru recunoaşterea identităţii lor specifice. Patologia tulburărilor asociate cu aculturaţia* este tratată de etnopsihiatrie.

J. *Sellóse* (G. N.)

Conflict perceptiv

Situaţie de ambiguitate în captarea de informaţii perceptive legată de prezenţa, în datele percepute, a unor indici contradictorii. Astfel, repere trucate de adâncime şi de mărime ale obiectelor perturbă mecanismele obişnuite ale constanţei de mărime. Un alt exemplu de conflict perceptiv este oferit prin rivalitatea binoculari, în care două scene diferite sunt prezentate simultan fiecărui ochi, în viziune disleptică*, conflictul rezolvându-se eventual prin perceperea exclusivă a uneia dintre ele, datorită factorilor de familiaritate, de motivaţie, de atracţie etc.

M. Richelle (G. N.)

Conflict psihic

Expresie a lui S. Freud, concomitentă cu descoperirea psihanalizei între anii 1895 şi 1898 şi din care a făcut noţiunea centrală pentru înţelegerea viselor* şi nevrozelor. Este vorba de conflicte intra-psihice care pot fi asociate cu conflicte intersubiective sau intergrupale, însă S. Freud a studiat puţin pe acestea din urmă. Anumite conflicte intra-psihice sunt conştiente (conflicte între o datorie şi o dorinţă, conflicte între două dorinţe contrare, conflicte între o dorinţă şi imposibilitatea concretă a realizării ei) şi sunt însoţite de angoasă. Pentru S. Freud, conflictele conştiente (dar şi simptomele nevrotice, trăsăturile de caracter*, nu în mod necesar trăite ca fiind conflictuale şi angoasante) derivă din conflicte inconştiente a căror expresie mai mult sau mai puţin deghizată sunt şi care, prin activitatea psihică, sunt

transformate în formaţiuni de compromis. Fiecare psihonevroză tinde să se organizeze în jurul unui conflict specific: istericul* se apără prin refularea* dorinţei insaţiabile de a fi iubit; obsedatul* se apără prin deplasarea* unei uri chinuitoare; paranoicul* se apără prin proiecţia* de dorinţe homosexuale intolerabile etc. Stadiile dezvoltării psihosexuale sunt egal marcate prin conflicte specifice: în stadiul oral*, aviditatea se descompune în identificarea* cu obiectul iubit şi încorporat; în stadiul anal*, sadismul* este întors spre sine şi/sau în contrariul său; în stadiul falic-narcisic*, fantasma* de a fi falusul atotputernic este dezminţită prin angoasa de castrare. Conflictul poate rămâne localizat într-o parte a psihismului. Criza* apare odată cu tendinţa de a-l cuprinde în întregime: de exemplu, criza adolescenţei, criza mediului de viaţă, criza de trecere la bătrâneţe. Din punct de vedere dinamic, conflictul opune unei dorinţe*, care devine atunci inconştientă, un mecanism de apărare*, el însuşi inconştient Din punct de vedere psihogenetic, apar noi conflicte odată cu vârsta şi evoluţia persoanei şi pot fi întărite sau ocolite de conflicte anterioare. Din punct de vedere economic, destinul oricărui conflict psihic se sprijină pe opoziţia cantitativă a pulsiunilor de autoconservare* şi a pulsiunilor sexuale* şi pe cea a pulsiunilor de viaţă* şi a pulsiunilor de moarte*, ca şi pe respectiva lor declanşare. Din punct de vedere topic*, este locul să distingem conflictele între instanţe* (conflicte nevrotice ale eu/ego-ului cu sinele* şi supraeul*; conflict psihotic între eu şi realitate, reformulat de W.R. Bion ca un conflict între percepţia realităţii şi detestarea realităţii) şi conflictele interne la nivelul fiecărei instanţe (conflict între Eros* şi Thanatos în sine; conflict între identificările masculine şi feminine în eu (ego); conflicte între supraeu, idealul eului şi eul ideal*).

Un ultim tip de conflict, triunghiular de această dată, constituie nucleul nevrozelor, educaţiei şi culturii. Este

conflictul oedipian, în care două dorinţe complementare, una paricidă, cealaltă incestuoasă împotriva părinţilor, se ciocnesc de o interdicţie*, în mod normal structurantă.

În afara curei psihanalitice, testele proiective* permit o anumită investigaţie a conflictelor inconştiente.

D. *Anzieu* (G. N.)

Conflict social

Situaţiile de interacţiune caracterizate prin divergenţe de interese, competiţii de putere şi antagonisme de scopuri generează conflicte. Atunci când conflictul priveşte structuri şi organizaţii şi opune grupuri sau categorii de actori sociali, şi, în aceeaşi măsură, când el divizează indivizi în grupuri sau instituţii, sau când indivizii între ei împiedică exercitarea rolurilor şi statutelor lor punând problema ierarhiei şi poziţiei lor, conflictul este numit social. Un conflict social exprimă deci o multitudine de conflicte care se suprapun în diverse sectoare de interacţiuni categoriale, grupale sau individuale. Intensitatea conflictului creşte în funcţie de raportul de forţă între grupuri de presiune, interese apărate şi puteri implicate. Violenţa apare atunci când rivalitatea şi obiectivele adversarilor par ireconciliabile sau când negocierea nu ajunge la un compromis provizoriu care atenuează fricţiunile legate de raporturile adverse. Conflictul social deţine o funcţie structurantă în jocul interacţiunilor (G. Simmel) şi în organizarea câmpului relaţiilor între indivizi şi grupuri. El implică reconfigurarea elementelor antagoniste şi căutarea unui regulament, eventual făcând apel la un al treilea mediator. Orice conflict social ajunge la o redistribuire a forţelor şi a tensiunilor, modificate prin coaliţiile şi alianţele strategice care permit rezolvarea sa.

J. Selosse (G. N.)

Conformism

Considerat de unii ca o modalitate de influenţă socială* pentru acelaşi motiv ca în cazul normalizării şi

inovării, conformismul desemnează acceptarea de către individ a punctului de vedere al majorităţii, acceptare care poate fi publică (sumisiune) sau privată (interiorizare). Studierea fenomenului a fost marcată prin experimentul *princeps* al lui S. Asch, în 1951, care a arătat cum unii indivizi pot fi determinaţi sub presiunea unei majorităţi unanime să adopte judecăţi contrare evidenţei perceptive.

Conformismul, care trebuie deosebit de ascultarea (supunerea faţă de autoritate) descrisă de S. Milgram, se poate explica, după M. Deutsch şi H.-B. Gerard, în termeni cognitivi (influenţă informaţională răspunzând dorinţei de a avea o percepţie exactă a realităţii) sau motivaţionali (influenţă normativă legată de nevoia de conformare faţă de aşteptările grupului).

F. Askevis-Leherpeux (G. N.)

Conformitate

Formă de influenţă socială care caracterizează comportamentul unui individ sau al unui subgrup, aşa cum este acesta determinat prin regula sau presiunea unui grup sau a unei autorităţi. Ea ajunge să pună de acord opiniile indivizilor cu cele ale grupului sau autorităţii fie prin supunere exterioară, instrumentală sau cognitivă, fie prin adeziune la norma colectivă. Conformitatea traduce simultan echilibrul unei structuri, uniformizarea atitudinilor şi influenţa normativă a grupului. Conformitatea unui subiect în sânul unui grup depinde de atracţia exersată şi de locul care îi este acordat; teama de respingere biruie atracţia. *t*.

J. Selosse (G. N.)

Confuzie mentală

Dezorganizare a activităţilor mentale, cu instalare în general acută, consecutivă de obicei fie unei perturbări cerebrale globale (encefalopatie toxică sau metabolică, de ex.), fie unei leziuni cerebrale având o repercusiune funcţională generală (leziune a trunchiului cerebral, de ex.).

Absenţa posibilă, însă rară, a tulburării cerebrale face să se califice confuzia mentală ca primitivă. Psihopatologic, confuzia mentală este adesea interpretată ca o tulburare de conştiinţă*, trimiţând astfel la o perturbare care afectează raporturile subiectului cu realitatea şi cu propria istorie; această disoluţie a conştiinţei ar fi atunci la originea producţiilor delirante, cel mai adesea onirice (confuzo-onirice), astfel încât confuzia mentală poate fi considerată ca un model de psihoză* acută. O altă descifrare a confuziei mentale interpretează tulburarea ca rezultând dintr-o dezordine atenţională izolată sau înscriindu-se în contextul tulburării vigilenţei (obnubilare). Această dezordine afectează ansamblul activităţilor cognitive şi în special activităţile perceptive şi mnezice la începutul unei dezorientări temporo-spaţiale constante. Dezadaptarea comportamentală se poate traduce printr-o agitaţie majoră. Trăirea emoţională este marcată de angoasă, accentuată prin intruziunea posibilă a iluziilor şi halucinaţiilor senzoriale, justificând termenul de *delirium*.

J.-L. Signoret (G. N.)

Confuzo-oniric Confuzie mentală

Congruenţă

Concordanţă aşteptată între evenimente simultane sau succesive, pe baza unei regularităţi naturale sau convenţionale. Într-o situaţie experimentală de timp de reacţie* în alegere, se vorbeşte de congruenţă între stimul* şi răspuns* dacă stimulul care impune subiectului să producă un răspuns lateralizat la stânga sau la dreapta apare de partea corespunzătoare. În efectul Stroop*, noncongruenţa între numele unei culori şi culoarea cernelii cu care el este scris provoacă o interferenţă. Congruenţa poate, de asemenea, să se refere la desfăşurarea unei structuri temporale, cum este o melodie sau finisarea unei fraze.

M. Richelle (G. N.)

Congruenţă mnezică → Dependenţă de stare

Conotaţie

5

În accepţiunea cea mai curentă, desemnează, în semantică*, efecte de sens* „secunde” (valori adiţionale, periferice, marginale, cel mai adesea implicite*) în raport cu nucleul stabilizat (seme* inerente) care constituie denotaţia. Această relaţie ierarhică interesează mai puţin decât jocul celor două sisteme, denotaţia nefiind, în oarecare măsură, decât „ultima dintre conotaţii”. Conotaţia trimite la uzajul discursiv (seme* aferente) al limbajului*; ea este unul din semnele eterogenităţii sale constitutive (semn dialogic* cu alte întrebuinţări, memorie* intertextuală).

J.-M. Adam (G. N.)

Conotaţie pozitivă

Modalitate terapeutică luată în consideraţie de şcoala de terapie familială sistemică* şi care consistă în a admite toate comportamentele familiei ca tranzacţii tinzând la întărirea coeziunii grupului (homeostazie*). M. Selvini-Palazzoli, în 1975, a pus la punct această tehnică pentru tratarea familiei de schizofrenici. Ea se bazează pe ipoteza unei homeostazii precare resimţite de familia în criză, homeostazia trebuind să fie confirmată şi întărită de către terapeuţi, cu scopul ca evoluţia să fie posibilă. *ARUF. ot*

(G. N.)

Consecinţe ale comportamentului

Noţiunea de consecinţe ale comportamentului are un loc central în teoria lui

B. F. Skinner: comportamentele apar şi se menţin în funcţie de consecinţele lor, pozitive sau negative, în cursul istoriei individuale. Ideea âşi găseşte originea în legea efectului*, însă ea face obiectul unei elaborări mai complexe din partea teoreticianului comportamentului operant. După ce i-a explorat în plan empiric manifestările

în contingenţele* şi programele* de întărire*, Skinner a dezvoltat analogia între mecanismele implicate în evoluţia biologică şi relaţia de consecinţă între răspuns şi întărire, care joacă un rol selectiv comparabil cu cel al presiunii mediului în evoluţie. El a subliniat distincţia între consecinţele în care subiectul îşi realizează direct experienţa (comportament modelat de contingenţe) şi cele în care instrumentarul verbal, descriindu-le, permite luarea lor în consideraţie anticipativ (comportament controlat prin reguli). Pe de altă parte, el a ridicat problema crucială pentru viitorul speciei umane privind consecinţele pe termen lung ale comportamentelor actuale ale individului, în care acesta din urmă nu-şi poate realiza experienţa (probleme de poluare, de explozie demografică etc) …

M. Richelle (G. N.)

Consecutiv

Imagine consecutivă: imagine care persistă după prezentarea unei stimulări luminoase, în măsura în care intensitatea* i-a permis. Imaginea consecutivă este la început pozitivă (imaginea lui Hering) şi se datorează postdescărcărilor receptorilor* retinieni, apoi negativă şi legată de o reducere a sensibilităţii receptorilor, ea însăşi datorată decolorării fotopigmenţilor (imaginea lui Purkinje). În situaţia stimulării colorate, apare culoarea complementară. Deşi localizată în fenomene retiniene, imaginea consecutivă nu prezintă o mărime diferită potrivit cu distanţa plajei pe care se plimbă privirea (legea lui Emerţ), atestând un mecanism de compensare de origine centrală de acelaşi ordin ca cel care intervine în constantele* perceptive.

Efecte consecutive: alterări perceptive rezultând din expunerea imediat anterioară la stimulări particulare. Duzia* de mişcare* consecutivă este un exemplu clasic şi de experienţă cotidiană: după ce a fixat un obiect în mişcare, privirea purtată asupra unui obiect staţionar îl

percepe ca afectat de o mişcare în sens invers (în iluzia căderii de apă, obiectul staţionar este afectat de o mişcare spre în sus). Efecte mai complexe, adesea numite efecte consecutive contingente (*Contingent After-Effects*, *CAE*), au fost descrise după expunere la alternanţe *de pattern-uri* particulare. Unul din cazurile cele mai studiate, începând cu 1965, este efectul McCollough: după fixarea alternată a unui *pattern* cu dungi verticale negru-albastru şi a unui *pattern* cu dungi orizontale negru-oranj, subiectul percepe *ca roşii patternuri-test* cu dungi albe şi negre dacă ele sunt verticale, albăstrite dacă ele sunt orizontale. Efectele consecutive sunt exploatate în cercetarea nivelului de control (receptori, structuri centrale) al mecanismelor perceptive implicate.

M. Richelle (G. N.)

Conservare

Noţiune introdusă în psihologie de către J. Piaget şi care desemnează fie procesul construirii de invarianţi (ai percepţiei sau ai gândirii*), fie produsul acestei construiri.

Două teze există cu privire la originea constantelor* sau invarianţilor* percepuţi sau concepuţi de subiect. Aşa cum susţine, de exemplu, D. Marr (1982), aparatul vizual are drept rol detectarea de invarianţi care ar preexista în mediu. Psihologia operatorie opune acestei teze empiriste pe cea potrivit căreia invarianţii sunt produsul activităţii de decentrare* sau al regrupării reglate prin acţiuni cu efecte opuse.

Numeroase lucrări au fost consacrate constantelor* perceptive, de exemplu faptului de a percepe cu aproximaţie mărimea reală a obiectului, în ciuda modificărilor aparente datorate depărtării. Studiul genetic a permis punerea în evidenţă a rolului compensărilor active (ajungând uneori la „supraconstanţe”) în perceperea mărimilor reale, în pofida modificării lor aparente, în planul activităţii practice, studiul dezvoltării” senzorimotorii a arătat seria etapelor psihogenetice pe

care trebuie să le străbată copilul pentru a dobândi permanenţa obiectului*, trecând de la o permanenţă locală şi provizorie (dependentă de activarea schemei de asimilare) la o permanenţă ca produs al regrupării activităţilor de deplasare şi condiţie a posibilităţii de închidere operatorie a grupului.

În planul unei gândiri devenite mai independente de acţiune şi având construit propriul său mediu (concepte*, teorii etc.), noi activităţi urmează a se construi: conduite numerice, de clasificare*, de planificare*, de ordonare de evenimente în timp, de formulare de ipoteze şi de consecinţe ale acestora, de coordonare a intereselor reciproce etc. Fiecare pune în joc operaţii logico-matematice al căror statut operatoriu este legat de construirea de invarianţi (invarianta cutărui număr sau cutărei clase* atunci când se adaugă sau se reuneşte la altele etc).

J.-J. Ducret (G. N.)

MARRD. (1982), *Vision*: *A Computational Investigation into the Human Representation and Processing of Visual Information*, W.H. Freman and Corapany, San Francisco.

— PIAGET J. şi INHELDER B. (1941), *Le développement des quantites chez l'enfant*. *Conservation et atomisme*, Delachaux et Niestle, Neuchitel.

Conservare-repliere

În faţa unei agresiuni care ameninţă supravieţuirea individului, sunt posibile două atitudini extreme, fuga* ori lupta, pe de o parte şi inhibiţia* activă, pe de altă parte. Cea de a doua atitudine este adoptată preferenţial când controlul* situaţiei nu este posibil şi când organismul este în contact strâns cu pericolul. Este vorba de o strategie fundamentală de apărare a cărei probabilitate de apariţie poate fi modulată prin factori de experienţă anterioară (resemnare* învăţată). Ea survine, de asemenea, în momentul unui conflict* social, în cazul confruntării într-un

spaţiu închis cu un congener foarte agresiv. Termenii de conservare-repliere arată că individul caută să se protejeze diminuându-şi interacţiunile cu mediul înconjurător. În plan fiziologic, atitudinea de conservare-repliere este însoţită de activarea sistemului hipofizo-corticosuprarenal, de o analgezie* psihogenă, de o inhibiţie a sistemelor gonadotrope şi de o activare parasimpatică. În plan psihologic, adoptarea acestei atitudini este însoţită de o anxietate* profundă.

R. Dantzer (G. N.)

Considerare

Una dintre grupele de comportamente care constituie unul din cei doi factori extraşi de E.A. Fleishman pornind de la analiza factorială* făcută asupra descrierilor de activităţi ale cadrelor. Ansamblu de conduite care implică încredere mutuală, respect şi o anumită căldură în raporturile dintre ansamblul cadrelor şi subordonaţi. Ea presupune că ansamblul cadrelor privit prin prisma nevoilor colaboratorilor favorizează participarea la decizii şi încurajează comunicarea. *t.*

C. Lévy-*Leboyer* (G. N.)

Consiliere psihologică

Psihologia consilierii se aplică în acelaşi timp îndrumării, conduită obişnuită a vieţii cotidiene, şi consilierii psihologice, act profesional efectuat de un psiholog, consultat în calitate de expert în domeniul vieţii afective (consiliere conjugală, consiliere relaţională) sau al vieţii sociale (consiliere de orientare şcolară şi/sau profesională). Într-un caz ca şi în altul, consilierea nu se reduce niciodată la un schimb de informaţii (transmitere de către un specialist a unui aviz lămurit către un client care i-a expus cu claritate şi complet cererea sa). Există totdeauna loc pentru întrebări asupra motivaţiei profunde a cererii de consiliere (este ea o cercetare a unei informaţii, sau cerere narcisică* de aprobare, sau cerere de a fi ghidat şi luat de mână etc.), asupra motivaţiei

consilierului şi asupra naturii relaţiei de consiliere, a influenţei care se exercită, a rolului pe care îl joacă aici sugestia* etc. Punerea în evidenţă a unora dintre aceste aspecte noncognitive ale consilierii a fost obiectivul şcolii de psihologie centrată pe client a lui C. Rogers, care, insistând asupra faptului că numai clientul este în măsură să găsească soluţia care îi convine, a definit rolul consilierului ca fiind cel de facilitator al procesului de decizie al clientului. Se ajunge astfel la paradoxul potrivit căruia consilierea psihologică rezidă în a nu îndruma nimic, dacă nu în a lua fiecare propria decizie. Mai mult, în această perspectivă, diferenţa între consilierea psihologică şi psihoterapia nondirectivă* tinde să se estompeze.

Mai recent, psihologii influenţaţi de Milton H. Erickson şi de Şcoala de la Palo-Alto au preconizat întoarcerea la forme mult mai directive de consiliere, atât în aria consilierii psihologice, cât şi în cea a psihoterapiei (prescripţii în terapiile strategice sau sistemice*).

6 *J.-M. Petot*

(G. N.)

Consolidare mnezică

Stabilire de urme* mnezice durabile pornind de la urme temporare. Consolidarea este adesea asimilată cu trecerea informaţiilor* din memoria de scurtă durată* către memoria de lungă durată.

Numeroase studii au încercat să descrie decursul temporal al acestei consolidări. Experimentarea prin administrare de şocuri electrice de mare voltaj imediat după apariţia unui răspuns dobândit printr-o singură încercare la animal, şi analiza cazurilor de amnezie retrogradă* experimentală sau rezultată în urma unui traumatism cranian la om – au fost cele două principale căi de investigaţie. Aceste studii totuşi nu au putut aduce un răspuns clar la problema pusă. Interpretarea rezultatelor lor este adesea anevoioasă în măsura în care uitarea* constatată nu poate fi adeseori univoc interpretată ca

rezultat al distrugerii urmelor mnezice în absenţa consolidării.

S-a manifestat, de asemenea, interes asupra factorilor psihologici care permit trecerea informaţiei din memoria de scurtă durată în cea de lungă durată. Rezultă că repetarea materialului prezentat este un factor crucial, dar insuficient. Consolidarea reclamă o activitate de organizare a materialului, adică o punere în relaţie a elementelor materialului de reţinut.

Unii autori preferă să nu asimileze consolidarea cu trecerea informaţiei dintr-un depozit* de scurtă durată către un depozit de lungă durată. Consolidarea este văzută în cazul acesta ca un proces de stabilizare având un decurs temporal variabil.

S. Bredart

(G. N.)

Consonanţă → Disonantă cognitivă

Constant (Factor) → Factor Constanţă

Stabilitate a măsurii unei trăsături sau unei performanţe* de-a lungul unui interval de timp. Proprietate a unui test* care prezintă acest fel de stabilitate. Constanţa este de obicei exprimată printr-un coeficient de corelaţie* între rezultatele obţinute în momentul aplicării iniţiale a unui test şi al aplicării lui ulterioare. Constanţa QI este stabilitatea, de altfel imperfectă, a coeficientului intelectual* în cursul dezvoltării-*M. Richelle*

(G. N.)

Constanţă perceptivă Invariantă a diverselor proprietăţi ale obiectelor percepute în pofida condiţiilor fizice variabile în care stimulează receptorii senzoriali. Astfel, în ciuda distanţei şi, prin urmare, a diferenţei de mărime a imaginii proiectate pe retină*, un obiect este perceput în mărimea pe care noi i-o cunoaştem (constanţă de mărime); împotriva diferenţelor de iluminare*, un obiect alb continuă să pară alb, deşi cantitatea de lumină

reflectată este mai mică decât cea a unui obiect gri mai bine luminat. Constanţa perceptivă atestă activitatea de elaborare pe care percepţia o operează asupra informaţiilor* senzoriale. Ea asigură stabilitatea mediului perceptiv printre numeroasele variaţii ale mediului psihic. Constanţa este rareori perfectă, situându-se în general între valoarea corespunzătoare stimulului fizic imediat şi valoarea corespunzătoare unui obiect real. Ea se exprimă în general printr-un indice de constanţă, mergând de la 0 la 1, obţinut prin raportul lui Brunswik în care R este valoarea estimată, A valoarea obiectului real şi S valoarea înregistrată fizic de receptorul senzorial (de ex., imagine retiniana). Fenomenul de supraconstanţă pe care îl întâlnim pentru anumite dimensiuni ale stimulului (greutatea, în special) în anumite momente ale dezvoltării indică tocmai caracterul activ al mecanismelor aflate în joc.

M. Richelle
(G. N.)

Constituţie

Noţiunea de constituţie, definită ca ansamblu de caracteristici psihologice şi fizice ale individului, a fost, la începutul secolului al XX-lea, piatra de încercare a doctrinei constituţionaliste potrivit căreia un raport strâns lega tulburări psihice şi caracteristici fizice, marcând prin aceasta originea ereditară a primelor, originea celorlalte fiind bine stabilită.

Unul din principalii autori care, în materie de psihopatologie, au apărat acest punct de vedere a fost E. Dupré. În 1909, el prezintă caracteristicile psihice şi fizice ale constituţiei emoţionale şi descrie, după zece ani, opt tipuri de constituţie. Alţi autori, după el, vor descrie alte tipuri de constituţie, ca H. Claude şi E. Minkowski, cu descrierea constituţiei schizoide. Legăturile între constituţie şi maladii mentale sunt subliniate prin noţiunea de predispoziţie. E. Kretschmer, în 1930, studiind

corelaţiile existente între formele exterioare ale corpului, temperamente şi tipurile psihiatrice (maladia maniaco-depresivă şi demenţa precoce), conchide că psihozele sunt exagerările rare ale marilor grupe constituţionale răspândite printre normali. El asociază tipului corporal picnic (mic şi gras) ciclul morbid circular, temperamentul cicloid şi ciclotimicul normal, şi tipurilor corporale leptozom (mare şi slab), atletic sau displastic ciclul schizofrenic, temperamentul schizoid şi schizotimicul normal. În acest model, temperamentul schizoid şi cicloid sunt definite ca personalităţi anormale, între maladie şi sănătate, reflectând mai mult sau mai puţin simptomele psihologice fundamentale ale psihozelor schizofrenice şi circulare.

În zilele noastre, dacă termenul de constituţie nu mai este deloc folosit, neîndoielnic din cauza ideologiei constituţionaliste pe care el o vehiculează, noţiunea de trăsături permanente ale unui individ se regăseşte în termenii de personalitate*, de caracter* sau de structură.

Importanţa acordată relaţiilor dintre constituţia fizică şi psihoză* a fost mult temperată prin reflecţia asupra distorsiunilor de interpretare a unei astfel de corelaţii (influenţa vârstei sau a modului de viaţă asupra constituţiei) şi prin însăşi dificultatea de a interpreta acest tip de legături (verigă intermediară posibilă între genetică şi constituţie).

M.-C. Hardy-Bayle (G. N.)

Constrângere a sarcinii

Desemnează exigenţele impuse de o sarcină motorie* faţă de resursele* unui individ. Constrângerea este în esenţă de natură logică sau fizică, adică legată de scopul sarcinii sau de mediul material înconjurător şi de stimulii organizatori ai acţiunii. Importanţa acestor exigenţe determină nivelul de dificultate al sarcinii din punct de vedere bioinformaţional sau bioenergetic. De altfel, constrângerea se poate exercita într-un mod mai specific

în ceea ce priveşte anumite funcţii fiziologice sau psihologice: aceasta permite caracterizarea sarcinilor în funcţie de natura resurselor pe care le solicită.

M. Durând (G. N.)

Constrângere de destin → Destin

Constrângeri specifice

Limitări sau orientări particulare pe care caracterele proprii speciei le impun comportamentului, în principal, noţiunea se aplică mecanismelor de învăţare* şi ea s-a degajat puţin câte puţin de luarea în consideraţie, de către specialiştii în studiul învăţării prin experimente de laborator făcute pe animal, a diferenţelor interspecifice. Această noţiune presupune ca mai întâi să se formuleze legi generale, recunoscute ca valabile pentru toate speciile sau pentru un ansamblu vast de specii, şi apoi să se ajungă la nuanţarea acestor legi. De fapt, acesta a fost demersul celor mai multe dintre teoriile importante ale învăţării, de la I. Pavlov la C. Hull şi B.F. Skinner, teorii care au acordat puţină atenţie caracteristicilor specifice, întâlnirea cu etologia* a fost determinantă în revirimentul început în jurul anului 1950, dar care nu s-a impus cu adevărat în faţa unor şcoli decât prin anii 1970. Pentru etolog, care pleacă de la caracteristicile speciei în nişa sa ecologică*, termenul constrângeri se bazează pe o eroare de perspectivă: diversitatea adaptărilor specifice este cea care primează şi de aceasta s-a ţinut cont de la început în studiul mecanismelor de învăţare când nu s-au formulat legi generale. Dintre datele empirice care ilustrează noţiunea de constrângere specifică vom reţine deriva instinctivă* şi critica arbitrarietăţii răspunsului. Se foloseşte de asemenea expresia constrângeri biologice.

M. Richelle (G. N.)

Construct

Deşi au fost propuşi echivalenţi franţuzeşti (concept*, model*, entitate ipotetică), termenul (*hypothetical*) *construct* se întâlneşte adesea sub pana autorilor

francofoni, fără ca el să corespundă totdeauna distincţiei pe care înţelegea să o sublinieze

E. Tolman, în 1951, între variabila intermediară* şi *hypothetical construct*, care nu este sigur, de altfel, că va fi respectată de autorii anglofoni. Spre deosebire de variabila intermediară, în sens strict, care nu este decât o etichetă plasată asupra relaţiei între variabile independente* şi dependente*, *constructul* este investit cu „proprietăţi substanţiale" pe care, în principiu, progresele metodelor de investigaţie ar trebui să permită a le contura operaţional. Astfel, „puterea deprinderii*" (*response strength*) şi alte concepte utilizate de C. Hull în tentativa sa de a formaliza legi ale învăţării" ar avea, potrivit acestei distincţii, simplul statut al variabilelor intermediare, contrar noţiunii de hartă cognitivă* introduse de Tolman, un veritabil *construct*.

Reabilitând entităţile mentale*, mai frecvent descrise în termeni de modele* decât de *constructe*, psihologia cognitivă* pare a fi pierdut mult din interesul său pentru dezbaterile suscitate de *constructe* şi variabile intermediare. Proprietăţile „substanţiale" ale celor dintâi nu ar mai continua să pună probleme dacă se reţine că ele nu se confundă cu o descriere fiziologică.

M. Richelle

L Piaget

Constructivism

Acest termen desemnează poziţia epistemologică a lui J. Piaget, de refuz al concepţiilor empiriste şi ineiste în procesul de achiziţie* a cunoştinţelor. Acestea nu pot să rezulte dintr-o simplă copie* a organizării lumii externe, cum susţine empirismul*, nici să se afle depuse în spiritul* nostru printr-o formă oarecare de transcendenţă sau de imanenţă, cum pretindea ineismul. Alegerea acestui termen indică o depăşire a interacţionismului utilizat de Piaget încă din 1950, care punea accentul pe schimburile reciproce între un subiect cunoscător şi mediul său.

Constructivismul insistă de la început asupra caracterului esenţialmente endogen al procesului, în timp ce biologia defineşte dezvoltarea* ca o interacţiune între materialul genetic şi epigeneză.

Piaget a expus complet acest punct de vedere în domeniul dezvoltării inteligenţei la copil, în lucrarea sa la *naissance de l'intelligence chez l'enfant* (1936), însă primele formulări ale acestei teze pot fi găsite în studii biologice asupra adaptării" melcilor de nămol publicate între 1914 şi 1929. Acest fapt arată până la ce punct Piaget fundamentează în terenul biologiei procesele pe care le descrie în domeniul psihologiei, în materie de dezvoltare a inteligenţei, Piaget recuză dintr-odată empirismul şi ineismul în folosul unui *tertium* pe care îl desemnase deja, potrivit propriei viziuni, în biologie pentru a rezolva conflictul între lamarckism (pe care-l consideră empirism) şi preformism. Opţiunea lui Piaget pentru interacţionism se determină totuşi după eliminarea concepţiilor emergentiste care corespund, în plan psihologic, cu *Gestaltpsychologie*. Argumentul respingerii ţine de caracterul nonevoluţionist al acestor modele, pe plan biologic, şi de absenţa unei dimensiuni genetice în psihologia Formei, în fine, teza constructivistă propune, pentru a explica progresul cunoştinţelor, mecanismul echilibrării" majorante care, pe plan psihologic, produce trecerea de la un nivel al structurii la un altul, superior, şi mecanismul fenocopier care, în plan biologic, provoacă, după Piaget, copia prin genotipul modificărilor fenotipice.

P. Mengal (G. N.)

PIAGET J. (1936), *La naissance de l'intelligence chez l'enfant*, Delachaux et Niestle, Neuchitel.

Construcţie

Emergenţă în cursul dezvoltării" a unor structuri şi capacităţi funcţionale, de complexitate şi grad de organizare crescânde, prin mijlocirea unei interacţiuni între organism şi mediu*, în care subiectul joacă un rol

activ. Noţiunea de construcţie este centrală în teoria constructivistă* a lui

M. Richelle (G. N.)

Construit

Concept utilizat pentru a descrie anumite elemente (obiecte, concepte sau indivizi) şi ceea ce constituie diferenţa dintre ele. Construitele fac parte din grila lui G.A. Kelly. Ele rezultă dintr-o anchetă în cursul căreia subiecţii sunt chemaţi să indice în ce privinţă două elemente diferă de un al treilea.

C. Lévy-*Leboyer* (G. N.)

Consultaţie

Termenul consultaţie se aplică oricărui demers al unei persoane care se adresează unui practician pentru a-l informa despre o problemă şi a-i cere un sfat, un diagnostic sau un tratament. Această denumire este utilizată în vocabularul instituţional pentru a desemna un organism situat într-o arie geografică determinată. El regrupează activităţile unor diverşi practicieni în scopul de a răspunde într-un mod complementar nevoii de diagnostic şi de tratament pentru anumite tulburări a populaţiei sau a anumitor categorii de vârstă ale acestei populaţii (copii, adolescenţi, persoane vârstnice). Consultaţii specializate (în domeniul orientării şcolare, al asistenţei educative, al protecţiei judiciare) pot fi puse la dispoziţia copiilor şi familiilor sau utilizate de către autorităţi administrative, educative, medico-sociale sau judiciare pentru a-i lămuri asupra originii, naturii, semnificaţiei unui conflict, unei perturbări, unei disfuncţii, în vederea oferirii unui remediu sau pentru a furniza informaţii susceptibile de a ajuta la luarea unei decizii de către o autoritate tutelară. Statutul psihologilor care profesează în aceste consultaţii variază după specificitatea lor: consilier de orientare şcolară şi profesională, psiholog şcolar, psiholog clinician, psihoterapeut, expert.

J. *Selosse*

— (G. N.)

Consultaţie medico-psihologică

La dispoziţia familiilor şi indivizilor, situate lângă structurile educative, sanitare şi sociale, echipele pluridisciplinare sunt organizate în centre, consultaţii, servicii sau antene; ele primesc, în vederea depistării, diagnosticului, orientării, susţinerii sau tratamentului*, subiecţi care prezintă simptome patologice diverse. Aceste structuri sunt cel mai adesea specializate: fie în funcţie de tulburări specifice unor perioade de dezvoltare* (copilărie, adolescenţă, bătrâneţe), fie în funcţie de cadrul vizat de simptom (familie, şcoală, întreprindere), fie în caz de urgenţă şi periculozitate (centru de criză), fie potrivit naturii trecerii la act* (delictual, toxicoman, suicidar). Implantarea acestor echipe se poate înscrie în diferite stabilimente (de educaţie, spitaliceşti sau penitenciare) având o competenţă locală sau făcând parte dintr-o reţea care acoperă un sector geografic. Ceea ce caracterizează funcţionarea lor este interacţiunea şi integrarea informaţiilor adunate de diverşi clinicieni şi practicieni pentru bilanţul şi sinteza interpretativă, transdisciplinară, a simptomului unui subiect în cauză. *t*.

J. Selosse (G. N.)

Consumatoriu

Se spune despre un act* situat în poziţie terminală a unei secvenţe* şi destinat satisfacerii unei trebuinţe. Termenul derivă prin analogia cu comportamentul alimentar*: un animal înfometat manifestă apetit şi se lansează în căutarea hranei, într-o secvenţă exploratorie* foarte generală la început şi din ce în ce mai precisă pe măsură ce stimuli precişi îl ghidează către aliment: aceasta este faza apetenţei; identificarea prăzii sau a hranei, evaluarea distanţei şi a orientării acesteia determină prinderea şi capturarea*; consumarea (masticarea şi deglutiţia) potoleşte apetitul, suprimă trebuinţa şi suspendă momentan comportamentul de căutare

alimentară.

Prin extensie, actul consumatoriu încheie o anumită secvenţă declanşată de o nevoie determinată şi o potoleşte. În registrul comportamentului sexual, copulaţia încheie uneori lunga secvenţă de căutare, de seducţie şi de sincronizare a partenerului. Actul consumatoriu se caracterizează prin simplitatea şi stereotipia* sa şi este declanşat de stimuli foarte specifici.

J.-C. Ruwet (G. N.)

Conştient

5

Termenul, nu mai puţin încărcat de sens filosofic şi comun decât conştiinţa*, are în psihologia ştiinţifică mai multe sensuri, care se disting cel mai lesne făcând apel la diferitele lor contrarii:

1. se spune despre o persoană care se află în stare de trezire* şi, dacă este solicitată, în măsură să-şi manifeste senzaţiile*, sentimentele, gândurile*, această capacitate de verbalizare* nefiind, fără îndoială, o condiţie necesară a stării conştiente, însă până la o nouă regulă, singurul mijloc de a o infera valid. În acest sens, se opune inconştientului, care a pierdut conştienta;

2. se spune despre o persoană subiectiv informată de unele din conduitele sale, atentă explicit la procese* al căror promotor este, prin opoziţie cu nonconştientul;

3. se spune despre o conduită* sau despre un proces psihic care emerge în câmpul conştiinţei, prin mijlocirea condiţiilor de care psihologia este încă departe de a le fi conturat natura, în care intervin în chip verosimil factori de prag*, de complexitate, de dificultate/automaticitate, de verbalizare; nonconştientul sau inconştientul trimite în

(G. D. s.)

acest caz numai la conduite sau procese care rămân dincoace de conştientizare*;

4. În terminologia psihanalitică, termenul substantivat desemnează unul din cele trei sisteme ale

aparatului psihic, aşa cum

5. Freud îl concepea în prima sa topică*, alături de preconştient* şi de inconştient*; adjectival, se spune despre o activitate* sau despre un conţinut psihic care sunt de resortul conştientului astfel definit; în această accepţiune, inconştientul nu se opune conştientului ca în (3), ci ca ceea ce este respins prin refulare. Spre deosebire de conştientul psihologiei cognitive (3), conceput ca nivel original de emergenţă, ca diferenţiere pornind de la nonconştient, conştientul psihanalitic este condiţia dinamică a unui inconştient de cu totul altă natură, care se constituie în raport cu el.

M. Richelle

(G. N.)

Conştientizare

5

Studiul conştientizării îşi are originea în constatarea făcută la începutul secolului că activitatea psihică este, în mare parte, inconştientă. În condiţiile apariţiei behaviorismului*, mulţi autori, în special E. Claparède, şi-au pus întrebări privind funcţia conştiinţei*, aceasta nemaiputând fi concepută ca centru al vieţii psihice. Cercetările lui Claparède l-au condus spre conceperea conştiinţei ca intervenind în situaţia de dezadaptare, atunci când „reajustarea automată” eşuează. Conştientizarea intervine atunci dinspre achiziţiile mai noi spre cele mai vechi. De pe poziţia sa, P. Janet va defini conştiinţa ca un ansamblu de reacţii ale organismului faţă de propriile acţiuni, reacţii care se ordonează potrivit unor niveluri diferite de complexitate.

Problema conştientizării va fi reluată de J. Piaget şi colaboratorii săi atunci când vor căuta să rezolve problema legăturilor dintre noţiunea de cauză şi acţiunea proprie subiectului (cauzalitatea* fizică părând să conste din a atribui obiectelor anumite proprietăţi matematice ale operaţiilor* psihologice). Aceste cercetări noi vor

demonstra că activitatea de conştientizare nu este o simplă iluminare a ceea ce era lăsat până atunci în umbră de către subiect, ci este o asimilare* a acţiunii proprii şi a proprietăţilor acesteia, într-un cadru noţional construit. Ca urmare a apariţiei funcţiei semiotice* şi în relaţie cu dezvoltarea gândirii, conştientizarea devine o activitate de conceptualizare* a acţiunii care reconstruieşte şi extinde pe un nou plan achiziţiile gândirii.

Lucrările de mai sus se referă la studiul conştientizării în general. Alte cercetări au avut ca obiectiv special conştientizarea de sine. Metoda istorico-critică demonstrase deja că, în cadrul sociogenezei ideilor, această conştientizare se produce în etape. J.M. Baldwin, P. Janet, H. Wallon, R. Zazzo şi alţii au relevat că tot astfel se petrec lucrurile şi în psihogeneza individului.

J.-J. Ducret

Conştiinţă *ì i*

Conceptul de conştiinţă are o triplă semnificaţie – morală, metafizică şi psihologică. Sensul moral este asociat cu cuvântul conştiinţă din Antichitate: conştiinţa este un principiu intelectual care permite aprecierea diferenţei între bine şi rău şi garantează exerciţiul liberului arbitru. Sensul metafizic, deja în germene în perioada elenistică, se instituie la sfârşitul perioadei medievale în curente de gândire în sânul cărora emerge ceea ce anumiţi istorici au numit „viaţă privată”, iar alţii „individualism posesiv”. El trimite la apercepţia prin care omul se cunoaşte pe sine însuşi într-o viziune interioară. În secolele al XVII-lea şi al XVIII-lea se degajă sensul psihologic, în care spiritul se defineşte prin conştiinţă, instrument neechivoc al cunoaşterii lumii şi de sine, accesibilă prin introspecţie. Psihologia* ştiinţifică, la începuturile sale, a împărtăşit această concepţie şi şi-a clădit pe ea metoda de investigaţie. Ea nu a fost tulburată decât prin contribuţiile lui S. Freud, pe de o parte, arătând că de fapt conştiinţa pe care subiectul pretinde că o are despre cauzalitatea*

conduitelor sale nu corespunde cu determinanţii lor reali dezvăluiţi prin analiză*, şi de curentul behaviorist*, pe de altă parte, care denunţa imposibilitatea de a discerne prin conştiinţa introspectivă problemele puse de psihologia ştiinţifică la începutul secolului şi propunea fie punerea între paranteze a conştiinţei, cum făcea explicit I. Pavlov, fie tratarea ei ca simplu epifenomen, într-o perspectivă materialist-monistă. Aplicarea unui aceluiaşi termen, cel puţin în franceză, pentru a desemna concepte atât de diferite rămâne o sursă de confuzie, de care nu se scapă decât specificând termenul: conştiinţă morală în primul caz, conştiinţă de sine în cel de-al doilea, conştiinţă în al treilea.

Dezbaterile asupra conceptului de conştiinţă, luat în acest al treilea sens, se complică prin probleme de categorii lexicale care nu coincid de la o limbă la alta. Franceza nu dispune de un echivalent al distincţiei făcute în engleză între *awareness* şi *consciousness* (distinctă de *conştiinţă*, conştiinţă morală). Termenul *awareness* se aplică deja oricărei conduite exprimând o atenţie dirijată către un stimul, independent de orice evidenţă privitoare la o stare subiectivă de conştiinţă. El se referă la un nivel primitiv de conştiinţă, care nu presupune vreo posibilitate de verbalizare. Se utilizează fără dificultate cu privire la animal şi sugerează, prin *conţinutul lui* semantic, o continuitate în emergenţa progresivă a conştiinţei, fie că aceasta este percepută filogenetic, ontogenetic sau în dinamica activării cerebrale. Rezultă că, dincolo de aceste ambiguităţi lexicale, problema naturii şi originilor conştiinţei continuă să stârnească, în psihologie, sagacitatea cercetătorilor ştiinţifici, cum a fost multă vreme cazul cu problema originilor şi naturii vieţii în biologie. Însă aşa cum soluţionarea problemei vieţii nu a fost o premisă pentru progresele biologiei, elucidarea problemei conştiinţei nu a fost o condiţie a progreselor psihologiei. Se constată totuşi, încă reprezentate în

domeniul psihologiei contemporane, cea mai mare parte a concepţiilor asupra conştiinţei care au fost în rivalitate de-a lungul secolelor în filosofie, începând cu dualismul* spiritualist care a făcut din aceasta o entitate imaterială şi neexplicată (şi, poate, inexplicabilă) exercitând controlul asupra activităţii cerebrale, iar prin aceasta asupra conduitelor subiectului (poziţie ilustrată de neurofiziologul J. Eccles), până la teoriile care văd în ea un subprodus al vieţii sociale şi al limbajului (L. S. Vîgotski, A. Luna, *B*. F. Skinner). Două probleme domină dezbaterile asupra conştiinţei psihologice: pe de o parte, problema naturii ei, a emergenţei ei în lumea vie şi a raporturilor sale cu materia cerebrală (dezbatere care însumează termenii creier-comportament-spirit), pe de altă parte problema întinderii domeniului ei în raport cu inconştientul sau cu non (încă) – conştientul.

La S. Freud, punerea în evidenţă a unei disocieri între conştiinţă şi activităţi psihice inconştiente nu implica recuzarea, ca ilegitime metodologic, a experienţelor subiective conştiente. Inaccesibilitatea activităţilor mentale inconştiente, în contrast cu activităţile preconştiente, cât sunt ele de accesibile, este bazată pe conflictul între formaţiunile psihice incompatibile (pulsiuni*, instanţe*), pe proprietăţile specifice modului lor de funcţionare (procese primare*) şi pe mecanismele de represie* active (mecanisme de apărare*). În anumite condiţii, care vizează tocmai realizarea tratamentului psihanalitic, aceste formaţiuni pot deveni accesibile conştiinţei. Contestând, dimpotrivă, validitatea demersului introspectiv, behaviorismul, fără a nega în mod necesar realitatea experienţei subiective, a reţinut aceasta ca inaccesibilă investigării ştiinţifice şi, în acelaşi timp, inadecvată ca urmare a acestei investigaţii. Curentul cognitivist*, care a resuscitat interesul pentru operaţiunile mentale de tratare a informaţiei*, a repus problema conştientizării şi a conştiinţei în centrul preocupărilor

psihologilor. Datele empirice abundă, ceea ce demonstrează astăzi că numeroase activităţi de tratare a informaţiei, de o mare complexitate, se desfăşoară fără ca subiectul să aibă cunoştinţă de ele. Astfel, subiectul căruia îi sunt prezentate spre ascultare dihotică* enunţuri diferite din care unul singur totuşi face obiectul atenţiei sale conştiente va interpreta pe acesta din urmă în funcţie de sensul celui de-al doilea, pe care l-a reperat conştient cel mult ca fiind în aceeaşi limbă. Nimic nu garantează că elementele tratării informaţiei, de obicei nonconştiente, pot deveni, în anumite condiţii, accesibile conştiinţei. Aceasta s-ar putea limita la ceea ce poate face obiectul activităţii metacognitive, conştiinţa fiind, în acest ultim domeniu, strâns legată de verbalizare, de limbaj interior, el însuşi derivat din limbajul social.

Cercetarea contemporană, mai curând decât să se obstineze a contura în ansamblul său problema conştiinţei, tinde să-şi apropie un aspect sau altul într-o perspectivă particulară. Astfel, psihologia comparată se interesează de emergenţa filogenetică a conştiinţei, formulând ipoteza surselor diverse care converg şi culminează în conştiinţă la specia umană; evoluţia sistemelor de comunicare*, a proceselor atenţionate*, a cogniţiilor* şi capacităţilor de simbolizare* s-ar traduce prin emergenţa progresivă a conştiinţei (*awareness*) la animal. În psihofiziologie, conştiinţa este abordată prin stările sau nivelurile de vigilenţă*, de care fac dovadă traseele electroencefalografice* distincte corespunzând vigilităţii active (atenţie), vigilităţii cu atenţie flotantă (ritm alfa), somnului lent şi somnului paradoxal*; corelatele electrofiziologice ale conştiinţei sunt de puţină vreme aprehendate sub forme mai fine, în special în potenţialele* lente; condiţiile ajungerii în conştiinţă a mesajelor senzoriale interoceptive* au fost, de asemenea, explorate.

În psihologia dezvoltării, studiul genezei conştiinţei se înscrie în studiul folosirii descriptive, autodescriptive

sau reflexive a limbajului, împreună cu studiul proceselor de individuaţie şi de cunoaştere de sine, abordat prin interacţiunile sociale sau prin reacţiile copilului la propria sa imagine percepută în oglindă, studiate de R. Zazzo.

În contextul psihologiei cognitive, conştiinţa este abordată în diferite situaţii experimentale, de exemplu cu prilejul analizei proceselor atenţionale, comparărilor între învăţarea intenţională* şi incidentală* sau între cunoaşterea şi necunoaşterea rezultatului acţiunii.

Se va reţine că, pe aceste căi de cercetare, efortul de analiză se îndreaptă cel mai frecvent asupra conştientizării, schimbarea de stare sau activitatea care o produce pretându-se fără îndoială mai bine observării şi experimentării decât starea însăşi. Problema rămâne de altfel deschisă de a şti dacă conştiinţa nu este mai curând activitate decât stare, structură organizatoare mai curând decât agent al gândirii.

Starea de conştiinţă vigilă se deosebeşte de starea de conştiinţă pe care o întâlnim în vis* sau în stările modificate ale conştiinţei, prin integrarea coerentă a experienţelor imediate şi a experienţelor trecute, într-o perspectivă temporală în care memoria joacă un rol organizator. Se vorbeşte de stări modificate ale conştiinţei cu referire la stările provocate de diverse substanţe, ca drogurile halucinogene*, alcoolul sau alte psihotrope*, sau şi de diverse intervenţii psihologice, ca hipnoza*, relaxarea sau izolarea* senzorială.

Conştiinţă colectivă: în psihologia socială, desemnează, printr-un uzaj metonimic al cuvântului conştiinţă extins la un grup social mai mult sau mai puţin numeros, reprezentările împărtăşite de membrii acestuia.

P. Mengal, *M. Richelle*, *D. Widlocher*

(G. N.)

Tulburare de conştiinţă: în psihopatologie, termenul conştiinţă este folosit în sensuri extrem de diverse. Unele sunt vagi (tulburări ale conştiinţei morale pentru a explica

comportamentele psihopatice şi perverse, conştiinţa stării morbide pentru a da seamă de capacităţile introspective şi de judecăţile de atribuire în prezenţa simptomelor). Altele sunt net nepotrivite. Se va vorbi astfel de tulburări ale conştiinţei pentru a defini stări de vigilenţă* alterate (comă*) sau dezorganizări cognitive acute (confuzie* mentală). Termenul este mai potrivit când se face referire la existenţa unor operaţii mentale accesibile sau nu conştiinţei (într-o perspectivă cognitivistă sau psihanalitică) sau când se are în vedere modul de reprezentare a experienţelor trăite (într-o perspectivă fenomenologică).

D. Widlocher (G. N.)

Conştiinţă afectivă → Afectivitate

Conştiinţă gestuală

Formă de protoconştiinţă în care se înrădăcinează ramificaţiile multiple ale gestualităţii (v. Gest). Introducerea acestei noţiuni răspunde faptului că, pentru psihologia în care acţiunea* este obiect specific, mişcarea* nu poate fi reprezentată în conştiinţă* cu titlu de obiect*, ci numai ca act* al subiectului*; în această perspectivă, acţiunea motorie nu este reprezentabilă, ci constituie procesul prin care poate fi reprezentată. Această ipoteză a unui act al subiectului mediator, schiţată la T. Ribot şi H. Bergson, s-a dovedit productivă în psihologia fenomenologică (M. Merleau-Ponty şi F. Buytendijk) şi în psihologia clinică (interpretarea semnificaţiei kinesteziilor* la testul Rorschach*). Pentru R. Doron (1971), această orientare conceptuală şi metodologică a deschis, în psihopatologie, nuanţarea teoriei trăsăturilor de personalitate*, care au fost înfăţişate în cadrul dialecticii schimburilor între individ şi mediu.

R. Doron şi *E. Jalley* (G. N.)

DORON R. (1971), *La conscience gestuelle*, Vrin, Paris.

Conştiinţă morală

Asociată experienţelor relaţionale de la cea mai fragedă vârstă, conştiinţa morală exprimă interiorizarea* protecţiilor, prohibiţiilor, sancţiunilor, judecăţilor şi valorilor care adaptează socialmente conduitele umane. Ea este instanţa psihică de raportare la sentimentele de stimă de sine, de valorizare, de culpabilitate*, de umilire, dar şi de compensare. Ea se elaborează pornind de la identificările* primare şi secundare cu părinţii şi cu adulţii referenţi care interzic şi controlează pulsiunile agresive, autodistructive şi sexuale. Conştiinţa morală se structurează pornind de la un proces ambivalent care deplasează dorinţa, se reîntoarce asupra subiectului şi se sprijină pe introiecţia obiectelor libidinale şi pe identificarea cu rivalul pentru a stăpâni şi regla conduita. Psihanaliza, considerând supraeul ca instanţă matricială a sentimentului de culpabilitate, a pus în evidenţă dimensiunea morală a refulării" în economia vieţii psihice.

J. Selosse (G. N.)

Contagiune

Fenomen frecvent la animale sociale, numit şi panurgism sau inducţie alomimetică, prin care o acţiune iniţiată de un subiect se extinde la ansamblul grupului. În sânul marilor grupări (turme, stoluri, bancuri, cârduri, roiuri) în care este imposibil ca fiecare să cunoască pe toţi ceilalţi, fenomenul asigură coeziunea ansamblului şi sincronizarea activităţilor mulţimii: părăsirea sau fuga din faţa unui prădător* detectat de un singur membru al grupului; plecarea spre un punct îndepărtat dar esenţial al domeniului vital (adăpătoare izolată în deşert, de ex.) care nu va mai fi vizitat timp îndelungat. Fiecare subiect are interesul de a se alinia imediat după ceilalţi. Contagiunea este net deosebită de imitaţie*, care poate implica învăţarea* unei noi conduite* sau asocieri*, precum şi de facilitarea* socială, care avansează sau accelerează executarea unei acţiuni la care cei ce răspund erau oricum expuşi. Ea este diferită, de asemenea, de stimularea

socială, în care fiecare exercită asupra altora o acţiune favorizantă privind maturizarea psihologică şi comportamentală şi, prin aceasta, face să evolueze fiecare în particular şi grupul în ansamblu către tipuri mai elaborate ale comportamentului. Contagiunea implică faptul că iniţiatorul îi plasează pe ceilalţi într-o dispoziţie nouă pentru moment, însă parte a repertoriului comportamental banal al momentului.

J.-C. Ruwet

(G. N.)

Context al muncii

Spre deosebire de conţinutul* muncii, desemnează ansamblul factorilor de motivaţie* legaţi de mediul înconjurător şi de condiţiile de muncă. Lista factorilor variază după autori; în ea se găsesc întotdeauna caracteristicile mediului fizic, salariul, politica de personal a întreprinderii, securitatea şi uneori aspectele raţionale (calitate a încadrării şi a relaţiilor cu colegii).

C. Lévy-*Leboyer* (G. N.)

Context lingvistic în ştiinţele limbajului, se distinge uneori contextul situaţional de cel lingvistic. Prima expresie desemnează subansamblul elementelor lumii (sau ale „extralimbajului”) care sunt susceptibile să exercite o influenţă asupra caracteristicilor unui text* sau ale unei fraze* (spaţiu-timpul enunţării*, scopul comunicării, statutul enunţiatorului sau al destinatarului etc). Contextul lingvistic al unei unităţi este definit de ansamblul unităţilor care o precedă sau îi urmează într-un enunţ sau într-un text dat. De un deceniu, cea mai mare parte a lingviştilor a înlocuit noţiunea de context lingvistic cu cea de context*, rezervând termenul general de context numai elementelor situaţionale (neaparţinând limbajului).

J.-P. Bronckart şi *D. Zagar* (G. N.)

Contextualism

Noţiune introdusă de către M. Dascăl şi care urmează celei de „contextic” propusă de M. Black; ea

desemnează curentele de cercetare centrate pe analiza influenţei contextului asupra producerii*, structurării şi comprehensiunii limbajului. Acceptând deosebirea dintre context* (mediu lingvistic al unui enunţ) şi context propriu-zis (mediu nonlingvistic), această disciplină îşi propune înlocuirea descrierilor intuitive ale acestuia din urmă printr-un model teoretic operaţional, care ar defini explicit structura parametrilor fizici şi sociali cu influenţă determinantă şi sistematică asupra formei enunţurilor.

J.-P. Bronckart (G. N.)

Contiguitate

Contiguitatea temporală* sau proximitatea în timp a doua evenimente critice, stimul condiţionat* şi necondiţionat* sau răspuns operant* şi întărire*, a fost considerată, începând cu I. Pavlov, o condiţie pentru ca o condiţionare* să aibă loc. Unele teorii, precum cea a lui G.H. Guthrie, fac din contiguitate fundamentul învăţării. Deşi trimite incontestabil la o condiţie optimală, legea contiguităţii are totuşi mai multe excepţii. Deja condiţionarea de urmă*, descrisă de către Pavlov, implica o distanţă temporală între stimulul condiţionat şi cel necondiţionat, limitată, este adevărat, la câteva secunde sau la unu până la două minute. Aversiunea gustativă condiţionată* descoperită de J. García în 1966 demonstrează posibilitatea unei condiţionări legate, fără îndoială, de predispoziţii proprii speciei, în ciuda unei distanţe de 4 până la 6 ore între stimulul condiţionat şi cel necondiţionat. Pe de altă parte, posibilitatea de control al comportamentului prin consecinţele sale îndepărtate descrise verbal (comportament controlat prin reguli) furnizează o altă excepţie de la legea contiguităţii în cadrul condiţionării operante.

M. Richelle

(G. N.)

Contingent – Dependent Contingenţă

Se vorbeşte despre teoria contingenţei pentru

desemnarea oricărei teorii organizaţionale în care un comportament apare în funcţie de caracteristici individuale şi de caracteristici situaţionale. Cel mai cunoscut dintre modelele de contingenţă este modelul de *leadership** al lui F. Fiedler, conform căruia comportamentul de integrare eficace are loc simultan în funcţie de caracteristicile individuale ale *leader-ului* şi de caracteristicile situaţiei organizaţional în care el trebuie să-şi exercite autoritatea.

C. Lévy-*Leboyer* (G. N.)

În statistică se spune despre un tablou de distribuţie* a unor efective sau frecvenţe asupra ansamblului-produs a doua variabile categorizate.

Tablou de contingenţă este o denumire consacrată. Pentru mai mult de două variabile, se foloseşte expresia protocol multivariat şi tablou de contingenţă multiplă.

P. Bonnet şi *H. Rouanet* (G. N.)

Contingenţe de întărire în terminologia condiţionării operante*, modalităţi ale relaţiei dintre un răspuns* şi consecinţele* sale. Contingenţele se împart în patru categorii, pe de o parte după natura consecinţelor comportamentului: prezentare* sau neprezentare (sau suprimare) a unui stimul întăritor*; pe de altă parte, după efectul acestei operaţii asupra debitului de răspuns: creştere sau reducere. Dacă debitul creşte în timp ce răspunsul antrenează prezentarea unui stimul, vom avea de-a face cu contingenţe de întărire pozitivă* (ex., întărire alimentară, autostimulare intracerebrală*); dacă el creşte când consecinţa răspunsului este suprimarea sau neprezentarea unui stimul aversiv*, vom vorbi despre contingenţe de întărire negativă* în care intră sustragerea* şi evitarea* activă. Dacă răspunsul este urmat de prezentarea unui stimul, şi debitul scade, ne vom afla în prezenţa contingenţelor punitive (evitare pasivă*); în sfârşit, dacă debitul scade atunci când răspunsul nu este urmat de un stimul întăritor aşteptat, vom vorbi de

omisiune*, omisiunea sistematică nefiind altceva decât stingerea. (Efectele omisiunii sunt totuşi nuanţate prin ceea ce se ştie, de altfel, despre debitele produse de întăririle intermitente* în diversele programe* de întărire.) Termenul este o transpunere în franceză a expresiei tehnice propuse de B.F. Skinner în 1969 şi care derivă din unul din sensurile cuvântului *contingent* (*upon*): „dependent de”.

M. Richelle

(G. N.)

SCHINNER B.F. (1969): *Contingencies of Reinforcement, a Teoretical Analysis*, Appleton Century Crofts, New York. Traducere (1971): *L'Analyse experimentale du comportement* (trad. A.-M. şi M. Richelle), Dessart-Mardaga, Bruxelles.

Continuitate

Proprietate atribuită evoluţiei sau dezvoltării” în cadrul unor teorii psihologice; ea se opune discontinuităţii. Constructivismul* piagetian propune o descriere a dezvoltării cognitive* care este în întregime centrată pe aspectele logico-matematice şi care subliniază, în consecinţă, categoric aspectele de continuitate; de la naştere la vârsta adultă, capacităţile intelectuale se organizează, desigur, în structuri din ce în ce mai complexe şi eficace (v. Stadiu), dar această construcţie se efectuează liniar şi fără hiat, sub acţiunea continuă a mecanismelor funcţionale invariante* (asimilare*, acomodare* şi echilibrare*).

În măsura în care ele acordă o importanţă mai mare factorilor sociali şi afectivi, cea mai mare parte a altor teorii ale dezvoltării subliniază mai degrabă aspectele de ruptură şi discontinuitate. Pentru H. Wallon, psihogeneza* este supusă legilor alternanţei şi integrării” funcţionale. Pentru L.S. Vîgotski, în urma emergenţei limbajului la copil, dezvoltarea îşi schimbă statutul şi trece din registrul biologic în cel socio-istoric (al doilea sistem de

semnalizare*). Cea mai mare parte a psihanaliştilor subliniază în sfârşit că dezvoltarea personalităţii este punctată de pauze şi de diverse forme de regresie.

J.-P. Bronckart şi *E. Jalley* (G. N.)

Continuitate (Corecţie de ~) → Corecţie

Continuitate (Lege a) → Formă (Psihologie a)

M. Richelle

(G. N.)

J. *Selosse* (G. N.)

Continuu

Caracter al oricărei schimbări în comportamentele* sau structurile psihologice, fie în cursul dezvoltării*, fie în cel al învăţării*, care se produce gradual, aproape insesizabil, spre deosebire de schimbările produse în salturi, prin restructurare brutală. Atât în psihologia dezvoltării, cât şi în psihologia învăţării, teorii diverse pun accentul când pe continuitatea*, când pe discontinuitatea* transformărilor. Întărire continuă: întărire* apărută după fiecare răspuns operant*, spre deosebire de întărirea intermitentă.

M. Richelle (G. N.)

Continuum

Variabilă* continuă. Termenul este rezervat în general dimensiunilor* fizice pe care poate varia stimulul: intensitate*, frecvenţă* etc. sau dimensiunilor psihologice corespunzătoare. Se aplică şi variabilelor subiective care pot face obiectul unei judecăţi evaluative între două extreme: *continuum* agreabil-dezagreabil, frumosurât. În psihofizică*, S.S. Stevens a propus, în 1956, să se facă deosebirea dintre *continuum-urile* protetice şi metatetice. Primele corespund dimensiunilor senzoriale pentru care o diferenţă de senzaţie* exprimă un proces neurofiziologic de tip aditiv; este cazul, de exemplu, al intensităţii în domeniul auzului sau al vederii: o schimbare de intensitate percepută se află în corelaţie cu o creştere de frecvenţă a potenţialelor de acţiune ale neuronilor receptori. Celelalte

corespund dimensiunilor senzoriale pentru care schimbările de senzaţie sunt legate de stimularea unor unităţi receptoare diferite; acesta este cazul variaţiilor în înălţimea tonală*, aflate în corelaţie cu stimularea unor zone diferite ale cohleei. Acestor două tipuri de *continuam* le-ar corespunde, după Stevens, tipuri de funcţii psihofizice diferite, numai primele reprezentând o funcţie putere.

M. Richelle (G. N.)

Contrabalansare

În planul* experimental, procedeu care are ca scop neutralizarea efectelor variabilelor* ce nu pot fi stăpânite (oboseală*, învăţare*, plictiseală etc.) făcându-le să intervină într-o modalitate contrastantă în stadii succesive ale experienţei sau în grupe diferite. Astfel, în psihofizică*, dacă se bănuieşte că modalitatea, ascendentă sau descendentă, de prezentare* a stimulilor în metoda limitelor* influenţează mărimea pragului*, se vor alterna cele două modalităţi. Dacă într-o experienţă alcătuită din trei faze 1 – 2 – 3, ne temem de apariţia unui efect de oboseală şi pentru că natura experienţei nu impune desfăşurarea în ordinea 1 – 2 – 3, se vor alcătui grupe care să suporte fazele într-o ordine diferită (3 – 1 – 2; 2 – 3 – 1; etc.). În cazuri de acest tip, se vorbeşte şi despre metoda rotaţiei.

Contracultură

Diferite de subculturi, contraculturile organizează modalităţile de a se opune codurilor şi regulilor punând în discuţie sistemele sociale stabilite, semnificaţiile* normelor* prescriptive, ierarhia valorilor* dominante, tradiţiile artistice şi revendicând, în cazul unor categorii minoritare ale populaţiei, noi modele de exprimare, o altă recunoaştere* socială prin revoltă şi conflict. Contraculturile, dezvoltate mai ales de un tineret contestatar, sunt expresia dorinţei de a influenţa puterile ideologice, tehnologice şi politice şi de a antrena o

anumită evoluţie istorică. Debordând problemele conflictului între generaţii, contraculturile interpelează structura de ansamblu a societăţii printr-un alt stil de viaţă.

Contradicţie

5

În sensul logic al termenului, o contradicţie reprezintă o relaţie între două propoziţii care, împreună, nu pot fi nici adevărate şi nici false. Dacă împreună ele nu pot fi adevărate, dar pot fi false, relaţia este în acest caz o simplă contrarietate. Astfel

„Această figură este un pătrat” este contradictorie cu „Această figură nu este un pătrat” şi numai contrară propoziţiei, Această figură este un triunghi”: de fapt, ea poate să fie foarte bine un romb. Într-un sens mai general, contradicţia nu a încetat niciodată să joace un rol esenţial în gândire. Studiul civilizaţiilor, de la Antichitatea grecească la civilizaţia Chinei, trecând prin culturile din Mato Grosso, scoate în evidenţă omniprezenţa ideilor de opoziţie* şi de bipolaritate. H. Wallon, la rândul său, a subliniat importanţa rolului pe care îl juca în gândirea copilului „cuplul”, iar J. Piaget a făcut din el unul din motoarele dezvoltării” inteligenţei.

J.-B. Grize şi *E. Jalley* (G. N.)

Contrafobic

Adjectiv care caracterizează un obiect, o prezenţă sau o acţiune care permit evitarea apariţiei unei angoase* suscitate de o fobie. S. Freud, în analiza cazului micului Hans, a subliniat mecanismele consecutive ale fobiei ca apărări în faţa angoasei provocate de o mişcare pulsională refulată. Consecinţele constituirii simptomului fobie aduc eul în situaţia de a se comporta ca şi cum pericolul unei dezvoltări de angoasă nu ar veni dintr-o mişcare pulsională, ci dintr-o percepţie. Fobicul este împins deci să reacţioneze la acest pericol exterior prin tentative de reasigurare care sunt, de fapt, comportamente

contrafobice, adică printr-o strategie de reasigurare datorată prezenţei unui obiect care dă siguranţă, în situaţia fobogenă. Se poate deci deosebi obiectul contrafobic de acţiunea contrafobică ce poate merge chiar în sensul acţiunii fobice definite prin fuga din faţa pericolului.

A. Braconnier

(G. N.)

Contrainvestire

Investire de reprezentări şi atitudini în operaţiile de apărare a eului menite să împiedice apariţia în locul său a unei reprezentări refulate, a unui comportament sau a unei atitudini. Este vorba de un proces economic care utilizează energia eliberată prin dezinvestirea* reprezentării refulate. Ea intervine nu numai în mecanismele de apărare*, dar şi în atenţie, gândire discriminativă şi ca protecţie în faţa excitaţiilor exterioare.

fi. *Brusset* (G. N.)

Contrast

Accentuarea unei diferenţe percepute între două elemente ale unui stimul*, diferenţă care rezultă din juxtapunerea lor spaţială* (contrast simultan) sau temporală* (contrast consecutiv). Aceeaşi suprafaţă de gri va fi percepută mai închisă pe un fond alb decât pe unul negru. O apă la aceeaşi temperatură va părea mai caldă dacă mâna care se cufundă în ea tocmai a fost scoasă dintr-o apă foarte rece. Efectele de contrast au fost studiate în mod deosebit în domeniul vizual: contrastul de luminozitate*, pus în evidenţă, între altele, de inelele lui Mach, în care variaţiile necontinue de luminanţă* ale centrului spre marginile unui disc provoacă perceptiv apariţia la frontierele discontinuităţilor a unui inel luminos şi a unuia întunecat; contrastul de culoare sau cromatic, exprimându-se, pe de o parte, printr-o accentuare a diferenţelor de saturaţie*, iar pe de altă parte prin percepţia culorii complementare* care nu este prezentă

fizic. Contrastul luminos se explică desigur prin mecanisme de inhibiţie* laterală la nivelul neuronilor retinei. Contrast comportamental: într-o condiţionare* operantă*, depăşire a debitului normal de răspuns care se produce la trecerea de la o fază a programului de întărire cu debit redus sau nul (sub controlul unui stimul discriminativ negativ) la o fază cu debit susţinut (controlat de un stimul pozitiv); sau, în secvenţă inversă, reducere excesivă a debitului. Contrastul comportamental este echivalent cu fenomenul de inducţie* în condiţionarea pavloviană. Contrast statistic: v. Analiză de variantă.

M. Richelle (G. N.)

Contratransfer

Dacă se concepe câmpul analitic ca interferenţă a proceselor mentale, conştiente şi suspendată.

Inconştiente ale pacientului şi analistului şi se ţine seama de extinderea psihanalizei la domeniul terapiei copiilor şi psihoticilor, contratransferul este legat pe de o parte de personalitatea analistului, iar pe de altă parte de procesul inconştient pe care transferul* pacientului îl induce la acesta din urmă. Contratransferul reprezintă deci ansamblul reacţiilor inconştiente mai ales ale analistului la transferul persoanei analizate.

Astfel, necesitatea, pentru analist, de a se supune unei analize personale şi de a o continua sub formă de autoanaliză* are ca scop reducerea, pe cât posibil, a manifestărilor rezistenţei şi fenomenelor contratransferenţiale care perturbă relaţia analitică. Totuşi, contratransferul poate fi considerat şi un mijloc pe care îl are analistul pentru a se ghida în perspectiva interpretării şi pentru o mai bună cunoaştere a avatarurilor şi vicisitudinilor situaţiei analitice.

În sfârşit, contratransferul, într-un sens mai larg privind ansamblul câmpului analitic, poate fi conceput ca expresia unui transfer care se dezvoltă la analist, şi aceasta ne conduce să distingem la fiecare din cele două

persoane prezente în situaţia analitică de faţă ceea ce este transfer de ceea ce este contratransfer.

A. Braconnier cu. N.)

Control

Controlul sau stăpânirea unei situaţii rezultă din percepţia pe care subiectul o are asupra unei relaţii de dependenţă între comportamentul său şi sursa acestui comportament. Controlul este definit adesea ca o capacitate de a evita sau de a fugi de un eveniment stresant sau dezagreabil. J.R. Averill distinge trei tipuri de control:

1. control comportamental care implică o acţiune directă asupra mediului înconjurător;

2. control cognitiv privitor la interpretarea unor situaţii de mediu;

3. control decizional care implică posibilitatea subiectului de a alege între comportamente diferite.

Controlul funcţionează ca mediator de răspunsuri ale subiectului la diverşi agenţi de stres* ambiental. Lipsa de control asupra unei stimulări aversive măreşte răspunsurile emoţionale şi negative la această situaţie şi antrenează o scădere a performanţei.

G. Moser

(G. N.)

Control aversiv → Aversiv Control judiciar

Instaurat în Franţa prin legea din 17 iulie 1970 pentru evitarea detenţiilor provizorii înainte de judecarea acuzaţiilor, controlul judiciar reprezintă o măsură limitativă de libertate care poate fi ordonată în urma instrucţiei penale. Beneficiarul trebuie să se supună unui anumit număr de obligaţii care îi sunt precizate de către controlorii judiciari, profesionişti şi benevoli: să răspundă oricărei convocări, să depună o cauţiune, să nu părăsească localitatea, să nu frecventeze unele locuri sau unele persoane, să se supună unor examinări, îngrijiri, să urmeze un tratament (de ex. dezintoxicarea). Controlul judiciar şi-a

văzut practicile extinzându-se odată cu înmulţirea infracţiunilor în ceea ce priveşte toxicomaniile. Psihologii intervin în acest cadru. Ei introduc aici un ajutor şi un sprijin individualizat, animă activitatea echipelor, devin membri ai unor asociaţii, încep unele orientări terapeutice încercând să înscrie o semnificaţie internă acestui spaţiu/timp intermediar, în care judecata este

J. *Selosse*

(G. N.)

Control psihobiologic

Capacitatea de a modifica situaţia agresivă* prin intermediul unei acţiuni adecvate, pentru a diminua impactul acestei situaţii asupra organismului. Într-o experienţă tipică, şobolanii în perechi sunt supuşi unor şocuri electrice dureroase prin intermediul electrozilor fixaţi pe coadă. Unul din membrii perechii poate pune capăt şocului învârtind o roată situată în faţa lui, celălalt primeşte aceleaşi şocuri ca şi

R. Dantzer (G. N.)

partenerul său activ, comportamentul său nefiind însă eficace. Un al treilea grup de şobolani este plasat în aceleaşi condiţii, dar fără a fi expus şocului. Consecinţele şocurilor asupra organismului sunt cele mai importante la animalele care nu pot face nimic ca să le controleze, în timp ce cei care acţionează asupra şocurilor nu reacţionează mai mult decât animalele martor. Totuşi lucrurile nu stau întotdeauna aşa, deoarece controlul nu este eficace decât în măsura în care nu ar fi dificil de obţinut şi el ar fi însoţit de o reducere efectivă a incertitudinii. Când situaţia este dificil de controlat, controlul poate totuşi să fie obţinut prin angajarea în activităţi de substituire* sau comportamente redirijate. Mecanismele prin care aceste activităţi permit diminuarea activării” nu sunt însă cunoscute.

Control social înseamnă ansamblul intervenţiilor psihosociale menite să ducă la respectarea normelor

stabilite. El se efectuează prin presiunile externe ale reprezentanţilor grupurilor primare însărcinate să transmită regulile şi valorile (control convenţional), în timp ce controlorii sociali mandataţi de o putere instituţională reprimă devierile şi veghează la integrarea* socială a grupurilor sau subiecţilor marginalizaţi (control societal). Dar controlul social este şi interiorizat. Presiunile interne rezultă din ataşamentul şi din identificarea* cu modelele care exercită o supervizare virtuală şi directoare în cadrul unei legături interpersonale. Ele participă la structurarea atitudinilor sociale interdependente (control de interacţiuni simbolice).

J. Selosse (G. N.)

Contur

Linie care delimitează forma unei figuri sau a unui obiect, conturul joacă un rol hotărâtor în percepţia* formelor*, aşa cum psihologia *Gestalt-ului* a demonstrat deja în analiza formelor bune, a raporturilor figură-fond* şi a figurilor reversibile. Caracterizarea contururilor şi mecanismele percepţiei lor cunosc o creştere a interesului în psihologie de când au devenit o problemă centrală pentru robotică în eforturile ei de a construi maşini capabile să recunoască forme şi obiecte. Contrastele* de luminozitate* furnizează desigur informaţii cruciale, dar nu suficiente, nici exclusive, căci rareori există o omogenitate de contrast pe ansamblul unui contur. Indici de textură* şi de profunzime*, factori de familiaritate* şi de experienţă* semnificativi din punct de vedere ecologic intervin în mod sigur în capacitatea remarcabilă a sistemului vizual uman de a percepe contururile, ajungându-se până la cazuri paradoxale de percepţie a contururilor iluzorii obţinute cu ajutorul configuraţiilor* construite abil, în aşa fel încât o figură să se impună privirii deşi contururile ei nu sunt date. Faptul că aceste contururi iluzorii se produc la fel de bine, după cum a arătat G. Kanisza, pentru forme „naturale” neregulate, ca şi pentru forme geometrice bune

sugerează importanţa adaptativă a reperării contururilor în căutarea hranei, detectarea atacatorilor, punerea la adăpost

(v. Camuflaj, Iluzie).

j *M. Richelle*

(G. N.)

Conţinut Analiză de conţinut

5 >

Conţinut al munci)

Prin opoziţie cu context*, desemnează ansamblul factorilor de motivaţie* referitori la munca însăşi şi la rolul jucat de persoana care o face. Lista factorilor variază în funcţie de autori, dar priveşte totdeauna autonomia, responsabilităţile, consideraţia legată de munca îndeplinită, satisfacţia de a face lucruri dificile. Se adaugă uneori varietatea, existenţa unor informaţii asupra calităţii muncii făcute şi asupra însemnătăţii rolului profesional.

C. Lévy-*Leboyer* (G. N.)

Conţinut latent

5

Noţiune introdusă de S. Freud în 1900, în acelaşi timp cu cea de conţinut manifest. Conţinutul latent desemnează ansamblul conţinut manifest semnificaţiilor la care conduce analiza visului. El este produsul travaliului de interpretare: gândurile din vis (sau conţinut latent) sunt anterioare traducerii lor manifeste şi analiza constă în a urma parcursul invers al travaliului visului. Punerea în lumină a conţinutului latent permite regăsirea unei expresii mai autentice, mai apropiate de adevăr, de materialul visului (de ex., dorinţa de disculpare). Prin extensie, noţiunea de conţinut latent este aplicată la orice producţie a inconştientului, în psihologia proiectivă, analiza producţiei subiectului vizează degajarea conţinuturilor sale latente. Însă se utilizează termenul de solicitări latente pentru referirea la conţinuturi subiacente susceptibile de a fi figurate prin materialul manifest al

testului însuşi.

— A j

C. Chabert (G. N.)

Conţinut manifest

5

Noţiune introdusă de S. Freud, în 1900, pentru a desemna povestirea visului aşa cum este ea prezentată de cel ce visează. Conţinutul manifest este produsul visului întrucât el constituie traducerea gândurilor din vis, sau conţinut latent* odată ce ele au suportat operaţiile de transformare şi travestire impuse pentru exprimarea lor posibilă. Prin extensie, se vorbeşte de conţinut manifest pentru orice producţie verbală pe care ne propunem să o interpretăm potrivit metodei analitice.

În psihologia proiectivă, termenul de conţinut manifest se foloseşte pentru a defini enunţurile răspunsurilor subiectului, dar şi pentru a analiza însuşi materialul testului (Rorschach* şi TAT*): acesta este descris, în aspectele sale perceptive cele mai obiective, ca punct de plecare pentru travaliul asociativ al subiectului.

C. Chabert (*G.* N.)

Convenţionalism

Concepţie privind raportul existent între cuvinte şi lucruri, care s-a dezvoltat în filosofia antică greacă drept reacţie la concepţiile primitive, de tip esenţialist. În timp ce, pentru Heraclit, cuvântul reprezintă şi o calitate obiectiv inerentă a lucrului (o emanare directă a esenţei sale), Parmenide şi apoi Aristotel au propus o analiză nouă, care diferenţiază net două planuri:

a. există, pe de o parte, o realitate (o lume) unică, universală, atemporală;

b. există, pe de altă parte, uzuri lingvistice diferite. În consecinţă, cuvintele* trebuie considerate creaţii umane, distincte faţă de lume («cuvântul „câine” nu muşcă»); ele

sunt produsul unei convenţii dintre membrii unui grup. În *Cratylos*, Platon adăuga totuşi că această creare de cuvinte ar fi de resortul unei elite care, ţinând cont de particularităţile fonice ale unei limbi, alege cuvintele care sunt „cele mai adaptate” la realitatea pe care ele o desemnează. Pe această bază, convenţionalismul clasic defineşte o limbă ca un repertoriu de elemente create de către oameni pentru a reflecta elementele unei realităţi unice (o limbă reprezintă un nomenclator particular al lumii universale). Rezultă din această analiză că limba este un (respectiv singurul) instrument de acces spre lume: a cunoaşte lumea înseamnă a putea să vorbeşti despre ea. În ciuda contestărilor trecătoare, această concepţie „verbalistă” a cunoaşterii va domina până la începutul secolului al XX-lea, iar convenţionalismul reprezintă şi azi poziţia semiologică cea mai răspândită în rândurile „marelui public”.

Pentru semiologia* modernă, limba, ca orice cod* de comunicare*, se bazează efectiv pe o convenţie particulară stabilită de un grup, dar ea nu constituie din această cauză un simplu nomenclator al unei realităţi preexistente. Pentru F. de Saussure (1916), semnificatul* unui semn* este mai întâi o valoare* referitoare la sistemul de limbă în care el se inserează; pentru L. Wittgenstein (1953), semnificaţia* unui cuvânt* este în primul rând produsul folosirii sale într-un context* social determinat. Pentru aceşti doi autori, funcţia denotativă a unui cuvânt (capacitatea sa de a eticheta elementele realului)

ar fi în consecinţă o funcţie secundară, respectiv întâmplătoare. *y J.-P. Bronckart*

(G. N.)

SAUSSURE F. (de ~) (1916), *Cours de lingvistique générale*, Payot, Paris.

— WITTGENSTEIN L. (1953), *Philosophical Investigations*, Basil Blackwell, Londra. Traducere (1961): *Investigations philosophiques* (trad. P. Klossowski),

Gallimard, Paris.

Convergentă (Gândire) → Gândire

Convergenţă

Mişcare asociată a celor doi ochi spre interior, care se produce fie în mod reflex, în urma observării unui obiect apropiat, cu scopul fuzionării imaginilor unui ochi şi ale celuilalt pe puncte conjugate similare ale celor doi ochi, fie voluntar. Convergenţa este însoţită de o acomodare şi o îngustare a pupilei. Este vorba şi de caracteristica unui fascicul de lumină dirijat într-un mod concentrat spre un punct al unei imagini reale.

R. Genicot (G. N.)

Conversaţie

Tip particular de punere în text* (ca şi povestirea*, descrierea* sau argumentarea*), ea îmbracă forme sau genuri de discurs* la fel de diferite, ca interviul, dezbaterea, dialogul romanesc, teatral sau cinematografic, conversaţia obişnuită, convorbirea, schimbul de scrisori etc. Şi se poate caracteriza prin alternarea replicilor sau intervenţiilor interlocutorilor. Statutul acestora din urmă diferă în funcţie de tipurile conversaţionale (între interviu şi conversaţia cotidiană, de ex.), iar structura diadică de bază poate fi complicată prin prezenţa implicită a celei de a treia persoane (în interviu sau în dialogul teatral).

J.-M. Adam

(G. N.)

Conversie

Termen introdus de S. Freud pentru a preciza mecanismul simptomelor nevrozei isterice*: el a stabilit că simptomele somatice motorii şi senzitive rezultă dintr-o transpoziţie, la nivelul unei funcţii corporale implicate într-o activitate relaţională, a unui conflict psihic în raport cu sexualitatea.

S. Freud a propus distincţia dintre isteria de conversie şi isteria de angoasă (care va deveni nevroză de angoasă). Sindromul de conversie este funcţional şi poate

afecta toate organele, fie că sunt dependente de o inervare voluntară sau de sistemul nervos vegetativ. Pe de altă parte, el se caracterizează prin absenţa oricărei afecţiuni organice subiacente. În sfârşit, el este reversibil chiar dacă se arată rebel şi durabil.

Tulburarea de conversie se deosebeşte de simptomele de conversie care pot fi integrate altei clase de tulburări, precum somatizarea* (în sindromul Briquet*).

J.-F. Allilaire (G. N.)

Conversie criminală

În psihologia criminalităţii, E. de Greeff a descris procesul de conversie a sistemelor de valori care însoţeşte o modificare a atitudinilor* la unii delincvenţi, ceea ce le permite să-şi justifice recurgerea la mijloace ilegale pentru a-şi atinge scopuri care le sunt proprii sau pe care le împărtăşesc cu alţii. În anumite contexte ideologice, conversia nu exclude conştiinţa unei dezaprobări, dar aceasta este atenuată de un sentiment de responsabilitate colectivă, de sacrificiu pentru un ideal şi de identificare eroică. Ea se observă mai ales la unii membri ai comandourilor teroriste.

J. *Selosse* (G. H.)

Convorbire

Convorbirea este un schimb de cuvinte cu una sau mai multe persoane pentru un alt scop decât simpla plăcere a conversaţiei. Aici comunicarea este esenţial verbală, dar este completată de comunicări nonverbale* (posturi, mimici etc.). În viaţa profesională şi socială există diverse tipuri de convorbire, după cum cel care o conduce comunică informaţii sau o decizie celui interesat şi caută sau nu să acţioneze asupra motivaţiilor* sale. În psihologie, scopurile convorbirii sunt diverse: reconstituirea istoriei subiectului (anamneză*), sondarea cunoştinţelor sale (interogaţia orală), considerarea aptitudinilor sale la o învăţare (orientare*) sau folosire (selecţie); contribuirea la diagnostic, la indicaţie şi la

tratamentul pentru subiecţii care suferă de tulburări psihice şi/sau relaţionale (convorbiri numite „preliminare" unei psihoterapii), ajutarea subiectului să înfrunte o dificultate concretă în existenţă (sfat psihologic), antrenarea subiectului sau subiecţilor la o mai bună comunicare cu un altul (formare) etc. Convorbirea poate fi cerută de cel interesat (convorbire clinică, sfat), de psiholog (anchetă, sondaj de opinie, studiu de piaţă, cercetare ştiinţifică) sau de un al treilea (medic, funcţionar, profesor). Convorbirea poate fi completată de chestionare şi teste (terapie „înarmată"). Poate fi individuală, de cuplu, de familie, de grup. Atitudinea psihologului, analoagă celei a psihanalistului, este marcată de fermitate şi de neutralitate binevoitoare. În convorbirea directivă, psihologul pune întrebări prestabilite şi caută să obţină informaţii, în convorbirea nondirectivă, el îl lasă pe subiect să vorbească cât mai liber cu putinţă încurajându-i, reformulându-i răspunsurile, observându-i reacţiile şi căutând să-i înţeleagă frica, ezitările, rezistenţele, sistemul defensiv. Convorbirea semidirectivă este un compromis între cele două formule precedente. Una din sarcinile psihologului este de a provoca cooperarea subiectului fără a sugera şi nici a induce răspunsurile sale, şi de a decela prin verificări erorile, uitările, eventualele minciuni ale acestuia din urmă. În convorbirea situaţională, subiectul trebuie să spună cum s-ar comporta el într-o situaţie care îi este descrisă de psiholog sau cum ar prelucra informaţiile ori documentele pe care acesta i le furnizează; diferitele conduite posibile au făcut în general obiectul unei cotaţii prealabile. În psihiatrie, convorbirea structurată cu scop de diagnostic este standardizată în aşa fel încât să permită culegerea sistematică a criteriilor diferitelor tulburări psihiatrice. În cercetările sale asupra dezvoltării" cognitive a copilului, J. Piaget a dat un sens particular convorbirii clinice. Arta de a chestiona copilul pentru punerea în evidenţă a mentalităţii şi concepţiei sale

despre lume, fie direct, fie cu ocazia manipulărilor unui material simplu.

D. Anzieu (D.S.)

Cooperare

În sens general, care se aplică începând de la nivel biologic, cooperarea înseamnă activitatea prin care entităţile acţionează împreună pentru a atinge un scop. În psihologie, ea poate fi înţeleasă fie intraindividual, fie între indivizi. În primul sens, puţin folosit, putem considera că în realizarea unei activităţi finalizate conduitele unui individ acţionează la fel: activitatea colectivă a schemelor* de vizualizare şi prehensiune în conştientizarea unui obiect este în aceeaşi măsură cooperare şi coordonare. Dar prin cooperare se înţelege mai întâi de toate modalitatea în care indivizii îşi adună forţele, priceperea, cunoştinţele pentru a atinge un scop. În acest caz se pot constata grade, respectiv stadii de cooperare după natura mai mult sau mai puţin conştientă a acestei grupări, ca şi în funcţie de complexitatea structurală a priceperilor şi cunoştinţelor angajate în reunirea lor.

Primul nivel este acela al instinctului. La nivelul dobânditului, cooperările locale (de ex. În sensul în care se vorbeşte despre grupări locale ale conduitelor spaţiale la nou-născut) sunt observate în etapele senzorio-motorii, apoi preoperatorii ale dezvoltării. Dar cum a coopera constă în a aduna la un loc acţiuni şi cunoştinţe care se reunesc, stadiul operatoriu* se manifestă prin apariţia de co-operaţii ale aceloraşi caracteristici structurale ca şi în operaţiile intraindividuale. Spre deosebire de acestea, regulile care ordonează schimburile interindividuale sunt totuşi mai tematizate. În consecinţă, cooperarea interindividuală poate apărea nu numai ca o condiţie a gândirii operatorii, dar şi ca un factor de accelerare a achiziţiei sale.

Prin ce procese se naşte cooperarea? Şi aici se pot distinge diverse niveluri. În general, ea este rezultatul

combinărilor mai mult sau mai puţin întâmplătoare şi al selectării ulterioare. Astfel, cooperarea poate să ia naştere dintr-un ansamblu de interacţiuni sociale şi să se substituie unor conduite egoiste în măsura în care ea se impune în maximizarea durabilă şi echilibrată a profiturilor fiecărui individ. Propagarea sa va putea fi totuşi accentuată în măsura în care indivizii vor conştientiza această maximizare. La nivelul cel mai ridicat, cooperarea va putea fi în fine considerată o atitudine morală care îşi găseşte justificarea chiar în geneza ideilor de raţiune şi umanitate.

J.-J. *Ducret* (G. N.)

Coordonare intersenzorială

Integrare de informaţii care provin din mai multe modalităţi senzoriale, atestând participarea diferitelor simţuri în construcţia obiectelor şi în perceperea regularităţilor lumii exterioare. Expresia este înrudită cu transferul* intermodal, cu transmodalitatea sau intermodalitatea. Coordonarea între informaţiile vizuale şi auditive, şi între informaţiile vizuale şi tactile a fost studiată în mod deosebit Spre deosebire de ideea, admisă timp îndelungat, a unei compartimentări iniţiale a modalităţilor, care nu s-ar coordona între ele decât în favoarea dezvoltării, precocitatea coordonării intersenzoriale a fost demonstrată, cel puţin în ceea ce priveşte unele obiecte privilegiate, de exemplu prin punerea în evidenţă a reacţiilor de surpriză sau de anxietate* în prezenţa disocierilor dintre imaginea mamei şi cea a sursei sonore a cuvintelor sale. *I-l.*

M. Richelle

(G. N.)

Coordonare senzorio-motorie îmbinare a elementelor senzoriale şi motorii care permite realizarea de gesturi eficace. Cea mai mare parte a acţiunilor* cere intervenţia sinergică, simultană şi succesivă, a unui mare număr de elemente senzoriale şi motorii care survin într-o anumită

ordine şi într-un anumit grad. Mişcările* modifică structura câmpului senzorial captat prin organele de simt şi, la rândul lor, aceste schimbări sunt declanşatoare de mişcări. Astfel, deplasările privirii în timpul lecturii sunt dirijate încontinuu de elementele percepute din text. În coordonarea vizual-motorie care permite apucarea unui obiect, componentele senzoriale realizează analiza poziţiei de plecare a corpului, dirijarea vizuală a traiectoriei, acţionarea mâinii, proporţionată cu forma obiectului şi, în final, perceperea caracteristicilor obiectului în timpul manipulării sale; în schimb aceste date senzoriale contribuie la ajustarea engramelor* motorii care se găsesc la originea comenzii gestului. Senzaţia este deci în acelaşi timp mijloc şi scop al mişcării.

M. Bonnet (G. N.)

Copie

Reproducere fidelă a unui model* prin imitare* sau într-o formă grafică, într-un sens bogat în implicaţii teoretice, respectiv filosofice, replică mentală* a obiectului perceput sau stocat în memorie. Teoria copiilor reia concepţia filosofică după care conţinuturile mentale reproduc universul real, printr-un soi de izomorfism*, organele receptoare jucând numai rolul de captatori, restituind universului mental obiectele înregistrate şi stocate în memorie, asupra cărora subiectul va putea să opereze ulterior ca asupra obiectelor reale. Această teorie* ridică mai vechea problemă a homunculului, adică a statutului „subiectului” ajuns să opereze asupri copiilor, şi despre care nu se ştie de ce nu ar începe la rândul său să ia copii ale copiilor şi aşa mai departe la infinit. Dar, oricât de ancorată ar fi într-o tradiţie filosofică împărtăşită prin bunul-simţ, teoria copiilor nu se acordă cu ceea ce se cunoaşte despre mecanismele de informare. În care intervin filtraje*, codărr şi organizări puţin compatibile cu ideea unei simple reproduceri, nici cu abordările moderne asupra percepţiei şi asupra memoriei, concepute, începând

cu operaţiile lor cele mai elementare, ca sisteme de prelucrare active.

(L.C. L.)

(D.S.)

Totuşi, unele abordări ale psihologiei cognitive*, mai ales în materie de imagini mentale*, ar putea să dea de gândit, în sensul că se asistă la o reabilitare a teoriei copiilor deşi sub o formă mai elaborată, înseamnă a spune că problema corespondenţei dintre un univers exterior şi un univers psihologic rămâne una din temele subiacente, una din provocările majore ale psihologiei ştiinţifice şi mai cu seamă a neuroştiinţelor.

M. Richelle

Copil în sens etimologic, termenul de copil (din latinescul *infans*) desemnează fiinţa umană care nu a dobândit încă folosirea vorbirii*, în accepţia sa actuală în psihologie, termenul de copilărie desemnează o etapă a dezvoltării" fiinţei umane care, după autori, se situează între naştere şi maturitate*, între naştere şi pubertate* sau între apariţia limbajului şi pubertate. Se distinge prima copilărie (până la 3 ani) de cea de-a doua (de la 3 la 7 ani) şi de cea de-a treia (de la 7 la 12 ani), aceasta din urmă făcând trecerea spre adolescenţă.

Conceptul de copil, ca vârstă specifică a vieţii umane, separată de starea adultă, s-a dezvoltat în acelaşi timp cu privatizarea vieţii de familie spre secolele al XIV-lea şi al XV-lea, sub influenţa ideilor Renaşterii şi mai ales ale Reformei, şi a evoluat de-a lungul secolelor.

Psihologia copilului. Disciplină care are ca obiect descrierea şi explicarea conduitelor copiilor. Ea se deosebeşte de psihologia dezvoltării, care foloseşte într-un mod privilegiat dezvoltarea conduitelor copilului pentru elaborarea unei teorii generale a funcţionării psihologice a subiectului.

J. Voneche (D. S.)

Copil de substituire Copil-substitut conceput după

moartea unui frate sau a unei surori şi având adesea prenume ca aceştia, date „în amintire”. Această expresie se datorează lui E.O. Poznański, din 1972. Ea semnalează incapacitatea părinţilor de a suporta doliul după copilul mort sau dorinţa lor de a nega această moarte. Această situaţie prezintă o dimensiune patogenă pentru cel interesat şi îl expune unui destin chinuitor.

A. Ruffiot (D.S.)

Copil imaginar

Copil care urmează să se nască, asupra căruia se focalizează aşteptări, speranţe, angoase, fantasme ale grupului familial, mai ales din partea mamei, a cărei sarcină reînvie propriile experienţe infantile. Oralitatea reanimă imaginile de mamă bună şi rea, care se proiectează asupra reprezentării pe care femeia şi-o face despre mama care este şi despre copilul pe care-l poartă. Analitatea conferă fetusului o valoare de comoară sau de otravă intracorporală într-o fantasmatică de gestaţie intestinală. Trăirile falice fac din copil echivalentul penisului. La naştere, copilul real este confruntat cu copilul imaginar care se găseşte exilat (îndepărtat), devalorizat şi după care mama trebuie să ţină doliu. Copilul real poate decepţiona, de unde eventualele temeri privitoare la substituirea copilului în maternitate sau creşă, care exprimă o frică dar şi o dorinţă în legătură cu distanţa dintre copilul imaginar şi cel real.

A. Ruffiot (D.S.)

Copil maltratat

Copil expus de către adulţii care îl au în grijă la acte de violenţă ce îi pot compromite sănătatea, dar şi dezvoltarea* psihică şi afectivă. Aceste brutalizări pot avea un caracter de violenţă pasivă (neglijenţă sau omitere) sau activă (lovituri şi răniri, sechestrări, privare de alimente sau de îngrijire). Ele pot fi asociate unor frustrări şi carenţe afective şi educative, dar iau şi forma unor constrângeri sexuale (incest, viol). Maltratarea copiilor

face obiectul unor măsuri judiciare deosebite.

J. Selosse

Copil sălbatic

Copil crescut de animale, fie că a fost abandonat în mediul* natural, fie răpit de femele care şi-au pierdut puii. Din secolul al XIV-lea până în secolul al XX-lea, au fost date publicităţii tot felul de cazuri: copil-lup, copil-urs, copil-maimuţă, copil-gazelă, copil-leopard. În general sunt cvadrupezi muţi, în plus nu suportă îmbrăcămintea şi sunt indiferenţi din punct de vedere sexual. Deşi unele dintre funcţiile lor senzoriale sunt în general foarte dezvoltate (miros, vedere nocturnă), ei rămân aproape în totalitate needucabili în ceea ce priveşte aspectele precedente. Ei încearcă emoţiile* cele mai elementare: nerăbdare şi mânie, dar ignoră surâsul şi râsul. Aceste cazuri par să demonstreze existenţa unui mecanism de învăţare* selectiv şi masiv, într-o perioadă critică*, programată ereditar, a funcţiei limbajului. De altfel, această perioadă este cea în care apar locomoţia* bipedă, folosirea manuală a uneltei, ca şi bazele conduitelor* afective şi sexuale. La începutul secolului al XIX-lea, J. Itard a încercat să educe la Paris pe tânărul Victor, găsit în Aveyron în stare sălbatică. În afara acestor cazuri, care astăzi nu se mai găsesc, de derelicţiune în mediul natural, există în epoca modernă numeroase exemple de izolare precoce provocată în totalitate de patologia parentală. A

(D.S.)

Copil-simptom

Copil care prezintă o patologie ce furnizează o soluţie de compromis reacţională la o perturbare psihică a grupului familial pe care el încearcă să o negocieze în cursul tulburărilor sale. Purtător de cuvânt al angoaselor şi fantasmelor familiale şi asigurând rolul de ţap ispăşitor* inconştient, copilul-simptom, sau pacient desemnat după terminologia sistemică*, ar permite membrilor familiei să facă economia bolii. Abuzul de această noţiune a putut

conduce la o culpabilizare indusă a părinţilor şi fraţilor.

A. Ruffiot

(D.S.)

Corecţie de continuitate → Corecţie statistică

Corecţia lui Sheppard Corecţie statistică

Corecţia lui Yates → Corecţie statistică

Corecţie statistică

Cele două tipuri de corecţie mai utilizate sunt:

Corecţia lui Sheppard: corecţia aplicată variantei şi menită să corecteze erorile datorate grupării în clase de valori a variabilei.

Corecţia lui Yates sau corecţia de continuitate: corecţie aplicată statisticilor de test a căror distribuţie este discontinuă, mai ales chi-pătrat*, menită să amelioreze aproximarea printr-o distribuţie continuă.

P. Bonnet şi *H. Rouanet* (L. C. L)

Coreferinţă

Două unităţi ale aceluiaşi discurs* sunt coreferenţiale atunci când denotă acelaşi referent* extralingvistic, ceea ce se figurează de obicei aplicându-li-se acelaşi indice-literă: „Pierre1 nu este acolo. Eh a plecat”. Coreferinţă este luată adesea drept prototip al relaţiei de anaforă*, concepută ca trimiteri succesive la acelaşi denotat. Se nesocoteşte astfel faptul că orice reluare anaforică comportă o transformare a semnificaţilor* în cursul discursului. În plus, coreferinţă presupunând în mod evident referinţa*, noţiunea nu se poate aplica în cazul co-instanţierii de unităţi lipsite de orice asumpţiune de existenţă (JST înd unui autor* nu-i place să fie criticat”).

A. Berrendonner (G. N.)

Coreic → Dischinezie Corelativă → Grup matematic

Corelaţie/Corelare în statistică, termen general sinonim cu interdependenţa sau cu legătura dintre variabile* şi înglobând în acest sens asocierea şi contingenţa* (dar nu cauzalitatea). Coeficient de corelaţie:

indicator numeric de legătură între două variabile numerice, care variază de la – l la + 1. Coeficientul este pozitiv când, pe de o parte, valorile ridicate ale celor două variabile, pe de altă parte valorile joase tind să fie asociate; coeficientul este negativ când valorile ridicate ale uneia din variabile tind să fie asociate cu valorile joase ale celeilalte variabile. Când cele două variabile sunt independente, coeficientul este nul (reciproca nefiind adevărată). Notarea generică pentru coeficientul de corelaţie este r. Coeficientul r Bravais-Pearson sau coeficientul de corelaţie liniară este egal cu raportul dintre covarianţă* şi produsul abaterilor-tip* ale celor două variabile. Coeficienţii următori sunt derivaţi din coeficientul Bravais-Pearson. Atunci când una dintre cele două variabile este dihotomică, se folosesc coeficienţii biseriali r «s şi r.ws după cum variabila dihotomică este privită ca fiind obţinută printr-o regrupare a unei variabile subiacente normale sau ca fiind discretă. Pentru două variabile dihotomice se definesc în acelaşi fel coeficienţi tetracorici; coeficientul care corespunde la două variabile discrete este notat adesea <p Dacă valorile numerice sunt înlocuite prin ranguri, se obţine coeficientul de corelaţie a rangurilor, sau al lui Spearman, notat adesea p. Alteori sunt folosiţi coeficienţi neliniari, precum raportul de corelaţie notat r2.

În cazul a mai mult de două variabile, sunt definiţi coeficienţii de corelaţie parţială, adică între două variabile existente condiţionat de alte variabile; şi coeficientul de corelaţie multiplă între o variabilă şi estimarea* ei furnizată de un ansamblu de alte variabile.

P. Bonnet şi *H. Rouanet* (G. N.)

Corelaţie a rangurilor → Corelaţie/Corelare

Corelaţie liniară → Corelaţie/Corelare

Corespondenţă (Analiză a) → Analiză de date

Corespondenţă (Punere în)

Procedură operantă cu încercări distincte în care un

subiect trebuie să desemneze, printr-un răspuns, într-un ansamblu de stimuli de comparaţie, pe acela care este identic cu un stimul eşantion prezentat simultan sau în prealabil (asortat eşantionului). De exemplu, un porumbel este confruntat cu trei chei – răspunsuri. Într-o primă fază, cheia centrală este luminată în galben timp de cinci secunde. La sfârşitul acestei faze, cheile laterale sunt iluminate simultan, una în galben, cealaltă în albastru. O lovitură de cioc pe cheia galbenă (culoare a eşantionului) va fi întărită; o lovitură de cioc pe cheia albastră va fi sancţionată prin oprirea, timp de câteva secunde, a programului care controlează experienţa (*Time-Out*, *TO* sau „timp mort”). Într-o variantă, subiectul va fi întărit pentru alegerea stimulului de comparaţie diferit de eşantion (*matching to oddity*). Într-o altă variantă, relaţia dintre eşantion şi stimulul de comparaţie potrivit este arbitrară şi determinată printr-o regulă (*Symbolic Matching to Sample*, *SMS*). În acest caz, eşantionul şi stimulul de comparaţie pot aparţine unor modalităţi senzoriale diferite (sunet şi lumină). Astfel, eşantionul poate fi un segment de comportament operant: de exemplu, comportamentul operant al unui porumbel supus alternativ neregulat la două programe de întărire diferite va fi întrerupt aleatoriu prin iluminarea simultană a doua chei laterale, una în albastru (potrivită programului A), cealaltă în roşu (potrivită programului B), iar pasărea va fi întărită în alegerea culorii potrivite comportamentului operant imediat anterior. Aceste programe sunt folosite pentru studiul controlului exercitat de stimulii externi, în studierea memoriei (procedura *Delayed Matching to Sample*, *DMS*, cuplare amânată faţă de eşantion, în care se introduce un interval între eşantion şi stimulii de comparaţie), în studiul „conştientizării” (*awareness*) comportamentului propriu, pentru analiza proceselor cognitive* şi mai ales a învăţării de echivalenţe (un subiect uman învaţă asocierile A-C, B-C, A-D, din care el va deriva

D-B. Acest tip de învăţare este folosit mai ales pentru extinderea repertoriului cognitiv al subiecţilor umani debili mentali).

H. Lejeune

(G. N.)

Cornul lui Ammon → Hipocamp Corp

Corpul este greu de definit în măsura în care ţine de iluzia unei evidenţe: tradiţia noastră occidentală separă sufletul de corp, spiritualul de material, în timp ce corpul, devenit organism, este obiectul anatomiei şi fiziologiei. Terminologia greacă, pentru care *soma* nu înseamnă decât cadavrul, ca şi clinica medicală, determină psihologia să-şi reînsuşească noţiunea de corp degajându-i cele două funcţii: creare de semnificaţie şi figurare a subiectului. Corpul este instrumentul conduitelor şi suportul identităţii. Conştiinţa corporală îşi elaborează geneza* în cursul automatismelor* de postură*, al gesturilor* expresive până la descoperirea *self-ului*, a partenerului şi a obiectelor. M. Mauss a scos în evidenţă eroarea ce constă în a lega tehnica numai de instrumente; tehnicile corpului (primul nostru instrument) ne sunt transmise prin tradiţie orală, ca un alt limbaj. Fenomenologia face eforturi să descrie trăirea* fără a face din corp un simplu mod al spaţiului obiectiv. Psihopatologia studiază imaginea* corpului şi tulburările de schemă* corporală. Experienţa specular*ă* joacă un rol aparte în identificarea* unei imagini corporale unificate. Psihologia clinică este interesată de descoperirile psihanaliştilor, arătând rolul învelişului corporal şi precizând participarea fantasmelor.

R. Doron şi *E. Jalley*

(G. N.)

Corp calos → Comisură

Corpi mamilari → Mamilari Corp propriu

Corpul propriu este în acelaşi timp o realitate extramentală, corpul biologic şi o te sătură de cunoştinţe*: cunoştinţele înnăscute şi noţiunile dobândite de individ în

urma psihogenezei (ponderea înnăscutului şi dobânditului variind în funcţie de specie). La fiinţa umană, corpul face copilul să acţioneze înainte ca acesta să-şi facă din el o noţiune din ce în ce mai complexă şi să înveţe să se familiarizeze cu el. La sfârşitul secolului al XIX-lea, W. Preyer a descris unele dintre etapele acestei achiziţii. Copilul este mai întâi surprins de mişcările* unui corp pe care încă nu-l ştie că fiind al său. Apoi el învaţă să-şi organizeze aceste mişcări, să se familiarizeze cu senzaţiile proprio- şi extraceptive pe care ele le produc, să integreze mişcări şi percepţii. Această construcţie a corpului propriu este şi corelativă construcţiei realităţii exterioare, fizice, biologice şi psihosociale. T *T*".

J.-J. Ducret (G N.)

Corpus

Când un studiu lingvistic are ca obiect un ansamblu finit de enunţuri sau dezvoltări de limbaj adunate prin observaţie, acest ansamblu de fapte atestate este numit corpus. Constituirea unui corpus, spontan sau indus prin protocol experimental, este cel mai bun mijloc de elaborare a datelor empirice relativ independente, a datelor *a priori* aparţinând cercetătorului, şi permite mai ales accesul la date cuantificabile. Reproşând oricărui corpus că este parţial şi aleatoriu, deci nereprezentativ pentru limbă în integralitatea ei, unii generativişti preferă să stabilească faptele recurgând la intuiţia* subiectului vorbitor, autoritate nu mai puţin parţială şi aleatorie, sub acoperirea căreia se comite adesea o puternică „idealizare" a datelor.

A. Berrendonner (G. N.)

Cortex

Cortexul cerebral al mamiferelor este o importantă manta celulară a unei suprafeţe de aproximativ 250.000 mm^2 şi care conţine cel puţin I09 celule nervoase într-un volum în jur de 300 cm^3. Pe bază filogenetică şi după numărul de straturi, se deosebesc trei tipuri de cortexuri:

cel mai primitiv, numit arhicortex sau alocortex, care prezintă două straturi celulare, ar corespunde mantalei primitive şi s-ar afla la originea formaţiei hipocampice. Paleocortexul numit şi mezocortex, alcătuit dintr-un număr variabil de straturi (între 2 şi 6), s-ar afla între celelalte două tipuri; el corespunde sistemului olfacţiei cu căile şi centrii săi corticali şi unor zone învecinate. Neocortexul, cel mai evoluat, căruia îi este cel mai adesea rezervată denumirea de cortex, acoperă totalitatea celor două emisfere*; suprafaţa sa este mărită din cauza numeroaselor circumvoluţiuni care o alcătuiesc; ea este separată de şanţuri mai mult sau mai puţin profunde numite scizuri, care delimitează mari regiuni anatomo-funcţionale numite lobi. Citoarhitectonia cortexului permite distingerea a 6 straturi care sunt numite, de la suprafaţă până în profunzime: stratul molecular sau plexiform, reprezentat de celule de asociere, stratul granulelor externe conţinând celule receptoare senzitivo-senzoriale, stratul piramidal extern format din celule efectoare, stratul piramidal intern, stratul celulelor fusiforme, al celulelor de asociere. Pot fi observate numeroase variaţii arhitectonice de la o regiune la alta, vizând importanţa straturilor, care pot uneori să dispară aproape în totalitate.

Cortexul se organizează în două axe, verticală şi orizontală. Axa verticală corespunde unor fibre de proiecţie care părăsesc cortexul sau ajung la el şi unor fibre de conexiuni interlaminare rezultate din neuronii nonpiramidali, determinanţi esenţiali ai organizării corticale în coloană. Axa orizontală corespunde unor fibre de legături intragriseale.

Pe plan funcţional se disting:

1. arii efectoare sau motorii, în relaţie cu eferenţele motorii; cea mai descrisă se află la originea căii motricităţii voluntare şi ocupă circumvoluţiunea frontală ascendentă;

2. arii receptoare ale aferentelor*, punct de sosire al

căilor senzitivo-senzoriale;

3. arii asociative*, care joacă un rol de asociere şi integrare* orizontale de la cortex la cortex şi verticale de la cortex la nucleii cenuşii;

4. arii vegetative* mai puţin cunoscute, situate mai ales în lobul insulei.

R. Decombe, *M. Le Moal*.

B. Soumireu-Mourat (G. N.)

Cost-beneficiu

Comparaţie a costului unei anticipări eronate în raport cu beneficiul unei anticipări exacte într-un mediu înconjurător nesigur în care sarcina* de realizat exercită o presiune temporală puternică asupra răspunsului ce urmează a fi dat Această comparaţie sfârşeşte prin alegerea unei strategii conservatoare (aşteptarea stimulului declanşator) sau riscante (anticipare). Întreaga problemă pentru subiect constă în a evalua, în funcţie de urmările unui succes şi ale unui eşec în această sarcină, dacă riscul merită să fie asumat.

M. Durând

Coşmar

9

Vis* însoţit de o mare încărcare afectivă – angoasă* sau spaimă – şi care provoacă deseori trezirea. Coşmarul pare a contrazice cele două principii fundamentale ale teoriei psihanalitice despre vis: visul este paznicul somnului*, visul este realizare a unei dorinţe. Dacă însă coşmarul provoacă angoasă, este pentru că el reprezintă, sub formă deghizată*, realizare de dorinţe inconştiente refulate*: este cenzura* care provoacă dezvoltarea angoasei funcţionând ca un semnal şi care substituie *in extremis* angoasa plăcerii. În ceea ce priveşte trezirea, nu este vorba de vreo contradicţie cu funcţie de protecţie a somnului: S. Freud explică aceasta punând în evidenţă faptul că, într-un oraş, straja de noapte, care are îndatorirea de a asigura liniştea locuitorilor, nu le poate

asigura un somn tihnit decât prin aceea că este în măsură să-i trezească în caz de pericol.

J.-M. Petot

(G. N.)

Cotard (Sindromul lui)

Sindrom caracterizat printr-un delir* sistematizat de negare. El asociază, în forma sa tipică, idei de negare (a organelor, a corpului, a anturajului, a lumii, a vieţii) cu idei de nemurire şi de enormitate (destin monstruos, dezesperant şi infinit), în sens strict, el nu este observat decât în cursul stărilor melancolice. Se va evita folosirea în sens larg, aşa cum o fac unii, în psihozele cronice.

J.-F. Allilaire

(G. N.)

Cotă → Notă Coterapie

Dirijare a unui grup psihoterapie de către mai mulţi psihoterapeuţi, constituiţi în echipă, recurgând mai mult sau mai puţin la repartizarea rolurilor* între ei şi la analiza intertransferului. Forma cea mai curentă este aceea a unui cuplu de terapeuţi de sex diferit care animă, de exemplu, un grup de cupluri conjugale şi reaprind la participanţi imaginea cuplului parental. Terapeuţii pot avea un statut egal, fapt care le permite să intervină fiecare în mod liber, cu riscul de a prezenta un model ideal sau conflictual de cuplu sau de grup. Unii pot fi observatori neparticipanţi şi pot discuta numai în afara şedinţelor cu psihoterapeutul sau psihoterapeuţii principali. În psihoterapia familială sistemică*, numai unul dintre terapeuţi este prezent în grup, dar el se află sub controlul altuia, care asistă la şedinţă din spatele unei oglinzi fără amalgam şi poate provoca o întrerupere pentru a rearmoniza împreună cu primul terapeut intervenţiile următoare în grup.

D. Anzieu

(*G.* N.)

Context în lucrările de lingvistica* textului se disting în general relaţiile pur interne în ţesătura textului şi

relaţiile pe care textul le întreţine cu o situaţie sau cu un context. Referenţierea (v. Referinţă) anaforică* („o carte […] această carte […]”) este, prin excelentă, o relaţie contextuală de desemnare* a unei unităţi deja encodate („o carte […]”) în timp ce o referenţiere delictică* („această carte”, arătată cu degetul unui interlocutor) desemnează exoforic o realitate absentă a memoriei textuale. Trecerea de la o folosire înainte de toate contextuală a limbajului (în cel oral) la stabilirea de relaţii contextuale între unităţi lingvistice reprezintă una din dificultăţile majore ca urmare a învăţării scrisului. În psiholingvistică, studiul influenţei contextului asupra proceselor de comprehensiune* a limbajului (şi mai precis asupra etapei de acces la lexic*) a permis punerea în evidenţă a doua tipuri de efecte: primul este un efect automat de activare difuză a unui item lexical asupra itemilor învecinaţi (de ex.: pâine/asupra/făinii/, asupra/untului/ etc.). Cel de-al doilea este un efect atenţional şi conştient: informaţia contextuală este în acest caz calculată începând de la construirea unei reprezentări mentale a ceea ce a fost citit sau auzit înainte.

J.-M. Adam şi *D. Zagar* (G. N.)

Covariantă

5

Înseamnă măsura variabilităţii concomitente a doua variabile* în jurul mediilor* lor. Covarianţă dintre două variabile reprezintă media produselor abaterilor de la medii, sau media produselor centrate.

P. Bonnet şi *H. Rouanet* (L. C. L.)

Crack → Cocaină

Cramponare (Instinct de ~)

Noţiune introdusă în 1947 de psihanalistul ungur I. Hermann, care considera instinctul de cramponare (sau agăţare) ca una din pulsiunile parţiale* pregenitale. Acest instinct, observabil la maimuţe, împinge puiul să se agaţe cu mâinile şi picioarele de blana mamei. La fiinţa umană,

absenţa blănii determină copilul mic să se agaţe cu mâinile şi privirea de mama sa. Această conduită poate fi inhibată*, deplasată*, simbolizată. Ea produce relaţia duală* şi ataşamentul. A

D. Anzieu

(G. N.)

M. Hupet

(G. N.)

Cranian → Nerv

Creatoare de imagini (Reverie) → Reverie

Creativitate

Aptitudine* complexă, distinctă de inteligenţă* şi de funcţionarea cognitivă, şi existentă în funcţie de fluiditatea ideilor, de raţionamentul inductiv, de anumite calităţi perceptive şi de personalitate*, ca şi în funcţie de inteligenţa divergentă* în măsura în care ea favorizează diversitatea soluţiilor şi rezultatelor. Indivizii creativi dau dovadă de imaginaţie, de spirit inventiv şi de originalitate. Procesul creativ este favorizat de o atitudine pozitivă faţă de ideile noi şi neaşteptate, şi mai degrabă de dispersarea atenţiei decât de concentrarea ei asupra problemei puse.

C. Lévy-*Leboyer* (G. N.)

Creativitate lingvistică

Creativitatea lingvistică înseamnă, după

N. Chomsky, faptul central de care trebuie să se ocupe lingvistica sincronică. Acest fapt central este definit în general după cum urmează: orice subiect adult care vorbeşte o limbă dată este capabil în orice moment să emită spontan sau să perceapă şi să înţeleagă un număr infinit de fraze* pe care în cea mai mare parte nu le-a pronunţat niciodată, nici nu le-a auzit înainte. Se disting în general două tipuri de creativitate: (a) „creativitatea guvernată de reguli”, care autorizează producerea unei infinităţi de fraze noi cu ajutorul unor reguli recursive ale gramaticii; această creativitate este un rezultat al competenţei*, şi (b) „creativitatea care schimbă regulile”,

adică acea creativitate care permite apariţia unor variaţii individuale a căror acumulare poate modifica eventual sistemul de reguli; această creativitate este un rezultat al performantei.

Credinţă

5

În sens general, atitudine de adeziune la o propoziţie* (sub formă de enunţ sau de reprezentare*) al cărei adevăr nu poate fi demonstrat întotdeauna. Credinţa se bazează pe de o parte pe elemente de cunoaştere*, iar pe de altă parte pe un sentiment subiectiv de ordinul aserţiunii, ea prezentând trei grade. La gradul inferior se situează opinia*, credinţa care nu atribuie cunoştinţelor decât un caracter probabil şi care nu exclude o rezervă în adeziune (îndoială). La gradul superior se situează „cultura", credinţă hotărât asertivă şi bazată pe cunoştinţe recunoscute social (chiar dacă nu sunt întotdeauna demonstrabile). La gradul intermediar se situează credinţa propriu-zisă, sau adeziunea care exclude îndoiala (certitudine*), dar care nu se bazează pe cunoştinţe ştiinţifice; ea poate fi de ordinul delirului sau al halucinaţiei*; ea se poate baza pe valori morale sau religioase legitimate social (mituri, religie); ea poate rezulta de asemenea din ansamblul cunoştinţelor de „bun-simţ" sau al cunoştinţelor *ad-hoc* elaborate în funcţie de interese individuale sau exigenţe sociale. Structurile (v. Reprezentare socială) şi funcţionarea (mecanisme de obiectivare* şi de ancorare*) acestor ultime forme de credinţă reprezintă unul dintre obiectele de cercetare ale psihologiei sociale contemporane.

J.-P. Bronckart şi *C. Prévost* (*G.* N.)

Creier – + Encefal Creodă Chreodă

Crepuscular

Caracterizează o stare patologică a conştiinţei*, în general tranzitorie, destul de apropiată de confuzie* cu care împarte obnubilarea, dar care este însoţită adesea de

o activitate coerentă şi ordonată.

Asociată uneori unei activităţi onirice sau halucinatorii parţial conştiente şi criticate, această stare poate fi însoţită de sau poate antrena comportamente automate sau semiautomate de tipul fugii sau agresiunii. Starea crepusculară este urmată de o amnezie* parţială sau totală. Ea poate surveni episodic sau prin recidivare la numeroase personalităţi la care este marcată prin obnubilare şi sentimente de ciudăţenie, care conduc uneori la o stare secundară cu producere oniroidă de imagini vizuale de factură halucinatorie, respectiv experienţe ecmnezice în cadrul cărora unele amintiri pot fi retrăite cu acuitatea emoţională a prezentului.

Se observă în urma unor mari traumatisme emoţionale, a unor tulburări metabolice cerebrale, şi mai ales în unele forme de epilepsie. *J.-F. Miluire*

(G. N.)

Creşă

5

Metaforă de origine creştină care desemnează şi astăzi instituţii publice sau private destinate să se ocupe de copii mai mici de trei ani ai căror părinţi trebuie să-şi vadă de activităţile lor profesionale. Din martor al operelor de caritate, creşa a devenit unul din principalii „analizatori” ai schimbării culturale fundamentale pe care o reprezintă emanciparea femeilor.

D. Hameline (G. N.)

Creştere

Dezvoltare* a caracteristicilor biologice ale unei fiinţe vii de la naştere până la maturitate*, sub efectul conjugat al determinărilor interne (îndeosebi rolul pool-ului genetic) şi externe (îndeosebi aportul alimentelor fundamentale: metabolite şi vitamine). Creşterea unui organism este reglată de metabolismul* său şi rezultă din sporirea şi multiplicarea celulelor. Aceste activităţi celulare sunt dirijate şi orientate de anumiţi hormoni.

Creşterea poate fi continuă (la vertebrate) sau discontinuă (la artropode). La om, ritmul şi efectele creşterii sunt foarte variabile; pe baza criteriilor externe (greutate, talie la o vârstă dată) se pot stabili normele (scale de creştere) care permit identificarea deficitelor (nanism) sau a exceselor (gigantism).

J.-P. Bronckart (L. C. L.)

Crimă în sensul său juridic, infracţiune* gravă pe care justiţia criminală o pedepseşte printr-o sancţiune dureroasă sau dezonorantă. Condamnarea acesteia este de resortul curţii cu juri. E. Durkheim consideră crima un act care răneşte stările puternice ale conştiinţei colective. Această definiţie pune accentul pe aspectul social, deci referitor la crimă în timp şi spaţiu. În limbajul curent, cuvântul crimă este utilizat pentru calificarea infracţiunilor contra persoanelor (crime de sânge şi infracţiuni sexuale) care provoacă o puternică dezaprobare, indignarea morală şi frica. S. Freud se referă la paricid şi la incestul matern pentru a asocia aceste două crime matriciale genezei sentimentului de culpabilitate. Criminologia diferenţiază crimele după natura lor (crimă împotriva bunurilor, a persoanelor, a moravurilor, a ordinii publice), după motivaţie (crime pasionale, răzbunare, terorism, interese) şi după modul lor de realizare (crimă individuală sau colectivă, ocazională, organizată sau spontană, crimă pe timp de pace, crimă de război).

J. *Selosse* (G. N.)

Criminal

Epitet utilizat pentru a califica pe cel care este capabil sau vinovat de o activitate care violează grav legea. Criminologia* studiază fenomenul criminal dintr-o perspectivă diferenţială şi comparativă prin evoluţia factorilor săi, a naturii sale, a manifestărilor sale individuale sau colective. Psihologia criminalităţii studiază geneza şi semnificaţia conduitei ilegale pentru un subiect plasat în situaţie conflictuală, subiect care recurge la un

procedeu criminogen sau care trece la acţiune pentru a-şi reduce tensiunile. Crima* are, după D. Lagache, trei caracteristici: este agresivă, violează valorile comune unui grup şi antrenează respingerea autorului ei...

J. Selosse (G. N.)

Criminalitate

Fenomen social universal, criminalitatea acoperă ansamblul activităţilor criminale sub diferitele lor forme. Ea reprezintă obiectul studiilor empirice ale criminologiei. Manifestările sale se raportează la structura şi la cultura* unei societăţi (impact

Criminogen

Factorii care predispun şi favorizează realizarea actelor delictuoase se află în centrul problematicilor puse de criminalitate. Aceşti factori sunt repartizaţi sub diverse caracteristici sociale şi individuale care interacţionează şi intervin în grade diverse în executarea activităţilor ilegale. Ponderea lor variază în funcţie de caracterul mai mult sau mai puţin incitator al unor situaţie şi după caracteristicile sociale şi psihopatologice ale delincvenţilor.

J. Selosse (G. N.)

M. Richelle al urbanizării şi al condiţiilor economice asupra nivelului de criminalitate), la politica în domeniul criminalităţii care inspiră controlul juridic, dar şi la variabilele individuale (de sex, de vârstă) sau de apartenenţă la medii care pot să o influenţeze în natura şi frecvenţa sa.

J. Selosse

(G. N.)

Criminologie

Criminologia concentrează diverse discipline ale ştiinţelor juridice, umane, sociale şi politice în jurul aceluiaşi obiect complex: fenomenul criminal, în vederea studierii sale ştiinţifice. Acesta este înţeles ia trei niveluri: al criminalităţii*, al crimei şi al criminalului (J. Pinatel). Criminologia caută să degajeze factorii etiologici şi să

aprecieze determinismele individuale şi sociale care influenţează criminalitatea şi diversitatea crimelor, natura, forma, localizarea şi frecvenţa lor. Criminologia generală cercetează existenţa factorilor de cauzalitate în vederea promovării unei politici sociale preventive şi represive, în vreme ce criminologia clinică se ocupă de criminali şi studiază caracteristicile biologice, psihice şi relaţionale care guvernează apariţia şi realizarea actelor ilicite. Ea studiază tratamentul delincvenţilor* în funcţie de trăsăturile lor de personalitate* şi de structurile lor psihopatologice (mentală şi caracterială) sau în funcţie de natura specifică a trecerii lor la actul* în sine. Criminologiei trecerii la act, centrată pe studiul mecanismelor individuale care favorizează realizarea activităţii antisociale* şi explicitează tulburările de alteritate, i se opune criminologia reacţiei sociale care consideră că nu se poate analiza conduita ilegală separat de procedeele de selecţie, de adjudecare şi de sancţiune care caracterizează administrarea justiţiei. O criminologie a comunicării propune articularea acestor concepţii antagoniste într-o problematică mai deliberat interacţionistă care consideră faptul acţiunii delictuoase ca un mesaj paradoxal sau ca un scurtcircuit al cuvântului înscris în înlănţuirile circumstanţelor care au condus la realizarea unui comportament antisocial sau altuia. Datorită incidenţelor juridice, penitenciare şi axiologice ale studiilor criminologice, acestea inspiră controverse teoretice şi sociopolitice (d. ex., între interzicerea socială şi desjudiciarizare) care alimentează o criminologie critică.

J. Selosse (G. N.)

Criomie → Tonalitate

Criptaritmetică (Problemă)

Problemă* de aritmetică elementară (de ex., adunarea a două numere din patru cifre) în care cifrele au fost înlocuite cu litere (sau cu oricare alt simbol) după o regulă de codificare pe care subiectul trebuie să o

decodifice pentru a ajunge la o soluţie. Utilizate deja de F. Bartlett, problemele criptaritmetice au fost exploatate din plin de A. Newell şi H. Simon în cercetările lor, publicate în 1972, cercetări referitoare la demersurile cognitive* adoptate în rezolvarea* de probleme unde numărul de combinaţii posibile (pentru o corespondenţă de 10 cifre cu 10 litere, el este 10! adică 3 628 800) îndepărtează orice strategie de verificare pas cu pas a fiecăreia dintre posibilităţi.

(L. *C.* L.)

Criptă

Enclavă sau includere în sânul eu/ego-ului, descrisă de N. Abraham şi M. Torok în 1978, care determină un tip de clivaj.

E. Jalle\ (G. N.)

deosebit izolând eul de amintiri şi afecte* faţă de un obiect pierdut al cărui doliu nu a putut fi ţinut. Formarea unei cripte presupune:

1. un secret nemărturisibil (relaţie incestuoasă, act criminal etc.) împărtăşit cu obiectul pierdut;

2. O obligaţie de tăcere impusă de obiect din cauza ruşinii sale;

3. dispariţia brutală a obiectului în condiţii care exclud ca afectele care îl privesc să fi putut face obiectul unei elaborări psihice. Manifestarea cea mai remarcabilă a patologiei criptice este identificarea endocriptică, în care subiectul trăieşte inconştient şi prin procură afectele fantasmate ale obiectului dispărut, mai ales nostalgia pe care obiectul este privit ca având-o în legătură cu subiectul.

6 *J.-M. Petot*

(G. N.)

Criterii de succes profesional Măsurarea reuşitei profesionale reprezintă un demers important în cadrul gestionării personalului din întreprinderi şi organizaţii, ca şi atunci când se doreşte validarea metodelor de evaluare

care permit descrierea caracteristicilor individuale cerute pentru a reuşi. Se disting criterii obiective şi subiective. Indicatorii obiectivi ai succesului profesional (producţie calitativă şi cantitativă, absenteism*, stabilitate în post, progres în carieră) sunt în realitate contaminaţi deseori de parametrii organizaţionali independenţi ai caracteristicilor individuale. Indicatorii subiectivi, fişe şi grile de notare, au defecte precum indulgenţa celor care notează, efectul de halou (sau dificultatea de a judeca analitic diferitele puncte ale fişei de notare) şi tendinţa spre medie. Formarea celor care notează şi mai ales alcătuirea fişelor de notare adaptate, cu scale ale căror trepte sunt definite de comportamente reale, permit reducerea acestor defecte.

C. Lévy-*Leboyer* (L. C. L)

Criteriu de decizie în teoria detectării semnalului*, punct de demarcaţie între răspunsurile de tip *da*, pe care subiectul le alocă distribuţiei zgomot + semnal* şi răspunsurile de tip *nu*, alocate de subiect distribuţiei zgomotului. Acest criteriu, numit deviere* a răspunsului şi simbolizat de p, este în funcţie de caracteristicile proprii subiectului şi de condiţiile situaţiei de detectare (indice de discriminabilitate* *de* cost/beneficiu al diverselor categorii de răspunsuri [detectări*, omisiuni*, alarme false* şi respingeri corecte], frecvenţă de apariţie a semnalului etc.). Valoarea sa se calculează pornindu-se de la probabilităţile condiţionale ale detectărilor şi alarmelor false şi corespunde unităţii arunci când se situează la intersecţia a doua distribuţii. *M. Richelle*

(L. C. L.)

Criză în timp ce conflictul* intra-psihic desemnează o dimensiune constantă şi diacronică a dezvoltării*, criza este exactă şi localizată: este o schimbare decisivă, un moment acut de dezechilibru. Deci noţiunea este legată de cea de continuitate* sau de discontinuitate a dezvoltării şi chiar de validarea conţinutului stadiilor. Astfel se vorbeşte

de criză de personalitate* (H. Wallon o plasează la 3 ani, A. Gesell la 2 ani; 6 ani); naşterea, începuturile şcolarizării şi adolescenţa* reprezintă alte faze critice. Pentru psihanaliză*, elaborările crizei sunt achiziţii specifice ale psihismului uman, tranziţionalul, între ruptură şi sutură, deschide un nou domeniu pentru clinică* şi psihoterapie*: R. Kaes estimează că a gândi criza înseamnă a mentaliza o ruptură.

Cromaticitate

Caracteristică de culoare a unui stimul definit prin coordonatele sale cromatice potrivit triunghiului culorilor alese (n sau *ab* sau ««) Cromaticitatea se defineşte, de asemenea, potrivit triunghiului culorilor prin puritate (procentaj de albi şi prin lungimea de undă dominantă sau complementara sa.

R. Genicot (L. C. L.)

Cromatofanometru

Vechi aparat servind la determinarea capacităţii discriminative a luminozităţilor, saturaţiilor şi tonalităţilor cromatice. Tehnica respectivă constă în a compara un etalon cu efectul de culoare produs printr-un tambur înzestrat cu benzi colorate sau alb-negru în rotaţie. Aparat căzut în desuetudine în faţa tehnicilor moderne de analiză spectrală automatizată.

R. Genicot (L. *C.* L)

Cromatoliză → Degenerescenţă neuronală

Cromie

Aspect potrivit căruia o suprafaţă percepută apare ca prezentând o culoare mai mult sau mai puţin precisă, mai mult sau mai puţin cromatică. Pentru un stimul* de culoare cu o cromaticitate* dată şi în cazul unei culori neizolate, a unui factor de luminanţă* dat, cromia, de obicei, creşte atunci când luminanţa este sporită, în afară de cazul că luminozitatea* este foarte ridicată. Altă dată cromia desemna percepţiile combinate de tente şi de saturaţii. Tocmai aceasta este impresia de cromaticitate.

R. Genicot (L. C. L.)

Cromozom

Unitate citologică purtătoare de informaţie* genetică, materializată printr-un *locus** şi putând suporta o mutaţie. Oul şi sperma conţin, fiecare, n cromozomi. La speciile diploide, celula somatică conţine 2 n cromozomi. Numărul cromozomilor variază după specii: 23 perechi la fiinţa umană, 39 la puiul de găină, 31 la cal, 21 la şoarece, 4 la drosofila, de exemplu. Cromozomii autozomi sunt comuni celor două sexe, heterocromozomii caracterizează unul dintre sexe (la mamifere, XX pentru femelă, XY pentru mascul).

P.-L. Roubertoux (G. N.)

Cron

Unitate constitutivă a treptelor de senzaţie* relative la timp şi corespunzând experienţei subiective a unei durate de 10 secunde, propusă de F. Ross şi L. Katschmar în 1951.

H. Lejeune (L. C. L.)

Cronobiologie

Domeniu al biologiei moderne dedicat studiului timpului la fiinţele vii şi, mai cu seamă, ritmurilor* biologice. În pofida observaţiilor deja vechi asupra alternanţei funcţionale (legate, la vegetale şi animale, de periodicităţile cele mai permanente ale mediului), cronobiologia nu şi-a găsit locul care îi revenea decât de o jumătate de secol. Câmpul său acoperă astăzi un spectru foarte larg, de la nivelul infracelular până la nivelul psihologic. Activitatea generală, performanţele cognitive, stările de vigilenţă* şi de dispoziţie variază paralel cu cea mai mare parte a funcţiilor psihologice în cursul ciclurilor circadian, ultradian sau infradian. Spaţiul practic al cronobiologiei şi al propagării sale psihologice s-a impus rapid în faţa unor situaţii de viaţă modernă: decalajul orar în călătoriile aeriene, lucrul de noapte, misiuni prelungite în medii radical modificate (călătorii aerospaţiale, de ex.).

M. Richelle (L. C. L.)

Cronograf

Instrument de înregistrare grafică a unităţilor de timp* care permite reperarea vizuală uşoară a evoluţiei temporale a unui fenomen psihologic sau fiziologic înregistrat în vreun fel. Diversele sisteme tradiţionale bazate pe mişcări de ceasornicărie au fost înlocuite cu procedeele electronice de măsurare a timpului, astăzi frecvent încorporate în ordinatorul ce controlează experimentul. *m. Richelle*

(L. C. L.)

Cronometrie mentală Măsurare a timpului necesar proceselor* mentale de tratare a informaţiei şi luării deciziei*, inferată pornind de la timpul de reacţie* de alegere sau de la una din variantele sale (timp de identificare, de judecată de adevăr etc). Ideea de a utiliza în acest scop timpul de reacţie complex se datorează lui F.C. Donders (1868). Ea se sprijină pe ipoteza, nu îndeajuns de confirmată, potrivit căreia operaţiile* mentale în desfăşurare se înlănţuie secvenţial şi respectivele lor durate se sumează. Psihologia cognitivă* a recurs generos la metoda cronometriei mentale, atât pentru a construi modele* ale etapelor succesive ale unei operaţii mentale, cât şi pentru a propune modele neuropsihologice. Electrofiziologia* cerebrală reia aceeaşi strategie de cercetare în analiza evenimentelor electrofiziologice corelative tratării informaţiei, luării deciziei şi pregătirii acţiunii, cum sunt variaţiile contingente negative* sau potenţialele lente asociate.

M. Richelle (G. N.)

DONDERS F.C. (1868 – 1869), „Over de snelheid van psychische processen, Uitzoekingen gedaan in het physiologish laboratorium der Utrechtsche Hoogeschool”, în *Tweede reeks*, *1*1, 92 – 120. Traducere (1969): „On the Speed of Mental Processes”, în *Actapsychologica*, *3*0, 412 – 431.

Cronoscop

Instrument de măsurare a timpului înzestrat cu un dispozitiv de afişare, pentru a controla durata* unei variabile independente* sau pentru a măsura dimensiunea temporală* a unei conduite. Astăzi, bazele de timp încorporate microordinatoarelor au preluat ştafeta aparatelor de ceasornicărie, cu un spor de precizie considerabil, milisecunda apărând ca un nivel de rezoluţie grosier.

M. Richelle (G. N.)

Cronostereoscopic (Efect)

Atunci când se observă mişcarea unui balansier, limba unui metronom, de exemplu, în plan frontal, acoperind un ochi cu o sticlă afumată, se obţine impresia că deplasarea descrie o gură de pâlnie cu o traiectorie eliptică a cărei axă mică în adâncime se lungeşte în funcţie de viteza oscilaţiei. Acest fenomen, numit efect cronostereoscopic, este datorat disparităţii informaţiilor oculare, legată de latenţa* mai mare a informaţiilor care provin de la ochiul acoperit.

R. Genicot (L C. L)

CSP → Clasă socială Cuadranopsie → Hemianopsie

Cuantificare

În logica matematică, a aplica un predicat* à la o variabilă* *x*, deci a scrie *ax*, înseamnă a da naştere unei funcţii prepoziţionale. O astfel de expresie nu este nici adevărată, nici falsă, pentru că *x* este nedeterminat. În schimb, „Pentru orice *x*, *ax*” şi „Există un *x*, astfel încât *ax*” au o valoare de adevăr. Operatorii „Pentru orice” şi „Există” sunt cuantificatori. Primul, universal, ia predicatul a în toată extinderea* sa şi al doilea, particular, îl consideră numai în parte.

Problema fundamentală a construirii claselor* şi a organizării lor este cea a reglajului „întregului” şi „părţilor” (J. Piaget), ceea ce evidenţiază clar dificultăţile pe care le prezintă includerea* claselor şi propoziţia

condiţională „dacă… atunci”.

J.-B. Grize (G. D. S.)

Cuantificator → Cuantificare

Cuantil

Numim cuantil superior de ordin q al unei distribuţii ordinale valoarea Xq, dacă ea există, astfel încât proporţia valorilor distribuţiei superioare lui xq este egală cu q. Definim la fel cuantilul inferior de ordin q. Mediana* este cuantilul de ordin 1/2 al unei distribuţii. Pentru q = 1/4 şi 3/4 se vorbeşte de cuartile. Pentru q = 1/10, 2/10 etc, se vorbeşte de decile. Pentru 1/100, 2/100 etc, se vorbeşte de centile. Pentru o distribuţie numerică, cuantilele sunt în general determinate prin interpolare.

P. Bonnet şi *H. Rouanet* (G. D. S.)

Cuibărit

Cuibăritul regrupează activităţile situate la punctul de întâlnire între comportamentul

Cuantum

Prin analogie cu folosirea cuvântului în ştiinţele fizice (cuantum de energie), defineşte o cantitate discretă caracteristică, constituind, la un nivel dat al analizei, o unitate de bază ireductibilă. Noţiunea a fost aplicată la scala de senzaţie*, ale cărei trepte au fost considerate cuante, ceea ce permite ipoteza că senzaţia nu se poate reduce la o variabilă continuă.

M. Richelle

(G. D. S.)

Cuantum de afect

Descris de S. Freud, cuantumul de afect indică elementul cantitativ al energiei psihice, în timp ce elementul calitativ este definit prin afectul* propriu-zis. Privitor la refulare*, trei destine pot fi avute în vedere la acest factor cantitativ: ea poate fi cu totul reprimată astfel că nu mai lasă nicio urmă (frumoasa indiferenţă a istericilor); ea se poate manifesta sub forma unei excitaţii fără a fi legată de nicio reprezentare (nevroza de

angoasă*); sau, în sfârşit, ea capătă o coloraţie calitativă care o transformă într-un afect propriu-zis (teamă, bucurie, ură* etc).

A. Braconnier

(*O.* D.)

Cuartil → Cuantil

Cuartilaj → Etalonare

Cub

Cubul lui Necker: figură* geometrică reversibilă* care reprezintă un cub desenat în transparenţă, toate muchiile fiind vizibile.

Cuburile lui Kohs: joc de cuburi ale căror suprafeţe prezintă porţiuni colorate, pe care subiectul trebuie să le asambleze într-un cub mai mare în aşa fel încât suprafeţele acestuia din urmă să reproducă o anumită figură dată ca model. Face parte din testele* de inteligenţă.

M. Richelle (L. C. L)

reproductiv* şi comportamentul parental. El constă în amenajarea unui cuib care va primi ouăle sau o va adăposti pe mamă şi precedă adesea fecundaţia. Întreţinerea acestui cuib va continua în timpul incubaţiei sau gestaţiei, se va prelungi pe perioada primelor îngrijiri până la abandonarea sa de către tineri. Amenajarea unui cuib este adesea iniţiată de mascul, ca mijloc de a accentua atractivitatea teritoriului şi ca mijloc de seducere a femelei. Există cazuri când cuibul început de mascul este terminat de femelă. Mai frecvent, cei doi parteneri îl amenajează împreună după formarea cuplului şi fecundare. Construcţia cuibului la numeroase insecte şi la majoritatea păsărilor (pasărea-ţesătoare, de ex.) atinge culmi în arta de a construi. Cuibul joacă un rol central în apropierea şi în coeziunea partenerilor, în sincronizarea lor, în evoluţia maturităţii lor; dacă cuibul este locul care va primi ouăle, puii sau micuţii, el este şi o construcţie care în cursul alcătuirii sale îi stimulează pe parteneri şi asigură dezvoltarea disponibilităţilor şi aptitudinilor lor

parentale. *jq*

(N.C.)

Culoare (Răspunsuri – la testul Rorschach)

Răspunsurile culoare la Rorschach* desemnează luarea în considerare de către subiect a stimulului cromatic şi integrarea lui în procesul de figurare a sarcinii. Ele arată receptivitatea subiectului la impactul cu materialul şi explică prin aceasta tocmai sensibilitatea sa la efectele realităţii exterioare. Teoretic, răspunsurile culoare sunt interpretate ca exprimări ale reacţiilor afective, emoţionale şi pulsionale, şi se urmăreşte maniera în care subiectul le tratează şi le organizează: revărsare, tulburare prin emoţii interioare prost controlate sau, din contră, capacităţi de elaborare şi de asociere a afectelor* la reprezentări.

C. *Chabert* (G. N.)

Culpabilitate

Culpabilitatea este un termen polisemie care caracterizează fie starea unui individ recunoscut vinovat, fie sentimentul* de greşeală legat de transgresiunea* unei interdicţii sau de violarea unei reguli morale. Sentimentul de vinovăţie poate căpăta un caracter mai mult sau mai puţin morbid şi poate fi uneori nemotivat. În acest caz formele patologice pot conduce la manifestări delirante de autoacuzare sau la tentative mortale de autopedepsire. Mai frecvent, culpabilitatea se disimulează sub simptome anxioase şi fobice. Ispăşirea legată de sentimentul de vinovăţie se găseşte şi la originea conduitelor* criminale.

J. *Selosse* (G. N.)

Culturalism

Reprezentat la începutul secolului de Şcoala americană „Cultură şi Personalitate” (în jurul lui A Kardiner, R. Linton, R. Benedict, M. Mead), culturalismul desemnează o orientare care, restabilind contra sociologismului legătura dintre social şi psihic, colectiv şi individual, a aruncat o punte între antropologie* şi

psihologie. Căci ea situează la origine umanul ca un dinamism psihic în stare să realizeze potenţialităţile în cadrul culturilor* care conturează socialul după configuraţii trimiţând ele însele la concepte psihologice. De fapt, ele sunt alcătuite din semnificaţii care iniţiază atitudini manifestate prin comportamente*, în consecinţă socialul, modelat de cultural, este integrat de indivizi ca fiind imanent trăirii şi conduitelor lor. El este, de asemenea, perceput ca acţionând prin ei, modelul cultural apărând observaţiei ca o fiinţă raţională de care ei se depărtează diferit, pe care ei o manipulează, ceea ce pune în evidenţă rolul lor activ. Personalitatea*, deviată de către sociocultural şi reacţionând la el, devine astfel instanţa mediatoare care cere, după A. Kardiner şi ipoteza sa privind personalitatea de bază*, să se precizeze mecanismele acestei operaţii duble. Psihanaliza*, interesată şi ea în reţelele de simţire care informează experienţa subiectivă şi care canalizează *libido*-ul, a fost puternic implicată în această investigare. În sfârşit, culturalismul a banalizat folosirea în antropologie a metodelor psihologiei (clinice mai ales).

C. Camilleri (G. N.)

Cultură

De la originea sa (cultură în sens agricol), termenul a păstrat conotaţiile unui artefact prin care omul depăşeşte, domesticeşte natura şi produce un plus de valoare în raport cu ea. De aici va deriva sensul clasic de „a se cultiva”, a-şi oferi echipamentul pentru a se apropia de adevăr, de frumos şi de bine. Concepţia comună nu reţine de aici decât aspectul de acumulare a cunoştinţelor, în timp ce sensul elitist, pe măsură ce acest ansamblu de cunoştinţe se relativizează, desemnează cultura ca achiziţie a unei forme a spiritului care condiţionează o abordare specială şi valorizată a realului (de la „cap bine mobilat” la „ceea ce rămâne după ce s-a uitat totul”).

Sensul antropologic a apărut în secolul al XIX-lea

odată cu antropologia. Legată mai întâi de o ideologie evoluţionistă*, Cultura la singular, sinonimă cu Civilizaţia, desemnează progresul omului, considerat acum ca formare colectivă, spre o desăvârşire ideală. Aceasta implică faptul ca elementele sale dobândite să se transmită: cultura este o moştenire socială pe care grupul o valorizează şi ţine să o lase urmaşilor. Acest sens trece în plan secundar pe măsură ce, evoluţionismul trecând în umbră, oamenii erau interesaţi de culturile particulare ale grupurilor. De la E.B. Tylor (1871) şi trecând prin culturalism* (R. Linton, 1945) apar şi alte conotaţii. Cultura devine o configuraţie divers integrată în jurul unui principiu de legătură (*pattern*, model) inducând o logică sau alta a dezvoltării, de judecat numai în raport cu ea însăşi (relativism). Astfel, realitatea ei se concentrează într-o formă specifică în stare să influenţeze tot ceea ce este în om şi ceea ce provine din el.

În ceea ce priveşte reperarea concretă a acestor forme, pentru a se putea depăşi înfruntările actuale dintre antropologi, psihologul ar avea avantajul de a reţine criteriul simbolic, devenit dominant datorită culturalismului*, privilegiat de examinarea critică a lui A.C. Kroeber şi C. Kluckhohn (1952). Printre semnificaţiile colective proiectate asupra stimulilor, ar fi culturale cele induse de logica modelului iniţial, trăite în marea lor majoritate ca un patrimoniu de transmis. Atunci, cultura ar fi configuraţia divers integrată a semnificaţiilor dobândite, persistente şi împărtăşite pe care membrii unui grup, prin afilierea lor la acest grup, sunt conduşi pe de o parte să le distribuie într-un mod prevalent asupra stimulilor care provin din mediul înconjurător şi din ei înşişi, determinând în ceea ce-i priveşte atitudini, reprezentări şi comportamente comune valorizate; pe de altă parte să le introducă în procesele activităţilor lor şi a căror transmitere tind să o asigure.

C. *Lamilleri* (G. N.)

KROEBER A. C, KLUCKHOHN C. (1952), „Culture: a

Critical Review of Concepts and Definitions", *Harvard University Peabody, Museum of American Archeology and Ethnology Papers*, vol. *47*, *nr. 1*, Cambridge.

— LINTON R. (1945), *The Cultural Background of Personality*, Appleton Century, New York. Traducere (1968): *Le fondement* culturel *de la personnalité* (trad. Andrée Lyotard), Dunod, Paris.

— TYLOR E.B. (1871), *Primitive Culture*: *Researches into the Development of Mythology, Philosophy, Religion, Art and Custom*, 2 vol., Gloucester, Mass., Smith, Londra.

Cumulativă (înregistrare)

Înregistrare a unor evenimente în care traseul furnizează o curbă* a efectivelor cumulate, în general în funcţie de timp. A fost modul preferat de înregistrare şi de prezentare a datelor în laboratoarele de condiţionare operantă. Folosirea sa cea mai clasică era înregistrarea răspunsurilor* cu ajutorul peniţei cumulative, a cărei deflecţie marchează de altfel întăririle. Un debit* de răspuns ridicat se exprimă printr-o pantă abruptă a curbei, pe care porţiunile plate semnalează absenţa răspunsurilor. Diverselor programe* de întărire le corespund pattern-uri de înregistrare caracteristice. Informaţia rămânând clară chiar şi în cazul unui debit foarte ridicat în ciuda unei desfăşurări lente a hârtiei, procedeul permite o examinare vizuală a datelor în cursul experienţei. Folosirea generalizată a microcalculatoarelor pentru controlarea în timp real a experienţelor de condiţionare operantă antrenează abandonarea progresivă a acestei metode ingenioase de înregistrare electromecanică. *m*. *Richelle*

(L. C. L.)

Cunoaştere

Acest termen desemnează, în acelaşi timp, procesul care-l pune pe subiect în relaţie cu lumea şi rezultatul punerii sale în acţiune.

Majoritatea sistemelor filosofice descriu cunoaşterea distingând două etape principale: constatarea, care

consistă în receptarea unei date (sau experienţă senzorială) a cărei sursă este situată în lumea exterioară; apoi comprehensiunea, care este descrisă în general în termeni de interiorizare* sau de reprezentare.

Empirismul* pune accent pe prima etapă, în timp ce idealismul* privilegiază rolul celei de-a doua în procesul de cunoaştere. Această opoziţie se reduce adesea, în psihologie, la centrarea fie pe sursele exogene, fie pe sursele endogene ale cunoaşterii. Behaviorismul* a propus o concepţie exogenă, afirmând că cunoaşterea nu este nimic altceva decât un ansamblu de comportamente exterioare şi observabile (verbale sau nu) în întregime determinate de factori ambientali. Celelalte concepţii psihologice au pus accentul mai degrabă pe originea endogenă a procesului; astfel, psihologia Former consideră cunoaşterea ca o viziune interioară (*Einsicht* sau *insight*), un proces în care reprezentarea scopului organizează în schimb activitatea subiectului şi îl dispensează de lunga şi incoerenta succesiune de încercări şi erori prin care primii behaviorişti explicau învăţarea* de cunoştinţe.

În epistemologia genetică* a lui J. Piaget, cunoaşterea este considerată ca trecere progresivă de la exogen la endogen. Lumea nu este astfel cunoscută decât de îndată ce a fost reconstituită de subiect. Această concepţie se aplică, pentru Piaget, atât dezvoltării" cunoştinţelor individuale, cât şi istoriei ştiinţelor, în fine, cognitivismul* constituie o tentativă de punere în lumină a structurilor prin care se realizează procesul de cunoaştere; în acest cadru, cuvântul „cogniţie" tinde să înlocuiască pe cel de „cunoaştere".

P. Mengal (G. N.)

Cunoaştere de sine. Deviza lui Socrate „cunoaşte-te pe tine însuţi", înscrisă pe frontonul templului din Delfi, a influenţat Antichitatea greco-romană. Stoicismul şi scepticismul au făcut din examinarea conştiinţei morale şi din critica iluziilor conştiinţei psihologice condiţia de acces

la înţelepciune. Cu *Confesiunile* Sfântului Augustin, în secolul al IV-lea, mărturisirea concupiscentelor subiacente propriilor conduite (*libido sentiendi*, *libido sciendi*, *libido dominandi*) şi descoperirea divinului în ceea ce este mai intim în sine însuşi constituie o cale spre sfinţenie. În secolul al XX-lea, filosofia spiritualistă* şi eclectică face din introspecţie* mijlocul principal al cunoaşterii nu numai de sine, ci şi a funcţiilor psihice.

Acest demers a fost criticat de psihanaliză* (introspecţia tăgăduieşte faptele psihice inconştiente, exceptând cazul discutat al autoanalizei*) şi de behaviorism* (conştiinţa* nu este decât un epifenomen care marchează determinismul* comportamentelor*). Nu mai rămâne decât că psihologia nu poate face economie de noţiuni ca sentimentele de sine (de culpabilitate*, de inferioritate*), imaginea corpului*, stadiul oglinzii*, sinele ascuns şi falsul sine, modelele culturale ale expresiei de sine etc.

D. Anzieu (G. N.)

Cuplare

Una dintre cele trei presupuneri de bază* definite de W. Bion, care regizează viaţa inconştientă a grupurilor restrânse şi determină grupul de bază predominant. Presupunerea de bază de cuplare se fondează pe convingerea inconştientă, împărtăşită de membrii unui grup, că acest grup este reunit pentru a fi salvat de către o persoană sau de o idee care urmează să vină. În practica dinamicii grupurilor*, predominarea ipotezei de bază de cuplare se exprimă concret prin două fenomene tipice: o atmosferă generală de optimism, de speranţă şi de aşteptare; tendinţa grupului de a se interesa cu bunăvoinţă de interacţiunile, presupuse de dragoste, a doi dintre membrii săi, oricare ar fi, de altfel, sexul acestora din urmă. J.-*M. Petot*

(G. N.)

În psihologia percepţiei*, desemnează

corespondenţa* dintre întâlniri care se stabileşte îndeosebi când un subiect trebuie să compare mărimea a doua obiecte. După modelul probabilist elaborat de J. Piaget în 1961, când, pentru o unitate de timp dată, densitatea întâlnirilor pe obiectul 1 este egală cu aceea a întâlnirilor pe obiectul 2 (întâlniri omogene), cuplarea este considerată completă. Când aceste densităţi diferă (întâlniri heterogene), cuplarea este incompletă; ea antrenează în acest caz supraestimarea* mărimii unuia dintre obiecte şi provoacă o iluzie* perceptivă.

J.-P. Bronckart (G.N.)

Cupluri asociate

Procedură de învăţare* în cadrul căreia sunt prezentate subiecţilor perechi de itemi sau perechi asociate (adesea perechi de cuvinte fără relaţie semantică evidentă sau perechi al căror prim element este o silabă fără semnificaţie iar al doilea un cuvânt). În timpul testului de memorie, se prezintă primul element al unei perechi, sarcina subiectului fiind fie să-l amintească pe al doilea, fie să-l recunoască printre altele.

Această metodă a fost utilizată mai ales în studiul stabilirii de asociaţii, care conferă unui element o putere evocatoare a unui alt element care, în principiu, nu îi este asociat decât printr-o apariţie simultană sau cvasisimultană într-un context particular.

Perechi de cuvinte legate semantic sunt folosite şi în experimentele în care natura legăturii este una din variabilele* indeA A.*S. Bredart*

(G. N.)

Curbă

Reprezentarea grafică a datelor empirice sau teoretice sub forma unui traseu (linie) înscris într-un sistem de coordonate. Procedeul este la fel de mult folosit în psihologie ca şi în oricare altă disciplină ştiinţifică, încât s-ar putea enumera tot atâtea curbe câte fenomene sunt descrise. Exemplele următoare nu sunt deci decât ilustrări

ale curbelor clasice.

Curbă de dezvoltare*: curba care prezintă evoluţia unui fenomen în funcţie de vârstă. Curbă de învăţare*: curbă care prezintă progresia unei achiziţii comportamentale în funcţie de încercările* succesive sau de timp.

Curbă cumulativă: curbă care prezintă frecvenţele* cumulate ale unei variabile* prin referirea în general la ordonată, în funcţie de o altă variabilă, cel mai adesea timpul, aflată pe abscisă; în procedurile de condiţionare operantă*: curbă a răspunsurilor cumulate înregistrate în timp real pe parcursul experienţei în funcţie de timp, permiţând o inspectare directă a evoluţiei debitului de răspuns.

Curbă de eficacitate a receptorului sau curbă ROC: În teoria detectării semnalului*, grafic al detectărilor* în funcţie de alarmele* false, pentru un indice de discriminabilitate* dat, şi care exprimă caracteristicile subiectului după criteriul de decizie* adoptat.

M. Richelle

(G. N.)

Curbă de retenţie → Retenţie

5 >

Curiozitate → Exploratorii!

Curriculum

În sensul dat de protagoniştii anglo-saxoni ai educaţiei noi*, desemnează experienţele de viaţă necesare dezvoltării” elevului, dezvoltare care cere şi apropierea* cunoştinţelor şi abilităţilor*, dar care se operează în funcţie de cel care învaţă şi de scopurile urmărite. Această noţiune se opune celei de programă şcolară, mai tradiţională, care este centrată pe o materie de predat, decupată după logica sa internă.

Aşa cum a intrat în uzul francez, de exemplu, termenul *curriculum* marchează voinţa de a lega în mod funcţional componentele învăţământului: intenţii,

conţinuturi, organizare, metode, mediu uman şi material (inclusiv manualele şcolare), evaluare* şi dispoziţii referitoare la formarea cadrelor didactice. Legătura dorită vizează respectarea legii triplei omogenităţi, formulată de Scriven în 1967: între obiectivele *curriculum-ului* şi conţinuturile, procesele de predare, între conţinuturi şi modalităţile de evaluare, între obiective* şi aceste modalităţi. Empirismului specific trecutului, tehnica de alcătuire a unui *curriculum* îi substituie un demers pe cât de riguros pe atât de posibil. Date fiind scopurile generale ale educaţiei şi formării în funcţie de judecăţile de valoare şi de mari opţiuni politice generale, culturale, comerciale, se recurge la o evaluare a nevoilor urmată de un studiu de fezabilitate şi deschizându-se spre obiective. Urmează apoi planificarea generală, inclusiv prima repartizare a conţinuturilor învăţământului, opţiunile metodologice, pregătirea materialelor şi formarea unui prim grup de profesori. După ce a fost pretestat într-un număr mic de clase sau de grupe şi revăzut în funcţie de rezultatele acestei încercări (repetată la nevoie), *curriculum-ul* este experimentat pe teren, revăzut şi apoi generalizat. Se efectuează un control de calitate. În mod ideal, *curriculum-ul* face obiectul unei evaluări continue, ceea ce permite ajustări progresive şi evită reformele brutale.

G. De Landsheere

(G. N.)

Curriculum vitae→ Inventar biografic Cutanat → Sensibilitate cutanată

Cutie cu probleme

Dispozitiv experimental perfectat de *E.* L. Thoradike în 1898 şi folosit pentru studiul învăţării instrumentale* la animal. Este format dintr-o cuşcă închisă cu un zăvor mai mult sau mai puţin complicat pe care subiectul, o pisică în experimentul lui Thorndike, învaţă să o deschidă pentru a se elibera. Observaţiile obţinute i-au permis lui Thorndike să

stabilească primele curbe de învăţare* şi să desprindă legea efectului.

M. Richelle

(G. D. S.)

Cutie neagră

Acest termen de electronică este folosit într-una din criticile cele mai frecvente aduse behaviorismului*, prin care i se reproşează considerarea spiritului sau uneori a organismului în genere ca o cutie neagră, deci ca un obiect al cărui interior trebuie să fie ignorat şi a cărui funcţionare nu este conceptuală decât în termeni de intrări (stimulii*) şi ieşiri (răspunsurile*).

F. Parot

(O. D.)

Cuvânt

Cuvântul este o unitate a sistemului grafic delimitată de „blancuri". În raport cu sistemul limbii, cuvântul corespunde sau nu unităţilor minimale („avec" = 1 morfem*, „de-nation-al-is-ation" = 5 morfeme); el corespunde unor unităţi uneori libere („moi"), alteori legate, adică folosite numai în co-ocurenţă cu altele (j e "); uneori cu semnificaţie, alteori fără („for intérieur"), aceasta fiind consecinţa unei întârzieri a grafiei faţă de o aglutinare. Aceste disparităţi ne fac să considerăm cuvântul a nu fi o unitate lingvistică* funcţională, ci mai degrabă, ca şi fraza*, o entitate practică imprecisă, produs al analizei spontane, aproximative şi informale pe care utilizatorii o fac lanţului vorbirii.

A. Berrendonner (N. C.)

Cuvânt de spirit → Spirit

D

Daltonism → Dicromatism

Dans

K. von Frisch (1965) a descoperit şi M. Lindauer (1954) a precizat semnificaţiile dansului pe care albinele melifere îl execută pe razele verticale ale stupului lor şi

prin care ele îşi informează semenele în legătură cu distanţa şi direcţia în care se află o sursă de hrană nou descoperită. Acest dans reprezintă o formă de limbaj* în măsura în care se sprijină, parţial, pe utilizarea simbolurilor. La întoarcerea din explorarea* sa fructuoasă, cercetaşa, plină de mirosuri florale aflate în perişorii săi, semnalizează printr-un dans circular o sursă abundentă de provizii aflată la mai puţin de 25 m: ea se învârteşte pe amplasamentul unei alveole, apoi parcurge un arc care acoperă 6 metri, revine, face un cerc complet şi reîncepe dansul; astfel îşi atrage tovarăşele, care sunt informate în legătură cu natura proviziei ce urmează a fi folosită, prin mirosurile percepute datorită atingerilor de antene. Dacă hrana se găseşte la mai mult de 100 de metri, cercetaşa execută un vals sau un dans vioi care s-a dovedit a fi precis şi eficace pentru o distanţă de până la 11 km; ea face un scurt traiect rectiliniu spre înălţime dacă hrana se află în direcţia soarelui, în jos dacă aceasta se găseşte în direcţia opusă, apoi revine la punctul de plecare printr-o buclă când la dreapta, când la stânga; informaţia precisă, în ceea ce priveşte direcţia, este furnizată prin transcrierea în raport cu verticala, dată de gravitaţie, de unghiul pe care îl formează direcţia stupului faţă de poziţia hranei, în raport cu proiecţia orizontală a direcţiei soarelui; distanţa este evaluată prin rapiditatea traiectului rectiliniu însoţit de zvâcnirile laterale ale abdomenului; cu cât provizia este mai îndepărtată, cu atât ritmul este mai lent. Între 25 şi 100 m, albina efectuează un dans în formă de semilună, un fel de dus-întors pe un arc a cărui concavitate în raport cu verticala dă direcţia hranei, raportată la poziţia soarelui. Acest dans durează mai multe ore în obscuritatea stupului, albina dovedindu-se capabilă să ţină seama de deplasarea soarelui pe cer. Regina, înaintea unui zbor nupţial, albinele muncitoare, înaintea unui roit, execută, în plus, un dans emoţionant, încă neelucidat complet, alcătuit din mişcări verticale ale extremităţii abdomenului.

J.-C. Ruwet
(D. S.)

FRISCH K. VON (1965), *Tanzsprache und Orientierung der Bienen*, Springer Verlag, Berlin-Heidelberg.

— FRISCH K. VON şi LINDAUER M. (1954), „Himmel und Erde în Konkurrenz bei der Orientierung der Bienen”, *Naturwiss*, *4*1, 245 – 253.

Dar (Har)

Termen din psihologia comună care banalizează şi în acelaşi timp Catalizează” capacităţile* umane. Banalizare: constatarea cotidiană a multiplelor inegalităţi dintre abilităţi şi învăţare* conduce la simplificarea dihotomică a limbajului cel mai uzual: dotat/nedotat. Fatalizare: chiar în banalitatea cuvântului străbate o evocare a inevitabilului. Bagajul individual se înscrie într-un joc de predispoziţii, al căror loc, providenţă divină, astre sau cod genetic, categoric altul, antrenează o hermeneutică de corespondenţe. Educaţia tinde să se reducă la o practică de prezicere. Principal într-o dezbatere care şi laicizată rămâne fundamental religioasă, termenul este impropriu într-un limbaj ştiinţific.

D. Hameline (D.S.)

Data analysis → Analiză de date

Debilitate mentală

Debilitatea mentală este o formă uşoară de deficienţă* mentală. Deficienţa mentală este frecvent definită prin trei criterii propuse de Asociaţia Americană a Deficienţei Mentale în 1973: o eficienţă* intelectuală semnificativ inferioară mediei, dificultăţi serioase de adaptare* socială, o apariţie a acestor deficite în timpul perioadei de dezvoltare. Când eficienţa intelectuală este evaluată cu ajutorul testelor de QI*, sunt consideraţi debili, în general, subiecţii al căror QI variază aproximativ între 50 şi 70. Aceste cifre au fost fixate în funcţie de exigenţele sociale; ele sunt „criteriile aproximative de

inadaptare la cursul şcolar normal şi de adaptare la un regim de educabilitate minimală" (R. Zazzo, 1979, p. 24). Exigenţele sociale în ceea ce priveşte educaţia devenind mai mari, se tinde spre ridicarea limitei superioare a debilităţii, aceasta ajungând la 80 în unele texte normative. Criteriul de adaptare socială nu este întotdeauna foarte pertinent pentru caracterizarea debilităţilor. Debilii, mai ales când au primit o educaţie adecvată, pot fi bine adaptaţi social. Debilitatea mentală nu este o entitate omogenă. Cauzele sale pot fi diverse: variabilitate „normală" a patrimoniului genetic, afecţiuni ale sistemului nervos, condiţii socioeducative puţin favorabile dezvoltării, tulburări ale vieţii afective. Acestor etiologii diferite le pot corespunde modalităţi diverse de funcţionare psihologică. S-a arătat, de exemplu, că deficitul, în ceea ce priveşte organizarea spaţială şi temporală, era relativ mai important la debilii exogeni decât la debilii endogeni, în timp ce deficitul privind psihomotricitatea era mai important la aceştia din urmă (la debilii exogeni, sau „patologici", există o afecţiune a sistemului nervos central, ceea ce nu se petrece cu debilii endogeni, sau „normali").

M. Huleau (D. S.)

ZAZZO R (1979), *Les debilités mentales*, Armand Colin, Paris, ediţia a 3-a.

Debit de răspuns

Măsurare a cantităţii de răspunsuri emise pe unitatea de timp, adoptată sub influenţa lui B.F. Skinner, în laboratoarele de condiţionare operantă. Ea presupune ca experimentatorul să aleagă, de la începutul experienţei sale, o unitate de răspuns definită operaţional, cum ar fi sprijinul pe un levier*, şi ca un dispozitiv adecvat de transducţie să-i permită înregistrarea. Acordând un interes sporit debitului, cercetătorul renunţă să mai ţină seama de variaţiile eventuale ale structurii sau topografiei răspunsurilor. Cu toate acestea, modalitatea simplă de a

cuantifica comportamentul individual s-a dovedit extrem de fecundă pentru analiza efectelor diverselor contingenţe de întărire* sau pentru utilizarea tehnicilor operante în psihofizica* animală ori în psihofarmacologia* experimentală.

Vom vorbi de debit mediu sau global pentru a caracteriza comportamentul pe întreaga durată a unei experienţe. Vom fi satisfăcuţi dacă debitul este relativ regulat şi susţinut, iar variaţiile sale sunt neglijabile (de ex., într-un program cu interval* variabil). Dacă nu, vom măsura un debit local pentru fazele specifice ale experienţei (de ex., fazele de prezentare ale unui semnal* de avertizare a unei stimulări aversive*, inevitabile în cursul unui program de întărire pozitivă), sau un debit terminal pentru fazele finale ale componentelor programului cu durată determinată, cum ar fi ciclurile periodice ale unui program cu interval fix.

M. Rwhelle (D. S.)

J. *Selosse*

(D.S.)

Decalaj

La începutul secolului, E. Claparède a formulat legea conştientizării*, sau legea decalajelor, care postula că, atunci când copilul trece de la un plan al conştiinţei sau al acţiunii la un altul mai elaborat, operaţiile psihologice, eficace la început, trebuie să fie reînvăţate în noul context cognitiv. Această lege a fost reluată şi precizată de J. Piaget, care a făcut din ea esenţa a ceea ce el numeşte decalaje verticale (sau „decalaje în înţelegere”). La diferitele niveluri de dezvoltare* (senzorio-motor*, intuitiv, operatoriu concret*, operatoriu formal*), aceleaşi situaţii, care par să provoace la copii aceleaşi răspunsuri, sunt diferite din punctul de vedere al proceselor cognitive pe care ele le declanşează. Astfel, în acţiunile sale, copilul poate, din al doilea an de viaţă, să ţină seama de faptul că anumite proprietăţi ale obiectelor (de ex., cantitatea de

materie sau greutatea) rămân neschimbate în urma deformării acestora; şi totuşi, numai câţiva ani mai târziu, el va stăpâni această invariantă* în raţionamentele* sale. Durata acestor decalaje verticale variază de la o noţiune la alta, fapt care se găseşte la originea decalajelor orizontale. De exemplu, decalajul vertical al noţiunii de cantitate de materie fiind mai scurt decât cel al noţiunii de greutate, copilul va conştientiza conservarea* cantităţii de materie spre 6 – 7 ani şi pe cea a greutăţii spre 9 ani. Astfel, un decalaj orizontal (sau „decalaj în extensie”) are loc în cadrul aceluiaşi nivel de dezvoltare între noţiuni a căror stăpânire presupune acelaşi demers cognitiv (în exemplu, sunt două conservări) dar care, corespunzând unor conţinuturi diferite, în ceea ce priveşte semnificaţia* lor pentru subiect, rezistă mai mult sau mai puţin în a se lăsa asimilate.

J.-E. Gombert (D.S.)

Decădere

Legea are ca scop protejarea copiilor aflaţi în pericol, introducând decăderea din drepturi a autorităţii parentale. Juridic, acest termen este folosit pentru a exprima pierderea unei capacităţi juridice. În psihologia socială*, decăderea exprimă pierderea puterii legată de trecerea de la un statut la altul, net inferior.

Decentrare

Conduită de reglare* prin care subiectul care percepe sau cunoaşte caută să compenseze lacunele iniţiale ale acţiunilor, percepţiilor sau concepţiilor sale. Această noţiune decurge dintr-o concepţie relativistă a cunoaşterii*, conform căreia inteligenţa* constă în stabilirea de relaţii în diversul perceput sau conceput. Coordonarea* punctelor de vedere spaţiale sau sociale, coordonarea sistemelor de referinţă spaţio-temporale ale fizicii relativiste, activitatea prin care un copil sau adult păstrează o clasă* de obiecte chiar şi atunci când reuneşte aceste obiecte cu altele, pentru a forma o clasa cu

extindere mai generală, activităţile perceptive prin care subiectul învaţă să compenseze deformările perceptive determinate de centrările* spontane, activitatea prin care subiectul pune, într-un fel, la distanţă interesele sau dorinţele personale pentru a ţine seama, în deciziile sale acţionale, de interesele sau dorinţele altuia, ansamblul acestor activităţi formează cazuri particulare ale conduitei de decentrare despre care se poate spune că reprezintă specificul reglărilor cognitive. Conduita de decentrare ajunge la rezultate mai mult sau mai puţin optime. În cazul activităţilor perceptive, adică de punere în relaţie a elementelor percepute în cursul centrărilor succesive, compensarea deformărilor nu este decât parţială. Mai numeroase vor fi cuplajele* dintre diferite centrări, cu cât supraestimările dimensiunilor obiectelor centrate pe rând vor avea tendinţa să se anuleze. Totuşi, mecanismul de baleiere perceptivă fiind de natură probabilă, o compensare exactă nu se poate produce. Din contră, reglările inteligenţei practice sau conceptuale ajung compensări perfecte în măsura în care devin operaţiile gândirii logice sau matematice.

J.-J. *Ducret* (D.S.)

Decibel

Decibelul, notat dB, este a zecea parte din bel. Belul este unitatea acustică ce exprimă nivelul de intensitate sonoră. Este vorba de logaritmul zecimal al raportului dintre intensitatea măsurată Ij şi o intensitate de referinţă I: log10 IJ/IJ. Intervalul dintre intensităţi fiind foarte mare, este mai comod să se utilizeze o scară logaritmică.

R. Genkot (D. S.)

Decidabilitate

O clasă de probleme cu răspuns de tip da sau nu (probleme de decizie) este numită decidabilă dacă există un algoritm* care, fiind dată o problemă oarecare a clasei, dă într-un timp finit (care poate fi foarte lung) răspunsul da sau nu. De exemplu, problema opririi unui program* în

informatică* este indecidabilă. Se vorbeşte de semidecidabilitate (pozitivă) dacă există un algoritm care să dea, într-un timp finit, răspunsul da, dar care poate să nu se termine în cazul unui răspuns de tipul nu.

Pentru un sistem formal*, decidabilitatea este, în mod implicit, raportată la următoarea clasă de probleme: o formulă dată a limbajului este sau nu o teoremă? De exemplu, planul propoziţiilor este decidabil: metoda tabelelor de adevăr, care constă în luarea în considerare a tuturor combinărilor de valori de adevăr posibile pentru simbolurile prepoziţionale ale formulei, este o „procedură de decizie”. Planul predicatelor de ordinul întâi nu este decât semidecidabil.

M. Baron

(D.S.)

Decil → Cuantil Decilaj → Etalonare

Decizie

Decizia, care presupune selecţia* unui răspuns particular dintre mai multe răspunsuri posibile, rezultă dintr-un proces de integrare de informaţii şi de evaluări multiple. Teoria deciziei caută să determine ansamblul alegerilor* posibile şi să precizeze criteriile de alegere; pe baza metodelor matematice sau probabilistice, ea permite elaborarea unor modele simplificate ale situaţiilor studiate. Deciziile pot fi clasificate în funcţie de gradul de cunoaştere a viitorului... Decizia fără risc”, în faţa unui viitor sigur, pare să depindă îndeaproape de o estimare* a profiturilor şi pierderilor legate, fiecare, de alegere. Calculării acestei utilităţi subiective, „decizia cu risc” trebuie să-i adauge pe cea a probabilităţii subiective a fiecărei eventualităţi; ea ar fi luată maximizând speranţa matematică, adică adoptând soluţia pentru care produsul utilităţilor şi probabilităţilor pare cel mai ridicat. S-au studiat mult aceste mecanisme în cadrul teoriei jocurilor* şi a comportamentului economic.

Astfel, într-un joc interactiv, prima etapă constă în

examinarea ansamblului posibilităţilor, de care dispune fiecare, şi a consecinţelor mai mult sau mai puţin probabile ale deciziilor care vor fi luate (schemă a cauzalităţii*); apoi este vorba de ierarhizarea acestor consecinţe după ordinea de preferinţă (schema de finalitate*). Fiecare strategie posibilă este armonizată cu o speranţă pe care se va baza alegerea. Mecanismele implicate diferă după cum se dispune sau nu de o informaţie completă privind starea jocului la un moment dat. Numeroase studii s-au bazat pe modalitatea în care jucătorul adună informaţia necesară, pe cantitatea de informaţie pe care o consideră necesară înainte de a lua o decizie, pe modalităţile pe care le foloseşte pentru a-şi atinge obiectivul atunci când informaţia este limitată, pe atitudinea* sa în faţa asumării riscului. Alte cercetări s-au focalizat asupra interacţiunii dintre jucători, mai ales sub formă de luptă sau de cooperare: în caz extrem, lupta dintre două persoane având interese opuse ajunge până la duel; cooperarea poate da naştere la coaliţii, una şi aceeaşi tactică fiind adoptată de mai mulţi jucători.

Studiul deciziei este abordat şi în alte contexte teoretice: detecţie a semnalului*.

J.-C. Ruwet (D.S.)

recunoaştere mnezică, acces* la lexic.

Declanşare

Producerea automată a unei reacţii sau a unei secvenţe* de comportamente* printr-o stimulare* dată. Se vorbeşte de declanşarea unui reflex* sau, în etologie*, de mecanismul înnăscut de declanşare referitor la punerea în acţiune, printr-un stimul adecvat, a unui lanţ* de comportamente amplu preprogramate. Pentru B.F. Skinner, condiţionarea* pavloviană* se distinge de condiţionarea operantă* prin faptul că în prima există o declanşare a răspunsului condiţionat prin stimulul condiţionat, în timp ce în a doua există o emitere spontană a răspunsului.

M. Richelle (D. S.)

Declanşator

5

În concepţia etologică, declanşatoarele sunt structuri morfologice (oglinzi alare, modele colorate, moţuri de pene şi creste) sau comportamentale (gestică, producere sonoră, emitere de feromoni) adaptate la funcţia de activare a mecanismelor înnăscute de declanşare. Metoda momelii pusă la punct de N. Tinbergen a demonstrat specificitatea legăturii, garantată de un mecanism de declanşare, dintre un răspuns determinat şi o combinare deosebită a stimulilor-cheie. În cazul unui prădător* aflat în căutarea unei prăzi şi al cărui atac este declanşat de o combinare de stimuli cu care este dotată aceasta din urmă şi despre care el posedă o percepţie selectivă înnăscută sau dobândită, interesul celui dintâi constă în rafinarea percepţiei sale, iar al prăzii este de a masca sau amesteca stimulii; interesele sunt contradictorii. În schimb în cazurile în care, în relaţiile sociale de reproducere sau în cele de simbioză*, interesele sunt împărtăşite, selecţia va favoriza perfecţionarea puterii declanşatoare a combinării-cheie şi va rafina percepţia selectivă a mecanismului de filtrare, mecanismul înnăscut de declanşare. Animalele care imită şi care practică parazitismul* de reproducere şi parazitismul social (coleoptere mirmecofile, văduve parazite, cuci, *Aspidontus*) au dezvoltat declanşatoare foarte asemănătoare cu cele ale gazdei şi au deturnat în folosul lor răspunsurile normale ale acestora. A

Declarativ

Califică, în lingvistică*, faptele de limbă care exprimă o atitudine de neutralitate a enunţiatorului faţă de ceea ce el exprimă. Aceste fapte se situează la trei niveluri distincte. Primul are legătură cu modul gramatical (regruparea timpurilor verbale în categorii generale – v. Modalitate): în opoziţie cu modurile conjunctiv, imperativ sau condiţional optativ, care exprimă ordinul, urarea etc., modul declarativ (sau indicativ) se limitează la afirmarea

faptelor. Al doilea are legătură cu caracteristicile sintactice ale frazelor*: frazele declarative se opun frazelor interogative, exclamative, imperative şi emfatice. Cel de-al treilea se referă chiar la verbe: verbele declarative exprimă o aserţiune simplă (a spune, a povesti, a afirma etc), spre deosebire, mai ales, de verbele de opinie (a crede, a gândi etc).

În inteligenţa artificială*, califică o formulare care este independentă de condiţiile sale de utilizare (în opoziţie cu formulările cu un caracter procedural*). O teoremă, o regulă* de gramatică*, o formulă de logică sau fizică reprezintă enunţuri declarative. În construirea sistemelor experte*, facem efortul, în măsura posibilului, să formulăm cunoştinţele în termenii enunţurilor* declarative.

M. Baron şi J.-P. Bronckart (D. S.)

Decodare într-un sens general, operaţie de transformare a codului sub care se prezintă o informaţie*: de exemplu, transformarea unui număr scris în sistemul zecimal (15) într-un număr scris în sistemul binar (1111) sau mai mult, transformarea limbajului vorbit în limbaj scris (în această accepţie este sinonimul codării*).

În cadrul teoriei informaţiei, desemnează operaţia efectuată de receptor* într-o situaţie de comunicare; folosind cunoaşterea sa despre regulile codului, acesta descifrează reprezentările* referentului vehiculate de mesaj* (în această accepţie, este antonimul codării*; v. Funcţie a limbajului).

În psihologia percepţiei*, desemnează ansamblul operaţiilor prin care energiile* în acţiune, în stimularea organelor de simţ, sunt transformate în informaţii, după modalităţile proprii sistemului nervos al unui organism dat.

J.-P. Bronckart şi *D. Zagar* (D.S.)

Decompensare

Ruptură a unui proces de compensare. Când cedează

starea de echilibru între o deficienţă sau o anomalie mentală şi un comportament*, o credinţă* sau o dorinţă* destinate să o compenseze, efectele deficienţei sau anomaliei se manifestă cu acuitate; incidenţele lor patogene tind să se generalizeze. De exemplu, sentimentul de omnipotenţă narcisică caracteristică eului ideal al psihopatului poate să fie anulat de un eşec sau de o sancţiune. Fragilitatea eu/ego-ului şi efectele carenţelor afective ies atunci în evidenţă. De aici rezultă o intoleranţă a afectelor negative, un puseu autoagresiv care creează o formă de depresie susceptibilă să antreneze un gest sinucigaş. La fel, o anumită formă de adaptare* socială, bine întărită prin protecţiile anturajului, poate, la subiectul vârstnic, să cedeze locul unei angoase acute şi unei dezorganizări cognitive când mecanismele de compensare nu mai beneficiază de condiţiile favorabile anterioare.

Facilitatea unor astfel de ipoteze explică folosirea uneori prea extensivă a termenului pentru a descrie o stare de criză* şi în general orice mutaţie bruscă în echilibrul structurilor mentale obişnuite.

D. Widlächer (D.S.)

Deconexiune (Sindrom de ~)

Conceptul de conexiune* se sprijină, la origine, pe un fundament anatomic, şi anume identificarea fasciculelor (constituite din grupările de axoni neuronali) care leagă, adică conectează, regiuni cerebrale precise în interiorul unei emisfere cerebrale sau dintr-o emisferă cerebrală la cealaltă. Rolul funcţional specific al fiecărei regiuni în cursul proceselor mentale implică, în mod necesar, asociaţii, transferuri de activităţi. Sindroamele de deconexiune reprezintă perturbaţii care apar drept consecinţe ale leziunilor ce afectează aceste fascicule. Modelul acestora este reprezentat de leziuni ale corpului calos care pot întrerupe relaţiile interemisferice*; astfel, sindromul de deconexiune caloasă nu mai permite informaţiilor senzoriale prelucrate de emisfera dreaptă să

aibă acces la tratarea verbală specifică emisferei stângi: de exemplu, un obiect aflat în mâna stângă nu va mai putea fi denumit (anomie a mâinii stângi). O astfel de deconexiune numită şi interemisferică permite analizarea rolului funcţional al fiecărei emisfere cerebrale în diferite împrejurări. O deconexiune poate să fie şi intraemisferică: astfel, tulburarea de repetiţie, observată în afazia* de conducţie, a putut fi interpretată ca o consecinţă a unei leziuni privind fasciculul care leagă aria lui Wernicke de aceea a lui Broca.

Prin extindere, conceptul de conexiune este folosit şi fără referire la o leziune anatomică. Sindromul de deconexiune reprezintă, în acest caz, o ruptură funcţională între mai multe (în general două) activităţi mentale: astfel, se vorbeşte de o deconexiune vizualo-verbală pentru a arăta că, în ciuda capacităţilor verbale şi vizuale perfect conservate, un subiect nu poate denumi un obiect prezentat vizual. Fără îndoială, trebuie remarcată bogăţia conceptului de conexiune, de vreme ce inspiră şi califică aşa-numitele modele conexioniste* propuse de ştiinţele cognitive.

J.-L. Signoret (D. S.)

Dedublare a personalităţii

Fenomen psihopatologic rar în forma sa completă, caracterizat prin apariţia alături de personalitatea* „normală” a subiectului (personalitate „primară”) a unor stări secundare care se organizează într-o „personalitate secundară”. Cele două personalităţi sunt prevăzute fiecare cu o conştiinţă*, cu aptitudini, gusturi, trăsături de caracter şi amintiri personale diferite, respectiv opuse; ele pot să se succeadă (una înlocuind-o pe cealaltă) sau să alterneze.

Esenţa fenomenului constă în faptul că cel puţin una dintre personalităţi (în general personalitatea primară) ignoră existenţa celeilalte şi că ea este amnezică în legătură cu tot ceea ce a fost trăit în perioadele de apariţie

a celeilalte personalităţi. În anumite cazuri mai rare apar trei, patru sau un număr mai mare de personalităţi care alternează (v. Personalitate multiplă).

J.-M. Petot (D. S.)

Deducţie

Formă de raţionament* în care sunt degajate concluzii pornind de la datele de plecare (axiome*, informaţii specifice) printr-o înlănţuire de operaţii strict logice, fără ca vreo informaţie complementară să intervină. Opusă, începând cu Aristotel, inducţiei*, care merge de la particular la general, deducţia se desfăşoară de la general la particular. Ea îşi găseşte ilustrarea în probarea* unei teoreme matematice şi în inferenţa* silogistică, analizată din abundenţă de logicienii medievali.

Dintr-un punct de vedere logic, deducţia prezintă un caracter de necesitate care rezultă dintr-o combinatorică* în cadrul unui sistem închis. Cazul cel mai simplu, din punct de vedere psihologic şi logic, este alcătuit din sistemul a două propoziţii *p* şi *q*, din care fiecare poate fi adevărată (a) sau falsă (F). Rezultă de aici posibilitatea de a concepe 16 şi numai 16 compoziţii binare. Algebric, este vorba de numărul de aplicaţii între ansamblul celor patru cupluri posibile de bază (A, A), (A, F), (F, A), (F, F) şi ansamblul (A, F). Deci presupunând că propoziţia* *p* este adevărată şi că propoziţia *dacă p*, *atunci q* este asemenea, decurge din aceasta în mod necesar că propoziţia *q* este adevărată. Este vorba de echivalentul regulii fundamentale de detaşare, numită şi *modus ponens*, aflându-ne astfel în ordinea ipotetico-deductivului.

Încercările modelelor* psihologice ale raţionamentului deductiv au fost propuse în cursul anilor 1980, mai ales de către R. Stemberg şi P.M. Johnson-Laird.

J.-B. Grize şi *M. Richelle* (D. S.)

Defensiv

Comportamentul defensiv înglobează toate conduitele* care vizează înşelarea sau schimbarea atacului

unui duşman sau rival. El poate fi pasiv, animalul căutând securitatea în imobilitate (sau akinezie). camuflaj* sau omocromie*, formele şi culorile formându-se în arierplan. Animalul poate de asemenea să se alăture unei vaste regrupări de congeneri, ale căror orientări, toate identice, şi evoluţii sincrone creează un efect de confuzie, făcând mai dificilă, pentru prădător*, alegerea şi izolarea unei victime. Astfel de grupări pot să treacă la atacul defensiv, să regrupeze* congenerii şi să hărţuiască prădătorul, forţându-l să părăsească locul. O pradă potenţială, precum o antilopă într-o savană sau într-o stepă şi care a reperat un atacator, poate, de asemenea, în loc să se ascundă, să se arate, să sară pe loc, să scoată strigăte, să desfăşoare structuri şi modele colorate. Aceste semnale se adresează tot atât de bine congenerilor, care sunt avizaţi de pericol (v. Altruism), cât şi atacatorului, care este informat că efectul surpriză scontat este dejucat. Comportamentul defensiv, cu diferite nuanţe de ameninţare sau componente de supunere*, se înscrie şi în registrul interacţiunilor agonistice* dintre partenerii sociali: informează în legătură cu dispoziţiile agonistului şi inhibă atacul antagonistului. Confruntările la frontierele teritoriale se reglează printr-un joc de ameninţări ofensive şi defensive. Un animal aflat pe punctul de a rupe un angajament, precum un cocoş sălbatic, îşi pregăteşte retragerea printr-o ultimă ameninţare. Multe dintre aceste comportamente

(D.S.)

cu o mare valoare expresivă au fost cristalizate prin ritualizare.

J.-C. Ruwet

Deficientă

5

Este faptul sau sentimentul (mai mult sau mai puţin conştient) că un organ sau o fiinţă este inferior faţă de ceea ce se consideră a fi normă. Fie că este obiectivă sau subiectivă, deficienţa implică o constatare: deficienţa se

deosebeşte de deficit, ale cărui conotaţii etiologice sunt mult mai radicale şi implicaţiile periculoase uneori (debilitate*). Psihologia individuală comparată a lui A. Adler bazează pe deficienţă analizele sale asupra stării de inferioritate a organelor şi asupra mecanismului de compensare (v. Handicap).

C. Prévost (D.S.)

Deficit fundamental

Zona deficitului fundamental este una dintre cele trei zone ale psihismului, puse în evidenţă, în 1968, de psihanalistul britanic de origine maghiară M. Balint, celelalte două fiind zona conflictului oedipian şi zona creaţiei. În zona deficitului fundamental:

1. relaţia semnificativă este o relaţie duală*: două persoane, şi numai două, sunt implicate. Dar relaţia lor nu este aceea care domneşte între doi adulţi; ea este mai primitivă;

2. forţa care acţionează nu trimite la un conflict, ci la ceva care este deformat sau care lipseşte psihismului şi provoacă o defecţiune care trebuie remediată. Ea se manifestă sub o formă apropiată de aviditate*;

3. nivelul proceselor psihice este preoedipian, pregenital* şi preverbal.

J.-M. Petot (D. S.)

Deficit senzorial

Diminuare a capacităţilor funcţionale ale unui sistem senzorial (audiţie*, vedere*, pipăit*, gust*, simţ al mirosului*, simt propriokinestezic). Din punct de vedere dinamic, deficitul poate situa nivelul capacităţilor reziduale conservate şi determina limitele lor de funcţionare (resturi vizuale sau auditive, de ex.). Nivelul deficitului senzorial depinde de condiţiile şi de metodele de examinare, fiind legat de mecanisme de supleantă* intrasenzorială, intersenzorială şi cognitivă (memorie, imaginaţie etc.).

R. Genicot (O.D.)

Definiţie

Termen utilizat de H. Wallon în psihologia dezvoltării" pentru a desemna faza terminală a dezvoltării categoriilor* mentale; este, alături de relaţii, unul dintre aspectele formării gândirii categoriale. Această ultimă noţiune se apropie de ceea ce J. Piaget înţelege prin grupări logico-aritmetice (clasificări şi serieri) şi infralogice, a căror desăvârşire o situează aproape la aceeaşi vârstă ca şi H. Wallon (9 sau 10 ani-10 sau 12 ani). Funcţia categorială recurge la două tipuri de sarcini intelectuale:

a) explicaţia* realului cu ajutorul relaţiilor;

b) reprezentarea lucrurilor cu ajutorul categoriilor, a căror etapă finală constă în definirea în extensie şi în înţelegere. Funcţia categorială reprezintă o mutaţie care presupune dezvoltarea spaţiului mental.

E. Jalley (D.S.)

Degajare

Mecanismul de degajare a eului (egoului) are ca scop realizarea posibilităţilor: apărările* sunt dezinvestite în profitul unei suprainvestiri a gândurilor legate de atenţie* şi de reflecţie. Noul concept se justifică în două moduri: pe de o parte, de fapt funcţiile nonconflictuale ale eului studiate în psihologie (percepţie, comunicare, limbaj) se pot situa de o parte sau de alta a conflictului şi a apărărilor, pe de altă parte, operaţiile defensive se străduiesc să reducă tensiunile după principiul neplăcerii, în timp ce operaţiile de degajare a eului au o structură logică, fac apel la inteligenţă şi cresc libertatea subiectului favorizând mobilitatea conştiinţei sale, făcând-o capabilă să schimbe sistemul de referinţă. Ea poate trece atunci de la o repetare acţionată la rememorarea vorbită, poate să se distanţeze de faptul trăit, să substituie controlul inhibiţiei, adaptându-se astfel la noile situaţii.

R. Doron (D.S.)

Degenerescentă (Doctrină a)

Doctrină foarte influentă în medicina mentală, introdusă începând cu mijlocul secolului al XIX-lea.

Traité des dégénérescences al lui N. Morel stabilea, în cadrul unei doctrine a progresului social, un plan de igienă fizică şi morală. Acest plan trebuia să se opună depravării şi multiplelor cauze degeneratoare care caracterizau existenţa unei largi părţi a maselor muncitoare, a căror rată a natalităţii era, de altfel, ridicată. Această doctrină avea preocupări eugeniste* în măsura în care degeneratul putea fi o ameninţare prin raportarea la anumite canoane culturale şi sociale şi în raport cu evoluţia socială. Rolul medicului este deci important în acest cadru din moment ce soluţia terapeutică, constând în izolarea bolnavilor mentali şi a asocialilor, este şi o contribuţie la progresul social. Se presupune că degeneratul este purtător al unei devieri maladive în raport cu o tipologie normativă a umanităţii. Această deviere este caracterizată printr-un ansamblu de incapacităţi fizice şi morale, de conduite asociale şi ar avea o etiologie ereditară, numită degenerativă. Astfel, noţiunea de ereditate* se găseşte în centrul teoriei degenerescentelor. Azilul nu este decât unul dintre mijloacele de profilaxie socială; el este şi locul posibil al tratamentului moral sau al unei reeducări terapeutice.

M. *Le Moal* (D. s.)

Degenerescenţă neuronală

Pierdere progresivă a structurii şi a funcţiei specifice a unui neuron* sau a unui ansamblu de neuroni, putând să conducă la dispariţia sa. Pot fi distinse diverse forme de degenerescenţă neuronală. Degenerescenţa axonală anterogradă (walleriană) răspunde degenerescentei porţiunii axonului situată distal la o transecţiune. Axonul creşte în volum, se fragmentează, apoi se dezagregă. Resturile sunt fagocitate de celulele gliale: oligodendrocite, astrocite şi microglia în sistemul nervos central, celulele lui Schwann în nervii periferici. În cazul

axonilor periferici mielinizaţi, mielina* dispare în timp ce celulele lui Schwann se multiplică şi umplu spaţiul. În sistemul nervos central, un ţesut cicatricial va fi format din astrocite. Leziunea axonului provoacă şi o reacţie retrogradă în corpul celular, cromatoliza: creşterea volumului celular, dispariţia corpilor lui Nisst. Această reacţie dispare după câteva săptămâni sau, dacă leziunea axonului nu se situează prea departe de corpul celular, poate să ajungă la degenerescentă şi la moartea neuronală, în acest ultim caz, se vorbeşte de degenerescentă retrogradă. De altfel, degenerescenta unui neuron poate provoca degenerescente şi moartea celulelor secundare în neuronii inervaţi de neuronul pierdut – se va vorbi de degenerescentă sau de denervare* transsinaptică anterogradă –, ca şi neuroni inervând în mod normal neuronul degenerat. În acest ultim caz, va fi vorba de degenerescenta transsinaptică retrogradă. În anumite cazuri, degenerescente transsinaptice în cascadă au putut fi chiar demonstrate. Totuşi, susceptibilitatea la degenerescente transsinaptice depinde de numeroşi factori: vârstă, specie, întinderea degenerescentei primare.

J.-P. Herman (D. S.)

Delictic

Un termen este delictic când denotaţia* sa este în funcţie de orice element extralingvistic instituit prin procesul de enunţare. Indicii personali „eu”, „tu”, care desemnează la fiecare enunţare interlocutori diferiţi, desinenţele şi adverbele temporale ca „ieri”, „mâine”, care situează ceea ce este spus în funcţie de momentul spuselor, demonstrativele „aici” şi „acolo”, care localizează prin raportarea la un gest de demonstraţie al locutorului*, verbele „a se duce”, „a veni” etc. sunt delictice. Se opun adesea *deixis* (referire* la o situaţie extralingvistică) şi anaforă* (referire la un termen al contextului verbal), dar este vorba aici de un singur şi acelaşi proces de trimitere

la cunoştinţe deja validate, presupuse*, nediferind decât prin „modul de donaţie” (evidenţă perceptivă sau aserţiune verbală) care le-a stabilit în implicitul* comun.

A. Berrendonner

(D.S.)

Déjà vu (Sentiment de ~)

Sentimentul că situaţia* prezentă reproduce exact şi complet o experienţă a trecutului. Nu este vorba de simpla identificare a prezentului cu o amintire a trecutului, ci mai mult de o iluzie de reviviscenţă a trecutului. Această experienţă se poate baza la fel de bine pe impresii vizuale, ca şi pe cuvinte deja auzite sau spuse, pe o tonalitate emoţională complexă deja resimţită. Odată cu H. Bergson s-a convenit să se considere că această tulburare demonstrează mai puţin o pierdere de conştiinţă* a caracterului prezent al experienţei decât o actualizare mnezică. Este vorba de un fenomen observabil în viaţa cotidiană, dar mai prezent în unele stări nevrotice şi psihotice, fără ca specificitatea acestor stări să joace în realitate vreun rol. Se observă şi în unele atingeri paroxistice ale activităţii lobului temporal.

Sentimentul de „déjà vu” pune problema mecanismelor psihologice şi psihofiziologice care ne permit să distingem caracterul „prezent” al unei experienţe a evocărilor de amintiri episodice* foarte intense.

D. Widlocher (D. S.)

Delict

Raportat la Codul penal, delictul este o infracţiune, situată între crimă* şi contravenţie şi pasibilă de o pedeapsă corecţională. Acest termen este folosit pentru calificarea oricărei conduite incorecte şi dăunătoare.

J. *Selosse*

(D. S.)

Delictuos

Acest adjectiv precizează caracterul ilicit al unui

comportament. Se foloseşte pentru deosebirea de delincvent* care tinde, printr-o utilizare abuzivă, să fie folosit ca epitet, în timp ce acest termen nu trebuie să fie aplicat decât autorului unui act ce încalcă legea riscând astfel o sancţiune penală.

J. Selosse (D. S.)

Delincvenţă

În drept, delincvenţa este constituită din diversitatea infracţiunilor* sancţionate penal. Este vorba de activităţile agresive şi dăunătoare reprimate legal. De fapt, delincventa depăşeşte cadrul juridic. Conduitele* simptomatice complexe, multidimensionale sunt cele care se exprimă prin transgresiunea* regulilor sociale şi a interdicţiilor* şi a căror semnificaţie variază de la un simplu apel până la exprimarea unei tulburări psihopatice. Delincventa relevă în esenţă o patologie a identităţii*, a legăturii şi a limitelor.

Observată mai ales în timpul adolescenţei*, ea are în general un caracter tranzitoriu şi reacţionai, dar poate exprima conflictele* unei organizări personale de stare-limită*, de nevroză* structurată sau de psihoză. Există deci posibilitatea ca ea să fie studiată şi dintr-o perspectivă psihogenetică, structurală şi sincronică, în măsura în care punerea în acţiune poate depinde de determinări de ordin diferit, variabile după vârsta, sexul, mediul* delincventului, situaţia şi obiectul delictogen. La nivelul dinamicii sociale, delincventa interpelează semnificaţiile simbolice structurante ale legii şi violării ei, ale culpabilităţii şi sacrificiului, ale violenţei şi ordinii.

Delincvenţă juvenilă. Juridic, înseamnă ansamblul infracţiunilor săvârşite de minori. Estimarea sa nu se aplică decât delincventei aparente, selecţionate şi sancţionate şi nu se referă la fenomenul real. Anchetele asupra delincventei autorevelate au arătat că în timpul adolescenţei sunt frecvente şi generalizate aceste comportamente ilicite. Delincvenţa juvenilă este un

subansamblu de conduite deviante care violează regulile prin imprudenţă, interes, negare sau sfidare. Violările lor se articulează pe problematici de dezvoltare, psihice şi sociale perturbate de alterări ale relaţiei interumane şi de carenţe traumatice. Ea se distribuie inegal şi ia forme diferite în funcţie de originea socială, vârsta şi sexul contravenienţilor. Legată de un deficit structural, de unele tulburări narcisice şi de individuare ale adolescenţilor, ca şi de unele probleme de inserţie şi recunoaştere a locului tinerilor în societate, ea este, în esenţă, tranzitorie în timpul perioadei de imaturitate şi de dependenţă* şi sfârşeşte pentru cei mai mulţi prin cucerirea autonomiei*, stăpânirea unei identităţi sexuale, investirea cu un rol social. Numai o minoritate a tinerilor, estimată între 10 şi 15% dintre delincvenţii urmăriţi, se angajează în repetarea unor activităţi din ce în ce mai criminale. Delincventa se manifestă mai ales pe parcursul conduitelor de anticipare de roluri (delincventă statutară), de interpelare a sistemelor regulamentare prin întrebări despre semnificaţiile interdicţiei şi fundamentul autorităţii (delincventa de pus la încercare) sau de asumare a riscurilor în aşa fel încât pun în discuţie viaţa autorilor lor (delincvenţă ordalică). La tinerii drogaţi, activitatea delictuoasă* este asociată cu intoxicarea* lor (delincventă accesorie unei stări de dependenţă). Sunt comise infracţiuni şi pentru satisfacerea unor nevoi diverse (delincventă din necesitate şi interes).

J. *Selosse*

(D. S.)

Delir

De obicei, ideea delirantă trimite la conţinutul a ceea ce este emis (un subiect este delirant dacă emite idei aflate în opoziţie evidentă cu realitatea şi dacă este convins de adevărul acestora), iar construcţia delirantă se referă la tipul de mecanism implicat în elaborarea delirului în sistem.

Astfel, existenţa unui delir presupune un conţinut de gânduri inadecvat, numit temă delirantă, şi intervenţia proceselor psihologice acţionând într-o manieră patologică, numite mecanisme generatoare de delir. Aceste procese prin care se edifică sistemul delirant sunt cinci la număr:

1. În intuiţie, subiectul admite ca reală şi adevărată o idee falsă fără verificare, fără vreo tentativă de justificare logică. Acest mecanism este rareori singurul aflat în acţiune în construcţia unui sistem delirant. El se asociază cel mai adesea cu alte mecanisme delirante;

2. În imaginaţie, subiectul construieşte o lume de evenimente şi situaţii eronate care tind să se îmbogăţească pe parcursul povestirilor sale. Convingerea care se leagă de aceasta este discursivă şi pur intuitivă;

3. În interpretare, subiectul dă o semnificaţie falsă unui fapt real. Intuiţia delirantă primară (ideea de bază) va fi confirmată de inferenţele eronate şi reiterate asupra realităţii exterioare;

4. halucinaţia* este o percepţie fără obiectul de perceput;

5. iluzia este o percepţie denaturată. Ea diferă de interpretare, în care faptele sunt corect percepute, şi de halucinaţie, pentru care nu există nicio bază perceptivă în realitatea exterioară.

Dificultatea recunoaşterii caracterului morbid al ideii delirante ţine de graniţele neclare pe care ea le întreţine cu credinţele* acceptabile pentru grupul social căruia îi aparţine subiectul. O temă de gelozie, persecuţie sau una religioasă pot să nu fie considerate în esenţă patologice, spre deosebire de temele de transformare corporală sau de filiaţie în care caracterul patologic este evident de la început. Recunoaşterea caracterului delirant al ideii se sprijină în acest caz mai mult pe argumentele date pentru a o justifica (inferenţe patologice sau distorsiuni perceptive) decât pe convingerea de care se leagă, îndoiala

delirantă fiind posibilă fără să se pună în discuţie caracterul delirant al cuvintelor. Se observă uneori un anumit grad de critică în ceea ce priveşte sistemul delirant: această îndoială delirantă se află în raport cu gradul de încredere pe care subiectul îl acordă proceselor sale de gândire.

Delirul este considerat un fenomen nespecific. De fapt, el poate fi observat la fel de bine în diferite boli mentale, ca şi în unele patologii organice sau iatrogenice. În psihiatrie, nonspecificitatea acestui fenomen exprimă faptul că atunci când acesta se asociază unor semne sau unui context evolutiv care orientează spre un diagnostic, acestea din urmă sunt cele care primează în atribuirea diagnosticului: prezenţa semnelor disociative evocă diagnosticul de schizofrenie, cea a semnelor timice trimite la diagnosticul de tulburări timice.

Cu toate acestea, unele categorii de diagnostic sunt definite prin prezenţa unei activităţi delirante. Ele se diferenţiază pe baza caracterului lor acut (se vorbeşte atunci de acces delirant acut) sau cronic (în acest caz vorbim de deliruri cronice). Delirurile cronice se deosebesc în funcţie de mecanismul delirant care prevalează: mecanismul interpretativ în delirul paranoic, mecanismul imaginativ în delirul parafrenic, mecanismul halucinatoriu în psihoza halucinatorie cronică.

O perspectivă psihologică consideră că apariţia unei gândiri delirante reprezintă în esenţă un fenomen particular care distinge unele grupe de pacienţi printr-o vulnerabilitate cognitivă specifică. Psihanaliza a făcut din delir un mod de apărare contra angoasei şi o tentativă de reconstruire a lumii prin respectarea acestui amenajament defensiv. Absenţa resurselor nevrotice normale la aceşti pacienţi explică folosirea, în prezenţa conflictelor* intra-psihice, a mecanismelor defensive arhaice (descrise de M. Klein în faza schizo-paranoidă de dezvoltare), în esenţă refuzul* realităţii, proiecţia* şi identificarea proiectivă. m^3

Myi.

(D.S.)

Delir de imaginaţie → Imaginaţie *Delirium tremens*

Complicaţie acută a alcoolismului cronic, este o urgenţă medicală şi psihiatrică. Se observă mai ales la bărbat, în urma perioadelor de privare alcoolică sau ca efect al unor stări de stres* variate. Acest tip de delir* acut este precedat de simptome de tip insomnie cu coşmaruri*, de cefalee cu indispoziţii cenestezice difuze, de tremurături ale extremităţilor şi limbii, şi se caracterizează prin explozia, adesea brutală, a unui delir oniric şi halucinatoriu cu zoopsii (imagini vizuale elementare evocând pentru bolnav animale mici) ce antrenează

O agitaţie în raport cu aspectul înfricoşător al fenomenelor psihosenzoriale. La acestea se asociază, în grade diverse, semne de confuzie mentală cu dezorientare temporo-spaţială şi fenomene onirice, un sindrom general de transpiraţie abundentă, tremurături şi o deshidratare care se impune să fie corectată de urgenţă cu un aport hidroelectrolitic adecvat. Trebuie să fie diagnosticat şi tratat în stadiul de pre*delirium*. În absenţa tratamentului poate evolua spre encefalopatie carenţială cu leziuni cerebrale ireversibile, *i*.

J.-F. Allilaire (D. S.)

Demarcare (Semnificant de ~) Semnificanţi formali

Demecologie → Ecologie

Dementă

5

În mod simplist, dementa este o tulburare dobândită care afectează raţionamentul. Deşi dementa senilă*, apoi paralizia generală* au servit ca modele pentru descrierea slăbirii progresive a facultăţilor mentale, s-au distins mai multe tipuri de dementă: demenţe vezanice observate în perioada finală a unor psihoze, demenţe organice care implică leziuni cerebrale manifeste, dementă precoce care va deveni schizofrenie. Astăzi, dementa se defineşte, fără a

i se aprecia dinainte etiologia şi tratamentul, ca un sindrom caracterizat prin diminuarea capacităţilor intelectuale sau cognitive şi legat de o afecţiune cerebrală (sau organică). O astfel de definiţie pune totuşi mai multe probleme:

1. de vreme ce nu există facultate*, inteligenţă sau raţiune, ci un ansamblu de capacităţi sau funcţii cognitive, demenţa implică afectarea mai multora dintre aceste capacităţi. Astfel, demenţa trebuie să asocieze o tulburare de memorie cu o alta privind, de exemplu, gândirea abstractă, judecata, limbajul etc. Din punct de vedere semiologic, demenţa este definită printr-o adiţie de criterii;

2. intensitatea tulburărilor poate fi variabilă, păstrând în parte adaptarea individuală (demenţă uşoară), sau responsabilă de o pierdere totală a autonomiei (demenţă severă). Noţiunea de deteriorare intelectuală s-a depreciat. Realizarea operaţiilor cognitive poate, pur şi simplu, să fie lentă: se vorbeşte atunci de bradifrenie;

3. originea cerebrală a demenţelor face ca actualul concept al demenţei să subînţeleagă demenţa organică. Dar afecţiunile psihiatrice (mai ales depresia, vezi isteria) pot să se afle la originea unui deficit al capacităţilor cognitive; atunci se vorbeşte de pseudodemenţe;

4. demenţele au implicat, timp îndelungat, o evoluţie iremediabilă. Există totuşi demenţe fixate;

5. modul de instalare a demenţelor este de obicei progresiv, dar un sindrom demenţial se poate instala şi brutal. Graniţa dintre confuzie* mentală şi demenţă poate să fie în acest caz dificil de precizat, justificând uneori folosirea termenului de stare confuzo-demenţială;

6. sediul funcţional cortical al proceselor cognitive face ca termenul de demenţă să trimită implicit la demenţa corticală. Totuşi, leziuni cerebrale subcorticale, afectând mai ales nucleii cenuşii, pot să se afle la originea demenţelor numite subcorticale;

7. natura leziunilor cerebrale responsabile de

demenţe explică acele calificative folosite pentru caracterizarea claselor etiologice: demenţe degenerative, cele mai frecvente, dintre care un tip este maladia lui Alzheimer*, demenţe vasculare sau arteriopatice, demenţe mixte asociind cele două tipuri precedente de leziune.

J.-L. Signoret (D. S.)

Demenţă precoce → Schizofrenie Demenţă senilă

5

Formă de demenţă* care survine odată cu înaintarea în vârstă; a servit drept model pentru descrierea şi circumscrierea demenţelor. Predominanţa frecventă a tulburărilor de memorie, responsabile de amnezia* anterogradă majoră, justifică uneori termenul de presbiofrenie.

Originea demenţei senile a fost iniţial raportată la leziuni cerebrale de origine vasculară. Este vorba de leziuni corticale numite degenerative, identice cu cele din maladia Alzheimer*, de unde şi terminologia actuală de demenţă senilă de tip Alzheimer. În mod clasic, printre demenţele degenerative se deosebeau demenţele presenile şi demenţele senile. Această distincţie tinde astăzi să dispară chiar dacă unicitatea semiologică a acestor două tipuri eventuale de demenţă este discutabilă.

J.-L. Signoret (D. S.)

Democraţie industrială

5

În teorie, aplicarea la gestionarea organizaţiilor* a principiului democratic de respectare a libertăţilor individuale, a egalităţii şanselor şi a dreptului de exprimare, în opoziţie cu practicile de gestionare dictatorială şi autocratice. În realitate, termenul de democraţie industrială desemnează un ansamblu de practici de gestionare cuprinzând o înlănţuire de sarcini care permite fiecăruia să-şi realizeze posibilităţile, să-şi asume responsabilităţi şi să obţină în muncă o autonomie compatibilă cu coordonarea necesară activităţilor, ca şi

participarea la luarea deciziilor. Democraţia industrială se sprijină şi pe ideea că munca recelează calităţi motivaţionale intrinsece a căror mobilizare este permisă de îmbogăţirea* sarcinilor şi de participare.

C. Lévy-*Leboyer* (D.S.)

Dendrită → Neuron

(De ~) negare

Refuz de a recunoaşte ca personal un gând, o reprezentare sau o dorinţă în momentul în care s-a enunţat („Nu m-am gândit niciodată la asta”: refuzul afirmaţiei pe care am enunţat-o sau care mi se impută). Mecanism de apărare, foarte răspândit, întâlnit încă de la început de S. Freud ca rezistenţă* în tratamentul istericilor, el indică în cura analitică momentul în care o dorinţă sau o idee inconştientă reapare brusc. O reprezentare conştientă şi exprimată este refuzată ca neaparţinând subiectului, însemnând deci apariţia refulatului. Vom distinge (de ~) negarea refuzului.

A. Braconnier

(D.S.)

Denervare

Distrugere a inervaţiei unui organ, a unui ţesut sau a unei celule prin prejudicierea specifică a celulei nervoase. Consecinţele denervării au fost eficient studiate în cazul muşchiului, ca şi în cel al unor organe periferice inervate prin sistemul simpatic. În afara pierderii controlului neuronal, denervarea poate antrena mai multe modificări secundare la nivelul ţintei. Pe de-o parte, apare în general o hipersensibilitate, numită şi hipersensibilitate de denervare, faţă de substanţa transmiţătoare* secretată de inervaţia distrusă (acetilcolina în cazul muşchiului). Această hipersensibilitate rezultă din creşterea numărului de receptori specifici substanţei transmiţătoare, din redistribuirea lor pe ansamblul suprafeţei ţintei şi din pierderea mecanismelor de inactivare a substanţei transmiţătoare. Pe termen lung, apar modificări

morfologice la nivelul ţintei: atrofiere în cazul muşchiului, diminuarea mărimii celulei, modificări ale elementelor subcelulare, dispariţia specializărilor dendritice ca la încrengăturile dendritice în urma denervării unui neuron. În acest ultim caz, aceste modificări pot să conducă la moartea neuronului atins (degenerescentă* transsinaptică anterogradă). Mecanismele care conduc la aceste modificări sunt încă puţin cunoscute. Inactivitatea ţintei, rezultând din denervare, ar fi în parte responsabilă de apariţia lor. De altfel, dispariţia factorilor încă neidentificaţi, provocaţi în mod normal de inervaţia distrusă, ar putea să fie şi ea implicată. Cauzele morţii neuronale în cursul procesului de îmbătrânire* reprezintă una dintre problemele cele mai importante puse în faţa neuroştiinţelor şi a medicinei: s-a sugerat existenţa unui program genetic care conduce ineluctabil la moarte.

J.-P. Herman (D. S.)

Denominare

Destinare a unui cuvânt* pentru un referent*, ea priveşte raportul limbilor naturale* cu obiectele lumii sau cu experienţa pe care ele o desemnează (v. Desemnare), o clasifică şi o decupează într-un mod specific. Uneori această denominare „naturală” se distinge de denominarea „artificială” sau ştiinţifică, ultima fiind desigur obiectul definiţiilor unui dicţionar precum cel de fată.

J.-M. Adam

(D. S.)

Denotaţie

Un nume sau o expresie nominală denotă (are ca extensiune*) orice obiect care are anumite proprietăţi definite în cadrul sistemului limbii. Prin denotaţie, un concept trimite la o clasă de obiecte (câini, cărţi) şi, prin desemnare*, la un obiect dat (sau mai multe) al unei clase. Lingvistica* şi semiotica* actuală opun acest termen celui de conotaţie*: în cazul în care conţinutul conceptual (denotaţia) de „maşină”, „vehicul automobil”, „hodoroagă”,

„rablă”, „car” este identic, conotaţiile* care rezultă din folosirea uneia sau alteia dintre aceste expresii semnalează originea socioculturală, geografică (pentru „car” reg. Québec) sau mai mult atitudinea locutorului (preţiozitate, familiaritate, emoţie* etc)

J.-M. Adam (D. S.)

Deontologie

Creat de J. Bentham în 1834, acest termen desemnează teoria îndatoririlor, mai ales a diferitelor îndatoriri profesionale. Societatea Franceză de Psihologie a redactat în 1961 *un Cod de deontologie al psihologilor*, care a fost reactualizat în 1987 de

Asociaţia Naţională a Organizaţiilor Psihologilor. Acest nou cod se aplică tuturor psihologilor şi studenţilor încă de la începutul studiilor lor; respectarea lui este o garanţie pentru beneficiar, ca şi pentru unitatea, valoarea şi dezvoltarea profesiunii, a cărei specialitate este recunoscută şi protejată de legea din 26 iulie 1985. Codul vizează mai ales respectarea demnităţii umane şi a secretului profesional (legea din 6 aprilie 1978 referitoare la informatică şi libertăţi); el obligă psihologul să se informeze constant despre progresele disciplinei sale, să refuze orice angajament pe care starea prezentă a tehnicilor nu-i permite să şi-l asume şi să se opună oricărei deturnări a cunoştinţelor şi tehnicilor psihologice în scopuri care nu sunt în acord cu deontologia, în ceea ce priveşte cercetarea asupra omului şi animalului, psihologul trebuie să-şi armonizeze acţiunea cu exigenţele Comitetului de Etică şi cu reglementările aferente.

R. Doron

(D. S.)

Dependentă (întărire)

Care nu este acordată subiectului decât dacă a furnizat răspunsul instrumental* sau operant* cerut. Folosirea termenului contingent în sensul englez de *contingent* (*upon*) s-a răspândit, ca şi a celui de

contingenţe de întărire*, preferabil lui dependent. Din contră, dacă acordarea întăririi nu este subordonată producerii răspunsului, ci decisă de experimentator, întărirea se va numi mai degrabă noncontingentă, decât nondependentă.

M. Richelle

(D. S.)

Dependentă (Variabilă) → Variabilă Dependenţă

Copilul are nevoie pe toată perioada* dezvoltării" sale de asistenţă parentală în plan material, psihologic şi social. O astfel de situaţie se regăseşte în parte şi la alte specii de animale, pe care R. Spitz le-a calificat drept nidicole, pentru a le deosebi de cele nidifuge. În gândirea freudiană, conceptul de dependenţă infantilă este asociat de regulă celor de stare de neajutorare* şi de prematuritate. Neajutorării neonatale, de ordin motoriu, apoi psihic, i se adaugă „neajutorarea faţă de părinţi", în raport cu angoasa* de a pierde obiectul* dragostei. Această succesiune de niveluri este cea care îmbracă în descrierea lui S. Freud termenul de dependenţă infantilă. Acest ansamblu noţional a fost reluat în întregime sau parţial de M. Klein, H. Wallon, D. Winnicott şi R. Spitz.

E. Jalley în plus, desemnează o stare patologică pusă în evidenţă de oprirea consumării substanţei toxice, ceea ce provoacă simptomul de abstinenţă. Teama de apariţia sindromului de abstinenţă reprezintă unul dintre motivele imperioase care conduc subiectul spre reluarea consumării substanţei toxice. Dependenţa înseamnă şi un ansamblu de procese psihobiologice a cărui înţelegere ştiinţifică se află la baza cercetărilor asupra toxicomaniilor. Nu putem vorbi de abordare logică a toxicomaniilor dacă nu se leagă ingerarea drogului*, pe de o parte, de impactul său neurobiologic la nivelul unor sisteme neuronale şi, pe de altă parte, de cauze psihobiologice care conduc la apetenţa faţă de substanţa toxică şi care fac ca un individ, mai mult decât un altul, să caute să compenseze prin drog un

dezechilibru iniţial. Pentru unii autori există, asociată cu dependenţa de natură pantofiziologică, o dependenţă psihologică ce corespunde dorinţei compulsive de a reproduce experienţa trăită datorită ingerării substanţei toxice în măsura în care acest consum reduce un disconfort psihic şi psihobiologic. Distincţia între efectele psihice şi biologice ale drogului este totuşi delicată: asuetudinea* faţă de drog depinde de toate aceste efecte indisociabile.

M. Le Moal (D. S.)

Dependenţă conceptuală → Conceptual

Dependenţă de stare

Conduite dobândite în timp ce un individ se află într-o stare internă dată pot impune, ca să fie emise din nou în situaţia originală, ca individul să se găsească în starea în care se găsea în momentul achiziţiei. Acest fenomen, numit dependenţă de stare, este observat când starea internă se modifică prin activarea hormonală* sau în cazul absorbţiei de medicamente sau droguri*, inclusiv alcool. Starea în care se află un subiect sub influenţa unei substanţe active din punct de vedere farmacologic, luată într-un mediu înconjurător* dat, nu poate fi cu adevărat memorizată decât atunci când organismul se regăseşte în aceeaşi stare; şi invers, ceea ce este memorizat când subiectul nu mai este sub influenţa toxicului nu apare în timpul absorbţiei. Dispariţia comportamentului în urma schimbărilor de stare corespunde disocierii de stare. Un fenomen apropiat este congruenţa mnezică. constând în faptul că amintirile survin mai uşor când subiectul se găseşte în starea afectivă pe care o încearcă în timpul achiziţiei sau mai dificil dacă încearcă o stare afectivă opusă. La fel, achiziţia este mai uşoară atunci când există congruenţă între natura materialului de memorizat şi starea afectivă a subiectului. Aceste ultime date au o importanţă considerabilă şi ilustrează relaţiile foarte puternice dintre afecte şi cogniţie*, lucru pe care cea mai

mare parte a cognitiviştilor îl neglijează.

R. Dantzer şi *M. Le Moal* (D.S.)

Dependenţă faţă de câmp

Tendinţă de aderare mai degrabă la datele imediat perceptibile, decât de abstragere de la ele, tendinţă care caracterizează, spre deosebire de independenţă* faţă de câmp, unul din polii stilurilor cognitive* descrise de A. Witkin şi A. Asch în 1948. La origine, noţiunea se aplică folosirii indiciilor vizuale, în opoziţie cu indiciile posturale, în percepţia verticalei. Apoi ea s-a lărgit aplicându-se într-un mod mai generalizat modurilor de percepţie, de rezolvare de probleme, de relaţie socială şi reactivitate afectivă. Astfel, subiectul caracterizat printr-o puternică dependenţă faţă de câmp va avea dificultăţi în degajarea unei forme intricate dintr-o figură mascată (ascunsă), în detaşarea datelor şi în trecerea de la o ipoteză la alta în căutarea unei soluţii pentru o problemă* sau, în domeniul afectiv, în elaborarea apărării" constructive contra anxietăţii.

M. Richelle

(D. S.)

Dependenţă încrucişată → Abstinenţă (Sindrom de ~)

Depersonalizare

Tulburare subiectivă a conştiinţei de sine descrisă iniţial de P. Janet la personalitatea psihastenică*, bolnavul asociind sentimente de stranietate, de vid interior, de îndoială asupra identităţii de sine, de indecizie în acţiune putând ajunge până la sentimentele de gândire automată şi de dispariţie.

Realizează un sindrom clinic prezentând o alterare a sentimentelor de a fi şi de a avea un corp*, de a fi o persoană cu identitate psihică şi socială. La aceasta se adaugă un sentiment dureros de nerecunoaştere a integrităţii de sine şi un altul de nerealizare şi de pierdere a caracterului familiar al lumii exterioare obişnuite, trăită ca nereală. Această tulburare se observă la subiectul

normal în urma unor modificări ale vigilenţei şi în numeroase stări patologice. Printre acestea, stările schizofrenice, experienţele delirante acute, experienţele psihodisleptice, stările crepusculare, dar şi unele stări depresive, în sfârşit, depersonalizarea a putut fi considerată o complicaţie evolutivă caracteristică unor transformări ale sistemelor defensive la subiecţi în curs de psihoterapie analitică, mai ales în timpul curelor de tra-A A tip" *J.-F. Allilaire*

(D. S.)

Depistare

Cercetare sistematică şi instrumentată, în sânul unei populaţii, a subiecţilor susceptibili de prezenţa unor handicapuri sau deficiente.

r

Concentrările de copii şi adolescenţi determinate de şcolaritate* cresc odată cu prelungirea acesteia din urmă. Ele consemnează în consecinţă capitalul uman* în zone paradoxale de vreme ce riscurile crescute ale contaminării şi dezordinii intră în compunere cu şansa de a dispune de un câmp permanent pentru o observare şi o orientare sistematică a acestei populaţii.

D. Hameline (D.S.)

Deplasare (Activităţi de ~)

Conduite* care survin în afara secvenţei din care ele fac în mod normal parte şi în afara contextului în care sunt aşteptate. Ele survin cel mai adesea în situaţii conflictuale şi, în acest caz, par aberante. Nu par să îndeplinească aici o funcţie imediată, au rolul poate doar să liniştească animalul. Astfel, când două animale se confruntă la graniţa lor teritorială, situaţia stimulantă trezeşte două dispoziţii contradictorii: atacul sau fuga; antagoniştii se dedau unui joc subtil de răspunsuri amestecate, în care se recunosc componentele mai mult sau mai puţin accentuate ale comportamentelor de atac şi de fugă; totuşi, dacă situaţia stimulantă aminteşte cu aceeaşi forţă cele două dispoziţii

contradictorii, acestea se frânează, în loc să se amestece, se inhibă şi astfel apare o nouă conduită: în loc să atace sau să fugă, doi cocoşi ciugulesc de pe sol, două avozete simulează somnul, doi sturzi îşi fac toaleta. Aceste conduite, care adesea aparţin registrelor celor mai frecvent utilizate ale repertoriului comportamental al animalului (hrănire, toaletaj*, manipulare de materiale), apar în locul altora. A. Kortlandt şi N. Tinbergen le-au descoperit independent unul de celălalt, în 1940, şi le-au numit activităţi de substituire. Contextele în care ele pot să mai survină sunt: întreruperea bruscă a unei activităţi aflate în desfăşurare; dispariţia sau absenţa stimulilor necesari unei activităţi începute. Într-o primă interpretare, Tinbergen afirma că energia* care nu se poate elibera prin niciuna dintre cele două căi activate cu o forţă egală se redistribuie, *via* un centru superior care le ţine şi pe unele şi pe celelalte sub controlul său, spre o a treia cale. În această concepţie, activitatea de substituire nu rezultă din propria activare; ea provine din descărcarea pe o cale de redistribuire neaşteptată a influxurilor activate, apoi blocate în altă parte. Pentru Van Iersel şi Bol, activitatea de substituire survine atunci când două sisteme activate cu o forţă riguros egală se înfrânează până într-atât, încât acţiunea lor de încetinire asupra unui al treilea sistem se diminuează şi permite, prin dezinhibiţie*, exprimarea comportamentelor pe care acesta din urmă le controlează şi a căror eliberare depinde în consecinţă şi de propriul prag de răspuns şi de eventuala prezenţă a stimulilor adecvaţi în mediul înconjurător: doi cocoşi înfometaţi efectuează mai uşor substituiri de ciugulit; în schimb, alţii sătui o fac mai lesne în prezenţa grăunţelor. Frecvenţa exprimării unui răspuns de substituire sau altuia, pe care astăzi preferăm să o numim activitate de deplasare, poate astfel să fie crescută prin manipularea situaţiilor interne şi externe referitoare la această a treia cale. Dacă ele apar aberante şi fără obiect, nu este mai puţin adevărat că

activităţile de deplasare informează rivalul asupra dispoziţiilor executantului: el nu este dispus nici să fugă, nici să atace. În funcţie de valoarea informaţiei vehiculate, selecţia naturală a reţinut unele dintre aceste activităţi de substituire şi le-a integrat prin ritualizare* în parade* cu funcţie de comunicare socială sau sexuală.

J.-C. Ruwet (D.S.)

Deplasare (Mecanism de ~)

Deplasarea a fost pusă în evidenţă mai ales de S. Freud, în analiza visului. Este un mecanism de apărare* prin care energia unei reprezentări se poate detaşa de aceasta pentru a trece la alte reprezentări, legate de prima printr-un lanţ asociativ. Deplasarea este bine reperabilă în vis sau în formarea simptomelor psihonevrotice şi, în general, în orice formare a inconştientului. În proiectul său de psihologie ştiinţifică.

S. Freud a explicat, pornind de la schema asupra funcţionării aparatului psihic*, că în procesul primar* deplasarea se defineşte ca o repartizare a totalităţii energiei unei reprezentări „a" asupra alteia „b".

În procesul secundar*, regăsim deplasarea, dar limitată în parcursul său şi referindu-se la foarte mici cantităţi de energie. Trebuie notat faptul că, în analiza visului, deplasarea este strâns legată de alte mecanisme, favorizează condensarea* şi figurabilitatea. Deplasarea are întotdeauna o funcţie defensivă, în fobie* permiţând localizarea şi obiectivarea angoasei, în isterie* având loc o alunecare de energie din domeniul reprezentativ în cel somatic.

A. *Braconnier* (D. S.)

Deplasări (Grup de ~) → Grup matematic

Depolarizare → Polarizare

Depozit de scurtă durată → Memorie de scurtă durată

Depresie

Una dintre patologiile cele mai vechi şi mai frecvente (la 5 – 10% din întreaga populaţie). Melancolia* rămâne

tabloul clinic cel mai tipic chiar dacă el nu mai corespunde multor forme. Considerată ca o formă endogenă*, ea era opusă formelor reacţionate* sau psihogene*, într-o dezbatere teoretică atenuată astăzi. Clasificările au fost definite plecându-se de la diferenţieri descriptive, referinţe etiologice şi consideraţii evolutive, dar descoperirea antidepresoarelor* şi eficacitatea lor în diferite depresii au redus interesul pentru clasificările etiologice.

Psihopatologia doliului i-a permis lui S. Freud să definească un cadru psihanalitic cu consecinţe de pierdere de obiect. Acest cadru teoretic a fost apoi completat prin conceptele kleiniene de poziţii parano-schizoidă* şi depresivă*, care oferă o referinţă psihogenetică oscilaţiilor bipolare* ale bolii maniaco-depresive.

Semiologia depresiei este dominată de asocierea unei stări de spirit* depresive şi a unei lentori psihomotorii. Vinovăţia, disperarea, viziunea pesimistă asupra existenţei şi semnele somatice (insomnie, astenie, modificări în plus sau în minus ale apetitului şi greutăţii) completează tabloul clinic şi apar în proporţii variabile de la un subiect la altul. Ideile de sinucidere merită o atenţie deosebită. Ele reprezintă factorul de prognoză esenţial căci orice deprimat prezintă un risc de sinucidere. Pe de altă parte, progresul cunoaşterii a permis postularea legăturii dintre depleţiunea în serotonină* şi sinucidere, deschizând prin aceasta un întreg câmp terapeutic şi teoretic privind relaţiile dintre impulsivitate* şi sistemele serotoninergice. Generalizarea tratamentelor chimioterapeutice şi apariţia eşecurilor au condus la definirea conceptului de depresie rezistentă, căreia i se recunosc două tipuri de etiologii. Alături de factorii psihologici, cauzele organice subiacente sunt dominate de boli generale (cancere generalizate), endocrine şi neurologice (maladia lui Parkinson*).

Problema esenţială priveşte curabilitatea depresiei, care relevă limitele definiţiei. Pe de o parte, o depresie „boală”, de origine endogenă, reacţională sau psihogenă,

care ar avea nu o origine, ci o contrapondere biologică accesibilă antidepresoarelor, cu un tratament preventiv al recăderilor bolii maniaco-depresive prin timoreglatori. Pe de altă parte, o psihologie depresivă care răspunde în sens strict depresiei nevrotice şi care se bazează pe o suferinţă morală fără concomitente somatice, întâlnite în cadrul tulburărilor narcisice* şi al stărilor-limită. Totuşi distincţia semiologică este dificilă între aceşti doi poli care nu mai sunt exclusivi unul faţă de celălalt. De aceea, Şcoala din La Salpêtrière a propus încetinirea ca fiind elementul semiologic comportamental fundamental al depresiilor „boli", răspuns biologic la pierdere, articulat filogenetic cu modelele de separare şi renunţare.

Noi forme de descrieri clinice, precum *SAD* (*Seasonnal Affective Disorders*), care fac să intervină o scurtare hibernală a luminării diurne, lasă să se întrevadă noi perspective etiopatogenice, ca şi noi tratamente (fototerapia).

Astfel de progrese au condus la considerarea că în afara modificării sale conceptuale, depresia ca entitate ar trebui să sufere progresiv o dezmembrare şi să dispară în avantajul descrierilor clinice corespunzătoare unor diacronii diferite (stadii precoce, noi forme de periodicitate) sau obiective semiologice mai precise (definirea subiecţilor cu risc de sinucidere, încetinire periodică).

R. Jouvent

(D. S.)

Depresie anaclitică → Anaclitic Depresivă (Poziţie)

Concept pur kleinian care desemnează o modalitate de relaţie de obiect. În jurul vârstei de 6 luni, unificarea imaginilor materne (bună şi rea) ca o consecinţă a dispariţiei clivajului paranoid face să se nască frica de distrugere a mamei. Survine angoasa depresivă, care nu va putea fi depăşită decât printr-o ştergere a mecanismelor paranoide (mai ales refuzul şi clivajul) în profitul unei

inhibări a agresivităţii şi al unei reparări a obiectului, permiţând introiecţia unui obiect bun şi stabil.

M. Klein a descris poziţia depresivă în 1935, în plină maturitate a teoriei sale: existenţă a unui Oedip arhaic, precocitate a unui supraeu concomitent cu o exacerbare a pulsiunilor sadice orale, importanţă a conceptului de reparaţie. Reuniunea pulsiunilor distructive şi de dragoste într-un singur obiect pune bazele ambivalenţei care, pentru M. Klein, este o direcţie normală şi pozitivă a dezvoltării prin faptul că permite depăşirea sa. Această fază precoce a dezvoltării ar comporta aceleaşi configuraţii ale relaţiilor de obiect (obiectale) ca şi depresia (de unde şi alegerea mai degrabă a termenului „poziţie", decât a celor de stadiu sau fază). Articularea sa cu faza parano-schizoidă* are avantajul de a oferi un model psihogenetic oscilaţiilor timice ale psihozei maniaco-depresive.

R. Jouvent (D.S.)

Deprindere

Acest termen din limbajul curent nu a dobândit sens tehnic precis în limbajul ştiinţific. Echivalentul său englezesc *habit* deţinea un loc important în teoria învăţării" elaborată de C. Hull în anii 1940; el avea acolo statutul de *construct** ipotetic sau variabilă intermediară*, dedus din producerea comportamentelor dobândite şi a cărui relevanţă depindea de diversele condiţii ale învăţării; întrucât ambiţioasa tentativă de teorie ipotetico-deductivă a lui Hull nu a *izbutit* să se *impună*, şi nici formulele sale, nici terminologia sa, termenul *habit* nu se mai întâlneşte deloc nici în literatura ştiinţifică anglo-saxonă, nici în cea franceză. Atunci când se foloseşte, cuvântul deprindere desemnează în general un comportament dobândit care a atins un anumit grad de automatism, şi mai degrabă în registrul conduitelor motorii decât în al celor verbale sau intelectuale. Recent, la M. Mîşkin, se poate întâlni opoziţia memorie/sistem de deprinderi într-una din numeroasele dihotomii propuse pentru a explica disocierile observate în

funcţiile mnezice, paralel cu opoziţia memorie declarativă*/procedurală* sau memorie explicită/implicită.

M. Richelle (L. C L)

Derivă

Imagine maritimă care evocă o stare de vacuitate statutară. Adeseori comportamentele* de rătăcire nu sunt decât episodice şi secundare (sau neglijabile) iar tinerii nu recurg la ele decât tranzitoriu: ei intră în derivă din cauza statutului lor nesigur între copilărie şi vârsta adultă, în căutarea unei identităţi sociale recunoscute. Situaţia de galeră exprimă o formă deosebită a acestor conduite* de derivă socială juvenilă. Deriva serveşte şi drept „tehnică de neutralizare", care justifică comportamentele derogatorii considerate ca fiind necesare

C. Ruffiot

(D. S.)

În autoapărarea membrilor subgrupurilor juvenile marginalizate.

j. t ((J t

(D.S.)

Derivă instinctivă

Reapariţie, într-o situaţie experimentală îndepărtată de condiţiile naturale de viaţă ale animalului, a unor elemente din repertoriul comportamental specific speciei sale. Fenomenul a fost descris de K. Breland şi M. Breland, în 1961, la subiecţii supuşi unor condiţionări operante. De exemplu, puii de şobolani spălători, perfect condiţionaţi totuşi să transporte jetoane de la o extremitate la alta a unei cuşti mari în vederea unei întăriri alimentare intermitente*, încetează să mai aibă aceste conduite cu regularitatea şi viteza iniţiale, pentru ca să manifeste comportamente specifice caracteristice (frecarea jetonului între labele anterioare).

Observarea acestui fenomen a condus la relativizarea controlului exercitat de condiţionări şi la înserarea acestora în ansamblul economiei comportamentale a

animalului, recunoscând constrângerile specifice* asupra mecanismelor de învăţare.

M. Richelle

(D.S.)

Dermolexie

Identificare a simbolurilor grafice trasate pe piele. Dermolexia pune în acţiune o integrare senzorială* şi cognitivă* complexă, un transfer intermodal*, configuraţiile* literelor, percepute de obicei vizual, fiind decodate tactil prin stereognozie.

M. Richelle (D.S.)

Derogare încălcare caracteristică a unui nivel de negociere a regulilor sociale. Se observă în cursul dezvoltării judecăţii morale* şi juridice, în stadiul convenţional. Îndepărtându-se de normele prescrise social, derogarea pune problema semnificaţiei supunerii faţă de o morală a datoriei şi exprimă o aspiraţie spre acordarea de noi drepturi de către autorităţile convenţionale. Legate de nevoia de a li se recunoaşte noi competenţe identitare (de identificare), conduitele derogatorii participă la elaborarea unei conştientizări a interacţiunilor dintre drepturi şi datorii.

J. Selosse (D.S.)

Descalificare

Tip de logică patogenă descrisă de Şcoala de terapie familială sistemică* de la Palo-Alto în termenii de tangenţializare descalificantă. Descalificarea constă în a nu lua în seamă mesajul unui interlocutor (cuvinte, emoţii, senzaţii, percepţii) nu din cauza conţinutului mesajului (a semnificaţiei sale), ci datorită luării iniţiativei de către interlocutor de a comunica. Chiar faptul de a se exprima îi este refuzat. Astfel se întâmplă cu copilul, fericit să se joace, care îşi strigă mama pentru a-i arăta că este fericit: „uită-te cât de bine mă joc” şi care aude replicându-i-se: „mergi şi te spală, murdarule”.

Descărcare

Într-un sens derivat din concepţiile lui P. Janet, fază de eliberare în actul sau în explozia emoţională, punând capăt unei faze de tensiune* psihologică. Conceptul de descărcare îşi găseşte locul în diverse teorii ale dinamicii conduitelor, care recurg la metafora arcului, adică a unei acumulări de tensiune eliberată brusc, fie că este vorba de pulsiune*, de instinct*, de motivaţie*, de emoţie*, de afecte* sau de inhibiţie. Din această perspectivă, se acordă descărcării o valoare funcţională. Într-o accepţie apropiată, descărcarea corespunde unei reduceri a trebuinţei*, rezultând din îndeplinirea unui act consumatoriu. Termenul se aplică totuşi, într-un sens mai descriptiv, oricărui comportament care survine într-un mod abrupt şi exploziv: descărcare agresivă.

În electrofiziologie, activarea unei unităţi neuronale, producerea unui influx nervos.

M. Richelle

(D. S

Descendent → Ascendent Descifrare

Mecanism care, în timpul lecturii cu voce tare, constă în pronunţarea cuvintelor, asociind silabele unor grupuri de litere. În general, se consideră că există două căi posibile pentru a pronunţa un cuvânt: în primul caz, codul grafemic este transformat în cod fonemic prin punerea în acţiune a regulilor Corespondenţelor Grafo-fonemice (CGF); în cel de-al doilea caz, codul grafemic oferă accesul direct la lexicul mental*, unde codul fonemic este prezent. În cele două cazuri, codul fonemic este acela care va permite programarea motricităţii articulatorii. Activitatea de descifrare permite observarea măiestriei cu care un cititor începător utilizează regulile CGF.

D. Zagar (D. S.)

Descoperire (Pedagogie a)

Proces metodologic menit să conducă elevul spre generarea de concepte* şi idei, eventual după ce a fost ajutat să conştientizeze regulile logice şi ştiinţifice

elementare permiţând verificarea lor. Scopul este atins când elevul descoperă singur regularităţile şi iregularităţile din mediul său fizic şi sociopolitic. De la începutul secolului al XX-lea, protagoniştii Şcolii active* au arătat importanţa situaţiilor educative care suscită la elev întrebări în legătură cu o problemă semnificativă pe care doreşte să o rezolve. Constructivismul* piagetian se înscrie şi el pe această linie.

G. De Landsheere (D. s.)

Descriere într-o primă accepţie, această noţiune trebuie să fie înscrisă în dezbaterea clasică privitoare la descriptivism şi ascriptivism. Pentru primul, un enunţ declarativ* reprezintă o descriere sau o reprezentare* a realităţii: obiectele au o proprietate sau alta şi întreţin o relaţie sau alta. Abordarea descriptivistă vede într-un enunţ de tipul „Această cale de escaladare este făcută dintr-o foarte frumoasă stâncă” o simplă atribuire* a unei proprietăţi unui individ, în timp ce analiza ascriptivistă reperează în el mai întâi un act de recomandare (de tipul „Îţi recomand această cale”).

Când se spune că nu există povestire* fără descriere, înţelegând prin aceasta că este necesar să se pună pe picioare o lume şi să se confere un minimum de proprietăţi unui anumit număr de indivizi actori sau personaje, înseamnă la fel de bine că descrierea poate fi diseminată de-a lungul naraţiunii sau să constituie blocuri secvenţiale omogene, cum este cazul, de exemplu, la Balzac. Pare posibilă punerea în discuţie a existenţei unei suprastructuri descriptive (J.-M. Adam şi A. Petitjean, 1989), caracterizată printr-o organizare acronică (spre deosebire de povestire, de reţetă etc.) şi ierarhică, comună listelor şi enumerărilor (stări elementare ale descrierii) ca şi suitelor de acţiuni (descriere de acţiuni diferită de povestire). În principiu infinită, selecţia de proprietăţi şi de părţi ale obiectului considerat, apoi de părţi şi proprietăţi de părţi ş.a.m.d. este de fapt constrânsă de necesităţile

interacţiunii care impune să nu se selecteze decât datele pertinente.

J.-M. Adam (D.S.)

ADAM J.-M. şi PETmEAN A. (1989), *Le texte descriptif*, Nathan-université, Paris.

Desemnare

Operaţie care instituie un raport între unităţile limbii şi lume (reală sau fictivă); în general, ea este apropiată de aceea, mai largă, de denotaţie* (v. Denominare) sau de cea de referenţiere (v. Referinţă). Această operaţie se efectuează în context*: printr-un act de enunţare* se operează desemnarea obiectelor lumii. Să subliniem că deosebirea dintre sens* şi desemnare este justificată prin faptul că acelaşi obiect al lumii poate fi semantizat diferit în funcţie de alegerea uneia sau alteia dintre desemnări: astfel, A. Rimbaud poate fi „autorul *Iluminărilor*", „omul cu paşi de vânt" sau chiar „neguţătorul din Abisinia".

J.-M. Adam (D. S.)

(D. S.)

Desen

Desenul este o activitate grafică spontană la copil şi care subzistă la unii adulţi. El amestecă exprimarea sinelui şi copia realităţii. La copil, el nu este decât o imagine, dar şi un mod de scriere complexă care are putere de semnificaţie. J. Piaget consideră desenul ca o specificare a funcţiei semiotice*, situată la jumătatea drumului dintre simbolic* şi imaginea mentală. Studiul desenului prezintă aplicaţii foarte variate. Testele de reproducere de desene geometrice explorează nivelul de structurare* al activităţii perceptive, controlul* vizuomotor, atenţia*, memoria* imediată şi eventuale tulburări neurologice subiacente (testul lui L. Bender, figura complexă a lui Rey-Osterrieth). Desenul figurativ* este utilizat ca un test de dezvoltare* intelectuală şi ca un test proiectiv în studiul personalităţii (testele de desen*, testul arborelui*, desenul familiei). Folosirea lui în cadrul psihoterapiei şi al psihanalizei

copiilor este o tehnică clasică, alături de joc* (vezi *squiggle** folosit de D. Winnicott în consultaţia terapeutică). În sfârşit, desenul a fost studiat şi ca metodă pedagogică.

D. Anzieu şi *E. Jalley* (D. S.)

Desen (Teste de ~)

Încercări care permit aprecierea nivelului mental în cursul dezvoltării" copilului. Pentru a circumscrie mai bine bogăţia, fidelitatea şi calitatea structurării desenului, reproducerea desenelor geometrice a părut insuficientă. Desenul liber, permiţând o mobilizare intelectuală şi creatoare în acelaşi timp, poate fi etalonat cu dificultate. Pentru concilierea acestor două perspective mai mulţi autori au reţinut desenul cu temă.

Desenul omuleţului: este folosit de F. Goodenough ca test de dezvoltare mentală de la 4 la 12 ani. El se execută fără alt model decât reprezentarea mentală de care dispune copilul. Este vorba de un test nonverbal, acceptat în general bine, uşor şi rapid de realizat şi de cotat, permiţând o bună estimare a maturităţii mentale a copilului, mobilizând şi factorii afectivi. I se reproşează marea sa sensibilitate la tulburările grafoperceptive şi la tulburările de structurare spaţială.

Doamna de Fay are ca obiectiv să amelioreze testul omuleţului lui Goodenough făcându-l mai sensibil la fiecare vârstă. Copilul trebuie să deseneze o femeie care merge sub ploaie. Elementele de cotare reţinute sunt mai numeroase decât pentru desenul omuleţului. Etalonarea este stabilită de la 5 la 12 ani pentru a fi aplicată ca test de dezvoltare.

Desenul familiei, tehnică de investigare psihologică inventată de L. Corman, este destinat copiilor; executarea este simplă şi uşoară, dar analiza şi interpretarea, în măsura în care testul nu este etalonat, se bazează în totalitate pe experienţa şi competenţele psihologului. Sunt folosite două recomandări:

1. „Desenează-ţi familia!”

2. „Desenează o familie!” sau şi „o familie pe care ţi-o imaginezi”. L. Corman distinge trei niveluri de interpretare: nivelul grafic, nivelul structurilor formale, nivelul conţinutului. El înglobează o anchetă sub formă de convorbire* semidirectivă care permite sesizarea diferitelor semnificaţii identificatorii sau relaţionale (precizări privind vârsta, sexul, rolul, mai mult sau mai puţin plăcut, mai mult sau mai puţin fericit). Există şi alte teste de desen: Rey-Osterrieth, Prudhommeau.

C. Chabert

Desensibilizare

Termen utilizat în alergologie pentru desemnarea procedurii care are ca scop să facă un organism insensibil la un alergen, prin injecţii repetate cu acest alergen în doze iniţial foarte diluate, apoi progresiv crescătoare.

Prin analogie, J. Wolpe, psihiatru sud-african, utilizează acest termen pentru a-şi defini terapia de desensibilizare sistematică prin inhibiţie* reciprocă. Principiul său constă în faptul că dacă un răspuns incompatibil cu anxietatea* poate interveni în prezenţa stimulilor anxiogeni*, legăturile dintre aceşti stimuli şi răspunsurile de anxietate vor slăbi. Această terapie, utilizată cu succes în fobiile* de obiecte externe, îşi va fi extins câmpul de aplicare la ansamblul patologiilor care implică anxietatea. Eficacitatea, sistematizarea sa au fost din plin remarcate în implantarea terapiilor comportamentale* în câmpul clinicii.

Din numeroasele studii experimentale care i-au fost consacrate s-a degajat progresiv condiţia esenţială a eficacităţii sale, şi anume cunoaşterea expunerii la stimulii anxiogeni în situaţie reală.

Nu mai este acceptabil astăzi să se afirme că eficacitatea metodei şi a multiplelor sale variante se bazează exclusiv pe mecanisme de învăţare. Alţi factori, precum relaţia terapeutică, atingerea unui câştig

terapeutic, autoevaluarea de către subiect a progreselor sale, joacă desigur un rol important.

O. Fontaine (D.S.)

Design pedagogic

Propus la Québec pentru a traduce formula americană *Educational Design*, acest cuvânt, prin conotaţia sa, ea însăşi de reţinut, descrie într-o modalitate pertinentă importanţa, într-o activitate educaţională, a fazei de pregătire şi raţionalizarea sa întotdeauna posibilă, adesea dorită. Definirea obiectivelor*, inventarierea constrângerilor şi resurselor, reţinerea conţinutului şi mijloacelor, descrierea sarcinilor, prevederea dispozitivului de evaluare*: fie că ele sunt conduse cu rigoarea unui plan previzional sau cu aproximările simplei prudenţe, aceste operaţii permit sistematizarea, adică o fac „sistemică”, a pregătirii acţiunii şi calcularea costurilor ei, în toate sensurile cuvântului”.

D. Hameline (D. S.)

Desocializare

Concept folosit pentru a exprima efectele excluderii, izolării şi rupturii din/cu mediul social. Desocializarea marchează termenul unui proces de dezinserţie socială care rezultă dintr-o dezagregare progresivă a reperelor temporale şi spaţiale, dintr-o dezangajare şi dintr-o dezumanizare a oricărei legături sociale. Asociată adesea cu o degradare fizică (alcoolism, toxicomanie), desocializarea corespunde decăderii unui individ şi ajunge la echivalentul de moarte socială.

J. Selosse (D.S.)

Destin (Nevroză de ~)

Termen utilizat de diverşi psihanalişti şi psihopatologi, printre care O. Fenichel, pentru a desemna un ansamblu de tulburări reperat de C. Jung şi S. Freud sub numele de constrângere de destin şi caracterizat prin repetarea, în biografia unui subiect neprezentând o nevroză* clinică, a unuia şi aceluiaşi tip de eveniment, în

general (dar nu neapărat) supărător. S. Freud distinge cazurile în care subiectul se pune în mod manifest, de la sine, deşi inconştient, în situaţii repetitive, de cazul în care subiectul pare să nu aibă niciun rol în evenimentele care se repetă (dolii, accidente, catastrofe). Ansamblul acestor fapte este invocat ca dovada existenţei unei compulsii sau constrângeri de repetiţie. Succesorii lui S. Freud au considerat în general că, în cazurile de constrângere de destin, subiectul caută inconştient o pedeapsă, în aşa fel încât noţiunile de nevroză de destin şi nevroză de eşec* să fie larg acoperite.

J.-M. Petot (D.S.)

Destinatar în teoriile comunicării" se diferenţiază receptorul* unui mesaj* de destinatar, care este subiectul vizat abstract de un act de limbaj. Teoriile polifonice* şi discursive deosebesc, în ceea ce le priveşte, acest rol de destinatar de cel de alocutor. Ceea ce explică faptul că o injurie poate fi proferată în faţa unui individ (alocutor) căruia i se spune: „nu vorbesc pentru tine, bineînţeles". În schema actanţială de analiză a povestirii (vezi Actant), această noţiune corespunde rolului celui care primeşte (cadou) obiectul de valoare şi sancţionează căutarea eroului recompensându-l (contradar) şi recunoscându-i valoarea; L

J.-M. Adam

Destindere

În cadrul unui model homeostatic, destinderea urmează unei reduceri de tensiune nervoasă sau psihică asociate cu o stare sau cu o senzaţie* agreabilă de repaus. Ea survine după satisfacerea unei pulsiuni*, ieşirea dintr-o sau modificarea unei situaţii de constrângere* şi corespunde calmării unei presiuni şi unei contracţii interioare. Din perspectivă psihodinamică şi în practica terapeutică sunt utilizate diferite metode de relaxare* pentru a se ajunge la o destindere musculară şi psihică.

J. *Selosse* (D. S.)

Destrămare → Fantasmă de destrămare

Deşcolarizare

5

Concept cu valoare programatică pe care îl datorăm lui Ivan Mici, şi care se află mai ales în centrul criticii violente pe care el a făcut-o şcolii în anul 1970, împreună cu Everett Reimer. Dezbaterea pe care au instituit-o este parte integrantă a marilor şocuri morale şi politice din aceşti ani, în care au dominat tezele lumii a treia şi critica societăţii de consum. După ei, modelul european de şcoală, care se impunea în ţările sărace, era incapabil să asigure egalitatea şi genera clasificări în sânul societăţii şi între naţiuni. Şcoala, în serviciul ideologiei de consum, deposedează individul de puterea educativă pe care o poartă în el şi îl îndreaptă spre luarea de iniţiative în domeniul valorilor asociate muncii şi cunoaşterii. Deşcolarizarea reprezintă mişcarea prin care s-ar substitui instituţiei-şcoală o instituţie educativă bazată pe reţele de comunicare* în care fiecare ar avea dreptul să predea şi care ar permite fiecăruia accesul liber la ansamblul de cunoştinţe în orice moment din

D. Manesse

(D.S.)

Detaliu alb → Alb

Detectabilitate

Proprietate a unei stimulări care permite receptarea ei de către organism. Prima condiţie pentru ca un fenomen fizic să fie detectabil este, evident, ca el să se situeze deasupra pragului absolut. Dar, această condiţie odată îndeplinită, factori diverşi pot afecta detectabilitatea prin mascare* de stimul. Astfel, un zgomot ambiant alterează detectabilitatea unui semnal sonor; inserţia sa într-o altă formă geometrică regulată afectează detectabilitatea unei forme bune.

M. Richelle (D. s.)

Detector de caracteristici

Entitate neuronală sau mentală* asigurând funcţia de reperare a unor caracteristici ale stimulării*, mai ales în domeniul vizual. Expresia se aplică cu pertinenţă neuronilor cortexului vizual care reacţionează electiv la stimulările luminoase orientate fie vertical, fie orizontal. Ea se aplică, prin extensie, la entităţi inferate care asigură într-un mod similar detectarea diverselor caracteristici esenţiale în structurarea spaţiului (creastă, colţ etc.) sau în identificarea configuraţiilor complexe, cum ar fi feţele umane. Spre deosebire de detectorii de orientare*, puşi în evidenţă de descărcări unitare înregistrate cu ajutorul microelectrozilor, aceste entităţi nu şi-au găsit încă suportul lor neuronal precis. Noţiunea de detector de caracteristici s-a dovedit fecundă în cercetările vizând construirea roboţilor dotaţi cu capacităţi perceptive comparabile cu cele ale fiinţelor vii.

M. *Richelle* (D. S.)

Detecţie a semnalului (Teorie a)

Model* matematic aplicat în psihofizică*, mai întâi de J.A. Tanner şi W.P. Swets în 1954, Teoria Detecţiei Semnalului (TDS) este şi un model al funcţionării subiectului. Acesta din urmă, într-o situaţie simplă de determinare a pragului absolut*, şi-ar atribui observaţiile uneia sau alteia din cele două distribuţii ipotetice (considerate normale*), cea a zgomotului sau intrat în casă”).

cea a semnalului*, în funcţie de un criteriu de decizie* pe care şi-l făureşte şi unde intervin variabile motivaţionale. Există patru categorii de răspunsuri posibile, după cum subiectul raportează prezenţa semnalului (răspuns DA) atunci când acesta este obiectiv prezent (detectare) sau absent (alarmă falsă), sau după cum el raportează absenţa semnalului (răspuns NU) atunci când acesta este efectiv absent (respingere corectă) sau este prezent (omitere). Distanţa dintre mediile celor două distribuţii (indice de sensibilitate* 8) exprimă gradul de

discriminabilitate* între semnal şi zgomot. Criteriul de decizie (3 defineşte demarcaţia dintre răspunsurile DA şi NU şi va varia mai ales în funcţie de caracteristicile subiectului (atitudini*) şi de evaluarea pe care o va face în ceea ce priveşte costul/beneficiul diferitelor tipuri de răspunsuri. Aceste variaţii de criterii la un acelaşi subiect furnizează curba de eficacitate a receptorului sau curba de izosensibilitate* (*Receiver Operating Characteristics* [*ROC*] *curve*).

TDS a lărgit problematica psihofizicii, până atunci centrată în sens strict pe mecanismele senzoriale, introducând în ea procesul de decizie.

M. Rwhelle (D. S.)

TANNER J.A. JR. şi SWETS W.P. (1954) „A Decision-making Theory of Visual Detection", Ps*ychological Re*v*iew,* 61, 401 – 409.

Determinant (la testul Rorschach)

Este vorba de un sistem de cotaţie care ia în considerare factorii (formă F, culoare C, mişcare M) ce mobilizează preferenţial răspunsurile la testul Rorschach. Acestea pot fi determinate fie de centrarea pe contururile petei (forma, răspunsuri la determinantul F), fie de sensibilitatea la elementele cromatice (negru, alb, roşu, pastel; răspunsuri la determinantul C), fie de proiectarea de mişcări atribuite imaginilor (kinestezie umană K, animală „kan" sau de obiect „kob"). Determinanţii definesc conduite psihice specifice: ataşament pentru precepte (F), apariţia de afecte (C), alcătuirea de reprezentări integrând mişcări pulsionale (k). *C. Chabert*

(D.S.)

Determinare lingvistică

Considerată în accepţia sa cea mai largă, este vorba de un fenomen care constă în aducerea unui complement, unei precizări în interiorul unui enunţ. Această funcţie este asigurată de unele clase de unităţi lingvistice*, de exemplu de adjectivele epitete („Este o rană superficială!"), de

relative („Omul pe care tocmai l-aţi întâlnit este cel mai bun prieten al meu”), de sintagme* prepoziţionale („Soţul Ioanei”). Se vorbeşte astfel, în mai multe terminologii gramaticale, de relative şi complemente determinative. Într-un sens mai restrâns, determinarea este asigurată de o categorie de determinanţi, termeni care permit actualizarea* numelui în discurs* (sub această etichetă se regrupează articolele, adjectivele demonstrative, posesive, nehotărâte, numeralele) ca şi „determinarea” sa mai mare sau mai mică: vom opune astfel genericul („Omul este muritor”; „Un om este muritor”) specificului („Un om tocmai a

J.-L. *Cniss*
(D.S.)

Determinism

Concepţie conform căreia toate fenomenele sunt determinate de cauze. Într-o formă filosofică extremă, determinismul afirmă că orice eveniment prezent sau viitor se găseşte conţinut în cauzele sale anterioare, reductibile şi ele la un eveniment primar, pornind de la care el ar putea să fie, în principiu, prevăzut. Într-o formă mult mai puţin ambiţioasă, determinismul, care exprimă postulatul conform căruia natura nu se supune capriciului, ci unei ordini de cauzalitate, dirijează orice demers ştiinţific. Există cu toate acestea loc, în interiorul acestui cadru general, pentru foarte multe nuanţe şi dezbateri, când comune tuturor ştiinţelor, când specifice psihologiei. Printre temele de dezbateri generale, două merită în mod deosebit să fie subliniate. Prima pune faţă în faţă determinismul tradiţional şi noţiunea de indeterminism sau incertitudine propusă de anumiţi teoreticieni ai fizicii; ea trimite la statutul hazardului şi la descrieri probabiliste în explicarea* realităţii, problema centrală constând, în acest caz, în a se şti dacă renunţarea la un determinism strict reflectă insuficienţa actuală şi tranzitorie a mijloacelor noastre de cunoaştere sau un reviriment radical bazat pe o

proprietate a realului, recunoscută în sfârşit. Cea de-a doua, care nu este, dacă se merge în profunzimea lucrurilor, fără legătură cu prima, se referă la dificultatea de a pune de acord un determinism strict, în care totul ar fi teoretic previzibil plecând de la cunoaşterea unei stări anterioare, şi apariţia de forme noi pe care le putem explica, dar nu şi prevedea; această a doua problemă s-a pus într-o formă mai acută în biologie, dar se află şi în centrul reflecţiilor teoretice contemporane în fizico-chimic (v. lucrările lui J. Prigojin) şi în astrofizica, în psihologie, conflictul persistă între determinism şi libertate*, chiar dacă cea mai mare parte a cercetătorilor, preocupaţi de probleme delimitate, nu-i acordă explicit decât o atenţie redusă. Evoluţia noţiunii de cauzalitate*, mai ales cu introducerea reglărilor *mfeed-back**, nu a modificat radical termenii problemei. Nu mai mult decât progresul reflecţiei asupra raporturilor dintre creier şi spirit* determinat de avântul neuroştiinţelor*, şi care duce atât de elocvent la renaşterea dualismului ca şi la diverse versiuni, necompatibile, ale monismelor. În schimb, o altă veche dezbatere, aceea a determinismului reducţionist*, care reducea psihicul la organic şi prin aceasta la fizico-chimic, pare astăzi depăşită în favoarea concepţiilor, mai întâi biologice, ce admit caracterul nu strict reductibil al structurilor emergente şi bidirecţionalitatea descendentă (de la structurile superioare la cele inferioare, *top-down*, ca şi ascendentă*, *bottom-up*) a relaţiilor cauzale care permit explicarea comportamentului.

Frecventa calificare a determinismului în psihologie (determinism biologic, cultural, genetic, de mediu etc.) trădează un alt tip de dezbatere, având ca protagonişti partizani ai diferitelor categorii de cauze, considerate dominante, adică exclusive.

M. Richelle (D. S.)

Determinism lingvistic → Relativism lingvistic

Deţinător psihic

W. Bion este primul care a pus accentul pe importanţa relaţiei deţinător-conţinut în dezvoltarea precoce a aparatului psihic. Mama joacă rolul de deţinător al imaginilor fantasmatice şi afectelor terorizante pentru copil. Acesta poate, astfel, interioriza relaţia deţinător-conţinut şi să-şi constituie pe acest model un „aparat de gândit gândurile", adică să conţină conţinuturile psihice. R. Kaes a precizat o deosebire între funcţia maternală a deţinătorului pasiv (adică de depozitar) şi cea de container care transformă activ datele psihice brute în elemente alfa şi le dă sens, ceea ce permite copilului să pună la încercare aceste date şi să şi le facă reprezentabile.

B. Gibello a numit deţinători de gândire procesele care dau sens percepţiilor şi raţionamentelor, în afară de deţinătorii cognitivi (gnozii şi praxii), ele cuprind limbajul, fantasma* inconştientă, sistemul narcisic al reprezentării de sine şi cultura. Deficienţa deţinătorilor de gândire este specifică dizarmoniilor cognitive* patologice* şi întârzierilor de organizare a raţionamentului. Eul-piele* şi învelişurile psihice* sunt varietăţi ale deţinătorilor psihici.

D. Anzieu (*G. N.*)

Deuteranopie → Dicromatism

Deviant

Individ sau comportament* care manifestă o devianţă. Statutul* de deviant într-un grup* este atribuit prin efectele de reglare socială. Existenţa unui deviant într-un grup antrenează mai întâi o creştere a presiunii în direcţia sa. Apoi, dacă deviantul îşi menţine abaterea, el este respins şi credibilitatea poziţiei sale este neutralizată de un proces* de „naturalizare", care îl defineşte în mod original ca diferit. Excluşi din grupurile sociale majoritare, devianţii caută să-şi întărească poziţia minoritară în subgrupuri de afiliere* cu o coeziune puternică. Datorită unui fenomen de polarizare, ei pot în acest caz să se opună normei dominante şi să-şi menţină o poziţie de ruptură*, devenind o sursă de influenţare. Psihologia clinică* este

interesată de devianţii discreţi, care revendică dreptul de a nu se supune decât normei umane până la extrema sa specificitate.

J. *Selosse*

(D. S.)

Devianţă

Concepţia normativă a devianţei postulează existenţa unui consens social minimal în jurul unui sistem de reguli recunoscute ca legitime. În acest caz este considerat deviant cel care nu respectă normele*, încălcându-le. Într-o concepţie interacţionistă, care ţine seama de mecanismele de reacţie selective în faţa diverselor forme de violare a regulilor, este deviant cel care este etichetat astfel în funcţie nu numai de abaterile de la conduită, dar şi de la alte criterii, de statut*, vârstă, sex, nivel socioeconomic şi cultural, de factori etnici. Astfel, definiţia devianţei variază după cum ea este concepută ca rezultatul mecanismelor psihosociale de reglare* socială (devianţă atribuită), sau ca exprimare a unei divergenţe a normelor de către unul sau mai mulţi membri ai unui grup de apartenenţă*: fie prin incapacitate personală sau socială (de ex., boală, sociopatie) conducând la o devianţă suportată; fie prin răzvrătire şi refuz activ (de ex., delincventă*), exprimând o devianţă contestatară; fie prin revendicare individuală a unei originalităţi specifice (de ex., transsexualul), legată de o devianţă tipică; fie prin practici sociale de ruptură* cu orice identificare* socială sau după un mod răsturnat de conformitate*: devianţă anticonformistă. Nicio conduită nu este devianţă în sine, ci semnificaţia care i se dă în funcţie de criterii normative individuale şi sociale îi conferă acest caracter.

Prin reacţiile pe care le provoacă, devianţa este o sursă de ajustări şi schimbări *psihol*. *Selosse*

(D.S.)

Deviere

Factor de distorsiune introdus deliberat sau nu într-o

anumită fază a investigaţiei şi care invalidează rezultatele. Devierea eşantionării” introduce această distorsiune încă de la alegerea populaţiei studiate şi falsifică reprezentativitatea datelor obţinute. Devierea se află la originea artefactului şi a erorilor sistematice. Ea poate fi întâlnită chiar în mintea observatorului, mai mult decât în instrumentele de observaţie*, de măsurare* sau de tratare* a datelor utilizate de el; în acest caz, termenul este sinonim cu o ecuaţie personală.

Orice tendinţă sistematică apare în răspunsurile unui subiect orientându-le într-un anumit sens. Astfel, în atitudinile sociale, devierea apare în prejudecăţi.

O deviere cognitivă este acea tendinţă pe care o manifestă subiectul în tratarea informaţiei în aşa fel încât performanţa lui se îndepărtează de aşteptările legate de o analiză obiectivă, raţională, logică a datelor. Astfel, în situaţia în care subiectul face un pariu, foloseşte aprecierile sale subiective privind şansele şi reacţionează într-o manieră ce nu corespunde probabilităţilor* obiective.

În teoria detecţiei semnalului*, devierea răspunsului (traducerea literală a lui *response bias*) sau criteriul de decizie* corespunde compromisului făcut de subiect între şansele maxime de detecţie a semnalelor şi riscul unei alarme* false. Devierea răspunsului depinde de atitudinile caracteristice subiectului şi de estimarea pe care o face raportului cost/beneficiu privind detecţiile* sale, omisiuni şi alarme false.

M. *Richelle*

(G. D. S.)

Deviere motivaţională

Distorsiune sistematică a modalităţilor de atribuire cauzală, care se explică printr-o

Dezicere

Traducere franceză propusă în 1965 de G. Rosolato din cuvântul german *Verleugnung*. Această traducere este

preferată celei de refuz* din cauza confuziei posibile între acest ultim termen şi cuvântul (de ~) negare., A nu vrea să admită", definirea termenului a dezice, se situează numai în câmpul semnificaţiilor de demarcare şi al reprezentărilor, şi nu necesită sistematic o trecere tendinţă de atribuire a unui eşec unor cauze exterioare (dificultate a sarcinii, hazard) şi a unui succes unor cauze interne (competenţă sau efort depus). Acest refuz sau această pretenţie privind rezultatul sunt interpretate ca încercări ale subiectului de a controla situaţiile, de a-şi conserva sentimentul de competenţă* în caz de eşec sau a-l dezvolta în caz de succes.

M. Durând (*G.* D. S.)

Devorare

După K. Abraham, care a distins o oralitate de încorporare (sugere), apoi de distrugere (mordicaţie), M. Klein pune pe prim-plan această a doua fază canibalică şi sadică. Pentru ea, copilul de un an trăieşte o angoasă oedipiană ca o frică de a fi devorat în timp ce el doreşte să devoreze obiectul libidinal: căci obiectul introiectat devine o instanţă primitivă şi copilul se teme de supraeu ca de un lucru care devorează.

R. Doron (D. S.)

Dexametazonă → Glucocorticoid

Dexteri metru

Dispozitiv care permite măsurarea abilităţii motorii*, cerând în general subiectului, sub consemnul rapidităţii, o ajustare* a mişcărilor* manuale într-o acţiune neobişnuită, cum ar fi transferarea unei serii de inele de la o extremitate la alta a unei tije sinuoase. Unele modele, numite dexterigrafe, permit în plus înregistrarea mişcărilor.

M. Richelle (D. S.)

Dexteritate

Aptitudinea de a produce mişcări precise şi în acelaşi timp rapide cu ajutorul membrelor superioare. Se distinge

dexteritatea digitală, sau aptitudinea de a realiza manipulări de obiecte prin mişcări fine ale degetelor, de dexteritatea manuală, care solicită muşchii mâinilor, braţelor şi anteM. *Durând* (D. S.)

Dezechilibrare

Noţiunea de dezechilibrare a fost propusă în lucrările piagetiene prin 1970, atunci când J. Piaget şi colaboratorii săi au ajuns să-şi pună întrebări în legătură cu cauzele care antrenează procesul de echilibrare* majorantă. Trei factori sunt în principal avansaţi pentru explicarea dezechilibrării unui sistem cognitiv:

1. perturbările pe care le poate antrena confruntarea schemelor mentale* cu informaţiile care le alimentează;

2. disimetria iniţială în interiorul sistemelor cognitive, dintre acţiuni sau preoperaţii pozitive pe de-o parte, negative pe de altă parte;

3. deschiderea spre probleme noi şi spre altele posibile şi cerinţa unei coordonări de acţiuni sau operaţii care produce construcţia unui întreg sistem nou de scheme mentale înglobând un sistem vechi.

J.-J. *Ducret*

(D. S.)

Dezechilibru → Echilibru

Dezgust

Emoţia* care însoţeşte reacţia de respingere a unui aliment inapetent sau toxic. Dezgustul la om este însoţit de o mimică* specifică. Această mimică se grefează pe mişcări bucolinguale care permit expulzarea alimentului incriminat şi sunt comune omului şi celorlalte specii animale. Aceste mişcări apar în urma ingerării de substanţe preferate în mod normal dacă ele sunt asociate cu o intoxicare din trecut (aversiune* gustativă condiţionată).

R. Dantzer (D. s.)

la enunţarea verbală, aşa cum ar fi obligatoriu în cazul cuvântului (de ~) negare reprezentat tipic de

formula „Ştiu bine, dar cu toate acestea…”. Dezicerea, caracteristică a funcţionării fetişiste perverse, depăşeşte simpla funcţionare fetişistă, pentru a permite accesul mai larg la înţelegerea fenomenelor de credinţă* şi de iluzie.

A. Braconnier (D S)

Dezindividuare

Introdus de P.G. Zimbardo, termenul de dezindividuare rezultă din două mecanisme legate: anonimatul şi abandonul responsabilităţii personale în favoarea responsabilităţii rolului. Acesta din urmă exercită două tipuri de constrângeri asupra individului: presiuni externe (aşteptările) şi presiuni interne. Dezindividuarea este cu atât mai puternică cu cât coeziunea grupului şi solidaritatea sunt mai importante. Comportamentele contrare normei măresc cererea de solidaritate, ceea ce la rândul său contribuie la minimalizarea diferenţelor interindividuale. Mai exact, dezindividuarea poate rezulta din presiuni temporale, dintr-o stare de excitaţie emoţională sau sexuală, dintr-o supraîncărcare senzorială sau din angajarea într-un act de agresiune.

G. Moser

(D. S.)

Dezinhibitor (Medicament)

În sens strict, dezinhibitorii sunt o subclasă de neuroleptice* (flufenazină, pipotiazină, pimozidă, sulpiridă). Având efecte cu posologie mai slabă decât efectul antiproductiv, ei corespund unei stimulări a sistemelor dopaminergice. Descris iniţial ca proprietate antiautistică a unor neuroleptice, efectul lor se confundă cu efectul antideficitar corectând simptome ca atimhormia*, diminuarea afectivă*, anhedonia*, pierderea de contact, sărăcia expresiilor şi akinezia. Efectele lor secundare sunt o repriză de agitaţie, de delir şi halucinaţii, adică de tip productiv. Acest efect antideficitar al stimulării dopaminergice este acum utilizat, în afara schizofreniei*, în toate cazurile de deficit. Prin extindere, se foloseşte

termenul de efect dezinhibitor pentru alte tipuri de substanţe, încetarea blocajului anxios anticipatoriu reprezintă o altă formă de dezinhibiţie, după cum se observă în cazul benzodiazepinelor sau al inhibitorilor specifici ai receptorilor serotoninergici 5HT2 (carbamazepină). Acest efect dezinhibitor este uneori cercetat în urma utilizării adictive a benzodiazepinelor.

Oprirea diminuării depresive* reprezintă un fenomen specific care înglobează ansamblul sistemelor de acţiuni ale depresiei. Ea nu trebuie confundată cu dezinhibiţia precoce observată mai ales în urma folosirii primelor antidepresoare, care pot crea o disociere ideo-comportamentală în care subiectul deprimat îşi vede încă motricitatea eliberată subit, conducând uneori la treceri la actul suicidar.

R. Jouvent

(D.S.)

Dezinhibiţie încetare a inhibiţiei prin interferenţa unui stimul* neaşteptat. Fenomenul a fost demonstrat de I. Pavlov prin prezentarea unui stimul interferent în timpul stingerii sau în cursul fazei de inhibiţie în început de amânare* într-o condiţionare* de urmă* sau într-o condiţionare amânată*: răspunsurile condiţionate inhibate apar din nou pe moment. Pavlov considera dezinhibiţia ca dovada cea mai convingătoare a concepţiei sale despre inhibiţie ca proces activ, şi nu ca simplă absenţă de excitaţie. Eliberare a controalelor superioare asupra conduitelor emoţionale sau sociale, în urma unei afectări a sistemului nervos central sau sub efectul unor substanţe farmacologice, precum alcoolul. Noţiunea de dezinhibiţie trimite în acest caz la conceperea organizării sistemului nervos ca o integrare* ierarhică*, concepţie propusă de H. Jackson în secolul al XIX-lea.

M. Richelle (D. S.)

Dezintoxicare

Ansamblu de procedee utilizate pentru evitarea

consecinţelor patologice ale consumului obişnuit sau accidental al unui produs toxic. Într-o cură de dezintoxicare este vorba de propunerea unor mijloace medicale şi psihoterapice pentru a elibera intoxicatul de dependenţa* sa fizică şi psihică. Organizarea unei cure trece printr-o perioadă de sevraj structurată pentru stabilirea de relaţii noi vizând apariţia unei cerinţe şi înlocuirea trecerilor la actul propriu-zis printr-o schiţă de mentalizare.

J. *Selosse*

(DS.)

Dezintricare

Termenii de dezintricare, difuzie sau dezunire desemnează, în cea de-a doua teorie freudiană a pulsiunilor*, ruptura amestecului care are loc între cele două grupuri pulsionale fundamentale, Eros şi Distrugere. Descrierea efectelor dezintricării se referă mai ales la locul preponderent ocupat de pulsiunea de moarte* care nu mai este temperată de unirea sa cu *libido*-ul. În acest sens, componenta sadică* a libidoului normal ar ilustra intricarea pulsiunilor, în timp ce sadismul devenit independent sub formă de perversiune* ar oferi modelul unei dezuniri. Într-o perspectivă kleiniană, P. Heimann a considerat trecerile la act* bruşte ale unor criminali ca fiind produsul unei dezuniri subite a pulsiunilor de viaţă şi a pulsiunilor de moarte.

J.-M. *Petot* (D.S.)

Dezinvestire

Desemnează în psihanaliză orice retragere a investirii*, în diversele sensuri ale acestui termen. Procesul de dezinvestire joacă un rol important:

1. În refulare*; toate formele refulării (refulare retroactivă sau originară) prezintă o retragere a investirii preconştient-conştient* a reprezentării" de refulat;

2. În retragerea narcisică* normală sau patologică: investirile sunt retrase reprezentărilor de obiecte înainte

de a servi investirii de noi obiecte (travaliu al doliului*)

sau a eului (retragere narcisică* normală în durerea sau boala organică, megalomanie*, manie*, melancolie*) …

J.-M. *Petot* (D. S.)

Dezirabilitate socială

Este una dintre principalele tendinţe de răspuns* influenţând scorurile chestionarelor* de personalitate. Ea corespunde alegerii sistematice a răspunsurilor favorabile în urma unei autodescrieri. Pentru a-i minimaliza efectul, se pot alcătui itemi simetrici sau neutri în ceea ce priveşte dezirabilitatea lor sau itemi cu alegere forţată. Această tendinţă cuprinde: irealismul involuntar în percepţia de sine, legat de anxietate, şi dorinţa deliberată de a face o impresie bună, legată de contextul examenului.

Scale speciale detectează fie aceste două aspecte (scalele lui Marlowe-Crowne), fie pe primul (scala lui Edwards), fie pe cel de-al doilea (scalele Lie, scala lui Wiggins).

M. Bruchon-Schweitzer (D. S.)

Dezîndrăgostire

Dezîndrăgostirea, teoretizată de A. Ruffiot în 1984, exprimă realitatea psihică a cuplurilor aflate în stadiul de ruptură. Ele retrăiesc fenomene psihice de aceeaşi natură ca şi cele trăite în dragoste, dar în negativ: refuz*, clivaj*, contraidealizare (înlocuind idealizarea în dragoste), fenomene care vizează dezancorarea indivizilor atât ca entităţi biologice, cât şi psihice. Dezîndrăgostirea nu înseamnă absenţa dragostei, indiferenţa, ci dragostea disperată, nostalgică, aflată în suferinţă, fapt ce reflectă mecanisme cum ar fi: reproşul, atacul, dorinţa de anihilare a partenerului. Ea este decreare, în acelaşi timp deziluzie individuală (neajuns de factură narcisică) şi grupală (dezrădăcinare din contextul grupului social).

Nevroza provocată de dezîndrăgostire exprimă o funcţionare psihică marcată de imposibilitatea de a se mai îndrăgosti.

A. Ruffiot (D. s.)

Dezlegare → Legătură/Legare

Dezmembrare

Mecanism de apărare* arhaic descris de D. Meltzer. După el, obiectele de excitaţie sexuală în jurul cărora se cristalizează perversiunile sunt obiecte fragmentate, apoi devalorizate, diferite de obiectele parţiale* şi obiectele clivate. Dezmembrarea separă senzaţiile furnizate asupra unui organ de simţ de cele furnizate de un alt organ de simţ şi referitoare la acelaşi obiect extern. De unde descompunerea obiectului „bunului-simţ" într-o multitudine de obiecte unisenzoriale. Dragostea este redusă la senzorialitate imediată; satisfacţia este împiedicată; din aceasta rezultă o absenţă a introiecţiei şi o insaţiabilitate a excitaţiei.

D. Anzieu (D.S.)

Dezobişnuire încetare a obişnuirii*, obţinută mai ales prin interferenţa* unui stimul neaşteptat. Dezobişnuirea furnizează argumentul principal pentru conceperea obişnuirii mai degrabă ca proces activ, decât ca simplă atenuare şi dispariţie a unui răspuns. Un exemplu deosebit de convingător ar fi reapariţia răspunsului care a făcut obiectul obişnuirii în urma omiterii ocazionale a stimulului, într-o serie de prezentări periodice.

M. Richelle (D.S.)

Dezoxiribonucleic → Acid nucleic Dezunire → Dezintricare Dezvoltare

Noţiune foarte generală care desemnează ansamblul proceselor de transformare ce afectează fie organismele vii, fie instituţiile umane (societate, cultură*, economie etc), fie diferitele lor proprietăţi. În cea mai mare parte a cazurilor, acest termen este purtător de conotaţii continuiste şi finaliste, fiind astfel apropiat de cel al evoluţiei*; dezvoltarea conduce entitatea interesată de la o stare iniţială, considerată simplă sau primitivă, spre o stare finală, considerată mai complexă, mai stabilă, adică

definitivă.

Filogeneza* poate fi interpretată în termenii dezvoltării; prin efectul combinat al mutaţiilor* aleatorii şi al adaptării” la caracteristicile mediului*, speciile ar evolua de la forme simple la forma deosebit de complexă pe care o reprezintă Omul. În psihologie, această noţiune este folosită mai ales pentru desemnarea faptelor de evoluţie care caracterizează onto geneza*; astfel, vom vorbi de dezvoltare cognitivă*, dezvoltare afectivă, dezvoltarea personalităţii etc. Una dintre problemele majore care se pune în acest domeniu este aceea a identificării factorilor de dezvoltare sau, mai precis, a importanţei diferiţilor factori potenţiali. Pot fi distinse patru tendinţe principale. A. Gesell (1929) a fost iniţiatorul unui curent pentru care dezvoltarea umană este reglată în principal de factorii interni, mai ales de maturizarea* echipamentului biologic. Pentru constructivismul* piagetian, dezvoltarea este produsul interacţiunilor* dintre organism şi mediu, interacţiuni reglate şi ele de mecanisme funcţionale cu caracter înnăscut (asimilare*, acomodare*, echilibrare*). Din aceste două perspective, dezvoltarea este continuă şi ierarhizată; capacităţile comportamentale noi apar după o ordine fixă şi unele dintre aceste etape de dezvoltare se caracterizează printr-o reorganizare funcţională generală (v. Stadiu). După L.S. Vîgotski (1934), interacţionismul* social postulează existenţa a două filiere de dezvoltare, prima bazându-se pe acţiunea factorilor interni, iar cea de-a doua rezultând din apropierea*, apoi interiorizarea* de către individ a semnificaţiilor* socio-istorice preconstruite. În această opţiune dezvoltarea prezintă un caracter discontinuu; odată cu apropierea semnificaţiilor grupului, se schimbă chiar natura dezvoltării, trecând de la biologic la socio-istoric. Pentru behaviorism* dezvoltarea este produsul învăţării” şi se află deci sub efectul mediului, mai precis al contingenţelor de întărire*; ea se exprimă în esenţă printr-

o îmbogăţire a repertoriului comportamental. În această

Moscova. Traducere (1985): *Pensie et langage* (trad. F. Seve), Editions sociales, Paris.

Dezvoltare a organizaţiilor

Ansamblu de intervenţii care au ca scop să facă organizaţia[1] mai eficace şi mai dinamică. Mai precis, ansamblu de metode destinate să stabilească un climat de încredere, să asigure claritatea comunicării, să dezvolte capacitatea de expunere, ajustare şi rezolvare a conflictelor, să optimizeze munca în echipă şi să stimuleze capacitatea pe care o are organizaţia de a-şi reînnoi obiectivele şi structurile. De asemenea, metodele sunt menite să schimbe indivizii, ca şi structurile, sistemele şi practicile, climatul* organizaţiei şi stilul relaţiilor interpersonale.

C. Lévy-*Leboyer* (D. S.)

Dezvoltare cognitivă

Dezvoltare* a aptitudinilor* mentale, a structurilor şi proceselor intelectuale, care este cel mai adesea descrisă ca o secvenţă ordonată a stadiilor. În timp ce în psihologia dezvoltării se consideră în general că dezvoltarea cognitivă se desfăşoară de la naştere* până la perioada de inserţie în viaţă (adolescenţă*, vârstă adultă), o tendinţă recentă aplică această noţiune la transformările proceselor de elaborare a cunoştinţelor* care afectează ansamblul vieţii umane (*life-span developmental psychology*), reluând astfel o concepţie la modă la începutul acestui secol.

Pentru unii autori, inspiraţi de A. Gesell, dezvoltarea cognitivă este un rezultat al maturizării" sistemului nervos şi reprezintă o pură desfăşurare de aptitudini mentale înnăscute, deci ea nu ar scoate în evidenţă mecanisme de învăţare. Pentru alţii, aceasta s-ar prezenta ca o secvenţă ireversibilă de stadii uneori fixe şi predeterminate, uneori

1 GESELL A. (1929), „Maturation in Infant Behavior Pattems", *Psychological Review, 36,* 307-317. - RIEGEL fc. (1973), „Dialectical Operations: the Final Period of Cognitive Development", *Human Development,* 16,346-370 - VÎGOTSH L. S. (1934). *Mîslenie i reci,*

sensibile la influenţa mediului, dar întotdeauna orientate spre o stare finală, fiecare stadiu marcând un salt calitativ în raport cu precedentul. Iar în alte curente, dezvoltarea cognitivă este descrisă ca un proces de schimbare progresivă care conduce la niveluri din ce în ce ultimă perspectivă, pot fi studiate interacţiunile dialectice dintre dezvoltarea mediului (evoluţia cunoştinţelor*, a culturii, a condiţiilor economice) şi dezvoltarea psihologică.

În timp ce, în concepţiile precedente, vârsta adultă (sau maturitatea*) înseamnă, explicit sau implicit, sfârşitul dezvoltării, o concepţie recentă (*life-span developmental psychology*, sau dezvoltare în întreaga viaţă, K. Riegel, 1973) aplică noţiunea de dezvoltare la ansamblul ciclului de viaţă, incluzând deci în obiectul său diferitele transformări care se produc în timpul vieţii adulte, inclusiv procesele de degenerescentă* şi de moarte.

Întârzieri în dezvoltare. Numeroase studii, raportându-se la dezvoltarea cognitivă, afectivă, motorie etc, au permis stabilirea unei cronologii medii a etapelor de achiziţionare de comportamente sau competenţe. Aceste date pot fi folosite ca norme* de evaluare* a diverselor aspecte de dezvoltare individuală. Îndepărtările de la normă sunt de diverse tipuri; ele pot consta într-o accelerare sau încetinire generală a procesului: fenomene de precocitate sau de întârziere propriu-zisă (v. Retardare); ele se pot exprima şi prin fixarea* la un stadiu* dat sau prin fenomene de regresie. Psihologia dezvoltării. În timp ce psihologia copilului are ca obiect de studiu descrierea şi explicarea conduitelor* subiecţilor în această etapă a evoluţiei lor, psihologia dezvoltării este o abordare care utilizează de preferinţă faptele dezvoltării pentru elaborarea unei teorii generale a funcţionării psihologice a subiectului. Această abordare a fost dezvoltată în mod deosebit de J. Piaget sub denumirea de psihologie genetică (v. Epistemologie genetică).

J.-P. *Bronckart* (D. S.)

mai ridicate de diferenţiere* şi integrare* presupunând o stare finală de maturitate atinsă prin interacţiunea* cu mediul. Din acest punct de vedere structuro-funcţional, schimbarea temporală simplă nu poate fi identificată cu progresul cognitiv.

În psihologia americană, această expresie trimite adesea la teoria stadiilor elaborată de J. Piaget.

J. Voneche (D.S.)

Dezvoltare în întreaga viaţă → Dezvoltare

Dezvoltare libidinală → Fază a dezvoltării libidinale

Diacronie

Termen general care se referă la ansamblul metodelor de studiere ştiinţifică a unui obiect ce ţine seamă de parametrul temporal (v. Timp). El se opune termenului de sincronie*, care are legătură cu metodele ce sesizează un obiect făcând abstracţie de acţiunea pe care timpul o exercită asupra lui. Demersul diacronic se poate centra exclusiv pe evoluţia* (biologică sau cognitivă) a unui organism: el poate să integreze şi parametrii de schimbare socioculturală (perspectivă istorică; v. Istorie).

Considerate de F. de Saussure net disjuncte, demersurile diacronice şi sincronice sunt însă văzute de diverse curente de lingvistică* contemporană ca fiind complementare. La fel stau lucrurile în curentele de psihanaliză* a copilului, şi R. Spitz, mai ales, a subliniat necesitatea unei folosiri strâns legate a celor două demersuri. În psihologie, se poate considera că metodele longitudinale* pun în evidenţă diacronia şi cele transversale* relevă sincronia.

J.-P. *Bronckart* şi *E. Jalley* (D. S.)

Diadă

Diada este un cuplu în care individualitatea fiecăruia dispare în favoarea unei unităţi diadice în sânul căreia se ţes anumite tipuri de legături. Sociologul G. Simmel a utilizat acest termen la sfârşitul secolului al XIX-lea pentru desemnarea unui grup de două persoane. Psihanalistul

ungur I. Hermann a introdus în 1943 o expresie apropiată, aceea de relaţie dual㠍. Relaţia diadică este caracteristică pentru relaţia simbiotică* mamă/nou-născut. Ea pune bazele fantasmei unui psihic comun celor doi parteneri ai relaţiei. D.W. Winnicott, în 1965, a clarificat un aspect important al acestei relaţii: preocuparea maternă primară*, care determină mama să se adapteze perfect la toate trebuinţele nou-născutului. Diada dragostei desemnează cuplul bărbat-femeie, descris de J. Lemaire ca un „noi psihic” în care se şterg limitele eu/ego-ului. Pe plan topic*, se observă o punere în comun a spaţiilor psihice în care obiectul-cuplu funcţionează ca un eu unic. Din punct de vedere dinamic*, conflictul se actualizează într-o apărare a limitelor unităţii-cuplu contra intruziunii mediului înconjurător. Sub aspect economic*, are loc o punere în comun a acestor sine*, ca şi o alimentare energetică continuă a eului.

A. Ruffioi (D.S.)

Dialect

Spre deosebire de noţiunea de limbă naturală*, termenul de dialect desemnează un limbaj regional înrudit cu sistemul* considerat ca „limbă” şi care are caracteristici lingvistice specifice (fonetice, fonologice, lexicale şi mai rar morfosintactice). Mijlocul de comunicare care, din motive istorice, economice şi socioculturale, se impune ca sistem dominant ajunge singur la rangul de limbă: un dialect, deşi adesea depreciat din punct de vedere sociologic, nu este deci prin nimic o formă degradată a acestuia. Se consideră în general regionalismul ca o variantă a unui dialect.

D. Peraya

(D.S.)

Dialog într-o structură dialogată, vocile interlocutorilor îşi răspund şi intervenţiile lor se succedă păstrându-şi autonomia. Cea mai mare parte a lingviştilor recunoaşte astăzi că această structură se găseşte la baza

enunţării” şi chiar a limbajului interior* (v. Monolog). Este totuşi necesar să se distingă o astfel de succesiune de replici de prezenţa mai multor voci (enunţiatori*) în cadrul aceleiaşi intervenţii (monologale); este vorba în acest caz de o structură polifonică, uneori opusă structurii diafonice în care se vede locutorul* reluând şi reinterpretând în propriul discurs* – cu ajutorul unui „de vreme ce”, de exemplu – cuvinte atribuibile interlocutorului său.

J.-M. *Adam* (D.S.)

Diateză → Voce

Dicromatism

Anomalie a perceperii culorilor corespunzând absenţei funcţionării, la nivelul ochiului, a uneia dintre cele trei radiaţii fundamentale (culori primare: roşu, verde sau albastru). Această anomalie rezultă din absenţa uneia dintre cele trei varietăţi de conuri corespunzând celor trei vârfuri de sensibilitate spectrală la cele trei culori fundamentale. Protanopia sau daltonismul (de la numele lordului Dalton, care a suferit de această afecţiune; termenul nu mai este folosit în limbajul ştiinţific) corespunde nefuncţionării receptorilor la roşu. Este deci un dicromatism verde şi albastru. Deuteranopia corespunde nefuncţionării receptorilor la verde. Este un dicromatism roşu şi albastru. Tritanopia corespunde nefuncţionării receptorilor la albastru. Este un dicromatism verde şi roşu. Diferitele forme de dicromatism sunt ereditare.

R. Genicot (D.S.)

Didactică

Grija de a preda bine devine o preocupare cu adevărat didactică când se încearcă să se răspundă metodic la următoarele întrebări:

1. Ce să se predea?
2. Cui?
3. De ce?
4. Cum?

5. În vederea căror rezultate?

Aceste întrebări simt numai aparent simple. Mai întâi pentru că se află în interrelaţie: a răspunde la ele înseamnă a descoperi că a preda – a învăţa formează un subsistem în acelaşi timp foarte dependent de condiţiile generale ale sistemului educativ* şi purtător al unei reale autonomii de manevră pentru actorii implicaţi. Uniformităţii programelor şi organizării îi poate fi opusă diversitatea, când nu este imprevizibilitate concretă, a practicilor, de la un profesor la altul.

Dar a răspunde la aceste întrebări înseamnă mai ales a pune în lumină întâlnirea întotdeauna costisitoare a logicilor contradictorii, din care niciuna nu poate fi neglijată fără risc. Astfel logica constituirii ansamblului de cunoştinţe nu are aceleaşi criterii de coerenţă ca logica expunerii lor, şi mai puţin ca aceea a învăţării" lor: tabla de materii a unui manual lasă pe gânduri omul de ştiinţă, ca şi elevul. Prima sarcină a unui didactician este să opereze o transpunere susceptibilă de a face compatibile cele trei logici. Unii cred că această transpunere didactică îşi găseşte singurul fundament în coerenţa specifică fiecărei discipline şi contestă temeiul unei didactici generale. Din contră, alţii sunt de părere că un proiect didactic nu este complet decât printr-un inventar mai cuprinzător şi mai fin: nivel intelectual, interese, origine socială a elevilor; competenţe diversificate şi complementare ale profesorilor; aducere la zi a metodelor, tehnicilor şi mijloacelor. Repercusiunile pedagogice, psihologice şi sociale ale oricărei practici de evaluare* ar confirma deja caracterul sistemic al oricărui învăţământ: întrebările comune tuturor disciplinelor sunt adevărate probleme didactice. yy

D. Hameline (D. S.)

Diencefal

Creier intermediar formând o zonă de tranziţie între telencefal* şi mezencefal. S-a dezvoltat, la nivelul

embrionar, odată cu telencefalul, plecând de la două vezicule de prozencefal, constituind astfel unul dintre elementele creierului propriu-zis. Este situat între cele două emisfere telencefalice. Structura embrionară diencefalică dă naştere pereţilor celui de-al treilea ventricul, talamusului*, pallidumului, hipotalamusului*, dar şi retinei*, celor doi nervi optici, chiasmei optice, ca şi posthipofizei, epifizei şi celor doi tuberculi mamilari.

R. Decombe şi *M. Le Moal*

(D. S.)

Diferenţă

Diferenţă exact perceptibilă: diferenţă fizică minimală dintre doi stimuli situaţi pe acelaşi *continuam** făcând posibilă perceperea unei diferenţe. Măsurarea Diferenţei Exact Perceptibilă (DEP) intervine în determinarea pragurilor* diferenţiale. Diferenţă exact imperceptibilă: diferenţă maximală pe care o putem introduce în stimul fără a antrena perceperea unei diferenţe; este diferenţa maximală dincolo de pragul diferenţial".

(D. S.)

Diferenţial

Prag* diferenţial: valoare minimală care trebuie adăugată (prag diferenţial superior) sau suprimată (prag diferenţial inferior) la un stimul pentru ca o diferenţă să fie percepută. Pragul diferenţial este o valoare limită corespunzătoare, prin convenţie, mediei dintre diferenţele* exact perceptibile şi cele exact imperceptibile. Se măsoară cu ajutorul uneia dintre cele trei metode* clasice ale psihofizicii (limite*, stimuli constanţi*, ajustări*), diferenţele calculându-se de la stimulul de comparaţie* în raport cu un stimul etalon* sau standard. Pragul diferenţial nu corespunde unei valori absolute independente a poziţiei stimulului etalon pe *continuum*—\ *x*\ fizic considerat. El corespunde unei valori dependente de valoarea acestui stimul, pe care o exprimă, în forma sa

cea mai simplă, fracţia lui Weber AI/I, unde AI este valoarea de creştere în intensitate cerută şi I intensitatea stimulului etalon. Întărire diferenţială: în terminologia condiţionării operante*, întărire* acordată selectiv unei (unor) valori definite de o dimensiune a comportamentului. Astfel, în programele* de întărire diferenţială de debit de răspuns lent, întărirea nu urmează unui răspuns decât dacă aceasta a fost precedată de un interval fără răspuns (sau interval inter-răspunsuri) de o durată minimală determinată.

Psihologie diferenţială: domeniu al psihologiei care are ca obiect explicarea diferenţelor interindividuale sau intergrupuri. Ea cercetează factorii responsabili de diferenţele observate şi în moştenirea biologică, bazându-se pe genetică comportamentală*, ca şi în mediu, explorând variabilele fizice (nutriţie, condiţii climatice etc.) şi culturale (clase socioeconomice, educaţie etc.). Psihologia diferenţială, mult timp considerată un câmp al psihologiei aplicate însărcinat să explice în scopuri practice excepţiile şi variaţiile în raport cu legile generale, s-a înscris de puţină vreme printre abordările fundamentale într-o perspectivă care acordă variabilităţii inter şi intraindividuale o semnificaţie centrală pentru adaptarea* psihologică. *M. Richelle*

(D. S.)

Diferenţiator semantic

Tehnică concepută de C.E. Osgood pentru studierea semnificaţiei conotative*: individul localizează un concept pe un *continuum* definit de doi termeni bipolari (de ex. bun-rău, puternic-slab). Astfel de *continuum-uri* sunt aproximări ale unor dimensiuni generale (de ex., bun-rău este o aproximare a dimensiunii valorii*). Sub forma sa standard provenită de la Osgood, diferenţiatorul semantic prezintă un număr limitat de scale* (adesea nouă) permiţând studierea celor trei mari dimensiuni ale conotaţiei: valoarea, puterea şi activitatea. Prin extindere,

numim uneori diferenţiator semantic orice ansamblu de scale de apreciere definite prin termeni bipolari.

ERSOC

(D. S.)

Diferenţiere

Proces prin care o conduită*, un organism, o populaţie trec de la o stare omogenă la

(D. S.)

O stare heterogenă în cursul dezvoltării*, evoluţiei sau învăţării. În biologie*, termenul se referă mai ales la specializarea progresivă a celulelor în cursul embriogenezei sau la diversificarea speciilor în timpul filogenezei.

În psihologie, desemnează, în general, orice complexificare şi rafinare a conduitelor care se manifestă în ontogeneză. În psihologia experimentală, se vorbeşte de diferenţiere în legătură cu rafinarea unui răspuns*, care, de la global şi nediferenţiat, se defineşte progresiv în cursul unei condiţionări sau al unei învăţări, sau şi în legătură cu achiziţia* răspunsurilor diferite la stimuli diferiţi.

La H. Wallon, diferenţierea intervine în concepţia trecerii de la un stadiu* la următorul. Noua funcţie dominantă se integrează în cea veche diferenţiind-o şi subordonând-o. P. Marty reia această schemă în modelul său de lanţuri evolutive referitoare la psihosomatică*: fiecare etapă este constituită din ierarhizarea de funcţii depăşite. După S. Freud, pentru care eul se diferenţiază de sine, iar supraeul de eu, R. Spitz, M. Klein, D. Winnicott şi M. Malher, fiecare în propriul sistem de referinţă, folosesc termenul de diferenţiere (asociat adeseori cu cel de integrare*) pentru marcarea etapei care distinge subiectul sau personalitatea* de mediul* său biologic şi

E. Jalley şi *M. Richelle* (D.S.)

Diferenţiere socială

Concept relevant pentru câmpul comparaţiei sociale. Este vorba ca un individ sau un grup care se crede în inferioritate faţă de altele – şi aceasta într-o situaţie în care trebuie să fie puse în valoare aptitudinile* sau competenţele sale – să-şi păstreze identitatea* şi valoarea* afirmându-şi diferenţierea. Diferenţierea socială pune în discuţie criterii ale comparaţiei interindividuale sau intergrup: modificarea pertinenţei criteriilor, promovarea de criterii noi, făcând dificilă comparaţia socială. De altfel, diferenţierea socială ar putea să ţină de o nevoie de unicitate (de a se simţi unic) a cărei existenţă i-au afirmat-o unii autori. *ersqc*

Difracţie

5

Proces descris de S. Freud la travaliul visului şi denumit ca atare de R. Kaes. Un gând al conţinutului latent este disimulat, fiind disociat în mai multe elemente vizuale în aparenţă diferite în conţinutul manifest al visului. Este inversul condensării. Difracţia se distinge de alte două mecanisme de apărare* disociative utilizate în mod deosebit în situaţia de grup: depozitul multiplu, destinat să protejeze obiectul bun divizându-l, şi fragmentarea descrisă de O. Springman în 1976, în care participanţii unui grup larg refuză orice temă comună de discuţie, care ar da unitate şi consistenţă grupului, dar care i-ar obliga să înfrunte poziţia depresivă.

D. Anzieu

(D. S.)

Deviere de la direcţia de propagare în linie dreaptă a unei unde atunci când ea întâlneşte un obstacol. Graţie difracţiei, unda conturează obstacolul. Acest fenomen este bine cunoscut în cazul sunetului şi observabil şi pe undele luminoase. Difracţia produce abateri de la legile opticii geometrice. Există două consecinţe optice ale acestui fenomen: a. imaginea unui punct-sursă nu poate fi un punct-imagine, ci un desen difuz. Această configuraţie

depinde de forma şi talia obiectului întâlnit (de ex., o diafragmă) şi de lungimea undei de lumină; b. un sistem de găuri, de dungi paralele echidistante sau de fente, plasat în faţa unei suprafeţe şlefuite, poate produce o lumină spectrală prin difracţie.

R. Genicot (D. S.)

Difuzie → Dezintricare

Diglosie

În accepţia sa cea mai generală, acest termen este un sinonim al bilingvismului. În sociolingvistică, desemnează mai specific o stare de distribuţie funcţională

(D.S.)

stabilă între două varietăţi ale aceleiaşi limbi (una considerată „înaltă", cealaltă, joasă") în funcţie de situaţiile şi de tipurile de comunicare. Noţiunea de diglosie se extinde astăzi la orice diferenţă funcţională dintre două limbi, chiar neînrudite. Contrar bilingvismului, care nu priveşte decât aspectele individuale, o situaţie de diglosie este întotdeauna însoţită de o diferenţă statutară între două limbi: diglosia ar aparţine deci prin esenţă câmpului sociolingvisticii.

(D. S.)

Digresivă (Gândire) – Circumstanţială (Gândire)

Digresivă (Gândire) → Gândire

Dihaptic → Haptic

Dihoptic

Woodworth a desemnat prin acest termen stimulările heterogene care afectează simultan regiunile corespunzătoare celor două retine (antagonism sau rivalitate* binoculară). (V. Conflict perceptiv.)

R. Genicot (D.S.)

Dihorinic

Se spune despre stimulările* olfactive* care afectează diferit cele două nări şi despre analiza efectelor lor perceptive.

M. Richelle

(D. S.)

Dihotic

Se spune despre prezentarea* simultană a stimulărilor* auditive diferite la cele două urechi. Procedeul experimental de ascultare dihotică a fost pus la punct de D. Broadbent în 1956. Psihologul britanic a avut ideea să prezinte prin căşti (auditive) * două serii diferite de trei cifre la urechea stângă şi respectiv la cea dreaptă, în ritmul a două cifre pe secundă, perfect sincronizat, în loc să înregistreze trei perechi de cifre, subiectul înregistrează informaţia* separat pentru fiecare ureche. Rezultatele culese au fost hotărâtoare în formularea teoriei atenţiei bazate pe noţiunea de sistem de tratare* a informaţiei cu canal* unic de capacitate limitată şi pe noţiunea de filtru. Procedeul de ascultare dihotică a devenit foarte răspândit în psihologia cognitivă*, nu numai în studierea proceselor atenţionale, dar şi, după lucrările lui O. Kimura, în cercetările de neuropsihologie* referitoare la lateralizarea* cerebrală. Astfel, informaţiile verbale furnizate la urechea dreaptă le domină pe cele care ating urechea stângă, cum lasă să se înţeleagă dominanţa* emisferică stângă pentru limbaj.

j *M. Richelle*

(D.S.)

Dihotomie

Repartizare a elementelor unui ansamblu în două clase* pe baza prezenţei/absenţei unui criteriu dat.

Modalitate de răspuns* la un experiment psihologic, un test*, un chestionar*, care se limitează la două posibilităţi de răspunsuri (da/nu).

În dezvoltarea* cognitivă*, după descrierile furnizate de Piaget, dihotomiile marchează un progres în raport cu colecţiile* figurale, în care elementele sunt adunate după un raport de analogie şi care reprezintă regula stadiului preoperatoriu. Deşi este capabil să furnizeze o dihotomie, copilul nu poate totuşi să furnizeze de la început o a doua

dihotomie, după un criteriu diferit, apoi o a treia etc. (dihotomii succesive, de ex. după talie, apoi după culoare, după grosime, apoi după textura elementelor). Dihotomia reprezintă începutul conduitei de clasificare* care ajunge la clasificare multiplicativă.

M. Richelle

Dimensiune

Prin analogie cu dimensiunile în spaţiu, orice proprietate a unui stimul* pasibil de o cuantificare*: frecvenţa* şi amplitudinea* sunt cele două dimensiuni ale sunetelor pure. Prin extindere, orice proprietate a senzaţiei care se pretează la cuantificare: înălţimea tonală* şi intensitatea* sunt cele două dimensiuni psihologice principale ale senzaţiei auditive. Se foloseşte şi termenul de *continuum*.

Orice trăsătură* psihologică ce poate face obiectul unei cuantificări, sau orice scală* construită la care indivizii pot fi raportaţi: introversiunea* şi extraversiunea* sunt dimensiuni ale personalităţii*, sau: axa introversiune-extraversiune reprezintă o dimensiune a personalităţii.

M. Richelle (D.S.)

Diminuare afectivă

Tulburare a dinamicii afective, ce constă într-o diminuare a expresivităţii comportamentale şi subiective a emoţiilor. Apropiată de indiferenţa afectivă, ea include în acelaşi timp o pierdere de iniţiativă şi o diminuare a reactivităţii.

A fost descrisă în stările depresive: Galien semnala deja în melancolie o îndepărtare faţă de lucrurile cele mai dragi. K. Schneider o includea în noţiunea sa de depresie* vitală. Semiologia diminuării afective o domină parţial pe cea a lentorii depresive.

Acelaşi simptom a fost descris în schizofrenie. E. Kraeplin insista asupra faptului că, mai mult decât în sfera intelectuală, în sfera afectivă trebuie să căutăm caracteristica demenţei precoce, a cărei inactivitate apare

ca fiind semnul dominant, în această patologie, noţiunea de diminuare afectivă se întâlneşte cu cea de indiferenţă şi se alături celor de atimhormie*, deficit şi anhedonie. Aceasta din urmă se distinge totuşi prin faptul că nu priveşte în principiu decât subiectivitatea. Sensibilitatea aceleiaşi caracteristici emoţionale la agoniştii dopaminergici în depresie, schizofrenie, ca şi în boala Parkinson* duce la avansarea ideii că diminuarea afectivă este o ţintă transnosografică* a stimulării structurilor dopaminergice şi un model al implicării lor în motivaţie.

R. Jouvent (D.S.)

Dinamica grupurilor → Grup Dinamometru

Instrument folosit la măsurarea forţer musculare, eventual prevăzut cu un dispozitiv de înregistrare grafică (în acest caz vorbim de dinamograf) …

6 *M. Richelle*

(D.S.)

Dinorfină → Opioid endogen Diplopie → Anizopie

Dipsic (Comportament)

Setea este unul dintre factorii, dar nu singurul, care provoacă comportamentul de consumare de băutură. Trebuie să distingem comportamentele dipsice provocate de lipsa de apă, de comportamentul spontan de consumare de băutură: amândouă există la animal şi la om. Ca pentru orice comportament, acesta din urmă este organizat de creier de la senzaţia de sete până la conduitele de selecţie şi ingestie. Menţinerea echilibrelor apă-săruri minerale şi a presiunii osmotice este o necesitate homeostatică. Apa din organism (70% din masa corporală) este distribuită între un compartiment celular (55 până la 60% din apa totală) şi un compartiment extracelular. Pierderea progresivă de apă de către diversele organe (plămâni, traiect urinar şi intestinal, piele) atinge cele două compartimente şi, dacă ea nu este compensată, provoacă setea. Totuşi, în funcţie de stările fiziopatologice, deficitul poate fi selectiv de la un compartiment la altul. Pierderea

intracelulară şi schimbările osmotice care rezultă de aici sunt detectate de celule specializate, şi ele deshidratate: osmoreceptorii localizaţi în hipotalamusul* anterior (regiune preoptică). Pierderea extracelulară sau hipovolemie (hemoragie, mari deshidratări), în funcţie de importanţa compartimentului vascular, declanşează semnale pe de-o parte plecând de la mecanoreceptorii situaţi în arterele pulmonare şi vena cavă, a cărei stimulare este transferată creierului prin nervul vag, sau, pe de altă parte, plecând de la aparate numite juxtaglomerulare ale rinichilor care se eliberează în circulaţia unui hormon*, angiotensină II, ai cărei receptori sunt situaţi în organele subfornicale circumventriculare (în afara barierei hematoencefalice).

Setea numită spontană este adesea anticipatone, ea depinde de natura meselor (importanţa proteinelor), de ritmurile circadiene* şi de odihnă. Oprirea setei (saţietatea de băutură) depinde de numeroşi stimuli retroactivi rezultaţi din orofaringe şi unele regiuni cerebrale precum septumul. Structurile nervoase care controlează şi organizează comportamentul dipsic nu sunt suficient cunoscute, cel puţin regiunile extrahipotalamice. Ablaţiunea hipotalamusului şi regiunilor subtalamice perturbă grav comportamentul dipsic. La nou-născut, mecanismele nervoase ale setei apar mult înaintea exprimării comportamentului dipsic.

M. Le Moal

(D.S.)

Dipsomanie

Formă paroxistică de alcoolism*, cu debut brutal, perceput ca o nevoie irepresibilă şi continuă până la abrutizare după câteva zile. Ea antrenează tulburări de comportament şi prezintă riscul de acte delictuoase şi de sinucidere.

Este adesea urmată de o perioadă depresivă şi întotdeauna de abstinenţă absolută până la accesul

următor. Tratamentul acesteia este deosebit de dificil.

B. Brusset (D. S.)

Directiv → Convorbire

Disc

Tehnica discului rotativ a fost foarte diversificat folosită în laboratoarele de percepţie* vizuală. Ea permite între altele, prin fenomenul de fuziune*, să se obţină, făcând să varieze proporţia sectoarelor negre şi albe, plaje de luminozitate* variabilă („griuri" mai mult sau mai puţin închise) sau, făcând să varieze sectoarele colorate şi albe, plaje mai mult sau mai puţin saturate.

Disc stroboscopic: dispozitiv permiţând producerea unui efect de mişcare aparentă* numită stroboscopie. Un disc negru cu excepţia unui sector îngust alb este pus în rotaţie sub o iluminare intermitentă*, în loc de a percepe, ca într-o situaţie banală de fuziune, un disc gri închis, observatorul percepe o mişcare rotativă a sectorului alb, afectat de o viteză care variază în funcţie de raportul vitezei de rotaţie cu frecvenţa* intermitenţei luminoase.

M. Richelle

(D. S.)

Discalculie

Utilizat ca sinonim al acalculiei*, adică al unei tulburări dobândite a operaţiilor de calcul. Utilizat şi la copil pentru dificultăţile de învăţare a operaţiilor aritmetice.

J.-L. *Signoret* (D. S.)

Dischinezie

Literal, mişcări anormale, calificate şi, acum mai rar, mişcări involuntare. Varietatea semiologică a mişcărilor anormale este mare: tremurăturile sunt caracterizate prin ritmul lor în jurul unei poziţii de echilibru; mişcările coreice sunt rapide, variabile, imprevizibile şi complexe – le putem apropia mişcările balice bruşte şi de mare amplitudine –, mişcările atetozice sunt mai lente, de tip târâre; miocloniile sunt contracţii musculare bruşte şi

scurte care pot antrena deplasări segmentare; distoniile* sunt contracţii musculare prelungite aflate la originea mişcărilor de răsucire repetitive sau a posturilor anormale. Toate mişcările anormale precedente aparţin „genului" dischinezii. Se tinde totuşi să se rezerve denumirea de dischinezii mişcărilor anormale apropiate de mişcările coreice (se spune uneori coreiforme) localizate în zona gurii, de unde numele de diskinezii buco-linguo-faciale. Aceste dischinezii survin adesea în timpul sau mai ales după un tratament neuroleptic, de unde şi termenul de dischinezii tardive.

J.-L. *Signoret* (D. S.)

Discontinuitate – Continuitate Discordantă

5

În 1912, P. Chaslin a descris grupul dementelor discordante, care adună diferite tablouri psihopatologice considerate până atunci independente, pe care el le organizează în jurul unei caracteristici clinice comune: discordanţa. Această discordanţă trimite la o incoerenţă observabilă în diferitele câmpuri de expresie clinică:

1. În discurs: există un deficit în structura logică a discursului care nu se supune nici unei axe tematice precise; propoziţiile se înlănţuie, nesupunându-se legii contradicţiilor, antrenând o ambivalenţă* a cuvintelor; enunţurile produse nu au nicio deschidere pragmatică, conducând la exprimarea unor abstracţii vide sau urmează un raţionament pseudologie impenetrabil. Componentele elementare ale limbajului par şi ele alterate: folosirea cuvintelor noi (neologisme), o alegere lexicală inadecvată (paralogisme), o folosire nepotrivită a regulilor sintactice (agramatism);

2. În câmpul emoţional: afectul* nu se mai găseşte în raport cu comportamentul* produs sau cu gândirea* emisă. Coexistenţa şi expresia simultană a doua sentimente* contrare (ambivalenţă afectivă) face comportamentul discordantului să fie straniu şi

imprevizibil. Indiferenţa afectivă contrastează cu survenirea conduitelor afective explozive şi paradoxale (impulsuri nemotivate, acte auto sau heteroagresive de neînţeles);

3. În câmpul psihomotor: dizarmonia mişcărilor dă discordantului o impresie de neîndemânare, indecizie. Mişcările pot fi parazitate de exprimări motorii involuntare care deformează, supraîncarcă sau înlocuiesc exprimarea normală. În cel mai înalt grad, în catatonie* are loc o pierdere totală a iniţiativei motorii.

Termenul de discordanţă mai este încă utilizat astăzi mai ales pentru calificarea regrupării simptomatice descrise de P. Chaslin în desemnarea grupului de boli pe care el a căutat să le adune sub termenul de demenţe discordante şi în care includea: hebefrenia, demenţa paranoidă (caracterizată printr-un delir incoerent produs „la rece”) şi demenţa discordantă verbală (definită printr-o producţie de limbaj în totalitate incoerentă).

M.-C. *Hardy-Bayle*

Discriminare

Proces prin care un subiect efectuează o distincţie între stimuli sau obiecte; realizare a acestui proces. Procedură experimentală pusă în acţiune pentru ca acest proces să se manifeste: încercare de discriminare. Instalarea unei discriminări presupune controlul răspunsurilor discriminative* prin stimuli discriminativi. Trambulina* lui K. Lashley este unul dintre numeroasele dispozitive clasice pentru studierea discriminării vizuale. Principiul general pentru stabilirea unei discriminări constă în întărirea răspunsurilor la un stimul numit pozitiv şi în neîntărirea la un stimul negativ. Răspunsurile produse mai întâi prin generalizare* la stimulul negativ sunt supuse stingerii.

Discriminarea se sprijină întâi de toate, evident, pe capacităţile discriminative ale subiectului în modalitatea sau modalităţile* senzoriale în discuţie. Ea trimite prin

aceasta la psihofizica* pragurilor diferenţiale. Dar pune în joc, în plus, asocierea stimulilor cu consecinţele pozitive sau negative, asociere care ţine de învăţare* şi de mecanismele cognitive* (v. Învăţare fără eroare).

În psihologia socială, termenul desemnează atitudinile şi conduitele deosebite pe care un individ sau un grup le manifestă faţă de un alt individ sau grup, cel mai adesea pe baza caracterelor atribuite de prejudecată* decât reperate obiectiv.

M. Richelle (D. S.)

Discriminativ

Referitor la o discriminare. Care implică o discriminare: învăţare* discriminativă. Care atestă o discriminare: răspuns* sau reacţie* discriminativă. Care controlează o discriminare: stimul* discriminativ.

În cadrul condiţionării" pavloviene*, un Stimul Discriminativ (SD) pozitiv este un Stimul Condiţionat* (SC) asociat Stimulului Necondiţionat* (SN); un SD negativ este un SC care nu este asociat unui SN şi în consecinţă sfârşeşte prin a nu mai provoca răspunsuri condiţionate.

În terminologia condiţionării operante*, stimulul discriminativ nu declanşează, strict vorbind, răspunsurile; el nu este decât un eveniment în prezenţa căruia răspunsurile vor fi întărite sau un program anume de întărire* va intra în vigoare. Multe din programele imaginate şi explorate de către experimentatori nu prezintă niciun stimul discriminativ, ceea ce subliniază în acelaşi timp prioritatea relaţiei dintre răspuns şi întărire şi atestă că o condiţionare operantă nu se întoarce în schema stimul-răspuns, în ciuda unei neînţelegeri persistente.

M. Richelle (D. S.)

Discurs

Spre deosebire de textul* abstract*, discursul este concret, produs într-o situaţie dată şi într-o reţea complexă de determinări sociale, ideologice, psihologice. El trebuie deci abordat nu numai dintr-un punct de vedere lingvistic,

dar şi sub aspect istoric, sociologic, psihologic, psihanalitic sau hermeneutic. Spre deosebire de tipurile de texte sau secvenţe* textuale (v. Naraţiune, Descriere, Argumentare) discursul trebuie văzut în legătură cu instituţiile în care apare. Vom vorbi astfel de discursuri religioase, juridice, jurnalistice, publicitare, literare, politice, ştiinţifice, didactice etc. Acestor mari categorii vin să li se adauge şi genurile discursului: parabolă, homelie, hagiografie, rugăciune, cântice etc. pentru discursul religios; editorial, fapt divers, reportaj, interviu etc. pentru discursul jurnalistic; articol de lege, pledoarie etc. pentru cel juridic; poezie, teatru, roman, nuvelă, eseu, cu subgenurile lor (sonet, baladă, dar şi comedie, tragedie etc), pentru discursul literar.

O clasificare a genurilor şi subgenurilor discursului este dificil de realizat din cauza variaţiilor istorice la care acestea au fost (şi sunt încă) supuse. Deşi mult mai schimbătoare şi mai suple decât categoriile gramaticale* ale limbii, aceste genuri nu au din această cauză, pentru subiectul vorbitor, o valoare normativă mai mică.

J.-M. *Adam*

(D. S.)

Discuţie de grup

Proces social în care un grup de subiecţi este însărcinat să discute o problemă şi să ia o decizie sau să ajungă la o soluţie. Aceste situaţii sociale sunt folosite (mai ales în cazul grupurilor fără *leader** desemnat) sub numele de test de grup pentru evaluarea competenţelor sociale ale indivizilor. Discuţiile de grup reprezintă şi un mijloc de stimulare a creativităţii individuale şi de facilitare a schimbării de atitudine a indivizilor, ca şi a adeziunii lor la deciziile luate în comun.

C. Lévy-*Leboyer*

(D.S.)

Dislexie

Dificultate specifică achiziţiei lecturii*, dislexia se

manifestă prin frecvenţa şi persistenţa ezitărilor, incomprehensiunilor, erorilor, inversiunilor de silabe, confuziilor de litere, mutilărilor de cuvinte, greşelilor de limbaj scris, care vor persista adesea până la învăţarea ortografiei, toate acestea în ciuda unui nivel intelectual normal. Aceste anomalii în achiziţionarea automatismelor lexicale şi grafice rămân într-un anumit sens necunoscute. Deşi dezordinile afective sunt reţinute de mult timp de numeroşi autori (o mai mare frecvenţă a dezordinilor afective, cel mai adesea de tip nevrotic, fiind constatate la dislexici în raport cu populaţiile-martori sau de control), unii consideră că, chiar dacă ele există, aceste dezordini afective sunt secundare unei dezordini de tip constituţional în favoarea căreia putem reţine caracterul familial al cazurilor de dislexie, frecvenţa mai mare (oricare ar fi studiile) la băieţi şi în fine unele elemente neurofiziologice. Totuşi rămâne de ştiut dacă este vorba de transmiterea ereditară a unei incapacităţi particulare de percepere a lecturii sau dacă corespunde unor tulburări familiale mai generale privind limbajul sau organizarea cognitivă. În faţa acestor puncte de vedere diferite, un mare număr de clinicieni actuali încearcă să rezolve această problemă fie scindând dislexia în două grupe de patogenii diferite, fie considerând dislexia o dezordine plurifactorială. În practică, asocierea unei reeducări ortofonice* şi a unei psihoterapii este metoda terapeutică preconizată numai dacă nu există vreo tulburare afectivă care trebuie cercetată cu grijă.

A. Braconnier (D.S.)

Dismorfofobie → Somatoformă

Disociatitate

Tulburări de socializare. Disociatitatea unui individ rezultă din slăbirea procesului de socializare* prin lipsă de anaclisis* social, absenţă de referenţi de identitate, insuficienţă de articulare complementară a rolului social. Ea poate găsi un refugiu temporar în grupurile de

marginalizaţi. Se atenuează şi dispare odată cu schimbarea mediului de viaţă şi cu sprijinul activ al unei încadrări psihosociale şi educative. Disocialitatea priveşte realizarea unui proces de desocializare* sociopatică marcat de conduite de ruptură şi transgresiune care au un caracter vindicativ, distructiv şi agresiv, a cărui tonalitate este net antisocială, iar registrul de expresie mai mult individual decât de grup.

J. Selosse (D.S.)

Disociere

Termenul de disociere a fost creat de

E. Bleuler pentru desemnarea fenomenului morbid în acţiune, în ansamblul grupului schizofreniilor. Cu acest titlu, prezenţa sa în plan clinic era indispensabilă diagnosticării schizofreniei, a cărei explicaţie patogenică o reprezenta.

Termenul de disociere desemnează ruptura unităţii psihice, aceasta veghind, pentru subiectul* normal, la integrarea armonioasă a diferitelor câmpuri constitutive ale personalităţii*: afect*, gândire*, comportament. La schizofren, această integrare nu mai există nici între diferitele câmpuri (afectul nu mai corespunde gândirii emise, gândirea nu mai corespunde comportamentului realizat), nici chiar în interiorul fiecăruia dintre aceste câmpuri, armonia afectivă este ruptă şi afectele absente sau imprevizibile, comportamentul motor este dizarmonic, iar gândirea se dislocă, nemaiurmând legile planificării care i-ar asigura coerenţa şi unitatea.

Ca proces intern, el rămâne neobservat. Observatorul va putea să tragă o concluzie asupra existenţei sale din comportamentul observabil al bolnavului. Acestui nivel de descriere clinică îi corespunde discordanţa Aceşti doi termeni, echivalenţi, califică un acelaşi fenomen morbid, disocierea dintr-un punct de vedere patogenic, discordanţa din punct de vedere al observaţiei.

De câţiva ani, se asistă la tentative de fragmentare a

schizofreniei. Din această cauză specificitatea disocierii, pe care se sprijineau limitele descriptive ale acestei boli, a fost repusă în discuţie. Sprijinindu-se pe tulburările de limbaj şi de gândire, considerate a exprima direct tulburarea disociativă, autorii au conchis în legătură cu nonspecificitatea acestui fenomen care, după ei, se întâlneşte în multe alte stări psihopatologice, mai ales în stări maniacale.

M.-C. *Hardy-Bayle* (D. S.)

Disonanţă cognitivă

Concept folosit de L. Festinger în 1957, pentru desemnarea stării de tensiune create de contradicţia dintre diferite cogniţii, adică diferite cunoştinţe, opinii sau credinţe* referitoare la mediul social, la mediul fizic sau la propriile sentimente* şi conduite.

Ipotezele fundamentale ale teoriei sunt:

1. există o nevoie de consonanţă care dă naştere unor presiuni ce tind să reducă sau să evite creşterea disonanţei;

2. pentru rezolvarea tensiunii, individul poate modifica anumite cogniţii adăugându-le altele noi sau poate să-şi moduleze comportamentul.

Această teorie, al cărei fundament motivaţional a fost puternic criticat, a stimulat numeroase cercetări în legătură cu fenomene la fel de variate ca şi schimbările de atitudine*, formarea impresiilor sau relaţiilor interpersonale.

F. Askevis-Leherpeux (D. S.)

Disortografie

Perturbări ale ortografiei, oricare le-ar fi originea. Ar trebui să fie rezervată dificultăţilor de învăţare a ortografiei, observate la copil şi frecvent asociate dislexiei de evoluţie. Utilizată însă şi pentru tulburări dobândite de ortografie, fie că e vorba de agrafie*, amnezie* semantică sau de un sindrom demenţial.

J.-L. *Signoret*

(D. S.)

Dispareunie → Frigiditate

Disparitate retiniană Proiecţie în puncte diferite ale retinei a unui stimul* vizual. În vederea binoculară, acelaşi obiect nu se proiectează în puncte corespondente ale retinei unui ochi şi a celuilalt. Un caz particular îl reprezintă disparitatea de fixare datorată unei sub sau supraconvergenţe a ochiului. Acest fenomen se situează între fuziune* binoculară şi diplopie.

A *R. Genicot*

(D. S.)

Disperare învăţată

Unul dintre modelele* animale ale depresier imaginat de R. Porsolt în 1977 pentru studierea efectelor antidepresoarelor. Dacă şoarecii şi şobolanii sunt obligaţi să înoate într-un spaţiu închis, ei adoptă, după un anumit timp de tentative de sustragere*, o stare de imobilitate. La încercările următoare, imobilitatea intervine din ce în ce mai rapid. Această stare a fost numită de autor *behavioural despair* (disperare învăţată). Ipoteza este că animalele „îşi pierd speranţa" de a mai scăpa şi abandonează orice tentativă în acest sens. Acest test a fost apropiat de testul de „resemnare învăţată*" (*learned helplessness*) al lui M. Seligman.

Cea mai mare parte a antidepresoarelor, electroşocurile, deprivarea de somn* cu mişcări oculare rapide întârzie survenirea imobilităţii, într-o manieră semnificativ corelată cu eficacitatea lor clinică. Specificitatea acestui test a fost totuşi criticată. Astfel, unele antidepresoare acţionează asupra şoarecilor, dar nu şi asupra şobolanului. De altfel, numeroase substanţe nonantidepresive, cum ar fi stimulentele, convulsivantele, substanţele anticolinergice, opiaceele, au un efect similar asupra imobilităţii.

O. Fontaine (D. S.)

Dispersie

Noţiunea intuitivă de dispersie, pentru un protocol* sau o distribuţie* numerică, este familiară: după cum observaţiile apar foarte îndepărtate sau, din contră, foarte apropiate unele de altele, le declarăm. foarte dispersate" sau „puţin dispersate". Noţiunea intuitivă de dispersie este formalizată în termenii de indice de dispersie. Cu cât valoarea indicelui este mai ridicată, cu atât protocolul (sau distribuţia) este declarat dispersat Această formalizare se poate face în diverse feluri, dar orice indice de dispersie va satisface proprietatea de pozitivitate: un indice de dispersie este un număr pozitiv, nul dacă şi numai dacă observaţiile au toate aceeaşi valoare (protocol constant sau distribuţie exactă). Caracteristicile de dispersie cele mai răspândite sunt abaterea intercuartilă şi abaterea-tip. Abaterea intercuartilă este distanţa între primul şi al treilea cuartil. Varianta* este media pătratelor abaterilor de la medie*, iar abaterea-tip este rădăcina pătrată a variantei.

P. Bonnet şi *H. Rouanet* (D. S.)

Displastic → Constituţie

Display Paradă

Dispozitivânnăscut de achiziţie → *Language Acquisition Device*

Dispoziţie perversă polimorfă → Pervers Dispraxie → Apraxie publică.

Distanţă

H. Hediger a atras atenţia asupra faptului că un animal menţine întotdeauna faţă de un duşman sau un prădător potenţial o distanţă la limita căreia el se îndepărtează sau fuge. Această distanţare variază după specii şi în funcţie de experienţa pe care subiectul o are în legătură cu teama sa; ea poate fi foarte redusă în rezervaţii, unde animalele nu sunt vânate, şi ajunge la zero în grădinile zoologice.

Distanţa interindividuală este o noţiune care se aplică relaţiilor intraspecifice; la vertebrate, mai ales la

cea mai mare parte a păsărilor şi la numeroase mamifere, un individ menţine în jurul lui o zonă de securitate în afara căreia apropierea unui congener provoacă o reacţie de ameninţare defensivă sau de evitare. Această distanţă interindividuală variază în funcţie de sex şi anotimp: în perioada de reproducere, intoleranţa intraspecifică creşte şi agresivitatea teritorială a momentului îi fixează limitele. În timpul copulaţiei, fiecare mascul sau femelă trebuie să-şi elimine prin parade* fie agresivitatea, fie teamă. Mişcări postcopulatorii derulează apoi tensiunea născută din scurta apropiere în afara distanţei interindividuale. Numeroase nevertebrate, unii peşti şi anumite mamifere (rozătoare, porcine) nu prezintă acest comportament de distanţă şi îşi înmulţesc, din contră, contactele corporale (animale de contact sau animale de distanţă), în psihologia umană, se vorbeşte curent de distanţa interpersonală pentru desemnarea fenomenelor analoage, dar amplu modulate de cultură. Se poate, odată cu Hall, distinge distanţa intimă, distanţa personală (indivizii rămân la distanţa de un braţ unii de ceilalţi), distanţa socială (autorizând interacţiunea vocală normală) şi distanţa

J.-C. Ruwet (D.S.)

Distanţă socială

Invers proporţională cu gradul de intimitate acceptat să fie împărtăşit cu alţi indivizi, distanţa socială se măsoară prin distanţa pe care dorim să o punem între sine şi altul.

E. S. Bogardus a propus primul un instrument construit după un model cvasi-ierarhic* şi permiţând evaluarea distanţei interetnice pe baza elementelor acceptate într-o listă ordonată de enunţuri mergând de la „a interzice altuia să intre în ţara sa” până la „a-l accepta ca membru al familiei sale”.

F. Askevis-Leherpeux (D. S.)

Distimie

Tulburare a stării de spirit*, de evoluţie cronică,

marcată de predominarea sentimentelor depresive (tristeţe, anhedonie, pierderea interesului, sentimente de inadecvare). Efectul acestor tulburări asupra funcţionării sociale le deosebeşte de fluctuaţiile normale ale stării de spirit. Totuşi, intensitatea lor este insuficientă pentru a se stabili diagnosticul de stare depresivă. Survenirea frecventă a acestei tulburări la adultul tânăr şi permanenţa ei au determinat calificarea de personalitate* sau nevroză depresivă. Poate succeda şi unei stări depresive, punând problema cronicizării acestei stări.

M.-C. *Hardy-Bayle* (D. S.)

Distonie

Mişcări lente şi involuntare ce conduc la poziţii anormale tranzitorii sau durabile, asociate unor răsuciri şi mişcări rapide regulate sau nu. Etiologiile sunt numeroase: unele forme sunt de origine genetică, altele rezultă din sindroamele neuropsihiatrice mai largi sau din bolile degenerative.

M. Le Moal (D. S.)

Distorsiune

Aberaţie a unui sistem optic care deformează un obiect. Dimensiunile imaginii unui obiect nu sunt conformaţii cele ale obiectului propriu-zis. Această deformare aparentă se datorează fie unui defect optic (anizeiconie), fie caracteristicilor sistemului (precum lentila cilindrică), sau şi distractor

(D.S.)

acţiunii unui factor de câmp (anumite iluzii*, efecte consecutive*).

R. Genicot

Distractor într-o sarcină de mobilizare a atenţiei subiectului, orice stimul* străin de stimulul-ţintă* şi susceptibil să altereze performanţa. Recurgerea la distractori reprezintă în psihologia cognitivă* un mijloc indirect de inferare în legătură cu independenţa (relativă) a celor două procese* de prelucrare a informaţiei care se

derulează paralel. Efectul mai mult sau mai puţin perturbator al distractorilor este în funcţie de numeroşi factori, mai ales de nivelul de automatizare* a sarcinii în curs şi de gradul de similaritate între stimulul distractor şi ţintă.

M. Richelle (D.S.)

Distribuită

Se spune despre o învăţare* repartizată în timp, spre deosebire de învăţarea comasată. Fie că este vorba de învăţarea motorie sau de memorare la om, de învăţare la animal, învăţările distribuite sunt (de altfel una peste alta egale) mai solide decât învăţările comasate, ţinând seama totuşi ca intervalele între fazele succesive ale învăţării să nu fie exagerat de lungi, caz în care apar efectele de uitare.

Atenţie distribuită: v. Atenţie.

(V. Funcţie distribuită.).

M. Richelle (D. S.)

Distribuită (Funcţie) → Funcţie distribuită

Distribuţie

5

Tablou care face să corespundă fiecărei valori a unei variabile fie numărul de observaţii culese (distribuţie de efective), fie proporţia de observaţii culese (distribuţie de frecvenţe).

O distribuţie numerică are caracteristici de centralitate*, de dispersie* şi de formă. Printre distribuţiile numerice se disting distribuţiile discrete (ale căror valori sunt separate de intervale) şi distribuţiile continue. Dintre distribuţiile discrete clasice vom menţiona distribuţia binomială, distribuţia hipergeometrică, distribuţia lui Poisson. Printre distribuţiile continue clasice, se enumera distribuţia normală, distribuţia chi-pătrat.

P. Bonnet şi *H. Rouanet*

(D.S.)

Distribuţie normală Normală (Distribuţie)

Distribuţionalism
5
Teorie a limbajului şi metodă de descriere a limbilor care a apărut în Statele Unite, sub influenţa lui L. Bloomfield, în 1933, într-un context marcat de necesitatea studierii numeroaselor limbi amerindiene şi pornind de la orientările psihologiei behavioriste*, care implică studierea comportamentelor* umane (deci a evenimentelor de limbă) fără recurgerea la introspecţie* şi limitând apelul la semnificaţie. Este vorba de reperarea, cu ajutorul substituirilor, a distribuţiei unei unităţi lingvistice*, adică a ansamblului de medii înconjurătoare în care este întâlnită în corpus*, a reuniunii de enunţuri produse de locutorii limbii şi ale căror reprezentativitate şi omogenitate trebuie asigurate. Analiza distribuţională oferă perspectiva asupra diferitelor niveluri ale limbii (foneme*, morfeme*, sintagme*), iar analiza în constituenţi imediaţi permite degajarea ierarhiei acestor unităţi şi obţinerea claselor distribuţionale (v. Categorie gramaticală). Extinsă la enunţuri lungi, analiza distribuţională a permis dezvoltarea analizei discursului.

J.-L. *Chiss*
(D.S.)

Divergentă (Gândire) Gândire Diviziune a muncii

După teoria marxistă, conceptul de diviziune a muncii explică separarea rolurilor economice în muncă industrială şi comercială, şi muncă agricolă, ca şi în muncă materială şi intelectuală. Dezvoltarea societăţilor industriale a instaurat o separare a funcţiilor de studiere şi concepţie şi a celor de execuţie adesea foarte fracţionate, ilustrate de taylorism. Astăzi, repartizarea posturilor-maşini este aceea care permite cooperarea dintre diferite posturi (munca în echipe integrate, flexibilitatea şi polivalenţa oamenilor, adaptarea rapidă la maşini), şi reprezintă forma fundamentală a diviziunii muncii.

P. Liavan CD-S.)

Dizarmonic

Termen care, luat în sens general, exprimă decalajul tranzitoriu dintre diferitele sectoare aflate în joc în dezvoltarea* copilului. Mai precis:

1. adjectiv folosit pentru explicarea, în debilităţile* şi deficienţele* mentale, a variaţiei posibile în cadrul tulburărilor intricate care reprezintă insuficienţa intelectuală, tulburările de personalitate şi tulburările instrumentale. Această dizarmonie se poate concepe dintr-o perspectivă statică: debilitatea dizarmonică, sau dintr-una dinamică: deficienţa dizarmonică în care locul fiecăruia dintre aceste elemente se poate modifica în funcţie de evoluţie. Dizarmonia evolutivă subliniază, alături de tendinţa puternică la gândirea simbolică, importanţa dificultăţilor din viaţa afectivă şi relaţională;

2. termen utilizat în legătură cu anumite tulburări de adolescenţă, pentru caracterizarea insuficienţelor grave ale procesului de simbolizare (dispraxie, diagnozie, discronie) la adolescenţi nedebili, dar psihopaţi. Referinţa psihopatologică este fie aceea a sechelelor de carenţă* afectivă precoce, fie cea a unui proces depresiv contemporan cu tulburările.

A. Braconnier

(D.S.)

Dizarmonie cognitivă

Tulburări de inteligenţă* reprezentând un sindrom cognitiv grav, descoperit şi conceptualizat de B. Gibello (1984) dintr-o perspectivă care integrează psihanaliza şi psihologia piagetiană a structurilor operatorii. Acest sindrom prezintă:

1. un amestec, în proporţii variabile, de tulburări discronice, dispraxice şi diagnozice;

2. grave anomalii ale structurilor operatorii, marcate în principal de un număr ridicat de decalaje* orizontale şi chiar verticale la *Scala de gândire logică a lui Longeot*;

3. În consecinţă, tulburări importante ale învăţării

(nivelul şcolar nu-l depăşeşte deloc pe cel al CM1);

4. (mai ales în forma psihopatică, descoperită prima) o atitudine de refuz* al dificultăţii de a înţelege, cu tendinţa de a trăi eşecurile de tip persecutiv, ceea ce antrenează adesea o respingere efectivă din partea anturajului. Sindromul de dizarmonie cognitivă patologică se regăseşte şi în psihozele infantile*, şi în diverse forme de dizarmonie de evoluţie, ca şi în urmările traumatismelor craniene. împreună cu sindromul mai recent descoperit, de întârziere în organizarea raţionamentului*, el reprezintă grupul tulburărilor de inteligenţă prin anomalie a conţinutului gândirii, în care B. Gibello distinge atât tulburări de nivel intelectual (debilităţi sau bonificaţii), cât şi tulburări intelectuale funcţionale în care întreg conţinutul gândirii este prezent şi intact, dar nu utilizat sau prost utilizat de către subiect din cauza conflictelor* nevrotice.

J.-M. *Petot* (D. S.)

GIBELLO B. (1984), *L'Enfant à l'intelligence troublée*, Le Centurion, Paris.

Doamna de Fay → Desen (Test al) Docimologie

Termen introdus de H. Pieron pentru a desemna ştiinţa al cărei obiect este studiul sistematic al examenelor*, mai ales al sistemelor de notare*, şi al comportamentului examinatorilor şi examinaţilor. În examenele scrise tradiţionale şi mai cu seamă în examenele orale, divergenţa notelor* între corectori, cunoscuţi ca fiind la fel de competenţi, şi lipsa de fidelitate* a notelor aceluiaşi corector sunt considerabile.

Principalii factori care afectează notarea sunt oboseala evaluatorilor, stereotipia (cunoaşterea rezultatelor anterioare ale elevului influenţează examinatorul), efectul de halo* (influenţa exercitată de aparenţa fizică, de uşurinţa verbală a elevului, de reputaţia familială), efectul de ordine a corectărilor (după o lucrare strălucitoare, una medie este subestimată), efectul de

contrast. Lipsa de validitate a conţinutului este şi ea frecventă: un număr insuficient de întrebări nu permite o explorare generală a materiei şi, în plus, paleta comportamentală nu este acoperită (de ex. prea multe întrebări de memorie sau de aplicaţii stereotipe şi prea puţine întrebări care să pună în joc procese cognitive superioare: analiză, sinteză, evaluare), în general, profesorii îşi clasifică corect elevii, dar ei tind inconştient să exagereze diferenţele dintre aceştia, mai ales pentru a obţine *grosso modo* de la an la an aceeaşi distribuţie a notelor de reuşită şi de eşec (legea lui Posthumus). Fie că este vorba de examinare internă sau externă, cea mai bună soluţie rămâne recurgerea, cel puţin parţială, la teste obiective, alcătuite după toate regulile artei şi, pe cât posibil, corectate automatizat. Tehnicile de armonizare a notărilor între examinatori sau între şcoli ating astăzi un grad ridicat de precizie. Armonizarea se face fie plecându-se de la compararea directă a notelor atribuite de diverşi membri ai unui juriu, fie prin referirea la aceeaşi încercare standardizată de validitate, dovedită a fi suportată de ansamblul populaţiei interesate.

G. De Landsheere (D. S.)

Doi

Unitate de intensitate* a senzaţiei cutanate dureroase, care intervine în alcătuirea unei scale* de senzaţie a sensibilităţii termice.

M. Kicneue (D. S.)

Mai desemnează, în limbaj juridic, orice manevră frauduloasă utilizată pentru a înşela una dintre părţi în stabilirea unui contract; un doi din viciu de consimţământ anulează acest contract. În general, doi înseamnă: înşelătorie, păcăleală. Conduitele dolozive sunt amprente de malignitate.

J. Selosse

(D.S.)

Doliu → Travaliu al doliului

Dominantă

5

Dominanţa se referă la un mod de comportare interpersonală care permite obţinerea obiectelor dorite (simbolice sau nu) şi punerea pe poziţii de forţă în competiţii. În psihologia socială, când nu este asimilată cu o trăsătură apropiată de ascendenţă*, dominanţa se referă la apartenenţa la grupuri dominante în raporturile de dominare intergrupuri (raporturi profesionale sau de clasă, raporturi intersexe). Dominarea se bazează în acest caz pe structuri formale, pe bariere intercategoriale şi pe norme impuse de grupuri dominante.

ERSOC

În etologie*, dominanţa se referă la situaţia privilegiată pe care şi-o arogă în raport cu indivizii dominaţi (v. Supunere) un animal de rang ridicat într-o ierarhie* socială. Într-o ierarhie lineară, animalul A de nivelul cel mai ridicat îi domină pe toţi ceilalţi, în timp ce individul inferior W nu domină pe niciunul. În ierarhia triangulară, A îl domină pe B care îl domină pe G care îl poate domina pe A. Dominanţa se instalează prin scurte interacţiuni interindividuale de ameninţare-evitare*, neprejudiciabile pentru dominat căci sunt înalt ritualizate. Dominanţa conferă avantaje: primatul accesului la hrană şi la vizuină pentru odihnă; prioritate, vezi monopol, a accesului la femelele fecunde. Ea comportă responsabilităţi: conduita grupului, apărare contra prădătorilor. De aceea noţiunii de dominanţă am prefera să-i asociem astăzi pe aceea de funcţie, decât pe cea de superioritate. Poziţia dominantă trebuie să fie apărată de atitudini simbolice faţă de membrii grupului în sânul căruia evoluţia şi schimbările de statut se operează în general cu blândeţe. Tensiunea este mai puternică în caz de contestare sau evicţiune, după boală sau rănire, a dominantului sau de înlocuire după moartea sa. Relaţiile de dominanţă sunt complexe în măsura în care, în

societăţile de maimuţe de exemplu, legăturile filiale şi de rudenie se menţin şi în care statutul tânărului este influenţat de poziţia ierarhică a mamei sale şi de interesul pe care dominantul îl are pentru aceasta. Se formează clanuri prin rudenie şi coaliţii. Poziţia fiecăruia depinde astfel de naşterea, de forţa, de personalitatea sa şi de istoria personală în cursul socializării sale. Aceste aspecte ale raporturilor de dominanţă se extind la specia umană, la care ele se armonizează totuşi cu toate strategiile elaborate în cadrul diverselor culturi şi care folosesc adesea instrumente exterioare persoanei, ca banul, sau construcţii simbolice, cum ar fi ideologiile politice şi religioase.

J.-C. *Ruwet*

(D.S.)

Dominare

Orice relaţie interindividuală disimetrică, stabilită pe resurse inegale ale partenerilor sau care se exercită în cursul presiunilor, obligaţiilor şi sancţiunilor ce obligă la supunere, caracterizează un raport de dominare. Dominarea poate fi legitimată şi raportată la un statut de autoritate, de competenţă sau de prestigiu. Ea poate antrena efecte diferite după caracterul său public sau privat şi după modalităţile coercitive pe care le utilizează. Legată de un statut de autoritate instituţionalizată, ea poate conduce la o supunere nemăsurată. În raporturile interpersonale, dominarea poate fi căutată în masochism sau suportată în ură*, violenţă şi agresiune* într-un tip de raport satisfăcut prin înfrângerea altuia.

J. *Selosse*

(D.S.)

Dopamină

Neurotransmiţător* care aparţine familiei chimice a monoaminelor şi în special a catecolaminelor ce regrupează mai ales noradrenalina* şi adrenalina. Neuronii cu dopamină sunt prezenţi în sistemul nervos*

periferic (peretele vaselor, ganglioni, glomus carotidian) şi în sistemul nervos central. În creier s-au numărat 17 nuclei catecolaminergici diferiţi pentru dopamină. Aceşti nuclei sunt de obicei regrupaţi în neuroni cu axoni lungi ca cei ai sistemului mezostriat şi ai celui mezocorticolimbic, neuroni cu axoni medii ca cei ai sistemului tuberohipofizar, şi neuroni cu axoni scurţi ca acei ai sistemului retinian. Rolul funcţional al acestor nuclei este diferit. Sistemul tuberohipofizar inhibă eliberarea de prolactină pentru hipofiza* anterioară. Sistemul mezostriat reglează reflexele posturale* şi coordonarea motorie*; degenerescenta sa se află la originea principalelor simptome ale bolii Parkinson. Sistemul mezocorticolimbic este implicat în numeroase procese cognitive* şi de întărire. Ca orice neurotransmiţător, rolul său funcţional depinde de regiunea cerebrală pe care o modulează şi cea mai mare parte a regiunilor cerebrale (corticale şi subcorticale) sunt modulate de dopamină. Neuronul cu dopamină este activat de substanţe toxicomanogene precum amfetamina, cocaina, opiaceele*, nicotină, alcoolul*, iar transmiterea dopaminergică este blocată de molecule numite neuroleptice*, utilizate în tratarea psihozelor schizofrenice. Implicarea directă şi indirectă a reţelei pe care o formează aceşti neuroni cu dopamină în reglarea conduitelor adaptative şi în numeroase tulburări de comportament şi de gândire este demonstrată de multe lucrări experimentale şi clinice.

H. Simon
(D. S.)

Dorinţă
5

Termenul dorinţă a fost reţinut pentru a exprima, în limbajul psihanalitic francez, termenul german *Wunsch*, căruia este departe de a-i corespunde cu exactitate. Bazată pe dezvăluirea dorinţei inconştiente, psihanaliza repune în discuţie definiţia clasică a dorinţei ca tendinţă însoţită de

conştiinţă. S. Freud şi-a elaborat în cadrul psihologiei visului teoria dorinţei.

Condiţiile posibilităţii formării dorinţei sunt create în cursul trăirii de satisfacere. Aceasta are loc atunci când excitaţia provenind dintr-o trebuinţă* interioară este satisfăcută de obţinerea obiectului specific. S. Freud ia exemplul nou-născutului înfometat care îşi primeşte hrana: un element esenţial al acestei experienţe îl reprezintă apariţia unei anumite percepţii (hrana, în exemplul ales), a cărei imagine mnezică va rămâne asociată cu urma* mnezică a excitaţiei produse de trebuinţă. De îndată ce trebuinţa va fi reprezentată, va avea loc, datorită relaţiei stabilite, declanşarea unei impulsiuni psihice care va investi din nou imaginea mnezică a acestei percepţii în memorie şi va provoca iarăşi percepţia, adică va reconstitui situaţia primei satisfaceri. O astfel de mişcare este numită dorinţă; reapariţia percepţiei înseamnă îndeplinirea dorinţei. Dorinţa inconştientă este deci definită ca vizând la origine o repetare halucinatorie* a unei percepţii anterior asociate cu satisfacerea, ceea ce explică tendinţa ei de a se manifesta în vis sau în fantasmă.

J.-M. *Petot*

(D. S.)

Double bând

Termen introdus de G. Bateson în 1956 şi tradus în franceză prin dublă constrângere, dublă legătură sau dublu obstacol. El desemnează situaţia în care un individ sau un grup este supus la două cerinţe contradictorii, în aşa fel încât supunerea faţă de una antrenează încălcarea celei de-a doua. Structura logică a dublelor legături este aceea a paradoxurilor, dar deschiderea lor pragmatică se bazează pe faptul că ele sunt impuse de o persoană sau de un grup care dispune de puterea de a constrânge şi de a interzice conştientizarea caracterului vicios din punct de vedere logic al injoncţiunii. Şcoala de la Palo-Alto a atras atenţia asupra frecvenţei dublelor legături în „familiile cu

tranzacţie schizofrenică”, dar fenomenul depăşeşte cu mult patologia. Hipnoterapia ericksoniană şi terapiile sistemice ale familiei apelează la duble legături terapeutice care funcţionează ca nişte contraparadoxuri.

J.-M. *Petot*

(D. S.)

Doxometrie

Ansamblu al metodelor de identificare şi de măsurare* a opiniilor* unei populaţii determinate, tehnica cea mai răspândită fiind aceea a „sondajelor statistice”. În timp ce în folosirea curentă noţiunea de opinie se raportează exclusiv la „doxa” (adică la elementele de credinţă*, adeziune sau certitudine), ea capătă un sens mult mai larg în cadrul doxometriei: aici desemnează şi diversele date mai obiective care pot constitui preocuparea unui sondaj (intenţii de vot, obiceiuri comportamentale, obiecte posedate, nivel de viaţă etc).

J.-P. *Bronckart*

Dramatizare

Legată de intensitatea emoţională şi auxiliar traumatică a unor acţiuni sau evenimente care au perturbat echilibrul unei situaţii sau al unui subiect, dramatizarea va pune în scenă repercusiunea lor la nivel personal, recurgând la simbolizări diverse care opun dorinţa de viaţă destinului nefast. Stilizarea dramatizării poate fi inspirată din scheme culturale şi în mod deosebit pusă în evidenţă în clinica etnopsihiatrică. Dar ea depinde şi de structura specifică anumitor personalităţi (isterice, masochiste), care îi va da un caracter spectaculos sau o va înscrie printre manifestările melancolice sau de factură persecutorie.

J. *Selosse*

(D. S.)

Dramă

Orice eveniment care creează un exces de excitaţie al cărui răsunet antrenează un puternic dezechilibru şi

plasează subiectul* în faţa limitelor potenţialului său adaptativ reprezintă pentru el o dramă. Din cauza acestei confruntări la limită care dă o valoare existenţială dramei, individul poate manifesta treceri defensive la act. Dintr-o perspectivă fenomenologică, se pot distinge drama suportată în faţa căreia individul se întrece pe sine (reacţie eroică) sau se epuizează (renunţare) şi drama acţiune în faţa reprezentării unui destin bulversat de o răsturnare a sistemelor adaptative (de ex. trădare în dragoste), fapt care dă o dimensiune tragică în trecerea la act. Situată în raport cu sindromul general de adaptare, drama corespunde unui stres* acut care antrenează fie un răspuns de supravieţuire, fie o disperare.

J. Selosse

(D.S.)

Dresaj → *Shaping Drive*

Termen englezesc al cărui câmp semantic nu acoperă desigur sensurile cuvintelor franceze ce îl traduc în mod normal (trebuinţă*, motiv*, stare motivaţională*, tendinţă*), ceea ce explică faptul că psihologii francofoni au recurs la el ca atare. Poate că nu-şi datorează succesul împrumutului său din alte limbi, ci accepţiilor multiple şi adesea prost precizate pe care le capătă chiar şi la psihologii anglofoni. Într-una dintre aceste accepţii, *drive* se referă la o stare a organismului, legată de fluctuaţii identificabile ale variabilelor fiziologice, şi care 3 face pe acesta receptiv la anumite stimulări sau fi angajează în unele activităţi. El va desemna la fel de bine o stare de privare* alimentară, ca şi o stare emoţională (se vede că termenul trebuinţă nu este aici satisfăcător); o trebuinţă biologică primară, ca foamea sau setea, ca şi o „trebuinţă" dobândită: astfel frica* declanşată de un stimul asociat unui eveniment aversiv* într-o condiţionare de evitare* are statut de *drive* dobândit, motivând subiectul la furnizarea unui răspuns de evitare, antrenând o reducere* de *drive*, după teoria celor doi factori.

M. Richelle
(D.S.)
Drog

Conform accepţiei franceze, substanţă având proprietăţi farmacologice deosebite în măsura în care ea antrenează o toleranţă* şi o dependenţă*, în general o toxicomanie. Traducerea şi folosirea cuvântului anglo-saxon *drug* este improprie: acest ultim termen corespunde oricărei substanţe naturale sau artificiale care, din cauza naturii sale chimice, alterează structura şi funcţionarea anumitor organe. Spre deosebire de acest sens larg, este potrivită folosirea cuvântului drog pentru substanţele ilegale sau nu, folosite într-un scop teoretic nonfarmaceutic de căutare a plăcerii, de evitare a durerii fizice sau psihologice sau de reducere a efectelor de dependenţă fizică sau psihologică (efecte de sevraj). O moleculă, o substanţă farmacologică sau un medicament nu devine un drog decât din momentul în care a produs la un individ efecte care îl fac să resimtă nevoia imperioasă de a repeta experienţa produsă prin consumarea sa. Acest ultim punct explică importanţa încercărilor preclinice care precedă punerea în acţiune a unui medicament.

Printre drogurile cele mai cunoscute putem cita haşişul şi derivatele sale, derivatele substanţelor opiacee*, halucinogenele* şi alte substanţe cu efecte psihedelice, psihostimulantele* (amfetaminice, cocaină*), alcoolul* şi preparatele alcoolice, tutunul şi diversele preparate conţinând nicotină, preparatele conţinând cafeina sau derivatele sale (cafea, ceai etc). Dependenţa este o stare teoretic bine caracterizată, dar practic dificil de stabilit, mai ales dacă se ţine seama de folosirea anumitor medicamente (anxiolitice*, dar şi opiacee); în plus, trebuie să se evalueze prescrierea şi absorbţia acestor substanţe în termenii de cost/beneficiu pentru subiect Căutarea sau consumarea acestor substanţe deosebite este la fel de veche ca şi lumea vegetală din care provine cea mai mare

parte a lor, iar omul (ca şi animalele) a învăţat să le cunoască, să le evite, să le consume, respectiv să le sacralizeze. Este interesantă părerea că pentru aceste molecule vegetale există în creier receptori apţi să le recunoască şi cu care interacţionează în producerea efectelor.

Din cauza efectelor lor dăunătoare potenţiale, dincolo de plăcerea sau uşurarea căutată, drogurile reprezintă o problemă socială devenită acută din cauza caracterului ilicit al obţinerii lor. Cererea şi oferta reprezintă o piaţă relevantă pentru ceea ce se numeşte „mediul drogului" şi care regizează accesibilitatea la substanţa toxică şi costul unei doze absorbite. Diferenţa dintre drogul dur, mai puţin dur şi cel tolerat este mai mult socială decât medicală şi nu are bază ştiinţifică riguroasă. Printre drogurile care au efecte nocive considerabile şi pun probleme reale de sănătate publică putem enumera alcoolul şi tutunul: nicotină şi alcoolul sunt droguri legale a căror folosire este încurajată în numeroase societăţi. În faţa acestor flageluri, barbituricele sau opiaceele pun probleme de mai mică importanţă pe scara unei societăţi. Definirea unei substanţe ca drog sau nu rezultă din deciziile unor sectoare ale societăţii; iată de ce produsele pe bază de alcool sau nicotină sunt în mod arbitrar excluse din clasificare.

În sfârşit, din motive încă prost înţelese, efectul unui drog dat este subiectul unor mari diferenţe interindividuale, iar bazele biologice, epigenetice şi genetice ale acestor diferenţe sunt la fel de importante pentru cercetare ca şi efectele standard neurofarmacologice.

M. Le Moal (D. S.)

Drum – Graf Dual

Introduse în 1943 de I. Hermann, expresiile „unitate duală", „relaţie duală" sau „relaţie în unitate duală" au un sens apropiat celui de diadă* sau relaţie diadică. Relaţia

dual se referă la o perioadă în care mamă şi copil mic ar fi trăit inseparabili, într-o unitate redublată de completitudinea lor. I. Hermann neagă existenţa unui instinct matern şi explică unitatea dual ca efect al instinctului filial care acţionează la mamă prin empatie* cu micuţul său. Partenerii unităţii duale sunt branşaţi unul la celălalt în maniera vaselor comunicante, cu menţinerea unui nivel constant de cerere şi satisfacere. Relaţia dual umană derivă din anaclisisul* relaţiei instinctuale de cramponare* dintre puiul de maimuţă şi mama sa.

D. Anzieu

(D. S.)

Dualism

Nume dat doctrinelor filosofice care opun două principii ireductibile precum binele şi răul, dreptul şi faptul, spiritul* şi materia, în psihologie, C. Wolff a distins dualismul de monism* în ceea ce priveşte opoziţia suflet-corp. Această opoziţie a fost introdusă în filosofie de R. Descartes, care caracteriza sufletul ca o substanţă al cărei atribut era gândirea şi corpul ca o substanţă total distinctă care avea ca atribut întinderea. Această concepţie urma să marcheze întreaga istorie a psihologiei şi să facă deosebit de delicată problema unirii sufletului cu corpul. Ipoteza paralelismului psihofiziologic* şi aceea a izomorfismului de structură* sunt soluţii contemporane aduse problemei dualităţii suflet-corp.

P. Mengal

(D. S.)

Dublă articulare

Sistem specific limbilor umane definit de *A.* Martinet. Prima articulare este formată din unităţi semnificative minimale (monemele), precum cuvântul „avion” (nedecompozabil în segmente semnificative) sau silabele „cri” (prezentă în toate formele verbului „crier” oricare ar fi modul, timpul, persoana sau numărul) şi „ons” (prezentă în toate flexiunile la prima persoană a pluralului

la prezentul indicativului, oricare ar fi verbul) care compun cuvântul „crions”. Aceste moneme sunt ele însele analizabile în unităţi de a doua articulare (fonemele*) care nu sunt semnificative prin ele însele, dar permit diferenţierea monemelor între ele.

J.-E. *Gombert*

(D.S.)

Dublă constrângere → *Double bând* Dublă ignoranţă * + ignoranţă

Dublă legătură – *Double bând*

Dublu obstacol → *Double bând*

Dublu orb → *Placebo*

Dublură

Unii copii îşi inventează un tovarăş imaginar care îi înţelege şi îi protejează sau în care ei îşi proiectează agresivitatea. Experienţa dragostei în adolescenţă, şi mai târziu, este adesea trăită după o fantasmă gemelară, fiecare partener imaginându-şi că este geamănul celuilalt dotat cu sex complementar şi reprezentând împreună completitudinea ideală. Tema dublurii, a umbrei, a ecoului, a urmei, a imaginii în oglindă sau pe suprafaţa apei este unul dintre resorturile literaturii fantastice: ea produce efecte pe care S. Freud le-a calificat drept îngrijorător de stranii. În societăţile neoccidentale este răspândită credinţa în dublura benefică sau malefică. T. Nathan a distins dublura complementară, percepută ca simetrică, ce aparţine sexului opus sau celeilalte lumi, a cărei funcţie este stabilirea graniţei dintre spaţiul extern şi cel intern, întâlnirea cu ea conducând la o iniţiere, şi dublura identică, în care frontiera este confuză şi a cărei întâlnire conduce la nebunie şi la moarte.

D. Milieu

(D.S.)

Durată

Ceea ce nu este instantaneu. Limita duratei este „punctul de timp” sau „elementul punctiform al duratei”.

Pragul de pauză sau pragul* absolut al duratei este limita dintre instantaneu şi durabil. Există percepţia* duratei atunci când o stimulare unică este destul de lungă pentru a nu părea instantanee, sau când două stimulări scurte apar ca succesive. Pragul diferenţial de durată este cea mai mică diferenţă de durată perceptibilă (sau diferenţa exact perceptibilă*) în raport cu o durată etalon. După legea constanţei relative a pragurilor diferenţiale (legea lui Weber), acesta este o proporţie constantă a duratei etalonului. P. Fraisse a distins mecanismele de percepţie (pentru duratele de sub 2 secunde) şi de estimare a duratei (pentru dura tele de peste 2 secunde). Această distincţie a fost reluată de J. Michon în cadrul unei teorii a tratării informaţiei temporale. Perceperea duratei ar fi susţinută de un mecanism de tratare automată, care nu apelează la atenţia selectivă. Estimarea duratei ar fi susţinută de un proces de tratare controlată, care face să intervină atenţia şi memoria. Experienţa duratei decurge, după P. Janet, din conştientizarea unei rezistenţe la realizarea dorinţelor noastre. Cunoaşterea duratei este dependentă de reprezentare. Ea permite construcţia orizontului temporal.

H. Lejeune (D. S.)

Durere

Senzaţie care rezultă din stimularea receptorilor* nocicepţiei. Numeroase controverse au traversat istoria cercetărilor asupra durerii, fie în domeniul filosofiei, fie în cel specific al medicinei, iar unele dintre ele nu sunt întotdeauna tranşate. S-a stabilit un consens prin recunoaşterea faptului că durerea la om este un fenomen neuropsihologic complex, cu aspect pluridimensional (senzorial, afectiv, cognitiv şi comportamental) şi susceptibil de a fi modulat de numeroşi factori a căror origine se situează la fel de bine la nivelul individului (factori neurofiziologici şi psihologici), ca şi la nivelul mediului său înconjurător (factori sociali). Într-un fenomen

dureros se disting în mod obişnuit trei componente: o componentă senzorio-discriminativă care permite analizarea calităţii (arsură, înţepătură etc), a localizării, a intensităţii şi a duratei stimulării nociceptive; o componentă motivaţională* care-i conferă senzaţiei dureroase caracterul dezagreabil; o componentă cognitivă* şi evaluativă care trimite la un ansamblu de fenomene capabile să moduleze cele două dimensiuni precedente prin intermediul diferitelor sisteme de control: fenomene de anticipare, de atenţie*, de sugestie, de experienţă anterioară.

Termenul durere trimite la experienţe psihologice foarte diverse şi uneori foarte diferite, care merg de la durerea experimentală provocată în laborator prin stimulări nociceptive la subiectul sănătos până la dureri observate în clinică, ce pot fi acute sau cronice. Timpul este un factor determinant în înţelegerea fenomenului dureros: de la un simptom simplu, o durere poate evolua prin persistenţa sa către un adevărat sindrom, trecând de la o „durere semnal de alarmă” la o „durere boală”, cum a calificat-o R. Leriche. La animal, un comportament dureros spontan este extrem de dificil de identificat şi de interpretat, iar problema constă în a se şti dacă animalele percep durerea în acelaşi mod ca şi fiinţele umane. Marea parte a cunoaşterii noastre ştiinţifice asupra mecanismelor neurofiziologice ale durerii se bazează totuşi pe experimentarea pe animal, în care subiecţii sunt supuşi unor stimulări nociceptive acute; ea se sprijină pe analogii anatomice, fiziologice şi patologice între diferitele specii de vertebrate superioare, inclusiv omul. Durerea cronică interesează mai mult clinicianul, căci ea este cea care pune problemele cele mai dificile atât din punctul de vedere al etiologiei şi al tratamentului terapeutic, cât şi din cel al interpretării sale. Ea însoţeşte numeroase boli şi este asociată cu perturbări neuropsihologice de lungă durată, care diferă considerabil de cele observate în fazele acute.

Cunoştinţele privind mecanismele nervoase aflate la originea durerilor cronice sunt foarte limitate, de unde şi elaborarea modelelor experimentale de durere cronică la animal, cum ar fi artrita experimentală indusă prin adjuvant la şobolan (în care durerea se instalează la două săptămâni după inocularea bolii şi se prelungeşte în cursul unei faze acute de două săptămâni, ca să dispară progresiv în timpul următoarelor patru săptămâni) sau modelul, încă foarte controversat, de dezaferentaţie prin secţionarea rădăcinilor senzitive dorsale de nervi periferici.

B. Calvino (D.S.)

Durere a membrului fantomă – Membru fantomă

Disocialitate → Disociatitate

Echilibrare

Concept fiziologic, echilibrarea desemnează o funcţie integrată a sistemului nervos ce necesită punerea în acţiune a numeroase aparate senzoriale şi reflexe senzorio-motorii eşalonate de-a lungul măduvei, al bulbului, al punţii, prin care un organism îşi asigură posturile. Echilibrarea, la om, rezultă din procesele complexe la originea cărora se găsesc în principal:

1. aparatul kinestezic* situat în masele musculare şi ligamente;

2. aparatul vizuomotor;

3. aparatul vestibular. Informaţiile provenind din aceste sisteme periferice ajung la nucleii unor nervi cranieni, nervii oculomotori în particular, la structurile proprioceptiei şi kinesteziei, la etajele motorii ale măduvei spinării, şi acţionează în permanenţă asupra centrilor menţinerii echilibrului situaţi la nivelul trunchiului cerebral şi reprezentaţi în esenţă de nucleii vestibulari: aceştia sunt de altfel conectaţi cu omologii lor contralaterali şi cu cerebelul*, al cărui rol în reglarea fenomenelor posturale participă la controlul echilibrării. Aceste informaţii vor contribui la menţinerea tonusului muscular al jumătăţii homolaterale a corpului. Atunci când

corpul şi capul sunt în mişcare, vitezele angulare şi lineare variază şi sunt înregistrate de labirinte, elemente constitutive ale aparatului vestibular. Acestea îşi trimit informaţiile la centrii echilibrului, contribuind la o adaptare instantanee a răspunsului motoriu al corpului la situaţia dinamică şi aceasta datorită unei memorizări a informaţiilor rezultate din experienţele trăite în trecut, mai ales în copilărie. Ansamblul acestor mecanisme este inconştient; conştientizarea lor, angajând structurile corticale, exprimă o disfuncţionare şi se manifestă prin vertij.

R. Decombe şi *M. Le Moal*

(D. S.)

Echilibrare cognitivă

Pentru J. Piaget, adaptarea* individului la mediul înconjurător rezultă din procesul de transformare tinzând spre echilibru. Nici individul, nici mediul înconjurător nefiind statice, starea de echilibru permanent este imposibilă; conduitele* sunt însoţite deci întotdeauna de un proces de echilibrare. Acest proces prezintă doi poli, într-o primă analiză antagonici: asimilarea* şi acomodarea. Asimilarea este un proces de transformare a percepţiilor realului care tinde să le facă asemănătoare cu ceea ce subiectul cunoaşte deja, operând prin deformare şi încorporare în schemele mentale anterioare a obiectivelor, evenimentelor sau relaţiilor noi. Totuşi, unele noutăţi pe care subiectul le întâlneşte în mediul său înconjurător nu sunt asimilabile schemelor prestabilite, deoarece sunt prea diferite de ceea ce este deja stăpânit Stăpânirea lor presupune o acomodare, adică o modificare a echipamentului mental (îmbogăţire sau creare de scheme). Impusă de rezistenţa obiectului în a se lăsa asimilat, acomodarea nu este decât derivată sau secundară în raport cu asimilarea. Piaget a introdus conceptul de echilibrare majorantă pentru sublinierea faptului că procesul conduce nu numai la echilibru, dar majorează,

creşte puterea logică a schemelor şi structurilor de operaţii. Această majorare (în relaţie cu procese precum abstracţia reflectantă*) explică dezvoltarea* cognitivi

J.-E. *Gombert* (D.S.)

Echilibru

Stare de stabilitate posturală care se instituie sub controlul* diferitelor organe (urechea internă şi mai ales cerebelul) ca şi al stimulărilor kinestezice şi vizuale. Desemnează, într-o manieră mai generală, şi starea de stabilitate atinsă de un sistem* dat care ţine de fizică, biologie, cibernetică* sau de ştiinţele sociale.

După teoria constructivistă* a lui J. Piaget, adaptarea* individului la mediul înconjurător se face printr-un proces continuu de echilibrare*, adică printr-o succesiune de reglări ce asigură coordonarea schemelor mentale* şi tind să stabilească o compensare totală între procesele de asimilare* şi de acomodare. Stadiile* de dezvoltare* (senzorio-motoriu*, operaţii concrete* şi formale*) corespund unor stări de echilibru (sau paliere) momentane, care sunt rapid perturbate de lectura informaţiilor* neasimilabile imediat (proces de dezechilibru). În teoria lui H. Wallon, această noţiune desemnează o stare generală a personalităţii*, care rezultă din integrarea* funcţiilor afective şi cognitive până atunci în conflict în psihopatologie, noţiunea de dezechilibru este utilizată foarte general; ea trimite la o organizare psihică imperfectă şi vulnerabilă, care face subiectul incapabil să trăiască după adevăratele sale interese şi care îl predispune marilor tulburări psihiatrice.

J.-P. *Bronckartsie*. *Jalley* (D.S.)

Echilibru cvasistationar

5

K. Lewin, în dinamica grupurilor*, a definit starea de echilibru cvasistaţionar ca o stare de echilibru între forţe egale ca mărime şi opuse ca direcţie, putând fi apropiată de noţiunea de homeostazie. Această stare nu este

neapărat constantă, ea manifestă fluctuaţii în jurul unui nivel mediu; există deci o marjă de vecinătate în interiorul căreia structura câmpului de forţe nu se modifică. Este definiţia cea mai generală a rezistenţei la schimbare. Sporirea forţelor opuse nu modifică echilibrul, dar antrenează o creştere a tensiunii în grup. Pentru modificarea structurii câmpului de forţe, trebuie să sporim puternic una din forţele opuse sau să diminuăm intensitatea celeilalte. Odată ce schimbarea a ajuns dincolo de marja de vecinătate, tinde să se continue de la sine spre un nou echilibru şi să devină ireversibilă.

D. Anzieu

(D.S.)

Echilibru (Teorie a)

Elaborată de F. Heider, teoria, de inspiraţie gestaltistă*, defineşte echilibrul în cadrul unei unităţi cognitive compuse din două sau trei entităţi legate prin relaţii dinamice (sentimente) şi relaţii de unire (apartenenţă, proximitate, cauzalitate etc.): entităţile pot fi un individ P, o altă persoană o şi/sau o entitate impersonală (situaţie, obiect, eveniment) X. O diadă (P-O sau P-X) este numită în stare de echilibru dacă relaţia dintre cele două elemente este pozitivă (sau negativă) în toate privinţele, iar o triadă (P-O-X) este în aceeaşi stare de echilibru dacă cele trei relaţii sunt pozitive sau dacă două sunt negative şi cea de-a treia pozitivă.

Teoria postulează că, dacă această stare este ruptă, apar forţe care tind să restabilească echilibrul şi astfel P modifică fie relaţiile de unire prin intermediul acţiunii sau reorganizării cognitive, fie relaţiile dinamice dintre elementele unităţii.

F. Askevis-Leherpeux

(D.S.)

Echipă sportivă

Grup de indivizi care practică un sport* guvernat de reguli astfel încât victoria nu poate fi atinsă individual. În

cadrul echipei, rolurile sunt bine structurate (atacanţi, apărători, portar) şi statutele specificate, cu un *leader* oficial (căpitanul). Talia, compoziţia şi organizarea sa sunt în funcţie de regulament şi de resursele* individuale: morfologie, aptitudini*, abilităţi etc. Performanţele colective depind de o gestionare optimă a acestor resurse şi de coeziunea grupului, ea însăşi funcţie a adeziunii fiecărui membru la obiectivele colective. – *M. Durând*

(D. s.)

Echipotenţialitate

Egalitate de posibilităţi funcţionale între diverse structuri. Termenul se foloseşte mai ales în legătură cu structurile sistemului nervos central (echipotenţialitate cerebrală, corticală, emisferică) pentru desemnarea capacităţii pe care o au diverse structuri ale creierului sau cortexului*, sau pe care o au cele două emisfere* de a asigura aceleaşi funcţii. Echipotenţialitatea poate fi limitată la unele stadii de dezvoltare. Astfel, dacă emisfera stângă, care îi asigură în mod normal gestionarea, este lezată în momentul achiziţiei limbajului, emisfera dreaptă intactă va putea să-i asigure supleanta* (v. Acţiune de masă, Vicarianţă)" *M. Rickelle*

(D.S.)

Echisecţionare

5

Procedură* utilizată în stabilirea scalelor de senzaţie*, sau a altor scale* psihologice, cu ajutorul metodei de partiţie. Subiectul este invitat să dividă un *continuum* *, de exemplu intensitatea* stimulului, ale cărui două valori extreme îi sunt date, în n părţi subiectiv egale. Forma cea mai simplă de echisecţionare este bisecţia* sau dividerea în două părţi. Dacă se cere de la început o dividere în mai mult de două părţi, se va vorbi de echisecţionare simultană, şi de echisecţionare progresivă dacă diviziunile sunt obţinute recurgându-se la noi bisecţii pornindu-se de la bisecţiile precedente. *M.*

M. Rickelle (D.S.)

Echitate (Teorie a)

Prelungire a teoriei schimbului social* bazată pe principiul justiţiei distributive* a lui G.C. Homans. J.S. Adams sugerează că orice subiect, în relaţiile sale cu altcineva, tinde spre echilibrul dintre investiţiile sale şi recompensele care rezultă din ele. Subiecţii elimină sau reduc inegalitatea (inechitatea) crescând sau diminuându-şi investiţiile în relaţie după cum inechitatea reprezintă un avantaj sau un inconvenient pentru ei. La origine, principiul de echitate a fost aplicat la unele situaţii de muncă pentru anunţarea unor fenomene ca productivitatea şi *turnov*erul. Ulterior, teoria a fost formalizată (matrice de interdependenţă a lui J.W. Thibault şi

H. H. Kelley) şi, ca model general al interacţiunii sociale, aplicată la alte situaţii, mai ales la relaţiile interpersonale.

G. Moser (D. S.)

Echivalentă

5

O relaţie de echivalenţă este o relaţie reflexivă, simetrică şi tranzitivă în acelaşi timp. Relaţia de egalitate dintre numere ne oferă un exemplu în acest sens: x = x (reflexivitate), dacă x = y atunci y = x (simetrie), dacă x = y şi y = z atunci x = z (tranzitivitate). Relaţiile care se exprimă prin „a avea acelaşi lucru ca şi” sau prin „a fi de acelaşi lucru ca şi „(vârstă, ţară, greutate) sunt relaţii de echivalenţă. În particular, două propoziţii sunt echivalente dacă au aceeaşi valoare de adevăr. Atunci, fiecare din ele o implică pe cealaltă. Operaţia de bicondiţionalitate care se referă la două propoziţii „dacă p atunci q şi dacă q atunci p „este adesea numită echivalenţă. Este vorba totuşi de o operaţie şi nu de o relaţie. Dacă o mulţime* este prevăzută cu o relaţie de echivalenţă, este posibilă împărţirea ei în clase* disjuncte. În fiecare din ele sunt plasate elementele echivalente prin relaţie. S-a efectuat în acest caz o partiţie

a mulţimii în clase de echivalenţă.

J.-B. *Grize* (D. S.)

Echivalenţă numerică

5

A estima echivalenţa numencă a doua (sau mai multor) mulţimi înseamnă a admite că ele prezintă acelaşi număr de elemente oricare ar fi caracteristicile şi îmbinarea spaţială sau temporală a acestora. Judecata* de echivalenţă poate fi susţinută de patru tipuri de argumente*: cele mai precoce în dezvoltarea* copilului consistă într-o evaluare grosieră pornindu-se de la lungimea sau densitatea colecţiilor; urmează apoi, pe de-o parte, corespondenţa termen cu termen şi, pe de altă parte, enumerarea, utilizabilă (prin incitare) de la 4 – 5 ani; în sfârşit se stabileşte conservarea* care vede echivalenţa afirmată de faptul că transformările operate (în general spaţiale) nu afectează numerozitatea.

M. Fayol (D. S.)

Ecmnezic

Califică un fenomen de halucinaţii ale memoriei care constă în iruperea în conştiinţa subiectului a amintirilor din trecut resimţite şi retrăite ca şi cum ar fi prezente, cu toată acuitatea lor emoţională şi ca aparţinând experienţei actuale pe care o poate colora cu o senzaţie de déjà vu. Fenomenul ecmnezic capătă uneori aspectul unei reînsufleţiri a trecutului cu iruperea unei defilări panoramice a amintirilor.

A fost aplicat iniţial de R. Pitres la un fenomen de reversie mentală observat la subiecţi în stare de hipnoză* şi la isterici. Se observă cu ocazia consumării de halucinogene, dar şi în confuzia mentală şi în timpul acceselor delirante.

J. F. Allilaire (D.S.)

Ecoetologie

Domeniu de întâlnire a ecologiei cu etologia*, două ramuri încă tinere ale biologiei, ale căror dificultăţi de

circumscriere a specificităţii şi obiectului sunt resimţite uneori. Ecologia, ştiinţa relaţiilor între organisme şi mediul înconjurător*, îşi situează investigaţia la nivelul populaţiilor, comunităţilor şi biocenozelor; ea este preocupată de fluxul de energie, de schimburile de materie, de productivitatea ecosistemelor*; se înrudeşte cu economia şi demografia. Etologia, ştiinţa comportamentului*, studiază mijloacele prin care animalul rezolvă problemele pe care i le pune mediul înconjurător viu sau inanimat; îşi situează ancheta la nivelul individului, al unităţii familiale sau al grupului social; ea se preocupă de comportamentul alimentar*, de apropierea partenerilor sexuali, de îngrijirea părintească, de schimburile de informaţie; se înrudeşte cu psihologia* şi sociologia. Ecologia şi etologia s-au dezvoltat independent una de cealaltă, uneori ignorându-se ostentativ, fiind adesea chiar rivale. Totuşi ele nu se concep una fără cealaltă. Şi ecoetologia este domeniul lor de acoperire.

Primii etologişti obiectivişti (O. Heinroth.

K. Lorenz) au studiat comportamentul ca atare la animalele captive sau aclimatizate; aceasta i-a condus uneori să aprecieze ca aberante sau fără rost comportamente a căror semnificaţie nu putea apărea decât cu condiţia să se exprime în mediul natural al animalului. Căci comportamentul, obiect al etologiei, fie că este înnăscut*, fie dobândit*, adică fie că este rezultatul unui proces filogenetic, fie al unui proces ontogenetic de adaptare*, înseamnă rezultatul unei interacţiuni istorice sau actuale între animal şi mediul său; el a fost şi este modelat de mediu; se exprimă cel mai bine într-un mediu dat; nu poate fi studiat şi înţeles fără a se face referiri la mediu.

Ecologiştii, preocupaţi de populaţii, le consideră pe acestea nişte sume de consumatori sau de reproducători anonimi; ei nu sunt interesaţi decât de mase şi de datele acumulate ce pot fi prelucrate statistic; ei neglijează

studiile de caz, observate clinic. Totuşi indivizii nu sunt interşanjabili; ei îşi au fiecare istoria personală, aptitudinile şi personalitatea lor; indivizii sunt purtători de inventivitate, creativitate*, inovaţie (v. Instrument, Protocultură), fiind capabili de imitare şi fiind apţi să schimbe succesul unei comunităţi, economia unui ecosistem; mai degrabă cooperarea şi mai puţin competiţia este cea care determină succesul unui grup social. Funcţionarea unui ecosistem nu poate fi înţeleasă fără a şti cine face, ce şi cum o face (v. Altruism).

Mai multe discipline explică această nevoie nouă de explorare a graniţelor dintre ecologie şi etologie, de integrare mai mare a acestor două discipline. Ecologia comportamentală se concentrează cu precizie asupra rolului şi influenţei comportamentului în economia şi succesul grupurilor şi populaţiilor. Sociobiologia* şi socioecologia sunt preocupate de nivelul de integrare intermediară între individ şi populaţie: grupul social. Prima privilegiază determinanţii genetici şi adaptarea filogenetică a structurilor sociale; cea de-a doua insistă asupra dimensiunii ontogenetice a unei structurări a societăţilor în interacţiune continuă cu mediul.

J.-C. *Ruwet* (D.S.)

Ecolalie

Termen medical care păstrează din definiţia ecoului caracterul de repetare. Aceste fenomene de repetare se observă în câmpul limbajului; se vorbeşte de ecolalie pentru a desemna la un subiect repetarea automată a cuvintelor care i se adresează, fără să pară că le înţelege sensul. Acest fenomen este considerat automat căci este involuntar, fără intenţie aparentă şi rupt de activitatea în curs.

Pur descriptiv, acest termen poate la fel de bine să califice un semn frecvent al unor boli neurologice (mai ales demenţele*) sau să desemneze un simptom* al unor patologii psihiatrice, mai ales al schizofreniilor. Identic din

punct de vedere descriptiv, el este probabil diferit din punctul de vedere al mecanismelor sale de producere de la o patologie la alta.

M.-C. *Hardy-Bayle*

(D.S.)

Ecolocalizare Ecolocaţie Ecolocaţie

5

Ecolocaţia sau ecolocalizare* este un sistem de orientări în care animalul produce prin impulsie serii de ultrasunete, în afara ariei urechii umane, şi ale căror ecouri sunt retrimise de obstacole sau prăzi, timpul separând emiterea şi întoarcerea facilitând evaluarea distanţei. La lilieci, care au constituit obiectul de studiu pentru primele investigări şi care se ascund fie între stalactite, fie între ramuri, vânând noaptea insecte, cele mai înalte frecvenţe produse (20.000 Hz) permit discriminarea* obiectelor de talie mică. Laringele, gura, nasul şi urechile participă la sistemul emiţător-receptor. Ecolocaţia este studiată şi la delfini şi a fost descoperită la lăstunii tropicali care îşi au cuibul în grote întunecoase.

J.-C. *Ruwet* (D.S.)

Ecologie

Ramură a biologiei care studiază legile ce guvernează relaţiile dintre organisme şi mediul înconjurător* biotic (viu) şi abiotic (inanimat). Sinecologia studiază relaţiile dintre parteneri sau dintre ansambluri: comunităţi şi biocenoze; demecologia studiază condiţiile de dezvoltare, de reînnoire, de fluctuaţie ale populaţiilor (biologia populaţiilor, dinamica populaţiilor); autoecologia, centrată în mod ideal pe laborator, determină, făcându-le să varieze sistematic, caracteristicile mediului care permit cea mai bună evoluţie a unei specii, şi deci *preferenda* sa ecologică, în diferite stadii ale dezvoltării ei; ecosistemologia (v. Ecosistem), disciplină derivată din sistemologie şi născută din iruperea ecologiei în preocupările umane, face eforturi să stabilească prevederi

şi să definească principii de gestionare a mediului înconjurător.

J.-C. *Ruwet*

(D.S.)

Ecomimie → Pasivitate

Economic (Punct de vedere)

Punct de vedere care, în metapsihologia freudiană, ia în consideraţie ipoteza unei energii (energie de investiţie) a cărei repetiţie şi circulaţie ar explica intensitatea şi jocul activităţilor mentale.

Ideea că gândirile* şi acţiunile* prezintă o intensitate variabilă de activare este vulgară şi poate apela la teorii explicative diverse. Originalitatea din punct de vedere freudian ţine în primul rând de presupoziţia că aparatul psihic* este în sine inert şi că activarea sa ar rezulta obligatoriu dintr-o excitare externă sau internă reprezentând explicativă.

Încărcătura energetică pe care el, aparatul, se străduieşte să o reducă. Al doilea punct ţine de natura excitaţiilor de origine internă. S. Freud le atribuie unor surse somatice permanente (pulsiuni*). Punctul de vedere economic este complementar şi inseparabil de alte puncte de vedere metapsihologice (dinamic* şi topic*) care permit explicarea oricărui eveniment mental. Noţiunile de forţă şi conflict care caracterizează punctul de vedere dinamic nu se pot înţelege fără a se postula o energie subiacentă. Diferenţele topice dintre modurile primar şi secundar de funcţionare psihică pot fi concepute ca două feluri de reglare a circulaţiei energiei care activează gândurile (energia liberă şi legată). Punctul de vedere economic este obiectul unei duble dezbateri. S. Freud pare să aibă în vedere, în general, energia de origine libidinală. În acest caz, punctul de vedere economic reprezintă un model destul de pertinent pentru explicarea capacităţilor de deplasare, de tensionare şi de descărcare specifică pulsiunii sexuale. Este el la fel de necesar şi pertinent dacă

se ţine seama de pulsiunea morţii, pulsiunile distructive sau instinctele de autoconservare? A doua dezbatere priveşte chiar principiul unei energetici care se exercită asupra aparatului mental, dar de origine exterioară lui. I se poate reproşa lui S. Freud că a rămas prea dependent de o concepţie neurofiziologică fondată pe teoria reflexului. Dacă se acceptă aceste critici, punctul de vedere economic nu poate fi considerat decât un model metaforic şi nu o teorie

D. Widlocher

(D.S.)

Economie

Câmp ştiinţific dedicat studierii mecanismelor de producţie, de schimb şi de consum de bunuri, economia a rămas timp îndelungat străină psihologiei. Recent s-a manifestat un interes reciproc, în mai multe direcţii. Astfel, cu scopul de a-l explica pe *Homo oeconomicus* mai degrabă în realitatea sa decât în cadrul abstracţiilor economiei tradiţionale, vedem adunându-se economişti şi specialişti în psihologia cognitivă* a deciziilor; modelele* de optimizare*, împrumutate de la instrumentele econometriei, sunt aplicate analizei comportamentelor condiţionate operante ca şi aceleia a conduitelor de căutare a hranei la animalul din mediul natural.

Principiu de economie: în metodologia ştiinţifică, regulă conform căreia ceea ce se poate explica simplu nu trebuie să fie complicat inutil. Acest principiu formulat deja de G. d’Occam în secolul al XIV-lea a fost reluat explicit în psihologia comparată de către C. Lloyd Morgan, care recomandă să nu se apeleze la procese superioare, adesea puţin verificabile, pentru explicarea comportamentelor animale explicabile prin procese mai elementare (canonul lui Morgan). Totuşi problema, pentru psihologie, constă în a nu aluneca de la principiul de economie la reducţionism. De aceea anumiţi psihologi, mai ales Gestaltiştii*, au adoptat o atitudine opusă propunând,

precum W. Kohler, de ex., principiul de fertilitate maximală, care scuteşte de cerinţa simplicităţii.

Metodă de economie: una dintre metodele clasice de studiere a memoriei imaginate de Ebbinghaus în 1885. Un anumit timp după o primă achiziţie* a materialului de memorizat, până la un criteriu definit, se procedează la o nouă achiziţie*, până la acelaşi criteriu. Diferenţa dintre numărul de încercări necesare la a doua achiziţie şi numărul de încercări la prima achiziţie reprezintă economia absolută. Raportată la numărul de încercări cu ocazia primei achiziţii, această diferenţă se va exprima în procentaj de economie relativă. Această procedură ingenioasă permite testarea retenţiei în timp ce metodele obişnuite de rapel* sau de recunoaştere* ne-ar putea lăsa să ne gândim la o uitare completă.

M. Richelle (D.S.)

Economie a educaţiei

5

Disciplină care s-a dezvoltat prin anii 1960 şi s-a născut din ideea că educaţia* poate juca un rol pozitiv în creşterea economică, altfel spus, că educaţia face munca mai eficace şi deci mai productivă. Se caută să se verifice ipoteza conform căreia dezvoltarea economică este legată de dezvoltarea educaţiei cuantificând factorii educativi care contribuie la o ameliorare a sistemului de producţie (v. Capital uman). Ulterior, interacţiunile dintre sistemul economic şi cel educativ au fost studiate prin: măsurarea efectelor economice ale educaţiei, analiza funcţionării sistemului educativ (eficacitatea tehnică a acestui sistem, costurile educaţiei), planificarea* educaţiei (cerinţa socială în educaţie, nevoia de mână de lucru în sistemul economic, proporţia de randament a investiţiilor).

P.-M. *Dumont* (D.S.)

Ecopraxie

În medicină, acest termen desemnează repetarea automată de către bolnav a gesturilor* sau mimicilor pe

care le vede. Acest fenomen este considerat automat deoarece este involuntar, fără intenţie aparentă şi fără ca subiectul să pară a avea conştiinţa că-l realizează.

Pur descriptiv, acest fenomen de repetare, adesea asociat cu o ecolalie*, poate la fel de bine să fie observat în unele boli neurologice (confuzie, demenţă*), ca şi la schizofrenici. *m.4. Hanfy-Bayle*

(D.S.)

Ecosistem

Sistem funcţional format din toate comunităţile biologice de pe o arie dată şi mediul lor înconjurător* fizic. Componenta sa biotică cuprinde vegetale producătoare (sinteză clorofiliană), animale consumatoare (fitofage şi prădătoare), organisme de descompunere şi reductoare care reciclează deşeurile şi cadavrele. Compoziţia sa abiotică este reprezentată de climat şi de sol. Relaţiile dintre organisme şi mediul lor înconjurător sunt guvernate de un flux de materie şi energie, stabilind dependenţa absolută a tuturor organismelor în raport cu singurele vegetale producătoare ca şi rolul esenţial al reciclatoarelor. Două legi fundamentale se deduc din relaţiile de dependenţă dintre producători şi consumatori şi din organizarea lor în lanţuri alimentare: energia se disipează şi masa vie (biomasa) se diminuează.

Un ecosistem se defineşte mai puţin în raport cu spaţiul ocupat decât cu principiile sale de organizare şi funcţionare. Ecosistemele cel mai bine definite geografic sunt biomurile, înglobând comunităţile biologice care trăiesc într-o arie climatică definită. Ecosistemul global, la scara planetei, este biosfera, cuprinzând toate fiinţele vii şi partea de pe Pământ care influenţează viaţa şi este influenţată de ea. Pământul, aşa cum îl cunoaştem în compoziţia atmosferei sale, a apelor, a solurilor, este rezultatul a mai mult de trei miliarde de ani de interacţiuni cu viaţa încă de la apariţia ei.

Ecosistemele naturale pot fi văzute ca maşini de

elemente integrate şi interdependente ce asigură fixarea şi circulaţia energiei celei mai bune, ţinând cont de compoziţia lor şi de caracteristicile locurilor. Ecologiştii (v. Ecologie) fac eforturi să le determine producţia. Transformându-le, agronomii încearcă să amelioreze această producţie, din păcate adeseori cu preţul diversităţii, stabilităţii şi durabilităţii lor.

J.-C. *Ruwet*

(D. S.)

Ecosistemologie → Ecologie Ecou al gândirii

G. de Clerambault descrie ecoul gândirii în cadrul automatismului mental şi degajează de aici două aspecte conform cărora gândirea se repetă în modul său specific sau este repetată în ecou de altcineva. În această descriere, anomalia respectivă marchează deci trecerea de la o tulburare redusă la o automatizare şi mecanizare a gândirii (ecou al gândirii proprii) la ecoul gândirii produs de către altcineva decât subiectul însuşi, sub forma unei halucinaţii intra-psihice.

M.-C. *Hardy-Bayle* (D. S.)

ale persoanei sale.

Ecran în percepţia* vizuală, efectul ecran desemnează fenomenul de completare de către subiect a unei figuri sau a unui obiect parţial mascat de un ecran. Această completare se impune cu stringenţă, de vreme ce apare chiar atunci când subiectul a putut constata un moment mai înainte o lacună reală în stimul. Fenomenul se înrudeşte cu fenomenul de închidere*, studiat de psihologia Formei*, cu constanţa* perceptivă şi cu permanenţa* obiectului. El priveşte şi obiectele în mişcare sustrase progresiv privirii, şi pe care subiectul le va interpreta ca dispărând în spatele unui ecran sau într-un tunel inexistent totuşi în realitate (v. Mişcare aparentă).

Orice element, concret sau simbolic, care maschează sau deghizează un altul. Astfel, în interpretarea psihanalitică a visului*, un personaj neutru pentru subiect

va fi substituit altuia, încărcat cu semnificaţie afectivă, şi îi va face ecran.

M. Richelle (D.S.)

Ecran al visului

Noţiune introdusă în 1949 de psihanalistul american B. Lewin. Este vorba de fondul pe care se detaşează imaginile visurilor. Acest fond nediferenţiat, în general alb, ar fi singurul prezent în anumite visuri. Ar avea ca prototip sânul* matern, care furnizează fondul spaţiului pentru nou-născut, pe care se detaşează imaginile halucinante. Noţiunea de ecran a fost utilizată şi de psihanalistul britanic W. Bion, într-un sens cu totul diferit, pentru desemnarea unui fenomen patologic: când funcţia alfa* nu este asigurată, elementele psihice neasimilate, sau elemente beta, proliferează şi se aglutinează pe un ecran beta care permite formarea coşmarurilor*, dar nu a viselor propriu-zise…

— K.*J.-M. Petot*

(D. S.)

Ecuaţie personală

Eroare sistematică* datorată particularităţilor individuale ale observatorului. Expresia a fost introdusă de astronomi, în urma descoperirii de către N. Maskelyne în 1795 a distanţelor dintre propriile măsurări şi cele ale colaboratorului său. Aceste distanţe l-au intrigat pe astronomul german

F. W. Bessel, care, în 1820, analizându-le, a înţeles că exprimau diferenţele dintre indivizi legate de ceea ce mai târziu se va numi timpul de reacţie* şi a sugerat introducerea unei corecţii în măsurări. Astfel, în afara psihologiei ştiinţifice încă inexistentă pe atunci, se punea o problemă (timpul de reacţie*) ce avea să devină puţin după aceea un obiect de studiu privilegiat al ştiinţei psihologice care se năştea.

Deşi mai întâi a fost aplicată cazurilor limitate de erori legate de timpul de reacţie (şi folosită uneori abuziv

pentru desemnarea ca atare a timpilor de reacţie individuali), expresia s-a generalizat la erorile sistematice ale observatorului, fie că ele îşi au sursa în caracteristicile psihofiziologice elementare sau în trăsăturile mai complexe

M. Richelle

(D.S.)

Educabilitate

Capacitate*, observată sau inferată pe scara speciei umane şi a indivizilor care o compun, de a optimiza, respectiv de a organiza, adaptările* devenite necesare prin condiţiile de existenţă, şi de a face din ele tot atâtea ocazii, respectiv obligaţii, de sporire a cunoştinţelor şi puterilor valorizate

D. Hamel ine

(D.S.)

Educaţie

Unul dintre acele „cuvinte al căror sens lumea crede că-l cunoaşte bine cu condiţia să nu fie nevoită să-l definească” (H. Pieron, 1951). Efectiv, ideea de educaţie se dovedeşte de trei ori rezistentă în faţa unei abordări conceptuale: înainte de a fi o noţiune, educaţia desemnează o experienţă, o provocare, o miză: o experienţă intersubiectivă, o provocare morală şi politică, o miză în concurenţa dintre ştiinţele umane, înaintea discernerii intelectuale a obiectului practicilor sale, orice educator este mai întâi subiectul propriei sale educaţii, a cărei experienţă fericită sau nefericită urmăreşte, fie că el o presimte sau nu, maniera sa de a înţelege educaţia altora. Or, această experienţă este trăită de milioane de fiinţe umane sub semnul enigmatic al rivalităţii şi al eşecului. Educaţia este mai întâi ceva a cărui reuşită este desigur imaginabilă, dar care *de facto* ratează adesea. Această ratare este percepută în societăţile productiviste moderne şi ca o reglare* socială a repartizării locurilor, care cere o analiză politică cinică, dar şi ca o irosire a

potenţialului de talente, fapt ce provoacă indignarea morală. A educa ar însemna în acest caz a înfrunta o provocare: a ajunge ca într-o singură şi aceeaşi întreprindere umană să se controleze funcţionarea şi să se stabilească daune. Fără îndoială, ştiinţele umane nu au misiunea explicită să preîntâmpine nenorocirile. În schimb, perseverenţii nu au nicio repulsie în a-şi asuma partea lor de control. Astfel, de două sute de ani, educaţia este o miză pentru diferitele ştiinţe ale omului, din momentul în care ele au avut de-a face cu organizarea societăţii, inspiraţia puterii şi răspândirea unui ansamblu de cunoştinţe dominant. Educaţia este deci obiectul unui concurs de definiţii antagonice: psihologia, psihanaliza, sociologia, psihologia socială îşi decupează propriul obiect de investigare, nu fără a însemna uneori incompatibilitate între diferite abordări şi o rivalitate în alegerea cuvântului rafinat privind fenomenul educativ. Dar şi riscul unui amalgam neriguros este la fel de mare, după cum o demonstrează circulaţia în cultură a anumitor experienţe educaţionale ale acestor ştiinţe trecute la starea de banalităţi.

Acest amalgam este cu atât mai facil cu cât accepţiile termenului „educaţie” în folosirea curentă pun în evidenţă lipsa sa de fermitate. Educaţia reclamă astfel numeroase calificative sau complemente de determinare. Ea formează împreună cu acestea din urmă tot atâtea locuţiuni trecute în limbaj prin forţa obişnuinţei. Specificări prin câmp: educaţie şcolară, educaţie familială, educaţie specială etc.; prin obiect: educaţie sexuală, educaţie a voinţei, educaţie a sfincterelor etc.; prin vârstă: primă educaţie, educaţie a adolescenţilor, educaţie a adulţilor etc. Această plasticitate a termenului apare clar în noţiunea de educaţie permanentă. Astfel se manifestă anvergura fenomenului, dar se anunţă şi decepţia la care trebuie să se aştepte cel ce-ar vrea să-l definească cu un grad de generalitate la înălţimea acestei anverguri, fără a se hotărî la alegeri

teologice, metafizice sau cel puţin morale.

Termenul educaţie formează împreună cu cel de instruire* un cuplu singular, atestat în istorie de foarte multă vreme. Fără îndoială, este necesar să se revină la Condorcet pentru a se vedea fondându-se de drept antagonismul acestui cuplu. Educaţia ar fi ansamblul mijloacelor de presiune şi persuasiune pe care o societate le desfăşoară cu scopul de a-şi face aderenţi. Ataşamentul* este astfel fructul educaţiei, nu fără mari avantaje pentru particulari ca şi pentru comunitate, dar nu fără grave echivocuri. Numai o singură paradă ar fi posibilă pentru a contracara această pervertire a agregării sociale într-o adevărată dependenţă afectivă: este vorba de acţiunea de detaşare condusă de raţiune în operele sale singulare în care se disciplinează cunoştinţele, garante ale libertăţii, ale clarviziunii şi ale existenţei asumate conştient.

În realitate, orice istoric al instruirii în democraţie, aşa cum este ea analizată în cursul secolului al XIX-lea, arată, pe de-o parte, că proiectul (naţional) de educaţie traversează constant proiectul (public) de instruire şi, pe de altă parte, că disciplinele cărora acesta din urmă le dă curs, departe de a întări raţiunea la înălţimea detaşării sale critice, instituie tot atâtea modalităţi puternic socializate ale ansamblului de cunoştinţe şi ale folosirii lui primite şi acceptate. De altfel, detaşarea reclamă, pentru acelaşi motiv ca şi ataşamentul, o mediere* educaţională marcată de ambivalenţa unei relaţii inegalitare şi mimetice în chiar dispunerea sa şi, prin urmare, purtătoare a unei încărcături psihologice pe care ar fi inutil să o negăm şi imprudent să nu ţinem seama de ea.

Ea nu împiedică critica a ceea ce s-ar putea numi psihologism educaţional, din moment ce această critică scapă reproşului de a nu fi la rândul său decât expresia unei ezitări şi a unei naivităţi raţionaliste, acest lucru sunând ca o alertă justă privind perversităţile latente ale intenţiei de a educa, când această intenţie este în acelaşi

timp oficială, în numele imperativelor societăţii, şi integrală, în numele legilor naturii. (N. Charbonnel, 1988).

D. Hameline caso

CHARBONNEL N. (1988), *Pour une critique de la raison aducative*, Peter Lang, Berna.

— PIERONH. (1951), *Vocabulaire de la psychologie*, PUF, Paris.

Educaţie comparată

Această disciplină foloseşte comparaţia faptelor educative şi a raporturilor pe care ele le întreţin cu mediul înconjurător, pentru a contribui la ameliorarea sistemelor educative. Mai specific, ea analizează şi compară starea sistemelor educative (şcolar şi extraşcolar), factorii endogeni şi exogeni care determină aceste sisteme, ca şi problemele educative ce se pun, precum şi soluţiile luate în considerare pentru a se încerca rezolvarea lor. Compararea se poate face geografic şi istoric şi se poate deschide spre diferite niveluri: state, districte, regiuni etc. Ea poate avea ca obiect structurile sistemelor, organizarea, administrarea lor, ca şi metode de învăţământ*, programe, metode de evaluare* etc.

P.-M. *Dumont* (D.S.)

Educaţie compensatorie

Expresie care desemnează ansamblul acţiunilor educative menite să lupte contra efectului factorilor sociali, culturali, rasiali, familiali, sau de mediu ipotecând valorizarea potenţialului intelectual şi afectiv al copilului sau adolescentului, cu deosebire în contextul şcolar.

Curentul educaţiei compensatorii s-a dezvoltat mai ales începând cu sfârşitul anilor 1950 în Statele Unite; promotorii săi erau preocupaţi de o mai bună respectare a drepturilor civice (egalitate a şanselor*) şi doritori să ridice randamentul şcolar* global, mai ales în disciplinele ştiinţifice, pentru a rămâne competitivi în cursa cu celelalte naţiuni avansate. După iniţierea de acţiuni limitate (de ex., îmbogăţirea limbajului luând ca punct de

referinţă limbajul clasei sociale dominante), curentul educaţiei compensatorii s-a reorientat progresiv în profunzime: noţiunii de handicap* i s-a substituit aceea de diferenţă apreciabilă. Scopul său este astăzi de a ajuta copilul să se dezvolte într-un context al pluralismului sociocultural.

G. De Landsheere

(D.S.)

Educaţie deschisă

5

Expresie generică ce acoperă o varietate de practici pedagogice care aparţin doctrinelor filosofice sau teoriilor dezvoltării" cu orientare pedocentrică. Aparţin acestei categorii şcolile care se ataşează curentului Educaţia nouă*, şcolile deschise, şcolile alternative, şcolile neîngrădite, educaţia informală. După Giacona şi Hedges, educaţia deschisă prezintă una sau mai multe din caracteristicile următoare: un ansamblu de credinţe şi atitudini ale profesorilor în legătură cu copilul şi natura învăţării*, o formare a profesorilor în practicarea educaţiei deschise, o arhitectură şcolară neîngrădită, suprimarea claselor rigide, o puternică reducere a direcţionării la învăţători, participarea elevilor la alegerea obiectivelor, autoevaluarea.

G. De Landsheere

(D.S.)

Educaţie fizică şi sportivă

Disciplină şcolară care participă la finalităţile generale ale educaţiei propunându-şi obiective specifice ce ţin de faptul că ea se adresează motricităţii elevilor şi foloseşte activităţile fizice şi sportive ca mijloc de educaţie. Ea se distinge de educaţia psihomotorie*, care nu recurge la aceste activităţi şi de educaţia sportivă, care este o iniţiere în sport.

Activităţile sportive fac obiectul unei analize didactice şi sunt tratate în aşa fel încât să ajungă la

secvenţa de sarcini de învăţare* ce permit solicitarea şi deci dezvoltarea anumitor funcţii, calităţi, aptitudini*, abilităţi*, atitudini la elevi. Pedagogia, foarte diversificată, merge de la punerea în situaţia de rezolvare de probleme până la un învăţământ orientat de modele sportive. Ea aspiră şi la o economie de mijloace, mai ales prin predarea abilităţilor de bază, propedeutică la o învăţare rapidă a ansamblului de priceperi pentru o activitate şi pentru utilizarea transferului de achiziţii de la o activitate la alta. Această disciplină şcolară foarte apreciată de elevi are un statut original: este vorba de o educaţie corporală care favorizează şi utilizează jocul*, în cadrul unei şcoli a imobilităţii, fundamental intelectualistă şi laborioasă, în consecinţă, ea este adesea percepută ca o disciplină minoră, neavând decât o funcţie derivativă şi de compensaţie.

M. Durând (D.S.)

Educaţie negativă

„Prima educaţie trebuie să fie pur negativă”: această frază a lui Jean-Jacques Rousseau, în Cartea a II-a a lucrării *Emile*, rezumă regula de abţinere care trebuie să marcheze, după el, educaţia primei copilării. Rousseau se ridică împotriva intervenţiilor umane, întotdeauna premature în ochii săi. Ele au ca rezultat dobândirea de deprinderi*, prejudecăţi, cunoştinţe inutile şi artificiale şi provocarea nu a unei educaţii, ci a acestei degenerescente care este marca de influenţă socială. Să nu contrariem natura: să o lăsăm să se desfăşoare de la sine în prima copilărie (de la 2 la 12 ani), apoi să o secundăm cu abilitate la vârsta de rezistenţă (de la 12 la 15 ani). Aceasta este axioma pe care Educaţia nouă* o va împrumuta de la Rousseau şi care va deveni, nu fără mari opoziţii, maxima societăţii permisive contemporane, ale cărei credinţe* preceptorul lui Emile era departe de a le fi anticipat.

D. Hameline

(D. S.)

Educaţie nouă

Expresia, atestată de nenumărate ori de-a lungul secolului al XIX-lea, caracterizează o mişcare internaţională începând cu înfiinţarea şcolilor noi la ţară. Pedagogul genevez A. Ferrière va elabora încă din 1915 un instrument de evaluare* în 30 de puncte, capabil să selecteze şcolile care, în ochii săi, puteau revendica denumirea respectivă.

Această iniţiativă demonstrează că adjectivul „nouă" adăugat „educaţiei" contribuie mai întâi la descalificarea a ceea ce este bănuit că nu merită epitetul. Rezultă că a desemna o educaţie ca nouă înseamnă în primul rând a se înscrie într-o dispută în care, de la început, exerciţiul calm (senin) al definiţiei este compromis. Cele „30 de Puncte", despre care Ferrière afirmă că ar corespunde unor constatări prin observaţie, reprezintă în acelaşi timp un manifest. Putem menţiona aici patru dominante care profilează destul de fidel educaţia nouă:

1. un naturism-energetism, argumentat în acelaşi timp de igienă şi de o antropologie de proximitate cu naturalul, mediere obligatorie spre spiritual şi cosmic;

2. un pedocentrism* preocupat concomitent de individualizarea învăţării*, de autonomia* morală şi de participarea socială (*self-government*);

3. un scientism, care bazează educaţia, de aici înainte funcţională, pe descoperirile psihologiei genetice* şi ale legilor dezvoltării" copilului;

4. un particularism, ce face din iniţiativele particularilor şi din întreprinderile lor motorul progresului economic şi social opus birocraţiei statului şi spiritului „funcţionăresc".

Acest caracter cvadruplu al şcolilor noi se va regăsi în principiile Ligii internaţionale pentru educaţie nouă, înfiinţată la Congresul de la Calais în 1921 şi care va ocupa un loc important în dezbaterile pedagogice dintre cele

două războaie mondiale, însă unanimitatea în jurul „cartei de la Calais” ascunde în realitate profunde divergenţe, pe care istoria le va scoate la iveală. Divergenţe sociopolitice: Grupul Francez de Educaţie Nouă (GFEN), dominat din 1932 de P. Langevin şi H. Wallon, va opune particularismului fondatorilor un sociocentrism* care acordă prioritate democratizării studiilor şi trezirii conştiinţei politice. Divergenţe psihopedagogice: Educaţia nouă regrupează la fel de bine tehnologişti preocupaţi de validarea ştiinţifică şi de sistematizarea testelor* de învăţare individualizată, precum şi partizani ai libertăţii absolute care se inspirau din *newpsychology*, în cadrul căreia W. Reich este un nume de referinţă.

Chiar banalizarea temelor sale, în cadrul discursului oficial, şi banalităţile în legătură cu şcoala arată că, mai mult decât un curent pedagogic unificat şi producător de efecte specifice, Educaţia nouă reprezintă una din manifestările răspândite ale culturii contemporane, permisivă şi preocupată, în acelaşi timp, de rentabilitate, centrată bănuitor pe individ şi traversată totuşi de mişcări sociale de mare amploare.

D. Hameline (D.S.)

Educaţie permanentă

A vorbi mai degrabă despre o educaţie permanentă decât de o formare continuă* sau de o educaţie recurentă înseamnă a considera că „instituţia” copiilor şi „instituţia” adulţilor reprezintă unul şi acelaşi proces, înseamnă a afirma că, în tot cursul vieţii unui individ şi al istoriei, de aici înainte schimbătoare, a societăţilor, oamenii rămân subiecţi ai educaţiei. Adică ei nu încetează să se instituie reciproc şi mimetic ca umani în aşa fel încât ei îşi asigură sau îşi refuză o identitate*, un proiect şi un loc. Conceptul de educaţie permanentă, înţeles astfel, se distinge de concepte psihosociale ca interacţiune*, influenţă, dominare sau constrângere, fenomene al căror sediu este orice grup uman, antrenând schimbări în atitudinile membrilor săi.

Recent introdus (1950), conceptul de educaţie permanentă îşi asumă prin definiţie chiar o contradicţie a societăţii contemporane. Pe de-o parte indivizii, în cadrul numeroaselor grupuri sociale, au de aici înainte la dispoziţia lor bogate şi mereu reînnoite ocazii de a avea şi de a fi „mai” pe care le guvernează legile cererii şi ofertei. Exprimând, de exemplu, înmulţirea formărilor aşa-numite de dezvoltare personală la iniţiativa adesea concurentă a diverselor obedienţe psihologice (analiză tranzacţională, bioenergie, sofrologie, programare neurolingvistică, gestionare mentală etc).

Pe de altă parte, solicitate să favorizeze această expansiune, instanţele care deţin puterea socială şi responsabilitatea planificării bugetare formulează dorinţa, raţională şi rezonabilă în acelaşi timp, ca această multiplicare să se organizeze şi să fie controlată. Statele ajung astfel să se doteze cu un arsenal legislativ sau reglementar şi să-şi sporească dominarea asupra indivizilor, cu riscul de a vedea instituindu-se societatea în acţiune educativă perma-*D. Hameline* (D.S.)

Educaţie psihomotorie

Pedagogie corporală bazată pe o respingere a dualismului corp-spirit şi care vizează o educaţie* a individului global. Ea este folosită mai ales la grădiniţă. Pluralitatea referinţelor teoretice corespunde unei diversităţi de metode, printre care trei pot fi reperate. Primul propune o rafinare a motricităţii prin exerciţii de lateralizare*, de echilibru sau de coordonare. Cel de-al doilea tinde să favorizeze dezvoltarea* intelectuală începând cu motricitatea şi conştientizarea logicii acţiunii. Cel de-al treilea se adresează afectivităţii pe baza relaţiei instaurate în timpul unor practici precum expresia corporală.

M. Durând (D.S.)

Educaţie specială

Ansamblu de metode pedagogice şi terapeutice

destinate subiecţilor supuşi obligaţiei şcolare* dar care nu pot progresa în funcţie de instruirea oficială şi de frecventarea şcolii obişnuite. Această populaţie este foarte eterogenă de vreme ce ea cuprinde, printre alţii, atât debili profunzi, cât şi neadaptaţi inteligenţi. Există Şcoli de educatori specializaţi care pregătesc pentru obţinerea diplomei corespunzătoare.

C. Prévost (D. S.)

Educaţie

Mecanism cognitiv* prin care subiectul degajează, din înţelegerea empirică* directă a doua elemente, o relaţie* între ele (educaţie de relaţie) sau din înţelegerea unui element şi a unei relaţii, celălalt element căruia i se aplică relaţia (educaţia de corelat). Termenul, introdus de C. Spearman pentru desemnarea unui nivel elementar al funcţionării logice a subiectului, nu îşi mai găseşte loc în lucrările contemporane asupra cogniţiei*...

fe *M. Richelle*

(D. S.)

Efect alosteric → Antagonist

Efect autocinetic → Autocinetism

Efect bumerang → Efect pervers

Efect consecutiv → Consecutiv

Efect consecutiv figurai Figurai

Efect Coolidge → Noutate

Efect de amorsare → Amorsare

Efect de ancorare → Ancorare

Efect de certitudine → Certitudine Efect de cohortă → Transversală (Metodă)

Efect de halo

Este vorba de o eroare constantă ce afectează observaţia celuilalt, descrisă încă din 1920 de L.L. Thurstone. Unele caractere ale subiectului observat pot induce la observator o impresie globală (favorabilă sau nu) care va colora evaluările acestui observator în legătură cu diversele caracteristici ale subiectului observat (de unde

originea esenţial subiectivă a coerenţei acestui tip de date). Se poate reduce acest efect convertind trăsătura de observat în unităţi de comportament observabile, evitând evaluările calitative globale, confruntând evaluările mai multor observatori. Căutarea de alte soluţii este permanentă.

M. Bruchon-Schweitzer (D. S.)

Efect de întâietate → întâietate (Efect de ~) Efect de poziţie serială → Serial Efect de recentă → Recentă (Efect de ~)

Efect Guttman → Analiză de date

Efect Hawthorne

În cursul cercetărilor desfăşurate între 1920 şi 1940 la uzina Hawthorne, F.J. Roethlisberger şi W.J. Dickson au observat că schimbarea condiţiilor de muncă antrena o ameliorare a moralului personalului şi o creştere a productivităţii. Întoarcerea la condiţiile anterioare nu făcea să dispară acest efect pozitiv; cercetătorii l-au atribuit simplului fapt de a fi participat la o experienţă, ceea ce dă personalului sentimentul că este luat în consideraţie şi valorificat. Prin extindere, se desemnează sub numele de efect Hawthorne starea pozitivă introdusă de o schimbare atribuită, de către cei care sunt afectaţi de ea, unor bune intenţii. *C.* Lévy-*Leboyer* (D. S.)

Efectiv

Un efectiv este un număr de observaţii. Recenzarea de observaţii, care conduce la distribuţiile* de efective, este piatra de încercare a statisticii. A face statistică înseamnă a proceda întotdeauna la sau a se baza pe distribuţii de efective.

Efectivele unui tablou de contingenţă* sunt numite efective legate (le numim şi de contingenţă sau de co-ocurenţă). Se deduc de aici efectivele marginale (suma efectivelor pe linie şi pe coloană), care definesc cele două distribuţii marginale de efective. Din distribuţia de efective deducem şi distribuţia frecvenţelor* legate, cu cele două

distribuţii marginale de frecvenţe. Analiza locală a unui tablou de contingenţă constă, pentru toate cuplurile de modalităţi constituite plecându-se de la cele două variabile (compartimentele tabloului), în studierea legăturii dintre aceste modalităţi. Pentru examinarea legăturilor ne referim la efectivele teoretice. Prin efectiv teoretic al unui compartiment se înţelege valoarea pe care ar avea-o efectivul acestuia dacă, efectivele marginale fiind date, am avea o legătură nulă pentru compartimentul în discuţie. Efectivul teoretic al unui compartiment este produsul efectivelor marginale împărţit la efectivul total. Legătura între două modalităţi este pozitivă, negativă sau nulă după cum efectivul compartimentului (efectiv observat) este superior, egal sau inferior efectivului teoretic corespunzător. Denumirea consacrată „efectiv teoretic" nu trebuie să înşele. Pe de-o parte, „efectivele teoretice", care nu rezultă dintr-o procedură de recenzare, ci dintr-o definire formală, nu sunt în general numere întregi. Pe de altă parte, sunt simple valori de referinţă, al căror calcul nu cere, la drept vorbind, nicio teorie.

P. Bonnet şi *H. Rouanet* (D.S.)

Efect kappa → Kappa (Efect)

Efect (Lege a)

Lege formulată la origine de E.L. Thorndike (1911), în cadrul psihologiei învăţării*, conform căreia o „conexiune* modificabilă" însoţită sau urmată de o stare satisfăcătoare devine din această cauză consolidată, în timp ce o conexiune însoţită sau urmată de o stare dezagreabilă este din acest motiv slăbită. Această lege se bazează pe datele empirice culese mai ales din experienţele în care pisicile închise într-o cuşcă problemă* învăţau să deschidă uşa. De la o încercare la alta, învăţarea se manifestă în acest caz prin abandonarea comportamentelor ineficace şi prin retenţia* celor eficace.

În ciuda recurgerii la termenii subiectivi ai limbajului curent (stare „satisfăcătoare" sau „dezagreabilă"),

Thorndike avea în vedere fenomene perfect obiectivabile, „starea satisfăcătoare” corespunzând unei situaţii pentru care animalul nu face nimic să o evite, dar pe care va tinde s-o menţină sau s-o reproducă prin actele sale, „starea dezagreabilă” fiind corespunzătoare unei situaţii pentru care animalul nu va face nimic să o întreţină şi căreia va încerca, din contră, să i se sustragă sau să-i pună capăt.

Legea efectului a ocupat un loc central în teoriile învăţării elaborate de şcolile behavioriste*, chiar dacă unii autori au nuanţat-o, precum G. Guthrie, a cărui concepţie privilegiază contiguitatea* temporală, sau

E. Tolman, care acordă o parte importantă informaţiilor cognitive* pe care subiectul le înregistrează în situaţia de învăţare pentru a le exploata ulterior. În teoria lui

B. F. Skinner legea efectului şi-a păstrat cel mai categoric valoarea explicativă, printr-o formulare diferită în termeni dar nu şi în fond: „controlul comportamentului prin consecinţele* sale” trimite la sporirea sau diminuarea probabilităţii de apariţie a răspunsurilor în funcţie de evenimentele gratificatoare sau punitive care urmează.

M. Richelle (D. S.)

THORNDIKE E. L (1911), *Animal Intelligence*, MacMillan, New York.

Efector

Desemnează o parte a organismului (de la celulă la organ) care produce un efect, o acţiune în mediul său înconjurător. Muşchii sau glandele sunt, de exemplu, efectori. Efectorii se află sub comandă nervoasă sau neurohormonală; ei primesc ordine motorii de la creier, ordine vehiculate de influxurile* eferente care trec prin relee medulare. Efectorii asigură viaţa de relaţie a organismului şi ţin de funcţionarea sistemului nervos* somatic.

F. Parot (D.S.)

Efect pervers

Un efect secundar este marginal legat de un tratament sau de o acţiune care urmăreşte un alt obiectiv. Acest efect este numit pervers atunci când îmbracă un caracter negativ, dăunător.

În timp ce efectul bumerang este în mod specific opus intenţiilor (ex.: informaţiile conţinute într-o campanie împotriva drogului pot provoca o creştere a consumării acestuia), conceptul de efect pervers este mult mai general. Exemplu: presiunea exagerată exercitată asupra elevilor pentru obţinerea de performanţe şcolare mereu mai mari ar putea provoca sinucideri.

G. De Landsheere

(D.S.)

Efect *placebo* → *Placebo* Efect retroactiv

În psihanaliză, se spune despre fenomenele de reorganizare retrospectivă a unor materiale psihice variate: amintiri, pulsiuni*, afecte. Reelaborarea dă o nouă semnificaţie, diferită de semnificaţia primitivă, sau dă unui element o semnificaţie de care era lipsit. S. Freud a criticat utilizarea excesivă a acestei noţiuni de către C.G. Jung, care pretindea că semnificaţiile sexuale sunt proiectate retrospectiv în amintirile infantile. Utilizarea psihanalitică a noţiunii de efect retroactiv face din ea un ghid util împotriva tendinţei de a lua drept rememorare exactă ceea ce, ca şi amintirile-ecran*, nu este decât reconstrucţie. Termenul este utilizat şi de S. Freud pentru a deosebi refularea* observabilă efectiv în clinica psihanalitică de refularea originară.

J.-M. *Petot* (D.F.)

Efect tău → Tău (Efect)

Efect Zeigarnik → Zeigamik (Efect)

Eferentă → Aferentă

5

Eficacitate luminoasă

Curba de eficacitate luminoasă relativă spectrală reprezintă sensibilitatea ochiului uman la diferite lungimi

de undă. Ochiul uman standard (media ochiului sănătos la maturitate) nu este sensibil la toate lungimile de undă ale spectrului vizibil (de la 380 la 780 de nanometri). *Optimul* sensibilităţii se situează la 555 nanometri (culoare verde-galbenă) pentru vederea* de zi (condiţie fotopică) şi la 507 nanometri (culoare albăstrie) pentru vederea nocturnă (condiţie scotopică). Depărtându-ne de valorile maximale (reprezentate de unitate), se constată cum curbele de sensibilitate scad progresiv de-o parte şi de alta a acestei valori. Eficacitatea este nulă la limita ultravioletă pentru cele două curbe (lungimi de undă slabe). Pentru lungimile de undă superioare, eficacitatea este nulă la roşu în vederea scotopică (această culoare apare neagră noaptea) şi la infraroşu în vederea fotopică. Curbele de sensibilitate relativă spectrală VI (vedere fotopică) şi VA. (vedere scotopică) caracterizează filtrul* vizual (retinian). Celulele fotosensibile (în fotografie, de ex.) sunt prevăzute cu un filtru *VX* pentru a se apropia de sensibilitatea vizuală.

R. Genicot (D.S.)

Eficienţă

5

Desemnează în general randamentul unui comportament sau gradul de desăvârşire a efectului unei acţiuni. În cadrul testelor* psihologice, diferite tehnici de măsură* permit aprecierea eficienţei diverselor tipuri de comportamente.

Psihologie a eficienţei: după H. Wallon, demers care pune în joc metode inductive (v. Inducţie) pentru a ajunge la formularea legilor* ce au legătură cu structura şi funcţionarea actelor* motorii şi mentale. Ea se opune psihologiei conştiinţei ce acţionează prin introspecţie.

Coeficient de eficienţă: măsură* propusă de D. Wechsler şi care se defineşte ca fiind raportul stabilit între scorul* obţinut de un

(D.S.)

cu unghiuri interne).

Individ la un test* şi scorul maximal al individului mediu pe scala vârstelor.

J.-P. Bronckart şi *E. Jalley* (D.S.)

Efort

Caracterizează intensitatea angajării într-o situaţie şi economia conduitei. În domeniul activităţilor fizice şi sportive, se distinge, în mod clasic, efortul fizic de cel mental. Primul este apreciat printr-o măsurare a intensificării metabolismului datorată activităţii musculare. Cel de-al doilea, mai puţin accesibil într-o modalitate obiectivă, este asociat unei ridicări a nivelului de activare* a sistemului nervos central* şi unei mobilizări intensive şi selective a resurselor atenţionale. Intensitatea acestor două componente este percepută sau estimată cu precizie de către actori. Această informaţie este cu adevărat folosită în cursul controlului mişcării.

M. Durând (D…)

Egalitate a şanselor

Expresie care semnifică voinţa de a acorda tuturor copiilor o egalitate de acces şi de tratament şcolar. Această noţiune largă face obiectul dezbaterilor polemice, mai ales în legătură cu ceea ce presupune ea: egalitatea şanselor nu se concepe, pentru cea mai mare parte a autorilor, decât acceptându-se evidenţa discutabilă a diferenţelor, a inegalităţilor între copii de la intrarea lor în şcoală. Ea constă deci în a cere sistemului educativ* să dea fiecărui copil posibilitatea de a atinge rezultatele de care este capabil. În numele democratizării efective pentru ridicarea nivelului tuturor, noţiunea de egalitate a şanselor este contestată.

Egalitatea şanselor se poate măsura extern după, de exemplu, caracteristicile dispozitivului şcolar (dotări egale ale şcolilor* cu profesori, localuri, subvenţii), dar şi la ieşirea din sistemul şcolar; ea ar consta în acest caz din egalitatea rezultatelor şcolare ale copiilor proveniţi din categorii socioprofesionale diferite. Realitatea dezminte

evident acest obiectiv, oricare ar fi eforturile pentru a ajunge aici, mai ales prin acţiunea pedagogică. Reuşita şcolară este de fapt strâns corelată cu nivelul de instruire al familiilor.

D. Manesse

Egalizare

În psihofizică* şi în psihologia percepţiei*, procedură* care constă în a cere unui subiect să ajusteze un stimul de comparaţie* în aşa fel încât să-i apară egal cu un stimul etalon* (egalizare subiectivă). Se foloseşte mai ales în măsurarea pragurilor diferenţiale* prin metoda numită a erorir medii, în care distanţa dintre valoarea ajustată a stimulului de comparaţie şi cea a stimulului etalon furnizează o estimare* a diferenţei exact imperceptibile. Ea se aplică şi la măsurarea constantelor* perceptive (de ex., egalizarea a doua plaje cenuşii iluminate diferit) sau la iluziile optico-geometrice (de ex., măsurarea iluziei lui Miiller-Lyer se face cu uşurinţă invitând subiectul să ajusteze lungimea unei linii prevăzute cu unghiuri externe, trasată pe o glisieră, la aceea a unei linii prevăzute

M. Richelle

(D.S.)

Egocentrism

Pentru J. Piaget (1923), caracteristică majoră a gândirii copilului; în faţa unei situaţii date, copilul recurge la o centrare* primară constrângătoare, deformantă şi inconştientă. Aceasta se exprimă în comportamentul său printr-o nediferenţiere* între eu/ego* şi celălalt*, între subiect şi obiect, ca şi printr-o utilizare a limbajului nedominată de scopul comunicativ. Cele trei manifestări de limbaj ale egocentrismului sunt ecolalia*, monologul* şi monologul colectiv (copilul vorbeşte în prezenţa altuia, dar nu i se adresează). Evoluţia ulterioară are loc prin decentrare* şi reciprocitate a schimburilor; ea se manifestă printr-o socializare* progresivă a gândirii şi

limbajului.

În scrierile următoare, J. Piaget (1945) a explicat egocentrismul în termenul de rezultat al dominanţei alternative a asimilarir sau a acomodării" (ceea ce corespunde atitudinii precritice a inteligenţei*, după J. Piaget, sau sincretismului intelectual, după H. Wallon). Rezultă că această noţiune nu mai caracterizează exclusiv gândirea copilului, chiar dacă perioada de vârstă 6 – 7 ani continuă să fie considerată drept crucială.

Noţiunea de egocentrism a produs numeroase contrasensuri (mai ales când a fost asociată comportamentului ce constă în „a vorbi despre sine") – De altfel, manifestările verbale ale egocentrismului au făcut obiectul unei interpretări foarte diferite de cea propusă de J. Piaget. Astfel, pentru

L. S. Vîgotski, limbajul egocentric nu precedă limbajul socializat: din contră, el reprezintă o etapă intermediară între acesta din urmă şi limbajul interior. De altfel, se pot observa în legătură cu aceasta anumite manifestări la adultul confruntat cu sarcini dificile (rezolvarea de probleme*, de ex.). În sfârşit, numeroase lucrări au arătat că un copil mic (3 – 4 ani) este capabil să înţeleagă că un altul are un punct de vedere diferit de al său şi, dacă sarcina nu este prea complexă, să descopere care este acest punct de vedere. În plus, eşecurile arătate corespund rareori unui comportament de tip egocentric (adică un copil nu alege în general ceea ce ar fi propria perspectivă).

(DS.)

PIAGET J. (1923), *Le langage et lapensie chez l'enfant*, Delachaux et Niestle. Neuchiiel, Paris.

— PIAGET J. (1945), *La formation du symbole chez l'enfant*, Delachaux et Niestle, Neuchitel, Paris.

Egodistonie

Literal, califică o activitate mentală în opoziţie cu eu/ego-ul. Se opune trăsătură cu trăsătură termenului

egosintonie* în diferitele accepţii ale conceptului de eu/ego. O fobie de impuls poate fi calificată drept egodistonică în raport cu eul ca reprezentare conştientă de sine. O tendinţă perversă va fi numită egosintonică sau egodistonică după cum se exprimă în acord sau în conflict cu prescripţiile ego-ului în raport cu exigenţele sinelui şi ale supraeului.

D. Widlocher (D. S.)

Egosintonie

Literal, conformitate a unei activităţi mentale cu eu/ego-ul; se opune egodistoniei. În sens larg, termenul de eu/ego se referă la personalitate* şi la ansamblul reprezentărilor conştiente pe care şi le face subiectul. Un comportament* sau un sentiment* va fi numit egosintonie dacă subiectul îl percepe în acord cu reprezentarea pe care şi-o face despre el însuşi.

Când eul este conceput dintr-o perspectivă psihanalitică drept instanţă de control, în interacţiune cu celelalte instanţe ale personalităţii, termenul egosintonie semnifică faptul că activitatea mentală astfel calificată este sub controlul eului şi conform scopurilor sale.

D. Widlocher

(D.S.)

Binsicht→ Comprehensiune subită Ejaculare precoce → Impotenţă sexuală

Elaborare psihică

Elaborarea secundară este ultima etapă a formării conţinutului manifest al visului*: cea care dă o coerenţă şi un sens relativ acceptabil imaginilor haotice produse de acţiunea visului, făcându-le să intre în cadrul prestabilit al unui scenariu disponibil în preconştient.

Elaborarea psihică este un concept tehnic al psihanalizei şi, în general, al oricărei psihologii dinamice, ale cărui contururi sunt relativ vagi, dar care corespunde unei funcţii fundamentale a psihismului: cea care constă în a face faţă tensiunilor create de modificările mediului

înconjurător sau de transformările care survin chiar în subiect (transformări corporale sau psihice consecutive dezvoltării sau ciclului vieţii, apariţie de exigenţe pulsionale, de boli fizice etc.). S. Freud, în 1895, a explicat nevroza de angoasă* ca fiind datorată faptului că aparatul psihic, copleşit de o cantitate de excitaţie sexuală prea mare, este incapabil să o elaboreze şi trebuie să o lase să se transforme automat în angoasă. Elaborarea constă deci în a transforma energia liberă* în energie legată*, fapt ce permite stabilirea procesului secundar* şi deci amânarea descărcării sub formă motrice sau halucinatorie (v. Identitate perceptivă). Într-o perspectivă mai generală, elaborarea psihică este înţeleasă ca posibilitatea de a da o expresie psihică completă (reprezentare* şi afect*) pulsiunii (v. Mentalizare). Lucrările lui P. Marty şi ale unor psihanalişti francezi au pus accentul pe eşecul acestei prime etape a elaborării psihice, precum factorii predispunând la afecţiuni psihosomatice*, la treceri la act* hetero sau autoagresive, la adicţiuni etc.

J.-M. *Petot* (D.S.)

Electrodermal → Răspuns electrodermal

Electroencef al og rafie Metodă electrofiziologică de înregistrare a activităţii electrice a encefalului*, captată în general de electrozii de suprafaţă, care îşi are originea în lucrările lui H. Berger în 1929. Alături de contribuţia sa la dezvoltarea medicinei neurologice, mai ales în reperarea sediilor epileptogene şi a neoformaţiunilor, Electroencefalografia (EEG) se află la originea mai multor progrese importante în cunoştinţele noastre din domeniul psihofiziologiei şi reprezintă încă şi astăzi o cale de cercetare fecundă în explorarea evenimentelor cerebrale asociate activităţilor* cognitive. EEG-ul a permis mai ales descrierea diferitelor niveluri de vigilenţă*, de la starea de trezire* atentă caracterizată prin desincronizarea* undelor alfa (8 la 12 Hz), a cărei asociere cu starea de veghe la repaus Berger o arătase deja, până la diverse niveluri ale

somnului lent şi paradoxal. În alt domeniu, potenţialele evocate* cerebrale concomitente ale primirii de informaţie* senzorială au deschis calea unei adevărate psihofizier a răspunsului ariilor primare cordeale la stimulii exteriori. În sfârşit, mai recent şi graţie progreselor tehnice (determinarea mediei opistocronice, adică în sens invers în timp plecând de la un eveniment imprevizibil, a traseelor obţinute din mai multe încercări succesive), explorarea potenţialelor lente asociate (*Event Related Potentials*, *ERP*), uneori numite puţin exagerat unde cognitive, pare să ofere un acces original la fenomene cognitive precum atenţia*, pregătirea* pentru acţiune, aşteptarea. Aceste unde, al căror decurs se etalează pe circa 500 milisecunde cu faze de pozitivitate şi de negativitate caracteristice, par legate fie de pregătirea motrice (*readiness potentials*), fie de aşteptare (variaţie contingenţă negativă*), fie de reacţia de „surpriză" faţă de un eveniment improbabil (undă P 300, observată, de ex., în urma omiterii unui stimul periodic*), fie de improbabilitatea semantică (unda N 400, negativitate care se manifestă în jur de 400 ms după prezentarea unui cuvânt cu totul necuviincios într-un enunţ). EEG-ul cantitativ (sau cuantificat), îndepărtat de procedeele artizanale de lectură directă a traseelor care au prevalat timp îndelungat, profită de pe urma puterii de calcul a calculatoarelor în timp real pentru a furniza o analiză statistică rafinată a frecvenţelor*, amplitudinilor*, variaţiilor de unde cerebrale şi pentru a extrage la maximum semnale semnificative ale zgomotului de fond.

M. Richelle (D.S.)

Electrofiziologie

Ansamblu de tehnici ce studiază activitatea electrică a celulelor, în particular a celulelor nervoase sau neuroni. Se pot distinge două niveluri de abordare. Activitatea unui singur neuron este abordată de înregistrările extracelulare sau intracelulare cu ajutorul microelectrozilor. Pot fi

înregistrate mai multe manifestări: potenţiale* de acţiune (sau activitate unitară) care se propagă de-a lungul căilor nervoase, potenţiale locale (potenţiale membranare de repaus, potenţiale postsinaptice excitatoare sau inhibitoare). Ansamblul acestor potenţiale este studiat fie în cadrul activităţii spontane a neuronului, fie ca răspuns la o excitare a neuronului, cel mai adesea o stimulare electrică. Răspunsul la stimulare poate fi înregistrat în sensul fiziologic de propagare (de la dendrită spre axon, ca răspuns la o stimulare ortodromică) sau experimental în sens invers (ca răspuns la un stimul antidromic: test de coliziune). Tehnicile recente (*voltage-clamp* şi *patch-clamp*) permit studierea potenţialelor electrice legate de activitatea canalelor ionice ale membranei neuronului. Al doilea nivel de abordare are un caracter mai global: constă în studierea activităţii electrice a unei populaţii mai mult sau mai puţin numeroase de neuroni. Această abordare acoperă manifestările spontane reprezentând diferitele unde* sau ritmuri puse în evidenţă de electroencefalografie*, sau potenţialele evocate ca răspuns la un stimul aferent. Tehnicile moderne care utilizează informatica permit o cuantificare şi reprezentări mai sintetice ale acestor evenimente electrice (spectru de frecvenţă.

B. Soumireu-Mourat (D. S.)

Electromiografie

Tehnică ce permite înregistrarea potenţialelor* de acţiune care se propagă în membranele* elementelor musculare. După metodele folosite (ace, electrozi de suprafaţă), vom înregistra unităţi musculare sau activitatea unei părţi a muşchiului. Totuşi, tehnica se extinde la măsurarea conducţiilor nervoase ale fibrelor nervoase cu diametru mare şi la testarea conducţiei la nivelul joncţiunii neuromusculare. Ea permite reperarea bolilor de origine pur nervoasă (neuropatii), a bolilor pur musculare (miopatii).

M. Le Moal (D. S.)

Electrooculografie → Mişcări oculare

Electrosismoterapie – Electroşoc

Electroşoc

Astăzi este preferat termenul electrosismoterapie pentru a desemna realizarea, în scopuri terapeutice, unei crize convulsive generalizate, provocată de stimularea electrică transcerebrală. Eficacitatea acestui tratament este demonstrată în depresiile* melancolice care apar în evoluţia psihozelor maniaco-depresive* şi în tulburările depresive rezistente la chemoterapiile antidepresive. Celelalte indicaţii sunt mai rare şi aparţin caracterului acut al unor tulburări psihiatrice, al eşecurilor sau al riscurilor chemoterapiilor. Contraindicaţiile sale se referă mai mult la anestezie şi curarizare (care împiedică faza contracţiilor clonice ale muşchilor striaţi), întotdeauna practicate pentru realizarea sa începând cu 1970. Inconvenientele sale rezultă din tulburările cognitive de tip deficite mnezice, tranzitorii şi în totalitate reversibile (amnezie anterogradă şi lacunară) a căror incidenţă pare considerabil redusă prin tehnica unilaterală aplicată pe emisfera nedominantă. Modul său de acţiune rămâne ipotetic şi face să intervină modificări induse la nivelul metabolismului monoaminelor cerebrale şi al receptorilor monoaminergici.

J.-F. *Allilaire* (D. S.)

Electrotropism → Tropism

Element de comportament

Termen folosit, ca sinonim al celui de unitate*, pentru desemnarea formelor de comportament reţinute cu scopul observaţiei şi descrierii. Aceste elemente sunt acelea care vor fi reluate pe scalele* de observaţie* sau pe etograme. Ele vor putea varia ca durată şi complexitate, în funcţie de nivelul de rezolvare adoptat: observatorul va putea alege la fel de bine elemente ce corespund unor segmente de mişcări descompuse cu fineţe, ca şi elemente care constituie acte* organizate funcţional (de ex., în conduitele

parentale* ale unui animal, aducerea de hrană puilor, prezentată ca un parcurs complet de la plecare la întoarcerea la cuib). În absenţa unităţilor de analiză definite în mod clar, comparabile moleculei, atomului sau celulei, psihologul, în alegerea elementelor sale de descriere, este expus unor prejudecăţi teoretice, ca şi unor constrângeri inevitabile ale instrumentelor lui de observaţie.

M. Richelle

(D.S.)

Emancipare → Majorat Emergenţism → Spirit Emergenţă

Acest termen este folosit în general pentru desemnarea apariţiei unui nou comportament* sau unei noi capacităţi în cursul dezvoltării" filogenetice* sau ontogenetice.

Capătă un sens mai restrâns în cadrul teoriilor ineiste* ale dezvoltării limbajului*, desemnând un proces de achiziţionare cvasiexclusiv imputabil acţiunii factorilor interni. Pentru N. Chomsky, fiinţa umană ar fi dotată cu o competenţă* de limbaj înscrisă biologic, adică o capacitate ideală de a produce, înţelege şi reproduce structurile oricărei limbi naturale. În această optică totuşi, pentru ca un *imput** verbal să fie furnizat copilului, structurile limbajului „apar" succesiv de-a lungul maturizării" organelor de producere-recepţie şi a sistemului nervos central. Această concepţie, care se opune teoriilor behavioriste* ale învăţării" şi constructivismului piagetian, se bazează pe un anumit număr de fapte, puse în evidenţă mai ales de E.H. Lenneberg:

1. marea regularitate a etapelor de achiziţie a limbajului, de la 5 luni la 5 ani (faza vocalizărilor*: producerea cuvintelor izolate, apoi a enunţurilor din două cuvinte, şi mai târziu a enunţurilor complexe);

2. absenţa constrângerilor mediului înconjurător susceptibile de a explica această ordine de achiziţionare;

3. independenţa dezvoltării verbale faţă de dezvoltările motorii şi intelectuale;

4. posibilitatea de dobândire a limbajului în absenţa oricărui exerciţiu.

Ca şi pentru celelalte comportamente caracteristice speciei, ar exista deci o perioadă critică* de achiziţie a limbajului, corespunzând unei stări privilegiate de plasticitate* a zonelor cortexului cerebral în care se înscrie această funcţie.

J.-P. *Bronckart* (D.S.)

Emetropie

Stare de refracţie a ochiului în care, cu o acomodare liberă, un obiect, la infinit, îşi găseşte sediul pe retină. Este starea de refracţie ideală a ochiului, rareori atinsă. Semnifică o absenţă de ametropie* care nu poate fi ameliorată prin purtarea unei corecţii optice".

R. Genicot (D.S.)

Emisferă cerebrală

În număr de două, emisferele cerebrale constituie, împreună cu diencefalul*, creierul propriu-zis. Ele derivă embriologic din dezvoltarea telencefalului şi sunt dispuse simetric în cutia craniană, la stânga şi la dreapta, în raport cu structura mediană care este diencefalul. Suprafaţa lor este străbătută de circumvoluţiuni şi de scizuri care delimitează lobii: lobul frontal*, lobul parietal*, lobul temporal*, lobul occipital*, lobul insulei. Ca oricare parte a axei cerebrospinale, fiecare emisferă este formată din substanţă cenuşie şi substanţă albă. Substanţa cenuşie este constituită din cortex* şi nucleu cenuşii centrali, substanţa albă ocupă spaţiul cuprins între cortex, nucleu cenuşii centrali şi faţa laterală a creierului intermediar şi constituie în special comisurile* interemisferice.

? *Decombe* şi M. *Le Moal* (*G. N.*)

Emisferectomie

Ablaţie neuro-chirurgicală a cortexului cerebral şi a substanţei albe subiacente a unei emisfere* cerebrale;

nucleii cenuşii centrali şi talamusul sunt, de regulă, cruţaţi. Această intervenţie excepţională este practicată, de obicei, la copiii cu leziuni cerebrale severe care afectează o singură emisferă şi sunt în general responsabile de epilepsie.

J.-L. *Signoret* (G. N.)

Emitantă

5

Coeficient al fluxului luminos care părăseşte un element al suprafeţei conţinând punctul pe aria acestui element. Unitatea este lumenul* pe metru pătrat. Numit şi exitanţă luminoasă (într-un punct al unei suprafeţe). *r*".

Pentru teoria clasică a comunicării*, emiţătorul este un aparat însărcinat să transmită un mesaj* codând informaţia* care provine de la sursă (v. Encodare). Din acest punct de vedere, aparatul vocal al unui individ poate, în raport cu creierul-sursă, să fie considerat ca un emiţător-transmiţător. Dacă se ia ca sursă vocea*, radioul joacă atunci rolul de emiţător-transmiţător al unui mesaj (encodare electrică de unde); ea poate chiar servi alternativ drept emiţător şi receptor* însărcinat cu encodarea, apoi cu recodarea informaţiei. În schema comunicării, emiţătorul (sinonim al locutorului în această accepţie) desemnează locul ocupat de subiectul producător de

J.-M. *Adam* (D.S.)

Emotivă (Funcţie) → Funcţie a limbajului

Emotivitate → Emoţie Emoţie

5

Stare deosebită a unui organism, care survine în condiţii bine definite (o situaţie numită emoţională), însoţită de o experienţă subiectivă şi de manifestări somatice şi viscerale. Emoţiile pot fi studiate sub diferite aspecte:

1. teoriile evolutive* ale emoţiilor le subliniază caracterul adaptativ* şi funcţia de semnal;

2. teoriile cognitive* insistă asupra modalităţii în care informaţiile sunt prelucrate şi în care planurile sunt elaborate şi puse în acţiune;

3. teoriile fiziologice pun accentul pe relaţiile posibile între emoţie ca stare mentală sau cognitivă şi expresia ei somatică sau viscerală: astfel W. James şi C. Lange au arătat, independent unul de celălalt, la începutul secolului al XX-lea, că emoţia este secundară perceperii de către subiect a modificărilor viscerale provocate de situaţia emoţională. Din această cauză au fost violent criticaţi de W. Cannon, care susţinea că modificările fiziologice sunt precedate de componentele cognitive ale emoţiei. A fost avansată şi o sinteză a acestor două concepţii: emoţia ar fi de fapt rezultatul unei interacţiuni între două componente, o activare* nespecifică consecutivă excitaţier sistemului simpatic* declanşată de situaţie şi o cogniţie constituită de atribuirea acestei activări unor elemente ale acestei situaţii. Deşi a avut mult succes, această sinteză nu a fost niciodată dovedită experimental.

Emoţiile de bază cuprind bucuria, tristeţea, mânia, frica, surpriza şi dezgustul. La om ele pot fi diferenţiate de mimicile cărora le dau naştere. Reacţiile fiziologice şi hormonale ce însoţesc emoţiile sunt în schimb mult mai puţin discriminante şi sunt deci puse în relaţie mai degrabă cu activarea care însoţeşte emoţia, decât cu natura emoţiei resimţite.

Numeroasele tentative de a lega un neurotransmiţător* dat la o emoţie deosebită au eşuat, şi acum se admite că emoţiile pun în joc circuite neuronale care depăşesc din plin sistemul limbic* sau centru al emoţiilor. Emotivitatea, sau capacitatea de a reacţiona prin emoţii, depinde de interacţiunile complexe dintre factorii genetici şi factorii de dezvoltare*, mai ales la vârsta tânără. Nivelul emoţional sau afectiv* la care se găseşte organismul reprezintă o stare de care va depinde majoritatea celorlalte funcţii integrate ale organismului

(dependenţă de stare*), inclusiv procesele cognitive. Achiziţia, stocarea, restituirea datelor depind foarte strâns de starea afectivă şi de congruenţa între aceasta din urmă şi credinţele* subiectului.

Un ultim punct merită atenţia: natura neurobiologică a substratului anatomo-funcţional al stărilor afective rămâne puţin cunoscută în ciuda asimilărilor timpurii cu unele circuite ale sistemului limbic, cu circuitele numite ale autostimulării" (centre ale plăcerii), cu regiunile implicate, cu efectele drogurilor* ce conduc la toxicomanie, cu neuroanatomia agresiunii etc. Ca şi febra, emoţia este un semnal homeostatic fundamental al cărui rol general sau specific depinde de cauzele care i-au dat naştere şi de semnificaţia pe care ele o au pentru viitorul subiectului.

R. Dantzerşi *M. Le Moal* (D. S.)

Empan

Prin empan de memorie imediată* se înţelege cantitatea de itemi care poate fi restituită imediat după prezentarea unui material dat (listă de cifre, de litere sau cuvinte). Măsurarea acestui empan este adesea folosită pentru evaluarea capacităţii de stocare de scurtă durată. În general i se asociază lui „empan" un cuvânt care desemnează materialul prezentat: se vorbeşte astfel de empan de cifre, empan de cuvinte, empan de fraze.

S. Bredart

(D.S.)

Empatie

Intuire a ceea ce se petrece în celălalt, fără a uita totuşi că eşti tu însuţi, căci în acest caz ar fi vorba de identificare. Pentru C. Rogers, empatia constă în sesizarea cu cât mai multă exactitate cu putinţă a referinţelor interne şi a componentelor emoţionale ale unei alte persoane şi în a le înţelege ca şi cum ai fi această altă persoană.

R. Doron (D.S.)

Empiric

Care se bazează pe datele experienţei*, pe faptele culese de observaţie* sau experimentare. Care decurge din tatonări practice neghidate de un scop* sau de un cadru teoretic. După preferinţele care există pentru diversele componente ale demersului ştiinţific, se va vedea partea empiricului ca opunându-se celei a teoreticului, sau din contră completând-o.

Se vorbeşte de empiric şi în legătură cu aplicarea unui model* formal, şi mai ales matematic, cu date concrete, care se dovedesc, în mare, compatibile cu modelul, dar cer eventual câteva amenajări de detaliu: curbele empirice nu confirmă întotdeauna ecuaţia legii lui Fechner.

M. Richelle (D.S.)

Empirism

Ansamblu de concepţii filosofice şi psihologice care susţin că numai pornindu-se de la experienţă* se elaborează cunoaşterea. Aceste concepţii se opun celor care admit existenţa principiilor de cunoaştere înnăscute. În domeniul psihologiei, empirismul caracterizează mai ales Şcoala engleză şi se realizează azi cel mai complet în curentul behaviorist. Se pot căuta originile atitudinii empiriste în filosofia lui R. Bacon, dar teza va fi dezvoltată mai ales de T. Hobbes şi cu deosebire de J. Locke, care a suferit influenţele empirismului medical al lui T. Sydenham. După aceşti autori, ideile* provin din senzaţie şi se compun apoi între ele pentru producerea ideilor mai generale datorită legilor de asociaţie. Psihologia asociaţionistă a fost dezvoltată de D. Hume şi de Utilitarişti*, care au radicalizat poziţia susţinând punctul de vedere senzualist. În Franţa, acest curent filosofic va fi apărat în principal de Condillac. Primii behaviorişti, E.L. Thorndike şi

J. B. Watson, sunt moştenitorii acestei lungi tradiţii. Deşi B.F. Skinner a rupt legătura cu psihologia

asociaţionistă, a rămas reprezentantul cel mai cunoscut al poziţiei empiriste radicale, dar şi cel mai izolat în raport cu dezvoltările cele mai recente ale cognitivismului. Pentru acesta, cunoaşterea se constituie total independent de mediul înconjurător, ea nu rezultă din impresia evenimentelor sau proprietăţilor lumii exterioare, ci dintr-o creaţie a semnificaţiei, după o dimensiune istorică individuală, într-un sistem închis în el însuşi. Această ultimă poziţie este exact contrariul tezei empiriste.

P. Mengal (D.S.)

Empirism logic

Numit şi pozitivism logic; componentă a filosofiei analitice care îşi centrează problematica pe limbaj* – pentru care propune o analiză logică – şi care se prezintă ca o teorie a semnificaţiei. Dezvoltând o atitudine critică faţă de metafizică, empirismul logic susţine că dintre enunţurile nonanalitice numai cele care pot fi testate empiric au o semnificaţie. Membrii Cercului de la Viena (fondat în 1929) şi mai ales R. Carnap au fost cei care au apărat această poziţie; ei au exercitat o influenţă profundă asupra filosofiei în Statele Unite, unde au emigrat, fugind de nazism. Psihologia anglo-saxonă, behaviorismul* mai ales, s-a inspirat din varianta sa, care este operaţionismul*, în lupta contra poziţiilor metafizice. *M. Kail*

(D. S.)

Enacţiune → Autopoiesis

Encefal

Porţiune a sistemului nervos* central situată în cutia craniană. Embriologic este rezultat din porţiunea tubului neural primitiv constituit din cele trei vezicule următoare după închiderea canalului neural: prozencefal, mezencefal*, rombencefal sau trunchi cerebral.

Este constituit dintr-o axă mediană formată din trunchiul cerebral, o masă tectală în faţa posterioară a trunchiului cerebral formată din cerebel* şi tuberculele

cvadrigemene, o masă ovoidă care ocupă 7/8 din cutia craniană, creierul, format din două emisfere cerebrale. El se prelungeşte fără a se întrerupe la nivelul trunchiului occipital prin măduva spinării, a cărei limită cu encefalul nu este decât teoretică.

R. Decombe şi *M. Le Moal*

(D.S.)

Encodare

În sens foarte general, desemnează orice proces cognitiv prin care un mesaj* sau o informaţie* (conţinută într-o imagine, conversaţie sau text citit) este transformată într-o reprezentare* internă (în această accepţie, sinonim cu decodare*).

În cadrul teoriei informaţiei, desemnează operaţiile efectuate de emiţător* într-o situaţie de comunicare: reprezentările unui conţinut oarecare (referent*) sunt transformate în mesaj*, prin aplicarea regulilor unui cod* particular. V. Funcţie a limbajului.

J *D. Zagar*

(D. s.)

Enculturaţie

Desemnează ansamblul operaţiilor prin care subiectul îşi însuşeşte cultura* societăţii sale. Conceptul şi termenul s-au impus odată cu antropologia* psihologică atunci când, încetându-se să se mai considere reprezentările sociale* formaţii transcendente ce pun stăpânire în mod misterios pe indivizi, se naşte preocuparea pentru mecanismele concrete prin care cultura se dobândeşte de la prima vârstă.

Dacă suntem de acord să distingem configuraţia semnificaţiilor culturale în ansamblul celor produse de o colectivitate, enculturaţia devine o parte, variabilă după societăţi, a socializării, al cărei schelet îl constituie în acest caz.

Transformarea operaţiei variază şi ea. Dacă este vorba de societăţi integrate într-o cultură* puternic

sistematizată, toate subgrupurile în care subiectul se va integra îi vor înapoia aceeaşi configuraţie: enculturaţia se va întări desăvârşindu-se prin conotaţii nu neapărat prezente în mediul familial. Dacă nu, el va întâlni subculturi mai mult sau mai puţin autonomizate favorizând cucerirea distanţei şi poziţionarea personală în raport cu modelul cultural: enculturaţia va lăsa loc progresiv manipulării individuale a culturii.

C. Camillen

(D. S.)

Endocrin → Hormon

Endogen

Este endogen ceea ce îşi are originea în organism. Clasic, acest termen era opus celor de exogen şi psihogen. Prin anii 1960 – 1970, în momentul înscăunării psihotropilor, s-a dezvoltat o dezbatere etiologică între organicişti şi cei care aparţineau curentului psihodinamic. În această perioadă, mai multe clasificări au putut opune stările depresive endogene, care survin fără o cauză declanşatoare, depresiunilor nevrotice sau reacţionale. Astăzi se admite de către majoritatea autorilor că evenimente vitale* precedă partea cea mai însemnată a depresiilor, inclusiv cele care evoluează în cadrul unei psihoze maniaco-depresive.

Endogenul îşi regăseşte o accepţie mai generală, mai puţin nosografică, înglobând înnăscutul, ritmurile cronobiologice şi în general biologicul în toate procesele sale.

R. Jouvent (D.S.)

Endomorfină → Opioid endogen Endoriină → Opioid endogen

Energie de investire în perspectiva punctului de vedere economic, defineşte energia care activează o operaţie mentală. Exterioară operaţiei înseşi, ea ar fi de origine perceptivă sau pulsională. În sistemul de gândire primară*, energia ar circula liber şi ar tinde să se

descarce, în timp ce în sistemul secundar*, ea ar investi reţele care vor rămâne încărcate în permanenţă. Inspirat de gândirea fizicalistă a epocii şi deplasat de la o perspectivă neurofiziologică (investire* a neuronului) spre una psihologică (investire a unei reprezentări*), modelul* este discutabil. Considerat o simplă metaforă pentru unii, alţii văd în el un concept indispensabil, mai ales în domeniul psihosomaticii.

D. Widlocher (D. S.)

Energie legată → Energie liberă

Energie liberă

Noţiunile fundamentale ale metapsihologier freudiene decurg din următoarele trei presupoziţii:

1. fiecare idee sau reprezentare tinde să se exprime prin mişcări; este ideodinamismul lui H. Bernheim, asupra căruia

S. Freud a reflectat şi din care a tradus mai multe lucrări; S. Freud a atribuit această tendinţă unei energii psihice* cu care reprezentările ar fi încărcate;

2. reprezentările sunt legate unele de celelalte prin asociaţii de idei*;

3. În aparatul psihic, reprezentările sunt situate mai mult sau mai puţin departe de polul motor sau perceptiv; pentru a se descărca sub formă motorie sau halucinatorie, energia unei reprezentări îndepărtate de polul perceptiv sau de cel motoriu trebuie să treacă la alte reprezentări, care sunt mai apropiate de aceştia. Energia este liberă când se deplasează de la o reprezentare la alta neavând importanţă care este legătura asociativă. În acest caz energia trece de la o reprezentare la alta în virtutea unor legături oarecare: continuitate, asemănare, contrarietate, homofonie, asonantă etc. Aceasta defineşte procesul primar*, care este modul de activitate psihică specifică inconştientului. Energia este legată când preconştientul* îşi inhibă scurgerea, ceea ce are ca efect creşterea nivelului energetic general permiţând doar trecerea unor

cantităţi reduse de-a lungul unor căi asociative: această activitate psihică efectuată cu cantităţi mici de energie este caracteristică proceselor secundare*, mai ales gândirii. *j*... *m*. *Petot*

(D.S.)

Engramă

Urmă mnezică* înscrisă în ţesutul nervos. Termenul, introdus la începutul secolului de autorul german R. Semon, îşi datorează locul în vocabularul de psihologie modernă numai folosirii lui de către K.S. Lashley (1950) într-un articol răsunător. Cercetând, prin experienţele sale asupra leziunilor corticale la animalele supuse învăţării" discriminative*, suportul nervos al achiziţiilor*, Lashley nu l-a găsit în nicio structură anume, deficitele consecutive leziunilor părând mai legate de cantitatea ţesutului nervos distrus decât de locul leziunii. El a degajat de aici legea acţiunii de masă a cortexului cerebral şi a apărat ideea plasticităţii structurilor corticale. Dezamăgirea marelui psihofiziolog american s-a dovedit de două ori fecundă. Pe de o parte, neurobiologii au fost din această cauză mai stimulaţi să continue cercetarea suportului neuronal al memoriei atât la nivelul neurofiziologic, cât şi la cel neurochimic, lucrările lui E.R. Kandel asupra mecanismelor celulare ale obişnuirii*, sensibilizării" şi condiţionării pavloviene* furnizând o ilustrare a succeselor lor. Pe de altă parte, noţiunea de plasticitate în funcţiile de stocare a informaţiei asigurate de sistemul nervos central a ocupat un loc major în dezvoltarea teoretică a neuroştiinţelor.

M. *Richelle*

(D. S.)

LASHLEY K.S. (1950), „În Search of the engrara", *Symposia of the Society for Experimental Biology*, 4, 454 – 482.

Enkefalină → Opioid endogen

Enteramină Serotonină

Entropie

Termen împrumutat din termodinamică – unde se aplică pentru definirea stării de dezordine a unui sistem fizic – de teoria informaţiei şi de statistică. Introdus în teoria informaţiei de C. Shannon în 1948 (ca urmare a unei sugestii a lui J. von Neumann), el desemnează măsura informaţiei sau incertitudinea.

Entropia unei variabile* aleatorii x este definită de:

— E (logf (x))

În care f (x) este densitatea variabilei aleatorii x şi E este operatorul „speranţă matematică”. Este vorba, urmărind cazurile unei măsuri de dispersie*, de informaţie, de incertitudine. Ea permite, de exemplu, într-un sistem care se poate găsi în stări distincte A „Ai… An cu probabilităţi pt, p7… p să se caracterizeze starea de incertitudine în care ne găsim înainte de a observa sistemul. Ea valorează în acest caz:

— JSPjlOgPi

Numită uneori incertitudine, ea este redusă la o constantă multiplicativă care variază după baza logaritmului utilizat. Alegerea bazei 2 prezintă avantajul de a face să corespundă unitatea de măsură a entropiei alternativei echiprobabile. Valoarea sa mereu pozitivă variază între O (cazul unei distribuţii sigure sau toate p. sunt nule fără unul care valorează obligatoriu 1) şi log n (cazul unei distribuţii uniforme sau n rezultate posibile sunt echiprobabile).

Cum entropia creşte odată cu incertitudinea, se preferă uneori utilizarea, sub numele de negentropie sau informaţie, a cantităţii

— SPI log Pi

1 = 1”.

care are avantajul să descrească odată cu incertitudinea şi care se pretează aceloraşi calcule de descompunere ca şi entropia.

D. Defays

(D.S.)

Enunţ – Enunţare

Enunţare

„Enunţarea este punerea în funcţiune a limbii printr-un act individual de utilizare [...] Este chiar actul de producere a unui enunţ” (E. Benveniste, 1974, p. 80). Există în legătură cu aceasta trei concepţii principale. Mai întâi enunţarea a fost redusă la câţiva factori implicaţi întotdeauna în actul vorbirii*, a căror funcţie este valoarea desemnativă a termenilor delictier ai limbii: locutor*, moment al vorbirii, situaţia vorbirii, în raport cu care este determinată semnificaţia* indicilor personali, a timpurilor verbale şi a elementelor de legătură ca „aici”, „acolo”, „acesta”, articol hotărât (fr„Le”). Conform unei concepţii mai cuprinzătoare, enunţarea nu este numai punctul de reper presupus de unităţile delictice* ale limbii, ci cuprinde ansamblul condiţiilor de producere/receptare a unui enunţ: mimico-gestualitate coverbală, cunoştinţe culturale, date perceptive, stare psihologică a interlocutorilor etc. Astfel extinsă la totalitatea cunoştinţelor asupra lumii, noţiunea riscă să se dilueze, orice informaţie verbalizată devenind o urmă de enunţare. Ca reacţie la acest fapt. s-a dezvoltat o concepţie foarte abstractă, care face din enunţare un simplu eveniment: survenirea unui enunţ. Din acest suport minimal, enunţul asigură toată caracterizarea, spunând prin forţa sa ilocutorie* ce valoare de act* trebuie să-i fie atribuită şi specificând prin mărcile sale indexicale care sunt instanţele responsabile, sau enunţiatorii (v. Polifonie). Principalul inconvenient al acestei perspective este acela de a nu se atinge decât roluri enunţiative semnificate, al căror raport cu actorii concreţi ai procesului de vorbire rămâne puţin clar. În ansamblu, ţinându-se seama, când prea mult, când prea puţin, de factorii extralingvistici, semanticile* enunţării nu sunt suficiente, niciuna, nici cealaltă, pentru figurarea actului de vorbire ca o conduită

comunicativă concretă aparţinând unei teorii generale a acţiunii.

A. Eerrendonner (D.S.)

BENVENISTE E. (1974), *Problèmes de lingvistique générale*, vol. I şi n, NRF-Gallimard, Paris.

Enunţiator în teoria enunţării*, acest termen desemnează simplu subiectul producător de enunţ* şi responsabilul actualizării" limbii. Capătă un sens diferit în teoria polifonică (v. Polifonie), care contestă postulatul clasic al unicităţii subiectului vorbitor şi analizează numeroase enunţuri ca fiind produse de un fel de punere în scenă, de un locutor*, de unul sau mai mulţi enunţiatori. După O. Ducrot, enunţiatorul este un „personaj", agent al actelor de limbaj*, a cărui enunţare este mai puţin exprimarea de cuvinte – în sensul material şi concret al termenului – decât exprimarea unui punct de vedere, a unei poziţii, a unei atitudini.

J.-M. *Adam* (D. S.)

Enurezis

Emisie involuntară de urină la copil în timpul somnului*, uneori şi ziua. Această tulburare funcţională, tradiţional clasată la tulburări psihomotorii, este persistenţa sau reapariţia comportamentului normal al copilului mic. până când maturizarea şi educaţia fac posibil, spre 18 luni-2 ani, controlul micţional voluntar.

Diagnosticul cere eliminarea oricărei cauze organice de incontinenţă. În forma primară, mai frecventă la băieţi, absenţa apariţiei controlului sfincterian după 3 ani are cauze variate în raport cu conflictele intra-psihice şi relaţiile cu părinţii. Forma secundară arată o regresie* banală în urma naşterii unui mezin, dar şi diverse feluri de conflicte în raport cu pasivitatea*, autoerotismul* şi angoasa castrării. Ca toate tulburările funcţionale, ea îşi poate asuma o mulţime de beneficii şi semnificaţii primare şi secundare, în funcţie de efectele experienţei şi atitudinile părinţilor. Din această cauză metodele

terapeutice simple sunt centrate pe limitarea beneficiilor secundare* şi reperarea conflictelor, înregistrările somnului (hipnograme) au arătat că micţiunea intervine în prima parte a somnului în momentul în care o fază de somn paradoxal este în mod logic aşteptată. Astfel, micţiunea pare să vină în locul şi la rang de vis*, dând un fel de validare modelului psihosomatic* al scurtcircuitului mentalizării.

B. Bnisset

(D.S.)

Epifenomenism

Teorie conform căreia conştiinţa* este un fenomen accesoriu (epifenomen), factorul constitutiv al conduitei bazându-se pe procesul nervos. Această doctrină ajunge între altele la behaviorismul* lui J. Watson. O varietate mai puţin restrictivă a acesteia este reprezentată de paralelismul psihofiziologic* conform căruia fenomenele psihice şi cele fiziologice reprezintă două serii independente, fără acţiune una asupra celeilalte. J. Piaget reia şi justifică în parte această doctrină în cadrul concepţiilor sale referitoare la izomorfismul* între sistemele* de implicare, în plan conştient, şi sistemele de ordin cauzal, de natură organică sau materială.

E. Jallev

(D.S.)

Epigeneză

Epigeneza este un concept dinamic al biologiei, ce desemnează toate etapele complexificării unui organism, începând cu conceperea sa. şi după care fiecare stadiu* decurge din precedentul şi fi determină pe următorul, într-o interacţiune globală permanentă cu mediul. La conceperea sa, un individ în oul său înseamnă o cantitate de rezerve nutritive, de instrumente moleculare şi celulare universale, şi un program genetic unic şi particular în limitele de variaţie ale speciei. De la primele diviziuni începe decodarea: programul genetic este replicat şi se

exprimă prin părţi în diferite celule; acestea se diferenţiază, straturile celulelor embrionare se formează şi îşi ocupă locul, ţesuturile şi organele se conturează. În fiecare stadiu, fiecare parte este în funcţie de ceea ce a precedat-o, influenţează, contribuie la determinarea a ceea ce va fi etapa următoare. Dintr-un punct de vedere comportamental, epigeneza cuprinde embriogeneza* şi etogeneza. Naşterea, ieşirea din ou sunt aici etape de legătură, căci interacţiunile cu mediul sunt decuplate. Ritmurile endogene se reglează în funcţie de cele ale mediului înconjurător*, ale cărui stimulări şi variaţii contribuie la canalizarea dezvoltării structurilor anatomice, la aranjarea mecanismelor fiziologice, la rafinarea competenţelor senzorio-motorii. La speciile la care comportamentul parental* se reduce la cea mai simplă expresie a sa. organismul se descurcă de la naştere: de la început, fenotipul care rezultă din epigeneză este perfect ajustat la mediu. La speciile la care comportamentul parental este elaborat, ca şi la speciile sociale, etogeneza se continuă prin interacţiunile cu părinţii, cu perechea, cu partenerii, cu rivalii. Înnăscutul* moştenit al speciei nu este decât în stare de potenţialitate în genomul oului; aptitudinile efective nu sunt decât ceea ce face din ele dezvoltarea acestui organism într-o interacţiune continuă cu mediul înconjurător. În plus, şi ţinând cont de ceea ce este el, organismul face experienţe şi ajustează la cunoştinţele moştenite de la specie şi părinţi propriile cunoştinţe. Erorile şi îmbogăţirile sale (v. Protocultură) determină influenţa şi rolul său în grup şi partea (cota), directă sau indirectă, pe care o ia în generaţia următoare, deci în evoluţie şi în viitorul speciei (v. Sociobiologie). Înnăscut şi dobândit sunt complementare şi retroacţionează bine unul asupra celuilalt.

J.-C. *Ruwet*
(D. S.)

Epilepsie

Manifestări patologice acute şi tranzitorii, care survin pe neaşteptate justificând cuvintele criză, atac. Aceste manifestări exprimă o descărcare bruscă şi excesivă a unei populaţii de neuroni, mai mult sau mai puţin întinse. Varietatea crizelor epileptice este mare. Crizele generalizate corespund unei descărcări a ansamblului sistemului nervos central: „criza de mare rău” corespunde descrierii clasice asociind convulsii şi coma posteritică; „criza de rău mic”, specifică în cazul copilului, provoacă o absenţă, o suspendare a conştiinţei fără pierderea vigilenţei. Crizele parţiale sunt consecinţele descărcărilor localizate: crizele parţiale elementare pot fi motorii (crize bravais-jacksoniene), senzitive, senzoriale; crizele parţiale complexe sunt responsabile de o dezordine a conştiinţei şi a experienţei trăite, în special senzaţie de stranietate*, de déjà vu*, de deja trăit, gândire sau reviviscenţă forţate. Acest ultim tip de crize parţiale a fost calificat şi drept crize temporale, psihomotorii, a se vedea termenul ambiguu de echivalenţi (subînţeles epileptici). Manifestarea clinică iniţială a unei crize, semn prevestitor pentru pacient, constituie aura. Repetarea subintrantă a crizelor, fără rezolvare, realizează starea de rău epileptic. La pacienţii ale căror crize sunt frecvente de obicei, este posibilă observarea trăsăturilor de personalitate ca vâscozitate mentală, impulsivitate, susceptibilitate, misticism, justificând individualizarea „caracterului epileptic”. Extinderea psihopatologică a acestui concept, sub numele de personalitate epileptoidă, nu mai este justificată.

J.-L. *Signoret* (D. S.)

Episodică (Memorie)

Memoria* episodică se referă la evenimentele trăite personal de un subiect, alcătuite „din episoade” care pot fi localizate datorită coordonatelor de timp şi de loc şi aflate la originea unei biografii singulare. Acest tip de memorie

se defineşte şi în raport (sau în opoziţie) cu o altă memorie, memoria semantică, alcătuită din fapte, idei, concepte, ca şi din sensul cuvintelor, a căror referinţă este universalul şi nu un subiect individual. Patologia confirmă pertinenţa unei atare distincţii de vreme ce în cursul sindroamelor amnezice* este posibilă observarea unei perturbări a memoriei episodice, fără tulburarea memoriei semantice. Totuşi, dacă este plauzibilă considerarea faptului că informaţiile conţinute în memorie nu au aceleaşi caracteristici funcţionale şi structurale, este necesar să existe relaţii între aceste două tipuri de memorie, pentru a permite să se explice cum episoade repetate ale aceluiaşi eveniment, în contexte temporale şi spaţiale variate, pot duce la cunoştinţe semantice.

J.-L. *Signoret* (D.S.)

Episod verbal

Noţiune introdusă de B.F. Skinner pentru calificarea situaţiei globale în care se desfăşoară schimburile verbale. Episodul verbal este definit de suma comportamentelor* individuale emise de locutor* şi receptor* în timpul unui schimb. Această noţiune nu se aplică în realitate decât unui subansamblu al situaţiilor de comunicare* verbală (interacţiunile orale concrete), iar lingviştii îi preferă noţiunile apropiate, cele de context*, de situaţie de enunţare* sau de acte de limbaj*, care permit descrierea totalităţii situaţiilor de comunicare verbală (incluzând monologurile, producţia scrisă, lectura* etc.).

J.-P. *Bronckart* (D.S.)

Epistemic (Subiect) → Subiect

Epistemologie

Disciplină filosofică fondată în a doua jumătate a secolului al XIX-lea şi al cărei obiect constă în supunerea la un examen critic a principiilor, ipotezelor şi rezultatelor disciplinelor ştiinţifice, în determinarea valorii logice şi a deschiderii lor obiective.

Spre deosebire de ceea ce indică etimologia,

epistemologia nu poate fi considerată nici „o ştiinţă a ştiinţelor”, nici ştiinţa generală a cunoaşterii*, în măsura în care ea nu dispune de criterii care să-i permită să se formeze ea însăşi ca o disciplină ştiinţifică; demersul său constă în examinarea *a posteriori* a stării de dezvoltare istorică a ştiinţelor în diversitatea lor, şi în stabilirea, pe această bază, a condiţiilor *a priori* oricărei cunoaşteri ştiinţifice. Epistemologia se sprijină pe două demersuri conexe, de care este totuşi distinctă: istoria* şi sociologia ştiinţelor pe de-o parte, logica pură pe care o foloseşte în descrierea formelor de construcţie ştiinţifică, pe de altă parte.

La această concepţie a epistemologiei ca analiză „externă” (filosofică) a ştiinţelor s-a adăugat recent o concepţie „internă”, care o defineşte ca pe o evaluare critică pe care cercetătorul trebuie să o aplice în demersurile disciplinei specifice. Acest demers, care reprezintă o modalitate de prelungire a pozitivismului*, este calificat de J. Piaget drept „epistemologie ştiinţifică” şi se opune epistemologiei clasice, numită de acelaşi autor „metaştiinţifică”.

În măsura în care are legătură cu condiţiile de elaborare a cunoştinţelor, obiectul epistemologiei se întâlneşte cu cel al şcolilor de psihologie centrate pe dezvoltare* şi funcţionare cognitivă însă psihologia nu poate numai pentru atât să reprezinte o epistemologie de vreme ce, ca orice ştiinţă, ea se supune criticii sale. Această înrudire l-a condus totuşi pe J. Piaget să pună bazele epistemologiei genetice*, care utilizează datele experimentale ale psihologiei copilului în scopul descrierii mecanismelor ce reprezintă chiar sursa diverselor varietăţi de cunoaştere şi al urmăririi dezvoltării lor la niveluri ulterioare până la elaborarea gândirii ştiinţifice propriu-zise.

J.-P. *Bronckart* şi *E. Jallev*
(D.S.)

Epistemologie genetică

Expresie folosită de James Ward încă din 1883 şi reluată de J.M. Baldwin, care desemnează astfel un proiect de alcătuire a unei teorii a cunoaşterii bazate pe concepţiile evoluţioniste şi de dezvoltare şi care îmbogăţeşte metodologia longitudinală* propusă de G. Stanley Hall în psihologia sa genetică. Jean Piaget va relua acest proiect şi-l va definitiva integrând cele două aspecte ale epistemologiei*: filosofia ştiinţelor şi teoria cunoaşterii. Ambiţia lui Piaget a fost aceea de a descrie geneza cunoştinţelor ştiinţifice la specia umană. Respingând istoria ştiinţelor ca neştiinţifică şi neoferind decât o analiză limitată în timp, Piaget a ales o abordare genetică, şi nu istorică, ce i s-a părut independentă de orice scală temporală. Psihologia copilului pare în acest caz metoda cea mai adecvată în măsura în care utilizarea sa se bazează pe o generalizare a legii recapitulării. Ontogeneza* cunoştinţelor va fi considerată recapitularea istoriei ştiinţelor.

Această teorie a alcătuirii cunoştinţelor conferă psihologiei o poziţie deosebită care se repercutează asupra concepţiei piagetiene referitoare la filosofia ştiinţelor: clasificării ierarhice propuse de epistemologiile pozitiviste, Piaget îi opune cercul ştiinţelor. Aceasta din cauză că epistemologia lui Piaget este genetică, iar clasificarea este circulară: psihologia, vârful ierarhiei în epistemologiile pozitiviste, întâlneşte matematica şi logica, care reprezintă punctul de plecare, în măsura în care operaţiile subiectului, descrise de psihologie, apar ca fundamentul oricărei cunoaşteri logico-matematice.

& *P. Mengal*

(D. S.)

Ereditate

Ansamblu de procese care prezidează transmiterea biologică şi sunt bazate pe proprietăţile patrimoniului genetic sau genom. Aceste procese fac obiectul unei

ramuri speciale a biologiei*, genetica*, iar rolul lor în comportamente – obiectul geneticii comportamentale sau psihogeneticii. Recunoscută intuitiv de multă vreme prin bun-simţ, frapată de asemănările dintre generaţii, apoi postulată de marile teorii ale evoluţiei*, ereditatea a fost elucidată în parte de-a lungul unui secol de cercetări deosebit de fecunde, care au dus, din jurul anului 1865, de la lucrările iniţial ignorate ale lui

G. Mendel la decodarea substratului chimic al informaţiei genetice, în 1953, de către F. Crick şi J.D. Watson, deschizători de drum ai geneticii moleculare.

La speciile cu reproducere sexuată, informaţia genetică este vehiculată de gârneţii mascul şi femelă şi înscrisă în cromozomi*, unde este codată în molecule de acid dezoxiribonucleic* (ADN) a căror valorificare şi reproducere pun în joc mecanisme de transcriere şi duplicare. Complexitatea acestor mecanisme şi a structurilor pe care se sprijină nu mai permite azi conceperea eredităţii ca o simplă repetare a aceleiaşi trăsături care ar fi declanşată de prezenţa unei gene speciale. Ea este expresia, în fenotip*, a unei dinamici subtile în care caracterele observate decurg cel mai adesea din interacţiunea unor gene multiple, cu statute şi funcţii diverse (gene de structură, gene reglatorii) şi pe care le modulează fără încetare influenţele mediului în care organismul se dezvoltă. Marja de variaţie în actualizarea potenţialităţilor genomului este, prin urmare, foarte mare, în special în aspectele comportamentale ale fenotipurilor.

Partea eredităţii în comportamente şi capacităţi (inteligenţă*, trăsături de personalitate*, patologie mentală) constituie de multă vreme obiect de dezbateri în care punctele de vedere ideologice contaminează deseori datele obiective în favoarea ignorării sau a simplificării conceptelor, metodelor şi cuceririlor geneticii.

R. Doron, E. Jalley, M. Richelle (G. N.)

Ereutofobie

Teamă angoasantă de a roşi, ce apare cel mai adesea într-o situaţie socială, ereutofobia este însoţită în mod obişnuit de conduite de evitare* (evitarea situaţiilor în care această angoasă ar putea să apară, conduite diverse de disimulare cum ar fi machiajul).

Deşi aparţine, prin etimologia sa, grupului de fobii*, ereutofobia se întâlneşte mai des în nevrozele* obsesionale decât în nevrozele fobice, subliniind caracterul independent al simptomului fobie faţă de cadrul nosografic precis.

M.-C. *Hardy-Bayle*

(D-S.)

Ergometru

Aparat destinat să măsoare activitatea musculară* şi utilizat cel mai adesea în vederea punerii în evidenţă a fatigabilităţii. Prevăzut cu un sistem de înregistrare grafică, el se numeşte ergograf.

M. Richelle

(D-S.)

Ergonomie

Ansamblu de cercetări şi intervenţii referitoare la mediul înconjurător şi condiţiile de muncă, şi la sistemele om-maşină, fiind destinate să amelioreze mijloacele puse la dispoziţie muncitorilor, să le facă compatibile cu caracteristicile lor fiziologice şi psihologice şi să le garanteze securitatea şi confortul. Pentru atingerea acestor obiective, ergonomia recurge la descrierea sarcinilor şi posturilor de muncă, studiază natura informaţiilor, prelucrarea şi reprezentarea lor mentală, descrie caracteristicile echipamentului şi răspunsurile operatorului. Ea analizează şi toate documentele referitoare la muncă, precum erorile şi cauzele lor, caracteristicile muncii efectuate şi disfuncţiile operatorii.

C. Lévy-*Lebo\ei*

(D'S.)

Eroare

Greşeală sau abatere în raport cu ceea ce este corect, eroarea, în psihologie, se poate găsi în comportamentul subiectului (răspuns incorect la un test*) sau în demersurile observatorului (eroare sistematică sau ecuaţie personală*). Ea implică referirea la o normă de corecţie, ceea ce, fiind vorba de „erorile” subiectului, riscă să priveze observatorul de un examen al conduitelor subiectului luate ca atare şi nu prin referirea la o normă. Astfel, „erorile” limbajului copilului, în raport cu norma limbajului adultului, sunt revelatoare excepţionale pentru structurile caracteristice ale vorbirii copilului, dacă i se analizează particularităţile. Termenul eroare, în mai multe expresii devenite clasice şi dintre care cele mai cunoscute sunt prezentate mai jos, este deci o supravieţuire a unei folosiri care ajunge adesea până în secolul al XIX-lea: el prezintă o judecată evaluativă care nu mai corespunde abordării actuale a fenomenelor astfel desemnate. Termenul efect, mai neutru, ar fi mai potrivit Erori observate în conduitele subiectului: Eroare de aşteptare sau de anticipare: într-un experiment de psihofizică* având ca scop determinarea pragului prin metoda limitelor*, răspuns de alarmă* falsă rezultând din aşteptarea pe care subiectul o are, în termenii unei serii de stimuli subliminali*, de a vedea prezentându-se un stimul supraliminar. Eroarea de obişnuinţă desemnează fenomenul invers, falsa alarmă exprimând aici un fel de inerţie sau de perseverare* a răspunsurilor de detectare anterioare. Prin extindere, orice răspuns care rezultă mai degrabă din aşteptările subiectului decât din situaţia reală.

Erori care se strecoară în demersurile observatorului sau experimentatorului: Eroare a etalonului*: în psihofizică, sau în psihologia percepţiei, supraestimarea* etalonului în raport cu stimulul de comparaţie.

Eroare de poziţie spaţială: în cazul unei prezentări simultane a stimulilor, eroare de estimare legată de

localizarea unui stimul în raport cu celălalt; este uşor să o neutralizăm alternând aleatoriu poziţia stimulilor.

Eroare de poziţie temporală: în cazul unei prezentări succesive, eroare de estimare legată de poziţia stimulilor în ordinea de prezentare. Ca şi precedenta, este uşor de neutralizat prin permutarea ordinii. Eroare medie (metodă a): în psihofizică, metodă de ajustare* în care subiectul este invitat să recurgă la egalizarea* stimulului de comparaţie cu stimulul etalon. Distanţa obiectivă („eroarea”) relevată de experimentator între valoarea etalonului şi valoarea ajustată, medie a mai multor măsurări, furnizează o estimare a diferenţei exacte imperceptibile.

Eroare de eşantionare: eroare în rezultate, care îşi are originea în alcătuirea eşantionului*, în realitate nereprezentativ al populaţiei din care se pretinde că este extras.

Eroare instrumentală: eroare datorată unei lipse în echipamentul tehnic utilizat (v. Artefact).

Eroare parazită: eroare legată de interferenţa unui factor străin de experiment sau de un accident momentan în funcţionarea aparatelor.

Eroare sistematică: eroare care se reproduce constant de-a lungul unei observaţii sau experiment, când din cauza unei anomalii sau a unei slăbiciuni a instrumentelor folosite, când datorită devierilor* legate de observator (Ecuaţie personală*) (v. Efect Rosenthal).

M. Richelle (D.S.)

Erogen

Califică ceea ce este sursă de excitare sexuală. Se cunoaşte importanţa acordată de S. Freud zonelor erogene, adică regiunilor de pe suprafaţa corpului susceptibile de a fi sediul unei astfel de excitaţii. Din punct de vedere istoric, înrudirea conceptului de zonă erogenă cu cel de zonă isterogenă (descris de J. Charcot) este evidentă. Mai obişnuit, se vorbeşte de o situaţie, de un

eveniment, de un gând sau de o activitate erogenă.

D. Widlocher

Eroică (Identificare)

Identificarea eroică permite subiectului să se apere contra tensiunilor interne acţionând în afara conflictului său, pe linia unui rol prestigios, modelat de scheme colective şi figurat prin prototipuri de eror care procură justificări pentru conduita manifestă. Noţiunea de identificare eroică îi permite în acelaşi timp să se depăşească, să-şi asume un risc, să-şi afirme o anumită autoritate, să-şi legitimeze o dominare şi chiar să-şi disculpe o transgresiune. Ea participă la asimilarea transformărilor psihice în operă, de exemplu, într-un proces criminogen sau de merit care, în mod progresiv, îi favorizează punerea în act.

J. Selosse

(*G.* N.)

Eros

Termen care a apărut datorită lui S. Freud, începând cu 1920, pentru a desemna ansamblul pulsiunilor* de viaţă (pulsiuni sexuale şi pulsiuni de autoconservare), în opoziţie cu ansamblul pulsiunilor de moarte. Alegerea termenului *Eros* corespunde preocupării freudiene de a marca importanţa deosebită a sexualităţii în grupul pulsiunilor de viaţă, dar este determinată şi de grija de a sublinia faptul că pulsiunile de viaţă, precum zeul Eros, au ca vocaţie primară crearea de legături, de ansambluri mai cuprinzătoare. În acest sens, nu este exagerat să se spună că alegerea acestui termen corespunde unei voinţe de a sublinia creativitatea pulsiunilor de viaţă.

J.-M. *Petot* (D. S.)

Erotizare

Utilizarea anumitor părţi ale corpului, activităţi mentale sau comportamente, aparent independente de sexualitate, ca sursă de excitaţie şi juisare sexuală. S. Freud a arătat cum sexualitatea infantilă utilizează corpul

în întregime ca sursă de excitaţie sexuală. În câmpul psihopatologiei, erotizarea poate antrena limitarea sau inhibiţia unor funcţii psihice sau fizice, ori, din contră, întărirea lor. Dacă scrierea capătă semnificaţia unui coit (se lasă să curgă dintr-o pană un lichid pe o foaie de hârtie), aceasta poate fi abandonată de un subiect care şi-ar interzice realizarea unui astfel de act. Chiar şi gândirea poate fi suprainvestită şi erotizată, cum se întâmplă în nevroza obsesională. Suferinţa fizică, durerea psihică pot fi cercetate ca sursă de juisare. La fel se întâmplă în masochism. Erotizarea situaţiei terapeutice* poate fi înţeleasă ca o rezistentă la cură.

A. Braconnier

(D. S.)

Erou

Personaj legendar care depăşeşte încercări şi realizează fapte mult peste capacităţile normal atribuite fiinţelor umane. Acest caracter în afara normelor comune face din erou o figură extraordinară (semizeii mitologici) care depăşeşte limitele şi care îl situează dincolo de legile naturale şi sociale. Filiaţia sa încalcă deseori legăturile obişnuite de înrudire şi îl face să se opună dramatic celui care îi este părinte. Asociate cu puterea de figurare a eroilor, imaginile lor structurează viaţa sufletească simbolizând dramatismul unor tensiuni lăuntrice şi stimulând funcţiile imaginaţiei. Identificarea eroică* permite unui subiect să interiorizeze atributele care ajută la depăşirea limitelor proprii şi chiar la transgresiunea* interdicţiilor.

J. Selosse (G. N.)

Esteziometru

Instrument care serveşte la măsurarea sensibilităţii tactile, fie prin stimularea simultană a doua puncte vecine, depărtate până la perceperea unei stimulări duble (compasul lui Weber), fie prin aplicarea unor puncte fine de mărimi diferite (fibrele lui von Frey), fie – după o

tehnică mai recentă şi mai fină – prin stimularea vibratorie* a pielii cu căutarea punctului de fuziune* vibratorie. Se întâlneşte şi ca estezimetru.

Termoestezimetriil este un aparat menit să măsoare sensibilitatea la căldură.

M. Richelle (D. S.)

Estimare

Judecată* evaluativă privind o dimensiune oarecare a unui stimul* sau a unei trăsături*: estimarea mărimii, a intensităţii*, a nivelului de anxietate* etc. Procedurile de estimare sunt frecvente în psihologie, atât la subiect, mai ales în domeniul percepţiei şi al psihofizicii*, cât şi la observator, chemat adesea să furnizeze estimări ale fenomenelor înregistrate cu ajutorul scaler de observaţie. În cadrul psihofizicii şi al metodelor care derivă din aceasta, procedura de estimare se deosebeşte de producţie* şi reproducţie*: astfel, estimarea unei durate va consta în a furniza o evaluare în unităţi cronometrice sau prin comparaţie ordinală („mai lungă”, „mai scurtă” decât o durată etalon*), în timp ce metoda de producţie repartizează subiectului sarcina inversă (furnizarea unui interval de durată definită), iar metoda de reproducţie, în care este vorba să se producă o durată identică cu o durată model, nu reclamă o estimare, cel puţin explicit.

M. Richelle (D.S.)

În inferenţa* statistică, estimarea, sau estimarea punctuală a unui parametru* constă în alcătuirea unei statistier care permite să se atribuie o valoare acestui parametru plecând de la observaţii. Exemplu: media u a unei distribuţii înrudite este estimată privi în medie a eşantionului. Se înglobează uneori în estimare construcţia de intervale* sau regiuni de încredere.

P. Bonnet şi *H. Rouanet* (D.S.)

Estompare (Răspunsuri – la testul Rorschach)

Se desemnează sub acest termen răspunsurile determinate de degradările de tonuri, nuanţe (mai ales la

planşele întunecate). Această particularitate a senzorialităţii dovedeşte prezenţa la subiect a unei anumite fineţi perceptive care capătă semnificaţii variate după calitatea asocierilor care o exprimă H. Rorschach distinge trei categorii de estompări:

1. estompările de textură caracterizează sensibilitatea tactilă, ele se referă la contactele legale de pipăit şi trimit la modalităţile relaţionale precoce (de ex.: piele cu blană);

2. estompările de răspândire sunt constituite de engrame cu contururi fluide (de ex.: nori, fum) şi trimit la o imprecizie a limitelor;

3. estompările de perspectivă sunt construite după trei dimensiuni, ceea ce Rorschach interpretează în sensul unei lupte contra sentimentelor de inferioritate.

C. Chabert (D. S.)

Estrogen → Estru Estru

Activitatea sexuală a femelelor la mamifere este ciclică. Maturizarea foliculilor ovarieni sub influenţa gonadotropinelor* hipofizare este însoţită de o mărire a secreţiei de estrogeni care asigură pregătirea sistemului reproducător pentru fecundare. Comportamentul reproducător este modificat prin acţiunea hormonilor* sexuali asupra hipotalamusului. Estrul este perioada în care receptivitatea sexuală este maximă. Precedă imediat rupturii foliculare şi eliberării ovulului fecundabil. În timpul postestrului, se dezvoltă corpul galben şi secreţia de progesteron care pregăteşte organismul pentru gestaţie. La femeie, ciclul receptivităţii sexuale este slab marcat şi stadiul cel mai caracteristic al ciclului este menstruaţia, care corespunde, în absenţa fecundării, eliminării părţii superficiale a mucoasei uterine. Se vorbeşte astfel mai degrabă de ciclu menstrual.

P. Mormede (D.F.)

Eşantion

Desemnează un subansamblu dintr-o populaţie. Un eşantion este numit reprezentativ pentru populaţie după o variabilă* dacă distribuţia* frecvenţelor* acestei variabile în eşantion este aceeaşi ca şi în populaţia respectivă. Un eşantion obţinut printr-un procedeu asimilabil unei trageri la sorţi în cadrul populaţiei este numit eşantion al populaţiei luat la întâmplare.

Eşantionare: se numeşte eşantionare în cadrul unei populaţii orice mecanism real sau ipotetic ce conduce la obţinerea unui eşantion: eşantionare reprezentativă, eşantionare la întâmplare.

P. Bonnet şi *H. Rouanet* (D.S.)

Eşantionare Eşantion

9 9

Eşec (Nevroză de ~)

În psihanaliză, după lucrările lui R. Laforgue apărute în 1941, s-a vorbit de conduite de eşec atunci când un subiect care urmăreşte conştient şi adesea activ unele scopuri refuză să le atingă. Căutarea inconştientă a eşecului este efectul acţiunii de interdicţie a supraeului. Atunci când un tip de conduite se repetă în biografia unui subiect care nu prezintă, de altfel, simptome psihopatologice caracteristice, se vorbeşte de nevroză* sau, mai bine, de sindrom* de eşec. Repetarea conduitelor de eşec dovedeşte prezenţa unei puternice nevoi inconştiente de pedepsire, care ţine de masochismul* moral. Nevrozele de eşec intră în cadrul mai general al nevrozelor de destin.»

J.-M. *Petot* (D.S.)

Eşec şcolar

Situaţie a unui elev ale cărui rezultate nu satisfac normele* şcolii. Problematica eşecului şcolar este cvasicontemporană obligaţier şcolare, de vreme ce aceasta impune tuturor copiilor programe de bază şi ritmuri identice, ea devenind mai acută odată cu prelungirea şcolarităţii: cu cât se avansează în etapele cursurilor, cu

atât se măreşte numărul copiilor care nu pot să le parcurgă. Eşecul şcolar se exprimă prin măsuri instituţionale (repetări ale clasei, orientări impuse) şi una din consecinţele sale este ieşirea din sistemul educativ* a unui număr de tineri care nu au putut dobândi aici nicio diplomă, nici calificare profesională. Măsurarea tuturor acestor parametri, a căror incidenţă economică asupra costurilor educaţiei este considerabilă, permite stabilirea randamentului sistemului şcolar, una din variabilele de luat l o nu, a i) – în consideraţie pentru a face opţiunile politice care privesc acest sistem.

Mai multe studii privind cauzele eşecului şcolar se află pe poziţii opuse: unul, care nu face decât să raţionalizeze bunul-simţ, atribuie eşecul şcolar copilului şi carenţelor sale din punct de vedere al inteligenţei*, al apetenţei pentru muncă. Dar un mare număr de studii convergente au arătat caracterul înalt selectiv al eşecului şcolar, care atinge mai ales anumite categorii sociale, numite defavorizate. În acest caz şcoala este făcută răspunzătoare în metodele, programele şi modurile de transmitere pe care le promovează: natura limbii care se foloseşte aici, importanţa semnificaţiilor* abstracte, evicţiunea realităţii trăite de elevi etc. S-a putut arăta şi caracterul cumulativ al eşecului şi precocitatea manifestărilor sale la cea mai mare parte a copiilor pe care îi atinge: eşecul la primele învăţări*, a citi şi a scrie, este predictiv pentru o şcolaritate ulterior compromisă. Pentru a-l remedia, instituţia activează structuri care sunt cel mai adesea de ordin cantitativ: creşterea orelor de curs, reducerea efectivelor, programe mai puţin dificile, întărirea învăţământului preelementar, considerat ca o propedeutică a învăţărilor de bază. Alte tipuri de măsurare sunt de ordin pedagogic şi vizează dezvoltarea motivaţiei şi autonomiei elevului: munca în grupuri flexibile, orare suple, deschiderea şcolii spre viaţă, promovarea pedagogiilor diferenţiate.

D. Manesse (D.S.)

Etalon

Model de referinţă, mai ales pentru unităţile de măsură* fizică Ga care psihologii trebuie să se raporteze când definesc un stimul). Termen care desemnează cu deosebire în psihologie stimulul* de referinţă în raport cu care subiectul trebuie să facă o comparaţie, de exemplu prin judecată* de diferenţă sau egalitate a stimulului numit de comparaţie* în determinarea pragului diferenţial* sau în măsurarea unui fenomen de constanţă perceptivă* (v. Eroare a eta-*M. Richelle* (D. S.)

Etalonare

Operaţie psihometrică* constând în fabricarea unui instrument de evaluare care să permită situarea unui individ sau a unei observaţii în raport cu valorile unei populaţii.

Aparţin etalonării procedeele de normalizare a unei distribuţii*, de calculul cuantilelor.

Etalonarea unei distribuţii constă în dividerea în clase, adică în efectuarea unei transformări a variabilei plecându-se de la efective: după cum aceste clase sunt constituite fiecare din 25% din efectivul total, de 10% sau 1 %, aceste etalonări capătă numele de cuartilaj, decilaj sau centilaj.

P. Bonnet şi *H. Rouanet* (D.S.)

Eteronomie Autonomie Etiologie

Utilizat la origine în câmpul medical pentru desemnarea studiului cauzelor unei boli sau anomalii, ceea ce marchează legătura strânsă care există între etiologie, nosografie şi tratament. Cunoaştere a cauzelor fenomenelor morbide, etiologia reprezintă cel mai bun criteriu de clasificare a acestor tulburări (nosografie) şi permite o adaptare mai bună a unei terapeutici pentru fiecare categorie. Din contră, absenţa cunoştinţelor etiologice conduce la formularea unor ipoteze etiopatogenice; terapia aleasă în consecinţă poate valida

aceste ipoteze. *M e Hardy Bayle*

(D.S.)

Etnografie

Printre ştiinţele sociale*, etnografia reprezintă studiul descriptiv al grupurilor sociale, al moravurilor, practicilor şi institutiilorlor. *R. Doron* (D.S.)

Etnologie

Printre ştiinţele sociale*, etnologia şi antropologia culturală încearcă să explice materialul cules în etnografie.

R. Doron (D.S.)

Etnopsihanaliză

După cum etnomuzicologia este partea etnologiei consacrată noţiunilor şi tehnicilor muzicale ale societăţilor fără scriere, sau etnomedicina partea etnologiei consacrată ansamblului de cunoştinţe şi priceperi medicale ale aceloraşi societăţi, tot aşa etnopsihiatria ar trebui să fie partea etnologiei consacrată ansamblului de cunoştinţe şi priceperi etnice referitoare la tulburările mentale, aşa cum etnopsihoterapia este studiul etnologic al metodelor psihoterapice tradiţionale.

Termenul etnopsihanaliză nu intră în această serie, de vreme ce psihanaliza nu există decât în civilizaţia noastră. De altfel, termenul etnopsihiatrie a fost utilizat de fondatorul acestei discipline, G. Devereux (1970), într-un sens care îl înglobează pe cel pe care l-am indicat, dar nu se reduce la acesta. După el, etnopsihiatria utilizează datele etnopsihiatriei *stricto sensu* pentru alcătuirea unei teorii psihanalitice generale a bolii mentale*, considerată o dezordine etnică, a culturii şi a raporturilor dintre personalitate individuală şi cultură. În acest sens, ea se confundă cu etnopsihanaliză şi S. Freud a fost cel care, cu *Totem şi tabu*, în 1912 – 1913, a pus bazele studiilor etnopsihanalitice. Etnopsihanaliză nu se poate constitui decât în cadrul unei epistemologii complementariste care confruntă discursurile antagonice ale etnologiei şi

psihanalizei renunţând să le pună de acord (G. Devereux, 1972).

J.-M. *Petot* (DS.)

DEVEREUX G. (1970), *Essai d'ethnopsychiatrie generale*, Gallimard, Paris.

— DEVEREUX G. (1972). *Ethnopsychanalyse complementariste*, Flamraarion, Paris.

Etnopsihiatrie → Etnopsihanaliză

Etogeneză → Ontogeneză

Etogramă

Repertoriu comportamental complet al unei specii, în toate stadiile dezvoltării sale. Cunoaşterea sa este un fapt prealabil absolut indispensabil oricărui studiu comparativ şi oricărei analize comportamentale. Totuşi, etogramă omului este abia schiţată, încă din 1906, H.S. Jennings preconiza astfel de repertorii pe care le numea sisteme de acţiune. J.B. Watson însuşi a realizat unul de acest gen – care ar putea servi drept model – pentru rândunicile-de-mare. C.O. Whitman, O. Heinroth.

K. Lorenz şi elevii lor au oferit exemple în acest sens. Stabilirea unei etograme înseamnă o muncă de constrângere şi care cere un simţ acut al observaţiei*: de fapt, trebuie să se inventarieze, să se deosebească, să se descrie, să se numească toţi hernii comportamentali, gestuali şi sonori, combinările şi înlănţuirile lor. Rigoarea şi obiectivitatea etogramelor au beneficiat din plin de mijloace moderne de înregistrare pe peliculă cinematografică sau pe bandă magnetică video, care permit o revedere, o examinare imagine cu imagine, măsurări spaţiale şi temporale precise; inventarea înregistratoarelor portative şi a spectrografelor sonice a permis prin 1950 să se colecteze, să se conserve şi să se reproducă sub formă grafică producţiile sonore ale animalelor, evitând astfel limitarea la notaţiile muzicale şi la reproducerile de onomatopee, oricât de eficiente ar fi fost ele. Studiul şi reproducerea cânturilor* păsărilor au

deschis un capitol în întregime nou al studiului complementarităţii dintre instinct* şi învăţare* (v. Scală de observare).

J.-C. *Ruwet* (D. S.)

Etologie

Studiu al obiceiurilor animalelor. În această accepţie iniţială, etologia îşi găseşte în Franţa atât originea în lucrările lui C.G. Leroy, cât şi deplina înflorire în remarcabilele amintiri entomologice ale lui J.H. Fabre. Cuvântul etologie este utilizat explicit pentru prima dată în publicarea postumă din 1854 a operelor lui E. Geoffroy Saint-Hilaire, dar dezvoltările care apar aici acoperă exact cele scrise de E. Haeckel în Germania despre ecologie*, ceea ce a provocat o confuzie originală între cele două discipline (v. Ecoetologie). La sfârşitul secolului al XIX-lea, belgianul L. Dollo a definit etologia în sensul modern de biologie a comportamentului. Reînnoirea etologiei sub această accepţie a apărut datorită lucrărilor unor cercetători precum C.O. Whitman, O. Heinroth, J. von Uexkühl, J.S. Huxley, K. von Frisch şi K. Lorenz, combinând practica naturalistă cu formaţia academică. Ei au reacţionat de fapt împotriva unei psihologii animale repliate atunci exclusiv pe laborator şi elaborând teorii generale plecând de la fapte izolate; ei propovăduiau studierea diversităţii speciilor, în toată complexitatea lor, în contextul lor natural; alcătuind etograme*, bazându-se pe sistematică, recurgând la metode probate de morfologia comparată, ei au pus bazele unei etologii comparative, care a clarificat filogeneza şi evoluţia comportamentelor. Demersul experimental al lui N. Tinbergen a lărgit câmpul etologiei, care se preocupă şi de studiul cauzalităţii comportamentelor (ceea ce o înrudeşte cu fiziologia), al caracterului lor adaptativ sau de semnificaţia biologică (ceea ce îndreaptă spre ecologie*), în sfârşit, de dezvoltarea* lor la individ, prelungind până la viaţa adultului spiritul cercetărilor embriologice şi, odată cu

W.H. Thorpe, deschizând uşi spre psihologia învăţării. Etologia îşi situează astfel ancheta în cele patru planuri care îi interesează pe toţi biologii: filogeneza şi evoluţia*; cauzalităţi sau mecanisme; funcţii sau caractere adaptative; ontogeneză sau dezvoltare. În acest scop, ea apelează la toate elementele dobândite din diferitele ramuri ale biologiei: neurofiziologie, genetică, ecologie, sistematică, endocrinologie.

6 *J.-C. Ruwet*

(D.S.)

FABRE J.H. (1986 – 1989), *Souvenirs entomologiques*, Sciences Nat., Compiègne, Nouvelle édition.

— THORPE W.H. (1979), *The Origins and rise of Ethology*, Heineman. Londra şi Edinbouig.

— TINBERGEN N. (1953). *L'étude de l'instinct*, Payot, Paris;

Eu

Precum „tu" şi „te", la fel „eu" şi „eu/ego" (în limba franceză: *tu*, *toi* ştie: *je*, *moi* şi *me* – n.t.) sunt pronume personale care dobândesc sens* numai în discurs*; referinţa* lor se schimbă prin alternarea luărilor de cuvânt în dialog*, fiecare interlocutor fiind, pe rând, desemnat prin „eu" (*je*), apoi prin „tu" (*tu*). Copilul, pentru a-şi însuşi aceste pronume, nu poate deci proceda ca în cazul altor unităţi lingvistice. El trebuie în special să înţeleagă că „eu" (*je*) şi „eu/ego" (*moi*) corespund emiţătorului enunţului.

La copilul normal, „eu" apare spre douăzeci şi patru de luni, după o perioadă de reproducere a modului de adresare al părinţilor („copilul plânge") şi după utilizarea lui „eu/ego". În această primă fază, el este folosit într-o manieră inconstantă; adesea absent din monologuri*, el apare mai ales în situaţii cu implicare personală puternică. Stadiul* personalismului (spre trei ani) se caracterizează, după H. Wallon, printr-o folosire mai adecvată a acestor pronume, care traduce accesul copilului la o mai bună autocunoaştere. Achiziţionarea şi funcţionarea opoziţiei

„eu – eu/ego” rămâne relativ slab cunoscută; datorită statutului său enunţiativ, „eu” ar avea o dimensiune puternic socializată, în timp ce „eu/ego”, mai precoce, ar trimite mai net la „interioritate”.

În anumite forme de autism*, întrebuinţarea acestor pronume este puternic perturbată, subiecţii folosind pe „eu” (*je*) pentru a desemna pe interlocutorul lor, şi pe „tu” (*tu*) pentru autodesemnare.

M. Fa\ol şi *C. Prévost* (G. D. S.)

Eu auxiliar în tratamentul stărilor-limită* şi al psihoticilor, psihanalistul poate fi în situaţia de a-şi asuma pentru moment, în locul pacientului, anumite funcţii ale eu/ego-ului alterate sau nedezvoltate la acesta din urmă. El îndeplineşte rolul de eu auxiliar până când pacientul poate interioriza acest rol şi îşi poate asuma această funcţie. În psihodramă. J. Moreno numeşte eu auxiliar pe psihodramatiştii însărcinaţi să dea replica pacienţilor în jocuri.

(N.C.)

Eu/Ego

Vechimea utilizării şi diversitatea şcolilor de gândire care l-au utilizat fac imposibilă o definire precisă şi univocă a acestui termen. În mod foarte general, el defineşte persoana* ca unitate distinctă. O ambiguitate fundamentală trebuie notată: eu/ego-ul se bazează pe o experienţă subiectivă (conştiinţă de sine) care îi garantează unitatea şi, în acelaşi timp, el este agentul care guvernează raporturile persoanei cu lumea. Psihologia şi în special psihopatologia (T. Ribot, P. Janet, S. Freud), la sfârşitul secolului al XIX-lea, au dus la eliminarea definitivă a teoriei unui eu/ego unic şi permanent. Eu/ego-ul apare de atunci ca o construcţie secundară, care exercită o anumită funcţie de control şi de reglare asupra ansamblului operaţiilor mentale accesibile conştiinţei şi asupra acţiunilor. Aceasta explică faptul că termenul nu mai este deloc folosit în psihologie, cu excepţia

psihanalizei.

Dacă termenul a supravieţuit în psihanaliză, aceasta se datorează faptului că a fost folosit pentru a defini un sistem parţial. necesar înţelegerii conflictului intra-psihic. Eu/ego-ul apare într-adevăr ca o instanţă în cadrul personalităţii ale cărei funcţii principale sunt adaptarea* la realitate şi păstrarea coerenţei interne. El este totodată instanţa integrată în care se elaborează reprezentările* conştiente, şi în special reprezentarea de sine, şi instanţa defensivă care, pentru a răspunde celor două exigenţe ale principiului realităţii şi coerenţei interne, trebuie ca faţă de orice semnal de ameninţare relativ la aceste două principii (provenind din reprezentări interne sau din percepţii) să introducă mecanisme de refulare. Eu/ego-ul este, prin urmare, deopotrivă sediul conştiinţei şi agentul operaţiilor conştiente şi inconştiente.

El poate fi descris ca un ansamblu organizat (proces secundar) de reprezentări şi de moduri de prelucrare a acestor reprezentări. Pentru a-i explica geneza pot fi avute în vedere trei procese: adaptarea sistemului la realitatea exterioară (trecerea de la eul-plăcere sau eul-realitate), întoarcerea libidoului asupra reprezentării de sine (narcisism*) şi imitarea altei persoane (identificare*). Nu se pot defini bine funcţiile şi structurile eu/ego-ului fără a le articula cu cele ale sinelur şi ale supraeului care constituie împreună cu el cele trei instanţe care definesc structura personalităţii în teoria psihanalitică.

În ciuda aparenţelor, conceptul psihanalitic eu/ego rămâne ambiguu şi foarte imprecis. I s-au putut aplica interpretări foarte diferite. Curentul Psihologiei Eului din Statele Unite a pus, în anii 1950, accentul pe funcţiile adaptative şi a asimilat la activitatea eului (în sens psihanalitic) funcţiile generale studiate în psihologie. Invers, punând accentul pe dimensiunea subiectivă a eului, J. Lacan în Franţa a dezvoltat teoria conform căreia eul, amăgire imaginară, ar exercita o funcţie de ignorare în

raport cu viaţa psihică inconştientă.

D. Widlocher

Eugenie

Termen creat în 1883 de Francis Galton, vărul lui C. Darwin, care a fost convins de faptul că societatea umană este supusă legii de selecţie naturală a celor mai apţi, aşa cum sunt speciile biologice. Eugenia, care se integrează deci darwinismului social, se prezintă ca „o ştiinţă a ameliorării rasei", bazată pe ideea conform căreia calităţile intelectuale şi morale, talentul şi aptitudinile sunt ereditare şi că progresul speciei umane reclamă o selecţie genetică. Sterilizarea „inapţilor" (diferit definiţi) a fost organizată în mai multe reprize în diverse ţări; tehnicile de control *in vitro* al reproducerii sunt şi ele confruntate cu tentaţia de eugenie.

F. Parot

Eu ideal → Ideal al eului

(D.S.)

Eu-piele

Noţiune intermediară între metaforă şi concept, elaborată de D. Anzieu în 1974. Eu/ego-ul* acoperă aparatul* psihic aşa cum pielea acoperă corpul. Principalele funcţii ale pielii se regăsesc transpuse în acest eu: interfaţă între interior şi exterior, sac care cuprinde conţinuturi, punere în legătură a altor organe de simţ între ele (consensualitate) pe fondul unui spaţiu imaginar constituit de experienţele tactile precoce, reîncărcare libidinală, susţinere a excitaţiei sexuale etc. Eul-piele este constituit din două învelişuri psihice*: protecţia la excitaţie* şi suprafaţa de înscriere. Reperajul lacunelor eului-piele şi construcţia originii lor sunt părţi importante ale activităţii psihanalitice la pacienţi în stări-limită* şi ţin de tehnicile analizei tranziţionale.

D. Anzieu (N.C.)

Euristică

Procedeu nonalgoritmic* implicat în rezolvarea de

probleme*, care permite, de obicei, rezolvarea a numeroase probleme similare, dar care nu garantează validitatea soluţionării. Se disting euristici generale precum descompunerea problemei în altele mai simple pe care le putem rezolva, şi euristici specifice, proprii unui domeniu, ca regruparea termenilor de acelaşi grad în rezolvarea ecuaţiilor algebrice. În problemele a căror rezolvare necesită etape de alegere, euristica este o metodă sau un principiu care permite să decidem, într-o anumită fază, alegerea cea mai favorabilă pentru a atinge ţelul scontat. Astfel, anumite euristici utilizează funcţii de evaluare a distanţei, de cost al acţiunilor. Formalizarea euristicilor este unul din obiectivele inteligenţei artificiale.

J. *Mathieu* (*G*. N.)

Eustres → Stres Eutonie → Relaxare

Evaluare

Termen generic ce desemnează calcularea valorii sau stării, cel mai des prin referire la un ideal sau o normă*, bazându-se fie pe aprecieri subiective, fie pe măsurări. Mai tehnic, evaluarea se defineşte printr-o notă* a unei modalităţi sau a unui criteriu considerat la un comportament* sau un produs. Termenul de evaluare are o accepţie mult mai largă decât aceea de măsură. Aceasta din urmă este o descriere cantitativă (un număr este repartizat unui obiect sau eveniment după o regulă), în timp ce evaluarea poate cuprinde atât o descriere calitativă, una cantitativă, cât şi judecăţi de valoare privind dezirabilitatea.

În general, se pot distinge trei grupe de definiţii ale evaluării: definiţiile bazate pe obiectiv: se determină în ce măsură sunt atinse obiectivele unui program sau ale unui tratament; definiţiile descriptive (*goalfree waluations*): nu este vorba de aprecierea distanţei faţă de obiective, ci de colectarea informaţiilor care ajută la luarea de decizii; definiţiile judiciare: o judecată este emisă în termeni de validitate, merit sau valoare. Mai tradiţional, se disting

evaluările pronostic, inventarele şi evaluările diagnostic.

Obiectivele evaluării sunt multiple. Astfel, în pedagogie, evaluarea se referă la elevi, profesori, proiecte educative, programe, materiale, inclusiv manuale şcolare, la clădiri, mediu educativ, sistem şcolar* (productivitate, respectarea egalităţii şanselor*, finanţare, costuri, administrare). Pe un plan mai teoretic, se disting două modele de evaluare, unul prescriptiv şi celălalt descriptiv.

Modelul prescriptiv constă într-un ansamblu de reguli precizând ce este o evaluare validă şi indicând modul în care ea trebuie să fie realizată. Este vorba să se stabilească dacă un program dat este mai bun decât unul sau mai multe alte programe, sau în ce măsură atinge el mai mult sau mai puţin bine obiectivul atribuit Din punct de vedere metodologic, evaluarea poate fi cantitativă sau calitativă, dură sau blândă.

Prima categorie aparţine din punct de vedere epistemologic pozitivismului*; metoda aleasă este împrumutată de la ştiinţele numite exacte şi urmăreşte obiectivitatea plecând de la definiţiile operatorii şi adoptând o abordare esenţial statistică. Abordarea calitativă se reclamă epistemologic ca aparţinând hermeneuticii*, care privilegiază înţelegerea (evaluarea antropologică, fenomenologică, iluminantă). Metodologia calitativă capătă la bunii specialişti o rigoare care o face din ce în ce mai ştiinţifică. Metodologia variază şi în funcţie de utilizatorii evaluării. Pentru cei care decid, prima preocupare este realizarea programului adoptat şi costul său, în timp ce pentru utilizatori procesele şi răspunsurile la întrebări, uneori foarte diferite ca şi actorii, capătă de asemenea o importanţă considerabilă (evaluare responsivă).

Modelul de evaluare descriptiv este teoretic. El constă într-un ansamblu de propoziţii empirice sub formă de legi permiţând descrierea, predicţia sau explicarea activităţilor evaluative. Exemple: studiul utilizării care este

făcut de persoanele interesate din concluziile evaluării, studiul proceselor de luare a deciziilor. Modelele descriptive, destul de recente, sunt chemate în mod normal să joace un rol esenţial în validarea evaluărilor.

G. De Landsheere

(D.S.)

Evaluare a programelor

Un program este un ansamblu integrat de activităţi concepute pentru atingerea unui scop dat; evaluarea sa încearcă să stabilească în ce măsură rezultatele atinse corespund intenţiilor (criterii intrinsece) şi ea poate să conducă chiar la o contestare a acestor intenţii (criterii extrinsece). Se disting patru metode generale de evaluare a programelor: experimentală (abordare cantitativă), descriptivă (abordare calitativă axată pe procese; în cazul evaluării numite respondentă. descrierea se face din punctul de vedere al fiecărei categorii de participanţi), eclectică şi analiză cost-beneficiu. Măsura în care responsabilii ţin cont de evaluarea de programe este evident variabilă. De aceea acest fenomen este un obiect de investigare.

G. De Landsheere

(D. S.)

Evaluare a trebuinţelor

O trebuinţă* se poate defini ca distanţa ce separă o stare actuală de o stare dorită; pentru evaluarea* sa sunt folosite curent trei metode: studierea abaterilor (de ex.: 20% din populaţie trebuie încă să fie alfabetizată), studierea *dezideratelor* şi studierea prin interpretare (de ex.: operaţionalizarea scopurilor fixate într-un program şcolar). Tehnicile folosite cel mai adesea sunt consultarea experţilor, ancheta, observaţia pe teren, analiza sarcinilor*, studiul de caz, compararea scorurilor şi a normelor* etc.

Rămân nerezolvate unele probleme: pot fi evaluate trebuinţele indivizilor, fără acordul şi adeziunea lor la

concluzii? Poate deveni trebuinţă o dorinţă de intensitate suficientă? Cum se poate determina cea mai bună modalitate de a răspunde unei trebuinţe?

G. De Landsheere

(D. S.)

Evaluare criterială

Expresie introdusă de Glaser şi Klaus în 1962 şi trecută din păcate ca atare în folosirea curentă; fie că se etalonează de fapt o performanţă* prin raportare la cele ale altor indivizi (evaluare normativă), prin raportare la un obiectiv de atins sau prin raportare la un domeniu de competenţă, un criteriu există întotdeauna. Denumirea de „evaluare centrată pe obiective sau pe un domeniu" este mai corectă.

Un domeniu închis (ex.: multiplicarea primelor zece numere întregi) poate fi explorat exhaustiv prin evaluare. Nu este cazul obiectivelor de transfer (ex.: a lupta contra poluărilor) sau de expresie (ex.: a cânta la pian), de unde şi redutabila problemă a reprezentativităţii probelor. Evaluarea criterială pune numeroase probleme psihometrice*, rămase până acum fără răspunsuri satisfăcătoare în întregime, mai ales în materie de fidelitate* a probelor şi a numărului de întrebări necesare pentru obţinerea unei validităţi de conţinut satisfăcătoare.

G. De Landsheere (D.S.)

Evaluare de către egali

Dintotdeauna, un individ aparţinând unui grup de egali în vârstă, profesie etc. a fost evaluat prin cei asemănători lui. Expresia evaluare de către egali desemnează o folosire sistematică, eventual mediată, a acestui comportament: de exemplu, unii elevi evaluează performanţele colegilor lor sau colaborează cu profesorul la această evaluare. Interesul acestui demers este mai ales efortul de analiză şi de cooperare educativă. Este voRba aici de o dublă slăbiciune: lipsă de fidelitate*, dacă evaluarea nu este făcută de către un număr suficient de

ridicat de egali, şi lipsă de validitate*: neînţelegere a motivaţiilor şi problemelor personale ale subiectului evaluat, competiţie, deviere. Evaluarea profesorilor de către egalii lor, în scopuri de diagnosticare sau certificative, este din ce în ce mai revendicată ca o procedură mai democratică şi în acelaşi timp mai validă decât evaluarea de către inspectori sau alţi agenţi exteriori de supervizare.

G. De Landsheere

(D.S.)

Evaluare formativă

În evaluarea programelor*, tehnică menită să deceleze erorile de construcţie şi disfuncţionalităţile. În practica şcolară, evaluare* care intervine în principiu la capătul fiecărei sarcini de învăţare* pentru a informa elevii şi profesorul despre gradul de măiestrie atins şi, eventual, pentru a stabili un diagnostic al dificultăţilor de învăţare. Termenul. formativ" indică faptul că această evaluare se integrează în procesul educativ normal, „erorile" fiind considerate momente în rezolvarea unei probleme* şi nu slăbiciuni criticabile sau manifestări patologice.

G. De Landsheere (D.S.)

Evaluare sumativă

În timp ce evaluarea formativă* este de natura unui diagnostic, evaluarea sumativă îmbracă un caracter de bilanţ. Ea intervine la capătul unui ansamblu de sarcini de învăţare* care reprezintă un tot: capitol dintr-un curs, ansamblu de cursuri pentru un trimestru etc. Examenele* aparţin aproape întotdeauna acestei categorii. În timp ce evaluarea formativă pregăteşte un fel de dialog particular între educator şi elevul său, evaluarea sumativă este publică: clasificarea elevilor, comunicarea rezultatelor la părinţi, acordarea unei diplome.

În evaluarea programelor*, evaluarea sumativă are ca obiectiv să determine în ce măsură un program funcţionează bine în ansamblul său.

G. De Landsheere
(D.S.)

Eveniment vital

Un eveniment vital este un eveniment care survine în viaţa unui individ şi îl obligă să reacţioneze într-un mod mai mult sau mai puţin intens pentru a se adapta la el. Acest eveniment poate fi benefic (vacanţă, promovare, căsătorie) sau nociv (pierderea unei fiinţe dragi, despărţiri, accident etc). Evenimentele vitale reprezintă tot atâtea surse de stres* şi deci de alterări potenţiale ale funcţiilor organice. Diferite scale evenimenţiale sunt disponibile pentru măsurarea importanţei evenimentelor vitale trăite în cursul unei perioade date şi, prin extindere, a riscului patologic la care suntem expuşi. Cea mai cunoscută este scala lui Holmes şi Rahe în care căsătoria serveşte drept eveniment de referinţă. Relaţia dintre evenimentele vitale şi patologia obiectivă sau subiectivă este mai uşor de pus în evidenţă în studiile longitudinale decât în cele transversale, ceea ce indică faptul că numărul şi intensitatea evenimentelor vitale sunt mai puţin importante decât factorii de sensibilitate individuală încă neidentificaţi. De altfel, impactul evenimentelor vitale asupra individului depinde de strategiile sale de ajustare* şi de suportul* social de care beneficiază.

R. Dantzer
(D.S.)

Evitantă (Personalitate)

Calificã un tip de personalitate individualizat, plecându-se de la clasificarea *DSMIII* (*Manual diagnostic şi statistic al tulburărilor mentale*), printr-o hipersensibilitate la umilire, la ruşine şi la respingere potenţiale, o reticenţă în a se lega de celălalt şi o retragere socială în ciuda unei dorinţe vii de afecţiune şi de aprobare. Acest tip se suprapune în parte celui descris mai înainte sub termenul de nevroză de abandon.

D. Widlocher (D.S.)

Evitare în terminologia psihologiei învăţării instrumentale* şi a condiţionării operante*, procedură în care subiectul se poate sustrage anticipat unei stimulări aversive* furnizând un răspuns* definit, numit răspuns de evitare. În general, acesta este eficace în cursul prezentării unui semnal avertizor* care precedă stimularea aversivă*: se vorbeşte în acest caz de evitare cu semnal. În 1953. M. Sidman a propus o procedură de evitare fără semnal în care stimulii aversivi (şocuri) intervin la intervale regulate în absenţa răspunsurilor; fiecare răspuns întârzie cu o amânare* definită şocul următor, în aşa fel încât şocurile pot fi indefinit evitate pentru ca intervalele dintre răspunsuri să fie mereu mai scurte decât intervalele care separă două şocuri sau un răspuns şi un şoc. Evitarea face parte din contingenţele* de întărire negativă. Evitare pasivă: evitare în care subiectul trebuie să se abţină să producă un anumit răspuns pentru evitarea unei stimulări aversive. Situaţia cea mai curentă constă în plasarea unui şobolan într-un compartiment luminat învecinat cu un compartiment întunecat, dar în care el va primi un şoc: adesea este suficientă o singură încercare pentru ca animalul să înveţe să nu mai părăsească acel compartiment luminat.

M. Richelle (D. S.)

În psihopatologie, desemnează o atitudine* sau o conduită* menită să îndepărteze de o situaţie sau să împiedice producerea unui gând sau a unui act generator de angoasă. Termenul se aplică destul de specific stărilor fobice şi obsesionale.

D. Widlocher (D. S.)

Evocat (Potenţial) → Potenţial evocat

Evocare

Evocarea este un act de memorie* în sensul strict, prin care subiectul îşi aminteşte un eveniment trecut sau un obiect perceput anterior. Referirea la trecut pe care o implică, deci la cunoştinţe propriu-zis temporale, ridică

probleme de interpretare dificile, care se reflectă în atribuirea sau nu de către psiholog a capacităţilor de evocare la animal sau la nou-născut. Această conduită pune şi dubla problemă a conservării trecutului şi a reconstruirii sale de către subiect cu ajutorul amintirilor-imagini, problemă complicată de existenţa unor false amintiri prin care subiectul crede că-şi aminteşte sau că poate să evoce evenimente pe care nu le-a perceput. De fapt, cercetările de psihologie genetică au arătat că, pe de o parte, imaginea-amintire este o construcţie depinzând în parte de evoluţia priceperilor şi a cunoştinţelor, dar şi că, pe de altă parte, această construcţie nu este gratuită în raport cu evenimentele evocate. Atunci când, de exemplu, un copil construieşte imaginea-amintire a unei configuraţii de obiecte percepute iniţial, se poate ca imaginea obţinută să fie deformată în funcţie de cunoştinţele dobândite. În acest caz, copilul nu va putea fi satisfăcut de reconstrucţia sa în ceea ce priveşte trecutul. Trebuie deci ca ceva din aceasta din urmă să se prelungească sub o formă sau alta, servind drept model recognitiv la activitatea de evocare. În interpretarea piagetiană, care respinge ideea de urmă*, ceea ce permite trecutului să acţioneze, ca să spunem aşa, aspectul figurativ* al schemelor mentale* este cel care se află în acţiune. Activitatea de percepere iniţială ar acoperi de fapt nu numai un aspect operativ* de clasificare* sau de interpretare a elementului perceput, ci şi o activitate figurativă de acomodare* la caracteristicile specifice acestuia. Ar interveni deci în evocarea trecutului nu numai ansamblul de cunoştinţe şi priceperi mai mult sau mai puţin generale aparţinând memoriei semantice* sau memoriei-obişnuinţă, ci şi „urma” activităţii de acomodare a schemelor mentale la aceste caracteristici, urmă care se explică prin mecanismul de conservare* al aceloraşi scheme.

J.-J. *Ducret* (D. S.)

Evoluţie

Proces temporal de transformare a unui fenomen, sinonim la origine cu dezvoltarea*, într-un sens mai restrâns, transformare organică a speciilor; în acest sens, transformism şi evoluţionism sunt astăzi sinonime.

În secolul al XIX-lea numeroşi filosofi şi biologi au elaborat acest concept de evoluţie: pe de o parte, H. Spencer a arătat că toate fenomenele evoluează trecând de la o stare de omogenitate indefinită şi incoerentă la o stare de heterogenitate definită şi coerentă; acest proces de diferenţiere progresivă a materiei a fost reluat pe larg, generalizat, iar doctrina lui Spencer a fost aceea care s-a numit evoluţionism. Pe de altă parte, C. Darwin a elaborat (în aceeaşi perioadă ca şi A.R. Wallace, dar a publicat-o înaintea lui) o teorie a evoluţiei speciilor vii în virtutea căreia toate aceste specii au un strămoş comun unic, derivând unele din altele printr-un proces de transformare mai mult sau mai puţin lent. J.-B. Lamarck afirma că speciile vii nu sunt fixe şi imuabile, ci schimbătoare şi susceptibile de a se transforma de-a lungul timpului: pentru el, o specie se transformă din cauza unei tendinţe vitale spre adaptare* şi în funcţie de folosirea diferitelor sale organe şi caractere. Evoluţionismul darwinian, care s-a dezvoltat în cursul secolului al XX-lea, depăşeşte şi precizează tezele lamarckiene: astăzi se consideră că evoluţia este determinată de ansamblul schimbărilor – de-a lungul generaţiilor – din compoziţia genetică a populaţiilor şi de adaptarea lor. Pe variabilitatea genetică populaţională, creată de mutaţii şi recombinări de gene şi răspândită prin întâmplare genetică şi migrări*, acţionează selecţia naturală, care o stabilizează sau o modifică într-un anumit sens, printr-un proces în care variaţiile mediului înconjurător* determină în mod diferenţiat viabilitatea fenotipurilor* şi, în consecinţă, perpetuează sau nu genotipurile. Această viabilitate depinde de caracterele biologice şi psiho-comportamentale care reprezintă fenotipul: acesta este cu atât mai viabil cu cât caracterele

în discuţie favorizează adaptarea organismului, şi anume capacitatea sa de a exploata mediul înconjurător şi de a se reproduce. Rezultă că indivizii cei mai adaptaţi dau naştere unor urmaşi mai numeroşi care moştenesc caractere ce facilitează adaptarea. Astfel de mecanisme pot conduce la transformarea, la apariţia (speciaţie), la menţinerea (evoluţia de întreţinere) sau la dispariţia (stingerea) speciilor.

În psihologie, referirea la evoluţionism este frecventă; de exemplu, B.F. Skinner afirmă că mecanismul de condiţionare operantă* este asemănător celui de selecţie naturală: mediul selecţionează comportamentele aşa cum selecţionează fenotipurile; dacă un comportament apare pentru prima dată din întâmplare, el este imediat supus contingenţelor*, care îl întăresc şi îl instalează sau nu în repertoriul organismului. Totuşi, Skinner precizează că nu există decât o analogie* între mecanismul de evoluţie filogenetică a speciilor şi cel al evoluţiei ontogenetice a comportamentelor. Poziţia piagetiană implică şi ea o referire constantă la evoluţionism şi aceasta se face la două niveluri strâns legate: pentru J. Piaget. problema eredităţii elementului dobândit nu este rezolvată chiar dacă progresele geneticii moleculare au permis respingerea ipotezei conform căreia caracterele dobândite de un organism în cursul vieţii sale puteau să se transmită descendenţilor lui. De altfel, el aderă la postulatul continuităţii între fenomenele biologice şi fenomenele psihologice, ceea ce implică faptul că există un echivalent biologic pentru principiul său psihologic de echilibrare* a structurilor cognitive. Pentru a răspunde acestei exigenţe Piaget şi-a elaborat conceptul de fenocopie. Dată fiind continuitatea postulată, nu există analogie între mecanismul biologic şi mecanismul psihologic, ci identitate.

De altfel, datorăm etologiei clasice a lui

O. Heinroth şi K. Lorenz de a fi aranjat, graţie

metodei filogenetice de comparare prin omologie, comportamentele speciilor pe criterii determinante în clasificarea taxonomică. Deşi etologia privilegiază filogeneza, unele şcoli de psihologie comparată* şi de psihobiologie* îşi fondează demersul pe anageneză. Înţeleasă ca evoluţie progresivă a gradului de organizare al organismelor vii, care transcende istoria filogenetică. O parte tot mai mare a cercetării este acordată, în aceste discipline, studiului mijloacelor psiho-comportamentale de exploatare a mediului înconjurător, mai ales a habitatului şi a resurselor alimentare (v. Ecoetologie).

F. Parot şi *E. Tirelli* (D-S.)

Evoluţionism → Evoluţie Examen

Un examen este o operaţie prin care se apreciază cunoştinţele*, abilităţile*, trăsăturile de personalitate* ce caracterizează un individ. În scopuri descriptive, prognostic* sau diagnostice. Reuşita unui examen este determinată de o notă* sau un profil* pe care individul trebuie să-l atingă sau să-l depăşească (competenţă minimală*), în timp ce, într-un concurs, numărul de admişi este fixat dinainte. Examenul este numit normativ atunci când situează subiectul în raport cu performanţele unui grup de referinţă (de ex., grupul-clasă). Proba este numită criterială dacă aduce informaţii în legătură cu gradul de avansare a individului spre un obiectiv de atins. Prin examene interne sunt desemnate fie probele construite şi notate de profesorul care a predat materia, fie probele organizate în instituţia frecventată de elev. Examenele externe sunt probe organizate şi notate de jurii independente de instituţii, la scară locală, regională sau naţională. În Franţa, cea mai cunoscută dintre aceste probe este cea a bacalaureatului.

Un examen bine alcătuit trebuie să ofere garanţii de fidelitate* (repetată sub formă paralelă, proba ar trebui să ducă la aceeaşi concluzie), de validitate* de conţinut (a acoperit oare proba suficient domeniul sau domeniile în

legătură cu care se consideră că ea aduce informaţii şi a pus ea adecvat în acţiune gama comportamentală care se aplică acelui conţinut?) şi de standardizare* (proba şi notarea trebuie să fie aceleaşi sau strict echivalente pentru toţi membrii grupului). Docimologia* este ştiinţa care are ca obiect studiul sistematic al examenelor, mai ales al sistemelor de notare* şi al comportamentului examinatorilor.

G. De Landsheere

(D. S.)

Excitabilitate

Proprietate fundamentală a ţesuturilor şi celulelor care sunt receptorii senzoriali, neuronii şi celulele musculare şi care rezultă din proprietăţile intrinsece ale membranei lor. Excitabilitatea în cadrul sistemului nervos* este o stare permanentă şi vitală al cărei rezultat final este integrat de întreaga celulă şi se poate exprima printr-un răspuns de excitaţie* sau de inhibiţie. Excitaţia şi inhibiţia se transmit prin intermediul unor substanţe chimice sau mediatorr ca să producă potenţiale* gradate locale postsinaptice, inhibitori sau excitatori care blochează sau permit o depolarizare* suficientă pentru crearea unui potenţial de acţiune. Un joc subtil de excitaţii şi de inhibiţii este necesar pentru mişcare* şi postură*, somn* şi stări de vigilenţă*, conducţia precisă a informaţiilor*, funcţionarea creierului în consecinţă.

De altfel în descrierea generală a conduitelor, termenul excitabilitate desemnează o reactivitate exacerbată la stimulările exterioare, exprimându-se prin răspunsuri motorii, verbale sau emoţionale ce depăşesc situaţia întâlnită. Se preferă uneori termenul de hiperexcitabilitate.

M. Le Moal (D. S.)

Excitaţie în plan neurofiziologic, proces prin care se manifestă membranele excitabile şi deci fiziologia neuronului şi a muşchiului. Manifestarea membranară a

excitaţiei este depolarizarea*, cu fenomenele biochimice şi electrice concomitente. Excitaţia este controlată şi modulată de inhibiţie*, într-o accepţie mai generală, stare de activare* a sistemului nervos sau a organismului care se exprimă prin producerea de comportamente: instalarea de reacţii condiţionate* corespundea, pentru I. Pavlov, unei mobilizări a procesului de excitaţie, reglat la rândul său de procesul de inhibiţie, în descrierea comportamentului animal şi uman, termenul desemnează, într-un sens apropiat celui de agitaţie*, o stare de activitate motorie, verbală sau emoţională excesivă. Această excitaţie psihomotorie poate constitui un simptom al anumitor stări patologice (faze maniacale ale psihozei maniaco-depresive, schizofrenie, tumoare a encefalului*, demenţă senilă) sau poate rezulta din administrarea unei substanţe psihotrope (excitaţie alcoolică, amfetaminică).

M. Le Moal

(D. S.)

Excitaţie (Gradient de ~) → Gradient de excitaţie

Exemplar în modelele* de reprezentare* a conceptelor* elaborate de psihologia cognitivă*, un exemplar este un element singular (de ex., un anumit câine aparţinând spaţiului conceptual „câine”), în opoziţie cu prototipul*, care desemnează un fel de reprezentare-nucleu, sintetizând atributele categoriei. Unele modele, ca acela propus de D. Medin şi M. Schaffer în 1978, explică reprezentările de concepte plecând de la exemplare. În detrimentul prototipurilor.

M. Richelle (D. S.)

Exerciţiu într-un test* sau o probă psihologică oarecare, încercare* sau item* destinat să pună în acţiune subiectul şi să-i asigure înţelegerea instructajelor*, printr-o familiarizare iniţială cu sarcina.

Repetarea unei activităţi în scopul sau cu consecinţa ameliorării sau numai a întreţinerii performanţei. Astfel exerciţiul apare ca un factor de învăţare. El joacă desigur

un rol important în trecerea la automatism* a unei activităţi motorii sau mentale* dobândite recent. Este ceea ce rezumă legea exerciţiului, conform căreia exerciţiul uşurează şi rafinează performanţa. Este necesar totuşi să se nuanţeze această lege, specificând mai ales unele condiţii în care exerciţiul nu are acest caracter pozitiv sau nu-l prezintă într-un mod optim: astfel starea de oboseală* poate face exerciţiul inoperant, adică nefast; repetările prea apropiate (învăţare comasată*) se dovedesc mai puţin utile ameliorării unei performanţe decât repetările mai rărite în timp (învăţare distribuită*).

M. Richelle

(D.S.)

Exhibiţionism

Conduită perversă caracterizată prin expunerea organelor genitale în faţa unei persoane străine şi care nu bănuieşte acest lucru, în scopul obţinerii unei stări de excitaţie sexuală fără nicio tentativă de a avea o relaţie sexuală ulterioară cu această persoană. Subiectul acţionează sub influenţa unui impuls, iar în unele cazuri dorinţa de a surprinde sau de a şoca martorul exhibiţiei sale este percepută conştient. În alte cazuri, această conduită este însoţită de o fantasmă sexuală, sursă de excitare, după care martorul va fi la rândul său excitat sexual.

Este o conduită aproape exclusiv masculină, victimele fiind aproape întotdeauna femei sau fetiţe, conduită ce poate deveni şi simptomatică în timpul stărilor de ebrietate, al stărilor maniacale, al unor tulburări obsesionale compulsive şi al unor stări demenţiale.

J.-F. *Allilaire* (D.S.)

Expansiune în lingvistică*, acest termen desemnează constituenţii care, adăugaţi unui enunţ, nu modifică nici raporturile reciproce între *elementele preexistente şi nici funcţia lor*. După A. Martinet, orice constituent, cu excepţia elementelor indispensabile actualizării

predicatului*, poate fi considerat o expansiune a morfemului predicativ. Expansiunea joacă un rol fundamental în alcătuirea mesajelor* de vreme ce permite exprimarea circumstanţelor, a calităţii, a participanţilor etc. În analiza în constituenţi imediaţi*, expansiunea este un procedeu de substituire. Este considerată expansiune a unei clase de morfeme orice suită care răspunde următoarelor trei criterii: posedarea aceleiaşi distribuţii, o structură în constituenţi diferită şi cel puţin acelaşi număr de morfeme.

D. Peraya (D.S.)

Expectaţie

Aşteptare, anticipare* a unui anumit eveniment. Termenul, vechi în folosirea curentă, a fost reabilitat în vocabularul tehnic al psihologiei prin împrumutul din engleză. Aplicat la aşteptările subiectului, el trimite la fel de bine şi la anticipări revelatoare ale personalităţii (nivelul de expectaţie, adică de performanţă pe care subiectul crede că poate în mod obiectiv să o atingă, care se diferenţiază de nivelul de aspiraţie*) ca şi la anticipări care decurg dintr-o procedură experimentală, precum în eroarea* de anticipare observată într-o măsurare psihofizică. Termenul de expectaţie se aplică şi aşteptărilor observatorului sau experimentatorului, ca în efectul Rosenthal. Expectaţia nu presupune în niciun caz conştientizarea* şi o găsim la organismele cele mai elementare sau în contextul reacţiilor celor mai simple, după cum o demonstrează fenomenul de dezobişnuire. Ea se referă totuşi, cel puţin în teoria expectaţiei propusă de Tolman, la noţiunea de reprezentare* internă, mentală* a regularităţilor din lumea exterioară sau a relaţiilor dintre acţiunile subiectului şi lumea exterioară.

M. Richelle

(D. S.)

Experienţă / Experiment

1. Într-unul din sensurile sale curente, reluat printre

conceptele lor centrale de mai multe şcoli de filosofie şi de psihologie (mai ales în curentele fenomenologic* şi umanist*), termenul desemnează ceea ce subiectul percepe, simte, gândeşte în raporturile sale cu lumea care îl înconjoară şi cu el însuşi, într-o manieră ireductibil subiectivă. Adesea, acest sens este precizat prin recurgerea la expresia „experienţă trăită” sau la termenul apropiat „trăire”. Experienţa nu se confundă neapărat cu conţinuturile introspecţiei*, nici cu ale conştiinţei explicite, şi nu este obligatoriu exprimabilă verbal. Ea trimite în general la fluxul temporal al evenimentelor şi impresiilor care sunt legate de ele, dar poate şi să pună accentul pe realizarea, la un moment dat din viaţa subiectului, a ansamblului experienţelor sale trecute (accepţie care întâlneşte un alt sens curent al termenului, sens care se referă la bogăţia ansamblului de cunoştinţe şi a înţelepciunii acumulate de o fiinţă în cursul existenţei sale).

2. Într-o altă accepţie curentă, reluată de această dată de filosofiile empiriste*, termenul desemnează ansamblul informaţiilor* pe care le primeşte organismul, prin simţurile sale, din universul care îl înconjoară. După tradiţia empiristă, orice cunoaştere* derivă din experienţa astfel concepută, iar cadrele formale ale punerii în ordine a realităţii nu rezultă din ideile înnăscute*, ci din experienţa sensibilă.

3. Studiu al unui fenomen cu ajutorul metodei experimentale. A face un experiment constă în a plasa un fenomen care se doreşte a fi studiat sub control riguros, în aşa fel încât să se pună în evidenţă condiţiile de apariţie (cauzele*) sau de modificare, în orice experiment, se va preciza, sub numele de variabilă* dependentă, dimensiunea fenomenului de studiat, iar sub denumirea de variabilă independentă sau variabile independente condiţia sau condiţiile pe care le controlează experimentatorul. Acesta va pune în evidenţă variaţiile celei dintâi sub

efectul variaţiilor la care le va supune pe cele din urmă. Orice experiment, fie în psihologie, fie în orice altă ştiinţă, presupune o problemă de plecare sau ipoteză*, definirea variabilelor dependente şi independente, punerea în acţiune a procedeelor, instrumentelor sau tehnicilor adecvate, atât de control al variabilelor, cât şi de înregistrare a datelor, apoi a metodelor de tratare* a rezultatelor, ele însele subordonate planului de experienţă adoptat.

Experiment pentru a vedea: experienţă întreprinsă fără ipoteză de plecare foarte elaborată, cu titlu exploratoriu, într-un domeniu încă nedescifrat sau în legătură cu o problemă nelămurită în plan teoretic. Experiment provocat/invocat: după o distincţie care ajunge până la Claude Bernard, experimentul provocat este cel pe care experimentatorul îl face deliberat, oferindu-şi mijloacele de a-l realiza, în vreme ce experimentul invocat este acela într-un fel furnizat lui de către natură (în boli sau accidente, de ex.) şi din care poate profita. Psihologul, pentru care recurgerea la metoda experimentală este limitată de reguli morale, a folosit din plin experimentele invocate; astfel, în neuropsihologie*, metoda patologică*, ce compensează interdicţia de a experimenta profitând din experimentele invocate, a permis să se progreseze în studiul funcţiilor creierului prin examinarea cazurilor de leziuni cerebrale.

Experiment crucial: experienţă în legătură cu care este permis să se aştepte sau să se tragă concluzii decisive privind validitatea unei teorii ştiinţifice. Totuşi, se întâmplă rareori ca în psihologie teoria să fie formulată în aşa fel încât experienţa crucială să poată fi propusă şi realizată. Numai teoriile foarte „locale”, limitate la probleme strict circumscrise, se pretează la aceasta.

M. Richelle (D. S.)

Experimental

Care se conformează regulilor experimentării”

(metodă experimentală, psihologie experimentală) sau rezultă din folosirea sa (date experimentale). Metoda experimentală, metodă de cercetare în care cercetătorul controlează deliberat variabilele pentru a depista relaţiile dintre ele, şi-a găsit locul încă de la începuturile psihologiei ştiinţifice. Deşi se practică cel mai adesea în cadrul ideal al laboratorului, ea nu este strict legată de acesta, după cum o atestă experienţele* realizate pe teren de către etologi.

Psihologia experimentală acoperă domeniile psihologiei care sunt abordate cu ajutorul metodei experimentale. Aceste domenii se lărgesc pe măsură ce progresează tehnicile de cercetare. Este deci imposibil să se circumscrie o dată pentru totdeauna, repartizându-i obiectul, câmpul psihologiei experimentale: limitat, la jumătatea secolului al XIX-lea, la probleme elementare de psihofizică* şi de psihomotricitate*, el înglobează astăzi numeroase aspecte ale funcţiilor cognitive* şi afective* considerate timp îndelungat inaccesibile demersului experimental.

M. Richelle (D. S.)

Experimentare

Aplicare a metodei experimentale* asupra unui obiect de cercetare. Spre deosebire de observaţie*, unde cercetătorul, deşi se dorează cu instrumente specifice de ameliorare a percepţiei sale în legătură cu fenomenele, nu le modifică, experimentarea reprezintă o adevărată intervenţie în realitatea supusă examinării. Evident, ea presupune o examinare prealabilă a realităţii (observaţie sau experimentare anterioară) care conduce la formularea unei ipoteze*, apărând posibil tehnic şi legitim din punct de vedere moral să se testeze printr-o manipulare sistematic deliberată unele variabile. Ca şi în celelalte ştiinţe, experimentarea în psihologie este inseparabilă de punerea la punct a instrumentelor şi tehnicilor care o fac posibilă: astfel a trebuit să fie disponibilă tehnica

condiţionării” pentru a se ajunge experimental la studiul psihofizic* al animalului: numeroase probleme de percepţie* sau de cogniţie* presupun un control precis, şi pentru valori foarte scurte, al timpului de prezentare* al stimulilor* sau al timpului de reacţie al subiectului*, care nu au putut fi rezolvate decât datorită punerii la punct a dispozitivelor tahistoscopice* său. mai recent, datorită calculatorului în timp real. Deci experimentării în psihologie nu i se pot stabili *a priori* frontiere legate de limitele, imprevizibile, ale progreselor tehnice. Totuşi ea îşi poate găsi limitări etice (intruziunea în cadrul conduitelor la om sau la animal fiind considerată, în unele condiţii, imorală) sau epistemologice (intervenţia experimentală fiind considerată, după obiecţia clasică a unor şcoli fie de psihologie clinică*, fie de etologie. O perturbare a chiar obiectului pe care ea pretinde că îl studiază).

M. Richelle

(D.S.)

Explicaţie

Central în oricare demers ştiinţific, ca de altfel în oricare acţiune de înţelegere, conceptul de explicaţie este de asemenea unul dintre cele mai dificil de pus în evidenţă: în plus, el este grevat în psihologie de dificultăţi deosebite. În general, o explicaţie este înlocuirea unui discurs mai puţin inteligibil cu unul mai inteligibil. Mijloacele folosite pot fi diverse, de la argumentarea didactică şi de la parafrază la formalizarea într-un model* matematic, trecându-se la descrierea, în favoarea unei observaţir mediate, de aspecte ale realului până atunci nebănuite. Demersul ştiinţific are şi el modalităţile şi nivelurile sale de explicaţie, care au totuşi în comun faptul că în acest caz se recurge sistematic la o întoarcere de la discurs la real prin proceduri de verificare ce combină reguli logice şi practici empirice. Opoziţia descriere/explicaţie paralelă cu opoziţia teorie/date empirice este destul de artificială, explicaţiile pur teoretice

rămânând speculative în absenţa descrierilor riguroase ale faptelor care le confirmă, observaţiile empirice înscriindu-se întotdeauna în cadrul explicit sau implicit al unui argument teoretic. Seducţia explicaţiilor teoretice, respectiv formale, compensează adesea, în istoria culturii, carenţa datelor empirice.

Noţiunea de explicaţie este strâns legată de cele de cauzalitate* şi determinism. Deci, în psihologie, se vor regăsi tot atâtea moduri de explicaţie şi mari categorii de factori de cauzalitate (explicaţie biologică, socială, genetică, de mediu înconjurător etc.) sau căi de abordare a realităţii psihice (ontogenetică, comparativă, psihometrică etc), explicaţiile integrând diferiţi factori şi conjugând diverse abordări metodologice care au desigur cea mai mare şansă de a se dovedi satisfăcătoare pe termen lung.

O altă opoziţie traversează de mult timp gândirea psihologică: este aceea a explicaţiei şi a comprehensiunii*, asupra căreia insista K. Jaspers. Prima, de ordin ştiinţific, ar conveni cercetării legilor generale cărora li se supun conduitele* umane. Cea de-a doua s-ar impune în întâlnirea individului particular, aşa cum este ea văzută în practică de către psihologul clinician: ea ar cere alte mijloace, pe care se simt obligate să le precizeze diferitele şcoli fenomenologice, psihanalitice şi umaniste. Este vorba de o distincţie apropiată acoperită de opoziţia explicaţie/interpretare.

M. Richelle (D. S.)

Explicită (Memorie) → Implicită Explorare → Exploratoriu

Exploratoriu (Comportament)

Comportamentul exploratoriu este o formă de investigare a spaţiului şi a obiectelor dezvoltată în special la vertebratele superioare, păsări şi mamifere, care îşi manifestă curiozitatea. Este o caracteristică juvenilă care persistă însă în mod durabil la unele corvide, psitacide, feline, rozătoare şi primate. Suplu, flexibil, schimbător, el

prezintă numeroase similitudini cu fazele apetenţei. Totuşi, se exprimă în afara oricărei stimulări a celorlalte registre comportamentale şi apare fără necesitate imediată, în timpul perioadelor de relaxare şi destindere, în care abundă manifestările ludice, nuanţate de curiozitate. Este un prilej de numeroase manipulări de obiecte, de combinări inedite apelând la toate formele de învăţare. El permite animalului să acumuleze experienţe care se vor dovedi utile în contexte mai constrângătoare. Centrate pe obiecte, aceste jocuri şi manipulări sunt numite comportament de investigare. Se rezervă mai degrabă denumirea de comportament exploratoriu sau de explorare învăţării relaţiilor spaţio-temporale în domeniul vital. Această explorare este dezvoltată în mod special în momentul emancipării tinerilor. Dispersia postjuvenilă tomnatică şi eratismul tipic la numeroase animale aflate la această vârstă ţin de comportamentul exploratoriu.

J.-C. *Ruwet* (D. S.)

Expresie

În limbajul curent, desemnează procesul de „traducere” a unei entităţi oarecare printr-o altă entitate cu caracter observabil; în această accepţie comună, expresia se poate defini ca procesul dinamic ce presupune relaţia de semn* (în sensul său general). Ca acest ultim termen, „expresie” poate desemna chiar şi produsul relaţiei, adică singura entitate observabilă. Când în centrul atenţiei se află procesul, se afirmă, de exemplu, că un discurs* exprimă un punct de vedere sau că o floare exprimă un sentiment; când analiza se focalizează asupra produsului, se afirmă că un simbol* matematic este expresia unei relaţii sau că o producţie verbală (v. Enunţ) este o expresie regională, uzuală etc.

Pentru autorii de inspiraţie fenomenologică, accepţia acestui termen este limitată la limbajul* uman; la E. Husserl (şi, mai târziu, la M. Merleau-Ponty) expresia este definită ca act* care produce „exprimatul” (sau enunţul),

dar şi act prin care un subiect (într-un context* determinat) atribuie o semnificaţie* acestui exprimat.

În etologie. se numesc comportamente expresive, sau activităţi expresive, producţiile (mimici*, ritualuri*, posturi*, mişcări segmentare etc.) care exercită o funcţie de semnal* în cadrul activităţilor sociale ale unei specii (nutriţie, reproducere*, comportament parental*, comportamente de agresiune* sau de apărare*). La anumite specii, aceste comportamente se organizează în adevărate sisteme, care vehiculează semnificaţii diferenţiate şi care pot prin urmare să fie analizate ca nişte codurr de comunicare. Din această perspectivă descrie etologia umană, mai ales. comportamentele expresive ca fapte de comunicare nonverbală* şi analizează rolul pe care îl joacă ele în diferitele forme de interacţiune* ale unui grup.

Cea mai mare parte a curentelor din psihologie atribuie totuşi un sens mai restrâns noţiunii de expresie, care nu se aplică decât manifestărilor perceptibile ale emoţiilor* sau ale altor „stări” interne: mimici faciale, atitudini corporale, râsete, planşete, strigăte, tremurături etc. Aceste comportamente sunt descrise în general ca simple indicir care reflectă fie o stare afectivă latentă (tensiune, frustrare*, conflict* etc.), fie o trăsătură de personalitate. Psihologia asociaţionistă* vede în aceasta rezultatul contracţiilor musculare locale comandate de excitaţir ale sistemului nervos: intensitatea unei emoţii s-ar exprima printr-o excitaţie de intensitate proporţională care ar produce contracţia musculară şi deci comportamentul expresiv aparent. Dintr-o perspectivă diferită, F. Buytendijk le defineşte ca activităţi motorii înnăscute, produse intenţionat pentru a exprima o semnificaţie trăită subiectiv de un individ (ruşine, frică, angoasă, efort etc); această formă de activitate s-ar distinge de acţiunile tranzitive, orientate spre un scop* identificabil în mediul înconjurător, ca şi de activităţile

reprezentative şi figurative, susţinute de un cod convenţional învăţat. În celebra sa lucrare *The expression of the emotions in Man and Animals* (1872), C. Darwin a apărat teza universalităţii expresiilor (faciale). După ce fusese contestată de diverşi autori care subliniau importanţa variaţiilor culturale, această poziţie este confirmată astăzi de numeroase cercetări ce arată că formele de expresie a emoţiilor sunt universale şi că variază în funcţie de cultură numai regulile de declanşare şi dirijare (v. P. Ekman, 1980).

În măsura în care permit evocarea cu forţă a emoţiilor, a sentimentelor sau a situaţiilor, operele de artă sunt descrise uneori ca „forme superioare de expresie". Tehnici de expresie. În pedagogie, desemnează ansamblul activităţilor educative care favorizează exprimarea sentimentelor sau a motivaţiilor specifice elevului (expresii corporale, gestuale, vocale, grafice etc.).

J.-P. *Bronckart*

(D.S.)

DARWIN C. (1872), *The expression of the emotions in Man and Animals*. J. Murray. Londra. Traducere (1890): *L'expression des emotions chez l'homme et les animaux* (trad. S. Pozzi şi R. Benoît). C. Reinvald şi Cie. Paris, ed. a II-a – EKMAN P. (1980). *The Face of Man*, Garland STPM Press. San Francisco.

Expresie corporală

Ansamblu de tehnici corporale, în general grupate şi bazate pe ideea conform căreia este important să se elibereze forţe sau conduite* reprimate de presiunea socială, mai ales religioasă, presupuse a fi ascunse în corp. Parţial derivate ale formării actorilor, ele s-au răspândit în mediile psihoterapeutice şi educative. Ele şi-au găsit alte surse de inspiraţie şi de diversificare în unele teorii americane (bioenergie*, Gestaltterapie) şi în psihanaliză. S-a încercat codificarea lor.

C. Prévost (D.S.)

Expresivă (Funcţie) → Funcţie a limbajului

Exprimare a salariaţilor

Această noţiune îşi găseşte originea în două curente de cercetare: unul, rezultat din lucrările lui K. Lewin, a arătat eficacitatea muncii în grup pentru rezolvarea problemelor; celălalt, iniţiat de cercetările privind rolul motivator al participării" salariaţilor la luarea deciziei, a ajuns la punerea în acţiune a direcţiei participative. Exprimarea salariaţilor are loc în cadrul sistemelor de consultare şi de concertare (cutie cu idei, studii de opinie internă, grupe de progres, cercuri de calitate*). În Franţa, legea din 4 august 1982 recunoştea salariaţilor un „drept la exprimare directă şi colectivă" privind conţinutul, organizarea şi condiţiile de muncă.

r. *Lidvan*

(D. S.)

Expunere → Comportamentală (Terapie)

Extensiune

Extensiunea unui concept* este reprezentată de ansamblul* obiectelor care cad sub el, sau care au proprietăţi pe care le defineşte comprehensiunea* lui. O logică este numită extensională dacă ea tratează propoziţiile* în termeni de valori de adevăr, independent de sensul* constituenţilor săi.

J.-B. *Grize* (D. S.)

Externalitate *Locus* al controlului

Externat

Trimiţând în fiecare zi pe cei educabili în afara instituţiei educative şi, în general, la căminul lor, externatul, prin metafora mediului deschis, consacră împărtăşirea responsabilităţii educative de către instanţele cooperante şi concurente în acelaşi timp: familia sau mandatarii săi, şcoala, strada. Din contră, internatul, cunoscut ca mediu închis, conferă instituţiei un rol predominant care explică fascinaţia pe care el o exercită atât asupra partizanilor educaţiei integrale, religioase sau

laice, cât şi asupra pionierilor Educaţiei noi. Existenţa externatelor medico-pedagogice, destinate copiilor aflaţi în dificultate, confirmă astăzi generalizarea tendinţei externaliste.

Exterocepţie

Funcţia senzorială a pielii şi a derivaţilor săi (între care perii) rezultă din punerea în acţiune a unei mari diversităţi de receptori specializaţi, în care domină sensibilitatea* mecanică. Senzaţiile de pipăit, de presiune, de vibraţie, de mişcări termice, de durere etc. sunt transmise prin fibre specifice, existând o relaţie între fiecare organ de simţ şi diametrele axonilor aferenţi. Aferentele rămân separate la intrarea în sistemul nervos, la nivelul cornului dorsal al măduvei spinării: intrările nociceptive* şi termice sunt laterale, senzaţiile mecanice mai mediane. Fasciculele ascendente fac legătura în diverse nuclee ale punţii, apoi ale talamusului, pentru ca apoi să ajungă în cortexul senzorio-motor. La un nivel sau altul, aceste proiecţii se întretaie. Organizarea fiecărei zone subcorticale prezintă în acelaşi timp un model somatotopic şi unul de segregare modulară. Proiecţia talamică asupra cortexului se face în esenţă pe girusul posteentral şi în al doilea rând pe ariile motorii alăturate şi ariile asociative. Proiecţiile asupra cortexului sunt organizate somatotopic, deşi se găseşte şi o segregare a senzaţiilor după o structură modulară verticală. Fiecare modul conţine un număr limitat de celule în coloane de la suprafaţă spre stratul fibrelor; aceste celule comunică cu alte celule care au o funcţie deosebită în alte coloane, sugerând deci o organizare atât în straturi, cât şi în coloane. Oricum ar fi, aria primară a proiecţiei reprezintă suprafaţa corpului, fiecare parte a corpului având o suprafaţă proporţională cu importanţa receptorilor săi şi deci cu rolul jucat în aprehensiunea lumii exterioare.

M. *Le Moal*

(D.S.)

Extrag rup

Ansamblul membrilor grupului sau grupurilor de neapartenenţă a individului, aşa cum se degajă, la un moment dat, din procesul de categorizare socială. Deşi descris adesea ca loc de stigmatizări şi discriminări, extragrupul poate conţine elemente, respectiv grupuri de referinţă, mai valorizate decât membrii intragrupului.

ERSOC

(G. N.)

Extralingvistic

Este calificată drept extralingvistică orice dimensiune a unei situaţii enunţiative (v. Enunţare) ale cărei stări nu pot fi analizate ca nişte constrângeri gramaticale propriu-zise, dar pot cu toate acestea să exercite un efect asupra producţiei şi comprehensiunii enunţurilor. În acest sens i se opune în general contextului lingvistic (ai cărui parametri pertinenţi sunt cei ai enunţurilor învecinate) contextul nonlingvistic sau extralingvistic (ai cărui parametri pertinenţi sunt cei ai subiecţilor în interacţiune*: caracteristicile lor psihologice, credinţele, cunoştinţele lor reciproce, statutul lor ierarhic etc. Şi cei ai situaţiei fizice în care se desfăşoară schimbul).

M. Hupet

(D.S.)

Extrapolare

Estimare*, pornindu-se de la valorile observate, a valorilor care pot fi într-adevăr luate drept variabilă dependentă* dacă li se explorează variaţiile dincolo de limitele adoptate efectiv în observaţie. Astfel, se va extrapola la ansamblul *continuum – xAm* o scală de senzaţie* stabilită empiric numai pe o parte a valorilor fizice. Extrapolarea trebuie să rămână întotdeauna matematic justificată, şi chiar cu această condiţie esenţială ea cere o mare prudenţă, justificarea matematică nefiind o garanţie de adecvare empirică.

Prin extindere, generalizare* a unei observaţii făcute sau a unei concluzii degajate dintr-un context dat la un domeniu mai larg; extrapolarea de la laborator la viaţa reală, de la animal la om. de la cazul singular la o regulă generală. (V. Model. Validare.)

M. Richelle

(D.S.)

Extrasenzorial

Care nu se adresează nici unui simţ, dar ar fi totuşi perceput de organism. Percepţia* extrasenzorială ar corespunde capacităţii pe care o au unii subiecţi, în anumite condiţii optime de observare, de a culege informaţii pe alte căi decât prin receptorii senzoriali cunoscuţi. Această capacitate este un fenomen controversat, care ţine în bună parte de parapsihologic*, deşi el face obiectul cercetărilor experimentale. Rezultatele lor sunt totuşi subtile, adesea nereproductibile şi, în cazurile cele mai convingătoare la prima vedere, adesea altfel interpretabile, în termeni de probabilitate*, de teorie a jocurilor* sau de decizie. În alte cazuri, neglijenţa, respectiv frauda nu sunt excluse. Trebuie ca o atitudine ştiinţifică să impună deschiderea la fapte care nu aşteaptă poate, pentru a fi stabilite cu adevărat, decât progrese în mijloacele noastre de investigare. De fapt, în istoria ştiinţelor exemplele abundă, exemple de fenomene mai întâi înlăturate, care nu şi-au găsit consacrarea decât după o evoluţie a metodelor sau a ideilor.

M. Richelle

(D. S.)

Extratensiv (la testul Rorschach)

Tip de rezonanţă intimă* care pune în evidenţă prevalenta răspunsurilor culoare în raport cu cele kinestezice. El ar fi semnificativ pentru o funcţionare psihică ce investeşte relaţiile cu lumea exterioară, privilegiind mai ales sensibilitatea la mediu şi exprimarea afectelor. Subiectul extratensiv se angajează din plin în

activităţi exterioare, relaţionale, manifestând o dependenţă mai mult sau mai puţin importantă faţă de obiectele externe, căutând în contactele cu acestea satisfacţii emoţionale şi afective. Isteria* reprezintă un exemplu tipic de personalitate* extratensivă.

C. Chabert

(D. S.)

Extraversiune

Tendinţă de întoarcere către exterici, extraversiunea este o caracteristică psihologică, în sensul caracterului*, stilului specific fiecărui individ, care se exprimă printr-o deschidere către lume şi către ceilalţi, o tendinţă de a merge spre necunoscut. Mai mulţi psihologi au propus ideea conform căreia nivelul de trezire* ar explica această dimensiune psihologică a personalităţii.

H. Eysenck a emis ideea că subiecţii extravertiţi ar fi cei care au în mod natural un nivel relativ scăzut de trezire şi care ar căuta în acest caz o cantitate importantă de stimulare. Această teorie se află la originea scalei de evaluare a extraversiunii. C. Jung a făcut din extraversiune una din cele două caracteristici de bază ale clasificării sale psihologice.

A. Braconnier

(D. S.)

Extremizare a riscului

De la celebra cercetare pe care M. Sherif a publicat-o în 1935, studiul genezei normelor de grup* (v. Influenţă socială) indică faptul că norma se naşte adeseori dintr-o convergenţă de judecăţi individuale spre o poziţie centrală (normalizare prin convergenţă). Totuşi, există situaţii de decizii colective, mai ales când este vorba să se asume riscuri, în care se observă o extremizare a deciziei colective în raport cu judecăţile individuale prealabile: astfel s-a spus că grupurile îşi asumau mai multe riscuri decât indivizii. De atunci s-a arătat că:

1. această extremizare poate să se îndrepte spre

prudenţă;

2. ne aflăm în prezenţa unui fenomen care depăşeşte cadrul asumării riscului: fenomenul polarizării" colective.

ERSOC

(D. S.)

F

Fabulă → Istorie

Fabulaţie

Amintire falsă care afectează mai mult trecutul apropiat decât trecutul îndepărtat. De obicei, este vorba de o reconstrucţie anarhică, plecând de la elemente autobiografice autentice, dar care au pierdut criteriul temporal de referinţă. Fabulaţiile (sau confabulaţii) sunt frecvente în cursul sindromului Korsakov, caz în care ele pot fi interpretate ca un fel de apărare faţă de amnezie*, asociindu-se cu o anosognozie. De menţionat faptul că fabulaţiile pot fi observate şi fără o amnezie clară, în timpul unor tulburări frontale.

J.-L. *Signoret* (G. D. S.)

Facilitare

Răspunsul* la un stimul este facilitat atunci când se constată o creştere a amplitudinii sale, stimularea fiind repetată. Acest termen este rezervat, în special, pentru răspunsul postsinaptic şi indică o creştere a amplitudinii potenţialelor* postsinaptice, în timpul transmiterii unor potenţiale de acţiune presinaptice. În acest caz, s-a demonstrat că facilitarea se datorează unei creşteri cantitative a neurotransmiţătorului eliberat de fiecare potenţial de acţiune, în funcţie de poziţia sa în transmisie.

M. Moulins

(*G.* D. S.)

Facilitare (de acces)

Termen metaforic tradus din germanul *Bahnung* şi care indică facilitarea* transmisiei influxului nervos în timpul unei învăţări. Noţiunea este mult prea generală pentru a fi folosită în stadiul actual al cercetării

neurobiologice a învăţării, în care modelele* utilizate sunt mai precise în ce priveşte localizarea* circuitelor respective, ca şi natura şi declinul temporal al fenomenelor neuronale. Totuşi ea este prezentă, mai mult sau mai puţin explicit, în modele mai generale, cum sunt cele utilizate de specialiştii în inteligenţa artificială*, în special în curentul conexionist.

M. Richelle (G. d. S.)

Facilitare socială îmbunătăţire a performanţei individuale datorată prezenţei altei persoane, fie că acest altul este un simplu observator (coprezenţă), fie că el efectuează aceeaşi sarcină (coacţiune). După R.B. Zajonc, prezenţa altuia ridică nivelul motivaţiei*, iar motivaţia crescută ridică nivelul general al activităţii organismului şi favorizează producerea răspunsurilor dominante.

În schimb, N.B. Cottrell pune accentul pe specificitatea socială a celuilalt şi consideră că:

1. efectul coprezenţei nu se produce decât în măsura în care cealaltă persoană nu este neutră şi poate face o evaluare a performanţei pe care ea o observă;

2. coacţiunea nu are efect de facilitare decât cu condiţia ca ea să se producă în situaţii de competiţie.

F. Askevis-Leherpeux (G. D. S.)

Factor în sens obişnuit, întâlnit în discursul ştiinţific, orice element care poate avea statut de cauză* a unui fenomen sau care poate să-l influenţeze (v. Cauzalitate). Mai tehnicist, termenul este adesea considerat ca sinonim cu variabila* independentă, mai ales în cazul planurilor* experimentului şi în special în planurile factoriale. În acest caz, definiţia sa se apropie de cea care există în statistică, unde desemnează o variabilă explicativă categorială, fixată la începutul unei analize efectuate asupra unor date structurate, fie ele rezultatele unei experimentări (realizate după un plan de experiment definit), fie adunate cu ajutorul procedeelor anchetei. Se vorbeşte de factor constant atunci când factorul în cauză nu acoperă decât o

singură stare sau modalitate.

Doi factori sunt denumiţi integraţi atunci când fiecărei modalităţi a unuia dintre aceşti factori, denumit factor integrat, i se atribuie o singură modalitate a celuilalt, denumit integrator; astfel, într-un plan de experiment care implică trei grupe de vârstă, există o integrare a factorului subiect (S) în factorul vârstă (V), fiecare subiect fiind în mod necesar fixat la o singură vârstă: planul care corespunde acestei integrări este notat Sev>.

Doi sau mai mulţi factori sunt consideraţi încrucişaţi atunci când fiecare modalitate a unuia dintre ei afectează fiecare modalitate a celuilalt (a celorlalţi) şi fiecare combinaţie astfel produsă corespunde cel puţin unei observaţii: planul de încrucişare a doi factori A şi B este notat A*B. în analiza factorială*, un factor este o variabilă nespecificată de la început, ca în cazurile precizate mai sus. ci rezultând din analiză. Este o variabilă numerică şi cel mai adesea constituie obiectul analizei psihologice în ştiinţele comportamentului. Astfel, factorii desprinşi prin analize factoriale efectuate asupra bateriilor de teste* mentale au fost asimilaţi cu aptitudini sau competenţe, fie de ordin general (factorul g), fie de ordin mai restrâns, deşi ei intervin într-o mare varietate de sarcini care au aspecte comune (factor de grup, verbal, spaţial etc), fie de ordin specific, ei intervenind în performanţe cu totul speciale. Se ajunge chiar la factori degajaţi din teste sau inventare* de personalitate.

P. Bonnet şi *H. Rouanet*

(G. D. S.)

Factor de dezvoltare Dezvolta, e Factor de mediu → Mediu

Factor de reflexie difuză

Expresie ce înlocuieşte astăzi termenul desuet albedo. Când o suprafaţă mată difuzantă (strat de zăpadă proaspătă, de ex.) primeşte lumină, ea o reflectă într-o

manieră ortotropă (aceeaşi valoare a reflectării luminoase în toate direcţiile) şi corespunde legii lui Lambert. Practic, suprafeţele sunt parţial difuzante şi se află în relaţie cu factorii de luminanţă care se schimbă după unghiul de reflexie; în acest caz, este vorba tot de *albedo*, prin extensie. *Albedo* va depinde şi de lungimea undei incidente.

R. Genicot

(G. D. S.)

Factor g

Noţiunea de factor* general (sau factor g) a fost introdusă în 1904 de C. Spearman ca element central al teoriei sale bifactoriale a inteligenţei*: indivizii s-ar diferenţia după o competenţă* generală, mai mult sau mai puţin solicitată de toate sarcinile*: factorul g, şi competenţe specifice corespunzătoare fiecărei sarcini. Dacă teoria bifactorială a fost abandonată, noţiunea de factor g a fost păstrată: se consideră că există un factor g atunci când, în mod sistematic, se constată intercorelaţii pozitive în interiorul unei baterii de teste. Prin urmare, factorul g nu este general decât în relaţie cu un eşantion de sarcini. Aşa-zisele teste ale factorului g sunt teste de raţionament* inductiv aplicat la conţinuturi figurative* care nu au semnificaţie specială. În modelele ierarhice de organizare a aptitudinilor*, factorul g acoperă factori de grup, extinşi sau restrânşi.

M. Huteau

(G. D. S.)

Factor neurotrofic → Neurotrofic

Facultăţi (Psihologie a)

Termen ce nu mai este folosit astăzi în psihologie, cu toate că anumite concepte din ştiinţele neurologice*, ca cel de modularitate*, se referă la el. Termenul desemnează capacităţi ale psihicului uman ca imaginaţia* sau memoria*; aceste facultăţi au constituit obiectul subdivizărilor succesive, alimentând adesea ipoteza

localizărilor* cerebrale precise.

— *F. Parot*

(G. D. S.)

Falică (Femeie sau Mamă)

Deşi acest termen este folosit uneori în jargon psihologic pentru a descrie o femeie masculină şi, mai ales, o mamă care încearcă să uzurpe anumite dimensiuni ale rolului tatălui, în psihanaliză el denumeşte un *imago** care reprezintă mama ca fiind dotată cu un penis (mama cu penis). Acest *imago*, după S. Freud, se înrădăcinează în una din ideile sexuale infantile* la băieţii care nu-şi pot imagina că femeile, în special mama lor, pot fi lipsite de un organ, atât de valorizat pentru ei, ca penisul. Această idee rezistă în faţa observării diferenţei anatomice dintre sexe: băiatul mic crede că fetele nu au încă penis şi, atunci când va constata absenţa penisului la femei, ova considera ca rezultat al castraţiei. Fixaţia* unei astfel de reprezentări a femeii cu penis ajunge să se asocieze cu aversiunea faţă de femeia fără penis, ceea ce îl predispune pe bărbat la homosexualitate. Readucând în discuţie teoria freudiană după care copiii de doi sau de trei ani ignoră diferenţele dintre sexe, M. Klein a considerat reprezentarea mamei cu penis ca o variantă relativ tardivă a fantasmei părinţilor combinaţi*, formă arhaică a scenei primitive*, în care tatăl şi mama se confundă. În această perspectivă, mama cu penis este întotdeauna mama care a încorporat penisul tatălui în timpul coitului. După M. Klein, este vorbă de un *imago* angoasant (iar după Freud, este o reprezentare consolidată) care joacă un rol nu numai în homosexualitatea masculină, ci şi în impotentă.

J.-M. *Petot*

(O. D.)

Falus

Psihanaliza diferenţiază între penis, ca organ bărbătesc în realitatea sa corporală, şi falus, care exprimă simbolic valoarea sa. Stadiul falie al evoluţiei libidinale

corespunde complexului de castrare. Astfel, pentru fată, ca şi pentru băiat, este vorba de a avea falus (vagin sau penis) sau de a fi castrat. Pentru unii (J. Lacan), falusul este „semnificantul dorinţei” la nivelul complexului Oedip. În mitologie, falusul în erecţie simbolizează puterea suverană şi magică, nu numai varietatea priapică a puterii masculine.

R. Doron (O. D.)

Familiaritate

Proprietate a obiectelor sau fenomenelor care sunt prezente permanent în mediul înconjurător al unui subiect. Ea poate avea un caracter obiectiv şi să fie consecinţa unei apariţii foarte frecvente a acestor obiecte sau fenomene în mediul sau în cadrul de referinţă obişnuit al subiectului. Ea poate avea un caracter mai subiectiv şi să fie legată de sentimentul de „déjà vu”, inexplicabil în termeni de frecvenţă statistică în mediul înconjurător.

J *J.-P. Bronckart*
(G. D. S.)

Familie

Familia este un grup de indivizi uniţi prin legături transgeneraţionale şi interdependente privind elementele fundamentale ale vieţii. Scrierile lui S. Freud şi ale succesorilor lui se referă frecvent la membrii familiei ca actori în dezvoltarea psihică a unui individ, dar nu se întâlneşte o teorie psihanalitică a familiei ca grup. Prima mare cercetare teoretică este sistemică (v. Terapia familială sistemică). Ea este urmată, în anii 1970, de cercetarea psihanalitică: grupul familial elaborează un aparat psihic familial şi are modul său propriu de funcţionare psihică; el poate fi tratat în totalitate prin terapia familială psihanalitică.

Aparat psihic familial: termen inventat de R. Kaes în 1976 în urma celui de aparat psihic grupai. Rezultând din fuziunea psihismelor individuale, aparatul psihic grupai a fost conceptualizat de A. Ruffiot (1981) ca fiind constituit

dintr-un psihism pur: funcţionarea sa este de tip oniric. El este cadrul invariant şi nediferenţiat care permite fiecărui membru al familiei să realizeze o integrare somatopsihică bună şi să-şi structureze un eu/ego autonom. Funcţia sa este de a îngrădi psihismele individuale.

Învelit familial: fantasmă împărtăşită a unei membrane comune, a unui eu-piele familial descris de D. Anzieu în 1985. Învelişul familial asigură funcţiile principale de paraexcitaţie internă şi externă, de frontieră între interiorul şi exteriorul familiei, de filtru al schimbărilor, de conţinător al psihismelor individuale. Natura rigidă sau suplă a acestui înveliş psihic determină funcţionarea intrafamilială şi raporturile ei cu lumea exterioară. Învelişul genealogic este un cadru ce delimitează un spaţiu de schimburi care înscriu familia într-o istorie transgeneraţională.

Funcţionare psihică familială: descrisă după tipul de relaţie de obiect, natura angoasei şi mecanismele de apărare* utilizate, ea relevă felul în care familia îşi rezolvă conflictele. O relaţie de obiect genital caracterizează familia care se organizează în jurul angoasei de castrare. O relaţie de obiect parţial* caracterizează familia anaclitică* confruntată cu angoase de pierdere. O relaţie de tip fuzionai caracterizează familia psihotică ce trăieşte angoasa de fragmentare.

Mecanisme de apărare familială: elaborate de aparatul psihic familial, ele vizează reducerea excitaţiilor care ridică nivelul tensiunii sale interne. O familie patologică dezvoltă diferite mecanisme de apărare*: neagă diferenţa dintre fiinţe, dintre sexe. dintre generaţii, neagă legea şi puterea sexuală, neagă moartea. Alte mecanisme de apărare feresc familia de excitaţii de origine externă: extraiecţie, negare a dependenţei, scizura internă, introiecţie. Obiect-grup-familie: noţiunea de obiect-grup-familie defineşte iluzia comună a membrilor grupului familial de a fi un tot. Au fost descrise trei tipuri: obiect-

grup-familie conţinător, obiect-grup-familie parţial şi obiect-grup-familie *imago*. Fiecare nivel de organizare a psihicului comportă simultan investiri de obiect-grup-familie şi de obiecte individuale.

Onirism familial: trăirea în comun a visurilor diferiţilor membri ai familiei creează un „aparat oniric familial”. Onirismul familial permite orientarea spre un psihism comun, crearea unui spaţiu oniric comun, tranziţional. Visul, locul favorizat al întâlnirilor inconştiente, permite ca, în tratamentul analitic familial, să se reconstituie şi să fie stăpânite „trăiri fără urme” din prima fază de vârstă şi să se restabilească o continuitate psihică a membrilor.

A. Ruffiot

(G. D. s.)

KAES, R. (1976), *L’appareil psychique groupal. Constructions du groupe*, Dunod, Paris.

— RUFFIOT A. (1981), „Le groupe familie en analyse. L’appareil psychique familial”, în RUFFIOT A. şi col., *La theorie familiale psychanalytique*, Dunod, Paris.

Familie (Test de desen al)

Tehnică de investigare psihologică inventată de L. Corman şi destinată copiilor; execuţia este simplă şi uşoară, dar analiza şi interpretarea se bazează în întregime pe experienţa şi competenţele psihologului, deoarece proba nu este etalonată. Sunt utilizate două indicaţii:

1. „Desenează familia ta”;

2. „Desenează o familie” sau „o familie pe care ţi-o imaginezi”. L. Corman distinge trei niveluri de interpretare: nivelul grafic, nivelul structurilor formale şi nivelul conţinutului. El adaugă o anchetă sub formă de convorbire* semidirectivă care permite să fie sesizate diferite semnificaţii de identificare sau de relaţie (precizări privind vârsta, sexul, rolul, cel mai mult sau cel mai puţin amabil, cel mai fericit sau cel mai puţin fericit). c. *Chabert*

(G. D. S.)

Fantasmatică

Importanţa specifică a fantasmer la S. Freud i-a determinat pe psihanalişti să conchidă că viaţa unui subiect este structurată de o fantasmatică, adică de o organizare singulară a fantasmelor sale – tematică şi dinamică în acelaşi timp. În schimb, fantasmatică originară este universală şi specifică (v. Seducţie).

R. Doron (*G.* D. S.)

Fantasmatizare

Este o elaborare de fantasme* în raport cu dorinţele*; nu este vorba de o orientare intenţionată, ci de o înscenare din care face parte subiectul, chiar dacă prezenţa sa este mascată de apărărr şi de interdicţii.

R. Doron (G. D. S.)

Fantasmă

În sens extins, acest termen defineşte imaginaţia*, însă el a fost folosit în psihanaliză, unde i s-a acordat un statut special, cel de scenariu pentru îndeplinirea dorinţei inconştiente care implică deformări defensive. Termenul indică scene cu statut psihic diferit, având între ele relaţii care formează obiectul privilegiat al investigaţiei psihanalitice.

S. Freud distinge fantasme conştiente sau vise* diurne, fantasme inconştiente, ca structuri subiacente unor conţinuturi manifeste, şi fantasme originare care reapar întotdeauna în psihanaliză, fiind considerate universale, ireductibile la condiţiile trăirir individuale şi pe care el le consideră ca fiind transmisii filogenetice (scenă primitivă*, castrare*, seducţie*, întoarcere intrauterină).

Fantasmele pun în scenă dorinţa* mai ales în secvenţe vizuale din care subiectul face parte. Permutările de rol şi atribuţie concură la operaţiile de apărare primitive, ale întoarcerii asupra propriei persoane*, transformării în contrariu*, (de ~) negării” şi proiecţiei. Viaţa fantasmatică inconştientă este structurată şi

structurantă; redusă la esenţa sa, ea constituie realitatea psihică – formă de existenţă particulară – care nu poate fi confundată cu realitatea materială.

Plecând de la interpretarea jocului copilului ca pe un vis, şcoala kleiniană de psihanaliză a generalizat teoria fantasmei până într-acolo încât a inclus orice producţie a inconştientului şi consideră fantasma subiacentă oricărei activităţi psihice, într-o altă orientare, data de J. Lacan, caracterizată prin poziţia acordată limbajului (inconştientul fiind considerat structurat ca un limbaj), fantasma a fost considerată ca făcând parte din registrul imaginarului*, diferit de real* şi de ordinea simbolică a limbajului. Astfel, ea este apreciată ca o iluzie* în raport cu narcisismul specular*, ceea ce face posibilă articularea realului cu simbolicul*, în special în cura analitică.

B. Brusset

(G. D. S.)

Fantasmă de destrămare

Expresie introdusă de D. Anzieu în 1975 pentru a desemna forma de angoasă* specifică grupurilor în formare. Obiectivul schimbării atitudinilor individuale, propus participanţilor, este resimţit de către aceştia ca implicând un risc de „destrămare” a habitudinilor lor, a voinţei lor, a individualităţii lor. Aceste fantasme sunt proiectate asupra echipei de animatori, grupul încercând să le „destrame” metoda. Participanţii se tem ca ei să devină, la rândul lor, „cei care destramă”. Fantasmele de destrămare exprimă transferul* grupai negativ, în timp ce iluzia grupală*, în care aceste fantasme sunt inversul, concentrează transferul pozitiv.

D. Anzieu

(G. D. S.)

Fantastică (Parafrenie) → Parafrenie Fantomă

Noţiunea psihanalitică de fantomă a fost introdusă de N. Abraham şi M. Torok:

„Fantoma este travaliul în inconştient al secretului de

nemărturisit altuia (incest, crimă, situaţie de bastard etc). Legea sa este obligaţia de neştiinţă. Manifestarea sa, bântuiala. este revenirea fantomei în cuvinte şi acte bizare. În simptome (fobice. obsesionaie etc). Universul fantomei poate să se obiectiveze, de exemplu, în povestiri fantastice. În acest caz, se trăieşte un afect special pe care Freud l-a descris ca «ciudăţenie îngrijorătoare»" (N. Abraham, 1978, p. 391). Fantoma nu este legată de pierderea unui obiect sau de un doliu ratat de subiectul însuşi, ea este mărturia despre existenţa unui mort care continuă să trăiască în subiect. Ea nu poate să dispară „decât arunci când va fi recunoscut caracterul său de eterogenitate radicală în raport cu subiectul, la care nu a făcut niciodată referinţă directă şi la care nu ar şti să se raporteze ca proprie experienţă refulată, chiar ca experienţă de încorporare" (*ibid.*, p. 431). Travaliul de elaborare a fantomei revine descendenţilor unui părinte deţinător al unei cripte*: aceasta rezultă din pierderea inavuabilă, cauzată de un secret împărtăşit, a unui obiect narcisic particular valorizat de subiect.

R. Kaes

(G. D. S.)

ABRAHAM N. (1974), „Notes du Seminaire sur l'unite duelle et le fantome", în ABRAHAM N. (1978), *L'ecorce et le nayau* (collaboration et autres essais de M. Torok). Aubier-Hammanon. Paris.

Fantomă (Membru) → Membru fantomă

Fapt de apartenenţă

Fiinţa umană construieşte imaginea sa socială pornind de la comparaţii legate de locul pe care-l ocupă într-o structură socială. Este important deci pentru individ să fie perceput de către ceilalţi ca membru al grupului la care el se referă. Pentru a obţine această recunoaştere, mai ales în grupuri marginale sau deviante, el se poate comporta în sensul de a-şi demonstra competenţa normativă. Pentru aceasta, el realizează o conduită*

manifest performantă, pe care o consideră semnificativă pentru adoptarea criteriilor valorizate de grup, fie din iniţiativă proprie, fie satisfăcând o probă de iniţiere impusă în prealabil pentru admiterea sa în grup. În grupurile minoritare faptele de apartenenţă le asigură consistenţa şi caracterizează identificarea membrilor lor.

J. Selosse (G. D. S.)

Fasonare → *Shaping*

Fatică (Funcţie) → Funcţie a limbajului

Fatigabilitate

Predispoziţie sau tendinţă* la oboseală* fizică sau mentală. Ea poate decurge dintr-o activitate excesivă anterioară (surmenaj) sau din condiţii speciale ca stresul* sau privarea* de somn*; poate fi legată de o stare psihofiziologică mai mult sau mai puţin permanentă („temperament”) sau să facă parte din tabloul clinic al diferitelor patologii somatice sau psihosomatice (vechea noţiune de neurastenie, sindrom al depresier etc). Au fost construite probe de laborator şi teste* pentru măsurarea fatigabilităţii fizice (ergometru*, măsurări repetate cu dinamometrul*) sau mentale (probe de atenţie* susţinută); principiul de bază este acela de a urmări scăderea unei performanţe* continue sau repetate, în funcţie de timp. Fatigabilitatea se poate instala şi la nivelul unui organ senzorial sau motor: fatigabilitate oculară sau astenopie (v. Anizometropie).

M. Richelle (O. D.)

Faţă

Interesul psihologilor pentru faţa umană ţine mai întâi de faptul că aceasta constituie sediul principal al expresier emoţiilor* şi are deci un rol central în comunicarea* socială, în care însoţeşte, nuanţează sau suplineşte expresia verbală. Ea este, de asemenea, configuraţia* principală care conduce la identificarea individualizată a congenerilor în specia umană. În acest sens, extraordinara capacitate de recunoaştere a feţelor a

reţinut atenţia. Cercetătorii au demonstrat caracterul precoce al acesteia în dezvoltare*, determinant în procesele de ataşament* afectiv. Ei au folosit recunoaşterea imaginii reflectate de oglindă* (imagine speculară) ca indiciu al recunoaşterii de sine. În sfârşit, fenomenul curios de prozopagnozie*, sau pierdere a capacităţii de recunoaştere a feţelor în anumite patologii neurologice, a deschis calea unor studii neuropsihologice* asupra structurilor cerebrale implicate (rolul emisferer drepte este general recunoscut) şi unor cercetări asupra mecanismelor cognitive* implicate (percepere a unei configuraţii globale, extragere de trăsături specifice, familiaritate).

M. Richelle

(N.C.)

Fază libidinală a dezvoltării

S. Freud şi K. Abraham au numit faze ceea ce se traduce, de obicei, prin stadii ale dezvoltării libidinale. Această apropiere terminologică este înşelătoare, dacă ţinem cont de sensul pe care l-a primit termenul de stadiu* în psihologie, sub influenţa lucrărilor lui J. Piaget şi care este greu compatibil cu insistenţa lui S. Freud asupra faptului că fazele dezvoltării libidinale sunt slab delimitate şi pot să se suprapună, adică să fie simultane. Aceste faze, descoperite de S. Freud între 1905 şi 1915, corespund unor organizări succesive ale pulsiunii sexuale sub primatul unei zone erogene*: faza orală*, anală* sau sadic-anală*, genitală* infantilă sau falică. În aceeaşi perioadă, dar fără a pune în comunicare cele două serii, S. Freud desprindea etapele care conduc de la autoerotism* la deplina dragoste de obiect*, trecând prin narcisism* şi alegerea de obiect narcisică. K. Abraham, în 1924, a completat descrierea fazelor dezvoltării libidinale deosebind două etape în interiorul primelor două faze şi insistând pe legătura dintre primatul unei zone erogene determinate şi o modalitate specifică a relaţiei de obiect*

(v. Fază Orală, Canibalică, Anală. Sadic-anală). Această teorie holistică a stadiilor a fost repusă în discuţie prin lucrările lui M. Klein, care a substituit noţiunea de poziţie* celei de stadiu, iar în Franţa, prin mişcarea de întoarcere la Freud* stimulată de J. Lacan.

J.-M. *Petot*

(G. D. S.)

Fazic → Activare

Feed-back

Retroacţiune* a unei stări a variabilei dependente* asupra variabilei independente*, a unui efect asupra cauzei ce l-a produs. Termenul englezesc *feed-back* s-a impus în limba franceză în defavoarea traducerii propuse, de „retroacţiune”. Introdus de

N. Wiener în 1948 în cibernetică*, ştiinţă nouă consacrată sistemelor de autocontrol, termenul defineşte un concept-cheie. Anumite maşini, al căror termostat oferă un exemplu simplu, sunt concepute astfel încât mecanismul se reglează prin *output*. Aceste servomecanisme constituie sisteme de control în buclă închisă Ele furnizează un model* pentru modul de funcţionare omniprezent în lumea biologică, pe care Claude Bernard l-a intuit în noţiunea sa de stabilitate a mediului interior, reluat de W. Cannon în 1932 în conceptul său de homeostazie. Formalizarea matematică şi interpretarea teoretică dată de Wiener au deschis perspectiva folosiriifeed-*backului* în disciplinele cele mai diverse. Psihologia a preluat termenul şi conceptul cu mare speranţă, deoarece permiteau o formulare ştiinţifică a problemelor telefonomice*, a celor legate de activităţi dirijate spre un scop.

Exemplele *de feed-back* sunt numeroase în domeniile foarte diverse ale ştiinţei comportamentului. Analiza mişcării” relevă rolul informaţiei inverse, transmisă de la receptorii proprioceptivr musculari şi tendinoşi. Orice coordonare* senzorio-motorie implică intervenţia/<? e<i-

fojat-ului, furnizând în permanenţă estimări referitoare la distanţa dintre performanţa actuală şi cea urmărită, în vederea reducerii ei. În învăţare», controlul comportamentului prin consecinţele* lui. caracterizând condiţionarea operantă*, corespunde unui fenomen de *feed-back*. Se produc chiar şi reglaje inverse ale comportamentelor pregătitoare* şi consumatorii puse în mişcare de o stare motivaţională. Cunoaşterea rezultatelor, în activitatea de învăţare şi de rezolvare de probleme* la om, are rol de *feed-back*. *Feed-back-xA* este întâlnit în interacţiunile sociale, în ajustările* ergonomice şi în practicile terapeutice (v. Biofeed-*back*).

O reglare în *feed-back* a comportamentelor presupune ca informaţia privind *outp*u*tul*, ajungând în poziţie de comandă, să fie confruntată cu o valoare etalon sau cu o reprezentare* a ourpui-ului dorit, bucla comportându-se. În acest caz, ca un comparator.

Termenul *feed-forward* desemnează o reglare care anticipează o stare ulterioară a sistemului, ca în adaptarea motorie a sportivului la o fază apropiată a traiectoriei mingii (v. Anticipare, Program motor.)

M. Richelle

(O. D.)

Feed-back verbal

Aplicată la achiziţia primei şi/sau celei de a doua limbi, această noţiune se referă la reacţiile verbale ale locutorilor experimentaţi (părinţi, învăţători etc.) faţă de producţiile locutorilor începători. Poate fi vorba de aprobări şi dezaprobări verbale, de repetiţii exacte sau parţiale ale enunţurilor de către cel care învaţă, de expansiuni (corecţii implicite), de corecţii explicite şi de extensii ale limbajului interlocutorului (enunţuri care extind semnificaţia* enunţului precedent). Alegerea şi nivelul adaptărilor verbale sunt determinate mai ales de nivelul de receptare a limbajului de către cel care învaţă, dar şi de capacităţile sale productive (în special de

lungimea enunţurilor). Potrivit unei ipoteze larg răspândite, aceste reacţii joacă un rol de prim ordin în achiziţia limbilor.

G. De Weck (G. D. S.)

Feed-forward→ *Feed-back* Feminitate

Feminitatea, un corelativ al masculinităţii, marchează în limba franceză identitatea* de gen, subliniată de gramatică. Clinicienii însă se străduiesc să distingă planul biologic şi cel psihologic, să studieze construcţia identităţii sexuate la nivelul speciei umane, să definească partea orientărilor profunde ale personalităţii şi cea a prejudecăţilor sociale.

R. Doron

(G. D. S.)

Fenocopie

Termen creat în 1934 de către R.B. Goldschmidt pentru a indica un proces fenotipic pur prin care un organism poate produce un tip mutant. Piaget va folosi acelaşi termen schimbându-i complet sensul, pentru a denumi copierea de către genotip a unei modificări fenotipice. El vede în acest proces un argument în favoarea ipotezei eredităţii dobânditului, problemă care, după aprecierile lui, rămâne deschisă. Majoritatea biologilor resping concepţia dezvoltată de J. Piaget.

P. Mengal

(G. D. S.)

Fenomen alfa → Aparent Fenomen halucinozic → Halucinoză

Fenomen phi → Aparent Fenomenologie

Fenomenologia este studiul descriptiv al fenomenelor în spaţiu şi timp, fără referire la legile sau natura lor. Ea îşi are sursa în filosofia germană din jurul anului 1900 şi a început cu o dispută între F. Brentano şi E. Husserl cu privire la termenul care trebuia să definească disciplina lor: fenomenognosie pentru primul, fenomenologie pentru cel de-al doilea.

Pentru psihologie, distincţia este capitală deoarece ea subliniază specificitatea actului cognitiv*: conştiinţa* este orientată spre un obiect intenţional şi nu asupra unor obiecte exterioare sau esenţe atemporale.

Tentaţia de a construi noi sisteme în loc de a descrie ce se poate vedea privind într-o altă manieră a prevalat uneori în psihologie, însă fenomenologia rămâne în acest domeniu un curent important.

R. Doron (G. D. S.)

Fenotip

Expresie particulară a unei gene* la diferite niveluri de organizare biologică (comportamental, fiziologic, morfologic, neuronal, biochimic incluzând lanţul de acizi aminaţi necesari). De asemenea, fenotipul indică un ansamblu de trăsături asociate cu un genotip. Orice fenotip rezultă ca efect al unei gene sau al unui ansamblu de gene care acţionează în mod aditiv sau interactiv cu mediile materne (citoplasmice, prenatale, postnatale), ca şi cu mediul general în care se află plasată specia. Acelaşi fenotip poate rezulta ca efect al mai multor gene care acţionează în mod independent.

P.-L. *Roubertoux*

(*O.* D.)

Feromon

Substanţă chimică eliminată în exteriorul organismului sau depusă pe suporturi din mediu, purtătoare de informaţii adresate exemplarelor aceleiaşi specii. Caracteristici ale unui individ, ale unui sex, ale unei caste sau grup social, feromonii pot să declanşeze şi alarma*, să dirijeze deplasarea pe trasee, să orienteze întâlnirea sexelor, să indice limitele unui teritoriu* sau, în anumite cazuri, să inhibe anumite funcţii fiziologice la indivizii de aceeaşi specie (sterilitate a lucrătoarelor la insectele gregare sau determinism al castei). Acest termen este opus celui de alomoni. substanţe chimice purtătoare de informaţii destinate indivizilor altor specii.

R. Campan
(O. D.)
Fertilitate maximală → Economie Fetişism

Conduită perversă caracterizată prin folosirea unor obiecte anume (fetişuri) ca metodă preferenţială, repetată şi în anumite cazuri exclusiv pentru a obţine o excitaţie sexuală.

Obiectele nu se limitează la articole vestimentare feminine. Fetişul este asociat adesea cu o persoană cu care subiectul a fost în relaţii intime în timpul copilăriei sale. Pentru S. Freud, fetişismul este un tip de perversiune caracterizat prin fixaţia dorinţei erotice asupra unei părţi a corpului sau asupra unui obiect neînsufleţit considerat ca un element parţial, dar care corespunde unei componente a sexualităţii infantile ce face parte din sexualitatea normală şi nu devine patologică decât atunci când ea este predominantă.

J.-F. Allilaire
(G. D. S.)
Fiabilitate

Fiabilitate şi fidelitate* a unei măsurr sunt termeni uneori sinonimi. Mai exact, este folosit termenul de fidelitate pentru a desemna calitatea constantă a măsurii (*reliability*) şi cel de fiabilitate pentru marcarea calităţii instrumentului (examen*, test*, scală*) utilizat pentru a o obţine (*dependability*). De fapt, fidelitatea nu depinde numai de instrument, ci şi de variaţii care se produc la nivelul individului măsurat, la cel care măsoară, ca şi la nivelul situaţiilor. Eroarea apărută în măsurarea calculată plecând de la un coeficient de fidelitate permite determinarea diviziunii în interiorul căreia socotim că se situează „nota* reală”. Teoria generalizabilităţii este o extensie a teoriei fidelităţii. Coeficientul de generalizabilitate dă informaţii privind încrederea pe care o putem avea într-un dispozitiv de observaţie pentru a estima media tuturor observaţiilor posibile, în condiţii

determinate.

G. De Landsheere

(G. D. S.)

Ficţiune → Iluzie perceptivă

Fidelitate

Diferiţi coeficienţi de fidelitate permit estimarea variantei totale a scorurilor obţinute la un test* (variantă, jeală”), care rezultă din diferenţele individuale referitoare la însuşirile observate şi nu din surse străine de variaţie. Aceste surse pot fi legate de timp (fidelitate test-retest), de conţinut (coeficient de echivalenţă între forme paralele; coeficient de omogenitate între două jumătăţi ale aceluiaşi test, sau *split-half**; coeficienţi de consistenţă internă între toţi itemii, cum sunt cei ai lui Kuder-Richardson sau ai lui Cronbach). În ce priveşte varianta totală atribuită acestor surse diverse, ea este uneori denumită variantă a „erorii” (v. Generalizabilitate).

M. Bruchon-Schweitzer (G. D. S.)

Fiduciar → Analiză de variantă

Figurabilitate (Luare în consideraţie a)

Termen introdus de S. Freud în analiza travaliului visului*, desemnând cerinţa căreia i se supun gândurile inconştiente ale visului, aceea a unei transformări care substituie exprimării lor foarte abstracte o expresie figurată şi concretă. După S. Freud. din toate legăturile posibile ale conţinutului manifest* al ideilor latente din vis, cele preferate sunt cele care permit reprezentări vizuale. Această condiţie reglatoare a travaliului visului îşi are sursa în regresie. S. Freud insistă în această direcţie asupra atracţiei şi selecţiei amintirilor vizuale care ajung să populeze visul: scena infantilă care nu se poate realiza din nou găseşte o cale de reprezentare prin imaginile vizuale ale visului. Noţiunea de figurabilitate a fost utilizată şi dincolo de domeniul clinic al visului, în special în tratamentul reprezentărilor inconştiente unde figurabilitatea constituie o condiţie necesară. *C. Chabert*

(O. D.)

Figurai în genere, este apreciat astfel ceea ce se referă la figuri.

Efect consecutiv* figurai: tip de iluzie* perceptivă care rezultă nu din elemente ce compun configuraţia* observată, ci din expunerea în prealabil a unei stimulări specifice, denumită configuraţie inductoare sau de control. Un exemplu clasic a fost descris de W. Kohler şi H. Wallach în 1944: dacă într-un anumit interval de timp se fixează o configuraţie care prezintă la stânga punctului de fixare* un dreptunghi, iar la dreapta două dreptunghiuri aliniate vertical şi separate printr-o distanţă dată, şi dacă apoi schimbăm privirea pe un test de configuraţie care prezintă două perechi de dreptunghiuri plasate de o parte şi de alta a punctului de fixare, într-un raport spaţial egal cu cel ai dreptunghiurilor din dreapta în figura de control, cele două dreptunghiuri din dreapta se percep ca fiind mai apropiate între ele, iar cele din stânga ca fiind mai îndepărtate.

Sarcinile sau testele* de flexibilitate figurală sunt constituite din probleme* referitoare la configuraţii vizuale, la care subiectul este invitat să furnizeze cât mai multe soluţii inedite. Flexibilitatea figurală este unul din factorii de inteligenţă identificaţi în diverse analize factoriale.

M. Richelle (G. D. S.)

Figurativ

Noţiunea de figurativ a fost introdusă de J. Piaget şi B. Inhelder în 1963 în lucrările lor referitoare la imagine* şi memorie* cu scopul de a caracteriza ceea ce au comun aceste funcţii psihologice şi ceea ce le leagă de percepţie. Activitatea cognitivă comportă deci două aspecte: operativ* şi figurativ. Cel de-al doilea este mişcarea intelectuală prin care subiectul caută să reproducă realul (cu ajutorul percepţiei), să-l recopieze sau să-l imagineze (cu ajutorul imaginii şi al memoriei). Aspectul figurativ

este astfel legat de polul de acomodare al schemelor. În acelaşi timp, lucrările referitoare la funcţiile figurative au demonstrat legătura indisolubilă şi chiar dependenţa frecventă a formării percepţiilor şi imaginilor în raport cu activităţile prin care subiectul caută să transforme sau să organizeze realul…

6 *J.-J. Ducret*

(G. D. S.)

Figură

Ansamblu de trăsături şi contururr perceput ca o structură*, ca o formă* (sau *Gestalf*) şi care se detaşează de un fond nestructurat. Figurile au constituit obiectul unor analize clasice în psihologia Formei, de unde au fost extrase mai multe legi ale percepţiei. Paradoxal, raporturile dintre figură şi fond sunt bine scoase în evidenţă atunci când există ambiguităţi, ca în cazul figurilor reversibile (crucea de Malta, cubul* lui Necker, profiluri-vas etc.): fixarea lor prelungită antrenează periodic o inversiune a figurii cu fondul, dând o saturaţie celei dintâi în raport cu a doua, asociindu-se cu o impresie de deplasare în profunzime, figura trecând în planul din spate, devenind fond. Figură ambiguă: expresie considerată adesea sinonimă cu aceea de figură reversibilă, dar care ar fi mai potrivită figurilor care, fără a produce alternanţa figură-fond sau inversarea perspectivei, se pretează la două interpretări diferite, una dintre ele fiind susţinută de apariţia unei aşteptărr perceptive. Un exemplu clasic este desenul schematic al unui cap perceput ca raţă sau ca iepure.

Figură imposibilă: figură cu două dimensiuni impunându-se ca reprezentare a unui obiect tridimensional, care ar fi totuşi imposibil de construit în mod real într-un spaţiu cu trei dimensiuni. L. şi R. Penrose au fost cei care, în 1958, au atras atenţia psihologilor asupra acestor percepţii paradoxale, pe care anumiţi artişti, în special gravorul Escher şi pictorul Magritte au

ştiut să le exploateze pentru a crea efecte tulburătoare…

M. Richelle (G. D. S.)

Figură de stil

Retoricienii clasici fac deosebirea între figurile de gândire (ironie*, litotă etc.) şi figurile de construcţie (elipsă, chiasm etc), tropi sau figuri de cuvinte prin care un cuvânt capătă o semnificaţie* ce nu-i este proprie. Tradiţia retorică păstrează, în general, patru tropi principali: metonimia* („a bea un pahar”), sinecdoca („pânzele în depărtare”), metafora* („Achille este un leu”) şi ironia* („el s-a făcut nevăzut primul, în chip eroic”). În metonimie, domeniile sunt relegate, dar fără a putea fi identificate foarte bine (astfel, se poate spune că Alexandre Dumas este „un mare condei”). Sinecdoca se bazează pe includere* (pânza la vapor). Metafora trimite la domenii diferite, iar ironia apasă pe un decalaj la limita antitezei: un erou nu fuge. Termenul trop a sfârşit prin a se aplică la orice fel de deturnare (în greceşte *tropost* de sens*, iar lingvistica contemporană a ajuns să considere mecanismul tropilor ca un caz particular de funcţionare a implicitului*; este vorba de trop de fiecare dată când un conţinut derivat, fără a curăţa complet conţinutul primitiv, încetează de a fi conotat pentru a deveni obiectul esenţial denotat (v. Conotaţie şi Denotaţie). Astfel, metafora este o modalitate de a spune altceva, iar ironia exprimă contrarul a ceea ce semnifică enunţul; în hiperbolă („Te ador”) sensul derivat („Te iubesc”) este mai puţin puternic decât cel literal, dar este mai puternic în cazul litotei („eu nu te detest”).

J.-M. *Adam* (G. D. S.)

Filiaţie adoptivă

Filiaţia adoptivă este o legătură artificială creată prin decizie judiciară. Textele fac deosebirea între adopţia* completă şi adopţia simplă. Adopţia completă înlocuieşte filiaţia originară cu filiaţia nouă. Ea este irevocabilă. Copilul capătă drepturile şi obligaţiile unui copil legitim. El

ia numele familiei de adopţie. Adopţia simplă păstrează legăturile cu familia de origine şi nu are influenţă asupra naţionalităţii celui adoptat. Copilul păstrează drepturile sale ereditare în ambele familii. Revocarea sa este posibilă prin judecată. Pentru a putea fi adoptat, copilul trebuie să aibă mai puţin de 15 ani. Peste vârsta de 13 ani, el trebuie să consimtă personal la adoptarea sa (în legislaţia franceză).

J. *Selosse*

(G. D. S.)

Filiaţie a structurilor J. Piaget caracterizează nivelul operatoriu* prin conducerea reversibilităţii transformărilor. Inteligenţa* accede aici în etape, dintre care una se situează la stadiul operaţiilor concrete* şi alta la cel al operaţiilor formale. Fiecare dintre ele poate fi descrisă în termeni de sisteme algebrice. Prima este cea a structurii de grupare*: grupare de clase* cu inversiune şi grupare de relaţii cu reciprocitate. Ele cunosc limitări care restrâng combinaţiile posibile. A doua etapă rezultă din două sinteze dintre aceste grupări. Una conduce spre structura numerelor* naturale, alta spre grupa INRC* şi la algebra lui Boole. Astfel, din punct de vedere matematic, o structură booleiană poate fi definită ca o algebră (relaţie de echivalenţă*, la baza claselor) sau ca o grilă (relaţie de ordine, la baza relaţiilor asimetrice).

J.-B. *Grize*

(G. D. S.)

Filogeneză

Ansamblu al proceselor de evoluţie* a fiinţelor, de la cele mai elementare la cele mai complexe. Filogeneză se sprijină, pe de o parte, pe taxonomie, clasificare a fiinţelor după caractere fenotipice* comune, iar pe de altă parte, pe teoriile evoluţiei care-şi propun să dezvăluie şi să explice genealogia speciilor. Uneori se face deosebirea între macroevoluţie, arunci când se are în vedere formarea şi transformarea marilor tipuri structurale, şi microevoluţie.

atunci când este vorba de diversificarea formelor la fiecare nivel.

R. Campan

(O. D.)

Filtraj → Unificare

Filtru

1. În acustică, dispozitiv care asigură numai trecerea fie a frecvenţelor* cuprinse între două frecvenţe de salt (filtru trece-bandă*), fie a frecvenţelor inferioare sau superioare unei frecvenţe de salt (filtru trece-jos şi trece-sus*).

2. În ceea ce priveşte lumina, este vorba de un dispozitiv de transmisii regulate care serveşte la modificarea fie a fluxului energetic sau luminos, fie a repartiţiei spectrale relative, fie a ambelor în acelaşi timp. Se disting filtre selective, filtre neselective sau filtre neutre sau filtre gri neutre, după felul în care ele modifică sau nu reprezentarea spectrală relativă a radiaţiei.

3. În psihologie, noţiunea de filtru a devenit curentă în domeniul atenţiei*, de când, în 1957, D. Broadbent a făcut din el un element esenţial al atenţiei selective, în teoria sa cunoscută sub numele de teorie a filtrului. Prin introducerea unui sistem central de control al intrărilor senzoriale, ea urmărea să explice, pe de o parte, capacitatea creierului de a evita supraîncărcarea evidentă care ar rezulta din înregistrarea şi tratarea* tuturor informaţiilor la care organele receptoare sunt expuse simultan, iar pe de altă parte, de a selecţiona informaţiile pertinente într-o sarcină în care organismul este angajat şi de a le neglija pe celelalte.

R. Genicot şi *M. Richelle*

(G. D. S.)

Filtru optic selectiv → Bandă de trecere Filtru trece-bandă → Bandă de trecere Filtru trece-jos → Bandă de trecere Filtru trece-sus → Bandă de trecere Finalism

Concepţie după care finalitatea*, în sensul de

rezultat sau de scop*, oferă explicaţia* fenomenelor. Apelul la cauzele* finale a servit adesea, de-a lungul istoriei filosofiei, la explicarea proceselor* care se derulează în timp sau care îndeplinesc o anumită funcţie. La scară universală ca cea a destinului uman, finalismul invocă, mai mult sau mai puţin explicit, opera unui Creator sau un plan inerent Naturii. În lumea vie, diversitatea prodigioasă şi eleganţa formelor de adaptare* au sprijinit mult timp argumentul finalist, la care biologia contemporană, în ciuda soluţiilor diferite rezultate din darwinism*, menţine încă interpretări ascunse; aceasta dovedeşte dificultatea adesea întâmpinată în a face distincţia corectă între telefonomie* şi teleologie. În psihologie, explicaţiile finaliste transpuse la comportamentul* individual se întâlnesc inevitabil în discuţiile teoretice, mai precis spus, fără a fi găsită o soluţie satisfăcătoare privind noţiunile de scop, voinţă*, intenţie* şi intenţionalitate.

M. Richelle

(G. D. S.)

Finalitate

Rezultat sau scop* al unui proces; caracteristică de reper într-o înlănţuire de acţiuni sau evenimente, care determină subordonarea elementelor faţă de atingerea unei stări finale. Noţiunea de finalitate este foarte solidară cu cea de finalism. În psihologie, termenul este totuşi utilizat într-un sens mai puţin încărcat de implicaţii metafizice, referindu-se la conduite organizate clar în raport cu un rezultat final, ca cele ale construirii unui cuib de către animal, succesiunea etapelor de însuşire a limbii naturale sau căutarea soluţiei unei probleme. În acest caz, el descrie pur şi simplu un ansamblu telefonomie* şi se reflectă în conceptele actuale din psihologia contemporană, de program*, de programare*, de anticipare.

M. Richelle

(G. D. S.)

Finalitate educativă

Aserţiune cu valoare de principiu al cărei enunţ permite unei societăţi sau unui grup social discursul asupra valorilor pe care instituţiile educative consideră să le promoveze. Termenul este folosit frecvent la plural în expresia „finalităţi ale educaţiei”, iar termenul „ţel” este folosit ca echivalent. F. Fontaine a propus, în 1977, să fie rezervat termenul „scop” intenţiilor* care conduc un program de acţiune educativă determinată. A formula o finalitate educativă înseamnă în primul rând a contribui la elaborarea hotărârilor comune, mai mult decât a acţiona în sensul stimulării reale a inteligenţei pentru realizare.

D. Hameline (*G.* D. S.)

Fisher-Snedecor (F al lui) → Analiză de variantă

Fixare oculară

Activitate de orientare a unuia sau a celor doi ochi asupra unui obiect dat, cu scopul ca imaginea acestuia să se formeze pe fovea. Punctul de fixare este punctul spaţial asupra căruia este centrată privirea. Fixarea excentrică este o fixare prin care imaginea unui obiect văzut nu este formată pe fovea, ci într-o zonă apropiată de fovea.

R. Genicot (O. D.)

Fixaţie

Noţiune psihanalitică ce explică „modul de înscriere a anumitor conţinuturi reprezentative (experienţe, *imagos*, fantasme) care persistă nealterat în inconştient şi de care pulsiunea rămâne legată” (J. Laplanche şi J.-B. Pontalis, 1967, p. 160). Fixaţia, în sens clasic, are o triplă determinare: stadiul dezvoltării *libido* – *ului*, traumatismul sau obiectul, care nu se exclud între ele. Dar ea poate de asemenea, ca şi regresia*, să se producă pe un model de organizare a eu/ego-ului sau a supraeului.

Noţiunea foarte generală şi obişnuită de regresie are în psihanaliză un sens destul de precis în raport cu fixaţia, care tinde să ia locul etiologiei în modelul psihopatologic freudian, rămânând deschisă problema cauzelor fixaţiei;

printre altele se invocă predispoziţiile constituţionale, traumatismul, lipsa sau excesul anturajului, în genere îndepărtarea de tot ce ar fi de dorit şi care, de altfel, nu este posibil de definit. Fixaţia împiedică trecerea de la un stadiu la altul în cursul dezvoltării, determinând patologicul, ca anacronism. Astfel, perversiunile relevă persistenţa schemelor de satisfacere indefinit repetate şi uneori într-o evidentă continuitate începând din copilărie. Perversiunea se află la baza teoriei psihanalitice a sexualităţii şi a stadiilor dezvoltării sale, dar structura sa s-a dovedit în prezent mult mai complexă decât efectul direct al fixaţiei ca repetare a identicului, în absenţa transformărilor care constituie dezvoltarea.

B. Brusset (G. D. S.)

LAPLANCHE J. şi PONTALIS J.-B. (1967). *Vocabulaire de la psychanalyse*. PUF. Paris.

Flexibilitate

Aptitudine* sau proprietate a conduitei caracterizată prin uşurinţa de a sesiza datele din unghiuri diferite, de a imagina soluţii diverse la o problemă sau utilizări variate şi noi ale unui obiect sau cuvânt. Psihologii care studiază inteligenţa* şi care sunt preocupaţi de identificarea factorilor acesteia au introdus noţiunea de flexibilitate în raport cu diverse sarcini perceptive sau cognitive (reperarea unei figuri mascate pe baza unor trăsături amestecate, schimbarea de strategie în rezolvarea problemelor în pofida obişnuinţelor utilizate anterior etc). Ea apare cu denumirea de aptitudine, de factor sau de componentă în definirea inteligenţei fluide, opusă celei cristalizate, la R.B. Cartel şi J.L. Horn, sau de gândire divergentă opusă celei convergente la J.P. Guilford, sau şi ca o componentă a creativităţii.

Conceptul apare frecvent utilizat, în opoziţie cu rigiditate, în alte situaţii decât cea a măsurării şi definirii inteligenţei, în special în percepţie* sau învăţare* şi în rezolvarea de probleme de către animal (v. Variabilitate,

Explorare, Plasticitate, Figurai).

M. Richelle (G D. S.)

Flexibilitate figurată → Figurai

Fluiditate

Termen folosit de unii psihologi pentru a semnifica, în acelaşi timp, rapiditatea, bogăţia şi dezinvoltura anumitor comportamente. C.W. Taylor a introdus expresia de fluiditate ideaţională" (*ideational fluency*) pentru a caracteriza rapiditatea producerii ideilor, iar L.L. Thurstone a propus-o pe aceea de „fluiditate verbală" (*word-fluency* sau factor W) pentru a califica uşurinţa generală pe care o au anumiţi subiecţi în folosirea limbii (în special bogăţia vocabularului). Fluiditatea verbală este evaluată în special prin teste care constau din elaborarea, într-un timp limitat, a cât mai multor cuvinte posibile plecând de la o amorsa* oarecare (un prefix, de ex.).

J.-P. *Bronckart* (G. D. S.)

Flux

Termenul este aplicat deseori în psihologie la comportamente care se desfăşoară în timp de o manieră continuă, fiind dificil pentru observator să le împartă în unităţi distincte şi pertinente (v. Scală de observare).

Termenul defineşte şi caracterul continuu al unei experienţe subiective (flux al conştiinţei) sau, mai tehnicist, al unei percepţii (precum fluxul sonor produs de o melodie, ale cărui elemente succesive sunt grupate incoercibil în acelaşi ansamblu).

R. Genicot şi *M. Richelle* (G. D. S.)

Flux luminos

Flux de lumină care antrenează o percepţie vizuală. Fluxul luminos corespunde undei energetice de natură fotometrică şi care acţionează asupra celui care observă (Eficacitate luminoasă spectrală relativă VX). Unitatea este lumenul (Im), care reprezintă cantitatea de energie radiată pe secundă şi în toate direcţiile; această valoare este normalizată pentru viziunea fotopică prin curba VA. şi prin

mărimea km (= 680 lui/watt) ca un coeficient general.

R. Genicot (G. D S)

Foame → Alimentar (Comportament)

Fobie

Teamă de un obiect, de un loc (agorafobie* şi claustrofobie*) sau de o situaţie socială care determină apariţia unei stări de angoasă la un subiect, percepută ca depăşind posibilităţile sale de control. Încercând să o evite, subiectul, aflat într-o stare de alertă şi conştient de iraţionalitatea fricii sale căreia i se pot asocia aversiunea şi dezgustul, recurge la prezenţa altei persoane (companion contrafobic*), la un subterfugiu contrafobic şi mai ales la evenimente care reduc activitatea sa în grade diferite.

Acest tip de simptom nevrotic este caracteristic, în special, pentru nevroza fobică, pe care S. Freud, plecând de la analiza micului Hans, a izolat-o sub denumirea de isterie de angoasă pentru a sublinia similitudinea structurală a acesteia cu isteria. Astfel, el deosebeşte fobia de nevroza obsesională* şi de nevroza actuală*, prin faptul că deplasarea* spre un obiect fobie este secundară apariţiei unei angoase libere, nelegată de o reprezentare, şi ca destin al *libido* – ului care nu este convertit ca în isterie. Simptomul fobie presupune proiecţia* şi deplasarea spre simbolizare* a unei reprezentări inconştiente, în raport cu fantasmele inconştiente. Ea are structura dublă tipică pentru simptomul nevrotic şi se deosebeşte prin aceasta de fricile condiţionate şi de pseudofobii care nu sunt decât raţionalizarea, pe baza unei teme culturale banale, a unei angoase libere: de exemplu, teama de furtună sau de accident.

Fobia are funcţia de a localiza şi a focaliza angoasa, astfel că un pericol exterior evitabil se substituie pericolului intern al fantasmelor inconştiente, al efracţiei eului prin emergentele pulsionale.

Angoasa din luna a opta de viaţă va fi prototipul fobiilor care vor apărea în mod normal la copil între doi şi

cinci-şase ani şi tinde să se transforme în fobii obsedante, apoi în obsesii. Cadrul nosografic al „fobiilor şcolare” indică un tablou complex care include conduite de refuz, de inhibiţie şi angoase de izolare adesea puternic regresive.

La adult, fobiile de impulsie* sunt considerate clasic în cadrul nevrozei obsesionale, iar nosofobiile în cel al ipohondriei.

Ereutofobia* sau frica de a roşi este frecventă în adolescentă.

B. Brusset

(O. D.)

Fobogen

Este denumit astfel un obiect*, o situaţie, o relaţie sau o reprezentare susceptibilă de a provoca o fobie.

— *R. Doron*

(O. D.)

Fobotaxie → Taxie

Focar

Termen folosit în lingvistică* pentru a caracteriza dinamica potrivit căreia distribuţia informaţiei într-un enunţ se organizează ca o informaţie presupus cunoscută şi ca o informaţie care constituie centrul asertiv al enunţului, nucleul (focaruU a ceea ce vorbitorul doreşte să comunice. În acest sens, focarul sau centrul asertiv se opune presupoziţiei sau informaţiei presupuse. Această dinamică face, printre altele, obiectul analizelor bazate pe distincţii analogice, ca cele de informaţie veche/nouă (*giveninew*), sau teme/cuvinte (*topicicomment*). Mijloacele prin care este semnalat focarul sunt fie prozodice (de ex., încetinire şi accentuare), fie sintactice (de ex., alegerea unei structuri clivate).

M. Hupet

(G. D. S.)

Fon

Unitate a intensităţii sonore subiective care

corespunde impresiei sonore produse de un sunet de 1.000 Hz a cărui presiune acustică este de n dB peste nivelul de referinţă de 2.10* barii. Astfel, un sunet de 1.000 Hz cu o valoare fizică de 20 dB corespunde unei valori subiective de 20 de foni Plecând de la această unitate, au fost trasate statistic şi în condiţii standard curbe isosonice, stabilite prin compararea unui sunet de o frecvenţă* diferită, dar care dădea aceeaşi impresie de intensitate sonoră ca şi sunetul de referinţă de 1.000 Hz. Curbele isosonice au fost stabilite din 10 în 10 dB.

R. Genicot

(G. D. S.)

Fond → Figură Fonem

Cea mai mică unitate lipsită de semnificaţie* care poate fi delimitată în lanţul vorbirii: deci este unitatea celei de-a doua articulaţii (v. Dublă articulare). Segment fonic, el constituie unitatea minimală distinctivă şi se defineşte, în raport cu substanţa sa sonoră, prin trăsături pertinente (rezonanţă, labialitate, grad de deschidere a gurii etc.). Fonemele (obiect de studiu al fonologiei*) se diferenţiază de sunetele limbajului (obiect al foneticii*): primele sunt considerate din punctul de vedere al funcţiei lor lingvistice* în sistemul comunicării*, în timp ce ultimele sunt considerate ca realizări concrete, independent de orice funcţie lingvistică. Diferite sunete pot forma acelaşi fonem: „r graseiat” „j burgund”, „r parizian” sunt trei variante sau „alofoni” ai aceluiaşi fonem [R].

D. Peraya

(G. D. S.)

Fonematic – Fonologie Fonetică

Studiu al sunetelor* vocale privind gama proprietăţilor lor fizice, fără a lua în consideraţie eventuala funcţie distinctivă* pe care o au în sistemul limbir (v. Fonologie). Poate fi vorba de a urmări evoluţia sunetelor de-a lungul istoriei unei limbi (fonetică isterică) sau de a le studia într-un anumit moment al acestei evoluţii (fonetică

descriptivă). Diferitele ramuri ale foneticii sunt determinate de natura complexă a semnalelor* vocale şi de diversitatea metodelor care permit analiza lor. Astfel, sunetele pot fi descrise şi clasificate pe baza mişcărilor articulatorii care le produc (fonetica articulatorie), pe baza structurii lor acustice (fonetica acustică) sau pe baza dimensiunilor perceptive (fonetica perceptivă).

M. Hupet

(G. D. S.)

Fonologie

În timp ce fonetica* este o disciplină foarte veche care are ca obiect descrierea fizică şi/sau fiziologică a sunetelor* limbilor, fonologia este o disciplină mai recentă (ea a fost creată de N. Trubeţkoi între 1926 şi 1938) care are ca obiect descrierea faptelor sonore pertinente în cadrul unei anumite limbi. În franceză, sunetul [R] poate fi pronunţat în maniere diferite (rotund, graseiat, „francez” etc). Aceste diferenţe pot fi descrise de fonetică, dar ele nu au nicio funcţie distinctivă în sistem: nu au nicio incidenţă asupra sensului cuvântului în care sunetul [R] apare. Se poate afirma că [R] este un fonem al limbii franceze şi că pronunţiile sale diferite sunt doar variante.

J.-P. *Bronckart* (G. D. S.)

Fonorăspuns

Termen generic care, în descrierea comportamentului animal, indică un răspuns sonor oarecare, a cărui structură poate avea o formă foarte simplă, ca în strigăt*, sau una mai elaborată, ca în cântec. Fonorăspunsul poate fi expresia unei stări a organismului, o reacţie la o stimulare exterioară şi/sau un procedeu de comunicare.

M. Richelle (G. D. S.)

Forcludere

Termen de origine juridică (decădere dintr-un drept ajuns la scadenţă), propus de J. Lacan pentru a traduce cuvântul folosit de S. Freud (*Verwerfung*) pentru a explica

specificitatea psihozelor*: el se defineşte prin respingerea primordială a unui semnificant* de bază (de ex., falus* ca semnificam al complexului de castrare*), în afara universului simbolic al subiectului. Contrar a ceea ce există în refulare*, semnificanţii forduşi nu sunt integraţi în inconştientul subiectului şi nu se pot întoarce decât din exterior, din cadrul realului, în special în cazul fenomenului halucinatoriu. Acest mecanism primar de separare* şi de respingere a percepţiei insuportabile corespunde termenilor de dezinvestire radicală a reprezentării inconştiente* sau de pierdere a realităţii, pe care S. Freud îi descria încă din 1894: „eul respinge reprezentarea insuportabilă, dar aceasta este indisolubil legată de un fragment al realităţii şi, îndeplinind această acţiune, eul se depărtează total sau parţial şi de realitate” (1894, p. 12).

„Ceea ce a fost fordus din simbolic reapare în real”, scrie J. Lacan (1966, p. 558). El concepe forcluderea plecând de la articolul lui S. Freud asupra negării ca efect a doua operaţii complementare: introducerea în subiect şi expulsia în afara subiectului; prima este o simbolizare sau afirmaţie primară, a doua constituie realul ca domeniu care subzistă în afara simbolizării, neajuns care reprezintă condiţia esenţială a psihozei.

Acest model a condus la introducerea în teorie a problemei locului pe care-l ocupă copilul în dorinţa părinţilor, mai precis în dorinţa mamei. Excluderea oricărei referiri la tată ca la o terţă persoană, ca falus, ca Nume-al-Tatălui şi ca Lege, ar aliena copilul privat în acest fel de poziţia sa de subiect, de dorinţa şi de vorbirea sa. Această teoretizare, legată de ansamblul conceptelor lacaniene, a fost folosită ca un sistem foarte general, încât el tinde să-şi piardă valoarea şi specificitatea.

B. Brusset (G. D. S.)

FREUD, S. (1894) „Abwehr Neuropsychosen”, Ge*sammelte Werke,* vol. 1, Imago, Londra. Traducere

(1973): „Les psychonevroses de defense” (trad. J. Laplanche), în Ne*vroses,* Ps*ychoses e*t *Pe*r*versions,* PUF, Paris.

— LACAN J. (1966), „D’une question preliminaire a tout traitement possible de la psychose, în *Écrits*, Le Seuil, Paris.

Formal

Adjectivul formal are sensuri diferite în expresiile „sistem formal”, „raţionament* formal” şi „stadiu* al operaţiilor* formale”, în acelaşi timp, fiecare dintre ele implică o aceeaşi idee, cea de independenţă în raport cu situaţia, cu conţinutul pus în discuţie şi cu sensul* a ceea ce este luat în consideraţie. De exemplu, o gramatică* formală este centrată pe sintaxă* şi nu pe semantică. Acest mod de a concepe lucrurile, dacă nu este cel de rutină, are o importanţă deosebită în dezvoltarea* inteligenţei şi, în prezent, în direcţia inteligenţei artificiale* şi a sistemelor experte. La J. Piaget sunt întâlnite ca echivalente expresiile de „stadiu al operaţiilor formale” şi „stadiu al operaţiilor ipotetico-deductive”. Acest fapt permite caracterizarea formalului cu ajutorul a trei dimensiuni: ideea de combinatorică*, cea de limbaj* şi cea de grup INRC.

Ideea de combinatorică impune părăsirea datelor percepute şi acceptate în prezent, pentru a construi o lume închisă în ea însăşi, complet determinată, adică situarea într-un sistem global. Un astfel de sistem este în mod necesar detaşat de real. Dacă trei electori A, B şi C vor vota pentru un candidat, fiecare dintre ei îşi va exprima sau nu voinţa, dar sistemul global are în vedere toate cazurile posibile: A votează da, votează nu; B votează da, votează nu; C votează da, votează nu. Faptele reale se petrec astfel în ansamblul tuturor ipotezelor posibile. Limbajul permite şi el o detaşare de real. După ce a ars un chibrit, fizic este imposibil să fie restabilit în starea sa iniţială, dar sunt de conceput aprinderea şi „stingerea” lui. Odată ce acţiunea a fost interiorizată, ea devine operaţie şi

se caracterizează prin reversibilitatea* ei. În sfârşit, grupul INRC reprezintă expresia completă a stadiului operaţiilor formale. Este vorba de un grup de transformări care se produc în cadrul ansamblului de şaisprezece operaţii binare posibile în logica bivalentă. Un astfel de grup include şi aspectul global şi combinatorică, dar nu este de conceput decât la nivel ipotetico-deductiv, cel al operaţiilor formale.

J.-B. *Grize* (G. D. S.)

Formalizare

Formalizarea este o mişcare de gândire* care pleacă de la un bagaj de cunoştinţe* deja constituit şi care ajunge la elaborarea le sisteme formale, deci la reconstrucţii care sunt subordonate unor cerinţe precise. Se pot distinge două momente conceptuale în procesul de formalizare – cel al axiomatizării" şi cel propriu-zis formal.

A axiomatiza un domeniu de cunoştinţe înseamnă în prunul rând a extrage un număr mic de noţiuni care servesc drept bază pentru definirea tuturor celorlalte. Ele sunt denumite noţiuni primitive. Apoi, aceste noţiuni trebuie legate unele cu altele, atribuindu-le proprietăţi considerate: a fiind esenţiale şi stabilindu-se anumite relaţii între ele. Este vorba de axiome* ale sistemului. În sfârşit, se deduc toate circumstanţele posibile ale axiomelor, ceea ce constituie teoremele. O axiomatizare are două avantaje. Pe de o parte, ea sprijină explicarea conţinutului noţiunilor (în fapt, acest conţinut este redus la ceea ce „afirmă" axiomele) şi, pe de altă parte, ea oferă în instrument pentru a face o descoperire. Efectiv, numărul de legi cunoscute într-un domeniu oarecare este întotdeauna finit, în timp ce numărul de teoreme este nelimitat. Desigur că problema care se pune este ca fiecărei teoreme să-i corespundă un fapt atestabil din domeniu. Chiar dacă o axiomatizare comportă un anumit număr de semne* convenţionale, ea se stabileşte într-o limbă naturală. Nu există deci niciodată certitudinea nici

că a fost evitată introducerea unei premise false, nici de a fi făcut deducţie corectă. Pentru a evita aceste neajunsuri, se recurge la formalizare.

Ideea este simplă: este vorba de a evita recursul la intuiţia* noţiunilor respective. Pentru aceasta se apelează la semne libere de orice altă interpretare. Numai forma lor este luată în consideraţie: litere majuscule, litere minuscule, italice, greceşti etc. Se folosesc reguli pentru a combina aceste semne (reguli de formare) şi reguli pentru a trece de la anumite combinări la altele (reguli de transformare). Astfel se construieşte sintaxa* unui sistem formal. În sfârşit, semnele sistemului sunt puse în corespondenţă cu obiectele din domeniu, formând semantica* sistemului.

J.-B. *Grize* (G. D. S.)

Formal (Neuron) → Neuron formal

Formal (Semnificant) → Semnificant formal

Formant → Sonogramă

Formare continuă

Organizare cu care se înzestrează societăţile industriale contemporane, pentru a prelungi sau a relua formarea iniţială (de unde şi termenul mai puţin folosit de formare recurentă), în urma învechirii rapide a cunoştinţelor*, tehnicilor şi practicilor învăţate, precum şi în funcţie de contextul economic de restructurare, de reconversie, de întrerupere a activităţii. Formarea continuă devine, dincolo de o simplă reciclare, o instituţie socioeconomică, destinată să sprijine reinserţia competentă, să amâne reîntoarcerea şi mai ales intrarea pe piaţa muncii.

D. Hameline (G. D. S.)

Formare recurentă → Formare continuă

Formaţiune de compromis

Model psihanalitic al simptomului nevrotic explicitat de S. Freud în 1926: structura sa cu două feţe permite realizarea în acelaşi timp a dorinţei inconştiente şi a

cerinţelor de apărare printr-un compromis, astfel că simptomul este susţinut din două părţi, de unde şi persistenţa sa. Sub negativitatea manifestă a simptomului se realizează pozitivitatea ascunsă a plăcerii în realizarea simbolică a fantasmei inconştiente; prima apare în nevroza obsesională*, a doua în isterie.

Eşecul elaborării psihice* în formarea de simptom lasă loc inhibiţiei sau angoasei. Dar în formarea de simptom, întoarcerea refulatului poate genera formaţiuni substitutive* sau suscită formaţiuni reacţionale.

B. Brusset

(G. D. S.)

Formaţiune reacţională

Model psihanalitic al trăsăturilor de caracter* care pot fi strict localizate sau extinse la ansamblul personalităţii. Ele au valoare simptomatică atunci când sunt rigide, constrictive, compulsionale*, când eşuează sau când ating un rezultat opus celui conştient urmărit: murdăria cauzată de intensitatea dorinţei de curăţenie, obsecviozitatea etc.

Atitudinea constituită ca reacţie la dorinţa refulată este de sens opus acesteia şi menţinută printr-o contrainvestire* care are forţă egală cu investirea* inconştientă. Formaţiunile reacţionale joacă un rol deosebit în dezvoltarea normală a caracterului, în apariţia supraeului şi în cursul perioadei de latenţă.

În nevroza obsesională*, formaţiunile reacţionale nu mai pot menţine refularea*, astfel că sunt reinvestite de dorinţa inconştientă şi iau aspectul de simptome obsesionale.

B. Brusset (G. D. S.)

Formaţiune reticulată

Ansamblu difuz de neuroni în reţea, întinzându-se de-a lungul trunchiului cerebral* în regiunea bulbară din mezencefal. După numeroşi autori, formaţiunea reticulată sau reticulară se întinde de la măduva spinării” (lamă

medulară periependimară sau stratul VII) la nucleii talamier denumiţi nespecifici sau intraliminari, adică în diencefal. Ea primeşte informaţii de la toate sistemele aferente*, prin intermediul ramificaţiilor colaterale ale căilor ascendente. Fiind o structură de convergenţă, ea reprezintă un tip de sistem nespecific. Pe de o parte ea are influenţe descendente asupra neuronilor motori cranieni şi spinali, controlând şi nivelurile de activitate şi, pe de altă parte, are influenţe ascendente spre hipotalamus* şi cortex*, arii corticale asociative, în special prin intermediul talamusului şi al altor structuri cerebrale. Stimularea sa antrenează o activare* a zonelor cerebrale extinse care se manifestă prin reacţii electroencefalografice şi comportamentale de trezire. Invers, o leziune a formaţiunii reticulate mezencefalice generează o stare de somnolenţă sau de comă, aşa cum s-a constatat în encefalitele letargice epidemice. Pentru aceste motive, formaţiunii reticulate i se acordă un rol important în menţinerea şi controlul gradelor de vigilenţă. Formaţiunea reticulată este împărţită în două: cea mezencefalică activatoare, fiind cea mai extinsă, şi cea bulbară inhibitoare, bine delimitată, aceste două segmente întreţinând acţiuni reciproce la care participă şi alte structuri, în special nucleii rafeului; la rândul ei, formaţiunea reticulată este supusă unui control cortical. Ansamblul acestor interacţiuni, ale cărui mecanisme neurochimice sunt bine cunoscute, se traduce prin diferite stări de veghe şi de somn. Juxtapunerea activărilor şi inhibiţiilor se produce într-o manieră fină şi diferenţiată asupra diferitelor căi specifice, implicându-se astfel în modularea stărilor de atenţie. Mai mult, formaţiunea reticulată este implicată în percepţia durerii*, în anumite determinante ale învăţării” şi memorării” (rol de atenţie selectivă, rol posibil de somn paradoxal), probabil prin intermediul controlului asupra nivelurilor de activitate ale anumitor structuri cerebrale sau pentru că are rol de filtru

al informaţiilor aferente. În ciuda acestor ipoteze anatomo-funcţionale clasice, rolul specific al componentelor formaţiunii reticulate se impune încă a fi cercetat.

B. Soumireu-Mourat

(O. D.)

Formaţiune substitutivă

Model teoretic al simptomelor*, al actelor ratate*, al cuvintelor de spirit, datorită căruia acestea înlocuiesc conţinuturile inconştiente, oferind o satisfacere a înlocuirii printr-o substituire simbolică. Ea corespunde unei formaţiuni de compromis* în care îndeplinirea dorinţei predomină, chiar dacă se menţine un proces defensiv* în formaţiunea reacţională.

B. Brusset

(G. D. S.)

Formă

Pe lângă sensurile obişnuite ale cuvântului, psihologia, în special începând cu mişcarea gestaltistă (denumită în franceză şi psihologia formei*), a pus accentul în definirea formei (sau *Gestalt*) pe organizarea elementelor ce compun un stimul, astfel că percepţia sa rezultă ca o structură unitară. Aceasta predomină asupra elementelor constitutive, exemplul cel mai convingător fiind cel al melodiei, identificabilă oricare ar fi cheia în care ea se cântă, cu condiţia ca raporturile dintre note să fie respectate. Anumite caracteristici obiective joacă cu siguranţă un rol important în această organizare, fapt care i-a orientat pe gestaltişti spre noţiunea de formă bună, formă cu proprietăţi de regularitate, de simetrie, de simplicitate şi care, exprimându-le cu pregnanţă*, favorizează percepţia. Dar şi atunci când aceste condiţii minimale ale stimulării sunt îndeplinite, percepţia formei rezultă şi dintr-o activitate cognitivă care completează şi interpretează informaţiile date.

Folosirea ştiinţifică a termenului în franceză nu elimină suprapunerea şi interferenţa la termenii de formă,

figură*, structură. Forma se referă mai clar decât structura la organizare. Unii au propus ca forma să fie raportată la precept*, iar figura la stimul, însă folosirea acestei distincţii este departe de a fi respectată.

M. Richelle (*G.* D. S.)

Formă bună → Formă

Formă (Psihologie a)

Această expresie traduce termenul german de *Gestattpsychologie* în care cuvântul *Gestalt* poate fi mai bine exprimat prin ideea de totalitate organizată. Începuturile acestei mişcări datează din anul 1891, când

C. Ehrenfels şi E. Husserl. independent unul de altul, au definit „calităţile formei", cel dintâi, şi „momentele figurale ale unităţii", cel de-al doilea. Ehrenfels a remarcat că o melodie are o unitate datorită căreia ea nu poate fi asimilată ca o suită de note muzicale, iar, într-o manieră mai generală.

V. Benussi propune conceptul de *Produktion* pentru a denumi activitatea de reunire a părţilor într-un întreg. Acest curent teoretic care apare la începutul secolului al

XX-lea se opune tezei elementariste şi asociaţionismului psihologic. El susţine preeminenţa totalităţii asupra părţilor care o compun şi prezintă activitatea perceptivă şi intelectuală ca o producţie activă şi deformantă. De la început, teoria este construită pe baza experienţei din domeniul percepţiei*, mai ales din cel al iluziilor* perceptive. W. Kohler, K. Koffka şi M. Wertheimer desprind legile organizării perceptive (sau legi ale percepţiei) pe baza convingerii că percepţia este o activitate de organizare ce se conformează unor legi printre care pot fi enumerate:

Legea proximităţii: elementele apropiate spaţial sau temporal tind să se grupeze în aceeaşi configuraţie;

Legea similarităţii: elementele asemănătoare aparţin aceleiaşi configuraţii;

Legea simetriei: figurile care permit una sau mai

multe axe de simetrie sunt mai uşor recunoscute ca forme bune;

Legea continuităţii: o configuraţie ale cărei elemente sunt orientate în aceeaşi direcţie este recunoscută ca formă bună; Legea închiderii: tendinţa de a construi configuraţii care nu au lacune.

Aceste legi conduc activitatea subiectului care percepe, în căutarea sa, formele bune. Kohler şi Wertheimer s-au interesat apoi de procesele intelectuale, în special de raţionamentul logic. Kohler îşi propune să studieze învăţarea prin *insight**, cu scopul de a caracteriza situaţiile în care soluţia la o problemă este găsită fără tatonări, contrar procedeului „prin încercări şi erori” * formulat de E.L. Thorndike. Wertheimer defineşte prin „gândire productivă” * activitatea care conduce la rezolvarea de probleme. Sub influenţa biologului K. Goldstein, psihologia formei a fost transformată într-o epistemologie care tinde să cuprindă într-un model unic cunoaşterea lumii fizice, biologice şi psihologice. Ipoteza izomorfismului de structură postulează o omologie a legilor de organizare, între aceste trei domenii. J. Piaget s-a inspirat de aici pentru a stabili o paralelă între cauzalitatea fizică şi implicarea logică, atunci când el încearcă să depăşească anumite dificultăţi logice ridicate de paralelismul* psihofiziologic. De o manieră mai generală, epistemologia gestaltistă este un organicism sau un sistemism care aduce în prim-plan conceptele de finalitate*, de emergenţă* şi principiul de complexitate maximală (v. Economie), care face parte din Filosofia Naturii şi se opune total Şcolii empiriste*, cu toate că influenţa ei asupra psihologiei americane dintre cele două războaie mondiale a fost profundă.

P. Mengal

(G. D. S.)

Formă (Răspunsuri – la testul Rorschach)

Răspunsurile formă la testul Rorschach sunt

determinate, în principal, de conturul perceptiv al petei. Ele relevă conduite psihice diverse, vizând, mai ales, o sesizare obiectivă a imaginilor prin centrarea pe aspectul lor formal, fără proiecţia mişcării şi fără a lua în consideraţie culoarea. Este vorba de faptul că subiectul se implică în combinaţiile fanteziste şi/sau afective dintr-o perspectivă adaptativă şi defensivă în acelaşi timp. Trebuie să fie testată calitatea controlului formal relevată prin aceste răspunsuri. Răspunsurile F + corespund formelor adecvate din punct de vedere statistic; răspunsurile Fcorespund deformărilor perceptive; răspunsurile F± sunt vagi şi neclare.

5 *C. Chabert*

(G. D. S.)

Fornix → Comisură

Fort/da → Joc cu bobină Forţă

Termen generic care defineşte diferite aptitudini de a produce un efort muscular intens cu scopul de a susţine o încărcătură, de a o deplasa sau de a rezista la deplasarea ei. Sunt identificaţi ca atare factori de forţă explozivă (denumită şi forţă/viteză sau detentă), de forţă dinamică şi de forţă statică. Aceste aptitudini se referă în special la anumite grupe musculare (traiect superior, inferior şi trunchi) şi corespund diferitelor feluri de muncă; efortul poate fi scurt sau prelungit, progresiv sau maximal, static sau dinamic şi este însoţit de o contracţie sau extensie a muşchilor. Ele depind şi de caracteristici structurale ale ţesutului muscular, mai ales de repartiţia diferitelor fibre a căror viteză*, durată de contracţie, precum şi consumul de energie sunt foarte diferite. Antrenamentul* permite să se dezvolte într-o anumită măsură aceste aptitudini de forţă. O astfel de ameliorare se datorează unei mai bune sincronizări a unităţilor motrice activate, unei creşteri a volumului fibrelor, ca şi unei modificări a proporţiei de fibre lente şi rapide în muşchi.

M. Durând

(O. D.)

Forţă ilocutorie → llocutoriu Fosten

Senzaţie* vizuală datorată unei stimulări a retinei de către un stimul, altul decât lumina. Este vorba de percepţii mai mult sau mai puţin informe cauzate de un curent electric, de o compresie mecanică a globului ocular, de producerea unei dezlipiri de retină, adesea ca efect electromagnetic al razelor X. O impresie de luminare sau de sclipire luminoasă poate fi un fosten care semnalizează o tulburare oftalmologică. *R. Genicot*

(O. D.)

Fot

Unitate de măsură a luminării neutilizată în sistemul internaţional, dar folosită totuşi, în mod curent, în fotografie. Un tot este egal cu un lumen* pe centimetru pătrat sau cu 10.000 lucşi. Singura diferenţă faţă de lux constă în raportul de referinţă spaţială: centimetrul pătrat este luat ca unitate de măsură, în loc de metrul pătrat cum este cazul la lux.

R. Genicot

(G. D. s.)

Fotokineză → Cineză

Fotometrie

Ramură a fizicii care tratează cantităţi şi mărimi luminoase. Fotometria vizuală se bazează pe efectul radiaţiei energetice luminoase asupra unui observator de referinţă fotometrică (v. Curbă de eficacitate luminoasă relativă spectrală). Fotometria a stabilit anumite unităţi dintre care numai candela* aparţine sistemului internaţional. Este unitatea de măsură a intensităţii luminoase din care derivă celelalte unităţi, fluxul luminos, luminarea şi luminanţa.

R. Genicot

(G. D. S.)

Fotometru

Aparat folosit pentru măsurarea mărimilor

fotometrice, aspectele cantitative ale luminii. Acest aparat are o celulă fotosensibilă la radiaţii electromagnetice, precum şi un dispozitiv optic de măsurare dintr-un unghi bine determinat. Pot fi adăugate filtre selective, realizându-se un spectrofotometru (analiză mai mult sau mai puţin fină a benzilor de frecvenţă). Mărimile măsurate în fotometria vizuală sunt: luminanţa* vizuală, luminarea* clară, intensitatea* luminoasă, fluxul* luminos. Aceste unităţi sunt posibile datorită unui corectiv bazat pe curba de eficacitate* luminoasă relativă, aplicată măsurărilor energetice fizice: luminanţa energetică, luminare energetică, intensitate energetică.

flux energetic.

R. Genicot

(G. D. S.)

Fotopică (Vedere) → Vedere Foto receptor – ” Vedere Fototropism → Tropism Fovea → Vedere Fracţionare

Metodă a psihofizicii*, utilizată pentru construirea scalelor* de senzaţie. În care subiectul trebuie să stabilească un anumit raport între un stimul etalon* şi un stimul ajustabil. În genere, i se cere să stabilească un raport de 1 la 2, ajustând stimulul în aşa fel încât să i se pară corespunzător jumătatea sau dublul stimulului etalon.

M. Richelle (*O.* D.)

Fragmentare

Este faptul că obiectul perceput şi, corelativ, subiectul* care percepe apar sub formă de părţi distincte. După autori şi domenii, psihologia precizează în mod diferit circumstanţele, mecanismele şi efectele fragmentării. În psihopatologie, angoasa* psihotică presupune o regresie* la un stadiu arhaic de dezvoltare în care sentimentul* de a exista este ameninţat în coeziunea şi continuitatea sa. În psihologia genetică şi în psihanaliză, J. Piaget, M. Klein şi

T.G. Bower converg asupra acestui punct, reînnoind conceptul de clivaj*; pentru ei, obiectul nu este complet

decât pentru copilul de 4 sau 5 luni, ceea ce are consecinţe asupra relaţiilor sugarului cu mama sa: este parţială mama în imaginea sa locală, este totală mama identificată prin propriile sale caractere.

De unde distincţia celor două forme de clivaj: clivajul dihotomic în obiect bun şi obiect rău*; clivajul-fragmentare care priveşte mai ales obiectul rău.

Dar fragmentarea afectează de asemenea eu/ego-ul*, care se construieşte în dezvoltarea normală de la punctul focal care este sânul bun întreg (integrare) sau se dispersează în bucăţi în cazul dezmembrării chinuitoare (dezintegrare).

R. Doron (N. C.)

Fragmentaţie → Difracţie Frame

Într-un program* de recunoaştere automată a scenelor, tablourilor, prin acest cuvânt englezesc se indică un cadru* ce reprezintă o scenă tipică. Şi ca orice cadru, el implică locuri (*slots*) pentru obiectele care au un rol în scenă. Dacă obiectul nu este identificat, *frame* permite să se pună problema existenţei sale ca o ipoteză şi, eventual, să se declanşeze procese de căutare a indiciilor pentru a confirma sau infirma prezenţa sa în scenă.

În sens mai general, acest cuvânt este folosit ca sinonim al lui cadru.

J. Mathieu

(G. D. S.)

Fratrie

Ansamblul copiilor avuţi de acelaşi cuplu. Termenul trebuie să fie diferenţiat de cel de phratrie, care se referă la un grup tribal sau clan ce aparţine aceluiaşi trib. Frecvent se întâmplă ca o nouă naştere în familie să producă o rivalitate fraternă, adică o concurenţă între copii pentru a obţine primul loc în atenţia sau dragostea mamei (sau a unui alt membru din anturaj). Această rivalitate se manifestă prin conduite pozitive de „punere în valoare” sau prin conduite de gelozie*, de agresivitate*, de

eşec şi de regresie* (în special enurezis* şi encoprezis).

Diferite studii au relevat că tulburările caracteriale sunt mai frecvente la primii născuţi decât la cei următori. În ceea ce priveşte dezvoltarea cognitivă*, rezultatele testelor de inteligenţă* au relevat o descreştere pe măsură ce numărul de copii creşte în aceeaşi familie; pe de altă parte, nivelul intelectual al copiilor descreşte (în medie) pe măsură ce rata naşterii creşte.

J.-P. *Bronckart* (O. D.)

Fraza

Fraza are mai multe definiţii: prozodice, semantico-pragmatice („totalitatea semnificaţiei*"), sintactice („unitate independentă formată din unităţi dependente", „SN + SV"), însă niciuna nu acoperă exact practica delimitativă a lingviştilor. Noţiunea răspunde necesităţii de a stabilit unităţi sintagmatice maximale, asupra cărora analiza se poate opri. În practică, se reţin ca atare subîntănţuiri delimitate la scrierea cu majusculă şi cu punct. Prin această comutare sunt ridicate la nivelul de unităţi ale sistemului unele fenomene ortografice tradiţionale, produse ale unui decupaj normativ, aproximativ şi inconsistent al înlănţuirii verbale. Consecinţa: noţiunea de frază nu este operativă în planul discursului oral, rămânând să fie descoperite unităţile funcţionale cărora ea le ţine locul.

A. Berrendonner (G. D. S.)

Frecventare şcolară

Instruirea a fost generalizată odată cu naţiunile moderne, mai ales de-a lungul secolului al XBC-lea, prin crearea unor sisteme educative* controlate de stat. Se impune ca toţi copiii să frecventeze şcoala. Optimismul progresist şi liberal care a fost fundamentat de iluminişti se bazează pe forţa de atracţie spontană a cunoaşterii: din moment ce şcoala este gratuită, nu trebuie să fie obligatorie. Dar din cauza atenţiei scăzute acordate de către familiile din mediile populare, cele mai multe state

au fost nevoite să ajungă, în ultimele decenii ale secolului al XIX-lea, să impună obligativitatea şcolară. „A merge la şcoală” a devenit din acel moment forma instituită a acumulării de cunoştinţe*, în detrimentul multiplelor moduri ale educaţiei „informale”.

D. Hameline (G. D. S.)

Frecvenţă

1. În statistica descriptivă este denumit astfel efectivul* care corespunde unei valori a variabiler studiate. Anumiţi autori limitează folosirea frecvenţei la o proporţie a efectivului, în raport cu efectivul total, care, multiplicată cu 100, dă procentajul. Alţii adoptă utilizarea englezească şi folosesc frecvenţa pentru a caracteriza ambele cazuri, precizând că este „absolută” în primul şi „relativă” în al doilea. Poligon de frecvenţă: histogramă* a distribuţier frecvenţelor diferitelor valori ale unei variabile.

Frecvenţe cumulate: prezentare ordonată a frecvenţelor constatate la nivelul diferitelor valori ale unei variabile, astfel că fiecare frecvenţă corespunde însumării frecvenţei valorii considerate şi a tuturor frecvenţelor care corespund valorilor precedente în ordinea stabilită.

2. Numărul de evenimente pe unitatea de timp, în special evenimente periodice*, precum oscilaţiile într-o mişcare vibratorie. Frecvenţa, exprimată în cicluri pe secundă sau hertzi (Hz), caracterizează o dimensiune fundamentală a stimulului acustic sau unele stimulări vibratorii la care sunt sensibili receptorii mecanici din piele. Ea poate defini şi stimulul luminos, fiind raportată la lungimea de undă*, care este inversul său.

În psihoacustică*, frecvenţa de referinţă este o frecvenţă, în general de 1.000 Hz, adoptată pentru calibrări şi comparări ale aparatelor de producţie sau de măsurare a sunetului, sau ale răspunsurilor subiecţilor la stimulii sonori. Frecvenţa etalon sau frecvenţa normală de acord este o frecvenţă adoptată ca referinţă pentru a defini o scală muzicală (în prezent se foloseşte nota *la* din octava

a treia, la 440 Hz). Frecvenţa fundamentală a unui sunet complex este frecvenţa care corespunde perioadei undei ce defineşte sunetul (de obicei, frecvenţa cea mai gravă) şi în care celelalte componente, sau armonice, sunt în mod necesar multiple.

Frecvenţa critică de fuziune este frecvenţa la care un fenomen periodic intermitent este perceput ca fiind continuu. Ea a fost evidenţiată cu uşurinţă în domeniul vizual prin prezentarea unui disc în rotaţie, compus din sectoare albe şi negre; atunci când este atins pragul critic de fuziune*, discul este perceput ca fiind gri, mai mult sau mai puţin întunecat după proporţia de negru şi alb.

3. În psiholingvistică frecvenţa de ocurenţă sau frecvenţa de utilizare a unei unităţi lexicale* sau a oricărui alt element al limbii, corespunde frecvenţei relative la care această unitate apare într-o expunere vorbită sau scrisă. Ea este luată în consideraţie în relaţie cu familiaritatea, în cercetările privind memoria verbală sau organizarea cognitivă a mijloacelor semantice.

4. În domeniul învăţării” şi al proceselor cognitive*, capacitatea organismelor de a adapta comportamentele lor la variaţiile de frecvenţă a evenimentelor semnificative a fost explorată, mai ales, în cercetările referitoare la *Matching law* în situaţii de alegere la animal, iar la om în diferitele proceduri de învăţare, de estimare* sau de predicţie a probabilităţii. Rezultatele acestor cercetări au dat loc la discuţii interpretative între frecventişti (pentru care datele psihologice se pot explica prin frecvenţa obiectivă a evenimentelor) şi „subiectivişti” sau bayesieni (pentru care totul se produce în subiect, la nivelul credinţelor subiective). Aceste discuţii se întâlnesc şi în problematicile economier de la care de altfel au şi fost preluate modelele matematice (v. Optimizare, Spaţial).

M. Richelle

(O. D.)

Frecvenţă critică de fuziune → Frecvenţă, Fuziune

senzorială

Frecvenţă relativă – Relativ

Frecvenţă spaţială → Spaţial

Freezing

Absenţa evidentă a mişcărilor* la un animal, cu excepţia celor necesare respiraţiei. Denumirea metaforică englezească de *freezing* (congelare) se referă. În special, la imobilitatea comportamentală observabilă ca reacţie la apariţia unui eveniment aversiv* sau a unuia foarte stresant. În acest *caz „freez,* ingul *e*ste considerat adesea ca un corelat comportamental imediat al stresului. Imobilizarea comportamentală se poate produce în situaţii naturale diferite. De exemplu, la vederea de la distanţă a unui prădător, anumite galmacee se imobilizează pe loc, folosind proprietăţi ale mimetismului. La multe mamifere, mama îşi deplasează de obicei puii, prinzându-le gâtul cu botul. Astfel suspendaţi, aceştia iau o poziţie imobilă caracteristică ce uşurează mult deplasarea, în aceste situaţii, care interesează mai ales psihologia comparată* şi etologia*, se vorbeşte, în

E. Tirelli

(G. D. S.)

genere, de imobilitate tonică mai mult decât de *freezing*.

Frenologie

Este studiul caracteristicilor psihologice pornind de la conformaţia craniului individului. F.J. Gali şi J.C. Spurzheim, doi medici germani, au fondat această disciplină în 1808, susţinând că regiuni specifice ale creierului sunt răspunzătoare de manifestări obiective ale facultăţilor* şi caracterului.

Gali a formulat patru ipoteze care s-au dovedit cu totul false: forma craniului reflectă forma creierului; spiritul* poate fi analizat pe facultăţi sau funcţii distincte; acestea sunt localizate în regiuni specifice sau în „organe separate” ale creierului; caracteristicile conduitei pot fi

raportate la dezvoltarea protuberantelor creierului şi anticipate prin măsurarea lor.

Meritul frenologiei a fost acela de a afirma pentru prima dată că studiul spiritului uman trebuie să se bazeze pe cunoaşterea biologică a creierului, şi de a adopta o cercetare obiectivă, funcţionalistă* şi practică în psihologie. Discreditarea frenologiei se datorează dezvoltării, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, a unor diverse oficine în care s-a propus să se evalueze vocaţiile profesionale sau compatibilitatea a doi viitori soţi după conformaţia craniană.

F. Parot (O. D.)

Frică

Emoţie* declanşată de o stimulare cu valoare de pericol pentru organism. Ea se manifestă la animal şi la om prin diverse reacţii observabile, după specie şi după intensitatea emoţiei: pilo-erecţie, coborâre a sprâncenelor şi a pleoapelor, tremurătură etc, a căror funcţie constă în retragerea din faţa stimulului periculos sau/şi în reducerea stimulilor care semnalizează prădătorului subiectul aflat în pericol. În aparenţă contradictorii, aceste două funcţii sunt ilustrate prin conduite opuse legate de frică: când fugă, când imobilitate, ultima putând avea o valoare adaptativă comparabilă cu prima, mai ales la speciile de animale care apelează la mimetism* şi camuflaj. În absenţa unor tehnici mai elaborate de sustragere* de la pericol, mamiferele şi în special omul vor manifesta cele două forme de reacţie în raport cu istoria individuală şi cu contextul situaţional: se diferenţiază frica în care organismul este implicat activ pentru a face faţă ameninţării de pierdere a controlului şi frica în care organismul reacţionează pasiv, resemnându-se oarecum cu pierderea controlului. În primul caz, corelatele fiziologice şi neuroendocrine pun în cauză activarea sistemului simpatic şi medulosuprarenal (creştere a cantităţii de adrenalină* şi de noradrenalină*, nivel stabil de corticosteron); în al doilea caz, activarea* sistemului

hipofizo-cortico-suprarenal (creştere a ACTH* şi a corticosteronului; nivel neschimbat al catecolaminelor). Într-o manieră mai generală, frica este însoţită de modificări ale conductibilităţii electrice cutanate, ale tensiunii musculare, ale ritmului cardiac şi respirator, ale activităţii gastrointestinale. Aceste modificări pot fi de creştere sau de diminuare, după intensitatea emoţiei şi, eventual, după caracteristicile individuale.

Frica poate fi provocată de declanşatorr înnăscuţi (de ex. Înfăţişarea prădătorului), de stimuli nociceptivr sau, din cauza învăţării" prin asociaţie, de stimuli condiţionaţi. Reacţie emoţională eminamente adaptativă prin rolul pe care-l are în supravieţuirea organismului, frica ia forme patologice atunci când imobilitatea îşi pune amprenta asupra conduitelor active posibile (resemnare dobândită, *learned helplessness*), atunci când emoţia se generalizează în mod exagerat la stimuli inofensivi (fobie*) sau când ea se instalează în timp, dincolo de momentul în care organismul este expus efectiv pericolului, fie prin anticipare, fie prin persistenţa stării emoţionale (anxietate*, angoasă*).

M. Richelle

(O. D.)

Frică de a învinge

Atitudine a sportivilor care au comportamente corespunzătoare căutării eşecului, deşi ei pretind că tind spre victorie şi că sunt în măsură să o obţină. Această stare mai mult sau mai puţin tranzitorie este consecinţa unei relaţii afective foarte intense cu adversarul, a existenţei unei bariere psihologice (un record „istoric" de doborât) sau şi a fricii de a ieşi din anonimat.

M. Durând

(O. D.)

Frigiditate

Defineşte la femeie o dificultate sau o imposibilitate de a ajunge la plăcerea* orgasmică. Se disting frigiditatea

totală sau parţială (ultima variind după circumstanţele actului sexual sau apărând la sfârşitul contactului, după o primă fază de excitaţie şi de plăcere) şi frigiditatea primară sau secundară (în acest caz fiind legată de o cauză de natură organică sau psihică), într-un sens mai larg şi mai puţin pertinent, în cadrul frigidităţii au fost incluse absenţa dorinţei sexuale, absenţa oricărei satisfacţii psihice sau fizice de natură sexuală, vaginismul (contracţia involuntară a muşchiului anal care împiedică contactul) şi dispareunia (dureri apărute în timpul contactului). Termenul de frigiditate se aplică deci în toate situaţiile susceptibile să altereze satisfacţia sexuală.

D. Widlocher (O. D.)

Frontal (Lob)

Lob anterior al creierului. Tulburările consecutive unei suferinţe lezionale sau funcţionale (v. Demenţă subcorticală) a acestui lob constituie sindromul frontal, care se asociază şi cu tulburări emoţionale, dezordini cognitive şi alterări ale conduitei sociale. Astfel, rolul lobilor frontali a putut fi interpretat de o manieră globală, ca exercitând acţiuni de reglare şi de programare a comportamentelor complexe. În prezent se pare că lobii frontali pot fi consideraţi ca un ansamblu de structuri funcţionale interdependente, care se manifestă în direcţii comportamentale specifice.

J.-L. *Signoret* (O. D.)

Frustrare/Frustraţie

Privaţiunea înseamnă lipsa unui obiect susceptibil să satisfacă o trebuinţă. Frustrarea are şi o rezonanţă subiectivă: privarea de satisfacţie este trăită ca rezultat al unui refuz venit din partea altuia. În studiul său dinamic* privind personalitatea* şi grupurile, K. Lewin s-a folosit mult de secvenţa frustrare-agresivitate-represiune.

S. Freud a descoperit în eşecurile anumitor pacienţi o intenţie inconştientă de a-şi refuza lor înşişi satisfacţiile dorite. Frustrarea necesară a dorinţelor pacientului în

situaţia psihanalitică fundamentează regula de abstinentă. – *D. Anzieu* (G. D. S.)

Fugă

Comportament impulsiv de îndepărtare momentană, a unui copil sau adolescent, dintr-un spaţiu de viaţă, fără scop precis, pe fondul unui conflict* de relaţie. În genere, ea înseamnă distanţarea de o tensiune puternică inter şi intrapersonală. Poate avea forme variate şi corespunde unor mobiluri diferite: de solitudine (adesea de origine reacţională); de cuplare (experienţe de relaţii privilegiate); de unire cu mai mulţi (probă de iniţiere); fugă defensivă de autoritatea unui sistem care expune pe subiect la consecinţele paradoxale ale unei constrângeri duble şi îl consideră ca fiind purtătorul disfuncţiilor proprii. Semnificaţiile psihologice sunt multiple: fuga poate să exprime pierderea afecţiunii, conflict, disperare, anxietate, dar şi revendicare, culpabilitate. Fuga repetată, de manieră compulsivă, este simptomul unei tulburări psihopatologice a legăturii, limitelor şi schimburilor cu exteriorul. Ca urmare, se impune a se acorda o atenţie specială efectelor fugii care dau un sens şi o funcţie acestei mişcări vizibile de separare/individuaţie, produsă la limita dintre dependenţă şi libertate. Din perspectivă psihosocială, fuga trebuie diferenţiată de „calea greşită" şi de „bandă" care se referă la adolescenţi şi demonstrează fie o opoziţie faţă de sistemele normative, fie o stare de derivă* socială. „Calea greşită" este o conduită* de rătăcire simbolică susţinută de ideologii utopiste., 3 anda" relevă o stare de dezorganizare, de destructurare, de incertitudine, legată de o lipsă de recunoaştere socială şi care generează reacţii violente.

J. Selosse

(*G.* D. S.)

Fugă de idei

Modalitate anormală de funcţionare a gândirii numită şi tahipsihie, sugerată de observarea comportamentului

lingvistic al bolnavilor maniaci. La aceşti bolnavi, dificultatea de întrerupere a discursului şi accelerarea debitului verbal sunt însoţite de o dificultate de a-şi centra cuvintele pe o coordonată tematică precisă şi o tendinţă de a trece prea repede de la un subiect la altul sau de a introduce enunţuri care nu se mai referă la tema tratată dar activată de anumite componente elementare ale discursului elaborat.

Accelerarea gândirii sau fuga de idei caracterizează uşurinţa asocierilor* denumită de unii hiperactivare cognitivă, îl orientează pe maniac să elaboreze rapid planuri de discurs (sau intenţie de discurs) şi să le întrerupă uneori, înainte ca planul în cauză să fi fost realizat integral, pentru a realiza altul nou.

Importanţa acestei fugi de idei se corelează cu intensitatea stării maniacale. Când intensitatea maniei este moderată, discursul poate crea impresia de mare facilitate, propoziţiile înlănţuindu-se cu rapiditate, şi diversitatea temelor produce impresia de fecunditate a gândirii. Când intensitatea creşte, incapacitatea de a păstra axul tematic al propoziţiilor enunţate poate face ca discursul să fie incoerent. Oricare ar fi importanţa fugii de idei, pacientul poate să-şi dea seama de ea: el percepe că gândurile se succedă într-un ritm mai rapid decât în mod obişnuit, şi face efortul de a le stăpâni şi a menţine un ax al gândirii.

Af. – C. *Hardy-Bay De*

Fugă în boală

Fuga în boală este un caz particular al mecanismului de fugă, care este întâlnit în diferite fenomene descrise de psihanalişti: fugă în sănătate, fugă în imaginar, fugă în realitate etc. Acest mecanism oferă o ieşire pentru a scăpa de un conflict* psihic insolubil de către eu/ego*, permiţând evitarea neplăcerii care ar rezulta din înfruntarea directă a conflictului: frustrare* în cazul renunţării la dorinţă*, dezvoltare a angoasei în caz de transgresiune a

interdicţiilor interiorizate. Fuga în boală, în sens de fugă în nevroză* sau în psihoză*, permite satisfacerea, într-o formaţiune de compromis*, a cerinţelor celor mai contradictorii şi obţinerea creşterii beneficiilor* secundare. Din punct de vedere psihosomatic*, fuga în boala organică este un mijloc de a deplasa în corp un simptom a cărui elaborare* psihică ar suscita dezvoltarea unei angoase foarte puternice. Psihanalista britanică N. Searl a descris în 1929, sub denumirea de fugă în realitate, un mecanism de inhibiţie a vieţii imaginare care survine atunci când fantasmele inconştiente sunt prea anxiogene şi care este acompaniat de o suprainvestire* a realităţii şi a adaptării la realitate.

— *J.-M. Petot*

(G. D. S.)

Fugă în realitate → Fugă în boală Funcţie

Studiul funcţiilor biologice şi al interacţiunilor lor constituie obiectul fiziologiei. La nivelul sistemului nervos, termenul este deseori asociat cu cel de structură*: neurobiologii încearcă să atribuie unei structuri sau unui grup de structuri o funcţie sau un rol funcţional special, chiar un comportament. Această tendinţă localizaţionistă este când dominantă, când în declin, după perioadele istorice, după cum este sau nu luată în consideraţie concepţia frenologică. modulară* sau a acţiunii de masă. Rezultă că marile funcţii neurofiziologice (ca cele de vigilenţă*, memorie*, percepţie*, atenţie* etc.) sunt concepte încă nedefinite. Este clasică afirmaţia că funcţiile neurofiziologice concură la stabilirea şi menţinerea comportamentelor armonioase şi adaptate. Funcţii şi comportamente* reprezintă două niveluri distincte de complexitate.

M. Le Moal (G. D. S.)

Funcţie a limbajului Dacă limbajul* uman poate fi considerat ca unul din modurile de realizare a funcţiei semiotice*, adică a capacităţii cognitive generale de a

folosi semne*, similar poate fi analizat efectul invers pe care-l are asupra capacităţilor cognitive şi comportamentale ale unui subiect; sunt acele diferite efecte inverse denumite, în general, funcţii ale limbajului.

Numeroşi psihologi au studiat efectul pe care-l exercită limbajul, în diferitele lui stadii de dezvoltare*, asupra operaţiilor de gândire* (reprezentare*, conceptualizare*, percepţie*, memorie* etc.); în acest context au fost dezvoltate în special teoria mediaţiei verbale şi conceptul celui de-al doilea sistem de semnalizare. Anumite cercetări speciale au fost făcute cu privire la rolul pe care-l are limbajul în structurarea personalităţii sau în reglarea* comportamentelor motorii.

Lingvistica* a propus clasificări diferite ale funcţiilor limbajului. M.A.K. Halliday, de exemplu, a definit trei meta- sau macrofuncţii ale limbajului adult: o funcţie textuală, propusă de el pentru a fi abordată pe baza studiului textelor* tipice în contextul lor situaţional (pertinenţă contextuală); o funcţie ideaţională. care corespunde structurii propriu-zis semantice* a discursului*, şi o funcţie interpersonală. care permite să fie exprimate relaţiile sociale şi personale, inclusiv implicarea locutorului în situaţia şi actul de enunţare. În acelaşi timp, expresia. funcţii ale limbajului" trimite, de obicei, la sinteza elaborată de R. Jakobson (1963), pe baza unei analize a schemei de comunicare. Această schemă integrează următorii factori: mesajul*, emiţătorul* (sau locutorul), receptorul (sau destinatarul*), referentul* (sau tema*), codul* utilizat şi canalul prin care se stabileşte contactul. La funcţiile expresivă, conativă (apel) şi referenţială (reprezentare), identificate de K. Bühler în 1934, Jakobson adaugă funcţiile fatică, metalingvistică şi poetică. Aceste şase funcţii sunt întotdeauna strâns îmbinate, dar, după cum este pus accentul pe un pol sau altul, una din ele le domină uneori pe celelalte (Jakobson vorbeşte astfel de „dominantă").

Funcţia referenţială sau cognitivă este centrată pe conţinutul mesajului, pe aspectele cu adevărat informative ale comunicării. Ea este inseparabilă de activitatea discursivă: de vreme ce nu poţi să nu comunici, nu poţi să nu construieşti prin discurs* (mesaj) o reprezentare a lumii. Limba dispune de operatori ca „dacă" sau „a fost odată", care permit să se construiască lumi posibile* şi să se facă referire sau chiar să se raţioneze în spaţii semantice ficţionale.

Funcţia expresivă sau emotivă este centrată pe emiţător. Marcată prin exclamaţii, interjecţii, intonaţii, adverbe afective, prin persoana întâi, puncte de suspensie, schimbări bruşte ale registrului limbii etc, această funcţie tinde, după Jakobson, să ofere impresia unei emoţii anume, reale sau simulate.

Funcţia conativă, orientată spre interlocutor (receptor), este subliniată prin imperativ, apostrof, vocativ, interogaţie, folosirea pronumelui „tu/voi". Această funcţie, care are o valoare pragmatică* evidentă, este mai puţin legată de conţinutul informativ decât de interacţiunea* însăşi.

Funcţia fatică, centrată pe contact, permite de asemenea să fie depăşite limitele unei concepţii pur informative a comunicării. Ea este prezentă în semne particulare lipsite de sens* (sau care au pierdut sensul lor iniţial) şi care servesc pentru a stabili, a prelungi sau a întrerupe comunicarea, şi chiar pentru a verifica dacă circuitul funcţionează. Enunţuri ca „alo?", „cum (mai) merge?" şi alte cuvinte despre ploaie sau timp frumos permit să se stabilească sau să se menţină „comuniunea fatică" (B. Malinowski, 1923). La semnele goale de tipul „hei", „vezi tu/ştii tu", „nu-i aşa?" etc., destinate să stabilească sau să menţină şi să prelungească contactul, trebuie adăugate formulele rituale de închidere a schimburilor „pe curând", „la revedere", intonaţie descrescătoare, încetinire a debitului şi multiplicare a

pauzelor, marcatori de închidere ca: „iată”, „bine/bun” etc.

Funcţia metalingvistică sau de glosă (v. Metalimbaj) corespunde verificării de către interlocutori a diferitelor niveluri ale codului[2] sau codurilor pe care ei le utilizează. Această funcţie se manifestă evident în expresii precum „cu alte cuvinte”, „adică” şi alţi marcatori de reformulare parafrastică.

Funcţia poetică, axată pe mesajul însuşi, permite inducerea unor relaţii de echivalenţă semantică, plecând de la echivalenţe fonice. Dacă funcţia poetică este cu deosebire dominantă în literatură, subordonată şi altor funcţii ea este prezentă şi în sloganul publicitar („Cadou Kodak”) sau politic, în deviză („Fără foc, nici loc”, „Fără credinţă, nici lege”), în maximă, graffiti, dicton, proverb, numărătoare etc. Astfel de forme permit să se inducă, prin ritm şi paralelisme fonice sau grafice, relaţii semantice care uneori introduc devieri de la structura gramatico-semantică. Când într-un enunţ funcţia poetică primează faţă de funcţia referenţială*, nu se produce dispariţia referinţei*, ci mai curând crearea unei referinţe ficţionale dedublate care ilustrează exordiul povestitorilor din insula Majorca citat de R. Jakobson: „Aceasta era şi nu era” (1963, p. 239).

J.-M. *Adam* (G. D. S.)

Essais de linguisriquegenerale, Mânuit, Paris.

— MAUNOWSKI B. (1923), „The Problem of Meaning în Primitive Languages”, în C.K. Ogden şi LA. Richards (Ed.), *The Meaning of Meaning*, Routledge and Kegan, Londra.

Funcţie distinctivă → Fonologie

Funcţie distribuită

Se vorbeşte de funcţie (sau tratare) distribuită (sau repartizată) atunci când un proces de tratare special nu este realizat în cadrul unui subansamblu specializat al unui

---

2 HALLIDAY MAK. (1974), „La base fonctionnelle du langage", ***Langages*** nr. 34, Didier/Larousse, Paris. — JAKOBSON R. (1963),

sistem de tratare, ci este o condiţie a sistemului în ansamblu. Expresia este folosită şi în analiza funcţională a reţelelor* neuronale naturale, şi în cea a reţelelor de neuroni formali sau conexioniste.

J. Requin (O. D.)

Funcţie gramaticală

Relaţie pe care o întreţin categoriile gramaticale* între ele în cadrul enunţului sau faţă de ansamblul enunţului. O aceeaşi categorie gramaticală poate avea funcţii diferite (un adjectiv este epitet, atribut, apoziţie) şi o aceeaşi funcţie poate fi îndeplinită de categorii gramaticale diferite (un adjectiv şi un substantiv pot fi atribute). Descoperirea raporturilor de dependenţă sintactică între categorii (subiect al verbului, complement al substantivului) se realizează după indicatori semantier şi/sau distribuţionali (v. Distribuţionalism).

Dacă bipartiţia subiect/predicat, cunoscută din Antichitate, defineşte relaţiile logice fundamentale ale frazei*, analiza gramaticală a descoperit progresiv, începând din secolul al XVII-lea, o serie de funcţii (dintre care diverse tipuri de complemente) care au contestat şi au completat subtilităţile gramaticilor ştiinţifice şi pedagogice din secolele al XIX-lea şi al XX-lea, în Franţa.

J.-L. Chiss

(G. D. S.)

Funcţie repartizată – 4 Funcţie distribuită Funcţie semiotică → Funcţie simbolică

Funcţie simbolică

În viziunea piagetiană, accesul la nivelul preoperatoriu (între 18 luni şi 2 ani) se caracterizează prin apariţia funcţiei simbolice (sau semiotice) care-i oferă copilului posibilitatea de a-şi reprezenta acţiunile, obiectele sau evenimentele în absenţa perceperii directe a lor. După Piaget, odată cu accesul la această funcţie, copilul devine capabil să-şi reprezinte un semnificat* cu ajutorul unui semnificant* care-i corespunde numai lui.

Apariţia funcţiei simbolice se manifestă în cinci domenii:

1. imitaţia* diferită în care semnificatul este modelul şi semnificantul este însăşi imitaţia;

2. jocul simbolic*, sau jocul de „a simula”; în ciuda paralelismului din atribuirea statutelor de semnificat şi de semnificant, jocul simbolic diferă de simpla imitaţie* în măsura în care, contrar acesteia din urmă care este o acomodare* la modele exterioare, el este o transformare a realului prin asimilare* la nivelul trebuinţelor (sau dorinţelor) subiectului;

3. desenul* în care semnificatul este modelul şi semnificantul este producţia picturală;

4. imaginea mentală* pe care J. Piaget o consideră o imitaţie interioară şi nu un simplu derivat din percepţie; în calitate de semnificant, ea este o reconstrucţie a obiectului perceput anterior care a luat statut de semnificat;

5. limbajul* în care semnificatul este obiectul (în sens larg) pe care copilul îl evocă verbal, iar semnificantul este cuvântul sau cuvintele folosite pentru a realiza această evocare.

J.-E. *Gombert* (*G.* D. S.)

Funcţii paralele (Strategii ale) Strategie

Funcţional

Termen care denumeşte funcţionarea unor procese de categorii diferite. În psihologie, el se referă la funcţiile biologice şi mentale. De exemplu, H. Wallon vorbeşte de alternanţă, de preponderenţă şi de integrare funcţională. J. Piaget foloseşte noţiunea de invariant* funcţional referitor la cuplul* proceselor complementare de asimilare* şi de acomodare*, a căror continuitate este opusă caracterului discontinuu al structurilor cognitive pe care le produc. În domeniul patologiei psihoorganice, termenul de funcţional defineşte tulburări care nu comportă o leziune organică reperabilă; funcţionalul se opune astfel lezionalului, aşa cum psihiatria s-ar diferenţia de neurologie.

E. Jalley (O. D.)

Funcţionalism

E. Titchener, liderul structuralismului american, a fost primul care a folosit acest termen la sfârşitul secolului trecut pentru a defini „psihologia funcţională”, adică cea care are ca obiect nu structurile conştiinţei*, ci funcţiile* sale.

Şcoala funcţionalistă, inspirată de filosofia pragmatistă* a lui William James şi regrupată la Chicago în jurul lui John Dewey şi James Angell, a luat naştere din entuziasmul pe care l-a produs teoria evoluţiei la tinerii psihologi; dacă animalul uman a achiziţionat în cursul evoluţiei sale o conştiinţă înseamnă că aceasta prezintă un avantaj adaptativ; se cuvine să fie determinate şi analizate aceste funcţii adaptative ale conştiinţei. Obiectul acestei psihologii este deci conştiinţa considerată ca răspuns dat de o fiinţă la o problemă apărută în mediul său înconjurător. Activitatea mentală, încă abordată aici prin introspecţie* experimentală, este analizată ca achiziţie*, memorare*, organizare* şi evaluare* a experienţelor pe care organismul le trăieşte în mediul său.

Acest punct de vedere oferă psihologiei perspective practice: activităţile mentale sunt studiate în legătură cu circumstanţele din jur, asupra cărora se poate acţiona. În această direcţie a influenţat foarte mult behaviorismul*; dar J.B. Watson va critica un aspect fundamental: conştiinţa nu trebuie să mai fie obiectul psihologiei.

funcţionare psihică familială

Astăzi sunt considerate ca fiind funcţionaliste şi cercetările cognitiviste*, care au ca scop să explice modalităţile funcţionării mentale fără a se preocupa de realitatea lor neurobiologică.

F. Parot

(G. D. S.)

Funcţionare psihică familială Familie Furt

Codul penal defineşte furtul ca o sustragere frauduloasă a unui bun aparţinând altuia. Anchetele de

delincventă autoraportată şi de victimologie* confirmă faptul că furtul este un comportament frecvent observabil încă din copilărie, determinat de mobile diferite: pulsionale, psihice, sociale, intraşi interpersonale. Această conduită* ilicită are deseori o semnificaţie nevrotică* ce exprimă o dorinţă* de compensare* şi de control faţă de o deficienţă a mediului înconjurător. Se observă în general la hoţi o insecuritate fundamentală în raporturile lor interpersonale şi angoasa* că nu se pot realiza deoarece nu ating obiectivele fixate de normele* impuse de cei de care ei depind. Adeseori opus normei de „muncă", furtul este frecvent justificat de autorii săi cu pretextul că „toată lumea delapidează, înşală, trişează". După părerea lui

E. de Greeff, un hoţ este un individ necinstit care nu-şi adaptează necinstea la lege. Conduită complexă, multidimensională, la limita psihicului şi socialului*, tehnicile furtului se modifică şi se adaptează la evoluţia tehnologiilor noi (deturnare de cartele magnetice, escrocherii informatice). Natura şi forma furturilor variază după vârsta, sexul, mediul social al delincvenţilor. Din punct de vedere psihopatologic, anumite furturi sunt asociate cu tulburări specifice: furturi fetişiste efectuate de perverşi*, furturi impulsive de obsedaţi.

furturi inconştiente* de maniaco-depresivi, furturi realizate ca urmare a pulsiunii de dominaţie* a unei stări de necesitate de către toxicomani. Cleptomania este un impuls patologic rar, obsedant şi anxios, care are drept rezultat o colecţie sterilă de obiecte furate, fără caracter utilitar.

J. *Selosse*
(N.C.)

Fuziune → Intricare

Fuziune senzorială

Fuziune binoculară: unificare a imaginilor retiniene formate în punctele corespunzătoare celor două retine. Această fuziune este posibilă datorită coordonării celor doi

ochi.

Fuziune tonală: fenomen acustic care constă în faptul că mai multe sunete muzicale pot da un efect unic, diferit de toate sunetele componente şi în dependenţă de raporturile care există între acestea. Această senzaţie este cu atât mai agreabilă cu cât fuziunea este totală (consonanţă).

Fuziune binaurală: fuziune a două senzaţii auditive, care se produc separat şi simultan în fiecare dintre cele două urechi. Dacă cei doi stimuli sunt egali ca frecvenţă* şi intensitate*, fuziunea este diotică; dacă nu sunt egali, fuziunea este dihotică. Frecvenţă critică de fuziune: frecvenţă a unei stimulări intermitente* datorită căreia impresia subiectivă corespunzătoare pare continuă. În percepţia vizuală, stimulările luminoase separate de un interval lung dau impresii de discontinuitate; când frecvenţa stimulărilor creşte, apare într-o anumită măsură impresia de clipire*, urmată de o fuziune cu cât frecvenţa este mai crescută. Frecvenţa critică defineşte pragul* de fuziune. Fuziunea se constată şi în situaţiile auditive şi tactile (persistenţa informaţiei senzoriale).

R. Genicot

(O. D.)

G

(G. N.)

Galeră → Derivă

Galvanotaxie → Taxie

Galvanotropism → Tropism

Gang

Asociaţie de răufăcători structurată, organizată şi ierarhizată în vederea îndeplinirii de acţiuni antisociale specializate, şi care nu ezită să întrebuinţeze violenţa pentru a comite fapte rele şi pentru a apăra monopolul unor practici ilicite. Studierea a fost orientată iniţial într-o perspectivă de socializare ecologică, asociindu-se prezenţa gangurilor cu anumite caracteristici din zonele urbane.

Analiza psihosocială a luat în consideraţie succesiv dimensiunile anomice, subculturale, structurale şi mitice ale acestor asociaţii, care recurg la un simbolism de participare.

J. Selosse

Gangster

Aplicată membrilor unui gang*, această etichetă traduce apartenenţa la un mediu al cărui sistem de valori se opune celui al societăţii. Făcând parte din imageria faptelor diverse, dar şi a universului mediatic, clişeul stereotip al gangsterului poate servi drept referinţă identificărilor eroice* şi drept suport ierarhiei de roluri prestigioase în anumite grupuri deviante şi în anumite bande* cu activităţi ilegale.

J. *Selosse*

(G. N.)

Ganser (Sindromul lui)

Descris în 1887, acest sindrom exprimă o suprimare specială a funcţiei de comunicare. Se caracterizează printr-un ansamblu de activităţi de răspuns şi de acţiuni evitante, ca şi de atitudini bazate pe faptul de a voi să nu ştii.

Descris, la început, pe cazuri de prizonieri şi deţinuţi, el se exprimă prin cuvinte şi acte absurde ca răspuns la întrebări sau situaţii clare şi neambigue, conducând la suspectarea unei conduite de simulare. Ulterior, a fost descris ca o caracteristică a anumitor stări crepusculare isterice, alăturate astăzi – în clasificări – unor tulburări disociative. Poate fi observat, de asemenea, în anumite tulburări schizofrenice sau în confuziile mentale.

J.-F. *Allilaire*

(G. N.)

Gelozie

Sentimentul de gelozie înseamnă exigenţa unei posesiuni exclusive; el rezultă dintr-un conflict cu realitatea: numai un singur obiect imaginar poate să-l

satisfacă. Din acest motiv S. Freud, pentru a explica gelozia morbidă, apelează la intervenţia refulării" fantasmelor* de infidelitate hetero şi homosexuală: subiectul proiectează asupra partenerului propriile sale dorinţe de infidelitate şi disimulează interesul său homosexual pentru rival. Psihanaliştii au studiat rivalitatea fraternă: după J. Lacan, subiectul investeşte imaginea celuilalt, pe care o impregnează cu o pasiune narcisică.

R. Doron (O. D.)

Gemeni (Metodă a)

Metodă care constă în compararea asemănărilor comune cuplului de gemeni Monozigoţi (MZ) cu asemănările gemenilor dizigoţi (DZ), de acelaşi sex. Există o concordanţă atunci când cele două elemente ale cuplului prezintă trăsăturile luate în consideraţie. Dacă concordanţa la DZ este mai slabă decât la MZ, se admite faptul că această diferenţă se datorează zestrei genetice, deoarece proximitatea genetică a DZ este mai slabă (probabil cu 50%) decât cea a MZ (100%). Această metodă se bazează pe postulate mult discutate, cel mai contestat fiind enunţul că efectul mediului înconjurător (pre- sau postnatal) se manifestă similar la DZ şi la MZ. Oricare ar fi comportamentul* studiat, în cvasitotalitatea studiilor, concordanţa la MZ este mai mare decât la DZ. Dacă metoda nu permite ca prin ea însăşi să se dovedească existenţa factorilor genetici, la om ea poate constitui o primă etapă în cercetarea efectelor variabilităţii genotipului asupra variabilităţii comportamentale. Lucrările privind psihozele maniaco-depresive* au demonstrat acest fapt.

M. Cartier şi *C. Desforges*

(G. D. S.)

Genă

Iniţial a fost definită ca un fragment al genomului*, segregator ca singură unitate de diviziune şi asociat unei trăsături definitorii (culoare, morfologie, caracteristică

fiziologică sau comportamentală). Ulterior, gena a fost definită ca fragment al acidului dezoxiribonucleic transcris în acid ribonucleic, codator pentru un singur lanţ polipeptidic al acizilor* amânaţi. Formele alele* sunt acelea pe care le poate lua o genă într-un *locus** dat, forme depinzând de modificările perechilor constitutive de bază, transmise de la ascendenţi la descendenţi. Harta genetică* a unei specii este definită prin poziţia respectivă a genelor pe cromozomi. Aceste gene pot fi unităţi de funcţiune (sau unităţi de segregare) sau secvenţe de bază. Numărul genelor purtate de genomul uman s-ar estima la 710. Astăzi este posibil să se transplanteze o genă a unei specii (izolată prin metodele geneticii moleculare) la o altă specie la care ea se încorporează în noul genom* dând indivizi transgenici. Genele sunt purtate de cromozomii nucleari, dar nu în mod exclusiv. Au fost identificate gene citoplasmice (conţinute în mitocondrii).

P.-L. *Roubertoux* (*G.* N.)

Generalizabilitate a validităţii Posibilitate de generalizare a rezultatelor studiilor de validitate* predictivă la alte situaţii la care exigenţele postului de muncă sunt aceleaşi, sau chiar la alte profesii aparţinând aceleiaşi familii de ocupaţii. Atunci când 75% din variabilitatea observată a coeficienţilor de validitate se explică prin sursele de eroare identificabile şi măsurabile (în special mărimea prea restrânsă a eşantioanelor, dispersia redusă a datelor şi slaba fidelitate* a criteriilor), validitatea este considerată ca generalizabilă şi validitatea medie poate fi calculată după corecţia statistică pentru a ţine seama de sursele de eroare identificate.

C. Lévy-*Leboyer* (L. C. L)

Generalizare

1. În domeniul condiţionării” şi al învăţării*, desemnează procesul de extindere, de transfer* la alţi stimuli*, mai mult sau mai puţin similari, a unui răspuns* iniţial legat de un stimul particular (generalizare a

stimulului) sau extensia la răspunsuri învecinate a controlului exercitat de un stimul asupra unui răspuns dat (generalizare a răspunsului). Testul clasic de generalizare a stimulului constă, după condiţionarea la un stimul S, în prezentarea sistematică a stimulilor eşalonaţi pe ansamblul *continuum-ului* fizic considerat, de o parte şi de alta a lui S; generalizarea este cu atât mai marcată cu cât stimulul testat este mai aproape de S şi se atenuează pe măsură ce el este mai îndepărtat, aşa cum o evidenţiază gradientul* de generalizare. Generalizarea poate fi totuşi suprimată prin procesul de discriminare. Atunci când se observă o generalizare la stimuli a căror similaritate în raport cu stimulul iniţial nu este evidentă, pe baza unor caracteristici fizice, se presupune o verigă intermediară, rezultată din cel de al treilea termen care asigură echivalenţa* între stimuli, şi atunci vorbim de generalizare mediatizată sau prin mediaţie. Un astfel de caz particular este, la om, generalizarea semantică, bazată pe apartenenţa stimulilor, verbali sau nonverbali, la aceeaşi categorie de semnificaţie.

Generalizare a regulii: caz particular de generalizare a răspunsului bazat pe aplicarea unei reguli; un exemplu frapant este furnizat de generalizările morfologice în limbajul infantil („el a preferit", pe modelul, oferit"), în care erorile sunt proba generalizării regulii.

2. În psihologia cognitivă*, proces prin care elemente lexicale, concepte*, obiecte*, reprezentări*, sunt regrupate pe baza unor caractere comune în ansambluri structurate (denumite, potrivit modelelor, scheme*, *frames**, categorii etc.) de un nivel superior. Astfel, pentru J.R. Anderson, generalizarea este o formaţiune de reprezentare de grad secund pornind de la mai multe exemplare* de gradul întâi, deoarece caracterele lor comune autorizează înscrierea într-o aceeaşi categorie. Noţiunea de generalizare este, în acest caz, apropiată de cea de conceptualizare*, de categorizare*, de clasificare. O

demonstraţie clasică a generalizării asupra unui material nonverbal a fost oferită de M.I. Posner şi S.W. Keele în 1968: subiecţi cărora li se prezintă ansambluri structurate de puncte reprezentând variante alterate ale unui prototip* le clasează corect în raport cu acesta, chiar şi atunci când el nu le-a fost prezentat.

Supragеneralizarea* se referă la incluziunea într-o categorie a unor elemente prezentând anumite caractere care ar trebui, logic, să le excludă („toate animalele zburătoare sunt păsări ” incluzând în mod eronat liliecii), supradiscriminarea referindu-se la fenomenul invers, de nonincluziune a unor elemente care, logic, ar trebui să facă parte dintr-o categorie („toate scaunele au patru picioare”).

Cu privire la generalizare, regăsim opoziţiile între modele* declarative* şi procedurale*, prepoziţionale* şi analogice*, care fac obiectul dezbaterilor în psihologia cognitivă a memoriei.

M. Richelle (G. N.)

Generalizare (Gradient de ~) → Gradient de generalizare

Generativă (Gramatică) → Gramatică generativă

Generator de sistem-expert → Sistem-expert

Genetică

Disciplină care studiază variabilitatea individuală şi transmiterea ei ereditară. Genetica formală studiază modul de transmitere a trăsăturilor* şi localizarea genelor* implicate în transmiterea acestor trăsături. Ea poate utiliza un demers descendent (pornind de la trăsătură, descoperind-o pe aceasta sau genele responsabile) ori un demers ascendent (pornind de la o genă identificată prin proprietăţi fizice, căutându-i funcţia). Genetica cantitativă descompune variaţia* observată în componentele sale genetice (aditivă, datorată dominanţei, o interacţiune între gene), ambientale (ambient matern sau de diverse tipuri) şi ceea ce rezultă din interacţiunea* genotipului şi

mediului înconjurător. Genetica populaţiilor analizează structura genetică a unei populaţii şi evoluţia* ei în funcţie de constrângerile evolutive.

P.-L. *Roubertoux* (L. C. L)

Genetica comportamentală este partea geneticii care pune în relaţie diferenţe fenotipice de ordin comportamental şi diferenţe observate la nivelul genotipului. La specia umană, unde gradul de proximitate genetică (probabilitatea de a avea gene comune prin transmitere) creşte odată cu gradul de proximitate ambientală, unele metode tind să minimizeze mediul înconjurător comun (studii de adopţiune*) sau să maximizeze proximitatea genetică (studii asupra gemenilor*).

Trăsături sau capacităţi cum sunt inteligenţa*, trăsăturile de personalitate* şi tulburările de conduită* au făcut obiectul unui mare număr de cercetări. Aproape în totalitatea cazurilor rezultatele lasă să se întrevadă o intervenţie a factorilor genetici. Fenotipurile care se distribuie într-o manieră discontinuă (maladiile mentale, de ex.) se pretează la studii de relaţie, care au ca scop să evidenţieze modurile de transmitere a unui caracter ereditar comparând frecvenţa de apariţie a acelui caracter într-o genealogie cu frecvenţele aşteptate pe care modelul postulat le permite ca anticipări. Cea mai bună strategie constă în studierea fie a familiilor în sânul cărora caracterul cercetat apare cu o mare frecvenţă (familii informative), fie a grupurilor sociale al căror coeficient de consanguinitate este ridicat (izolaţi). Localizarea cromozomică a unui caracter se vădeşte posibilă prin detectarea unei asocieri, de-a lungul mai multor generaţii, între trăsătura studiată şi gene „markeri” identificate în prealabil prin corelatele lor biochimice. Analiza variaţiilor fenotipice observate între diferitele grupuri presupune posibilitatea de manipulare a factorilor din care ele rezultă, adică genotipul şi mediul înconjurător (fizic,

biologic şi social). Subiecţii care aparţin aceluiaşi grup trebuie să fie omogeni genetic, ceea ce este imposibil la specia noastră. Trebuie deci renunţat la a cerceta dacă diferenţele între grupuri etnice sau sociale au o componentă genetică. Pentru anumite specii, ca şoarecele sau musca, patrimoniul genetic este bine cunoscut. La şoarecele domestic, se pot constitui grupuri de subiecţi care au acelaşi patrimoniu genetic cu mutaţii spontane apropiate: acestea sunt descendenţele consanguine. Dacă condiţiile de creştere au fost menţinute constante, atunci când apar variaţii fenotipice între indivizi aparţinând unor descendenţe diferite, este legitim să ne întrebăm despre existenţa unui efect al genotipului. Totuşi, subiecţii aparţinând unor diferite descendenţe se deosebesc, de asemenea, prin mediul matern pre- şi postnatal în care ei s-au dezvoltat. Înfăptuirea de planuri experimentale adecvate permite disocierea efectelor patrimoniului genetic de cele ale mediului matern pre- şi postnatal. Două componente ale mediului matern prenatal sunt susceptibile să antreneze o variaţie comportamentală: mediul citoplasmic şi mediul uterin.

Tehnici de grefă de ovare şi de transfer de embrioni în primele stadii de dezvoltare, asociate pe de o parte unui plan de încrucişări adecvat şi pe de altă parte unei proceduri de adopţie, permit izolarea efectelor componentelor citoplasmică, uterină. postnatală şi genetică. Se pot, de asemenea, studia efectele mutaţiilor fie „spontane”, fie „provocate”, sau chiar efectele transferurilor de gene.

Literatura care vizează punerea în relaţie a genelor şi comportamentelor pornind de la lucrări despre speciile animale este abundentă. Muştele şi şoarecele au reţinut în mod special atenţia cercetătorilor. Studiile au fost orientate asupra unor comportamente destul de variate, ca învăţarea, comportamentele sexuale, agresiunea, conduitele de îngrijire la tineri. Scopul final rămâne

totdeauna acela al localizării unei sau unor unităţi de segregare pentru care variaţiile alelice* sunt legate de variaţii comportamentale. Rezultatele observate la speciile infraumane nu sunt direct transpozabile la specia noastră. Totuşi, ele ne clarifică asupra mecanismelor subiacente legăturilor gene-comportamente. Astăzi se ştie că modele simple de legături sunt, cel mai adesea, neconforme cu faptele. Tocmai de aceea, în cea mai mare parte a cazurilor, lucrările asupra umanului consideră efectele interacţiunilor genotip-mediu înconjurător ca nule, în timp ce rezultatele experimentale observate la animal arată că aceste interacţiuni au efecte care nu pot fi neglijate.

M. Cartier şi *C. Desforges*

(L. C. L.)

Geneză

Ansamblu de forme prin care trece un organism pentru a ajunge la starea considerată (cel mai adesea starea adultă) şi de procese care fac să survină aceste forme. Ideea de geneză, contrar celei de istorie*, comportă o conotaţie de necesitate care provine din utilizarea sa în biologie: geneza cuprinde deci embriogeneza* şi ontogeneza* ca succesiune non-întâmplătoare de etape programate de dezvoltare* către o stare finală concepută ca necesară. Tocmai în acest sens vorbeşte J. Piaget de geneza cunoaşterii la copil ca în gândirea ştiinţifică: stadiile* dezvoltării sale constituie în fapt o serie a cărei ordine este universală şi ireversibilă şi nu comportă nicio lacună. La fel, dezvoltarea libidinală a putut fi considerată de către anumiţi autori ca o geneză (v. Fază). În fiecare caz, dar într-un fel mai mult sau mai puţin explicit, se face o referire la necesitatea biologică ce guvernează derularea acestei dezvoltări.

F. Parot

(G. N.)

Genital

Termen devenit necesar, după lărgirea de către S.

Freud a sensului termenului sexualitate*, pentru a desemna ceea ce limbajul curent recunoaşte ca sexual. Trebuie totuşi precizat că noţiunea de sexualitate genitală este mai restrânsă decât concepţia comună a sexualităţii, deoarece nu înglobează anumite forme de sexualitate perversă*, nici folosirea organelor genitale pentru obţinerea unor scopuri pregenitale (pulsiuni parţiale; sadism*, masochism*, voaiorism*, exhibiţionism*). Stadiul genital se caracterizează în principiu prin reunirea tandreţii şi senzualităţii în privinţa obiectului dragostei şi prin unificarea, sub primatul tendinţelor genitale, a tuturor componentelor sexuale nonrefulate* sau sublimate*, cele ale scopurilor sexuale pregenitale care sunt menţinute ca fiind cu titlu de preliminarii. Această unificare este pregătită în cursul stadiului genital infantil sau stadiului falie*, dar nu se încheie decât după pubertate, atunci când dezvoltarea organelor genitale permite raporturile sexuale normale (trebuie totuşi subliniat că S. Freud admitea că forma de homosexualitate* în care scopul sexual este masturbaţia mutuală relevă erotism genital). Succesorii lui S. Freud s-au diferenţiat în privinţa erotismului şi stadiului genital. Unii, urmându-l pe K. Abraham, au opus genitalitatea (caracterizată prin depăşirea ambivalenţei*, iar în opinia câtorva prin „oblativitate”) tuturor tendinţelor pregenitale marcate prin sadism şi ambivalenţă. Alţii au insistat pe contribuţiile aduse de erotismele pregenitale la formarea tendinţelor genitale: însemnătatea erotismului oral de sucţiune (M. Klein) şi a integrării analităţii (E. Jones) pentru formarea erotismului vaginal al femeii, însemnătatea erotismului uretral* în formarea erotismului genital masculin etc.

6 *J.*-M. *Petot*

(G. N.)

Genogramă

Reprezentare grafică, convenţională şi geometrică a unei familii*, în forma unor simboluri care definesc în mod

precis particularităţile fiecărui individ. Genogramă cuprinde orice situaţie conjugală sau familială. Această tehnică a fost dezvoltată de M. Bowen, în 1980, în Statele Unite ale Americii. În Franţa, E. Lemaire-Arnaud, în 1985, a specificat folosirea ei în practica clinică: datele schematizate în privinţa familiei permit terapeutului să înţeleagă componentele transgeneraţionale orizontale şi verticale. Genogramă este un produs specific al fiecărei familii. Ea poate fi completată pe parcursul unei cure familiale şi este de mare eficienţă în scoaterea la lumină a fenomenelor de ordinul fantomer sau al criptei.

A. Ruffiot (L. C. L)

Genom

Ansamblu al materialului genetic caracteristic unei specii. Genomul unei specii se defineşte prin numărul de cromozomi*, prin poziţia *locus-wilox* pe aceşti cromozomi, ca şi prin diferitele formealele* posibile în fiecare din aceste *locus-uri*. Un locus poate fi definit fie ca o unitate de segregare (genă având un efect fenotipic identificat), fie printr-un ansamblu de perechi de baze.

P.-L. *Roubertoux*

(L.C.L.)

Genotip

Ansamblu al informaţiei genetice purtate de un organism. Recombinările dintre cromozomi*, survenind prin diviziune, conduc la remanieri ale informaţiei purtate de fiecare cromozom transmis descendenţilor. În acest fel, fiecare descendent al unui cuplu primind jumătate dinalele de la unul din părinţii săi nu are decât o probabilitate din două de a primi o alelă dată. Din această cauză, doi descendenţi ai aceluiaşi cuplu au o probabilitate infimă de a avea acelaşi genotip. La unele specii (şoarece, şobolan) s-au constituit descendenţe consanguine. Pe aceste descendenţe, indivizii sunt homozigoţi la nivelul fiecărui *locus* şi, pentru un *locus*, indivizii au aceleaşi formealele. Pe aceste descendenţe, toţi subiecţii au acelaşi genotip.

Variaţiile interindividuale rezultă deci din factori epigenetier şi de mediu.

P.-L. *Roubertoux* (G. N.)

Geofotomenotaxie Taxie Geotropism → Tropism Gerontologie

Ştiinţă referitoare la ansamblul proceselor de îmbătrânire. În mod abuziv, acelaşi termen se aplică specialităţii medicale consacrate diagnozei şi tratării bolilor şi infirmităţilor persoanelor vârstnice. Este indicată folosirea, în acest sens, a termenului de geriatrie. De asemenea, ar trebui să vorbim de un medic geriatru şi nu gerontolog, pentru a desemna pe practicienii acestei specialităţi.

Mai mult decât o ştiinţă în întregime aparte, gerontologia rezultă din aplicarea mai multor discipline. În acest sens, neurofiziologia se aplică la îmbătrânirea cerebrală, la studierea îmbătrânirii ţesutului nervos şi a sistemului vascular, iar sociologia se aplică la efectele procesului demografic al îmbătrânirii. Psihologia, în ceea ce o priveşte, se interesează de alterările activităţilor cognitive şi de măsurarea lor. ca şi de efectele psihopatologice (stări demenţiale şi confuzionale, tulburări nevrotice tardive sau reacţionale etc).

D. Widlocher (L. C. L)

Gest

Mişcare* exterioară a corpului care este purtătoare a unei semnificaţii.

În accepţie restrânsă, acest termen nu se aplică decât mişcărilor nonverbale*, produse în general de membrele superioare (mână* şi cap). Potrivit lui C. Morris, se disting gesturi incidentale şi gesturi sociale. Prima categorie regrupează pe de o parte mişcările care reprezintă expresia* unei stări interne, şi în special a unei emoţii (înroşire, căscat etc), şi pe de altă parte mişcările aparent lipsite de intenţie*, dar care pot fi întrevăzute de un observator extern ca încărcate cu o anumită

semnificaţie. Cea de-a doua categorie reuneşte gesturile care se integrează unui sistem de comunicare* şi care au deci un sens* convenţional definit prin regulile unui cod*; aici se disting gesturile simbolice (semnul crucii), gesturile iconice (care mimează ceea ce ele reprezintă: mişcare reproducând forma unui obiect) şi gesturile expresive (surâs*, mormăit etc).

Într-o concepţie mai largă, se consideră că în cursul preistorier hominizarea* a articulat într-un acelaşi ansamblu funcţional trei forme de gesticulaţie (locomotorie, tehnică şi vocală) corespunzând unui triplu dispozitiv (bipedie, unealtă, limbaj*). La om, gestualitatea primitivă este de natură expresivă şi contribuie la coeziunea socială*; gestualitatea lingvistică emerge după aceea (între 1 şi 3 ani) şi asigură o funcţie de reprezentare*; mai târziu, în fine, se dezvoltă diversele forme de gestualitate simbolică (imitaţie*, joc*, desen* etc).

J.-P. *Bronckart* şi *E. Jalley* (*G.* N.)

Gestalt→ Formă

Gestaltpsychologie→ Formă (Psihologie a)

Gesta/f-terapie

Datorată lui F. Perls, Gesta/f-terapia este ana din „noile terapii” experimentate la Institutul Esalen din California începând cu anii 1968 – 1970. Derivată din jocul de rol*, ea este o formă de terapie individuală în grup; terapeutul şi grupul se centrează succesiv pe fiecare dintre participanţii care vin să se aşeze pe „banca acuzaţilor”, adică pe un scaun gol alături de terapeut, şi care desfăşoară o autopsihodramă* cu un obiect personal imaginar. Terapeutul caută să-l determine pe subiect ca, în situaţia de „aici şi acum”, să conştientizeze reprezentări disparate despre corpul său şi despre propria personalitate şi să-i permită o anumită unificare identificându-se cu o formă* (*Gestalt*) dinamică de relaţie cu un obiect, cu altcineva, cu propriile sentimente.

D. Anzieu (G. N.)

Gigantism → Creştere

Gimnastică

Disciplină sportivă în care fiecare concurent realizează o înlănţuire de figuri la diferite aparate cum sunt bara fixă, inelele, bârna. Competiţia* duce la un clasament general sau pe fiecare aparat. Performanţa este notată de judecători şi depinde de nivelul de dificultate al abilităţilor manifestate, de virtuozitate, de risc şi de calităţile expresive şi estetice ale execuţiei.

Gimnastica sportivă se deosebeşte radical de gimnasticile din secolul al XIX-lea şi de la începutul secolului al XX-lea, care erau metode de educaţie fizică* în general necompetitive, şi care foloseau intens aparatele.

M. Durând

(L. C. L.)

Gândire

Termen din limbajul curent, încărcat de un trecut filosofic complex, cuvântul „gândire” trimite la toate manifestările spiritului*, desemnând atât conţinuturi, idei, cât şi activităţi*, raţionamente*: după caz, accentul poate fi pus pe suporturile simbolice* sau reprezentative ale gândirii, pe instrumentele logice sau euristice cu care ea operează, pe dinamica sa afectivă, pe semnificaţiile* sale inconştiente* etc. Psihologia ştiinţifică, mai ales cea conformă cu tradiţiile lui P. Janet, H. Wallon şi J. Piaget, s-a preocupat de originile gândirii, concepută ca interiorizare* a conduitelor* sau comportamentelor*, în favoarea dezvoltării funcţiei reprezentative şi a limbajului. Traiectoria ontogenetică duce astfel de la acţiunea pur senzorio-motorie* la gândirea formală, operând în interior asupra simbolurilor celor mai abstracte. Pe de altă parte, raporturile dintre gândire şi limbaj* rămân controversate, unii urmând direcţia lui J. Piaget şi acordând gândirii prioritate şi precădere în dezvoltarea mentală, alţii, urmându-l pe N. Chomski, dând importanţă limbajului, iar

alţii, preluând intuiţiile lui L.S. Vîgotski, concepând limbajul şi gândirea ca fiind indisociabile după o scurtă perioadă precoce de dezvoltare paralelă. Cazul special al raportului dintre gândire şi verbalizare* ridică din nou vechea problemă a suporturilor mentale ale gândirii, datorită recrudescenţei interesului pentru imageria* mentală, pe de o parte, şi recurgerii la protocoalele gândirii cu voce tare în cercetările asupra rezolvării" de probleme, pe de altă parte. Folosirea actuală a cuvântului „gândire" de către psihologi trimite, adesea, spre activităţi mentale sau cognitive despre care se crede că nu pot face obiectul unei verbalizări. Termenul „cogniţie" tinde, de altfel, să se substituie celui de „gândire", fără a avea contururi semantice mai precise. Psihologia clinică şi psihopatologia sunt şi ele interesate de alterările şi de deviaţiile gândirii, aşa cum apar acestea în delir* sau în obsesie*, ca şi de funcţiile gândirii în economia generală a psihismului, în această ultimă direcţie a fost urmată cu largheţe remarca lui S. Freud care considera gândirea ca pe un substitut al dorinţei halucinatorii. Pentru W. Bion, gândirea se află la intersecţia dintre aşteptarea unui obiect dorit şi conştiinţa absenţei acestui obiect; deci orice gândire implică, în mod necesar, o frustrare*; toleranţa* la această frustrare trebuie să fie suficientă pentru a se ajunge la procesul secundar şi pentru a permite elaborarea aparatului gândirii, în afara căruia, după B. Gibelle, se construieşte un aparat delirant.

Gândire divergentă: expresie propusă de J.P. Guilford pentru a indica o orientare a gândirii care ar presupune creativitatea* şi pe care acest autor a încercat să o măsoare prin testele* sale de producţie divergentă. Ea ar fi compusă din sensibilitatea faţă de probleme, din uşurinţa de a produce idei numeroase, dintre care unele au şansa să fie noi, din flexibilitate*, din capacitatea de analiză şi sinteză şi din gestionarea complexităţii. Noţiunea este opusă celei de gândire convergentă.

R. Doron, E. Jalley, M. Richelle

(O. D.)

Gândire operatorie

Tip de gândire care, după Piaget, apare spre vârsta de 6 – 7 ani, odată cu stadiul* operaţiilor concrete*, şi se îmbogăţeşte spre 11 – 12 ani, odată cu accesul la stadiul operaţiilor formale. Ontogenetic, acest tip de gândire începe să fie elaborat aproximativ la vârsta de doi ani, când copilul devine capabil să gândească acţiuni şi să prevadă consecinţele acestora, fără a le fi efectuat cu adevărat. Totuşi, gândirea nu devine cu adevărat operatorie decât odată cu „operaţia reală” din stadiul operator concret, care este reversibilă* (ceea ce se traduce prin posibilitatea de a gândi o acţiune luând în consideraţie şi acţiunea inversă – de ex. a reuni şi a disocia) şi integrată într-o structură de ansamblu.

J.-E. *Gombert*

(G. D. S.)

Gândire prin pereche → Pereche Gândire productivă → Productivă (Gândire)

Gângureală → Gângurit. Lalaţie

Gângurit

În psiholingvistica* copilului, termenul se aplică la primele producţii sonore ale acestuia, înainte de a începe să vorbească (între două şi aproximativ 12 luni), copilul mic trece printr-o perioadă considerată prelingvistică. În timpul căreia el achiziţionează un repertoriu extins de sunete, cuprinzând nu numai fonemele* limbii din anturajul său, ci şi un număr mare al celor din alte limbi. Aceste foneme sunt, la început, de natură vocalică, apoi consonantică, combinându-se progresiv (consoane-vocale, vocale-consoane) pentru a ajunge la repetări de silabe.

Activitatea vocală este slab diferenţiată mult timp, încât nu pot fi decelate semnele limbii din anturajul copilului. Ea îndeplineşte mai multe funcţii: ludică, relaţională şi instrumentală. În genere, gânguritul este

considerat ca fiind una dintre premisele care permit accesul la limbaj, ipoteza cea mai des întâlnită postulând o continuitate între perioada gângurităului şi perioada lingvistică Alte denumiri, care sunt în general sinonime, desemnează aceste prime producţii sonore ale copilului mic: gângureală, murmur, lalaţii. vocalizări*, vocalize.

G. De Weck

(G. D. S.)

Glie

Clasă de celule specifică sistemului nervos* central, reprezentând împreună cu neuronii*, potrivit anumitor criterii, 90% din celule. Se pot distinge două mari subclase de celule gliale: microglia şi macroglia, aceasta din urmă cuprinzând oligodendrocitele şi astrocitele. De altfel, unele tipuri de celule (celula retiniana a lui Müller, celule ependimare, glia radială a lui Bergman) corespund în aceeaşi măsură unor forme specializate de glie. Celulele macrogliale au o origine comună (neuroectodermală) cu neuronii, în vreme ce originea microgliei este încă în dezbatere.

Rolul celulelor gliale, considerate mult timp ca simple celule de susţinere, este complex, deşi parţial cunoscut. În acest sens, mod pasiv.

microglia ar avea în esenţă un rol de curăţire a resturilor celulare în regiunea leziunilor sau inflamaţiilor sistemului nervos şi ar participa, de asemenea, la reacţiile imunitare în sistemul nervos. Rolul său ar fi deci analog celui al macrofagelor periferice, din care ea ar putea de altfel să provină. Prin macroglie, oligodendrocitele formează inelele de mielină* în jurul axonilor* centrali. În fine, astrocitele ar avea un rol multiplu: menţinere a homeostaziei (pH, compoziţie ionică etc.) mediului intern la nivelul sistemului nervos, alcătuire a barierei hematoencefalice, participare la procesele imunitare intracereorale, secreţie de factori neurotrofici. De altfel, în cursul dezvoltării*, astrocitele şi mai ales forma lor

specializată, glia radială, orientează migrarea neuronilor, precum şi creşterea axonală.

J.-P. *Herman*

(L.C.L)

Glosă – Metalimbaj, Funcţie a limbajului Glosografie Glosolalie

Glosolalie

Producţii verbale, de obicei abundente şi ininteligibile, care nu se supun regulilor lingvistice comunitare: este vorba de un limbaj realmente nou creat de către locutor, în care cuvintele sunt înlocuite prin neologisme şi în care este posibilă reperarea unor reguli sintactice sumare. Prozodia este menţinută, chiar accentuată, dând impresia unui discurs alcătuit din cuvinte şi fraze. Este constatată în contexte psihopatologice ca schizofrenia* (vorbim astfel de schizofazie), în cursul unor stări de transă; rareori o jargonafazie* poate genera o glosolalie. Glosografia este echivalentul scris al glosolaliei. Glosomania poate fi considerată ca o variantă ludică, în care jocul verbal, totdeauna fără semnificaţie, recurge la suite de silabe ritmate şi asonante.

J.-L. *Signoret* (G. N.)

Glosomanie → Glosolalie

Glucocorticoid

Substanţă cu structură steroidiană, care are o puternică acţiune asupra metabolismului glucidoprotidic (hiperglicemie prin neoglucogeneză). Glucocorticoizii joacă un rol fiziologic considerabil prin intermediul receptorilor* intracelulari care modulează manifestarea multor gene. La om, cortizolul este glucocorticoidul endogen principal, secretat de corticosuprarenală sub controlul ACTH-ului hipofizar. El prezintă, de asemenea, o activitate mineralocorticoidă deloc neglijabilă. Derivate de sinteză ca dexametazona au o acţiune mai puternică şi mai specifică. Secreţia glucocorticoizilor urmează un ciclu nictemeral foarte marcat de un maximum matinal. Aceşti hormonr

exercită un retrocontrol asupra propriei lor secreţii prin acţionare asupra hipotalamusului şi hipofizei. Această proprietate este valorificată în testul cu dexametazona: administrată seara, dexametazona blochează în mod obişnuit creşterea nocturnă a cortizolemiei. Absenţa blocajului (sau eliminarea) evidenţiază hiperactivitatea axei corticotrope. Hormonul este eliberat în situaţii de stres*, de activare*, de adaptare* şi, pare-se, atunci când mecanismele de control* sunt în stare de slăbiciune sau când se desfăşoară într-un

P. Mormede (G. N.)

Gnozie

Termen folosit ca un contrapunct pozitiv al agnozier pentru a face trimitere la cunoaşterea* lumii şi a obiectelor sale, realizată pe baza multiplelor experienţe senzoriale. Conceptul de gnozie, contrar celui de memorie semantică, nu priveşte cunoaşterea lexicului. El este inclus în conceptul de asimbolie.

J.-L. *Signoret*

(G. N.)

Gonadotropină

Hormon* glicoproteic care controlează activitatea gonadelor. Hormonul foliculotrop (FSH) acţionează asupra celulelor granuloase ale foliculilor ov arieni pentru a stimula creşterea foliculară şi a induce ovulaţia, în sinergie cu hormonul luteotrop (LH). El acţionează şi asupra celulelor lui Sertoli din canalele seminifere ale testicului pentru a stimula spermatogeneza, în sinergie cu androgenii. Hormonul luteotrop stimulează celulele interstiţiale ale ovarelor şi testiculelor, care secretă, respectiv, estrogenir şi androgenii. Un singur tip celular de antehipofiză, celulele gonadotrope, secretă gonadotropinele sub controlul luliberinei hipotalamice (LRF sau LHRH sau GnRH), în asociere cu steroizii sexuali şi alţi hormoni proteici de origine gonadică (inhibini şi activini). O gonadotropină chorionică (hlG) este produsă de

placentă.

P. Mormede (G. N.)

Grad de libertate

Termen introdus de R.A. Fisher în 1920, prin analogie cu ideea de grad de libertate al unui sistem dinamic; este vorba de numeroase valori sau dimensiuni necesare pentru determinarea sistemului. În acest sens, gradele de libertate ale unui ansamblu de date nu sunt altceva decât numărul valorilor care ar putea fi atribuite în mod arbitrar în cadrul sistemului specific; de exemplu, într-o distribuţie* de frecvenţe în k clase, numărul gradelor de libertate este egal cu k – 1, cunoaşterea a k-l dintre ele determinând kiemul; la fel, într-un tablou de contingenţe* având p linii şi q coloane, totalurile marginale fiind fixe, există (p-l) (q-l) grade de libertate.

P. Bonnet şi *H. Rouanet* (D. S.)

În analiza controlului motor, expresia grad de libertate trimite la numeroase dimensiuni ale mişcării" autorizate la fiecare punct de segmentare şi care defineşte ansamblul traiectoriilor posibile dintre care programul motor* îşi va efectua selecţia. Astfel, articulaţia umărului oferă trei grade de libertate, autorizând mişcările braţului spre stânga sau spre dreapta, în sus sau în jos şi în rotaţie.

j *M. Richelle*

(D. S.)

Gradient

În psihologia experimentală s-au putut obţine relaţii cantitative între stimuli multidimensionali (XI, *X2*... Xn) şi o reacţie definită ca funcţie reală f (XI, X2... Xn) a acestor stimuli.

Se numeşte gradient al funcţiei f vectorul cu n componente în care niemul este derivata parţială a funcţiei f în raport cu variabila Xi. Se notează grad f (5 f 5... 5 f)

g 6X1 6X2 6 Xn

Gradientul este deci o generalizare vectorială a primei derivate.

Gradient de generalizare: după condiţionarea* la o valoare dată pe un *continuam** fizic (de ex., un sunet*), dacă se utilizează alţi stimuli pe acelaşi *continuum* (de ex., varierea exclusiv a frecvenţei*), stimuli care nu au fost niciodată întăriţi, şi dacă se reprezintă pe ordonată reacţia produsă (de ex., cantitatea de salivă la câinele lui Pavlov), se poate trasa o curbă continuă constant descrescătoare de fiecare parte a valorii corespunzătoare stimulului întărit original. Această relaţie între variaţia reacţiei şi variaţia, pe o dimensiune, a stimulului este numită gradient de generalizare.

Alte experienţe au arătat că un astfel de gradient s-ar putea găsi nu numai pentru valori ale stimulilor externi, ci şi pentru caracteristici ale răspunsului, precum forţa sau amplitudinea, respectiv probabilitatea sau latenţa.

Se distinge gradientul de excitaţie*, stabilit în jurul unui stimul pozitiv* şi gradientul de inhibiţie*, stabilit în jurul unui stimul negativ* şi care prezintă, contrar primului, o figură în U. Nu se obţin totuşi, empiric, două gradiente distincte decât dacă stimulul pozitiv şi cel negativ nu sunt situaţi pe acelaşi *continuum* fizic.

*A. E*I *Ahmadi* (L C L)

Graf

Structură matematică generală compusă din două mulţimi: o mulţime de elemente numite vârfuri (sau noduri) şi o mulţime de perechi de vârfuri. Dacă perechile sunt ordonate, graful este denumit orientat, iar o pereche (X, Y) este numită arc, cu originea X şi cu extremitatea Y, reprezentată grafic printr-o săgeată de la X către Y. Dacă graful nu este orientat, o pereche (X, Y), în care ordinea elementelor nu este semnificativă, este numită muchie şi este reprezentată grafic printr-o linie între X şi Y. Două vârfuri ale unui graf sunt legate dacă există un arc sau un şir de arce (sau de muchii în cazul unui graf neorientat) mergând de la unul la altul; un astfel de şir de arce este numit drum. Proprietăţile grafurilor sunt studiate în

combinatorică* şi în calitate de structuri particulare, precum arborii şi arborescentele.

Limbajul grafurilor permite reprezentarea structurii unui mare număr de situaţii: clasificări, relaţii binare, reţele* diverse, rezolvare de probleme* prin transformare de stări, de exemplu, în psihologie, şi în particular în psihologia socială, teoria grafurilor a fost utilizată pentru formalizarea structurii relaţiilor interindividuale în grupurile* restrânse.

M. Baron (L. C.L.)

Graf de rezolvare într-o problemă* de rezolvat prin transformare de stări, un graf de rezolvare reprezintă pe una şi aceeaşi figură stările şi legăturile dintre ele. Două stări sunt legate între ele dacă se poate trece de la una la alta utilizând operaţiile autorizate de enunţ. Spre exemplu, în graful de rezolvare a unui joc de şah, fiecare configuraţie a eşichierului este o stare, iar două stări sunt legate între ele dacă se poate trece de la una la alta deplasând o piesă potrivit regulilor jocului. O soluţionare a problemei este un parcurs în acest graf, mergând de la stadiul iniţial la un stadiu final. Problemele având acelaşi graf de rezolvare sunt numite izomorfe. Studiile asupra transferului în rezolvarea de probleme au arătat că procedurile de rezolvare de probleme izomorfe ar putea fi diferite.

J. *Mathieu* (L. C. L.)

Grafem

Este un element abstract al sistemului de scriere (un caracter al alfabetului) care corespunde unităţilor de a doua articulare (v. Dublă articulare). El nu corespunde totuşi decât imperfect unui fonem*, deoarece acelaşi fonem poate fi reprezentat prin diverse forme grafice: fonemul */Z/*, de exemplu, poate fi scris, în franceză, „ai” (*ipaire*), „e” (*preţ*), „e” (*terre*), „e” (*preş*) etc. El se realizează în plan grafic prin diverse forme: majusculă, minusculă, cursivă, italică etc. sau şi prin diferitele

variante individuale de scris de mână.

D. Peraya (L. C. L.)

Grafologie

Nume dat studierii scrisului de către abatele Michon în 1871, apoi metodă de diagnostic a scrierii dezvoltată de J. Crepieux-Jamin în 1895, care a creat Şcoala franceză de grafologie. Grafologii francezi actuali se referă, de asemenea, la alte sisteme, ca cel al lui R. Klages (Germania) sau al lui M. Pulver (Elveţia), ca şi la modele de personalitate* vechi şi disparate (tipurile lui Hipocrate, ale lui C. Jung, caracterologie, psihanaliză). Ei afirmă, cu toate acestea, coerenţa demersului lor şi valoarea tehnicii lor pentru stabilirea diagnosticului. Utilizarea analizei grafologice în orientarea şi selecţia profesională*, în special, pare prematură în absenţa unor suficiente studii de validitate.

M. Bruchon-Schweitzer (L. C. L.)

Grafometrie

Ansamblu de tentative menite aplicării în studiul scrierii a metodelor de cotare obiective. Sistemele cele mai cunoscute sunt cele ale lui T. Lewinson, în Statele Unite.

H. de Gobineau şi R. Perron, J. Salce şi M.T. Prenat, apoi P. Gilbert şi C. Chardon, în Franţa. Pornind de la variabile grafice definite, devin posibile compararea indivizilor şi grupurilor, studierea structurării scrierii în dimensiuni esenţiale şi verificarea unor ipoteze ale grafologiei clasice.

Astfel, ar putea fi precizată relaţia dintre scriere şi diverse aspecte ale dezvoltării” sau ale personalităţii*, efortul trebuind îndreptat în aceeaşi măsură asupra selecţiei criteriilor psihologice fidele* şi valide.

M. Bruchon-Schweitzer (L. C. L)

Gramaticalitate

Bună formare, conformitate cu constrângerile limbii. Acest termen a fost utilizat în primul rând pentru a desemna corectitudinea propriu-zis sintactică (v. Sintaxă),

distinctă de interpretabilitatea semantică* şi de acceptabilitatea* pragmatică. Apoi, prin extensie, el a ajuns să desemneze conformitatea (eventual graduabilă) în raport cu o ordine oarecare de reguli de limbaj. Considerate ca reflectând intuiţia* locutorilor*, dar incontrolabile empiric, judecăţile* de gramaticalitate preferate de lingvişti au alcătuit statutul epistemologic al ipotezelor de lucru sau axiomelor* care întemeiază datele. Agramaticalitatea unei expresii este semnalată uzual printr-un asterisc.

A. Berrendonner (*G.* N.)

Gramatică

Acest termen are multiple accepţii care se înrădăcinează într-o tradiţie multimilenară de studiere a limbajului şi a limbilor, şi care depind considerabil de diversitatea punctelor de vedere angajate în această reflecţie (gramatică generală, gramatică comparată). În uzul curent, gramatica este cunoscută ca specie aparte de lucrări conţinând regulile* unei limbi, iar universul pedagogic a familiarizat marele public cu o concepţie despre gramatică în sensul unui ansamblu de principii prescriptive, normative, vizând asigurarea cunoaşterii unui uz* particular al limbii, identificat ca „bun uz”, într-o a doua accepţie, provenită din curentele cu orientare ştiinţifică, gramatica este definită ca teorie care caută să descrie şi să explice regulile de funcţionare ale unui sistem lingvistic dat. Prin extensie, sistemul însuşi ajunge să fie denumit gramatică: „gramatica limbii franceze este de o complexitate particulară”. Anumite şcoli, cum este gramatica generativă* a lui N. Chomsky, justifică prin ipotezele lor constitutive ambivalenţa termenului: orice subiect posedă o cunoaştere* implicită şi nonconştientă (o competenţă* gramaticală) despre limba sa maternă, deoarece el a interiorizat sistemul acestei limbi (gramatica sa), a cărei funcţionare va fi simulată de către lingvist prin construcţia unei gramatici, model* susceptibil de a

enumera toate frazele* posibile ale limbii şi de a da seamă de intuiţiile* subiectului vorbitor. Dacă gramatica generativă nu este *stricto sensu* un model psihologic al activităţii locutor-auditorului ideal, ea a putut produce reprezentări despre felul în care se operează producerea* şi comprehensiunea* enunţurilor.

Subliniind extrema plasticitate a termenului de gramatică, reperăm uneori, la semiologi, cvasisinonimia sa cu termenul de sistem (gramatica modului, gramatica povestirii) şi, în lingvistică, variabilitatea câmpului închis: identificată numai cu sintaxa*, gramatica se opune morfologiei: identificată cu morfo-sintaxa, ea se opune lexicologiei şi fonologiei*; înţeleasă în ansamblul activităţilor metalingvistice. ea poate privi studiul unor multiple unităţi. fraza ca şi textul. – *J.*-L. *Lhiss* (G. N.)

Gramatică generativă

O gramatică* este numită generativă atunci când are forma unui corpus de reguli năzuind să determine (să enumere explicit) toate şi numai expresiile bine formate ale unei limbi. Ea simulează, aşadar, întrucâtva (prin produsul său de ieşire, şi nu prin mecanismele sale interne) competenţa* unui locutor. Astfel de gramatici sunt în mod obişnuit formalizate în algoritmi*: gramatici de rescriere, ale căror reguli de tipul X → AB, simulând raportul „X este alcătuit din A şi B”, dezvăluie o variabilă-axiomă* prin substituiri succesive de simboluri*; gramatici aplicative, care procedează prin combinări succesive de operatori şi argumente*, fiecare unitate-operator fiind definită ca o funcţie între două clase de expresii; gramatici transformaţionale (v. Transformare lingvistică). Formularea de către N. Chomsky a numeroase modele succesive de gramatică generativă a suscitat un important curent de cercetare în psiholingvistică*, între anii 1960 şi 1980. Pentru adepţii acestei şcoli, fiinţa umană ar fi dotată cu o capacitate înnăscută (v. Ineism) de a produce şi înţelege orice limbă naturală*, iar această capacitate ar

corespunde unei „gramatici universale” care constrânge clasa structurilor lingvistice posibile; în această perspectivă, dezvoltarea* limbajului s-ar analiza esenţialmente ca un proces de emergenţă* şi parametraj de structuri sintactice preprogramate, fără să intervină decisiv nici factorii de mediu*, nici legile învăţării” descrise de psihologia de inspiraţie behavioristă.

A. Berrendonner (G. N.)

Gramatică-pivot în lucrările privitoare la achiziţia limbajului*, acest termen trimite la o descriere a enunţurilor din două cuvinte produse de copiii mici. Această descriere este fondată pe identificarea a doua clase gramaticale numite primitive: o clasă de unităţi-pivot şi o clasă de unităţi *open* (termeni introduşi de M.D.S. Braine în 1963). Reperarea acestor clase se bazează pe o analiză distribuţională* a enunţurilor din două cuvinte, care are ca obiect să determine:

1. frecvenţa fiecărui cuvânt;
2. poziţia pe care un cuvânt o ocupă în combinaţii;
3. asocierile unui cuvânt cu un altul.

Pe baza acestor criterii, s-a sperat degajarea celor două clase înainte citate. Cuvintele clasei-pivot sunt utilizate frecvent, au o poziţie fixă în combinare (fie prima, fie a doua), nu sunt folosite singure şi nu se combină între ele; cuvintele clasei deschise au proprietăţi inverse…

M. Hupet (G. N.)

Gravimetru

Instrument de laborator destinat măsurării senzaţiei de greutate. Gravimetrul lui

H. Pieron prezintă subiectului două manete solidare cu pârghii uşoare, greutatea uneia putând fi ajustată prin referire la cealaltă, luată ca etalon*, în vederea determinării pragului diferenţial.

M. Richelle (L C L)

Grădiniţă

Instituţie menită să primească şi să facă educaţia*

copiilor care nu au atins vârsta obligativităţii şcolare. Destinată să înlocuiască azilurile de zi, prima grădiniţă a fost deschisă în 1837, de către F. Froebel. Inspirându-se mai ales din J.-J. Rousseau, Froebel a dorit să respecte natura copilului, să-l lase să se dezvolte armonios. Puţin câte puţin, şi mai ales sub influenţa lui M. Montessori, grădiniţa a devenit o „preşcoală”, cu exerciţii sistematice de dezvoltare senzorială, cu activităţile sale stereotipe şi cu pregătirea pentru învăţarea* lecturii şi a calculului aritmetic, începând cu 1930, şi pe lima Educaţiei noi*, s-a acordat un loc considerabil exprimării spontane, prin joc şi artă, activităţilor de limbaj* şi de cuantificare*, explorării mediului înconjurător. Socializarea* a devenit şi ea una din preocupările majore. Odată cu 1960 şi dată fiind conştiinţa mereu mai vie a rolului determinant al primilor ani de viaţă, au fost propuse programe speciale pentru populaţiile considerate defavorizate (v. Educaţie compensatorie), începând cu această perioadă, metodologia educaţiei preşcolare a fost influenţată din ce în ce mai mult de ideile lui J. Piaget. În ţările industrializate, deşi frecventarea lor rămâne liberă, grădiniţele primesc aproape în totalitate copiii aparţinând grupului de vârstă în discuţie.

G. *De Landsheere* (D. S.)

Grădiniţă de copii – Grădiniţă

Grila lui Blake şi Mouton

Exerciţiu utilizat în formarea pentru funcţiile de autoritate. Este vorba de o grilă bidimensională pusă la punct de R.R. Blake şi J. Mouton, în 1962, ale cărei axe privesc: una – comportamentele orientate spre sarcină, iar cealaltă – comportamentele orientate spre persoană. Această grilă oferă un cadru pentru a analiza exerciţiul de autoritate şi problemele puse de diferitele stiluri de *management*. Participanţii încep prin a completa un chestionar* care procură datele necesare unei comparări a stilurilor şi care permite, pe parcursul unei învăţări cognitive, să se constate evoluţia comportamentelor

individuale.

C. Lévy-*Leboyer* (L. C. L.)

Grila lui Kelly

Metodă bazată pe teoria constructelor* personale a lui G.A. Kelly şi utilizată în psihologia clinică, în consiliere şi în orientarea profesională, iar mai recent în psihologia muncii. Grila este alcătuită din elemente şi constructe care corespund obiectelor şi indivizilor din domeniul studiat şi calităţilor pe care, în diverse grade, aceste obiecte şi aceşti indivizi le posedă. Metoda comportă trei etape: elaborarea grilei prin comparare triadică; aplicarea grilei înseşi care, pentru fiecare subiect, constă în evaluarea fiecărui obiect sau a fiecărui individ cu ajutorul fiecărui construct; tratarea statistică a datelor prin analiză factorială.

C. Lévy-*Leboyer*

(L. c. L.)

Grooming

Termen englezesc utilizat în psihologia comparată* şi în etologie* pentru a desemna, la animal, comportamentele de menţinere* utilă a igienei corpului său, când această funcţie nu este evidentă, acele comportamente a căror organizare cinetică reaminteşte pe aceea a omului spălându-şi faţa sau făcând toaleta unui semen. De altminteri, se desemnează uneori aceste comportamente şi prin toaletă sau toaletaj. Se pot distinge în acest caz cel puţin două mari categorii: mişcări de toaletă îndreptate spre sine şi *groomingul* social. Prezente în etograma* unui mare număr de specii de vertebrate, insecte şi artropode, primele constau într-o înlănţuire de secvenţe motrice cel mai adesea repetitiv alternate, şi constituie unul din comportamentele cele mai caracteristice ale unei specii sau unui grup de specii. De exemplu, foarte bine studiat la rozătoare, *groomingul* individual cuprinde la acestea trei grupe principale de secvenţe*: ştergerea feţei cu labele anterioare, Unsul blănii şi scărpinatul cu ajutorul labelor

posterioare. Au fost bine studiate, de asemenea, mişcările de „ascuţire” a membrelor anterioare la insecte, ca şi patroanele motorii tipice de *grooming* ale păsărilor: netezirea penelor, vânzoleala, scuturăturile diverse etc. Un număr apreciabil de specii exploatează pentru toaletă un element al mediului fizic. Este cazul scăldatului, al desfăşurării aripilor pentru uscarea lor, al scărpinatului de un arbore sau de o stâncă şi al băilor de praf sau de noroi. Dacă acest gen de comportamente nu lasă nicio îndoială cu privire la funcţia lor igienică şi antiparazită, nu se poate spune acelaşi lucru despre cele ce constau în ungerea corpului cu materii fecale sau putrefiate (la unele canide), a căror funcţie rămâne necunoscută. Deşi dirijate cu precădere către sine, mişcările de toaletă se pot adresa în anumite împrejurări unor congeneri, mai ales la speciile superior organizate social (despăducherea la primate, inclusiv la om). Este vorba atunci de *grooming* social. Acesta contribuie nu numai la curăţenia corporală, ci şi la funcţiuni sociale, ca menţinerea legăturilor* familiale, ierarhia* într-un grup sau comunicarea* tactilă.

E. Tirelh

(G. N.)

Grupare

Termen care desemnează, de obicei, reunirea mai multor elemente într-o structură de ansamblu; el este utilizat în psihologie în două accepţii diferite, în lucrările care tratează despre memorie*, desemnează faptul de a grupa elemente ale unui material de învăţat (litere, cifre) într-o entitate mai importantă (silabă, cuvânt, număr) care dobândeşte statutul unei unităţi pertinente de memorat (chunk). Acest *chunk* este unitatea în care se exprimă potenţial empanul* memoriei imediate*; el implică, în general, o interpretare a stimulului bazată pe cunoştinţele* stocate în memoria de lungă durată*: grupare de litere în silabe sau în cuvinte (literele S, O, A, R, E, P, I, S, I, C, A devenind cele două unităţi „soare” şi „pisică”) sau grupare

prin conversie de cod* (suita XVTT I. XI devenind cele două numere 17 şi 61). Există, de asemenea, grupări fără semnificaţie* (liste ca 3B24X471C4F2 fiind segmentate în subansamble de 3 sau 4 elemente contigue). Se admite, în general, că abilităţile* excepţionale de memorie imediată rezultă în mare parte din punerea în act a unor strategii de grupare foarte puternice.

În vocabularul piagetian, desemnează o structură matematică răspunzătoare de operaţii concrete* (operaţii care depind de conţinuturile asupra cărora ele se efectuează). Ea este caracterizată prin următoarele proprietăţi:

1. compunerea tranzitivă, definită prin operaţia directă (+);

2. reversibilitatea*, definită prin operaţia inversă () sau prin reciprocă (x);

3. identitatea*, definită prin operaţia identică al cărei rezultat este elementul neutru (O);

4. asociativitatea, definită prin posibilitatea de a atinge în anumite condiţii acelaşi rezultat pe căi diferite.

Structura grupării este intermediară între structura de grup* care se sprijină pe o relaţie de echivalenţă*, şi cea de latice care se sprijină pe o relaţie de ordine. Ea se caracterizează printr-o dublă limitare, în care una este orientată asupra asociativităţii, iar cealaltă asupra posibilităţilor de compunere ale operaţiilor. Există două familii de grupări, cea a grupărilor de clase şi cea a grupărilor de relaţii. Gruparea face obiectul mai multor tentative de formalizare*, mai ales de către logicianul J.-B. Grize.

S. Bredart, J.-B. *Grize, E. Jalley* <1C. L.)

Grup Balint

În sens restrâns şi exact, metodă de formare psihologică a medicilor pusă la punct de psihanalistul britanic de origine ungară M. Balint, în 1957. Un mic grup de practicieni (opt sau zece) se reuneşte cu regularitate în

prezenţa unui medic psihanalist cu scopul de a dezbate cazuri de bolnavi care au pus în dificultate, în planul relaţiei, pe unul sau altul dintre participanţi. Grupul discută, sugerează soluţii practicianului care se află în relaţie cu bolnavul, îi comunică eventual interpretări întorcându-l la propriul contratransfer. În sens larg, se numeşte grup Balint orice grup ale cărui obiective şi moduri de lucru sunt analoage şi care reuneşte profesionişti ai relaţiei (psihologi, ortofonişti, asistenţi ai serviciilor sociale, respectiv, profesori) în jurul unui monitor psiholog sau psihanalist.

J.-M. *Petot*

(L. C. L.)

Grup de apartenenţă

Caracteristică psihosocială delimitată de

H. Hyman pentru a relaţiona participarea unui individ, prin poziţia sa, într-o structură socială. Grupul de apartenenţă este acela în care un subiect* este implicat în calitate de membru solidar al unui ansamblu de relaţii, de activităţi şi valori care modelează conduitele* sale sociale. Apartenenţa la un grup serveşte situării individului pe scara socială, structurării câmpului său cognitiv, satisfacerii trebuinţelor sale de afiliere* şi de recunoaştere, definirii identităţii sale sociale. Atunci când un grup de apartenenţă este suportat ca „ineluctabil”, el poate să constituie, după E. de Greeff, un element de rezistenţă la schimbări şi să devină o sursă de stigmatizare* socială. Un grup de apartenenţă „ales” favorizează interdependenţa funcţiilor normative şi comparative, producând o satisfacţie afectivă caracterizată printr-un grad ridicat de homofilie a constelaţiilor de

J. *Selosse*

(L. C. L.)

Grup de bază → Bază (Grup de ~)

grup de deplasări Grup de deplasări – Grup matematic Grup de diagnostic → Bază (Grup de ~) Grup de

referinţă

Cadru psihosocial care permite stabilirea relaţiilor preferenţiale între un individ şi mediul său înconjurător, grupul* de referinţă oferă o structură de comparaţie pornind de la repere împărtăşite în comun. El procură motive de aspiraţie* care permit schimbarea conduitelor* orientând astfel atitudinile* sociale potrivit unei ierarhii de valori. Grupul de referinţă acoperă diverse funcţii normative şi comparative, de identificare*, pozitive sau negative, de afinitate şi serveşte la anticiparea satisfacţiilor sociale. R.K. Merton a propus o teorie a grupului de referinţă ca sistem de inspiraţie al conduitelor colective, generând modificări de reprezentări mentale care împing indivizii să-şi precizeze distanţa faţă de grupul lor de apartenenţă* şi să caute afilieri la alte grupuri.

J. Selosse

(L. C. L.)

Grup INRC → Operaţie formală, Formal, Grup matematic

Grup intern

Formaţiune intra-psihică dotată cu o structură şi cu funcţii de legătură între pulsiuni, obiecte, reprezentări şi instanţe formând un sistem de relaţii: reţeaua de identificări, structura distributivă, permutaţivă şi dramatică a fantasmelor* originare, reprezentarea antropomorfică a aparatului psihic, sistemele de relaţii de obiect, complexele şi /mago – urile sunt exemple de grupuri interne. Concepţia freudiană a inconştientului ca grup de gânduri clivate exprimă noţiunea de grupalitate psihică, organizată de procesele originare, primare şi secundare. Grupurile interne funcţionează ca organizator psihic* al procesului de formare a aparatului psihic grupai.

A. *KQES*

Grup matematic

Mulţime de elemente (obiecte, operaţii, transformări) înzestrată cu o operaţie de compunere. Pentru a vorbi de

grup (în sens matematic), trebuie satisfăcute următoarele condiţii:

1. operaţia aplicată asupra a două elemente ale mulţimir dă un element al mulţimii;

2. operaţia este asociativă:

x op (y op z) = (x op y) op z;

3. În mulţime există un element zis neutru n astfel încât x op n = x;

4. oricărui element al mulţimii x îi corespunde un element x astfel încât x op x = n.

Grup de deplasări: dacă numim deplasare* traiectul unui punct A către un punct B, cele patru condiţii de definire a grupului sunt satisfăcute. Psihologic, condiţia 1 implică faptul ca subiectul să fi constituit un sistem de ansamblu; condiţia 2 – ca subiectul să fi luat cunoştinţă de posibilitatea de ocol; condiţiile 3 şi 4 – ca el să ştie că este totdeauna posibilă revenirea la punctul de plecare. Dar toate acestea reclamă o decentrare* a acţiunilor proprii şi J. Piaget vorbeşte deja de grup de deplasări la nivelul elementar al comportamentelor.

Grup INRC: grup de transformărr în sensul matematic al termenului, transformări care sunt orientate asupra ansamblului a şaisprezece operaţii binare posibile într-o logică bivalentă. Fie, de exemplu, una dintre ele: „p şi q”:

I este transformarea identică: l (p şi q) = p şi q.

N este negaţia, în sensul algebrei lui Boole: N (p şi q) = non-ţi sau non-q.

R este reciproca:

R (p şi q) = non-ţi şi non-q.

C este corelativa:

C (p şi q) = p sau q.

Se vede cu uşurinţă că cele patru transformări sunt compozabile între ele şi avem, de exemplu, RC (p şi q) = N (p şi q). Acest grup, care rezumă bine şi aspectul global şi aspectul combinatorie al gândirii formale, nu este de

conceput decât la nivel ipotetico-deductiv şi constituie expresia completă a stadiului operaţiilor formale.

J.-B. *Grile* (L. CL)

Grup primar

Introdusă de H.C. Cooley în 1909, această noţiune caracterizează un tip de grup de mărime limitată ai cărui membri au între ei raporturi de asociere şi de cooperare directe, intime, imediate şi reciproce (familie, grup de prieteni, grup de vecinătate, grup de joc al copiilor). De aici rezultă o identificare reciprocă într-o totalitate fuzională pe care o exprimă ansamblul „noi”. Se disting grupurile primare naturale, din care face parte individul (familia); grupurile primare de asociere bazate pe adeziune voluntară, afinităţi sau comunitate de interese; grupurile primare artificiale bazate pe un proiect terapeutic sau formativ.

R. Kaes

(L. GL.)

Grup T.

Grupul T. (denumire abreviativă izvorâtă din traducerea titlului *basic skills Training-group*) este o metodă de formare personală pentru dinamica grupurilor. Inventată în 1947 de discipolii lui K. Lewin, metoda iniţială se bazează pe principiul învăţării prin experienţa forţelor psihice care se dezvoltă într-un grup primar* artificial ordonat printr-un dispozitiv stabil: 8 până la 12 participanţi (fără legături anterioare între ei şi ale căror trăsături de identitate sunt eterogene în privinţa vârstei, sexului, profesiei, responsabilităţilor şi culturii) se reunesc în timpul unui număr relativ mare de şedinţe pentru a nu comunica decât prin vorbire într-o totală libertate de schimburi. Un monitor, eventual asistat de un observator sau de un comonitor, are ca sarcină să menţină regulile dispozitivului şi obiectivul de formare a participanţilor pentru diagnosticarea fenomenelor de grup.

Pe baza experimentelor puse la punct la *National*

Training Laboratory în Group Development al lui Bethel (Mâine), s-au dezvoltat obiective, formule şi teorii diferite, în Statele Unite şi în Europa; în această privinţă stau mărturie diferitele denumiri ulterioare ale Grupului T.: grup de bază, grup de diagnostic, de evoluţie sau de sensibilizare, grup centrat pe grup etc. S-au departajat două principale orientări. Una, psihosociologică, este centrată pe experimentarea şi elaborarea fenomenului de autoritate, de *leadership*, de normă, de morală şi de comunicare. Obiectivele sale sunt variabile: antrenamentul pentru lucrul în grup, învăţarea negocierii, analiza rezistenţei la schimbare, contestarea tendinţelor birocratice ale grupurilor şi instituţiilor. Cealaltă, psihanalitică, este centrată pe condiţiile destinate să facă posibilă o experienţă a inconştientului şi a subiectivităţii în situaţie de grup.

R. Kaes

(L. C L)

Grupuri (Dinamică a)

Expresie creată în 1944 de K. Lewin, în urma cercetărilor sale în Statele Unite asupra grupurilor mici. Ea marchează revizuirea postulatului individualist pe care autorul îşi fondase lucrările anterioare privind personalitatea* şi câmpul său de acţiune: conduitele umane îi apar de atunci ca rezultantă nu doar a forţelor psihologice individuale, ci şi a forţelor proprii grupului căruia individul îi aparţine. Experimentul *smprinceps*, în 1939, era orientat asupra comparaţiei între grupuri de copii conduse în manieră autoritară, democratică şi liberă în ceea ce priveşte proporţia de agresivitate* suscitată astfel în grup. Observarea grupurilor reunite în jurul unei sarcini concrete comune trebuie, după K. Lewin, să fie condusă ştiinţific, în condiţii experimentale. Modelul său teoretic este inspirat din fizica câmpului de forţe şi din psihologia Former (*Gestalt-theorie*). Dinamica se opune studiului static sau morfologic al grupurilor; ea studiază

raporturile de interdependenţă ale variabilelor aflate în joc, tensiunea şi rezultatul care urmează din aceasta: echilibru cvasistaţionar, evoluţie lentă, şoc mutativ. Schimbarea grupală trece prin trei etape: descristalizarea echilibrului actual, mutaţia, întărirea noului echilibru. Topologia* oferă reprezentări grafice ale acestor raporturi. După moartea lui K. Lewin, în 1945, dinamica grupurilor a cunoscut un avânt important în patru direcţii. Una din ele a dezvoltat perspectiva behavioristă* şi/sau cognitivistă* (de ex., efortul grupului, după L. Festinger, pentru a reduce disonanţa* cognitivă). O alta a urmărit experimentarea în perspectivă lewiniană (de ex., odată cu K. Coch şi G. French, studiul proceselor care permit surmontarea rezistenţei la schimbare*). O a treia a integrat aportul psihodramer şi al sociometrier lui J. Moreno în sensul psihoterapiei de grup. Ultima orientare s-a centrat pe o metodă nouă de formare a relaţiilor umane şi de sensibilizare a funcţionării grupurilor prin participarea la grupuri mici de vorbire liberă (grup T.*). Această metodă a fost exploatată în principal în sensul nondirectivismului la animator, de către C. Rogers, şi în acela al unei munci de interpretare psihanalitică, de către W. Bion. Dinamica grupurilor studiază structurile de putere, procesele de luare a deciziei, comunicările*, reţelele de afinităţi*, stilurile de comandă, creativitatea* colectivă, emoţiile şi mentalitatea.

de grup etc.

D. Anzieu

(G. N.)

Gust

Simţ care permite detecţia şi discriminarea moleculelor mediului înconjurător, asociat în esenţă selecţiei şi consumării hranei. Produsele chimice sunt detectate de celulele receptoare asamblate în mugurii gustului localizaţi pe anumite părţi ale limbii şi în cavitatea bucală. Discriminare a calităţilor senzoriale cum sunt cele

de dulce, amar, sărat şi acru depinde de compuşii chimici a căror repartiţie cantitativă determină calităţile. Natura chimică a moleculelor palatabile şi zonele active sunt bine cunoscute. Celulele gustului nu răspund într-o manieră echivalentă la aceste serii chimice, chiar dacă o celulă dată poate răspunde la stimuli variaţi; ar exista deci o anumită selecţie care se regăseşte în repartiţia mugurilor: dulcele este mai bine perceput în partea anterioară şi în vârful limbii, acrul pe laturi, amarul pe partea posterioară, săratul pe margini. Molecula palatabilă alterează potenţialul de repaus al celulei. O singură fibră senzorială inervează numeroase celule într-un mugur şi, de asemenea, celule ale unui mugur vecin. Mesajele sunt transmise la nucleul fasciculului solitar în bulb şi, după conexiune, merg să întâlnească nucleul parabrahial al gustului. Neuroni de un al treilea ordin proiectează în cortexul* gustativ, în striaţia terminală, amigdala*, hipotalamusul* etc. Numeroase interacţiuni există între aceşti neuroni gustativi şi sistemele viscerale; nucleele pontice şi bulbare permit coordonarea comportamentului ingestiv, reglărilor energetice şi balanţei hidrice.

Psihofizica* gustului, recurgând la diverse metode de estimare* a intensităţii şi calităţii senzaţiilor gustative, se loveşte încă de dificultatea de a tranşa concepţiile clasice bazate pe combinările celor patru savori fundamentale şi cele care, pe temeiul stimulărilor compozite, susţin emergenţa unor calităţi noi. nereductibile la savorile fundamentale. Gustul constituie o unitate de intensitate savuroasă, aplicabilă la scalele* de sensibilitate privind aceste patru savori, propusă în 1948, dar căzută în desuetudine. *M. Le Moal*

(G. N.)

H

Habitat

Termen folosit în ecologia* animală pentru a desemna spaţiul geografic eterogen; are înglobează toate

mijloacele indispensabile vieţii unei specii: vizuini şi adăposturi, trasee şi căi de acces sau de fugă, resurse alimentare. Deseori confundat cu biotopul*, el se distinge de acesta prin întinderea sa mai mare, prin complexitatea sa şi prin referirea la o specie sau la o comunitate definită: pădurea vulcanică este habitatul gorilei de munte; savana este habitatul erbivorelor sălbatice, iar râul sau mlaştina sunt biotopurile refugii ale hipopotamului. El se defineşte deci atât în raport cu natura şi întinderea mediului geografic, cât şi cu aria de acţiune a unei specii. Când este vorba de un individ, se disting domeniul vital sau spaţiul şi partea habitatului efectiv utilizată (v. Teritoriu).

J.-C. *Ruwet* (UCU)

Habitus

Termen care desemnează, la modul general, felul de a fi al unui subiect.

În medicină, desemnează aparenţa generală a corpului considerat ca expresie exterioară a stării de sănătate sau de boală a subiectului. Se vorbeşte de *habitus* normal şi de *habitus* morbid. În fine, se poate referi la un comportament dobândit, foarte caracteristic unui grup social indiferent de dimensiunea sa, şi care pare transmisibil astfel încât să apară ca înnăscut.

J.-F. *Allilaire* (G. N.)

Halo

Inele, colorate sau nu, observate în anumite condiţii de privire a unei surse luminoase punctiforme sau printr-o fantă stenopeică excentrică. Este vorba, de asemenea, de un simptom frecvent întâlnit în anumite afecţiuni oculare, cum ar fi glaucomul. (V. Efect de halo.).

R. Genicot (G. N.)

Halucinaţie

5

Halucinaţia, în sensul medical al termenului, este un fenomen patologic, definit ca percepţie* fără obiect sau, mai exact, percepţie fără obiect de perceput.

Clinica psihiatrică distinge, de la J. Baillarger încoace, halucinaţii psihosenzoriale şi halucinaţii psihice. Primele au toate calităţile percepţiei. Ele se pot referi la toate sistemele perceptive: auditiv (care antrenează halucinaţii auditive), vizual, olfactiv, gustativ sau tactil. Halucinaţiile psihice nu au acest element senzorial. Greu de descris, halucinaţiile psihice sunt adesea definite cu ajutorul metaforelor de genul „voci interioare”; ele nu au caracter de exterioritate, care implică sistemul perceptiv al halucinaţiei senzoriale. Şi totuşi, ele au comun cu halucinaţiile psihosenzoriale calitatea de stranietate în raport cu gândirea* proprie a subiectului şi cu trăirea* intruziunii altuia în chiar interiorul spiritului.

Halucinaţia este uneori greu de izolat de alte fenomene senzoriale apropiate, şi în special de iluzie.

36

halucinogen

Pe baza celor două caracteristici fundamentale atribuite percepţiei normale, halucinaţia se poate defini ca alterare a mecanismului perceptiv propriu-zis, iar iluzia ca interpretare* greşită a fenomenului perceptiv.

Problema bazelor psihologice ale halucinaţiei a fost reformulată recent de către psihologii cognitivişti, care au pus problema raporturilor dintre acest fenomen şi imaginea* mentală.

Imaginea mentală constituie produsul unei activităţi de reprezentare*, şi nu o simplă replică a realului. Cea mai mare parte a studiilor a avut ca obiect halucinaţiile care survin la schizofrenici. În cazul acestor bolnavi, una dintre ipotezele avansate este existenţa unei legături între vivacitatea imageriei într-o modalitate senzorială dată şi prezenţa de halucinaţii în această modalitate. Totuşi, dacă această caracteristică a imaginii mentale realizează o prefigurare, ea nu constituie o condiţie suficientă pentru a explica ivirea halucinaţiilor. Ar mai exista, în plus, o alterare a funcţiei de testare a realităţii, care ar putea

explica atribuirea experienţei perceptive unei surse exterioare subiectului. Şi totuşi, la subiecţii normali, în stări de mare relaxare sau în perioade de aţipire, experienţa perceptivă poate să nu fie atribuită sieşi, fiind trăită ca o imagine voluntară.

Or, caracteristica acestor stări este absenţa angajării subiectului într-o gândire dirijată. Originea imaginii mentale care se iveşte (finalitatea sa ori scopul cognitiv) scapă în acest caz subiectului şi pare involuntară. Tocmai emergenţa unor astfel de imagini, atunci când schizofrenicul este angajat într-o acţiune sau într-o gândire dirijată cu care ele sunt incompatibile, induce ideea originii lor externe. O atare emergenţă se explică prin incapacitatea schizofrenicului de a produce gânduri sau acţiuni structurate. Rupturile în organizarea acestor planuri de acţiune autorizează apariţia de secvenţe incompatibile cu intenţia lor iniţială.

M.-C. *Hardy-Bayle*

Halucinogen

Substanţe al căror consum induce anumite fenomene morbide specifice, între care. În primul rând, o alterare a activităţii perceptive mergând de la intensificarea percepţiilor* la iluzir şi halucinaţii cel mai adesea vizuale, iar uneori auditive sau tactile. Unele simptome fizice (dilataţie pupilară, tahicardie, tremor şi necoordonare motorie) şi o anumită anxietate completează tabloul. Alte simptome, a căror apariţie este aleatorie, sunt puse pe seama contextului în care se efectuează consumul (posologie, personalitate* a pacientului).

M.-C. *Hardy-Bayle* (G. NJ

Halucinoză

Se referă la numeroase fenomene diferite, deosebirea ţinând de criteriile clinice care o definesc, precum şi de etiologie. Termenii halucinoză şi fenomene halucinozice pot desemna producţii halucinatorii (auditive, vizuale sau olfactive) pe care bolnavul le critică, deci cărora le

recunoaşte caracterul morbid. Existenţa acestui fenomen trebuie să evoce o atingere de natură organică, în special epileptică. Dimpotrivă, halucinoză băutorilor, descrisă la alcoolici, desemnează o stare halucinatorie în care halucinaţiile auditive sunt pe primul plan şi nu suscită nicio critică din partea subiectului. Când temele au caracter de persecuţie sau conţinut injurios (ceea ce se întâmplă cel mai frecvent), reactivitatea delirantă este puternică şi există pericolul trecerii la act. Această stare survine după diminuarea sau încetarea consumului de alcool. Evoluţia este cel mai adesea favorabilă, rareori îndreptându-se către un delir* cronic.

În fine, în halucinoză pedunculară. subiectul prezintă halucinaţii vizuale sub forma unui cortegiu de imagini pe care poate sau nu să le critice. Această stare este mărturia unei leziuni a calotei pedunculilor cerebrali, cel mai frecvent, când ea este izolată, de natură vasculară sau toxiinfecţioasă. *M.*-C. *Hardy-Bayle*

Handicap

În sens primar, joc de noroc (*hand în cap*: „mână în pălărie”), apoi dezavantaj impus în cazul unei probe sportive concurentului cunoscut ca mai puternic, acest termen este preferat în psihologie celor de „infirmitate ” sau „deficit”, pentru a semnifica dezavantajul psihosocial pe care trebuie să-l compenseze o persoană care suferă de o deficienţă. Noţiunea de handicap se referă la normele curente, la nivelul de dezvoltare* şi la capacităţile de toleranţă ale grupului căruia îi aparţine handicapatul. Se disting, în general, patru tipuri de handicap:

1. handicapul senzorial (ambliopie, cecitate*, surdo-mutism* etc.);

2. handicapul motor (paralizie, infirmitate motrică, cerebrală etc.);

3. handicapul mental (retardare*, debilitate* etc);

4. handicapul care rezultă dintr-o maladie cronică (astm, diabet, tuberculoză etc.). De asemenea, se definesc

trei grade de intensitate ale handicapului, ţinând seama de repercusiunile fizice şi sociale:

1. handicapul uşor, care nu împiedică potenţialităţile de dezvoltare şi permite o independenţă fără ajutor extern;

2. handicapul mediu, pentru care o intervenţie specializată face posibilă integrarea socială şi profesională;

3. handicapul sever, care îl face pe individ dependent de altcineva, inclusiv pentru satisfacerea nevoilor elementare.

J.-P. *Bronckart* (G. N.)

Handicapat → Handicap *Handling* → Mânuire *Happening*

Formă generalizată de improvizaţie teatrală dezvoltată în Franţa de J.J. Lebel şi vizând crearea spontană a unui „eveniment" (*happening*) neprevăzut şi provocator (poetic, muzical, dramatic, de dans etc.) care solicită participarea improvizată a spectatorilor. Un *happening* se desfăşoară la teatru, la muzeu, pe stradă. El poate fi utilizat în unele terapii derivate din psihodramă.

D. Anzieu (*G.* N.)

Haptic

Domeniu de studiu ştiinţific al simţurilor cutanate (prin analogie cu optic şi acustic*). Ca adjectiv, ceea ce se referă la pipăit. Dihaptic: se spune astfel despre prezentarea a doi stimuli tactili diferiţi în două zone simetrice ale corpului, în general mâinile; tehnica este folosită în special în studiul funcţiilor emisferice* la subiecţii cu creier dedublat. [".

M. Richelle (G. N.)

Harem

Haremul este o formă stabilă de poliginie (v. Poligamie), în care un mascul îşi asigură controlul durabil asupra mai multor femele, pe care le adună, le apără de avansurile masculilor rivali şi le fecundează la momentul oportun. Cazuri de harem au fost bine studiate la antilope

(impala), la zebre, la primate (entele, gelaţia, pata, babuini hamadria şi gorile). La antilopele impala, masculul şi haremul său au prioritate în domeniul vital faţă de grupul de masculi celibatari, astfel încât de resursele mediului profită în primul rând reproducătorii; celibatarii sunt organizaţi într-o ierarhie* din care vor apărea contestatarii masculului conducător de harem. La maimuţe, în cazul eliminării masculului fecundam, cel care îi ia locul poate ucide puii de vârstă mai mică pentru a provoca încetarea lactaţiei mamelor şi a restabili în profitul său ciclul lor menstrual.

J.-C. *Ruwet* (G. N.)

Hartă cognitivă

Reprezentare* internă, mentală*, pe care un organism şi-o face despre organizarea spaţiului în care el se deplasează. Noţiunea de hartă cognitivă a fost propusă de E.C. Tolman (1932) pentru a explica învăţarea latentă. Sub raport teoretic, această noţiune prezintă două aspecte importante:

1. ea înserează o variabilă intermediară*, inferată ca indirect observabilă, între stimul şi răspuns;

2. ea sugerează că învăţarea motorie, cum este parcurgerea unui labirint*, pune în joc alte mecanisme decât achiziţia unei înlănţuiri de mişcări, că ea se sprijină pe introducerea în memorie* a unei informaţii relative la organizarea spaţială a mediului.

Prin aceste două trăsături, noţiunea de hartă cognitivă prefigura două axe importante ale cognitivismului*, anume interesul pentru mecanismele mentale şi locul acordat reperării regularităţilor mediului în elaborarea cunoştinţelor. Prin extensie, expresia hartă cognitivă este adesea aplicată la orice reprezentare derivată din prizele de informaţie făcute de subiect asupra mediului său şi destinate să ghideze apoi conduitele sale, fie că este vorba de orientarea* în spaţiu sau de rezolvarea de probleme* oarecare.

Deşi, atât pentru Tolman cât şi pentru cea mai mare parte a cognitiviştilor contemporani, harta cognitivă este reţinută ca o entitate inferată de natură strict psihologică, psihofiziologii, în ordinea de idei propusă de J. O'Keefe, au căutat, în special la nivelul hipocampului, suportul cerebral al hărţii cognitive.

6 *M. Richelle*

(G. N.)

TOLMAN E.C. (1932), *Purposive Behavior în Animals and Men*, Appleton Century Crofts, New York.

Hazard

Atunci când unele fenomene (ale căror condiţii de definire sunt perfect determinate) pot avea mai multe soluţii posibile, ele sunt numite fortuite: când ele sunt înfăptuite, rezultatul observat este atribuit hazardului. Hazardul este deci o cauză* fictivă invocată pentru a explica observaţii care nu pot fi perfect prevăzute.

Existenţa sa a constituit dintotdeauna obiectul a numeroase controverse. Pentru unii, este vorba de un simplu efect al ignorării adevăratelor cauze ale evenimentelor; Hipocrate afirma că nu există hazard: tot ce se întâmplă are o cauză certă. şi aceasta are o alta care a produs-o; hazardul deci nu poate exista decât în natură. Pentru alţii, în schimb, existenţa hazardului este legată de faptul că universul nu este în întregime guvernat de legi deterministe*, ci că el este, totodată, parţial contingent.

Psihologii s-au preocupat de modalitatea în care se construieşte reprezentarea hazardului la copil: conceput iniţial ca obstacol în procesul deducţiei, hazardul este asimilat progresiv, înţelegându-se că, deşi cazurile individuale rămân imprevizibile, la nivelul ansamblurilor pot fi observate anumite regularităţi.

Teoria având ca obiect de studiu fenomenele datorate hazardului este teoria probabilităţilor. Ea caută să formalizeze regularităţile observate în fenomenele întâmplătoare pornind de la măsurarea tendinţei acestora

de a se produce.

D. Defays (L. C. L.)

Hasis → Canabinoid

??

Hebefrenie

Descrisă de E. Hecker, în 1871, ca entitate morbidă autonomă, hebefrenia se caracterizează prin apariţia succesivă sau alternantă de forme ale stării melancolice, narcisiste sau confuzionale, a cărei ecloziune este în relaţie cu vârsta tânără postpubertară şi a cărei evoluţie se petrece rapid către o stare de slăbiciune psihică şi de sărăcire mentală ai cărei indici sunt identificabili chiar de la debutul tulburărilor şi pot evolua până la o stare de stupiditate terminală.

Considerată ulterior una dintre formele de demenţă precoce, a fost apoi încadrată în grupul psihozelor schizofrenice. Recent, unele lucrări au insistat asupra opoziţiei dintre simptomele negative şi cele pozitive caracteristice psihozelor paranoide şi asupra alternanţei ori amestecului complex dintre aceste două aspecte.

În această privinţă, expresia hebef renocatatonie pare să corespundă, pentru autori ca H. Ey, mai degrabă unei forme mixte decât unei varietăţi anumite de hebefrenie.

J.-F. *Allilaire* (G. N.)

Hebefreno-catatonie → Hebefrenie Hedonism

Doctrină filosofică potrivit căreia conduita n-ar fi ghidată decât de căutarea plăcerir şi evitarea* durerii*, în secolul al XVIII-lea, hedonismul se exprima în morala intereselor* susţinută de filosofii asociaţioniştr ca J. Locke sau

D. Hume. Utilitarismul* englez va relua la începutul secolului al XIX-lea ideea că motivele acţiunii umane sunt căutarea plăcerii şi fuga de suferinţă, propunând o economie şi chiar o aritmetică a plăcerilor şi suferinţelor, care servesc drept fundament pentru legislaţie.

În psihologie, behaviorismul*, moştenitor al pragmatismului*, este doctrina care reia în modul cel mai limpede, în cadrul teoriilor condiţionării*, principiile doctrinei hedoniste.

F. Parot (G. N.)

Unii cercetători au emis ipoteza că ar exista structuri cerebrale numite de plăcere sau de recompensă şi structuri de evitare*, sau de aversiune. De fapt, stimularea intracerebrală a anumitor regiuni provoacă manifestări de apropiere*, de recompensă ori de plăcere identificate, spre exemplu, prin fenomenele de autostimulare*, sau manifestări de evitare ori de fugă identificate prin evadarea incoercibilă din locul în care se află animalul în momentul stimulării. Recompensa şi pedeapsa sunt implicate în această concepţie a binelui şi a răului: unii autori pretind a fi identificat „neuroni de recompensă" şi „neuroni de pedeapsă". Aceşti neuroni sunt, fireşte, implicaţi în procesele de întărire. Concepţia respectivă este extrem de localizatoare (v. Localizare cerebrală) şi reduc-*M. Le Moal* (G. N.)

Hemeralopie

Insuficienţă de adaptare la obscuritate, manifestându-se printr-o deficienţă a vederii nocturne sau crepusculare (vedere scotopică, chiar mesopică). Se disting hemeralopii congenitale, cu ereditate dominantă sau recesivă, şi hemeralopii dobândite prin avitaminoză A sau prin degenerescenţă retiniana.

R. Genicot (*G.* N.)

Hemianopsie

Alterare a unei jumătăţi a câmpului vizual i. hemicamp) al ambilor ochi. Alterarea poate afecta rareori jumătatea superioară (hemianopsie altitudinală), dar cel mai adesea jumătatea laterală (hemianopsie laterală). O hemianopsie laterală este omonimă (dreaptă sau stângă) atunci când afectează jumătatea dreaptă sau stângă a fiecărui câmp vizual; leziunea responsabilă se află pe căile

vizuale retrochiasmatice contralaterale. O alterare limitată la cuadranţii superiori sau inferiori ai fiecărui câmp vizual defineşte o cuadranopsie (superioară sau inferioară).

J.-L. *Signoret*

(G. N.)

Hemiasomatognozie → Asomatognozie Hemicamp → Hemianopsie

Hemiplegie

Prejudiciu motor al unei jumătăţi a corpului în urma unei leziuni a căii piramidale (sau centrale) care leagă cortexul* cerebral motor cu celulele cornului medular anterior. Acestui prejudiciu motor i se asociază într-o măsură mai mare sau mai mică un deficit motor (sau paralizie), modificări de tonus muscular, reflexe osteotendinoase şi reflexe cutanate (clasicul semn al lui Babiński este reacţia de extensie a degetului mare la stimularea cutanată plantară; el exprimă o leziune a căii piramidale) …

J.-L. *Signoret*

(G. N.)

Hermeneutică

Interpretare a textelor religioase, filosofice, literare, juridice, dar şi a tuturor formelor de expresie umană nescrisă: opere de artă, povestiri populare, simboluri şi mituri. Acest ultim aspect a constituit obiectul a numeroase studii în domeniul psihanalizer aplicate. Într-o accepţie specială, termenul a fost, pentru scurt timp, utilizat spre a desemna lectura textelor psihanalitice în perspectiva idealistă a unei antropologii fenomenologice şi existen-*E. Jalley* (G. N.)

Heroină

Opiaceu* derivat al morfinei, alcaloidul major al opiului, extras din mac. Expunerea morfinei la acţiunea acidului acetic provoacă modificarea structurii chimice prin acetilarea grupelor fenol şi alcool, conducând la heroină.

Ea a fost comercializată încă de la sfârşitul secolului trecut, mai cu seamă ca medicament pentru tuse datorită unei eficacităţi remarcabile, superioară celei a codeinei (alt derivat opiaceu). Efectele de dependenţă* şi potenţialităţile sale de a provoca toxicomania* nu au fost imediat evaluate. Heroina nu are o activitate proprie, ci este un prodrog; ea este metabolizată în 6-acetil-morfină care este molecula activă în creier. Numai metaboliţii heroinei se conectează cu receptorii opioizi (sau opiacee) membranari ai anumitor neuroni. Modul de acţiune farmacologică este mai rapid, mai scurt decât cel al morfinei din cauza unei mai mari lipofilicităţi care îi permite să traverseze bariera hematoencefalică (ceea ce nu poate face morfina). Heroina este o substanţă a cărei întrebuinţare nonmedicală este ilicită. Indicaţiile sale chimice sunt reglementate şi diferă de la o ţară la alta. Heroina, ca şi morfina, este un narcotic, un analgezic puternic, fiind euforizantă (mai mult decât morfina). Această moleculă face parte din lista substanţelor care provoacă toxicomanii. Acţiunea sa asupra receptorilor opioizi, la periferie şi în creier, face obiectul unor cercetări intense. Acţiunea la nivelul receptorilor este blocată de naloxonă şi derivatele sale. Metadona este deopotrivă un agonist* al receptorilor opioizi cu mai lungă durată de acţiune decât heroina, ceea ce justifică prescrierea sa în anumite programe de tratament al toxicomaniei în măsura în care subiectul îşi poate relua o viaţă socială relativ normală, neorientată spre căutarea drogului.

M. Le Moal (L. C. L.)

Hertz

Unitate de frecvenţă* a unei mărimi periodice care corespunde unei perioade sau unui ciclu pe secundă, notată Hz: 1 Hz = 1 şi. Această unitate este universal folosită oricare ar fi natura oscilaţiei. Exemple: în acustică, frecvenţa LA3 are, prin convenţie, valoarea de 440 Hz; în fotometrie, frecvenţa care corespunde culorii verde-galben

este de 540. IOi2 Hz (plus sau minus 555 nanometri lungimea de undă); în electricitate, 50 Hz este frecvenţa curentului alternativ industrial în Europa.

R. Genicot

(L. C. L.)

Heterocromozom → Cromozom Hibernare

Hibernarea este o strategie la care numeroase animale au recurs pentru a învinge fără prejudicii condiţii sezoniere defavorabile privind climatul şi resursele alimentare. Ea este frecventă la nevertebrate cum sunt insectele şi moluştele, ca şi la amfibieni şi reptile, animale cu sânge rece al căror metabolism este în orice timp în dependenţă de variaţiile temperaturii mediului. Se cunosc unele cazuri de torpoare temporară la păsări (păpălude, lăstuni, colibri), însă este vorba de o încetinire a activităţii organice pe durata câtorva ore din ciclul dium. Adevărata hibernare, caracterizată prin somn* profund şi prelungit, prin încetinirea metabolismului cu rărirea ritmului cardiac şi respirator, prin economia consumurilor energetice, prin scăderea temperaturii, este cunoscută la monotreme şi marsupiale, rozătoare, insectivore şi lilieci. Animalul devine hiperactiv toamna, îşi amenajează o ascunzătoare unde adună rezerve alimentare (v. Acumulare) şi unde se retrage înainte de schimbarea vremii. Un ritm sezonier intern reglează evoluţia poliglandulară pe baza schimbărilor de comportament şi de metabolism, determinând atât adormirea, cât şi deşteptarea.

J.-C. *Ruwet* (G.N.)

Higrokineză → Cineză Higrotropism → Tropism Hilemorfism

Este acel mod de constituire a fiinţelor care, după filosofia lui Aristotel şi a scolasticilor, se bazează pe interacţiunea unei materii şi a unei forme organizatoare. În secolul al XIX-lea, renaşterea scolasticii (neoscolastică sau neotomism) influenţează psihologia Former şi provoacă o întoarcere la schema hilemorfică în care datul

exterior, în particular cel perceptiv, este organizat (informat, în sensul etimologic al termenului) de activitatea subiectului. Conceptul de structură*, aşa cum este definit în psihologia genetică* a lui J. Piaget, este apropiat de această semnificaţie a cuvântului formă.

P. Mengal

(G. N.)

Hiperactivare cognitivă → Fugă de idei
Hiperactivitate

Cantitatea de acţiuni la care se angajează un subiect poate constitui un simptom care rămâne cel mai adesea greu de recunoscut atunci când este evaluat separat, din cauza ambiguităţii limitelor sale cu un comportament normal. Într-adevăr, cantitatea de activitate poate fi cât se poate de variabilă de la un individ la altul. Analizată ca o conduită izolată, se poate presupune caracterul său morbid atunci când vădeşte incapacitatea subiectului de a nu se angaja într-o acţiune. Ea constituie atunci o anomalie, în mod frecvent de sens opus faţă de propria normă a subiectului, ca pierdere a libertăţii de a acţiona prin constrângerea de a acţiona. Acest semn este caracteristic pentru toate stările de excitaţie, în principal pentru stările maniacale. Când se înscrie într-un context psihopatologic mai larg, care îi îndreptăţeşte statutul ei de anomalie (fugă înainte), recunoaşterea sa este facilitată.

M.-C. *Hardy-Bayle* (L. C. L.)

Hiperalgezie

Sensibilitate excesivă la durere*, care se traduce printr-o scădere a pragului şi/sau prin exacerbarea senzaţiei dureroase.

M. Richelle (*G.* N.)

Hiperestezie

Sensibilitate excesivă, deasupra normalului. Termenul este în general rezervat sensibilităţilor cutanate.

M. Richelle

—)

Hiperfagie Bulimie Hipermetropie → Acomodare vizuală

Hiperpolarizare → Polarizare

Hipersintonie

Sintonia este un concept descris de *E*. Bleuler, desemnând consonanţa afectivă a individului cu mediul său. Hipersintonia, în acest sens, desemnează o reactivitate excesivă a subiectului la stimulii mediului său înconjurător, veritabilă constrângere a reacţiilor sale emoţionale la evenimentele care îl înconjoară: de exemplu, tristeţe excesivă într-un context trist sau veselie excesivă într-un context vesel. Acest comportament a fost descris ca specific stărilor maniacale, şi J. Delay îl foloseşte pentru a opune schizotimicul şi ciclotimicul. Totuşi, acest comportament hipertrofic al eului este, neîndoielnic, un fenomen complex, presupunând intervenţia a numeroase fenomene legate şi care nu se reduce la dimensiunea emoţională. Într-adevăr, mai mult decât o simplă rezonanţă afectivă, hipersintonia desemnează hiperreactivitatea la stimuli şi facilitarea răspunsurilor (emoţionale şi motrice) la aceste stimulări. Această hiperactivitate la stimuli se poate explica:

a. fie printr-o luare în considerare excesivă şi neselectivă a oricărui stimul, chiar banal şi de obicei neoperant având în vedere planul de acţiune în care subiectul este angajat;

b. fie printr-o facilitare exagerată a răspunsului, numărul stimulilor percepuţi rămânând nemodificat;

c. fie prin asocierea acestor două fenomene.

M.-C. *Hardy-Bayle* (G. N.)

Hipertrofie a eului în preajma anilor 1910, P. Sérieux şi J. Capgras, H. Wallon şi S. Freud studiază delirurile* (de persecuţie, de interpretare). Eu/ego-ul*, a cărui funcţie normală de sinteză fusese deja subliniată, apărea atunci hipertrofiat la bolnavi de paranoia*, ca Ludovic n de Bovaria sau preşedintele Schreber. La acesta din urmă,

limbajul prezenta megalomanie: pentru el, omnipotenţa divină era aliata sa naturală. Dintr-o luptă aparent inegală, între un om slab şi izolat şi Dumnezeu însuşi, el ieşise învingător, iar aceasta dovedea că ordinea universală era de partea sa. De fapt, hipertrofia eului traduce slăbiciunea sa. După D. Lagache, studiul psihanalitic al narcisismului*, în care conştiinţa este fascinată de eu, în timp ce relaţia cu ceilalţi nu se mai face decât prin intermediul acestuia, permite, fără îndoială, să se înţeleagă mai bine anumite deliruri.

C. Prévost (G. N.)

Hipnoză

Stare mentală tranzitorie, asemănătoare celei de somn*, deşi afectează un subiect treaz. Este caracterizată prin absenţa reacţiilor la stimulii din mediul înconjurător, lipsa iniţiativei comportamentale, sugestibilitate* extremă şi în general uitare consecutivă, după revenirea în stare normală. Hipnoza este provocată prin diferite metode: fixare a unui punct luminos, a privirii hipnotizatorului sau ascultare a cuvântului acestuia. Există un consens general în a considera că, la subiecţii predispuşi (în special în stările isterice*) şi în condiţii particulare (transă religioasă), hipnoza poate surveni spontan (stare hipnoidă descrisă de J. Breuer).

Din timpuri străvechi, oamenii par a fi provocat şi folosit stări de hipnoză în scopuri magice, terapeutice şi religioase. Istoria ştiinţifică a hipnozei începe cu A. Messmer care, la mijlocul secolului al XVIII-lea, la Viena şi apoi la Paris, a dezvoltat practica hipnozei în scopuri terapeutice şi experimentale sub termenul de magnetism* animal. Acest usaj medical a fost dezvoltat şi autentificat la Paris de J. Charcot şi la Nancy de H. Bernheim. Primul a pledat pentru ideea unei stări particulare a conştiinţei şi a legat sugestibilitatea hipnotică de terenul isteriei. Cel de-al doilea a invocat rolul sugestiei simple şi a introdus folosirea terapeutică a hipnozei în numeroase prescripţii

medicale. Practica terapeutică a hipnozei s-a răspândit foarte rapid în Europa şi în America, în timp ce în Franţa, în ciuda lucrărilor lui P. Janet. ea a dispărut ca terapeutică şi ca obiect de investigaţie psihologică până la apariţia lucrărilor lui L. Chertok, în anii 1950. Mecanismele psihologice şi psihofiziologice ale hipnozei sunt cele care suscită foarte numeroase lucrări. Dezbaterea cea mai vie priveşte chiar natura stării de hipnoză. Pentru unii, este vorba de o stare particulară de conştiinţă, care nu este nici somn şi nici stare de veghe şi care ar fi provocată printr-o concentrare selectivă a atenţiei, consecutivă sugestiei hipnotizatorului. Pentru alţii, starea de hipnoză constă într-o strategie cognitivă pe care subiectul o adoptă pentru a asculta de instrucţiunile hipnotizatorului. Această strategie s-ar baza pe o concentrare deliberată a atenţiei faţă de sarcinile cerute şi pe o „neatenţie" selectivă pentru orice altă solicitare. Este fundamental să observăm că, în chiar această a doua perspectivă, starea de hipnoză diferă radical de simpla simulare.

O a doua problemă priveşte predispoziţia pentru hipnoză. Numeroase teste sau scale de evaluare au fost construite pentru a distinge subiecţii uşor hipnotizabili. S-a căzut de acord în a estima că 30% dintre indivizi răspund acestor criterii. În schimb, trăsăturile de personalitate care ar defini pe aceşti indivizi rămân slab cunoscute.

Alte probleme care suscită vii controverse se raportează la cunoaşterea pe care subiectul o păstrează asupra stării sale (observator ascuns), la natura amneziei consecutive (amnezie adevărată sau uitare deliberată) şi la eventuala existenţă a unor corelate psihofiziologice (anomalii electroencefalografice şi electrodermale). Potrivit răspunsurilor formulate, teza unei stări speciale de conştiinţă sau cea a unei simple alterări a strategiilor cognitive rămâne în prim-plan. *d w i d i d e h e r*

(G. N.)

Hipoalgezie

Scădere a reacţiei la o stimulare care produce de obicei o senzaţie de durere. Creşterea pragului de reactivitate a fost constatată în special la şoarecele supus unui ansamblu de stimulări ambientale, ca învârtirea rapidă, aplicarea de şocuri electrice plantare, imersiunea într-o baie de apă rece. Ea pare datorată stresului pe care îl provoacă manipulările repetate ale animalului. Acest fenomen, numit uneori analgezie indusă de stres, poate fi explicat fie prin factori nervoşi dependenţi de opioizi endogeni, fie prin factori endocrini.

B. Calvino (G. N.)

Hipocamp

Denumit şi cornul lui Ammon. el reprezintă partea principală a formaţiunii hipocampice, care cuprinde deopotrivă gyrus dentatus şi subiculum. Formând o proeminenţă la nivelul cornului temporal al ventriculului lateral, această formaţiune, situată pe faţa internă a emisferei cerebrale*, se întinde de-a lungul celei de a cincea circumvoluţiuni cerebrale sau cortexului parahipocampic. Hipocampul este constituit din substanţă cenuşie distinct configurată, a cărei dispunere observată sub incizie justifică şi una şi alta din cele două denumiri. Acest cortex străvechi conţinând celule piramidale în hipocamp şi celule de creştere în gyrus dentatus, este locul unui circuit trisinaptic foarte studiat. Intrările hipocampului sunt constituite din ansamblul fomix-fimbria care vehiculează calea colinergică provenind din sept (cale septohipocampică), iar de partea cealaltă din diencefal şi din calea perforantă provenind din cortexul entorinal, permiţând alimentarea hipocampului cu informaţii senzoriale trecând prin telencefal. Ieşirile hipocampului se fac în mod esenţial prin fornix (sau trigon) către septum şi alte structuri telencefalice şi diencefalice, ca şi prin subiculum către cortex. Hipocampul reprezintă astfel una din componentele circuitului lui Papez* sau circuitul hipocampo-mamilo-talamic.

Funcţiile aferente hipocampului sunt complexe şi încă slab cunoscute. În prim-plan se situează procesele de memorare*, deşi partea şi natura intervenţiei hipocampului rămân controversate: selecţia, tratarea şi indexarea informaţiilor comparativ cu cele deja stocate, hipocampul constituind centrul unui circuit cu dublă intrare care îl pune în relaţie simultană cu neocortexul (unde s-ar face stocarea propriu-zisă) şi cu diencefalul. Hipocampul ar avea rolul de a caracteriza atributele oricărei informaţii aferente şi de a autoriza eventual stocarea ei (v. Potenţializare). Hipocampului îi sunt atribuite şi alte implicaţii funcţionale, mai mult sau mai puţin legate între ele sau cu memorarea: controlul inhibiţiei (interne sau comportamentale), detecţia noutăţii*, analiza spaţială (constituirea de hărţi spaţiale), perseverarea* conduitelor, viaţa emoţională*, controlul nivelurilor de activitate. Aceste diferite intervenţii ale hipocampului ar explica anumite tulburări observate în cazul prejudicierilor temporale (sindromul lui Kltver şi Bucy*; tulburări mnezice).

B. Soumireu-Mourat (G. N.)

Hipofiza

Glandă endocrină care se află la baza cavităţii craniene într-o lojă a osului sfenoid, şaua turcească. Adenohipofiza. de origine epiblastică, cuprinde: a. lobul anterior în care se disting celulele corticotrope (ACTH* şi P-endorfina), somatotrope (hormon* de creştere), tireotrope (hormon tireotrop), gonadotrope (gonadotropine*) şi celulele cu prolactină a căror activitate secretorie este controlată de zona periventriculară a hipotalamusului*; b. lobul intermediar (hormoni melanotropi şi p-endorfina), puţin dezvoltat la om; c. lobul infundibulo-tuberal, zonă de comunicare cu protuberanţa mediană prin intermediul sistemului vascular port hipotalamo-hipofizar. Neurohipofiza, de origine neurectoblastică, conţine de asemenea trei părţi. Lobul

posterior corespunde zonei terminale a fibrelor nervoase secretoare de vasopresină şi ocitocină şi ai cărei corpi celulari sunt localizaţi în nucleii supraoptic şi paraventricular ai hipotalamusului. Tija infundibulară îl leagă de protuberanţa mediană, zonă de trecere a fibrelor nervoase şi zonă de schimburi hipotalamo-hipofizare. Hipofiza este deci o glandă endocrină secretoare de hormoni având multiple ţinte în organism, la nivelul organelor şi altor glande endocrine. *it*

P. Mormede (G. N.)

Hipotalamus

Parte ventrală a diencefalului*, de o parte şi de alta a celui de-al treilea ventricul, de care hipofiza* este legată prin tija infundibulară. El este subdivizat sub raport morfofuncţional în trei zone longitudinale: zona periventriculară conţinând cea mai mare parte din motoneuronii neuroendocrini, zona mediană formată din subgrupele celulare bine marcate care definesc diviziunile rostrocaudale (preoptică, supraoptică, tuberală şi mamilară), zona laterală formată în principal din fibrele fasciculului median al telencefalului. Hipotalamusul joacă un rol fundamental în menţinerea homeostaziei şi în procesele de adaptare* comportamentală: reglare a activităţii secretorii a hipofizei anterioare (zona periventriculară), a balanţei hidrice (vasopresina nucleilor supraoptici şi paraventriculari), a sistemului nervos* autonom (zonă anterioară parasimpatică numită trofotropă şi hipotalamus lateral ortosimpatic numit orgotrop), a comportamentului de hrănire şi de băut, a reproducerii (comportament şi reglare neuroendocrină). El este sediul mecanismelor de întărire* (hipotalamus lateral), al genezei şi al reglării ritmurilor circadiene* (nucleu suprachiasmatic).

P. Mormede

(G. N.)

Histogramă

În cazul unei distribuţii de efective* regrupate în clase, fiecărei modalităţi observabile i se poate asocia valoarea densităţii clasei căreia îi aparţine: procedând astfel, se defineşte o funcţie numerică pe care o vom numi funcţie de densitate a efectivelor distribuţiei regrupate în clase. Această funcţie este una etajată: reprezentarea sa grafică este constituită dintr-o succesiune de segmente orizontale, fiecare corespunzând unui interval al regrupării; o numim histogramă a (efectivelor) distribuţiei.

Pornind de la o distribuţie de frecvenţe* regrupate în clase se obţine în acelaşi fel o histogramă a frecvenţelor. Pentru valorile extreme (limite de clase) se obişnuieşte să se unească punctele reprezentative ale funcţiei prin segmente verticale (în aceste puncte, valoarea funcţiei de densitate este arbitrară).

P. Bonnet şi *H. Roaanet* (L.C. L)

Histrionică (Personalitate)

Trăgându-şi originea din latinul *histrio*, care înseamnă „actor”, acest termen şi substantivul său (histrionism) au servit de mult la definirea uneia din trăsăturile marcante ale personalităţii istericilor*: înclinaţia spre dramatizarea* situaţiilor, spre exprimarea emfatică a sentimentelor* şi spre faptul că producerea de simptome* necesită prezenţa unui al treilea spectator şi este însoţită de o relativă indiferenţă în privinţa lor.

S-a putut demonstra că nu există decât o slabă relaţie de dependenţă între simptomele de conversie* isterică şi aceste tulburări de personalitate care prin tradiţie le sunt ataşate. În grija de a marca în mod clar această diferenţă, clasificarea *DSM IU* (*Manual diagnostic şi statistic al tulburărilor mentale*) a propus descrierea sub termenul „personalitate histrionică” a unei stări permanente caracterizate printr-un comportament dramatic şi hiperactiv care asociază toate sau o parte din următoarele trăsături: hiperexpresivitate a emoţiilor, căutare neîncetată a atenţiei altuia, nevoie de activitate şi

de senzaţii tari, reactivitate excesivă la evenimente minore, accese iraţionale de mânie şi de rea-dispoziţie şi perturbare a relaţiilor interpersonale caracterizată prin lipsă de autenticitate, egocentrism şi dependenţă.

D. Widlocher

Holding → Susţinere Hoardă

Acest termen de origine mongolă desemnează un grup migrator, tabăra şi curtea regelui. El caracterizează, prin urmare, un grup indisciplinat. puternic şi unit în activitatea sa de dezordine socială, metaforă a forţei dezorganizatoare şi distrugătoare a vieţii pulsionale atunci când ea nu este structurată prin legea oedipiană şi prin interdicţia canibalică. S. Freud. În 1913, a imaginat, pe modelul unui mit ştiinţific, trecerea inaugurală a presupusei hoarde primitive la organizarea societală: uciderea tatălui originar de către fraţi, legaţi între ei prin rivalitate şi homosexualitate, este metabolizată într-o operaţie simbolică ce face posibilă identificarea* membrilor cu Strămoşul comun şi între ei, instituie interdicţia incestului şi a uciderii animalului totemic. Versiunea oedipiană a mitului hoardei acoperă reprezentarea originară a arhigrupului.

R. Kaes (G. N.)

Holofrază

Enunţ al unui singur cuvânt pe care copilul îl face între 12 şi 18 luni (se vorbeşte în aceeaşi măsură de enunţ sau de perioadă holofrastică) şi care semnifică mai mult decât acest singur cuvânt (de ex.Tata" pronunţat de un copil care tocmai a găsit o cravată a tatălui său). Rămâne deschisă problema de a şti în ce măsură holofrazele pot fi considerate ca veritabile fraze* exprimând relaţii sintactice (de tipul subiect-verb, de ex.) sau semantice (de tipul posesie-posesor) comparabile cu cele ale adultului. Dezbaterea are, de asemenea, drept subiect capacitatea de analiză informaţională sugerată de selecţia pe care o operează copilul în repertoriul său lexical în funcţie de

gradul reliefării diverselor aspecte ale situaţiei…

M. Hupet

(L. C.L.)

Homeostazie

Termen folosit pentru prima dată de

W. Cannon cu referire la procesele fiziologice coordonate şi complexe care menţin funcţionarea diverselor organe şi mecanismele biologice într-un echilibru* propriu şi reciproc tinzând către o stare stabilă şi bazală. Homeostazia corespunde menţinerii unui echilibru optim şi adaptativ între organism şi mediile sale intern şi extern, privind deci reglările biologice în general. Această noţiune de echilibru şi de constanţă a mediului interior* în ciuda modificărilor mediului înconjurător* este datorată lui Claude Bernard, care a avansat această idee după o serie de experimente celebre asupra constanţei glicemiei şi care a scris, în 1878, că stabilitatea mediului intern este condiţia vieţii libere. Reglările fiziologice trebuie totuşi să fie extinse la domeniul comportamental:

Într-adevăr, comportamentul*, pornind de la semnale necondiţionate sau dobândite, poate anticipa consecinţele biologice ale schimbărilor mediului intern şi extern; acest fenomen poate fi studiat în cadrul motivaţiilor. Într-o manieră mai largă, se poate spune despre comportament că este mijlocul cel mai sofisticat pe care l-a găsit creierul pentru a se echilibra el însuşi. Homeostazia oferă exemple desăvârşite de retroacţiuni negative biologice prin care funcţionarea sistemului este controlată de propriile sale consecinţe…”.

M. Le Moal

(G. N.)

Hominizare

Proces de evoluţie* prin care, în cursul unei serii de mutaţii genetice selecţionate de mediul înconjurător, specia umană s-a constituit distingându-se de celelalte specii de primate. În acest proces, trecerea la poziţia

bipedă pare a fi jucat un rol decisiv deoarece a eliberat mâna şi a permis dezvoltarea zonelor frontale ale creierului*: diferitele etape ale hominizării sunt într-adevăr caracterizate în principal prin tipul de obiecte confecţionate (pe baza cărora arheologia preistorică reconstituie etapele) şi prin capacitatea cutiei craniene (pe baza căreia paleontologia evocă evoluţia). Acest proces biologic este prelungit prin acela, mai psihologic, de umanizare.

F. Parot şi *M. Richelle*
(L.C.L.)

Homocromie

Formă de camuflaj*, permanentă sau temporară, prin identitatea de coloraţie a animalului şi a celei a substratului sau a mediului. Homocromia este practicată de anumite prădătoare* la pândă, în aşteptarea trecerii victimei lor. Homocromia este cel mai adesea faptul caracteristic al victimelor potenţiale. Într-o manieră generală, păsările şi mamiferele din deserturi au penajul şi blana în gama gri-bej a nisipurilor (ciocârlii, rozătoare, feneci). Păsările şi mamiferele din regiunile arctice (presură, potârniche albă, hermină, iepure, vulpe) dobândesc iarna ţinute de culoare albă. La nenumărate specii aparţinând crustaceelor, moluştelor cefalopode (sepia), batracienilor, reptilelor (cameleonul) şi peştilor, schimbările de coloraţie, gratie jocului de extensiune sau de concentraţie a celulelor cromatofore ale dermei, sunt rapide şi labile, ajustându-se mediului şi circumstanţelor, variind potrivit motivaţiilor animalului. Aceste schimbări sunt induse pe cale neurohormonală: ele permit disimularea sau, din contră, acţionarea instantanee a unor declanşatorr care joacă un rol important în comportamentele sexual şi agonistic* şi care se cer a fi mascate faţă de un prădător aflat la vânat sau faţă de un rival mai puternic (v. Supunere).

J.-C. *Ruwe*:

(G.N.i

Homomorfism → Morfism Homosexualitate

Relaţie amoroasă între două persoane de acelaşi sex. Termenul se aplică atât relaţiilor marcate prin atingerea fizică şi prin orice formă de coit extragenital, cât şi celor marcate doar prin sentimente pasionate ori tandre. Când se ia în consideraţie nu relaţia, ci tendinţa* sau dispoziţia, sensul devine mai extensiv. Homosexualitatea zisă latentă scapă conştiinţei subiectului şi se exprimă prin conduite* de substituire (prietenii selective, legături sentimentale etc). prin formaţiuni reacţionale sau printr-o inhibare a activităţii heterosexuale (neputinţă, frigiditate).

Diferiţi termeni sunt impropriu confundaţi cu cel de homosexualitate. Sodomia (coit anal) se practică, în aceeaşi măsură, în relaţii hetero şi homosexuale. Pederastia nu caracterizează decât homosexualitatea masculină orientată către subiecţi tineri. Transvestismul sau travestismul defineşte obiceiul de a se îmbrăca şi de a se machia prin imitarea celuilalt sex. Observat în general la oameni, acesta din urmă nu este în mod necesar expresia homosexualităţii, ci a unei forme de fetişism. Transsexualismul. În fine, caracterizează credinţa (cvasidelirantă) a apartenenţei, în realitate, la sexul opus şi se exprimă prin revendicarea de a fi considerat ca atare, în particular prin modificări medicale sau chirurgicale corporale adecvate. Acesta nu este însoţit, ca regulă generală, de tendinţa homosexuală.

Considerată potrivit epocilor şi societăţilor ca un viciu de reprimat, o devianţă* de corijat sau o deosebire care trebuie respectată, homosexualitatea masculină sau feminină face loc misterului determinanţilor biologici sau psihosociologici care ghidează orientarea alegerii sexuale.

D. Widlocher (G. N.)

Homunculus

Alchimiştii sunt cei care, primii, au pretins fabricarea unui model* redus de om care, invizibil şi impalpabil,

opera asupra forţelor obscure presupuse a guverna materia, în psihologie, tradiţia behavioristă*, mai ales sub pana lui B.F. Skinner, reproşează cognitivismului nu doar imaginarea unui homunculus în interiorul organismului, căruia i-ar determina comportamentul, ci şi neexplicarea comportamentului chiar al acestui homunculus.

F. Parot (G. N.)

Desemnează, pe de altă parte, reprezentarea cerebrală omoloagă a diferitelor părţi ale corpului. Exemplu desăvârşit al localizării" cerebrale a funcţiilor: toate manualele de anatomie sau de fiziologie nervoasă reprezintă suprafaţa ariilor corticale somestezice şi motorii „ocupată" de o machetă umană la care talia (sau suprafaţa) diferitelor părţi ale corpului este proporţională cu suprafaţa ocupată în cortex: de exemplu, mâinile vor avea o importanţă senzorială şi motorie mai mare decât picioarele. Această schemă rezultă din studii neurofiziologice după înregistrări ale neuronilor sau după stimulări locale, ca şi din analiza efectelor leziunilor. Aceste reprezentări somatotopice sunt parţial corecte, parţial prea schematice. Localizările funcţionale corticale nu au nici această rigoare, nici această simplicitate şi există mari variaţii individuale. În fine, o singură funcţie ocupă rareori în chip solitar teritorii corticale destul de largi.

M. Le Moal (G. N.)

Hormon

Mesager chimic produs de celulă şi care acţionează la distanţă faţă de locul său de origine. Celulele secretorii pot fi organizate în glande cu secreţie internă (endocrine) sau repartizate în mod mai mult sau mai puţin difuz într-un ţesut epitelial sau nervos cum este sistemul neuroendocrin difuz. În mod clasic, hormonii sunt împărţiţi în mari familii potrivit structurii IOT chimice. Hormonii steroizi (androgeni, estrogeni, progesteron, corticosteroizi), derivaţi ai colesterolului, pătrund în celulele-ţintă şi

acţionează asupra configuraţiei genice prin intermediul receptorilor* intracelulari (acestei familii îi aparţin vitamina D şi vitamina A). Hormonii tiroidieni, care au aceleaşi mecanisme de acţiune şi a căror structură a receptorilor este foarte asemănătoare celei a hormonilor steroizi. Un mare număr de hormoni au o structură proteică (cea mai mare parte a hormonilor antehipofizari, insulina, parathormonul) sau polipeptidică (vasopresină, ocitocină, ACTH, glucagon, hormoni ai tractului gastrointestinal). Unii hormoni, în fine, derivă din acizi aminaţi (adrenalină şi noradrenalină medulosuprarenale, melatonină epifizară, ca şi hormonii tiroidieni evocaţi mai sus). Toate aceste substanţe acţionează, la nivelul membranei celulelor-ţintă, asupra receptorilor specifici care modifică diverse sisteme de mesageri intracelulari (AMP ciclic şi inozitoli fosfatici) sau mişcările ionice din membrană.

P. Mormede (G. N.)

Hospitalism

Ansamblu de tulburări ale copilului mic consecutive carenţelor* materne cantitative, descris de R. Spitz în anii 1940. În absenţa unui maternaj* suficient, reacţiile la separarea* de mamă pot antrena, aproximativ după trei luni, depresia anaclitică*, iar după cinci luni, dacă nimic nu s-a făcut, tabloul foarte grav al hospitalismului, care nu mai este în întregime reversibil. În afară de întârzierea considerabilă a dezvoltării, copilul se prăbuşeşte într-o stare de ma –, V v… rasm cu căderea curbei de greutate, alterarea stării generale, mare fragilitate la infecţii şi risc letal. Lucrările lui Spitz au probat faptul că matemajul răspunde unei trebuinţe absolute. Acesta prezintă cea mai bună prevenire a sindroamelor de carenţă maternală precoce.

(G.N.)

I

Iatrogen

Calificã o intervenţie cu scop terapeutic care se supraadaugã patologiei.

R. Doron

(O.D.)

Icon

Dacã semnul* se defineşte în sens larg, ca o combinaţie a unui element reprezentant şi a unuia reprezentat, în cadrul unui cod* de comunicare*, se poate considera, dupã C.S. Peirce, cã iconul reprezintã una din cele trei varietãţi fundamentale, împreunã cu indicele* şi simbolul. Iconul se defineşte, în genere, ca un semn în care reprezentantul şi reprezentatul întreţin un raport motivat, de tip analogic (caricatura unui personaj constituie un icon). Urmând analiza de bazã a lui Peirce, se observã mai general cã, în icon, elementul reprezentant prezintã o calitate (sau o configuraţie de calitãţi) a elementului reprezentat (o patã verde pentru a indica culoarea verde). Acelaşi autor distinge trei subansambluri de iconi: imaginile, diagramele şi metaforele.

J.-P. *Bronckart* (G. D. S.)

Iconicã (Memorie)

Nume dat de U. Neisser memoriei senzoriale vizuale. Lucrãrile lui G. Sperling au demonstrat cã ea are o capacitate mare dar foarte labilã: durata informaţiei în memoria iconicã este estimatã la câteva sutimi de milisecunde. Ea este sensibilã la fenomene de mascare retroactivã* şi proactivã. Funcţia sa principalã este de a asigura o duratã minimã de tratare în caz de dispariţie a stimulului.

D. Zagar (G. D. S.)

Ictus amnezic → Amnezie ideal al eului

Expresie introdusã de S. Freud în cel de-al doilea model al sãu referitor la aparatul* psihic, pentru a caracteriza o reprezentare a sinelui care cautã sã acceadã la reprezentãri idealizate (pãrinţi, persoane admirate, proiecte sau activitãţi valorizate). Din punct de vedere

genetic, este vorba de o instanţă a personalităţii constituită ca rezultantă a identificării narcisice şi a identificărilor secundare legate de rezolvarea oedipiană. Idealul eului în evoluţia operei lui S. Freud este confundat de la început cu eul ideal (instanţă atotputernică narcisică formată pe modelul narcisismului infantil), ca tentativă de a recuceri narcisismul pierdut. Apoi, idealul eului este explorat în dimensiunea sa narcisică datorită studiului proceselor de grup şi al identificării primare. În *Eul şi şinele*, în 1923, idealul eului – noua instanţă datorată identificării parentale în rezolvarea oedipiană – se asociază cu funcţia de interdicţie, pentru a construi supraeul. Într-un text apărut mai târziu, în 1932, *Continuare la prelegerile introductive în psihanaliză*, el constituie una dintre funcţiile supraeului. Idealul eului demonstrează evoluţia unui concept care rămâne punct de convergenţă între narcisism şi rezolvarea oedipiană.

A. Braconnier (G. D. S.)

Idealism

Filosofie care reduce întreaga existenţă la gândire. Psihologia s-a desprins de mentalism*, care o reducea la subiectivismul introspecţiei*: ca urmare, după H. Wallon, conştiinţa, stabilind o echivalenţă între fiinţă şi cunoaşterea psihică, se confruntă cu aceleaşi probleme ca şi gândirea, atunci când ea se identifică cu existenţa lucrurilor. În acest fel, psihologia îşi propune ca obiect conduita*, respectiv comportamentul. După I. Kant, idealismul critic al lui Brunschvicg, refuzând orice opţiune ontologică privind natura gândirii şi subliniind rolul activ al ei în elaborarea reprezentării*, a pregătit, în acelaşi timp, reabilitarea fenomenelor mentale prin constructivism* şi cognitivism. De exemplu, J.-F. Le Ny consideră că reprezentările cognitive sau mentale există „în capul” unui subiect; este vorba de simboluri în corespondenţă cu universul. Ca şi alte ştiinţe, psihologia refuzând seducţia introspecţiei îşi poate propune să

cunoască realul inobservabil, confruntându-şi modelele* cu datele observabile.

C. Prévost

(*G.* D. S.)

Idealizant (Transfer) → Transfer Idealizare

Noţiune psihanalitică definită astfel de S. Freud (1914): „... proces care priveşte obiectul şi prin care acesta este preamărit şi glorificat psihic, fără ca natura să i se fi schimbat. Idealizarea este posibilă, atât în domeniul *libido* – ul*ui* eului, cât şi în cel al *libido-vihii* de obiect" (1969, pp. 98 – 99). Ea se deosebeşte de sublimare*, care „se referă la *Ubido-xA* de obiect şi constă în faptul că pulsiunea se îndreaptă spre un alt scop, îndepărtat de satisfacţia sexuală..." (*ibidem*).

Idealizarea obiectului iubit are întotdeauna o semnificaţie narcisică* iar cea a părinţilor contribuie, prin identificare*, la constituirea şi îmbogăţirea instanţelor ideale ale persoanei (eul ideal* şi idealul eului*).

Pentru M. Klein, ca şi pentru alţi numeroşi autori, idealizarea este în esenţă o apărare faţă de pulsiunile distructive; ea este corelativă cu clivajul* între obiecte bune şi obiecte rele: fie că este vorba de obiecte parţiale* sau de obiecte totale*, obiectul bun este idealizat, înzestrat cu toate calităţile şi protector, în timp ce obiectul rău este detestat şi, în ce priveşte proiecţia*, este persecutor (poziţia paranoido-schizoidă*).

Aceste modele teoretice, ca şi referirea la narcisism*, permit să se înţeleagă asocierea idealizării şi a persecuţiei în psihozele pasionale*: paranoia*, erotomania*, delirul de gelozie* sau la idealiştii pasionaţi, caracterizaţi prin exaltare, psihorigiditate* şi tendinţe mistice.

B. Brusset

(*O.* D.)

FREUD S. (1914), „Zur Einführung des narzissmus". *Gesammelte Werke*, vol. X, Imago, Londra. Traducere (1969): „Pour introduire le narcissisme" (trad. J.

Laplanche), în la *vie sexuelle*, PUF, Paris.

Ideaţională (Funcţie) → Funcţie a limbajului

Identic → Grup matematic Identificare în psihologia cognitivă, acest termen defineşte procesul prin care un organism recunoaşte un obiect sau un eveniment ca aparţinând unei clase*, sau prin care el asimilează un ansamblu de fenomene altuia. În ontogeneză, ca şi în filogeneză, capacitatea de identificare constituie unul dintre primele criterii ale existenţei unei funcţii de reprezentare*, indicir elaboraţi de organism în interacţiunile* sale cu mediul permiţând stabilirea unei corespondenţe între obiectul perceput şi modelul mental (recunoaşterea prin asimilare* cu o schemă), în psihanaliză, acest termen defineşte procesele inconştiente (de distins de imitaţie*, preconştientă sau conştientă) prin intermediul căror se realizează structurarea

Identitate eu/ego-ului şi personalitatea*; subiectul „se transpune în locul altuia" (rival, agresor, obiect al dragostei) din raţiuni pe care el nu le cunoaşte. Etapei identificării primare, care se caracterizează prin fuziunea dintre subiect şi modelul său (nediferenţiere* sau participare sincretică), îi urmează cea de identificare structurantă (de la perioada oedipiană la pubertate*), în care eul şi supraeul se organizează în conformitate cu modelul oferit de anturajul parental. Această etapă este urmată, la rândul ei, de cea a identificării independente (după pubertate), prin care eul se construieşte pe baza experienţei proprii şi îşi pierde dependenţa faţă de modelele externe. În psihologia socială, acest termen defineşte un proces apropiat, prin care un subiect asimilează o însuşire a unui alt subiect şi se transformă în conformitate cu acest model; grupurile şi mulţimile* se formează prin astfel de procese de identificare. Identificare cu agresorul: mecanism de apărare* prin care un subiect aflat în prezenţa unui pericol se identifică cu

agresorul său.

Identificare prin sunete: tehnică de localizare a obiectelor după undele sonore pe care le emit (v. Ecolocaţie).

Identificare proiectivă: mecanism de proiecţie* care se manifestă prin fantasma* de includere sadică a persoanei proprii, parţial sau în totalitate, în interiorul corpului altuia. Introdusă de M. Klein, pentru a defini un tip de relaţie de obiect agresivă care poate să se stabilească între copil şi mamă, această expresie este utilizată, de asemenea, pentru a indica anumite fantasme manifeste în stările de claustrofobie şi de depersonalizare.

J.-P. *Bronckart* (O. D.)

Identitate în sens general, se referă la caracterul de a fi acelaşi („el însuşi”) sau unic, deşi poate fi perceput, reprezentat sau denumit în moduri diferite.

În sensul de identitate a obiectelor, se referă la caracterul a două sau mai multe obiecte (concrete sau reprezentate), distincte în timp şi/sau în spaţiu, dar care au exact aceleaşi proprietăţi (identitate calitativă sau specifică). După principiul „identităţii indiscernabilelor” al lui G.W. Leibniz, identitatea calitativă a obiectelor concrete nu ar avea decât o validitate pragmatică. Două picături de apă sau două ouă pot fi considerate ca fiind identice într-un singur sens, că nu diferă cu nimic în ceea ce priveşte utilitatea practică ce li se atribuie sau punctul de vedere care este adoptat faţă de ele, dar un examen fizic sau chimic aprofundat va determina ca, în mod necesar, să apară diferenţe între ele. În consecinţă, identitatea calitativă nu constituie, în genere, decât o proiecţie* idealizantă asupra mai multor obiecte diferite a proprietăţii de unicitate care fundamentează primul sens al termenului.

Cu denumirea lege a identităţii (sau principiul identităţii) logica tradiţională a formulat regula, fără relevanţă explicită sau implicită, după care nicio gândire*

raţională nu ar fi posibilă: „ceea ce este, este; ceea ce nu este, nu este”. Această regulă, a cărei remarcă generală este că „a = a „(a putând reprezenta un concept* sau o propoziţie*) nu se referă numai la egalitatea* algebrică, ci fundamentează şi teorema propoziţiilor inanalizabile (a → a şi a (<→ a), ca şi cea referitoare la calculul* funcţiilor* de prim ordin (x) [F (x) F (x)], sau F (x) x F (x). Principiul identităţii trebuie deosebit de principiul contradicţiei*, după care contrariul adevărului e fals, şi de principiul „terţului exclus”, conform căruia din două propoziţii contradictorii una este adevărată şi cealaltă falsă. De asemenea, în logică, se califică drept „relaţie de identitate” raportul dintre doi termeni identici, ca şi formula care exprimă acest raport (v. Grup matematic).

În psihologia experimentală, expresia de „identitate fenomenală” este folosită uneori pentru a indica procesul prin care, în anumite sarcini de percepţie* a unei mişcări aparente sau reale, obiectul aflat în mişcare este văzut ca unul şi acelaşi obiect, cu toate că la nivelul sistemelor receptoare, diferitele faze de prezentare ale stimulului se traduc prin unităţi de reprezentare discrete şi diferite. Această „identitate temporală”, ca şi identităţile de acelaşi ordin, care pot fi scoase în evidenţă în organizarea structurilor spaţiale, constituie un aspect şi o formă de permanenţă a obiectului.

J.-P. *Bronckart*

(G. D. S.)

Pe de altă parte, termenul de identitate se referă la identitatea individuală, personală, a subiectului uman. În relaţie cu concepţia pe care fiecare societate o elaborează privind identitatea umană, etnică şi culturală, identitatea personală rezultă din experienţa proprie a unui subiect de a simţi că există şi de a se recunoaşte, prin raportare la altul, atât ca fiinţă singulară, dar şi identică, în realitatea sa fizică, psihică şi socială. Identitatea personală este o construcţie dinamică a unităţii conştiinţei de sine prin

intermediul relaţiilor* intersubiective, al comunicărilor* verbale şi experienţelor sociale.

Identitatea este un proces activ, afectiv şi cognitiv, de reprezentare* de sine în anturajul său, asociat cu sentimentul subiectiv al permanenţei sale. Ceea ce permite persoanei să perceapă viaţa sa ca o experienţă care are continuitate şi unitate şi să acţioneze în consecinţă. Identitatea satisface nevoia inter şi intrapersonală de coerenţă, de stabilitate şi de sinteză, care asigură o permanenţă în existenţă. Aceste funcţii de reglare sunt indispensabile pentru adaptarea* la schimbări şi evitarea apariţiei unor tulburări de personalitate legate de confuzia şi difuziunea identităţii sau de fragmentarea ei. Identitatea personală se plasează pe un continuum. Ea implică legăturile din trecut în construirea unui orizont temporal. Atunci când partea originară a identităţii nu poate fi investită, echilibrul* persoanei este afectat. Identitatea personală este sexuată; felul în care se obişnuieşte cu corpul său şi îşi asumă identitatea de gen depinde de încorporarea* obiectelor* libidinale, dar şi de efectele atribuirir socioculturale a rolurilor masculin şi feminin. Actele*, creaţiile, posesiile, ca şi diferenţierea*, confruntările şi angajamentele sunt mijloace pentru înţelegerea distinctă a identităţii sale personale. Articularea acestor faţete multiple depinde de coerenţa şi dinamismul principiului organizator al adaptărilor (forţa eului), care reglează interacţiunile între schimbările vieţii şi cele ale mediului.

În sfârşit, identitatea socială rezultă dintr-un proces* de atribuire*, de intervenţie şi de ocupare a unei poziţii în mediul înconjurător; ea se exprimă de-a lungul participării la grupuri sau la instituţii. Ea poate fi acordată sau revendicată în funcţie de modalităţile afirmării de sine şi de dorinţa* de îndeplinire* sau realizare. Construcţia şi caracteristicile sale sunt deci relative, interactive şi funcţionale. Identitatea socială este structurată prin

referinţe de identificare legate de experienţe împărtăşite cu alţi actori, care actualizează, după locul ocupat de indivizi, o atribuire şi o estimare a imaginilor de sine, variabile după grupurile de apartenenţă. Legată de procesul integrării*, identitatea socială se manifestă public în cursul exercitării rolurilor* şi statutelor care evidenţiază concepţia personală a unui stil de viaţă* (convenţional, marginal*, deviant*, rebel). Interpretarea* rolurilor în jocul* social favorizează apariţia unei conştiinţe de sine în raport cu „altul generalizat”, care întreţine un sentiment de apreciere, permiţând orientarea generală a unei existenţe.

La nivel individual, identitatea socială este produsul şi locul de sinteză al raporturilor dialectice între eu/ego (*le moi*), eu* pronominal (*le je*) şi seif* (*le soi*), implicate în toate relaţiile cu celălalt. Din punct de vedere fenomenologic, actualizarea identităţii de sine în relaţiile interpersonale generează o conştiinţă complementară a identităţii. Cum experienţa de sine în lume se sprijină pe reprezentările pe care subiectul şi le formează despre el însuşi în situaţie, ca şi pe conştiinţa sa de apartenenţă, concepţia unei identităţi apare dintr-o construcţie socială cognitivă, inseparabilă de conştiinţa despre altul.

J. *Selosse* (G. D. S.)

Identitate de percepţie După teoria freudiană a dorinţei*, aparatul* psihic funcţionând conform procesului primar* caută să reproducă, într-un mod halucinator, percepţii identice cu cele care au însoţit experienţa primară a satisfacerii. Dar halucinaţia* neputând satisface trebuinţa, aparatul psihic trebuie să înveţe să inhibe scurgerea liberă a energier spre polul perceptiv. Astfel, eu/ego*, identificat cu preconştientul, pune în mişcare „… o întoarcere care. În cele din urmă, prin motricitatea voluntară, transformă lumea exterioară până într-atât încât apare percepţia reală a obiectului de satisfacere” (S. Freud, 1900, p. 509). Punerea în mişcare a acestei

întoarceri necesită:

1. transformarea energiei libere în energie legată, care antrenează ridicarea nivelului energetic general al aparatului psihic;

2. posibilitatea pentru preconştient de a investi reprezentări dezagreabile, dar a căror luare în consideraţie este necesară pentru acţiunea adaptativă;

3. punerea în funcţiune a unei atenţir discriminative care ia în consideraţie legăturile logice şi fizice între reprezentările lucrurilor şi dirijează circulaţia de energie de la o reprezentare la alta în funcţie de aceste legături: „Gândirea* trebuie să se intereseze de căile de comunicare între reprezentări fără a se lăsa deturnată de intensitatea lor" (*ibid.*, p. 512).

Aceste trei transformări echivalează cu substituirea principiului realităţii cu principiul plăcerii. În general, identitatea de percepţie înseamnă regăsirea percepţiei care satisface pe calea scurtă a halucinaţiei. Identitatea de gândire este identitatea de percepţie regăsită pe calea deturnată a gândirii şi acţiunii asupra lumii exterioare.

J.-M. *Petot* (G. D. S.)

FREUD S. (1900), *Die Traumdeutung*, Franz Deuticke, Leipzig şi Viena. Traducere (1926 – 1967): *L'interpretation des rives* (trad.

I. Meyerson, revăzută de D. Berger), PUF, Paris.

Ideologie

Termenul a fost creat în 1798 de A. Destutt de Tracy pentru a indica ştiinţa descriptivă a gândirii şi a originii ideilor bazată pe observaţia interioară şi pe cunoaşterea medicală a naturii omului. Această şcoală, moştenitoare a empirismului englez şi a iluminiştilor, a reunit în câţiva ani un mare număr de filosofi şi savanţi: M. Bichat.

F. Broussais, P. Cabanis, M. Condorcet.

J.-B. Lamarck, P. Laplace, A. Lavoisier, toţi fiind convinşi că edificarea Republicii nu poate să se sprijine decât pe ştiinţă şi pe educaţie. În epocă, Germania

cunoaşte acelaşi fenomen prin L. Feuerbach, J. Stirner, B. Bauer, care voiau, de asemenea, să construiască o ştiinţă despre natura umană.

În 1800, Ideologia îngloba ansamblul ştiinţelor despre om, inclusiv economia, legislaţia, morala, deoarece toate acestea se bazează pe Raţiunea inerentă naturii umane, încă în 1812, Napoleon obişnuia să atribuie termenului conotaţia peiorativă de discurs abstract şi găunos. K. Marx i-a acordat sensul folosit curent, în actualitate, de concepţie despre lume care reflectă fapte socioeconomice. În acest sens, termenul este utilizat astăzi în psihologia socială*, atunci când aceasta studiază, de exemplu, influenţa structurilor colective asupra comportamentelor grupurilor sau ale indivizilor.

t. Parot (G. D. S.)

Idiosincrazie

Se vorbeşte despre idiosincrazie sau despre comportament idiosincrazie pentru a indica aptitudinea indivizilor de a organiza, prin şi pentru ei înşişi, date şi fapte identice, după dispoziţiile lor personale, afective sau cognitive. Cele mai multe greşeli individuale de limbaj, de exemplu, sunt datorate comportamentelor idiosincrazice. Unele dintre ele se pot generaliza încât să devină o formă de limbaj familiar, înainte de a fi însuşit sistemul limbii.

D. Peraya

(G. D. S.)

Ierarhie

Concept introdus în neurologie şi în psihiatrie de H. Jackson, în 1884, din perspectiva evoluţionistă a lui C. Darwin şi H. Spencer: în timp ce evoluţia* este drum ascendent care merge de la centrii nervoşi inferiori cei mai simpli, cei mai automatizaţi şi mai bine organizaţi, spre centrii superiori cei mai complecşi, cei mai voluntari şi mai puţin organizaţi, destrămarea funcţiilor urmează o cale descendentă. Dar aceasta nu este o simplă regresie de sens invers: un anumit nivel de evoluţie persistă, astfel

încât maladia este o revoluţie care comportă o simptomatologie pozitivă: ea decapitează ierarhia şi îi substituie forţe anarhice din care cele mai evoluate exercită încă un anumit control. O ordine nouă se reconstituie. Această concepţie ierarhică a fost preluată în psihologie şi în psihopatologie de către T. Ribot, S. Freud şi P. Janet. Astfel, embriogenia spiritului uman, concepută de E. Renan în 1848, a ajuns la principiul continuităţii ierarhice: pentru A. Gesell, aparatul motric primar îşi conservă funcţia în ansamblul acţiunilor de adaptare şi sociale. Conceptul de ierarhie se află în centrul epistemologiei ştiinţelor biologice şi psihologice, în care se îmbină cu cel de integrare, aşa cum relevă F. Jacob: într-o astfel de organizare, noi proprietăţi emerg de la nivelul inferior; componentele lor le pot explica, dar ele nu pot fi deduse din aceste componente.

R. Doron (*G.* N.)

În etologie*, noţiunea de ierarhie se raportează la două fenomene. Pe de o parte, la ipoteza potrivit căreia comportamentul animal se organizează într-un sistem etajat de domenii majore (comportament de reproducere) înglobând domenii subordonate (comportament de curtoazie, de construcţie, de apărare, de grijă părintească) fiecare controlând o serie de acţiuni de consumare* (a muşca, a ameninţa, a urmări); aceste domenii ar fi sub controlul unor sisteme de comenzi organizate ierarhic, mergând de la cel mai general şi integrator până la cel mai parcelat şi specific. Pe de altă parte, ierarhia se raportează la faptul că anumite grupuri sociale se organizează într-un sistem etajat de relaţii de dominanţă – supunere. În acest caz este vorba de ierarhie socială. T. Schjelderup-Ebbe a descris, în 1922, cazul găinilor domestice la care, în condiţii de mare densitate a captivităţii, toţi indivizii se repartizează prin distribuirea loviturilor de cioc (ierarhie de ciugulit) într-o ierarhie liniară în care animalul superior (a) domină pe toţi ceilalţi, pe când animalul inferior (ea)

este dominat de toţi ceilalţi. Acest caz clasic a focalizat excesiv atenţia asupra noţiunilor de superioritate-inferioritate şi asupra rolului agresivităţii. Cu excepţia animalelor de contact, care nu respectă o anumită distanţă* interindividuală, toate grupurile, chiar şi cele care, în mod natural, nu se organizează ierarhic, îşi dezvoltă în captivitate, sub constrângerile marilor densităţi şi ale îngustelor spaţii disponibile, o ierarhie bazată pe agresiune, rezervându-se celor, mai puternici accesul la resurse; această exagerare a tensiunii interindividuale şi ierarhia care rezultă din aceasta sunt artefacte. În natură, ierarhia socială este un sistem care organizează şi minimizează înfruntările reale. Pe când teritorialitatea* întemeiază o pace bazată pe proprietatea funciară şi se întâlneşte în mediile stabile care au resurse previzibile, ierarhia socială este o caracteristică a grupurilor care trăiesc în medii instabile cu resurse inconstante şi imprevizibile. Ierarhia socială, după exemplul teritorialităţii, rezervă prioritar indivizilor reproducători avantajele mediului. Totuşi, datorită complexităţii relaţiilor interindividuale, se tinde să se substituie noţiunilor de superioritate-inferioritate cele de statut şi de rol. Rangul ridicat conferă avantaje, dar şi responsabilităţi şi riscuri; invers, activitatea animalelor de rang mai mic nu este indiferentă pentru grup. Fixarea rapidă, prin

Iluzie grupală înfruntări simbolice de ameninţare* şi de evitare*, raporturi interpersonale de dominanţă şi supunere, combinată cu capacităţile de memorare* şi de recunoaştere interindividuală, instalează repede în sânul grupului regulile de prioritate, ca şi rolurile.

J.-C. *Ruwet* (G. N.)

Ignorare în planurile* de experiment, se vorbeşte de metoda ignorării atunci când experimentatorul ignoră valoarea unei variabile* independente pe care o prezintă sau o administrează unui subiect. Astfel, în

psihofarmacologia* experimentală (în special în încercările* clinice), experimentatorul ignoră faptul că administrează o substanţă activă sau *xmplacebo**, care are efecte exterioare, dar este neutru din punct de vedere farmacologic. Este vorba de dublă ignorare atunci când experimentatorul ignoră în mod sistematic cele două variabile independente. Astfel, în acelaşi context, experimentatorul va ignora atât faptul că el administrează o substanţă activă sau un *placebo*, dar şi dacă subiecţii au primit în prealabil tratamentul x sau y (de ex. dacă au beneficiat de o psihoterapie* de grup sau de un tratament comportamental*). Scopul este de a evita ca devierile* observatorului să intervină în conduita experienţei şi în înregistrarea rezultatelor. Fireşte, metoda impune activitatea în grup. Ea este denumită şi metodă orb sau dublu orb.

M. Richelle

(G. D. S.)

Ilocutoriu

Orice enunţ care serveşte pentru a efectua un act* de vorbire poate, după J.R. Searle, să ilustreze sensul* său prin expresia F. (P). În care P indică un conţinut prepoziţional (predicat* + argumente*) denotând o stare de lucruri şi unde F este un operator descriind actul pe care enunţiatorul* înţelege să-l exercite asupra acestui conţinut; caracteristicile acestui act (scopul urmărit, direcţia de ajustare dintre P şi lucruri, condiţiile de adaptare şi de succes, mod intersubiectiv de realizare etc.) sunt denumite forţă ilocutorie sau ilocuţionară. Indicatorii lui F sunt: întorsăturile de frază* (afirmativă, interogativă, imperativă), construcţiile performative*, diferite formule încetăţenite etc. O valoare ilocutorie literală poate, prin figură*, să sugereze o alta, „derivată” sau „indirectă”: „ai un foc?” (întrebare literală → cerere indirectă). În acest fel se pot modula (atenua sau agrava) ameninţările, folosirea forţei ilocutorii influenţând independenţa şi imaginea

socială a interlocutorilor.

A. Berrendonner (G. D. S.)

Ilocuţionar → Ilocutoriu

Iluzie

Din punct de vedere clinic, valoarea pozitivă a iluziei a fost pusă în evidenţă de D. Winnicott, în prima fază de dezvoltare a copilului: obiectul tranziţional*, degetul mare al ursului de pluş, dă loc unei experienţe fundamentale pe care D. Winnicott o situează în câmpul iluziei şi care se continuă prin cultură şi religie: cea a activităţii tranziţionale, situată într-o arie intermediară dintre cine este sinele şi obiectul, şi prin care obiectul este în acelaşi timp creat şi găsit în realitate, într-o manieră care uneşte fantasma inconştientă şi percepţia realităţii. Din această perspectivă, iluzia care oferă experienţa omnipotenţei cu ajutorul susţinerir materne este esenţială pentru constituirea *self – ului*. Un paradox (tipic gândirii lui D. Winnicott) este că iluzia stă la baza investirii realităţii ca loc de unde îndeplinirea dorinţei se originează. Iluzia întemeiază speranţa, cu condiţia ca deziluzia să fie bine temperată prin *timingul* îngrijirilor materne.

B. Brusset (G. D. S.)

Iluzie audiogirală ** Audiogirală Iluzie audiogravică → Audiogravică Iluzie grupală

Iluzia grupală, denumită astfel în 1971 de D. Anzieu, este o stare psihică colectivă pe care membrii unui grup o exprimă astfel: „JSToi suntem un ansamblu, noi formăm un grup bun şi (dacă *liderul* grupului împărtăşeşte această stare) noi avem un *lider* bun”. În 1921 S. Freud a precizat, referindu-se la biserică şi la armată, rolul de coeziune al iluziei, potrivit căruia *liderul* (Dumnezeu, comandantul-şef) iubeşte în mod egal pe toţi membrii care, la rândul lor, se iubesc unii pe alţii ca fraţii. Această iluzie, numită „societală”, reproduce renunţarea fraţilor şi surorilor la dorinţa infantilă de a fi fiecare preferatul tatălui, în grupurile nondirective*, iluzia grupală apare după o fază

de început dominată de angoasa* persecuţiei. De aici sentimentul euforic de a fi scăpat de această angoasă. Aşadar, iluzia grupală cimentează unitatea grupului. Ea este pentru evoluţia unui grup ceea ce stadiul oglinzir reprezintă pentru evoluţia copilului: o etapă necesară, dar şi alienantă, fondatoare a narcisismului grupai. Iluzia grupală este însoţită de trei fenomene:

1. un membru al grupului devine ţap ispăşitor* al acestuia;

2. O ideologie egalitaristă susţine similitudinea membrilor, negând diferenţele de sex, de generaţie etc.

3. apare o poveste grupală privind originile şi care susţine utopia* unei autoconstituiri grupale: „Noi nu datorăm naşterea grupului nostru nimănui decât nouă înşine”. Iluzia grupală se clădeşte pe un clivaj* intern al aparatului psihic grupai. Pulsiunile libidinale* sunt concentrate asupra obiectului-grup; pulsiunile distructive, desprinse din cele de mai sus, sunt proiectate asupra unei victime ispăşitoare sau asupra unui grup exterior. D. Anzieu a demonstrat că fantasmele de destrămare* reprezintă contrarul iluziei grupale. Iluzia grupală rezultă din substituirea eului ideal* al fiecăruia, cu un ideal împărtăşit de tip matern, spre deosebire de grupurile studiate de S. Freud şi care se organizează în jurul unui ideal al eului de tip patern.

D. Anzieu

(G. D. S.)

Iluzia lui Muller-Lyer → Optico-geometrică (Iluzie)

Iluzie optico-geometrică – Optico-geometrică (Iluzie)

Iluzie perceptivă

Expresia indică, la prima vedere, o percepţie* care semnifică o abatere, o discordanţă în raport cu realitatea. Astfel înţeleasă, ea presupune că percepţia furnizează în mod normal o replică veridică acestei realităţi, ceea ce nu se întâmplă. Este mai corect să se vadă în iluzii abateri de la funcţionarea obişnuită a percepţiei. Există numeroase

exemple de iluzii în diversele modalităţi senzoriale, dar cele mai frecvente şi mai bine studiate sunt cele referitoare la percepţia vizuală. Ele au fost descrise foarte mult de experimentatori şi folosite de artişti. Pot fi ordonate în trei categorii: distorsiunile, care se întâlnesc în iluziile lui Muller-Lyer, ale lui Poggendorff, Zollner, Ebbinghaus şi care afectează lungimea, continuitatea, paralelismul, înălţimea, curbura etc.; ambiguităţile, caracteristice figurilor* reversibile (cum este cubul* lui N ecker), în care percepţia oscilează între două interpretări; paradoxurile, care ilustrează obiecte* imposibile, subiectul percepând date ce încalcă logica sau experienţa. La acestea se adaugă şi ficţiunile, sau percepţiile care nu corespund nici unui stimul obiectiv; în forma lor patologică, sunt denumite mai curând halucinaţii*, dar rămânem în domeniul iluziilor când e vorba de fenomene mai banale şi mai limitate, cum ar fi contururile* iluzorii, în ceea ce priveşte explicarea lor, pot fi deosebite: iluziile fizice (distorsionarea unui baston scufundat parţial), care interesează puţin pe psihologi; iluziile de natură fiziologică, ce pot oferi date despre caracteristicile funcţionării receptorului sau căilor şi centrilor nervoşi implicaţi în acumularea informaţiei senzoriale şi care produc o modificare introdusă într-un parametru fizic al stimulului; iluziile de origine cognitivă*, care comportă o aplicare neadecvată a cunoştinţelor rezultate din experienţa subiectului. Totuşi nu este uşor totdeauna ca aceste două categorii din urmă să fie diferenţiate sau să fie precizată participarea factorilor fiziologici şi cognitivi respectivi. De aceea, iluziile perceptive continuă să furnizeze material pentru dezbateri teoretice.

M. Richelle

(O. D.)

Iluzoriu → Aparent Imagerie

Se vorbeşte despre imagerie în sensul de reunire a diferitelor tehnici care permit caracterizarea, fără forţare,

a activităţii cerebrale a unui subiect normal, ca şi în patologie. Coexistă mai multe tehnici. Cele care utilizează razele X şi care sunt implicate în cercetări variate (radiografie şi tomografie, angiografie, tomodensitometrie sau scanner) studiază structura anatomică a creierului. Ecoencefalografia, care studiază şi anatomia, indică anumite discontinuităţi intracraniene, prin ecoul ultrasunetelor: în principal, ea studiază deplasarea structurilor mediane. Rezonanţa Magnetică Nucleară (RMN) permite obţinerea unor tomografii cerebrale în funcţie de densitatea protonilor *in vivo* (Imageria prin Rezonanţă Magnetică sau IRM). Ea este construită pe proprietăţile magnetice ale materiei şi are dublul avantaj de a fi non-invazivă şi lipsită de radiaţii ionizante. Tehnicile izotopice care utilizează un marcator radioactiv (folosirea izotopilor cu durată de viaţă scurtă) permit un studiu dinamic, deci funcţional, al creierului. Progresul cel mai recent în acest domeniu l-a constituit camera cu pozitroni (utilizarea de radioelemente care emit pozitroni, având un sistem informaţional care localizează sursa de emisie şi reconstituie o imagine cerebrală corespunzătoare unei tomografii). Utilizând metode ca cele de mai sus. astăzi poate fi studiat metabolismul cerebral sau circulaţia sanguină cerebrală (măsurarea debitului sanguinic cerebral) (v. Neuroimagine). Imagerie mentală: v. Imagine mentală.

B. Soumireu-Mowat

(*O.* D.)

Imaginar

Este domeniul imaginaţier creatoare care combină reprezentări senzoriale diferite ale obiectelor* reale sau situaţiilor trăite: vise*, mituri*, opere plastice. Limita lui este delirul. În cadrul psihologiei dezvoltării*, i se alătură diferite aspecte ale funcţiei simbolice*: imitaţia* reprezentativă, imaginea mentală cu cele două forme ale ei – reproductivă şi anticipativă, simulacrul şi jocul simbolic

sau expresiv, desenul. Din punct de vedere psihanalitic se menţionează, în afara visului, fantasma* şi tema romanului familial. Din perspectiva sa specifică, J. Lacan opune noţiunea de imaginar celor de simbolic şi de real. În timp ce realul este asimilat de el cu pulsiunea* şi cu obiectul pulsional (obiect a), iar simbolicul cu funcţia limbajului (Celălalt) ca ax al identificării" simbolice, imaginarul reprezintă relaţia eu/ego-ului cu *imago*-ul dublurii, cu forma celuilalt*, ca obiect al identificării imaginare.

E. Jalley şi *R. Doron*

(*G.* D. S.)

Imaginar grupai

Noţiunea de imaginar grupai a fost introdusă de D. Anzieu (1964) şi are mai multe semnificaţii. Ideea de bază este că, în orice situaţie de grup*, o reprezentare imaginară subînţeleasă este comună multor participanţi: nu există grup fără imaginar. Această idee a fost dezvoltată în patru direcţii principale ale cercetării:

1. grupul este obiectul unor reprezentări imaginare (imagini, fantezii, fantasme);

2. grupul este o construcţie comună de imagini interne, emoţii şi angoase legate de participanţii lui şi, în acest sens, imaginarul grupai devine o componentă a mentalităţii de grup;

3. grupul este, ca şi visul*, o îndeplinire imaginară a dorinţelor şi ameninţărilor inconştiente şi, din punct de vedere al dinamicii psihice, el este un vis, adică o confruntare cu o fantasmă subînţeleasă.

4. grupul este locul unde apar şi se manifestă imagini inconştiente, raportate la originile, la scopurile sale şi la ceea ce reprezintă el pentru membrii săi, fundamentală fiind relaţia cu un obiect parţial: grupul este o gură, o cloacă, o maşină, un corp unitar sau dezmembrat etc.

Se pot distinge diferite forme de imaginar grupai: relaţia cu *imago*-ul matern arhaic predomină în mulţime şi, în grupuri, ea contribuie la formarea unui arhigrup*; în

bandă predomină un *imago* narcisic omnipotent.

Luarea în consideraţie a registrului imaginarului, aşa cum a fost conceput de J. Lacan, a orientat cercetările lui A. Missenard (1972) spre studiul identificărilor imaginare în grupuri. Grupul ia naştere ca obiect imaginar atunci când participanţii, identificându-se cu obiectul ideal al altuia pentru a depăşi *confuzia* iniţială, construiesc grupul ca o unitate, astfel încât să răspundă dorinţei lor şi să le asigure continuitatea eului. Abandonarea funcţiei imaginare a grupului (de unificare a subiecţilor cu un ideal comun, pe baza unui raport narcisic) pel mite accesul fiecăruia la dorinţele proprii.

R. Kaes

(G. D. s.)

ANZIEU D. (1964), „La realite imaginaire des groupes”, în Anzieu D. (1981), *Le groupe et l’inconscient. Vimaginairegroupal*, Dunod. Paris, 25 – 66.

— MISSENARD A. (1972), „Identification et processus groupal”, în: Anzieu D., Kaes R. şi colab. (1982), *Le travail psychanalytique dans les groupes*, *Tome I. Cadre et processus*, Dunod, Paris, 217 – 250.

Imaginaţie

Aptitudine de a forma şi de a activa imagini mentale*, în absenţa oricărui model perceput: în acest prim sens, imaginaţia se confundă cu capacitatea de evocare*, în al doilea sens, imaginaţia se defineşte ca o capacitate de combinare a imaginilor într-un tablou sau în succesiune. În genere, se disting imaginaţia reproductivă, care este capacitatea de reorganizare, sub o formă nouă, a urmelor* mnezice lăsate de evenimentele trecute, şi imaginaţia creatoare. care constă dintr-o evocare de evenimente posibile, dar care nu au fost percepute niciodată de subiect. Activitatea imaginară poate rămâne strict mentală (reveria*) sau să fie implicată în condiţii concrete (invenţii, creaţii intelectuale sau artistice). În lipsa controlului intelectual sau prin destrămarea conştiinţei*, această

activitate poate produce la unii subiecţi o „lume imaginarăf, care se substituie lumii reale şi care include elementele constitutive ale delirului lor.

Delir de imaginaţie (sau parafrenie confabulantă): formă de psihoză* delirantă cronică caracterizată prin elaborarea de idei şi discursuri extravagante, dar în care halucinaţiile* sunt rare. Cu tot delirul lor. aceşti bolnavi sunt bine adaptaţi realităţii şi se deosebesc astfel de schizofreni.

J.-P. *Bronckart* (*G. D. S.*)

Imagine a corpului

Reprezentare imaginară a subiectului despre corpul propriu şi care se deosebeşte de schema corporală* care are o bază neurologică. Ea implică aspecte conştiente, preconştiente şi inconştiente; nu este dată ca atare, ci se constituie de-a lungul primei copilării. S. Ferenczi, în 1913, a fost primul care şi-a pus întrebarea referitoare la geneza imaginii corpului şi la bazele sale libidinale. El presupunea că investirea libidinală a zonelor erogene* se extinde asupra altor părţi din corp, care nu sunt erogene, în funcţie de asemănarea şi asimilarea lor cu zonele erogene. M. Klein a descris rolul prevalent al investirii pulsionale la copil din interiorul corpului mamei sale şi care condiţionează, în mişcarea permanentă de introiecţie* şi de proiecţie*, investirea* pulsională şi reprezentarea corpului propriu. Continuând pe H. Wallon, Jacques Lacan a subliniat, în 1949, faptul că imaginea corpului nostru se aseamănă cu imaginea pe care o avem în oglindă*: ea ne reprezintă ca şi cum o vedem din exterior, deci ca fiindu-ne străină, în sensul că ne reprezintă din punctul altuia de vedere. Noţiunea de imagine a corpului a fost popularizată de P. Schilder într-o lucrare apărută în Statele Unite în 1950: el demonstrează că formarea imaginii corpului joacă un rol determinant în geneza reprezentării de sine. Aceasta a fost confirmată de faptul că alterarea gravă a eului în psihoze* se asociază, în genere, cu distorsiuni

importante ale imaginii corpului. Testele proiective* structurale (testul Rorschach*, testul satului*) şi probele de desen* (testul arborelui*, al omuleţului etc.) sunt printre cele mai bune instrumente pentru cunoaşterea imaginii corpului.

J.-M. *Petot* (O. D.)

Imagine consecutivă → Consecutiv Imagine de sine

Considerată în mod subiectiv şi nu fizic (imaginea din oglindă), imaginea de sine se referă la reprezentarea* şi evaluarea* pe care individul şi le face despre el însuşi, în diferite etape ale dezvoltării" sale şi în diferite situaţii în care el se află. Ca urmare, nu există numai o singură imagine despre sine, ci mai multe. Psihologii care au studiat copilul şi psihanaliştii au relevat cum se construiesc aceste reprezentări în cursul unui joc de identificare* cu persoane din anturajul subiectului sau cu figuri de eroi reali sau imaginari. Imaginile de sine depind şi de felul în care subiectul este privit şi apreciat de către alţii. Pe scurt, imaginea de sine se leagă de geneza conştiinţei de sine.

J.-J. *Ducret* (G. D. S.)

Imagine mentală

Reprezentare* structurată a unui obiect sau a unui eveniment perceput anterior sau construit de către subiect.

Din interacţiunea* sa cu mediul, organismul păstrează urme* interne, efemere sau permanente. Imaginea mentală (sau imageria mentală) constituie un ansamblu structurat de urme permanente; prezenţa sa face posibile procesele de identificare*, de discriminare*, de evocare* şi de anticipare. Pentru psihologia asociaţionistă*, imaginile mentale constituie urmele rămase din percepţii (mai ales vizuale); acestea se leagă între ele prin asociaţii multiple, construite de-a lungul existenţei. Pentru psihologia constructivistă*, imaginile mentale sunt produsul interiorizării" imitaţiei amânate* (J.

Piaget şi B. Inhelder, 1948). Pe de altă parte, Piaget diferenţiază imaginile reproductive, care permit evocarea obiectului perceput anterior şi imaginile anticipative care se referă la evenimente încă nepercepute. În cele două cazuri, imaginile nu permit decât figurarea* stării, reprezentarea transformărilor cerute de realizarea operaţiilor cognitive* propriu-zise. Spre deosebire de concepte*, imaginile prezintă în plus un caracter individual evident, ele sunt produsul interacţiunii unui subiect anume cu un obiect singular.

La copil, prezenţa unei imagini mentale nu poate fi atestată decât prin procese cognitive pe care ea le mijloceşte. Criteriul adoptat de unii autori este capacitatea de identificare sau de recunoaştere*, care este foarte precoce; cel adoptat de alţii este capacitatea de evocare, mai tardivă. Apariţia funcţiei simbolice*, spre sfârşitul primului an, introduce un sistem de reprezentare prin semnale* externe care se suprapun imaginilor mentale; în acest caz, individul dispune de un „sistem dublu de codare*”.

(A. Paivio, 1971).

J.-P. *Bronckart*

(O. D.)

PAIVIO A. (1971), *Imagery, and Verbal Processes*, Holt, Rinehart şi Wilson, New York.

— PIAGET J. şi INHELDER B. (1948), *La representation de l’espace chez l’enfant*, PUF, Paris

Imagine specială → Oglindă (Stadial)

Imago

Termen creat în 1912 de C.G. Jung şi preluat în acelaşi an de S. Freud, O. Rank şi H. Sachs ca titlu al unei reviste consacrate psihanalizer aplicate. Defineşte o imagine de obiect inconştientă, formată precoce şi care rămâne investită pulsional. C.G. Jung şi S. Freud menţionează *imago-ul* patern, matern şi fratern, subliniind că acestea joacă rolul de model care determină în mod

inconştient alegerile de obiecte*, şi deci relaţiile de obiect ulterioare, care tind să reproducă relaţiile primare avute cu obiectele în copilărie. În acest sens, transferul* poate fi descris ca proiectare a imago-urilor asupra psihanalistului. M. Klein a definit imago-urile ca fiind obiecte introiectate, adică percepţii deformate fantasmatic ale obiectelor reale. Amploarea deformării este determinată de două serii de factori independenţi, ale căror efecte se cumulează. Pe de o parte, imaturitatea perceptivă şi cognitivă a eului copilului mic îl face incapabil să perceapă obiectele altfel decât ca obiecte parţiale atunci când relaţia de obiect se stabileşte şi, ca urmare, el rămâne mult timp departe de a trece proba* realităţii; din acest motiv, obiectul nu are consistenţa care să-i permită să reziste deformărilor imaginare. Pe de altă parte, afectele violente şi contrastante din prima copilărie determină, ca urmare a clivajului obiectului, nerecunoaşterea identităţii obiectului cu aspectele lui bune şi rele şi raportarea acestor aspecte diferite la obiecte interne diferite (*imago* al sânului ideal, *imago* al sânului persecutor). *nu* *

(O. D.)

IMAO → Antidepresor

Imaturitate

Termen utilizat de obicei pentru a caracteriza afectivitatea* unui copil, adolescent sau adult, marcată prin lipsa de autonomie*, trebuinţa de protecţie şi o fixaţie exagerată a imaginilor parentale. Interesul predominant al copilului se concentrează pe persoana proprie, în zona activităţilor şi a beneficiilor sale. Acest egoism special se manifestă prin susceptibilitate, vanitate şi încăpăţânare. Viaţa de relaţie este, de asemenea, îngustată: elaborarea şi structurarea personalităţii sunt limitate de incapacitatea de a găsi rezolvările conflictelor altfel decât prin soluţii economice: descărcare brutală a tensiunii emoţionale, manifestarea acestor tensiuni în atitudini de prestanţă, de inhibiţie, de opoziţie, de sfidare sau de dezinteres,

elaborare de construcţii mentale gândite sau active, puţin organizate (mitomanie, furt, delincventă). Aceste tulburări sunt întâlnite mai ales în deficienţele* mentale. Incapacitatea de a ajunge la simboluri explică imposibilitatea de a rezolva conflictele şi lipsa maturizării afective.

A. Braconnier

(O. D.)

Imediat (Rapel) → Rapel Imersiune

Terapiile care poartă denumirea de imersiune derivă din lucrările lui T.G. Stampă şi D.J. Levis despre terapiile implozive. Terapiile implozive, spre deosebire de terapiile de desensibilizare*, expun direct subiectul la stimuli puternic axiogeni*, pe care analiza psihodinamică* îi consideră ca fiind la originea problemelor pacientului.

Terapeuţii comportamentalişti, după ce au demonstrat utilitatea redusă a ipotezelor dinamice, au folosit acest mod de abordare sub denumirea de terapie prin imersiune. Scopul este ca subiectul să fie plasat într-o situaţie de anxietate* maximă, pentru a ajunge la un fenomen de stingere.

Din numeroase studii făcute cu privire la durata de imersiune rezultă că expunerile lungi (60 până la 80 min.) sunt cu mult mai eficace decât cele scurte (10 până la 20 min.). Mai mult, expunerea la o situaţie reală este mai eficace decât expunerea în cabinetul terapeutului.

Măsurarea reducerii anxietăţii a reţinut atenţia cercetătorilor: se pare că măsurarea anxietăţii la nivel comportamental şi verbal furnizează un criteriu mai bun decât evoluţia indicilor fiziologici (ritm cardiac, reacţie psihogalvanică*). Acesta ar indica o anumită independenţă între factorii verbali şi comportamentali pe de o parte, şi indicii fiziologici pe de altă parte, în tratamentul sindroamelor anxioase.

O. Fontaine

(O. D.)

Imitaţie în sens foarte general, care se referă şi la fapte exclusiv biologice, cum ar fi mimetismul* fiziologic, imitaţia este fenomenul sau procesul prin care un organism sau un organ (considerat din punct de vedere material sau din punct de vedere logic) ia forma sau proprietăţile unei părţi din mediul său înconjurător. Pe de altă parte, fenomenul, în generalitatea sa, poate fi interpretat fie în sens larg (orice fapt de adaptare* comportă o dimensiune imitativă), fie într-un sens mai restrâns, de copie*, trăsătură cu trăsătură" a unui model. În contextul teoriei evoluţiei*, unde noţiunea de adaptare ocupă un loc central, era firesc ca, încă de la început, primii teoreticieni ai dezvoltării" (J. M. Baldwin şi J. Piaget) să fi considerat imitaţia sau acomodarea*, a cărei specializare o reprezintă, ca una dintre cele două faţete importante ale dezvoltării psihologice şi să-i fi consacrat ample studii empirice. Totuşi, dacă prin rezultatele sale imitaţia apare întotdeauna ca o copie în sens larg sau restrâns de forme sau proprietăţi preexistente, procesul pune în mişcare mecanisme variate ce aparţin unor planuri diferite ale realităţii. Manifestările de mimetism întâlnite la anumite specii de animale nu pot fi determinate prin explicaţia dată imitaţiilor psihologice conştiente, cu finalităţi variate, prin care un individ se străduieşte să copieze scopurile sale după cele detectate la altul, să omite senil" comportamentul altuia etc.

Prin limitare la imitaţiile psihologice, o primă mare distincţie poate fi făcută între imitaţii care relevă specificul mecanismelor înnăscute (imitaţia inerentă învăţării" cântatului la diferite specii de păsări, imitaţia precoce la copil etc), şi imitaţii care relevă autoorganizarea psihologică a conduitelor. Ulterior, în cadrul acestora din urmă, psihologii dezvoltării au ajuns să stabilească mai multe niveluri, care evoluează de la „imitaţiile sinelui" cu ajutorul reacţiilor circulare* elementare (subiectul caută să reproducă spontan ceea ce îl face să trăiască o acţiune

finită) până la imitaţii intenţionate şi corect apreciate ca posibile datorită inteligenţei senzorio-motorii.

În ceea ce priveşte imitaţia celuilalt la om, experienţele lui O. Maratos (1982) şi ale lui A.N. Meltzoff şi M.K. Moore (1985) confirmă observaţiile din trecut ale lui W. Preyer (1882) privind precocitatea lor. Din primele săptămâni şi chiar din primele ore după naştere, se constată la copil capacitatea de a imita comportamentul altuia, în special mişcările buzelor şi ale limbii. Aceste prime imitaţii au patru caracteristici importante:

1. ele se produc, adesea, pe părţi invizibile ale corpului propriu* (de ex. limba);

2. ele declanşează numai reacţii circulare care fac parte din ansamblul comportamentului copilului;

3. aceste capacităţi de imitare precoce dispar foarte repede şi nu sunt integrate în etapele următoare ale dezvoltării;

4. imitaţiile provocate experimental, în special protruzia limbii, par artificiale pe măsură ce partenerul copilului trebuie să-i atragă foarte mult atenţia şi să repete prezentările modelului, încât copilul să-l repete. Imitaţiile precoce confirmă existenţa unei predeterminări biologice puternice a unor comportamente relativ complexe. Totuşi, esenţa comportamentului imitativ întâlnit la om relevă trepte superioare de conduită.

Spre vârsta de două luni, apar primele imitaţii ale altuia ce demonstrează, în principal, determinările psihologice (de ex. copilul care imită un sunet produs de către adult). Aşa cum a demonstrat Piaget, această imitaţie se realizează prin asimilarea* comportamentului altuia cu o schemă* specifică cunoscută subiectului, fără a fi vorba propriu-zis de o activitate specializată de imitaţie. Este încă apropiată de fenomenul de reacţie circulară: sunetul auzit nu are rolul decât să întreţină şi să întărească sau cel mult să declanşeze din exterior o conduită spontană ce face parte din zestrea copilului. Pentru a apărea conduita

de imitaţie, trebuie ca activitatea de acomodare la caracteristicile mediului să se diferenţieze de procesul de asimilare sau, altfel spus, să existe activităţi specializate de acomodare, încât copilul să ştie să dea atenţie comportamentelor altuia ce depăşesc reacţiile circulare deja cunoscute de el, să aibă capacitatea de a coordona schemele proprii într-o manieră nouă, astfel încât să elaboreze comportamentul observat la altă persoană. Din moment ce aceste condiţii sunt îndeplinite, pot apărea imitaţia ca „reproducere intenţionată a modelelor cu semnificaţii complexe" (Piaget, 1937, p. 53), ca şi reproducerea în care copilul însuşi a construit condiţiile psihologice ale posibilului.

J.-J. *Ducret* (O. D.)

MARATOS O. (1982), „Trends in the Development of Imitation in Early Infancy", în

T. G. Bever (Ed.), *Regressions în Mental Development*, Hillsdale N.J., Lawrence Erlbaum, 81 – 101.

— MELTZOFF A.N., MOORE M. K (1985), „Cognitive Foundations and Social Functions of Imitation and Intermodal Representation in Infancy", în J. Mehler şi R. Fox (Eds.), *Neonate Cognition*: *Beyond the Blooming Buzzing Confusion*, Hillsdale N.J., Lawrence Erlbaum, 139 – 156.

— PIAGET J. (1937), *La formation du symbole chez I'enfant*, Delachaux et Niestle, Neuchitel.

— PREYER W. (1882), *Die Seele des Kindes*; *Beobachtung* über *der geistige En twicklung des Menchen în den ersten Lebensjahren*. Traducere (1887):

L'âme de l'enfant (trad. H. de Varigny), Alean, Paris.

Implantare → Implementare Implementare

Este denumită implementare (sau implantare, după diferiţi autori) realizarea unui program* şi introducerea lui pe un ordinator, ca şi rezultatul acestor operaţii. De exemplu, se implementează (sau implantează) un algoritm, o tratare de informaţii. Implementarea unui limbaj de

programare* constă în realizarea şi instalarea pe un anumit tip de maşină a unui interpretor sau a unui compilator al acestui limbaj.

M. Baron (G. D. S.)

Într-o ierarhizare cu trei niveluri distribuită de D. Marr în 1980, implementarea constituie pe de altă parte nivelul inferior, cel al concretizării în *hardware*, mai jos decât reprezentarea*, care corespunde alegerii unei forme de codare, ea însăşi subordonată computaţiei*, formulare abstractă de nivel superior a proprietăţilor şi regulilor de funcţionare a sistemului de lucru. Astfel, în ordine descendentă, teoria aritmetică va corespunde nivelului computaţional, alegerea unui sistem numeric (binar, decimal) nivelului reprezentaţional, şi alegerea tabelei de calcul sau a unui ordinator nivelului implementaţional. Transpusă în domeniul psihologiei, această ierarhizare fixează nivelul de implementare în neurobiologie*; psihologia cognitivă îşi păstrează nivelurile superioare şi îşi atribuie uneori, în concepţiile funcţionaliste extreme, prioritatea referitoare la studiul *hardware* neural; acesta ar fi secundar celui privind nivelurile propriu-zis cognitive, inapt pentru a face să progreseze analiza şi fără calitatea de a decide asupra confirmării modelelor teoretice adoptate. Dezbaterea este una dintre cele care au divizat pe psihologii care se întrebau asupra locului disciplinei lor în cadrul ştiinţelor cognitive. *M. Richelle*

(G. D. S.)

Implicare în muncă

Este definită de către T.M. Lodhal şi M. Kejner ca fiind nivelul la care o persoană se identifică din punct de vedere psihologic cu munca sa, sau importanţa pe care o are munca în imaginea despre sine. Concret se exprimă prin mobilizarea capacităţilor şi energiei individuale faţă de muncă. Situată la intersecţia dintre reprezentarea de sine şi muncă, ea apare ca o structură mentală care orientează motivaţia. În acest concept multidimensional

intervin gradul de identificare a individului cu sarcina sa, activitatea pe care el doreşte să o desfăşoare şi importanţa pe care o acordă activităţilor sale profesionale.

P. Lidvan (G. D. S.)

Implicaţie

În logica clasică, implicaţia este o relaţie între două propoziţii p şi q, după cum propoziţia condiţională „dacă p atunci q”.

este adevărată. Se distinge implicaţia denumită materială, aşa cum e definită, de implicaţia formală care ţine de logica predicatelor* şi deci impune introducerea cuantificării. Oricum, propoziţia condiţională nefiind falsă decât dacă antecedentul este adevărat în timp ce consecventul este fals, implicaţia logică are un anumit caracter paradoxal. Astfel, propoziţia „elefanţii sunt roz”, considerată falsă, implică din punct de vedere logic „2 + *2* = 4”, propoziţie acceptată ca adevărată. Logicienii au încercat să restrângă sensul implicaţiei, dar cu toate eforturile lor dovedite, problema rămâne deschisă, în limbaj comun, este util să fie distinse două feluri de implicaţii: implicaţie proactivă care trage consecinţele dintr-o propoziţie dată şi implicaţie retroactivă care poartă asupra condiţiilor propoziţiei afirmate.

J.-B. *Grize* (*G.* D. S.)

Implicit

Desemnează, în ştiinţele limbajului*, elementele de conţinut care nu sunt menţionate explicit într-un enunţ, dar care sunt totuşi adesea necesare pentru interpretarea completă a acestuia. Implicitul decurge dintr-un fel de lege a economiei (imposibilitatea de a spune totul), ca şi din nevoia de a nu semnifica întotdeauna explicit ceea ce vrem să spunem (discurs indirect). Putem distinge în propoziţia „Lucky Luke a încetat să fumeze” un conţinut implicit presupus (v. Presupoziţie) care, în mod normal, nu este nevoie să fie precizat:, 1 fuma înainte” şi un conţinut implicit subînţeles: „Tu ar trebui să-l imiţi!” În ambele

cazuri, cel care interpretează elaborează un proces inferenţial de extragere a propoziţiilor* implicite, dar dacă presupusul este direct implicat în enunţ, eventualele subînţelesuri variază în funcţie de situaţie şi de intenţii.

J.-M. *Adam*

(G. D. S.)

Implicită (Memorie)

Memoria implicită se pune în evidenţă atunci când confruntarea cu un material facilitează execuţia ulterioară a unei sarcini al cărei consemn nu conţine nicio referinţă la această confruntare şi a cărei realizare este total posibilă fără această referinţă. Completarea cuvintelor (a spune primul cuvânt care vine în minte plecând de la un fragment grafemic), rezolvarea de anagrame sau identificarea cuvintelor prezentate cu intensitate slabă sunt tot atâtea sarcini facilitate de prezentarea anterioară a cuvintelor respective, chiar dacă subiectul nu poate să-şi amintească aceste cuvinte. Opusă este memoria explicită, apreciată cu ajutorul sarcinilor care cer în mod explicit de la subiecţi recuperarea unui material, consemnele referindu-se la faza de achiziţie (de ex., probe de rapel* liber sau după un indice, probe de recunoaştere*).

Disocieri clare între performanţele memoriei implicite şi cele ale memoriei explicite au fost relevate în mod spectacular la pacienţi amnezici*, aceştia demonstrând performanţe de memorie implicită prezervate în ciuda dificultăţilor de memorie explicită. Disocierea poate fi observată, de asemenea, la subiectul normal (v. Retenţie) – *S. Bredart*

(*G.* D. S.)

Implozivă (Terapie) → Imersiune Impotenţă sexuală

Impotenţa sexuală este incapacitatea bărbatului de a realiza o copulaţie normală şi completă. Ea se caracterizează printr-o absenţă sau insuficienţă a erecţiei.

Se disting forme primare (care survin de la primul contact sexual şi sunt permanente) şi secundare, forme

permanente şi tranzitorii, forme constante şi relative (care depind de alegerea partenerului sau de fe. lui practicii sexuale). Clasic, se face distincţia dintre impotente organice (de origine neurologică, endocrină, vasculară sau medicamentoasă) şi cele psihice (inhibiţie nevrotică sau reacţională, tendinţă perversă). Metodele actuale de explorare fiziologică au scos în evidenţă importanţa factorilor vasculari. De asemenea, pare să fie frecventă o origine mixtă (organică şi psihică).

Se face apropierea dintre impotenţa propriu-zisă, ejacularea precoce şi, într-o manieră mai discutabilă, întârzierea sau absenţa ejaculării şi absenţa orgasmului (anorgasmie).

(O. D.)

Impregnare

Proces de învăţare* radical ce nu necesită nicio repetiţie şi prin care, în cursul unei faze sensibile a dezvoltării sale şi în timpul unei perioade critice* a expunerii, un animal capătă amprenta* durabilă a caracterelor supraindividuale ale unui obiect sau fiinţe faţă de clasa căreia el va adresa, ulterior, răspunsurile sale filiale, sociale sau sexuale. Impregnarea are deci ca efect determinarea stimulilor la care el va răspunde de acum înainte. În cazul în care experimentatorul a înlocuit obiectul natural al amprentei cu un alt obiect, se va produce o fixaţie asupra acestui obiect aberant (amprentă aberantă).

J.-C. *Ruwet* (G. D. S.)

Impulsie

Comportament subit, brusc, neaşteptat şi neraţional, adesea periculos, perceput de subiect ca o trebuinţă imperioasă. Încărcarea afectivă este în general intensă, dar de natură diferită, de exemplu sexuală sau distructivă: atentatul la pudoare, prizarea cu toxice, fuga, furtul, incendierea, omorul, automutilarea* şi suicidul.*

Puterea de inhibiţie, de control şi de gândire este

variabilă şi evaluarea dificilă, deci în caz de delict se ridică probleme complexe de expertiză medico-legală.

Clasic, se diferenţiază impulsiile afective (în psihozele disociative* sau pasionale*, de ex.), impulsiile motrice (ale epilepticilor şi înapoiaţilor mentali), impulsiile-obsesii (fobiile de impulsie, formele intermediare între impulsie şi compulsie* în nevroze obsesionale*) şi, în sfârşit, stereotipiile*, tipice în leziuni ale creierului şi în psihoze disociative.

Impulsiile pot apărea şi în stările confuzo-onirice* (de tipul *delirium tremens**). melancolia* în care se cunoaşte riscul sinuciderii, psihozele pasionale şi psihopatie* În cazul din urmă, trecerea la actul* impulsiv este un mod privilegiat, dacă nu unic. de rezolvare a conflictelor şi tensiunilor: de aici, instabilitatea caracteristică.

Teoria impulsiei duce la ideea dizolvării activităţii voluntare, eliberând niveluri şi structuri parţiale sau uniforme, sau la ideea deficienţei de elaborare psihică şi de simbolizare. Din punct de vedere neurochimic. lucrări recente au relevat rolul sistemului serotoninergic în controlul impulsiei.

B. Brussei

(O. D.)

Impulsivitate

Dispoziţie spre conduite* impulsive care dovedesc o lipsă de control. Naturală la copilul mic, ea poate constitui o trăsătură de caracter* şi de comportament* globală sau strict localizată, după tipul de impulsie luat în consideraţie.

B. Brusset (O. D.)

Inadaptare socială

Inadaptarea se referă la ansamblul rezistenţelor şi dificultăţilor de integrare şi de participare la sistemele sociale şi la obligaţiile convieţuirii în societate. Aprecierea inadaptării sociale se bazează pe o judecată privind comportamentele* în raport cu valorile pe care un grup*

social sau un evaluator le atribuie diferitelor feluri sau forme de inserţie socială. Cu alte cuvinte, astfel de criterii variază de la un grup de atribuire* la altul, în funcţie de un cod normativ de inferenţe, dar şi după momentul şi locul observaţiei. Se cuvine deci să fie ponderată aprecierea unei inadaptări sociale după valorile şi normele*, regulile şi indicir care servesc la evaluarea sa, dar şi în funcţie de natura interacţiunilor, localizarea, sugerarea lor în câmpul comunicărilor şi statutul pe care individul evaluat îl ocupă în mediul său înconjurător. Psihologia socială* a subliniat complexitatea interactivă a acestui termen şi a atras atenţia asupra conotaţiei sale ideologice. Studiul obiectiv al comportamentelor inadaptate impune considerarea termenului dintr-o perspectivă multidimensională: mai întâi, din punct de vedere normativ şi grupai, apoi organic şi funcţional, ţinând cont de alterările intelectuale ale competenţelor, de operaţiile şi de conflictele*, de roluri sociale, care pot fi datorate atât disfuncţiilor şi dezechilibrelor din mediul social, cât şi celor specifice indivizilor: anumite medii pot fi inadaptate trebuinţelor membrilor săi.

J. *Selosse* (*C* D. S.)

Inadaptare şcolară

Noţiune foarte extinsă, care acoperă toate cazurile în care un copil nu este în armonie cu normele* din mediul şcolar, datorită deficienţelor intelectuale sau tulburărilor psihice, mentale sau afective. Este evident că obligaţia* şcolară şi durata sa crescută, ca şi caracterul relativ uniform al comportamentelor sociale şi intelectuale impuse de şcoală* fac ca, la nivelul masei de elevi, să apară diferite categorii care nu pot să se conformeze exigenţelor. Anumite structuri specifice adună copiii inadaptaţi la instituţia şcolară: învăţământul special indică. În general, pe cele privind copiii care au handicapuri fizice şi mentale; altele, precum clasele de perfecţionare, au ca scop să dea o pregătire profesională minimală, respectiv să reintegreze

în cursul normal pe cei care nu corespund normelor intelectuale din ciclurile şcolare normale.

D. Manesse (G. D. S.)

Incertitudine

Caracterizare a unei stări de necunoaştere sau de indeterminare a unui sistem, a unui individ, a unei situaţii, a unei aserţiuni. Incertitudinea este folosită uneori, în anumite contexte, ca un sinonim al entropier (în principal atunci când este vorba de măsurarea cantităţii de incertitudine relativă la o situaţie dată).

Incertitudinea interesează diferite discipline, din diverse puncte de vedere. Probabiliştii şi statisticienii se fixează pe măsurarea ei, fizicienii evaluează impactul său asupra cunoaşterii naturii, pedagogii caută să o estimeze pentru a-şi perfecţiona tehnicile de evaluare. Psihologii studiază natura, geneza (v. Hazard), influenţa sa asupra comportamentelor şi, mai ales, asupra strategiilor adoptate atunci când individul nu este sigur de consecinţele actelor sale (prin mijlocirea formalismelor de tipul „teoriei jocurilor*”); ei examinează, în cadrul lucrărilor referitoare la inteligenţa artificială*, impactul său asupra modurilor de raţionament* atunci când informaţiile* manipulate sunt impregnate de incertitudine.

Studiul său se află în centrul teoriei probabilităţilor*, al teoriei submulţimilor vide. al teoriei evidenţei formulate de Dempster-Shaffer, al teoriei informaţiei.

D. Defays (*G.* D. S.)

Incest

Antropologul C. Lévi-Strauss a considerat incestul ca fundament al societăţii prin faptul că el instituie „circulaţia” femeilor, exogamia şi diferenţierea familiei de societate. Psihanaliza explică oroarea destul de generală faţă de incest prin angoasa de castrare* produsă de supraeu* care impune refularea dorinţelor incestuoase inconştiente (v. Complexul lui Oedip). Dar există şi incesturi reale, a căror cunoaştere este dificilă. Evaluările

frecvenţei cazurilor de incest sunt contradictorii: este vorba de un fenomen foarte rar (1 caz la 1 milion, după anumite studii vechi) sau dimpotrivă, de un fenomen banal (16% dintre femeile interogate din populaţia canadiană, o fată din cinci în Statele Unite, după studii mai recente)? în schimb, evaluările concordă asupra faptului că fetele seduse sunt de două ori mai multe decât băieţii, că taţii (mai ales taţii vitregi) şi fraţii sunt principalii seducători, că incestul tată-fiică sau frate-soră este mult mai frecvent decât incestul mamă-fiu. După descrierile clasice, tatăl seducător incestuos este o persoană imatură, adesea alcoolică; mama este adesea complice; consecinţele psihologice pentru copilul sedus sunt dramatice. Dar aceste studii făcute asupra cazurilor de incest declarate, care ajung să fie cunoscute de către justiţie şi serviciile sociale, se referă la medii sociale defavorizate şi adesea rurale. Or, cea mai mare parte a autorilor admit că incestul este răspândit în toate mediile. De altfel, anumiţi autori apreciază că urmările sociale şi judiciare ale divulgării incestului (interogatorii, sentimente de culpabilitate* pentru a-şi fi trădat seducătorul depunând mărturie contra lui, reacţii de curiozitate sau de respingere din partea anturajului etc.) pot fi tot atât de traumatizante ca seducţia incestuoasă însăşi. Mai recent, psihologii influenţaţi de Milton H. Erikson şi de Şcoala de la Palo-Alto au preconizat întoarcerea la forme mult mai directive de îndrumare, atât în domeniul consilierii psihologice, cât şi în cel al psihoterapiei (prescripţii în terapiile strategice sau sistemice*).

J.-M. *Petot* (O. D.)

Incidenţă (învăţare) → învăţare Incidenţă (Memorare) → Memorare Incident critic

Eveniment tipic, ales pentru prestanţa sa şi care contribuie fie la înaintarea, progresarea unei sarcini, fie la întârzierea, frânarea sau eşuarea ei.

J. C. Flanagan enumera patru condiţii pentru ca un

eveniment semnificativ să fie considerat ca incident critic:

1. el trebuie să fie observabil;

2. situaţia trebuie să permită înţelegerea activităţii studiate;

3. ea trebuie să implice scopuri sau intenţii clare;

4. incidentele reţinute trebuie să fie deosebit de eficace sau neeficace în raport cu scopurile activităţii observate.

Folosită iniţial în psihologia muncii, tehnica incidentelor critice se aplică şi în cadrul anchetei*, la o mare varietate de situaţii. *g. Moser*

(*G.* D. S.)

Includere

Relaţie de apartenenţă a unui element la o clasă*, sau a unei clase la o altă clasă (clase îmbinate sau includere de clase). Activitate cognitivă* care realizează relaţia logică, definită mai sus. Între obiecte sau reprezentări simbolice sau care dovedeşte înţelegerea acesteia la nivelul subiectului. Stăpânirea activităţii de includere este legată de dezvoltarea activităţilor de clasificare. J. Piaget a subliniat dificultăţile, la copilul mic, legate de articularea lui „toţi" şi a lui „câteva", margaretele fiind apreciate ca mult mai numeroase decât florile pentru că formează un ansamblu mai mare decât cel al „altor flori".

M. Richelle

(G. D. s.)

Inconştient

Sub forma sa adjectivală, inconştientul defineşte orice operaţie mentală şi orice reprezentare inaccesibilă conştiinţei subiectului. În acest sens foarte general, termenul se aplică la orice nivel de tratare a informaţiei şi de luare a deciziei: selecţia stimulilor, activarea reprezentărilor stocate în memoria de lungă durată, procedee de prelucrare a informaţiilor etc. Cu alte cuvinte, o mare parte a proceselor perceptive (percepţie

subliminală), de atenţie, mnezice şi decizionale sunt inconştiente, contribuind la executarea mişcărilor, la înţelegerea sau la producerea actelor vorbirii.

Într-un sens mult mai restrâns, considerat din punct de vedere psihanalitic, termenul se aplică la un ansamblu de reprezentări care dispun de acelaşi nivel de complexitate ca şi reprezentările accesibile conştiinţei şi care au acelaşi caracter de intenţionalitate şi de formalizare asup Ra modurilor de credinţă* şi de dorinţă. Aceste reprezentări constituie obiectul investigaţiei psihanalitice. Ele trebuie să fie diferenţiate de reprezentările care nu sunt conştiente în prezent, dar care sunt susceptibile de a deveni dacă situaţia sau asociaţiile gândirii le activează (reprezentări preconştiente*). Se vor deosebi reprezentările inconştiente care nu au avut niciodată acces la conştiinţă şi care au fost obiectul unei refulări primare (experienţe infantile, de ex.) şi cele care au fost accesibile conştiinţei (preconştiente) şi care, ca urmare, au constituit obiectul unei refulări secundare. Reprezentările inconştiente formează un sistem la care se aplică substantivul „inconştient” şi care are anumite caracteristici. Ele au drept conţinut semantic exprimarea credinţelor şi dorinţelor în conformitate cu pulsiunile libidinale (dar şi agresive din perspectiva dualismului pulsional). Modalităţile de credinţă sau de dorinţă iau forma de împlinire („halucinatorie”) a dorinţei: reprezentarea poate fi formalizată ca mod de acţiune ce exprimă dorinţa ca fiind satisfăcută. Această însuşire fundamentală demonstrează că sistemul acţionează pe baza legilor procesului primar. În cazul în care reprezentările inconştiente nu sunt imediat accesibile conştiinţei, ele pot deveni astfel (datorită activităţii de interpretare*). Problema care se pune este deci de a cunoaşte dacă este aceeaşi reprezentare care îşi schimbă statutul sau dacă o reprezentare nouă (păstrată de această dată în sistemul preconştient-conştient) se substituie, din

punct de vedere funcţional, reprezentării inconştiente. Oricum, din punct de vedere fenomenologic, se spune că o reprezentare care este sursă de plăcere a devenit o reprezentare a dorinţei.

Luarea în consideraţie a punctului de vedere structural (distincţia între instanţele sinelui, eului şi supraeului) a pus din nou în discuţie poziţia inconştientului ca sistem, în măsura în care proprietăţile acestui sistem se aplică numai la sine. Or, activităţi ale eu/ego-ului (mecanismele de apărare) şi ale supraeului (judecată, prescripţii) sunt, de asemenea, inconştiente.

D. Widlocher (O. D.)

Inconştient colectiv

Parte a inconştientului care uneşte fiinţele umane ca un tot şi este înnăscut. Inconştientul colectiv este partea cea mai veche şi cea mai profundă a inconştientului. El este fundamentul pe care se clădeşte inconştientul personal. De obicei este definit prin anumite conţinuturi: fantasme* originare sau fantasme tipice, *imago*—*xri* sau arhetipuri. Noţiunea de inconştient colectiv nu este străină psihanalizei, dar numai după ce S. Freud a venit în contact cu C.G. Jung a admis că limbajul simbolic din vis* aparţine unui mod de gândire arhaic, care supravieţuieşte din trecutul preistoric al umanităţii, şi acceptă originea filogenetică a fantasmelor de scenă originară*, de seducţie* şi de castrare. Jung şi succesorii săi au extins această ipoteză definind conţinuturile inconştientului colectiv ca arhetipuri, extindere cu care

S. Freud nu a fost de acord.

J.-M. *Petot*

(G. D. S.)

Incontinenţă psihică

Fantasmă inconştientă caracterizată prin pierderea limitelor aparatelor* psihice individuale care se amestecă unul cu celălalt. Teoretizând identificarea* proiectivă, M. Klein, în 1946, relevă caracterul incontinent al psihismului

în descrierea psihozer şi a primei dezvoltări a sugarului care-şi plasează psihicul în mamă. J. Bleger, în 1970, denumeşte sociabilitate „sincretică sau incontinentă” un tip de comunicare care se produce în grupuri, folosită mai ales de către subiecţii psihotici şi în stările-limită*, dar care este pentru toţi indivizii baza schimburilor prin interacţiune. P.C. Racamier, în 1978, a apelat la această noţiune pentru a caracteriza felul în care funcţionează psihicul schizofrenicilor, scriind: „Cum să trăiască dacă se vede în afară de sine?” Terapia familială psihanalitică* evidenţiază acest fenomen de incontinenţă în transferul* grupai asupra terapeuţilor, ca şi în interonirism, care sunt manifestări ale tendinţei de reconstituire a unui psihic unic.

A. Ruffiot
(G. D. S.)

Incubaţie în psihologia creativităţii şi într-o concepţie care provine de la H. Helmholtz, incubaţia este fază precedată de faza de saturaţie, sau de informare şi de căutare, şi urmată de iluminare, adică momentul descoperirii soluţiei. Incubaţia ar corespunde unei activităţi cognitive*, inferate, care scapă observatorului extern, ca şi conştientizării” subiectului, al cărui rezultat lasă să se presupună că ea a avut loc şi că a constat dintr-o activitate complexă asupra informaţiilor cunoscute. Biografia multor savanţi oferă exemple anecdotice, unul dintre cele mai faimoase fiind cel al lui Poincaré, care a descoperit soluţia mult căutată la problema funcţiilor lui Fuchs în momentul urcării în omnibuzul de Caen. În etologie*, sunt descrise comportamentele de incubaţie la animalele ovipare care asigură condiţiile ouatului; clocitul este o formă foarte răspândită, dar se întâlneşte şi la anumiţi peşti care, preocupaţi de destinul pontei, adoptă comportamente de incubaţie bucală…

M. Richelle (G. D. S.)

Inculpat

Termen juridic utilizat cu ocazia judecării unei probleme penale şi care denumeşte orice persoană bănuită de a fi comis o infracţiune, în funcţie de învinuirile sau prezumţiile care planează asupra sa. Inculparea poate fi, de asemenea, cerută deoarece ea este un drept ce conferă anumite garanţii legale, implicate în acest statut (acces la dosarul de instrucţie, absenţa depunerii jurământului, asistenţa unui avocat).

J. *Selosse* (G. D. S.)

Independentă (Variabilă) → Variabilă

Independenţă faţă de câmp

Tendinţa de a reacţiona desprinzându-se de datele imediat perceptibile, spre deosebire de indivizii care se caracterizează prin dependenţă* faţă de câmp. Noţiunea corespunde unuia dintre stilurile* cognitive descrise de H.W. Witkin şi A. Asch în 1948 plecând de la analiza indicilor folosiţi în percepţia verticalei: subiecţii independenţi de câmp recurg la indici posturali, spre deosebire de subiecţii dependenţi care utilizează indici vizuali. Ulterior ea a fost aplicată, într-o manieră mai generală, la moduri de percepţie, de rezolvare de probleme*, de relaţii sociale şi de reactivitate afectivă. Astfel, subiectul independent faţă de câmp va desprinde fără greutate o formă ascunsă într-o figură* mascantă. se va detaşa de date şi va trece uşor de la o ipoteză la alta în căutarea unei soluţii la o problemă; în domeniul afectiv el va elabora apărărr constructive împotriva anxietăţii.

M. Richelle (G. D. s.

Independenţă (Test de ~)

Test în care ipoteza nulă* este o ipoteză de independenţă între două variabile. Exemplu: testul exact al lui Fisher, testul apropiat lui chi-pătrat* pentru independenţa într-un tablou de contingenţă.

P. Bormet şi *H. Rouanei*

(G. D. S.)

Index în limbajul curent, tablă alfabetică a numelor

proprii, noţiunilor sau termenilor tehnici menţionaţi în lucrare, în lexicografie (v. Lexic) desemnează rezultatul diferitelor forme ale despuierii lexicale.

În semiologia lui C.S. Peirce, termenul englezesc *index* desemnează o subclasă de semne*, care se disting de iconr şi de simboluri. Acest termen este în general tradus în franceză prin „indice”, dar anumiţi autori, ca U. Eco, preferă traducerea prin

J.-P. *Bronckart* (G. D. S.)

Indexare în psihologie, indexarea desemnează uneori înregistrarea unei informaţii în memorie (v. Stocare).

În lexicografie (v. Lexic), procedeu de clasificare a itemilor lexicali prin care li se atribuie trăsături distinctive* pentru a fi discriminaţi în interiorul unui ansamblu finit: itemul „Petre” ar putea, de exemplu, să fie indexat în următoarea manieră: [+ substantiv] [comun] [+ animat] [+ uman] [+ masculin].

sau a unei ţinte.

În informatică*, operaţie prin care se asociază unei informaţii în curs de prelucrare un cod* care permite identificarea acesteia dintr-un anumit punct de vedere: itemul, merg” va putea, de exemplu, să fie indexat în felul următor: formă verbală – indicativ prezent – singular – persoana întâi.

J.-P. *Bronckart* (G. D. S.)

Indicare

Acţiune de desemnare printr-un gest al mâinii (în genere, cu degetul arătător întins), indicarea apare ca o conduită* semnificativă în dezvoltarea* abilităţilor* comunicative şi ale limbajului copilului mic începând de la sfârşitul primului an. Ea este inclusă în conduitele de explorare* vizuală atentă, în conduitele de interacţiune în timpul convorbirii şi constituie acompaniamentul motor al activităţilor de denumire* sau de interogare a celor din jur cu privire la obiecte, în studiul experimental al senzorio-motricităţii*, gest orientat al mâinii, eventual prelungit

printr-un dispozitiv mecanic pe care ea îl comandă, prin care subiectul semnalează localizarea unei surse stimulatoare

M. Richelle

(G. D. S.)

Indicat (Rapel) – Rapel

Indice

C. S. Peirce distinge, în marea diversitate a semnelor*, trei varietăţi fundamentale după natura legăturii dintre semn şi referentul* său: indicele (sau index), iconul* şi simbolul. Indicele se află într-un raport de contiguitate existenţială cu realitatea exterioară, cu obiectul denotat: de exemplu, între fum şi foc, primul este indicele celui de-al doilea pentru că se poate ca prezenţa fumului să semnalizeze existenţa focului. Indicele se distinge, pe de o parte, de icon deoarece legătura nu are la bază asemănarea (iconul seamănă. Într-adevăr, cu realitatea pe care o reprezintă) şi. pe de altă parte, de simbol pentru că nu există nicio legătură convenţională. Totuşi relaţia indicativă nu este niciodată pur naturală: orice indice ne comunică ceva în raport cu un sistem, fie de experienţe dobândite, fie de convenţii stricte. În semiologia* postsaussuriană, indicele este deosebit şi de semnal* prin faptul că, spre deosebire de acesta din urmă, el are o semnificaţie* fără nicio intenţie* comunicativă din partea emiţătorului. Numai semnalul este un semn convenţional produs intenţionat de către emiţător pentru a fi recunoscut ca atare de către destinatar*: această distincţie trasează o demarcaţie clară între semiologiile semnificaţiei (R. Barthes) şi ale comunicării (L. Prieto, G. Mounin etc). Indicele se defineşte în cel de-al doilea curent ca o relaţie de indicare ce permite clasificarea unui eveniment în legătură cu o clasă* mai generală, denumită în logică „univers al discursului”. În sfârşit, teoria cuvintelor-indice s-a născut în analiza discursului pentru a desemna anumite categorii lexicale caracteristice pentru

apartenenţa unui discurs la o grupă socioculturală sau politică: această a doua ipoteză pare să fie abandonată în zilele noastre.

D. Peraya (G. D. S.)

Indisciplină

Este refuzul de a se supune regulilor de învăţare educativă şi sistemului lor de transmitere instituţională. Raportată la cadrul familial şi şcolar, indisciplina este unul dintre simptomele de dereglări ale copilăriei şi adolescenţei care trebuie să fie localizat în câmpul multidimensional al interacţiunilor dintre procesul de învăţare şi finalităţile educaţiei, relaţia educator-subiect-grupuri de elevi-clasă, sistemul de evaluare şi riscul de eşec. Depăşind registrul tulburărilor de caracter, indisciplina ţine de factori psihosociali care dau sens acestei forme de nesupunere.

J. Selosse

(G. D. S.)

Individ de legătură → Legătură

Individuaţie

Căutare a unicităţii psihologice şi a autonomiei, care apare în timpul socializării, prin intermediul relaţiilor cu grupurile de apartenenţă şi cu alte grupuri. Este rezultatul proceselor care conduc individul spre construirea unui sentiment de identitate* exprimând diferenţe şi similitudini dintre el şi celălalt, prin intermediul întăririlor* pozitive şi negative ale celuilalt, al comparării sociale*, şi al diferenţei sociale (construirea conceptului despre sine prin observarea diferenţei dintre sine şi altul). Dorinţa de unicitate se afirmă cu atât mai mult cu cât ea este ameninţată.

G. Mo ser

(G. D. S.)

Inducţie

1. În terminologia condiţionării" pavloviene*, fenomen de intensificare a excitaţier sau inhibiţiei*,

observat ca urmare a unei faze imediat anterioare dominate de mecanismul invers – inhibiţie sau excitaţie. Astfel, răspunsurile la un stimul condiţional* pozitiv* sunt amplificate atunci când acesta este prezentat după o serie de stimuli negativr (inducţie pozitivă) şi invers, reducerea răspunsurilor la un stimul negativ este mai puternică decât de obicei dacă acest stimul este prezentat după o serie de stimuli pozitivi (inducţie negativă). Un fenomen echivalent a fost descris în condiţionarea operantă* sub denumirea de contrast* comportamental.

2. Formă de raţionament prin care concluziile generale sunt extrase din cazuri particulare. Inducţia, din care empirismul* clasic a făcut unica sursă a construcţiei cunoaşterii, ocupă un loc de frunte în demersul ştiinţelor empirice, deci şi în psihologie. Ca proces* cognitiv, implicat în activitatea intelectuală cotidiană ca şi în activitatea omului de ştiinţă, inducţia a făcut de mult timp obiectul cercetării în psihologie, în problemele de inducţie tipice, aşa cum figurează frecvent în testele* mentale sau în arsenalul de tehnici recente din psihologia cognitivă, se prezintă subiectului elemente (obiecte, desene, cuvinte, enunţuri) care au o anumită organizare şi din care trebuie să fie degajat un principiu sau o lege ce poate fi formulată sau, mai frecvent, aplicând-o prin continuarea corectă a unei serii, completarea unei lacune, alegerea unui element compatibil etc. Cercetări recente, referitoare la perspectivele inteligenţei artificiale*, abordează demersul inductiv în domeniile caracteristice ale cunoaşterii ştiinţifice (inducţie a structurii moleculare plecând de la informaţiile furnizate de spectrograful de masă, diagnostic medical) sau tehnologice (reperarea penelor şi depanarea sistemelor electronice) …

M. Richelle (O. D.)

Inducţie alomimetică → Contagiune

Indus (Comportament)

Comportament dirijat spre stimulul* care precedă

prezentarea hranei în procedeul de *autoshaping** sau comportament nespecific prin contingenţele de întărire* şi care este condiţionat de prezentarea intermitentă a hranei sau a unui şoc electric. Prezentarea hranei sau a şocului poate fi dependentă (în programele operante* cu interval fix sau variabil) sau independentă de comportament (în programe cu timp fix sau variabil). Comportamentul indus observat în programele operante care întăresc în mod explicit un răspuns mai este denumit şi comportament colateral. Comportamentele induse au adesea un caracter stereotip* şi excesiv: J. Falk a descris în 1961 consumul excesiv de băutură (polidipsie*) la şobolan în timpul programului operant cu interval fix…

H. Lejeune (G. D. S.)

Ineism

Concepţie filosofică după care natura unei fiinţe este determinată de la naşterea sa şi nu depinde de condiţiile mediului înconjurător* în care ea trăieşte şi nici de experienţele* pe care le are. În funcţie de epoci, ineismul a luat forme şi denumiri diferite: ineismul ideilor este, în genere, raportat la tradiţia carteziană conform căreia ideile prime ale inteligenţei există de la începutul gândirii. Rezultă că în demersul gândirii există o independenţă faţă de informaţia* de natură senzorială. Acest ineism se opune empirismului*, pentru care ideile provin din experienţa sensibilă, în anumite concepţii psihologice este utilizat uneori cuvântul nativism ca sinonim celui de ineism. În genere, sunt calificate ca nativiste teoriile perceptive pentru care folosirea unui aparat senzorial nu necesită nicio fază de învăţare. De asemenea, este considerată ca nativistă ipoteza lui Chomsky privind gramatica* universală. Este întâlnit şi sinonimul preformism, a cărui origine trebuie căutată în teoriile despre generaţie: ipoteza preformării germenilor se opune epigenezei*, în domeniul embriologiei, aşa cum înnăscutul* se opune dobânditului în domeniul dezvoltării psihologice. În secolul al XX-lea,

genetica a pus oarecum cap acestei dispute, descalificând poziţiile unui determinism complet al capacităţilor individuale care se află în dotaţia genetică, în favoarea celor care susţin ideea unei dezvoltări concepute ca o interacţiune complexă între materialul genetic şi factorii exteriori.

6 *P. Mengal*
(O. D.)
Incitate

Caracter a ceea ce este înnăscut*, adică prezent în momentul naşterii. Deşi *stricto sensu* incitatea nu este obligatoriu legată de ereditate*, mulţi oameni de ştiinţă greşesc adesea făcând această apropiere. Pentru cel care studiază comportamentele*, noţiunea de incitate se referă, în mod necesar, la conduitele* efectiv prezente la naştere, despre care se ştie că reprezintă în dezvoltare o etapă foarte variabilă în funcţie de specie şi că este precedată de o fază de dezvoltare prenatală* deloc neglijabilă şi care se află la originea diferenţelor* interindividuale. În afara inventarului ce poate fi făcut în momentul naşterii, comportamentul apare, în esenţă, ca produsul unei epigeneze. de-a lungul căreia potenţialele înscrise în genom* sunt în interacţiune cu mediul. Evident, aceste potenţiale sunt într-un anume fel înnăscute (având originea în momentul concepţiei), dar nu exprimă comportamentele pe care le fundamentează.

O reconsiderare a tezelor vechi din filosofiile idealiste şi raţionaliste – de la Platon la Descartes – făcută de anumite şcoli psihologice contemporane a acordat iarăşi o importanţă incităţii ideilor, fie că este vorba despre concepte de bază sau forme în care sunt modelate limbile naturale – după opiniile lui Chomsky, pentru care limbajul poate fi comparat cu un organ. Aceste concepţii ţin mai mult de doctrină decât de teorie ştiinţifică deoarece izvorăsc din ineism* şi nu din analiza biologic fondată a incităţii.

M. Richelle

(G. D. S.)

Inerţie → Analiză de variantă Inerţie neuronică (Principiu al)

Principiu stabilit de S. Freudân 1895: neuronii tind să se debaraseze total de cantitatea de energie pe care o primesc, ceea ce presupune o liberă circulaţie a energiei între neuroni. Acest principiu a fost abandonat ulterior de către autorul său, până în 1920 când reapare sub denumirea de principiul Nirvāṇei.

D. Anzieu (O. D.)

Infantilism

Manifestare la un adult a unor caracteristici fizice sau psihice proprii copilăriei, deşi ele ar fi trebuit să dispară. Infantilismul psihic sau puerilismul constă în prezenţa unor anumite întârzierr intelectuale sau retardărr afective. Infantilismul psihic se produce atunci când există o înapoiere considerabilă a dezvoltării sexuale. Infantilismul motor, ca şi infantilismul static pot fi observate la copiii care prezintă tulburări motorii acompaniate de paralizii de natură cerebrală sau imaturitate* cerebrală.

M. Pujol

(O. D.)

Inferenţă în limbajul curent, „a infera” înseamnă a trage o concluzie dintr-un fapt, dintr-o observaţie, cu ajutorul unui raţionament. Substantivul „inferenţă” aparţine limbajului tehnic al logicii formale; pentru această disciplină, el constituie o formă de raţionament care se desfăşoară într-un sistem deschis, neavând astfel caracter de necesitate, înlănţuirea propoziţiilor* care exprimă o inferenţă nu este întotdeauna lineară. Ea poate ilustra ceea ce D.R. Hofstadter denumeşte *sideways connections*. Transducţia* (termen pe care J. Piaget l-a luat de la W. Stern), care procedează prin asemănare, şi raţionamentul prin analogie* ţin de domeniul inferenţei. Trebuie subliniat

faptul că, din momentul în care inferenţa s-a produs, subiectul adult poate oricând să o transforme în deducţie. În acest sens este suficient să construiască sistemul închis care cuprinde toate propoziţiile necesare concluziei obţinute.

În statistică se foloseşte noţiunea de inferenţă pentru a caracteriza anumite propoziţii: atunci când propoziţiile considerate ca adevărate provin în mod direct din date, propoziţiile inferate constituie concluziile unei analize. Pentru enunţurile generalizante propoziţiile inferate vor avea aproape întotdeauna un caracter verosimil; logica inerentă inferenţei statistice este o logică a probabilului.

P. Bonnet, *J.*-B. *Grize*, *H. Rouanet* (*G.* D. S.)

De asemenea, se vorbeşte de inferenţă în studiul învăţării" la animal, cu privire la o modificare observată în performanţă* ca urmare a unei informaţii legate de întărire*, înregistrată în plus faţă de situaţia de învăţare propriu-zisă: astfel, un şobolan care a fost antrenat în prealabil să-şi găsească hrana în compartimentul de sosire dintr-un labirint, fiind plasat ulterior direct în acest compartiment lipsit de hrană, va efectua un parcurs mai lent, în cursul unor încercări noi de învăţare, fapt care dovedeşte efectul informaţiei primite.

Noţiunea este apropiată de cea de învăţare latentă.

M. Richelle

(G. D. S.)

Inferioritate (Complex de ~)

Ansamblu de reprezentări, de atitudini şi de conduite legate de un sentiment de inferioritate. A. Adler a dat o semnificaţie centrală acestei noţiuni, pe care o leagă de un deficit fizic real. de o inferioritate organică, morfologică sau funcţionala. Acordându-i valoare etiologică, îi descrie efectele de supracompensare. S. Freud considera că este vorba mai curând de un simptom care trebuie să fie analizat în raport cu două pierderi, reale sau fantasmatice, pe care copilul le-a suportat sau s-a temut de ele:

castrarea* şi pierderea dragostei. Oricare ar fi valoarea sa descriptivă şi relevanţa naturală, această noţiune s-a dovedit a fi, adesea, de ordin raţional corespunzând unor sentimente de culpabilitate sau de depresie. Evaluarea negativă de sine este făcută în raport cu idealul eului. Inferioritatea se leagă de un ideal grandios, în orice caz, este vorba de o dimensiune narcisică a relaţiilor subiectului cu el însuşi, în măsura în care ea implică identificarea în raport cu altul superior, deci, în ultimă analiză cea cu părinţii în copilărie, care are importanţă în structurarea sentimentului propriei valori şi a încrederii în posibilitatea de a fi iubit.

B. Brusset

(*G.* D. S.)

Infirmitate – * Handicap Influenţă

Se vorbeşte despre idei de influenţă atunci când subiectul* crede că este supus unei forţe interne sau externe care-i dirijează gândurile, îi modulează sentimentele* şi îi comandă actele* sau comportamentul. Delirul de influenţă corespunde persistenţei şi dezvoltării organizate a acestui tip de idei.

Descrise de L. Seglas în 1894 sub denumirea de halucinaţii psihice, ele au fost integrate în 1920 de către G. de Clerambault la sindromul automatismului mental*: plecând de la sindromul bazai, se grefează o elaborare secundară mai mult sau mai puţin dezvoltată, de tipul ideilor delirante de persecuţie, regrupate de către alţi clinicieni sub denumirea de sindrom de acţiune exterioară. Aceste manifestări pot fi întâlnite în cursul unor stări psihopatologice diverse care vor evolua în mod diferit, de la intermitenţă la cronicitate, mult mai rar la vindecare. Cel mai des apar în cadrul tulburărilor delirante persistente sau al delirurilor cronice (cu subiect erotomaniacal, mistic, de persecuţie etc.) sau în cazul tulburărilor schizofrenice. Mai rar, apar şi în stări maniacale sau melancolice, în anumite descrieri

obsesionale compulsive, în epilepsie.

J.-F. *AUilaire* (G. D. S.)

Influenţă socială

Desemnează modificarea produsă în judecăţile, opiniile* şi atitudinile* unui individ prin faptul că a luat cunoştinţă de cele ale altuia. Ea desemnează, în mod clasic, următoarele trei tipuri de efecte:

1. normalizarea* (M. Sherif) sau convergenţa judecăţilor individuale spre o normă de grup;

2. conformismul* (A. Asch) sau acceptarea punctului de vedere al majorităţii;

3. inovaţia (S. Moscovici) sau influenţa exercitată de o minoritate activă, sau coerentă şi perseverentă.

Considerată la început de către unii ca rezultat al unui proces individual de sugestibilitate*, influenţa socială este considerată ulterior un caz particular al interacţiunii sociale. Anumite teorii o interpretează ca învăţare* imitativă sau vicariantă. Alţii o consideră din perspectivă motivaţională: acceptarea punctului de vedere al altuia ar fi sau un răspuns la trebuinţele* afective (trebuinţe de afiliere* sau de aprobare) ori cognitive (ca trebuinţa de coerenţă evocată în teoria disonanţei cognitive*), sau o conduită instrumentală care ia în calcul costurile şi câştigurile urmărite prin acordul social. În sfârşit, alţii se alătură tradiţiei gestaltiste* şi o explică prin folosirea activităţilor cognitive care declanşează dezacordul cu altul.

F. Askevis-Leherpeux

(*G.* D. S.)

Influx nervos Neurotransmisie Informai

Termen decalcat din americanul *informai* şi utilizat în psihologia socială pentru a desemna o reuniune sau o întâlnire fără program, fără reguli sau ierarhie şi unde participanţii sunt destinşi, spontani, într-un climat permisiv şi de bună camaraderie în aparenţă, spre deosebire de reuniunile formale, legate de structuri

oficiale. Filosofia subiacentă este aceea că, dacă fiinţele umane sunt lăsate libere, ele au, în mod natural, relaţii bune între ele.

D. Anzieu

(G. D. S.)

Informatică

Cuvântul informatică este datorat lui Philippe Dreyfus, în 1962, rezultând din alăturarea a două cuvinte – informaţie* şi automatică. Academia Franceză i-a dat în 1966 următoarea definiţie: „ştiinţă a tratării raţionale, în special prin maşini automate, a informaţiei considerate ca suport al cunoştinţelor umane şi al comunicaţiilor în domeniul tehnic, economic şi social”. Informatica în sensul actual are ca obiect tratarea informaţiilor cu ajutorul ordinatoarelor şi acoperă domeniile desemnate în engleză prin expresii echivalente cu „ştiinţa ordinatoarelor” şi „tratarea informaţiilor”. Dezvoltarea sa este fondată, în acelaşi timp, pe studii teoretice (logice, matematice, lingvistice) şi pe îmbunătăţirea tehnicilor de automatizare a calculului. Istoria informaticii este marcată de conceperea unor generaţii succesive de maşini caracterizate prin diferite tehnologii şi arhitecturi (aspect material), prin dezvoltarea de limbaje şi programe* din ce în ce mai „evoluate” pentru a fi utilizate (aspect logicial), ca şi de utilizarea sa în domenii de activitate din ce în ce mai extinse.

M. *Baron* (G. D. S.)

Informaţie

Noţiune la început intuitivă, prezentă în limbajul cotidian, informaţia este legată de noţiunile de informare, de mesaj*, de comunicare. Cu începere din anii 1950, termenul s-a răspândit în vocabularul psihologiei, în special sub influenţa teoriei informaţiei. Introdusă de C. Shannon în 1948, în contextul problemelor de transmitere a mesajelor cu care s-au confruntat inginerii din comunicaţii, şi extinsă imediat în mediile ştiinţifice de

către Shannon şi W. Weaver, teoria informaţiei s-a consacrat studiului transmisiei informaţiei de la un capăt denumit emiţător până la un receptor, de-a lungul unui canal care conduce mesajul sub o formă codificată. În etapele succesive ale transmisiei şi mai ales la nivelul canalului, pot apărea fenomene de interferenţă, cărora li s-a dat denumirea generală de zgomot. Noţiunea de informaţie nu se referă, în acest caz, la conţinutul semantic al mesajelor, ci, într-un sens statistic, la ceea ce permite înlăturarea incertitudinir în legătură cu evenimentele cărora li se ataşează o anumită probabilitate de ocurenţă, deci mai mult sau mai puţin previzibile. Informaţia furnizată de un mesaj este cu atât mai elevată cu cât evenimentul care o conţine este mai rar (oricare ar fi bogăţia conţinutului semantic). Măsura informaţiei se reduce la cea de entropie* şi are ca unitate bitul. O creştere a informaţiei, care asigură o redundanţă* a mesajului, constituie mijlocul de a-i asigura transmisia în ciuda zgomotului. Conceptele teoriei informaţiei şi ecuaţiile pe care ea le propune izvorăsc din teoria probabilităţilor* şi s-au dovedit utile în statistica inferenţială. Psihologia, în special sub influenţa lui G. Miller, a preluat foarte repede modelul* teoriei informaţiei pentru a aborda probleme de percepţie, de memorie, de comunicare verbală, de psihofiziologie senzorială, în general problemele în care un *imput** face obiectul unei encodărr (codificare nervoasă, de ex.), al unei conducţii şi al unui rezultat, cu decodarea presupusă. Valoarea teoretică a modelului, care oferă procedee matematice noi pentru a trata numeroase situaţii psihologice, este moderată de piedici în generalizare. Astfel, aplicarea sa la psiholingvistică se loveşte imediat de discordanţa esenţială dintre informaţia considerată în sensul teoriei lui Shannon şi informaţia semantică (atunci când ocurenţa unui cuvânt rar aduce multă informaţie în primul sens, dar poate aduce foarte puţină în al doilea şi invers). Succesul teoriei

informaţiei se află probabil la baza răspândirii foarte rapide, după 1950, a cuvântului informaţie în vocabularul de psihologie, ca şi în neuroştiinţe*, într-un sens mult mai apropiat de sensul obişnuit decât de sensul tehnic pe care îl are. Astfel, se vorbeşte de informaţia pe care orice organism „o extrage” din mediul său cu ajutorul organelor sale senzoriale, şi tot prin acest termen este definită stimularea primită de un receptor* periferic. Consideraţia deosebită acordată în psihologia cognitivă* tratării informaţiei (*information processing*) decurge, fără îndoială, din recunoaşterea insuficienţelor teoriei informaţiei. Efectiv, informaţiile primite din mediu nu sunt numai vehiculate, ele nu fac doar obiectul unei transmisii, ci sunt şi tratate, adică selectate, elaborate, organizate, stocate, recuperate, sau mai general reprezentate, pentru a servi în final ca instrumente de acţionare. Acestea sunt operaţiile de care se interesează, îndeosebi, psihologia şi ştiinţele neurologice. Dacă teoria informaţiei îşi găseşte încă în psihologie multe aplicaţii exacte, justificate din punct de vedere tehnic, noţiunea de tratament al informaţiei, care o depăşeşte şi de care se deosebeşte foarte mult, oferă un câmp de reflecţie mult mai vast. În informatică*, noţiunea de informaţie rămâne strâns legată de teoria informaţiei şi se referă la forma care este suportul cunoaşterii comunicabile şi susceptibile de tratamente formale automatizabile. de calcule. Într-un ordinator, informaţia este reprezentată sub formă binară, unitatea ei fiind bitul…

M. *Baron* şi Z). *Defavs* (G. D. S.)

Infracţiune

Termen juridic utilizat pentru a caracteriza orice activitate sancţionată pentru a fi violat legea penală. Articolul I al Codului penal francez distinge trei categorii de infracţiuni, după gradul lor de gravitate: contravenţiile sancţionate de poliţie, delictele* sancţionate prin pedepse corecţionale, crimele* care atrag pedepse represive.

J. *Selosse*

(G. D. S.)

Infradian → Ritm biologic Infraliminar

Care se situează sub prag. O valoare a unui stimul fizic, privind una dintre dimensiunile sale (intensitate, durată etc.) este numită infraliminară dacă se află sub pragul absolut. O diferenţă referitoare la o valoare percepută este denumită infraliminară dacă se situează dincolo de pragul diferenţial*...

5 *M. Richelle*

(O. D.)

Infralogic → Prelogic Infrasunet → Ultrasunet

Inhibiţie

Termen rezultat din fiziologie, definind reducerea, respectiv suprimarea activităţii unui sistem (organ, ansamblu funcţional) sub efectul unui control denumit inhibitor, în genere de natură neurală sau hormonală.

În neurofiziologie, procesul prin care un neuron* sau grup de neuroni, prin intermediul unor neurotransmiţători corespunzători, reduce pragul de excitabilitate* al membranelor prin hiperpolarizare şi probabilitatea evenimentelor postsinaptice care sunt potenţialele graduale şi potenţiale de acţiune. Proces activ care cere multă energie şi are valoare de semnal, inhibiţia este integrată în comunicarea interneuronală. La scara grupurilor de neuroni, inhibiţia laterală permite o delimitare spaţială fină şi discriminativă a informaţiilor. La un nivel funcţional mai global, inhibiţia desemnează orice control reglator al unei structuri nervoase asupra alteia, sau al unei funcţii asupra alteia, de exemplu al unei structuri sau funcţii corticale superioare asupra centrilor subcorticali, după concepţia integrării" propusă de H. Jackson.

La I. Pavlov, termenul include un ansamblu de procese active invocate pentru a explica reducţia sau suprimarea mai mult sau mai puţin prelungită a

răspunsurilor condiţionate, intervenind în dinamica funcţională a activităţii nervoase superioare, complementară excitaţiei. Prin extensie, ea desemnează rezultatul remarcat al intervenţiei acestor procese. Psihologia învăţării a reluat de la Pavlov diversele forme de inhibiţie: externă, adică datorată interferenţer unei stimulări exterioare, tranzitorie sau permanentă, care înlocuieşte acţiunea stimulilor condiţionaţi, sau internă, adică legată de dinamica proprie sistemului nervos. La rândul său, inhibiţia internă se prezintă sub diverse forme: inhibiţia de amânare*, care se dezvoltă cu ajutorul unui interval temporal dintre stimulul condiţionat* şi cel necondiţionat sau al unui interval care separă stimulii necondiţionaţi periodici în condiţionările de durată*; inhibiţia condiţionată, care rezultă din asociaţia unui stimul condiţional pozitiv* cu un stimul negativ*, cu valoare inhibitoare; inhibiţia de discriminare* sau de diferenţiere*, traducându-se prin dispariţia răspunsurilor specifice generalizării" ce s-au format în cursul unei condiţionări discriminative; inhibiţia de stingere*, observată atunci când nu mai este întărit răspunsul condiţionat.

Cu toate argumentele aduse de Pavlov în favoarea caracterului activ al inhibiţiei şi, mai ales, al fenomenului de dezinhibiţie*, uneori conceptul de inhibiţie a fost redus la cel de excitaţie, primul nefiind decât o reducere sau o deficientă a celui de-al doilea. Lucrările experimentale au oferit argumente în favoarea intuiţiilor pavloviene, punând în evidenţă în învăţarea discriminativă un gradient* de inhibiţie diferit de gradientul excitaţiei. În sfârşit, se vorbeşte de inhibiţie latentă* atunci când expunerea prealabilă la un stimul produce o diminuare a eficacităţii sale dacă ulterior este utilizat ca stimul condiţionat sau necondiţionat.

Psihologia utilizează mult, de altfel, termenul de inhibiţie pentru a desemna fie mecanismele ce se opun

exprimării trăsăturilor*, potenţialităţilor sau conduitelor*, fie mecanismele care împiedică conştientizarea* (refularea*), fie forme de reducere generală a activităţii (lentoare* depresivă*). (V. Interferenţă, Proactiv, Retroactiv.)

M. Le Moal şi *M. Richelle*

(O. D.)

Inhibiţie (Gradient) Gradient de inhibiţie

Inhibiţie intelectuală

Perturbare pur funcţională a inteligenţei*, caracterizată prin incapacitatea de a obţine performanţe în raport cu nivelul intelectual real al subiectului, care este şi rămâne normal. Inhibiţia intelectuală exclude deci din definiţie debilitatea* şi se dezvoltă pe un fond de personalitate* nevrotică. Inhibiţiile pot apărea selectiv într-un domeniu anume, de exemplu privind achiziţiile şcolare, dar permit existenţa unei funcţionări normale în celelalte domenii. Ele se pot generaliza, dând impresia falsă că subiectul este debil. În toate cazurile, este necesar pentru stabilirea diagnosticului de inhibiţie intelectuală, în special pentru a fi înlăturată presupunerea de debilitate, să se efectueze un examen psihologic aprofundat care să cuprindă măcar o baterie clasică (de tipul Binet sau Wechsler) şi o serie de probe piagetiene (de ex., *Scara de gândire logică a lui Longeoi*). Inhibiţia intelectuală intră în cadrul general al inhibiţiei nevrotice în funcţionarea eu/ego-lui*: eul renunţă la o activitate atunci când aceasta implică riscul unei dezvoltări de angoasă*, datorită legăturii sale cu dorinţe* refulate. Mai precis, S. Freud a arătat că originea oricărei activităţi intelectuale rezidă în investigările sexuale ale copilului mic şi că refularea acestei curiozităţi sexuale infantile, datorată fricii de castrare* sau de pierdere a dragostei, stă la baza inhibiţiilor intelectuale ulterioare. M. Klein a subliniat, printre altele, că impulsul de a şti al copilului mic este adesea inhibat datorită legăturii sale cu tendinţele

agresive ale arhaicului complex al lui Oedip.

J.-M. *Petot*

(G. D. s.)

Inhibiţie reciprocă → Comportamentală (Terapie)

Iniţiativă → Structură de iniţiativă

Injustiţie suportată

Această expresie se datorează lui E. de Greeff: este prezenţa mecanismelor de negare*, de compensare, de revendicare, exprimând, într-un mod sado-masochist* de agresiune*, reacţia la un sentiment de suferinţă legat de un prejudiciu* nedrept adus persoanei. Are un „statut excepţional", a cărui problematică S. Freud o atribuie unui eveniment şi unei suferinţe care a lovit subiectul* în prima sa copilărie, acesta simţindu-se victimă* de a se fi născut, vinovat* că există acolo şi constrâns să reacţioneze la o fatalitate de care el nu se simte responsabil, dar pe care o ia în consideraţie.

J. Selosse (G. D. S.)

Inocenţă

Inocenţa caracterizează starea mentală a unei persoane care ignoră răul (inocenţa primei copilării) şi nu se simte responsabilă de nicio vătămare, de nicio greşeală. Inocenţa trebuie raportată la noţiunile de sacrificiu şi de pedeapsă pentru a înţelege importanţa „reacţiilor de inocenţă" la anumiţi subiecţi care, printr-un gest de apărare arhaică, exprimă o nevoie de justificare etică faţă de sentimentele de injustiţie suPortată*" /. *Selosse*

(G. D. S.)

Inovaţie pedagogică Cercetarea sistemică a educaţiei confirmă şi dezvoltă o constatare banală: practicile educaţionale ale unei societăţi la un moment dat rezultă dintr-o echilibrare complexă a factorilor de stabilitate cu factorii schimbării prin medierea cărora se perfecţionează sistemul (R. G. Havelock şi M. Huberman, 1980).

Această perfecţionare, analizată ca produs de către observatorul care nu se implică, poate fi trăită ca proiect

de către cei care acţionează. Se va folosi noţiunea de inovaţie pedagogică pentru a caracteriza, la oricare nivel s-ar afla un sistem educativ*, o intenţie* transformatoare care, peste dubla iluzie a voluntarismului naiv şi a subordonării faţă de evenimente, încearcă să depăşească contradicţia acestor doi termeni şi să reflecte schimbarea ca produs şi ca proiect. Ca produs în interiorul unui sistem, schimbarea face obiectul unei înţelegeri teoretice şi metodologice a legăturilor dintre evenimente, a seriei de operaţii, a frecvenţei rezultatelor. Ca proiect, schimbarea impune o reînnoire marcată a efortului în sensul de a înţelege elementele importante pentru o acţiune de bun-simţ, pe care P. Ricoeur o defineşte prin puterea de a face înţeleasă intenţia şi de a o vedea creditată, încât caracterul ei plauzibil să fie împărtăşit de toate părţile prezente. Noţiunea de rezultat scontat, care constituie cheia conceptului de obiectiv* educativ, se construieşte pe această dublă lectură – a produsului în proiect şi a proiectului în produs. Evaluarea acestui rezultat asigură fixarea sistemică a operaţiei ca inovaţie specifică, deosebită de o creştere* numai prin forţa lucrurilor, ca şi de utopismul unei transformări numai prin forţa voinţelor.

D. Hameline

(G. D. S.)

HAVELOCK R.G., HUBERMAN M. (1980), Inovations *etoroblemesde l'education*, Presses de l'Unesco, Paris.

Imput

Termen englezesc care redă perfect cuvântul intrare, dar care a devenit curent în franceza ştiinţifică pentru a desemna orice informaţie* ce provine din exterior şi este captată de un sistem, viu sau nu, de tratare a informaţiei. Astfel, într-un sistem de comunicare oarecare, *inputul* este o informaţie care acţionează asupra unui receptor. Prin analogie, într-un organism, *inputul* va fi, în genere, sinonim cu stimulul* care acţionează asupra unui receptor senzorial. *Imputul* declanşează un proces* de tratare a

informaţiei, la nivelul căruia apare o informaţie de ieşire sau *output**, ce poate fi asimilată, în psihologie, răspunsului. Legătura strânsă a conceptelor de *imput* şi *output* cu procesele de tratare a informaţiei care intervine între primul şi al doilea elimină orice confuzie dintre acest tip de model* şi vechea psihologie stimul-răspuns, accentul fiind pus pe evenimentele intermediare, o funcţie de transfer explicând, în mod formal, relaţia dintre *imput* şi *output*.

M. Richelle

(O. D.)

Imput lingvistic în studiile despre achiziţia*/învăţarea* limbilor (prima şi/sau a doua), această noţiune se referă la modelul limbajului care constituie limba-ţintă, prezent în anturajul celui care învaţă (copil sau adult).

Deşi *inputul* a fost puţin studiat în timp, problema influenţei sale asupra dezvoltării" limbajului s-a pus întotdeauna. Calitatea sa îndoielnică (niciodată verificată) a fost un argument în favoarea incităţii structurilor lingvistice, postulată de către adepţii lui Chomsky. Această ipoteză este infirmată în prezent de analizele făcute asupra *inputului*, care au demonstrat particularităţile acestuia, precum şi rolul în dezvoltarea limbajului. Mai precis, s-a pus în evidenţă faptul că limbajul adresat de locutorii confirmaţi locutorilor care învaţă

(O. D.)

limba se caracterizează prin adaptărr (fonologice, sintactice, semantice şi lexicale) la capacităţile locutorilor care învaţă limba. În acest fel este favorizată însuşirea limbii ca şi reacţiile anturajului (*feed-back* verbal*) faţă de elaborările verbale ale celui care învaţă. Această varietate a limbii adultului este, în genere, cunoscută sub denumirea de „limbaj copilăresc"; datorită conotaţiilor acestui termen, este preferată expresia „limbaj modulat".

G. De Weck

(G. D. s.)

INRC (Grup) → Grup matematic

Insight → Comprehensiune subită

Insomnie

Cantitate insuficientă a duratei normale a somnului. Din moment ce se ştie că somnul poate fi înregistrat cu mijloace electrofiziologice, este necesar să se facă deosebirea dintre cantitatea şi calitatea obiectivă a somnului de noapte şi sentimentul pe care-l poate avea subiectul că a dormit rău sau insuficient. De asemenea, este necesar să se facă deosebirea dintre insomniile anxioase de seară şi cele depresive ale dimineţii. În sfârşit, este necesar ca insomnia să fie considerată ca o disfuncţie a ciclului veghe-somn şi nu numai ca un simptom nocturn.

A. Braconnier

Instabilitate

Instabilitatea, frecventă mai ales la copii, are o componentă dublă: motorie şi mentală. Ea se exprimă printr-un tip particular de motricitate*, lipsa generală a controlului şi a capacităţii de inhibiţie*, labilitatea proceselor de gândire, discontinuitatea ansamblului de conduite. Impulsivitatea motorie şi emoţională este obişnuită. În afară de cazurile cu etiologie strict psihologică, problema mereu discutată este cea a instabilităţilor psihomotorii reale. În prezent, ea este abordată în cadrul tematic al disfuncţiilor neurologice minore. Acest concept foarte actual continuă tradiţia inaugurată de H. Wallon în 1925 cu tipologia sindroamelor psihomotorii *E. Jalley*

(O. D.)

Instanţă a personalităţii

Termen de origine juridică introdus de

S. Freud pentru a descrie diferitele sisteme care compun aparatul* psihic în cadrul primei sale topier şi componentele personalităţii psihice în cea de-a doua topică. Prima topică, în forma sa iniţială, face distincţia

dintre sistemul inconştient* şi sistemul preconştient-conştient*, identificai cu eu/ego*, la care se raportează percepţia, motricitatea voluntară şi conştiinţa* (în cele două sensuri ale termenului – psihologic şi moral), deci instanţa cenzurii. Ulterior, necesitatea de a lua în consideraţie consecinţele descoperirii narcisismului l-a determinat pe S. Freud să acorde, în interiorul eului, autonomie relativă instanţei critice şi cenzurii visului, în legătură cu formaţia narcisică reprezentată de idealul eului. A doua topică acordă supraeului şi mai multă autonomie faţă de eu. În timp ce sistemul inconştient primeşte, din acest moment, denumirea de sine.

S. Freud tinde să folosească, de preferinţă, termenul de instanţă pentru a desemna instanţa critică, cenzura, idealul eului, apoi supraeul, mai rar eul, aproape niciodată inconştientul sau şinele. Probabil că aceasta se datorează conotaţiei juridice a termenului, care desemnează, în esenţă, un tribunal considerat ca etapă în desfăşurarea unei proceduri, care ia deciziile susceptibile de apel sau le judecă el însuşi în apel. În acest sens, inconştientul sau şinele, care este punctul de plecare pentru toate cerinţele şi care ar fi într-un fel cel ce pledează, nu are rolul de a judeca, astfel că metafora judiciară nu ar corespunde decât instanţei eului sau supraeului.

Instinct

Noţiune controversată în etologie* ca şi în psihologie. Pentru J.H. Fabre, instinctul este un plan de viaţă înnăscut*, perfect, preformat care, mişcat de o forţă vitală, conduce animalul în mod fatal şi inexorabil spre scopul conservării speciei. După ce această concepţie, ca şi cele similare ale lui McDougall au fost atacate în psihologie de către reflexologi şi behaviorişti*, etologiştii neoinstinctivişti au reformulat bazele teoretice ale instinctului. Integrând noţiunile lorenziene de activitate şi de mişcare instinctivă*, de spontaneitate a lor născută dintr-o activitate neuronală autonomă, de lanţ care le

leagă într-o schemă declanşatoare înnăscută *via* un mecanism înnăscut de declanşare*.

N. Tinbergen (1951) defineşte instinctul ca un sistem moştenit şi adaptat de centri nervoşi coordonaţi, organizaţi ierarhic (v. Ierarhie), amorsaţi continuu şi sub tensiune, fiecare îndeplinind funcţii integrative de strângere a informaţiilor interne (hormoni, stimuli proprioceptivi) şi externe (combinaţii-cheie de stimuli) şi de redistribuire, de la cea mai generală până la cea mai specifică. Starea de tensiune latentă a sistemului (potenţial sau energie specifică de acţiune) se traduce prin starea de apetenţă care orientează animalul să caute activ (v. Comportament explorator) situaţiile în care el găseşte schemele declanşatoare corespunzătoare trebuinţei de moment. Excitaţia sistemului se traduce prin exprimarea stabilă a suitelor ordonate de coordonări motorii ereditare şi culminează cu executarea actelor de consum. Fiecare act se produce numai în prezenţa schemei sale declanşatoare şi, ca urmare, el este adaptat situaţiei. Meritul lui Tinbergen a fost acela de a fi conceput un model* al instinctului care ia în consideraţie şi prevede structurile anatomo-fiziologice localizabile şi care ar putea fi cercetate experimental. Examinarea acestui model a demonstrat că este prea unidirecţional; el nu ţine seama de posibilităţile de reglare, fiind de preferat un sistem de centri dispuşi mai curând în reţea*; el nu ia în consideraţie interacţiunile dintre centri care permit răspunsuri combinate. Mai mult, din cauza rigidităţii sale, el nu exprimă nimic despre epigeneză. Ca urmare, o astfel de structură nu se poate instala decât progresiv, printr-o interacţiune globală şi permanentă între animal şi mediul său.

J.-C. *Ruwet*
(G. D. S.)

TINBERGEN N. (1951), *The Study of Instinct*, Oxford University Press, Londra. Traducere (1971): *L'étude de*

l'instinct (trad. B. de Zelicourt şi F. Bourliere), Payot, Paris.

Instinctiv

Independent de experienţă* în ce priveşte forma şi originea sa; sinonim cu înnăscutul*, în sensul în care fundamentul său este ereditar. Noţiune controversată, evitată de către specialişti, mai ales că şi în limbajul curent are diferite accepţii. Între 1931 şi 1941, K. Lorenz a făcut primul efort susţinut pentru a crea un cadru teoretic. El se inspiră din diferite concepte formulate de predecesorii săi: J. von Uexkühl a pus bazele unui mecanism de filtrare care asigură specificul unui răspuns motoriu la scheme declanşatoare, de unde rezultă noţiunea de mecanism înnăscut al declanşării*; O. Heinroth a demonstrat că există comportamente şi caracteristici ale entităţilor taxonomice prin care structurile morfologice încep să lucreze fără învăţare şi deci execuţia are un caracter spontan; prin stimulări electrice ale centrilor motorii intracerebrali (v. Neuroetologie), E. von Holst a provocat exprimarea unor astfel de comportamente, indiferent de orice aferentă senzorială. K. Lorenz (1937) lansează noţiunea de activitate instinctivă (*Instinkthandlung*), care este specifică şi stereotipă*, repetitivă, uşor de recunoscut, putând să formeze, împreună cu altele, lanţuri mai complexe care se diferenţiază de lanţurile reflexe* prin faptul că sunt amorsate şi controlate în interior. El susţine conceptul de coordonare motorie ereditară (*Erbkoordinationi*), care este determinată genetic şi este independentă de învăţare*, de imitaţie* şi de experienţă, după cum o dovedeşte executarea ei perfectă chiar atunci când animalul a fost privat de orice informaţie referitoare la situaţia în care se produce în mod normal (experienţa de privare*). Prin extindere, o activitate instinctivă constă din suita ordonată a acestor coordonări motorii ereditare. Cercetători mai noi fac efortul de a găsi exprimări mai neutre, precum patron motor fix, schemă motor specifică, izbucnire motorie unitară, stereotip motor, schemă

specifică de acţiune.

J.-C. *RwA-et* (O. D.)

LORENZ K (1937), „Ober den Begriff der Instinkthandlung", *Folia Biotheoretica*, 2, 17 – 50.

Instituţională (Analiză –, Psihoterapie)

Analiza instituţională este o metodă de investigaţie şi o practică de schimbare a organizării, a structurilor şi a sarcinii principale a instituţiei, oricare ar fi natura acesteia (de îngrijire, de educaţie, producţie, administraţie etc).

Termenul de psihoterapie instituţională, elaborat de G. Daumezon şi P.M. Koechlin în 1962, defineşte ansamblul de conduite reglate în scop terapeutic, care utilizează medierea structurii sociale a instituţiei în care trăieşte pacientul. Această definiţie extinsă include teorii, practici şi aplicaţii foarte diverse. Unitatea lor este inspirată de mişcarea socială iniţiată înainte de cel de-al doilea război mondial, de transformare a structurii fixate prin tradiţie; această transformare implică aprecierea critică a efectelor de alienare, de segregare şi patogene ale instituţiei spitaliceşti de psihiatrie şi regăsirea unor condiţii active de realizare a sarcinii sale principale de îngrijire şi readaptare a bolnavilor. Succesiv s-au dezvoltat mai multe curente, în special în Franţa din 1940 – 1942, datorită lui F. Tosquelles, Y. Racine, J. Oury, P. Sivadon, apoi cu experimentele englezeşti bazate pe comunitate terapeutică* (M. Jones) sau pe comunitate de antipsihiatrie* (D. Cooper. R. Laing). Această a doua revoluţie psihiatrică s-a inspirat din diferite orientări sociologice, de psihosociologie şi mai ales de psihanaliză. Inspiraţia freudiană a stat la baza experienţei din arondismentul XIII din Paris, unde crearea structurilor de îngrijire extraspitaliceşti (spitalizare la domiciliu şi spitale de zi) a fost cerută de o corespondenţă mai bună a acţiunilor terapeutice cu manifestarea bolnavilor psihotici. Orientarea lacaniană a predominat în clinica de la Borde, la Cour-Cheverny, unde crearea unui câmp de transfer

multifocal în instituţie a fost bazată pe ideea că psihoticul trebuie să poată să-şi creeze acolo drumul propriu, să-şi regăsească trecutul, dispozitivul instituţional comportând, în acest sens, reguli de loc şi de timp pe care să poată fi sprijinit procesul terapeutic. *R. Kaes*

(*G.* D. S.)

Instructaj

Instrucţiuni verbale prezentate subiectului care este supus unui test* sau unui experiment*, permiţându-i să ştie ce are de făcut. Este o regulă ca instructajele să fie perfect standardizate, evitând ca ele să influenţeze diferit subiecţii.

Animalele, subiecţii umani cu care comunicarea verbală este imposibilă (copii înaintea dobândirii limbajului, unele cazuri patologice, membri ai comunităţilor lingvistice străine de cea a experimentatorului) au determinat pe psihologi să pună la punct proceduri capabile să obţină comportamentul aşteptat fără a depinde de instructaje: modelare progresivă, control prin contingenţe*, imitaţie. Soluţia nu a fost găsită în toate cazurile. Astfel, la animal nu există un echivalent al probelor clasice de memorie de rapel* sau de evocare* la om, această mobilizare voluntară* a informaţiilor mnezice nefiind posibilă, aparent, decât cu ajutorul unui instructaj verbal.

M. Richelle

(G. N.)

Instruire → Educaţie

Instruire informatică o instruire este o frază elementară, denumită şi ordin, a unui limbaj de programare* denumit „imperativ; ea corespunde uneia sau mai multor operaţii determinate, pe care un ordinator trebuie să le execute. Se disting mai multe categorii de instruiri: instruirile de afectare, care permit să se atribuie unui identificator valoarea unei expresii, instruirile de intrare-ieşire care permit transferul de informaţii între

unitatea centrală şi cele periferice, instruirile de buclă* care permit repetarea unei prelucrări, instruirile condiţionale care permit efectuarea diferitelor prelucrări, după valoarea unei condiţii De exemplu… DACĂ <test> ATUNCI <instruire-l> DACĂ NU <instruire-2>” este o formă de instruire condiţională.

M. Baron (G. D. S.)

Instrumentală (învăţare)

Învăţare* de comportamente a cărei producere este condiţionată de ajungerea la o recompensă* sau întărire. Termenul este preluat din engleză, unde, într-una din accepţii înseamnă „care serveşte la”, „care serveşte drept intermediar, drept instrument pentru”. Parcurgerea labirinturilor* a fost cea mai studiată formă de învăţare instrumentală, dar există numeroase alte situaţii şi proceduri ce corespund definiţiei sale (sustragere*, evitare* activă etc.). Condiţionarea operantă* poate fi considerată fie ca o expresie echivalentă învăţării instrumentale, fie corespunzătoare sensului deja stabilit, ca formă de învăţare experimentală…”

M. Richelle (G. D. S.)

Instrumentalitate

Relaţie percepută şi evaluată de către fiecare individ între rezultatul muncii sale şi ceea ce el doreşte să obţină, fie că este vorba de bunuri materiale (precum salariul), de recompense simbolice (precum semne de stimă) sau consecinţe de durată (cum sunt promovările). Teoria instrumentabilităţii susţine că motivaţia* în muncă depinde, totodată, de valenţă şi de instrumentalitate.

C. Lévy-*Leboyer*

(G. D. S.)

Integrare

Principiu de organizare care se aplică la structuri cu elemente ordonate ierarhic, nivelurile superioare exercitând controlul asupra celor inferioare. Conceptul de integrare este central în logica fiinţei, în sensul că fiecare

diferenţiere*, fiecare creştere în complexitate corespunde unui grad nou de integrare. Importanţa integrării în organizarea sistemului nervos* a fost recunoscută din 1884 de către H. Jackson, de numele căruia este legată legea integrării sistemului nervos central. Aceasta relevă consecinţa dublă a lezării unei structuri nervoase de un anumit nivel şi anume, pe de o parte, alterarea funcţiilor care-i sunt proprii şi, pe de altă parte, slăbirea controlului pe care ea îl exercită asupra structurilor inferioare care, în acest caz, se manifestă anarhic.

În psihologie, noţiunea de integrare ocupă un loc central în contexte teoretice foarte diferite: este întâlnită în caracterizarea mecanismelor de învăţare* sau în ordonarea stadiilor* dezvoltării" cognitive*, ca şi în organizarea elementelor lexicale în memorie* sau în aprecierea informaţiilor* senzoriale rezultate din modalităţi diverse de derulare a unui program* motor. Termenul este aplicat, de asemenea, într-o manieră mai descriptivă, la orice conduită ale cărei elemente sunt clar subordonate unui scop* finalizat, la orice acţiune* intenţionată.

În contextul psihopedagogie sau psihosocial, termenul de integrare desemnează inserţia într-un grup la care individul ar trebui să se adapteze, conformându-i-se, grupul arătându-se mai mult sau mai puţin favorabil acestei inserţii. Integrarea se opune în acest caz segregării.

C. Prévost şi *M. Richelle*

(G. D. S.)

Integrare intermodală → Transfer intermodal

Integrare socială

Trebuie distinsă funcţia socială a integrării de procesul de integrare. Funcţia constă în a asigura coordonările necesare unor integrare şcolară unităţi sau părţi ale unui ansamblu organizat în scopul de a menţine corespondenţa cu normele* şi valorile* acestuia. Procesul

implică modalităţi diverse de interacţiune utilizate de un individ pentru a fi situat sau a se situa într-un grup sau colectivitate, cu scopul de a i se recunoaşte un loc, un statut şi o identitate socială. Integrarea diferă după repartiţia socială a vârstelor cărora li se atribuie competenţe relative, mai mult sau mai puţin accesibile, cu condiţia de a găsi satisfacţii alternative pentru scopurile şi mijloacele inaccesibile. Deoarece integrarea socială poate fi predeterminată de condiţii de origine şi de apartenenţă la categorii de vârstă şi de sex, individul poate căuta să iasă dintr-un mediu şi dintr-un statut ocupat, pentru a schimba rolul într-un mediu ales de el. Integrarea socială este supusă efectelor unui control dublu: intern (personal) şi extern (social). Acesta se foloseşte de obligaţii şi sancţiuni, veghind, în acelaşi timp, asupra dezirabilităţii şi accesibilităţii obiectivelor avute în vedere şi evaluate. Controlul intern trece prin identificarea normativă, care este o condiţie esenţială a socializării. Bazându-se pe rezultatele unor anchete numeroase, S. Hirshi consideră că integrarea normativă diferă în funcţie de intensitatea a patru dimensiuni ale legăturii sociale: ataşamentul, angajamentul, investirea şi credinţa. Integrarea socială permite individului nu numai să intre în relaţii funcţionale cu lumea, să-şi satisfacă trebuinţele de a fi stimulat şi de a acţiona, ci şi de a răspunde la trebuinţe interpersonale de participare, afiliere şi confirmare.

J. *Selosse*

(G. D. S.)

Integrare şcolară

Proces prin care sunt reuniţi în aceleaşi clase elevi până atunci şcolarizaţi în locuri diferite. Integrarea elevilor handicapaţi (cu deficienţe vizuale şi auditive, cu infirmităţi motorii etc.) în clasele normale este preconizată în scopul de a lupta împotriva efectelor izolării sociale, de ghetou, care afectează aceste categorii. În acelaşi

fel, integrarea elevilor cu eşec* şcolar grav, susţinută prin ore date de către educatori specializaţi, permite evitarea efectelor cumulative ale „nivelării la limita de jos” pe care regruparea lor în clase speciale tinde să o producă. Într-o accepţie generală, integrarea caută să unifice sistemul şcolar*, amânând procesele de selecţie. În această perspectivă, capătă sens formarea unor structuri secundare de tipul unu; trunchi comun.

D. Man esst

(G. D. S.

Intelectualizare

În sensul precis al termenului, intelectualizarea este un mecanism de apărare* a eu/ego-lui*, iar mai general, un proces psihic descris de A. Freud în 1936. Intelectualizarea ca mecanism de apărare nu este altceva decât intensificarea celei mai profunde atitudini a eului, care constă în substituirea procesului secundar* cu cel primar. Este operantă în special la unii adolescenţi, caracterizându-se prin transpunerea în teorii sociale, psihologice, respectiv fizice sau metafizice, a percepţiei pe care o are subiectul asupra proceselor inconştiente care s-au format în interiorul personalităţii sale; ea produce o transpunere a proceselor pulsionale în limbaj intelectual. Într-o manieră mai liberă, mulţi psihanalişti denumesc intelectualizarea ca rezistenţă* a unor subiecţi faţă de exprimarea spontană a ideilor şi mai ales a afectelor*, pe care aceştia tind s-o înlocuiască cu comentariile sau teoriile lor.

J.-M. *Petot* (G. D. S.)

Inteligenţă

Funcţie* psihologică sau ansamblu de funcţii datorită cărora organismul se adaptează la mediu* elaborând combinaţii originale ale conduitelor*, achiziţionează şi foloseşte cunoştinţe* noi şi, eventual, raţionează şi rezolvă problemele* conform regulilor degajate prin formalizările logicii. Inteligenţa, prin tradiţie, este opusă instinctului*,

care înzestrează animalul cu conduite adaptative foarte bune, dar fără originalitate, ele înscriindu-se în ereditatea speciei. Inteligenţa se opune, pe de altă parte, automatismului*, deşi în mod necesar se sprijină pe acesta, iar ceea ce ea transformă în formă inedită trece mai departe în repertoriul rutinei*, prin exerciţiu.

Studiul inteligenţei în psihologia ştiinţifică a cunoscut diferite faze succesive şi, la un moment dat, ramificaţii diverse. În prima fază, accentul a fost pus pe măsurarea manifestărilor de inteligenţă sau a facultăţilor* intelectuale fundamentate de psihologiile filosofice. Multiplicarea testelor* mentale, teste de coeficient intelectual* sau de aptitudini diverse, folosite mult în scopuri practice pentru orientare* şi selecţie*, a condus, prin metode de analiză factorială*, la teorii structurale ale inteligenţei şi componentelor sale.

La periferia acestui curent se dezvoltă o abordare mai puţin interesată de produsele inteligenţei decât de demersurile şi modul său de funcţionare. J. Piaget, după alţi înaintaşi, a marcat acest domeniu cu amprenta sa teoretică şi preferinţa pentru metoda ontogenetică* (v. Epistemologie genetică şi Constructivism). Alăturându-se lui J. Piaget în ce priveşte interesul pentru mecanisme, dar nu şi pentru explicarea lor în evoluţia ontogenetică, un alt curent al psihologiei inteligenţei s-a preocupat în primul rând de demontarea strategiilor* folosite de subiect în rezolvarea problemelor. Acesta este curentul topit astăzi în cadrul psihologiei cognitive*, pentru care termenul de cogniţie* a înlocuit, adesea, pe cel de inteligenţă şi care alimentează prin analizele sale asupra proceselor cognitive naturale domeniul inteligenţei artificiale*, fiind, în acelaşi timp, o sursă de modele* descriptive şi explicative.

Psihologia a renunţat de mult timp la opoziţia dintre om şi animal, rezervând inteligenţa celui dintâi: o abordare evolutivă a proceselor de creştere a informaţiei la nivelul organismului individual permite, de fapt, urmărirea

continuităţii de la formele elementare de adaptare individuală (obişnuire*, învăţări asociative*), până la forme dintre cele mai elaborate care antrenează activităţile simbolice. Cu toate că neurobiologia* comparată nu a încetat să ne ofere surprize privind bogăţia nebănuită a structurilor nervoase care asigură la specii foarte diferite gestiunea conduitelor inteligente, nu există nicio îndoială că dezvoltarea acestora din urmă în filogeneză este paralelă cu dezvoltarea sistemului nervos central şi mai cu seamă a cortexului cerebral la mamifere.

Problema unităţii inteligenţei nu a încetat să fie pusă. La vechile facultăţi ale psihicului s-a adăugat subdiviziunea aptitudinilor*, eventual subordonate inteligenţei generale (factor g), înregistrată printr-o notă globală la teste (QI). Mai recent, problema unităţii a fost formulată în termeni de forme de inteligenţă, mai mult decât de componente: pe de o parte, se face opoziţia dintre gândirea divergentă* şi gândirea convergentă*, între inteligenţa fluidă şi cea cristalizată, între independenţa* şi dependenţa* faţă de câmp; pe de altă parte, au fost distinse formele de inteligenţă care intervin foarte mult în activităţile structurate ale sistemelor şcolare, şi prin aceasta deosebit de importante în culturile puternic şcolarizate (cunoştinţele), de cele care acţionează în diferite direcţii ale vieţii cotidiene şi practice (priceperile). Constatarea unor diferenţe interindividuale importante, oricare ar fi componentele sau formele inteligenţei vizate, a stimulat şi cercetările referitoare la determinările ereditare şi socioeducative, ca şi dezbaterea întotdeauna pasionată asupra contribuţiei mediului şi a zestrei genetice.

M. Richelle

(*G.* D. S.)

Inteligenţă artificială Termen introdus în 1956 la conferinţa de la Dartmouth College (New Hampshire), unde a fost prezentat programul de demonstrare al

teoremelor *Logic Theorist* de către A. Newell, G. Shaw şi H. Simon, inteligenţa artificială este un domeniu al cărui contur este slab definit şi care se deosebeşte de informatica* aşa-numită clasică prin problemele studiate, metodele folosite şi relaţiile privilegiate cu ştiinţele cognitive.

Inteligenţa artificială se ocupă cu probleme slab tratate sau netratate în cercetarea algoritmică propriu-zisă; obiectul ei general este să reproducă, cu ajutorul maşinilor, activităţile umane apreciate de obicei ca fiind inteligente, mijlocul preferat de experimentare fiind, în prezent, ordinatorul. Caracterizată în anii 1950 – 1960 prin tratarea informaţiilor simbolice nonnumerice, ca şi prin utilizarea euristicilor*, ea s-a dezvoltat, mai întâi, în demonstrarea automată a teoremelor, în domeniul programelor de joc (jocul de şah, în special) şi în rezolvarea generală a problemelor. S-au raliat şi alte domenii, ca recunoaşterea formelor* şi tratarea automată a limbajului natural. De la sfârşitul anilor 1970, inteligenţa artificială este marcată de dezvoltarea sistemelor-experte* (sau sisteme pe bază de cunoştinţe), pentru care problematica generală constă în reprezentarea cunoştinţelor* şi modelarea* raţionamentelor. Printre alte direcţii ale învăţării automatizate este şi rezolvarea de probleme* distribuită. Se pot distinge două mari curente în domeniul inteligenţei artificiale, cu obiective şi metode diferite:

1. realizarea de sisteme informatice cu performanţe bune în rezolvarea de probleme, prin orice mijloace posibile. Potrivit acestei direcţii, studiul comportamentului uman (expert) în situaţie de rezolvare a problemelor poate fi sursă de inspiraţie pentru găsirea unor mijloace euristice bune şi realizarea unor programe eficiente.

2. conceperea de sisteme care să modeleze comportamentul uman (expert sau nu) în relaţie cu studiile de psihologie cognitivă. Motivaţiile acestei direcţii se

raportează la testul modelelor psihologice sau ia realizarea sistemelor interactive de sprijin în rezolvarea problemelor şi a sistemelor de sprijinire a învăţământului.

M. Baron

(G. D. S.)

Inteligenţă practică

Această expresie, înţeleasă în sens extins, ar putea desemna, cu adevărat, forme de inteligenţă* aplicate la situaţii concrete ale vieţii practice, spre deosebire de cele care intervin în cunoştinţele abstracte şi formale (opoziţie dintre priceperi şi cunoştinţe). În acelaşi timp, în mod tradiţional a fost atribuită inteligenţei manifestate în rezolvarea de probleme* concrete care impun conduite de manipulare. A fost descrisă magistral de către W. Kohler (1917) la cimpanzei, demonstrând capacitatea acestora de a efectua ocoluri*, de a utiliza obiecte intermediare şi de a combina obiecte pentru a face instrumente care să le permită ajungerea la momeală: el a notat fazele inactive urmate de comprehensiune subită* sau *insight*, indicând activitatea posibilă de tatonare interiorizată. Aceste lucrări ale lui Kohler au inspirat multe cercetări similare la copil. Ele au avut un mare merit şi în deschiderea direcţiei spre studii experimentale privind capacitatea de reprezentare* simbolică la primatele superioare şi construirea şi folosirea uneltelor* de către animal. Potrivit strategiilor* folosite, unii au vrut să descopere în inteligenţa practică un nivel al conduitelor inteligente superior învăţării" instrumentale prin încercări şi erori*, şi care reflectă competenţe de raţionament* pe care, ulterior, limbajul* le va dezvolta. Sarcinile de inteligenţă practică introduse în teste au fost denumite probe de performanţă*, spre deosebire de probe mentale.

M. Richelle (G. D. S.)

KOHLER W. (1917), *Intelligenzprüfungen an Anthropoiden*, Abhandlungen der Königlische preussische Akademie der Wissenschaft, Berlin Traducere (1931):

L'Intelligence des sânges supérieurs (trad. P. Guillaume). Payot, Paris.

Inteligibilitate

Caracteristici ale unui discurs, text, mesaj oral sau scris, care permit comprehensiunea. Inteligibilitatea depinde, în parte, de capacităţile subiectului receptor dar, în mare măsură, depinde de proprietăţile fizice şi lingvistice ale mesajului. Condiţiile inteligibilităţii vorbirii au preocupat, din anii 1920, pe specialiştii în problemele comunicării" (în special cea telefonică). În cercetări legate de nume ca cele ale lui R Hetcher. J.C.R. Ljcklider şi G.A. Miller, inteligibilitatea este măsurată prin procentajul elementelor dintr-un mesaj care au fost restituite corect. Se cunoaşte că inteligibilitatea este nulă în mediu liniştit când nivelul sonor al vorbirii este sub 20 dB. şi este foarte bună până la 40 dB. Dacă mesajul este transmis pe un fond de zgomot*, inteligibilitatea este nulă la un raport vorbire/zgomot de 10 dB şi nu este perfectă decât la raporturi de 10 – 15 dB. Pe lângă aceste condiţii psihoacustice, condiţiile lingvistice au constituit obiectul unor studii, mai ales cu ajutorul tehnicii de texte lacunare sau teste de închidere*, care constă în prezentarea unui text din care au fost eliminate cuvinte (de ex., un cuvânt din cinci) …

M. Richelle (G. D. s.)

Intensitate

Aplicată la stimuli*, intensitatea este o măsură a energiei*, exprimată în unităţi de presiune sonoră sau decibelr pentru stimulul auditiv*, în unităţi ale fluxului luminos sau luminanţei pentru stimulul vizual. În cazul simţurilor chimice, de olfacţie* şi gust*, este preferată noţiunea de concentraţie în locul celei de intensitate. Aplicată la senzaţie*, intensitatea corespunde dimensiunii de „forţă", care variază în corelaţie cu intensitatea (sau concentraţia chimică) a stimulului, conform unei relaţii apropiate, în genere, de legea lui Weber, pornind de la

senzaţia de intensitate minimă ce corespunde pragului absolut. Studiul acestei relaţii constituie unul dintre obiectivele tradiţionale ale psihofizicii*; el permite construcţia scalelor* de senzaţie.

Termenul se aplică. Într-o manieră mai puţin precisă din punct de vedere tehnic, la orice alt fenomen psihologic ce poate fi estimat* pornind de la „mai slab” către „mai puternic”, fie că estimarea este făcută de un observator extern, fie de subiectul însuşi: conduite* (aeitatie. acte* agresive etc), emoţii şi stări de spirit* (mânie, depresie*, anxietate* etc), atitudini şi opinii (xenofobie, adeziune ideologică etc). Acestea pot fi evaluate în intensitate prin diferite tehnici, cum este cea de estimare pe o scală cu *n* puncte şi marcarea pe o axă spaţială ce simbolizează *continuumul* fenomenului analizat.

M. Richelle (O. D.)

Intensiune în logică, intensiunea unui concept* (sau comprehensiunea*) este opusă extensiunii sale (sau denotaţiei*). Intensiunea unui concept (registru) poate fi definită ca ansamblul de proprietăţi care circumscriu acest concept, în timp ce extensiunea sa este definită prin ansamblul tuturor obiectelor reale sau ideale la care el se aplică. Pentru lingvistica intensională, expresiile limbilor naturale* nu sunt purtătoarele decât ale unei referinţe* virtuale: ele trimit la noţiuni (nu la concepte), care specifică deschiderea acestei referinţe.

Se impune a distinge între intenţie* şi intensiune. Din punct de vedere pragmatic* şi discursiv, identificarea intenţiei de semnificaţie* a unui enunţ este un aspect referitor la coerenţa* textuală. Fiind obiectul unei reconstrucţii, ea rezultă dintr-o activitate interpretativă.

J.-M. *Adam* (*G.* D. s.)

Intenţie

Evocând o stare implicită, neobservabilă, noţiunea de intenţie este utilizată în psihologie cu două semnificaţii diferite. Prima este specifică limbajului comun: intenţia

constă în faptul de a-ţi propune un scop, corespunzând unei voinţe* sau dorinţe* ce precedă o acţiune. Această primă definiţie se înscrie într-un model mecanic sau biologic, intenţia constând în reprezentarea prealabilă (conştientă sau inconştientă) a actului. În acest caz, acţiunea are două părţi: un fapt mental denumit voinţă sau intenţie, apoi efectul acestui fapt mental (care este alt fapt), ce îi succedă. Acţiunea are această particularitate de a fi întotdeauna dirijată spre obiect.

A doua definiţie corespunde unei direcţii care consideră că orice acţiune este intenţională prin ea însăşi, adică intenţia, dorinţa, voinţa fac parte integrantă din acţiune; intenţia corespunde în acest caz unei componente dispoziţionale a acţiunii; nicio acţiune, oricare ar fi ea, nu poate fi formulată sau realizată fără ca intenţia să fie implicită. Deci intenţia nu este numai un moment anterior acţiunii, ea se continuă în acţiune. Această a doua definiţie se înscrie într-un model finalist după care se poate aprecia că a acţiona înseamnă, în acelaşi timp, a voi ceva; acţiunea implică intenţia, iar o acţiune intenţionată este executată după un plan. Potrivit acestei direcţii de idei, specifică psihologiei acţiunii, intenţia a fost definită fie ca o parte neterminată a planului acţiunii începute, fie ca euristica unui sistem ce înglobează un ansamblu de instrucţiuni (programul) şi un mecanism care permite realizarea programului. A spune că orice acţiune este intenţionată, că ea poartă intenţia în ea însăşi şi deci corespunde voinţei unui agent, ridică numeroase probleme: de exemplu, se poate spune că orice acţiune este intenţionată, chiar cu sensul de „dispoziţie de a”? Nu există acţiune reflexă? O altă problemă, nu mai puţin importantă, prezintă interes pentru domeniul psihologiei: această concepţie a acţiunii intenţionate pune efectiv în discuţie noţiunile de sursă, de scop şi de obiect, deci conceptul de pulsiune.

A. Braconnier

(G. D. S.)

Intenţionalitate

Concept scolastic reactualizat de psihologul F. Brentano, reluat apoi şi dezvoltat de E. Husserl şi de întregul curent fenomenologic; defineşte o proprietate a conştiinţei.

Pentru F. Brentano şi E. Husserl, conştiinţa nu este niciodată identificabilă ca atare (ca proces general sau ca un conţinut), ci este întotdeauna corelată cu un act* orientat, de intenţie* referitoare la un obiect. Actul intenţionat este conţinut şi de obiect şi de conştiinţă, în acelaşi timp, intenţionalitatea putând deci să fie definită ca relaţie de orientare a celei de a doua spre primul.

Pentru psihologii fenomenologi, intenţionalitatea reprezintă raportul de semnificaţie*, de natură existenţială (şi nu raţională), pe care subiectul îl întreţine cu contextul actelor sale (obiecte din mediul înconjurător şi relaţii sociale); ea poate fi definită ca structură semnificativă a activităţii*, din punct de vedere subiectiv. Adepţii acestei şcoli consideră că orice activitate a unui subiect (conduite expresive, perceptive şi chiar procese fiziologice) trebuie să fie analizată în intenţionalitatea ei, dar ea nu este întotdeauna accesibilă psihologului decât atunci când intenţionat se întâlneşte cu subiectul, adică atunci când stabileşte cu el o relaţie intersubiectivă autentică.

J.-P. *Bronckart*

(G. D. S)

Intenţionată (învăţare) → învăţare

Intenţionată (Memorare) → Memorare Interacţionism

Perspectivă epistemologică în care se consideră că orice cunoaştere* trebuie să fie analizată în cadrul unei relaţii de interdependenţă dintre subiectul* care cunoaşte şi obiectul* de cunoscut. Pentru interacţionism, comportamentul* nu este o simplă reacţie faţă de mediul înconjurător (schema stimul-răspuns), niciun fenomen de emergenţă* a capacităţilor* intrinsece ale subiectului Gneism*), ci un proces interactiv de construcţie. Într-o

astfel de perspectivă, acţiunea subiectului asupra mediului înconjurător este fundamentală. Pornind de la autori ca L.S. Vîgotski, A.N. Leontiev şi H. Wallon, s-a dezvoltat interacţionismul social, care consideră acţiunea reciprocă a membrilor grupului şi sistemele de comunicare* ce o fac posibilă ca fenomen major în elaborarea cunoştinţelor.

J. *Dolz*

(G. D. S.)

Interacţiune

Termen general care desemnează fenomene de sinergie a acţiunilor* ce se pot produce la niveluri funcţionale diverse. Pe de o parte, el se referă la acţiunile conjugate ale membrilor unui grup care urmăresc acelaşi scop* (v. Coacţiune şi Interacţiune socială). Pe de altă parte, el se referă la mecanismele de reciprocitate care se stabilesc în desfăşurarea anumitor procese psihice (v. *Feed-back*); în acest sens, S.V. Kravkov şi şcoala sa, de exemplu, au descris interacţiunile care se manifestă în funcţionarea organelor de simţ.

J.-P. *Bronckart* (G. D. S.)

În metodologia* experimentală şi în statistică, interacţiunea se defineşte prin faptul că relaţia dintre o anumită variabilă* independentă şi o variabilă dependentă este modificată în funcţie de nivelul la care a ajuns o altă variabilă independentă. Interacţiunile apar frecvent în psihologie. De exemplu, efectele malnutriţiei între o şi 2 ani (prima variabilă independentă) nu vor acţiona în acelaşi fel asupra dezvoltării intelectuale ulterioare (variabila dependentă), fiind în pas cu nivelul socioeconomic (a doua variabilă independentă) al familiei care educă copiii.

Interacţiune genotip-mediu înconjurător: evidenţierea unei interacţiuni între genotip* şi mediul înconjurător* referitoare la un comportament* dat semnifică faptul că genotipurile nu au acelaşi efect, depinzând de mediile în care sunt plasate şi, invers,

mediile nu au aceleaşi efecte asupra diferitelor genotipuri. De exemplu, efecte ale variaţiilor mediului uterin matern au fost relevate ca indicatori ai dezvoltării la şoricei purtători ai unui anumit genotip, în timp ce aceste efecte nu apar la şoricei purtători ai unui alt genotip; în acest exemplu, cele două variabile independente sunt genotipul şi mediul uterin, variabila dependentă este dezvoltarea.

M. Cartier (G. D. S.)

Interacţiune aptitudini-tratament (IAR)

În pedagogie, ansamblul de relaţii, luate în consideraţie, dintre aptitudini*, în sensul de caracteristici ale subiectului, şi tratament* în sensul de intervenţie experimentală sau neexperimentală. De exemplu: aceeaşi metodă de învăţare nu corespunde în mod egal elevilor foarte agili din punct de vedere spiritual şi celor lenţi, anxioşi şi neanxioşi etc. Pentru a verifica incidenţa interacţiunilor aptitudini-tratament, este adesea elocvent studiul diferenţial al rezultatelor. O interacţiune de ordinul întâi implică două variabile, de ordinul al doilea o variabilă în interacţiune cu altele două etc.

G. De Landsheere (G. D. S.)

Interacţiune socială

Proces interpersonal prin care indivizi aflaţi în contact îşi modifică temporar comportamentele*, unii faţă de alţii, prin stimulare reciprocă continuă. Interacţiunea socială este modul de comportament fundamental existent într-un grup.

Concept major în psihologia sovietică, pe care A.N. Leontiev îl defineşte ca o reţea de activităţi gerate de grupul în care individul se dezvoltă şi se organizează; fiinţele umane se dezvoltă şi acţionează în grupuri, comportamentele lor se derulează în situaţii colective, se referă la obiecte care au semnificaţie* socială şi sunt orientate de către activităţile obişnuite ale grupului. Din punct de vedere intern, conştiinţa* de sine şi construirea funcţiilor psihice superioare sunt puternic dependente de

istoria raporturilor dintre individ şi societate. Apartenenţa la o comunitate de interpretare a unităţilor de reprezentare* permite înţelegerea şi anticiparea* activităţilor altuia; de asemenea, ea permite modificarea comportamentului propriu, ţinând seama de punctul de vedere al celuilalt. Utilizarea limbajului constituie, în acelaşi timp, reflectarea şi principalul instrument al interacţiunii sociale.

J. Dolz

(G. D. S.)

Interaural

Se spune despre orice proces de interacţiune dintre stimulările, în genere diferite (stimulare dihotică*), ale celor două urechi.

M. Richelle

(G. D. S.)

Intercalare

Termen utilizat în gramatica generativă* pentru desemnarea operaţiei de transformare* care constă în înserarea în totalitate a unei succesiuni S2 (numită frază* intercalată sau constituantă; de ex. „Charlotte mi-a oferit o pijama”) într-o altă succesiune S1 (numită frază matrice sau receptoare; de ex... Pijamaua s-a decolorat complet”), şi al cărei rezultat este o frază numită compusă sau complexă (Pijamaua pe care mi-a oferit-o Charlotte s-a decolorat complet”). În franceză, se vorbeşte şi despre asamblare pentru desemnarea aceleiaşi operaţii. Se vorbeşte mai cu seamă de autointercalare atunci când elementul intercalat este ca şi elementul intercalam, de aceeaşi natură sintactică. Un caz tipic de construcţie numită autointercalată este cel al intercalării unei relative într-o frază matrice care este deja şi ea o relativă intercalată, de ex.Violonistul pe care plasatoarea pe care o hărţuie Xavier a încercat să-l otrăvească s-a refăcut”.

M. Hupet (D. S.)

Intercuartil → Dispersie Intercultural

Acest termen este folosit alături de alţii ca: mulţi- sau pluricultural, transcultural, deoarece, pe baza unor preocupări comune privind comunicarea*, el se referă la activităţi diferite: schimburi culturale în general; evaluarea cursurilor şcolare în raport cu diversitatea etnoculturală a elevilor; studiul metamorfozelor comunicării dintre purtătorii de culturr sau subculturi diferite; în sfârşit, organizarea condiţiilor pentru respectarea diferenţelor culturale. Acest ultim caz se referă la o opţiune sprijinită pe argumente realiste: diversitatea etnoculturală a societăţilor va permite dezvoltări; ştiinţifice: individul nu-şi atinge dezvoltarea şi performanţele optime decât plecând de la cultura sa; morale: culturile nefiind ierarhizabile (relativism), fiecare are dreptul la stabilirea unor condiţii pentru a se menţine; filosofice: fiecare să poată beneficia de bogăţia umanităţii prin accesul său la diversitatea culturală. Această opţiune impune însă o acţiune în sensul articulării culturilor, încât, plecând de la o reciprocitate deplină a perspectivelor pentru purtătorii lor, să se obţină efecte favorabile pentru diversitatea lor, fără dificultăţi. Termenul de intercultural ar putea fi menţinut pentru aceste acţiuni şi produsele lor, iar termenul de „multicultural” să fie folosit pentru situaţiile de coexistenţă efectivă a sistemelor, fără o organizare a raporturilor spontane dintre ele.

C. Camilleri

(G. D. S.)

Interdicţie

Barieră morală. Ea este întotdeauna numită interdicţie, delimitează posibilul şi reliefează dezirabilul, asigurând o protecţie individuală, împiedicând violenţa şi plăcerea dincolo de limitele de apărare. Puterea şi locul de decretare a ceea ce este interzis ţin de figuri de referinţă, iar prin supunere, identificare* şi introiecţie progresivă, interdicţiile se transformă în interdicţii interiorizate la nivelul conştiinţei morale (supraeul). După felul în care se

integrează, ele se pot structura astfel încât să conţină, să deplaseze şi să orienteze procesele dinamice ale dezvoltării psihice. Dar cum interdicţia nu este niciodată inaccesibilă, ea este corelată cu legea, cu transgresiunea*, cu reprimarea, fiind dispoziţia care stabileşte un refuz. Această dispoziţie este situată de antropologia structurală şi psihanaliză, plecând de la interdicţiile fundamentale ale incestului, canibalismului, uciderii. Interdicţia are o funcţie triplă: structurală, structurantă şi simbolică, deoarece orice raport cu realitatea este mediat de legea care precedă pulsiunea* şi, prin intermediul limbajului, exprimă cerinţele. Interdicţiile ocupă un loc important în alcătuirea vieţii psihice, aflându-se la originea mecanismelor de apărare*, de refulare*, de compromis, de sublimare; ele alimentează conflictele* intra-psihice şi stările de angoasă ale conştiinţei; ele structurează stările nevrotice.

J. *Selosse*

(G. D. S.)

Interemisferic – + Comisură Interese

Tendinţe sau dispoziţii relativ stabile orientate spre diferite obiecte, activităţi sau experienţe. Aceste tendinţe sunt condiţionate de cerinţe culturale care definesc rolurile corespunzătoare celor două sexe şi membrilor unui grup social dat. Interesele nu se limitează la câmpul profesional, privind şi disciplinele şcolare, timpul liber şi alte activităţi în afara muncii. Măsurarea intereselor poate fi făcută cu ajutorul inventarelor. Cele mai cunoscute (inventarul lui E.K. Strong, inventarul lui G.F. Kuder) sunt însoţite de grile de corecţie care permit compararea intereselor unui individ cu cele ale unui grup de referinţă compus din persoane ce au reuşit într-o profesie sau într-o categorie de meserii.

C. Lévy-*Leboyer* (G.D’S.)

Interfantasmatizare

Apropierea anumitor membri ai unui grup, familial sau de altă natură, pe baza unei fantasme* inconştiente a

unuia dintre ei, percepută prin limbaj sau comportament. Descrisă de către cercetătorii problematicii grupului ca mentalitate de grup, ca rezonanţă inconştientă, rezonanţă fantasmatică sau ca interacţiune fantasmatică, interfantasmatizarea îşi are originea în relaţia duală* simbiotică dintre mamă şi copil, exprimând capacitatea inconştienţilor de a comunica direct între ei. Fiind o sursă de conflict, dar şi de creativitate, interfantasmatizarea este considerată de A. Eiguer al treilea element organizator al psihicului familiei; acest fenomen apare evident în producţiile onirice ale unei familii, în cursul unui tratament analitic.

A. Ruffiot

(G. D. S.)

Interferent

Se spune despre un stimul* care, prezentat pe neaşteptate în cursul unui experiment de condiţionare*, perturbă desfăşurarea normală a acestuia reducând activitatea condiţionată în curs (prin inhibiţie* externă, după I. Pavlov) sau eliminând o inhibiţie existentă (dezinhibiţie*).

Se spune despre orice stimul distractor* sau activitate competitivă care mobilizează atenţia, alterând performanţa atenţiei într-o activitate; sau despre orice sarcină care perturbă o achiziţie* mnezică* printr-un fenomen de interferenţă.

M. Richelle

(O. D.)

Interferenţă

Alterare a unei performanţe* rezultând dintr-o activitate sau sarcină intercalată sau concurentă.

În cazul memoriei*, interferenţa înseamnă alterarea achiziţiei memoriei, pusă în evidenţă prin proba de recuperare* (rapel* sau recunoaştere*); ea poate fi cauzată de învăţarea* anterioară (interferenţă proactivă) sau de învăţarea intercalată între învăţarea iniţială şi testul de

Yetenţie* (interferenţă retroactivă). În această situaţie, termenul de interferenţă este înlocuit adesea cu cel de inhibiţie. Interferenţa reprezintă conceptul explicativ central în anumite teorii referitoare la uitare* şi, în neuropsihologie, în unele interpretări ale dificultăţilor de recuperare în memorie la unii bolnavi amnezici*, în special în sindromul Korsakov.

Conceptul de interferenţă este central şi în studierea atenţiei. Procesele acesteia sunt evident perturbate de distractori sau de concurenţa unei alte solicitări a atenţiei. Cu cât o sarcină este mai automatizată, cu atât ea va fi mai puţin expusă interferenţei. Pe de altă parte, atenţia nu poate neutraliza întotdeauna interferenţele automate*, fapt demonstrat prin efectul Stroop descris în 1935: anumite cuvinte scrise cu diferite culori sunt identificate fără dificultate într-un timp mediu constant; în cazul în care exprimă culori şi culoarea cernelii cu care sunt scrise nu corespunde culorii indicate, timpul de identificare creşte, demonstrând o interferenţă pe care subiectul nu o poate elimina voluntar. Fenomen de reducere a amplitudinii unei vibraţii, care rezultă din întâlnirea a doua unde de faze diferite.

M. Richelle

(O. D.)

Interiorizare

În accepţia sa generală, acest termen desemnează ansamblul de procese prin care anumite elemente ale lumii exterioare sunt integrate la nivelul funcţionării mentale a unui subiect, sub formă de reprezentări ce contribuie la reorganizarea structurilor afective sau cognitive anterioare.

În psihologia dezvoltării” a lui J. Piaget, acest termen se referă în special la mecanismele prin care produsele activităţii de asimilare* şi de acomodare*, reglate prin scheme* senzorio-motorii*, sunt reconstruite şi coordonate în plan mental. Interiorizarea constituie, alături de

diferenţiere*, procesul major ce duce la emergenţa* funcţiei semiotice* şi, ulterior, la dezvoltarea* gândirii reprezentative în forma sa operatorie. La L.S. Vîgotski şi la adepţii interacţionismului social*, acest termen indică procesul de apropiere* şi de reconstrucţie a semnificaţiilor* socio-istorice vehiculate în limbajul* anturajului, care se manifestă la început prin apariţia limbajului interior*, apoi prin dezvoltarea gândirii verbale propriu-zise (v. Al doilea sistem de semnalizare), în psihanaliză*, această noţiune este utilizată uneori ca sinonim al introiecţiei (în special de către Şcoala kleiniană) şi uneori ca sinonim al identificării. Ea este folosită, de asemenea, într-o manieră mai specifică, pentru a desemna procesele de reconstrucţie, la nivel intra-psihic, a relaţiilor interpsihice (interiorizarea relaţiei de autoritate tată-copil, sub forma relaţiei supraeu-eu). Ca reprezentare, în sens psihanalitic, acest proces presupune realizarea diferenţierii structurale a aparatului psihic* (conştient, preconştient, inconştient* care permite ca relaţiile de conflict* să fie trăite la acest nivel.

J.-P. *Bronckar*;

(G. D. S.

Interlingv

În învăţarea* unor limbi secundare, acest termen desemnează sistemul interiorizat de către cel care învaţă, la un moment dat al învăţării sale. Interlingvul indică o stare a limbii definită prin caracteristici interne, prin natura şi regulile gramaticale interiorizate, ca şi prin caracterul său evolutiv. Mai recent, această noţiune a devenit cvasisinonimă cu cele de „dialect* idioasincrazic”, „sistem intermediar”, „competenţă* tranzitorie”, „sistem de ambianţă”, „limbă a celui care învaţă*. Studiul unui interlingv se referă, pe de o parte, la limba-ţintă de care acesta tinde să se apropie şi, pe de altă parte, la sistemul interiorizat al limbii materne, substrat pe care cealaltă limbă se clădeşte.

D. Peraya

(*G.* D. S.)

Intermitentă (întărire) → întărire Intermitenţă

Caracteristică a unui stimul* prezentat cu întreruperi, în genere periodice. În acest caz, intermitenţa va da loc, după frecvenţa* sa, la o senzaţie de stimulări succesive separate prin pauze sau, dimpotrivă, la o senzaţie continuă. Fenomenul se întâlneşte şi în cazul audiţiei*, şi la senzaţia tactilă*, ca şi în domeniul vizual, unde a fost special studiat în lucrări referitoare la frecvenţa sau pragul* critic de fuziune* (v. Clipire, Scintilaţie).

M. Richelle

(O. D.)

Internalitate → *Locus* al controlului

Intermodal → Transfer intermodal Intermodalitate → Transfer intermodal

Internalizare

Concept vechi în studiul socializării*: asimilare a datelor exterioare de către individ ca făcând parte din el însuşi şi emanând de la el însuşi. Mai precis, este procesul sociocognitiv* prin care indivizii asimilează la conceptul de seif*, ca o cunoaştere a ceea ce ei sunt, valoarea sau utilitatea socială recunoscută a comportamentului lor. Utilitatea socială a anumitor comportamente de muncă poate fi astfel asimilată prin internalizare, sub forma unei cunoaşteri de sine, ca fiind conştiincios şi perseverent. Internalizarea se realizează de-a lungul producerii de explicaţii interne a întăririlor şi a comportamentelor, explicaţii la care predispune norma socială de internalitate.

ERSOC (G. D. S.)

Internat → Externat Interoceptor → Interocepţie

Interocepţie

Sensibilitate a organismului la stimuli interni. C.S. Sherrington, în 1911, a definit, alături de exteroceptori

(receptorii informaţiilor exterioare) şi de proprioceptori (receptori ai senzaţiilor somatice profunde), interoceptorii (denumiţi uneori visceroceptori) care declanşează influxurile* ce pleacă de la sistemele viscerale.

Astfel, interocepţia regrupează informaţiile ce provin de la sistemele gastrointestinal, cardiovascular, limfatic, urogenital şi respirator, de la glandele endocrine, de la membranele seroase, de la sistemul reticulo-endotelial şi de la măduva osoasă. Anumite structuri specializate ale sistemului nervos* central, care furnizează informaţii privind schimbările compoziţiei chimice a sângelui, pot fi şi ele aici asimilate. Primele lucrări despre interoceptori, cele ale lui Cyon şi Ludwig în 1866, descriau anatomia şi fiziologia nervilor depresori ai cârjei aortice; în 1868, Hering şi Breuer au evidenţiat faptul că reflexul respirator se bazează pe stimularea mecanică a receptorilor pulmonari. Lucrări ulterioare au permis diferenţierea a cinci mari clase de interoceptori: mecanoreceptorii, chemoreceptorii, termoreceptorii, osmoreceptorii şi receptorii de volum.

Aceste cercetări asupra interoceptorilor s-au lovit de mari dificultăţi metodologice: spre deosebire de exterocepţie, interocepţia, neputând folosi metode psihofizice*, a putut beneficia numai de electrofiziologie. Cercetării pavloviene (K. M. Bîkov, 1947) i se datorează începutul examinării sistematice a proprietăţilor interoceptorilor, a mecanismelor de integrare centrală a informaţiilor pe care ei le furnizează, a relaţiilor dintre intero- şi exteroceptori. Această activitate a apelat la cercetări făcute din direcţii diferite, adăugând la tehnicile electrofiziologice şi analiza experimentală a comportamentului, relatarea verbală şi metodele psihofiziologice. Astăzi se cunoaşte că informaţiile interoceptive influenţează comportamentul, joacă un rol considerabil în viaţa emoţională* şi în numeroase mecanisme inconştiente (G. Adam, 1967).

Stabilirea legăturii funcţionale între interocepţie, sistemele cognitive conştiente şi motricitatea* de relaţie, ca şi determinarea patologiei ce le poate fi asociată, constituie perspective importante ale cercetării, în special pentru psihologia medicală.

O. Fontaine

(O. D.)

BÂKOV K.M. (1947), *L'ecorce cerebrale et* l*es organes internes*. Moscova.

— MIR.

— ADAM, G. (1967), *Interoception and Behaviour*, Akademiai Kiado, Budapesta.

Interpersonală (Funcţie) → Funcţie a limbajului

Interpretare

Atribuire a unui sens sau a unei semnificaţir unor fapte de naturi diferite: vorbire, atitudini, evenimente, situaţii. Atribuirea sensului se sprijină pe un sistem referenţial format din cunoştinţele subiectului şi care constituie premisa necesară pentru înţelegerea unei situaţii. Diversitatea punctelor de referinţă pe care le are un subiect normal permite o supleţe în adaptarea la o situaţie dată a unui cadru referenţial specific.

Utilizarea de către psihanalist a teoriei freudiene, ca grilă de descifrare a discursului pacientului supus analizei, constituie un exemplu de sistem interpretativ. Interpretarea este patologică atunci când ea devine obligatorie şi sistematică, şi când un cadru referenţial inadecvat este folosit de către subiect pentru a ajunge la semnificaţia unei situaţii, când încrederea subiectului în deducţiile sale este absolută, el necunoscând caracterul arbitrar al sistemului de referinţă. În acest caz, subiectul acordă o semnificaţie eronată unui fapt real care apare.

Interpretarea patologică constituie unul dintre mecanismele fundamentale care acţionează în cele mai multe dintre construcţiile delirante. Şi totuşi, ea nu are nicio semnificaţie diagnostică în clinica psihiatrică.

Evident, ea poate fi întâlnită şi în anumite forme de tulburări timice (melancolie sau manie delirantă), ca şi în stări psihotice acute sau cronice, disociative (schizofrenie) sau nedisociative (delir cronic).

M.-C. *Hardy-Bayle*

(G. D. S.)

Interpsihologie

Termen introdus de G. Tarde care, la sfârşitul secolului al XIX-lea, concepea psihologia colectivă ca fiind limitată la studiul interacţiunilor dintre indivizi. Această concepţie a fost pusă în discuţie şi nu mai este acceptată astăzi.

D. Anzieu

(G. D. S.)

Intersubiectivitate

Numeroşi autori, personalişti şi existenţialişti, fenomenologi sau nu, ca M. Scheler, G. Marcel, E. Mounier sau G. Gurvitch. au utilizat acest termen şi corelatele sale: existenţa-împreună-cu-celălalt, coexistenţa, reciprocitatea, dialogul, comunicarea. A spune despre cineva că el se exprimă faţă de altul implică faptul că gândirea este inclusă în limbă, aşa cum subiectul* ar fi cuprins în corpul său. Astăzi, exprimarea este faptul primar şi nu izolarea conştiinţelor: punctul de plecare este intersubiectivitatea: „pentru că emoţia nu este un fapt psihic şi intern, ci o variaţie a raporturilor noastre cu celălalt şi cu lumea, lizibilă în atitudinea noastră corporală... trebuie spus că celălalt îmi este dat în mod evident ca un comportament" (M. Merleau-Ponty, 1945, p. 109). Acest curent a influenţat psihiatria şi psihopatologia: faptul că schimbul gândurilor nu poate fi considerat ca un simplu schimb de semne* se explică prin aceea că expresia este un fapt primai şi intersubiectiv care preludează diferenţierea subiecţilor ca atare. Interesul pentru noţiunea de intersubiectivitate a crescut în diverse ramuri ale psihologiei. În studiul formelor primare ale sociabilităţii.

H. Wallon a arătat că perioada iniţială a psihismului este o stare de indiviziune a subiectului şi ambianţei; această simbioză* afectivă marchează foarte de timpuriu participarea celuilalt la formarea conştiinţei. Lucrările de etologie* animală subliniază efectele terapeutice ale raporturilor sociale la maimuţele tinere. În psihologia clinică, cercetările lui D. Winnicott privind fenomenele tranziţionale, jocul* şi psihoterapia ne dezvăluie forme noi de intersubiectivitate: experienţa culturală se situează în spaţiul potenţial dintre individ şi mediul său înconjurător.

R. Doron şi *E. Jalley* (G. D. S.)

MERLEAU-PONTY M. (1945), „Le cinéma et la nouvelle psychologie”, în *Sens et nonsens*, Nagel, Paris.

Interval

În acustică, înseamnă distanţa dintre două sunete periodice*, exprimată prin raportul dintre frecvenţele* lor. În muzică, este spaţiul dintre două note simultane (interval armonic) sau succesive (interval melodic). În terminologia condiţionării operante* defineşte amânarea, variabilă sau constantă, care separă disponibilităţile de întărire.

succesive în programele* cu interval. Interval interstimul: amânarea care separă sfârşitul unui stimul de începutul stimulului următor. (Se deosebeşte de asincronia* de instalare a stimulului.)”.

M. Richelle (G. D. s.)

Interval de încredere → încredere

Interval de retenţie → Retenţie Interval (Scală de ~) Scală de măsură Intimidare

Intimidarea este un comportament de ameninţare* ritualizat*, cu mare valoare expresivă, simbolică a unui atac adevărat dar fără riscuri de daune corporale care apar în raporturile agoniste* dintre animale. Componentele agresive sunt evidente; armele (cioc, coame, gheare) sunt expuse şi întinse spre rival. Şi elementele de frică sunt prezente: aripile întinse, penajul înfoiat, blana zbârlită; atacul este schiţat, dar oprit brusc

fără a atinge adversarul. Un scufundător atacă rivalul plonjând sub apă, cu ciocul întins, căutând să-l găsească şi să-l scoată la suprafaţă. Atacul simulat este de fapt o plonjare simulată: pasărea ameninţă din faţă cu ciocul întins, dă impresia că se repede, se aruncă dar revine la loc sau la câţiva decimetri; dacă intimidarea nu este suficientă pentru a îndepărta rivalul, această falsă plonjare se poate transforma în atac real. Regruparea* sau hărţuiala este o formă specială de intimidare contra unui prădător* potenţial.

J.-C. *Ruwet* (G. D. S.)

Intoleranţă

Atitudine de reacţie excesivă faţă de tot ceea ce loveşte un sistem de credinţă* apărat cu pasiune. Intoleranţa poate exprima caracteristici individuale sau grupale. Ea poate fi raportată fie la un anumit nivel al dezvoltării (egocentrismul şi îngustimea sa mentală), fie ia o organizare individuală (personalitate autoritară), fie la presiunea ideologică partizană a unui grup la climatul nepermisiv (atitudine sectară), fie prin alienare, la aderentul fanatic al unui şef. Intoleranţa alimentează dispoziţiile individuale şi colective de violentare şi persecutare a celor care gândesc diferit. Ea poate fi exploatată în religie şi politică, ducând la sacrificiu violent.

J. Selosse (G. D. S.)

Intonaţie

Curbă melodică ce poate fi desprinsă din percepţia unei fraze. Ea rezultă din variaţia înălţimii muzicale a vocii*, adică din variaţiile de ton* laringian sau fundamental al vocii. În franceză, de exemplu, intonaţiile ridicate şi scăzute caracterizează formele interogative şi afirmative. În această primă accepţie, „intonaţia”, „melodia” şi „conturul melodic” sunt considerate sinonime. În sens extins, intonaţia este definită ca o integrare perceptivă globală a diferitelor elemente prozodice. K”.

D. Peraya (G. D. S.)

Intracerebral → Autostimulare

Intragrup

Ansamblul membrilor grupului de apartenenţă al individului, aşa cum se degajă el, la un moment dat, din procesul categorizării sociale. Intragrupul este descris, adesea, ca fiind locul în care apar fenomene de favoritism (sau de sociocentrism), membrii intragrupului fiind în mod deosebit apreciaţi mai bine decât membrii extragrupului. După teoreticienii identităţii sociale, individul îşi atribuie caracteristicile pozitive ale intragrupului şi, în felul acesta, îşi construieşte o identitate pozitivă.

ERSOC

(G. D. S.)

Intricare

Termenii intricare, fuziune sau unire desemnează în a doua teorie freudiană a pulsiunilor* amestecul care se produce între cele două grupuri pulsionale fundamentale, Eros* şi distrugere. Acest amestec face să coexiste investirile aceloraşi scopurr şi obiecte* prin ambele pulsiuni, astfel că puseurile celor două pulsiuni nu pot fi deosebite, chiar dacă sursele lor sunt distincte. Această unire este mijlocul important de legătură al pulsiunii de moarte. Exemplele cele mai caracteristice ale acestei uniri a pulsiunilor sunt sadismul* şi masochismul*, dar se pare că cea mai mare parte a conduitelor normale o activează la un grad sau altul. M. Klein, reluând o idee a lui S. Freud, consideră că acest proces de unire a pulsiunilor începe odată cu debutul existenţei, atunci când *libido*-ul narcisic înregistrează deplasarea* spre exteriorul pulsiunilor de distrugere care, la început, sunt dirijate spre organismul propriu.

J.-M. *Petot*

(G. D. S.)

Intrinsecă (întărire) → întărire Introiecţie

Termen (opus proiecţiei*) introdus în psihanaliză* de S. Ferenczi şi adaptat de

S. Freud pentru a indica un mecanism psihologic cu rol formator al personalităţii*, care antrenează reconstrucţia eu/ego-ului şi serveşte la construcţia supraeului. Mecanism inconştient de încorporare a unui obiect, care constă în a prelua o cât mai mare parte din lumea exterioară şi a atribui sinelui calităţile reale sau presupuse ale obiectului. În *Gestalt-terapie**, Peris a definit introiecţia ca pe una din rezistenţele* clasice constând în integrarea, fără a le transforma cu scopul de a le asimila într-o manieră personalizată, a ideilor sau principiilor altora, lumea exterioară invadând astfel subiectul. Pentru psihanaliză, introiecţia are mai curând o conotaţie pozitivă, în timp ce pentru *Gestalt* este vorba de un proces cu conotaţie negativă.

M. Pujol

(O. D.)

Introspecţie

Acest termen a apărut la început în limba engleză la mijlocul secolului al XIX-lea şi are, în limba franceză, un sens tehnic, desemnând metoda prin care o conştiinţă* se observă pe ea însăşi.

Această metodă de autoobservaţie a avut un rol important în istoria psihologiei: primul care a recurs la introspecţia experimentală sau provocată a fost Alfred Binet, în scopul cunoaşterii stărilor subiective (sau a conţinuturilor conştiente) ale unui individ supus anumitor stimulări sau pe cale de a îndeplini o sarcină precisă; în acest caz, s-a cerut subiectului să dea atenţie* stărilor sale interioare şi să le descrie cât mai fidel posibil. Conţinutul conştient şi raportat constituie obiectivul însuşi al psihologiei introspecţioniste. Această metodă a fost radicalizată la sfârşitul secolului al XIX-lea de către psihologii Şcolii de la Würzburg, precum O. Külpe sau

K. Bühler, iar în Statele Unite, prin curentul structuralist* al lui Titchener.

Ea a făcut obiectul unei critici generalizate la

începutul secolului al XX-lea, susţinută de partizanii unei „psihologii a celuilalt”, a unei psihologii obiective*; în special behaviorismul*, afirmând că acordul dintre mai mulţi observatori este singura probă de validare a unei observaţii*, descalifică introspecţia ca mod de acces la faptele psihologice.

Totuşi, introspecţia e încă folosită şi astăzi în psihologia clinică*, atunci când se cere subiectului să raporteze, în timpul convorbirilor* sau în chestionar*, senzaţiile, sentimentele sau convingerile sale; anumiţi cognitiviştr au recurs, de asemenea, la această metodă, cerând subiecţilor să verbalizeze operaţiile* prin care ei au rezolvat o sarcină.

F. Parol (G. D. S.)

Introversiune

Atitudine psihologică opusă extraversiunii*; tendinţă de a se orienta spre interiorul sinelui, de a acorda importanţă valorilor şi gândurilor proprii, de a se izola de lumea exterioară. În sensul dat de C. Jung, introversiunea se defineşte prin scăderea interesului pentru lumea exterioară şi interiorizarea *libido* – ului care exercită presiune asupra subiectului. H. Eysenck a definit ca introvertiţi acei subiecţi care îşi pot găsi maximumul de trezire* la nivelul de jos al stimulării.

A. Braconnier

(G. D. S

Introversiv (la testul Rorschach) Termen ce aparţine lui H. Rorschach, indicând un tip de rezonanţă intimă* care pune în evidenţă prevalenta răspunsurilor kinestezice* în raport cu răspunsurile referitoare la culoare. El ar fi semnificativ pentru funcţionarea psihicului, mai ales în ce priveşte lumea internă a subiectului, favorizând conduitele intelectuale, creativitatea, producţiile imaginare, uneori în detrimentul afectelor. Subiectul introversiv demonstrează tendinţe de repliere asupra sinelui, căutând, mai curând, sprijin în

interiorul său psihic pentru a găsi satisfacţii pulsionale şi fantasmatice, relativ independent de obiectele externe. Nevroza obsesională* este un exemplu tipic de personalitate* introversivă.

C. Chabert (G. D. S.)

Intuiţie

Proces psihologic prin care o cunoaştere nouă sau o credinţă* apare în sfera de cunoştinţe a unui subiect fără ca el să poată aduce dovezi logice în sprijinul acestei idei. În intuiţia delirantă, caracterul patologic nu se raportează la faptul de a avea o intuiţie, ci la conţinutul său şi la veridicitatea pe care o acordă subiectul acestui conţinut fără să existe vreun suport perceptiv şi fără a socoti necesară verificarea sau justificarea logică.

Acest tip de certitudine* intuitivă poate fi întâlnit în cele mai multe stări delirante, dar e foarte rar izolat, asociindu-se cu alte mecanisme delirante care par să sprijine şi să alimenteze această primă intuiţie.

M.-C. *Hardy-Bayle*

(G. D. S.)

Intuiţie gramaticală

Pentru N. Chomsky, intuiţia gramaticală este procesul care, sub dependenţa cunoaşterii tacite (adică inconştiente) pe care locutorul o are despre ansamblul regulilor* ce determină formarea corectă a frazelor* (v. Competenţă lingvistică), permite subiectului să facă judecăţi de gramaticalitate* asupra întregii fraze. Este vorba deci de o intuiţie a formei lingvistice şi nu a sensului*, intuiţie împărtăşită de toţi membrii unei comunităţi lingvistice.

J.-E. *Gombert* (G. D. S.)

Invariant în sens general, element al unei structuri sau al unui sistem formal care se menţine chiar şi atunci când structura a suferit una sau mai multe transformări (v. Conservare). Această noţiune ocupă un loc central în gândirea ştiinţifică şi în epistemologia* modernă.

Afirmarea principiului inerţiei, al conservării forţei şi masei în transformările chimice, a principiului prerelativist al conservării energiei etc. sunt câteva din marile momente istorice ale ştiinţelor fizice. Pe de altă parte, teoreticienii geometriei şi algebrei din a doua jumătate a secolului al XIX-lea şi-au reconstruit obiectul de studiu pe baza cuplului transformare-invariant. De atunci, conceptul de invariant este legat de noţiunea matematică de grup* de transformare. Autori ca H. Poincaré sau E. Meyerson prevăzuseră deja importanţa grupurilor de transformare şi a invarianţilor pe care se sprijină pentru a explica funcţiile cognitive din punct de vedere psihologic. J. Piaget este cel căruia i-a revenit rolul de a construi un program de cercetare care demonstrează omniprezenţa transformărilor (orice acţiune este transformare), a regrupărilor lor reglate, a constantelor* şi invariantelor multiple care rezultă din aceste regrupări. r.

J.-J. *Ducret* (G. D. S.)

Inventar biografic

Instrument de autoevaluare* care explorează diferite evenimente din viaţă, verificabile cu uşurinţă (curs şcolar, profesional, evenimente familiale, activităţi şcolare

Z

şi de loisir), ceea ce îl face puţin falsificabil. Este utilizat mai ales în scopul selecţiei profesionale. În acest caz, se identifică unele aspecte critice ale meseriei, care sunt convertite în itemi. Aceşti itemi vor fi selecţionaţi fie după relaţia lor cu indici de eficienţă profesională, fie după relaţia lor cu dimensiunile identificate prin analiza muncii (v. Validitate). Aceste inventare s-au dovedit a fi predictori mai buni decât procedeele clasice de culegere a datelor biografice (convorbire*, curriculum vitae).

M. Bruchon-Scnweitzer

(G. D. S.)

Inversiune

În domeniul învăţării” discriminative, inversiunea

constă în schimbarea valorii stimulului: pozitiv* (S +) în stimul negativ* (S) şi cea a S” în S +, după un anumit număr de încercări. Operaţia este repetată, în genere, de mai multe ori, învăţarea inversiunii manifestându-se din ce în ce mai rapid, cel puţin la anumite specii, învăţarea inversiunii a fost propusă ca test al capacităţilor de învăţare în compararea speciilor.

Inversiunea prismatică: în studiul percepţiei vizuale şi al plasticităţii funcţiilor senzorio-motorii, răsturnare în sensul sus-jos sau stânga-dreapta a imaginilor retiniene, obţinută prin interpoziţia prismelor. Această procedură permite relevarea posibilităţilor de modificare a coordonărilor* senzorio-motorii şi de supleantă* sen-*M. Richelle*

(G. D. S.)

Investigaţie

Demers special al analizei psihologice, care constă în explorarea urmelor şi amintirilor. Folosită mai ales în psihologia clinică*, investigaţia vizează interpretarea comprehensivă a dinamicii conduiter unui subiect aflat în situaţie. Ea îşi propune să exploreze structurile şi procesele inconştiente, raportându-le la ansamblul interacţiunilor persoanei cu anturajul său şi cu ea însăşi. D. Lagache, în 1964, a precizat că metoda de investigare se sprijină pe trei criterii: informaţia, coerenţa şi economia în vederea interpretării corespunzătoare regulii de comprehensiune, adică de-a lungul relaţiei subiectului cu psihologul. Atitudinea investigatoare încearcă să stabilească şi să câştige încrederea şi colaborarea subiectului în scopul ca acesta să adere la demersul psihologului, ca problemele sale să poată fi proiectate în situaţia de relaţie stabilită. Ea combină observaţia, convorbirea, produsele şi reacţiile unui subiect plasat într-o situaţie relaţională propice. Strategia de investigaţie se construieşte în jurul trebuinţelor la care psihologul îşi propune să răspundă, al mijloacelor utilizate şi scopurilor

vizate.

J. *Selosse*

(G. D. S.)

Investire

Concept psihanalitic, caracteristic din punct de vedere economic, bazat pe un model energetic care presupune o energie psihică ce poate fi fixată la o reprezentare, la corp, la o parte a corpului sau la un obiect. El indică atât actul de a investi, adică de a încărca cu energie, cât şi cantitatea de energie investită sau, altfel spus, suma excitaţiei, valoarea afectivă.

Prin separarea reprezentării şi a cuantumului de afect* de care este legată, S. Freud a încercat să explice un fapt frapant, în special în isterie*: un eveniment important poate fi indiferent subiectului, în timp ce el este tulburat de un incident minor. S. Freud a fundamentat punctul de vedere economic pe două modele teoretice care sunt principale în psihanaliză, cel de aparat psihic* şi cel de pulsiune*: energia investită este acea energie pulsională care provine din surse interne, exercită o presiune permanentă şi impune aparatului psihic sarcina să o transforme. În a doua teorie a aparatului psihic, şinele este polul pulsional de unde provin toate investirile şi de unde celelalte instanţe (eul şi supraeul) îşi iau energia.

Schimbările în investiri corespund unui fel de balanţă energetică, astfel că atunci când una creşte se diminuează cealaltă; tot aşa

J.-M. *Petot* (D. S.)

stau lucrurile între obiectele exterioare şi obiectele fantasmatice, corpul, eul etc.

Cu toată ambiguitatea ei. această noţiune a înlocuit în psihologia clinică pe cea de intenţionalitate* sau de obiect-valoare din fenomenologie: ea este direct legată de teoria psihanalitică a inconştientului şi explică forţele angajate în activitatea psihică, în legătura cu obiectul de dorinţă, de iubire sau de ură, în transferul* din timpul

curei psihanalitice. Ea a căpătat mare importanţă în teoriile psihosomatice.

B. Brusset (*G.* D. S.)

Invidie

După M. Klein, una dintre emoţiile cele mai primitive şi fundamentale ale copilului mic, descrisă ca o pulsiune primară. Invidia este o nevoie de însuşire a obiectului ideal sau a calităţilor sale, şi în acelaşi timp o intenţie de a-l distruge pentru a suprima presiunea pe care acesta o exercită ca obiect de invidie. Această intenţionalitate distrugătoare face din ea una din primele manifestări ale instinctului de moarte. Dacă invidia este foarte puternică, ea interacţionează în negocierea fazei paranoschizoide*: clivajul dintre un obiect bun şi unul rău nu poate fi menţinut de vreme ce obiectul ideal devine un obiect atacat şi spoliat.

Unele organizări psihopatologice se referă la invidie ca exprimând o funcţionare mentală arhaică, lipsită de capacitatea de a organiza ambivalenţa şi de a controla pulsiunile primare; este cazul unor tulburări limită, al unor stări hipocondriace* şi psihopatice.

Obiectele invidiei îi conferă acesteia o semnificaţie diferită şi se raportează la dezvoltarea sexualităţii infantile: invidie de penis în cazul fetiţei, invidie inversă a băiatului pentru funcţia feminină, „conţinătoare” şi procreatoare. Din perspectivă kleiniană fiecare dintre ele este mai târzie şi consecutivă invidiei primare, spre deosebire de concepţia lui S. Freud, care face din invidia de penis un fenomen primar aflat în centrul teoriei sale despre sexualitatea feminină.

R. Jouvent

(D.S.)

Invidie de penis

Invidia de penis este, după S. Freud, ansamblul sentimentelor de amărăciune şi de ciudă pe care fetiţa le-ar încerca atunci când constată diferenţa anatomică dintre

sexe şi înţelege că ea nu are şi nu va avea penis. În acest sens, invidia de penis este ireductibilă la dorinţa de a avea un penis şi chiar mai mult la dorinţa de a primi un penis prin actul sexual. K. Abraham a distins două forme ale acestei invidii la femeie, în funcţie de cum ea dă loc unor fantasme având ca obiect posesia de penis (tip de realizare a dorinţei) sau unor mişcări ostile penisului pe care ştie că nu-l poate poseda (tip de revanşă). Caracterul primitiv al invidiei de penis a fost contestat de numeroase psihanaliste; M. Klein i-a admis realitatea, arătând totuşi că aceasta nu este decât un derivat relativ târziu al invidiei primare de sân*, comună copiilor mici de ambele sexe, şi contrariul invidiei masculine în legătură cu capacitatea feminină de a purta copii.

Invitaţie sexuală

Invitaţia sexuală se află în poziţia finală a secvenţer comportamentelor destinate copulaţiei, precedând acest act. Această atitudine poartă denumirea de lordoză la rozătoare: femela este imobilă, încremenită, cu labele anterioare îndoite, labele posterioare îndepărtate, coada deviată, dosul curbat. La primate, se numeşte prezentare atitudinea unei femele care se apropie în patru labe, uneori de-a-ndărătelea, se apleacă, cu spatele ridicat şi întors către mascul; îndemnul este întărit la babuini prin tumefacţia părţilor goale şi viu colorate ale regiunii anogenitale. La aceiaşi babuini se observă frecvent că masculii adoptă această atitudine ca un fel de supunere*, pentru a linişti un mascul dominant. La păsări, femela care solicită împerecherea îşi îndoaie labele, se apleacă în faţă, îşi ridică şezutul, îşi îndepărtează coada. În perioada de călduri sau de estru, frecvenţa cu care o femelă, nedispusă încă să accepte copulaţia, solicită acest lucru este un indice de informare a masculului asupra gradului său de maturizare. La porumbel sau la cocoşul-de-munte, femela solicită în timp ce bărbatul îi face curte; în momentul în care acesta din urmă ia poziţia şi se pregăteşte pentru

împerechere, femela se eschivează; manevra se repetă de mai multe ori şi stimulează maturizarea partenerilor. La cufundacul-mare moţat, la care nu există dimorfism sexual şi copulaţia pentru fecundaţie partajată, rolurile sunt interşanjabile – masculul şi femela practică deopotrivă invitaţia: invitantul se culcă la suprafaţa apei sau pe o grămadă vegetală ca un cuib; cu gâtul întins, cu podoaba capului coborâtă, imobil, aşteaptă ca celălalt să efectueze o pseudocopulaţie. Repetarea acestor secvenţe contribuie la maturizarea partenerilor şi întăreşte coeziunea cuplului.

J.-C. *Ruwet*

(*O.* D.)

Ipohondrie

Sindrom constituit din preocupări având drept obiect sănătatea şi care se asociază unei exacerbări a senzaţiilor cenestezice. Ipohondria este definită în mod clasic ca interpretare nefirească de senzaţii sau de semne fizice resimţite ca anormale şi conducând la teama sau la credinţa de a avea o maladie. Etimologia grecească a cuvântului vădeşte şi indică folosirea sa iniţială ca echivalent masculin al isteriei. După recunoaşterea, de către T. Sydenham, a existenţei isteriei la om, ipohondria este considerată ca o afecţiune distinctă, putând atinge ambele sexe. În studiul său din 1899, J. Cotard a definitivat descrierea ei subliniind tendinţa ipohondrului de a determina cauzele maladiilor de care el se socoteşte atins. S. Freud îi atribuie, în 1914. locul de nevroză actuală şi o explică prin modificările investirii libidinale, care se raportează masiv de la obiectele lumii exterioare asupra organelor corporale, în parte sau în totalitate, funcţionând aşadar că zone erogene largi şi loc de descărcare a excitaţiei sexuale. Ipohondria alcătuieşte un ansamblu sindromic pe care îl putem considera în diferite cadre nosologice; de obicei se disting două mari forme: ipohondria anxioasă infiltrată de temeri nosofobice care reclamă reasigurarea şi ipohondria delirantă, veritabil

delir* de interpretare care e însoţit adesea de conduite de revendicare.

J.-F. *Allilaire* (G. N.)

Ipoteză

1. Propoziţie supusă verificării prin proba faptelor. Formularea ipotezei este prima etapă a demersului ştiinţific, urmată de începerea acţiunii prin mijloace adecvate, observaţie* sau experiment*, pentru a o verifica sau a o respinge. Explicaţie* dată cu titlu provizoriu. În aşteptarea unei verificări: în acest al doilea sens, ipoteza, care se dovedeşte explicaţie încă nesigură, se deosebeşte de teorie*, care fie reuneşte şi organizează date confirmate, fie articulează argumente explicative al căror caracter încă speculativ nu este subliniat. Se poate regreta faptul că noţiunea de ipoteză a căzut în dizgraţie, în profitul cuvintelor teorie sau model*, care nu au aceeaşi conotaţie de prudenţă şi scepticism. Distincţia între cele două sensuri menţionate mai sus se bazează fără îndoială pe maniera în care formularea ipotezei provoacă sau nu. În mod practic, deschiderea spre etapa următoare, de verificare empirică. Aceasta presupune că suntem în măsură de a operaţionaliza ipoteza, pe de o parte graţie recurgerii la tehnici de investigaţie disponibile, pe de altă parte graţie punerii în practică a planurilor* de experiment care permit aplicarea procedeelor statistice şi în special testele de ipoteze, în primul caz, referitor la etapa preliminară oricărei observaţii sau experimentări ştiinţifice, ipoteza se poate prezenta, în psihologie ca în oricare domeniu, sub forme mai mult sau mai puţin structurate, de la formulările foarte deschise care premerg experimentelor de încercare până la expresiile matematice care descriu o funcţie de verificat (de ex., ne putem întreba dacă modelul de optimizare* se aplică comportamentelor de căutare a hranei ale unui animal în teritoriu natural). Nu există relaţie *a priori* între nivelul de complexitate sau de ambiţie al ipotezei şi interesul pentru

rezultatele experimentului care *vizează*, verificarea ei.

2. În statistica inferenţială, testele de ipoteze sunt proceduri care permit respingerea sau reţinerea unei propoziţii privind efectul unei variabile, o anumită interacţiune, omogenitatea unei populaţii observate etc. Aplicarea lor presupune că sunt îndeplinite anumite condiţii în recoltarea datelor şi în stabilirea planului de experiment. Ipoteza nulă, care preconizează absenţa unei diferenţe între o valoare specificată a unui parametru şi o valoare empirică, sau între o populaţie de referinţă şi o populaţie înrudită, sau între două eşantioane, este în modul cel mai strict testabilă. Respingerea sa, justificată prin rezultatul testului statistic adecvat, va permite să conchidem cu privire la efectul variabiler independente studiate, la apartenenţa celor două eşantioane la populaţii distincte etc.

3. Dacă noţiunea de ipoteză nu mai este la loc de cinste în metodologia ştiinţifică, ea şi-a găsit în schimb locul în vocabularul psihologiei cognitive*, în care desemnează supoziţia, argumentul implicit ce oferă subiectului ocazia de a face o alegere*, de a lua o decizie* sau de a adopta o strategie* de căutare a soluţiei unei probleme. Termenul fusese deja utilizat în acest sens în 1932, în legătură cu învăţarea* în labirint la animal, de către D. Krechewsky, în urma lui E.C. Tolman. Tipul de reprezentare* postulat aici are puncte comune cu expectaţia* şi cu anticiparea. Când se trece la studiul rezolvării de probleme în stadiul gândirii formale*, cum a făcut-o J. Piaget, ipotezele subiectului sunt deseori explicite sau explicitabile prin întrebări, sau inferabile fără echivoc din conduitele sale nonverbale observabile. Activitatea cognitivă ca obiect de studiu al psihologului se unifică în acest caz cu cea a omului de ştiinţă în conduita de cercetare

M. Richelle (G. N.)

Ipoteză nonparametrică → Nonparametrică

Ipoteză nulă → Semnificaţie, Ipoteză
Ipoteză parametrică – Parametru Ironie

Acest termen se referă, de obicei, la fenomene semiotice foarte variate, care nu au în comun decât „spiritul tendenţios”. În retorică, el exprimă în special figura* antifrazei, prin care se lasă să se înţeleagă contrariul celor spuse („Este un viclean!”). După o concepţie mai nouă, de origine pragmatică*, ironia ar fi un discurs* raportat la o funcţie (auto) parodică: mimând o enunţare*, se evidenţiază caracterul său absurd şi nepotrivit. Această definiţie are avantajul de a sublinia ironiile nonasertive („Haideţi, nu vă jenaţi!”), caracterul nehotărât al semnificaţiei ironice şi ironia „cu dublu înţeles”: orice enunţare poate fi interpretată ironic, cu condiţia să se vadă în ea, în gradul al doilea, imitarea exactă a ceea ce ea ar fi în primul grad. De exemplu, aşa e şi cu prezentul dicţionar, care este evident o excelentă parodie a lui însuşi.

A. Berrendonner

(G. D. S.)

Isterie

Aparţinând, de la origini, istoriei medicinei, termenul de isterie evocă în zilele noastre trei aspecte psihologice: fenomenul de conversie*, o tulburare de personalitate*, şi o stare mentală caracteristică. Conversia constă într-un mecanism psihologic prin care un ansamblu de idei, dorinţe şi afecte este transformat într-un simptom corporal. Ea se manifestă mai ales prin comportamente prezentând aparenţa unor infirmităţi fizice (paralizie, anestezie, afonie) fără semne de atingere organică şi care nu respectă sistematizarea anatomică sau sindromică a maladiilor cunoscute. S. Freud a propus două explicaţii pentru simptomele de conversie: una stabileşte o legătură semantică între simptom şi reprezentarea refulată; cealaltă pune accentul pe un transfer de energie. Simptomul se formează fie printr-o echivalenţă simbolică,

fie printr-o conexiune asociativă.

Conversia isterică poate apărea ca un accident ocazional sau se poate înscrie într-o evoluţie durabilă. Ea se poate actualiza cu ocazia unui eveniment declanşator uşor reperabil sau, din contră, poate surveni fără vreo raţiune aparentă. Ea poate fi mai ales observată în indiferent care tip de organizare patologică a personalităţii, inclusiv în organizarea psihotică, dar se întâlneşte, în principal, în ceea ce s-a numit personalitate isterică.

Personalitatea isterică se caracterizează prin diferite trăsături specifice: sugestibilitate, teatralism, erotizare a relaţiilor interumane, mitomanie. Nu există o corelaţie sistematică între această personalitate şi manifestarea conversiei, în fine, termenul de isterie caracterizează o stare mentală în care regăsim: aptitudinea pentru conversie, adică o juisare inconştientă prin şi în corp. Corpul istericului ar fi excesiv erotizat şi tocmai aceasta i-ar da posibilitatea de a somatiza fantasma; prevalenta refulării” ca mecanism de apărare*; existenţa la aceşti subiecţi a unui conflict care-i determină să fie constant confruntaţi cu problematica bisexuală pe care orice individ normal o resimte şi o rezolvă în perioada adolescenţei. Istericul are greutăţi în a se degaja de acest conflict din cauza dificultăţii sale de a lichida complexul Oedip şi de a depăşi angoasa de castrare.

Numeroase probleme sunt dezbătute în legătură cu isteria: prima priveşte distincţia, propusă de unii specialişti, între isteria reprezentată de conversie (aşa cum a fost descrisă mai sus) şi isteria caracterizată printr-un comportament general în care este vorba de simularea* inconştientă a unei maladii. Acest ultim punct de vedere se aplică în mod special sindromului lui Briquet. Cea de a doua priveşte locul tulburărilor mentale care pot merge de la simpla amnezie* până la somnambulism*, eschivarea şi chiar dedublarea* personalităţii. Cea de a treia, în fine,

priveşte ipotezele patogenice: alături de ipotezele neurobiologice se citează ipoteze patogenice (altele decât cele la care s-a făcut referire până aici, adică ipotezele psihanalitice). Constatarea crizelor de isterie colectivă, a liniilor de demarcaţie uneori dificile între fenomenele de posesie şi fenomenele isterice, într-un cuvânt a aspectelor culturale, conduc pe anumiţi specialişti la ipoteza unei posibilităţi ontogenice naturale pentru isterie, care ar fi mai mult sau mai puţin reprimată potrivit culturilor şi epocilor. Să citǎm, de asemenea, o ipoteză explicativă asupra isteriei fără a ne sprijini pe o înţelegere psihanalitică a acestei nevroze*: aceea a lui P. Janet, care explică isteria prin îngustarea câmpului conştiinţei şi prin tendinţa spre disociere şi emancipare a sistemelor de idei şi a funcţiilor. S-ar putea face apropierea între această ipoteză şi o alta mai recentă, de tip cognitiv, care ar face din neatenţia selectivă mecanismul prevalent al explicării, între altele, a superbei indiferenţe a istericului. Să citǎm, în fine, ipoteza etologică potrivit căreia isteria poate fi explicată ca un comportament de simulare şi un mecanism de diversiune faţă de prădători.

A. Braconnier (G. N.)

Istorie

Istoria se prezintă în psihologie* prin conceptele de geneză*, creştere*, dezvoltare*, cultură* şi civilizaţie: acesta este cadrul condiţiilor de existenţă şi de mediu* specifice în care se elaborează viaţa mentală. Psihologia istorică* a lui I. Meyerson îşi pune problema, în cazul noului, ce este diferit de ceea ce este vechi, cum şi de ce a apărut acest nou. Când este vorba de istorie personală, metoda clinică utilizează anamneză* şi catamneza* pentru a restabili contextul unei conduite* sau a preciza schimbarea unui subiect*: însă S. Freud a arătat că efectul retroactiv remaniază urmele mnezice potrivit cu experienţele noi şi cu accesul la un alt tip de dezvoltare. Dar când istoricul şi psihologul încearcă să gândească

temporalitatea culturală a indivizilor, atunci ei se izbesc de o limită comună. În acest caz, de fapt, trăirea* scapă printre degete şi nu ajungem niciodată la a sesiza „partea tare a lucrurilor moi” (L. Wittgenstein), ceea ce reprezintă totuşi condiţia şi debutul oricărei ştiinţe.

E. Jalley şi *R. Doron* (G. N.)

Desemnează, pe de altă parte, conţinutul narativ ca distinct de actul naraţiunii şi de textul* narativ propriu-zis (v. Povestire); o poveste poate fi tradusă în forme semiotice diferite: în cuvinte, în imagini fixe (bandă desenată) sau mobile (cinema). Noţiunea de fabulă a formaliştilor corespunde istoriei. Un scriitor (Flaubert, de ex.) nu poate atribui unui fapt divers decât istoria sa pentru a face din aceasta un roman (*Madame Bovary*). Pentru a fi vorba de istorie, e nevoie în mod necesar de un indice temporal dublat de un indice de cauzalitate* (aceasta permite să distingem un text narativ veritabil de o povestire de voiaj sau de o simplă relatare cronologică). Diverse cercetări centrate pe producere*, memorare şi comprehensiune* de texte au arătat că elementele istoriei erau stăpânite înainte de structurarea povestirii propriu-zise.

J.-M. *Adam* (G. N.)

Iteraţie (Buclă de ~) → Buclă

Iubire

Iubirea este un sentiment nefericit dacă nu este reciproc, dar care, dacă este împărtăşit şi satisfăcut în majoritatea aşteptărilor sale, aduce fericire; acest sentiment al unei persoane este adresat altei persoane precise şi determină pe prima să dorească să primească de la cea de a doua unele plăceri (sexuale, dacă este vorba de adulţi), tandreţe, admiraţie, cooperare, înţelegere, protecţie sau cel puţin câteva din aceste satisfacţii.

Mai mult decât de psihologie, iubirea a fost descrisă de literatură în toate formele ei (heterosexuală, homosexuală, părintească, filială, narcisică), cu

intensităţile ei (scurtă întâlnire, donjuanism, pasiune violentă), în procesul şi în efectele ei. Iubirea este adesea opusă, într-un fel destul de inexact, urii*; contrariul dragostei este însă nu ura, ci indiferenţa afectivă.

D. Anzieu şi *R. Doron*

(S. D.)

Izolare

Mecanism de apărare* descris de S. Freud ca fiind tipic pentru nevroza obsesională*, în comparaţie cu refularea* care este tipică isteriei. El constă în separarea unei gândiri sau acţiuni de contextul său şi de restul existenţei subiectului. Este vorba de o atitudine care, sub diverse aspecte (pauze, ritualuri etc), stabileşte sistematic şi magic, prin ruptura conexiunilor asociative, un hiatus în derularea gândurilor şi a actelor.

B. Brusset (*G.* D. S.)

Izomorfism →Morfism

Izotopie

Efect al recurenţei aceluiaşi sem* într-un discurs. A.-J. Greimas (1966) a descris-o ca pe un ansamblu redundant de categorii semantice* care fac posibilă lectura uniformă a discursului. Astfel, o serie textuală de tipul: „ordinatorul meu este foarte trist de când calul său nu mai are centură de siguranţă” nu prezintă redundanţele izotopice necesare formulării unei judecăţi de coeziune-coerenţă. Între individul „ordinator” şi proprietatea „tristeţe” există o incompatibilitate semică (/animat/ şi /neanimat/); la fel „centură de siguranţă”, care s-ar situa într-un domeniu compatibil cu „maşină”, este imposibil să fie raportată la „cal”, animal care nu poate aparţine unui ordinator decât dacă se imaginează un univers ştiinţifico-fantastic în care ar fi redefinite raporturile dintre elementele lumii reprezentate. Singura izotopie identificabilă se găseşte în „tristeţe” şi în deposedarea implicată de „nu mai are”. Chiar dacă acoperă fenomene foarte diverse, conceptul de izotopie „se referă întotdeauna la constanţa unei direcţii a

sensului pe care îl prezintă un text atunci când este subordonat unor reguli de coerenţă interpretativă” (U. Eco, p. 128, 1979). El permite descrierea fenomenelor de poliizotopie şi heterotopie (v. Metaforă) foarte frecvente în texte: de la povestirea hazlie (care se produce pe o ruptură izotopică) la parabolă (lizibilă pe cel puţin două izotopii), trecând prin următoarele două versuri ale *Iluminărilor* lui A. Rimbaud: „Curenţii câmpiei, / Şi făgaşurile imense ale refluxului”, în care se încrucişează o izotopie acvatică (curenţii refluxului) şi alta terestră (făgaşurile câmpiei).

J.-M. *Adam* (G. D. S.)

Eco U. (1979), *Lector în fabula*, Bompiani, Milano. Traducere (1985): *Lector în fabula* (trad. M. Bourzacher), Grasset şi Fasquelle, Paris.

— GREIMAS A.-J. (1966), *Semantique structurale*, Larousse, Paris.

Îmbătrânire

Efect normal al vârstei asupra diferitelor funcţii psihologice şi organice, tinzând, deşi într-o manieră foarte inegală în funcţie de subiecţi şi funcţii, spre o scădere a performanţelor şi capacităţilor. Acest declin poate începe după a doua decadă a vieţii. A fost sugerat un efect al vârstei asupra organelor de simţ şi a organelor locomotorii, dar acest efect, numit periferic, pare mai puţin important decât efectele asupra sistemului nervos central. În orice caz variaţii mari există: cu titlul de exemplu, capacităţile numite de agilitate mentală, după un declin către 20 de ani, revin la scorul de origine după 60 de ani, ca şi cum anumite deficite ar fi compensate de beneficiile rezultate din experienţă. Alături de scăderile de performanţă şi de modificările anumitor trăsături ale personalităţii, reducerile capacităţii de învăţare, de memorare şi/sau de amintire sunt cele mai sensibile, atât pentru subiect, cât şi pentru anturaj; intensitatea acestor tulburări poate deplasa limita trecerii de la normal la

patologic, îmbătrânirea patologică cerebrală se manifestă sub diferite forme, dintre care cele mai comune sunt sindroamele demenţiale* (maladia lui Alzheimer*) cu tulburări ale memoriei*, dezorientare temporospaţială, sindrom afazo-apraxo-agnozic.

M. Le Moal N.C.)

Îmbogăţire a sarcinilor

O sarcină îmbogăţită aduce celui care o execută mai multe satisfacţii interne, adică mai multe satisfacţii legate de conţinutul.

muncii. A îmbogăţi munca înseamnă a da operatorului mai multă autonomie, responsabilitate, informaţii asupra activităţii sale şi note de apreciere pentru reuşita în realizarea sarcinilor dificile care i-au fost încredinţate, înseamnă şi a creşte interesul şi semnificaţia a ceea ce el face. Efectele îmbogăţirii sarcinilor asupra moralului şi comportamentului sunt variabile şi sunt modulate într-adevăr de caracteristicile individuale, mai ales de nevoia de îndeplinire.

C. Lévy-*Leboyer* (D. S.)

Împerechere

În special la păsări, ceremonie de parade* care conduce la şi culminează cu copulaţia. Mişcările respective ale partenerilor sunt foarte expresive şi simbolice. Adesea, ele sunt efectul unui proces de ritualizare. La galinacee, ademenirea constă în ciugulirea de pe jos pentru a atrage găina; la stemide, cerinţa* alimentară a femelei apare sub forma simbolică a unui comportament infantil; ofranda* alimentară a masculului este interpretată ca simbolizare a comportamentului parental*; prezentând femelei un mic peşte în cioc, masculul atenuează ceea ce ar putea să apară agresiv în apropierea sa; peştişorul este prezentat simbolic, deoarece el nu este transmis în mod necesar şi nici consumat. Este posibil ca, la origini, în starea de tensiune dintre un mascul şi o femelă care se apropie, cerinţa şi ofranda să apară ca activitate de deplasare*,

asigurând liniştirea şi relaţia, şi că ele au fost selecţionate în fond pentru a juca un rol esenţial de comunicare în noul context. Secvenţa împerecherii nu se construieşte dintr-odată, ci implică maturaţia şi sincronizarea partenerilor. Repetarea sa întăreşte coeziunea cuplului. împerecherea este urmată, adesea, de parade post-copulatorii, care liniştesc şi redirijează tensiunea iscată de scurta apropiere.

J.-C. *Ruwet* (*G.* D. s.)

Împrumut

Acest termen desemnează în acelaşi timp actul de transfer al unei trăsături sau unităţi lingvistice* dintr-o limbă în alta şi trăsătura sau unitatea împrumutată: împrumutul rezultă din interferenţa lingvistică. El priveşte în principal nivelul lexical al limbii şi, spre deosebire de „calchiere", se caracterizează, cel puţin la început, prin voinţa de a menţine intactă forma sau trăsătura străină. Integrarea formei împrumutate se poate realiza în grade diverse, în funcţie de parametrii psiholingvistici (stăpânirea sistemelor lingvistice în contact) şi/sau sociolingvistici (afectare, prestigiul relativ al celor două limbi etc).

D. Peray-a

(D.S.)

Înălţime tonală înălţimea unui sunet sau tonia* lui este acea particularitate a senzaţiei auditive care ne face să considerăm că sunetul este mai mult sau mai puţin grav sau ascuţit, înălţimea unui sunet depinde în mod esenţial de frecvenţa* sa: cu cât aceasta este mai mare, cu atât sunetul pare mai ascuţit. Pentru toate sunetele, senzaţia de înălţime depinde într-o oarecare măsură de intensitatea* sau de nivelul lor de presiune acustică. Iată de ce a apărut ideea de a caracteriza numeric înălţimea unui sunet oarecare printr-un număr egal nu cu frecvenţa sa, ci cu frecvenţa sunetului pur considerat cu 40 dB peste presiunea de referinţă, care dă ascultătorului normal

mediu o senzaţie de înălţime comparabilă. Înălţimea este evaluată, în acest caz, în mai.

R. Genicot (L. C. L)

Încapsulat → Modularitate încarcerare

Reţinerea într-o închisoare, ca urmare a unei decizii penale, este o formă legală de pedepsire a unui condamnat. Justificată raţional de cerinţe de securitate, de schimbare şi de exemplaritate a pedepsei, închiderea în puşcărie, care este un act de represiune socială, izolează deţinuţii de societate şi îi ascunde de lume. Privat de relaţia cu lumea exterioară, subiectul încarcerat se abandonează lui însuşi şi, datorită suprapopulării din penitenciar, este expus la o intimitate forţată cu alţi prizonieri. El devine obiectul unei deposedări simbolice, care se manifestă câteodată prin tulburări de reacţie caracteristice patologiei carcerale. Închisoarea, ca orice mediu închis stigmatizat, produce o subcultură proprie, carcerală, caracterizată prin dominarea de către deţinuţii foarte periculoşi, printr-o deviere a schimburilor, domnia homosexualităţii, glorificarea modelelor antisociale şi răspândirea tehnicilor frauduloase. Existenţa acestei subculturi contravine încercărilor de acompaniament terapeutic ale deţinuţilor, care resimt realitatea carcerală ca o confirmare a unei lumi ostile şi atotputernice.

J. Selosse

(G. D. S.)

Încălzire

Noţiune propusă de profesorii de educaţie fizică şi sport, mai ales: ansamblul de exerciţii, în general motorii, respectiv musculare, destinate să atingă de la început eficienţa maximă de performanţă. Lecţiile de educaţie fizică încep adesea cu o fază globală de încălzire presupusă ca necesară şi se introduce simetric, la sfârşit, o fază de întoarcere la calm. În funcţie de momentele istorice şi de ideologiile didactice, perioada de încălzire a fost mai mult sau mai puţin lungă.

Unele şcoli de psihodramă* înţeleg prin *warming up* practica unei pregătiri a jocurilor de roluri.

Se vorbeşte despre încălzire şi în psihologia experimentală, în legătură cu faza de pregătire prealabilă experienţei propriu-zise.

C. Prevosi

(D.S.)

Încercare într-o procedură* experimentală, unitate de situaţie reprodusă de un anumit număr de ori şi în cursul căreia subiectul îşi dovedeşte performanţa*, care va fi observată şi înregistrată distinct. Subdivizarea unei experienţe în încercări succesive este folosită mai ales când se intenţionează punerea în evidenţă a unei evoluţii a performanţei (memorare*, învăţare*, oboseală*) sau când se doreşte eliminarea unor inconveniente ale unei proceduri continue. Astfel, o procedură de încercări distincte (sau discrete) în care subiectul însuşi comandă începutul încercării, într-o sarcină care solicită puternic procesul de atenţie*, permite minimizarea fluctuaţiilor sau căderilor de performanţă pe care le antrenează o procedură continuă.

Adesea caracteristicile dispozitivului experimental impun subdividerea în încercări succesive: astfel se întâmplă cu tehnicile labirinturilor* utilizate în studiul învăţării. Metodele de condiţionare operantă* au pus la loc de cinste în acest domeniu procedura continuă; dar, din motivele semnalate mai sus, s-a reintrodus aici adesea încercarea discretă: aceasta permite, de exemplu, într-un program de întărire de debit* de răspuns lent, să se analizeze estimarea temporală* a animalului, confundată uneori cu timpul folosit pentru consumarea hranei în procedură continuă. Încercare unică: procedură în care subiectul nu este supus situaţiei decât o singură dată, cum este adesea cazul în metoda numită de evitare* pasivă, în care un animal se vede sancţionat de o stimulare aversivă* intensă pentru un singur răspuns furnizat, înalt probabil

(de ex., părăsirea unei platforme puternic luminate, pentru un compartiment mai întunecat, dar electrificat). Încercare clinică: în studiul experimental al unui medicament, prealabil folosirii sale clinice, fază finală de verificare la pacienţi a efectelor terapeutice aşteptate. Această încercare, pentru a fi concludentă, trebuie să se supună regulilor metodei experimentale şi să includă mai ales grupuri de control riguroase. Acestea implică adesea administrarea unui *placebo** în metoda dublului orb. Respectarea acestor reguli este deosebit de importantă în punerea la punct a medicamentelor psihotrope*, ale căror efecte nu sunt evaluate în general decât în cadrul aprecierilor sau judecăţilor* clinicianului, ale pacientului însuşi sau ale anturajului său.

M. Richelle (D. S.)

Încercare profesională

Eşantion de lucru alcătuit dintr-o sarcină aleasă deoarece este considerată cea mai reprezentativă dintre cele pe care candidatul va trebui să le efectueze în exercitarea activităţii sale profesionale. Probele profesionale, neglijate timp îndelungat în avantajul testelor*, au revenit în centrul atenţiei de când L. Owens le-a dat o bază teoretică dezvoltând noţiunea de coerenţă comportamentală: comportamentul observat în timpul probei profesionale, considerată ca o replică miniaturizată a activităţii reale, ar trebui să se repete în situaţiile ulterioare de muncă.

C. Lévy-*Leboyer* (D. S.)

Încercări şi erori (învăţare prin) învăţare* care se realizează de-a lungul unei succesiuni de tentative când infructuoase, când fructuoase, conduitele manifestându-se în cursul acestora din urmă şi sfârşind prin a birui. Învăţarea prin încercări şi erori ar răspunde, după E.J. Thorndike, legii efectului. În măsura în care tatonările se exprimă aici în comportamente observabile, învăţarea prin încercări şi erori a fost adesea asimilată la un nivel

particular într-o concepţie ierarhizată a conduitelor dobândite şi inteligente, nivel superior condiţionării pavloviene*, dar inferior tatonărilor interiorizate şi anticipatorii care duc la schimbarea bruscă a situaţiei problemă, sau *insight*. Încercările şi erorile nu sunt totuşi inerente învăţării perceptivo-motorii elementare la animal, de vreme ce este posibil, printr-o amenajare convenabilă a condiţiilor în care ea se desfăşoară, să se realizeze o învăţare discriminativă* fără erori.

M. Richelle

(DS.)

Încheiere → Lizibilitate, închidere închidere închidere sau completare pe care o operează percepţia asupra unei figuri incomplete, de exemplu un cerc întretăiat de un segment, sau desenul unui obiect familiar ori al unei feţe care conţine o lacună. Legea* închiderii face parte din legile degajate de psihologii Former (gestaltişti). Ea se impune în mod special atunci când lacuna priveşte o bună formă* (o bună configuraţie – n.t.). Ea este pusă lesne în evidenţă în percepţia liberă, dar într-un mod şi mai convingător în percepţia tahistoscopică.

Prin extensie, completarea de către subiect a orice este dat ca prezentând o lacună, fie că este vorba de un enunţ, de o acţiune descrisă, de un stimul muzical etc. Testele de închidere sau de încheiere, numite şi *doze tests*, sunt folosite pentru a măsura performanţele* în lectură.

M. Richelle

(G. N.)

Închidere (Lege a) → Legi ale percepţiei încorporare

Mod de relaţie cu obiectul* libidinal de-a lungul stadiului canibalic*, încorporarea demonstrează anaclisisul* pulsiunilor* libidinale pe baza pulsiunilor de autoconservare. Ca urmare, ea conservă trăsăturile ingestiei de alimente: plăcere orală, distrugerea obiectului şi asimilarea substanţei sale cu cea a subiectului. Din acest motiv, încorporarea este în esenţă o relaţie imaginară,

facilitată de echivalenţa *pars pro toto* care predomină în inconştient între obiectele parţiale, mai ales sânul*, şi persoanele în cadrul cărora ele nu sunt altceva decât organe sau produse. S. Freud a subliniat că aceasta este prima formă a introiecţiei şi a identificării. K. Abraham a considerat-o prototipul sadismului şi al ambivalenţei. M. Klein, urmându-l, a subliniat importanţa fantasmelor de încorporare în viaţa psihică normală şi patologică (mai ales în melancolie* şi în psihoză*), precum şi a situaţiilor anxiogene pe care le produc. Mai recent, N. Abraham şi M. Torok au stabilit un contrast între fantasmele de încorporare şi procesul de introiecţie (v. Criptă).

J.-M. *Petot* (O. D.)

Încredere (Limite, Interval de ~)

Noţiunea interval de încredere este motivată de ideea de precizie în estimarea* unui parametru. Se caută a se atribui parametrului nu numai o valoare, ci un ansamblu de valori grupate, compatibile cu datele. Acest ansamblu de valori constituie, în general, un interval. Cu cât acest interval este mai strâns, cu atât se poate spune că estimarea este precisă. Tehnic, construirea intervalului se face pornind de la un test al ipotezei*: diferenţa între valoarea parametrului şi valorile estimate compatibile cu datele, la pragul a, nu este semnificativă.

Fiind dat un parametru numeric O, ansamblul valorilor sale compatibile cu datele la pragul a determină un interval de încredere la pragul a. Dacă se ia în consideraţie limita inferioară a intervalului, pentru acelaşi parametru, probabilitatea ca această valoare să fie inferioară parametrului este egală cu la/2; numim această limită de încredere la pragul de a/2. Se poate face la fel cu limita superioară.

P. Bonnet şi *H. Rouanet* (G. N.)

Încrucişare → Factor îndemânare

Termen generic caracterizând precizia ajustărilor* motorii în cursul unor sarcini de indicare, de anticipare-

coincidenţă sau de urmărire, la care există mari diferenţe individuale. Aceste caracteristici nu corespund unor stadii de prelucrare a informaţiei sau unor aptitudini deosebite. Progresele în înţelegerea proceselor de control motric duc la adoptarea unei atitudini critice faţă de acest termen, mai ales din cauza polisemiei sale şi a lipsei de fapte experimentale care să-l susţină.

M. *Durând* (S. D.)

Îndeplinire – Fantasmă îndrumare

Cuvânt englezesc (*Guidance*) francizat în anii 1950, în momentul în care orientarea şcolară* integra, pe lângă sarcinile de examinare şi de diagnostic, funcţii simultan terapeutice şi de readaptare* şcolară, care au determinat pe psihiatri şi pe psihologi să-şi asume faţă de copiii deficienţi şi familiile lor responsabilităţi de consiliere, de susţinere, de ajutor în decizii, chiar de direcţionare, dacă nu a cunoştinţelor, cel puţin a procesului în curs. Aceste cuvinte ale limbii franceze (şi ale limbii române – n.t.) desemnau, fără îndoială, practicile efective, însă încărcătura lor de autoritarism, fie şi temperat, le făceau improprii ideologic faţă de prestigiul nondirectivităţii. Mai puţin conotat şi fără să fi fost necesară dezbaterea lui, termenul de îndrumare s-a impus.

D. tiameline (*G.* N.)

Înnăscut

Literalmente, ceea ce este din naştere. În sens strict, ceea ce este determinat de gene*, independent de orice influenţă a mediului şi de orice experienţă. Calităţile sale sunt fixitatea şi rezistenţa la schimbare, în această accepţie, este opus dobânditului, cele două noţiuni excluzându-se una pe cealaltă. În realitate, ele nu pot fi definite fără referirea uneia la cealaltă şi, departe de a se exclude, ele sunt complementare şi reacţionează una asupra celeilalte. Sunt două procese analoage de adaptare* la mediu, unul care a apărut în cursul istoriei speciei, altul în cursul istoriei individului, înnăscutul este

propriu speciei şi variază în limitele acesteia la fel ca şi celelalte caractere ale sale. El evoluează în ritmul speciei înseşi. Aceasta determină experienţele de încercări şi erori ale fiecărei generaţii, prin producerea pe calea sexualităţii a unei descendenţe neuniforme; indivizii neadaptaţi la mediu nu se reproduc deloc sau se reproduc puţin; indivizii adaptaţi îşi transmit calităţile descendenţilor. Achiziţiile speciei sunt stocate în memorie în secvenţa moleculei de ADN. Ceea ce este înnăscut poate varia de la un individ la altul, încât doi indivizi pot diferi unul de celălalt. Departe de a fi independent de mediu, înnăscutul a fost selecţionat de acesta astfel încât, dacă el va trebui să se exprime într-un mediu comparabil cu cel care i-a guvernat evoluţia, se va dovedi perfect adaptat. Invers, el va părea aberant într-un mediu care ar fi prea deosebit de cel care l-a generat. Rezultă că înnăscutul nu este decât un potenţial închis în genom. El nu se poate exprima în fenotip decât în cursul şi ca urmare a embriogenezei şi etogenezei (v. Epigeneză). Înnăscutul se relevă progresiv şi naşterea sau ieşirea din ou nu sunt, din acest punct de vedere, stadii cruciale. Astfel, comportamentele înnăscute legate de sexualitate nu apar la adult decât după ce s-au format structurile anatomofiziologice indispensabile exprimării lor.

J.-C. *Ruwet* (*O.* D.)

Înregistrare cumulativă → Cumulativă însingurare

Situaţie de ruptură a contactului cu congenerii, însingurarea, denumită şi privare* socială, este uneori provocată experimental la animal, cu scopul de a i se studia consecinţele, de obicei negative, asupra adaptării: astfel, prin izolarea de mamă.

H. Harlow a putut, în anii 1960, să evidenţieze factorii de bază ai genezei ataşamentului la maimuţă. Studiile asupra privării senzoriale implică cel mai adesea însingurarea.

În afară de aceste situaţii experimentale implicând, în cazul omului, subiecţi voluntari, însingurarea mai mult

sau mai puţin completă rezultă în viaţa reală fie din condiţii de existenţă (pierderea partenerului, viaţa solitară în mediul urban, anonim), fie din coerciţie (însingurare carcerală), fie din constrângerile profesionale extreme (zboruri spaţiale), fie din manifestări psihopatologice (delir de persecuţie*). Acestor forme de însingurare le corespund probleme psihologice foarte diferite, care cer eventual o intervenţie sau un sprijin special.

M. Richelle (G. D. s.)

Însumare

Adunarea efectelor a doi sau mai mulţi stimuli. Efectul de însumare senzorială desemnează un fenomen de excitaţie* senzorială care rezultă din două sau mai multe stimulări succesive (însumare temporală), sau din două sau mai multe stimulări aplicate în puncte apropiate (însumare spaţială), acolo unde stimularea izolată era ineficace, însumarea binaurală* sau binoculară* este o creştere a sensibilităţii care se manifestă printr-o coborâre a pragului absolut*, rezultată din stimularea ambelor urechi, respectiv a ambilor ochi. În condiţionarea pavloviană*, însumarea este o adunare a efectelor a doi stimuli condiţionaţi, fie excitatori, fie inhibitori.

M. Richelle (D. F.)

Întărire

În procedura pavloviană*, operaţie care constă în prezentarea stimulului necondiţionat* în continuarea stimulului condiţionat* pentru a întări, a consolida asocierea lor.

În procedura operantă*, operaţie care constă în prezentarea unui întăritor* într-o relaţie particulară cu răspunsul operant, relaţie definită prin contingenţele* de întărire, întărirea pozitivă* constă în prezentarea unui agent întăritor pozitiv după un răspuns*, căruia, în consecinţă, îi creşte probabilitatea de emisie. În întărirea negativă*, este prezentată o stimulare aversivă* la care răspunsul operant permite oprirea (sustragere*) sau

evitarea numai dacă răspunsul operant, numit în acest caz de evitare*, n-a fost dat. În ambele cazuri, probabilitatea emiterii răspunsului operant creşte.

Relaţia între răspuns şi întărire poate varia după programele de întărire. Întărirea este numită continuă* când fiecare răspuns (sau, în condiţionarea pavloviană, fiecare stimul condiţionat) face obiectul întăririi intermitente sau parţiale, atunci când numai anumite răspunsuri (sau anumiţi stimuli condiţionaţi) sunt întărite, pe baza criteriilor de cantitate a răspunsului, de debit* sau de timp* (în care caz el poate fi sau nu periodic*). Întărirea este numită primară dacă introduce un întăritor în mod natural apetitiv* sau aversiv, secundară dacă este vorba despre un întăritor care a dobândit una dintre aceste proprietăţi prin asociere cu o întărire primară. Într-un mod cam ilogic se vorbeşte despre întărire noncontingentă când un întăritor este acordat după reguli oarecare, dar independent de răspunsurile produse. Întărire intrinsecă: întărire inerentă înseşi activităţii operante. B.F. Skinner a denumit astfel întărirea ce se presupune că acţionează în activităţile intelectuale sau artistice care, după ce au fost poate începute cu ajutorul întăririlor exterioare, în continuare par să se autoîntreţină. Noţiunea trebuie apropiată de aceea de trebuinţă* de stimulare şi de activitate.

M. Richelle

(N.C.)

Întărire amânată → Amânat întărire continuă → Continuu întărire dependentă – Dependentă întărire diferenţială → Diferenţial întărire negativă Negativ întărire pozitivă – Pozitiv întăritor

Orice stimul* sau eveniment care, utilizat într-o procedură de întărire*, determină o condiţionare. Termenul este, în general, rezervat domeniului condiţionării operante* sau învăţării instrumentale*, terminologia pavloviană* vorbind despre stimul

necondiţionat. Întăritorul este numit pozitiv când, acordat ca urmare a unui răspuns dat, determină o creştere a probabilităţii emiterii acestuia; este numit negativ dacă determină o creştere a probabilităţii emiterii răspunsului care permite oprirea acestuia sau sustragerea de la răspuns cu anticipaţie (sustragere*, evitare*). Întăritorii pozitivi cei mai eficienţi şi cei mai utilizaţi sunt cei care satisfac trebuinţele* primare: hrană, băutură, acces la partenerul sexual; trebuie adăugate acestora anumite proprietăţi ale stimulilor care au o valoare întăritoare intrinsecă (anumite arome), stimulările compensând privarea senzorială*, accesul la mişcare, autostimularea* intracerebrală. Un stimul oarecare poate, pe de altă parte, dobândi valoare de întăritor secundar* prin asociere cu un întăritor primar. Orice stimul care provoacă în mod natural sau prin asociere o reacţie de retragere poate fi utilizat în mod normal ca întăritor negativ. Termenul întărire este uneori folosit în loc de întăritor dar, pentru exactitate, este nevoie să se facă distincţie între ele.

M. Richelle

(N.C.)

Întâietate (Efect de ~)

Unul dintre efectele asupra reţinerii*, alături de cel al recentei*, legate de ordinea de prezentare a elementelor unei serii de itemi daţi pentru a fi memoraţi. Efectul de întâietate apare în faptul că itemii care ocupă primele poziţii în serie sunt mai bine reţinuţi decât itemii care ocupă poziţii centrale. Itemii prezentaţi pe primele locuri ar fi mai bine reţinuţi deoarece ei nu suportă decât o interferenţă* retroactivă legată de prezentarea elementelor următoare. Elementele mediane sunt supuse atât unei interferenţe retroactive, cât şi uneia proactive.

S. Bredart

(O. D.)

Întâlnire

Denumeşte în fiziologie şi în fizică fenomenele de

corespondenţă* punctuală între unul dintre elementele unei stimulări externe şi unul dintre elementele unui organ sau aparat receptor (impresionarea unei plăci fotografice rezultă, de exemplu, din întâlnirea între fotonii proiectaţi pe placă şi particulele de sare de argint din care aceasta este compusă).

În psihologie, J. Piaget a folosit această noţiune în cadrul modelului său probabilist de explicare a iluziilor* perceptive primare, întâlnirea desemnează în acest caz punctele de corespondenţă (sau de interferenţă*) care se stabilesc între un element al obiectului perceput şi un element al organului receptor (unitate celulară a retinei, zonă corticală corespunzătoare, unitate de transmisie nervoasă sau mişcare oculară*). Într-o sarcină de estimare* a mărimii unui obiect, centrările* succesive (şi aleatorii) ale privirii asupra diferitelor părţi provoacă o creştere exponenţială a întâlnirilor, care explică, în special, fenomenul de supraestimare* absolută. Într-o sarcină de comparare a mărimilor între două obiecte, probabilitatea unui cuplaj* al întâlnirilor complet (adică densitatea întâlnirilor pe obiectul 1 să fie egală cu cea a întâlnirilor pe obiectul 2 pentru aceeaşi durată) este extrem de redusă, ceea ce explică fenomenul de supraestimare relativă sau de iluzie perceptivă propriu-zisă.

În curentele de inspiraţie fenomenologică, acest termen desemnează actul* de intrare în contact intenţională a unui subiect cu un eveniment semnificativ din mediul său; el este utilizat în acest caz cu semnificaţia că, fie ele de nivel fiziologic, psihologic sau social, comportamentele constituie întotdeauna o activitate intenţională de solicitare a mediului. În studiile de comportament social la animal, se disting diferite tipuri de întâlniri, definite prin modalităţile de atracţie* reciproce (naso-anal, naso-genital etc.). La om, se diferenţiază întâlnirea anonimă de întâlnirea autentică. Aceasta din urmă, care se defineşte prin perceperea celuilalt ca

istoricitate individuală, ar fi chiar condiţia instaurării intersubiectivităţii reale.

Grup de întâlnire. Grup cu orientare terapeutică, creat de C.R. Rogers, care pune accentul atât pe evoluţia personală a participanţilor, cât şi pe dezvoltarea comunicărilor şi a relaţiilor interpersonale.

J.-P. *Bronckart* (N. C.)

Întârziere de organizare a raţionamentului întârzierea de organizare a raţionamentului, sau LOR, este o tulburare de inteligenţă* descrisă în 1984 de B. Gibello. Acest sindrom se caracterizează printr-un decalaj între nivelul intelectual normal şi un mod arhaic de organizare a raţionamentului*, care se întâlneşte, în principiu, la persoanele cu debilitate uşoară. Diagnosticul de LOR trebuie luat în considerare când raţionamentul este senzorio-motor după 5 ani, preoperatoriu după 9 ani, concret A după 13 ani şi concret B după 15 ani. LOR constituie, împreună cu dizarmonia cognitivă* patologică, grupul de tulburări de inteligenţă prin anomalia deţinătorilor* de gândire.:,.

b J.-M. Petot

(N.C.)

Întârziere şcolară

Decalaj eventual între vârsta unui elev ajuns la un nivel şcolar* dat şi vârsta teoretică pe care ar trebui s-o aibă dacă ar fi urmat o şcolaritate* normală. Vârsta legală de intrare la şcoală fiind aceeaşi pentru toţi copiii (6 sau 7 ani, după ţară) şi ciclul de bază trebuind să fie parcurs de toţi în acelaşi ritm, întârzierea şcolară măsoară deci numărul de ani dublaţi în şcolaritatea trecută. Prin aceasta ea este un indicator al eşecului şcolar* şi este frecvent invocată pentru a justifica o măsură de orientare*, în opoziţie cu elevii „întârziaţi” se găsesc elevii „înaintaţi”, fie că au început şcoala mai devreme sau au sărit una sau mai multe clase ale ciclului normal.

D. Manesse

(N.C.)

Întoarcere a refulatului

Fenomen care dovedeşte eşecul refulării" şi care constituie punctul de plecare al formării simptomului nevrotic. S. Freud subliniază că refularea în sine nu este patologică dacă este reuşită. Dar cum conţinuturile refulate sunt animate de o energie care le presează continuu să devină conştiente, refularea nu poate fi menţinută decât cu preţul unei cheltuieli energetice constante. Formarea simptomului apare ca o soluţie economică mai facilă deoarece ea realizează compromisul* între exigenţele pulsionale refulate, care găsesc în acesta o satisfacere substitutivă* şi prin urmare deghizată, şi forţele refulante ale eu/ego-ului*, care obţin menţinerea refulării scopului şi/sau a obiectului pulsional primitiv.

J.-M. *Petot* (N.C.)

Întoarcere asupra propriei persoane

Unul dintre cele patru destine de pulsiune* descrise de S. Freud în 1915. El constă în înlocuirea obiectului anterior unei pulsiuni prin subiectul însuşi. Exemplele cele mai tipice sunt masochismul* şi exhibiţionismul*, pe care S. Freud le consideră, în primul caz, ca întoarcere spre sine însuşi a unei impulsii sadice şi în al doilea ca întoarcere spre sine a unei tendinţe voaioriste. În realitatea clinică, întoarcerea asupra propriei persoane este practic indisociabilă de transformarea în contrariu*, care se referă la scopul* pulsional. S. Freud a subliniat că aceste două destine de pulsiune depind de organizarea narcisică* a eu/ego-ului*, purtându-i marca, şi că ele sunt tentative de a asigura apărarea* eului care, la stadii superioare de dezvoltare*, este asigurată prin alte mijloace.

J.-M. *Petot* (N.C.)

Întunecare a vederii

Condiţii de vedere* în care se încearcă o jenă sau o reducere a capacităţii de a distinge detalii sau obiecte, în

urma unei repartizări defavorabile a luminanţelor* sau a unui contrast excesiv. Întunecarea vederii este fie directă, fie prin reflexie, după cum obiectele luminoase şi orbitor de strălucitoare se găsesc aproape de axa vederii sau sunt reflectate în aceeaşi direcţie ca şi obiectul privit. Întunecarea perturbatoare tulbură vederea fără a provoca în mod obligatoriu o senzaţie dezagreabilă; întunecarea neconfortabilă produce o senzaţie neplăcută fără a tulbura în mod obligatoriu perceperea vizuală a obiectelor.

R. Genicot (D. S.)

Învăţare

Schimbare în comportamentul* unui organism ca urmare a unei interacţiuni cu mediul*, care se traduce printr-o creştere a repertoriului său. Învăţarea se deosebeşte de schimbările comportamentale survenite ca urmare a maturizării" organismului, care sunt şi ele îmbogăţiri ale repertoriului, dar în care experienţa sau interacţiunea cu mediul nu joacă un rol semnificativ. Se deosebeşte, de asemenea, de modificările comportamentale survenite ca urmare a modificării stării interne a organismului, fie printr-un mecanism natural de oboseală*, de foame*, de îmbătrânire*, de exemplu, fie prin aportul unei substanţe exterioare care acţionează asupra comportamentelor printr-o influenţă directă sau indirectă asupra sistemului nervos.

Orice învăţare implică memoria. Se poate susţine că învăţarea şi memoria se confundă, într-adevăr, există numeroase contexte în care cei doi termeni sunt interschimbabili. Totuşi, istoria cercetărilor din acest domeniu al psihologiei a dus la dezvoltarea unui sector specializat al studiului memoriei, centrat pe achiziţia de date perceptive sau verbale de către subiecţii umani, în situaţii experimentale diferite de cele folosite în studiul învăţării motorii şi al învăţării la animal.

Istoric vorbind, cu excepţia lucrărilor de pionierat conduse de I. Pavlov asupra condiţionării*, cercetările

asupra învăţării au cunoscut o dezvoltare deosebită în laboratoarele americane între anii 1910 şi 1960, în contextul teoretic al behaviorismului. Ele au fost marcate de:

1. multiplicarea tehnicilor de evidenţiere a învăţării la animalele de laborator: „cutia cu probleme" a lui E. Thorndike, nenumărate versiuni de labirinturi*, cuşca de condiţionare operantă* pusă la punct de B.F. Skinner;

2. descoperirea şi definirea formelor de învăţare caracteristice: învăţare discriminativă*, sustragere*, evitare*, învăţare latentă* etc.

3. formularea legilor, cum ar fi legea efectului a lui Thorndike sau controlul comportamentului prin consecinţele* sale a lui Skinner;

4. elaborarea teoriilor asupra învăţării de care se leagă numele lui C. Hull, E.C. Tolman, Skinner, pentru a nu le cita decât pe cele mai importante.

Ambiţia comună a acestor teorii a fost de a furniza legi generale ale învăţării, aplicabile omului, căci, din comoditate mai degrabă decât datorită interesului pentru cercetarea comparată, animalul era subiectul experienţei. O problemă majoră în această perspectivă este de a şti câte mecanisme de învăţare trebuie deosebite. Problema este încă deschisă. Se poate rămâne la câteva mecanisme fundamentale (obişnuire*, condiţionare pavloviană*, învăţare instrumentală* sau condiţionare operantă*, de ex.) care s-ar aplica la niveluri de comportament cu complexitate crescândă, mergând până la rezolvarea problemelor verbale şi simbolice. Sau se pot invoca mecanisme de învăţare noi de fiecare dată când este atins un nivel superior de organizare şi de complexitate a conduitelor, învăţarea simbolică şi verbală luând locul învăţării perceptive care, la rândul ei, se substituie învăţării motorii prin încercări şi erori*, mai evoluată decât mecanismele asociative elementare ale condiţionării pavloviene, mai complexă, la rândul ei, decât învăţarea

preasociativă constituită din fenomenele elementare ale obişnuirii şi sensibilizării.

Această problemă a mecanismelor şi nivelurilor s-a complicat, sub influenţa etologiei şi a psihologiei comparate*, cu aceea a constrângerilor* specifice care limitează şi canalizează jocul mecanismelor generale în funcţie de formele de adaptare cerute de specie în nişa ecologică* particulară.

Noţiunile de predispoziţie sau pregătire* pentru învăţare s-au impus cercetătorilor care au încercat să articuleze studiul învăţării cu cel al conduitelor specifice programate genetic (instinctive* în terminologia tradiţională).

Diferitele teorii ale învăţării au pus accentul fie pe raporturile temporale dintre stimuli sau dintre stimuli şi răspunsuri (contiguitatea* lui E.R. Guthrie), fie pe raporturile de consecinţă dintre comportament şi întărire* (Skinner), fie pe elaborarea unei reprezentări interne, mentale* a mediului în care se desfăşoară comportamentul dobândit (harta cognitivă* a lui Tolman), fie asupra ignorării regularităţilor mediului de către organism (reprezentare în teoriile cognitiviste ale lui R.A. Rescorla şi A.R. Wagner, N.J. McIntosh şi A. Dickinson). Putem pune la îndoială legitimitatea reducerii la un principiu explicativ unic a unor fenomene de o mare diversitate pe care nicio teorie sintetică nu a reuşit încă să le integreze.

Învăţare latentă: învăţare realizată în absenţa oricărei incitări explicite la învăţare, de exemplu în absenţa oricărei întăriri sau oricărei motivări. Pusă în evidenţă pentru prima dată de Tolman şi C.H. Honzik în 1930 printr-o experienţă clasică în care nişte şoareci, introduşi într-un labirint, fără a primi întăriri alimentare, în timpul mai multor şedinţe cotidiene, furnizau, odată motivaţi prin hrană, o curbă de învăţare mult mai rapidă decât animalele martor, întărite din prima zi. Tolman s-a bazat pe acest fenomen pentru a propune noţiunea de

hartă cognitivă, sau reprezentare mentală, cu statut de variabilă intermediară. Noţiunea a deschis calea concepţiilor cognitiviste* ale învăţării, pentru unii teoreticieni contemporani. Pavlov descrisese un echivalent al învăţării latente sub numele de condiţionare senzorio-senzorială* sau precondiţionare senzorială. Învăţare incidenţă: învăţare care se produce fără ca subiectul să fi fost anunţat că se află într-o situaţie de învăţare şi fără să fie conştient de aceasta. Termenul se aplică în general situaţiilor de învăţare cu subiecţi umani, şi desemnează, de fapt, un fenomen apropiat învăţării latente. Se opune învăţării intenţionate. Învăţare intenţionată: în experienţele cu subiecţi umani, învăţare realizată într-o situaţie în care subiectul este pe deplin conştient, datorită unui consemn sau unui alt procedeu de informare, că rolul lui este de a învăţa, în opoziţie cu învăţarea latentă.

M. Richelle (D.F.)

Neurobiologie a învăţării. Neurobiologia învăţării se preocupă de determinarea rolului sistemului nervos* în acest proces. Trebuie să răspundă la două tipuri de întrebări: care sunt modificările ce au loc în sistemul nervos central în timpul învăţării? Unde intervin aceste modificări? În legătură cu aceste întrebări, cercetările se organizează pe două niveluri:

1. studiul bazelor celulare şi moleculare ale plasticităţii neuronale, realizat în special la nevertebrate;

2. studiul organizării cerebrale care vizează comportamentele, cel mai adesea la mamifere.

Cercetările efectuate asupra a două moluşte marine (Aplizia şi Hermisenda) au permis demonstrarea faptului că învăţarea neasociativă (obişnuire*, sensibilizare*) sau asociativă (condiţionare* pavloviană) este însoţită de schimbări ale funcţionării sinaprice*, care rezultă din modificări intracelulare asemănătoare la cele două specii. Răspunsul condiţionat de retragere a sifonului sau branhiilor la Aplizie şi de suprimare a comportamentului

fototaxic la Hermisenda antrenează o mărire a excitabilităţii sinaptice, datorată unei succesiuni de fenomene moleculare membranoase şi intracelulare. Schimbarea comportamentală sau cea a răspunsului condiţionat şi evoluţia sensibilizării sunt corelate cu modificări precise ale circuitului neuronal implicat între stimul şi răspuns: facilitare presinaptică, creştere a locurilor receptoare şi a zonelor active membranoase, mărire a schimburilor ionice transmembranoase şi creştere a transducţiilor intracelulare. Modificările pot persista mai multe zile.

Un alt tip de facilitare sinaptică, potenţializarea* pe termen lung, este considerat un mecanism esenţial al învăţării rapide la mamifere. Potenţializarea pe termen lung, produsă pornind de la o stimulare electrică de frecvenţă înaltă a căilor aferente, a fost demonstrată pentru prima oară în hipocampul* iepurelui, dar şi în neocortex*, în alte structuri cerebrale şi în sistemul nervos* periferic. Poate persista mai multe zile, chiar săptămâni. Procesele biofizice care controlează un tip de potenţializare pe termen lung sunt analoage mecanismelor memoriei sinaptice postulate de D. Hebb încă din 1949. Modificarea biochimică indusă de potenţializarea pe termen lung se referă la neurotransmiţători*, printre care se numără acizii aminaţi excitatori. Mai multe abordări au permis stabilirea de legături între potenţializare şi comportamente:

1. capacitatea individuală de a învăţa este corelată cu facilitatea inducţiei şi amplitudinea potenţializării;

2. inducţia unei potenţializări favorizează învăţările ulterioare;

3. Învăţarea favorizează dezvoltarea potenţializării;

4. antagoniştii unor receptori ai acizilor amânaţi excitatori blochează potenţializarea şi perturbă învăţarea.

Totuşi, la mamifere, lucrările s-au axat mai degrabă pe cercetarea localizării modificărilor care intervin în

timpul învăţării, decât pe natura lor celulară şi moleculară. Pentru învăţarea de tip pavlovian, datele cele mai precise au fost obţinute la iepure, prin studiul condiţionării membranei nictitante a ochiului. Învăţarea antrenează în unele regiuni ale cerebelului (cortex, nucleu interpus şi zimţat) o activitate neuronală izomorfică la răspunsul condiţionat, dar nu şi la răspunsul necondiţionat. Invers, leziunea aceloraşi regiuni antrenează dispariţia răspunsului condiţionat fără a influenţa răspunsul necondiţionat Au fost identificate traiectele anatomice care corespund activităţii neuronale legate de stimulii condiţionaţi şi necondiţionaţi. Numeroasele experienţe asupra leziunilor realizate pe şoareci şi pe maimuţe au permis sugerarea importanţei unor structuri sau circuite nervoase în învăţarea unor sarcini complexe. În unele concepţii, pot fi desprinse două sisteme anatomice:

1. un sistem care conectează cortexul*, striaţium-ul şi unele structuri asociate sistemului extrapiramidal şi cerebelului;

2. un sistem care leagă cortexul de nucleul bazai magnocelular şi de unele structuri limbice (hipocamp* şi amigdală*) şi diencefalice* (corpi mamilarr şi nucleu mediodorsal talamic*). Primul sistem ar fi implicat în cunoaşterea de tip procedural*, iar al doilea în cunoaşterea de tip declarativ. Neurobiologia învăţării utilizează toate metodele, de la neuroştiinţele* comportamentului la neurobiologia moleculară. Ea abordează una dintre problemele cele mai complexe ale neuroştiinţelor; progresele sale sunt lente şi trecerile de la nevertebrate la mamifere şi de la molecular la procesele integrative rămân foarte dificile. Cunoaşterea biochimică a proceselor în cauză ar putea conduce la o farmacologie a învăţării.

H. Simon (D. F.)

Învăţare comasată → Comasată învăţare fără erori

Procedură de învăţare la sfârşitul căreia subiectul

dobândeşte o discriminare a doi stimuli*, unul pozitiv şi altul negativ, fără a fi furnizat răspunsuri în prezenţa stimulului negativ, spre deosebire de procedura tradiţională, în care subiectul furnizează răspunsuri prin generalizarea* stimulului negativ, eliminate progresiv prin stingere. Pusă la punct de H.S. Terrace (1963) în învăţarea discriminării vizuale la porumbel, această procedură constă în introducerea stimulului negativ de la începutul învăţării, mai degrabă decât după stabilirea condiţionării la stimulul pozitiv, şi la valori de intensitate, durată şi frecventă de învăţare individualizată apariţie care îl fac aproape indetectabil, pentru a atinge gradual valori comparabile cu cele ale stimulului pozitiv. Discriminarea astfel obţinută s-ar distinge printr-o încărcătură inhibitorie şi o reacţie emoţională minimă în prezenţa stimulului negativ.

Procedura a fost transpusă în învăţarea programată* de tip skinnerian şi opusă, în ceea ce priveşte eficacitatea în achiziţia* cunoştinţelor, procedurilor care fac loc erorilor…

M. Richelle (D.F.)

TERRACE H.S. (1963), „Discrimination Learning with and without Errors”. *Journal of the experimental Analysis of Behavior*, 6, 1 – 27.

Învăţare individualizată Autoformare învăţare instrumentală → Instrumentală învăţare prin încercări şi erori → încercări şi erori învăţare secvenţială → Secvenţă învăţare vicariantă → Vicariantă învăţământ

Transmitere de cunoştinţe* teoretice sau practice, de tehnici sau metode, realizată de un învăţător sau un profesor şi destinată elevilor. Acest termen intră într-o primă opoziţie cu cel de învăţare*, proces de însuşire a cunoştinţelor de către elevi, în cea mai mare parte a accepţiilor sale, este determinat de un adjectiv. Astfel vom deosebi:

1. forme dominante de învăţământ: învăţământul

mutual, în care elevii cei mai avansaţi predau colegilor lor mai tineri; învăţământul individual prin care învăţătorul se adresează succesiv fiecărui elev, învăţământul simultan prin care el se adresează unei clase întregi;

2. tipuri de conţinuturi predate: învăţământul general desemnează formaţia intelectuală şi culturală, şi se opune învăţământului tehnic sau tehnologic, orientat spre exercitarea unei profesiuni;

3. niveluri de studiu: învăţământul primar (sau elementar) este cel alcătuit din ansamblul de cunoştinţe considerate indispensabile vieţii într-o societate dată, şi este din această cauză general obligatoriu. Este urmat de învăţământul secundar, apoi de învăţământul superior sau universitar;

4. statutele instituţionale şi administrative ale ansamblurilor de instituţii şcolare: învăţământul public, aflat în sarcina statului, în regiune sau comună, se opune astfel învăţământului privat.

D. Manesse

(as.)

Învăţământ asistat de calculator (IAC) Orice program* informatizat menit să se substituie, cel puţin în parte, profesorului, fie că este vorba de prezentarea materiei (cunoştinţe şi abilităţi), de aplicaţiile sale, sau de exerciţiile propuse în legătură cu ea. Sigla IAC capătă uneori un sens mai larg în desemnarea oricărei activităţi pedagogice desfăşurate pe calculator, inclusiv a programelor aplicative de învăţare independentă (învăţare asistată de calculator

G. De Landsheere

(D. S.)

Învăţământ individualizat

Tehnică de predare care se bazează pe constatarea că elevii aceleiaşi clase nu sunt identici din punctul de vedere al nivelului de cunoştinţe*, al ritmului de achiziţie sau al personalităţii. În consecinţă, există puţine situaţii

didactice care să convină tuturor, în acelaşi moment, şi este preferabil să fie modelate după nevoile fiecăruia. Pe baza unui plan de lucru negociat între unul sau mai mulţi elevi şi profesor, acesta din urmă conduce fiecare elev spre un obiectiv dat, după o progresie şi cu ajutorul instrumentelor pedagogice adecvate, învăţământul individualizat nu implică faptul ca fiecare elev să lucreze separat, cu atât mai mult nu presupune ca profesorul să fie degrevat de sarcinile sale recurgând numai la „instrumentele" pedagogice pe care le poate eventual solicita (fişe autocorective, programe informatice etc.). Munca individualizată nu exclude momentele de predare simultană în clasă. Sistematizat în principiile sale şi sub numele de pedagogie diferenţiată, învăţământul individualizat are ca scop să facă posibilă, prin diversificarea metodelor şi a dezvoltării, achiziţia de programe comune în clase eterogene.

D. Manesse

(D.S.)

Învăţământ programat Redus cu obstinaţie la folosirea „maşinilor de predat" concepute în anii 1950, învăţământul programat este afectat de desuetudine: în primul rând. deoarece învăţământul Asistat de Calculator (IAC*) are o capacitate mai rafinată de a adapta reciproc pe cel care învaţă la programele* pe care este de presupus că le învaţă; mai mult, concepţia învăţământului programat reformulează principiile de bun-simţ ale didacticii*:

1. decuparea materiei de învăţat trebuie să facă loc secvenţei de prezentare celei mai favorabile învăţării*;

2. dezvoltarea (progresul) învăţării trebuie să ţină seama de ritmurile de învăţare, diferite de la un elev la altul;

3. sarcina esenţială a învăţământului este aceea de stimulare a activităţii elevilor;

4. evaluarea* imediată şi, dacă este posibil, pozitivă este generatoare de progres, învăţământul programat

sistematizează aceste patru reguli, ale căror corolare sunt individualizarea parcursului şi dialogul privilegiat cu o maşină care poate fi o „carte confuză” sau, astăzi, un program educaţional informatic.

A insista asupra evaluării imediate, asupra dezvoltării *step by step* şi asupra superiorităţii educaţionale a contingenţelor de întărire* pozitive înseamnă a prefera programarea* lineară, preconizată de B.F. Skinner. A ţine seama în mod prioritar de varietatea parcursului, de la un elev la altul, şi de rolul formator al unei erori corectate înseamnă a prefera programarea ramificată. Bilanţul învăţământului programat poate fi considerat decepţionam, din moment ce

IAC ar deschide perspective superioare şi adaptabile. Dar dezbaterile în jurul maşinilor cu program au permis punerea cu mai multă pertinenţă a unor probleme fundamentale: experimentarea algoritmilor* învăţării, ireductibili la logica simplă de expunere a materiei de predat; rolul fazelor pregătitoare de descoperire liberă, dirijată sau semidirijată; integrarea fazelor de dialog elev-maşină în dispozitive de interacţiune elevi-elevi şi elevi-profesor. Contribuţia Şcolii sovietice, urmărind lucrările mai vechi ale lui L.S. Vîgotski, a restaurat o abordare prin operaţiile mentale şi a propus o teorie a formării prin paliere care rup legătura cu perspectivele strict comportamentaliste ale lui Skinner. Aceasta înseamnă, între altele, că problema învăţământului programat a lăsat pe viitor locul celei a programării învăţământului şi că aceasta din urmă ar deveni – în perspectiva dezvoltării IAC, dar şi în aceea a reluării cercetării didactice* – o problemă centrală a educaţiei şcolare, ca şi a educaţiei adulţilor.

D. Hameline (D. S.)

Înveliş familial → Familie înveliş psihic

Concept elaborat de D. Anzieu ulterior celui de eu-piele*, care reprezintă învelişul tactil. Alte învelişuri

senzorio-motorii se încastrează în acest înveliş originar: învelişurile sonor, vizual, cromatic, olfactiv, de căldură, de suferinţă, de angoasă, de ritm etc. E. Bick a descris sub expresia de a doua piele un înveliş psihic aflat pe musculatură, în lipsa unui eu-piele tactil suficienţi. Din punct de vedere funcţional, trebuie să se deosebească învelişul care primeşte şi filtrează excitaţia (protecţie la excitaţie*) de cel care primeşte semnificaţiile şi păstrează din ele urmele sub formă de inscripţii. Topologia raporturilor dintre cele două învelişuri variază în funcţie de diversele organizări psihopatologice.

D. Anzieu (D. S.)

1

M 1)

Jacksonism

Teorie a organizării neurologice, după numele autorului ei, H. Jackson (1835 – 1911). Acest neurolog englez concepe un model al evoluţiei şi disoluţiei funcţiilor nervoase şi introduce evoluţionismul* şi factorul timp în spaţiul sistemului nervos* şi în organizarea funcţiilor sale. În sens larg, Jacksonismul se bazează pe principiul unei organizări ierarhice a sistemului nervos, după care fiecare nivel integrează un ansamblu de capacităţi care reflectă tot ceea ce un organism dotat cu aceste structuri (şi nimic mai mult) poate să facă. Evoluţia adaugă şi complexitate neurologică, şi complexitate funcţională, şi impune reorganizări necesare ale ansamblului, în aşa fel încât structurile cele mai recente controlează (inhibiţie*) structurile cele mai vechi. În anumită măsură, nivelurile superioare, în afară de aportul lor specific, iau în stăpânire funcţiile nivelurilor inferioare. Ontogeneza reproduce acest proces, integrează la niveluri superioare ceea ce era integrat specific la niveluri inferioare, în sensul stabilirii de planuri. Acestei ierarhii organizatorice a funcţiilor îi corespunde disoluţia patologică în simptome negative, vădind dezordine la nivelul centrilor atinşi (deci la un

anumit nivel de organizare), şi simptome pozitive care atestă activitatea proprie eliberată, necontrolată de acum înainte, a centrilor subiacenţi. Trebuie subliniat că ideile lui Jackson au deschis calea modelului organodinamic al lui H. Ey.

M. Le Moal

(*G.* D. Şi

Jargonafazie

Tip de discurs afazic observat în timpul afazier lui Wernicke în care înlănţuirea cuvintelor, transformarea cuvintelor (v. Parafazie) şi prezenţa neologismelor nu mai permit auditorului să decodifice, să înţeleagă discursul. Jargonafazia se observă, de regulă, într-un context de logoree* cu anosognozie. Echivalentul scris este denumit jargonagrafie.

J.-L. *Signoret*

(*O.* D.)

Jargonagrafie → Jargonafazie Joc

Activitate* comună omului şi anumitor mamifere superioare: el este finalitate fără final, plăcere* de a acţiona în afara muncii. Spre deosebire de diversitatea jocurilor la adult care le maschează esenţa, jocul copilului îşi dezvăluie dimensiunea fundamentală, în mod cronologic. H. Wallon şi

J. Piaget au diferenţiat în joc etapele de trecere a psihismului de la biologic la social, de-a lungul cărora subiectul* depăşeşte relaţiile cu corpul* său şi cu obiectele*, descoperindu-le treptat ficţiunile şi regulile. Această genează* îl îndepărtează pe subiect de ceea ce era funcţional pentru a accede la gratuitate, efort şi chiar disciplină; ea comportă tendinţa spre mai mare (dorinţa de a fi mare) şi elanul uman (mişcarea înainte supraadăugată maturizării fiziologice), subliniate de J. Chiteau (1947), pentru care ambele sunt legate, căci fără dorinţa de a fi mare nu există respect mistic pentru regulă. Din acest motiv, jocul poate avea raporturi strânse cu pedagogia* şi

psihoterapia. În primul caz, se constată că prin joc sunt preluate şi consolidate conduite fundamentale pentru muncă. În al doilea caz, în el se descoperă o formă fundamentală de viaţă, în acelaşi timp cu o formă arhaică a procesului secundar. D.W. Winnicott (1971) concepe jocul în spaţiul* potenţial ca o cale de acces a copilului la creativitate şi la viaţa culturală. Relaţia dintre joc şi „eu" introduce pe copil în viaţa de adult. După R. Caillois (1958), jocurile au vocaţie socială: *lupta* implică competiţia (sport), *întâmplarea* împarte riscul cu o exactitudine riguroasă (jocul hazardului), *imitaţia* determină pe subiect să se creadă şi să-i facă pe ceilalţi să creadă că este altul decât el însuşi (joc de iluzie), j/inx-ul caută panica voluptuoasă a unui vertij de care fiecare s-ar teme dacă nu ar vedea pe alţii cum se înghesuie să-l suporte (alunecări pe gheaţă, acrobaţie). Jocurile implică deci compania altora.

R. Doron şi *E. Jalley* (G. D. S.)

CAILLOIS R. (1958), *Lesjeux et les hommes*, Gallimard. Paris.

— CHÂTEAU J. (1947), Lejeu *de l'enfant après trois ans*. să *nature, să discipline*. *Introduction à la pedagogie*, Vrin, Paris.

— WINNICOTT D.W. (1971). *Playing and RealiP*, Traducere (1971): *Jeu et realite*. *L'espace potenţial* (trad. C. Monod şi J.-B. Pontalis), Gallimard. Paris.

Joc cu bobină (*fort/da*)

În septembrie 1915, S. Freud a petrecut două săptămâni la Hamburg, la fiica sa

S. Halberstadt, unde a observat jocul repetitiv al nepotului său Ernst, atunci în vârstă de 18 luni. Copilul nu-şi folosea jucăriile decât în felul următor: le arunca departe de el strigând „o-o-o-o" (*fort*, adică „s-a dus"); la fel proceda cu toate obiectele mici care îi erau accesibile. Într-o zi, Ernst avea o bobină de lemn, la care era legată o sfoară; el a făcut-o să dispară aruncând-o din pătuţ

strigând „o-o-o-o” şi a făcut-o să apară strigând, *4 a*” („iat-o”!).

S. Freud consideră că acest episod reprezintă forma completă a jocului, în care comportamentul de la început şi cel mai des observat nu constituie decât „primul act”, iar jocul acesta simbolizează plecările şi întoarcerile mamei copilului. Patru ani mai târziu, în *Dincolo de principiul plăcerii*, 1920, S. Freud se sprijină pe acest exemplu pentru a pune problema dacă repetiţia evenimentelor neplăcute din joc este compatibilă cu principiul plăcerir sau dacă este nevoie să se recurgă la ipoteza unei constrângeri a repetiţiei*, independentă de principiul plăcerii.

J.-M. *Petot* (G. D. s.)

Joc de rol

Psihodrama* şi sociodrama* sunt improvizaţii dramatice cu scop terapeutic. Jocul de rol, inventat de J. Moreno, are un scop formativ. Sunt propuse participanţilor scenarii implicând raporturi umane din viaţa socială şi profesională (concedierea sau recrutarea unui salariat, informarea unui străin, reacţia la o solicitare inoportună). Obiectivul este de a antrena participanţii la:

1. preluarea cu mai multă spontaneitate* a rolurilor cerute;

2. inversarea locurilor cu interlocutorii pentru o mai bună înţelegere reciprocă. J. Moreno se bazează pe teoriile sociologice ale lui G.H. Mead şi R. Merton, privind persoana* atât ca „actor social”, cât şi ca „modelator de roluri”.

D. Anzieu

(G. D. S.)

Joc simbolic

Jocul, ca instrument simbolic, exprimă cunoaşterea pe care copilul o are atunci când foloseşte obiecte şi realizează anumite gesturi simbolice, adică într-o manieră necorespunzătoare funcţiei lor proprii, dar asimilată

activităţii reprezentative ce are scop în sine şi este automotivată, care este jocul. Această noţiune este folosită mai ales de J. Piaget într-o terminologie opusă imitaţiei*, aşa cum asimilarea* se opune acomodării. În dezvoltarea* mentală a copilului, jocul simbolic apare între 18 şi 24 de luni şi este evident dominant între 4 şi

7 ani. El succedă jocului de exerciţiu (pură repetiţie psihomotorie) şi jocului cu reguli

J. Voneche

(G. D. S.)

Jocuri (Teorie a)

Un joc este o situaţie formalizabilă în care, în genere, mai mulţi jucători (sau mai multe echipe) se confruntă. Fiecare dispune de un număr oarecare de acţiuni posibile, ale căror consecinţe (câştig, gratificaţie sau pierdere, penalizare) sunt în funcţie de alegerile* făcute de adversar. Studiul strategiilor* utilizate, luarea în consideraţie a acţiunilor posibile şi a consecinţelor lor constituie teoria jocurilor. Principiile fundamentale au fost descoperite în esenţă de J. Von Neumann, în 1928, apoi popularizate prin lucrarea pe care a scris-o împreună cu O. Morgenstern în 1944. Interpretarea teoriei nu este bine stabilită decât pentru jocurile de două persoane cu rezultat nul.

Teoria jocurilor este folosită în special pentru studiul problemelor economice, militare sau psihologice. În psihologia socială, oferă un cadru conceptual care permite descrierea şi explicarea interacţiunilor. Din punct de vedere normativ, caută să stipuleze conduita pe care jucătorii raţionali ar trebui să o aibă pentru maximizarea câştigurilor lor, mai curând decât să descrie conduita efectivă a jucătorilor. Teoria a permis studiul fenomenelor de negociere, al comportamentelor de cooperare* şi competitive*, şi a pus în evidenţă importanţa modelelor de reprezentare* a adversarului privind strategiile utilizate

etc.

D. Defays

(G. D. S.)

Jocuri de alternanţă Categorie de jocurr descrisă de H. Wallon, care constă în alternarea rolurilor* de pacient şi de agent. Ele se dezvoltă în cursul celui de-al treilea an, în perioada care precedă afirmarea identităţii personale, marcată de criza* existentă la 3 ani. Formele lor sunt multiple: a da şi a primi o palmă, a se ascunde şi a căuta, a fugi şi a prinde. Situaţia lor se compune din două faze – activă şi pasivă – încât copilul deţine când rolul de autor, când pe cel de victimă. Aceste jocuri permit copilului să înveţe reciprocitatea rolurilor, complementaritatea raporturilor dintre parteneri. Practicarea alternanţei pregăteşte afirmarea eului personal, introducând la nivelul subiectului bipolaritatea, care este o condiţie în conştientizarea de sine. O varietate specifică a jocurilor de reciprocitate o formează monologurile dialogate în care copilul împrumută vocea sa la doi interlocutori, modificându-şi intonaţia. Aceste jocuri sunt similare jocului cu bobina* descris de

S. Freud la o vârstă mai precoce (1, 6 an).

E. Jalle!

<G. D. S.)

Jocuri educative

Optimizarea de către adulţi a interacţiunii spontane a copiilor cu anturajul şi mediul lor înconjurător, în scopul de a stimula, chiar de a forma mai devreme, abilităţile* motrice, capacităţile* perceptive sau cognitive şi relaţiile cu celălalt. Această intervenţie a adulţilor se poate materializa prin confecţionarea obiectelor a căror manipulare este considerată ca având efecte asupra dezvoltării*, fie datorită încrederii rezultate dintr-o experimentare prealabilă, fie prin aplicarea unei doctrine educative (jocurile Froebel sau Montessori, de ex.).

D. Hameline (G. D. S.)

Jucărie

La origine, termenul indică gluma amoroasă. Astăzi el caracterizează ceva care serveşte pentru amuzarea unui copil. Jucăriile se diferenţiază după scopul lor (educativ, ştiinţific), după publicul lor (fete, băieţi), după modul lor de funcţionare (jocuri de societate, jocuri individuale).

Termenul se aplică şi la testul* psihologic care utilizează jucării manipulate liber sau nu de copilul examinat, fiind folosit fie pentru a măsura dezvoltarea* sa cognitivă, afectivă sau motorie, fie pentru a scoate la iveală, prin proiecţie*, afectele*, atitudinile* şi problemele copilului.

J. Voneche

(G. D. S.)

447

judecată socială

Judecată

Propoziţie evaluativă pe care o emite un observator* referitor la o conduită*, o performanţă*, o trăsătură* etc. a subiectului sau grupului pe care-l observă, sau pe care un subiect o furnizează, în timpul unei experienţe psihologice, despre un stimul* sau o situaţie. Examinarea condiţiilor de producere a judecăţilor în psihologie este strâns legată de teoria măsurir sau, în sens larg, psihometrie. Acest examen a fost condus într-o manieră mai rafinată în domeniul psihofizic, prin metode diverse de estimare* (fracţionare*, partide*, bisecţie*) şi de detecţie* sau de discriminare* (praguri diferenţiale*, egalizare subiectivă*), însăşi coerenţa datelor obţinute în psihofizică prin diverse proceduri de judecată indică faptul că aceasta, departe de a fi expresia unei decizii subiective ireductibile, este rezultatul unor factori folosiţi ca reper şi deci se ridică problema degajării unor legi.

Aceasta are valoare şi pentru judecăţile făcute de către un observator despre conduitele subiecţilor observaţi şi justifică criticile, ca şi pecauţiile metodologice avute în

vedere de fiecare dată când, din lipsa unei măsuri obiective, trebuie luată în consideraţie evaluarea făcută de judecători (explicitare a criteriilor folosite, reperare a devierilor*, cercetare a concordanţei intra- şi interjudecător etc).

Problema nu este mai puţin stringentă în contextul practic al educaţiei, unde a dus la crearea unei discipline proprii, docimologia.

Judecată absolută: în psihofizică*, judecată cerută unui subiect asupra valorii fizice a stimulului (spre deosebire de judecăţile de comparaţie* sau cele relative implicate în metodele de partiţie).

ki. Richelle

(*O.* D.)

Judecată morală

Evaluare* (şi cel mai des autoevaluare*) a conduitelor pe baza criteriilor care relevă valori morale existente într-un grup. Judecata morală trebuie diferenţiată de comportamentul moral şi de sentimentul moral. Un individ se poate comporta rău din proprie iniţiativă (judecată), fără a-şi schimba comportamentul, deoarece nu-l regretă (sentiment).

Studiul judecăţii morale la copil a fost întreprins de J. Piaget în 1932, apoi dezvoltat în Statele Unite, mai ales de către A. Kohlberg. Aceste lucrări arată cum copilul trece de la eteronomie* la autonomie* în trei etape principale: a. stadiul premoral (subiectul nu urmăreşte decât avantajul propriu); b. stadiul convenţional (subiectul nu urmăreşte decât sancţiunile exterioare); c. stadiul autonomiei (subiectul judecă după conştiinţa* sa proprie).

J. *Voneche*

(*G.* D. S.)

Judecată penală însărcinată să apere o anumită ordine socială şi să protejeze pe cetăţeni, justiţia circumscrie, în mod egal, limitele răzbunării" şi incoerenţele sacrificiului. Decizia represivă rezultă dintr-

un proces public referitor la un inculpat* considerat ca fiind vinovat şi răspunzător de actele* sale încât să fie sancţionat. Aprecierea infracţiunii urmărite trebuie să fie obiectivă, materială, socială şi personalizată. Ea dă loc unei dezbateri publice în prezenţa unui avocat al apărării. Judecata penală se sprijină pe probe şi mărturisiri*, inculpatul fiind considerat responsabil de actele sale. În probleme criminale, când există îndoială privind capacităţile de discernământ ale unui prevenit*, autoritatea judiciară poate face apel la experţi pentru a aprecia nivelul de responsabilitate al acestuia şi accesibilitatea sa la o pedeapsă (punitivitatea).

J. Selosse

(G. D. S.)

Judecată socială

Este evaluarea conduitelor* umane după valori şi norme* apărate de membrii grupurilor majoritare, care acţionează asupra devierilor într-o manieră difuză şi informală. Când ea emană de la indivizi al căror statut constă în asigurarea ordinii sociale, judecata socială capătă un caracter mai

justiţie procedural şi formal. Există totuşi criterii interdependente între aceste forme de judecată. Şi una şi alta au ca efect aprecierea şi categorizarea actelor, indicarea devianţilor şi producerea reacţiilor. Psihologia socială* se interesează de atitudinile care conduc la evaluarea conduitelor divergente în funcţie de criterii culturale, etice, de gravitate, de conflicte de interese şi divergenţe de opinii, variabile după grupurile şi statutul evaluatorilor. Variaţiile sociale în ce priveşte permisivitatea, indulgenţa, severitatea sunt polarizate în opinia generală; ele sunt mai aproape de medie la controlorii sociali.

J. belosse

(G.D.S.)

Justiţie

Formarea atitudinilor* şi a sentimentului de justiţie, aprecierea echităţii regulilor de drept şi a folosirii lor variază în funcţie de dezvoltarea* judecăţii morale. Interpretarea diferitelor sisteme de reguli şi însuşirea competenţelor juridice (semnificaţia dreptului, a sancţiunilor, a indulgenţei) participă la procesul de socializare*, regulile sunt. În mod succesiv, restrictive, prescriptive şi relative. Socializarea implică dezvoltarea competenţei de a practica drepturile proprii şi de a apăra demnitatea personală. Norma juridică, nefiind doar prescriptivă şi restrictivă, ci şi atributivă, este sesizată în interacţiunea dintre drepturi şi datorii. Conştiinţa drepturilor este elaborată la trei niveluri: la primul, ele sunt autorizate, la al doilea, acordate, iar la al treilea fondate pe principii abstracte. Criteriile de socializare juridică variază după sex.

J. Selosse

(*G.* D. S.)

Justiţie distributivă – Schimb social

K

Kappa (Efect)

Efectul distanţei spaţiale dintre doi stimuli asupra estimării" intervalului temporal* dintre aceştia: durata* subiectivă creşte în raport cu distanţa spaţială obiectivă. Dacă razele luminoase sunt proiectate succesiv în trei puncte A, B şi C, distanţa A-B fiind inferioară distanţei B-C, intervalul A-B va fi apreciat ca inferior intervalului B-C, chiar dacă el este egal din punct de vedere obiectiv. Efectul kappa se observă şi în modalităţile* auditivă şi tactilă, ca şi în mişcările continue. Efectul invers este efectul tău.

F. Măcar

(G. D. S.)

Kinestezic (Răspuns – la testul Rorschach)

La testul Rorschach*, acest termen defineşte

răspunsurile date de subiectul care ia în consideraţie proiecţia mişcărilor atribuite imaginilor umane (K), animale (kan), sau de obiecte (kob). Kinesteziile sunt subordonate unor conduite psihice diverse, înscriindu-se totuşi într-o dialectică comună: activitatea care le determină pune în evidenţă o anumită mobilitate care permite să fie demonstrată implicarea lumii interioare în dimensiunea sa imaginară şi pulsională. Kinestezia relevă o iluzie (mişcarea nefiind produsă de stimul) şi, prin aceasta, se repercutează în creativitate, în sfera tranziţională, în capacităţile de imaginaţie fantasmatică. În acelaşi timp, mişcările proiectate sunt purtătoare ale dorinţelor subiectului, sub forma pulsiunilor (libidinale şi agresive), fapt care pune în acţiune posibilităţile sale de a dirija conflictele (intra-psihice) şi caracteristicile vieţii sale de relaţie. În sfârşit, kinestezia umană are un sens specific în ceea ce priveşte procesele sale de identificare: reprezentarea sinelui, identitatea, identificările sexuale sunt mobilizate în construirea reprezentărilor umane care subordonează răspunsurile.

C. Chabert (G. D. S.)

Kinestezie

Sensibilitate a organismului faţă de propriile sale mişcări*, bazată pe integrarea informaţiilor proprioceptive* (musculare şi tendinoase) cu informaţiile vestibulare.

M. Richelle (*O.* D.)

Kinezimetru

Dispozitiv destinat măsurării mişcării" dintr-un punct de vedere sau altul, sau privind mai multe aspecte ale ei (direcţie, amplitudine, viteză*). Termenul nu mai este folosit, înregistrarea şi măsurarea mişcării beneficiind astăzi de tehnologii combinate ale imaginii video cu analiza făcută de calculator-*M. Richelle*

(G. D. S.)

Kluver şi Bucy (Sindromul lui)

Ansamblu de simptome observate pentru prima dată în 1939 de H. Kluver şi P.C. Bucy, după leziunea bilaterală a lobului temporal* la maimuţă. El constă în absenţa totală a fricii şi a reacţiilor de atac* sau de apărare*, mult calm, o tendinţă de a duce la gură tot felul de obiecte sau alimente neobişnuite, incapacitatea de a recunoaşte obiectele familiare (similară cu agnozia* vizuală) şi o hipersexualitate fără discriminare, chiar cu obiecte neînsufleţite din mediul înconjurător. La om, acest sindrom indică alterările temporale şi ale structurilor limbice subiacente, dintre care amigdala. În sens mai general, aceste leziuni se raportează la regiunile care ar fi implicate în aferentaţia senzorială şi în neuropsihologia emoţiilor.

M. Le Moal

(O. D.)

Korsakov (Sindromul lui)

Afecţiune asociată, la început, cu tulburări de memorie* şi cu o polinevrită a membrelor inferioare, de unde numele ieşit din uz de psihoză polinevritică a lui S. Korsakov. Această afecţiune este consecinţa leziunilor sistemului nervos, secundare unei dezordini carenţiale a cărei cauză principală este alcoolismul*; leziunile cerebrale descrise de C. Wernicke justifică, de asemenea, denumirea de encefalopatia lui Wernicke-Korsakov. De fapt, denumirea este cea de sindrom Korsakov sau sindrom korsakovian, referitor la o amnezie* anterogradă (sau uitare încetul cu încetul), asociată în forma sa completă cu o dezorientare temporospaţială, cu fabulaţie şi recunoaşteri false. În Franţa, sindromul lui Korsakov şi sindroamele amnezice sunt utilizate adesea ca sinonime. În ţările anglo-saxone, sindromul lui Korsakov subînţelege, de regulă, o etiologie alcoolocarenţială.

J.-L. *Signoret* (G. D. S.)

L

Labă neagră (Test al)

Probă proiectivă* tematică creată de Louis Corman,

Aventurile lui Labă Neagră (ÎN)" prezintă o serie de imagini în care aceleaşi animale (o familie de porci, din care face parte micul Labă Neagră) sunt reprezentate în diverse situaţii. Originalitatea probei constă în metoda sa de aplicare, care se deosebeşte de prezentarea ordonată a planşelor succesive, obişnuită în celelalte teste proiective. Procedura de aplicare a în cuprinde patru faze:

1. prezentarea frontispiciului care reprezintă toată familia, cerând copilului să identifice fiecare membru:

2. se propune copilului să privească toate planşele şi să o aleagă pe aceea pe care doreşte să o povestească;

3. metoda alegerii şi identificării oferă copilului posibilitatea să facă deosebirea între planşele plăcute şi cele neplăcute şi să verbalizeze sentimentele identificatoare;

4. se prezintă planşa „zână", i se povesteşte copilului că în a întâlnit o zână; aceasta îi propune emiterea a trei dorinţe. pe care copilul trebuie să le ghicească. Apoi, sunt puse câteva întrebări de sinteză: „Cine este cel mai fericit? Cine este mai puţin fericit?", „Cine este cel mai amabil? Cine este cel mai puţin amabil?", „Ce va deveni în când va fi mare?", „Ce gândeşte în despre laba lui neagră?" Această aplicare este lungă, dar ea permite administrarea testului deodată, întrucât, dincolo de temele abordate, dialectica mişcărilor proiective şi defensive este esenţială pentru analiza diverselor secvenţe.

În este o probă pertinentă pentru analiza capacităţilor de individualizare, de diferenţiere şi de identificare ale copilului. De altfel, modalităţile relaţiei de obiect cele mai precoce pot fi sesizate în măsura în care numeroasele planşe scot în relief relaţia mamă-copil. Despuierea se face după aceeaşi procedură ca în CÂT. J.-*C. Chabert*

(G.D.s.)

Labirint

Dispozitiv de laborator foarte mult folosit în studiul

învăţării” la animale, mai ales la şobolan şi în tradiţia psihologiei americane behavioriste* şi mai apoi cognitiviste. Principiul general este de a face ca subiectul, eliberat dintr-un compartiment de plecare, să parcurgă un traseu ducând la un compartiment de sosire, unde îl aşteaptă o recompensă* sau o întărire. Există numeroase variante ale labirintului, de la parcursul simplu, la care performanţa se măsoară prin timpul parcursului până la labirinturile cu ramificaţii multiple, la care măsurarea timpului poate fi dublată de cea a erorilor (intrări în fundătură), trecând prin labirinturile cu două ramificaţii (în T sau în Y) la care performanţa se măsoară în termeni de opţiune, dreapta sau stânga, la bifurcaţie. Labirinturile pot fi concepute în aşa fel încât subiectul să nu poată vedea decât secţiunea în care se află sau, dimpotrivă, să poată îmbrăţişa cu privirea tot ansamblul. Labirintul acvatic este umplut cu apă, cu excepţia compartimentului de sosire. În cercetările sale asupra labirinturilor, E.C. Tolman a pus în evidenţă învăţarea latentă* şi a

labirint introdus noţiunea de hartă cognitivă. Interesul teoretic suscitat de această variabilă intermediară sau reprezentare* a provocat în schimb o reînnoire a interesului pentru tehnicile de labirinturi (oarecum abandonate timp de câţiva ani) la cognitivişti, care au adoptat noi variante, cum ar fi labirintul cu opt ramificaţii simetrice al lui Olton.

M. Richelle (S. D.)

Labirint (– vestibular) → Sistem vestibular

LAD → Language Acquisition Device

Lalaţie.

1. Tip de emisiune vocală produsă de copil de la 3 la 6 luni şi care poate fi observată până la emergenţa* limbajului. Primele lalaţii sunt prin esenţă lanţuri repetitive de tip silabic (ta, la, la… pa, pa…); numai spre nouă luni copiii produc lanţuri silabice nerepetitive

(apabuje…). Aceste vocalizări*, care conţin o gamă de expresii sonore mai largă decât cea a limbajului, există şi la copilul surd din naştere, ceea ce sugerează că, la origine, nu sunt răspunsuri dobândite. Cu toate acestea, între lalaţiile copiilor surzi şi cele ale copiilor care aud se înregistrează o diferenţă după 6 luni, vârstă la care a fost evidenţiată o apropiere între contururile prozodice ale lalaţiilor sugarului şi cele ale limbii folosite în jurul lui.

2. Sinonim cu lambdacism: defect de pronunţare a fonemului /.

J.-E. *Gombert* (S. D.)

Lambdacism → Lalaţie

Language Acquisition Device (*LAD*) Dispozitiv înnăscut de achiziţie a limbajului, care, după Chomsky, trebuie postulat pentru a explica aptitudinea copiilor de a achiziţiona cu repeziciune cunoaşterea sistemului lingvistic complex pe care îl constituie orice limbă naturală*, în timp ce datele verbale oferite copilului de către anturajul său nu sunt întotdeauna de cea mai bună calitate. *LAD* este conceput ca

O predispoziţie* cognitivă înscrisă în genele* speciei umane, care stabileşte ce forme pot lua limbile şi care va permite deci copilului să descopere gramatica* limbii speciale la care este expus. Descrierea cea mai explicită, în 1970, a structurii interne şi a funcţionării presupuse a *LAD*, precum şi a relaţiilor sale cu dezvoltarea cognitivă

I se datorează psiholingvistului D. McNeill.

M. Hupet

(S. D.)

Lanţ

Secvenţă lungă şi ordonată de comportamente identice sau diferite. Conceptul a fost introdus de către fiziologii care au studiat înlănţuiri de reflexe în succesiune rapidă. Psihologii interesaţi de secvenţele de comportament dobândit le-au explicat în primul rând în termeni de lanţ de reflexe* condiţionate pavloviene,

reflexul N fiind stimulul condiţionat declanşator al reflexului N + 1. Fiecare verigă a lanţului este controlată *prin feed-backul* reacţiei condiţionate precedente.

Noţiunea de lanţ a fost modificată în contextul condiţionării" operante: elementul N este un stimul discriminativ în raport cu elementul N + 1, şi o întărire în raport cu elementul N – 1. Aceste concepţii ale învăţării diferă deci în privinţa compoziţiei lanţurilor (reflexe condiţionate pavloviene sau răspunsuri instrumentale), dar ele au două puncte comune: elementul N controlează elementul N + 1 şi suprimarea elementului N împiedică apariţia elementelor N + 1 şi următoarele.

H. Lejeune

(*KJ*. În)

Lanţ Markov → Stocastic Lapsus

Eroare involuntară în pronunţarea (*lapsus linguae*) sau scrierea (*lapsus calami*) unui cuvânt, care îi alterează sau îi schimbă sensul. La fel ca la toate actele* ratate, S. Freud descoperă aici prezenţa unui conflict* între o intenţie conştientă şi o dorinţă incon

453

lateralizare ştientă, aceasta din urmă exprimându-se chiar în litera cuvântului. Din punct de vedere al inconştientului, actul ratat este deci un act reuşit.

D. Anzieu

(S. D.)

Latentă (învăţare) învăţare

Latenţă (Perioadă de ~) → Sexualitate

Latenţă (Timp de ~)

Timp care desparte prezentarea unui stimul* de răspuns. Se vorbeşte despre latenţa unui reflex*, ca şi despre un răspuns motor sau verbal oarecare. Trebuie făcută deosebirea între latenţă şi timpul de reacţie*, care este o latenţă ireductibilă, adică timpul minimal între prezentarea unui stimul şi răspunsul voluntar…

M. Richelle (S-D.)

Lateralitate în general asociată cu calificativul de manuală, lateralitatea desemnează prevalenta funcţională a uneia din mâini la om. Calificativul de dreptaci desemnează în felul acesta folosirea exclusivă a mâinii drepte pentru actele funcţionale învăţate: în fapt, folosirea de preferinţă a mâinii drepte apare devreme la sugar odată cu activităţile spontane de explorare-apucare. Caracterul de a fi dreptaci este considerat ca fiind propriu omului de vreme ce implică cel puţin nouă zecimi dintre indivizi. La animal, pot exista prevalente funcţionale lateralizate dar, de obicei, nu sunt nici exclusive şi nici sistematice. Caracterul de stângacr se opune simetric celui de dreptaci. prin folosirea exclusivă a mâinii stângi. În fapt, analiza comportamentală a lateralităţii manuale arată că există, între dreptacii exclusivi şi stângacii exclusivi, un *continuam* de indivizi a căror lateralitate manuală poate fi variabilă în funcţie de activităţi şi împrejurări. Mai degrabă decât de a-i califica drept ambidextri*, ar fi preferabil să se folosească noţiunea de specializare funcţională manuală, exclusivă sau nu. Lateralitatea manuală poate fi influenţată de unii factori patologici care afectează membrele superioare sau sistemul nervos şi de unii factori socioculturali care au făcut ca faptul de a fi stângaci la scris să fie interpretat ca anormal şi chiar într-un fel peiorativ. Un stângaci constrâns să scrie cu mâna dreaptă este adesea calificat de contrariat. Lateralitatea manuală apare ca mărturia lateralizării" cerebrale. Astfel, ca regulă generală, caracterul de dreptaci este corelat cu o specializare funcţională emisferică stângă pentru limbaj, pe când legăturile între caracterul de stângaci şi specializarea funcţională emisferică sunt cu mult mai variabile. Existenţa unor factori genetici la originea lateralităţii manuale este probabilă, dar nedemonstrată, chiar dacă acest caracter familial de stângaci este prezent în aproximativ două treimi din cazuri.

J.-L. *Signoret* (S. D)

Lateralizare

Caracteristică anatomo-funcţională rezultând din asimetria celor două emisfere* cerebrale, numită şi dominanţă* cerebrală sau specializare emisferică, deşi asimetria a fost găsită în regiuni ale diencefalului şi mezencefalului.

În mod clasic, aspectele funcţionale ale asimetriei cerebrale corespund unei lateralizări relative a anumitor capacităţi cognitive* şi comportamentale: limbajul*, capacităţile praxice, scrisul, învăţarea verbală şi memoria* depind de emisfera stângă; capacităţile spaţiale, percepţia formelor în două sau trei dimensiuni, feţele, culorile, muzica, formele tactile, tonalităţile afective, îmbrăcămintea etc. depind de emisfera dreaptă. Lateralizarea există la adult, la copil, la animal. Cercetările neuropsihologice asupra pacienţilor atinşi de leziune localizată şi de secţiuni de corp calos* au permis micro- şi macroanalize ale fiecărei regiuni, cu limitele inerente relaţiilor şi reorganizărilor posibile structură-funcţie. La subiectul sănătos, tehnicile de neuroimagini nu pot delimita subunităţile funcţionale de sarcini cognitive: testele perceptive dihotice* şi tahistoscopice* la un hemicamp implică stimulări lateralizate, aplicate fie simultan, fie succesiv, şi se bazează pe faptul că o stimulare lateralizată este transmisă într-un fel predominant (audiţie şi somestezie) sau exclusiv (vedere) la emisfera contralaterală. Pornind de la aceste experienţe, la care sunt solicitate capacităţile de atenţie*, se observă asimetria de performanţă, iar asimetria funcţională este indusă. Pe baza abordărilor experimentale, au fost propuse numeroase dihotomii dreapta-stânga (verbal-nonverbal, focal-difuz, verbal-videospaţial, analitic-sintetic, raţional-intuitiv, deductiv-creativ etc), deseori prea radicale şi reductive şi chiar ipotetice. Cu toate acestea, la majoritatea subiecţilor, emisfera stângă este specializată în tratarea informaţiei şi analiza de itemi discreţi cu referire

la un aranjament temporal; emisfera dreaptă ar fi specializată într-o prelucrare mai sintetică, pentru a tinde spre configuraţii globale fără a se ţine seama de aspectele temporale, în fapt, fiecare emisferă participă într-un fel dinamic la prelucrarea informaţiei, dar nu se ştie bine până la ce punct specializarea este relativă sau absolută, sau dacă fiecare emisferă este dotată cu numeroase competenţe, cu posibilitatea de a o inhiba pe cealaltă. De altfel, există numeroase diferenţe individuale şi chiar sexuale, sexul feminin având mai puţină asimetrie decât sexul masculin, ceea ce sugerează un rol posibil al hormonilor sexuali în timpul dezvoltării.

Pe plan anatomic, cele două emisfere prezintă diferenţe certe, mai ales în regiunile temporoparietale, mai precis în primul girus temporal, planumul temporal, mult mai larg în stânga, regiune esenţială pentru înţelegerea limbajului. Totuşi, această diferenţă nu este generalizabilă şi există diferenţe individuale. Se pare, de asemenea, că anumite părţi din corpul calos sunt mai mari la stângaci şi ambidextri. În sfârşit, experimentarea pe animale (păsări, rozătoare, primate etc.) şi investigaţiile sistematice anatomice, biochimice şi funcţionale dau la iveală o simetrie anatomo-funcţională cu mult mai răspândită decât s-a prevăzut. Astfel, asimetria descrisă la om ar putea avea origini filogenetice* şi o semnificaţie biologică mai largă.

M. Le Moal

(S. D.)

Lăcomie

Noţiunea de lăcomie face referire la oralitate şi ţine de predispoziţia de a înghiţi calităţile obiectului, oricare ar fi consecinţele. Pentru M. Klein, în opoziţie cu noţiunea de invidie*, lăcomia nu are intenţii distructive şi deci nu este legată de instinctul de moarte. Lăcomia este utilizată pentru descrierea organizărilor orale ale personalităţii şi a devierii lor patologice: tulburări ale conduitei alimentare*, toxicomanie*, noi adicţii.

R. Jouvent (D. F.)

Lărgire a sarcinilor

Sarcinile industriale sunt adesea secvenţiale şi decupate în unităţi de scurtă durată pe care operatorul le execută repetitiv şi monoton. Lărgirea sarcinilor constă în creşterea varietăţii muncii fie prin multiplicarea diferitelor secvenţe atribuite aceluiaşi operator, fie prin lungirea lor în aşa fel încât să se integreze operaţii mai variate, fie prin introducerea unei polivalenţe a operatorilor şi a unei rotaţii a posturilor. Trebuie distinsă lărgirea sarcinilor, care nu schimbă conţinutul* muncii, de îmbogăţirea sarcinilor.

C. Le\y-Leboyer (D. S.)

Leader

Individ care conduce un grup*, din care face parte, pentru atingerea unor obiective specifice. *Lead*erul este numit emergent atunci când el însuşi îşi atribuie acest rol şi se face acceptat de membrii grupului. El este numit desemnat atunci când organizaţia, instituţia sau tradiţia îi atribuie rolul şi responsabilităţile sale. Cercetările asupra caracteristicilor *leader-Hoi* şi asupra stilului de comportament al acestora sunt foarte numeroase. Ele au arătat că nu există trăsături psihologice care să caracterizeze pe toţi *leader-ii* şi niciun comportament care să garanteze eficacitatea *leadership – ului*. Stilul de comportament al *leaderului* şi caracteristicile sale psihologice trebuie să fie adaptate la exigenţele situaţiei. În urma lui F. Fiedler, mai multe modele de contingenţă* au propus unele scheme teoretice care permit să se definească ceea ce, în orice situaţie dată, va face ca un *leader* să fie eficient.

C. Lévy-*Leboyer*

(S. D.)

Leadership

Proces de influenţă socială* prin care un individ conduce un grup la atingerea obiectivelor. *Leadership-ul*

nu implică numai faptul de a pune alţi indivizi să facă ceva, ci şi (ceea ce nu este cazul în relaţiile de autoritate*) capacitatea de a schimba atitudinea membrilor grupului, de a-i mobiliza şi de a-i antrena pentru realizarea unor scopuri comune. De aceea, *lead*erul trebuie să ştie să suscite motivaţiile* şi să-i antreneze pe cei care îl urmează, decât să-i conducă într-un fel autoritar.

C. Lévy-*Leboyer*

(S-D.)

Learning set

Termen englezesc care ar putea fi redat prin atitudine de învăţare indusă, introdus de H. Harlow în 1949 pentru a descrie o facilitare* a performanţer observată în învăţarea relaţiilor sau regulilor la maimuţă şi la copil. Spre exemplu, sunt prezentate două obiecte; sub unul dintre ele este ascunsă o momeală; regula de aplicat este: „momeala se găseşte sub acelaşi obiect ca şi la experienţa anterioară”; după alegerea absolut la întâmplare la prima încercare, aplicarea regulii asigură o reuşită de 100%. La un mare număr de probleme similare succesive, implicând diferite perechi de obiecte, se observă o ameliorare progresivă în sensul aplicării imediate a regulii, atestată de alegerile făcute la a doua încercare. *Learning ser* se reduce, în fapt, la transferul* unei strategii de rezolvare a unor probleme asemănătoare. Din acest tip de fenomene decurge noţiunea de „a învăţa să înveţi”, reluată pe larg de pedagogi în legătură cu învăţatul la şcoală.

M. Richelle

(S. D.)

Lectură

Ansamblul activităţilor oculomotorii şi cognitive care, pe baza extragerii de informaţii grafice, duc la comprehensiunea* unui enunţ. Activitatea oculomotorie se prezintă ca o succesiune de deplasări rapide (sacadele*) şi de pauze sau fixaţir oculare. Sacada este scurtă (50

milisecunde) şi de amplitudine variabilă (de la 5 la 10 caractere, în medie); ea permite ca centrul ochiului (fovea) să se plaseze pe cuvintele de pe rând. Cititorul îşi poate extrage informaţia grafică în timpul fixaţiei oculare a cărei durată medie este de aproximativ 250 de milisecunde. Câmpul util al vederii în timpul unei pauze (sau empan* de lectură) poate fi divizat în două zone: zona foveală, în care acuitatea vizuală este maximală şi care se întinde la circa 3 caractere la stânga şi la dreapta punctului de fixaţie, şi zona perifoveală care poate să meargă până la 25 de caractere la dreapta punctului de fixaţie; empanul de lectură este deci disimetric. Se crede că cele două zone îndeplinesc funcţii diferite: în mod schematic, cuvântul acoperit de zona foveală ar fi obiectul unei analize perceptive amănunţite care vizează recunoaşterea* sa, iar informaţiile extrase din zona perifoveală ar servi la ghidarea ochiului spre următoarele puncte de fixaţie.

Durata unei fixaţii oculare variază în funcţie de nivelul cititorului (ea este mai lungă la cititorul începător) şi în funcţie de dificultatea textului citit. Dar timpul de fixaţie este sensibil şi la unele variaţii lingvistice locale; spre exemplu, un articol este, în medie şi la o lungime egală, fixat mai puţin timp decât un verb. Aceste observaţii arată că viteza lecturii este sub controlul activităţii cognitive. Care este precizia acestui control, şi mai ales este de presupus că timpul de fixaţie asupra unui cuvânt reflectă ansamblul costurilor temporare asociate la prelucrarea cognitivă? Cu toate controversele actuale asupra acestui subiect, timpul de fixaţie (sau cel de expunere la lectură) este folosit (cu ajutorul unor tehnici de înregistrare a mişcărilor oculare sau de autoprezentare segmentată) ca un indicator comportamental (observabil) al activităţii cognitive angajate în timpul lecturii.

Prelucrarea cognitivă se poate descompune în două etape principale: recunoaşterea cuvintelor şi construcţia semnificaţier frazelor. Recunoaşterea cuvintelor (sau

accesul la lexic*) constă din a asocia informaţia extrasă vizual la cea conţinută în lexicul mental*; studiul funcţionării sale a suscitat numeroase întrebări mai ales referitoare la natura informaţiei grafice folosite (litere, grupuri de litere, forme ale cuvântului), la cea a codului în care este transformată (grafemic şi/sau fonologie), precum şi la influenţa contextului în care este plasat cuvântul. În sfârşit, informaţia redobândită odată cu recunoaşterea cuvintelor este combinată pentru a se construi modelul mental al frazei, apoi al textului: această etapă apelează la reguli sintactice şi semantice. – *D. Zagar*

(S. D.)

Lecţie

Selectare şi organizare a unui conţinut de învăţământ, în funcţie de obiective* şi de resurse, lecţia este, în mod tradiţional, unitatea de bază a timpului şi a activităţii didactice. Reducându-se uneori, în limbajul curent, numai la timpul elevului care „îşi învaţă lecţia”, sau numai la timpul cadrului didactic „care predă o lecţie”, ea se înscrie la joncţiunea logicului cu cronologicul. Pe de o parte, ordonării cunoştinţelor în propria lor coerenţă ea îi substituie organizarea disciplinelor în secvenţele lor didactice. Dar, pe de altă parte, transformă o simplă derulare temporară într-o progresie al cărei criteriu, în afară de plăcerea reciprocă, rămâne eficacitatea învăţării” din care a realizat o etapă.

D. Hameline

(S. D.)

Legalitate într-o primă accepţie, caracter a ceea ce este conform legii, în sensul juridic al acestui termen. Prin extensie, în conformitate cu legile, cu regulile morale şi cu normele, pe un plan extern şi superficial, adică fără a se prejudicia adeziunea morală a individului la aceste reguli.

În psihologia piagetiană, acest termen desemnează ansamblul operaţiilor cognitive* care vizează explicarea fenomenelor naturale prin construirea de legi; el se opune

conceptului de cauzalitate. Legalitatea îşi are originea în constatarea relaţiilor observabile şi în „aplicarea” operaţiilor logico-matematice la obiecte. Cauzalitatea depăşeşte nivelul observabilului şi implică o „atribuire” a operaţiunilor (împreună cu transformările lor) acestor obiecte înseşi.

J.-P. *Bronckart* (S. D.)

Legătură/Legare

Asociere* sau relaţie de contiguitate*, sau de la cauză la efect, între două evenimente. Termenul a fost folosit îndeosebi, în mod tehnic, în contextul condiţionării” pavloviene*, pentru a opune legăturile permanente, adică cele înscrise în organizarea fiziologică a subiectului, care există între stimulul necondiţionat* şi răspunsul necondiţionat, şi legăturile temporare care caracterizează cuplul stimul condiţionat – răspuns condiţionat. Acestea din urmă nu se instalează decât cu ajutorul unei învăţărr şi sunt pasibile de stingere.

În modelarea* în grafurr a relaţiilor dintre indivizi în cadrul unui grup, se vorbeşte despre individ de legătură referitor la un membru al grupului care, favorizat, de exemplu, de un ansamblu sociometric, constituie un punct de articulare sau şarnieră între doi indivizi sau subgrupuri, neavând de altfel o legătură directă.

M. Richelle (S. D.)

Legătură (Atac contra)

Aşa cum M. Klein subliniase că invidia* primară de sân vizează mai mult creativitatea* maternă decât organul în sine, tot aşa şi discipolul şi continuatorul său W. Bion, în 1959, grupează sub denumirea de atacuri contra legăturii (uneori în traducere mai puţin exactă: atac contra lanţurilor) atacurile fantasmatice contra sânului, penisului şi gândirii verbale, în scopul de a scoate în evidenţă finalitatea comună a acestor atacuri: distrugerea legăturilor dintre două obiecte. Aceste atacuri inspirate de invidie emană din latura psihotică a personalităţii şi se

leagă în special de ceea ce constituie forma cea mai primitivă a legăturii între *infans* şi sân: identificarea proiectivă*, şi de capacitatea sânului (şi, în transfer, cea a analistului) de a introiecta* identificările proiective.

J.-M. Petot

(S. D.)

Lege în vocabularul ştiinţific, termenul este folosit cu un sens diferit de cel juridic şi etic pentru a desemna un enunţ care descrie o relaţie între fenomene, considerată în general validă. Legea poate îmbrăca forma unei propoziţii declarative sau poate fi exprimată printr-o formulă matematică sau logico-matematică. Spre deosebire de legile juridice sau morale, legile ştiinţifice au deci valoare constatativă, nu imperativă. Termenul nu este totuşi lipsit de conotaţii normative. Ideea că fenomenele naturale se supun unor legi derivă, în istoria gândirii umane, dintr-o concepţie ordonată a lumii, supusă voinţei Creatorului (se referă la cuvintele celebre ale lui Einstein „Dumnezeu nu joacă zaruri”). Este subînţeles orice demers ştiinţific bazat pe supoziţia că fenomenele sunt reproductibile şi pot fi reperate în invariante. O lege ştiinţifică este o generalizare la care nu a fost încă descoperită vreo excepţie. Când o ştiinţă trece printr-o perioadă a istoriei sale în care o paradigmă* foarte coerentă domină, nu este neobişnuit ca legile să dobândească, fără să ne dăm seama, valoare de reguli absolute, pe care o vor pierde odată cu descoperirea sau luarea în calcul a unor elemente care îi scapă. Mai insidioasă este folosirea abuzivă a cuvântului lege în cazul generalizărilor aproximative, care lasă să se creadă că sunt stabilite în timp ce numeroase date le contrazic. Problema epistemologică rămâne în întregime aceea de a şti dacă legile ştiinţifice sunt, în sens strict, legi ale naturii sau legi ale spiritului uman prin care ordinea este introdusă în natură. Această problemă este centrală pentru psihologie din două motive, pe de o parte este implicată ca şi alte ştiinţe, întrucât formulează numeroase legi proprii

domeniului său, şi pe de altă parte este implicată prin obiectul său în elucidarea naturii şi originii gândirii ştiinţifice care produce legile. Psihologia contemporană a produs, în această problemă, concepţiile cele mai opuse. Unele caută să retraseze în dezvoltarea individului, iar de aici a speciei sau a viului, construcţia instrumentelor raţiunii; este poziţia susţinută de J. Piaget. Altele postulează structurile preformate, înnăscute, ale spiritului oferind subiectului instrumentele – confundabile pentru unii (cum ar fi N. Chomsky) cu limbajul – care îi permit să gândească lumea: aceste structuri, cărora eventual li se atribuie o realitate organică neuronală în aşteptarea unei confirmări, se prezintă ca o versiune modernă a conceptelor *a priori* ale lui I. Kant.

Chiar dacă psihologia păstrează din trecutul său, ca şi alte ştiinţe, legi devenite clasice (dar al căror grad de generalitate este în prezent nuanţat), cum ar fi legea efectului*, legea acţiunii de masă*, legile grupării perceptive sau legile desemnate sub numele celui care le-a formulat primul, ea ezită să folosească un termen care era în acord cu încrederea totală pe care ştiinţa secolului al XIX-lea o avea în ea însăşi, dar care nu a rezistat punerii în discuţie a filosofiei ştiinţelor secolului al XX-lea (v. Model, Ipoteză).

M. Richelle (D. F.)

Lege a efectului → Efect Lege a exerciţiului → Exerciţiu lege a identităţii

Lege a identităţii → Identitate

Lege a percepţiei Formă (Psihologie a)

Lege a recapitulării → Biogenetică (Lege)

Lege a regresiei → Regresie

Lege biogenetică → Biogenetică (Lege)

Lege simbolică

Face referire la ordinea culturală care dă sens interdicţiei, dar ea nu este o repetare a ordinii elementelor vieţii; ea îşi organizează interpretarea prin medierea*

limbajului şi prin codificarea locurilor dintr-o1 structură. Prohibiţia incestului instituie o lege reprezentată de o instanţă* de interdicţie care obligă la recunoaşterea celuilalt ca fiind loc al legii. Astfel, fiecare individ stabileşte un raport singular şi general faţă de aceasta. Caracterul simbolic all legii este legat de un proces de conversie*: copilul accede la o castrare simbolică oedipiană integrând o castrare imaginară legată de funcţia semnificativă a tatălui recunoscut în poziţia de terţ în cuplul mamă/copil. Acest tribut plătit legă structurează dorinţa* şi valorizează alegerile care dau o semnificaţie* contractului simbolic şi interdicţiei. Procesele de simbolizare* şi de socializare* sunt astfel strâns unite şi participă la construirea imaginilor legitime, legate de statutul* reprezentărilor referenţilor matriciali (tată, mamă, copil). Iată de ce, după J. Lacan, funcţia socială a simbolicului se exercită într-o structură dată şi interpretarea ei este de ordin istoric. Socialul se organizează în jurul semnificaţiei umane simbolice. Într-o perspectivă psihodinamică, relaţia cu legea simbolică este indisociabilă de structurai psihică a subiectului. În funcţie de statutul său, genital sau pregenital, comportamentul* se orientează fie către obligaţie, refulare*, sublimare*, fie către refuz*, proiecţie* şi clivaj* al eu/ego-ului.

J. Selosse (D. F.)

458

Legitimare

Procedură juridică destinată schimbării statutului unui copil natural în copil legitim al unuia sau al celor doi părinţi ai săi.

J. Selosse

(S. D.)

Lent (Somn) → Somn

Lentoare psihomotorie

Denumeşte o proprietate particulară a anumitor acţiuni, articulată la alte conduite caracteristice care au

drept rezultat o atitudine globală de apatie a subiectului deprimat, cu reducerea şi sărăcirea mimicii, a motricităţii*, a gesticii, a posturii*, a elocuţiunii şi a ideaţiei.

Această atitudine globală este cu atât mai evidentă cu cât se opune, punct cu punct, hiperactivităţii şi accelerării gestuale, mimice, verbale şi de idei a maniacului. Ea corespunde unei pierderi a legăturii şi a articulării asociative între acţiunile succesive, fiecare act lungindu-se datorită faptului că nimic nu vine să-l înlocuiască, lentoarea apărând ca secundară unei diminuări a incitărilor care produc de obicei o secvenţă de activitate.

Lentoarea nu trebuie confundată cu alte forme de încetinire observabile în psihopatologie: o tulburare intelectuală poate antrena o altă formă de alienare apatică, precum în confuzia mentală sau în stările de demenţă.

De asemenea, se observă alte modificări ale sistemului de activitate în disocierea schizofrenică* sau în inhibiţiile* nevrotice.

Se poate crede că este vorba despre o formă activă şi intenţională de răspuns la exprimarea unei pierderi, răspuns emoţional care ar conferi depresier o semnificaţie analoagă celei a angoasei. Ca răspuns adaptativ, lentoarea ar fi deci un sistem de atitudine şi de ripostă activă a cărui expresie maximală corespunde stuporii melancolice.

J.-F. *Allilaire* (N.C.)

Leptozom → Constituţie

Levier de răspuns

Dispozitiv care echipează o cuşcă de condiţionare operantă*, destinată primirii răspunsului de suport al animalului, definit ca răspuns operant Acest *manipidandum** a fost adoptat de B.F. Skinner încă din anii 1930 şi a devenit de uz curent în experienţele referitoare la speciile la care acest tip de acţiune motorie este uşor de executat, mai ales la şobolan, pisică, maimuţă. Forţa

necesară pentru a acţiona levierul (în general pentru a închide un circuit electric) trebuie ajustată la forţa musculară a animalului, iar forma şi poziţia levierului trebuie ajustate la morfologia acestuia.

M. Richelle (S. D.)

Lexem în sens larg, un lexem desemnează o unitate ce poate fi asimilată cu cuvântul. A. Martinet a propus, în 1960, să se facă o distincţie între „moneme”, unităţi ale primei articulări (v. Dublă articulare), lexeme, care aparţin lexicului şi morfeme*, care sunt unităţi gramaticale. De exemplu, în monemul „a munci”, lexemul este „muncă”, iar morfemul, terminaţia „— i”. Lexemele aparţin unor inventare nelimitate, în timp ce morfemele fac parte din inventare finite. Uneori lexicul se opune vocabularului*, într-o opoziţie limbă-cuvânt.

D. Peraya

(S. D.)

Lexic

În accepţia sa generală, lexicul (sau dicţionarul) poate fi definit ca ansamblul cuvintelor în uz într-o limbă. Într-un sens mai restrâns, el se compune numai din lexeme* (cuvinte pline din punct de vedere semantic) exceptând morfemele* (cuvinte gramaticale). În concepţia anumitor lingvişti, competenţa* subiectului vorbitor include o componentă lexicală, în ocurenţa unei structuri organizate de unităţi lexicale dotate cu trăsături sintactice, semantice* şi fonologice* precise. Această componentă a fost descrisă de anumiţi psihologi sub termenul de lexic mental. Lexicologia şi lexicografia sunt subdisciplinele lingvisticii care tratează organizarea lexicului.

J.-P. *Bronckart* (S. D.)

Lexic mental

Este o memorie* de lungă durată în care este stocat ansamblul informaţiilor* pe care le posedă un locutor* asupra cuvintelor limbii sale. La fiecare cuvânt (sau morfem*) sunt asociate un cod* fonologie şi un cod

grafemic, precum şi toate informaţiile asupra proprietăţilor sintactice şi semantice referitoare la folosirea acestui cuvânt. Felul în care sunt organizate elementele lexicului mental ţine de lucrările asupra memoriei semantice*; A.M. Collins şi M.R. Quillian descriu această organizare în termeni de reţea* ierarhizată (ex.: canarul şi vrăbiuţa sunt legate de pasăre, pasărea şi pisica de animal etc).

D. Zagar (S. D.)

Lexicografie – Lexic

Lexicologie → Lexic

Liberă asociere (Regulă de ~) → Regulă fundamentală

Liber (Rapel) → Rapel

Libertate (Grad de ~) → Grad de libertate

Libertate supravegheată

Expresie paradoxală care califică, în drept, o măsură de educaţie aplicată minorilor delincvenţi şi care constă din a menţine pe tânăr în mediul său de viaţă natural sau supletiv, încredinţând unui delegat grija de a-i ajuta şi controla dezvoltarea şi integrarea. Ordonanţa franceză din 1945 distinge:

1. libertatea de educaţie, care constituie o măsură definitivă;

2. libertatea de observaţie, provizorie, ordonată fie de judecătorul de instrucţie, fie de judecătorul de copii, pentru a lua o măsură de încadrare oportună sau de observare a conduitei sociale a minorului pe o perioadă determinată. Această experienţă este cea care a permis dezvoltarea observaţiei în mediu deschis şi practica socioeducativă a controlului judiciar;

3. libertatea de încercare, care recunoaşte infracţiunea, dar fixează un termen la capătul căruia judecătorul va da verdictul definitiv. Această practică a servit la introducerea măsurilor specifice de control judiciar. Semilibertatea caracterizează situaţia subiecţilor

încredinţaţi unor structuri de încadrare educativă sau de tratament, subiecţi care îşi exercită activităţile sociale sub control, dar în libertate.

J. Selosse

(S. D.)

Libido

Termen latin (semnificând dorinţă, asemănător, din punct de vedere fonetic, cu termenul german *lieben* = a iubi) utilizat de S. Freud pentru a desemna energia* psihică a pulsiunilor* sexuale. *Libido-ul* este pentru pulsiunile sexuale ceea ce foamea este pentru trebuinţele alimentare, în prima teorie freudiană a pulsiunilor, *libido-ul* este unul din cei doi termeni fundamentali ai conflictului psihic, care opune pulsiunile sexuale pulsiunilor eu/ego-ului (cele de autoconservare*). Eul se opune cerinţelor libidinale în numele exigenţelor proprii de autoconservare şi de adaptare la realitate. După descoperirea narcisismului*, S. Freud nu a mai putut menţine o distincţie atât de clară între interesele eului şi *libido*, din care o parte este investită narcisic asupra eului: a trebuit să admită că un conflict psihic opune adeseori anumite pulsiuni libidinale obiectale unor pulsiuni libidinale narcisice, aliate intereselor eului. Studiul narcisismului a dus de asemenea la afirmarea de către S. Freud a unei constante* a cantităţii de *libido* disponibil în aparatul psihic pentru investiri*: cantitatea totală a investirilor obiectale este invers proporţională cu investirea eului, astfel încât suprainvestirea* eului (de ex., în bolile organice) nu depinde de obiect.

Unii psihanalişti, ca P. Federa, au respins această concepţie.

În a doua teorie a pulsiunilor, *libido*-ul, continuând să intre episodic în conflict cu pulsiunile de autoconservare, este totodată aliatul lor în cadrul conflictului psihic fundamental, care le opune pe amândouă, în calitatea lor de pulsiuni de viaţă, pulsiunilor de moarte* sau de

distrugere.

J.-M. *Petot* (D.F.)

Ligând → Antagonist Limbaj

În terminologia ştiinţifică, acest termen desemnează capacitatea cu care este înzestrată orice fiinţă umană normal constituită, de a învăţa şi de a folosi unul sau mai multe sisteme de semne* verbale pentru a comunica cu semenii săi şi a-şi reprezenta lumea. Capacitate a speciei umane, cu caracter universal, limbajul trebuie deosebit de limbile naturale* şi de vorbire. Limba naturală este sistemul de semne special adoptat de o comunitate: ea prezintă un caracter social şi istoric. Termenul de vorbire, în sfârşit, desemnează comportamentele concrete de folosire a limbii de către un individ. Se va mai face distincţia şi între limbaj şi „limbă", concept introdus de F. de Saussure (1916) pentru a desemna caracteristicile comune ansamblului limbilor naturale.

Statutul însuşi al limbajului continuă să facă obiectul unor aprige dezbateri ştiinţifice. Un prim curent consideră aceasta. facultate*" drept caracteristica definitorie a umanităţii; ea ar fi permis dezvoltarea ansamblului potenţialităţilor umane. Datorită unor mutaţii genetice aleatorii, omul ar fi fost dotat cu un echipament biologic specific, care l-ar fi făcut apt să producă şi să înţeleagă orice tip de frază. Gramatica generativă* a lui N. Chomsky se străduieşte mai cu seamă să descrie această competenţă* înnăscută. Cu o optică mult mai „evoluţionistă", un al doilea curent consideră, dimpotrivă, limbajul ca o consecinţă a dezvoltării cognitive. În concepţia lui

J. Piaget (1946) fiinţa umană este înzestrată cu puternice capacităţi funcţionale, ce fac posibilă emergenţa* unei funcţii simbolice* generale, din care limbajul nu ar fi decât un aspect. Acestor curente care pun accentul pe determinarea internă a limbajului, li se opun cele care văd în el mai ales produsul complex de învăţărr

acumulate de umanitate de-a lungul istorier sale. Această poziţie, adoptată mai cu seamă de behaviorism*, a fost dezvoltată cu precădere de susţinătorii interacţionismului social. (L. S. Vîgotski, 1934). În concepţia acestora din urmă, procesul de hominizare* s-a caracterizat, mai întâi, prin dezvoltarea unor noi forme de cooperare socială (noi activităţi) care au făcut posibilă folosirea de unelte, apoi dezvoltarea limbajului. Pe plan funcţional, primele două curente consideră înainte de orice limbajul ca un instrument de reprezentare*, pe când celelalte două curente văd în el mai întâi un sistem de comunicare*, adică un sistem de acţiune asupra congenerilor.

În psiholingvistică*, achiziţia limbajului de către copil a făcut obiectul a trei tipuri de studii majore. Primele descriu stadiile* de producere spontană a unităţilor şi structurilor limbii materne, de la holofraze* (la aproximativ 15 luni) până la frazele* complexe (în jur de 5 ani). Al doilea tip de studii este în legătură cu dezvoltarea (mai târzie) a strategiilor* de comprehensiune* a enunţurilor produse în ambient. Al treilea tip de studii se referă la mecanismele folosite (încă şi mai târziu) pentru a produce discursuri complexe, adaptate la diferitele situaţii de comunicare. Achiziţiile observate au făcut obiectul a diferite tipuri de explicaţii. În opţiunea chomskyană, copilul este înzestrat cu o capacitate înnăscută (dispozitiv de achiziţie a limbajului), iar etapele achiziţiei constituie un simplu proces de apariţie ce depinde de gradul de maturizare* al sistemului nervos* central. În opţiunea piagetiană. terminarea stadiului senzorio-motor* (în special accesul la permanenţa obiectului*) face posibilă apariţia limbajului, iar achiziţiile ulterioare sunt şi ele condiţionate de dezvoltarea cognitivă generală.

În concepţia interacţionistă, achiziţia limbajului este descrisă ca o succesiune de învăţări sociale care suprapun achiziţiilor cognitive semnificaţiile istorico-culturale elaborate de grup (al doilea sistem de semnalizare*).

Psihologia limbajului a studiat în mod deosebit efectele produse de interiorizarea* acestui de-al doilea sistem: reorganizarea memoriei şi a proceselor perceptive, reglarea* acţiunii, structurarea personalităţii.

Prin extensie, termenul de limbaj desemnează şi sistemele de notare* folosite de anumite discipline formale („limbaj matematic”), ca şi pentru programarea* ordinatoarelor, în uzul curent, el desemnează uneori orice cod* de comunicare („limbajul animalelor”), precum şi orice sistem de interpretare de producţii culturale („limbajul arhitecturii”).

J *J.-P. Bronckart*
(S. D.)

PIAGET J. (1946), *La formation du symbole chez l’enfant*, Delachaux et Niestle, Paris.

— SAUSSURE F. (de ~) (1916), *Cours de lingvistique générale*, Payot, Paris.

— VÎGOTSKI L.S. (1934), *Mîşlenie i reci*, Moscova. Traducere (1985): *Pensée et langage* (trad. F. Seve), Editions sociales, Paris.

Limbaj de programare Limbaj artificial nonambiguu ce permite codarea sub forma unui program* a tratării de informaţie* care urmează să fie efectuată de un ordinator. Se pot distinge mai multe niveluri de limbaje de programare: limbaje „maşină”, asambloare (sau limbaje de asamblare), precum şi limbaje numite „evoluate”, dezvoltate aproximativ din 1955 şi ale căror operaţii elementare se îndepărtează de operaţiile executate de maşină pentru a se apropia de operaţiile umane obişnuite în domeniile de activitate în cauză (de ex., printre primele, FORTRAN pentru calculul ştiinţific şi COBOL pentru gestiune). Numeroasele limbaje de programare existente pot fi clasate în mai multe categorii: limbaje imperative bazate pe noţiunea de instruire*, limbaje funcţionale (LISP*), limbaje de tip logic (PROLOG*), limbaje orientate spre obiect* etc.

M. Baron (S. D.)

Limbaj egocentric

Comportament verbal care este dominant la copilul între 2 – 3 şi 5 – 6 ani. Pe de o parte, copilul vorbeşte îndeosebi despre sine însuşi, pe de altă parte, discursul său nu ţine seamă de punctul de vedere al interlocutorilor săi. Simpla repetiţie*, monologul* şi monologul colectiv (fiecare copil vorbind fără să se ocupe de ceea ce spun ceilalţi) sunt cele trei manifestări de limbaj egocentric, în viziunea lui J. Piaget, acest comportament verbal este o manifestare a fenomenului mai general al egocentrismului infantil, în timp ce pentru L.S. Vîgotski, el constituie o etapă a evoluţiei limbajului, iniţial comunicativ, în sensul interiorizării.

J.-E. *Gombert* (S. D.)

Limba] interior

Acest termen desemnează imageria verbală în funcţiune în timpul activităţii de gândire. Această evocare* verbală internă, evidentă cu ocazia lecturii tăcute sau a scrierii, este în general limbajul reflectării.

L. S. Vîgotski face din el miza majoră a dezvoltării" intelectuale: limbajul, iniţial comunicativ, ar evolua în sensul unei posibilităţi din ce în ce mai mari de interiorizare.

J.-E. *Gombert* (S. D.)

Limbaj natural

Un limbaj natural este un limbaj folosit în mod obişnuit pentru comunicarea între indivizi (franceza, de ex.). O caracteristică a limbajelor naturale este capacitatea lor de ambiguitate, contrar limbajelor artificiale sau codurilor* (limbaje de programare*, de ex.). Prelucrarea automată a limbajului natural face obiectul unor lucrări de lingvistică* informatică* şi de inteligenţă artificială. Pot fi distinse lucrări referitoare la comprehensiunea de texte, pe de o parte, şi la generarea de texte, pe de altă parte. Printre aplicaţii, se pot cita traducerea automată,

rezumatul automat al textelor şi conceperea de module de interfeţe de „dialog om-maşină”, pentru constituirea şi interogarea unor baze de date* şi unor baze de cunoştinţe.

M. Baron (S. D.)

Limbaj orientat spre obiect

Un limbaj orientat spre obiect este un limbaj de programare* bazat pe nişte structuri numite „obiecte” care comunică prin trimitere de mesaje. Obiectele sunt organizate în mod ierarhic în clase şi în instanţe (de ex., Milou este o instanţă a clasei câine). Un obiect corespunde descrierii unei entităţi printr-un ansamblu de proprietăţi, sub forma unei liste de cupluri (atribut, valoare), şi printr-un ansamblu de „metode” legate de clasă; metodele sunt nişte proceduri datorită cărora obiectul reacţionează la mesajele pe care le primeşte. Acest fel de comunicare dă un control descentralizat. Dezvoltarea acestor limbaje provine din două curente de inspiraţie; reprezentarea cunoştinţelor* (limbaje *deframes**) şi limbajele de programare dezvoltate în vederea simulării” de sisteme (SIMULA, SMALLTALK, de ex.).

M. Baron (S. D.)

Limbaj socializat

După J. Piaget, limbajului egocentric* caracteristic copilului în timpul perioadei preoperatorii îi succedă (spre 6 – 7 ani) limbajul socializat, care corespunde comportamentului verbal dominant la adult. În timp ce funcţia limbajului egocentric este în mod esenţial o căutare a plăcerii bazate pe acţiunea imediată, cea a limbajului socializat este comunicarea* gândirii proprii, altcuiva. Cele cinci tipuri de discurs* aparţinând limbajului socializat sunt:

1. informaţia adaptată:
2. critica;
3. ordinele, rugăminţile şi ameninţările;
4. Întrebările;
5. răspunsurile. *j… e. Gombert*

(S. D.)

463

Limbaj subvocal → Subvocal (Limbaj)

Limbă naturală

Expresie care se aplică ansamblului sistemelor de comunicare* verbală elaborate istoric de către grupurile umane; deşi uneori este greu să se facă distincţia între o limbă şi un dialect* sau un grai rural, se consideră că există în acest moment între 4.000 şi 6.000 de limbi naturale în lume (franceza, japoneza, swahili etc). Sistem concret şi evolutiv, limba naturală nu trebuie să fie confundată cu limbajul*(*construct*)* teoretic desemnând capacitatea speciei de a produce şi de a înţelege o limbă naturală) şi nici cu „limba” (*construct* de origine saussuriană care explică caracteristicile comune ansamblului limbilor naturale). Ea se distinge şi de „limbajele artificiale” folosite în special pentru programare la ordinatoare (Basic, Pascal, Prolog).

Începând cu anii 1950, unul dintre obiectivele cercetării în domeniul inteligenţei artificiale* este de a concepe ordinatoare şi programe capabile să înţeleagă limbile naturale. Programul SHRDLU al lui T. Winograd figurează printre tentativele cele mai spectaculoase de acest fel; într-un univers limitat, compus din obiecte de forme şi de culori diferite, SHRDLU este capabil să răspundă la întrebări referitoare la poziţia obiectelor şi să le deplaseze (Omul: „Unde este blocul?” SHRDLU: „Nu înţeleg despre ce bloc este vorba”. Omul: „Unde este blocul mare albastru?” SHRDLU: „În cutie.”).

J.-P. *Bronckart* şi *D. Zagar* (S. D.)

Limbic (Sistem)

Sistemul limbic este un ansamblu complex de structuri situate pe faţa internă a emisferelor cerebrale sau în proximitatea lor: marele lob limbic (circumvoluţie a corpului calos şi circumvoluţie parahipocampică), formaţiunea hipocampică*, regiunea septului, nucleul

amigdalei*, sistemul olfacţiei. Este un sistem anatomic şi, în aceeaşi măsură, un concept anatomo-funcţional cu evoluţie istorică. În paratei limbic cu descrierea anatomică a lui Broca, a fost creat termenul de rinencefal*, care pune accentul pe olfacţie, ce părea funcţia principală a acestor regiuni. În 1937, Papez descrie un circuit care de atunci îi poartă numele. Circuitul lui Papez, desprins dintr-o funcţie olfactivă esenţială din punct de vedere filogenetic, ar fi suportul controlului emoţiilor. P.D. McLean propune denumirile de „creier visceral" şi, în 1952, de „sistem limbic" (creier intermediar sau paleomamalian la mamiferele primitive). Îmbogăţindu-se cu zonele mezencefalice*, sistemul limbic devine odată cu Nauta un ansamblu funcţional amplu, care participă la reglări comportamentale complexe. Implicaţiile funcţionale ale sistemului limbic sunt numeroase. Funcţia filogenetică cea mai veche este olfacţia. De fapt, rolurile variate ale acestui sistem provin din integrarea informaţiilor parvenite atât din mediul extern, cât şi din cel intern al subiectului. Anumite regiuni limbice (hipocampul şi componentele circuitului lui Papez) sunt implicate în tratarea şi memorarea informaţiilor. Sistemul limbic participă şi la procesele de motivare* aflate la baza conduitelor alimentare, sexuale, sociale, permiţând confruntarea situaţiei în curs cu amintirea experienţelor trecute asemănătoare care servesc drept referinţe individuale, şi aceasta cu atât mai mult cu cât anumite structuri limbice sunt implicate în controlul reacţiilor emoţionale (amigdală). În total, sistemul limbic este implicat în ansamblul interacţiunilor dintre subiect şi mediul său înconjurător, permiţând astfel adaptarea* conduitelor. Prin aceasta, sistemul limbic lărgit este implicat în anumite tulburări psihiatrice, iar dereglarea unor structuri ale sale, al căror prag de excitabilitate este deosebit de scăzut, ar explica acele caracteristici ale unor tipuri de epilepsie* al căror centru pot deveni.

B. Soumireu-Mourat (D. F.)

MCLEAN P.D. (1952), „Some Psychiatric Implications of Physiological Studies on Frontotemporal Portion of Limbic Sistem (Visceral Brain)”, în *Electroencepholograpic and Clinical Neurophysiology*, 4, 407 – 418.

Limită

În cadrul psihofizicii*, metoda limitelor este, alături de metoda stimulilor constanţi şi de ajustare*, una din cele trei proceduri importante utilizate pentru măsurarea pragurilor*, atât absolute*, cât şi diferenţiale*, în determinarea pragului absolut, metoda constă în a prezenta în succesiune ordonată o serie de valori ale unui stimul, eşalonate în prealabil sub şi deasupra valorii-prag care trebuie precizată. Aceste serii sunt prezentate în ordine ascendentă sau descendentă, variind punctul de origine pentru evitarea efectelor anticipării*, până la momentul detectării stimulului de către subiect (în cazul seriilor ascendente) sau încetării detectării lui (în seriile descendente). Limita dintre ultimele valori detectate şi nedetectate, calculată prin interpolare sau făcând media, reprezintă o estimare a pragului. Metoda poate fi transpusă cu uşurinţă la determinarea pragurilor diferenţiale, seriile preeşalonate referindu-se în acest caz la stimulul de comparare*, iar limitele de reperat fiind cele care separă valorile ce provoacă de cele ce nu provoacă o discriminare în raport cu stimulul de

M. Richelle (D. F.)

Limită de încredere → încredere

Lingvistică

Disciplină al cărei obiect îl constituie studierea ştiinţifică a limbajului şi a limbilor naturale. Se vorbeşte astăzi de „ştiinţe ale limbajului”. Bazele lingvisticii moderne au fost puse la începutul secolului al XX-lea, odată cu textul-reper pe care îl constituie *Cursul de lingvistică generală* al lui F. de Saussure, publicat în 1916, dar emergenţa ramurilor lingvisticii (fonetică*, fonologie*,

gramatică*, morfologie şi sintaxă*, semantică*) precedă cu mult această dată. Proliferarea doctrinelor, multiplicarea disciplinelor conexe, reformulările conceptuale din cadrul aceluiaşi „nucleu dur” al studiilor lingvistice au produs modificări ale metodelor şi chiar ale obiectului, păstrând totodată o anumită comunitate a intereselor de cunoaştere.

J.-L. *Cniss* (D.F.)

Liniaritate

În psihologie, proprietate atribuită dezvoltării” copilului: o dezvoltare liniară s-ar efectua în mod continuu (v. Continuitate), fără pauze, fără conflicte şi fără faze de regresie. Constructivismul* piagetian constituie una din puţinele teorii care propune o viziune liniară a psihogenezei în privinţa aspectelor funcţionale: mecanismele de echilibrare* (vezi Asimilare şi Acomodare) s-ar aplica fără soluţie de continuitate, anticipând şi integrând elementele de perturbare şi de conflict. În planul structurilor însă, concepţia piagetiană nu poate fi considerată liniară, stadiile* constituind praguri de echilibru* precedate şi urmate de perioade de dezechilibru relativ.

În lingvistică*, acest termen a fost introdus de F. de Saussure pentru a desemna una din cele trei proprietăţi fundamentale ale semnului (alături de arbitrar* şi de caracterul discret); datorită caracteristicilor aparatelor de producere a limbajului*, unităţile lingvistice nu pot fi produse simultan, ci se desfăşoară în succesiune.

J.-P. *Bronckart* şi *E. Jalley* (D.F.)

Linie de bază

Măsurare a unui răspuns*, a unei performanţe* înainte de introducerea variabilei independente. Planurile* de experienţă în linie de bază utilizează subiecţii ca şi propriul lor control* după o schemă de tip A-B-A: unei faze A de măsurare a răspunsului în linie de bază îi urmează o fază B, în care răspunsul este măsurat sub acţiunea variabilei independente, după care urmează o nouă fază de

control A, în care variabila independentă este exclusă, pentru verificarea revenirii la linia de bază, şi prin aceasta a rolului variabilei independente. Acest tip de procedură, care presupune ca efectul variabilei independente să fie reversibil, prezintă avantajul de a delimita acest efect în cadrul comportamentului individual. Este larg folosit în analiza modificărilor de comportament obţinute prin metodele terapiei comportamentale*: de exemplu, se va verifica măsura în care comportamentul agresiv* depinde de întăririle* sociale, cum ar fi semnele atenţiei prin măsurarea frecvenţei lor în linie de bază (adică în situaţie obişnuită, fiind prezente întăririle presupuse active), apoi pe o perioadă în care întăririle sunt sistematic eliminate, şi în fine, în timpul unei noi faze în linie de bază.

M. Richelle

(D.F.)

Linie a privirii → Axă a vederii Lipsă

Noţiune elaborată de structuralişti pentru a descrie organizarea operelor de artă şi de gândire în jurul unui centru vid (lipsă, pierdere, nimic, absenţă). A fost utilizată explicit în psihanaliză de J. Lacan şi implicit de M. Balint (deficitul fundamental*). Lipsa cuprinde trei forme principale: suferinţa sugarului căruia îi lipseşte asistenţa unui mediu suficient de matern; descoperirea angoasantă de către copilul în creştere a lipsei urnii falus apt să-i confere o putere imaginară; experienţa trăită de adolescent şi de adult a lipsei obiectului, oricare ar fi el, care să dea pulsiunii o satisfacţie completă şi durabilă.

D. Anzieu

(N.C.)

LISP

LISP este un limbaj de programare* zis funcţional sau aplicativ, conceput la sfârşitul anilor 1950 de J. McCarthy pentru tratarea* informaţiilor* simbolice, şi care a dat naştere la numeroase „dialecte”. Abreviere de la *UST Processing*, LISP se bazează pe structura de listă şi pe

calculul lambda (teorie legată de calculabilitate*). Structura sa de bază (atom şi listă) este comună programelor* şi datelor. Programarea în LISP constă în definirea şi aplicarea funcţiilor, a căror definiţie poate fi recursivă.

În psihologia cognitivă, acest limbaj era folosit în cadrul proiectelor legate de inteligenţa artificială* şi la elaborarea diferitelor sisteme de reprezentare* cu caracter procedural*, cum ar fi „sistemele orientate spre obiecte”.

M. Baron

(D. F.)

Litiu r* Timoreglator

Lizibilitate

Termen desemnând în acelaşi timp calitatea perceptivă (*legibility*) a unui scris şi caracteristicile psihologice ale conţinutului său (dificil, abstract, interesant: *readability*). Lizibilitatea fizică depinde de calitatea scrierii sau de aspectul tipografic (corpul literei, lungimea rândului), de calitatea hârtiei, de culoarea cernelii etc. Lizibilitatea psihologică ţine de conţinutul textului*, de forma sa şi de caracteristicile cititorului (inteligenţă*, cunoştinţe, interese). De la începutul secolului al XX-lea, au fost propuse numeroase formule de estimare a lizibilităţii. Ele au evoluat în paralel cu progresele lingvisticii şi ale statisticii. Testul de încheiere este un instrument de măsurare a lizibilităţii cu o bună validitate…

G. De Landsheere

(D. F.)

Lob → Parietal, Temporal, Frontal, Occipital

Lobectomie

Ablaţie neuro-chirurgicală a unui lob cerebral; lobectomia trebuie deci calificată: lobectomie frontală, occipitală etc.

J.-L. *Signoret*

(D F)

Lobotomie

Intervenţie neuro-chirurgicală vizând întreruperea multiplelor conexiuni ale lobului frontal şi în special pe cele ţinând de sistemul limbic. Efectele comportamentale ale unei asemenea intervenţii (printre altele, indiferenţă afectivă, reducere a iniţiativelor) au fost considerate benefice pentru unii pacienţi psihotici. Acest tip de intervenţie nu mai este indicat de când au apărut medicamentele psihotrope.

J.-L. *Signoret* (D.F.)

Localizare cerebrală

Atribuire a unei funcţii bine definite unei regiuni sau structuri circumscrise a creierului. Problema localizării cerebrale este dintre cele mai controversate în dezbaterile legate de relaţiile creier-comportament şi chiar creier-funcţii cerebrale. Această dispută are drept scop şi conceperea unei arhitecturi cerebrale. După o lungă perioadă în care a predominat o concepţie orizontală aristoteliană, disputa s-a reluat în cursul secolului al XIX-lea. Frenologia*, prin F.J. Gali, propunea o arhitectură modulară* şi verticală, în timp ce alţi cercetători, ca G. Flourens, pretindeau că leziunile diferitelor regiuni ale creierului produc efecte similare şi difuze asupra comportamentului. După aceea, odată cu J. Broca şi cu localizarea funcţiilor limbajului, cu observaţiile neurofiziologilor după stimularea localizată a cortexului la animalul sau la omul anesteziat în timpul intervenţiilor neuro-chirurgicale, cu analizele neuropsihologice după traumatismul cerebral (cortex vizual, somestezic) identificat, concepţia localizării funcţiilor, în special la nivel cortical, a fost întărită. Totodată, alţi autori, cum ar fi K. Lashley, apărau principiile numite de acţiune* de masă şi de echipotenţialitate* a regiunilor corticale.

Adoptând o atitudine intermediară, s-ar putea spune că, cu cât comportamentul este mai complex, cu atât participarea unei mase cerebrale mai extinse este

necesară. Localizarea cerebrală a funcţiilor şi capacităţilor neurofiziologice, aşa cum a fost propusă pentru somestezie şi motricitate* prin reprezentări ale corpului pe suprafaţa cortexului, trebuie nuanţată. În general, trebuie deosebite funcţiile şi capacităţile neurofiziologice de activităţile comportamentale care necesită implicarea coordonată şi integrată a mai multor funcţii şi capacităţi şi care pot trimite la o funcţie generală, un proces central nelocalizabil. Funcţiilor neurofiziologice le corespund localizări multiple. Proiecţiile fibrelor lungi care culeg şi transmit informaţiile sunt circumscrise de interneuroni inhibitori care participă la procesul de inhibiţie* laterală. Această organizare în mozaic, în hărţi multiple, ar permite o codare selectivă a semnalelor care provin de la periferie. O concepţie de ansamblu de tip modular, vertical, este cea care furnizează cele mai bune ipoteze de lucru.

M. Le Moal (D. F.)

Localizare perceptivă Reperare a poziţiei spaţiale* a unei surse de stimulare. Se poate referi la orice modalitate* senzorială de culegere de informaţii la distanţă, dar a reţinut în mod special atenţia în domeniile audiţiei şi vederii. Localizarea unei surse sonore implică răstimpul interaural* sau timpul care separă ajungerea sunetului la cele două urechi (în principal pentru frecvenţele* joase) şi diferenţa de intensitate* (pentru frecvenţele superioare valorii de 1.500 Hz). Acest mecanism dublu de localizare în plan orizontal este cunoscut sub numele de teorie duplex. În plan vertical, localizarea este mai puţin precisă, şi depinde de indici monaurali (filtrarea sunetului legată de conformaţia conductului auditiv) şi binaurali (asimetria urechilor) (v. Stereoacuzie).

Localizarea este inerentă vederii. Gradul ei de precizie a reţinut atenţia în situaţii limită, cum ar fi localizarea perceptivă a stimulului poziţionat temporal în raport cu sacada* oculară. Precizia unei coordonări

vizuomotorii (de ex., a lovi cu ciocanul într-un punct luminos apărut pentru scurt timp în întuneric) este mai revelatoare în privinţa fineţii controlului decât o apreciere verbală.

M. Richelle

(D.F.)

Locomoţie

Ansamblu de mişcări prin care un organism se deplasează dintr-un loc într-altul, locomoţia este un proces ritmic stereotip* specific (mers, salt, târâre, zbor, înot) al cărui caracter vital este manifest în forma apendicilor locomotori, şi adesea în forma corpului în întregime la animalele acvatice sau aeriene. Din punct de vedere neurofiziologic, la vertebratele terestre, controlul locomoţiei se poate rezuma la trei elemente: centrii declanşatori mezencefalici*, reţelele* neuronale medulare care sunt oscilatori, generatori ritmici ce coordonează activitatea intra- şi interapendiculară, şi buclele reglatoare, de origine proprioceptivă*, care antrenează ritmicitatea şi controlează adaptarea* la mediu. Mersul biped, factor precoce al hominizării*, este o activitate automată a cărei dinamică seamănă cu întreţinerea ritmică a unui dezechilibru. Pasul locomotor se împarte într-o fază de sprijin, propulsivă, şi o fază de rapel, oscilantă. Cursa se deosebeşte de mers prin existenţa unei faze de suspendare, fără sprijin.

M. Bonnet

(D.F.)

Locus → Genom

Locus al controlului Traducere din engleză (*locus of control*). Concept rezultat din teoriile învăţării" sociale, apoi variabilă a personalităţii*, foarte studiată după ce J.B. Rotter a propus, în 1966, prima scală validată de internalitate/externalitate: este vorba de a stabili cine, în aşteptările oamenilor, controlează întăririle al căror obiect sunt. Internii văd în ei înşişi (ceea ce sunt, ceea ce fac)

această instanţă de control, pe care externii o văd în situaţii, în ceilalţi, în destin, în şansă. Se ştie acum că această variabilă este determinată de factori normativi, o normă de internalitate valorizând explicaţiile care accentuează rolul actorului în cauzalitatea comportamentelor şi întăririlor.

ERSOC

(D.F.)

Locus of control → *Locus* al controlului

Locutor

Sinonim cu emiţătorul* în schema comunicării" a lui R. Jakobson, locutorul se deosebeşte, în teoria polifonică a enunţării*, nu numai de subiectul vorbitor efectiv, ci şi de enunţiator. După O. Ducrot, o propoziţie* nu este niciodată asertată în mod direct de locutor. Acesta este pentru enunţiator ceea ce autorul este pentru personajele unui roman. O maximă ca „Sărăcia nu este un viciu" (La Rochefoucauld) aduce în scenă un enunţiator El (pentru care sărăcia este un viciu) al cărui locutor se distanţează şi un enunţiator E2 cu care, dimpotrivă, îşi marchează acordul şi care ia asupra lui enunţarea maximei negative.

J.-M. *Adam* (D. F.)

Locutoriu → Pragmatică lingvistică

Logatom

Neologism care înseamnă, din punct de vedere literal, fragment (*tomos*) de discurs (*logos*); este utilizat pentru a desemna un segment de vorbire nepurtător de sens* şi care nu constituie un morfem* (în franceză, de ex., segmentul „tur"). Prin extensie, desemnează orice non-cuvânt. Logatomii sunt folosiţi în numeroase experienţe de psiholingvistică.

D. Zagar (D. F.)

Logică a predicatelor

Sistem de logică formală care ţine de curentul de formalizare* a matematicii şi în particular de teoria mulţimilor*, dezvoltat la sfârşitul secolului al XIX-lea de

logicieni ca C.S. Peirce, G. Frege şi B. Russell. Faţă de logica prepoziţională*, limbajul său se deosebeşte prin utilizarea, pe lângă conectorii logici, a simbolurilor de predicate (reprezentând relaţii) şi eventual a simbolurilor de funcţii, a variabilelor de indivizi (de ordinul întâi) şi a cuantificatorilor (existenţial şi universal); pe de altă parte, axiomatica* sa cuprinde şi o regulă de inferenţă* (regulă de generalizare). Logica predicatelor sau calculul predicatelor de ordinul întâi nu este decât semidecidabil.

În psihologia cognitivă, logica predicatelor a fost utilizată în formularea primelor modele de reprezentare* a cunoştinţelor* (v.

Memorie semantică).

M. *Baron* (D.F.)

Logică a semnificaţiilor

Nu există o logică propriu-zisă a semnificaţiilor, aşa cum există o logică a propoziţiilor* sau o logică a predicatelor. Logicienii au identificat semnificaţia* fie cu extensiunea*, fie cu intensiunea*, fie cu utilizarea. Extensiunea unui concept* este o clasă* de obiecte, iar cea a unei propoziţii este valoarea sa de adevăr. Intensiunea unui concept este reprezentată de proprietatea sau proprietăţile sale definitorii, cea a unei propoziţii este sensul* ei.

Ceea ce se apropie cel mai mult de o „logică a semnificaţiilor” se datorează în mare măsură lui K. Ajdukewicz (încă din anii 1930). Este un sistem cu trei tipuri de reguli: axiomatice, deductive şi empirice. Acestea din urmă specifică în ce condiţii o propoziţie este acceptabilă. Prin urmare, „acesta este un articol prost de dicţionar” nu este acceptabil decât în prezenţa a ceea ce îl precedă.

F *J.-B. Grize*

(D.F.)

Logică modală

Sistem logic în care simboluri particulare, numite

modalităţi sau operatori modali, pot fi aplicate formulelor. Axiomatier diferite permit formalizarea noţiunilor de necesitate şi posibilitate, de ştiinţă, de credinţă* sau de timp. Dacă paternitatea fundamentelor logicii modale poate fi atribuită lui Aristotel, dezvoltările teoretice recente sunt rezultatul studiilor logicianului C.I. Lewis, la începutul secolului al XX-lea, şi ale lui S. Kripke, la sfârşitul anilor 1950. Acesta din urmă a conceput structuri de interpretare adaptate (semantică* zisă „a lumilor posibile*”), utilizate de anumite curente ale cognitivismului şi ale pragmaticir lingvistice.

M. Baron (D. F.)

Logică naturală

Este studiul operaţiilor puse în funcţiune atunci când gândirea* se manifestă prin discurs*, deci al explicitării unui anumit număr de operaţii logico-discursive. Conceptul de bază este schematizarea*, adică o reprezentare* discursivă a ceea ce locutorul* vrea să comunice printr-o interlocuţiune dată. O asemenea logică este în acelaşi timp o logică a subiectului şi o logică a obiectului. Ca logică a subiectului. se ocupă de enunţuri, deci de expresii situate *hic et nunc*, prin opoziţie cu propoziţiile. Ca logică a obiectului, ia în considerare conţinuturile propoziţiilor independent de valoarea lor de adevăr, dar acordând o atenţie deosebită elaborării verbale a obiectelor de gândire în cauză. În stadiul actual, logica naturală, diferită de ceea ce G. Lakoff denumea prin acelaşi termen (adică expresia operaţiilor de limbă, deci a unei gramatici*), este încă descriptivă. Ea caută să integreze procese retorice* ca metafora*, analogia şi exemplul. Ea se preocupă mai mult de argumentare* şi de inferenţă*, care sunt întotdeauna situate şi *ad personam*, decât de deducţie* care, de drept, se adresează unui subiect universal, aflat în afară de orice situaţie.

J.-B. Grize (D. F.)

Logică propoziţională Numită şi calcul al

propoziţiilor; logică ale cărei fundamente sunt datorate lui Aristotel şi stoicilor; ea se referă la studiul formelor de gândire care combină enunţuri sau „propoziţii”. Prima sa prezentare axiomatică* este datorată lui G. Frege, în 1879, altele sunt datorate lui B. Russell şi A. Whitehead, în 1910. Calculul prepoziţional este un sistem formal* al cărui limbaj comportă un ansamblu infinit de simboluri numite litere sau variabile prepoziţionale şi de simboluri de operatori sau conectori logici (negaţie, disjuncţie, conjuncţie, implicaţie, bi-implicaţie sau echivalenţă logică). Regula de inferenţă* este un *modus ponens*. Interpretarea formulelor este făcută în general într-un

longitudinală univers cu două valori de adevăr (adevărat, fals). Logica propoziţiilor este completă şi decidabilă.

M. Baron

(D. F.)

Logică simbolică

Logica simbolică, numită şi logică matematică, este studiul formelor celor mai generale ale raţionamentului. Ea are o natură formală*, consideră propoziţiile* şi structura lor ca făcând abstracţie de conţinutul lor. Un raţionament este valid din punct de vedere logic independent de semnificaţia* termenilor săi: el e valid în toate lumile posibile. Logica simbolică trimite cel mai adesea la logica predicatelor* de ordinul întâi, ceea ce înseamnă că, spre deosebire de variabilele de obiecte, variabilele de predicate nu sunt supuse cuantificării. Partea cea mai elementară a logicii predicatelor o constituie cea a propoziţiilor* neanalizate (propoziţii considerate global, adică nedescompuse în subiect-predicat).

J. Piaget a consacrat numeroase lucrări demonstrării felului în care copilul accede la logica simbolică, deosebită, de altfel, de logica naturală.

J.-D. Grize (D.F.)

Logo

Logo este un limbaj de programare* conceput pentru copii, la sfârşitul anilor 1960, de către W. Feurzeig şi S. Papert. Bazat pe LISP*, el a fost utilizat în numeroase ţări în experimente de învăţare a programării de către copii; în acest context, foloseşte la comandarea unui dispozitiv mobil asociat computerului, numit „broască”. S. Papert, inspirat în parte de lucrările lui J. Piaget (în special cele de epistemologie genetică*) şi de inteligenţa artificială*, a dezvoltat o teorie a învăţării în mediile numite, microlumi”, în care copilul este determinat să acţioneze şi să observe efectele acţiunilor sale *Qearning by doing*).

M. Baron (D.F.)

Logogen → Acces lexical Logopedie → Ortofonie

Logoree

Logoreea caracterizează o formă de discurs marcat de abundenţa cuvintelor şi accelerarea fluxului vorbirii. Discursul, greu de întrerupt, pare a găsi în el însuşi şi în discursul celorlalţi propria sursă de stimulare.

Acest simptom se observă, mai ales, în stările maniacale, dar şi în unele tulburări mentale organice, în depresiile* cu agitaţie anxioasă, în unele forme de schizofrenie* şi uneori în reacţiile acute de angoasă.

b M.-C. Hardy-Bayle

(D. F.)

Loisir

Paradoxal, timpul liber era numit în greacă *schole*: tocmai pentru că dispuneau de timpul lor, tinerii greci din înalta societate atenian puteau merge la şcoală. Spre deosebire de lenevire, care desemnează absenţa unei ocupaţii, loisir-ul poate însemna, în societatea contemporană, supraabundenţa activităţilor, inclusiv a activităţilor captivante sau anevoioase. Mentalitatea modernă a transpus la timpul tradiţional gratuit al loisir-ului criteriile constringente de organizare şi de randament

ale activităţilor productive. Una din cauzele acestui mimetism este faptul că loisir-ul unora a devenit industrie pentru alţii. Totuşi, noile concepţii ale folosirii timpului cadrelor din întreprinderi arată că influenţa nu este cu sens unic: că îl câştigi sau îl pierzi, a dispune de timpul tău este unul din criteriile reuşitei. …

D. Hameline (D. F.)

Longitudinală (Metodă)

În psihologia dezvoltării*, metodă care constă în urmărirea în timp a aceloraşi subiecţi. Se opune metodei transversale*, care constă în utilizarea simultană a unor eşantioane* de tranşe de vârstă succesive pentru retrasarea unei evoluţii. Metoda longitudinală se impune când scopul este determinarea efectelor de termen lung ale unei variabile independente*, de exemplu consecinţele stresului precoce la vârsta adultă, sau când trebuie precizat modul în care evoluează subiecţii care au fost caracterizaţi, la un moment dat, sub un anumit unghi (urmărire sau *follow-up* a subiecţilor cu QI* ridicat realizată la iniţiativa lui L.M. Terman). Este preferabilă în măsura în care nu există teama devierir eşantionului în aplicarea metodei transversale. Se aplică în cazul unei metode de caz unic* şi unei abordări clinice* centrate pe subiectul individual în singularitatea sa.

Metoda longitudinală este de neînlocuit dacă vrem să analizăm minuţios şi direct mecanismele schimbării, mai degrabă decât să le deducem pe baza straturilor succesive date de metoda transversală. Ea necesită mult timp, deoarece durata observaţiei sau experimentului coincide cu cea a fenomenului studiat. Utilizarea ei este deci limitată de obstacolele practice ale acestei planificări pe termen lung a cercetării, privând psihologia de răspunsul la numeroase întrebări care nu pot fi abordate altfel. Abordarea retrospectivă* (adoptată în psihanaliză) sau anamnestică* nu este un înlocuitor satisfăcător, reconstrucţia trecutului fiind adeseori imposibilă şi

întotdeauna nesigură. *M. Richelle*

(D.F.)

Luciu

Aspect în care sunt percepute reflecţii luminoase ale unor obiecte care par suprapuse pe suprafaţă ca urmare a proprietăţilor direcţionale selective ale acestei suprafeţe".

R. Genicot (D. F.)

Lucru (Memorie de ~)

Prin analogie cu funcţionarea ordinatoarelor*, desemnează un ansamblu de două sisteme de stocare* temporare separate şi coordonate de un supervizor central. Supervizorul trebuie să funcţioneze ca un sistem atenţionai cu capacitate limitată. El asigură selecţia şi aplicarea proceselor de control utile pentru păstrarea informaţiei în sistemele de stocare şi pentru eventualul său transfer în memoria de lungă durată. Două sisteme „sclave" sunt asociate supervizorului: bucla articulatorie, specializată în prelucrarea materialului verbal şi registrul vizuo-spaţial. specializat în prelucrarea materialului spaţial. Bucla articulatorie cuprinde două componente, un depozit* (stoc fonologie) care stochează *imput—\ı* sub formă fonologică şi un proces de autorepetiţie subvocală a materialului. Acesta din urmă asigură transcodarea itemilor vizuali sub formă fonologică şi păstrarea urmelor* mnezice în stocul fonologie. Prin analogie, registrul vizuo-spaţial cuprinde un depozit care stochează *inputul* şi un proces care permite să se păstreze o imagine a stimulului. Conceptul de memorie de lucru cunoaşte o aplicare deosebit de utilă în neuropsihologie.

S. Bredart (N.C.)

Ludic

Activitatea prin excelenţă liberă este numită ludică. O activitate dobândeşte o dimensiune ludică atunci când scapă principiului realităţii. Aplicat activităţilor şi comportamentelor de joc*, acest epitet dobândeşte un sens deosebit în psihologie. Jocul permite proiectarea,

deplasarea dorinţelor şi conflictelor printr-o funcţie de tip ludic care transformă angoasa* infantilă în plăcere. În măsura în care jocul ocupă un loc intermediar între fantasmă* şi limbaj, simbolul ludic modelează şi exprimă fantasma de omnipotenţă pe care o vehiculează. În psihopatologie*, unele structuri patologice infantile legate de perturbaţii arhaice sunt revelate prin carenţe* ludice, în timp ce funcţia ludică este inhibată la unii copii nevrotici.

J. Selosse (D.F.)

Lumen

Unitate din sistemul internaţional referitoare la fluxul* luminos. Este fluxul luminos emis de o sursă punctiformă în unghiul solid (steradian*) şi a cărui intensitate luminoasă este de 1 candelă. Simbolul este *Im*. El este de asemenea fluxul unui fascicul emis de un radiator monocromatic

471

lungă durată

R. Genicot

(D.F.)

a cărui frecvenţă este de 540. IOi2 Hz şi fluxul energetic de 1/683 waţi.

R. Genicot

(D. F.)

Luminanţă

Intensitate luminoasă pe unitate de suprafaţă (simbol L: candelă* [cd] pe metru pătrat). Dacă toate sursele ar fi punctiforme (dimensiune neglijabilă în raport cu distanţa de observaţie), noţiunea de intensitate luminoasă ar fi suficientă pentru exprimarea cantităţii de energie radiată într-o direcţie. Cazul este rar, mai ales că orice suprafaţă reflectorizantă se comportă ca o sursă luminoasă secundară. Dat fiind că ochiul vede obiectele astfel luminate, imaginea văzută va fi cu atât mai strălucitoare, cu cât fluxul luminos care ajunge la ochi va fi mai mare. Fluxul astfel captat de ochi este în funcţie de intensitatea

diferitelor puncte luminoase care constituie suprafaţa independent de unghiul de observaţie şi de suprafaţa aparentă, adică cea presupusă de unghiul de observaţie. Luminanţă este unitatea fotometrică* vizuală cea mai frecvent utilizată în psihologie. Nivelurile de luminanţă în vederea scotopică merg de la IO” 9 cd/m² la 10”cd/m², în vederea mezopică de la IO-2 cd/m² la 10 cd/m² şi în vederea fotopică de la 10 cd/m² la 10* cd/m² (valori aproximative).

Luminare

Luminarea este densitatea fluxului luminos ce cade pe o suprafaţă; unitatea acesteia este lux-ul. Mai precis, este raportul unui flux luminos primit pe o suprafaţă de un element al acestei suprafeţe: E lux = lumen/S m². Atunci când luminarea nu este uniformă, este preferabil să se facă media aritmetică în diverse tabele statistice după o convenţie bine stabilită. Luminarea se referă la cantitatea de lumină emisă de o sursă şi este invers proporţională cu pătratul distanţei de la sursă la suprafaţa considerată; ea variază în funcţie de înclinarea planului faţă de sursă (relaţie cosinus).

R. Genicot (D. S.)

Lumină vizibilă

Ansamblu al radiaţiilor electromagnetice capabile să stimuleze receptorii retinieni şi să producă o senzaţie vizuală, şi ale căror lungimi de undă sunt cuprinse între 380 şi 780 nanometri. Lumina albă teoretică conţine toate radiaţiile vizibile cu o distribuţie energetică identică pentru toate lungimile de undă. Pentru lumina albă naturală (lumina zilei), distribuţia energetică este comparabilă cu cea a unui corp negru a cărui temperatură este mai mult sau mai puţin egală cu 6.500° K.

R. Genicot

(D. F.)

Luminozitate

Termen preferat astăzi celui desuet de strălucire,

pentru a desemna calitatea unei suprafeţe care pare să emită mai multă sau mai puţină lumină şi dă o senzaţie vizuală de strălucire obiectului. Termenul fizic corespunzător este luminantă".

R. Genicot

(D. F.)

Lumi posibile

Teorie semantică* formulată de S. Kripke pentru interpretarea logicilor modale. De o manieră foarte simplificată, să considerăm un sistem care conţine trei constante de obiecte xb x2, x3 şi un predicat* într-un punct în Putem forma aici trei expresii mxt, mx2 şi mXi. Dacă interpretăm sistemul considerând că X [= Dumnezeu, x2 = voi, x3 = eu şi în = fiinţă muritoare, mX [, mx2 şi mx3 devin propoziţii adevărate sau false. În lumea obişnuită, mx, este falsă şi celelalte două propoziţii sunt adevărate. O combinatorică* simplă lasă să se vadă că nu este vorba aici decât de una dintre cele opt combinaţii care pot exista. Fiecare dintre ele corespunde unei lumi posibile. Propoziţia „mxi sau non mx", este adevărată în toate lumile posibile: ea este astfel necesară.

J.-B. Grize (N. C.)

Lungă durată (Memorie de ~)

Opusă memoriei de scurtă durată*, desemnează un sistem ipotetic de stocare cu o capacitate teoretic nelimitată şi în care informaţia* este menţinută fără limitări de durată. La subiectul normal, uitarea* în memoria de lungă durată (MLD) ar fi rezultatul unei dificultăţi de acces* la informaţie, de interferenţe* mai degrabă decât al deteriorării sau ştergerii sale. În MLD, informaţia nu ar fi în general conservată în forma ei de suprafaţă, ci sub forma de semnificaţie (codificare semantică). Există totuşi o posibilitate de codare vizuală sau acustică. MLD conţine ansamblul cunoştinţelor noastre generale despre lume (memorie semantică*), dar şi amintiri legate de evenimente particulare (memorie

episodică*).

În mod tradiţional, studiul MLD vizează, pe de o parte, să creeze un model al organizării cunoştinţelor în memorie şi, pe de altă parte, să înţeleagă strategiile* utilizării acestor cunoştinţe în timpul activităţilor de rapel* şi recunoaştere.

Pertinenţa distincţiei memorie de scurtă durată-memorie de lungă durată este din ce în ce mai contestată.”.

S. Bredart (D.F.)

Lungime de undă

Distanţă, în direcţia de propagare a unei unde periodice*, între două puncte succesive în care faza este aceeaşi. Este simbolizată prin *X*. Lungimea de undă într-un mediu dat este egală cu catul rezultat din împărţirea lungimii de undă în vid la indicele de refracţie al mediului. Lungimile de undă sunt date în general de aer (indice între 1, 00027 şi 1, 00029 pentru propagările vizibile). Lungimea de undă în spectru vizibil se situează între aproximativ 380 nanometri şi 780 nanometri. Lungimea de undă (inversul frecvenţei*) defineşte tenta sau tonalitatea* luminii (de la violet la roşu). O lumină albă se poate disocia prin traversarea unei prisme, descompunându-se în culorile curcubeului.

R. Genicot

(D.F.)

Lungime medie a enunţurilor → *MLU*

Lux

Unitate de măsură a luminării din sistemul internaţional, frecvent utilizată. Corespunde luminării produse pe o suprafaţă a cărei arie este de un metru pătrat cu un flux luminos de 1 lumen uniform repartizat pe această suprafaţă. 1 lux este egal cu 1 lumen* pe metru pătrat. Recomandările generale au fost stabilite pentru a defini nivelurile de luminare indicate pentru o activitate. De exemplu, de la 400 la 900 lucşi pentru un plan de lucru în funcţie de tipul de activitate; de la 200 la 400 lucşi

pentru lectura prelungită pe hârtie albă; de la 45 la 90 lucşi, spaţiu de deplasări în interior (scară, coridoare); de la 300 la 600 lucşi, iluminare generală a magazinelor.

R. Genicot

(D.F.)

M

Macroglie → Glie Macropsie

Iluzie de mărire sau de micşorare a obiectelor sau a persoanelor; iluzia poate afecta ansamblul unei scene, cel mai frecvent părţi ale acestei scene, chiar fragmente ale unui obiect sau ale unei persoane. Această iluzie poate coincide cu aceea de apropiere sau de depărtare (pelopsie sau teleopsie). Tulburarea este de obicei paroxistică şi tranzitorie, prezentă în cursul crizelor epileptice* sau al acceselor de migrenă.

J.-L. Signoret (N.C.)

Macrostructură semantică Desemnează sensul* global al unui text*, exprimat sub formă de propoziţii. Deosebită de cea de superstructură*, această noţiune explică faptul că un text întreg sau o secvenţă* (capitol, parte) poate constitui un tot, ca sens. Ea corespunde, în acest caz, temer globale sau topicului discursului. Fenomen pragmatic, ea rezultă dintr-o ipoteză de lectură-comprehensiune: în absenţa titlului sau a ridurilor intermediare (mărci explicite ale macrostructurii semantice), lectorul/auditorul formulează o ipoteză asupra

obiectului discursului, ipoteză care-i permite să construiască reţele izotopice (v. Izotopie).

J.-M. Adam (N.C)

Magic întrebuinţat pentru a califica ceea ce scapă regulilor în vigoare şi care îmbină deopotrivă straniul şi supranaturalul. Conduita magică tinde să-şi însuşească o putere insolită pentru a o face să acţioneze în folosul său şi în folosul grupului său. Este vorba despre a solicita şi a supune o putere străină unei intenţii. Incantaţia magică îndeplineşte funcţia de conjurare; ea se observă în special la subiecţii care înfruntă sau îşi propun să înfrunte situaţii riscante, eventual de încălcare a legii. Ritualul magic, clandestin sau public, este o ceremonie în care forţele supranaturale sunt chemate să producă un efect dorit, pentru a împlini nevoi sau dorinţe care schimbă cursul evenimentelor sau care transformă realitatea. Anumite ritualuri juvenile în grupuri îndeplinesc această funcţie.

J. Selosse (N. C.)

Magie

Putere recunoscută şi atribuită anumitor indivizi de a recurge la forţe supranaturale care se abat de la sau se opun ansamblului de reguli ale condiţiei umane, ale cauzalităţii fizice şi ale raţionalităţii. Din punctul de vedere al finalităţii sale, magia poate fi benefică (magie albă) sau malefică (magie neagră). Studiată mai întâi de etnologi, ca o formă particulară a gândirii primitive, magia a fost prezentată de M. Mauss în 1902 drept o „artă de a face” şi acesta este aspectul care i-a reţinut atenţia lui S. Freud în *Totem şi tabu* în 1912. Referirea la magie este folosită în psihologie pentru a caracteriza conduitele* iraţionale sau atotputernicia gândirii animiste*, mai ales infantilă. Bazată pe analogie şi pe concordanţă, magia constă, după T. Nathan, în a supune elementele lumii reale la acelaşi tratament cu cele ale lumii psihice, prin intermediul deplasării” şi al condensării. Dintr-un punct de vedere psihosocial, magia, considerată ca un fenomen colectiv, nu

intervine decât în măsura în care mecanismele de transfer* simbolic privesc grupurile* umane repartizate diferit în interiorul aceluiaşi cadru, dar legate printr-un consens social. Magia trece prin puterea unui om care se află pentru moment sau prin statut în afara condiţiei umane: magician, şaman.

J. Selosse (N.C.)

Magnetic (Somn) → Autohipnoză

Magnetism animal

Nume dat în secolul al XVIII-lea de medicul vienez A. Mesmer fenomenului desemnat ulterior prin termenul hipnoză. Mesmer atribuia stările psihice speciale induse pacienţilor săi prin intervenţiile sale (care implicau „pase", precum şi contacte cu bare de metal magnetizat) unei forţe fizice comparabile cu cele invocate de fizica newtoniană – un apel metaforic la ştiinţele fizice pe care-l regăsim, actualizat de fiecare dată, în fazele ulterioare ale psihologiei. Teoria magnetismului animal a lui Mesmer a făcut în 1784 obiectul unui examen critic din partea unei comisii regale care a respins explicaţia printr-o forţă fizică, dar a recunoscut existenţa unor efecte care puteau fi atribuite imaginaţiei. (Sinonim: Mesmerism.)…"…

M. Richelle (N.C.)

Maieutică

Comparându-se cu mama sa care era moaşă, Socrate îşi defineşte, în *Theaitetos*, practica dialogului ca arta de a moşi spiritele (*maieutike*). Aceasta presupune implicit prezenţa anumitor cunoştinţe* la cel care învaţă: a răspunde la întrebările lui Socrate înseamnă a da naştere la ceea ce „ştiam fără să ştim". Dar cel care conduce dialogul este Socrate. Prin urmare este greşit să se asimileze metoda socratică unei nondirectivităţi *avânt la lettre*. În panoplia metodelor pedagogice, maieutica rămâne o referinţă ilustră, dar abilitatea dialectică pe care aceasta o cere se poate dovedi un artificiu prin care cel ce pune întrebările induce, voit sau nu, răspunsurile.

D. Hameline
(N.C.)
Majorat
Prag de vârstă fixat prin dispoziţii legale în vigoare într-un stat, cu începere de la care un individ este recunoscut ca apt să îndeplinească toate actele vieţii civile şi deci responsabil, în principiu, de totalitatea actelor sale. Înainte de acest prag (vârsta minoratului civil), individului i se pot acorda anumite responsabilităţi restrânse (dispoziţii de emancipare a minorilor de peste 16 ani, de ex.); după acest prag, el se poate vedea în situaţia de a i se retrage exercitarea drepturilor şi datoriilor aferente stării de major pentru motive de ordin psihologic sau penal.
J.-P. Bronckart (N.C.)
Majorat legai
Noţiunea de majorat trimite la definirea de către autorităţile legale a unui prag de vârstă cronologică obligatoriu de atins pentru a accede la exercitarea drepturilor civile şi politice. Atribuirea unui majorat legal conferă individului capacitatea şi responsabilitatea totală a actelor sale. Există trei majorate: civil, civic şi penal ale căror praguri de vârstă pot fi identice sau pot varia cu mai mulţi ani conform legislaţiilor naţionale. Majoratul civil corespunde dobândirii deplinei capacităţi juridice a propriilor acte civile; el nu se obţine numai prin atingerea unei vârste fixate prin lege (spre deosebire de majoratul civic sau penal), individul îl poate obţine ca urmare a emancipării sale sau a căsătoriei. Accesul la majoratul civic (numit uneori majorat electoral sau politic) dă naştere calităţii de cetăţean activ care beneficiază de drept de vot şi de eligibilitate. Majoratul penal marchează sfârşitul măsurilor de protecţie judiciară de care beneficiază minorii şi introduce pe delincventul major în regimul obişnuit al sancţiunilor aplicate adulţilor. Fixarea pragurilor de vârstă legale este un privilegiu al statului. Ea este un mijloc de reglementare politică a raporturilor între

generaţii. Cum accesul la majoratul legal nu ţine seama de nivelul de maturitate psihică, intelectuală, afectivă al indivizilor, pot fi luate măsuri de protecţie deosebită pentru a asigura controlul asupra actelor majorilor „incapabili” în ochii legii.

J. *Selosse* (N.C.)

Make A Pictore Story (*MAPS*)

Tehnică proiectivă* de expresie dramatică creată de E. Schneidman în 1947. Subiectul dispune de un teatru în miniatură cu decoruri (care reprezintă locuri concrete, foarte definite sau mai ambigue) şi o serie de personaje. La început, el alege decorul şi personajele. Apoi, este invitat să povestească o întâmplare pe baza elementelor anterior introduse. Ipotezele de bază sunt că, pe de o parte, subiectul se proiectează în construcţia povestirii sale şi că, pe de altă parte, referinţele inconştiente sunt evidente în cadrul acesteia. Analiza şi interpretarea MAPS-ului pot fi ordonate prin metode şi teorii diverse, în special prin cele utilizate de H. Murray pentru TAT.

C. Chabert (N.C.)

Maladia lui Alzheimer → Alzheimer

Maladia lui Pick → Pick

Maladie psihosomatică → Psihosomatică (Maladie)

Mamilari (Corpi sau Tuberculi)

Este vorba despre două proeminenţe îngemănate situate pe faţa posterioară a hipotalamusului. Ele constituie o parte importantă a circuitului hipocampo-mamilo-talamic, numit circuitul lui Papez*: într-adevăr, ele primesc prin fomixul postcomisural proiecţii care provin din hipocamp* şi, la rândul lor, le proiectează prin fasciculul mamilo-talamic al lui Vicq d’Azyr asupra grupului nuclear anterior al talamusului. Cunoaşterea implicării lor în procesele mnezice rezultă din patologia umană: într-adevăr, sindromul lui Korsakov*, descris iniţial ca o leziune degenerativă a corpilor mamilari legată de o carenţă vitaminică de origine etilică, se traduce, în

principal, printr-o amnezie* de fixaţie cu constituirea unei lacune anterograde. De fapt, rolul corpilor mamilari rămâne controversat, deoarece au fost observate leziuni mamilare izolate fără amnezie. Explicaţia ar putea consta într-o disociere în tipuri diferite de memorie*, dintre care numai unul ar fi preponderent în legătură cu corpii mamilari şi cu circuitul lui Papez, aşa cum par să o indice anumite experienţe pe animale, sau şi în necesitatea unei duble localizări lezionale pentru ca sindromul amnezic să se exprime.

B. Soumireu-Mourat (N. C.)

Management formal (Teorie a)

Teoreticienii managementului formal (sau management clasic) sunt practicieni care au căutat să-şi sistematizeze şi să-şi generalizeze experienţa sub formă de principii pentru gestionarea organizaţiilor. Ei preconizează o structură rigidă, cu reţele de comunicare şi de autoritate* bine definite, un control strict şi o coordonare a sarcinilor riguros respectată. Cu toate că poziţiile lor nu sunt identice, H. Fayol, L.F. Urwick.

L. Gulick, M.P. Follett şi F.W. Taylor sunt de acord în a considera ca necesare o specializare intensivă, o descriere precisă a sarcinilor de îndeplinit, respectul autorităţii şi o capacitate de control* redusă.

C. Lévy-*Leboyer*
(N.C.)

Mand

Termen creat de B.F. Skinner în a sa analiză a comportamentului verbal pentru a desemna un operant* verbal, adică un enunţ de o formă dată urmat de o anumită consecinţă la interlocutor. *Ma*nd-ul defineşte deci o clasă funcţională care cuprinde întrebările, ordinele, cererile, rugăminţile, intimidările etc. pe care gramatica le poate exprima prin forme diferite (chiar dacă unele dintre ele dovedesc că structurile lingvistice, de ex. formele imperative, se pot suprapune categoriilor funcţionale).

Noţiunea de *mand* se asociază cu funcţia conativă evidenţiată de R. Jakobson şi cu actul ilocutoriu* (parţial şi cu actul perlocutoriu) definit de J. Searle, continuator al lui J.L. Austin, şi reluat în analizele lingvisticii pragmatice. *M Richelle*

(N C)

Maniaco-depresiv

Termenul de nebunie maniaco-depresivă apare pentru prima oară la E. Kraepelin pentru a desemna o maladie mentală cu evoluţie cronică şi caracterizată prin apariţia periodică a unor episoade melancolice şi/sau maniacale. E. Kraepelin integrează aici tablouri clinice considerate până atunci ca independente, cum ar fi accesele maniacale izolate, anumite accese depresive calificate drept melancolice, alternanţele maniei şi melancoliei descrise de J. Baillarger şi J. Fairet (sub denumirea de nebunie circulară pentru unul, de nebunie cu formă dublă pentru celălalt), alternanţele formelor de manie şi de melancolie de intensitate moderată denumite ciclotimie. Pentru A. Kraepelin etiologia acestei maladii este endogenă. El o numeşte psihoză maniaco-depresivă pentru a marca această corelaţie cu maladiile endogene, alături de psihoza schizofrenică. În zilele noastre, termenul de maladie maniaco-depresivă este preferat celui de psihoză maniaco-depresivă în măsura în care caracteristicile subiecţilor care sunt atinşi de aceasta nu corespund celor atribuite subiecţilor psihotici.

Începând cu E. Kraepelin, depresiile* psihozei maniaco-depresive se opun depresiilor datorate unor cauze psihologice şi de mediu. În zilele noastre, această distincţie între depresiile endogene ale psihozei maniaco-depresive şi depresiile psihogene tinde să se estompeze. Totuşi, maladia maniaco-depresivă păstrează încă un statut diagnostic, prognostic şi terapeutic autonom, caracterizând o maladie cu determinism genetic presupus. Caracterul eterogen probabil al pacienţilor cărora li se

poate pune acest diagnostic a determinat însă pe anumiţi autori să propună diferite disocien destinate să conducă la o mai mare omogenitate a cadrelor diagnostice şi deci la strategii terapeutice de mai mare fineţe. Astfel, K. Leonhard, bazându-se pe criteriile obişnuite de diferenţiere a maladiilor (clinice, evolutive, epidemiologice, genetice şi biologice), propune să se distingă formele unipolare depresive de cele bipolare pe baza prezenţei sau absenţei stărilor maniacale în cursul evolutiv al maladiei Tratamentul cu litiu ar fi în mod specia! eficace în formele bipolare ale bolii astfel fragmentate...; i".

6 *M.-C. Hardy-Bayk*

(N. Ci

Manie

După ce a denumit nebunia în general, termenul manie, în perioada primelor descrieri ale maladiilor mentale la începutul secolului al XIX-lea, va desemna un „delir* general" care cuprinde întreaga activitate mentală şi nu permite niciun contact cu bolnavul. De abia câţiva ani mai târziu, odată cu observarea formelor de manii fără delir, sunt redefinite simptomele fundamentale ale acestei maladii, printre cele mai importante fiind euforia şi agitaţia. Dacă mania este uşor de recunoscut prin existenţa unei tulburări de dispoziţie (hiperestezie afectivă şi versatilitate a dispoziţiei mai des decât euforie), a unei tahipsihii. a unei hiperactivităţi motorii, a unei dezinhibiţii verbale şi comportamentale şi a tulburărilor de somn, frecvenţa sindroamelor maniacale parţiale şi apariţia simptomelor aparţinând în mod obişnuit altor categorii diagnostice, cum ar fi semne schizofrenice, o activitate delirantă, tulburări cognitive care evocă o stare demenţială, explică varietatea formelor clinice şi face adesea diagnosticul dificil.

Luarea în considerare a criteriului evolutiv în clasificarea maladiilor mentale va permite, la începutul

secolului al XX-lea, să fie reunite într-o singură maladie, nebunia maniaco-depresivă*, diferitele forme de manie şi de melancolie. Dacă existenţa unei faze maniacale impune diagnosticul de maladie maniaco-depresivă bipolară, raporturile depresier cu forma unipolară depresivă a acestei maladii nu sunt la fel de strânse. Formele evolutive ale maladiei bipolare sunt variate, în funcţie de prevalenta respectivă a depresiei şi a maniei, de frecvenţa recăderilor şi de reactivitatea la tratamentul în mod esenţial profilactic cu săruri de litiu* sau cu integretol, propus mai recent.

Lucrările actuale asupra maniei se referă, în principal, la ipotezele etiopatogenice (studiul factorilor ereditari sau al factorilor biochimici care implică neurotransmiţători cerebrali) şi abordarea psihofarmacologkă. *M, C. Hardy-Bayle*

(N.C.)

Manifest

Care se oferă observaţiei, care se impune percepţiei imediate. În psihologie, termenul poate, în funcţie de context, să se înscrie în mai multe tipuri de opoziţii semantice. Aplicat comportamentului*, el se opune la ceea ce este intern şi neobservabil în mod direct, mental*: vorbirea* este manifestă, limbajul* interior nu este. În concepţiile care limitează noţiunea de comportament la fenomenele observabile direct, numai comportamentul (performanţa*) este manifest, în opoziţie cu reprezentările* şi cogniţiile* sau cu competenţele*, care sunt mentale. Fiind vorba despre conduite sau despre producţii simbolice* (vis*, mesaj*, text*), sensul* sau conţinutul* manifest se opune sensului sau conţinutului latent*, care nu se impune dintr-odată, ci se dezvăluie doar cu ajutorul unei interpretări.

M. Richelle

(N.C.)

Manipulându-mi

Termen generic desemnând, în special în situaţiile de condiţionare operantă*, dispozitivul pe care subiectul trebuie să-l acţioneze (răspuns*) pentru a determina întărirea. Exemplul cel mai clasic este levierul* sau clapeta, transpus în experienţele pe fiinţe omeneşti sub formă de cheie telegrafică, buton pe care se apasă, levier multidirecţional etc. w".

M. Richelle (N. C.)

Manoptoscop

Aparat care permite să se determine predominanţa oculară şi, indirect, mâna abilă. Compus dintr-un trunchi de con a cărui extremitate mică este foarte îngustă, baza sa largă este plasată lângă obraz. Prin deschiderea îngustă, subiectul fixează un obiect şi apoi închide alternativ cei doi ochi. Când închide ochiul nepredominant, obiectul fixat dispare din câmpul vizual.

R. Genicot (N. C.)

Maraton (Grup)

Grupuri de întâlnire (sau grup T.*) intensive, inventate de G. Bach, care se desfăşoară fără întrerupere timp de 18 până la 36 de ore (în general un weekend), participanţii hrănindu-se şi eventual dormind în sala de reuniune. Confruntarea prelungită cu celălalt în mediu închis este considerată capabilă să distrugă mijloacele de apărare ale eului subiectului şi să exercite efecte prin ricoşeu asupra celorlalţi, cu riscul de a provoca decompensări.

D. Anzieu (N. C.)

Mare automatism mental – Automatism mental

Marijuana → Canabinoid

Marginalitate

Expresie topologică de origine sociologică ce caracterizează o poziţie socială excentrică în raport cu cea aprobată de majoritate şi care serveşte de referinţă pentru simplificarea normativă. Limita se situează la interfaţa a doua culturi, la marginea spaţiilor adiacente.

Marginalitatea defineşte o situaţie hibridă în raport cu sistemele socioculturale şi economice funcţionale.

J. belosse (N.C.)

Ea poate fi suportată sau aleasă; marginalitatea suportată rezultă din efectele de segregare şi de stigmatizare* legate de procese psihosociale de discriminare şi de atribuire* negativă care constituie mecanismele marginalizării sociale. Marginalitatea aleasă se înscrie într-o distanţă şi un interval spaţio-temporal care permit indivizilor să nu se implice şi să conserve o marjă de manevră cu riscul de a fi consideraţi ca accesorii, asociali, chiar periculoşi. Spre deosebire de devianţi*, care se opun activ şi acuză distanţa lor faţă de societate recurgând la violare şi la ruptură*, marginalii se străduiesc să se menţină, cei mai mulţi în mod tranzitoriu, într-o arie de transgresiuni comparative. Această marjă de negociere este investită cu funcţiuni speciale: exploratorie, identificatoare, defensivă, demisivă. Ea poate corespunde unui ritual de trecere, reuşit sau eşuat. În opinia lui B. Gibello, existenţa anumitor perturbări afective* şi cognitive* poate favoriza marginalitatea anumitor adolescenţi creând o discontinuitate în reprezentarea psihică a obiectelor.

Mascare

1. În vocabularul condiţionării*, desemnează un fenomen descris mai întâi de I. Pavlov, de absenţă a condiţionării la una dintre componentele unui stimul* compozit. Astfel, dacă se condiţionează un câine cu un stimul compozit audio-vizual şi se testează apoi fiecare dintre componente în parte, se vor observa răspunsuri condiţionate numai la stimulul auditiv şi nu la stimulul vizual. Una dintre cele două componente, mai „reliefată”, s-a impus faţă de cealaltă. Mascarea depinde, între altele, de dominanţa relativă a modalităţilor* senzoriale implicate, de intensitatea* relativă a stimulilor, de validitatea lor relativă în raport cu evenimente

semnificative ale mediului (întăriri*). Mascarea (*overshadowing*), pe care o întâlnim deopotrivă în procedurile de condiţionare operantă* şi pavloviană*, trebuie diferenţiată de blocaj.

Specialiştii condiţionării operante desemnează, de asemenea, prin termenul *masking* (dificil de tradus în franceză prin alt cuvânt decât *masquage* „mascare”) slăbiciunea controlului exercitat de un stimul discriminativ* în cazul în care acesta este „înecat” în unul sau mai mulţi alţi stimuli nepertinenţi, dar mai reliefaţi.

2. În psihofizică* şi psihofiziologia* senzorială, reducerea detectabilităţii unui stimul prin suprapunerea altui stimul sau a unui zgomot. Studiat în mod special în domeniul audiţiei, efectul de mască pune în evidenţă, oarecum invers, puterea de filtraj* a frecvenţelor aparatului auditiv: un zgomot nu alterează detecţia* unui sunet de frecvenţă* dată decât într-o limită foarte redusă, banda* critică, în jurul acestei frecvenţe. Mascarea este numită retroactivă* dacă stimulul care maschează este posterior stimulului mascat, proactivă* dacă el este anterior. Tehnica mascării, auditivă sau vizuală, a fost larg exploatată în psihologia cognitivă*, de exemplu în studiul inteligibilităţii vorbirii sau în cercetările asupra procesului de recunoaştere* şi de identificare.”.

M. Richelle (N.C.)

Mască

Stimul* care exercită, prin suprapunerea sau prin juxtapunerea sa faţă de alt stimul, un efect de mască sau mascare* a acestuia din urmă…”…

M. Richelle

(N.C.)

Masochism

Concept care-şi datorează numele scriitorului austriac L. Sacher-Masoch; reţinut de R. Krafft-Ebing pentru a defini o formă de perversiune* sexuală în care plăcerea nu poate fi obţinută decât suportând durere fizică

şi/sau servitute şi umilire. Această condiţie poate fi găsită fie în fantasme* conştiente care însoţesc coitul, fie în înscenări preparatorii, fie în sfârşit în realizarea independentă a acestor scene, însoţită sau nu de activitate masturbatoare. Existenţa fantasmelor masochiste inconştiente poate fi la originea formaţiilor nevrotice sau a inhibiţiei sexuale.

Antiteză a sadismului*, articularea celor două perversiuni a putut fi considerată ca expresie a unei simple înrudiri clinice sau ca expresie a aceleiaşi problematici care fondează relaţia erotică independent de poziţiile asumate de parteneri. Luând ca punct de plecare această problematică, S. Freud a încercat să stabilească o legătură genetică între cele două poziţii, considerând succesiv sadismul şi apoi masochismul ca poziţie iniţială. Acest ultim punct de vedere se înscrie în teoria instinctului morţii.

Sub termenul de masochism moral, S. Freud descrie, de altfel, diferite forme de atac împotriva propriei persoane (culpabilitate, nevroză de eşec, reacţie terapeutică negativă) ca tot atâtea expresii ale masochismului primar. Totuşi, nu este sigur că pot fi considerate ca depinzând de acelaşi mecanism căutarea plăcerii erotice în durere, aservirea bărbatului unei femei dominatoare, supunerea femeii faţă de bărbat, culpabilitatea şi agresiunea întoarsă asupra propriei persoane. *d. wtdtd e h, r*

(N. C.)

Maşina lui Turing → Turing (Maşina lui)

Materialism

Orientare de ordin filosofic care afirmă, în forma sa radicală, că materia este singura substanţă care există şi că, prin urmare, gândirea* nu este decât un produs al acesteia. El se opune, pe de o parte, idealismului pentru care ideea este principiul determinant şi, pe de altă parte, spiritualismului pentru care spiritul* este independent de

materie şi se structurează după legi specifice.

În Antichitate, materialismul constituie o explicaţie a universului şi îşi leagă soarta de atomism: el are ambiţia să explice lumea fără să facă apel la un principiu exterior acesteia. Cu începere din secolul al XVTII-lea. materialismul intervine în analiza fenomenelor umane. El este în cazul acesta determinist* în sensul în care afirmă că realitatea umană poate fi explicată, prin condiţiile sale materiale exterioare; el subscrie la reducţionismul* metodologic conform căruia fenomenele complexe trebuie analizate în fenomene mai simple; în sfârşit, el este strict monist* şi refuză spiritului o existenţă independentă de materie.

Această formă radicală de materialism se regăseşte cel mai adesea numai în formă de tendinţă în majoritatea poziţiilor teoretice; astfel, în psihologie, cele mai multe opţiuni materialiste se pot găsi în behaviorismul* radical al lui B.F. Skinner: orice comportament este controlat prin consecinţele sale (determinism); evenimentele resimţite prin introspecţie sunt de aceeaşi natură ca evenimentele observabile (monism); un individ este constituit de suma comportamentelor sale juxtapuse (atomism). Paralelismul* psihofiziologic a primit o interpretare de tendinţă materialistă care a făcut din conştiinţă* un epifenomen, un produs al materiei; dar, chiar în acest cadru, menţinerea dualităţii spirit/materie nu permite, evident, să se considere această teză ca strict monistă. Psihanaliza freudiană, de exemplu, este deterministă, dar nu este monistă prin faptul că nu dizolvă fenomenele psihice în fenomenele organice (determinism psihic) …

M. Kad (N. C.)

Matern (Comportament)

Ansamblul îngrijirilor asigurate de mamă progeniturii sale. La orice specie, femela care produce un număr variat de ovule mari încărcate cu vitellus (animale ovipare) sau trebuie să asigure protecţia şi alimentaţia intrauterină a

embrionului (animale vivipare) urmată de alăptare la mamifere asigură partea cea mai grea a poverii parentale. O gorilă tânără rămâne agăţată la sânul şi apoi de corpul mamei sale timp de un an întreg; doi ani încă, spatele mamei este postul său de observaţie şi modul său favorit de transport. Chiar şi după emanciparea sa, tânărul rămâne ataşat de mama sa; filiaţiile rămân vii şi se formează clanuri matrimoniale. Legăturile afective şi educative strânse care rezultă din această asociaţie restrictivă şi prelungită conferă mamei un rol de prim ordin în dezvoltarea tânărului. Importanţa sa pentru echilibrul psihofiziologic al acestuia este demonstrată *a contrario* de observaţiile lui R. Spitz şi J. Bowlby asupra sugarilor umani crescuţi în instituţie (v. Hospitalism) şi de experienţele de privare* realizate de H. Harlow pe macacul tânăr. Acesta, privat mai mult sau mai puţin precoce de contacte cu mama sa, dezvoltă un ansamblu de manifestări de involuţie (apatie, stereotipie*, fobie, automutilare, anorexie) cunoscut sub numele de sindrom de izolare. Dimpotrivă, interacţiunea cu mama îl învaţă pe tânăr să-şi controleze emoţiile şi pregăteşte socializarea sa armonioasă în grupul egalilor săi. Interacţiunea mamă-copil este, de asemenea, locul privilegiat de instalare a tradiţiilor (v. Protocultură).

Dacă comportamentul matern la specia umană se înscrie în continuitatea formelor şi funcţiilor deja cunoscute la animale, în special la mamifere şi mai direct la primate, el este totodată modulat de diversele tradiţii culturale şi prezintă, în sânul aceleiaşi societăţi, variaţii dintre care unele se apropie de patologic, prin deficit sau prin exces, şi pot fi sursa anumitor tulburări psihologice. *j.* – *C. Ruwet*

(N.C.)

Maternaj

Termen creat în engleză în jurul anului 1940 (introdus în franceză de P. Recamier în 1953) pentru a

desemna:

1. ansamblul comportamentelor prin care mama sau persoana care-i ţine locul aduce sau încearcă să-i aducă sugarului îngrijirile materne şi, mai general, tot ce este indispensabil pentru supravieţuirea şi pentru dezvoltarea lui fizică şi psihică: dragoste (v. Carenţă afectivă), stimulări, susţinere*, mânuire*, baie de cuvinte etc. Lucrările a numeroşi autori, în special ale lui D. Winnicott, au arătat importanţa maternajului pentru copil (susţinere, mânuire, prezentarea obiectului*). W. Bion şi D. Winnicott au întreprins şi studierea atitudinilor psihologice ale mamei care facilitează maternajul sau îl însoţesc: reverie (W-Bion) sau preocupare maternă primară* care caracterizează pe mama suficient devotată (D. Winnicott):

2. un tip de îngrijire a pacienţilor schizofrenici, bazat pe o concepţie asupra schizofrenier conform căreia carenţele afective precoce au determinat fixaţia orală. Scopul urmărit este de a repara frustrările şi se admite în general că această reparaţie* este simbolică şi nu reală. Autorii subliniază totuşi importanţa implicării afective cerute terapeutului. Matemajul este în general conceput drept complement al unei psihoterapir (matemajul putând fi efectuat de psihoterapeutul însuşi, sau de un alt terapeut ori persoană de îngrijire) sau ca o fază preliminară care trebuie să faciliteze o eventuală psihoterapie ulterioară. Originalitatea lui D. Winnicott constă în faptul că a definit anumite funcţii asigurate de psihanalist în tratarea cazurilor-limită*, prin referirea la anumite aspecte ale maternajului. *j. Ji. Petot*

(N.C.)

Maturitate profesională

Achiziţia de către adultul tânăr a informaţiilor asupra meseriilor, exigenţelor acestora, debuşeelor lor, condiţiilor de lucru care le caracterizează, pe de o parte, şi asupra lui însuşi, a capacităţilor, dar şi intereselor* sale, a ierarhiei sale de valori şi a personalităţii sale, pe de altă parte. D.

Super a arătat că opţiunea profesională este o tentativă de a realiza ideea că individul este propria sa creaţie şi că explorarea lumii muncii şi explorarea propriilor posibilităţi se fac într-o manieră complementară prin aceleaşi experienţe. Maturitatea profesională este atinsă când tânărul adult a elaborat un proiect de viitor profesional realist şi motivat. ±".

C. Lévy-*Leboyer*

(N.C.)

Maturizare

Proces prin care un organism atinge maturitatea* sau prin care o funcţie* biologică sau psihologică este actualizată.

Noţiunea de maturizare implică întotdeauna, dacă nu exclusiv, o evoluţie internă a organismului, corespunzând unui program* de dezvoltare* caracteristic speciei. Într-o accepţie strictă, cuvântul maturizare desemnează instaurarea condiţiilor organice ale apariţiei comportamentelor deloc dependente de exerciţiu* sau de învăţare. În realitate, expresia proceselor de maturizare este întotdeauna strâns imbricată în interacţiunea organismului cu mediul exterior. Într-un sens mai larg, care înglobează această interacţiune, maturizarea este concepută ca un proces de dezvoltare spre stări funcţionale mai mult sau mai puţin încheiate şi stabile, considerate caracteristici ale maturităţii.

În opoziţie cu creşterea, care este o mărire cantitativă a materiei vii sesizabilă prin măsurători (talia, greutatea), maturizarea este o noţiune mai calitativă a dezvoltării, marcată de evenimente sau stări particulare (pubertatea).

Factorul ereditar general situează organismul pe o scară de precocitate-tardivitate variabilă după specie în ceea ce priveşte ritmul şi funcţiile în discuţie. Pe de altă parte, diferitele sisteme acuză o sensibilitate inegală faţă de mediu în maturizarea lor: maturizarea sexuală este sub

acest aspect mai sensibilă decât maturizarea dentară, înţeles în sens larg, conceptul de maturizare, în care modularea de către mediu deţine un loc mai mult sau mai puţin important, conduce la conceptul derivat de maturitate-imaturitate* pentru a aprecia sistemele de autoreglare mentală în domeniul personalităţii.

C. Prévost şi *M. Richelle* (N.C.)

Maximum de verosimilitate → Ajustare Măduva spinării

Parte inferioară a sistemului nervos* central localizată în coloana vertebrală. Este partea nevraxului care diferă cel mai puţin de tubul neural embrionar; forma sa este aceea a unui tub cu pereţii groşi şi cu lumina aproape obturată: canalul ependimar. Ea se întinde în canalul rahidian de la planul occipital până la a doua vertebră lombară.

Este subdivizată tipic în lame, ansambluri anatomo-funcţionale şi zone de integrare senzoriale, motorii, senzorio-motorii şi neurovegetative. La periferie sunt dispuse cele trei cordoane de substanţă albă, cordoanele posterior, lateral şi anterior. Cornul posterior corespunde zonei somato-senzitive, cornul anterior zonei somatomotorii, zona intermediolaterală unei destinaţii vegetative motorii şi senzitive. Măduva este un centru reflex* somatic, ea participă la reglarea tonusului muscular şi este sediul reflexelor de apărare şi de flexiune. Pe de altă parte, ea este un centru vegetativ.

R. Decombe şi *M. Le Moal* (N. C.)

Mărime – Constanţă perceptivă

Mărturie

Studiul mărturiilor, adică al povestirilor făcute de persoane asupra unor fapte de care au avut direct cunoştinţă, arată că ele nu sunt decât în mod excepţional exacte şi că rata de eroare creşte cu timpul. Distorsiunile la care sunt supuse ţin, ca şi în cazul zvonurilor*, de factori perceptivi, mnemonici şi cognitivi în acelaşi timp. În plus,

cercetările recente în domeniul pragmaticir lingvistice arată că tipul de întrebare pusă în momentul depoziţiei poate induce false presupuneri şi antrena atât greşeli de evaluare, cât şi false recunoaşteri.

F. Askevis-Leherpeux (N. C.)

Mărturisire

Mărturisirea este o declaraţie foarte semnificativă prin condiţiile revelării sale şi prin natura faptelor sau informaţiilor pe care un individ doreşte fie să le păstreze secrete, fie să le rezerve intimilor. În limbaj juridic, mărturisirea este recunoaşterea orală sau scrisă a culpabilităţii unui prevenit* într-o procedură de acuzare. Este considerată nu numai ca probă a culpabilităţii, dar şi ca semn al participării prevenitului la procesul lui. Asociată reprezentării" pedepsei, mărturisirea poate furniza o gratificare sentimentului de culpabilitate care se găseşte la originea unor infracţiuni. Legată de o acuzaţie interioară, mărturisirea se poate situa, alături de variate satisfacţii autopunitive*, la originea declaraţiilor false de culpabilitate asociate unor conflicte nevrotice (de eşec sau masochiste) sau unor dorinţe de sacrificiu pentru apărarea aproapelui. Mărturisirea poate fi smulsă în strategiile interogatoriilor care vizează o supunere ideologică.

J. *Selosse* (D. F.)

Măsură/Măsurare

Au fost propuse diferite definiţii ale acestui termen: B. Russell, de exemplu, îl defineşte în 1953 ca o corespondenţă între un ansamblu de magnitudini şi un ansamblu de numere; S.S. Stevens impune, în 1951, o restricţie suplimentară: el vorbeşte despre atribuirea de numere unor obiecte cu respectarea anumitor reguli. Astăzi, se înţelege în general prin măsurare orice proces care permite să se atribuie numere unor obiecte respectând şi reprezentând unele dintre proprietăţile lor. În cazul temperaturii, de exemplu, măsura ar putea fi constituită din numerele care respectă relaţia „mai cald

decât”; într-o manieră mai formală, am nota cu A, de exemplu, ansamblul obiectelor a căror temperatură dorim s-o măsurăm; am formaliza noţiunea „mai cald” cu ajutorul unei relaţii binare R de tipul aRb dacă obiectula este mai cald decât b; a măsura temperatura ar însemna în acest caz să asociem fiecărui obiect din A un număr f (a) cum ar fi f (a) >f (b) dacă şi numai dacă aRb, adică dacă şi numai dacă a este considerat mai cald decât b. De fapt, măsurarea temperaturii cu care suntem obişnuiţi astăzi se supune unor restricţii mai severe.

Anumiţi autori propun să se ia în considerare alte măsuri decât cele numerice şi să se caracterizeze obiectele prin structuri mai generale decât numerele. Din ce în ce mai des, mai ales în ştiinţele umane, s-a ajuns să se ia în considerare reprezentările nonnumerice. Modelele întrebuinţate pot fi, de exemplu, grafuri. Neexcluzând *a priori* reprezentările de acest tip, putem defini măsurarea ca stabilire a unei corespondenţe între un ansamblu de obiecte pentru care a fost definit un anumit număr de relaţii empirice* şi o structură matematică (un model geometric) care să permită reprezentarea acestor relaţii.

Două tipuri de probleme se pot pune atunci când avem de măsurat un fenomen: este mai întâi necesar să ne întrebăm cu privire la natura şi unicitatea reprezentării dorite. Această problemă face obiectul teoriei măsurării. Alegerea unei scale* de măsură impune efectiv restricţii asupra fenomenului pe care încercăm să-l înţelegem şi sunt posibile mai multe reprezentări. Vom înţelege uşor că dacă se intenţionează să se măsoare preferinţele unui individ pe o scală numerică şi dacă individul preferă obiectul a obiectului b şi obiectul b obiectului e, el va trebui de asemenea să prefere obiectul a obiectului c. Distingem adesea patru niveluri ierarhice ale scalelor de măsură, care impun diferite restricţii asupra sistemelor empirice respective: scalele nominală, ordinală, de interval şi de raport.

În al doilea rând, uneori pot fi folosite diferite tehnici pentru a reprezenta un fenomen cu ajutorul structurii matematice alese. În general însă, nu sunt respectate efectiv toate condiţiile pe care trebuie să le respecte sistemul empiric pentru ca reprezentarea să fie posibilă. Este cazul atunci să se ajusteze modelul în ciuda abaterilor observate (v. Ajustare). Dacă aceste abateri sunt prea importante, trebuie, bineînţeles, să se renunţe la model şi să se caute un alt mod de reprezentare a datelor.

D. Defays (N.C.)

Mean Length of Utterance → *MLU*

Mecanicism/Mecanism Această denumire desemnează sistemele filosofice şi concepţiile epistemologice care recurg la metafora maşinii, în măsura în care aceasta se reduce la un asamblaj de componente elementare şi în care stările sale actuale sunt întotdeauna deductibile din stările anterioare. Asociat adesea filozoflei carteziene, mecanicismul susţine că fenomenele sunt întotdeauna reductibile în termeni de figuri şi de mişcări. În acest sens mecanicismul se opune organicismului sau dinamismului. În măsura în care o anumită stare este complet determinată de condiţiile anterioare, mecanicismul se opune oricărei filosofii care face să intervină calităţi oculte sau noţiuni de finalitate* imanentă. În psihologie, concepţiile care definesc învăţarea* ca achiziţie a deprinderilor* şi obişnuinţele ca succesiuni de mişcări pot fi calificate drept mecaniciste.

Pe de altă parte, se vorbeşte despre mecanism pentru a desemna o combinaţie de procese* sau de organe care realizează o anumită funcţie* (de ex., mecanismul selecţiei naturale* sau cel al condiţionării operante*). În cele mai multe cazuri, această utilizare este destul de vagă şi unii preferă să folosească termenul proces, considerat mai clar şi mai puţin încărcat de subînţelesuri filosofice.

P. Mengal (N.C.)

Mecanicistă (Organizare)

Organizare cu o ierarhie puternică şi cu o structură rigidă. Sarcinile şi problemele de tratat sunt divizate în secvenţe scurte. Fiecare este însărcinat cu o muncă precisă sub controlul superiorilor săi. Metodele de folosit, obligaţiile, limitările şi autoritatea inerente fiecărei funcţii sunt definite cu precizie. Gestiunea oamenilor şi controlul muncii se fac după o structură ierarhică verticală, informaţiile circulând de jos în sus, iar ordinele şi deciziile transmiţându-se de sus în jos.

C. Lévy-*Leboyer*

Mecanism de apărare → Apărare Mecanism de apărare familial → Familie

Mecanism dobândit de declanşare →

Mecanism înnăscut de declanşare

Mecanism înnăscut de declanşare

Concept al etologiei clasice născut din constatarea strânsei specificităţi care leagă un răspuns particular de o combinaţie-cheie de stimuli (v. Momeală şi Declanşator). Această constatare i-a determinat pe J. von Uexkühl şi, mai ales, pe K. Lorenz să postuleze existenţa unui mecanism nervos de filtrare a stimulilor, care asigură ca răspunsul să nu fie furnizat decât când este justificat şi adaptat la situaţie: animalul îşi amână răspunsul până în momentul în care întâlneşte combinaţia-cheie adecvată. Expresia, Mecanism înnăscut de Declanşare" (MID) a fost controversată în măsura în care Lorenz nu preciza anatomofiziologia mecanismului şi nu dovedea incitatea* sa. Conceptul conservă totuşi întreaga sa valoare euristică în ceea ce priveşte principiul filtrării. Nu se poate vorbi de incitate decât dacă animalul reacţionează corect la reprezentarea combinaţiei-cheie fără să fi avut posibilitatea nici unei învăţări prealabile. Este cazul puiului naiv de goeland care ciocăneşte pata roşie de pe ciocul galben al adultului şi obţine o regurgitare a alimentului. Dacă specificitatea percepţiei selective s-a structurat prin experienţă, se vorbeşte despre Mecanism

Dobândit de Declanşare (MDD). Cele două mecanisme nu sunt incompatibile: puiul de goeland întărit de regurgitare poate să-şi desăvârşească MED, care este astfel completat prin experienţă (NUDE). În fenomenul întipăririi*, animalul structurează într-o singură experienţă, în cursul unei faze precoce* a dezvoltării" sale, un mecanism de declanşare care va orienta spre un tip de fiinţă sau de obiect răspunsurile sale filiale, sociale sau sexuale ulterioare... D

J.-C. Ruwet (N. C)

Mecanoreceptor → Propriocepţie Mediană → Centralitate

Mediator

Substanţă chimică, adesea numită transmiţător sau reglator, eliberată de terminaţiile nervoase la nivelul sinapselor*, sub influenţa unei excitaţii (influx* nervos). Ea permite, prin interacţiunea sa cu receptori specifici, trecerea influxului nervos de la un nerv la un organ efector (muşchi) sau de la un neuron la alt neuron (neurotransmisie). Sistemul nervos conţine numeroşi neuromediatori sau neurotransmiţători. printre care acetilcolina*, noradrenalina*, dopamina*, serotonina*, acidul gamaaminobutiric (GABA), diferiţi acizi aminaţi (glutamat, aspartat, glicină) şi peptide. Un anumit număr de criterii permit identificarea unui neuromediator:

1. localizarea sa şi biosinteza intraneuronală;
2. eliberarea sa extraneuronală;
3. efectele postsinaptice asupra receptorilor specifici;
4. existenţa mecanismelor de inactivare a acestei substanţe;
5. drogurile cunoscute că acţionează fie asupra sintezei, fie asupra distrugerii acestei substanţe trebuie să aibă aceeaşi acţiune asupra transmiterii sinaptice ca şi aceea pe care o au asupra neuromediatorului presupus.

Termenul de neuromodulator a fost introdus recent pentru a desemna în special mediatorii care acţionează asupra unui alt neuromediator modificând fie eliberarea

sa, fie sensibilitatea receptorilor săi postsinaptici. Formularea clasică potrivit căreia un neuron sintetizează un transmiţător şi numai unul (principiul lui Dale) a fost pusă sub semnul întrebării; coexistenţa în acelaşi neuron a neurotransmiţătorilor, a aminelor şi a peptidelor este curentă.

U. Spampinato (N. C)

Medicală (Psihologie)

În practica actuală, psihologia medicală este studiul psihologic (la care contribuie toate subdisciplinele psihologiei) al întregului domeniu medical, în special al relaţiei bolnav-medic (şi de o manieră mai generală al relaţiei bolnav-personal de îngrijire), ca şi al aspectelor psihologice ale comportamentelor şi proceselor morbide şi ale metodelor terapeutice. Formaţia psihologică a medicilor (în special în cadrul grupurilor Balint*) şi abordarea psihosomatică* în medicină figurează printre principalele aplicaţii ale psihologiei medicale.

J.-M. Petot (N. C.)

Medicină comportamentală

Abordare interdisciplinară a medicinei care a luat amploare în anii 1970, integrând cercetările din ştiinţele comportamentale şi biomedicale şi, de o manieră mai generală, tot ce ţine de medicina fizică şi de sănătatea mentală. Ea este elementul motor al progresului în înţelegerea mecanismelor prin care sistemele nervoase* şi endocrine* controlează marile echilibre homeostatice garante ale adaptării” şi sănătăţii. Medicina comportamentală se interesează de factorii psihologici care intervin în etiologia, prevenirea şi diagnosticul unor numeroase boli, de metodele care permit reducerea tensiunilor şi stresului şi promovarea proceselor de ajustare*, de tehnicile de reabilitare a diferitelor tulburări psihice. Medicina comportamentală insistă asupra importanţei evenimentelor vitale* şi asupra a tot ce concură la diferenţele individuale în susceptibilitatea la

răspunsurile patologice. De asemenea, rolul protector al suportului social* şi al altor factori emoţionali pozitivi este studiat atât la nivel clinic, cât şi epidemiologie. Sfera mijloacelor terapeutice şi a tehnicilor de modificare a comportamentului a evoluat mult, în special pe baza lucrărilor consacrate copiilor retardaţi şi anumitor nevroze. Problemele pe care le ridică tabagismul, alcoolismul, obezitatea, maladiile cardiovasculare au găsit puţine soluţii până în prezent, în ciuda numeroaselor eforturi şi a sumelor considerabile consacrate prevenirii. Din acest motiv, cercetările care ţin cont deopotrivă de complexitatea problemelor prea des schematizate şi de aplicarea tehnicilor comportamentale la nivel individual s-au dovedit mai promiţătoare. Pe plan fundamental, aceste tehnici iau în considerare, pe de o parte, reactivitatea sistemului nervos autonom şi răspunsurile viscerale al căror rol este reabilitat în principal prin intermediul unuibio *feed-back** şi, pe de altă parte, posibilităţile învăţării" instrumentale care poate modifica o mare varietate de răspunsuri ale organelor interne, prin intermediul recompenselor* sau pedepselor. Metodele de relaxare intră în cadrul medicinei comportamentale.

Se dovedeşte că aceste abordări rămân cele mai bune soluţii pentru numeroase perturbări care rezultă din traumatisme medulare, din disfuncţiile presiunii arteriale, respiraţiei, echilibrării*, pe scurt ale diverselor organe interne, perturbări care duc foarte frecvent la incapacităţi grave şi în general costisitoare. Aceste metode terapeutice intră în cadrul a ceea ce este altfel numit terapir comportamentale… „,.", if. *Le Moal* (N. C)

Medie Centralitate

Mediere

Trecere printr-o etapă sau variabilă intermediară*, care explică legătura între două evenimente, pe care calea directă pare să nu o poată explica. Luat în sens larg, termenul se întâlneşte în contextele cele mai diverse, de

exemplu: aparenta condiţionare operantă* a ritmului cardiac trece prin medierea unei condiţionări operante a musculaturii scheletice care controlează respiraţia; estimarea timpului de care se arată capabil animalul nu s-ar baza pe un orologiu* intern, ci pe medierea conduitelor colaterale* etc. Forma verbală „a mediatiza” ia uneori locul termenului mediere, în special în domeniile psihologiei personalităţii şi psihoterapiei (cu riscul de confuzie cu conceptul de *mass-media*, mijloace moderne de comunicare).

Dar cuvântul mediere a fost mai cu seamă legat, în psihologie, de eforturile teoretice ale neobehavioriştilor* C. Hull, E. Tolman şi în special C. Osgood pentru a rezolva dificultăţile pe care le ridicau concepţiile stimul-răspuns. Variabile intermediare, de natură cognitivă* (hărţi cognitive create de Tolman, expectaţii*), au fost invocate ca loc de tranziţie. Urmelor lăsate de stimulii condiţionaţi li s-a atribuit o schiţă de semnificaţie* care, la om, deschide calea medierii prin limbaj* sau prin reprezentările* conceptuale. În ordine inversă, apare o teorie mediaţională a semnificaţiei care trimite, pentru a găsi rădăcinile sensului elementelor de limbaj, la răspunsurile mediatoare suscitate de asociaţiile* condiţionate. Psihologia cognitivă, care datorează mult acestor lucrări depăşite, pare să se dispenseze de termenul mediere care apare rar în scrierile actuale.

M. Richelle (N. C.)

Mediere verbală

Noţiune propusă de psihologia behavioristă* pentru a explica achiziţia* semnificaţier şi a diferitelor învăţărr cognitive. Instrument teoretic care explică relaţiile între stimuli (sunete) nelegaţi efectiv printr-o asemănare obiectivă, precum şi posibilitatea de a alege între mai multe răspunsuri pentru acelaşi stimul. Stimulul-semn este stimulul asociat în mod constant cu răspunsuri detaşabile, cele care pot să se producă în afara prezenţei efective a

stimulului, în opoziţie cu răspunsurile legate de prezenţa efectivă a acestuia. Pentru neobehaviorismul american, repertoriul răspunsurilor individului devine din ce în ce mai dependent de mediatorii verbali care se intercalează în conexiunile stimul-răs-Mediu

În accepţia sa cea mai curentă în psihologie, termenul de mediu este sinonim cu mediu înconjurător* şi desemnează spaţiul de viaţă al unui individ, al unui grup, al unei specii (nişă* ecologică*). Fără altă specificare, el înglobează mediul fizic şi mediul social (termenul „anturaj" aplicându-se mediului social apropiat, în special la oameni). Expresia mediu sociocultural este adesea preferată pentru a marca specificitatea mediului social uman, în care producţiile şi reprezentările* culturale deţin un loc important, alături de congenerii înşişi. Activităţile organismelor sunt, în general, concepute ca adaptărr la mediu, care pot consta totuşi în amenajarea acestuia, în modificarea şi chiar în construirea lui.

Prin factor (i) de mediu se înţelege ansamblul condiţiilor externe, fizice şi sociale, care contribuie la determinarea conduitelor unui organism şi influenţează dezvoltarea sa.

E. Jalley şi *M. Richelle* (N.C.)

Mediu interior (sau intern): concept biologic datorat lui Claude Bernard. Ansamblu al proceselor fiziologice interactive care concurează la homeostazie*, caracterizat prin menţinerea constantelor biologice proprii speciei. Mecanismele fiziologice tind spre echilibrul* şi constanţa unui mediu interior închis şi uniform, în care acţionează principiile care permit viaţa şi autonomia individului, în raport cu mediul exterior. Fiinţa creează condiţiile existenţei sale libere şi propriul său determinism. Există deci o relaţie între indeterminismul exterior şi un determinism interior pe care organismul îl asigură şi şi-l asumă. Fiinţa se sustrage deci mediului şi îşi produce propria lume. Comportamentul* este cel care permite

legătura între mediul interior şi cel exterior. w.

M. Le Moal (N.C.)

Mediu înconjurător

Ansamblu al condiţiilor exterioare unui organism şi de natură să-l influenţeze. Termenul este, în general, aproape sinonim cu mediu. Acesta din urmă se foloseşte însă la fel de bine şi în legătură cu condiţiile interne. Pentru psihologiile interacţioniste*, mediul înconjurător desemnează mediul în care trăieşte organismul şi cu care el interacţionează. Pentru cea mai mare parte a teoriilor moderne, urmând prin aceasta concepţiile biologiei, organismul şi mediul înconjurător sunt din ce în ce mai abordate ca părţi ale aceluiaşi sistem. După domeniile de cercetare şi abordările teoretice, va fi preferat totuşi când mediul înconjurător fizic, când cel social, când mediul înconjurător artificial sau construit al unei situaţii experimentale, când cel natural, nişa ecologică.

Conştientizarea recentă, în societăţile noastre, a riscurilor la care expansiunea speciei umane expune propria nişă ecologică a suscitat dezvoltarea unei noi ramuri a ştiinţelor psihologice, psihologia mediului înconjurător. Ea are ca obiect studierea efectelor asupra comportamentului uman a modificărilor radicale ale mediului înconjurător (creştere demografică, poluare, concentrare urbană etc.) şi căutarea mijloacelor potrivite pentru crearea atitudinilor* şi comportamentelor care să contribuie la oprirea sau inversarea procesului de degradare.

M. Richelle

(D.S.)

Megalomanie

Supraestimare a subiectului în raport cu propriile capacităţi. Tendinţă care poate merge de la poziţia orgolioasă până la delirul grandorii: se poate referi la subiectul însuşi (forţă fizică, frumuseţe, superioritate intelectuală), la situaţia sa socială (supraestimarea rolului

social, idei de filiaţie cu personaje celebre) sau la norocul său, chiar la puteri supranaturale.

Se observă în clinică în contexte diverse, în care diagnosticul se bazează pe asocierea cu expansivitatea euforică în manie şi în tulburările timice, cu gândirea paranoidă în tulburările schizofrenice, cu tulburările neuropsihologice în diferitele tipuri de demenţă (clasică şi tipică în sifilisul terţiar sau în paralizia generală, astăzi foarte rară).

J.-F. Allilaire (N.C.)

Mei

Compus din primele litere ale cuvântului Melodie, termenul Mei desemnează unitatea subiectivă de tonie. Prin convenţie, 1.000 Meii corespund toniei unui sunet pur de 1.000 Hz la 60 dB.

R. Genicot (N.C.)

Melancolie

Folosirea termenului melancolie îşi are originea în Antichitatea greacă. În acea epocă, melancolia era considerată o tulburare psihică rezultând dintr-un dezechilibru între cele patru umori fundamentale: sânge, limfă, bilă galbenă şi bilă neagră. Prevalentei acestei ultime umori i se datora melancolia.

La începutul secolului al XIX-lea, cu ocazia primelor descrieri ale maladiilor mentale, melancolia este definită ca un delir* parţial, adică îndreptat exclusiv spre un obiect sau o anumită serie de obiecte. Abia câţiva ani mai târziu, în special datorită observării formelor de melancolie fără delir, gândirea delirantă îşi pierde statutul de semn specific şi sunt definite simptomele fundamentale ale melancoliei, pe care se sprijină încă diagnosticul nostru: tristeţe, indiferenţă afectivă, lentoare psihică şi motorie. Cu începere din această perioadă este folosit termenul depresie* ale cărui limite, în raport cu cel de melancolie, nu sunt încă clarificate. Limitele depresiei sunt mai largi decât cele ale melancoliei. Depresia conţine melancolia,

dar nu se rezumă la ea. Imprecizia care înconjoară termenul de melancolie nu este străină de polemica încă actuală asupra unicităţii sau multiplicităţii stărilor depresive. Acest termen este uneori rezervat depresiilor integrate maladiei maniaco-depresive de către cei care disting acest cadru diagnostic de alte depresii. El poate constitui, pentru alţii, un simplu criteriu de gravitate a depresiei. Iar pentru alţii, în fine, el califică un tip de conţinut al gândirii; se vorbeşte în acest caz de tematica melancolică pentru a desemna temele de autoacuzare, sentimentele de indignitate şi de incurabilitate.

M.-C. Hardy-Bayle (N.C)

Membrană → Neuron

Membru fantomă (Durere a)

Se desemnează astfel o formă de durere* care se întâlneşte fie după amputarea unui membru, fie după denervarea importantă a unui membru existent (de exemplu, smulgerea accidentală a rădăcinilor dorsale ale nervilor plexului brahial sau secţionarea medulară totală la un paraplegic). În primul caz, bolnavul descrie persistenţa unei percepţii halucinatorii a membrului său dispărut care nu devine dureroasă decât după un anumit interval; durerea poate fi raportată fie pe ciot, fie la nivelul membrului fantomă, fie pe ambele. În al doilea caz, bolnavul descrie o poziţionare a membrului său dezafectat alta decât în realitate; sunt asociate dureri persistente obsedante de tip arsură sau fulgurante de tipul descărcărilor electrice. Mecanismele responsabile de aceste dureri nu sunt cunoscute, dar rolul extremităţilor de ramuri nervoase secţionate (în special cu apariţia nevroamelor) vădeşte faptul că anestezia locală practicată la nivelul bontului aduce alinare. Totuşi, participarea fenomenelor de origine centrală se presupune a fi considerabilă.

B. Calvino (N. C)

Memorare

Introducere în memorie a informaţiilor*, adică encodarea şi stocarea acestora. Se vorbeşte despre memorare intenţionată dacă subiectul este implicat într-o sarcină care îi cere în mod explicit studiul unui material în vederea unei restituiri ulterioare. Într-o situaţie de memorare incidenţă, sarcina subiectului este de altă natură decât mnezică (de ex., pronunţarea cuvintelor cu cea mai bună dicţie posibilă), subiectul fiind apoi evaluat, pe neaşteptate, în ceea ce priveşte retenţia* materialului.

Memorarea implică adesea o activitate de organizare a materialului, adică stabilirea unei relaţii între elementele de memorizat, sau de elaborare, adică stabilirea legăturilor între elementele materialului şi alte informaţii (de ex., asocierea unui pseudocuvânt prezentat, cum ar fi „bax”, cu un cuvânt real, ca „bar”, neprezentat).

Studiul strategiilor de memorare vizează descrierea mijloacelor mnemotehnice* utilizate spontan şi evaluarea eficacităţii acestor mijloace (v. Consolidare mnezică, Memorie de scurtă durată, Memorie de lungă durată, Uitare, Rapel).”.

y S. Bredart

(N.C.)

Memorie

Capacitatea de a achiziţiona, conserva şi restitui informaţii. Datele furnizate de psihologia experimentală, de psihologia cognitivă şi de patologia umană converg în a sugera existenţa mai multor tipuri de memorie sau de activităţi (capacităţi*) mnezice*; clasificările propuse depind de concepţiile şi de tipurile de probleme abordate.

În funcţie de timpul care separă prezentarea unei informaţii de evocarea* ei, distingem:

1. memoria senzorială (sau memoria-tampon* sau *buffer*), care conservă caracteristicile fizice ale stimulului mai puţin de o secundă;

2. memoria de scurtă durată* (MSD), care are o durată de aproximativ 20 de secunde şi o capacitate

limitată la 7 ± 2 itemi;

3. memoria de lungă durată* (MLD), de durată şi de capacitate foarte extinse. Problema existenţei unei prelucrări în serie sau în paralel prin aceste două ultime categorii de memorie nu este încă rezolvată. În funcţie de natura informaţiei memorate, a fost stabilită o distincţie între memoria episodică* şi memoria semantică*: prima ar conţine informaţii referitoare la evenimente localizate în timp şi în spaţiu, evenimente cu caracter personal şi cu o mare valoare afectivă; dimpotrivă, a doua ar include informaţii mai abstracte (deci independente de context*) referitoare la fapte, reguli sau cunoştinţe* generale dobândite în cursul vieţii. Această disociere nu exclude existenţa interacţiunilor acestor două memorii: de exemplu, accesul la memoria semantică este necesar pentru aprecierea semnificaţiei şi importanţei evenimentelor curente pe care o operează memoria episodică.

În funcţie de natura activităţilor mnezice prezervate în amnezii*, a fost propusă o disociere între memoria declarativă* şi memoria procedurală*: memoria procedurală ar conţine datele însoţite de un mod de utilizare şi ar permite dobândirea cvasiautomată de noi aptitudini perceptivo-motorii (un „a şti cum ”); în schimb, memoria declarativă ar permite gândirea* conştientă (un „a şti ce”) şi ar include memoriile episodică şi semantică.

Definirea diferitelor stocuri mnezice nu trebuie să mascheze natura dinamică şi interactivă a memoriei care, în realitate, este legată de activitatea psihică în ansamblu. Cantitatea de efort, activitatea cognitivă (atenţia*, adâncimea prelucrării) şi afectivă (refulare*, refuz*) implicate în prelucrarea informaţiei influenţează considerabil encodarea* şi rapelul. Neurobiologia memoriei. Lucrările de biologie moleculară şi celulară permit să se sugereze că învăţarea* şi memoria de scurtă durată rezultă din implicarea unui anumit număr de

mesageri intracelulari secunzi şi din modificarea posttraducţională a proteinelor. Aceste mecanisme nu pot totuşi explica formarea unei memorii de lungă durată din cauza duratei de viaţă relativ scurte a proteinelor (de la câteva minute la câteva săptămâni). În plus, neuronii care participă la achiziţia* informaţiei nu sunt cei care participă la conservarea sa durabilă. Trebuie deci avută în vedere o modificare a expresiei genetice care conduce la sinteza noilor proteine; ceea ce este în acord cu faptul că inhibitorii sintezei proteice blochează instalarea memoriei de lungă durată fără să altereze învăţarea sau memoria de scurtă durată. Sinteza noilor proteine poate duce la modificări morfologice în arhitectura arborizaţiei neuronale (mărirea zonei sinaptice active, mărirea numărului de sinapse*). Această concepţie este fundamental diferită de aceea foarte la modă între 1960 şi 1970 care susţinea că memoria este reprezentată de un cod macromolecular. Această ipoteză, care a dat loc mai ales unor tentative de transfer de memorie prin injecţii cu extras de creier, ignora complet principiile fiziologiei celulare.

Studiile psihobiologice pe animale şi pe oameni arată că memoria nu constituie o funcţie* omogenă, ci corespunde mai curând utilizării interactive a mai multor sisteme cu roluri diferite şi care funcţionează după modalităţi proprii. Este deci puţin probabil ca un singur tip de mecanism să poată sta la baza tuturor formelor de învăţare şi de memorie. Nenumărate experienţe asupra comportamentului animal au abordat studiul rolului regiunilor cerebrale, al neurotransmiţătorilor*, al hormonilor* sau al alimentaţiei. Interpretarea lor este totuşi delicată în măsura în care adesea este greu să se izoleze experimental memoria de învăţare şi învăţarea de performanţă. Pe de altă parte, restituirea amintirilor* arată bine transformarea permanentă a materialului memorizat cu timpul şi congruenţa a ceea ce este memorizat şi

restituit cu starea afectivă în care se află subiectul în momentul achiziţiei şi al resti-*H. Simon*

(N. C.)

Dezvoltarea memoriei. Cercetările efectuate pe nounăscuţi arată că, de la vârsta de două luni, ei sunt capabili să encodeze şi să stocheze o reprezentare* a detaliilor particulare ale unei situaţii de învăţare. Această reprezentare se menţine cel puţin timp de 24 de ore şi, ulterior, copilul este încă în stare să efectueze cusc Timinărr fine între contextul testelor* şi reprezentarea asociată cu învăţarea. Reprezentarea mnezică este deci un fenomen foarte precoce. Dezvoltarea memoriei poate fi concepută sub trei aspecte: memoria de scurtă durată, baza de cunoştinţe*, strategiile* şi utilizarea lor.

Dezvoltarea MSD se caracterizează printr-o creştere foarte rapidă şi foarte importantă a empanului mnezic, în funcţie de vârstă. Această evoluţie este interpretată uneori ca rezultând dintr-o mărire a capacităţii, alteori ca o consecinţă a creşterii vitezei anumitor operaţii: identificarea* itemilor sau a ritmurilor de pronunţare, de exemplu. F.N. Dempster (1981) este de părere că datele empirice nu confirmă decât teza creşterii vitezei de prelucrare. Dezvoltarea bazei de cunoştinţe (sau organizarea memoriei de lungă durată) a fost mai puţin studiată. Totuşi, au fost evidenţiate trei elemente:

1. categorizarea* funcţională precedă organizarea taxonomică fără ca totuşi aceasta din urmă să fie ignorată de subiecţii tineri. De fapt, utilizarea ei depinde mult de tipul de sarcină*;

2. categoriile se schimbă cantitativ (modificarea numărului de itemi pe care îi cuprind) şi calitativ (în ceea ce priveşte organizarea şi structura lor de tipicitate*);

3. uşurinţa activării" diferitelor relaţii se modifică: itemii legaţi în manieră asociativă sunt cu uşurinţă activaţi, automatizarea* activării eliberând spaţiu mental pentru alte activităţi.

Strategiile privesc fie encodarea (autore – petiţie, grupare*), fie recuperarea* (indici organizaţi). Dezvoltarea lor ridică trei probleme: disponibilitatea lor (subiectul le posedă?); declanşarea lor (sunt ele activate în mod conştient?); eficacitatea lor (duce utilizarea lor la o performanţă mai eficace şi de ce?). După cum se încearcă a se găsi răspunsul la una sau alta dintre aceste întrebări, se ajunge la rezultate diferite în ceea ce priveşte dezvoltarea, în sfârşit, au fost evidenţiate relaţii complexe între baza de cunoştinţe, empanul mnezic şi strategii. O dihotomie recentă (P. Graf şi D.L. Schacter, 1985) care opune memoria implicită şi explicită pare pertinentă pentru studiul dezvoltării. Această distincţie acoperă parţial distincţiile mai vechi între memoria semantică şi episodică, pe de o parte, şi memoria procedurală şi declarativă, pe de altă parte. O sarcină de memorie explicită necesită ca subiectul să-şi poată aminti de o experienţă precisă (să răspundă, de ex., la întrebarea: „Ce aţi făcut azi-dimineaţă?”). O sarcină de memorie implicită poate să se efectueze fără referire la o experienţă anterioară (a conduce o maşină nu cere să-ţi aminteşti lecţii de conducere). Lucrări recente arată că memoria implicită funcţionează foarte devreme (înainte de trei ani). În schimb, memoria explicită se dezvoltă în mod mai progresiv. De asemenea, se afirmă deseori că memoria semantică ar preceda dezvoltarea memoriei episodice sau autobiografice (E. Tulving, 1986). Aceste diferenţe de dezvoltare sunt adesea folosite pentru a susţine teza separării funcţionale a diferitelor tipuri de memorie.

H. Abdi şi M. *Favol* (N.C.)

DEMPSTER F.N. (1981), „Memory Spân: Sources of Individual and Developmental Differences”, *Psychological Bulletin*, *8*9, 63 – 100.

— GRAF P., SCHACTER D.L. (1985), „Implicit and Explicit Memory for New Associations in Normal and Amnesic Subjects”, *Journal of Experimental Psychology*:

Learning Memory and Cognition, *11*, 501 – 518.

— TULVING E. (1986), *Elements of Episodic Memory*, Oxford University Press, Oxford.

Memorie de lungă durată → Lungă durată

Memorie de lucru → Lucru (Memorie de ~)

Memorie de scurtă durată → Scurtă durată

Memorie episodică → Episodic Memorie iconică → Iconică (Memorie)

Memorie moartă → *ROM* Memorie tampon

Termen utilizat în psihologie (uneori se foloseşte cel de *buffer*) în modelarea* funcţionării memoriei*, prin analogie cu funcţionarea ordinatoarelor.

Memorie de capacitate mică în general, care stochează temporar informaţiile* în tranzit între două unităţi de prelucrare. Funcţionarea ei poate fi controlată de un „supervizor” care reglează intrarea informaţiilor în memoria tampon şi ieşirea lor spre unitatea de prelucrare următoare. De exemplu, modelele de silabisite conţin adesea o memorie tampon grafemică având printre altele rolul de a stoca momentan şi de a lăsa în aşteptare informaţia rezultată din analiza fonetică a stimulului, transferată progresiv spre o unitate care efectuează o conversie fonem/grafem. La. sfârşitul acestei converşii, informaţia, codată acum sub altă formă, este stocată temporar într-un *buffer* fonologie înainte de a fi transferată spre alte unităţi de prelucrare.

S. Bredar: (N. Ci

Memorie vie → *RAM* Menotaxie → Taxie Menstrual → Estru Mental

În afara expresiilor în care el califică fără ambiguitate un alt termen, precum vârstă*, retardare*, automatism*, confuzie*, deteriorare*, rotaţie*, test* etc., termenul mental este unul dintre cei mai greu de definit şi unul dintre cei mai încărcaţi de implicaţii teoretice ai psihologiei. Reabilitarea conceptului de spirit* (*mind*) de către psihologia cognitivă* contemporană l-a repus la loc

de cinste în discursul psihologic, în sensul său etimologic „relativ la spirit”, „care aparţine spiritului”. Aceasta nu clarifică totuşi sensul, dificultatea fiind doar deplasată asupra conceptului de spirit. Într-o accepţie care a prevalat în anumite curente behavioriste, mental se opune lui comportamental* şi în măsura în care acesta trimite la inferenţe* neverificabile şi dotate în mod abuziv cu valoare explicativă, el nu poate fi disociat de mentalism*, pe care aceste curente behavioriste l-au combătut. O optică mai puţin radicală ţine totuşi cont de comportamentele mentale, care nu s-ar diferenţia de altele decât prin mai redusa lor accesibilitate* la observaţie. Noţiunea de conduită*, familiară psihologiei franceze începând cu P. Janet, înglobează fără echivoc mentalul şi comportamentalul. Într-o perspectivă cognitivistă*, în schimb, mentalul trimite la entităţi (reprezentări*, cogniţii*) sau la activităţi interne (procese* de prelucrare a informaţiei*, de decizie*) şi este considerat ca obiectul principal al psihologiei, diferenţiat deopotrivă de comportamental, care nu este decât manifestarea acestuia, şi de neural, care nu este decât suportul lui material. Chiar în cadrul curentului cognitivist, părerile sunt divergente în ceea ce priveşte raporturile între mental, comportamental şi neural sau cerebral, atestând persistenţa controversei creier-spirii O altă ambiguitate se referă la raportul între mental şi conştient*, pe care diferiţi autori le concep în mod diferit, în terminologia proprie anumitor domenii ale psihologiei cognitive, apropiate de inteligenţa artificială*, termenul mental califică adesea termeni diferiţi: model mental desemnează o reprezentare* organizată de obiecte ale lumii exterioare sau de concepte; simulare mentală desemnează un fel de anticipare* internă a unei acţiuni, destinată să-i ajusteze mai bine execuţia, aşa cum un atlet îşi pregăteşte performanţa.

M. Richelle (N.C.)

Mentalism

Acest termen desemnează, în ţările anglo-saxone, psihologiile de inspiraţie spiritualistă* conform cărora există procese mentale de natură non-fizică (reprezentări*, structuri mentale, inconştient* etc.) care constituie obiectul propriu al psihologiei. Mentalismul este mai des reproşat decât revendicat; behavioriştir în special afirmă că psihologia nu poate fi ştiinţifică dacă ia ca obiect fenomene deduse şi neobiective şi refuză ipoteza că procese a căror natură nu este fizică intervin între stimulare şi răspuns (care sunt ambele de natură fizică). * *

(N.C)

Mentalitate de grup

Acest concept este un element al modelului grupului*, elaborat de W.R. Bion, conceput ca unitate şi ca sistem de tensiune între nevoile individului, cultura grupului şi mentalitatea de grup. Prin acest termen, W.R. Bion desemnează activitatea mentală care se formează într-un grup pe baza opiniei, voinţei şi dorinţelor inconştiente, unanime şi anonime ale membrilor săi. Contribuţiile acestora la mentalitatea de grup permit o anumită satisfacere a dorinţelor lor, dar ele trebuie să fie conforme cu celelalte contribuţii ale fondului comun şi să fie susţinute de el. Mentalitatea de grup prezintă astfel o uniformitate, în contrast sau în opoziţie cu diversitatea opiniilor, gândurilor şi dorinţelor proprii indivizilor care contribuie la formarea ei: ea garantează acordul vieţii grupului cu presupunerile de bază...

R. Kaes (N. C.)

Mentalizare

Termen introdus la începutul secolului de

E. Claparède pentru a desemna conştientizarea. Este, de asemenea, legătura pulsiunii emergente cu obiectul său semnificam. Paralelă cu fantasmatizarea*, această elaborare are unele caracteristici ale proceselor secundare ale gândirii: atenuează impactul excitaţiilor, conferindu-le

un sens; întârzie satisfacţia; menţine constanţa obiectului. În nosografia psihosomatică, mentalizarea valorizează calităţile preconştientului: densitatea, fluiditatea reprezentărilor, permanenţa funcţionării. La copilul mic, nevoia fiziologică nu poate fi satisfăcută decât de o persoană care-l îngrijeşte: dacă ea îi dă un sens deviant, copilul nu poate învăţa să verbalizeze sau să reprezinte pulsiunile, să le mentalizeze. De exemplu, mama hiperprotectoare, întotdeauna prezentă, nu permite copilului său să acceadă la propriile dorinţe, pentru că ele îi sunt imediat satisfăcute. Într-un mod mai general, absenţa mentalizării favorizează trecerea la act, delirul, halucinaţia, dezorganizarea somatică.

R. Doron (N.C.

Mers

Activităţile de mers constituie o conduită specializată de deplasare* a unui organiir mesaj viu sau a unui robot eminamente util pentru îndeplinirea unor multiple scopuri. Această conduită cere coordonarea* mişcărilor* membrelor specializate în acest scop, ca şi a celorlalte membre ale organismului, printre care trunchiul. Ea cere, de asemenea, integrarea unui ansamblu complex de informaţii exteroceptive (în general vizuale), proprioceptive şi „exproprioceptive”. Ea necesită, în fine, stăpânirea multiplelor cunoştinţe teoretice şi practice spaţiale. Achiziţia mersului se face prin intermediul unui anumit număr de etape care depind în mod intim de maturizarea* sistemului nervos şi de exerciţiu (v. Mo

J.-J. Ducret

(N. C.)

Mesaj

Ansamblu de informaţii trimise, datorită unui cod* comun, de către un emiţător spre un receptor, pe un canal*, şi care presupune un proces de encodare* a informaţiei de transmis de către emiţător şi o decodare* a acesteia de către receptor.

Acest termen a fost mult folosit în cadrul lucrărilor de teorie a informaţiei şi a comunicării*, care au studiat, de exemplu, consecinţele caracteristicilor şi modificărilor mesajului sau ale condiţiilor de transmitere a acestuia asupra bunei sale receptări, într-un sens mai puţin tehnic, se vorbeşte despre mesaj senzorial pentru a desemna ansamblul impulsurilor nervoase primite de un receptor senzorial în momentul unei stimulări*, impulsuri pe care acest receptor le transmite cortexului pe căile aferente (v. Neurotransmisie).

F. Parot

(N. C.)

Mesmerism → Magnetism animal Metaanaliză

Termenul metaanaliză, introdus de G.V. Glass în 1976, acoperă diferite tipuri de analiză statistică, permiţând rezumarea şi combinarea rezultatelor empirice ale unor studii diferite consacrate unei aceleiaşi probleme (legătura între conceptul de sine şi performanta şcolară, între motivaţie şi eficienţa profesională, eficacitatea tratamentelor terapeutice, de ex.). Etapele procedurii sunt următoarele: definirea unei probleme, eşantionarea studiilor corespondente, codarea caracteristicilor lor, analiza statistici apoi interpretarea rezultatelor. Metaanaliză încearcă, pe baza diversităţii rezultatelor raportate în general de studii consacrate aceleiaşi probleme, să elucideze motivele acestei variabilităţi şi să evidenţieze eventuale regularităţi. A fost demonstrat, de exemplu, cu ajutorul unei tehnici inspirate din modelul bayesian, că toţi coeficienţii de validitate* ai instrumentelor utilizate în selecţia profesională sunt mai ridicaţi decât s-a crezut (coeficienţii observaţi separat fiind parazitaţi de surse de eroare generate de mărimea redusă a eşantioanelor, de selecţia prealabilă a subiecţilor, de slaba fidelitate a criteriilor). Aceste analize sunt uneori lăudate (claritatea codării, combaterea argumentată, stimularea cercetărilor ulterioare), alteori criticate (a

priori în selectarea şi codificarea studiilor, eşantioanele eterogene şi/sau nereprezentative).

M. Bruchon-Schweitzer (N. C.)

Metacogniţie

Desemnează deopotrivă un domeniu de cunoaştere* special: cunoştinţele noastre despre cogniţie*, şi procesele şi strategiile de reglare a cogniţiei. Deşi aceste două aspecte par legate logic, abordarea lor ţine de două domenii de cercetare relativ distincte. Studiul metacogniţiei în prima accepţie vizează descrierea cunoştinţelor verbalizabile şi abilitatea de reflectare conştientă în legătură cu subiecte cum ar fi percepţia, memoria, învăţarea etc. Descrierea verbală a cunoaşterii este o importantă sursă de date în acest sector de cercetare. Analiza evolutivă a acestor teorii spontane ale cogniţiei a suscitat extrem de multe lucrări. Acestea au arătat că, într-un mare număr de cazuri, apariţia cunoştinţelor metacognitive adecvate este tardivă (preadolescentă, chiar vârsta adultă). Pe de altă parte, nu există în mod necesar o relaţie între metaforă nivelul de cunoaştere metacognitivă şi nivelul de funcţionare cognitivă, în cealaltă accepţie, se face referire la controlul activităţii cognitive. Se consideră adesea drept componente importante ale acestui control: planificarea activităţii, cuprinzând selecţia unei strategii de rezolvare a problemer date; supervizarea (*monitoring*) bunei derulări a rutinelor* pe care le implică strategia aleasă; evaluarea eficacităţii strategiei alese în cursul sau la sfârşitul activităţii. În acest caz, obiectul de studiu nu este cunoaşterea explicită pe care o au subiecţii despre un astfel de control, ci funcţionarea reglării cognitive în sine (v. Metacunoştinţă).

S. *Bredart*

(N.C)

Meta comunicare

Pentru J.H. Flavell, metacomunicarea trimite la

cunoaşterea pe care o are subiectul despre factorii care intervin în orice comportament (verbal sau nu) implicat într-o activitate de comunicare*, în particular cunoaşterea factorilor legaţi de persoanele aflate în interacţiune*, de sarcina* de îndeplinit şi de strategia* locutorului. Alţi autori postulează că metacomunicarea se referă numai la stăpânirea conştientă a aspectelor nonverbale ale situaţiei de comunicare. Şi într-un caz şi în celălalt este vorba despre stăpânirea aspectelor nespecific lingvistice ale comunicării.

J.-E. Gombert (N.C)

Metacontrast

Fenomen care apare când o impresie luminoasă scurtă se află mai puţin sau complet inhibată din cauză că o impresie analoagă consecutivă afectează o regiune învecinată a retinei. Când o primă figură este prezentată scurt timp şi urmată la un scurt interval (în jur de 125 ms) de o a doua figură proiectată pe o regiune retiniana adiacentă celei dintâi, prima figură nu este deloc sau este numai slab percepută. Dacă ordinea de prezentare este inversă, sau dacă intervalul temporal este redus sau mărit, cele două figuri sunt percepute, respectiv, simultan sau succesiv (sinonim: mascare* retroactivă laterală).

R. Genicot (N.C.)

Metacunoştinţă

O metacunoştinţă este orice cunoştinţă despre cunoştinţe. Într-un sistem-expert* metacunoştinţele sunt folosite pentru a asigura gestiunea bazei de cunoştinţe*: să structureze, să abstragă, să asigure coerenţa, să generalizeze cunoştinţele care aparţin acestei baze. De exemplu, ele pot determina care subansamblu de cunoştinţe trebuie folosit în funcţie de contextul sau de etapa rezolvării problemei. Apoi, ele pot reprezenta strategii de rezolvare sau de învăţare. Metacunoştinţele sunt folosite pentru formalizarea proceselor metacognitive* de control al activităţii cognitive, de

exemplu în timpul rezolvării de probleme sau al achiziţiei de noi cunoştinţe.

J. Mathieu (N. C.)

Metaforă

Figură de stil* (sau trop) care atribuie unui cuvânt semnificaţia* altui cuvânt aparţinând unui câmp semantic* vecin. Metafora obişnuită face parte din cod*: „piciorul mesei”, „coasta muntelui”, „pânza fluviului”. Într-un enunţ cum ar fi „Ahile este un cartof, procesul metaforic introduce o diminuare a izotopier legumei (conotaţie*), în timp ce izotopia umană (/nulitate/) face obiectul unei denotaţii. Metofora vie, analizată de P. Ricoeur în 1975, instaurează dimpotrivă un nou regim de adevăr: eclipsa referinţer obişnuite este condiţia apariţiei unei veritabile puteri de redescriere. În toate cazurile, o metaforă ca, Ahile este un leu” îi oferă interpretantului indicaţia de a selecţiona în reprezentarea* globală a comparantului (leu), termen metaforizant sau „vehicul”, şi în aceea a comparatului (Ahile), termen metaforizat sau „conţinut”, un anumit număr de seme* compatibile cu co (n (textul* (/curajos/ mai degrabă decât /leneş/, de ex. Această operaţie de selecţie este mai insau mai puţin imprecisă, după cum metafora este poetică sau argumentativă.

J.-M. Adam (N. C.)

Metalimbaj

1. Sau metalimbă: limbaj* natural sau formalizat (ca în logică) care serveşte el însuşi la a vorbi despre o limbă. Această definiţie este la originea accepţiei pe care lingviştii o dau adjectivului „metalingvistic”, care desemnează utilizările limbajului cu referire la limbajul însuşi.

2. Sau activităţi metalingvistice: subdomeniu al metacogniţier care se ocupă de limbaj şi de utilizarea sa. El cuprinde activităţile de reflecţie asupra limbajului şi a utilizării sale, ca şi activităţile de control conştient şi de planificare* de către subiect a propriilor sale procese de

prelucrare lingvistică (în comprehensiune* sau în producere*). *j… e g, în t*

(N.C.)

Metalimbă → Metalimbaj

Metalingvistică (Funcţie) → Funcţie a limbajului

Metamemorie

Într-un prim sens, cunoştinţele* explicite, verbalizabile ale indivizilor referitor la memorie. O taxonomie clasică distinge cunoştinţele relative la persoane (de ex., cunoaşterea propriilor abilităţi mnezice; cunoştinţele cu privire la diferenţele inter şi intraindividuale ale performanţei mnezice); cunoştinţele relative la sarcini (de ex., cunoştinţele asupra exigenţelor şi constrângerilor legate de situaţiile de memorizare şi de recuperare a informaţiei*) şi la strategii (de ex., cunoştinţe privind strategiile de encodare* şi de recuperare*), într-un al doilea sens, procesele de evaluare*, nu obligatoriu conştiente, care intră în reglarea* proceselor mnezice în cursul unei sarcini. Evaluarea şanselor de succes ale unei cercetări în domeniul memoriei este un exemplu. Această evaluare poate să se traducă, din punct de vedere fenomenal, printr-un sentiment de cunoaştere şi este susceptibilă de a controla iniţierea sau menţinerea unei strategii de recuperare. Evaluarea rezultatelor cercetării întreprinse este un alt exemplu. Ea este susceptibilă să inducă o schimbare a strategiei de recuperare sau pur şi simplu menţinerea unei cercetări în memorie.

Cei mai mulţi dintre autori sunt de acord asupra faptului că acest concept de metamemorie este foarte imprecis şi că este folosit în lipsă de altceva.

S. Bredart (N.C)

Metapsihologie

S. Freud foloseşte pentru prima dată în 1896 (1956, scrisoare către W. Fliess din 2 aprilie 1896) acest neologism, destinat să marcheze diferenţa între opiniile asupra proceselor mentale rezultate din cercetările sale

clinice şi o psihologie tradiţională care leagă activitatea mentală şi conştiinţa. Alegerea termenului indică totodată o continuitate cu metafizica (interesul pentru filosofie s-a deplasat spre psihologie) şi o opoziţie (realităţile „suprasensibile" se explică printr-o proiecţie a inconştientului).

Sfera referinţelor conceptului a rămas imprecisă. Articolele adunate sub acest termen dau impresia că el se aplică ansamblului proceselor psihice observate în psihanaliză. Totuşi, în unul din articole (1988, p. 221), S. Freud precizează: „Propun să se vorbească despre o prezentare metapsihologică atunci când reuşim să descriem un proces psihic după relaţiile sale dinamice, topice şi economice". Această prezentare poate fi, fără îndoială, aplicată unor cazuri individuale sau unor procese generale. În acest al doilea caz. ar trebui să distingem psihologia psihanalitică (procesele) şi metapsihologia (principiile de forţă, de energie psihică şi ale instanţelor personalităţii), în realitate, procesele şi punctele de vedere se află într-o strânsă dependenţă şi toate marile scrieri teoretice care jalonează opera lui S. Freud pot fi considerate ca metapsihologice.

Punctele de vedere care definesc o prezentare metapsihologică au cunoscut modificări ulterioare: substituirea structuralului prin topic (D. Rapaport şi M. Gill), adăugarea factorului genetic (H. Hartmann şi

E. Kris) şi a celui adaptativ (D. Rapaport şi M. Gill). Transformări mai radicale au fost operate (în special de M. Klein, W. Bion) fără a se sprijini totuşi pe o incriminare explicită a referinţelor freudiene.

O critică radicală a validităţii ştiinţifice a metapsihologiei a avut drept rezultat faptul că i s-a opus o teorie „clinică" ce s-ar aplica exclusiv evenimentelor observabile în timpul curei. S-a putut susţine în schimb că metapsihologia este conceptualizarea abstractă a proceselor de comunicare observabile în situaţia

psihanalitică şi că, în această calitate, ea oferă substanţă pentru confruntări interdisciplinare.

D. Widlocher (N.C.)

FREUD S. (1896), „Letiie du 2 avril a W. Fliess", m (1956) *La naissance de la psychanalyse, lettres a Wilhem Fliess (1887 – 1902)* (trad. A. Berman), PUF, Paris.

— FREUD S. (1988), „L'inconscienf (trad. J. Atounian. A. Bourguignon.

P. Coteţ. A. Rauzy), (*Euvrescompletes. Psychanalyse*, XHI, PUF, Paris.

Metatic *Continuum*

Metoda adopţiilor – Adopţie

Metoda cuvintelor-cheie → Mnemonică (Strategie)

Metoda gemenilor → Gemeni

Metoda limitelor → Limită

Metoda locurilor → Mnemonică (Strategie)

Metodă

Ansamblu de proceduri*, demersuri sau reguli adoptate în conducerea unei cercetări sau într-o activitate practică. Metodele variază sub aspectul gradului lor de generalitate de la foarte vast la foarte îngust: metoda observaţiei*, metoda experimentală* caracterizează marile abordări ştiinţifice, în timp ce metoda erorii medir sau metoda alegerilor forţate* desemnează proceduri experimentale foarte speciale în cadrul metodelor psihofizice.

Ca ştiinţă, psihologia se serveşte de marile metode de investigaţie comune, diferitelor domenii de activitate ştiinţifică: inducţie*, deducţie*, observaţie, experimentare*, măsurare*, pe care le specifică la rândul lor în metode caracteristice propriului său domeniu, de exemplu metodele etologică*, de explorare critică*, teste*, genetică*, psihometrică*, proiective* etc. O problemă specială de metodă în psihologie a fost cea referitoare la locul care i se cuvine totuşi într-o cercetare ştiinţifică metodei introspective*, sursă tradiţională de informaţii

atât pentru psihologia simţului comun, cât şi pentru psihologia filosofică. Psihologia ştiinţifică a secolului al XIX-lea i-a rămas tributară, străduindu-se să compenseze caracterul subiectiv prin rigoarea experimentului şi a măsurării. A fost nevoie să se aştepte începutul secolului al XX-lea şi revoluţia behavioristă*, pentru ca introspecţia să-şi piardă locul în favoarea metodelor obiective. Curentele fenomenologice* şi umaniste* în psihologia clinică au redat totuşi dezbaterii o anumită actualitate.

În multiplele sale domenii de aplicare, psihologia a dezvoltat metode care trasează într-o manieră mai mult sau mai puţin strictă modalităţile de interacţiune a practicianului cu persoana sau persoanele cărora li se adresează intervenţia sa. În acest fel se vorbeşte în pedagogie de metodă activă, de metodă de grup, de metodă globală sau analitică pentru predarea lecturii; în clinică*, de metodă nondirectivă, de metodă analitică, comportamentală etc.

Fie că este vorba de cercetare sau de practică, definirea fără ambiguitate a metodelor este prima condiţie de reproductibilitate sau de comparare a observaţiilor. Pe de altă parte, se ştie că datele culese sau, în practică, efectele obţinute sunt strict dependente de metodele aplicate. Astfel, un prag* senzorial va lua valori uşor diferite după cum a fost determinat cu ajutorul metodei limitelor*, al metodei stimulilor constanţi sau al unei metode de ajustare. O discriminare* se va dovedi mai mult sau mai puţin vulnerabilă la factori interferenţi după cum ea a fost obţinută cu sau fără erori. Este, prin urmare, esenţial să se raporteze faptele observate la metodele utilizate.

M. Richelle CMC)

Metodă activă → Activă

Metodă analitică

Alt nume al metodei globale* de învăţare* a lecturii. Neiniţiaţii au tendinţa de a-l aplica metodei silabisirii

tradiţionale pe care specialiştii o califică, dimpotrivă, drept sintetică. Interpretarea eronată nu poate fi evitată decât dacă activitatea este considerată în calitate de sarcină* pentru cel care învaţă. Sau acesta din urmă este pus de la început în faţa unui dat complex, purtător, în acelaşi timp, de sens* şi de confuzie; activitatea sa constă în a descompune-recompune această globalitate, de unde termenul de „analiză”. Sau cel care învaţă trebuie să meargă de la elementar la complex, ceea ce presupune un demers de unire progresivă şi judicioasă a elementelor, de unde numele de „sinteză”.

D. Hameii ne (N.C.)

Metodă a riscului → Risc

Metodă a suflajului → Suflaj

Metodă audiovizuală în timp ce expresia tehnici audiovizuale desemnează ansamblul procedeelor de reproducere şi de difuzare a imaginilor şi sunetelor utilizate izolat sau combinate în comunicarea de masă, expresia metodă audiovizuală rămâne vagă. Ea acoperă uneori utilizarea pedagogică ocazională a unor materiale (proiectoare şi retroproiectoare, aparate de înregistrare, ordinator sau telecomunicare), alteori recursul la produse mediatizate (filme, programe de televiziune, logiciale educative), iar în alte cazuri aplicarea metodelor de predare propriu-zise, indisociabile de un material dat, cum ar fi învăţarea audio-orală a limbilor străine în laboratoare lingvistice.

G. De Landsheere

(N.C.)

Metodă cathartică → Catharsis

Metodă de ajustare → Ajustare

Metodă de autoevaluare → Autoevaluare

Metodă de economie → Economie

Metodă de reconstrucţie → Reconstrucţie

Metodă experimentală → Experimental Metodă globală

Obiect al uneia dintre cele mai îndârjite şi de durată controverse ale secolului. Specialiştii sunt de acord în a considera că o metodă globală pură de învăţare* a lecturii este impracticabilă, chiar dacă am subscrie la cele două principii formulate de

O. Decroly:

1. copiii sunt predispuşi în mod spontan să comunice cu mediul;

2. ei îl percep pe acesta din urmă, şi în special mesajele* sale, ca un tot. Acest al doilea principiu îi determină pe cei mai mulţi dintre autorii de metode să propună un punct de plecare global. Durata acestei faze este cea care, atât în teorie cât şi în practică, continuă să suscite conflicte, chiar dacă se poate considera că adevăratele probleme sunt altele: tipurile de activitate* ale celui care învaţă, raportul fonetică-grafică, programarea* fazei de analiză-sinteză etc.

D. Hameline

(N.C.)

Metodă proiectivă → Test proiectiv

Metodă longitudinală – Longitudinal

Metodă tradiţională

Dacă atitudinea de rechizitoriu care prezidează folosirea acestei formule este atestată din timpul sfântului Augustin când acesta face procesul educaţiei sale şcolare, descrierea unei metode şi apoi a unei şcoli tradiţionale este în cea mai mare parte produsul susţinătorilor Educaţiei noi*, cărora ea le serveşte drept argument pentru a critica defectele şcolii contemporane lor. A. Kessler, care situează spre 1920 generalizarea acestui portret şarjat, a făcut inventarul defectelor: verbalism şi intelectualism, ignoranţă sau necunoaştere a psihologiei copilului*, autoritarism şi rutină. Dar el a arătat că nu este posibil să se situeze în istorie o epocă în care această denumire ar delimita un ansamblu pozitiv de practici sistematice şi omogene legitimând numele de metodă.

D. Hamel ine (N.C)

Metodă transversală → Transversal

Metodologic (Behaviorism) → Behaviorism

Metonimie

Figură* de stil prin care un termen este substituit termenului considerat cel mai adecvat, în funcţie de legăturile de contiguitate dintre cele două. Prin acest procedeu, curent în limba franceză, poate fi desemnat conţinutul prin obiectul care îl conţine („a bea un pahar”), obiectul prin materie („a cumpăra un porţelan”), prin numele producătorului („a vinde un Picasso”), sau prin locul producţiei („a mânca o Brie” / brânză de Brie – n. L/). Desemnarea* întregului prin una din părţile sale este cel mai adesea clasată sub eticheta de sinecdocă („industria franceză nu are braţe”).

J.-L. Chiss (N.C)

Metrică

Când o distanţă este definită pe baza unui ansamblu de dimensiuni observabile, se spune că ansamblului respectiv i se atribuie o metrică. Metric este adesea opus lui ordinal. Anumite proceduri statistice impun ca datele să fie prevăzute cu o metrică, cu avantajul unei mai mari comodităţi. Reamintim că o metrică euclidiană este o metrică în care se poate defini ortogonalitatea şi teorema lui Pitagora.

P. Bonnet şi *H. Rouanet* (N. C.)

Mezencefal

Mezencefalul, numit şi creier mijlociu, provine din dezvoltarea embrionară a veziculei cerebrale medii, numită mezencefalică. El constituie un element al trunchiului cerebral şi este situat în faţa şi deasupra protuberantei de care este net separat prin şanţul pontoprotuberanţial. El formează un sector de tranziţie între fosa cerebrală posterioară şi fosa emisferică. Este format în partea anterioară de pedunculii cerebrali care-l leagă de creierul intermediar, şi în cea posterioară de lama

cvadrigeminală formată de tuberculii cvadrigemeni şi de corpii geniculaţi. Conţine nucleii celei de-a 3-a şi ai celei de-a 4-a perechi de nervi cranieni, nucleul roşu, locus Niger (sau substanţa neagră), o parte a formaţiunii reticulate precum şi căile de conducere ascendente şi descendente. Este traversat de apeductul lui Sylvius care urmează celui de-al 4-lea ventricul.

Mezencefalul conţine releele căilor auditive şi integrează mişcările oculare.

R. Decombe şi *M. Le Moal* (N. C.)

Mezocortex → Cortex

Mezopică (Vedere) → Vedere

Mic automatism mental J* Automatism mental

Microgeneză

Acest concept a apărut în psihologia genetică atunci când studiul structurilor operatorii a fost înlocuit prin cel al strategiilor* sau al procedurilor destinate să le explice constituirea. Subiectul se confruntă cu sarcini în care trebuie să asambleze secvenţe de acţiuni şi de reprezentări. Această asamblare se face prin microgeneze care, spre deosebire de geneza structurilor, pot fi studiate empiric. Dacă unele trăsături generale ale acesteia din urmă se regăsesc în microgeneze (trecerea de la acţiune la gândire, de la reuşită la înţelegere etc.), lipseşte din ele aspectul integrării structurale (în sensul strict). Microgeneza nu este deci un concentrat al macrogenezei, ci un instrument privilegiat de studiu al proceselor permanent concrete prin care şi cu ajutorul cărora se produce echilibrarea.

J.-J. Ducret (N.C)

Microglie → Glie Microînvăţământ → Autoscopie Micromediu

Termen puţin folosit şi adesea confundat cu biotop*, pentru a desemna un loc de viaţă strict delimitat, un sit care reuneşte condiţii fizice cu totul speciale, resurse precise. Este înţeles mai mult ca microclimat, care este

preferabil şi care se raportează la condiţiile climatice (luminare, luminozitate, temperatură, umiditate) şi, în consecinţă, la resursele proprii unui spaţiu redus, unei staţiuni, unui biotop.

J.-C. Ruwet (N.C.)

Micropsie → Macropsie Mielină

Teacă formată în jurul axonilor* de celulele gliale* specializate: oligodendrocite în sistemul nervos central, celulele lui Schwann în nervii periferici. Aceasta este o extensie a membranei externe a celulei gliale, rulată de mai multe ori şi formând o spirală în jurul axonului. Teaca este discontinuă, punctele de discontinuitate corespunzând nodurilor lui Ranvier. Ea este compusă, în principal, din lipide (70 – 80%) şi din anumite proteine specifice. Prin compoziţia şi proprietăţile sale electrice, ea izolează electric axonul de mediul său înconjurător. Pe de altă parte, ea face posibil un mod special de conducere a impulsului nervos, în care depolarizarea* membranei axonale nu se produce decât la nivelul nodurilor lui Ranvier, potenţialul de acţiune propagându-se deci în „salturi” din nod în nod (conducere saltatorie). Viteza de conducere a axonilor mielinizaţi este astfel mult mai mare decât aceea a axonilor nemielinizaţi, de diametru egal. În afara acestui rol pasiv, mielina ar putea avea. de asemenea, un rol mai activ şi ar putea ajuta la menţinerea homeostaziei mediului exterior al axonului. Proporţia fibrelor mielinizate creşte cu evoluţia filogenetică: la om, mielina constituie aproximativ o treime din greutatea netă a creierului. În sistemul nervos central, substanţa albă îşi datorează aspectul prezenţei mielinei. Diferite patologii rezultă din lezarea sau din pierderea mielinei, cea mai cunoscută şi cea mai frecventă fiind scleroza în plăci, maladie demielinizantă, posibil autoimună, a sistemului nervos central sau encefalita postinfecţioasă care poate surveni după o infecţie cu virusul rujeolei.

J.-P. Hermar.

(N. Ci

Mielinizare

Proces de constituire a mieliner de către oligodendrocite (sistemul nervos central sau de celulele lui Schwann (nervi periferici). Mielinizarea nu este întotdeauna numai produsul acestor celule gliale*, ci depinde de interacţiunea lor specifică cu axonul* care declanşează formarea mielinei şi îi determină distribuţia spaţială. La om, în cursul ontogenezei*, mielinizarea se face în timpul primilor ani de viaţă. Tulburările sau întârzierile mielinizării. care survin în această perioadă din cauza malnutriţiei, de exemplu, nu vor putea fi recuperate mai târziu, mai ales în sistemul nervos central. De asemenea, o demielinizare centrală provocată de o leziune nu va putea fi urmată de o remielinizare. Invers, în sistemul nervos periferic, o remielinizare este posibilă. În acest fel, axonii regeneraţi în urma unei leziuni vor putea fi mielinizaţi din nou.

J.-P. Herman (N.C.)

Migraţie

Deplasări latitudinale periodice şi sincrone ale populaţiilor animale, între o arie de reproducere şi o arie de iernat (migraţie de toamnă), urmate de o întoarcere (migraţie de primăvară). Aceasta concentrează în regiunile nordice, în timpul unui scurt anotimp, populaţii de constructori de cuiburi care ocupă nişele* ecologice, insuficiente pentru populaţiile sedentare nordice, în mod fatal menţinute la un nivel de densitate foarte slab din cauza condiţiilor hibernale severe. Adulţii supravieţuitori şi tinerii se deplasează atunci spre cartierele lor de iarnă din arii geografice ale emisferei sudice, în momentul când acestea oferă cele mai bune condiţii de existenţă. Migraţiile transcontinentale implică declanşarea la date fixe şi sincronizarea cu semnalele sezoniere ale mediului înconjurător* (variaţii ale perioadei de lumină) a ciclurilor hormonale, ca şi dezvoltarea aptitudinii de a se orienta, de

a-şi determina poziţia geografică, de a alege şi a păstra o direcţie folosind un compas magnetic şi un compas celest bazat pe soare şi pe stele (migratori nocturni sau diurni).

Prin aptitudinea de a zbura, prin sensibilitatea la variaţiile de lumină şi de câmp magnetic, prin acuitatea şi memoria lor vizuală, păsările şi-au dezvoltat mai mult decât oricine aceste capacităţi migratoare şi prezintă exemplele cele mai frapante de navigaţie transcontinentală (rândunele de mare, cocori, berze, rândunele, silvii). Peştii oferă exemple clasice de deplasări neanuale între o arie de reproducere şi o arie de creştere (anghile, somoni). Se cunosc cazuri de migraţii regulate intracontinentale (de ex., migraţiile anuale ale antilopelor şi ale zebrelor în savanele din Serengeti în Africa de Est, în funcţie de modelul de distribuţie a ploilor de o parte şi de alta a ecuatorului) şi de migraţii altitudinale între câmpii şi munţi. Lumea animală prezintă toate cazurile intermediare de eratism, între sedentarismul pur şi adevărata migraţie. În sfârşit, se atribuie denumirea de invazie năvălirilor bruşte şi neurmate de întoarcere ale unor imigranţi excedentari, din zonele de proliferare (lăcuste migratoare, alunari, gaiţe).

(N. C.)

Mimetism

Desemnează toate formele de imitaţie, în ceea ce priveşte forma şi coloritul, a structurilor mediului înconjurător* în cadrul cărora cel care copiază se confundă prin camuflaj* şi homocromie. Fasmidele, lăcustele, călugăriţele mimează ramurile şi frunzele, fie pentru a se proteja, fie pentru a-şi urmări prada.

O formă răspândită de mimetism este mimicria, în care imitaţia morfologică şi comportamentală nu are drept obiect disimularea, ci dimpotrivă, expunerea, amăgirea şi atragerea în acest fel a unui profit. Orhideele mimează insecte care, încercând să se împerecheze cu aceste flori, asigură în acest fel polenizarea lor, imposibilă în alt mod.

Insecte inofensive mimează pe cele veninoase sau încărcate de emanaţii înţepătoare şi cu care păsările de pradă au avut experienţe dezagreabile, fiind descurajate şi ţinute la distanţă (mimetism aposematic sau mimicrie batezianã). Coleopterele mirmecofile mimează aparenţa şi solicitarea antenară a furnicilor pe care le parazitează şi obţin regurgitaţia alimentară. Puiul văduvelor parazite mimează schema cerinţer din gât a puilor gazdei şi declanşează în profitul său distribuirea hranei părintelui adoptiv. *Aspidontus*, mic peşte carnasier, mimează aparenţa şi înotul lui *Labroides*, mic peşte sanitar, şi poate să se apropie mai bine de peştii-clienţi nu pentru a-i curăţa de ectoparaziţi, ci pentru a le smulge o bucată de înotătoare sau de piele. În sfârşit, în grupurile sociale în care domneşte promiscuitatea, indivizii dominaţi imită comportamentul gestual şi vocal al indivizilor dominanţi pentru a deturna în favoarea lor unele avantaje, abordarea femelelor, de exemplu (mimicrie de statut).

J.-C. Ruwet (N. C.)

Mimetism afectiv

Mimetismul afectiv este descris de H. Wallon ca ocupând perioada* finală (O, 6 – 1 an)

a stadiului emoţional (00-O, 9 sau 1 an), în care se observă, de asemenea, diferite forme de raporturi cuplate între sugari. El se bazează pe mecanismul contagiunir mimice, ca principiu al unui repertoriu din ce în ce mai diferenţiat, în cursul psihogenezei*, al formelor comunicării" emoţionale. Mimica este o specificare a posturir la nivelul feţei.

R. Doron şi *E. Jalley* (N.C.)

Mimică

Configuraţie de mişcări faciale care însoţeşte diferite comportamente umane şi animale, în special producţiile orale umane; în acest ultim context, ea constituie unul din aspectele comunicării nonverbale. Mimicile sunt semnale* cinetice rapide, integrate în mimogestualitatea unui

emiţător*, adică în ansamblul semnalelor nonverbale transmise prin canalul vizual. Mimicile pot contribui la conotaţia* conţinutului unui discurs* şi pot furniza, de asemenea, indicaţii despre starea (emoţiile*) emiţătorului…”.

J.-P. Bronckart

(N.C.)

Mimicrie – e Mimetism

Minciună

Obiect al unei conduite în general verbale, producând aserţiuni contrare a ceea ce este cunoscut ca adevărat. Pentru moralişti, minciuna implică intenţia de a înşela. Este deci vorba despre o conduită extrem de complexă, care presupune la locutor dezvoltarea unui limbaj suficient pentru a antrena încrederea auditorului, elaborarea conceptelor de adevăr şi eroare, stabilirea de strategii sociale pe termen lung. Minciuna poate fi totuşi folosită în cazuri de urgenţă, pentru a rezolva pe termen scurt o situaţie conflictuală insuportabilă. Preocupările morale au împiedicat adesea să se discearnă faptul că o conduită a minciunii implică recunoaşterea secretului, a subiectivităţii şi a disocierii între conduita reprezentată lăuntric şi conduita exprimată prin acţiune. În acest sens minciuna exprimă cel mai înalt nivel de conştientizare.

Simţul comun abuzează de termenul minciună când desemnează astfel orice comportament verbal eronat la un copil, chiar dacă acesta n-a ajuns încă la un nivel important de sinteză mentală. Copilul care nu ştie să distingă adevărul de fals, la care fantasmatica, foarte pregnantă, conduce la expresie, exprimă această fantezie fără să fie nevoie de intervenţia categoriilor, mai mult epistemologice decât psihologice, de certitudine sau de îndoială. Psihologia distinge între minciuna faţă de altul şi minciuna faţă de sine însuşi. Minciuna faţă de altul este, pentru G. Durandin, o reînnoire a agresiunii prin legi, chiar dacă există minciuni altruiste: „fie că este vorba de atac,

de apărare sau de ajutor, minciuna este deci un act şi nu o informaţie. Este o tentativă de a modifica conduita interlocutorului prin intermediul încrederii sale" (1972, p. 400). În ceea ce priveşte minciuna faţă de sine, ca luptă împotriva reprezentărilor penibile (culpabilitate, inferioritate, moarte), aceasta este o parte integrantă a felului nostru de a fi. Minciuna faţă de sine, ca şi minciuna faţă de altul, decurge deci, în mare parte, din lupta pentru viaţă" (*ibid.*, p. 404) ...

R. Doron şi C. *Prévost* (N.C.)

DURANDIN G. (1972), *Les fondements du mensonge*, Flaminarion, Paris.

Minorat – * Majorat

Minorat legal

Definită de regulile juridice, noţiunea de minorat caracterizează statutul copiilor şi adolescenţilor consideraţi incapabili de a se conduce şi a-şi administra bunurile înainte de a fi atins o anumită limită de vârstă. Subiecţii minori sunt supuşi autorităţii parentale care trebuie să vegheze asupra securităţii, sănătăţii, educaţiei şi moralităţii lor. Ei fac obiectul măsurilor de protecţie judiciară. Într-o concepţie tradiţională, minorii devin subiecţi de drept atunci când sunt în pericol sau sunt consideraţi periculoşi. În dreptul civil, noţiunea de „interes al copilului" serveşte drept argument adulţilor care vorbesc în numele minorilor când aceştia sunt obiectul deciziilor judiciare. Evoluţia raporturilor între generaţii, schimbările de mentalităţi şi de reprezentare a copilăriei şi a tinereţii au modificat această concepţie deopotrivă autoritară şi protectbare a minorilor cărora li se acordă drepturi. Legislaţiile progresează spre recunoaşterea unei existenţe originale a unui statut legal de minorat, ţinând seama de capacitatea recunoscută a minorilor de a-şi face auzită vocea şi de a se proteja ei înşişi faţă de alţii în dezbaterile care îi privesc. Convenţia Naţiunilor Unite asupra drepturilor copilului (1989) are drept obiectiv

garantarea internaţională a dreptului la copilărie.

J. belosse (N. C.)

Minori (Protecţie judiciară a) Ansamblu de măsuri ordonate juridic, destinate să-i ocrotească pe tinerii sub 18 ani în Franţa, împotriva conflictelor*, a situaţiilor şi acţiunilor care le-ar putea fi dăunătoare. Noţiunea de minorat este definită în dreptul civil şi penal. În dreptul penal francez, nonresponsabilitatea celor sub 13 ani este absolută, ea devine scuză atenuantă pentru copiii între 13 şi 16 ani şi facultativă de la 16 la 18 ani. Justiţia minorilor dă prioritate educaţiei şi protecţiei faţă de represiunea prin măsuri de educaţie supravegheată, de asistenţă educativă sau de schimbare a mediului de viaţă (plasament familial sau instituţional). Ea se interesează mai întâi de personalitatea* minorului în scopul de a-şi lua deciziile. Judecătorul copiilor poate fi sesizat direct şi poate interveni rapid în caz de conflicte sau de urgenţe. Măsurile luate cu privire la minori prezintă o mare supleţe: ele pot fi provizorii şi reconsiderate în funcţie de evoluţia subiecţilor. Când minorii sunt în pericol, judecătorul copiilor poate ordona o măsură de protecţie încredinţată serviciilor de Asistenţă socială pentru copii din direcţiile departamentale cu probleme sanitare şi sociale.

J. *Selosse*

(N.C)

Mioclonie → Dischinezie

Miră

Desen mozaic sau în reţea, servind drept stimul* vizual. Mirele cele mai des folosite sunt desenele compuse din benzi paralele verticale, alternativ negre şi albe şi ale căror frecvenţă* spaţială (numărul de benzi negre şi albe pe grad de unghi) şi contrast* (sinusoidal, pătrat, sau mai mult sau mai puţin important) pot varia. Aceste mire constituie optotipurr (teste vizuale) de alegere în stabilirea videogramelor (curbe care corespund coordonatelor: frecvenţe spaţiale pe abscisă şi sensibilitate la contrast pe

ordonată)”.

R. Genicot (N. C.)

Miros → Olfacţie

Mistificare

Tip de logică patogenă descrisă de şcoala sistemică* de la Palo-Alto. Mistificarea constă în a nu recunoaşte ca fiind reale senzaţiile, percepţiile, gândurile unui interlocutor, al căror conţinut al mesajului este negat de celălalt, mistificatorul, care crede că apreciază mai bine decât interlocutorul său sentimentele acestuia, ca o mamă care-şi bagă copilul într-o baie despre care el spune că e prea caldă, iar ea îi răspunde că nemulţumirea lui e nejustificată, că e numai un capriciu. Copilul tace, dar face o sincopă.

A. Ruffiot (N.C.)

Mişcare

5

Schimbare de poziţie efectuată de un organism sau de una din părţile sale. La om, mişcarea constituie suportul material, semnificantul* gestului. Indicator direct al funcţionării organismelor vii, mişcarea este o manifestare fundamentală a vieţii, a cărei comandă şi reglare constituie una din funcţiile cele mai importante ale sistemului nervos. Probleme mecanice considerabile sunt rezolvate în activitatea motorie.

Organizarea sistemului de control este modelată prin interiorizarea constrângerilor mecanice ale corpului şi ale mediului înconjurător. Mişcarea unui segment al corpului articulat este în raport cu sistemul de referinţă care constituie suportul său, segmentul proximal, el însuşi mobil. Astfel, deplasările privirii rezultă din mişcările corespondente ale ochilor, ale capului şi trunchiului. Corpul întreg se află angajat, prin posturile sale stabilizatoare, în realizarea celor mai multe dintre mişcările particulare, imobilizarea activă constituind ea însăşi o manifestare fundamentală a controlului motor.

Mişcarea este rezultatul unei planificări elaborate şi al unei reglări permanente în care elementul voluntar* se limitează la determinarea obiectivului; producerea mişcării, forma sa sunt reglate printr-o coordonare* automată înnăscută sau dobândită. Mişcarea dirijată spre un obiect pentru a-l apuca nu se supune aceloraşi reguli de organizare ca o mişcare de scriere generatoare a unei forme.

Pentru analiză, distingem la nivelul comportamental, ca şi la nivelul suportului muscular, mişcările rapide în care domină caracterul anticipator al comenzii de viteză, realizată prin actualizarea unui program motor*: lansare, lovire, săritură, mişcări oculare* sacadate; şi mişcările mai lente, în care domină caracterul reglator al controlului de precizie: echilibrare, manipulare, mişcări oculare de urmărire. Proprioceptţia* musculară furnizează despre mişcare informaţii specifice care participă la adaptarea comenzilor la poziţia iniţială, la asistenţa flexibilă a execuţiei şi la înlănţuirea elementelor secvenţelor* învăţate care constituie abilităţile* motorii. Sistemele neuronale responsabile de controlul motor sunt organizate în niveluri ierarhice* de complexitate crescândă, de la arcurile reflexe* din măduva spinării şi trunchiul cerebral la sistemele de comandă voluntară din cortexul* cerebral. Studiul activităţii electrice şi metabolice a cortexului cerebral a evidenţiat multitudinea hărţilor nervoase motorii şi a arătat că fiecare mişcare are o contrapartidă într-o organizare specială a focarelor active ale populaţiei neuronale.

M. Bonne!

(N. C.)

Mişcare aparentă – Aparent Mişcare Fre ret

În cadrul ansamblului difuz pe care-l acoperă termenul generic de Educaţie nouă*, s-au permanentizat mişcări mai mult sau mai puţin structurate, având ca punct de plecare acţiunea de pionierat şi figura unu; fondator. C.

Freinet pune astfel la dispoziţia unei minorităţi active de institutor, francezi o referinţă identitară durabilă: modestie prudentă a practicianului în faţa oricărei autorităţi, pedocentrism* modulat de convingerile sociale afişate, ingeniozitate didactică (tipografie în şcoală, corespondenţă şcolară, programare* a învăţării" etc.). Practica şi reînnoirea conceptuală a consiliului de cooperare vor constitui una din originile pedagogiei instituţionale.

D. Hamelinc

(N.C.)

Mişcare oculară în faţa unei scene vizuale, ochii sunt în mod constant animaţi de mişcări conjugate datorită unei organizări neuromusculare fine a cărei dinamică este strict adaptată informaţiilor prelucrate de retină, de căile şi centrii nervoşi vizuali. Fiecare och: este fixat de şase muşchi extrinseci a căror acţiune complementară permite orientarea privirii în toate direcţiile. Mişcările verticale şi orizontale sunt asigurate de muşchii drepţi superiori, inferiori şi drepţi interni, externi; mişcările oblice sunt asigurate prin acţiunea agonistă* şi antagonistă* a muşchilor drepţi şi a muşchilor oblici (micul oblic şi marele oblic). În momentul înclinării capului, apar de asemenea mişcări compensatorii de torsiune a globului ocular. Se recunosc două mari tipuri de mişcări oculare: mişcările de versie şi mişcările de vergenţă. Acestea din urmă sunt disjuncte (spre deosebire de primele, care sunt conjuncte) şi intervin când ochii converg sau diverg pentru a permite axului vizual al fiecărui ochi să fixeze un obiect care se apropie sau se depărtează. Aceste mişcări sunt de departe cele mai lente. Aceste vergenţe pot fuziona pentru a reduce disparitatea* retiniana a celor doi ochi şi se pot acomoda pentru a ajusta optic imaginea de pe retină. Mişcările de versie cuprind: mişcările de sacadă*, trecere bruscă de la un punct de fixare la altul; mişcările lente de urmărire*, când ochiul urmăreşte un obiect în deplasare (viteză maximă de 50° pe secundă); mişcările ochilor în

timpul menţinerii fixării*, este vorba despre micromişcări (micronistagmus) cu scopul de a recentra imaginea pe retină ca urmare a derivei oculare şi de a împiedica astfel neutralizarea sa. Tehnicile de înregistrare a mişcărilor oculare au cunoscut importante progrese: electrooculografia înregistrează variaţia electrică a polilor anteriori şi posteriori ai ochiului în mişcare; motilooculografia utilizează procedeele optoelectronice de reflexie a unui fascicul de infraroşii pe cornee. Datele culese prin aceste metode sunt apoi prelucrate pe calculator.

R. Genicot (N. C.)

Mit

Mitul este o povestire a unor evenimente fictive atribuite zeilor, eroilor umani, unor fiinţe supranaturale şi care explică originea şi destinul lumii, al umanităţii, al societăţii, al forţelor divine. El face obiectul unei credinţe colective şi contribuie astfel la structurarea legăturii şi organizării sociale. Prin valoarea sa simbolică mitul se deosebeşte de legendă (povestire înfrumuseţată şi amplificată a faptelor şi gesturilor unui personaj istoric real) şi de fabulă sau de alegorie (care tind să scoată din povestire o lecţie morală). Pe lângă dimensiunile practică şi operatorie, gândirea copilului (între 2 şi 7 – 8 ani) comportă de asemenea o componentă mitică esenţială.

H. Wallon denumeşte procedeul mitic de gândire la nivelul perioadei sincretice (2 până la 6 ani) prin termenul de providentialism. pe care-l defineşte ca un artificialism extins. Acest procedeu foloseşte adesea cupluri de reprezentări. J. Piaget invocă, la nivelul gândirii simbolice şi preconceptuale (2 până la 4 ani), o formă mitică de artificialism, intermediară între simbolul ludic şi demersul explicativ şi care se manifestă în legătură cu problemele de origine.

În psihanaliză, tema romanului familial*, cea a fantasmelor* originare, de asemenea cea a hoardei

primitive* reprezintă, în grade diferite, alte forme ale gândirii mitice.

E. Jalley

(N. C.)

Mitomanie în 1905, psihiatrul francez E. Dupré a denumit astfel o tendinţă patologică, mai mult sau mai puţin voluntară şi conştientă, spre minciună, spre crearea de poveşti imaginare (fabulaţie), spre imitarea stărilor organice anormale (simulare).

Se disting trei forme clinice: mitomania vanitoasă găseşte în mincinosul" lui P. Corneille sau în Tartarin, personajul lui A. Daudet, cele mai bune ilustrări literare. Subiectul, în intenţia de a capta atenţia altcuiva, de a seduce sau de a uimi, se dedă la fabulaţii mincinoase care îl pun în general într-o situaţie avantajoasă. Acest tip de mitomanie poate lua forma unei autoacuzări mincinoase sau a unui comportament de simulare. Mitomania malignă se observă la autorii de scrisori anonime şi la mistificatori, care găsesc, cel puţin pe termen scurt, beneficii reale în fabulaţia lor. Intenţia de a face rău altuia se asociază deci cu plăcerea înşelăciunii. Mitomania perversă adaugă plăcerii de a înşela şi de a face rău căutarea unor beneficii reale. Se observă la impostori, care profită de un statut social fictiv, sau la escroci.

Oricare ar fi avantajele obţinute şi răul făcut altuia, resortul principal al mitomaniei rezidă în plăcerea perversă de a abuza de încrederea altuia. Din acest punct de vedere, mitomania a putut fi comparată cu exhibiţionismul sexual; mitomanul găseşte satisfacţii în efectul produs.

Mai misterioasă rămâne atitudinea subiectului faţă de fabulaţia sa. Conştient de caracterul ei fictiv, el pare să găsească o plăcere în a juca un rol, în a intra în pielea personajului sau în acţiunea pe care o inventează. Originile mitomaniei sunt puţin cunoscute. S-a pus accentul pe trăsăturile narcisice ale personalităţii*, interesată numai

de propria imagine şi fără un ataşament autentic faţă de alţii. A fost de asemenea invocată persistenţa anormală la vârsta adultă a unei tendinţe naturale din copilărie, legată de descoperirea puterii comunicării fictive şi de satisfacţia ludică de a construi o lume imaginară.

J.-F. Allilaire (N.C.)

Mitopoieza

Acest termen, împrumutat din greacă, desemnează activitatea de creaţie a unui mit, adică a unui tip de povestire structurată prin reguli de enunţare specifice, prin conţinuturi simbolice şi prin intenţii semnificative cu privire la origini, la scopurile ultime şi la realizarea destinului unui grup. Această activitate presupune condiţii psihice de utilizare a polisemiei şi a metaforei în perspectiva de a constitui o reprezentare a realităţii deopotrivă deschisă interpretării discursului mitic şi conformă cu credinţele şi idealurile colective. Din acest punct de vedere, activitatea mitopoietică presupune utilizarea unui spaţiu tranziţional colectiv.

Într-un sens mai larg, mitopoieza este o activitate de transformare şi de atribuire de noi semnificaţii conţinuturilor mitului care s-au fixat în semnificaţii univoce sau în utilizări prescrise. Ea apare astfel ca îndeplinire a funcţiei interpretative a mitului însuşi: să aibă sens fiind spus altfel.

— *Kaes*

(N.C.)

Mituri familiale

Producţii fantasmatice, provenite din imaginarul individual şi familial, cu funcţia de a simboliza şi explica realul. Aceste producţii se exprimă prin ritualuri, reguli neexprimate de funcţionare, jocuri sau sub forma de fabule, de legende în legătură cu istoria familială. Mitul este pentru grup* ceea ce fantasma este pentru individ. Definit la origine de A.J. Ferreira în 1963, mitul familial tinde să fie considerat ca patogen de către şcoala

sistemică*, fiind un ansamblu de credinţe false care întăreşte homeostazia şi rigiditatea rolurilor, în schimb, psihanaliştii familiali subliniază aspectul său structurant în plăcerea pe care o încearcă familia* de a construi în mod natural un mit, expresie a fantasmaticii inconştiente familiale, şi de a-l transmite. Mitopoieza* familială este una dintre funcţiile esenţiale ale aparatului psihic familial. Mecanism defensiv, rit mental rigid în familiile psihoticilor, mitul familial renaşte în spaţiul curei şi îl organizează: el traduce reluarea activităţii aparatului psihic familial şi garantează elaborarea romanului individual al fiecărui membru.

A. Ruffiot

(N.C.)

Mixtă (Stare) → Stare mixtă

Mână

Organ al cărui prototip rudimentar apare, în câmpul anterior de relaţie constituit de sistemul interacţiunilor funcţionale ale polilor facial şi manual, odată cu organizarea simetrică bilaterală caracteristică vertebratelor. Prima schiţă a mâinii tipic umane se formează la lemurieni (în urmă cu 40 până la 65 de milioane de ani). La hominizi, mâna devine organul funcţiei tehnice, datorită eliberării ei de funcţia locomotorie şi eliberării totale a feţei de funcţia de prehensiune. La cei trei mari antropoizi (urangutan, cimpanzeu, gorilă), degetul mare este opozabil; totuşi mişcările* degetelor rămân relativ puţin diferenţiate. La copilul-om, pensa index-police începe să funcţioneze la aproximativ 36 de săptămâni.

E. Jalley (N.C.)

Mânuire

Mânuirea sau handlingul este aspectul îngrijirilor materne sau de matemaj* care constă în modul de a mânui, de a manipula şi de a atinge corpul şi în special epiderma sugarului (toaletă, jocuri cu nou-născutul,

contacte corporale etc). D. Winnicott a diferenţiat, în ansamblul susţinerii*, tehnicile de îngrijire maternă care ţin de mânuire în măsura în care le atribuie rolul unui aport al mediului matern necesar dezvoltării potenţialului nativ de personalizare* al sugarului. Aspectul esenţial al personalizării este, în opinia lui D. Winnicott, instalarea psihicului în soma. creator al unităţii psihosomatice. Stadiul în care sugarul are nevoie de mânuire succedă celui în care el are nevoie de susţinere, aşa cum personalizarea succedă integrării*, caracterizată, după D. Winnicott, de sentimentul existentei continue...

J.-M. Petot

(N.C)

Mâzgălitură → *Squiggle game MLU*

Grup de litere iniţiale de la *Mean Length of Unerance* (în franceză, longueur moyenne des enonces „lungime medie a enunţurilor"). Este vorba despre o măsură a lungimii medii a enunţurilor unui corpus*, calculată în număr mediu de morfeme* şi introdusă de R. Brown în 1973 în lucrările sale asupra achiziţiei limbajului. Reperele cronologice fiind prea fluctuante pentru a putea fi predictive, lungimea medie a enunţurilor (cel puţin până la o valoare de 4 morfeme) este în general considerată ca un indice fiabil al dezvoltării" lingvistice, permiţând mai ales să se delimiteze fazele succesive în interiorul cărora achiziţiile se situează în raport unele cu altele. Brown defineşte astfel patru etape de referinţă: prima debutează cu enunţuri de o lungime medie de 1, 75 morfeme (observate de Brown la copiii între 18 şi 27 luni), cea de a patra se termină cu enunţurile de o lungime medie de 4 morfeme (observate la copiii între 26 şi 48 luni).

M. Hupet (N. C.)

Mnemometru

Dispozitiv de prezentare a stimulilor vizuali folosit în psihologia experimentală a memoriei. Utilizarea tahistoscopului electronic şi a dispozitivelor de prezentare

(ecran catodic, proiector) controlate de microcalculator a înlocuit-o pe cea a diferitelor mnemometre clasice.

S. Bredart (N. C.)

Mnemonică

Califică o serie de strategii având drept obiectiv ameliorarea performanţelor de memorare* şi de recuperare. Aceste strategii implică de cele mai multe ori autorepetiţia materialului, dacă acesta este verbal, sau crearea de asociaţii*, de relaţii semnificative între elementele unui material de învăţat (d. ex., o listă de cuvinte). Metodele denumite a locurilor şi a cuvintelor-cheie sunt adeseori citate cu titlu ilustrativ. Metoda locurilor constă în a imagina un traseu într-o zonă bine cunoscută, a vizualiza anumite locuri precise din această zonă şi a atribui fiecărui loc un element al materialului. Recurgerea la metoda cuvintelor-cheie cere ca subiectul să fi stabilit în prealabil un sistem de asociaţii între cifre şi cuvinte (sau între numere şi litere în anumite cazuri). Principiul asociaţiei se poate baza pe rimă (un = parfum, doi = pisoi, trei = bei etc), dar sunt utilizate şi alte reguli de asociere mai complexe. În timpul învăţării unui material nou, individul asociază cuvintele prezentate la cuvintele-cheie, formând o serie de imagini mentale bizare. De exemplu, dacă cuvintele din materialul de memorat sunt „copac, pantof, banană etc.”, el poate imagina o scenă cuprinzând un copac ale cărui fructe sunt flacoane de parfum, un pantof conţinând un pisoi şi un bei devorând o banană. Evaluarea eficacităţii metodelor mnemonice face în continuare obiectul cercetărilor experimentale.

S. Bredart

(N. C.)

Mnemotehnică

Ansamblu de strategii şi de tehnici susceptibile de a ajuta memorarea. Mnemotehnica, considerată drept o veritabilă artă în Antichitate, făcea obiectul unui învăţământ specific. Poate califica, de asemenea, aceste

strategii şi tehnici; este în acest caz sinonim cu mnemonică.

S. Bredart

(N.C.)

Mnezic

Califică ansamblul proceselor mentale care permit conservarea informaţiilor* despre evenimentele trecute. Studiul proceselor mnezice încearcă să elucideze trei mari probleme: memorarea*, adică codificarea şi stocarea informaţiilor, retenţia* adică păstrarea informaţiilor în memorie (v. Uitare) şi recuperarea*, ştiinţa regăsirii informaţiei în memorie.

În mod obişnuit, se disting trei sisteme mnezice: registrul informaţiei senzoriale, memoria de scurtă durată* şi memoria de lungă durată. Registrul de informaţie senzorială este un sistem care păstrează o urmă* vizuală, o imagine detaliată a informaţiei senzoriale ajunse la un organ de simţ, şi aceasta pentru câteva zecimi de secundă. Memoria de scurtă durată este un sistem cu capacitate limitată care stochează temporar o parte interpretată a datelor senzoriale. Memoria de lungă durată dispune de o capacitate de stocare teoretic nelimitată. Cunoştinţele noastre despre lume sunt stocate la nivelul ei în mod potenţial permanent. Această divizare tripartită a memoriei este cu regularitate repusă în discuţie.

S. Bredart

(N.C.)

Moartă (Memorie) → *ROM* Mobilitate socială

Mobilitatea socială desemnează mişcările indivizilor sau grupurilor de indivizi în interiorul sistemului profesional, fie în cursul existenţei lor (mobilitate intragenerațională), fie de la o generaţie la alta sau la următoarele (mobilitatea intergenerațională). Ea este numită orizontală şi desemnează în acest caz schimbările de statut sau de poziţie socială în interiorul unui sector sau între sectoare profesionale diferite, sau verticală când se

referă la mişcările între poziţiile sociale ierarhizate. Studiile de mobilitate socială verticală intergeneraţională au evidenţiat eşecul sistemului şcolar în corijarea inegalităţilor datorate moştenirii socioculturale familiale.

P. Lidvan (N.C.)

Modal

Care se referă la mod. În statistică este folosit pentru valoarea corespunzătoare efectivului cel mai înalt al unei distribuţii.

În antropologia culturală, conform unei distincţii datorate lui R. Linton. O trăsătură modală este o trăsătură observată efectiv în comportamentele majorităţii membrilor unei culturi. În opoziţie cu trăsătura ideală pe care aceştia o prezintă ca fiind norma, dar în discordanţă cu realitatea.

În psihologia percepţiei, se vorbeşte despre complement modal (în opoziţie cu amodal*) în legătură cu fenomene de completare automată a lacunelor existente în stimulul vizual, cărora percepţia le conferă exact aceleaşi proprietăţi ca şi stimulului. Astfel, dacă prin fixarea privirii, proiecţia retiniana a unei lacune circulare într-o figură coincide cu pata oarbă, lacuna nu va fi percepută şi figura va fi subiectiv completată în mod omogen…

„S *M. Richelle*

(N.C.)

Modalitate

O modalitate senzorială este un domeniu distinct de dobândire de informaţie care corespunde unei categorii de receptori. Expresia este sinonimă cu sensibilitate* sau cu sens*, cu toate că aceşti termeni trimit, conform uzajului ştiinţific modern, la diferite organe receptoare. Ea îşi are originea în lucrările lui J. Müller şi ale lui H. von Helmholtz din secolul al XIX-lea, care, pe baza legii energiilor specifice, formulată de cel dintâi, au vrut să marcheze discontinuitatea absolută între diferitele sisteme de recepţie senzorială, în sensul curent de formă sau condiţie

de realizare particulară sub care se poate prezenta un fenomen, termenul modalitate se întâlneşte în numeroase contexte ale psihologiei ştiinţifice: astfel în anumite modele* de reprezentare* a conceptelor în

model memorie*, „rolurile” sau descriptorii de conţinut se pot prezenta în conformitate cu diferite modalităţi, de exemplu, obligatorie, opţională, inerentă sau derivabilă (modelul în reţea semantică* al lui Brachman). Modalitate a unui factor: v. Factor.

M. Richelle

(N.C.)

Modalizare

Analiza frazer într-o perspectivă enunţiativă ne conduce la distingerea a ceea ce ţine de reprezentare* şi a ceea ce ţine de modalizare (sau modalitate). În fraza „specialiştii cred că situaţia se ameliorează”, segmentul „specialiştii cred…” se referă la modalitate; el exprimă atitudinea subiectului (*modus*) cu privire la evenimentul reprezentat de segmentul „situaţia se ameliorează” (*dictum*). În prezent, se disting în general modalităţile logice (*de re*: posibil, probabil, sigur şi necesar) de modalităţile *de dicto*, care implică tipurile de construcţii sintactice: frazele asertorică (afirmaţie şi negaţie), imperativă, interogativă, exclamativă, emfatică, precum şi enunţurile cu sens impersonal („este trist că”, „din fericire”), de verbele modale („a datora”, „a putea”, „a trebui”, „a gândi”, „a spera” etc.) sau de adverbele de opinie („posibil”, „fără îndoială”, „cu siguranţă”, „probabil” etc). În semiotica narativă, schema actanţială (v. Actant) este completată prin luarea în considerare a modalităţilor lui „a vrea” (dorinţă), ale lui „a şti”, ale lui „a putea” (luptă) şi ale lui „a datora”. Eroul competent nu reuşeşte în căutarea sa decât dacă dispune de aceste diverse modalităţi.

J.-M. Adam (N.C.)

Model

1. Termenul model a invadat vocabularul ştiinţific cu o multitudine de sensuri, dintre care unele sunt clasice şi precise, altele recente, dovedind de altfel un laxism semantic favorabil confuziilor. Vom distinge:

a. dispozitiv mecanic, electric sau electronic care serveşte, prin analogie, la înţelegerea concepţiei pe care ne-o formăm despre funcţionarea unui obiect natural. Astfel, dispozitivele cu servomecanism sau *feed-back** au fost folosite ca modele ale sistemelor biologice sau psihologice autoreglate; dispozitivele hidraulice ca model al dinamicii motivaţionale; ordinatoarele ca model al activităţii cerebrale sau cognitive*;

b. reprezentare redusă, eventual simplificată, adică axată pe elementele considerate utile analizei, a unei situaţii, a unui obiect, a unui fenomen artificial sau natural, construită cu scopul de a-i facilita studiul. Strategia modelului redus sau a machetei, familiară ingineriei, este adesea adoptată de cercetător în toate disciplinele. Ea se află într-un fel la baza multor situaţii experimentale, în special când ele îşi propun să analizeze şi să prezică unele comportamente în condiţii extreme ale vieţii reale: astfel, au fost realizate modele experimentale în scopul studierii eventualelor modificări ale comportamentelor în situaţie de accelerare sau de încetinire. Prin extensie, experimentatorii contemporani vorbesc cu uşurinţă de model pentru a desemna orice situaţie experimentală;

c. Într-un sens apropiat de precedentul, se vorbeşte despre model pentru a desemna un obiect de studiu ales datorită uşurinţei sale (care implică în general simplitate) pentru a delimita elementele esenţiale imposibil de sesizat pe obiecte mai complexe. Astfel, nevertebratul marin *Aplysia californica*, a cărui reţea neuronală este cantitativ redusă şi uşor reperabilă, a fost folosit ca model pentru studiul mecanismelor neuronale care intervin în învăţările* asociative. Dacă fecunditatea acestui demers nu trebuie

demonstrată, ea expune adesea, în caz de neatenţie, la ignorarea problemelor proprii nivelurilor de complexitate superioare sau la generalizări insuficient justificate prin prescurtări verbale: nu se poate lua, fără alte aprecieri, ca model al memoriei testul de evitare pasivă* la şobolan sau ca model al depresier un test de motricitate sensibil, la şoareci, sub acţiunea substanţelor antidepresive;

d. reprezentare schematică, în general sub formă grafică, a unui proces, având drept scop să ofere o descriere şi o explicaţie* a acestuia. Modelul mecanismului memoriei de scurtă durată* al lui D. Broadbent, modelul constituirii şi recuperării imaginii mentale* al lui S.M. Kosslyn sunt două exemple ale acestui tip de model în psihologia cognitivă. Aceste modele pot diferi în mare măsură unele de altele în ceea ce priveşte adecvarea lor la realitate, pretenţia lor explicativă şi valoarea lor euristică. Ele se înrudesc, astfel, după caz, cu ipotezele* (formulate grafic), care se pretează la verificare experimentală (este cazul modelului lui Broadbent) sau la construcţii teoretice mai mult sau mai puţin speculative care nu pot fi testate (este cazul modelului lui Kosslyn);

e. prin extinderea sensului precedent şi dacă nu în mod abuziv, cel puţin într-un mod care face comunicarea ştiinţifică mai puţin precisă, termenul model este frecvent folosit ca sinonim cu ipoteză de lucru sau teorie explicativă;

f. caz particular al sensurilor (b) şi (c), modelele animale sunt descrieri şi/sau explicaţii ale comportamentelor animale (sau, prin metonimie, situaţiile experimentale ce le pun în evidenţă) pe care le considerăm analoage comportamentelor umane. Recursul la astfel de modele se justifică prin raţiuni de simplificare în vederea unei mai bune analize şi prin raţiuni deontologice, care interzic să se testeze ipoteza pe subiecţi umani. Experienţele lui H. Harlow asupra privării mamei la maimuţa tânără au furnizat un model animal al genezei

ataşamentului*; resemnarea (sau suferinţa) dobândită* a fost propusă de H. Seligman ca model animal al depresiei. Astfel de modele au incontestabil o mare valoare euristică, înlăturând o parte importantă a muncii de verificare a unei ipoteze, a cărei verificare la om va fi apoi deopotrivă mai rapidă şi mai bine centrată, şi sugerând explicaţii mai conforme cu principiul economiei. Ele prezintă, de asemenea, riscuri: de antropomorfism*, de neglijare a caracteristicilor specifice animalelor studiate şi fiinţelor omeneşti, de reducţionism*;

g. formalizare matematică folosită în descrierea, explicarea sau predicţia datelor empirice. Astfel, modelele statistice au devenit instrumente descriptive curente în psihologie. Dar se întâlnesc aici şi numeroase modele matematice cu componentă explicativă: acesta este cazul teoriei detectări; semnalului în psihofizică*, al modelelor factoriale* ale inteligenţei*, al modelelor de optimizare* aplicate situaţiilor de alegere între posibilităţile de întărire* concurente sau de căutare a hranei în mediul natural;

h. reprezentare teoretică a unui proces, suficient de formalizat pentru a se preta li o simulare*, în general o simulare pe calculator, în zilele noastre. Acest tip de model simulat, care decurge totodată din sensurile (b), (d) şi (g) de mai sus, a deveni: o formă tot mai folosită de construcţie de ipoteze şi de verificare a verosimilităţii Frecvenţa sa nu poate fi apreciată deşi întoarcerea la realitatea empirică nu este pierdută din vedere.

2. Comportament al unui congener care face obiectul unei reproduceri sau al une: tentative de reproducere imitativă. Persoană cu care se identifică un individ (v. Imitaţie, Identificare, Modelare).

M. Richelle

(N.C.

Modelaj învăţare* prin observarea altor persoane. Pe lângă o modificare directă a comportamentului prin

învăţarea clasică sau operantă*, fiinţa umană poate dobândi noi competenţe prin observarea altor persoane (învăţare socială, învăţare vicariantă, imitaţie* şi învăţare prin observaţie). În toate cazurile, aceste învăţări trec printr-un model. Pentru A. Bandura, modelul antrenează învăţarea prin funcţiile informative pe care le furnizează şi prin reprezentările* simbolice pe care le produce.

Pentru acest autor, modelajul implică patru tipuri de procese:

1. procese de atenţie* care operează selecţii în funcţie de caracteristicile observatorului, ale modelului, precum şi ale comportamentelor prezentate;
2. procese de retenţie* care folosesc imageria* mentală sau sistemul simbolic al limbajului;
3. procese de reproducere motorie;
4. procese motivaţionale*: observatorul va reproduce sau nu conduitele modelate. În funcţie de consecinţele* lor anticipate. Aceasta duce la o distincţie între faza de achiziţie şi faza de performanţă. Procedurile de învăţare prin modelaj se diferenţiază după tipurile de relaţii existente între observator şi model, după cum există sau nu consecinţe directe pentru subiect, după timpul care desparte învăţarea şi punerea ei în practică, după natura operantă* sau responsivă* a răspunsului învăţat.

Numeroase probleme teoretice rămân deschise în privinţa cunoaşterii a ceea ce este învăţat în timpul observaţiei, a surselor de întărire* ce susţin aceste învăţări, a statutului ce trebuie atribuit răspunsurilor modelului.

Modelajul este un mod de învăţare foarte general care poate fi util într-un evantai foarte larg de probleme comportamentale: achiziţia conduitelor sociale, reducerea răspunsurilor emoţionale, învăţarea la retardaţii mental, autişti, schizofrenici.

O. Fontaine (N.C.)

Modelare

Recurgere la un model* în descrierea sau explicarea realităţii; construcţie a unui model. Termenul se foloseşte cel mai frecvent când este vorba despre un model formal (v. Formalizare) …

m. Richelle (N.C)

Modul → Modularitate

Modular

Organizat în module. Neuroanatomia neocortexului a evidenţiat, cu lucrările lui Szentagothai în anii 1970, o organizare modulară, care structurează ansambluri de neuroni pe verticală (coloane modulare) prin cele şase straturi arhitectonice (*laminae*) ale cortexului. Aceste module, care ar concentra fiecare în jur de 2.500 neuroni şi care pot fi estimate la numărul de aproximativ patru milioane în cortexul cerebral uman, ar constitui unitatea de bază a dinamicii funcţionale a acestuia. Acest tip de organizare sugerează, la nivel neuropsihologic, o înlănţuire rafinată a suporturilor neuronale ale funcţiilor cerebrale, mult mai complexă decât lăsau să se presupună vechile scheme localizaţioniste. El a inspirat concepţiile funcţiilor cognitive axate pe modularitate*…

M. Richelle

(N. C.)

Modularitate

Caracteristică a unui sistem modular*, compus din module. Desemnând la origine o unitate de măsură folosită în arhitectură, apoi în hidraulică şi în mecanică, cuvântul modul a fost apoi folosit în domeniul electronicii şi după aceea în cel al informaticii, pentru a desemna unităţile funcţionale autonome care, asociate după diferite configuraţii, conferă unui sistem de prelucrare supleţea sa de utilizare. Cu un sens analog el a fost adoptat în ştiinţele cognitive* şi în neuroştiinţe.

De la sfârşitul anilor 1970, s-a dezvoltat un curent de cercetări şi de reflecţie axat pe noţiunea de modularitate în funcţionarea cognitivă, al cărui principal teoretician

este J.A. Fodor (1983). Arhitectura cognitivă s-ar baza pe două tipuri de procese*, unele modulare sau „verticale”, infrastructură responsabilă în principal de tratarea informaţiilor* la intrarea în sistem, altele centrale sau „orizontale”, suprastructură folosită în rezolvarea de probleme*, inferenţă*, credinţe şi expectaţii, într-un cuvânt adecvată pentru ceea ce putem numi în mod schematic „gândire”. Unităţile modulare n-ar fi specifice informaţiilor furnizate de diferitele modalităţi senzoriale, ci responsabile de prelucrările foarte specializate (întoarcere la facultăţile* psihologice), ca percepţia culorii sau a formei, recunoaşterea chipurilor sau a vocii. Operaţiile de prelucrare asigurate de un modul ar fi automate, deci de nereprimat (nu se poate evita analiza semantică a unui cuvânt căruia trebuie să i se facă numai analiza fonemică) şi, ca un corolar, rapid executate. Mai mult, etapele succesive ale prelucrării intramodulare, care constituie niveluri de reprezentare* ierarhizate ale informaţiei de intrare, n-ar fi accesibile sistemelor cognitive centrale, în special conştiinţei. În sfârşit, procesele care se derulează în cadrul unui modul ar fi încapsulate informaţional, adică impenetrabile şi deci nemodulabile, prin efecte centrale (contextuale, atenţionale etc), cu cât aceste efecte implică reprezentări mentale construite cu produsele altor module de prelucrare. Aceste proprietăţi funcţionale ale sistemelor modulare pledează în favoarea, pe de o parte, a unui substrat neuronal înnăscut, preconectat şi puţin afectat de efectele învăţării” (explicând specificitatea disfuncţiilor observate ca urmare a leziunilor nervoase localizate) şi, pe de altă parte, în favoarea unei dezvoltărr ontogenetice mai dependente de maturizarea* sistemelor neuronale decât de factorii ambientali.

În domeniul neuroştiinţelor, noţiunea unei arhitecturi modulare a ansamblurilor neuronale, în particular a cortexului cerebral, contribuie la o reconsiderare profundă

a relaţiilor între structură* şi funcţie* în organizarea nervoasă. Ţesutul cortical ar fi constituit din agregate de unităţi anatomo-funcţionale care prezintă o microstructură identică, concepută pentru a îndeplini o aceeaşi operaţie de prelucrare. O unitate, sau modul, ar fi formată dintr-un mic număr de neuroni care prezintă o conectivitate* intramodulară densă, organizată pe verticală „în coloană" şi o conectivitate extramodulară mai slabă, organizată pe orizontală „în reţea" *, punând în relaţie module relativ depărtate. Operaţia de prelucrare fundamentală care se derulează în cadrul unităţii modulare ar consta în a detecta covariaţiile sau coincidenţele între semnalele de intrare ale modulului, datorită unui mecanism bazat pe jocul interactiv al influenţelor excitante şi inhibitoare care se exercită între neuronii modulului. Natura informaţiilor pe care le importă şi exportă un modul şi, prin urmare, funcţia la care acesta colaborează ar fi specifică reţelei modulare. Astfel, o aceeaşi regiune a cortexului ar fi constituită prin juxtapunerea unităţilor de prelucrare care participă la funcţii diferite, în timp ce o funcţie particulară ar fi asigurată de o reţea de module „distribuite*" anatomic în ţesutul cortical.

În ciuda similitudinii vocabularului şi, într-o anumită măsură, a conceptelor utilizate, teoriile modulare ale organizării cognitive şi ale organizării nervoase nu pot justifica totuşi o perspectivă reducţionistă*: modulul neurofiziologului nu este structura responsabilă de modulul de prelucrare al psihologului. Totuşi, aceste concepţii, care se inspiră din formalizarea* şi tehnologia informatică*, oferă un teren privilegiat pentru o reflecţie comună şi o colaborare fecundă a psihologilor cognitivişti şi a neurobioloeilor.

J. *Reqmn* (N.C.)

FODOR J.A. (1983), *The Modularity of Mind*, MIT Press. Cambridge. Traducere (1986): *La modulările de l'esprit*: *essai sur la psychologie des facuites* (trad. A.

Gerschenfeld), Les Editions de Minuit. Paris.

Molar

Calificând comportamentul, termenul molar trimite la o unitate comportamentală de o anumită amploare, finalizată, tinzând spre un scop*, în opoziţie cu molecular, care trimite la o unitate segmentară, confundându-se la limită cu acţiunea unui muşchi dat. Cei doi termeni au fost puşi în contrast în al doilea sfert al secolului al XX-lea de psihologia americană, pentru a distinge două niveluri de analiză, unul adresându-se comportamentelor în globalitatea şi semnificaţia lor, celălalt descompunându-le în elementele lor minimale, fără să le reconstituie apoi integritatea. Anumiţi autori au asimilat această opoziţie cu distincţia între psihologie şi fiziologie, prima fiind preocupată, în esenţă, după ei. de comportamentele molare, a doua mulţumindu-se cu abordarea moleculară. Fără îndoială, această opoziţie nu corespunde deloc vederilor actuale ale psihofiziologiei sau, în general, ale biologiei comportamentelor, în care descompunerea până la nivelul elementar al neurochimiei, de exemplu, nu exclude totuşi o atenţie acordată marilor unităţi integrate, cum ar fi programele motorii care pilotează gesturile complexe şi clar finalizate. Pe de altă parte, opoziţia molar-molecular se izbeşte de dificultatea de a clasa fără echivoc unităţile* comportamentale de o parte sau de alta. aceste unităţi nefiind decât decupaje mai mult sau mai puţin convenţionale în scopul analizei.

M. Kichelle (N. C)

Molecular → Molar Momeală în etologie* cuvântul momeală desemnează o reprezentare simplificată şi mai mult sau mai puţin grosolană a unui obiect (ou) sau a unui animal (ghidrin mascul cu burta roşie) la care se doreşte izolarea caracteristicilor susceptibile de a provoca un răspuns, în metoda momelilor, aplicată în mod sistematic de N. Tinbergen şi colaboratorii săi în anii 1930, se foloseşte succesiv o serie de momeli reprezentând toate

combinaţiile posibile ale caracteristicilor obiectului (mărime, formă, culoare, împestriţare) în diferite variante şi prezentate rând pe rând. Această metodă a permis formularea unora dintre conceptele fundamentale ale etologiei clasice. Astfel, ceea ce importă în declanşarea unui răspuns nu este obiectul în totalitatea sa (o reprezentare fidelă a formei de ghidrin), ci anumite semne al căror purtător este (o bară roşie la baza unui disc), stimulii cheie; există o relaţie specifică între o combinaţie anumită, combinaţia cheie, şi un răspuns dat; stimulii sunt percepuţi în funcţie de valoarea lor proprie, dar şi în funcţie de relaţiile lor spaţiale şi temporare (natura configuraţională a stimulilor); stimuli calitativ diferiţi se pot înlocui cantitativ (legea somaţiei eterogene), iar un defect al unuia dintre ei poate fi compensat de un exces al altuia; se pot construi deci momeli a căror putere evocatoare este superioară celei a obiectului real (stimuli supranormali) (v. Mecanism înnăscut de declanşare).

J.-C. Ruwet (S. D.)

Monem → Dublă articulare, Sem Mongolism → Trisomie

Monism

Contrar dualismului*, monismul caracterizează doctrinele filosofice care au la bază

O substanţă sau un principiu unic. În psihologie, dualismului spiritului şi materiei

I se opune fie un monism idealist, fie un monism materialist după cum se afirmă că lucrurile sunt reductibile doar la gândire sau doar la materie. Cel dintâi se exprimă astăzi în anumite concepţii dintre cele mai radicale ale cognitivismului*, pe când cel de-al doilea caracterizează behaviorismul* lui B.F. Skinner. … *r. Mengal*

Monitor

În pedagogie*, persoană (în general, un elev dotat) care, în clasele foarte numeroase, ajută pe profesor în

anumite sarcini practice sau repetitive. Această funcţie a apărut în secolul al XVIII-lea odată cu „învăţământul mutual”, pentru a face faţă penuriei de învăţători.

În psihologia socială, acest termen desemnează pe animatorul unui grup de lucru*, al unui *training group*. În conduita grupurilor terapeutice* se foloseşte acest termen, preferat celui de animator, pentru a pune în evidenţă funcţiile specifice care corespund acestui rol: stabilirea regulilor şi garantarea lor, păstrarea unei anumite neutralităţi, stimularea aducerii-aminte, interpretarea etc.

D. Peraya (N. C.)

Monitoring

Cuvânt anglo-american care înseamnă „control” sau „comandă” şi care în psihologie desemnează o funcţie de control al anumitor etape ale tratării informaţiei (cele care nu sunt „automate”). Pentru unii autori, această funcţie asigură deopotrivă supervizarea proceselor de tratare şi intervenţia în aceste procese când sunt detectate anumite fenomene; pentru alţii, ea nu priveşte decât controlul, intervenţia fiind în acest caz sub responsabilitatea unei funcţii de *editing* formal independentă de *monitoring*.

J. – t. Gombert (N.C.)

Monocromatic

Care este de o singură culoare şi, mai precis, referitor la o lumină spectrală, un filtru colorat sau un pigment caracterizat printr-o singură lungime de undă (nanometrică) sau un domeniu restrâns de lungime de undă. O radiaţie luminoasă monocromatică corespunde unei valori precise pe axa coloristică a tonalităţilor. Lungimea de undă dominantă se confundă cu lungimea de undă medie pe o bandă spectrală foarte îngustă. Prin convenţie, cele trei culori primare sunt monocromatice: roşu 700 nanometri; verde 546 µm; albastru 436 µm”.

R. Genicot (N.C)

Monolog

Se opune enunţului dialogat sau dialog* în care

intervenţiile interlocutorilor se succedă. Monologul se caracterizează prin caracterul omogen, cel puţin în aparenţă, al intervenţiei unui subiect vorbitor. Gânditorii antici considerau deja discursul interior ca un dialog interior. Toţi lingviştii, continuându-i pe M. Bakhtine şi L.S. Vîgotski, recunosc astăzi că dialogul se află chiar la baza discursului interior: monologul este un dialog interiorizat (între un eu locutor şi un eu ascultător), formulat în limbaj interior… – *i.*

J.-M. Adam (N.C.)

Moral

Desemnează conformitatea* conduitelor* umane cu moravurile care reglează în mod normativ interacţiunile într-o societate, ţinând cont de importanţa legăturilor individuale. Adaptarea morală este studiată în funcţie de capacităţile de discernământ, de judecată, de decentrare* şi de interiorizare* ale individului. Distincţia între regulile* morale şi alte reguli (convenţionale, sociale, legale; este în funcţie de reacţiile anturajului, de contextele, de sancţiunile şi de judecăţile verbalizate care permit ierarhizarea şi adaptarea conduitelor la normele de reciprocitate şi de responsabilitate care le guvernează. L. Kohlberg (1976), reluând lucrările lui J. Piaget asupra judecăţii morale, a distins şase stadii repartizate în trei perioade: preeonvenţională, convenţională şi posteonvenţională. Aceste stadii evoluează de la operaţiile* concrete* la operaţiile formale. Ele debutează prin supunerea şi frica de pedepse, pentru a se încheia prin adeziunea la principiile etice universale. Ele ilustrează trei etape în reprezentarea* regulilor morale: impusă, consimţită şi aleasă. Dar diferenţele relevate sunt mai curând de ordin cantitativ decât capabile să definească nivelurr de dezvoltare a judecăţii morale. Decentrarea, considerată drept un proces care facilitează reglarea interacţiunilor sociale* (C. U. Shantz, 1975), rezultă din transformările progresive ale egocentrismului infantil. Ea

se exercită în principal după trei registre: cognitiv, afectiv şi spaţial, care intervin asupra formelor de socialitate şi de judecată. Legătura între decentrare şi evaluarea binelui sau a răului este confirmată fie în urma antrenamentului de transpunere în locul altuia în jocurile de roluri*, fie în timpul exerciţiilor de alternare şi de coordonare a mobilelor de acţiune şi a consecinţelor lor. Interiorizarea interdicţiilor* sociale corespunde elaborării unei conştiinţe* interioare ce rezultă din întâlnirea cu autoritatea ce se opune satisfacerii tendinţei spre plăcere* la copilul mic. Prin identificare*, interiorizarea interdicţiei parentale va constitui supraeul* nu numai ca o instanţă* restrictivă, ci şi ca un ideal de respectat...

C. Prexosi şi /. *Selosse* (N.C.)

KOHLBERG L. (1976), „Moral Stages and Moralization", în Likona T., *Moral Development*: *Current Theory and Research*, Holt Rinehart Winston, XewYork.

— SHA. VTZ C.U. (1975), „The Development of Social Cognition", în

E. M. Hetheiington (Ed.), *Review of Child Development Research*, vol. 5, University of Chicago Press. Chicago.

Morbid circular → Constituţie

Morfem

Unitate minimală a semnificantului investită cu funcţie semnificativă (v. Dublă articulare). Aşa cum indică termenul, morfemul este o unitate de formă şi nu de substanţă: acelaşi morfem poate avea diferite realizări segmentale, sau „alomorfeme" (pentru verbul *aller*, [all-], [v-], [i-], [aill-]); invers, un singur segment concret poate fi amalgamul mai multor morfeme (*du = de + le*); există de asemenea morfeme zero, realizate printr-un lanţ vid. Fiecare morfem rezidă în întregime în funcţia sa opozitivă care este de a purta un semnificat. Identificarea sa se bazează deci. În ultimă instanţă, pe decizii semantice. Secundar, anumite morfeme par să îndeplinească o funcţie

nesemnificativă, dar demarcaţi-vă din punct de vedere sintactic (de ex., morfemul vid *que*).

A. Berrendonner (N.C)

Morfină → Opiaceu

Morfism

Numim structură un ansamblu de obiecte între care există cel puţin o lege de compunere: dacă x şi y sunt două elemente ale unei structuri şi dacă o este una dintre legile de compunere, x o y este, de asemenea, un element fie atunci două structuri ŞI şi S2; un morfism (matematica foloseşte şi termenul homomorfism) este o corespondenţă f astfel că:

1. dacă xl şi y 1 sunt două elemente ale şi zi compoziţia lui xl şi a lui şi în interiorul lui ŞI;

2. dacă x2 şi y2 sunt două elemente ale lui S2, respectiv imaginile lui xl şi y 1 prin corespondenţa f, atunci elementul z2 obţinut prin legea interioară a lui S2 este imaginea lui zi prin corespondenţa f. Un (homo) morfism este un izomorfism dacă, în tot ceea ce precedă, indicii 1 pot fi înlocuiţi prin indicii 2 şi reciproc.

J. Piaget numeşte izomorfisme parţiale corespondenţele care tind spre această stare formală fără s-o atingă pe deplin. În general, este posibil să se considere că raţionamentele* prin analogie* se bazează de fapt pe morfisme stabilite mai mult sau mai puţin strict. *R r*

(N. C.)

Monocineză → Abilitate motorie

Morfofonologie → Fonologie

Morfosintactică (Strategie) → Strategie

Motiv → Hedonism

Motivaţie

Motivaţia se înscrie în funcţia de relaţie a comportamentului: datorită ei trebuinţele* se transformă în scopuri, planuri şi proiecte: subiectul caută în mod activ forme de interacţiune în aşa fel încât anumite relaţii cu

anumite obiecte sunt necesare sau indispensabile funcţionării. Psihologul studiază variabilele situaţiei în cadrul reţelei de relaţii, deoarece complexitatea trebuinţelor se judecă după cea a activităţii: aceasta din urmă trezeşte trebuinţele latente.

Dezvoltarea motivaţiei presupune:

1. canalizarea trebuinţelor (învăţare);
2. elaborarea cognitivă (scopuri şi proiecte);
3. motivaţia instrumentală (mijloace şi obiective);
4. personalizarea (autonomie funcţională).

C. Prévost (N. C.)

Cercetările experimentale asupra motivaţiilor sugerează necesitatea de a înţelege relaţiile neurobiologice între motive* sau cauze* şi demararea şi expresia motrică a comportamentului. Au fost distinse motivaţii primare, esenţiale pentru supravieţuirea individului şi a speciei, şi motivaţii secundare având o relaţie indirectă şi dobândită cu o motivaţie primară. Aceste motive, scopuri sau recompense primare şi secundare sunt asociate conform unor mecanisme neurobiologice încă insuficient cunoscute. Se disting motivaţii apetitive* sau consumatorii şi aversive* sau de evitare. Foamea* şi setea*, pe de o parte, necesitatea de a evita o ameninţare sau o sursă de durere*, pe de altă parte, sunt exemple de motivaţii sau trebuinţe. Deşi conceptul de motivaţie este central în neurobiologia* comportamentelor şi în ciuda lucrărilor considerabile pe care le-a suscitat, trebuie să ne întrebăm dacă acest termen nu este tautologic sau nu ţine de raţionamente circulare şi în cele din urmă cu utilitate practică redusă. Într-o accepţie largă, termenul motivaţie este înglobat în cel de dorinţe şi credinţe, determinanţi tranzitorii şi reversibili, fără îndoială mai adecvaţi cercetării umane. În neuroştiinţă şi în psihologia experimentală, a fost adesea acceptată ideea că intensitatea răspunsului dat pentru a obţine scopul sau o recompensă reprezenta o măsură a

motivaţiei. Noţiunile de întărire* şi de recompensă se referă la un context de învăţare în cursul căruia subiectul va face experienţa unei întăriri pozitive dacă rezultatul comportamentului său are corespondenţe cu ceea ce dorea el, şi invers pentru o întărire negativă.

M. Le Moal (N. C.)

Studiul motivaţiei în muncă se referă la condiţiile de lucru* responsabile pentru obiectivele, calitatea şi intensitatea comportamentului în muncă. Au fost propuse patru grupe de modele pentru a explica aceşti determinanţi şi modul lor de acţiune. Teoriile referitoare la trebuinţă explică motivaţia prin existenţa unor trebuinţe pe care individul încearcă să le satisfacă. Teoriile cognitive (adesea numite ale instrumentalităţii) analizează procesul motivaţional prin elaborarea, proprie fiecăruia, a unei reprezentări a legăturilor între efort şi rezultatele sale. Teoriile referitoare la scop subliniază rolul motivaţional al obiectivelor. Teoriile echităţii, bazate pe conceptul de balanţă, pun în evidenţă căutarea unui echilibru echitabil între munca depusă şi recompensa primită. În sfârşit, teoriile cu privire la întărire aplică situaţiilor de muncă o schemă skinneriană bazată pe contingenţa* recompensă-răspuns.

C. Lev-Lebo\ei (N.C.)

Motor de inferenţă

Componentă a unui sistem-expert* bazat pe reguli de producţie*, al cărei rol este de a asigura funcţionarea bazei de cunoştinţe” pentru a trata o problemă. Translator al unui limbaj de reprezentare de cunoştinţe* cu care este asociat, el corespunde în general modelării” unui raţionament deductiv natural, bazat pe mecanisme de inferenţă* logică cum ar fi regula lui *modus ponens* şi pe strategii precum înlănţuire-înainte sau înlănţuire-înapoi; aceste două strategii corespund evocării regulilor în funcţiune, respectiv părţii lor de condiţie şi, în prezenţa unui scop, părţii lor de conM. *Baron* (N.C.)

Motricitate

Caracteristică fundamentală a fiinţelor vii din regnul animal care permite explorarea, facilitând percepţia mediului natural şi asigurând, în final, comportamentele necesare autonomiei şi supravieţuirii subiectului. Ea se bazează pe acţionarea sistemelor contractile. care mobilizează elementele scheletului furnizând o energie mecanică prin degradarea metabolică a substraturilor şi un consum de oxigen. O unitate contractilă asociază un motoneuron cu mai multe fibre musculare.

Motricitatea este o activitate integrată şi adaptată. Păstrarea unei posturi*, modificarea ei pregătitoare pentru o mişcare*, executarea unui gest* nu se pot realiza în mod optimal decât dacă. la plecare, sistemele senzoriale proprioceptive* şi exteroceptive* furnizează un ansamblu coerent de informaţii în care intră referinţele spaţiale şi temporale interne asociate cu referinţe externe pentru a asigura prepoziţionarea posturală, organizarea şi derularea unui program* motor adaptat.

Mişcările sunt produse de succesiunea ordonată a unei serii de contracţii musculare fazice. Varietatea mişcărilor posibile rezultă din multitudinea combinaţiilor potrivit cărora muşchii sunt solicitaţi. În cazul unei mişcări balistice* sau al unei activităţi motrice bine învăţate, aceasta este complet executată în funcţie numai de informaţiile proprioceptive sau exteroceptive iniţiale (programare în buclă deschisă sau cu anticipaţie). În celelalte cazuri, realizarea corectă a unei mişcări necesită un ghidaj senzorial care să permită corectarea erorilor în raport cu traiectoria ideală (programare în buclă închisă). Numeroase mecanisme elementare se bazează pe organizarea circuitelor neuronale segmentare şi plurisegmentare la nivel spinal aşa cum este cazul pentru diferitele reflexe proprii unui muşchi, unui cuplu agonist-antagonist, organizării sinergiilor între muşchi, realizării de activităţi coordonate între membrele omoloage sau

între toate membrele. Totuşi, numai aceste mecanisme nu pot asigura menţinerea unei posturi sau producerea unei mişcări. Este într-adevăr necesară intervenţia unui ansamblu de căi descendente dintre care principalele sunt căile reticulospinale, vestibulospinale în relaţie cu motricitatea musculaturii axiale sau proximale şi căile rubrospinale care sunt mai mult în relaţie cu musculatura distală. Integritatea acestor căi antrenează un tonus muscular suficient pentru a obţine contracţii eficiente, permite menţinerea posturii antigravitaţie, dă posibilitatea să se asigure reajustările posturale de redresare, de echilibrare* şi de pregătire a unei mişcări provocate sau a unei activităţi ritmice ca mersul pe un covor rulant. În cursul diferitelor faze ale somnului se produce o relaxare mai mult sau mai puţin marcată a tonusului muscular până la abolire, cu excepţia aparatului respirator. „În cursul fazelor de somn profund.

Realizarea activităţilor motorii în care intervin o direcţionare, o intenţie de finalitate cu selectarea scopurilor de atins sau spre care trebuie să se orienteze privirea sau ceilalţi receptori specializaţi (auz, miros, gust) necesită integritatea ariilor corticale motorii primară, secundară şi suplimentară, precum şi conexiunile lor cu ariile senzoriale şi asociative. De asemenea, ea se bazează pe menţinerea proiecţiilor spre diferite structuri subcorticale, dintre care nucleii cenuşii centrali şi cerebelul. În schimb, ea nu necesită integritatea căilor corticospinale, suport al unei motricităţi „piramidale” care nu intervine decât pentru a asigura execuţia mişcărilor foarte precise ale degetelor. Dată fiind abundenţa terminaţiilor corticospinale la nivelul părţii senzoriale a măduvei spinării, precum şi importanţa mişcărilor extremităţilor degetelor în conduitele de palpare, am putea fi tentaţi să atribuim o finalitate „senzorială” acestei motricităţi specifice. Dimpotrivă, relaţiile corticospinale indirecte, constituind „căile extrapiramidale”, apar ca

absolut necesare pentru realizarea activităţilor motorii. Se evidenţiază astfel o distribuţie ierarhizată prin diferenţele de competenţe cuprinzând măduva spinării, centrii trunchiului cerebral, ariile corticale motorii şi ariile asociative. În această organizare, motoneuronii şi interneuronii care le sunt direct asociaţi primesc un ansamblu de informaţii furnizate în paralel prin diferitele căi motorii. Cum declanşarea mişcării depinde de factorii de motivaţie*, o demarcaţie între motricitatea voluntară sau involuntară ar putea fi în funcţie de caracterul conştient sau inconştient al acestei motivaţii.

Dacă rolul cel mai evident al motricităţii este de a permite deplasarea unei părţi sau a ansamblului corpului, motricitatea reprezintă şi un mijloc de comunicare fie prin vorbire, fie prin gesturi asociate acesteia şi, de asemenea, dar în mod mai puţin conştient, prin atitudinea corporală, prin aspectul sau expresia* feţei, prin direcţia privirii, elemente care depind, respectiv, de repartizarea activităţilor tonice şi fazice ale musculaturii corpului, a feţei şi a globilor oculari. În sfârşit, motricitatea, prin jocul sistemului de reaferenţă, furnizează informaţii care permit să se calibreze şi să se construiască percepţia personală a diferitelor aspecte ale lumii exterioare, informaţii care lipsesc dacă explorarea a fost realizată în mod pasiv.

J. *Feger*

(N.C.)

Multifactorial → Analiză multivariată Multiplă (Personalitate)

Existenţa la acelaşi individ a două sau mai multe personalităţi distincte, fiecare dintre ele apărând la un moment dat predominantă. Fiecare personalitate reprezintă o unitate complexă perfect integrată, care se caracterizează prin moduri de conduită*, sentimente şi relaţii sociale, prin experienţe şi amintiri care îi sunt proprii. Termenul de personalitate multiplă s-a substituit celui de dedublare* a personalităţii, creat în secolul trecut

şi care avea inconvenientul de a nu ţine cont de pluralitatea eventuală a personalităţilor. Cu această rezervă, descrierile clinice actuale nu diferă de cele raportate în secolul trecut. Există întotdeauna o personalitate de bază care continuă în întreaga istorie personală a subiectului*, este „personalitatea-gazdă”. În plus, individul este „locuit” de una sau mai multe personalităţi suplimentare, adică, pe perioade variind între câteva minute şi mai multe zile, el dezvoltă o nouă identitate*, cu amintiri, interese şi comportamente care îi sunt proprii. Fiecare dintre aceste personalităţi suplimentare este, de regulă, cunoscută de „personalitatea-gazdă” care, în mod foarte general, le dă un nume (prenume sau poreclă). În schimb, această „personalitate-gazdă” nu cunoaşte la celelalte decât efectele acţiunilor lor, le cunoaşte aşa cum cunoaştem pe altcineva şi nu are acces la subiectivitatea lor. Prima întrebare care se pune în legătură cu aceste cazuri este aceea a unei simulări. De remarcat că această bănuială se poate referi la orice comportament* considerat patologic. De altfel, aceste persoane nu pun în prim-plan particularităţile vieţii lor psihice. Dacă ele vin să consulte un medic. aceasta se întâmplă de cele mai multe oii pentru simptome mult mai banale (stări depresive, criză de angoasă) sau ca urmare a unui comportament anormal (fugă, violenţă incomprehensibilă etc.).

Aceste personalităţi vor fi asociate cu isteriaşi cu hipnoza. Îngustarea câmpului conştiinţei în stările secunde, amnezia consecutivă se regăsesc în cele trei cazuri. Pe de altă parte, n-a fost evidenţiată nicio particularitate de natură fiziologică (toate indiciile sunt de valoare constantă pentru un individ, de la o personalitate la alta). Observată de numeroşi autori acum o sută de ani. această entitate clinică fusese, ca urmare, considerată o formă de simulare sau un efect de sugestie la personalităţi histrionice* sau mitomane*, până când lucrări recente îi

atestă existenţa la numeroşi subiecţi din Anglia şi din America de Nord.

Originea tulburării rămâne necunoscută. Ea pare să se dezvolte în copilărie sau adolescenţă şi afectează, în orice caz, în mod cronic persoana. În majoritatea cazurilor au fost descoperite evenimente traumatice grave în copilărie sau adolescenţă. O ipoteză de natură psihologică ar fi că aceste persoane nu pot asuma traumatismele morale ale trecutului decât fragmentându-şi propria identitate. Aceste date şi aceste ipoteze sunt apropiate de cele din isterie. O ipoteză originală ar fi că personalităţile multiple amplifică fenomenul foarte banal al copilului care îşi atribuie o dublură imaginară. Alţii, în schimb, se întreabă dacă nu există o tulburare organică sau o dezordine funcţională afectând căile care leagă între ele cele două emisfere cerebrale. Din cauza tuturor acestor necunoscute, terapeutica rămâne foarte nesigură. Hipnoza nu pare să cunoască un mare succes şi terapiile comportamentale, care tind să prescrie subiectului să se comporte într-un mod definit pentru a contracara influenţa acestor dubluri, sunt cele care dau cele mai bune rezultate.

Evident, este foarte ciudat să se observe reapariţia fenomenelor considerate dispărute. Desigur, ne putem întreba dacă este vorba despre o epidemie de natură isterică, cultivată din interes de către oamenii de ştiinţă contemporani, aşa cum s-a întâmplat între 1890 şi 1900. Cei care au studiat aceste cazuri cred că tulburarea este necunoscută pentru că nu sunt chestionate persoanele care, în general, se ruşinează de starea lor. Ca urmare, pe baza comportamentului observabil sunt formulate, de obicei, diagnosticele de schizofrenie sau de maladie maniaco-depresivă.

D. Widlocher (N. C.)

Multitrăsătură (Metodă)

Metodă care permite să se măsoare validitatea*

convergentă-discriminantă. Se bazează pe ideea că orice măsurare a unei trăsături (sau a altei variabile psihologice) trebuie să dea rezultate care se corelează cu cele obţinute prin alte metode pentru a măsura aceeaşi trăsătură sau aceeaşi variabilă la aceiaşi subiecţi, dar nu trebuie să se coreleze cu măsurile trăsăturilor sau variabilelor diferite obţinute cu aceeaşi

C. Lew-Leboyer N.C.)

Mulţime

Grupare de indivizi, mai mult sau mai puţin întâmplătoare, sub influenţa unui factor exterior care exercită o acţiune comună asupra acesteia (de ex.: o grupare de animale în jurul unei surse de apă) fără să intervină interacţiunea* şi fără să se formeze o comunitate. Există mulţimi animale mai mult sau mai puţin permanente. Mulţimea umană este, în mod esenţial, temporară. W. Westley distinge mulţimi convenţionale, care au o coeziune morală şi se unesc la o oră şi într-un loc fixat dinainte (auditoriu, public etc.) şi mulţimi spontane, cu reacţii imprevizibile, reunite în jurul unui incident, fără conducător, fără organizare şi reguli. După G. Le Bon, în 1895, au fost relevate comportamente caracteristice psihologiei mulţimii: pasivitatea indivizilor, sărăcia contactelor interpersonale, contagiunea emoţiilor şi agitaţiei, eventualele descărcări paroxistice (violenţă, entuziasm), stimulări produse de prezenta masivă a celorlalţi.

D. Anzieu (G.D.S.)

Mulţime (mat.)

Termen de bază în teoria mulţimilor creată de G Cantor la sfârşitul secolului al XIX-lea şi pe care el îl definea astfel: „orice colecţie M reunind într-un tot obiecte definite şi distincte ale intuiţiei şi gândirii noastre (obiecte numite «elemente» de M)” (1895, p. 481).

În folosirea curentă, se vorbeşte şi de clasă. Totuşi trebuie notat că, în sensul de mai sus, o mulţime nu

înseamnă obligatoriu extensiunea* unui concept*, şi aceasta cel puţin din două motive. Obiectele „luni”, „Mallarmé” şi „V2” sunt definite şi distincte. Ele formează deci o mulţime, pe care o notăm (luni, Mallarmé, V 2}, fără să fie posibil să le subsumăm unui concept comun. Pe de altă parte, aşa cum a arătat B. Russell în 1903, nu s-ar şti să se facă corespondenţa fără contradicţie între o mulţime şi conceptul „de a fi mulţimea tuturor mulţimilor”. De altfel, o mulţime, de vreme ce este concepută ca un tot, este un obiect, astfel că nimic nu împiedică introducerea mulţimii vide fără dificultăţile pe care le prezintă clasa vidă. Poate fi definită ca mulţimea care conţine toate elementele x-x, elemente care evident nu există. În plus, dacă a este un obiect, mulţimea care îl conţine pe a, deci ţa}, este şi un nou obiect, cum este şi ((a) }, fie mulţimea care conţine mulţimea ce îl conţine pe a. Ne aflăm în prezenţa obiectelor de tipuri care merg în creştere. Aceasta conduce la distingerea a doua relaţii diferite: „a fi element de „şi „a fi inclus în”. Fie mulţimea ţa, b}. Putem spune, prin definiţie, că-a este elementul lui ţa, b}, dar trebuie spus şi că (a) este inclus în ţa, b}. Se notează respectiv sE ţa, b} şi ţa (ţa, b}.

Din 1939, lucrările Şcolii lui N. Bourbaki au contribuit din plin la demonstrarea faptului că teoria mulţimilor era de natură să servească drept fundament matematicii în totalitate. Iată motivul pentru care consideraţiile ansambliste au fost introduse progresiv până în învăţământul elementar. Această hotărâre a fost întărită de cercetările Şcolii de la Geneva privind geneza inteligenţei. În legătură cu acest lucru, trebuie notat că, prin multe din aspecte, ceea ce J. Piaget nu încetează să numească clase corespunde adesea prin exigenţele sale mulţimilor, fiind de la sine înţeles că noţiunile pe care le dezvoltă copilul nu corespund decât pe departe conceptelor matematice ale teoriei mulţimilor.

J.-B. Grize (D. S.)

CANTOR G. (1895), „Beiträge zur Begründung der transfiniten Mengenlehre”, *Mathematische Annalen*, *4*6, 481 – 512.

Mulţime vidă → Vidă (Mulţime)

Münchhausen

Este denumit cu acest termen un sindrom care grupează conduite* patologice asociate patomimiilor* sau tulburărilor factice cronice cu simptome fizice. Termenul de sindrom al lui Münchhausen a fost consacrat în literatura psihiatrică de câţiva ani. El a fost izolat printre diferitele patomimii grave din cauza dificultăţii diagnosticului, a severităţii patologiei induse care îi expune pe pacienţi la riscuri reale, şi a aspectului adesea delictual al conduitelor care pot pune probleme medico-legale. Aceşti pacienţi pot fi recunoscuţi după anumite caracteristici: cunoaşterea medicinei şi a lumii spitalelor, dezvoltată cu ocazia spitalizărilor, din lecturi, uneori dintr-un început de formare profesională; identitatea lor reală este adesea greu de stabilit şi falsificarea trebuie evidenţiată în raport cu contrastul adesea flagrant, între uniformitatea aparentă a sejururilor (în spital – n.t.) şi excelenta organizare de care dau dovadă pentru nevoile lor cotidiene de confort şi agrement. Contactele cu anturajul sunt întotdeauna imposibile şi viaţa pacientului în afara spitalului este greu de conturat, fiind cel mai adesea marginală şi delictuală. Sindromul lui Münchhausen prin procură sau maladia lui Polle se referă la boli uneori grave prezentate de copii şi simulate de mame. Pacienţii cu pseudoMiinchhausen sunt identificaţi în prezenţa unor tablouri de suprasimulare.

J.-F. Allilaire

(N.C.)

Murmur → Gângurit, Lalaţie

Mutacism → Mutism

Mutaţie → Cromozom

Mutism

Calificã o absenţă a limbajului în afara circumstanţelor organice lezionale care împiedică facultatea vorbirii (surdo-mut, afazic, purtător de leziuni ale sistemului fonator) şi excluzând stările de lipsă a achiziţiei.

Un număr considerabil de circumstanţe psihopatologice pot induce un mutism şi pierderea indiciului preţios pe care-l constituie discursul în clinica psihiatrică face adesea dificilă detectarea cauzei mutismului. Condiţiile în care a survenit simptomul şi comportamentul* observabil al bolnavului capătă, în acest context, o deosebită importanţă.

Mutismul voluntar, care se observă la simulatori, constituie o atitudine de opoziţie frecventă la subiecţii cu tulburări caracteriale* supuşi unor frustrărr sau la debilii mentali confruntaţi cu o contrarietate sau cu o situaţie care depăşeşte capacităţile lor de adaptare. La maniaci, mutismul poate realiza o atitudine de joc (mutacism); în acest caz el este de scurtă durată; sau poate fi legat de o tahipsihie*, a cărei intensitate nu permite bolnavului exprimarea verbală, gândirea devenind insesizabilă. Într-un context deosebit de halucinatoriu, bolnavul, acaparat de percepţiile sale anormale, poate prezenta un mutism. Toate situaţiile psihopatologice în care se poate observa o reticenţă, printre care pe primul loc se situează stările delirante, pot comporta un mutism ca expresie a acestei reticenţe. Mutismul negativist* se observă la schizofreni*, care sunt de cele mai multe ori catatonici. Formele stuporoase de confuzie sau de melancolie sunt de obicei însoţite de mutism. Inhibiţia* anumitor subiecţi anxioşi confruntaţi cu situaţii anxiogene se poate învecina cu mutismul.

Mutismul isteric este, de regulă, însoţit de o mare expresivitate gestică sau mimică şi survine în circumstanţe în care sunt implicaţi factori psihologici.

M.-C. Hardy-Bayle (N. C.)

Muzică (Psihologie a)

Sector al psihologiei care studiază natura răspunsului uman la muzică. Disciplina s-a născut odată cu psihologia experimentală* însăşi şi datează de la crearea primelor laboratoare de cercetare ale lui W. Wundt la Universitatea din Leipzig, în 1879. O seamă de observaţii, încă actuale astăzi, au fost făcute cu privire la percepţia subiectivă a accentuărilor în audiţia* secvenţelor de sunet identice, de tipul bătăilor de metronom. Cu câţiva ani înainte, H. von Helmholtz studia deja sensibilitatea auditivă şi unele aspecte psihoacustice* ale muzicii, cum ar fi fenomenele de consonanţă şi disonanţă. Teoria sa despre percepţia înălţimilor, numită „teoria rezonanţei”, afirma că unda sonoră este transmisă spre membrana bazilară a urechii interne unde celule nervoase specifice vibrează prin simpatie. G.T. Fechner, deşi cunoscut mai ales pentru lucrările sale în materie de psihofizică. trece drept iniţiatorul măsurării” obiective a senzaţiei de „frumuseţe”. Metodele sale bazate pe judecata* privitoare la preferinţele estetice sunt încă folosite astăzi. În cursul deceniilor următoare, sub influenţa lui F. Galton, interesul s-a concentrat asupra eredităţii talentului muzical; C.E. Seashore, în 1919, propune baterii de teste de aptitudine* muzicală, continuând prin aceasta interesul psihologiei acestei epoci pentru probleme proprii orientării” şcolare. Lucrările lui R. Frances asupra percepţiei aspectelor sintactice şi stilistice ale organizării muzicale şi cele ale lui P. Fraisse cu privire la structurile ritmice au dezvoltat apoi disciplina în sensul experimentării” sistematice. Ajutată de progresele tehnice recente în materie de sinteză sonoră pe calculator pentru elaborarea materialului, psihologia muzicii se alătură, astăzi, curentului cognitivist* prin voinţa sa de a analiza natura reprezentărilor* mentale ale muzicii, luând ca punct de plecare percepţia, memoria, procesele de informare a auditorului, specializarea emisferică, dar şi comportamentul motor al interpretului.

Cadrul cercetării este potenţial vast, dar multe domenii n-au fost încă studiate. Majoritatea lucrărilor cunoscute până în momentul de faţă se referă la aspecte parţiale ale tonalităţii. În schimb, puţine lucrări s-au interesat de procesele de creaţie, de aspectele emoţionale ale practicii şi ale răspunsurilor comportamentale la muzică. Teoriile gestaltiste* şi punctul de vedere generativist* par să exercite o influenţă decisivă în orientarea cercetărilor actuale.

J. *Deliege* (N. C.)

Muzicoterapie

Utilizarea muzicii pentru tratamentul maladiilor mentale datează din Antichitate, dar muzicoterapia n-a luat forma sa actuală decât în jurul anilor 1950. În sens larg, termenul se aplică tuturor tehnicilor psihomuzicale bazate pe catharsis* sau pe condiţionare*, în care sunetul şi muzica sunt asociate cu alte tehnici (relaxare*, hipnoză* etc). Într-un sens mai restrâns, muzicoterapia este definită prin utilizarea sunetului şi a muzicii ca mediere într-o psihoterapie* individuală sau de grup, implicând o parte de verbalizare, chiar de interpretare. Procedeele comportă în special ascultarea (muzicoterapie receptivă) şi producţia sonoră şi muzicală cu ajutorul instrumentelor puse la dispoziţia pacientului/pacienţilor (muzicoterapie activă). Indicaţiile sunt variate, mergând de la tulburările psihotice* cele mai masive la tulburări legate de sfera muzicală (cântat fals, lipsă de ureche, lipsa simţului ritmului).

J.-M. Petot (N. C.)

Nanism → Creştere

Naraţiune

Naratologia distinge în general povestirea* (text* sau

enunţ narativ), istoria* (intrigă sau conţinut narativ al evenimentelor povestite) şi naraţiunea. Cu această ultimă dimensiune se trece de la narant şi narat la a nara, adică la actul de enunţare* propriu-zis. Acesta implică cel puţin doi subiecţi angajaţi într-un raport de interacţiune*, un scop al povestirii, evaluări destinate să pregătească interpretarea şi direcţii de construire a propoziţiilor* (modalizare*, focalizare). Cele trei niveluri narative sunt indisolubil legate; ele se completează pentru a constitui fenomenul narativ în ansamblul său.

J.-M. Adam (N.C.)

Nativism → Ineism

Narcisică (Nevroză)

Opusă iniţial de S. Freud nevrozei de transfer*, nevroza narcisică desemnează o organizare psihopatologică în care regresia* face transferul dificil sau imposibil; *libido*-ul dezinvestit din obiecte este automat reinvestit asupra eului, aşa cum se poate vedea în tentativele de tratament analitic al schizofrenicilor, al melancolicilor sau al celor mai mulţi dintre psihotici. În 1924, S. Freud a limitat utilizarea termenului de nevroză narcisică la melancolie*, diferenţiind astfel această afecţiune nu numai de nevrozele de transfer, ci şi de domeniul larg al psihozelor.

În prezent, termenul de nevroză narcisică nu mai este folosit. Acestuia i-a fost preferat termenul de personalitate narcisică, prin care nu se acoperă ceea ce descrisese Freud, sau cel de componentă narcisică a personalităţii în afecţiunile care nu se limitează la sfera psihozelor.

A. Braconnier (N.C.)

Narcisism

Folosit iniţial în sensul restrictiv al unei perversiuni sexuale în care subiectul are drept obiect preferat propriul corp, conceptul de narcisism a fost dezvoltat mai ales de psihanaliză. S. Freud a introdus acest termen în mod

diferit în funcţie de perioade şi de texte. Pentru el, acesta a fost deopotrivă un concept teoretic care îi permitea să explice psihoza* ca o întoarcere a *libido – uhu* asupra subiectului şi un concept clinic care descrie un ansamblu de atitudini umane dominate de două trăsături principale: dezinteresul pentru lumea exterioară şi o imagine de seif grandios. Pot fi astfel distinse două definiţii ale narcisismului după cum el este considerat dintr-un punct de vedere metapsihologie, ca un proces de organizare a aparatului psihic*, sau dintr-un punct de vedere clinic, ca un mod de relaţie libidinală de funcţionare în raport cu altcineva. Acestei distincţii între un punct de vedere clinic şi un punct de vedere metapsihologie i se suprapun alte distincţii referitoare la narcisism: 1. Distincţia între o concepţie energetică, în care se opun *libido-ul* eului (*libido* narcisic) şi *libido-ul* obiectai, şi o concepţie genetică mult mai specifică, în care se opun un narcisism prim, anobiectal, numit narcisism primar, şi un narcisism secund, obiectai, numit narcisism secundar.

2. O altă distincţie trebuie făcută: cea între narcisismul normal, corespunzând fie unui stadiu de dezvoltare, fie unuia dintre elementele care intră în mod normal în echilibrul *libido-ului*, şi narcisismul patologic care se referă la diferite tipuri de noţiuni: cea de nevroză narcisică marcată printr-o incapacitate de interiorizare a obiectului, cea de personalitate narcisică, reieşită din lucrările lui H. Kohut (1971) asupra transferului la anumiţi pacienţi care au permis descrierea a doua forme de transfer: transferul idealizant şi transferul în oglindă. Primul corespunde mobilizării terapeutice a obiectului atotputernic (imaginea parentală idealizată) şi al doilea mobilizării seifului grandios.

A. Braconnier

(N.C.)

KOHUT H. (1971), *The Analysis of the Seif*, International University Press încorporation, New York.

Traducere (1974): *Le Soi* (trad. M.-A. Lussier), PUF, Paris.

Narcolepsie

Nevoie subită de somn*, care duce la un acces de adormire de o durată între câteva secunde şi mai multe ore (în medie, 10 minute). Ritmul acestor accese care pot fi declanşate de emoţii este variabil. În timpul accesului, somnul este uşor reversibil prin orice stimulare. Înregistrarea electroencefalografică a putut arăta că unele dintre aceste accese au caracteristicile somnului paradoxal. Sindromul lui Gelineau asociază, alternativ, narcolepsia şi cataplexia.

J.-L. Signoret

(N.C.)

Narcotic → Opiaceu

Naştere fără violenţă → Traumatism al naşterii

Neajutorare în psihanaliză, stare a nou-născutului incapabil, din cauza imaturităţii sale (ea însăşi efect al prematurizării" sau neoteniei) psihice şi motorii, să-şi satisfacă nevoile. Excitaţiile pulsionale sunt ameninţătoare în măsura în care, aparatul psihic nefiind în situaţia de a le da un răspuns adecvat, ele riscă să se acumuleze şi, dincolo de un anumit prag, să creeze o dezvoltare de angoasă* automată. Starea de neajutorare de la începutul vieţii este astfel prototipul oricărei situaţii traumatice (v. Traumatism al naşterii), în concepţiile psihanalitice clasice, această situaţie este şi fundamentul stărilor de dependenţă a nou-născutului în raport cu mama.

J.-M. Petot (D. S.)

Neajutorare dobândită → Resemnare dobândită

Nebunie

În limbaj comun, prin tradiţie, termenul este folosit pentru a defini tulburarea raţiunii. Probabil că întotdeauna acest concept a existat în reprezentările pe care oamenii şi le-au format despre funcţionarea spiritului. Semnifică pierderea raţiunii, adică negarea acesteia, fie că se impută zeilor, fie pasiunilor sau bolii. Este vorba deci de un

concept mult mai larg decât cel de boală mentală.

În secolul al XIX-lea, două argumente au făcut să se renunţe la folosirea termenului. Primul, de ordin moral, exprima voinţa de desprindere de orice apreciere peiorativă şi de a afirma originea medicală a tulburărilor. Termenul de alienare* mentală a fost preferat. Al doilea, de ordin clinic, a rezultat din individualizarea bolilor mentale diverse, acestea nemaifiind reţinute ca simple varietăţi de exprimare a unei dezordini fundamentale unice, ci ca entităţi morbide distincte.

Termenul a revenit la modă la mijlocul secolului al XX-lea, perioadă în care se afirmă o contestare de natură filosofică şi politică a medicalizării „tulburării mentale”. M. Foucault a formulat această contestare plecând de la o critică istorică ce retrasează evoluţia tratamentului social al nebuniei între Evul Mediu şi epoca contemporană. Medicalizarea nu mai apare decât ca o soluţie printre altele a acestui tratament social. Fără a lua în discuţie fundamentul tehnic, această critică denunţă în domeniul medicalizării refuzul de a lua în consideraţie realitatea antropologică a nebuniei: raţiunea trebuie examinată plecând de la negativul ei. În acelaşi spirit, termenul este reconsiderat de către toţi cei care, revendicându-se mai mult sau mai puţin de la antipsihiatrie*, neagă validitatea unei abordări medicale sau psihopatologice a tulburărilor mentale şi caută originea lor în explicaţii de natură politică sau sociologică.

D. Widlocher (*G.* D. S.)

Necesar

Concept introdus de J. Piaget în 1983 şi care constituie al treilea termen al unei triade alături de real şi posibil. El măsoară „forţa de integrare” a semnificaţiilor* produse şi legate logic de subiect. În această calitate, există grade de necesitate după numărul acestor semnificaţii şi în funcţie de natura deductibilă sau nu a legăturilor lor. Dezvoltarea necesităţii trece prin trei etape

mari. Prima, de nediferenţiere* de real, se caracterizează, între altele, prin existenţa unor „pseudonecesităţi” care se găsesc până şi în ştiinţe (problema axiomei paralelelor în geometrie). A doua constă din necesităţi provenind din legături inferenţiale operatorii stabilite între semnificaţii, dar fără căutarea raţiunilor. A treia este constituită de necesitatea deductibilă (adevăr necesar, dacă nu contradicţie*).

Necondiţionat

În terminologia condiţionării” pavloviene, este denumit astfel un stimul* care va fi asociat, în vederea condiţionării, cu un alt stimul care, la început, este neutru*; este denumită astfel şi reacţia* pe care acest stimul o produce pe cale reflexă*, sau asociaţia* permanentă care uneşte acest stimul şi această reacţie. Exemplu: introducerea hranei în gură este un stimul necondiţionat care determină o reacţie necondiţionată de salivaţie.”, …

XI. Richelle

(G. D. S.)

Nediferenţiere

În biologie, stare a unei celule sau a unui ţesut ale cărui caractere au rămas în stare embrionară, adică nu sunt specializate (diferenţiate) pe plan morfologic sau fiziologic.

În psihologia copilului, caracterizează interacţiunile* care se dezvoltă între sugar şi mediul său la începutul perioadei senzorio-motorii*: copilul mic acţionează asupra obiectelor, dar fără ca el să aibă conştiinţa eului (şi deci a unui corp propriu) deosebit de obiecte, şi fără ca el să fie conştient de existenţa însăşi (de permanenţa* a acestor obiecte. Pentru J. Piaget. această nediferenţiere dintre subiect şi obiect, care este solidară cu o centrare* pe corpul propriu (egocentrism* radical), rezultă din caracterul necoordonat al acţiunilor întreprinse asupra mediului. În cursul dezvoltării” senzorio-motorii, această

coordonare se stabileşte progresiv şi subiectul se constituie atunci ca fiind deosebit de obiecte şi sursa acţiunilor efectuate cu ele. Starea de nediferenţiere mai este descrisă şi cu termenii de adualism*, de asimilare* directă, de fuziune*, de identificare* primară şi de simbioză.

În psihanaliză, stare de haos ce caracterizează procesele şi conţinuturile inconştientului. Orice element al inconştientului rămâne nediferenţiat; el nu se poate manifesta izolat, este fundamental ambivalent (este purtătorul propriei negaţii) şi, în consecinţă, nu poate fi dirijat.

J.-P. Bronckart (O. D.)

Negare

Termenul german *Verneinung* a fost tradus fie prin negare, fie prin (de ~) negare*: el comportă într-adevăr o dualitate de sens pe care J. Laplanche şi J.-B. Pontalis au vrut s-o păstreze propunând grafia (de ~) negare. Este necesar să distingem utilizările freudiene ale termenului *Verneinung* de cele ale lui *Verleugnung* (refuz) sau *Verwerfung* (respingere, pe care unii vor să-l traducă prin forcludere[3]). Poziţia constantă a lui Freud în ceea ce priveşte negarea este următoarea: aceasta este pentru el o calitate logică a gândirii care nu poate avea sens decât în sistemul preconştienteonştient*; inconştientul nu cunoaşte negarea: „În acest sistem nu există negare, îndoială, grad de certitudine. Toate acestea nu vor fi introduse decât de activitatea de cenzură între inconştient şi preconştient. Negarea este un substitut de refulare* la un stadiu superior” (S. Freud, 1915, trad., p. 225). S. Freud subliniază că, în asociaţiile de idei ale analizaţilor, diminuarea refulării se manifestă adesea prin asociaţii de idei enunţate sub formă negativă: conţinutul inconştient ajunge să se exprime sub masca negaţiei. S. Freud dă

3 FREUD S. (1915), „Das Unbewusste", ***Internationale Zeitschrift fur Psvchoanalxse, 3 (4),*** 189-203 şi ***3 (5),*** 257-269.Traducere (1988):

următorul exemplu: „Veţi gândi acum că am să spun ceva jignitor, dar de fapt n-am această intenţie”, şi comentează: „Ne luăm libertatea, în momentul interpretării, de a face abstracţie de negare şi de a extrage conţinutul ideii incidente” (S. Freud, 1925, trad., pp. 138 – 139).

Întrebându-se despre originea negării ca funcţie logică, S. Freud se vede trimis la originea funcţiei de judecată*: afirmarea i se pare că derivă din includerea în eu, al cărei prototip oral* este actul de a înghiţi, iar negarea din respingerea în afară de sine, al cărei prototip oral este actul de a scuipa, în ultimă analiză „afirmarea – ca substitut al unificării – aparţine Erosului*, iar negarea – succesor al expulsiei – aparţine pulsiunii de distrugere. Plăcerea generalizată a negării, negativismul atâtor psihotici, trebuie înţeleasă, după toate aparenţele, ca indiciu al demixtiunii (v. Dezintricare) pulsiunilor prin retragerea componentelor libidinale” (1925, trad. pp. 138 – 139).

J.-M. Petot

„L’inconscient. Metapsychologie” (trad. J. Altounian, A. Bourguignon, P. Coteţ, A. Rauzy), *CEuxres complètes. Psychanalyse*, XIII, PUF, Paris.

— FREUD S. (1925), *Die Verneinung*, Imago, Londra, 11 (3), 217 – 221. Traducere (1985): „La Negation” (trad. J. Laplanche), *Rezultats, idées, problèmes, U*, 1921 – 1938, PUF, Paris.

Negativ întărire negativă: într-o procedură de condiţionare operantă*, întărire* a răspunsului operant prin întreruperea unui stimul aversiv* (sustragere*) sau neprezentarea unui stimul aversiv aşteptat (evitare*), probabilitatea răspunsului astfel întărit mărindu-se în consecinţă. Întărirea negativă corespunde uneia din cele patru mari categorii de contingenţe* de întărire. Ea trebuie diferenţiată în acelaşi timp de omisiunea* unui întăritor* pozitiv aşteptat, ca în stingere* (care are drept consecinţă o reducere a probabilităţii apariţiei

răspunsului) şi de pedeapsă*, care constă în a aplica un stimul aversiv după răspuns, cu consecinţa de a-i diminua probabilitatea emisiei.

Stimul negativ: într-o condiţionare discriminativă, stimul* căruia nu i se asociază o întărire şi care, după un anumit număr de prezentări, nu mai dă loc la răspunsuri condiţionate.”.

M. Rwhelle (N. C.)

Negativism

În clinica psihiatrică, desemnează rezistenţa pasivă: refuzul mâinii întinse, refuzul de a răspunde la întrebări, refuzul de a executa un ordin simplu, sau activă: închiderea pleoapelor, îndepărtarea de interlocutor la orice formă de solicitare. Acest fenomen este considerat automat, necontrolabil de către pacient, ceea ce-l diferenţiază de opoziţie care este voluntară. Pentru unii, negativismul este un semn specific de schizofrenie*; pentru alţii, acelaşi fenomen are loc în anumite afecţiuni ale sistemului nervos central (confuzie*, demenţă*).

Prin extensie, acest termen este uneori folosit în limbajul curent pentru a desemna o atitudine de opoziţie, de exemplu la adolescenţi. În această accepţie el pierde caracterul incontrolabil şi automat care constituie valoarea sa semiologică în clinică, pentru a deveni sinonim cu opoziţie.

M.-C. Hardy-Bavle (N.C.)

Negaţie (Transformare a) → Grup matematic

Negentropie → Entropie

Neglijare senzorială

Desemnează de fapt o hemineglijare, adică incapacitatea totală şi parţială de a percepe informaţiile situate în hemispaţiul controlateral unei leziuni cerebrale, fără ca un deficit senzorial să poată explica o astfel de tulburare. De regulă, hemispaţiul în cauză este stângul, ceea ce are drept consecinţă o lateralizare* dominantă hemisferică dreaptă pentru spaţiu. Neglijarea este

calificată drept vizuală când afectează informaţiile vizuale, care sunt de obicei funcţional prevalente în spaţiul extracorporal; ea poate afecta şi informaţiile auditive. Neglijarea poate privi, de asemenea, corpul, afectând în acest caz informaţiile senzitive şi poate fi la originea unei hemiasomatognozii*, chiar a unei anosognozir a unei hemiplegii asociate. Neglijarea poate fi deci multisenzorială; evidenţierea ei impune adesea prezentarea simultană şi competitivă a informaţiilor, în cele două câmpuri ale spaţiului, aşa cum este ea realizată prin audiţia dihotică. Neglijarea a putut fi interpretată ca o agnozie spaţială unilaterală, trimiţând implicit la o necunoaştere a spaţiului. Conceptul de neglijare actualmente prevalent trimite la aspectul dinamic şi activ al percepţiei spaţiului, care impune explorarea şi organizarea în dependenţă de atenţie*: o tulburare a atenţiei spaţiale ar putea explica în acest caz fenomenul neglijării care implică şi reprezentările interne de scene. Dificultăţile vizual-constructive (sau apraxie* constructivă), cum ar fi reproducerea perturbată a unei figuri geometrice, sunt adesea concomitente cu neglijarea. Există de asemenea o neglijare motorie, care afectează mişcările spontane ale unei jumătăţi a corpului în afara oricărei paralizii; s-a putut astfel vorbi despre neglijare intenţională; nu pare totuşi că o astfel de neglijare ar răspunde unei pantofiziologii univoce, chiar dacă ea este adesea asociată cu o neglijare multisenzorială.

J.-L. Signore: (N. C.

Sindrom sau hemisindrom corespunzânc unei pierderi a integrărilor senzorio-motorii*, care rezultă din lezarea anumitor regiuni corticale* (cortex prefrontal, angular) sau a ganglionilor de la bază, nucleu caudat în special, şi a talamusului. În expresia sa experimentală concretă, un animal nu mai reacţionează printr-un răspun? motoriu adecvat în momentul stimulări: somestezice homolaterale a diferitelor part: ale corpului. O neglijare

sau neatenţie selectivă este mai clară la stânga, adică după leziunile emisferei drepte, ceea ce duce la presupunerea că aceste regiuni controlează într-un mod mai specific procesele atenţiei orientate. Neglijarea unilaterală se descompune în componente senzoriale motorii şi motivaţionale… *w* L<.

M. Le Mea.

(N.C:

Negociere

Relaţiile de negociere se caracterizează prin implicarea a cel puţin două părţi care stabilesc relaţii voluntare, cel mai adesea secvenţiale, pentru a rezolva un conflict de interese între ele. În Franţa, legile Auroux din 1982 au precizat cadrul contractual al negocierii colective (obligaţia anuală de negociere a salariilor reale, durata şi organizarea timpului de muncă). În caz de conflict, soluţia negocierii depinde de raportul de forţe prezente, într-un proces dinamic în care intervin manevre de coerciţie, de disimulare, de persuasiune şi de acomodare".

P. Lidvan (N.C.)

Neîndemânare

Desemnează execuţia defectuoasă a unei deprinderi motorii*, adică o eroare care împiedică realizarea scopului propus. Această eroare priveşte mai ales faza de programare* şi de execuţie motorie şi se referă la componentele tonice sau cinetice ale mişcării.

După o a doua accepţie, este vorba despre un sindrom psihomotor a cărui simptomatologie destul de largă priveşte motricitatea practică şi emoţională. Ea este asociată cu o structurare defectuoasă a schemei corporale*, cu o lateralizare* ezitantă şi adesea cu perturbări cognitive şi afective.

M. Durând (N.C.)

Neobehaviorism → Behaviorism

Neocortex → Cortex

Neofobie

Reacţie* comportamentală care constă în a evita, a neglija sau a ocoli temporar sau definitiv un stimul* nou. Neofobia a fost opusă explorării*, în care stimulul nou provoacă o reacţie de abordare. Reacţiile neofobice au fost studiate în special la rozătoare şi la primate. În general, sunt evidenţiate într-o situaţie de alegere* între cel puţin doi stimuli complecşi, unii fiind mai mult sau mai puţin noi (cuşti diferite, hrană), iar unul dintre ei rămânând familiar (în general cuşca de reşedinţă). Reacţia la noutate* este determinată în acest caz de contrastul între componentele noi şi familiare ale stimulului şi depinde deci strict de experienţa* subiectului. Cercetarea s-a ocupat mult de neofobia alimentară la şobolan, datorită rolului crucial pe care aceasta îl joacă în stabilirea aversiunii gustative condiţionate. În faţa unei porţii de mâncare nouă, multe animale arată o anumită ezitare înainte de a o consuma. O astfel de reacţie poate să se producă chiar şi dacă alimentul este foarte apetitiv*, ceea ce sugerează că evitarea* iniţială se datorează noutăţii hranei. …

E. Tirelli N.C.)

Neologism

În sens strict, cuvânt care nu aparţine lexicului limbii. Observat în cursul glosolaliilor* sau în cursul afaziilor* în care cuvântul produs nu mai poate fi identificat ca o transformare fonemică sau semantică a unui cuvânt vizat (v. Parafazie).

J.-L. Signoret (N. C.)

Neotenie în biologie, neotenia este o încetinire a dezvoltării” mai ales la speciile cu metamorfoze (insecte, anure) şi poate conduce la apariţia unor comportamente de reproducere chiar atunci când subzistă atribute larvare sau juvenile. În etologie, încetinirea dezvoltării poate contribui la prelungirea perioadei de dependenţă faţă de părinţi şi favoriza astfel învăţările* şi instaurarea tradiţiilor (v. Protocultură). Persistenţa atributelor (caracteristici juvenile) şi a atitudinilor specific juvenile permite, de

asemenea, prelungirea perioadei de calm care îi scuteşte pe tineri de participarea la competiţia intraspecifică, mai ales în societăţile ierarhizate. În sfârşit, reapariţia comportamentelor juvenile (supunere*, cerinţă*) cu funcţie liniştitoare în interacţiunile dintre adulţi se situează la limita neoteniei.

y. – C. *Ruwet* (N. C.)

Neputinţă dobândită → Resemnare dobândită

Nerv

Desemnează orice structură nervoasă periferică în cadrul căreia sunt regrupaţi axonii aferenţi (nervi senzoriali), eferenţi (nervi motori) sau ambii (nervi micşti). La nivelul trunchiului, nervii rahidieni dispuşi în mod segmentar sunt constituiţi din două rădăcini: o rădăcină ventrală motorie şi o rădăcină dorsală senzorială, care se unesc într-un nerv mixt. Nervii cranieni (12 perechi) sunt fie pur motori (nervii muşchiului ochiului), fie pur senzoriali (nervul optic, nervul auditiv) sau micşti.

M. Moulins

(N. C.)

Nespus

Un discurs* poate fi la fel de semnificativ atât prin ceea ce nu spune, cât şi prin ceea ce spune. Ceea ce nu e spus ţine de categoria lipsă. J. Lacan a arătat că forcluderea* numelui tatălui în discursul mamei era un factor de predispunere a copilului la psihoză. În cura psihanalitică, elementele relative la transferul* pacientului sunt, în general, cele nespuse de acesta; psihanalistul poate uneori să le bănuiască pe baza comunicărilor nonverbale şi să interpreteze lipsa după regula nonomisiunii. În grupurile de psihoterapie sau de formare, un element nespus dar important, referitor la grup sau la membrii săi, poate bloca procesul grupai, şi pentru explicitarea lui este necesară o criză. În viaţa familială, un „nespus” parental induce tulburări psihice la copil. Psihoterapia familială psihanalitică* a confirmat ipoteza

efectelor transgeneraţionale ale unui „nespus” familial: un copil poate trăi simţindu-se în mod inconştient fantoma* unui străbun pe care nu l-a cunoscut şi căruia i-a fost trecută sub tăcere de către generaţia (generaţiile) următoare o acţiune oribilă (crimă, sinucidere, incest, nebunie, ilegitimitate); copilul presimte secretul şi păstrează în viaţă în forul său interior pe străbunul mort.

D. Anzieu (N. C.)

Neştiinţă de carte → Analfabetism Neştiutor de carte → Analfabetism Neurastenie → Angoasă Neurobiologie

Ansamblu de abordări şi discipline care se raportează la sistemul nervos* în general: genetică, genetică moleculară, anatomie, embriologie, fiziologie, diferitele variante ale cognitivismului*, neuropsihologia*, psihobiologia* şi neurobiologia comportamentului.

Aceasta are drept obiect studiul relaţiilor creier-comportament şi privilegiază un punct de plecare neurologic. Este recunoscut că oricărei modificări nervoase sau cerebrale îi corespunde o modificare funcţională şi, prin urmare, în mod secundar, comportamentală. Cu ajutorul leziunilor selective, al stimulărilor localizate, electrice sau chimice, al intervenţiilor cât se poate de precise şi controlate, al metodelor de imagerie. cercetătorul încearcă să coreleze, plecând de la elemente teoretice apriorice, o intervenţie dată cu o modificare funcţională sau comportamentală. Confuzia este frecventă între aceste două niveluri de analiză. Acest demers informează asupra rolului diferitelor regiuni ale creierului în organizarea comportamentală, dar nu dă nicio indicaţie despre comportamentul în sine. În plus, ea neglijează relaţia istorică în evoluţia relaţiilor creiercomportament. Stabilirea de relaţii structură-funcţie este obiectivul final al acestei discipline, de la elementele cele mai intime ale materiei cerebrale la cele mai precise ale funcţiei şi comportamentului. Această abordare se regăseşte în neuropsihologie* pentru funcţiile superioare

şi pentru procesele cognitive şi în neurologia comportamentală în care se încearcă să se descrie deficitele neurologice în termeni de funcţie, de comportament şi cu ajutorul probelor rezultate din cercetările comportamentaliştilor. Psihobiologia permite o abordare complementară.”, „.

M. Le Moal

(N.C.)

Neurochimie

Subdisciplină a biochimiei, care are drept scop studiul mecanismelor fizico-chimice ale funcţionării sistemelor nervoase* central şi periferic. Ea precizează constituenţii chimici, metabolismul, interacţiunile, rolurile, precum şi efectele agenţilor farmacologici asupra acestor sisteme. J.L. Thudichum a fost precursorul acestei subdiscipline prin descoperirea, în 1884, a numeroşi constituenţi chimici ai sistemului nervos, în timp ce T.E. Elliot a introdus o abordare funcţională demonstrând, în 1905, similitudinea între acţiunea adrenaliner şi stimularea nervului simpatic. Neurochimia utilizează tehnicile *in vitro* şi *in vivo*. Primele, pe baza homogenaţilor şi a culturilor celulare sau a unor secţiuni de ţesut cerebral (metoda de perfuzie), permit să se analizeze transmisia sinaptică la nivelul reglării sale (sinteză, mediu ionic), caracteristicile mediatorilor* chimici şi ale receptorilor lor. sistemele enzimatice implicate şi efectele agenţilor farmacologici. Celelalte, realizate pe animalul întreg în circumstanţe fiziologice sau experimentale variate, permit mai ales o abordare funcţională la animalul anesteziat sau eliberat de mişcările sale. Astfel, metodele de evaluare a metabolismului cerebral (studiul consumului glucozei, sinteza proteică) şi de măsurare a eliberării şi a metabolismului neurotransmiţătorilor (tehnica denumită *push-pull*, a canulei, voltametria, dializa intracerebrală) au permis să se stabilească legătura între activitatea unui sistem neuronal şi o situaţie fiziologică dată (cum ar fi

febra, foamea, saţietatea, veghe-somn, activitatea motorie) şi să se analizeze efectele biochimice ale stimulărilor electrice şi ale medicamentelor.

N. Spampinato (N.C)

Neuroendocrinologie Studiu al reglării sistemului endocrin de către creier. Termenul a fost mult timp folosit în mod restrictiv la controlul hipotalamic* al activităţii secretorii a hipofizei. Sfera sa s-a lărgit acum considerabil prin evidenţierea unui sistem neuroendocrin difuz* care funcţionează cu aceleaşi molecule informative, neuropeptidele. Vasopresina şi ocitocina au fost cei dintâi neurohormoni identificaţi. Marea perioadă a neuroendocrinologiei corespunde cercetării factorilor hipotalamici care controlează activitatea adenohipofizei. Prima cercetată, însă ultima identificată (în 1981), corticoliberina (CRF) reglează secreţia de ACTH. Luliberina (LHRH sau GnRH sau LRF) reglează secreţia gonadotropinelor. Prolactina este singurul hormon* hipofizar care are un control esenţialmente negativ prin dopamina secretată de neuronii situaţi în nucleul arcuit. Tireoliberina (TRH sau TRF), prima identificată (în 1969), controlează secreţia hormonului tireotrop. Hormonul de creştere are un dublu control, activator prin somatoliberină (sau GRF) şi inhibitor prin somatostatină. Corpii celulari ai motoneuronilor endocrini sunt situaţi în zona paraventriculară a hipotalamusului şi neuronii lor eliberează produsele de secreţie în protuberanţa mediană la nivelul contactului capilarelor sistemului portal hipotalamohipofizar.”…

P. Mormede (N. C)

Neuroetologie

Termen apărut la începutul anilor 1960 pentru a desemna studiul bazelor neuronale ale comportamentului. Este o disciplină experimentală la graniţa cu anatomofiziologia, cu biofizica, cu biochimia şi cu etologia. Plecând de la comportamentele observate de etologişti şi

de la modelele* imaginate de aceştia pentru a le explica factorii de cauzalitate*, neuroetologia se străduieşte să determine: modul în care informaţiile periferice sunt percepute, dirijate, filtrate şi prelucrate la nivelul sistemului nervos central; modul în care instrucţiunile motorii sunt dirijate spre muşchii ale căror contracţii coordonate se traduc în producerea de sunete, în emiterea de substanţe, în parade gestuale; modul în care aceste informaţii sunt stocate, rechemate, corectate şi refolosite ulterior. Preocupările în aceste domenii încep cu Descartes, care considera creierul un aglomerat de reflexe automate la stimulări exterioare. Activitatea electrofiziologică a creierului este cunoscută de la sfârşitul secolului al XVIII-lea. Acest secol a văzut multiplicându-se lucrările de ablaţie destinate să localizeze ariile* responsabile de principalele funcţii cerebrale. W. Hess, spre 1920 şi E. von Holst, adevăratul fondator al neuroetologiei, au localizat foarte precis, prin stimulări electrice intracerebrale, centrii responsabili de comportamente asimilabile de către etologist cu elemente cunoscute din repertoriul comportamental (v. Etogramă) al pisicii, puiului şi peştilor şi au demonstrat caracterul spontan şi automat al activării" şi coordonării lor. Neuroetologia a cunoscut evoluţii recente datorită progresului tehnologiilor care permit explorarea şi experimentarea la nivel celular: microscopia electronică, microelectrozii intramembranari, sondele moleculare şi autoimunoradiografia pentru detectarea traiectului mesagerilor intersinaptici, pentru identificarea celulelor vizate, pentru localizarea cu acurateţe a zonelor de activitate biochimică. Domeniile care au făcut obiectul cercetărilor celor mai fructuoase pentru conectarea comportamentelor cu activitatea creierului sunt, până în prezent, locomoţia la nevertebrate (crustacee, moluşte, viermi), identificarea prăzii şi mişcările de pradă ale broaştelor, comportamentul reproduc – tiv al şobolanilor şi

prepeliţelor, cântul păsărilor., j.

J.-C. Ruwet (N.C.)

Neurofarmacologie

Disciplină care are ca obiect acţiunea substanţelor terapeutice şi a drogurilor* sau a agenţilor farmacologici asupra nervilor şi a sistemului nervos* central. Ea studiază efectele acestora asupra conducţiei şi a excitabilităţii nervilor, asupra transmiterii influxului nervos la nivelul sinapselor* interneuronale şi neuromusculare şi încearcă să precizeze funcţionarea sistemelor de neurotransmiţători puşi în acţiune. Astfel, ea participă la stabilirea principiilor generale ale activităţii sistemului nervos şi la elaborarea noilor strategii terapeutice. Primele lucrări realizate de

O. Loewi (1921) şi W.B. Cannon (1937) referitoare la sistemul nervos autonom simpatic* şi parasimpatic* au permis să se afirme rolul noradrenaliner şi al acetilcoliner ca neurotransmiţători. Diferitele droguri perturbă transmisia nervoasă conform unor modalităţi variabile. Ele pot acţiona asupra receptorilor specifici ai unui anumit neurotransmiţător, fie mimându-i acţiunea (agonist*) fie inhibând-o (antagonist*). Alte droguri modifică sinteza, stocajul sau eliberarea mediatorului, la nivelul terminaţiilor presinaptice, paralizând sau activând, după caz, transmiterea influxului nervos. În sfârşit, anumiţi agenţi farmacologici, denumiţi falşi neurotransmiţători, se substituie mediatorilor, sunt eliberaţi în locul lor şi intră în competiţie cu receptorii lor specifici: în general mai puţin activi decât substanţele naturale, ei diminuează eficacitatea transmisiei sinaptice. Diferitele clase de medicamente studiate în prezent sunt: antiepilepăcele, antiparkinsonienele. analgezicele centrale, anestezicele, antimigrenoasele şi medicamentele nootropice. anxioliticele. antidepresoarele*, antipsihoticele sau neurolepticele.

U. Spampinato (N.C.)

CANNON W.B., ROSENBLUETH A. (1937),

Autonomie Neuro-Effectorăvstem, MacMillan, New York.

— LOEWI O. (1921), „Über umorale Übertragharkeit der Herznervenwirkung", *Pfugers Archives gesamte Ph \ piolie Menschen uiid Tiere*, *18*9, 239 – 242.

Neurofiziologie → Neuropsihologie

Neurohipofiză → Hipofiză

Neurohormon

Mesager chimic secretat de neuroni şi care acţionează la distanţă de locul eliberării lor. Exemplul cel mai clasic este cel al adrenaliner şi noradrenaliner secretate de celulele glandei medulosuprarenale, veritabili neuroni postganglionari simpatici*, transformaţi în celule neuroendocrine. Acest concept a fost utilizat, în principal, pentru hormonir hipotalamici (vasopresina şi ocitocina, peptide care controlează activitatea secretorie a hipofizei anterioare). Conceptul a fost lărgit cu numeroase neuropeptide. adesea elaborate în aceleaşi celule ca şi neurotransmiţătorii clasici în cadrul sistemului nervos şi al sistemului neuroendocrin difuz* şi susceptibile de a acţiona la distanţă, după difuzarea prin sânge, prin lichidul cefalorahidian sau spaţiul extracelular.

P. Mormede (N.C.)

Neuroimagine

Termen care caracterizează ansamblul metodelor puse la punct începând din anii 1970 şi permite să se vizualizeze *in vivo* structurile sistemului nervos* central normal sau patologic. Printre aceste metode, care depăşesc neuroradiologia clasică, putem cita tomografia asistată de calculator care permite să se diferenţieze substanţele cenuşie şi albă şi să se vizualizeze ganglionii de la bază, precum şi alte tehnici de vizualizare în trei dimensiuni, ca tomografia prin emisie de pozitroni, tomografia prin emisie fotonică, rezonanţa magnetică nucleară, utilizarea ultrasunetelor. Progresele constante aduc o specificitate, o fineţe de analiză din ce în ce mai mari şi o imagine anatomică nouă a creierului în stare de

funcţionare în cursul comportamentelor* şi proceselor cognitive* (v. Imagerie).

M. Le Moal (N. C.)

Neuroleptic

Descoperirea în 1952 a efectelor antipsihotice ale clorpromazinei (Largactil) deschidea era psihotropelor* odată cu cea a neurolepticelor. Faptul că un medicament putea avea un efect sedativ asupra agitaţiei, delirului şi halucinaţiilor în schizofrenie sau în manie constituia o revoluţie terapeutică. Neurolepticele rămân astăzi încă tratamentul principal al schizofreniei şi numeroase studii au arătat că ele diminuau în mod semnificativ duratele de spitalizare în spitalele psihiatrice.

Pentru a descrie efectele lor clinice, J. Delay şi P. Deniker au propus în 1957 cinci criterii: crearea unei stări de indiferenţă psihomotorie; eficacitatea faţă de stările de agitaţie şi de excitaţie; reducerea tulburărilor psihotice acute şi cronice; producerea de sindroame extrapiramidale şi vegetative; efectele subcorticale dominante. Treptat au apărut clasificări ale neurolepticelor, în funcţie de familiile lor chimice care sunt multiple şi mai ales în funcţie de efectele lor clinice. Distingem neurolepticele sedative (clorpromazina, levomepromazina), neurolepticele dezinhibitorir (flufenazina, sulpirida) şi produsele intermediare sau polivalente. Esenţialul este să se reţină că: aceeaşi substanţă poate avea efecte diferite după dozele şi durata administrării; efectele sedative şi antihalucinatorii par legate de o acţiune antagonistă asupra funcţionării sistemelor dopaminergice, în timp ce efectele dezinhibitorii asupra atimhormier sau a diminuării afective* ar corespunde unei stimulări a acestor sisteme.

Neurolepticele cu acţiune prelungită numite neuroleptice retard sunt produse care, administrate într-o singură priză, au efecte prelungite (mai multe săptămâni). În marea lor majoritate sunt sub formă injectabilă. Principiul lor se bazează pe prevenirea recăderilor prin

oprirea tratamentului.

R. Jouvent (N. C.)

Neurolingvistică

Disciplină sau abordare care îşi propune să aplice descrierile lingvistice la tulburările afazice. Astfel, modurile de structurare paradigmatică şi sintagmatică a semnelor* lingvistice trebuie să servească drept modele pentru a explica două mari tipuri de afazie: afazia lui Broca exprimă o tulburare a contiguităţii care interzice combinaţiile sintactice, în timp de afazia lui Wernicke exprimă o tulburare a similarităţii care atinge selecţia cuvintelor. Dar o astfel de analiză era limitată, neluând în considerare decât producţiile verbale ale celor două tipuri de afazie.

A. Luna (1967) a propus o veritabilă clasificare anatomolingvistică a tulburărilor afazice într-o abordare în care orice activitate verbală este considerată ca rezultând din procese multiple, izolabile din punct de vedere funcţional şi localizate anatomic:

1. afazia senzorială prin leziune temporală afectează analiza şi producerea fonemelor;

2. afazia motorie kinestezică prin leziune posteentrală influenţează analiza mişcărilor vorbirii;

3. afazia motorie kinetică prin leziune anterioară a ariei motorii perturbă secvenţele articulatorii;

4. afazia semantică prin leziune parietală împiedică organizarea logică a elementelor discursului;

5. afazia amnezică acustică prin leziune temporală profundă este responsabilă de un defect de retenţie a unităţilor lingvistice;

6. afazia dinamică prin leziune frontală nu mai permite adaptarea limbajului la realitate.

În prezent, neurolingvistica se orientează în două direcţii paralele: una, dependentă de psiholingvistică*, urmăreşte să identifice procesele afectate de perturbările afazice pentru a înţelege funcţionarea normală a limbajului

şi aceasta, în afara oricărei referinţe anatomice; cealaltă utilizează noile metode de investigaţii cerebrale (potenţiale evocate, imagerie morfologică şi funcţională, stimulare electrică) pentru a încerca să analizeze rolul structurilor cerebrale în cursul proceselor pe care se bazează producerea şi înţelegerea limbajului.

J.-L. Signoret (N.C.)

LUNA A.R. (1967), *Vâsşie korkoviefunkţii celoveka*. Mejdunarodnaia kniga, Moscova. Traducere (1978): *Lesfonc*tions *corticales supérieures de l'homme* (trad. N. Heissler şi G. Semenov-Segur), PUF, Paris.

Neurologie

Disciplină medicală specializată în diagnosticul şi tratamentul maladiilor sistemului nervos*; ea poate include neurochirurgia, care nu diferă decât printr-un mod particular de îngrijire. O maladie neurologică este definită prin faptul că este vorba despre o anomalie sau despre o afectare cel mai adesea reperabilă la un nivel microscopic sau macroscopic şi că simptomele ce rezultă implică funcţii sau capacităţi neurofiziologice în general cunoscute şi localizabile.

Neurologia regrupează câteva sute de maladii şi sindroame cu cauze variate, genetice sau ambientale, traumatice, metabolice sau infecţioase* etc. Mijloacele de diagnostic au fost transformate de diferitele metode ale imagerier radiologice. ale neuropatologiei, ale geneticii moleculare şi ale neuroştiinţelor* în general. Tratamentele progresează mai lent şi depind de progresele din domeniul etiologiei. Neurologii se preocupă din ce în ce mai mult de analizele comportamentale (neurologie comportamentală) şi de studiul proceselor cognitive (neuropsihologie).

M. Le Moal

(N.C)

Neuromediator → Mediator

Neuromodulator → Mediator Neuron

Celulă nervoasă care cuprinde trei părţi: corpul

celular, dendritele şi axonul. Neuronii se află la originea comunicării" nervoase, a transmiterii de informaţie* şi a conservării sale şi stau la baza activităţii mentale. Corpul celular (sau perikarion sau soma) conţine, ca orice celulă, un nucleu având numeroase incluziuni, dintre care cromozomii*, citoplasmă şi numeroase organite (corpii lui Nissle, ribozomi, reticulum endoplasmic etc). Neuronul, care este în medie celula cea mai mare a organismului, are forme şi dimensiuni variate şi particulare în funcţie de structurile nervoase sau de specii: de la 5 microni la 100 de microni şi mai mult pentru corpii celulari, iar procesele lor, axonul în special, merg de la valori de ordinul micronului la valori de ordinul metrului. Neuronul este înconjurat, ca orice celulă, de o membrană având proprietatea esenţială de a fi excitabilă, ceea ce distinge sistemul nervos şi muşchii de alte organe. Studiul teoretic al neuronului se bazează pe independenţa anatomică a neuronilor; neuronii comunică între ei la nivelul joncţiunilor care au o soluţie de continuitate şi sunt denumite sinapse. În sistemul nervos central uman există cu aproximaţie între I010 şi 10" neuroni.

Există două clase de neuroni: excitatori şi inhibitori, care acţionează în sens invers asupra polarităţii membranei postsinaptice. Informaţia poate fi sau transmisă la distanţă şi pe o arie largă pornind de la câţiva neuroni, sau canalizată precis spre câţiva neuroni. Cu titlu de exemplu, o celulă a cerebelului (celula lui Purkinje) primeşte în jur de 200.000 terminaţii nervoase şi o altă celulă, denumită celulă granulară, stabileşte contacte cu aproximativ 400 de celule ale lui Purkinje. În total, răspunsul (sau nonrăspunsul) unui neuron dat va depinde de regiunea în care membrana sa primeşte impulsurile nervoase, de organizarea spaţio-temporală a acestor impulsuri, de efectele transmiţătorilor* şi hormonilor*, de compoziţia chimică a mediului. Conexiunile* între neuroni sunt foarte asemănătoare de la un animal la altul în cadrul

aceleiaşi specii şi chiar între specii apropiate, ceea ce indică existenţa unor programe genetice repetate filogenetic şi sugerează o anumită semnificaţie cu privire la funcţia sistemelor neuronale.

M. Le Moal (N.C.)

Neuron formal

Neuronul formal, sau neuron artificial, sau automat*, constituie elementul de bază în arhitectura reţelelor* conexioniste. Starea activă sau inactivă a unui neuron formal este în funcţie de suma (sau potenţialul) intrărilor sale, formate de ieşirile binare ale altor elemente din reţea, cu care neuronul este conectat. Acest potenţial depinde de numărul intrărilor şi de un factor (greutatea sinaptică) ce modulează transmiterea informaţiei în fiecare conexiune. Activarea* neuronului intervine când potenţialul său este superior unui prag determinat. Organizaţi în straturi, neuronii formali pot fi în relaţii cu exteriorul reţelei (ca neuronii de intrare şi de ieşire) sau pot să nu aibă conexiuni decât cu ceilalţi neuroni ai reţelei (neuroni ascunşi).

J. Requin (N.C)

Neuropeptidă

Peptidă* utilizată de sistemul nervos* ca mesager* intercelular. De la descoperirea vasopresinei şi a ocitocinei, au fost caracterizate mai mult de 50 de neuropeptide. Contrar neurotransmiţătorilor* convenţionali care sunt elaboraţi la nivelul terminaţiilor nervoase prin acţiunea enzimelor specifice, neuropeptidele sunt elaborate în corpul celular de mecanismele de sinteză proteică. Neuropeptidele sunt cel mai adesea sintetizate sub formă de precursori macromoleculari care suportă o maturizare enzimatică intracelulară (proteoliză, amidare, acetilare) pentru a da forma matură a peptidei. Aceşti precursori pot fi multifuncţionali, adică produc mai multe peptide bioactive. De exemplu, proopiomelanocortina (265 acizi aminaţi) este la originea (pro) unei peptide cu

activitate opioidă, P-endorfina (-opio), a peptidelor cu activitate melanotropă (-melano) şi a ACTH-ului (-cortină). Natura exactă a produşilor terminali depinde de tipul celular în care se efectuează sinteza: celulă corticotropă a lobului anterior al hipofizei, celulă melanotropă a hipofizei intermediare, celule ale nucleului arcuit al hipotala-
Neuropeptidă → Acid amânat

Neuropsihoendocrinologie → Psihoneuroendocrinologie

Neuropsihologie

Disciplină care îşi propune să studieze raporturile între activităţile mentale şi creier. Născută în contextul patologiei neurologice, domeniul său s-a limitat la început la afazie*, agnozie* şi apraxie. Doctrina localizărilor cerebrale iniţiată prin descoperirea lateralizării" cerebrale a constituit o referinţă şi un obiectiv necesare: reperarea regiunii cerebrale responsabile de anumite perturbări patologice. Imediat au fost propuse modele funcţionale ale proceselor psihologice, bazate pe anatomie şi inspirate de doctrinele asociaţioniste. Paralel, un alt punct de vedere, considerat ca opus, îşi propunea să interpreteze tulburările într-o optică evoluţionistă, inspirată de H. Jackson, ca dovadă a unei disoluţii care afectează activitatea mentală în ansamblul său. În jurul anilor 1960, sindroamele de deconexiune* interemisferice şi intraemisferice conduceau la un neoasociaţionism în cadrul căruia considerarea unor multiple procese psihologice devenea fapt dominant. Paralel, neuropsihologia îşi extindea sfera la toate activităţile intelectuale şi la viaţa emoţională şi apărea ca un fel de loc în care puteau să se întâlnească datele neuroanatomice şi neurofiziologice, psihologia experimentală şi lingvistica, precum şi analizele comportamentale efectuate pe animal. Mai recent s-a dezvoltat o neuropsihologie numită cognitivă; obiectivul ei este să utilizeze consecinţele unei leziuni cerebrale pentru a descrie şi analiza procedurile

mentale alterate şi pentru a propune astfel modele de activitate cognitivă, fără referire la activitatea cerebrală; dar, cel puţin implicit, aceste modele tind să se alăture celor elaborate de neuroştiinţe.

Un principiu major al neuropsihologiei, indiferent de orientarea ei, este cel al dublei disocieri: o circumstanţă definită printr-o leziune şi/sau o situaţie este responsabilă de alterarea unei proceduri X concomitent cu prezervarea unei proceduri Y, în timp ce o altă circumstanţă definită tot printr-o leziune şi /sau o situaţie este responsabilă de prezervarea procedurii X concomitent cu alterarea procedurii Y.

J.-L. Signoret (N.C.)

Neuroreglator → Neuromediator Neuroştiinţe

Neologism apărut la începutul anilor 1970, desemnând ansamblul disciplinelor ştiinţifice care au drept obiect studiul diferitelor aspecte ale structurii, activităţii şi funcţiilor sistemului nervos*: anatomia sa (neuroanatomia), chimia sa (neurochimia şi neurofarmacologia), fiziologia sa (neurofiziologia) (trei discipline care formează neurobiologia), rolul său în comportament* (psihofiziologia, psihobiologia şi neuroetologia), patologia sa funcţională (neuropsihologia) şi chiar perspectivele filosofice (neurofilozofia) pe care le declanşează explozia cercetărilor asupra creierului (P. Churchland, 1986). Această regrupare s-a născut din preocuparea şi din nevoia de a elimina graniţele între disciplinele tradiţionale şi de a afirma multidisciplinaritatea accentuată a cercetărilor consacrate sistemului nervos. Termenul are drept obiectiv o perspectivă mai integratoare în Statele Unite [pe care o exprimă singularul *neuroştiinţă*) şi mai federativă în Europa (pe care o exprimă pluralul *neuroştiinţe*). A fost instituţionalizat sub forma „societăţilor de neuroştiinţe” create mai întâi în Statele Unite (1970), apoi la nivel european (1976), mai recent în Franţa (1988).

Larg tributar progreselor tehnologice care permit să se acceadă la diferitele niveluri ale organizării anatomo-funcţionale a sistemului nervos, succesul cercetărilor desfăşurate în domeniul neuroştiinţelor, cu începere din anii 1960, este legat de posibilităţile noi de investigare oferite de dezvoltarea tehnicilor biochimiei şi biologiei moleculare, a tehnicilor de marcaj celular şi de trasare a căilor nervoase, a tehnicilor de înregistrare a activităţii electrice a neuronilor* izolaţi la animalul treaz şi activ, în sfârşit, a tehnicilor de jmagerie" cerebrală care se adaugă tehnicilor electroencefalografice* din ce în ce mai elaborate pentru a permite, la om, evaluarea caracteristicilor şi distribuţia activităţii creierului (E. R. Kandel şi J.H. Schwartz. 1985). În câţiva ani, analiza mecanismelor intime ale neuromedierir chimice, care determină şi modulează circulaţia informaţiei în cadrul reţelelor* neuronale, descoperirea proceselor de selecţie care stabilizează organizarea nervoasă în cursul ontogenezei şi apoi asigură menţinerea plasticităţii sale funcţionale, evidenţierea principiilor organizării modulare* a arhitecturii neuronale care reformează ideile tradiţionale cu privire la relaţiile între structură* şi funcţie*, în sfârşit, decriptarea perseverentă a rolului diferitelor ansambluri neuronale în exprimarea comportamentelor au modificat profund viziunea pe care o aveam asupra sistemului nervos (J.-P. Changeux. 1983).

Situaţia psihologiei experimentale* (în particular a psihologiei cognitive) în raport cu neuroştiinţele a fost de la început şi a rămas, cu excepţia câtorva nuanţe, marginală pentru mai multe motive. Primul, cel mai vechi dacă nu cel mai profund, este legat de polemica epistemologică, de cele mai multe ori implicită dar permanentă, care a opus în mod schematic o concepţie ce făcea din reducţia* biologică demersul explicativ universal al faptelor de comportament (considerată în mod eronat sau pe bună dreptate de către detractorii săi ca o poziţie

dominantă, chiar doctrinală în cadrul comunităţii neuroştiinţifice) şi o concepţie funcţionalistă* care atribuia proceselor cognitive o autonomie relativă faţă de mecanismele nervoase aflate la baza lor (considerată în mod eronat sau corect de către detractorii săi ca un vestigiu sau ca o resurgenţă a poziţiilor dualiste* în cadrul psihologiei). Un al doilea motiv al acestei marginalităţi a psihologiei cognitive în federaţia neuroştiinţifică este atracţia pe care o exercită de la începutul anilor 1980 asupra psihologiei regruparea (mai puţin instituţionalizată dar tot atât de dinamică precum cea a ştiinţelor creierului) a unui anumit număr de discipline având drept obiectiv comun formalizarea* operaţiilor de transformare a informaţiei şi a modurilor de reprezentare* a cunoştinţelor. În această federaţie a ştiinţelor cognitive*, axată pe inteligenţa artificială* şi pe modelele* informatice*, psihologia cognitivă ca ştiinţă a inteligenţei „naturale” poate fi considerată ca ocupând, de asemenea, un loc „de graniţă”. Rămâne deschisă problema de a şti ce riscuri de izolare ameninţă psihologia cognitivă, ea nefiind în centrul nici uneia din cele două mişcări federatoare, sau dimpotrivă, ce avantaj va obţine ea din situaţia sa de interfaţă: dezvoltarea rapidă în Statele Unite şi mai dificilă în Europa a unui curent de cercetări, neuroştiinţele cognitive, având ambiţia de a coordona şi chiar de a integra demersul neuroştiinţelor comportamentului şi pe cel al psihologiei cognitive, dovedeşte beneficiul pe care aceasta îl poate obţine dintr-o poziţie privilegiată.

J. *Requin* (N.C.)

CHANGEUX J.-P. (1983), *L’homme neuronal*, Fayard, Paris.

— CHURCHLAND P. (1986), *Neurophilosophy*, MTT Press/Biadford Books, Cambridge.

— KANDEL E.R. şi SCHWARTZ J.H. (1985), *Principles of Neural Sciences*, Edward Arnold, Londra.

Neurotransmisie

Proces care permite trecerea (sau conducţia, sau propagarea) influxului nervos de la un nerv la un muşchi sau de la un axon la soma altui neuron. Ea se efectuează la nivelul anumitor structuri specializate, sinapsele*, şi implică o substanţă chimică specifică, mediatorul. Această neurotransmisie comportă mai multe etape: influxul presinaptic determină, la nivelul terminaţiilor, printr-un mecanism calciudependent, eliberarea unui neuromediator care traversează spaţiul sinaptic şi se fixează pe receptorul* său specific situat pe membrana postsinaptică. Această fixare antrenează o modificare locală a permeabilităţii celulare a anumitor ioni (sodiu Na +, potasiu K +, clor CI”) la originea unui potenţial postsinaptic. Acesta este excitator*, în cazul unei depolarizări a membranei, consecutivă creşterii simultane a permeabilităţii la Na + şi K +, şi inhibitor* atunci când aceste modificări de permeabilitate, referitoare de această dată la K + şi CI”, generează o hiperpolarizare a membranei. Sistemul îşi regăseşte starea iniţială datorită mecanismelor de recaptare presinaptică şi de degradare enzimatică a mediatorului, permiţându-i astfel să funcţioneze din nou. Neurotransmisia implică deci un ansamblu complex de mecanisme neurochimice şi fiecare dintre ele este fie favorizat, fie inhibat de o serie întreagă de analogi structurali sau de antagoniştr ai neuromediatorului. Observaţii recente arată că un neuron îşi eliberează neuromediatorul sau neuromediatorii nu numai din terminaţiile, ci şi din dendritele sale. În sfârşit, există o altă modalitate de neurotransmisie, transinaptică, pur electrică, făcându-se fără intervenţia unui mediator. Totuşi, importanţa sa în sistemul nervos central al mamiferelor nu este cunoscută.

U. Spampinato

Neurotransmiţător → Mediator

Neurotrofic (Factor)

Moleculă de natură în general proteică, produsă de

organism şi necesară supravieţuirii şi/sau dezvoltării anumitor populaţii de celule. Factorii neurotrofici joacă un rol important în cursul dezvoltării" sistemului nervos*, favorizând în mod selectiv supravieţuirea populaţiilor de neuroni care constituie ţinta lor şi stimulând dezvoltarea inervărilor furnizate de aceste populaţii propriilor organe-ţintă în cadrul cărora ele sunt de altfel produse. Ei par să acţioneze în sistemul nervos adult în cursul proceselor de regenerare* şi de plasticitate. Prototipul factorilor neurotrofici este *NGF* (*Nerve Growth Factor*) descoperit în 1948 şi singurul, până de curând, care a fost izolat şi identificat. El este necesar pentru supravieţuirea şi dezvoltarea neuronilor simpatici ai sistemului nervos periferic, a neuronilor din ganglionii rădăcinilor dorsale ca şi a anumitor grupe de neuroni colinergici ai sistemului nervos central. Doi alţi factori neurotrofici recent identificaţi, *BDGF* (*Brain Derived Growth Factor*) şi *CNTF* (*Ciliary Neurotrophic Factor*), acţionează asupra neuronilor din ganglionii rădăcinilor dorsale.

J.-P. Herman (N.C.)

Neurovegetativ (Sistem nervos) →

Sistem nervos

Neurulaţie → Sistem nervos

Neutralitate

Unul dintre aspectele fundamentale ale atitudinii psihanalistului faţă de cel analizat, celălalt fiind bunăvoinţa. Această neutralitate este cerută de regula de abstinenţă* care interzice psihanalistului să aibă cu analizaţii săi alte relaţii decât cele verbale care se stabilesc în timpul curei, dar ea depăşeşte ceea ce este impus de regula de abstinenţă. Este într-adevăr esenţial ca psihanalistul să se abţină de la orice atitudine subiectivă (judecată de valoare, expresie de simpatie sau de antipatie pentru persoanele pe care le evocă analizatul etc.) pentru a evita ca aceste manifestări ale personalităţii sale reale să îndreptăţească reacţii afective ale analizatului faţă de

analist. Trebuie într-adevăr ca atitudinile afective ale analizatului în raport cu analistul său să fie cât mai mult lipsite de fundament real pentru ca pe baza lor analistul să poată recunoaşte şi să-l facă pe analizat să recunoască caracterul de reacţie de transfer.

J.-M. Petot (N.C.)

Neutru

În condiţionarea* pavloviană este folosit cu referire la stimulul* destinat a fi condiţionat, înainte de asocierea cu stimulul necondiţionat. Stimulul este neutru în sensul că nu provoacă prin el însuşi reacţia declanşată de stimulul necondiţionat. Introdus în situaţia experimentală, el generează o reacţie de alertă* sau de orientare* care trebuie să facă obiectul unei obişnuirr înainte de a se putea instala condiţionarea…

M. Rtchelle

(N.C.)

Nevrax → Sistem nervos

Nevroză

Desemnează în prezent tulburările mentale caracterizate prin comportamente* care nu afectează decât un sector de activitate limitat, fără legătură, cel puţin aparentă, cu motivaţiile instinctuale şi sociale obişnuite. Subiectul* nu le vede finalitatea, dar le recunoaşte caracterul anormal şi nu le poate depăşi în mod voluntar.

Într-o manieră negativă, nevrozele sunt opuse tulburărilor comportamentale instinctuale (perversiune sexuală*, tulburarea conduitelor alimentare), dezechilibrelor psihopatice* şi tulburărilor caracterului (afectând ansamblul activităţilor individului), tulburărilor timice* şi psihozelor* (al căror caracter morbid nu este recunoscut).

De fapt, niciunul din aceste criterii n-ar fi suficient dacă autonomia cadrului nevrozelor nu s-ar întemeia pe o teorie etiopatogenică precisă. La început, după crearea

noţiunii de către W. Cullen în 1777, era vorba despre definirea tulburărilor psihice de origine funcţională nervoasă. Progresele medicinei în cursul secolului al XIX-lea au permis să se scoată din acest cadru cele mai multe dintre expresiile sale (astm, epilepsie, coree etc.) pentru a nu menţine decât isteria.

Pe baze teoretice diferite, P. Janet şi S. Freud, într-o manieră contemporană, au apropiat-o pe aceasta din urmă de manifestările fobice şi obsesionale.

Cu multe nuanţe, până recent, cadrul nevrozelor a acoperit aceste trei variante clinice. Totuşi, se făceau asocieri cu forme învecinate (nevroză actuală*, nevroză de abandon*, nevroză de eşec*, depresie* nevrotică, nevroză de caracter*, nevroză de organ*) pe baza unor argumente diferite. Ultimele două ilustrează bine o tendinţă care a apărut de a considera ca nevroză o tulburare de origine psihogenetică. Printr-o extensie şi mai imprecisă, termenul este folosit fie pentru a îndepărta originea „psihotică ” a unei tulburări psihice, fie pentru a marca natura involuntară şi totuşi dotată cu o simptomatologie inconştientă a unui comportament oarecare.

În faţa acestei confuzii terminologice, dintr-o preocupare vădită de „ateorism”, dar şi din cauza dificultăţii de a demarca de cadrul nevrozelor celelalte tulburări somatoforme* (în raport cu isteria) sau celelalte manifestări ale angoasei (în raport cu fobiile şi cu obsesiile*), precum şi din cauza faptului că simptome nevrotice se observă în alte tulburări mentale, clasificările internaţionale recente *DSM III*-I (*Manual diagnostic şi statistic al tulburărilor mentale*) au renunţat la acest cadru nosologic.

Această reacţie este poate excesivă. Chiar dacă etiopatogenia nevrozelor trebuie considerată mai larg decât în cadrul conflictului intra-psihic al teoriei psihanalitice, argumente de continuitate simptomatice şi de eficacitate a psihoterapiilor permit să se justifice faptul

că termenul nevroză este rezervat unor formaţiuni simptomatice izolate şi permanente de natură isterică, fobică şi obsesională.

D. Widlocher (N. C.)

Nevroză carcerali încarcerarea*, prin condiţiile sale de mediu şi psihice stresante, suscită o varietate de tulburări care reactivează situaţii din trecut, de abandon, de violenţă, de culpabilitate, de reprimare. Neputând să şi le asume prin modalităţi relaţionale cu exteriorul, deţinuţii prezintă adesea o stare psihosomatică critică ce le permite să reconstruiască un dialog social interzis plecând de la dreptul de a fi îngrijiţi. Anumite forme particulare de tulburări ale somnului, ale digestiei, automutilări pe fond de angoasă şi de depresie ilustrează efectele patogene reale şi închipuite ale situaţiei carcerale.

J. Selosse

(N.C.)

Nevroză de abandon → Abandon

Nevroză de transfer → Transfer

Nevroză experimentală Perturbare de comportament* ce rezultă din manevre experimentale. Expresia îşi are originea la I. Pavlov, care a aplicat-o la perturbări ale condiţionărilor* realizate sau la o dificultate de a stabili noi condiţionări, ca urmare a anumitor condiţii experimentale, precum expunerea la discriminărr depăşind capacităţile animalului (procedură în care axele unei elipse, stimul pozitiv*, se apropie de cele ale unui cerc, stimul negativ*, până la un nivel infraliminar*) sau iruperea unui factor traumatizant (inundarea bruscă a localului de experiment). Pavlov a observat formele diferite pe care le putea lua nevroza experimentală în funcţie de tipologia* câinelui şi a fost surprins de persistenţa ei. El a văzut în aceasta un model* experimental al dezordinilor patologice ale comportamentului la om. Trebuie totuşi evitată stabilirea unor apropieri ale acesteia de nevroze* în special, termenul adoptat de Pavlov referindu-se doar la o

tulburare a funcţiilor nervoase corticale care făceau obiectul cercetărilor sale. Discipolii săi americani, H. Liddell pe de o parte, H. Gantt pe de alta, au continuat studiul nevrozelor experimentale, primul la oaie şi capră, al doilea la câine, prin metoda longitudinală* care era extinsă pe perioade rar atinse. Conceptul a fost transpus în învăţările* instrumentale* mai ales de N.R.F. Maier şi J. Masserman. Dacă expresia creată de Pavlov nu mai este agreată astăzi, este totuşi adevărat că se poate trasa o filiaţie directă între aceste nevroze experimentale şi diferitele modele animale ale psihopatologiei umane de origine mai recentă, ca separarea* de mamă, studiată de H. Harlow sau resemnarea dobândită* a lui M. Seligman.
M. Richelle

(N.C.)

Nevroză narcisică → Narcisică (Nevroză)

Nevroză obsesională → Obsesie Nistagmus → Sistem vestibular

Nişă ecologică

O anumită poziţie pe care o ocupă în mediu* o specie dată, ţinând cont de capacităţile sale fiziologice şi de fenotipul său morfologic şi comportamental, şi ansamblul relaţiilor pe care ea le întreţine în cadrul ecosistemului*, atât cu ceilalţi membri ai biocenozei, cât şi cu mediul înconjurător* abiotic (inanimat, fizic şi chimic). Acest concept, care defineşte partea şi rolul unei specii în ecosistem, este mai mult funcţional decât spaţial. Dacă habitatul* unei specii este adresa acesteia, nişa ei îi exprimă profesia; ecosistemul poate fi prin urmare conceput ca o întrepătrundere de nişe ecologice ale diferitelor specii care compun biocenoza. Pentru a înţelege funcţionarea unui ecosistem este deci indispensabil să se caracterizeze toate nişele care îl compun şi, în acest scop, să se cunoască şi capacităţile fiziologice şi comportamentale ale speciilor: asimilare, metabolism, strategii alimentare şi reproductive, sociabilitate.

Comportamentul apare astfel ca mijlocul prin care un anumit animal îşi poate găsi locul şi exercita rolul în mediul său.

J.-C. Ruwet (N. C.)

Nivel

Într-un anumit sens, printre altele, unul din planurile sau gradele organizării interne a unui ansamblu material: niveluri geologice; sau a unui sistem mental: niveluri ale unei analize critice. Într-un sens mai dinamic, grad atins de dezvoltarea* unui proces. Acest termen este utilizat în psihometrie*: nivel mental*, nivel de aptitudini*, nivel de achiziţii şcolare – măsurate cu ajutorul testelor* de eficienţă. În psihologia genetică, nivel este uneori sinonim cu stadiu*, în anumite cazuri într-un sens mai cuprinzător: nivel operatoriu. Uneori, nivel desemnează şi scara gândelor de dezvoltare a unui ansamblu funcţional anumit: nivelul funcţiei posturale*, al actului motor, al intuiţier spaţiale, al conştiinţei*, al sincretismului. Gradientul de creştere al lui A. Gesell este apropia:

de această accepţie.”.

E. Jalk} (N. CJ

Nivel de aspiraţie

Obiectiv stabilit pentru sine însuşi. Primele cercetări cu privire la nivelul de aspiraţie au fost făcute în laboratorul lui K. Lewin de I. Hoppe, în 1930. El a arătat că sentimentul de a fi eşuat sau reuşit într-o sarcină propusă nu era în funcţie de punctul atins în realizarea obiectivului, ci, pentru fiecare subiect, de faptul de a fi atins sau nu nivelul său de aspiraţie, adică scopul pe care şi l-a fixat. Acest nivel de aspiraţie este el însuşi în funcţie de estimarea de către subiect a capacităţilor sale, estimare pe care el o întemeiază pe performanţele sale anterioare. Cercetările ulterioare au arătat că nivelul de aspiraţie joacă un rol în procesul motivaţional, sarcinile considerate prea uşoare neoferind o motivaţie mai mare decât cele estimate ca fiind prea dificile. Ele au arătat, de asemenea,

că adecvarea nivelului de aspiraţie la capacităţile reale este în funcţie de personalitatea fiecăruia şi că nivelul de aspiraţie este influenţat de normele grupurilor cărora le aparţine individul.

C. Lévy-*Leba\ei*

(N.C)

Nivel de limbă → Registru de limbaj

Nivel şcolar într-o accepţie curentă, desemnează calitatea performanţelor* de care este capabil un elev în raport cu cei din clasa sa, sau calitatea performanţelor medii ale unei clase în raport cu alte clase comparabile, sau natura cunoştinţelor* şi capacităţilor cerute la un examen* sau la un concurs.

În domeniul instituţional, nivelul şcolar desemnează una dintre etapele parcursului şcolar. Acesta este decupat, conform unor norme* naţionale variabile, în cicluri (grădiniţă sau preşcolar, primar sau de bază, mediu, secundar etc), aceste cicluri fiind la rândul lor divizate în niveluri ale căror specificare şi număr variază după ţară. Fiecare dintre ele corespunde, în general, unui an şcolar.

D. Manesse

(N.C.)

Nocebo → Placebo Nociceptor → Nocicepţie

Nocicepţie

Sensibilitate la durere*, bazată pe informaţiile* furnizate de nociceptori. care sunt receptori periferici capabili să distingă între stimulările nenociceptive şi nociceptive şi să codifice diferitele niveluri de intensitate ale stimulării dureroase. Ei sunt asimilaţi terminaţiilor nervoase libere ale fibrelor aferente cu diametru mic, nemielinizate (C) cu conducţie foarte lentă, sau mielinizate (A6) cu conducţie puţin mai rapidă. Au fost caracterizaţi nociceptori cutanaţi, musculari, articulari şi viscerali. Aferentele nociceptive pătrund în sistemul nervos central prin rădăcinile dorsale ale nervilor rahidieni. Soma acestor neuroni este situată în ganglionii rahidieni. După intrarea

lor în măduva spinării, fibrele aferente nociceptive se termină, în principal, la nivelul superficial al cornului dorsal al substanţei cenuşii (zonă marginală şi substanţă gelatinoasă). Stimularea nociceptorilor declanşează activitatea a doua clase de neuroni ai cornului dorsal: neuronii nociceptivi specifici, situaţi mai ales la nivelul superficial al cornului dorsal şi în proporţie mai mică în partea intermediară, care nu sunt activaţi decât prin stimulări nociceptive; neuronii nociceptivi nespecifici, situaţi în mod preponderent în partea intermediară a cornului dorsal şi în proporţie mai mică în partea sa superficială, care sunt activaţi simultan de stimulările nociceptive şi nenociceptive. Aceste două clase de neuroni sunt la originea a doua fascicule ascendente principale implicate în nocicepţie: fasciculul spinotalamic ale cărui proiecţii în talamusul* lateral sunt esenţialmente încrucişate, axonii traversând linia mediană la nivelul segmentului medular în care sunt situaţi corpii celulari; fasciculul spinoreticular ale cărui proiecţii în trunchiul cerebral* şi în formaţiunea reticulată (a bulbului rahidian până la mezencefal) sunt ipsi –, contrasau bilaterale. Două alte fascicule ipsilaterale sunt de asemenea implicate în nocicepţie, fasciculul spinocervicotalamic şi fibrele postsinaptice ale cordoanelor posterioare, dar rolul lor rămâne încă de precizat. Structurile supraspinale antrenate de stimulările nociceptive sunt numeroase şi nu există regiune de proiecţie centrală privilegiată (un „centru” al durerii). Structurile studiate sunt mai ales cele în care se proiectează principalele căi ascendente ale nocicepţiei; talamusul lateral ai cărui neuroni nociceptivi transmit informaţia cortexului somestezic primar (rol senzoriodiscriminativ); nucleele intraliminare ale talamusului şi formaţiunile reticulate bulbară şi pontică ce proiectează asupra ariilor corticale în principal motorii şi premotorii, hipotalamusul* şi rinencefalul* (rol în componentele motivaţionale. cognitive şi evaluative ale

durerii; elaborare a reacţiilor motorii şi emoţionale şi mecanisme de alertă).

În sfârşit, studiile biochimice şi farmacologice au evidenţiat rolurile a numeroase neuropeptide* prezente în sistemul nervos central şi periferic şi au permis să se formuleze ipoteze cu privire la mecanismele peptidergice ale nocicepţiei şi ale analgeziei. Importanţa substanţei P încă de la nivelul fibrelor C a fost demonstrată. Pe de altă parte, sisteme opioide* endogene (enkefaline*, dinorfine* şi P-endorfină*) intervin la diferite niveluri ale integrării informaţiei nociceptive şi controlului său central şi sugerează ipoteze explicative în ceea ce priveşte acţiunea analgezică a morfiner şi a altor substanţe opioide.

B. Calvino (N. C.)

Nominal → Scală de măsură Nondirectiv → Convorbire

Nondirectivitate

Folosită de C. Rogers pentru a caracteriza concepţia sa asupra terapiei individuale, această expresie redefineşte o practică şi o teorie a ajutorului: abţinerea analistului de la a impune, a chestiona, a interpreta, a judeca, a sfătui permite pacientului să găsească în el însuşi resursele creşterir sale (*growth*). Rogers percepuse interesul de a transpune în relaţia profesor-elevi atitudinea astfel definită. „A învăţa este mai important decât a preda” (C. Rogers, 1957). A ajuta un elev să înveţe trece prin renunţarea la a-l dirija. Paradoxul „discreţia – singura eficace” n-a rămas fără ecou la educatori, pe care-i exaspera observarea dependenţei celor educaţi de instituţia puterii şi a ştiinţei, în general, şi de propria lor putere în particular. Versiune modernizată a educaţiei negative* preconizate de J.-J. Rousseau şi de curentele Educaţiei noi*, această metodă risca să se confunde curând, nu fără neînţelegeri şi procese de intenţie, cu permisivitatea care, mai mult decât o opţiune educativă raţională, este mai întâi un fapt de cultură.

Vom distinge nondirectivitatea ca demers şi ca atitudine. Când instituţia recomandă dirijarea şi elevii înşişi o aşteaptă, a renunţa la ea provoacă un eveniment surprinzător de la care se aşteaptă efecte formatoare. Este totuşi adevărat că a se manifesta nondirectiv înseamnă a impune nondirectivitatea şi, prin urmare, a aplica una din modalităţile de manipulare umană.

D. Hamel inc

N. C.

ROGERS C. (1957), „Personal Thoughts on Teaching and Learning", *Merrill-Palmer Quanerly*, 3, 241 – 243, reluat în *On Becominţ*: *a Person* (1961), Houghlon Mifflin Co, Boston Traducere (1968): *Le deveioppemen*! *de la personne* (trad. E.L. Herbert). Dunod. Paris.

Nonomisiune (Regulă de ~) → Regulă fundamentală

Nonparametric (a) (Ipoteză –, Test)

O ipoteză nonparametrică este o ipoteză care nu se referă la un parametru* (contrar unei ipoteze parametrice) şi un test nonparametric este un test al unei ipoteze nonparametrice. Printre testele nonparametrice figurează testele de omogenitate*, în special testele de rang, precum şi cele ale lui Mann-\Vhitney, ale lui Wilcoxon şi testele chi-pătrat.".

P. Bonnet şi *H. Rouanet* (N. C.)

Nonverbal → Comunicare nonverbală Nootropic

Medicamente destinate să corijeze deficitele funcţiilor cognitive* şi mnezice* care survin de exemplu în timpul îmbătrânirii. Fără efect vasodilatator direct, ele pot totuşi creşte debitul sanguin cerebral prin modificări ale metabolismului local. Ele sunt capabile să mărească consumul cerebral de glucoza, să amelioreze metabolismul celular şi mitocondrial şi. la anuglicolipidic.

mite persoane, să interfereze cu activitatea neurotransmiţătorilor.

U. bpampinato

(N.C.)

Noradrenalină

Noradrenalina (NA) este un neuromediator* care, ca şi adrenalina* şi dopamina*, aparţine clasei catecolaminelor. În sistemul nervos central, corpii celulari ai neuronilor noradrenergici sunt situaţi în regiunea bulbo-pontică, grupaţi în nuclei paramediani, dintre care principalul este *locus coeruleus*. Axonii lor proiectează în mod difuz asupra principalelor arii cerebrale şi spre măduvă. La nivelul sistemului nervos periferic autonom, noradrenalina este localizată mai ales în celulele ganglionilor simpatici laterovertebrali. Ea acţionează asupra receptorilor* specifici de două tipuri: alfa şi beta, fiecare subdivizându-se în două subgrupe. La nivel central, noradrenalina contribuie la reglarea proceselor de veghe* şi de somn*, de termogeneză. de alimentare, a sistemului neuroendocrin, precum şi la reglarea tensiunii arteriale şi a respiraţiei. La nivel periferic, prin acţiunea sa electivă asupra receptorilor alfa, ea controlează, cu adrenalina, activitatea sistemelor cardiovascular şi respirator şi metabolismul

U. Spampuiato (N. C.)

Normală (Distribuţie)

Distribuţia normală este, din punct de vedere tehnic, cea mai importantă dintre distribuţiile cu densitate clasice. De fapt este vorba despre o formă de distribuţie: o distribuţie normală depinde de doi parametri (medie* şi variantă*). Este numită, de asemenea, distribuţia lui Gauss sau a lui Laplace-Gauss.

Când avem de studiat o distribuţie*, o înlocuim adesea, pentru anumite probleme, cu o distribuţie care oferă o reprezentare simplificată a acesteia: aceasta este procedura de ajustare. În statistica* inductivă, distribuţiile clasice servesc la ajustarea distribuţiilor statisticilor de test; ele se află deci la baza metodelor abordate. În particular, în unele teste* uzuale (eşantionare*, omogenitate*, frecvenţe*) distribuţia normală oferă o bună

ajustare a statisticii de test, cu atât mai bună cu cât mărimea datelor este mai ridicată (teorema limită-central).

P. Bonnet şi H. Rouan et

(N. C.)

Normalitate

Această noţiune desemnează de obicei, pe de o parte, conformitatea cu un tip mediu, pe de altă parte absenţa patologiei. Definirea normalităţii prin medie este de ordin statistic: de exemplu, vârsta mentală normală, QI normal. Deşi pur descriptivă şi operaţională, media tinde să fie considerată ca normă* şi ca valoare*, de unde ambiguitatea şi riscurile utilizărilor sale: anomalia, singularitatea, disidenţa sunt cu uşurinţă considerate anormale, deci patologice.

Absenţa patologiei este un criteriu negativ necesar, dar insuficient. El impune în domeniul psihologic criterii ale patologicului capabile să fundamenteze legitimitatea măsurilor psihiatrice impuse. În absenţa alterării obiective a organului sau a funcţiei, reţinem: periculozitatea, suferinţa, constrângerea, rigiditatea, limitările funcţionale, care nu pot fi evaluate riguros decât în raport cu un individ de vârstă, de sex şi de cultură identice, care a trăit şi trăieşte în aceleaşi condiţii.

Insuficienţa criteriului de adaptare* a condus la ideea de normativitate definită drept capacitate de a-şi stabili norme. Din acest punct de vedere creativitatea este un criteriu de normalitate.

Normalitatea se opune patologiei şi ambele implică în mod inevitabil referirea la valori.

B. Brusset

(N. C.)

Normalizare în istoria psihiatrier şi a antipsihiatriei*, normalizarea desemnează, în mod peiorativ, eforturile instituţiilor sociale şi unele tehnici de readaptare care tind să facă mai conforme cu normalitatea* conduite cong i M l e siderate drept patologice, aberante sau mar-*R. Doron*

(N.C.)

Normă educativă

Există norme atunci când sunt enunţaţi referenţir în raport cu care este posibil să se formuleze judecăţi de valoare asupra activităţilor întreprinse în instituţiile de educaţie. O mare parte a acestor norme sunt destinate să aprecieze, să codifice sau să modifice funcţionarea acestor instituţii (astfel regulamentul plecărilor şi sosirilor, fixarea orarelor săptămânale etc.) şi existenţa lor este adeseori legitimată ulterior în numele unui scop educativ. În afara listei acceptate de valori apreciate în societatea în care elevii sunt solicitaţi să se integreze, nu este uşor să se codifice norme educative al căror referent ultim ar consta în creşterea singulară şi diferenţială a resurselor de care elevii vor dispune personal la sfârşitul unei etape formative.

D. Hameline

(N.C.)

Normă lingvistică

Ansamblu de reprezentări sociale ale limbii, exprimate în metadiscursuri evaluative şi prescriptive care operează printre uzuri (şi printre terminologii şi doctrine gramaticale) o separare în termeni de bine/rău (de ex.: în franceză”, nu se spune sau n-ar trebui să se spună av*oir tres fa**ini”* – Academie). Între aceste categorizări axiologice externe şi regularităţile funcţionale imanente limbii nu există congruenţă, de unde prezenţa la orice locutor a doua structurări lingvistice ireductibil discordante. Formulată de actori sociali autorizaţi sub aspect instituţional (Academie, profesori, cronici de presă), norma capătă, în ciuda discuţiilor între purişti, statut de evidenţă publică şi consensuală. Transpunând în limbă valorile timpului, ea apare ca mijlocul prin care sunt impuse întregii comunităţi vorbitoare ha*bitus* – ur*ilz u*nei clase dominante şi cultivate (Curtea, burghezia pariziană), pentru care scrisul este modul de comunicare prin

excelenţă (de unde o reprimare seculară a trăsăturilor de oralitate şi referirea constantă la putorii buni"). Norma are în esenţă o funcţie stabilizatoare: ea susţine variantele cele mai apte să inhibe orice proliferare polilectală*; ea promovează practicile lingvistice cele mai cooperante, prevenind astfel conflictele pragmatice între interlocutori. Discursul normativ dominant, căruia toţi îi sunt supuşi, intră totuşi în opoziţie dialectică cu unele contranorme, care există în stare latentă: neavând drept la o formulare publică, ele par totuşi să inspire conduitele lingvistice ale anumitor grupuri minoritare. A *Berrendonner*

(N. C.)

Nosografie → Nosologie Nosologie

Termen care desemnează după E. Littre o ramură a medicinei care se ocupă de atribuirea de nume maladiilor, de definirea lor şi de studierea lor în toate circumstanţele. Trebuie delimitată de nosografie, care este distribuţia metodică în care maladiile sunt grupate pe clase, ordine, genuri şi specii.

În mod obişnuit, nosografie este sinonim cu clasificare, în timp ce nosologie trimite la semiotică în psihopatologie şi la combinatorica semnelor* care derivă atât din judecăţile formulate de observator, cât şi din observarea* concretă a simptomelor. Clasificările au în prezent tendinţa de a se baza pe criterii de diagnostic *a priori*. În opoziţie, nosologiile empirice simptomatice îşi propun să definească tipuri cu adevărat existente în natură (şi nu tipuri *a priori*) cu ajutorul metodelor statistice. Acest demers nosologie îşi propune să clasifice o populaţie în conformitate cu date cantitative măsurate după dimensiuni care decurg din scalele* de evaluare şi să evidenţieze subgrupe sau tipuri sindromice de subiecţi cu simptomatologie relativ omogenă. *J.-F. Miluire*

(N. C.)

Notare

Acţiunea de a atribui o notă. Ea constă în căutarea în

obiectul de evaluat a unor caracteristici corespunzând calităţilor inerente unui model de referinţă. După G. Noizet şi J.P. Caverni, acest model este constituit de o „normă” (un fel de model ideal) a „produsului aşteptat” (pentru aceeaşi temă de compunere nu se aşteaptă acelaşi produs la şcoala primară şi la liceu) şi de utilizarea unei scale de măsură. Divergenţa, chiar incoerenţa notelor se explică în mare măsură prin fenomene subiective care determină „produsul aşteptat”: efecte de halo, de stereotipie, de contrast, de ordin (v. Evaluare). Definirea operatorie a caracteristicilor produsului aşteptat permite notarea prin calculator.

G. De Landsheere (N.C.)

Notă în evaluare*, desemnează fie o apreciere subiectivă globală, cifrată sau nu („lucrează bine”, „această lucrare merită 8 din 10”), fie o apreciere cifrată conform unui barem fixat în prealabil (cotă). Cuvântul scor* desemnează rezultatul unui test psihometric.

Nota este numită obiectivă când este atribuită după o regulă ai cărei constituenţi au fost definiţi în mod ideal, într-o manieră operatorie... Nota adevărată” care ar reflecta integral valoarea unei producţii sau a autorului său (de ex., nota pentru cunoaşterea limbii materne) este o entitate ipotetică de care nota atribuită se apropie cu o marjă de eroare de o amploare variabilă (eroare de măsură*).

G *De Landsheere*

(N.C.)

Noţiune Concept Noutate

Se uzează de termenul noutate în psihologie cel puţin în două grupe de situaţii. 1. Pentru a caracteriza un stimul* care se prezintă pentru prima dată sau care nu s-a mai prezentat de mult timp. Pe când noutatea totală poate provoca evitarea* sau fuga* (v. Neofobie), o noutate atenuată, posedând diferite ingrediente familiare, poate prezenta proprietăţi atrăgătoare chiar întăritoare* (v.

Explorare, Curiozitate). Stimulul nou provoacă reacţii caracteristice, cu componente emoţionale, pe care le desemnează expresiile reacţie de tresărire*, reacţie de alertă* sau de orientare. Cele mai multe dintre aceste reacţii sunt supuse obişnuirii*, prin repetare sau prin menţinerea stimulului. Un alt aspect al relaţiilor între noutatea relativă a unui stimul şi stările psihofiziologice interne care caracterizează motivaţia* se întâlneşte în efectul Coolidge: masculii unui mare număr de specii (inclusiv omul), ajunşi la saţietate sexuală, îşi recapătă vigoarea iniţială dacă au ocazia de a copula cu o femelă nouă. 2. Pentru a caracteriza desfăşurarea conduitelor* inedite sau neobişnuite, în special în cadrul psihologiei creativităţii. Noutatea serveşte acolo drept criteriu de reuşită în anumite încercări de rezolvare de probleme*, în care noi soluţii trebuie căutate, sau în utilizarea mai mult sau mai puţin inedită a unui obiect sau a unui ansamblu de obiecte într-un scop precis. Unele conceptualizări recente ale noţiunii de creativitate stabilesc o dependenţă între noutatea creativă şi recunoaşterea socială. Este nou şi creativ ceea ce are o valoare estimabilă din punct de vedere social.

E. Tirelli (N. C.)

Noxă

Termen care desemnează diferitele condiţii fizice de mediu de origine socială, cum ar fi zgomotul, densitatea, poluarea atmosferică etc, susceptibile de a avea o incidenţă asupra comportamentului, reacţiilor emoţionale şi a sănătăţii indivizilor expuşi la acestea. Efectele diferitelor noxe şi mai ales eforturile speciale de adaptare pe care le impun individului sunt analizate cu referire la noţiunea de stres ambiental.

G. *Mo ser* (N. C.)

Nucleic → Acid nucleic

Nucleotid → Acid nucleic

Nulă (Ipoteză) → Ipoteză, Semnificaţie

Număr

Numărul exprimă un raport între două cantităţi, una fiind luată ca unitate. Bazele matematice şi psihologice ale numărului sunt considerate în conformitate cu trei teze. Conform primei teze. cu dominantă aritmetică, numărul se bazează pe relaţia de ordin asimetric cantitativă (x < y). Conform celei de-a doua, cu dominantă logică, numărul îşi are originea în cuantificarea* claselor* bazată pe corespondenţa termen la termen. Conform celei de-a treia, susţinută de J. Piaget, numărul este produsul sintezei logicii claselor şi a relaţiilor (a includerii şi a serierii*).

De la lucrările de referinţă ale lui J. Piaget şi A. Szemińska în 1941, cercetările în legătură cu geneza* numărului la copil au cunoscut o dezvoltare considerabilă; ele se integrează şi trimit la problematica dezvoltării*, a conservării*, a algoritmilor*, a verbalizării*, a cuantificării, a procedurilor de rezolvare de probleme* etc.

M. Fayol (N.C.)

Nume

Numele desemnează un individ. îl deosebeşte de alţii şi indică apartenenţa sa la o familie. Transmis prin filiaţie, el este semnul identităţii care marchează o recunoaştere şi o transmitere genealogică. Încărcat de o semnificaţie simbolică prin înscrierea numelui tatălui (în societăţile patriarhale), numele îşi va căpăta întreaga importanţă în momentul reviviscenţei lui Oedip şi a problematicii narcisice. Recunoaşterea funcţiei paterne îi poate determina pe unii adolescenţi să ceară confirmarea înscrierii lor genealogice sau să rupă cu ea. Recurgerea la un supranume în grupurile de afiliere* exprimă adesea căutarea unei noi identităţi simbolice. Aplicat la un statut valorizat sau depreciat, supranumele poate semnifica transferuri de identitate imaginară sau de substituţie sau să marcheze caracterul intim, cvasiconfidenţial al unei relaţii în afara familiei. Prenumele conferă un statut separat copilului, utilizarea sa exprimă nu numai o

recunoaştere individualizantă şi o diferenţiere a sexului, ci şi o delimitare a câmpului de dorinţă al copilului mic. datorită utilizării lui în momentul intervenţiilor imperative.

J. Selosse (N.C.)

Numerozitate

Termen (*numeroşity*) propus mai întâi de S.S. Stevens în 1939 pentru a denumi atributul de cardinalitate al unei colecţii de obiecte (echivalent cu numărul. În sens curent), în opoziţie cu aspectul subiectiv care furnizează aprehensiunea globală, fără numărarea propriu-zisă (*numeromness*). Este folosit, în general, în legătură cu perceperea sau recunoaşterea imediată a numărului de elemente ale unui ansamblu (*subitizing*), fenomen atestat în secolul al XIX-lea prin observaţiile filosofului D. Hamilton pentru ansambluri de 5 până la 6 elemente. Perceperea numerozităţii a suscitat interes, la început, ca procedeu care permite să se aprecieze numărul de elemente simultan accesibile conştiinţei sau atenţiei (empan* atenţionai). Ea a fost studiată pe scară largă de atunci încoace, atât în contextul dezvoltării noţiunii de număr (în care este diferenţiată de numărare şi de estimare*), cât şi în perspectiva tratării informaţiei. Este în funcţie de numeroşi factori şi în special de configuraţia* perceptivă, de raporturile figură-fond. de durata expunerii, de antrenare.

M. Richelle

(N.C.)

Nutriţie → Alimentar (Comportament)

O

Obiect

Ceea ce se prezintă conştiinţei prin percepţie cu un caracter exact şi stabil. Într-o relaţie de cunoaştere*, subiectul* percepe obiectul prin organele de simţ şi elaborează o reprezentare*, mai mult sau mai puţin conformă cu obiectul real. Epistemologia genetică* consideră că reprezentarea obiectului se construieşte

progresiv, printr-un proces niciodată încheiat, şi aceasta atât la nivelul de dezvoltare* al copilului, cât şi în istoria ştiinţelor. Obiectul real este astfel limita către care tinde procesul de cunoaştere.

În psihanaliză, obiectul este corelativul pulsiunii, dragostei sau urii: este investit înainte de a fi perceput; apare adesea prin efectele pierderii sale. D. Winnicott îl situează în acea zonă intermediară a experienţei între realitatea interioară şi viaţa exterioară: această zonă este tranziţională, mai mult decât obiectul însuşi. Apropiindu-i pe J. Piaget şi pe M. Klein, B. Gibello concepe obiectul epistemic* ca pe un precursor al obiectului libidinal, investit de pulsiunea de moarte şi controlat în manieră precoce de eu. care extrage din el satisfacţiile de control, de autoritate şi de exersare a simţurilor şi musculaturii.

E. Jalley şi *R. Doron* (D. F.)

Obiect bun

Termen introdus în psihanaliză de M. Klein şi al cărui sens a fost precizat progresiv pe parcursul evoluţiei ideilor acestui autor. Ca urmare a perfecţionării tehnicilor de psihanaliză a copiilor prin joc, între 1925 şi 1930, M. Klein constată că aceştia se tem inconştient de a fi atacaţi de obiecte imaginare feroce, care sunt imaginea, deformată sub presiunea fricii de pedeapsă, a părinţilor reali. Formarea unor obiecte rele* pe plan intern creşte în perioada în care copilul nu este capabil încă să facă proba realităţii*: din acest motiv, obiectele rele sunt obiecte parţiale* şi nu persoane. În opoziţie cu aceste obiecte imaginare rele, părinţii reali sunt obiecte bune reale şi complete. Foarte repede, M. Klein a constatat că există şi obiecte imaginare ideal bune care sunt simetrice cu cele rele, fără a pune însă în discuţie, mult timp, problema dublei echivalenţe între rău şi imaginar, bun şi real.

După elaborarea în 1934 a teoriei poziţiei depresive*, M. Klein admite că separarea între obiecte bune şi rele nu este efectul simplu al imaturităţii cognitive a sugarului, ci

este şi rezultatul declanşării unui mecanism de apărare* activ, clivajul* obiectului. Ea îşi reprezintă, la început, acest proces ca având loc după etapa decisivă a perlaborării" poziţiei depresive (spre 9 – 12 luni) şi deci ca purtat asupra persoanelor care sunt obiecte din punct de vedere perceptiv complete, în întregime bune sau rele. În 1952, după o descriere mai minuţioasă a poziţiei paranoid-schizoide*, ea demonstrează că acest clivaj se exercită, încă de la începutul existenţei, asupra obiectelor parţiale: sâni buni şi răi, materii fecale bune sau rele etc.

Astfel, obiectul bun este identificat succesiv cu mama reală bună, apoi cu mama clivată bună şi apoi cu sânul bun. Dar în toate etapele evoluţiei sale, gândirea kleiniană a făcut din obiectul bun principalul sprijin al eu/ego-ului, respectiv nucleul în jurul căruia el se construieşte, prin identificări succesive..."

J.-M. Petot

(O. D.)

Obiect-grup-familie → Familie Obiectivă (Psihologie)

Expresie introdusă în 1904 de un psihiatru rus, V.M. Behterev. Deşi exprimă o tendinţă generală a psihologiei din epocă de a renunţa la introspecţie* şi la punctele de vedere subiective, abordarea obiectivă este recomandată în primul rând de Behterev pentru bolile mentale: trebuie studiate schimbările psihofiziologice obiective, măsurabile (modificări ale ritmului cardiac, ale secreţiilor glandulare, ale temperaturii corporale etc.) care survin la pacient, mai degrabă decât să i se ceară să descrie experienţa lui subiectivă.

F. Parol (D. F.)

Obiectiv educativ într-un sens mai puţin riguros, dar fidel folosirii uzuale a termenului, orice studiu al efectelor, explicitat sau nu în prealabil de către actori, a cărui urmărire este menită să dea un sens* unei activităţi educative. Termenul este adesea echivalat cu finalitate.

Într-un sens operaţional, începând cu R. Tyler, efect

scontat al unei acţiuni educative, descris în prealabil în termeni de capacitate* a celui care învaţă (4 a sfârşitul formării, cel care învaţă va fi capabil să…”), a cărui prezenţă este dedusă din comportamentul observabil în condiţii date, nivelul şi criteriile de evaluare* a învăţării” fiind reţinute în prealabil.

D. Hanieline (D. F.)

Obiect parţial în teoria psihanalitică, obiectele parţiale sunt organe, părţi sau produse ale corpului (sân, penis, anus, urină etc.) luate drept obiecte libidinale* în stadiile pregenitale ale dezvoltării” psihosexuale. Se diferenţiază de obiectul complet sau total al etapelor ulterioare, care este persoana în întregime. S. Freud a pus bazele teoriei obiectelor parţiale, dar se pare că M. Klein a introdus termenul. Obiectele parţiale sunt investite mai întâi ca zone erogene* sau produse şi/sau excitatori privilegiaţi ai zonelor erogene. şi de la ele se extinde investirea* către persoana completă, care posedă sau conţine obiectele parţiale. Fantasmele* care pun în joc obiecte parţiale sunt dominate de principiul dublei echivalenţe simbolice*: echivalenţa (deja afirmată de Freud în 1917) a tuturor obiectelor parţiale între ele. echivalenţa fiecărui obiect parţial, în virtutea principiului *pars pro loto*, cu obiectul întreg a cărui parte sau produs este. Melanie Klein a descris numeroasele fantasme pregenitale cărora le dau naştere obiectele parţiale. Nu trebuie confundat, în concepţia kleiniană, obiectul parţial (antonim: obiect complet) şi obiectul clivat (antonim”. obiect total); obiectele parţiale sunt întotdeauna obiecte clivate, dar obiectele clivate nu sunt întotdeauna obiecte parţiale, într-adevăr, în timpul poziţiei paranoid-schizoide*, clivajul obiectului nu se poate manifesta decât asupra unor obiecte parţiale, dar accesul la poziţia depresivă* este marcat de descoperirea obiectului ca persoană completă şi clivajul se aplică obiectelor complete (de ex.: mamă bună, mamă rea). Doar în fazele avansate ale perlaborării”

poziţiei depresive obiectele complete devin obiecte totale…

J.-M. Petot (D. F.)

Obiect permanent → Permanenţă a obiectului

Obiect (Permanenţă a) → Permanenţă a obiectului

Obiect rău

Acest termen, introdus de M. Klein, desemnează un obiect clivat*, care poate fi un obiect complet*, dar este la începutul existenţei un obiect parţial. Astfel, obiectul rău este corelatul şi oarecum complementul funcţional al obiectului bun. În cursul primelor luni ale vieţii sale, copilul este incapabil să recunoască identitatea între mama care îi aduce satisfacţii – şi pe care o percepe sub forma de „sân bun" – şi mama care îi aplică tratamente dezagreabile sau dureroase. M. Klein mai admite că experienţele de frustrare datorate absenţei mamei (foame, indispoziţie fizică, dureri etc.) sunt resimţite de copil ca tratamente rele aplicate de un „sân rău" care-l persecută. Sugarul încearcă să se apere împotriva acestor obiecte rele. persecutoare, atacându-le şi distrugându-le în fantasmele* sale. pe care în acest stadiu el nu le distinge de un atac real ca urmare a omnipotenţei gândirii. Făcând aceasta, el se teme ca obiectele atacate să nu exercite represalii, ceea ce îl obligă la noi atacuri imaginare care, la rândul lor, întreţin angoasa sa de persecuţie. Obiectele rele prin excelenţă sunt astfel obiecte parţiale persecutoare ale poziţiei paranoide-schizoide. M. Klein a admis totuşi că o formă tardivă şi atenuată a clivajului obiectului separă, în cursul elaborării poziţiei depresive (care se întinde pe parcursul a mulţi ani), obiecte bune complete şi obiecte rele complete (de ex.: mama bună reală şi o vrăjitoare imaginară sau o rudă bătrână detestată)… \m

J.-M. Peiot (N. C.)

Obiect tranziţional

Termen introdus de D. Winnicott în 1953 pentru a desemna un obiect concret ales de sugar sau de copil, în

special în momentul adormirii (un material, un colţ de pătură, un şervet, un scutec etc.). Acest obiect constituie un intermediar între lumea internă a copilului şi lumea externă în măsura în care, continuând să aparţină realităţii tangibile, este investit cu semnificaţii subiective. Pentru D. Winnicott, capacitatea de a utiliza un obiect tranziţional permite efectuarea tranziţiei, adică a trecerii de la prima relaţie orală cu mama la veritabila relaţie de obiect. Observând copiii între 4 şi 12 luni, D. Winnicott a creat conceptul de obiect tranziţional; „între degetul mare şi ursul de pluş", acest obiect constituie o parte aproape inseparabilă a copilului şi, în acelaşi timp, reprezintă „prima posesie a ceva ce nu este eu". Funcţia acestui obiect se menţine de-a lungul vieţii, în dezvoltarea fenomenelor şi zonei tranziţionale, caracterizate de dubla lor apartenenţă la imaginar şi la real. Sunt o manifestare a capacităţii subiectului de a se situa în domeniul iluziei, oferind un câmp intermediar de experienţă, în special în cazul activităţilor de creaţie (culturale, artistice, religioase, ştiinţifice).

C. Chabert (D. F.)

Obişnuire

Atenuare, putând merge până la dispariţie, a unui răspuns* prin repetarea stimulului care îl provoacă. Exemplul clasic este cel al reacţiei de alertă* sau de orientare* la stimulul sonor care survine în mediul înconjurător al subiectului. Pe măsură ce stimulul se repetă, reacţia de alertă se atenuează până la ştergere. Obişnuinţa se deosebeşte de stingere*, care priveşte reacţiile condiţionate. Se observă în acest caz o formă elementară de învăţare non-asociativă, care degrevează organismul de răspunsuri vădit inutile, păstrând totodată reactivitatea lui iniţială la apariţia stimulului. Faptul că obişnuirea corespunde unui proces activ mai curând decât unei simple degradări a răspunsului pare confirmat de fenomenul dezobişnuirir (sau al reapariţiei răspunsului la

prezentarea unui stimul interferent*). Obişnuinţa se manifestă atât la nivel comportamental (reacţie de orientare a capului şi a privirii către sursa sonoră, reacţie de contracţie la stimularea mecanică în cazul organismelor elementare, flexiune a membrelor la o stimulare dureroasă etc), cât şi la nivelul corelatelor electrofiziologice (potenţial* evocat). Obişnuirea oferă o metodă de explorare psihofizică* la subiecţi a căror colaborare nu se poate obţine prin simple instructaje* verbale. Astfel, ea este utilizată pentru determinarea capacităţilor de discriminare auditivă la sugar: prezentarea unui stimul sonor întrerupe la acesta suptul* nehrănitor spontan, uşor de înregistrat cu ajutorul unui captator de presiune; după câteva prezentări repetate ale aceluiaşi stimul, nu se mai evidenţiază întreruperi ale suptului: dacă întreruperea se manifestă din nou la prezentarea unui stimul sonor diferit, se poate afirma că subiectul discriminează cel de-al doilea stimul de primul. Iată cum această metodă permite determinarea pragurilor* absolut* şi diferenţial.

Prin extensie, se vorbeşte de obişnuire în privinţa familiarizării subiectului cu o situaţie* experimentală, prealabilă începerii experimentului propriu-zis: după o perioadă de obişnuire cu scaunul de imobilizare, macacul este supus sarcinilor de punere în corespondenţă amânată. Obişnuirea vizează îndepărtarea reacţiilor, în special a celor emoţionale, care ar risca să interfereze cu buna desfăşurare a experimentului, spre deosebire de punerea în situaţie* care vizează plasarea subiectului în condiţia sa, familiarizându-l cu caracteristicile sarcinii.

Se cuvine să distingem obişnuirea de adaptarea* receptorului senzorial la anumite caracteristici ale stimulului (ex.: adaptare la lumina intensă, la stimularea termică).

M. Richelle (G. N.)

Obligaţie şcolară

Prescripţie, valabilă pentru toţi copiii, de a frecventa

şcoala* sau de a urma învăţământul* corespunzător normelor* definite, pe o perioadă care se întinde în general de la 6 – 7 ani până la o vârstă variabilă (12 – 18 ani). Dreptul copiilor la educaţie este o datorie pentru părinţi sau tutori: statul, în funcţie de posibilităţi, îi poate reprima, prin urmăriri penale sau sancţiuni economice, pe cei care se sustrag de la aceste obligaţii. Durata obligaţiei şcolare a crescut, în general, odată cu dezvoltarea economică a societăţilor: astfel, a trecut de la 6 la 10 ani în Franţa, între 1882 şi 1959. Este mai mare în ţările bogate, pentru că statul trebuie să asigure, prin investiţii în educaţie din ce în ce mai importante, posibilitatea de a face această obligaţie efectivă pentru toţi.

D. Manesse

(D.F.)

Oboseală

Proces* de degradare progresivă a eficienţei motrice sau mentale* legat de prelungirea excesivă a unei activităţi*, peste nivelul la care energia ar putea fi restabilită printr-o condiţie exterioară, prin repaus şi somn. Stare subiectivă asociată cu această degradare.

Oboseala care rezultă după o activitate prelungită este perfect obiectivabilă din punct de vedere fiziologic, de pildă la nivel muscular. La acest nivel, psihologul o poate constata cu uşurinţă prin măsurarea evoluţiei randamentului*, cu ajutorul unor instrumente precum ergograful. Oboseala însă se manifestă mai subtil în degradarea activităţilor perceptive, mnezice, intelectuale, demonstrată fiind de scăderea cantitativă şi calitativă a performanţelor (creştere a erorilor). Corelaţia dintre aceste manifestări comportamentale obiective şi. pe de o parte, măsurările fiziologice directe sau indirecte (gradul privării de somn, de ex.), pe de altă parte sentimentele subiective asociate, este complexă şi reflectă variaţii interindh iduale mari. Aceasta impune luarea în considerare a rolului jucat de fenomenele motivaţionale.

Oboseala, cu manifestările ei obiective şi/sau subiective, este un simptom al diferitelor stări psihopatologice şi fiziopatologice. În special al stărilor depresive (v. Psihastenie). *M. RicMle*

(O. D.)

Observator

Persoană care conduce o observaţie. În cazul observaţiei ştiinţifice, observatorul este elementul decisiv al calităţii observaţiei, fie că a provocat-o prin manipulări experimentale* şi prin dotarea cu instrumente, fie că a condus-o bazându-se direct pe informaţiile* senzoriale proprii. Este cunoscut locul pe care îl ocupă ecuaţia personala* a observatorului în observarea lumii fizice. În psihologie, devierile* sunt mai numeroase şi mai greu de decelat, când observatorul aparţine aceleiaşi specii ca şi obiectul pe care îl studiază sau, dacă studiază animale, când există riscul antropomorfizării acestora. Niciun observator al comportamentului nu poate afirma că este complet neutru în raport cu subiectul său, care reacţionează şi el faţă de cel care îl observă. De aici eforturile metodologice vizând eliminarea interacţiunii observator-observat (observare fără ştiinţa subiectului), neutralizarea (planuri de observare prin rotaţie* aleatorie a observatorilor) sau evaluarea explicită a rolului acestei interacţiuni.

Observator de referinţă: „om normal mediu” ale cărui judecăţi – în condiţii standard, nu extreme – sunt utilizate pentru a stabili norme de referinţă în definirea categoriilor, calităţilor sau scalelor psihofizice. În colorimetrie*, observatorul de referinţă a fost utilizat multă vreme pentru a determina diferitele nuanţe.

M. Richelle (D. F.)

Observaţie

1. Conduită de adunare atentă a informaţiilor. Comportamentele de observaţie sunt frecvente la diferite specii animale care îşi pândesc prada sau caută hrană.

Sunt induse cu uşurinţă în laborator dacă detecţia* unui stimul* într-un anumit context este condiţia unei întăriri (v. Atenţie).

2. Metodă de investigaţie ştiinţifică care constă în înregistrarea sistematică, prin simţuri, a caracteristicilor şi transformărilor obiectului studiat. Dată particulară sau ansamblu de date care rezultă din aplicarea acestei metode. Observaţia constituie primul demers al oricărei ştiinţe empirice şi îşi păstrează întreaga importanţă în experimentare*, care o completează, mai degrabă decât o înlocuieşte. Ea ocupă un loc central în ştiinţele psihologice, fie că recurgerea la experiment este limitată din raţiuni practice sau deontologice, fie că intervenţia experimentală în cursul natural al comportamentului este considerată o perturbare care modifică în mod radical obiectul de studiu. Acest ultim motiv justifică locul privilegiat al observaţiei în etologie*, etnologie şi psihologia clinică. Este frecvent totuşi ca în toate domeniile psihologiei, în laborator, în clinică şi în psihologia socială, observaţia să fie condusă în condiţii specificate, destinate favorizării apariţiei unor categorii de conduite, aceste condiţii putând fi cât se poate de artificiale: observarea deplasărilor unui şoarece într-o arenă standard (*ppenfield*), observarea producţiilor gestuale şi verbale într-o convorbire* nestructurată, observarea interacţiunilor între copii într-un grup compus în acest scop etc.

Bazată pe aprehensiunea perceptivă obişnuită a realului, observaţia îşi fixează curând reguli sistematice proprii organizării culegerii de date: alegerea frecvenţelor şi momentelor de prelevare a informaţiilor, alegerea decupajului în unităţi distincte, codarea şi notarea, elemente care vor caracteriza scalele* de observaţie şi etogramele. Transformându-se în observaţie armată, ea se înzestrează şi cu instrumente proprii amplificării sau completării capacităţii simţurilor noastre (binoclul

etologului, microscopul, casetofonul pentru înregistrarea ultrasunetelor), înregistrării fenomenelor pentru a asigura analiza ulterioară şi evaluarea* prin observatori multipli (film, video, sonogramă).

De la inventariere, observaţia trece la clasificare* sau taxonomie*, ceea ce presupune un reperaj sistematic al asemănărilor şi deosebirilor, apoi căutarea relaţiilor. Notarea şi clasificarea simptomelor*, punerea lor în relaţie structurală în sindroame* ilustrează aceste etape în domeniul psihopatologiei. *m. Richelle*

(D. F.)

Observaţie în mediu deschis sau instituţional

Examinarea conduitelor spontane în realitatea concretă a unui mediu natural sau instituţional caracterizează observaţia.

Aceasta face parte din tehnicile utilizate în sectoarele medico-social. psihopedagogie şi juridic: ele sunt destinate furnizării de informaţii legate de felul de a fi şi de a acţiona al subiecţilor şi de condiţiile apariţiei unor comportamente problematice. Observaţia în mediu deschis este o metodă utilizată în protecţia juridică a copiilor. Ea constă în strângerea de date furnizate de mediu asupra conduitelor şi reacţiilor minorilor în diferitele lor medii de viaţă (familie, şcoală, cartier, loisir) pentru aprecierea originii şi semnificaţiei interactive. Dosarele de observaţie ocupă un loc necesar în constituirea dosarului de personalitate.

J. Selosse

(D.F.)

Obsesie

Ca şi isteria*, obsesia poate fi definită, în acelaşi timp, ca simptom* sau ca ansamblu simptomatic şi ca organizare psihopatologică a personalităţii. Ca simptom, obsesia se defineşte ca o idee sau un grup de idei care se impun spiritului într-un mod stăruitor şi pe care subiectul* nu le poate alunga, deşi le consideră absurde. Este o

invadare, în gândirea conştientă, a unei idei. a unui sentiment, a unei imagini, a unui comportament parazite care se impun într-o manieră tenace. Subiectul luptă împotriva acestei invadări pentru a atenua anxietatea suscitată şi poate să recurgă la ritualuri de îmbunare, gesturi sau formule cărora le atribuie o putere magică de neutralizare şi împiedicare a obsesiei. Constrângerile, lupta anxioasă, dubiul, conştiinţa caracterului morbid al tulburării permit deosebirea ideii obsedante de ideea delirantă. De asemenea, absenţa conduitei de evitare* deosebeşte obsesia de fobie. Înaintea lui S. Freud, care a dezvăluit pe larg diferitele aspecte ale patogeniei obsesiilor. P. Janet a fost primul care a introdus obsesiile în cadrul nevrozelor. Dar acest autor considera obsesiile un deficit particular al tensiunii psihologice fără a face referire la sensul acestui simptom şi la conflictul subînţeles pe care îl poate provoca. S. Freud a fost primul care a descris cu precizie mecanismul de bază al obsesiei: deplasarea afectului legat de reprezentarea incompatibilă asupra unei reprezentări compatibile pentru eul şi conştiinţa subiectului. Datorită analizei omului cu şobolani. S. Freud a descris mai general structura şi organizarea personalităţiiobsesionale. marcată în principal de conflictul ambivalenţei între dragoste* şi ură*, între supunere şi revoltă şi prin prevalenta unor mecanisme de apărare*, anularea retroactivă, izolarea şi formaţiunea reacţională. Organizarea personalităţii obsesionale este caracterizată, pentru psihanaliză, de o regresie-fixaţie în stadiul sadic-anal şi printr-o tensiune intensă între eu şi un supraeu deosebit de crud. Aceasta explică trăsăturile de caracter* ale personalităţii obsesionale: punctualitate, parcimonie, supunere, autoritate, încăpăţânare, sadism, la care se adaugă în acelaşi timp îndoiala, nehotărârea şi psihastenia. M. Bouvet completează descrierea personalităţii obsesionale printr-un tip particular de relaţie de obiect pregenital între obsedat şi mama sa. Ansamblul acestor

date face din nevroza obsesională o indicaţie privilegiată pentru cura psihanalitică. Pentru a fi complet, trebuie semnalată ipoteza unei baze neurobiologice a tulburărilor obsesive compulsive, în particular o anomalie a funcţiilor lobului frontal dominant, dar mai ales o disfuncţionalitate serotoninergică centrală, aşa cum o arată, printre altele, efectul favorabil al medicamentelor inhibitorii ale serotoniner asupra tulburărilor obsesionale compulsive.

A. Braconnier (D. F.)

Obstrucţie

Un dispozitiv cu obstrucţie este un traseu sau un labirint* elementar în care, pentru a ajunge la recompensă*, animalul trebuie să traverseze o zonă aversivă* (în general, o grilă electrificată). Variind intensitatea* stimulării aversive, se poate stabili intensitatea motivaţiei sau tendinţer aflate în *i0C-M. Richelle*

(D. F.)

Occipital (Lob)

Lob posterior al creierului. Faţa internă este divizată de scizura calcarină ale cărei margini superioare şi inferioare corespund ariilor striate (sau ariile 17), zone de proiecţie primară a informaţiilor vizuale: o leziune bilaterală a acestor arii striate se află la originea unei cecităţi occipitale sau corticale. Separat în partea superioară de lobul parietal prin scizura parietooccipitală, el se prelungeşte în jos în lobul temporal prin girusul lingual şi girusul fusiform sau occipitotemporal.

J.-L. Signoret (D. F.)

Ocolire

Drum indirect urmat de un animal pentru a ajunge la un scop*, mai ales când pe drumul direct se interpune un obstacol. Recurgere la un mijloc sau o cale ocolită, utilizarea unui intermediar pentru atingerea unui scop sau pentru rezolvarea unei probleme.

Conduita de ocolire, opusă executării unei secvenţe*

de comportamente instinctive* preprogramate, a fost asimilată unui nivel de inteligenţă* care presupune nu numai o capacitate de învăţare* în faţa noutăţii, ci şi o activitate de anticipare. Examinarea detaliată a multiplelor forme de deplasare* specifice diverselor specii animale obligă la nuanţarea acestei interpretări a termenului de ocolire într-o ierarhizare simplificată a conduitelor…”

U. Richelle (D. S.)

Ocult

Numirea ca oculte a practicilor unor grupuri vizează protejarea a ceea ce se vrea disimulat neiniţiaţilor. Manifestările oculte se observă în unele medii care păstrează sisteme de credinţă (secte) sau comportamente atipice (delincventă, toxicomanie) şi cer manifestări de loialitate din partea celor ce doresc să se afilieze (ritualuri de iniţiere). Apărarea caracterului ocult al activităţilor unui grup este adesea marcată de un jurământ de credinţă sau de o compromitere în public destinată să asigure regulile discreţiei. A deţine un rol ocult într-un grup se aplică exercitării unei influente indirecte.

J. Selosse (D. F.)

Oedip → Complex al lui Oedip

Ofrandă alimentară

Se vorbeşte de ofrandă alimentară atunci când un animal hrăneşte pe un altul. Cazul clasic este cel al hrănirii puilor, în care părinţii hrănitori răspund schemei declanşatoare* a cerinţei. La insectele sociale, transferul de hrană de la un individ la altul (trofalaxie) răspunde solicitărilor antenare şi este însoţit de un transfer de feromoni*, substanţe chimice care contribuie la coeziunea şi reglarea fiziologică şi socială a grupului. Unii subiecţi cu roluri deosebite, neimplicaţi în strângerea hranei sau specializaţi din punct de vedere morfologic (caste) şi incapabili să se alimenteze ei înşişi, sunt total dependenţi de schimb. Unele specii parazite* care mimează solicitarea pot beneficia de schimb. Ofranda alimentară, care este un

comportament din registrul parental, poate deveni la păsări un element al parader nupţiale (ofrandă nupţială). La rândunica de mare femela domoleşte masculul adoptând un comportament infantil de cerinţă, în timp ce masculul linişteşte femela oferindu-i un peşte mic în plisc, ceea ce minimalizează şi eclipsează agresivitatea potenţială a apropierii lui. Alimentul poate fi schimbat şi consumat cu adevărat sau poate fi doar un simbol (ofrandă de salut). La porumbei, jocul cerinţei şi ofrandei nupţiale se rezumă la un schimb de ciuguliri. Hrănirea gură la gură, de la părinte la pui sau între perechi, observată la maimuţele mari, dar şi la papuaşi şi pigmei, se află fără îndoială la originea sărutului la oameni.

J.-C. Ruwet (D. F.)

Oglindă

Desen în oglindă: probă psihomotorie în care subiectul trebuie să traseze conturul* unei figuri urmărindu-şi producţia cu privirea nu direct, ci reflectată într-o oglindă. Este vorba despre o situaţie simplă care permite să se evidenţieze reajustarea prin învăţare* a coordonărilor* vizuomotorii atunci când modalităţile de informare* obişnuite au fost modificate. Comparaţia performanţelor celor două mâini, la capătul învăţării numai a uneia dintre ele, permite de asemenea să se demonstreze transferul* contralateral* al acestei reajustări. dovedind că el se situează la nivel central şi nu periferic.

Scriere în oglindă: scriere cu mâna stângă, de la dreapta la stânga, perfect simetrică scrierii normale cu mâna dreaptă, de care sunt capabili unii stângaci.

Probă în oglindă: reacţiile subiectului la imaginea sa speculară au fost folosite ca indici ai recunoaşterii şi ai conştientizării” de sine de către C. Darwin şi W. Preyer, în secolul al XIX-lea. Ele au făcut recent obiectul unor lucrări experimentale, în special ale lui R. Zazzo şi ale lui M. Lewis şi J. Brooks-Gunn la nou-născutul uman, iar la animal ale lui G. Gallup. Acesta din urmă a imaginat testul

petei: o pată colorată care nu provoacă nicio senzaţie cutanată este plasată pe chipul animalului; reperarea ei de către acesta pe baza imaginii speculare este considerată o dovadă a recunoaşterii de sine (v. Schemă corporală, Somatognozie, Reprezentare).

M. Richelle (N.C)

Oglindă (Transfer în) → Transfer Olfacţie

Modalitate senzorială specializată în receptarea şi tratarea stimulilor chimici vehiculaţi în aer şi provocând senzaţii numite în mod subiectiv mirosuri. Există două arii de receptare: una primară, regiunile intranazale, de unde pleacă fibrele nervului olfactiv, alta secundară sau accesorie, pornind de la nervii cranieni, cum ar fi trigemenul, nervul glosofaringian şi cel vag, care au terminaţii chemoreceptive la diferite niveluri ale sistemului respirator. Uneori este dificilă disocierea diferitelor acţiuni ale simţurilor chimice; la peşti, de exemplu, olfacţia şi gustul* sunt greu de disociat.

La om. mucoasa olfactivă (1 cm^2), situată în cavităţile nazale (părţile superolaterale şi mediane). este acoperită cu mucus: epiteliul său conţine mai multe tipuri de celule receptoare, bazale, de suport. Celula olfactivă, bipolară, în formă de bastonaş. furnizează în acelaşi timp transductorul şi fibra nervoasă. Această celulă nervoasă are o proprietate unică: se degradează şi este înlocuită într-un ciclu de 30 – 40 zile. regenerarea rezultând din diferenţierea celulelor bazale. Terminaţiile externe, sau dendritice, sunt situate în mucusul care formează un grup de 10 la 20 cili cu o lungime de aproximativ 100 microni şi a căror parte proximală constituie sediul receptorilor* unde au loc transducţiile. La anumite specii, de exemplu la rozătoare, partea externă a celulei are în locul cililor porozităţi corespunzând feromonilor. Moleculele odorante sunt captate (şi respinse) de mucus: acolo intră în contact cu bastonaşele, şi cantitatea de molecule pe receptor va depinde de concentraţiile aer-mucus. de atracţia exercitată

de mucus şi de repartizarea mucus-bastonaşe. Există 30.000 celule pe mm^2, deci 6 milioane în total: aceasta permite o mare redundanţă* a funcţiei şi asigură o însumare a efectelor şi deci o anumită sensibilitate la concentraţii foarte slabe. Mucoasa ar putea fi eterogenă în legătură cu sensibilitatea la diferiţi stimuli. Ar exista o sensibilitate regională şi o sensibilitate selectivă a receptorilor la mirosuri: s-a propus, de asemenea, ideea că sensibilitatea depinde de modul de distribuire spaţială şi temporală a diferitelor mirosuri la nivelul receptorilor pornind de la stratul mucos.

Axonii converg, traversând baza craniului şi atingând bulbul olfactiv şi de aici, printr-o reţea foarte complexă, merg spre sistemul limbic* şi spre rinencefal* implicate în reglarea numeroaselor funcţii şi cunoscute pentru faptul că integrează aspecte afective şi motivaţionale ale vieţii de relaţie. Bulbul olfactiv primeşte fibre (în retroacţiune) de la cortex, de la regiunile limbice şi de la mezencefal.

Olfacţia sau simţul mirosului, mai mult decât celelalte simţuri, răspunde mai bine schimbărilor de stimuli decât unei stimulări menţinute, obişnuirea* depinzând în acelaşi timp de mecanismele periferice şi centrale.

Discriminarea olfactivă corespunde discriminării calitative a diferitelor mirosuri, al căror număr este incalculabil şi într-o continuă schimbare. Sistemul olfactiv poate distinge în acelaşi timp mirosurile individuale şi amestecurile, ca şi celelalte organe de simţ; amestecul este perceput ca o entitate (mirosul cafelei conţine 500 de compuşi volatili). Această discriminare are loc în funcţie de dimensiunile cantitative şi calitative, pe care cercetătorii încearcă să le facă obiective; totodată este foarte dificil să disociezi întrebarea „Ce simţiţi?” de întrebarea „Vă place?” Aceasta indică dificultatea de a stabili o psihofizică* olfactivă. Valorile-prag există pentru o mie de produse odorifice din cele aproape 500 de mii existente;

simţurile se întind pe o scală de la 1 la I013. Această sensibilitate relativă pentru diverse molecule pare să aibă o anumită uniformitate filogenetică. fără a prejudicia sensibilitatea observată la o specie sau alta: rozătoarele au o sensibilitate de trei ori mai mare decât a omului; în plus, în funcţie de mirosuri, sensibilitatea se întinde de la un factor 2 – 3 la un factor 10, luând în considerare concentraţia moleculară. La numeroase vietăţi acest simţ este fundamental pentru supravieţuire: hrană, teritoriu, sexualitate, apărare, adulmecare a prădătorilor; el este esenţial în individuaţie şi în comunicarea dintre indivizi. La om, în ciuda importanţei recunoscute de oricine, rolul său în atracţierepulsie şi în comunicarea socială şi interpersonală este încă subestimat. Totuşi, a fost pusă în evidenţă participarea sa la geneza interacţiunilor* afective şi, în particular, la originea ataşamentului. Pe de altă parte, el intervine, în combinaţie cu simţul gustativ* şi adeseori într-un mod predominant în raport cu acesta, în discriminarea şi aprecierea savorilor.

M. Le Moal (D. F.)

Oligofrenie

Debilitate* mentală profundă reperabilă în demenţă*, în deficienţele genetice ale inteligenţei (trisomie*) sau în tulburările metabolice (oligofrenie fenil-piruvică).

R. Doron (D. F.)

Omega

Unul din elementele semiologice clasice ale observării faciesului melancolic. Constă în exagerarea ridurilor frontale, care desenează un „omega”. Degajă în acelaşi timp o impresie de durere, de împietrire şi de gravitate”.

R. Jouvent (D. F.)

Omisiune în teoria detecţiei semnalului*, omisiunea este una dintre cele patru categorii de răspunsuri posibile, corespunzătoare nondetecţiei unui semnal prezentat efectiv, în domeniul condiţionării operante*, omisiunea

este o procedură experimentală care constă în a nu prezenta stimulul întăritor* aşteptat. Ocazională, ea produce reacţii complexe, eventual o activitate operantă crescută, ceea ce l-a făcut pe Gray să vorbească *defrustrative non-reward* (noare – compensă frustrantă). Sistematică, ea corespunde stingerii.

În acelaşi context al condiţionării operante, omisiunea desemnează şi o procedură de control experimental, care urmăreşte ca debitul* răspunsului operant observat să fie rezultatul întăririi sale. Constă în prezentarea întăririi la subiecţii de control care au omis să acţioneze dispozitivul de răspuns timp de *n* secunde…

M. Richelle (D. F.)

Omnipotenţă

Mecanism de apărare* arhaic, care constă în credinţa într-un control atotputernic asupra obiectului. Psihanaliza*, în special prin M. Klein, face din sentimentul omnipotenţei o caracteristică esenţială a funcţionării normale a bebeluşului, care se poate regăsi şi în organizări mentale patologice (manie, psihoză, stare-limită). Controlul omnipotenţei asupra obiectului se bazează pe nediferenţierea între subiectiv şi obiectiv, între dorinţă şi act (a avea un sentiment ostil echivalează cu anihilarea obiectului urii). În omnipotenţă nu există realitate independentă de sine: un sentiment bun faţă de obiect creează un obiect bun; un sentiment de ură faţă de un obiect frustrant creează un obiect rău şi mai ales persecutor. Sentimentul omnipotenţei ar proteja astfel subiectul de o angoasă a persecuţiei, pentru că acesta crede că poate să impună în mod magic propriile sale legi. Omnipotenţa poate merge până la anularea obiectului persecutor şi întărirea refuzului realităţii. Acest sentiment de omnipotenţă se întâlneşte în special în tulburările narcisice* ale personalităţii.

A. Braconnier

(D.F.)

Omofon

Se spune despre un cuvânt că este omofon în raport cu alt cuvânt atunci când se pronunţă în acelaşi fel ca acesta din urmă, dar are un sens* diferit (de ex.nea” şi „nea Cutare”). Se spune, de asemenea, despre două semne grafice că sunt omofone atunci când sunt întrebuinţate pentru a nota acelaşi fonem* (de ex., în limba franceză„S” şi „t” în „torsion” şi „portion”, sau „s”, „e”, „e” şi „ss” în „şi 9 a cesse”).

M. Hupet (G. N.)

Omogenitate (Test de ~)

Test pentru care ipoteza nulă* este o ipoteză de omogenitate. Se spune, de asemenea, test de permutaţie. Prototipul în această privinţă este testul Fisher-Pitman pentru două grupuri independente (structură SeG>). Intuitiv, a spune că două grupuri sunt omogene înseamnă că ele se pot amesteca. Pornind de la un grup obţinut prin reunirea a doua grupuri iniţiale, se construieşte un ansamblu de protocoale* posibile în raport cu care se situează protocolul observat. Principiul lui Fisher-Pitman se extinde şi la alte structuri, aşa cum este structura de grupuri perechi (structură S*T). Testele de omogenitate* sunt extrem de răspândite atunci când variabila este codată sub formă de ranguri: testul Mann-Whitney pentru structurile SeG>, testul Wilcoxon pentru structurile S*T. Testele de omogenitate fac parte din metodele nonparametrice.

P. Bontret şi *H. Rouanet* (L. C. L.)

Omograf

Se spune despre două sau mai multe forme lingvistice care se scriu în acelaşi fel, dar care au sensurr diferite. Omografele poi avea aceeaşi pronunţie (de ex.corn” în „com de vânătoare” şi „corn de animal”) sau, din contră, pronunţii diferite (de ex., în limba franceză. „Les poules du couvent couvenf sau „Peut-on se fier a ce Fierjouvenceau?”).

Capacitatea de identificare a diferenţelor de statut sintactic sau semantic* în cazul omografelor a făcut obiectul unor diverse cercetări în psiholingvistică* şi în patoloeia limbajului.

M. Hupet (G. N.)

Omonimie

Termenul desemnează relaţia de identitate existentă între două sau mai multe forme lingvistice (este vorba, cel mai adesea, de morfeme*) având acelaşi semni Ficant. dar diferiţi semnificaţi. Formele care prezintă această relaţie sunt numite omonime şi unele, şi altele. Omonimia se specifică în general prin omofonie (v. Omofon) atunci când este vorba de o identitate fonică (de ex... sau, s-au) şi prin omografie (v. Omograf) atunci când este vorba de o identitate gra Fică (de ex.fiu" în „X este Fiu al lui Y" şi „să fiu şcolar").

M. Hupet (G. N.)

Omucidere

Termen generic, sub forma sa substantivală, care defineşte trimiterea la moarte a unei persoane: Fie involuntar (omucidere prin imprudenţă), fie deliberat (omuciderea voluntară este un omor), fie cu premeditare (aceasta este un asasinat*). Adjectivul omicid este utilizat pentru a caracteriza o conduită* mortală. Denumită şi „crimă* de sânge", omuciderea a fost împărţită în şase categorii: crimă prin delectare, prin contaminare, prin impuls, prin prejudecată, prin laşitate (crima mârşavă), prin descărcare, în cazul dezechilibraţilor. Studiul fenomenologic al procesului omicid a fost întreprins de E. de Greeff, care distinge trei etape de conversie criminală*: ideea veleitară, asentimentul formulat şi criza*, ce se va sprijini pe elemente precipitante ale victimei pentru trecerea la act* sau pentru devierea executării printr-o omucidere neterminată.

J. Selosse

(G. N.)

Omul cu lupi

Cel mai celebru dintre cazurile analizate de S. Freud, numit astfel datorită unui vis* înspăimântător în care pacientul vedea numeroşi lupi urcaţi într-un arbore în faţa ferestrei camerei sale. S. Freud, în expunerea sa asupra cazului, se limitează la studiul nevrozei infantile (fobie de animale, urmată de o nevroză obsesională) subiacente depresiei survenite la vârsta adultă. El subliniază rolul patogen:

1. al observării coitului parental;

2. al scenelor de seducţie* sexuală a copilului de către bone şi de către sora sa, scene care i-au provocat fantasme* foarte angoasante de castrare. Acest pacient a urmat cu S. Freud, în 1910, un tratament psihanalitic extrem de îndelungat pentru acea epocă şi pe care l-a terminat în iulie 1914, pentru ca apoi să se căsătorească şi să se întoarcă în Rusia. Alungat din ţara sa în cursul Revoluţiei din 1917 şi ruinat, el a fost reexaminat în 1919 – 1920 de S. Freud, care socotea că prima analiză nu fusese dusă până la capăt. El a locuit, de atunci, la Viena. trăind la început parţial din ajutorul financiar al psihanaliştilor, apoi dintr-o slujbă modestă într-o companie de asigurări. Examinat încă o dată în 1926, în urma unui episod delirant, de către o elevă a lui S. Freud, Ruth Mack Brunswick, el s-a restabilit după aceea şi a trăit până la o vârstă înaintată, fără a se putea lipsi vreodată complet de ajutorul psihoterapeutic.

J.-M. Petot (G. N.)

Omul cu şobolani

Celebru pacient al lui S. Freud, examinat în 1907 – 1908, Ernst Lehrs (numele este un pseudonim, dar prenumele pare a fi autentic) avea treizeci de ani la sfârşitul analizei sale. El era avocat şi se plângea de obsesir şi de compulsii. Una din obsesiile sale, relativă la un supliciu chinezesc în care un şobolan înfometat era introdus în anusul condamnatului, motivează supranumele

sub care el a devenit celebru. Tratamentul a fost un succes, însă pacientul, care era ofiţer în rezervă, a fost printre primele victime ale primului război mondial. S. Freud i-a consacrat, în 1909, una din principalele sale scrieri clinice, *Obsedaţii asupra unui caz de nevroză obsesională* (*omul cu şobolani*), care rămâne şi astăzi textul psihanalitic cel mai important consacrat nevrozei de constrângere* sau nevrozei obsesionale".

J.-M. Petot (G. N.)

Omuleţ (Test al) → Desen (Teste de ~)

Onirism

Tip de activitate mentală automată comparabilă visului*, dar survenind în afara somnului*; constă în imagini, viziuni sau scene animate cărora subiectul le atribuie calităţile unei percepţii senzoriale. Termenul îşi găseşte prima utilizare clinică odată cu E. Lasegue, care asimilează delirul* alcoolicilor cu un vis în stare de trezie. Apoi P. Chaslin arată frecvenţa asocierii delirului de vis cu confuzia* mentală pe care o consideră însă independentă, în fine, E. Regis descrie delirul oniric cu desfăşurarea sa de viziuni elementare sau organizate la care subiectul participă ca un somnambul, putând lua uneori caracteristici halucinatorii cu o încărcătură afectivă de cele mai multe ori neplăcută, chiar înfricoşătoare.

De origine toxică sau infecţioasă, delirul oniric are de cele mai multe ori o evoluţie progresivă către restaurarea activităţii cognitive normale, întretăiată de manifestări onirice scurte, pentru a ajunge la o amnezie lacunară electivă a acestor faze de activitate patologică. În unele cazuri, se poate păstra sub formă de sechele cu idei postonirice persistente, susceptibile să evolueze către stări delirante secundare postonirice sistematizate (delir de gelozie, de persecuţie, sau de autoacuzare la alcoolici), într-o formă minoră, activitatea onirică se poate observa în anumite stări anxioase, în cazul traumatismelor emoţionale, al accidentelor epileptice, dar cel mai adesea

în cazul unor modificări ale vigilenţei*, cum ar fi adormirea cu onirism hipnagogic.

J.-F. Milaire

(D.F.)

Onirism familial → Familie Ontogeneză

Spre deosebire de noţiunea de filogeneză. care se referă la procesele de evoluţie* şi de achiziţie proprii unei specii, noţiunea de ontogeneză desemnează ansamblul proceselor de dezvoltare* şi achiziţie proprii individului. Filogeneză şi ontogeneză nu sunt independente: achiziţiile individuale nu sunt posibile decât în limitele stabilite de specie, şi invers, procesul specific de achiziţie este mediat de achiziţiile individuale. Opoziţia filogeneză-ontogeneză capătă un sens mai mult sau mai puţin radical dacă procesele de achiziţie corespunzătoare sunt considerate mai mult sau mai puţin autonom unul faţă de celălalt: astfel, în preformismul* ontogenetic, nu există achiziţie individuală veritabilă; dimpotrivă, pentru constructivismul* lamarckian, filogeneză ar putea să nu fie decât un produs derivat al achiziţiilor individuale.

J.-J. Ducret

(D. F.)

Ontogeneză începe cu embriogeneza*, continuă cu dezvoltarea postnatală până la vârsta adultă şi, în prezent, există tendinţa de a o prelungi pe întreaga durată a vieţii. Ea integrează, în fiecare moment, efectele combinate şi indisociabile ale maturizări: şi experienţei*, traducând astfel rezultanta interacţiunilor genetice* şi epigenetice* Etogeneza este dezvoltarea fenotipulu: comportamental.

R. Campar.

(D.F.

Operant

Termen introdus de B.F. Skinner pentru a desemna o formă de condiţionare* distinctă de condiţionarea pavloviană*, sat responsivă (*responderu*). Condiţionarei operantă este caracterizată de legătura între răspunsul

operant şi întărire*, primul fiinc condiţia celei de-a doua. Prin extensie, se vorbeşte de comportament operant în legătură cu orice comportament a cărui producere este în funcţie de consecinţele* sale în laborator, răspunsul operant (sau operantul) este definit de experimentator drept o acţiune* motorie particulară care modifică starea unui *manipulându-mi** (levier de răspuns, cheie de răspuns etc). Frecvent sau debitul* şi repartizarea sa în timp ai. reţinut în mod deosebit atenţia cercetătorilor, în dauna structurii sau topografiei al căror interes nu este neglijabil, aşa cum a demonstrat-o luarea în calcul a constrângerilor specifice.

Chiar şi în cazul operanţilor simpli, utilizaţi în mod curent în lucrările experimentale, definirea unui răspuns operant specifică de fapt o clasă de răspunsuri, în care toate realizările particulare satisfac un criteriu dat (de ex... forţa minimală exercitată asupra levierului pentru închiderea circuitului), dar pot fi supuse unor variaţir (de ex. durata, dacă nu este specificată de criteriu). Aceste variaţii, care sunt mai mult sau mai puţin importante în funcţie de factori diverşi, cum ar fi programul* de întărire (astfel, sunt mai marcate în programele cu întărire intermitentă* şi în stingere* decât în programele de întărirecontinuă *), permit adaptarea la schimbări în conţingenţele* de întărire. Definit drept clasă de răspunsuri, înveliş în care este loc pentru variaţii, operantul este un concept central în perspectiva adoptată de Skinner a unei analogii între dinamica comportamentelor individuale şi mecanismele evoluţiei biologice.

Extinderea noţiunii de operant la problemele întâlnite în afara laboratorului a condus la analize ale comportamentului infantil în situaţii educative şi şcolare vizând reperarea consecinţelor în mediu şi la acţionarea asupra acestora din urmă pentru a le modifica pe primele. Aceeaşi abordare a fost aplicată comportamentelor

patologice în terapiile comportamentale.

M. Richelle (D. F.)

Operativ

Spre deosebire de aspectul figurativ* al funcţiilor cognitive, care este legat de polul acomodam al schemelor*, aspectul operativ caracterizează ansamblul activităţilor de asimilare* prin care subiectul transformă sau organizează realul, în special elementele figurative (percepţii şi imagini) care rezultă din activitatea de acomodare. J. Piaget distinge trei clase mari de activităţi cu caracter operativ: acţiunile senzorio-motorii, acţiunile interiorizate în prelungirea celor dintâi şi operaţiile logico-matematice. Noţiunea de operativ se deosebeşte de cea de operatoriu* prin mai marea sa extensiune. Cercetările piagetiene asupra dezvoltării percepţiilor, imaginilor şi memoriei au confirmat primatul operativităţii asupra aspectului figurativ al funcţiilor cognitive.

J.-J. *Ducret* (D. F.)

Operatoriu

Noţiunea de operatoriu trebuie deosebită de aceea, mai largă, de operativ*, ea calificând gândirea* copilului parvenit la stadiul* operaţiilor concrete*, apoi formale. Priceperea şi ştiinţa care îi sunt proprii sunt produse de gruparea şi compunerea acţiunilor reale sau în gând referitoare fie la obiecte reale sau propoziţionale, fie la acţiuni sau operaţii ale subiectului (de ex., activitatea de compensare a unei acţiuni). Nu orice compunere de acţiuni duce totuşi la o grupare operatorie de pricepere şi de ştiinţă. Pentru aceasta compunerea trebuie să îndeplinească trei condiţii. În primul rând acţiunile grupate (acţiuni efective sau în gândire) trebuie să aparţină unei aceleiaşi familii epistemologice, de exemplu acţiuni spaţiale sau acţiuni logice (clasare). În al doilea rând, fiecărei acţiuni posibile trebuie să-i corespundă o acţiune care îi anulează sau îi inversează rezultatul. De exemplu, serierea de la cel mai mic la cel mai mare, sau de

la cel mai mare la cel mai mic a unei colecţii de baghete; sau adăugarea la o clasă* de obiecte considerată până atunci a unei alte clase care nu este în intersecţie cu prima, sau dimpotrivă scăderea din clasa totală a acestei din urmă clase, în al treilea rând, pentru subiectul însuşi, trebuie ca acţiunea pe care o desfăşoară să fie concepută pe fondul existenţei inversului sau reciprocei sale. Această a treia condiţie implică faptul că gândirea operatorie este simultan gândire şi operaţie, ştiinţă şi pricepere. Importanţa gândirii operatorii în funcţionarea inteligenţei umane se măsoară prin faptul că spaţiul*, timpul*, numărul* (*via* măsurare, în orice caz), activităţile de aranjare, de discriminare*, de identificare* şi în mod foarte general de relaţionare sunt condiţiile de posibilitate şi instrumentele oricărui schimb intelectual cu mediul. Gândirea operatorie apare deci ca gruparea cea mai eficientă, atât pe planul memoriei*, cât şi al inteligenţei, a acestor instrumente de schimburi subiect-obiect.

— *J. Ducret*

(S. D.)

Operaţie cognitivă

Într-o primă accepţie, desemnează activităţile prin care subiectul compune concepte*, produce o judecată* asupra realităţii sau judecă valoarea de adevăr sau fals a unei credinţe sau a unei propoziţii*, sau meditează, adică deduce o propoziţie plecând de la un ansamblu de premise considerate drept adevărate sau false. Într-un sens larg, operaţiile cognitive (sau operaţii intelectuale) poartă asupra aspectului operativ* al oricărei conduite. Alegerile şi strategiile care ghidează recunoaşterea* sau, mai general, activităţile perceptive, transformările imaginilor mentale* sau transformările semiotice*, pe scurt: ansamblul activităţilor zise de tratare a informaţiei*, sunt astfel considerate ca operaţii cognitive, la fel ca şi operaţiile de clasificare*, de judecată şi de raţionament.

Studiul operaţiilor cognitive se înscrie în două cadre

de interpretare complementare: abordarea genetico-structurală şi paradigma *information processing* – ul*ui*. Cea dintâi a dus la descrierea organizării şi competenţelor* structurale ale operaţiilor (în sens larg) acţionând în câmpurile percepţiei*, reprezentării*, limbajului sau inteligenţei logico-matematice. Operaţiile de seriere*, de exemplu, sunt reunite în aşa fel încât să se poată modela gruparea* pe care ele o constituie cu ajutorul structurii matematice a grupului. A doua abordare descrie, dimpotrivă, felul în care se înlănţuie diferite activităţi în producerea unui comportament sau a unui şir de comportamente specifice şi modelează cu ajutorul unui program* de ordinator regulile şi cunoştinţele implicite care, într-un context dat, produc înlănţuirea observată.

J.-J. Ducret (S. D.)

Operaţie concretă în teoria stadiilor* de dezvoltare* elaborată de J. Piaget, stadiul operaţiilor concrete se situează aproximativ între 5 şi 10 ani şi precedă stadiul operaţiilor formale. Operaţiile concrete constituie subclasa activităţilor operatorii prin care subiectul organizează şi concepe obiectele reale (şi nu prepoziţionale), cu excepţia activităţilor care determină gruparea reglată a operaţiunilor aparţinând la două sisteme distincte (de ex., operaţiile combinatorii*). Operaţiile concrete se subdivid în două clase mari, logico-aritmetică şi infralogică, după cum se referă la ansamblurile de obiecte indivizibile (clasare, seriere, operaţii aritmetice) sau la părţile unui obiect descompus în acel moment (cantităţi fizice, operaţii spaţio-temporale, măsurare). Operaţiile concrete se bazează pe o structură de grupare* şi se deosebesc în această privinţă de operaţiile formale, care se bazează pe structura grupului INRC.

J.-J. Ducret
(S. D.)

Operaţie formală

În sistemul stadiilor* elaborat de J. Piaget. nivelul

operaţiilor formale (sau stadiul operatoriu formal), care apare spre 11 – 12 ani. marchează încheierea dezvoltării cognitive. Caracteristica principală a gândirii formale. În comparaţie cu gândirea concretă* din care provine, este o răsturnare a raportului existent între posibil* şi real. Pe când la nivelul operator concret ceea ce este considerat ca posibil este o simplă prelungire a realului cunoscut de către subiect, la nivelul operator formal realul atestat nu este decât un caz particular aparţinând unui ansamblu de posibile mult mai larg şi calculabil *in abstracto* numai de raţionament. Această detaşare în raport cu realul perceput permite subiectului să raţioneze asupra unor ipoteze şi să efectueze mental operaţii asupra unor operaţii („combinaţii", deci clasificări de clasificări, precum şi „permutaţii", adică serierr de serieri). La nivel structural, gândirea formală se caracterizează prin grupul INRC.

J.-E. Gomberi (S. D.)

Operaţie intelectuală → Operaţie cognitivă

Operaţionalism

Este o versiune a pozitivismului logic* propusă, în 1927, de fizicianul american P.W. Bridgman, în care acesta propune să fie substituit definiţiilor conceptelor* ansamblul operaţiilor concrete care duc la elaborarea lor. Astfel, lungimea este redusă la operaţiile de măsură* care o definesc. S.S. Stevens s-a inspirat din plin din această concepţie la elaborarea teoriei sale a măsurii.

Operaţionalismul l-a influenţat şi pe E.C. Tolman, care definea psihologia ca studiul sistemului de operaţii care permit să se treacă de la stimul* la răspuns. În felul acesta se şterge deosebirea între lumea reală şi reprezentarea* mentală: de o parte şi de alta nu există decât ansambluri de operaţii care pot fi enunţate.

F *P. Mengal*

(S. D.)

Opiaceu

Drog* de origine naturală sau sintetică având

proprietăţi similare cu opiul sau cu principalul său ingredient activ, morfina. Opioizii corespund moleculelor biologice produse de organismele vii şi care acţionează la nivelul diferitelor organe (printre care şi creierul) ca mediatorr şi prin receptorii asupra cărora acţionează opiaceele. Opiaceele sunt adesea desemnate prin termenul învechit de narcotice.

M. Le Moal

(S. D.)

Opinie

Opinia este o conduită verbală izolată, legată de unele procese evenimenţiale. Ea este expresia unei atitudini faţă de un obiect în general controversat şi poate să se schimbe după împrejurări. Opinia este culeasă cu ajutorul unor chestionare* elaborate în scopul de a suscita luări de poziţie clare, de a cunoaşte unele conduite obiective sau de a studia în mod explicit aspecte de ideologie. Sondajele* de opinie sunt destinate surprinderii statistice a poziţiei unei populaţii faţă de un eveniment sau o situaţie anume.

G. Moser

(S. D.)

Opioid endogen

Clasă de peptide* care cuprinde morfânele endogene, endomorfinele. endorfinele. enkefalinele. dinorfânele. dermorfina, kirotrofina, caseimorfina etc. Şi. după cât se pare. antimorfinele, sau substanţele endogene cu rol antagonist* celui al opiaceelor.

În general, opioizii endogeni au în structura lor pentapeptida enkefalină şi acţionează asupra unor receptori specifici: acţiunea lor este blocată de antagonistul morfinei, naloxona. Aceste diverse molecule provin din precursorii cu greutate moleculară mare; se disting trei familii de peptide opioide endogene:

1. derivaţii proopiomelanocortinei: beta, alfa, gama-endorfinele;

2. derivaţii proenkefalinei: met –, leu –, metarg-fe-enkef alina;

3. derivaţii prodinorfinei: dinorfinele A şi B, aflaşi betaneodinorfinele. Majoritatea acestor molecule se găsesc în neuronii identificaţi ai sistemului nervos şi, la periferie, la nivelul sistemului nervos periferic şi de glande endocrine. Statutul lor de neurotransmiţător* este sugerat de rolurile lor variate în comunicarea* neuronală, de eliberarea lor sinaptică şi de interacţiunea lor cu receptorii specifici. Trebuie să amintim că betaendorfina este coeliberată de celulele apofizei anterioare cu ACTH-ul, în situaţii de stres* şi în diferite stări de activare* şi de adaptare* şi că enkefalinele sunt eliberate din abundenţă plecând de la glanda suprarenală.

Rolul funcţional al acestor diferite molecule face să reiasă acţiunea lor în fiziologia durerii*, a proceselor de ajustare* şi de adaptare, a proceselor de ataşament* din ontogeneză* şi, evident, în toxicomaniile* cu opiacee.

M. Le Moal

(S. D.)

Opoziţie

În psihologie, desemnează comportamentele anumitor pacienţi care manifestă opoziţie la orice fel de examinare şi, în general, la orice contact social (v. Psihopatie). Expresia „perioadă de opoziţie” este, de asemenea, folosită pentru a califica anumite atitudini de respingere a lumii adulte, caracteristice unor perioade din copilărie şi din adolescenţă.

În logică, se afirmă că două elemente sunt în opoziţie dacă între ele există o relaţie de excludere mai mult sau mai puţin puternică. Poate fi vorba de concepte* (viu/mort), de

KA Ul, 1

M. Richelle (S. D.)

unităţi lingvistice* (bas/pas) sau de propoziţii („el vine” / „el nu vine”). Opoziţiile pot fi clasate în felul

următor:

1. propoziţii contrare: p şi q sunt contrare, dacă nu pot fi adevărate împreună, dar pot fi amândouă false (ex.: „acest obiect este negru” / „acest obiect este alb”; obiectul poate fi în realitate roşu);

2. propoziţii subcontrare: acestea nu pot fi amândouă false, dar pot fi adevărate luate împreună (ex.: „este voie să pleci în călătorie” / „nu este obligatoriu să pleci în călătorie”; într-adevăr, poţi sta acasă);

3. propoziţii contradictorii: acestea nu pot fi nici adevărate, nici false luate împreună (ex.: „Napoleon a murit la Paris” / „Napoleon n-a murit la Paris”).

În uzul comun pot fi întâlnite opoziţii mult mai nuanţate: divergenţe, minciuni, dezminţiri, contraste şi încă multe altele.

J.-B. Grize (S. D.)

Optică ecologică → Vedere

Opticogeometrică (Iluzie)

Categorie de iluzir perceptive în domeniul vizual, care se referă la configuraţir regulate, „geometrice”, cum ar fi formele* bune, dreptele paralele etc. Termenul vine de la J.J. Oppel, la mijlocul secolului al XIX-lea. Iluzia lui Miiller-Lyer, în care două lungimi de undă egale sunt percepute ca diferite din cauza adăugării la extremităţile lor a unor pene convergente sau divergente, este un exemplu bine cunoscut. Iluziile opticogeometrice sunt deosebit de izbitoare pentru că percepţia aici se depărtează de datele fizice uşor de măsurat în mod

Optimizare

Există în biologie, la baza modelelor* de optimalitate, la care apelează de altfel ştiinţele economice, ipoteza generală că evoluţia* prin selecţie naturală are ca efect optimizarea unuia sau mai multor caractere, îndeosebi comportamentale, la organismele vii.

În studiul comportamentului animal, problema generală este de a determina ce valori trebuie să ia n

variabile* XI, X2... Xn (caracteristici comportamentale) supuse unor constrângeri (ecologice, fiziologice), astfel încât să maximizeze sau să minimizeze o funcţie zisă funcţie obiectivă F (XI, X2... Xn) (valoare de supravieţuire, cantitate de energie, satisfacere).

Într-un exemplu clasic, un animal de pradă dispune de un timp limitat pentru a vâna două categorii de pradă: PI şi P2; de aici existenţa unei constrângeri asupra cantităţilor respective de pradă pe care el este susceptibil să le consume. Funcţia „obiectiv de maximizat" este. de exemplu, cantitatea de energie pe care prădătorul şi-o ia din prăzi sau satisfacţia pe care o încearcă după ce a consumat atât din PI şi atât din P2. Problema astfel pusă constă în a găsi meniul optimal, adică acele cantităţi care maximizează această energie sau această satisfacţie.

Atunci când ipotezele de optimizare sunt suficient de simple, modelele de optimalitate pot fi construite în cadrul unui formalism matematic (programare matematică, teoria jocurilor*, optimizare statică sau dinamică). În cazuri prea complexe, aceste modele trebuie prezentate sub formă de organigrame şi redactate în limbajele de programare* adecvate (LISP. PROLOG).

Comparând comportamentele modelelor care prezintă, prin simulare*, adaptările* organismelor vii la comportamentele organismelor înseşi, poate fi evaluată pertinenţa ipotezelor făcute asupra structurii modelului de optimalitate. ...

A. EI Ahmadi (S. D.)

Optometru

Aparat care serveşte la măsurarea caracteristicilor refractive ale ochiului şi la aprecierea gradului de ametropie* a acestuia. Este vorba de un refractometru care foloseşte optotipurile. Anumite optometre necesită participarea subiectului (judecată asupra clarităţii sau aspectului ceţos al testului propus), iar altele sunt obiective (ob

40 de centimetri).
servarea luminii reflectate pe retina subiectului).
R. Genicot
(S. D.)

Optotip

Optotipurile sunt nişte teste grafice folosite pentru a măsura acuitatea* vizuală: inele rupte (la Landolt), cârlige (la Snellen), E sau diferite litere ale alfabetului, cifre, reţele de bare verticale, figuri geometrice, diverse desene. Aceste figuri, cu un contrast* în general maximal în raport cu fondul, sunt prezentate pe panouri luminate, pe plăci translucide sau proiectate pe ecran, în serii de mărime descrescândă după o progresie lineară sau geometrică. Optotipurile au fost concepute pentru vederea la distanţă (lectura la 4 sau 5 metri) şi pentru vederea de aproape (lectura la 35 sau

R. Genicot
(S. D.)

Oral (Stadiu)

În concepţia lui S. Freud, primul stadiu al dezvoltării" sexualităţii infantile, în care cavitatea buco-faringiană şi buzele constituie zonă erogenă* şi în care plăcerea este oferită de excitaţia care însoţeşte activitatea de supt al mamelonului matern sau al substitutului acestuia, biberonul. De notat că gura rămâne o zonă erogenă vizibilă, pe când celelalte zone erogene sunt sau vor fi ascunse. Anumiţi autori preferă să vorbească de erotică sau de problematică orală mai degrabă decât de stadiu. În scrisorile adresate lui W. Fliess din 6 decembrie 1896 şi din 14 noiembrie 1897, S. Freud enunţă pentru prima dată ideea de zonă erogenă pregenitală*; el descrie două dintre acestea, gura şi anusul. În *Trei eseuri asupra teoriei sexualităţii*, în 1905, el analizează procesele psihice în acţiune la sugar prin ceea ce el numeşte „sexualitatea orală" şi care se menţin la adult ca factori de excitaţie sexuală în anumite perversiuni, dar şi în plăcerile

preliminare satisfacerii genitale: sărut, mângâiere a mamelonului, supt al organelor genitale. Odată cu suptul degetului mare (sau cu autolegănarea). sugarul îşi găseşte un substitut al sânului absent, îşi face din deget o a doua zonă erogenă, se desprinde de dependenţa maternă prin autoerotism* şi îşi procură o primă plăcere de tip masturbator. Cu ocazia reeditării lucrării *Trei eseuri asupra teoriei sexualităţii*, în 1915, S. Freud vorbeşte despre un stadiu sau o organizare oral (a) canibalic (a). El consideră că pulsiunea sexuală îşi are ca sursă corporală gura; ca obiect, sânul; ca scop, încorporarea. Excitaţiei specifice zonei erogene bucale, S. Freud îi adaugă deci luarea în considerare a unei relaţii de obiect speciale cu privire la modul a mânca-a fi mâncat. Fantasmele sexuale orale apar atunci mai mult ca reprezentări decât ca nişte cauze ale relaţiei de obiect în acţiune, în 1924, K. Abraham a divizat stadiul oral într-un stadiu oral precoce, preambivalent, dominat de plăcerea suptului, corespunzând primului semestru din viaţă, şi un stadiu sadic-oral sau canibalic, concomitent cu creşterea dinţilor, odată cu apariţia dorinţei de a muşca, angoasei de distrugere a obiectului iubit şi de a fi la rândul său devorat de el. Dezvoltând aceste idei, M. Klein situează apogeul sadismului (oral şi anal) încă din primul trimestru; ea renunţă la noţiunea de stadii ale dezvoltării pulsionale în favoarea celei de poziţii între care oscilează aparatul psihic; stadiului oral i se substituie prima trecere de la poziţia paranoid-schizoidă* la poziţia depresivă.

Să revenim la stadiul oral precoce. Acesta este marcat de relaţia de obiect a înghiţi-a fi înghiţit, de angoasele golirii şi distrugerii, de mecanismele de apărare cum ar fi clivajul*, proiecţia*, dezmembrarea, fragmentarea. Stadiul sadic-oral este caracterizat prin relaţia de obiect a devora-a fi devorat, prin angoasa fragmentării, prin apariţia identificării proiective* şi a reparaţiei. Fixaţia la stadiul oral se traduce printr-o

personalitate caracterizată prin egocentrism, pasivitate, aviditate, dependenţă şi o trebuinţă continuă de iubire incondiţională; regresia la stadiul oral precoce poate duce la schizofrenie*, în timp ce regresia la stadiul sadic-oral deschide calea psihozei maniaco-depresive*, maniei, ipohondriei, depresiilor*, maladiilor psihosomatice. J.

D. Anzieu

(S. D.)

Oralfabetism

Concept creat pentru a-l nuanţa pe cel de analfabetism. Opoziţia alfabet/analfabet s-a dovedit într-adevăr prea simplă pentru a reda realitatea, mai ales în ceea ce priveşte evantaiul competenţelor* posibile în practica lecturii şi a scrisului. Conceptul de oralfabetism este folosit în două accepţii:

1. atunci când un individ stăpâneşte una sau mai multe limbi orale;

2. atunci când un individ ştie să vorbească şi să citească într-o limbă, dar nu poate să scrie.

Acest concept oferă avantajul de a introduce o categorisire în interiorul vastului ansamblu acoperit de cel de analfabetism. El este adesea confundat, pe nedrept, cu cel de analfabetism funcţional, pe care nu-l acoperă decât parţial. *p* în *Dumont*

(S. D.)

Oralitate → Aviditate

Ordalie în ordalia din Evul Mediu, puterea suverană făcea apel la judecata lui Dumnezeu, în timp ce în conduita ordalică subiectul se plasează ca stăpân al destinului său, printr-o miză de viaţă sau de moarte. Toxicomani, sinucigaşi, delincvenţi fac apel la o putere exterioară pentru a obţine o judecată absolută care îi situează în afară şi dincolo de dependenţă, de legea simbolică şi de justiţia umană. Conduitele de asumare de risc mortal articulează în acelaşi timp o dorinţă şi o căutare de regenerare şi de independenţă cu o speranţă de renaştere

şi de autozămislire. Această dorinţă şi această speranţă de a reîncepe totul odată cu revenirea la viaţă întreţin o fantasmă ordalică. Subiectul caută ca prin supravieţuirea sa să-şi dovedească valoarea intrinsecă făcând-o recunoscută de puterile transcendente ale destinului.

J. Selosse

(S. D.)

Ordinală → Scară de măsură

Ordine a cuvintelor

Având în vedere natura acustică a mesajului verbal, unităţile sale trebuie să fie ordonate secvenţial (concatenate). Această constrângere substanţială este exploatată în mai multe scopuri de către limbi. Ea poate avea o funcţie semnificativă; ordinea cuvintelor este atunci un semnificant* ca oricare altul. În limba franceză el marchează nu numai rolurile sintactice (subiect, complemente), ci şi statutul de temă* sau de *focus** (ultimul termen la dreapta în sintagma* verbală este *focus* în minus). Ea poate îndeplini şi funcţii pragmatice*: ordinea cuvintelor contribuie la optimizarea lanţului în vederea prelucrării sale perceptive sau mnezice (cuvintele scurte sunt plasate înaintea celor lungi pentru a se reduce timpul de memorare; două elemente sunt permutate pentru a se evita o ambiguitate structurală; se plasează un termen într-o poziţie insolită pentru a-i mări proeminenţa perceptivă, ceea ce ţine loc de simptom expresiv etc).

A. Berrendonner (S. D.)

Organ al lui Corti → Audiţie

Organ (Nevroză de ~)

Termen introdus de F. Alexander în 1950 pentru a desemna patologia psihosomatică* evitând să distingă prin cuvântul însuşi psihe şi soma, şi mai ales pentru a o distinge de fenomenele de conversie isterică. Contrar acestora, nevroza de organ nu comportă o expresie simbolică, dar dacă este definită ca un răspuns fiziologic al organelor viscerale la o revenire constantă sau periodică a

unor stări emoţionale, trebuie adăugat: în raport cu inconştientul. Reluată de O. Fenichel, această noţiune nu prea se mai foloseşte în zilele noastre. I se preferă, de obicei, termenul de patologie psihosomatică* în sensul strict.

B. Brusset (S. D.)

Organism → Biologie

Organizare / Organizaţie Sistem social care are o structură ierarhică complexă şi care operează într-un ambient cultural, politic, legal, economic şi tehnologic cu care interacţionează continuu. Organizaţia este compusă din indivizi şi din grupuri*, atât din grupuri formale care apar clar pe organigrama sa, cât şi din grupuri informale, dar cu toate acestea influente. Ea are unul sau mai multe obiective. Pentru a le atinge, indivizilor şi grupurilor care formează organizaţia li se atribuie diferite funcţii şi roluri. Activităţile lor sunt definite prin reguli şi constrângeri şi coordonate în mod raţional şi finalizat. Durata de viaţă a organizaţiilor nu este limitată la îndeplinirea unei activităţi sau a unui scop precis. Organizaţiile îşi redefinesc mereu obiectivele şi mijloacele de care dispun pentru a le atinge, tot aşa cum se modifică şi compoziţia membrilor lor şi caracteristicile structurii lor sociale.

C. Lévy-*Leboyer*

(S. D.)

Organizator psihic

Acest concept descrie şi analizează unele stadii critice sau unele succesiuni în dezvoltarea* psihică. R. Spitz îl introduce în jurul anului 1928, în cercetările sale asupra embriogenezei eului. Semnificaţia epociloi specifice în timpul cărora se produce o reorganizare a structurii psihice îl determină să definească organizatorul psihic ca rezultat al unei integrări încheiate. Indicatorii creaţiei celor trei organizatori psihici sunt: apariţia către vârsta de trei luni a răspunsului-surâs la comportamentul matern; reacţia de angoasă, către opt luni, la apropierea unei figuri

omeneşti necunoscute, văzută din faţă; achiziţia gestului de nu, către 12 – 15 luni. În studiul său din 1938, J. Lacan susţine că toate complexele* inconştiente joacă un rol de „organizator” al dezvoltării personalităţii*, al psihologiei şi al psihopatologiei familiale: complexul sevrajului, complexul intrusului, complexul Oedip şi *imagos* sunt succesiuni de structuri care îmbină poziţiile corelative ale subiectului şi ale celuilalt.

Mai recent, acest concept a permis să se analizeze organizarea, structura şi dezvoltarea formaţiunilor şi proceselor psihice inconştiente în cadrul grupurilor. O primă teoretizare a acestui concept a fost propusă în 1970 de R. Kaes: grupurile interne* au o funcţie de organizator psihic în aparatul psihic grupai. …

R. Kaes (S. D.)

Orientare

Psihologia se interesează, pe de o parte, de sensibilitatea organismelor la orientarea stimulilor, adică poziţia lor în raport cu o axă de referinţă, iar pe de altă parte, de capacitatea organismului de a-şi repera poziţia în spaţiul deplasărilor* sale. Sensibilitatea la orientarea stimulilor a fost ea însăşi studiată din diferite unghiuri: în psihofiziologie*, cu privire la descoperirea detectorilor* de orientare; în psihologia percepţiei*, prin studiul constantelor* de formă, în ciuda modificărilor de orientare ale obiectelor; şi în psihologia cognitivă*, prin metodele de rotaţie* mentală. Ea este strâns legată de strategiile de prelevare a informaţiei, mai ales cu ajutorul mişcărilor oculare. Capacitatea de orientare în spaţiul deplasărilor a făcut de mult timp obiectul unor cercetări experimentale la animal, mai ales cu ajutorul labirinturilor*, care au dus la concepţiile moderne privind reprezentările* spaţiului sau hărţile cognitive. Cercetări paralele s-au făcut recent şi la om, de exemplu, în contextul unor spaţii urbane familiare sau noi. În sfârşit, etologia s-a plecat asupra capacităţilor remarcabile de orientare de care dau dovadă diferitele

specii animale în conduitele lor de căutare a hranei, de reîntoarcere la adăpost şi de migraţie. Sarcina cercetătorului este, în fiecare din aceste contexte, de a identifica indicii senzoriali, strategiile perceptivo-motorii şi procesele cognitive* (mai ales mnezice*) în cauză. În sfârşit, deteriorările patologice ale orientării în spaţiu fac parte din tablourile clinice ale demenţelor senile şi ale anumitor vătămări cerebrale (v. Taxie, Tropism, Cineză). *m* (S. D.)

Orientare profesională

Activitate de consiliere destinată adolescenţilor şi adulţilor pentru a-i ajuta să ia o hotărâre în privinţa vieţii lor profesionale. Ea se desfăşoară pe trei planuri: stimularea eforturilor active de informare asupra meseriilor, carierelor şi propriei persoane: ajutorul în obţinerea de lămuriri asupra formelor de pregătire, exigenţelor meseriilor, debuşeelor; elaborarea unor date descriptive asupra aptitudinilor*, personalităţii*, intereselor* şi motivaţiilor* individului şi examinarea împreună cu el a acestor informaţii în aşa fel încât el să le integreze în planurile sale de formare şi de carieră.

C. L & \\-Lebo\ei (S. D.)

Orientare şcolară

Componentă logică a raţionalizării moderne a şcolarităţii*, demersul de orientare a fost instituit în Franţa începând din 1920. El răspunde unei duble constatări impuse încă de la sfârşitul secolului al XIX-lea: alegerea studiilor corespunde adesea foarte puţin cu aptitudinile* şi cu gusturile elevilor şi dă naştere la întârzieri, eşecuri, dezgust, criză de identitate; ea indică, în familii, o logică de reproducere sau de ascensiune socială puţin compatibilă cu prospectarea raţională a „pepinierei de talente” pe care o cere competiţia internaţională. Termenii contradicţiei rămân până astăzi neschimbaţi: se doreşte angajarea egalitară a fiecărui individ pe calea sa proprie; nu se renunţă la a se înscrie

acest angajament în procesul inegalitar şi planificat al plasării sociale.

D. Hamel ine (S. D.)

Orientat spre obiect → Limbaj orientat spre obiect

Orizont temporal → Temporal Orologiu intern

Observarea ritmurilor* biologice şi, în multe cazuri, a caracterului lor endogen a condus la postularea existenţei unor mecanisme interne, metaforic denumite orologii, asigurând acestor fenomene ciclice indispensabila lor bază de timp. Progresele cronobiologiei*, dacă nu au elucidat pe deplin natura acestor orologii, au conturat totuşi când anumite structuri nervoase implicate (glandă pineală la păsări, nuclei suprachiasmatici la mamifere), când mecanisme oscilatorii la nivel celular, respectiv molecular.

După exemplul a ceea ce se întâmplă cu ritmurile biologice, se pot invoca unul sau mai multe orologii interne pentru a explica diferitele forme de reglări temporale* dobândite sau de estimare* a timpului la animale şi la om. Cu toate acestea, astăzi nu suntem în măsură să precizăm substratul neural. Astfel, unii cercetători au propus să se procedeze cu prudenţă, invocând ipoteza unui orologiu comportamental: subiectul care etalează o reglare temporală ar fi ghidat nu de unele orologii interne, ci prin controlul discriminativ al propriilor sale comportamente, conduite înlănţuite unele cu altele sau repetate jucând rolul de repere (conduite colaterale*).

Se vorbeşte. În fine, de orologiu extern atunci când subiectului i se provoacă o stimulare exterioară care prezintă o variaţie detectabilă în funcţie de timp (de ex., atenuarea graduală a intensităţii luminoase); animalul exploatează această informaţie aşa cum subiectul uman utilizează un orologiu.

M. Richelle

(L-C. L)

Ortocineză → Cineză Ortofonie

În sens etimologic, reeducare a vorbirii. Mai general,

acest termen desemnează câmpul vast al terapeuticilor limbajului. La intersecţia psihologiei, medicinei, pedagogier şi lingvisticii*, ortofonia acoperă ansamblul demersurilor referitoare la reeducarea* atât a limbajului oral, cât şi a limbajului scris, la copii ca şi la adulţi. Termenul este folosit şi pentru a desemna disciplina care are ca obiect specific studiul tulburărilor de dezvoltare sau dobândite ale limbajului oral şi scris. În anumite ţări francofone (de ex., Elveţia, Belgia) (şi România – n.t.), se foloseşte termenul de logopedie. w”.

6 V.*M. Hupet*

(S. D.)

Ortogeneză

Doctrină formulată de K. Eimer, în 1897, conform căreia dezvoltarea* organismului ar fi reglată de un program biologic predeterminat; toate direcţiile de dezvoltare ar fi prevăzute de acest program, dar realizarea lor (trecerea de la o formă de alta) ar depinde totuşi de acţiunea unor factori externi.

Acest termen a fost reluat de N. Pende, într-o perspectivă de biotipologie, pentru a desemna orientarea electivă a evoluţiei care duce la emergenţa* unor tipuri biologice specializate…

6 *J.-P. Bronckart*

(S. D.)

Ortopedagogie

Termenul ortopedie fusese propus în secolul al XVIII-lea pentru a desemna arta de a îndrepta (instrui) copiii. Dar o fantezie etimologică l-a legat de latinescul *pes*, *pedis* (picior) şi cuvântul s-a fixat în uzul său actual. De unde alegerea discutabilă din punct de vedere semantic a termenului de ortopedagogie. Abandonarea practică a termenului în favoarea lui *guidance* (= îndrumare*), de acum francizat, nu e fără legătură cu puţina favoare de care se bucură în mediile contemporane ale educaţiei noţiunea de îndreptare, cu aversiunea lor pentru unele

practici de corecţie legitimate de referirea la o rectitudine esenţialmente socială, căreia i se denunţă caracterul convenţional şi chiar opresiv.

D. Hameline

(S. D.)

Ortopedie → Ortopedagogie Oscilaţie → Alternanţă funcţională

Osmoreceptor → Olfacţie *Output*

Termen englezesc trecut în uzul ştiinţific în limba franceză (ca şi în limba română – n.t.), deşi poate fi redat perfect prin ieşire, şi care desemnează rezultatul final sau produsul unui dispozitiv oarecare de transformare sau de prelucrare a unor elemente introduse la intrare, sau *imput*. În psihologie, acest termen a fost adesea substituit termenului de răspuns*, şi chiar celui de comportament* în vocabularul psihologiei cognitive*, după cum *imput* s-a substituit lui stimul. Acest uz sugerează că *output* nu reprezintă decât finalizarea unui proces* indirect observabil de tratare a informaţiei*, proces a cărui analiză ar constitui, cu mult mai mult decât *outp*u*tul* însuşi, adevăratul obiect al cercetării psihologice.

6 *M. Richelle*

(S. D.)

p

Pacient declarat → Bolnav identificat

Pal

Termen introdus de G. von Bekesy pentru a desemna unitatea fiziologică a sensibilităţii tactile la vibraţie* şi care corespunde intensităţii liminare* a unei vibraţii cu frecvenţa* standard de 10 Hz.

M. Richelle (G. D. S.)

Paleocortex → Cortex Paléopallium → Amigdală Paleopsihologie

Domeniu al psihologiei care are ca scop să reconstruiască, prin inferenţe şi analogii, caracteristicile psihologice ale omului preistoric. Paleopsihologia apelează

la paleontologie, antropologie fizică şi culturală, arheologie, etologie şi psihologie comparată. Ea se îmbogăţeşte, de asemenea, cu cunoştinţele privind capacităţile cognitive* ale omului actual, care permit, de exemplu, determinarea condiţiilor cognitive minimale ce autorizează factura unui asemenea tip de unealtă* litică… „”.

M. Richelle (G. D. S.)

Palestezie

Sensibilitate tactilă la vibraţie. Termenul este puţin folosit de când cercetările moderne privind sensibilitatea cutanată se bazează efectiv pe studiul stimulărilor vibratorii şi definesc caracteristicile receptorilor* ca sensibilitate electivă la anumite benzi critice de frecvenţă* a vibraţiilor.

M. Richelle (G. D. S.)

Palicinezie

Reproducere repetată de către subiect* a propriului gest* abia efectuat; repetare a frazei enunţate de către sine însuşi: palilalie. Este vorba de conduite patologice, caracteristice pentru anumite tulburări motorii ale mezencefalului.

Actele de palicinezie şi palilalie trebuie să fie bine diferenţiate de conduitele caracteristice nivelului de dezvoltare* normală pe care H. Wallon le-a denumit „stadiul ecoului” (începând de la 9 luni) şi pe care el îl consideră ca trecător: ecopraxie*, ecomimie, ecolalie. Este vorba de o repetare imediată şi exactă a gesturilor sau sunetelor care abia au fost văzute sau auzite. Pe de altă parte, ultimele elemente ale unităţii sunt singurele reproduse. Aceste conduite se observă şi în stările de confuzie* mentală.

Aceste două categorii de manifestări trebuie diferenţiate de o alta care pare să aibă în plus o structură de tip intermediar între cele de mai sus: spre 3 – 4 luni, copilul repetă sunetele şi gesturile pe care abia le-a

produs, dacă un altul le reproduce imediat după el…

E. Jalley

(G. D. S.)

Palilalie → Palicinezie

Palpebral (Reflex)

Reflex* de închidere a pleoapelor, declanşat de orice stimul* care prezintă o ameninţare potenţială pentru receptorul ocular: obiect care se apropie de ochi, lumină puternică, jet de aer etc. De asemenea, el face parte din reacţia de tresărire* declanşată de o stimulare vizuală sau auditivă intensă şi neaşteptată. A fost adesea utilizat în condiţionarea* pavloviană*, în special la om, datorită comodităţii sale. Reflexul palpebral se diferenţiază de clipitul spontan al pleoapelor, care se produce la intervale neregulate, cu o frecvenţă* care variază după contextul psihologic (stres*, atenţie*). Clipitul spontan este acompaniat de o reducere a sensibilităţii de origine centrală (suprimare* vizuală).

M. Richelle

(G. D. S.)

Panică (Stare de –, Atac de ~) Termen care defineşte o teroare foarte mare şi neaşteptată, în genere iraţională şi având caracter colectiv.

Introdus în vocabularul clinic al limbajului psihiatric pentru a desemna un tip special de stare anxioasă după anumite criterii definite cu precizie în clasificarea făcută în *DSM* (*Manual diagnostic şi statistic al tulburărilor mentale*). Corespunde descrierii simptomelor accesului de angoasă*, prezentat de S. Freud cu excluderea tuturor manifestărilor intercritice care completează tabloul clasic al nevrozei de angoasă, considerate în acest cadru ca o altă tulburare denumită anxietate generalizată. Această subdivizare a diferitelor tipuri de tulburări de anxietate, deseori intricate în clinică, are în vedere relevarea conceptului foarte general de angoasă şi explicarea intervenţiilor terapeutice distincte – revelatoare de

mecanisme psihopatologice diferite – pe care aceste manifestări clinice le impun. Clasificările recente îi atribuie un loc central, considerându-se agorafobia şi diferitele simptome fobice drept complicaţii ale stării de panică.

J.-F. Allilaire (*G.* D. s.)

Pansexualism

Cuvânt utilizat adesea în cursul polemicilor care au conturat apariţia psihanalizei: se întrezărea aici o concepţie despre om care reducea natura acestuia la sexualitate. C. Jung a fost, printre primii, tentat să denatureze conceptul de *libido*. Mai târziu, din raţiuni religioase şi politice, ca şi datorită unei neînţelegeri de factură intelectuală, imaginea pansexualismului a persistat; fără sexualitate, psihanaliza ar fi devenit acceptabilă; s-a recurs atunci la o rearanjare a conceptelor pe o bază mai convenabilă, fără a se respecta unitatea şi ordinea lor. H

R. Doron

(G. D. S.)

Panurgism → Contagiune Paracontrast

Fenomen de mascare* parţială sau totală a unui stimul luminos de către un altul, simultan sau anterior (20 până la 30 milisecunde) faţă de primul. Este vorba de un efect proactiv opus metacontrastului.

R. Genicot (G. D. S.)

Paradă

Se numesc paradă acele manifestări formalizate şi spectaculare, distincte, cu puternică valoare expresivă, care intervin în relaţiile sociale, în competiţia sau cooperarea intraspecifică. Animalul emiţător îşi afişează sau expune declanşatorii în combinări de gesturi ostentative, relevând modele de coloratură şi de ornamentaţie structurale şi accentuate prin elaborări sonore. Datorită specificităţii lor, ele asigură coeziunea grupului social şi separarea reproductivă a speciei.

Datorită nonambiguităţii lor, ele asigură circulaţia informaţiei. Datorită valorii lor expresiv-simbolice, ele exprimă intenţiile şi controlează emoţiile, în competiţia teritorială* sau ierarhică*, ele au ca obiectiv să se substituie luptelor cu adevărat păgubitoare. În relaţiile de grup, ele avertizează congenerii despre iminenţa unei acţiuni şi asigură sincronizarea ansamblului. În relaţiile sexuale, ele potolesc şi atrag partenerul, controlează şi redirijează agresivitatea latentă, asigură recunoaşterea, întăresc coeziunea. Comportamentele şi ceremoniile de paradă implică numeroase elemente care susţin procesul de ritualizare. Se întâlnesc, în special, activităţi infantile (cerinţă* alimentară), parentale (ofrandă* alimentară, folosirea materialelor pentru construirea cuibului), de toaletare (curăţirea penelor) care, apărând la început ca activităţi de deplasare* în situaţii de întâlnire socială, sunt integrate în paradă sub formă simbolică (v. împerechere*). Folosirea frecventă (dar nerecomandabilă) a termenului display în franceză şi în germană este datorată rolului pe care l-au jucat ornitologii britanici în studiul şi popularizarea noţiunii de *bird display*, sau paradă la păsări.

J.-C. Ruwet

(G. D. S.)

Paradigmatic → Paradigmă Paradigmă în psihologie, indică o procedură metodologică ce constituie un model de referinţă pentru concepţia cercetărilor experimentale (de ex., condiţionarea instrumentală* sau transferul în oglindă). Adjectivul paradigmatic este folosit într-un sens apropiat pentru a desemna caracterul tipic (sau caracterul „exemplar”) al unui obiect, al unui comportament sau al unui caz* clinic, în lingvistică*, acest termen se aplică unei clase de unităţi (morfemele*, în special) care pot fi substituite unele prin altele într-un context* dat, păstrându-şi caracteristicile generale ale structurii (mai ales ale frazei*) în care ele sunt inserate. El este preferat

termenului sinonim de asociaţii, propus iniţial de către F. de Saussure. Din perspectiva epistemologică* a lui

T. S. Kuhn, paradigma se defineşte ca mod de explicaţie* care domină într-o comunitate ştiinţifică, într-un anumit moment al dezvoltării istorice a unei discipline particulare, în calitate de corp organizat de concepţii logic sau empiric satisfăcătoare, ea are o funcţie euristică: generare de ipoteze* operaţionale, de metodologii şi criterii de validare. În calitate de produs al „curentelor de gândire" dominante şi al ideologiei*, ea este, de asemenea, implicată în fenomenul de adeziune: când credinţa* din care ea decurge este bulversată de intruziunea unor contradicţii interne sau externe, se produce o veritabilă „revoluţie ştiinţifică.

J.-P. Bronckart şi *E. Jalley*

(G. D. S.)

Paradox → Iluzie perceptivă

Paradoxală (Comunicare)

Palo-Alto este un cartier al oraşului San Francisco, care a dat numele său unui grup de cercetători angajaţi în special la spitalul psihiatric al „Veterans Administration", de pe lângă Universitatea Stanford. Iniţiatorul, în 1949, este etnologul G. Bateson, ex-soţul lui M. Mead. Începând din 1952, cu J.H. Weakland şi J. Haley, acest grup se interesează de paradoxurile comunicării" la animal şi la om. El publică în 1956 articolul *Towarda Theory of Schizophrenic*, care lansează teoria *double bând*.

şi face din logica paradoxală o caracteristică esenţială a comunicaţiilor în interiorul familiilor în care unul sau mai mulţi membri sunt schizofrenici. Don D. Jackson reuneşte grupul în 1959 şi fondează *Menthal Research Institute* (*MRI*), care se consacră formării terapeuţilor familiali sistemici, cercetării clinice şi dezvoltării logicii comunicaţiilor în cadrul teoriei sistemelor. În *MRI* s-au integrat atunci V. Satir şi P. Watzlawick. Acesta din urmă, prin lucrările sale, a făcut

cunoscute lucrările grupului de la Palo-Alto, pe care el le sistematizează cu ajutorul noţiunii de pragmatică* a comunicării. Paradoxul este o propoziţie adevărată şi falsă în acelaşi timp, care generează deducţii contradictorii între care raţiunea oscilează neîncetat: dilemă, cerc vicios. B. Russell a relevat că paradoxurile logico-matematice sunt sofisme care rezultă din confuzia existentă între două niveluri de clase logice (de ex... Epimenide din Creta spune că toţi cretanii sunt mincinoşi; or, el este cretan; deci el minte spunând că toţi cretanii sunt mincinoşi, şi aşa mai departe). G. Bateson şi P. Watzlawick au pus în evidenţă paradoxuri pragmatice care au ca scop să acţioneze asupra destinatarului şi să-l determine să reacţioneze în sensul de a întări influenţa emiţătorului asupra lui (de ex., o mamă care a oferit două cravate fiului său îi reproşează* succesiv că lui nu-i place acea cravată pe care nu şi-a pus-o). Un caz special este revizuirea paradoxală care condamnă destinatarul la a avea conduita criticabilă care i-a fost prezisă. Comunicarea paradoxală are trei efecte importante asupra psihismului destinatarului: inhibiţia* inteligenţei, furia şi vidul gândirii. Reluând aceste caracteristici, D. Anzieu, în 1975, a descris, în cura psihanalitică, un transfer* paradoxal şi un contratransfer paradoxal în serviciul pulsiunii de autodistrugere căreia paradoxul narcisic îi furnizează modelul („individ narcisic este cel care nu se interesează de mine”). Psihoterapia familială sistemică* propune membrilor familiei bolnave injoncţiuni paradoxale în scopul de a-i face să devină conştienţi de funcţionarea lor paradoxală astfel amplificată.

D. Anzieu

(G. D. S.)

sunt denumite paralexii; paragrafiile sunt parafazii observate în limbajul scris.

J.-L. Signoret (G. D. S.)

Parafrenie

Clasată printre delirurile* cronice, parafrenia se caracterizează printr-o organizare delirantă permanentă a cărei elaborare foloseşte în manieră prevalentă un mecanism imaginativ, deşi uneori fenomene halucinatorii pot alimenta producţia delirantă. Adaptarea acestor pacienţi la realitate se menţine adesea surprinzător de bună, datorită bipolarizării vieţii lor psihice, în care coexistă o gândire delirantă, adesea limitată la un câmp foarte precis de credinţe* ale subiectului, şi o gândire bine adaptată la realitate care explică buna lor adaptare socioprofesională. Temele obişnuite ale acestui delir sunt megalomanice. După gradul de coerenţă al sistemului delirant se disting: a. parafrenia confabulantă, în care cuvintele delirante se organizează într-o poveste comprehensibilă şi în care conţinutul temelor este alimentat în mod voit de actualitate (povestiri fabuloase din trecut, răpiri de copii, filiaţie regală); x b. parafrenia fantastică, în care temele sunt mai extravagante, mai apropiate de ficţiune, iar legăturile logice între ele, mai

Parafazie

Perturbare afazică a limbajului oral care duce la utilizarea unui cuvânt eronat fie în cursul discursului, fie în timpul repetiţiei, fie atunci când se denumeşte ceva. Raporturile între cuvântul indicat şi cuvântul eronat, subînţelegând transformări, devieri, permit să fie deosebite: parafazii fonemice (sau literale) care afectează unităţile sonore (sau foneme) ale cuvântului – ciolocată pentru ciocolată parafazii verbale (înlocuirea unui cuvânt cu altul) printre care se constată parafazii semantice în care cuvântul eronat şi cel just au relaţii de sens, parafazii morfologice în care cuvântul eronat are o formă sonoră apropiată de cea a cuvântului just. Paraf aziile care apar în lectura cu voce tare

M.-C. Hardy-Bayle

(O. D.)

Paragrafe → Parafazie Paralaxă

În vederea binoculară*, într-un ochi nu se formează exact aceeaşi imagine a obiectului ca şi în celălalt ochi datorită distanţei între cei doi ochi. Paralaxă se măsoară prin unghiul format de cele două axe vizuale convergente în raport cu acelaşi obiect. Paralaxă este parametrul fizic cel mai important în vederea în relief. Vederea alternativă cu un ochi, apoi cu celălalt relevă, mai ales pentru obiectele apropiate, schimbarea aparentă a poziţiei relative a obiectului, în acest caz, este vorba de o paralaxă monooculară. În cazul vederii binoculare. există o fuziune a celor două imagini. Diferenţa spaţială este deosebit de importantă în diplopia fiziologică. Se distinge, de asemenea, o paralaxă cromatică datorată indicilor de refracţie ai ochiului, diferiţi pentru lungimile de undă scurte (albastru) în raport cu lungimile de undă „lungi" (roşu). Există, în fine, o paralaxă a mişcării*, care constă în diferenţa aparentă în percepţia unui obiect în mişcare văzut ca pornind dintr-o poziţie statică, în raport cu percepţia aceluiaşi obiect mobil văzut dintr-o poziţie dinamică, în direcţia mişcării obiectului sau în sensul opus.

R. Genicot

(G. D. S.)

Paralelism psihofiziologic

Paralelismul psihofiziologic sau psihofizic este o formă de compromis între dualismul* strict şi susţinerea unei interacţiuni între suflet şi corp. Psihologii empirişti, nefiind mulţumiţi de ipotezele armoniei prestabilite de W. Leibniz sau de cauzele ocazionale ale lui N. Malebranche, dar menţinând cu toate acestea afirmarea existenţei distincte a spiritului şi a corpului, au susţinut că oricărui fenomen psihic îi corespunde un fenomen fiziologic. Potrivit acestei corespondenţe, fiecărui fapt de conştiinţă* îi corespunde un eveniment din sistemul nervos, dar nu şi în mod reciproc. Originea acestei concepţii o găsim la D. Hartley, care, în 1749, stabilise o relaţie între asociaţia de ider şi vibraţiile nervilor; această concepţie a dominat

psihologia secolului al XIX-lea. Sub influenţa ideilor materialiste*, paralelismul ajunge să producă o conştiinţă epifenomen, în măsura în care numai seria de fenomene nervoase este accesibilă observaţiei. Paradoxal, psihologii spiritualişti sunt cei care denunţă caracterul materialist al paralelismului chiar dacă teza fusese enunţată pentru a prezerva independenţa spiritului şi a materiei. Din acest punct de vedere, critica decisivă va veni din partea lui H. Bergson, în 1901. Alte concepţii s-au străduit să afirme interacţiunea dintre gândire şi materie în termeni de cauzalitate*, introducând noţiuni de forţă sau de energie psihică. Dar necesitatea de a explica conversia energiei psihice în energie fizică i-a condus spre ipoteze fanteziste şi i-a descalificat rapid. Psihologia Former a încercat să depăşească aceste dificultăţi prin ipoteza izomorfismului de structură, iar J. Piaget a propus ca modul cauzal să fie rezervat numai materiei şi modul implicativ, conştiinţei.

P. Mengal

(G. D. S.)

Paralexie – Parafazie Paralizie generală

Entitate morbidă individualizată de către A. Bayle în 1822 la „alienaţi”, pe criterii clinice (asociind tulburările mentale şi manifestările neurologice) şi anatomice (caracterizate prin modificări meningiene sau „arahnoidă cronică”). Influenţa euristică a acestei afecţiuni trebuia să fie majoră deoarece tulburările mentale (idei megalomanice, în special) erau legate de modificări organice intracraniene. A trebuit să se aştepte mai mult de cincizeci de ani pentru ca etiologia sifilitică să fie recunoscută. Paralizia generală a fost atunci recunoscută ca o meningoencefalită, responsabilă pentru demenţă, eventual curabilă prin tratament etiologic.

J.-L. Signoret

(G. D. S.)

Parametru

Se vorbeşte de parametru al unei distribuţii în cazul

oricărui indice care serveşte pentru a caracteriza distribuţia de frecvenţă* a unei populaţii şi pentru a indexa o familie de distribuţii. Exemplu: familia distribuţiilor normale de variantă* dată depinde de un parametru care este media (media distribuţiei).

O ipoteză parametrică este o ipoteză referitoare la un parametru al unei distribuţii (înrudită). Un test parametric este un test privitor la o ipoteză parametrică. Exemplu: teste aplicate mediilor, cum sunt testul lui

Student şi testul F al lui Fisher de comparare a mediilor în analiza de variantă.

P. Bonnet şi *H. Roiianet*

(G. D. S.)

Paramnezie

Termenul (în general puţin utilizat) se referă la erorile care afectează amintirile, ele trebuind să fie identificate de către observator. Aceste erori se pot referi la categoria de informaţii amintite, la mediul lor contextual, în special temporal (de unde confuzii cronologice).

J.-L. Signoret (*G.* D. S.)

Paraneuron → Sistem neuroendocrin difuz

Paranoia

În patologia mentală, după ce s-a descris alienarea mentală în general, cuvântul paranoia se va restrânge, în secolul al XIX-lea, la ansamblul delirurilor. R. Krafft-Ebing, în 1879, distinge, în grupul de paranoia, delirurile halucinatorii (*paranoia hallucinatoria*) şi delirurile fără halucinaţii (*paranoia combinatoria*). După el, G. Mendel reduce limitele acestui concept la deliruri fără halucinaţii şi sistematizate (în care premisele sunt false, dar construcţia este logică). E. Kraepelin păstrează sensul dat de G. Mendel termenului de paranoia, opunând stările paranoice caracterizate prin dezvoltarea unui delir sistematizat în care domină tematica persecuţivă, fără halucinaţie şi fără evoluţie spre slăbirea capacităţilor

intelectuale, formelor paranoide ale demenţei precoce (viitoare schizofrenie) care comportă, alături de un delir nesistematizat (fără construcţie logică), halucinaţii şi evoluţie spre o stare de demenţă. El subliniază caracteristicile personalităţii premorbide, pe care le consideră condiţie prealabilă a stării delirante. Aceasta din urmă nu ar fi decât hipertrofia anumitor trăsături de constituţie. Alţi autori se vor încumeta să descrie această constituţie sau personalitate paranoică. Ea se caracterizează printr-o hipertrofie a eu/ego-ului sau autofilie, printr-o falsitate a judecăţii, raţionamentul sprijinindu-se pe amprente *a priori* de subiectivitate, şi printr-o „senzitivitate" care trimite la o atitudine de gândire ce duce la interpretarea atitudinii altuia ca fiindu-i ostilă.

Termenul de paranoia poate califica astfel un delir cronic, ca şi o configurare patologică a personalităţii. Utilizarea lui în clinici psihiatrice impune să i se precizeze atribuţia: delir sau personalitate.

Logica psihanalitică, începând de la S. Freud, atribuie delirului paranoic valoarea de apărare împotriva homosexualităţii. Această modalitate defensivă s-ar caracteriza printr-o (de ~) negare (respingere a unei părţi a realităţii) şi o proiecţie (atribuire a sentimentelor proprii unei alte persoane, nefiind recunoscute ca ale sale). M. Klein observă la subiecţii paranoici, ca şi la cei paranoizi o fantasmă de persecuţie din „obiectele rele" parţiale interne. Prin analogie, ea descrie poziţia paranoidă ca unul din stadiile evolutive ale copilului. Pentru J. Lacan, legătura stabilită de S. Freud între paranoia şi homosexualitate ar ţine de raportul primitiv al subiectului cu altul, fixat prin identificare şi tranzitivism. Celălalt, în maniera dublei reflecţii, şi-ar exercita astfel propria fascinaţie. Paranoicul, ieşit din cadrul simbolic în care predomina ca semnificant numele tatălui, se va menţine captiv în această relaţie imagina-*M. – C. Hardy-Bayle*

(G. D. S.)

Paranoid în primele descrieri ale schizofreniei*.

E. Kraepelin şi E. Bleuler au diferenţiat o formă paranoidă şi o formă hebefrenică a acestei boli. Forma paranoidă se caracterizează prin predominanţa ideilor delirante asociate cu sindromul disociativ. În Statele Unite, includerea celor mai multe stări delirante nestructurate în cadrul schizofreniei explică extinderea termenului de paranoid la orice formă de activitate delirantă nestructurată. În Franţa, recurgerea la o diferenţiere mai fină a delirurilor cronice a condus la păstrarea termenului de paranoid pentru delirul schizofrenic şi la folosirea celui mai puţin precis de delir nesistematizat pentru a caracteriza o activitate delirantă nestructurată, dar nonschizofrenică, cum ar fi cea care se observă în accesele delirante acute sau în anumite deliruri cronice (parafrenice sau halucinatorii).

M.-C. Hardy-Bayle

(O. D.)

Parapsihologie

Demers de investigaţie empirică a fenomenelor psihice socotite oculte şi tradiţional exploatate de religii şi superstiţii. Parapsihologia studiază trei forme de percepţie extrasenzorială (ESP): telepatia sau transmiterea gândirii la distanţă; clarviziunea sau viziunea obiectelor la distanţă; psihokinezia sau acţiunea fizică operată la distanţă printr-o activitate mentală. Predispoziţia anumitor persoane pentru ESP a fost socotită un corelat al magnetismului animal*, sugestibilităţii hipnotice*, gândirii prelogice, comunicării stărilor inconştiente, identificării proiective. Cercetările de parapsihologie nu au atins un nivel satisfăcător de validitate ştiinţifică.

O. Anzieu

(O. D.)

Parasimpatic (Sistem nervos) → Sistem nervos

Parazitism

Relaţie interactivă între reprezentanţi de specii diferite în care parazitul exploatează şi cauzează pagube gazdei sale, integrităţii fizice şi metabolismului său, ca şi alimentaţiei şi reproducţiei sale, dar, în genere, fără s-o omoare, cel puţin nu prea repede, şi în care gazda dezvoltă mecanisme de protecţie pentru a minimiza efectele celuilalt sau pentru a se dezbăra de el. Selecţia a favorizat la paraziţi adaptărr morfologice, fiziologice şi comportamentale tot mai potrivite nişer lor. Vlăstarul tânăr produs, îngrijit şi alimentat de părinte trăieşte ca parazit al acestuia, care poate fi afectat de el, însă acest tip de relaţie se înscrie în cadrul reproducerir şi al comportamentului parental* al speciei.

Etologii disting mai multe feluri de parazitism comportamental. În parazitismul alimentar simplu, un animal forţează un exemplar din altă specie să-i dea prada, cum procedează fregatele şi skuaşii faţă de păsările de mare. În parazitismul de reproducere, subiectul încarcă o altă specie cu grijile pentru progenitura sa, cum este cucul sau văduva africană care încredinţează ouăle lor altor familii de păsări; parazitul nu este acceptat decât dacă el prezintă un minimum de adaptare morfologică şi comportamentală. În parazitismul social, în fine. parazitul nu aduce prejudicii gazdei, ci organizării şi eficacităţii sociale a grupului său. Astfel, furnicile sclavagiste amazoniene *Poliergus*, incapabile să se hrănească şi să-şi întreţină larvele, pun stăpânire pe nimfe de furnici *Formica* pe care le reduc la sclavaj de la naştere, lăsând total schimburile trofalactice pe seama acestora din urmă. atât pentru alimentarea lor, cât şi pentru cea a larvelor. Adaptarea comportamentală rezidă, în acest caz, în imitaţia* (mimicria) comportamentului gazdei.

J.-C. Ruwet (*G.* D. S.)

Parental (Comportament) Comportamentul parental defineşte toate conduitele prin care părinţii se ocupă de protecţia, locuinţa, încălzirea, condiţiile de igienă, de

alimentaţie, de transport şi de educaţie pentru ouăle, larvele şi puii lor. El poate fi redus la cea mai simplă expresie: la cele mai multe specii acvatice, masculul şi femela, sincronizaţi de semnale din mediul înconjurător*, descarcă simultan gârneţii lor şi fecundaţia se face liber în apă; larvele sunt capabile să se orienteze, să se deplaseze, să se alimenteze şi să se păzească de prădători, fără învăţare prealabilă (v. Înnăscut). Dimpotrivă, celelalte grupe zoologice dovedesc o diversitate de sisteme parentale. În care puii formează obiectul unei îngrijiri constante. M. Van Cassel a relevat că, la urechelniţă, femela fecundată se implică într-un comportament parental constrictiv. excluzând orice alt comportament: aptitudinile şi dispoziţiile de a se ocupa de ouăle apoi de larvele sale se dezvoltă sub dublul joc al factorilor interni şi al stimulărilor venite chiar de la progenitură. La speciile monogame, contribuţiile la îngrijirile parentale sunt, în genere, împărţite. La speciile poligame, unul dintre părinţi sporeşte legăturile în mod necesar succesive cu o mamă poliandră, în timp ce celălalt se consacră progeniturii (v. Harem). Două posibilităţi sunt oferite părinţilor: să producă un număr mare de ouă şi să le abandoneze; să producă numai câteva şi să le supravegheze de aproape cât mai mult timp. Relaţiile trainice între pui şi părinţii lor fac posibilă învăţarea* repetată şi variată şi permit formarea unor tradiţii (v. Protocultură).

J.-C. Ruwet (*G.* D. S.)

Paricid

Omuciderea unui ascendent constituie un paricid sau matricid. Această crimă* încărcată de simbol este comisă mai ales de către adulţii tineri (18 – 22 ani). Ea se înscrie într-o patologie familială marcată prin castraţie* şi dependenţă, dacă nu sunt satisfăcute interesele personale urmărite. Adesea, este vorba de o trecere la act generoasă sau defensivă care vine în ajutorul unui membru din familie, victimă a unui călău domestic. Acţiunea este, în

general, brutală, ucigaşul producând acte de violenţă* asupra lui însuşi.

J. *Selosse*

(*G.* D. S.)

Parietal (lob)

Lob cerebral situat în spatele scizurii lui Rolando. sau al scizurii centrale, deasupra lobului temporal şi în faţa lobului occipital. Partea anterioară, sau regiunea parietală ascendentă, este zona de proiecţie a informaţiilor senzitive. Regiunea parietală superioară poate fi considerată ca o arie de integrare unde se organizează mişcările orientate spre un scop. Lobii parietali au un rol funcţional foarte important în relaţiile corpului cu spaţiul.

J.-L. Signoret (*O.* D.)

Parkinson (Maladia lui)

Afecţiune degenerativă a sistemului nervos central descrisă în 1815 de J. Parkinson. Ea se caracterizează printr-o simptomatică triplă în care se combină un tremur lent, persistent în repaus şi sacadat (mişcare fărâmiţată), o rigiditate însoţită de hipertonie şi o akinezie. Aceasta din urmă constă într-o pierdere a iniţiativei ideomotorii: subiect împietrit, inexpresiv (fără mimică) şi mişcări spontane rare. Manifestările psihice sunt frecvente şi variate: alături de diminuare afectivă*, aproape întotdeauna asociată cu akinezie psihică, survin frecvent stări depresive autentice. Pot apărea halucinaţii sub tratament şi/sau semnul unei deteriorări. Etiologiile sunt multiple, infecţioase, toxice: neurolepticele pot genera un sindrom parkinsonian, care dispare odată cu oprirea tratamentului.

Descoperirea, în anii 1970, a mecanismelor de degenerescentă* a neuronilor dopaminergici nigro-striatici şi eficienţa tratamentului de substituţie prin L-dopa au dat rezultat dublu. Pe plan terapeutic, această maladie, socotită mult timp incurabilă, poate fi acum stabilizată; este prima dovadă de tratament farmacologic a unei

maladii neurologice degenerative. Pe plan teoretic, boala parkinsoniană este un model de implicare a structurilor dopaminergice în mişcare şi în motivaţie.

R. Jouvent (O. D.)

Participare

Noţiunea de participare a personalului, intrată în dreptul muncii din Franţa începând din 1959, se aplică fie profitului sau capitalului societăţii (interesare), fie gestiunii întreprinderii. În acest caz, este vorba de felul în care diferiţi reprezentanţi ai personalului sau chiar salariaţii iau parte la decizii (participare directă) şi/sau la controlul execuţiei (aplicarea regulamentului interior, organizarea muncii, randament, disciplină etc). Dacă studiile inspirate de teoria lui F. Herzberg au demonstrat că participarea poate fi un factor de îmbogăţire* a muncii şi de creştere a productivităţii, eficacitatea sa pare să depindă de contextul economic, social şi politic.

P. Lidxan

(*G.* D. S.)

Particularizare

Operaţie denumită uneori şi specializare. care constă în trecerea de la general la particular, inversul generalizării*; în limbajele formale care comportă simboluri ale variabilelor (în logica predicatelor* de ordinul întâi, de ex.), această operaţie constă în a trece de la o expresie la altă expresie mai puţin generală, înlocuind toate împrejurările uneia sau mai multor variabile printr-un acelaşi termen (o constantă, de ex.). În formalizări ale reprezentării de cunoştinţe* pe bază de obiecte*, o subclasă se defineşte prin particularizare pornind de la o clasă, precizând valoarea anumitor atribute sau adăugând noi atribute sau metode.

M. Baron (G D. S.)

Partiţie

Metodă folosită în construcţia scalelor* psihofizice (scale ale senzaţiei). Ea constă în a cere subiectului să

împartă în intervale egale un *continuum** fizic dat. Cel mai des se procedează prin bisecţie*, eventual prin bisecţie progresivă (intervalul obţinut din bisecţia precedentă făcând, la rândul lui, obiectul unei bisecţii), mai degrabă decât prin echisecţie directă în *n* intervale sau categorii, în logică, subdivizare a unui ansamblu în subansambluri, sau clase de partiţie. Psihologii inteligenţei, în special J. Piaget, s-au interesat de operaţiile* de partiţie deoarece ele oferă, printre altele, posibilitatea de a analiza criteriile folosite de către subiect pentru a construi subansambluri, precum şi evoluţia acestor criterii în cursul dezvoltăril" *M. Richelle* (G. D. S.)

Pasiune

Pasiunea este un termen căruia i s-au dat accepţii diverse. Clasificarea pasiunilor este o problemă filosofică clasică. Adjectivele făurite din acest substantiv au dobândit un sens mai psihologic: pasionat, care defineşte un temperament activ şi entuziast are un înţeles pozitiv; pasional, care caracterizează anumite deliruri sau anumite crime, are un înţeles negativ. În psihiatria franceză, la începutul secolului al XX-lea delirurile* pasionale, deci patologice, includeau erotomania*, delirul geloziei şi delirul revendicării, în timp ce „idealiştii pasionaţi" (adepţi ai unei ideologii politice sau religioase) erau consideraţi ca indivizi la limita dintre normalitate şi patologie. Delirul pasional include două elemente indisociabile: o „idee prevalentă" la care bolnavul aderă total (după T. Ribot, pasiunea este pentru afectivitate ceea ce ideea fixă este pentru gândire); o mobilizare persistentă a energiei pentru a atinge scopul său, neumbrită de niciun eşec sau dezminţire. De altfel, bolnavul nu prezintă nici deteriorare mentală, nici dezorganizare a personalităţii. Mai aproape de zilele noastre, psihanaliştii au luat în consideraţie mai ales pasiunea amoroasă (şi corolarul său, gelozia), pasiunea jocului, pasiunea ideologică; toxicomania* a fost considerată uneori ca pasiune. Ei au scos în evidenţă;

suprainvestirea* libidinală şi narcisică a obiectului, idealizarea* acestuia, mobilizarea pulsiunii de dominaţie* asupra acestui obiect, imposibilitatea de a renunţa la dorinţa pentru el (de unde eventualitatea crimei pasionale), sentimentul de a fi victima unei posesiuni, caracterul obsedant al dorinţei, regresia spre neputinţă a nou-născutului într-o situaţie disimetrică în raport cu o mamă fantasmatică atotputernică, plăcerea pentru o excitaţie intensă activatoare, amestecată cu o suferinţă puternică de insatisfacţie (în acest caz. pasiunea îşi regăseşte sensul ei prim care indică pătimirea lui Cristos).

D. Anzieu

(G. D. S.)

Pasivitate

Pasivitatea descrie, în opoziţie cu trăsătura de caracter* activ, subiecţi al căror comportament obişnuit demonstrează voinţă* redusă sau slabă capacitate de reacţie. În psihopatologie, sindromul pasivităţii reuneşte lipsa iniţiativei, supunerea automată, repetarea imediată a actelor (ecopraxie*) şi a mimicii interlocutorului (ecomimie*). Acest sindrom este învecinat cu apragmatismul* anumitor schizofrenici. De asemenea, pasivitatea se observă în organizările limită sub forma relaţiei de obiect* anaclitice*; ea semnifică, în acest caz. dependenţa* faţă de obiect şi necesitatea vitală a prezentei sale.

R. Doron (G. D. S.)

Patologie

În istoria medicinei, patologia este cunoaşterea maladiilor; în cadrul ei se diferenţiază o patologie generală, care studiază legile biologice şi mecanismele lor, şi patologii speciale, consacrate organelor şi funcţiilor. Psihologia s-a interesat foarte devreme de maladiile mentale, de mărturiile aduse de cercetările şi dezbaterile desfăşurate în psihiatrie*, în psihopatologie* şi în

psihosomatică.

y *R. Doron*

(O. D.)

Patomimie

Este producerea disimulată de către subiect a simptomelor fizice sau psihice care imită o patologie. Motivaţia subiectului este de a inspira solicitudine şi îngrijiri medicale fără să caute un beneficiu material, ca în cazul simulării.

Sunt frecvente şi variate imitaţiile de patologii somatice: în dermatologie sub forma unor leziuni cutanate (aplicaţii de produse abrazive, multiple arsuri de ţigară), în hematologie, în special cazurile de sângerări provocate repetat, ajungând la anemie, în chirurgie la începutul intervenţiilor multiple, îndeosebi abdominale. Sindroamele psihiatrice mimate constau, adesea, în tulburări de înţelegere (răspunsuri care întovărăşesc sindromul Ganser*), halucinaţii sau pierderi de memorie.

Sporirea îngrijirilor, a investigaţiilor clinice şi paraclinice întăreşte statutul subiectului, de „profesionist al bolii", care suportă uneori o amplificare printr-o notă mitomaniacală (sindromul Münchhausen*).

Frecventă la corpul medical şi la cel ajutător, patomimia apare adesea în cadrul tulburărilor narcisice, uneori odată cu un element depresiv adăugat.

R. Jouvent

(O. D.)

Patron → *Pattern*

Patron motor de bază

Coordonare motorie considerată ca fiind constituent fundamental al motricităţii*, de la care pornind se construiesc abilităţile motorii ale adultului; de exemplu, sunt descrise patroane (modele) (sau *patterns**) ale fugii, ale săriturii în lungime, aruncării cu braţele, prinderii. Aceste patroane evoluează cu vârsta până spre 7 – 8 ani sub influenţa exerciţiului şi a maturizării. Această evoluţie

constă în reorganizări succesive care se supun unor legi generale, cum sunt cele referitoare la creşterea independenţei segmentelor sau la dezvoltarea amplitudinii mişcărilor”.

M. Durând (G. D. S.)

Patru imagini (Test al celor)

Testul celor patru imagini al lui D.J. Van Lennep, publicat în 1939 şi 1947, a fost stabilit din 1930, înaintea inventării testului TAT. El se diferenţiază de TAT prin material şi prin consemn: planşele sunt colorate, în număr de patru, subiectul trebuind să le combine într-o singură poveste; subiectul dispune de o jumătate de oră pentru a scrie el însuşi povestea. Administrarea şi interpretarea sunt, în schimb, identice cu cele ale TAT-ului. Imaginile sunt prezentate în aceeaşi ordine şi eventual în timp limitat, dar subiectul le poate aranja după cum i se pare că este bine pentru povestea sa. Prima imagine reprezintă două persoane între patru ochi, într-o cameră; a doua, o cameră de dormit goală; a treia, un individ singur pe o stradă în ploaie; a patra, un teren de tenis cu doi jucători, doi spectatori şi două spectatoare. Testul are două serii, una pentru bărbaţi şi una pentru femei. Subiectul, obligat să scrie povestea şi să facă sinteza celor patru imagini, îşi întăreşte procesele secundare şi controlul de sine, în detrimentul proceselor inconştiente.

C. Chabert

(*G.* D. S.)

Pattern

Termenul este luat din engleză, unde el apare în contexte foarte diverse, putând să fie exprimat, după caz, prin configuraţie*, patron, structură*, formă bună*, model* (în sensul de model de reprodus), tip, alură generală. În anumite accepţii englezeşti se întâlneşte o valoare semantică ce pare să nu-şi găsească echivalent în niciun cuvânt francez, ceea ce explică, probabil, preluarea lui în limbajul ştiinţific (nu numai psihologic). Ilustrativ din acest

punct de vedere este sensul de *pattern* în *pattern recognition* sau *recunoaştereapatternului*: este vorba de capacitatea perceptivă (capacitate cu care astăzi se caută să fie dotate maşinile) de a identifica una şi aceeaşi formă, de exemplu a unei litere sau a unei cifre, date fiind multiplele modalităţi ale scrierilor individuale. Cuvântul „formă”, care în franceză are şi acest sens printre altele, nu pare să evoce, în aceeaşi măsură, dubla conotaţie de supleţe şi de structură, de supleţe în structură. Cazuri de acest tip, care favorizează preluarea lexicală directă, favorizează în acelaşi timp generalizarea sa în accepţiuni pentru care franceză are totuşi un chivalent (de ex.configuraţie” pentru *pattern* vizual). Nu este posibil să enumerăm toate utilizările actuale *ale patternului* în limba franceză. Este întâlnit în etologie* pentru a desemna ansambluri sau înlănţuiri structurale ale comportamentelor, ale căror detalii pot varia fără a afecta sensibil structura generală. Se vorbeşte de pattern de răspuns în situaţii de învăţare* pentru a desemna tipuri de comportamente care tind să se producă sistematic la acelaşi individ, sau care rezultă, într-o manieră caracteristică, din contingenţele* de întărire. De asemenea, este utilizat pentru profilul răspunsurilor la un chestionar* de personalitate* sau de atitudine.

M. Richelle (G. D. S.)

Pauză întrerupere în emiterea unor răspunsuri operante, în special după întărirea* făcută într-un program cu intervale fixe (pauză postântărire). În psihologia timpului*, „pragul de pauză” desemnează pragul de depăşire a instantaneului, adică a „punctului de timp” sau a „elementului punctiform de durată”. Acest prag ajunge până la mai multe sutimi de secundă.

Acest termen defineşte şi o perioadă de repaus introdusă într-o zi de muncă. Durata optimă a unei pauze este aceea care permite eliminarea maximă a oboselir fără a compromite randamentul.

H. Lejeune
(G. D. S.)
Pavlovian

Adjectivul *pântavian*, derivat de la I. Pavlov, se aplică la orice contribuţie empirică sau teoretică a marelui fiziolog rus. În psihologie, el denumeşte în special anumite aspecte din cea de-a doua parte a operei sale ştiinţifice, cea pe care el a consacrat-o, de la sfârşitul secolului trecut şi până la moartea sa, studiului activităţii nervoase superioare. Condiţionarea*, a cărei procedură* el a pus-o la punct şi i-a studiat mecanismele în detaliu, este denumită astăzi pavloviană (sau şi de tip I s-au responsivă) pentru a o distinge de tipul II s-au operantă*, definită de B.F. Skinner. Frecvent se face apel şi la teoria pavloviană a dinamicii funcţionale a scoarţei cerebrale, bazată pe cele două procese fundamentale, de excitaţie* şi de inhibiţie. Aceasta din urmă, care a constituit pentru Pavlov obiectul unei descrieri minuţioase şi al unei elaborări conceptuale importante, este denumită adesea inhibiţie pavloviană. Este recunoscut aportul original al lui Pavlov şi în psihopatologie, unde numele său adjectivat s-a ataşat concepţiilor sale psihopatologice, strâns legate de teoria sa despre condiţionare şi de tipologia* sa, care ocupă un loc major…

M. Richelle (G. D. s.)
Părinţi combinaţi

Continuând ipoteza lui S. Freud din 1908 referitoare la teoriile sexuale infantile.

M. Klein a formulat o nouă ipoteză în 1932. Ea s-ar constitui într-un stadiu genetic foarte precoce: mama ar încorpora penisul tatălui în cursul coitului, şi femeia care posedă un penis ar reprezenta părinţii cuplaţi. De aici ar rezulta teama copilului de părinţii uniţi contra lui, într-un coit perpetuu (complexul lui Oedip iniţial).

R. Doron (O. D.)
Pedagog → Pedagogie

Pedagogie

1. Ansamblu de practici obişnuite, de atitudini previzibile şi de intenţii repetabile prin care se defineşte calitatea celui care învaţă, încât această calitate să fie considerată demnă sau nu de apreciere; „pedagogia domnului Cutare”, „Eu nu sunt de acord cu pedagogia acestei învăţătoare”.

2. Capacitate demnă de apreciat a unui educator, şcolar sau nu, de a ajunge la înţelegerea interacţiunii sale cu persoanele educabile şi de a adapta, în consecinţă, mesajul său şi practica sa: „Dl Cutare este un pedagog (autentic, veritabil etc.)”; sau absenţa acestei capacităţi: „Dl Cutare nu are pedagogie”. Prin generalizare, termenul se referă la abilitatea constatată la oricare persoană care transmite un mesaj către interlocutori, către un public, chiar şi către o populaţie: „ministrul s-a dovedit a fi un pedagog deosebit. În faţa unor neînţelegeri, guvernul ar trebui să dea dovadă de pedagogie”.

3. Ansamblu de metode, tehnici şi procedee care caracterizează fie predarea unei discipline (v. Didactică): pedagogia lecturii, a calculului, a ştiinţelor naturale etc.; fie o activitate fundamentală care să stimuleze pe cel ce învaţă: pedagogia descoperirii*; fie o iniţiere specifică în practica educaţională: pedagogia îndrumării*, pedagogia prin obiective.

4. În opoziţie cu educaţie*, elaborarea şi transmiterea unui corp de cunoştinţe, astfel ca şi educaţia să poată forma obiectul unei construcţii teoretice sau doctrinare sistematice; atribuirea acestei construcţii unui autor: pedagogia lui Pestalozzi, a lui Herbart, a lui Freinet; calificarea unei astfel de construcţii prin ideea care este socotită ca dominantă: pedagogia nondirectivă, pedagogia instituţională.

5. În opoziţie cu ştiinţele educaţiei, ea este teoria practică a situaţiilor educative, în special şcolare, desemnând, ca ascendent asupra realului, elaborarea

raţională a deciziilor, a proiectelor şi acţiunilor specifice educaţiei. Pentru a defini această „ştiinţă practică”, P. Gillet a propus reconsiderarea noţiunii de pedagogic (v. germanul *Pedagogile*), aşa cum se vorbeşte de politică, de retorică* sau de informatică.

D. Hameline

(G. D. S.)

Pedagogie a îndrumării

Expresie introdusă de B.S. Bloom în cadrul aplicării la învăţământ a modelului de învăţare* şcolară propus de J.B. Caroll. Acest model are la bază trei idei: aptitudinea* unui elev se defineşte prin timpul necesar pentru a ajunge la un anumit nivel de cunoaştere*; gradul de învăţare corespunde raportului dintre timpul efectiv consacrat studiului şi timpul necesar pentru a stăpâni sarcina*; timpul consacrat unei învăţări depinde de perseverenţa elevului, de capacitatea sa de a înţelege ceea ce este de însuşit, de condiţia de învăţare oferită de şcoală (timpul necesar însuşirii materiei) şi de calitatea învăţământului. Orice aplicare colectivă sau individuală a pedagogiei îndrumării este caracterizată prin două dispoziţii: elevul determină el însuşi ritmul progresului şi dispune de un inventar vast de mijloace umane şi materiale.

G. De Landsheere

(O. D.)

Pedagogie curativă → Reeducare

Pedagogie a descoperirii descoperire (Pedagogie a)

Pedagogie diferenţiată → învăţământ individualizat

Pedagogie instituţională

Născut la confluenţa Mişcării Freinet*, a psihiatriei instituţionale, a psihanalizei lacaniene, şi învecinat cu analiza instituţională, acest curent pedagogic critică educaţia* şcolară întruchipată de instituţii în care copiii interiorizează atotputernicia (instituţională) în dauna propriilor capacităţi de instituire. El nu preconizează, cu toate acestea, nondirectivitatea*: rolul învăţământului este

de a favoriza emergenţa şi ritualizarea* instituirilor interne care permit efortul de identificare* reciprocă şi eficienţa productivă. Consiliul este, în acest caz, instituţia pivot.

D. Hameline

(G. D. S.)

Pedagogie prin obiective

Odată definite scopurile generale ale unui învăţământ, pot fi propuse obiective pedagogice pe două niveluri: un nivel extins care permite construirea unui *curriculum** (în trecut acesta se limita la enumerarea materiilor); un nivel mai precis destinat învăţământului cotidian. Pentru un curs de 100 de ore într-un anumit domeniu, sunt suficiente 20 – 25 de obiective relativ generale pentru a indica acele comportamente pe care elevii trebuie să înveţe să le elaboreze. Pentru o lecţie de una-două ore, numărul de obiective specifice pare să se situeze între 1 şi 10, după caz. Aceste cifre marchează ordini de mărime, şi nu o valoare normativă reală. Chiar dacă astfel de formulări de obiective ajută, în primul rând, să se stimuleze reflecţia asupra acţiunilor educative în pregătire, unii au considerat, influenţaţi de Mager care stabilea liste de obiective operatorii pentru învăţământul programat*, că instruirea ar câştiga în calitate şi eficienţă dacă ea ar acoperi sistematic sutele de obiective comportamentale definite în raport cu o materie anume. Această concepţie mecanicistă şi simplistă este una dintre întâmplările periodice nefericite în pedagogie.

G. De Landsheere

(G. D. S.)

Pedeapsă în psihologia experimentală, termenul pedeapsă indică o procedură* experimentală care constă în a aplica un stimul aversiv* în urma unui răspuns dat (de ex... un şoc electric sancţionează o apăsare pe levierul unei cuşti Skinner. sau alegerea unuia din două braţe ale labirintului în formă de Y, sau intrarea în compartimentul întunecat în situaţia de evitare pasivă*). Contingenţele

punitive constituie una dintre cele patru mari categorii de contingenţe* de întărire în cadrul condiţionării operante. Pedeapsa atrage în general reducerea probabilităţii de emitere a răspunsului sancţionat, eventual suprimarea lui. Nu trebuie confundată pedeapsa cu întărirea* negativă.

M. Richelle

(O. D.)

Pederastie → Homosexualitate

Pedocentrism

Într-un racursi convenabil, J. Vial a propus distingerea a trei momente succesive importante în istoria educaţiei şcolare moderne:

1. magistrocentrismul şcolii laice sau religioase de la sfârşitul secolului al XIX-lea, când actorul principal este cel care predă, în calitatea sa de transmiţător de cunoştinţe şi de învăţător" al tineretului:

2. pedocentrismul (sau puerocentrismul) Educaţiei noi*, care aplică rotaţia copernicianã şi face ca sistemul educativ* să graviteze în jurul copilului;

3. sociocentrismul*, remarcabil din anii 1930 prin preocupările pentru democratizarea învăţământului, care concepe interacţiunea* profesor-elev ca o componentă a producţiei societăţii.

D. Hameline (O. D.)

Pedunculară → Halucinoză Pelopsie → Macropsie

Peptidă

Moleculă compusă dintr-un număr redus de acizi aminaţi (mai puţin de 50), uniţi între ei prin legătură peptidică (-CO – NH). Unii dintre ei, ca vasopresina sau ocitocina. pot avea o structură ciclică stabilizată prin condensarea lanţurilor laterale a doua molecule de cisteină (punte disulfurică). Peptidele biologic active sunt elaborate potrivit mecanismelor sintezei proteice ca precursori ai unei maturizări enzimatice complexe: clivaj, apoi modificare eventuală a funcţiilor libere terminale (amidaţie, acetilaţie, ciclizare). Aceste molecule, împreună

cu neurotransmiţătorii*, fac parte din moleculele esenţiale care participă la comunicarea intercelulară.

P. Mor mede

(G. D. S.)

Precept

Produs mental al activităţii perceptive, în opoziţie cu stimul*, eveniment din mediul extern sau intern care poate fi definit prin proprietăţile sale fizice. Termenul a fost creat prin analogie cu cel de concept*, produs mental al unei activităţi ideative de abstractizare. Simetria aparentă pe care o sugerează derivaţia lexicală nu poate masca diferenţa de statut pentru psiholog: în timp ce conceptele participă efectiv la sistemele semantice şi logice implicate în schimburile verbale şi sunt prin aceasta relativ uşor de formulat prin limbaj sau prin alt cod formal, perceptele rămân strict individuale (cu excepţia prezenţei unei descrieri verbale a cărei validitate ar fi hazardam să fie afirmată) şi subiective, pentru că fac obiectul unei conştientizări. Pe de altă parte, teoriile percepţiei, în special în curentul cognitivist*, nu permit să se tragă o linie de demarcaţie netă între precept şi concept, activitatea perceptivă ţinând, nu mai puţin decât formarea conceptelor, de procesele cognitive mai generale şi implicând deja abstractizări şi categorizărr care impun să facem din precepte concepte implicite. Termenul nu este prea mult folosit în limbajul curent...

J *M. Richelle*

(G. D. S.)

Perception

Model* electronic elementar, conceput de

F. Rosenblattân 1962, care simulează funcţionarea proprie unui sistem nervos ce captează o informaţie* exterioară şi, după ce a tratat-o, îi dă un răspuns. Prin inserţia de unităţi asociative*, ale căror conexiuni au fost ponderate prin activitatea anterioară a sistemului, percepţional constituia o maşină dotată cu capacitatea de

învăţare*, desigur rudimentară, bazată pe ideea facilitării sinaptice. El prefigura modelele mai elaborate care au urmat, în special modelele neuromimetice propuse de conexionişti.”…

M. Richelle (O. D.)

Perceptual

Sinonim cu perceptiv*, întâlnit uneori la psihologii francofoni, fiind transpus în mod arbitrar din englezescul *perceptual* care traduce perfect noţiunea de perceptiv. În anumite utilizări mai deliberate, termenul trimite la noţiunea de precept*, şi se opune lui conceptual – j; „

M. Richelle

(G. D. S.)

Percepţie

Funcţie* de captare a informaţiei despre evenimentele din mediul exterior sau interior, pe calea mecanismelor senzoriale. Mai vechii întrebări de a şti dacă percepţia ne livrează o cunoaştere* a lumii aşa cum este ea, problemă care a obsedat reflecţia filosofilor, psihologia ştiinţifică şi mai ales psihofiziologia modernă îi substituie o perspectivă cu totul diferită. Numeroase date empirice îndepărtează ideea că percepţia realizează o simplă înregistrare a realului: diferitele modalităţi senzoriale, prin care organismele de specii diferite intră în contact cu lumea exterioară, desprind selectiv informaţii specifice din realitatea fizică şi elimină altele; receptorii senzoriali nu sunt simple grile de intrare a unor stimulări, ci transductori care transformă formele de energie* caracteristice în evenimente nervoase, după reguli proprii organismului care percepe; alte transformări, care încep să fie decodificate treptat, în special în cazul vederii, intervin apoi în etapele succesive ale transmiterii informaţiei senzoriale până la ultimii centri ai elaborării sale, la om aceştia fiind de nivel cortical; legile percepţiei, în cazul când ele relevă o coerenţă în raport cu proprietăţile stimulărilor*, sunt înainte de toate reguli de

funcţionare a organismului care percepe; în fine, în cazul în care se încearcă a se pune accentul pe coerenţa raporturilor dintre legile perceptive şi structura lumii fizice, discordanţele ilustrate de iluzir atrag atenţia asupra caracterului relativ al acestei coerenţe. Mai trebuie adăugat că descrierea ştiinţifică a realităţii fizice, dacă ea continuă să se bazeze, ca pe un ultim resort şi de nevoie, pe percepţie, a compensat prin instrumentaţie limitele şi erorile sale.

Dacă astăzi percepţia nu mai este concepută ca o simplă înregistrare a realului, ea apare tot atât de puţin ca o funcţie de înregistrare pasivă. Captarea informaţiei senzoriale elementare, pe care practica clasică o situa la nivelul senzaţiei*, pune în joc, de fapt, procesele de atenţie*, care relevă, de la nivelul receptorului*, controlul şi modulaţiile subtile ale centrilor superiori. Acest fapt confirmă concepţiile, cum este cea a lui Piaget, care văd în percepţie o conduită şi folosesc cu satisfacţie expresia de „activitate perceptivă" sau „activităţi perceptive", de preferat celei de „percepţie".

Este totuşi posibil să fie ierarhizaţi factorii care intervin în percepţie şi să fie diferenţiaţi cei care se referă la caracteristicile stimulilor, la limitele receptorilor, la condiţiile neurofiziologice ale transmiterii informaţiei spre centrii nervoşi şi cei care, de natură mai cognitivă*, reies din procese conceptuale superioare şi din integrarea experienţelor subiectului; primii exprimă o relaţie de cauzalitate* ascendentă* (*bottom up*), ultimii o relaţie descendentă (*top dowri*) (v. Vedere).

M. Richelle (*G.* D. S.)

Percepţie absolută → Absolut Percepţie a cauzalităţii → Cauzalitate

Percepţie anortoscopică → Anortoscopică

Percepţie categorială – Categorial Percepţie socială

Folosită uneori pentru a desemna factorii sociali ai percepţiei, expresia este utilizată de obicei pentru a defini

percepţia mediului înconjurător social. După primele lucrări ale lui C. Darwin. care încearcă să demonstreze caracterul înnăscut al expresiei şi al recunoaşterii emoţiilor*, interesul cercetătorilor s-a extins la problema mai generală a capacităţii de apreciere a altuia. Astăzi, sub impulsul lucrărilor de inspiraţie gestaltistă* ale lui S. Asch, din 1946, şi ale lui F. Heider, din 1958, autorii sunt interesaţi mai ales de procesele de inferenţă* implicate în formarea impresiilor şi în fenomenele de atribuire* cauzală. Astfel, cercetările lui S. Asch, demonstrând că impresiile sunt organizate în jurul trăsăturilor denumite centrale, au precedat lucrările referitoare la teoriile implicite ale personalităţii (individul îşi sprijină inferenţele pe concepţia pe care el o are despre legăturile existente între trăsături) şi pe cele mai recente despre teoria schemelor* (individul tratează informaţia socială cu ajutorul unor categorii conceptuale). De asemenea, interesul acordat de F. Heider percepţiei faptelor psihologice interpersonale stă la originea a numeroase lucrări consacrate felului în care individul explică, prin factori dispoziţionali (interni) sau situaţionali (externi), evenimentele în care el este actorul sau observatorul.

F. Askevis-Leherpeux (G. D. S.)

Pereche (Gândire prin)

Organizarea mentală în termeni bipolari are numeroase exemple în psihanaliză şi în psihologia dezvoltării. Astfel, metapsihologia* lui S. Freud prezintă dualităţi cardinale: pulsiuni sexuale şi de autoconservare: pulsiuni de viaţă şi de moarte. Analiza sa asupra unora din procesele psihice implică şi structuri duale* (travaliul visului, vorba de duh, lapsusul, jocul bobinei). De altfel, pulsiunile parţiale sunt cuplate după regula perechilor de contrarii.

H. Wallon a descris gândirea prin pereche ca funcţionarea intelectuală primitivă la copilul între 2 şi 8 ani aproximativ: unu în doi, doi într-unu.

E. Jallex
(G. N.)
Perechi asociate → Cupluri asociate
Performanţă lingvistică
Termen tehnic din gâamatica generativă*, introdus de N. Chomsky pentru a desemna uzul* efectiv al limbii, adică actualizarea* competenţer sau a sistemului interiorizat de reguli*, în situaţii concrete. Când se pune problema de a enunţa, a asculta, a înţelege sau a reţine o frază*, performanţa depinde de competenţă*, dar şi de un număr de alţi factori, cum ar fi limitele memoriei*, atenţia, contextul* fizic şi social, relaţiile dintre interlocutori etc. Studiul performanţei cuprinde cel puţin un model al emiţătorului şi un model al receptorului; el impune în plus elaborarea unei teorii a contextelor în care subiecţii vorbitori îşi exercită competenţa. Acest studiu al performanţei este, în esenţă, un obiectiv al psiholingvisticii*, al neurolingvisticii şi al sociolingvisticii.
M. *Hupet*
(O. D.)
Performanţă motorie
Comportament şi grad de eficienţă a acestui comportament care rezultă din mobilizarea resurselor* unui individ în faţa constrângerilor* unei sarcini motorii. Performanţa depinde de aptitudinile psihomotorii sau fizice* şi de abilităţile* individuale, dar şi de capacitatea de a le mobiliza optimal pentru o sarcină. Această capacitate este o funcţie a motivaţiei şi a controlului emoţional al subiectului.
M. Durând (G. D. S.)
Performativ
Enunţare care serveşte îndeplinirii unui act ilocutoriu* şi care prezintă o construcţie „eu (îţi) Vp (propoziţie)”, în care VP este un verb la indicativul prezent (ex.: „eu îţi ordon să vii”). Se indică a urmări, în această structură, modelul subordonat din care ar deriva, prin

transformare* sintactică, orice expresie ilocutorie, dar această „ipoteză performativă” ridică o problemă. Orice verb performativ având şi întrebuinţări constatative, îndreptăţeşte mai mult presupunerea că valoarea ilocutorie luată de astfel de enunţări nu este literală, ci un efect retoric*: a afirma că se acţionează presupune, în anumite condiţii ale contextului*, că se acţionează, ceea ce permite o suplinire a lui a face prin a spune.

A. Berrendonner

(G. D. S.)

Pericol

Tot ceea ce poate afecta libertatea, siguranţa, integritatea unui individ reprezintă un pericol. Raportată la un context susceptibil să antreneze consecinţe supărătoare, noţiunea de pericol este asociată unei duble semnificaţii: a ameninţării şi a riscului. Prima se referă la noţiunea de periculozitate a unei situaţii sau de stare primejdioasă; cea de-a doua priveşte evaluarea unui pericol, asumarea unui risc. În criminologia clinică, diagnosticul de stare primejdioasă modifică aprecierea responsabilităţii juridice…

J. *belosse* (D. s.)

Periferic

În organizarea nervoasă, ceea ce se află în diversele regiuni ale corpului, spre deosebire de central*, adică encefalul* şi măduva spinării. Receptorii senzoriali şi efectorii musculari fac parte din sistemul periferic. Prin analogie, în organizarea psihologică, ceea ce se petrece la nivelul intrărilor informaţiilor sau al comportamentelor manifeste, spre deosebire de ceea ce se petrece la nivelul proceselor*, socotite centrale, de tratare* şi de decizie.

Vedere periferică: v. Vedere.

M. Richelle (O. D.)

Periferic (Sistem nervos) Sistem nervos

Perimetru

Aparat pentru măsurarea câmpului vederii

monoculare sau binoculare. Subiectul, care este plasat în centrul unei emisfere (cupola lui Goldmann) sau al unui arc, fixează un punct central şi indică limitele periferice încă vizibile ale diferitelor teste proiectate pe suprafaţa internă a cupolei. Dacă testul se face pe o suprafaţă plană, este vorba de o tehnică a campimetrului. Graţie explorării câmpului vizual într-un spaţiu curbat, perimetrul va permite o mai mare precizie în studierea limitelor periferice ale câmpului vizual.

R. Genicot

(O. D.)

Perioadă

Interval de timp acoperind un ciclu complet al unui fenomen care se reproduce regulat, adică periodic. Perioada este inversul frecvenţei. Perioada poate caracteriza în psihologie anumiţi stimuli*, cum sunt cei auditivi sau tactilo-vibratorii (în ambele cazuri s-a impus mai degrabă folosirea frecvenţei, exprimată în Hz) sau unii stimuli ritmici. Ea se poate referi şi la variabilele fiziologice (perioadă cardiacă) sau comportamentele subiectului: acestea se pot supune unei periodicităţi care rezultă din fenomene cronobiologice sau unor regularităţi temporale impuse de caracteristici de mediu.

În psihologia dezvoltării*, fază din viaţă căreia i se atribuie o anumită specificitate, deosebind-o de fazele anterioare sau posterioare: perioadă precoce, perioadă de latenţă (fază prepubertară), perioadă adultă etc. Termenul este mai mult descriptiv, mai puţin încărcat de implicaţii teoretice decât cel de stadiu.

M. Richelle

(O. D.)

Perioadă critică

În dezvoltare*, perioadă-definită printr-un început şi un sfârşit – în cursul căreia trebuie să se producă un anumit tip de interacţiune cu mediul. Încât să fie instalat în mod normal un comportament specific sau să se dezvolte

optimal o anumită funcţie. La început, noţiunea a fost definită de

K. Lorenz. cu referire la fenomenul de amprentă/întipărire*: în cursul unei perioade care durează între 5 şi 24 de ore după ieşirea din găoace, puiul sau bobocul trebuie să fie expus unui anumit stimul (imaginea şi cotcodăcitul mamei) pentru a se întipări comportamentele de urmărire, vitale pentru animalul tânăr.

Alte exemple tot atât de elocvente au fost descrise de către P. Marler în 1970, în legătură cu deprinderea cântului la anumite păsări, care, în mod normal, nu vor produce cântul caracteristic speciei lor, în timpul primei lor primăveri, decât dacă au fost expuse între zece şi o sută de zile de la naştere modelului de cântec al adultului: ca şi de către D.H. Hubel şi T.N. Wiesel, în 1963, în ceea ce priveşte dezvoltarea funcţională a sistemului vizual la pisoi, dezvoltare care presupune, pentru a fi normală, o alimentare perceptivă adecvată între a treia şi a douăsprezecea săptămână.

Spre deosebire de instalarea de comportamente doar prin maturizarea* structurilor organice, care nu necesită nicio intervenţie a exerciţiului sau a învăţării*, comportamentele şi dezvoltările funcţionale care depind de o perioadă critică implică interacţiunea cu mediul înconjurător în general sub forma unui contact cu stimulări determinate.

Expresia de perioadă critică, aşa cum a fost înţeleasă la origine de către Lorenz, are mai multe caracteristici care nu sunt reunite întotdeauna în exemplele descrise, cum este durata destul de scurtă, limitarea absolută la acest interval de timp atunci când se doreşte apariţia comportamentului respectiv, ireversibilitatea deficitului sau a anomaliei observate în caz de carenţă a informaţiei critice sau de înlocuire cu o informaţie anormală (substituirea cu un model aparţinând altei specii, eventual

omului, în cazul întipăririi). De cele mai multe ori a fost preferată expresia de perioadă sensibilă, privilegiată sau favorabilă.

În ultima accepţiune, noţiunea a fost aplicată, la om, în faza dezvoltării în care se realizează achiziţia* limbajului şi care se întinde din primul an de viaţă până la un *terminus ad quem*, situat de diferiţi specialişti între 7 şi 10 ani. Unele argumente neuropsihologice* (posibilităţile ca emisfera dreaptă intactă să compenseze emisfera stângă în caz de afectare a ei şi a funcţiilor verbale pe care începuse să le deţină) şi educative (uşurinţa relativă de achiziţie a celei de-a doua limbi) vin în sprijinul acestei idei, care pare să reconfirme dificultăţile întâmpinate de către y copii în învăţarea vorbirii atunci când ei au fost supuşi la o privare* gravă de interacţiune cu anturajul sociolingvistic în cursul acestei perioade.

Prin extindere, există tendinţa de a asimila fazele precoce ale dezvoltării cu o perioadă favorabilă, în care s-ar plămădi destinul psihologic al subiectului uman. Această concepţie, centrală în gândirea psihanalitică, susţine numeroase teorii ale dezvoltării. Ea a obţinut diverse confirmări empirice, în special în lucrările clasice ale lui R. Spitz şi J. Bowlby referitoare la consecinţele privaţiunii materne şi la hospitalism (v. Experienţă precoce).

M. Richelle

(G. D. S.)

Perioadă de latenţă → Sexualitate

Perioadă senzorio-motorie

Perioada senzorio-motorie a dezvoltării" copilului se întinde de la naştere până la 18 luni. Copilul învaţă să acţioneze asupra lumii înconjurătoare („universul percepţiei"), să cunoască corpul propriu*, să categorizeze realităţile fizice, psihobiologice şi psihosociale care i se oferă în cursul schimburilor sale directe cu mediul. În această perioadă este posibil ca o parte din activitate să fie

consacrată construcţiei reprezentărilor* realităţilor care se află dincolo de aici şi acum. Dar partea cea mai importantă este învăţarea senzorio-motorie. După 18 luni. activitatea senzorio-motorie îşi continuă evoluţia, dar. concomitent, din ce în ce mai importantă devine achiziţia noţiunilor şi reprezentărilor fizice, psihologice şi sociale care extind universul cunoscut şi stăpânit de copil dincolo de lumea percepţiei, şi care impun construcţia de priceperi operative corespunzătoare.

J.-J. Ducret (*O.* D.)

Perlaborare

Acest neologism a fost propus de J. Laplanche şi J.-B. Pontalis pentru a traduce termenul de *Durcharbeitung*, folosit de S. Freud în 1914. El defineşte un travaliu psihic care, în cura psihanalitică, permite subiectului să admită în viaţa sa psihică conştientă elemente refulate anterior, să se elibereze de dominaţia mecanismelor de apărare*, ca şi de compulsia* la repetiţie şi de atracţia exercitată de datele înregistrate inconştient.

Momentul perlaborării urmează după cel al interpretării; o rezistenţă care pare la început să fie fără efect trece ulterior de la acceptarea abstractă la convingerea bazată pe experienţa trăită, singura care este rezolutivă. Perlaborarea progresivă a celui care se analizează este facilitată de interpretările analistului care, pe măsura derulării curei, îi demonstrează că aceleaşi semnificaţii se regăsesc în contexte diferite.

B. Brusset (O. D.)

Perlocutoriu – + Pragmatică lingvistică

Permanenţă a obiectului

Permanenţa este o proprietate acordată de către subiect unui obiect căruia îi postulează o existenţă în timp independentă de percepţia sau concepţia pe care o poate avea despre acesta. Pentru I. Kant, permanenţa era o categorie *a priori* a înţelegerii. Cercetările asupra construcţiei realului la copil arată că această categorie

este rezultatul unei psihogeneze în cursul căreia copilul construieşte şi coordonează acţiuni şi cunoştinţe spaţio-temporale, ca şi acţiuni şi cunoştinţe referitoare la percepţia însuşirilor sensibile ale obiectului. Cerceţări mai recente au relevat existenţa la animal a precursorilor acestei noţiuni. Conduitele prin care un animal regăseşte un obiect neperceput nu ating totuşi gradul de complexitate al celor ale copilului mic (v. Conservare).» →;

J.-J. Ducret

(G. D. S.)

Persecuţie → Paranoia Perseverare

Repetare a atitudinilor sau expresiilor verbale atunci când contextul care le-a generat a dispărut.

Diferitele tipuri de perseverări care au putut fi descrise (prin inerţie, iterative, substitutive) se referă, toate, la o pierdere a posibilităţii de a se debarasa de un act. S-a presupus că la originea acestui fenomen se află un deficit al factorului de inhibiţie. Perseverarea se observă foarte frecvent în tulburările mentale organice, în special în afecţiuni frontale şi în stările demenţiale. Acest simptom este asimilat cu stereotipiile* întâlnite la schizofrenici. În testele de asociaţii, verbale, se constată la aceşti pacienţi o revenire frecventă la cuvântul inductor din experienţa anterioară sau repetarea aceluiaşi răspuns.

M.-C. Hardy-Ba\le (O. D.)

Persoană

La origine, cuvântul *persona* desemna masca din teatrul grec, personajul. Noţiunea contemporană, construită în cadrul filosofiei mistice, se referă la individualitatea morală, fizică şi juridică asociată cu conştiinţa de sine* şi despre celălalt. Elementele descriptive şi obiective care caracterizează personalitatea sunt înlocuite, în acest caz, de elemente normative şi axiologice: pentru R. Perron, persoana este un sistem de reprezentări valorizate. În acest sens, ea nu este comparabilă cu un obiect: ea există şi este sesizabilă

printr-o fenomenologie a comunicării cu alţii şi cu sine; semnificaţia imaginilor noastre despre noi înşine şi despre relaţiile noastre interpersonale trasează, în acelaşi timp, limitele psihice ale accesului la intimitatea noastră şi puterea supravieţuirii noastre biologice. Din acest motiv se distinge o psihologie la nivelul persoanei întâi (care privilegiază subiectivitatea) şi una la persoana a treia (caz în care individul este privit în mod obiectiv, din afară). Psihologia la persoana a doua acordă, după D. Lagache, preeminentă flintei, pentru altul.

C. Prévost

(*O.* D.)

Personalism

Filosofie morală şi socială inspirată de valoarea absolută a persoanei. E. Mounier i-a explicat relaţiile cu psihologia, precizând că:

1. ea urmăreşte să depăşească limitele dintre obiectiv şi subiectiv;

2. ea refuză orice abordare a vieţii psihice, care nu poate fi decât analitică şi atomistă;

3. ea se învecinează cu etica, implicând afirmarea şi angajarea subiectului*;

4. ea acţionează în direcţia psihologiei profunzimilor.

Persoana nu este imobilă: ea se construieşte în cursul istoriei subiectului, aşa cum este sesizată în prezent. Personalismul se apropie deci de psihologia umanistă* care caută mai mult să înţeleagă decât să explice. De asemenea, acesta relevă până la ce nivel personalitatea şi cultura psihologului îl pot dirija spre stiluri opuse: unei etici a creşterii, specific americană. Întâlnită la C. Rogers, i s-ar opune pesimismul european întâlnit la S. Freud. Personalismul se interesează mai mult de destinul omului, decât de cunoaşterea lui.

C. *Prévost*

(G. D. S.)

Personalitate

Există peste cincizeci de definiţii ale personalităţii; intenţia de a găsi aici o unitate se loveşte de dificultatea de a stabili unitatea psihologiei înseşi, dincolo de diversitatea paradigmelor şi metodelor sale. Din acest motiv, M. Huteau întrezăreşte o noţiune generală şi diferenţială pe care încearcă să o contureze, fără raportare la o ideologie sau epistemologie anume (1985, p. 27); ea este „unitatea stabilă şi individualizată a ansamblului conduitelor" (*ibidem*, 1985, p. 25). Chiar dacă psihologii par să cedeze în faţa unei iluzii comune, rămâne faptul că acest concept, dacă nu poate fi univoc, îşi menţine totuşi o valoare euristică.

Analiza matematică a răspunsurilor la un chestionar* ajunge la factori (de ex., ciclotimiee→ schizofrenie la R. Cattell) sau la tipuri (extraversiunee→ introversiune la H. Eysenck): astfel este subliniată stabilitatea. Dar personalitatea se înscrie şi în cadrul dezvoltării, unde apare ca o structură „efect durabil al alegerilor şi respingerilor făcute de subiect " în „câmpul psihologic considerat ca ansamblul relaţiilor dintre organism şi mediu" (D. Lagache, 1961, p. 7). Termenul de personologie desemnează uneori, în psihologia clinică, conceptualizarea psihanalitică prin care se explică autonomia parţială a subiectului: trăsături pregenitale „orale" şi „anale", organizare genitală infantilă (faza oedipiană), diferenţiere internă potrivit celor trei instanţe ale celei de-a doua topier freudiene (eu, sine şi supraeu). Psihologia copilului arată, de altfel, că se instituie progresiv o imitaţie a altora, pe de o parte, şi un control de sine, pe de altă parte: „personalitatea nu ne apare ca o organizare de instanţe, ci ca o reţea de atitudini constituite în cursul şi în conectarea unor diverse comportamente" (P. Malrieu, 1967, p. 321). În acest fel este elaborată imaginea de sine, de-a lungul conflictelor de socializare; personalitatea are deci trei funcţii psihologice: controlul, identificarea, investigaţia. În ordinea de idei a lui W. Mischel, a fost susţinută existenţa

unei determinări situaţionale a comportamentelor potrivit căreia individul se conduce într-o manieră diferită, chiar opusă, în funcţie de cerinţele situaţionale. Lucrările cele mai recente, prin analize genetice şi sinteze conceptuale, se străduiesc să specifice ceea ce susţine mai curând psihologia decât biologia. La bază se află o funcţie de reglare organică înnăscută, supusă de timpuriu condiţionărilor ataşamentului şi avatarurilor sale. Din punct de vedere structuralist, organizarea conduitelor presupune o ierarhie de integratori care, la nivelul sistemului nervos, pregătesc răspunsuri unitare plecând de la informaţii parţiale. Din punct de vedere funcţionalist, este recunoscut faptul că o coerenţă a personalităţii se construieşte în timp datorită unor capacităţi şi mijloace. Actualmente, psihologia se orientează fie într-o perspectivă psihodinamică prin care se favorizează componentele motivaţionale, fie într-o perspectivă cognitivă care pune accentul pe modalităţile de tratare a informaţiei. Căutarea unei sinteze i-ar permite, probabil, să-şi restabilească unitatea. Dar această coerenţă este problematică, aşa cum apare cea a personalităţii, pe care P. Janet o defineşte ca „o construcţie ce tinde spre unitate, dar care nu este sigur că o va atinge” (1933, în M. Huteau, 1985, p2 9 9) – *R. Doron*

(G. D. S.)

HUTEAU M. (1985), *Les conceptions cognitives de la personnalité*, PUF, Paris.

— LAGACHE D. (1961), „La psychanalyse et la structure de la personnalité”, în la *psychanalyse*, *6*, PUF, Paris.

— MALRIEU P. (1967), *Les emotions et la personnalité de l’enfant*, Vrin, Paris.

Tulburări de personalitate. Traducere literală a termenului englezesc *Personality Disorders*, care s-a impus ca urmare a clasificărilor *DSM III* şi *DSMIII*-I (*Manual diagnostic şi statistic al tulburărilor mentale*). Tinde să

înlocuiască expresia clasică de „personalitate patologică” şi, în germană, termenul de *Psychopathisch Personnalität*.

Există diferite criterii, care nu se verifică toate, pentru a judeca drept patologică o trăsătură sau un ansamblu de trăsături de personalitate: prezenţa constantă şi preponderentă a unei trăsături sau a unui ansamblu de trăsături, deformarea sau amplificarea unor trăsături observabile la subiectul normal, psihorigiditatea, inadaptarea socială. O tulburare de personalitate se identifică printr-o configuraţie de trăsături regăsită cu suficientă frecvenţă pentru a infera că există relaţie de dependenţă între aceste diverse trăsături. În acelaşi timp, există o mare diversitate în descrierea şi clasificarea personalităţilor patologice. Ca o regulă generală, se poate spune că, dacă formele clinice care au fost individualizate diferă de normal prin frecvenţa lor de configurare şi prin caracterul lor caricatural, ele se aseamănă cu procese patologice cărora par să le constituie fie fundamentul constituţional, fie forma asimptomatică. În acest fel ar putea fi descrisă personalitatea paranoică prin analogie cu trăsăturile observate în delirurile de persecuţie sistematizate cronice sau personalitatea obsesională* prin analogie cu trăsăturile observate în nevrozele obsesionale. Clasificarea *DSMHI*-I (*Manual diagnostic şi statistic al tulburărilor mentale*) distinge trei grupe de tulburări de personalitate: personalităţile paranoică*, schizoidă* şi schizotipică*, prin analogie cu procesele psihotice; personalităţile antisocială, de limită (stare-limită* sau *borderline*), histrionică* şi narcisică, marcate prin dramatizarea şi excentricitatea conduitelor; personalităţile evitantă*, dependentă*, obsesional-compulsivă* şi pasiv-agresivă*, caracterizate prin anxietate şi jenă socială. La această clasificare pot fi adăugate personalitatea sadică şi cea cu conduită de eşec (nevroză de eşec). Se impun două sublinieri: această clasificare nu are caracter extrem de riguros şi anumite forme pot fi asociate la acelaşi individ.

Ea are un caracter arbitrar indiscutabil.

Sunt imposibil de enumerat toate formele de personalitate patologică descrise. Reamintim clasificarea psihanalitică în funcţie de stadiile de dezvoltare a vieţii libidinale (oral, anal etc), descrierea unor forme în raport cu o trăsătură dominantă (gelozie patologică), caracterologiile de tipul extraversiune-introversiune, neuroticism-psihoticism etc.

Partea referitoare la factorii genetici şi factorii dobândiţi în determinarea personalităţilor patologice rămâne un subiect controversat datorită datelor puţine de care dispunem.

D. Widlocher

(G. D. S.

Personalitate autoritară → Autoritarism Personalitate criminală

Concepţia asupra personalităţii criminale implică practici de expertiză şi face obiectul preocupărilor de criminologie* pentru a estima potenţialitatea antisocială a indivizilor. Ea se inspiră din tradiţia psihologiei medicale, a practicilor psihiatrice şi psihanalitice, având scopuri diagnostice şi terapeutice. Fiind conceput din plecare într-o perspectivă organicistă şi etiologică, studiul personalităţii criminale a evolua! spre o concepţie *dimensională*, descriptivă, structurală şi psihodinamică. Şi ca orice problematică de personologie aplicată, fundamentele sale reunesc alegeri de opţiune teoretică (în special cea a unui model implicit de personalitate* care prefigurează o abordare de tip psihopatie sau sociopatic*), precum şi alegeri de criterii şi de construire a obiectelor de analiză. Acestea se referă, printre altele, la validitatea diferenţială a calificării de criminală a conduiter incriminate, la luarea în consideraţie a procesului criminal şi a caracteristicilor situaţiei criminogene, la nivelul de dereglare, felul agresiunii şi interacţiunea întâmplărilor din viaţă*, situaţier şi trecerii la act” şi mai ales la

semnificaţia reacţională. nevrotic perversă sau psihopatică a actelor. Ţinând cont de diversitatea conduitelor criminale, pe de o parte, şi de cea a personalităţilor care au comis acte antisociale, pe de altă parte, psihologii, în loc să ţipizeze personalitatea criminală, tratează mai mult personalitatea unui criminal sau chiar, mai prudent... atitudinile criminale" (D. Lagache) ale subiectului. Adesea ei rezervă această expresie pentru structurările antisociale specificate prin intensitatea şi repetarea simptomelor apărute. Personalitatea criminală se referă. În acest caz, la prevalenta unei conduite delictuoase (escrocul, incendiatorul, hoţul profesionist, violatorul), care sugerează să se cerceteze o organizare dinamică specifică a transgresiunilor* la un individ. În criminologie, încadrarea tipologică a personalităţilor criminale răspunde unor preocupări de stabilire a unui tratament* specific pentru tulburările delincvenţilor. Personalitatea criminală, ca entitate, nu apare în nosografia empirică din *Manualul diagnostic şi statistic al tulburărilor mentale*. Ea este acoperită de sindromul* generic de „dezordini ale conduitelor", prin manifestările patologice proprii personalităţilor: narcisică, antisocială, de limită şi dependentă.

J. Selosse

(O. D.)

Personalizare

Spre deosebire de socializare*, veritabilă integrare în grup prin identificare*, personalizarea este realizare de sine, orientare prin proiect, avansare prin putere, estimare a valorilor, identificare şi autonomizare. Aceste două mecanisme nu sunt întotdeauna în armonie, deoarece socializarea poate fi depersonalizare. În special în adolescenţă*, aceste mecanisme menţin un raport dialectic între dezvoltare* şi criză*: pentru P. Tap, personalizarea vizează stăpânirea obiectelor, a seifului şi a celuilalt. Ea creează valori şi, prin efort critic, tinde să depăşească

alienările şi slăbiciunile, să obiectiveze dependenţele şi conflictele.

R. Doron

(G. D. S.)

Personologie → Personalitate

Perspectivă

Reprezentare* bidimensională a unui spaţiu* cu trei dimensiuni (perspectivă aeriană), aşa cum apare ochiului unui observator într-o poziţie dată. Reprezentarea în perspectivă, care a preocupat pe artiştii Renaşterii, ridică probleme esenţiale de percepţie* vizuală, în special în legătură cu percepţia profunzimii şi cu constantele* perceptive. Procedeele utilizate de desenatori trimit la indicii de construcţie a celei de a treia dimensiuni la care a recurs percepţia noastră: convergenţă liniară, mărime familiară a obiectelor şi personajelor, gradient* textural, interpoziţie, reducere a contrastelor, a detaliilor, a saturaţiei culorilor etc.

Într-un sens figurat, punct de vedere particular asupra unui obiect sau a unei idei, cuvântul perspectivă a fost reluat în vocabularul tehnic al unor şcoli de psihologie cognitivă. Astfel, el este întâlnit la Limbajul de Reprezentare a Cunoştinţelor (*Knowledge Repre*sentation *Language*, *KRL*) propus în 1977 de către D.G. Bobrow şi J. Winograd, pentru a desemna diferitele unghiuri din care poate fi considerat un concept* sau un eveniment, oferind, în fiecare caz, un ansamblu specific de informaţii pertinente. Perspectivă temporală: v. Orizont temporal. „”.

M. Richelle

(G. D. S.)

Pervers

Adjectiv ambiguu care corespunde celor două substantive referitoare la realităţi clinice şi la presupuneri teoretice diferite: perversitatea şi perversiunile. Psihiatria clasică a făcut distincţie între perversitate, considerată ca o constituţie* înnăscută, şi perversiunile instinctive sau

anomalii ale „instinctelor”, în categoria cărora ea clasa perversiunile sexuale alături de tulburări ca alcoolismul, anorexia* sau bulimia* (perversiuni ale instinctelor alimentare). Ea descria perverşii constituţionali ca subiecţi feriţi de retardare* şi de tulburări nevrotice* sau psihotice*, dar caracterizaţi prin absenţa simţului moral, agresivitate* împinsă până la malignitate, instabilitate afectivă şi socială, impulsivitate şi tendinţă spre perversiuni instinctive (printre care şi perversiunile sexuale). Psihiatria contemporană descrie astfel de subiecţi în cadrul psihopatiei*, al personalităţii antisociale* sau al „caracteropatiilor” (copii denumiţi „caracteriali*”).

Psihologia şi sexologia contemporană, urmându-l pe S. Freud, abordează astfel perversiunile (sau deviaţiile) sexuale: relevă prezenţa la toate fiinţele umane a unei dispoziţii perverse polimorfe, insistă asupra rolului evenimentelor din prima copilărie (doliu, seducţie, modalităţi de refulare a complexului Oedip*) în actualizarea la anumiţi subiecţi a acestei dispoziţii perverse.

S. Freud a introdus o clasificare raţională a devierilor sexuale, distingând devierile referitoare la obiect* (homosexualitate*, pedofilie*, zoofilie* etc.) şi devierile referitoare la scop* (felaţie, penetraţie anală, voaiorism*, exhibiţionism*, sadism*, masochism* etc). „— *J.-M. Petot* (O. DO

Perversitate → Pervers

Perversiune

Deviaţie de durată a activităţii sexuale în raport cu actul sexual care tinde să ajungă la orgasm prin coit cu penetraţie genitală. Se vorbeşte de perversiune în cazul oricărui comportament psihosexual ale cărui căi de obţinere orgasmică necesită fie alte obiecte sexuale decât partenerul de sex opus, fie alte zone sau funcţii fiziologice, fie prezenţa unor stimuli sau a unor condiţii extrinsece exclusive sau prevalente (traumatism, sado-masochism

etc), susceptibile de a produce plăcerea sexuală prin ele însele.

Studiate şi analizate ca anomalii ale comportamentului sexual de către R. Krafft-Ebing, perversiunile vor fi considerate de S. Freud mai curând nişte aberaţii sexuale, studiate în raport cu un model genetic al dezvoltării conform teoriei sexualităţii propuse în 1905. Urmărind riscurile dezvoltării acestei organizări sexuale cu deviaţie de obiect, de scop şi de mijloace pentru obţinerea plăcerii, S. Freud va propune o nouă perspectivă în această chestiune şi va elabora noţiunea de operaţie defensivă de refuz*, care pune problema relaţiilor dintre funcţionarea psihotică şi cea pe r V e r SI*J.-F. Allilere*

(O. D.)

PGO → Vis

Phratrie → Fratrie

Pica

Acest termen, care face aluzie la lăcomia coţofenei. indică ingestia repetată şi fără silă a unei substanţe necomestibile, timp de cel puţin o lună. Apariţia ei este tipică la copilul mic între un an şi doi ani. În cazuri de înapoiere mentală, de carenţe afective şi educative. În genere, ea dispare în cursul primei copilării.

B. Brusset

(O. D.)

Pick (Maladia lui)

Formă particulară şi rară de demenţă* degenerativă presenilă, caracterizată din punct de vedere anatomic printr-o atrofie circumscrisă, care afectează de obicei regiunile frontale şi temporale, fiind însoţită şi de modificări neuronale specifice. Tulburările clinice sunt dominate de un sindrom frontal*, legat adesea de dezordinea comportamentelor alimentare.

J.-L. Signoret

(*O.* D.)

Picnic → Constituţie Pictogramă

Formă specială de inscripţie în psihismul sugarului, produsă de procesul de tip originar. Conceptualizată de P. Castoriadis-Aulagnier în 1975 ca activitate primitivă a aparatului psihic, pictogramă poate fi pozitivă, înscriind plăcerea, sau negativă (respingere), înscriind un spaţiu gol între dorinţă şi nondorinţă. Pictogramă rămâne. fondul reprezentativ" al oricărei funcţionări psihice ulterioare. Ea nu este fantasmă*, ci amprentă (întipărire) la nivel psihic, trăire brută, fapt de resimţire corporală de la care se dezvoltă fantasmatizarea* în evoluţia normală. O înscriere masivă a pictogramei de respingere poate duce la ură, violenţă, moarte, chiar la vidare psihică, prezente în psihoză".

y A. Ruffiot

(O. D.)

Pilotare

Control destinat să ofere o imagine a performantelor şcolare relative la anumite asobscură.

peste ale *curriculum – ulm* şi să urmărească evoluţia în timp a acestora. Până nu demult, numeroase examene* erau concepute liber de către profesori, fără o coordonare reală. Ca urmare, conţinuturile, modalităţile şi condiţiile probelor variau considerabil. Rezultatele lor nu sunt comparabile şi este deci imposibil să fie regrupate, unificate pentru a obţine informaţii fiabile privind cunoştinţele realizate, nivelurile atinse la diferite discipline. Pilotarea este realizată cu ajutorul unor supravegheri (*sun-eys*) normative ale randamentului, orientate frecvent pe eşantioane naţionale reprezentative. Informaţiile obţinute servesc la determinarea politicii educative, ajută cadrele didactice să conducă mai bine acţiunile lor şi pregătesc publicul care se vede astfel luat în consideraţie.

G. De Landsheere

(G. D. S.)

Pipăit → Sensibilitate cutanată

Piramidal

Calificativ care se referă în acelaşi timp la neuronul piramidal şi la sistemul piramidal. Neuronul piramidal, cu formă triunghiulară, se află în neocortexul cerebral, dar şi în hipocamp*, care este un cortex* vechi foarte modificat. Neuronul piramidal al neocortexului se observă în stratul 3 şi în stratul 5, unde are cea mai mare mărime. Vârful lui întors spre suprafaţă are o dendrită apicală care se termină în stratul 1, cel mai la suprafaţă. Axonul pleacă de la baza sa şi iese din cortex după ce a emis ramificaţii colaterale şi recurente. Luând în consideraţie cortexul motor primar din faţa scizurii lui Rolando, s-a admis că axonii neuronilor piramidali cei mai mari din stratul 5 (sau celule gigantice ale lui Betz) constituie sistemul piramidal sau canalul corticospinal. În realitate, celulele lui Betz nu sunt decât o parte a fibrelor piramidale, celelalte provenind din ariile corticale senzoriale. Această cale piramidală este o cale lungă, în esenţă încrucişată, şi prezintă o organizare somatotopică; ea se termină la nivel spinal, fie direct pe motoneuroni, fie prin intermediul interneuronilor.

Plecând de la sindromul piramidal la om (hemiplegie contralaterală, tulburări ale reflexelor), sistemului piramidal i s-a atribuit un rol în comanda mişcărilor* fine, voluntare, contralaterale şi cu predominanţă distală. De fapt, există sinergir importante între sistemul piramidal şi diversele căi extrapiramidale.

B. Soumireu-Mourat (G. r>. s.)

Placebo

Termenul *placebo* se referă la un preparat farmaceutic lipsit de orice principiu activ. Administrarea acestui compus în scop terapeutic are ca rezultat efectul *placebo*, care poate fi definit ca răspuns al organismului la factori nonfarmacologici. *Placebo* priveşte şi medicamentele farmacologic active, explicând astfel o parte din efectul lor. *Placebo-ur* & *z* sunt folosite în diferite

situaţii patologice a căror componentă anorganică este preponderentă, ca şi în probele clinice ale medicamentelor noi. În aceste probe, pacienţii sunt împărţiţi în două grupe identice, prima primind medicamentul care este studiat, iar a doua, un *placebo* care are aspectul medicamentului. Repartizarea acestor substanţe între cele două grupe se face fără ştirea subiecţilor (simplu orb) sau şi fără ştirea medicului (dublu orb). Medicamentul testat este considerat ca activ dacă efectele analizate la o a treia persoană sunt semnificativ superioare celor date de *placebo*. Uneori efectul *placebo* este negativ: în acest caz este vorba de efectul *nocebo*, care este constatat şi în cazul medicamentelor active (rezistenţă la tratament, efecte secundare neobişnuite), ca şi în cazul substanţelor inerte. Dacă manifestările efectului *placebo* sunt destul de bine cunoscute, natura intimă a acestui efect rămâne

U. Spampinato

(O. D.)

Plan

Planul este o secvenţă de operaţii sau de scopuri subordonate, construită înainte de

plan de text execuţie, în vederea realizării unui obiectiv. Această noţiune se apropie deci de cea de program* (în special de cea de program motor*).

Un plan cuprinde proceduri şi strategii cu niveluri diferite de detaliere şi admite modificări mai mult sau mai puţin importante în cursul execuţiei, în special prin mecanisme *defeed-back*. Astfel, planul este o reprezentare schematică sau ierarhizată. având rolul de a orienta activitatea subiectului. La nivelul activităţilor cognitive, un plan permite să se raţioneze la niveluri de abstractizare mai mult sau mai puţin ridicate. El are două funcţii cognitive: anticiparea şi schematizarea. Conceptul de plan a fost introdus în psihologie în special de către G.A. Miller, E. Galanter şi K. Pribram, în 1960, în rezolvarea de

probleme. Pentru aceştia, planul este o strategie* de rezolvare care poate fi exprimată ca o organizare ierarhizată a scopurilor. Această abordare a unei conduite inteligente, explicată printr-un proces explicit, constituie una dintre primele breşe în neobehaviorism* şi a contribuit la apariţia curentului de studiere a tratării informaţiei.

În inteligenţa artificială*, un plan leagă de un scop o serie de acţiuni necesare pentru atingerea lui (v. *TOTE Unit*).

J. Matineu

(G. D. S.)

Plan de text

În psihologia discursului*, defineşte structurarea unui text, care rezultă din operaţii de producere* (în special din operaţii de planificare*); în studiile care tratează comprehensiunea* (sau lectura*), o astfel de structurare va fi descrisă în termeni de schemă. Stereotipic şi interiorizat (suprastructură* a unei povestiri*), planul unui text impune ordonarea ierarhică a propoziţiilor* în pachete (macropropoziţii) şi a acestora din urmă în secvenţe. Dacă etapele modelelor interiorizate nu au deloc nevoie să fie marcate, cele ale unei organizări mai puţin convenţionale sunt, în genere, evidenţiate prin toate resursele de demarcaţie grafică (paragrafe, punctuaţie*, numerotare.

titluri interioare etc.) şi prin alte semne de divizare.

J.-M. Adam

(G. D. S.)

Plan experimental

Descriere a organizării şi desfăşurării unui experiment. În care sunt precizate în special variabilele* independente urmărite şi valorile lor. împărţirea eşantionului pe grupe, fazele succesive. Planul experimentului este conceput în aşa fel încât rezultatele să poată fi tratate cu procedee statistice corespunzătoare şi interpretate în sensul unei confirmări sau infirmări a

ipotezei. De la situaţia cea mai simplă în care subiecţii incluşi în eşantion sunt repartizaţi după hazard* în grupul de control şi în grupul experimental, acesta din urmă fiind supus unei variabile independente referitoare la o singură stare, psihologul trece imediat. În virtutea ipotezelor complexe pe care el le-a formulat, la planuri cu variabile multiple, fiecare putând surprinde mai multe stări şi fiind susceptibilă să ofere nu numai efectul propriu asupra variabilei dependente, ci şi efecte rezultate din interacţiunile* lor. În acest context, termenul de factor* se substituie adesea celui de variabilă, iar termenul de modalitate* celui de stare. Planurile factoriale sunt construite pentru a oferi garanţia ca fiecare factor şi fiecare modalitate să fie luaţi în consideraţie simultan cu toate încrucişările* lor posibile. Rezultatele la care ele conduc se pretează la analize de tipul analizei de variantă*, permiţând concluzii asupra acţiunii fiecărui factor considerat şi asupra efectului eventual al interacţiunilor lor. Pe măsura creşterii numărului de factori şi de modalităţi, ele pot ajunge la o complexitate şi la o dificultate de execuţie excesive. Planurile restrânse permit, în anumite limite. să fie înlăturat acest inconvenient: astfel. Într-un experiment care implică 3 factori, fiecare având 3 modalităţi, planul în careu latin face economie de 18 din 27 căsuţe dintr-un plan factorial complet, prin asamblarea* încrucişării a doi factori într-un al treilea.

Printre altele, se diferenţiază planurile cu grupuri independente – concepute pentru comparaţii intersubiective; planurile cu măsurări repetate care permit comparaţii intrasubiective – aceiaşi subiecţi fiind supuşi unor modalităţi diferite ale uneia sau mai multor variabile independente; în fine, planurile mixte sau combinate. Planurile cu măsurări repetate impun anumite precauţii (contrabalansare*, rotaţie*) pentru a evita efectele de ordine.

Planurile cvasiexperimentale sacrifică anumite cerinţe ale planurilor factoriale, datorită constrângerilor practice sau etice întâlnite în cazul subiecţilor umani, fără a se îndepărta de la rigoarea interpretării obişnuite în laborator: ele pot fi aplicate, de exemplu, atunci când este de neconceput să privezi o parte dintre subiecţi de o intervenţie educativă sau terapeutică benefică sub pretextul alcătuirii unui plan factorial complet.

Dacă planurile experimentale tradiţionale cuprind, în genere, grupuri de subiecţi, noţiunea de plan experimental pe un caz unic este aplicabilă în special în cadrul unei abordări experimentale a intervenţiei educative sau clinice. Un plan referitor la un caz unic comportă, în genere, măsurări repetate şi alternate în situaţie de control (linie de bază*) şi sub acţiunea variabilei independente. Se presupune că efectele acesteia din urmă pot fi reversibile.

M. Richelle (G. D. S.)

Planificare

Planificarea este procesul de elaborare şi de aplicare a planurilor. Obiectivul ei este să stabilească o decizie actuală, un plan de acţiune, plecând de la predicţia evoluţiei unei situaţii, ceea ce impune fixarea scopurilor* şi a procedurilor* pentru atingerea lor. O funcţie a planificării este de a permite subiectului să ridice nivelul de control al activităţii atunci când situaţia devine prea complexă, elaborând planuri schematice care au statut de ipoteze de lucru (v. Program).

J. *Matineu* (G. D. S>

Planificare a educaţiei la şi economia educaţiei*, această disciplină a luat un avânt deosebit după anii 1960. Planificarea educaţiei intervine, pe de o parte, atunci când deciziile luate la un anumit nivel al sistemului educativ impun ajustări şi readaptări interne la alte niveluri ale acestui sistem, iar pe de altă parte, atunci când anumite fapte de natură socială, economică, politică etc. forţează

sistemul educativ să răspundă la presiuni externe. Este vorba de a prevedea, pe o perioadă dată, numărul de indivizi care trebuie şcolarizaţi, locul lor în sistemul şcolar, definirea necesarului privind corpul profesoral, materialul şcolar, spaţiile etc. Evaluarea acestor trebuinţe va determina resursele financiare, repartiţia lor, mijloacele şi strategiile necesare pentru a realiza scopurile fixate.

P.-M. Dumont

(G. D. S.)

Planificare verbală

Proces care constă în stabilirea unui mod de organizare globală a părţilor unui text*, după principii de ordine şi de ierarhie, având ca scop să asigure obiective comunicative precise şi să determine mijloacele de exprimare potrivite pentru a le realiza. Cei mai mulţi autori formulează ipoteza că producerea unui text este ghidată de un plan destinat să ordoneze diferitele faze ale textului. Acest ghidaj ia forme distincte mai mult sau mai puţin constrictive (şi/sau mai mult sau mai puţin convenţionale), dependente de condiţiile de producere: ele pot fi „monogerate” sau pot fi rezultatul interacţiunilor* subtile dintre interlocutori; de asemenea, ele pot adopta o structură deschisă (cazul dialogului*, de ex.) sau închisă (suprastructurile narative). Planurile de text care rezultă din acestea au dus la diverse tipologii.

Din punct de vedere ontogenetic, cercetările relevă o dominanţă a planificării axate pe conţinuturi activate şi înlocuite progresiv printr-o reorganizare a secvenţei*, în funcţie de anumite constrângeri de natură socială.

(G D S

Plan Scanlon

Program folosit pentru stimularea creativităţii şi a motivaţiei pentru muncă la salariaţi şi muncitori, determinându-i să participe la luarea deciziilor şi la beneficiile rezultate din inovaţii. Originalitatea lui rezultă din trei aspecte:

1. comitete paritare evaluează sugestiile şi iau deciziile destinate să le pună în practică;

2. primele sunt repartizate între toţi membrii grupelor şi echipelor vizate prin propuneri;

3. aceste prime sunt evaluate pe baza unui calcul al costurilor şi profiturilor legate de inovaţie.

C.

— Lévy-*Leboyer*

(G. D. S.)

Plasticitate

Capacitate de reorganizare morfologică a reţelelor* neuronale ca răspuns la modificări din mediul interior sau exterior. Totuşi, reorganizările care fac parte din procesele de dezvoltare* normală nu sunt întotdeauna incluse în noţiunea de plasticitate. În timp ce la nivelul sistemului nervos periferic* existenţa unei regenerărr a fost recunoscută de mult timp, sistemul nervos central al mamiferelor era considerat, din moment ce dezvoltarea sa ontogenetică a fost încheiată, ca o structură încremenită, fără nicio capacitate de reorganizare morfologică. Acest punct de vedere a fost infirmat de rezultatele experimentale obţinute începând din anii 1970, care arată că reţelele neuronale se pot reorganiza în diferite condiţii, chiar la subiecţii adulţi. Un prim grup de fenomene corespunde unor reorganizări postlezionale. Astfel, anumite ansambluri neuronale sunt capabile să evidenţieze un proces de regenerare după lezarea axonului lor. Al doilea fenomen este cel al înmuguririi. El corespunde unei reinervări a punctului denervat prin aferente care vin de la alţi neuroni decât cei care fuseseră lezaţi. Anumite sisteme neuronale centrale, ca de exemplu neuronii monoaminergici, sunt susceptibile mai mult decât altele să evidenţieze astfel de fenomene de plasticitate. În timp ce alţi neuroni nu au capacitate de reorganizare. Raţiunile acestor diferenţe, ca şi mecanismele precise ale reorganizărilor (factori responsabili de declanşarea lor. de

conducerea lor) sunt încă necunoscute până astăzi. A fost invocată intervenţia acestor neuroni cu neurotransmiţători în fenomenele de recuperare* a funcţiei. De altfel, procesele de reorganizare morfologică ar putea interveni în funcţionarea normală a sistemului nervos: este cazul unor sisteme speciale (sistemul olfactiv* al mamiferelor, centrii cântului la păsări), care implică o producere continuă de neuroni, chiar la animalul adult. Modificări de conectivitate ar putea interveni, de asemenea, în timpul învăţării.

J.-P. Herman

(O. D.)

Plăcere

Afect* agreabil care priveşte sensibilitatea fizică (plăcere sexuală) şi sensibilitatea „morală” (plăcere de a gândi) şi pune problema sublimării (plăcere estetică). Plăcerea ar fi sursa necesară a activităţii: trăirea satisfacţiei pune capăt excitaţiei. Principiul* plăcere-neplăcere, în psihanaliză*, corespunde formelor primitive ale conduiter (proces psihic primar). Pentru psihologii comportamentalişti*, caracterul subiectiv al noţiunii de plăcere indică să i se substituie noţiunile obiective de recompensă* şi de întărire*, de stimul* atractiv şi aversiv.

R. Doron şi *M. Richelle* (G. D. S.)

Plurilingvism

Capacitate a unui individ sau a unei comunităţi de a folosi mai mult decât două limbi diferite, după tipul de comunicare* (cu familia, în relaţiile sociale şi profesionale, cu administraţia etc.). Ca şi în bilingvism*, există numeroase feluri de plurilingvism, după contextele istoric, sociologic şi politic: de exemplu, un plurilingvism de stat, în Belgia şi Elveţia, unde mai multe limbi au statut de limbă oficială.

D. Pera\a

(G. D. S.)

Pocnet → Clic

Poetică – + Funcţie a limbajului

Polarizare

Tendinţa opiniilor* şi judecăţilor* emise de un grup de a fi mai extreme decât cele ale indivizilor care îl compun a fost pusă în evidenţă mai întâi în situaţiile de risc; grupurile par mai înclinate decât indivizii să adopte soluţii riscante.

Efectul de polarizare, despre care s-a arătat mai târziu că este un fenomen general, nicidecum limitat la asumarea riscului, şi care se opune celui de normalizare (convergenţă moderatoare a opiniilor şi judecăţilor), s-ar produce din momentul în care gradul de implicare şi de conflict în grup a crescut.

F. Askevis-Leherpei – LX

(G. D. S.)

Pe de altă parte, termenul polarizare desemnează şi fenomenul următor: membrana plasmică a oricărei celule vii asigură menţinerea unei dizarmonii între concentraţiile ionice (sodiu – [Na +], potasiu [K +], calciu [Ca-l-l-], hidrogen [H +], clor [CI”]) interne şi externe, manifestându-se printr-o diferenţă de potenţial* electric între cele două compartimente. În repaus, această polarizare membranară se exprimă printr-o negativitate a compartimentului intracelular în jur de – 70 mv. Pentru un ion dat, există o relaţie logaritmică (ecuaţia lui Nernst) între raportul concentraţiilor acestui ion în ambele compartimente şi polarizarea rezultată. Variaţiile acestei polarizări, suport al excitabilităţii*, sunt tot atâtea semnale înalt semnificative ale funcţionării celulare. Aceste semnale se pot manifesta printr-o diminuare a polarizării: depolarizare (potenţiale de acţiune sau potenţiale postsinaptice excitatoare), sau printr-o creştere a polarizării: hiperpolarizare (potenţiale postsinaptice inhibitorii). Ele sunt legate de modificări tranzitorii adesea foarte scurte ale permeabilităţii membranare la ioni, datorită schimbărilor în conformaţia anumitor proteine

intramembranare, canalele ionice. Pe o durată mai mare, polarizarea de repaus este restaurată prin activarea altor proteine intramembranare, pompele ionice…

M. Moulins (O. D.)

Polietism

Termen referitor la societăţile de insecte, definind diviziunea muncii într-o colonie. Factorii legaţi de polietism sunt de trei feluri: polimorfismul (diferenţe morfologice şi fiziologice între indivizi), vârsta (munca făcută de un subiect din colonie se schimbă în cursul vieţii sale) şi variabilitatea interindividuală (indivizi de aceeaşi vârstă, aparent asemănători, dar realizând sarcini diferite). Contrar vechiului punct de vedere, lucrările actuale relevă mari posibilităţi de reglare şi de flexibilitate socială, în virtutea diversificării evoluţiilor ontogenetice* individuale.

R. Câmp an

(G. D. S.)

Polifonie

Acest concept îi permite lui Bakhtine (sub numele de Volochinov) să descrie, în 1929, textele literare în care se amestecă mai multe voci şi, mai mult, să dezvolte o teorie a semnului ca unitate socială pluriaccentuată în care interferează valorile* legate de utilizările sale discursive anterioare.

În lingvistică, teoria polifonică a enunţării” formulată de O. Ducrot se ocupă de felul în care un locutor* exprimă în acelaşi enunţ mai multe puncte de vedere. Într-un enunţ ironic, de exemplu, locutorul aduce în scenă un enunţiator* El care preia sarcina de a exprima litera sau spiritul enunţului literal şi un enunţiator E2 care nu se gândeşte deloc la ceea ce tocmai s-a afirmat. Polifonia rezidă în mişcarea care permite locutorului să marcheze acordul său cu E2, distanţându-se de El.

J.-M. Adam (G. D. S.)

Poligamie

Poligamia este asocierea unui reprezentant al unui

sex cu mai mulţi subiecţi de sex opus. Forma cea mai puţin frecventă este poliandria, care se referă la o femelă cu mai mulţi bărbaţi, ce se ocupă, în acest caz, de îngrijirea progeniturii pe care ei au zămislit-o (la păsări). La mamifere, femela se ocupă de gestaţie şi lactaţie, astfel că poliginia (un mascul şi mai multe femei) este cea mai des întâlnită. Haremul* este o formă stabilă destul de frecventă. În timpul perioadei scurte în care eşuează pe plaje, elefanţii de mare se asociază în haremuri temporare; masculii se luptă pentru un teritoriu*, în timp ce femelele stau deoparte; proprietarii îşi apropie atunci mai multe femele încercând să le seducă şi să le fecundeze. La peşti, au fost descrise cazuri de poliandrie şi de poliginie succesive: masculii sunt izolaţi pe teritorii regrupate; femelele îi vizitează pe rând; şi unii, şi alţii pot participa la mai multe fecundări. Specia umană însăşi prezintă, prin diferitele sale culturi, o diversitate a structurii familiale tot aşa de mare ca la animal.

J.-C. Ruwet

(G. D. S.)

Poligon de frecvenţă Frecvenţă Polisemie

O expresie este polisemică atunci când ea are mai multe sensurr înrudite unele cu altele; aceste accepţii rivale sunt legate de funcţii semantice* stabilite, de natură hipo/hiperonimică, metaforică*, metonimică* sau, mai general, inferenţială (ceea ce distinge polisemia de omonimia* accidentală). Forma principală de polisemie ţine de caracterul vag al semnificaţilor* lexicali, din care cele mai multe seme* sau componente diferenţiale, având grad de pertinenţă nesigur sau instabil, pot fi activate în anumite contexte* şi suprimate în altele. Un alt caz de polisemie rezultă din tendinţa pe care o au inferenţele* implicite uzuale de a se lexicaliza în semnificaţi convenţionali, intrând astfel în concurenţă cu „sensul literal” din care ele provin (v. Figură).

A. Berrendonner – (*G.* D. S.)

Ponto-geniculo-occipital → Vis Posesiv

Ansamblu de unităţi lingvistice* care ţin de categorii gramaticale* diverse (adjectiv, determinant, pronume etc.) şi care redau relaţia semantică* de apartenenţă sau de posesiune.

În psiholingvistică*, continuând lucrările lui R. Brown, unii autori au emis ipoteza că anumite relaţii de posesiune ar fi exprimate de copil încă de la apariţia unor gramatici-pivot (între 18 luni şi doi ani); A. Karmilov-Smith a demonstrat, printre altele, că folosirea adecvată a determinanţilor posesivi (în opoziţie cu articolele definite) nu se stabileşte decât pe la 7 ani şi nu devine pe deplin eficace decât de la 9 ani.

J.-P. Bronckart (*G.* D. S.)

Posibil

Posibilul este ceea ce subiectul poate să prevadă sau să anticipe despre acţiunile sale reale sau despre gândirea sa în fiecare context particular. El oferă subiectului materialele care-i permit să-şi construiască operaţiile. Deschiderea spre posibil este, astfel, un proces important de creaţie cognitivă. Într-o primă etapă, posibilele sunt dependente direct de contextele care succedă acţiunii şi limitate de pseudonecesităţi pe care subiectul le atribuie realului. În a doua etapă, subiectul pune în relaţie logică posibilele produse, acestea devenind „coposibile”. Această activitate de stabilire a relaţiei ajunge la operaţiile de clasificare*, de seriere* etc. În ultima etapă, posibilul este dependent de operaţiile formale* la construirea cărora el a contribuit.

J.-J. Ducret (G. D. S.)

Posturală (Funcţie)

Ansamblu de activităţi orientate în acelaşi timp spre modelarea, formarea corpului propriu, şi spre contactul uman, coeziunea afectivă şi gestuală cu anturajul. Stimulată de sensibilităţile intero – proprioceptive* şi integrând automatismele de postură* prin mijlocirea

simţului echilibrului, ea se realizează în forma sa primară, la nivelul* stadiului emoţional* (O-9 luni sau 1 an), ca sistem al automatismului tonic şi afectiv. Rudimentele sunt reprezentate de reflexele de apărare şi de atitudine, de diversele forme ale contractilităţii tonice: spasme musculare, strigăte, gesturi impulsive. Sub influenţa anturajului, acest tip de motricitate se elaborează progresiv ca reacţii posturale şi afective diferenţiate: atitudini*, mimică*, expresir emoţionale; funcţia posturală pune în mişcare registrul activităţii proprioceptive sau proprioplastice* care transpune impresia organică internă în expresie afectivă şi socială. Ca funcţie* expresivă, ea este anterioară genetic şi este opusă funcţiei senzorio motorii*, ca funcţie de relaţie sau de realizare, stimulată de sensibilităţile exteroceptive* şi acţionând, la nivelul stadiului senzorio-motor (1 – 3 ani), registrul activităţii proprioceptive dirijat spre lumea obiectelor. În acelaşi timp, activitatea proprioplastică depăşeşte şi cadrul strict al automatismului tonic şi afectiv: postura este mobilizată în activitatea proiectivă, în simulare şi imitaţie, în acomodarea motorie şi mentală.

E. Jalley

(*G.* D. S.)

Postură

În sens fiziologic, postura reprezintă o suspendare dinamică, activă, a mişcării*, întreţinută de componenta tonică* a activităţii musculare. După H. Wallon, substratul ei funcţional este reprezentat de funcţia* tonico-posturală. În starea de dependenţă totală în care se află copilul la începutul psihogenezei. postura joacă, în primul rând, rolul unui mecanism de participare socială, fără să conţină expresiile specifice mimice sau emoţionale. În acelaşi timp, dincolo de funcţia expresivă orientată primitiv spre ambianţa umană, postura intervine şi în funcţiile de relaţie propriu-zise, adică în activitatea intenţională*, cu aspectul ei dublu: senzorio-motor* şi reprezentativ. Din acest punct

de vedere, mecanismele echilibrului postural, la om, controlează în primul rând poziţia şezândă, apoi pe cea în picioare şi intervin la nivelul* manipulării şi al gestului imitativ, ca sursă a reprezentării. Astfel, postura se află la originea conştiinţei*, în formele sale iniţial afective*, apoi obiective.

E. Jalley

(O. D.)

Potenţial de acţiune Depolarizare* explozivă a membranei*, legată de existenţa unor canale sodice şi potasice pe membrana axonală, a căror deschidere sau închidere depinde de voltaj. Viteza de conducţie, care poate varia între 0, 3 şi 120 m/s, este proporţională cu diametrul axonului*, depinzând şi de prezenţa sau absenţa mielinei. La nivelul neuronilor mielinizaţi, conducţia sare de la un nod Ranvier la altul, de unde şi denumirea de conducţie în salt. Clasic, informaţia sub formă de potenţiale de acţiune se propagă unidirecţional de la dendrite la axon. Propagarea este dirijată deoarece o porţiune a membranei depolarizate trebuie să revină la starea sa de bază pentru a permite din nou trecerea curentului; depolarizarea se propagă în direcţia în care nu există încă depolarizare şi este blocată în locul unde membrana începe să fie activă. Naşterea unui potenţial de acţiune se produce după legea tot sau nimic (proces digital): din momentul în care este atins un nivel de depolarizare, potenţialul dobândeşte imediat valoarea sa optimă şi se autopropagă ca atare. O fibră neuronală produce întotdeauna aceeaşi cantitate de curent care este în funcţie de rezistenţă, aceasta fiind în raport invers cu diametrul fibrei.

M. Le Moal

(*O.* D.)

Potenţial evocat

Schimbare a activităţii electrice a unui grup de neuroni*, ca răspuns la solicitarea unui organ senzorial

sau a căii specifice corespunzătoare. Potenţialele evocate înregistrate pe scalp nu se deosebesc de electroencefalograma* care constituie fondul permanent al înregistrării; pentru a le vizualiza sunt utilizate metode de mediere şi de extragere. Se disting potenţiale evocate primare şi secundare. Potenţialul evocat primar, foarte bine specificat ca localizare, se observă pe cortexul primar de recepţie a modalităţii aferente considerate. Având o latenţă foarte scurtă, el se compune dintr-o succesiune de unde pozitive şi negative cu o durată totală de mai multe zeci de milisecunde. El exprimă ansamblul de fenomene de depolarizare. urmat de hiperpolarizare în neuronii respectivi. Răspunsul evocat secundar este mai tardiv şi mai puţin bine localizat. Tehnicile moderne, bazate pe ordinator, de prelucrare a semnalelor electrice permit construirea unor cartografii ale potenţialelor evocate şi precizarea contribuţiei zonelor corticale şi a structurilor subcorticale în morfologia diferitelor unde ale potenţialelor evocate.”.

B. Soumireu-Mourat (O. D.)

Potenţializare

Facilitare a acţiunii unui prim agent asupra răspunsului indus de un al doilea agent. Această acţiune întăritoare a fost observată adesea în farmacologie. Termenul este folosit astăzi în special pentru denumirea procesului de Potenţializare de Lungă Durată (PLD). Acest fenomen neurofiziologic constă într-o activitate neuronală crescută şi prelungită (ore, respectiv zile), ca răspuns la un stimul-test izolat, după inducerea fenomenului printr-o stimulare repetitivă (care poate fi foarte scurtă) a aceleiaşi căi neuronale. PLD a fost observată mai întâi la nivelul circuitului hipocampic*, apoi reîntâlnită în creier, în special la nivel cortical. Ea este considerată indicele unei modificări a transmiterii sinaptice şi deci ca un model de plasticitate* sinaptică. Discuţiile actuale privesc natura mecanismelor subiacente, a modificărilor presinaptice (în

special creşterea eliberării de neuromediator*) sau postsinaptice (mai ales modificările numărului de receptori”). Pe de altă parte, legătura cu fenomenul de potenţializare posttetanică, cunoscut de mult timp. este încă insuficient precizată: acest fapt se caracterizează, în esenţă, prin natura stimulării declanşatoare (înaltă frecvenţă, sau stimulare tetanizantă) şi prin durata mai redusă a fenomenului (în minute), care se manifestă printr-o coborâre a pragului de răspuns la o stimulare aferentă. Importanţa fenomenului PLD rezultă din faptul că el ar putea fi însemnul marcajului sinapselor* într-o reţea* de neuroni şi să devină, astfel, manifestarea iniţială a unei plasticităţi de lungă durată reprezentând suportul neurobiologic al memoriei de lungă durată; în acest caz. memorarea ar consta în individualizarea unei reţele specifice de neuroni care rezultă dintr-un marcaj sinaptic sau dintr-o facilitare (de acces) * a căilor corespunzătoare unei informaţii date.

B. Soiimireu-Mourat

(O. D.)

Potomanie

Comportament obişnuit de ingestie excesivă de apă sau de alt lichid care să o înlocuiască, fără să existe o fiziopatologie renală, endocrină sau posthipofizară. O potomanie veche poate fi complicată de un diabet insipid funcţional şi, invers, un diabet insipid organic poate antrena, ca secundară, o potomanie.

Considerată, clasic, o tulburare instinctuală, potomania, care apare în genere la copil sau la adolescent, indică o regresie* spre stadiul cel mai precoce de alimentare, prima experienţă a trebuinţei la copilul mic fiind setea. Ea se încadrează în patologia psihosomatică.

B. Brusset

(O. D.)

Povestire

Tip de discurs* care rezultă din punerea în text* a

unei istorir printr-un act de naraţiune. Povestirea se deosebeşte de descriere* sau de argumentare*, chiar dacă nu există povestire fără descriere minimală şi chiar dacă o povestire poate servi ca argumentare. În ciuda diferenţelor evidente, povestirea istorică şi povestirea de ficţiune comportă o structură narativă comună care ne autorizează să considerăm povestirea ca un model omogen al punerii în text.

Pentru ca să existe povestire, trebuie reunite următoarele elemente: un actor constant (a), personaj central individual sau colectiv; predicate* p şi q care îl definesc pe A într-o situaţie iniţială, apoi într-o situaţie finală; o derulare temporală minimală care duce de la una la alta; o transformare a predicatelor p (iniţial) şi q (final) printr-un proces: o logică singulară în care ceea ce vine după apare ca fiind cauzat de (legea clasică a lui *post hoc, ergo propter hoc*); un sfârşit sub formă de morală, evaluare globală explicită sau urmând a fi dedusă de cititor.

Suprastructura* narativă este constituită din macropropoziţii care sunt în prezent diferit denumite: „rezumatul” sau „introducerea-prefaţă” care introduce facultativ povestirea şi, simetric, „finalul” (sau „coda”, uneori simplă morală dată în continuarea povestirii), „orientarea” sau „situaţia iniţială”, „complicaţia” sau elementul declanşator al povestirii, „acţiunea centrală” care rezultă din ea (descrierea acţiunilor adesea înlocuită printr-o simplă evaluare a situaţiei noi), „rezolvarea” care permite povestirii să se încheie cu o „situaţie finală”. Secvenţa narativă elementară corespunde decupajului oricărui proces în cinci momente: înainte, început, în timpul, sfârşit, după. Povestirea ca text narativ apare ca rezultat al combinaţiei secvenţelor* elementare…

J.-M. Adam

(N.C.)

Pozitiv într-o discriminare* condiţionată, se spune că

este pozitiv stimulul condiţionat* asociat de regulă cu cel necondiţionat*, spre deosebire de stimulul negativ care niciodată nu este întărit.

Întărire pozitivă: în terminologia condiţionării operante*, întărire* constând în prezentarea, după răspunsul operant, a unui stimul întăritor cu valoare apetitivă*, care antrenează o creştere a probabilităţii de emitere a răspunsului. Această procedură şi efectele ei caracteristice definesc una dintre cele patru mari categorii de contingenţe* de întărire.

M. Richelle

(G. D. S.)

Pozitivism

Termen folosit încă de C. Saint-Simon, apoi reluat de A. Comte. Pozitivismul lui A. Comte se prezintă ca o filosofie a ştiinţelor, al cărei obiect* este studiul aspectelor generale ale diferitelor ştiinţe. Din punct de vedere epistemologic, el valorizează numai tipul de certitudine oferit de ştiinţele experimentale. Mai mult, el exclude din metoda ştiinţifică orice cercetare a cauzelor*, în favoarea celei referitoare numai la relaţiile dintre fapte şi legile* acestora. Aceste concepţii sunt întâlnite la J.S. Mill, E. Littre, H. Spencer.

E. Renan, H. Taine şi în curentul denumit empirism logic.

A. Comte este unul dintre fondatorii sociologiei moderne, dar el respinge psihologia*, cel puţin sub forma ei de introspecţie. Pozitivismul ne plasează în faţa unei alternative: psihologul trebuie să manifeste încredere într-o obiectivitate contestabilă sau, dimpotrivă, să-şi pună sub semnul întrebării subiectul ştiinţei, şi cum?

E. Jalley

(G. D. S.)

Pozitivism logic → Empirism logic Poziţie

Acest termen a fost folosit înainte de 1934 de psihanalişti ca S. Freud şi M. Klein, pentru a indica locul

ocupat de un subiect într-o anumită problematică sau într-un anumit scenariu fantasmatic. Astfel, se vorbeşte de poziţia oedipiană directă sau inversă, de poziţia activă sau pasivă, masculină sau feminină, chiar de poziţia orală, anală etc. în 1934, M. Klein, constatând că stadiile* descrise de K. Abraham se amestecă până acolo încât copilul oscilează între unul şi altul, mai curând decât să treacă de la unul la altul, preferă să utilizeze sistematic termenul de poziţie pentru a desemna fazele* infantile ale dezvoltării*, dezvăluite de ea: poziţia paranoidă* şi poziţia depresivă. Această terminologie permite sublinierea faptului că problematicile corespunzătoare nu sunt niciodată depăşite şi că subiectul oscilează de la una la alta în cursul vieţii. În perspectiva kleiniană, cele două poziţii fundamentale se constituie prin asocierea dintre o situaţie anxiogenă tipică şi mecanismele de apărare* de asemenea tipice; în acest fel, poziţia paranoid-schizoidă se caracterizează prin utilizarea apărărilor schizoide pentru a lupta împotriva angoasei paranoide, iar poziţia depresivă, prin utilizarea mecanismelor de reparaţie* contra angoasei depresive.

J.-M. Petot

(O. D.)

Poziţie serială (Efect de ~) → Serie. Serial

Poziţională (Strategie) → Strategie Practica mentală

Condiţie de învăţare* care constă în evocarea mentală şi în mod repetat a realizării unei abilităţi motorii. Această practică antrenează progrese semnificative, mai ales atunci când este asociată cu practica fizică. Este eficace în special în cazul persoanelor foarte imaginative care îşi controlează bine imaginile mentale. Această învăţare poate rezulta dintr-o rafinare, la nivelul componentei cognitive, a abilităţilor motorii sau dintr-o integrare a *feed-back* – *urilor* provenite din contracţiile musculare infraliminare asociate cu evocarea* mentală a mişcării.

M. Durând (G. D. S.)

Practică negativă → Comportamentală (Terapie)

Prag

Valoare limită, într-un *continuum** fizic dat, sub care un stimul* nu este perceput (prag absolut*), sau valoare limită a unei diferenţe în raport cu un stimul sub care această diferenţă nu este percepută (prag diferenţial*). Determinarea acestor praguri senzoriale sau perceptive pentru diferitele modalităţi senzoriale şi pentru diferitele dimensiuni ale stimulilor este unul din obiectivele psihofizicii. Noţiunea de prag traduce faptul că receptorii organismelor vii nu sunt sensibili decât la anumite niveluri ale stimulării. Pentru unele modalităţi şi dimensiuni, ca vederea în culori şi percepţia înălţimilor tonale, spectrul sensibil este limitat atât ascendent, cât şi descendent, în aşa fel încât trebuie stabilit un prag inferior sau minim şi un prag superior sau maxim, acesta din urmă corespunzând valorii-limită peste care stimulul nu mai este perceptibil. O valoare corespunzătoare pragului este numită liminară (de la latinescul *limen*, prag); o valoare superioară pragului este numită supraliminară*, o valoare inferioară – infraliminară. termenul subliminar* fiind rezervat în general valorilor infraliminare foarte apropiate de prag. Pragul de durere* desemnează nu numai pragul sensibilităţii nociceptive*, ci şi trecerea la senzaţia dureroasă pe diferite dimensiuni ale stimulilor care se adresează altor modalităţi senzoriale, cum ar fi intensitatea stimulului auditiv sau termic.

Prin extensie, de la definiţia adoptată în psihofizică, termenul de prag se aplică în numeroase alte situaţii: în neurofiziologie, pragul de excitabilitate corespunde nivelului stimulării necesare pentru provocarea activităţii unui neuron*; în psihologia limbajului*, pragul de detectabilitate* sau de perceptibilitate corespunde nivelului sonor (sau raportului semnal/zgomot*) permiţând recunoaşterea stimulării auditive ca fiind constituită din

cuvinte, în timp ce pragul de inteligibilitate* corespunde nivelului de înţelegere. În situaţiile care pun în joc prezentarea* tahistoscopică* de elemente figurale sau verbale, se vorbeşte de un prag de identificare. În legătură cu duratele de prezentare care permit recunoaşterea formelor sau obiectelor, ca şi lectura cuvintelor sau enunţurilor.

M. Richelle (D.F.)

Prag absolut → Absolut

Prag de semnificaţie → Semnificaţie

Prag diferenţial → Diferenţial

Pragmatică lingvistică

Considerat ca un sistem de semne*, limbajul* aparţine domeniului semioticir şi trimite deci la altceva decât la el însuşi. Pe de o parte, el este în relaţie cu ceea ce, într-o formă simplă, denumim lume şi, pe de altă parte, cu cei care se servesc de el. Acest fapt l-a determinat pe C.W. Morris să diferenţieze trei dimensiuni, fiecare dintre ele putând deveni un domeniu specific de studiu: sintactica sau sintaxa*, adică ansamblul relaţiilor pe care obiectele-semne le întreţin între ele; semantica*, sau ansamblul relaţiilor între semne şi obiectele semnificate de ele; pragmatica, prin care se desemnează ansamblul relaţiilor între semne şi cei care le folosesc.

Pragmatica se referă deci la interlocutori care caută să acţioneze unii asupra altora prin mijlocirea discursului şi la situaţiile în care ei se găsesc. Plecând de la noţiunea de acte de vorbire*, J.L. Austin a relevat că fiecare dintre acestea are caracter triplu:

1. este un act locutoriu prin aceea că este vorbire;

2. este un act ilocutoriu* ce poate fi doar constatativ („dumneavoastră vorbiţi”), interogativ („vorbiţi?”) sau imperativ („vorbiţi!”). Ultimele două au caracter performativ. În sensul că locutorul* exercită o acţiune asupra partenerului său. În principiu, trebuie să se răspundă de fapt la o întrebare şi să se asculte de un

ordin;

3. În fine, este un act perlocutoriu, un fel de finalitate secundă. Prin ordinul dat cuiva să vorbească, se poate urmări punerea lui în încurcătură sau în valoare etc. Ilocutoriul prezintă un interes considerabil pentru evidenţierea dimensiunii sociale a limbajului. Anumite acte performante nu pot „funcţiona" decât dacă locutorul ocupă un loc specific în grup. Actul de vorbire „şedinţa este deschisă" nu deschide cu adevărat şedinţa decât dacă emană de la preşedinte.

După cum se vede, dimensiunea pragmatică este de natură să explice diferenţa între sensul* (literal) al unei expresii şi semnificaţia* sa în situaţie. A spune „este amiază" poate însemna că este timpul de plecare. Aceasta duce la punerea problemei de a şti dacă este posibil să fie studiată semantica (cel puţin cea a discursului) independent de orice pragmatică.

J.-B. Grize

(G. D. S.)

Pragmatică (Strategie) → Strategie Pragmatism

Doctrină filosofică dominantă în lumea anglo-saxonă la sfârşitul secolului al XIX-lea şi care are legături strânse cu utilitarismul. Conform acestei doctrine, introdusă de Charles S. Peirce în 1878, semnificaţia* unui concept* este dată de efectele sale practice; sensul conceptului soare, de exemplu, este deci căldura, lumina şi toate efectele cunoscute ale soarelui. Plecând de la această teorie a semnificaţiei, William James a construit în 1904 o concepţie a adevărului: adevărul unei propoziţii (în sens logic) constă în faptul că ea este utilă, că ea reuşeşte, că satisface. Adevărul se referă aici la funcţii practice şi la acţiune; funcţionalismul* s-a inspirat din această concepţie.

F. Parot

(*G.* D. S.)

Prăbuşire

Termenul englezesc *breakdown*, care nu are semnificaţie nosografică strictă, este cel mai adesea folosit pentru desemnarea depresiei nervoase (*nervous breakdown*). D. Winnicott i-a dat o definiţie mai precisă în cadrul unei teorii ale cărei afirmaţii principale sunt următoarele:

1. unii pacienţi, cărora le este frică de o prăbuşire nervoasă, se tem de fapt de prăbuşirea apărării" lor şi, în general, de prăbuşirea *elf*ului lor unitar";

2. prăbuşirea de care se tem a avut deja loc, din cauza unei carenţe a mediului înconjurător*, în cursul primei dezvoltări; s-a terminat după şi datorită organizării de noi sisteme de apărare care reprezintă apoi structura bolii pacientului;

3. această prăbuşire nu a fost simţită sau asumată cu adevărat;

4. revigorarea în transferul* acestor stă biciuni ale mediului înconjurător este singurul mijloc pentru analist ca să poată recunoaşte acest tip de suferinţă şi să poată aduce o interpretare utilă, care să sublinieze mai ales faptul că prăbuşirea a avut deja loc. r".

J *J.-M. Petot*

(D.S.)

Prădare

Termenul desemnează ansamblul de relaţii, referitoare la populaţii şi interindividuale, care leagă un prădător* de prada sa şi, în particular, ansamblul conduitelor specifice de căutare, detectare, capturare* şi consum*, ca şi comportamentele de veghe, camuflaj* şi fugă. Prin selecţie naturală, strategiile de prădare şi de antiprădare au ajuns la un grad ridicat de complexitate şi fineţe (v. Ecolocaţie). Prădarea este orientată în mod necesar asupra altei specii, ceea ce o deosebeşte de canibalism* care apare în situaţii speciale de competiţie socială şi sexuală sau în cazuri excepţionale de suprapopulaţie, deşi se cunoaşte cazul pescăruşilor care

obişnuiesc să consume ouăle şi puii vecinilor din colonie. Prădarea implică mâncarea prăzii, ceea ce o deosebeşte de parazitism*, care este o altă formă de exploatare a altor specii. Factrul motivaţional al prădării este în primul rând foamea. Factorii se modifică după un ritm circadian, iar activitatea prădătorului este sincronizată cu cea a prăzii. În perioada de reproducere, prădarea poate fi declanşată şi întreţinută de stimuli veniţi de la puii care trebuie hrăniţi. Intensitatea cerinţelor* puilor şi gradul lor de dezvoltare determină nu numai ritmul prădării, dar şi felul şi mărimea prăzilor.

— *J.-C. Ruwet*

(G. D. S.)

Prădător

Orice animal care se hrăneşte din pradă. Relaţiile dintre prădători şi prada lor sunt asimetrice (primii sunt ucigaşi şi consumatori, ceilalţi sunt cei mâncaţi) şi au dus la dezvoltarea strategiilor de prădare* şi a comportamentelor de apărare şi de fugă. a strategiilor antiprădătoare. Populaţiile de prădători ocupă poziţiile terminale în lanţurile alimentare (v. Ecosistem) şi ating densităţi şi biomase mult mai slabe decât cele ale prăzilor de care ele depind. Ambele populaţii se găsesc în echilibru dinamic: creşterea prăzii condiţionează pe cea a prădătorilor: creşterea acestora din urmă reduce abundenţa prăzii şi reuşitele capturărilor*, şi deci eficacitatea prădătorilor, fecunditatea lor. numărul de pui din cuib sau gestaţi; această creştere duce la emigrare şi impune o schimbare a naturii prăzii. Anumiţi prădători sunt strict specializaţi pentru capturarea unui singur tip de pradă: alţii sunt eclectici şi oportunişti. Populaţiile diferitelor specii de prădători se specializează unele în raport cu altele în privinţa modului de a căuta, de a captura şi a preferinţelor alimentare. În scopul de a exploata mai bine ansamblul populaţiilor de pradă (v. Nişă ecologică).

J.-C. RuM-et

(G. D. S.)

Prea nchetă → Anchetă Precizie

În testele* mentale sau psihomotorii ori în situaţiile experimentale, noţiunea de precizie se aplică unei performanţe* lipsite sau puţin afectate de erori. Când sarcina implică un instructaj* de rapiditate (implicit dacă timpul este limitat), precizia poate varia în raport invers cu viteza*; această relaţie nu este totuşi mei generală, nici simplă, precizia şi viteza putând fi legate, înainte de toate, de gradul de stăpânire a sarcinii. În studiul proceselor de atenţie* cu ajutorul aşa-ziselor proceduri de cercetare* vizuală, sarcinile de precizie sunt cele în care ansamblurile de stimuli care urmează să fie identificaţi sau localizaţi şi/sau de stimuli distractori sunt destul de mari pentru a expune subiectul la numeroase erori: ele sunt opuse sarcinilor cu timp de reacţie*, în care ansamblurile sunt mici şi generează puţine erori.

M. Richelle

(G. D. S.)

Precondiţie

Termen preferat celui englezesc de *requisii*, care denumeşte ceea ce este cu necesitate impus pentru o învăţare* nouă, pentru soluţionarea unei probleme sau pentru producerea unui efect. Deşi de evidentă necesitate, este rar întâlnit în învăţământ controlul sistematic al existenţei precondiţiei înainte de începerea unei învăţări importante. Această carenţă se explică, în parte, prin cunoştinţele lacunare în această privinţă. În ultimele decenii, cei care au conceput secvenţele învăţării programate* sau ale învăţării asistate de ordinator au denunţat această lacună, deoarece programele* bine construite implică o rubrică ce precizează de fiecare dată precondiţiile.

G. De Landsheere

(G. D. S.)

Precondiţionare

În procedurile pavloviene*, precondiţionarea senzorială, denumită şi condiţionare* senzoriosenzorială. constă în a asocia de un anumit număr de ori doi stimuli neutri*, înainte de asocierea unuia dintre ei numai cu stimulul necondiţionat*, pentru a observa apoi un răspuns condiţionat* la celălalt stimul, care totuşi nu a fost asociat niciodată cu stimulul necondiţionat. Fenomenul nu se reduce la o simplă generalizare* a stimulului, căci el se sprijină electiv pe stimulul care a făcut obiectul asocierii prealabile. Trebuie să o deosebim de condiţionarea secundară. În care transferul către un stimul neutru, care nu a fost niciodată asociat cu stimulul necondiţionat, se produce plecând de la un stimul condiţionat în prealabil. Spre deosebire de condiţionarea obişnuită, pe care creşterea numărului de asocieri o consolidează, precondiţionarea se stabileşte în mod optim după un număr limitat de asocieri. Formă de învăţare* perceptivă, care se realizează fără întărire*, precondiţionarea se apropie de învăţarea latentă* pusă în evidenţă în situaţiile de învăţare instrumentală.

M. Richelle (G. D. S.)

Preconştient

Sistem al aparatului psihic, în prima topică* a lui S. Freud, în opoziţie cu conştientul şi inconştientul. În a doua topică, înţeles adjectival, el califică unele conţinuturi care scapă conştiinţei fără a fi inconştiente în sens strict, care aparţin sistemului eului şi supraeului.

Conţinuturile şi operaţiile psihice ale sistemului preconştient, absente din câmpul actual al conştiinţei, sunt susceptibile de a se actualiza, contrar conţinuturilor inconştientului de care sunt separate prin cenzură. Ele sunt determinate de procese secundare* şi cuprind reprezentările cuvintelor şi lucrurilor.

În prezent, noi perspective asupra naturii şi funcţiilor sistemului preconştient* se degajă din numeroase direcţii

de cercetare: limbajul şi vorbirea, relaţia de obiect şi activitatea tranziţională*, ca şi anumite concepţii psihosomatice. Slăbiciunile sistemului psihic preconştient caracterizează unele moduri de organizare nonnevrotice, care reclamă intervenţii tehnice speciale în cura psihanalitică”.

B. Brussei (G. D. S.)

Predicat

În semantică* se consideră că, în genere, orice frază* se *bazează*, în ultimă analiză, pe o structură profundă compusă dintr-un pivot predicativ (sau predicat) şi dintr-unul sau mai multe argumente. În formularea „acest cântec irită Franţa întreagă”, „irită” este unitatea lexicală care corespunde predicatului, iar celelalte unităţi corespund argumentelor.

În silogistica aristotelică, propoziţiile* elementare sunt toate sub forma „S este P”: (1) „Cerul este albastru”. S este subiectul, P este predicatul şi *este*, copula. Subiectul („cerul”) este cel despre care se spune ceva, predicatul („albastru”) este ceea ce se spune despre subiect, şi copula („este”) marchează legătura între amândoi. Deci predicatul desemnează comprehensiunea* unui concept*, ceea ce pune o problemă, în propoziţia: (2) „Balenele sunt mamifere”, există două concepte: „a fi balenă” şi „a fi mamifer”, astfel că nimic nu împiedică formularea propoziţiei „anumite mamifere sunt balene”. Rezultă de aici că diferenţa între subiect şi predicat este de natură funcţională şi nu intrinsecă. Pe de altă parte, trebuie subliniat că atribuirea predicatului unui subiect poate fi afirmată sau negată: (3) „Cerul nu este albastru”. Relaţia dintre propoziţiile (1) şi (3) este de contradicţie*: dacă una este adevărată, cealaltă este falsă. Dar este posibil şi să considerăm predicatul, jionalbastru” şi dacă nu spus, cel puţin gândit: (4) „Cerul este nonalbastru”. În acest caz este vorba de o relaţie contrară care admite intermediari: cerul poate fi gri. Aceasta duce la

introducerea, printre noţiunile primare, a cuplurilor predicative de forma <albastru, nonalbastru>.

În logică, predicatul este un operator cu *n* locuri care, aplicat la *n* obiecte, dă naştere unei propoziţii. De exemplu, dacă.vi = cerul şi *a* = a fi albastru, a aplica pe à la xl, ceea ce se notează ari, dă propoziţia (1). Dacă *xl* = pământul „v3 = soarele şi *r* = a se învârti în jur, a aplica pe *r* la *xl* şi la *xi*, ceea ce se notează *rxix3*, dă propoziţia „Pământul se învârteşte în jurul soarelui”. Predicatului logic *a* îi corespunde o proprietate, iar lui r, o relaţie binară. Evident, este posibil să se vorbească şi despre relaţii n-are.

Logica predicatelor poate fi considerată ca una a propoziţiilor analizate. Luată ca un tot, propoziţia (2) este adevărată sau falsă, dar din moment ce „a fi balenă” şi „a fi mamifer” sunt explicitate, această propoziţie ţine de logica predicatelor. Ea este enunţată clar: „toate balenele sunt nişte mamifere”. Este o problemă de cuantificare* şi de asamblare de clase.

J.-B. Grize (G. D. S.)

Predispoziţie

În accepţia curentă, acest concept este destul de vag, incluzând în acelaşi timp rolul unui factor constituţional ereditar, cel al unor influenţe pre şi neonatale, cel al maturizării” organice şi nervoase, cel al condiţiilor istorice primare din mica copilărie, în modelul său de serii complementare, cunoscut sub denumirea de ecuaţie etiologică, S. Freud concepe predispoziţia ca punct nodal al proceselor de fixaţie*, ca alcătuită din constituţia sexuală congenitală, din experienţele infantile precoce, ca şi din anumite antecedente transgeneraţionale. Luată ca atare, constituţia sexuală rezultă din diferenţele individuale privind dezvoltarea* zonelor erogene şi a surselor indirecte ale excitaţier sexuale, dar şi funcţionarea unor mecanisme de refulare* şi de sublimare.

În psihologia experimentală, termenul de

predispoziţie poate desemna o orientare, indusă experimental sau datorată unor factori străini de situaţia experimentală, de a percepe, de a înţelege sau de a acţiona într-un anumit fel, de exemplu în prezenţa unei informaţii ambigue.

Expresia predispoziţie de învăţare trimite, în genere, la constrângerile specifice* care definesc limitele învăţărilor* posibile pentru un organism, cu referire atât la forma, cât şi la nivelul lor de complexitate.

E. Jalley şi *M. Richelle* (*O.* D.)

Predispoziţie → Constituţie *Preferendum* – * Ecologie Preformism → Ineism

Pregătire psihologică

Ansamblu de procedee al căror obiectiv este acela de a institui o stare psihologică favorabilă realizării unei performanţe* maximale cu prilejul unei competiţii. Ele sunt supraadăugate procedurilor de antrenament* de bază şi au funcţii de scurtă sau de lungă durată: reglare* a motivaţiei şi a stresului înaintea competiţiei, adaptare a nivelului de activare şi utilizare a resurselor atenţiei în timpul probei, reglare a reacţiilor emoţionale care apar după rezultat etc. Aceste procedee utilizate de antrenor sau psiholog merg de la tehnici clasice ale psihologiei clinice la practici mai individualizate şi empirice.

M. Durând (*G.* D. S.)

Pregătitoare (Clasă) Clasă pregătitoare

Pregenital

Constatarea plăcerilor de ordin sexual produse de gură sau anus l-a determinat pe

S. Freud să considere că aceste organe funcţionează ca zone erogene* înaintea organelor genitale şi să interpreteze manifestările de oralitate sau analitate la adolescent sau adult ca fixaţir sau regresii spre perioadele infantile ale dezvoltării individuale. Luarea în consideraţie a caracterului sexual al acestor forme de erotism oral*, anal* şi uretral* i-a determinat pe psihanalişti să lărgească

definiţia sexualităţii.

K. Abraham şi M. Klein au relevat că etapele pregenitale ale dezvoltării" psihosexualităţii se caracterizează, spre deosebire de etapa genitală ulterioară, prin predominarea ambivalenţer şi sadismului.

J.-M. Petot (O. D.)

Pregnanţă

Termen calchiat pe germanul *Prägnanz*, introdus în vocabularul psihologic de Şcoala gestaltistă. El desemnează proprietatea unei configuraţir de a se impune percepţiei cu forţă şi stabilitate, prin mijlocirea caracteristicilor legate de legile percepţiei: formă* bună, raport figură-fond*, simetrie etc. Prin extensie, se face uneori uz de termen sau de adjectivul pregnant cu referire la ceva ce iese în evidenţă şi se impune spiritului. w".

M. Richelle

(O.D)

Prehensiune

Activitate motorie de prindere care poate fi făcută cu gura şi cu membrele. Prinderea unui obiect constituie un moment important în evoluţia copilului: el descoperă lumea prin manipulare. Nou-născutul reuşeşte să-şi pună degetul în gură. Spre sfârşitul lunii a patra apare motricitatea* intenţionată: copilul apucă ceea ce vede. Coordonarea oculomotorie ajunge la nivel de activitate instrumentală care localizează obiectul în raport cu propriul corp: obiectele şi mişcările oferă ocazia plăcerii acţiunii. Acestea sunt premisele conştiinţei de sine şi constituirea zonei intermediare care separă subiectivul de obiectiv (D. Winnicott). Dezvoltarea ulterioară a prehensiunii este un exemplu de trecere de la motricitatea reflexă şi automată, orientată de stimulările externe, la motricitatea voluntară, dominată de reprezentarea internă a scopului şi de un program al mijloacelor. Studiul meseriilor denumite „manuale", analiza muncii, a învăţărilor motorii şi a reprezentărilor sarcinii sunt, la

adult, exemple de aplicare a acestei diferenţieri, realizată iniţial la copil.

R. u orori (G. D. S.)

Preistorie

Perioadă a evoluţiei speciei umane, care a precedat perioada istorică al cărei debut include inventarea scrisului şi apariţia documentelor pe care acesta le-a permis.

Ştiinţă care urmăreşte să reconstituie etapele evolutive ale omului în cursul acestei perioade, pornind de la urme materiale (oseminte, unelte, vestigii de habitat, desene rupestre etc.) pe care el le-a lăsat. Mai ales datorită progreselor pe care le cunoaşte începând cu anii 1950, preistoria prezintă tot mai mult interes, din perspectivă pluridisciplinară, pentru diferite ramuri ale psihologiei preocupate de specificul uman în raport cu speciile animale şi în condiţiile de apariţie a limbajului*, a raţionamentului*, a construcţiei şi manipulării uneltelor*, a expresiei artistice. Psihologia cognitivă*, psiholingvistica*, psihologia comparată mai ales, converg spre o nouă disciplină de graniţă, denumită paleopsihologie. Ea se bazează pe ipoteza unei strânse legături între caracteristicile comportamentale şi cognitive, pe de o parte, şi caracteristicile anatomofiziologice de-a lungul procesului de hominizare*, pe de altă parte, pe care o ilustrează opiniile lui A. Leroi-Gourhan privitoare la ceea ce el numeşte paleontologie funcţională. Apariţia locomoţier bipede, probabil cu 10 milioane de ani înaintea erei noastre, a antrenat o redistribuire progresivă a funcţiilor* la nivelul celor doi poli ai câmpului anterior de relaţie: un membru anterior specializat în gestul* tehnic, un chip strâns legat de o dezvoltare cerebrală importantă, care a preluat funcţia de comunicare. Unealta pentru mână şi limbajul pentru chip sunt cei doi poli ai aceluiaşi dispozitiv, expresia aceleiaşi proprietăţi umane, în măsura în care ele sunt neurologic legate în emisfera stângă.

E. Jalley şi *M. Richelle* (*G.* D. S.)

Prejudecată

Termenul prejudecată, care desemnează la origine orice judecată *a priori* (favorabilă sau nefavorabilă) faţă de altul, califică în mod obişnuit atitudinile* negative faţă de un grup particular.

Studiul prejudecăţilor a fost abordat în primul rând din punct de vedere sociocultural (prejudecăţile ar fi rezultatul învăţării sociale*) sau psihodinamic (după

T. W. Adorno, etnocentrismul ar face pereche cu personalitatea autoritară*). De atunci, accentul a fost pus mai mult pe componentele cognitive: prejudecăţile ar fi produsul unui proces de stereotipie numit de asimilare*, care constă în accentuarea asemănărilor percepute între obiecte aparţinând aceleiaşi categorii.

F. Askevis-Leherpeux (G. D. S.)

Prejudiciu

În sens general, prejudiciul este orice atingere adusă dreptului şi intereselor altuia.

Analiza acestei noţiuni cere să se distingă: autorul, cel care comite nedreptatea nerespectând drepturile altuia: efectul direct al unui act care produce o pierdere materială şi cauzează o pagubă: efectul indirect al unui prejudiciu care antrenează un detriment şi nerespectarea unei convenţii juridice care creează o lezare.

J. *Selosse*

(G. D. S.)

Prelogic

Noţiunea de prelogic nu are sens decât în cadrul teoriei dezvoltării" inteligenţei*, aşa cum a fost concepută de J. Piaget. Practic, ea este identică cu cea de infralogic, în sensul că este subiacentă stadiului pur logic, şi că îl pregăteşte. Este vorba de două cazuri ale unei etape care conduce spre operaţiile ipotetico-deductive. Copilul ajunge la conservarea* obiectelor individuale, dar nu stăpâneşte încă clasele* de care obiectele aparţin. Ne aflăm în

prezenţa unei construcţii intelectuale promiţătoare, dar incomplete. Dacă situăm prelogica în cadrul filiaţiei structurilor*, ne aflăm înaintea grupărilor* ce ţin de operaţiile concrete*, precum şi a grupurilor* de natură ipotetico-deductivă. Este vorba de manipularea de operaţii, desigur interiorizate, dar nu încă de o reflectare asupra acestora, deci de o atitudine cu adevărat reflexivă.

J.-B. Grize (G. D. S.)

Prematur

Fiinţă vie născută înainte de termenul corespunzător speciei sale. dar a cărei dezvoltare* morfologică este încheiată. La om. este deci prematur orice copil născut înainte de termenul normal al graviditătţii; aprecierea acestui termen fiind uneori dificilă, se consideră în general că un copil este prematur dacă greutatea lui la naştere este mai mică de 2, 5 kg. Anumite studii arată că prematuraţia poate avea sechele grave la cel puţin un sfert dintre subiecţi (encefalopatie, convulsii, retardare. tulburări caracteriale).

Conduită prematură. Conduită emisă în absenţa condiţiilor anatomofiziologice sau cognitive care-i permit realizarea funcţională completă (ex. jocurile sexuale ale copiilor mici).

F *J.-P. Bronckart*

(O. D.)

Prematurizare

Termen folosit de către unii autori pentru a desemna, printr-un fel de generalizare a noţiunii de neotenie*, nerealizarea esenţială a personalităţii umane, care antrenează fragilitatea juvenilă prelungită, corelativă cu plasticitatea sa.

M. Richelle

(G. D. S.)

Preocupare maternă primară D. Winnicott denumeşte astfel starea psihică suficient de bună* în care se află mama spre sfârşitul sarcinii şi în cursul săptămânilor de

lăuzie. Este o „maladie normală”, care dispare spontan. Mamele şi-o amintesc cu greu după ce au depăşit-o. Această stare tranzitorie se caracterizează printr-o hipersensibilitate care-i permite mamei să se adapteze cu delicateţe şi sensibilitate la primele trebuinţe ale copilului mic. Condiţia preocupării materne primare constă în identificarea* mamei cu copilul, ceea ce-i permite mamei să-i ofere copilului un „mediu iniţial de calitate bună”, indispensabil pentru începutul dezvoltării.ve//—ului nou-născutului, mai ales pentru formarea unui „sentiment continuu al existenţei”.

J.-M. Petot (O. D.)

Preoedipian

Adjectiv care califică perioada de dezvoltare psihosexuală anterioară constituirii organizării oedipiene. Spre deosebire de noţiunea de pregenitalitate care se referă la tipul de activitate sexuală, acest termen desemnează modul prevalent al relaţiei de obiect. În 1931, S. Freud l-a descris la femeie, ca o perioadă prealabilă a dezvoltării în care predomină dimensiunea inversată a complexului Oedip, ea caracterizându-se, la ambele sexe, prin ataşamentul de mamă, relaţia dual ă, predominanţa opoziţiei activitate-pasivitate.

Teoria kleiniană a complexului Oedip* arhaic pare să ridice problema acestei noţiuni, dar i s-au adus obiecţii, considerându-se că este preferabil să se vorbească de stadiul precoce al complexului Oedip, sau de triunghiul preoedipian, în măsura în care tatăl nu este prezent ca rival şi nici ca instanţă interdictivă, ci mai curând ca falus* posedat de mamă sau ca obiect al dorinţei sale.”.

B. *Brusset* (*O*. D.)

Preoperaţie

Termen folosit de J. Piaget pentru a denumi prestructurile caracteristice gândirii preoperatorii. În prima perioadă a studiului său, J. Piaget a pus accentul mai ales pe diferitele forme de precauzalitate, de la 2 la 8 ani:

finalism*, artificialism, animism*, conduite magico-fenomeniste. Preconceptul, simbolul* ludic şi transducţia (2 – 4 ani) constituie primele forme organizate de gândire reprezentativă. Preinferenţele sunt (de la 4 ani) formaţii intermediare între structurile* perceptive şi cele operatorii. De la aceeaşi vârstă apar preclasele: colecţii figurale*, apoi nonfigurale (între 5 şi 7 ani), prerelaţiile şi prenumerele. Ulterior, J. Piaget descrie, între 5, 6 şi 7 sau 8 ani, funcţiile constituante sau covariaţii calitative binare, cu structură asemănătoare gândirii prin perechr studiate de H. Wallon. În relaţie cu acestea apar identităţile* calitative referitoare în special la reprezentarea corpului. De asemenea, sunt descrise abstracţia* pseudoempirică, prenecesităţile şi pseudonecesităţile. Structurile gândirii preoperatorii se învecinează cu structurile perceptuale şi se caracterizează prin instabilitatea elementelor lor.

E. Jalley

(G. D. S.)

Preponderenţă

Predominanţă, întâietate, prevalentă a unei funcţii mentale asupra alteia, a unui tip de proces psihic asupra altuia. În modelul său de alternare între stadii centripete subiective şi stadii centrifuge obiective.

H. Wallon înfăţişează o succesiune de preponderenţe funcţionale ale afectivităţii asupra inteligenţei şi viceversa. Acest mecanism depinde de cel al alternanţei funcţionale, legat de maturizarea* centrilor nervoşi, şi se subordonează el însuşi celui de integrare* funcţională, în care se exprimă rolul mediului social. Într-o perspectivă personală, A. Gesell utilizează şi el acest principiu al preponderenţei funcţionale. Şi totuşi anumite stadii se caracterizează prin prevalenta temporară a acomodării; în sfârşit, modelul piagetian al paralelismului comportă o preponderenţă de fapt a structurii conduitelor, generată de inteligenţă, asupra energeticii lor, a cărei sursă este afectivitatea.

E. Jalley

(G. D. S.)

Prepsihoză

Desemnează o stare psihologică a copilului, care prezintă riscul de a evolua spre psihoză. Aspectul clinic este polimorf şi înşelător. Caracteristicile clinice asociază o angoasă* intensă, care corespunde eşecului proceselor de individualizare, de interiorizare* şi de identificare*, unei vieţi libidinale şi afective puţin organizate, unor tendinţe agresive intense şi unei activităţi imaginare incoerente şi dure. Aceste elemente corespund unei absenţe a legăturii dintre pulsiunile agresive şi libidinale, concomitentă cu parvenirea la relaţia de obiect* total. Copilul rămâne tributar unui clivaj* al obiectelor, bune sau rele, fără posibilitatea unei ambivalenţe. Totuşi, spre deosebire de psihoză, aceste trăsături nu se extind la nivelul întregii personalităţi*, care menţine o adaptare* relativă de suprafaţă cu rămâneri în urmă în învăţare, ceea ce contrastează cu performanţele în alte sectoare. Unii consideră prepsihoză ca o preorganizare instabilă, alţii ca o organizare destul de stabilă şi specifică, iar alţii văd aceste stări ca apropiate de cele numite *bordeline* sau stări-limită. Toţi sunt de acord în ceea ce priveşte interesul pentru abordarea terapeutică analitică a stărilor prepsihotice.

A. Braconnier (G. D. S.)

Presbiofrenie → Demenţă senilă

Prezbiţie – Acomodare vizuală

Prestanţă (Funcţie de ~)

În vocabularul lui H. Wallon, denumeşte schimbările de atitudini produse la subiect de impresia că el este privit. Aceste conduite* sunt obişnuite la copilul mic, dar şi la cel înapoiat şi chiar la animal. Mecanismul lor constă într-un reflex* postural* foarte primitiv, o stare de vigilenţă stimulată de prezenţa celuilalt. Spre vârsta de 3 ani la copilul normal, ele conduc la atitudini afective mai diversificate, ruşine, pudoare, timiditate.

E. Jalley (G. D. S.)

Presupoziţie

Această noţiune de origine logică serveşte la descrierea tuturor elementelor de conţinut care. deşi semnificate de un enunţ, se află în afara actului de limbaj* care este îndeplinit. Ele se disting, în special prin invariantă atunci când fraza este transpusă în formă negativă sau interogativă: (1) „regele Franţei este chel” şi (2) „regele Franţei nu este chel”, ambele presupunând (3). Franţa are un rege”. Contrar implicitelor* inferenţiale, suspendate în anumite contexte*, presupoziţiile sunt permanente, astfel încât în ele se pot observa condiţii de apropiere semantică*: folosirea enunţului (1) şi (2) nu este potrivită decât dacă informaţia* (3) face parte din cunoştinţe publice validate anterior şi acceptate de interlocutori. O. Ducrot a propus tratarea presupoziţiilor ca fenomene de polifonie.

A. Berrendonner

(G. D. S.)

Presupuneri de bază

Concept propus de W. Bion (1961) pentru a caracteriza diferite conţinuturi posibile ale mentalităţii de grup. Este vorba de emoţii intense, de origine primitivă, care joacă un rol fundamental în organizarea grupului. În realizarea sarcinii sale şi în satisfacerea dorinţelor membrilor. Presupunerile de bază (PB) sunt inconştiente şi subordonate procesului primar; ele exprimă fantasme inconştiente şi sunt utilizate în grup drept tehnici magice destinate tratării dificultăţilor sale, în special pentru evitarea frustraţiei inerente învăţării prin experienţă. PB-urile sunt reacţii grupale de apărare contra angoaselor psihotice reactivate prin regresia impusă individului în situaţia de grup.

Există trei presupuneri de bază, care delimitează trei stări emoţionale specifice: ele nu coexistă niciodată, ele alternează şi se menţin pe o anumită perioadă de timp.

După dependenţa PB, convingerea este impusă grupului ca reunit pentru a primi un obiect extern (ghid, maestru, terapeut, idee) de care depinde în mod absolut securitatea lui şi satisfacerea tuturor trebuinţelor şi dorinţelor fiecăruia. În PB de atac-fugă, grupul este convins că există un obiect exterior rău, întruchipat de un duşman (un membru din grup, terapeutul, boala) care trebuie atacat (distrus) sau gonit (evitat); grupul care funcţionează după această aserţiune de bază îşi găseşte un *leader* printre personalităţile paranoide apte să alimenteze această fantasmă. Cuplajul PB este susţinut de fantasma colectivă că o fiinţă sau un eveniment va rezolva toate trebuinţele grupului; speranţa mesianică îşi are locul într-un cuplu în care copilul, încă neconceput, va salva grupul de sentimentele de ură, de distrugere sau de disperare. *Basic assumption* a fost tradus în franceză prin „ipoteză de bază”.”.

R. Kaes

(G. D. S.)

BION W. R... *Experiences în Groups and Other Papers*. Tavistock. Londra. Traducere (1965): *Reclierches sur les petits groupes* (trad. E.-L. Herbert), PUF, Paris.

Prevenire

Termen polisemie care capătă sens numai în raport cu un cadru teoretic de intervenţii variabile după natura problemei tratate. A preveni înseamnă a acţiona în sensul scăderii probabilităţii de apariţie a unui eveniment şi al limitării consecinţelor sale umane şi sociale. În funcţie de natura acestui eveniment, acţiunea preventivă poate fi situată în diferite momente ale evoluţiei sale: fie intervenind asupra incidenţei, în amonte de manifestarea sa; fie căutând să i se diminueze prevalenta şi să i se reducă durata; fie limitând efectele răspândirii sale pe un teritoriu sau într-o populaţie. Prevenirea concepută ca act protector se poate sprijini îndeosebi pe acţiuni de promovare a atitudinilor şi a practicilor de natură tehnică

şi socială care preconizează paradigme noi de adaptare. De exemplu, în domeniul sanitar, cercetările epidemiologice şi ergonomice au relevat importanţa factorilor de risc, a căror existenţă modifică probabilitatea de apariţie pentru o anumită stare de sănătate. Aceste rezultate, care precizează incidenţa unui factor cauzal, au consecinţe preventive.

Prevenire socială. Prevenirea socială diferenţiază trei niveluri graduale de intervenţie: prevenirea primară vizează reducerea proporţiei de incidenţă a tulburărilor psihosociale la o populaţie dată, încercându-se diminuarea probabilităţii apariţiei acestora, printr-o acţiune asupra mediului înconjurător, situaţiilor, resurselor indivizilor, printr-o strategie a acţiunilor ecologice proactive. Prevenirea secundară vizează reducerea cazurilor de tulburări şi disfuncţii la o populaţie localizată. Ea intervine prin depistarea şi identificarea precoce şi creează un dispozitiv de acţiuni pentru reducerea duratei perturbărilor şi a răspândirii acestora. Este deci un demers reactiv. Prevenirea terţiară cuprinde toate actele destinate să diminueze prevalenta tulburărilor cronice sau a recidivelor la o populaţie vizată şi să reducă efectele dezordinilor şi disfuncţiilor prin măsuri de readaptare.

J. Selosse (G. D. S.)

Prevenit

Termen juridic ce se aplică oricărei persoane care compare în faţa unui tribunal penal ca urmare a faptelor sale reprehensibile.

J. Selosse (G. D. S.)

a face faţă).

Previziune

Anticipare fondată pe cantitatea de informaţie* de care dispune un subiect la un moment dat pentru a aprecia mersul evenimentelor. În termeni comportamentali, situaţiile previzibile sunt, de obicei, preferate situaţiilor imprevizibile sau incerte. Au fost formulate diferite teorii

pentru a explica acest fenomen: a fi capabil să prevezi ce se va întâmpla permite pregătirea pentru acţiune*, reducerea incertitudinii*, restrângerea pericolului la o perioadă limitată de timp sau măcar atenuarea efectelor surpriză. La om, lucrurile nu sunt atât de simple şi se pot distinge două categorii de persoane, cele care caută informaţia şi cele care, dimpotrivă, preferă să nu o cunoască. Din punct de vedere fiziologic, efectele previziunii nu sunt întotdeauna benefice şi activarea* poate fi mai importantă, mai puţin importantă sau identică cu cea observată în absenţa informaţiei. De obicei, aceste contradicţii sunt explicate prin interacţiunea dintre predicţia şi controlul* psihobiologic (la nimic nu ajută să fie prevăzut un eveniment cu totul nociv dacă nu este posibil controlul) şi necesităţile pregătirii pentru acţiune (a prevedea permite centralizarea resurselor disponibile pentru

R. Dantzer
(G. D. S.)

Prezentare în psihologia experimentală, acţiunea de a prezenta unui subiect stimulul* sau stimulii la care trebuie să răspundă sau informaţia* pe care el trebuie să o trateze. Ea variază după natura datelor prezentate şi metoda particulară utilizată. Astfel, un stimul poate fi prezentat în mod periodic sau neregulat; în măsurarea pragului diferenţial*, prezentarea stimulului etalon* şi a stimulului de comparaţie* ar putea fi simultană sau succesivă (ultima implicând o eroare* de poziţie temporală). În prezentarea lateralizată, stimulul este dat pe o singură parte a corpului (de ex., în palparea cu mâna pentru identificarea obiectului). Şi datele verbale pot face obiectul unei prezentări orale sau scrise; datele vizuale sunt prezentate la tahistoscop.

În etologie. termenul este folosit uneori pentru a denumi conduitele de paradă* sau de invitaţie* sexuală, în care animalul expune către unul sau mai mulţi congeneri

trăsături morfologice, atitudini*, mişcări sau producţii sonore, care traduc rolul său într-o interacţiune socială.

M. Richelle (G. D. S.)

Prietenie

Preferinţă durabilă, în principiu neerotizată. pe care o au două persoane una pentru alta. Literatura oferă exemple celebre: Montaigne şi La Boetie (… pentru că era el, pentru că eram eu"), S. Freud şi W. Fliess. Prietenia este întâlnirea intimă a unor singularităţi: ea implică în acelaşi timp identificarea* (ca o transformare după un model exterior) şi empatia*, capacitatea de a se face ecoul afectelor* şi fantasmelor* celuilalt. Problema este de a se şti dacă sublimarea* şi homosexualitatea* latente sunt necesare pentru a înţelege o relaţie care se afirmă, cel puţin în mod conştient, ca neţinând de nicio lege şi neavând nicio legătură cu instinctul.

C. *Prévost* (S. D.)

Primar

Calificã, în psihanaliză, anumite tipuri de procese, de mecanisme de apărare*, de obiecte, de identificare*, de idealizare* sau moduri de organizare: isterie primară, analitate primară etc. Implicaţiile temporale şi genetice ale acestei desemnări a unui nivel de funcţionare şi de organizare intra-psihică duc la echivalarea noţiunilor de primar, precoce şi profund.

În multe utilizări actuale, există tendinţa ca acest termen să indice ireprezentabilul său, cel puţin, ceea ce nu poate fi memorat în cura psihanalitică, ci numai reconstruit din perspectiva genetică, cea referitoare la dezvoltarea* psihică iniţială.

Contrar traducerilor anterioare ale lui S. Freud, care folosesc adjectivul primar, primordial sau primitiv pentru cuvintele germane care încep cu prefixul *Ur*, I. Laplanche şi J.-B. Ponialis au propus să fie desemnate ca „originare" anumite noţiuni, de exemplu fantasme originare, scenă originară, refulare originară.

Pentru S. Freud. procesele primare se opun proceselor secundare* şi se articulează dialectic cu ele în funcţie de două principii ale desfăşurării evenimentelor psihice: principiul plăcerii*, care tinde spre eliberarea totală a *libido* – ul*ui* pe căile cele mai scurte, deplasarea* şi condensarea* (de unde supradeterminarea* simptomului nevrotic), care caracterizează sistemul inconştient al primei topici. Energia psihică tinde să reinvestească masiv reprezentările legate de trăirile de satisfacere* constitutive ale dorinţei, de unde tendinţa de împlinire halucinatorie a identităţii de percepţie prin vis*, şi prin actul psihic inconştient al juisării endopsihice.

Procesele primare, împreună cu imaginea figurală, explică punerea în scenă simbolică a visului, dar şi a logicii cuvintelor de spirit*, a lapsusurilor* şi simptomelor nevrotice. În a doua topică, procesele primare caracterizează modul de funcţionare a sinelui.

Procesele primare constituie o primă elaborare a moţiunilor pulsionale şi a excitaţiilor care solicită funcţionarea aparatului psihic, între care activitatea de legare* a sexualităţii psihice şi de dezlegare* a pulsiunii de moarte. Gândirea psihanalitică asupra structurilor nonnevrotice a dus la postularea existenţei unor inscripţii psihice anterioare reprezentărilor conduse de procesele primare (putând corespunde cu ceea ce S. Freud a descris ca reprezentare psihică a pulsiunii, dincolo de diferenţierea afectului şi reprezentării). În acest fel J. Lacan şi-a închegat teoria semnificantului şi mai târziu s-au descris pictograma, semnificanţii de demarcaţie şi semnificanţii formali. De asemenea, prin referire la modelul freudian al nevrozei actuale*, au fost adăugate anumite organizări psihosomatice* la carenţele aparatului psihic în activitatea de legare pe care o presupun procesele primare ale inconştientului.

B. Brusset (O. D.)

Primatologie

Domeniu de cercetare care are ca obiect studierea ordinului primatelor*; el apelează la un ansamblu vast de discipline ştiinţifice, în care etologia şi psihologia îşi au locul alături de anatomie, genetică, fiziologie etc. La primate, animale cu mâna apucătoare regrupate în patru subordine (tarsiene, lemuriene, simiene şi hominiene), culminează tendinţa cerebralizării, caracteristică evolutivă majoră a mamiferelor. Această particularitate, ale cărei implicaţii evolutive sunt evidente, explică în parte interesul deosebit pe care-l suscită primatele în ştiinţele comportamentului şi în neuroştiinţe. În cadrul primelor, ele au constituit obiectul a două tipuri de abordări. Studiile ecoetologice*, ca cele ale lui

D. Fossey despre gorile, au ca scop să definească sistemele sociale şi de adaptare* ale unor specii diferite observate în mediul lor natural, ca şi ontogeneza* socială şi cognitivă* a membrilor lor. Pe de altă parte, lucrările de laborator au profitat de proximitatea zoologică cu omul pentru a explora caracteristicile şi capacităţile psihologice ale maimuţelor, superioare şi inferioare, aşa cum a procedat W. Kohler în cercetările sale despre inteligenţa* practică a cimpanzeilor; iar aceasta pentru a propune eventual, dintr-o perspectivă comparativă, modele* animale deosebit de pertinente, ca în experienţele lui H. Harlow referitoare la geneza ataşamentului la macac; sau încă. pentru a accentua cu mai mare precizie linia de demarcaţie care defineşte trăsăturile caracteristice ale speciei umane, preocupare centrală în încercările experimentale de a inculca limbajul la maimuţele mari, ilustrate după jumătatea anilor 1960 prin lucrările lui Gardner, D. Premack, D.M. Rumbaugh, S. Terrace. Folosirea frecventă a primatelor în toate domeniile biologiei, şi în special în cercetările medicale, ridică serios problema conservării constantei*).

speciilor respective; astfel, primatologia a devenit o ramură esenţială, special consacrată conservării

organismelor care constituie obiectul său, ramură în care abordările comportamentale ocupă un loc important.

R. Campan (G. D. S.)

Primire

Primul moment al unui demers intersubiectiv destinat să stabilească o dinamică a relaţiilor dintre o persoană şi un intervenient. Centrele de primire sunt organizate pentru a admite de urgenţă sau pe moment subiecţi în criză*, în pericol* sau în dificultate şi a le oferi un sprijin, o orientare sau un sfat. De calitatea interviului practicat cu ocazia unei situaţii de primire depinde emiterea unei cereri prealabile de însoţire a subiectului. Structura actului de primire oferă un cadru de intersectare transdisciplinară favorabil unui demers terapeutic.

J. Selosse (S. D.)

Primitivă (Scenă) → Scenă originară

Principiul de economie → Economie

Principiu de fertilitate maximală → Economie

Principiu identităţii → Identitate Principiul Nirvāṇa

Termen preluat de S. Freud în 1920 de la psihanalista britanică B. Lovv, pentru a desemna principiul fundamental al funcţionării aparatului psihic care constă în a reduce la zero nivelul său general de excitaţie. Această inovaţie terminologică s-a impus datorită faptului că S. Freud nu diferenţiase până atunci principiul constanţei propriu-zise (tendinţa spre menţinerea unui nivel optim al cantităţii de excitaţie) de principiul mai vechi care tinde să reducă la zero, sau cel puţin la minimum, suma globală a excitaţiilor. În funcţionarea guvernată de principiul constanţei, orice modificare bruscă a nivelului de excitaţie ar trebui să fie neplăcută, indiferent de sensul ei. În funcţionarea guvernată de principiul Nirvāṇa, orice creştere de excitaţie ar trebui să fie neplăcută şi orice diminuare, plăcută. S. Freud însuşi a remarcat faptul că principiul Nirvāṇa este. În mod paradoxal, fundamentul energetic al formei extreme a principiului plăcerir şi, în acelaşi timp, expresia

cea mai radicală a pulsiunii de moarte*…”

J.-M. Pelot (O. D.)

Principiul plăcerii

Principiul plăcerii (sau al neplăcerii sau principiul plăcerii – neplăcerii) este, după S. Freud, unul dintre cele două principii ale desfăşurării evenimentelor psihice. El este enunţat astfel: procesele psihice inconştiente tind spre obţinerea plăcerii: activitatea psihică evită operaţiile care pot produce neplăcerea. S. Freud îl opune principiului realităţii*, care predomină în sistemul preconştient-conştient. Principiul plăceri Mieplăcerii nu se modifică în formularea lui. dar capătă semnificaţii foarte diferite după cum este definită neplăcerea, ca o creştere a tensiunii (conform principiului Nirvāṇa*) sau ca variaţie bruscă a nivelului energetic (conform principiului

J.-M. Petot (O. D.)

Principiul realităţii. Test de realitate

Principiul realităţii formulat de S. Freud (1911) este unul din cele două principii ale desfăşurării evenimentelor psihice. El apare posterior principiului plăcerii*, căruia îi limitează atotputernicia iniţială, dar faţă de care nu este decât un derivat. Sub imperiul principiului plăcerii, aparatul psihic* primitiv tinde spre identitatea de percepţie*, adică spre satisfacerea halucinatorie a dorinţelor… N numai lipsa persistentă a satisfacţiei aşteptate, decepţia, duce la abandonarea acestei tentative de satisfacere cu ajutorul halucinaţiei. În locul ei, aparatul psihic trebuie să rezolve prin reprezentarea stării reale a lumii exterioare şi căutarea unei modificări reale. Prin aceasta a fost introdus un principiu nou al activităţii psihice: nu există numai ceea ce este agreabil, ci şi ceea ce este real, chiar dacă acesta este dezagreabil” (1911, trad. p. 136). S. Freud relevă anumite consecinţe ale instaurării principiului realităţii: creşterea importanţei simţurilor, a conştiinţei, a atenţiei, a memoriei; substituirea prin refulare* a actului de judecată; transformarea descărcării

motorii simple în praxie; apariţia gândirii şi a clivajului între a gândi şi a fantasma. Ansamblul acestor consecinţe corespunde instaurării procesului secundar*, devenit posibil prin legarea* energiei psihice, şi unei relative autonomii, în raport cu inconştientul*, a sistemului preconştient-conştient* care caută identitatea de gândire. Aşa cum aceasta din urmă nu este decât un fel mai evoluat şi mai eficace de a obţine o identitate de percepţie care să nu fie halucinatorie, tot aşa principiul realităţii nu este decât o formă mai eficace a principiului plăcerii...”

h» *J.-M. Petot*

(O. D.)

FREUD S. (1911), „Formulierungen über die zwei Prinzipien des psychischen Geschehens”, *Jahrbuch fiir Psychoanalytische und Psychopatliologische Forschungen*, *3* (I), 1 – 8. Traducere (1984): „Formulations sur les deux piincipes du cours des eveniments psychiques” (trad. J. Laplanche), *Rezultats*, *idées*, *problèmes*. I, 1890 – 1920, 135 – 143, Payot, Paris.

Prismatică (Inversiune) → Inversiune

Privare

Absenţă sau retragere a unui element necesar vieţii unui organism sau echilibrului său fizic şi psihologic; stare a organismului rezultând din această absenţă sau retragere. De la început, termenul a fost folosit curent în psihologia experimentală referitor la restricţiile impuse de către experimentator faţă de satisfacerea liberă a trebuinţelor* biologice primare: privarea alimentară, exprimată în durată sau în reducerea greutăţii animalului în raport cu greutatea sa în cazul alimentării *ad libitum*, garantează un nivel de motivaţie* suficient pentru realizarea unei învăţări. Privarea de exerciţiu* sau de interacţiunea cu mediul înconjurător este o strategie clasică pentru a determina dacă un astfel de comportament este strict dependent de maturizare* sau dacă el este strict instinctiv*, începând cu studiile lui W.T.

Heron şi ale colaboratorilor săi, din 1957, studiul privării senzoriale a relevat efectele psihologice perturbatoare ale reducerii mai mult sau mai puţin profunde a aferentelor* senzoriale obţinute prin izolarea subiectului într-un mediu cât mai sărac posibil în stimulări. Se vorbeşte de privare perceptivă atunci când, în loc de a suprima informaţiile senzoriale elementare, ele sunt redate cât mai omogen şi cât mai puţin structurat cu putinţă (de ex., sticle translucide care prezervă sensibilitatea la intensităţi luminoase, dar nu şi percepţia formei), în acelaşi timp trebuie remarcat că, în anumite cazuri de supraîncărcare stimulatorie (legată, de ex., de stresul* vieţii moderne), privarea senzorială limitată şi controlată cu grijă poate fi un mijloc psihoterapeutic. Privarea socială relevă importanţa congenerilor în funcţionarea normală a organismului. O atenţie specială a fost acordată de către experimentatori (H. Harlow) şi clinicieni (R. Spitz, J. Bowlby) privării de mamă sau de înlocuitor al acesteia, în dezvoltarea ataşamentului şi a interacţiunilor armonioase cu mediul fizic şi social. Privările (privaţiunile) senzorială şi socială au consecinţe grave dacă survin în anumite perioade* critice ale dezvoltării.

M. Richelle

(O. D.)

Privire

Termen folosit în numeroase sensuri şi întotdeauna relativ la mobilitatea oculară. Se degajă două mari accepţii:

1. activitate a ochilor care fixează şi explorează câmpul vizual: aceasta este privirea-vedere;

2. expresie a ochilor şi a regiunii periorbitale a celui care priveşte: aceasta este privirea-relaţie şi privirea-interpretare. În primul sens, privirea se referă la dinamica oculomotorie şi la adaptările sale succesive după tipul de scenă vizuală, capacităţile cognitive ale subiectului care explorează un text de lectură* de exemplu, şi intenţiile sau

motivaţiile subiectului. Tehnicile recente de observaţie, de înregistrare automată a mişcărilor oculare* şi de analiză a rezultatelor au dat loc unor progrese importante. În al doilea sens, privirea face obiectul cercetărilor care se înscriu în cadrul mai larg al studiului aspectelor nonverbale ale interacţiunii sociale.

R. Genicot

(N.C.)

Proactiv → Interferenţă

Probabilitate

Formalizare a noţiunii de incertitudine în terminologia teoriei măsurării. În genere. această formalizare este raportată la axiomatizarea lui Kolmogorov, din 1933.

Se diferenţiază două tendinţe în interpretarea acestei noţiuni: cea care asimilează probabilitatea cu o frecvenţă limită a unui eveniment observabil şi cea care o asimilează cu un grad de credibilitate. Ambele interpretări sunt compatibile cu aceeaşi construcţie formală; altfel spus, ele permit acelaşi calcul al probabilităţilor, dar, în inferenţa* statistică, ele conduc la proceduri diferite.

În cadrul interpretării frecvenţiale, probabilitatea este asimilată unui fel de frecvenţă idealizată (de unde denumirea de frecvenţială). Ipotezele supuse probei sunt exprimate în cadrul modelelor care formalizează aleatoriul. Raţionamentul inductiv are la bază probabilitatea unui eveniment observabil în lumina unei ipoteze anume. În cadrul interpretării bayesiene, probabilitatea este formalizarea unei incertitudini. Raţionamentul de inferenţă bayesiană. spre deosebire de cel de inferenţă frecvenţială, se bazează pe probabilitatea unei ipoteze în condiţiile unui eveniment observabil (datele).

P. Bonnet şi *H. Rouanet*

(G. D. S.)

Probare

Confirmare certă a unei propoziţii, fie prin deducţie*

logică (probare a unei teoreme), fie prin demonstrare empirică (fapt stabilit prin observaţie* sau prin experimentare*). Această ultimă formă de probare este comună tuturor ştiinţelor empirice, inclusiv psihologiei.

În pofida simţului comun, înclinat să-i acorde o valoare absolută, probarea, logică sau empirică, este întotdeauna relativă, în primul caz la axiomele* şi premisele demonstraţiei deductive, în al doilea la contextul teoretic în care se înscrie ipoteza* şi la procedurile* empirice folosite. În aceste limite (importante) probarea poate deveni irefutabilă dacă este aplicată corect, adică respectând reguli logice sau principii metodologice. Pentru psihologie, noţiunea de probare este strâns legată de principiile metoder experimentale”. –”.

M. Richelle

(G. D. S.)

Probă albă → Alb

Probă a oglinzii – Oglindă Probă a realităţii

În psihanaliză, operaţie psihică constând în verificarea naturii perceptive sau imaginare a unei reprezentări, şi funcţie psihică ce efectuează această verificare. Proba de realitate este o funcţie a eu/ego-ului. Ea presupune abandonarea narcisismului primar absolut în care eul şi noneul sunt nediferenţiate, ca şi diferenţierea eului şi a sinelui. Ea se construieşte progresiv şi în etape: diferenţierea halucinaţier şi a percepţiei într-o primă fază. iar în final diferenţierea dintre fantasmă* şi amintire. Prin extindere, termenul probă de realitate se aplică şi dorinţelor*, mai ales dorinţelor inconştiente arhaice, pentru desemnarea operaţiei prin care eu/ego-ul judecă dacă aceste dorinţe sunt realizabile sau trebuie respinse. *J „m. Petot*

(D. S.)

Probă piagetiană

Probele piagetiene sunt teste* de inteligenţă* inspirate direct din teoria dezvoltării” cognitive a lui J.

Piaget (v. Constructivism). Unele trebuie să fie aplicate individual şi presupun prezenţa unui material; altele au forma testelor colective cu hârtie şi creion. Situaţiile reţinute sunt în general apropiate de situaţiile experimentale imaginate de Piaget, dar condiţiile observaţiei au fost standardizate (în probele individuale s-au păstrat totuşi unele din caracteristicile convorbirir clinice). Subiectul este caracterizat printr-un stadiu* de dezvoltare*, stadiu general sau stadiu relativ la un sector anumit. Exemple: „scala de dezvoltare a gândirii logice”, „scala colectivă de dezvoltare logică”.

M. Huleau (D. S.)

Problemă

Situaţii faţă de care subiectul nu dispune de conduită adaptată şi mobilizabilă instantaneu, problemele figurează de mult timp printre procedeele folosite de către psihologi pentru a delimita modurile de funcţionare a inteligenţei sau pentru a-i evalua nivelul de performanţă. Termenul are sensul de alegere în psihologia cognitivă* contemporană, în cadrul căreia el este inseparabil de expresia rezolvare de probleme, punându-se accentul pe procese* sau strategii prin care subiectul ajunge la soluţie, mai curând decât pe reuşita finală (de care el ţine cont exclusiv, de ex., în testele* mentale). Această abordare datorează mult dezvoltării programelor de rezolvare a problemelor pe calculator, dezvoltare pe care, la rândul ei, o alimentează prin demersul cercetărilor despre inteligenţa artificială. După J.G. Greeno şi

H. Simon, se pot distinge pe de o parte acţiuni cognitive*, bazate pe reguli de producţie*, şi pe de altă parte reprezentări*, într-un spaţiu* problematic (*problem space*), ale obiectelor* făcând parte din situaţie, scopului de a le atinge, acţiunilor şi strategiilor posibile, constrângerilor în care ele se înscriu. Explicitarea etapelor urmărite se bazează mai curând pe verbalizări, elaborate în cursul rezolvării, ale activităţilor interne, decât pe

observarea activităţilor subiectului, puţin revelatoare dacă datele problemei nu sunt concrete şi manipulabile; ea se confruntă adesea cu o simulare* pe calculator, plecând de la formalizarea datelor adunate. Strategiile adoptate de către subiect sunt în funcţie de tipurile sau categoriile de probleme: probleme bine specificate în privinţa scopului şi procedeelor utilizate, ca Turnul din Hanor sau demonstrarea unei teoreme de geometrie; probleme nespecificate impunând un aranjament original, ca o partidă de şah; probleme care fac îndeosebi apel la procedeele de inducţie. Pe de altă parte, aceste strategii depind de gradul de familiaritate a subiectului cu domeniul luat în consideraţie, punându-l mai mult sau mai puţin în situaţia de a recurge la procedee automatizate, ceea ce corespunde opoziţiei dintre „experţi” şi „novici”. Diversitatea situaţiilor şi a experienţelor individuale nu poate totuşi să descurajeze cercetarea procedurilor fundamentale sau a regulilor comune unui ansamblu vast de probleme. Acestea vizează, de exemplu, *General Problem Solver* (*GPS*), program propus în 1969 de

G. W. Ernst şi A. Newell.

În psihologia comparată au fost explorate capacităţile animalelor de a rezolva probleme, de la conduitele de ocolire* elementare până la problemele practice propuse de W. Koehler cimpanzeilor săi sau la problemele de logică prezentate maimuţelor de H. Harlow (v. Inteligenţă practică).

M. Richelle

(O. D.)

Problemă criptaritmetică → Criptaritmetică

Procedeu pedagogic Element sau etapă a unei metode pedagogice aplicate în clasă. Dacă este adevărat că orice practică pedagogică relevă o metodă (tradiţională*, magistrală), procedeul pedagogic trimite la o metodă conştientă, teoretizată şi aplicată voluntar, în cadrul cercetării medierilor*, situaţiilor favorabile

învăţării” cunoştinţelor. Un procedeu pedagogic nu are sens luat izolat, ci face parte dintr-o strategie de ansamblu. El poate consta în folosirea unui instrument (de calcul, diapozitive, magnetofon, ordinator), a unui dispozitiv (munca în grup), a unei situaţii de clasă (formularea colectivă de ipoteze în faţa unui fapt experimental) etc.

D. Manesse

(G. D. S.)

Procedural

Termen folosit în psihologia cognitivă şi în inteligenţa artificială*; el califică, pe de o parte, un tip de cunoaştere* puţin accesibilă observaţiei şi care este de ordinul îndemânărilor (care sunt procedeele pe care un jucător de fotbal le utilizează, de ex., pentru a deruta un apărător şi a înscrie un gol?). Pe de altă parte, el califică modul de reprezentare* a cunoştinţelor care are proprietăţile unei proceduri (cunoştinţele sunt organizate, fixate în structuri de control* concepute pentru o tratare sau acţiune specială).

Procedural este opus declarativului*, termen care trimite la cunoştinţele referitoare la proprietăţile obiectelor şi evenimentelor lumii (deci accesibile), şi modului de reprezentare pe bază predicativă sau prepoziţională.

M. Baron

(G. D. S.)

Procedură

Ansamblu de reguli care trebuie strict aplicate într-o situaţie determinată. Se vorbeşte astfel de procedură cognitivă pentru a desemna operaţiile de rezolvare de probleme*, de exemplu. Noţiunea de procedură (sau procedeu) de calcul* trimite la noţiunea de algoritm*, în informatică*, cuvântul procedură este. În general, sinonim cu subprogram, adică desemnează un ansamblu ordonat de instrucţiuni*, căruia îi sunt asociate o denumire şi

parametrii formali (de intrare şi de ieşire). O procedură poate fi denumită, prin numele său urmat de argumente invocate, plecând de la o altă procedură sau de la ea însăşi, dacă limbajul de programare* utilizat o permite (v. Recursivitate).

M. Baron

(G. D. S.)

Procedură experimentală: manipulare experimentală specială care include. În general, recurgerea la un dispozitiv şi demersurile pentru utilizarea lui: procedură de timp de reacţie de alegere*, procedură de ascultare dihotică* etc…

M. Richelle (G. D. S.)

Procedură de tratare Psiholingvistica* a elaborat diverse tehnici pentru a testa comprehensiunea* frazelor* simple şi complexe la copil şi la adult. Atunci când, la un anumit grup de vârstă, răspunsurile majoritare atestă utilizarea unui tip de indice precis (de ex., ordinea cuvintelor*) şi aplicarea unei reguli de interpretare* univocă („primul nume este agentul”), se consideră că este vorba de o procedură de tratare dominantă la acea vârstă. O procedură este calificată ca strategie* psiholingvistică atunci când este aplicată sistematic de către acelaşi subiect în interpretarea ansamblului frazelor care i-au fost date.

J.-P. Bronckart (G. D. S.)

Proces

Termen cu utilizări multiple şi deja vechi în limbajul ştiinţific şi tehnologic, proces a devenit de prin anii 1960 destul de frecvent în vocabularul psihologic. Dacă el indică aici schimbări, transformări, dezvoltări, evoluţii, ca şi în alte domenii ale cunoaşterii, sub influenţa psihologiei cognitive* capătă un sens mai circumscris referitor la înlănţuiri de operaţii interne, mentale*, în special de tratare a informaţiei. Fără îndoială, această utilizare specifică drenează sensuri care. În engleză, corespund

substantivului *process* şi verbului *to process*: a trata transformând. Termenul de proces adaugă la cel de mecanism, pe care-l subordonează, un element important ce evocă subiectul* ca agent al tratării.

M. Richelle (G. D. S.)

Proces sociocognitiv

Noţiune avansată de psihologii sociali, mai ales francofoni, pentru a ameliora insuficienţele teoriei piagetiene a dezvoltării" operatorii sau ale perspectivei tratării informaţiei în materie de cogniţie socială. Astfel, ea acoperă semnificaţii variate, dintre care următoarele două deosebit de caracteristice:

1. un proces sociocognitiv este un proces prin care socialul intervine în cogniţie, adică şi în cunoaşterea naturii obiectelor şi a relaţiilor lor. Este cazul întâlnit în teoria conflictului sociocognitiv a lui W. Doise şi G. Mugny. Interacţiunea subiect-obiect şi procesele de construcţie cognitivă sunt mediate de inserţia socială a subiectului şi de relaţiile pe care el le are cu alţi indivizi, referitor la acelaşi obiect;

2. un proces sociocognitiv este un proces de cunoaştere specific privind valoarea obiectelor (mai curând decât natura lor) şi mediat de raportul social cu aceste obiecte (mai curând decât de interacţiunea dintre indivizi). Această a doua concepţie are la bază o recunoaştere a alternaţilor descriere/evaluare, ştiinţăzideologie. Astfel.

J. L. Beauvois, R.V. Joule şi J.M. Monteil au avansat noţiunea de cogniţie ideologică pentru a traduce specificitatea proceselor sociocoenitive.

ERSOC (G. D. S.)

Proces stocastic → Stocastic

Productivă (Gândire)

Expresie introdusă de M. Wertheimer şi

O. Selz. În 1920, pentru a desemna activitatea creatoare care conduce la rezolvarea unei probleme. M.

Wertheimer s-a inspirat din lucrările filosofului F. Brentano, de la care el a reţinut, în principal, analiza conceptului aristotelic de „intelect produc tiv” sau „intelect agent”. Această direcţie este opusă celei a învăţării prin încercări şi erori şi are ca scop să înlocuiască acest demers eratic printr-un proces condus de intenţie. Acest concept a fost reluat în 1980 de către H. Maturana şi F. Varela sub denumirea de autopoiesis*, iar în 1989 de F. Varela, sub denumirea de enacţiune.

P. Mengal (G.D.S.)

Producţie/Producere Proces de lexicalizare şi de liniarizare de informaţii (acestea neavând în mod necesar o organizare liniară: evenimente, dispozitive spaţiale etc), care se traduce prin emiterea unui mesaj* fonemic sau grafic destinat să producă un efect (sau scop: de a distra, a convinge, a chestiona etc.) asupra unei audienţe mai mult sau mai puţin bine definite (v. Destinatar).

Din raţiuni esenţialmente metodologice, producţia limbajului a fost mult mai puţin studiată decât comprehensiunea* sa (afară de cazul copiilor mici). Mai mult, lucrările existente s-au orientat, în majoritate, spre limbajul oral, abordarea celui scris fiind mai recentă. Sunt utilizate patru mari categorii de metode:

1. analiza produselor (lapsus*, erori, texte*), procesele fiind inferate;

2. studiul desfăşurării producţiei înseşi (metoda *on-line*);

3. studiul aspectelor patologice;

4. analiza protocoalelor verbale (comentarii cu voce tare) culese fie în curs de producere, fie după încheiere (această metodă nu este utilizată decât pentru compoziţia scrisă).

Studiul producţiei poate fi efectuat la mai multe niveluri. Primul implică itemii lexicali şi este abordat, în special, prin analiza fenomenului „cuvântul pe vârful limbii”. El relevă rolul fundamental al frecvenţei

cuvintelor. La al doilea nivel, analiza secvenţelor monologice (v. Monolog) orale sau scrise permite observarea unor cicluri de emisiuni verbale întrerupte de pauze şi ezitări. Acestea din urmă se manifestă mai ales atunci când sunt introduse idei noi. Totuşi, unităţile sintactice determină şi apariţia pauzelor. Până aici nu s-a relevat clar un impact al organizărilor textuale asupra gestiunii temporale a producţiei. Aceste observaţii au dus la interpretarea pauzelor şi ezitărilor ca perioade de planificare.

M. F. Garrett (1982) a construit un model de producere care are patru faze succesive: elaborarea unei reprezentări conceptuale; reprezentarea de tip predicat*/argument*; reprezentarea poziţională (cuvintele sunt aranjate după secvenţa lor definitivă); nivelul fonetic*/articulator. Acest model pare susceptibil să releve esenţialul fenomenelor observate, fie ele normale sau patologice.

M. Fayol

(G. D. s.)

GARRETT M.F. (1982), „Production of Speech: Observations from Normal and Pathological Language Use”, în A.W. Ellis (Ed.), *Normality and Pathology în Cognitive Functions*, London Academic Press, Londra.

Profil în psihometrie*, profilul psihologic este un procedeu grafic: într-un ansamblu complet de trăsături de personalitate*, trăsăturile măsurate sunt înscrise pe un graf, cu rangul (sau numărul de puncte) obţinut de un individ. Reunind aceste puncte, se obţine o linie frântă a cărei formă condensează, într-o manieră intuitivă, semnalmentele psihologice ale unui individ. De asemenea, acest procedeu este folosit în testele de aptitudine* şi în profilurile de personalitate.

În statistică, într-un tablou de contingenţă* care încrucişează două variabile* J şi K, se numeşte profil al unei modalităţi a variabilei J distribuţia frecvenţelor

condiţionale ale lui pe ansamblul de modalităţi ale variabilei K. Schimbând rolul celor două variabile, se obţine profilul unei modalităţi k a variabilei K, deci o distribuţie a frecvenţelor condiţionale ale acestei modalităţi pe ansamblul de modalităţi ale variabilei J. Dacă la una sau alta din cele două variabile se ia în consideraţie distribuţia marginală a frecvenţelor, se obţine profilul mediu care corespunde fiecăreia dintre cele două variabile.

Pe baza distanţei între profiluri poate fi reprezentat geometric ansamblul de profiluri ca un nor de puncte. Plecând de la un tablou de contingenţă, se pot construi doi nori de puncte: cel care reprezintă modalităţile variabilei J cu punctul său mediu reprezentând profilul mediu al lui J şi cel care reprezintă modalităţile lui K, de asemenea cu punctul său mediu. Pentru fiecare dintre aceşti nori de puncte se poate trece la cercetarea direcţiilor principale, în analiza corespondenţelor*, se recurge adesea la reprezentarea simultană a celor doi nori de puncte, făcându-se să coincidă punctele medii, ca şi dreptele principale ale ambilor nori.

P. Bonnet şi *H. Rouanet* (*G.* D. S.)

Profil de personalitate

Sinteză efectuată de psiholog în urma unui examen aprofundat al subiectului. Examenul include o conversaţie* clinică, observaţia comportamentului, teste* de aptitudini şi de personalitate. Această sinteză este redactată. Deontologia impune un rezumat oral care să fie comunicat subiectului.

Inventarul poate conţine stabilirea unui profil* psihologic (expresie datorată lui

G. Rossolimo în 1912). Rezultatele testelor, traduse în note unificate (de ex. centile), sunt reprezentate pe un grafic: valorile dispuse pe verticală sunt reunite de o trăsătură continuă care schiţează o siluetă comparabilă cu un profil.

D. Anzieu (G. D. S.)

Program

În informatică*, un program este, în genere, un ansamblu organizat de instrucţiuni menit să fie executat de un ordinator, corespunzător scrierii unui algoritm* într-un limbaj de programare* dat. Pentru a putea fi executat, un program scris într-un limbaj evoluat trebuie mai întâi transformat în cod maşină printr-un program special, denumit, după caz, interpretor sau compilator al limbajului utilizat. Un program permite ca o clasă de probleme să fie tratată automatic; pentru o problemă anume din această clasă trebuie ca, în genere, programului să i se furnizeze datele problemei; executarea programului (sau exploatarea) furnizează rezultatele. Concepţia modulară a unui program important duce la o organizare pe subprograme sau proceduri corespunzătoare tratării subproblemelor. Se folosesc termenii „logicial” pentru a indica un program sau un ansamblu de programe, „progicial” pentru un logicial de uz profesional şi „didacticial” pentru un logicial cu utilizare în învăţământ.

M. Baron (G. D. S.)

Aşa cum este utilizat astăzi în psihologia cognitivă, termenul a preluat mult din sensurile pe care le indică în informatică şi în inteligenţa artificială*, modelele* cognitive* evoluând în paralel cu progresul programelor de ordinator, plecând de la secvenţe algoritmice* de execuţie a etapelor predefinite spre programe care adaugă planificării prealabile reglarea* acţiunii în desfăşurare, şi până la programe care se modifică ele însele prin experienţa sistemelor-expert. Totuşi, în ştiinţele comportamentului, noţiunea de program este anterioară apariţiei ordinatorului. Fără a merge până la autori mai clasici, ea fusese deja pusă în valoare de K. Lashley pe la sfârşitul anilor 1920, pentru explicarea capacităţii unui organism de a conduce cu succes o acţiune, chiar dacă instrumentele motorii folosite iniţial pentru execuţia ei nu

mai sunt utilizabile (parcursul corect al unui labirint*, prin mişcări de târâre şi de rostogolire, în urma deteriorării prin lezare a centrilor de comandă ai musculaturii locomotorii; într-un alt domeniu, capacitatea de transpunere a scrierii manuale în dactilografie): programul indică, în acest caz, o structură de acţiune de nivel superior, independentă de variantele diferitelor modalităţi de execuţie. Acelaşi Lashley va sublinia mai târziu necesitatea unui program la începutul oricărei acţiuni motorii organizate: noţiunea de program motor* trebuia să ofere neurofiziologiei psihomotricităţii unul dintre cele mai fecunde concepte ale sale. Psihologia cognitivă* preia această moştenire pentru a o combina cu metafore împrumutate din terminologia ordinatorului, opera fondatoare a lui Miller ş.a. (1960) constituind aici un jalon capital.

Pe de altă parte, noţiunea de program se întâlneşte şi în etologie* pentru a desemna secvenţele organizate ale comportamentelor specifice larg predefinite în patrimoniul genetic al speciei şi actualizate prin mecanismele înnăscute ale declanşării. Concepţia programului ereditar a evoluat ea însăşi de la rigiditatea de altă dată, legată de noţiunea de instinct*, spre flexibilitatea crescândă care se impune observaţiei fine a epigenezei. K. Lorenz a propus expresiile program deschis şi program închis pentru a opune speciile al căror repertoriu* este susceptibil să se dezvolte amplu prin învăţare* celor la care învăţarea rămâne

(G. D. s.)

MILLER G.A., GALANTER E., PRIBRAM K.H. (1960), *Plâns and the Structure of Behavior*, Holt, Rinehart and Winston, New York.

Programare

În informatică*, este denumită programare activitatea care constă în conceperea unui program* (sau a programa) plecând, în general, de la descrierea tratării de

efectuat sub forma unui algoritm. Pe această bază au apărut meseriile de programator şi de analist-programator, care au evoluat odată cu dezvoltarea limbajelor de programare de înalt nivel şi cu realizarea de sisteme logiciale importante. Unor familii diferite de limbaje de programare le corespund tipuri diferite de programare: imperativă, funcţională, orientată spre obiecte, logică, de exemplu. Au fost dezvoltate mai multe metode în anii 1970 pentru a orienta procesul de concepere a programelor şi a le îmbunătăţi fiabilitatea (metoda Wamier. MERISE, programarea descendentă, programarea structurată, metoda deductivă.

d ce x) – *U* D

M. Baron (G. D. S.)

Programare motorie → Program motor Program de întărire

În terminologia condiţionării operante*, consacrată după C.B. Ferster şi B.F. Skinner (1957), modalitate specifică a relaţiei răspuns-întărire. Programele de întărire* pot fi repartizate în patru mari categorii care definesc contingenţele* întăririi. Se disting programele de întărire pozitivă. Între care programul cu întărire continuă în care fiecare răspuns este întărit (*Continuous Reinforcement*, *CRF*), programul cu proporţie constantă (*Fixed Ratio*, *FR*) în care întărirea urmează după un număr fix de răspunsuri, programele cu interval fix (*Fixed Interval*, *FI*) sau cu interval variabil (*Variable Interval*, *VI*), în care întărirea urmează primului răspuns emis după ce un interval de timp fix sau variabil s-a scurs după ultimul răspuns întărit, programele diferenţiale (*Differenţial Reinforcement Schedules*) care întăresc o anumită caracteristică a răspunsului (forţă, durată, formă, localizare) sau intervalul de timp care separă două răspunsuri succesive (program de debit de răspunsuri lent, *Differenţial Reinforcement of Low Rate*, *DRL*). Prin extinderea sensului, distribuirea la intervale fixe sau

variabile a unei bucăţi de hrană independent de comportamentul animalului a fost denumită program cu timp fix (*Fixed Time Schedule*, *FI*) sau program cu timp variabil (*Variable Time Schedule*, *VT*), deşi hrana nu este un întăritor pozitiv în adevăratul sens al cuvântului deoarece nu se cere niciun răspuns operant. Programul cu timp fix induce o periodicitate în comportament şi este înrudit cu procedura pavloviană* a condiţionării la timp.

O a doua categorie de programe implică un control aversiv. Se diferenţiază aici programul de evitare fără semnal de avertizare al lui M. Sidman în care fiecare răspuns întârzie prezentarea unui stimul nociceptiv* (*Sidman Avoidance Schedule*), programul de sustragere (*Escape Schedule*) în care organismul poate să emită un răspuns pentru a se sustrage unui stimul nociv şi condiţiile în care stimulul nociv inevitabil este prezentat organismului, fie după un comportament determinat (pedeapsă*), fie după un stimul semnal supraadăugat la întâmplare într-o învăţare operantă cu întărire pozitivă. În primul caz, se observă o reducere sau suprimare a comportamentului pedepsit (stingere*), în al doilea, dezvoltarea unei reacţii emoţionale condiţionate* (*Conditioned Emoţional Reaction*, *CER*) în prezenţa unui stimul avertizator.

Programele de întărire pot fi clasate, de asemenea, în programe simple (dintre care unele au fost descrise mai sus) şi complexe, printre care programul multiplu (*Multiple Schedule*, *MULT*) în care două sau mai multe programe simple alternează, fiecare fiind asociat cu un stimul discriminativ*, şi prog Tamul concurent* (*Concurrent Schedule*, *COSC*) în care două programe simple sunt simultan în vigoare, asociate fiecare cu un dispozitiv special de răspuns.

H. Lejeune (G. D. S.)

FERSTER C.B. şi SKTNNER B.F. (1957), *Schedules of Reinforcement*. Appleton Century Crofts. New York.

Program motor

Organizare anticipativă, la nivel central, a unei secvenţe* de mişcări finalizate. Noţiunea de program motor a inspirat în mod cert, în mare parte, reflecţia asupra conceptului de program* familiar pentru psihologia contemporană, oferindu-i o ilustrare excelent susţinută de observaţii empirice, în germene, se găseşte şi în sinergia* lui C. Sherrington, dar dezvoltarea sa importantă se datorează lui K. Lashley, pe de o parte, şi lui N. Bernstein, pe de altă parte, completată de instrumentele conceptuale ale ciberneticii. Primul, insistând asupra imposibilităţii de a explica un act motor, chiar mai puţin complex, după un model* de înlăţuire stimul-răspuns (în care fiecare fază a mişcării va fi stimulul fazei următoare), a indicat două proprietăţi esenţiale ale programelor motorii: anticiparea* secvenţială şi reglajul temporal. Al doilea, căutând să simplifice extrema complexitate a executării unui act motor dacă fiecare element (segmente ale corpului, articulaţii, muşchii antrenaţi) trebuie să rămână sub control individualizat, a evidenţiat o altă caracteristică fundamentală, şi anume organizarea ierarhică*, în care alegerea operată la fiecare treaptă a programului reduce „gradele* de libertate” în interiorul cărora trebuie să fie operată alegerea următoare. Programul motor este deci un plan central prealabil acţiunii*, destul de riguros pentru a-i asigura execuţia până la scop*, dar şi destul de suplu pentru a admite în cursul derulării reglări prin bucle retroactive*, dacă ajustarea* mişcării o impune; un plan când destul de strict definit în ceea ce priveşte instrumentele motorii de realizare pentru a garanta o automatizare* reală a gestului*, când destul de general în concepţie pentru a permite transpunerea unei modalităţi de execuţie în alta cu totul diferită, ca la cel cu mâinile amputate, capabil să deseneze sau să scrie cu gura.

M. Richelle

(G. D. S.)

Proiecţie

Termen foarte general în neurofiziologie şi psihologie, indicând operaţia prin care un fapt neurologic sau psihologic este deplasat şi localizat în exterior, fie plecând de la centru spre periferie, fie de la subiect spre obiect.

Psihologia tradiţională denumeşte proiecţie judecata de exterioritate prin care o senzaţie corporală este atribuită unui fenomen care se produce în spaţiu. Acest mecanism susţine, de exemplu, principiul testelor* proiective care, constituind modul de răspuns al unui subiect faţă de stimulii vizuali în funcţie de starea sa psihică, sunt destinate să contureze trăsăturile esenţiale ale personalităţii prin exteriorizarea tendinţelor interne. Psihiatria consideră proiecţia ca un mecanism prin care un subiect se eliberează de anumite situaţii afective intolerabile localizând în afară, asupra altuia, sentimentele sale proprii. În anumite stări patologice (delir, schizofrenie, halucinaţii), bolnavul identifică limbajul său interior cu o influenţă sau o voce venită din afară, situând un obiect exterior în corpul propriu.

S. Freud, de-a lungul întregii sale opere, a încercat să descrie proiecţia pornind de la anumite stări psihiatrice. Cea descoperită la început în paranoia* este descrisă ca o apărare primară şi care ar fi o folosire greşită a unui mecanism normal, constând în a căuta în exterior sursa unei neplăceri. Ulterior, S. Freud prezintă ansamblul conduitei fobice ca o veritabilă proiecţie a pericolului pulsional în real. În cazul geloziei proiective, diferită de gelozia normală şi de gelozia delirantă, subiectul se apără de propriile sale dorinţe de a fi infidel atribuind infidelitatea partenerului său. După S. Freud, se întâlneşte întotdeauna mecanismul proiecţiei în moduri de gândire nepatologice, precum în fenomenele de superstiţie, de animism sau în mitologie. Psihanaliza*, prin care subiectul expulzează din sine şi localizează în altă persoană sau

lucru anumite calităţi, sentimente, dorinţe nerecunoscute sau refuzate ca fiind ale sale, utilizează practic proiecţia care, în acest caz, reprezintă un mijloc de apărare originară şi arhaică împotriva excitaţiilor interne neplăcute. Subiectul le proiectează în exterior, ceea ce îi permite să le menţină şi să se protejeze faţă de ele. Proiecţia, în acest caz, trebuie să se cupleze cu introiecţia, introducând astfel opoziţia subiect-obiect, eu-lume exterioară, înăuntru în afară, fundamentând diferenţierea interior-exterior.

În sfârşit, proiecţia este cel mai des descrisă ca deformarea sau folosirea greşită a unui proces normal care determină căutarea în lumea exterioară a cauzei unei neplăceri. Ceea ce a fost întotdeauna presupus în definirea sa psihanalitică este, pe de o parte, bipartiţia la nivelul persoaner şi, pe de altă parte, trimiterea către altul a părţii de sine care este respinsă.

A. Braconnier

(G. D. S.)

Prolog

Limbaj de programare* conceput de A. Colmerauer în 1971, ca o problemă de tratare a limbajului natural. Studiul fundamentelor sale teoretice îl leagă de logica predicatelor* de ordinul întâi şi de „Principiul de Rezolvare”; această metodă de demonstraţie a teoremelor prin combaterea argumentată utilizează unificarea* şi se datorează lucrărilor lui J. Herbrand în logică, în 1931, şi ale lui J.A. Robinson în demonstrarea automatică a teoremelor, în 1965. Foarte legat de curentul programării logice, Prolog este utilizat în bazele de date* relaţionale şi pentru realizarea sistemelor cu bază de cunoştinţe; el poate fi combinat cu LISP*, cu un limbaj *deframes** sau cu un limbaj orientat spre obiecte*, în cadrul limbajelor sau sistemelor denumite hibride.

M. Baron (G. D. S.)

Propagare → Neurotransmisie

Propedeutică

Formaţie preliminară considerată fie ca o condiţie de acces, fie ca un fel de avanpremieră la o instruire sau la o activitate. Spre deosebire de spiritul claselor pregătitoare franceze, de exemplu, care include presiunea marilor concursuri în regulă jocului, spiritul propedeutic se defineşte în plus printr-o impregnare culturală prealabilă experienţei de real prestigiu. Prin aceasta se explică poate caracterul atrăgător al ideii de propedeutică, precum şi o anumită slăbiciune a conceptului său.

D. Hameline

(G. D. S.)

Propoziţie

Gramatica* tradiţională deosebeşte fraza* simplă (propoziţie independentă) de fraza complexă (propoziţie principală şi propoziţii subordonate). Din punct de vedere semantic, este vorba de propoziţie ori de câte ori este enunţată o judecată (adevărată sau falsă). Enunţul „pălăria nepotrivită zboară” implică două propoziţii sau afirmaţii: referitor la acelaşi individ („pălăria”), sunt atribuite succesiv două proprietăţi („este nepotrivită” şi „zboară”). Mai precis, există două propoziţii pentru că aceste două proprietăţi constituie, fiecare, un predicat* pentru care „pălăria” este argumentul. Un predicat poate dispune de mai multe argumente-caz* (agent, pacient, instrument etc.). Acest tip de analiză prepoziţională se înscrie într-o lungă tradiţie care vine de la Aristotel şi căreia i se poate opune o filiaţie kantiană destul de bine reprezentată de tezele lui C. Bally (1932). Lingvistul genevez defineşte „gândirea completă” ca fiind compusă dintr-un *dictum* (reprezentare* sau desemnare* a unei stări de lucruri) şi dintr-un *modus* (reacţie a subiectului, modalizare* sau raport al propoziţiei cu enunţiatorul*). În ciuda posibilităţii de a decupa textele* (discursurile*) în propoziţii logice simple, o propoziţie nu poate fi considerată o unitate izolată. Luând în consideraţie raporturile care există între

propoziţii, se pune accentul pe dimensiunea textuală şi pe tipurile de înlănţuiri propoziţionale (ordinea logică de cauzalitate*, de disjuncţie/conjuncţie, de excluziune/incluziune, ordin temporal, ordin spaţial etc).

J.-M. Adam (G. D. S.)

BALLY C. (1932), *Lingvistique générale etlingvistique française*, A. Francke AG Verlag, Berna (ed. a 4-a. 1965).

Propoziţie logică într-un limbaj logic L, o propoziţie este o expresie a lui L care este fie adevărată, fie falsă. În logicile modale, o propoziţie poate căpăta şi alte valori".

— *J.-B. Grize*

(G. D. S.)

Proprioceptor → Propriocepţie

Propriocepţie

Simţ al poziţiei, vitezei şi forţei mişcării*, denumit adesea al „şaselea simţ". Informaţiile proprioceptive în controlul muscular şi al poziţiei membrelor sunt date de multiple organe sau proprioceptori (sau mecanoreceptori) specializaţi: fibre musculare, organul lui Golgi în tendoane, aferente tactile etc. Aceste aferente stau la originea unui număr considerabil de reflexe* integrate la nivelul măduvei spinării şi bulbului, senzaţia conştientă fiind prelucrată de către cortexul* senzitiv. Este recunoscut faptul că numeroase mişcări necesită informaţii kinestezice* sau propriokinestezice pentru a realiza performanţele, în special mişcările reduse şi limitate sau lente. Senzaţiile kinestezice, provenite de la muşchi, tendoane, capsule şi ligamente, participă la percepţia poziţiei şi mişcării (receptori musculari şi capsule), la acuitatea proprioceptivă (articulaţie), la percepţia forţei, tensiunii, greutăţii şi a temporalităţii mişcării (muşchi, articulaţii, piele).

M. Le Moal

(G. D. S.)

Propriokinestezic → Propriocepţie

Proprioplastică (Activitate)

Concept construit de H. Wallon după S. Ferenczi şi C. Sherrington, plecând de la trei modele de sensibilitate: exteroceptivă*, stimulată de agenţi exteriori organismului; proprioceptivă*, stimulată de activitatea muşchilor şi anexelor lor; interoceptivă*, legată de procesele vieţii vegetative. Ultimele două registre organizează ceea ce H. Wallon denumeşte simţul atitudinilor şi al posturilor. După H. Wallon, forma de activitate musculară coordonată cu sensibilităţile exteroceptive şi orientată spre lumea exterioară formează baza dezvoltării" intelectuale, spre deosebire de activitatea proprioceptivă, care este conectată cu sensibilităţile interoproprioceptive şi centrată pe modelarea, aducerea în formă a corpului propriu (funcţie posturală*), substrat al dezvoltării afective. Expresia de activitate proprioplastică este o variantă a celei de funcţie tonicoposturală şi de activitate proprioceptivă.".

E. *Jalley* (G. D. s.)

Prosocial (Comportament)

Act intenţional care are un efect pozitiv pentru altul. Conduitele prosociale sau conduite de ajutorare sunt considerate ca altruiste* deoarece nu urmăresc niciun beneficiu evident pentru sine, chiar dacă anumite conduite prosociale prezintă şi un beneficiu, în special moral, pentru individ.

Studiate în anii 1960 în relaţie cu lipsa de asistenţă a persoanei aflate în pericol, conduitele prosociale se observă într-o mare varietate de situaţii care diferă mai ales după natura cerinţei (explicită sau implicită) şi după costul ajutorului cerut. Printre altele, formele de asistenţă sau de generozitate faţă de altul pot fi foarte diverse. Această disparitate a situaţiilor şi comportamentelor vizate face dificilă atât compararea rezultatelor experienţelor în teren, cât şi recurgerea la o teorie care să cuprindă diferitele manifestări posibile.

Altruismul a fost considerat de către Auguste Comte

ca o valoare pozitivă a societăţii, dar interiorizarea normelor altruiste nu reflectă decât imperfect diferiţi factori care intervin în comportamentele prosociale. Cercetările au demonstrat importanţa aspectelor situaţionale şi personale, pe de o parte, şi a aspectelor cognitive şi afective, pe de altă parte. Explicaţiile date sunt fie teorii generale ale comportamentului*: învăţarea socială*, teoria echităţii*, a atribuirir şi a comparaţiei sociale*, fie teorii mai specifice formulate în cadrul comportamentelor prosociale, ca modelul de luare a deciziei al lui B. Latane şi J.M. Darlev (1970) sau teoria despre normele personale a lui S.H. Schwartz.

G. Moser

(G. D. S.)

LATANE B. şi DARELY J.M. (1970). *The Unresponsive Bystander*: *Why Doesn lhe Help*? Appleton-Centuiy-Crofts, New York.

Prostituţie

Prostituţia ca fenomen social este integrată în ansamblul raporturilor bărbaţi/femei şi adulţi/tineri şi este considerată ca exploatare economică a sexului. Oferirea corpului propriu după dorinţele sexuale ale „clienţilor" defineşte actul de prostituare. Această conduită se observă uneori la o vârstă precoce, ca urmare a traumatismelor homo– sau heterosexuale infantile. Ea poate fi asociată unei fugi*; apare într-un context de sărăcie, având doar un caracter tranzitoriu sau înscriindu-se într-un stil de viaţă. Raportarea la bani este parte a caracterului paradoxal al stigmatizării persoanelor prostituate. Din punct de vedere clinic, subiecţii care recurg la prostituţia venală prezintă o lipsă de securitate fundamentală care duce la dependenţa de altul. Neavând frână psihică, ei nu-şi pot controla pulsiunile, nu-şi pot negocia desprinderea şi nu-şi pot impune limitele. Neştiind să-şi elaboreze schimbările, ei trăiesc o distorsiune a timpului şi a corpului propriu. Funcţionând prin repetiţie, timpul lor este ritmat de

„pase”. Având imaginea unui obiect nedorit, ei folosesc mecanisme proiective* pe un registru persecutiv. Pe fondul unei depresii anaclitice*, cu angoasa unui vid, aceşti subiecţi prezintă un corp sfâşiat, dărâmat de numeroase forme de clivaj* defensiv: corp activ de seducţie şi corp dezinvestit, oferit clientului; corp expus şi sex pasiv; corp străin pentru altul şi pentru sine. Consumul de droguri sau alcool participă la întreţinerea unei confuzii psihice între interior şi exterior, iar frecventarea mediului prostituţiei oferă iluzia unei protecţii faţă de angoasa depresivă.

J. Selosse

(G. D. S.)

Protanopie → Dicromatism

Protecţie la excitaţie

S. Freud consideră că protecţia organismului contra excitaţiilor de origine externă este o funcţie psihobiologică fundamentală şi a luat în consideraţie multe dispozitive care o asigură. Comparând aparatul* psihic cu o veziculă vie, el defineşte protecţia la excitaţie ca un tegument care o înconjoară şi o protejează contra energiilor considerabile declanşate de fenomenele fizice din care organele noastre senzoriale nu pot reţine fără daune decât o fracţiune. Această anvelopă protectoare şi-a pierdut calităţile de substanţă vie şi ea transmite excitaţiile la receptorii senzoriali după ce le-a atenuat. S. Freud a considerat, de asemenea, că această funcţie de selecţie reductivă ar fi asigurată de o funcţionare discontinuă a sistemului percepţie-conştiinţă, care nu ar fi subordonat energiilor exterioare decât în mod periodic.

J.-M. Petot

(G. D. S.)

Protetic *Continuum* Protocol

Termen care. În manieră clasică, desemnează descrierea minuţioasă a condiţiilor de culegere a observaţiilor. În utilizarea acestui termen în statistică*, se adaugă acestei descrieri a condiţiilor de culegere a datelor

şi observaţiile înseşi. Materializarea protocolului depinde de modul de tratare potrivit căruia procedeele statistice vor fi aplicate concret. În prezent, modul de tratare a datelor statistice se realizează pe ordinator, protocolul fiind deci înregistrat pe suport informatic. Dar pentru înţelegerea procedurilor statistice, protocolul poate fi reprezentat mental sub forma unui fişier manual, tipic sub forma unui tabel de date. cu modalitatea corespunzătoare fiecărui identificator (v. Variabilă).

P. Bonnet şi *H. Rouanet*

(G. D. S.)

Protocol multivariat – ” Contingenţă

Protocultură

Criteriile de apariţie a unei culturr se referă la aptitudinea de a inova în ceea ce priveşte utilizarea instrumentelor (v. Unealtă), de exemplu, şi de a schimba informaţii în aşa fel încât să se formeze o deprindere* care se propagă la nivel de grup, devenindu-i o caracteristică, şi care se transmite pe cale nongenetică de la o generaţie la alta, formând o tradiţie. Poate fi vorba pur şi simplu de modificarea unei căi de tranziţie sau migraţie*, sau de o deprindere alimentară. La primate şi în special la macacii japonezi se găsesc mărturii care atestă apariţia, în anumite grupuri izolate, a unor diverse tradiţii asimilabile unui stadiu protocultural: într-un grup, unii subiecţi s-au obişnuit cu băile de mare; în alt grup, maimuţele se scaldă în izvoare de apă caldă: în alt grup, animalele şi-au format deprinderea de a dezgropa cartofii dulci din pământ, cu membrele lor; într-un grup bine cunoscut din insula Koshima, o femelă de doi ani a învăţat să spele cartofii dulci înainte de a-i consuma; această inovaţie s-a transmis prin imitaţie şi la mama ei, la tovarăşele acesteia şi apoi la puii lor; deprinderea a fost mai greu de format la subiecţii mai vârstnici; în acelaşi grup, după doi ani de la prima sa născocire, aceeaşi femelă a descoperit că poate separa, prin flotaţie, boabele de orez de cele de nisip cu care erau

amestecate. În toate aceste cazuri, deprinderile noi, transmise din generaţie în generaţie, au devenit trăsături distincte ale grupurilor respective, tradiţii locale. Acestea demonstrează în acelaşi timp rolul în inovaţie al anumitor indivizi, ca şi rolul grupului în răspândirea acesteia, precum şi importanţa aptitudinii de a schimba pentru succesul grupului.

J.-C. Ruwet (G. D. S.)

Prototip

Punct central în jurul căruia se defineşte şi se organizează o categorie* de obiecte naturale.

Concepţia prototipică a categorizării*, dezvoltată în special de către E. Rosch în 1978, stabileşte că apartenenţa la o categorie naturală este determinată nu de posedarea unui ansamblu de trăsături necesare şi suficiente (concepţie asamblistă care are valoare pentru obiectele abstracte), ci de cea a unei configuraţii de atribute mai mult sau mai puţin importante şi care se pot compensa. De aici rezultă că anumite elemente ale unei categorii o reprezintă mai bine decât altele: o reprezintă cel mai bine (obiect real sau imagine abstractă) prototipul şi gradul de tipicalitate* al celorlalte, adică distanţa lor de prototip, care depinde de importanţa (sau centralitatea*) atributelor pe care ele le posedă. Numeroase studii de psihologie cognitivă au relevat cum, în domeniile percepţiei*, memoriei sau limbajului*, prototipurile afectează tratarea informaţiei*, servind drept standarde cu care este confruntată orice dată nouă.

F. *Askevis-Leherpeux* (G. D. S.)

Provocare

Tehnică a terapiei familiale sistemice* care constă în provocarea deliberată a unei situaţii de criză în familia tratată. Este vorba de provocarea funcţiei homeostatice* a familiei şi nu de provocarea membrilor ei, care, dimpotrivă, trebuie să fie susţinuţi de terapeut. Provocarea unei crize, pe baza acestei optici, ar trebui să permită o

mobilizare terapeutică şi o toleranţă a familiei la parametrii indispensabili pentru crearea unui nou echilibru, preferabil celui vechi., …

A. Ruffiot (G. D. S.)

Prozodie

Caracteristici fonice ale înlănţuirii vorbirii, sesizate în dinamica lor: variaţii ale înălţimii, intensităţii sau duratei care determină melodia, tonul, pauzele, accentele, ritmul etc. Pe plan perceptiv, aceste elemente diferite sunt integrate prin intonaţie. Trăsăturile prozodice sau suprasegmentale* nu aparţin celei de a doua articulaţii (v. Dublă articulare). Numeroase limbi nu cunosc decât o utilizare limitată a trăsăturilor prozodice; funcţia lor este redusă, adesea, la o funcţie expresivă, nedistinctivă.

D. Perava

(G. D. S.)

Prozopagnozie

Tulburare care afectează recunoaşterea identităţii figurilor cunoscute şi noi, atunci când recunoaşterea identităţii persoanelor corespunzătoare, plecând de la orice altă informaţie, se păstrează. Existenţa unei astfel de tulburări, fie ea interpretată ca o agnozie* vizuală sau ca o amnezie* selectivă, vădeşte statutul modular al cunoaşterii figurilor, chiar dacă focarul emisferic, drept sau bilateral, al leziunii temporolimbice constante este încă în discuţie.

J.-L. Signoret (G. D. S.)

Proximitate (Lege a) → Formă (Psihologie a)

Prudhommeau → Desen (Test al lui)

Pseudoacuzie

Audiţie inversată a peisajului sonor. Datorită unui dispozitiv experimental, informaţiile sonore care parvin în mod normal la urechea dreaptă sunt transmise urechii stângi şi invers. Pseudoacuzia se manifestă şi ca o tulburare auditivă în care subiectul îşi aude vocea alterată, cu o înălţime* şi un timbru* stranii.”.

R. Genicot

(G. D. S.)

Pseudocondiţionare → Sensibilizare

Psihanaliză

S. Freud dă psihanalizei o definiţie care este, în realitate, triplă: procedeu de investigaţie specifică a formaţiunilor de gânduri inconştiente (conţinut latent): metodă terapeutică a tulburărilor nevrotice, disciplină nouă în domeniul psihologiei.

Ca procedeu de investigaţie, psihanaliza se caracterizează prin metoda asociaţiilor* libere care permite psihanalistului să formuleze ipoteze cu privire la ceea ce în formaţiunile de gânduri conştiente (conţinut manifest), lasă să se strecoare informaţii inconştiente (lapsus, uitare, expresii simbolice etc.).

Ca metodă terapeutică, psihanaliza se bazează pe relaţia reală şi fantasmatică cu psihanalistul (transfer*). În care sunt reactivate formaţiunile inconştiente implicate în conflictul nevrotic. Datorită acestei relaţii, comunicarea sensului (interpretare) şi conştientizarea formaţiunilor inconştientului permit o mai mare libertate de gândire, o mai mare supleţe în jocul activităţii mentale şi un proces de schimbare a acesteia din urmă.

Ca ştiinţă, psihanaliza este eterogenă: este interesată atât de datele observabile şi de descrierea lor. cât şi de legile de organizare a funcţionării mentale sau de axiomele care aparţin unei teorii a subiectivităţii. În acelaşi timp. psihanaliza permite stabilirea unor concepţii psihologice noi care, în această calitate, alcătuiesc o nouă ştiinţă. Printre ele citǎm rolul sexualităţii infantile şi complexul lui Oedip, conflictul intra-psihic între formaţiunea de gânduri incompatibile, teoria pulsiunii. diferenţierea psihismului pe instanţe etc.

De la această descoperire a teoretizărilor lui S. Freud, psihanaliza a cunoscut numeroase dezvoltări. Dacă pe planul metodei de investigaţie există un acord unanim asupra sensului care i se dă. pe plan terapeutic aplicarea

la toate vârstele, la patologii nonnevrotice, la situaţii de grup este la originea unor transformări tehnice şi, prin aceasta. chiar la originea unei mari incertitudini privind limitele practicii psihanalitice *stricto sensu*. Frecvenţa şedinţelor, poziţia lungit sau faţă în faţă, intervenţiile individuale sau colective sunt exemple concrete de probleme tehnice din care izvorăşte această incertitudine.

În sfârşit. În ceea ce priveşte psihanaliza ca ştiinţă, au fost dezvoltate concepţii şi probleme noi. Să ne gândim la anumite discuţii, ca de exemplu cele privind rolurile corespunzătoare ale transferului şi contratransferului. importanţa acordată reconstrucţiei în analiză sau construcţia prin analiză, rolul simbolismului şi cel al relaţiilor de obiecte arhaice, raporturile inconştientului cu ordinea simbolică a limbajului sau opoziţia dintre metapsihologie* şi ştiinţa clinică.

A. Braconnier (G. D. S.)

Psihastenie

Termen propus de P. Janet pentru a desemna o entitate clinică pe care a opus-o isterier şi care, după el, îngloba angoasa*, fobia*, obsesia*, ca semne accesorii specific subiective ce asociază sentimente morbide de tipul impresiei de stranietate a lumii exterioare şi chiar a persoanei proprii a pacientului, sentimente de depersonalizare şi diverse sentimente de incompletitudine. De asemenea, sunt incluse stări de îndoială, interes excesiv pentru sănătate, idei de devalorizare, scrupule şi sentimente de ruşine. Inhibiţia* intelectuală însoţită de nehotărâre, timiditate excesivă şi fobie socială se asociază adesea cu compulsii ideatice şi obsesii ideative de precauţie, de verificare, de perfecţiune şi chiar de conjuraţie. Foarte des, aceste manifestări sunt amplificate de efortul de atenţie şi sunt suspendate în distragere. Acest termen, aproape abandonat, se referă la noţiunea centrală din concepţiile lui P. Janet, de forţă psihologică, potenţial energetic cantitativ, precum şi la noţiunea de

tensiune psihologică ce corespunde utilizării calitative a energiei. În prezent, acest termen este aplicat personalităţilor patologice de tip compulsiv, care regrupează trăsături ce asociază în grade diferite tendinţa spre scrupule, inhibiţia intelectuală şi afectivă, indecizia, meticulozitatea, absenţa spontaneităţii cu moralismul rigid şi abstracţionismul., „, „...

J. – t. Allilaire (G. D. S.)

Psihiatrie

Specialitate medicală consacrată studiului, diagnosticului şi tratamentului tulburărilor mentale. Numele de psihiatru l-a înlocuit pe cel de medic alienist, care se raporta la conceptul de alienare* mentală, termen care, treptat, luase şi el locul celui de nebunie.

Multă vreme, psihiatria a fost legată de neurologie, specialitate consacrată maladiilor determinate de leziuni ale sistemului nervos. De abia în anii 1960 psihiatria a devenit autonomă în cadrul disciplinelor medicale. Această evoluţie nu poate fi separată de progresele obţinute în domeniul terapeuticii psihiatrice în deceniul anterior: dezvoltarea psihanalizei şi, în continuare, a altor forme de psihoterapie*, dezvoltarea unei psihiatrii medico-sociale care analizează cazul individual în cadrul structurilor sociale şi, în sfârşit, progresul medicaţiei eficace. Psihiatria contemporană este dominată de aceste trei mari orientări. Locul psihiatriei în cadrul medicinei rămâne un subiect controversat. Poziţia apărată de curentul antipsihiatric* consideră că noţiunea de maladie mentală şi medicalizarea îngrijirii pervertesc sensul profund al nebuniei, ca alteritate a raţiunii, şi aservesc pe cei care sunt atinşi de ea unui conformism social mai alienant decât nebunia. Psihiatria ar fi agentul unei forme noi de reprimare a nebuniei. O poziţie mult mai puţin radicală este ca, fără a se contesta utilitatea şi statutul ştiinţific al psihiatriei, să se dorească desprinderea ei de sub autoritatea medicinei şi transformarea ei într-o disciplină

total independentă; pe scurt, să se extindă în ansamblul specialităţii, ceea ce se practică deja în domeniul psihoterapiilor în care lucrează mulţi psihologi nonmedici.

Incertitudinea în care ne găsim (şi poate imposibilitatea radicală) de a defini tulburarea mentală în cadrul ansamblului de variaţii şi de anomalii ale conduitelor* umane atârnă greu în aceste dezbateri etice şi ideologice, chiar dacă instrumentele ştiinţifice şi mijloacele terapeutice sunt în progres.

D. Widlocher (G. D. S.)

Psihism → Aparat psihic

Psihoacustică

Ramură a psihofizicii care are ca obiect relaţiile dintre caracteristicile fizice ale fenomenelor sonore şi percepţiile* pe care acestea le induc. Prin tradiţie, cercetările de psihoacustică se referă la:

1. atributele perceptive ale sunetelor* stabile sau cvasistabile (înălţime tonală, sonie*, timbru*, consonanţă, durată subiectivă, localizare);

2. performanţele de detecţie* şi de discriminare* ale sistemului auditiv;

3. nonliniarităţile acestui sistem care se manifestă, între altele, prin audibilitatea sunetelor de combinaţie;

4. efectele auditive de mascare, de adaptare şi de oboseală; percepţia profilurilor spectrale;

5. organizarea perceptivă a stimulărilor sonore complexe (fuziunea sunetelor pure simultane care diferă prin frecvenţă, separarea perceptivă a fluxurilor sonore, percepţia ritmului);

6. identificarea sunetelor vorbirii (domeniu de cercetare care ţine de psihoacustică şi de psiholingvistică*). Modelele explicative pe care le construiesc sau din care se inspiră psihoacusticienii se bazează cel mai frecvent pe date neurofiziologice. Lucrările lui H. Helmholtz, în 1863, marchează o dată capitală în evoluţia ascendentă a psihoacusticii moderne.

Totuşi, aceasta a trebuit să aştepte avântul electronicii pentru a se dezvolta. Începând din anii 1980, ordinatoarele permit construcţia stimulărilor sonore complexe şi perfect controlate la un preţ scăzut, astfel că dezvoltarea psihoacusticii nu mai este virtual împiedicată de factori tehnologici.

L. Demany şi *C. Se mai*
(*G.* D. S.)

Psihobiologie

Disciplină în cadrul neuroştiinţelor. având ca obiect de studiu relaţiile comportament-creier, cu preferinţă pentru punctul de plecare comportamental şi, în general, psihologic. Este admis faptul că oricărui comportament, inclusiv gândirea, oricărui proces adaptativ*, îi corespunde un model biologic şi neurobiologic. Primul demers al psihobiologului este de a cunoaşte bine conduita studiată, de a-i determina caracteristicile, apoi de a căuta corelate biologice şi neurobiologice (endocrine, imunitare etc.) cu acest comportament, cu acest proces adaptativ. cu acest mod particular de răspuns etc. Psihobiologul recunoaşte în comportament mijlocul cel mai sofisticat pe care creierul l-a găsit pentru a se echilibra el însuşi şi consideră deci comportamentul ca fund, în acelaşi timp, produsul activităţii cerebrale în virtutea acţiunii lumii asupra creierului, şi motorul dinamicii cerebrale, deci al aprehensiunii schimbătoare a lumii de către creier.

Psihobiologul se confruntă cu caracterul schimbător, contingent, istoric şi individual al relaţiei comportament-creier, şi deci cu complexitatea acestei relaţii. Psihobiologia dezvoltării" încearcă să releve interacţiunile precoce dintre comportament şi creier şi consecinţele de durată asupra creierului ale contingenţelor de mediu, intrauterine şi postnatale. Neurobiologia* comportamentului este o disciplină teoretic complementară psihobiologiei."!

M. Le Moal (*O.* D.)

Psihodiagnostic → Rorschach

Psihodinamică

Acest termen defineşte, în psihologia clinică* şi în psihopatologie*, concepţii provenind de la S. Freud cu privire la funcţionarea psihică. Schizofrenia* a putut fi astfel descrisă ca o. jievroză narcisică" legată de o tulburare precoce a relaţiilor de obiect.

Într-un sens mai general, utilizarea unor termeni ca cei de pulsiuni*, de conflict* sau de mecanisme de apărare*, de identificare* proiectivă, de clivaj* caracterizează o concepţie psihodinamică.

R. Doron (O. D.)

Psihodramatist

Psihoterapeut sau instructor care foloseşte tehnica psihodramei*; el este denumit şi psihodramaturg. J. Moreno consideră că există două categorii de psihodramatişti: conducătorul jocului este terapeutul principal; el asigură punerea în situaţie* a participanţilor, propune un scenariu, pune în scenă acţiunea dramatică, analizează reacţiile actorilor şi ale grupului; el nu ia parte la jocuri; se consideră totuşi ca membru al grupului şi poate beneficia de derularea şedinţelor dacă îşi păstrează spontaneitatea. Eurile auxiliare* sunt terapeuţi adjuncţi; la iniţiativa conducătorului de joc, ei capătă roluri complementare sau antagoniste celor ce au fost atribuite pacienţilor; ei îi ajută pe aceştia să se exprime (de ex., luând un rol de dublură); îi provoacă să reacţioneze (de ex., luând rolul de oglindă); îi fac să exploreze o situaţie conflictuală din punctul de vedere al adversarului (de ex., prin inversarea rolurilor). La o anumită limită, într-un grup de psihodramă, fiecare membru poate deveni terapeut auxiliar pentru altul. În psihodramă psihanalitică, nu există terapeut principal; toţi terapeuţii pot participa la jocuri; alegerea scenariilor revine participanţilor.

D. Anzieu

(G. D. S.)

Psihodramaturg → Psihodramatist

Psihodramă

Formă de psihoterapie individuală şi de grup* inventată şi denumită astfel de J. Moreno în 1923, în cadrul Teatrului Spontaneităţii pe care el l-a deschis la Viena şi care propunea actorilor voluntari să improvizeze un fapt divers citit în presă (tehnică a „jurnalului viu”). La origine, psihodramă tratează conflictele dintre adulţi care apar în viaţa particulară (gelozie, incompatibilitate de caracter, divorţ). Ea a fost extinsă la copii, la grupuri sociale (sociodrame*), la exercitarea rolurilor cerute de viaţa socială şi profesională (joc de rol*). Metoda constă în a determina anumite persoane implicate într-un conflict* să joace scene vechi, actuale sau anticipative în raport cu acest conflict şi cu istoria vieţii fiecăruia. Improvizaţia dramatică a acestor scene impune un spaţiu de joc, o punere în situaţie*, o eliberare a spontaneităţii actorilor, replica dată de eurile auxiliare* psihodramatiste*, prezenţa unui public care să funcţioneze ca o cutie de rezonanţă a afectelor trăite pe scenă, totul fiind stimulat de către un conducător de joc, un regizor şi, dacă este cazul, un interpret. Eficacitatea terapeutică a psihodramei se bazează pe catharsis*, catharsis direct al actorilor, indirect al spectatorilor. Eficacitatea sa formativă se sprijină pe cea mai bună folosire a rolurilor care sunt proprii personalităţii. Psihodramă este o metodă suplă care a generat mai multe variante, în funcţie de subiecţi, de problemele puse sau de teoriile psihodramatiştilor. Psihodramă analitică transpune regulile şi conceptele psihanalizei în jocurile psihodramatice, care se desfăşoară în acest caz fără montare scenică şi fără spectatori. Ea poate fi individuală (un singur pacient, în general psihotic, cu mai mulţi psihodramatişti, după tehnica lui S. Lebovici) sau grupală (cu alternarea şedinţelor de analiză de grup şi a şedinţelor de joc, după tehnica lui A. Ancelin-Schutzenberger şi D. Anzieu).

D. Anzieu
(O. D.)
Psihofarmacologie

Psihofarmacologia a debutat în 1952 cu descoperirea clorpromazinei (Largactil), primul neuroleptic. Ea a devenit o disciplină cu totul aparte, la graniţa dintre neurochimie, neurofiziologie, farmacologie şi psihiatrie biologică. Ea implică mai multe ramuri, printre care: psihofarmacologia animală, care studiază modele animale de răspuns la psihotrope*; psihofarmacologia previzională, care încearcă să prevadă, plecând de la constatările pe animal, efectele unei substanţe la omul normal sau atins de o patologie psihiatrică; psihofarmacologia clinică, studiind administrarea substanţelor la om, atât pe planul încercărilor terapeutice, cât şi pe cel al toleranţei (farmacovigilenta). „r

R. Jouvent (O. D.)
Psihofizică

Ramură a psihologiei consacrată studiului relaţiilor dintre evenimentele lumii fizice şi senzaţii*, evenimente mentale. Cel puţin în acest fel a fost concepută, în secolul al XIX-lea, de către primii experimentatori, în special de G.T. Fechner a cărui lucrare *Elemente der Psychophysik* (1850) este opera fondatoare a disciplinei. Istoria acesteia se confundă astfel, la originile sale. cu cea a ştiinţei psihologice care se năştea, în care nu mai reprezintă astăzi decât o arie de specialitate, printre multe altele. Totuşi ea a rămas un sector de referinţă, nu numai prin îmbunătăţirea permanentă a mijloacelor sale metodologice, adesea transpuse şi în alte domenii, prin elaborarea din ce în ce mai accentuată a modelelor* sale matematice şi prin fecunditatea constantă a teoriei măsurării*, ci şi pentru că ea continuă să fie centrul de dezbateri fundamentale în psihologie, în care regăsim în special problema raporturilor dintre lumea fizică, universul mental şi aparatul neuronal. Problema naturii senzaţiei şi a

legăturii sale cu conştiinţa*, care era centrală pentru Fechner, a cedat treptat locul unei redefiniri a psihofizicii ca studiu al relaţiei dintre stimulul fizic şi răspunsuri: răspunsuri de detecţie*, de discriminare*, de estimare. Dezvoltarea unei psihofizici animale, care combină metodele de condiţionare cu cele ale psihofizicii, eliberată de recurgerea la introspecţie*, ilustrează în mod deosebit această schimbare de accent.

Psihofizica, prin tradiţie, îşi dirijează investigaţiile spre trei teme: determinarea pragurilor absolute*, determinarea pragurilor diferenţiale* şi construirea scalelor* de senzaţie. Ea aplică aici metode ale căror principii au fost puse la punct de către psihofizicienii secolului trecut: metode ale limitelor*, ale stimulilor constanţi*, de ajustare*, de partiţie*, de estimare a mărimir etc, cu variantele respective. În schimb, în anumite aspecte ale metodelor şi mai ales ale modelelor sale matematice, ea înregistrează o evoluţie teoretică considerabilă, începând cu ambiţia destul de naivă de a izola senzaţia că un dat elementar al psihismului, sau de a desprinde legile generale dintre care cea mai celebră a fost legea lui Weber revăzută de Fechner, până la inserţia unor probleme de psihofizica în concepţiile mai generale ale funcţionării subiectului, implicând procese de decizie* şi de estimare a riscurilor, în modele probabiliste, precum teoria detecţiei semnalului.

În sfârşit, psihofizica are numeroase arii de aplicare. Începând cu diagnosticul deficitelor senzoriale până la probleme de ergonomie* unde este importantă definirea condiţiilor optimale ale detecţiei sau discriminării semnalelor critice.

M. Richelle (G. D. S.)

FECHNER G.T. (1860), *Elemente der Psychophysik*. Breitkopf şi Hărtel, Leipzig.

Psihofizic (Paralelism) → Paralelism psihofiziologic

Psihofiziologic (Paralelism) → Paralelism

psihofiziologic

Psihofiziologie

Clasic, este denumit astfel domeniul de studiu care asociază fiziologia ca ştiinţă analitică a funcţiilor* şi psihologia ca ştiinţă a comportamentului global al organismelor, în sens restrâns, care este în prezent cel al termenului anglo-saxon. este vorba de studiul efectelor activităţilor cerebrale, printre care activităţile cognitive*, asupra funcţiilor periferice şi neurovegetative. În realitate, psiho fiziologia, mai puţin decât o trăsătură de unire între mecanismele fiziologice şi funcţiile psihice superioare, este în acelaşi timp ştiinţa integrărilor nervoase şi cea a biologiei comportamentelor. Sunt utilizate mai multe denumiri fără distincţii între ele: psihobiologie*, neuroştiinţe* sau neurobiologie* a comportamentelor, neurobiologie integrativă. Evoluţia acestui domeniu s-a realizat simultan prin tendinţa biologiei de a descinde spre nivelul cel mai elementar şi cea a psihologiei de a merge spre nivelurile cele mai integrate. În această calitate, psihofiziologia face apel la discipline şi tehnici foarte variate şi s-a diversificat foarte mult. O clasificare mai reprezentativă în etapa actuală poate fi cea a neurobiologiei sistemelor integrate sau cea a neurobiologiei funcţionale, menţinând termenul de psihofiziologie cu accepţia mai restrânsă menţionată mai sus.

Chiar dacă termenul psihofiziologie cade în desuetudine, numeroasele denumiri care corespund activităţilor de cercetare având drept scop studiul relaţiilor creierului şi comportamentului relevă, după toate aparenţele, un fel de explozie şi apariţia de specializări noi în acest câmp de cercetare, fie prin tipul de abordare, fie prin problemele urmărite. Psihobiologia tinde să studieze în primul rând activităţile comportamentale şi corelatele lor neurobiologice şi psihologice; neurobiologia comportamentului pleacă de la modificările cerebrale sau

nervoase spontane sau induse, studiindu-le consecinţele asupra capacităţilor comportamentale şi neurofiziologice.

B. Soumireu-Mourat (O. D.)

Psihogalvanic (Reflex)

Expresie sinonimă cu reacţie electrodermală. preferată astăzi deoarece este mai generală, înglobând variaţiile fazice (singurele la care se aplică, în mod legitim, termenul de „galvanic*) şi schimbările de durată mai lungă (activitate tonică) în conductanţa sau potenţialul electric al pielii.

M. Richelle (O. D.)

Psihogen

Care se referă la psihogeneză*, într-o accepţie secundară a termenului aşa cum este utilizat în sens etiologic, în opoziţie cu cel de endogen. Se poate vorbi şi de depresie psihogenă pentru a desemna un episod a cărui apariţie prezintă o anumită inteligibilitate în raport cu restricţiile psihice pe care subiectul şi le impune, fără nicio legătură cu factorul biologic predispozant.

R. Jouvent (*O.* D.)

Psihogeneză

Noţiunea de psihogeneză are un dublu sens. În primul sens. care tinde să fie mai puţin utilizat, ea semnifică geneza psihismului şi, în acest caz, poate avea în mod paradoxal o conotaţie biologică. Biopsihogeneza s-a dezvoltat la începutul secolului, sub influenţa lui M. Dide, ca reacţie la curentele spiritualiste. Astfel, el descrie în 1926 teoria sa psihogenetică, ce examinează la fiecare moment evolutiv interacţiunea dintre exogen şi endogen, cu o uşoară preponderenţă a ultimului, în al doilea sens, psihogeneză se concentrează, dimpotrivă, asupra ansamblului de evenimente şi de factori psihici care contribuie la construcţiile psihopatologice, simptome sau sindroame. În această accepţie, ea este opusă organogenezei, iar termenul de psihogen* este radical redus la opoziţia binară cu cel de endogen. Din această

cauză, psihogeneză se află în centrul discuţiilor teoretice, chiar dacă această opoziţie caricaturală tinde să se estompeze în beneficiul abordărilor multifactoriale de psihopatologie, în care factorii biologici interacţionează în proporţii variabile cu evenimentele şi cu echipamentul psihic al subiectului. Acesta din urmă se diferenţiază de însăşi noţiunea de reacţie prin faptul că el descrie o configuraţie de mecanisme individuale, „programele personale" ale unui subiect care concură la geneza unei patologii. În această calitate, psihogeneză prezintă o falsă sinonimie cu psihodinamica. Aceasta pune accentul pe conflict, într-o perspectivă economică, fie că este vorba de surse energetice, ca la P. Janet, fie de o ipoteză pulsională, după S. Freud. Din contră, psihogeneză trebuie concepută dintr-o perspectivă mai structurală.

R. Jouvent

(O. D.)

Psihogramă (la testul Rorschach) Psihogramă este sinteza cantitativă a factorilor care apar în elaborarea răspunsurilor la testul Rorschach. După ce au fost stabilite, cotările sunt revăzute şi regrupate după o schemă precisă care face deosebirea între diferite categorii de răspunsuri, permiţând o vizualizare sintetică a factorilor: moduri de aprehensiune*, determinanţi*, conţinuturi pot fi astfel articulate în configuraţii originale. Datele sunt redate în număr absolut sau în procente, sau puse în relaţie prin formule particulare. Psihograma serveşte ca punct de plecare sau de armătură în studiul unui protocol. Ea nu exclude în niciun fel analiza calitativă, etapă esenţială pentru interpretare.

C. Chabert

(O. D.)

Psihoimunologie → Psihoneuroimunologie

Psihokineză → Parapsihologie

Psiholingvistică

Subdisciplină a psihologiei al cărei obiect de studiu

este dezvoltarea* şi funcţionarea comportamentelor verbale. Ea se deosebeşte de psihologia limbajului prin preocuparea de a utiliza modelele şi tehnicile lingvisticii*; atât pentru formularea ipotezelor sale de cercetare, cât şi pentru interpretarea datelor.

Prima şcoală de psiholingvistică, creată în 1951 la iniţiativa lui C.E. Osgood şi

T. A. Sebeok, s-a născut din întâlnirea a trei curente: teoriile învăţării*, lingvistica structurală şi teoria informaţiei*; ea se definea ca „studiu al proceselor de codare* şi de decodare*, prin care se pun în relaţie stările mesajelor* cu cele ale interlocutorilor” (J. Caron, 1989, p. 19). Numeroasele lucrări pe care ea le-a realizat s-au raportat la proporţia informaţiei furnizate receptorului prin diferitele unităţi lingvistice* şi, mai general, la incidenţele caracteristicilor codului verbal asupra comportamentelor de identificare*, de anticipare*, de memorare etc. Avântul gramaticii generative* a lui N. Chomsky a dat naştere, la începutul anilor 1960, unei a doua şcoli al cărei obiectiv era acela de a valida modelul elaborat de acest autor, folosind datele experimentale referitoare la performanţă*, în acest context, achiziţia limbajului de către copil a fost descrisă şi interpretată ca emergenţă* a unei competenţe* gramaticale înnăscute (v. *Language Acquisition*

Device): printre altele, procesele care acţionează în tratarea frazelor* de către adult (comprehensiune*, producere* şi rapel*) au fost interpretate făcându-se apel exclusiv la nivelurile de complexitate ale frazelor, aşa cum le-a definit modelul chomskyan (cu cât numărul de transformărr cerute de generarea frazei este mai ridicat, cu atât aceasta va fi mai dificil de produs, de înţeles şi de memorat). Foarte criticată pentru subordonarea faţă de un model particular (abandonat chiar de lingvistică), această a doua şcoală a dispărut la începutul anilor 1970. făcând loc mai multor curente de cercetare care. fără a recuza

aporturile lingvisticii, tind să reinsereze problematica lor în cadrul diferitelor tendinţe ale psihologiei contemporane: psiholingvistica copilului se integrează în psihologia dezvoltării, de inspiraţie piagetiană sau vâgotskiană; psiholingvistica discursului abordează operaţiile de producere şi de comprehensiune a textelor* exploatând propoziţiile formulate în acest domeniu de diversele ştiinţe ale limbajului, în sfârşit, alte curente, centrate pe accesul la lexic* sau pe mecanismele implicate în lectură*, se înscriu în problematica generală a cognitivismului contemporan. Diferenţa dintre psihologia limbajului şi psiholingvistică tinde, în consecinţă, să se reducă, chiar să

1 s p a n L.*J.-P. Bronckart*

(G. D. S.)

CARON I. (1989), *Precis de psycholingvistique*. PUF. Paris.

Psihologie

Ca toate ramurile ştiinţei, psihologia făcea parte la început din filosofie, de care s-a desprins în cursul secolului al XIX-lea pentru a se constitui ca disciplină ştiinţifică. Evident, această emancipare s-a produs în contextul mişcării ştiinţifice germane, care se definea prin primele încercări de a trata cu metode ştiinţifice fenomenele psihice, ce ţineau până atunci de psihologia filosofică. Cercetarea legilor care legau universul fizic de universul psihic al senzaţiilor* a fost una dintre primele preocupări ale fondatorilor psihologiei ştiinţifice, de la H. von Helmholtz şi E.H. Weber la

G. T. Fechner şi W. Wundt. Tânăra ştiinţă s-a răspândit rapid în toate ţările europene şi, spre sfârşitul secolului, în Statele Unite ale Americii, unde ea va cunoaşte un avânt deosebit în secolul al XX-lea.

Evoluţia psihologiei a fost marcată de avataruri epistemologice şi metodologice, de altfel strâns legate. Dacă ea s-a desprins de discursul pur verbal al psihologiei filosofice, alimentat de observaţii mai mult sau mai puţin

sistematice, şi a recurs la metoda experimentală* şi la măsurare*, psihologia secolului al XIX-lea a rămas, în ansamblu, fidelă tradiţiei care, pe de o parte, îi atribuia ca obiect, dacă nu sufletul, cel puţin psihismul*, conştiinţa* sau spiritul*, şi pe de altă parte demonstra încredere, prin colectarea datelor empirice, în introspecţia* subiectului. Aceasta nu constituia un obstacol major pentru primele cuceriri ale psihofizicii*, nici pentru primele cercetări referitoare la fenomenele elementare de psihomotricitate* sau de percepţie. Limitele sale au apărut totuşi îndată ce psihologia ştiinţifică a abordat fenomene mai complexe, încercând să elucideze conduitele patologice sau având ambiţia de a îngloba în câmpul său şi studiul animalelor. Se impunea o metodă obiectivă, independentă de introspecţia subiectului şi de orice comunicare verbală. Această preocupare metodologică, pe care o regăsim la cumpăna dintre secole, explicit sau implicit, în lucrările unui psihofiziolog ca I. Pavlov şi ale unui psihopatolog ca P. Janet, trebuia să ajungă la o adevărată revoluţie epistemologică, cristalizată în poziţiile behavioriste* proclamate de

J. B. Watson în 1913, precedată într-o manieră mai puţin răsunătoare de H. Pieron încă din 1907. Psihologia părea să-şi atribuie un obiect nou, comportamentul*, pasibil de o observare perfect obiectivă. O nouă evoluţie urma să înceapă spre mijlocul secolului al XX-lea. prin intermediul chiar al progreselor perioadei precedente, al unor noi instrumente conceptuale şi tehnice puse la dispoziţia psihologilor de celelalte ştiinţe (în special de informatică) şi al unor dezbateri cu caracter mai general care au agitat gândirea ştiinţifică şi filosofică. Curentul cognitivist* a revenit la definirea psihologiei ca ştiinţă a spiritului, a vieţii mentale*, a psihismului, fără să se întoarcă totuşi la precaritatea metodei introspective. Efervescenţa teoretică actuală lasă să se înţeleagă că acesta nu va fi ultimul avatar al unei ştiinţe care continuă

să întâmpine dificultăţi pentru a se situa în raport atât cu alte ştiinţe (discipline biologice, neuroştiinţe*, ştiinţe sociale), cât şi cu abordări neştiinţifice ale fiinţei umane (fenomenologie*, abordare „umanistă", în sensul în care americanii înţeleg acest termen), a căror influenţă în anumite domenii ale psihologiei practice este sursă evidentă de tensiuni.

Orice s-ar spune despre aceste probleme epistemologice, dezvoltarea psihologiei se traduce azi prin diversificarea foarte mare a ariei ei de specialităţi, ca şi prin extinderea aplicaţiilor ei în domenii multiple ale vieţii practice. Cercetarea şi învăţământul corespunzător aparţin, după caz, unor structuri instituţionale diverse, uneori scăpând de sub controlul universitar sau al societăţilor ştiinţifice şi profesionale recunoscute. Această situaţie trădează dezacorduri între polii „ştiinţe umane" şi „ştiinţe biologice", între cercetarea fundamentală şi cea aplicativă, între modelul* medical şi modelul socio-psihologic etc. Criteriile de clasificare a numeroaselor ramuri ale psihologiei moderne sunt desigur multiple. O clasificare în funcţie de metode ar diferenţia psihologia experimentală*, psihologia dezvoltării" axată pe abordarea ontogenetică*, psihometria*, psihologia diferenţială*, psihologia patologică*, psihologia comparată. Deşi este greu de diferenţiat criteriul metodei de cel al obiectului specific, psihologia diferenţială, psihologia patologică sau psihologia dezvoltării se definesc la fel de bine prin interesul pentru un obiect particular, ca şi prin metoda care le caracterizează. După decuparea unui anumit aspect al realului, se disting, la graniţele cu disciplinele biologice, psihobiologia* (sau biopsihologia), termen generic care include numeroase discipline de frontieră (psihofiziologie. psihofarmacologie*, psihoendocrinologie. psihoimunologie*, genetică comportamentală* etc.) şi, la cealaltă extremă, la graniţele cu ştiinţele sociale, psihosociologia*, trecând prin toate etapele intermediare

în care psihologiile se defineau mai bine pe terenul lor propriu. Se regăsesc aici şi decupaje după obiective privilegiate: psihologia copilului*, psihologia animală*, psihologia personalităţii*, psihologia învăţării*, a inteligenţei etc. Câmpul psihologiei aplicate este şi el divizat, fie după contextul particular al intervenţiei: psihologia şcolară*, psihologia muncii, psihologia sportului etc, fie după finalitatea intervenţiei: educaţională*, psihoterapeutică.

Tabelul se complică datorită faptului că în multe cazuri, adjectivul ataşat psihologiei, atunci când el trimite la un domeniu sau la o metodă, este contaminat de conotaţii teoretice. Acest fapt este evident când se vorbeşte de psihologia dinamică*, de psihologia analitică* sau psihanaliză*; însă expresia psihologie cognitivă* trimite la poziţii teoretice, şi chiar o expresie neutră la prima vedere, ca cea de psihologie a învăţării, evocă aproape inevitabil o parte a psihologiei legat de o perioadă specială, dominată de curentul behaviorist.

M. Richelle

(G. D. S.)

Psihologie a artei

Se apreciază că, în genere, psihologia artei a fost fondată de G.T. Fechner în 1876, atunci când a definit principiile unui nou demers ştiinţific, pe care l-a numit estetică experimentală. Alte mari personalităţi ale psihologiei, E. Mach, W. Wundt, H. von Helmholtz, au contribuit la dezvoltarea acestei estetici de jos, care, opusă esteticii de sus, de esenţă filosofică, analizează experienţa estetică printr-un demers empiric: observarea comportamentelor de alegere şi de preferinţă. La origine se află deci problema gustului şi a judecăţii*, care reţin atenţia psihologului. Majoritatea cercetărilor iniţiate atunci se bizuie pe percepţia stimulilor simpli construiţi de către experimentator şi în care erau variate proporţiile şi unitatea de compoziţie. Cercetarea numărului de aur şi

mai ales lucrările lui G.D. Birkhoff ilustrează preocupările cercetătorilor din această perioadă. Treptat, operele de artă au fost ele însele considerate ca obiect al experimentului, dar cercetările rămân dominate de o viziune normativă a judecăţii de gust. Răspunsurile sunt considerate ca juste prin referire la o valoare estetică presupusă ca inerentă obiectului şi care tocmai de aceea trebuie să fie universală. H. Eysenck socoteşte că a demonstrat existenţa unui factor G de apreciere artistică independent de experienţa culturală a subiectului şi care ar deriva direct din natura sistemului nervos. Ulterior, multiplicarea observaţiilor şi compararea lor i-au convins pe cercetători să ia în consideraţie rolul determinant al factorilor culturali şi sociali. De la o fază universalistă s-a trecut la o fază relativistă, în care sunt repuse în discuţie atât ideea unei concepţii unice a valorii estetice, cât şi aceea a incităţii factorului gust. Dezvoltarea cercetărilor asupra percepţiei vizuale şi auditive a suscitat. În ultimii ani, reflecţii noi asupra efectului hedonist al proprietăţilor structurante ale operei de artă. Aceste cercetări, continuate mai ales în Franţa de R. Frances (1979) cu privire la muzică şi de F. Molnar cu privire la pictură, se înscriu în cadrul teoretic propus de D. Beriyne (1971), ale cărui lucrări reprezintă un aport major în psihologia artei.

Pentru D. Beriyne. percepţia estetică pleacă de la o explorare diversă, adică nedirijată spre un scop şi în cursul căreia interesul este trezit de elemente de conflict perceptiv. Complexitatea, noutatea, incertitudinea, ambiguitatea sunt variabile colative a căror prezenţă constituie un potenţial de activare. Studiul proceselor de creaţie artistică constituie un obiect de cercetare dezvoltat recent datorită metodelor de simulare pe calculator.”.

J. *Bern ara* (*G.* D. S.)

BERLYNE D… *Aesihetics and Psychobiology*, Appleton Century Crofts, New York.

— FECHNER G.T. (1876), *Vorschule der Aesthetic*,

Breitkopf şi Hănel, Leipzig.
— FRANCES R. (1979). *Psychologie de Van et de Vesthétique*, PUF. Paris.

Psihologie a criminalităţii Psihologie aplicată în justiţie

Psihologie a eficienţei → Eficienţă

Psihologie a facultăţilor → Facultăţi

Psihologie a formei → Formă (Psihologie a)

Psihologie a limbajului → Psiholingvistică

Psihologie a mediului înconjurător →

Mediu înconjurător

Psihologie a muzicii Muzică

Psihologie analitică → Psihologie a profunzimilor

Psihologie aplicată în justiţie

Intervenţiile psihologiei s-au dezvoltat de la începutul secolului al XX-lea în domeniile dreptului civil şi penal.

Psihologia judiciară se interesează de actorii proceselor (prevenit*, victimă*, acuzator, martor) şi de metodele de informare, de instrucţie şi de mărturisire. Judecata însăşi, rolul judecătorului şi al auxiliarilor din justiţie, logica lor de intervenţie au făcut obiectul analizelor psihologice. În cadrul psihologiei juridice au fost studiate efectele schimbărilor legislative asupra concepţiilor justiţiei (criminalizare, represiune, reparaţie*, prevenire*) şi repercusiunea lor asupra actorilor.

Psihologia criminalităţii analizează în special caracteristicile individuale ale delincvenţilor, conduita lor specifică şi procesele criminogene.

Psihologia legală este consacrată semnificaţiilor şi conţinutului conceptelor juridice, penale şi civile pe care se bazează procedurile de trimitere în judecată (culpabilitate*, responsabilitate*, periculozitate*, interes al părţilor, autoritate legală), ca şi funcţiilor de expertiză. În domeniul protecţiei judiciare a minorilor* influenţa psihologiei a fost cea mai sensibilă. Specificitatea expertizei psihologice în examenul medico-psihologic este

din ce în ce mai mult recunoscută de către judecătorii de instrucţie.

J. Selosse (O. D.)

Psihologie a profunzimilor Denumită şi psihologie analitică sau dinamică. S. Freud a introdus noţiunea de profunzime în psihologie, fiind primul care a studiat metodic manifestările inconştientului; el este adesea considerat inventatorul unei psihologii „abisale”. Dar expresia de psihologie a profunzimilor a fost folosită după el pentru a sublinia două caractere ale psihismului inconştient: inaccesibilitatea şi forţa sa. A. Adler şi C. Jung s-au detaşat de psihanaliza freudiană pe măsură ce psihologia individuală a celui dintâi şi psihologia analitică (sau complexă) a celui de-al doilea refuză să acorde rol preponderent sexualităţii în etiologia nevrozelor. C. Jung defineşte sursa generală de inspiraţie a psihologiei profunzimilor notând că adevărata pasiune rămâne ascunsă şi scapă aceluia care o încearcă; *libido* – *u* \ este o energie* vitală, nu neapărat sexuală, orientată fie spre lumea exterioară (extraversie), fie spre lumea interioară (introversie), adăugând inconştientului individual noţiunea de inconştient colectiv* structurat de arhetipuri.

R. Doron (O. D.)

Psihologie a spaţiului → Spaţiu Psihologie cognitivă → Cognitivism Psihologie genetică → Dezvoltare

Psihologie individuală

Expresie creată de A. Adler, după ruptura de Freud, pentru a diferenţia teoria sa de psihanaliza propriu-zisă. Psihologia individuală minimalizează rolul pulsiunii sexuale şi explică viaţa psihică prin sentimentul de inferioritate, produs de starea de dependenţă a nou-născutului şi supracompensat* ulterior de voinţa de putere.

C. Chabert (O. D.)

Psihologie istorică

După I. Meyerson, care a conceput-o şi a dezvoltat-o începând din 1930, psihologia istorică studiază omul prin

ceea ce el fabrică, construieşte şi instituie pentru edificarea lumii umane care este mediul său natural. Se cuvine deci să analizăm operele umane, mediatori în religii şi în opere de artă, pentru a cunoaşte persoana. Acestei psihologii, care a atras câţiva psihologi între cele două războaie, i se poate reproşa intenţia de a se constitui într-o ştiinţă referitoare la individ pornind de la studiul unor fenomene colective.

F. Parot

(O. D.)

Psihologie judiciară → Psihologie aplicată în justiţie

Psihologie legală → Psihologie aplicată în justiţie

Psihologie obiectivă → Obiectivă (Psihologie)

Psihologie socială

Psihologia socială este o „ştiinţă a acţiunii, care după unghiul de perspectivă" (R. Daval ş.a., 1963, p. 18) poate apărea ca o „ştiinţă a comportamentului" (*ibidem*) sau ca „ştiinţă pentru agentul în situaţie" (*ibidem*). Ştiinţă şi artă în acelaşi timp, ea vizează cunoaşterea* şi aplicarea: ea recunoaşte că legile sociale nu ne determină ca legile fizice, dar socializarea* are raporturi atât de strânse cu culturile*, încât este de la început marcată de tradiţii şi epoci. Prin sursele şi ţelurile sale, psihologia socială are dimensiuni seculare şi internaţionale; ea se află la convergenţa mai multor paradigme.

Chiar dacă denumirea nu exista în secolul al XVII-lea. B. Pascal şi J. Bernouilli au pus bazele unei ştiinţe a acţiunii: calculul probabilităţilor permite, la nivelul evenimentelor umane, pregătirea deciziilor* pentru viitor; mai târziu, A. Condorcet, A Coumot, apoi J. von Neumann şi O. Morgenstern au construit o cunoaştere a aleatoriului. Astfel, în cazul votului, în politică, şi în cel al cumpărăturilor, în viaţa economică, individul şi-ar putea regla conduita pe baza evaluării posibilelor care rezultă din voinţa celuilalt. Psihologia socială a devenit astfel o „ştiinţă a acţiunii strategice" (R. Daval, *ibid.*, p. 35). Dar

acţiunea este şi cea care stabileşte o relaţie între agent şi mediul său: în acest sens, E. Durkheim şi S. Freud sunt cei care semnalează ce va deveni psihologia socială. În raport cu psihologia clasică, ei au în comun tendinţa de a face abstracţie de conştiinţă: amândoi refuză psihologismul şi îşi concentrează analizele pe ceea ce acţionează în subiect fără ştirea lui, favorizând experienţa interacţiunii. Datorită lor, sunt concepute împreună socializarea individului şi interiorizarea* normei. Acesta este şi motivul pentru care psihologia socială este uneori greu de diferenţiat de antropologia* culturală, de exemplu atunci când se pune problema de a defini structura fundamentală a personalităţii precizând relaţiile dintre instituţiile primare şi secundare: folosirea modelelor pentru a descrie culturile este în acest caz mai suplă decât cea a regulilor în măsurare, unde ipoteza învăţării prin constrângere pare mai puţin fertilă decât cea a înţelegerii unui simbol comun. Pentru a sesiza mai bine aceşti semnificând fluctuanţi care animă indivizii şi societăţile în acelaşi timp. psihologia socială s-a îndepărtat de analiza macroscopică a instituţiilor, pentru a se apropia de conduitele concrete, în perspectiva clinică. Aşadar, se poate concepe, contrar antropologiei culturale, că organizarea individuală şi organizarea colectivă a inconştientului sunt independente în ceea ce priveşte originea şi funcţionarea lor (D. Anzieu, 1975, p. 322).

Dar este adevărat că momentele de criză, de ruptură, de regresie şi de angoasă permit accederea la o fantasmatică arhaică datorită noului model al lui R. Kaes, cel al aparatului psihic grupai*: inconştientul este structurat ca un grup (1976, p. 195). Psihologia socială apare deci ca multiformă, solicitată în acelaşi timp de metodele experimentale şi cantitative, şi de metodele clinice. Ea se întreabă ce este omul social în general şi urmăreşte să-l ajute, în anumite cazuri particulare, pentru a-şi rezolva problemele: ea este domeniul privilegiat al

„cercetării active”. Din acest motiv, câmpul ei este vast ca cel al interacţiunilor şi intim ca cel al subiecţilor. Ea intervine în legătură cu cultura, munca, viaţa economică, educaţia, devianţa, etologia şi foloseşte atât scale de atitudine*, sondaje* de opinie, interviuri, chestionare*, psihodramă*, cât şi dinamica grupurilor. Ea suscită şi cercetări experimentale efectuate în laborator, în care simulările situaţiilor sociale permit în special să se studieze apariţia *leader – i\oi*, conduitele grupale faţă de risc, procesele de comunicare şi percepţia celuilalt.

Prin diversitatea abordărilor şi complexitatea obiectivelor sale, psihologia socială este transdisciplinară: ea este, în esenţă, locul de întâlnire al oamenilor, al ideilor şi al practicilor lor.

R. Doron (G. D. S.)

ANZIEU D. (1975), *Le group et iinconştient*. Dunod. Paris.

— DAVAL R., BOURJUCAUD F., DELAMOTTE Y. şi DORON R. (1963), *Traité de psychologie sociale*, vol. I. PUF, Paris.

— KAES R. (1976). *L’appareil psychique groupal*, Dunod. Paris.

Psihologizare

Mod de înţelegere şi de categorizare* a mediului social, care-şi centrează atenţia pe caracteristicile psihologice ale unei persoane (chiar ale unui grup) al cărei comportament (sau discurs) este pus în discuţie. Prezentată de anumiţi autori ca o deviere cognitivă generală suscitată de un anumit tip de material sau implicată de un anumit tip de raporturi sociale (devierea putând explica fenomene mai specifice, precum eroarea fundamentală de atribuire), psihologizarea este prezentată de alţi autori ca o strategie colectivă de rezistenţă la influenţe minore. În plan sociocognitiv, ea ţine de ansamblul proceselor de naturalizare a utilităţilor sociale (v. Internalizare).

ERSOC (G. D. S.)

Psihometrie

Termen folosit pentru prima dată de germanul C. Wolf în 1732, indicând ansamblul de metode cantitative utilizate în psihologie şi care pun în corespondenţă anumite proprietăţi ale numerelor cu anumite proprietăţi ale faptelor psihice. El se aplică astăzi mai ales la metoda testelor. Psihometria a fost adesea criticată, în special pentru empirismul* său. Într-adevăr, anumite noţiuni populare (ca cea de vârstă mentală) au fundamente teoretice puţin clare. Combaterea noţiunilor din psihometrie, acumularea probelor de validitate* a lor au contribuit totuşi la elucidarea a numeroase construite* psihologice (domenii ale inteligenţei*, ale personalităţii*, ale ati-*M. Bruchon-Schweitzer* (G. D. S.)

Psihomotricitate

Ansamblu de reglări ale funcţiilor motorii care depind de activitatea mentală. Iniţial, termenul „psihomotor” se aplică la zonele scoarţei cerebrale care controlau ariile strict motorii. Sensul a fost extins în două direcţii: pe de o parte, studiul funcţiilor şi tulburărilor legate de motricitate* în raporturile acesteia cu activitatea mentală, mai ales referitoare la dezvoltarea copilului; pe de altă parte, o practică de reeducare, rezultată din educaţia fizică generală şi destinată prevenirii şi corectării întârzierilor în dezvoltare şi dereglărilor dobândite ale acestor funcţii. Dacă unele dintre aceste tulburări sunt strict de natură organică sau psihogenă, cele mai multe par să rezulte din intricarea unor factori diverşi.

În prezent, termenul „psihomotricitate” desemnează deci un câmp extins care constituie în acelaşi timp un domeniu de studiu al reglării funcţiilor psihomotorii (studiul dezvoltării, construcţia scalelor de observaţie), un domeniu al tulburărilor psihomotorii (instabilitate, debilitate psihomotorie. ticuri*, dispraxir etc.) şi al metodelor de educaţie. Termenul de psihomotrician este

folosit, în genere, pentru a defini statutul profesional al specialiştilor care asigură examenele clinice şi reeducarea tulburărilor.

D. Widlocher (*G.* D. S.)

Psihoneuroendocrinologie Studiu al interacţiunilor dintre starea psihică şi funcţionarea sistemelor neuroendocrine. Starea psihică este susceptibilă să influenţeze marile echilibre neuroendocrine şi, în special, sistemele care răspund în mod nespecific la stimulările mediului înconjurător* (axul corticotrop şi sistemul simpatic). Pot fi diferenţiate relaţiile structurale dintre psihism şi caracteristici neuroendocrine şi interacţiunile legate de situaţia actuală. Astfel, o hiperactivitate a axului corticotrop, care poate fi obiectivată prin testul cu dexametazonă*, este asociată cu un model de control pasiv. Această relaţie este exacerbată în anumite forme de depresie. Hiperactivitatea simpatică corespunde unui model de control activ, bine reprezentat prin „tipul A" al lui S. Friedman şi D. Rosemnan. „Factorul testosteron" a fost mai puţin studiat şi ar putea fi corelat cu rigiditatea comportamentală. Activarea neuroendocrină este controlată şi de caracteristicile psihologice ale situaţiei: gradul de noutate* şi de incertitudine*, posibilitatea de control* comportamental etc. Impactul emoţional* al stimulărilor mediului înconjurător conferă răspunsului neuroendocrin nespecificitatea sa (teorie a stresului*). Activitatea psihică poate fi, în schimb, influenţată de hormoni. Acest concept, bine cunoscut cu privire la hormonii sexuali, a fost extins la hormonii axului corticotrop şi la catecolamine. Relaţiile psihoneuroendocrine pot fi deci considerate într-o manieră bidirecţională.

r. Morn iede

(G. D. S.)

Psihoneuroimunologie Disciplină care studiază procesele ce leagă sistemul nervos* şi sistemul imunitar.

După conceptele utilizate, după căile de abordare sau temele de cercetare, se poate vorbi de psihoimunologie, psihoneuroimunologie, neuroimunologie. imunopsihiatrie, imunologie comportamentală etc. Câmpul de cercetare implică multiplele interacţiuni celulare şi moleculare ale elementelor sistemului imunitar, ale sistemului endocrin şi neuroendocrin (hormonr şi peptide-l. ale sistemului nervos periferic şi central (neuromodulatori). În ansamblu, această nouă disciplină stă la baza cunoaşterii ştiinţifice printr-o abordare superior integrată a fiziologiei şi fiziopatologiei. Observaţii medicale solide au stabilit fundamentul acestor interacţiuni şi rolul anumitor dispoziţii sau stări psihologice, al anumitor dereglări endocrine şi afecţiuni neurologice asupra unui element sau a altuia din sistemul imunitar (alergie, boli autoimune, modificări ale apărărilor imunitare etc). Cercetări recente scot în evidenţă influenţa sistemului imunitar, considerat altă dată ca fiind închis, independent, asupra altor mari sisteme. Datorită acestor cercetări, încetul cu încetul, organismul este reconstituit în totalitatea şi mai ales în complexitatea sa.

M. Le Moal

(*O.* D.)

Psihonevroză de apărare Termen folosit de S. Freud pentru a explica rolul esenţial al apărării în conflictul psihic şi pentru a schiţa o teorie psihologică a isteriei*, fobier şi obsesiei. Un exemplu este conversia* isterică, în care rezidă aptitudinea transpoziţiei unei mari cantităţi de excitaţie printr-un mecanism de transformare a acestei excitaţii. Această mare sursă de excitaţie poate fi astfel transformată în isterie, deplasată în fobie sau deconectată de o reprezentare inconciliabilă pentru a fi conectată cu o reprezentare mai conciliabilă în obsesie. În prezent, noţiunea de psihonevroză de apărare este repusă în cauză de clasificările care încearcă să se abstragă oricărei prejudecăţi patogenice, în special psihanalitice.

A. Braconnier (O. D.)

Psihonevroză de transfer → Transfer

Psihopatie

Termen din vocabularul psihiatriei clasice, care îşi pierde din ce în ce mai mult semnificaţia clinică pentru a intra în limbajul curent, în care desemnează toate formele de afecţiuni psihopatologice, de la dezechilibrul psihic până la alienarea mentală, trecând prin tulburările depresive. J. Koch este primul care foloseşte termenul, izolând, în 1891 – 1893, inferiorităţile psihopatice, care vor deveni în tratatul lui E. Kraepelin din 1904 personalităţile* psihopatice. Totuşi, C. Prichard este cel care, din 1835, a făcut din deficienţa „sensului moral" trăsătura centrală a *Moral Insanity*, al cărei aspect antisocial se afla în centrul tuturor descrierilor de personalităţi psihopatice. Tradiţia psihiatrică franceză se va apropia mai ales de conceptul de dezechilibru psihopatie (E. Dupré), pe când în literatura anglo-saxonă vor fi preferaţi mai curând termenii de personalităţi psihopatice, apoi de sociopatie* şi, mai recent, de personalitate antisocială.

Formularea care a prevalat timp îndelungat este cea a lui K. Schneider, care a impus o tipologie caracterială în care psihopatia corespunde unor personalităţi al căror caracter anormal şi amoral le face să sufere sau să sufere societatea. Se vorbeşte astfel de nevroză de caracter. Clasificările mai recente ale *DSM* (*Manual diagnostic şi statistic al tulburărilor mentale*) adoptă noţiunea de personalitate antisocială şi asocială*, a cărei trăsătură esenţială este o tulburare de personalitate comportând o istorie a conduitelor* antisociale cronice şi continue, cu violarea drepturilor altuia, cu persistenţa la vârsta adultă a unui fel de conduită de tipul celei apărute în timpul copilăriei sau adolescenţei*, ceea ce permite a utiliza studiul catamnezic ca un criteriu de diagnostic. Criteriul de normativitate a personalităţii rămâne punctul de referinţă al acestei categorii clinice. Studiile vor trebui să

demonstreze dacă ea poate fi fondată ştiinţific.

J.-F. Allilaire (*G.* D. S.)

Psihopatologie

Psihopatologia are ca obiect conduitele patologice şi ca scop descrierea funcţionării, a genezei lor şi a proceselor care le permit schimbarea. Ca ramură a psihologiei, psihopatologia se sprijină pe cunoaşterea funcţionării normale pentru a desprinde, descrie şi analiza aceste comportamente patologice. Referinţele teoretice şi cadrele metodologice utilizate pentru a explica aceste conduite anormale sunt deci diverse, cum sunt şi abordările care orientează descrierea funcţionării normale. Nu există o singură psihopatologie, ci psihopatologii. Modelele psihanalitic, behaviorist, piagetian, cognitivist sunt tot atâtea feluri de a oferi o explicaţie faptelor patologice. În schimb, modelarea fenomenelor psihice patologice poate constitui un criteriu de validare a modelelor de funcţionare normală consemnate de psihologie.

M.-C. Hardy-Bayle

(O. D.)

Psihopedagogie

Termen a cărui apariţie la începutul secolului al XX-lea nu poate surprinde, întrucât părea de la sine înţeles atunci raportul privilegiat al pedagogier cu psihologia, considerată capabilă de reînnoirea cunoaşterii subiectului educaţiei: copilul. Acest privilegiu este contestat la sfârşitul secolului. Realităţile educaţiei ţin tot atât sau chiar mai mult de o sociopedagogie, a cărei absenţă din inventarul ştiinţelor ar demonstra forţa ideologiei psihologiste. Psihopedagogia este una dintre abordările posibile ale situaţiei educative, cea care ia în consideraţie componentele sale psihologice: caracteristicile indivizilor şi grupelor de apartenenţă, relaţiile profesor-elev. articularea conţinuturilor şi metodelor cu procesele individualizate ale învăţării” etc.

D. Hameline
(*G.* D. S.)
Psihorigiditate
Indică o formă de rezistenţă la schimbare*, caracterizată prin persistenţa de atitudini şi credinţe în ciuda influenţelor mediului şi a evenimentelor externe care ar fi trebuit să ducă la modificarea lor. Se observă în forme de intensitate variabilă, ca trăsătură de caracter mai mult sau mai puţin patologică. Ea reprezintă în mod constant una dintre trăsăturile majore ale personalităţii paranoice*, asociată sau nu cu o patologie delirantă.
* 6 *D. Widlocher*
(O. D.)
Psihosomatică (Maladie)
Concept care datează din prima jumătate a secolului al XX-lea, având ca scop reducerea separaţiei dintre maladiile care ţin de mental şi cele care ţin de fizic. Abordare a medicinei şi a unor maladii caracterizate prin considerarea simultană a simptomelor fizice, a căror realitate marchează separarea de domeniul nevrozelor*, şi a stărilor mentale care reflectă evenimentele vitale* şi conflictele dependente de biografia şi personalitatea* pacientului: această considerare va adăuga o dimensiune etiologică şi/sau patogenică absentă în medicina pastoriană pentru care cauza este un agent fizic independent de psihism. Accepţia variază după fiecare practician, în funcţie de ceea ce este înţeles prin psihic, de relaţia dintre psihic şi somatic şi de latura implicită a dualismului în abordarea psihismului. Abordarea monistă* materialistă a medicinei susţine că toate maladiile, inclusiv cele mentale, sunt în ultimă instanţă somatice în măsura în care oricărui eveniment mental îi corespunde un eveniment cerebral.
Faptul că numeroase maladii apar la subiecţi care au anumite tipuri de personalitate sau/şi care au dificultăţi în a se adapta la evenimente vitale şi la stres* şi/sau care au

suport* social redus denotă că reacţiile biologice la agresiuni diverse şi consecinţele lor patogenice sunt mai marcate la aceşti subiecţi. Într-adevăr, necesitatea ca medicul să exploreze şi biografia bolnavului, conflictele, personalitatea etc. precum simptomele fizice ar trebui să devină o regulă obişnuită în întreaga medicină. Controlul sau pierderea controlului situaţiei ţine de procese psihice în parte inconştiente, chiar total nonconştiente în privinţa determinanţilor hormonali, simpatetici şi somatici. Lucrările din a doua jumătate a secolului al XX-lea au încercat să coreleze anumite trăsături de personalitate sau modalităţi de reacţie cu variabile biologice şi cu o propensiune a dezvoltării anumitor maladii: tipuri A şi B de personalitate şi boli cardiovasculare, alexitimie* sau mod de gândire operatorie* şi tulburări respiratorii şi digestive etc. Aceste concepte interesante sunt mai mult direcţii ale cercetării decât fapte stabilite. Este posibil ca, din raţiuni genetice, epigenetice sau ambientale, să se admită existenţa unei vulnerabilităţi de organ, reperabilă la vârstă fragedă, asupra căreia se exercită tensiunile adaptative şi unde vor apărea primele slăbiciuni.

Conceptul rămâne deci vag şi nu a oferit date ştiinţifice care să permită întemeierea unei discipline medicale autonome sau a unor concepţii etiologice noi.

M. Le Moal

(O. D.)

Psihostimulent

Substanţă care, în doze moderate, produce o creştere a vigilenţei şi o reducere a oboselii. Printre psihostimulenţii cei mai răspândiţi se află cofeina (cafeaua), teofilina (ceaiul), teobromina (ciocolata), amfetaminele, cocaina* şi diverse molecule cu proprietăţi anorexiante…”.

M. Le Moal (O. D.)

Psihoterapie

Metodă de tratament al suferinţelor psihice prin

mijloace strict psihologice. Potrivit practicii folosite, psihoterapia caută fie să facă să dispară o inhibiţie* sau un simptom jenant pentru pacient, fie să restabilească echilibrul său psihic general. Criteriile de vindecare se diferenţiază, în egală măsură, după procesul psihoterapeutic şi teoria aflată la baza lui: mai buna adaptare familială şi socială, libertatea interioară şi capacitatea mai mare de a fi fericit, cunoaşterea de sine mai nuanţată, cunoaşterea limitelor şi posibilităţilor sale. Metodele folosite se bazează când pe practica şi intuiţia terapeutului, când pe o teorie care garantează coerenţa lor: teoria învăţării" (psihoterapia comportamentală prin decondiţionare şi recondiţionare, psihanaliza corectivă a lui Alexander în care terapeutul ia atitudinea inversă celei a părinţilor pacientului), concepţia psihodinamică a personalităţii (psihoterapia de inspiraţie psihanalitică), teoria cognitivistă* şi sistemică* (injoncţiunea paradoxală). Câmpul psihoterapiei cuprinde nevrozele, tulburările caracteriale, stările-limită, afecţiunile psihosomatice, anumite psihoze şi perversiuni. Diferite forme de psihoterapie se adresează sugarilor, copiilor, adolescenţilor, adulţilor, persoanelor în vârstă, muribunzilor. Pe lângă psihoterapiile individuale, există psihoterapii de grup* şi psihoterapii familiale. După modul lor de a acţiona se disting: psihoterapiile care se bazează pe prestigiul terapeutului şi pe sugestia pe care el o exercită (metoda Coué de autopersuasiune, direcţionare morală, contrasugestie* sub hipnoză*, psihoterapii de întărire); cele care produc un catharsis*, (hipnoterapie, subnarcoză, strigăt primai*, psihodramă*): în sfârşit, cele care folosesc transferul* şi contratransferul* pentru a conştientiza conflictele* inconştiente, a modifica mecanismele de apărare* şi a facilita împlinirile pulsionale (psihoterapii numite „ale profunzimii", psihanaliză*, psihoterapii de inspiraţie psihanalitică). Primele vizează modificarea reprezentărilor: următoarele, să modifice

afectele, iar ultimele, articulaţiile dintre afecte şi reprezentări. Din punctul de vedere al atitudinilor şi tehnicilor utilizate, psihoterapeutul poate fi neutru (abţinându-se de la directive, sfaturi, judecăţi) şi interpret (lăsându-se modelat de transfer pentru a putea elibera prin aceasta conţinutul latent*) (psihanaliză). El poate fi numai nondirectiv* şi să reflecte în oglindă atitudinile şi sentimentele pacientului sau grupului (psihoterapie rogeriannă, grup de întâlnire*). El poate interveni activ în vorbire şi în gesturi (relaxare*, psihodramă*), chiar să se manifeste exclusiv încurajator (psihoterapie de susţinere). El poate recurge numai la vorbire (psihanaliza în care pacientul este lungit în faţa terapeutului); la schimb verbal liber întărit de comunicări nonverbale spontane (psihoterapia faţă în faţă); la situaţii experimentale programate anterior (jocuri de analiză tranzacţională*, terapie comportamentală*); la contacte corporale acompaniate mai mult sau mai puţin de verbalizări (relaxare*, bioenergie*, înveliş umed sau *pack*, masaje mutuale californiene); la confruntări ale pacientului cu propria imagine video, la concentrarea mentală (meditaţie transcendentală, vis diurn dirijat); la o privare sau supraîncărcare de excitaţii senzoriale destinate să producă un şoc psihologic (electroterapie, băi calde şi reci, masaje); la o activitate de tip artistic (muzicoterapie*, terapie prin dans, desen liber, povestire liberă).

Din punctul de vedere al duratei, o psihanaliză cere ani de zile, cu un ritm de mai multe şedinţe săptămânale. Celelalte psihoterapii durează în genere mai puţin şi au un ritm de o şedinţă pe săptămână, chiar pe lună. Unele psihoterapii intensive necesită una sau mai multe şedinţe pe zi, cu o pauză scurtă. Se pot desfăşura şedinţe maraton* în grup pe durata unui întreg weekend. Psihoterapiile scurte cuprind zece şedinţe eşalonate, cu termen dinainte fixat. Travaliul psihic indus pacientului variază după efortul de gândire cu încetinire, după activitatea de

perlaborare a rezistenţelor, fantasmelor, identificărilor cu o experienţă-şoc, emoţională şi interpersonală, susceptibilă să producă o modificare mai mult sau mai puţin durabilă a atitudinilor faţă de sine şi faţă de celălalt.

D. Anzieu (G. D. st

Psihoterapie de grup

Psihoterapia de grup este o metodă de tratament al tulburărilor şi suferinţelor psihice patologice prin acţiunea specifică a proceselor de grup asupra indivizilor care îl compun. Un dispozitiv corespunzător şi orientat în acest scop permite folosirea grupului ca factor terapeutic. Această metodă de psihoterapie constituie probabil forma de îngrijiri psihice şi somatopsihice cea mai veche şi mai frecventă în toate societăţile şi culturile. Deşi teoriile, practicile şi obiectivele variază considerabil, iar termenul însuşi de psihoterapie de grup este recent (el a fost introdus de I.L. Moreno prin 1930), ca şi teoretizarea modalităţilor, formelor şi efectelor sale, este posibil să fie desprinse principalele trăsături comune tuturor psihoterapiilor de grup: grupul constituie un sprijin puternic de identificare pentru membrii săi; o scenă de exteriorizare, de dramatizare şi de transformare dinamică a angoaselor şi reprezentărilor patogene; o reorganizare structurantă a psihismului în confruntarea sa cu interdicţiile, cu realitatea obiectuală a celorlalţi şi cu enunţurile de bază; un spaţiu tranziţional generator de creativitate şi de capacităţi simbolizante, între realitatea intra-psihică şi corporală şi realitatea intersubiectivă şi socială. Oricare ar fi mediaţiile utilizate pentru a activa aceste procese (vorbirea, corpul, strigătul, jocul spontan sau psihodramatic. diferite obiecte de exprimare: desen, modelaj, pictură, muzică, marionete), diferenţele fundamentale reliefează orientările şi efectele psihoterapiilor psihosociologice, comportamentale, existenţiale şi psihanalitice. În cazul celei din urmă, efectele terapeutice se referă la aprecierea transferurilor

în îmbinarea grupală a fenomenelor psihice şi la interpretarea proceselor şi formaţiunilor grupale inconştiente.

R. Kaes

(G. D. S.)

Psihoterapie scurtă Dezvoltată acum treizeci de ani, în special de M. Balint şi J. Malan, psihoterapia scurtă este în cea mai mare parte de inspiraţie psihanalitică, bazându-se pe analiza relaţiei transferenţiale. Primele tratamente aplicate de S. Freud au fost de scurtă durată şi numai datorită interesului pentru analiza experienţelor infantile celor mai precoce cura tip a fost prelungită. Diferitele variante de psihoterapii psihanalitice scurte au în comun definirea prealabilă a unei durate determinate şi a unui obiectiv limitat. Durata este fixată la începutul tratamentului în acord cu pacientul (trei luni până la un an). Această limitare temporală duce la o modificare a cadrului analitic ale cărei consecinţe sunt importante: implicaţi mult prea repede într-un transfer*, pacienţii resimt adesea dintr-odată o tensiune emoţională importantă şi se confruntă cu o dublă mişcare, a ataşamentului şi a perspectivei de terminare a tratamentului. Problematica doliului este astfel privilegiată. În ceea ce-l priveşte, psihoterapeutul este încurajat să demonstreze că este mai activ şi mai puţin tergiversam, orientându-se pe focalizare. Focalizarea constă într-o ipoteză privind un conflict intra-psihic care ar explica majoritatea dificultăţilor actuale ale pacientului (*focus*). *Focus-ul* iniţial va fi redefinit progresiv şi elaborat în cursul terapiei, în funcţie de analiza proceselor inconştiente care se dovedesc dominante. Indicaţiile depind de capacitatea pacientului de a suporta limitarea tratamentului şi de aspecte situaţionale (noţiune de criză*, actualizare a unui conflict*). Limitele ţin de factorul timp care împiedică regresia. Mai mult, caracterul accelerat al tratamentului poate crea un climat de iluzie, de entuziasm

care maschează rezistenţele inconştiente la schimbare. În ansamblu, anumite raţiuni economice şi trebuinţele de eficacitate crescută au făcut ca această metodă să fie actualmente în dezvoltare.

R. Jouvent

(*G.* D. S.)

Psihotrop

Este definit de J. Delay ca ansamblu al substanţelor chimice de origine naturală sau artificială care au un tropism psihologic, adică sunt susceptibile de a modifica activitatea mentală fără a decide tipul acestei modificări. În realitate, orice efect psihotrop este considerat ca un efect asupra sistemelor neuronale, adică un efect neurotrop. Plecând de la descoperirea clorpromazinei (Largactil) în 1952 şi, în acelaşi deceniu, a antidepresoarelor şi tranchilizantelor, s-a produs o revoluţie terapeutică.

Inspirându-se din conceptul de tonus mental al lui P. Janet, care consideră că vigilenţa (funcţia noetică) este în interacţiune cu dispoziţia, J. Delay şi P. Deniker au propus o clasificare a psihotropelor, încă utilizată, care diferenţiază: sedativele sau psiholepticele, care cuprind neurolepticele*, hipnoticele şi tranchilizantele*; psihoanalepticele, care disting stimulenţii dispoziţiei sau timoanalepticele şi stimulenţii vigilenţei sau noanalepticele; psihodislepticele, care perturbă activitatea mentală.

După această clasificare, studierea psihotropelor a devenit mai complexă. Descoperirea efectelor preventive ale litiului a dus la crearea noţiunii de timoreglator. Progresele în cunoaşterea mecanismelor lor de acţiune tind să generalizeze clasificările bazate pe efectele asupra neuromediatorilor (agonişti sau antagonişti dopaminergici, serotoninergici).

R. Jouvent

(*G.* D. S.)

Psihoză

Termen introdus la mijlocul secolului al XIX-lea de psihiatrul german E. Feuchterleben pentru a defini ansamblul tulburărilor mentale grave care afectează simţul realităţii şi al cărui caracter morbid nu este recunoscut de bolnav. El trebuia să înlocuiască termenii deveniţi peiorativi de nebunie* şi de alienare* mentală. El a permis izolarea tulburărilor mentale care, sub aceste trăsături generale comune, ţin de cauze şi mecanisme diferite. În această accepţie, este utilizat încă pentru a desemna tulburări mentale precise (de ex., psihoza puerperală* sau psihoza carcerală*) sau în sens pur descriptiv (clasificare *DSM III*, *Manual diagnostic şi statistic al tulburărilor mentale*).

Începând cu E. Kraepelin, la începutul secolului al XX-lea, i s-a atribuit un sens mai precis care se aplică la un cadru nosologic definit prin stări cronice depinzând de un proces de origine endogenă*, fără legătură directă cu personalitatea anterioară şi regrupând demenţa precoce* (devenită psihoză schizofrenică* şi psihoze delirante* sistematizate cronice) şi psihoza maniaco-depresivă. Regruparea acestor două entităţi morbide sub acest termen, deşi încă larg folosită, impune numeroase rezerve datorită diferenţelor radicale privind originea şi mecanismul lor.

Sub influenţa psihanalizei (S. Freud, K. Abraham, P. Federn) şi în opoziţie cu cadrul nevrozei*, termenul a căpătat un sens mai mult structural decât nosologic, desemnând un mod de organizare a activităţii mentale caracterizat prin refuzul realităţii, replierea narcisică a *libido* – ului şi/sau a modurilor arhaice de relaţie de obiect* (simbiotic*, ambivalent*, oral*), divizarea reprezentărilor de obiecte fantasmatice (poziţia paranoid-schizoidă*) şi a mecanismelor specifice de apărare faţă de conflictele intra-psihice care depind de ele (proiecţie*, clivaj*). Un astfel de mod de funcţionare mentală se observă în stări acute sau

cronice care se înscriu în cadre nosografice diverse, chiar în anumite tipuri de personalitate (schizoidă*, schizotipică*, stare-limită*). Într-o schematizare fără îndoială excesivă, se tinde să se opună psihoticul nevroticului, ca două moduri fundamentale de funcţionare mentală.

D. Widlocher (*O.* D.)

Psihoza lui Korsakov → Korsakov

Pubertate

În sens literal, copilul puber este „acela care are tulei"; acest caracter nu este totuşi decât unul dintre aspectele pubertăţii, care poate fi definită ca ansamblul transformărilor endocrino-somato-genitale observabile la fiinţa umană între 10 şi 18 ani. Dezvoltarea* pubertară, care marchează trecerea de la starea copilăriei, la cea de adolescenţă*, comportă trei faze principale: „pubertatea", perioada de amorsare a procesului, caracterizată adesea printr-o creştere* rapidă a staturii; „ecloziunea pubertară", marcată la fete prin apariţia menstrelor şi la băieţi prin capacitatea de ejaculare; „maturitatea pubertară", faza de desăvârşire a dezvoltării caracterelor sexuale primare (organe genitale) şi secundare (pilozitate, voce* etc).

J.-P. Bronckart (O. D.)

Puerilism → Infantilism

Puerocentrism → Pedocentrism

Puerperal

Califică un tip de psihoză* care apare precoce, după naştere, şi prezintă o stare confuzională (fluctuaţii ale nivelului de conştiinţă*), idei delirante (pe tema naşterii) şi oscilaţii ale dispoziţiei asociate cu o angoasă* puternică.

Printre factorii favorizând pentru declanşarea unei psihoze puerperale se pot cita modificările hormonale care urmează după naştere, imaturitatea* bolnavei, complicaţiile obstetricale şi antecedentele psihiatrice familiale sau personale. Evoluţia psihozei puerperale tratate este variabilă: ea poate regresa mai mult sau mai

puţin rapid, dar poate, de asemenea, recidiva cu ocazia sarcinilor ulterioare.

R. Doron (O. D.)

Pulsiune

Această noţiune, introdusă în psihologie de S. Freud, a fost mult utilizată de experimentaliştii interesaţi de mecanismele învăţării (C. L. Hull, N.E. Miller). De mult timp, conceptul suscită numeroase controverse. Etologiştii preferă noţiunea de act* instinctiv, behavioriştii se referă cu predilecţie la ideea de comportament* de apetenţă şi comportament de consum, iar psihofiziologii folosesc de regulă termenii de tensiune şi nivel de vigilenţă. Alţii continuă să vadă în concept o variabilă intermediară explicativă a comportamentelor observabile de foame şi de sete, sexuale etc.

În realitate, el este astăzi utilizat mai ales în teoria psihanalitică. În acest caz, este definit ca un puseu exercitat de somatic, dar impus şi aparatului psihic. Este vorba de un puseu care împinge spre acţiune. Pulsiunea are deci o sursă (somatopsihică), un scop care induce satisfacţia şi descărcarea de energie investită, precum şi un obiect în raport cu care scopul poate fi atins. Dacă obiectul nu a fost găsit, şi dacă scopul nu a fost atins, apare frustrarea* şi o creştere a tensiunii care este trăită ca neplăcere. S. Freud a fost constant ataşat unei concepţii dualiste a pulsiunilor. Până în 1920. el a considerat că există pulsiunile sexuale (orale, anale etc.) şi pulsiunile eului sau de autoconservare (alimentaţie, activitate musculară etc). Dar în lucrările ulterioare, începând cu *Dincolo de principiul plăcerii*, el va introduce un nou dualism, între pulsiunea de viaţă (care acoperă simultan pulsiunea sexuală şi pulsiunea de autoconservare) pe de o parte, şi pulsiunea de moarte (pulsiunea agresivă, de distrugere) pe de altă parte.

După S. Freud, au avut loc numeroase dezbateri în jurul noţiunii generice şi mai ales în jurul noţiunii de

pulsiune de moarte. Aşa cum o amintesc J. Laplanche şi J.-B. Pontalis (1967), criticile noţiunii de pulsiune de moarte se situează la trei niveluri: refuzul de a face din reducerea completă a tensiunilor apanajul unui tip specific de pulsiuni: evocarea posibilă a altor ipoteze privind geneza agresivităţii şi urii: critica facerii de succedanee în slujba pulsiunii de moarte din principiul plăcerii şi al constrângerii la repetiţie. Dar o dezbatere mai recentă a fost menită să relanseze interesul acordat noţiunii de pulsiune: poate exista un punct de vedere psihanalitic pornindu-se de la noţiunea de pulsiune? Această discuţie a fost în fapt suscitată de două critici: cea a confundării, în acelaşi plan, a obiectelor pe care noi le studiem şi a principiului care le reglează, şi cea a caracterului pseudoeducativ al conceptului. Din acest motiv, se poate considera că „nu avem nevoie de o teorie a pulsiunilor dacă admitem că orice act, inclusiv orice act de gândire, se defineşte ca tendinţă a realizării sale” (D. Widlocher, 1984, p. 34). Astfel, unui puseu care se exercită asupra unui aparat psihic cu sursă, scop şi obiect, unei ipotetice energii care ar explica formarea şi intensitatea actelor de gândire, li se substituie o activitate mentală, un potenţial de acţiuni intenţionale mereu în căutarea unei situaţii pe care ar putea să o stăpânească pentru a-i da sens şi astfel să se actualizeze. Această manieră de interpretare ridică evident problema importanţei punctului de vedere genetic, în special a rolului copilăriei şi al refulării asupra psihismului, şi problema mecanismelor originare ale organizărilor psihopatologice în care ponderea factorilor topici şi economici, deci pulsionali, nu poate fi neglijată.

A. Braconnier (O. D.)

LAPLANCHE J. şi PONTALIS J.-B. (1967), *Vocabulaire de la psychanalyse*, PUF, Paris.

— WIDLOCHER D. (1984) ...Quel usage faisons-nous du concept de pulsion?”, în D. Anzieu. R. Dorey. J. Laplanche, D. Widlocher (Eds.), *La pulsion, pourquoi*

faire?, 29 – 42, Association Psychanalytique de France. Paris.

Pulsiune a eului

Individualizate de S. Freud şi asimilate pulsiunilor* de autoconservare, pulsiunile eului permit explicarea energiei psihice ataşate unui grup de reprezentări care constituie instanţa psihică denumită Eu. Opuse pulsiunilor sexuale, ele sunt destinate în special să funcţioneze după principiul realităţii şi să explice pulsiunile de conservare de sine. Termenul de pulsiune a eului va dispărea treptat atunci când S. Freud va introduce noul dualism pulsional: pulsiune de viaţă şi pulsiune de moarte.

A. Braconnier (O. D.)

Pulsiune de dominaţie Nu există echivalent francez satisfăcător pentru termenul german *Bemächtigungstrieb*, derivat dintr-un verb (*sich bemächtigen*) care vrea să spună „a pune stăpânire pe a pune mâna pe ceva”. Pulsiunea* de dominaţie sau de stăpânire sau de atribuire a fost descrisă de S. Freud în 1905 ca o componentă a erotismului şi a stadiului anal. În timpul acestui stadiu, componentele libidinale* autoerotice* au un scop pasiv: plăcerea obţinută de excitarea zonei anale. Din contră, pulsiunea de dominaţie, a cărei sursă se găseşte în musculatură, mai ales în sfincterul anal, împinge spre un scop activ: a controla şi domina obiectul*, a pune stăpânire pe el sau a pune mâna pe el. Ea este elementul de bază al sadismului anal. Nu are ca scop să provoace suferinţă obiectului, dar este indiferentă la această suferinţă. După K. Abraham, pulsiunea de dominaţie încetează să apară ca pulsiune fundamentală a sadismului anal: ea nu ar mai fi decât o formă atenuată, caracteristică a celei de-a doua etape anale, în timpul căreia nu distrugerea obiectului este scopul pulsional, ci controlul său, ceea ce implică supravieţuirea sa.

J.-M. Petot (D. S.)

Punctare

Probă psihomotorie care constă în plasarea, cu ajutorul unui stilet sau creion, cât mai rapid posibil şi fără a afecta precizia, a unui punct în fiecare casetă a unei grile cadrilate.

M. Richelle (G. D. S.)

Punct de vedere economic → Economic Punctuaţie

Sistem de semne diacritice caracteristice pentru scris. Acest sistem conţine un număr limitat de semne* care se ordonează într-o manieră strictă pe o scară reprezentând gradul de legătură între informaţii succesive: alineatul exprimă o limitare mai importantă decât cele exprimate de punct, de semnul de întrebare, de cele două puncte şi de punctele de suspensie; acest grup de semne are el însuşi o valoare demarcaţi-vă mai puternică decât punctul şi virgula, şi acesta este mai puternic decât virgula. Un subansamblu al acestor semne este susceptibil să primească o interpretare în plus: semnul de exclamare şi cel de întrebare, de exemplu, sunt indicatori ai unei transformărr operate asupra frazei. Sistemul punctuaţiei pare că se însuşeşte prin diferenţieri succesive, pe baza unui semn unic de formă variabilă (punct sau alineat) şi fără o învăţare sistematică. La 8 ani numai punctul este folosit corespunzător. Spre 10 – 11 ani, virgula devine uzuală.

M. Fayol

(G. D.S.)

Punere în situaţie

Prin analogie cu încălzirea musculară prealabilă activităţilor sportive, punerea în situaţie (*warming up*) este o fază de dezgheţare a relaţiilor în interiorul unui grup de discuţie liberă şi, mai ales. de psihodramă. pentru a se ajunge la schimburi sau la jocuri mai spontane şi mai adevărate. Punerea în situaţie constă în discuţii având drept scop să anihileze rezistenţele* participanţilor de a se implica în activitatea de formare sau de psihoterapie, pe care ei o cer de altfel, şi de a crea un climat de grup

entuziast”.

D. Anzieu (N-C)

Pupil

Acest cuvânt de uz administrativ se aplică orfanilor minori în tutelă, copiilor privaţi de familie sau celor ai căror părinţi au decăzut din dreptul de autoritate parentală şi sunt îngrijiţi de stat. Folosirea acestui vocabular în afara contextului său evocă pe copiii asistaţi, care sunt încredinţaţi Ajutorului Social al Copilului, în scopul plasării lor în orfelinate, familii şi instituţii diverse.

J. Selosse

(O. D.)

Q

Q sort

Tehnică de observaţie originală creată de W. Stephenson, utilizată într-o mare varietate de situaţii şi pentru diferite tipuri de conduite, permiţând autoevaluarea sau evaluarea* celuilalt Itemii care descriu diferite aspecte ale conduitei cercetate sunt scrişi pe cartele separate. Observatorul trebuie să distribuie aceşti itemi în diferite seturi (după descrierea cea mai potrivită subiectului evaluat), folosind un anumit număr de cartele pentru fiecare set (după o distribuţie normală impusă). Această tehnică foarte sensibilă, puţin vulnerabilă la tendinţele de răspuns*, impune compararea datelor obţinute asupra aceluiaşi subiect (în diferite situaţii). Ea furnizează date ipsative.

M. Bruchon-Schweitzer

(G. D. S.)

R

R → Corelaţie/Corelare

RAM

Abreviere a englezescului *Random Access Memory* care înseamnă memorie cu acces aleatoriu sau memorie vie. Memorie informatică cu timp de acces foarte scurt, adresabilă pe octet sau pe grupuri de octeţi, numită şi

memorie vie. Informaţia poate fi înscrisă în ea şi citită la fiecare ciclu de memorie (se opune lui *ROM**). Bazat în principal pe circuite integrate, acest tip de memorie este utilizat pentru a realiza memoria centrală a ordinatoarelor.

M. *Baron* (N.C.)

Randament şcolar

Evaluare* colectivă a rezultatelor învăţării" şcolare, în opoziţie cu evaluarea individuală a performanţelor. Principiul fundamental al evaluării randamentului şcolar este cel al coerenţei între obiective, predare şi modalităţile de evaluare.

O simplă măsurare intrare-ieşire poate fi aberantă, deoarece face abstracţie de procesele educative care au condus la rezultatul observat. Pe de altă parte, reflecţia asupra diversităţii nivelurilor cognitive, afective şi psihomotorii ale obiectivelor (taxonomii*) a contribuit mult la conştientizarea valorii reduse a evaluărilor care privilegiază procesele inferioare (memorie pură, aplicaţii stereotipe). Marile evaluări ale randamentului şcolar sunt făcute prin anchete normative: ele servesc din ce în ce mai mult la pilotarea* sistemelor educative.

G. De Landsheere (N.C.)

Randomizare

Procedură* de prezentare a diferitelor modalităţi ale unei variabile* independente în cursul unei experienţe*, destinată să atenueze efectele învăţării, de exemplu, asupra rezultatelor pe care le determină aceste modalităţi. Se prezintă la întâmplare (*random* în engleză înseamnă hazard) aceste diferite modalităţi în aşa fel încât subiectul să nu poată prevedea ordinea succesiunii itemilor. Această procedură este folosită, între altele, când contrabalansarea* ar produce un plan* de experienţă prea complex.

F. *Parot* (N.C.)

Ranversabilitate

Noţiune psiholingvistică* introdusă în 1970 de H.

Sinclair şi E. Ferreiro pentru a califica anumite fraze* tranzitive simple propuse copiilor în probe de comprehensiune. Într-o frază ranversabilă („copilul urmează câinele”), protagoniştii reprezentaţi prin substantive sunt amândoi susceptibili de a efectua acţiunea exprimată de verb. Într-o frază nonranversabilă („băiatul sparge sticla”), un singur protagonist poate efectua acţiunea exprimată de verb. În măsura în care orice frază este ranversabilă sintactic („sticla sparge băiatul” este o frază gramaticală), noţiunea de ranversabilitate are, în realitate, legătură cu evenimentul reprezentat de frază şi cu caracteristicile sale pragmatice.

La Piaget. pe de altă parte, se vorbeşte, în perioadele senzorio-motorie* şi preoperatorie, de ranversabilitate sau întoarcere empirică (în opoziţie cu reversibilitatea.

operatorie) atunci când subiectul nu este conştient de identitatea acţiunii executate în cele două sensuri.

J.-P. Bronckart (N. C.)

Rapel

Prin sarcină de rapel se înţelege o probă ale cărei dispoziţii invită la evocarea, la reproducerea unui material învăţat şi se referă în mod explicit la faza de achiziţie* a acestui material. Se disting diferite tipuri de rapel. Într-o sarcină de rapel serial subiectul trebuie să-şi amintească un maximum de elemente în ordinea de prezentare. Într-o probă de rapel liber această restricţie cu privire la ordinea de prezentare nu există. Într-o probă de rapel indicat se furnizează subiectului o informaţie parţială (indiciu) pentru a facilita recuperarea* materialului. Indiciul este adesea fie un fragment al stimulului de amintit (ex., Mo pentru Moise), fie un cuvânt asociat semantic (ex., arcă pentru Noe). Performanţele la testele de rapel sunt în general mai puţin bune decât la testele de recunoaştere. O excepţie notabilă este aceea că rapelul indicat poate determina performanţe mai bune decât o probă de recunoaştere.

Dacă proba este administrată chiar după prezentarea materialului, se vorbeşte despre rapel imediat; dacă este introdus un răgaz, se vorbeşte despre rapel amânat. Denumeşte, de asemenea, însăşi activitatea pe care o provoacă o sarcină de rapel.

S. *Bredart* (N.C.)

Rapid (Somn) → Somn

Raport de corelaţie → Corelaţie/Corelare

Raport (Scală de ~) → Scală de măsură

Raport semnal/zgomot → Zgomot Rată de retenţie

Indice frecvent utilizat în psihologia memoriei*, care se poate calcula pe baza indicatorilor expliciţi ai retenţiei*, precum rata de rapel* care echivalează adesea cu procentajul de itemi corect amintiţi. Se poate de asemenea măsura pe baza unor indicatori impliciţi cum este clasica economie a reînvăţării: dacă ŢI este timpul şi Rl numărul de repetiţii necesare pentru a reînvăţa un material după ce i-au fost uitate toate elementele sau o parte, dacă T2 este timpul şi R2 numărul de repetiţii necesare pentru a învăţa un material similar pentru prima dată, rezultatul coeficientului (R2-R1) /R2 sau (T2-T1) /T2 este adesea folosit pentru a exprima rata de retenţie.

S. Bredart (N.C.)

Raţionalism

Doctrină filosofică potrivit căreia orice lucru existent îşi are raţiunea de a fi. Din punct de vedere ştiinţific, această atitudine conduce la adoptarea principiului că orice element de experienţă* poate fi considerat drept exemplu al unei teorii generale. Raţionalismul presupune deci inteligibilitatea fundamentală a realului şi primatul dinamicii spiritului asupra experienţei. Acest primat al spiritului se exprimă în activitatea prealabilă de teoretizare, care determină un cadru general în care vor fi interpretate datele empirice. În psihologie, această concepţie filosofică s-a manifestat în acelaşi timp în modul de a gândi dezvoltarea* cognitivă individuală, dar şi, într-

un mod mai general, pe planul construcţiei teoriilor psihologice. Asupra problemei dezvoltării cognitive, poziţia raţionalistă (J. Piaget şi N. Chomsky, de ex.) acordă o importanţă primordială conceptelor* structurale şi consideră datele experienţei lumii ca ilustrări ale acestor principii generale, în timp ce alţii (behavioriştii*) privilegiază rolul dinamic şi organizator al acestei experienţe sensibile a lumii. Această opoziţie se regăseşte la nivelul epistemologiei psihologiei şi se traduce în maniera în care sunt considerate raporturile între activitatea de teoretizare şi rezultatele experimentării… →.

P. Mengal

(N. C.)

Raţionalizare

Mecanism prin care un subiect încearcă să-şi explice comportamentele sau sentimentele sprijinindu-se pe un raţionament logic. E. Jones îl introduce în 1908 în limbajul psihanalitic. Raţionalizarea se distinge de raţionalismul morbid în care raţionamentul este pseudologic, adică nu urmează legile de coerenţă admise în mod curent. În raţionalizare, construcţia explicativă urmează regulile logicii şi se inspiră, după voie, din ideologia în vigoare.

Prin acest procedeu, subiectul încearcă să justifice, adică să facă raţional şi coerent, deci admisibil pentru raţiune, un comportament anormal sau ale cărui mecanisme inconştiente (adevăratele mobile) îi scapă. Această atitudine permite subiectului să mascheze diferitele componente conflictuale care îl determină. Deşi defensiv, acest procedeu nu poate fi clasat printre mecanismele de apărare* în măsura în care el operează atât faţă de moţiunile pulsionale, cât şi faţă de mecanismele de apărare introduse de subiect.

M.-C. Hardy-Bayle (N. C.)

Raţionament

Activitate de gândire internaţională (v. Intenţionalitate) care, odată ce capătă formă, se prezintă

ca o înlănţuire de propoziţii care permite să se conchidă cu privire la valoarea de adevăr a celei din urmă (adevărată, falsă, probabilă etc). Se pot distinge în mod convenţional două tipuri de raţionamente: deducţiile* şi inferenţele. Un tip de raţionament merită o atenţie specială: raţionamentul prin absurd. El constă în a presupune negarea a ceea ce se doreşte a fi stabilit şi deducţia, pe această bază, a unei contradicţii. Acest mod de a proceda este deosebit de semnificativ prin faptul că este ipotetic, în sensul cel mai strict al termenului: ne sprijinim pe ceea ce este cel mai departe de ceea ce se estimează a fi adevărat. Pe de altă parte, acest raţionament constituie un fel de alterare a linearităţii deducţiei.

Activitatea* cognitivă utilizată în raţionament (de ex., construcţia unei probe sau judecăţi de validitate a unui silogism) nu se supune unei derulări de operaţii de o eleganţă şi de o rigoare comparabile cu cele propuse de logică, de când au apărut lucrările fondatoare ale lui G. Frege. Rezultă, dimpotrivă, că subiectul desfăşoară în acest caz acelaşi tip de demersuri, în parte inductive, ca în alte forme de rezolv are de probleme. Dacă sunt exceptaţi subiecţii special pregătiţi pentru exerciţii de logică formală, raţionamentele de validitate a silogismelor sunt adesea afectate de erori legate fie de reprezentările* conceptelor* în cauză, fie de natura instrumentelor lingvistice folosite (al căror sens* curent se poate interfera cu sensul logic), fie de familiaritatea* şi de semnificaţia* domeniului de referinţă pentru subiect. Au fost, de asemenea, evidenţiate importante diferenţe interindividuale în strategiile adoptate.

J.-B. Grize şi *M. Richelle* (N.C.)

Răspuns

Unul dintre cei mai frecvenţi în vocabularul psihologilor, termenul trimite mai întâi, într-un sens tehnic descriptiv, la o unitate* de comportament* bine definită pe care un subiect implicat în experiment este invitat sau

determinat să o producă în situaţia experimentală: răspuns motor de apăsare pe un buton într-un experiment de timp* de reacţie, de exemplu. Însoţit de un calificativ, cuvântul. răspuns” desemnează o categorie de comportamente la un nivel descriptiv (răspuns emoţional, vocal) sau funcţional (răspuns atenţionai, operant), într-un context mai încărcat de implicaţii teoretice, termenul este adesea legat de concepţiile mecaniciste ale activităţii psihice, pe care o rezumă formula „stimul-răspuns” (S-R). Găsim aici subliniată legătura directă a unui stimul cu răspunsul pe care-l provoacă, într-o relaţie cauzală simplă. Noţiunea de răspuns este, în acest caz, apropiată de cea de comportament observabil, obiect al psihologiei conform behaviorismului clasic, trebuind diferenţiată de procesele interne rezultate (variabile intermediare ale neobehaviorismului, procese mentale de prelucrare a informaţiei în cognitivism*) care se intercalează între stimul şi răspuns (v. Reacţie, Reflex, Acţiune, Conduită).”.

M. Richelle (N. C.)

Răspuns anticipat → Anticipare

Răspuns electrodermal (RED)

Reacţie vegetativă înregistrată la nivelul feţei dorsale a antebraţului şi a mâinii, numită şi reflex psihogalvanic*, corespunzând în acelaşi timp unei diminuări a rezistenţei cutanate (efectul Fere) şi unei variaţii de potenţial (efectul Tarchanov). Aceste fenomene, care exprimă activitatea vegetativă (sistemul simpatic*) periferică şi centrală, sunt legate de prezenţa transpiraţiei prin descărcarea glandelor sudoripare. Aceasta a devenit un indicator al nivelurilor de activare* centrală şi de stare afectivă a subiectului. La adormire are loc o mărire a rezistenţei cutanate şi, invers, o scădere la trezire. La subiectul în stare de veghe şi în repaus există o creştere a rezistenţei cutanate şi o activitate electrodermală redusă; în timpul manifestărilor de atenţie* (operaţii mentale, de ex.), se manifestă o scădere a rezistenţei şi descărcări electrodermale. RED

face parte din panoplia înregistrărilor poligrafice (electroencefalogramă, electrocardiogramă).

B. Soumireu-Mourat (N.C.)

Răzbunare

Conduită complexă ale cărei motivaţir răspund unor obiective diferite: fie pentru a obţine o reparaţie, o despăgubire, fie pentru a pedepsi şi corecta pe cineva care a ofensat, fie pentru a calma un resentiment, fie cu valoare de represalii. Răzbunarea poate satisface un instinct de apărare şi se poate situa în limitele unei justiţii distributive sau poate deveni o scuză pentru a elibera o agresivitate* justiţiară. Într-un grup, ea poate alimenta, din aproape în aproape, răzbunări reciproce şi, cu acordul membrilor, se poate aplica unor victime nevinovate.

J. Selosse (N.C.)

Reactanţă (Teorie a)

Evidenţiată de J.W. Brehm în procesele de influenţare a altei persoane, reactanţă este o stare de motivaţie* negativă care urmează unei ameninţări (presupus reală) de restricţie a libertăţii individuale şi care se traduce printr-o rezistenţă la influenţă. Presiunea socială poate astfel declanşa motivaţii în sens invers scopului urmărit. Aceste motivaţii pot fi legate de convingerile subiectului, de dorinţa sa de a-şi păstra independenţa, de valorile sale sau de angajamentele în care este implicat. Comportamentul de reactanţă este în funcţie de importanţa pe care subiectul o acordă comportamentului ameninţat şi creşte cu atât mai mult cu cât sentimentul de libertate se diminuează.

G. *Moser* (N. C.)

Reacţie

Activitate* a unui organism care survine ca răspuns la un factor extern sau intern identificabil. Termenul are o utilizare foarte generală în ştiinţele vieţii. Cât priveşte aspectele de interes pentru psiholog, poate fi vorba despre un reflex* (de ex., reacţia de retragere a membrului la un

stimul nociceptiv*), de un răspuns condiţionat* după modelul pavlovian* (care poate lua forma unei mişcări*, dar şi a unei secreţii glandulare, a unui fenomen electrofiziologic etc), de un răspuns emoţional* cu corelatele sale hormonale* şi neurovegetative* (ex.: răspunsul de stres* la un semnal de pericol, cu descărcarea de adrenalină* care-l însoţeşte), de o alterare a sistemului imunitar ca răspuns la factori afectivi, ca şi de o stare depresivă după un doliu (depresie* reacţională) sau încă, în contextul etologiei, de orice răspuns la un stimul declanşator.

Noţiunea de reacţie poate fi opusă celei de acţiune*, care nu presupune o situaţie sau un stimul care s-o declanşeze în mod restrictiv. Nu vom vorbi deci de reacţie în legătură cu un răspuns operant*, nici în legătură cu utilizarea conduitelor subordonate urmăririi unui scop. Această noţiune este totuşi infinit mai puţin restrictivă decât noţiunea de reflex, deoarece ea se aplică unor modificări de stări sau de activităţi care pot să nu fie înscrise în organizarea fiziologică prestabilită, care decurg din istoria particulară a subiectului şi ale căror complexitate şi persistenţă pot să nu aibă o măsură comună cu cele ale reflexelor…”

M. Richelle (N. C.)

Reacţie (Timp de ~)

Interval* temporal minimal (ceea ce îl distinge de latenţă*) care separă un stimul* numit imperativ de un răspuns motric voluntar. Această definiţie se aplică timpului de reacţie simplu, fenomen comportamental dintre cele mai elementare, dar al cărui studiu, întreprins încă de la începuturile psihologiei ştiinţifice, a deschis calea spre cercetarea proceselor cognitive. Procedeul experimental care permite măsurarea acestuia cuprinde un stimul avertizor*, destinat să mobilizeze atenţia* subiectului în cursul unei perioade pregătitoare (de durată variabilă şi imprevizibilă pentru a evita anticipările*),

urmată de prezentarea stimulului imperativ, sau de execuţie, la care subiectul a fost invitat prin instructaje* să răspundă cât mai rapid posibil, executând un gest simplu clar definit (în general să acţioneze o cheie telegrafică sau să apese un buton). Timpul care desparte începutul stimulului imperativ de răspuns este înregistrat în milisecunde. Timpul de reacţie simplu variază în funcţie de o multitudine de factori, dintre care intensitatea* stimulului, frecvenţa de prezentare, exerciţiul* sau oboseala* etc. H. von Helmholtz a avut ideea să compare timpul de reacţie a doi stimuli tactili identici, dar aplicaţi la distanţe diferite pe cap (în acelaşi timp punct de sosire al fibrelor aferente şi loc al răspunsului la înţepătura folosită) pentru a măsura viteza influxului nervos, în timpul de reacţie discriminam sau de alegere*, subiectul este confruntat cu mai mulţi stimuli, fie că are de răspuns numai la unul dintre ei (în general acestui caz îi este rezervată expresia TR discriminativ, în engleză *golno-go task*), fie că are de ales dintre mai multe răspunsuri pe cel care corespunde stimulului prezentat (TR de alegere). Toate circumstanţele rămânând aceleaşi, aceşti timpi de reacţie vor fi întotdeauna mai lungi decât timpii de reacţie simpli. Ei implică într-adevăr nu numai un timp de conducţie a informaţiei senzoriale şi a comenzii motorii, ci şi un interval de identificare a stimulului şi, pentru TR de alegere, de alegere a răspunsului (timp de decizie*). F.C. Donders a avut în 1868 ideea să exploreze diferitele tipuri de timp de reacţie, comparându-le, pentru a evalua durata diferitelor faze ale proceselor în acţiune, făcând din TR o cale de acces neaşteptată la procesele mentale pe care încă o exploatează cu succes psihologia contemporană (v. Cronometrie mentală).

ti. Richelle (N.C.)

Reacţie circulară

Prin acest termen, împrumutat de la J.M. Baldwin, J. Piaget şi H. Wallon desemnează repetarea de către copilul

mic a unui ciclu motor achiziţionat sau în curs de achiziţie. În perspectiva piagetiană, această repetare este destinată sau să menţină o senzaţie agreabilă (reacţie circulară primară centrală pe corpul propriu; ex., sugerea degetului), sau să facă să dureze un spectacol interesant în care sunt implicate un obiect sau obiecte exterioare subiectului (reacţie circulară secundară; ex... agitarea unei jucărioare), sau de asemenea să exploreze efectele variaţiei acţiunilor asupra unui acelaşi obiect (reacţie circulară terţiară; ex., variaţia sistematică a modului de lansare a unui obiect). Reacţiile circulare primare, apoi secundare, apar în primele 6 luni de viaţă, reacţia circulară terţiară spre 1 an. Către 8 luni apare o reacţie circulară originală (reacţia circulară întârziată) care atestă un început de stăpânire a permanenţer obiectului şi care se manifestă prin reluarea activităţilor întrerupte momentan de evenimente exterioare.

Gombert (N. C.)

Reacţie de alertă → Alertă Reacţie de tresărire Reacţie de alertă* reflexă şi globală a unui organism ca răspuns la un stimul scurt şi intens, cel mai adesea auditiv. Reacţia de tresărire intervine în general în cursul unei schimbări în starea de vigilenţă* şi permite o activare motorie, neurovegetativă şi cardiacă pregătitoare pentru acţiune. Reacţia este susceptibilă, în acelaşi timp, de obişnuire* şi de condiţionare* şi în acest caz ea a fost folosită ca model* de frică condiţionată. Regiunile sistemului nervos implicate sunt situate în mezencefal*, în rombencefal şi în formaţiunea reticulată.

M. Le Moal (N. C.)

Reacţie emoţională condiţionată

În terminologia condiţionării*, această expresie, care pe de altă parte poate fi aplicată în mod legitim oricărui răspuns condiţionat cu componentă emoţională, este rezervată pentru reducerea sau suprimarea* răspunsurilor operante* emise într-un program* de întărire în curs, când

se prezintă un stimul avertizor* de o anumită durată, al cărui final coincide cu un stimul aversiv* inevitabil. Efectul a fost descris şi etichetat în 1941 de J. Estes şi B.F. Skinner, care au demonstrat suprimarea răspunsurilor la şobolan în prezenţa unui semnal auditiv care precedă un şoc electric. De atunci, a fost deseori utilizat ca măsură a anxietăţii în psihofiziologie* şi în psihofarmacologie*, şi ca mijloc de apreciere a forţei asociaţiei între evenimente în cercetările de orientare cognitivistă* asupra învăţării la animale. Abrevierea CER, împrumutată din engleză, este întrebuinţată în mod curent.

M. Riche Ue (N. C)

Reacţie terapeutică negativă Fenomen paradoxal care survine în cursul anumitor psihanalize, caracterizat prin faptul că pacientul reacţionează negativ, adică printr-o agravare a suferinţelor sale într-o fază avansată a analizei, marcată prin perlaborarea* aparentă a interpretărilor* exacte şi oportune. Este acceptat în mod curent, după S. Freud, că reacţia terapeutică negativă îşi are sursa într-un sentiment inconştient de culpabilitate* deosebit de intensă şi/sau în tendinţe masochiste* care îl fac pe subiect incapabil să renunţe la satisfacţia inconştientă pe care i-o dau suferinţele sale. M. Klein a subliniat rolul pe care-l joacă, în reacţia terapeutică negativă, dorinţa de a-l decepţiona şi de a-l descalifica pe analistul căruia i se adresează, în transfer*, o invidie* insurmontabilă faţă de „bunătatea” şi normalitatea sa presupuse *J.-M. Petot*

(N. C)

Reacţionai

E. Kretschmer a descris delirul* de relaţie al senzitivilor într-un capitol asupra reacţiilor personalităţii. Psihopatologia franceză a păstrat termenul reacţionai pentru a insista asupra rolului etiologic al evenimentelor în apariţia anumitor sindroame patologice, în opoziţie cu altele care ar fi de origine endogenă. În acest fel, a fost posibil să se opună depresiile* endogene depresiilor

reacţionale.

Ulterior lui H. Ey care critica ideea unei patologii exclusiv reacţionale fără participarea endogenului, a apărut un consens în jurul ideii unei întrepătrunderi constante, la grade variabile, a factorilor externi şi interni. În plus, discuţia etiologică pare să-şi piardă interesul pe măsură ce mijloacele terapeutice se detaşează de ea.

Termenul reacţionai rămâne folosit pentru a insista asupra existenţei unui eveniment traumatic cu puţin înainte de ecloziunea patologică şi asupra caracterului său comprehensibil.

R. Jouvent (N. C)

tare – readaptare.

normal).

Readaptare

După modelul noţiunii de adaptare*, acest termen desemnează un proces funcţional de echilibrare* a schimburilor între o fiinţă vie şi mediul* său, atunci când raportul a fost mai mult sau mai puţin perturbau Psihologia comună nu exprimă altceva decât această idee când spune despre o persoană că s-a readaptat bine. Este totuşi adevărat că termenul readaptare a apărut pentru a desemna segregaţia* şcolarilor aflaţi în dificultate, în vederea eventualei lor reinserţii. Readaptarea este un proces biopsihic, dar este în aceeaşi măsură o instituţie socială. Despre elevii neadaptaţi, H. Pieron nu spunea că funcţionează rău, ci că „nu pot urma”. Această ultimă metaforă enunţă parcursul impus şi lasă să se înţeleagă textura socială a ciclului adaptare-inadaptare. *D. Hamaine* (N.C.)

Readucere

Acest termen este folosit pentru a denumi două comportamente distincte. Adunarea, recuperarea şi transportul puilor care s-au îndepărtat de cuib şi pe care părintele îi ia de gât pentru a-i pune la loc. În cazul în care cuibul este deranjat, părintele, pasăre sau mamifer, poate

transporta puii unul câte unul spre un alt culcuş. Acest comportament nu cedează la oboseală. Rulajul oului este caracteristic mai ales unei conduite observate la gâşte, raţe şi pescăruşi, pentru a readuce în cuib un ou plasat accidental sau voluntar pe marginea acestuia. Această situaţie a fost folosită pentru a testa două tipuri de relaţii între pasăre şi oul ei. La gâscă cenuşie, pasărea îşi pune guşa pe ou şi, printr-o mişcare de retragere, corectată continuu în funcţie de neregularităţile solului, îl readuce în cuib; dacă oul este subtilizat după ce mişcarea a fost începută, pasărea continuă mişcarea de acum încolo fără obiect, dar sub o formă fixă de această dată, în absenţa oricărei informaţii de orientare. Acest test a permis lui K. Lorenz şi N. Tinbergen să demonstreze dualitatea răspunsului instinctiv*, care comportă o componentă fixă, serie de contracţii musculare predeterminate şi o componentă de orientare taxică. Pe de altă parte, oferind unui pescăruş alegeri succesive între perechi de ouă artificiale (v. Momeală) care diferă printr-un caracter (talie, formă, culoare), Tinbergen şi apoi G.P. Baierends au definit caracteristicile oului care îl determină pe adult să-i acorde îngrijirile sale: oul reluat primul este cel preferat; ei au verificat astfel legea somaţiei eterogene a stimulilor şi posibilitatea de a crea combinaţii mai stimulatoare decât oul natural (stimul super-*l*. – *C. Ruwet* (N.C.)

Reaferenţă

De o manieră generală, acest termen desemnează procesele de retroacţiune* exercitate de efectorii unui sistem asupra mecanismelor centrale care îi comandă. În activitatea motorie*, reaferenţă este procesul de transmitere a informaţiilor* provenite de la receptorii senzoriali ai muşchiului (proprioceptori*) când efectorii sunt activaţi de o comandă a centrilor nervoşi superiori; aceste informaţii contribuie la reglarea* contracţiei musculare. Pe plan comportamental, reaferenţă are legătură cu modificarea informaţiilor furnizate de mediu

sub efectul informaţiilor provenite din mişcările* propriului corp. Este denumit, de asemenea, uneori „reaferenţă senzorială” procesul invers de modificare a activităţii motorii a corpului prin informaţiile generate de mediu (informaţii senzoriale „exaferente”).

Principiu de reaferenţă: E. von Holst şi P. Mittelstaedt au desemnat prin acest termen un ansamblu de modele teoretice care descriu interacţiunile între informaţiile senzoriale şi retroacţiunile consecutive comportamentelor motorii declanşate de aceste informaţii.

J.-P. Bronckart

(N.C)

Realism infantil

Termen folosit în psihologie*, conform unor accepţii specifice, de G. Luquet şi J. Piaget. În evoluţia desenului la copil.

G. Luquet distinge patru niveluri succesive de realism:

1. ulterior mâzgălitului (1 – 2 ani), realismul fortuit (2 – 3 ani);

2. realismul ratat (3 – 4 ani);

3. realismul intelectual (4 – 10 sau 12 ani), cu procedee de transparenţă, de reducere şi de schematizare;

4. realismul vizual (de la 8 sau 9 ani).

J. Piaget descrie realismul intelectual al copilului (de 4 – 7 sau 8 ani) ca o tendinţă spontană de a confunda semnul* şi semnificatul*, interiorul şi exteriorul, ca şi psihicul şi fizicul. El exprimă egocentrismul* în reprezentarea lumii şi se manifestă prin animism* şi artificialism. Este însoţit pe plan social de realismul moral, marcat de respectul unilateral, supunerea strictă la regulă şi o concepţie obiectivă a responsabilităţii.

E. Jalley (N.C.)

Realitate psihică

Noţiune psihanalitică în care „realitatea” trebuie înţeleasă ca ceea ce se opune aparenţelor şi se ascunde

îndărătul lor. Noţiunea de realitate psihică prezintă două aspecte. Pe de o parte, ea este destinată să sublinieze faptul că activitatea psihică şi în special fantasma* produc efecte psihice care nu sunt mai puţin reale decât cele ale evenimentelor sau experienţelor lumii exterioare. Considerată literal, această teză poate justifica la anumiţi psihanalişti o relativă indiferenţă pentru reconstrucţia trecutului analizaţilor lor. Pe de altă parte, noţiunea de realitate psihică se aplică la ceea ce apare ca cel mai real în psihic: dorinţele* inconştiente. Melanie Klein a insistat asupra faptului că realitatea psihică poate face obiectul unei recunoaşteri(*insight** sau *realization*) sau, dimpotrivă, al unui refuz…).

J.-M. Petot (N. C.)

Realizare Eu/Ego, Seif, Nivel de aspiraţie

Rebirth Stadiul respiraţiei

Recapitulare (Lege a) → Biogenetică (Lege)

Recentă (Efect de ~)

Efect asupra reţinerii*, legat, ca şi cel de întâietate*, de ordinea de prezentare a elementelor unei serii de itemi de memorat: itemii care ocupă ultimele poziţii din serie sunt reţinuţi mai bine decât cei care ocupă poziţiile mediane. Pentru anumiţi autori, itemii prezentaţi ultimii ar fi mai bine reactualizaţi datorită mai marii lor probabilităţi de a fi păstraţi în memoria de scurtă durată* în momentul rapelului. Pentru alţii, efectul de recentă reflectă mai curând punerea în funcţiune a strategiilor* de recuperare* bazate pe indici temporali sau contextuali.

S. Breaart (N. C.)

Receptor

Pentru teoriile clasice ale informaţiei*, receptorul este pur şi simplu aparatul care primeşte semnalul* emis de aparatul emiţător* şi care îl (re) codează în mesaj* pentru destinatar. În această perspectivă, exemplul funcţionării umane ar duce la concluzia că decodarea* undelor electrice de către urechea externă, timpan,

oscioare, urechea internă şi nervul auditiv reprezintă activitatea unui receptor responsabil apoi de transformarea lor în mesaj pentru cortexul destinatarului. Această concepţie pasivă a înregistrării informaţiilor, care nu explică activitatea subiectului interpretator, este abandonată în prezent de cele mai multe dintre teoriile comunicării.

J.-M. Adam (N. C.)

Receptor celular

Structură proteică situată pe faţa externă a membranei sau în interiorul celulei, destinată să se asocieze în mod stereospecific, mai mult sau mai puţin temporar, cu un anumit ligand (hormon*, transmiţător, moleculă terapeutică) şi să declanşeze un răspuns celular adecvat (efect biologic). Noţiunea de receptor a fost introdusă de

J. N. Langley în 1878. Legătura ligand-receptor este de cele mai multe ori reversibilă, noncovalentă şi produce modificări în activitatea celulară conform unor modalităţi variabile. Astfel, neuromediatorii şi anumiţi hormoni, care acţionează asupra unui receptor membranar, modifică activitatea unui sistem enzimatic cuplat cu receptorul (adenitat ciclază, fosfatidilinositol), ceea ce determină sinteza unui al doilea mesager intracelular, responsabil de reacţiile în lanţ aflate la originea efectului biologic, în alte cazuri, ei provoacă deschiderea sau închiderea canalelor ionofore asociate receptorului, de unde mişcări ionice rapide transmembranare, generatoare ale unui nou potenţial* de acţiune. Hormonii steroizi formează împreună cu un receptor intracitoplasmic un cuplu care, migrând în nucleu, declanşează acolo sinteza unui AM mesager, apoi a unei proteine. La nivelul sistemului nervos, studii bazate pe măsurarea legăturii specifice a moleculelor radioactive (agoniste*, antagoniste*, chiar neurotransmiţători*) cu membrane celulare au permis identificarea receptorilor neuromediatorilor cunoscuţi,

studierea proprietăţilor acestora (tipuri şi subclase, afinitatea pentru mediator, modularea numărului lor prin fenomene de hipo sau de hipersensibilitate), dar şi descoperirea zonei de acţiune a medicamentelor sau substanţelor psihotrope.

U. Spampinato (N. C.)

Receptor senzorial

Captator de informaţii din mediul înconjurător şi cale de intrare în sistemul nervos* central. Aceştia sunt transductori care transformă energia primită în influx nervos. Ei sunt conectaţi la sistemul nervos prin nervi periferici, senzitivi, pătrund în măduva spinării" prin rădăcinile şi coarnele dorsale sau senzoriale sau constituie nervii cranieni care intră în creier în regiunile bulbopontice. Aceşti nervi reunesc ansamblul aferentelor* sistemului nervos al vieţii de relaţie, în timp ce organele interne sunt şi ele prevăzute cu captatori senzoriali care ţin de sistemul nervos simpatic. Părţii aferente a intrărilor îi răspunde partea eferentă. motorie, care comandă răspunsul organismului. Astfel, receptorii sunt caracterizaţi în funcţie de natura informaţiilor pe care le transmit: exteroceptori pentru informaţiile din lumea exterioară, interoceptori pentru informaţiile provenind din corp (tendoane, muşchi, de ex. fusul neuromuscular, articulaţii, canal alimentar, vezică etc). Ei diferă după modul lor de funcţionare: unii sunt silenţioşi până la schimbarea care provoacă senzaţia (în piele, pentru apăsare şi atingere, întindere), alţii sunt într-o stare de funcţionare bazală şi înregistrează modificările acestei stări (termoreceptor pentru frig şi cald). Ei sunt de asemenea caracterizaţi după informaţii: nociceptori (informează asupra oricărei afectări nociceptive a corpului), chemoreceptori (în canalul alimentar), termoreceptori. În sfârşit, ei au o adaptare* mai mult sau mai puţin rapidă. Structura lor este foarte variabilă şi adesea deosebit de complexă, mergând de la terminaţia

nervoasă simplă, ca în piele unde se găsesc fibre libere, la elementele nervoase înconjurate de celule specializate în capsule, în sfârşit, la organe adevărate, ca organele de simţ. Printre acestea din urmă, trebuie notate ochiul şi urechea internă, localizate şi bilaterale, permiţând să se repereze informaţiile la distanţă. Transducţia* este un fenomen complex care depinde de celulă sau de organele receptoare dotate pentru a capta un tip de energie dat şi a transforma această energie în procese membranare şi subcelulare generatoare de energie nervoasă, potenţiale* generatoare sau transductoare; aceste potenţiale se află la originea potenţialelor de acţiune. Tot ce primeşte un receptor nu este adresat în mod necesar celor mai înalte niveluri ale sistemului nervos, în particular, conştiinţei*: prelucrarea informaţiei se efectuează începând de la organele de simţ şi continuă la diferite niveluri şi relee ale căilor senzoriale; invers, sistemul nervos exercită controale asupra intrărilor, cu mecanisme de facilitare şi de inhibiţie. Organismul nu poate să prelucreze decât un număr limitat de informaţii din mediul înconjurător, să le acorde atenţie şi să răspundă la ele. ceea ce nu înseamnă că aceste informaţii nu sunt prelucrate de sistemul nervos, aşa cum o atestă reacţiile neurovegetative la stimuli aparent neperceputi.

M. Le Moal

(N.C.)

Reciclare → Formare continuă

Recidivă

În medicină, recidiva caracterizează reapariţia unei maladii după restabilirea sănătăţii. În drept, recidiva califică o nouă infracţiune comisă după ce o judecată sancţionase un prim delict* sau crimă. Cuvântul recidivă are o conotaţie negativă de recădere, care evocă ineficacitatea unui tratament* sau a unei măsuri penale aplicate unui organism sau unui subiect* opozant. Acest termen trebuie diferenţiat de repetiţie şi de reiterare, în

măsura în care el se referă la eşecul unei intervenţii.

J. Selosse

(N.C.)

Reciprocă → Grup matematic

Recogniţie în filosofia kantiană, desemnează actul prin care un obiect perceput este asimilat unui concept. În psihologie, recogniţia este înţeleasă în două sensuri, dintre care primul este apropiat de noţiunea filosofică. Se vorbeşte mai întâi de recogniţie în cazurile în care un obiect (sau o scenă) este asimilat unei scheme* de acţiune sau unei scheme noţionale (de ex., copilul mic care recunoaşte un anumit obiect ca fiind de legănat). A recunoaşte înseamnă a clasa un obiect considerat atunci cunoscut. În al doilea sens al său. actul recogniţiei este legat de memorie* în sensul că subiectul face referire la trecutul său. Precedând activităţile de reconstituire şi de evocare* a trecutului, recogniţia apare ca forma cea mai elementară a memoriei în sens strict, subiectul regăsind într-un anumit obiect perceput un obiect deja văzut.

J.-J. Ducret (N. C.)

Recompensa

Stimul întăritor* apetitiv, acordat după emiterea unui răspuns dat într-o procedură experimentală cu întărire* pozitivă. Termenul, marcat de conotaţiile afective şi subiective pe care le are în limba curentă, rămâne relativ frecvent în psihologie, fiind folosit când în loc de întăritor, când în loc de întărire pozitivă. Astfel, se vorbeşte de recompensa (stimul întăritor alimentar) pe care animalul o găseşte la sfârşitul parcurgerii unui labirint* sau de recompensa monetară acordată unui subiect uman într-o experienţă de învăţare verbală.

M. Richelle (N. C.)

Reconstrucţie (Metodă de ~)

Metoda de reconstrucţie (sau de reproducere) are drept scop evaluarea ratei de reţinere* a unui material învăţat în prealabil, subiectul fiind invitat să reproducă,

oral sau în scris, elementele materialului în ordinea în care acestea au fost prezentate.

S. Bredart

(N. C.)

Recrutare în psihoacustică*, termenul desemnează, la persoanele atinse de surditate parţială, un fenomen de creştere mult mai rapidă decât pentru urechea normală a intensităţii senzaţiei*, începând de la pragul absolut* şi în ciuda înălţimii marcate a acestuia. Se poate de asemenea asista la o hiperrecrutare, sensibilitatea* pentru presiuni sonore ridicate audibile de către subiect părând mai bună decât aceea a subiectului normal.

În neurofiziologie, extensie a numărului de neuroni excitaţi ca urmare a creşterii intensităţii sau a prelungirii stimulării.

M. Richelle

(N. C.)

Recunoaştere

Proces prin care un organism recunoaşte un obiect sau un eveniment ca aparţinând unei clase*, sau prin care el asimilează un element la o schemă*; în psihologia cognitivă se preferă acestui termen cel de identificare. Expresia „recunoaştere individuală” desemnează, în etologia* animală, capacitatea unui animal de a distinge un anumit congener de unul sau de mai mulţi alţi membri ai grupului.

J.-P. Bronckart (N.C.)

Recunoaştere a formelor

Tematică de cercetare care s-a dezvoltat în mod deosebit în psihologie la sfârşitul anilor 1950. Ea s-a referit la început la procesele de recunoaştere* a cuvintelor* (modelul „logogenelor”), apoi la procesele de recunoaştere a obiectelor (modelul „pictogenelor”). Curentele cognitiviste*, apoi cele conexioniste au abordat în mod special studiul mecanismelor de recunoaştere a chipului uman.

Diferite modele informatice* au avut drept obiect, cu începere din 1950, simularea prelucrării automate a formelor* vizuale sau sonore: recunoaşterea imaginilor, a vorbirii, interpretarea semnalelor, clasificarea automată a datelor. Recunoaşterea formelor se izbeşte de o mare complexitate de calcul* şi necesită ordinatoare puternice. Printre aplicaţii se pot cita prelucrarea informaţiilor înregistrate de captatori, în robotică de exemplu, recunoaşterea caracterelor tipografice, a scrierilor manuscrise, precum şi dialogul oral om-maşină.

M. Baron (N. C)

Recuperare

Faptul de a regăsi o informaţie în memorie. Dificultatea recuperării unei informaţii stocate este considerată o cauză esenţială a uitării. Incapacitatea de a recupera o informaţie dată poate fi legată de o interferenţă* datorată fie achiziţiei anterioare a unui alt material (interferenţă proactivă), fie prezentării unui material nou (interferenţă retroactivă). Independent de interferenţă, posibilitatea de a recupera o informaţie este strâns legată de prezenţa indicilor contextuali deja prezenţi în momentul encodării" acestei informaţii. Recuperarea nu este un fenomen de tipul totul sau nimic. De exemplu, în situaţia frecventă a „cuvântului care stă pe limbă", subiectul, deşi incapabil să regăsească cuvântul căutat, poate adesea indica prima literă a cuvântului sau numărul de silabe din care acesta este compus. Recuperarea informaţiei în memoria de lungă durată* este tot mai mult considerată ca o veritabilă rezolvare de problemă*; de unde interesul crescând pentru studiul strategiilor de recuperare pe care indivizii le aplică mai ales în situaţia de rapel. Aceste strategii implică deseori căutarea altor informaţii decât cea cerută, informaţii pe care subiectul le foloseşte ca indicii pentru a regăsi informaţia-ţintă".

S. Bredart (N.C.)

Recuperare de funcţie Problemă centrală a neurologiei şi a neuropsihologiei clinice şi experimentale. Recuperările de funcţii sunt relativ frecvente după o leziune a nervilor periferici şi pot fi explicate prin fenomene de regenerare. După leziuni ale sistemului nervos central, există asemenea recuperări funcţionale, dar cu o frecvenţă mult inferioară. Au fost avansate diferite ipoteze în încercarea de a se explica aceste recuperări. Prima invocă intervenţia fenomenelor de reorganizări morfologice sau de plasticitate* descoperite din 1970: regenerare, înmugurire. Recuperările de funcţii ar putea, de asemenea, să apară ca urmare a readaptărilor activităţii sistemelor neuronale şi ele apar ca fenomene secundare la denervare*: hipersensibilitate de denervare sau, de asemenea, hiperactivitate a neuronilor neafectaţi de leziune. În cele din urmă, teorii mai vechi şi ale căror baze neurobiologice sunt puţin cunoscute au fost, de asemenea, invocate pentru a explica anumite recuperări: una dintre acestea este teoria vicarianţei. conform căreia funcţia sistemului lezat ar putea fi preluată de un alt sistem neuronal. Teoria diaschizis-ului, formulată la începutul secolului al XX-lea de von Monakow, explică pierderile tranzitorii de funcţie prin inhibiţia sistemelor distante atinse indirect de leziune; inhibiţia (sau şocul neuronal) provocată de leziune dispărând treptat, funcţiile pierdute ar putea reapărea (vezi Jacksonism). Trebuie notat totuşi că toate aceste explicaţii sunt încă ipotetice şi că nicio recuperare de funcţie n-a putut fi legată în mod indiscutabil de unul dintre aceste mecanisme. Această înţelegere insuficientă explică faptul că, în prezent, este greu de prezis dacă o funcţie pierdută ca urmare a unei leziuni va putea fi sau nu recuperată în continuare. Se pare că anumite condiţii favorizează recuperarea: vârsta tânără a subiectului, leziunile secvenţiale (o leziune care survine treptat sau în mai multe etape va avea mai puţine consecinţe funcţionale decât atunci când survine dintr-

odată), îmbogăţirea mediului înconjurător. În prezent, sunt explorate diferite strategii pentru a ajuta recuperările de funcţie: grefe neuronale, utilizarea factorilor neurotrofici etc.

J.-P. Herman (N. C.)

Recuperare spontană în condiţionare*, reapariţie a răspunsului condiţionat*, care făcuse totuşi anterior obiectul unei stingeri complete, când, după un anumit interval de timp, subiectul este plasat din nou în situaţia experimentală. Fenomenul de recuperare spontană i-a furnizat lui I. Pavlov un argument major în favoarea tezei inhibiţiei interne: el atestă într-adevăr că răspunsurile condiţionate n-au fost şterse prin stingere, ci numai sus-P6 iiA6” *M. Richelle*

(N.C.)

Recurenţă

Caracter a ceea ce se repetă. În cadrul funcţiilor definite pentru numere întregi naturale, o definiţie prin recurenţă este un caz particular de definiţie recursivă*; ea constă în a defini valoarea funcţiei în *n* cu ajutorul valorilor luate într-un număr finit de întregi inferiori lui n (în general în nu-l) şi în a atribui valoarea pentru primii întregi (în general în O). Un exemplu clasic se referă la funcţia factorială, pentru n întreg pozitiv:

f (n): dacă n = O atunci 1 dacă nu a f (nu-l)

O demonstraţie prin recurenţă (sau prin inducţie*) a unei proprietăţi P pentru numere întregi naturale constă în a arăta P (O) pe de o parte şi în a arăta că P (n) implică P (n + 1) pe de altă parte.

M. Baron (N. C.)

Recurentă (Formare) → Continuă (Formare)

Recursivitate

O operaţie este recursivă când definiţia ei menţionează operaţia însăşi.

Noţiunea teoretică de funcţie recursivă stă la baza noţiunii de calculabilitate*; mai multe definiţii echivalente

au fost propuse între 1920 şi 1940 şi se pare că toate funcţiile calculabile sunt, într-un sens intuitiv, funcţii recursive (teza lui A. Church în 1936). În informatică*, o procedură* recursivă este o procedură care se recheamă pe sine. Un caz special de definiţie recursivă este o definiţie prin recurenţă. O structură poate fi de asemenea definită în mod recursiv; de exemplu, un arbore binar este fie vid, fie constituit dintr-o rădăcină şi doi subarbori stâng şi drept care sunt arbori binari.

M. Baron (N. C)

RED → Răspuns electrodermal, Vis diurn dirijat

Redefinire

Tehnică utilizată de terapia familială sistemică* şi care constă în a defini, cu ajutorul recomandărilor, o relaţie nouă în cadrul sistemului familial şi între familie şi terapeuţi. Această nouă definire a relaţiei nu este operantă decât dacă relaţia este definită cu claritate în regulile sale de comportare. Este vorba de a confirma mai întâi tendinţa homeostatică a familiei pentru a ajunge, în mod paradoxal, la capacitatea de transformare".

A. Rufiâot

(N.C)

Redirijat → Activitate redirijată

Reducere a trebuinţei → Trebuinţă

Reducţionism

Tendinţă de a explica fenomene aparţinând unui anumit nivel al realităţii cu ajutorul unor concepte sau legi care aparţin unui nivel considerat mai elementar. Această atitudine care s-a structurat la începutul secolului al XX-lea în raporturile între fizică şi chimie, de exemplu, devine repede un reproş formulat la adresa teoriilor inspirate de mecanicism. Într-adevăr, reducţionismul presupune mai întâi o concepţie ierarhică a fenomenelor, cu niveluri succesive; apoi, presupune că unul dintre niveluri poate fi studiat „demontând" fenomenele din care este constituit şi a căror funcţionare este descrisă la nivelul inferior.

Această epistemologie* aderă la credinţa într-o realitate ultimă a materiei, pe baza căreia s-ar putea reconstitui toate nivelurile superioare de organizare: de exemplu, reducţionismul în biologie constă în a afirma că toate caracteristicile organismelor vii sunt de natură fizico-chimică şi deci că pot fi descrise complet datorită conceptelor fizicii şi chimiei; această teză, de cele mai multe ori înrudită cu mecanicismul, este contestată de vitalism*, care afirmă autonomia conceptelor şi fenomenelor biologice. În general, antireducţionismul susţine că, la fiecare nivel, componentele simple ale unui fenomen se combină pentru a produce o emergenţă*, adică un fenomen de natură diferită. Astfel. când componentele fizico-chimice se combină, apare viaţa.

Se consideră, în general, că reducţionismul se poate manifesta în două moduri diferite: în modul de a concepe realitatea şi raporturile fenomenelor între ele (reducţionism metafizic sau ontologic) sau în activitatea teoretică şi conceptuală. În discursul despre fenomene (reducţionism epistemologic). Primul mod este de cele mai multe ori implicit şi reproşat: al doilea, uneori exprimat şi revendicai cu titlu de demers metodologic: astfel, abordările fizico-chimice ale vieţii au produs cercetări fructuoase în biofizică şi în biochimie.

În psihologie, problema reducţionismului se pune în cadrul concepţiilor despre raportul dintre corp şi spirit. Monismul* materialist constă în a afirma că toate fenomenele psihice sunt în mod fundamental de natură biologică sau fizico-chimică. Astfel, „definiţia reductivă a unui termen psihologic ar cere specificarea condiţiilor biologice sau fizico-chimice necesare şi suficiente pentru apariţia caracteristicilor, stărilor sau proceselor mentale […] pe care termenul le reprezintă” (C. Hempel, 1966, p. 166).

Reproşul de reducţionism i-a fost adresat pentru prima dată lui J. Loeb, ca urmare a lucrărilor sale asupra

tropismelor*, din 1899. În care susţine că poate fi explicat comportamentul organismelor superioare prin mecanismele care îl guvernează pe cel al organismelor inferioare (paramecii, de exemplu). De atunci, recursul la modelul* animal în psihologie a fost deseori considerat ca o formă de reducţionism. Pe de altă parte, behaviorismului i se reproşează, în cadrul polemicilor sale cu mentalismul. că vrea să reducă studiul fenomenelor psihice la cel al fenomenelor comportamentale.

De cele mai multe ori totuşi, se consideră că psihologia este ameninţată cu reducerea de neurofiziologie*: întrucât organul gândirii este creierul, este posibil, demontând piesă cu piesă acest organ, să se etaleze şi să se înţeleagă produsul său – gândirea. Susţinută continuu în cadrul materialismului, această teză identifică evenimentele mentale cu evenimente fizice: „identitatea între stările mentale şi stările fiziologice sau fizico-chimice ale creierului se impune cu toată legitimitatea” (J.-P. Changeux, 1983, p. 364).

În sfârşit. În sociologie, conceptele psihologiei pot fi instrumente de reducţie: se descrie, se analizează şi se explică în acest caz fenomene sociale prin raportare la indivizii implicaţi în ele şi la legile şi teoriile care le explică comportamentele.

F. Parol (N.C)

CHANGEUX J.-P. (1983), *L’homme neuronal*, Fayard, Paris.

— Hempel. C. (1966), *Philosophy of Natural Science*, Prentice Hall. Englewood Cliffs. Traducere (1972): *Elements d’épistémologie* (trad. B. Saint-Semin), Armand Colin, Paris.

Redundanţă

Desemnează, într-un mesaj*, caracterul superfluu al unei informaţii*, din cauză că a fost deja furnizată, sub o formă identică (repetiţie) sau diferită. O parte a unui mesaj redundant poate fi deci eliminată fără să existe o pierdere

de informaţie, în teoria informaţiei, se poate exprima redundanţa R (X) a unui fenomen aleatoriu X prin R (X) = l-I/Imax, în care I şi Imax sunt respectiv incertitudinile* reală şi maximă ale fenomenului respectiv. Acest coeficient variază între 0 şi 1: când incertitudinea reală (I) a unui fenomen aleatoriu* este foarte ridicată, fenomenul este foarte imprevizibil, redundanţa sa va fi în acest caz foarte slabă, la limita nulă. Dar când incertitudinea reală este foarte slabă, evenimentele sunt, în medie, foarte previzibile, redundanţa fiind atunci aproape de unitate, valoarea sa maximă.

Dacă raţiuni economice dictează eliminarea redundanţei, aceasta constituie totuşi un factor de securitate în transmiterea unui mesaj, o garanţie împotriva efectului degradant al zgomotului sau al imperfecţiunilor receptorului. În limbile vii, de exemplu, redundanţa este cea mai bună garanţie pentru a transmite sau a restabili informaţia exactă în ciuda deformărilor canalului de transmisie.

A. *E*I *Ahmadi* (N. C)

Reeducare

Termen al cărui sens este în prezent fixat în două poziţii extreme ale sferei noţiunii:

1. a învăţa să redobândeşti utilizarea funcţiilor specifice şi, în particular, a celor fizice;

2. a învăţa, prin constrângere şi cu titlu de pedeapsă, să renunţi la reprezentările*, *habitusul* şi obişnuinţele prin care ţi-ai construit o semnificaţie* proprie a societăţii şi a lumii. Frecvent întrebuinţat încă la mijlocul secolului al XX-lea pentru a desemna tratamentul aplicat copiilor anormali sau inadaptaţi, termenul a fost eliminat din cauza încărcăturii sale corective, de intimidare şi înlocuit cu formulări mai eufemistice: educaţie specială*, pedagogie curativă etc.

D. Hameline

(N. C.)

Reeducare a limbajului → Ortofonie Referent

Dacă o unitate de discurs* X este folosită pentru a numi sau a desemna o oarecare „realitate” extralingvistică R, R este numit referentul (sau denotatul sau *denotatum*) lui X. Noţiunea de referent ţine deci de o semantică* extensională, care postulează o corespondenţă între semnificaţi şi elementele „realului” (v. Referinţă/Referire). Principalul său defect ţine de existenţa a numeroşi X cărora pare contestabil, chiar imposibil, să li se atribuie un referent, fie pentru că aceştia nu au funcţia de a denumi obiecte (predicatul „a fi”, de ex.), fie pentru că exprimă un termen nedefinit, care nu poate fi identificat cu un element din domeniul realului („nimeni nu ignoră”, „cine a venit?”, „o pisică oarecare”).

A. Berrendonner

(N. C)

Referenţială (Funcţie) → Funcţie a limbajului

Referinţă/Referire

Generic, acest termen denumeşte orice raport stabilit între cuvinte şi lucruri. Majoritatea semanticilor* se bazează într-adevăr pe ideea banală că limbajul* are funcţia de a numi sau denumi o lume extralingvistică formată din obiecte şi stări de lucruri. Faptul că se poate vorbi despre licorni şi despre cercuri pătrate arată la urma urmelor că aceşti referenţi nu sunt entităţi ale lumii „reale”, ci mai curând cunoştinţe* culturale şi situaţionale implicite, pe care vorbitorul le consideră dobândite la un moment dat. Aceste reprezentări constituie lumi posibile. Cu toată rigoarea, numai ocurenţelor speciale ale anumitor expresii (nume proprii, descrieri definite, delictici*) li se poate atribui un referent, care este în acest caz reperat chiar în cadrul procesului de enunţare* (referinţă actuală). În afara utilizării sale în discurs*, o unitate lingvistică* X nu mai are decât o referinţă virtuală: prin aceasta se înţelege ansamblul obiectelor care ar putea fi denumite de una sau alta dintre ocurenţele sale (clasă* de denotaţie*).

Proprietăţile comune elementelor acestui ansamblu, adică condiţiile pe care ele trebuie să le îndeplinească pentru a aparţine acestei clase, constituie sensul* lui X. Această distincţie tradiţională între sens şi referinţă (*Sinn* sau *Bedeutung*, semnificat* sau denotat) are ceva tautologic, referinţa definindu-se ca proiecţia extensională a sensului, iar sensul ca ansamblul trăsăturilor distinctive* generate de referinţă. Această semantică nu reuşeşte de fapt să teoretizeze sensul şi se găseşte dezarmată faţă de tot ce nu referă (predicate*, expresii nedefinite). În afară de aceasta, cunoscând numai concepte* şi obiecte, îi lipseşte fără îndoială recunoaşterea unui al treilea statut, cel de (proto) tip*: entităţi mixte, în acelaşi timp indivizi exemplari şi noţiuni ideale, acestea par să joace un rol fundamental în inferenţa* prin abducţie.

A. Berrendonner (N.C.)

Referinţă (Idei de ~) în psihopatologie, când un subiect atribuie o semnificaţie* personală unei remarce, unor evenimente care nu-l privesc direct. se spune că prezintă idei de referinţă. Aceste idei de referinţă sunt considerate ca integrate în procesul de proiecţie* în care ideile pe care subiectul şi le inspiră lui însuşi sunt atribuite altora sau lumii exterioare. Ideile de referinţă se întâlnesc în psihoză*, în special în psihozele paranoice*, dar ele pot fi. *a minima*, o componentă a tulburărilor senzitive ale personalităţii.

A. Braconnier (N.C.)

Reflex

Reacţie* automată a unui efector (sau grup de efectori) muscular sau glandular la stimularea unui/unor anumit/anumiţi receptor (i). Reflexul, noţiune care îşi are originea la Descartes. a cărui denumire se datorează lui T. Willis în 1682 şi a cărui primă descriere experimentală a fost făcută de R. Whytt în 1752, reprezintă, cel puţin în formele sale cele mai simple (cum este reflexul patelar. mişcarea bruscă a piciorului în faţă prin percutarea

tendonului patelar). unitatea funcţională elementară a activităţii nervoase. Studiul minuţios al reflexelor. Întreprins în special de C. Sherrington la începutul secolului al XX-lea, pune în evidenţă totuşi integrarea* acestor unităţi în organizaţii funcţionale mai largi, în care caracterul automat este nuanţat de procese modulatoare şi reglatorii de o mare fineţe. Acestea nu funcţionează mai puţin în controlul reflex al marilor funcţii vegetative (cardiovasculară, digestivă, respiratorie) decât în gestionarea posturilor* şi a mişcărilor* musculaturii striate. Pe de altă parte. În analiza mişcărilor automate complexe, noţiunea de program motor* central s-a substituit adesea celei de înlănţuire de reflexe din aproape în aproape.

Reflexul a furnizat psihologiei un model asociaţionist stimul-răspuns, util fără îndoială analizei, dar simplificator, nu pentru că ar reduce psihologicul la fiziologic, ci pentru că însăşi descrierea fiziologică a activităţii reflexe nu mai autorizează o astfel de concepţie, aşa cum s-a semnalat mai sus.

Printre foarte numeroasele reflexe descrise de fiziologi. şi pentru care tratatele şi dicţionarele specializate furnizează nomenclatura, unele îl interesează pe psiholog, fie pentru că oferă un indiciu comod în experimentare (reflexul de flexiune a labei la un stimul nociceptiv, folosit ca reacţie necondiţionată* în condiţionare*), fie pentru că ele intervin în mod semnificativ în funcţiile studiate (reflexul pupilar la modificarea intensităţii luminoase), sau pentru că sunt revelatoare pentru anumite etape ale dezvoltării (reflexele lui Moro, ale lui Rossolimo la sugar) sau pentru leziuni neurologice (semnul lui Babiński). Reflex condiţionat sau condiţional: expresie echivalentă cu reacţie sau răspuns condiţionat*, preferate astăzi (v. Condiţionare, Agăţare, Orientare, Psihogalvanic, Reflexologie) – *M. Richelle*

(N.C.)

Arc reflex. Organizarea reflexă cea mai elementară este constituită de conexiunea a două căi, o cale senzorială şi una efectoare. Ansamblul formează un arc monosinaptic. organizare care stă la baza reflexului miotatic sau de întindere. El cuprinde un receptor, fusul neuromuscular, o cale senzorială constituită de neuroni şi care furnizează terminaţii activatoare motoneuronilor localizaţi în cornul anterior al măduvei spinării" şi ai cărui axoni formează sinapse numite plăci motorii, la nivelul fibrelor musculare ale muşchiului omonim. Extensia bruscă a tendonului sau contracţia fibrelor musculare ale fusului neuromuscular, prin activarea motoneuronilor gama, determină activarea motoneuronilor alfa şi o contracţie a ansamblului muşchiului. Aceasta se opune întinderii impuse sau ajustează lungimea muşchiului la cea pe care o iau fusele neuromusculare. Organizarea motricităţii comportă numeroase circuite reflexe spinale mono¯ şi polisinaptice. Reflexele polisinaptice utilizează interneuroni şi reţele* de neuroni inhibitori şi excitatori. chiar la nivelul intrării senzoriale în măduvă sau pe mai multe niveluri care permit o integrare coordonată a răspunsurilor reflexe complexe ale părţilor homo¯ şi contralaterale ale corpului şi acţionează asupra membrelor anterioare, posterioare şi a rotaţiei capului.

J. Feger

(N.C.)

Reflex de apărare → Apărare

Reflex palpebral → Palpebral

Reflex psihogalvanic → Psihogalvanic (Reflex)

Reflexiv

Raţionalismul* defineşte ca reflexive actele de cunoaştere care acced la adevărurile necesare. Psihologia reflexivă analizează condiţiile gândirii cu ajutorul metodei autoobservaţiei, care le corelează cu activitatea subiectului. Psihologia inteligenţei*, cu J. Piaget, distinge abstracţia reflectantă* de abstracţia empirică*: prima

operează luând ca punct de plecare rezultatul acţiunilor subiectului asupra obiectului, iar a doua pleacă de la proprietăţile obiectului. Caracterul reflexiv implică:

1. proiecţia datelor anterioare pe un nou palier;

2. reflexia care le reconstruieşte acolo sub formă de structuri mai bogate. Într-un sens mai extensiv, gândirea formală (de la 11 sau 12 ani) comportă un caracter reflexiv, deoarece ea este reprezentarea unei reprezentări a acţiunilor posibile.

E. Jalley

(N. C.)

Reflexologie

Termenul este creat în 1917 de V.M. Behterev pentru a desemna studiul obiectiv al fenomenelor psihologice bazat pe convingerea că viaţa mentală şi conduita pot fi analizate în termenii reflexelor* condiţionate, ai stingerii şi inhibiţiei. Moştenită de la tradiţia carteziană şi de la fiziologia germană, reflexologia se bazează pe afirmaţia materialistă a medicilor ruşi ca I. Secenov, apoi mai ales I. Pavlov că spiritul* trebuie explicat în termeni fiziologici. Acesta este motivul pentru care această şcoală va primi sprijinul revoluţionarilor ruşi şi se va dezvolta rapid în Uniunea Sovietică, extinzându-se la patologie cu studiul nevrozelor* şi la psihologia diferenţelor individuale.

Reflexologia este uneori numită psihologie de reacţie: într-adevăr, Secenov. de exemplu, folosea termenul reflex în sensul foarte general de reacţie a unui muşchi la un eveniment imediat precedent.

F. Parol (N.C.)

Refulare

Mecanism de apărare* fundamental descris mai întâi de S. Freud în isterie* în relaţie cu teoria sa asupra seducţiei este operaţia prin care subiectul respinge sau păstrează în inconştient gânduri, imagini sau amintiri legate de sexualitate. Pentru S. Freud, esenţa sa nu constă decât în aceea că îndepărtează şi menţine la distanţă de

conştient reprezentări şi nu afecte care nu pot fi decât reprimate.

Din punct de vedere topic*, aceste reprezentări, care constituie refulatul, sunt atrase de alte reprezentări preexistente, un fel de nuclee inconştiente pe care S. Freud a ajuns să le considere ca fiind refulatul originar, presupunând prin urmare o primă etapă ipotetică, refularea originară. În raport cu aceasta, refularea propriu-zisă este o refulare secundară. (Refularea în sens restrâns nu este decât al doilea timp al refulării în sens larg care comportă un al treilea timp, întoarcerea refulatului sub formă de simptome*, vise*, acte ratate* etc.) în timpul primei faze a refulării care nu poate fi cunoscută decât prin efectele sale, „preluarea în conştient este refuzată reprezentantului psihic (reprezentant-reprezentare) al pulsiunii. Acesta este însoţit de o fixaţie: reprezentantul corespunzător subzistă din acel moment fără o modificare posibilă şi pulsiunea rămâne legată de el” (S. Freud, 1915, p. 191).

Această primă refulare, care s-ar putea datora unor cantităţi prea mari de excitaţie şi efracţiei protecţiei la excitaţie*, este constituită şi menţinută exclusiv de contrainvestire*, atunci când i se adaugă retragerea investirii preconştiente* în refularea secundară.

Refularea trebuie într-adevăr să fie menţinută prin contrainvestiri permanent susceptibile de a fi reinvadate de elementele pulsionale refulate, de unde relaţia strânsă între refulare şi întoarcerea refulatului şi jocul complex de dezinvestiri*, reinvestiri şi contrainvestiri.

Din punct de vedere dinamic, aspiraţia pulsiunii la satisfacţie, departe de a genera plăcerea, suscită neplăcerea şi angoasa* în măsura în care ea ameninţă eul, determinând din această cauză apărarea, de unde în cel mai înalt grad refularea.

B. Briisset (N.C.)

FREUD S. (1915), „Die Verdrängung”. *Gesammelte*

Werke. Imago. Londra. Traducere (1952): „Le refoulement" (trad. J. Altounian.

A. Bourguignon. P. Coteţ, A. Rauzy), în *CEuxres Compiftes*, XIII. PUF. Paris.

Refulat → Refulare

Refuz

Refuzul este un mecanism originar de apărare* în faţa realităţii exterioare, care constă într-un refuz al subiectului de a recunoaşte realitatea unei percepţii traumatizante, mai ales pe aceea a absenţei penisului la femeie, într-un sens mai larg, refuzul este o operaţie defensivă a cărei funcţie constă în menţinerea în afara câmpului conştiinţei a percepţiilor, gândurilor şi sentimentelor contradictorii şi incompatibile unele cu celelalte.

Dintr-un punct de vedere mai specific, este considerat ca manifestarea unei respingeri radicale în ceea ce priveşte realitatea castrării. Dacă o castrare este concepută ca un complex centrat pe fantasma* care vine să aducă un răspuns la enigma pe care o pune în faţa copilului diferenţa anatomică a sexelor, refuzul constă într-o respingere a unui element fondator şi esenţial al realităţii umane. După S. Freud. el reprezintă la adult punctul de plecare al unei psihoze*, dar se regăseşte ca un mod de apărare predominant şi la fetişist, ca şi la psihotic. Se referă la realitatea exterioară, spre deosebire de refulare.

A. Braconnier (D. S.)

Regenerare

Capacitate de reconstrucţie a neuronului sau a unei părţi a acestuia după leziune, traumatism sau regresie din motive funcţionale. Regenerarea neuronală după leziune este posibilă în sistemul nervos* periferic adult, cu condiţia ca însuşi corpul celular să nu degenereze. Această regenerare implică, în cazul nervilor mielinizaţi, o interacţiune cu celulele lui Schwann prin intermediul

factorilor neurotrofici şi de adeziune. În sistemul nervos central adult, regenerarea este în general practic inexistentă, deşi câteva sisteme neuronale specifice, precum sistemele monoaminergice, sunt capabile de o regenerare limitată. Această absenţă a regenerării nu pare să se explice prin proprietăţile specifice neuronilor centrali înşişi. Într-adevăr, aceştia sunt capabili să se regenereze în anumite condiţii speciale. Astfel, în timpul prezentării, sub formă de grefe intracerebrale, a tecilor nervilor periferici, axonii tăiaţi în momentul implantării pot penetra în interiorul acestei teci şi pot creşte acolo. Absenţa regenerării în sistemul nervos central adult ar fi deci în relaţie cu un mediu înconjurător nonpermisiv. Diferiţi factori pot explica această nonpermisivitate: de exemplu, apariţia, în timpul unei leziuni centrale, a unei reacţii gliale* care formează un ţesut cicatricial impenetrabil pentru axonii în curs de regenerare. Un alt factor este modificarea proprietăţilor celulelor gliale în cursul ontogenezei. Aceste celule, care stimulează şi dirijează creşterea neuritelor în timpul dezvoltării*, pierd această proprietate odată ce dezvoltarea sistemului nervos s-a încheiat şi pot dobândi chiar proprietăţi care acţionează în sensul opus. de exemplu, prin molecule de suprafaţă asupra oligodendrocitelor. Caracterul nonpermisiv al matricei extracelulare, în special absenţa moleculelor prezente în timpul ontogenezei. ar fi de asemenea implicat în absenţa regenerării.

J.-P. Herman (N.C.)

Regionalism → Dialect

Registru de limbaj

Conform corelaţionismului socio-dialectal naiv profesat mai ales de manualele şcolare (stabilirea unei corespondenţe directe între statutul social al locutorului şi „nivelul său de limbă”), toate variantele limbii s-ar ordona pe o singură scală ale cărei grade, numite în termeni axiologici (popular, familiar, standard sau curent, susţinut),

ar constitui fiecare un subcod omogen, numit registru. Fiecare registru ar fi adecvat unei clase de situaţii ale vorbirii, chiar unui statut precis în ierarhia socială, care i-ar impune utilizarea. Stabilirea acestei corespondenţe normative şi simpliste este continuu dezminţită de co-ocurenţa variantelor eterogene în acelaşi discurs* şi de faptul că multe variante nu comportă nicio conotaţie sociologică (v. Variaţie polilectală şi Uz)…

A. Berrendonner (N. C.)

Registru vizuo-spaţial → Lucru (Memorie de ~)

Reglator – + Mediator Reglare

Reglarea este, alături de finalitate* sau telefonomie*, una dintre categoriile caracteristice maşinilor cibernetice* (sub acest aspect n-am putea s-o identificăm decât cu noţiunea de cauzalitate circulară). Activitatea de reglare n-are într-adevăr sens decât prin raportare la o valoare-ţintă, înscrisă în mod natural sau artificial în structura acestor maşini. Această activitate comportă două dispozitive: un comparator-evaluator care evaluează diferenţa între starea actuală a sistemului cibernetic şi valoarea-ţintă şi o aparatură care permite să se reducă sau să se anuleze această diferenţă. Noţiunea de reglare este trecută de la tehnologia mecanică la fiziologie la sfârşitul secolului al XIX-lea (cu C. Bernard pentru care viaţa unui organism rezultă dintr-o „continuă şi delicată compensare stabilită parcă de cea mai sensibilă balanţă”). Dezvoltarea teoriilor informaţiei şi comunicării, crearea ciberneticii ca disciplină transdisciplinară i-au conferit valoarea generală.

În psihologie, noţiunea de reglare a fost folosită de P. Janet pentru a caracteriza sentimentele ca acceleratori sau frâne ale acţiunii. O găsim de asemenea la Şcoala de la Palo-Alto (terapie sistemică*). Pentru J. Piaget, reglările cognitive, prelungire pe plan psihologic a reglărilor biologice, sunt concepute ca unul dintre mecanismele centrale prin care se construiesc şi se conservă sistemele cognitive ca totalitate echilibrată. Pe acest plan, valoarea-

ţintă este conservarea mutuală a totalităţilor (schemă* sau regrupare de scheme de acţiune) şi a părţilor lor, cât şi echilibrul între asimilare* şi acomodare* în relaţia subiect-obiect. Operaţiile psihologice logico-matematice sunt considerate din acest punct de vedere ca reglări perfecte în măsura în care efectul lor poate fi anulat cu ajutorul operaţiei inverse.

J.-J. Ducret (N.C.)

Reglare proactivă

J. Piaget a introdus acest termen în 1967 pentru a caracteriza, pe planul reglărilor* biologice şi cognitive, nu numai aspectul stabilizator al anumitor compensări corectoare de erori sau de abateri în raport cu valoarea-ţintă, ci şi aspectul lor constructiv şi prin urmare precorecţiile viitoarelor erori sau insuficienţele reluării viitoare a ciclului organic sau a ciclului acţiunii. Pe terenul reglărilor cognitive, aceasta se traduce prin faptul că subiectul, luând act de defectele acţiunii sale, o reorganizează, o diferenţiază, o coordonează cu alte acţiuni sau o integrează într-un nou sistem de acţiuni (sau de operaţii) în aşa fel încât perturbarea iniţială este anulată dinainte…

J.-J. Ducret (N. C)

Reglare retroactivă

Pentru J. Piaget, reglările* neautomate se disting de mecanismul de corecţie (pe care-l găsim, de ex., în reglatorul lui Watt) prin caracterul lor activ şi posibil reorganizator şi constructiv al sistemului biologic sau cognitiv în ansamblu. În termenii autorului şi rămânând pe planul psihologic, astfel de reglări comportă în consecinţă un aspect retroactiv (întoarcerea la acţiunea trecută) şi un aspect proactiv* (modificarea acestei acţiuni pentru a atinge scopul propus). Mişcarea retroactivă a reglării constă deci în această reluare a acţiunii trecute în scopul modificării sale sau chiar în scopul integrării sale conservatoare în sistemul de curând lărgit.

J.-J. Ducret (N.C)

Reglare socială

Toate interacţiunile umane se înscriu într-un context social care le supune unor principii normative şi unor coduri destinate să le conţină realizările în cadrul unui sistem sau al unei organizări structurate şi finalizate. Existenţa regulilor convenţionale şi funcţionale de natură socioculturală asigură regularitatea comportamentelor şi influenţează strategiile adaptative ale actorilor sociali. Aceştia sunt conduşi să înscrie relaţia lor, participarea lor şi comunicarea* lor în ritualuri ale raporturilor sociale convenite prin jocuri de rol* instituite. Respectarea lor facilitează apartenenţa la orice organizare. Orice derogare antrenează reacţii, variabile după natura regulilor nerespectate, care pot merge de la reprobare la excludere. Reglarea conduitelor trimite iniţial la exerciţiul controlului educativ asupra proceselor de socializare* responsabile de integrarea indivizilor. Acesta are în vedere influenţa morală reglatoare (A. Comte) şi participă la obligaţia, dar şi la dezirabilitatea obiectivelor preconizate (E. Durkheim) de grupurile" * primare şi de instituţiile normative. Reglarea conduitelor rezultă din forţa legăturilor care unesc individul cu societatea prin intermediul relaţiilor interpersonale care contribuie la elaborarea identităţii sale sociale* valorizate, într-un model operatorul, se consideră că respectarea regulilor socializării variază cu intensitatea a patru dimensiuni ale legăturii sociale: ataşamentul, angajarea, investirea şi credinţa. Din punct de vedere psihodinamic*, reglarea conduitelor sociale trece atât prin negocierea şi tranzacţia modalităţilor de schimburi şi de reciprocitate, cât şi prin recunoaşterea alegerii, a drepturilor, a puterii şi iniţiativelor personale, care influenţează şi schimbă sistemele de regularităţi reînnoind mizele sociale.

J. Selosse (N. C.)

Reglare (Şedinţă de ~)

Un seminar de formare psihologică cuprinde în general mai multe activităţi în grup* mic: grup T.*, jocuri psihodramatice. ateliere pe probleme umane concrete. Şedinţele de reglare reunesc animatorii, observatorii, participanţii într-un grup mare în scopul de a confrunta experienţele diferitelor grupuri mici şi de a face comune sentimentele şi problemele trăite în seminar. Filosofia subiacentă derivă din cibernetică*: seminarul trebuie să se autoregleze suscitând treptat *un feed-back** asupra funcţionării sale. Într-o concepţie mai psihanalitică a acestor seminarii, şedinţele de reglare devin şedinţe de grup mare, în care participanţii trăiesc o regresie mai importantă decât în restul seminarului şi în care fantasmele de destrămare* au ocazia să se exteriorizeze în contrapartidă la iluzia grupală* căutată în grupurile mici.

D. Anzieu

(N.C.)

Regresie în sensul său general, frecvent adoptat de ştiinţele sociale, acest termen desemnează un recul, o întoarcere înapoi, şi se opune celui de progresie, în biologie, regresia (ontogenetică sau filetică) este un proces de întoarcere, prin atrofie, la o formă asemănătoare în aparenţă celei dintr-un stadiu anterior de dezvoltare. Regresia unui organ prin degenerescenţă* sau moarte celulară constituie în anumite cazuri o fază normală de dezvoltare, organele atrofiate lăsând locul unor organe mai evoluate, în psihanaliză*, termenul regresie desemnează un tip de mecanism de apărare* şi este utilizat în cadrul interpretării” unei mari varietăţi de simptome* psihopatologice. S. Freud menţionează în special regresia *libido-ului*, regresia ego-ului şi regresia obiectală.

În *Interpretarea visului*, acelaşi autor propune o clasificare şi distinge trei forme generale: regresia topică, specifică visului sau halucinaţiei*, care deplasează funcţionarea vieţii psihice din lumea activităţilor conştiente într-o lume imaginară şi care supune în

consecinţă reprezentările psihice legilor inconştientului*; regresia formală, corelativă celei dintâi, care desemnează modificările de structură ale reprezentărilor* prin efectul acestei deplasări (pierderea coerenţei temporale şi logice); regresia temporală, sau revenirea la un mod de funcţionare psihică mai simplu, caracteristic unui stadiu anterior al dezvoltării psihologice (repetiţia* conduitelor de supt, enurezis* etc). Pe baza definiţiei acestei ultime forme, termenul regresie este în general (şi abuziv) folosit în limbajul vulgarizat al psihologiei („recădere în copilărie”).

În alte curente ale psihologiei, acest termen este folosit mai liber pentru a denumi apariţia diferitelor forme de comportamente „noi”, în special sub efectul unei emoţii puternice sau al unui traumatism. Conform propunerii lui K. Lewin, modificarea este calificată drept retrogresie când acest comportament nou este cu certitudine caracteristic unui stadiu* de dezvoltare anterior al individului, dar nu poate fi considerat mai primitiv sau mai puţin adaptat (retrogresia este în general trecătoare); ea este calificată drept regresie atunci când comportamentul nou, fie că a fost produs sau nu în istoria anterioară a individului, este indiciul unei organizări comportamentale mai primitive şi mai puţin adaptate.

Lege a regresiei. Desemnează, în psihologia cognitivă, procesul prin care amintirile stocate în memorie* sunt pierdute într-o ordine inversă celei în care au fost achiziţionate.”.

J.-P. Bronckart (N. C.)

În statistică, acest termen este datorat lui

F. Galton care, studiind relaţia între talia copiilor şi talia părinţilor lor. voia să vadă în ce măsură talia copiilor marca o revenire, o regresie spre talia medie a „rasei” când aceea a părinţilor se îndepărtează de aceasta. Fiind date două variabile x şi y, se numeşte curbă de regresie a lui y în raport cu x locul mediilor distribuţiilor parţiale ale

lui y la x constant. Această curbă materializează, în medie, dependenţa variabilei y în funcţie de variabila X. Regresia este numită liniară când curba de regresie este o dreaptă. Această dreaptă de regresie are ecuaţia y = a + bx şi coeficienţii a şi b sunt obţinuţi prin metoda celor mai mici pătrate. Analiza regresiei este studiul regresiilor anumitor variabile sau grupuri de variabile în raport cu alte variabile sau grupuri de variabile. Cele dintâi sunt numite variabile de explicat, următoarele variabile explicative.

P. Bonnet şi *H. Rouanet*

(N.C.)

Regrupare

Ansamblu al reacţiilor colective, agresive şi de avertisment, prin care un grup ocazional, mono- sau plurispecific, hăituieşte un prădător* potenţial. Păsări (corbi, rândunele, codobaturi, grauri) care reperează o pasăre de pradă în tranzit pe cer se adună într-un stol compact care evoluează cât mai aproape de aceasta din urmă, chinuind-o cu pseudoatacurile lor până când le părăseşte zona. O pasăre care detectează o răpitoare în repaus se apropie de ea agitându-se şi ţipând şi îşi regrupează congenerii şi vecinii; această hărţuială neîncetată incită adesea prădătorul potenţial să se îndepărteze, urmărit la intervale mari de noi grupări. Caracterul colectiv al acestei agresiuni diminuează riscurile individuale de reacţie agresivă a răpitoarei: efectul de confuzie al acestei mase care evoluează de jur-împrejur şi se agită o împiedică să-şi aleagă o victimă. Regruparea face apelul congenerilor, informându-i pe cei care sosesc asupra localizării pericolului şi, poate, îi iniţiază în legătură cu caracteristicile sale pe tinerii neexperimentaţi: ea descurajează fără îndoială şi pe răpitoare, semnalându-i că este detectată. Comportamente analoage au fost observate la maimuţe care agresează carnivore şi la rozătoare care hărţuiesc şerpii.

V *J.-C. RuMet*

(N.C.)

Regulă de abstinenţă Regulă fundamentală

Regulă de nonomisiune Regulă fundamentală

Regulă de producţii Structură generală de forma „membru stâng → membru drept”, folosită în gramaticile* formale pentru a reprezenta transformările lanţurilor de caractere. În psihologie, ea este folosită în anumite modele de reprezentare* a cunoştinţelor*, în care este prezentată în felul următor: DACĂ <condiţii> ATUNCI <concluzii>. O astfel de regulă poate fi aplicată („înainte”) dacă partea sa <condiţii> este verificată; ea poate fi folosită („în urmă”) în cazul urmăririi unui scop corespunzător părţii sale <concluzii>, pentru a determina noi sub scopuri corespunzătoare verificării părţii sale <concluzii>.

M. Baron

(N.C.)

Regulă de restituire Una dintre cele trei reguli fundamentale ale activităţii psihanalitice în situaţie de grup. Primele două reguli (regula de asociaţie liberă* şi regula de abstinenţă*), comune psihanalizei individuale şi grupale, organizează situaţia psihanalitică pe dimensiunea transferului. Regula de restituire, specifică situaţiei de grup, îşi propune să readucă în câmpul şedinţelor schimburile pe care participanţii le au între ei în afara şedinţei, când aceste schimburi privesc relaţiile lor în grup.”.

R. Kaes (N.C.)

Regulă fundamentală

Regula fundamentală care instaurează situaţia psihanalitică („Vorbiţi”) cuprinde două aspecte: regula de asociaţie liberă* a ideilor: „Vorbiţi liber” şi regula de abstinenţă*: „În relaţiile dv. cu psihanalistul, nu puteţi decât să vorbiţi”. Simetric acestei duble reguli stabilite pentru pacient, o regulă dublă se referă la psihanalist: atenţie de asemenea flotantă care răspunde primului aspect; neutralitate binevoitoare care răspunde celui de-al

doilea. Primul sistem de interacţiune a pacientului cu psihanalistul (asociaţii libere, atenţie flotantă) organizează cercetarea şi comunicarea semnificaţiilor inconştiente. Al doilea (abstinenţă, neutralitate) este un sistem de protecţie la excitaţie. Suspendând descărcarea prin acte, el protejează pe fiecare din cei doi interlocutori de eventualele treceri la act ale celuilalt şi deviază spre gândirea verbală accesul pulsional activat de exprimarea liberă a gândurilor, sentimentelor, dorinţelor. Regula de asociaţie liberă se formulează în general: „Spuneţi ceea ce se prezintă rând pe rând spiritului dv”. (şi nu „Spuneţi ce vă trece prin cap”). Caracterul ei paradoxal („Trebuie să vorbiţi liber”) a fost subliniat. Regula de nonomisiune este o variantă a acestei reguli enunţată la negativ: „Vorbiţi despre tot ce vi se prezintă fără să omiteţi nimic, oricare ar fi motivele dv. raţionale, morale sau estetice pentru a le trece sub tăcere”. Evident, este imposibil să se respecte această regulă *à la lettre*; ea indică o atitudine de spirit. Regula de abstinenţă este exprimată uneori sub formă de interdicţii speciale după tipurile de pacienţi şi momentele curei; psihanalistul invită pacientul să se abţină, de exemplu, să-l întâlnească în afara şedinţelor, sau să înmulţească lecturile din lucrări psihanalitice sau să ia decizii importante câtă vreme psihanaliza sa nu este destul de avansată; sau să facă abuz de medicamente, de droguri etc. dăunătoare autenticităţii asociaţiilor libere. Acestea sunt situaţii extreme la care psihanalistul nu recurge decât în lipsa unei interpretări reuşite a rezistenţei subiacente a pacientului. Regula de abstinenţă instalează frustrarea* necesară dezvoltării procesului psihanalitic.

D. Anzieu (N. C.)

Regulă lingvistică

Enunţ metalingvistic (v. Metalimbaj) care exprimă într-o manieră în general echivocă, semiconstatativă, semideontică un fapt de gramatică*, de ortografie*, de uz* etc. considerat general şi deci mai mult sau mai puţin

restrictiv.

Gramaticienii şi filosofii limbajului au fost multă vreme împărţiţi în anomalişti şi analogişti; unii vedeau în limbile naturale* colecţii de cazuri particulare lipsite de raţionalitate comună şi care sfidează orice sistematizare; ceilalţi credeau dimpotrivă că ele sunt sisteme stabile, compuse din regularităţi imanente. Lingvistica* structurală a secolului al XX-lea a acordat un loc fiecărui punct de vedere, făcând distincţia între limbă şi vorbire*: în limbă sunt grupate regularităţile considerate stabile şi comune tuturor, care formează un sistem şi pot constitui obiect de modelare; în vorbire sunt plasate anomaliile empirice, excepţiile şi abaterile individuale, tratate ca devieri patologice sau accidente de performanţă* şi socotite inexplicabile. Această împărţire ideală şi oarecum normativă se izbeşte de constatarea unei diversităţi empirice: regulile cu adevărat comune se reduc la puţin în raport cu disensiunile între locutori*, şi luând în considerare ezitările pe care le prezintă discursul* fiecăruia, pare exclus ca acesta să poată fi considerat produsul unui sistem de reguli absolute. Recunoaşterea variaţiilor polilectale* ne face să credem că alături de reguli stricte (ex.: „În franceză, articolul precedă substantivul”), există de asemenea în limbile naturale nonreguli (operaţii nedeterminate pe care subiecţii care encodează trebuie să le specifice în momentul utilizării, prin parametraj, generând astfel multiple variante libere) şi metareguli (strategii de utilizare în context* care impun fiecărei variante condiţii de ocurenţă finalizate pragmatic).

A. Berrendonner (N. C.)

Reinvestire → Investire

Relativ

În opoziţie cu absolut* sau cu intrinsec, se spune despre o valoare exprimată prin comparaţie cu o dată de referinţă: pragul diferenţial* nu corespunde unei mărimi absolute, ci unei mărimi relative, o fracţiune sau o

proporţie a valorii etalonului.

Frecvenţă relativă: frecvenţă* exprimată printr-o proporţie, un procentaj din efectivul total, în opoziţie cu frecvenţa absolută.

M. Richelle (N.C.)

Relativism lingvistic Noţiune care trimite la ipoteza conform căreia structurile (sintactice sau semantice*) ale unei limbi ar avea un efect asupra organizării şi funcţionării cognitive a subiecţilor vorbitori; fiecare limbă având, alături de anumite trăsături universale (v. Universalii lingvistice), un ansamblu de proprietăţi specifice, organizarea cognitivă a subiecţilor ar fi corelată cu (dependentă de ~) aceste proprietăţi specifice, în tradiţia occidentală, organizarea limbii a fost concepută mai întâi ca un reflex al organizării lumii (Aristotel), apoi ca o manifestare directă a operaţiilor logice ale gândirii (Port-Royal). Totuşi, încă din secolul al XIX-lea, autori ca W. von Humboldt şi A. Schleicher semnalaseră existenţa corespondenţelor între caracteristicile limbilor şi „calităţile" mentale şi culturale ale popoarelor care le vorbesc. La începutul secolului al XX-lea, această analiză va fi reluată şi dezvoltată de E. Sapir (1921) şib. L. Whorf (1956), care vor formula ipoteza relativismului lingvistic („ipoteza Sapir-Whorf"). Aşa cum au arătat studiile comparative ale limbilor amerindiene şi europene, organizarea sintactică şi semantică a limbilor este mult mai diversă decât se crezuse până atunci; în afară de aceasta, aşa cum arăta antropologia* la începuturile ei, sistemele culturale sunt ele însele variabile şi relative. Se punea, în consecinţă, problema relaţiilor între organizarea lingvistică, organizarea culturală şi organizarea cognitivă.

Pentru A. Sapir, limbajul este o instituţie socioculturală: el reflectă în mod necesar anumite aspecte ale culturii grupului şi această dependenţă se manifestă esenţialmente pe planul lexicului. Aceste particularităţi lexicale exercită la rândul lor o influenţă asupra anumitor

operaţii cognitive, în special asupra percepţiei şi a memoriei. Poziţia lui B.L. Whorf este mai radicală; ea postulează un veritabil determinism lingvistic. Pentru acest autor, limbajul este pe locul întâi şi mediul fizic şi cultural n-ar fi decât haos fără intervenţia lui: caracteristicile lexicale şi sintactice ale limbii sunt cele care fasonează ideile, care orientează percepţia şi celelalte activităţi mentale şi care determină, în sensul strict al termenului, viziunea noastră despre lume.

Verificările experimentale ale acestei ipoteze rămân puţine la număr şi greu de interpretat (E. Lenneberg. 1967). Nu există o demonstraţie clară a unei influenţe a organizării sintactice; cât despre lexic, se pare că poate exercita o influenţă asupra sarcinilor de memorare (v. Memorie semantică), dar nu asupra sarcinilor de percepţie.

J.-P. Bronckart (N.C.)

LENNEBERG E.H. (1967), *Biological Foundations of Language*. Wiley, New York.

— SAPIR E. (1921), *Language*. Harcourt, Brace şi World. New York. Traducere (1953): *Le langage* (trad. S.M. Guillemin). Payot. Paris.

— WHORF B.L. (1956), *Language, Thought and Reality*. M.I.T. Press. Cambridge. Traducere (1969): *Lingvistique et anthropologie* (trad. C. Cârme,). Denoël, Paris.

Relaţie de obiect

Termen psihanalitic care desemnează legăturile interumane, adică relaţiile subiectului cu persoanele iubite sau urâte cu care se află în interrelaţie. Această noţiune globală şi totalizatoare, care apare ca o concluzie imediată a examenului clinic, se dovedeşte a fi o analiză complexă, în măsura în care relaţiile de obiect observabile rezultă dintr-o întreagă organizare pe care numai metapsihologia* o poate explica:

teoria pulsiunilor*, a fantasmei*, a conflictualităţii

intra-psihice, a instanţelor* personalităţii psihice.

Referirea la psihopatologie pe de o parte, la teoria psihanalitică a stadiilor* dezvoltării libidinale, pe de altă parte, permite descrierea tipului de relaţie de obiect: relaţie de obiect obsesională, melancolică, orală, anală etc. Foarte puţin frecventă sub pana lui S. Freud, noţiunea de relaţie de obiect a fost utilizată mai frecvent în funcţie de accentuări diferite în diversele curente ale psihanalizei. Anumiţi psihanalişti englezi, uneori consideraţi ca reprezentanţi ai şcolii numite a teoriei obiectale (M. Balint, W. Fairbairn, M. Gunthrip, M. Brierley, C. Rycroft şi într-o anumită măsură D. Winnicott), au pus accentul pe dubla referinţă la realitatea psihică şi la realitatea exterioară, în timp ce M. Klein şi autorii kleinieni au centrat teoria pe relaţiile de obiect fantasmatice din lumea interioară. Această diferenţă, care ilustrează ambiguitatea noţiunii de relaţie de obiect, este semnificativă pentru dubla dimensiune a conceptului de obiect în psihanaliză: obiectul sinelui şi obiectul eului.

B. Brusset CMC)

Relaţie medic-bolnav

Alături de competenţa sa profesională, atitudinile personale ale medicului faţă de bolnav şi reacţiile sale la atitudinile acestuia joacă un rol important pentru a-l ajuta (sau a-l bloca) în stabilirea diagnosticului şi în transmiterea încrederii în tratament. Este de dorit ca medicul generalist să se intereseze nu numai de boală, ci să ţină seamă de bolnav ca persoană. Instruirea în psihologia medicală fiind foarte limitată şi puţin eficientă în timpul studiilor medicale, psihanalistul englez M. Balint a introdus grupuri, numite grupuri Balint*, pentru a sensibiliza pe medicii generalişti la propriile lor probleme psihologice şi la cele ale pacienţilor lor.

D. Anzieu (N. C.)

Relaţii interemisferice

Emisferele* cerebrale sunt legate reciproc între ele

prin fibre de asociere numite comisurale care iau naştere şi se proiectează la nivelul cortexului*; fiecare regiune cerebrală este astfel conectată cu omologul său contralateral. Aceste fibre de asociere sunt regrupate la nivelul unei voluminoase structuri anatomice: corpul calos, şi la nivelul unei formaţiuni mult mai modeste: comisura* albă anterioară. Există de asemenea o interconexiune între părţile posterioare ale celor doi hipocampi. Conceptul de relaţii interemisferice poate fi totuşi folosit în afara oricărei referiri anatomice pentru a explica partajul funcţional şi transferul proceselor repartizate între fiecare emisferă cerebrală.

J.-L. Signoret

(N. C.)

Relaţii intergrupale

Multă vreme limitată la studiul discriminării prin analiza stereotipurilor* pe care membrii unui grup le pot avea faţă de un alt grup (stereotipuri intersexe, de ex.), cercetarea raporturilor între grupurile sociale s-a reînnoit după 1950 în patru direcţii:

1. mai întâi, specialiştii şi-au pus întrebări cu privire la posibilităţile de a reduce discriminările intergrupuri prin punerea în contact a membrilor diferitelor grupuri susceptibili să amelioreze relaţiile şi să reducă prejudecăţile;

2. faptul că a luat în considerare situaţiile de competiţie* sau de cooperare* intergrupuri l-a făcut pe M. Sherif (1966) să afirme că comportamentele de discriminare sunt legate de conflicte de interese şi că discriminarea şi ostilitatea care rezultă din ele pot fi reduse prin evidenţierea obiectivelor comune;

3. teoreticienii categorizării sociale* au insistat, pe de altă parte, asupra proceselor cognitive* (consecinţă a activităţii de categorizare) şi motivaţionale (construcţia unei identităţi pozitive) care guvernează relaţiile intergrupale (discriminare faţă de extragrup*, favoritism

faţade intragrup*). Mai recent, psihologii sociali s-au angajat în studiul consecinţelor asimetriei în relaţiile inspirat din yoga, este o formă de autohipnoză. Subiectul, lungit, cu ochii închişi, învaţă să se decontracteze. membru după membru, de la periferie spre centru, concentrându-se succesiv asupra impresiilor de greutate, căldură, regularitate a ritmului cardiac, apoi respiratoriu, până când, prin exerciţiu, ajunge la o destindere corporală completă, chiar în poziţie aşezat sau în picioare. După concentrarea asupra senzaţiile* de origine corporală, se poate trece, dar e mai rar. la concentrarea asupra imaginilor mentale*, apoi asupra unor noţiuni abstracte. Eufonia lui G. Alexander îşi propune controlul şi armonizarea tonusului.

Ea cuprinde inventarul corpului, contactul cu mediul înconjurător, mişcarea voluntară, întinderea spontană şi poziţii de control.

D. Anzieu

(N.C.)

Intergrupale (raport de dominare intergrup).

În toate cazurile, studiul poate conduce la trei niveluri interdependente: comportamentele*, reprezentările*, evaluările (W. Doise, 1976);

4. În sfârşit, anumiţi teoreticieni ai cogniţiei sociale* s-au străduit să arate că fenomenul stereotipiei putea ţine de procesul cognitiv mai general de corelaţie iluzorie stabilită între trăsăturile sau comportamentele minoritare şi caracteristicile sociale sau ideologice minoritare.

ERSOC

(N.C.)

Doise W. (1976), *l'articulation psychosociologique* et les *relations entre groupes*. De Boeck Bruxelles.

— SHERIF M. (1966). *In Common Predicament. Social Psychology of Intergroup Conflict and Cooperation*, Houghton Miffin. Boston.

Relaţii umane

Conform Şcolii relaţiilor umane, apărută din studiile desfăşurate de E. Mayo la uzina Hawthorne a Western Electric Company între 1920 şi 1940, relaţiile umane (în particular cele intragrupale, intergrupale şi ierarhice) sunt determinanţi importanţi ai performanţei şi ai satisfacţiei în muncă, la muncă individul acţionând înainte de toate ca membru al unui grup (cu propriile sale norme de comportament, de solidaritate, de *leadership**). Dacă această şcoală constituie unul dintre fundamentele teoriilor organizaţionale, ea a fost foarte criticată pe plan metodologic şi deontologic, în special de curentul neorelaţiilor umane care a pus accentul pe recunoaşterea de către organizaţie a nevoilor individuale de apartenenţă*, de realizare* şi de stimă de sine.

P. Lidvan (N.C.)

Relaxare

Diferite metode de destindere musculară sunt folosite pentru a resimţi o stare psihică bună şi pentru a reduce anumite simptome psihopatologice sau psihosomatice, ca angoasa. Antrenamentul autogen (*training* autogen), inventat de J. Schulz la Berlin.

Remă în perspectiva analizei funcţionale a frazei*, dezvoltată de Şcoala de la Praga, rema se ocupă de progresia textuală. Dinamica temă – tranziţie-remă corespunde, de la stânga la dreapta, unor locuri încărcate cu o valoare informaţională din ce în ce mai mare. Distincţia dintre temă şi remă explică mişcarea de coeziune – progresie care guvernează înlănţuirea textuală a frazelor: reluarea temei din fraza precedentă (progresie cu temă continuă), dezvoltarea unei subteme (frecventă în descriere*), tematizarea elementului verbal de tranziţie (nominalizare), tematizarea remei (sfârşitul unei fraze devenind materialul de început al următoarei).”.

J.-M. Adam

(N.C.)

Rememorare

Denumeşte de obicei recuperarea* neautomată a informaţiilor* în memorie. Această aducere-aminte (sau rememorare) este văzută ca o veritabilă rezolvare de problemă* în care studiul strategiilor* este relativ recent. Acest aspect al recuperării, destul de neglijat înainte de 1970, face obiectul a numeroase studii, ca urmare a apariţiei abordării ecologice a memoriei (şi anume studiul utilizării memoriei în contexte apropiate ale vieţii cotidiene). Analiza protocoalelor verbale culese în timpul rapelului faptelor autobiografice (de ex., a-ţi aminti numele învăţătorului din clasa I s-au a-ţi aminti ce făceai la 23 decembrie 1985) a permis descrierea strategiilor de căutare de informaţii care constau în a căuta mai întâi alte informaţii decât cele cerute; aceste informaţii odată regăsite sunt folosite de subiecţi ca indicii pentru regăsirea informaţiilor-ţintă. Această activitate de rememorare cuprinde şi o evaluare a pertinenţei informaţiilor parţiale recuperate ţinând cont de reuşita operaţiei de căutare, evaluare comparată cu proba ipotezelor în rezolvarea de probleme.”.

S. Bredart (N.C.)

Reminiscenţă

Poate desemna, ca în limba curentă, apariţia spontană sau provocată a amintirilor* în conştiinţă.

Mai tehnic, denumeşte un fenomen ipotetic care se manifestă printr-o rată* de retenţie mai înaltă în rapelul* amânat decât în rapelul imediat, la subiecţii testaţi în cele două sarcini de rapel. Această observaţie vine aparent în întâmpinarea a ceea ce prezic curbele de retenţie* în funcţie de timp. Acest fenomen, descris de J. Ballard încă din 1913, a fost considerat un argument puternic împotriva generalităţii aspectului curbelor de uitare. S-ar părea totuşi că acest rezultat este explicabil prin faptul că testul de rapel imediat joacă un rol de încercare suplimentară pentru subiecţi. Dacă se compară un grup de subiecţi testaţi numai cu rapel imediat cu un grup de subiecţi

testaţi numai cu rapel amânat, se obţin rezultate care concordă cu aspectul general al curbelor de retenţie.

S. Bredart

(N.C.)

Reocineză → Cineză Reotaxie → Taxie

Reparaţie

Mecanism descris de M. Klein ca fiind specific, alături de apărările maniacale*, poziţiei depresive* şi al cărui scop este introiecţia* obiectului total, complet, unificat, în acelaşi timp bun şi rău, iubit şi urât.

Mai mult decât un mecanism strict definit, este vorba despre un ansamblu de atitudini şi de fantasme* care se opun efectelor asupra obiectului ale fantasmelor de distrugere şi de atac al corpului mamei. Prin atitudinile şi acţiunile fantasmatice de reparaţie faţă de obiectul matern intern şi extern, copilul depăşeşte culpabilitatea şi angoasele care rezultă din fantasmele sale distructive. El caută să menţină integritatea corpului matern, să-i reunească fragmentele disparate, să redea viaţă la ceea ce a fost distrus. Fantasmele de reparaţie permit posesia unui obiect bun şi stabil a cărui introiecţie întăreşte eul şi prin aceasta dezvoltarea lui.

Reparaţia joacă astfel un rol în dezvoltarea creativităţii, a sublimării*, ca şi în încrederea în propriile posibilităţi, travaliul doliului şi simbolizarea* propriu-zisă. Printre avatarurile sale, în afară de refuzul* omnipotent al apărărilor maniacale, repetiţiile compulsive ale acţiunilor de reparaţie în simptomele obsesionale semnifică persistenţa unui conflict de ambivalenţă* neelaborabil. În acest caz, reparaţia se reduce la formaţiuni reacţionale* mai mult sau mai puţin restrictive”.

B. Brusset (N. C.)

Repartizată (Funcţie) → Funcţie distribuită

Repere de identificare

Această noţiune de origine antropologică descrie mijloacele de care dispun indivizii pentru a se recunoaşte

unii pe alţii în interiorul unei societăţi. Reperele de identificare fizice şi simbolice sunt trăsături distinctive care singularizează un individ (numele său, sexul său, comportamentul său, hainele sale, statutul său social), îl identifică drept acela sau celălalt, îl disting de alţii. Ele servesc la identificarea unui individ în raport cu comunitatea sa de origine (familială, locală, lingvistică şi culturală), adică prin legătura sa cu ceilalţi. Folosită de psihanalişti, această noţiune înscrie identificările* subiectului în tensiunea dintre locul acordat copilului în dorinţa inconştientă a părinţilor şi locul ocupat de el. Ea situează identificarea în cadrul referirii la originea comunităţii.

R. Kaes (N.C.)

Repertoriu în studiul comportamentului animal, termenul denumeşte ansamblul răspunsurilor susceptibile de a fi exprimate, la un individ sau la o specie. După cum este folosită într-un context etologic sau în cel al psihologiei învăţării*, noţiunea de repertoriu trimite în special la conduitele proprii speciei sau la comportamentele dobândite. Ea implică faptul că, în ambele cazuri, elementele constitutive ale repertoriului au fost sau ar putea fi, în principiu, inventariate. Acest concept de rezervă de unităţi comportamentale în mod potenţial actualizabile este oarecum analog cu distincţia între competenţă* şi performanţă.

M. Richelle (N.C.)

Repetiţie

Prin expresia compulsie* de repetiţie („principiu de repetiţie” şi „automatism de repetiţie”), Freud desemnează un mecanism de reproducere inconştientă a stărilor sau a experienţelor psihice anterioare, adesea încărcate de afecte* negative. Frecvenţa acestor repetiţii incoercibile în nevrozele traumatice* sau în cura analitică l-a determinat să postuleze existenţa unei pulsiuni de moarte, care constituie, împreună cu pulsiunea de viaţă (principiul

plăcerii*) căreia i se opune, unul dintre principiile directoare ale proceselor psihice.

Pe de altă parte, repetiţia (de cuvinte sau de enunţuri) constituie, împreună cu comprehensiunea* şi cu producerea*, una dintre tehnicile majore ale psiholingvisticii copilului.”.

v J.-P. Bronckart

(N.C)

Represie → Supraeu

Reprezentant al pulsiunii

Pentru S. Freud, pulsiunea (libidinală şi, în consecinţă, agresivă), considerată a fi de natură endogenă somatică, se exprimă pe plan psihic prin două formaţiuni distincte, afectul* şi reprezentarea. Această distincţie se bazează pe experienţa clinică ce arată, în special în stările nevrotice, disjuncţia posibilă între cele două formaţiuni. Reprezentarea, adică conţinutul tematic, poate fi izolată de afectul corespunzător, acesta din urmă putând fi perceput independent de reprezentarea care ar trebui să i se asocieze şi care este obiectul unei refulări. Dacă termenul de afect este folosit întotdeauna fără referire la funcţia sa de reprezentant al pulsiunii, cel de reprezentare este adesea asociat cu funcţia sa sub forma compusă de Reprezentant-Reprezentare” care corespunde, în germană, la două substantive foarte diferite (*Verstellungsrepräsentanz* sau *Verstellungsrepräsentant*) şi care defineşte clar. pe de o parte actul şi conţinutul reprezentării, pe de altă parte funcţia sa de reprezentant al pulsiunii de origine somatică.

D. Widlocher (N.C.)

Reprezentanţi de transformare → Semnificanţi formali

Reprezentare

Noţiune foarte generală care, în uzul curent, trimite la două fenomene distincte. Ea desemnează, pe de o parte, procesul stabilirii unei corespondenţe între două elemente

care are drept rezultat faptul că unul („reprezentantul”) repetă, înlocuieşte sau „prezintă altfel” pe celălalt („reprezentatul”). Ea desemnează, pe de altă parte, un aspect al rezultatului acestui proces, în acest caz singurul element reprezentant, de orice natură ar fi el. Într-o accepţie mai restrânsă, pe care o ilustrează în special expresia „reprezentare naţională”, acest termen poate implica ideea că reprezentantul este constituit de un exemplar* calificat de ansamblul reprezentaţilor. Reprezentarea constituie una dintre temele majore ale filosofiei; din unghiul procesului, ea este definită în general ca actul* prin care un material concret este organizat în categorii sau „obiecte de gândire”; din unghiul produsului, ea desemnează conţinuturile actului de gândire*, fie ele conştiente sau nu. Inspirat de R. Descartes, curentul „filosofiei reprezentării ” pune accentul pe reprezentant, care este analizat ca o imagine mentală* reproducând o percepţie anterioară, în absenţa oricărei activităţi senzoriale actuale. „Filosofia reflecţiei”, care îşi are originea la F. Hegel, pune accentul pe dinamica procesului, pe dialectica continuă (v. Interacţiune) între activitatea raţională şi multiplele proprietăţi ale obiectelor lumii, al căror produs nu constă în abstracţiuni figurative fixe, ci în construcţii mentale active, investite continuu cu noi semnificaţii. Această concepţie a activităţii reprezentative a fost dezvoltată în special în cadrul teoriei actului intenţional a lui E. Husserl (v. Intenţionalitate).

„Lumea este reprezentarea mea”: această formulă celebră a lui A. Schopenhauer (1819, p. 25) ilustrează postulatul filosofic mai general conform căruia, pentru un organism viu (şi deci pentru om), orice experienţă posibilă şi imaginabilă, ca şi orice cunoaştere*, empirică sau raţională, ţine de reprezentare. Oricât de discutabil ar fi, acest postulat constituie însuşi substratul distincţiei „moderne” între ordinea obiectului şi ordinea subiectului*: ţin de obiect pluralitatea entităţilor lumii cărora li se aplică

activitatea reprezentativă (ceea ce include corpul propriu* şi într-un mod mai general organismul cunoscător), şi ţine de subiect cunoaşterea însăşi (*epistememe*), adică instanţa teoretică din care emană procesul de reprezentare (instanţă pe care J. Piaget o va califica mai târziu drept „subiect epistemic"). În psihologie, chiar dacă diferite curente propun o explicaţie a comportamentului care ţine de o altă dialectică (aceea a organismului şi a mediului*) şi care încearcă uneori să recuze orice perspectivă mentalistă*, cele mai multe tentative contemporane de explicare a genezei şi organizării cunoştinţelor se înscriu în perspectiva deschisă de A. Schopenhauer şi au, în consecinţă, reprezentarea ca obiect major de studiu.

În psihologia dezvoltării" coexistă o concepţie restrânsă şi o concepţie mai largă a reprezentării. Cea dintâi, apărată în special de J. Piaget (1946), o concepe ca un sistem coordonat de acţiuni interiorizate care face posibil în special procesul de evocare*; în această optică, geneza* reprezentării este legată de dezvoltarea* funcţiei semiotice* şi, în consecinţă, este relativ tardivă. De la naştere până la 18 luni, interacţiunile organismului uman cu mediul* sunt în întregime reglate de schemele* senzorio-motorii*; activitatea reprezentativă se dezvoltă apoi sub efectul diferenţierii şi interiorizării" progresive a acestor scheme. Pe latura acomodării*, primii semnificanţi diferenţiaţi (reprezentanţi) sunt produşi de imitaţie* şi de imaginea mentală; pe latura asimilării*, primii semnificaţi (reprezentaţi) se elaborează în jocul simbolic. Reprezentarea apare atunci când se stabileşte echilibrul între cele două procese şi când semnificanţii şi semnificaţii pe care i-au produs pot fi coordonaţi pe plan mental. Această capacitate nouă va prezenta multă vreme un caracter intuitiv şi imagistic şi se va transforma în gândire* reprezentativă veritabilă odată cu accesul la stadiul* operaţiunilor concrete* şi apoi formale. Deşi atribuie un rol mai important interacţiunilor sociale* şi

semnificaţiilor verbale care se transmit în cadrul lor (şi deşi adoptă în consecinţă o viziune mai puţin axată pe continuitate a dezvoltării copilului), analiza propusă de H. Wallon sau de L.S. Vîgotski nu diferă în mod fundamental de cea a lui J. Piaget. Nu se poate spune acelaşi lucru despre susţinătorii concepţiei „largi", care, continuându-l pe J. Bruner (1973), definesc reprezentarea ca orice sistem de reguli cu ajutorul cărora un organism conservă, sub o formă care poate deveni operaţională, caracteristicile recurente ale mediului său ambiant. În această optică, procesele de identificare* care acţionează încă de la naştere ar ţine deja de reprezentare. J. Bruner descrie, în consecinţă, dezvoltarea copilului ca o succesiune de trei stadii corespunzând apariţiei a trei sisteme de reprezentare diferite: reprezentarea enactivă (senzorio-motorie), reprezentarea iconică (pornind de la funcţia semiotică) şi reprezentarea simbolică (pornind de la operaţii concrete). În psihologia experimentală, asociaţionismul* clasic postulează că reprezentarea derivă dintr-o realitate simplă şi unică, imaginea, ea însăşi derivată din senzaţie. Într-o perspectivă apropiată, anumite curente behavioriste* introduc această noţiune pentru a explica faptul că comportamentele pot fi controlate de stimuli care nu sunt fizic prezenţi (fenomenul de amânare*) şi că natura controlului exercitat de stimuli nu depinde direct numai de proprietăţile exteroceptive (selecţie, diferenţiere şi generalizare a stimulului). După ce a explicat aceste fenomene cu ajutorul unor factori intraorganici substitutivi sau al unor stimulări verbale interne (v. Mediere), behaviorismul invocă astăzi existenţa sistemelor de reprezentare, care ar constitui unul dintre „antecedentele" majore ale comportamentului.

Aceste sisteme de reprezentare au făcut obiectul unor descrieri detaliate în cadrul cognitivismului*, în particular în lucrările referitoare la memorie*, rezolvarea de probleme* şi controlul acţiunii. După cum arată D.E.

Rumelhart şi D.A. Norman (1988), abordarea cognitivistă* a reprezentării implică luarea în considerare a trei elemente: mediul fizic („lumea reprezentată"), starea fizică a creierului şi nivelul de cunoaştere al subiectului (care sunt două aspecte ale „lumii reprezentante"). Problematica sa nu are legătură decât în mod secundar cu maniera în care se stabilesc corespondenţele între cele două lumi; ea îşi propune mai ales să elaboreze modele* susceptibile de a descrie (deci de „a reprezenta") caracteristicile structurale şi funcţionale ale celor două entităţi ale „lumii reprezentante" (v. Metacogniţie). În primele modele, elementele reprezentante erau concepute ca unităţi de semnificaţie (v. Memorie semantică), structura lor era formalizată în termenii logicii predicatelor* şi operaţiile efectuate asupra unităţilor ţineau de regulile de inferenţă. Modelele de reprezentare elaborate apoi se împart în patru categorii majore:

a. „Modelele cu bază prepoziţională" sunt. evident, cele mai numeroase; caracteristica lor comună este faptul că cunoaşterea este reprezentată printr-o serie de simboluri*, organizată în propoziţii a căror valoare de adevăr poate fi testată printr-o procedură de control care implică „lumea reprezentată". În anumite modele, simbolurile sunt organizate simplu în arbori sau în reţele*; în altele, ele constituie configuraţii puternic structurate (schemă*, *frame**, script*, plan* etc.) cărora li se asociază proceduri complexe de interpretare;

b., modelele analogice" se caracterizează prin faptul că proprietăţile „lumii reprezentante" reproduc în ele, într-un mod cât se poate de direct, proprietăţile „lumii reprezentate" (corespondenţă tinzând spre izomorfism*). Concepute pentru a formaliza modalităţile de reprezentare a entităţilor continue (spaţiu geografic reprezentat de o hartă mentală*) sau în mişcare (scurgerea fluidelor reprezentată prin variaţii de voltaj), aceste modele sunt de asemenea folosite, de R.N. Shepard în special, pentru a

descrie procesele de reprezentare care acţionează în orice sarcină cognitivă: în anticiparea» mişcării" unui obiect, de exemplu, transformările continue ale imaginilor ar reproduce, în mod analogic*, modificările obiectului. Această concepţie a găsit o prelungire în teoria modelelor mentale* (structură mentală care permite rezolvarea unei probleme prin simularea unei activităţi);

c. „Modelele procedurale" au ca prim obiectiv să reprezinte abilităţile practice (mecanismele pe care un subiect le pune în funcţiune, de ex., pentru a pronunţa cuvântul „metafizică "); ele se raportează la acea formă de cunoaştere „inaccesibilă" sau procedurală* (în opoziţie cu cunoaşterea declarativă* sau ştiinţă „accesibilă" referitoare la proprietăţile lumii) şi îşi propun să o simuleze cu eficacitate. Ele îşi propun adesea să descrie şi procedurile prin care acţionăm asupra reprezentărilor noastre. *General Problem Solver* de A. Newell şi H.A. Simon (1972) este primul dintr-o generaţie de modele procedurale (numite şi „sisteme de producţie") care comportă următoarele componente: un aparat senzorial (înregistrarea informaţiilor), un sistem motor (capabil să acţioneze asupra mediului înconjurător), o memorie de lucru sau bază de date* (stocarea informaţiilor sub formă declarativă) şi un „interpret", sistem apt să prelucreze şi să interpreteze informaţiile (stocate sau noi) şi să determine tipul de răspuns de generat. În măsura în care sistemul de interpretare trebuie să prelucreze datele din memorie (simboluri declarative) şi în acelaşi timp să genereze acţiuni (simboluri procedurale), aceste modele tind să utilizeze un limbaj de programare (mai ales LISP*) susceptibil să integreze şi să opereze asupra acestor două tipuri de simboluri;

d. În sfârşit, în „modelele de cunoaştere distribuită", cunoaşterea nu este reprezentată sub formă discretă în memorie, ci distribuită în unităţi reprezentative super-ordonate. Aceste ultime modele pun problema naturii

categoriale a reprezentărilor, care este abordată pe de altă parte în teoria tipurilor* şi a prototipurilor* (v. Categorizare).

În psihanaliză*, reprezentarea a fost mai întâi definită de S. Freud ca procesul prin care starea organică fundamentală care caracterizează pulsiunea* este transformată în expresie* psihică. În textele ulterioare ale aceluiaşi autor, acest termen desemnează elementele materiale observabile de care pulsiunea (concept psihic abstract) se fixează de îndată ce aparatul psihic* se divizează, sub efectul refulării" originare, în conştient, preconştient şi inconştient*, în teoria lacaniană, această fixaţie* a pulsiunii de reprezentările sale (reprezentanţi) este corelativă inserţiei subiectului în reţeaua semnificaţiilor vehiculate de limbaj. În lingvistică*, în cadrul morfofonologiei*, acest termen se aplică unităţilor lingvistice* observabile la nivelul discursului*, după cum ele constituie produsul transformărilor* operate asupra morfemelor* structurilor de bază (sau „profunde") (v. Gramatică generativă).

Reprezentare colectivă. Concept introdus de E. Durkheim pentru a menţiona că faptele sociale, obiect al sociologiei, sunt de natură reprezentativă. Spre deosebire de reprezentările individuale (obiect al psihologiei) care sunt interne (ele sunt gestionate de creierul unui individ), aceste reprezentări sunt externe şi participă la conştiinţa* colectivă. Generale, anonime şi permanente, ele ar exercita o veritabilă putere coercitivă asupra funcţionării cognitive a indivizilor. Introdus tot de E. Durkheim şi reactivat de S. Moscovici în 1961, conceptul de reprezentare socială desemnează un domeniu particular al activităţilor de reprezentare colectivă, cuprinzând în acest caz deopotrivă procesele dinamice prin care sunt elaborate cunoştinţele aparţinând simţului comun şi produsele pe care le constituie aceste cunoştinţe.

Acest concept reprezintă astăzi una dintre temele

majore care orientează cercetarea în psihologia socială. Reprezentările sociale se definesc în cadrul acesteia ca modalităţi de gândire practică, orientate spre comunicarea*, înţelegerea şi stăpânirea mediului înconjurător, modalităţi care ţin în acelaşi timp de procesele cognitive generale şi de procesele funcţionale marcate din punct de vedere social. Aceste ultime procese au legătură, pe de o parte, cu analiza stimulilor sociali şi mai general a faptelor de interacţiune socială; ele au, pe de altă parte, legătură cu efectele apartenenţei sociale a subiectului (valori, modele şi ideologii vehiculate în grupul său).

J.-P. Bronckart (N. C.)

BRUNER J.S. (1973), *Beyond the Information Given*, Norton et Co., New York.

— NEWELL A. et SIMON H.A. (1972), *Human Problem Solving*, Prentice Hall, Englewoods Cliffs.

— PIAGET J. (1946), *La formation du symbole chez l'enfant*, Delachaux et Niestle, Neuchitel.

— RUMELHART D.E. şi NORMAN D.A. (1988). „Representation in Memory", în R. Atkinson (Ed.), *Stevens's Handbook of Experimental Psychology* (511 – 581), Wiley, New York.

— SCHOPENHAUER A. (1819), *Die Weit ah Wille und Verstellung*, Brockhaus, Leipzig. Traducere (1966): *Le monde comme volonte et comme representation* (trad. A. Burdeau), PUF, Paris.

Reproducere

Mecanism prin care organismele vii produc noi indivizi şi asigură astfel continuitatea speciei. Reproducerea poate fi asexuată (prin sciziparitate sau înmugurire) sau sexuată (producere de gârneţi de două tipuri care se unesc pentru a forma un ou, punct de plecare pentru un nou individ).

În psihologia memoriei*, acest termen denumeşte fie procesul de evocare* a imaginilor mentale* anterior

constituite, fie o metodă de cercetare.

Metodă de reproducere. Expresie folosită uneori pentru a desemna metoda de ajustare.”.

J.-P. Bronckart (N.C.)

Reproductiv (Comportament)

Comportamentul reproductiv, la animalele care se reproduc pe calea sexualităţii, regrupează toate conduitele care asigură producerea gârneţilor, apoi întâlnirea celulelor sexuale masculine şi feminine până la fecundare, adică la formarea unui ou prin fuziunea acestora. Atunci începe comportamentul parental. Comportamentul reproductiv începe prin acumularea rezervelor alimentare necesare relansării gametogenezei. Aceasta se supune mai întâi influenţei ritmurilor circadiene endogene, dar este, de asemenea, supusă stimulării variaţiilor sezoniere ale mediului, în special lungirii duratei luminii diurne, primăvara. Stimulările de mediu (lumină crescută, transformarea habitatului, ridicarea temperaturii, hrană mai abundentă), afectând în aceeaşi manieră întreaga populaţie a unei regiuni, diferiţii indivizi masculi şi femele ale acesteia progresează la fel în relansarea gametogenezei. sub rezerva diferenţelor individuale intrinsece ale ritmului lor biologic şi ale sensibilităţii lor la variaţiile biotice şi abiotice ale mediului. Acestea stimulează pe cale cerebrală axa hipotalamo-hipofizo-gonadală: gonado-liberinele cerebrale şi gonadostimulinele hipofizare activează gametogeneza şi fabricarea gonadală a hormonilor sexuali, care modifică aparenţa individului, accentuează dimorfismul sexual, măresc sensibilitatea la informaţiile mediului, în special la partenerii potenţiali. Întâlnirea între aceştia din urmă implică existenţa sistemelor de comunicare specifice, care asigură în acelaşi timp izolarea reproductivă a speciilor şi apropierea sexelor; mesajele chimice (factori de atracţie odoranţi, feromoni sexuali), sonore (cânturi şi producţii mecanice) şi gestuale (parade*) contribuie la aceasta, concomitent cu

perfecţionarea sincronizării partenerilor potenţiali.

J.-C. Ruwet (N. C.)

Requisit – + Precondiţie

Resemnare dobândită

Inhibiţie* psihomotorie şi deficite în sarcinile de învăţare* defensivă sau apetitivă care survin după expunerea la şocuri electrice cărora subiectul nu li se poate sustrage. Aceste perturbări nu apar la animale supuse aceloraşi agresiuni dacă ele pot să le controleze apariţia prin comportamentul lor. Acest fenomen, care poate fi clasat în cadrul mai vechi al nevrozelor* experimentale, a fost descris mai întâi la câine. El a fost atribuit unui triplu deficit, cognitiv*, motivaţional* şi emoţional*, care ar rezulta din învăţarea ineficacităţii acţiunii în momentul confruntării cu evenimente necontrolabile.

Resemnarea dobândită a fost propusă ca model* animal al depresiei. Într-o perspectivă care pune accentul pe elementul cognitiv. În ciuda faptului că sindromul observat la animal se atenuează sub acţiunea electivă a anumitor antidepresoare*, validitatea acestui model rămâne foarte controversată. El neglijează dimensiunea de vulnerabilitate individuală, esenţială în depresia* umană. Nu ţine seama de faptul că depresia, spre deosebire de resemnarea dobândită la animal, nu decurge în mod necesar din agresiuni foarte intense, nici obiectiv incontrolabile. În sfârşit, la subiectul uman, confruntarea cu probleme insolubile nu antrenează un deficit ulterior decât dacă persoana are tendinţa de a atribui dificultăţile întâlnite mai curând propriilor sale limite decât complexităţii problemei (v. *Locus* al controlului).

Expresia resemnare dobândită a fost aleasă pentru a traduce *learned helplesness* mai bine decât neputinţă dobândită, care poate genera confuzie cu domeniul sexologie, sau neajutorare dobândită, prea apropiat de disperare* dobândită care desemnează un model folosit în

farmacologie, în care animalul suportă fără control o situaţie stresantă.

R. Dantzer şi *O. Fontaine* (N.C)

Resentiment

Asociat cu amintirea unei umilinţe, a unei răniri narcisice, a unei nedreptăţi suferite, resentimentul induce o dorinţă de răzbunare, de pedepsire a unei ofense; se poate exprima în mod explicit mai mult sau mai puţin ostil şi răuvoitor, se poate disimula în dosul unei ranchiune sau poate organiza strategii sadice cu orientare psihopatică sau perversă. Meditaţia profundă asupra lui poate alimenta diferite simptome, în funcţie de structura personalităţilor.

J. Selosse (N. C.)

Respingere

În procedurile experimentale legate de teoria detectării semnalului*, respingerea corectă desemnează răspunsul prin care subiectul raportează că n-a detectat niciun semnal când, într-adevăr, n-a fost prezentat niciun semnal.

În statistică, se vorbeşte despre respingerea ipotezei nule* când testul de semnificaţie* permite să se conchidă că valorile obţinute sau diferenţele observate nu pot fi rezultatul hazardului.

În relaţiile interindividuale, respingerea desemnează o reacţie negativă, de indiferenţă, de abandon sau de ostilitate la adresa unui congener care în mod normal ar face obiectul unei relaţii pozitive. Astfel, se observă uneori respingerea parentală, sau respingerea unui pui la mamifere, inclusiv la oameni.”.

M. Richelle (N. C.)

Responsabilitate penală

Aprecierea responsabilităţii penale pune problema libertăţii individuale ale cărei exerciţiu şi satisfacţie sunt limitate de legea care obligă indivizii să ţină seama de intenţiile şi de consecinţele actelor lor. Din acest motiv,

justiţia se interesează de condiţiile dispariţiei sau atenuării responsabilităţii care suprimă sau modifică „liberul arbitru” şi „autonomia voinţei” pentru a sancţiona ceea ce este interzis. Prevenitul*, al cărui discernământ este perturbat în momentul actului, nu poate fi pedepsit. Aprecierea responsabilităţii dă naştere la controverse între cei care postulează existenţa unei libertăţi morale şi cei care o contestă pe motivul determinărilor biologice şi s-o/. *Selosse* (N. C.)

Responsiv → Pavlovian Rest diurn

În teoria psihanalitică a visului*, elemente ale gândurilor latente care sunt amintiri a ceea ce persoana care visează a trăit în cursul zilei precedente. S. Freud subliniază:

1. că aceste amintiri sunt întotdeauna din chiar ziua precedentă visului;

2. că legătura cu preocupările vieţii în stare de veghe este întotdeauna prezentă într-un vis;

3. că nu există nicio relaţie între importanţa acordată acestor preocupări de subiectul în stare de veghe şi importanţa care li se acordă în vis;

4. că resturile diurne nu pot produce singure un vis. Visul propriu-zis, cu caracteristicile sale care poartă marca procesului primar*, nu se poate forma decât dacă o dorinţă* inconştientă vine să întărească resturile diurne şi se disimulează îndărătul lor. J. Guillaumin a desemnat prin rest nocturn senzaţiile care continuă să parvină conştiinţei în timpul somnului şi care sunt de asemenea utilizate de cel care doarme pentru formarea visului.

— *J.-M. Petot*
(N.C.)

Restituire → Rapel Rest nocturn → Rest diurn

Resurse fizice

Ansamblu de atribute individuale solicitate sau susceptibile de a fi solicitate în momentul realizării unei sarcini motorii. Deşi este vorba despre un ansamblu foarte

vast care merge de la trăsăturile de personalitate* la particularităţile morfologice ale subiecţilor, se acceptă că performanţa* motorie depinde, în principal, de atribute de ordin bioenergetic şi bioinformaţional: primele privesc transformarea şi resintetizarea energiei musculare, celelalte înregistrarea, transformarea şi stocarea informaţiei. Fiecare sarcină solicită un profil particular de atribute, a căror relativă stabilitate la un individ permite să se prezică performanţa sa în sarcină. Totuşi, posibilitatea de a ameliora aceste atribute prin antrenament* sau de a compensa absenţa sau slăbiciunea unuia dintre ele face uneori problematică această predicţie.

M. Durând (N.C.)

Retardare/înapoiere Termen general care traduce întârzierea cea mai gravă în dezvoltarea* intelectuală a copilului. Poate fi vorba de o insuficienţă masivă sau de o oprire foarte precoce a dezvoltării capacităţilor intelectuale. La început, termenul acoperea ansamblul dezordinilor deficitare. Cu timpul, odată cu publicarea primelor scale ale dezvoltării intelectuale. În special scala lui A. Binet şi T. Simon. se desprind noţiuni noi, cum ar fi cea de encefalopatie infantilă, formă etiologică a retardării. şi cea de debilitate* mentală. În funcţie de datele psihometrice disponibile, deficienţele mentale au fost clasate astfel: „idioţi" cu un coeficient intelectual între o şi 25, „imbecili" cu un coeficient intelectual între 25 şi 50, „debili mentali" cu un coeficient intelectual între 50 şi 75. De fapt, se constată. În special pentru formele de retardare uşoară (echivalente debilităţii mentale, definită mai sus), o instabilitate destul de marcată a coeficientului intelectual, care pare să depindă de modificările biologice ale copilului, de evoluţia lui afectivă şi de cadrul sociocultural în care se dezvoltă.

În prezent, termenul de retardare mintală este rezervat deficitelor celor mai grave (cu un coeficient

intelectual sub 25 – 30). El se referă la subiecţii incapabili de autonomie* şi adaptare* socială în afara mediului familial sau a mediului protejat (instituţii specializate). Vorbirea lor este inexistentă sau foarte rudimentară, iar achiziţiile lor nu trec de nivelul primei copilării. Numeroşi factori pot fi consideraţi ca aflându-se la originea unei retardări, dar trebuie subliniată frecvenţa unor sechele organice cerebrale. Acestea pot fi consecinţa unor alterări cromozomice, unor tulburări metabolice sau pot fi sechele traumatice sau infecţioase pre-, peri- sau postnatale. Acest neajuns organic cerebral antrenează tulburări asociate într-un mod variabil, de tip senzorio-motor, comiţial sau comportamental. Pentru acestea din urmă. este greu de deosebit între tulburările direct legate de retardare şi cele ocazionate în mod precoce de dificultăţile acestor subiecţi în contactele lor cu mediul înconjurător şi în special de alterările precoce ale relaţiei mamă-copil. Existenţa unor simptome comune retardărilor mentale şi psihozelor infantile precoce (stereotipie, automutilare. retragere, agresivitate etc.) arată complexitatea intricaţiilor dintre factorii etiologici.

Astfel, definirea noţiunii de retardare depinde în mare parte de criteriile alese: criterii psihometrice, etiologice sau structurale şi evolutive, care l-au făcut pe R. Mises (1973) să deosebească, la un pol, deficienţele intelectuale considerate într-o organizare fixă sau puţin evolutivă şi, la celălalt pol, psihozele ca expresii deficitare.

Prin asimilare cu retardarea intelectuală, s-a vorbit de retardare afectivă, care traduce o întârziere în dezvoltarea afectivă, datorată insuficienţei, stopării sau, în fine, regresiei. Noţiunea de retardare afectivă se referă, în general, în cazul anumitor indivizi, la persistenţa unor atitudini infantile de tipul egocentrismului, intoleranţei la frustrare, căutării masive a iubirii, agresivităţii etc. Această noţiune este, în prezent, puţin folosită.

A. Braconnier (D. F.)

MISES R. (1973), „Reevaluation dans l’approche psychopathologique des deficients intellectuels”, *Confrontations psychiatriques*. *1*0.9 – 30.

Retenţie/Reţinere

Desemnează faptul că o informaţie* prezentată este păstrată în memorie. Se face distincţie între indicatorii expliciţi ai retenţiei şi indicatorii impliciţi. Indicatorii expliciţi sunt obţinuţi pe baza sarcinilor ale căror instrucţiuni impun subiectului să se refere la faza de achiziţie a materialului (ex.: rată de rapel* sau de recunoaştere*). Indicatorii impliciţi ai retenţiei sunt estimaţi pe baza sarcinilor care nu implică această referire la recuperarea* unui material prezentat anterior. Rata de economie pentru reînvăţare este un indicator implicit, clasic.

Prin interval de retenţie se înţelege timpul scurs între faza de achiziţie a unui material şi proba care evaluează retenţia. Curba de retenţie în funcţie de timp prezintă un aspect caracteristic: o descreştere rapidă până la punctul său de inflexie şi lentă după acest punct.

S. Bredart (N.C.)

Reticular → Reticulată

Reticulată → Formaţiune reticulată Retină → Vedere

Retinex

Termen contractat din retină şi cortex, introdus de Edwin Land la sfârşitul anilor 1960. Acest termen desemnează o teorie originală care se bazează pe folosirea filtrelor* de reducţie şi a luminilor aditive pentru a explica constanţa* culorii în diverse condiţii de iluminare. Procesul evidenţiat este integrarea ponderată de către sistemul vizual a caracteristicilor de reflectantă a suprafeţelor colorate, în raport cu condiţiile generale de iluminare. Sistemul ochi-cortex s-ar comporta într-un mod relativ comparând pentru fiecare coloraţie natura luminii incidente cu cea a luminii reflectate şi ar garanta astfel percepţiei o anumită permanenţă a culorii în orice condiţii

de iluminare. Subzistă totuşi îndoiala asupra participării sau nu a cortexului vizual în acest fenomen, integrarea retiniana şi subcorticală fiind poate suficiente pentru analiza mecanismului. j".

R. Genicot (N. C.)

Retorică

Arta de a convinge prin discurs. Apărute odată cu democraţia greacă, predarea şi teoria sa cad în desuetudine la sfârşitul secolului al XIX-lea. Retorica cuprinde genurile judiciar, deliberativ şi epidictic. Părţile sale sunt: *inventio* sau căutarea ideilor (cu topica), *dispositio* sau punerea în ordine a argumentelor* şi părţilor discursului (exord, naraţiune* sau expunere, argumentare* sau demonstraţie, confirmare, digresiune, peroraţie), *elocutio* sau stilizare (cu domeniul cel mai bine cunoscut al retoricii figurilor*). Acestor părţi mari li se adaugă memorarea, expresivitatea vocii şi a gesturilor discursului.

J.-M. Adam

(N. C.)

Retragere → Conservare-repliere

Retroactiv

Ale cărui efecte se simt asupra comportamentelor instalate anterior. Inhibiţia retroactivă desemnează o deficienţă la retenţia* unui comportament sau a datelor în memorie*, ca urmare a executării unei sarcini interferenţe. Este pusă în evidenţă cu uşurinţă supunând subiecţii, după o primă achiziţie*, la o achiziţie de date de acelaşi tip urmată de o restituire* a datelor din prima învăţare. Similitudinea între cele două sarcini favorizează inhibiţia retroactivă. Facilitarea retroactivă desemnează o ameliorare a performanţelor cu ajutorul unei sarcini interferenţe.

În cazul amneziei datorate unei leziuni cerebrale şi care se referă la amintirile instalate anterior leziunii, se vorbeşte despre amnezie retrogradă* mai curând decât

retroactivă.

Buclă retroactivă sau de retroacţiune:

V. Buclă, *Feed-back*, Retroacţiune.

M. Richelle (N.C.)

Retroacţiune în cibernetică*, o retroacţiune (sau *feedback**) intervine într-un sistem închis pentru a modifica mărimile de intrare în sistem, după mărimile de ieşire. O buclă* de retroacţiune este pozitivă dacă creşterea mărimii de ieşire antrenează creşterea mărimii de intrare în sistem. Ea este numită negativă dacă variaţia mărimii de ieşire antrenează o variaţie inversă a mărimii de intrare, ceea ce tinde să menţină un nivel constant în sistem (de ex., un termostat). Teoriile controlului motor se bazează pe o buclă retroactivă negativă. După o fază de iniţializare, reglarea mişcării se face prin comparaţia între o valoare de referinţă (poziţie aşteptată) şi poziţia actuală. Bucla de retroacţiune asigură ajustarea.

J. *Mathieu* (N.C.)

Retroacţiune (Buclă de ~) → Buclă Retrograd

Califică o formă de amnezie* caracterizată prin uitarea* evenimentelor care precedă traumatismul care a produs-o. Această formă de amnezie poate rezulta din traume cerebrale accidentale sau din administrarea de şocuri electrice (de ex., electroşoc*) sau din leziuni consecutive absorbţiei prelungite de alcool cuplate cu o carenţă nutriţională. A şti dacă amnezia rezultă mai ales dintr-o dificultate de înregistrare a informaţiei sau mai curând dintr-o dificultate de a o recupera, rămâne încă o problemă controversată. Ideea curentă conform căreia recuperarea* eventuală a evenimentelor uitate începe prin amintirile cele mai vechi este abandonată. Au fost descrise numeroase cazuri de amnezici la care se manifestă mai puţine dificultăţi pentru amintiri relativ vechi decât pentru amintiri mai recente.”.

S. Bredart (N.C.)

Retrogresie → Regresie Retrospectiv → Longitudinală

(Metodă)

Reţea

Formă de organizare a entităţilor între care există conexiuni*, reprezentabilă printr-un graf*: nodurile corespund entităţilor, arcurile legăturilor; de exemplu, reţea familială, reţea neuronală, reţea semantică.

Astfel de arhitecturi s-au dezvoltat în informatică: reţelele de ordinatoare permit unui utilizator să aibă acces la resursele reţelei şi să comunice cu toţi ceilalţi utilizatori prin intermediul mesageriilor electronice. Funcţionarea unei astfel de reţele este reglementată prin protocoale de comunicare…

M. Baron (N.C)

Reţea de afinităţi

Studiul reţelelor de afinităţi, adică al atracţiilor şi respingerilor existente între membrii unui grup. debutează prin 1930 cu lucrările lui J. Moreno. Acesta pune la punct un ansamblu de tehnici sociometrice* care permit să se măsoare afinităţile în cadrul unui grup şi să fie reprezentate printr-un graf*: astfel, un nucleu corespunde unui ansamblu de opţiuni reciproce, un lanţ unei serii de selecţii care se transmit între apropiaţi, o clică* unui subgrup, cel mai adesea centrat în jurul unui *leader** şi rezultând dintr-un clivaj în cadrul grupului. Mai târziu, R. Tagiuri dezvoltă o nouă procedură, analiza relaţională, care ţine seama nu numai de afinităţile afective, ci şi de opţiunile aşteptate şi permite să se stabilească, între altele, un diagnostic individual de sociabilitate.

F. Askevis-Leherpeux (N. C.)

Reţea de comunicare

O reţea de comunicare desemnează un ansamblu de mijloace sau canale de comunicare existente în cadrul unui grup, în timp ce termenul structură califică ansamblul comunicărilor schimbate în realitate. Primele studii au avut drept obiect proprietăţile geometrice ale reţelelor şi au definit diferite tipuri, cum ar fi reţelele în cerc, în lanţ

sau în formă de roată. S-a arătat apoi că aceste proprietăţi influenţează asupra structurii de comunicare şi prin aceasta chiar asupra performanţei, coeziunii şi satisfacţiei grupului. Astfel, reţeaua în cerc este puţin performantă, dar apreciată de membrii săi, în timp ce reţeaua în formă de roată, mai puţin activă, este centralizată în jurul unui *leader**, facilitează performanţa, dar diminuează satisfacţia.

F. *Askevis-Leherpeux* (N. C.)

Reţea neuronală

Organizare fundamentală a ţesutului nervos. Celula nervoasă este în sine o reţea complexă cuprinzând diferite tipuri de receptori, canale, căi de transducţie, conectate prin mai multe mii de aferente, care prelucrează informaţia* fie prin inhibiţie, fie prin excitaţie, prin urmare care integrează şi comunică informaţia altor neuroni*, în maniera unui operator logic binar şi în conformitate cu serii de potenţiale* de acţiune ale căror proprietăţi spaţio-temporale reprezintă o parte esenţială a codării" informaţiei.

Modul în care se articulează neuronii şi logica ce guvernează constituirea reţelei interneuronale pentru îndeplinirea funcţiilor biologice unice rămân încă puţin înţelese. Activităţile desfăşurate la nivelul micilor asamblaje în care se regăsesc excitaţia*, inhibiţia* laterală şi recurentă, emisiile ritmice de potenţiale, în special la nevertebrate, pentru îndeplinirea funcţiilor precise furnizează date care permit modelările matematice şi informatice. Reţelele complexe care rezultă din conexiunea unui mare număr de celule, fie ele organizate în serie, în paralel sau în reticule întrepătrunse, au o funcţionare spaţio-temporală şi mai misterioasă. Mecanismele care permit să se înţeleagă funcţiile complexe care apar în reţea, domeniu de cercetare al unei anumite abordări a inteligenţei artificiale*, nu vor fi probabil accesibile în afara unui context biologic. De la reţelele neuronale

naturale la reţelele neuronale formale* nu este decât un pas făcut la începutul anilor 1980 în scopul stabilirii legăturilor între ştiinţele cognitive* şi ştiinţele fizice şi, în mod mai general, în scopul stabilirii modelelor* funcţionării creierului.

În practică, deşi neuronul natural e mai lent în funcţionarea sa în comparaţie cu sistemele fizice şi cu ordinatorul, funcţionarea reţelei şi a creierului este mult mai rapidă decât ordinatorul cel mai puternic, cel puţin pentru anumite sarcini cognitive complexe, din cauza paralelismului puternic aflat la baza activităţii creierului.

M. Le Moal (N. C.)

Reţea semantică

Structură propusă de R. Quillian în 1966 pentru a reprezenta organizarea sensului cuvintelor* (v. Semantică). O reţea semantică are forma unui graf ale cărui noduri corespund conceptelor* (sau entităţilor) iar arcurile, relaţiilor între concepte (de ex., arcul „fel de „corespunde includerii între subclasă şi clasă*, arcul „este un „corespunde apartenenţei unui individ la o clasă). Procedurile de raţionament* asupra acestor structuri sunt fondate pe metoda de propagare* a activării” şi permit explicitarea relaţiei între două concepte legate printr-un drum.

Acest tip de structură de reprezentare* a cunoştinţelor*, utilizat în psihologie şi în inteligenţa artificială*, a fost prezentat ca un model al memoriei asociative* umane; testele psihologice realizate de R. Quillian şi A. Collins în 1969 s-au referit la timpii de răspuns la întrebări despre proprietăţile elementelor care aparţin unor clasificări (de ex., canarii sunt păsări): ipoteza organizării ierarhice, cu adăugare de proprietăţi la diferite niveluri, a fost confirmată de măsurarea timpilor de răspuns, mai scurţi dacă întrebarea se referă la o proprietate specifică (un canar e galben?) decât dacă ea se referă la o proprietate mai generală (un canar are pene?).

Primele sisteme informatice* care folosesc noţiunea de reţea semantică au fost dezvoltate la sfârşitul anilor 1960, pentru probleme de prelucrare a limbajului natural (*Teachable Language Comprehender* de

R. Quillian, de ex.). Diferite formalizări şi limbaje de reprezentare de cunoştinţe, printre care *frames**, au fost dezvoltate pe baza descrierii prin atribute a entităţilor organizate ierarhic în clase şi subclase, având un mecanism de moştenire de proprietăţi. *M. Baron*

(N. C.)

Reuşită profesională → Criterii de succes profesional

Reverie

Termen propus de S. Freud pentru a desemna producţiile mentale imaginate în stare de veghe, dar care prezintă anumite similitudini cu visele* nocturne: ca şi ele, reveriile diurne vizează satisfacerea dorinţelor. Operaţiile psihice care le constituie sunt analoage cu cele mobilizate în travaliul visului: condensarea*, deplasarea*, figurarea* pot fi reperate în reverie, dar elaborarea secundară asigură în acest caz o funcţie dominantă în instituirea „faţadei visului", impusă de cenzură. Pentru

S. Freud, reveria în stare de veghe este unul din factorii creaţiei literare. D. Winnicott a descris activitatea maternă de reverie cu privire la propriul copil ca structurantă pentru acesta. D. Lagache a propus expresia reverie creatoare de imagini pentru a defini activitatea psihică ce produce astfel de fantezii şi a arătat importanţa acesteia în situaţie proiectivă.

C. Chabert (N. C.)

Reverie creatoare de imagini – * Reverie

Reversibilitate

Orice acţiune concretă se derulează în timp, ceea ce împiedică combinarea liberă a unor acţiuni între ele. chiar dacă sunt de aceeaşi natură. Pe de altă parte, un sistem nu este echilibrat decât dacă este posibil să se compenseze orice transformare cu o alta care este inversul său.

Una dintre problemele majore ale dezvoltării" inteligenţei este astfel aceea a trecerii de la ireversibilitate la reversibilitate, de la acţiunile concrete la operaţiile formale. J. Piaget distinge aici patru etape:

1. cea anterioară limbajului, din grupul deplasărilor*;

2. cea a gândirii preoperatorii, care nu cunoaşte încă invariante* veritabile;

3. cea a operaţiilor concrete*, cu propriile lor limitări;

4. cea a structurilor strict operatorii de tipul grupului EvRE* şi al logicii propoziţionale…

J.-B. Grize

(N.C.)

Rey-Osterrieth → Desen (Teste de ~) Rezistenţă

Ceea ce se opune în cura analitică asociaţiei libere şi progresului acestei cure. Rezistenţa este un fenomen esenţialmente intra-psihic, care împiedică sau întrerupe activitatea psihanalitică sau contracarează scopurile sau obiectivele ei fundamentale. Ea este deci definită ca ansamblul acţiunilor* sau al cuvintelor analizatului care se opun accesului acestuia din urmă la inconştientul său. Veritabil obstacol în elucidarea simptomelor, ea este tot ce împiedică activitatea terapeutică.

Descrisă iniţial de S. Freud ca o manifestare proprie tratamentului şi rememorării pe care acesta o necesită, rezistenţa implică de fapt aceleaşi forţe care acţionează în refulare. S. Freud considera că rezistenţa este rezistenţa prin şi în transfer. Astfel, interpretarea rezistenţelor (cu cea a transferului) rămâne o caracteristică specifică a tehnicii analitice, transferul fiind el însuşi considerat parţial o rezistenţă în măsura în care repetiţia activă se substituie rememorării verbale. Este un fenomen care-i apare observatorului, pacientul rezistând la vindecare, ea însăşi considerată de eu ca un nou pericol.

S. Freud distingea cinci forme de rezistenţă: trei care sunt în legătură cu eul: refularea, rezistenţa de transfer,

beneficiile secundare ale maladiei; rezistenţa sinelui, forţa de compulsie la repetiţie şi rezistenţa supraeului, descriind culpabilitatea inconştientă.

Mai recent, analiştii disting: rezistenţa tactică, adică rezistenţa la un mod de gândire (la asociaţia liberă). Aceasta este rezistenţa la însuşi procesul analitic. Rezistenţa la transfer şi refularea sunt rezistenţe tactice; rezistenţa strategică, căreia îi corespund beneficiile secundare şi rezistenţele supraeului şi ale sinelui, care este rezistenţa la schimbarea terapeutică exprimată prin compulsia* la repetiţie. O altă accepţie (scop istoric) a termenului desemnează ostilitatea manifestată faţă de teoriile psihanalitice: rezistenţa la inconştient şi la sexualitate.

A. Braconnier (N. C.)

Rezistenţă la stingere în condiţionări şi învăţări*, persistenţa răspunsului dobândit atunci când procedura de stingere* (care constă în a nu mai proceda la întărire) este în curs. Rezistenţa la stingere se măsoară după numărul de încercări sau după timpul necesar până la dispariţia completă a răspunsului. Este în funcţie de numeroşi factori care funcţionează în cursul achiziţiei şi/sau al stingerii înseşi, în special de numărul de încercări sau de durata totală a învăţării, de valoarea întăririi, de nivelul de motivaţie. Toate circumstanţele rămânând neschimbate, cu cât rezistenţa la stingere va fi fost mai mult marcată, cu atât mai mult va fi marcată recuperarea spontană. Se vorbeşte, simetric, de rezistenţă la întărire în legătură cu dificultatea de a suscita răspunsuri în prezenţa unui stimul condiţionat* sau discriminativ* care este întărit pozitiv şi care până atunci făcuse obiectul unei inhibiţii (stimul negativ*).

(N. C.)

Rezolvare de problemă → Problemă

Rezonanţă fantasmatică Noţiunea de rezonanţă descrie empiric un proces psihic primar de

intersubiectivitate, constituit în relaţia simbiotică a copilului şi a mamei sale. S. Foulkes în 1948 a definit rezonanţa inconştientă ca ansamblul răspunsurilor emoţionale şi comportamentale inconştiente ale individului la prezenţa şi la comunicarea unui alt individ; H. Ezriel a caracterizat-o ca rezonanţă fantasmatică; aceasta, în grupuri, este un agent al tensiunii comune şi al denominatorului comun al grupului: fantasma* unui participant trezeşte şi mobilizează alte formaţiuni fantasmatice la alţi membri ai grupului în relaţie de rezonanţă cu primul. Şcoala franceză de psihanaliză grupală bazează rezonanţa fantasmatică pe structura grupurilor interne* şi o constituie ca unul dintre procesele organizatorilor psihici inconştienţi ai grupului.

R. Kaes

(N. C.)

Rezonanţă intimă (Tip de – la testul Rorschach)

Tipul de rezonanţă intimă este o formulă pusă la punct de H. Rorschach*, care permite să se stabilească proporţia tendinţelor introversive* şi extratensive* ale subiectului. Ea este constituită de suma răspunsurilor kinestezice* comparată cu suma ponderată a răspunsurilor culoare* şi explică prevalenta acordată de subiect unui mod de funcţionare dominat prin recursul fie la reprezentări şi la proiecţie, fie la o sensibilitate senzorială şi afectivă. Se disting patru tipuri de rezonanţă intimă: introversiv (dominantă kinestezică). extratensiv (dominantă senzorială), ambivalent (deopotrivă kinestezic şi senzorial), coartat (inhibiţie kinestezică şi senzorială).

C. Chabert (N. C.)

Rezonator

Dispozitiv acustic dotat cu o rezonanţă cu frecvenţă sonoră determinată, folosit odinioară în experienţele de psihofizică* acustică, astăzi înlocuit de generatorul de sunet electronic, incomparabil mai precis şi mai uşor de manevrat.

M. Richelle (N.C.)

Rezumat

Rezumatul este un caz particular de parafrază selectivă. El constă, în funcţie de un obiectiv, în a extrage informaţiile* esenţiale dintr-un text* sau dintr-o secvenţă de imagini şi a proceda la o reformulare a acestora, introducând între elementele selecţionate relaţiile considerate importante. Capacitatea de a rezuma pare să depindă de cel puţin trei factori. Trebuie, pe de o parte, să se admită „parafrazabilitatea" unei serii de informaţii; pe de altă parte, să se dispună de criterii de selecţie a punctelor esenţiale (ceea ce pare uşor pentru „experţii" unui domeniu); în sfârşit, să existe capacitatea de a construi un text care să trimită la un „model mental" coerent (v. Coerenţă). * *

(N.C.)

Ribonucleic → Acid nucleic Rigiditate → Flexibilitate

Rinencefal

Etimologic, creier olfactiv*: acest termen, adesea asimilat celui de sistem limbic*, mai actual şi mai larg din punct de vedere conceptual, a fost introdus cu mai bine de un secol în urmă pentru a caracteriza ansamblul structurilor anatomice legate de olfacţie. Provenit din arhipalium şi din paleopalium primitive, rinencefalul include sistemul olfactiv propriu-zis (bulb şi bandelete olfactive, aria olfactivă şi cortexul prepiriform). regiunea septului, amigdala*, circumvoluţiunea parahipocampică şi formaţiunea hipocampică. Funcţia sa de bază, olfacţia. a regresat mult în cursul filogenezei. explicând astfel involuţia cortexului specific corespunzător încă de la mamiferele macrosmatice; la specia umană, acest cortex se limitează la cortexul prepiriform (cortex primar) şi la cortexul entorinal (cortex secundar). În afară de analiza mirosurilor şi de memorarea lor, rinencefalul este responsabil de unele reglări comportamentale complexe care dovedesc importanţa olfacţiei în conduitele

fundamentale (în special la speciile inferioare de mamifere) indispensabile pentru supravieţuirea subiectului (căutarea hranei; conduite emoţionale şi agresive) şi pentru supravieţuirea speciei (rolul olfacţiei în comportamentul sexual). Aceasta are la bază bogăţia conexiunilor sistemului olfactiv propriu-zis cu celelalte structuri limbice (sept, amigdale), explicând astfel efectele comportamentale ale leziunii bulbului olfactiv la animal; hiperactivitate*, reacţii emoţionale* accentuate, agresivitate* mărită".

B. Soumireu-Mourat

(N.C)

Risc (Metodă a)

Metodă constând în a căuta, pornind de la o populaţie de subiecţi (numită caz index în genetica epidemiologică), riscul de morbiditate (proporţia subiecţilor atinşi de o afecţiune dată) pentru un grad de similaritate. Acest risc este comparat cu cel observat pentru alte grade de similaritate, incluzând gradul de similaritate zero (frecvenţa afecţiunii la populaţia generală). Metoda riscului nu oferă nicio informaţie despre originea (genetică şi/sau ambientală) a creşterii numărului de subiecţi atinşi în familiile bolnavilor.

M. Cartier şi C. Desforges (N. C)

Rit

Ritul instituie, prin tehnici simbolice care implică adeziunea indiscutabilă la semnificaţiile pe care le mobilizează, stăpânirea obiectelor colective şi individuale suprainvestite afectiv, destinate sacralizării. Obiecte ale dorinţei căreia ritul îi asigură satisfacerea reglând-o: mize de afecte*, de identificare*, valori. Sau obiecte ale temerii căreia îi stăpâneşte aspectele anxiogene, legate de nedeterminat, imprevizibil, inaccesibil, de situaţiile critice inter şi intrasubiective. Cât despre obiectele suprainvestite de grup, ritul întăreşte legătura socială, reactualizând simbolurile fondatoare şi organizarea colectivă căreia îi

reafirmă aspectele. El utilizează un cod care se vrea imuabil, a cărui respectare scrupuloasă este considerată condiţia de bază a eficacităţii sale. …

C. Camilleri

(N.C.)

Ritmator → Sincronizator

Ritm biologic

Desemnează, în manieră generală, recurenţa regulată a foarte numeroase fenomene biologice. Acestea sunt descrise prin perioada lor, caracterul lor monofazic ori mai mult sau mai puţin polifazic, momentul şi amplitudinea manifestării lor maxime (acrofază). Ele pot fi endogene, dependente de activitatea unui oscilator intern dintr-o perioadă determinată, sau exogene, adică determinate de alternanţa unor factori externi, ca lumina şi temperatura. Ritmurile circadiene endogene, a căror perioadă este de aproape 24 h, sunt în general sincronizate de alternanţa lumină-obscuritate; ele deviază deci în condiţii de iluminare sau de obscuritate continuă (curs liber). Ritmurile sunt numite ultradiene dacă au o perioadă mai mică de 24 h şi infradiene în caz contrar.

R. Campan (N. C.)

Ritual

Conduită întâlnită în nevroza obsesională*, caracterizată prin obligaţia îndeplinirii stereotipe şi repetate de acte mai mult sau mai puţin complexe şi corespunzând, în planul acţiunii, obsesiei din planul gândirii. Există ritualuri sau rituri de diferite „tipuri”: ritualuri de spălat, de îmbrăcat, de culcat, de mâncat etc.

Ritualurile pot lua forma gesturilor magice complicate (de ex., atingerea de un număr de ori a unui obiect sau a unei părţi a corpului), chiar a unor scenarii şi mai complexe. Aceste ritualuri invadează uneori viaţa cotidiană ajungând să paralizeze, în caz extrem, întreaga viaţă socială; având o valoare defensivă şi opunându-se tuturor obsesiilor şi compulsiilor* până la a li se substitui

şi a le elimina din conştiinţă, aceste ritualuri defensive au un sens de evitare faţă de simptomul obsesional. Sub o formă din ce în ce mai complexă, ele capătă o dimensiune conjuratorie, întărind apărarea „pentru cazul în care lucrul temut s-ar putea întâmpla", fiind înţeles „că nu se poate întâmpla decât nenorocire", dacă nu avem precauţia de a face un anumit lucru sau de a evita un altul. Angoasa apare dacă ritualul nu poate fi executat.

Ritualurile sunt adesea conduite parţial disimulate de pacientul obsedat, care trăieşte într-o lume de comportamente restrictive, cu care se confruntă, resimţindu-le absurditatea.

La copilul normal pot exista ritualuri; este vorba despre formaţiuni temporare care coincid cu angoasa legată de anumite perioade conflictuale ale dezvoltării*, având aceeaşi funcţie defensivă ca fobiile* pasagere clasice (ritualuri de culcare, ritualul adormirii cuprinzând teama de obscuritate. *A. Braconnier* (N. C.)

Din punct de vedere etologic, termenul „ritual" se aplică unor manifestări comportamentale formalizate care se repetă fără modificare şi sunt, în ostentaţia şi în stereotipia* lor, purtătoare ale unei informaţii utile relaţiilor sociale. Se vorbeşte despre ritualul paradelor* agonistice* la o frontieră teritorială*, de ritualul paradelor nupţiale în momentul formării cuplului şi al copulaţiei (v. împerechere). Aceste ritualuri au avantajul de a fi neechivoce. Ele se pot desfăşura progresiv, cu o finalizare lentă, ca anumite cânturi ale păsărilor care, perfect recognoscibile şi repetitive când sunt încheiate, necesită o elaborare incluzând memorarea* unui model, producţia vocală, audiţia sunetelor produse şi adaptarea lor la model. Alături de ritualuri care sunt astfel produsul etogenezei*, există altele care au devenit caractere specifice tot atât de stabile ca şi structurile morfologice şi care sunt rezultatul unui proces de formalizare filogenetică, ritualizarea. Fiecare dintre aceste comportamente poate fi integrat într-

o secvenţă cu lungi ceremonii, a căror iniţiere şi execuţie completă necesită totuşi maturizarea fiziologică a actorului. Procesele filogenetic şi etogenetic sunt, în felul acesta, complementare.

J.-C. Ruwet (N.C.)

Ritualizare

Proces filogenetic de cristalizare a conduitelor* cu o puternică valoare expresivă şi cu funcţie de comunicare. Comportamentele* care se instalează în situaţiile variate ale întâlnirilor între parteneri sociali şi care au la bază emoţii şi combinaţii de emoţii (agresivitate, frică, sexualitate) pot fi extrem de suple şi modulabile şi pot lua forma unei game de răspunsuri amalgamate, în care diferitele tendinţe activate se manifestă mai mult sau mai puţin complet, împreună sau succesiv (ambivalenţă simultană sau succesivă); în caz de conflict de tendinţe*, apar activităţi de deplasare* sau de substituţie sau şi de redirecţionare spre obiecte înlocuitoare; anumite răspunsuri nu sunt decât schiţate (mişcare de intenţie), pe când altele sunt mai mult sau mai puţin complete. Toate aceste răspunsuri sunt încărcate de informaţii, înştiinţând în fiecare moment partenerul sau rivalul asupra dispoziţiilor actorului. În cursul evoluţiei, selecţia poate să fi reţinut unele dintre aceste combinaţii pentru valoarea lor expresivă şi să le fi integrat sub o formă exagerată şi formalizată într-o secvenţă cu funcţie de comunicare. În opinia lui J.S. Huxley, care a definit conceptul, ritualizarea implică trei condiţii:

1. comportamentul este cristalizat într-o formă, o viteză de execuţie, o amplitudine, o intensitate întotdeauna identice (intensitate tip); el devine neambiguu; mesajul este clar;

2. mişcarea ritualizată este modificată de raportul cu comportamentul de origine; ea este exagerată, amplificată, adaptată la funcţia sa de semnal. Comportamentul ritualizat poate deveni atât de simbolic. Încât este greu să

se regăsească în el comportamentele suple şi modulabile ale combinaţiei de emoţii de origine;

3. comportamentul ritualizat devine independent de conflictele de emoţie originare şi depinde de propriul său sistem de control şi de declanşare; el este integrat într-un nou context.

J.-C. Ruwet (N.C.)

Rival

Un rival este cel care se plasează sau este plasat în concurenţă, care sfidează un raport interpersonal stabilit, care invidiază posesia unui avantaj şi care încearcă să ia locul unui adversar. Într-o situaţie de competiţie, rivalii îşi vor mobiliza resursele instrumentale şi de seducţie*, vor adopta strategii legitime sau ilegitime pentru a-şi manifesta superioritatea sau pentru a fi preferat celuilalt. În schimb, într-o situaţie antagonistă, rivalul încearcă, cu ajutorul proceselor de coerciţie şi de control, să-şi domine adversarul. Când este vorba despre ocuparea unei poziţii incompatibile cu interesele celuilalt, rivalul încearcă să-i neutralizeze influenţa, chiar să-l elimine, în conflictele interpersonale, subiecţii rivali folosesc reprezentări devalorizante şi stereotipuri negative în strategii de opoziţie.

J. belosse (N.C)

Rivalitate

Trebuie făcută distincţia între rivalitatea de emulaţie care, într-o situaţie de comparaţie, generează la concurenţi o mobilizare a capacităţilor în vederea ameliorării unei poziţii, a unei reprezentări de sine sau a unui anumit prestigiu, şi rivalitatea de opoziţie. Aceasta din urmă poate structura o interacţiune conflictuală între doi sau mai mulţi adversari, ceea ce are ca efect suscitarea ostilităţii, a suspiciunii, căutarea incomparabilităţii şi inducerea stereotipurilor negative între ei. În mod firesc, psihologia se ocupă de formele tipice de rivalitate, cum sunt rivalitatea fraternă sau amoroasă, care vizează

înlocuirea celuilalt în opţiunile afective preferenţiale.

J. *Selosse* (N.C.)

Rivalitate binoculară → Conflict perceptiv Rivalitate fraternă → Fratrie Roată de activitate

Dispozitiv de actometrie*, constituit dintr-un cilindru gol care poate să se învârtă liber în jurul axei sale, plasat pe un plan orizontal. Acesta este pus şi menţinut în mişcare de activitatea locomotorie a animalului care se găseşte în el şi antrenează peretele sub labele sale fără să se deplaseze în realitate. Un contor al rotaţiilor permite să se înregistreze activitatea subiectului. Acesta poate fi închis în roată pe durata experienţei sau poate avea acces liber la ea de la o cuşcă puţin spaţioasă. Acest tip de actometru, foarte comod pentru micile rozătoare de laborator, este utilizat în special, începând cu lucrările lui C. Richter, pentru analiza ritmurilor circadiene* de activitate…”

M. Richelle (N.C.)

Roit

La insectele sociale, proces de formare a unor noi colonii începând de la colonia mamă. La furnici şi termite, regina rămasă fără aripi rămâne în colonia iniţială şi numai indivizii sexuaţi înaripaţi sunt cei care roiesc. La albinele melifere, regina este cea care pleacă antrenând în urma ei albine lucrătoare. Determinismul acestui fenomen nu este încă pe deplin lămurit; el are o bază genetică de vreme ce este posibilă selecţionarea varietăţilor de albine care nu mai roiesc; el este declanşat de circumstanţe exterioare stupului şi de o ruptură a echilibrului intern al acestuia: regina, singura femelă fecundă, inhibă prin substanţa sa regală dezvoltarea ovarelor lucrătoarelor; când datorită mai ales, dar nu exclusiv, unei creşteri a densităţii această substanţă nu mai atinge suficient toate locuitoarele stupului, unele lucrătoare construiesc loje regale şi cresc femele fecunde. Atunci, regina mamă pleacă.

J.-C. Ruwet (D. S.)

Rol

Rolul, care în opinia lui A.M. Rocheblave Spente (1962) este un model organizat de conduite referitor la o anumită poziţie a individului într-un ansamblu de interacţiuni, poate fi considerat la diferite niveluri ale realităţii sociale. Rolul social, aşa cum este el definit de R. Linton, constituie un model normativ compus de ansamblul acţiunilor pe care un grup sau o societate le aşteaptă de la un individ, în funcţie de statutul* pe care el îl are în aceasta. Abordarea psihologică are în vedere conduita şi învăţarea rolurilor: a putea juca un rol presupune cunoaşterea rolului reciproc, şi interiorizarea rolurilor învăţate constituie baza identificării" şi a supraeului. Nivelul psihosocial, în sfârşit, subliniază importanţa contextului interactiv în care rolul prescris este actualizat. Astfel, dacă este adevărat că rolurile deţinute de indivizi pot facilita comunicarea în interiorul grupului, este posibil ca, invers, aceasta să fie stânjenită, fie de un dezacord cu privire la aşteptările relative la un rol dat, fie de conflicte individuale născute din necesitatea de a concilia rolurile care corespund unor statute diferite. Pe aceste elemente se bazează tehnica psihodramatică numită a jocului de rol.

F. Askevis-Leherpeux

(N.C.)

ROM

Abreviere a englezescului *Read Only Memory* care înseamnă memorie moartă sau memorie fixă. Memorie informatică* pentru care singurul mod de acces posibil este lectura. Informaţiile* înregistrate în aceasta nu pot fi deci modificate printr-un program. Este vorba, în principal, de memorii cu circuite integrate al căror conţinut este fixat din construcţie, în mod mai mult sau mai puţin ireversibil; se disting tipurile *ROM*, *PROM* (*ROM* programabile cu ajutorul unui material special) şi *REPROM* (*PROM* reprogramabile).

M. Baron

(N.C.)

Roman familial

Expresie creată de S. Freud în 1909. Romanul familial este o serie de producţii fantasmatice elaborate de copil, care îi permit să se detaşeze de părinţii săi, înlocuindu-i cu alte persoane, adesea idealizate. Această fantasmă* de filiaţie prestigioasă generează la copil sentimente de invidie, de răzbunare, de ostilitate faţă de părinţii săi reali şi are o valoare defensivă, renarcisizantă, care îi permite să se constituie ca subiect. Romanul familial lipseşte la bolnavii psihotici din cauza incapacităţii lor de a face diferenţa între părinţii imaginari şi părinţii reali. Terapia familială psihanalitică* oferă familiilor psihotice posibilitatea de a construi un roman familial de tip nevrotic, într-un cadru care facilitează recrearea istoriei lor, nereprezentată din cauza unor angoase intolerabile.

A. Ruffiot

(N. C.)

Rorschach (Testul lui)

Probă proiectivă* creată de H. Rorschach în 1921. Acest test „al petelor de cerneală” este larg utilizat în psihologia clinică şi patologică pentru evaluarea activităţii psihice. El cuprinde zece planşe prezentate într-o ordine precisă, subiectul fiind invitat să spună „tot ce planşele îl fac să gândească”. Examinarea se derulează în două secvenţe, una numită „spontană”, cealaltă numită „anchetă”, în cursul căreia subiectul îşi precizează sau dezvoltă răspunsurile. Analiza unui protocol impune mai întâi cotarea răspunsurilor în raport cu sistemul pus la punct de H. Rorschach. Datele sunt apoi regrupate cantitativ şi supuse unei analize calitative care permite să se argumenteze interpretarea. Interesul testului depinde de interpretarea aprofundată a factorilor în termenii conduitelor psihice: este într-adevăr necesar să se înţeleagă modalităţile de funcţionare de care dispune

subiectul, deopotrivă în registrele conflictuale care îl structurează, ca şi în organizarea defensivă care îl caracterizează. Testul Rorschach, în măsura în care induce (prin natura sa nonfigurativă) mişcări regresive importante, poate fi considerat mai întâi ca o probă a limitelor (între interior şi exterior, între subiect şi obiect), care testează bazele narcisice ale personalităţii. Pe de altă parte, solicitările pulsionale inerente stimulului generează apariţia şi/sau elaborarea reprezentărilor de relaţii semnificative ale modalităţilor de investire obiectală ale fiecărui subiect.

C. Chabert

(N.C.)

Rotaţie → Contrabalansare Rotaţie mentală

Transformare ope Tată asupra unei imagini mentale. Expresia se datorează lui R.N. Shepard care, împreună cu colaboratorii săi, în special cu L.A. Cooper, a demonstrat fenomenul, în anii 1970, printr-o experienţă elegantă, devenită clasică. I se arată subiectului, într-o prezentare* simultană pe ecranul ordinatorului, două forme tridimensionale constituite din cuburi asamblate şi este întrebat dacă a doua este identică cu prima, care ar fi suportat numai o rotaţie în jurul uneia din cele trei axe, sau dacă ea este diferită (este vorba în acest caz de o imagine în oglindă a celei dintâi, care a suportat ea însăşi o rotaţie). Se observă că timpul de reacţie este o funcţie liniară a amplitudinii, în grade ale unghiului, a rotaţiei la care obiectul a fost supus. Totul se petrece deci ca şi cum subiectul ar opera mental o transformare în spaţiu*, analoagă celei pe care ar suporta-o obiectul fizic corespondent în spaţiul exterior. Shepard a apărat ideea unui proces* analogic*, împotriva partizanilor unui proces prepoziţional. Rotaţia mentală a fost demonstrată la porumbel de J. Delius. Încă de la începutul anilor 1960, J. Piaget şi B. Inhelder, în studiile lor despre imaginile mentale, avuseseră ideea de a cere copilului să anticipeze

mental rotaţia unei tije şi extrăseseră din rezultatele lor argumente în favoarea distincţiei între figurativ* şi operativ.

M. Richelle (N. C.)

Rulaj → Readucere Ruptură

Stabilind o discontinuitate* în timp şi o schimbare de referent, ruptura marchează o fisură faţă de un mediu înconjurător* şi evidenţiază o criză* de integrare a unui trecut la un subiect. Legată de problematica separării, ea poate să se exprime în diferite moduri (fuga efectivă sau simbolică), dar relevă întotdeauna o patologie mentală şi relaţională a legăturii şi a unităţii de sine. Ruptura este o fractură şi o fragmentare. Pe plan clinic, ruptura exprimă un ansamblu de simptome psihice şi comportamentale caracteristice depresiei*, alienării şi angoasei. Manifestă în special la adolescenţi*, ruptura afectivă marchează o schimbare* radicală a modalităţilor relaţionale şi a investirilor de noi obiecte, legată de reactivarea efectelor traumatice în cursul reamenajării libidinale. Comportamentele de ruptură sunt în general conduite* defensive faţă de schimbarea interioară şi faţă de violenţa* anumitor situaţii de mediu. Ele pot lua forme patologice variate, imaginare sau de acţiune, ca schizofrenia, toxicomaniile, deviantele, autoliza.

J. Selosse (N. C.)

Rutină în sensul curent al termenului, rutină denumeşte în psihologie orice activitate adaptativă sau abilitate* motorie sau mentală care a dobândit un înalt grad de automatizare; trebuie diferenţiată de stereotipie*, în informatică*, rutină este un anglicism care desemnează o serie de instrucţiuni (procedură*, subprogram) permiţând efectuarea unei operaţii care poate fi repetată sau utilizată frecvent în programe. Se vorbeşte, de exemplu, despre rutine de intrare-ieşire sau despre rutine de diagnostic al erorilor”.

M. Baron

(N. C)

R. Genicot (D. F.)

Sacadă oculară

În timpul unei activităţi de explorare vizuală, cum ar fi lectura*, privirea* este animată de mişcări rapide de versie care survin când ochiul trece de la fixarea unui obiect la fixarea altuia. Aceste mişcări se numesc sacade pentru a fi diferenţiate de alte mişcări oculare. Sacadele au un timp de latenţă* de aproximativ 200 milisecunde. Sunt foarte rapide, având o viteză minimă de 100° de unghi pe secundă, şi care poate ajunge la 800° dacă obiectul este îndepărtat. În timpul mişcării de deplasare a fixării de la un obiect la altul, există o ridicare a pragului de percepţie (suprimare* sau inhibiţie* sacadică), ceea ce împiedică vederea mediului înconjurător într-o permanentă mişcare.

Sadism

Introdus în 1834 în *Dictionnaire de Langue* al lui Boiste pentru a desemna ansamblul sistemului de „depravare” sexuală prezentat în opera Marchizului de Sade, termenul este reluat în 1890 de R. Krafft-Ebing pentru a desemna o formă de perversiune sexuală bazată pe dominarea violentă exercitată asupra partenerului. S. Freud a apropiat sadismul de masochism* pentru a-l face unul din cei doi versanţi (activ şi pasiv) ai aceleiaşi dispoziţii perverse. Sadismul se poate exprima printr-o perversiune în act sau prin fantasme conştiente sau inconştiente. În general, există tendinţa de a-l aplica unui mod de relaţie cu celălalt caracterizat de nevoia de dominare fără conotaţie sexuală.

D. Widlocher (DF.)

Sancţiune

Sancţiunea sub formă de recompensă sau de pedeapsă este o evaluare concretă a comportamentelor. Într-o perspectivă educativă, ea atrage atenţia asupra consecinţelor actelor şi invită actorul la lărgirea câmpului

de reprezentare a activităţilor sale dincolo de satisfacerea propriilor trebuinţe. Sancţiunile încurajează sau inhibă, neutralizează sau aţâţă tentaţiile. Interiorizarea sensului sancţiunilor variază în funcţie de legăturile dintre actor şi atribuitor, de expresia autorităţii, de circumstanţele şi intenţia actului, de natura şi forma sancţiunilor aplicate, de vârsta şi sexul subiectului sancţionat. Din punct de vedere clinic, ecoul sancţiunilor se articulează pe afectivitate şi pe interacţiunile sale complexe, între identificare* şi estimare de sine, culpabilitate* şi ruşine.

Sancţiune penală. Spre deosebire de o pedeapsă exercitată într-un cadru convenţional şi apreciată de persoane care dispun de o autoritate parentală sau educativă, sancţiunea penală ţine de un act juridic. Ea nu poate fi aplicată decât autorului unei infracţiuni legale, recunoscut vinovat şi responsabil. Natura şi baremul său sunt definite în raport cu un cod, iar decizia sa este publică. Este pronunţată după o judecată. Codul penal defineşte amenzi pentru contravenţii, pedepse corecţionale pentru delicte, pedepse aflictive şi infamante pentru crime. Justificările raţionale ale sancţiunii penale se referă la protejarea bunurilor şi persoanelor, la păstrarea ordinii, la pedepsirea şi închiderea provizorie a delincvenţilor. Funcţiile simbolice ale sancţiunii satisfac de fapt mobilurile complexe în care se regăsesc răzbunarea, sacrificiul, violenţa, reparaţia, schimbarea în bine.

J. Selosse

(D. F.)

Sarcină de lucru

Consum energetic pe care trebuie să-l furnizeze un organism pentru a îndeplini o sarcină* sau un lucru. Măsura încărcăturii permite, de exemplu, să se determine dacă munca cerută unui individ este compatibilă cu capacităţile şi formaţia sa; ea vizează evitarea fenomenelor de supraîncărcare. Se disting o sarcină fizică şi o sarcină mentală.

Sarcina fizică este evaluată prin utilizarea a trei criterii majore: consumul de oxigen, ritmul cardiac şi temperatura corpului; creşterea ei se traduce printr-o alterare liniară a activităţii fizice produse. Criteriile obişnuite de evaluare a sarcinii mentale (timp de reacţie*, cantitate de informaţie tratată într-o unitate de timp, erori etc.) rămânând puţin fiabile, se foloseşte frecvent tehnica de măsură a „sarcinii adăugate”: performanţa observată în realizarea unei a doua sarcini reprezintă măsura încărcăturii sarcinii iniţiale. Până la un anumit prag* (zonă optimală), creşterea încărcării mentale provoacă o ameliorare a performanţelor (prin creşterea nivelului de activare*); dincolo de acest prag, performanţele se deteriorează.

J.-P. Bronckart (G. N.)

Sarcină de precizie → Precizie Sarcină fizică → Sarcină de lucru Sarcină mentală → Sarcină de lucru Sarcină motorie

Ansamblu de instrucţiuni care definesc un scop susceptibil de a fi atins prin realizarea unei performanţe motorii*, precum şi condiţiile de realizare a acestui scop (în particular ambientul uman şi fizic) şi acţiunile de executat. Aceste instrucţiuni constituie constrângeri care determină în mare parte modalităţile de mobilizare a resurselor* subiectului. În sport* şi în educaţia fizică* ele reies din regulamentul de activitate şi din directivele educatorului. Subiectul are posibilitatea de a redefini aceste constrângeri în funcţie de gradul lor de specificare iniţială. Această redefinire este influenţată de reprezentările legate de nivelul lui de competenţă şi de motivaţie.

M. Durând (N. C)

Sarcini (Analiză de ~) → Analiză de sarcini

Sat (Test al)

Testul satului este o probă proiectivă* inventată de H. Arthus în 1949 şi difuzată în Franţa datorită lui P.

Mabille şi M. Monod. Materialul cuprinde 132 elemente (case, elemente de arhitectură, elemente de peisaj natural, elemente nestructurate), dar, în general, subiectul nu utilizează decât o parte din ele. Instrucţiunea: „Cu aceste elemente construiţi un sat" determină o activitate de construcţie nonverbală. Odată construcţia terminată, psihologul procedează, cu colaborarea activă a subiectului, la o descriere sumară a dispunerii satului. Apoi, este propus un dublu chestionar, în versiunea lui M. Monod: primul, „obiectiv", permite să se precizeze determinantele răspunsurilor; al doilea, „fantasmă", cere subiectului o reverie trează, fiind vorba de a imagina viaţa în sat. Cele două dimensiuni esenţiale pentru acest test, sus/jos pe de o parte, dreapta/stânga pe de altă parte, depind de o percepţie a spaţiului bazată pe o percepţie a corpului propriu*, determinată prin verticalitate şi prin lateralizare. Pe de altă parte, semnificaţia simbolică a obiectelor alese este interpretată cu referire la teoria lui M. Klein şi în special la „mica lume" a jucăriilor copilului, înţeleasă ca un material oniric şi asociativ.

M. Monod a arătat că variabilele spaţiu şi material nu sunt independente. Se poate crede într-adevăr că proiecţia imaginii corpului (spaţiul) şi asocierea lui cu obiecte cu semnificaţie simbolică (materialul) explică modalităţile de reprezentare în sine şi de reprezentare a relaţiilor caracteristice ale subiectului. \1.

C. Chabert (N. C.)Satisfacere (Trăire de ~)

Experienţă originară, decisivă în constituirea fantasmei*, postulată de S. Freud pentru a explica logica acesteia şi care tinde spre realizarea halucinatorie a satisfacerii. Urmele* mnezice lăsate de această experienţă sunt întotdeauna susceptibile de a fi reinvestite în absenţa obiectului, în serviciul autoerotismelor*, şi ghidează căutarea obiectului în lumea exterioară. Realizarea halucinatorie a satisfacerii ar fi prima etapă ipotetică ce precedă căutarea îndeplinirii halucinatorii a dorinţei, care

presupune actualizarea primelor inscripţii semnificative ale obiectului în linia caracteristică a proceselor primare* ale inconştientului, ale sinelui”.

B. Brusset (D. F.)

Satisfacţie profesională

Reacţii afective legate de activitatea profesională şi care pot fi datorate plăcerii oferite de activitatea însăşi, sau legate de rolul jucat în viaţa profesională, sau chiar de valoarea atribuită de fiecare celor primite în schimbul muncii depuse. Mai precis, satisfacţia resimţită rezultă dintr-o comparaţie implicită între cele aduse individului de către muncă şi ceea ce se aşteaptă acesta să găsească în ea. Sursele satisfacţiei variază deci de la individ la individ. Consecinţele comportamentale ale satisfacţiei sunt încă subiect de dezbatere.

C. Lévy-*Leboyer* (D. F.)

Saturaţie

Senzaţie cromatică vizuală legată de puritatea culorii. Gradul de puritate este invers proporţional cu cantitatea de alb conţinut.

Un roşu de aproximativ 630 nanometri va fi considerat puţin saturat atunci când cantitatea de roşu este „spălată cu alb” (aspect roşu pal), şi foarte saturat atunci când cantitatea de roşu este foarte importantă, iar cea de alb este neglijabilă (roşu intens sau foarte concentrat: este atunci un roşu pur). Puritatea unei culori poate fi apreciată în mod subiectiv comparând-o cu un eşantion al aceleiaşi culori a cărui puritate a fost stabilită şi în condiţii de observaţie bine definite (situaţie cu iluminare la cei mai buni indici de redare a culorii, adaptare a ochiului, mediu vizual neutru etc.). Măsurarea cu precizie a saturaţiei (purităţii) se efectuează cu ajutorul spectrofotometrului. Saturaţia este unul din cei trei parametri care specifică o culoare, împreună cu tenta* sau tonalitatea*, legată de lungimea de undă, şi cu luminanţa* sau luminozitatea, legată de cantitatea de lumină.

Saturaţia asociată tonalităţii constituie cromia.

În analiza factorială*, se numeşte saturaţie corelaţia* dintre o variabilă* şi un factor.

R. Genicot (D. F.)

Saţietate → Alimentar (Comportament)

Sălbatică (Psihanaliză)

Expresie creată de S. Freud în 1910. Desemnează comunicarea imprudentă de interpretărr psihanalitice în afara situaţiei psihanalitice sau fără a ţine seama de regulile tehnicii psihanalitice. Interpretarea sălbatică nu este neapărat inexactă, dar este inoportună; nu ţine seama de două condiţii principale ale eficacităţii interpretării, enunţate de S. Freud:

1. datorită unei munci de pregătire, materialele refulate sunt foarte apropiate de gândurile pacientului;

2. ataşamentul pacientului faţă de medic (transfer*) trebuie să fie destul de puternic pentru ca această legătură afectivă să-i interzică o nouă fugă. Interpretarea sălbatică este inoperantă pentru că se loveşte de rezistenţele* pacientului. Este periculoasă pentru că o confruntare brutală cu dorinţele refulate riscă să suscite la subiectul care le este victimă o intensă dezvoltare de angoasă* şi să genereze riscul unei decompensări.

J.-M. Petot

(D. F.)

Scala lui Guttman

Tehnică permiţând în esenţă explorarea atitudinilor*, dezvoltată de L. Guttman în 1941. Scala se compune dintr-o serie de itemi dihotomici care ilustrează diverse grade ale aceleiaşi atitudini (este o scală ordinală). Orice subiect care este de acord cu un item trebuie să fie de acord şi cu itemii care exprimă un grad mai moderat al atitudinii analizate. Un coeficient de reproductibilitate permite să se ştie în ce măsură se pot reproduce fără eroare răspunsurile date de subiecţi, plecându-se de la scorurile lor. Analiza ierarhică permite verificarea

unidimensionalităţii itemilor.

M. Bruchon-Sciweitzer (D. S.)

Scală de atitudine → Atitudine Scală de categorie → Categorie Scală de evaluare

Introdusă acum treizeci de ani, psihopatologia cantitativă, care a luat un avânt deosebit, se sprijină pe utilizarea scalelor de evaluare. Sunt instrumente de cercetare care, cu excepţia scalelor de autoevaluare*, sunt toate completate de un observator clinician. Obiectivele lor sunt multiple: mai întâi distingerea claselor sau categoriilor de diagnostic (clasificarea americană din *Manual diagnostic şi statistic al tulburărilor mentale* [*DSM III*], International *Classification of Diseases* sau *ICD 10*): sunt scalele diferenţiale; apoi prevederea unei evoluţii: scale predictive; în sfârşit şi mai ales descrierea unei stări clinice sau a distribuţiei unei variabile într-o populaţie: e vorba de – scalele descriptive.

Acestea din urmă, dacă sunt repetate, pot permite studierea efectelor unui tratament. Adesea ele sunt utilizate cu acest scop în psihofarmacologie. Se deosebesc multe tipuri de scale descriptive: inventarele globale, care sunt liste de simptome; scalele nosografice globale, dintre care cea mai cunoscută este scala de depresie a lui M. Hamilton. Aceste scale furnizează un indice global de patologie, dar nu au stabilitate factorială; în sfârşit, scalele sindromice (scala de încetinire depresivă) sau polidimensionale (scala stării depresive).

Orice scală reclamă un anumit număr de calităţi. Validitatea semnifică faptul că instrumentul măsoară bine obiectul studiat, într-o modalitate specifică; ea se poate obţine, de exemplu, concurând cu o altă scală. Validitatea externă este produsă prin comparaţie cu un criteriu extern (imagerie, măsurare biologică). Sensibilitatea permite cuantificarea semnelor, chiar discrete, sau a evoluţiilor, chiar minime (sensibilitate la schimbare). Fidelitatea implică o replicare a aceleiaşi note faţă de acelaşi obiect

de către acelaşi observator (fidelitate intrinsecă) sau de doi observatori diferiţi (fidelitate interjudecători).

Principalele erori metodologice decurg din neadecvarea instrumentelor alese în raport cu presupoziţia teoretică a unui studiu sau din concluzii abuzive plecând de la rezultate cifrate. În ciuda acestui fapt, standardizarea datelor clinice şi introducerea măsurării în psihopatologie aduc un progres metodologic indiscutabil.

R. Jouvent

(D. S.)

Scală de inteligenţă Ansamblu de teste* de inteligenţă* care permite caracterizarea subiecţilor în ceea ce priveşte nivelul lor intelectual. După modul de definire a noţiunii de nivel, din care decurg principiile de construcţie a testelor, se pot distinge trei tipuri de scale de inteligenţă.

1. Nivelurile pot corespunde vârstelor mentale* sau coeficienţilor intelectuali. Subiecţii sunt în acest caz clasificaţi prin referirea la performanţele* medii ale copiilor de diferite vârste. Exemple: „scala metrică” a lui A. Binet şi T. Simon, creată în 1905, şi revizuirea sa de R. Zazzo în 1966, „noua scală metrică a inteligenţei”.

2. Nivelurile pot corespunde unor categorii de etalonare. În acest caz, subiecţii sunt clasificaţi prin referirea la performanţa medie a copiilor de vârsta lor. Exemple: scala de inteligenţă elaborată de D. Wechsler în 1955 pentru adulţi sau WAIS; scala de inteligenţă a lui Wechsler pentru copii sau WISC; aceste scale permit calcularea unui coeficient intelectual verbal* şi a unui coeficient intelectual nonverbal (sau de performanţă).

3. Nivelurile pot fi definite *a priori* plecându-se de la o teorie a dezvoltării” intelectuale, în acest caz, subiecţii sunt caracterizaţi, în general, printr-un stadiu* de dezvoltare. Exemplu: „scala de dezvoltare a gândirii logice” sau SGL, elaborată de R. Longeot în 1974 şi inspirată de teoria lui J. Piaget. Deşi par adesea că evaluează o inteligenţă generală, scalele de inteligenţă

caracterizează de fapt indivizii după aspectele specifice ale nivelului lor intelectual.

M. Huteau (D. S.)

Scală de interval → Scală de măsură Scală de măsură

Modalitate de atribuire de numere obiectelor. De la S.S. Stevens încoace au fost puse în evidenţă în general patru tipuri, ierarhizate de la nivelul cel mai rudimentar la cel mai rafinat. Scala nominală se mărgineşte să repartizeze obiectele în clase sau categorii după criterii neambigue: astfel se pot repartiza subiecţii unui eşantion* după profesia lor, statutul socioeconomic etc. sau răspunsurile la un test Rorschach în funcţie de determinantul, forma, culoarea, mişcarea lor. Scala ordinală aranjează obiectele după o anumită ordine, pe o dimensiune* aleasă, de exemplu, de la cel mai mic la cel mai mare; scalele de preferinţă, derivate din judecăţi apreciative asupra unui obiect în raport cu altul sau cu o serie de alte obiecte, sunt scale ordinale. Este şi cazul descrierilor ordonate ale diferitelor conduite caracterizând stadii de dezvoltare intelectuală, de exemplu. Distanţa între două obiecte învecinate pe o astfel de scală nu este precizată. Scala de interval introduce în plus o unitate între valori ordonate, care permite observarea faptului că o distanţă în orice loc al scalei este cantitativ egală cu aceeaşi distanţă într-un alt loc oarecare: calendarele reprezintă scale de acest tip familiare tuturor: măsoară timpul începând dintr-un punct de origine convenţional: ele îl împart în unităţi constante, dar nu îndreptăţesc afirmaţia că a trecut de două ori mai mult timp în anul 1.000 ca în anul 500; este suficient să se treacă într-un alt calendar ca să se verifice că acest raport este caduc din lipsa unui adevărat punct de origine corespunzând lui zero. Acestei ultime cerinţe îi răspund scalele de raport, sau proporţionale, cum sunt scalele de lungime sau de greutate. Psihologii au rar de-a face cu scale de interval în sens strict: atribuirea de valori numerice pentru

înregistrarea răspunsurilor corecte la un test nu trebuie să ne inducă în eroare, căci din aceasta nu rezultă că o unitate de măsură reală se aplică într-un punct oarecare al scalei. Ei nu o pot aborda, adesea, decât în prelucrările matematice complexe. Scalele de raport se întâlnesc încă şi mai rar; psihofizica* este fără îndoială unul din domeniile privilegiate care ne furnizează câteva exemple în scalele de senzaţie.

Alegerea unei scale este dictată de natura datelor empirice cărora li se aplică şi de gradul de control care se exercită asupra lor. Fiecărui tip de scală îi corespund modalităţi deosebite de prelucrări statistice, atât descriptive, cât şi inferenţiale. Există deci o strânsă legătură între obiectele de măsurat, alegerea scalei de măsurare şi aplicarea instrumentelor statistice potrivite.

D. Defavs şi *M. Richelle* (D. S.)

Scală de observare a comportamentului

Orice procedeu care permite atribuirea de numere unor observaţir directe ale comportamentelor*, în aşa fel încât să se înregistreze cu uşurinţă aceste observaţii, să se sistematizeze şi să fie redate cât mai independente cu putinţă de observator. În forma sa cea mai simplă, scala sau grila* de observaţie este nominală: ea propune un nomenclator de unităţi sau categorii de comportament a căror prezenţă observatorul o va nota, în funcţie de procedura de eşantionare* pe care o va alege; în acest caz ea furnizează informaţii asupra frecvenţei comportamentelor observate. Într-o formă mai elaborată, scala prezintă o evaluare* a unităţii comportamentale observate, evaluare care depăşeşte totuşi uneori nivelul ordinal: pentru fiecare comportament sau categorie de comportament, observatorul va trebui să furnizeze o evaluare, de exemplu a intensităţii sau a oricărei alte dimensiuni, situându-şi judecata* într-unul din compartimentele propuse ale unei scale în n puncte, sau poziţionând-o grafic pe o dreaptă reprezentând

*conti*nuumul considerat. Acest tip de scală presupune ca observatorul să fie apt, dincolo de simpla reperare a prezenţei unui comportament*, să-i estimeze într-un mod fiabil o caracteristică imposibil de sesizat printr-un procedeu mai obiectiv. Concordanţa judecăţilor mai multor observatori (fidelitate* interjudecători) ţine în general loc de indice de validitate a evaluărilor (v. Eto-*M. Richelle*

(D.S.)

Scală de senzaţie

Atribuire a unei metrici diferitelor niveluri de *continuam** psihologic pe care îl constituie senzaţia*, raportate la valorile stimulului fizic. Noţiunea de scală de senzaţie implică considerarea senzaţiei ca o mărime măsurabilă, dar şi faptul că modalitatea de măsurare* care i se poate aplica nu este, în mod obligatoriu, replica celei care se aplică stimulului fizic.

Scalele de senzaţie diferă în funcţie de procedeele puse în acţiune pentru a le construi şi după expresia matematică a funcţiei care leagă *continuumul* („subiectiv") al senzaţiei de *continuumul* obiectiv al stimulului. Scalele Fechner (1860) sunt alcătuite plecându-se de la proceduri de discriminare* (praguri diferenţiale*), diferenţa exact perceptibilă* furnizând unitatea de măsură a senzaţiei, şi funcţia logaritmică's = e log I/Io expresia matematică (cu sla senzaţia, I o valoare a stimulului, Io valoarea stimulului corespunzând pragului absolut*, e fiind o constantă derivată din legea lui Weber*). Când scalele sunt formate plecându-se de la o metodă de producere de raport* (estimare de mărime*, fracţionare*), relaţia este în general descrisă de o funcţie putere de tip Ss = băja (legea lui Stevens). Un al treilea tip de scală se bazează pe metodele partiţier (echisecţionare*, bisecţie*, categorii*). Problema de a şti dacă *continuum-urile* psihologice ale senzaţiilor se supun cu adevărat unuia sau altuia dintre aceste tipuri de scale, sau dacă ele se reduc în cele din urmă la variante în modul de a sesiza şi măsura o aceeaşi realitate (respectiv

la variante mai mult sau mai puţin adaptate după dimensiunea fizică luată în consideraţie) rămâne un subiect de dezbatere în psihofizică. Unităţile adoptate pentru scalele de senzaţie referitoare la diverse modalităţi senzoriale şi la fiecare dimensiune fizică a stimulilor au fost desemnate prin termeni introduşi în general de psihofizicienii care au stabilit aceste scale. Astfel sonul* este unitatea scalei de intensitate sonoră (sau sonie), meiul*, unitatea pentru scala de înălţime tonală, dolul* unitatea pentru scala durerii, gustul* pentru scala savorilor etc.

Scalele de senzaţie elaborate în psihofizică au inspirat alcătuirea scalelor aplicate la alte fenomene psihologice (scale de atitudini*, de judecată estetică etc).

M. Richelle (D. S.)

FECHNER G.T. (1860), *Elemente der Psychophysik*, Breitkopf şi Hărtel, Leipzig.

Scaun rotativ

Scaun dotat cu posibilitatea unei mişcări de rotaţie cu viteză controlată permiţând studierea anumitor aspecte ale sensibilităţii labirintice şi anumitor iluzir de mişcare la subiectul instalat într-un astfel de cadru. Întreruperea bruscă a rotaţiei permite observarea nistagmusului consecutiv. O versiune mai complicată, dotată cu un sistem de rotaţie în jurul unui ax orizontal, suplimentar faţă de rotaţia în jurul unui ax vertical, numită şasiu de rotaţie. a fost pusă la punct de E. Mach în 1874.

M. Richelle (*G.* N.)

Scenă originară

După ce a folosit acest termen pentru a desemna orice scenă, de orice natură, care se află la originea simptomelor isterice. S. Freud l-a utilizat, începând cu 1914, pentru a desemna observarea, reală sau fantasmată, de către copil a raporturilor sexuale ale părinţilor. Ceea ce conferă importanţă scenei originare sau primitive este faptul că elementele din realitate sunt interpretate, chiar

rearanjate în funcţie de necunoaştere (după S. Freud) şi de teoriile sexuale infantile* preexistente, dar şi de dorinţele* şi spaimele copilului. Elementele constitutive ale scenei primitive cuprind:

1. urmele* mnezice de percepţii reale (cel mai adesea acustice şi vizuale) ale observării raporturilor sexuale între părinţi;

2. O semnificaţie ataşată acestor percepţii în funcţie de factori interni. A putut fi invocată ignoranţa copilului, care-l conduce la necunoaşterea semnificaţiei erotice genitale a scenei observate şi la interpretarea acesteia ca o scenă de violenţă; aceasta este explicaţia propusă de S. Freud în 1908 în legătură cu formarea teoriei sexuale infantile, numită concepţie sadică* a coifului. S. Freud a admis şi intervenţia unor scenarii preformate din punct de vedere filogenetic şi înnăscute ale fantasmelor originare care îl determină pe subiect să reconstruiască scena tipică pornind de la observaţii fragmentare. M. Klein, în 1935, a invocat şi ea, dintr-un punct de vedere ontogenetic, influenţa puternicelor mobiluri afective: din această perspectivă, gelozia oedipiană* a copilului îl determină să nege plăcerea comună a părinţilor, plăcere de la care este exclus, şi să interpreteze scena observată ca pe o scenă de violenţă; de asemenea, invidia îl determină să vrea ca acel coit să fie distructiv şi să atace cuplul prin fantasmele sale atotputernice (v. Părinţi combinaţi). De aici un ansamblu de reacţii afective consecutive acestor mişcări agresive: angoasa de persecuţie* suscitată de frica talionului şi care împinge spre noi atacuri imaginare; sentimente de culpabilitate* suscitate de conştiinţa de a-şi fi pus părinţii în pericol prin aceste atacuri fantasmatice şi care generează tentative de reparaţie*, dar şi conduite de autopedepsire”.

J.-M. Petot (D.F.)

Schematizare

Atunci când un locutor* A vorbeşte cu un interlocutor

B, îi propune o reprezentare* a conţinutului. El construieşte în faţa lui şi pentru el o anumită formă de organizare discursivă a temer tratate. Acest mod de organizare a temei în discurs* este calificat drept schematizare. A spune „în faţa lui” implică faptul că B trebuie să interpreteze ceea ce îi este dat şi să reconstruiască schematizarea. A spune „pentru el” conduce la atribuirea unei dimensiuni de argumentare* întregului proces. Construcţia şi reconstrucţia sunt în funcţie de diverşi parametri:

1. situaţia de interlocuţiune, evidentă în plan oral, dar la fel de importantă în scris;

2. finalitatea fiecărui partener: nu vorbim şi nu ascultăm decât din anumite motive;

3. reprezentările pe care şi le fac A şi B despre sine, despre celălalt şi despre subiectul discuţiei;

4. preconstrucţiile culturale, dintre care un număr minim trebuie împărtăşite pentru a fi posibilă comunicarea*, iar altele, proprii fiecăruia, ridică problema izomorfismului dintre construcţie şi reconstrucţie.

J.-B. Ghze

(D.F.)

Schemă

Ca şi ceea ce numim cadru*, schema este o structură cognitivă care specifică proprietăţile generale ale unui obiect sau eveniment şi lasă la o pane orice aspect specific sau contingent. Ea permite gruparea obiectelor în categorii generale şi stabilirea proprietăţilor lor. Asemeni cadrului, ea suscită şi direcţionează aşteptările în procesele de memorare*, de comprehensiune* şi de rezolvare de probleme. Scriptul* este un exemplu de schemă. Cele două funcţii ale schemei, de abstracţie şi de anticipare, au fost introduse de la început: astfel, O. Selz a introdus termenul de anticipare schematică pentru a desemna reţeaua de concepte care ghidează procesele gândirii, în sarcinile de rezolvare de probleme. În 1930, F.

Bartlett a folosit acest termen pentru a desemna configuraţiile de cunoştinţe din memoria de lungă durată*, care impun o organizare a comprehensiunii şi amintirii textelor (basme folclorice) conform normelor culturale (coerenţă, organizare).

J. Matineu (D. F.)

Schemă a comunicării – + Funcţie a limbajului

Schemă actanţială → Actant Schemă corporală

Propus de P. Schilder în 1923, termenul desemnează „imaginea tridimensională a fiecăruia despre sine” (P. Schilder, 1950, p. 35). Este aproape sinonim cu imaginea corpului şi cu modelul postural. Totodată, noţiunea de schemă (sau schemă mentală) subliniază, în raport cu cea de imagine, faptul că nu este vorba doar de o acumulare de date perceptive sau de producţii imaginare, ci de o structură care integrează un ansamblu de informaţii, asigurând unitatea unei forme (*Gestalt*) permanente. Dacă modelul postural joacă un rol important, conceptul de schemă corporală are un sens mai larg, care integrează şi alte date senzoriale şi care ţine seama de corpul în mişcare în interacţiunile fizice şi sociale cu mediul înconjurător.

Informaţiile care contribuie la construcţia schemei corporale provin din surse multiple: senzaţii tactile, termice şi dureroase, senzaţii vizuale şi vestibulare, musculare şi viscerale. Un principiu de organizare nu numai că asigură integrarea acestor senzaţii, ci şi creează sentimentul unităţii şi individualităţii corpului propriu. După P. Schilder, acest principiu nu ţine doar de procesele de integrare cognitivă, de natură neurofiziologică, ci şi de o dispoziţie afectivă legată de investirea *libido-ului* asupra corpului, adică de o investire narcisică. Aceste din urmă explicaţii arată originalitatea abordării lui P. Schilder, care ia în considerare atât datele psihanalitice, cât şi datele neurofiziologice. Datele clinice pe care el s-a bazat în justificarea conceptului confirmă această abordare pluridisciplinară: membrul fantomă* al amputaţilor,

agnoziile* şi apraxiile*, sentimentele de depersonalizare*, ipohondria, neurastenia etc.

Complexitatea mecanismelor şi caracterul eterogen al tulburărilor au generat întrebări în legătură cu fundamentul unui concept atât de general şi cu valoarea forţei lui explicative. Pentru P. Schilder nu era vorba atât de un principiu explicativ, cât de un domeniu de cercetare care privea neuropsihologia, psihiatria, fenomenologia şi psihanaliza.

Aşa cum era de aşteptat, lucrările ulterioare ale altor cercetători s-au îndreptat exclusiv asupra unuia sau altuia dintre aceste domenii. În neuropsihologie, conceptul a fost considerat într-o manieră mai limitativă sub numele de somatognozie, sau descompus într-un ansamblu de reglări ale proceselor de localizare spaţială, corporală şi pericorporală, şi de control motor şi postural (J. Paillard). În psihiatrie, într-o manieră extensivă, conceptul de schemă corporală a permis descrierea unei psihopatologii a corpului care priveşte ansamblul patologiei. Reluând unele dezvoltări ale lui P. Schilder, inspirate de Husserl şi de psihologia Formei, importante reflecţii asupra „corpului trăit” au alimentat reflecţia fenomenologică. Este foarte posibil ca în domeniul psihanalizei conceptul de schemă corporală să fi inspirat cele mai mari rezerve, în favoarea unor concepte mai puţin cuprinzătoare, ca cele de eu-corporal, de sine corporal sau de eu-piele.

D. Widlocher

(D.F.)

SCHILDER P. (1950), *The Image and Appearance of the Human Body*, International Universities Press, New York. Traducere (1968):

Vimage du corps (trad. F. Gantheret. P. Truffert), Gallimard, Paris.

Schemă mentală

Pentru J. Piaget, gândirea* purcede din acţiune. Primele acţiuni, dependente de activitatea reflexă*, se

coordonează progresiv în scheme senzorio-motorii, care sunt organizări ce susţin acţiunile şi permit repetarea lor în situaţii analoage, generalizarea* prin aplicarea lor asupra unor obiecte din ce în ce mai variate şi structurarea cunoştinţelor* prin atribuirea de semnificaţir funcţionale obiectelor manipulate (de ex., obiecte de supt). Acest proces de formare a schemelor mentale se regăseşte la toate nivelurile dezvoltării" cognitive. Apar astfel în mod succesiv scheme senzomotorii, perceptive, practice (sau de obişnuinţă), simbolice, intuitive, operatorii concrete, apoi operatorii formale. Schema mentală nu se confundă cu comportamentul însuşi; este corespondentul cognitiv al comportamentului, un fel de canava formală, de iscusinţă psihologică, neobservabilă, dar a cărei existenţă poate fi dedusă pornind de la observarea comportamentelor.

J.-E. Gombert (D. F.)

Schimbare

Act prin care un obiect se modifică sau este modificat la nivelul uneia sau mai multor caracteristici ale sale. Se pot, astfel, studia procesele de schimbare în organizările sociale sau în structura personalităţii*, cu un viu interes pentru factorii care contribuie la realizarea acestor procese, ca şi pentru aceia care se opun schimbării. Factorii de rezistenţă* la schimbare constituie un obiect privilegiat de investigaţie* în cura psihanalitică. Întrucât termenul nu acoperă un sens tehnic precis, folosirea noţiunii de schimbare face necesară precizarea cu grijă a obiectului la care ea se referă şi a proceselor de transformare care se aplică într-un caz dat... *y D. Widlocher*

(G. N.)

Schimb social

În cadrul teoriilor privitoare la întărirea socială*, G.C. Homans propune o adaptare a condiţionării operante* la predicţia comportamentului considerând interacţiunile ca fiind similare tranzacţiilor economice. Subiectul caută

recompensa şi evită pedeapsa (maximizarea rezultatelor şi minimalizarea costurilor) pentru a ajunge la schimburi sociale profitabile. Stima sau aprobarea celuilalt ar funcţiona ca o întărire generală a comportamentului. Homans introduce în plus noţiunea de justiţie distributivă: într-o relaţie de schimb cu celălalt subiectul se aşteaptă ca recompensele şi costurile fiecăruia să fie proporţionale cu ceea ce a investit. Teoria schimbului social şi în particular principiile justiţiei distributive au pregătit terenul pentru apariţia altor teorii: teoria echităţii a lui J.S. Adams şi teoria interdependenţei a lui J.W. Thibault şi H.H. Kelley".

G. *Moser* (D.S.)

Schizoafectiv

Cadrul diagnostic al schizofreniilor* distimice (sau tulburări schizoafective) grupează pacienţi care prezintă accese psihopatologice asociate cu o simptomatologie timică (cel mai adesea maniacală) şi cu simptome schizofrenice sugerând diagnosticul de formă clinică de schizofrenie, dar având o evoluţie asemănătoare cu cea a maladiei maniaco-depresive (adică a cărei adaptare intercritică este comparabilă mai curând cu cea a maniaco-depresivilor, decât cu cea a schizofrenilor). Numeroşi autori şi-au pus întrebări în legătură cu statutul diagnosticului din această categorie de maladii: formă de schizofrenie cu pronostic bun? formă de maladie maniaco-depresivă cu accese atipice? maladie autonomă?

Deşi există o înrudire genetică cu maladia maniaco-depresivă, ea este insuficientă pentru a permite asimilarea acestor două tipuri de tulburări. În schimb, asimilarea cu schizofrenia este şi mai greu de făcut. Numeroşi autori cred astăzi că majoritatea bolnavilor cu diagnostic de schizofrenie distimică sunt maniaco-depresivi şi că doar un mic număr dintre ei sunt schizofrenici cu tulburări timice.

M.-C. Hardy-Bayle

(D.F.)

Schizofazie → Glosolalie

Schizofrenie

La începutul secolului al XX-lea, E. Kraepelin descria în cadrul psihozelor* endogene o maladie, demenţa precoce, despre care afirma că nu-i cunoaşte criteriile simptomatice patognomonice, dar a cărei evoluţie constituie criteriul diagnosticului fundamental care o opune, printre altele, nebuniei maniaco-depresive*, o altă maladie inclusă în grupul psihozelor endogene. Pentru el, demenţa precoce este o boală cronică ce debutează la tânărul subiect şi ajunge la o slăbire pseudodemenţială (stadiu terminal), care asociază sărăcia gândirii, pierderea judecăţii coerente, detaşarea afectivă şi lipsa voinţei. Pentru A. Bleuler, dimpotrivă, simptomatologia va fi elementul diagnostic fundamental al acestei tulburări. El descrie, în aceeaşi epocă, ceea ce considera a fi procesul etiopatogen unic şi patognomonic al schizofreniei: disocierea. Expresiile simptomatice ale acestui proces ipotetic sunt ceea ce descria în aceeaşi perioadă, în Franţa, P. Chaslin, prin termenul de discordanţă. Printre simptomele precoce, autorii descriu tulburarea asociaţiilor de gândire, a afectivităţii (ambivalenţă, diminuarea* afectelor), ambitendinţa şi alte tulburări ale voinţei.

Mai recent, două tipuri de critici au repus în cauză descrierile clasice. Prima critică s-a referit la statutul disocierii. Pentru numeroşi autori, acest fenomen, ale cărui expresii simptomatice au o definiţie puţin operaţională, care face mai dificilă recunoaşterea lor clinică, nu mai poate fi considerat patognomonic pentru schizofrenie. Se regăseşte şi în alte tulburări, printre care unele tulburări timice. Iată de ce, în Statele Unite, unde critica a fost mai radicală, criteriile simptomatice bleuleriene au fost abandonate în favoarea criteriilor evolutive (pentru un diagnostic de schizofrenie, trebuie ca aceste tulburări să dureze de peste şase luni, să fi apărut înainte de vârsta de 45 de ani şi să existe o deteriorare faţă de nivelul funcţionării anterioare) şi a altor criterii simptomatice

centrate pe anomaliile de percepţie şi senzaţie, în Franţa, dimpotrivă, diagnosticul se bazează încă adesea pe conceptul bleulerian al disocierii.

A doua critică a avut drept obiect omogenitatea bolii schizofrenice şi a condus la propunerea unei divizări a schizofreniilor, cu accent pe diferenţele simptomatice, evolutive, de reactivitate la tratament şi pe antecedentele familiale ale celor două grupuri de bolnavi:

a. cei care prezintă o simptomatologie negativă sau deficitară (sărăcia gândirii, discursului, afectelor, pierderea iniţiativelor, anhedonie, tulburări de atenţie), antecedente familiale frecvente, un răspuns negativ la tratament şi o evoluţie cronică;

b. cei care prezintă o simptomatologie pozitivă sau productivă (delir, halucinaţii), antecedente familiale mai puţin frecvente, un răspuns pozitiv la tratament şi o evoluţie mai degrabă periodică. Totuşi, existenţa unui grup mixt, în care simptomatologiile negative şi pozitive se asociază, compromite ipoteza celor două boli distincte şi necesită alte cercetări.

Au fost avansate diferite ipoteze, născute în cadre teoretice diferite, pentru a explica etiopatogenia acestei boli. Existenţa, acum confirmată, a unor anomalii biologice asociate tulburării schizofrenice a alimentat diverse modele biologice ale acestei boli. Majoritatea datelor pledează în favoarea alterării sistemului dopaminergic al neurotransmiţătorilor.

M.-C. Hardy-Bayle

(D. F.)

R. Genicot

Schizoidă (Personalitate)

H. Claude şi E. Minkowski descriau, la începutul secolului al XX-lea, constituţia schizoidă, reluată de E. Kretschmer, în 1930. care o defineşte ca fiind o personalitate* anormală, oscilând între boală şi sănătate şi reflectând într-o măsură atenuată simptomele psihologice

fundamentale ale psihozelor schizofrenice. Erau considerate caracteristice acestei personalităţi răceala contactului şi dificultatea de a lega relaţii sociale, pe de o parte, bizareria comportamentului cu tendinţe spre esoterism şi credinţe magice, pe de altă parte. Mai recent, grupul personalităţilor schizoide a fost împărţit în două tipuri de personalităţi considerate distincte: personalitatea schizoidă, pe de o parte, considerată ca o configuraţie stabilă a personalităţii caracterizate prin incapacitatea de a stabili legături afective normale, cu indiferenţă faţă de celălalt, dar fără ciudăţenii comportamentale, şi personalitatea schizotipică*, mai apropiată de stările schizofrenice.

M.-C. Hardy-Ba\le

(D.F.)

Schizotim → Constituţie Schizotipic

Individualizarea recentă a acestui cadru diagnostic al grupului personalităţilor* schizoide* se bazează pe ideea unei distincţii clinice şi etiopatogenice a acestor două tipuri de tulburări. Personalităţile schizotipice ar prezenta, spre deosebire de personalităţile schizoide, anomalii de comportament* observate şi în perioade puţin active ale unor forme de schizofrenie: bizareria gândirii (credinţa neobişnuită în telepatie, în preziceri, în fenomene magice), a discursului (utilizarea inadecvată a cuvintelor sau confuzie în concepte) şi a percepţiilor (iluzii). Existenţa unei legături între acest tip de personalitate şi o istorie familială a schizofreniei a condus la lansarea ipotezei unui spectru genetic al schizofreniei, mergând de la maladia simptomatică la forme atenuate, fără simptome caracteristice, de care dă seama descrierea personalităţii schizotipice.

M.-C. Hard-Ba\le

(D.F.)

Scintilaţie

Mici variaţii rapide ale luminanţei unei surse

luminoase punctiforme (stea, de ex.) sau a unei suprafeţe cu numeroase reflexii. Ele pot antrena, din punct de vedere perceptiv, un efect de clipire.

(D. F.)

Scolastic

Prin analogie cu perioada de decadenţă a filosofiei aristotelico-tomiste medievale (Şcoala), şi sub forma substantivului feminin (o scolastică, scolastica marxistă etc.) sau a adjectivului (învăţământ scolastic, abordare scolastică), termenul are o utilizare peiorativă. El sugerează şi dispreţul faţă de ceea ce este şcolar. *Topos-ul* acestei utilizări este o convingere a evidenţei: a enunţa oficial şi a preda sistematic şi durabil orice doctrină conduc întotdeauna gândirea* către formalism, către repetiţia ucigătoare, către o ortodoxie celebrativă invers proporţională cu luciditatea critică. P. Foulquie îl citează pe Alain printre puţinii moderni care au folosit acest termen într-o accepţie laudativă.

D. Hameline (D.F.)

Scop

Punct de sosire al unei traiectorii sau al unui parcurs orientat; compartiment-scop al unui labirint. Realizare a unei conduite* sau ansamblu organizat de conduite, a cărei derulare apare clar pentru observator ca fiind subordonată unui scop. Această realizare este. adesea, anticipată conştient de către om şi explicitabilă verbal, scopul confundându-se cu intenţia. În sensul obişnuit al termenului. Orientarea finalizată a acţiunii este omniprezentă în comportamentul organismelor, chiar şi la cele mai simple la care. fără îndoială, ar fi absurd să se vadă mecanisme de anticipare* intenţională analoage celor întâlnite la om şi care presupun, după toate aparenţele, suportul reprezentării” simbolice şi al limbajului. Dar riscul antropomorfismului şi reticenţa de a acorda valoare cauzală unui eveniment posterior comportamentelor ce trebuie explicate au făcut pe mulţi psihologi să îndepărteze

din conceptele lor explicative noţiunea de scop. Aceasta a fost calea luată de mulţi behaviorişti, cu excepţia lui E.C. Tolman în 1932, care propune o concepţie potrivit căreia comportamentele se organizează prin subordonare la scop, în virtutea reprezentărilor interne. Această concepţie s-a extins în direcţiile actuale ale cognitivismului*, deşi statutul reprezentărilor nu este întotdeauna clar. Problemele epistemologice ridicate în psihologie în legătură cu noţiunea de scop prezintă numeroase asemănări cu cele care nu au încetat să străbată biologia şi care au fost propuse spre rezolvare prin distincţia dintre telefonomie* şi teleologic

M. Richelle (O. D.)

TOLMAN E.C. (1932), *Purposive Belmvior în Animals and Men*, Appleton Century Crofts, New York.

Scopogramă

Reprezentare grafică a mişcărilor privirii în timpul lecturii unui rând dintr-un text. Termenul este puţin folosit, înregistrările şi traseele mişcărilor oculare* prezentându-se sub forme diferite în funcţie de metoda utilizată, „.

M. Richelle

(D. F.)

Scor → Notă

Scotopică (Vedere) → Vedere

Scriere în oglindă → Oglindă Script

Tip particular de schemă. Este vorba de o organizare ipotetică a memoriei care, pe lângă informaţiile* inerente schemei, encodează desfăşurarea secvenţială a unei categorii particulare de situaţii frecvente şi familiare (a merge la restaurant; a se scula de dimineaţă; a conduce maşina). El comportă o organizare dublă, secvenţială şi ierarhică. Scriptele permit înţelegerea şi producerea fie a secvenţelor de comportament, fie a reprezentărilor* acestora (verbale sau de altă natură). Ele permit restabilirea informaţiilor care lipsesc şi corectarea cvasiautomată a erorilor. Unele scripte (mai ales cele care

se referă la povestiri*) sunt dobândite şi utilizate de timpuriu de copil.

M. Fayol

(D.F.)

Sculptură de familie

Tehnică a psihoterapiei familiale sistemice*, inspirată din psihodramă* şi pusă la punct de V. Satir pentru a reprezenta interacţiunea familială. Un membru al familiei îşi asumă rolul de „sculptor" şi le cere celorlalţi membri să-şi reia locurile, posturile şi mimicile în episodul pe care acesta vrea să-l ilustreze. Terapeutul caută să evidenţieze emoţiile subiecţilor, diferenţa în aprecierea aceleiaşi situaţii în funcţie de „sculptor", de sensul metaforic al jocului în raport cu dificultăţile familiei.

D. Anzieu (D. F.)

Scurtă durată (Memorie de ~)

Desemnează adesea un sistem ipotetic de stocare* cu capacitate limitată. Limitarea acestui sistem este estimată în general la 7 (+ sau – 2) itemi de informaţie* (litere, cuvinte, cifre) dacă estimarea se face prin numărul de elemente (v. Grupare) sau printr-o durată de câteva secunde. Menţinerea informaţiei în memoria de scurtă durată (MSD) dincolo de această limită temporală este posibilă datorită autorepetiţier materialului prezentat. Expresia MSD este folosită pentru a desemna nu numai acest sistem de stocare, ci şi procese de control care acţionează asupra informaţiei stocate; procesul care administrează, de exemplu, trecerea de la informaţia depozitului de scurtă durată spre memoria de lungă durată. În acest caz, expresia MSD este folosită într-un sens apropiat de cel al „memoriei de lucru*".

În sfârşit, unii autori folosesc expresia MSD pentru a califica un tip de sarcini necesare pentru cunoaşterea unei clase de probe de memorie în care cantitatea informaţiei de reţinut este redusă şi în care intervalul prezentare-probă este de ordinul câtorva secunde. În acest caz, se

preferă folosirea expresiei depozit de scurtă durată pentru desemnarea fie a sistemului de stocare, fie a acestui sistem şi a proceselor de control asociate.

În general, se consideră că informaţia stocată în MSD este codată sub formă acustică sau articulatorie. Unii autori iau în consideraţie şi posibilitatea unei codări vizuale sau semantice.

S. Bredart

(G. N.)

Secundar în opoziţie cu trebuinţele* primare*, corespunzătoare exigenţelor fundamentale pentru supravieţuirea organismelor, trebuinţele secundare sunt derivate din primele sau dobândite. Termenul se foloseşte şi în legătură cu un întăritor* sau o întărire* care nu îşi datorează valoarea de întărire decât asocierii cu o întărire primară, cu alte cuvinte, care duce la satisfacerea unei trebuinţe primare. Astfel, într-un program* de întărire operantă*, animalul va produce răspunsuri pentru obţinerea prezentării unui stimul colorat, dacă acesta este stimulul discriminativ* care semnalizează introducerea unei faze a programului în care răspunsurile vor fi întărite prin hrană; stimulul colorat va dobândi valoare de întărire secundară…

M. Ricnelle (D. F.)

De altfel, S. Freud a distins două tipuri fundamentale de procese ale funcţionării psihice: procesele secundare, vizând identitatea gândirii în funcţie de principiul realităţii*, şi procesele primare*, caracteristice inconştientului, al căror scop este împlinirea halucinatorie a dorinţei în funcţie de principiul plăcerii.

Primele se opun şi sunt modificarea celor din urmă. Ele se articulează în mod dialectic cu celelalte pentru a le inhiba şi a le regla, permiţând devieri şi schimbări care amână satisfacţia. Mijloacele devin scopuri, astfel încât, în această perspectivă, activitatea psihică se dezvoltă pornind de la fantasme* inconştiente, instaurând totodată

funcţiile atenţiei, judecăţii, raţionamentului şi acţiunii controlate. Legate de limbaj şi de vorbire, procesele secundare se află în serviciul eului şi supraeului în instanţele* celei de-a doua topici*, dar sunt şi tributare proceselor primare. Identificările* secundare sunt în raport cu complexul lui Credip* şi se opun identificării primare, numită şi fuzională, care antrenează abolirea diferenţei seif-obiect Elaborarea* secundară este crearea, cu finalităţi de coerenţă, de raţionalitate, deci de integrare, a unei experienţe de vis*, de criză*, de ruptură*, de disociere* sau de delir. În timpul curei psihanalitice, elaborarea psihică se deosebeşte de raţionalizare şi de intelectualizare: neologismul propus de J. Laplanche şi J.-B. Pontalis, de perlaborare*, traduce termenul german *Dweharbei Ung-B. Brusset*

(D.F.)

Securitate de bază

S. Freud a legat încrederea în viaţă (în steaua norocoasă) de dragostea tinerei mame pentru primul născut. Experienţa clinică a arătat între timp că această dragoste poate privi un copil de sex sau rang diferit. S. Freud nu a utilizat expresia securitate de bază. devenită acum curentă în psihologia clinică. Securitatea de bază a unei persoane cuprinde sentimentul existenţei şi identităţii sale, credinţa sa în existenţa lumii exterioare, încrederea în funcţionarea sa psihică şi în relaţiile cu lumea exterioară. Ea se traduce printr-o investire narcisică a corpului şi psihicului suficientă pentru a găsi satisfacţie în viaţă. D. Winnicott a descris mai mulţi factori legaţi de mediul matern* şi propice achiziţiei acestei securităţi de bază: preocuparea maternă primară, susţinerea*, mânuirea*, aria tranziţională.

D. Anzieu (D. F.)

Secvenţă

Ansamblu de elemente prezentate în succesiune şi presupuse nonaleatorii, dar care ascund structuri de

ordine mai mult sau mai puţin aparente. Psihologia se ocupă de secvenţe la un dublu nivel:

1. Pe de o parte, comportamentul* se prezintă ca un flux continuu pe care observatorul îl fragmentează în elemente sau unităţi care formează secvenţe, pentru care trebuie găsite mai apoi *pattern* – *urile* sau regulile* şi semnificaţia funcţională. La acest material, cules sub formă de etogramă* sau date codificate cu ajutorul scalelor de observaţie*, se aplică analiza secvenţială, care urmăreşte stabilirea dependenţelor între elemente recurgând la proceduri matematice mai mult sau mai puţin elaborate, bazate pe probabilităţile tranziţionale şi pe modelările care ţin de ele (analiza markoviană, programul LISREL etc.). Dacă acest caracter secvenţial al comportamentelor observabile nu poate fi pus la îndoială, nu acelaşi lucru poate fi spus despre procesele interne de tratare a informaţiei şi de rezolvare de probleme* deduse de psihologia cognitivă. Fragmentarea în etape succesive, compatibile cu unele modele de inteligenţă artificială*, nu se potriveşte cu constrângerile neurobiologice (de ordin temporal), şi a condus şcoala conexionistă* la căutarea modelelor nonsecvenţiale, numite distribuite* sau, prin analogie cu un circuit electric, „în paralel” (secvenţial fiind aici sinonim cu „în serie”).

2. Pe de altă parte, caracterul secvenţial poate fi situat la nivelul datelor sau informaţiilor pe care organismul le tratează sau memorează. Expresia învăţare secvenţială este aplicabilă atât achiziţiei sau memorării” unei serii de elemente constituind o secvenţă, cât şi anticipării” elementului următor dintr-o secvenţă care respectă o regulă ce poate fi dedusă pe baza elementelor deja cunoscute, anticiparea presupunând o activitate de inducţie.

M. Richelle (D. F.)

Secvenţă lingvistică

În ştiinţele limbajului*, secvenţa este definită ca

unitate constitutivă a textului*, unitate formată ea însăşi dintr-un număr de propoziţii (macropropoziţii formate, la rândul lor, din pachete de micropropoziţii elementare). Tipurile de dispunere a micropropoziţiilor în pachete macrostructurale definesc tipurile de secvenţe elementare.

Există numeroase tipologii ale textelor, dar în stadiul actual al cunoaşterii opinia comună pare să distingă mai puţine tipuri pure de textualitate (povestirea*, descrierea, argumentarea*, explicarea, dialogul – conversaţie*, mustrarea-instruire etc.) decât tipuri de dispunere secvenţială a propoziţiilor. Astfel, legătura cronologică şi cauzală semnalată de antici (*post hoc*, *ergo propter hoc*) pare a fi la baza povestirii; raportul de expansiune care constă în dezvoltarea părţilor şi/sau proprietăţilor unui întreg corespunde principiului de bază al descrierii; succesiunea argument – concluzie pare să definească un tip de dispunere argumentaţi vă* a propoziţiilor; a pune o problemă sub forma unei întrebări şi a răspunde mai apoi evaluând răspunsul ar fi caracteristic majorităţii textelor explicative; categoria mustrare-instruire pare caracterizată de faptul că o serie de acte ordonate linear permit trecerea de la un stadiu iniţial (dispersat, crud etc.) la un stadiu final (asamblat, fiert etc.); în fine, dialogul-conversaţie se prezintă ca o structură ierarhizată de schimburi constituite din intervenţii.

Noţiunea de secvenţă nu trebuie confundată cu segmentarea textului în paragrafe şi alte blocuri tipografice (v. Plan de text).

J.-M. Adam (D. F.)

Secvenţial → Secvenţă Seducţie

Seducţia este, după S. Freud, una din cele trei fantasme* originare: seducţie, castrare*, scenă originară. S. Freud a dat un sens tehnic seducţiei începând cu primele investigaţii psihologice: în cazul seducţiei infantile, subiectul suferă în mod pasiv agresiunea sexuală a unui adult pervers. Plecând de la acest fapt, S. Freud

construieşte o nouă psihopatologie bazată pe teoriile refulării" şi ale efectului retroactiv*: traumatismul iniţial dobândeşte o semnificaţie sexuală după pubertate când un alt eveniment îl reaminteşte. Cercetările ulterioare i-au produs îndoieli, în unele cazuri, în privinţa realităţii istorice a seducţiei infantile, noţiunea de fantasmă (realitatea psihică a unei scene dorite, dar interzise) îl face să confere un cu totul alt sens seducţiei: pentru el seducţia păstrează totuşi un rol în istoria infantilă (trezirea sexualităţii în timpul îngrijirilor corporale). În plus. elaborarea „originarului" la S. Freud îl conduce spre considerarea fantasmei seducţiei ca pe o figurare a trezirii sexualităţii. Psihologii au studiat seducţia ca pe o conduită socială, cum ar fi ritualurile amoroase ale adolescenţilor: abordarea seducătoare respectă un număr de etape conform codurilor culturale (antropologia gestului*).

R. Doron (D. F.)

Segregaţie şcolară

Izolarea este o practică educativă ancestrală, fie de ordin funcţional (izolarea perturbatorilor), fie de ordin cultural (separarea sexelor). Fenomenul devine segregaţie când sunt îndeplinite trei condiţii:

1. izolarea este reglementată şi generalizată;
2. este argumentată;
3. este contestată.

Educaţia copiilor handicapaţi în şcoli speciale în care sunt grupaţi nu este considerată segregaţie decât atunci când un curent de opinie revendică, împotriva reglementărilor în vigoare, ca ei să fie integraţi în regimul general. Şcolile mixte au fost considerate la vremea respectivă ca fiind sfârşitul segregaţiei fetelor în şcoli în care le era interzis învăţământul care pregătea pentru cariere considerate masculine.

D. Hamel ine (D. F.)

Selecţie naturală → Evoluţie Selecţie organică

Termen propus de J.M. Baldwin în anii 1896 – 1897

(ideea a fost formulată independent şi de C. Lloyd Morgan şi H.F. Osborn) pentru a desemna procesul prin care un individ poate exprima posibilităţi fizice sau mentale noi într-un mediu înconjurător nou. Această concepţie consideră că aspectele fizice şi mentale ale unui organism constituie o totalitate asupra căreia operează selecţia naturală. Acest proces este de tip acomodare* şi conform teoriei lui Darwin. Va fi evocat şi criticat de C. Waddington şi J. Piaget. Acesta din urmă îi va opune conceptul de fenocopie.

P. Mengal

(D.F.)

Selecţie profesională Selecţia profesională este un proces de evaluare* a candidaţilor pentru un loc de muncă şi care poate duce sau nu la hotărârea de angajare. Se înscrie în proiectul global de gestiune a resurselor umane de organizare. Studiul locului de muncă constă în stabilirea (prin observaţii în situaţie sau prin cercetări teoretice) a unui profil de caracteristici pertinente (experienţă, formare, conduite, construite). Tehnicile de evaluare sunt alese în funcţie de relaţia lor cu aceste caracteristici (v. Validitate). Unele tehnici au fost validate (teste de aptitudini generale sau specifice, centre de evaluare), altele nu (convorbirr clasice, grafologie*).

M. Brucţion-Schweitzer

(D.F.)

Selecţie şcolară

În psihologia socială, termenul semnifică, în universul şcolar, procesul prin care şcoala* alege, dintre elevi, pe cei pe care îi consideră cei mai apţi. Şcoala ar trebui să opereze alegerea prin intermediul orientării" şcolare, deci pe baza performanţelor*, aptitudinilor* şi gusturilor elevilor. În raport cu cea de orientare, noţiunea de selecţie are o utilizare critică: desemnează efectele orientării, de exemplu eliminarea masivă a unor categorii sociale în majoritatea filierelor de excelenţă ale ciclului

secundar sau ale universităţii. Este evocată şi pentru desemnarea mecanismelor difuze, neformulate explicit, prin care sunt îndepărtaţi elevii din aceste filiere: de exemplu, utilizarea contestabilă în clasele de toate nivelurile a unei „limbi şcolare” inegal stăpânite, în funcţie de mediile sociale; rolul preponderent jucat de unele materii de învăţământ în orientare, fără vreo legătură cu utilitatea lor în viaţa profesională viitoare, precum odinioară limbile moarte sau matematica în prezent.

D. Manesse

(D. F.)

Seif

Ca substantiv, desemnează într-un mod general ceea ce defineşte persoana în individualitatea sa. Termenul nu figurează explicit în vocabularul metapsihologie al lui S. Freud. S-a dezvoltat în şcoala psihanalitică sub influenţa combinată a şcolii engleze (H. Guntrip, D. Winnicott) şi a *Egopsychology* americane, cu semnificaţii extrem de diferite. Dar, în ambele cazuri, faptul de a individualiza acest concept ţine de grija de a-l deosebi de conceptul psihanalitic de eu/ego* care, în psihanaliză, are de la S. Freud încoace un sens mult mai restrâns decât cel care îi este atribuit de obicei, atât în limba comună, cât şi în tradiţia psihologică.

În spiritul şcolii engleze, *self*-ul reprezintă persoana ca loc al activităţii psihice în totalitatea sa. Este produsul proceselor dinamice care asigură unitatea şi continuitatea persoanei. În patologie, ne vom referi la seif pentru studierea alterărilor în stările psihotice, în timp ce eul este o instanţă parţială a cărei conflictualitate cu alte instanţe* (sine, supraeu, realitatea exterioară) explică formarea conflictului nevrotic.

În cealaltă perspectivă, provenită din *Egopsychology* americană, ell-ul este asimilat obiectului investirii narcisice. Se poate spune că reprezentarea *self-ului* este o construcţie a eului. Numeroşi autori care se inspiră din

această tendinţă preferă să vorbească de reprezentare a *self*-ului decât de un *seif* autonom.

Bazându-se pe patologiile limită (stări-limită* şi mai ales tulburare narcisică* gravă a personalităţii), unii autori au reluat şi popularizat conceptul de *seif*. O. Kernberg insistă asupra articulării reprezentărilor *self-ului* şi reprezentărilor obiectelor, în care integrarea defineşte normalitatea, iar clivajul* – patologia „limită" şi psihotică. În opera lui H. Kohut se află referirea cea mai fundamentată la conceptul de *seif* în aşa fel încât şcoala care se inspiră din ea a putut fi numită Şcoala psihanalizei seifului (*Psychoanalysis of the Seif*). Bazându-se pe tratamentul psihanalitic al personalităţilor narcisice grave şi al stărilor-limită, H. Kohut defineşte *self*-ul ca un conţinut al aparatului mental care se dovedeşte, în timpul curei, o entitate de nivel mai puţin abstract decât instanţele structurale clasice, deşi nu este direct accesibil autoobservaţiei. Acest model structural înglobează celelalte instanţe în care anumite aspecte clinice coincid într-un cadru teoretic mai abstract. *Self*-ul exprimă un ansamblu de reprezentări investite pe un mod narcisic, sub forma unui transfer în oglindă în care psihanalistul este idealizat ca o reflectarea, sell-ului grandios* ce caracterizează acest tip de personalitate. Ceea ce marchează îndeosebi originalitatea demersului lui H. Kohut este ideea că narcisismul urmează o linie independentă de dezvoltare a personalităţii, marcată la început de o nediferenţiere între *seif* şi celălalt (*self-obieci*) care evoluează în paralel cu linia de dezvoltare a relaţiei de obiect. Vicisitudinile acestei linii de dezvoltare ar juca un rol major în formarea psihozelor, a stărilor-limită şi a tulburărilor narcisice, tratarea acestora din urmă bazându-se, desigur, pe analiza transferului, dar mai mult în scopul reparării vicisitudinilor arhaice ale narcisismului decât în cel de analiză a conflictelor.

În concluzie, conceptul de *seif* (*seif* în engleză; *soi*, în

franceză) a dobândit întreaga sa importanţă în psihanaliză datorită lărgirii câmpului de aplicaţie în afara domeniului stărilor nevrotice. Criticile aduse adesea individualizării conceptului ţin mai puţin de perspectivele psihopatologice şi terapeutice care decurg din acestea, decât de caracterul considerat prea imprecis al definirii sale care lasă loc banalizării şi unui grad prea mare de generalitate.

D. Widlocher (D. F.)

KOHUT H. (1971), *The Analysis of the Seif*, International Universities Press, New York. Traducere (1974): *Le Soi* (trad. A. Lussier). PUF, Paris.

Seif fals

Utilizarea curentă a cuvântului englezesc *seif* pentru „sine" în acest termen este raportată clar la concepţia lui D. Winnicott. Termenul explică anumite forme de regresie* în cura psihanalitică* şi de organizare psihopatologică ce fac parte din stările-limită.

Încă din prima copilărie, subiectul* subordonează comportamentele şi atitudinile sale cerinţelor anturajului, cu preţul unui clivaj* al se/f-ului, ceea ce face să existe un adevărat. sW/ascuns arhaic, lipsit de posibilităţi de exprimare şi de satisfacţie, neelaborat în relaţie cu anturajul. D. Winnicott îl consideră ca pe o modalitate de apărare faţă de o stare maladivă a mamei care tinde să îmbolnăvească pe copil, în clivajul somei şi psihicului (tipic structurilor psihosomatice*), psihicul implică *self*-ul fals, despărţit de experienţa corporală. Rezultă sentimente de inutilitate, de inconsistenţă, de vid sau de înstrăinare în raport cu experienţele trăite. De aici decurge necesitatea de organizare a tehnicilor în cura analitică.

De multe ori, această noţiune a fost folosită în sensuri vagi, care tind să piardă din vedere ideea centrală a clivajului defensiv al le// – ului".

J B. Brusset

(*G.* D. S.)

Seif grandios

Formă patologică a. îi? ll-ului în teoria lui H. Kohut, caracterizată printr-o imagine grandioasă şi exhibiţionistă despre sine. Aceasta îşi are originea în viziunea solipsistă a lumii pe care o are copilul şi se observă în numeroase stări patologice (deliruri paranoice şi perversiuni sexuale). Pentru Kohut, ocupă un loc central în tulburările narcisice* grave ale personalităţii, în măsura în care este refulat, exteriorizându-se clinic printr-o devalorizare afirmată de sine şi printr-un transfer în oglindă în care *self*-ul grandios este proiectat asupra persoanei idealizate a terapeutului.

D. Widlocher

(D.F.)

Sem

Pentru semantică*, cuvântul* (mai precis, monemulinu constituie o unitate minimală; sensul* lui poate fi descompus, după modelul fonologiei. În unităţi pur diferenţiatoare, semele sau trăsăturile* semantice. Astfel: /cu patru picioare/, /pentru o singură persoană/, /pentru a se aşeza/ sunt trăsături comune pentru „scaun” şi „taburet”, cuvinte care se diferenţiază prin prezenţa sau absenţa semului /cu spătar/; semul /cu braţe/ permite opoziţia „fotoliu” faţă de „scaun” şi „taburet”. În prezent, sunt opuse în general semele inerente, codificate în limbă şi în principiu invariante, semelor aferente, numite uneori conotative* sau virtuale, legate de punerea în discurs*, într-un context* sau context* dat.

J.-M. Adam (D.F.)

Semantică

Într-o primă accepţie, desemnează domeniul de studiu al semnificatelor*, al semnelor* şi al organizării lor în sistemul limbii. Prin extensie, se aplică şi ansamblului de fapte de denotaţie*, de sens* şi de semnificaţie. În a doua accepţie, desemnează disciplina care abordează acest domeniu de studiu.

Această disciplină a luat naştere datorită lui M. Breal

la sfârşitul secolului al XIX-lea. Diacronică, în esenţă, la acesta, ea devine structurală la B. Pottier în 1964 şi la A.-J. Greimas în 1966, generativă la

N. Chomsky şi J.J. Katz la începutul anilor 1970, fără a înceta să aparţină domeniilor logicii şi filosofiei limbajului. Diviziunea clasică a domeniilor semiotice* (C. Morris, 1938) în sintaxă*, semantică şi pragmatică* a dus la o închidere, în prezent contestată de majoritatea cercetărilor lingvistice. Într-adevăr, semantica se întrepătrunde cu morfosintaxa, iar anumite aspecte ale pragmaticii nu pot fi integrate în abordarea semantică a faptelor de limbă; în plus, nu există niciun principiu de succesiune lineară între aceste cercetări, Devenită clasică în logică, această tripartiţie nu corespunde realităţii limbilor naturale.

Distingând două ordine de semnificare* a limbajului*, ordinul „semiotic” legat doar de sistem şi ordinul „semantic” legat de punerea în discurs*, E. Benveniste (1974) a pus accentul pe necesitatea de a lua în seamă activitatea enunţiativă a vorbitorului, urmându-l prin aceasta pe

L. Wittgenstein: „Eliminaţi din limbaj elementul de intenţie şi întreaga lui funcţie se prăbuşeşte” (1964, p. 20). Sensul cuvântului nu se calculează în condiţii de adevăr şi nici nu se izolează sau decupează pur şi simplu într-o ierarhie de seme* (plan „semiotic”). Polisemia*, ambiguitatea şi vagul semantic sunt fenomene inerente sensului lexical.

J.-M. Adam (D. FI

BENVENISTE E. (1974), *Problèmes de lingvistique générale*, vol. 2, Gallimard, Paris.

— MORRIS C.W. (1938), *Foundations of the Theory of Signs*, *International Encyclopedia of Unified-Science*, *1 – 2*, University of Chicago Press, Chicago. Traducere parţială (1974): „Fondements de la theorie des signes” (trad.

V. Guerelte, F. Latraverse şi J.-P. Paillet), *Langages nr.*

35, Didier-Larousse. Paris.

— WITTGENSTEIN L. (1964), *Philosophische Bemerkungen*, Basil Blackwell, Oxford. Traducere (1975): *Remarques philosophiques* (trad. J. Fauve), Gallimard, Paris.

Semidirectiv → Convorbire

Semilibertate → Libertate supravegheată

Semiologie → Semiotică

Semiotică larg, are drept obiect ansamblul faptelor sociale de comunicare*; în sens restrâns, doar cel al faptelor intenţionale. În cele două accepţii, limbajul* este de domeniul său, fie ca sistem între alte sisteme (F. de Saussure), fie ca sistemul prin excelenţă în care toate celelalte pot fi exprimate (R. Barthes).

Un semn* este un obiect perceptibil care reprezintă un alt obiect de o natură oarecare. C.S. Peirce a deosebit trei tipuri de semne: simbolurile*, care au o natură convenţională („+ ” este simbolul adunării), indicii*, care au un raport direct cu obiectul la care trimit (fumul este indicele focului) şi iconii*, care au o oarecare asemănare cu obiectul reprezentat („Omul cu urechea tăiată” este un icon care îl reprezintă pe V. Van Gogh). Trebuie notat că unii autori utilizează aceşti termeni în sensuri puţin diferite.

Natura semnului a fost apreciată în diferite moduri. F. de Saussure îl consideră ca având două laturi: semnificantul* – imagine mentală*, şi semnificatul* – concept. G. Frege îl concepe tot cu două dimensiuni, dar diferite: sensul* (*Sinn*) – modul în care semnul e dat, şi desemnarea* (*Bedeutung*) – obiectul la care trimite. G.S. Peirce distinge trei componente: *reprezentamen** care, practic, este obiectul-semn, „obiectul” său care este lucrul pentru care semnul e pus, şi „interpretantul”, care este efectul său mental sau gândul. Important, după părerea lui, este că relaţia dintre *reprezentamen* şi obiect este indirectă, trece în mod necesar prin interpretant. Această

concepţie a dat loc tribotomiei lui C. Morris: sintaxă*, semantică* şi pragmatică*, în psihologie, J. Piaget a vorbit nediferenţiat de funcţie semiotică şi funcţie simbolică. După gradul său de elaborare, această funcţie acoperă jocul simbolic*, imitaţia* amânată, desenul şi limbajul.

J.-B. Grize (D.F.)

PRIETO L.J. (1968), „La Semiologie”, în A. Martinet (ed.), *Le langage*, Encyclopédie de la Pléiade, N.R.F., Paris.

Semiotica sau semiologia (distincţia între cele două fiind rareori pertinentă) este „ştiinţa care studiază principiile generale ce guvernează funcţionarea sistemelor de semne” (L. J. Prieto, 1968, p. 93). În sens

Semiotică (Funcţie) → Funcţie simbolică

Semn în limbajul curent, ca şi în limbajul ştiinţific, termenul de semn (ca şi cel de semnal* sau de simbol*) desemnează fenomene de natură uneori foarte diferită. Numitorul comun al ansamblului acestor fenomene este faptul că o entitate perceptibilă poate fi purtătoarea unei „indicaţii” despre un alt lucru decât ea însăşi. De la stoici, s-a admis că orice analiză de semn necesită luarea în calcul a trei elemente: entitatea perceptibilă, „obiectul” exterior la care trimite şi indicaţia dată de entitatea perceptibilă despre obiect. Aceste trei elemente au fost conceptualizate în termeni extrem de variaţi (U. Eco, 1973); inspirându-ne din C.S. Peirce (1931 – 1935), îl vom numi pe primul „reprezentant”, pe al doilea „reprezentat” şi pe al treilea „referent”.

În uzul curent, termenul desemnează elementul reprezentant, aşa cum o atestă expresiile de tipul „acest comportament este un semn de slăbiciune”. Această primă accepţie a fost adoptată de curentul „semiologiei semnificaţiei” şi de alte şcoli de psihologie. Pentru J. Piaget, de exemplu, odată cu emergenţa capacităţii cognitive de reprezentare*, orice element perceput şi analizat prin schemele mentale* operatorii are o semnificaţie*, şi constituie un semn. În această optică,

pentru un organism dotat cu reprezentare, orice entitate din lume este un semn potenţial, în a doua accepţie, adoptată de majoritatea semiologilor, termenul de semn (sinonim aici cu semnal) este definit ca fiind combinaţia unui reprezentant şi a unui reprezentat; este unitatea de bază a oricărui cod* de comunicare. Se vorbeşte de cod atunci când, într-un grup determinat, o convenţie defineşte în mod stabil reguli de corespondenţă între reprezentant şi reprezentat, în această a doua definiţie, toate semnele sunt convenţionale, dar diferenţiate, pe de o parte în funcţie de caracteristicile materiale ale reprezentantului (obiecte, gesturi, desene, sunete etc), pe de altă parte în funcţie de statutul relaţiei dintre reprezentant şi reprezentat (o relaţie motivată de tip analogic, cauzal sau simbolic sau, dimpotrivă, o relaţie arbitrară*). Pe baza acestui din urmă criteriu, au fost stabilite mai multe clasificări, cele mai răspândite deosebind iconii*, indicir (sau index*), simbolurile* şi semnele verbale propriu-zise.

După F. de Saussure (1916), unii lingvişti atribuie statutul de semn doar unităţilor constitutive ale codurilor particulare care sunt limbile naturale. În această a treia accepţie, semnul este definit ca fiind combinaţia unui semnificam* şi a unui semnificat. Analiza semnului lingvistic necesită deosebirea a trei niveluri. Primul se referă la aspectele sale fizice sau concrete („substanţa” la Saussure): entitatea sonoră sau grafică materială care materializează reprezentantul, pe de o parte, evenimentul material (sau referent) la care trimite acest reprezentant, pe de altă parte. Al doilea nivel ţine de prelucrarea cognitivă a substanţei: pe versantul materialului sonor, această prelucrare produce reprezentări ale sunetelor (sau „imagini acustice”), iar pe versantul referentului produce reprezentări de sens (sau „concepte”). Aceste două construcţii mentale independente *a priori* sunt puse în legătură în cadrul unei convenţii socio-istorice specifice care defineşte cel de-al treilea nivel. În timp ce

reprezentările despre lume sunt potenţial nelimitate, „imaginile acustice” alese de o limbă naturală prezintă un caracter limitat. Fiecare limbă trebuie deci să organizeze reprezentările de sens atribuite cuvintelor de care dispune. Procedeele de constituire a imaginilor acustice variază şi ele în funcţie de limbi. Pe cele două faţete ale semnului, reprezentările psihologice sunt obiectul unei reorganizări specifice, iar produsul acestei reorganizări, pe versantul reprezentantului, este numit semnificam, şi pe versantul reprezentatului, este numit semnificat.

J.-P. Bronckart (D. F.)

Eco U. (1973), *Segno*. ISEDI. Milan. Traducere (1988): *Le signe* (trad. J.M. Klinsemnificanţi formali kenberg), Labor, Bruxelles.

— PEIRCE C.S. (1931 – 1935), *Collected Papers*, vol. I-IV, ed. de C. Hartshome şi P. Weiss, Harvard University Press, Boston.

— SAUSSURE F. (de ~) (1916), *Cours de lingvistique générale*. Payot, Paris.

Semnal

Eveniment sau stimul* care anunţă un altul, în procedura condiţionării pavloviene*, stimulul condiţionat* are valoare de semnal al stimulului necondiţionat. Noţiunea de semnal este subliniată în plan teoretic de distincţia făcută de I. Pavlov între primul şi cel de-al doilea sistem de semnalizare.

Este, de asemenea, semnal orice stimul avertizor, în cazul unei experienţe de timp de reacţie*, de condiţionare de evitare* sau în cazul oricărei alte proceduri experimentale.

Într-o accepţie diferită, termenul de semnal desemnează un stimul sau o informaţie* demnă de a fi detectată de un organism receptor. Semnalul se va putea detaşa de fondul de zgomot*, raportul semnal-zgomot fiind o condiţie importantă a detectabilităţii sale (v. Detecţie a semnalului), în cadrul modelelor* de comunicare* sau de

transmitere a informaţiei, semnalul este ocurenţa unui element oarecare al codului care permite compunerea mesajelor. În comunicarea animală, se vorbeşte de semnal în legătură cu orice comportament (sonor sau de altă natură) declanşat la un membru al grupului de un stimul periculos (detectarea unui prădător) şi care, la rândul lui, declanşează o reacţie (fugă, imobilitate, dispariţie în vizuină etc.) la congeneri. Semnalul nu implică şi nici nu exclude intenţionalitatea*, într-o manieră generală, semnalul poate fi considerat un prim pas către înlocuitorii reprezentativi, mai primitiv decât indicele*, simbolul* şi semnul".

M. Richelle (D.F.)

Semnalizare

Amplasare de semnale. Termenul apare în teoria pavloviană* în expresiile primul şi al doilea sistem de semnalizare. Considerând stimulii condiţionaţi ca fiind semnale, I. Pavlov distinge domeniul stimulilor senzoriali, externi sau interni, ale căror asocieri cu stimulii necondiţionaţi reprezintă primul sistem de semnalizare, şi domeniul semnalelor verbale, substituibile la om cu semnalele primului sistem, şi ale căror asocieri constituie cel de-al doilea sistem de semnalizare. Atenţia acordată de I. Pavlov acestuia din urmă, prin experimente de substituire a unui sistem cu un altul sau în cercetările legate de aspectele fonetice sau semantice ale elementelor verbale, atestă interesul său pentru limbaj şi specificitatea sa umană.

M. Richelle (D. F.)

Semn al lui Babiński → Hemiplegie Semnificant

Termen introdus de F. de Saussure pentru a desemna una din cele două faţete ale semnului lingvistic*: entitatea expresivă căreia îi este asociat conceptul (sau semnificatul*). Nu trebuie confundat cu termenul de „imagine acustică", introdus de acelaşi autor. Imaginea acustică este reprezentarea psihologică a sunetelor, în

timp ce semnificantul este produsul unei reorganizări a acestor reprezentări sonore în cadrul structurii morfofonologice a unei limbi naturale. Prin extensie, termenul de semnificant este adesea utilizat pentru a desemna faţeta expresivă a oricărei unităţi semiotice (indice*, semnal*, simbol* etc).

J.-P. Bronckart (D. F.)

Semnificanţi formali Expresie, datorată lui D. Anzieu, care desemnează reprezentările preconştiente ale spaţiului şi formelor, intermediare între reprezentările lucrurilor şi reprezentările cuvintelor. G. Rosolato le-a numit semnificanţi de demarcare, B. Gibello, reprezentanţi de transformare. Aceştia se află în raport cu experienţele de transformare pe care le cunoaşte copilul în legătură cu spaţiul şi obiectele, înainte de dobândirea limbajului. Pot fi structuranţi sau patologici, în funcţie de calitatea transformării (de ex., fantasma de a avea o piele care se strânge şi este înghiţită de ombilic).

D. Ainieu (D.F.)

Semnificare

Proprietate de a semnifica pe care o are orice sistem de comunicare. Ca urmare a cercetărilor lui E. Benveniste, se deosebeşte un mod de semnificare semantic* şi un mod de semnificare semiotic. În primul caz, semnificarea porneşte de la totalitatea mesajului produs; opera de artă. de exemplu, este purtătoarea unei semnificaţir globale, dar pot fi distinse unităţi minimale purtătoare de sens* convenţional, în al doilea caz, semnificarea porneşte doar de la unităţile minimale: semnalele* codului rutier, de exemplu, au un sens univoc, iar interpretarea unui panou complex se efectuează prin simpla adunare a sensului fiecărui semnal. După E. Benveniste, limbajul* uman este singurul sistem care combină cele două moduri de semnificare; pe de o parte, se bazează pe un sistem de semne* al căror sens poate fi cunoscut (mod semiotic); pe de altă parte, se realizează sub forma discursului care

trebuie interpretat ţinând seama de context* şi de context* şi a cărui semnificaţie nu poate fi redusă la suma sensurilor semnelor care îl compun (mod semantic).

Pentru I. Kristeva, termenul desemnează procesele complexe şi permanente de construcţie (şi de deconstrucţie) a semnificaţiilor care caracterizează activitatea discursivă; aceste procese ţin de sistemul limbii, de formaţiunile discursive, de context şi de ansamblul practicilor semnificante ale subiecţilor".

J.-P. Bronckart (D. F.)

Semnificat

Termen introdus de F. de Saussure pentru a desemna una din cele două faţete ale semnului lingvistic*: entitatea de sens asociată semnificantului. Nu trebuie confundat cu „conceptul", care ţine, la Saussure.

de reprezentările psihologice ale referentului. Semnificatul este produsul unei reorganizări a acestor reprezentări, care este impusă de organizarea lexicală specifică a unei limbi naturale. Prin extensie, termenul de semnificat este adesea utilizat pentru a desemna entitatea de sens vehiculată de orice unitate semiotică (indice*, semnal*, simbol* etc).

J.-P. Bronckart (D. F.)

Semnificaţie

În limbajul curent, acest termen foarte general trimite la atribuirea unei proprietăţi unui obiect sau unui eveniment sau la interpretarea statutului unui comportament. Ea se defineşte într-un mod mai precis în anumite teorii psihologice. Semnificaţia unui obiect (sau eveniment) este statutul dobândit de reprezentarea* acestuia din urmă în cadrul structurilor de cunoaştere* elaborate de un subiect Pentru J. Piaget, de exemplu, atribuirea* unei semnificaţii de „cauză" unui obiect depinde de structura operatorie* în care se formează reprezentarea evenimentului, prin jocul asimilării" şi acomodării. La psihologii de orientare fenomenologică,

această expresie desemnează proprietăţile obiectului care angajează intenţionalitatea* subiectului şi a actelor sale. În psihologia animală, noţiunea de semnificaţie a fost introdusă de J. von Uexkühl, în 1909, pentru a indica faptul că un stimul* dat nu capătă valoare decât în cadrul tipului de activitate angajată de un animal: percepţia unei mişcări date a unui congener poate să nu aibă nicio semnificaţie dacă receptorul este angajat într-o activitate de vânătoare; dimpotrivă, va căpăta o semnificaţie de agresiune* dacă acesta este angajat într-o activitate de apărare* a teritoriului său, şi o altă semnificaţie dacă este angajat într-o activitate de reproducere.

În ştiinţele limbajului*, acest termen este adesea utilizat ca sinonim al denotaţiei*, semnificatului sau sensului*, dar a primit şi două definiţii mai precise. Într-o primă

sensibilitate accepţie, izvorâtă din analiza clasică a semnului*, se deosebesc două forme de relaţie:

a. relaţia de denotaţie*, sau raport extern pe care semnul îl întreţine cu referenţir (obiecte sau evenimente ale lumii);

b. relaţia de semnificaţie, sau raport intern care leagă semnificatul de semnificam. Într-o accepţie mai largă, semnificaţia este legată de procesele de interpretare semantică* a unui semn, enunţ sau discurs. Pentru majoritatea autorilor, semnul are un sens care poate fi definit ca valoare semantică medie a sa în cadrul sistemului limbii (valoare explicitabilă printr-o definiţie de dicţionar); el are, de asemenea, o semnificaţie care poate fi definită ca valoare particulară şi care îi va fi atribuită de către emiţător* sau receptor* în cadrul unei situaţii de comunicare* precise. Semnificaţia unui semn este modularea sensului său, sub efectul factorilor contextului*, contextului şi mai larg al uzului de către parteneri într-un schimb verbal. Semnificaţia unui enunţ sau discurs este

produsul combinării semnificaţiei semnelor pe care le comportă. Totuşi, unii autori, cum ar fi

L. S. Vîgotski, au formulat o analiză diferită, conferind termenului de „sens” definiţia pe care noi am propus-o pentru „semnificaţie” şi viceversa.

J.-P. Bronckart (D.F.)

Semnificaţie (Test de ~) → Test de ipoteză

Sens

Sinonim uneori cu semnificaţie* sau cu semnificat*, sensul (al unui semn* sau al altei unităţi dintr-un sistem de comunicare*) este obiectul major al semanticii. Pentru a constitui această disciplină fără a separa faptele de sens de activitatea de referire (v. Referinţă) şi lăsând în seama logicii şi filosofiei limbajului problema adevărului, trebuie să se ţină seama de distincţia între cele două moduri de semnificare* ale limbii formulate de E. Benveniste (1974): modul de semnificare „semiotică” propriu semnului şi sistemului, şi modul de semnificare „semantică”, propriu discursului şi care este produsul activităţii enunţiative a subiectului vorbitor. Semnul, unitate „semiotică”, nu trebuie decât identificat ca aparţinând sau nu codului. Cuvântul*, unitate „semantică” corespunzând unei enunţărr singulare şi unei activităţi referenţiale a subiectului vorbitor, cere să fie interpretat, înţeles.

Aceste două ordine de semnificare corespund, în accepţia actuală, sensului (dată „semiotică”) şi semnificaţiei (dată „semantică”). Distincţia dintre semele* inerente şi semele aferente traduce, la nivelul unităţilor minimale, acea complementaritate generală între un conţinut invariant indiferent de context* (sens) şi un conţinut produs de interpretarea contextuală a unei unităţi (semnificaţie). Există numeroase texte teoretice care inversează accepţia de sens şi de semnificaţie, aşa cum o atestă traducerea următoare dintr-un capitol din *Gândire şi limbaj* de Vîgotski (1934): „Îmbogăţirea cuvintelor prin sensul extras din context (semnificaţie) este legea

fundamentală a dinamicii semnificaţiilor (sensului) cuvintelor" (vezi B. Schneuwly şi J.-P. Bronckart, 1985, p. 85).

J.-M. Adam (D. F.)

BENVENISTE E. (1974), *Problèmes de lingvistique générale*, vol. 2, Gallimard, Paris.

— VÎGOTSKI L.S. (1934), *Mîşlenie i reci*, Moscova. Traducere a capitolului respectiv (1985): „La pensée et le mot" (trad. C. Papon), în B. Schneuwly şi J.-P. Bronckart (Ed.), *Vygotsky aujourd'hui* (67 – 94), Delachaux et Niestle, Paris.

Sensibilitate

1. Modalitate* senzorială, domeniu al senzaţiei: sensibilitate cutanată, vizuală, proprioceptivă.

2. Capacitate de a reacţiona la stimularea* unui receptor* senzorial: fiinţa umană manifestă sensibilitate la frecvenţe sonore între 20 şi 20.000 Hz.

3. Sensibilitate diferenţială: capacitate de a discrimina stimulii între ei într-o modalitate senzorială dată.

4. Susceptibilitate la reacţii emoţionale.

M. Richelle (D. F.)

Sensibilitate cutanată

Modalitate multisenzorială care, împreună cu sensibilitatea kinestezică*, constituie pipăitul; cuprinde sensibilitatea la durere*, la temperatură şi la contact (presiune şi vibraţie).

A fost identificată o serie de receptori cutanaţi; ei pot fi împărţiţi în două categorii: terminaţii nervoase libere şi receptori corpusculari. Există o relaţie între morfologia şi funcţia acestor receptori cutanaţi, dar ea nu este nici absolută, nici rigidă.

Terminaţiile nervoase libere formează arborescente în stratul epidermic şi în papilele dermice. Structurile şi localizările lor superficiale în piele le fac deosebit de sensibile la stimulările dureroase şi termice. Receptorii

corpusculari sunt parţial formaţi dintr-un ţesut conjunctiv, mai mult sau mai puţin elaborat, care înconjoară unul sau mai mulţi axoni. Structura îi face foarte sensibili la deformările pielii care, la rândul lor, excită axonii neuronilor* sensibili. Aceşti receptori cuprind terminaţiile hederiforme, precum şi corpusculii lui Meissner (la nivelul straturilor superficiale ale dermei), ai lui Golgi-Mazzoni, Krause, Ruffini şi Pacini (în partea inferioară a dermei).

Fibrele aferente provenind din piele au diametre şi grade de mielinizare diferite. Ele urcă în măduva spinării prin fasciculul spinotalamic şi prin fasciculele subţiri şi cuneiforme, apoi ajung în talamus înainte de a se proiecta pe circumvoluţiunea parietală ascendentă. Sensibilitatea cutanată este studiată prin diferite metode: metoda anatomică permite identificarea receptorilor cutanaţi şi stabilirea localizării lor în grosimea pielii; metoda electrofiziologică constă în înregistrarea, la nivelul nervilor sau al sistemului nervos* central, a evenimentelor electrice care urmează stimulării receptorilor cutanaţi; metoda psihofizică* studiază relaţia între intensitatea stimulului aplicat pielii şi intensitatea sau calitatea senzaţiei evocate de acesta. Diferite teorii au încercat să explice relaţiile dintre receptorii cutanaţi şi senzaţiile tactile, dureroase şi termice; teoria energiilor nervoase specifice, prezentată în forma ei cea mai completă de către Johannes Mueller în 1826. afirmă că specificitatea senzaţiilor Tezultă din specificitatea nervilor, oricare ar fi natura stimulului. În 1844, A.V. Volkmann şi L.N. Natanson au extins această noţiune la diferitele senzaţii care iau naştere în piele şi au sugerat că terminaţiile nervoase specifice ar fi la originea unor experienţe senzoriale distincte.

Teoriile *pattern-urăoi* se opun precedentei, respingând ideea că un receptor răspunde în mod exclusiv unei forme de energie specifică şi afirmând că tipul de activitate dintr-o fibră nervoasă contribuie la senzaţia de pipăit, de durere sau de căldură. Aceste teorii neagă

existenţa unei corelaţii rigide între senzaţie şi receptorul cutanat şi postulează faptul că diferitele senzaţii rezultă dintr-un *pattern* spaţial şi temporal de influx* nervos provenind din excitarea receptorilor nonspecifici. Dacă aceste teorii dau mai degrabă seama de varietatea experienţelor senzoriale, ele nu explică totuşi cum se formează aceste *patternuri* la nivelul receptorilor.

Teoriile eclectice încorporează elemente din teoriile precedente şi propun ideea potrivit căreia receptorii cutanaţi sunt specializaţi în transformarea unor energii în *pattern-mi* de influx nervos. Când un stimul excită diverşi receptori cutanaţi, el generează *pattern-vm* de activitate electrică în fiecare receptor, iar combinarea spaţio-temporală a acestor descărcări determină intensitatea şi calitatea senzaţiei rezultate. Aceste teorii eclectice resping ideea căilor specifice de tranziţie a informaţiei nervoase pentru fiecare modalitate senzorială cutanată.

711

sentiment

(D. F.)

În medicina clinică, evaluarea cantitativă a sensibilităţii cutanate permite determinarea prezenţei unor dezordini neurologice care afectează sistemul nervos periferic sau protejarea acestuia împotriva agenţilor fizici şi chimici care ar putea compromite funcţionarea lui normală. În neurofarmacologie, sensibilitatea somestezică este studiată pentru evaluarea efectelor secundare ale medicamentelor care antrenează neuropatii periferice sau pentru studierea eficacităţii medicamentelor care vizează diminuarea simptomelor asociate acestor neuropatii. În fine, în neurotoxicologia experimentală, analiza psihofizică a sensibilităţii cutanate permite studierea efectelor potenţiale ale substanţelor chimice asupra funcţionării sistemului nervos periferic şi urmărirea evoluţiei lor.

J.-P.-J. Maurissen (D. F.)

Sensibilizare

Creştere a frecvenţei sau amplitudinii unui răspuns* ca urmare a repetiţier stimulului care l-a declanşat. Sensibilizarea constituie o formă elementară de învăţare* nonasociativă, comparabilă cu mecanismul de sens opus, care este obişnuirea. Ea este însă mai puţin generală ca aceasta din urmă şi mai greu de evidenţiat într-un mod empiric.

Fenomenul sensibilizării poate fi observat şi atunci când un răspuns normal la un stimul este exacerbat printr-o preexpunere la un alt stimul, în general nociceptiv*, sau atunci când răspunsurile apar în cazul unor stimuli neutrr după expunerea la stimuli aversivr severi. Se vorbeşte uneori, cu privire la aceste cazuri, de sensibilizare asociativă, dar expresia poate conduce la interpretări eronate, căci apropie în mod greşit fenomenele observate, numite şi condiţionare alfa sau pseudocondiţionare. de condiţionarea* propriu-zisă, calificată drept învăţare asociativă. Spre deosebire de aceasta din urmă, care poate fi bidirecţională (adică se poate traduce atât printr-o diminuare, cât şi printr-o augmentare a răspunsului, sau se manifestă atât în asocierea cu un stimul slab, cât şi cu unul puternic), sensibilizarea merge întotdeauna în direcţia augmentării.

Se poate obţine sensibilizarea unui răspuns la un stimul cuplându-l pe acesta din urmă cu un alt stimul, în general nociceptiv. Asistăm în acest caz la mărirea imediată a amplitudinii răspunsului. Modificarea dobândită poate dura mai multe ore, zile, chiar luni.

Sensibilizarea reflexului de retragere a branhiei la aplizie a fost folosită în mod deosebit ca model* pentru studierea mecanismelor celulare şi sinaptice implicate în această formă elementară de achiziţie. De altfel, într-un sens comun cu limbajul contemporan curent, psihologia, mai ales psihologia socială, foloseşte cuvântul sensibilizare pentru desemnarea unei modificări induse de atitudini sau de opinii în sensul unei receptivităţi la ideile, situaţiile sau

persoanele care, până atunci, fuseseră indiferente.

M. Le Moal şi *M. Moulins* *

Sentiment

Sentimentul se poate referi la obiecte interne (eul) sau externe (natura); de aici un paradox: experienţa subiectului, oricât de intimă, îl leagă de surse personale şi de situaţii străine, ambele puţin cunoscute. Definiţia sentimentului include în mod necesar subiectivitatea, dar nu are sens decât precizând relaţia subiectului cu el însuşi în circumstanţe deosebite: atunci când îşi pune amprenta pe percepţie, senzaţie sau acţiune. Sentimentele sunt modalităţi prin care subiecţii se integrează în existenţă. Ele pot fi descrise potrivit funcţiilor şi dimensiunile lor. În cazul funcţiilor, se disting sentimentele de reglare a acţiunii: stabilitatea lor asigură conduitele sociale, asemeni „cristalizării" în dragoste; şi sentimentele de dereglare, atunci când subiectul devine străin de stimulările circumstanţiale. În cazul dimensiunilor, se disting cele care se referă în special la experienţa internă: angoasă, tristeţe, bucurie, narcisism; şi cele care se raportează la obiecte exterioare: dragoste, ură, gelozie. Sentimentul ne face să accedem la lumea valorilor, care poate fi studiată ştiinţific, după D. Lagache, dar el nu se reduce la cunoaşterea noastră despre această lume: F. Alquie notează că există o lume comună în care au loc mişcările noastre şi că nicio lume obiectivă nu conţine durerile noastre.

R. Doron (D.F.)

Sentiment de competenţă Competenţă percepută

Sentiment de déjà vu Déjà vu Sentiment de stranietate → Stranietate Senzaţie

Printre cei mai frecvenţi în vocabularul psihologic, termenul este şi unul dintre cei mai încărcaţi de trecut filosofic şi dintre cei mai greu de definit într-un mod acceptat unanim, căci diferitele sale accepţii sunt marcate de implicaţii teoretice.

1. Unitate elementară, furnizată de simţuri, din care ar fi construită cunoaşterea* sau psihismul, aşa cum o clădire este construită din cărămizi (v. Senzualism).

2. Cea mai simplă dată senzorială aşa cum este captată de receptori (de ex., intensitatea şi înălţimea tonală a unui sunet); astfel definite, senzaţiile ar fi elementele care, combinate între ele, ar furniza percepţiile*; distincţia între senzaţie şi percepţie nu se potriveşte cu concepţiile moderne despre activitatea perceptivă, în care este greu de izolat o etapă iniţială sau primară corespunzătoare senzaţiei.

3. Dată senzorială elementară dovedită, din punct de vedere fiziologic, de excitaţia* unui receptor şi de orientarea mesajului nervos în centrele de proiecţie* primară (cu apariţia unui potenţial* evocat). Această definiţie obiectivă, dar pentru care expresia dată sau informaţie senzorială este mai puţin ambiguă, elimină conotaţiile proprii sensului.

4. Impresie subiectivă provocată de excitaţia unui receptor: în această accepţie, senzaţia presupune conştientizare.

5. Acţiune de a simţi; accepţie asemănătoare celei anterioare, care trimite la conţinutul senzaţiei (un fel de echivalent sau de replică a excitaţiei senzoriale), mai degrabă decât la o activitate (sau stare) a subiectului (v. Scală de senzaţie, Psihofizică).

M. Richelle (D. F.)

Senzitiv

Termenul poate trimite la fel de bine la un tip de personalitate* patologică şi la o formă particulară de activitate delirantă. Trebuie precizat în folosirea acestui cuvânt dacă referirea este la primul sau la al doilea sens.

Personalitatea senzitivă aparţine grupului de personalităţi paranoice* cu care are în comun psihorigiditatea*, falsitatea judecăţii, neîncrederea şi susceptibilitatea. Ea se deosebeşte de acestea prin

trăsături comportamentale descrise de obicei în cazul personalităţii psihastenice: expresia unei insatisfacţii permanente faţă de sine, mascând autofilia şi astenia, atitudini de retragere şi tendinţa către o introspecţie dureroasă.

Complicaţiile evolutive obişnuite ale acestei tulburări de personalitate sunt, pe lângă decompensările depresive şi revendicările ipohondre, o formă particulară de activitate delirantă numită delir* senzitiv sau delir de relaţie, care are în comun cu delirurile paranoice marea sistematizare a organizării delirante şi prevalenta mecanismului interpretativ. Fi apare cel mai adesea ca urmare a unor situaţii sociale patogene (izolare, respingere din partea anturajului, dezordini ale vieţii profesionale) şi rămâne circumscris domeniului vieţii subiectului în care el a luat naştere.

M.-C. Hard-Ba\le (D.F.)

Senzorio-motor într-un prim sens, desemnează un nivel de funcţionare a organismului caracterizat prin preeminenţa activităţilor perceptive şi motorii. Bazată pe conexiunile anatomice şi fiziologice între organele receptoare şi efectoare, activitatea senzorio-motorie este reglată de diverse bucle* de autoreglare*: bucle externe prin care răspunsul motor este controlat prin vedere* sau prin alte sisteme exteroceptoare; bucle interne care permit ajustarea* răspunsului pe baza informaţiilor* legate de poziţia membrelor, de rezistenţa întâmpinată etc. (v. Propriocepţie). Ea poate avea un caracter reflex* (de ex.: fixarea oculară* care tinde să stabilizeze o imagine vizuală în centrul retinei); poate face obiectul unui control* mai mult sau mai puţin important al centrilor de integrare* ai sistemului nervos central*; ea se poate afla sub dependenţa unor procese cognitive* de diverse niveluri. Într-un al doilea sens, desemnează stadiul* dezvoltării cognitive* care precedă emergenţei funcţiei semiotice* şi a capacităţii de reprezentare. Pentru J. Piaget, perioada

senzorio-motorie (de la naştere până la aproximativ doi ani) se caracterizează prin construcţia de categorii practice, schemele mentale* de acţiune*, care condensează elementele generalizabile izvorâte din procesele de asimilare* şi acomodare. Diferenţierea* şi coordonarea* acestor scheme conduc, la sfârşitul acestei perioade, la construirea unui prim invariant*: obiectul permanent. Interiorizarea* şi recoordonarea mentală a acestor procese permit trecerea de la această inteligenţă imediată la gândirea* reprezentativă propriu-zisă. Într-o perspectivă diferită, H. Wallon a descris un stadiu senzorio-motor (de la unu la trei ani), caracterizat prin două axe de dezvoltare independente. Pe de o parte, manipularea şi locomoţia* se organizează în „înţelegere a situaţiilor"; pe de altă parte, imitaţia* şi simulacrul duc, prin limbaj*, la reprezentare. În ciuda câmpului lor de aplicare independent, inteligenţa practică şi inteligenţa reprezentativă au rădăcini în afectivitate* şi în componenta sa tonicoposturală: în perioada senzorio-motorie, ele se dezvoltă în alternanţă* şi tind să fie complementare.

J.-P. Bronckart, R. Doron. E. Jalles

(D. F.)

Senzorio-motorie (Coordonare) → Coordonare senzorio-motorie

Senzorio-motorie (Perioadă) → Perioadă senzorio-motorie

Senzualism

Este forma cea mai radicală a empirismului*, care pretinde că orice cunoaştere* are drept unică origine senzaţiile. E. Condillac afirmă că o fiinţă umană sau un animal poate gândi şi lua decizii raţionale pornind de la rezultatele asociaţiilor* complexe dintre imaginile senzoriale. În această concepţie dualistă, care se deosebeşte de dualismul* cartezian, animalul şi corpul uman sunt maşini, dar nu sunt compuse din materie inertă.

Senzualismul marchează trecerea de la modelul omului-maşină la cel al omului sensibil. Ideologii vor adera la senzualism în măsura în care ideea este o copie* a impresiilor primite de organele de simţ. În psihologie, senzualiştii refuză existenţa instinctelor* înnăscute şi produse mecanic şi susţin ideea evoluţiei şi transformării comportamentului. Afirmarea perfectibilităţii omului îi conduce la acordarea unui rol preponderent educaţiei şi la transformarea acesteia în fundament al concepţiei lor despre societate.:

P. Mengal (D. F.)

Separare

Termenul trimite în general la o situaţie reală a cărei componentă intra-psihică este reprezentată adesea pentru subiect de pierderea dragostei faţă de obiect. Angoasa separării corespunde manifestărilor anxioase observate în situaţiile de separare. Această angoasă a separării poate lua o formă patologică datorită intensităţii sale. Traumatismul naşterii, adică separarea de mamă, este pentru S. Freud prototipul tuturor angoaselor ulterioare care nu sunt decât repetarea unei descărcări anarhice de *libido** acumulat datorită privării de obiect. Noţiunea de separare este reluată de J. Bowlby în 1960, în descrierea celor trei faze: protestul, disperarea şi detaşarea, observate în reacţiile copilului la separarea de mamă.

Aici îşi are originea ipoteza relaţiei între carenţa îngrijirilor materne şi efectele patogene.

M. Mahler a descris, datorită observării psihanalitice a primelor dezvoltări ale copilului, o fază numită de separare-individuaţie, care începe la mijlocul primului an de viaţă şi se încheie spre 3 ani. Este emergenţa fuziunii simbiotice pentru a trece la investirea progresivă a mamei şi în mod egal investirea funcţiilor eului, în special cea de stabilire a unei reprezentări constante a *se*! *f* – *ului* legată de cea a obiectului. Avatarurile, fixaţiile sau regresia la această fază, sunt considerate de unii drept originea

stărilor-limită* ale adolescentului sau ale adultului.

A. Braconnier (D. F.)

Sept → Hipocamp

Serendipitate

Termen transpus din englezescul *serendipity*, care îşi are originea în secolul al XVIII-lea în *Corespondenţa* scriitorului englez Walpole. El desemnează în prezent, pentru cercetătorii ştiinţifici, un fel de receptivitate la neaşteptat, insolit, accidental, care, luat în considerare, se arată a fi la baza unei descoperiri empirice sau a unei intuiţii teoretice noi. Nu lipsesc exemplele cu privire la rolul serendipităţii în istoria psihologiei, de la atenţia acordată de I. Pavlov salivării anticipate a câinilor pe care-i utiliza în cercetările sale despre digestie şi care a dus la reorientarea cercetărilor sale către studiul reacţiilor condiţionate, până la descoperirea autostimulării de către J. Olds şi G.A. Milner ca urmare a unei erori tehnice. Serendipitatea este o atitudine complementară rigorii.

M. Richelle (D. F.)

Serial

Calificã procesele de tratare a informaţiei care se desfăşoară în serie, iniţierea unui proces necesitând încheierea procesului sau proceselor care îl precedă în lanţul tratării.

Poate califica, de asemenea, o sarcină de rapel* a cărei cerinţă invită subiectul la redarea unui număr cât mai mare de elemente dintr-un material în ordinea în care i-au fost prezentate anterior.

Efect de poziţie serială: efect al ordinii de prezentare a itemilor unei serii asupra rater de retenţie a acestor itemi. Curba de poziţie serială clasică ia forma unui U asimetric a cărui parte verticală dreapta urcă mai sus decât partea verticală stânga. Această curbă traduce faptul că itemii care ocupă primele poziţii în serie (efect de întâietate*) şi itemii prezentaţi în ultimul rând (efect de recentă*) sunt mai bine reţinuţi decât itemii din poziţiile

centrale.

S. Bredart (D. F.)

Serial (Rapel) → Rapel Seriere

Operaţia* sau schema mentală* operatorie* a serierii constă în adunarea diferenţelor (sau scăderea lor). A seria obiectele după o relaţie asimetrică abstractă (înălţime, de ex.) înseamnă a grupa prin intermediul adunării ansamblul de relaţii ale speciei considerate (înălţimea) între acele obiecte. Copilul care seriază bastoane şi care. pentru aceasta, le plasează pe o bază comună, îl extrage pe cel mai mare. pe cel mai mare din cele rămase etc. demonstrează prin activitatea sa că ştie că cel mai mare, apoi cel mai mare din cele rămase etc. se obţine prin adunarea diferenţei sale cu elementul care îl va preceda în seria finală. Această cunoaştere este precedată de conduite prin care copilul compune doar parţial şi pe etape relaţiile asimetrice între obiecte.

J.-J. *Ducret* (D.F.)

Serotonină

Amână* biogenă din grupul indolaminelor, serotonină (5-hidroxitriptamină, 5-HT) sau enteramina, este prezentă în tractul digestiv (celule enterocromafine), în sânge (trombocite şi mastocite) şi în sistemul nervos central. Neuronii serotoninergici sunt grupaţi în nuclei în trunchiul cerebral şi proiectează difuz spre emisferele cerebrale şi măduva spinării. 5-HT acţionează ca un neuromediator* fixându-se pe receptori specifici, din care par să existe mai multe clase. Ea participă la reglarea procesului de veghe* şi somn*, de termogeneză, al axei neuroendocrine*; este implicată şi în modularea nocicepţiei şi a motricităţii*, în reglarea timică (depresie*). În afara sistemului nervos, participă la reglarea funcţionării gastrointestinale, a aparatelor cardiovascular şi renal, a coagulării sanguine şi a funcţiei sexuale; este implicată şi în reacţiile alergice. Cunoaşterea acestor diferite acţiuni a condus la cercetarea şi utilizarea în terapeutică a numeroase molecule care

interferează cu metabolismul 5-HT-ului sau cu funcţionarea transmisiei, cum ar fi agoniştii sau antagoniştii 5-HT-ului sau ai triptofanului.

U. Spampinato

(D. F.)

Sete → Dipsic (Comportament)

Sevraj

Legat de o acomodare a sistemului nervos la substanţele toxice utilizate în exces de subiect, sevrajul se manifestă printr-o serie de simptome psihice şi fizice: anxietate, agitaţie, astenie, insomnie, anorexie, greţuri, vărsături, năduşeli, tremurături, ameţeli, cefalee, contracţii musculare, dureri musculare. Acest sindrom de sevraj variază în funcţie de produsele utilizate: riscul unor convulsii în cazul unui sevraj la barbiturice sau benzodiazepine, risc de iluzii perceptive sau halucinaţii consecutive sevrajului la alcool*, risc de tulburări mnezice şi depresie consecutive sevrajului la benzodiazepine, sau de depresie consecutivă sevrajului cu opiacee. Aceste manifestări diferite reprezintă aspectul aparent al mecanismelor biologice şi psihologice, variind de la o substanţă la alta, în momentul întreruperii bruşte a produsului la care subiectul a căpătat dependenţă. Spre deosebire de ceea ce se crede sau de ceea ce întreabă subiectul dependent sau anturajul său, sevrajul nu este, atunci când îmbracă forma unei cure, decât un aspect al tratamentului general al problemelor de dependenţă* faţă de produse psihotrope. Sevrajul face referire la manifestările somatice legate de oprirea consumării produsului la care subiectul este dependent; el nu integrează în definiţia sa întreaga problemă a dispariţiei dependenţei psihologice (v. Sindrom de abstinenţă).

A. Braconnier (D. F.)

Sexual (Comportament)

Există două comportamente sexuale, masculin şi feminin, care, la mamifere, depind de hormonir testiculari

sau androgeni (testosteron) şi ovarieni (estrogen şi progesteron). Aceşti hormoni acţionează atât la periferie, la nivelul organelor sexuale, cât şi la nivel central, în regiunile unde sunt localizaţi receptorii de estrogeni şi androgeni şi care trebuie să integreze şi să organizeze comportamentul sexual. Aceste regiuni sunt hipotalamusul*, regiunea preoptică, amigdala*, septul, hipocampul. Leziunile din aceste regiuni nu au furnizat date de ansamblu; totuşi, leziunea regiunii preoptice aboleşte orice componentă a comportamentului sexual (în afară de masturbaţie), în timp ce stimularea provoacă un comportament sexual la mascul. Neuronii situaţi la baza părţii mediane a hipotalamusului sunt esenţiali în expresia comportamentului sexual al femelei (v. SeM. *Le Moal* (D. F.)

Sexualitate

Conceptul psihologic contemporan de sexualitate sau psihosexualitate decurge în mod direct din concepţiile psihanalitice ale lui S. Freud (1905), care a lărgit extensiunea uzuală a termenului. Freud a subliniat faptul că definiţia juridică a sexualităţii în dreptul penal din vremea lui (crime şi delicte zise sexuale) era mult mai vastă decât definiţia psihologică şi medicală obişnuită: câmpul perversiunilor* sexuale (şi

J.-M. Petot (D.F.)

al reprimării lor) pune în evidenţă consensul efectiv al societăţii asupra unei definiţii cuprinzătoare a sexualităţii, care să înglobeze toate devierile pulsiunii sexuale în legătură cu scopul şi/sau cu obiectul. Dar dacă lucrurile stau aşa, unitatea manifestărilor atât de diverse ale sexualităţii nu poate fi găsită decât în plăcerea* specifică şi în emergenţa unei energii pulsionale specifice: *libido-ul*. Calea era astfel deschisă studiului transformării *libido-\i\ai*, plasărilor, deplasărilor* şi sublimărilor* sale. Psihanaliza a afirmat contribuţia pulsiunilor sexuale în diferite activităţi (de la insistenţa pentru exercitarea unei

munci, trecând prin sport şi învăţământ) fără nicio legătură conştientă şi directă cu comportamentul sexual genital, motiv pentru care acest pansexualism* i-a fost adesea reproşat. Reproşul se reactualizează permanent datorită rezistenţelor* la inconştient prezente la fiecare. Iată de ce. trebuie reamintit că:

1. investirea libidinală a unor procese aparent nonsexuale este un proces inconştient;

2. *libido-vi* are două forme, obiectală şi narcisică*;

3. psihanaliza nu explică totul prin *libido*, ci prin conflictul* dintre *libido* şi pulsiunile de autoconservare* (prima teorie a pulsiunilor) şi, odată cu a doua teorie a pulsiunilor, prin conflictul dintre pulsiunile de viaţă* (incluzând *libido*-ul şi pulsiunile de autoconservare) şi pulsiunile de moarte* sau de distrugere.

Perioadă de latenţă: de la 5 sau 6 ani (declin al complexului oedipian*) până la începutul pubertăţii, sexualitatea cunoaşte o intensă întărire* favorabilă sublimării.

J.-M. Petot (D. F.)

FREUD S. (1905), *Drei abhandlungen über die Sexualtheorie*, Leipzig, Viena, Deuticke. Traducere (1962): *Trois essais sur la theorie de la sexualite* (trad. B. Reverchon-Jouve). Gallimard, Paris.

Sexualitate precoce infantilă în sens larg, noţiunea de sexualitate precoce infantilă se aplică tuturor manifestărilor sexualităţii infantile descoperite de

S. Freud, de la plăcerea orală* a suptului până la manifestările de masturbare din perioada de latenţă. Dar, într-un sens mai restrâns. S. Freud foloseşte. În 1905, expresia de sexualitate infantilă precoce pentru a desemna manifestările sexualităţii în timpul perioadei de „înflorire" precoce a sexualităţii infantile, adică de la doi la cinci ani şi în special între trei şi patru ani. Această perioadă, marcată de a doua fază a masturbării infantile (prima corespunzând onanismului sugarului), corespunde unui fel

de „trezire” provizorie a pulsiunii sexuale a regiunii genitale înainte ca aceasta să intre în latenţă şi să fie refulată. În această perioadă dispoziţia perversă polimorfă* poate fi actualizată prin deturnarea sexuală de către adult sau de către un alt copil, pulsiunile* parţiale sunt pe primul plan, iar pulsiunea cunoaşterii duce la elaborarea teoriilor sexuale infantile. Această perioadă de înflorire precoce a sexualităţii infantile este în primul rând perioada complexului lui Oedip.

Sfenoidal → Temporal

Shaping

Termen englez care înseamnă „fasonare”, uneori redat şi prin formalizare a răspunsului, dresaj, sau modelaj* (această ultimă traducere duce la confuzii, datorită folosirii sale şi pentru a traduce englezescul *modeling*). Introdus în vocabularul condiţionării operante*, desemnează procedura de instalare a răspunsului operant cerut, prin intervenţia experimentatorului. *Shaping-iA* constă în întărirea sistematică, pe baza observaţiei directe a subiectului, a comportamentelor care se apropie puţin câte puţin de răspunsul aşteptat, de exemplu, apăsarea pârghiei Prin aproximări succesive, acţiunea selectivă de întărire duce la o diferenţiere* a răspunsului. Ceea ce apare ca un dresaj revelează de fapt dialectica între variabilitatea* comportamentală şi acţiunea selectivă a mediului, dialectică ce se află în centrul noţiunii de condiţionare operantă.

M. Richelle (D. F.)

Siemens → Conductanţă Silabaţie → Silabă

Silabă

Este vorba de o unitate a lanţului vorbirii constituită dintr-o grupare de foneme* şi ele la rândul lor împărţite în vocale şi consoane. Silabaţia (operaţie constând în descompunerea în silabe) scoate în evidenţă existenţa a două structuri silabice: silaba deschisă terminată cu o vocală pronunţată [mă-sa] şi silaba închisă terminată cu

una sau mai multe consoane pronunţate [tractor]. Forma silabică a limbii franceze (ca şi a limbii române – n.t.) se bazează, în principal, pe alternanţa consoană-vocală / consoană-vocală şi se pare că silaba vocalică există în toate limbile. Se poate proceda la o silabaţie a limbii scrise care nu acoperă silabaţia fonică. În lingvistică* există o dezbatere asupra realităţii fizice a existenţei silabei, dezbatere care are consecinţe asupra problemelor de învăţare* a lecturii*, în special.

J.-L. Cniss (S. D)

Simbiotic

Indică în acelaşi timp o formă deosebită de psihoză infantilă*, opusă psihozelor autistice*, iar, în modelul genetic descris de M. Mahler, faza normală a dezvoltării copilului de la trei la zece luni. Acest autor a ajuns în mod secundar să califice drept simbiotică şi autistică cele două polarităţi fundamentale ale psihozelor infantile, adesea asociate în diverse grade.

Acest termen, împrumutat din biologia vegetală, desemnează diversele modele de compoziţie a asociaţiei a doua plante de natură diferită pentru a constitui un singur organism. Copilul mic constituie împreună cu mama sa, la ieşirea din faza autistică normală şi înaintea proceselor de separare-individuaţie*, o „unitate duală”.

Conceptul de simbioză indică fuziunea, indiferenţierea, aşa cum copilul îşi percepe mama ca fiind în el şi parte din el, iar mama, reciproc, pe copil ca parte din ea: de unde trăirea de atotputernicie şi de realizare în acelaşi timp narcisică şi obiectală. Destinul acestei faze depinde de atitudinile mamei, de prea mult sau de nu îndeajuns, sau de unele modalităţi contradictorii care sunt cu atât mai patogene. Această noţiune îşi găseşte pertinenţa în clinică şi în observarea sugarului; este mai greu să i se dea un statut metapsihologie precis. Este clar totuşi că ea evocă companionul contrafobic (v. Fobie) opus obiectului sau situaţiei fobogene* şi că ea reface modelul

kleinian al relaţiei de obiect idealizat* opus relaţiei de obiect persecutorul. Dar, aşa cum au subliniat-o anumiţi autori, obiectul aici nu este constituit ca atare. Este caracteristică absenţa organizării psihice care să permită copilului să facă faţă experienţei separării de mamă. Mama este un fel de eu auxiliar care asigură, prin susţinere*, rolul de organizator simbiotic.

S-a vorbit de preobiect, de relaţie bişi nu tridimensională, de identificare adezivă* (anterioară identificării proiective*), care au funcţii de apărare în raport cu angoasele de fragmentare sau de dezmembrare, cu gaura neagră etc.

W. Bion, dintr-o altă perspectivă, pentru a descrie diferitele tipuri de folosire narcisică a celuilalt, a propus să se distingă diferite tipuri de identificare proiectivă*: simbiotică, parazitară şi comensală. J. Bleger a descris transferul* pe fondul psihanalitic al părţii psihotice a personalităţii definite ca parte indiferenţiată, nerezolvată a legăturilor simbiotice primitive, a fuziunii cu trupul mamei care rezultă din simbioza originară".

B. Brusset (S. D.)

Simbioză → Simbiotic

Simbol

Termenul de simbol acoperă mai multe ansambluri de semnificaţii net distincte.

Ca semn*, el indică în uzul curent orice formă de unire a unui „reprezentant" sensibil şi al unui „reprezentant" psihic; este deci simbol „tot ceea ce are caracter sensibil", adică orice entitate la care se aplică activitatea cognitivă de reprezentare. După

E. Cassirer (1923), se va introduce totuşi o primă restricţie; simbolul este o producţie culturală, înscrisă în cadrul sistemelor de exprimare* şi de interpretare proprii speciei umane.

În diferite discipline formale sunt calificate drept simboluri notaţiile care trimit fie la o entitate determinată

(o mărime, de ex.), fie la o operaţie precisă asupra acestor entităţi. În formula [x = (a + b)], x, a şi b sunt simboluri de entităţi, = şi + simboluri de operaţii. Simbolul este aici o unitate de scriere convenţională şi arbitrară*; folosirea ei presupune existenţa unui algoritm*, adică a unui ansamblu de reguli operatorii proprii unui calcul, care fac ca semnificaţia sa să fie univocă.

Semiologia foloseşte termenul de simbol într-o accepţie foarte diferită. Pe când termenul de semnal* desemnează unitatea „bifată" a oricărui cod* de comunicare*, termenul de simbol desemnează un subansamblu de unităţi, care poate fi larg sau restrâns. În viziune mai largă, este simbol orice unitate a cărei faţă „reprezentant" întreţine un raport motivat cu faţa „reprezentat". Din acest moment un semnal poate fi ori un semn (raport nemotivat sau arbitrar), ori un simbol. În viziune restrânsă, inspirată de C.S. Peirce (1932), se va vorbi de icon* atunci când relaţia motivată este de tip analogic (planul unei case), de indice* (sau index*) atunci când această relaţie este de tip cauzal (fumul, indice al focului), iar termenul de simbol va fi rezervat pentru a desemna unităţile al căror raport de motivare este de ordin istorico-cultural (balanţa, simbol al justiţiei). Această din urmă accepţie a termenului este solidară cu o a treia semnificaţie, cu caracter mai mult funcţional decât structural, care trimite la ordinul simbolicului şi la mecanismele de simbolizare. Simbolizarea este un proces de relaţionare a doua sau mai multor unităţi semiotice, de acelaşi nivel (semnificantul Jeu" care trimite la semnificantul „curaj") sau de nivel diferit. Bazat pe un sistem de asociaţii mai mult sau mai puţin stabile, acest proces este susceptibil să re interpreteze orice tip de unitate semiotică (prin deplasare*, condensare*, figurare* etc.) şi să facă din el simbolul „a altceva", al cărui caracter rămâne ascuns. Acest al treilea tip de simbol trebuie din acest moment să facă obiectul unei interpretări*; aceasta

va viza, dacă nu să-şi stabilească semnificaţia ultimă, cel puţin să descurce firele asociaţiilor pe care se bazează. În lingvistică, se distinge astfel semnificatul* unui semn (sau „sens primar”), care este sesizabil în cadrul sistemului formal al limbii, al conotaţier sale, adică al unor eventuale „sensuri secundare” de ordin simbolic. Sensul secundar poate rezulta din asociaţii stabilite în clasa unităţilor care trimit la un acelaşi referent (metafora* constituie un exemplu) sau el poate rezulta din asociaţii mai libere, interpretând opţiunile lexicale sau sintactice efectuate la formarea discursului; enunţul „Ai ochi mişto” constituie astfel un simbol care face trimitere în acelaşi timp la limbajul familiar şi la cinema.

În psihanaliză, se admite, în general, că visul* sau simptomul* constituie expresia simbolică a unei dorinţe sau a unui conflict, în sensul că ele trimit, indirect, la acest prim eveniment. În continuarea lui S. Freud (1895), trebuie totuşi ca aceste simboluri să fie considerate în acelaşi timp ca produsul unui „determinism asociativ” care leagă visul sau simptomul de evenimentul prim (isteria ca „simbol mnezic” al unui traumatism patogen) şi al unui „determinism simbolic” care infuzează în reţeaua de asociaţii elementele de semnificaţie rezultate din istoria pacientului şi / sau a unui „material simbolic” universal. În sens strict, simbolul psihanalitic este produsul acestei a doua determinări. El apare ca un element „mut” sau inconştient (subiectul este incapabil să formuleze asociaţii în legătură cu el) care trimite la un câmp al „simbolizatului” foarte restrâns, cel al fantasmelor* originare (sexualitate, înrudire, moarte etc), după expresia lui S. Freud, cel al arhetipurilor* inconştientului colectiv, în concepţia lui C.G. Jung. Dacă orice entitate (un copac, o sabie, un număr) poate materializa un simbol, valoarea pe care acesta o dobândeşte în raportul său cu simbolizatul este constantă, ceea ce a determinat diverşi autori să vorbească despre un limbaj simbolic fundamental, propriu

umanităţii. Această limbă a „imaginarului” ar constitui un sistem de modele simbolice preformate, susceptibil de a da naştere unei structurări de ordin secund nu numai a vieţii psihice, ci şi a miturilor* şi a ansamblului sistemelor de acţiune umană şi să facă astfel din acestea „sisteme simbolice”, în sensul lui C. Lévi-Strauss.

J.-P. Bronckart (S. D.)

CASSIRER E. (1923), *Philosophie der Symbolischen Formen*, Berlin. Traducere (1972): *La philosophie des formes symboliques* (trad.

O. Hansen-Love, J. Lacoste şi C. Fronty), Editions de Minuit. Paris.

— FRE üD S. (1895), *Studiezi iiber Hysterie*. Traducere (1956): *Études sur I'hysterie* (trad. A. Berman), PUF, Paris.

— PEKCE C.S. (1931 – 1935). *Collected Papers*, vol. I-VI, ed. de C. Hartshorne şi P. Weiss, Harvard University Press, Boston.

Simbolic Simbol Simbolism într-o primă accepţie, simbolismul desemnează proprietatea pe care o au anumite obiecte (sau anumite evenimente) de a putea funcţiona ca simboluri în al doilea sens al acestui termen, adică de a putea fi instituite în unităţi semiotice a căror faţă „reprezentant” întreţine un raport motivat, de ordin istorico-cultural, cu faţa „reprezentat”.

Acest termen desemnează şi orice tip de sistem simbolic, ca şi condiţiile sale de utilizare.

Într-o a treia accepţie, acest termen se aplică la metodele (în principal istorice) care interpretează sistemele de credinţe, miturile, riturile etc, dintr-o perspectivă simbolică* (al treilea sens al termenului simbol), adică atribuindu-le o semnificaţie relativă la un sistem (psihic sau social) de un alt nivel, „ascuns” sau inconştient.

J.-P. Bronckart (S. D.)

Simbolizare → Simbol

Simetrie (Lege a) → Formă (Psihologie a)

Similaritate (Lege a) → Formă (Psihologie a)

Simpatie

Fenomen care reproduce la o fiinţă modificările suportate de o altă fiinţă şi interesează viaţa sentimentelor şi comunicarea emoţiilor. H. Wallon descrie apariţia simpatiei la copil* (1; 2 ani) ca posterioară celei a gelozier (O; 9 ani). Aceste două forme originare ale sentimentului social presupun şi elaborează dezvoltarea* anterioară a emoţiilor (O; 6-O; 9 sau 1 an). Ele se formează pe baza cuplului contemplaţie-paradă, iar în ceea ce priveşte simpatia şi pe baza mimetismului afectiv. Simpatia şi gelozia implică, la nivelurile lor ierarhice respective, în acelaşi timp confuzie şi diferenţiere în relaţia afectivă cu celălalt. A. Gesell indică primele manifestări de gelozie şi de simpatie aproape la aceeaşi dată (O; 11 ani). J. Piaget examinează simpatia şi antipatia începând de la 2 ani, ca prime sentimente interindividuale cu funcţie de heterovalorificare, succedând perioadei sentimentelor intraindividuale.

Pe marginea doctrinei propriu-zise a pulsiunilor*, S. Freud a considerat simpatia şi în general empatia* ca mecanisme de identificare aflate la originea formării grafi. *Jalley* (S. D.)

Simpatic (Sistem nervos) → Sistem nervos

Simplu orb → *Placebo*

Simptom

Acest termen, care la origine aparţine vocabularului medical, implică o relaţie între ceva care se arată (semnul*) şi acel ceva la care acesta face trimitere (în medicină, de ex., tulburarea organică invizibilă). În medicină simptomul este anomalia care se dezvăluie şi se descrie prin referire la normal. El este absenţa, distorsiunea sau neaşteptatul acestuia.

Simptomul nu-şi dobândeşte valoarea decât în logica medicală în care se înscrie. Rezumatul diferitelor

simptome prezentate de un subiect constituie prima etapă a acestui demers medical.

Pentru a fi pertinent în perspectiva acestui demers, simptomul trebuie:

a. să constituie un invariant: invariant clinic, observabil la un moment dat de un clinician sau altul, şi invariant temporal, observabil în oricare moment pe toată durata „maladiei”;

b. să posede o anumită putere discriminatorie: fie atunci când apare singur (simptom patognomonic al unei maladii), fie atunci când este asociat cu alte simptome care îi conferă caracterul diferenţial. Cel mai adesea, în clinică simptomul se dovedeşte a fi polisemie, apărând în diferite maladii. Apariţia diverselor simptome unite, sau sindrom, reduce această polisemie şi permite o mai bună indicaţie asupra maladiei în cauză.

Simptomul se presupune a fi martorul* maladiei pe care abordarea medicală încearcă să-l autentifice. Prin aceasta el face trimitere la ceva ascuns, la procesul morbid însuşi, pe care-l exprimă, deşi este de altă natură decât el. În alte domenii, alţi termeni, ca cel de „semn”, sunt deseori preferaţi cuvântului „simptom”, acesta fiind rezervat de preferinţă domeniului medical. Totuşi, în sens larg, el poate fi utilizat în alte discipline pentru a califica ceva observabil care trimite la o dată ascunsă despre care el stă mărturie.

M.-C. Hardy-Baxie

(S. D.)

Simţ al mirosului → Olfacţie

Simulare

Conduită* caracterizată prin producerea şi prezentarea voluntară şi deliberată de către subiect a unor simptome fizice sau psihice inautentice sau foarte exagerate. Intenţia acestui tip de conduită poate fi identificată cel mai adesea prin cunoaşterea contextului, mai degrabă decât prin tipul de funcţionare psihologică a

subiectului. Este vorba. În unele cazuri, de o conduită adaptată (context medico-legal sau judiciar). Producerea deliberată a unor simptome este cel mai adesea uşor de diferenţiat de tulburările somatoforme şi de conversie din cauza absenţei unui context de conflict afectiv, unei valori simbolice reduse a simptomelor invocate şi a stabilităţii lor sub efectul sugestiei sau hipnozei. În fine, este obişnuit să se insiste asupra lipsei de cooperare în timpul investigării şi asupra discordanţei între incapacitatea sau suferinţa pretinsă şi rezultatele obiectivate prin examinare…"…

J.-F. Allilaire

(D. F.)

Simulare mentală → Mental Sinapsă

Punct de contact între neuroni sau între neuroni şi efectori care reprezintă o soluţie de continuitate de ordinul a 200 nanometri. Cel mai adesea comunicarea se efectuează prin intermediul unor substanţe chimice sau substanţe transmiţătoare sau mesagerr chimici (neurorransmiţători*, neuroreglatori*, neuromodulatori*). Neurotransmiţătorul agonist natural sau primul mesager, eliberat în sinapsă de neuronul în amontele nivelului porţiunii presinaptice, intră în interacţiune cu membrana neuronului din aval sau postsinaptic şi în special cu receptorii membranari. Această interacţiune declanşează o cascadă de procese chimice membranare punând în mişcare o serie de mesageri intracelulari care vor fi la originea comunicaţiei intercelulare, a specificităţii sale în funcţie de receptori şi de căile chimice în cauză, a potenţialurilor care propagă informaţia. Contactele sinaptice se efectuează la nivelul corpului celular şi al dendritelor şi aproape de originea axonului sau segmentului iniţial şi de asemenea de-a lungul axonului, în anumite cazuri. La om, toţi neuronii sunt prezenţi la naştere şi cresc în continuare. Se presupune că în sistemul nervos central ar exista aproximativ I010 neuroni şi I014

J.-P. Herman şi *M. Le Moal* (S. D.)

Sincretism

H. Wallon aplică noţiunea de sincretism domeniilor afectiv, social şi intelectual, dar vorbeşte şi despre un sincretism al persoanei. Sincretismul desemnează o stare încă globală, confuză, nediferenţiată, fuzională, a conduitelor şi a proceselor psihice. Primul an al dezvoltării" este marcat de sociabilitatea* sincretică. În al doilea an începe o diferenţiere a sincretismului afectiv sub efectul gelozier (O; 9 ani) şi al simpatier (1; 2 ani). Stadiul personalismului (3 – 6 ani) marchează încheierea sociabilităţii diferenţiate, dar şi apogeul simultan al sincretismului inteligenţei şi al sincretismului persoanei. Pe plan intelectual, sincretismul specifică funcţionarea gândirii prin perechi*, incapabilă de analiză şi de sinteză în acelaşi timp. Perioada precategorială (6 – 10 ani) se caracterizează printr-o resorbţie progresivă a sincretismului, datorită apariţiei acestei puteri de analiză şi de sinteză şi, de asemenea, a unei persoane polivalente. *l-a*

(S. D.)

Sincronie

Termen introdus de F. de Saussure pentru a caracteriza un demers de analiză a limbii care se opune perspectivei istorice sau diacronice. Lingvistica sincronică studiază limba făcând abstracţie de efectul pe care timpul îl exercită asupra ei. Plasându-se pe axa simultaneităţilor, sincronia nu ia în considerare decât starea sistemului la un moment dat al evoluţiei sale şi se ocupă de raporturile psihologice care leagă termenii coexistând în sistem, aşa cum sunt ei observaţi de aceeaşi conştiinţă* colectivă.

J.-P. Bronckart (S. D.)

Sincronizator

Factor ambiental variind în mod ciclic şi care influenţează amplitudinea, faza, perioada sau nivelul mediu al unui ritm* biologic (ritmator este un sinonim puţin folosit). Alternanţa luminii şi întunericului, care

depinde de rotaţia pământului în jurul axei sale, este un sincronizator major al activităţii organismelor vii. Acest sincronizator îşi poate exercita influenţa prin intermediul intensităţii luminoase, al numărului de ore de luminozitate pe perioada de 24 de ore (fotoperioada), al creşterii luminozităţii în zori şi al scăderii sale la apus. Activitatea poate fi sincronizată şi de temperatură, de stimulii auditivi, de disponibilitatea resurselor alimentare sau de procentul de salinitate din mediul acvatic, în cazul organismelor marine. Sincronizatorii sociali dobândesc o importanţă certă la animal şi mai ales la fiinţa umană. Sincronizatorii nu creează ritmurile biologice pe care le antrenează. În condiţii constante (adică în absenţa oricărui sincronizator), ritmurile biologice nu dispar, ci se menţin în derivă în curs liber, având o perioadă mai lungă sau mai scurtă decât cea a sincronizatorului obişnuit. rr.

H. Lejeune (S. D.)

Sindrom → Simptom

Sindrom amnezic → Amnezie

Sindrom de abstinenţă Abstinenţă (Sindrom de ~)

Sindrom de izolare Matern (Comportament)

Sindrom psihomotor

Ansamblu funcţional de tulburări ale motricităţii conduitelor afective, sociale şi de caracter. Ele sunt descrise la copil (debilitate şi instabilitate psihomotorie, infantilism motor etc.) şi la adult (inhibiţie şi excitaţie psihomotorie, manifestări isterice, catatonie, efecte secundare ale neurolepticelor). H. Wallon a elaborat conceptul acestora; pentru el, mişcarea* este cu mult mai mult decât un mecanism de execuţie, ea structurează viaţa psihică: „de la sindrom la tip e o distanţă ca de la patologic la normal” (1932, p. 242). În ciuda tentativei sale, aceste tulburări n-au putut fi niciodată legate de factori neuroanatomici precisi. În schimb, cercetările ulterioare au confirmat importanţa pe care el a acordat-o emoţiei*: „În mod esenţial funcţie de expresie, funcţie plastică,

emoţiile sunt o formaţiune de origine posturală şi ele au ca material tonusul musculan* (1949. p. 130). La ora actuală, afectivitatea* pare într-adevăr că joacă un rol la copil în enurezis*, ticuri*, bâlbâială*, neîndemânare şi stângăcie. La adult, „inhibiţia" depresivilor este studiată ca o lentoare asimilabilă cu „un răspuns avându-şi propria intenţionalitate şi finalitate adaptativă... o punte între psihologia depresivă şi biologia depresiei" (D. Widlocher. 1983, pp. 5 şi 6). Discuţiile clinice permit în felul acesta să fie caracterizat Sindromul de Lentoare Depresivă (SLD) prin „prezenţa a trei sectoare reunite ale Lentorii: motor, ideic şi subiectiv" (D. Widlocher, 1983. p. 44). Într-un sens, este evocată astfel dimensiunea tipologică a sindromului psihomotor: „a fi deprimat nu înseamnă a fi bolnav de o tulburare psihologică sau fiziologică la care lentoarea ar fi unul din semne. A fi deprimat înseamnă a fi închis într-un sistem de acţiuni, înseamnă a acţiona, a gândi şi a vorbi conform modalităţilor cărora lentoarea le constituie o caracteristică" (D. Widlocher, 1983, p. 9).

R. Doron şi *E. Jallev* (S. D.)

WALLON H. (1932), „Syndromes d'insuffisance psychomotrice et types psychomoteurs". În *Enfance*, 1959, 3 – 4.

— WALLON H. (1949). *Les origines du caractere de l'enfant*, PUF, Paris.

— WIDLOCHER D. (1983) (sub conducerea lui), *Le ralentissement depressif*, PUF. Paris.

Sindromul lui Ahei → Victimologie

Sindromul lui Gerstmann → Asomatognozie

Sindromul lui Kluver şi Bucy → Kluver şi Bucy

Sindromul lui Korsakov → Korsakov Sine

G. Groddeck. În 1922. a introdus în psihanaliză folosirea termenului *Es* (sine), însă S. Freud este cel care i-a dat sensul topic. În cel de-al doilea sens topic, şinele este o instanţă* care se opune eu/ego-lur şi supraeului. El ocupă astfel locul pe care prima topică îl atribuia

sistemului inconştient. Şinele reprezintă partea cea mai veche a aparatului psihic: eu/ego-ul s-a diferenţiat progresiv în contactul cu realitatea, pe măsură ce devenea capabil de o mai bună captare perceptivă şi motorie a realităţii. Rezultă că şinele ignoră realitatea, principiile logice, categoriile fundamentale ale gândirii (timpul, cauzalitatea etc). El este strict neorganizat (prin opoziţie cu eu/ego-ul care este animat de o constrângere spre sinteză), iar S. Freud îl descrie în esenţă ca rezervor al pulsiunilor. Teoria psihanalitică opune eu/ego-ul şi şinele ca două instanţe distincte deoarece ele se pot opune: nu rămâne altceva decât ca ele să coopereze cel mai adesea, dezvoltarea completă a unui act psihic comportând o serie de procese care îl fac să treacă de la nivelul sinelui la straturile conştiente ale eu/ego-ului: eu/ego-ul survine acolo unde era şinele. Mai mult, supraeul, care este produsul unei divizări în sânul eu/ego-ului şi care deci poate apărea atât de îndepărtat de sine, comunică cu acesta prin părţile sale cele mai profunde.

J.-M. Petot (G. N.)

Sinecdocă → Figură de stil, Metonimie

Sinecologie → Ecologie Sinergie

Acţiuni coordonate, operând în acelaşi sens. În (psiho) farmacologie. sinergia medicamentoasă este numele dat unor substanţe care acţionează în acelaşi sens. cumulându-şi sau potenţializându-şi reciproc efectele.

În psihologia motricităţii, sinergia desemnează coordonarea puternic integrată a unor grupuri de muşchi în activităţile* reflexe* sau în programe* motorii complexe. C. Sherrington a propus noţiunea de sinergie pentru a explica ajustările* reflexe reunind într-o dinamică spaţio-temporală grupuri musculare bine definite din punct de vedere anatomic. Fiziologul sovietic

N. Berstein a reluat în 1967 acest termen şi a extins această noţiune la unităţi motorii funcţionale constitutive ale mişcărilor care se desfăşoară sub controlul unui

program motor. Autorii mai recenţi preferă să folosească expresia de structură coordonatoare. *M. Richelle* (S. D.)

Sintagmă

Lingvistica structurală defineşte fraza* ca unitate lingvistică de rang superior, iar morfemul* („cea mai mică unitate purtătoare de sens”) ca unitate de rang inferior. Sintagma constituie o unitate de rang intermediar; este un grup compus din cel puţin două morfeme care se succedă în lanţul verbal şi între care există o relaţie de dependenţă. Sintagma este o structură în care se distinge uneori un constituent „nucleu” şi constituenţi secundari, aceştia din urmă putând fi ei înşişi sintagme. În sintagma nominală „Pălăria fratelui meu”, substantivul „pălărie” este constituentul nucleu, iar „fratelui meu” este o sintagmă prepoziţională, constituent secundar. *J.-P. Bronckart* (S. D.)

Sintaxă în mod tradiţional, sintaxa studiază combinatorica* semnelor* în discurs. Ea întâlneşte astfel problema raporturilor între sunet şi sens* în enunţ; având în vedere absenţa izomorfismului între planul semnificanţilor* şi cel al semnificaţilor* care au fiecare combinatorica lor proprie, după ce fel de regularităţi se stabileşte corespondenţa între cele două? La ora actuală, s-a căzut de acord să fie considerată ca mediată, postulându-se diferite niveluri de reprezentare intermediară, structuri mai mult sau mai puţin „profunde” între care trecerea se operează prin transducţie. Sintaxa, căreia îi revine sarcina de a conecta şi de a integra diversele componente logice, semantice*, lexicale, morfofonologice etc, joacă astfel în lingvistică* rolul de disciplină de vârf. În drept, domeniul său se întinde de la morfem* la text*, acoperind unităţile semnificative de toate dimensiunile, în practică, sintaxa este închisă deseori între cuvânt* şi frază*, ceea ce este dincoace fiind cunoscut ca problemă de morfologie, dincolo domnind gramatica de

text; împărţire tradiţională, dar nejustificabilă din punct de vedere teoretic, care pune obstacole unor numeroase generalizări (în materie de anafore* şi de conectori*, mai ales). Cu preţul unei fuzionări a morfosintaxei şi a gramaticii textuale, ar putea fi determinată limita între două ordine fundamentale ale combinatoricii: sintaxa de recţie (atomi: segmente de semnificant; relaţii: ordin secvenţial, acord, dependenţă; configuraţii posibile: un număr limitat de scheme de sintagme*) şi sintaxa de compoziţie (termeni: conduite* verbale elementare integrând o prozodie şi o mimogestualitate; relaţie unică: acurateţe semantică sau presupoziţie*; configuraţii care pot fi create în număr nelimitat).

A. Berrendonner

(S. D.)

Sintonie → Hipersintonie

Sistem

Ansamblu de elemente sau de părţi interdependente constituind o totalitate organizată, în domeniul psihologiei, acest termen este adesea sinonim cu cei de structură* sau de formă. Sub impulsul lui L. von Bertalanffy, a fost dezvoltată o „Teorie generală a sistemelor” în scopul modelării diverselor domenii de activitate cu ajutorul noţiunii de sistem formal. Această metodă este cunoscută sub numele de gândire sistemică.

P. Mengal

(S. D.)

Sistematizat

Un delir* este numit sistematizat atunci când el este organizat în jurul unei teme centrale sau al unei convingeri fundamentale care formează punctul de plecare al unor dezvoltări inferenţiale, interpretative sau al unor îmbogăţiri secundare coerente cu tema de plecare.

Sistematizarea este maximală în cazul delirurilor paranoice. Ea este din ce în ce mai puţin marcată după cum se parcurg diferitele tipuri de delir cronic sau de

sistem delirant persistent al psihozei halucinatorii, parafrenia, până la grupul schizofreniilor.

Evoluţia sistemelor delirante persistente va fi numită sistematică mai degrabă decât sistematizată, cu referire la delirul cronic de evoluţie sistematică al lui J. Magnan care trece prin patru faze succesive marcate de interpretări, halucinaţii, idei de grandoare şi dementă…”

J.-F. Allilaire (S. D.)

Sistem de producţii

Această noţiune, introdusă de E. Post în 1943, este foarte apropiată de cea de sistem formal*; este vorba de un sistem deductiv, din familia sistemelor-expert. El cuprinde trei componente: reguli de producţie*, o memorie de lucru, un interpretator numit şi motor de inferenţă.

O regulă de producţie se scrie sub forma „Dacă o condiţie, atunci o acţiune”, în care condiţia este un ansamblu de proprietăţi care descrie situaţiile de folosire a părţii-acţiune. Memoria de lucru cuprinde proprietăţile care sunt cunoscute de sistem ca fiind adevărate, ca urmare a datelor problemei sau a deducţiilor precedente. Interpretatorul cuprinde un algoritm* care controlează deducţiile cuplând partea-condiţie a fiecărei reguli cu conţinutul memoriei de lucru. Dacă mai multe reguli îşi au condiţiile verificate, alegerea se face fie pe baza unei cercetări exhaustive, fie prin evaluare, fie prin metacunoaştere. Funcţionarea unui sistem de producţii este o suită de cicluri. Sistemul determină care sunt regulile de aplicat fiecărui ciclu, alege una dintre ele, apoi această regulă este aplicată, ceea ce modifică memoria de lucru şi un nou ciclu este declanşat.

Sistemele de producţii au fost utilizate în psihologie îndeosebi pentru formalizarea proceselor de achiziţie de cunoştinţe* şi pentru modelarea proceselor de rezolvare de probleme. – *w mm*

J. Matineu (S. D.)

Sistem de semnalizare → Semnalizare

Sistem educativ

„Raportul asupra instrucţiunii publice” al lui C.-M. Talleyrand (1791) prezintă unul dintre primele cazuri de utilizare argumentată a noţiunii de sistem pentru a desemna organizarea instrucţiunii la scara naţiunii. Se găsesc în el trei notări susceptibile de a intra încă şi astăzi în noţiunea de sistem educativ:

1. problema centrală a economiei unei societăţi este de a se parveni la cea mai bună distribuire a oamenilor;

2. orice societate umană produce mijloace de instruire care permit fiecăruia accesul la un loc;

3. dar aceste mijloace nu-şi pot dovedi efectul economic şi uman decât dacă sunt reunite, combinate şi dirijate, formând din acest moment un adevărat sistem de instruire.

Se pune astfel problema că resurse educative se dezvoltă spontan în societăţile umane. Ele nu ating însă un randament optimal fără o direcţie impusă de o putere centrală. Noţiunea de sistem educativ cheamă ca un corolar pe cele de dirijism şi de planificare. Ajunsă în acest punct, noţiunea de sistem poate să nu mai fie curând „decât traducerea foarte aproximativă a organigramelor ministerelor educaţiei” (P. Furier, 1980, p. 138).

Schimbarea titulaturii şi trecerea de la „instrucţiune publică” la „educaţie” * înseamnă a se lua deja act de o complexitate internă în care fac efectiv sistem componente aparent la fel de eterogene ca veniturile aospodăriilor, învăţarea* matematicii şi precocitatea sexuală. Înseamnă de asemenea înscrierea instruirii organizate, în calitate de subsistem, în sistemul hipercomplex al reţelelor de interdependenţă socială. Dar, în acelaşi timp, se presimte deja aici întărirea influenţei birocratice asupra instituţiilor şi refuzul iniţiativelor multilocalizate, informale, private sau paralele. Noţiunea de sistem educativ este deci susceptibilă de a dobândi o accepţie restrânsă la aparatul de stat sau o accepţie largă care o deschide asupra

contextelor sale. Această alternativă, aşa cum se vede, nu este pur şi simplu noţională, ea este politică.

D. Hameline

(S. D.)

FURTER P. (1980), *Les systèmes deformation dans leurs coniexies*, Peter Lang, Berne.

— TALLEYRAND C.-M. (1791), „Rapport sur l'instruction publique", în B. Baczko (1982), *Une education pour la democraţie, textes etorojets de l'époque revolution/tăiere*, 107 – 176, Editions Garnier, Paris.

Sistem-expert

Numit şi sistem pe bază de cunoştinţe. Logiciale dezvoltate în inteligenţa artificială* începând cu anii 1970, cu scopul de a imita raţionamentul* unui expert uman într-un anumit domeniu. Dezvoltarea lor se datorează, în parte, dificultăţilor de a concepe şi de a menţine programe* mari care cer codificarea unor mari cantităţi de cunoştinţe specializate, sub o formă greu lizibilă pentru un noninformatician şi într-o organizare algoritmică strictă concepută pentru o prelucrare specială. Pe de altă parte, luarea în consideraţie a modului de raţionament al experţilor permite o mai bună interactivitate (comunicare om-maşină), atât la conceperea, cât şi la utilizarea sistemului.

Principiul fundamental este cel al separării exprimării de cunoştinţe dintr-un domeniu de expertiză (bază de cunoştinţe) şi al folosirii acestor cunoştinţe de mecanismele raţionalii (motor de inferenţă*, de ex.), pentru a prelucra o problemă descrisă în general sub forma unui ansamblu de fapte. Un sistem-expert celebru este MYCIN, conceput de E. Shortliffe în 1974 pentru a ajuta la diagnosticarea maladiilor infecţioase ale sângelui şi la prescrierea de antibiotice.

Un sistem-expert esenţial, sau generator de sisteme-expert, este un ansamblu de programe cuprinzând un limbaj de reprezentare de cunoştinţe*, mecanisme de

raţionament asociate şi structuri informatice de culegere de cunoştinţe; el permite realizarea unor sisteme-expert speciale, care rezultă din conceperea de baze de cunoştinţe. Un mare număr de generatori au ca bază un limbaj de reguli de producţie.

M. Baron

(S.D.)

Sistem formal

Conceput pentru a formaliza şi a studia teoriile într-un fel abstract, aducându-le la o manipulare de simboluri, un sistem formal prezintă în general trei aspecte: morfologic, sintactic, semantic; primele două aspecte definesc sistemul formal în sens strict. Aspectul morfologic se referă la limbajul formal al sistemului, adică în punctul de plecare un alfabet sau vocabular (ansamblu de simboluri de bază) şi reguli de formare a cuvintelor sau „formule bine formate". Aspectul sintactic sau axiomatic* priveşte operaţia de derivare (sau deducţie) şi se bazează pe datele unui ansamblu de axiome şi de reguli de derivare care permit să se deducă, pe baza axiomelor*, teoremele sistemului; în acest cadru este definită noţiunea de demonstraţie (sau dovadă). Aspectul semantic se bazează pe noţiunea de interpretare a simbolurilor (sau realizare) şi se referă la relaţionarea sistemului formal cu unul sau mai multe universuri (sau teorii) pe care le formalizează. Logicile* formale sunt exemple de sisteme formale, în care studiul aspectului semantic este numit „teoria modelelor". Proprietăţi importante pentru un sistem formal logic sunt consistenţa, decidabilitatea* şi completitudinea.

M. Baron (S. D.)

Sistemici

Ansamblu de teorii care consideră individul parte dintr-un grup* structurat ca unitate originală, guvernată de reguli speciale proprii acestui sistem* şi al cărui scop este să-i prezerve homeostazia. Întregul este aici diferit de suma părţilor. Se vorbeşte de unitate sistemică pentru a

desemna orice grup natural, cum ar fi familia, structurată progresiv în timp, de-a lungul unei istorii permiţând experimentarea, prin încercări şi erori, de tranzacţii şi retroacţiuni corective.

Teoria generală a sistemelor insistă asupra celor două funcţii inverse care caracterizează orice sistem viu: capacitatea de transformare şi tendinţa de menţinere a echilibrului. Ceea ce permite, din punct de vedere terapeutic, să se descopere soluţii pentru a ridica relaţiile de dublă legătură* în interiorul unui sistem familial şi să se redefinească astfel homeostazia făcând, dacă e cazul, economie de anumite tulburări mentale la unul dintre membrii săi.

J.-F. Allilaire (S. D.)

Sistem limbic → Limbic (Sistem)

Sistem nervos

Organ care comandă viaţa de relaţie şi reglările* organo-vegetative. El este constituit, în principal, din celule nervoase numite neuroni. Sistemul nervos poate fi descris pe diferite planuri:

1. pe plan anatomic, se disting:

a) sistemul nervos periferic, constituit din ganglionii repartizaţi în organism, din organele receptoare* şi din fibrele care captează şi vehiculează mesajele senzoriale, din fibrele şi terminaţiile nervoase care asigură comenzile musculare;

b) sistemul nervos central (numit şi nevrax sau ax cerebrospinal), constituit din măduva spinării*, centru reflex important, în care pătrund, prin coarnele dorsale, majoritatea aferentelor* senzoriale şi de unde ies, prin coarnele ventrale, fibrele nervoase eferente motorii, şi din encefal*, care este legat de măduvă prin trunchiul cerebral.

Encefalul (situat în cutia craniană) este la rândul lui constituit, pe de o parte, din cerebel* (căruia îi revine coordonarea senzorio-motorie) şi, pe de altă parte, din

prozencefal, care cuprinde diencefalul* (împreună cu, printre altele, talamusul*, hipotalamusul* şi hipofiza*) şi emisferele cerebrale* (sau telencefalul*) pe care se găsesc cortexul* brăzdat de scizuri care delimitează circumvoluţiunile şi lobii*;

2. pe plan funcţional se disting, pe de o parte. sistemul nervos al vieţii de relaţie (numit uneori sistem nervos somatic) care comportă sistemele senzoriale (de la preluarea de informaţie* de către receptori până la integrarea centrală în ariile de proiecţie, apoi de asociere) şi sistemul neuromuscular care controlează activitatea musculaturii striate scheletice (de la nivelul arcului reflex* elementar până la cel al programelor motorii celor mai elaborate); pe de altă parte, sistemul nervos autonom (sau vegetativ, neurovegetativ sau visceral) care inervează glandele endocrine şi exocrine şi viscerele; el este compus din două subsisteme care modulează activitatea organelor efectoare în sensuri opuse: sistemul simpatic, situat în regiunile lombare sau toracice, care intervine în reacţiile la agresiuni şi la stres* accelerând ritmul cardiac, făcând să crească tensiunea arterială, mobilizând resursele energetice, pregătind deci pentru acţiune*; sistemul părăsimparic. situat în regiunile trunchiului cerebral şi ale sacrumului, care intervine pentru a conserva resursele organismului şi a restaura homeostazia. Numeroşi mediatorr (adrenalina*, noradrenalina*, serotonina*, dopamina* etc.) modulează funcţionarea sistemului nervos autonom.

M. Le Moal, F. Parot, M. Richelle

(S. D.)

Neurobiologia celulară studiază modul de funcţionare a sistemului nervos în general şi în special comunicarea în interiorul acestui sistem; conceptul de comunicare între două celule nervoase prin intermediul unei substanţe chimice a fost introdus de A. Elliott în 1904 şi stabilit prin lucrările lui O. Loewi (1921) şi W.B. Cannon (1937), ce se

referă la efectele excitaţiei nervilor simpatici şi parasimpatici asupra activităţii unei inimi sub perfuzie. Neuronii organizaţi într-o reţea* de comunicaţie complexă sunt articulaţi între ei de un axon* cu corp celular sau cu dendrită şi-şi conservă individualitatea, căci punctele lor de contact sau sinapsele* nu reprezintă decât niveluri de vecinătate fără nicio continuitate citoplasmică. Neurotransmisia care se efectuează la nivelul sinaptic foloseşte ca semnale de comunicare diverşi mediatori sau neurotransmiţători specifici fiecărui sistem neuronal care îi asigură sinteza. Eliberaţi în spaţiul sinaptic, aceştia vor intra în interacţiune cu receptorii specifici, permiţând astfel trecerea informaţiei de la o celulă la alta. Modificările membranare declanşate de asocierea receptorului şi a agonistului vor provoca modificări energetice şi electrice, potenţiale graduate apoi potenţiale de acţiune. Comunicaţia intercelulară prin intermediul unor semnale specifice este, în fapt, aplicabilă ansamblului sistemelor funcţionale ale organismului (hormoni, mediatori ai inflamaţiei, ai imunităţii).

U. Spampinato (S. D.)

Dezvoltarea sistemului nervos la embrion, care îi „recapitulează” într-un fel dezvoltarea filogenetică, începe din stadiul neurulaţiei, etapă care urmează formării celor trei foiţe embrionare primitive: endodermul, mezodermul şi ectodermul. Invaginaţia şi închiderea părţii dorsale a acestuia din urmă de-a lungul axului antero-posterior al embrionului va forma tubul neural, dând naştere sistemului nervos central. Pe de altă parte, celulele care scapă din tubul nervos la închiderea sa şi care formează crestele neurale vor da naştere elementelor sistemului nervos periferic: ganglionii ortosimpatici, parasimpatici şi senzoriali, celulele lui Schwann, ca şi celulele pigmentate şi celulele cromafine ale suprarenalei. Tubul nervos formează mai multe vezicule pe baza cărora se vor dezvolta diversele mari diviziuni ale sistemului nervos

central: în afara măduvei spinării, rombencefalul, mezencefalul, diencefalul şi telencefalul. Elementele celulare ale sistemului nervos central (neuronii şi celulele gliale) se nasc în stratul germinativ periventricular şi – într-o măsură mai mică – subpial. Din stratul germinativ vor migra, după ultima lor diviziune, tinerii neuroni nediferenţiaţi spre zonele lor definitive. Această migraţie este dirijată, în parte, de celulele de glie radiale care leagă suprafeţele ventriculare şi piale de tubul nervos. Totuşi, alţi factori, mai puţin bine caracterizaţi şi implicaţi de asemenea în stabilirea unor conexiuni nervoase specifice, joacă după toate probabilităţile un rol important în această migraţie. De-abia după sosirea tinerilor neuroni la localizarea lor definitivă începe diferenţierea lor şi specificarea conexiunilor nervoase: mai întâi dezvoltarea axonului, apoi a dendritelor, creşterea axonilor, sinaptogeneza, achiziţia fenotipului neuronal definitiv. Este posibil ca o parte a acestor procese, la anumite mamifere şi în funcţie de structurile considerate, să se facă după naştere. Creşterea neuritelor, ca şi formarea conexiunilor nervoase se realizează cu o foarte mare specificitate. Mecanismele care determină această specificitate sunt multiple şi destul de imperfect cunoscute. Astfel, unele dintre ele duc la stabilirea unui mediu permisiv pentru creşterea axonală, furnizând informaţii direcţionale generale: eliberare, prin conul de creştere, de proteaze care creează spaţiul necesar elongaţiei acestuia, interacţiuni între molecule de adeziune celulară situate pe membranele celulare externe, ducând la adeziunea selectivă a axonului în creştere la unele grupe de celule sau la alţi axoni, interacţiuni ale neuritelor cu molecule ale matricei extracelulare. Modulaţia spaţială şi temporală a exprimării acestor molecule va putea explica stimularea sau inhibiţia creşterii neuritei în cutare sau cutare direcţie, asocierea sa cu o neurită sau celulă, sau cu alta. Mecanisme diferite, de chemotropism, oferă informaţii

care orientează într-un fel mai specific creşterea neuritelor: este vorba de factori difuzibili sau factori neurotrofici*, produşi de ţinta axonului. În sfârşit, mar- *Pfiigels-ives gesamte Etologie Mh-e* lineară, stimulând celulele ciliate. Celulele ciliate ale sistemului vestibular sunt deci transductori mecano-electrici. Stimulaţi, ei creează un potenţial receptor, în funcţie de stimulaţie, însoţit de calea vestibulară, parte a nervului auditiv, care face releu în nucleii vestibulari, apoi, după o sinapsă în talamus, ajunge la cortex. Unii neuroni merg spre nucleii oculomotorii, iar alţii spre măduva spinării. Proiecţia oculomotorie permite stabilizarea armonioasă a privirii în spaţiu în timpul mişcărilor corpului şi ale capului. Fiecare mişcare mai mare de 30 de grade atrage după sine un nistagmus. Nistagmusul este deci un reflex, o mişcare involuntară a ochilor cu o alternanţă caracteristică de mişcări lente şi rapide (care îl defineşte) şi a cărui funcţie este de a stabiliza vederea. Postura* este stabilizată datorită proiecţiilor spinale. Răul de transport este o manifestare nepatologică şi comună rezultând dintr-o combinaţie neprevăzută a diferitelor stimulaţii vestibulare şi a altora. Maladia sau vertijul lui Meniere are drept cauză vătămarea labirintului. *M. Lemoal* chéri complementari specifici, care există pe axon şi pe ţinta sa, pot determina formarea de sinapse pe o ţintă neuronală dată în structura-ţintă.

Paralel cu aceste procese constructive, unele procese de degenerescentă* intră în formarea sistemului nervos sub forma de eliminare de neuroni şi de contacte sinaptice supranumerare. Aceste fenomene duc la o stabilizare* selectivă a sinapselor. Într-adevăr, atât numărul de neuroni formaţi iniţial, cât şi cel al sinapselor care apar pe aceeaşi ţintă depăşesc cu mult numărul final, uneori într-o proporţie de 1 la 10. Se pare că eliminarea acestor elemente supranumerare trece prin nişte procese de competiţie. *j.p. Herman*

(S. D.)

CANNON W.B., ROSENBLUETH A (1937). *Autonomie Neuro-Effector Sistem*, MacMillan. New York.

— LOEWI O. (1921), „Über umorale Übertragharkeit der Herznervenwirkung”.

Sistem nervos conceptual → Conceptual

Sistem neuroendocrin difuz

Sub numele de sistem APUD (din englezescul: *Amine Precursor Uptake and Decarboxylatiori*) au fost grupate diverse tipuri celulare cu activitate endocrină, prezentând anumite caracteristici comune citochimice şi ultrastructurale, capabile de a produce în acelaşi timp peptide* şi amine* biogene (catecolamine, serotonină). Acest sistem neuroendocrin difuz grupează la ora actuală peste 40 de tipuri celulare, repartizate în tot organismul şi în special în tractul gastrointestinal şi pancreas. Cu toate acestea, coexistenţa amină-peptidă este o realitate banală în tot sistemul nervos* central şi periferic şi ea este tot atât de frecventă la alţi neurotransmiţători*, cum ar fi acetilcolina. Celulele sistemului neuroendocrin difuz apar deci ca o varietate endocrină a neuronului, numită şi paraneuron.

P. Mormede

(S. D.)

Sistem pe bază de cunoştinţe → Sistem-expert

Sistem vestibular

Sistem senzorial participant la sensul mişcării” şi al gravităţii şi care apare în ontogeneză după somestezie şi înaintea audiţiei. De notat că vederea* participă şi ea la senzaţia de mişcare. Receptorii specifici, labirintul, localizaţi în urechea internă, sunt constituiţi din trei canale semicirculare şi din otolite în comunicaţie cu protuberantele, utricula şi sacula. Canalele sunt orientate cu aproximaţie după cele trei planuri ortogonale ale spaţiului; ele sunt umplute cu un lichid, endolimfa; în fiecare canal se găseşte o capsulă cu celule ciliate

stimulate de masele gelatinoase care le înconjoară în timpul accelerărilor unghiulare. Utricula are o orientare orizontala, sacula verticală; ele conţin celule ciliate pe care stau mase de cristale de carbonat de calciu care se deplasează la fiecare acele (S. D.)

Situaţie în psihologia experimentală*, termenul de situaţie se referă la un ansamblu complex de stimuli ce definesc într-o manieră generală mediul* în care se află subiectul în timpul experimentului. Termenul este deci mult mai larg decât cel de stimul, care desemnează, în acest caz, elementele precise ale mediului ce definesc variabilele independente, manipulate sistematic de experimentator. Dar nu există o linie de demarcaţie care să permită circumscrierea situaţiei pe *conti*nuumul ce duce de la stimulul particular la mediul înconjurător*, în afara laboratorului, se vorbeşte adesea de situaţie cu privire la contextul particular în care este plasată în mod deliberat persoana supusă unei intervenţii psihologice oarecare: situaţie analitică, situaţie de grup. În alte cazuri, psihologii folosesc termenul situaţie când plasează un subiect în mediul său de viaţă real sau într-un context care se apropie de acesta. Astfel, un test* în situaţie pentru un pilot de avion va consta în efectuarea unei măsurări a comportamentului în cadrul unui exerciţiu de pilotaj real.

M. Richelle (D. F.)

Situaţional → Conversaţie Sin → Obiect parţial Sociabilitate în sens curent, calitate a individului care apreciază, caută şi leagă cu uşurinţă contacte sociale. În sens mai larg, termenul desemnează ansamblul capacităţilor înnăscute de dezvoltare a formelor precoce de interacţiune* şi comunicare* interindividuală. În cadrul psihologiei genetice.

H. Wallon, A. Gesell şi L.S. Vîgotski au insistat asupra sociabilităţii precoce a copilului, ca un cadru funcţional al dezvoltării" progresive a proceselor de individualizare*, în acest sens, H. Wallon descrie o perioadă de sociabilitate

sincretică (O-1 an) şi o perioadă de sociabilitate diferenţiată (1 – 3 ani), inaugurată de sentimentele selozier şi simpatiei*, şi care duce, în faza crizer de la 3 ani, la conştientizarea explicită a, sell-ului şi a celuilalt, în raport cu geneza imaginii corpului. După C. Bühler şi H. Wallon, raporturile sociale între sugari sunt foarte precoce (O, 6 – 1 an). Mai recent, H. Montagner a descris codurr mimico-gestuale de comunicare foarte complexe la copiii între 1, 6 şi 3 ani. În psihanaliza copilului, anumiţi autori au pus în mod special în valoare modurile primitive ale sociabilităţii genetice proprii fiinţei umane (v. Socializare).

E. Jalley

Social

Termen folosit pentru a califica interacţiunile interpersonale efectuate într-un context relaţional pentru a-i sublinia specificitatea în raport cu manifestările naturale, biologice sau fizice. Psihologia surprinde caracteristicile multidimensionale ale socialului în subdisciplinele sale. Psihologii copilăriei consideră că socialul este consubstanţial cu fiinţa umană (H. Wallon), ceea ce face ca ataşamentul* (J. Bowlby, R. Zazzo) să fie o bază esenţială a dezvoltării legăturilor interumane. Structura şi funcţiile sociale preexistă individului, de aceea ele modelează procesul de hominizare* (J. Château), iar dimensiunea istorică influenţează construcţia conduitelor, concepţia despre realitate şi semnificaţia socială a identităţii (P. Malrieu); psihologia ecologică studiază influenţa câmpurilor sociale (K. Lewin) ale căror forţe şi tensiuni sunt localizate în spaţiile de viaţă; comportamentele specifice ale indivizilor pot fi repertoriate într-o cartografie socială. Psihologia socială* se ocupă de elaborarea şi de semnificaţiile legăturii sociale, de rolul său fundamental în funcţionarea psihică individuală şi ca factor de inflexiune a fenomenelor sociale (S. Moscovici). Interacţionismul simbolic consideră construcţia subiectului social ca trecând prin edificarea

dialectică a imaginii şi conştiinţei de sine pe parcursul evoluţiei comunicărilor intersubiective între ego, eu, şi celălalt. Psihologia clinică studiază procesele de interiorizare a socialului în şinele şi în eul indivizilor, referindu-se la noţiunile psihanalitice de identificare, introiecţie, proiecţie, transfer şi supraeu.

J. Selosse

(D.F.)

Socializare

Proces progresiv şi cumulativ prin care copilul, în timpul dezvoltării" sale, asimilează comportamentele*, valorile*, normele*, codurile*, rolurile*, riturile*, obiceiurile, convenţiile şi modurile de gândire proprii mediului înconjurător* sociocultural. Studiile comparative interculturale* au permis stabilirea unor constante universale ale socializării, subliniind în acelaşi timp particularităţile specifice fiecărei culturi. Mecanismul de învăţare* socială reprezintă un dublu principiu de integrare* personală şi de aculturaţie. Pe baza dată de modurile primare ale sociabilităţii*, iniţierea socială a copilului porneşte de la obiectul matern şi continuă în cadrul lărgit al familiei, iar apoi, în societăţile noastre, în cadrul şcolar. Procesele de identificare* au un rol preponderent.

Diversele teorii ale dezvoltării acordă un loc diferit socializării. Astfel, în perspectivă cognitivistă, J. Piaget insistă asupra caracterului progresiv al socializării gândirii, sub efectul cooperării" şi discuţiilor între copii, având drept rezultat dispariţia, pe la 7 – 8 ani, a formelor primitive prelogice, lingvistice şi sociale, ale egocentrismului*, în schimb, pentru alţi autori, cum ar fi

H. Wallon, L.S. Vîgotski sau J. Whiting, procesul de socializare primează şi orientează dezvoltarea gândirii.

E. Jalley şi *M. Richelle*

(D.F.)

Sociobiologie

Sociobiologia este o orientare relativ recentă a etologiei*, apărută în urma progreselor înregistrate începând cu 1950 în domeniile dinamicii şi geneticii populaţiei. Ea vizează să dea explicaţii biologice originii, structurii şi evoluţiei societăţii şi comportamentelor sociale, animale şi umane. Este o biologie evolutivă aplicată societăţii; se află la întretăierea ecologiei*, etologiei (v. Ecoetologie) şi geneticii. Ea a avut meritul de a atrage atenţia asupra societăţii sau grupului social ca entitate în care au loc activităţile care conduc la succesul sau eşecul individului, printre altele la reproducere: însă ea nu se interesează de factorii imediaţi ai cauzalităţii comportamentelor sociale şi se concentrează asupra efectelor pe termen lung al acestora, şi prin aceasta asupra condiţiilor selecţiei lor. A putut astfel să ofere o explicaţie logică a comportamentelor în contradicţie aparentă cu teoria neodarwinistă a selecţiei, care vrea ca individul cel mai puternic să supravieţuiască şi să se reproducă; or. din ce în ce mai multe observaţii prezintă comportamente altruiste* în care individul îşi asumă riscuri sau se investeşte în beneficiul unor terţi; potrivit sociobiologiei. partenerii ar fi uniţi prin legături de rudenie şi altruismul s-ar afla în serviciul propagării genelor comune (selecţie consangvină). Sociobiologia a fost obiectul unor controverse vii datorate, în parte, elementelor ideologice apriorice ale promotorilor săi, cum ar fi E.O. Wilson. ca şi ale detractorilor săi, cei dintâi privilegiind determinanţii genetici, cei din urmă negându-i sau minimalizându-i”.

J.-C. Ru*et* (D.F.)

Sociocentrism

Al treilea termen dintr-un fel de „lege a celor trei stări” propusă de J. Vial (v. Pedocentrism) pentru a caracteriza evoluţia educaţiei şcolare în secolul trecut în timp ce şcoala tradiţională era centrată pe cel care predă şi pe transmiterea de cunoştinţe, Educaţia nouă* ar fi

recentrată pe copil şi pe psihopedagogia* achiziţiilor sale. În a treia etapă, insuficienţele acestei centrări ar fi apărut odată cu conştientizarea polemică a mizelor sociale ale educaţiei. A înţelege copilul ar fi o abordare „psihologistă”, dacă prin aceasta pretindem să surprindem realitatea elevului. Şcoala ar fi în primul rând locul de producere a subiecţilor sociali, asigurând astfel reglarea* prin ea însăşi a societăţii moderne. În timpul perioadei de critică intensă a sistemului şcolar*, care a urmat mişcării din 1968, această constatare sociologică s-a transformat adeseori într-o denunţare politică a şcolii burgheze. Ea manifestă paradoxul şcolii progresiste menite să reproducă stratificarea socială şi inegalităţile sale în momentul în care este considerată creuzetul democratizării şi egalităţii şanselor.

D. Hameline (D. F.)

Sociocogniţie → Cogniţie socială

Sociodramă

J. Moreno deosebeşte psihodrama*, care tratează prin improvizaţia dramatică conflictele* interpersonale ivite în viaţa particulară, şi sociodramă, care tratează prin acelaşi demers conflictele dintre grupuri şi subgrupuri, ivite în viaţa socială şi profesională. El defineşte sociodramă ca o metodă de cercetare activă* asupra ideologiilor colective. De fapt, intervenţia psihodramatică pentru rezolvarea dificultăţilor de funcţionare a unei instituţii educative sau de îngrijire combină cele două aspecte ale psihodramei şi sociodramei.

D. Anzieu (D. F.)

Socioecologie

Disciplină pentru care structurile şi organizările sociale depind de factorii ecologici, dincolo de caracteristicile specifice speciei. Mărimea grupurilor sociale, organizarea lor în structuri laxe sau ierarhizate, strategiile lor colective, alimentare, reproducătoare şi antiprădătoare ar varia în funcţie de distribuţia surselor

trofice, densitatea şi distribuţia stratului vegetal, entropizarea mediului etc.

R. Campan (D. F.)

Sociogeneză

Prin analogie cu psihogeneza*, termenul desemnează o abordare a mecanismelor dezvoltării" centrată pe analiza rolului jucat de factorii sociali. Este folosit, de asemenea, pentru a califica modurile de explicare* a comportamentelor individuale sau colective, normale sau patologice, care evidenţiază efectul parametrilor sociali.

J.-P. Bronckart (D. F.)

Sociogramă

Reprezentare grafică a alegerilor făcute în chestionarul sociometrie* de către membrii unui grup sau ai unei colectivităţi în funcţie de un criteriu dat (cu care alţi membri ar dori fiecare să lucreze, să-şi petreacă timpul liber, să locuiască?). Stelele şi *leader-ii* sunt reprezentaţi în centru, ceilalţi membri fiind dispuşi de jur-împrejur, făcând să apară configuraţii particulare: pereche, triadă, lanţ, izolat, respins. Bărbaţii sunt reprezentaţi printr-un triunghi, femeile printr-un cerc. Raporturile dintre indivizi (alegere, respingere, reciprocitate) sunt desenate sub formă de săgeţi între triunghiuri şi cercuri.

D. Anzieu (D. F.)

Sociometrie

Metodă inventată de J. Moreno, de măsurare a relaţiilor de afinitate (atracţie, respingere, indiferenţă) între membrii unui grup* sau ai unei colectivităţi. Ea permite evaluarea climatului şi moralului acelui grup sau acelei colectivităţi. Cele două tehnici principale utilizate sunt observarea comportamentelor şi chestionarul sociometrie. Acesta din urmă cere fiecărui membru să desemneze dintre ceilalţi, în scris, în mod confidenţial, pe cei cu care ar dori şi cu care nu ar dori să fie angajat într-o activitate specifică: muncă, loisir, sarcină dificilă sau periculoasă. Analiza pune în evidenţă conflictele* între

poziţia pe care un individ crede că o are într-un grup şi poziţia pe care ceilalţi i-o atribuie, statutul înalt, mediu sau slab al fiecărui membru, existenţa unor eventuale subgrupuri. Rezultatele apar pe un grafic (sociogramă*), ceea ce permite semnalarea aspectelor importante ale dinamicii grupului. Chestionarul sociometrie poate constitui începutul unei intervenţii psihologice în grup sau în colectivitate.

D. Anzieu «D. F.)

Sociopatie

Folosit pentru definirea unei patologii de origine socială şi culturală, conceptul este utilizat din perspective diferite. Printre acestea:

1. O semnificaţie psihosocială, caracterizând efectele patogene ale unui mediu sau mediu înconjurător* destructurat care perturbă dezvoltarea* şi adaptarea* indivizilor şi atrage după sine vulnerabilitatea* lor socială;

2. un tip specific de interacţiuni caracterizate prin efectele de atribuire* discriminatorie sau / şi de proiecţii stigmatizante asupra populaţiilor sau indivizilor diferenţiaţi negativ din punct de vedere social sau cultural;

3. O patologie a relaţiei şi a legăturii sociale alimentată de escaladarea unei alienări bilaterale între deviant* şi respingerea lui de către celălalt şi care se poate exprima polimorf atât prin tulburări psihotice, cât şi prin asocialitate;

4. O realitate nosografică având o formă distinctă opusă psihopatiei şi care este caracterizată prin refuzul constrângerilor sociale, respingerea regulilor, normelor* şi valorilor* dominante, ca şi prin imposibilitatea de a stabili un acord cu celălalt. Conceptul de sociopatie folosit de H. Cleckley (1941) pentru a caracteriza tulburările de învăţare* este aplicat de *American Psychiatric Association* indivizilor antisociali cronici care au mereu probleme şi nu profită niciodată de experienţă sau de sancţiuni şi care nu păstrează nicio legătură constantă cu celălalt;

5. O realitate epidemiologică identificând un ansamblu de comportamente susceptibile de a reduce creativitatea şi dinamica indivizilor, de a atrage după sine modificări ale conştiinţei şi de a perturba grav relaţia cu celălalt. Aceste diverse lecturi arată caracterul de organizare intermediară şi psihodinamică a conceptului. Predispoziţiile* individuale nu sunt considerate suficiente pentru a produce sociopatii; trebuie ca şi mediul înconjurător să fie slăbit şi să antreneze o patologie a relaţiei. Clinica manifestărilor sociopatice deosebeşte organizări diferite de tip „narcisic / parazit", care caută gratificări prin exploatarea celuilalt, fără violenţă, şi de tip „instrumental/narcisic", orientat mai mult către revendicare şi distrugere...

J. Selosse (*D.* F.)

CLECKLEY H. (1941J, *The Mask of Sanity*, Mosbey, St. Louis.

Sociotehnic (Sistem)

Teorie a contingenţei în care caracteristicile sociale şi tehnice ale organizaţiilor sunt strâns legate între ele sub forma unui sistem. Termenul şi noţiunea îşi au originea în cercetările conduse de E.L. Trist şi

K. W. Bamforth pentru analizarea consecinţelor sociale ale schimbărilor tehnologice ale proceselor de exploatare în minele de cărbune din Anglia. Cercetările au arătat că orice schimbare tehnologică aduce după sine schimbări sociale şi deci trebuie însoţită de un efort sistematic de integrare a noilor procese sociale adaptate, deopotrivă, noilor tehnologii şi nevoilor personalului în cauză.

C. Lévy-*Leboyer*

(D.F.)

Socius

Termen creat de P. Janet şi reinterpretat de

H. Wallon. Individul este social ca urmare a unei necesităţi genetice. Inaptitudinea nou-născutului este atât

de pronunţată, încât socialul este la om consubstanţial organismului. Iată de ce, terminând analiza proceselor care construiesc eul (emoţia*, motricitatea* şi imitaţia*), H. Wallon dezvoltă o teorie a 5 oa «5-ului cu care individul instaurează un parteneriat, o autosubstituţie, o dedublare, o dualitate, prin emoţii, simbioză* afectivă, expresii şi alternanţă de gânduri într-un raport intim cu celălalt pe care fiecare îl poartă în sine. Existenţa latentă a soci/n-ului în eu se poate manifesta prin diverse peripeţii ale stării de conştiinţă*, normală sau patologică.

J. Selosse (D. F.)

Sodomie → Homosexualitate

Solicitare latentă → Conţinut latent

Somatic (Sistem nervos) → Sistem nervos

Somatizare

Disconfort somatic, considerat de clinician ca un simptom inexplicabil printr-o tulburare sau leziune fizică şi care nu este un efect secundar consumului de medicamente, alcool sau droguri. Poate fi vorba de simptome pseudoneurologice (slăbiciune musculară sau paralizie, afonie, diplopie etc), simptome gastrointestinale (dureri abdominale, greţuri, vărsături), simptome ginecologice (menstruaţii dureroase, vărsături în timpul sarcinii), simptome psihosexuale (lipsa plăcerii, dureri în timpul actelor sexuale), dureri mai mult sau mai puţin întinse (dureri dorsale, dureri urinare), simptome cardiovasculare (respiraţii scurte, dureri toracice). Făcând parte din ansamblul tulburărilor desemnate sub numele de tulburări somatoforme*, somatizarea trebuie diferenţiată de tulburările de conversie*, de durerile patogene izolate, de ipohondrie*, de tulburările factice cu simptome fizice în care subiectul îşi controlează voluntar simptomele. Somatizările trebuie, de asemenea, diferenţiate de simptomele somatice vagi, multiple şi derutante, care pot fi întâlnite de exemplu în schizofrenia* cu idei delirante somatice multiple, în anxietatea generalizată, în tulburările

panice, sau în depresiile veritabile. Somatizările intră în general în cadrul tulburărilor funcţionale care acoperă un ansamblu foarte vast de disconforturi cu predominanţă fizică, disconforturi a căror organicitate nu poate fi stabilită şi care se înscriu într-un context general de insatisfacţie, de dificultăţi existenţiale sau de stres* pronunţat ori prelungit.

A. Braconnier (D. F.)

Somatoformă (Tulburare)

De la apariţia clasificării *DSMIII* (*Manual diagnostic şi statistic al tulburărilor mentale*) poate fi reunit în acelaşi cadru nosografic ansamblul tulburărilor exprimate prin simptome fizice care evocă o maladie somatică, fără să poată fi găsită vreo anomalie organică sau evocat vreun mecanism fiziopatologic, şi pentru care există o prezumţie puternică a unei origini psihologice.

Sunt astfel grupate dismorfofobia (preocupare obsesivă în legătură cu o pretinsă dizgraţie corporală), conversia*, ipohondria*, somatizarea (tulburări funcţionale diverse), tulburarea somatoformă dureroasă (sau psihalgie) şi unele stări prea puţin diferenţiate pentru a putea fi incluse într-una din tulburările precedente.

Gruparea este eterogenă şi tulburările care o compun ţin de mecanisme de natură foarte diferită. Doar dorinţa de a refuza orice criteriu care să nu fie pur descriptiv şi obiectiv o justifică, „, *D. Widlocher*

(D. F.)

Somatognozie

Desemnează cunoaşterea corpului*, a elementelor sale, atât în cazul corpului propriu, cât şi în cel al unui corp străin, eventual reprezentat, şi / sau conştiinţa corpului propriu. Cunoaşterea ar putea fi doar cea a unui lexic constituind o categorie specifică, dar conştiinţa este în mod necesar dependentă de procesele atenţionale şi perceptive. Corpul este un „obiect” specific care depinde de activităţile sale motorii şi de poziţiile sale în spaţiu, de

unde rezultă recurgerea la concepte de schemă corporală* şi de imagine a corpului nostru.

J.-L. Signoret (D. F.)

Somestezic → Sensibilitate cutanată

Somn

Stare comportamentală* descrisă la vertebratele homeoterme, definită prin reducerea activităţii*, prin posturi caracteristice, închiderea ochilor, hipotonicitatea muşchilor, scăderea reactivităţii la stimulii externi. În timpul somnului, funcţiile mentale cunosc o reorganizare până la pierderea progresivă a conştiinţei lumii înconjurătoare, până la vis. Somnul survine în timpul perioadelor ciclului nictemeral care nu pune în acţiune capacităţile de adaptare* şi în timpul cărora organismul regăseşte nişa ecologică şi grupul social. Cantitatea de energie economisită este modestă. S-a sugerat că proporţia relativ ridicată a somnului cu vise în ultimele luni de viaţă intrauterină şi în primele luni de viaţă este legată de necesitatea de a face să funcţioneze un creier rupt de lumea exterioară (la nivel senzorial sau motor) şi de a-i accelera maturizarea. În laborator sunt studiaţi următorii parametri: comportament şi mişcări, indici poligrafici, senzaţii şi percepţii, conţinuturi ale gândirii (după trezirea spontană sau silită). Au fost descrise două faze importante care se succedă de mai multe ori în timpul somnului şi aceasta începând cu adormirea: somnul cu unde electroencefalografice* lente şi fără mişcări ale ochilor şi somnul cu unde rapide şi cu mişcări ale ochilor. În timpul somnului lent, persistă o anumită tonicitate musculară; trebuie notată, de asemenea, o iregularitate respiratorie, o scădere a presiunii arteriale şi a ritmului cardiac, o eliberare pulsatilă a hormonilor* sexuali şi de creştere. În somnul rapid, tonicitatea dispare şi apar senzaţii fără legătură cu lumea exterioară, un mod de gândire ilogic şi bizar, o activitate neregulată a ritmurilor cardiac şi respirator şi a presiunii arteriale, o erecţie

peniană şi clitoridiană; sunt de notat, în fine, tresăriri ale extremităţilor corpului şi ale feţei. Trezirea în această fază (numită şi somn paradoxal*) permite descrierea precisă a visului rezultat din activarea neuronală generalizată. Structurile nervoase răspunzătoare de somn sunt situate în regiunile bulbo-pontice, în formaţiunea reticulată* şi în hipotalamus*, dar zone întinse ale creierului sunt implicate în diferitele manifestări ale celor două mari episoade ale somnului.

M. Le Moal

(D-F.)

Somnambulism

Tulburare a somnului mai frecventă la băieţi decât la fete. Somnambulul se trezeşte cel mai adesea în prima parte a nopţii şi desfăşoară activităţi automate, cu ochii deschişi şi cu privirea fixă. Se întoarce în pat după un timp variabil şi, a doua zi, nu-şi aminteşte de plimbarea nocturnă. Cercetările făcute nu au putut pune în evidenţă tulburări psihopatologice importante, în afara unei tendinţe depresive sau anxioase. Unii autori asociază somnambulismul unor factori organici, iar alţii îl consideră echivalentul crizelor epileptice sau al crizelor de isterie.

A. Braconnier (D.F.)

Somn magnetic → Autohipnoză

Somn paradoxal Vis Son

Unitate arbitrară pe scala* soniei. Este reprezentată de sonia, pentru un subiect mediu, a unui sunet de 1.000 Hz la 40 dB peste nivelul de referinţă de 2. IO-4 barii.

R. Genicot (D.F.)

Sondaj

Termen din demografie care desemnează o metodă de observaţie a populaţiei şi constă în culegerea de date despre un eşantion* reprezentativ, având drept obiectiv fie cunoaşterea parametrilor unei populaţii date, fie verificarea unei ipoteze statistice pe o populaţie. Este singura tehnică ce permite culegerea de informaţii

cuantificate despre un segment însemnat al populaţiei. Pentru a efectua un sondaj, trebuie cunoscută suficient de bine populaţia totală. Sunt folosite două tipuri de eşantionare pentru sondaje: eşantionare probabilistă şi eşantionare prin procente. Sondajul de opinie este o anchetă* asupra unui eşantion reprezentativ al populaţiei destinată determinării opiniei populaţiei faţă de un subiect dat. – *m*

G. Moser

(D. F.)

Sondaj de opinie → Sondaj Sonie → Son

Sonograf

Aparat utilizat în analiza sunetelor vocale ale omului sau animalului, de pildă cântul* păsărilor. El permite descompunerea frecvenţială (fundamentală şi armonică) legată de amplitudinea sunetelor şi oferă o reprezentare grafică (sonogramă*) a structurilor acustice în funcţie de timp. Variantele vechi ale sonografului sunt sub forma unui tambur în rotaţie pe care se înscriu oscilaţiile unui stilet acţionat de presiunile acustice succesive. Analizorii frecvenţiali actuali afişează rezultatele pe ecranul de vizualizare sau pe imprimantă după prelucrarea informatică”.

R. Genicot (D. F.)

Sonogramă

Reprezentare grafică a structurii fizice a sunetelor vocale. Sonogramă este obţinută cu ajutorul sonografului. Semnalul acustic este analizat în frecvenţe* grupate în formanţi. Formanţii apar pe sonograf sub forma unor plaje mai mult sau mai puţin întunecate în funcţie de intensitate şi decupate în benzi orizontale suprapuse mai mult sau mai puţin lungi, corespunzătoare fundamentalelor şi armonicelor doi şi trei (descompunere a lui Fourier). Cezurile acestor formanţi pe axa derulării marchează pauzele şi tranziţiile fonetice în funcţie de timp”.

K. Genicot (D. F.)

Sonometrie

Ansamblu de tehnici care îşi propun să capteze, să înregistreze şi să analizeze sunetele simple şi complexe, cum ar fi vocea, zgomotele, în funcţie de parametrii intensităţii sonore, presiunii acustice, frecventei, analizei armonice etc. Electroacustica a dus la progrese importante în analizele sonometrice actuale, mai ales în studiul eficacităţii pereţilor absorbanţi în cazul insonorizării sălilor, de exemplu.

R. Genicot (D. F.)

Sonometru

Instrument de măsurare a intensităţii sunetelor (sunete pure sau sunete complexe, zgomote), compus dintr-un microfon direcţional sau din ambianţă, un amplificator, un voltmetru gradat în decibeli şi eventual un filtru* trece-bandă, în general de octavă sau de fracţiune de octavă. Variantele mai evoluate conţin reglaje de sensibilitate, niveluri maxime şi minime, afişaje digitale ale sunetelor impulsionale, înregistrate pe fracţiune de secundă, până la intensităţi sonore medii, pe durate mai mult sau mai puţin lungi.

R. Genicot

(D. F.)

Sonor (Flux) → Flux Spaimă

Spre deosebire de frică şi angoasă* care însoţesc aşteptarea unui pericol cunoscut sau necunoscut, spaima este, în limbajul psihanalizei, starea afectivă resimţită de subiectul aruncat nepregătit în situaţia de neajutorare. Spaima privează, de obicei, subiectul de orice posibilitate de reacţie: ea pune eu/ego-ul* în afara stării de exercitare a funcţiilor sale de legare* a cantităţilor de excitaţie. Din această cauză ea se află întotdeauna la originea nevrozei traumatice* pe care S. Freud o numea adeseori nevroză de spaimă. În ultimele sale lucrări, S. Freud a opus semnalului angoasei, descris sub numele de angoasă automată, o stare afectivă care are toate caracteristicile

spaimei: survenire brutală, scufundare şi punere în afara activităţii a tuturor funcţiilor eu/ego-ului, repetare a stării de neajutorare…”

J *J.-M. Petot*

(D. S.)

Spân of *control*→ Capacitate de control

Spaţial

Relativ la spaţiu*, la percepţia*, organizarea, stăpânirea sa motorie sau la reprezentarea* sa. Acest termen poate fi întâlnit în diverse contexte: la nivelul cel mai fin de discriminare* vizuală sau tactilă între două puncte (prag* spaţial), ca şi la nivelul macroscopic al orientării” spaţiale în teritoriu*; el califică un factor* care saturează bateriile de teste* mentale, deja identificat de J.L. Thurstone, ca o memorie* a relaţiilor topologice sau o memorie care apelează la aranjamente într-un spaţiu imaginar pentru a asigura reţinerea* datelor celor mai abstracte. Paralel cu cuvântul spaţiu, termenul spaţial se aplică fie la universul tridimensional în care evoluează organismele şi la percepţia şi la reprezentarea perceptiv-motorie pe care o au despre el, fie la domeniul recent al adaptării la spaţiul astronautic, fie în sfârşit, într-un sens metaforic sau formal, la organizarea elementelor într-un „spaţiu” mental. Expresia reprezentări spaţiale poate să îmbrace astfel două sensuri foarte diferite: unul trimite la reprezentările mentale sau la memoria proprietăţilor spaţiului perceptiv-motor (hartă cognitivă*); celălalt la o descriere în termeni geometrici, într-un spaţiu cu *n* dimensiuni, a câmpurilor semantice şi conceptuale.

Frecvenţă* spaţială: număr de cicluri pe grade de unghi vizual* care definesc *mpattern** vizual în grilă cu alternanţe abrupte sau degradate între negru şi alb, folosite în mirele* care permit o măsurare a acuităţii vizuale* şi a sensibilităţii la contraste.

M. Richelle (S. D.)

Spaţiu

Spaţiul, aşa cum se construieşte pentru un organism viu, nu se reduce la o descriere a spaţiului fizic în care se desfăşoară acţiunile* sale, chiar dacă unele reguli de corespondenţă (*mapping*) pot să fie degajate fără îndoială între una şi alta. Spaţiul psihologic este mai întâi o construcţie perceptivă, tributară unor caracteristici ale modalităţilor* senzoriale şi ale organelor receptoare* cele mai implicate: în primul rând. la om, vederea*, dar şi audiţia*, simţul tactil*, mirosul* (se va vorbi despre spaţiile vizual, auditiv, tactil, olfactiv, dacă vrem să le considerăm mai degrabă pentru ele însele decât în integrarea rolurilor respective) şi legile generale ale percepţiei. El nu este mai puţin tributar acţiunilor motorii ale subiectului, mişcărilor* sale faţă de obiectele apropiate, deplasărilor* sale într-un teritoriu* mai mult sau mai puţin întins, presupunând procese de orientare* a căror complexitate apare în migraţiile* îndepărtate la unele specii de animale. Studiul spaţiului psihologic, fie că este vorba de o specie sau de o populaţie anumită în cadrul unei specii (grup etnic în specia umană), înglobează deci atât analiza mijloacelor de informare spaţială, cât şi formele de amenajare a teritoriului*, pe scurt esenţialul raporturilor organismului cu nişa sa ecologică* şi reprezentările* cognitive care rezultă de aici sau sunt presupuse.

Într-un sens metaforic, psihologia contemporană foloseşte frecvent cuvântul spaţiu în legătură cu organizarea reprezentărilor cognitive. Astfel, expresia spaţiu-problemă* (*problem space*) trimite la un fel de zonă mentală* care ar comporta o reprezentare a obiectelor implicate, a scopului căutat, a acţiunilor ce urmează a fi puse în aplicare, a constrângerilor specifice unei probleme sau clase de probleme. Psihologie a spaţiului sau spaţială: de la succesul zborurilor astronautice, ramură a psihologiei aplicate având ca scop descrierea, analizarea şi prevenirea problemelor specifice de adaptare a organismului uman în spaţiu. Printre aceste probleme se

vor găsi efectele lipsei gravitaţiei, ale izolării*, ale exilului prelungit, ale perturbării ritmurilor* biologice,".

M. Richelle (D. S.)

Spaţiu de viaţă → Câmp (Teorie a) Spaţiu mental

Formă a spaţiului care rezultă dintr-un dublu proces de sublimare* şi de proiecţie* a diverselor straturi, corporal, gestual* şi perceptual, ale spaţiului concret. Spaţiul mental reprezintă în acelaşi timp produsul şi mediul* de exercitare a funcţiei simbolice* pe cele două versante ale sale: limbajul* şi gândirea. Referindu-se la lucrările lui H. Head asupra afazier şi anticipând ideile lui A. Leroi-Gourhan, H. Wallon consideră că tulburările acestei forme deosebite de gest* care este limbajul nu privesc numai lanţul temporal, ci au legătură şi cu funcţia gestuală în ansamblul său, ca aptitudine de a dispune de ordinea spaţială. De asemenea în această intuire a spaţiului, calificată şi ca spaţiu virtual sau ca ordine a posibilului, se încheie integrarea imaginii corporale, prin reducerea spaţiilor locale (de la 3 ani) mai întâi în conflict cu experienţa speculară. Acest concept al unui hiperspaţiu, care este şi cel a ficţiunii şi visului, trebuie apropiat de concepţia lacaniană a simbolicului*, ca şi de spaţiul potenţial al lui D. Winnicott".

K *E. Jalley*

(D. S.)

Spaţiu personal

Introdusă de E.T. Hali, noţiunea de spaţiu personal este utilizată pentru descrierea distanţelor* menţinute între indivizi în diferite situaţii ca mijloc de protecţie fizică. Se deosebesc distanţa intimă, distanţa personală (sferă de protecţie individuală), distanţa socială (menţinută ca urmare a interacţiunilor dintre indivizi) şi distanţele publice (în absenţa interacţiunii). Subiecţii nu-şi protejează numai spaţiul personal, dar îl respectă şi pe cel al altora, aşteptând de la ei să procedeze la fel. Reglarea spaţiilor interpersonale se operează în esenţă cu ajutorul

contactelor oculare. Ea este dependentă de caracteristicile sociale, de situaţia de mediu înconjurător şi de normele cultural determinate.

G. Moser

(D. S)

Spaţiu-problemă

Este o noţiune introdusă de A. Newell şi

H. Simon în 1972 pentru formalizarea reprezentării" unei probleme de către un subiect.

Cu ocazia rezolvării de probleme* prin transformare de stări, spaţiul-problemă devine graful* rezolvării alcătuit de subiect. Acesta poate avea o reprezentare a operaţiilor de efectuat pentru a trece de la o stare la alta care nu corespunde enunţului problemei: spaţiul-problemă la un moment dat poate fi deci foarte diferit de graful rezolvării definit de enunţ. De exemplu, subiectul poate să nu ia în consideraţie una din regulile enunţului, să nu ţină seama de o constrângere…

(D. S.)

Spe8 iauzí? r>íto-ñ>i/í, árecularizare

Speiuarranzasaonaii) → Stadiul oglinzii

După S. Leibovici, sistemul de comunicaţii intrafamiliale (conştiente şi inconştiente, psihologice şi fiziologice) care asigură dezvoltarea copilului; în geneza relaţiei obiectale, obiectul, la rândul său, structurează subiectul".

R. Doron (S. D.)

Spirit

Termen încărcat cu sensuri multiple în cursul avatarurilor sale în diversele sisteme filosofice, spiritul desemnează, într-un sens apropiat de rădăcinile sale etimologice, când principiul (suflu) de viaţă, când sufletul individual, când realitatea gânditoare superioară, sursă a creaţiei şi pe care o domină, când instanţa psihologică ce produce gândirea* sau dirijează acţiunea, când subiectul* reprezentării" ori al conştiinţei*, într-o tradiţie dualistă*

ilustrată de distincţia făcută de W. Dilthey între ştiinţele spiritului (în germană *Geisteswissenschafteri*) şi ştiinţele naturii (*Naturwissenschaften*), spiritul este o entitate căreia nu i se pot aplica modalităţile de investigare specifice ştiinţelor naturale, ale căror demersuri experimentale au drept scop explicarea, ci o abordare de ordin mai intuitiv şi interpretativ, de tip hermeneutic.

vizând înţelegerea. Dacă unele orientări ale psihologiei clinice* şi ale celei a personalităţii au adoptat ideile lui Dilthev şi au reţinut conceptul de spirit (sau de psihism*, sau de aparat* psihic) elaborând de altfel metode de interpretare şi intervenţie mai preocupate să dea un sens conduitelor subiectului singular decât să le explice, curentele strict ştiinţifice şi experimentale ale psihologiei au preferat să se înscrie fără echivoc în rândul ştiinţelor naturii eliminând termenul de spirit din vocabularul şi din construcţiile lor teoretice. Conotaţiile mentaliste* ale termenului l-au făcut impropriu de a figura în lexicul şcolilor behavioriste. Puţin folosit în franceză, el era îndepărtat din *Vocabulaire de la psychologie* al lui H. Pieron (1951). Totuşi a reapărut, ca o traducere a cuvântului englezesc *mind*, şi paralel cu cuvântul cogniţie*, în siajul psihologiei cognitive* şi cognitivismului*, al cărui progres este fără îndoială şi el legat de reînnoirea filosofiei spiritului (*mindphilosopliy*) *mxiz*. – diţia anglo-saxonă. În acest caz, spiritul desemnează ansamblul proceselor mentale, mai ales al celor care ţin de inteligenţă*, a căror inferare este permisă de analizele experimentale ingenioase asistate de modelărr mai mult sau mai puţin îndrăzneţe. Se pare că în acest context termenul nu îmbracă, cel puţin nu neapărat, vechile sale conotaţii dualiste sau spiritualiste.

Pe de altă parte, termenul a ajuns la modă. tot prin transferul englezescului *mind*, şi prin recucerirea interesului acordat vechii dezbateri asupra spiritului şi materiei, spiritului şi corpului său, după o formulă mai

actuală, spiritului şi creierului*, în cadrul neuroştiinţelor* contemporane. Deşi se observă impunându-se adesea în acest domeniu ipoteza apariţiei unui nou tip de organizare, care se construieşte în cursul interacţiunii instrumentului cerebral cu lumea fizică şi culturală (emergenţismul interacţionist al lui K. Popper, constructivismul* lui J.-P. Changeux, apropiat de cel al lui Piaget), se regăseşte în dezbatere majoritatea poziţiilor tradiţionale, a monismului materialist* cu idealismul.

trecând prin dualismele cu dominantă paralelistă, interacţionistă sau spiritualistă. Tipică pentru reapariţia dualismului este concepţia lui J.C. Eccles care. În termenii unei analize a contribuţiilor celor mai noi ale neurobiologiei*, afirmă totuşi ca entitate existentă prin ea însăşi „spiritul conştient... care recurge la lectura activităţilor polimorfe ale maşinăriei nervoase a cortexului cerebral în funcţie de interesele şi atenţia sa. şi care integrează această selecţie pentru a da experienţei conştiente unitatea sa în timp” (1981. p. 266).

Astăzi, expresia teorie a spiritului desemnează un curent consacrat dezvoltării ontogenetice a concepţiilor despre spirit, întrebările actuale referitoare la statutul spiritului sunt strâns legate de elucidarea problemei conştiinţei şi intenţionalităţii.

R. Doron. P. Mengal, M. Richelle

(*D.* S.)

ECCLES J.C. (1979), *The human Mystery, Gilford Lectures*, 1978. Springer Verlag. Berlin. Traducere (1981): *Le my stare humain* (trad.

A. M. Graulich şi M. Richelle). Mardage, Bruxelles.

— PIERON H. (1951). *Vocabulaire de la psychologie*, PUF. Paris.

Trăsătură de spirit: Subliniind strânsa solidaritate a diverselor manifestări psihice.

S. Freud a studiat *Cuvântul de spirit şi raporturile sale cu inconştientul* în 1905. În măsura în care elaborarea

psihică a spiritului se aseamănă cu elaborarea visului*, sensul latent pe care îl comportă visul este manifestat prin râs, şi se recunosc patru varietăţi de jocuri de cuvinte de spirit: spiritul poate fi obscen, agresiv, cinic sau

SCeptil" *R. Doron*

(D.S.)

Spiritualism → Materialism

Split-half

Atunci când trebuie să se administreze o singură formă a unui test* o singură dată. se poate totuşi estima un tip deosebit de fidelitate*, adică omogenitatea celor două jumătăţi ale acestui test. Testul este împărţit în două părţi cât se poate de echivalente (număr de itemi, nivel de dificultate, caracteristici psihologice implicate). Se obţin atunci, pe baza unei bipartiţii a testului (prima şi a doua jumătate, itemi pari şi impari), două serii de jumătăţi de scor pentru o grupă dată, între care se calculează o corelaţie. Aceasta permite estimarea proporţiei de variantă* adevărată a scorurilor (parte din variantă neimputabilă erorilor de eşantionare a conţinutului).

M. Bruchon-Schweitzer

(S. D.)

Spontaneitate

După J. Moreno, este cel mai bun răspuns al unui individ sau al unui grup la o situaţie nouă şi dificilă, căci ea măreşte creativitatea şi micşorează angoasa. Spontaneitatea aduce soluţii originale acolo unde adaptarea rigidă se mulţumeşte să se conformeze „tradiţiilor culturale". Tot după Moreno, primul act spontan este naşterea. Spontaneitatea este apoi locul de naştere al lui „Eu", şi pe deasupra matricea oricărei întâlniri autentice cu celălalt. Ea este activată de psihodramă. J. Moreno şi continuatorii săi au propus probe (nestandardizate) care permit evaluarea spontaneităţii persoanelor.

D. Anzieu

(S. D.)

Sport

Activităţi codificate şi regii instituţional corespunzătoare practicării diferitelor forme de competiţie* motorie între doi sau mai mulţi protagonişti. Într-o accepţie mai largă, desemnează practicarea activităţilor fizice de loisir, cu caracter mai mult sau mai puţin spontan şi competitiv. Sporturile îşi au originea în jocurile tradiţionale şi în marile mituri fondatoare ale civilizaţiei occidentale, dar înflorirea lor actuală se leagă de faptul că vehiculează valori foarte moderne şi provin din modurile de viaţă contemporane.

Sportul de competiţie este mai presus de orice o ocazie de a evalua şi de a împinge limitele posibilităţilor umane în materie de performanţă motorie*, ca urmare a unui antrenament* sistematic şi uneori şi a folosirii de procedee artificiale, cum ar fi dopajul. Sportul de loisir constă mai mult dintr-o căutare de senzaţii agreabile născute din mişcare, dintr-o bunăstare corporală, din sănătate sau dintr-un bun echilibru de viaţă, precum şi dintr-o căutare a unor relaţii conviviale. Dacă numărul de practicanţi ai sportului creşte constant, acest fenomen de masă se dovedeşte a fi foarte diferenţiat, iar alegerea activităţilor urmează o logică a distincţiei sociale, marcată de habitusul de clasă.

În ultimii douăzeci de ani asistăm la o dezvoltare considerabilă a cercetărilor în psihologia sportului; acestea se referă la motivaţiile* practicării unui sport, la capacităţile motorii, cognitive sau afective pe care el le cere, la condiţiile învăţării sale etc.

M. Durând (S. D.)

Sprijin social → Suport social *Squiggle game*

Tehnică de joc creată de D. Winnicott în conducerea consultaţiilor terapeutice la copii. Se pune problema de a intra în contact cu copilul propunându-i un joc care nu comportă nicio regulă şi necesită numai două creioane şi

hârtie. D. Winnicott spune copilului: „Eu închid ochii şi las să-mi lunece creionul şi să facă un *squiggle* (mâzgălitură), tu faci altceva, apoi e rândul tău să joci, faci un *squiggle*, iar eu îl transform". Ceea ce se petrece în timpul jocului şi al convorbirir depinde de folosirea experienţei copilului şi materialului pe care-l aduce. Importanţa *squiggle* game-ului poate fi înţeleasă numai dacă se face referire la teoria obiectului tranziţional* a lui Winnicott. *Squiggle game* constituie o propunere de experimentare a capacităţilor unui copil în a lega o relaţie de ordin tranziţional, de vreme ce este vorba de crearea unui obiect de schimb care aparţine în acelaşi timp copilului şi clinicianului.

C. Chabert (S. D.)

Stabilizare selectivă Concept teoretic elaborat în contextul neurobiologiei dezvoltării" pentru a descrie, în principal, bazele biologice ale învăţării.

considerate ca o modificare temporară a sistemului (elemente structurale, neuroni. dendrite, axoni*) prin funcţie* (proprietăţi funcţionale provenind din organizarea structurală) şi aceasta în termeni de evenimente sinaptice, deci la nivelul reţelelor* elementare. Este admis faptul că actul de a învăţa presupune atât o variabilitate structurală în reţea, importantă în timpul creşterii, cât şi constituirea de sinapse* labile, de calitate în anumite circuite de neuroni, iar cu timpul şi pe măsura activităţii, stabilizarea sau dispariţia acestor neuroni şi sinapse.

M. Le Moal

(S. D.)

Stadiu

Utilizarea noţiunii de stadiu în psihologie nu are sens decât în cadrul concepţiilor dezvoltării care îşi au originea în embriologie sau în biologia evoluţiei speciilor şi în taxonomia respectivă. W. Preyer şi apoi J.M. Baldwin sunt, cu siguranţă, primii psihologi care au luat în considerare sistematic dezvoltarea mentală a copilului ca trecând printr-o serie de etape. S. Freud a conceput în acelaşi fel

sexualitatea umană. La aceşti autori, noţiunea de stadiu este legată de transformările calitative care pot fi constatate în comportamente sau în gândirea umană.

Studiul structural al genezei operaţiilor cognitive* a dus totuşi la o noţiune mai riguroasă. B. Inhelder, în 1953, apoi J. Piaget, în 1955, au propus următoarele criterii de clasificare stadială a conduitelor:

1. fiecare stadiu trebuie să corespundă existenţei unei competenţe* structurale (adică unei grupări posibile de acţiuni reale sau, în gândire, unei grupări care se supune unor legi de structură);

2. ordinea de succesiune a stadiilor detectate trebuie să fie constantă;

3. succesiunea de la un stadiu la următorul trebuie să arate o integrare a depăşitului în depăşitor.

Noţiunea cea mai strictă de stadiu, provenită din psihologia genetică a inteligenţei*, satisfăcătoare, în mod abstract, ridică totuşi probleme în privinţa folosirii sale efective, într-adevăr, contrar a ceea ce s-a putut crede în anii 1960. nu există competenţe pure, complet independente de câmpul lor de aplicaţie (şi aceasta chiar în cazul gândirii ipotetico-deductive). Ca urmare a acestei descoperiri, utilitatea şi realitatea acestei noţiuni a fost pusă la îndoială de mai mulţi autori. Alţii, dimpotrivă, au continuat efortul de definire al lui Inhelder şi Piaget propunând criterii încă şi mai abstracte şi cu o influenţă mai generală, căutând, de exemplu, să caracterizeze formal relaţia de la depăşit la depăşitor găsită în diferitele sarcini pe care subiectul trebuie să le rezolve şi în soluţiile lor…”

J.-J. Ducret (S. D.)

Stadiu al dezvoltării libidinale → Fază libidinală a dezvoltării

Stadiul oglinzii

Fază descrisă de A. Gesell în Statele Unite şi de H. Wallon în Franţa, în care copilul se recunoaşte în oglindă,

deşi până atunci el îşi lua imaginea specular drept un alt copil. J. Lacan, în 1936, a reluat această observaţie insistând asupra caracterelor de asumare triumfătoare, de mimicăjubilantă şi de complezenţă ludică, pe care el le interpretează ca manifestări de identificare* narcisică în acţiune. Această identificare este jubilantă căci ea aduce copilului dovada unităţii sale corporale şi sancţionează izbânda asupra angoaselor sale primitive de fragmentare. Ea este însă, în acelaşi timp, şi alienantă, eu / ego-ul* constituindu-se într-o tensiune agresivă ca fiind un altul. Recunoaşterea imaginii sale speculare ar stabili, tot după J. Lacan, relaţia duală*, dimensiunea imaginarului şi eul ideal. D. Winnicott a dat o extindere mai generală şi un rol mai pozitiv acestei experienţe: mama şi ambientul de îngrijire maternă primar trimit în oglindă (sau nu trimit) copilului o imagine a lui cu care el poate (sau nu poate) să se identifice.

D. Anzieu (S. D.)

Stadiul respiraţiei

Expresie inventată de J. Tristani în 1978 pentru a desemna un început de organizare a narcisismului secundar, anterior stadiului oral. Stadiul respiraţiei se referă la primele schimburi respiratorii ale sugarului în relaţia cu mama şi asigură sprijinirea pulsiunilor de viaţă* şi de moarte* respectiv pe inspiraţie şi pe expiraţie. *Rebirth*-ul (noua naştere) constă în exerciţii de hiperventilaţie care aduc subiectul la stări de regresie* psihică favorizând reviviscenţa traumatismelor precoce şi a unui material de obicei plasat în categoria ireprezentabilului. Psihoterapeutul se defineşte ca însoţitor al experienţei şi ca un ajutor în verbalizare şi în elaborarea psihică* a acesteia.

D. Anzieu

(S. D.)

Standard → Etalon

Stare de spirit

După J. Delay, ansamblul dispoziţiilor afective şi instinctive, care determină tonalitatea fundamentală a activităţii psihice, oscilând între cei doi poli – al euforiei expansive şi al depresiei dureroase; noţiunea este uşor de înţeles, dar greu de definit. Caracterul holistic al stării de spirit nu poate fi exprimat decât în mod global: „a fi bine dispus, a fi rău dispus…” în psihologie, emoţiile* sunt descrise în mod clasic după trei componente: subiectivă, comportamentală, fiziologică. Aceasta din urmă poate fi studiată şi măsurată în mod univoc, ceea ce nu se aplică deloc la primele două. Clinicianul este efectiv confruntat în permanenţă cu tendinţele atribuţionale ale subiectului şi ale lui însuşi („eu sunt trist pentru că mă plictisesc” sau „el este trist deoarece este îngheţat de frig”). În psihopatologie, această globalizare a stării de spirit conduce la considerarea ei exclusiv ca un indice timic. Totuşi, este posibil de arătat că, dincolo de această descriere uniaxială a stării de spirit, se plasează tablouri semiologice* foarte diferite şi că noţiunea cuprinde câteva dimensiuni: tulburări de dinamică afectivă (diminuare afectivă*, hiperemotivitate) şi *patternuri* calitative (tristeţe dureroasă, iritabilitate). Aprofundarea cunoştinţelor trece prin desprinderea componentelor orizontale (potrivit emoţiilor identificate) şi verticale (potrivit nivelurilor expresive), rezultând ipoteza că numeroase simptome corespund unor structuri în mozaic provenite dintr-o reorganizare patologică între nivelurile expresive.

R. Jouvent (G. N.)

Stare hipnoidă → Hipnoză Stare-limită în practica psihiatrică şi psihanalitică actuală, referinţa la grupul stărilor-limită este din ce în ce mai frecventă. Totuşi utilizarea acestui termen conţine numeroase ambiguităţi semiologice, nosografice şi psihopatologice. Dintr-un punct de vedere general, el este folosit pentru desemnarea afecţiunilor psihopatologice situate la limita dintre nevroză* şi psihoză. În această calitate, el poate fi

considerat în esenţă o tulburare a personalităţii ale cărei principale manifestări se situează pe plan comportamental (impulsivitate, acces intens şi nepotrivit de mânie, de angoasă sau de depresie), pe planul simptomelor printr-un larg polimorfism, pe planul sentimentelor (sentiment de goliciune sau plictiseală cvasiconstant), pe planul relaţiilor interpersonale (atitudini excesive şi instabile de idealizare, devalorizare sau manipulare a altuia), pe planul mecanismelor de apărare* (frecvenţă a mecanismelor de clivaj*, de identificare proiectivă, de refuz*, de omnipotenţă şi de punere în acţiune a gândurilor sau afectelor). Ipotezele psihopatologice ale constituirii stărilor-limită sunt fie de predominanţă structurală: noţiunea de traumatism afectiv precoce, de „trunchi comun amenajat” (J. Bergeret, 1975) (adevărată pseudolatenţă a copilăriei care se organizează stabil şi durabil) şi noţiunea de relaţie de obiect de tip anaclitic* sunt în acest caz principalele repere; fie de predominanţă genetică în care intensitatea excesivă, constituţională sau dobândită a pulsiunii agresive şi perturbarea integrării unui concept de sine unificat sunt prevalente (O. Kernberg, 1979). Situându-se într-un *continuum* între nevroză şi psihoză sau izolându-se sub forma unei organizări clar reperabile, noţiunea de stare-limită se înscrie în câmpul descrierilor întotdeauna susceptibile de garanţie şi care au căpătat de-a lungul istoriei nume diverse: stări preschizofrenice, schizofrenie pseudonevrotică, schizoidie, schizotimie, sindrom *borderline*, prepsihoză, psihoză nedelirantă. Ne putem pune întrebări în legătură cu folosirea foarte extinsă astăzi a acestei referinţe şi cu corolarul său: divergenţele de definiţie şi de înţelegere psihopatologică.

A. Braconnier (S. D.)

BERGERET J. (1975), *La depression et les etatslimites*, Payot, Paris.

— KERNBERG O. (1979), *Bordeline Conditions and*

Pathological Narcissism, Jason Aoronson încorporation, New York. Traducere (1981): *Les troubles limites de la personnalité* (trad. D. Marcelii), Privat, Toulouse.

Stare mixtă

Descrierea stărilor mixte de către E. Kraepelin în 1904 i-a permis acestuia să ofere un argument clinic esenţial reunificării diferitelor forme de manie* şi de melancolie* în aceeaşi boală: nebunia maniaco-depresivă. De fapt, el descrie tablouri psihiatrice în care se includ simptomele seriei melancolice şi semnele de manie. După tipul de intricare, el diferenţiază şase tipuri de stări mixte: mania furioasă, excitaţia cu depresie, depresia cu fuga de idei, mania neproductivă, stupoarea maniacă, mania akinetică. În perioada aceea, E. Kraepelin a fost violent criticat, autorii subliniind că tablourile clinice luate ca exemple ar fi putut fi clasificate printre stările maniacale, stările melancolice, stările organice sau tablourile schizofrenice, în zilele noastre, dacă cea mai mare parte a autorilor recunosc existenţa stărilor mixte, definiţia rămâne totuşi adesea foarte imprecisă. După manualul american de clasificare a tulburărilor mentale, diagnosticul de tulburare mixtă nu poate fi pus decât dacă episodul actual cuprinde tabloul simptomatic complet al episoadelor depresive majore şi al celor maniacale, intricate sau alternând rapid la interval de câteva zile şi dacă simptomele depresive sunt predominante şi durează cel puţin o zi întreagă. Aceste stări pun adesea probleme de diagnostic (cu o patologie organică la subiectul vârstnic, schizofrenică la subiectul tânăr) şi de terapie…”.

F *M.-C. Hardy-Ba\le* (S. D.)

Stare modificată a conştiinţei → Conştiinţă

Statestezică

Care se referă la sensibilitatea posturală sau, mai strict vorbind, la informaţiile în principal de origine labirintică cu privire la statică (v. Kinestezie)”.

M. Richelle (S. D.)

Statistică

În limba franceză se numeşte statistică, în primul rând, un ansamblu de proceduri care fie duc la o descriere condensată a observaţiilor, fără referire explicită la un model de inferenţă* statistică (se vorbeşte atunci de statistică descriptivă), fie sunt concepute în mod expres pentru a aduce un răspuns la o intenţie inductivă sau generalizantă (se vorbeşte atunci de statistică inductivă sau de inferenţă statistică).

În rest, se numeşte statistică (termen tehnic luat din englezescul *statistic*) o funcţie a observaţiilor, adesea cu valori numerice. Exemple fundamentale: efective* şi frecvenţe.

O statistică este descriptivă dacă poate fi obţinută pe baza numai a distribuţiei de frecvenţe; exemplu: media. În inferenţa statistică, sunt luate în considerare statistici care servesc la estimarea parametrilor* (estimare*), şi statistici de test, care servesc la efectuarea unor teste de ipoteză.

P. Bonnet şi *H. Roiianet* (S. D.)

Statut social

J. Stoetzel defineşte statutul unui individ ca ansamblu al comportamentelor la care acesta se poate aştepta în mod legitim din partea celorlalţi, în opoziţie cu rolul* său*, sau ansamblu al comportamentelor la care ceilalţi se aşteaptă în mod legitim din partea sa. Această definiţie se deosebeşte de cea a lui R. Linton, care vedea în statutul social poziţia globală a individului în raport cu societatea luată ca un tot. Aceste definiţii pot fi puse de acord făcându-se distincţia între statutele particulare, configuraţii limitate de gratificări la care subiectul se poate aştepta în mod legitim, plasat fiind în mod diferit în categorizarea* socială (tată, tânăr, judecător) şi statutul general, configuraţie globală a gratificărilor ansamblului statutelor particulare care îi determină locul pe scara socială.

C. Camilleri

(S. D.)

Stază libidinală

Stare de blocare a *libido-ului**, care nu este descărcat. După S. Freud, este efectul fie al unui mod de satisfacere inadecvat şi/sau insuficient, fie al refulării” anumitor moţiuni pulsionale. Această stază are ca efect creşterea cantităţii de excitaţie* acumulată care, dincolo de un anumit prag, se transformă în stare de tensiune* psihică. Această stare, dacă nu este descărcată printr-o acţiune specifică* ce poate să aducă satisfacerea (deci şi destindere) sau dacă nu face obiectul unei elaborări psihice*, se transformă automat în angoasă. Acest proces este mecanismul de bază al formării nevrozelor actuale*, dar poate fi întâlnit la toate nivelurile vieţii psihice normale şi patologice. El permite, în special, înţelegerea faptului că acumularea de *libido* narcisic* la nivelul eului devine neplăcută dincolo de un anumit prag şi că subiectul psihotic este constrâns să încerce o reinvestire a obiectelor exterioare.

J.-M. Petot (S. D.)

Stea sociometrică

Una din configuraţiile puse în evidenţă de sociometria* lui J. Moreno. Ea caracterizează *leaderul* popular, polul pozitiv de atracţie într-un grup. El primeşte mai mult decât numărul prevăzut de alegeri sociometrice după criteriile reţinute şi ocupă centrul sociogramei.

D. Anzieu

(S. D.)

Steradian

Unitate de măsură a unghiurilor solide adoptată de Sistemul Internaţional. Unghiul solid este pentru spaţiu ceea ce unghiul este pentru plan. El corespunde unghiului solid care, avându-şi vârful în centrul unei sfere, decupează pe suprafaţa acesteia o arie egală cu cea a unui pătrat având drept latură raza sferei. Această noţiune stă la baza măsurilor fotometrice şi corespunde mai mult sau

mai puţin noţiunii de con de lumină.

R. Genicot (S. D.)

Stereoacuzie

Efecte de localizare* spaţială a stimulilor* sonori datorită audiţiei binauriculare, bazându-se pe diferenţele de recepţie în funcţie de distanţa interauriculară. Aceste efecte pot fi mărite prin creşterea artificială a distanţei de recepţie cu ajutorul unor dispozitive receptoare în legătură cu urechile, în special în scopul unei reperări în aeronautică sau în artilerie, de exemplu.

R. Genicot

(S. D.)

Stereognozie

Capacitate de percepţie şi de identificare a obiectelor prin atingere, în general prin palpare manuală, dar şi prin orice altă regiune cutanată, aşa cum se procedează în probele de recunoaştere de forme sau de litere aplicate pe pielea spatelui. Stereoagnozia sau astereognozia este pierderea acestei capacităţi ca urmare a unei leziuni neurologice.”.

M. Richelle (S. D.)

Stereogramă

Pereche de fotografii sau de desene similare privită la stereoscop* şi dând senzaţia de relief. Imaginile dreaptă şi stângă prezintă o disparitate* retiniana care produce efectul stereoscopic. Există mai multe tipuri de stereograme: disparitate prin simplă deplasare laterală a culorii complementare, prin imagine polarizată, prin timp de prezentare etc. B. Julez a studiat numeroase exemple de stereograme şi de fuziune* binoculară în ceea ce el a numit vederea ciclopică”.

R. Genicot (S. D.)

Stereometru

Dispozitiv de măsurare a percepţiei adâncimii printr-o aliniere precisă pe un plan frontal a doua elemente independente şi situate la distanţe deosebite de

observator. Distanţa în centimetri între cele două elemente constituie măsura erorii de profunzime. nu.

R. Genicot

(S. D.)

Stereopsie

Percepţie vizuală tridimensională, numită de obicei percepţie a profunzimii sau a celei de a treia dimensiuni. Această senzaţie rezultă, în primul rând, din disparitatea* informaţiilor retiniene, dar şi din alţi indici care explică faptul că ea nu este absolută în viziune monoculară. Ea se produce pe obiect real sau pe obiect plan (perspectivă*). Această senzaţie permite îndeosebi situarea obiectelor unele în raport cu altele pe axa distanţei lor de la locul de observaţie.

R. Genicot

(S. D.)

Stereoscop

Aparat care serveşte pentru a da senzaţia de relief. Desene sau imagini (stereograme*) sunt prezentate independent fiecărui ochi datorită unui dispozitiv precum binoclul, oglinzile sau cloazonul. Relieful apare la un anumit grad de disparitate* retiniana a stereogramei. Haploscopul este o versiune mai veche a stereoscopului.

R. Genicot

(S. D.)

Stereotip în psihologia socială, credinţă* sau reprezentare* rigidă şi simplificatoare, în general împărtăşită de un grup mai mult sau mai puţin numeros (eventual membrii unei întregi societăţi), referitoare la instituţii, persoane sau grupuri. Stereotipul ţine adesea de prejudecată. El este caricatural şi unificator, trăsăturile* care îi sunt atribuite fiind izolate dintr-un complex de trăsături, neţinându-se seamă de diferenţe şi de nuanţe. Caracterele naţionale, etnice sau rasiale (aşa cum sunt ele reprezentate în opiniile populare) constituie exemple de stereotipuri.

În terminologia pavloviană, un stereotip dinamic este un complex de stimuli condiţionaţi ale căror caracteristici spaţio-temporale sunt determinante în manifestarea răspunsurilor* condiţionate şi a căror modificare brutală duce la perturbarea acestora din urmă. Astfel, dacă mai mulţi stimuli condiţionaţi pozitivi s-au succedat constant într-o ordine dată, această ordine le conferă o valoare de stereotip dinamic, care domină valoarea fiecărui stimul în parte: prezentarea* lor într-o ordine inversă atrage deteriorarea marcată a condiţiodării-*M. Richelle*

(S. D.)

Stereotipie

Activităţi repetate şi fragmentare a căror formă şi orientare sunt relativ constante şi care nu au un scop aparent. Ele sunt frecvente în anumite maladii: schizofrenie*, autism* infantil, oligofrenii, precum şi la copiii orbi din naştere. Ele există şi la animal, fie în condiţii de frustrare* sau de restricţie a comportamentelor elementare (grădini zoologice, crescătorii industriale), fie sub efectul unei injecţii cu substanţe chimice cum ar fi psihostimulentele.

R. Dantzer <S D.)

Stereotropism → T ropism Steroid → Hormon

Stigmat

Urmă a unei maladii, cicatrice a unei răni, a unei plăgi, care constituie semne* clinice*, sau un semn corporal care poate atrage o percepţie discriminantă sau o amprentă simbolică a unei probe iniţiatice. În psihologia patologică, un stigmat este un semn obiectiv al unei stări morbide sau al unei afecţiuni care contribuie la un diagnostic, în psihologia socială*, un stigmat provine dintr-o determinare depreciativă din partea altcuiva care participă la construirea unei imagini negative, devalorizate şi devalorizante, a unui subiect* perceput ca diferit. Această discriminare* atrage după sine o limitare a capacităţilor de expresie şi de realizare de sine şi invită

stigmatizatul să se conformeze portretului atribuit. Stigmatul contribuie la structurarea unui stereotip.

J. Selosse (S. D.)

Stigmatizare

Stigmatizarea este un proces de determinare de către altcineva a unor atribute negative impuse unui individ constrâns să se conformeze imaginii stereotipizate în care este înscris (prostituata). Stigmatizatul, reluând pe contul său discriminarea devalorizantă, încetează de a avea o identitate personală, el devine un arhetip, prototipul subiecţilor dispreţuiţi, respinşi, defăimaţi. Stigmatizarea poate fi un mod de expresie a resentimentului, dar este mai mult un mecanism de proiecţie şi de transfer de agresivitate* şi de dorinţe interzise asupra unuia sau mai multor ţapi ispăşitori.

J. Selosse

(S. D.)

Stil cognitiv în sens larg, această expresie desemnează orice fenomen de variabilitate interindividuală relativ stabilă la nivelul formei de activitate cognitivă. Într-un sens mai restrâns, care a apărut în anii 1950, stilurile cognitive sunt dimensiuni care descriu modalităţi ale funcţionării cognitive şi care permit înţelegerea coerenţei între anumite conduite cognitive şi socioafective, adică anumite aspecte ale personalităţii. Stilurile cognitive se disting de aptitudini în măsura în care se referă mai mult la forma activităţii decât la eficienta ei. Stilurile cognitive cele mai studiate sunt dependenţa-independenţa câmpului şi reflexia-impulsivitatea…

M. Huleau

(S. D.)

Stil de conducere

Mod de relaţii interpersonale şi de exercitare a autorităţii în activitatea cadrelor cu funcţii de răspundere directă. Au fost propuse mai multe clasificări ale stilului de conducere, pe un model destinat evaluării eficacităţii lor:

cercetătorii de la Universitatea din Ohio, în special, definesc patru stiluri în funcţie de nivelul de consideraţie* şi de structura de iniţiativă*;

G. Yukl propune o taxonomie mult mai detaliată de vreme ce ea comportă douăzeci şi trei de dimensiuni distincte; V. Vroom susţine ideea că stilul de *management* trebuie să fie adaptat la situaţiile specifice şi defineşte cinci eventualităţi, mergând de la autocraţie la participare.

C. Lévy-*Leboyer* (S. D.)

Stil de viaţă

Expresie folosită pentru a traduce unitatea personalităţii psihice, organizată pe baza unei serii de valori care contribuie la coeziunea imaginii despre sine în lumea exte-*l. Selosse*

(S. D.)

Stimă de sine

Trăsătură de personalitate* în raport cu valoarea pe care un individ o atribuie persoanei sale. Pe linia teoriilor echilibrului*, stima de sine este definită ca o funcţie a raportului dintre trebuinţele satisfăcute şi ansamblul trebuinţelor resimţite. Pe linia teoriilor comparaţiei sociale*, ea este definită ca rezultatul comparaţiei pe care o efectuează subiectul între el însuşi şi alţi indivizi semnificativi pentru el.

ERSOC

(D. S.)

Stimul

Termenul stimul desemnează mai întâi în psihologie orice eveniment al lumii fizice care poate excita unul dintre aparatele receptoare* ale organismului şi prin aceasta să fie la originea unui răspuns. Gama sau spectrul stimulilor potenţiali este deci definită de capacităţile caracteristice ale sistemelor receptoare cu care este dotat organismul. Astfel, urechea umană fiind sensibilă la frecvenţele sonore în limitele de la 20 la 20.000 Hz, frecvenţele foarte joase sau superioare (ultrasunetele),

deşi se produc în universul fizic, nu pot avea, pentru om, statut de stimul. Studiul detaliat al dimensiunilor stimulilor la care sunt sensibile organele receptoare şi al capacităţilor de rezolvare a acestora a constituit una din preocupările majore ale psihofizicii.

Uzul pe care psihologia îl dă cuvântului stimul, în acest prim sens strict, se învecinează cu cel din fiziologie, în care el desemnează, tradiţional, evenimentul care declanşează un reflex. O cauzalitate simplă pare – cel puţin la prima vedere, în acest caz – să lege stimulul de reacţie sau de răspuns, acesta din urmă putând fi anticipat de îndată ce stimulul este cunoscut. Psihologiile stimul-răspuns (S-R), care îşi propun să descrie şi să explice conduitele organismelor printr-o relaţionare a stimulilor şi răspunsurilor, fac trimitere la această schemă elementară. Aceste teorii au neglijat totuşi o evidenţă pe care studiile fiziologice şi psihologice asupra mecanismelor perceptive nu au întârziat să o scoată la iveală, şi anume că însăşi recepţia stimulului, la nivelul cel mai simplu, nu poate fi redusă la o înregistrare pasivă a evenimentului, ci implică unele procese atenţionale* active. În plus, între filtrajul* stimulului la intrare şi producerea unui răspuns, se petrec, în cazul când se depăşeşte nivelul reflexului elementar, de altfel puţin interesant pentru psihologie, operaţii mai mult sau mai puţin complexe de prelucrare şi de integrare a stimulului într-un program* de acţiune, ceea ce face caducă ideea că identificarea stimulului ar permite numai ea singură să se prevadă răspunsul într-un fel univoc. Tocmai pentru a explica aceste operaţii, teoriilor S-I le-au fost substituite unele psihologii centrate pe tratarea informaţiei*, caracteristice curentului cognitivist* contemporan. Cuplului S-I i se substituie în acest caz cuplul *impui-output** (intrare-ieşire) din care este exclusă noţiunea unei relaţii cauzale simple de la primul la cel de-al doilea termen, în avantajul unor mecanisme intermediare (prelucrarea informaţiei, luarea de decizie*).

Mergând la extrem pe această cale, anumite teorii cognitiviste recente au abandonat termenul de stimul şi abrevierea sa clasică S ca să-i substituie pe E pentru eveniment.

Termenul stimul nu rămâne totuşi mai puţin uzitat în diferitele domenii ale psihologiei şi el se aplică nu numai agenţilor fizici, care pot excita organele senzoriale, ci prin extensie oricărei configuraţir perceptive complexe, oricărei informaţii*, chiar oricărei situaţie cu care se găseşte confruntat un subiect şi în prezenţa căreia el manifestă unele conduite caracteristice. Se vorbeşte în mod curent de stimul verbal şi de stimul social.

Stimulii sunt calificaţi după modalitatea senzorială în cauză (stimul vizual, auditiv, olfactiv, tactil, termic etc). Pe de altă parte se disting stimulii exteroceptivi*, situaţi în universul exterior al organismului, de stimulii interni, interoceptivr (sensibilitate viscerală) sau proprioceptivr (sensibilitate a musculaturii striate).

De altfel, stimulii au făcut obiectul unor studii şi clasificări mai mult funcţionale şi psihologice. În acest caz ei nu mai sunt abordaţi în raporturile lor cu sistemele receptoare care îi captează, ci în dinamica comportamentelor subiectului în timp sau în funcţia particulară care le este atribuită într-o manipulare experimentală precisă. În unul dintre aceste cadre sau în cele două în acelaşi timp se înscriu accepţiile următoare:

Stimul avertizor: într-o experienţă de timp de reacţie*, stimul care precedă cu un interval de timp variabil prezentarea stimulului imperativ*; într-o experienţă de învăţare sau de condiţionare de evitare*, stimul care precedă şi anunţă stimulul aversiv* (sinonim: semnal*) căruia subiectul i se poate sustrage în mod anticipativ printr-un răspuns corespunzător.

Stimul imperativ: într-o experienţă de timp de reacţie, stimul la care subiectul are consemn să reacţioneze cât mai rapid posibil oferind răspunsul cerut.

Stimul neutru: în terminologia adoptată de la Pavlov încoace, stimul care nu are proprietatea să provoace prin el însuşi o reacţie necondiţionată definită, dar potrivit, din acest moment, să devină, prin asociere condiţionată, stimul condiţionat. Stimul condiţiona] sau condiţionat: stimul care, mai întâi neutru, provoacă prin asociere cu un stimul necondiţionat* o reacţie de răspuns condiţional sau condiţionat, asemănătoare reacţiei necondiţionate.

Stimul discriminativ: stimul care face obiectul unui răspuns diferit de cel pe care îl cere un alt stimul, într-o experienţă implicând o discriminare* perceptivă; în terminologia condiţionării operante*, stimul care semnalează subiectului că sunt în vigoare anumite contingenţe de întărire* sau stimul a cărui prezenţă modulează, datorită condiţiilor şi istoriei experimentale a subiectului, probabilitatea de emitere a răspunsurilor sale operante.

Stimul compozit: stimul care combină mai multe componente, aparţinând eventual unor modalităţi senzoriale diferite, şi neprezentând nicio organizare sau structură particulară (v. Blocaj, Mascare).

Stimul etalon: într-o experienţă de psihofizică* urmărind determinarea unui prag diferenţial*, stimul de valoare fixă în raport cu care subiectul este chemat să judece stimulul de comparaţie.

Stimul de comparaţie: într-o experienţă de psihofizică prin care se urmăreşte determinarea unui prag diferenţial, stimul pe care subiectul este chemat să-l judece în raport cu stimulul etalon.

Stimul declanşator: v. Declanşator. Stimul întăritor: în terminologia condiţionării operante, stimul prezentat ca urmare a unui răspuns operant şi atrăgând după sine, prin această asociaţie, o creştere a probabilităţii de emitere a acestui răspuns (v. Întăritor, întărire).

(V. Aversiv, Apetitiv, Inhibitor, Subliminal, Constant, Eroare, Generalizare, Control.)

M. Richelle
(S. D.)
Stimul negativ → Negativ
Stimulare
Aplicare sau prezentare a unui stimul. Excitaţie* a unui receptor*, a unei fibre nervoase sau a unei zone prin aplicarea directă sau indirectă a unui stimul, în sens larg: stimulare mecanică a nervului sciatic, stimulare chimică a unui *locus coeruleus*, stimulare electrică intracerebrală etc. Activare: stimulare a activităţii intelectuale prin creşterea motivaţiei extrinsece sau prin administrarea unei substanţe stimulente.
Sinonim al lui stimul.”.
M. Richelle (S. D.)
Stingere
Procedură experimentală care constă din neîntărirea treptată a răspunsurilor, într-o experienţă* de învăţare* sau de condiţionare*, în condiţionarea pavloviană*, stingerea înseamnă, mai precis, să nu se mai prezinte stimulul necondiţionat. În învăţările instrumentale* şi în condiţionarea operantă*, ea înseamnă să nu se mai elibereze întăritorul* în urma unei încercări reuşite sau a unui răspuns operant* furnizat după condiţiile cerute de programul* de întărire* aflat până atunci în vigoare.
Efect obţinut în comportamentul subiectului prin aplicarea acestei proceduri şi care se exprimă în general printr-o reducere, apoi printr-o dispariţie a răspunsurilor. Această dispariţie nu este totuşi definitivă, după cum o demonstrează recuperarea spontană* sau reapariţia subită a răspunsurilor chiar în cursul stingerii ca urmare a prezentării unui stimul interferent. Este ceea ce l-a condus pe Pavlov să considere stingerea o formă de inhibiţie.
M. Richelle (D. S.)
Stângaci / Stângăcie Tendinţă de a folosi preferenţial membrele stângi ale corpului (mână, picior, chiar şi ochi etc.) pentru a executa mişcări precise, voluntare sau

automatizate, în viaţa cotidiană. Această tendinţă, observabilă la o minoritate de subiecţi şi în toate culturile, poate fi parţială (unul sau altul dintre membre) sau totală, fiind dependentă de sarcina* de realizat. Stângăcia este rezultatul unei dominanţe a emisferei drepte (invers faţă de dreptaci), care se dezvoltă din primii ani şi se stabilizează la 7 ani pentru lateralitatea* funcţională (în special manuală) şi la 8 – 9 ani pentru lateralitatea cognitivă (distingere a dreptei şi a stângii în planul reprezentării*). Abilitatea* care rezultă de aici este echivalentă cu cea a dreptacilor, astfel că actualmente nu se mai caută contrarierea acestei tendinţe atunci când ea este bine stabilită. Dacă stângăcia a fost multă vreme considerată ca factor cauzal în apariţia tulburărilor de limbaj* la copil (bâlbâială*, dislexie* etc.), făcând parte din tulburările aşa-zise instrumentale, lucrări recente de neuropsihologie*, uneori în contradicţie cu precedentele, arată că este vorba mai ales de o lateralizare* deficitară care poate, în anumite cazuri, să însoţească tulburări de limbaj, fără a constitui ea singură un factor cauzal.

G. De Weck (*G.* N.)

Stocare

Termen metaforic desemnând introducerea în memorie* de informaţii ulterior recuperabile. Acest cuvânt, devenit curent în vocabularul psihologiei cognitive*, sugerează un fel de înmagazinare de elemente brute, care evocă teoria copiilor*, în realitate, majoritatea modelelor* de introducere în memorie implică procese de organizare a informaţiilor, fie ele perceptive (imagini mentale*) sau verbale* şi conceptuale. *M. Richelle*

(S. D.)

Stocastic

Se spune despre fenomenele cărora nu li se poate prezice rezultatul cu certitudine.

fie pentru că ele scapă oricărei legi, fie pentru că au cauze prea. complexe.

În teoria probabilităţilor*, se numeşte proces stocastic o familie de variabile aleatorii X. indicizată de timp. Aceste serii luate în considerare sub o formă simplificată în secolele al XVII-lea şi al XVIII-lea de P.S. Laplace, J. Bernoulli şi A. de Moi\Te permit formalizarea fenomenelor evolutive de tipul propagării de epidemii. Învăţări, cozi de aşteptare. În psihologie, ele permit, între altele, să se reprezinte procese de învăţare*; în aceste modele, probabilitatea de a găsi un răspuns bun (asociaţie* corectă a unui stimul şi a unui răspuns, de ex.) evoluează progresiv în cursul unor încercări succesive în funcţie de răspunsurile date şi de întăririle* primite. Unul dintre cazurile particulare cele mai cunoscute de proces stocastic este lanţul Markov. cu o largă utilizare în psihologie. Este vorba, în esenţă, de o suită de variabile aleatorii al căror comportament la momentul n este exclusiv în funcţie de valorile luate în momentul nu-l. Întreaga memorie a procesului este într-un fel conţinută în ultima stare cunoscută; –".

D. Defa\s

(S. D.)

Stoc fonologie → Lucru (Memorie de ~) Stranietate (Sentiment de ~)

Se aplică sentimentului că situaţia prezentă este bizară sau ireală şi că asistăm pasivi la un spectacol. Sentimentul de „déjà vu" * poate fi considerat un caz particular al sentimentului de stranietate, care implică în acelaşi timp o tulburare a apercepţiei situaţiei şi o schiţă de sentiment de depersonalizare.

Vom deosebi stări de stranietate legate direct de o alterare de natură neurofiziologică (epilepsie temporală, confuzie mentală) şi stări care se datorează unor cauze psihologice (o stare temporară simplă într-un context de neatenţie sau de dezinteres faţă de situaţie, tulburări nevrotice sau psihotice etc). În toate aceste cazuri, de origine diferită, fenomenul apare puţin specific şi legat de

o neadecvare a activităţii mentale la situaţia prezentă.

Sub termenul *das Unheimliche* (stranietate îngrijorătoare), S. Freud. referindu-se la operele literare, mai cu seamă la „Omul cu nisip" scos din povestirile fantastice ale lui Hoffmann, a descris un sentiment de angoasă provocat de pierderea sentimentului de familiaritate când se prezintă ca real ceva care până atunci a fost considerat fantastic. Acest sentiment ţine de faptul că situaţia prezentă reanimă formaţiuni psihice ale copilăriei (sentimente, fantasme, credinţe etc.) refulate sau depăşite.

D. Widlocher (D. S.)

Strategie

Strategiile sunt activităţi prin care subiectul îşi alege, îşi organizează şi administrează acţiunile în vederea îndeplinirii unei sarcini sau atingerii unui scop. Raţiunile studiului lor sunt de orientare contrară în psihologia anglo-americană şi în psihologia francofonă. În anii 1950. strategiile s-au impus ca obiect de studiu al psihologiei americane care, ca reacţie la behaviorism*, vedea în ele un mod de a aborda conduitele intelectuale şi chiar raţionale, în opoziţie cu comportamentele empirice. J. Bruner. de exemplu, a analizat diferitele abordări pe care le adoptă subiecţii în sarcinile de formare de concepte. Aceste strategii depind de factori cum ar fi maximizarea numărului de informaţii pertinente extrase din mediu, problema conserv arii informaţiilor sau partea lăsată riscului în descoperirea unei soluţii.

Invers, studiul strategiilor în psihologia genetică marchează un dezinteres relativ al lucrărilor asupra formelor generale ale cunoaşterii, în avantajul analizei acţiunilor deosebite ale unui subiect confruntat cu unele sarcini de rezolvare de probleme* practice, analiză susceptibilă să arunce o lumină parţială asupra constituirii structurilor operatorii. Pe când. În afară de câteva excepţii, psihologia genetică clasică avea în vedere mai

ales subiectul epistemic*, acest studiu explorează activitatea unui subiect în faţa problemelor care i se pun pentru a lua cunoştinţă nu de competenţele sale structurale, ci de înlănţuirile sale de priceperi şi de cunoaşteri inventate şi desfăşurate în vederea ajungerii la o soluţie. În afară de dialectica acestor cunoaşteri activate în organizarea acţiunilor subiectului, noile cercetări pun în lumină balansurile constante între a reuşi şi a înţelege, între procesele „guvernate de fapte” şi cele „guvernate de teorie”, între asimilare* şi acomodare*, structură şi procedură etc. De notat, în sfârşit, că în lipsa unui caracter integrativ, este greu să vorbeşti despre geneza formelor procedurale sau a strategiilor, fără să se ia în considerare ceea ce în ele provine din progresul structural.

J.-J. Ducret

(S. D.)

Strategie decizională Ansamblu de alegeri realizate de către un individ care caută să-şi optimizeze performanţa într-o situaţie de constrângere. Necesitatea de a opera aceste alegeri rezultă din caracterul contradictoriu al constrângerilor* sarcinir (de ex., să acţionezi repede şi cu precizie). Ele se bazează pe o evaluare parţială a costului şi a beneficiului asociat fiecărei opţiuni, care duce la adoptarea soluţiei de compromis celei mai imediat acceptabile”.

M. Durând (S. D.)

Strategie psiholingvistică Psiholingvistica* a evidenţiat, începând din 1970, un ansamblu de strategii de comprehensiune*, adică de proceduri de tratare* utilizate sistematic de copiii de-o vârstă dată pentru a interpreta fraze simple sau complexe.

Un prim ansamblu de cercetări (utilizând în general tehnica de „mim” de enunţ) s-a referit la procedurile de identificare a rolurilor de agent şi de pacient în fraze simple de tipul a) „maşina este răsturnată de un pieton” sau b) „de fată este împins băiatul”. Pentru a prelucra

astfel de enunţuri, subiectul trebuie mai întâi să înţeleagă sensul fiecărui lexem (maşină, pieton, a răsturna etc); el dispune în acest caz de X reprezentări pe care trebuie să le combine într-un fel clar pentru a construi interpretarea enunţului. Copiii cei mai mici (până la aproximativ 5 ani) adoptă frecvent o strategie pragmatică (sau semantico-pragmatică) ce constă în a atribui rolurile de agent şi de pacient ale acţiunii bazându-se pe indici extralingvistici (cea mai mare sau cea mai mică plauzibilitate a unui eveniment), fără să ţină seama nici de ordinea unităţilor, nici de mărcile morfosintactice; în acest caz, ei interpretează fraza a) ca „maşina răstoarnă pietonul”. Copiii ceva mai mari (în jur de 6 ani) adoptă frecvent o strategie poziţională, care constă în a atribui rolurile de agent şi de pacient bazându-se pe poziţia numelor (de ex.: NI = agent şi N2 = pacient), fără să ţină seama de mărcile morfosintactice; în acest caz, ei interpretează fraza b) ca „fata îl împinge pe băiat”. De la 6 ani, copiii adoptă o strategie morfosintactică, adică ei interpretează corect mărcile specifice ale fiecărei fraze: marca pasivului în a); marca emfazei şi a pasivului în b). Apariţia acestei din urmă strategii variază în funcţie de complexitatea sintactică a frazei (v. Bronckart ş.a., 1983). Un al doilea ansamblu de cercetări (utilizând aceeaşi tehnică de „mim”) s-a referit la interpretarea pronumelor în cadrul unor fraze complexe de tip c): „băiatul pe care fata l-a lovit se întoarce acasă”. Strategia cel mai des evidenţiată la copiii mici este cea a funcţiilor paralele (sau strategia neschimbării de rol); ea constă din a atribui pronumelui relativ aceeaşi funcţie (acelaşi rol) ca cea a antecedentului său. Aplicarea acestei strategii face pe copii să interpreteze fraza c) ca „băiatul care a lovit-o pe fată se întoarce acasă”.

J.-P. Bronckart (S. D.)

BRONCKART J.-P., KAIL M. şi NOIZET G. (1983), *Psycholingvistique de l’enfant. Recherches sur*

Vacquisition du langage, Delachaux et Niestle, Paris.

Strălucire → Luminozitate

Stres

Noţiune luată din fizică, desemnând constrângerea excesivă suportată de un material de construcţie. În biologie, această noţiune desemnează în acelaşi timp agresiunile* care se exercită asupra organismului (agenţii stresanţii şi reacţia organismului la agresiuni. Această reacţie este nespecifică, adică ea nu depinde de agentul agresor sau stresant.

Fiziologii au fost interesaţi mai ales de sistemele hormonale* implicate în reacţia de stres, fie că e vorba de sistemul simpatic şi medulosuprarenal care intervine în reacţia de urgenţă descrisă de W.B. Cannon în 1935, fie de axa hipofizocorticosuprarenală răspunzătoare de sindromul general de adaptare* descris de H. Selve în 1950. Totuşi, stresul nu constă numai dintr-o eliberare de catecolamine şi de glucocorticoide. Sunt afectaţi şi alţi hormoni, cum ar fi hormonii sexualr şi hormonul de creştere a cărui secreţie e diminuată, endorfinele* (sau morfinele endogene) a căror eliberare este crescută. Reacţia de stres este însoţită de o atenuare a sensibilităţii la durere* (analgezie* indusă prin stres) care permite organismului să-şi focalizeze resursele asupra mijloacelor de a face faţă agresiunii.

În psihologie, termenul de stres este folosit pentru a evoca multiplele dificultăţi cărora individul se străduieşte să le facă faţă (evenimentele stresante ale vieţii, numite şi evenimente vitale*) şi mijloacele de care dispune pentru a administra aceste probleme (strategiile de ajustare*). Se mai vorbeşte uneori de eusrres pentru a desemna starea în care se găseşte un individ care controlează perfect situaţia. Eustresul este opus neajutorârir care face referire la reacţiile negative apărute atunci când situaţia este greu controlabilă. Aceşti termeni cu deosebire descriptivi au căzut totuşi în desuetudine în avantajul noţiunii de

control*, mai uşor de definit din punct de vedere operaţional. Nu există discontinuitate între aspectele fiziologice şi cele psihologice ale stresului. Reacţiile hormonale la agresiuni depind de factori psihici cum ar fi noutatea* şi incertitudinea* conţinute în situaţia provocatoare şi capacitatea de a acţiona pentru a o modifica. Percepţia situaţiei şi mijloacele de a-i face faţă sunt şi ele influenţate de activitatea hormonală. Principala consecinţă a acestor strânse interacţiuni între hormoni şi comportament în reacţia de stres este că nu există un singur fel de a reacţiona la agresiune, ci mai multe modalităţi reacţionale, în funcţie de posibilităţile de iniţiativă ale subiectului şi de gravitatea problemelor cu care se confruntă. Astfel, se pot distinge două moduri elementare de reacţie, un mod activ, asociat unei activări simpatice şi un mod pasiv, asociat unei activări a sistemului hipofizo-corticosuprarenal (conservare-retragere*). Cercetările actuale se referă la caracterizarea acestor tipare reacţionale, la dependenţa lor faţă de experienţa anterioară sau de factorii genetici şi la riscurile patologice care li se asociază.

R. Dantzer (S. D.)

CANNON W.B. (1935), „Stress and Străin of Homeostasis”, *American Journal of Medical Sciences*, *189*, 1-14.

Stres ambiental

Ansamblu de condiţii atribuite, în general, vieţii urbane şi cărora subiectul trebuie să le facă faţă: zgomot, poluare a aerului, densitate etc. Prezenţa acestei multitudini de stimulări, rezumată adesea în conceptul de supraîncărcare ambientală*, cere din partea individului o energie psihologică sporită datorată unui efort de adaptare* al cărui cost poate fi şi imediat şi pe termen lung. Stresurile au o influenţă asupra comportamentului social al subiectului (agresiune*, altruism*, relaţii sociale în general). Luarea în calcul a răspunsurilor psihologice

pune accentul pe procesele cognitive* mediatoare între stimulul stresant şi strategiile adaptative ale subiectului. Printre stresurile ambientale, zgomotul ocupă un loc preponderent afectând atât performanţa imediată în sarcinile complexe, cât şi oboseala fizică următoare efortului consimţit de către subiect pentru a-şi menţine performanta.

G. Moser

(S. D.)

Strigăt

Producţie vocală simplă, compusă dintr-una sau câteva silabe sau numai note, fapt care îl deosebeşte de cânt*, mai lung şi mai variat. Studiul strigătelor şi cântecelor (mai ales inventarul repertoriului, structura şi funcţia fiecăruia) a beneficiat de apariţia unor mijloace de înregistrare şi retransmisie. Este de asemenea un domeniu în care s-au putut lega de o manieră decisivă nucleele cerebrale răspunzătoare de emisia sonoră, producerea acesteia prin aparatul fonator, ca şi semnificaţia sa funcţională. În general, fiecare strigăt (de apel, de contact, de neajutorare, de alarmă*, de cerinţă*) poate fi legat de o funcţie diferită. J.C. Guyomarc h a arătat că, în funcţie de schimbările de motivaţie ale puiului, un strigăt se poate transforma progresiv într-un altul, de semnificaţie şi de structură diferite, printr-o serie de intermediari, exemple de ambivalenţe succesive şi de comportamente compozite. Diferenţa structurală şi funcţională dintre un strigăt şi un cânt nu este absolută, nici uşoară; strigătul disilabic al unui brotăcel are aceeaşi dublă funcţie ca şi cântul păsărelelor: o notă atrage femela, alta respinge rivalii. Iar unele cânturi nu sunt decât repetarea monotonă a câtorva note.

J.-C. Kuwet

(G. N.)

Strigăt primai

Controlul respiraţiei şi strigătul sunt folosite de

diverse psihoterapii corporale, precum bioenergia*, *rebirth-ul*, care se referă mai mult sau mai puţin la stadiul respiraţiei. Inventată de A. Janov în 1975, metoda strigătului primai face pacientul să treacă de la o izolare completă la şedinţe individuale, apoi de grup, în care el este invitat să retrăiască strigătele de neajutorare şi de apel ale nou-născutului şi să reactiveze emoţiile* traumatizante care le corespund.

D. Anzieu (G. N.)

stroboscop

Stroboscop

Dispozitiv, precursor al procedeului cinematografic, pus la punct încă din 1832 de J. Stumpfer pe de o parte, şi de J. Plăteau pe de altă parte, care permite să se obţină o percepţie de mişcare pe *baza* unei succesiuni de imagini statice intermitente. Expresia percepţie stroboscopică se aplică fuziunir impresiilor luminoase în ciuda intermitenţer lor, caracterizând mişcarea stroboscopică, forma cea mai cunoscută a mişcării aparente*... p *M. Richelle*

(S. D.)

Stroboscopic → Stroboscop Stroop (Efect) → Interferenţă

Structuralism

Nume dat în cursul secolului al XX-lea unor curente artistice, literare şi ştiinţifice, în domeniul ştiinţific, această apelaţie caracterizează unele teorii psihologice, dar şi concepţii matematice, lingvistice şi antropologice. Una din primele manifestări de structuralism poate fi întâlnită în domeniul matematicii, în Programul de la Erlangen" propus în 1872 de F. Klein. Acest program punea în prim-plan structura* de grup* despre care se ştie ce importanţă mare a dobândit mai târziu. Tot de această influenţă matematică poate fi legată apariţia în psihologie a conceptului de izomorfism*, care a înlocuit încetul cu încetul termenul contestat de analogie. Poate fi evocată şi influenţa considerabilă a Filosofiei Naturii, care a dezvoltat

conceptul de organism* conceput ca structură, ca totalitate. Organismul este în acest caz analog cu sistemul* a cărui teorie generală o va propune mai târziu L. von Bertalanffy. Ideea de structură, cu care sunt adesea sinonime conceptele de figură*, de formă* şi de sistem, nu se bazează pe o opoziţie la ideea de funcţie*, ci plasează în prim-plan noţiunea de totalitate: totalitatea primează faţă de părţi şi nu apare ca o asamblare de mai multe elemente. Se întâlneşte aici una dintre temele dominante ale psihologiei

Formei. J. Piaget a reluat esenţialul acestei concepţii şi a încercat să formalizeze structurile operatorii cu ajutorul teoriei matematice a grupurilor.

În paralel, structuralismul lingvistic (Cercul de la Praga. de ex.) a influenţat anumite curente psihologice şi psihanalitice (Lacan, de ex.).

Numele de structuralism a fost revendicat şi de E. Titchener pentru a-şi caracteriza poziţia faţă de funcţionalismul* lui W. James în problema analizei stărilor de conştiinţă. Structuralismul lui Titchener l-a făcut să se intereseze, cu ajutorul introspecţiei*, de natura conştiinţei şi de diferitele elemente care o compun. În ceea ce-l priveşte, James a privilegiat abordarea funcţionalistă şi a extras din ea proiectul unei psihologii practice faţă de care Titchener s-a arătat retiP. *Mengal* (S. D.)

Structurare

Structurarea este procesul constitutiv al structurilor psihologice. Ea poate fi concepută fie ca rezultat al unei maturizărr biologice, fie ca o asociere de componente reglată de o normă exterioară (reguli sociale, regularităţi ale mediului etc.), fie ca o emergenţă* bruscă dintr-o totalitate pe baza asamblării a ceea ce devin atunci componentele sale (formele* perceptive după teoria *Gestalt*-ului), fie în sfârşit, ca o autoorganizare în care intervin acţiuni psihologice de reglare*, de echilibrare*, de reorganizare etc. În plus, procesele de structurare se pot

distinge după cum ele provin din componente neorganizate în prealabil, sau dacă punctele lor de pornire sunt sisteme structurate constituite în prealabil.

J.-J. Ducret (S. D.)

Structură

Ansamblu de elemente organizate conform anumitor relaţii. Folosirea foarte largă a termenului în toate domeniile de cunoaştere şi în limba curentă nu îndreptăţeşte o definiţie univocă a acestuia. Uzul clasic, în anatomofiziologie şi mai general în biologie, opune, articulându-le strâns în acelaşi timp, structura (grup de elemente ale căror relaţii au fost reperate şi descrise) funcţiei sau activităţii fiziologice asigurate de structură. În prelungirea acestei distincţii, termenul desemnează în psihologie sisteme organizate care provoacă comportamentele: structuri de inteligenţă*, ale personalităţii. Spre deosebire de structurile anatomice, structurile psihologiei sunt induse, ele ţin de *construct** şi nu este uşor să fie descrise independent de funcţia lor: aparatul psihic* al psihologiei dinamice* ilustrează perfect această ambiguitate. Tipul de organizare ce caracterizează o structură psihologică este când ierarhic*, când modular*, noţiuni împrumutate din concepţiile neuroanatomice.

Este deci neîndoielnic că structurile invocate de psihologi îşi propun să descrie relativa stabilitate în timp a conduitelor care caracterizează un individ, noţiunea de structură implicând un fel de permanenţă şi opunându-se, după o axă diferită a distincţiei structură/funcţie, dinamicii schimbării. Din acest moment structurile au o situaţie privilegiată într-o perspectivă sincronică, în contrast cu perspectiva diacronică, în care aduc elementele de continuitate. Noţiunea de structură psihologică se apropie aici de tendinţă*, de „facultate” *, sau de „aptitudine*” în sensul de potenţialitate*, de predispoziţie.

Structurile de care se interesează psihologia pot caracteriza şi stimulii. Un stimul complex este în general

compus din elemente care întreţin între ele anumite relaţii: un aranjament muzical de sunete, o emisiune sonoră de limbaj se disting clar, în privinţa gradului lor de organizare, de un zgomot alb. Relaţiile ce caracterizează acest gen de structură pot dobândi chiar o importanţă mai mare decât elementele pe care le leagă, aşa cum o arată constanţa efectului după transpunerea unei melodii sau cea a sensului unui enunţ independent de registrul vocii, feminine sau masculine, care îl pronunţă.

Structurile (configuraţii*, forme* [bune], *Gestalt**) recunoscute în stimuli au oferit psihologiei Formei punctul de plecare al unei teorii a percepţiei care a pus accentul pe relaţiile între elemente mai mult decât pe elementele înseşi. Se pune totuşi foarte repede problema părţii pe care o are subiectul în structurarea realului, în raport cu structura inerentă acestuia. Gestaltismul s-a rezumat la noţiunea de izomorfism* între structurile realului şi structurile spiritului. Confruntat cu o problemă analogă, fiind vorba de structuri logice, J. Piaget a adoptat o explicaţie constructivistă. După cum se vede, atenţia acordată structurii stimulului duce inevitabil la problema structurilor psihologice ale subiectului. În cursul istoriei psihologiei, diferite şcoli de gândire şi-au concentrat analiza teoretică pe noţiunea de structură (v. Structu-Structură cognitivă. J. Piaget defineşte fiecare din stadiile* de dezvoltare* cognitivă printr-o structură care este o organizare de ansambluri de scheme mentale* sau de operaţii disponibile în stadiul considerat. Cu alte cuvinte, este vorba de o organizare a experienţei subiectului specifică fiecărui stadiu, organizare considerată numai din punctul de vedere al formei, nu şi al conţinuturilor. Datorită procesului de echilibrare* (majorantă), structura conţine în ea însăşi propria posibilitate de evoluţie. J. Piaget descrie într-un fel formal structura caracteristică fiecărui stadiu: cea a stadiului senzorio-motor prin grupul de deplasări*; cea a stadiului preoperator în termeni de

dependenţă funcţională între acţiuni şi obiecte şi între obiectele însele; cea a stadiului operator concret prin grupările* operatorii; în sfârşit, cea a stadiului operator formal prin grupul INRC. Structura unui nivel operator dat nu defineşte performanţele observabile la fiecare subiect, ci cele atestate sau nu la cutare sau cutare individ, care ţin de un acelaşi ansamblu organizat de competenţe.

J.-E. Gombert (*S.* D.)

Structură de iniţiativă. Traducere a termenului englez *iniţiating structure*. Grup de comportamente care constituie unul din cei doi factori identificaţi de E.A. Fleishman în 1962 pe baza analizei factoriale făcute după descrierile activităţilor cadrelor de conducere. Ansamblu de conduite prin care cadrele de conducere organizează şi definesc activităţile subordonaţilor lor, trasează sarcini, veghează asupra productivităţii, planifică şi prevăd activitatea şi, în general, se străduiesc să atingă, atât ei, cât şi colaboratorii lor, obiectivele organizaţiei. – r;

C. Lev-Leoo\ei

(S. D.)

Structură de grup. Diverse criterii permit definirea structurii informale a unui grup. Cele mai curente sunt diferenţierea statutelor* (sau a rolurilor*) şi sistemul relaţiilor. În termeni de statute, după ce s-a renunţat la ipoteza unei ordini unidimensionale în frunte cu un *leader**, s-a ajuns la ipoteza de roluri complementare implicând statute situate pe dimensiuni diferite (sarcini, idei, relaţii). În termeni de relaţii, apreciate, de exemplu, de o sociogramă*, structurile de grup fac trimitere la afinităţi, la respingeri. Reprezentată adesea sub formă de graf*, structura permite atunci calcule variate (echilibrul structurii, conexitatea).

ERSOC

(S. D.)

Structură coordonatoare → Sinergie

Structură de comunicare → Reţele de comunicare

Student→ T al lui Student

Studiu funcţional

Noţiune care se opune celei de gimnastică intelectuală sau celei de stimulare de aptitudini independent de aplicarea lor la rezolvarea de probleme* pe care şi le pune efectiv individul şi pe care doreşte să le rezolve. Interzisă la început de pedagogii pragmatici americani, printre care

F. Parker şi J. Dewey. noţiunea de studiu funcţional se află în centrul teoriilor numite într-o sintagmă Educaţie nouă*, ilustrate în Europa de E. Claparède. P. Bovet.

O. Decroly, C. Freinet etc.

Introducând mai ales noţiunea de reechilibrare*, teoria constructivistă* piagetiană a oferit baze solide pentru ceea ce nu a fost mai întâi decât o concepţie empirică.

G. De Landsheere

(D.S.)

Stupoare

Caracterizează o stare de sideraţie cognitivă, timică şi comportamentală, parţială sau completă cu abulie. Orice activitate motorie*, gestuală* sau mimică este suspendată, subiectul este total imobil, încremenit, mut, refuzând orice interacţiune. Stupoarea poate fi observată cel mai des în anumite stări melancolice severe în care ea corespunde gradului maximal al lentorii psihomotorii cu încremenirea ideaţiei şi a oricărei expresii comportamentale.

Ea poate surveni şi cu ocazia sindroamelor catatonice sau a unor episoade de confuzie

J.-F. Allilaire

(S. D.)

Subcepţie

Fenomen de percepţie* subliminală*, descris de R.S. Lazarus şi R.A. McClearly în 1951. Este vorba, mai exact, de o percepţie care nu atinge pragul* conştiinţei*, dar a cărei detecţie* este atestată de un răspuns la un alt nivel,

cum ar fi răspunsul electrodermal* sau, mai simplu, potenţialul evocat* cerebral. Apărarea* perceptivă, în care cuvinte cu conotaţie afectivă în prezentare tahistoscopică* nu sunt identificate dar dau totuşi ocazia unei reacţii psihogalvanice*, implică subcepţia. Aceasta nu pune însă în mod necesar în cauză stimuli cu valoare emoţională: stimuli verbali prezentaţi într-o ascultare dihotică* la o ureche în timp ce cealaltă primeşte o bucată muzicală determină conţinutul imagerier mentale asociate cu muzica, fără ca subiectul să fi luat cunoştinţă de prezenţa lor. Acest fenomen nu intrigă, aşa cum a arătat-o N.F. Dixon, decât dacă se confundă funcţiile de detecţie şi de tratare a informaţiei perceptive şi mecanismele luării de cunoştinţă, o confuzie curentă a sensului comun, de care mulţi psihologi nu reuşesc să se detaşeze, dar pe care numeroase date experimentale nu o mai îngăduie.

M. Richelle

(S. D.)

Subconştient

Folosit adesea ca sinonim al lui inconştient*, acest termen implică o diferenţă de grad şi nu o diferenţă de natură faţă de starea conştientă. El a fost definit ca o stare de slabă conştientă. Fără îndoială că în opera lui P. Janet acest concept şi-a găsit utilizarea cea mai riguroasă în măsura în care, în concepţia acestui autor, conştientizarea se aplică tuturor actelor vieţii mentale, de la cele mai elementare la cele mai complexe. Dimpotrivă, inconştientul în sens freudian se caracterizează printr-o inaccesibilitate radicală la orice conştientizare imediată. La P. Janet, subconştientul este deci legat de concepţia ierarhică a conduitelor.

Mai recent, termenul a fost folosit uneori pentru a defini unele operaţii subliminale de tratare a informaţiei*, coincizând în acest caz cu noţiunea de inconştient cognitiv.

D. Widlocher (S. D.)

Subcultura

Caracterizează pluralismul cultural al mentalităţilor angajate într-o societate în evoluţie care demultiplică ansambluri de sisteme funcţionale şi simbolice. O subcultură defineşte modurile de a gândi, de a acţiona şi de a comunica învăţate şi împărtăşite de o anumită colectivitate şi care o disting în interiorul unei societăţi (subcultură de clasă, de vârstă, de mediu profesional). Ea se aplică şi la diferenţierea specificităţilor culturale într-o societate plurietnică. Subculturile marginale sunt sisteme de credinţă*, de valori*, de norme* şi de solidarităţi care susţin moduri de activităţi minoritare sau parazite în raport cu societatea convenţională. Subculturile marginale sunt solidare cu grupurile de indivizi originali sau defavorizaţi, incapabili sau nedorind să satisfacă modurile de participare* socială definite de normele societăţii. Ele preconizează soluţii colective în funcţie de obiectivele accesibile care pot fi deliberat deviante (subcultură delincventă) sau experienţe alternative (comunităţi). Subculturile marginale oferă astfel statute* de înlocuire şi o solidaritate defensivă faţă de exterior, dar ele influenţează îndeosebi acţiunile şi opţiunile ideologice dominante prin interpelarea ordinii convenite şi a regimului la putere.

J. Selosse

(S. D.)

Subestimare

Judecată* care plasează obiectul sau calitatea judecată sub valoarea sa reală. În psihofizică* şi în psihologia percepţiei, subestimările rezultă fie din condiţiile experimentale (devierr legate de ordinea de prezentare a stimulilor, de ex.), fie din caracteristicile configuraţiilor* perceptive (cum ar fi în cazul anumitor iluzii*, în care subestimarea mărimii unei forme depinde de contextul ei), fie din factori extraperceptivi (motivaţionali, de experienţă anterioară etc). Subestimarea poate fi întâlnită şi în interacţiunile sociale, în care se

instalează adesea în conduite de devalorizare a altuia, şi în psihologia personalităţii, în care subestimarea de sine poate caracteriza dinamica individuală.

M. Richelle

(S. D.)

Subiculum → Hipocamp Subiect

Subiectul este o fiinţă individuală (om sau animal) supusă observaţier sau experimentării*; el poate fi subiect al cunoaşterii*, care se referă ea însăşi la obiecte; în sfârşit, este unul dintre termenii enunţurilor limbajului uman, celălalt fiind predicatul. Aceste trei semnificaţii principale îşi au originea comună în faptul fundamental al intersubiectivităţii*; proiecţia vieţii mentale şi corporale asupra semenului meu şi cea a lui asupra mea ne fac să ne constituim în subiecţi. Psihologia inteligenţei a lui J. Piaget se înserează în proiectul mai vast al unei epistemologii genetice. Aceasta se referă la raportul diverselor forme ale obiectului ştiinţific cu subiectul epistemic, definit ca un subiect oarecare, centru de funcţionare, organ de legătură, nucleu cognitiv comun tuturor subiecţilor cu un acelaşi nivel de dezvoltare. Acest subiect epistemic, activ, coordonator şi descentrat, se prezintă în acelaşi timp ca un inconştient cognitiv, comportând şi o dimensiune colectivă şi istorică prin care el nu se confundă cu subiectul concret. Datorită acestei presupoziţii reciproce a subiectului şi a obiectului, o ştiinţă care ar fi o descriere obiectivă a unei lumi fără subiecţi ar fi contradictorie. Psihologia copilului şi psihologia clinică se străduiesc să menţină conceptul de subiect în cadrul psihologiei ştiinţifice. Prima îi susţine necesitatea: „că obiectul de atins este un subiect, o persoană, o globalitate complexă, cine o poate nega?” (R. Zazzo, 1982, p. 170). Ea se bazează, în special pe precocitatea capacităţilor perceptive şi de orientare spre altcineva ale sugarului. A doua, odată cu S. Freud, H. Wallon şi discipolii lor, subliniază rolul relaţiilor intersubiective în structurarea personalităţii. Prin

interiorizarea relaţiilor sale, subiectul învaţă să se trateze ca un obiect. Or, paradoxal, „eul-subiect nu se poate obiectiva fără a înceta să fie un subiect. Ca subiect, eu nu exist niciodată la fel ca în activitatea mea intenţională, în atenţie şi în reflecţie, în acţiunea ajustată, fără o conştiinţă poziţională a eului meu” (D. Lagache, 1961, p. 203). Antropomorfismul* este, fără îndoială, o greşeală care trebuie evitată, dar este în acelaşi timp şi un resort de care trebuie să se ţină seama: conştiinţa se ia drept cineva. Încă din Antichitate, religiile şi filosofiile morale, evidenţiind preocuparea de sine. au îmbogăţit psihologia subiectului.

R. Doron şi *E. J alley* (S. *D.*)

LAGACHE D. (1961), „La psychanalyse et la structure de la personnalité”, m (*Euvres*. IV (1982), PUF. Paris.

— ZAZZO R. (1982) …L’enfance de la psychologie de l’enfant et son devenii. În FRAISSE P., *Psychologie de demain*. PUF. Paris. 167 – 189.

Sublimare

Proces de derivare a pulsiunilor* sexuale şi agresive spre scopuri şi obiecte social valorizate. În special investigaţia intelectuală şi creativitatea* culturală. El pune în mişcare un mecanism de neutralizare a energiei pulsionale şi nu mobilizează nicio contrainvestire. De aceea el ocupă un loc aparte faţă de alte mecanisme de apărare. Acest proces se referă în mod electiv la pulsiunile parţiale care nu vor fi reţinute în organizarea genitală definitivă. Intrarea sa în funcţiune presupune un grad suficient de coerenţă a eului (eu / ego) şi formarea supraeului. Mecanismul de sublimare joacă un rol deosebit de important în rezolvarea complexului lui Oedip. la începutul perioadei de latenţă. El permite copilului modificarea structurală a vieţii sale pulsionale, care îl orientează spre învăţările* şcolare, activitatea culturală, jocurile* sociale, şi stabilirea unor noi relaţii umane. În familie, se dezvoltă sentimentele de tandreţe, de devoţiune şi de respect.

E. Jalley (S. D.)

Subliminal

Se spune despre un stimul* care se situează sub pragul absolut* sau, în legătură cu distanţa între doi stimuli, despre o diferenţă care nu atinge pragul diferenţial. Se mai spune despre un eveniment situat dincoace de un prag oarecare. Se vorbeşte de asemenea despre subliminar şi infraliminar*; unii autori rezervă termenii de subliminal şi subliminar la ceea ce se situează dedesubt, dar şi în apropierea pragu

sugestie lui, acest uz neavând totuşi niciun fel de caracter de constrângere.

Percepţie subliminală: v. Subcepţie.

M. Richelle

(S. D.)

Substanţă albă → Trunchi cerebral

Substanţă cenuşie → Trunchi cerebral

Substituire (Activitate de ~) → Deplasare (Activitate de ~)

Subvocal (Limbaj)

Poate fi descris ca o vorbire* interioară, mută. Se distinge de limbajul* vorbit prin absenţa de emisie vocală; totuşi subvocalizarea pune în joc musculatura organelor fonatorii (a căror activitate poate fi pusă în evidenţă de o înregistrare electromiografică). Aceste manifestări ale limbajului subvocal se observă uneori cu ocazia lecturii tăcute (a nu se confunda cu transcodarea grafo-fonemică).

D. Zagar (S. D.)

Succes profesional → Criterii de succes profesional

Suferinţă

Stare mentală resimţită de orice individ care are o durere* fizică sau mentală prelungită. Considerată multă vreme apanajul omului, ea există şi la animal. Poate fi apreciată prin criterii obiective care iau în seamă starea de sănătate, fiziologia şi comportamentul. Aceasta furnizează

o bază raţională unor probleme etice, cum ar fi experimentarea pe animale sau creşterea industrială a animalelor”.

R. Dantzer (D. F.)

Suflaj (Metodă a)

Metodă utilizată în studiul memoriei. Constă în prezentarea, în general verbală, a unui material (o serie de cuvinte sau cifre); după prezentare, subiecţii sunt invitaţi să-şi amintească cât mai multe elemente din material. După fiecare încercare de amintire, sunt furnizaţi selectiv subiectului itemii pe care nu i-a amintit în timpul încercării. Evoluţia, de-a lungul încercărilor, a procentului de itemi lipsă furnizează măsura progresului achiziţiei.

S. Bredart (D. F.)

Sugestibilitate

Dispoziţie mentală deosebită care dă unor subiecţi o receptivitate şi o supunere excesivă la diferite influenţe susceptibile de a se exercita asupra lor.

Acest termen dobândeşte în fapt semnificaţii variate, desemnând fie plasticitatea şi labilitatea rolurilor şi atitudinilor, fie sensibilitatea deosebită la sugestie* folosită ca mijloc terapeutic. Anumiţi autori consideră subiectul isteric* ca cel mai puţin sugestibil dintre subiecţii nevrotici*, pe când alţii au tendinţa, dimpotrivă, să facă din sugestibilitate o trăsătură centrală susceptibilă de a explica patogenia unor tulburări atât disociative, cât şi somatoforme care corespund vechiului concept de isterie…

J.-F. Allilaire (S. D.)

Sugestie

Proces de influenţă socială* prin care intenţia* celuilalt provoacă imediat îndeplinirea sa de către subiect. Caracterul imediat înseamnă că transmiterea nu se realizează printr-un proces de argumentare sau de învăţare, ci rezultă dintr-o identificare* imediată cu credinţa sau realizarea dorinţei celuilalt. Puterea de sugestie ţine de factori sociali şi circumstanţiali.

Sugestibilitatea depinde de factori sociali, personali şi circumstanţiali. S. Freud a subliniat rolul unui ataşament libidinal de agentul inductor şi dorinţa de identificare la subiectul sugestionat.

Sugestia joacă un rol important în anumite împrejurări ale vieţii sociale, în special când ea se exercită asupra unor grupuri. Ea a furnizat, în felul acesta, un cadru conceptual unui prim curent de psihologie socială (G. Le Bon, G. Tarde). În clinică, au fost construite scări de sugestibilitate pentru a măsura capacitatea subiectului, în special în experienţele de hipnoză* în care ascultarea de sugestia hipnotică trebuie să se distingă de o simulare* pasivă. Autosugestia, sau capacitatea de a se convinge pe sine însuşi, pune probleme de natură destul de diferită. Într-adevăr, este vorba de a se explica cum poate subiectul însuşi să se convingă să-şi schimbe propriile credinţe sau intenţii numai sub presiunea unei atitudini contrare, menţinută într-un fel controlat. Autohipnoza spontană şi mai general simptomele isterice par să se supună acestui mecanism, deşi faptul că nu cunoaştem procedura utilizată face ca această explicaţie să nu aibă o Largă răspândire.

D.wmjier

(S. D.)

Suicid

Tradiţional, suicidul este uciderea de sine. E. Durkheim, în 1897, numeşte suicid orice caz de moarte care rezultă dintr-un act săvârşit de victima însăşi şi despre care ea ştia că va produce acest rezultat. La ora actuală, există tendinţa de a include într-un ansamblu vast suicidul propriu-zis, tentativa de suicid, şantajul cu suicidul, echivalenţele suicidare. Din punct de vedere epidemiologie, este greu de apreciat numărul de sinucideri (sinucidere nedeclarată, nerecunoaşterea sinuciderii ca origine a morţii). Cu toate acestea, un studiu făcut pentru anul 1971 a constatat 14 200 de cazuri de suicid în Franţa (a doua cauză de deces prin moarte violentă). Mijloacele

utilizate sunt variate: în ordinea frecvenţei se notează, în Franţa, spânzurarea, înecul, gazele, armele de foc, medicamentele toxice, armele albe.

Au fost reluaţi diferiţi factori care generează sinuciderea: se spune, de exemplu, că sinuciderea este mai frecventă în mediul rural şi că tentativele de sinucidere sunt mai frecvente în mediul citadin; este evocat rolul condiţiilor atmosferice, al unor factori socotiţi la ora actuală ca favorizanţi: lipsa unei inserţii sociale reale, ruptura profesională, apartenenţa la anumite categorii socioprofesionale (student, militar, militar în termen, deţinut, prostituată, personal medical şi paramedical); în sfârşit vârsta: tentativa de sinucidere este mai ales o opţiune a subiecţilor tineri (adolescenţi); dimpotrivă, frecvenţa „sinuciderii reuşite" este mai mare la persoane în vârstă. Femeile au mai multe tentative de sinucidere (cinci femei la doi bărbaţi), dar raportul este invers în cazul sinuciderilor. Dacă nu se poate vorbi despre un profil* psihologic al sinucigaşului, orice afecţiune mentală este mai mult sau mai puţin generatoare de sinucideri, mai ales melancolia*, în care există un risc major. În cazul depresier nevrotice, trecerea la act apare în funcţie de structurarea apărărilor. Sinuciderea este rară în cursul delirurilor cronice, în timp ce tentativele de sinucidere ale schizofrenicului sunt enigmatice şi bizare.

Sensul conduitelor sinucigaşe nu este univoc: poate fi vorba despre o voinţă distructivă în care autoagresivitatea este foarte prezentă; psihanaliştii iau în considerare fie întoarcerea împotriva sa însăşi a agresivităţii îndreptate iniţial contra altuia, fie expresia privilegiată a instinctului de moarte care se actualizează în gestul sinucigaş. Dimensiunea heteroagresivă adesea inconştientă este de netăgăduit, stigmatizând anturajul familial. Funcţia de şantaj care este uneori prezentă nu pune mai puţin grav în pericol pacientul în căutarea comunicării cu celălalt. Problema trecerii la actul sinucigaş este foarte discutată şi

aceasta cu atât mai mult cu cât riscul mortal este de cele mai multe ori foarte prost apreciat de sinucigaş. La ora actuală, anumite lucrări de neurobiologie emit ipoteza unei vulnerabilităţi în trecerea la act, oricare ar fi el, legată de o disfuncţie serotoninergică.

În sfârşit, recidiva pune o problemă gravă din punct de vedere preventiv: între 10 şi 15% din sinucigaşi (subiecţi care au comis una sau mai multe tentative de sinucidere) sfârşesc prin a se omorî.

A. Braconnier (S. D.)

Sunet

Desemnează atât preceptul* auditiv, cât şi fenomenul fizic care i-a dat naştere. Fenomenul fizic este o perturbare propagată într-un mediu elastic (în general, aerul). Este produs de o mişcare materială vibratorie care modifică presiunea locală a mediului. El produce un precept auditiv dacă unda de presiune propagată atinge timpanul auditorului şi face să vibreze această membrană cu o amplitudine* suficientă. O undă de formă oarecare poate fi descrisă ca sumă a variaţiilor sinusoidale care diferă în funcţie de frecvenţă* şi amplitudine. Această descriere este pertinentă pentru sistemul auditiv uman care reacţionează numai la frecvenţe între 20 Hz şi 20.000 Hz. Din punct de vedere perceptiv, un sunet stabil se caracterizează prin atribute distincte: înălţime tonală, sonie*, timbru* etc. Relaţiile între caracteristicile fizice ale sunetelor şi proprietăţile lor perceptive constituie obiectul psihoacusticii.

L. Demany şi *C. Se mai*

(D. F.)

Superextensiune Suprageneralizare

Superstiţie

Credinţă* nefondată cu privire la natura sau la cauza unui fenomen; comportament* individual sau social atestând această credinţă.

Prin analogie cu acest tip de conduită de un mare

interes pentru psihologia socială, B.F. Skinner, în 1948, a descris la animal un „comportament superstiţios”, rezultând din asocierea fortuită între un comportament oarecare emis de un porumbel în cursul activităţii sale spontane (de ex., o bătaie de aripă sau o deplasare circulară în cuşcă) şi un stimul întăritor* alimentar eliberat la întâmplare de experimentator (v. Colateral, Indus). w...”

M. Richelle (S. D.)

Supervizor central → Lucru (Memorie de ~)

Supleantă senzorială

Capacitate a organismului de a suplini o deformare (naturală ca cea pe care o provoacă zborul la mare înălţime sau scufundarea la mare adâncime; artificială ca cea care rezultă din folosirea prismelor inversoare ale câmpului vizual) sau o deficienţă senzorială (handicap senzorial: cecitate, surditate etc.) printr-o activitate compensatorie restauratoare a funcţiei perturbate. Supleanta rezultă din antrenamentul sau din dezvoltarea de montaje senzorio-motorii şi cognitive capabile să restaureze, cel puţin parţial, funcţia alterată. Este vorba de o reajustare adaptativă la condiţiile modificate ale relaţiilor organismului cu mediul. Procesele imediate de adaptare (caracterizate printr-un cost mai mic şi o eficacitate optimală) sunt înlocuite de procese mediate, cel puţin într-o primă etapă (necesitând un timp de obişnuire şi dezvoltarea unor noi strategii: exploatarea unor noi indici, secvenţe* diferite, pragurr diferite). Supleanta este intramodală atunci când are loc în sânul unei aceleiaşi modalităţi (acuitate vizuală foarte slabă compensată de o mai bună analiză a contrastelor vizuale). Ea este intermodală atunci când atitudinea compensatorie se dezvoltă într-un alt domeniu decât cel al deficienţei (discriminare tactilă mai bună şi mai vivace care debuşează în lectura braille atunci când lectura vizuală nu mai este posibilă). Supleanta senzorială este cu atât mai bună cu cât capacităţile adaptative generale sunt mai

intacte la subiectul tânăr, spre exemplu, sau când învăţarea se face progresiv. Supleanta senzorială este actualizarea de potenţialităţi existente în prealabil, dar nu imediat utilizate dacă nu este necesar, căci au un cost mai ridicat (învăţare de mai lungă durată şi mai discriminativă) (v. Transfer intermodal).

R. Genicot (S. D.)

Supleţe

Aptitudine* fizică de a realiza mişcări de o mare amplitudine: se vorbeşte de supleţe statică dacă deplasarea este lentă şi de supleţe dinamică dacă este rapidă. Supleţea depinde de factori periferici şi centrali. Cei dintâi, de ordin biomecanic, sunt proprietăţi ale ligamentelor sau ale capsulei articulare şi elasticitatea muşchiului. Cei din urmă, de ordin psihofiziologic, sunt gradul de tensiune musculară, în funcţie de nivelul general de activare al individului şi de starea lui emoţională, precum şi integrarea activităţii muşchilor agonişti şi antagonişti în mişcare, în funcţie de nivelul abilităţii. w".

M. Durând

(D. F.)

Suport social

La o specie socială, în faţa unei agresiuni*, individul nu este izolat, ci poate conta pe resursele oferite de grupul social căruia îi aparţine. Absenţa suportului sau sprijinului social agravează impactul evenimentelor vitale* asupra sferei psihice şi somatice. De aceea epidemiologii îl iau în calcul ca factor de risc şi în acest scop au fost propuse diferite scale. Mecanismele prin care suportul social este eficient nu sunt cunoscute. Lucrările experimentale au căutat, mai ales, să scoată în evidenţă influenţa sa asupra reacţiei de stres*, fie la animalul tânăr, în funcţie de prezenţa mamei sau a congenerilor de aceeaşi vârstă, fie la adult, în funcţie de tovarăşii disponibili în ambientul imediat.

R. Dantzer

(S. D.)

Supracompensare

Procedeu descris de S. Freud, constând în a prelua în conştiinţă contrariul reprezentării sau al afectului inconştient: astfel în visul* omului cu lupi*, cozile lungi ale animalelor sunt o supracompensare a castrării" prezente în gândurile latente*; grija exagerată pentru viaţa sau sănătatea unei persoane iubite este o supracompensare a dorinţei de moarte* în sens opus etc. Supracompensarea este manifestarea procesului de contrainvestire* şi acest concept este aproape de cele de formaţiune reacţională* şi de reparaţie. A. Adler şi-a bazat o bună parte din psihologia sa individuală* pe teoria conform căreia una dintre motivaţiile importante ale psihismului este tendinţa de a compensa inferiorităţi organice.

J.-M. Pe tot

(S. D.)

Supraconstanţă → Constanţă Supradeterminare

În teoria psihanalitică a visului şi a producţiilor psihice care îi sunt comparabile (lapsusuri, acte ratate, simptome nevrotice etc), supradeterminarea desemnează faptul că un element al conţinutului manifest* se raportează la mai multe gânduri latente* ale visului. Prezenţa sa în conţinutul manifest este determinată de mai multe mişcări psihice aflate la originea visului. Noţiunea de supradeterminare este strâns legată de cea de comprimare sau condensare. Supradeterminarea are drept corolar:

1. pluralitatea de semnificaţii ale elementului supradeterminat şi. din această cauză, a ansamblului visului (sau a producţiei psihice analoage);

2. necesitatea pentru interpretare* de a nu se rezuma la prima semnificaţie apărută.

J.-M. Petot (S. D.)

Supraestimare

Judecată* care conferă unui obiect sau unei calităţi

oarecare o valoare superioară valorii sale reale. Efectele supraestimării pot fi întâlnite în psihofizică* şi în psihologia percepţiei fie avantajate de particularităţile condiţiilor experimentale (supraestimarea etalonului*, de ex.), fie datorită unor caracteristici proprii configuraţiilor* de estimat (vezi anumite iluzir perceptive în care o figură este supraestimată din cauza vecinătăţii unor figuri cu care contrastează), fie datorită intervenţiei unor factori extraperceptivi (supraestimare motivaţională a mărimii unei monede la subiecţii dintr-un mediu sărac).

M. Richelle (S. D.)

Supraeu împrumutată direct din teoria psihanalitică, noţiunea de supraeu aparţine celei de-a doua topier freudiene. Rolul său poate fi asimilat cu cel al unui judecător sau al unei cenzuri morale cu privire la eu/ego. În evoluţia ideii de cenzură*, termenul de supraeu apare pentru prima oară la S. Freud în *Eulşi şinele*, în 1923, completând în a doua topică teoria unei structuri tripartite a subiectului. El descrie atunci această nouă instanţă* ca un sistem cuprinzând el însuşi două structuri parţiale: idealul eului propriu-zis şi o instanţă critică, de interzicere. Dar înainte de a-l desemna şi de a-l deosebi în felul acesta, clinica şi teoria psihanalitică recunoscusem partea din conflictul psihic asumată de funcţia care urmăreşte interzicerea îndeplinirii şi conştientizarea dorinţelor.

Clasic, formarea sa este definită ca fiind corelativă declinului complexului lui Oedip: copilul, renunţând la satisfacerea dorinţelor sale oedipiene, interzise, renunţă la investirile libidinale asupra părinţilor, transformându-le în identificarea cu părinţii, interiorizând interdicţiile parentale, mai ales sub formă de reprezentări verbale. Renunţarea la dorinţele oedipiene amoroase şi ostile este îmbogăţită cu aporturile ulterioare ale exigenţelor sociale şi culturale.

Anumiţi psihanalişti insistă asupra faptului că interiorizarea interdicţiilor este cu mult anterioară

declinului complexului lui Oedip, considerând această instanţă ca activând încă din stadiile preoedipiene sau cel puţin căutând comportamente şi mecanisme psihologice foarte precoce, care ar constitui precursorii supraeului.

A. Braconnier

(S. D.)

Suprageneralizare

Termen utilizat în studiile asupra achiziţiei limbajului pentru a desemna procesul în virtutea căruia un copil extinde folosirea unei trăsături gramaticale la contexte* mai largi decât cele la care un adult îşi limitează folosirea aceleiaşi trăsături. Se va spune, de exemplu, despre un copil francofon că el suprageneralizează forma regulată a pluralului spunând „des chevals" sau despre un mic anglofon că suprageneralizează forma regulată a perfectului simplu spunând „goed". Termenul este uneori confundat cu cel de superextensiune normal utilizat pentru a arăta că un copil extinde folosirea unui semnificant* la un ansamblu de referenţi mai mare decât ansamblul de referenţi la care trimite acelaşi semnificant la adult (de ex... Papa" folosit de copil pentru a indica tatăl, dar şi orice altă persoană adultă de sex masculin).

M. Hupet (S. D.)

Suprainvestire

Investire suplimentară care se aplică la o reprezentare deja investită. În concepţia lui S. Freud, la plecare, acest mecanism joacă un rol esenţial în procesul de atenţie conştientă. O reprezentare poate fi investită prin simpla exigenţă pulsională. Pentru a fi percepută conştient, ea trebuie să fie obiectul unei investiri complementare de atenţie. Acest lucru se aplică atât la realitatea externă, cât şi la realitatea psihică.

Într-un sens mai general, se poate vorbi despre suprainvestire în cazul oricărei forme de energie care vine să activeze o reprezentare, în special prin referire la teoriapulsiunilor. *d. wn w e h, r*

(S. D.)

Supraîncărcare → Sarcină

Supraîncărcare ambientală → Stres ambiental

Supraînvăţare învăţare* continuată dincolo de punctul în care achiziţia* poate fi considerată ca realizată. Noţiunea este foarte relativă, într-adevăr, dacă este uşor să stabileşti un criteriu de performanţă pentru memorarea* unei liste de cuvinte sau pentru parcurgerea unui labirint*, nu la fel se întâmplă şi în majoritatea situaţiilor de învăţare, fie că este vorba de condiţionări pavloviene* în care performanţa se exprimă în picături de salivă, fie de învăţarea de abilităţi motorii, în care o îmbunătăţire a performanţei poate fi întotdeauna aşteptată. Criteriul nu poate fi atunci definit decât prin convenţie. Supraînvăţarea este atestată de nivelul de performanţă observat după o întrerupere (recuperare* sau restaurare spontană), de economia* realizată cu ocazia unei reînvăţări, de cele mai bune randamente la un test de restituire* amânată (declin mai puţin rapid al uitării) şi de o mai mare rezistenţă la stingere.

M. Richelle

(S. D.)

Suprajustificare

Proces prin care un comportament provocat de o cauză internă este perceput ca supradeterminat atunci când o cauză externă se adaugă precedentei. Individul are atunci tendinţa să se sustragă cauzei interne, cea mai puţin pregnantă, şi să nu ia în considerare decât cauza externă care devine singura justificare a comportamentului său. Acest proces poate explica deteriorarea motivaţiei intrinsece observată atunci când se oferă o recompensă pentru realizarea unei sarcini atrăgătoare.

M. Durând

(S. D.)

Supraliminar

Se spune despre un stimul care se situează sub

pragul absolut* sau despre o distanţă între doi stimuli care se situează deasupra pragului diferenţial”.

F 6 *M. Richelle*

(S. D.)

Suprastructură narativă

Noţiune care desemnează genuri sau tipuri de structuri globale ale unui text*; ea trebuie distinsă de cea de macrostructură* sau temă – topic a discursului. În timp ce fiecărui text îi corespunde una şi în general o singură macrostructură, textele, în ciuda diferenţelor lor, par să poată fi aduse la combinaţia unui număr limitat de secvenţe* de bază. Aceste tipuri de secvenţe elementare, sau suprastructuri, combină ierarhic macropropoziţii care sunt pachete de propoziţii elementare. Suprastructurile cele mai cunoscute sunt schemele* sau planurile de texte*: narativ, argumentativ, explicativ şi descriptiv.

J.-M. Adam (S. D.)

Suprimare în domeniul condiţionării*, reducere parţială sau totală a debitului de răspunsuri operante* obţinută în prezenţa unui stimul avertizor*, a unui eveniment aversiv* inevitabil (reacţie* emoţională condiţionată) sau în prezenţa unui stimul asociat în prealabil. Într-o fază distinctă a experienţei, cu un eveniment aversiv inevitabil. Stimulul supresor poate fi suprapus oricărui program de întărire*, dar în general el este prezentat în cursul unui program de întărire intermitentă* cu interval* variabil, generând un debit de răspuns constant asupra căruia efectul supresor este uşor de estimat. Această estimare poate fi încă îmbunătăţită prin recurgerea la un indice sau coeficient de suprimare bazat pe raportul între debitul în prezenţa semnalului şi debitul observat în cursul unei perioade echivalente imediat premergătoare. Procedura de suprimare condiţionată a fost larg utilizată în cercetările asupra învăţării” la animal realizate dintr-o perspectivă cognitivista.

În psihofizică* şi în psihologia percepţiei*, alterare a detectabilităţii unui stimul produsă de un efect de mască.

Neglijare a anumitor părţi sau a anumitor aspecte ale informaţiilor care ajung totuşi la organele receptoare: suprimarea de ecou este capacitatea sistemului nostru auditiv de a ignora reverberaţiile sonore prezente în situaţii obişnuite şi survenind în cei 50 la 100 ms care urmează sunetului iniţial.

M. Richelle

(S. D.)

Supt

La sugar, alimentarea se face iniţial prin absorbţia laptelui tras din glandele mamare (sau din substitute) cu ajutorul gurii, care funcţionează ca o pompă aspirantă. Suptul este în primul rând un comportament înnăscut, activat fie în mod spontan, fie prin presiunea asupra gurii sau părţilor învecinate. El este coordonat cu comportamente de rotaţie a capului şi depinde de gustul obiectelor supte sau al alimentelor. Dar suptul nu este dependent numai de factori determinaţi biologic. Reglarea parametrilor săi se rafinează cu exerciţiul. El devine, mai ales, foarte curând un centru de interes în care activitatea cognitivă şi afectivă îşi dobândeşte autonomia în raport cu trebuinţa biologică. Sunt cunoscute numeroase obiecte prin asimilarea* lor la o schemă mentală* care se generalizează şi se diferenţiază. Trebuinţa* se metamorfozează în pulsiune* sexuală.

J.-J. Ducret (S. D.)

Supunere

Supunerea desemnează starea unui animal care, într-o relaţie socială, evită un altul care îl domină. Această relaţie diadică se instaurează în urma unei confruntări, devenită rapid schimb simbolic de ameninţări şi de atitudini de domolire odată ce dominaţia unuia asupra celuilalt a fost stabilită. O atitudine de supunere are drept efect inhibiţia agresiunii. Un dominant are în orice situaţie

o atitudine de prestanţă; un dominat are o atitudine ştearsă. Limita nu este clară între atitudinea de domolire şi atitudinea de supunere. Prima apare mai curând în confruntările dintre doi rivali la frontiera lor teritorială; se înscrie într-un joc subtil de atitudini complexe în care se recunosc componentele de ameninţare şi cele de evitare*; acest joc de atitudini îl domoleşte pe rival, fiecare rămânând la locul său. A doua apare în relaţiile ierarhice* de dominare-subordonare. Au în comun faptul că stimulii care evocă agresivitatea* (structuri şi culori) sunt disimulaţi sau deturnaţi. Comportă şi reapariţia comportamentelor infantile (cerinţa* alimentară) sau de joacă (câinele care se rostogoleşte pe spate). La babuini, animalul care domoleşte şi îşi exprimă supunerea se prezintă dominantului adoptând atitudinea prin care femela solicită monta. În cazul confruntării veritabile, animalul care se supune se imobilizează, se culcă, se oferă într-un fel agresorului, cu toate armele deturnate şi ascunse (gheare, cioc, dinţi, coame); el opreşte astfel net atacul.

J.-C. Ruwet (D. F.)

Surditate verbală → Afazie Surdo-mutism

Surditate congenitală sau precoce care împiedică achiziţia* normală a limbajului. Datorită unei pedagogir speciale, surdo-muţii pot dobândi, începând de la 5 sau 6 ani, un limbaj gestual pe care-l folosesc între ei şi pot să utilizeze în parte şi limba orală. Copiii surdo-muţi cunosc mai puţine cuvinte decât copiii de aceeaşi vârstă care aud. Până la vârsta de 6 luni, vocalizările* lor nu se deosebesc de cele ale copiilor care aud. Ei reuşesc mai puţin bine decât cei care aud în experienţele asupra percepţiei de figuri complexe implicând etichete verbale şi de asemenea în cele asupra extensiunii conceptelor. Totuşi gândirea operatorie* se dezvoltă în cazul lor cu mai puţină întârziere decât la nevăzători. J. Piaget, datorită opiniei sale asupra caracterului subordonat al limbajului în

dezvoltarea operatorie, tinde să pună accentul pe rezultatele care minimizează această întârziere. Unele observaţii recente contribuie la a-i da o importanţă mai marcată. În sfârşit, trebuie subliniat faptul că limbajul surdo-muţilor folosit în Statele Unite (*ASL*, *Ameslan* sau *American Sign Language*) a putut fi predat cu un anumit succes la cimpanzei.

E. Jalley (S. D.)

Surâs

Expresie facială a unei stări de satisfacţie. Această mimică* dobândeşte curând o semnificaţie socială. R. Spitz caracterizează, la sugarul de 3 săptămâni, stadiul de obiect precursor, în care surâsul răspunde la *Ges*ta/r-semnalul care este partea superioară a feţei adultului: este relaţia preobiectală legată de hrană şi de protecţie. Pentru

T. Bower, fiecare cuplu mamă-copil are un stil propriu de comunicare: la 7 luni, când apare angoasa de separare, surâsul este suscitat mai curând de adulţii mai atenţi din punct de vedere social cu copilul decât de cei care veghează asupra binelui său fizic. Surâsul este semnul unui ataşament* social critic. Poate lăsa urme profunde: amintirea arhaică a lui Leonardo da Vinci în surâsul Sfintei Ana.

R. Doron (D.F.)

Sustragere

Procedură* experimentală* în care subiectul este supus unei stimulări aversive* de la care se poate eschiva: învăţare*, condiţionare* de sustragere. Conduită prin care un organism scapă de o stimulare aversivă, mai ales printr-un procedeu de sustragere: astfel, apăsarea pe un levier* va permite unui şobolan să pună capăt unei luminozităţi excesive; sau, într-o cuşcă cu dublu compartiment*, trecerea animalului în compartimentul învecinat îi va permite să fugă de un şoc electric. Procedura şi conduita de sustragere depind de învăţarea instrumentală* sau de condiţionarea operantă. În măsura în care stimulii aversivi

în cauză corespund stimulilor declanşatorr de răspunsuri specifice de fugă sau apărare* în mediul natural, achiziţia* de comportamente de sustragere rămâne deosebit de limitată de constrângerile specifice. Sustragerea nu trebuie confundată cu evi-*M. Richelle* (D. S.)

Susţinere

Susţinerea sau *hoid*ingul este aspectul îngrijirilor materne sau de maternaj* care constă în modul de a duce, de a ţine şi de a susţine sugarul. Ea reprezintă, după D. Winnicott, care a făcut din acest termen un veritabil concept psihanalitic, acea parte a contribuţiei unei mame suficient de bune* care este indispensabilă dezvoltării iniţiate a potenţialului înnăscut al sugarului. Stadiul de susţinere precedă stadiul relaţiilor obiectale propriu-zise: el corespunde unei perioade neonatale dominate de autoerotism* şi de narcisismul primar. În cursul acestei perioade şi datorită susţinerii, copilul trece de la o stare de neintegrare la o stare de integrare*, eul psihic se instalează în eul corporal şi eul se distinge de noneu. În ultimele sale scrieri. D. Winnicott a delimitat mânuirea* de susţinere şi i-a atribuit efecte specifice.

J.-M. Pe tot (N.C.)

Szondi (Testul lui)

Acest test constă în a prezenta subiectului serii de fotografii de bolnavi mentali şi în a-i cere să le aleagă pe cele care îi sunt cele mai simpatice şi cele mai antipatice. Cotarea şi interpretarea acestui test sunt complexe, iar validitatea îi este discutată. Conform teoriei lui L. Szondi, testul ar permite să se exploreze „pulsiunile profunde” ale personalităţii şi să se atingă un plan intermediar între inconştient* aşa cum este el elaborat de teoria psihanalitică şi inconştientul colectiv* al lui C. Jung. Opţiunea exprimă destinul personal: opţiunea amoroasă, a meseriei, alegerea trăsăturilor de caracter şi a simptomelor morbide sunt, pentru L. Szondi. determinate de trebuinţele pulsionale fundamentale ale individului, ale

căror efecte dinamice determină istoria unei vieţi. Proba de alegere de fotografii ar fi deci o introducere în „ştiinţa destinului”.

C. *Chabert*

(S. D.)

S

J

Şcoală

Instituţie publică în care un grup de elevi participă la procesul de învăţământ*, şi, prin extindere, ansamblul profesorilor şi al elevilor din această instituţie.

Folosit singur, termenul Şcoală poate desemna o instituţie prin care o societate distribuie învăţământul, ca şi Justiţia, Armata. Dar cuvântul şcoală este frecvent determinat de un adjectiv care va caracteriza tipul de învăţământ ce are loc în ea:

1. din punctul de vedere al naturii sale: marile şcoli dau, în afara Universităţii, formaţii profesionale de excelenţă sau de înaltă specializare (Şcoala arhivelor, Şcoala politehnică). Şcolile normale asigură formarea învăţătorilor etc.

2. din punctul de vedere al caracteristicilor sale instituţionale: se va vorbi despre şcoală publică (reglementată de stat şi aflată în grija sa), şcoală particulară (aparţinând iniţiativelor particulare, dar antrenând în general legături contractuale cu statul), în această accepţie, termenul este cvasisinonim cu învăţământ;

3. din punctul de vedere al metodelor de învăţământ care sunt folosite în ea: Şcoala activă* (Dewey), Şcoala modernă (Freinet), care reprezintă curente pedagogice novatoare. Şcolile paralele desemnează instituţii variate, opuse modelului oficial al şcolii”.

D. Manesse (D. S.)

Şcoală activă

Sub pana pedagogului H. Marion, încă din 1888,

metoda activă* se defineşte prin mobilizarea permanentă a interesului elevilor, prin folosirea tehnicilor pedagogice care să-i incite:

1. exersarea inteligenţei lor prin schimb verbal;

2. participarea prin răspunsuri la elaborarea de obiecte ale propriului ansamblu de cunoştinţe;

3. experimentarea concretă a realităţii lucrurilor înainte de iniţierea în nomenclatorul lor abstract. Dar, la urma urmei, aceşti elevi sunt „activi" în raport chiar cu activitatea* profesorului: ei sunt mobilizaţi cu atât mai mult cu cât nu se mobilizează.

A vorbi despre şcoala activă, aşa cum au făcut-o pedagogii genevezi ai Institutului Rousseau începând cu 1919, înseamnă a pretinde că a merge mai departe este singura metodă activă, a recunoaşte în elev actorul care determină propria învăţare* şi, de aici, a redefini intervenţia educativă, dacă nu ca o reţinere (abţinere) în felul educaţiei negative* preconizate de J.-J. Rousseau, cel puţin ca o mediere*, adică o simplă amenajare a contextului.

Acest proiect se bazează pe trei paşi:

1. pe de-o parte, se face referire la o psihologie a copilului care rupe relaţiile cu empirismul* senzualist al metodelor intuitive pentru a deveni constructivistă şi atribuie operaţiilor* subiectului rolul preponderent. Proclamată de E. Claparède, această trecere se va desăvârşi prin raportarea la opera lui J. Piaget şi a piagetienilor;

2. pe de altă parte, noţiunea de „şcoală activă", popularizată de genevezi, o reia pe aceea de *Arbeitsschule*, împrumutată de la inspectorul münchenez G. Kerchensteiner. Înseamnă a preconiza că a face, respectiv a fabrica, este mai formativ decât a asculta, respectiv a redacta sau a dialoga;

3. dar pedagogul din München şi psihopedagogii din Geneva se referă la sloganul americanului J. Dewey:

learning by doing. Conceptul de „şcoală activă”, ca proiect propriu-zis educativ, manifestă în definitiv unul din locurile comune ale discursului societăţii individualiste contemporane. „Şcoala activă” este de fapt celebrarea *self-help-vXIII*, ca şi a *self-government-ului*: autonomia elevilor (un du-te-vino liber, marjă de organizare, iniţiative, interacţiuni, responsabilităţi în cadrul colectivului, individualizarea muncii etc.) devine valoarea a cărei absenţă califică educaţia ca autoritară, pasivă sau tradiţională. Rămâne ca lucrările recente asupra interacţiunii sau conflictului sociocognitiv*, ca şi cercetările în domeniul didacticir să confirme faptul că, în cadrul „subsistemului” predare-învăţare, a învăţa reprezintă activitatea determinantă. La fel, în funcţie de forma pe care o va îmbrăca învăţarea şcoala va fi sau nu „activă”.

D. Hameline

(D. S.)

Şcoală modernă → Mişcare Freinet Şcolaritate

Dreptul unor administraţii de a cere un certificat de şcolaritate indică deja că semnificaţia acestui termen nu poate fi epuizată de definiţia: „durata unui curs regularizat de studii”, fără a jongla cu calificativul „regularizat”. Aceasta enunţă permanenţa în timp, dar şi obligaţia. Şcolaritatea este obligatorie (v. Frecventare şcolară, Obligaţie şcolară). Poate fi amintit sensul medieval al lui *scholaritas*: statutul juridicosocial al celui care învaţă. Extins şi la componentele psihologice şi culturale ale acestui statut, acest rapel permite evocarea semnificaţiei procesului continuu de prelungire a şcolarităţii. rr.

D. Hameline

(D. F.)

Şef

Cel care, în mediu social dezorganizat, adună în jurul său indivizi în căutare de obiective accesibile şi care le procură o satisfacţie ocupă o poziţie de şef. El îşi datorează

recunoaşterea şi autoritatea realismului şi hotărârii sale în alegerea orientării activităţilor. Ascendentul său provine din experienţa sa şi din capacitatea de a produce semne exterioare ale puterii sale. El nu este un şef natural, el ocupă această funcţie datorită influenţei sale directe, personale şi autocratice. Spre deosebire de *leader** a cărui autoritate este determinată de rolul său social în grup, şeful o datorează aptitudinii sale de a devia angoasa şi de a utiliza frustrările orientând agresivitatea potenţială a subiecţilor spre obiective concrete. Punând accentul pe importanţa valorilor virile de combativitate şi duritate, el preconizează activităţi riscante care dau prestigiu, sublimează castrarea şi valorifică un model ofensiv. Sfera sa de influenţă este locală, întreţinută de reputaţie, dar de durată limitată din cauza caracterului instrumental al autorităţii sale, a instabilităţii şi a eterogenităţii trebuinţelor de satisfăcut.

J. Selosse (N. C.)

Şoc (la testul Rorschach)

Şocurile sunt reacţii de „stupoare afectivă”, de perturbaţie emoţională provocate subiectului prin particularităţile anumitor planşe ale testului Rorschach*, al căror impact antrenează o dezorganizare mai mult sau mai puţin durabilă a procesului asociativ. Pentru a admite existenţa unui şoc, trebuie să fie prezenţi cinci indici dintre următorii: modificarea brutală a productivităţii, modificarea modurilor de aprehensiune, absenţa răspunsurilor aşteptate sau curente, sărăcirea conţinuturilor, tendinţa de refuz, recurgerea la comportament, exclamaţii, digresiuni, comentarii. Şocurile principale apar la planşele color (în special roşii). În raport cu o reactivare pulsională greu tolerată, sau la planşele negre, la care subiecţii prezintă fie manifestări de angoasă* masivă, fie reacţii defensive.

C. Chabert (G. N.)

Şoc emoţional

Orice eveniment sau situaţie care perturbă echilibrul neurovegetativ şi controlul proceselor afective şi intelectuale de adaptare constituie un şoc. Cel afectiv declanşează mecanisme de inhibiţie, reacţii defensive sau compensări a căror repercusiune poate fi relevată prin anumite probe psihologice (v. Culoare la testul Rorschach). În funcţie de intensitatea şi natura lui, un şoc afectiv poate antrena traumatisme psihice cu efecte retroactive care se structurează sub formă de nevroză traumatică şi uneori de psihoze reacţionale (v. Eveniment vital).

J. Selosse

(G. N.)

Ştiinţe ale educaţiei → Pedagogie Ştiinţe cognitive

Adesea calificate drept „ştiinţe ale inteligenţei”, ştiinţele cognitive sau ştiinţe ale cogniţier grupează ansamblul programelor de cercetare care, în sânul diferitelor discipline, au drept obiect comun de studiu procesele declanşate prin sistemele de tratare a informaţiei (nu numai naturale, cum este creierul uman sau animal, ci şi artificiale, cum este computerul) pentru a lua cunoştinţă de mediul lor înconjurător* şi a-l modifica. Percepţia*, limbajul*, învăţarea*, raţionamentul*, memoria* şi acţiunea* constituie principalele teme ale proiectului ştiinţelor cognitive. Colaborează la acest proiect, în totalitate sau parţial, psihologia, psiholingvistica*, lingvistica*, antropologia, ergonomia*, neuroştiinţele*, informatica* (de la care provine conceptul de inteligenţă artificială*) şi robotica, în timp ce filosofia, epistemologia*, logica, matematica şi fizica contribuie prin instrumente conceptuale şi modele* teoretice (H. Garner, 1985).

Motivele strategice (apariţia neologismului cogniştiinţe, a cărui motivare este analoagă cu cea de la „neuroştiinţe”, este semnificativă în acest sens) ale unei asemenea grupări nu pot însă conduce la ignorarea justificărilor epistemologice profunde ale unei reale

convergenţe transdisciplinare. Ipoteza unui izomorfism al structurilor şi a unei comunităţi de principii şi reguli de funcţionare a sistemelor cognitive îşi găseşte fundamentul teoretic în dezvoltarea curentului cognitivist*: un sistem cognitiv efectuează operaţii de transformare având drept obiect reprezentările* simbolice, care constituie enunţurile* unui limbaj formal creat de regulile inferenţei*; caracterul reprezentaţional al simbolurilor sau al stărilor interne ale sistemului (sensul lor) apare din interacţiunile sistemului cu mediul (D. Audler, 1987). În jurul conceptului-cheie de reprezentare, adoptat de toate disciplinele, în accepţii diverse, se organizează majoritatea dezbaterilor care traversează ştiinţele cognitive şi conferă o dinamică nouă fiecărei componente (J. A. Fodor, 1981). Este vorba, pe de o parte, de dezbaterile asupra relaţiilor dintre reprezentările care definesc stările mentale şi cele care constituie stările cerebrale: identitate strictă în cadrul unui reducţionism* neurobiologic maximalist, identitate ocazională în cadrul funcţionalismului cognitivist (D. Sperber, 1987); este vorba, pe de altă parte, de dezbateri asupra asimilării creierului, pe plan funcţional, cu un computer, recuzată clasic, dar tolerată sub o formă metaforică şi revendicată astăzi prin ambiţiile afirmate de inteligenţa artificială; este vorba, în fine, de dezbaterile despre natura reprezentărilor, simbolice şi locale în modelele cognitiviste, non sau infrasimbolice şi „distribuite” în modelele neoconexioniste*, inspirate de organizarea neuronală care înlocuieşte tot mai mult arhitecturile cognitive clasice.

J. Requin (D. F.)

AUDLER D. (1987), „Progres en situation d’incertitude, *Le Debat*, *4*7, 5 – 25.

— FODOR J.A. (1981), *Representations*: *Philosophical Essays on the Foundation of Cognitive Science*, MIT Press, Cambridge.

— GARNER H. (1985), *The Mind*’s *New Science*: *a*

History of the Cogn itive Revolution, Basic Book, New York.

— SPERBER D. (1987), „Les sciences cognitives. Ies sciences sociales et le materialisme”. *Le Debat*, *4*7, 103 – 115.

Ştiinţe sociale

Ştiinţele sociale propun diverse modalităţi de abordare a realităţii sociale cu ajutorul unor metode şi modele conceptuale şi teoretice. Ele abordează studiul fenomenelor sociale pornind de la perspective diferite elaborate în sânul istoriei în funcţie de evoluţia societăţilor. Întrebările pe care şi le pun sunt cele ale cunoaşterii şi explicării organizării funcţionării şi schimbărilor sociale prin observarea şi analiza aspectelor obiective, dar şi simbolice ale manifestărilor vieţii colective umane. Printre principalele ştiinţe sociale, etnologia se ocupă în mod comparativ de civilizaţiile tradiţionale observabile în prezent, şi în special de procesele de integrare a vieţii sociale şi culturale care acordă un loc miturilor, riturilor şi supranaturalului. Abordarea sa privilegiază observaţia în situaţie concretă la faţa locului. Antropologia socială studiază principiile şi structurile de organizare ale societăţilor. Metodologia sa constă în trecerea de la descriere (clasificare şi tipologie) Ia explicaţii, construind modele şi propunând teorii, cum ar fi: difuzionismul, evoluţionismul, funcţionalismul, structuralismul, analiza sistemică. Sociologia este o ştiinţă generală şi aplicată în acelaşi timp (o sociologie a. m şi pentru). Ea studiază specificitatea faptelor sociale, morfologia şi ecologia lor. aparatele instituţionale şi producţiile colective, mecanismele şi agenţii de socializare*, funcţionarea şi organizarea sistemelor sociale, factorii şi condiţiile schimbărilor sociale. Psihologia socială* integrează rezultatele acestor ştiinţe, în special în studiile sale despre interacţiunile în cadrul raporturilor individuale şi sociale şi elaborarea legăturii

sociale.

J. *Selosse* (D. F.)

Tabagism

Ansamblu de manifestări legate de consumul excesiv de tutun. Modul de consum patologic al acestei substanţe este definit ca o intoxicare* continuă, prin: imposibilitatea de a reduce sau de a înceta consumul; eforturi repetate de a controla consumul în timpul perioadelor de abstinenţă temporară sau de restricţii de consum în anumite momente ale zilei; continuarea consumului în ciuda dezordinilor fizice care rezultă; în sfârşit, nevoia cotidiană de consum pentru a obţine o funcţionare adecvată.

La ora actuală, dependenţa de tutun cea mai obişnuită rezultă din inhalarea fumului de ţigară; trabucul, pipa, prizatul sau mestecatul sunt mai puţin susceptibile de a genera dependenţă şi complicaţii grave pentru sănătate (bronşită, emfizem, maladii coronariene, maladii vasculare, periferice şi numeroase cancere).

Sindromul de sevraj legat de încetarea sau de reducerea recentă a consumului intens de tutun comportă iritabilitate, anxietate, dificultăţi de concentrare, cefalee, somnolenţă şi tulburări gastrointestinale.

Acest sindrom nu survine la toţi fumătorii şi în toate cazurile este greu să se distingă efectele sevrajului de apariţia caracteristicilor fiziologice care erau suprimate, controlate sau modificate de efectele nicotinei.

J.-F. Allilaire (N. C.)

Tablă de şah

Figură geometrică alcătuită din suprafeţe care alternează de la o culoare la alta, atât în coloane, cât şi în linii (tablă de şah). Este vorba de o figură foarte reactogenă, utilizată în testele de potenţiale evocate* vizuale. Se pot face să varieze, aici, contrastul între compartimente, ca şi numărul acestora pe elementul de suprafaţă. Intersecţia acestor benzi formează un punct de culoare sau de un gri mai accentuat, deoarece există o

suprapunere. (A nu se confunda cu tartranul, o figură compusă din două benzi colorate, una verticală şi alta orizontală.)

R. Genicot (D. S.)

Tablou de contingenţă multiplă → Contingenţă

Tabu

Termen polinezian (*tapu*) însemnând în acelaşi timp sacru şi interzis, răspândit în Europa prin lucrarea *Le Voyage* aparţinând lui Cook. Tabuul se manifestă, în principal, printr-o interdicţie de a atinge anumite persoane sau anumite obiecte sau de a îndeplini anumite acţiuni. Spre deosebire de alte interdicţii, violarea unui tabu nu este în general sancţionată de societate: pedeapsa decurge automat din transgresiune, ea este opera unei forţe magice (caz de moarte spontană după violarea unui tabu) şi eventuala sancţiune socială nu survine decât dacă tabuul însuşi nu s-a răzbunat. S. Freud (1912 – 1913) a fost frapat de asemănarea dintre interdicţiile compulsive ale nevrozei de constrângere* (sau nevroză obsesională) şi tabuuri. El subliniază faptul că, în tabu, ca şi în interdicţia nevrozei de constrângere, prohibiţia se impune de la sine, fără nicio motivaţie, dar că, în ambele cazuri, nucleul interdicţiei constă în interdicţia de a atinge, înţeleasă în sensul propriu de contact fizic ca şi în sensul figurat de relaţie socială. Tabuul, ca şi interdicţia compulsivă, este orientat împotriva dorinţelor refulate*, deci devenite inconştiente: dorinţe incestuoase şi dorinţe de moarte împotriva persoanelor iubite. Ceea ce explică însă caracterul contagios al tabuului şi deci necesitatea interzicerii contactului cu obiectul tabu sau cu cel care a încălcat tabuul este tentaţia inconştientă a oricărei fiinţe umane de a viola tabuul, adică de a-şi realiza dorinţele refulate de incest şi de paricid. Condiţia tabuului este deci ambivalenţa* sentimentelor şi tabuul foloseşte la a supracompensa* tendinţele refulate. Dar, ca şi în nevroza de constrângere, măsurile de protecţie împotriva

transgresiunii sfârşesc prin a se pune în slujba mişcărilor pulsionale refulate şi a servi la întoarcerea refulatului*...

J.-M. Petot (N.C.)

FREUD S. (1912 – 1913), *Totem und Tabu*, Heller, Leipzig, Viena. Traducere (1924): *Totem et tabou* (trad. S. Jankelevitch), Payot. Paris.

Tactil → Sensibilitate cutanată

Tahifilaxie → Toleranţă Tahipsihie → Fugă de idei

Tahistoscop

Instrument de laborator conceput pentru a prezenta stimuli vizuali pentru o durată foarte scurtă şi riguros controlată. Au fost construite multe modele, primul fiind datorat lui W. Wundt; acesta exploatează în mod ingenios combinaţii mecanice pentru a asigura, pe de o parte, controlul duratei şi, pe de alta, pe cel al luminării" – condiţie esenţială, date fiind latenţele* de adaptare a aparatului ocular la schimbările bruşte de intensitate* luminoasă. Tehnicile electronice şi informatice moderne au luat locul vechilor dispozitive. Recurgerea la prezentarea tahistoscopică deţine un loc de prim ordin în psihologia cognitivă*, în care este adesea legată de cronometria mentală. În neuropsihologie*, prezentarea tahistoscopică lateralizată constă în prezentarea unui stimul într-un singur hemicamp* vizual, mai ales cu scopul de a evidenţia specializarea emisferelor. Ea a fost aplicată în studiul subiecţilor cu creier dedublat".

M. Richelle (N.C.)

Talamus

Talamusul este o importantă masă neuronală situată în partea dorsală a diencefalului şi constituită din mai mulţi nuclei foarte diferiţi funcţional. Este legat de toate formaţiunile sistemului nervos* central şi, în special, de modulele senzoriale şi de cortex*, ale căror arii sunt definite în funcţie de zonele sale de proiecţie. Intervine în funcţiile senzoriale şi motorii, în coordonarea motorie voluntară, în funcţiile senzitive-senzoriale; serveşte practic

drept releu pentru toate aferentele, cât şi în funcţiile vegetative, de integrare şi de asociere şi în funcţiile de control al vigilenţei.

R. Decombe şi *M. Le Moal* (N. C.)

Talion

Bazată pe un principiu de reciprocitate, legea talionului răspunde răului cu rău. Cel care provoacă suferinţă trebuie, în mod echitabil, să sufere. Această referire la legea talionului este în mod implicit inclusă între principiile de justiţie retributivă, invocată în stadiul judecăţii morale preconvenţionale.

J. Selosse (N. C.)

T al lui Student

Test de semnificaţie* pus la punct de Student (pseudonimul lui Gosset) în 1908, utilizat pentru a compara o medie* cu o valoare dată şi, prin extensie, două medii. Statistica* lui Student poate fi obţinută împărţind diferenţa între media observată

(m) şi valoarea dată cu.), prin estimarea* abaterii-tip* s/ vă. Mai târziu, R.A. Fisher, din raţiuni de comoditate în construcţia tabelelor, a propus formula utilizată în prezent: în – p. t = să/n

P. Bonnet şi *H. Rouanet* (N. C.)

Tampon (Memorie) → Memorie tampon

Tandreţe

Tandreţea corespunde celui mai vechi dintre curentele /; tafo – ului: alegerea de obiect* infantilă primară. Ea creează o legătură afectuoasă precoce între copil, familia sa şi persoanele care îl îngrijesc. S. Ferenczi, din punct de vedere terapeutic, conchidea că, în cazurile de regresie* profundă în acest stadiu, psihanalistul trebuie să înlocuiască interpretarea sa cu o acţiune. Psihologia genetică şi etologia au demonstrat că tandreţea integrează copilul nou-născut într-o reţea de relaţii mai vaste decât cele de întipărire* şi de ataşament. Precizând factorii şi condiţiile ataşamentului social critic, ele completează

metoda clinică şi permit să se înţeleagă când şi cum copilul nu mai comunică, dar când şi cum poate să comunice din nou.

R. Doron (N.C.)

Tapping

Termen englezesc care desemnează o sarcină sau o probă psihomotorie de lovire cât se poate de rapidă, neorientată spre o ţintă. Această probă are drept scop măsurarea vitezer unei mişcări a mâinii fără a ţine seama de precizie. Ea se efectuează în general cu ajutorul unui stilet pe o suprafaţă metalică, ceea ce permite înregistrarea automată a loviturilor.

M. Richelle (N.C.)

Tartran → Tablă de şah

Tată

Tatăl ocupă în psihologie un loc semnificativ datorită multiplelor sale referinţe, funcţii şi atribuţii reale, imaginare sau simbolice. Printre acestea, poziţia arhetipală de „nucleu patern", care structurează miturile originare în jurul imaginilor de dătător de lege, de transcendenţă şi de procreaţie, constituie un ansamblu de referinţe arhaice care organizează proiecţiile şi reprezentările, într-o structură parentală, locul tatălui nu acoperă funcţia sa de procreator, el fiind marcat simbolic prin recunoaşterea sa ca deţinător al puterii falice, transmiţător al numelui, aflându-se în poziţia de a media şi a separa cuplul mamă-copil. Relaţia paternă se clădeşte pe semnul alterităţii. Pentru J. Lacan, tatăl este reprezentantul legii. Această funcţie de inaugurare, de castrare şi de structurare a „tatălui ideal" contribuie la clădirea idealului eului şi al supraeului. Carenţele de referinţe paternale prin lipsă sau prin exces se află la originea identificărilor* distorsionate şi a dereglărilor psihice, care se exprimă prin tulburări de socializare. Analiza sistemică a relevat importanţa rolului tatălui în modurile tranzacţionale de legătură, de delegare, de legat

transgeneraţional în sânul familiei. Psihologia socială este interesată de efectele schimbărilor de norme în înrudirea care antrenează reprezentări divergente privind tatăl: „abdicarea tatălui” şi „noii taţi”. Pe de o parte, legislaţia din 1970 din Franţa a pus capăt autorităţii paterne. Ea defineşte o repartiţie socială egalitară a puterilor materne şi paterne în contextul unei autorităţi parentale noi şi promovează modele noi de codificare, plecând de la o nouă ecuaţie socială şi simbolică privind semnificaţia tatălui. Pe de altă parte, contracepţia, vasectomia şi conservarea spermei, ca şi noile moduri de procreare pun în discuţie poziţia de tată, de procreator şi modifică dorinţa, trăirea şi reprezentările paternităţii şi rudeniei.

J. Selosse

(G. D. S.)

TAT (Test de Apercepţie Tematică)

Probă proiectivă* creată de H. Murray în 1938. Instrucţiunea constă în a prezenta succesiv o serie de planşe cerând subiectului să povestească „o istorie în legătură cu imaginile”. Iniţial, proba era programată în două şedinţe de 10 planşe fiecare, în prezent, modalităţile de testare şi de interpretare au fost mult remaniate prin metoda pusă la punct de V. Shentoub, ale cărui lucrări despre TAT au început în 1954: numai planşele cele mai semnificative sunt propuse într-o singură şedinţă.

V. Shentoub a scos în evidenţă, pentru fiecare dintre aceste planşe, un conţinut* manifest şi un conţinut latent, revelând registrul conflictual prevalent la care trimite materialul: problematica separării şi a doliului, angoasa de castrare, conflictul oedipian, relaţiile cu *imago-urile* parentale, problematica sexuală şi agresivă.

Fişa de despuiere este o grilă de cotaţii care permite analiza povestirilor produse la TAT prin studierea procedeelor de elaborare a discursului subiacente construcţiei poveştii. Fişa de despuiere a TAT-ului a fost propusă de Vica Shentoub, în 1958, în perspectiva unei

interpretări dinamice a acestui test proiectiv*, diferită de cea a lui H. Murray, deoarece ţine seama atât de forma, cât şi de conţinutul povestirilor. Fişa de despuiere a TAT-ului determină şi regrupează principalele categorii de procedee cu referire la diferite modalităţi de activitate psihică: conduite rigide, labile, inhibiţie, recurs la comportament, apariţia proceselor primare. Sinteza factorilor permite să se stabilească, prin articularea mecanismelor de apărare* şi a problematicii, o evaluare diagnostică şi prognostică ce ţine cont de diferitele componente ale activităţii psihice. *".

C. Cliabert (N.C.)

Tău (Efect)

Efectul intervalului temporal cuprins între doi stimuli asupra distanţei spaţiale percepute între ei: distanţa subiectivă creşte cu durata* obiectivă. Dacă se aplică succesiv stimuli tactili identici în trei puncte echidistante A, B şi C, spaţiul cuprins între A şi B va fi considerat mai mic decât cel cuprins între B şi C dacă intervalul A-B este inferior intervalului B-C. Acelaşi efect se observă în modalităţile* vizuală şi tactilă, şi pentru mişcările* continue. Efectul invers este efectul kappa.

F. *Măcar* (N.C.)

Taxie

Mişcare sau reacţie de orientare a animalelor care se deplasează liber în spaţiu, în raport cu o sursă stimulatoare sau cu un câmp gradient stimulator, ele însele orientate. Ca şi pentru tropisme*, prefixele foto –, geo –, chimio –, fonoanemo –, higro –, reo –, magneto –, galvanosau electrose referă la natura sursei stimulatoare, respectiv lumina, gravitaţia, un agent chimic, sunetul, vântul, gradul de umiditate, un curent de apă, câmpul magnetic, curentul electric. Taxia este numită pozitivă sau negativă după cum animalul se apropie sau se îndepărtează de agentul stimulator. Alte prefixe se referă la natura mecanismului aflat în joc: telotaxia este o

deplasare rectilinie care poate fi menţinută de un singur organ receptor, dar mai frecvent prin compararea percepţiilor resimţite în mod egal de doi receptori dispuşi simetric în raport cu sursa. Se vorbeşte de tropotaxie când senzaţiile percepute de aceştia sunt inegale: animalul restabileşte echilibrul prin pivotări ale corpului şi îşi reia drumul în linie dreaptă. În clinotaxie. mişcările de oscilaţie ale corpului permit, cu ajutorul unui singur organ receptor, să se compare percepţiile succesive ale aceleiaşi surse de stimulare sub diferite unghiuri şi să se deducă din ele o informaţie direcţională; astfel, în scopul producerii nimfelor, larvele muştei de came au o reacţie fotoclinotactică negativă. Se numeşte menotaxie o orientare transversă după un unghi definit în raport cu stimularea. Geofotomenotaxia este o deplasare după un anumit unghi cu orizontala în raport cu lumina şi cu gravitaţia. Toate cazurile citate mai sus ţin de topotaxie, în care sursa stimulatoare este bine localizată. În fobotaxie. În schimb, animalul are o reacţie fobică de fiecare dată când întâlneşte un stimul repulsiv şi învaţă prin încercări şi erori să se ţină în afara unui câmp nociv, fără nicio indicaţie de direcţie. Pe baza observării unor astfel de comportamente la parameci, H.S. Jennings a contestat generalitatea teoriei lui J. Loeb asupra mişcărilor orientate obligatorii.

J.-C. Ruwet (N. C)

Taxonomie → Taxonomie

Taxonomie

Clasificare* sistematică, în special a formelor vii. Teorie a acestui tip de clasificare ştiinţifică. Taxonomiile (sau taxonomiik) zoologice, tradiţional fondate pe trăsături morfologice, s-au îmbogăţit, prin etologie*, cu trăsături comportamentale, care uneori sunt chiar folosite drept criteriu de distincţie între două specii vecine.

Prin extensie, termenul se aplică oricărei clasificări sistematice, justificată prin argumente ştiinţifice:

taxonomia simptome-Ior psihopatologice, a unităţilor lingvistice etc. Specialiştii în ştiinţa educaţiei îl folosesc de preferinţă în legătură cu clasificarea diferitelor tipuri şi niveluri ale comportamentelor de învăţare şcolară: taxonomia lui Bloom…

M. Richelle (N. C.)

Taxonomie a obiectivelor

Taxonomia obiectivelor cognitive ale educaţiei, propusă de B.S. Bloom în 1963, se bazează pe principiul complexităţii crescânde, începând din 1956, au apărut numeroase taxonomii ale obiectivelor educaţionale; ele se referă la domeniile cognitiv, afectiv şi psihomotor. Acest avânt se explică prin raţiuni politice (explicitarea intenţiilor), pedagogice (mai buna orientare şi evaluare a acţiunilor educative) şi tehnologice (fără definirea operatorie a obiectivelor, punerea la punct a programelor de calculator educative este imposibilă).

G De Laiidsheere (N.C.)

Teatroterapie

Formă de socioterapie pentru bolnavii mentali care sunt puşi să pregătească şi să producă reprezentaţii teatrale. Spre deosebire de psihodramă*, rolurile* sunt învăţate dinainte. Totuşi, expresia scenică este lăsată liberă. Paternitatea acestei terapii i-ar reveni marchizului de Sade, care, la începutul secolului al XIX-lea, a organizat astfel de activităţi cu tovarăşii săi de internare la ospiciul din Charenton.

D. Anzieu (N. C.)

Tehnică activă → Activă

Tehnică audiovizuală → Metodă audiovizuală

Tehnică proiectivă → Test proiectiv

Tehnologie a educaţiei în sens larg, aplicare metodică de principii ştiinţifice la soluţionarea problemelor pe care le pune educaţia. Desemnează în mod special analiza, dezvoltarea, aplicarea şi evaluarea* tehnicilor şi a resurselor materiale în scopul îmbunătăţirii învăţării”

umane.

Concept recent, tehnologia educaţiei are două surse originale: tehnicile audiovizuale* (fotografie, cinematograf, radio, înregistrare sonoră, televiziune, video, video-disc etc.) şi învăţământul programat. În timp ce primul mare avânt al acestuia din urmă este nedisociabil de teoria skinneriană a condiţionării operante*, utilizarea tehnicilor audiovizuale în educaţie a rămas multă vreme fără suportul unei teorii cât de cât elaborate; se voia numai mobilizarea simultană a mai multor organe de simţ şi concretizarea maximă a învăţământului. Aşa cum învăţământul asistat de calculator* a plasat învăţământul programat pe un loc foarte modest, noile tehnologii ale educaţiei (cu o puternică componentă informatică) vor ocupa un loc din ce în ce mai important în învăţământ.

G. De Landsheere

Telencefal

Structură anterioară a encefalului dezvoltată din structura embrionară cu acelaşi fuz UIO

nume. Este, împreună cu diencefalul*, una dintre cele două vezicule ale prozencefalului şi se împarte el însuşi în două vezicule laterale a căror creştere diferenţială ajunge la emisferele* cerebrale, partea mediană dezvoltându-se puţin la nivelul regiunii anterioare a celui de-al treilea ven-*R. Decombe* şi *M. Le Moal* (N.C.)

Teleologie → Telefonomie

Telefonomie

În ştiinţele vieţii, inclusiv în psihologie, activitate*, conduită* sau proces orientat în mod evident spre un scop*, spre o finalitate. Opoziţia dintre telefonomie şi teleologie, aplicată la evoluţia biologică, se datorează lui C.S. Pittendrigh, în 1958. Spre deosebire de teleologie, noţiune finalistă*, care consideră scopul ca fiind o cauză* (finală), fapt ilustrat de vechile concepţii despre instinct*, în demersul telefonomie cauza emană dintr-un program*, dintr-un plan* existent anterior activităţii pe care o

guvernează. O astfel de distincţie datorează mult ciberneticii*, care a arătat că este posibil să se conceapă maşini cu servo-mecanism posedând o finalitate fără ca aceasta să constituie cauza operaţiei realizate de aceste maşini. De fapt, cauzalitatea* telefonomică nu este decât o formă de determinism*, aşa cum este el practicat în cele mai multe dintre ştiinţe. Prin evoluţie*, programul, care este mai cu seamă genetic*, este reajustat continuu de adaptările* care procură speciei realizarea conduitelor telefonomice. Studiul semnificaţiei adaptative şi al istoriei evolutive a unui comportament trece prin cercetarea cauzelor funcţionale (sau distale, sau evolutive), în timp ce studiul funcţionării, al mecanismelor moleculare, organice sau psihice, precum şi al ontogenezei aceluiaşi comportament este de resortul cauzalităţii imediate sau proximale. Unul dintre conceptele centrale ale psihologiei cognitive*, reprezentarea*, ţine de telefonomie, căci este vorba despre a şti în ce fel sistemul studiat reprezintă scopurile (viitoare) de atins şi cum sunt ele selecţionate. Acestea precedă cauzal sistemul. Anumiţi autori, ca

F. J. Ayala sau A. Woodfield, folosesc distincţia dintre teleologia internă, corespunzând telefonomiei aşa cum a fost ea definită, şi teleologia externă, sau extrinsecă, corespunzând noţiunii finaliste. Întrebuinţarea celor doi termeni, telefonomie şi teleologie, este de preferat pentru evitarea con-*E. T, relli* (N.C.)

Telepatie → Parapsihologie Telopsie → Macropsie Telotaxie → Clinotaxie

Temă

Obiect al discursului (despre ce se vorbeşte), diferenţiat, în mod curent, de comentariu (engl. *comment*) sau remă. Întrebarea căreia trebuie să-i răspundă enunţul permite să se determine tema, sau topicul în enunţul „comisia şi-a prezentat raportul”, tema este determinată de întrebarea „ce a făcut comisia?”, comentariul fiind răspunsul „ea şi-a prezentat raportul”. S-ar putea ca tema

să nu fie dată explicit şi la întrebarea „ce s-a întâmplat?”, ansamblul enunţului precedent ar răspunde şi ar constitui comentariul, tema fiind în acest caz „se întâmplă ceva”.

Înţeles la nivel textual, sensul termenului temă trebuie diferenţiat de cel de izotopie* (parcurs de interpretare declanşat de recunoaşterea unei teme). Pentru a evita confuzia între analiza locală şi analiza globală, vom vorbi mai curând de macrostructură*... *Mk*

J.-M. Adam (N.C.)

Temebilitate

Termen folosit în criminologie* pentru a caracteriza capacitatea criminală a unui subiect cu risc ridicat de periculozitate.

J. Selosse (N.C.)

Temperament → Tipologie

Temperatură de culoare Temperatură absolută a radiatorului lui Planck (corp negru) a cărui radiaţie are aceeaşi cromaticitate ca cea a unui stimul* dat (sursă luminoasă, de ex.). Trebuie descrisă culoarea unei surse comparând-o cu aceea a unui corp negru încălzit în general între 2000 şi 10.000 de grade Kelvin (K). Această temperatură nu este cea a sursei de definit, aceasta are numai o aparenţă colorată care se aseamănă cu corpul negru încălzit: 2.500 K corespund unei lumini numite caldă (de fapt, cu temperatură de culoare slabă); 6.500 K corespund unei lumini numite rece sau lumină de zi (de fapt, temperatură de culoare înaltă).

R. Genicot (N. C)

Tempo

Desemnează viteza* debitului unei secvenţe muzicale calculată după intervalele temporale între bătăile metrice. De la inventarea metronomului de J.N. Maelzel, în 1806, tempoul este precizat prin indicarea subdiviziunii minutului într-un număr de bătăi. Totuşi o atitudine atât de mecanicistă nu poate fi menţinută în interpretare. Orice execuţie vie introduce fluctuaţii. Una dintre preocupările

psihologului este studiul toleranţelor admisibile pentru menţinerea unei categorizărr corecte. Prin extensie, tempoul se aplică şi ritmului semnalelor vizuale, al debitului vocal şi al acţiunilor vieţii curente.

J. *Deliege* (N.C.)

Temporal

Care se referă la timp.

Eroare* (de poziţie) temporală: deviere* de judecată* decurgând din poziţia de ordin temporal a stimulilor; ea este pozitivă în cazul în care corespunde unei supraestimărr sau unei preferinţe a stimulului prezentat la început, şi negativă în caz invers.

Orizont temporal: expresie metaforică folosită de P. Fraisse, în 1957, pentru a desemna reprezentările* pe care şi le face subiectul despre inserţia conduitelor sale în timp şi mai ales a proiectelor sale în viitor. Expresia este apropiată de perspectivă temporală.

Program temporal sau cu componentă temporală: în terminologia condiţionării operante*, program de întărire* a cărui definiţie comportă în mod esenţial un parametru temporal. Cele mai clasice sunt: programul de întărire de debit al răspunsului lent*, în care respectarea unei amânărr minimale între răspunsuri este condiţia întăririi; programul cu interval fix* în care întărirea nu este disponibilă decât la încheierea unei amânări constante, pe baza răspunsului întărit precedent; programul cu interval variabil*, comparabil cu precedentul, cu excepţia faptului că în acesta amânarea între disponibilităţile întăririi variază în mod imprevizibil.

Reglări temporale dobândite: expresie utilizată de M. Richelle, în 1962, pentru a desemna acele *patterns** de comportament caracteristice generate de programele temporale sau de alte programe în favoarea unui parametru temporal regulat (cum este programul de evitare* al lui M. Sidman). La animale, aceste reglări dovedesc o capacitate de a estima durata şi de a controla

producerea conduitelor motorii în funcţie de timp. Ele se traduc printr-o adaptare a comportamentelor operante la valoarea parametrului temporal utilizat, fie că această adaptare este cerută sau nu pentru a obţine întărirea – periodicitatea înscrisă în programul cu interval fix, de exemplu, fiind suficientă pentru a induce reglarea temporală. Reglările temporale se pot opune conduitelor de discriminare* sau de estimare* a duratei stimulilor externi sau, dimpotrivă, acestea din urmă pot fi considerate ca o formă a reglărilor temporale.

M. Richelle (N. C.)

Temporal (Lob)

Lob cerebral situat sub scizura lui Sylvius. A fost multă vreme desemnat, până la sfârşitul secolului al XIX-lea, prin denumirea

Tentă → Tonalitate de lob sfenoidal. Partea dorsală a primei circumvoluţiuni temporale conţine girusul lui Heschl (ariile 41 şi 42), zona primară auditivă; posterior este situat *planum*-ul *temporal*, regiune triunghiulară macroscopic mai dezvoltată în stânga la majoritatea subiecţilor care utilizează de preferinţă mâna dreaptă. Partea posterioară a primei circumvoluţiuni temporale constituie zona sau aria lui Wernicke. Partea anterioară sau vârful (*uncus*) lobului temporal conţine amigdala sau nucleul amigdalian. Regiunea temporală aparţine şi sistemului limbic* prin structurile sale de pe faţa internă: formaţiunea hipocampică şi girusul parahipocampic. Sub numele de epilepsie* temporală sunt desemnate crizele de epilepsie parţială, complex care asociază manifestărilor senzoriale tulburările de conştiinţă* şi care are originea la nivelul structurilor temporale.

J.-L. Signoret (N.C.)

Tendinţă

Este o mişcare* în stare născândă. Mai general, este dispoziţia internă a unui organism de a efectua anumite acţiuni sau de a le facilita executarea. Această prezenţă

dinamică se exprimă printr-o lipsă sau printr-o tensiune. Astfel, tendinţele sunt substratul conduitelor. Pentru P. Janet, nou-născutul nu ştie să facă decât mişcări dezordonate şi lipsite de semnificaţie: unii dintre ei reuşesc din întâmplare şi modifică realitatea (pe care o constituie dintr-odată ca atare), provocând rezolvarea unei probleme implicite (alimentaţia), abreacţia şi plăcerea. Această experienţă schiţează o stocare de energie care are drept scop repetiţia: tendinţa este această energie stocată; ea creşte în complexitate când subiectul integrează ulterior exigenţele societăţii: de unde distincţia între tendinţe inferioare, medii sau superioare. A. Burloud, dezvăluind dublul caracter formal şi intenţional al tendinţei, o leagă de iniţiativa subiectului fără a se limita totuşi la introspecţie* şi afirmă că direcţionarea conştiinţei spre un scop care nu este încă conştient constituie chiar actul intenţional care îl va revela.

C. Prévost (N.C.)

Tendinţă de răspuns

Este vorba despre distorsiunile mai mult sau mai puţin deliberate care afectează răspunsurile autoevaluative (chestionare*, în special). Cele mai cunoscute sunt tendinţa de achiesare*, dezirabilitatea socială*, nesinceritatea. Considerate când drept simple erori, când adevărate stiluri de răspuns (legate de diferiţi factori de rol*, de motivaţii*, de percepţia de sine*, de anxietatea subiecţilor), aceste tendinţe variază în raport cu formularea itemilor, cu transparenţa lor, cu instrucţiunile şi obiectivul examenului psihologic. Ele pot fi minimalizate (itemi echilibraţi sau neutri, subtili, anonimatul subiecţilor). Pot fi controlate prin scale de corecţie (scale de validitate ale MMPI, Minnesota Multiphasic Personality Inventory, de ex.).

M. Bruchon-Schweitzer (N.C.)

Tensiune (Sentiment de ~)

S. Freud considera sentimentul de tensiune drept

modul de percepere internă a creşterii nivelului global al excitaţiilor în aparatul psihic. Forma cea mai tipică a acestuia este starea de tensiune sexuală, care corespunde unei creşteri a excitaţiei libidinale. dar care este agreabilă, ceea ce pare să contrazică teoria freudiană conform căreia orice creştere a cantităţii de excitaţie produce neplăcere. Reflecţia asupra acestei probleme l-a determinat pe S. Freud să precizeze, în 1924, că principiul plăcerir are legătură cu principiul constanţei mai mult decât cu principiul Nirvāṇa* şi să presupună că plăcerea şi neplăcerea corespund nu unor modificări cantitative (creşterea sau diminuarea tensiunii excitaţiei), ci unor aspecte calitative ale acestor modificări (cum ar fi ritmul creşterilor sau diminuărilor).

J.-M. Petot

(N.C.)

Teorie a câmpului → Câmp (Teorie a)

Teorie a detecţiei semnalului → Detecţie a semnalului

Teorie a evoluţiei → Evoluţie

Teorie a filtrului → Filtru

Teorie a informaţiei Informaţie

Teorie a jocurilor → Jocuri

Teorie bifactorială → Bifactorială (Teorie)

Teorie cloacală

Teorie sexuală infantilă* fondată pe ignorarea (după S. Freud) sau pe negarea (după mulţi dintre succesorii săi) a vaginului şi conform căreia anusul îndeplineşte funcţiile sexuale ale vaginului. Conform acestei teorii, coitul este o penetraţie anală şi naşterea este un proces comparabil cu eliminarea fecalelor. Pentru S. Freud, această teorie cuprinde o parte de adevăr: sub aspect biologic (din două puncte de vedere, filogenetic şi ontogenetic) şi psihologic, vaginul este succesorul anusului. Chiar şi autorii care, precum M. Klein, susţin ideea unei cunoaşteri precoce (chiar înnăscute) a vaginului acceptă ideea că diferitele orificii corporale sunt, la început, puse în echivalenţă

simbolică* şi mai ales că naşterea copiilor este reprezentată mai întâi după imaginea defecării. „, „/

6 *J.-M. Petoi*

(N.C.)

Î

Teorie duplex → Localizare perceptivă Teorie implicită a personalităţii

Presupunerile oamenilor (şi adesea ale psihologilor) cu privire la concurenţele între comportamente (cineva care face uni lucru îl face şi pe celălalt) şi între trăsăturile de personalitate* (cineva care este într-un fel este şi în celălalt fel). Problemai esenţială pe care o pune acest mod de caracterologie naivă este cea a bazelor sale şi, *afortiori*, a validităţii sale descriptive: datele actuale acreditează ideea că teoriile implicite ale personalităţii îşi au originea mai curând în semnificaţia cuvintelor, decât în observarea realităţii comportamentale şi că ele sunt mai adaptate la judecata asupra valorii oamenilor decât la descrierea psihologică.

ERSOC (N. C.)

Terapie cognitivă → Comportamentală (Terapie)

Terapie comportamentală → Comportamentală (Terapie)

Terapie familială psihanalitică

Terapie verbală a grupului familial*, bazată pe teoria psihanalitică a grupurilor. Ea îşi propune o autonomizare a psihismelor individuale ale fiecăruia dintre membrii familiei, prin intermediul unei restabiliri a circulaţiei fantasmatice intrafamiliale. Se adresează familiilor din care unul sau mai mulţi membri prezintă o simptomatologie psihotică, anorexică, psihosomatică, psihopatică sau uneori nevrotică. Are drept scop tratamentul aparatului psihic fami-Hal*, din care emană discursurile individuale; acestea fac obiectul unei ascultări şi al unei interpretări grupale. Încă de la prima şedinţă, sunt enunţate trei reguli: regula prezenţei bisau

multigeneraţionale, regula de asociaţie liberă* regula abstinenţei. Fantasma inconştientă subiacentă discursului familial este percepută prin ascultarea a „ceea ce se gândeşte” sau a „ceea ce se visează” în familie. Interpretările se referă, în principal, la materia-Iul oniric, caracteristic pentru o fuziune a psihismelor individuale.”.

— *A. Ruffiot*

(N. C.)

Terapie familială sistemica

Abordare terapeutică a grupului familial, care se sprijină pe o teorie behavioristă* a comunicării” şi pe o metodă pragmatică. Această teorie şi această metodă, inspirate din filosofia pragmatistă* a lui

W. James, se află la baza lucrărilor Şcolii de la Palo-Alto (G. Bateson, P. Watzla-S

terapie imploziva wick etc.) difuzate începând cu anii 1960. Contrar metodologiei psihanalitice, această abordare favorizează observarea, în cadrul familiei, a conduitelor interactive şi a schimburilor comportamentale manifeste, tinzând să le releve efectele patogene. Comunicarea paradoxală* este, conform acestei concepţii, unul dintre principalii agenţi patogeni în schizofrenie. Terapia sistemică dispune de tehnici proprii (contraparadox, conotaţie pozitivă*, descalificare*, redefinire*, recadrare, provocare*) pentru a clarifica comunicarea perturbată în sistemul familial.

A. Ruffiot

(N.C.)

Terapie implozivă → Imersiune Teritorialitate

Fenomen foarte răspândit în lumea animală, de delimitare, apărare şi utilizare a unui teritoriu. Teritorialitatea este, împreună cu ierarhia*, unul dintre principiile de bază ale structurării societăţilor animale. Ea este atestată la crabi, păianjeni şi libelule, la anumiţi peşti, anure şi şopârle, la numeroase păsări şi mamifere. Utilizarea exclusivă, pentru hrană sau reproducere, a unui

spaţiu din care sunt excluşi congenerii rivali implică delimitarea, supravegherea şi apărarea acestuia de către candidatul proprietar. Avantajul este în general al primului ocupant, care este primul venit sau care înlocuieşte un absent; el cunoaşte într-adevăr mai bine ca oricine posibilităţile domeniului său şi îi domină* acolo pe toţi ceilalţi, cu condiţia de a nu ieşi de acolo, în care caz situaţia se inversează. Pe un teritoriu de reproducere, masculul trebuie să-şi afirme prezenţa deopotrivă pentru a respinge rivalii şi pentru a atrage femelele; comportamentul său este astfel un amestec de tentative de atacuri, de apărări şi de invitaţii sexuale. Peştii şi şopârlele se afişează etalând coloraţii strălucitoare; păsările îşi proclamă cântul* teritorial, de la sol, cocoţate pe o ramură sau din zbor, după mediu; mamiferele depun semnale odorante: secreţii glandulare, urină, excremente. Animalul teritorial este aferat şi exhibiţionist; el se consumă fără reţinere. Stăpân la el acasă, el se bucură de avantajele teritorialităţii. Dar practica are inconvenientele şi riscurile sale: el este urmărit de stres şi se expune prădătorilor. Între vecini se instalează progresiv o pace a proprietarilor, dar apariţia unor intruşi duce la o recrudescenţă a rivalităţii. În caz de presiune puternică a populaţiei, mortalitatea poate fi ridicată şi rata de înlocuire importantă. Teritorialitatea se înscrie în competiţia intraspecifică; există şi cazuri în care specii diferite se exclud din teritoriul lor respectiv.

J.-C. Ruwet (N.C.)

Teritoriu

Teritoriul este o porţiune a domeniului vital pentru care un individ, un cuplu sau un grup îşi rezervă folosinţa: ei îl delimitează marcându-i şi supraveghindu-i frontierele, şi îl apără împotriva indivizilor de aceeaşi specie. Întinderea şi utilizările teritoriului, funcţiile sale sunt extrem de variabile după specii; modalităţile acestora sunt atât de variate, încât o definiţie valabilă pentru toate

cazurile ar trebui să se limiteze la „un spaţiu apărat”. Aceasta îl distinge în mod fundamental de domeniul vital, pasibil a fi parcurs în mod succesiv de congeneri, care sunt de altfel instalaţi şi care exploatează acolo, pe rând, resurse comune. Întinderea teritoriului variază după funcţiile sale. Există unele care sunt stabile în cursul întregului an şi care acoperă toate nevoile proprietarilor, confundându-se aproape cu domeniul vital; cele mai multe sen esc la reproducere, fie numai la împerechere ca micile teritorii în ciorchine ale cocoşilor de munte şi ale cailor pitici la care femela face alegerea, fie la creşterea tineretului; la păsările de mare, care găsesc resurse nelimitate în ocean, teritoriul se limitează la spaţiul pe care cloşca îl poate atinge prin extensia maximă a gâtului. Păsările colibri şi cele care strâng nectar apără florile; codobaturile îşi rezervă un teritoriu de alimentare hibernal de-a lungul taluzurilor. Teritoriile sunt, în general.

foarte stabile şi animalele le rămân ataşate, în aşa fel încât de la un an la altul, la o populaţie echilibrată, parcelarea teritorială rămâne neschimbată. În caz de deces al unui proprietar, un animal neinstalat ocupă fără întârziere locurile şi adoptă frontierele dispărutului. Mari perturbări pot fi observate în cazurile de mortalitate ridicată şi de reînnoire a structurii de vârstă a populaţiei. Spaţierea animalelor celor mai apte de a se instala şi apăra asigură o repartiţie echitabilă a resurselor habitatului între subiecţii cei mai performanţi.

J.-C. Ruwet (N. C.)

Termoestezimetru → Estezimetru Test cognitiv

Probă standardizată folosită pentru a caracteriza indivizii, cel mai frecvent în raport cu media* unui grup, conform cu diferite aspecte ale activităţii lor cognitive, în general cu eficienţa. Aceste teste sunt de o mare diversitate în prezentarea lor, în modul lor de construcţie şi în criteriile de validare* pe care le selectează (criterii externe, interne sau teoretice). Multe dintre ele au fost

construite pentru a fi aplicate unor populaţii particulare (definite prin vârstă, statut profesional, cultură etc.) în vederea unor obiective de asemenea particulare (diagnostic, pronostic de evoluţie, pronostic de adaptare). Printre testele cognitive se disting în mod obişnuit testele de inteligenţă*, testele de aptitudini şi testele de cunoştinţe. Distincţia între testele de inteligenţă, destinate să evalueze competenţele* generale (scale* de inteligenţă, teste de factor* g), şi testele de aptitudini, destinate să evalueze competenţele cu o sferă de aplicare mai restrânsă, este relativă. De fapt, cele mai multe teste de inteligenţă sau de aptitudini permit să se sesizeze forme diferite de inteligenţă: teste de raţionament*, de creativitate*, verbale*, de inteligenţă practică, de inteligenţă socială, perceptive sau spaţiale, de memorie. Testele de inteligenţă cele mai recente îşi propun să caracterizeze subiecţii în ceea ce priveşte eficienţa operaţiilor elementare pe care le aplică şi strategiile* pe care le adoptă de preferinţă. Cele mai multe dintre testele de cunoştinţe (cunoştinţe de fapte şi de metode) se referă la domeniile şcolar şi profesional.

M. Huteau (N. C.)

Test cu dexametazonă → Glucocorticoid

Test de apercepţie tematică → TAT Test de independenţă → Omogenitate (Test de ~)

Test de ipoteză

Numit şi test de semnificaţie. Metodă de inferenţă* statistică ce constă în a verifica, sub un model statistic, o ipoteză* nulă asupra căreia există dubii dacă este compatibilă cu observaţiile.

Un test de semnificaţie se efectuează cu ajutorul unei statistier de test. Un test de ipoteză cu pragul repera este definit printr-o zonă critică, şi anume că, dacă ipoteza nulă este adevărată, probabilitatea* ca statistica de test să cadă în această zonă este limitată de valoarea a. Dacă valoarea statisticii de test cade în zona critică, se trage concluzia că

ipoteza nulă nu este compatibilă cu observaţiile, la pragul a. Printre testele de ipoteză uzuale vom menţiona:

1. testul chi-pătrat*, care serveşte la testarea omogenităţii frecvenţelor*, în particular independenţa într-un tablou de contingenţă*;

2. testul T al lui Student*, pentru compararea mediilor.

P. Bonnet şi *H. Rouanet* (N. C.)

Test de încheiere → Lizibilitate

Test de omogenitate → Omogenitate (Test de ~)

Test de semnificaţie → Test de ipoteză

Test nonparametric → Nonparametric Testosteron – Androgen Test parametric → Parametric Test pe calculator

Toate testele şi chestionarele* pot fi trecute, corectate şi chiar interpretate cu ajutorul unui calculator. Utilizarea resurselor informaticir permite să se meargă mai departe şi să se construiască teste pe măsură. În care fiecare item nou este ales în funcţie de răspunsurile date anterior de subiect. Această procedură presupune existenţa băncilor de date care comportă liste extensive de itemi, cu informaţii despre dificultatea, fidelitatea şi puterea lor discriminaţi vă. Fiecare nou item este ales în funcţie de informaţia suplimentară pe care o va aduce şi de gradul de precizie urmărit.

C. Levx-Leboxer (N.C.)

Test proiectiv

Test al cărui scop este de a înregistra dinamica psihică a unei persoane* considerate ca o totalitate în evoluţie şi ale cărei elemente constitutive se află în interacţiune. Metoda constă în a cere subiectului să structureze un material vag, ambiguu, incomplet, verbal sau nu: subiectul poate „proiecta” astfel în exterior anumite structuri interne ale personalităţii sale. Testele proiective nu diferă de testele de aptitudine* şi de chestionarele* de personalitate numai prin materialul lor. O mare libertate de percepţie şi de imaginaţie este lăsată

subiectului (nu există răspuns bun prestabilit): o anchetă este condusă în jurul subiectului pentru a afla ce i-a determinat răspunsurile; testatorul procedează la o dublă analiză calitativă şi cantitativă a formei şi a conţinutului; în sfârşit, interpretările pe care el le dă protocolului se bazează pe o teorie, dacă nu psihanalitică, cel puţin psihodinamică. Aceste teste diferă, de asemenea, prin mai redusa lor rigoare psihometrică* în standardizare* şi în etalonare* şi prin dificultatea de a le estima sensibilitatea*, fidelitatea*, validitatea. Iată de ce autorii preferă să le denumească metode sau tehnici proiective, decât teste în sensul strict al termenului. Termenul de metodă proiectivă a fost folosit pentru prima dată de psihologul american L. Frank (1939) pentru a explica înrudirea existentă între diferite probe psihologice precum testul asociaţiei de cuvinte* al lui C. Jung, psihodiagnosticul* lui H. Rorschach şi Testul de Apercepţie Tematică* al lui H. Murray. L. Frank a propus următoarea clasificare: a. În tehnicile constitutive, subiectul structurează un material nestructurat (ex.: testul petelor de cerneală al lui Rorschach); b. În tehnicile constructive, el pleacă de la un material definit şi construieşte structuri mai largi (ex.: testul mozaicului de forme şi de culori, testul satului. MAPS); c. În tehnicile interpretative, el interpretează un material care are o semnificaţie afectivă (ex.: TAT): d. În tehnicile catartice, subiectul exteriorizează o reacţie emoţională sub efectul stimulului (ex.: desen liber, pictură cu degetul, marionete, joc dramatic improvizat); e. În tehnicile refractive, el supune la distorsiuni o activitate de comunicare curentă (ex.: grafologie, testul miokinetic creat de Mira y Lopez). În practică, psihologii clinicieni utilizează următoarea distincţie: testele proiective tematice (improvizare de jocuri, de povestiri, de desene pe baza unor elemente slab structurate) informează mai curând asupra naturii conflictelor psihice şi asupra calităţii interacţiunilor cu anturajul: testele proiective structurale

(pentru care prototipul este testul Rorschach) provoacă în general o regresie mai intensă şi pun în evidenţă mai curând imaginile primitive ale corpului şi faliile narcisice în construirea eu/ego-ului. De asemenea, este de dorit ca examenul psihologic al unei persoane să nu cuprindă un singur test proiectiv, ci cel puţin unul tematic şi unul structural.

D. Anzieu (N.C.)

Testul lui Turing → Turing

Tetracoric → Corelaţie/Corelare

Text

Ca şi discursul*, textul nu este decât obiectul empiric sub forma căruia se manifestă limba (enunţ). Oral sau scris, textul poate fi redus la un singur cuvânt sau poate forma o lucrare de mai multe volume. Monologal şi/sau dialogal, el comportă în scris un paratext mai mult sau mai puţin important (titlu, subtitlu, intertitluri, numele unui autor, al unui editor, al unei colecţii, dedicaţie, prefaţă etc). O serie de cuvinte nu formează un text decât dacă ea realizează un echilibru între o redundanţă* necesară (anafore*, coreferinţă* şi reluări lexicale, elipsă, izotopie* etc.) şi un aport progresiv de informaţie* (reme* succesive, reformulări etc). Nerespectarea acestei condiţii de progresie duce la o vorbărie tot atât de insuportabilă ca absenţa unui minimum de continuitate-repetiţie (nerespectarea condiţiei de coeziune*) care dizolvă textualitatea într-o bâiguială fără şir.

Printre mecanismele constitutive ale textului se disting, în general, conexitatea (înlănţuiri locale ale unităţilor lingvistice), coeziunea-progtesie (semantică) şi coerenţa – pertinenţă (enunţiativă şi pragmatică*). Aceasta înseamnă a spune că un text nu este o simplă serie liniară de unităţi lingvistice* (semne*, fraze*, propoziţii*, acte de limbaj*, secvenţe*), ci un tot unitar din punct de vedere semantic şi pragmatic. A înţelege un text nu înseamnă deci a însuma sensul* unităţilor care îl compun, ci a trece de la

o succesiune la un sens global (orientare argumentativă*). Operaţia sintactică de descompunere frastică este, în aceste condiţii, la fel de puţin operatorie ca şi analiza valorii locale de adevăr a propoziţiilor izolate.

Luarea în considerare a diversităţii modurilor de realizare textuală îi face pe anumiţi lingvişti să dezvolte o tipologie a bazelor elementare ale textelor (E. Werlich, 1975) sau a formelor de secvenţializare (J.-M. Adam, 1987), distingând ansambluri narative, descriptive, argumentative, explicative, conversaţionale etc.

J.-M. Adam (N. C.)

ADAM J.-M. (1987), „Textualite et sequentialite: l'exemple de la description", în *Langue Française*, 74, Larousse, Paris.

— WERLICH E. (1975), *Typologie der Texte*, Quelle şi Meyer, Heidelberg.

Textuală (Funcţie) T* Funcţie a limbajului

T. Group → Grup T.

Thanatos

Acest termen, care înseamnă moarte în greaca veche, n-a fost utilizat de S. Freud şi pare să fi fost introdus de P. Federn. Este totuşi frecvent utilizat în psihanaliză pentru a desemna pulsiunea de moarte*, tot aşa cum Eros* desemnează în scrierile lui S. Freud ansamblul pulsiunilor de viaţă. Scopul Erosului este de a stabili unităţi tot mai mari, deci de a conserva: este legătura. Pulsiunea de moarte are drept scop, dimpotrivă, să distrugă toate raporturile, deci să distrugă lucrurile; scopul ei final este să aducă ceea ce trăieşte în stare anorganică.

6 *J.-M. Petot*

(N. C.)

Tic

Mişcări involuntare bruşte, rapide şi repetate care implică un ansamblu de muşchi în legătură funcţională. Este o anomalie a comenzii motorii care trebuie deosebită radical de alte forme de mişcare anormală de natură

neurologică (mioclonie, tremurat, coree). O anumită constrângere voluntară poate întârzia, într-adevăr, apariţia ticului, în schimb, se va evita să se numească de unele obişnuinţe comportamentale cu caracter compulsiv. Ticurile pot fi tranzitorii sau permanente. În forma lor cronică şi difuză, ele realizează maladia lui Gilles de la Tourette, în care sunt asociate cu alte tulburări compulsive (coprolalie sau compulsia de a pronunţa injurii obscene, ecomimie*, ecolalie*)".

D. Widlocher (N.C.)

Timbru

Senzaţie* dată de calitatea sunetului. Această definiţie, acceptată de acustica clasică şi de simţul comun, răspunde capacităţii de a distinge sonorităţile instrumentelor şi ale vocilor. Încă de la H. von Helmholz, din 1863, ştim că timbrul este legat de prezenţa parţialelor care însoţesc un sunet fundamental şi de forma undei. Rezistenţa care avea să fie întâlnită mai târziu în practica sunetului de sinteză şi percepţia vizuală a spectrului sonor au făcut să se înţeleagă că era necesar să se ia în considerare mulţi alţi factori, unii temporali (tranziţiile şi relaţiile dintre faze) şi alţii spaţiali (parţiale armonice şi nearmonice). Timbrul încă nu este cuantificabil astăzi, dar se fac progrese în direcţia măsurării sale precise.

J. *Deliege* (N.C.)

Timic

Timia descrie situaţia globală a stării de spirit*, care corespunde unor combinaţii între mai multe dimensiuni emoţionale. Psihopatologia îi oferă configuraţii particulare, ca hipertimia dureroasă a melancolicului. Este timic ceea ce descrie un nivel global al stării de spirit („ameliorare timică"). Acest gradient timic este evaluat după un dublu pol care merge de la timia depresivă la exaltarea maniacală, fiind centrat de o axă normotimică.

Adjectivul „timic" este utilizat şi într-un sens mai general, pentru a desemna ceea ce ţine de dezordinile

afective: stări distimice*, timoreglator.

R. Jouvent (N.C.)

Timiditate

Termen banal care trimite, la acest nivel, la o trăsătură de caracter*: incapacitatea de a trece la act în conduitele verbale, profesionale sau sexuale de o oarecare importanţă. Timiditatea a fost explicată luându-se în considerare anturajul persoanelor sau interioritatea lor. În primul caz, P. Janet vede o maladie a conduitelor* sociale legată de ierarhia* proprie grupării. H. Wallon distinge timiditatea-inhibiţie şi timiditateamânie: este întotdeauna vorba despre o sensibilitate excesivă la prezenţa celuilalt; în opinia lui nu există persoană căreia contactul cu altul să nu-i dea sentimentul propriei sale prestanţe. În al doilea caz, psihanaliştii cred că angoasa copiilor faţă de anumite persoane se generalizează adesea în timiditate: „cuminţenia" lor este însoţită de o inhibiţie a pulsiunilor care trebuie cunoscute. La adultul nevrozat, timiditatea poate rezulta dintr-o dificultate de a concilia valorile şi contravalorile, adică, după D. Lagache, de a rezolva conflictul intrasistemic al idealului eului şi al eului ideal. În general, timiditatea este deci o dimensiune polemică a imaginii de sine şi a narcisismului.

C. *Prévost*

(N.C.)

Timoanaleptic → Antidepresor Timoreglator

Eficacitatea foarte semnificativă a Udului în prevenirea recăderilor în psihoza maniaco-depresivă* bipolară a determinat introducerea unui nou concept în cadrul clasificărilor psihotropelor. Într-adevăr, timorealatorii se definesc prin acţiunea lor diacronică, stabilizatoare asupra variaţiilor timice* fără ca ei să aibă în mod necesar o eficacitate terapeutică în cazul acceselor depresive deja instalate. Noţiunea de timoreglare introduce ideea unei mai bune gestionări a evenimentelor interne şi externe, adică a unei reduceri de amplitudine a

oscilatorilor interni şi, în acelaşi timp. O mai redusă sensibilitate faţă de mediul înconjurător.

Litiul a fost şi rămâne încă principalul timoreglator. El este administrat permanent în cursul anului, cu condiţia unei supravegheri regulate a ratei sale sanguine pentru evitarea complicaţiilor de supradozaj (cardiovasculare, neurologice, renale).

783

timp gramatical

Alţi timoreglatori au fost propuşi, în particular carbamazepinul (Tegretol). Acesta din urmă prezintă un dublu interes, teoretic şi practic. Proprietăţile sale anticomiţiale se află la originea modelului animal de *kiruiling* care pune în relaţie patologia tulburărilor afective cu cea a epilepsiei. Pe plan terapeutic, ar avea o eficacitate deosebită la pacienţii bipolari cu cicluri rapide sau *rapid mood cyclers*, la care litiul este puţin eficace.

Valproatul (Depamid), provenit dintr-o altă familie de anticomitiale, a fost de asemenea propus. *r. jouvent*

(N. C.)

Timp

Timpul, care marchează ineluctabil toate fenomenele vieţii, este omniprezent în psihologie. Este totuşi comod să se distingă timpul psihologic, de care se ocupă psihologia timpului, de utilizarea timpului (unui răspuns, unui proces etc.) ca procedeu metodologic în studiul unui fenomen sau mecanism psihologic oarecare.

1. Studiul timpului psihologic acoperă un domeniu foarte vast, care merge de la aspectele comportamentale ale ritmurilor biologice* (ritmuri de activitate locomotorie), în cadrul cronobiologiei*, până la reprezentările anticipate ale viitorului care constituie la om orizontul temporal*, trecând prin condiţionările* la durată* şi reglările temporale* dobândite, imitarea şi producerea ritmurilor (acte repetitive stereotipate ale arieratului sau construcţii estetice rafinate ale muzicianului sau dansatorului),

estimările* timpului studiate de psihofizică*, formarea conceptului de timp în cursul dezvoltării” cognitive*, stăpânirea relaţiilor temporale în limbaj*, organizarea temporală a amintirilor în memorie*, fără a uita analiza declinului temporal al activităţilor* motorii sau mentale. Legătura între aceste aspecte foarte diferite ale timpului psihologic rămâne subiect de speculaţie. Nu pare totuşi îndoielnic faptul că la baza adaptărilor comportamentale şi a estimărilor timpului se află un mecanism sau mecanisme care, după modelul orologiului biologic postulat de cronobiologie, procură baza timpului de referinţă. Acesteia i s-ar datora experienţa imediată a duratei, căreia i s-ar suprapune elaborările mai complexe, cum sunt conceptele de timp la nivel cognitiv, stabilind relaţii între distanţă, viteză* şi durată sau între estimarea duratei şi natura conţinuturilor sale (multitudine de schimbări, activitate mai mult sau mai puţin motivantă etc).

Timpul psihologic a devenit un centru de interes în psihologia aplicată, mai ales în contextul situaţiilor care implică perturbări ale ritmurilor prin modificarea sau suprimarea sincronizatorilor* (orare de lucru decalate, depăşirea fuselor orare, sejururi prelungite în spaţii sau cabine izolate etc), perturbări care se repercutează asupra performanţelor şi stărilor de spirit sau în perspectiva gestiunii timpului, ca ecou al cercetărilor asupra alocării” temporale a activităţilor la animale.

2. Parametrul timp este unul dintre cele la care psihologul recurge des pentru a formula ipoteze asupra caracteristicilor fenomenelor măsurate sau ale mecanismelor care le comandă sau, mai simplu, pentru a evalua şi compara performanţele individuale. Astfel, trecerea într-un timp limitat a unui test* mental va oferi rezultate mai discriminative* sau va rămâne totuşi de interpretat ponderea dată astfel rapidităţii de execuţie. Timpul necesar înregistrării şi tratării informaţiei serveşte drept bază pentru multe inferenţe asupra complexităţii şi

naturii proceselor care au loc în psihologia cognitivă* şi nu numai în cadrul cronometrier mentale, în sens strict (v. Timp de reacţie).

M. Richelle (N. C.)

Timp de latenţă → Latenţă Timp de reacţie → Reacţie

Timp gramatical

Acest termen foarte general are legătură cu modalităţile de exprimare a relaţiilor temporale într-o limbă naturală*; el priveşte deopotrivă unităţile lingvistice* care contribuie la această exprimare (sistem) şi natura relaţiilor (sau funcţiilor) exprimate. Contrar unei idei răspândite, timpul gramatical nu este o categorie* universală; anumite limbi nu exprimă relaţia temporală şi limbile care o exprimă diferă între ele în organizarea sistemului de exprimare, ca şi în aceea a funcţiilor temporale.

Sistemul de exprimare al limbii franceze comportă desinenţele verbale („chant-era”), auxiliarele, precum şi anumite adverbe („hier”) – anumite grupuri prepoziţionale („après une semaine”) şi anumite conjuncţii („avânt gue”).

În abordările din Antichitate, funcţiile temporale sunt definite prin două tipuri de relaţii. Relaţiile „primare”, stabilite între momentul vorbirii (sau al enunţării*) şi momentul evenimentului exprimat în frază*; acesta din urmă sau precedă momentul enunţării (relaţie de anterioritate sau trecut), sau îl urmează (posterioritate sau viitor), sau coincide cu el (simultaneitate sau prezent). Relaţiile „secundare”, care se stabilesc între momentele a doua evenimente (anterioritate sau posterioritate în raport cu un eveniment trecut sau în raport cu un eveniment viitor). Acest model interpretativ, limitat la şapte relaţii temporale, este insuficient pentru a explica multitudinea unităţilor de expresie într-o limbă (de ex., existenţa a şaisprezece desinenţe verbale în franceză); el a fost, prin urmare, amendat în două direcţii. În cadrul analizei frazelor mai întâi, identificându-se alte funcţii asumate de

unităţile sistemului (aspect şi modalizare*) şi demonstrându-se. pe baza lucrărilor lui H. Reichenbach, că timpul lingvistic este produsul relaţiilor complexe stabilite între trei termeni, momentelor enunţării şi evenimentului adăugându-li-se un „moment de referinţă” (în: „anul acesta, ţin un curs de psihanaliză lacaniană”, „anul acesta” exprimă momentul de referinţă). Apoi, în cadrul analizei discursurilor*, evidenţiindu-se determinările complexe (legate de tipul de text*, de planificarea* lui, de distincţia figură-fond etc.) care modulează relaţiile temporale primare sau secundare.

J.-P. Bronckart (N.C.)

Tip II (Condiţionare de ~) – * Condiţionare Tipică (Valoare)

Modalitate a variabiler susceptibilă să reprezinte cel mai bine o distribuţie* întreagă. Un individ sau o observaţie care corespunde unei valori tipice este de asemenea calificară) drept tipic (a).

Pentru o distribuţie ordinală, valoarea tipică poate fi sau o valoare centrală, sau o valoare modală, deoarece acestea două nu coincid întotdeauna.

P. Bonnet şi *H. Rouanet* (N.C.)

Tipicitate

Termen introdus de E. Rosch în 1973 cu semnificaţia că diferiţii membri ai unei categorii naturale o reprezintă în mod subiectiv mai mult sau mai puţin bine. De exemplu, vrabia va fi considerată mai tipică decât curcanul pentru categoria „pasăre”. Tipicitatea constituie o variabilă* care exercită o influenţă asupra cvasitotalităţii variabilelor dependente referitoare la limbaj* şi la procesele simbolice* (facilitatea de achiziţie a conceptelor*, timpul de reacţie*, transferul de învăţare* etc). Când un membru al unei categorii este în mod clar cel mai bun exemplar al unei categorii este numit prototip. Se admite în general că tipicitatea unui concept este corelată pozitiv cu numărul de atribute pe care acest concept le posedă în comun cu

ceilalţi membri ai categoriei sale. *„A...*

H. *Abdi* (N.C.)

Tipologie

Clasificare a conduitelor* umane după tipuri, în general pe baza caracteristicilor biologice sau de personalitate. Cea mai veche este cea a lui Hipocrate. care descria patru tipuri sau temperamente: sangvin. coleric, melancolic şi flegmatic. Această tipologie a fost reluată de diferiţi autori. Galien a asociat într-o manieră cauzală fiecare tip unei umori interne: astfel, melancolicul îşi datorează tristeţea bilei negre, colericul iritabilitatea bilei galbene.

I. Kant considera aceste entităţi tipologice ca independente şi înnăscute. W. Wundt se va opune acestei clasificări categoriale în clase independente, în favoarea dimensiunilor* funcţionale, cum sunt forţa reactivităţii afective şi viteza schimbării sentimentelor, care permit combinaţii multiple având drept punct de plecare cele patru temperamente. Aceste tipologii rămân esenţialmente descriptive, în secolul al XX-lea, au fost propuse noi tipologii, care încearcă să stabilească legături de cauzalitate* între tipuri şi unele funcţii ale organismului. Cele mai cunoscute sunt: cea a lui F. Gross. care leagă tipurile pe care le descrie după un model dimensional de funcţii neurofiziologice ipotetice; a lui I. Pavlov, care a construit o tipologie pornind de la cercetările sale asupra reflexelor condiţionate* (tip puternic, tip slab, mobilitate) oferind o explicaţie pe baza proceselor de excitaţie* şi de inhibiţie* a sistemului nervos central; a lui C. Jung, care a fondat diferenţele tipologice pe unele tendinţe ale energier libidinale* de a se exprima spre exterior (extraversiune*) sau spre interior (introversiune*); a lui Kretschmer, pentru care toate conduitele umane normale şi patologice se repartizează între cele două extreme care sunt schizofrenia* şi psihoza maniaco-depresivă*, după două dimensiuni: schizotimia* şi ciclotimia*; a lui W.R. Sheldon,

care insistă asupra relaţiei morfologiei individului cu caracterul său (mezomorf-dominant, endomorf-timid, ectomorf-sociabil).

Toate aceste tipologii n-au contribuit deloc la progresul analizei ştiinţifice a personalităţii şi sunt bazate mai mult pe intuiţia clinică decât pe experimentare. Cele câteva cercetări experimentale consacrate acestui subiect n-au fost concludente până în prezent.

Introducerea analizei factoriale* în psihologie de către C. Spearman a orientat cercetările, mai ales după al doilea război mondial, spre analiza factorilor* sau a trăsăturilor* de personalitate, cu lucrările lui

J. P. Guilford, G.W. Allport, R.B. Cattell şi H.J. Eysenck, în special".

O. Fontaine

(N. C.)

Tiroidian → Hormon Toaletaj → *Grooming*

Toaletă → *Grooming*

Toleranţă într-o perspectivă educativă, toleranţa denotă acceptarea de către o autoritate a unei derogărr de la un regulament sau de la o lege care în mod normal ar trebui reprimată. Această acceptare poate fi pasivă sau demisivă şi să aibă ca rezultat îngăduinţa, sau comprehensivă şi pozitivă şi să exprime o preocupare pentru justiţie*, din cauza caracterului particular al circumstanţelor sau a personalităţii autorului derogării. Pe plan personal, toleranţa califică, de asemenea, atitudinea* care constă în a recunoaşte altuia dreptul de a se comporta şi de a gândi în mod diferit de tine; aceasta depinde de existenţa afinităţilor care ridică nivelul de acceptare a limitei, a originalităţii, a derogării, chiar a transgresiunii*, în psihologia socială*, marja de toleranţă se situează între limitele variantei sociale cuprinse între acceptarea pasivă a unei situaţii sau a unei conduite* anormale sau necorespunzătoare şi apariţia reacţiilor reprobatoare, defensive şi normative, în psihologia

clinică*, toleranţa este proprietatea, variabilă în funcţie de indivizi, de a suporta un anumit grad de expunere la excitaţii sau la stimulări fără să apară reacţii inadecvate sau simptome pat OIO – gile-*l. Selosse*

(N. C.)

Prag de toleranţă: durata toleranţei variază în funcţie de constituţia, situaţia, psihismul, cultura* indivizilor şi în funcţie de natura şi intensitatea stimulărilor. Noţiunea de prag de toleranţă este utilizată adesea pentru a evoca o limită critică pornind de la care, într-o comunitate, echilibrul, securitatea şi privilegiile ar fi ameninţate. Parametrii de apreciere a acestui prag sunt variabili în funcţie de grupurile*, mediul şi statutul* indivizilor şi depind de reprezentările intersubiective alimentate mai mult de zvonuri şi de stereotipuri decât de criterii obiective. Într-un grup, pragul critic este atins când o majoritate nu mai acceptă diferenţa sau devianţa unuia din membrii săi sau a unei minorităţi şi o respinge. Această reacţie este precedată de schimbări în frecvenţa şi natura comunicărilor*, în frecventarea şi reprezentările subiecţilor nesupuşi. Ele survin cu atât mai repede cu cât grupul îşi estimează coeziunea ca fiind ameninţată.

C. Prévost şi *J. Selosse* (N.C.)

Pe de altă parte, termenul toleranţă desemnează acutumanţa* organismului la efectele consumului cronic al unui drog*, ceea ce implică faptul că trebuie consumate doze din ce în ce mai mari de produs toxic. Toleranţa poate fi totală (mitridatizare); ea are tendinţa să se estompeze când creşte intervalul între două prize; ea poate privi în mod inegal unul sau altul dintre numeroasele efecte ale drogului.

Acest proces de o complexitate extremă depinde de factori psihologici, comportamentali, farmacologici, fiziologici, genetici. Se ştie cât de variabilă este toleranţa observată la om (în general pentru cafeina sau alcool). Tahifilaxia sau toleranţa acută este un caz particular care

survine când două prize succesive sunt separate de un interval relativ scurt (1 sau 2 ore), atunci când acumularea de substanţă toxică în creier survine într-o perioadă când organul abia a eliminat-o. Toleranţa observată pentru un drog poate produce un efect redus pentru alt drog cu efecte comportamentale similare: se vorbeşte în acest caz de toleranţă încrucişată. Toleranţa nu este singurul fenomen observat: în anumite condiţii, efectul comportamental obţinut după a doua priză este mai mare decât în timpul primei. Acest fenomen este numit sensibilizare sau toleranţă inversă. Toleranţa depinde de numeroşi factori:

a. toleranţă metabolică: intensificare a metabolismului substanţei toxice în organism prin creşterea sintezei enzimelor de degradare:

b. toleranţă fiziologică sau farmacodinamică: rezultă din adaptările homeostatice la nivelul sistemelor fiziologice şi al sinapselor, de exemplu, sau prin creşterea compensatorie a numărului receptorilor membranari. sau prin intensificarea eliberării neuromediatorului;

c. toleranţă comportamentală: care se dezvoltă prin asocierea ei cu stimuli din mediul înconjurător şi prin intervenţia condiţionărilor* de tip operant sau pavlovian. În primul caz, organismul învaţă să schimbe comportamentul pentru a compensa efectele substanţei toxice. În al doilea caz, mediul înconjurător (situaţie sau stimul), asociat cu consumul produsului toxic, tinde să declanşeze răspunsuri fiziologice opuse efectelor drogului (răspunsuri numite uneori compensatorii); aceste schimbări pregătesc subiectul pentru priza de drog, îi diminuează efectele şi creează deci o toleranţă. Toleranţa la un drog se poate dezvolta fără să apară o stare de dependenţă. dar simptomele de abstinenţă* nu sunt niciodată observate în absenţa unei toleranţe.

14. Le Moal

(N.C.)

Ton

Calitate a unei emisii sonore – accentuarea sa. Înălţimea sa (ascuţit/grav, limbă tonală), justeţea sa. stilul său etc. – sau a unei tente pentru a desemna amestecul culorilor primare. În muzică, se întrebuinţează pentru evaluarea intervalelor* (număr de tonuri şi de fracţiuni de tonuri). Termenul englez *tone* desemnează, fără distincţie, noţiunile de sunet şi ton, de unde anumite confuzii în textele traduse., „…

J. *Ueliege* (N.C.)

Tonalitate

Sistem gramatical care s-a constituit în muzică începând din secolul al XVII-lea şi fixat în secolul al XVIII-lea. Este bazat pe o ierarhie de grade interne la scara diatonică (gama de 7 sunete) şi pe echivalenţa între aceste scări în interiorul divizării în douăsprezece părţi egale a octavei considerate ca modulo (temperament egal), deci al unei scări cromatice subiacente. Această teorie a fost explicată de J.-P. Rameau, în 1722, în al său *Trăite de l'harmonie* şi, mai târziu, în principal de Riemann şi

H. Schenker. De treizeci de ani ea se află în centrul unui ansamblu de cercetări în materie de psihologie a muzicii. Începând cu 1958, R. Frances a situat-o în centrul perspectivelor sale. Mai recent, în 1983, F. Lerdahl şi R. Jackendoff au încercat o gramatică generativă* care apare ca o veritabilă teorie a percepţiei muzicale.

Pe de altă parte, se vorbeşte despre tonalitate cromatică, sau de tentă, pentru a desemna calitatea de culoare a senzaţiei vizuale, care se manifestă prin discriminarea* radiaţiilor spectrului ce provoacă senzaţii de aceeaşi intensitate (în fanie sau leucie). Tonalitatea şi saturaţia* constituie criomia.

J. *Deliege* (N.C.)

Tonem

Termen construit după modelul fonemului, întrebuinţat uneori pentru a desemna, la mamiferele

marine, emisiile sonore având valoare de elemente ale unui adevărat cod* de comunicare, şi a căror înălţime* tonală ar fi principalul criteriu determinant al semnificaţiei.

M. Richelle (N. C.)

Tonic → Activare

Tonie

Termen utilizat în psihoacustică* şi în psihofiziologia* audiţiei pentru a desemna înălţimea sunetului ca dimensiune senzorială. Este vorba deci despre o senzaţie* subiectivă a înălţimii, care poate fi influenţată de alte date acustice. Astfel, frecvenţele* înalte pot da o impresie şi mai intensă şi, la fel, sunetele grave par mai grave în condiţii de intensitate mare.

J. *Deliege* (N. C.)

Tonus → Motricitate

Top/*down* → Ascendent/descendent

Topic → Temă

Topică

Desemnând teoria clasică a locurilor, cuvântul topică este legat, în psihanaliză, de teoria aparatului psihic. Acesta cuprinde mai multe locuri psihice cu funcţii diferite, ordonate unele în raport cu altele, implicând prin urmare modele spaţiale, în opera lui S. Freud, prima topică distinge inconştientul, preconştientul şi conştientul, şi a doua topică distinge sinele, eul şi supraeul. Fiecare dintre locurile psihice separate ale primei topici este specificat de grupuri de reprezentări ale căror energie de investire, procese şi funcţie sunt diferite. Cenzurile* inhibă şi controlează trecerea de la unul la altul. Teoria localizărilor cerebrale, datele psihopatologiei, în special fenomenele hipnotice şi de dublă personalitate, precum şi visul au fost la originea teoriei freudiene şi rămân o excelentă ilustrare a acesteia.

Luarea în considerare a naturii inconştiente a apărărilor l-a condus pe Freud la descrierea eului pe care

l-a diferenţiat de sistemul conştient-preconştient, dar a doua topică a introdus de asemenea o remaniere de ansamblu prin descrierea relaţiilor intra-psihice după modelul relaţiilor intersubiective, acordând astfel un loc central identificărilor. Acestea constituie formaţiuni permanente în cadrul personalităţii*, care pot fi ele însele diferenţiate în formaţiuni mai specifice: supraeu, eu ideal, ideal al eului, de ex. Se vorbeşte de diferenţieri intrasistemice prin comparaţie cu diferenţierile intersistemice.

A doua topică cuprinde şi o redefinire a inconştientului cu referire la un model biologic reluat de G. Groddeck, şinele. Acest pol pulsional al personalităţii este considerat primar, de unde perspectiva genetică* a diferenţierilor succesive care-l au ca punct de plecare.

De câteva decenii, mai multe curente ale psihanalizei din Statele Unite au recentrat teoria pe interrelaţiile self-ului şi ale obiectului*, în ceea ce s-a putut numi a treia topică.

— *B. Brusset*

(N.C)

Topocineza → Abilitate motorie

Topotaxie → Taxie *TOTE Unit*

Expresie exglezească propusă în 1960 de G. A. Miller, E. Galanter şi K. Pribram, a cărei primă parte este abrevierea cuvintelor *Test-Operate-Test-Exit*. În gândirea acestor autori (care reprezintă un reper în originile psihologiei cognitive* moderne) cu privire la conceptul de plan* în structurarea comportamentului, unitatea TOTE constituie o buclă *înfeed-back**, care implică o funcţie de evaluare*, rezultatul operaţiei în curs fiind confruntat, prin intermediul unui comparator*, cu o valoare de referinţă (scop* de atins, stare de echilibru de stabilit). Schema TOTE se aplică atât nivelurilor de activitate celor mai elementare, ca reflexul*, cât şi acţiunilor* motorii finalizate, conduitelor care asigură

întoarcerea la echilibrul homeostatic sau la planurile de acţiune sub control verbal. Ea reprezintă sub două aspecte o depăşire a schemei S-R, derivată din arcul reflex*: pe de o parte, introduce noţiunea unificatoare de retroacţiune* şi de evaluare a rezultatului, de la nivelul cel mai elementar şi până la nivelurile cele mai complexe; pe de altă parte, se pretează la o analiză în termenii transferului de informaţie* şi ai funcţiei de control, cât şi în termenii transportului de energie.

M. Richelle

(N.C.)

Toxicomanie

Tulburare de comportament caracterizată prin dorinţa sau trebuinţa* compulsivă de a procura o substanţă toxică, în parte pentru efectele ei benefice, în parte din necesitatea de a suprima efectele fizice dezagreabile ale sevrajului. Durata de acţiune a unui drog* ritmează căutarea toxicului şi absorbţia sa; din necesitatea de a procura produsul toxic rezultă conduitele sociale perturbate. Trebuie diferenţiaţi factorii care îl determină pe subiect, la sfârşitul primei sale întâlniri cu o substanţă potenţial toxicomanogenă, să dorească să consume din nou substanţa (achiziţie) şi consecinţele utilizării cronice de droguri, care generează stări de dependenţă* şi mai frecvent de toleranţă. Orice substanţă care generează o toxicomanie acţionează datorită impactului său asupra neurotransmisiilor* şi/sau asupra receptorilor* identificaţi în creier.

Drogurile sunt substanţe toxice datorită efectelor lor vătămătoare asupra organismului şi tulburărilor psihologice secundare pe care le provoacă, acestea din urmă rezultând din impactul lor neurobiologic. Nu orice produs toxic dă naştere la toxicomanii.

Dezvoltarea unei toxicomanii (atât în ceea ce priveşte dobândirea ei. cât şi efectele cronicităţii ei) este supusă unor mari diferenţe individuale, încă insuficient cunoscute,

în care sunt implicaţi probabil factori genetici şi epigenetici sau un dezechilibru homeostatic. uneori pasager, pe care drogul îl restabileşte la un nivel mai tolerabil pentru subiect.

Cercetările asupra toxicomaniilor se încadrează în două mari domenii: sociologice şi psihopatologice pe de o parte, neurobiologice pe de alta. Prima direcţie este cea mai reprezentată în Franţa, în timp ce în ţările anglo-saxone au fost realizate progrese considerabile în ceea ce priveşte înţelegerea mecanismului de acţiune a drogurilor şi a proceselor psihobiologice aflate la baza toleranţei şi a dependenţei. Conform cercetărilor, tratamentele medicale sunt cele mai eficace. Crearea de organisme care să faciliteze integrarea într-o manieră pluridisciplinară a ansamblului cercetărilor, precum NIDA (National Institute of Drug transducţie

Abuse, Statele Unite), este singura atitudine care permite să se facă faţă problemelor complexe pe care le ridică toxico-*M. Le Moal* (N. C.)

Traductibilitate

Caracteristică a unei limbi naturale* care, în opinia lingvistului L. Hielmslev, permite ca ea să fie diferenţiată de orice alt tip de sistem semiotic. O limbă este un sistem în care toate celelalte codurr pot fi traduse; într-adevăr, putem interpreta verbal nu numai celelalte limbi naturale, ci şi codul rutier, sistemele de comunicare animală, limbajele formalizate etc. Această caracteristică rezultă din faptul că limbile naturale şi numai ele sunt apte să exprime orice semnificaţie*; ele pot „să se ocupe de inexprimabil până ce va fi exprimat”.

J.-P. Bronckart

(N. C.)

Training autogen → Relaxare

Trambulina lui Lashiey Dispozitiv – pus la punct şi mult folosit de psihofiziologul american K. Lashiey – destinat studiului învăţărilor* discriminative la şobolan.

Animalul este plasat pe o platformă în faţa a doua panouri verticale pe care figurează stimulii vizuali de discriminat (o formă rotundă şi o formă pătrată, de ex.). Un vid separă platforma de panouri. Dacă animalul se repede spre panoul cu stimulul pozitiv*, panoul se deschide şi permite accesul la o recompensă alimentară. Dacă el sare spre panoul cu stimulul negativ, se loveşte de el şi cade în vid (unde este prins de o plasă). Poziţia stimulilor pozitiv şi negativ este modificată la întâmplare. Lashiey s-a servit de acest dispozitiv pentru a studia, prin metoda lezională, substraturile neurofiziologice ale învăţărilor, pentru a conchide asupra noţiunii de acţiune de masă*...

II. *Richelle* (N.C.)

Tranchilizant în terminologia franceză, termenul tranchilizante reprezintă una din principalele clase de psihotrope. Acesta este treptat înlocuit de sinonimul său anxiolitice. O altă accepţie se referă la lucrările americane care au încercat să înlocuiască termenul francez de neuroleptic* prin cel de *major tranquillizers*.

R. Jouvent (N. C.)

Transculturaţie → Aculturaţie Transducţie

Termen de origine anglo-saxonă din ce în ce mai frecvent utilizat pentru a desemna mecanismele care permit unei celule să exploateze un mesaj provenit din mediul său înconjurător. Distingem de obicei, în funcţie de finalitatea acestor mecanisme, pe de o parte transducţiile excitaţie-secreţie sau excitaţie-contracţie: mesaj de natură chimică (hormon-mediator) provenind de la o altă celulă, şi transducţia senzorială: mesaj de natură fizico-chimică variabilă (lumină, energie mecanică vibratorie, molecule ordonate) provenind din mediul exterior. Pentru anumite tipuri de mesageri*, precum hormonir steroizi, transducţia necesită internalizarea semnalului care nu trebuie să depăşească membrana celulară. În alte cazuri, mesagerul acţionează din exterior asupra receptorilor* membranari de suprafaţă, în funcţie de legăturile care există între

activarea receptorilor de către semnal şi exploatarea finală a acestuia din urmă, putem distinge:

a. O transducţie rapidă, care se exprimă după un timp de latenţă de câteva milisecunde: în acest caz, efectorul este intim asociat receptorului, ca la numeroase sinapse*, precum joncţiunea musculară în care receptorul cu acetilcolină* şi efectorul (canal ionic cu cationi) aparţin aceluiaşi edificiu macromolecular intramembranar;

b. O transducţie lentă, care necesită adesea mai multe secunde sau minute pentru a se exprima: în acest caz, activarea receptorului determină o cascadă de reacţii chimice care vor atinge o ţintă, de exemplu un canal ionic membranar complet distinct de receptor, ca în cazul acţiunii numeroşilor hormoni peptidici…

M. Mouhns (N.C.)

Transfer

Desemnează, în psihanaliză, procesul prin care fantasmele* inconştiente se actualizează în cursul curei şi se exteriorizează în relaţia cu psihanalistul.

Această definiţie, voit şi poate excesiv restrictivă în ochii unora, dovedeşte grija de a îndepărta riscurile banalizării, pe care le generează definiţiile prea generale. Ea nu ia în considerare totalitatea sentimentelor*, dorinţelor sau temerilor referitoare la persoana* psihanalistului, ci partea acestora care constă în activarea unor *patterns* deja existente, în general în raport cu istoria infantilă a subiectului. În acest sens, transferul este un proces de repetiţie. Aceste *patterns* nu sunt simple obişnuinţe, ci subzistă sub formă de fantasme inconştiente. Există o deplasare a încărcăturii de investire a formaţiunii inconştiente spre o relaţie gândită sau realizată cu analistul. Cele două concepte de repetiţie* şi de exteriorizare prin deplasare* par indispensabile pentru o definire precisă a transferului.

Dacă pare legitim să se vorbească de transfer la singular pentru a defini procesul în generalitatea sa, nu

trebuie să uităm că acest proces se aplică unor conţinuturi diferite în cursul unei cure. Opoziţia între transferul pozitiv (marcat de sentimente care pot merge de la tandreţe* la dorinţă* erotică) şi transferul negativ (marcat de toate nuanţele de agresivitate şi de frică) nu face decât să rezume marile tendinţe observabile, izolate, asociate (ambivalenţă*) sau alternante care marchează ansamblul relaţiei cu psihanalistul. Vom vorbi despre transferuri, la plural, pentru a preciza calitatea exactă a relaţiei care este în raport cu o tematică fantasmatică (sau relaţie de obiect*) particulară.

Se poate specifica de asemenea transferul în funcţie de patologia subiacentă. Iniţial, transferul a fost descris de S. Freud în raport cu patologia nevrotică. El a utilizat chiar, la un moment dat, termenul de psihonevroză de transfer pentru a desemna nevrozele care rezultă din conflictele legate de o investire libidinală de obiecte (în opoziţie cu nevrozele narcisice, termen propus pentru a desemna stările psihotice, în care investirea este fixată asupra eului). Accesibilitatea lor la cura psihanalitică ar depinde cu siguranţă de capacitatea de a stabili un transfer. Mai târziu, termenul de nevroză de transfer a căpătat o cu totul altă semnificaţie. În procesul terapeutic al curei psihanalitice a unei nevroze, deplasarea investirilor libidinale ale formaţiunilor inconştientului spre relaţia cu psihanalistul generează, de asemenea, o deplasare şi o exteriorizare a conflictului legat de aceste formaţiuni. Rezultă din aceasta o slăbire progresivă a simptomatologiei nevrozei clinice în „favoarea” ” unei nevroze „artificiale”. Uneori, într-adevăr, termenul de nevroză de transfer este utilizat pentru simpla definire a acestui proces de deplasare, alteori pentru a marca formele extreme care rezistă la rândul lor oricărei rezolvări.

Dacă la început transferul a fost considerat ca o rezistenţă* la activitatea de rememorare şi la procesul

asociativ, foarte curând el a fost considerat ca un agent al procesului terapeutic. Investigarea şi interpretarea nevrozei de transfer, cu referire la istoria infantilă, asigură în principiu rezolvarea acestei nevroze „artificiale". Aplicarea psihanalizei la alte patologii decât nevrozele este funcţie de aptitudinea de a produce transferuri. Se vorbeşte în acest caz de transferuri psihotice pentru a discuta despre caracterul lor analizabil. În stările narcisice grave ale personalităţii, a fost descris un transfer în oglindă sau transfer idealizam în raport cu *seif-ul* grandios. Progresul metodelor de psihoterapie, individuală sau de grup. de inspiraţie psihanalitică a permis lărgirea sferei transferului şi descrierea altor modalităţi ale sale, în funcţie de aceste evoluţii tehnice.

D. Widlocher (N.C.)

Transfer de învăţare

Efect pozitiv al unei învăţărr sau al unei activităţi asupra unei învăţări sau activi

transfer intermodal taţi ulterioare mai mult sau mai puţin diferite. Fenomenele de generalizare* a răspunsului şi a stimulului*, descrise în studiul învăţării animale, constituie forme elementare de transfer. Transferul se observă la fel de bine în învăţări mnezice sau învăţări de rezolvare de probleme* la om (de unde expresia adesea preferată astăzi în acest context de transfer de cunoaştere). Este funcţie, între altele, de gradul de similitudine între datele din cele două situaţii. Dar poate introduce în materialul de învăţat sau de prelucrat mai degrabă o veritabilă transpunere a regulilor sau strategiilor aplicate, decât asemănări ajutătoare. Beneficiul observat la a doua învăţare poate să rezulte şi dintr-un transfer de atitudini generale, de atenţie de exemplu, în faţa sarcinii. Efectul învăţării iniţiale poate fi şi negativ. Se vorbeşte în acest caz de transfer negativ sau, mai curent, de inhibiţie proactivă* sau de interferenţă.

Transferul negativ poate fi deosebit de spectacular în cazul învăţărilor motorii (ca în trecerea de la conducerea automobilului pe dreapta la conducerea pe stânga), dar nu este mai puţin remarcabil faptul că efectul negativ este în general tranzitoriu. Măsura transferului poate pune accentul fie pe economia învăţării, în termeni de timp sau de încercare*, fie pe calitatea performanţei iniţiale la a doua învăţare. O combinaţie a celor două măsuri, ţinând cont de o evaluare a costului lor, se impune în general în aplicaţiile practice, de exemplu în psihologia muncii, când se pune problema aprecierii interesului unui antrenament pe simulator, înainte de a aborda o sarcină în realitate. Problema transferului învăţărilor este de asemenea o problemă centrală în educaţie, unde continuă să se înfrunte partizanii achiziţiilor fundamentale (ca latina, matematica) transferabile teoretic şi cei care, sceptici în ceea ce priveşte posibilităţile de transfer, recomandă să ne rezumăm la achiziţiile direct exploatabile. Ideea că transferul se referă mai puţin la materialul de însuşit decât la strategiile cognitive şi la atitudinile atenţionale puse în funcţie pentru a-l învăţa fundamentează o pedagogie care vizează să înveţe cum să se înveţe.

M. Richelle

(N. C.)

Transfer intermodal

Expresia transfer intermodal poate desemna o formă particulară de transfer de învăţare*, în care învăţarea, realizată într-o modalitate* senzorială (de ex., vederea*), îşi repercutează efectele pozitive sau negative asupra unei învăţări similare, dar într-o altă modalitate (de ex., audiţia*). Într-un sens mai larg, expresia transfer intermodal este vecină cu transmodalitate sau cu integrare intermodală şi se referă la transferul unei informaţii senzoriale de la o modalitate la alta, fără ca acesta să implice în mod necesar învăţare. Experienţa perceptivă curentă ne învaţă că obiectele lumii fizice prezintă

proprietăţi care pot fi captate de receptori senzoriali diferiţi: forma* este percepută de ochi, dar şi de simţurile cutanate* dacă obiectul este palpat sau vine în contact cu corpul; anumite obiecte pot fi identificate prin auz şi prin văz, prin miros şi prin pipăit. Fenomen încă insuficient cunoscut, transferul intermodal deţine un loc important în organizarea perceptivă la om, unde trece, fără îndoială, în mare măsură, prin medierea* limbajului. Există totuşi demonstraţii empirice ale unei transmodalităţi precoce, mult anterioare limbajului, care ar infirma ideea conform căreia integrarea intermodală s-ar construi în cursul dezvoltării*, pe baza unei separări complete între informaţiile provenite de la diferitele simţuri. Această transmodalitate precoce rămâne totuşi circumscrisă unor configuraţir stimulatorii particulare şi nu este de ajuns pentru a fonda ca generală teza inversă unei diferenţieri progresive a modalităţilor. Cunoştinţele noastre asupra transferului intermodal datorează mult cazurilor de orbi din naştere care şi-au recăpătat vederea datorită unei intervenţii chirurgicale (cazuri despre care vechi autori ca Descartes, Locke sau Diderot imaginaseră deja învăţămintele de tras). Mai edificatoare decât cazurile de cataracte congenitale tratate pe cale chirurgicală, de la adolescentul vindecat în secolul al XVIII-lea de W. Cheselden, sunt cazurile de grefa a corneei, în special cel studiat de R. Gregory şi J.G. Wallace într-un raport din 1963. Acest pacient de 52 de ani a dovedit o remarcabilă capacitate de a identifica obiectele în legătură cu care dobândise o experienţă tactilă: de exemplu, literele majuscule pe care căpătase obişnuinţa de a le recunoaşte prin palpare, în timp ce literele mici. În legătură cu care nu avea nicio experienţă, a trebuit să le înveţe.

M. Richelle

(N.C.)

Transformare în contrariu

Unul din cele patru destine ale pulsiunii descrise de

S. Freud în 1915, împreună cu refularea*, sublimarea* şi întoarcerea asupra propriei persoane*, de care este strâns legat: întoarcerea priveşte obiectul, transformarea în contrariu priveşte scopul. Cuplurile sadism-masochism, voaiorism-exhibiţionism, activitate-pasivitate ilustrează o astfel de legătură.

D. Anzieu

(N.C.)

Transformare lingvistică

Pentru Şcoala de lingvistică transformaţională (v. Gramatică generativă), operaţie care se aplică unei secvenţe (sau mai multor secvenţe) dotate cu o structură sintagmatică, şi care o transformă într-o secvenţă nouă dotată cu o structură sintagmatică numită derivată. Această operaţie poate consta din adăugarea, suprimarea, permutarea sau substituirea unuia sau mai multor elemente ale secvenţei/secvenţelor supuse operaţiei. O transformare poate fi simplă (numită şi singulară) sau generalizată după cum se aplică unei singure secvenţe (de ex., transformarea în forma pasivă) sau mai multor secvenţe (de ex., transformarea de relativizare); printre transformările generalizate distingem transformările prin coordonare (şi) transformări prin intercalare* (relativă, completivă). Pentru a defini o transformare, trebuie considerate: a. analiza structurală a ansamblului secvenţelor cărora li s-ar putea aplica transformarea şi care constituie domeniul transformării: b. modificarea structurală pe care transformarea o generează în secvenţele asupra cărora este aplicată: şi c. structura sintagmatică derivată a secvenţei care rezultă din transformare, adică „indicatorul său sintagmatic derivat”. Aceste trei elemente ale definiţiei unei transformări sunt formalizate sub formă de reguli de transformare. În lingvistica generativă transformaţională, aceste reguli asigură conversia unei structuri de profunzime într-o structură de suprafaţă fără ca, în principiu, să-i modifice

sensul”.

M. Hupet (N.C.)

Transformare (Reprezentanţi de ~) →
Semnificanţi formaii

Transformism → Evoluţie

Transgeneraţională → Transmisie intergeneraţională

Transgresiune

Într-o perspectivă psihodinamică, transgresiunea constituie o experienţă specific umană, realizată de un subiect* doritor care, prin depăşirea limitelor, întâlneşte enunţul interdicţiei. Cum interdicţiile delimitează dezirabilul şi reduc posibilul la ceea ce este permis, a nu le lua în considerare şi a trece dincolo de ele înseamnă a încerca deplasarea limitelor puse accesului la cunoaştere şi la plăcere. Probă de depăşire, dar şi de negare a principiilor legate de efectele de separare şi de diferenţiere aflate la originea castrării şi a interzicerii incestului, transgresiunea este o experienţă imposibilă în scopul regăsirii stării originale pierdute de plenitudine şi de unificare.

J. Selosse (N.C.)

Transmisie intergeneraţională

Ceea ce este transmis în cadrul unei linii familiale este perceput prin reprezentările străbunilor, ale bunicilor, ale părinţilor direcţi sau colaterali. Surse de fantasme şi de mituri, aceşti strămoşi sunt obiecte de investire* şi de identificare. Aceste reprezentări pot avea un rol structurant pentru grupul familial sau pot avea un efect dezorganizator, aşa cum au arătat în 1975

N. Abraham şi M. Torok: fantoma*, pentru a relua exprimarea lor, reprezintă un străbun al cărui act este de nemărturisit; ea poate explica un comportament patologic la un descendent. I. Boszormenyi-Nagi vede în cazul datoriei faţă de morţi transmise o înlănţuire a celor vii de către aceste fantome misterioase. Pentru A. de Mijolla, identificarea cu strămoşii este posibilă, aceştia fiind

păstraţi la adăpostul memoriei familiale. Terapia familială psihanalitică* este locul privilegiat de ascultare a transmisiei acestor fantasme, mituri şi reprezentări de obiecte intergeneraţionale sau transgeneraţionale".

5 *A. Ruffiot*

(N. C.)

Transmiţător → Mediator Transmodal → Transfer intermodal Transmodalitate → Transfer intermodal

Transnosografic în urma dezvoltării psihotropelor* şi a lucrărilor nord-americane, curentul psihiatriei biologice s-a dezvoltat după un model nosografic*, în care entităţile psihopatologice erau înţelese ca maladii. Eşecul acestei abordări i-a determinat pe cercetători să regândească confruntările dintre psihopatologic şi biologic şi să caute sisteme comportamentale care covariază cu variabile biologice sau cu acţiuni farmacologice. Din această perspectivă, termenul de model transnosografic pare justificat pentru a descrie studiul persistenţei unei relaţii de dependenţă între două variabile intermediare, prin entităţi nosografice diferite.

De exemplu, dacă stimularea dopaminergică reduce fragilitatea afectivă deopotrivă la un deprimat, la un parkinsonian şi la un schizofren, atunci acest efect farmacologic este validat în mod transnosografic. Termenul transnosografic trebuie deci diferenţiat: de cel de sindromic, care descrie numai o regrupare de simptome; de cel de anosografic. care se referă la studiul simptomatic, simplu, al efectelor clinice ale unui medicament în afara unui *a priori* nosografic.

R. Jouvent (N. C)

Transsexualism → Homosexualitate

Transversală (Metodă)

Metodă* constând, pentru a pune în evidenţă evoluţia* unui fenomen în cursul dezvoltării*, în a-l observa şi a-l măsura pe eşantioane* alese în diferite etape ale fazei de dezvoltare care se doreşte acoperită, apoi în a

corela observaţiile şi măsurile astfel obţinute, formulând ipoteza că eşantioanele, studiate în acelaşi moment, sunt reprezentative pentru o populaţie unică observată în momente succesive ale dezvoltării sale, prin metoda longitudinală*, dacă ne-am fi putut permite luxul de a o fi aplicat. Metoda transversală este evident singurul mod de a produce o descriere a dezvoltării fără a aştepta ca dezvoltarea să se deruleze în timp real. Ea rămâne metoda cea mai curentă a psihologiei dezvoltării, pentru că este economică. Trebuie numai să se cunoască devierile*, dintre care efectul de cohortă este cel mai important; anumite tranşe de vârstă e posibil să fi fost supuse unor condiţii speciale (condiţii educative, de ex.) care nu autorizează compararea lor fără corecţie cu alte tranşe de vârstă utilizate.

M. Richelle

(N. C.)

Transvestism → Homosexualitate Tranzacţie → Analiză tranzacţională

Tranzitivism

Ansamblu de fenomene în care distincţia între gândirea personală şi gândirea celuilalt, corpul propriu şi spaţiul ambiant, eul şi lumea exterioară tinde să se altereze, chiar să dispară, pentru a se ajunge la un proces de atribuire eronată a unei senzaţii sau a unui sentiment unui obiect din lumea exterioară. În general, precedă sau urmează pierderea spaţiului trăit şi a structurii sale de organizare. Tranzitivismul se exprimă în clinică în timpul tulburărilor emoţionale bruşte şi intense sau în anumite tulburări psihotice durabile, prin sentimente de acţiune exterioară, sau de influenţă, în timp ce subiectul trăieşte ca venind de la el acţiunile sau sentimentele altora.

În domeniul perceptiv, este marcat în mod fundamental în activitatea halucinatorie.

J.-F. Allilaire (N.C.)

Tranzitivitate lingvistică la origine este o noţiune

semantică* ce se aplică „trecerii” acţiunii făcute de subiect asupra complementului direct, prin intermediul unui verb numit tranzitiv. În termenii descrierii sintactice, vom defini tranzitivitatea ca proprietatea unei clase de verbe de a fi urmate de o sintagmă* nominală complement direct. În timp ce o mică subclasă de verbe tranzitive implică în mod obligatoriu prezenţa acestui complement (*petreface treabă*”) celelalte verbe tranzitive admit o construcţie dublă (Petre mănâncă”, „Petre mănâncă un măr”). Anumiţi gramaticieni desemnează sub numele de tranzitive indirecte verbele urmate de o sintagmă prepoziţională complement de obiect (, *fetre îşi aminteşte de vacanţa sa*”) chiar atunci când ele nu au aceleaşi proprietăţi ca tranzitivele directe, cum arată transformarea pasivă, de exemplu. Verbele care exclud prezenţa unui complement direct sunt numite intranzitive.

J.-L. Chiss (N. C.)

Tranziţional

Adjectiv introdus de D.W. Winnicott pentru a desemna o zonă de experienţă a sugarului, zonă de „iluzie”, care serveşte drept bază pentru perceperea realităţii exterioare şi care prefigurează viaţa imaginativă şi creatoare. D.W. Winnicott reperează această experienţă în comportamentul sugarului între 4 şi 12 luni, atunci când pare ataşat de un obiect anume care se dovedeşte indispensabil în momentul adormirii. Prin acest comportament, copilul ar obţine iluzia că există o realitate exterioară care corespunde capacităţii sale personale de a crea. Această zonă intermediară a experienţei, pe care o ocupă obiectul tranziţional. rămâne marcată de un paradox, acela de a nu aparţine nici realităţii interioare, nici celei exterioare. Ea continuă în viaţa imaginativă a individului. În arte, cultură şi creaţie.

A. Braconnier (N.C.)

Tranziţională (Analiză)

Analiza tranziţională este o metodă de investigare şi

de elaborare a efectelor psihice ale experienţelor de discontinuitate, de criză şi de ruptură în aparatul psihic* individual şi grupai. Ea vizează restabilirea de noi continuităţi şi reorganizarea câmpului intra-psihic în corelaţiile sale intersubiective, prin formarea unei zone de tranziţie generatoare de iluzie*, de creativitate şi de simbolizare.

Acest concept a fost propus de R. Kaes în urma lucrărilor lui D. Winnicott asupra fenomenelor, obiectului şi spaţiului tranziţional, ale lui W. Bion asupra funcţiei alfa* şi angoasei catastrofice, şi ale lui J. Bleger referitoare la cadrul psihanalitic. Într-adevăr, activitatea de analiză tranziţională are drept obiective: instaurarea de procese şi de spaţii intermediare între realitatea psihică şi mediul fizic şi social după modelul primitiv al medierii pe care o stabileşte mama între nevoile corporale şi psihice ale copilului şi mediul ambiant; instaurarea unui cadru, ferm şi maleabil în acelaşi timp, propriu pentru a restabili funcţiile de deţinător, de legătură de gândire şi de joc interpretativ necesare elaborării trăirii de criză şi de ruptură; experienţa tranzitorie a iluziei creatoare. Acest triplu obiectiv trebuie modulat după particularităţile subiecţilor individuali şi ale grupurilor.

Metoda analizei tranziţionale a fost aplicată de către D. Anzieu în psihanaliza indi l-a generat.

vidual, în situaţiile care necesită amenajări speciale ale cadrului psihanalitic, ale atitudinii interioare a psihanalistului şi ale strategiei intervenţiilor sale. Ea a găsit un teren electiv în analiza grupurilor şi a instituţiilor atunci când predomină intricaţiile conflictuale ale relaţiilor intra-psihice, intraşi intergrupale. A fost utilizată ca metodă de analiză şi de elaborare a situaţiilor critice ale adolescenţei, ale vârstei medii şi ale intrării în bătrâneţe sau în cele provocate de experienţele de migraţie, de transculturaţie şi de rupturi sociale grave.

R. Kaes

(N. C.)

Tratare/Tratament

Este modul de a acţiona asupra cuiva, în special pentru a-i uşura suferinţa sau pentru a-i vindeca boala. Astfel, în psihoterapie*, conducerea unei cure poate fi realizată în diferite moduri, în doi, în grup sau în instituţie, în funcţie de natura, de intensitatea, de frecvenţa, dar şi de gravitatea tulburărilor şi după cum se face apel la un cadru pentru a susţine acompaniamentul terapeutic şi pentru a recurge la metodele complementare (relaxare, ergoterapie etc). Când se pune problema tratării tulburărilor de conduită* (alcoolism, toxicomanie, delincventă), formele de intervenţie tind din ce în ce mai mult să capete un caracter ambulatoriu şi să se înscrie într-o muncă de echipă pluridisciplinară care intervine nu numai asupra pacientului, ci şi asupra mediului său familial şi social. Programarea unui tratament depinde de originea şi de natura perturbărilor observate, de referinţele teoretice şi de practicile celor care intervin, dar şi de înţelegerea lor şi de motivaţiile care-i determină să fie interesaţi de un simptom particular sau să practice într-o instituţie specifică (spital psihiatric, închisoare, consultaţie).

J. *Selosse* (N. C.)

Tratare a informaţiei → Informaţie Traumatism

Traumatismul psihic, noţiune foarte veche ai cărei precursori pot fi găsiţi încă din

Antichitate, a fost întotdeauna împărţit între trei obiecte de referinţă principale: rănirea corporală şi mai ales craniofacială, emoţiile generale printre care angoasa de moarte, contextele psihosociale sau factorii care au declanşat tulburarea. Termenul de nevroză traumatică desemnează, cu începere de la sfârşitul secolului al XIX-lea, un grup de tulburări psihice caracterizate în general printr-un sindrom de repetiţie, cu coşmaruri şi spaime nocturne, care apare după un timp de latenţă relativ lung,

în declinul unui şoc afectiv foarte intens. S. Freud utilizează la început termenul de traumatism într-o concepţie economică şi îl defineşte deci ca o creştere a excitaţiei care nu poate fi controlată prin mijloacele obişnuite ale aparatului psihic. Traumatismul califică de asemenea evenimentul* vital în istoria subiectului care poate constitui începutul unei nevroze. Abreacţia* şi elaborarea* psihică a experienţei traumatice trecute sunt cercetate, în acest caz, în cura psihanalitică. Pentru S. Freud, traumatismul este esenţialmente sexual şi originea sa se situează în viaţa prepubertară sub forma unei scene de seducţie* suportate de copil, scenă care face să apară la el o excitaţie sexuală incontrolabilă. Printr-o asociaţie de sens, o a doua scenă în viaţa pubertară sau postpubertară va reactiva afluxul de excitaţie sexuală provocat anterior. Prin urmare, numai posterior traumatismul capătă întreaga sa valoare. Mai târziu, S. Freud va relativiza importanţa traumatismului în originea nevrozei şi mai ales nu va mai acorda o valoare atât de mare realităţii unui eveniment din copilărie. În schimb, noţiunea de nevroză traumatică, păstrată de acest autor şi de succesorii săi, permite să se menţină ideea originală a efectului nevrotic al unui traumatism real a cărui repetare în viaţa psihică arată clar imposibilitatea elaborării excitaţiei psihice care

A. Braconnier

(N. C.)

Traumatism al naşterii S. Freud a presupus cel dintâi că concomitentele fiziologice şi unele manifestări subiective ale angoasei sunt similare cu ceea ce simte nou-născutul în timpul şi imediat după naştere. Trecerea brutală de la viaţa intrauterină parazitară şi săracă în stimulări la un aflux de excitaţii în timpul travaliului, al primei respiraţii şi al întâlnirii cu stimulii vizuali ar realiza toate condiţiile economice ale unui traumatism. Manifestările viscerale şi somestezice ale angoasei ar fi deci repetarea a ceea ce se resimte în timpul acestui

traumatism iniţial.

O. Rank a dedus de aici (fără ca S. Freud să-l urmeze în acest sens) că toate celelalte manifestări de angoasă din viaţa ulterioară sunt tentative de a abreacţiona* traumatismul naşterii şi că, prin urmare, diferitele situaţii anxiogene (pierderea dragostei, castrarea) nu sunt decât simboluri ale acestui traumatism.

Cu scopul de a atenua la nou-născut efectele acestui traumatism, obstetricianul F. Leboyer a pus la punct o metodă numită de naştere fără violenţă, caracterizată prin faptul că naşterea se derulează într-o cameră puţin luminată şi că nou-născutul este plasat pentru un timp pe pântecele mamei sale pentru un prim contact piele la piele, înainte de îngrijirile medicale. Întrucât lucrări recente au arătat că, în parte, fetusul este cel care dă semnalul hormonal al naşterii şi care dirijează travaliul acesteia, nu se ştie în ce măsură naşterea este realmente un traumatism pentru copil. Alegerea metodei Leboyer rămâne totuşi o precauţie utilă şi observaţiile lui T. Brazelton au arătat că această metodă favorizează ataşamentul* mamei faţă de nou-născut.

J.-M. Petot

CN-C)

Travaliu al doliului

Termen creat de S. Freud pentru a desemna procesul de elaborare psihică* ce se efectuează în mod normal în aparatul psihic* după o pierdere de obiect. Prin obiect trebuie să se înţeleagă nu numai o persoană iubită, ci de asemenea „o abstracţiune care ocupă acelaşi loc, ca patria, libertatea, un ideal etc”. (S. Freud, 1917, p. 261). Tristeţea, inhibiţia, închiderea în sine a persoanei adânc îndoliate, pierderea interesului pentru tot ce nu se referă la obiectul pierdut, pierderea gustului de viaţă şi de alegere a noi obiecte de iubit apar ca o consecinţă economică a mobilizării întregii energii psihice disponibile pentru a îndeplini proba realităţii relativă la pierderea de

obiect, care este refuzată" în straturile profunde ale inconştientului. Este vorba. În fond, de lupta împotriva tentaţiei unei psihoze halucinatorii de dorinţă* şi de retragerea investirii libidinale obiectului. Această sarcină este... executată în detaliu, cu o mare cheltuială de timp şi de energie de investire şi, în acest timp. existenţa obiectului pierdut este continuată pe plan psihic. Fiecare dintre amintirile şi aşteptările prin care *libido-ul* era legat de obiect este actualizată, suprainvestită şi asupra fiecăreia se efectuează desprinderea *libidoxiluii*" (*Ibid.*, p. 263). Durata derulării complete a travaliului doliului normal este de ordinul a mai multor luni. M. Klein a completat concepţiile freudiene arătând că doliul readuce în discuţie relaţia subiectului cu obiectele sale interne* şi că travaliul doliului, fie el normal sau patologic, este reproducerea manierei în care a fost abordată şi rezolvată o etapă normală a dezvoltării primei copilării, poziţia depresivă.

J.-M. Petot

(N.C)

FREUD S. (1917), „Trauer und Melancholie". *Internaţionale Zeitschrift für Psychoanahse 4 (6)*, 288 – 301. Traducere (1988): „Deuil et melancolie" (tiad. J. Altounian. A. Bourguignon.

P. Coteţ. A. Rauzy), *Metapsychologie*: Sigmund Freud. Œuvres *complètes*. *Psychanalx* se XII. PUF, Paris.

— KLEIN M. (1940), „Mourning and its Relation to Manic-Depressive States", *International Journal of Psychoanalysis*. *21 (2)*. 125 – 153. Traducere (1968): *Essais de psxchanahse* (trad. M. Derrida). 341 – 369. Payot. Paris.

Travaliu al visului → Vis

Travestism → Homosexualitate

Trăire

Trăirea desemnează totalitatea evenimentelor înscrise în fluxul existenţei, aşa cum acestea sunt imediat

percepute şi integrate de conştiinţa* subiectivă. Imediateţea, trăsătură neîndoielnic esenţială a experienţei trăite, înseamnă coincidenţa obiectului şi a conştiinţei, exclusă fiind orice construcţie conceptuală şi orice evaluare axiologică, încărcătura afectivă a experienţei trăite este adesea importantă; ea are valoarea unui semnal. Termenul trăire este în general folosit de psihologii de orientare filosofică atunci când se opun unui raţionalism al conceptului abstract şi recurg la un câmp de imediateţe fluid, adesea purtător de angoasă. Fenomenologia lui E. Husserl a sistematizat reducţia la experienţa trăită, imediateţea ei excluzând dubiul, ca sursă a oricărei elaborări a cunoaşterii adevărate, întâlnirea trăirilor unor personalităţi distincte stă la baza psihiatriei fenomenologice (E. Minkowski), în care înregistrarea trăirii pacientului este principalul obiectiv. Ea se dezvoltă, în psihologia socială, prin termenii de simpatie* şi empatie. Noţiunea de trăire a fost adeseori plasată într-o zonă conflictuală a psihologiei, în timp ce partizanii argumentării ştiinţifice consideră că noţiunea ţine de obscurantism, alţii, dimpotrivă, evocă trăirea afirmând fără probe şi fără a supune afirmaţia nici unei critici. Rămâne totuşi dificil de conceput o construcţie intelectuală şi ştiinţifică, de exemplu, fără referire la experienţă şi la nivelul profund (şi absolut) al acesteia, noţiunea de trăire fiind rezumatul ei clasic. J. Chiteau estimează că pentru a nu reduce psihologia noastră trebuie să acceptăm calităţi şi fiinţe necuantificabile. Astfel, iubirea* nu poate intra într-o bancă de date destinată calculatoarelor.

C. Prévost (N. C.)

Trăsătură de spirit → Spirit

Trăsătură distinctivă Fonemul* este definit ca unitatea minimală a limbii: el are o funcţie distinctivă (contribuie la sens), dar, pe axa succesivităţii, nu poate fi descompus în unităţi mai mici. Pe axa simultaneităţii în schimb, pot fi identificate caracterele care îl definesc şi îl

opun altor foneme: /t/ din franceză, de exemplu, este oral, sonor şi dental. Acestea sunt caracteristicile considerate drept trăsături distinctive, trăsături pertinente sau merisme (E. Benveniste). O limbă nu posedă decât zece trăsături distinctive care se combină în diferite moduri pentru a forma treizeci de foneme.

J.-P. Bronckart (N. C.)

Trăsătură ideală Modal

Trăsătură suprasegmentală în lingvistică, conform terminologiei lui A. Martinet şi a Şcolii fonologice, distingem elementele fonematice şi prozodice* sau, conform terminologiei americane, elementele segmentate şi suprasegmentale. Acestea din urmă nu aparţin celei de-a doua articulări (v. Dublă articulare): continue (nondiscrete) şi prin urmare greu segmentabile, ele se referă la elemente mai mici decât fonemul* sau mai mari decât acesta: mai multe foneme, silaba, cuvântul*, sintagma*, fraza. Funcţia lingvistică a acestor trăsături poate varia după limbă, dar numai tonurile, în limbile tonale, sunt considerate unităţi discrete, de rang egal cu fonemele.

D. Peraya (N. C.)

Trebuinţă

Stare de deficit sau de dereglare a echilibrului homeostatic care declanşează comportamente* specifice la nivelul organismului, în scopul de a ajunge la actul consumatoriu*, pentru a satisface deficitul şi a restabili echilibrul. Această definiţie, care explică noţiunea fiziologică de homeostazie*, corespunde trebuinţelor biologice primare (foame*, sete*, oboseală*, trebuinţă sexuală*) şi, firesc, duce la considerarea comportamentelor ca fiind instrumente ale reducerii trebuinţei, noţiune centrală pentru una din teoriile importante ale motivaţiei. În special la om, satisfacerea trebuinţelor primare părând să nu permită explicarea ansamblului conduitelor, s-a apelat la trebuinţele

secundare, concepute fie ca mecanisme motivaţionale mai puţin vitale, dar care sunt în serviciul trebuinţelor primare (trebuinţe de imitaţie*, de afiliere* la un grup etc), fie ca motivaţii care se dezvoltă prin experienţa cu obiecte de satisfacere intermediare în raport cu satisfacţiile primare sau cu cele derivate din ele (este vorba de trebuinţă sau de *drive** dobândit).

Pe de altă parte, îndepărtându-se de o explicaţie exclusivistă a conduitei prin reducerea trebuinţei, teoriile hedoniste* acordă un loc important trebuinţelor legate de exercitarea unei activităţi din plăcere pentru activitatea în sine, decât pentru a ajunge la desăvârşirea ei: trebuinţa de stimulare (în care fenomenul de autostimulare intracerebrală* constituie o demonstraţie la nivel fiziologic), trebuinţa de explorare*, trebuinţa estetică la om, atestând menţinerea conduitelor care nu sunt orientate spre reducerea deficitului biologic. Noţiunea de trebuinţă este una dintre cele a căror utilitate reală a fost mult dezbătută în psihologie. Anumite teorii despre personalitate au invocat atâtea trebuinţe încât ele să poată defini anumite categorii de conduită ce trebuiau explicate. H. Murray, în 1938, a enumerat douăzeci (trebuinţe de agresiune*, de îndeplinire*, de dominare, de comprehensiune*, de respect, de autonomie*, de ordine etc), listă mult îmbogăţită de alţi autori ai epocii. Această complezenţă a determinat psihologii antimentalişti, ca B.F. Skinner, să se dispenseze de concept, ca fiind o variabilă intermediară* tipică fără utilitate în căutarea unei explicaţii. După aceştia, analiza funcţională a evenimentelor care au valoare de recompense* sau de întăriri înlocuieşte mult mai bine apelarea la trebuinţe. Acolo unde mecanismele interne reperabile ar putea fi invocate raţional, analiza lor ar trebui să fie lăsată pe seama specialiştilor capabili a o conduce, fiziologii sau, în măsură mai mare, neurobiologii. Cercetările acestora, strâns legate întotdeauna de analize comportamentale, au

permis descoperirea structurilor nervoase, în special hipotalamice, şi a substanţelor chimice (diverse neuropeptide*) ce intervin în reglările la care se referă noţiunea de trebuinţă. De asemenea, ele au demonstrat unitatea strânsă dintre factorii centrali şi cei periferici, informaţiile *înfeed-back**, provenite de la viscere implicate prin actul consumatoriu, reglând intervenţia comenzilor neurofiziologice şi neurochimice centrale, cum o demonstrează, printre multe alte exemple, hiperfagia observată la animalele la care căile sensibilităţii interoceptive* ale stomacului au fost întrerupte.

Termenul de trebuinţă desemnează şi stările de dependenţă* fiziologică şi psihologică ce se dezvoltă ca urmare a consumului repetat de substanţe toxicomanogene, precum alcoolul, tutunul, opiaceele, diverse psihotrope* (v. Asuetudine) …”

m. Richelle (G. D. S.)

Trebuinţă de actualizare → Actualizare

Trebuinţă de apartenenţă → Apartenenţă (Trebuinţă de ~)

Trecere la act

Proces de transformare a unei intenţii în realizarea ei motorie. De regulă, termenul se aplică la acte impulsive care încalcă interdicţiile colective sau individuale. Este folosit în criminologie pentru a desemna acte agresive şi atentate sexuale. Termenul este folosit, de asemenea, în psihiatrie. Intenţia care declanşează este. În genere, conştientă. Facilitarea actului, în sensul realizării, indică patologicul. Lucrări recente au relevat rolul de mediere serotoninergică al neuronilor în controlul impulsivităţii. Trecerea la act poate exterioriza, de asemenea, o intenţie inconştientă: în acest caz, existenţa acestei intenţii indică o patologie.

În această ultimă perspectivă, termenul este folosit adesea pentru a traduce verbul german *agieren* folosit de S. Freud. În special când acţiunea se opune conştientizării,

în afara curei sau în situaţia psihanalitică, apărând ca motor al transferului şi ca rezistenţă la rememorare, în acelaşi timp. În această accepţie, în traducerea franceză se substituie adesea termenii englezeşti *acting out** şi *act out*. J. Lacan a folosit termenul de *passage à l'acte* (trecere la act) în opoziţie cu cel de *acting out* pentru a indica realizarea fantasmei, de vreme ce el asigură ignorarea acesteia din urmă şi închiderea faţă de orice funcţie semnificantă.

J. Widlocner (G. D. S.)

Trei personaje (Test al celor)

Probă proiectivă dublu verbală (prin stimul şi prin consemn), creată de M. Backes-Thomas între 1962 şi 1969. Consemnul este de a povesti (fără niciun suport grafic) o întâmplare care pune în scenă trei personaje. Douăzeci şi una de întrebări îl ghidează pe subiect în elaborarea povestirii sale. Aplicaţia poate fi individuală sau colectivă (cu grupuri mici de subiecţi). Probă în general resimţită ca interesantă şi agreabilă de subiecţi, mai ales în forma individuală, testul celor trei personaje permite stabilirea unui contact bun. S-a dovedit de altfel deosebit de fecund în studiile de psihologie clinică socială, datorită comodităţii sale de aplicare colectivă şi datorită marii sale facilităţi de adaptare (adaptarea se limitează la o traducere), în studiile interculturale.

J.-M. Petot (N.C.)

Tremometru

Dispozitiv destinat să măsoare amplitudinea tremurului (în general manual). Există diferite modele, sarcina subiectului constând, de exemplu, în a introduce un stilet în orificii circulare de diametru descrescător sau în a deplasa cât se poate de departe un stilet între două muchii convergente fără a le atinee

6 *M. Richelle*

(N.C.)

Tresărire → Reacţie de tresărire

Trezire

Frecvent confundată cu noţiunea de activare*, trezirea este un fenomen care presupune aspectele tonice ale comportamentului. Permite adesea explicarea dimensiunii de intensitate cantitativă a comportamentului şi explică astfel elementele fiziologice ale acestuia din urmă. De fapt, trezirea este un concept psihofiziologic care aminteşte de activarea sistemului nervos central. O tendinţă spre hipotrezire sau hipertrezire a fost adesea evocată în explicarea anomaliilor atenţiei*, mai ales în tulburările schizofrenice. Mai pe larg, relaţia dintre trezire, modul de realizare a unei sarcini şi de ajungere la o performanţă urmează o lege clasică a cărei funcţie capătă forma unui U inversat, adică cele mai bune performanţe se situează la un nivel de trezire intermediar, ele se atenuează pe măsură ce trezirea devine prea puternică sau prea slabă. Actualmente, din punct de vedere biologic, sistemul de trezire este considerat în esenţă activarea sistemului noradrenergic”.

A. Braconnier (D. S.)

Triangulare

Conform psihanalizei, triangularea îl face pe copil să iasă din relaţia duală* cu mama sa şi să-şi reorganizeze relaţiile de obiect* într-o structură cu trei persoane (complexul lui Oedip*). Copilul se simte al treilea, exclus din relaţia amoroasă a părinţilor. Dragostea pentru părintele de sex opus se izbeşte de interdicţia de incest. Ambivalenţa faţă de părintele rival de acelaşi sex trezeşte temeri de pedepse asupra integrităţii zonelor erogene ale corpului. Supraeul* sadic precoce lasă locul unui supraeu reglator. Simbolizarea* efectuează în acest moment progrese decisive. Conform psihoterapiei familiale sistemice*, triangularea se manifestă prin constituirea de triade sau triunghiuri atunci când fiecare părinte cere copilului să-i ţină partea împotriva celuilalt, iar copilul (care devine atunci bolnavul desemnat*) este paralizat,

căci orice activitate din partea lui este resimţită ca un atac împotriva unuia din părinţi. Într-un sens mai general, în psihologia socială, triada este coaliţia a doua persoane împotriva unei a treia.

D. Anzieu

(N. C.)

Triciclic → Antidepresor Trigon → Comisură

Trigramă

Ansamblu de trei litere, în general fără semnificaţie, utilizat ca element de material în experienţele consacrate memorării" şi reţinerii. Trigramă este adesea monosilabică şi compusă după o structură consoană-vocală-consoană. Este utilizată mai ales când se doreşte studierea memorării, încercând să se elimine influenţa cunoştinţelor anterioare ale subiecţilor. Această eliminare nu este totuşi decât relativă. Se ştie, într-adevăr, că subiecţii pot aplica strategii de memorare care constau în a apropia trigramele prezentate de cuvintele limbii.

S. Bredart

(N.C.)

Trisomie

Patrimoniul genetic al fiinţei umane este constituit din 22 perechi de cromozomi*, numerotate de la 1 la 22, cărora trebuie să li se adauge doi cromozomi sexuali. Trisomiile constituie o aberaţie cromozomică, datorată unor accidente în cursul meiozei sau în timpul primelor diviziuni ale zigotului. Mai precis, la trisomici se poate detecta un cromozom supranumerar în anumite poziţii ale cariotipului. Până în prezent s-a putut observa un al treilea cromozom în poziţiile 13, 18 sau 21. Aceste trei aberaţii genetice sunt însoţite întotdeauna de o înapoiere mentală profundă. Trisomiile 13 şi 18 sunt rare, desigur pentru că ele prezintă un mare risc de mortalitate neonatală, chiar embrionară. Trisomia 21 sau mongolismul este cea mai frecventă (1 la 650 sau 700 de naşteri). îmbătrânirea maternă este singurul factor etiologic cunoscut până în

prezent.

Copilul trisomie este uşor de recunoscut prin morfologia sa particulară: talie mică, brahicefal cu facies aplatizat, limba mare şi fisurată. Pe de altă parte, el prezintă o întârziere psihomotorie globală cu apatie şi indiferenţă; mai târziu, întârzierea mentală devine evidentă. Progresul abordărilor psihoeducative a permis să se evidenţieze posibilităţile unei evoluţii, în special afectivă, a acestor copii, mult mai puţin defavorabilă decât se credea anterior.

A. Braconnier (N.C)

Tritanopie → Dicromatism

Triune brain

Această expresie englezească trimite la o concepţie a organizării sistemului nervos* în acelaşi timp filogenetică, structurală şi funcţională, propusă de P. MacLean. Creierul actual al mamiferelor ar rezulta din adjuncţia succesivă a trei mase cerebrale: creierul numit protoreptilian (trunchi cerebral*, ganglionii de la bază), înconjurat apoi de creierul numit paleomamalian (sistem limbic) şi acoperit de neocortex. Paralel, în fiecare etapă de evoluţie*, apar capacităţi funcţionale noi care le controlează pe cele precedente.

M. Le Moal (N.C)

Trofalaxie

Schimb de hrană stomodeal (gură la gură) sau proctodeal (prin anus) între doi indivizi la insectele sociale, declanşat în urma unei secvenţe de comunicare* interactivă antenară. Dacă funcţia esenţială a trofalaxiei este să asigure alimentarea membrilor unei colonii, chiar a celor care nu recoltează, feromonir transmişi în acelaşi timp contribuie de asemenea la menţinerea coeziunii sociale.

R. Campan

(N.C.)

Trop → Figură de stil

Tropism

Creştere orientată în spaţiu la vegetale şi la animale sesile (briozoare, ascidii, octocoralieri) sub influenţa unei surse stimulante sau a unui câmp gradient stimulant, ele însele orientate. O fasole ţinută la suprafaţa apei, într-un pahar plasat aproape de o fereastră, germinează şi dezvoltă o tijă care creşte în sus şi se îndoaie spre lumină (fototropism pozitiv şi geotropism negativ), în timp ce o rădăcină creşte în jos şi se îndepărtează de fereastră (fototropism negativ şi geotropism pozitiv). Observarea acestor mişcări forţate cărora planta nu li se poate sustrage l-a condus pe J. Loeb, ca o reluare a teoriei carteziene a animalului-maşină, să formuleze o teorie a tropismelor conform căreia toate comportamentele sunt mişcări orientate forţate, adică tropisme asimilabile unor sume de reflexe. Generalitatea abuzivă a acestei teorii nu trebuie să mascheze faptul că cele mai multe mişcări şi conduite cuprind componente de orientare* care răspund unor informaţii direcţionale (v. Taxie şi Cineză).

J.-C. Ruwet (N. C.)

Tropometru

Vechi aparat destinat măsurării unghiurilor de rotaţie ale ochiului în determinarea câmpului vizual. Tehnicile mai recente, mai fine şi mai precise utilizează diferenţele de potenţial ocular pentru a trasa o electrooculogramă a mişcărilor* oculare (orientare şi amplitudine a punctelor de fixare oculară). Pe de altă parte, se utilizează şi diagrama reflexelor corneene la o sursă de lumină punctuală, fixată asupra ochiului în mişcare.

R. Genicot

(N. C.)

ciculele fibrelor de proiecţie care corespund căilor ascendente şi descendente omoloage celor ale măduvei spinării şi dintre care unele se intersectează la nivel

R. Decombe şi *M. Le Moal* (N. C.)

Trunchi comun în cadrul prelungirii şcolarităţii

obligatorii (v. Obligaţie şcolară), trunchiul comun desemnează un ciclu de învăţământ secundar în cursul căruia aceeaşi formaţie generală este pusă la dispoziţia tuturor elevilor. Clasele de vârstă, în totalitatea lor, beneficiază deci de acelaşi învăţământ*, ca în învăţământul primar. Introducerea unui trunchi comun este produsul voinţei de democratizare a învăţământului şi se opune existenţei unor filiere de excelenţă încă de la începutul ciclului secundar, cât şi orientării" precoce în filierele preprofesionale a elevilor mai puţin performanţi. Pretutindeni unde este introdus, trunchiul comun generează dificultăţi legate de necesitatea de a preda simultan unor elevi de nivel* foarte eterogen. Soluţiile trec mai ales prin dezvoltarea pedagogiei diferenţiate*, adaptată diferitelor tipuri de elevi şi aptă să realizeze toate obiectivele ciclului prin demersuri diferite".

D. Manesse (N. C.)

Tropotaxie → Clinotoxie

Tuberculi mamilari → Mamilari

Trunchi cerebral

Trunchiul cerebral este o structură encefalică ce continuă măduva spinării. Ea este racordată la emisferele* cerebrale prin pedunculii cerebrali şi la cerebel prin pedunculii cerebeloşi medii. Aceste două etaje se află deasupra etajului bulbar, sau a bulbului. Substanţa cenuşie a trunchiului cerebral este constituită din nucleii nervilor cranieni, din nucleii proprii trunchiului cerebral, din formaţia reticulată*, mai mult de o sută de nuclei identificaţi. Ea joacă un rol important, în special în reglarea şi menţinerea funcţiilor vitale ale organismului. Substanţa albă este constituită din fas-Tulburare a conştiinţei → Conştiinţă

Tulburare de conduită

Expresie întrebuinţată în mod obişnuit de profesorii şi părinţii indispuşi de manifestările perturbatoare pe care le întâlnesc în proiectul lor educativ. Psihologii şcolari şi

cei de la Centrele medicopsihopedagogice sunt confruntaţi cu examinarea dimensiunilor multiple şi interactive ale unor astfel de tulburări, care, în general, evidenţiază: dezechilibre ale terenului constituţional, perturbări instinctive cu variaţii de dispoziţie, disfuncţionări şi dizarmonii cognitive, retardări afective, conflicte* relaţionale a căror expresie este mai mult sau mai puţin organizată în jurul temelor hetero sau autoagresive, variabile în cursul dezvoltării. Tulburările polimorfe ale conduitei şi comportamentului adolescenţilor* pun probleme specifice din cauza importanţei conflictelor tranzitorii, a punerilor în act*, a asumărilor de riscurr şi a tendinţei spre somatizare. Ele trebuie raportate la o patologie conflictuală (actualizare a conflictului oedipian*, problematică narcisică* sau de dezvoltare). Intricaţia şi interacţiunile factorilor biologici, psihici, relaţionali invită la aprecierea influenţei determinismelor genetice într-o analiză sincronică; articularea lor se efectuează în jurul conduitelor simptomatice, în relaţia lor cu conflictele intra-psihice şi cu semnificaţiile subiective şi obiective pe care acestea le iau în anturajul subiectului.

J. *Selosse* (N.C.)

Tu ring

Maşina lui Turing. Maşină de calculat idealizată, imaginată de Alan Turing în 1936, care permite să se formalizeze noţiunea de algoritm* şi conceptul de complexitate. Ea se caracterizează printr-o unitate de control care poate lua un număr finit de stări, o bandă nelimitată în cele două sensuri, compusă dintr-o succesiune de câmpuri putând conţine fiecare maximum un simbol dintr-un alfabet finit, o unitate de intrare/ieşire care parcurge secvenţial banda pentru a citi sau a scrie pe ea informaţii (într-un singur câmp deodată).

Testul lui Turing. În 1950, A. Turing a propus să se înlocuiască întrebarea: „maşinile pot gândi?” printr-un test raportându-se în esenţă la o tentativă de identificare a

unui interlocutor invizibil şi necunoscut (om sau maşină) printr-un simplu schimb de întrebări şi răspunsuri. Dacă interlocutorul este în realitate o maşină şi reuşeşte să treacă drept o persoană, se poate spune, în accepţia lui Turing, că el este capabil să gândească.

D. Defays

(N.C.)

Turnul din Hanoi

Tip de problemă* mult studiată mai ales de echipa lui H. Simon. În cercetarea asupra reprezentărilor* şi a procedurilor* de rezolvare utilizate de subiecţi. Un turn cu un anumit număr de etaje, făcut din discuri amovibile de dimensiuni descrescătoare de la bază spre vârf, este plasat pe un soclu. Alte două socluri asemănătoare sunt libere. Subiectul trebuie să reconstituie tumul pe unul din aceste două socluri, dar respectând anumite restricţii: un singur disc (etaj) poate fi deplasat o dată; un disc nu poate fi deplasat pe un disc mai mic. Această situaţie constituie o problemă specifică, a cărei soluţie de găsit este prescrisă clar, dar al cărei domeniu* nu este de obicei familiar subiecţilor. Aceştia recurg, în general, la tatonări şi manevre superflue, când translaţiile cerute pot fi reduse la un algoritm* şi simulate cu ajutorul unui program de calculator care răspunde la definiţia

General Problem Solver.

M. Richelle

(N.C)

Tutorat

Instituţie al cărei obiect este să asigure elevilor sarcini care nu ţin direct de învăţământ: profesorui-tutore se adresează periodic unui mic grup de elevi şi analizează cu ei activităţile lor de învăţare*, obstacolele pe care le întâlnesc, îi ajută să-şi organizeze raporturile cu restul comunităţii şcolare şi asigură legătura între şcoală şi părinţi. Este o instituţie foarte veche în universităţile engleze, unde ea a apărut, sau americane; dar

introducerea sa mai recentă în învăţământul secundar a declanşat polemici, care se circumscriu de fapt în vechea dezbatere despre rolul şcolii: şcoala trebuie să se limiteze la a instrui sau rolul său este şi de a educa*? Cei care preconizează tutoratul estimează că acesta este un dispozitiv esenţial pentru reuşita învăţământului secundar de masă.

D. Manesse (N.C.)

T

Ţap ispăşitor

Expresie rămasă de la evreii care sacrificau, pentru ritualul divin, la sărbătorirea Ispăşirii, un ţap alb „încărcat cu păcatele lor”. În general, această expresie denumeşte un agent social (minoritate, străin, *leader* decăzut), asupra căruia acuzatorii aruncă fără justificare vinile sau greşelile comise de colectivitate. În psihologia socială, într-un grup, ţapul ispăşitor (sau victima ispăşitoare) are rolul de a fixa asupra lui atacurile care l-ar putea viza pe *leader* sau grupul în totalitate şi care, astfel, sunt deviate; această deplasare* poate fi spontană şi inconştientă sau deliberată; ea poate fi facilitată de atitudinea masochistă a victimei. După terapia familială sistemică*, pacientul declarat* îndeplineşte rolul de ţap ispăşitor al familiei. Existenţa unei victime ispăşitoare este unul dintre elementele reglatoare ale echilibrului cvasistaţionar al unui grup sau al homeostaziei familiale.

D. Anzieu

(G. D. S.)

Ţintă

În domeniul psihomotricităţii*, ca şi în limbajul curent, termenul desemnează realizarea căutată a unei mişcări intenţionate. Abaterea de la ţintă oferă o măsură a preciziei mişcării.

În cercetările asupra proceselor de atenţie – stimul asupra căruia subiectul trebuie să-şi fixeze atenţia* şi la care trebuie să reacţioneze, prin opoziţie cu stimulii

distractori.

În terminologia terapiei comportamentale* şi a modificărilor de comportament*, comportamentul ţintă este cel asupra căruia terapeutul îşi propune să opereze o schimbare (reducere sau creştere de frecvenţă, de amplitudine, de intensitate etc), asigurând contingenţele de întărire* adecvate. Astfel, o mişcare compulsivă* repetitivă va fi aleasă ca ţintă şi se va încerca să i se reducă frecvenţa cu ajutorul unui program de întărire a unor răspunsuri diferite.

M. Richelle (*G.* N.)

Ucenic începând cu 1960, cuvântul învăţare* a fost folosit în mod curent în ştiinţele umane cu funcţia sa de desemnare generală a activităţii de a învăţa. Din acel moment a fost necesară crearea termenului de „învăţăcel” pentru desemnarea subiectului acestei activităţi. Ucenic nu era cel mai bun termen. A spune în 1980 „cutare e ucenic” implica în primul rând înţelesul de „cutare nu îşi continuă studiile”. Într-o perioadă în care accesul la studii pe termen lung tinde să se generalizeze, însuşirea tradiţională a meseriei sub conducerea profesioniştilor de la locul de muncă devine o anomalie. De aici dificultatea de a revaloriza, din punct de vedere social, acest statut care, nu lipsit de paradox, exercită încă atracţia unui model alternativ.

L>. Hameline (D. F.)

Uitare

Incapacitate de a-şi aminti sau de a recunoaşte o informaţie* învăţată. Cele două cauze ale uitării luate, în general, în consideraţie sunt deteriorarea spontană şi interferenţa*, în primul caz, uitarea este văzută ca rezultat al deteriorării spontane a unei urme* mnezice, cu timpul. Această ştergere din memorie este cu atât mai probabilă cu cât informaţia respectivă este puţin folosită (v. Consolidare mnezică). În al doilea caz, uitarea apare dintr-o interferenţă între urme. O informaţie uitată nu este

considerată ca ştearsă, ci mai degrabă ca inaccesibilă. Interferenţa poate fi legată de prezentarea de noi informaţii (interferenţă sau inhibiţie retroactivă) sau de prezentarea anterioară de informaţii (interferenţă proactivă). În ceea ce priveşte memoria de scurtă durată*, sunt luate în consideraţie ambele interpretări. Pentru memoria de lungă durată*, s-a căzut în general de acord asupra faptului că uitarea rezultă din mecanisme de interferenţă. Mai recent, a apărut un al treilea punct de vedere. Uitarea nu ar apărea dintr-o ştergere de urmă şi nici dintr-o inaccesibilitate prin interferenţă, ci din faptul că indicii de recuperare* disponibili în momentul rapelului sunt inadecvaţi.

S. Bredart (s…)

Ultradian → Ritm biologic

Ultrasunet

Vibraţie* sonoră a cărei frecvenţă* este mai mare de 20.000 Hz şi care constituie domeniul sunetelor inaudibile pentru urechea umană; infrasunetele constituie celălalt domeniu din afara câmpului audibilităţii umane şi frecvenţele lor sunt mai mici de 16 Hz. Date fiind proprietăţile de reflexie marcate ale undelor ultrasonice, ele sunt utilizate în sistemele de localizare prin ecou (ecolocaţie*, cum este sonarul). Anumite specii animale, ca liliacul, delfinul, dotate cu receptori adecvaţi, se servesc de ele ca de un mijloc privilegiat, exclusiv chiar, de orientare* pentru deplasările lor.

R. Genicot (N. C.)

Umanistă (Psihologie)

Expresie creată în Statele Unite de către un grup informai de filosofi şi psihologi care se revendică de la psihologia fenomenologică şi de la psihanaliza existenţială (A. Maslow, C. Bühler, C. Rogers, R. May) cu scopul deschiderii unui câmp teoretic şi practic între behaviorism* şi psihanaliză, centrat pe relaţia intersubiectivă şi pe expresia sentimentelor trăite aici şi

acum. Acest grup a ajuns la constituirea unei societăţi americane, apoi internaţionale, de psihologie umanistă, la organizarea de congrese internaţionale, la fondarea în 1961 a unui *Journal of Humanistic Psychology*. Influenţa, preponderentă la început, a lui C. Rogers şi a grupurilor sale de întâlnire* a cedat locul terapiilor corporale inventate la Esalen în California şi inspirate, mai mult sau mai puţin, din tehnicile orientale de meditaţie şi respiraţie.

D. Anzieu (G. N.)

Umanizare

Concept introdus de unii autori ca J. Chiteau, pentru a desemna procesul de construire şi însuşire a valorilor propriu-zis umane şi graţie căruia se prelungeşte hominizarea* biologică. Concept corelativ unui dublu refuz – al primatului biologic şi al primatului sociologic, umanizarea corespunde, pentru psihologul care o ia în considerare prin prisma dezvoltării" individuale, sintezei pe care organismul o încearcă pentru a-şi regăsi unitatea sa naturală la nivelul reprezentărilor.

R. Doron (G. N.)

Undă cerebrală

Variaţie a potenţialului electric tranzitoriu legată de activitatea ansamblurilor neuronale ale creierului. Undele cerebrale, susceptibile să difuzeze în ţesutul nervos, sunt în general adunate la suprafaţă. Aceste manifestări sunt de tip lent în raport cu activităţile rapide reprezentate de potenţialele* de acţiune (activitate unitară sau multiunitară). Poate fi distins un prim tip de undă lentă la nivelul unui singur neuron*: sunt potenţiale postsinaptice de excitaţie şi de inhibiţie măsurate în milisecunde. De fapt, unda cerebrală este mai adesea asociată potenţialelor electrice care rezultă din activitatea grupărilor de neuroni, aşa cum au fost observate în ritmurile electroencefalografice*, definite de frecvenţa lor în hertzi sau cicluri/secundă (cu relaţia perioadă sau durată = l/frecvenţă). Se vorbeşte, de asemenea, de undă în

descrierea diferitelor accidente caracteristice ale unui potenţial evocat.

B. Soumireu-Mourat (D. F.)

Unealtă

Există numeroase exemple în care animalele, pentru a-şi procura hrana, se folosesc de obiecte găsite la faţa locului ca de instrumente. Sunt cazuri celebre, cum ar fi cel al vidrei de mare din California şi al cintezoiului din insulele Galapagos. Prima se scufundă şi adună de pe fund arici de mare, cochilii şi o piatră, apoi urcă la suprafaţă; înotând pe spate, sparge pe piatra bine lipită de pieptul ei cochilia sau învelişurile prăzii sale, mănâncă conţinutul, aruncă resturile, dar păstrează piatra pentru următoarea scufundare. Cel de-al doilea se serveşte de un spin de cactus pe care-l ţine în cioc şi pe care l-a rupt de pe suportul său pentru a extrage cu ajutorul lui larvele de insecte din adânciturile în care se ascund. Vulturul pleşuv apucă pietre pe care le lasă să cadă pe ouă pentru a le sparge coaja. Maimuţele *Cebus* din America de Sud şi cimpanzeii din Coasta de Fildeş sparg cojile tari de fructe pe nodozităţile pe care le aleg de pe ramuri ce îndeplinesc rolul de adevărate ateliere; cimpanzeii aruncă cu crengi şi pietre asupra intruşilor şi carnasierelor; tot cimpanzeii se folosesc de beţe lungi pentru a sonda muşuroaiele de furnici şi de termite, în etapa ce precedă îndeaproape roitul. În toate aceste cazuri, pentru care autorii anglofoni utilizează termenul *tool* (unealtă), francofonii evită să vorbească de unealtă, căci nu există, la drept vorbind, niciun fel de prelucrare, de transformare a obiectului folosit. Numai cimpanzeii par în stare să-şi pregătească instrumentul, în aşa fel încât să se poată vorbi, în acest caz, de folosirea unei unelte: ei îşi aleg crenguţele, le curăţă, le jupoaie, le taie pentru a obţine o lungime potrivită, le fac legături după care se îndreaptă spre muşuroaiele de termite care se găsesc la o anumită distantă.

J.-C. Ruwet (S. D.)

La specia umană, folosirea şi construirea de unelte au luat o extindere în aparenţă nelimitată, iar originea lor se confundă cu preistoria cea mai îndepărtată a lui *Homo sapiens*, încât am putea fi tentaţi să facem din acest lucru caracteristica cea mai specifică a omului, derivând, după tezele paleontologiei, din eliberarea mâinii care a antrenat poziţia verticală. În realitate nu prea este posibil, în tentativele de reconstituire a paleopsihologiei*, să se disocieze capacitatea de fabricare a uneltei de capacităţile cognitive şi verbale, ele însele factori de creştere a capacităţilor de învăţare* şi condiţii ale transmisiei culturale a abilităţilor dobândite. Iniţial prelungire a mişcării" corporale, unealta a devenit mai târziu amplificare nu numai a actului motor, ci şi a funcţiilor receptoare, apoi, în dezvoltarea recentă a inteligenţei artificiale*, imitare şi depăşire a capacităţilor cognitive înseşi. Relaţia dintre om şi unealtă creată de el rămâne o temă centrală a psihologiei muncii şi mai ales a ergonomiei.

M. Richelle (S. D.)

Unifactorial → Analiză multivariată

Unificare

Într-un limbaj formal care comportă simboluri de variabile, unificarea este operaţia de stabilire a corespondenţei între expresii bine formate. Două expresii sunt numite unificabile dacă pot coincide prin înlocuirea simbolurilor variabilelor cu termeni ai limbajului, adică aproape o substituţie. Această operaţie este fundamentală în demonstrarea de teoreme şi în PROLOG. Exemplu: cele două expresii f (g (x, b), f (a, y) şi f (g (z, y), z), în care x, y, z sunt simboluri de variabile şi f, g simboluri de funcţii, sunt unificabile. ceea ce se poate constata înlocuind peste tot x şi z prin f (a, b) şi y prin b. Semiunificarea sau filtrajul, operaţie analoagă în care înlocuirea variabilelor nu este autorizată decât în una din cele două expresii între

care se stabileşte coincidenţa, este utilizată pentru aplicarea regulilor de rescriere sau a regulilor de producţie.

M. Baron (N.C)

Unitate lingvistică

Determinarea unităţilor se bazează în lingvistică* pe două principii:

1. limba este o formă şi nu o substanţă;

2. limba este un instrument de comunicare.

Din (1) rezultă că unităţile limbii, la toate nivelurile, trebuie considerate ca pure valori diferenţiale: identitatea fiecărui termen este dată de raporturile sale cu ceilalţi şi nu de caracteristicile materiale proprii. În virtutea lui (2), aceste valori sunt în plus induse de o singură şi unică funcţie: a semnifica; singura pertinenţă recunoscută este de a transmite sens* în mod identic pentru toţi locutorii*, pentru a permite intercomprehensiunea. Se fondează astfel o metodă de analiză destul de riguroasă, aptă să stabilească unităţi definite formal. Această metodă are totuşi limite. Pe de o parte, principiul pertinenţei (2) nu prevede alte funcţii decât marcarea sensului. Or, există multe alte moduri în care o unitate poate fi utilă comunicării: balizarea lanţului (morfeme* vide), economie perceptivă sau memorială, expresivitate etc. Aceste funcţii pragmatice* fiind de cele mai multe ori îndeplinite de variante (forme cu acelaşi sens, dar intrând în opoziţie), a le neglija înseamnă a interzice descrierea structurilor variaţionale, considerate ca nefuncţionale şi respinse în afara sistemului. Pe de altă parte, dacă analiza structurală atinge unităţile unui sistem „limbă” anonim şi abstract, ea nu analizează obiectele manipulate efectiv de locutori. unităţi de categorizare practică (cuvânt*, frază*) care nu corespund decât aproximativ

univers perceptiv unităţilor funcţionale şi a căror identitate se bazează pe proprietăţi de uz* imprecise şi

deformabile.

A. Berrendonner

(N. C.)

Unitate motorie

În accepţia sa neurofiziologică riguroasă, unitatea motorie este cel mai mic element al unui muşchi supus inervaţiei distincte a unei singure fibre nervoase. Ea implică deci comanda unui motoneuron*, a cărui terminaţie axonală* provoacă contracţia unor fibre musculare, ele însele asociate unor receptori proprioceptivr (fusuri neuromusculare). Cantitatea unităţilor motorii constitutive variază după muşchi, după cum cantitatea fibrelor variază după unităţile motorii: unităţile motorii implicate în activităţile musculare de o mare fineţe vor fi în general compuse dintr-un număr redus de fibre. Dacă tehnicile anatomice şi electrofiziologice permit să se identifice cu uşurinţă unităţile motorii, acestea nu sunt practic niciodată solicitate izolat în funcţionarea normală a sistemului motor. Controlul unei unităţi motorii izolate este totuşi realizabil, aşa cum a arătat J.V. Basmajian în 1978, dacă subiectul dispune de un *feed-back** auditiv amplificat al contracţiei, care suplineşte insuficienţa informaţiei proprioceptive.

Se vorbeşte de asemenea despre unităţi motorii funcţionale mai mari în legătură cu sinergiile* sau cu structurile coordonatoare care intervin în programele* motorii, în acest caz, contextul trebuie să elimine orice confuzie cu sensul precizat mai sus.

M. Richelle

Uniune → Intricare

Universalii lingvistice Expresie care desemnează caracteristicile comune pentru ansamblul limbilor naturale.

Din Antichitate, categoriile gramaticale* erau analizate ca modalităţi de traducere verbală a

categorizărilor* cu caracter logic (substantivul exprimă substanţa, verbul exprimă o relaţie de stare sau de acţiune, adjectivul traduce atribuirea unei proprietăţi etc). În acest context, aceste categorii erau în consecinţă considerate ca proprietăţi comune ansamblului limbilor. Într-o perspectivă apropiată, N. Chomsky a emis ipoteza conform căreia atât categoriile pe care le utiliza în descrierea structurilor de adâncime (v. Gramatică generativă), cât şi regulile (rescriere şi transformare*) care prezidează organizarea acestor unităţi în structuri de suprafaţă (fraze* concrete) constituiau universalii lingvistice.

Acest tip de poziţie este astăzi foarte contestat. Pe baza analizei saussuriene a arbitrarietăţii radicale a unităţilor lingvistice*, mai ales Şcoala de la Praga a demonstrat că fiecare limbă utilizează un sistem fonologie* specific şi că nu există deci o universalitate a produselor care constituie fonemele*, chiar dacă putem descrie procesele universale aflate la baza constituirii acestor unităţi într-un sistem dat (v. Funcţie distinctivă). Situaţia este similară pe planul unităţilor lexicale, morfologice şi sintactice; este fără îndoială legitim să se postuleze existenţa operaţiilor generale pe care se bazează recategorizarea reprezentărilor* nonverbale cerute de structura lexicului şi de morfosintaxa unei limbi, şi care fundamentează de asemenea organizarea unităţilor în cadrul funcţionării discursurilor*, dar modurile de realizare a acestor operaţii sau funcţii cu caracter universal rămân în mod fundamental particulare. Aceeaşi operaţie de determinare va putea fi realizată de un articol într-o limbă, de o desinenţă nominală în alta; relaţia temporală de anterioritate va putea fi realizată fie printr-o desinenţă verbală, fie printr-un prefix, fie printr-o formă adverbială. Unei cercetări a universaliilor lingvistice centrate pe izomorfisme* de structură i-a urmat deci un demers centrat pe identificarea universaliilor funcţionale,

care integrează acest element fundamental: diversitatea obiectivă a sistemelor lingvistice.

J.-P. Bronckart

(N. C)

Univers perceptiv → Câmp univers perceptiv activ Univers perceptiv activ → Câmp Ură

Ura este un sentiment, totdeauna intens, al unei persoane faţă de una sau mai multe alte persoane cărora le vrea răul sau ale căror nenorociri o bucură. Ura este declanşată de invidie, de gelozie, de rănirea amorului-propriu, de o injustiţie suportată. Ea poate antrena dispreţul, agresivitatea*, răzbunarea. Poate alterna cu sentimente de iubire* pentru aceeaşi persoană (ambivalenţă*) sau poate proveni din transformarea în contrariul* său a unei pasiuni amoroase excesive sau neîmpărtăşite. În vreme ce iubirea caută similitudinea sau complementaritatea cu partenerul, ura este o reacţie de intoleranţă la deosebiri în raport cu altul sau cu alţii. Fundamentele inconştiente ale urii au fost studiate de psihanaliză. S. Freud le leagă de pulsiunile de moarte. M. Klein a atras atenţia asupra precocităţii fantasmelor sadice* şi distructive la copilul mic. D. Winnicott a evidenţiat rolul uneori necesar al urii în contratransferul* psihanalistului.

D. Anzieu (G. N.)

Ureche → Audiţie Uretral

Erotismul urinar sau uretral, caracterizat prin căutarea şi obţinerea unei plăceri sexuale autoerotice în timpul micţiunii, este esenţialmente o manifestare a perioadei de sexualitate infantilă precoce* şi mai ales a stadiului falie* (sau genital infantil), în cursul căruia el însoţeşte a doua fază a masturbării infantile. Este interpretat uneori ca un element de tranziţie între interesul pentru excremente, tipic pentru stadiul anal*, şi interesul pentru organele genitale, tipic pentru faza falică. Adeseori, într-un context urinar percepe copilul diferenţa

între sexe (a urina în picioare sau pe vine) şi raporturile sexuale (bărbatul urinează în femeie). Erotismul urinar are din această cauză legătură cu complexul de castrare. S. Freud, pe de altă parte, a arătat că enurezisul* este una dintre modalităţile de întoarcere a erotismului uretral refulat şi că erotismul uretral se află la originea ambiţiei nemăsurate şi arzătoare a anumitor subiecţi, constatând astfel legătura între urină, foc şi ambiţie. M. Klein a încercat să coreleze această legătură cu senzaţiile de arsură resimţite în cursul micţiunii, ceea ce merge mână-n mână cu insistenţa sa asupra fantasmelor sadice uretrale, în care urina este o armă periculoasă pentru că este corozivă şi arzătoare. O. Fenichel a raportat ambiţia nemăsurată la nevoia de a supracompensa* ruşinea, legată după el mult mai mult de incontinenţa urinară decât de incontinenţa fecală.

J.-M. Petot (N.C.)

Urmă

În general, desemnează produsul obiectivabil al operaţiilor psihologice sau al proceselor de niveluri diferite (fiziologic, biologic). În acest sens este utilizat acest termen în anumite curente teoretice contemporane: în lingvistică în special, o unitate dată (articolul, de ex.) va fi analizată uneori ca urma unui complex de operaţii lingvistice subiacente (determinare*, definitivare, cuantificare etc).

Urmă mnezică (v. Engramă). Amprentă lăsată de o informaţie* în sistemul nervos* central; ea poate fi permanentă (suport biochimic) sau temporară (suport electric). La S. Freud, acest termen denumeşte modul de înscriere a imaginilor perceptive în psihism. Urmele mnezice nu intră în aparatul* psihic decât prin asociaţie* şi rămân unite unele cu altele în memorie. Răspuns condiţional de urmă. V. Condiţionare de urmă,".

J.-P. Bronckart (N. C.)

Urmărire vizuală

Activitate a privirii de urmărire a unui obiect în mişcare. Observatorul încearcă să menţină proiecţia retiniana a obiectului pe fovea. Fixarea poate fi monoculară sau binoculară. Această urmărire necesită o sinergie* oculomotorie precisă, în funcţie de calitatea informaţiilor vizuale. Performanţele în urmărirea oculară au limitele lor, legate de timpul de reacţie* şi de erorile în anticiparea* poziţiilor stimulului aflat în mişcare. Un deficit în urmărirea oculară poate fi consecinţa unui deficit de acuitate* vizuală, a unei insuficienţe de reacţie şi de sinergie a muşchilor extrinseci ai globului ocular, de exemplu în cazul unei paralizii oculomotorii, al unui nistagmus, al unei fixări exagerate a privirii, al unei hemianopsii sau al unui scotom.

R. Genicot

(O. D.)

Utilitarism

Doctrină morală şi politică, sistematizată de Jeremy Bentham încă din 1781, care face din utilitate* criteriul oricărei judecăţi morale. Conform acestei doctrine, acţiunile indivizilor nu pot fi considerate bune decât dacă ele sunt utile fericirii comunităţii, adică dacă tind să mărească plăcerea generală şi să diminueze durerea. Această doctrină, masiv influenţată de empirism* şi hedonism*, presupune o formă de psihologie care să permită nu numai evaluarea plăcerilor şi a suferinţelor, ci şi determinarea motivelor* acţiunilor. Pe de altă parte, ea presupune, de asemenea, intervenţia statului pentru stabilirea unei legislaţii care subordonează interesul* individual interesului general. „Utilitariştii” au constituit o mişcare foarte influentă în Marea Britanie şi au inspirat pragmatismul.

F. Parot (N. C.)

Utilitate împrumutat vocabularului modelelor economice utilitariste* dezvoltate în secolul al XIX-lea, termenul utilitate desemnează diferenţa între câştigurile şi

costurile ataşate unei conduite.

Aceste modele, care conduc la definirea raţionalităţii ca maximizare a utilităţilor, se află la originea a doua abordări fundamentale ale relaţiilor interpersonale:

1. teoria jocurilor*, derivată direct din aceste modele şi aplicată, de exemplu de

M. Deutsch, la studiul situaţiilor de conflict;

2. teoria interdependenţei, formulată de J.W. Thibault şi H.H. Kelley, care introduce noţiunea de control social* pentru a explica faptul că, pentru un individ, câştigurile şi costurile nu sunt valori fixe, ci pot fi afectate de comportamentul celui cu care acesta se află în interacţiune.

F. Askevis-Leherpeux (N. C.)

Utopie

Utopia poate fi definită după trei dimensiuni principale: ca gen literar (de la T. Morus, *Utopia*), ca proiect de transformare radicală a unui segment al realităţii sau a totalităţii sale (utopii sociale, arhitecturale, pedagogice, sexuale) şi ca sistem de reprezentări observabil în grupuri şi care pune în joc în mod electiv anumite procese psihice. Din acest ultim punct de vedere, o trăire de catastrofă* şi de persecuţie însoţeşte sau încheie mentalizarea* paradoxală a utopiei: aceasta este elaborată fie ca un spaţiu potenţial în care proiectul său, ludic, nu trebuie să fie contestat în funcţia sa de iluzie creativă; fie ca reprezentare a unei dorinţe de nesatisfăcut şi tocmai de aceea marcată de absolut şi imposibil; fie ca realizare a unei dorinţe de împlinire definitivă a dorinţei. Legea care se impune în acest caz este de ordin pervers sau paranoic. În aceste condiţii, utopia îndeplineşte catastrofa împotriva căreia se apără.”.

R. Kaes (N. C.)

Uz lingvistic

Acest termen nu are cu adevărat o accepţie tehnică. În lingvistica* contemporană, se opune uneori celui de

sistem şi desemnează în acest caz funcţionarea limbii, care nu mai este considerată ca un inventar imanent de semne*, ci ca un instrument de comunicare* pe care un locutor* şi-l însuşeşte şi îl aplică unor situaţii particulare (v. Actualizare, Performanţă lingvistică, Pragmatică).

În gramatica normativă a epocii clasice, termenul uz denumeşte o noţiune centrală, dar extrem de polimorfă, a cărei singură trăsătură permanentă pare a fi aceea că desemnează o instanţă investită cu autoritate. Uzurile sunt modurile de vorbire atestate şi deci autorizate de obişnuinţă. Uzul, cu majusculă, este „stăpânul şi suveranul limbilor" (Vaugelas, 1647), adică un fel de sursă, presupusă a fi unică şi arbitrară, a tuturor constrângerilor lingvistice. Uneori îndoielnic, el se cere clarificat. Sarcina gramaticianului este atunci de a distinge uzul bun de cele rele, ceea ce el face bazându-se pe analogie. Noţiunea apare în mod clar ca vehiculul unei concepţii monolitice, antivariaţionale şi unitare a limbii.

A. Berrendonner (N. O

VAUGELAS C. (1647), *Remarques sur la langue française*. Paris.

V

Vaginism → Frigiditate

Valenţă

Concept utilizat de K. Lewin pentru a desemna forţa de atracţie (valenţa pozitivă) sau de repulsie (valenţa negativă) exercitată asupra unei persoane de diferitele regiuni ale spaţiului său de viaţă*, adică de diferitele elemente ale câmpului său psihologic: trebuinţe*, motivaţii*, idealuri, norme*, roluri*, statute* etc. Distribuţia forţelor în ansamblul câmpului determină

orientarea conduitei: astfel există un conflict dacă diferitele forţe prezente sunt de direcţii opuse şi aproape egale ca putere şi numai prin destabilizarea unui câmp de forţe se poate modifica un comportament, în psihologia muncii, valenţa este de asemenea una dintre componentele teoriei instrumentalităţii. Valoare subiectivă (pozitivă sau negativă) a oricărui obiect prezent în mediul înconjurător. Valenţele diferitelor obiecte sunt diferite după indivizi şi se pot schimba în funcţie de trebuinţele lor de moment.

F. Askevis-Leherpeux

(N. C.)

Validare în sens epistemologic, operaţie prin care se recunoaşte validitatea unei propoziţii. O propoziţie este validă atunci când criteriile logice permit să se determine valoarea ei de adevăr.

În termeni mai generali, se va vorbi despre procedura de validare ca despre un dispozitiv experimental sau un sistem teoretic care permite să se deducă sau să se accepte o ipoteză dată.

În domeniul psihometriei*, validarea este procedeul prin care se confirmă validitatea.

P. Mengal (N. C)

Validitate

Un test este valid* dacă măsoară bine ceea ce pretinde că măsoară. Validitatea unui test (sau a unui instrument de observaţie psihologică oarecare) este rezultatul final al unui ansamblu de proceduri de validare* care stabilesc corespondenţa între răspunsurile indivizilor la acest test şi caracteristicile psihologice (observabile sau ipotetice) deduse pe baza acestor răspunsuri. Conform standardelor americane (APA, 1985) aceste proceduri sunt grupate în trei tipuri, în funcţie de corespondenţa urmărită: cu conţinuturi, criterii sau concepte.

Validitatea de conţinut* vizează să se asigure faptul că itemii aleşi constituie un eşantion reprezentativ al universului conduitelor pe care testul pretinde să le

acopere. Această eşantionare a variabilelor, operată iniţial pentru teste de cunoştinţe sau de aptitudini*, este avută în vedere astăzi pentru probe de altă natură.

Validitatea legată de criterii este gradul de legătură între ceea ce măsoară un test şi măsurările independente (criterii), efectuate asupra conduitelor aceloraşi indivizi evaluate în situaţii diferite ale vieţii, presupuse a solicita aceleaşi caracteristici ca şi testul. Aceste criterii (adesea şcolare sau profesionale) sunt culese simultan (validitate concurentă) sau ulterior (validitate predictivă), legătura test-criterii fiind estimată în general printr-un coeficient de corelare (simplu sau nu). Alegerea unor criterii pertinente, variate şi fidele este esenţială. Validitatea teoretică sau ipotetico-deductivă este definită ca un ansamblu de proceduri care permit să se elucideze definiţia operaţională şi teoretică a caracteristicilor vizate de un test; ea înglobează deci celelalte tipuri de validitate. Obiectivul ei este de a stabili, pe baza conduitelor evaluate de test, reţelele de relaţii interne (structura răspunsurilor) şi externe (relaţia cu alte variabile). Astfel, noţiunile iniţiale vor fi precizate treptat, modificate, îmbogăţite cu semnificaţii suplimentare pentru a deveni concepte teoretice sau construite, conform unui demers ce evoluează de la descrierea răspunsurilor la explicarea proceselor care contribuie la elaborarea răspunsurilor (L. J. Cronbach, 1984).

M. Bruchon-Schweitzer (N. C.)

American Educaţional Research Association, American Psychological Association and National Council on Measurement în Education (*19 & 5*), *Standards for Educational and Psychological Testing*, American Psychological Association (APA), Washington.

— CRONBACH L.J. (1984), *Essentials of Psychological Testing*, Harper şi Row (ediţia a 4-a), New York.

Valoare

Există cel puţin trei sensuri diferite ale acestei noţiuni fundamentale a psihologiei sociale:

1. raportată la motivaţie*, valoarea este apropiată de valenţă* şi trimite la tot ce caută sau evită un anumit individ. Vom spune astfel că pentru el o anumită stare a naturii, un anumit obiect are o valoare pozitivă sau o valoare negativă. Se insistă în acest caz asupra semnificaţiei motivaţionale a conceptelor sau categoriilor cognitive;

2. raportată la procesele sociale şi organizaţionale, valoarea este echivalentă cu utilitatea* socială. Ea se aplică deopotrivă indivizilor şi comportamentelor şi se referă la practici evaluative a căror funcţie este reperarea utilităţii sociale a conduitelor şi, prin internalizare*, a indivizilor;

3. raportată la ideologie, o valoare este apropiată de un scop (libertatea, solidaritatea, cunoaşterea), se poate aplica unor grupuri (valorile ţărăneşti) şi conduce la accentuarea semnificaţiei praxisului sau practicilor sociale.

Autorii confundă frecvent sensurile 1 şi 2, asimilând aspectul afectiv şi pe cel evaluativ. Metodele (diferenţiatorul semantic*, de ex.) întreţin această confuzie. Este cu atât mai regretabil că studiul cogniţiei sociale* (reprezentarea* situaţiilor sociale, teoriile implicite ale personalităţii*) evidenţiază sistematic dimensiuni masive de natură evaluativă al căror statut nu este explicitat.

ERSOC (N. C.)

Valoare lingvistică

Termen introdus de F. de Saussure (1916) pentru a caracteriza statutul semantic* al semnului lingvistic* în cadrul sistemului formal pe care-l constituie limba. Pentru Saussure, diferitele cuvinte ale unei limbi constituie „termenii” unui sistem global; ei pot fi regrupaţi în paradigme*, adică în ansambluri de unităţi care trimit la acelaşi referent* („bizar”, „uimitor”, „straniu” etc.

constituie o paradigmă de termeni care trimit la referentul „eveniment ce iese din comun”). În cadrul sistemului, fiecare termen poate fi considerat ca o valoare, dintr-un dublu punct de vedere. Pe de o parte, un termen trimite la un ansamblu delimitat de reprezentări ale referentului; el este o „valoare de schimb” a acestui ansamblu. Sub acest aspect, termenul valoare este sinonim cu cel de sens. Pe de altă parte, ansamblul reprezentărilor la care trimite un termen depinde de numărul termenilor disponibili în paradigmă. Dacă pentru un referent dat o limbă nu dispune decât de un termen (cuvântul *baeuf* în franceză), acesta va avea o valoare care corespunde ansamblului reprezentărilor posibile ale referentului; dacă ea dispune de doi termeni (*ox* şi *beefm* engleză), valoarea fiecărui termen va corespunde unuia din cele două subansambluri de reprezentări posibile. Sub acest aspect, valoarea unui termen nu poate fi caracterizată decât în mod negativ, adică prin opoziţie cu alţi termeni ai paradigmei din care face parte.

J.-P. Bronckart

(N. C.)

SAUSSURE F. (de ~) (1916), *Cours de lingvistique générale*, Payot, Paris.

Valoare tipică → Tipică (Valoare)

Vals → Dans

Vandalism

Conduite agresive* împotriva ambientului fizic, vizând distrugerea, desfigurarea sau scoaterea lui din funcţiune. Vandalismul se supune unor motivaţii foarte variate, ceea ce a dus la stabilirea unor categorii diferite, după cum este vorba despre vandalism ritual (aprobat de societate şi tradiţii), despre vandalism ludic (care survine cu ocazia unui joc şi fără intenţia de a distruge), despre graffiti (motivate de dorinţa de a-şi lăsa urma şi/sau de a face vizibilă o idee), despre vandalism ideologic şi simbolic (în care distrugerea vizează obiecte ce reprezintă un

sistem sau o instituţie) şi despre sabotaj (vandalism tactic, destinat să facă munca imposibilă). În afară de acestea, există un vandalism de achiziţie, în care distrugerea este în principal mijlocul de a pune stăpânire pe un bun dorit, şi un vandalism criminal, dictat de intenţia de a face rău unei anumite persoane.

C. Lévy-*Leboyer* (N. C)

Variabilă

Mărime susceptibilă de variaţii, de prezentare a unor modalităţi diferite. Termenul trimite la două noţiuni: cea din domeniul de definire a variabilei şi cea din domeniul de variaţie, care constituie domeniile pertinente ale variabilei. Astfel, a vorbi despre o atitudine, de exemplu, ca despre o variabilă presupune că se poate pe de o parte specifica un ansamblu de stări posibile pe care le poate lua această variabilă, numite modalităţi (domeniu de variaţie), pe de altă parte că se poate specifica, sau cel puţin concepe, un ansamblu de indivizi susceptibili să prezinte aceste diferite modalităţi (domeniu de definire). Apoi, trebuie să se poată preciza în ce fel se poate obţine ca fiecărui individ să-i corespundă o modalitate şi numai una.

P. Bonnet şi *H. Rouanet* (N. C.)

Variabilă dependentă, variabilă independentă, în demersul experimental, variabila dependentă este variabila căreia experimentatorul încearcă să-i observe eventualele variaţii în funcţie de variabilele independente pe care le ţine sub control. Pentru psiholog, variabila dependentă constă într-o dimensiune specificată a comportamentelor, pasibilă de măsurare; variabilele independente pot fi aspecte ale mediului înconjurător* fizic sau social, sau caracteristici proprii subiecţilor (vârsta, de ex.) pe care cercetătorul este în măsură să le manevreze sau cel puţin să stăpânească diferitele stări. În contextul planurilor experimentului şi mai ales al planurilor numite factoriale, termenul factor* este utilizat în mod curent ca echivalent al variabilei independente, iar termenul

modalitate pentru a desemna valorile sau stările pe care aceasta le poate lua.

M. Richelle (N. c.)

Variabilă aleatorie → Aleatoriu

Variabilă principală → Analiză multivariată

Variabilitate în măsurarea* unui fenomen, variabilitatea desemnează fluctuaţiile înregistrate prin măsurări succesive. În psihologie, dacă măsurările se referă la acelaşi subiect, variabilitatea intraindividuală va exprima aceste fluctuaţii; dacă ele se referă la un acelaşi fenomen măsurat la subiecţi diferiţi, va fi vorba despre variabilitate interindividuală. În cele două cazuri, indicii de dispersie* care caracterizează distribuţia statistică a măsurilor obţinute vor exprima variabilitatea. O problemă capitală apare cu privire la statutul acestei variabilităţi, fie ea intra sau interindividuală. Ea a fost tratată adesea ca un aspect indezirabil, chiar dacă este inevitabil, al analizei fenomenelor, exprimând fie imperfecţiunile instrumentelor de observaţie, fie imperfecţiunile organismului sau ale sistemului studiat, abaterile sale în raport cu o normă ideală. De unde preocuparea metodologică, adesea obsesivă, de a o elimina sau de a o neutraliza, pentru a se încadra în legea generală, care, pentru a relua cuvintele lui Claude Bernard, nu suferă excepţii. De unde o lipsă de interes a psihologilor preocupaţi de legile generale pentru psihologia diferenţială*, lăsată în seama practicienilor care, în scopuri pur practice, sunt constrânşi să ţină seama de variabilitatea interindividuală. O perspectivă radical diferită, dar încă puţin adoptată, vede în variabilitatea comportamentală, intra- şi interindividuală, o proprietate inerentă a realităţii care îl interesează pe psiholog şi care îi solicită atenţia. Variaţiile sunt în acest caz considerate ca elemente capitale în dinamica comportamentului, începând cu învăţările* cele mai elementare până la conduitele creative, analogic cu locul care le este acordat în dinamica evoluţiei biologice.

M. Richelle (N. C)

Variantă

Este media* pătratelor abaterilor de la medie. Mai general, în cazul unui nor de puncte într-un spaţiu euclidian, se numeşte variantă media pătratelor distanţelor de la punctele norului la punctul mediu. Varianta este un indice de dispersie. Dacă protocolul* este constant, varianta este nulă. Este un indice comod datorită proprietăţilor de descompunere a variantei.

Dacă avem un plan* SeG>, putem descompune varianta totală în suma variantei intra şi a variantei inter, proprietate care stă la baza analizei variantei.

De asemenea, în analiza multivariată*, varianta poate fi descompusă după direcţiile ortogonale. Varianta norului este suma variantelor proiectate. Această idee se află la baza analizer în componente principale* şi a variantelor sale, în special analiza corespondenţelor. În particular, se poate defini primul ax al analizei în componente principale ca fiind cel conform căruia varianta norului proiectat este maximală. Raportul variantei norului proiectat cu varianta norului total este numit contribuţie a primului ax la varianta totală sau inerţie totală".

P. Bonnet şi *H. Rouanet* (N. C.)

Variaţie → Variabilitate

Variaţie contingenţă negativă (VCN)

Potenţial lent cortical care apare în situaţii de cuplare de stimul* cu instructaje* motorii. De regulă, un prim stimul numit vestitor este urmat, după un scurt interval, de un al doilea stimul numit imperativ, după care subiectul trebuie să emită răspunsul. VCN este o variaţie electrocorticală lentă negativă care urmează potenţialul evocat* de primul stimul şi care ocupă intervalul până la potenţialul evocat de al doilea stimul. Acest potenţial evenimenţial a fost luat drept indiciu al proceselor cognitive*; el nu este legat de existenţa execuţiei răspunsului motor. Observată în protocoalele indicate mai

sus, regăsim VCN în somnul paradoxal.

B. Soumireu-Mourat (N. C.)

Variaţie polilectală

Noţiunea structuralistă de limbă ca sistem comun (identic pentru toţi subiecţii săi vorbitori), omogen şi închis (strict delimitabil) nu este decât o idealizare deosebit de simplificatoare. În realitatea lingvistică alternează într-adevăr o cantitate de variante „libere", concurente, care nu sunt chiar subgrupe definite şi nu se raportează deci la „dialecte" juxtapuse. În acest caz trebuie să presupunem că orice limbă naturală* este un sistem vid* şi subspecificat, cuprinzând zone de joc structural care dau loc unor parametraje multiple. Acest mod de organizare, exploatat de locutorr în scopuri de optimizare pragmatică*, este cel pe care-l desemnează termenul de variaţie polilectală, neologism care nu este unanim recunoscut.

A. Berrendonner (N. C.)

Vătămare simbolică

Expresie popularizată de B. Bettelheim pentru a desemna vătămările efectuate pe corp şi mai ales pe organele genitale (circumcizie, excizie, subincizie) cu ocazia ceremoniilor de iniţiere, în numeroase societăţi. Autorul evidenţiază modul în care aceste ritualuri simbolizează, în acelaşi timp, dorinţa infantilă a fiecărui sex de a poseda organele şi puterile celuilalt sex şi obligaţia impusă de societate de diferenţiere a masculinului şi femininului.

D. Anzieu (O. D.)

VCN → Variaţie contingenţă negativă

Vedere

Totalitatea funcţiilor asigurate de ochi şi de structurile nervoase şi musculare aferente acestuia. Vederea procură organismului informaţii care-i permit să-şi adapteze comportamentele la caracteristicile mediului înconjurător vehiculate de lumină şi receptate de

elementele fotosensibile ale retinei. Aceste funcţii permit *în fine* recunoaşterea vizuală a formelor şi obiectelor (din ce este făcut mediul înconjurător; procesul de identificare şi de recunoaştere) şi poziţionarea statică sau dinamică a acestora în spaţiu (unde se situează diferite forme văzute: procesul de localizare şi de orientare). Aceste două procese disociate din punct de vedere neurobiologic sunt în funcţie de variaţiile energiei electromagnetice (la om, lumina vizibilă cuprinsă între 380 şi 720 μm). Aceste variaţii fotonice fugare (cuantumul* acţiunii luminii) traversează filtrul ocular compus din mediile transparente anterioare ale ochiului (cornee, umoare apoasă, cristalin, corp vitros) pentru a ajunge în partea profundă a retinei, asigurând transducţia luminii în influxuri nervoase datorită proceselor biochimice de descompunere a purpurei retiniene (în principal rodopsina). Cantitatea de lumină care atinge retina (iluminare retiniana) este dozată de deschiderea pupilară (reflex fotometric) şi convergenţa razelor este asigurată de acomodarea cristalinului.

Mesajul vizual astfel generat este captat de segmentul intern al celulelor receptoare (conuri şi bastonaşe) şi circulă de-a lungul căilor vizuale retiniene în secvenţe (celule bipolare, celule ganglionare) sau în paralel (celule orizontale, celule amacrine). Axonii celulelor ganglionare converg din toată cupola retiniana pentru a se regrupa la nivelul papilei şi a constitui nervul optic. Acesta, ieşind din fiecare ochi, traversează nucleul talamic stâng şi drept (la nivelul corpilor geniculaţi laterali) după ce s-au încrucişat parţial prin chiasma optică (numai fibrele provenite din retinele nazale sunt controlaterale).

Din corpii geniculaţi laterali pleacă al doilea lanţ de neuroni ai căilor vizuale, care vor iradia până în cortexurile striate occipitale (căile şi centrii vizuali de proiecţii primare), apoi în ariile asociative vizuale. Ultrastructura complexă a acestor centri subcorticali şi

corticali primari este mai bine cunoscută de la lucrările inaugurale ale lui D.H. Hubel şi T.N. Wiesel (noţiunile de câmpurr receptoare retiniene şi de detectorr ai trăsăturilor centrale). Căile şi centrii vizuali secundari subcorticali (retinocoliculari şi pretectali) asigură urmărirea oculară şi orientarea vizuală. Integrarea informaţiei luminoase în structurile anatomice discrete (în mare măsură preformate genetic) va permite să se distingă elementele pertinente ale lumii fizice: luminanţa* şi derivatele sale cantitative de lumină, contrastul* şi efectele de câmp, culorile* şi interacţiunile lor, caracteristicile temporale ale stimulilor luminoşi, mărimea şi dimensiunea obiectelor, disparitatea* binoculară şi profunzimea, mişcarea* şi deplasarea, texturile şi formele, poziţia şi localizarea etc.

Există trei mari domenii de vedere după nivelul de iluminare sau de luminanţă:

a. vederea fotopică, corespunzătoare vederii în condiţii de luminanţă mai mare de 10 candele (cd) pe metru pătrat. Este vederea diurnă care solicită conurile;

b. vederea scotopică, corespunzătoare unei luminanţe mai mici de IO” 3 cd/m: „este vederea nocturnă care solicită bastonaşele;

c. vederea mezopică sau vederea intermediară, corespunzătoare unui nivel situat între IO” 3 cd/m^2 şi 10 cd/zare solicită conurile şi bastonaşele.

Aceste elemente distinctive ale decorului vizual vor fi apoi sistematizate la un nivel mai elaborat, cu intervenţia învăţărilor* anterioare (obişnuinţe şi amintiri), cu aplicarea schemelor* senzorio-motorii şi cognitive (interpretări şi deducţii) şi cu confruntările intersenzoriale (vedere-pipăit, vedere-auz). În faţa acestei complexităţi, cunoştinţele actuale nu permit încă să se prezinte o teorie unitară a vederii, ci concepţii descriptive şi explicative care pun mai mult sau mai puţin accentul pe diferitele aspecte ale mecanismului vizual:

1. concepţiile psihofizicii şi evoluţiile noţiunii de pragurr vizuale: interesul acestui domeniu de cercetare se concentrează asupra definirii precise a stimulului vizual şi asupra formalizării matematice a răspunsului subiectului. Această orientare este caracterizată prin rigoarea măsurărilor (praguri absolute* şi diferenţiale*) şi prin punerea la punct a unor metode* de studiu (a limitelor*, a ajustării*, a stimulilor constanţi). Ea a contribuit la stabilirea relaţiilor între variaţiile stimulilor şi modificările senzaţiei (stabilirea scalelor* de senzaţie şi a legilor lui Weber-Fechner-Stevens). Psihofizica a introdus şi aplicat teoria detecţiei semnalului şi distribuţia statistică a răspunsurilor la un stimul, explicând variabilitatea pragurilor în funcţie de diferite criterii (influenţa unor factori psihici, ca motivaţia*, anticiparea*);

2. un alt ansamblu de concepţii care privilegiază caracteristicile fizice ale stimulului se referă la optica ecologică sau percepţia directă (J. J. Gibson). Vederea este concepută aici ca un mijloc de a culege informaţii asupra caracteristicilor optice ale mediului înconjurător. Sistemul vizual are rolul de a se conforma variaţiilor mediului şi de a rezona sintonie cu acestea. Această concepţie pune accentul pe restricţiile adaptative ale vederii în relaţie directă cu fluctuaţiile evenimentelor exterioare. Lucrările inspirate de această teorie au o mare valoare descriptivă; ele au contribuit la simularea scenelor vizuale şi la izolarea variabilelor optice susceptibile de a modifica comportamentele adaptative;

3. psihologia Former privilegiază caracterul global şi original al formei percepute, ireductibilă la suma elementelor sale. Percepţia este în acest caz un proces esenţialmente dinamic, organizat ca un tot care determină intervenţia pregnanţelor* vizuale recunoscute ca forme bune (opoziţia figură – fond; grupări bazate pe asemănare, apropiere, închidere, tip de organizare, semnificaţie). Această teorie se află la originea explicării iluziilor* optice

şi a unui mare număr de experienţe cotidiene. Ea a încercat să stabilească un izomorfism* psihofiziologic;

4. În abordarea cognitivistă*, percepţia vizuală este concepută ca un proces constructiv sau ca o elaborare cognitivă. Percepţia nu este simpla înregistrare directă a senzaţiei, ci ea determină intervenţia unor variabile interne între evenimentele exterioare şi experienţă: scheme*, ipoteze*, imagini mentale, atenţie*, natura probabilistă a indiciilor vizuale, prelucrarea informaţiei. Această abordare teoretică, reprezentată în mod diferit de J. Piaget.

U. Neisser. A. Ames, J. Bruner, R. Gregory, E. Brunswik, D. Marr, a dat loc la cercetări şi întrebări fecunde preluate de simularea* pe calculator şi de vederea artificială.

În centrul problemelor esenţiale, dificile şi încă incomplet elucidate, asupra mecanismelor vizuale, menţionăm: constanţa* mărimii, a formei, a culorilor, a mişcării, în ciuda extremei variabilităţi a fenomenului luminos; coordonarea* oculomotorie de urmărire oculară şi de orientare după o schemă preperceptivă (căutare atentă); constituirea imaginilor mentale* şi rolul lor în economia şi în strategiile vizuale; supleantele* intravizuale consecutive unei suferinţe oculare sau neurooftalmice.

Vedere centrală, vedere periferică: distincţie fondată pe o diferenţiere anatomică particulară a retinei. Vederea centrală se bazează pe fovea, în centrul retinei, care nu conţine decât conuri legate punct cu punct, după legătura cu celulele intermediare, cu fibrele nervului optic; foarte discriminativă, în acest loc acuitatea* vizuală este maximă; pragul său de sensibilitate luminoasă fiind ridicat, fovea funcţionează mai ales la lumina de zi (vedere fotopică). Vederea periferică se bazează pe retina periferică, mai bogată în bastonaşe decât în conuri, şi care nu beneficiază de această corespondenţă punct cu punct între fotoreceptori şi fibrele nervului optic, ci, dimpotrivă, de o

importantă convergenţă; pragul său este de aceea mai scăzut decât la fovea, ea este deci adaptată la vederea nocturnă (vedere scotopică), dar acuitatea ei este, în contrapartidă, mai redusă.

R. Decombe, *R. Genicot*, *M. Le Moal*

(N. C)

Vegetativ (Sistem) → Sistem nervos Veghe → Vigilenţă

Verbal

Referitor la comunicare, desemnează tot ce priveşte realizarea acustică sau fonică a limbajului. În acest sens limbajul a putut fi asimilat comunicării" verbale pentru a-l opune formelor de comunicare nonverbală*, considerate multă vreme ca secundare şi substitutive: gesturi, mimici*, forme de exprimare iconice şi grafice etc.

În sens gramatical, desemnează orice element care aparţine categoriei verbului: sintagma* verbală, substantivele verbale (forme adjectivale şi nominale ale verbului, participii şi infinitive) şi radicalul verbal care serveşte drept bază flexiunii unui verb.

D. Peraya (N. C.)

Vestibular → Sistem vestibular

Vibratoriu → Vibraţie Vibraţie

Mişcare periodică*, în jurul unui punct de echilibru, a particulelor într-un mediu elastic sau a unui sistem dotat cu elasticitate. Fiecare oscilaţie completă constituie un ciclu. Vibraţia se defineşte prin frecvenţă*, sau număr de cicluri pe secundă, exprimată în hertzi (Hz). Vibraţiile aerului, sau vibraţii acustice, constituie stimulul audiţiei*, urechea umană fiind capabilă să capteze frecvenţele între 20 şi 20.000 Hz, care se traduc pe plan psihologic prin senzaţie între grav şi acut. Mecanoreceptorii pielii de toate categoriile sunt, la rândul lor, excitaţi în mod electiv de stimulările vibratorii, care acoperă un spectru de la mai puţin de 20 Hz la mai mult de 1.500 Hz, fiecare categorie de receptori fiind sensibilă la o parte a acestui spectru. În general, stimulul vibrator este în prezent folosit în

cercetările esteziometrice.

M. Richelle (N. C.)

Vicarianţi (învăţare)

Învăţare care rezultă din observaţia*, simultană sau anterioară, a unui model*, adică a unui congener care execută comportamentul de însuşit. Este o învăţare prin imitaţie*, dar expresia este adesea rezervată situaţiilor în care observatorul rămâne pasiv în timpul observării modelului. Fenomenul a fost descris la animale şi a fost diferenţiat de facilitarea* socială, care este un simplu efect de antrenare în grup. La fiinţele umane, acest mod de învăţare capătă un loc foarte important, dar studiul său se înscrie în general în cadrul mai larg al imitaţiei. A făcut obiectul unor studii teoretice şi al unor aplicaţii terapeutice sau educative (tehnica modelajului*) în urma lucrărilor lui Bandura asupra învăţării sociale.

M. Richelle

(N. C.)

Victimă

Orice persoană* care suferă un prejudiciu* material, fizic sau moral în urma acţiunilor răuvoitoare ale altcuiva sau a unor evenimente exterioare prejudiciabile. Prin extensie, este victimă orice individ care pierde stăpânirea unui obiect*, a unei situaţii şi a unui comportament* (victimă a conduitei sale), care este jucăria unor manifestări incontrolabile (victimă a halucinaţiilor). Victima poate fi individualizată şi situată într-o relaţie concretă cu un delincvent. Ea poate fi numai ipotetică, potenţială sau difuză atunci când prejudiciul atinge o colectivitate publică sau o ţintă anonimă privată. Anumite persoane pot căuta, mai mult sau mai puţin conştient, să aibă un rol de victimă şi psihopatologia se ocupă de victimele latente şi de victimele recidiviste. După R. Girard, într-o perspectivă antropologică, o victimă nevinovată (sau ţap ispăşitor*) poate fi sacrificată pentru a salva grupul* de culpabilitate. Ea răspunde exigenţelor

unui act* purificator, deplasând violenţele* existente într-un mediu aflat în criză. Analiza sistemică a pus accentul pe existenţa victimelor desemnate de grupuri, în special familiale, care delegă unuia dintre membrii lor misiunea de a exprima suferinţa legată de disfuncţionarea lor.

J. Selosse

(N. C.)

Victimologie

Prezentată de Hans von Hentig ca studiul obiectiv al victimei*, victimologia constituie un domeniu particular al criminologiei*, care studiază raporturile interpersonale ale conduitei criminale* şi distinge grupurile şi tipurile de victime: ea analizează relaţiile şi situaţiile care-i asociază pe delincvenţi cu victimele lor. Trei concepte fundamentale jalonează domeniul studiilor victimologice: relaţia specifică delincvent/victimă, victima latentă şi delincventul-victimă. „Criminalul/victimă" este un subiect care în mod succesiv sau alternativ poate fi delincvent şi victimă (copii bătuţi sau femei bătute care se revoltă împotriva călăului lor). Victima latentă desemnează individul care prezintă dispoziţii inconştiente de a se expune prejudiciilor* şi a atrage agresorii (tendinţe masochiste*, demisive, autopunitive*, regrupate uneori sub denumirea de sindromul lui Abel). În afara perspectivelor criminologice, trebuie înscrisă în domeniul victimologiei şi maltratarea copiilor, victime ale actelor de violenţă fizice şi psihologice.

J. Selosse (N.C.)

Vid (Angoasă a)

Alături de fobia* vidului extern care se manifestă în general prin sentimente de vertij sau de agorafobie*, angoasa vidului apare sub două forme caracteristice ale nucleului autistic* al persoanei: coşmar al unei căderi fără sfârşit în gol, angoasa vidării substanţei interne prin găurile învelişului psihic* (hemoragie narcisică).

D. Anzieu

(N.C.)

Vidă (Mulţime)

Să luăm în consideraţie mulţimea* de numere* naturale şi să ne punem problema de a şti dacă un număr este sau nu prim. Există un algoritm* care permite ca în fiecare caz să se răspundă prin da sau nu. În multe domenii nu se întâmplă astfel. Dacă fraza „Jean are doi ani” poate fi considerată corectă în franceză, „Doi sunt anii lui Jean”, cu siguranţă, nu mai este la fel. Dar ce exprimă „Jean este de doi ani” sau „Doi ani are Jean”? Pentru a răspunde la această întrebare, L.A. Zadeh a introdus în 1965 conceptul de mulţime vidă. Se atribuie fiecărui element o funcţie care ia valorile ei în intervalul realelor [O 1] şi care determină gradul de apartenenţă a elementului la mulţime. Dacă valoarea funcţiei este 1, elementul aparţine cu siguranţă mulţimii; dacă este O, el este exclus, celelalte valori aparţinându-i mai mult sau mai

Puţin-*l. -B. Grize*

(G. D. S.)

Vie (Memorie) → *RAM* Vigilenţă

Stare de reactivitate a organismului, organizată în niveluri care constituie o scară mergând de la somn* la veghea cea mai intensă, fiecare subdivizându-se în mai multe stări: diferite stadii ale somnului, veghe difuză, trezire atentă, trezire intensă etc. Aceste diferite niveluri sunt controlate de interacţiuni între structuri cerebrale variate. Cunoaşterea lor, de la epidemia de encefalită letargică de la începutul secolului al XX-lea, este asociată cu numele von Economo, Hess, Moruzzi, Magoun, Bremer, Jouvet.

Sistemul reticular activator ascendent, sau formaţiunea reticulată*, este alimentat prin toate căile nervoase aferente care converg la nivelul său, ceea ce face din el un sistem nespecific, ca şi prin informaţii de origine umorală. Acest sistem se proiectează pe căi complexe asupra talamusului şi a totalităţii cortexului. La rândul său, el se află sub controlul căilor descendente

corticoreticulare. Astfel, mesajele venite de la periferie vor creşte activitatea sistemului reticular, care va activa ansamblul talamo-cortical, antrenând trezirea. Diferite zone ale trunchiului cerebral (formaţiunea reticulată bulbară inhibitorie, nucleul fasciculului solitar, sistemul rafeului) şi chiar ale hipotalamusului exercită o acţiune inversă, care are drept rezultat somnul lent, în care ar fi implicaţi nucleii nespecifici ai talamusului. Somnul profund ar fi în legătură cu anumite zone ale trunchiului cerebral, dar participarea exactă a *locus coeruleus* rămâne controversată. În fapt, diferitele niveluri de vigilenţă depind de interacţiuni complexe între structurile trunchiului cerebral şi ale creierului anterior. Starea de vigilenţă a subiectului reprezintă o stare funcţională a sistemului nervos care îi condiţionează capacitatea de adaptare* şi reactivitatea comportamentală. În psihologie, vigilenţa a fost folosită ca sinonim al atenţiei*, caracterizată ea însăşi prin mai multe niveluri.

B. Soumireu-Mourat (NC.)

Vindecare

Acţiunea de a (se) vindeca: adesea contextul va fi sinonim cu restabilire, cicatrizare, încetare, adaptare sau şi protecţie, apărare, perseverare.

Pentru G. Canguilhem, noţiunea de vindecare pune problema normalului şi patologicului; ea face trimitere la noţiunea de nouă normă individuală. În cursul vindecării, organismul ar viza realizarea de transformări care permit obţinerea de noi constante, în ciuda unor eventuale deficite persistente, care permit regăsirea unei noi ordini.

Vindecarea trebuie concepută mai ales ca o mutaţie dintr-o „îmbinare” în alta, care priveşte o restituire a stadiului iniţial. În perspectiva terapeuticii, intenţia fundamentală este vindecarea procesului psihopatologic. Criteriile sunt multiple: normalizarea conduitei*, supleţea adaptativă* potrivit situaţiilor, capacitatea de satisfacere a trebuinţelor în funcţie de realitatea obiectivă.

Dintr-un punct de vedere strict, vindecarea reclamă suprimarea completă şi definitivă a procesului morbid, însă vom distinge două aspecte:

1. vindecarea unei faze patologice sau a unui acces care poate lăsa să subziste un dispozitiv prin care recidiva sau repriza evolutivă este posibilă, ceea ce constituie vindecarea în sens simptomatic;

2. vindecarea pur şi simplu, fără sechele, cu restituire *ad integrum*, sau însoţită de sechele cu o formă de infirmitate, de exemplu.

J.-F. Allilaire (G. N.)

Vinovat → Culpabilitate

Viol

Violul se aplică oricărei relaţii sexuale care implică o penetrare prin forţă sau ameninţare, între indivizi de sex diferit sau de acelaşi sex. Jurisprudenţa, urmând evoluţia moravurilor, consideră că un viol se aplică unui raport sexual constrâns, homosexual sau heterosexual. Violul poate căpăta denumiri diferite după caracteristicile cuplului agresor/victimă. Astfel incestul*, care specifică relaţiile sexuale impuse realizate între un părinte şi un copil. Pedofilia, care caracterizează o gratificare sexuală obţinută prin supunerea unui copil la presiunile unui adult de acelaşi sex sau de sex opus. Necrofilia se aplică unei deviaţii excepţionale care constă în a avea relaţii sexuale cu un cadavru. Realizarea violurilor se efectuează fie într-o situaţie interpersonală, fie în grup. Violurile colective trimit la aspectul primitiv al actului sexual care evocă masa luată în comun de clan. Violurile în grup au loc în prezent mai mult pe registrele segregative, exogamice şi intergeneraţionale şi exprimă o transformare a grupurilor, o banalizare a violenţei sexuale şi o desacralizare a ceea ce a fost unul dintre privilegiile intimităţii între adulţi. Deşi o evoluţie a atitudinilor victimelor este evidentă, frecvenţa violării copiilor, adolescenţilor, femeilor este subestimată, în măsura în care victima este chinuită şi prin faptul că

agresiunea sexuală atinge intimitatea persoanei, pudoarea şi demnitatea sa. Pentru acest motiv organizaţiile de ajutorare a victimelor violurilor şi apărătorii lor fac din ce în ce mai mult apel la clinicieni (psihiatri, psihologi) pentru a-i însoţi în diferitele etape ale procesului judiciar şi introduc structuri terapeutice speciale de îngrijiri fizice şi psihologice.

(N. C.)

Violenţă

Violenţa fizică face să domnească legea celui mai puternic, oprimând indivizi sau grupuri mai slabe. În ce constă violenţa psihică? Din perspectiva economică* sau cantitativă în psihanaliză, S. Freud a descris violenţa intra-psihică prin excelenţă, cea pe care pulsiunea*, prin forţa puseului său, o exercită asupra aparatului psihic şi mai ales asupra eu/ego-ului individului. Şi aceasta indiferent de natura pulsiunii. O dorinţă amoroasă poate fi violentă; violenţa nu ţine în mod necesar de agresivitate*: un act agresiv, de exemplu o critică privată sau o manifestare publică, poate fi nonviolent. În relaţiile intersubiective, psihologii au descris două mari forme de violenţă morală exercitate de persoanele dominante pentru a-şi prelungi şi întări superioritatea: ameninţarea retragerii dragostei şi protecţiei (mecanisme frecvente în nevroză*), o folosire perversă a raţionamentului care supune victima unor contradicţii logice, comunicări paradoxale* cărora îi este interzis să se sustragă şi a căror culpabilitate se întoarce asupra ei: *double bând**, eforturi pentru a-l înnebuni pe celălalt (H. Searles) (mecanisme frecvente în stările-limită* şi în schizofrenie*). În termeni mai generali, posesia unui bun, a unei cunoştinţe, a unei priceperi poate fi resimţită de cei lipsiţi de ele ca o violenţă care le este aplicată de posesor. De unde răspunsul lor violent. Modelul inconştient ar fi, după M. Klein, identificarea proiectivă a copilului mic, care pătrunde în mod fantasmatic în interiorul mamei pentru a distruge acolo organele şi produsele fecundităţii

sale. Sub expresia „violenţă a interpretării”, P. Aulagnier a descris situaţia copilului foarte mic, lipsit de limbaj şi care trebuie să-şi lase mama să-i fie purtătorul de cuvânt al trebuinţelor fizice şi al stărilor psihice. J. Bergeret a numit „violenţă fundamentală” situaţia sugarului confruntat cu tratamentele rele ale adulţilor şi cu o regulă arhaică de echilibru a viilor şi a morţilor: pentru ca unul să trăiască, altul trebuie să moară.

D. Anzieu (N. C.)

Vis

Activitate mentală care se derulează în timpul somnului*, visul se defineşte prin modul în care apare în cursul anumitor perioade caracteristice ale somnului, prin conţinuturile particulare ale acestei activităţi mentale şi prin utilizarea povestirii sale într-un scop terapeutic în psihiatrie şi în psihanaliză.

Studiul electrofiziologic al celui care doarme a identificat un anumit tip de somn, numit somn paradoxal, care survine în fiecare noapte în patru sau cinci reprize, în cursul cărora subiectul trezit din somn poate să raporteze cu uşurinţă o povestire constituită din scene în imagini, cu o telescopare de amintiri uitate sau nu, de personaje cunoscute sau necunoscute, de evenimente realiste sau complet neverosimile şi în care gândirea abstractă sau conceptuală este aproape absentă. Această activitate onirică nocturnă nu pare totuşi să acopere total fazele somnului paradoxal. Ipotezele cu privire la funcţia acestei activităţi au parcurs istoria umanităţii. S. Freud a fost în mod incontestabil cel care a încercat cel mai bine să pătrundă funcţiile visului: visele au, pentru fondatorul psihanalizei, funcţia de a păstra somnul, reprezentând o dorinţă ca şi cum ea s-ar fi împlinit. Visul este astfel împlinirea unei dorinţe sub formă halucinatorie, dorinţă inacceptabilă pentru eu şi în stare de veghe. Pentru S. Freud, visul are deci schematic două funcţii: aceea de a fi un gardian al somnului; aceea de a permite realizarea unei

dorinţe inconştiente care, supusă refulării” cenzurir şi datorită activităţii de elaborare a celui care visează, va apărea în mod deghizat în conţinutul manifest* al povestirii lui (a nu se confunda cu visul propriu-zis), la o distanţă mai mare sau mai mică de experienţa onirică. Transformările povestirii constituie travaliul visului, care acţionează diferite tipuri de mecanisme: dramatizarea*, deplasarea*, condensarea*, simbolizarea.

Analiştii contemporani atribuie visului două funcţii, mai generale decât aceea de gardian al somnului: aceea de a engrama* pe termen lung reprezentările bune şi aceea de a elabora angoasa psihică, încercând să substituie reprezentărilor rele reprezentările bune.

A. Braconnier (N. C.)

Somnul paradoxal este definit în neurofiziologie drept coexistenţa unei activităţi corticale rapide şi de voltaj scăzut, asemănătoare celei de trezire*, a unei activităţi cu vârfuri fazice numite ponto-geniculo-occipitale sau PGO provenite din trunchiul cerebral, a unei atonii a muşchilor antigravitaţionali, însoţită totuşi de o activitate a muşchilor oculomotori (mişcări oculare rapide) şi a muşchilor urechii interne, în sfârşit a variaţiilor cardio-respiratorii. Această conjuncţie a unei intense activităţi cerebrale şi a unui blocaj de expresie motorie s-a aflat la originea a numeroase lucrări. Datorită celor ale lui M. Jouvet, de exemplu, se ştie că distrugerea lui *locus coeruleus*, responsabil de inhibiţia tonusului muscular, suscită apariţia comportamentelor onirice; la pisică, repertoriul de bază al acestor comportamente este constituit de: tresărire, urmărire, pândă, lins, joc, atac, frică, furie, ameninţare (niciun comportament sexual nu a fost observat). Aceste comportamente ar putea exprima un proces de „reprogramare” internă a circuitelor cerebrale, reprogramare a comportamentelor de bază ale speciei sau a particularităţilor individuale. Într-adevăr, suprimarea somnului paradoxal la familiile de şoareci consanguini care

au performanţe diferite într-o învăţare dată apropie aceste performanţe.

Lucrările asupra ontogenezei somnului paradoxal au arătat că acesta este maxim înainte şi după naştere şi descreşte apoi. El este deci legat de maturizarea* cerebrală şi de programarea circuitelor neuronale. Pe de altă parte, studiul comparativ a arătat că animalele care se nasc cu un creier deja ajuns la maturizare au un somn paradoxal de durată mai scurtă. Se poate crede deci că funcţia programatoare a visului s-ar transforma la vârsta adultă în funcţie reprogramatoare. Visul ar fi în acest caz gardianul individuaţiei creierului.

Pe plan filogenetic, se ştie că somnul paradoxal apare, la păsări, cu homeotermia. Studiind relaţia între acest ultim factor şi somnul paradoxal, M. Jouvet a arătat că, atunci când mecanismele de termoreglare guvernate de hipotalamus* (al cărui rol asupra stărilor de vigilenţă* este cunoscut) sunt scoase din joc şi temperatura corporală este scăzută, perioada de somn paradoxal creşte considerabil. Acest tip de somn (şi activitatea onirică) ar putea fi în acest caz instrumentul unei termoreglări elementare legate într-un anumit grad de poikilotermie.

Somnul paradoxal este probabil legat de numeroase funcţii neurofiziologice.

C. Debru

(N. C.)

Visceral (Sistem nervos) → Sistem nervos

Visceroceptor → Interocepţie

Vis diurn dirijat (VDD)

Tehnică psihoterapică pusă la punct în Franţa de R. Desoille. Ea constă în a propune subiectului treaz să dirijeze o activitate imaginativă vizuală la alegere şi să-i raporteze oral psihoterapeutului conţinutul acesteia. Iniţial, psihoterapeutul dirija această activitate sugerând, pe baza conţinutului exprimat, unele direcţii considerate favorabile dezvoltării subiectului, orientarea spre teme

considerate pozitive, explorarea temelor presupuse a fi conflictuale sau simpla lărgire a ariei de posibilităţi a imaginarului.

În prezent, mai multe tendinţe au în comun utilizarea metodei. Unele dintre ele conservă caracterul directiv iniţial, altele, care se revendică din nondirectivitate, utilizează numai activitatea spontană într-un scop catartic, în sfârşit, altele utilizează acest mod de expresie într-o perspectivă psihanalitică. Indicaţiile acestei tehnici se bazează mai mult pe criterii care ţin de personalitatea subiectului şi de componentele lor psihodinamice decât pe criterii nosologice.

D. Widlocher (N. C.)

Vitalism

Concepţie esenţialmente medicală, dezvoltată de Şcoala de la Montpellier, spre mijlocul secolului al XVIII-lea, care încearcă să depăşească opoziţia între mecanicism* şi animism. Respingând deopotrivă predominanţa exclusivă a materiei sau a sufletului, vitaliştii introduc o nouă definiţie a vieţii, bazată pe existenţa unui principiu vital. Acest principiu este diferit de sufletul gânditor al cartezianismului, dar şi de proprietăţile fizico-chimice ale materiei organice; inerent oricărei forme de organizare biologică, este adesea considerat ca o proprietate emergentă.

P. Mengal (N. C.)

Viteză

Viteza sau rapiditatea constituie un parametru frecvent exploatat, atât al variabiler independente, cât şi al variabilei dependente, în psihologie. Limitele temporale ale culegerii de informaţii şi ale prelucrării informaţiei pot fi conturate cu ajutorul metodelor foarte scurte de prezentare* a stimulărilor (tahistoscop*) sau prin instructajul* făcut subiectului de a reacţiona cât mai repede cu putinţă (timp de reacţie*, instrucţiune de rapiditate în execuţia unui test*). În absenţa restricţiilor

sau a instrucţiunilor, viteza de reacţie spontană, măsurată prin înregistrarea latenţelor*, sau rapiditatea execuţiei libere poate oferi informaţii preţioase asupra motivaţiei*, a percepţiei sarcinii de către subiect, a stăpânirii abilităţilor* implicate. Viteza este adesea pusă în relaţie cu precizia*, una putând varia în funcţie inversă de cealaltă, diferiţi factori (penalizarea erorilor*, valorizarea rapidităţii, dificultatea sarcinii, reprezentarea* aşteptărilor experimentatorului etc.) putând interveni în alegerea unui compromis între cele două (*speed-accuracy trade off*).

În psihomotricitate*, vom observa că dacă viteza de execuţie a unei mişcări creşte cu ajutorul exerciţiului şi al automatizării*, reglarea* unei mişcări lente necesită la rândul său un control deosebit de rafinat, adesea irealizabil sub un anumit nivel de dezvoltare.

Percepţia vitezei este pe de altă parte o componentă majoră a percepţiei mişcării şi prin urmare a coordonării vizuomotorii în gesturile orientate spre o ţintă mişcătoare (traiectoria de întâlnire a mingii în tenis, base-ball etc). Viteza este, în sfârşit, unul dintre factorii luaţi în considerare, în combinaţie cu distanţa, în construcţia noţiunii de timp*, aşa cum a analizat-o

L Piaget – *M. Richelle*

(N.C.)

În psihologia sportului, distingem rapiditatea de mişcare şi rapiditatea de reacţie. Prima depinde de volumul şi de proporţia Tibrelor lente şi rapide în muşchi; a doua.

vâscozitate a *libido*-ului de eficacitatea proceselor de tratare a informaţiei. Sunt identificate trei aptitudini distincte: viteza de mişcare (aptitudinea de a-şi deplasa corpul rapid), viteza de reacţie (aptitudinea de a reacţiona repede) şi viteza de decizie (aptitudinea de a alege repede). Pe de altă parte, sistemul de prelucrare a informaţiei nu poate funcţiona simultan cu un maximum de

precizie şi de viteză şi performanţa motorie corespunde adesea alegerii unei soluţii de compromis pentru rezolvarea conflictului „viteză-precizie”.

M. Durând

(N. C.)

Vârf PGO → Vis Vârstă legală

Noţiune juridică legată de recunoaşterea unei capacităţi sau a unui drept în funcţie de maturitatea presupusă ca dobândită de un subiect minor*, sau de incapacitatea legată de involuţia unor subiecţi în vârstă. Un copil nu începe să se bucure de anumite drepturi în ceea ce priveşte persoana sa decât din momentul pubertăţii. Vârsta legală variază în funcţie de legislaţii şi de exercitarea unor anumite competenţe, cum ar fi cele de a avea relaţii sexuale (hetero sau homosexuale), de a avea acces la anumite spectacole (cenzură), de a exercita activităţi remunerate, de a alege naţionalitatea, de angajare în armată, de a administra şi de a dispune de bunurile proprii. Fixarea vârstei legale poate fi diferită după sexul persoanelor cu drepturi (în materie de autorizare a căsătoriei sau drept de a munci, de ex.). Repartizarea sa participă la reprezentarea socială a vârstelor vieţii şi la socializarea* juridică a indivizilor.

J. *Selosse* (S. D.)

Vârstă mentală

Noţiune introdusă de A. Binetân 1905, care permite caracterizarea gradului de dezvoltare* intelectuală a unui copil prin compararea cu gradul mediu de dezvoltare a copiilor din diferite grupe de vârstă. Se spune, de exemplu, că un copil, indiferent de vârsta sa reală*, are vârsta mentală de 6 ani dacă nivelul său de performanţă*, în cadrul unui ansamblu de probe a cărui reuşită este în funcţie de vârstă, este identic cu cel al mediei copiilor de 6 ani. Vârsta mentală este deci o măsură a gradului de dezvoltare cognitivă* a copilului. Ea se foloseşte la calcularea coeficientului intelectual. Acest fel de măsurare

a gradului de dezvoltare este utilizat şi pentru caracteristicile individuale noncognitive”.

M. Huteau (S. D.)

Vârstă reală

Vârstă cronologică începând de la naştere. Vârsta reală este folosită la calcularea coeficientului intelectual.

M. Huteau

(S. D.)

Vârstă şcolară

Limite convenţionale, fixate conform legii, între care se desfăşoară şcolaritatea* obligatorie (v. Frecventare şcolară). Mult timp această vârstă a coincis, *grosso modo*, cu „cea de-a doua copilărie” (8 – 12 ani), iar sfârşitul său marca începutul adolescenţei. Caracterul social, chiar conjunctural, al stabilirii vârstei şcolare nu a împiedicat căutarea de corespondenţe constante, chiar naturale, între dezvoltarea* psihologică şi manifestarea unor abilităţi şi conduite ale copiilor la şcoală. Or, istoria şcolarizării în societăţile moderne arată fragilitatea acestei încadrări: şcolaritatea tinde, în general, să se prelungească; şi asistăm, nu fără dezbateri şi nici fără intenţii ascunse, la o şcolarizare din ce în ce mai precoce a micii copilării”.

D. Hameline

(S. D.)

Vâscozitate a //to/do-ului Metaforă destinată să explice faptul că ataşamentul *libido*-ului faţă de un obiect sau stilul de relaţie cu obiectul (fixarea la un stadiu libidinal particular) tinde să rămână stabil şi rezistă schimbării. Alţi termeni, în special cei de „inerţie” (*Trägheit*) şi de „capacitate de fixare” (*Fähigkeit zur Fixierung*), au fost de asemenea utilizaţi de S. Freud pentru a explica această proprietate a pulsiunilor* sexuale a cărei expresie clinică ţine de simţul comun. În cură, acest proces constituie un obstacol pentru acţiunea terapeutică. Dintr-un punct de vedere metapsihologie*, faptul de a-l explica printr-o proprietate a pulsiunii

libidinale rămâne legat de incertitudinile privind conceptul de pulsiune şi nu ţine seama de caracterul mult mai general al stabilităţii motivaţiilor.

D. Widlocher (N. C.)

Voaiorism

Conduită perversă, caracterizată prin căutarea plăcerii sexuale obţinute exclusiv prin faptul de a privi sau spiona, cel mai adesea fără ştirea lor, persoanele nude, în curs de a se dezbrăca sau care se dedau unor activităţi fiziologice (coit, micţiune, defecaţie).

Se încearcă de cele mai multe ori obţinerea orgasmului prin masturbare în timpul activităţii de voaiorism sau, mai târziu, la rememorarea scenei căreia subiectul i-a fost martor. Se asociază la acestea un sentiment de juisare suplimentară resimţită de subiect la ideea de a provoca umilinţă sau ruşine persoanei observate.

Voaiorismul se poate asocia cu alte tipuri de perversiuni*, ca pedofilia, sadismul, masochismul. Clasificările actuale repertoriază acest tip de perversiune printre parafilii. S. Freud a arătat legătura care există între voaiorism şi exhibiţionism* în primele stadii ale dezvoltării libidinale.

J.-F. Allilaire (N. C.)

Vocabular

Dacă, în sensul cel mai banal, un vocabular desemnează un ansamblu de cuvinte* prezentat eventual sub forma unei liste, argumentarea lingvistică încearcă să contureze semnificaţia* termenului, delimitându-l de lexic. Pe când lexicul ar cuprinde toate unităţile semnificative ale unei limbi (ceea ce rămâne o ficţiune teoretică), vocabularul ar fi rezervat vorbirii*, discursului*, şi ar fi deci reperabil pe baza unui corpus. Poate fi vorba de corpusuri specializate (vom vorbi despre vocabularul medicinei sau al aviaţiei) sau de orice text* sau ansamblu de texte aparţinând unui autor şi/sau unei epoci. Pentru a

aprecia competenţa* lexicală a fiecărui locutor al unei limbi, trebuie să se facă distincţie între vocabularul pasiv (numeroase lexeme* sunt înţelese fără a fi folosite) şi vocabularul activ (lexemele efectiv folosite).

J.-L. Chiss (N.C.)

Vocalizare în muzică, exerciţiu executat cu vocea* pe un fonem* vocalic sau pe o silabă. Prin analogie, acest termen a fost aplicat primelor producţii sonore ale nou-născutului, mai frecvent desemnate prin termenul gângunt. *G. Deweck*

(N.C.)

Vocaliză Gângurit Voce

Este calitatea proprie limbajului uman. Din punct de vedere acustic, vocea este constituită din ansamblul undelor sonore produse în laringe, sub presiunea aerului subglotic (flux laringian sau ton laringian), de vibraţiile coardelor vocale. Frecvenţa lor determină înălţimea muzicală a vocii. Cavităţile faringală, bucală şi nazală (rezonatori supraglotici) modulează acest flux şi determină în el zone frecvenţiale privilegiate („formanţi”) pentru a constitui sunetele vibrante (sonore) ale vorbirii. Sunetele nevibrante (surde) rezultă din adăugarea zgomotelor aperiodice datorate trecerii aerului (frecare, constricţie, explozie etc). În gramatică, acest termen (sinonim: „diateză”) desemnează o categorie care se referă la verb şi auxiliarul său: ea caracterizează tipul de relaţie care există între verb, subiect sau agent şi obiect. Diateza se marchează prin flexiuni verbale specifice. Astfel, în franceză, se disting diateza activă, diateza pasivă şi diateza pronominală. Asimilarea acesteia din urmă cu diateza medie pune numeroase probleme gramaticienilor.

D. Peraya (N. C.)

825

Voinţă în uzul curent, acest termen desemnează uneori o proprietate a caracterului unui individ care se defineşte prin gradul de forţă cu care acesta stăruie într-o

activitate* orientată spre un scop*, în ciuda rezistenţelor şi obstacolelor care pot apărea („a avea voinţă”). Poate de asemenea trimite la un aspect al gradului de adeziune (v. Credinţă) a unui subiect la propriile conduite („a acţiona de bunăvoie”). În psihologie, acest termen are două semnificaţii mai precise, care ţin de curente de gândire diferite.

Primul este inspirat de A. Schopenhauer, pentru care voinţa este motivaţia* absolută care guvernează „lumea fenomenelor”; ea este acea proprietate instinctivă pe care o posedă fiecare organism de a acţiona şi, prin aceasta, de a-şi păstra şi dezvolta forma proprie. Când un organism este în plus dotat cu capacităţi de reprezentare*, această motivaţie devine conştientă şi se traduce prin scopul* general care constituie „voinţa de a trăi”. Inspirându-se din conceptul de integrare* al lui C. Sherrington şi din teoria nivelurilor de funcţionare a lui H. Jackson, biologia contemporană reformulează această concepţie, definind în special sistemul nervos* ca un sistem deschis pus în mişcare de „finalitatea funcţională” de autoorganizare*: într-un stadiu iniţial comportând zgomot*, funcţia de organizare impune transformări care generează ordine şi care conduc la o nouă stare mai complexă (v. Telefonomie). Într-o perspectivă similară, teoria lui A.N. Leontiev postulează că, pe de o parte, comportamentele unei specii sunt organizate în activităţi orientate spre finalităţi de supravieţuire (reproducere*, nutriţie*, protecţie de pericol) şi că, pe de altă parte, acţiunile* umane constituie ansambluri de comportamente articulate cu un scop conştient, al căror raport cu finalităţile speciei este mediat de structurile de interacţiune socială.

Al doilea curent se inspiră exact din teoriile care consideră că orice acţiune este voluntară în măsura în care emană de la voluntar un agent dotat cu intenţie. În această perspectivă, voinţa poate fi definită ca acel produs al intenţiei care-i dă agentului sentimentul că acţiunea

rezultă mai curând din propria sa decizie* decât din determinările externe. Acţiunea voluntară desemnează, în acest caz, acea structură de comportament care se elaborează într-un moment din istoria subiectului, ca sinteză dinamică a arheologiei organismului şi a capacităţilor sale de reprezentare, pentru a acţiona într-o realitate cunoscută raţional şi pentru a lua deciziile care vizează s-o transforme. În cadrul semanticii acţiunii, P. Ricoeur a introdus termenul mai general de voliţie, care include fenomenele de „dorinţă” (executarea unei acţiuni depinde de factori pe care agentul nu-i poate controla), de „ordin” (executarea acţiunii depinde de un subiect căruia agentul îi recunoaşte autoritatea) şi de „intenţie volitivă” (executarea acţiunii depinde de un singur agent).

J.-P. Bronckart şi C. *Prévost* (N. C.)

Voinţă de putere

Psihologia individuală* a lui A. Adler substituie *libido* – *uhii* freudian voinţa de putere nietzscheană. Fiinţa umană suportă rău inferioritatea sa nativă şi găseşte diferite modalităţi compensatorii pentru a se afirma şi a se pune în valoare, fie prin activităţi socialmente utile, fie prin conduite antisociale. Voinţa de putere este o formă asocială de compensare care vizează să-i domine şi să-i supună pe ceilalţi: ea este frecventă la nevrotic.

D. Anzieu (N. C.)

Voliţie → Voinţa

W I

Voluntar

Termenii voluntar şi voinţă*, care au o lungă istorie în limba curentă şi în psihologia simţului comun pe care ea o vehiculează, rămân din acest motiv cu un uz indecis în psihologia ştiinţifică. O utilizare riguroasă ar presupune idei clare şi indiscutabile asupra conceptului de voinţă, idei care lipsesc încă. Un comportament poate fi numit voluntar atunci când emană dintr-o decizie* luată de subiect, ceea ce transferă dificultatea asupra conceptului

de decizie: pentru unii acesta trimite la o operaţie de control* autonom, anterioară acţiunii, dar nu în mod necesar explicită; pentru alţii, el implică o anticipare* explicită a acţiunii proiectate. Se vorbeşte de asemenea de comportament voluntar în opoziţie cu cel automatic*: distincţia reia, în acest caz, un uz vechi al termenului în vocabularul neurofiziologic, în care căile motricităţii voluntare sunt diferenţiate de căile reflexe*, într-o altă accepţie, un comportament voluntar se opune celui care rezultă din jocul inconştient* al pulsiunilor*, distincţia trimiţând la raporturile între instanţele aparatului psihic*, într-o perspectivă freudiană. În sfârşit, într-o accepţie care conservă anumite nuanţe morale ale unuia dintre uzurile curente ale cuvântului, voluntar înseamnă „care manifestă o forţă de voinţă” şi trimite la o trăsătură de personalitate, probă de autonomie, de asertivitate, de obstinaţie…

M. Richelle (N. C.)

Vorbire în uzul curent, vorbirea este asimilată adesea cu limbajul*, definit ca „facultate naturală de a vorbi”. Această concepţie ineistă a cedat locul unei concepţii ambientaliste pentru care dezvoltarea* limbajului este legată în esenţă de societatea umană, în lingvistică, la F. de Saussure în primul rând, termenul a dobândit un sens specific şi opus celui de limbă. Aceasta din urmă este definită ca un obiect social constituit din ansamblul de reguli necesare pentru comunicare; vorbirea este segmentul individual al limbajului: folosirea şi realizarea concretă, într-un enunţ, într-un act de comunicare, a sistemului limbii. Vorbirea este deci şi un act de creaţie şi de libertate care aparţine locutorului. În această concepţie clasică, lingvistica preia limba numai ca obiect. Conceptele de limbă şi de vorbire au fost reformulate de lingvistica generativistă în termeni de competenţă* şi performanţă. Competenţa este definită ca ansamblu de reguli prin care se formulează fraza, obiect principal al teoriei generativiste. Performanţa este maniera în care locutorul

foloseşte aceste reguli, în prezent se dezvoltă pragmatica*, ce marchează trecerea de la o lingvistică a enunţului, şi a limbii la o lingvistică a enunţării" şi a vorbirii: este vorba de studiul actelor de limbaj* sau al actelor de vorbire ţinând cont de enunţuri, de cadrul efectiv al enunţării lor, de contextul* şi raporturile intersubiective care se dezvoltă. Ca urmare, se poate spune că vorbirea individuală se supune regulilor sociale ale limbii.

D. Peraya (*G.* D. S.)

Vulnerabilitate

Cuvânt din vocabularul clinic şi epidemiologie; vulnerabilitatea este fragilitatea unui sistem defensiv. Ea tinde să înlocuiască vechea noţiune de predispoziţie somatică şi psihică; este temporară sau cronică. Vulnerabilitatea psihologică exprimă dezechilibrele care perturbă dezvoltarea* şi activitatea afectivă, intelectuală, relaţională. Ea cere să se ţină cont de repercusiunile mediilor traumatice asupra dezadaptărilor psihice, deviaţiilor de conduită, rupturilor. Aprecierea ei se înscrie în cadrul cercetărilor pluridisciplinare şi duce la intervenţii preventive şi terapeutice (de ex., familiale şi psihosociale). Epidemiologia estimează vulnerabilitatea în mod probabilist, ca factor de risc: situată la intersecţia „terenului" şi a „mediului", ea exprimă interacţiunile genotip-mediu înconjurător şi se plasează între conceptele necesare la formularea problematicilor pluridimensionale. Trebuie să ne întrebăm asupra naturii şi originii resorturilor copiilor invulnerabili, care par să găsească în ei înşişi resursele necesare pentru a învinge adversitatea.

J. Selosse (N. C.)

z

Zeigarnik (Efect)

De la numele psihologului care l-a descris primul în 1927, acest efect desemnează un fenomen de mai bună retenţie* a sarcinilor întrerupte decât a sarcinilor încheiate.

M. Richelle

(N. C.)

Zgomot

Producţie sonoră neorganizată, compusă din frecvenţe* diferite. Din punct de vedere psihologic, zgomotul este opus sunetelor muzicale. Aprecierea ultimelor fiind dependentă de deprinderi culturale, se ridică problema frontierei dintre zgomot şi muzică*, o organizare prezentă obiectiv putând să nu fie percepută de către subiect.

Fond sonor oarecare din care se detaşează o stimulare* acustică particulară şi semnificativă, ca un semnal de detectare sau un enunţ ce trebuie înţeles. Un zgomot este denumit alb* dacă el este compus din toate frecvenţele spectrului auditiv.

Prin extindere, orice ansamblu de evenimente nestructurat şi fără valoare informativă, din care se desprinde un semnal sau un mesaj*: potenţialul evocat* se detaşează de zgomotul (de fond) al activităţii electroencefalografice* în curs; într-o probă de inteligibilitate* a vorbirii, enunţurile sunt mascate de un zgomot. În teoria informaţiei*, zgomotul ce caracterizează canalul* de transmisie este un factor major al degradării informaţiei. Teoria detectării semnalului a inclus noţiunea de zgomot, postulând faptul că orice detecţie implică o discriminare* între zgomot şi semnal. Detectabilitatea* unui stimul sau inteligibilitatea unui mesaj verbal depind de raportul semnal/zgomot.

M. Richelle (O. D.)

Zonă a proximei dezvoltări

Această noţiune, introdusă de L.S. Vîgotski, traduce faptul că, pentru acest autor, există o relaţie strânsă între dezvoltare* şi posibilităţile de învăţare. Această relaţie se analizează după două axe. Pe de o parte, există o dezvoltare actuală a copilului, aşa cum poate fi evaluată cu ajutorul probelor, standardizate sau nu. Pe de altă parte,

există o dezvoltare potenţială, care poate fi estimată pe baza a ceea ce copilul este capabil să realizeze cu ajutorul unui adult la un moment dat şi va realiza singur mai târziu. Această capacitate potenţială, actualizabilă cu mai mică sau mai mare uşurinţă în cursul unei interacţiuni*, corespunde zonei proximei dezvoltări. În această perspectivă, învăţarea devine factor de dezvoltare.

M. Fayol (N. C.)

Zvon

Ştire necontrolată care apare în absenţa unor informaţii precise asupra unui eveniment important şi a cărei transmitere orală este caracterizată prin trei tendinţe:

1. reducerea: cu cât zvonul se propagă, cu atât el devine mai concis şi mai uşor de transmis;

2. accentuarea: anumite detalii sunt amplificate printr-un efect de contrast;

3. asimilarea: detaliile păstrate sunt restructurate în aşa fel încât ansamblul posedă unitatea şi pregnanţa unei forme* bune reflectând ideologia, dorinţele şi interesele celor care propagă zvonul. Zvonurile au funcţia esenţială de a calma tensiunile emoţionale, cel mai adesea ostile, care le suscită, explicându-le şi justificându-le.

F. Askevis-Leherpeux (N. C.)

GLOSAR MULTILINGV

Sunt prezentate mai jos traducerile intrărilor din dicţionar în şase limbi: franceză, germană, engleză, spaniolă, italiană şi portugheză (în ordinea menţionată). Termenii în română figurează în aldine, iar traducerile – în italice sau în drepte de rând, în funcţie de limbă. Punctul şi virgula separă fiecare traducere, iar virgula separă două traduceri în aceeaşi limbă.

Intrările care reiau acelaşi termen în cele şase limbi nu apar în această listă (de ex.: *Input*; *input*; input; *input*;

input; *input*; input).

Abandon (Nevroză de ~); *abandon* (*nevrose* d'~); Verlassenheit; *abandonment*; abandono; *abbandono*; abandono.

Abandon şcolar; *abandon scolaire*; Schulverlassen; *drop out*; desercion escolar; *abbandono scolastico*; abandono escolar.

Abilitate; *habilete*; Fiertigkeit; *skill*; habilidad; *abilita*; habilidade.

Abilitate de bază; *habilete de base*; Grundfertigkeit; *basic skill*; habilidad bâsica; *abilita di base*; habilidade de base.

Abilitate motorie; *habilete motrice*; Bewegungsfertigkeit; *motor skill*; habilidad motora; *abilita motrice*; habilidade motriz.

Abordare; *approche*; Annähem; *approach*; acercamiento; *approdo*; abordagem.

Abreacţie; *abreaction*; Abreagieren; *abreaction*; abreacción; *abreaiione*; ab-reaccão.

Absenteism; *absenteisme*; Absentismus; *absenteism*; ausentismo; *assenteismo*; absenteismo.

Absolut; *absolut*; absolut; *absolute*; absoluto; *absoluto*; absoluto.

Abstinenţă (Sindrom de ~); *abstinence* (*syndrome* d'~); Abstinenz; *abstinence*; abstinencia; *astinenza*; abstinencia.

Abstracţie; *abstraction*; Abstraktion; *abstraction*; abstracción; *astrazione*; abstraccão.

Abstracţie empirică; *abstraction empirique*; empirische Abstraktion; *empirical abstraction*; abstracción empirica; *astrazione empirica*; abstracção empirica.

Abstracţie reflectantă; *abstraction reflechissante*; reflektierende Abstraktion; *reflective abstraction*; abstracción reflectante; *astrazione riflettente*; abstraccão que reflecte.

Acalculie; *acalculie*; Akalkulie; *acalculia*; acalculia; *acalcolia*; acalculia.

Acceptabilitate; *acceptabilite*; Annehmbarkeit; *acceptability*; acceptabilidad; *accettabilită*; acesta bilidade.

Acces delirant; *bouffee delirante*; deliranter Schub; *brief delusional episode*; brote delirante; *acceso difolia*; onda delirante.

Accesibilitate; *accesibilite*; Zugănglichkeit; *accesibility*; accesibilidad; *accesibilită*; acessibilidade.

Acces lexical; *accăs lexical*; lexikalischer Zutritt; *lexical access*; acceso al lexico; *acceso lessicale*; acesso lexico.

Accident; *accident*; Unfall; *accident*; accidente; *accidente*; accidente.

Acetilcolină; *acetylcholine*; Acetylcholin; *acetylcholine*; acetilcolină; *acetilcolină*; acetilcolină.

Achiesare; *acquiescement*; Nachgiebigkeit; *acquiescence*; acquiescencia; *consenso*; consentimento.

Achiziţie; *acquisition*; Aneignung; *acquisition*; adquisición; *acquisizione*; aquísicão.

Acid amânat; *acide amine*; Aminsaiire; *amino acid*; ăcido aminado; *amminoacido*; ăcido aminoacetico.

Acid nucleic; *acide nucleique*; Nukleinsaiire; *nucleic acid*; ăcido nucleico; *acido nucleico*; acido nucleico.

Acmestezie; *acmesthesie*; Akmăsthesie; *acmesthesia*; acmestesia; *acmestesia*; acmestesia.

Acomodare; *accommodation*; Akkommodation; *accommodation*; acomodación; *accomodazione*; acomodacão.

Acomodare vizuală; *accommodation visuelle*; Visuellakkommodation; *visual accommodation*; acomodación visual; *accomodazione visuale*; acomodacão visual.

Acromatic; *achromatique*; achromatisch; *achromatic*; acromâtico; *acromatico*; acromâtico.

Act; *acte*; Handlung; *act*; acto; *atto*; acto.

Actant; *actant*; Aktant; *actant*; actor; *atlante*; actante.

Act de limbaj; *acte de langage*; Sprechakt; *speech act*; acto de lenguaje; *atto di linguaggio*; acto de linguagem.

Activare; *activation*; Aktivierung; *activation*; activación; *attivazione*; activação.

Activă; *active*; aktive; *active*; activa; *attivo*; activo.

Activitate; *activité*; Aktivität; *activity*; actividad; *attività*; actividade.

Activitate psihică; *travail psychique*; psychische Arbeit; *psychic work*; trabajo psíquico; *lavoro psihico*; trabalho psiquico.

Activitate psihică creatoare; *travail psychique createur*; psychische schopferische Arbeit; *psychic creative work*; trabajo psiquico creador; *lavoro psihico creativo*; trabalho psiquico criador.

Activitate redirijată; *activité redirigee*; riickgeleitete Aktivität; *displacement activity*; actividadreorientada; *attività ridirette*; actividade redirigida.

Actograf; *actographe*; Aktograph; *actograph*; actografo; *attografo*; actografo.

Act ratat; *acte manqué*; Fehlhandlung; /ale/ry *act*; acto fallido; *atto mancato*; acto falho.

Actuală (Nevroză); *actuelle* (*nevrose*); aktual; *actual*; actual; *anuale*; actual.

Actualizare; *actualisation*; Aktualisieren; *achievement, actualizing*; actualización; *attualizzazione*; actualização.

Acţiune; *action*; *Tăt*; *action*; acción; *azione*; ação.

Acuitate vizuală; *acuile visuelle*; Sehschärfe; *visual acuity*; agudeza visual; *acuita visiva*; acuidade visual.

Aculturaţie; *acculturation*; Akkulturation; *acculturation*; aculturación; *acculturazione*; aculturacao.

Acumulare; *amassement*; Hamstern; *hoarding*; amontonamiento; *ammasso*; acumulagão.

Acustică; *acoustique*; Akoustik; *acoustics*; acustica;

acustica; acustica.

Adaptare; *adaptation*; Anpassung; *adaptation*; adaptación; *adattamento*; adaptagão.

Adaptare lingvistică; *adaptation lingvistique*; sprachwissenschaftliche Anpassung; *lingvistic adaptation*; adaptación lingiiâstica; *adattamento lingvistico*; adaptação lingüística.

Adaptometru; *adaptometre*; adaptometer; *adaptometer*; adaptometro; *addattametro*; adaptometro.

Adezivă (Identificare); *adhesive* (*Identification*); anhaftende; *adhesiva*; adesiva; *adesiva*; adesiva.

Adicţie; *addiction*; Abhängigkeit; *addiction*; adiction; *adiction*; adiction.

Adolescenţă; *adolescence*; Adoleszenz; *adolescence*; adolescencia; *adolescenza*; adolescencia.

Adopţie; *adoption*; Adoption; *adoption*; adopcion; *adozione*; adoção.

Adrenalină; *adrenaline*; Adrenalin; *adrenalin*; adrenalina; *adrenalina,* adrenalina.

Adrenocorticotropină; *adrenocorticotropine*; adrenocorticotropes Hormon; *adrenocorticotropic Iwrmone*; adrenocorticotropină; *adrenocorticotropină*; adrenocorticotropină.

Adualism; *adualisme*; Adualismus; *adualism*; adualismo; *adualismo*; adualismo.

Afazie; *aphasie*; Aphasie; *aphasia*; afasia; *afasia*; afasia.

Afectivitate; *affectivite*: Affektivität; *affectivity*; afectividad; *affettivită*; afectividade.

Aferentă; *afference*; Afferenz; *afferent*; aferencia; *afferenza*; aferencia.

Afdiere; *afiliation*; Angliederung; *afiliation*; afiliación; *afiliazione*; afiliação.

Afinitate; *affinite*; Affinität; *affinity*; afinidad; *affinită*; afinidade.

Afirmare de sine; *afirmation de soi*;

Selbstbehauptung, *seif assertion*; autoafirmación; *autoaffirmazione*; autoafirmação.

Agitaţie; *agitation*; Erregung; *agitation*; agitación; *agitazione*; agitação.

Agnozie; *agnosie*; Agnosie; *agnosia*; agnosia; *agnosia*; agnosia.

Agonist; *agoniste*; agonist; *agonist*; agonisto; *agonistico*; agonisto.

Agorafobie; *agoraphobie*; Platzangst; *agoraphobia*; agorafobia; *agorafobia*; agorafobia.

Agrafie; *agraphie*; Agraphie; *agraphia*; agrafia; *agrafia*; agrafia.

Agramatism; *agratrimatisme*; Agrammatismus; *agrammatism*; agramatismo; *agrammatismo*; agramatismo.

Agresiune; *agression*; Agression; *agression*; agresion; *aggressione*; agressão.

Agresiv (Comportament); *agressif* (*comportement*); aggressiv; *aggresive*; agresivo; *aggressivo*; agressivo.

Agresivitate; *agressivite*; Agressivität; *aggressivity*; agresividad; *aggressivită*; agressividade.

Ajustare; *ajustement*; Anpassung; *fitt ing*, *adjustment*; ajustamiento, adaptación; *aggiustamento*; ajustamento.

Ajustare pregătitoare; *ajustement preparatoire*; vorbereitende Einstallung; *preparatory adjustment*; adaptación preparatoria; *adattamento preparatorio*; ajustamento preparatorio.

Alarmă; *alarme*; Alarm; *alarm*; alarma; *allarme*; alarma.

Alb; *blanc*; weiss; *white*; blanco; *bianco*; branco.

Alcool; *alcool*; Alkohol; *alcohol*; alcohol; *alcool*; alcool.

Aleatoriu; *aleatoire*; Zufâllig; *random*; aleatorio; *aleatoria*; aleatorio.

Alegere; *choix*; Wahl; *choice*; elección; *scelta*; escolha.

Alegere de obiect narcisică; *choix d'objet narcissique*; narzisstische Objektwahl; *narcissistic obiect choice*; elección objetal narcisista; *scelta dell'oggetto narcisistico*; escolha narcisica de obiecto.

Alegere de obiect prin anaclisis; *choix d'objet par etayage*; Antehnungstypus der Objektwahl; *anaclitic obiect choice*; elección objetal anaclâtica; *scelta anaclitica d'oggetto*; escolha anaclitica de obiecto.

Alelă; *altele*; Altele; *altele*; alelo; *allelo*; alelo.

Alertă; *alerte*; Alarm; *alert response*; alerta; *allarme*; alerta.

Alexie; *alexie*; Alexia; *alexia*; alexia; *alessia*; alexia.

Alexitimie; *alexithymie*; Alexithymie; *alexithymia*; alexitimia; *alessitimia*; alexitimia.

Alfabetizare; *alphabetisation*; Alphabetisierung; *alphabetization*; alfabetización; *alfabetisazione*; alfabetização.

Algezimetru; *algesimetre*; Algesimeter; *algesimeter*; algesimetro; *algesimetro*; algesimetro.

Algoritm; *algorithme*; Algorithmus; *algoritiwn*; algoritmo; *algoritmo*; algoritmo.

Alienare; *alienation*; Verausserung; *alienation*; alienación; *alienazione*; alienação.

Alienare mentală; *alienation mentale*; Geisteskrankheit; *insanity*; alienación mental; *alienazione mentale*; alienação mental.

Aliestezie; *alliesthesie*; Allachasthesie; *allesthesia*; aliestesia; *alliestesia*; aliestesia.

Alimentar (Comportament); *alimentaire* (*comportement*); nahrungs; *feeding*; alimenticio; *alimentare*; alimentar.

Alocare; *allocation*; Allokation; *allocation*; asignación; *allocazione*; alocação.

Alocentrism; *allocentrisme*; Allozentrismus; *allocentrism*; alocentrismo; *allocentrismo*; alocentrismo.

Aloplastic; *alloplastique*; alloplastich; *alloplastic*;

aloplâstico; *alloplastico*; aloplâstico.

Alternanţă; *alternance*; Abwechselung; *alternating response*; alternación; *alternanza*; alternância.

Alternanţă funcţională; *alternancefonctionnelle*; funktionelle Abwechselung; *funcţional alternating response*; alternación funcţional; *alternanza funzionale*; alternância funcţional.

Altruism; *altruisme*; Altruismus; *altruism*; altruismo; *altruismo*; altruismo.

Altul; *mure*; Anderer; *other*; otro; *altro*; otro.

Ambianţă fizică; *ambiance physique*; physische Ungebungsfaktoren; *ambient physicalfactors*; ambiente ffsico; *ambientefisico*; ambiente fisico.

Ambidextrie; *ambidextrie*; Zweihăndigkeit; *ambidextrality*; ambidextria; *ambidestrezza*; ambidestria.

Ambiţie; *ambition*; Ambition; *ambition*; ambición; *ambizione*; ambição.

Ambivalenţă; *ambivalence*; Ambivalenz; *ambivalence*; ambivalencia; *ambivalenza*; ambivalencia.

Amendabilitate; *amendabilite*; Verbesserungsfahigkeit; *capacity for reform*; enmendabilidad; *ammendabilită*; capacidade de emendar.

Ameninţare; *menace*; Drohung; *threat*; amenaza; *minaccia*; amea9 a.

Amestec de culori; *mélange de couleurs*; Farbenmischung; *colour mixture*; mezela de colores; *mescolanza di colori*; mistura de cores.

Ametropie; *ametropie*; Ametropie; *ametropia*; ametropia; *ametropia*; ametropia.

Amigdală; *amygdale*; Tonsille; *amygdala*; amăgdala; *tonsilla*; amigdală.

Amână; *amine*; Amin; *amine*; aminado; *amina*; amino.

Amintire; *souvenir*; Errinerung; *memory*; recuerdo; *ricordo*; lembranc, a.

Amintire-ecran; *souvenir-ecran*; Deckerrinerung; *screen memory*; recuerdo pantalla; *ricordo di copertura*;

recordac, de encobridora.

Amânare; *delai*; Retardation; *delay*; plazo; *termine*; prazo.

Amânat; *differe*; Verschiebung; *delayed*; diferido; *differito*; adiado.

Amnezie; *amnesie*; Amnesie; *amnesia*; amnesia; *amnesia*; amnesia.

Amodal (Complement); *amodal* (*complement*); amodal; *amodal*; amodal; *amodale*; amodal.

Amoralism; *amoralisme*; Amoralismus; *amorality*; amoralismo; *amoralismo*; amoralismo.

Amorsare; *amorgage*; Erregen; *priming*; priming; *priming*; priming.

Amplitudine; *amplitude*; Amplitiide; *amplitude*; amplitud; *amplitudine*; amplitude.

Amprentă/întipărire; *empreinte*; Prăgung; *imprinting*; impronta; *marca*; marca.

Amuzie; *amusie*; Amusie; *amusia*; amusia; *amusia*; amusia.

Anaclisis; *etayage*; Antehnung; *anaclisis*; anaclisis; *anaclisi*; apoi o.

Anaclitic; *anaclitique*; Antehnungs;

anaclitic; anaclitico; *anaclitico*; anaclitico.

Anaforă; *anaphore*; Anaphora; *anaphora*; anâfora; *anafora*; anăfora.

Anaglifa; *anaglyphe*; Anaglyph; *anaglyph*; anaglifo; *anaglifo*; anaglifo.

Anal; *anal*; anal; *anal*; anal; *anale*; anal.

Analfabetism; *analphabétisme*; Analpha betentum; *illiteracy*; analfabetismo; *analfabetismo*; analfabetismo.

Analgezie; *analgesie*; Analgesie; *analgesia*; analgesia; *analgesia*; analgesia.

Analizator sintactic; *analyseur syntaxique*; syntaktischer Analysator; *par ser*; analizaţior sintâctico; *analizzatore sintattico*; analisador sintâxico.

Analiză a constituenţilor imediaţi; *analyse en*

constituants imediats; Analyse în unmittelbaren Bestandteilen; *analysis* în *imediate constituants*; anâlisis en constituyentes înmediatos; *analisi dei constituenţi immediaţi*; anâlise em constituintes imediatos.

Analiză a interacţiunii sociale; *analyse de l'interaction sociale*; Interaktions analyse; *social interaction analysis*; anâlisis de la interacción social; *analisi del interazione sociale*; anâlise da interação social.

Analiză de control; *analyse de contreble*; Prüfungsanalyse; *control analysis*; anâlisis de control; *analisi di controllo*; anâlise de controlo.

Analiză de conţinut; *analyse de contenu*; Inhaltsanalyse; *content analysis*; anâlisis de contenido; *analisi di contenuto*; anâlise de conteudo.

Analiză de date; *analyse des données*; Datenanalyse; *data analysis*; anâlisis de los datos; *analisi di daţi*; anâlise dos dados.

Analiză de grup; *groupe-analyse*; Gruppenanalyse; *group analysis*; grupo anâlisis; *gruppo analisi*; anâlise de grupo.

Analiză de sarcini; *analyse des tâches*; Arbeitsanalyse; *tasks analysis*; anâlisis de las tareas; *analisi di compito*; anâlise das tarefas.

Analiză de variantă; *analyse de variance*; Varianzanalyse; *analysis of variance*; anâlisis de la variancia; *analisi della varianza*; anâlise de variancia.

Analiză didactică; *analyse didactique*; didaktische Analyse; *training analysis*; anâlisis didactico; *analisi didattica*; anâlise didactica.

Analiză laică; *analyse lăique*; Laienanalyse; *lay analysis*; anâlisis laica; *analisi laica*; anâlise laica.

Analiză multivariată; *analyse multivariee*; mehrdimensionale Analyse; *multivariate analysis*; anâlisis con multiples variables; *analisi di piu variabili*; anâlise multivariada.

Analiză psihologică; *analyse psychologique*;

psychologische Analyse; *psychological analysis*; anâlisis psicologico; *analisi psicologica*; anâlise psicologica.

Analiză tranzacţională; *analyse tranzactionnelle*; vermittelnde Analyse; *compromise analysis*; anâlisis transacciona]; *analisi tranşattiva*; anâlise transacciona].

Analogic; *analogique*; analogisch; *analogical*; analogico; *analogico*; analogico.

Analogie; *analogie*; Analogie; *analogy*; analogia; *analogia*; analogia.

Anamneză; *anamnese*; Anamnese; *anamnesis*; anamnesis; *anamnesia*; anamnese.

Ancheta; e «ţ «ele; Befragung; *inquiry*; investigación; *inchiesta*; inquerito.

Anchetă de personalitate; *enquite de personnalité*; Personlichkeitsbefragung; *personality inquiry*; investigación de personalidad; *inchiesta di personalità*; inquerito de personalidade.

Anchetă socială; *enquête sociale*; soziale Befragung; *social inquiry*; investigación social; *inchiesta sociale*; inquerito social.

Ancorare; *ancrage*; Verankerung; *anchor efect*; fijaci în *ancoraggio*; fixação.

Androgen; *androgene*; Androgen; *androgen*; androgeno; *androgeno*; androgeno.

Angajare (Teorie a); *engagement (theorie de l)*; Beteiligungs (theorie); *commitment*; compromiso; *impegno*; compromisso.

Angoasă; *angoisse*; Angst; *anxiety*; îngustia; *angoscia*; îngustia.

Anhedonie; *anhedonie*; Anhedonie; *anhedonia*; anhedonia; *anedomismo*; nio prazer. Anideic; *anideique*; anideisch; *poverty qfthought*; anideico; *anideico*; anideativo.

Animism; *animisme*; Animismus; *animism*; animismo; *animismo*; animismo.

Anizometropie; *anisometropie*; Aniso-metropie; *aniso-*

metropia; anisometropia; *anisometropia*; anisometropia.

Anizopie; *anisopie*; Anisopie; *anisopia*; anisopia; *anisopia*; anisopia.

Anomalie; *anomalie*; Anomalie; *anomaly*; anomalia; *anomalia*; anomalia.

Anomaloscop; *anomaloscope*; Anomaloskop; *anomaloscope*; anomaloscopio; *anomaloscopio*; anomaloscopio.

Anomie; *anomie*; Anomie; *anomia*; anomia; *anomia*; anomia.

Anorexie; *anorexie*; Anorexie; *anorexia*; anorexia; *anoressia*; anorexia.

Anortoscopic; *anorthoscopique*; anorthoskopisch; *anorthoscopic*; anortoscopico; *anortoscopico*; anortoscopico.

Anosognozie; *anosognosie*; Anosognosie; *anosognosia*; anosognosia; *anosognosia*; anosognosia.

Antagonist; *antagoniste*; Antagonist; *antagonist*; antagonista; *antagonista*; antagonista.

Anticipare; *anticipation*; Antizipation; *anticipation*; anticipación; *anticipazione*; antecipação.

Antidepresor; *antidépresseur*; gegen den Nervenzusammembruch; *antidepressant*; antidepresivo; *antidepressivo*; antidepressor.

Antinarcisism; *antinarcissisme*; Antinarzissmus; *antinarcissism*; antinarcisismo; *antinarcisismo*; antinarcisismo.

Antinomie; *antinomie*; Widerspruch; *antinomy*; antinomia; *antinomia,* antinomia.

Antipsihiatrie; *antipsychiătrie*; Antipsychiatrie; *antipsychiatry*; antipsiquiatria; *antipsichiatria*; antipsiquiatria.

Antisocial; *antisocial*; gesellschafswidrig; *antisocial*; antisocial; *antisociale*; antisocial.

Antoedip; *antcedipe*; Anticedipus; *antcedipe*; antiedipo; *antedipo*; antoedipo.

Antrenament; *entra înement* /Training; *training*; entrenamiento; *allenamento*; entreniemento.

Antropologie; *anthropologie*; Anthropologie; *anthropology*; antropologia; *antropologia*; antropologia.

Antropomorfism; *anthropomorphisme*; Anthropomorphismus; *anthropomorphism*; antropomorfismo; *antropomorfismo*; antropomorfismo.

Anulare retroactivă; *annulation retroactive*; Ungeschehenmachen; *undoing (what nas been done)*; anulación retroactiva; *annullazione retroattiva*; anulacão retroactiva.

Anxietate; *anxiete*; Ängstlichkeit; *anxiety*; ansiedad; *ansia*; ansiedade.

Anxiogen; *anxiogene*; anxiogen; *anxiogenous*; ansiogeno; *ansiogeno*; ansiogeno.

Anxiolitic; *anxiolytique*; angsistillend; *anxiolytic*; ansiolitico; *ansiolitico*; ansiolitico.

Aparat de urmărire; *persequomâtre*; Pursuitmeter; *pursuitmeter*; pursuitmeter; *pursuitmeter*; pursuitmeter.

Aparat psihic; *appareil psychique*; psychischer Apparat; *psychic apparatus*; aparato psiquico; *apparato psihico*; aparelho psiquico.

Aparat psihic grupai; *appareil psychique groupal*; psychischer gruppenapparat; *group psychic apparatus*; aparato psiquico grupai; *apparato psychico gruppale*; aparelho psiquico grupai.

Aparent; *aparent*; scheinbar; *aparent*; aparente; *aparente*; aparente.

Apartenenţă (Trebuinţă de ~); *appartenance (besoin d)*; Zugehorigkeitsbediirfnis; *afiliation*; pertenencia; *appartenenza*; integração.

Apărare; *defense*; Abwehr; *defense*; defensa; *difesa*; defensa.

Apercepţie; *aperception*; Wahrnehmung; *apperception*; percepeion; *appercezione*; apercepeão.

Apetitiv; *appetitif*; begehrend; *appetitive*; apetitivo;

appetitivo; apetitivo.

Apragmatism; *apragmatisme*; Apragmatismus; *apragmatism*; apragmatismo; *apragmatismo*; apragmatismo.

Apraxie; *apraxie*; Apraxie; *apraxia*; apraxia; *aprassia*; apraxia.

Aprehensiune (Mod de – la testul Rorschach);

apprehension (*mode d'~ – au Rorschach*); Erfassung; *apprehension*; aprehensidn; *apprensione*; apreensão.

Aprobare; *approbation*; Beifall; *approval*; aprobación; *approvazione*; aprovac, de.

Apropiere; *appropriation*; Aneignung; *appropriation*; apropiación; *apropiazione*; apropiação.

Aprosexie; *aprosexie*; Aprosexie; *aprosexia*; aprosexia; *aprosessia*; aprosexia.

Aptitudine; *aptitude*; Fähigkeit; *ability*; aptitud; *capacită*; aptidio.

Aptitudine fizică şi psihomotorie; *aptitude physique et psychomotrice*; physische und psychomotorische Fähigkeit; *physical andpsychomotoric ability*; aptitud ffsica y psicomotora; *aptitudine fisica e psicomotrice*; aptidio física e psicomotora.

Arbitrar al semnului; *arbitraire du signe*; Willkiir des Zeichens; *sign arbitrarity*; arbitrariedad de la senal; *arbitrario del segnale*; arbitrario de sinal.

Arbitrarietate; *arbitrante*; Willkür; *arbitrariness*; arbitrariedad; *arbitrario*; arbitrariedade.

Arborescentă; *arborescence*; baumartige Form; *arborescence*; arborescencia; *arborescenza*; arborescencia.

Arbore (Test al); *arbre* (*test del*); Baum; *tree*; arbol; *albero*; arvore.

Argou; *argot*; Slang; *slang*; jerga; *gergo*; gfria.

Argument; *argument*; Argument; *argument*; argumento; *argumento*; argumento.

Argumentare; *argumentation*; Argumentation;

argumentation; argumentación; *argumentazione*; argumentação.

Arhetip; *archetype*; Archetypus; *archetype*; arquetipo; *archetipo*; arquetipo.

Arhigrup; *archigroupe*; Urgruppe; *archigroup*: arquigrupo; *arcigruppo*; arquegrupo.

Arie; *aire*; Area; *ar ea*; area; *avea*; area.

Artefact; *artefact*; Artefakt; *artifact*; artefacto; *artefatto*; artefacto.

Art-terapie; *art-therapie*; Kunst-therapie; *art-therapy*; arte terapia; *arte terapia*; terapia pe la arte.

Asasinat; *assassinat*; Mord; *murder*; asesinato; *assassinio*; assassinato.

Ascendent/descendent; *ascendenţidescendant*; aufsteigend/absteigend; *bottom-upitopdown*; ascendiente/descendiente; *ascendente/descendente*; ascendente/descendente.

Ascendenţă; *ascendance*; Dominanz; *ascendance*; ascendencia; *ascendenza*; ascendencia.

Ascultare; *écoute*; Horchen; *listening*; escucha; *ascolto*; escuta.

Asimbolie; *asymbolie*; Asymbolie; *asymbolia*; asimbolia; *asimbolia*; assimbolia.

Asimilare; *assimilation*; Assimilation; *assimilation*; asimilación; *assimilazione*; assimilação.

Asincronie a instalării stimulului; *asynchronie* d'*installation du stimulus*; Asynchronie beim Eintreten des Stimulus; *stimulus onset asynchrony*; asincronia de instalación del estimulo; *asincronia di installazione del stimolo*; assincronia de instalacão de estimulo.

Asistenţă educativă; *assistance educative*; erzieherischehilfe; *educaţional aici*; asistencia educativa; *assistenza educativa*; assistencia educativa.

Asocial (Comportament); *asociat* (*comportement*); asozial; *asocial*; asocial; *asociate*; asocial.

Asociaţie de cuvinte; *association de mots*;

Wörterassoziation; *words association*; asociación de palabra; *associazione di parole*; associação de palavras.

Asociaţie liberă; *association libre*; freie Assoziation; /ree *association*; asociación libre; *associazione libera*; associação livre.

Asociaţionism; *associaţiomusme*; Assoziations psychologie; *associaţionism*; asociacionismo; *associazionismo*; associacionismo.

Asomatognozie; *asomatognosie*; Asomatognosie; *asomatognosia*; asomatognosia; *asomatognosia*; asomatognosia.

Aspectfic; *aspectfique*; aspezifisch; *aspectfic*; despecâfico; *aspectfico*; despecâfico.

Asuetudine; *assuetude*; Abhängigkeit; *addiction*; adicción; *assuefazione*; tolerância.

Aşcolaritate; *ascolarite*; Unfähigkeit zum Schulbesuch; *non schooling*; inescolaridad; *ascolarită*; sem escolaridade.

Atac; *attaque*; Attacke; *attack*; ataque; *attacco*: ataque.

Ataşament; *attachement*; Anhänglichkeit; *attachment*; apego; *affetto*; apego.

Ataxie; *ataxie*: Ataxie; *ataxia*; ataxia; *atassia*; ataxia.

Atelier; *atelier*; Werksratt; *workshop*; taller; *workshop*; atelier.

Atenţie; *atlention*; Aufmerksamkeit; *attention*; atención; *attenzione*; atenţă, o.

Atimhormie; *atitymliormie*; Athymhormie; *atimormia*; atimormia; *atimormia*; atimormia.

Atipic; *atypique*; atypisch; *atypical*; atfpico; *atipico*; atfpico.

Atitudine; *attitude*; Haltung; *attitude*; actitud; *atteggiamento*; atitude.

Atracţie interpersonală; *attraction interpersonnelle*; zwischenmenschliche Anziehung; *interpersonal attraction*; atracción interpersonal; *attrazione interpersonale*; atracţio

interpessoal.

Atribuire cauzală; *attribution causale*; kausale Zuweisung; *carnal attribution*; atribución causal; *assegnazione causale*; atribuição causal.

Audibilitate; *audibilite*; Hbrbarkeit; *audibility*: audibilidad; *audibilită*; audibilidade.

Audiogirală (Iluzie); *audiogyrale* (*illusion*); audiogyrale; *audiogyral*; audiogiral; *audiogiral*; audiogiralo.

Audiogramă; *audiogramme*; Audiogram; *audiogjam*; audiogramă; *audiogramma*; audiogramă.

Audiogravică (Iluzie); *audiogravique* (*illusion*); audiogravisch; *audiogravic*; audiogrâvico; *audiogravico*; audiogrâvico.

Audiometrie; *audiometiie*; Audiometrie; *audiometry*; audiometria; *audioinetria*; audiometria.

Audiometru; *audiometre*; Audiometer; *audiometer*; audiometro; *audiometro*; audiometrico.

Audiovizual; *audiovisuel*; Audiovisuell; *audiovisual*; audiovisual; *audiovisivo*; audiovisual.

Audiţie; *auzition*; Hbren; *hearing*; audición; *udito*; audição.

Autism; *autisme*; Autismus; *autism*; autismo; *autismo*; autismo.

Autoanaliză; *autoanalyse*; Selbstanalyse; *seif anatysis*; autoanálisis; *antoanalisi*; autoanâlise.

Autocinetism; *autocinetisme*; Autokinetik; *autokinetism*; autocinetismo; *autocinetismo*; autocinetismo.

Autoconservare; *autoconservation*; Selbsterhaltung; *seif prezervation*; autoconservación; *autoconservazione*; autoconservação.

Autocontrol; *autocontrâle*; Autokontrolle; *seif control*; autocontrol; *autocontrollo*; autocontrole

Autocorecţie; *autocorrection*; Selbstrerbesserung; *selfcorrection*; autocorreecion; *autocorrezione*;

auteorrecção.

Autocritică; *autocritique*; Selbstkritik; *seif criticism*; autocritica; *autocritica*; autocritica.

Autodistrugere; *autodistruction*; Autodestruktion; *seif destruction*; autodistrucción; *autodistruzione*; autodestruicão.

Autoeducaţie; *auto-education*; Selbsterziehung; *seif education*; autoeducación; *autoeducazione*; autoeducação.

Autoerotism; *auto-erotisme*; Autoerotismus; *autoerotism*; autoerotismo; *autoerotismo*; autoerotismo.

Autoevaluare; *auto-evaluation*; Selbstbewertung; *seif evaluation*; autoestimación; *autovalutazione*; autoavaliacão.

Autoformare; *autoformation*; Selbstbildung; *seif formation*; autoformación; *autoformazione*; autoformação.

Autohipnoză; *autohypnose*; Selbsthypnose; *seif hypnosis*; autohipnosis; *autoipnosi*; autohipnose.

Automat; *automate*; Automat; *automata*; automata; *automa*; automato.

Automatic; *automatique*; automatisch; *automatic*; automàtico; *automatico*; automatice

Automatism mental; *automatisme mental*; generalisierter Automatismus; *delusion of being controlled*; automatismo mental; *automatismo mentale*; automatismo mental.

Automatism psihologic; *automatisme psychologique*; psyschologischer Automatismus; *psychological automatism*; automatismo psicologico; *automatismo psicologico*; automatismo psicologico.

Automatizare; *automatisation*; Automatisierung; *automatization*; automatización; *automatizzazione*; automatização.

Automutilare; *automutilation*; Selbstrerstiimmelung; *seif mutilation*; automutilación; *automutilazione*; automutilação.

Autonomie; *autonomie*; Autonomie; *autonomy*;

autonomia; *autonomia*; autonomia.

Autoorganizare; *autoorganisation*; Selbstorganisation; *seif organization*; autoorganización; *autoorganizzazione*; autoorganização.

Autopedepsire; *autopunition*; Selbstbestrafung; *seifpunishment*; autocastigo; *autopunizione*; autopunição.

Autopercepţie; *autoperception*; Selbspterzeption; *seif perception*; autopercepeion; *autopercezione*; autopercepção.

Autoplastic; *autoplastique*; autoplastisch; *autoplastic*; autoplâstico; *autoplastica*; autoplâstico.

Autopoiesis; *autopoiise*; Autopoiesis; *autopoiesis*; autopoyesis; *autopoiesi*; autopoiese.

Autoprezentare; *autopresentation*; Selbstrorstellung; *seif presentation*; autopresentación; *autopresentazione*; autopresentação.

Autoreglare; *autoregulation*; Selbsisteuerung; *seif regulation*; autoregulación; *autoregolazione*; autoregulação.

Autoritarism; *autoritarisme*; autoritare Einstellung; *authoritarianism*; autoritarismo; *autoritarismo*; autoritarismo.

Autoritate; *autorite*; Autorităt; *authority*; autoridad; *autorită*; autoridade.

Autoritate parentală; *autorite parentale*; elterliche Autorităt; *parental authority*; autoridad parental; *autorită parentale*; autoridade parental.

Autoscopie; *autoscopie*; Autoskopie; *selfviewing*; autoscopia; *autoscopia*; autoscopia.

Autostimulare; *autostimulation*; Autostimulierung; *seif stimulation*; autoestimulación; *autostimolazione*; autoestimulação.

Autozomie; *autosomie*; Autosomie; *autosomy*; autosomia; *autosomia*; autossomia.

Aversiune; *aversion*; Aversion; *aversion*; aversion; *avversione*; aversão.

Aversiune gustativă condiţionată; *aversion gustative conditionnée*; bedingte Geschmackaversion; *acquired taste aversion*; aversion gustativa condicionada; *avversione gustativa condizionata*; averção gustativa condicionada.

Aversiv; *aversif*; Aversion erregend; *aversive*; aversive; *aversive*; aversive.

Axă (a vederii); *axe* (*relatifă la vision*); Achse; *axis*; eje; *asse*; ei xo.

Axiomatic; *axiomatique*; Axiomatik; *axiomatics*; axiomâtico; *assiomatico*; axiomătico.

Axiomatizare; *axiomatisation*; Axiomatisation; *axiomatisation*; axiomatización; *assiomatizzazione*; axiomatização.

Axiomă; *axiome*; Axiom; *axiom*; axioma; *assioma*; axioma.

Axon; *axone*; Axon; *axon*; axona; *assone*; axonio.

Balistic-controlată (Mişcare); *Balistiquecontrole* (*mouvement*); ballistisch-kontroll; *ballistic-controled*; balistico-controlo; *balistico-controllo*; balistico-controlo.

Banalitate (la teste proiective); *banalite* (*aux tests projectifs*); Vulgărantwort; *popular*; respuesta popular; *banalită*; vulgaridades.

Bandă; *bande*; Bande; *gang*; pandilla; *banda*; bandos.

Bandă critică; *bande critique*; kritisches Bând; *criticai bând*; banda critica; *banda critica*; banda critica.

Bandă de trecere; *bande passante*; passendes Bând; *passing bând*; intervalo significativo; *banda passante*; banda passante.

Baraj; *barrage*; Sperrung; *blocking*; bloqueo; *diga*; barragem.

Barbituric; *barbiturique*; Art Schlafmittel; *barbiturate*; barbiturico; *barbiturico*; barbiturico.

Baterie factorială; *batterie factorielle*; Faktorenbatterie; *factorial battery*; bateria factorial; *batteria fattoriale*; bateria factorial.

Bază de cunoştinţe; *base de connaissances*;

Wissensbasis; *knowledge base*; base de conocimientos; *base di conoscenze*; base de conhecimentos.

Bază de date; *base de données*; Data basis; *data base*; base de datos; *base di daţi*; base de dados.

Bază (Grup de ~); *base* (*groupe de ~*); Basis; *base*; base; *base*; base.

Behaviorism; *behaviorisme*; Behaviorismus; *behaviourism, behaviorism*; conductismo; *behaviorismo*; behaviorismo.

Beneficiu al maladiei; *benefice de la maladie*; Krankheitsgewinn; *gainform illness*; beneficio de la enfermedad; *utilită della malattră*; lucro da doenţa.

Bifactorială (Teorie); *bifactorielle* (*theorie*); zweifaktoren; *bifactorial*; bifactorial; *bifattoriale*; bifactorial.

Bilingvism; *bilinguisme*; Zweisprachigkeit; *bilingualism*; bilingüismo; *bilinguismo*; bilinguismo.

Bimodal; *bimodal*; zweigipfelig; *bimodal*; bimodal; *bimodale*; bimodal.

Binaural; *binaural*; binaural; *binaural*; binaural; *binaurale*; binauricular.

Binoculară (Vedere); *binoculaire* (*vision*); binokular; *binocular*; binocular; *binoculare*; binocular.

Bioenergie; *bioenergie*; Bioenergie; bio*energy*; bioenergfa; bio *energia*; bioenergia.

Biofeedback; bio*feed-back*; Bio-Reafferenz; bio*feedback*; biofeedback; bio*feedback*; biofeedback.

Biogenetică (Lege); *biogenétique* (*loi*); Wiederholungsprinzip; *biogenetic*; biogenetică; *biogenetică*; biogenetică.

Biologic; *biologique*; biologisch; *biological*; biologico; *biologico*; biologico.

Biologie; *biologie*; Biologie; *biology*; biologia; *biologia*; biologia.

Biotop; *biotope*; Biotop; *biotop*; biotopo; *biotopo*; biotopo.

Bipolar; *bipolaire*; bipolar; *bipolar*; bipolar; *bipolare*; bipolar.

Bisecţie; *bissection*; Halbierung; *bisection*; bisección; *bisezione*; bi-seccão.

Bisexualitate; *bisexualite*; Bisexualität; *bisexuality*; bisexualidad; *bisessualità*; bisexualidade.

Bâlbâială; *begaiement*; Stottern; *stuttering*; tartamudeo; *balbettamento*; gagueira.

Blocaj; *blocage*; Blockierung; *blocking*; bloqueo; *bloccaggio*; blocagem.

Bolnav identificat; *malade identifice*; identifizierter Kranker; *identified patient*; paciente identificaţio; *malato identificate*; doente identificaţio.

Bovarism; *bovarysme*; Bovarysmus; *bovarism*; bovarismo; *bovarismo*; bovarismo.

Bradipsihic; *bradypsychique*; bradyphrenisch; *bradypsichic*; bradipsiquico; *bradipsichico*; bradipsiquico.

Buclă; *boucle*; Ring; *loop*; hebilla; /jM>/a, argola.

Bulimie; *boulimie*; Bulimie; *bulimia*; bulimia; *bulimia*; bulimia.

Cadenţă; *cadence*; Rhythmus; *rhythm*; cadencia; *cadenza*; cadencia.

Cadru; *Cadre*; Rahmen; *frame*; marco; *quadro*; quadro.

Calcul; *calcul*; Rechnung; *computation*; călculo; *calcolo*; călculo.

Calcul abilitate; *calculabilite*; Berechenbarkeit; *computability*; calculabilidad; *calcolabilită*; calculabilidade.

Calificare; *qualification*; Qualifizieren; *qualification*; calificación; *qualificazione*; qualificação.

Caliginimetru; *caliginimetre*; Blendungsmesser; *dazzlemeter*; caliginimetro; *caliginimetro*; caliginimetro.

Cameră; *chambre*; schalldichterraum; *room*; cămara; *stanza*; quarto.

Campimetru; *campimetre*; Gesichtsfeldmesser; *campimeter*; campâmetro; *campimetro*; campfmetro.

Camuflaj; *camouflage*; Schutzanpassung; *camouflage*; camuflaje; *mimetizzazione*; camuflagem.

Canabinoid; *cannabinoide*; Kannabinoid; *cannabinoide*; cannabinoide; *cannabinoide*; canabinoide.

Canal; *canal*; Kanal; *chanel*; canal; *canale*; canal.

Canibalic; *canibalique*; kannibalisch; *canibalistic*; canibalistico; *canibal ico*; canibalesco.

Capacitate; *capacite*; Kapazitat; *capacity*; capacidad; *capacită*; capacidade.

Capacitate de control; *capacite de controle*; Kontrollinhalt; *spân of control*; capacidad de control; *capacită de controllo*; capacidade de controle.

Capcană; *piege*; Falie; *blank*; trampa; *trappola*; cilada.

Capital uman; *capital humain*; menschlisches Kapital; *human capital*; capital humano; *capitale umano*; capital humano.

Captare foveală; *capture foveale*; fovealer Fang; *foveal capture*; captura foveal; *cattura foveale*; captura foveal.

Captură/Capturare; *capture*; Fang; *câtch*; captura; *cattura*; captura.

Caracter; *caractere*; Charakter; *character*; caracter; *carattere*; caracter.

Carenţă afectivă; *carence affective*; affektive Karenz; *affective deprivation*; carencia afectiva; *carenza affetiva*; carencia afectivă.

Carenţă educativă; *carence educative*; erzieherische Karenz; *educaţional deprivation*; carencia educativa; *carenza educativa*; carencia educativa.

Cască (auditivă); *écouteur*; Horer; *earphone*; auricular; *ricevitore*; escutador.

Castrare; *castration*; Kastration; *castration*; castración; *castrazione*; castracão.

Ca şi cum (Personalitate); *comme si (personnalité)*; as if; *as if*; as if; *as if*; as if.

Catamneză; *catamnese*; Katamnese; *catamnesis*; catamnesis; *catamnesia*; catamnese.

Cataplexie; *cataplexie*; Kataplexie; *cataplexy*; cataplexia; *cataplessia*; cataplexia.

Catastrofă; *catastrophe*; Katastrophe; *catastrophe*; catastrofe; *catastrofe*; catastrofe

Catatonie; *catatonie*; Katatonie; *catatonia*; catatonfa; *catatonia*; catatonia.

Categorial; *categoriei*; kategoriell; *categorical*; categorial; *categoriale*; categorial.

Categorie; *categorie*; Kategorie; *category*; categoria; *categoria*; categoria.

Categorie gramaticală; *categorie grammaticale*; grammatische Kategorie; *grammatical category*; categoria gramatical; *categoria grammaticale*; categoria gramatical.

Categorie semantică; *categorie semantique*; semantische Kategorie; *semantic category*; categoria semantica; *categoria semantica*; categoria semantica.

Categorizare; *categorisation*; Kategorisierung; *categorization*; categorización; *categorisazione*; categorização.

Catharsis; *catharsis*; Katharsis; *catharsis*; metodo catartico; *metodo catartico*; metodo catârtico.

Cauzalitate; *causalite*; Kausalität; *causality*; causalidad; *causalită*; causalidade.

Caz; *caz*; Kasus; *case*; caso; *caso*; caso.

Caz-limită; *cas-limite*; Grenzfall; *borderline case*; caso limite; *caso limite*; caso limite.

Căutare în memorie; *recherche en mémoire*; Erforschung im Gedächtnis; *search în learning*; biisqueda en memoria; *ricerca* în *memoria*; procura em memoria.

Cecitate; *cecite*; Blindheit; *blindness*; ceguera; *cecită*; cegueira.

Cenestezie; *cenesthesie*; Allgemeinempfindungen; *cenesthesia*; cenestesia; *cenestesia*; cenestesia.

Cenestopatie; *cenestopathie*; Acenăsthesie; *disorder*

ofbody sensation; cenestopatfa: *cenestopatia*; cenestopatia.

Centralitate; *centralite*; Zentralitat; *centrality*; centralidad; *centralità*; centralidade.

Centrare; *centration*; Zentrierung; *centration*; centración; *centrazione*; centracão.

Centre de reintegrare; *centres de reinsertion*; Erneuerungsstelle; *reclintegration centers*; centros de reintegración; *centri di rinserimento*; centros de reintegração.

Centru de evaluare; *centre devaluation*; Schätzungszentrum; *assesment center*; centre de evaluación; *centro di valutazione*; centre de avaliacão.

Centru vizual; *centre du regard*; Blickzentrum; *sight center*; centro de la mirada; *centro dello sguardo*; centro de olhar.

Cenzură; *cenzure*; Zensur; *cenzorship*; cenzura; *cenzura*; cenzura.

Cerc de calitate; *cercle de qualite*; Quallitatkreis; *quality circle*; cfrculo de calidad; *cir colo di qualità*; cfrculo de qualidade.

Cercetare-acţiune; *recherche-action*; Aktionerforschung; action *research*; biisqueda acción; *ricerca azione*; pesquisa acţio.

Cercetaşă (albină); *iclaireuse*; Aufklärerin; *guide*; exploraţiora; *guida*; gura.

Cerebel; *cervelet*; Cerebellum; *cerebellum*; cerebelo; *cervelletto*; cerebele

Cerinţă alimentară; *quemande alimentaire*; Nahrungsbetteln *food begging*; solicitación alimenticia; *richiesta alimentaria*; pedido de alimente

Certitudine; *certitude*; Sicherheit; *certainty*; certeza; *certezza*; certeza.

Cheie; *ele*; Hebel; *key*; clave; *chiave*; chave.

Chemoterapie; *chimiotherapie*; Chemiotherapie; *chemotherapy*; quimioterapia; *chemioterapia*;

quimioterapia.

Chestionar; *questionnaire*; Fragebogen; *questionnaire*; cuestionario; *questionario*; questonârio.

Chi-pătrat (Test); *khi-deux* (*test du*); Chiquadrat; *chi-square*; qui-cuadrado; *chicuadrato*; qui quadrado.

Cibernetică; *cybernétique*; Kybernetik; *cybernetics*; cibernetica; *cibernetica*; cibernetica.

Ciclocronie; *cyclochronie*; Zyklochronie; *cyclocrony*; ciclocronfa; *ciclocronia*; ciclocronia.

Ciclotimie; *cyclothymie*; Zyklothymie; *cyclothymia*; ciclotimia; *ciclotimia*; ciclotimia.

Ciclu funcţional; *cycle fonctionnel*; Funktions kreis; *funcţional cycle*; ciclo funcţional; *ciclo funzionale*; ciclo funcţional.

Cinetică; *cinétique*; Kinetik; *kinetics*; cinetico; *cinetico*; cinetico.

Cineză; *cinese*; Kinese; *kinesis*; cinesis; *cinai*; cinese.

Circumstanţială (Gândire); *circonstancie* (*pensie*); ausführlich; *detailed*; circumstanciado; *circostanziato*; circumstanciado.

Câmp; *champ*; *Vt\a\field*; campo; *campo*; campo.

Câmp semantic; *champ semantique*; semantisches Feld; *semanticfield*; campo semantico; *campo semantico*; campo semantico.

Cânt; *chant*; Gesang; *song*; canto; *canto*; canto.

Clasă; *classe*; Klasse; *class*; clase; *classe*; classe.

Clasă pregătitoare; *classe d'accueil*; Aumahme Klasse; *acceptance class*; clase de ayuda; *classe d'accoglienza*; classe de acolhimento.

Clasă socială; *classe sociale*; soziale Klasse; *social class*; clase social; *classe sociale*; classe social.

Clasificare; *classification*; Klassifikation; *classification*; clasificación; *classificazione*; classificação.

Clasificare a lui Bales; *classification de Bales*; soziale Interaktion Analyse; *interaction process analysis*; clasificación de Bales; *classificazione di Bales*;

classificação de Bale.

Cleptomanie; *kleptomanie*; Kleptomanie; *kleptomania*; cleptomania; *cleptomania*; cleptomaniatado.

Clic; *clic*; Knack; *click*; clic; *clic*; clique.

Clică; *clique*; Clique; *clique*, camarilla; *cricca*; grupo.

Climat organizaţional; *climat organisationnel*; organisationelles Klima; *organizaţional climate*; clima organizativo; *clima organizzazionale*; clima organizacional.

Clinică (Psihologie); *clinique* (*psychologie* →; klinisch; *clinical*; clânico; *clinica*;

clinico.

Clinocinezã; *clinocinese*; Klinokinese; *clinokinesis*, clinocinesis; *clinocinese*; clinocinese.

Clinotaxie; *dinotaxie*; Klinotaxis; *clinotaxis*; clinotaxia; *clinotassia*; clinotaxia.

Clipire; *papillotement*; Flimmern; *flicker*; deslumbramiento; *sfarfallamento*; barboleteamento.

Clivaj; *clivage*; Spaltung; *splitting*; escision; *scissione*; clivagem.

Coacţiune; *coaction*; Mitwirkung; *coaction*; co-acción; *coatto*, *coazione*; co-accão.

Cocainã; *cocaine*; Koka în *cocăine*; cocaina; *cocaina*; cocaina.

Cod; *code*; Kodex; *code*; codigo; *codice*; codigo.

Codare; *codage*; Kodifizierung; *coding*; codificación; *codaggio*; codificação.

Cod elaborat; *code elabora*; bearbeitetes Kodex; *elaborated code*; codigo elaborado; *codice elaborato*; codigo elaborado.

Cod restrâns; *code restreint*; engeres Kodex; *restricted code*; codigo restrângido; *codigo ristretto*; codigo restrito.

Coeficient intelectual; *quotient intellectuel*; Intelligenzquotient; *intelligence quotient*; cociente intelectual; *quoziente intellettuale*; quociente intelectual.

Coerenţă lingvistică; *coherence lingvistique*;

lingvistische Kohärenz; *lingvistic consistency*; coherencia lingiiâstica; *coerenza lingvistica*; coerencia lingvistica.

Coeziune lingvistică; *cohesion lingvistique*; lingvistische Kohasion; *lingvistic cohesion*; cohesion lingvistica; *cocsione lingvistica*; cocsão lingvistica.

Coeziune socială; *cohesion sociale*; soziale Kohasion; *social cohesion*; cohesion social; *cocsione sociale*; cocsão social.

Cognitiv; *cognitif*; kognitiv; *cognitive*; cognitivo; *cognitivo*; cognitivo.

Cognitivism; *cognitivisme*; Cognitivismus; *cognitivism*; cognitivismo; *cognitivismo*; cognitivismo.

Cogniţie; *cognition*; Erkenninis; *cognition*; cognición; *cognizione*; cognicão.

Cogniţie socială; *cognition sociale*; soziale Erkenninis; *social cognition*; cognición social; *cognizione sociale*; cognição social.

Colateral; *collateral*; kollateral; *collateral*; colateral; *collaterale*; colateral.

Colorimetrie; *colorimetrie*; Farbenmesser; *colorimetry*; colorimetria; *colorimetria*; colorimetria.

Comasată (învăţare); *masse* (*apprentissage – I*; gedrăngtes; *massed*; masivo; *ammassato*; aglomeraţio.

Combativitate; *combativite*; Kampfgeist; *combativeness*; combatividad; *combativită*; combatividade.

Combinatorică; *combinatoire*; Kombinatorik; *combinatorie*: combinatoria; *combinatoria*; combinatoria.

Comensualism; *commensalisme*; Kommensalismus; *commensalism*; comensualismo; *commensalismo*; comensualismo.

Comisură; *commissure*. Kommisur; *commissure*; comisura; *commesura*; comissura.

Comparaţie; *comparaison*; Vergleich; *comparison*; comparación; *comparazione*; comparação.

Comparaţie socială (Teorie a); *comparaison sociale* (*theorie de la*); sozialer Vergleich; *social comparison*;

comparación social; *comparazione sociale*; comparacão social.

Compensare; *compensation*; Kompensation; *compensation*; compensation; *compensazione*; compensação.

Competenţă; *competence*; Fähigkeit; *competence*; competencia; *competenza*; competencia.

Competenţă lingvistică; *competence lingvistique*; sprachwissenschaftliche Fähigkeit; *lingvistic competence*; competencia lingiiistica; *competenza lingvistica*; competencia linguística.

Competenţă minimală; *competence minimale*; mindest Fähigkeit; *minimum competence*; competencia minima; *livello minimo di competenza*; competencia minima.

Competenţă percepută; *competence percue*; wahrnehmbare Fähigkeit; *perceived competence*; competencia percibida; *competenza percevita*; competencia percebida.

Competitivitate; *competitivite*; Wettbewerbsfahigkeit; *competivness*; competitividad; *competitivită*; competitividade.

Competiţie; *competition*; Wettkampf; *competition*; competición; *competizione*; competicão.

Complementar; *complementaire*; ergănzend; *complementary*; complementario; *complementare*; complementar.

Complexitate cognitivă; *complexite cognitive*; kognitive Vielseitigkeit; *cognitive complexity*; complejidad cognitiva; *complessită cognitiva*; complexidade cognitiva.

Comportament; *comportement*; Verhalten; *behavior*; conducta; *comportamento*; comportamente

Comportamentală (Terapie); *comportementale* (*therapie*); Verhaltenstherapie; *behavior therapy*; terapia conductual; *terapia comportamentalista*; terapia comportamental.

Comportament de tip A şi B; *comportement de type A ei B*; Verhalten Typus A und B; *type A and B behavior*; comportamiento de tipo A y B; *comportamento tipo Aeb*; comportamento de tipo Aeb.

Comprehensiune (lingvistică); *comprehension (lingvistique)*; Verstănânis; *comprehension*; comprension; *comprensione*; compreensão.

Comprehensiune logică; *comprehension logique*; logike Inhalt; *logical intension*; comprension logica; *comprensione logica*; compreensão logica.

Comprehensiune subită; *comprehension soudaine*; Einsicht; *insight*; comprension subita; *comprension improvvisa*; compreensão subita.

Compulsie; *compulsion*; Wiederholungszwang; *compulsion*; compulsion; *compulsione*; compulsão.

Comunicare; *communication*; Kommunikation; *communication*; comunicación; *communicazione*; comunicacão.

Comunicare nonverbală; *communication non-verbale*; nichtsprachliche Kommunikation; *non verbal communication*; comunicación no verbal; *communicazione non verbale*; comunicacão não verbal.

Comunitate terapeutică; *communaute terapeutique*; terapeutische Gemeinschaft; *terapeutic community*; comunidad terapeutica; *comunită terapeutica*; comunidade terapeutica.

Conaţie; *conation*; Konation, *conation*; conation; *conazione*; conacão.

Concept; *concept*; Begriff; *concept*; concepte; *concetto*; conceito.

Concept de sine; *concept de soi*; Selbstbegriii; *seif concept*; concepte deşi; *concetto di se*; autoconceito.

Conceptual; *conceptuel*; begrifflich; *conceptual*; conceptual; *concettuale*; conceitual.

Conceptualizare; *conceptualisation*; Begriffsbildung; *conceptualization*; conceptualización; *concettualizzazione*;

conceituacão.

Concret; *concret*; konkret; *concrete*; concreta; *concreta*; concretă.

Condamnare; *condamnation*; Verurteilung; *sentencing*; condena; *condannazione*; condenacăe

Condensare; *condensation*; Veridichtung; *condensation*; condensación; *condensazione*; condensacie

Condiţionare; *conditionnement*; Kondiţionierung; *conditioning*; condicionamiento; *condizionamento*; condicionamento.

Condiţionat; *conditionne*; bedingt; *conditioned*; condicionado; *condizionato*; condicionado.

Conductanţă; *conductance*; Leitfähigkeit; *conductance*; conductancia; *conduttanza*; conductancia.

Conduită; *conduite*; Verhalten; *conduct*; conducta; *condotta*; conduta.

Conduită de risc; *conduite de risque*; gefahrlaufendes Verhalten; *risk-taking behavior*; conducta de riesgo; *conditta di rischio*; conduta de risco.

Conector; *connecteur*; Vorbinder; *connector*; conectador; *connettore*; conector.

Conexionism; *connexionnisme*; Konnekţionismus; *connectionism*; conexionismo; *connessionismo*; conexionismo.

Conexiune; *connexion*; Nexus; *connection*; conexion; *connessione*; conexão.

Confabulaţie; *confabulation*; Konfabulation; *confabulation*; confabulación; *confabulazione*; confabulação.

Configuraţie; *configuration*; Gestalt; *configuration*; configuración; *configurazione*; configuracão.

Conflict cognitiv; *conflit cognitif*; kognitiver Konflikt; *cognitive conflict*; conflicte cognitivo; *conflitto cognitivo*; conflito cognitive

Conflict intercultural; *conflit de cultures*; Kulturkonflikt; *cultureconflict*; conflicto de culturas;

conflitto di culture; conflito de culturas.

Conflict perceptiv; *conflit perceptif*; pierzeptiver Konflikt; *perceptual conflict*; conflicto perceptivo; *conflitto percettivo*; conflito perceptive

Conflict psihic; *conflit psychique*; psychischer Konflikt; *psychic conflict*; conflicto psiquico; *conflitto psihico*; conflito psiquico.

Conflict social; *conflit social*; sozialer Konflikt; *social conflict*; conflicto social; *conflitto sociale*; conflito social.

Conformism; *conformisme*; Konformismus; *conformity*; conformismo; *conformismo*; conformismo.

Conformitate; *conformite*; Konformitat; *conformity*; conformidad; *conformită*; conformidade.

Confuzie mentală; *confusion mentale*; Geistesverwiitung; *mental confusion*; confusion mental; *confusione mentale*; confusão mental.

Congruenţă; *congruence*; Kongruenz; *congruency*; congruencia; *congruenza*; congruencia.

Conotaţie; *connotation*; Konnotation; *connotation*; connotación; *connotazione*; conotação.

Conotaţie pozitivă; *connotation positive*; positive Konnotation; *positive connotation*; connotación pozitiva; *connotazione pozitiva*; conotação pozitiva.

Consecinţe ale comportamentului; *conséquences du comportement*; Verhaltungsfolge; *consequences of behaviour*; consecuencias de la conducta; *consequenze del comportamento*; consequencias de comportamente

Consecutiv; *consecutif*; nachfolgend; *after*consecutivo; *consecutivo*; consecutivo.

Conservare; *conservation*; Konservation; *conservation*; conservación; *conservazione*; conserva9 ăe

Conservare-repliere; *conservation-retrait*; Behalten-Zuriickziehen; *conservation-withdrawal*; conservacion-retracción; *conservazione-ritiro*; conservacão – retirada.

Considerare; *consideration*; Angesehenheit; *consideration*; consideración; *considerazione*;

consideração.

Consiliere psihologică; *conseil psychologique*; psychische Beratung; *counseling*; consultante psicologico; *consiglio psicologico*; conselho psicologico.

Consolidare mnezică; *consolidation mnesique*; mnemonische Konsolidierung; *mnemic consolidation*; consolidación mnesica; *consolidamento mnesico*; consolidação mnesica.

Constanţă; *constance*; Konstanz; *constancy*, *reliability*; constancia; *costanza*; constância.

Constanţă perceptivă; *constance perceptive*; pierzeptive Konstanz; *perceptual constancy*; constancia perceptiva; *costanzapercettiva*; constancia perceptiva.

Constituţie; *constitution*; Konstitution; *constitution*; constitución; *costituzione*; constituição.

Constrângere a sarcinii; *contrainte de la tăche*; Forderung der Aufgabe; *task construints*; obligación de la tarea; *costizione del compito*; obrigação da tarefa.

Constrângeri specifice; *contraintes specifiques*; spezifische Forderungen; *specific construints*; obligaciones específicas; *Urniţi biologici*; pressoes específicas.

Construct; *construct*; Konstruktum; *construct*; construct; *costrutto*; construct.

Constructivism; *constructivisme*; Konstruktivismus; *constructivism*; constructivismo; *costruttivismo*; constructivismo.

Construcţie; *construction*; Aufbau; *construction*; construcción; *costruzione*; construção.

Construit; *construit*; Konstrukt; *construct*; construido; *constructo*; construct.

Consultaţie; *consultation*; Beratung; *consultation*; consulta; *consultazione*; consulta.

Consultaţie medico-psihologică; *consultation medico-psychologique*; medikopsychologische Beratung; *guidance center*; consulta medicopsicologica; *consultazione medicopsicologica*; consulta medicopsicologica.

Consumatoriu; *consommatoire*; Endhandlung; *consumatory*; consumidor; *consumazione*; consumatorio.

Conştient; *conscient*; bewusst; *conscious*; consciente; *cosciente*; consciente.

Conştientizare; *prise de conscience*; Bewusstheit; *awareness*; toma de conciencia; *presa di coscienza*; tornada de consciencia.

Conştiinţă; *conscience*; Bewusstsein, Gewissen; *consciousness, awareness*; conciencia; *coscienza*; consciencia

Conştiinţă gestuală; *conscience gestuelle*; gestuelles Bewusstsein; *gestual consciousness*; conciencia gestual; *coscienza gestuale*; consciencia gestual.

Conştiinţă morală; *conscience morale*; moralische Bewusstsein; *moral conscience*; conciencia moral; *coscienza morale*; consciencia moral.

Contagiune; *contagion*; Stimmungsubertragung; *contagion*; contagio; *contagio*; contâgio.

Context al muncii; *contexte du travail*; Arbeitskontext; *working context*; contexto de trabajo; *contesto del lavoro*; contexto de trabalho.

Context lingvistic; *contexte lingvistique*; spachwissenschartlicher Kontext; *lingvistic context*; contexto lingiiistico; *contesto lingvistico*; contexto lingvistico.

Contextualism; *contextualisme*; Kontextualismus; *contextualism*; contextualismo; *contestualismo*; contextualismo.

Contiguitate; *contiguite*; Kontiguităt; *contiguity*; contiguidad; *contiguită*; contiguidade.

Contingenţă; *contingence*; Kontingenz; *contingency*: contingencia; *contingenza*; contingencia.

Contingenţe de întărire; *contingences de renforcement*; Verstărkenskontingenz; *contingencies ofreinforcement*; contingencias de refuerzo; *contingenze di rinforzo*; contingencias de reforco.

Continuitate; *continuite*; Stetigkeit; *continuity*; continuidad; *continuità*; continuidade.

Continuu; *conţinu*; kontinuierlich; cort/meditf; continuo; *continuo*; continua.

Contrabalansare; *contrebatancement*; Gegenwiegen; *counterbalancing*; contrasimetria; *controbilanciamento*; contra-balanşo.

Contracultură; *contre-culture*; Gegenkultur; *counter-culture*; contracultură; *controcultura*; contracultură.

Contradicţie; *contradiction*; Widerspruch; *contradiction*; contradicción; *contraddizione*; contradição.

Contrafobic; *contraphobique*; kontraphobisch; *contraphobic*; contrafobico; *controfobico*; contrafobico.

Contrainvestire; *contre-investissement*; Gegenbesetzung; *anticathexis*; contracarga; *controlnvestimento*; contracarga.

Contrast; *contraste*; Kontrast; *contrast*; contraste; *contrasto*; contraste.

Contratransfer; *contre-transfert*; Gegeniibertragung; *countertransference*; contratransferencia; *controtransfert*; contratransferencia.

Control; *controle*; Kontrolle; *control*; control; *controllo*; controlo.

Control judiciar; *controle judiciaire*; gerichtliche Kontrolle; *judiciar control*; control judiciar; *controllo giudiciaro*; controlo judiciâro.

Control psihobiologic; *controle psychobiologique*; psychobiologische Kontrolle; *psychobiological control*; control psicobiologico; *controllo psicobiologico*; controlo psico-biologico.

Control social; *contrate social*; soziale Kontrolle; *social control*; control social; *controllo sociale*; controlo social.

Contur; *contour*; Kontour; *contour*; contorno; *contorno*; contorno.

Conţinut al muncii; *contenu du travail*; Arbeitsinhalt;

work content; contenido de trabajo; *contenuto del lavoro*; contelido de trabalho.

Conţinut latent; *contenu latent*; latenter Inhalt; *latent content*; contenido latente; *contenuto latente*; conteudo latente.

Conţinut manifest; *contenu manifeste*; manifester Inhalt; *manifest content*; contenido manifesto; *contenuto manifesto*; contendo manifesta.

Convenţionalism; *conventionnalisme*; Konvenţionalismus; *convenţionalism*; conveneionalismo; *convenzionalismo*; conveneionalismo.

Convergenţă; *convergence*; Konvergenz; *convergence*; convergencia; *convergenza*; convergencia.

Conversaţie; *conversation*; Konversation; *conversation*; conversación; *conversazione*; conversacão.

Conversie; *conversion*; Konversion; *conversion*; conversion; *conversione*; conversão.

Conversie criminală; *conversion criminelle*; kriminelle Verwandlung; *criminal conversion*; conversion criminal; *conversione criminale*; conversă o criminal.

Convorbire; entre/ieri; Besprechung; *interview*; conversación; *conversazione*; entrevista.

Cooperare; *cooperation*; Mitarbeit; *cooperation*; cooperación; *cooperazione*; cooperacão.

Coordonare intersenzorială; *coordination intersensoriette*; Koordination zwischen den sinnen; *cross-modal senzory integration*; coordinación intersensorial; *coordinazione intersensoriale*; coordenacão inter-senzorial.

Coordonare senzorio-motorie; *coordination senzori-motrice*, senzorimotorische Koordination; *senzorimotor coordination*; coordinación senzorimotora; *coordinazione senzorimotorica*; coordenacão senzorio-motriz.

Copie; *copie*; Kopie; *copy*; copia; *copia*; copia.

Copil; *enfant*; Kind; *child*; nino; *bambino*; crianca.

Copil de substituire; *enfant de remplacement*; Ersatzkind; *substitution child*; nino de substitución;

bambino di sostituzione; criança de substitucão.

Copil imaginar; *enfant imaginaire*; Einbildungskind; *imaginary child*; nino imaginario; *bambino immaginario*; crianca imaginara.

Copil maltratat; *enfant maltraite*; misshandeltes Kind; *battered child*; nino maltratado; *bambino maltrattato*; crianca maltratada.

Copil sălbatic; *enfant sauvage*; wildes Kind; *feral child*; nino salvaje; *bambino selvaggio*; crianca selvagem.

Copil-simptom; *enfant symptome*; Symptomkind; *symptom child*; nino síntoma; *bambino sintomo*; crianca sintoma.

Corecţie statistică; *corection statistique*; statistischer Korrektor; *statistica*! *corection*; corrección estadística; *correzione statistica*; correção statistica.

Coreferinţă; *coreference*; Mitbezug; *coreference*; correferencia; *coreferenza*; coreferencia.

Corelaţie/Corelare; *correlation*; Korrelation; *correlation*; correlación; *correlazione*; correlação.

Corespondenţă (Punere în); *correspondance (mise en)*; Wahl nach Muster; *matching to sample*; correspondencia; *corrispondenza*; correspondencia.

Corp; *corps*; Korper, Leib; *body*; cuerpo; *corpo*; corpo.

Corp propriu; *corps propre*; Eigenkorper; *own body*; cuerpo propio; *corpo proprio*; proprio corpo.

Corpus; *corpus*; Korpus; *corpus*; cuerpo; *corpus*; corpus.

Cortex; *cortex*; Cortex; *cortex*; cortega; *corteccia*; corte.

Cost-beneficiu; *coait-benefice*; Kost-Vorteil; *cost-benefit*; costobeneficio; *costo-beneficio*; custo-beneffcio.

Coşmar; *cauchemar*; Alptraum; *nightmare*; pesadilla; *incubo*; pesadelo.

Cotard (Sindromul lui); *Cotard (syndrome de ~)*; Cotard Syndrom; *nihilist delusion*; Cotard; *Cotard*; Cotard.

Coterapie; *cotherapie*; Mit-therapie; *co-therapy*; coterapia; *coterapia*; coterapia.

Context; *contexte*; Mittext; *co-text*; cotexto; *coteşto*; cotexto.

Cramponare (Instinct de ~); *cramponnement* (*instinct de ~*); Sichanklammern; *clinging*; agarre; *afferrarsi*; agarramento.

Creativitate; *creativite*; Kreativitat; *creativity*; creatividad; *creativită*; criatividade.

Creativitate lingvistică; *creativite lingvistique*; sprachwissenschaftliche Kreativitat; *lingvistic creativity*; creatividad lingüística; *creativită lingvistica*; criatividade linguistica.

Credinţă; *croyance*; Glaube; *belief*; creencia; *crescita*; crenca.

Creodă; *chreode*; Chreod; *chreod*; creoda; *chreode*; chreode.

Crepuscular; *crepusculaire*; dämmerzustand; *twilight*; crepuscular; *crepuscolare*; crepuscular.

Creşă; *creche*; Krippe; *day nursery*; guarderia infantil; nicio *d'infanzia*, creche.

Creştere; *croissance*; Wachsen; *growth*; crecimiento; *crexenza*; crescimento.

Crimă; *crime*; Verbrechen; *crime*; crimen; *crimine*; crime.

Criminal; *criminel*; Verbrecher; *criminal*; criminal; *criminale*; criminoso.

Criminalitate; *criminalité*; Kriminalität; *criminality*; criminalidad; *criminalită*; criminalidade.

Criminogen; *criminogene*; Kriminalitătanstifend; *crime inducing*; criminegeno; *criminogeno*; criminogenico.

Criminologie; *criminologie*; Kriminologie; *criminology*; criminologia; *criminologia*; criminologia.

Criptaritmetică (Problemă); *cryptarithmitique* (*probleme*); cryptarithmetisches; *cryptariihmetic*; criptoaritmetico; *criptaritmetică*; criptoaritmetico.

Criptă; *crypte*; Krypta; *crypt*; cripta; *cripta*; cripto.

Criterii de succes profesional; *criteres de succes professionnel*; berufserfolgliches Kriterium; *occupational succes criterions*; criterios de exito profesional; *criterii di successo professio –nale*; criterios de sucesso profissional.

Criteriu de decizie; *critice de decision*; Entscheidungskriterium; *decision criterion*; criterio de decision; *criterio de decisione*; criterio de decisão.

Criză; *crise*; Krisis, *crisis*; crisis; *crisi*; crise.

Cromaticitate; e/aromafte/fe/Farbreizart; *chromaticity*: cromaticidad; *cromaticită*; cromaticidade.

Cromatofanometru; *chromatophanometre*; Chromatophanometer; *chromatophanometer*; cromatofanometro; *cromatofanometro*; cromatofanometro.

Cromie; *chromie*; Farbigkeit; *chromaticness*; cromia; *cromia*; cromia.

Cromozom; *chromosome*; Chromosom; *chromosome*; cromozoma; *cromozoma*; cromossomo.

Cronobiologie; *chronobiologie*; Chronobiologie; *chronobiology*; cronobiologia; *cronobiologia*; cronobiologia.

Cronograf; *chronographe*; Chronograph; *timer*; cronografe; *cronografo*; cronografe.

Cronometrie mentală; *chronometrie mentale*; mentale Chronometrie; *mental chronometry*; cronometria mental; *cronometria mentale*; cronometria mental.

Cronoscop; *chronoscope*; Chronoskop; *chronoscope*; cronoscopio; *cronoscopio*; cronoscopio.

Cronostereoscopic (Efect); *chronostereoscopique (effet)*; chronostereoskopischer, *chronostereoscopic*; cronoestereoscopico; *cronostereoscopico*; cronoestereoscopico.

Cuantificare; *quantification*; Quantifikation; *quantification*; cuantificación; *quantificazione*; quantificação.

Cuantil; *quantile*; Quantile; *quantile*; cuantil;

quantilo; quantilo.

Cuantum; *quantum*; Quantum; *quantum*; quantum; *quanto*; quantum.

Cuantum de afect; *quantum d'affect*; Affektbetrag; *quanta of affect*; cuota de afecto; *somma d'affetto*; quota de afecto.

Cub; *cube*; Kubuś; *cube*; cubo; *cube*; cubo.

Cuibărit; *nidification*; Brutverhalten; *nesting*; nidificación; *nidificazione*; nidificacão.

Culoare (Răspuns – la testul Rorschach); *couleur* (*reponse – au Rorschach*); Farbenwort; *color-response*; respuestas cromáticas; *riposte di colore*; colorido.

Culpabilitate; *culpabilite*; Schuld; *culpability*; culpa; *colpevolezza*; culpabilidade.

Culturalism; *culturalisme*; Kulturalismus; *culturalism*; culturalismo; *culturalismo*; culturalisme

Cultură; *culture*; Kultur; *culture*; cultura; *cultura*; cultura.

Cumulativă (înregistrare); *cumulatif* (*enregistrement*); kumulativ; *cumulative*; acumulativo; *cumulativa*; acumulaţios.

Cunoaştere; *connaissance*; Erkenninis, Kenninis; *knowledge*; conocimiento; *conoscenza*; conhecimento.

Cuplare; *couplage*; Kuppling; *coupling*; acoplamento; *aceopiamento*; acoplamento.

Cupluri asociate; *couples associes*; Vergleichspaare; *paired associates*; pares asociaţios; *coppie associate*; pares associados.

Curbă; *courbe*; Kurve; *curve*; curva; *curva*; curva.

Cutie cu probleme; *boite a problèmes*; Puzzlebox; *problem box*; caja de problemas; *scatola a problema*; caixa de problemas.

Cutie neagră; *boite noire*; Schwarzbox; *black box*; caja negra; *scatola nera*; caixa preta.

Cuvânt; *moţ*; Wort; *word*; palabra; *parola*; palavra.

Dans; *danse*; Tanzsprache; *dance language*; băile;

danza; dansa.

Dar (Har); *don*; Begabung; *gift*; don; *dono*; dom.

Debilitate mentală; *debilité mentale*; mentale Debilitat; *mental deficiency*; debilidad; *debolezza*; debilidade.

Debit de răspuns; *debit de reponse*; Reizanwortshaiifigkeit; *rate ofresponding*; caudal de respuesta; *produzione di riposte*; vasas de respostas.

Decalaj; *decalage*; Verschiebung; *decalage*; dispasaje; *sfasatura*; decalagem.

Decădere; *decheance*; Verfall; *loss of parental rights*; decadencia; *decadenta*; decadencia.

Decentrare; *decentration*; Verstellbarkeit; *decentration*; decentration; *decentramento*; descentracão.

Decibel; *decibel*; Dezibel; *decibel*; decibelio; *decibel*; decibel.

Decidabilitate; *decidabilite*; Entscheidungsmoglichkeit; *decidability*; decidabilidad; *decidabilită*; decidabilidade.

Decizie; *decision*; Entscheidung; *decision*; decision; *decisione*; decisão.

Declanşare; *declenchement*; Auslosung; *releasing*; desencadenamiento; *scoppio*; desencadeamento.

Declanşator; *declencheur*; Ausloser; *releaser*; disparador; *disinnesto*; desencadeante.

Declarativ; *declaraţi/*; erklărend; *declarative*; declarativo; *dichiarativo*; declarativo.

Decodare; *decodage*; Entschlüsselung; *decoding*; desciframiento; *desciframento*; descifrar.

Decompensare; *decompensation*; Dekompensation; *decompensation*; decompensation; *decompensazione*; descompensação.

Deconexiune (Sindrom de ~); *deconnexion* (*syndrome* de ~); Abschaltung; *dysconnection*; desconexion; *deconnessione*; desligamento.

Dedublare a personalităţii; *dedoublement de la*

personnalité; doppelte Personichkeit; *dual personality*; desdoblamiento de personalidad; *scioppiamento della personalità*; desdobramento da personalidade.

Deducţie; *deduction*; Deduktion; *deduction*; deducción; *deduzione*; deducţio.

Defensiv; *defensif*; defensiv; *defensive*; defensivo; *defensivo*; defensivo.

Deficienţă; *defwience*; Karenz; *deficiency*; deficiencia; *deficienza*; deficiencia.

Deficit fundamental; *defaut fundamental*; Grunddefekt; *basic fault*; defecto fundamental; *difetto fundamentale*; defeito fundamental.

Deficit senzorial; *parte senzorielle*; senzorieller Verlust; *senzorial loss*; perdida senzorial; *perdita senzoriale*; perda senzorial.

Definiţie; *definition*; Definition; *definition*; definición; *definizione*; definição.

Degajare; *degagement*; Abarbeitung; *clearing*; despre ndimiento; *disimpegno*; separação.

Degenerescenţă neuronală; *degenerescence neuronale*; Degeneration; *degeneration*; degeneración; *degenerazione*; degenerescencia.

Delictic; *delictique*; deiktisch; *delictic*; delictico; *deittico*; deitico.

Delict; *delit*; Straftat; *crime*; delito; *delitto*; delito.

Delictuos; *delictueux*; strafbar; *criminal*; delictivo; *delittuoso*; delituoso.

Delincventă; *delinquance*; Kriminalitat; *delinquency*; delincuencia; *delinquenza*; delinquencia.

Delir; *delire*; Wahn; *delusion*; delirio; *delirio*; delirio.

Dementţă; *demence*; Demenz; *dementia*; demencia; *demenza*; demencia.

Dementţă senilă; *demence senile*; senile Demenz; *senile demencia*; dementia senil; *demenza senile*; demencia senil.

Democraţie industrială; *democraţie industrielle*;

industrielle Demokratie; *industrial democracy*; democracia industrial; *democrazia industriale*; democracia industrial.

(De ~) negare; *de negation*; Verneinung; *negation*; negación; *negazione*; negação.

Denervare; *denervation*; Denervation; *denervation*; desnervación; *denervazione*; desenervacão.

Denominare; *denomination*; Denomination; *denomination*; denominación; *denominazione*; denominação.

Denotaţie; *denotation*; Bedeutung; *denotation*; denotación; *denotazione*; denotação.

Deontologie; *deontologie*; Deontologie; *deontology*; deontologia; *deontologia*; deontologia.

Dependentă (întărire); *dependent* (*renforcement*); zufällig; *contingent*; dependiente; *dipendente*; dependente.

Dependenţă; *dependance*; Abhăngigkeit; *dependence*; dependencia; *dipendenza*; dependencia.

Dependenţă de stare; *dependance d'état*; Zustandsabhăngigkeit; *state dependency*; dependencia de estado; *dipendenza di stato*; dependencia de estado.

Dependenţă faţă de câmp; *dependance à l'egard du champ*; Abhăngigkeit dem Feld gegenuber; *field dependance*; dependencia respecto al campo; *dipendenza dai campo*; dependencia em relação a o campo.

Depersonalizare; *depersonnalisation*; Deperzonalisation; *depersonalization*; depersonalización; *depersonalizzazione*; despersonalizacão.

Depistare; *depistage*; Aufspürung; *detection*; detección; *ritrovamento*; busca.

Deplasare (Activitate de ~); *deplacement* (*activité* de ~); Übersprunghewegung; *displacement*; desplazamiento; *spostamento*; deslocamento.

Deplasare (Mecanism de ~); *déplacement* (*mecanisme* de ~); Verschiebung; *displacement*; desplazamiento; *spostamento*; deslocação.

Depresie; *depression*; Depression; *depressive state*;

depresidn; *depressione*; depressão.

Depresivă (Poziţie); *depressive (position)*; depressive; *depressive*; depresiva; *depressiva*; depressiva.

Deprindere; *habitude*; Gewohnheit; *habit*; hâbito; *abitudine*; hâbito.

Derivă; *derive*; Abtrieb; *drift*; dezvio; *deriva*; dezvio.

Derivă instinctivă; *derive instinctive*; instinktiver Abtrieb; *instinctive drift*; deriva instinctiva; *deriva istintiva*; deriva instinctiva.

Dermolexie; *dermolexie*; Dermolexia; *dermolexia*; dermolexia; *dermolessia*; dermolexia.

Derogare; *derogation*; Abweichung; *abnormal behavior*; derogation; *deroga*; derrogação.

Descalificare; *disqualification*; Disqualifizierung; *disqualification*; descalificación; *squalifica*; desqualificacão.

Descărcare; *decharge*; Entladung; *discharge*; descarga; *scarica*; descarga.

Descifrare; *dechiffrement*; Entzifferung; *decoding*; desciframiento; *desciframento*; descifrar.

Descoperire (Pedagogie a); *découverte (pedagogie de ~)*; Entdeckungs; *discovery method*; descubrimiento; *scoperta*; descoberta.

Descriere; *description*; Beschreibung; *description*; descripcion; *descrizione*; descrição.

Desemnare; *designation*; Designation; *designation*; designation; *designazione*; designação.

Desen; *dessin*; Zeichnen; *drawing*; dibujo; *disegno*; desenho.

Desensibilizare; *desensibilisation*; Aufheben der Empfindlichkeit; *desensitization*; desensibilización; *disensibilizzazione*; tornar insensivel.

Design pedagogic; *devis pedagogique*; pädagogischer Kostenanschlag; *educaţional estimate*; presupuesto pedagogico; *disegno educativo*; orşamento pedagogico.

Desocializare; *desocialisation*; Entsozialisierung;

desocialization; desocialización; *desocializzazione*; dessocilização.

Destin (Nevroză de ~); *destinee* (*nevrose de* ~); Schicksal; *fate*; destino; *destino*; destine

Destinatar; *destinataire*; Adressat; *receptor*; destinatario; *destinatario*; destinatário.

Destindere; *detente*; Entspannung; *relaxation*; relajación; *rilassamento*; relaxamento.

Deşcolarizare; *descolarisation*; Entschulung; *deşcolarization*; desescolarización; *deşcolarizzazione*; desescolarização.

Detectabilitate; *detectabilite*; Aufspiirungsbarkeit; *detectability*; detectabilidad; *rivelabilită*; detectabilidade.

Detector de caracteristici; *detecteur de caracteristiques*; Eigenschaftendentektor; /ea fmre *detector*; detector de caracteristicas; *rivelator di caratteristice*; detector de características.

Detecţie a semnalului (Teorie a); *detection du signal* (*theorie de la*); Aufspürung des Signals; *signal detection*; detección de la serial; *rivelazione del signale*; deteccão de sinal.

Determinant (la testul Rorschach); *determinant* (*au Rorschach*); Determinant; *determinant*; determinante; *determinante*; determinante.

Determinare lingvistică; *determination lingvistique*; sprachwissenschaftliche Bestimung; *lingvistic determination*; determinación lingüística; *determinazione lingvistica*; determinação lingvistica.

Determinism; *determinisme*; Determinismus; *determinism*; determinismo; *determinismo*; determinismo.

Deţinător psihic; *contenant psychique*; psychisches Enthaltendes; *psychic container*; continente psíquico; *contenente psihico*; continente psíquico.

Deviant; *deviant*; abweichend; *deviant*; dezviador; *deviante*; que age fora das normas.

Devianţă; *deviance*; Abweichung; *deviancy*; dezvio;

deviazione; dezvio.

Deviere; *biais*; Voreingenommenheit; *bias*; sesgo; *zbieco*; vies.

Deviere motivaţională; *biais motivationnel*; Motivierungsbias; *motivaţi onal bias*; sesgo motivacional; *zbieco motivazionale*; vies motivaţional.

Devorare; *devoration*; Fressen; *devoration*; devoración; *divorazione*; devoração.

Dexterimetru; *dexterimitre*; Geschicklichkeitspriifer; *dexterity apparatus*; dexterimetro; *desterimetro*; medicior de destreza.

Dexteritate; *dexterite*; Geschicklichkeit; *dexterity*; destreza; *destrezza*; destreza.

Dezechilibrare; *déséquilibration*; Gleichgewichtsstorung; *déséquilibration*; déséquilibration; *disequilibrazzione*; tirar de equilíbrio.

Dezicere; *desaveu*; Widerrufung; *disavowal*; denegación; *ritrattazione*; denegagão.

Dezindividuare; *desindividualion*; Desindividualion; *desindividualion*; desindividualion; *deindividuazione*; deindividuagão.

Dezinhibitor (Medicament); *desinhibiteur* (*medicament*); Enthemmung; *desinhibiting*; desinhibiţior; *disinibitrice*; desinibidor.

Dezinhibiţie; *desinhibition*; Enthemmung; *desinhibition*; desinhibición; *disinibizione*; desinibigão.

Dezintoxicare; *dezintoxication*; Entgiftung; *dezintoxication*; dezintoxication; *dezintossicazione*; dezintoxicagão.

Dezintricare; *dezintrication*; Trieberimischung; *defusion*; desfusion; *dezintrico*; dezintrincagão.

Dezinvestire; *desinvestissement*; Entziehung der Besetzung; *withdrawal ofcathexis*; retiro de carga psfquica; *disinvestimento*; desinvestimento.

Dezirabilitate socială; *desirabilite sociale*: sozialer Begehrenswert; *social desirability*; deserabilidad social;

desirabilità sociale; desejabilidade social.

Dezîndrăgostire; *desamour*; Entverliebtsein; *delove*; desamor; *disamore*; desamor.

Dezmembrare; *demantelement*; Abreissen; *breaching up*; desmantelamiento; *smantellamento*; desmantelamento.

Dezobişnuire; *deshabituation*; Entwohnen; *dishabituation*; deshabituación; *disabituazione*; desabituacão.

Dezvoltare; *developpement*; Entwicklung; *development*; desarrollo; *sviluppo*; desenvolvimento.

Dezvoltare a organizaţiilor; *developpement des organisations*; Entwicklung der Organisationen; *organization development*; desarrollo de las organizaciones; *sviluppo delle organizzazioni*; desenvolvimento das organizacoes.

Dezvoltare cognitivă; *developpement cognitif*; kognitive Entwicklung; *cognitive development*; desarrollo cognitivo; *sviluppo cognitivo*; desenvolvimento cognitivo.

Diacronic; *diachronique*; diachronisch; *diachronic*; diacronico; *diacronica*; diacronice

Diadă; *dyade*; Dyade; *dyad*; dâada; *diade*; dâade.

Dialect; *dialecte*; Dialekt; *dialect*; dialecto; *dialetto*; dialecto.

Dialog; *dialogue*; Dialog; *dialogue*; diâlogo; *dialogo*; diâlogo.

Dicromatism; *dichromatisme*; Dichromatismus; *dichromatism*; dicromatismo; *dicromatismo*; dicromatismo.

Didactică; *didactique*; Didaktisch; *didactic*; didactico; *didattico*; didactico.

Diencefal; *diencephale*; Diencephalon; *diencephalon*; diencefalo; *diencefalo*; diencefalo.

Diferenţă; *difference*; Differenz; *difference*; diferencia; *differenza*; diferencia.

Diferenţial; *differenţiei*; differenţiell; *differenţial*; diferencial; *differenziale*; diferencial.

Diferenţiator semantic; *differenciateur semantique*;

semantisches Differenţial; *semantic dijferenţial*; diferenciador semantico; *differan – ziatore semantico*; diferenciador semantico.

Diferenţiere; *differenciation*; Differenzierung; *differenciation*; diferenciación; *differenziazione*; diferenciagão.

Diferenţiere socială; *differenciation sociale*; soziale Differenzierung; *social differenciation*; diferenciación social; *differenziazione sociale*; diferenciagão social.

Difracţie; *diffraction*; Diffraktion; *diffraction*; difración; *diffrazione*; difracgão.

Diglosie; *diglossie*; Diglossie; *diglossia*; diglosia; *diglosia*; diglossia.

Dihoptic; *dichoptique*; Dichoptisch; *dichoptic*; dicoptico; *dicottico*; dicoptico.

Dihorinic; *dichorhinique*; Dichorhinisch; *dichorinic*; dicorinico; *dicorinico*; dicorrânico.

Dihotic; *dichotique*; dichotisch; *dichotic*; dicotico; *dicotico*; dicotico.

Dihotomie; *dichotomie*; Zweiteilung; *dichotomy*; dicotomia; *dicotomia*; dicotomia.

Dimensiune; *dimension*; Dimension; *dimension*: dimension; *dimensione*; dimensão.

Diminuare afectivă; *emoussement affectif*; Gefuhisabstumpfung; *blunted affect*; embotamiento afectivo; *smussamento affettivo*; embotamento afectivo.

Dinamometru; *dynamometre*; Dynamometer; *dynamometer*: dinamometro; *dinamometro*; dinamometro.

Dipsic (Comportament); *dipsique* (*comportement*); Trinkverhalten; *drinking*; dfpsico; *dipsico*; dipsico.

Dipsomanie; *dipsomanie*; Trinksucht; *dipsomania*; dipsomanìa; *dipsomania*; dipsomania.

Disc; *disque*; Farbenmischungsapparat; *disk*; disco; *disco*; disco.

Discalculie; dy.9 ca/cizie – Dyskalkulie; *dyscalculia*; discalculia; *discalculia*; discalculia.

Dischinezie; *dyskinesie*; Dyskinesie; *dyskinesia*; dysquinesia; *discinestesi*; discinesia.

Discordanţă; *discordance*; Diskordanz; *discordant affect*; discordancia; *discordanza*; discordância.

Discriminare; *discrimination*; Diskriminierung; *discrimination*; discrimination; *discriminazione*; discriminação.

Discriminativ; *discriminaţi/*; diskriminierend; *discriminative*; discriminativo; *discriminativo*; discriminativo.

Discurs; *discours*; Diskurs; *discourse*; discurso; *discorso*; discurso.

Discuţie de grup; *discussion de groupe*; Gruppendiskussion; *group discussion*; discusion de grupo; *discussione di gruppo*; discussão de grupo.

Dislexie; *dyslexie*; Dyslexie; *dyslexia*; dislexia; *dislessia*; dislexia.

Disociatitate; *dissocialite*; Unsozialität; *disociatity*; disociatidad; *dissociaiită*; disociatidade.

Disociere; *dissociation*; Dissoziation; *dissociation*; disociación; *dissociazione*; dissociação.

Disonanţă cognitivă; *dissonance cognitive*; kognitive Dissonanz; *cognitive dissonance*; disonanciacognitiva; *dissonanza cognitiva*; dissonância cognitiva.

Disortografie; *dysorthopraphie*; Dysorthographie; *dysorthographia*; disortografia; *disortografia*; disortografia.

Disparitate retiniană; *disparite retinienne*; Netzhautsdisparitat; *retinal disparity*; dispariţiad retiniana; *disparită retinica*; dispariţiade retiniana.

Disperare învăţată; *désespoir appris*; erlemte Verzweiflung; *learned helplessness*; desesperación adquinda; *disperazione appresa*; desesperanga aprentida.

Dispersie; *dispersion*; Dispersion; *dispersion*; dispersion; *dispersione*; dispersão.

Distanţă; *distance*; Distanz; *distance*; distancia;

distanza; distincia.

Distanţă socială; *distance sociale*; Sozialdistanz; *social distance*; distincia social; *distanza sociale*; distincia social.

Distimie; *dysthymie*; Dysthymie; *dysthymia*; distimia; *distimia*; distimia.

Distonie; *dystonie*; Dystonie; *dystonia*; distonia; *distonia*; distonia.

Distorsiune; *distorsion*; Distorsion; *distorsion*; distorsion; *distorsione*; distorção.

Distractor; *distracteur*; Zerstreuer der Aufmerksamkeit; *distractor*; distrayente; *distrattor*; distraidor.

Distribuit; *distribui*; cânteilend; *distributed*; distribuido; *distribuit-o*; distribuido.

Distribuţie; *distribution*; Verteilung; *distribution*; distribution; *distribuzione*; distribuição.

Distribuţionalism; *distributionnalisme*; Distribuţionalismus; *distribuţionalism*; distribucionalismo; *distribuzionalismo*; distribucionalismo.

Diviziune a muncii; *division du travail*; Arbeitsteilung; *division oflabor*; division de trabajo; *divisione del lavoro*; divisão de trabalho.

Dizarmonic; *dysharmonique*; dysharmonisch; *unharmonious*; dizarmonico; *dizarmonico*; dizarmonico.

Dizarmonie cognitivă; *dysharmonie cognitive*; kognitive Dysharmonie; *cognitive dysharmonia*; dizarmonia cognitiva; *dizarmonia cognitiva*; desarmonia cognitiva.

Docimologie; *docimologie*; Docimologie; *docimologia*; docimologia; *docimologia*; docimologia.

Dominanţă; *dominance*; Dominanz; *dominance*; dominio; *dominanza*; dominância.

Dominare; *domination*; Domination; *domination*; domination; *dominazione*; dominação.

Dopamină; *dopamine*; Dopamin; *dopamine*; dopamina; *dopamină*; dopamină.

Dorinţă; *deşir*; Wunsch; *wish*; deseo; *desiderio*; desejo.

Double bând; *double bând*; doppelte Vorbindung; *double bând*; doble atadura; *double bând*; double bând.

Doxometrie; *doxometrie*; Doxometrie; *doxometry*; doxometria; *doxometria*; doxometria.

Dramatizare; *dramatisation*; Dramatisierung; *dramatization*; dramatización; *dramatizzazione*; dramatização.

Dramă; *drame*; Drama; *drama*; drama; *drama*; drama.

Drive; *drive*; Antrieb; *drive*; ducción; *drive*; desejo.

Drog; *drogue*; Droge; *drug*; droga; *droga*; droga.

Dualã; *duelle*; duale; *dual*; dual; *duale*; dual.

Dualism; *dualisme*; Dualismus; *dualism*; dualismo; *dualismo*; dualismo.

Dublă articulare; *double articulation*; zweifache Artikulation; *double articulation*; doble articulation; *articulazione doppia*; articulatão dupla.

Dublură; *double*; Doppel; *double*; doble; *doppio*; duplo.

Durată; *duree*; Dauer; *duration*; duración; *durata*; duração.

Durere; *douleur*; Schmerz; *pain*; dolor; *dolore*; dor.

Echilibrare; *equilibration*; Herstellung des Gleichgewichts; *equilibration*; equilibración; *equilibramento*; equilibração.

Echilibrare cognitivă; *equilibration cognitive*; Kognitives Gleichgewicht; *cognitive equilibration*; equilibración cognitiva; *equilibramento cognitivo*; equilibração cognitiva.

Echilibru; *equilibre*; Gleichgewicht; *equilibrium*; equilibrio; *equilibrio*; equilâbrio.

Echilibru cvasistaţionar; *equilibre quasistationnaire*; quasi-stationăres Gleichgewicht; *nearly stationary equilibrium*; equilibrio quasiestacionario; *equilibrio quasi-statico*; equilìbrio quase-estacionârio.

Echilibru (Teorie a); *equilibre* (*thiorie de V*); Theorie des Gleichgewichts; *balance theory*; teoriadel equilibrio; *teoria dell'equilibrio*; teoria de equilìbrio.

Echipă sportivă; *équipe sportive*; Mannschaft; *sport te-am*; equipo deportivo; *squadra sportiva*; equipa desportiva.

Echipotenţialitate; *equipotenţialiti*; gleiche Potenţialität; *equipotentiality*; equipotencialidad; *equipotemialită*; equipotencialidade.

Echisecţionare; *iquisection*; Gleichschnitt; *equisection*; equisection; *equisezione*; equisecţio.

Echitate (Teorie a); *iquiti* (*theorie de V*); Billigkeit; *equity*; *equidad*; e<7 «; tă; equidade.

Echivalenţă; *iquivalence*; Äquivalenz; *equivalence*; equivalencia; *equivalenza*; equivalencia.

Echivalenţă numerică; *equivalence numirique*; numerische Äquivalenz; *numeric equivalence*; equivalencia numerică; *equivalenza numerică*; equivalencia numerică.

Ecmnezic; *icmnisique*; ekmnesisch; *ecmnesic*; ecmnesico; *ecmnesico*; ecmnesico.

Ecoetologie; *ico-ethologie*; Oko-Ethologie; *eco-ethology*; ecoetologia; *ecoetologia*; ecoetologia.

Ecolalie; *echolalie*; Echolalie; *echolalia*; ecolalia; *ecolalia*; ecolalia.

Ecolocaţie; *echolocation*; Echoortung; *echo location*; ecolocación; *ecolocalizzazione*; ecolocalização.

Ecologie; *ecologie*; Okologie; *ecology*; ecologia; *ecologia*; ecologia.

Economic (Punct de vedere); *économique* (*point de vue*); okonomisch; *economic*; economico; *economico*; economico.

Economie; *economie*; Sparsamkeit; *parsimony*; economia; *economia*; economia.

Economie a educaţiei; *economie de l'education*; Bildungsokonomie; *economics ofeducation*; economia de la educación; *economia dell'educazione*; economia de

educação.

Ecopraxie; *echopraxie*; Echopraxie; *gestual imitation*; ecopraxia; *ecoprassia*; ecopraxia.

Ecosistem; *ecosysteme*; Okosystem; *ecosystem*; ecosistema; *ecosistema*; ecosistema.

Ecou al gândirii; *echo de la pensie*; Echo des Denkens; *echo de la pensie*; eco del pensamiento; *eco del pensiiro*; eco de pensamento.

Ecran; *ecran*; Schirm; *screen*; cortina; *schermo*; tela.

Ecran al visului; *icran du rêve*; Traumeschirm; *dream screen*; pantalla del suefio; *schermo del sogno*; ecran de sonho.

Ecuaţie personală; *iquation personnelle*; personliche Gleichung; *personal equation*; ecuación personal; *equazione personale*; equação pessoal.

Educabilitate; *iducabiliti*; Erziehbarkeit; *educability*; educabilidad; *educabilită*; educabilidade.

Educaţie; *iducation*; Erziehung; *education*; educación; *educazione*; educação.

Educaţie comparată; *iducation comparie*; vergleichende Erziehung; *comparative education*; educación comparaţia; *educazione comparativa*; educação comparaţia.

Educaţie compensatorie; *iducation compensatoire*; ausgleichende Erziehung; *compensator*; *education*; educación compensatoria; *educazione compensatoria*; educação compensatoria.

Educaţie deschisă; *iducation ouverte*; Offenerziehung; *open education*; educación abierta; *educazione aperta*; educação ăberta.

Educaţie fizică; *iducation physique*; Leibesiibungen; *physical education*; educación fisica; *educazione fisica*; educação ffsica.

Educaţie negativă; *iducation nigative*; negative Erziehung; *negative education*; educación negativa; *educazione negativa*; educação negativa.

Educaţie nouă; *iducation nouvelle*; neue Erziehung; *new education*; educación nueva; *educazione nuova*; nova educação.

Educaţie permanentă; *iducation permanente*; fortdauemde Erziehung; *continuous education*; educación permanente; *educazione permanente*; educação permanente.

Educaţie psihomotorie; *iducationpsychomotrice*; psychomotorische tfbung; *psychomotor education*; education psicomotora; *educazione psicomotrice*; educacão psicomotora.

Educaţie specială; *education speciale*; spezielle Erziehung; *specia*! *education*; educación especial; *educazione speciale*; educacão especial.

Educaţie; *education*; Beziehungserfassung; *education*; education; *ecluzione*; edução.

Efect de halo; *effet de halo*; Halo Effekt; *halo efect*; efetto de halo; *effeto di alone*; efeito de halo.

Efectiv; *efectif*; Hăufigkeit; *frequency*; frecuencia absoluta *frequenza absoluta*; efectivo.

Efect (Lege a); *effet (loi de V)*; Effekt; *efect*; efecto; *effeto*; efeito.

Efector; *efecteur*; Ausfuhrend; *efector*; efector; *effettore*; efector.

Efect pervers; *effet pervers*; perverser Effekt; *negative side efect*; efecto perverso; *effeto perverso*; efeito perverso.

Efect retroactiv; *apris-coup*; nachträglich; *differed*; posterior; *posterioare*; posterior.

Eficacitate luminoasă; *efficacite lumineuse*; Wirkungsgrad; *efficacy*; eficacia luminosa; *efficacia luminosa*; eficacia luminosa.

Eficienţă; *efficience*; Tuchtigkeit; *efficiency*; eficiencia; *eficienza*; eficiencia.

Efort; *effort*; Versuch; *exertion*; estuerzo; *sforzo*; estorco.

Egalitate a şanselor; *egalite des chances*; Erfolgesgleichkeit; *equality ofopportunities*; igualdad de oportunidades; *uguaglianza di probabilită*; igualação das chances.

Egalizare; *egalisation*; Ausgleich; *equalising method*; igualización; *pareggiamento*; igualação.

Egocentrism; *egocentrisme*; Egozentrismus; *egocentrism*; egocentrismo; *egocentrismo*; egocentrismo.

Egodistonie; *egodystonie*; Egodystonie; *egodystony*; egodistonia; *egodistonia*; egodistonia.

Egosintonie; *egosyntonie*; Egosyntonie; *egosyntony*; egosintonia; *egosintonia*; egosintonia.

Elaborare psihică; *elaboration psychique*; psychische Verarbeitung; *psychical working out*; elaboración psiquica; *elaborazione psihică*; elaboracão psiquica.

Electroencefalografie; *electroencephalographie*; Elektroencephalographie; *electroencephalography*; electrencefalografia; *elettroencefalografia*; electroencefalografia.

Electrofiziologie; *electrophysiologie*; Elektrophysiologie; *electrophysiology*; electrofisiologia; *elettro-fisiologia*; electrofisiologia.

Electromiografie; *electromyographie*; Elektromyographie; *electromyography*; electromiografi a; *elettromiografia*; electromiografia.

Electroşoc; *electrochoc*; Elektroschock; *electroshock*; electroshock; *electrochoc*; electrochoque.

Element de comportament; *element de comportement*; Verhaltenseinheit; *behavioral unit*; elemento de conducta; *elemento del comportamento*; elemento de comportamente Emergenţă; *emergence*; Auftauchen; *emergence*; emergencia; *emergenza*; emergencia.

Emetropie; *emmetropie*; Emmetropie; *emmetropia*; emetropfa; *emetropia*; emetropia.

Emisferă cerebrală; *hemisphere cerebral*;

Grosshimhemisphăr; *cerebral hemisphere*; hemisferio cerebral; *emisfero cerebrale*; hemisferio cerebral.

Emitanţă; *emittance*; Emittenz; *emittence*; emitancia; *emittenza*; emitância.

Emiţător; *emetteur*; Sender; *sender*. *emisor*; *emittente*; emissor.

Emoţie; *emotion*; Emotion; *emotion*; emoción; *emozione*; emoção.

Empan; *empan*; Spannweite; *spân*; capacidad; *spanna*; extensão.

Empatie; *empathie*; Empathie; *empathy*; empatia; *empatia*; empatia.

Empiric; *empirique*; Empirisch; *empirical*; empirico; *empirico*; empirico.

Empirism; *empirisme*; Empirismus; *empiricism*; empirismo; *empirismo*; empirismo.

Empirism logic; *empirisme logique*; logischer Empirismus; *logical empiricism*; empirismo logico; *empirismo logico*; empirismo logico.

Encefal; *encephale*; Encephalon; *brain*; encefalo; *encefalo*; encefalo.

Encodare; *encodage*; Einkodifizierung; *encoding*; codificación; *cifratura*; codificação.

Enculturaţie; *enculturation*; Kulturaneignung; *enculturation*; enculturación; *enculturazzione*; enculturação.

Endogen; *endogene*; endogen; *endogenous*; endogeno; *endogeno*; endogeno.

Energie de investire; *energie d'investissement*; Besetzungsenergie; *cathexis energy*; energia de carga; *energia di catectica*; energia de carga.

Energie liberă; *energie libre*; freie Energie; *free energy*; energia libre; *energia libera*; energia livre.

Engramă; *engramme*; Engramm; *engram*; engrama; *engramma*; engrama.

Entropie; *entropie*; Entropie; *entropy*: entropia;

entropia; entropia.

Enunţare; *enonciation*; Aussage; *enunciation*: enunciación; *enunciazione*; enunciação.

Enunţiator; *enonciateur*; Aussager; *enunciator*; enunciador; *enunciatore*; enunciador.

Enurezis; *enuresis*; Enuresis; *enuresis*; enuresis; *enwesia*; enuresia.

Epifenomenism; *epiplienomenisme*; Epiphenomenalismus; *epiphenomenalism*; epifenomenismo; *epifenomenismo*; epifenomenismo.

Epigenează; *epigenese*; Epigenese; *epigenesis*; epigenesis; *epigenesi*; epigenesia.

Epilepsie; *epilepsie*; Epilepsie; *epilepsy*; epilepsia; *epilessia*; epilepsia.

Episodică (Memorie); *episodique* <*mémoire*); episodisch; *episodic*; episodico; *episodico*; episodico.

Episod verbal; *episode verbal*; verbale Episode; *verbal episode*; episodio verbal; *episodio verbale*; episodio verbal.

Epistemologie; *epistemologie*; Wissenschaftslehre; *epistemology*; epistemologia; *epistemologia*; epistemologia.

Epistemologie genetică; *epistemologie génétique*; genetische Epistemologie; *genetic epistemology*; epistemologia genetica; *epistemologia genetica*; epistemologia genetica.

Ereditate; *heredite*; Heredităt; *heredity*; herencia; *eredită*; hereditariedade.

Ereutofobie; *ereutophobie*; Ereuthophobie; *blushing phobia*; eritofobia; *ereutofobia*; ereutofobia.

Ergometru; *ergometre*; Ergometer; *ergometer*; ergometro; *ergometro*; ergometro.

Ergonomie; *ergonomie*; Ergonomie; *ergonomics*; ergonomia; *ergonomia*; ergonomia.

Eroare; *erreur*; Fehler; *error*; error; *errore*; error.

Erogen; *erogene*; Erogen; *erogenic*; erogeno;

erogeno; erogeno.

Eroică (Identificare); *héroïque* (*identification*); heroische; *heroic*; heroica; *eroica*; heroico.

Erotizare; *erotisation*; Erotisierung; *eroticization*; erotización; *erotizzazione*; erotizacão.

Erou; *heros*; Held; *hero*; heroe; *eroe*; heroi.

Esteziometru; *esthesiometre*; Ästhesiometer; *esthesiometer*; estesiometro; *estesiometro*; estesiometro.

Estimare; *estimation*; Schätzung; *estimation*; estimación; *stima*; estimação.

Estompare (Răspuns la testul Rorschach); *estompage* (*reponse au Rorschach*); Schummerung; *shading*; difuminación; *chiaroscuro*; estompagem.

Estru; *cestrus*; Oestrus; *oestrus*: estro; *estro*; oesrro.

Eşantion; *echantillon*; Stichprobe; *sample*; muestra; *campione*; amostra.

Eşec (Nevroză de ~); *echec* (*nevrose d*); Misserfolog; *failure*; *fracaso fallimento*; fracasso.

Eşec şcolar; *echec scolaire*; Misserfolog in der Schule; *school failure*; fracaso escolar; /a/*limento scolastico*; insuccesso escolar.

Etalon; *etalon*; Norm; *standard*: patron; *campione*; padrão.

Etalonare; *etalonnage*; Normierang; *standardization*; contraste; *taratura*: padronizacão.

Etiologie; *etiologie*; Ätiologie; *etiology*; etiologia; *eziologia*; etiologia.

Etnografie; *ethnographie*; Ethnographie; *ethnograpixy*. etnografia; *etnografia*; etnogtafia.

Etnologie; *etimologie*: Etimologie; *ethnology*; etnologia; *etnologia*; etnologia.

Etnopsihanaliză; *ethnopsychanalyse*; Ethnopsychanalyse; *ethnopsychoanalysis*; etnopsicoanâlisis; *etnopsicanalisi*; etno-psicanâlise.

Etogramă; *ethogramme*; Ethogramm; *ethogram*: etogtama; *etogramma*; etogramă.

Etologie; *ethologie*; Etnologie; *ethology*; etologia; *etologia*; etologia.

Eu; *je*; Ich; /”, yo; *io*; eu.

Eu auxiliar; *moi auxiliaire*; Hilfsselbst; *auxiliary ego*: yo auxiliar; *io ausiliario*; eu auxiliar.

Eu/Ego; *moi*; Ich; *ego*; yo; *io*; ego.

Eugenie; *eugenisme*; Eugenik; *eugenism*; eugenismo; *eugenetica*; eugenismo.

Eu-piele; *moipeau*; Haut-ich; *skin-ego*; yopiel; *io-pelle*; eu-pele.

Eurisitică; *heuristique*; *Heuri & tik*; *heuristics*; heuristica; *euristica*: heunstica.

Evaluare; *evaluation*; Schätzung; *evaluation*; evaluación; *valutaziona*; avaliação.

Evaluare a programelor; *evaluation desprogrammes*; Programmsschätzung; *programme evaluation*; evaluación de las programas; *vatutazione dei programmi*; avaliação dos programas.

Evaluare a trebuinţelor; *evaluation des besoins*; Schätzung der Bedürfnisse; *needs assesment*; evaluación de las necesidades; *valutazione dei bisogni*; avaliação das necessidades.

Evaluare criterială; *evaluation criterielle*; kriterielle Schätzung; *criterion-referencedassesment*; evaluación criterial; *valutazione criteriale*; avaliação criterial.

Evaluare de către egali; *evaluation par les pairs*; Schätzung durch die Gleichen; *peer evaluation*; evaluación por iguales; *valutazione per dei pari*; avaliação pelos pares.

Evaluare formativă; *evaluation formative*; bildende Schätzung; *formative evaluation*; evaluación formativa; *valutazioneformativa*; avaliacão formativa.

Evaluare sumativă; *evaluation sommative*; Summations schätzung; *summative evaluation*; evaluación sumativă; *valutazione sommatila*; avaliação somativa.

Eveniment vital; *eveniment vital*; vitaler Vorfall; *life stress event*; acontecimiento vital; *evento vitale*;

acontecimento vital.

Evitantă (Personalitate); *evitante* (*personnalité*); ausweichende; *avoiding*; evitante; *evitante*; evitante.

Evitare; *evitement*; Ausweichung; *avoidance*;

evitación; *evitamento*; evitação.

Evocare; *evocation*; Aufrufen; *evocation*; evocación; *evocazione*; evocação.

Evoluţie; *evolution*; Evolution; *evolution*; evolución; *evoluzione*; evolução.

Examen; *examen*; Prüfung; *examination*; examen; *esame*; exame.

Excitabilitate; *excitabilite*; Exzitabilităt; *excitability*; excitabilidad; *eccitabilită*; excitabilidade.

Excitaţie; *excitation*; Erregung; *excitation*; excitación; *eccitamento*; excitação.

Exemplar; *exemplaire*; Exemplar; *instance*; exemplar; *esemplare*; exemplar.

Exerciţiu; *exercice*; Ubung; *exercise*; exercicio; *esercizio*; exercicio.

Exhibiţionism; *exhibitionnisme*; Exhibiţionismus; e. r/! iwr/om.sm, exhibicionismo; *esibizionismo*; exibicionismo.

Expansiune; *expansion*; Expansion; *expansion*; expansion; *espansione*; expansão.

Expectaţie; *expectation*; Erwartung; *expectation*; expectación; *aspettazione*; expectagão.

Experienţă/Experiment; *experience*; Experiment; *experiment, experience*; experiencia; *esperienza*; experiencia.

Experimental; *experimental*: experimental; *experimental*; experimental; *sperimentale*; experimental.

Experimentare; *experimemation*: Experimentieren; *experimentation*; experimentacibn; *sperimentazione*; experimentação.

Explicaţie; *explication*; Erklărung; *explanation*: explicación; *spiegazione*; explicação.

Exploratoriu (Comportament); *exploratoire* (*comportement*); Erkundung; *exploratory*; exploratorio; *esplorativo*; exploratorio.

Expresie; *expression*; Ausdruck; *expression*; expresion; *espressione*; expressão.

Expresie corporală; *expression corporelle*; korperliche Ausdruck; *bodily expression*; expresion corporal; *espressionfisică*; expressão corporal.

Exprimare a salariaţilor; *expression des salaries*; Ausdruck der Lohnarbeiter; *expression of salaried*; expresion de los asalariados; *espressione dei salariaţi*; expressão dos assalariados.

Extensiune; *extension*; Umflang; *extension*; extension; *estensione*; extensão.

Externat; *externat*; Externat; *day school*; externado; *estemato*; externato.

Exterocepţie; *exteroception*; Exteriorezeption; *exteroception*; exterocepción; *esteroricezione*; exterocepção.

Extragrup; *hors-groupe*; ausser Gruppe; *out group*; fuera de grupo; *fuori gruppo*; fora de grupo.

Extralingvistic; *extralingvistique*; extrasprachwissenschaftlich; *extralingvistic*; extralingiiâstico; *estralingvistico*; extralingvistico.

Extrapolare; *extrapolation*; Extrapolation; *extrapolation*; extrapolación; *estrapolazione*; extrapolação.

Extrasenzorial; *extrasensoriel*; extrasensorisch; *extrasensory*; extrasensorial; *extrasensoriale*; extrasensorial.

Extratensiv Qa testul Rorschach); *extratensif* (*au Rorschach*); extratensiv; *extratensive*; extratensivo; *estratensivo*; extratensivo.

Extraversiune; *extraversion*; Extraversion; *extraversion*; extraversion; *estraversione*; extraversão.

Extremizare a riscului; *extremisation du risque*; Extrimizierung des Risikos; *extrimization of risk*;

extremización de riesgo; *estremizzazione dei rischio*; extremizaciio de risco.

Fabulaţie; *fabulation*; Konfabulation; *fabulation*; fabulación; *fabulazione*; fabulação.

Facilitare; *facilitation*; Bahnung; *facilitation*; facilitación; *facilitazione*; facilitação.

Facilitare (de acces); *frayage*; Bahnung; *facilitation*; facilitación; *facilitazione*; facilitação.

Facilitare socială; *facilitation sociale*; soziale Forderung; *social facilitation*; facilitación social; *facilitazione sociale*; facilitação social.

Factor; *facteur*; Faktor; *factor*; factor *fatiore*; factor.

Factor de reflecţie difuză; *facteur de reflexion diffuse*; Faktor der diffusen Reflexion; *factor ofdiffuse reflection*; factor de reflexion difusa; *fattore di riflessione diffusa*; factor de reflexão difusa.

Facultăţi (Psihologie a) *facultes* (*psychologie des*); Fâhigkeiten; *faculties*; facultades; *facolte*; faculdades.

Falică (Femeie sau mamă); *phallique* (*femme ou mire*); phallische; *phallic*; falica; *fallica*; falica.

Falus; *phallus*; Phallus; *phallus*; falo; *fallo*; falo.

Familiaritate; *familiarite*; Familiaritat; *familiarity*; familiaridad; *familiarită*; familiaridade.

Familie; *familie*; Familie; *family*; familia; *famiglia*; familia.

Fantasmatică; *fantasmatique*; Phantasmatik; *fantasmatic*; fantaseado; *fantasmatico*; fantasmâtico.

Fantasmatizare; *fantasmatisation*; Phantasieproduktion; *fantasization*; fantasmatización; *fantasmaiizzazione*; fantasmatização.

Fantasmă; *fantasme*; Phantasie; *phantasy*; fantasia; *fantasia*; fantasia.

Fantasmă de destrămare; *fantasme de casse*; Zerstorungsphantasie; *breaking phantasy*; fantasia de rotura; *fantasia di rottura*; fantasia de quebra.

Fantomă; *fantome*; Phantom; *phantom*; *fantasma*;

fantasma; fantasma; *fantasma*.

Fapt de apartenenţă; *fait d'appartenance*; Zugehorigkeitssache; *belongingness fact*; cosa de pertenencia; *fatto di appartenenza*; facto de pertencer.

Fatigabilitate; *fatigabilite*; Ermtidbarkeit; *fatigability*; fatigabilidad; *fatigabilită*; fadigabilidade.

Faţă; *visage*; Gesicht; *face*; rostro; *viso*; rosto.

Fază libidinală a dezvoltării; *phase libidinale du developpement*; Phase der Libidoentwicklung; *stage oflibido development*; etapa de desarrollo de la lâbido; *etapa libidinale dello sviluppo*; fase libidinal de desenvolvimento.

Feed-back; *feed-back*; Reafferenz; /eed *back*; feedback; *feedback*; feedback.

Feed-back verbal; *feed-back verbal*; verbale Reafferenz; *verbal feed back*; feedback verbal; *feedback verbale*; feedback verbal.

Feminitate; *feminite*; Weiblichkeit; *feminity*; feminidad; *feminită*; feminidade.

Fenocopie; *phenocopie*; Phănokopie; *phenocopy*; fenocopia; *fenocopia*; fenocopia.

Fenomenologie; *phenomenologie*; Phänomenologie; *phenomenology*; fenomenologia; *fenomenologia*; fenomenologia.

Fenotip; *phenotype*; Phănotypus; *phenotype*;

fenotipo; *fenotipo*; fenotipo.

Feromon; *pheromone*; Pheromone; *pheromone*; *feromona*; *feromoni*; feromdnio. *Fetişism*; *fetichisme*; Fetischismus *fetichism*;

fetichismo; *feticismo*; fetichismo. Fiabilitate; *fiabilite*; Zuverlässigkeit; *dependability*; fiabilidad; *attendibilită*; fiabilidade.

Fidelitate; *fidélité*; Treue; *reliability*; fidelidad; *fedeltă*; fidelidade.

Figurabilitate (Luare în consideraţie a); *figurabilite* (*prise en consideration de la*); Darstellbarkeit;

reprezentability; reprezentabilidad; *raffigurabilită*; figurabilidade. Figurai; *figurai*; figurai; *figurai*; figurai; *figurate*; figurai.

Figurativ; *figuratif*; bildlich; *figurative*; figurativo; *figurativo*; figurative Figură; *figure*; Figur; *figure*; figura; *figura*; figura.

Figură de *stil*; *figure de style*; Tropen; *trope*; tropo; *tropo*; tropo.

Filiaţie adoptivă; *filiation adoptive*; adoptive Abstammung; *adoptive filiation*; filiación adoptiva *filiazione adottiva*; filiacão adoptiva.

Filiaţie a structurilor; y5 iiario/i *des structures*; Verhettung der Strukturen; *structure filiation*; filiación de estructuras; *derivazione delle strutture*; filiação das estructuras. Filogeneză; *phylogenese*; Phylogenese; *phylogeny*; *filogenesis*; *filogenesi*; filogenese. Filtru; filtre; Filtrer; /i/ter; filtro; şi/fro; filtro. Finalism; *finalisme*; Finalismus; *finalism*;

finalismo; *finalismo*; finalismo.

Finalitate; *finalite*; Finalität; *finality*; finalidad; *finalită*; finalidade.

Finalitate educativă; *finalite educative*; erzieherische Finalität; *educaţional finality*; finalidad educativa \finalită *educativa*; finalidade educativa.

Fixare oculară; *fixation oculaire*; okulare Fixation; *ocular fixation*; fijación ocular *fissazione oculare*; fixação ocular.

Fixaţie; *fixation*; Fixierung; *fixation*; fijación; *fissazione*; fixação.

Flexibilitate; y7 ei’s fe (Vife, Biegsamkeit; y7 ejabi7 i*ty*; flexibilidad; /7 «iiW/ină, flexibilidade. Fluiditate; *fluidite*; Fluidităt; *fluency*; fluidez; *fluidită*; fluidez.

Flux; *flux*; Fliessen; *flow*; flujo; *flusso*; fluxo.

Flux luminos; *flux lumineux*; Lichtstrom: *luminous fluency*; flujo luminoso; *flusso luminoso*; fluxo luminoso.

Fobie; *phobie*; Phobie; *phobia*; fobia; *fobia*: fobia.

Fobogen; *phobogene*; phobogen; *phobogen*, fobogeno; *fobogeno*; fobogeno.

Focar; *focus*; Fokus; *focus*; foco; *foco*; foco.

Fon; *phone*; Phon; *phon*; fono; *fono*; fone.

Fonem; *phoneme*: Phonem; *phoneme*; fonema; *fonema*; fonema.

Fonetică; *phonétique*; Phonetik; *phonetics*; fonetica; *fonetica*; fonetica.

Fonologie; *phonologie*; Phonologie; *phonology*; fonologia; *fonologia*; fonologia.

Fonorăspuns; *phonoreponse*; Phonoreizantwort; *phonoresponse*; fonorespuesta; /OHO – *riposta*; fonoresposta.

Forcludere; *fordusion*; Verwerfung; *forclosure*; repudio; *reiezione*; rejeição.

Formal; *formei*; formal; *formal*; formal; *formale*; formal.

Formmzzrt; *formalisation*; Formalisierung; *formalization*; formalización; *formalizzazione*; formalização.

Formare continuă; *formalion continue*; dauemde Bildung; *continuous formation*; formación continua; *formazione continua*; formação continua.

Formaţiune de *coxatronâs*; *formation de compromis*; Kompromissbildung; *compromise formation*; formación transaccional; /or/? *wzione di compromesso*; farmação de compromisso.

Formaţiune reacţionai»; /ormafion *reactionnelle*; Reaknonsbildung; *reaction formation*; formación *reactiva*; *formazione reattiva*; formação reactiva.

Formaţiune reticulată; *formation reticulee*; Retikulărformation; *reticular formation*; formación reticulada \ *formazione reticolare*; formação reticulada.

Formaţiune substitutivă; *formation substitutixe*: Ersatzbildung; *substitutive formation*; formación substitutiva; *formazione sostitutiva*: formação substitutivă.

Formă; *forme*: Gestalt; *snape*. forma. *forma*; forma.

Formă (Răspuns la testul Rorschach); /onne (*reponse au Rorschach*): Formantwort;

form: forma; *formali*: forma.

Forţă; *force*; Kraft; *strength*: fuerza; /orra; forţa.

Fosten; *phosphene*; Phosphen; *phosphene*; *iositao*; *fosteno*; fosteno.

Fot; *phot*; Phot; *phot*; foto; *foto*; tot.

Fotometrie; *photometrie*; Photometrie; *photometry*; fotometria; *fotometria*; fotometria.

Fracţionare; yractionn «meni, Zerteilung; /*rfictionation*; fraccionamiento; *frazionamento*; fraccionamento.

Fragmentare; *morcellement*; Ştiickelung; *splitting*; parrtición; *frazionamento*; fragmentação.

Frame; *frame*; Rahmen; *frame*; frame; *frame*; frame.

Fratrie; /ram e; Geschwister; *sibling*; fratria; *fratria*; irmandade.

Frază; *phrase*; Satz; *sentence*; frase; *frase*; frase.

Frecventare şcolară; *frequentation scolaire*; Schulbesuch; *school frequenting*; frecuentación escolar; *frequentazione scolastico*; frequentação escolar.

Frecvenţă; *frequence*; Frequenz; *frequency*; frecuencia; *frequenza*; frequencia.

Freezing; *freezing*; Frieren; *freezing*; petrificación; *freezing*; freezing.

Frenologie; *phrenologie*; Phrenologie; *phrenology*; frenologia; *frenologia*; frenologia.

Frică; *peur*; Furcht; *fear*; miedo; *paura*; medo.

Frică de a învinge; *peur de vaincre*; Besiegungsfurcht *fear ofwining*; miedo de ganar; *paura di vincere*; temor de vencer.

Frigiditate; *frigidite*; Frigidităt; *frigidity*; frigidez; *frigidită*; frigidez.

Frustrare/Frustraţie; *frustration*; Frustration; *frustration*; frustración; *frustrazione*; frustração.

Fugă fugue; Ausreissen; *escape*; fuga; / «ga; fuga.

Fugă de idei; /ui fe *des idées*; Tachypsychie; *flight of ideas*; taquipsiquia; *tachipsichismo*; fuga de ideias.

Fugă în boală; *fuite dans la maladie*; Flucht in die Krankeit; /? în/if *into illness*; huâda en la enfermedad; *fuga nella malattia*; fuga para a doenţa.

Funcţie; *fonction*; Funktion; *function*; function; *funzione*; função.

Funcţie a limbajului; *fonction du langage*; Sprachfunktion; *language function*; function del lenguaje; *funzione di linguaggio*; função da linguagem.

Funcţie distribuită; *fonction distribuie*; verteilte Funktion; *distributed function*; function distribuida; *funzione distribuita*; função distributa.

Funcţie gramaticală; *fonction grammaticale*; grammatische Funktion; *grammatical function*; función gramatical *funzione grammaticale*; funcão gramatical.

Funcţie simbolică; *fonction symbolique*; symbolische Funktion; *symbolic function*; function *simbolicafunzionesimbolica*; funcão simbolică.

Funcţional; /Orcc (/o/we/; *funktione*l; *funcţional*; funcţional; *funzionale*; funcţional.

Funcţionalism; /oncrto/! /îafame; Funktionalismus; *funcţionalism*; funcţionalismo; *funzionalismo*; funcţionalismo.

Furt; *voi*; Raub; *theft*; robo; furto; *roubo*.

Fuziune senzorială; *fusion senzorielle*; senzorielle Mischung; *senzorial fusion*; fusion senzorial *fusione senzoriale*; fusão senzorial.

Gang; *gang*; Bande; *gang*; gang; *gang*; bando.

Gelozie; *jalousie*; Eifersucht; *jealousy*; celos; *geloşia*; ciume.

Gemeni; *jumeaux*; Zwillinge; *twins*; gemelos; *gemelli*; gemeos.

Genă; *gene*; Gen; *gene*; gene; *gene*; gene.

Generalizabilitate; *generalisabilite*;

Veraligemeinbarkeit; *generalisability*; generalizabilidad; *generalizzabilită*; generalizabilidade.

Generalizare; *generalisation*; Generalisierung; *generalization*; generalización; *generalizzazione*; generalizacão.

Genetică; *génétique*; Genetik; *genetics*; genetica; *genetica*; genetica.

Genează; *genese*; Genese; *genesis*; genesis; *genesi*; genese.

Genital; *genital*; genital; *genital*; genital; *genitale*; genital.

Genogramă; *genogramme*; Genogramm; *genogram*; genogramă; *genogramma*; genogramă.

Genom; *genâme*; Genom; *genome*; genoma; *genome*; genoma.

Genotip; *genotype*; Genotypus; *genotype*; genotipo; *genotipo*; genotipo.

Gerontologie; *gerontologie*; Gerontologie; *gerontology*; gerontologia; *gerontologia*; gerontologia.

Gest; *geste*; Gebărde; *gesture*; gesto; *gesto*; gesto.

Gesta/f-terapie; *gestalt-therapie*; Gestalt Therapie; *gestalt therapy*; terapia gestâltica; *terapia gestaltica*; terapia gestâltica.

Gimnastică; *gymnastique*; Gymnastik; *gymnastic*; gimnastica; *ginnastica*; ginastico.

Gândire; *pensée*; Denken; *thinking*; pensamiento; *pensiero*; pensamento.

Gândire operatorie; *pensée operatoire*; operatives Denken; *operating thought*; pensamiento operatorio; *pensiero operatorio*; pensamento operatorio.

Gângurit; *babil*; Lallen; *babble*; balbuceo; *cinguettio*; babei.

Glie; *glie*; Glie; *glia*; glia; *glia*; nevroglia.

Glosolalie; *glossolalie*; Glossolalie; *glossolalia*; glosolalia; *glossolalia*; glossolalia.

Glucocorticoid; *glucocorticoide*; Glucocorticoid;

glucocorticoid; glucocorticoide; *glucocorticoide*; glucocorticoide.

Gonadotropină; *gonadotropine*; Gonadotropin; *gonadotropin*; gonadotropină; *gonadotropină*; gonadotropină.

Grad de libertate; *degre de liberté*; Grade; *degree*; grado; *grado*; grado.

Gradient; *gradient*; Gradient; *gradient*; gradiente; *gradiente*; gradiente.

Graf; *graphe*; Graph; *graph*; grafo; *graf o*; grâfico.

Graf de rezolvare; *graphe de resolution*; Losungsgraph; *state graph*; grafo de resolución; *grafo di risoluzione*; grâfico de resolução.

Grafem; *grapheme*; Graphem; *graphem*; grafema; *grafema*; grafema.

Grafologie; *graphologie*; Graphologie; *graphology*; grafologia; *grafologia*; grafologia.

Grafometrie; *graphometrie*; Graphometrie; *graphometry*; grafometria; *grafometria*; grafometria.

Gramaticalitate; *grammaticalite*; Grammatikalität; *grammaticality*; gramaticalidad; *grammalicalită*; gramaticalidade.

Gramatică; *grammaire*; Grammatik; *grammar*; gramatica; *grammatica*; gramatica.

Gramatică generativă; *grammaire generative*). generative Grammatik; *generative grammar*; gramatica generativa; *grammatica generativa*; gramatica geradora.

Gramatică pivot; *grammaire pivot*; Achsengrammatik; *pivot grammar*; gramatica pivote; *grammatica perno*; gramatica pivo.

Gravimetru; *gravimitre*; Schwermesser; *gravimeter*; gravimetro; *gravimetro*; gravimetro.

Grădiniţă; *école maternelle*; Kindergarten; *nursery school*; jardín de infantes; *asilo*; escola maternal.

Grilă; *grille*; Gitter; *grid*; red; *griglia*; chave.

Grupare; *groupement*; Gruppierung; *grouping*,

chunk; agrupamiento; *raggruppamento*; grupamento.

Grup Balint; *groupe Balint*; Balint Gruppe; *Balintă group*; grupo de Balint; *gruppo di Balint*; Balint grupo.

Grup de apartenenţă; *groupe d'appartenance*; Mitgliedschaftsgruppe; *membership group*; grupo de pertenencia; *gruppo d'appartenenza*; grupo de origem.

Grup de referinţă; *groupe de reference*; Bezugsgruppe; *reference group*; grupo de referencia; *gruppo di referimento*; grupo de referencia.

Grup intern; *groupe interne*; inneie Gruppe; *internai group*; grupo interno; *gruppo inter no*; grupo interno.

Grup matematic; *groupe mathématique*; mathematische Gruppe; *mathematical group*; grupo matematice; *gruppo matematico*; grupo matemâtico.

Grup primar; *groupe primaire*; primare Gruppe; *primary group*; grupo primario; *gruppo primario*; grupo primario.

Grup T.; *groupe T.*; T. Gruppe; *T. group*; grupo T.; *grupo T.*; grupo T.

Gust; *gustation*; Schmecken; *gustation*; gustación; *gustazione*; gustação.

Habitat; *habitat*; Wohnen; *habitat*; habitat; *habitat*; habitat.

Habitus; *habitus*; Habitus; *habitus*; habitus; *habitus*; hâbito.

Halo; *halo*; Halo; *halo*; halo; *alone*; halo.

Halucinaţie; *hallucination*; Halluzination; *hallucination*; alucinación; *allucinazione*; alucinacão.

Halucinogen; *hallucinogene*; Halluzination erregendens Mitt; *hallucinogenic*; alucinogeno; *allucinogeno*; alucinogeno.

Halucinoză; *liallucinose*; Halluzinose; *hallucinosis*, alucinosis; *allucinosis*; alucinose.

Handicap; *handicap*; Handikap; *Handicap*; descapacitación; *handicap*; handicap.

Haptic; *haptique*; haptisch; *Haptic*; hăptico; *attico*;

hăptico.

Hartă cognitivă; *carte cognitive*; kognitive Karte; *cognitive map*; mapa cognitivo; *carta cognitiva*; carta cognitiva.

Hazard; *hasard*; Zufall; *cluince*; *azai*; *caso*; acaso.

Hebefrenie; *hebephrenie*; Hebephrenie; *hebephrenia*; hebefrenia; *ebefrenia*; hebefrenia.

Hedonism; *hedonisme*; Hedonismus; *hedonism*; hedonismo; *edonismo*; hedonismo.

Hemeralopie; *Hemeralopie*; Hemeralopie; *hemeralopia*; hemeralopia; *emeralopia*; hemetalopia.

Hemianopsie; *hemianopsie*; Hemianopsie; *hemianopsia*; hemianopsia; *emianopsia*; hemianopsia.

Hemiplegie; *hemiplegie*; Hemiplegie; *hemiplegia*; hemiplegia; *emiplegia*; hemiplegia.

Hermeneutică; *hermeneutique*; Hermeneutik; *hermeneutics*; hermeneutica; *ermeneutica*; hermeneutica.

Heroină; *heroine*; Heroin; *heroin*; heroina; *eroina*; heroina.

Hibernare; *hibernation*; Winterschlaf; *hibernation*; hibernación; *ibernazione*; hibernação.

Hilemorfism; *hylemorphisme*; Hylemorphismus; *hylemorphism*; hilomorfismo; *ilemorfismo*; hilomorfismo.

Hiperactivitate; *hyperactivite*; Überaktivität; *hyperactivity*; hiper actividad; *iperattività*; hiperactividade.

Hiperalgezie; *hyperalgesie*; Hyperalgesie; *hyperalgesia*; hiperalgesia; *iperalgesia*; hiperalgesia.

Hiperestezie; *hyperesthesie*; Hyperästhesie; *hyperesthesia*; hiperestesia; *iperestesia*; hiperestesia.

Hipersintonie; *hypersyntonie*; Übersyntonie; increased mvoivment; hipersintoma; *ipersintonia*; hipersintonia.

Hipertrofie a eului; *hypertrophie du moi*; Ichhypertrophie; *hypertrophy ofego*; hipertrofia de yo; *hipertrofia del io*; hipertrofia de ego.

Hipnoză; *hypnose*; Hypnose; *hypnosis*; hipnosis;

ipnosi; hipnose.

Hipoalgezie; *hypoalgesie*; Hypoalgesie; *hypoalgesia*; hipoalgesia; *ipoalgesia*; hipoalgesia.

Hipocamp; *hippocampe*; Hippokampus; *hippocampus*; hipocampo; *ippocampo*; hipocampo.

Hipofiză; *hypophyse*; Hypophyse; *hypophysis*; hipofisis; *ipofisi*; hipofise.

Hipotalamus; *hypothalamus*; Hypothalamus; *hypothalamus*; hipotâlamo; *ipotalamo*; hipotâlamo.

Histogramă; *histogramme*; Histogramm; *histogram*; histograma; *istogramma*; histograma.

Histrionică (Personalitate); *histrionique* (*personnaliti*); komödiantische; *histrionic*; histrionica; *istrionico*; histrionica.

Hoardă; *borde*; Borde; borde; borda; orda; borda.

Holofrază; *holophrase*; Holophrase; *holophrase*; holofrase; *olofrase*; holofrase.

Homeostazie; *homeostasie*; Homoostasis; *homeostasis*; homeostasia; *omeostasia*; homeostasia.

Hominizare; *hominisation*; Menschwerdung; *hominization*; evolución humana; *evoluzione humana*; hominizaţao.

Homocromie; *homochromie*; Untergrundangleichung; *camouflage*; homocromfa; *omocromia*; homocromia.

Homosexualitate; *homosexualite*; Homosexualităţi *homosexuality*; homosexualidad; *omosessualità*; homosexualidade.

Homunculus; *homoncule*; Homunkulus; *homonculus*; homunculo; *homoncolo*; homiinculo.

Hormon; *hormone*; Hormon; *hormone*; hormona; *ormone*; hormonio.

Hospitalism; *hospitalisme*; Hospitalismus; *hospitalism*; hospitalismo; *ospedalismo*; hospitalismo.

Iatrogen; *lătrogene*; lătrogene; *iatrogenic*; iatrogeno; *iatrogeno*; iatrogenico.

Icon; *icone*; Deone; *icon*; icono; *icona*; icone.

Iconică (Memorie); *icânique* (*mémoire*); visuell; *visual*; iconico; *iconico*; iconico.

Ideal al eului; *ideal du moi*; Ichideal; *ego ideal*; ideal del yo; *ideale dell'io*; ideal de ego.

Idealism; *idealisme*; Idealismus; *idealism*; idealismo; *idealismo*; idealismo.

Idealizare; *idealisation*; Idealisierung; *idealisation*; idealizacidn; *idealizzazione*; idealizacão.

Identificare; *Identification*; Identifizierung; *identification*; identificación; *identifwazione*; identificação.

Identitate; *identité*; Identität; *identity*; identidad; *identită*; identidade.

Identitate de percepţie; *identité de perception*; Wahrnehmungsidentität; *perceptual identity*; identidad de percepeion; *identită di percezione*; identidade de percepeão.

Ideologie; *ideologie*; Ideologie; *ideology*; ideologia; *ideologia*; ideologia.

Idiosincrazie; *idiosyncrasie*; Idiosynkrasie; *idiosyncrasy*; idiosyncrasia; *idiosyncrasia*; idiosyncrasia.

Ierarhie; *hierarchie*; Hierarchie; *hierarchy*; jerarquia; *gerarchia*; hierarquia.

Ignorare; *insu*; blând; *blând*; ignorancia; *insaputo*; sem ter consciencia.

Hocutoriu; *illocutoire*; illokutiv; *iltocutionary*; ilocutorio; *illocutorio*; ilocutorio.

Iluzie; *illusion*; Illusion; *illusion*; ilusion; *Musione*; ilusão.

Iluzie grupată; *illusion groupale*; Gruppentauchung; *group fallacy*; ilusion grupai; *illu – sione gruppale*; ilusão grupai.

Iluzie perceptivă; *illusion perceptive*; pierzeptive Illusion; *perceptual illusion*; ilusion perceptiva; *illusione percettiva*; ilusão perceptiva.

Imagerie; *imagerie*; Bilddarstellung; *imagery*; imaginería; *immagine*; imaginário.

Imaginar; *imaginaire*; Imaginare; *imaginery*; imaginârio; *immaginario*; imaginârio.

Imaginar grupai; *imaginaire groupal*; Gruppeimagināre; *group imaginery*; imaginârio grupai; *immaginario gruppale*; imaginârio grupai.

Imaginaţie; *imagination*; Einbildungskraft; *imagination*; imaginación; *immaginazione*; imaginação.

Imagine a corpului; *image du corps*; Korperbild; *body image*; imagen del cuerpo; *immagine di corpo*; imagem de corpo.

Imagine de sine; *image de soi*; Selbstauffassung; *seif image*; imagen deşi mismo; *immagine di se*; imagem deşi mesmo.

Imagine mentală; *image mentale*; mentales Bild; *mental image*; imagen mental; *immagine mentale*; imagem mental.

Imaturitate; *immaturite*; Unreife; *immaturity*; înmadurez; *immaturită*; imaturidade.

Imersiune; *immersion*; Tauchen; *immersion*; înmercion; *immersione*; imersão.

Imitaţie; *imitation*; Imitation; *imitation*; imitación; *imitazione*; imitação.

Implementare; *implementation*; Implementierung; *implementation*; implementación; *implementazione*; implementação.

Implicaţie; *implication*; Implikation; *implication*; implicación; *implicazione*; implicação.

Implicit; *implicite*; implizit; *implicit*; împlâcito; *implicita*; implicito.

Impotenţă sexuală; *impuissance sexuelle*; sexuelle Impotenz; *sexual impotence*; impotencia sexual; *impotenza sessuale*; impotencia sexual.

Impregnare; *impregnation*; Prăgung; *imprinting*; impregnación; *impregnazione*; impregnação.

Impulsie; *impulsion*; Anineb; *impulse*; impulso; *impulso*; impulsão.

Impulsivitate: *impulsivité*; Impulsivităţi *impulsiveness*; impulsividad; *impulsività*; impulsividade.

Inadaptare socială; *inadaptation sociale*; soziale Anpassung; *social maladjustment*; inadaptación social; *disadattamento sociale*; inadaptação social.

Inadaptare şcolară; *inadaptation scolaire*; Anpassung in der Schule; *scholastic maladjustment*; inadaptación escolar; *disadattamento scolastico*; inadaptação escolar.

Incertitudine; *incertitude*; Unschărfe; *uncertainty*; incertidumbre; *incertezza*; incerteza.

Incest; *inceste*; Înzest; *incest*; incesto; *incesto*; incesto.

Incident critic; *incident critique*; kritischer Vorfall; *criticai incident*; incidente critico; *incidente critico*; incidente critico.

Includere; *inclusion*; Einschliessung; *inclusion*; inclusion; *inclusione*; inclusão.

Inconştient; *inconscient*; unbewust; *unconscious*; inconsciente; *inconscio*; inconsciente.

Inconştient colectiv; *inconscient collectif*; kollektives Unbewusste; *collective unconscious*; inconsciente colectivo; *inconscio collettivo*; inconsciente colectivo.

Incontinenţă psihică; *incontinence psychique*; psychische Incontinenz; *psychic incontinence*; incontinencia psiquica; *incontinenza psihică*; incontinencia psiquica.

Incubaţie; *incubation*; Inkubation; *incubation*; incubación; *incubazione*; incubação.

Inculpat; *inculpe*; angeschuldigt; *accused*; acusado; *imputato*; inculpado.

Independenţă faţă de câmp; *independence à l'egard du champ*; Unabhängigkeit angesichts des Feldes; *independence towards the field*; independencia respecto al campo; *indipendenza riguardo al campo*; independencia em relação a o campo.

Independenţă (Test de ~); *independence* (*test* d);

Unabhăngigkeit; *independence*; independencia; *indipendenza*; independencia.

Index; *index*; Index; *index*; indice; *indizio*; indice.

Indexare; *indexation*; Anpassung an den Index; *indexation*; ajustamiento; *indicizzazione*; indexação.

Indicare; *pointage*; Punktieren; *pointing*; punteria; *puntamento*; marcação.

Indice; *indice*; Indiz; *index*; indice; *indice*; indice.

Indisciplină; *indiscipline*; Disziplinlosigkeit; *indiscipline*; indisciplina; *indisciplina*; indisciplina.

Individuaţie: *individualion*; Individualion;

Individualion; individuación; *individuazione*; individuação.

Inducţie; *induction*; Induktion; *induction*; inducción; *incluzione*; indução.

Indus (Comportament); *indult* (*comportement*); incluziertes; *induced*; inducido; *indotto*; incluzido.

Ineism; *inneisme*; Angeborenheitslehre; *inneism*; innatismo; *innatismo*; inatismo.

Incitate; *inneite*; Angeborenheit; *innateness*; innatismo; *inneită*; inatismo.

Inerţie neuronică (Principiu al); *inerţie neuronique* (*principe a „*–); Neuronentrăgkeit; *neuronic inerţia*; inercia neuronică; *inerzia neuronică*; inercia neuronică.

Infantilism; *infantilisme*; Infantilismus; *infantilism*; infantilismo; *infantilismo*; infantilismo.

Inferenţă; *inference*; Schluss; *inference*; inferencia; *inferenza*; inferencia.

Inferioritate (Complex de ~); *inferiorite* (*complexe* d – J; Inferioritat; *inferiority*; inferioridad; *inferiorită*; inferioridade.

Influenţă; *influence*; Einfluss; *influence*; influencia; *influenza*; influencia.

Influenţă socială; *influence sociale*; sozialer Einfluss; *social influence*; influencia social; *influenza sociale*; influencia social.

Informată (Reuniune); *informelle* (*reunion*); formlos; *formuless*; informai; *informate*; informai.

Informatică; *informatique*; Informatik; *computer science*; informatica; *informatica*; informatica.

Informaţie; *Information*; Information; *information*; información; *informazione*; informação.

Infracţiune; *infraction*; Verstess; *offence*; infracción; *infrazione*; infracção.

Infr aii mina r; *infraliminaire*; subliminal; *subliminal*; infraliminar; *infraliminare*; infraluminar.

Inhibiţie; *inhibition*/Inhibition; *inhibition*; inhibición; *imbizione*; imbição.

Inhibiţie intelectuală; *inhibition intellectuelle*; Denkhemmung; *intellectual inhibition*; inhibición intelectual; *imbizione intellettuale*; imbição intelectual.

Injustiţie suportată; *injustice subie*; erlittenes Unrecht; *affected by injustice*; injusticia sufrida; *ingiustizia subita*; injustiţa sofrida.

Inocenţă; *innocence*; Unschuld; *innocence*; inocencia; *innocenza*; inocencia.

Inovaţie pedagogică; *inovation pedagogique*; pädagogische Neuerung; *educaţional inovation*; inovación pedagogica; *inovazione pedagogica*; inovacão pedagogica.

Insomnie; *insomnie*; Schlaflosigkeit; *insomnia*; insomnio; *insonnia*; insonia.

Instabilitate; m. rtaM/fe/Unbeständigkeit; *instability*; inestabilidad; *instabilită*; instabilidade.

Instanţă a personalităţii; *instance de la personnalité*; Personlichkeitsinstanz; *personality agency*; instancia de la personalidad; *istanza della personalità*; instancia de personalidade.

Instinct; *instinct*; Instinkt; *instinct*; instinto; *istinto*; instinto.

Instinctiv; *instinctif*; instinktiv; *instinctive*;

Instinctivo; *istintivo*; instinctivo.

Instituţională (Analiză); *institutionnelle* (*analyse*);

institutionelle; *instituţional*; institucional; *istituzionale*; institucional.

Instructaj; *consigne*; Order; *instruction*; instrucciones; *consigna*; instrucão.

Instruire informatică; *instruction informatique*; Informatisches Befehl; *computer instruction*; instrucción informatica; *istruzione informatica*; instrucţio informatica.

Instrumentală (învăţare); *instrumental* (*apprentissage*); instrumentales; *instrumental*; instrumental; *strumentale*; instrumental.

Instrumentalitate; *instrumentante*; Instrumentalität; *instrumentality*; instrumentalidad; *instrumentalită*; instrumentalidade.

Integrare; *integration*; Integration; *integration*; integración; *integrazione*; integracão.

Integrare socială; *integration sociale*; soziale Integration; *social integration*; integración social; *integrazione sociale*; integração social.

Integrare şcolară; *integration scolaire*; scholatische Integration; *school integration*; integración escolar; *integrazione scolastico*; integração escolar.

Intelectualizare; *intellectualisation*; Intellektualisierung; *intellectualization*; intelectualización; *intelectualizzazione*; intelectualizagão.

Inteligenţă; *intelligence*; Intelligenz; *intelligence*; inteligencia; *intelligenza*; inteligencia.

Inteligenţă artificială; *intelligence artificielle*; kunstliche Intelligenz; *artificial intelligence*; inteligencia artificial; *intelligenza artificiale*; inteligencia artificial.

Inteligenţă practică; *intelligence pratique*; praktische Intelligenz; *manipulatory intelligence*; inteligencia practica; *intelligenza practica*; inteligencia prătica.

Inteligibilitate; *intelligibilite*; Verstandlichkeit; *intelligibility*; inteligibilidad; *intelligibilită*; inteligibilidade.

Intensitate; *intensite*; Intensität; *intensity*; intensidad; *intensită*; intensidade.

Intensiune; *intension*; Inhalt; *dimension*; comprension; *comprensione*; compreensão.

Intenţie; *intention*; Absicht; *intention*; intención; *intenzione*; intenção.

Intenţionalitate; *intentionnalité*; Intenţionalităţi *intentionality*; intencionalidad; *intenzionalità*: intencionalidade.

Interacţionism; *interactionnisme*; Interakţionismus; *interacţionism*; interaccionismo; *interazionismo*; interaccionismo.

Interacţiune; *interaction*; Interaktion; *interaction*; interacción; *interazione*; interacţio.

Interacţiunea aptitudini-tratament (IAR);

Interaction aptitudes-traitement (*IAR*); Interaktion Fähigkeiten-Behandlung; *aptitudetreatment interaction*; interacción aptitud-tratamiento; *interazione disposizione-trattamento*; interacţio aptidoes-tratamento.

Interacţiune socială; *interaction sociale*; soziale Interaktion; *social interaction*; interacción social; *interazione sociale*; interacţio social.

Interaural; *interaural*; interaural; *interaural*; interaural; *interaurale*; interaural.

Intercalare; *encitassement*; Einfassen; *embedding*; engaste; *incastonatura*; encadeamento.

Intercultural; *interculturii*; interkulturell; *intercultural*; intercultural; *interculturale*; intercultural.

Interdicţie; *interdit*; Interdikt; *interdict*; prohibido; *divieto*; proibido.

Interes; *interet*; Interesse; *interest*; interes; *interesse*; interesse.

Interfantasmatizare; *interfantasmatisation*; Interphantasierung; *interphantasmatisation*; interfantasmatización; *interfantasmatizzazione*; interfantasmatizagão.

Interferent; *interferent*; interferent; *interfering*; interferenţe; *interferenţe*; interferenţe.

Interferenţă; *interference*; Interferenz; *interference*; interferencia; *interferenza*; interferencia.

Interiorizare; *interiorisation*; Verinnerlichung; *internalization*; interiorización; *interiorizzazione*; interiorização.

Interlingv; *interlangue*; interrede; *interlanguage*; interlengua; *interlingua*; interlingua.

Intermitenţă; *intermittence*; Intermittenz; *intermittence*; intermitencia; *intermittenza*; intermitencia.

Internalizare; *internalisation*; Internalisation; *internalization*; interiorización; *interiorizzazione*; internalizacão.

Interocepţie; *interoception*; Interozeption; *interoception*; interocepción; *interocezione*; interocepção.

Interpretare; *interpretation*; Deutung; *interpretation*; interpretación; *interpretazione*; interpretação.

Interpsihologie; *interpsychologie*; Interpsychologie; *interpsychology*; interpsicologia; *interpsicologia*; interpsicologia.

Intersubiectivitate; *intersubjectivite*; Intersubjektivität; *intersubjectivity*; intersubjetivitad; *intersoggettività*; intersubjectividade.

Interval; *intervalle*; Intervall; *interval*; intervalo; *intervallo*; intervale

Intimidare; *intimidation*; Drohimponierung; *intimidation*; intimidación; *intimidazione*; intimidação.

Intoleranţă; *intolerance*; Intoleranz; *intolerance*; intolerancia; *intollerenza*; intolerância.

Intonaţie; *intonation*; Sprachmelodie; *intonation*; entortación; *inton azione*; entonação.

Intragrup; *intragroupe*; Intragruppe; *intragroup*; intragrupo; *intragruppo*; intragrupo.

Intricare; *intrication*; Triebmischung; / «. «o;!; fusion; *intrico*; fusão.

Introiecţie; *introjection*; Introjektion; *introjection*; introjeecion; *introiezione*; introjecţio.

Introspecţie; *introspection*; Introspektion; *introspection*; introspeecion; *introspezione*; introspeecão.

Introversiune; *introversion*; Introversion; *introversion*; introversion; *introversione*; introversão.

Introversiv (la testul Rorschach); *introversif (au test de Rorseliach)*; introversiv; *introversive*; introversive; *introverse*; introversive.

Intuiţie; *intuition*; Intuition; *intuition*; intuición; *intuizione*; intuição.

Intuiţie gramaticală; *intuition grammaticale*; grammatische Intuition; *grammatical intuition*; intuición gramatical; *intuizione grammaticale*; intuição gramatical.

Invariant; *invariant*; Invarient; *invariant*; invariante; *invariante*; invariante.

Inventar biografic; *inventaire biographique*; biographischer Fragebogen; *biographical inventory*; inventario biográfico; *inventario biografico*; inventario biografice

Inversiune; *inversion*; Inversion; *rever sal*; inversion; *inversione*; inversão.

Investigaţie; *investigation*; Erforschung; *investigation*; investigación; *indagine*; investigagão.

Investire; *investissement*; Besetzung; *cathexis*; carga; *investimento*; cerco.

Invidie; *envie*; Neid; *envy*; envidia; *invidia*; inveja.

Invidie de penis; *envie du penis*; Penisneid; *envy of penis*; envidia del pene; *invidia del pene*; inveja de penis.

Invitaţie sexuală; *invitation sexuelle*; sexuelle Auforderung; *sexual invitation*; invitación sexual; *invito sessuale*; invite sexual.

Ipohondrie; *hypocondrie*; Hypochondrie; *hypochondriasis*; hipocondria; *ipocondria*; hipocondria.

Ipoteză; *hypothese*; Hypothese; *hypothesis*; hipotesis; *ipotesi*; hipotese.

Ironie; *ironie*; Ironie; *irony*; ironia; *ironia*;

Ironia.

Isterie; *hysterie*; Hysterie; *hysteria*; histeria; *isteria*; histeria.

Istorie; *histoire*; Geschehen; *history*; historia; *storia*; historia.

Iubire; *amour*; Liebe; *love*; amor; *amore*; amor.

Izolare; *isolation*; Isolieren; *isolation*; aistamiento; *isolamento*; isolamento.

Izotopie; *isotopie*; Isotopie; *isotopy*; isotopia; *isotopia*; isotopia.

Îmbătrânire; *vieillissement*; Altwerden; *aging*; envejecimiento; *invecehiamento*; envelhecimento.

Îmbogăţire a sarcinilor; *enrichissement des tâches*; Ameicherung der Aufgaben; *job enrichment*; enriquecimiento de las tareas; *arricehimento dei compiti*; enriquecimento das tarefas.

Împerechere; *pariade*; Paarung; *courtship*; pareo; *stagione degli aceoppiamenti*; pandade.

Împrumut; *emprunt*; Lehnwort; *loanword*; palabra cogida; *prestito*; emprestimo.

Înălţime tonală; *hauteur tonale*; Tonhohe; *pitch*; altura tonal; *altezza tonale*; altura tonal.

Încarcerare; *încarceration*; Einkerkerung; *încarceration*; encarcelamiento; *detenzione*; encarceramento.

Încălzire; *echauffement*; Warmlaufen; *warming up*; calentamiento; *riscaldamento*; aquecimento.

Încercare; *essai*; Versuch; *trial*; ensayo; *saggio*; ensaio.

Încercare profesională; *essai professionnel*; berufliche Probe; *work sample*; ensayo profesional; *saggio professionale*; ensaio profissional.

Încercări şi erori (învăţare prin); *essais et erreurs* (*apprentissage par* – J; Versuch und Irrtum; *trials and errors*; ensayo y error; *saggio ed errore*; ensaios e erros. Închidere; e/omre. Geschlossenheit; *closure*;

cercado; *chiusura*; cerca. Încorporare; *încorporation*;

Einverleibung; *încorporation*; încorporation; *încorporazione*; încorporacão.

Încredere (Limite de ~); *confiance* (*limites* de ~); Konfidenz; *confidence*; confianza; *confidenta*; confianşa.

Îndemânare; *adresse*; Gewandtheit; *dexterity*;

destreza; *abiltă*; destreza. Îndrumare; *guidance*; Erziehungsberatung; *educaţional guidance*; orientación; *orientamento*; orientação.

Înnăscut; *inne*; angeboren; *innate*; innato; *innato*; inato.

Însingurare; *isolement*; Isolation; *isolation*;

aistamiento; *isolamento*; isolamento. Însumare; *sommation*; Summation; *summation*; sumación; *sommazione*; somacão. Întărire; *renforcement*; Bekräftigung; *reinforcement*; refuerzo; *rinforzo*; reforcamento. Întăritor; *renforcateur*; Verstarker; *reinforcer*;

reforzador; *rinforzatore*; reforţador. Întâietate (Efect de ~); *primauté* (*effet* de ~); Primat; *primacy*; primaţia; *supremazia*; prima zia.

Întâlnire; *rencontre*; Zuzammenkunft; *encounter*; encuentro; *incontro*; encontro. Întârziere de organizare a raţionamentului; *retard d'organisation du raisonnement*; Verspätung in der Organisation der Urteilskraft; *organization lateness of reasoning*; retraso de organización del razonamiento; *ritardo d'organizzazione del raggionamento*; atraso de organizacão de ensino. Întârziere şcolară; *retard scolaire*; scholastische Verspätung; *scolastic backwardness*; retraso escolar; *ritardo scolastico*; atraso escolar.

Întoarcere a refulatului; *retour du refoule*; Wiederkehr des Verdrängten; *return of the repressed*; retorno de Io reprimido; *ritorno del rimosso*; retorno de recalcado.

Întoarcere asupra propriei persoane; *retournement sur la personne propre*; Wendung gegen die eigene Person;

round upon the subject; vuelta en contra del sujeto; *riflessione sulla propria persona*; volta contra şi mesmo. Întunecare a vederii; *éblouissement*; Blendung; *glare*; deslumbramiento; *abbagliamento*; fasefriio.

Învăţare; *apprentissage*; Lemen; *learning*;

aprendizaje; *apprendimento*; aprendizagem. Învăţare fără erori; *apprentissage sans erreurs*; irrtumloses Lemen; *errorless learning*; aprendizaje sân error; *apprendimento senza errore*; aprendizagem sem erros. Învăţământ; *enseignement*; Unterricht; *schooling*; ensenanza; *istruzione*; ensino. Învăţământ asistat de calculator; *enseignement assiste par ordinateur*; computergesteuerter Unterricht; *computer assisted instruction*; ensenanza ayudada con computadora; *istruzione assistita dai computer*; ensino assistido por computador. Învăţământ individualizat; *enseignement individualist*; individualisierter Unterricht; *distinctive education*; ensenanza individualizada; *istruzione individuala*; ensino individualizado. Învăţământ programat; *enseignement programme*; programmierter Unterricht; *programmed learning*; ensenanza programada; *istruzionepragramma*; ensino programado. Înveliş psihic; *enveloppe psychique*; psychische Huile; *psychic envelope*; envoltura psiquica; *rivestimento psihico*; involucro psiquico.

Jacksonism; *Jacksonisme*; Jacksonismus; *Jacksonism*; Jacksonismo; *Jacksonismo*; Jacksonismo.

Jargonafazie; *jargonaphasie*; Paraphasie; *jargonaphasia*; jergafasia; *jargonafasia*; cacologia.

Joc; *jeu*; Spiel; *game*; juego; *gioco*; jogo.

Joc de rol; *jeu de role*; Rollenspiel; *roleplaying*; juego de reprezentación; *gioco di ruolo*; jogo de personagem.

Joc simbolic; *jeu symbolique*; Symbolspiele; *symbolicplay*; juego simbolico; *gioco simbolico*; jogo simbolico.

Jocuri de alternanţă; *jeux a „alternance*; Wechselspiele; *alternance play*; juegos de alternancia;

giochi d'alternanza; jogos de alternância.

Jocuri educative; *jeux educatifs*; erzieherische Spiele; *educaţional games*; juegos educativos; *giochi educativi*; jogos educativos.

Jucărie; *jouet*; Spielzeug; *toy*: juguete; *gioccattolo*; brinquedo.

Judecată; *jugement*; Urteil; *judgement*; juicio; *giudizio*; julgamento.

Judecată morală; *jugement moral*: moralisches Urteil; *moral judgement*; juicio moral; *giudizio morale*; julgamento moral.

Judecată penală; *jugement penal*: Ştrafurteil; *senlence*; juicio penal; *giudizio penale*. julgamento penal.

Judecată socială; *jugement social*; soziales Urteil; *social judgement*; juicio social; *giudizio sociale*; julgamento social.

Justiţie; *justice*; Gerechtigkeit; *justice*; justicia; *giustizia*; justica.

Kinestezic (Răspuns – la testul Rorschach); *kinesthesique* (*reponse – au test de Rorschach*); Bewegungsantwort; *movement*; movimiento; *cinestesia*; cinestesico.

Kinestezie; *Hnesthesie*; Kinăsthesie; *kinesthesis*; cinestesia; *cinestesia*; cinestesia.

Kinezimetru: *kinesimetre*; Kinesimeter; kinesimefer. cinesimetro; C (/le «e/ro, cinesâmetio.

Labirint; *labyrinthe*; Irrgang; *maze*; laberinto; *labirinto*; labirinto.

Lalaţie; *lallation*; Lallen; *lallation*; lambdacismo, *lallazione*; lambdacismo.

Lanţ; *chaîne*; Kette; *chain*; cadena; *catena*; cadeia.

Lapsus; *lapsus*; Lapsus; *slip*; lapsus; *lapsus*; lapso.

Latenţă (Timp de ~); *latence* (*temps* de ~); Latenz; *latency*; latencia; *latenza*; latencia.

Lateralitate; *lateraliie*, Lateralität; *laterality*; lateralidad; *lateralită*; lateralidade.

Lateralizare; *lateralisation*; Verseitlichung; *lateralization*; lateralización; *lateralizzazione*; lateralização.

Lăcomie; *avidite*; Gier; *greed*; avidez; *avidită*; avidez.

Lărgire a sarcinilor; *clargissement des tâches*; Aufgabenausweitung; *job enlargement*; ampliación de tarea; *allargamento di lavoro*; ampliacão das tarefas.

Leader; *leader*; Leiter; *leader*; lider; *leader*; lider.

Leadership; *leadership*; Leiterschaft; *leadership*; liderazgo; *leadership*; lideranca.

Lectură; *lecture*: Lektiire; *reading*: lectura: *lettura*; leitura.

Lecţie; *lecon*; Lektion; *lesson*; lección; *lezione*; lição.

Legalitate; *legalite*; Legalität; *legality*; legalidad; *legalità*; legalidade.

Legătură/Legare; *liaison*; Nexus; *linking*; enlace; *legame*; ligacão.

Lege; *loi*; Gesetz; *law*; ley; *legge*; lei.

Lege simbolică; *loi symbolique*; symbolisches Gesetz; *symbolic law*; ley simbolica; *legge simbolica*; lei simbolică.

Legitimare; *legitimation*; Legitimation; *legitimaţization*; legitimación; *legittimazione*; legitimação.

Lentoare psihomotorie; *ralentissementpsychomoteur*; psychomotorische Verlangsamung; *psychomotor slow down*; frenado psicomotor; *rallentamento psicomotorio*; desaceleração psicomotora.

Levier de răspuns; *levier reponse*; Hebel; *key*; respuesta palanca; *leva di riposta*; alavanţa resposta.

Lexem; *lexeme*; Lexem; *lexeme*; lexema; *lesseme*; lexema.

Lexic; *lexique*; Lexicon; *lexicon*; lexico; *lessico*; lexico.

Lexic mental; *lexique mental*; mentales Lexicon; *mental lexicon*; lexico mental; *lessico mentale*; lexico mental.

Libertate supravegheată; *liberté surveillee*;

Halbfreikeit; *probation*; libertad vigilada; *libertà vigilata*; liberdade vigiada.

Limbaj; *langage*; Sprache; *speech*; lenguaje; *linguaggio*; linguagem.

Limbaj de programare; *langage de programmation*; Planungssprache; *programming language*; lenguaje de programación; *linguaggio di programmazione*; linguagem de programacão.

Limbaj egocentric; *langage egocentrique*; egozentrische Sprache; *egocentric speech*; lenguaje egocentrico; *linguaggio egocentrica*; linguagem egocentrica.

Limbaj interior; *langage intérieur*; innere Sprache; *innerspeech*; lenguaje interior; *linguaggio interno*; linguagem interior.

Limbaj natural; *langage naturii*; Natursprache; *na*tural *language*; lenguaje natural; *linguaggio naturale*; linguagem natural.

Limbaj orientat spre obiect; *langage oriente objets*; objektorientierte Sprache; *obiect oriented language*; lenguaje orientado a Ios objetos; *linguaggio orientat-o oggetti*; linguagem orientada para o obiecto.

Limbaj socializat; *langage socialise*; sozialisierte Sprache; *social speech*; lenguaje socializado; *linguaggio socializzato*; linguagem socializada.

Limbă naturală; *langue naturelle*; naturelle Rede; *na*tural *language*; lengua natural; *lingua naturale*; lingua natural.

Limbic (Sistem); *limbique* (*systime*); limbische; *limbic*; lfmbico; *limbico*; limbico.

Limită; *limite*; Grenz; *Urnit*; limite; *limite*; limite.

Lingvistică; *lingvistique*; *Lingvistik*; *lingvistics*; lingüistica; *lingvistica*; lingvistica.

Liniar; *lineaire*; linearisch; *linear*; linear; *lineare*; linear.

Linie de bază; *ligne de base*; Grundlinie; ţeline; lfnea

de base; *Unea di base*; linha de base.

Lipsă; *manque*; Mangel; *need*; carencia; *mâncanza*; carencia.

Lizibilitate; *lisibilite*; Lesbarkeit; *legibility*, *readability*; legibilidad; *leggibilită*; legibilidade.

Lobectomie; *lobectomie*; Lobektomie; *lobectomy*; lobectomia; *lobectomia*; lobectomia.

Lobotomie; *lobotomie*; Lobotomie; *lobotomy*; lobotomia; *lobotomia*; lobotomia.

Localizare cerebrală; *localisation cerebrale*; cerebrale Lokalisation; *cerebral localization*; localización cerebral; *localhzazione cerebrale*; localização cerebral.

Localizare perceptivă; *localisation perceptive*; pierzeptive Lokalisation; *perceptual localization*; localización perceptiva; *localizzazione percettiva*; localização perceptiva.

Locomoţie; *locomotion*; Lokomotion; *locomotion*; locomoción; *locomozione*; locomoção.

Locus al controlului; *lieu de contrate*; Kontrollstelle; *locus of control*; fugar de control; *luogo di controllo*; fugar de controlo.

Locutor; *locuteur*; Sprecher; *speaker*; locutor; *locutore*; locutor.

Logatom; *logatome*; Logatom; *logatom*; palabra sân significado; *logatoma*; logatoma.

Logică a predicatelor; *logique des predicats*; Prädikatslogik; *predicate calculus*; logica de los predicados; *logica dei predicaţi*; logica dos predicados.

Logică a semnificaţiilor; *logique des significations*; Bedeutungslogik; *signification logic*; logica de los significados; *logica dei significaţi*; logica das significaţoes.

Logică modală; *logique modale*; modale Logik; *modal logic*; logica modal; *logica modale*; logica modal.

Logică naturală; *logique naturelle*; naturelle Logik; *informai logic*; logica natural; *logica naturale*; logica natural.

Logică propoziţională; *logique propositionnelle*; Logik der Sätze; *propositional calculus*; logica proposicional; *logica proposizionale*; logica proposicional.

Logică simbolică; *logique symbolique*; symbolische Logik; *symbolic logic*; logica simbolica; *logica simbolica*; logica simbolică.

Logoree; *logorrhee*; Logorrhoe; *accelerated speech*; verborrea; *logorrea*; logorreia.

Loisir; *loisir*; Freizeit; *leisure*; ocio; *tempo libero*; lazer.

Longitudinală (Metodă); *longitudinale (méthode)*; Langsmethode; *longitudinal*; longitudinal; *longitudinale*; longitudinal.

Luciu; *lui sance*; Glänzendichte; *shiningness*; lucimento; *brillo*; brilhância.

Lucru (Memorie de ~); *tra\ail (mémoirede)*; Arbeit; *working*; trabajo *lavoro*; trabalho.

Ludic; *ludique*; spielisch; *playing*; liidico; *ludico*; ludico.

Luminanţă; *luminance*; Leuchdichte; *luminance*; luminancia; *luminanza*; luminância.

Luminare; *eclairement*; Beleuchtung; *illuminance*; iluminación; *illuminazione*; iluminação.

Lumină vizibilă; *lumière visible*; sichtbares Licht; *visible light*; luz visible; *luce visibile*; luz visivel.

Luminozitate; /H/m>!<M! 7 e; Luminosităt; *luminosity*; luminosidad; *luminosită*; luminosidade.

Lumi posibile; *mondes possibles*; mogliche Welten; *possible worlds*; mundos posibles; *mondi possibili*; mundos possiveis.

Lungă durată (Memorie de ~); *long terme (mémoire a)*; Langzeitgedächtnis; *longterm memory*; memoria a largo plazo; *memoria a lungo termine*; memoria a longo prazo.

Lungime de undă; *longueur d'onde*; Wellentänge; *wave length*; longitud de onda; *lunghezza d'onda*;

comprimento de onda.

Macropsie; *macropsie*; Makropsie; *macropsia*; macropsia; *macropsia*; macropsia.

Macrostructură semantică; *macrostructure semantique*; semantische Makrostruktur; *semantic macrostructure*; macroestructura semantica; *macrostruttura semantico*; macrostructura semantica.

Magic; *magique*; magisch; *magical*; magico; *magico*; magico.

Magie; *magie*; Magie; magic; magia; *magia*; magia.

Magnetism animal; *magnétisme animal*; Mesmerismus; *mesmerism*; magnetismo animal; *magnetismo animale*; magnetismo animal.

Maieutică; *maieutique*; Mäieutik; *maieutics*; mayeutica; *maieutica*; maieutica.

Majorat; *majorite*; Mündigkeit; *majority*; mayoría de edad; *maggiore età*; maioridade.

Majorat legal; *majorite legale*; rechtmässige Mündigkeit; *legal majority*; mayoria legale; *maggiore legale*; maioridade legal.

Mamilar (Corp); *mamillaire (corps)*; mamillar; *mammillary*; mamilario; *mammillare*; mamilar.

Management formal (Teorie a); *management formei (theorie du)*; formales Management; *classical management*; administración de empresas formal; *organizzazione formale*; gestão formal.

Maniaco-depresiv; *maniaco-depressi/*; manisch-depressiv; *manicăepressive*; maniaco-depresivo; *maniaco-depressivo*; manâacodepressivo.

Manie; *manie*; Manie; *mania*; mania; *mania*; mania.

Manifest; *manifeste*; manifest; *overt*; manifesto; *manifesto*: manifeste

Manoptoscop; *manoptoscope*: Manoptoskop; *manoptoscope*: manoptoscopio; *manoptoscopio*; manoptoscopio.

Maraton (Grup); *marathon Igroupe*); Marathon;

marathon; maraton: *maratono*; maratona.

Marginalitate; *marginalite*: Aussenseitertum: *marginality*; marginalidad; *marginalită*; marginalidade.

Mascare; *masquage*; Maskieiung; *overshadowing*; enmascaramiento: *mascheramento*; mascaragem.

Mască; *masque*: Maske; *mask*: mascara; *maschera*: mascara.

Masochism; *masochisme*; Masochismus; *masochism*: masoquismo: *masoclusmo*; masoquismo.

Materialism; *materialisme*: Materialismus: *materialism*; materialismo; *materialismo*; materialismo.

Matern (Comportament); *maternei* (*comportement*). mutteriiches; *maternal*; materno; *materno*; maternal.

Maternaj; *matemage*. Benwtlem; *mothering*: matemalización: *matemage*; matemagem.

Maturitate profesională; *maturite professionnelle*; berufliche Reife; *occupatwnal maturity*; madurez profesional; *maturita professionale*; maturidade profissional.

Maturizare; *maturation*; Reifung; *maturation*; maduración; *maturazione*; maturação.

Măduva spinării; *moelle epiniere*; Medulla spinalis; *spinal marrow*; medula espinal; *midollo spinale*: medula espinhal.

Mărturie; *témoignage*; Aussage; *testimony*; testimonio; *testimonianza*; testemunho.

Mărturisire; *aveu*; Gestănânis; *confession*; confesion; *confessione*; confissão.

Măsură/Măsurare; *mesure*; Massnahme; *measure*; medicia; *misura*; medicia.

Mecanicism/Mecanism; *mecanisme*; Mechanismus; *mechanism*; mecanismo; *meceanismo*; mecanismo.

Mecanicistă (Organizare); *mecaniste* (*organisation*); mechanistische; *mechanistic-type*; mecanicista; *meccanicistico*; mecanista.

Mecanism înnăscut de declanşare; *mecanisme inne de declenchement*; angeborener Auslosemechanismus; *innate releasing mechanism*; mecanismo innato de desencadenamiento; *meceanismo innato di scatto*; mecanismo inato de desencadeamento.

Mediator; *mediateur*; Mittler; *mediator*; mediador; *mediatore*; mediador.

Medicală (Psihologie); *medicale* (*psychologie*); medizinische; *medical*; medica; *medica*; medica.

Medicină comportamentală; *medicine comportementale*; Verhaltenmedizin; *beliavioral medicine*; medicina conductual; *medicina di comportamento*; medicina de comportamente

Mediere; *mediation*; Vermittlung; *mediation*; mediación; *mediazione*; mediação.

Mediere verbală; *mediation verbale*; sprachliche Vermittlung; *verbal mediation*; mediación verbal; *mediazione verbale*; mediação verbal.

Mediu; *milieu*: Milieu; *environment*; medio; *ambiente*: nicio.

Mediu înconjurător; *environnement*; Umwelt; *environment*; ambiente; *ambiente*; ambiente.

Megalomanie; *megalomanie*; Megalomanie; *megalomania*; megalomania; *megalomania*; megalomania.

Mei; *mei*; Mei; *mei*; mei; *mei*; melo.

Melancolie; *melancolie*; Melancholie; *melancholy*; melancolia; *melanconia*; melancolia.

Membru fantomă (Durere a); *membre fantome* (*douleur du*); Phantomschmerz *pluxntom limb*; miembro fantasma; *membrofantasma*: membro fantasma.

Memorare; *memorisation*; Gedächtnisseinprăgungsvorgang; *memorization*; memorización; *memorizzazione*; memorizacão.

Memorie; *mémoire*; Erinnerungsvermogen; *memory*; memoria; *memoria*; memoria.

Memorie tampon; *mémoire tampon*; Buffer; *buffer*;

buffer; *buffer*; buffer.

Mental; *mental*; mental; *mental*; mental; *mentale*; mental.

Mentalism; *mentalisme*; Mentalismus; *mentalism*; mentalismo; *mentalismo*; mentalismo.

Mentalitate de grup; *mentalite de groupe*; Gruppenmentalitat; *group mentality*; mentalidad de grupo; *mentalită di gruppo*; mentalidade de grupo.

Mentalizare; *mentalisation*; Mentalisierung; *mentalization*; mentalización; *mentalizzazione*; mentalizacão.

Mers; *marche*; Gang; *gait*; marcha; *marcia*; marcha.

Mesaj; *message*; Meldung; *message*; mensaje; *messagio*; mensagem.

Metaanaliză; meta*analyse*; Metaanalyse; meta*analysis*; metaanâlisis; meta*analisi*; mata-anâlise.

Metacogniţie; *metacognition*; Metaerkenninis; *metacognition*; metacognición; *metacognizione*; metacognição.

Metacomunicare; *metacommunication*; Metakommunikation; *metacommunication*; metacomunicación; *metacommunicazione*; metacomunicação.

Metacontrast; *metacontrast*; Metakontrast; *metacontrast*; metacontraste; *metacontrasto*; metacontraste.

Metacunoştinţă; *metaconnaissance*; Metakenninis; *metaknowledge*; metaconocimiento; *metaconoscenza*; metaconhecimento.

Metaforă; *metaphore*; Metaphor; *metaphor*; metafora; *metafora*; metafora.

Metalimbaj; *metalangage*; Metasprache; *metalanguage*; metalenguaje; *metalinguaggio*; met atinguag em.

Metamemorie; *metamemoire*; Metagedăchtnis; *metamemory*; metamemoria; *metamemoria*; metamemoria.

Metapsihologie; *metapsychologie*; Metapsychologie; *metapsychology*; metapsicologia; *metapsicologia*; metapsicologia.

Metodă; *méthode*; Méthode, *method*; metodo; *metodo*; metodo.

Metodă analitică; *méthode analytique*; analytische Méthode; *analytic method*; metodo analitico; *metodo analitico*; metodo analitice

Metodă audiovizuală; *méthode audio-visuelle*; audiovisuelle Méthode; *audiovisual method*; metodo audiovisual; *metodo audiovisivo*; metodo audiovisual.

Metodă globală; *méthode globale*; Ganzheitlemen; *learning by wholes*; metodo global; *metodo complessivo*; metodo global.

Metodă tradiţională; *méthode traditionnelle*; traditionnelle Méthode; *tradiţional method*; metodo tradicional; *metodo tradizionale*; metodo tradicional.

Metonimie; *metonymie*; Metonymie; *metonymy*; metonimia; *metonimia*; metonimia.

Metric; *metrique*; metrik; *metric*; metrico; *metrico*; metrico.

Mezencefal; *mesencephale*; Mesencephalon; *mesencephalon*; mesencefalo; *mesencefalo*; mesencefalo.

Microgeneză; *microgenese*; Mikrogenese; *microgenesis*; microgenesis; *microgenesi*; microgenese.

Micromediu; *micromilieu*; Mikromilieu; *micromilieu*; micromedio; *microambiente*; micromeio.

Mielină; *myeline*; Myelin; *myelin*; mielina; *mielina*; mielina.

Mielinizare; *myelinisation*; Myelinisation; *myelination*; mielinización; *mielinizzazione*; mielinizacão.

Migraţie; *migration*; Wanderung; *migration*; migración; *migrazione*; migraţao.

Mimetism; *mimetisme*; Mimikry; *mimicry*; mimetismo; *mimetismo*; mimetismo.

Mimetism afectiv; *mimetisme affectif*; affektive

Mimikry; *affective mimicry*; mimetismo afectivo; *mimetismo affettivo*; mimetismo afective

Mimică; *mimique*; Mimik; *mimic*; mimico; *mimica*; mimica.

Minciună; *mensonge*; Liige; *lie*; mentira; *bugia*; mentira.

Minor (Protecţie judiciară a); *mineur* (*protection judiciaire des*); Jugend; *minor*; menor; *minor*; menor.

Mină; *mire*; Ziel; *test cârd*; mira; *mira*; mira.

Mistificare; *mystification*; Mystifikation; *mystification*; mistificación; *mistificazione*; mistificacão.

Mişcare; *mouvement*; Bewegung; *movement*; movimiento; *movimento*; movimento.

Mişcare Freinet; *mouvementfreinet*; Freinetsche Bewegung; *Freinet's movement*; movimiento Freinet; *movimento Freinet*; movimento Freinet

Mişcare oculară; *mouvement oculaire*; Augenbewegung; *eye movement*; movimientos oculares; *movimento oculare*; movimento ocular.

Mit; *mythe*; Mythos; *myth*; mito; *mito*; mito.

Mitomanie; *mythomanie*; Mythomanie; *muhomania*; mitomania; *mitomania*; mitomania.

Mitopoiezã; *mythopdiese*; Mythopoeisis; *mvthopoiesis*; mitopoyesis, *mitopoiesi*; mitopoiese.

Mituri familiale; *mythesfamiliaux*; Familienmythen; /îmi/y *myths*; mitos familiares; *miti familiari*; mitos familiares.

Mână; *main*; Hand; *hand*; mano; *mano*; mă o.

Mânuire; *maniemem*; Handhabung; *handling*; manejo; *maneggio*; manipulacão.

Mnemometru; *mnemometre*: Gedachtnisapparat; *mnemometer*; mnemometro; *mnemometro*; mnemometro.

Mnemonică; *mnemonique*; mnemonik; *mnemonic*; mnemonico; *mnemonico*; mnemonico.

Mnemotehnică; *mnimotechnique*; Mnemotechnik; *mnemotehnics*; mnemotehnica; *mnemonicotehnica*;

mnemotehnica.

Mnezic; *mnesique*; mnestich; *mnemic*; mnesico; *mnestico*; mnesico.

Mobilitate socială; *mobilite sociale*; soziale Mobilität; *social mobility*; movilidad social; *mobilită sociale*; mobilidade social.

Modal; *modal*; modal; *modal*; modal; *modale*; modal.

Modalitate; *modalite*; Modalitat; *modality*; modalidad; *modalità*; modalidade.

Modalizare; *modalisation*; Modalisierung; *modalization*; modalización; *modalizzazione*; modalização.

Model; *modele*; Leitbild; *model*; modelo; *modello*; modelo.

Modelaj; *modelage*; Modeilierung; *modeling*; modelado; *modellatura*; modelagem.

Modelare; *modelisation*; Modelisierung; *modelization*; medelización; *modelizzazione*; modelizacão.

Modular; *modulaire*; modularisch; *modular*; modular; *modulare*; modular.

Modularitate; *modulările*; Modularităt; *modularity*; modularidad; *modularità*; modularidade.

Molar; *molaire*: molar; *molar*: molar; *molare*; molar.

Momeală; *leurre*: Attrappe; *dummy*; cebo; *esca*; engano.

Monism; *monisme*; Monismus; *monism*: monismo; *monismo*; mooismo.

Monitor; *moniteur*; Monitor; *instructor*; monitor: *monitore*; monitor.

Monocromatic; *monochromahque*: monochromatisch: *monochromic*; monocromâtico;

monocromatico: monocromico.

Monolog; *monologue*; Monolog; *monologue*; monologo; *monologo*; monologo.

Moral; *moral*; moralisch; *moral*; moral; *morale*; moral.

Morfem; *morpheme*; Morphem; *morpheme*; morfema;

morfema; morfema.

Morfism; *morphisme*; Morphismus; *morphism*; moifismo; *morfismo*; morfismo.

Motivaţie; *motivation*; Motivation; *motivation*; motivación; *motivazione*; motivação.

Motor de inferenţă; *moteur d'inference*; Fulgerungsmotor; *inference engine*; motor de inferencia; *motore di inferenza*; motor de inferencia.

Motricitate; *motricite*; Motorik; *motricity*; motricidad; *motricita*; motricidade.

Multiplă (Personalitate); *multiple* (*personnalité*); multipel; *multiple*; multiple; *multiforme*; multipla.

Multitrăsătură (Metodă); *multitrait* (*méthode* – J; multitrische; *multitrait*; multirasgos; *multitratto*; multitracos.

Mulţime; *foule*; Menge; *crowd*; muchiedumbre; *folia*; multidão.

Mulţime (*mat.*); *ensemble*; Menge; *set*; conjuncto; *insieme*; conjuncto.

Mutism; *mutisme*; *Mutism\is*; *mutism*; mutismo; *mutismo*; mutismo.

Muzică (Psihologie a); *musique* (*psychologie de la*); Musik; *music*; musica; *musica*; musica.

Muzicoterapie; *musicotherapie*; Musiktherapie; *music therapy*; musicoterapia; *musicoterapia*; musicoterapia.

Naraţiune; *narration*; Erzählung; *narration*; narración; *narrazione*; narração.

Narcisică (Nevrozã); *narcissique* (*nevroze*); narzistische; *narcissistic*; narcisista; *narcisistica*; narcisica.

Narcisism; «arciwwme/Narzissmus; *narcissism*; narcisismo; *narcissismo*; narcisismo.

Narcolepsie; *narcolepsie*; Narkolepsie; *narcolepsy*; narcolepsia; *narcolessia*; narcolepsia.

Neajutorare; *detresse*; Hilflosigkeit; *distress*; desamparo; *infelicità*; desamparo.

Nebunie; *folie*; Wahnsinn; *madness*; locura; *follia*; loucura.

Necesarţul); *necessaire* (*le*); Notwendig; *necessary*; necesario; *necessario*; necessârio.

Necondiţionat; *inconditionnel*; unbedingt; *un condiţional*; incondicional; *incondizionato*; incondicional.

Nediferenţiere; *indiferenciation*; Undifferenzierung; *lackofilifferentiation*; indiferenciación; *indiferenziazione*; indiferenciação.

Negare; *negation*; Negation; *negation*; negation; *negazione*; negação.

Negativ; *negaţi/*; negativ; *negative*; negativo; *negativo*; negativo.

Negativism; *negativisme*; Negativismus; *negativism*; negativismo; *negativismo*; negativismo.

Neglijare senzorială; *negligénce senzorielle*; senzorielle Nachlässigkeit; *sensoty negligénce*; negligéncia senzorial; *negligénza sen – sortate*; negligéncia senzorial.

Negociere; *negociation*; Unterhandlung; *negotiation*; negociation; *negoziazione*; negociacão.

Neîndemânare; *maladresse*; Ungeschicklichkeit; *undexterity*; torpeza; *manco di destrezza*; inabilidade.

Neofobie; *neophobie*; Neophobie; *neophobia*;

neofobia; *neofobia*; neofobia.

Neologism; *neologisme*; Neologismus; *neologism*; neologismo; *neologismo*; neologisme

Neotenie; *neotenie*; Neotenie; *neoteny*; neotenia; *neotenia*; neotenia.

Nonparametrică (Ipoteză); *non-parametrique* (*hypothese*); un-parametrisch; *non parametric*; no parametrico; *non-parametrico*; nio-parametrico.

Nerv; *nerf*; Nerv; *nerve*; nervio; *nervo*; nervo.

Nespus; *non-dit*; Nichtgesagt; *no said*; no dicho; *no-detto*; năo-dito.

Neurobiologie; *neurobiologie*; Neurobiologie; *neurobiology*; neurobiologia; *neurobiologia*; neurobiologia.

Neurochimie; *neurochimie*; Neurochemie; *neurochemistry*; neuroquâmica; *neurochimica*; neuroquâmica.

Neuroendocrinologie; *neuro-endocrinologie*; Neuroendokrinologie; *neuroendocrinology*; neuroendocrinologia; *neuroendocrinologia*; neuroendocrinologia.

Neuroetologie; *neuro-ethologie*; Neuroethologie; *neuroethology*; neuroetologi a; *neuroetologia*; neuroetologia.

Neurofarmacologie; *neuropharmacologie*;

Neuropharmakologie; *neuropharmacology*; neurofarmacologia; *neurofarmacologia*;

neurofarmacologia.

Neurohormon; *neuro-hormone*; Neurohormon; *neurohormone*; neurohormona; *neurormone*; neurohormonio.

Neuroimagine; *neuro-image*; Neurobild; *neuroimage*; neuroimagen; *neuroimagine*; neuroimagem.

Neuroleptic; *neuroleptique*; Neuroleptica; *neuroleptics*; neuroleptico; *neurolettico*; neuroleptico.

Neurolingvistică; *neurolingvistique*; Neurolingvistik; *neurolingvistics*; neurolingiiistica; *neurolingvistica*; neurolingüística.

Neurologie; *neurologie*; Neurologie; *neurology*; neurologia; *neurologia*; neurologia.

Neuron; *neurone*; Neuron; *neurone*; neurona; *neurone*; neuronio.

Neuroni formali; *neurones formels*; formelles Neuron; *formal neurones*; neuronas formalas; *neuroni formali*; neuronios formales.

Neuropeptidă; *neuropeptide*: Neuropeptid; *neuropeptide*: neuropeptido; *neuropeptide*; neuropeptidio.

Neuropsihologie; *neuropsychologie*; Neuropsychologie; *neuropsychology*; neuropsicologia; *neuropsicologia*; neuropsicologia.

Neuroştiinţe; *neurosciences*; Neurowissenschaften; *neuroscience*; neurociencias; *neuroscienza*; neurociencias.

Neurotransmisie; *neurotransmission*; Neuroleitung; *neurotransmission*; neurotransmision; *neurotrasmissione*; neurotransmissão.

Neurotrofic (Factor); *neurotrophique* (*facteur*); neurotrophischer; *neurotrophic*; neurotrofico; *neurotrofico*; neurotrofico.

Neutralitate; *neutralite*; Neutralität; *neutrality*; neutral idad; *neutralită*; neutralidade.

Neutru; *neutre*; neutral; *neutral*; neutro; *neutro*; neuro.

Nevroză; *nevrose*; Neurose; *neurosis*; neurosis; *nervoşi*; neurose.

Nevroză carceralã; *nevrose carcerale*; Gefängnisneurose; *prison neurosis*; neurosis carcelaria; *nervoşi car cer aria*; neurose carceral.

Nevroză experimentală; *nevrose experimentale*; experimentelle Neurose; *experimental neurosis*; neurosis experimental; nervoşi *sperimentale*; neurose experimental.

Nişă ecologică; *niche ecologique*; okologische Nische; *ecologica*! *niche*; nicho ecologico; *casotto ecologico*; nicho ecologico.

Nivel; *niveau*; Niveau; *level*; nivel; *livello*: nivel.

Nivel de aspiraţie; *niveau d'aspiration*; Anspruchsniveau; *level of aspiration*; nivel de aspiración; *livello di aspirazione*; nivel de aspiração.

Nivel şcolar; *niveau scolaire*; scholastisches Niveau; *scholastic level*; nivel escolar; *livello scolastico*; nivel escolar.

Nocicepţie; *nociception*; Nozirezeption; *nociception*; nocicepción; *nocicezione*; nocicepcão.

Nondirectivitate; *non-directivite*; non Direktivität; *no directivity*; no directividad; *nondirettivită*; nio-directividade.

Nootropic; *nootropique*; Nootropika; *nootropic*;

nootropico; *nootropico*; nootropico.

Noradrenalina; *noradrenaline*; Noradrenalin; *noradrenalin*; noradrenalina; *noradrenalina*; noradrenalina.

Normală (Distribuţie); *normale* (*distribution*); normal; *normal*; normal; *normale*; normal.

Normalitate; *normalite*; Normalität; *normality*; normalidad; *normalită*; normalidade.

Normalizare; *normalisation*; Normalisierung; *normalization*; normalización; *normalizzazione*; normalizacão.

Normă educativă; *norme educative*; erzieherische Norm; *educaţional norm*; norma educativa; *norma educativa*; norma educativa.

Normă lingvistică; *norme lingvistique*; Sprachnorm; *lingvistic norm*; norma lingvistica; *norma lingvistica*; norma lingvistica.

Nosologie; nosologie; Nosologie, *nosologia*; nosologia; *nosologia*; nosologia.

Notare; *notation*; Bewertung; *marking*; notación; *notazione*; înotação.

Notă; *note*; Punkt; *score*; nota; *nota*; nota.

Noutate; *nouveaute*; Neuheit; *novelty*; novedad; *novită*; novidade.

Noxă; *nuisance*; Noxe; *noxa*; ruido ambiental; *nocivită*; perturbacão.

Număr; *nombre*; Anzahl; *number*; numero; *numero*; numero.

Nume; *nom*; Name; *name*; nombre; *nome*;

nome.

Numerozitate; *numeroşite*; Numeroşität; *numeroşiry*; numeroşidad; *numeroşità*; enumeracão.

Obiect; *objet*; Objekt; *obiect*; objeto; *oggetto*; obiecto.

Obiect bun; *bon objet*; gutes Objekt; *good obiect*; objeto bueno; *oggetto buono*; obiecto bom.

Obiectivă (Psihologie); *obiective* (*psychologie*);

objektive Psychologie; *obiective psychology*; psicologi a objetiva; *psicologia oggettivo*; psicologia obiectiva.

Obiectiv educativ; *objectif educatif*; erzieherisches Ziel; *educaţional purpose*; objetivo educativo; *oggettivo educativo*; obiectivo educativo.

Obiect parţial; *objet pârtiei*; Parţialobjekt; *part-object*; objeto parcial; *oggetto parziale*; obiecto parcial.

Obiect rău; *mauvais objet*; boses Objekt; *bad obiect*; objeto malo; *oggetto cattivo*; obiecto m-au.

Obiect tranziţional; *objet transitionnel*; fjbergangsobjekt; *transitional obiect*; objeto transicional; *oggetto transizionale*; obiecto transicional.

Obişnuire; *habituation*; Gewohnung; *habituation*; habituación; *assuefazione*; habituacão.

Obligaţie şcolară; *obligation scolaire*; Schulzwang; *compulsory school attendance*; obligación escolar; *obbligazione scolastica*; obrigação escolar.

Oboseală; *fatigue*; Ermiidung; *fatigue*; fatiga; *fatica*; fadiga.

Observator; *observateur*; Beobachter; *observer*; observaţior; *observ atore*; observaţior.

Observaţie; *observation*; Beobachtung; *observation*; observación; *observazione*; observação.

Obsesie; *obsession*; Obsession; *obsession*; obsesion; *ossessione*; obsessão.

Obstrucţie; *obstruction*; Obstruktion; *obstruction*; obstrucción; *ostruzione*; obstrucão.

Ocolire; *detour*; Umweg; *detour*; rodeo; *svolta*; dezvio.

Ocult; *occulte*; okkult; *occult*; oculto; *occulto*; oculto.

Oedip (Complex al lui); *OEdipe* (*complexe d*); Odipus; *Oedipus*; Edipo; *Edipo*; Edipo.

Oedipian; *oedipien*; Odipal; *oedipian*; edâpico; *edipiano*; edipiano.

Ofrandă alimentară; *ojfrande alimentaire*; Futteriibergabe *food dispensing*; ofrenda alimenticia;

offerta alimentaria; oferta alimentar.

Oglindă; *miroir*; Spiegel; *mirror*; espejo; *speechio*; espelho

Olfacţie; *olfaction*; Riechen; *olfaction*; olfacción; *olfatto*; olfacção.

Oligofrenie; *oligophrenie*; Oligophrenie; *oligophrenia*; oligofrenia; *oligofrenia*; oligofrenia.

Omega; *omega*; melankolisches Omegafr*rowed brow*; omega; *omega*; omega.

Omisiune; *omission*; Lassen; *omission*; omision; *omissione*; omissão.

Omnipotenţă; *omnipotence*; Omnipotenz; *omnipotence*; omnipotencia; *onnipotenza*; onipotencia.

Omofon; *homophone*; homophone; *homophonic*; homofono; *omofono*; homofono.

Omogenitate (Test de ~); *homogeneite* (*test d*); Homogeneităt; *homogeneity*; homogeneidad; *omogeneità*; homogeneidade.

Omograf; *homographe*; Homograph; *homograph*; homografo; *omograf o*; homografo.

Omonimie; *homonymie*; Gleichnamigkeit; *homonymy*; homonimia; *omonimia*; homonimia.

Omucidere; *homicide*; Mord; *murder*; homicidio; *omicidio*; homicídio.

Omul cu lupi; *homme aux loups*; Wolismann; *wolfman*; wolfman; *luomo luppo*; homem dos lobos.

Omul cu şobolani; *homme aux rats*; Rattenmann; *ratman*; ratman; *luomo ratto*; homem dos ratos.

Onirism; *onirisme*; Traumpsychose; *dream psychosis*; onirismo; *onirismo*; onirismo.

Ontogeneză; *ontogenese*; Ontogenese; *ontogeny*; ontogenesis; *ontogenesi*; ontogenese.

Operant; *operant*; operant; *operant*; operante; *operante*; operante.

Operativ; *operatif*; operativ; *operative*; operatorio; *operativo*; operativo.

Operatoriu; *operatoire*; operativ, *operating*; operatorio; *operatorio*; operatorio.

Operaţie cognitivă; *operation cognitive*; kognitive Operation; *cognitive operation*; operación cognitiva; *operazione cognitiva*; operação cognitiva.

Operaţie concretă; *operation concrete*; konkrete Operation; *concrete operation*; operación concreta; *operazione concreta*; operação concretă.

Operaţie formală; *operation formelle*; formale Operation *formal operation*; operation formal; *operazione formale*; operação formal.

Operaţionalism; *operationnisme*; Operaţionalismus; *operaţionalism*; operacionismo; *operazionismo*; operacionismo.

Opiaceu; *opiace*; Opiumhaltig; *opiate*; opiâceo; *oppiaceo*; opiâceo.

Opinie; *opinion*; Meinung; *opinion*; opinion; *opinione*; opinião.

Opioid endogen; *opioide endogene*; endogenes Opioid; *endogenous opioid*; opioide endogeno; *oppioide endogeno*; opioide endogene

Opoziţie; *opposition*; Verkummern; *opposition*; oposición; *opposizione*; oposicão.

Opticogeometrică (Iluzie); *optico-geometrique* (*illusion*); optikogeometrische; *optico-geometrical*; opticogeometrică; *otticogeometrica*; opticogeometrică.

Optimizare; *optimisation*; Optimierung; *optimisation*; optimalización; *ottimizzazione*; optimização.

Optometru; *optometre*; Optometer; *optometer*; optometro; *optometro*; optometro.

Optotip; *optotype*; Optotyp; *optotype*; optotipo; *optotipo*; optotipo.

Oralfabetism; *oralphabetisme*; Oralphabetismus; *litoracy*; oralfabetismo; *oralfabetismo*; oralfabetismo.

Oral (Stadiu); *oral* (*stade*); orale; *oral*; oral; *orale*; oral.

Ordalie; *ordalie*; Ordalien; *ordeal*; ordah as; *ordalia*; ordalia.

Ordine a cuvintelor; *ordre des mots*; Wörterordnung; *word order*; orden de las palabras; *ordine dei parola*; ordem das palavras.

Organizare/Organizaţie; *organisation*; Organisation; *organization*; organización; *organizzazione*; organização.

Organizator psihic; *organisateur psychique*; psychischer Organisator; *psychic organizer*; organizador psíquico; *organizzatorepsichico*; organizador psiquico.

Organ (Nevrozã de ~); *organe* (*nevrose d*); Organ; *organ*; organo; *organo*; orgão.

Orientare; *orientation*; Orientierung; *orientation*; orientación; *orientazione*; orientação.

Orientare profesională; *orientation professionnelle*; Berufsberatung; *occupational guidance*; orientación profesional; *orientazione professionale*; orientação profissional.

Orientare şcolară; *orientation scolaire*; skolastische Beratung; *scholastic guidance*; orientación escolar; *orientazione scolastico*; orientação escolar.

Orologiu intern; *horloge interne*; innere Uhr; *internai clock*; reloj interno; *orologio interno*; relogio interno.

Ortofonie; *orthophonie*; Orthophonie; *speech therapy*; ortofonia; *ortofonia*; ortofonia.

Ortogenezã; *orthogenise*; Orthogenese; *orthogenesis*; ortogenesis; *ortogenesi*; ortogenese.

Ortopedagogie; *orthopedagogie*; Orthopădagogie; *ortho-education*. ortopedagogia; *ortopedagogia*; ortopedagogia.

Paleopsihologie; *paleopsychologie*; Palăopsychologie; *paleopsychology*; paleopsicologia; *paleopsicologia*; paleopsicologia.

Palestezie; *pallesthesie*; Pallăsthesie; *pallesthesia*; palestesia; *palestesia*; palestesia.

Palicinezie: *palicinesie*; Palikinesis; *palikinesis*;

palicinesia; *palicinesia*; palicinese.

Palpebral (Reflex); *palpebral (reflexe)*; Blinzel; *eye-blink*; palpebral; *palpebrale*; palpebral.

Panică (Stare de ~); *panique (trouble)*; Panik; *panic*; pânico; *panico*; pânico.

Pansexualism; *pansexualisme*; Pansexualismus; *pansexualism*; pansexualismo; *pansessualismo*; pansexualismo.

Paracontrast; *paracontraste*; Parakontrast; *paracontrast*; paracontraste; *paracontrasto*; paracontraste.

Paradă; *parade*; Parade; *parade*; parada; *parata*; desfile.

Paradigmă; *paradigme*; Paradigma; *paradigm*; paradigma; *paradigma*; paradigma.

Paradoxală (Comunicare); *paradoxale (communication)*; paradox; *paradoxical*; paradojica; *paradossale*; paradoxal.

Parafazie; *paraphasie*; Paraphasie; *paraphasia*; parafasia; *parafasia*; parafasia. Paralaxă; *parallaxe*; Parallaxe; *parallax*; paralaje; *paralasse*; paralaxe.

Paralelism psihoilziologic; *paralelisme psychophysiologique*; psychophysiologischer Paralelismus; *psychophysiological paralelism*; paralelismo psicofisiologico; *paralellismo psicofisiologico*; paralelismo psicofisiologico.

Paralizie generală; *paralysie generale*; paralytische Geistesstorung; *general paralysis*; parâlisis general; *paralisi generale*; paralisia geral.

Parametru; *parametre*; Parameter; *parameter*; parâmetro; *parametro*; parâmetro.

Par amnezie; *paramnesie*; Paramnesie; *paramnesia*; paramnesia; *paramnesia*; paramnesia.

Parapsihologic; *parapsychologie*; Parapsychologie; *parapsychology*; parapsicologia; *parapsicologia*; parapsicologia.

Parazitism; *părăsitisme*; Părăsitismus; *părăsitism*;

părăsitismo; *parassiteria*; părăsitismo.

Parental (Comportament); *parental (comportement)*; elterliches; *parental*; parental; *parentale*; parental.

Paricid; *parricide*; Vatermord; *parricide*; parricidio; *parricidio*; parricâdio.

Participare; *participation*; Partizipation; *participation*; participación; *partecipazione*; participação.

Particularizare; *particularisation*; Vereinzelung; *particularization*; particularización; *particulareggiamento*; particularização.

Partiţie; *partition*; Austeilen; *partition*; partición; *partizione*; particão.

Pasiune; *passion*; Leidenschaft; *passion*; pasion; *passione*; paixão.

Pasivitate; *passivite*; Passivitat; *passivity*; passividad; *passivită*; passividade.

Patologie; *pathologie*; Pathologie; *pathology*; patologia; *patologia*; patologia.

Patomimie; *pathomimie*; Pathomimie; */acfitious disorder*; patomimia; *patomimia*; patomunia.

Patron motor de bază; *patron moteur de base*; basis-motorische Gestalt; *basic motor pattern*; patrones motores bâsicos; *patron motore di base*; molde motor de base.

Pattern; *pattern*; Struktur; *pattern*; configuración; *pattern*; pattern.

Pauză; *pause*; Pause; *pause*; pausa; *pausa*; pausa.

Pavlo vian; *pavlovien*; pavlovisch; *pavlovian*; pavloviano; *pavloviano*; pavloviano.

Părinţi combinaţi; *parents combines*; Vereinigte Eltern; *combined parents*; padres combinaţios; *figura parentale combinata*; pais unificados.

Pedagogie; *pedagogie*; Pădagogik; *pedagogy*; pedagogia; *pedagogia*; pedagogia.

Pedagogie a îndrumării; *pedagogie de maitrise*; Beherrschungspădagogik; *masterylearning*; pedagogia de la măiestria; *pedagogia della padronanza*; pedagogia de

disciplina.

Pedagogie instituţională; *pedagogie institutionnelle*; institutionelle Pädagogik; *instituţional pedagogy*; pedagogia institucional; *pedagogia istituzionale*; pedagogia institucional.

Pedagogie prin obiective; *pedagogie par objectifs*; Pädagogik durch Ziele; *obiective for classroom*; pedagogia con obiectivo; *pedagogia con oggettivi*; pedagogia por obiectivos.

Pedeapsă; *punition*; Bestrafung; *punishment*; câştigo; *punizione*; punição.

Pedocentrism; *pedocentrisme*; Pedozentrismus; *pedocentricity*; pedocentrismo; *pedocentrismo*; pedocentrismo.

Peptidă; *peptide*; Peptid; *peptide*; peptido; *peptide*; peptido.

Precept; *precept*; Wahrnehmung; *precept*; precepte; *percetto*; perceto.

Perceptual; *perceptuel*; perceptiv; *perceptual*; perceptual; *percettivo*; perceptual.

Percepţie; *perception*; Wahrnehmungsinhalt; *perception*; percepeion; *percezione*; percepeão.

Percepţie socială; *perception sociale*; soziale Wahrnehmung; *social perception*; percepeion social; *percezione sociale*; percepção social.

Pereche (Gândire prin); *couple* (*pensie par*); Gedanke în Paaren; *binary structure ofthought*; pensamiento por pareja; *penserio per coppia*; pensamento por par.

Performanţă lingvistică; *performance lingvistique*; sprachwissenschaftliche Leistung; *lingvistic performance*; realización lingiiistica; *prestazione lingvistica*; performance linguìstica.

Performanţă motorie; *performance motrice*; motorische Leistung; *motor performance*; rendimiento motor; *prestazione motrice*; performance motriz.

Performativ; *performalif*; performativ; *performante*;

performativo; *performativo*; performativo.

Pericol; *danger*; Gefahr; *danger*; peligro; *pericolo*; perigo.

Periferic; *périphérique*; peripher; *peripheral*; periferico; *periferico*; periferico.

Perimetru; *perimetre*; Perimeter; *perimeter*; perìmetro; *perimetro*; perìmetro.

Perioadă; *perioade*; Periode; *period*; periodo; *periodo*; perìodo.

Perioadă critică; *perioade critique*; kritische Periode; *criticai period*; perìodo critico; *periodo critico*; periodo critico.

Perioadă senzorio-motorie; *perioade senzorimotrice*; sensomotorische Periode; *senzory-motor period*; perìodo senzorimotor; *periodo senzorimotorio*; perìodo senzorio-motriz.

Perlaborare; *perlaboration*; Durcharbeitung; *workingthrough*; trabajo elaborativo; *elaborazione*; perlaboração.

Permanenţă a obiectului; *permanence de l'objet*; Objektspermanenz; *obiect permanency*; permanencia de objeto; *permanenza di oggetto*; permanencia de obiecto.

Perseverare; *perseveration*; Perseveration; *perseveration*; perseveración; *perseverazione*; persevaração.

Persoană; *personne*; Person; *person*; persona; *persona*; pessoa.

Personalism; *personnalisme*; Personalismus; *personalism*; personalismo; *personalismo*; personalismo.

Personalitate; *personnalité*; Personlichkeit; *personality*; personalidad; *personalità*; personalidade.

Personalitate criminală; *personnalise criminelle*; kriminelle Personlichkeit; *criminal personality*; personalidad criminal; *personalità criminale*; personalidade criminal.

Personalizare; *personnalisation*; Personalisierung;

personnalisation; personalización; *personalizzazione*; personalizacão.

Perspectivă; *perspective*; Perspektive; *perspective*; perspectiva; *perspectiva*; perspectiva.

Pervers; *pervers*; Pervers; *perverse*; perverso; *perverso*; perverse

Perversiune; *perversion*; Perversion; *perversion*; perversion; *perversione*; perversão.

Pictogramă; *pictogramme*; Piktogramm; *pictogram*; pictogramă; *pictogramma*; pictogramă.

Pilotare; *pilotage*; Fuhrung; *monitoring*; pilotaje; *pilotaggio*; pilotagem.

Piramidal; *pyramidal*; pyramidalis; *pyramidal*; piramidal; *piramidale*; piramidal. Plan; *plan*; Plan; *plan*; plan; *piano*; plano.

Plan de text; *plan de texte*; Textaufbau; *text plan*; plan de texto; *piano del testo*; plano de texto.

Plan experimental; *plan d'experience*; experimentaler Plan; *experimental design*; plan de experimiento; *piano di esperienza*; plano de experiencia.

Planificare; *planification*; Planung; *planning*; planificación; *planif icazione*; planificação.

Planificare a educaţiei; *planification de l'education*; Bildungsplanung; *educaţional planning*; planificación de la educación; *planif icazione dell'educazione*; planificação de educação.

Planificare verbală; *planification verbale*; Verbalplanung; *verbal planning*; planificación verbal; *planificazione verbale*; planificação verbal.

Plasticitate; *plasticile*; Plastizität; *plasticity*; plasticidad; *plasticită*; plasticidade.

Plăcere; *plaisir*; Lust; *pleasure*; plăcer; *plăcere*; prazer.

Plurilingvism; *plurilinguisme*; Mehrsprachtigkeit; *plurilingualism*; plurilingiiismo; *plurilinguismo*; plurilinguisme.

Polarizare; *polarisation*; Polarisation; *polarization*; polarización; *polarizzazione*; polarizacão.

Polietism; *polyethisme*; Polyethismus; *polyethism*; polietismo; *polietismo*; polietismo.

Polifonie; *polyphonie*; Polyphonie; *polyphony*; polifonia; *polifonia*; polifonia.

Poligamie; *polygamie*; Polygamie; *polygamy*; poligamia; *poligamia*; poligamia.

Polisemie; *polysemie*; Polysemie; *polysemy*; polisemia; *polisemia*; polissemia.

Posesiv; *possessif*; possesiv; *possessive*; posesivo; *possessivo*; possessivo.

Posibil; *possible*; mbglich; *possible*; posible; *possibile*; possível.

Posturală (Funcţie); *posturale* (*fonction*); Korperhaltung; *postura*!; postural; *posturale*; postural.

Postură; *posture*; Haltung; *posture*; postura; *postura*; postura.

Potenţial de acţiune; *potenţial d'action*; Aktions potenţial; *action potenţial*; potencial de action; *potenziale di azione*; potencial de accão.

Potenţial evocat; *potenţial evoque*; wachgerufenes Potenţial; *evoked potenţial*; potencial evocaţio; *potenziale evocato*; potencial evocaţio.

Potenţializare; *potenţialisation*; Potenţialisierung; *potentiation*; potencialización; *potenzializzazione*; potencializacão.

Potomanie; *potomanie*; Potomanie; *potomania*; potomania; *potomania*; potomania.

Povestire; *recit*; narrativer Text; *narrative*; relato; *raconto*; narrativa.

Pozitiv; *positif*; pozitiv; *positive*; pozitivo; *pozitivo*; pozitivo.

Pozitivism; *pozitivisme*; Pozitivismus; *pozitivism*; pozitivismo; *pozitiv ismo*; pozitivismo.

Poziţie; *position*; Position; *position*; posición;

posizione; posição.

Practică mentală; *pratique mentale*; geistige Praxis; *mental practice*; practica mental; *practica mentale*; prâtico mental.

Prag; *seuil*; Schwelle; *threshold*; umbral; *soglia*; nivel limite.

Pragmatică lingvistică; *pragmatique lingvistique*; lingvistische Pragmatik; *lingvistic pragmatics*; pragmatica linguistica; *pragmatica lingvistica*; pragmatica lingüística.

Pragmatism; *pragmatisme*; Pragmatismus; *pragmatism*; pragmatismo; *pragmatismo*; pragmatismo.

Prăbuşire; *effondrement*; Zusammenbruch; *break down*; desmoronamiento; *sprofundamento*; desmonoramento.

Prădare; *predation*; Beutefanghandlung; *predation*; predación; *predazione*; predação.

Prădător; *predateur*; Raub; *predator*; predador; *predatore*; predador.

Precizie; *precision*; Prazision; *accuracy*; precision; *precisione*; precisão.

Precondiţie; *prerequis*; Vorverpflichtet; *prerequisite*; prerequisito; *prerequisito*; prerequisito.

Precondiţionare; *preconditionnement*; Vorbedingen; *preconditioning*; precondicionamiento; *precondizionamento*; precondicionamento.

Preconştient; *preconscient*; Vorbewusste; *preconscious*; preconsciente; *preconscio*; preconsciente.

Predicat; *predicat*; Prädikat; *predicate*; predicado; *predicat-o*: predicado

Predispoziţie; *predisposition*; Prädisposition; *predisposition*; predisposición; *predisposizione*; predisposição.

Pregătire mentală / psihologică; *preparation mentalelpsychologique*; geistige Vorbereitung; *mental preparation*; preparación mental; *preparazione mentale*; preparacão mental.

Pregenital; *pregenital*; prăgenital; *pregenital*; pregenital; *pregenitale*; pregenital.

Pregnanţă; *pregnance*; Prăgnanz; *pregnance*; pregnancia; *pregnanza*; imposição.

Prehensiune; *prehension*; Griff; *grip*; prension; *prensione*; preensão.

Preistorie; *prehistoire*; Vorgeschichte; *prehistory*; prehistoria; *preistoria*; prehistoria.

Prejudecată; *prejuge*; Vorurteil; *prejudice*; prejuicio; *preconcetto*; preconceito.

Prejudiciu; *prejudice*; Schaden; *loss*; perjuicio; *pregiudizio*; prejuâzo.

Prelogic; *prelogique*; prălogisch; *prelogical*; prelogico; *prelogico*; prelogico.

Prematur; *premature*; Frühgeburt; *premature*; prematura; *prematuro*; prematura.

Prematurizare; *prematuration*; Frühgeburt; *prematuration*; prematuración; *prematurazione*; prematuracão.

Preocupare maternă primară; *preoccupation maternelle primaire*; primare Miitterlichkeit; *primary maternal preoccupation*; preocupación maternal primăria; *preoccupazione materna primăria*; preocupação maternal primăria.

Preoedipian; *pre oedipien*; preoedipal; *preoedipal*; preedfpio; *preedipico*; preedipiano.

Preoperaţie; *preoperation*; Preoperation; *preoperation*; preoperación; *preoperazione*; preoperação.

Preponderenţă; *preponderance*; Lfbergewicht; *preponderance*; preponderancia; *preponderanza*; preponderancia.

Prepsihoză; *prepsychose*; Prăpsychose; *prepsychosis*; perspicosis; *perspicoşi*; perspicose.

Prestanţă (Funcţie de ~); *prestance* (*fonction* de ~); Stattlichkeit; *presence*; prestancia; *prestanza*; prestância.

Presupoziţie; *presupposition*; Prăsupposition;

presupposition; presuposición; *presupposizione*; pressuposicão.

Presupuneri de bază; *presupposes de base*; Grundannahme; *basic assumption*; supuestos bâsicos; *assunto di base*; pressuposto de base.

Prevenire; *prevention*; Krankheitsverhătung; *prophyllaxis*; prevención; *prevenzione*; prevenção.

Prevenit; *prevenu*; Beschuldigter; *charged man with crime*; acusado; *prevenuto*; prevenido.

Previziune; *prevision*; Prognose; *prevision*; prevision; *previsione*; previsão.

Prezentare; *presentation*; Darstellung; *presentation*; presentación; *presentazione*; apresentação.

Prietenie; *amitie*; Freundschaft; *friendship*; amistad; *amiciţia*; amizade.

Primar; *primaire*; primar; *primary*; primario; *primario*; primario.

Primatologie; *primatologie*; Primatologie; *primatology*; primatologia; *primatologia*; primatologia.

Primire; *accueil*; Aufnahme; *acceptance*; acogida; *accoglienza*; acolhimento.

Principiul Nirvāṇa; *principe de Nirvāṇa*; Nirwanaprinzip; *Nirvāṇa principie*; principio de Nirvāṇa; principie *di Nirvāṇa*; prinefpio de Nirvāṇa.

Principiul plăcerii; *principe de plaisir*; Lustorinzip; *pleasure principie*; principio de plăcer; *principio dipiacere*; principio de prazer.

Privare; *privation*; Mangel; *deprivation*; privación; *privazione*; privagão.

Privire; *regard*; Blick; *sight*; mirada; *sguardo*; olhar.

Probabilitate; *probabilite*; Wahrscheinlichkeit; *probability*; probabilidad; *probabilită*; probabilidade.

Probare; *preuve*; Probe; *proof*; prueba; *prova*; prova.

Probă a realităţii; *epreuve de realitate*; Realitătspriifung; *reality-testing*; prueba de realidad; *esame di realtà*; prova de realidade.

Probă piagetiană; *epreuve piagetienne*; piagetischer Versuch; *piagetian task*; experiencia piagetiană; pro*va piagetiană*; prova piagetiană.

Problemă; *probleme*; Problem; *problem*; problema; *problema*; problema.

Procedeu pedagogic; *procede pedagogique*; pădagogisches Verfahren; *educaţional procedure*; procedimiento pedagogico; *procedimento pedagogico*; procedimento pedagogico.

Procedural; *procedural*; Prozedurmässig; *procedural*; procedimental; *procedurale*; procedural.

Procedură; *procedure*; Prozedur; *procedure*;
procedimiento; *procedura*; processo.

Procedură de tratare; *procedure de traitement*; Behandlungsprozedur; *processingprocedure*; procedimiento de tratamiento; *procedura di trattamento*; processo de tratamente

Proces; *processus*; Prozess; *process*; proceso; *processo*; processo.

Proces sociocognitiv; *processus sociocognitif*; sozialer kognitiver Prozess; *social cognitive process*; proceso socio cognitivo; *processo socioconoscitivo*; processo sociocognitivo.

Productivă (Gândire); *productive (pensie)*; produktiv; *productive*; productivo; *produttivo*; produtivo.

Producţie/Producere; *production*; Produktion; *production*; producción; *produzione*; produção.

Profil; *profil*; Profil; *profile*; perfil; *profilo*;
perfil.

Profil de personalitate; *bilan de personnalité*; Personlichkeitssynthese; *personality synthesis*; estudio de personalidad; *bilancio dipersonalità*; inventărio de personalidade.

Program; *programme*; Programm; *program*; programa; *programma*; programa.

Programare; *programmation*; Planung; *programming*;

programación; *programmazione*; programacão.

Program de întărire; *programme de renforcement*; Verstărkungsplan; *schedule ofreinforcement*; programa de refuerzo; *programma de rinforzo*; programa de reforţo.

Program motor; *programme moteur*; motorisches Programm; *motor program*; programa motor; *programma motore*; programa motor.

Proiecţie; *projection*; Projektion; *projection*; projeecion; *proiezione*; projecção.

Propedeutică; *propedeutique*; Propădeutik; *foundation course*; propedeutico; *propedeutico*; propedeutico.

Propoziţie; *proposition*; Proposition; *proposition*; proposición; *proposizione*; proposta.

Propoziţie logică; *proposition logique*; logische Proposition; *logical proposition*; proposición logica; *proposizione logica*; proposta logica.

Propriocepţie; *proprioception*; Eigenwahmehmung; *proprioception*; propriocepción; *propriocezione*; propriocepção.

Proprioplastică (Activitate); *proprioplastique* (*activité* – J; proprioplastische; *proprioplastic*; proprioplastică; *proprioplastică*; proprioplastică.

Prosocial (Comportament); *prosocial* (*comportement*); prosozialer; *prosocial*; prosocial; *prosociale*; prosocial.

Prostituţie; *prostitution*; Prostitution; *prostitution*; prostitución; *prostituzione*; prostituicão.

Protecţie la excitaţie; *pare-excitation*; Reizschutz; *protective shields*; proteecion contra las excitaciones; *protettivo controllo*; paraexcitação.

Protocol; *protocole*; Protokoll; *protocol*; protocolo; *protocollo*; protocolo.

Protocultură: *protoculture*; Protokultur; *protoculture*; protocultură; *protocultură*; protocultură.

Prototip; *prototype*; Prototyp; *prototype*; prototipo;

prototipo; prototipo.

Provocare; *provocation*; Provokation; *provocation*; provocación; *provocazione*; provocação.

Prozodie; *prosodie*; Prosodie; *prosody*; prosodia; *prosodia*; prosodia.

Prozopagnozie; *prozopagnosie*; Gesichteragnosie; *prozopagnosia*; prozopagnosia; *prozopagnosia*; prozopagnosia.

Pseudoacuzie; pseudo*acousie*; Pseudoakousie; *pseudoacousia*; pseudoacusia; *pseudoacusia*; pseudoacusia.

Psihanaliză; *psychanalyse*; Psychoanalyse; *psychoanalysis*; psicoanâlisis; *psicoanalisi*; psicânalise.

Psihastenie; *psychasthenie*; Psychasthenie; *psychasthenia*; psicastenia; *psicastenia*; psicastenia.

Psihiatrie; *psychiatrie*; Psychiatrie; *psychiatry*; psiquiatria; *psichiatria*; psiquiatria.

Psihoacustică; *psychoacoustique*; Psychoakustik; *psychoacoustics*; psicoaciistica; *psicoacustica*; psicoacustica.

Psihobiologie; *psychobiologie*; Psychobiologie; *psychobiology*; psicobiologia; *psicobiologia*; psicobiologia.

Psihodinamică; *psychodynamique*; Psychodynamik; *psychodynamics*; psicodinamica; *psicodinamica*; psicodinamica.

Psihodramatist; *psychodramatiste*; Psychodramatist; *psychodramatist*; psicodramatisto; *psicodramatisto*; psicodramatista.

Psihodrara A; *psychodrame*; Psychodrama; *psychodrama*; psicodrama; *psicodramma*; psicodrama.

Psihofarmacologie; *psrchopharmacologie*; Psychopharraakologie; *psychopharmacology*; psicofarmacologia; *psicofarmacologia*; psicofarmacologia.

Psihofizică; *psychophysique*; Psychophysik; *psychophysics*; psicofisica; *psicofisica*; psicofisica.

Psihofiziologie; *psychophysiologie*;

Psychophysiologie; *psychophysiology*; psicofisiologia; *psicofisiologia*; psicofisiologia.

Psihogalvanic (Reflex); *psyâtiogal\anique* (*reflexe* – /; psychogalvanischer; *galvanic skin*; pskogalvânico; *pscogalvanico*; psicogalvânico.

Psihogen; *psychogene*; psychogen; *psychogenic*; psicogeno; *psicogeno*; psicogeno.

Psihogeneză; *psychogenese*; Psychogenese; *psychogenesis*; psicogenesis; *psicogenesi*; psicogenese.

P sihogr amă; *psychogramme*; Psy chogramm; *psychogram*; psicograma; *psicogramma*; psicograma.

Psiholingvistică; *psycholingvistique*; Psycholingvistik; *psycholingvistics*; psicolingüística; *psicolingvistica*; psicolingvistica.

Psihologie; *psychologie*; Psychologie; *psychology*; psicologia; *psicologia*; psicologia.

Psihologie a artei; *psychologie de l'art*; Psychologie der Kunst; *artpsychology*; psicologia del arte; *psicologia dell'arte*; psicologia de arte.

Psihologie a profunzimilor; *psychologie des profondeurs*; Tiefenpsychologie; *depht psychology*; psicologia analitica; *psicologia analitica*; psicologia das profundezas.

Psihologie individuală; *psychologie individuelle*; Individuelipsychologie; *individuai psychology*; psicologia individual; *psicologia individuale*; psicologia individual.

Psihologie istorică; *psychologie historique*; historische Psychologie; *historical psychology*; psicologia historica; *psicologia istorica*; psicologia historica.

Psihologie judiciară; *psychologie appliquee en justice*; Kriminalpsychologie; *judiciar psychology*; psicologia judiciar; *psicologia giudiziaria*; psicologia judiciăria.

Psihologie socială; *psychologie sociale*; Sozialpsychologie; *social psychology*; psicologia social; *psicologia sociale*; psicologia social.

Psihologizare; *psychologisation*; Psychologieren; *psychologization*; psicologización; *psicologizzazione*; psicologização. Psihometrie; *psychometrie*; Psychometrie; *psychometry*; psicometria; *psicometria*; psicometria.

Psihomotricitate; *psychomotricite*; Psychomotorik; *psychomotility*; psicomotricidad; *psicomotricită*; psicomotricidade.

Psihoneuroendocrinologie; *psychoneuroendocrinologie*; Psychoneuroendokrinologie; *psychoneuroendocrinology*; psiconeuroendocrinologia; *psiconeuroendocrinologia*; psiconeuroendocrinologia.

Psihoneuroimunologie; pl>e/wn «uro-i>wnu/*wlogie*; Psychoneuroimmunologie; *psychoneuroimmunology*; psiconeuroinmunologia;

psiconeuroimmunologia; psiconeuroimunologia.

Psihonevroză de apărare; *psychonevrose de defense*; Abwehrneuropsychose; *defence neuropsychosis*; psiconeurosis de defensa; *psiconevrosi da difesa*; psiconeurose de defensa.

Psihopatie; *psychopathie*; Psychopathie; *psychopathy*; psicopatia; *psicopatia*; psicopatia.

Psihopatologie; *psychopathologie*; Psychopathologie; *psychopathology*; psicopatologia; *psicopatologia*; psicopatologia.

Psihopedagogie; *psychopedagogie*; Psychopădagogie; *psychopaedagogia*; psicopedagogia; *psicopedagogia*; psicopedagogia.

Psihorigiditate; *psychorigidite*; psychische Rigidităt; *psychorigidity*; psicorigidez; *psicorigiditătă*; rigidez psiquica.

Psihosomatică (Maladie); *psychosomatique (maladie)*; psychosomatische; *psychosomatic*; psicosomâtica; *psicosomatica*; psicosomâtica.

Psihostimulent; *psychostimulant*; Psychostimulans; *psychostimulant*; psicoestimulante; *psicostimulante*; psicoestimulante. Psihoterapie; *psychotherapie*; Psychotherapie; *psychotherapy*; psicoterapia; *psicoterapia*;

psicoterapia.

Psihoterapie de grup; *psychotherapie de groupe*; Gruppenpsychotherapie; *group psychotherapy*; psicoterapia de grupo; *psicoterapia di gruppo*; psicoterapia de grupo.

Psihoterapie scurtă; *psychotherapie brève*; kurzdauemde Psychotherapie; *short term dynamicosychotherapia*; psicoterapia brève; *psicoterapia brève*; psicoterapia curta.

Psihotrop; *psychotrope*; psychotrope Preparate; *psychotropic drug*; psicotropico; *psicotropo*; psicotropico.

Psihoză; *psychose*; Psychose; *psychosis*; psicosis; *psicosi*; psicose.

Pubertate; *puberte*; Pubertăt; *puberty*; pubertad; *pubertă*; puberdade.

Puerperal; *puerperale*; puerperal; *puerperal*; puerperal; *puerperale*; puerperal.

Pulsiune; *pulsion*; Trieb; *drive*; instinto; *istinto*; pulsão.

Pulsiune a eului; *pulsion du moi*; Ichtrieb; *ego drive*; instinto de yo; *istinto dell'io*; egopulsão.

Pulsiune de dominaţie; *emprise*; Bemächtigungstrieb; *instinct of mastery*; instinto de dominio; *pulsione* d'*impossessamento*; pulsão de apossar-se.

Punctare; *pointillage*; Punktieren; *dotting*; punteado; *punteggiamento*; pontilhamento.

Punctuaţie; *punctuation*; Punktierung; *punctuation*; puntuación; *ponteggiatura*; punctuação.

Punere în situaţie; *mise en train*; Anlauf; *warming-up*; puesta en marcha; *messa în passo*; regularização.

Pupil; *pupille*; Pflegekind; *ward*; pupila; *pupillo*; pupila.

Randament şcolar; *randament scolaire*; Schulleistung; *school achievement*; rendimiento escolar; *rendimento scolastico*; rendimento escolar.

Ranversabilitate; *renversabilite*; Umkehrbarkeit;

reversibility; invertibilidad; *ravesciabile*; acção de inverter.

Rapel; *rappel*; Reproduktion; *recall*; recuerdo; *ricordo*; recordação.

Ratã de retenţie; *taux de retention*; Behaltensverhaltnis; *amount ofretentio*; tasa de retención; *tasso di ritenzione*; taxa de retenc, de.

Raţionalism; *raţionalisme*; Raţionalismus; *raţionalism*; racionalismo; *razionalismo*; racionalismo.

Raţionalizare; *raţionalisation*; Raţionalisierung; *rationalization*; racionalización; *razionalizzazione*; racionalizacão.

Raţionament; *raisonnement*; vernunftiges Denken; *reasoning*; razonamiento; *raggionamento*; raciocinio.

Răspuns; *reponse*; Antwort; *response*; respuesta; *riposta*; *resposta*.

Răspuns electrodermal; *reponse electrodermale*; galvanischerhautreflex; *electrodermal response*; respuesta electrodermal; *reazione elettrodermale*; electrodermal resposta.

Răzbunare; *vengeance*; Rache; *revengejulness*; venganza; *vendetta*; vinganţa.

Reactanţă (Teorie a); *reactance* (*theorie de la*); Widerstands; *reactance*; reactancia; *reattanza*; reactância.

Reacţie circulară; *reaction circulaire*; zirkulare Reaktion; *circular reaction*; reacción circular; *reazione circolare*; reacção circular.

Reacţie de tresărire; *reaction de sursaut*; Schreckreaktion; *startle reaction*; reacción de sobresalto; *reazione di soprassalto*; reacţio de sobressalto.

Reacţie emoţională condiţionată; *reaction emotionnelle conditionnée*; emotionelle bedingte Reaktion; *conditioned emoţional response*; reacción emocional condicionada; *reazione emozionale condizionata*; reacgão emocional condicionada.

Reacţie terapeutică negativă; *reaction thérapeutique negative*; negative terapeutische Reaktion; *negative*

therapeatic reaction: reacción terapeutica negativa; *reazione terapeutica negativa*; reacţio terapeutica negativa.

Reacţie (Timp de ~); *reaction (-temps de ~)*; Reaktion; *reaction*; reacción; *reazione*; reacção.

Reacţionai; *reactionnel*: Reaktions *reactive*; reaccional; *reazionale*; reactonal.

Readaptare; *readaptation*; Wiederangewohnung; *rehabilitation*; readaptación; *nadattemento*; readaptação.

Readucere; *ramener*; Eintragen; *retrieving*; devolver; *riportare*; frazer.

Reaferenţă; *reafference*; Reafferenz; *reafference*; reaferencia; *reaferencia*; reaferância.

Realism infantil; *realisme enfantin*; Kinderrealismus; *puerile realism*; realismo infantil; *realismo infantile*; realismo infantil.

Realitate psihică; *realite psychique*; psychische Realitat; *psychical reality*; realidad psiquica; *realtăpsichica*; realidade psfquica.

Recentă (Efect de ~); *recence (effet de ~)*; Neuheit; *recency*; recencia; *recencia*; recencia.

Receptor; *recepteur*; Empfânger; *receptor*; receptor; *ricevitore*; receptor.

Receptor celular; *recepteur celulaire*; Zellenrezeptor; *celular receptor*; receptor celular; *recettore celulare*: receptor celular.

Receptor senzorial; *recepteur senzoriel*; senzorieller Rezeptor; *senzory receptor*; receptor senzorial; *recettore senzorial*; receptor senzorial.

Recidivă; *recidive*: Rezidiv; *recidivism*; recidiva; *recidiva*; recidiva.

Recogniţie; *recognition*; Erkennung; *recognition*; reconocimiento; *ricognizione*; reconhecimento.

Recompensă; *recompense*; Belohnung; *reward*: recompensa; *ricompensa*; recompensa.

Reconstrucţie (Metodă de ~); *reconstruction*

(*mithode de ~*); Rekonstruktion; *reproduction*; reconstrucción; *ricostruzione*; reconstrucţio.

Recrutare; *recrutement*; Rekrutierung; *recruitment*; reclutamiento; *reclutamento*; recrutamento.

Recunoaştere; *reconnaissance*; Erkennen; *recognition*: reconocimiento; *riconoscimento*; reconhecimento.

Recunoaştere a formelor; *reconnaissance des formes*; Formerkennen; *form recognition*;

reconocimiento de las formas; *riconoscimento delle forme*; reconhecimento das formas.

Recuperare; *recuperation*; Erholung; *retrieval*; recuperación; *ricupero*; recuperação.

Recuperare de funcţie; *recuperation defonction*; Funktions erholung; *recovery offunction*; recuperación de function; *ricupero funzionale*; recuperação de função.

Recuperare spontană; *recuperation spontanee*; spontane Erholung; *spontaneousrecovery*; recuperación espontânea; *ricupero spontaneo*; recuperação espontânea.

Recurenţă; *recwrence*; Rekurrenz; *recurrence*; recurrencia; *ricorrenza*; recorrencia.

Recursivitate; *recursivite*; Zuriicklaufend; *recursivity*; recursividad; *recursivită*; recursividade.

Redefinire; *redefinition*; Redefinieren; *redefinition*; redefinición; *ridefinizione*; redefinição.

Reducţionism; *reductionnisme*; Reducţionismus; *reducţionism*; reduceionismo; *reduzionismo*; reducionismo.

Redundanţă; *redondance*; Redundanz; *redundancy*; redundancia; *ridondanza*; redundância.

Reeducare; *reeducation*; Wiedererziehung; *reeducation*; reeducación; *neducazione*; reeducação.

Referent; *referent*; Referent; *referent*; referente; *referente*; referenta.

Referinţă/Referire; *reference*; Bezug; *reference*; referencia; *riferimento*; referencia.

Reflex; *reflexe*; Reflex; *reflex*; reflejo; *riflesso*;

reflexo.

Reflexiv; *reflexif*; reflektierend; *reflective*; reflexivo; *riflessivo*; reflexivo.

Reflexologie; *reflexologie*; Reflexologie; *reflexology*; reflexologia; *riflessologia*; reflexologia.

Refulare; *refoulement*; Verdrăngung; *repression*; represion; *rimozione*; *recalque*.

Refuz; *deni*; Verleugnung; *denial*; renegación; *diniego*; recusa.

Regenerare; *regeneration*; Regeneration; *regeneration*; regeneración; *rigenerazione*; regeneragão.

Registru de limbaj; *registre de langage*; Sprachregister; *language register*; registro de lenguaje; *registro di linguagio*; registo de linguagem.

Reglare; *regulation*; Regulierung; *regulation*; regulación; *regolazione*; regulação.

Reglare proactivă; *regulation proactive*; proaktive Regulierung; *proactive regulation*;

regulación proactiva; *regolazione proattiva*; regulação proactiva.

Reglare retroactivă; *regulation retroactive*; retroaktive Regulierung; *retractive regulation*; regulación retroactiva; *regolazione retroattiva*; regulacão retroactiva.

Reglare socială; *regulation sociale*; soziale Regulierung; *social regulation*; regulación social; *regolazione sociale*; regulacão social.

Regresie; *regression*; Regression; *regression*; regresion; *regressione*; regressão.

Regrupare; *rameutage*; Hassen; *mobbing*; amoţinaje; *raggrupamento*; espentar em grupo.

Regulă de producţii; *regie de production*; Produktions regel; *production rule*; regla de production; *regola di produzione*; regra de producão.

Regulă de restituire; *regie de restitution*; Riickersattungsregel; *restitution rule*; regla de restitution; *regola di restituzione*; regra de restituição.

Regulă fundamentală; *regie fundamentale*; Grundregel; *fundamental rule*; regla fundamental; *regola fundamentale*; regra fundamental.

Regulă lingvistică; *rigle lingvistique*; sprachwissenschaftliche Regel; *lingvistic rule*; regla lingüística; *regola lingvistica*; regra lingüística.

Relativ; *relatif*; relativ; *relative*; relativo; *relativo*; relativo.

Relativism lingvistic; *relativisme lingvistique*; sprachwissenschaftliche Relativismus; *lingvistic relativism*; relativismo lingufstico; *relativismo lingvistico*; relativismo lingvistico.

Relaţie de obiect; *relation d'objet*; Objektbeziehung; *obiect-relations hip*; relación de objeto; *relazione oggetuale*; relacão de obiecto.

Relaţie medic-bolnav; *relation médecin-malade*; Doktor-Patient Beziehung; *doctor-patient relation*; relación medico-enfermo; *relazione medico-malato*; relacão medico-doente.

Relaţii interemisferice; *relations interhemispheriques*; interhemisphärische Beziehungen; *interhemispheric relations*; relaciónes interhemisfericas; *relazioni interemisferiche*; relaşoes interhemisfericas.

Relaţii intergrupale; *relations inter-groupes*; Intergruppenbeziehungen; *intergroups relations*; relaciónes intergrupos; *relazioni intergruppi*; relaţoes intergrupos.

Relaţii umane; *relations humaines*; menschliche Beziehungen; *human relations*; relaciónes humanas; *relazioni umane*; relacoes humanas.

Relaxare; *relaxation*; Relaxation; *relaxation*; relajación; *rilassamento*; relaxação.

Remă; *rheme*; Rbema; *rhem*; rema; *rema*; rema.

Rememorare; *recollection*; Gedächtniss; *recollection*; recolección; *raccoglimento*; reconstrução.

Reminiscenţă; *reminiscence*; Reminiszenz;

reminiscence; reminiscencia; *riminiscenza*; reminiscencia.

Reparaţie; *reparation*; Wiedergutmachung; *reparation*; reparación; *riparazione*; reparação.

Repere de identificare; *respires identificatoires*; Identifizierungsmarkzeichen; *identification cues*; marcas de identificación; *riferimenti identificatori*; referencias identificatorias.

Repertoriu; *repertoire*; Repertorium; *repertory*; repertorio; *repertorio*; repertorio.

Repetiţie; *repetition*; Wiederholung; *repetition*; repetición; *ripetizione*; repeticão.

Reprezentant al pulsiunii; *reprezentant de la pulsion*; Triebrepräsentanz; *drive representative*; reprezentante del instinto; *rappresentante della pulsione*; reprezentante de impulso.

Reprezentare; *representation*; Verstellung; *representation*; reprezentación; *rappresentazione*; reprezentação.

Reproducere; *reproduction*; Fortpflanzung; *reproduction*; reproducción; *riproduzione*; reproducão.

Reproductiv (Comportament); *reproducteur* (*comportement*); Fortplanzung; *reproductive*; reproductor; *riproduttore*; reproductor.

Resemnare dobândită; *resignation apprise*; gelemte Resignation; *learned resignation*, resignación adquisida; *rassegnazione appresa*; resignacão aprendida.

Resentiment; *ressentiment*; Nachgefuhl; *resentiment*; resentimiento; *risentimento*; ressentimento.

Respingere; *rejet*; Ablehnung; *rejection*; rechazo; *rigetto*; rejeição.

Responsabilitate penală; *responsabilite penaie*; gerichtliche Verantwortung; *liability*; responsabilidad penal; *responsabilită penale*; responsabilidade penal.

Rest diurn; *reste diurne*; Tagesreste; *day residue*; resto diurno; *resto diurno*; resto diumo.

Resurse fizice; *ressources physiques*; physische

Mittel; *physical resources*; recursos ffsicos; *rissorse fisice*; recursos fisicos.

Retardare înapoiere; *arrieration*; seelische Retardierung; *psychic retardation*; retardo; *arrierazione*; retardo.

Retenţie/Reţinere; *retention*; Behalten; *retention*; retention; *ritenzione*; retenção.

Retorică; *rhétorique*; Rhetorik; *rhetoric*; retorica; *retorica*; retorica.

Retroactiv; *retroactif*; ruckwirkend; *retroactive*; retroactivo; *retroattivo*: retroactive

Retroacţiune; *retroaction*; Ruckwirkung; /eee*iback*; retroaction; *retroazione*; retroaccão.

Retrograd; *retrograde*; retrograd; *retrograde*; retrogrado; *retrogrado*; retrogrado.

Reţea; *reseau*; Netz; *network*; red; *reticolo*; rede.

Reverie; *reverie*; Traumerei; *daydream*; ensuerão; *sogno diurno*; sonho diurno.

Reversibilitate; *reversibilite*; Umkehrung; *reversibility*; reversibilidad; *re\ersibilită*; reversibili dade.

Rezistenţă; *resistance*; Widerstand; *resistance*; resistencia; *resistenza*; resistencia.

Rezistenţă la stingere; *resistance à l'extinction*; Resistenz zur Erloschung; *resistance to extinclion*; resistencia à la extinción; *resistenza all estinzione*; resistencia a extinção.

Rezonanţă fantasmatică; *resonancefantasmatique*; phantasmatische Resonanz; *fantasmatic resonance*; resonancia en la fantasia; *risonanza fantasmatică*; ressonância fantasmatică.

Rezonanţă intimă (Tip de – la testul Rorschach); *resonance intime* (*type au Rorschach*); Erlebnistypus; *balance experience*; resonancia intima; *risonanza intima*; ressonância intima.

Rezonator; *resonateur*. Resonator; *resonator*; resonador; *risonatore*; ressonador.

Rezumat; *resume*; Zusammenfassung; *summary*; resumido; *reassunto*; resumo.

Rinencefal; *rhinencephale*: Rhinencephalon; *rhinencephalon*; rinencefalo; *rinencefalo*; rinoencefalo.

Risc (Metodă a); *risque (méthode du)*; Risk; *risk*; riesgo; *rischio*; risco.

Rit; *rite*; Ritus; *rite*; rito; *rito*; rito.

Ritm biologic; *rythme biologique*: biologische Rhythmik; *biological rhythm*; ritmo biologico: *ritmo biologico*; ritmo biologico.

Ritual; *rituel*: Ritual; *ritual*; ritual; *rituale*; ritual.

Ritualizare; *ritualisation*; Ritualisierang; *ritualization*: ritualización; *ritualizzazione*; ritualização.

Rival; *rival*: Rivale; *rival*; rival; *rivale*: rival.

Rivalitate; *rivalite*; Rivalität; *rivalry*; rivalidad; *rivalită*; rivalidade.

Roată de activitate; *roue a activité*; Tătigkeitstra; *activity wheel*; rueda de actividad; *ruota a attività*; roda de actividade.

Roit; *essaimage*; Schwărmen; *swarming*; enjambrazon; *sciamatura*; dispersão.

Rol; *role*; Rolle; *role*; papei; *parte*; papei.

Roman familial; *roman familial*; Familienroman; *family romance*; novela familiar; *romanzo familiare*; romance familial.

Rotaţie mentală; *rotation mentale*; mentales Umorehen; *mental rotation*; rotación mental; *rotazione mentale*; rotação mental.

Ruptură; rupture; Bruch; breackup; ruptura; *rottura*; ruptura.

Rutină; *routine*; Routine; *routine*; rutina; *routine*; rotina.

Sacadă oculară; *saceade*; okularer Stoss; *saccade*; sacudida ocular; *zbalzo*; irregular ocular.

Sadism; *sadisme*; Sadismus; *sadism*; sadismo; *sadismo*; sadismo.

Sancţiune; *sanction*; Bestrafung; *punishment*; sanción; *sanzione*; sanção.

Sarcină de lucru; *charge de travail*; Arbeitsbelastung; *working load*; carga de trabajo; *carico di lavora*; carga de trabalho.

Sarcină motorie; *tăche motrice*; motorische Aufgabe; *motor task*; tarea motriz; *compito motrice*; exercâcios.

Satisfacere (Trăire de ~); *satisfaction* (*expirience de* – J; Befriedigung; *satisfaction*; satisfaction; *soddisfazione*; satisfação.

Satisfacţie profesională; *satisfaction professionnelle*; berufliche Befriedigung; *job satisfaction*; satisfaction profesional; *soddisfazione professionale*; satisfação profissional.

Sat (Test al); *village* (*test du*); Dontest; *village test*; pueblo; *villagio*; village.

Saturaţie; *saturation*; Sattheit; *loading*; saturación; *saturazione*; saturação.

Sălbatică (Psihanaliză); *sauvage* (*psychanalyse*); wilde; *wild*; silvestre; *selvaggia*; selvagem.

Scala lui Guttman; *echelle de Guttman*; Guttman Skala; *Guttman's scale*; escala de Guttman; *scala di Guttman*; escala de Guttman.

Scală de evaluare; *echelle devaluation*; Beurteilungssystem; *rating scale*; escala de valuación; *scala di valutazione*; escala de avaliação.

Scală de inteligenţă; *echelle d'intelligence*; Intelligenzsskala; *intelligence scale*; escala de inteligencia; *scala di intelligenza*; escala de inteligencia.

Scală de măsură; *echelle de mesure*; Skala; *scale measurement*; escala; *scala*; escala.

Scală de observare a comportamentului; *echelle d'observation du comportement*; Verhaltensbeobachtung Skala; *observation scale*; escala de observation de la conducta; *scala di observazione del comportamiento*; escala de observacão de comportamente

Scală de senzaţie; *echelle de sensation*; Sensations skala; *sensation scale*; escala de sensation; *scala di sensazione*; escala de sensacão.

Scaun rotativ; *chaise tournante*; drehender Stuhl; *rotating chiar*; silla giratoria; *sedia girevole*; cadeira giratoria.

Scenă originară; *scene originalre*; Urszene; *primai scene*; escena primitiva; *scena primăria*; cena primitiva.

Schematizare; *schematisation*; Schematisierung; *schematization*; esquematización; *schematizzatione*; esquematizacão.

Schemă; *schema*; Schema; *schema*; esquema; *schema*; esquema.

Schemă corporală; *schema corporei*; Kbrperschema; *body schema*; esquema corporal; *schema corporale*; esquema corporeo.

Schemă mentală; *scheme*; Scheme; *schema*; esquema; *schema*; esquema.

Schimbare; *changement*; Veranderung; *change*; cambio; *mitazione*; mudanca.

Schimb social; *échange social*; sozialer Wechsel; *social exchange*; intercambio; *cambio sociale*; intercâmbio social.

Schizoafectiv; *schizo-affectif*; schizo-affectiv; *schizo-affective*; esquizoafectivo; *schizoaffettivo*; esquizoafectivo.

Schizofrenie; *schizophrenie*; Schizophrenie; *schizophrenia*; esquizofrenia; *schizofrenia*; esquizofrenia.

Schizoidă (Personalitate); *schizoide* (*personnalité*); schizoide; *schizoid*; esquizoide; *schizoide*; esquizoide.

Schizotipic; *schizotypique*; schizotypisch; *schizotypal*; esquizotipico; *schizotipico*; esquizotipico.

Scintilaţie; *scintillement*; Gefunkel; *sparkling*; centelleo; *scintillazione*; brilho intermitente.

Scolastic; *scolastique*; scholastisch; *scholastic*; escolâstico; *scholastico*; escolăstico.

Scop; *but*; Ziel; *goal*; finalidad; *scopo*; obiectivo.

Scopogramă; *scopogramme*; Skopogram; *scopogram*; escopograma; *scopogramma*; escopograma.

Script; *script*; Skript; *script*; guion; *copione*; script.

Scurtă durată (Memorie de ~); *court terme* (*mémoire a*); Kurzzeitgedächtnis; *shortterm memory*; memoria a corto plazo; *memoria a brève termine*; memoria a curto prazo.

Secundar; *secondaire*; secundai; *secondary*; secundario; *secondario*; secundârio.

Securitate de bază; *securite de base*; Grundsicherheit; *basis security*; seguridad de base; *sicurezza di base*; seguranca de base.

Secvenţă; *sequence*; Sequenz; *sequence*; secuencia; *sequenza*; sequencia.

Secvenţă lingvistică; *sequence lingvistique*; Sprechsequenz; *lingvistic sequence*; secuencia lingiiâstica; *sequenza lingvistica*; sequencia lingüística.

Seducţie; *seduction*; Verführung; *seduction*; seducción; *seduzione*; sedução.

Segregaţie şcolară; *segregation scolaire*; Schulabsonderung; *school segregation*; segregation escolar; *segregazione scolastica*; segregação escolar.

Selecţie organică; *selection organique*; organische Selektion; *organic selection*; selection organică; *selezione organică*; selecção organică.

Selecţie profesională; *selection professionnelle*; Berufsselektion; *professional selection*; selection profesional; *selezione professionale*; selecţio profissional.

Selecţie şcolară; *selection scolaire*; Schulselektion; *school selection*; selection escolar; *selezione scolastica*; selecţio escolar.

Seif; *soi*; Selbst; *seif*; yo; *se*; şi-mesmo.

Seif fals; *faux-self*; falscher *St*\îi *false seif*; falso yo; *falso seif*; falso seif.

Seif grandios; *soi grandioase*; grossartiges Selbst; *grandioase seif*; yo grandioso; *se grandioso*; eu grandioso.

Sem; *seme*; Sem; *seme*; seama; *seama*; seama.

Semantică; *semantique*; Semantik; *semantics*; semantica; *semantica*; semantica.

Semiotică; *semiotique*; Semiotik; *semiotics*; semiotica; *semiotica*; semiotica.

Semn; *signe*; Zeichen; *sign*; signo; *segno*; signo.

Semnal; *signal*; Signal; *signal*; serial; *segnale*; sinal.

Semnalizare; *signalisation*; Signalisierung; *signalling*; senalización; *segnalizzazione*; sinalização.

Semnificant; *signifiant*; Bedeutend; *significant*; significante; *signifwante*; significante.

Semnificând formali; *signifiants formels*; formale Bedeutende; *formal significants*; significantes formales; *signifwanti formali*; significantes formais.

Semnificare; *signifâance*; Signifikanz; *significance*; significación; *signifwazione*; significância.

Semnificat; *signifie*; Bezeichnetes; *signified*; significado; *significate*; significado.

Semnificaţie; *signification*; Bedeutung; *signification*; significado; *significate*; significação.

Sens; *sens*; Sinn; *meaning*; significado; *senso*; significado.

Sensibilitate; *sensibilite*; Empfindsamkeit; *sensitivity*; sensibilidad; *sensibilită*; sensibilidade.

Sensibilitate cutanată; *sensibilite cutanee*; Hautempfindlichkeit; *cutaneous sensibility*; sensibilidad cutânea; *sensibilită cutanea*; sensibilidade cutânea.

Sensibilizare; *sensibilisation*; Sensibilisierung; *sensitization*; sensibilización; *sensibilizzazione*; sensibilizacão.

Sentiment; *sentiment*; *Gefühl*; *feeling*; sentimiento; *sentimento*; sentimento.

Senzaţie; *sensation*; Empfindung; *sensation*; sensación; *sensazione*; sensação.

Senzitiv; *sensitif*; senzitiv; *sensitive*; senzitivo; *senzitivo*; senzitivo.

Senzorio-motor; *sensori-moteur*; sensomotorisch; *senzorymotor*; senzorimotor; *senzorimototio*; senzorio-motriz.

Senzualism; *senzualisme*; Senzualismus; *sensiialism*; senzualismo; *sensismo*; senzualismo.

Separare; *separation*; Trennung; *separation*; separación; *separazione*; separacão.

Serendipitate; *serendipite*; Serendipität; *serendipity*; descubrimiento casual; *serendipità*; serendipita.

Serial; *seriei*; serial; *serial*; serial; *seriale*; serial.

Seriere; *seriation*; Serierung; *seriation*; seriación; *seriazione*; seriacão.

Serotonină; *serotonine*; Serotonin; *serotonin*; serotonina; *serotonină*; serotonină.

Sevraj; *sevrage*; Entwohnen; *weaning*; desfete; *svezzamento*; desmame.

Sexual (Comportament); *sexuel* (*comportement* – j; sexual, *sexual*; sexual; *sessuale*; sexual.

Sexualitate; *sexualite*; Sexualität; *sexuality*; sexualidad; *sessualità*; sexualidade.

Sexualitate precoce infantilă; *sexualite precoce infantile*; fruhinfantile Sexualität; *early infantile sexuality*; sexualidad precoz infantil; *sessualità precoce infantile*: sexualidade precoce infantil.

Shaping; *shaping*; Modellierung; *shaping*; modelamiento; *modellaggio*; shaping.

Silabă; *syllabe*; Silbe; *syllabe*; silaba; *sillaba*; silaba.

Simbiotic; *symbiotique*; symbiotisch; *symbiotic*; simbiotico; *simbiotico*; simbiotice

Simbol; *symbole*; Symbol; *symbol*; sfmbolo; *simbolo*; sfmbolo.

Simbolism; *synibolisme*; Symbolismus; *symbolism*; simbolismo; *simbolismo*; simbolismo.

Simpatie; *sympathie*; Sympathie; *sympathy*; simpatia; *simpatia*; simpatia.

Simptom; *symptome*; Symptom; *symptom*; sfntoma;

sintomo; sintoma.

Simulare; *simulation*; Simulation; *malingering*; simulación; *simulazione*; simulação.

Sinapsă; *synapse*; Synapse; *synapse*; sinapsis; *sinapsi*; sinapse.

Sincretism; *sincretisme*; Synkretismus; *syncretism*; sincretismo; *sincretismo*; sincretismo.

Sincronie; *synchronie*; Synchronie; *synchronia*; sincronia; *sincronia*; sincronia.

Sincronizator; *synchroniseur*; Zeitgeber; *synchronizer*; sincronizador; *sincronizzatore*; sincronização.

Sindrom psihomotor; *syndrome psychomoteur*; psychomotorisches Syndrom; *psychomotor syndrome*; sindrome psicomotor; *sindrome psicomotore*; sândrome psicomotor.

Sine; *ga*; Es; *id*; ello; *es*; id.

Sinergie; *synergie*; Synergie; *synergy*; sinergia; *sinergia*; sinergia.

Sintagmă; *syntagme*; Syntagme; *Syntagma*; sintagma; *sintagma*; sintagma.

Sintaxă; *syntaxe*; Syntax; *syntax*; sintaxis; *sintassi*; sintaxe.

Sistem; *sisteme*; Sistem; *sistem*; sistema; *sistema*; sistema.

Sistematizat; *sistematise*; sistematisiert; sistematized; sistematizado; *sistematizata*; sistematizado.

Sistem de producţii; *sisteme de production*; Produktions sistem; *production sistem* /sistema de producción; *sistema di produzione*; sistema de produção.

Sistem educativ; *sisteme educatif*; Erziehungssystem; *educaţional sistem*; sistema educativo; *sistema educativo*; sistema educative

Sistem-expert; *sisteme-expert*; Expert-system; *expert-system*; sistema-experto; *sistema-esperto*; sistema de perito.

Sistem formal; *sisteme formei*; Formalsystem; *formal sistem*; sistema formal; *sistemaformale*; sistema formal.

Sistemic; *sistémique*; sistemisch; *sistemic*; sistemico; *sistemico*; sistemico.

Sistem nervos; *système nerveux*; Nervensystem; *nervoussystern*; sistema nervioso; *sistema nervoso*; sistema nervoso.

Sistem neuroendocrin difuz; *sisteme neuroendocrinien-diffus*; neuroendokrines zerstreutes Zellsystem; *Amine Precursor Uptake and Decarboxylation sistem* (*APUD*); sistema neuroendocrfnico difuso; *sistema neuroendocrino diffuso*; sistema neuroendocrinico difuso.

Sistem vestibular; *sy stime vestibulaire*; vestibulăres Sistem; *vestibular sistem*; sistema vestibular; *sistema vestibolare*; sistema vestibular.

Situaţie; *situation*; Situation; *situation*; situación; *situazione*; situação.

Sociabilitate; *sociabilite*; Soziabilităt; *sociability*; sociabilidad; *sociabilită*; sociabilidade.

Social; *social*; sozial; *social*; social; *sociale*; social.

Socializare; *socialisation*; Sozialisierung; *socialization*; socialización; *socializzazione*; socialização.

Sociobiologie; *sociobiologie*; Soziobiologie; *sociobiology*; sociobiologia; *sociobiologia*; sociobiologia.

Sociocentrism; *sociocentrisme*; Soziocentrismus; *sociocentrism*; sociocentrismo; *sociocentrismo*; sociocentrismo.

Sociodramă; *sociodrame*; Soziodrama; *sociodramă*; sociodramă; *sociodramma*; sociodramă;

Socioecologie; *socio-ecologie*; Sozio-okologie; *socio-ecology*; socio-ecologia; *socio-ecologia*; socio-ecologia.

Sociogeneză; *sociogenese*; Soziogenese; *sociogenesis*; sociogenesis; *sociogenesi*; sociogenese.

Sociogramă; *sociogramme*; Soziogramm; *sociogram*; sociogramă; *sociogramma*; sociogramă.

Sociometrie; *sociometrie*; Soziometrie; *sociometry*;

sociometria; *sociometria*; sociometria.

Sociopatie; *sociopathie*; Soziopathie; *sociopathy*; sociopatia; *sociopatia*; sociopatia.

Sociotehnic (Sistem); *sociotechnique* (*systime*); sozioteckniſches; *sociotehnical*; sociotehnico; *sociotehnico*; sociotehnico.

Somatizare; *somatisation*; Somatisation; *somatization*; somatización; *somatizzazione*; somatização.

Somatoformă (Tulburare); *somatoforme* (*trouble*); somatoformige; *somatoform*; somatoformo; *somatoforme*; somatoformo.

Somatognozie; *somatognosie*; Somatognosie; *somesthesia*; somatognosia; *somatognosia*; somatognose.

Somn; *sommeil*; Schlaf; *sleep*; sueño; *sonno*; sono.

Somnambulism; *somnambulisme*; Somnambulismus; *somnambulism*; sonanbulismo; *sonnambulismo*; sonambulismo.

Sondaj; *sondage*; Meinungsforschung; *poli*; sondeo; *scrutino*; sondagem.

Sonograf; *sonographe*; Sonograph; *sonograph*; sonografo; *sonograf o*; sonografo.

Sonogramă; *sonogramme*; Sonogramm; *sonogram*; sonogramă; *sonogramma*; sonogramă.

Sonometrie; *sonometrie*; Tonmessung; *sonometry*; sonometria; *sonometria*; sonometria.

Sonometru; *sonometre*; Sonometer; *sonometer*; sonometro; *sonometro*; sonometro.

Spaimă; *effroi*; Schreck; A-i gaf; pavor; *spavento*; susto.

Spaţial; *spaţial*; raumlich; *spaţial*; espacial; *spaziale*; espacial.

Spaţiu; *espace*; Raum; *space*; espacio; *spazio*; espaşo.

Spaţiu mental; *espace mental*; mentaler Raum; *mental space*; espacio mental; *spazio mentale*; espaţo mental.

Spaţiu personal; *espace personnel*; individueller

Lebensraum; *personal space*; espacio personal; *spazio personale*; espaţo pessoal.

Spaţiu-problemă; *espace-probleme*; Problemeld; *problem space*; espacio-problema; *spazio problema*; espaţo problema.

Spirală tranzacţională; *spirale tranzactionnelle*; vermittelnde Spirale; *compromise spiral*; espiral transaccional; *spirale tranşattiva*; espiral transaccional.

Spirit; *esprit*; Geist; *mind*; espfritu; *spirito*; espírito.

Spontaneitate; *spontaneite*; Selbstbestimmung; *spontaneity*; espontaneidad; *spontaneita*; espontaneidade.

Sport; *sport*; Sport; *sport*; deporte; *sport*; desporto.

Stabilizare selectivă; *stabilisation selective*; selektive Stabilisierung; *selective stabilization*; estabilización selectiva; *stabilizzazione selettiva*; estabilização selectivă.

Stadiu; *stade*; Stufe; *stage*; *îast\fase*; estăgio.

Stadiul oglinzii; *stade du miroir*; Spiegelstufe; *mirror stage*; fase del espejo; /a se *dello speechio*; estâgio de espelho.

Stadiul respiraţiei; *stade du respir*; Atmenstufe; *breathing stage*; fase del respiro; *fase di respiare*; fase de respiro.

Stare de spirit; *humeur*; Stimmung; *mood*; humor; *umore*; humor.

Stare-limită; *etat limite*; Grenzenzustand; *border-line*; borderline; *borderline*; estadolimite.

Stare mixtă; *etat mixte*; Mischzustand; *bipolar disorder*; estado mixto; *stato mişto*; estado mişto.

Statestezic; *statesthesique*; statesthesisch; *statesthesis*; estatestesico; *statestesico*; estatestesico.

Statistică; *statistique*; Statistik; *statistics*; estadística; *statistica*; estatâstica.

Statut social; *statut social*; sozialer Status; *social status*; estatuto social; *stato sociale*; status social.

Stază libidinală; *stătuse libidinale*; Libidostauung; *damming up oflibido*; estancamiento de la lâbido; *stasi*

della libido; estase da libido.

Stea sociometrică; *étoile sociometrique*; soziometrischer Star; *sociometric star*; estrella sociometrică; *stella sociometrică*; estrela sociometrică.

Stereoacuzie; *stereoacousie*; Stereoakusie; *stereoacousia*; estereoacusia; *stereoacusia*; estereoacusia.

Stereognozic; *stereognosique*; stereognosisch; *stereognosic*; estereognosico; *stereognosico*; estereognosico.

Stereogramă; *stereogramme*; Stereogramm; *stereogram*; estereograma; *stereogramma*; estereograma.

Stereometru; *stereomitre*; Stereometer; *stereometer*; estereometro; *stereometro*; estereometro.

Stereopsie; *stereopsie*; Stereopsie; *stereopsia*; estereopsia; *stereopsia*; estereopsia.

Stereoscop; *stereoscope*; Stereoskop; *stereoscope*; estereoscopio; *stereoscopio*; estereoscopio.

Stereotip; *stereotype*; Stereotypus; *stereotype*; estereotipo; *stereotipo*; estereotipo.

Stereotipie; *stereotypie*; Stereotypie; *stereotypy*; estereotipia; *stereotipia*; estereotipia.

Stigmat; *stigmate*; Stigma; *stigma*; estigma; *stigma*; estigma.

Stigmatizare; *stigmatisation*; Brandmarken; *stigmatization*; estigmatización; *stigmatizzazione*; estigmatização.

Stil cognitiv; *style cognitif*; cognitiver Stil; *cognitive style*; estilo cognitivo; *stile conoscitivo*; estilo cognitivo.

Stil de conducere; *style de commandement*; Befehisstil; *management style*; estilo de mando; *stile di comando*; estilo de gestão.

Stil de viaţă; *style de vie*; Lebensstil; *life style*; estilo de vida; *stile di vita*; estilo de vida.

Stimă de sine; *estime de soi*; Selbstachtung; *self-esteem*; autoestima; *autostima*; autoestima.

Stimul; *stimulus*; Stimulus; *stimulus*; estâmulo;

stimolo; estâmulo.

Stimulare; *stimulation*; Stimulierung; *stimulation*; estimulación; *stimolazione*; estimulacão.

Stingere; *extinction*; Ausloschung; *extinction*; extinción; *estinzione*; extinção.

Stângaci/Stângăcie; *gaucher ţie*); Linkshănder; *left-handed*; zurdo; *mancino*; canhoto.

Stocare; *stockage*; Lagerung; *storage*; almacenamiento; *stoccaggio*; estocagem.

Stocastic; *stochastique*; stochastik; *stochastic*; estocâstico; *stocastico*; estocăstico.

Stranietate (Sentiment de ~); *étrangetă* (*sentiment d*); Fremdkeit; *strangeness*; derealización; *estraneità*; estranheza.

Strategie; *strategie*; Strategie; *strategy*; estrategia; *strategia*; estrategia.

Strategie decizională; *strategie de decision*; Entscheidungsstrategie; *decision strategy*; estrategia de decision; *strategia di decisione*; estrategia de decisão.

Strategie psiholingvistică; *stratigie psycholingvistique*; psycholingvistische Strategie; *psycholingvistic strategy*; estrategia psicolingiiâstica; *strategia psicolingvistica*; estrategia psicolingüística.

Stres ambiental; *stress environnementaux*; Umweltsstress; *environmental stress*; stress ambiental; *stress ambientale*; stress ambiental.

Strigăt; *cri*; Ruf; *cry*; grito; *grido*; grito.

Strigăt primai; *cri primai*; Urschrei; *primal scream*; grito primal; *grido primale*; grito primal.

Stroboscop; *stroboscope*; Stroboskop; *stroboscope*; estroboscopio; *stroboscopio*; estroboscopio.

Structuralism; *structuralisme*; Strukturalismus; *structuralism*; estructuralismo; *strutturalismo*; estructuralismo.

Structurare; *structuration*; Strukturierung; *structuring*; estructuración; *strutturazione*; estructuração.

Structură; *structwe*; Struktur; *structure*; estructura; *struttura*; estructura.

Studiu funcţional; *étude fonctionnelle*; funktionelle Suchung; *funcţional experiment*; estudio funcional; *studiofunzionale*; estudo funcţional.

Stupoare; *stupeur*; Stupor; *stupor*; estupor; *stupore*; estupor.

Subcepţie; *subception*; unterschwellige Wahrnehmung; *subception*; subcepción; *subcezione*; subcepção.

Subconştient; *subconştient*; Unterbewusste; *subconscious*; subconsciente; *subconscio*; subconsciente.

Subcultură; *sous-culture*; Subkultur; *subculture*; subcultură; *sottocultura*; subcujtura.

Subestimare; *sous-estimation*; Unterschätzung; *underestimation*; subestimación; *sottovalutazione*; subestimacão.

Subiect; *sujet*; Subjekt; *subiect*; sujeto; *soggetto*; sujeito.

Sublimare; *sublimation*; Subliemierung; *sublimation*; sublimación; *sublimazione*; sublimacão.

Subliminal; *subliminal*; subliminal; *subliminal*; subliminal; *subliminale*; subliminal.

Subvocal (Limbaj); *subvocal (langage)*; subrokal; *subvocal*; subvocal; *subvocale*; subvocal.

Suferinţă; *souffrance*; Leiden; *suffering*; sufrimiento; *sofferenza*; sofrimento.

Suflaj (Metodă a ~); *soufflage (méthode du ~)*; Vorsagendes; *selective reminding*; recuerdo selectivo; *suggerire*; sopro.

Sugestibilitate; *suggestibilite*; Suggestibilităt; *suggestibility*; sugestibilidad; *suggestivită*; sugestibilidade.

Sugestie; *suggestion*; Suggestion; *suggestion*; sugestion; *suggestione*; sugestão.

Suicid; *suicide*; Selbstmord; *suicide*; suicidio; *suicido*; suicidio.

Sunet; *son*; Ton; *tone*; sonido; *suono*; som.

Superstiţie; *superstition*; Aberglaube; *superstition*; superstición; *superstizione*; superstição.

Supleantă senzorială; *suppleance senzorielle*; senzorielle Stellvertretung; *senzory supply*; suplencia senzorial; *supplenza senzoriale*; suplencia senzorial.

Supleţe; souplesse; Biegsamkeit; *suppleness*; flexibilidad; *flessibilită*; flexibilidade. Suport social; *soutien social*; soziale Stütze; *social support*; apoyo social; *sostegno sociale*; apoio social.

Supracompensare; *surcompensation*; LFberkompensation; *overcompensation*; sobrecompensación; *ipercompensazione*; supercompensação.

Supradeterminare; *surdetermination*; Überdeterminierung; *overdetermination*; sobredeterminación; *perdeterminazione*; superdeterminação.

Supraestimare; *surestimation*: Überbewertung; *overestimation*; sobre-estimación; *sopravalutazione*; superestimação.

Supraeu; *surmoi*; Über-ich; *super-ego*; superyo; *super-io*; super-ego.

Suprageneralizare; *surgeneralisation*; Übergeneralisation; *overgeneralization*; sobregeneralización; *supergeneralizzazione*; supergeneralização.

Suprainvestire; *surinvestissement*; Überbesetzung; *Ityperathaxis*; sobrecarga; *superinvestimento*; sobrecarga.

Supraînvăţare; *surapprenrissage*; Überlemen; *overlearning*; sobreaprendizaje; *sovrapprendimento*; superaprendizagem.

Suprajustificare; *surjustification*; Überrechtfertigung; *overjustification*; sobrejustificación; *ipergiustificazione*; sobrejusticação.

Supraliminar; *supraliminaire*; Übermerklich;

supraliminal; supraliminar; *supraliminare*; supraliminar.

Suprastructură; *superstructure*; Überbau; *superstructure*; supere structura; *superstruttura*; superstructura.

Suprimare; *suppression*; Abschaffung; *suppression*; supresion; *soppressione*; supressão.

Supt; *succion*; Saugen; *sucking*; succión; *suzione*; succão.

Supunere; *soumission*; Folgsamkeit; *submission*; sumision; *sottomissione*; submissão.

Surdo-mutism; *surdi-mutite*; Taubstummheit; *deaf-mutism*; sordomudez; *sordomutismo*; surdimutismo.

Surâs; *sourire*; Lacheln; *smile*; sonrisa; *sorriso*; sorriso.

Sustragere; *echappement*; Entweichen; *escape*; escape; *scappamento*; escapamento.

Susţinere; *maintien*; Erhaltung; *holding*; sosten; *mantenimento*; sustentacão.

Şcoală; *école*; Schule; *school*; escuela; *scuola*; escola.

Şcoală activă; *école active*; aktive Schule; *active school*; escuela activa; *scuola attiva*; escola activa.

Şcolaritate; s*colarité*; Unterrichtsdauer; *schooling*; escolaridad; *frequenza scolastia*; escolaridade.

Şef; *meneur*; Führer; *leader*; conductor; *capo*; lider.

Şoc (la testul Rorschach); *choc (au test de Rorschach)*; Schock; *shock*; choque, *choc*; choque.

Şoc emoţional; *choc émotionnel*; emotionneller Schock; *emoţional shock*; choque emocional; *choc emozionale*; choque emocional.

Ştiinţe cognitive; *sciences cognitives*; cognitive Wissenschaften; *cognitive sciences*; ciencias cognitivas; *scienze conoscitivi*; ciencias cognitivas.

Ştiinţe sociale; *sciences sociales*; soziale Wissenschaften; *social sciences*; ciencias sociales; *scienze sociali*; ciencias sociales.

Tabagism: *tabagisme*; Nikotinverbrauch; *nicotine*

addiction; tabaquismo; *tabagismo*; tabagismo.

Tablă de şah; *damier*; Damembrett; *checker board*; tablero; *scacchiera*; tabuleiro.

Tabu; *tabou*; Tabu; *taboo*; tabu; *tabu*; tabu.

Tahistoscop; *tachistoscope*; Tachistoskop; *tachistoscope*; taquistoscopio; *tachistoscopio*; taquistoscopio.

Talamus; *duilamus*; Thalamus; *thalamus*; tâlamo; *talamo*; tâlamo.

Talion; *talion*; Talion; *talion*; talion; *taglione*; talião.

Tandreţe; *tendresse*; Zärtlichkeit; *tenderness*; ternura; *tenerezza*; tremură.

Tată; *pere*; Vater; *father*; padre; *padre*; pai.

Taxie; *taxie*; Taxis; *taxis*; taxia; *tassia*; taxia.

Taxonomie; *taxonomie*; Taxonomie; *taxonomia*; taxonomia; *tassonomia*; taxonomia.

Taxonomie a obiectivelor; *taxonomie des objectifs*; Taxonomie der Objektive; *taxonomy of objectives*; taxonomia de los objetivos; *tassonomia degli oggiettivi*; taxonomia dos obiectivos.

Teatroterapie; *théâtrotherapie*; Theatertherapie; *theatre therapy*; teatroterapia; *teatroterapia*; teatroterapia.

Tehnologie a educaţiei; *technologie de l'education*: Erziehungstechnologie; *educational technology*; tecnologia de la educación; *tecnologia dell'educazione*; tecnologia de educação.

Telencefal; *telencephale*; Telencephalon; *telencephalon*; telencefalo; *telencefalo*; telencefalo.

Telefonomie; *telefonomie*; Telefonomie; *telefonomy*; telefonomia; *telefonomia*; telefonomia.

Temă; *theme*; Topic; *topic*; topico; *tema*; topice

Temebilitate; *temebilité*: *TtmtbW\xzv*, *temebility*; temebilidad; *temebilità*: pericolosidade.

Temperatură de culoare; *temperature de couleur*; Farbentemperatur; *colour temperature*; temperatura de

color; *temperatura del colore*; temperatura de cor.

Temporal; *temporel*; zeitlich; *temporal*; temporal; *temporale*; temporal.

Tendinţă; *tendance*; Tendenz; *tendency*; tendencia; *tendenza*; tendencia.

Tendinţă de răspuns; *tendance de reponse*; Reaktions trebung; *response trend*; tendencia de respuesta; *tendenza di riposta*; tendencia de resposta.

Tensiune (Sentiment de ~); *tension* (*sentiment* de ~); Spannung; *tension*; tension; *tensione*; tensão.

Teorie cloacală; *theorie cloacale*; Kloakentheorie; *cloacal theory*; teoria cloacal; *teoria cloacale*; teoria cloacal.

Teorie implicită a personalităţii; *theorie implicite de la personnalité*; implizite Personlichkeitstheorie; *implicit theory of personality*; teoria implicita de la personalidad; *teoria implicita delta personalità*; teoria implicita de personalidade.

Terapie familială psihanalitică; *therapie familiale psychanalytique*; psychoanalytische Familientherapie; *psychoanalytic family therapy*; terapia familiar psicoanalitica; *terapia familiare psicanalitica*; terapia familiar psicoanalitica.

Terapie familială sistemică; *therapie familiale sistémique*; sistemische Familientherapie; *sistemic family therapy*; terapia familiar sistemică; *terapia familiare sistemica*; terapia familiar sistemică.

Teritorialitate; *territorialite*; Territorialität; *territoriality*; territorialidad; *territorialità*; territorialidade.

Teritoriu; *territoire*; Revier; *territory*; territorio; *territorio*; territorio.

Test cognitiv; *test cognitif*; cognitiver Test; *cognitive test*; test cognitivo; *test conoscitivo*; teste cognitivo.

Test de ipoteză; *test d'hypothèse*; Hypothesentest; *hypothesis test*; test de hipotesis; *test di ipotesi*; teste de hipoteses.

Test pe calculator; *test sur ordinateur*; Test mit Hilfe eines Computere; *computer testing*; test en computadora; *test su calcolatore*; teste corn computador.

Test proiectiv; *test projectif*; projektivertest; *projective test*; test proyectivo; *test proiettivo*; teste projectivo.

Text; *texte*; Text; *text*; texto; *testo*; texto.

Timbru; *timbre*; Klangfarbe; *timbre*; timbre; *timbro*; timbre.

Timic; *thymique*; thymisch; *thymic*; timico; *timico*; timico.

Timiditate; *timidite*; Verlegenheit; *shyness*; timidez; *timidezza*; timidez.

Timoreglator; *thymoregulateur*; Thymoregulator; *thymoregulator*; estabilizador del humor; *timoregolatore*; timoregulador.

Timp; *temps*; Zeit; *time*; tiempo; *tempo*; tempo.

Timp gramatical; *temps grammatical*; grammatisches Tempus; *grammatical tense*; tiempo gramatical; *tempo grammaticale*; tempo gramatical.

Tipică (Valoare); *typique* (*valeur*); typischer; *typical*; tipico; *tipico*; tipico.

Tipicitate; *typicalite*; Typischkeit; *typicality*; tipicalidad; *tipicalită*; tipicidade.

Tipologie; *typologie* /Typologie; *typology*; *tipologìa*; *tipologia*; tipologia.

Toleranţă; tolerance/Toleranz; *tolerance*; tolerancia; *tolleranza*; tolerância.

Ton; *ton*; Ton; *tone*; tono; *tono*; tono.

Tonalitate; *tonalite*; Tonalität; *tonality*; tonalidad; *tonalità*; tonalidade.

Tonem; *tonime*; Tonem; *toneme*; tonema; *tonema*; tonema.

Tonie; *tonie*; Tonie; *tonie*; tonìa; *tonia*; tonia.

Topică; *topique*; Topik; *topic*; topica; *topico*; topica.

Toxicomanie; *toxicomanie*; Toxikomanie; *toxicomania*;

toxicomania; *tossicomania*; toxicomania.

Traductibilitate; *traductibilite*; Übersetzbarkeit; /rarwtoawe/traducible; *traducibilità*; traduzibilidade.

Trambulina lui Lashley; *tremplin de Lashley*; Lashleyes Sprunghrett; *sumping stand*; trampolín de Lashley; *trampolino di Lashley*; trampolin de Lashley.

Tranchilizant; *tranquillisant*; Beruhigungsmittel; *tranquillizer*; tranquilizante; *tranquilkmte*; tranquilizante.

Transducţie; *transduction*; Transduktion; *transduction*; transducción; *trasduzione*; transdução.

Transfer; *transfert*; Übertragung; *transference*; transferencia; *transfert*; transferencia.

Transfer de învăţare; *transfert d'apprentissage*; Übertragung der Übung; *transfer of learning*; transferencia de aprendizaje; *transferimento di apprendimento*; transferencia de aprendizagem.

Transfer inter modal; *transfert intermodal*; intermodaleubertragung; *cross-modal transfer*; transferencia intermodal; *transferimento intermodale*; transferencia intermodal.

Transformare în contrariu; *renversement dans le contraire*; Verkehrung ins Gegenteil; *reversal into the opposite*; transformacidn en Io contrario; *conversione nell'opposto*; interversão.

Transformare lingvistică; *transformation lingvistique*; sprachwissenschaftliche Ümformung; *lingvistic transformation*; transformación lingüística; *transformazione lingvistica*; transformação lingvistica.

Transgresiune; *transgression*; Übertretung; *transgression*; transgresion; *transgressione*; transgressão.

Transmisie intergeneraţională; *transmission intergenerationnelle*; intergenerationelle übertragung; *intergeneraţional transmission*; transmision intergeneracional; *transmissione intergenerazioni*; transmissão intergeneracional.

Transnosografic; *transnosographique*;

transnosographisch; *transnosographic*; transnosografico; *trasnosografico*; transnosografico.

Transversală (Metodă); *transversale* (*méthode*); transversale; *cross section*; transversal; *traversate*; transversal.

Tranzitivism; *tranzitivisme*; Tranzitivismus; *tranzitivism*; tranzitivismo; *tranzitivismo*; tranzitivismo.

Tranzitivitate lingvistică; *tranzitivite lingvistique*; sprachwissenschaftliche Tranzitivität; *lingvistic transitivity*; tranzitividad lingiiistica; *tranzitività lingvistica*; tranzitividade lingvistica.

Tranziţional; *transitionnel*; Übergangs; *transitional*; transicional; *transizionale*; transicional.

Tratare/Tratament; *traitement*; Behandlung; *treatment*; tratamiento; *trattamento*; tratamento.

Traumatism; *traumatisme*; Trauma; *traumatism*; traumatismo; *traumatismo*; traumatisme

Traumatism al naşterii; *traumatisme de la naissance*; Geburtstrauma; *birth trauma*; traumatismo del nacimiento; *traumatismo di nascita*; traumatismo de nascimento.

Travaliu al doliului; *travail du deuil*; Trauerarbeit; *work ofmourning*; trabajo del duclo; *lavoro del lutto*; trabalho de luto.

Trăire; *vecu*; Erleben; *actual experience*; experiencia vivida; *vissuto*; vivencia.

Trăsătură distinctivă; *trăitătistinctif*; *Higenzuig*; *distinctivefeature*; rasgo distintivo; *tratto distintivo*; trato distintivo.

Trăsătură suprasegmentală; *trăit suprasegmental*; Suprasegmentalzug; *suprasegmental feature*; rasgo suprasegmental; *tratto soprasegmentale*; trato suprasegmental.

Trebuinţă; *besoin*; Bedarf; *need*; necesidad; *bisogno*; necessidade.

Trecere la act; *passage à l'acte*; Agieren; *acting out*; pasaje al acto; *passaggio all'atto*; passagem a acção.

Trei personaje (Test al celor); *trois personnages* (*test des*); drei Personentest; *three persons*; tres personajes; *tre personaggi*; tres personagens.

Tremometru; *tremometre*; Tremometer; *tremometer*; tremometro; *tremometro*; tremometro.

Trezire; *eveil*; Erwachen; *arousal*; vigilia; *risveglio*; despertar.

Triangulare; *triangulation*; Triangulierung; *triangulation*; triangulation; *triangolazione*; triangulacão.

Trigramă; *trigramme*; trigramm; *trigram*; trigrama; *trigramma*; trigramă.

Trisomie; *trisomie*; Mongolisraus; *mongolism*; trisomia; *trisomia*; însomia.

Trofalaxie; *trophallaxie*; Trophallaxie; *trophyllaxis*; trofalaxia; *trofallassi*; trofalaxia.

Tropism; *tropisme*; Tropismus; *tropism*; tropismo; *tropismo*; tropisme

Tropometru; *tropometre*; Tropometer; *tropometer*; tropometro; *tropometro*; tropometro.

Trunchi cerebral; *tronc cerebral*; Himstamm; *brain stern*; tronco cerebral; *tronco cerebrale*; tronco cerebral.

Trunchi comun; *tronc commun*; gemeiner Stamm; *common core*; ciclo comun; *tronco comune*; tronco comun.

Tulburare de conduită; *trouble de la conduite*; Verhaltungsstorung; *behavior disorder*; trastorno de la conducta; *disturbo della condotta*; disturbio de conduia.

Turnul din Hanoi; *tour de Hanoi*; Hanois Turm; *tower of Hanoi*; torre de Hanoi; *torre di Hanoi*; torre de Hanoi.

Tutorat; *tutorat*; Tutorat; *tutoring*; tutoria; *tutoria*; tutela.

Ţap ispăşitor; *boue emissaire*; Sündenbock; *scapegoat*; chivo emisario; *capro espiatorio*; bode expiatorio.

Ţintă; *cible*; Scheibe; *tar get*; blanco; *bersaglio*; alvo.

Ucenic; *apprenti*; Lebriing; *apprennce*; aprendiz; *apprendista*; aprendiz.

Uitare; *oubli*; *Verge, ssea*; *forgerting*; olvido; *oblio*; esquecimento.

Ultrasunet; *ultrason*; Ultraschall; *ultrasound*; ultrasonido; *ultrasuono*; ultrasom.

Umanistă (Psihologie); *humaniste* (*psychologie*); humanistische; *humanistic*; humanista; *umanista*; humanista.

Umanizare; *humanisation*; Vermenschlichen; *humanisation*; humanización; *umanizzazione*; humanizacão.

Undă cerebrală; *onde cerebrale*; zerebrale Welle; *cerebral wave*; onda cerebral; *onda cerebrale*; onda cerebral.

Unealtă; *outil*; Werkzeug; *tool*; instrumento; *attrezzo*; instrumento.

Unificare; *unification*; Einigung; *pattern matching unification*; unification; *unificazione*; unificação.

Unitate lingvistică; *unite lingvistique*; sprachwissenschaftlische Einheit; *lingvistic unit*; unidad lingvistica; *unită lingvistica*; unidade linguistica.

Unitate motorie; *unite motrice*; motorische Einheit; *motor unit*; unidad motora; *unită motrice*; unidade motora.

Universalii lingvistice; *universaux de langage*; Sprachuniversalien; *universals oflanguage*; universales del lenguaje; *universali di linguaggio*; universos de linguagem.

Ură; *haine*; Hass; *hate*; odio; *adio*; odio.

Uretral; *uretral*; urethral; *urethral*; uretral; *uretrale*; uretral.

Urmă; *trace*; Erinnerungsspur; *trace*; huella; *traccia*; traso.

Urmărire vizuală; *poursuite visuelle*; visuelle Verfolgung; *tracking eye movement*; seguimiento visual; *inseguimento visivo*; acompanhamento visual.

Utilitarism; *ulililarisme*; Urijitarisrous; *utilitarianism*; utilitarismo; *utilitarismo*; utilitarismo.

Utilitate; *utilite*; Nätzlichkeit; *usefulness*; utilidad;

utilită; utilidade.

Utopie; *utopie*; Utopia; *utopia*; utopia; *utopia*; utopia.

Uz lingvistic; *usage lingvistique*; sprachwissenschaftlische Benuzung; *lingvistic use*; uso lingüístico; *uso lingvistico*; uso lingüístico.

Valenţă; *valence*; Aufforderungscharakter; *valency*; valencia; *valenza*; valencia. Validare; *validation*; Validation; *validation*; validación; *convalida*; validação. Validitate; *validite*; Gültigkeit; *validity*; validez; *validită*; validez.

Valoare; *valeur*; Wert; *value*; valor; *valore*; valor.

Valoare lingvistică; *valeur lingvistique*; sprachwissenschaftlicher Wert; *lingvistic value*; valor lingüístico; *valore lingvistico*; valor lingvistico.

Vandalism; *vandalisme*; Vandalismus; *vandalism*; vandalismo; *vandalismo*; vandalismo.

Variabilă; *variable*; Variable; *variable*; variable; *variabile*; variâvel.

Variabilitate; *variabilite*; Variabilităt; *variability*; variabilidad; *variabilità*; variabilidade.

Variantă; *variance*; Dispersion; *variance*; varianza; *varianza*; variância.

Variaţie contingenţă negativă; *variation contingente negative*; negative Kontingenzvariation; *negative contingent variation*; variación contingente negativa; *variazione contingen – te negativa*; variacão contingente negativa.

Variaţie polilectală; *variation polylectale*; polylektale Variation; *polylectal variation*; variación polilectal; *variazione polilettale*; variação polilectal.

Vătămare simbolică; *blessure symbolique*; symbolischewunde; *symbolic wound*; Ieşion simbolica; *ferita simbolica*; ferida simbolică.

Vedere; *vision*; Sehen; *vision*; vision; *visione*; visão.

Verbal; *verbal*; verbal; *verbal*; verbal; *verbale*; verbal.

Vibraţie; *vibration*; Vibration; *vibration*; vibración; *vibrazione*; vibracão.

Vicariantă (învăţare); *vicariant* (*apprentissage*); vikariierend; *vicarious*; vicariante; *vicariante*; vicariante.

Victimă; *victime*; Opfer; *victim*; victima; *vitima*; vitima.

Victimologie; *victimologie*; Victimologie; *victimology*; victimologia; *vittimologia*; etimologia.

Vid (Angoasă a); *vide* (*angoisse du*); Leereangst; *emptiness*; *vacio*; vuoto; vazio.

Vidă (Mulţime); *flou* (*ensemble*); unbestimmte; *fuzzy*; borroso; *vago*; vago.

Vigilenţă; vigilance; Wachsamkeit; *vigilance*; vigilancia; *vigilanza*; vigilância.

Vindecare; *guerison*; Erholung; *recovery*; curación; *guarizione*; cura.

Viol; *viol*; Vergewaltigung; *rape*; violación; *stupro*; estupro.

Violenţă; *violence*; Wildheit; *violence*; violencia; *violenza*; violencia.

Vis; *rêve*; Traum; *dream*; sueño; *sogno*; sonho.

Vis diurn dirijat; *rêve eveille dirige*; geleiteter Wachtraum; *directed daydream*; sueño despierto dirigido; *sogno sveglio diretto*: sonho acordado dirigido.

Vitalism; *vitalisme*; Vitalismus; *vitalism*; vitalismo; *vitalismo*; vitalismo.

Viteză; *vitesse*; Schnelligkeit; *speed*; velocidad; *velocità*; velocidade.

Vârstă legală; *age legal*; gesetzliches Alter; *legal age*; edad legal; *età legale*; idade legal.

Vârstă mentală; *age mental*; Intelligenzalter; *mental age*; edad mental; *età mentale*; idade mental.

Vârstă reală; *age reel*; chronologisches Alter; *chronological age*; edad real; *età reale*; idade real.

Vârstă şcolară; *age scolaire*; Schulalter; *school age*; edad escolar; *età scolastica*; idade escolar.

Vâscozitate a libidoului; *viscosité de la libido*; Libidoklebrigkeit; *libido adhesiveness*; adherencia de la libido; *vischiosità della libido*; viscosidade da libido.

Voaiorism; *voyeurisme*; Voyeurismus; *voyeurism*; mironisme; *voyeurismo*; voyeurismo.

Vocabular; *vocabulaire*; Wortschatz; *vocabulary*; vocabulario; *vocabulario*; vocabulário.

Vocalizare; vocalisation, Klanggebung; *vocalization*; vocalización; *vocalizzazione*; vocalizacão.

Voce; *voix*; Stimme; *voice*; voz; *voce*; voz.

Voinţă; *volonte*; Wille; *will*; voluntad; *volontà*; vontade.

Voinţă de putere; *volonte de puissance*; Wille zur Macht; *will of power*; voluntad de poder; *volontà di potere*; vontade de poder.

Voluntar; *volontaire*; Freiwillig; *voluntary*; voluntario; *volontario*; voluntário.

Vorbire; *parole*; Wort; *word*; habla; *parola*; fala.

Vulnerabilitate; *vulnerabilite*; Verletzbarkeit; *vulnerability*; vulnerabilidad; *vulnerabilità*; vulnerabilidade.

Zgomot; *bruit*; Geräusch; *noise*; ruido; *rumore*; barulho.

Zonă a proximei dezvoltări; *zone proximale de developpement*; nähere Entfaltungszone; *nearest zone of development*; zona proximal de desarrollo; *zona prossimale di sviluppo*; zona proximal de desenvolvimento.

Zvon; *rumeur*; Genicht; *rumour*; rumor; *voce*; rumor.

Redactor
ANTOANETA IORDACHE
Apărut 2006
BUCUREŞTI – ROMÂNIA

Alături de *Vocabularul psihanalizei* al lui Jean Laplanche şi J.-B. Pontalis (Humanitas, 1994), acest

dicţionar masiv este una dintre cele mai serioase lucrări de referinţă în domeniul psihologiei traduse vreodată la noi. Autorii lui sunt nume ilustre în psihologia franceză. Coordonatorii l-au conceput ca pe o alternativă la *Vocabularul de psihologie* al lui Henri Pieron, socotit multă vreme instrumentul de lucru fundamental al studenţilor şi profesorilor de specialitate.

ISBN 973 – 50 – 1164 – 6

Este vorba nu de un dicţionar enciclopedic, riscând să se perimeze cândva, ci de unul terminologic şi noţional. Lexicul aparţine atât psihologiei ca ştiinţă şi disciplinelor înrudite cu ea, cât şi limbajului psihologic curent. Definiţiile, de regulă concise, explică multiple sensuri ale câte unui cuvânt. La sfârşit există un glosar multilingv (român, francez, german, englez, spaniol, italian, portughez) conţinând toţi termenii de bază din dicţionar.